ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ – 2018»

атты V халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік
конференциясының

М А Т Е Р И А Л Д А Р Ы

М А Т Е Р И А Л Ы

V международной студенческой
научно-практической конференции
«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА - 2018»

Петропавл, 2018 ж.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ – 2018»

атты V халықаралық студенттік ғылыми-тәжірибелік
конференциясының

М А Т Е Р И А Л Д А Р Ы

(12 сәуір)

М А Т Е Р И А Л Ы

V международной студенческой
научно-практической конференции
«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА - 2018»

(12 апреля)

Петропавл, 2018 ж.

Издается по решению Научно-технического совета
Северо-Казахстанского государственного университета
им. М. Козыбаева (протокол № 7 от 28.03.2018 г.)

УДК 378
ББК 74.58
М 75

Редакция алқасы / Редакционная коллегия:

Омирбаев С.М., д.э.н., ректор СКГУ им. М. Козыбаева - председатель.
Ибраева А.Г., д.и.н., и.о. проректора по науке и инновациям - заместитель председателя.
Ашимов Ж.М., к.ф.н., и.о. директора института языка и литературы.
Жакишев Б.А., к.т.н., декан инженерно-технического факультета.
Иманов А.К., к.п.н., и.о. декана педагогического факультета.
Пашков С.В., к.г.н., декан факультета естественных и сельскохозяйственных наук.
Гертнер Е.Г., м.п.н., заместитель директора института языка и литературы по научной работе и менеджменту качества.
Иванова О.В., магистр, заместитель декана инженерно-технического факультета по научной работе и менеджменту качества.
Добровольская Л.В., к.п.н., заместитель декана педагогического факультета по научной работе и менеджменту качества.
Мирошникова О.В., магистр, заместитель декана факультета истории, экономики и права по научной работе и менеджменту качества.
Доскенова Б.Б., к.х.н., заместитель декана факультета естественных и сельскохозяйственных наук по научной работе и менеджменту качества.
Луцак С.М., доктор PhD, заместитель декана факультета информационных технологий по научной работе и менеджменту качества.
Кадыров Ж.Т., к.ф.н., профессор, заведующий кафедрой «Казахский язык и литература».
Ахметова Т.А., к.п.н., доцент, заведующая кафедрой «Казахский язык».
Какимова М.Е., к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой «Германская филология».
Олькова И.А., к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой «Иностранные языки».
Сабиева Е.В., к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой «Русский язык и литература».
Шайкенова А.Ж., к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой «Журналистика».
Кошеков К.Т., д.т.н., профессор, заведующий кафедрой «Энергетика и радиоэлектроника».
Савинкин В.В., к.т.н., доцент, заведующий кафедрой «Транспорт и машиностроение».
Квасных Г.С., к.п.н., заведующая кафедрой «Теории и методики начального и дошкольного образования».
Колесникова Г.А., к.п.н., заведующая кафедрой «Музыкальные дисциплины».
Чемоданова Г.И., к.п.н., заведующая кафедрой «Теории и методики физического и военного воспитания».
Курмашев И.Г., к.т.н., декан факультета информационных технологий.
Чугунова А.А., к.п.н., заведующая кафедрой «Физика».
Таджигитов А.А., к.физ.-мат.н., заведующий кафедрой «Математика и информатика».
Кольева Н.С., доктор PhD, заместитель декана по научной работе и менеджменту качества.
Валиева М.М., к.э.н., декан факультета истории, экономики и права.
Абуов Н.А., к.и.н., заведующий кафедрой «Истории и социально-гуманитарных дисциплин».
Баранова Н.К., к.и.н., заведующая кафедрой «Правовые дисциплины».
Цапова О.А., к.э.н., заведующая кафедрой «Финансы и кредит».
Легостаева Л.В., к.э.н., заведующая кафедрой «Экономика, бухгалтерский учет и сервис».
Шаяхметова А.С., к.с.н., доцент, заведующая кафедрой «Сельское хозяйство».
Вилков В.С., к.б.н., доцент, заведующий кафедрой «Общая биология».

Дмитриев П.С., к.б.н., доцент, заведующий кафедрой «География и экология».
Дюрягина А.Н., к.х.н., доцент, заведующая кафедрой «Химия и химические технологии».

М 75 «Молодежь и наука - 2018»: Материалы V международной студенческой научно-практической конференции в одном сборнике. - Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2018. - 1271 с.

В сборнике опубликованы материалы докладов V Международной студенческой научно-практической конференции «Молодежь и наука - 2018».

В статьях отражены основные результаты исследований, приведен анализ аналогов литературы, раскрыты основные вопросы теоретического и практического характера, отмечены актуальность, элементы новизны и практической значимости.

Основные направления научных работ, представленных в сборнике: «Гуманитарные науки», «За строкой программной статьи Президента...», «Фундаментальные и методические основы математики, физики и информатики», «Технические науки», «Актуальные проблемы естественных и сельскохозяйственных наук», «Актуальные вопросы истории, экономики и права».

УДК 378
ББК 74.58

ISBN 978-601-322-211-0

© СКГУ им. М. Козыбаева, 2018

UDK 81-139

THE PUZZLE OF INDIRECT SPEECH ACT

Birtay S. Zh
(M. Kozybayev NKSU)

The speech acts theory is the fundamental part of verbal communication. And the procedure of communication researches the wide possibilities to impact the knowledge about communication. The indirectness in the usual speech acquaints the addressee with the character, but moreover with the attitude of the speaker to the listener. The world is big, so the speaker's point can differ from its first interpretation. Action and utterance was proposed in this idea. Using indirectness speaker proclaims one to commit an action or satisfy his will. The next scheme shows the relation of pragmatics to the ISA and emphasizes the meaning of intention to the initial act. The sentence "There is a juice in the fridge" has the listener to ask the speaker to drink something (in this situation it is a juice). And also forces him to go to the kitchen (Scheme1).

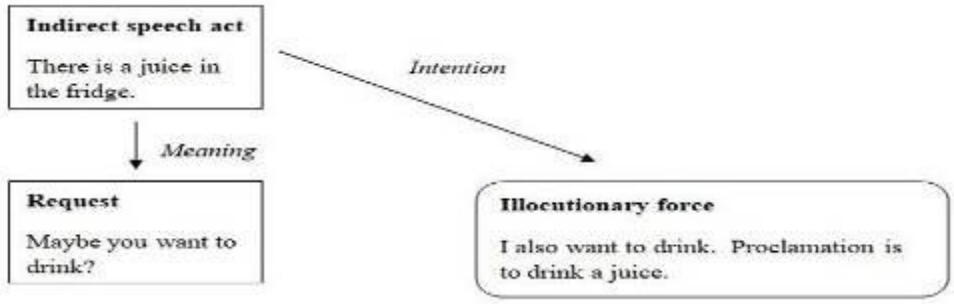

Scheme1. Pragmatics

The function of the indirect speech act in communication is either to request or question the listener. This contributes the utterance which in the exact way reflects the human's action. The speech of the speaker provides illocutionary force with gestures and mimics. It makes the speech more complicated and straight. **"**Rationales for indirect speech: the theory of the strategic speaker. By Lee, James**"** was proclaimed the idea that the authors separate the indirect speech form with politeness and suggest an optional explanation for the digital scenery of language interpretation. By means of these authors, he case is still rely on the sense of locutionary collaboration. The usage of indirect speech argues with its deniability. It is not necessary to extend the social indirectness between associates and members of diverged social degrees. Indirect speech has to emphasize the interlocutors' messages and speaker's identity. There is a state of mentality of indirect speech act in the same stage with its function and logic. It acquires in the composition of tact and utter.

As the analyses shows speakers' speech has the close relation to their action and insinuates the ISAs as the characteristic of proposition. In the utterance "I've just made some cookies" the speaker proposes the listener that the kitchen is dirty and should be washed. The theory of indirect speech based on the idea that communication occupies a mixture of cooperation and conflict. It can be divided into three steps. First, indirectness requests for credible deniability, where a cooperative listener accepts the request, and an uncooperative reacts adversarial to it. This supports the theory of independent speaker and free will listener. The request comes from the listener. Second, the

interpretation directly connects with the role of participants. The emotional condition of the speaker intents the listener to communicate and provide the conditional understanding of the state. Third, people recognize verbal communication as a digital tool, which allows a condemnation to cause common knowledge, to replay a message with high fidelity, and to supply the coordination of the addressee. This feature makes an indirect act provide politeness in the social relation of community. This phenomenon poses a theoretical puzzle.

Misunderstanding takes uncompleted place in the puzzle. The interpreter makes the meaning useless. The reason why it happens relies on its straight indirectness and on the competence of the speaker. As ISA can be questioned so it can be requested. The studies of this phenomenon show the divergent behavior of the content in the connection of cooperation and conflict. This makes the communication of individuals act in logical way, and definitely exchanges the information. The cooperation in the puzzle helps enrich politeness, while conflict provides its initial form of politeness in the ISA. Either the effort of the conflict cannot be lost in the linguistic interpretation nor seclude the logical form of direct utterance. The message has the conflict presented on the scheme and means the next: "It is cold in here" is the full request to open the door and relates to the indirect speech act. But the next one confuses because the utterance proclaims that the temperature is below zero, and asks the listener to open the door without showing respect. It widely presents that indirect speech can tact the sentence and manipulates the meaning to success (Scheme2).

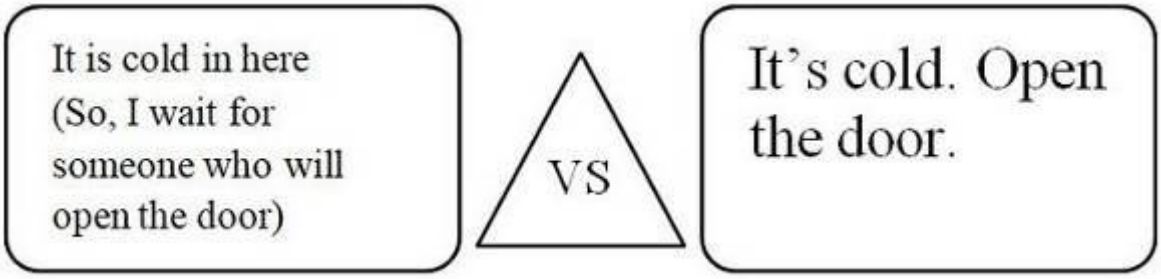

Scheme2. The effort of the conflict

The sphere of speech acts precipitates the influence of logic on the semantic structure. It socializes and manipulates with the meaning of utterance. In order to comprehend one's illimitability of thought the speaker need to attract the listener's understandability with word combination. In the linguistics it refers to the pragmatics which in this stage refers to the semantic point of view and can be reviewed as polysemantic utterance.

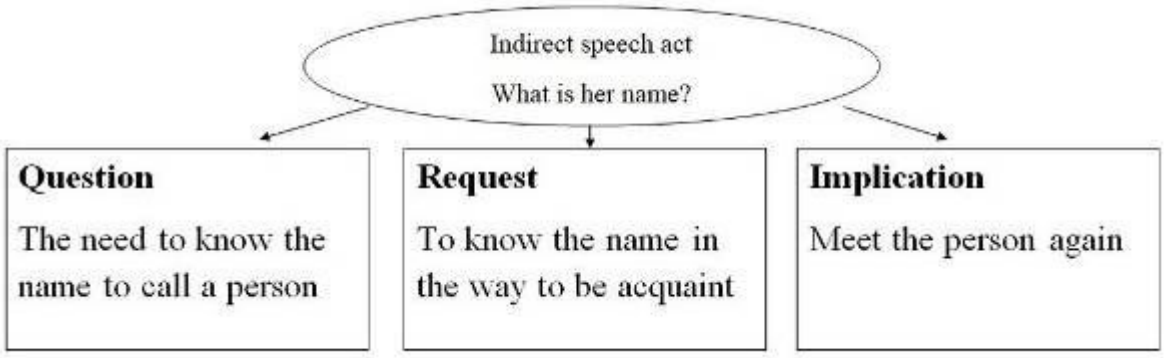

Scheme3. ISA

The (scheme3) lets the structure present the explanation of pragmatics. It approves the theoretical overview of puzzle in the indirect speech act. The question "What is his name?" can be understood in the several manner and can relate the listener's intention. It also implies the need of communication. And implication is the key of conflict.

As the conclusion it is clear that the form of the utterance matters and shows the initial position of politeness. The puzzle collects only the segments of the utterance and reflects nor the semantic nor the pragmatics.

Literature:

1. Brown, P & Levinson, S.C. 1987. Politeness: Some universals in language usage Cambridge:Cambridge University Press.
2. Geertz, C. 1960. The Religion of Java . Glencoe: The Free Press .
3. Meyerhoff, M. 2006. Introducing Sociolinguistics . Oxon: Blackwell Publishing.
4. Wardhaugh, R. 2006. Introduction to Sociolinguistics 5th edition . Oxford: BlackwellPublishing Watts, R. 2003. Politeness . Cambridge: Cambridge University Press.
5. Searle, J. R. A Classification of Illocutionary Acts // Language in Society, — Cambridge: Cambridge University Press, London, 1976.

УДК 811.11

GENRE FEATURES OF TOURISM DISCOURSE

Turalina A. A.
(The North Kazakhstan State University named after M. Kozybayev)

At the present time tourist industry represents an actively developing section of the world economics. According to many researchers more than 10 percents of people from among the total number of working people worldwide are involved in the travel business area. Such a range of tourist industry became the urge for introduction of linguistic investigations of genre peculiarities of tourist discourse.

It is worthy of note that in linguistics, a genre is understood as a set of such characteristics of a text as the manner of representation, the acknowledged verbal form, traditional ways of speech formation and the combinations of voice units accepted by society.

By reference to T. A. Shiryaeva's notion of three areas of functioning of institutional business discourse, which includes the tourism discourse: professional, academic and public [5], three corresponding genres of tourist discourse can be distinguished. Each of them is characterized by peculiar nature of the lexical composition, stylistic features, specific communicative strategies and tactics. Professional tourism discourse supplies the business process in the field of tourist industry. Academic one functions in the field of training of specialists in tourist business, and also carries out a scientific analysis of existing practical activities in this field of economics. As for the last type of tourism discourse, public, it deals for the most part with distributing the information about tourist business and attracting clients. Moreover, all the genres have both several dissimilarities and common features.

One can designate communication strategies as common features typical of professional, academic and public tourism discourse. The aim of the public tourism discourse is to form a positive attitude of a potential tourist towards the suggested tourist product and later on to sell this product. That is why manipulative strategies are mainly used in this substype of tourism discourse. Moreover, they presuppose an impact on the addressee in order to induce them to implement postcommunicative actions desired for the other side of communication. Undoubtedly, such goals require the use of psychological factors (emotional, ethical, aesthetic impact on the addressee). We will cite several texts of advertisements of travel agencies, by way of example of the psychological (emotional) impact on a potential tourist: ***«Great journeys — fascinating places!»; «Unforgettable rail journeys!»; «It will be the trip of a lifetime!».***

Differences in genres of tourism discourse are clearly demonstrated by their lexical organization. Narrowly specialized terms are, first of all lexical means, indentifying professional and academic

tourism discourse. For an example, here are some of them: inbound tourism / inbound tourism: inbound tourism /въездной туризм; ***outbound tourism*** / выездной туризм; ***hard tourism*** / массовый туризм; ***alternative tourism*** / дружественное отношение к окружающей среде как экологической, так и социальной; ***amenities / facilities*** / основные услуги, предоставляемые туристам; ***pleasure periphery*** / туристические направления, включающие теплые морские побережья как в развитых, так и в развивающихся странах; ***edutainment*** обозначает ситуации, совмещающие развлекательные и обучающие мероприятия; ***Plog's Psychographic Typology*** / модель для составления психологического портрета туриста, основанная на определении личностных характеристик, мотивации, типа восприятия индивидуума; ***Butler Sequence*** / последовательность стадий развития, которые проходит туристическое направление от момента разработки маршрута до момента заезда первых туристов.

Apart from the narrowly specialized vocabulary in the professional and academic tourism discourse, there is a layer of multifunctional terminology applicable not only in tourism, but also in other professional fields, for instance: ***breakeven point*** / точка окупаемости в турбизнесе; ***market segmentation*** / процесс разделения туристического рынка на сегменты; ***focus group*** / целевая аудитория; ***branding*** / комплекс мероприятий, направленный на обретение туристической компанией собственного уникального имиджа; ***risk assessment*** / оценка рисков для жизни и здоровья участников развлекательных и спортивных мероприятий вне помещения.

In the public tourism discourse, in which there is overrepresentation of emotional, ethical, aesthetic rhetoric, one can frequently observe of such lexical units as: ***attraction*** / наиболее привлекательные стороны того или иного туристического направления; ***entertainment*** / развлечения; ***leisure*** / досуг; ***lifestyle*** / образ жизни человека.

The analysis of the works byf German, Italian, Russian linguists M. Cost, T. Brish, E. Roiter, G. Brunner, A. Pottmann, E. Fredsted, N.V. Filatova, S.A. Pogodaeva, V.A. Mityagina, E.Yu. Novikova and other scholars in the field of tourism discourse on the typology of genres and modes of interaction made it possible to identify the genres of tourist discourse and present them in Table 1 [6].

Table № 1.Genres of tourism discourse

Type of interaction	Genres of written communication	Genres of oral communication
Institutional communication	1. Agreements, safety instructions and the standards of the use of tourist equipment / equipment in travel agencies. 2. Guest cards, instructions / rules of accommodation and behavior in the hotel, a reminder of fire safety.	1. Communication in official offices of tourist services (office or off-site dialogue between the representative of the travel agency and the client) 2. Communication with the representative of the host party (between the client / the team escort and the hotel employee / excursion bus driver). 3. . Communication between the tour operator and the counterpart (booking hotels, air tickets, etc.) 4. Speech interaction in special circumstances..
Business-Communication	1. Business correspondence with tour operators, travel agencies, tour guides, hotels. 2. Specialized texts of reference, statistical, rating nature in the field of tourism	1. Negotiations 2. Presentation of tourist products.

	economics 3. Presentations of hotels / restaurants / travel agencies.	
Culturally significant communication	1. Tour programs. 2. Tourist catalogs, avenues, flyers. 3. Internet portals 4. Guidebooks 5. Reviews of tourists. 6. The menu. 7. Prospectuses in museums / exhibition halls.	1Audioguides. 2.Videoexcursions 3. Excursions around the city / museum, etc. 4.Communication in the streets / in shops / restaurants.

Abovementioned classifications of tourism discourse are not considered to be the standard ones, they are only the result of a small-scale analysis carried out as part of this work. The following genre division of this type of discourse is found in all major scientific works directly related to the study of tourism discourse:

1) verbal, which depend on the speech and behavioral situation and on the circumstances under which verbal communication takes place (dialogue with the tour operator, guided tour e. t. c.)

2) non-verbal genres are written or printed versions of tourist texts (brochures, booklets, guidebooks and tourist guides, encyclopedias)

In the framework of this study, we will settle on the consideration and study of such a specific and complex genre of tourism discourse as a guidebook. This type of printed text in the field of tourism is not only the most common, but also combines several other genres of tourist discourse.

The guidebook is the most important source of information on the culture of the country, which ensures the interrelation of representatives of different countries in a sole cultural space [3]. The tourist guide is designed to give numerous information about the mentality, culture, various household features of a certain country, as well as some historical information. A special genre of tourist discourse appears to be a landmark of the country. As a rule, any guidebook includes the following sections: 1) historical facts; 2) cultural events and holidays; 3) sights with their description; 4) information about the location, map; 5) excursion programs; 6) cost and time of tours; 7) contact information.

Nevertheless, the strict limitation and the model, according to which all the guidebooks should be designed, simply does not exist. This genre of tourist discourse can be divided into different types, depending on the main thematic component (uniquely designed, reference, encyclopedic, advertising, and information guidebooks).

In addition, all the guidebooks are designed in such a way as to have the desired effect on the reader, to interest, to cause a desire to visit this or that country. By its nature, the guidebook is an ideological text that is designed to form the image of the country or to model a certain reality in the reader's mind [4]. Consequently, guidebooks can psychologically influence readers. We fully agree with N. V. Filatova;s opinion that for more productive impact, the following techniques are used:

1) hierarchy of space in the text of the guidebook, only the area that is worthy of a survey is stood out. That is only the most attractive objects are indicated (beautiful landscapes, scenery, monuments e. t. c.);

2) the selection of facts - the authors of the guidebooks assume that the reader does not have all the information about a particular country or a city. They cite facts that attract tourists, omitting those that can scare the travelers away;

3) a certain interpretation – one gives the reader is information from a certain standpoint, using various stylistic and syntactic techniques in the text [5].

There are certain types of organization of the guidebook composition of the main part of the: centrifugal (reproduction of the cyclic structure of the landscape of the city), logical (information important segments of the text and factual data about the described in the guidebook are given

sequentially), graded (the text is organized according to the principle of gradual increase in the volume of important information), route-forming (is a verbalized excursion in the text) [5].

Concluding the review of the specific character of tourism discourse, we emphasize the following: (a) many scientists and linguists distinguish two genres of tourist discourse in their works: verbal and nonverbal, and pay special attention to the guidebook; (b) tourism discourse is not homogeneous in its linguo-pragmatic characteristics - three genres can be distinguished in accordance with the unique features of the communicative situations, the objectives of the operation and the type of an addressee: professional, academic and public tourist discourse; (c) argumentative strategies prevail in the professional and academic tourism discourse, the manipulative strategies move to the forefront in the public one, but this does not exclude the presence of some common characteristics, such as intellectual, rational, psychological arguments, to varying degrees present in each of the subspecies of tourism discourse; (d) the following techniques have more productive impact on: hierarchy of space, the selection of facts, a certain interpretation.

We would like to note that in our future diploma research we plan to analyze the ways of translatiing the linguistic and cultural features of tourism discourse, in particular, concentrating on the materials of bilingual tourist guidebooks and brochures.

Literature:

1. Аликина Е.Ю. Особенности функционирования метафоры в туристском дискурсе // Вестник Пермского университета. №4 (10) 2017, С. 80-86.
2. Сакаева Л. Р., Базарова Л. В. Понятия «туризм» и «туристический дискурс» в современной научной парадигме // Вопросы теории и практики, No 6 (36) 2014, часть 1 с. 159-161
3. Бахвалова Л.Е. Взаимодействие жанровой модели «классического» путеводителя с жанром телепутешествия в отечественном телевизионном дискурсе.
4 Л. П. Тарнаева, В. В. Дацюк. Туристический дискурс: лингвопрагматические характеристики // Вестник СПбГУ. Сер. 9. 2015. Вып. 3. С.229-235.
5. Филатова Н.В. Туристический дискурс в ряду смежных дискурсов: гибридизация или полифония? // Вестник МГОУ. Серия ≪Лингвистика≫. № 3 / 2016. С. 41-46.
6. Новикова, Э.Ю. Особенности терминологических номинаций в русскоязычном и немецко- язычном туристическом дискурсе // Homo Loquens (Вопросы лингвистики и транслятологии) : сб. ст. / отв. ред.В.А. Митягина. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2016. — Вып. 9 — С. 32–41.

УДК 811.111

SOME STEPS TO DEVELOP SPIRITUAL REVIVAL

Valiyev A., Shtro O.
(NKSU named after M. Kozybayev)

Talking about spiritual revival in Kazakhstan it is necessary to say some words about 2 previous modernizations in our country. The result of the first modernization is the creation of independent state. As the second result of the modernization as concerned, we can say without any doubts that it has let Kazakhstan become one of 50 developed countries. But what can the third modernization result into?

In the course of the 3rd modernization our government plans to realize 3 interrelated phases of it: political reform, creation of new model of economical development and modernization of public consciousness. It can be noticed that the thing of the greatest importance among them is the modernization of spiritual sphere. So it is in focus of the most attention.

Evidently the success of political and economical spheres of each country first of all depends on the level of people's consciousness. It is impossible to deny that our people influence the processes of state governess and the elections of power representatives. It is due to the high level of our nation's spiritual development. So today spiritual revival is in the center stage. It shouldn't be forgotten that

this point should be always in limelight. Low level of spiritual development brings nation to decreasing in all spheres such as political, economical, cultural, social etc.

The dangerous influence of globalization process makes people lose the spiritual values. In this case we ought to resist it and send our immortal moral legacy the younger generation.

Picture 1.

It would be suitable to suggest in this situation some ideas for increasing moral values of our nation: creating and developing actorish national institutions where people could stage performances to present historical events, customs and traditions of different Kazakhstan nations. Such ones exist already partly on the base of national communities in Assembly of Kazakhstan People. But they should have wider development and application. To achieve this successfully it is necessary to explain the importance of the theatres to the next generation and organize staging performances (plays) in school theatres in order to convey spiritual values of children.

Picture 2.

There should be a certain connection between national performances and their staging in wide public to involve more people. It can be provided in the form of fairs on holidays where different nationalities can show their culture, traditions and exchange their art and craft pieces. Besides they can

cook together their national meals and play some national games or take part in the competitions of different nationalities. In this situation it may make friendly atmosphere and cultural exchange that could contribute to spiritual revival of our country.

Picture 3.

So the following conclusion is to make: spiritual revival is very important for developing our country in all directions because the success of Kazakhstan depends on its people. Our society must be educated, clever and literate in every respect. It can be achieved as soon as people in our country are educated spiritually because spirituality has the main role in formation of every person. They also should send the next generation and receive from the previous ones spiritual values. That is why it is so necessary to initiate spiritual revival in our country.

Literature:

1. President's program of country's developing. Astana. 2018.
2. Pat Robertson. Six Steps to Spiritual Revival. Multnomah Pub, 2002, 96 p.
3. Stormie Omartian. Lead me Holy Spirit. Harvest House Publishers, 1982, 36 p.

ӘӨЖ 81.01

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ДӘСТҮР САБАҚТАСТЫҒЫ

Абдихонова А.Н., Әбутәліп А., Қадыров Ж.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Мағжан ақын былай деген екен: «Әр халықтың мәдениеті өз ұлттық топырағында қалыптасқан дәстүрлі пішінде дамиды, бірақ басқа халықтардан оқшауланып, бөлінбейді, қайта барша адамзат байлығынан нәр ала отырып, өркендемек». Осы пікір өз кезегінде өміршеңдігін танытып отырған жайы бар, себебі әдебиеттің қай жанрында болса да жаңаша бағдар мен дәстүр жалғастығы арқылы өркендеу процесі қарқынды жүріп жатыр. Қай дәуірдің әдебиетін алып қарасаңыз да өткен дәуірлермен тізгіндесіп байланысып жатады. Демек оларды салаластыратын бір дүние болса, ол – әр халықтың дәстүрінен нәр алатын, ұлттық сипатынан танылатын осы сабақтастық, жалғастық.

Қазіргі қазақ лирикасындағы дәстүр сабақтастығы ұғымының мәнін ашу үшін, ең алдымен «дәстүр» және «дәстүр сабақтастығы» деген тұжырымдарды саралай қарап, қысқаша түсінік бере кеткен жөн секілді. Бұл ұғым тек әдебиеттің еншісіндегі сөз емес, адам мен қоғам арасындағы байланысқа негізгі себепкер болатын әдет, ғұрып, салт, дәстүр, үрдіс, дағды деген сөздермен де тікелей байланысты. Үрдіс, дәстүрдің, салттың адам психикасына, мінезіне

байланысты түзіліп қаралатын тұрақты құбылыс екенін В.Г. Белинский даусыз нәрсе деп қабылдаған.

«Дәстүр» (латын тілінде traditio – берілу) – ұзақ ғасырлар бойы әртүрлі қоғамда, топта және әлеуметтік топтарда сақталып, ұрпақтан ұрпаққа өтетін мәдени мұра. Дәстүр негізінде қоғамдық қалыптасу, мінез-құлық нормасы, идея, әдет-ғұрып жүйеленеді. Қоғамның қандай саласы болмасын дәстүр қалыптасады [1, 102 б.]. Яғни дәстүр сабақтастығы керуенінен әр ақынның бір ортақ идеяны әртүрлі стильмен, жанрмен, көркемдік тілдік ерекшелігімен бейнелеуін байқаймыз. Лирикаға негізделген дәстүр сабақтастығынан ұлттық өрнектің ұшқынын аңғару да қиын емес.

«Дәстүр» ұғымын түсініп алған соң, «дәстүр сабақтастығы» дегеннің не екені ұғынықты да болар. «Дәстүр сабақтастығы» - осы ұрпақтан ұрпаққа өтетін мәдени мұраның қай кезеңде де, қай дәуірде де өз негізін сақтай отырып әркелкі бейнеге түсуі, жалғасын табуы, жан-жақты сабақтаса байланысуы.

«Дәстүр» ұғымын лирикамен ұштастыралық делік. Ал сол «лирика» дегеннің өзі қандай жанр? Лирика – көркем әдебиеттің негізгі саласының, жанрының бірі, басты ерекшелігі – адамның көңіл-күйін, сезім дүниесін тікелей бейнелеп көрсетеді. Лирикада ой мен сезім бірлесіп, терең қабысады [1, 192]. Ой мен сезімді тоғыстырып, көңіл-күйді жарастырып, белгілі бір ұйқасқа құрылған, көркем де әсерлі сөздермен астарланған өлең жолдарына сыйғызу лирикалық өлеңдердің дүниеге келуіне себепші болады. Көңіл-күй қуанышқа бөленеді, қайғырады, жұбанады, күледі, жылайды, ессіз ғашық болады, рахаттанады, буырқанады, жадырайды, долданады. Осындай әртүрлі құбылысқа түсуіне қарай, лирика жанры да іштей түрленеді. Ол туралы: «Лирика жанрының табиғаты туралы «...мейлінше көп қолданылатын, бірақ жанрлық ерекшеліктері, теориялық негіздері аз әңгімеленетін жанр» дейді. Ғалымның пайымдауынша, лирика жанрын (жанр – бұл жерде тек орнында қолданылып тұрғанын ескерген жөн – З.М.) «кейбіреулер ең оңай, жеңіл, төменқол, сұрауы жоқ жанр деп біледі». Лириканың жанрлық тарихын тексеруде Ә.Қоңыратбаев оның орыс әдебиетіндегі романтикалық поэзия жаңалықтарымен байланыстыра ой сабақтайды. Мәселен, лириканың дворян әдебиеті кезеңінде пайда болған арнау, ода, элегия, мадригал сияқты түрлерінің романтикалық поэзия әсерімен дамығандығын, сонымен бірге романтикалық дәуір кезеңінің туындысы ретінде лириканың философиялық, символдық, балладалық-сюжеттік, сатиралық сияқты синкретті түрлері жасалғанын айтып өтеді» [2, 107 б.]-делінген. Соған қарағанда лириканың құлашы біз ойлағаннан да кеңірек болса керек. Лирика жанрының өзі іштей бөлініп, жіктеле береді. Олардың әрқайсысының қазақ поэзиясында алатын өзіндік орны, маңызы бар. Сонымен, лирика жанры мағыналық түрлеріне қарай философиялық, саяси, көңіл-күй, махаббат, табиғат лирикалары болып бөлінеді.

Поэзия бұлағындағы лирикалық өлеңдердің көркемдік негізі – фольклор. Ақындық поэзиядағы лирикалық өлеңдердің халықтың арнасында ұрпақтан-ұрпаққа таралған бұқаршылдық сарындары, тұрмыстық-әлеуметтік оқиғаларға жедел үн қосатын ерекшеліктері мол болады. Зерттеуші Н.Төреқұлов былай дейді: «Қазақ халық поэзиясында халықтық лириканың орны ерекше. Халық поэзиясының өзі осы айтылған халық лирикасынан тұрады. ...Лирика күнделікті тұрмысымыздан туындап, молығып отыратын қоры бай, өсімтал жанр. Халық лирикасы шын мәніндегі бұқарашыл өнер. Ол жеке автордың емес, бүкіл халықтың эстетикалық құралы» [3, 30 б.]. Әңгімені былай әріден қозғауыма себеп, зерттеу жұмысы барысында талданатын кейбір ақындардың өлеңдерінен халықтық лирикадан жалғасын тапқан туындылар кездеседі. Сол шығармаларды талқылауда осы тұжырымдарды негізге ала отырсақ артық болмас.

Тағы бір ескере кететін мәселе, бұл зерттеу жұмысының барысында біз тек лирика бағытында талдау жүргіземіз. Алайда, «Бір түрлі жанрдың өзімен түрліше әдіспен жазылған образ жасауға болады» деген Ә.Қоңыратбаев теориясының Белинскийдің: «Кемеліне келген формасымен субъективтік ішкі сезімді жырлап беретін нағыз лирикалық шығарма бізде Пушкиннен басталады», - деген Белинскийдің, «Абай өлеңдері өзінің мазмұнына сай қазақ поэзиясына мүлдем тың формалар енгізді. Абай «таза өнерді» мансұқ етіп, қалың бұқараның

көкейіне қонымды формаға барды», - деген Т.Әлімқұлов пікірімен ұштасып, сабақтасып жатқанын аңғаруға болады» [2, 107 б.] – дейді. Бұл пікірлерді түйіндей келе, қазіргі қазақ лирикасындағы дәстүр сабақтастығын Ғ.Қайырбеков, О.Сүлейменов, С.Иманасов, Т.Медетбек, Е.Дүйсенбай, Д.Стамбеков поэзиясын талдау барысында жанр түрлеріне қарай, әр ақынның стильдік ерекшеліктеріне және мысалға алынған өлеңдердің тілдік-көркемдік, бейнелілік жағына қарай екшеп зерттеу басты міндеттердің бірі де бірегейі болып табылады.

Жалпы сөздің төркіні мынада, «жанрлық сипаты» деген ұғымның өзі тапжылмай қатып қалған, бұлжымайтын заңдылықтан тұрмайды. Заман өзгереді, адам өзгермейді, тек оның өмір сүру принциптері өзгеріске түседі. Дәуір айналады, ол өз жолында кездескенді ізіне ілестіре жүреді, бірақ өткенін өткелдерде қалдырмайды. Сол секілді жанр да дәуір озған сайын жаңаланады, бұрынғысы тереңдеп, толыға түседі. Бір орында тұрып алмай, ол да өз тірлігін жалғастыра береді. Сөзімізге дәлел: «Жанрлардың шекарасы нағыз дәлдіктен гөрі шамамен айырылады. Қайткенмен де оны картада мемлекеттің шекарасын көрсеткендей саусағыңмен нұқып көрсете алмайсың. Көркемөнер қай жақтағы болсын, бір шекарасына таяна беріп, өзінің әуелгі мағынасын біртіндеп жоғалтады да, шекаралас екінші жанрмен мағыналас болады. Сөйтіп, шекаралас екі сипаттар ортақтасып екеуін жинастырады» [2, 7 б.] - деген Белинскийдің пікірімен шегелеп қоялық.

Жоғарыда атап өткеніміздей, біз әдебиеттің «лирика» деп аталатын үлкен бір саласын негізге алып отырмыз. Ал сол лирика өз ішінде нақты болмаса да шартты жанрларға жіктеледі. Ол туралы М.Н.Баратова кандидаттық диссертациясында біраз мағлұмат беріп кеткен. Сол материалдарды қысқаша жүйелесек, лирика мысал (басня), мұң өлеңі (элегия), мадақ өлең (ода), төрттаған (рубаи), нәзира және А.Байтұрсынов бойынша жоқтау, арнау, айтыс деп, кейін ойлану (медитативті), жұмбақ, хат өлең, сонымен қатар шығыс поэзиясында рауаят, хикаят, ал мағынасына қарай үгіт (дидактикалық), шолу, деректі, аңыз, тұспал, махаббат, табиғат тақырыбындағы өлеңдер деп көрсетуге болады [2, 7 б.]. Ал жанрларды осыдан бірнеше жыл бұрын Қ.П.Жүсіп толғау; публицистикалық немесе шолу өлең; дидактикалық немесе үгіт өлең; арнау, хат өлеңі; сондай-ақ азаматтық лирика, көңіл-күй, табиғат, махаббат лирикасы болып тарамдалу мүмкіндігін т.б. ескеру керек. Бұл тұста, толғау өлеңінің 1917 жылға дейін жетекші роль атқарып келгені, ал одан кейін бұрынғы шеңберінде қалмай, көп өзгеріске түскені өз алдына сөз боларлық тақырып деп санайтынын айтқан еді [4, 8 б.]. Міне, өлеңдерді лирикалық жанрына қарай бөлуде жылдар салып, өзгеріске түсіп жататынына көз жеткіздік. Осындай шарттылық жіктелім үлгісі бойынша кемеңгер ақын Ғ.Қайырбеков пен қайраткер қаламгер О.Сүлейменов поэзиясын, өткір тілді ақындар С.Иманасов пен Т.Медетпек лирикасын, сыршыл сезім иелері Е.Дүйсенбай және Д.Стамбеков өлеңдерін басқа да адуынды, айбарлы ақындармен салыстыра отырып, зерттеу жүргізіп көрелік. Бұл бөліністердің мәнін аты аталған ақындардың шығармаларына талдау жасағанда, өз кезегімен аша жатармыз.

Адам баласы өмірге келгенде жаратқанның сыйға тартқан ең ғажап сыйы – махаббат сезімін бастан кешіреді. Ғашықтық күтпеген жерде келеді, құдды ток ұрғандай. Жүректі шымырлатып, санасын сан саққа жүгіртіп, ессіздік күйге бөлейді. Ол сезімді кейбіреулер ішіне бүгіп қалады, ал ақындар халқы сезімді бөгеп жатпайды, ұнатқанын, жылатқанын, құлатқанын, жұбатқанын ашық айтып тастайды. Мейлің жақтыр, мейлің жақтырма. Махаббат лирикасы жүрек жібіменен жалғанған ең нәзік, ең таза ғашықтықтан басталып, үнсіз махаббатпен, тілсіз сезіммен орайласып жатады. Қай ақынның жыр қоржынын ақтарсаңыз да, бұл жанрда көптеген туындылар байқалады.

Ғафу Қайырбеков поэзия, проза, аударма, публицистика жағынан жан-жақты қалам тартқан ақын болатын. Үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсете білген ақын таланты туралы Сырбай Мәуленов ағасы: «Ғафу дүниежүзілік классикалық поэзияның асыл үлгілерін игерумен қабат халық фольклорын жете меңгерген»,- деп бағалап, Есенғали інісі (Раушанов): «Шындығында, Ғафекең түп-затын іздесең – сонау дала абыздарына тірелетін, беріден қозғасаң, әр ел әдебиеттерінің озық үлгілерінен сусындап қана қоймай қажетін бойына сіңіріп өскен үлкен талант иесі болатын»,- дейді. Ғ.Қайырбеков лирикаларынан әртүрлі жанрды байқауға болады: арнау өлеңдері («Абайға», «Күннен туған» (Мағжанға), «Бір уыс топырақ» (Бимағамбетке),

«Мұқаң ескерткішіне», «Жайсаң жан» (Ілияс Омаровқа), «Қасымды еске алу», азаматтық жанрдағы жырлары («Ана тілі» (тіл туралы), «Бар ма екен деп ойланам», «Поезда қымыз шайқалып», «Кеудеге туған жердің нәрін жинап» (туған жер туралы), «Қайың да сапты қаракөк» (еңбек туралы) және т.б. Мысалы, махаббат лирикасына «Қаракөз қыздар» өлеңі:

...Көптігің көкте – жұлдыздар,
Жар дегенде – жалғыздар!
Жиналармысың мұншама,
Жырға да құмар – бәріңсің!
Өртерсің, көзің жұмсама,
Бәрің де бір-бір жалынсың!
Не деген өткір жанарың,
Қандай бір оттан жетілді?
Махаббат деген қаланың
Терезелері секілді.
Бақытты қыздар, бал қыздар –
Аяулы бақтың алмасы!..
...Сүйемін деп те айта алмай,
Сүймеймін деп те айта алмай!

Осы өлеңнің лирикалық кейіпкері – талай ақын жырлап өткен, талай ерді батыр еткен, талай жанды мәжнүн қылып, бар адамзат басын иген аяулы да ару қыздар. Ақын өзге ақындар секілді қыз атаулының өне бойын, бет әлпетінің сұлулығын тәптіштеп сипаттап жатпайды, бір ғана көздерін нысанаға алып, сол арқылы ішкі сезімін, үнсіз арпалысын жеткізе білген. Көп дегенде жұлдыздарға, жар дегенде жалғыздарға балайды. Өлеңді мұқият оқып отырған адамға лирикаға толы, сыршыл өлең көп нәрсені аңғартып тұр. Бірде жалын атқан жанарларға ұшырастырмағын, өртеп жіберер десе, енді бірде кешкі қаланың терезелерінен оттай жарқыраған романтиканы танытады. «Жиналармысың мұншама, Жырға да құмар – бәріңсің!». Ақынның шеберлігі сонда, қыздарға деген сүйіспеншілігі арқылы өлеңге, жырға құмарлығын көрсетеді. Махаббат лирикасы мұнымен шектелмейді. Ақындар – сезім иелері, олар болар болмас құмырсқадай елеусіз тіршіліктің жүрісіне де шабыттың, қыр астындағы қиялдың көзімен қарайды да, әсем де көркем жыр туғызады.

Қаламгер өз басынан өткен қиындықты оқырманмен бөлісіп, ауырғандағы жан қиналысын, екі дүниенің арасындағы арпалысын, «ана жаққа» сапарын, күншіл көздерді жырлай келіп, соңында өзін жасытпай, бойын қайта тіктегенін, алдағы күндерден күтер үмітін «ақбоз» атқа ерттеп мініп жөнеле береді. Бүгін болмаса, ертең бәрінің басына келетін ауыртпалықты мойымай көтеруге үндеген. Ақынның өмірге деген құлшынысы сондай, «ағарып келе беретін таңдарға» асық көңілін жетелете білді. Бір сәтте өзі барып қайтқан тозақ арасындағы көпірден «тәтті өміріне» қайтып келгендегі әсерін жырлайды.

О.Сүлейменов «Альпинистке айтар ақыл» өлеңінде:

...Әлсіз де өлер,
Қайтесің.
Алып та өлер.
Дос-жолдас бар,
жақсысы,
тауып көмер.
Мұздай болған ерніңнен бір-бір сүйіп,
Зембілге сап,
Базаға алып келер.
Деп бір қапа болмасын қазалы елің,
Таппай жүрміз әзірге ажал емін.
Өлім емес – бұл өлім есіркейтін,
Әдемі өлім бұл өлім,
Ғажап өлім.

Қызығы мынада, екі ақын да өз өлеңдерінде «өлім мен өмірді» өзекті тақырып қып алады да, бірақ басқаша көңіл-күй лирикасына салады. Ғафу сол өмір үшін арпалысса, Олжас құшақ жая қарсы алады. «Әдемі өлім», «ғажап өлім» деген эпитеттері арқылы оқырманын жанынан түңілдіріп, жүрегіне қорқыныш ұялатады. Ғафуды оқып, қандай қиындыққа да төтеп беруге, өлім тырнағына ілінбеуге тырыссаң, Олжасты оқып, әдемі өлудің де жоспарын құра бастағандай боласың. Міне, ақындардың ішкі дүниесінің, жан сарайының қазынасы осындай. Тереңдеген сайын, түкпіріне бойлап кеткеніңді де аңғармайсың.

М.Жұмабаев «Өмір» бесігін былай тербетеді:

Адамға берген Тәңірі өзі аз өмір,
Бұйрығы: «Жаса-дағы, жерге көміл!»
Бірде мұз, бірде жалын, бірде дауыл,
Құбылған өмір – сынап, бейне көңіл.
Жайнаған жаз көреді адам алдын,
Өткен күн – көңілсіз күз желді, салқын.
Қуаныш қайғыменен қатар жүрмек,
Болмайды толық минут жүзі жарқын...
...Қылғанша әуре-сарсаң сорлы құлды,
Тәңірі ием, жаратпасаң, онда нетер?!

Ақында мұң, реніш, шаршау, безбен көңіл байқалады. Лирикалық қаһарман жаны астан-кестен: бірде «мұз», бірде «жалын», бірде «дауыл». Мағжан тіліндегі «сынап - өмір» тіркесі Ғафу өлеңінде жалғасын тапқан. Қуаныш пен қайғы қатар жүреді, өткен күндерден желді, салқын күз аңғарылады. Өлең соңында әлем-тапырық көңіл «Тәңірге арыз» айтып, «жаратпай-ақ қойғаның жақсы» деп, кәдімгідей реніш білдіреді.

Біз талдаған өлеңдер лириканың тек бір қырын ғана аша алды, яғни тақырыптық-мазмұндық жағынан ғана жанрларға жіктедік. Махаббат лирикасын, табиғат лирикасын, көңіл-күй лирикасын және философиялық лириканы таныттық. Енді қаламгерлердің келесі жұптарын басқа да шартты жанр (саяси, ода, арнау, рубаилар, т.б.) ерекшеліктеріне қарай талдаймыз.

Салмақты оймен саралап, ақындар лирикасын жанры жағынан әжептәуір ажыратқан секілдіміз. Қорыта келгенде, Мағжанның үнімен сабақтасқан тақырып пен идея Ғафу мен Олжаста жалғасын табады. Үш ақынның да жырлап отырғандары – сол баяғы бір сезім, бір үміт, бір белгі, бірақ әрбіреуінің «кесте жіптері» мен «өрнектеу өнері» сан алуан. Мәселен, М.Жұмабаевтың суреткерлік шеберлігі романтизмге де реализмге де бай, Ғафудағы ерекшелік – өмірге деген құлшынысына өзі жырлайтын «жұлдыздардың» саны жетпес немесе Е.Раушанов тілімен айтсақ: «Ғафусыз ғапыл дүние» лирикасында да айқын көрінеді, ал Олжас ақынның жөні бір басқа: «сюжетсіз, тартыссыз, талассыз лирика оған тән емес» дегеннен басқа не дерсің?!

Қазақ әдебиеттану ғылымында поэзия жанрын талдау үшін, өлеңнің тақырыптық-идеялық мәнін ашып, жанрын айқындап, қаламгер стилін танытып қана шектелу жеткіліксіз. Себебі, сөздің нағыз нәрін суырып, көркемдік-бейнелілік ерекшелігін таныту қажет. Сонда ғана әдебиеттану ғылымы толыға түспек, сонда ғана алға қарай адымдамақ.

Талай замандардың көшін арқалап, атадан балаға мирас боп келе жатқан «сөз-керуен» бірде көнереді, бірде жаңарады, бірде ұмыт болады, бірде қайта жаңғырады. Міне, осылай жырлар жырларға, сырлар сырларға ұласып, дәстүр өз сабақтастығымен жалғаса береді.

Қай бір өлеңді алсаңыз да, оның бейнелілік мәні ашылмай қызықтырмайды. Ал жырдың көркемдік ерекшелігін айқындау үшін, сол өлеңдегі ажарлау және құбылту құралдарын таныту шартты.

Әдебиет:

1. Нұрғали Р. Арқау. – Алматы: Жазушы, 1991. – 556б.
2. Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. – Алматы: Ғылым, 1987. – 368 б.
3. Төреқұлов Н. Қазақ тарихы жанрларының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1979. – 251 б.

4. Мәшһүр-Жүсіп Қ.П. Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2007. – 442 б.

ӘӨЖ 81.01

Е. ЗІКІБАЕВ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ-ИДЕЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Абилева А.М., Қадыров Ж.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Есләм Зікібаев ақындығының астарын түсіну қиын емес. Оны оңай байқауға болады. Алайда жыры оңайлықпен жазылмағаны әбден аңғарылады. Ақын қиыннан келістіріп, кестелі өрнек таппайынша жанына маза жоқ екенін сезесің. Соның арқасында тамсандыратын таңсық өлең, дәмді жыр қолыңа тиеді. Ақын үніне зер салсақ, екпін, өрлік, қуат барын аңғарамыз:

Халқым – Әкем,
Мөлдірім! Тұнығымда!
Құдірет – күш жатқанда бұл ұғымда.
Әкем барда ақиық қырандаймын,
Тастүлекпін түлеген тұғырымда.
Халқым – Барым,
Ұлы Анам! Ұлы Бабам!
Өрем биік, шалқыған ән.
Өтсін жылдар жел қанат зымыраған,
Қорқыныштy болмайды бірі маған.
Халқым барда мен әлі жас сәбимін,
Халқым барда жас ару жырым әмен!

Ақын поэзиясы алуан тақырыпты қозғайды. Шын көңілден сыр ашады. Оның өлеңдерінде жасампаздық жоқ. Туған жер, ауыл, Отан, ел ұғымдарырын ақын асқақтата жырлайды:

О, туған жер.
Сенсің менің тағдырым,
Арманымның мәуелі еткен жаз гүлін.
Бір ескерткіш жасап берем, болса да
Тыңдырғаным аз бүгін,-

деп туған жері үшін қанша игі істер жасаса да, аз екендігін аңғартады [1, 11 б.].

Ақын туған жерді жырға қосқанда, ең кестелі,сөз жауһарларын таңдап алады. Әрбір өлең жолдарында шын жүректен шыққан арман – тілек, сүйіспеншілік анық байқалады:

Арым, барым...
Бәрі де - бір өзіңсің, Туған жер,
Тірлігімнің нәрі де,
Гүлі – өзіңсің Туған жер.
Аялаған бесігім,
Аспандатқан тұғырым,
Бойымдағы қызуым,
Ойымдағы қызығым.
Тағы өзіңсің, Туған жер.

Ақын үшін оның туған жері оның «ары», «бары» [2, 119 б.]. Осы сөздер астарына айтайын деген барлық ойын сыйғыза алған. «Аялаған бесігім» сөз қолданысы да өлеңнің шырайын келтіріп тұр. Ежелден ата – бабаларымыз тәрбиеге аса зор мән берген. «Тәрбие – тал бесіктен басталады, - деп атадан қалған сөз бекер айтылмаса керек. Ақын туған жерін « бесікке балайтыны бекер емес.

Көркем әдебиетке ойлылық, философиялық тереңдік, психологизм тән. Қазіргі поэзияда мораль, адамгершілік, қоғамда болып жатқан өзгерістер, тіл тағдыры, ел тағдыры мәселелері тереңдеуде. Жеке адам тағдыры мен қоғамдық мүдделер қозғалуда. Авторлар позициясында айқындық бар. Ішкі интеллектуалдық күрес бар. Бұрын соғыс, төңкеріс бейнеленген алуда. Жан жүрек жылуынан, көңіл күнделігінен, сыр – сезім тұтастығынан ақынның көркемдік әлем иірімдері, қолтаңба ерекшеліктері терең танылады. «Шындықтың ұлы атасы» өлеңі осы айтылған сөздерге айқын айғақ бола алады.

Біздің қазіргі коғамымыздың - айнасы іспетті.
Елдігін айтса-дағы, ел еместей –
Қайран қазақ әлі де келеді өспей,
Бір қазанға сыймайтын екі бастай,
Той болса, тарқамайтын төбелеспей.
Ісіп-кепкен өзінің буларына,
Жетіп жатыр сұмдары, қулары да...
От тастамай, май құймай дуға мына,
Намысқа шабатындай ұлан болса,

Мақтанар ҚАЗАҚ болып туғанына, - деп қазіргі қоғамда болып жатқан келеңсіз жәйттарға налиды [3, 15 б.]. Қазақ халқын, елдікке, ауызбіршілікке шақырады. Намысты болуға үндейді. Ақынның келесі өлеңі осы ойды жалғастыра түскендей:

О, пәлі айдың – күннің аманында,
Саудалап иманын да, жан арын да....
« Барсакелмес» аралында
Сіңіріне сүрінген сорлылардың,
Үрей тұнған, жаны жоқ, жанарында
Білмейді қайда, қалай барарын, -

көз алдымызда осындай сорлы жандар қаншама?! [3, 14 б.]. Жанарларында жан жоқ, өмір жолдарынан адасқан, иманы мен арын сатқан. Сыр мен сезімді қатар ұстайды. Шындық шырағын алысқа түсіреді.

Мұның бәрінде дем ақындық мұрат айқын. Ұлттық болмыс пен уақыт өрнегі бедерлі. Қайсыбір тақырып, мәселелер жүрек айнасы арқылы көңіл безбеніне салынады. Жан – жүректі толғантып, тебіренткен жайлар ғана өлең өріміне жазылады. Өлеңдегі өмірбаян осылай жазылады.

«Адамдығың құрсауда» өлеңі ақының жан жүрегінен шыққан сөздер.
Осы өлеңді оқыған әрбір жанды бей – жай қадырмасы анық. «Мына ғұмыр кіл сауда» сөз қолданысы туындының идеясын дәл аша түседі.

Сату, алу.....
Мәрттік қайда, бере алады кім сауға?
Арманың да, үмітің де – бәрі-бәрі
Адамдық пен адалдық та құрсауда,–

адамгершілік қасиеттер құрсауда [3, 217 б.].

Ақынның жаны бұл жағдайға қатты қаймығады.

Еркінмін! – деп өзіңді алдайсың,
Ал шындығы – адалдығың құрсауда,
Бар сұмдығы – адамдығың құрсауда! – осы сияқты «алданғандар» қаншама?!

Ақынның поэзиясы – таза өмір шындығы. Көрген – білгендерін ақ қағаздың бетіне тайсалмай түсіреді. Қоғамымыздың «ақтаңдақ жақтарын» өлеңдерінде асқан шеберлікпен берем алады. Бұл – нағыз тума таланттың қолынан келетін нәрсе.

Көкірегі – дерт,
Қан құсып жөтеледі,
Іштен шыққан өз ұлым мені ұғар деп,
Халық – Ана өз ұлына сеніп әлек.
Алай – дүлей күңіреніп жан әлемі,

Күйзелуде жүрегі жаралы елі, - деп, бүгінгі адамдардың бейнесін дәл бере алған [3, 277 б.].

«Көкірегі дерт» – тәні сау болса да, жан дүниесі дерт. Бірақ, «Халық – Ана» өз ұлдарына сенеді. «Ананың жан әлемі» жаралы. Ақын өлең өрімдері, ондағы өмірден өрбіген шындық сырлары көңілді тербеп, жүректе қортылған қалпында суреттеледі. Ақын қайсыбір құбылыс, көріністерді сырттай қызықтап, үстіртм суреттемейді, керсінше көңіл көкірегінде шыңдап, жүрек пернесінен өткізіп, содан кейінгі тұстарда ой мен сөз жүйесіне, сыр мен сезім тұтастығында тербеп, толғам – толғаныстарға еніп барып ғана қалың көпшілікке ұсынады. Өмір шындығы негізгі нысана етіліп, осы бағыт – арна мезгіл әуенінен, адам әлемінен, көркемдік таным ірімдерінен кең көлемде танылады.

Ақын сыры, ондағы көңіл шуағы мен жүрек сыры осында. Ақын шығармаларында байқалған сыршылдық, терең лиризм, романтикалық әуен мен философиялық кеңдік оның лирикасының басты мұратын айқындайды. Парасатты поэзия биігінен көрінген, жемісті еңбегімен әдебиетке өзіндік үлесін қосқан Е. Зікібаев шығармашылығы айқын қолтаңбасымен дүниетаным тереңдігімен ерекшеленеді.

Дүниетаным – табиғатқа, жаратылысқа деген қоғам мен адамзат ақыл – ойының дамуы жөніндегі көзқарастар жүйесі. Жеке адамның дүниетанымы ең алдымен қоғамдық болмысты бейнелейді. Бұл бейнелеу бақыт пен байлық, даңқ пен дақпырттың арақатынасы, өзіндік өзгешеліктері кеңінен көрсетіледі. Адамгершілік қасиеттері, махаббат ғаламаттары: адалдық, нәзіктік, тұрақтылық төңірегінде өріс алады. Ақиқат пен аңыз, адалдық пен әділеттілік, жасампаздық жайлы ойлар мен толғаныстар ізденіс арналары, дәстүр мен сабақтастық, көзқарас эволюциясы, ең негізгісі, өмір өнегесі, өлең өрнегі мен, сыр мен сымбат сипаттары терең танылады.

Қазақ өлеңінің ұлттық сипатын арнайы қарастырған зерттеуші Б.Кәрбозұлы ұлттық мінездің өленде ақын тұлғасымен байланысты болатындығын, табиғатының өзгермелі келетіндігін, бейнелік жүйесіндегі сыр сипатты жан-жақты ашады [4, 277 б.].

Е. Зікібаев өлең әлемінде ақиқат пен өмір шындығын жырлады. Адам мен қоғам тынысын назардан тыс қалдырмады. Соның бәрінде ақынның ұлттық мінез – сипаты, қабылдауы танылады.

Қазақ әдебиетінде қазіргі адам, жер, әлем, орта, гуманизм, жекеадам тағдыры мәселелері көтерілуде. Кәдімгі қарапайым адам тіршілігі, психологиясы мен көңіл – күйі өрелі түрде, әлеуметтік жоғары деңгейде қозғалуда. Ақынның туындыларында өмір шындығы және қаһарман әлемі кең орын алады.

Бәрі қымбат,
Қара тас – қара маржан,
Азайды шын асылды бағалар жан,-

өмір шындығын ашатын өлең жолдары [5, 13-14 бб.].

Кешегі асылдарым арзан тартып,
Масайрап масылдарым қымбаттады,-

ақын кез-келген тақырыпты талғаусыз толғап, қиыннан қиыстырып жаза бермегені айқын аңғарылады.

Кетердей күдер үзіп, қара жаннан,
Сандалдым қымбатты іздеп таң азаңнан,-

сөз айшықтары арқылы жүрек түкпіріндегі мұң-шерді оқырманға дәл жеткізе білген. «Қара жан» эпитеті ойға ерекше реңк беріп тұр. Адамдардың жаны да, қараңғылыққа толы. Ойлайтыны, тек мансап пен байлық.

Қымбат, қымбат .....
Неге олай?
Жұмбақ бәрі,
Сан білгіштен сұрадым,
Тіл қатпады,-

ақынды осы бір сұрақ мазалайды, бірақ сұрақ жауапсыз қалды.

Көкірегімді күйдіріп күн қақтады,
Төңірегімді тұмшылап,
Түн қаптады.

Көбейді көңілімнің нала, мұңы,- өзі көзбен көрген оқиғаларға налиды, өзгертуге ешбір шара жоқ, дәрменсіз. Көкірегін өкініш күйдіреді. Көңілі жабырқаулы, мұңды.

Ақ қалып,
Суырылып қара озды алға,
Күйреді құнсызданып ар – ождан да.
Тұяғы тұлпарлардың тасқа тиіп,

Жабы жүйрік атанды сәл озғанға «ақ», «қара» антонимдерін дәл пайданала білген [5, 13 б.]. «Ақ» – тазалықтың, жақсылықтың белгісі. Бірақ та, дәл қазіргі сәтте жақсылық, ар – ождан құнсызданды.

Бұл ретте, әрине, жүрекке маза бермеген жайларды ғана тереңнен толғап шынайы жырлайды.

Ақынның «Безер болсаң, без өзің» өлеңі ешкімді бей-жай қадырмасы анық. Тіл – халықтың жаны, бүгіні мен ертеңі. Туған тілді құрметтеу – әр адамның парызы, міндеті. Әттең, туған тілге деген құрмет әлі де, өз дәрежесінде емес. Тіл жайы – осы өлеңнің басты өзегі.

Өзін қара,
Сөзін қара!
Не дейді?
Анам тілін,
Бабам тілін шенейді -

қоғам дидарына қатысты «ащы шындықты» айтты. Қазіргі қоғамымызда «тіл мәселесі» өзекті тақырыптардың бірі.

Ал келесі өлең жолдарынан ақын туған тілді бәрінен де жоғары қояды.

Ана тілім – арманым, ақ тілегім,
Өзімнен де өзіңді көп тіледім.
Тілім өлсе, тірлігіме мәз болып,
Қара жерді қалай басып жүремін.

Туған тілді «ардағына», «анасына», «баласына», «бақытына» балайды.

Тілім – анам, қасиетім, ардағым,
Ардағымның жүрегіне салма мұң.
Тілім – балам, болашағым, бақытым,
Қалай гана бақытымды қарғадың [5, 17 б.].

Поэзия мен махаббат – бір-бірінен айрылмайтын егіз ұғым. Сондықтан әр елдің әдебиетін, әсіресе поэзиясында ұшырасатын мәңгілік тақырып – махаббат. Бірақ, әр халықтың жан- дүниесінің құрылымына, әрбір ақынның ой- түйсігіне қарай, махаббатты әркім өзінше жырлайды:

Ақпанда алау өрттей жалындаған,
Тағдырдың тәлкегіне бағынбаған.
Өлшеген сезімменен бәрін де,әман,
Кім сенің құдіретіңе табынбаған? [5, 56 б.].

Ақын адам өмірінің негізі – махабатты адам бойындағы ұлы күш ретінде көрсетеді және өз жүрегінен шыққан сезімін алау өрттей лаулатып, арнасынан жалындатып жібереді. Ақын өмірдің өзі махабаттат бөліне алмайтынын, тек сол сезім арқылы бір – бірімен жарасым, үйлесім табатынын айтады. Сондықтан кеудесінде жаны бар адам махаббатқа тағзым етсе, табына білу керектігін әсем жырларымен аңғартады. Махаббат мәңгілігін, ондағы жасампаздық пен ізгілік нұры, мейірім шуағы- өмір арнасы, өлең – жыр өзегі ретінде арналы ағыс алады.

Е.Зікібаев ақындығынан оның бел-белестері, көркемдік көкжиегі, өзіндік көзқарасы, қолтаңбасы жіті танылады.

Өлең өлкесінде өз тұстастары секілді өнімді еңбек етіп, ұлттық мұрат пен өмір өнегесін шынайы да щебер жырлағандардың қатарынан – Е. Зікібаевтің есімі аталуға әбден лайық.

Е. Зікібаев поэзиясының көркемдік жүйесінен тақырып әр алуандығы, ізденіс мұраттары, өлең өрісі мен ондағы өрнек – өнегелері, табиғаты кеңінен көрініс береді. Е. Зікібаевтің «Армандай ғұмыр» жыр жинағының басты ерекшелігі – ізденіс арналарынан, әсемдік пен көркемдік, достық пен сенім, бақыт пен әр алуан сезімдер арақатынасы, олардың адам өмірінде алатын орны кеңінен көрсетіледі. Ақиқат пен аңыз, жасампаздық туралы ойлар, ішкі толғаныстар, өмірдің мән-мағынасы, ұлттық болмыс, болашаққа деген сенім терең танылады.

Әдебиет:

1. Зікібаев Е. Өмір-бәйге. – Астана 2007. – 188 б.
2. Зікібаев Е. Армандай ғұмыр. – Алматы 2006. – 193 б.
3. Зікібаев Е. Таңдамалы өлеңдер жинағы. – Алматы 2011. – 277 б.
4. Кәрібозұлы Б. Қазақ өлеңінің ұлттық сипаты. – Алматы 1997. – 50 б.
5. Зікібаев Е. Жыр-тағдырым. – Алматы 2003. – 217 б.

ӘОЖ 81

С. МҰРАТБЕКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ҚАРАПАЙЫМ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ СИПАТЫ

Амандықова Г.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Петропавл қ., М. Қозыбаев атындағы Солтүстік қазақстан мемлекеттік университеті

Қазақ тіл білімінде көркем әдебиеттегі кейіпкерлер тіліне қатысты кейбір мәселелер М. Балақаев, Ә. Қайдаров, С. Исаев, Р. Әміров, Х. Нұрмұқанов, Б. Шалабаева т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Жалпы көркем шығармаларда әрбір кейіпкердің сөз саптауы мен сөз мәнері әр түрлі болып келеді. Бұл олардың қоғамда алатын әлеуметтік жағдайына, ортасына байланысты болады. Сондықтан да олардың әрқайсысының өзінше сөйлеу дағдысы болады. Кейіпкер тілінің осындай ерекшеліктері тілдің лексикалық және грамматикалық қабаттары арқылы жүзеге асады. Кейіпкердің тілі арқылы оның мәдениеттілігі, жас мөлшері, қызметі, кәсібі, өскен ортасы, сыпайылығы, дөрекілігі т.б. бейнелері байқалады. Кейіпкердің сөйлеу мәнеріндегі өзіндік ерекшелігі оның лексикасынан басталатыны белгілі. Кейіпкер тілі ауызекі сөйлеу тіліне жақын келеді. Бұл туралы Р. Әміровтің еңбегі бар. Ал сөйлеу тілі лексикасының құрамына қарапайым, тұрпайы, жаргон сөздер де жатады.

Тілімізде ауызекі сөйлеу тілінде жиі кездесетін тілдік материалдар аз емес. Мұндай сөздер әдеби тілге жатпаса да көркем шығармаларда кездеседі. Көркем шығармада түрлі кейіпкерлердің болатыны және олардың арасында қақтығыстардың да болып тұратыны заңдылық. Ал өмірде әр түрлі жағымды, жағымсыз адамдардың бар болуы – өмірдің шындығы. Академик М. Серғалиев «Ауызекі сөйлеу стиліне әдеби тіл нормасына жатпайтын сөздердің қолданылуы – табиғи құбылыс», – деп санайды [1, 62 б.]. Х. Қожахметова қарапайым фразеологизмдер туралы: «Әдеби тіл нормасына сай келмейтін, жай дөрекі тұрақты тіркестерді қарапайым фразеологизмдер дейміз. Алайда әдеби тіл нормасына жатпағанымен, көркем әдебиетте образ жасау үшін кейіпкер сөзінде кездесіп отырады. Бұл тілдік амал арқылы жазушы кейіпкердің ой-өрісін, өскен ортасын, әлеуметтік ортасын, әлеуметтік халін, мінез-құлқын көрсетеді» – дейді [2, 34 б.]

Шығарма материалына негіз болатын жағымды, жағымсыз адамдардың тілі – тіл білімінде табу, эвфемизм деп аталса, енді бір ғалымдар дисфемизмдер (какофемизм) деп те атап жүр. Қаламгерлер сөздерді өз мағынасында пайдаланумен қатар, сөздерді ауыспалы, келтіріңкі мағынада, қанатты сөздер мен тұрақты тіркестердің, мақал-мәтелдердің құрамында пайдаланады [3, 93 б.]. Эвфемизмдар мен дисфемизмдер – көркем әдебиетте жиі кездесетін экспрессивті және эмоционалды лингвистикалық қолданыстар. Бұлардың айырмашылығы экспрессивтік реңкінде, мұндай сөздердің барлығы күнделікті ауызекі сөйлеу тілінде жиі кездесетіні жасырын емес. Сөздің мағынасы дөрекілеу болып келген жағдайда тілдегі басқа бір сөзбен алмастырылып беріледі. Мұндай жағдайда дөрекі, тұрпайы сөздің орнына сол ұғымды жұмсартып, жеңілдетіп жеткізетін сыпайы, жұмсақ сөздер қолданылады. Тіл білімінде мұндай құбылыс эвфемизм деп аталынады [4, 71 б.].

Қазақ тіліндегі эвфемизмдердің қолданылу жолдарын Ә. Болғанбаев былай көрсетеді:

1) Ауру аттары алмастырылады. Мысалы, туберкулез – өкпе ауруы, рак немесе қылтамақ деудің орнына жаман ауру деп алмастырып қолданады.

2) Адамның дене мүшелеріндегі кем кетік атаулары алмастырылады. Мысалы, саңырау, керең деген сөзді құлағының мүкісі бар, сараң естиді деп алмастырып айтуға болады.

3) Мағынасы айтушы мен тыңдаушыға бірден соншама жағымсыз, дөрекі сөздер алмастырылады. Мысалы, нәжіс, қи, несеп, үлкен дәрет, кіші дәрет, дәрет сындыру, ұлы жарақ дегендердің бәрі де белгілі контексте сыпайылық мән тудырады.

4) Үйлену мен тұрмыс құруға байланысты сөздер алмастырылады. Мысалы, баласын құтты орнына қондыру, қолына құс қондыру сияқты сөздер айтылады.

5) Қоғам өміріндегі адамдардың бір-бірінің жағымсыз қарым-қатынастарына қатысты сөздер алмастырылады. Мысалы, аузы жеңіл, қолының жымысқысы бар, қосып айтады деген сөздер сыпайы түрде айтылады [5, 73 б.].

К. Аханов эвфемизмге: «Бір затты немесе құбылысты тікелей өз атымен емес, басқа бір сөзбен атаудың себебі мүлдем басқаша болуы мүмкін. Кейбір нәрсенің не құбылыстың атын тікелей айту дөрекілеу, қолайсыздау болып көрінгенде, олар басқа сыпайы, майда сөздермен ауыстырылып айтылады. Бұл құбылыс эвфемизм деп аталады» деп анықтай отырып, эвфемизмдердің табудан өзгеше екендігін былай деп түсіндіреді: «Бірақ эвфемизмдер табу сияты қате түсінік, діни ұғымның негізінде емес, айтуға дөрекі, қолайсыз сөзді сыпайы сөзбен ауыстырып айтудың негізінде шықан» [6, 180 б.]. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмді жан-жақты қарастырған Ә.К. Ахметов бұлардың арақатысынбылай көрсетеді: «Табу мен эвфемизмдердің шығу тегін қуаласа, олар адамзат тарихының түкпіріне қарай жетелейді. Оған тереңірек бойласақ, табу мен эвфемизмдер адам баласының рухани мәдениетінің бастапқы сатыларынан бастап күні бүгінге дейін қалыптасқан дәстүрлі наным-сенімдермен де, әдет-ғұрып, салт-саналармен де, қазіргі заманның басты діндерімен де, тіпті өзіміз өмір сүріп отырған дәл бүгінгі таңдағы тіл мәдениетімен де тікелей байланысты екеніне көз жеткіземіз» [7, 9 б.].

Өз ерекшелігі бар прозаик С. Мұратбековтің шығармаларындағы тілдік құрылымның бір қатарын сөйлеу тілінің элементтері құрайды. Прозаиктің жеке стильдік даралығы оның белгілі тілдік құралдарды қолдануындағы ерекшеліктерінен байқалады.

Өкпесі ауру болса керек, отырысымен көкірегі шулап, ырсылдап кетті (Райгүл, 19-б.). Туберкулез немесе құрт ауру деген сөздің орнына өкпесі ауру деп қолданылған.

Дәл біздің хат тануымызды күтіп жүргендей-ақ екі айдан кейін Иманжанов қатты науқастанып, төсек тартып жатып қалды (Жусан иісі, 7-б.). Мұнда Иманжановтың бір қол, бір аяғынан паралич болғандағының орнына науқастанып, төсек тартып жатып қалды деп мағынасы қатты тиетін сөздерді жұмсақ сөздермен алмастырып қолданған.

– Ой, жарықтық-ай, бір жөн сөз айта ма десе өстіп қисыққа кетеді енді, - деді жақтырмаған әпкесі күңкілдеп. Бұл сөзін құлағының мүкісі бар шал естіген жоқ. Естісе тасталқан болады (Басында Үшқараның..., 42-б.). Саңырау, керең деген сөзді құлағының мүкісі бар деп алмастырған.

– Райгүл, - деді жігіт бұрынғыдан да жәй сыбырымен, - сені әке-шешеңнің аттастырып қойғаны рас па?

– Әрине, рас. Тіпті биыл күзге дейін ұзатпақшы да. Білесің бе, кімге, әлгі профессордан хат әкелген студентке... (Райгүл, 25-б.)

– Жақсы ағаңмен ұрсысып отырмын, - деді көзіне толған жасты іркіп. – Ол кеткенде әлтек-тәлтек басып, тұрып-жығылып жүрген сен де міне, зіңгіттей азамат болдың. О, дүние-ай!.. Біз жаңадан үй боп, отау тіккен жылы сендермен көрші отырдық (Жеңеше, 111-б.).

Баяғыда ұзатылып бара жатып, әпкесінің жылағаны күні бүгінге дейін есінен кетер емес (Басында Үшқараның..., 31-б.).

Осындағы үйлену мен тұрмыс құруға байланысты сөздер аттастыру, үй болу, отау тігу және ұзатылу дегендермен алмастырылып жазылған.

– Қойшы-ей, мынау дөй ғой-ей, - деп Есікбай сілекейін Аянға тағы жақты. – Жүр ал, Есікбай көкеңнің жұдырығын иіскегің кеп тұрса (Жусан иісі, 6-б.).

Басқа біреуден жүкті боп қалған қыз бұған жала жапты, ал ағайын-туған мұны соған үйлендірмек боп, соңына түсті... (Басында Үшқараның..., 32-б.)

– Ойбай-ау, әлгі қыста атылып өлетін қыз бен баланы айтпайсың ба?! Соларды алып бара жатқан ненің ғашықтығы еді, десеңші, - деп, сөзге кекселеу мұртты адам араласты.

– Адамға еткен қайырымыңды сатуға болмайды, - деді ашуын басқан соң Мақсұт қарт жайлап қана, онан соң Тілепбергенге қарап: - Сен бізге буынсыз жерден пышақ ұрма! Қамар деген жөргегінде жатқаннан өз қолымда өсіп, тумаса да туғаннан бетер ыстық боп кеткен жан, ыстығымызға күйіп, суығымызға тоңып, көңілімен, бейілімен қанымызға қаны араласқан, ал енді оған аңдаусыз сөз айтып көңіліне қаяу салар жайымыз жоқ (Жеңеше, 120-б.).

Жоғарыдағы таяқ жеу дегеннің орнына – жұдырығын иіскеу, дегеннің орнына – жала жапты, дегеннің орнына – сөзге кекселеу деп қолданылған.

Аянның әкесі майданға аттанып, туған анасы содан екі ай бұрын қайтыс болыпты (Жусан иісі, 3-б.).

– Ойбай, әне, Есімбек атаң келді, – деді сасқалақтай сыбырлаған әпкесі. – Әсетжан, атаңның кемпірі қайтыс болған жуырда, ұмытпай қазір көңіл айт (Басында Үшқараның..., 42-б.). *Мұнда өлген дегеннің орнына – кейіпкер тілінде қайтыс болған деп қолданылған.*

Тіл білімінде тілге әдепті сөздерді әдепсіз (дөрекі) сөздермен де ауыстырып айтуды дисфемизм немесе какофемизм деп атайды.

Мағыналық жағынан дисфемизм эвфемизмдерге қарама-қарсы құбылыс. Әдеби тілдің нормасына жатпайтын, ауызекі тілдің үлгісіне жататын қарапайым сөздердің бір түрі болып саналады. Сондай-ақ дисфемизм кеміту, қорлау, іске жаратпау, мұқату ұғымдарын да білдіреді. Көркем әдебиет туындыларында жиі қолданылады, тілдегі ауыспалы мағынадағы сөздерді толықтыратын көркемдеуіш-бейнелеуіш құралдарға жатады.

Осы эвфемизмдерге қарама-қарсы құбылыс қарапайы сөздер көркем туындыларда стильдік мақсатпен де жұмсалады.

«Қарапайым сөздер – сөйлеу тілінде сөздің мазмұнын тұрпайыландыра, айналдыра түсу мақсатымен қолданылатын тілдік құралдар. Қарапайым сөздер лексикасына қарапайым, тұрпайы, анайы сөздер (какофемизмдер), варваризмдер, жаргон сөздер мен кейбір диалектизмдер, тұрпайы мәнді фразеологизмдер т.б. енеді (шикі өкпе, қара борбай, төмен етек, боқмұрын, мұмырай, суми, сен тұр мен атайын т.б.). Қарапайым сөздердің мынандай ерекшеліктері бар: 1) стильдік мәні бар нәрсені төмендету, кеміту, бағасын түсірерліктей болады. 2) диалектизмдер сияқты территориялық жағынан шектелген емес, жалпы халыққа түсінікті, таныс сөздер. 3) әдеби тілде қолдануға болмайтын жат сөздер» [8, 235 б.].

Қарапайым сөздер туралы түрлі пікірлер бар. Т.Т. Пірімбетов қарапайым сөздерді сөйлеу тілінің басқа да дөрекілік сипаты бар элементтерінен ажырату үшін тұрпайы сөздер деп атап, төмендегідей тұжырым жасайды: «Қарапайым сөздер деп, сөйлеу тілі элементі ретінде келіп жалпы халыққа түсінікті әрі әдеби нормаға жатпайтын, сөз мәдениеті төмен адамдарда

кездесетін, басым көпшілігі тұрпайы болып келетін экспрессивтік-эмоционалдық реңкі бар сөздерді, сөз тіркестерін, грамматикалық тұлғаларды атау қажет» [9, 9 б.].

Жазушы С. Мұратбеков те «Жусан иісі» шығармасында жалпыхалықтық тілде жиі қолданысқа түсетін экспрессивтік сөздерді кеңінен қолданады.

Аянды ортаға алып, енді жайғасып отыра бергенімізде, есік ашылып сыртқа Бапайдың кемпірі шықты да:

– Үйбай, бетім-ай, бұ дүбірлеген не десем, мыналар екен ғой. Аулақ жүріңдер әрі, өй, өңшең топырлаған немелер! Онысы несі-әй, тәп терезенің түбіне кеп үймелегендері! – деп қуып жіберді (11-б.).

Біз, бәріміз, оны мазақтап, өзін біраз жерге апарып кеу-кеулеп алдық.

– О, маубас, тарта алмасың бар сұрап неғыласың, ей, – деп табаладық (12-б.).

Аян батырлық туралы ертегіні айтқанда, біз – алым-жұлым киінген қара борбай балалар бір сәтке жадау қалпымызды ұмытып, шетіміздең: көк семсерді жарқ-жұрқ еткізіп, ат ойнақтатып жауға қарсы арыстанша ақыра шабатын нағыз қас батырдай сезінуші едік өзімізді (13-б.).

Бұдан да басқа С. Мұратбековтың туындыларында кейіпкердің жақтырмай, ұнатпай тұрған қолданыстағы сөздері көптеп кездеседі. Қаламгер кейіпкерінің бейнесін, болмысын, бітімін аша түсу мақсатында қарапайым сөздерді қолданады және осы лексемаларға өзінше бір жүк артады. Кейіпкерлерінің жағымсыз бейнесін ашу үшін жағымсыз мағынаны беретін лексемаларды қолданады. Жағымды кейіпкер аузымен де жайсыз сөздерді жағымсыз кейіпкерге қарата айтылғанын көреміз.

Ауылдағы жұрт дүркірей жиналып кеп, өртті сөндірді. Әлдекім келіп, былқ-сылқ етіп жатқан Аянды көтеріп алды. Қарат адамның дауысы:

– Иттің баласы, пәшиске берген қолыңның құнын осы қаршадай жетім баладан алайын деп пе ең. Өй, есірік!.. – деп ақырды Тұржанға (20-б.).

Сені сабағыңнан ерте үзіп, көктей солғызған соғысқа ылғи көзім жасқа толып лағынет айтамын (Жеңеше, 384-б.).

- Жә, оттама, - деп Мақсұт қарт кесіп тастаған. (Жеңеше, 385-б.)
- *Түу, мылжыңын-ай, мына ақсақтың, - деп жол шетіне түкіріп жіберді* (Күзгі бұралаң жол, 384-б.).
- *Сергейдің шешесі дейді ғой, әй боқмұрын, сен де білгішсене қалдың-ау, ә! – деп тістене сөйлеген Қалиша, немересінің сөзіне өкпелегендей үйге қайта кетеді* (Телі өскен ұл, 407-б.).

Үй ішінде көзінің жасын ірке алмай өзінен өзі күңкілдей сөйлеп жүр:

«Әдіре қалғыр, ер жетіп, азамат болған балаға дап-дайын шеше бола қалуын»... (Телі өскен ұл, 408-б.)

Ал мына төменде берілген мысалда кейіпкердің жағымсыз бейнесін ашу мақсатында жағымсыз мағынаны беретін лексеманы қолданады:

Қанша ұйықтағаның белгісіз әлдебір уақытта Тұржанның:

– Әй, жетпегірлер, тұрыңдар! – деп ақырғанын естисің. Қозғалуға шамаң жоқ, өне бойың езіліп көзіңді аша алмайсың. Сол кезде Тұржан әрқайсымызға әке-шешеден түк қалдырмай сыбап, сирағымыздан дырылдата сүйреп, барақтың аузынан сыртқа қарай атып жібереді... (25-б.)

Кейіпкерлер тілінде жиі кездесетін қарапайым сөздер көбінесе жағымды кейіпкерлердің жетім бала Аянды аяушылық сезімдерінің ерекшелігін айқындау мақсатында да жұмсалады:

Үйге келсем, төсектер салулы, бірақ ешкім жатпапты. Атам екі көзі қанталап, терісіне сыймай тырсылдап ашулы отыр, апам көзін сығымдап жылап отыр. Не болды екен, деп шошып, босағада тұрып қалдым.

– Өй, аузыңды ұрайын, жаман неме! – деді атам жекіріп. – Тұржанның тепкісін Аянмен бірге көрсең етті... Жані тәтті шірік, көрінбе көзіме!..

Мен үн-түнсіз жер шұқылап босағада тұрдым-тұрдым да, мұнан өзге ештеңе айтылмаған соң, аяғымды, сырт киімімді шешіп төрге өттім. Тамақ сұрап ішуге бата алмай, сыбдырсыз шешініп, төсегіме жаттым.

– Сорлы жетімнің көрген күні сол да... – деді бір кезде апам ауыр күрсініп. – Қорғары жоқ болған соң басынғаны ғой.

– Е-е, бұл Өржанның баласы кісі өлтірер. Иттің сұры жаман, сұрынан шошимын... – деп қойды атам (20-б.).

Келтірілген мысалдардағы есірік, жетпегір, жаман неме, жаны тәтті шірік, сорлы сияқты сөздер мен сөз тіркестерінің құлаққа жайлы естілмейтіні белгілі. Естір адамға ауыр, жанына жайсыз тиеді. Бұл қарапайым сөздер әр түрлі эмоциялық-экспрессивтік реңкі бар, көңілдің толмауын, жек көру, жаратпау, ұрсу мағыналарын үстейді. Қаламгер қолданысындағы бұл сөздер тілдік – стильдік элемент ретінде өз орнымен жұмсалған деп санаймыз. Мұндай қолданыстағы сөздер туралы ғалымдардың мынадай пікірі бар: «Сөйлеу стиліндегі ондай тым қарабайыр сөздер көркем әдебиет стилінің табиғатына, тұтас контекс көлеміндегі көркемдікпен еш үйлеспейді, қайта оны тұрпайыландырып нұқсан келтіріп тұрады» [10, 44 б.]. Дегенмен де қаламгерлердің дені қоршаған ортаны айқын суреттеуде, кейіпкерінің ішкі жан-дүниесін беруде, образын жан-жақты ашуда осындай қарадүрсін сөздерді қолданатыны анық. Кейіпкер бейнесін аша түсуді көздей отырып, стильдік мақсатпен қарапайым сөздерді қолдану – көркем әдебиет стилінің бір белгісі болып саналады. Мұндай сөздер ауызекі сөйлеу тілінде көп кездеседі және қарапайым халыққа да түсінікті.

Көркем шығармаларда кісі есімдерінің бір түрі – лақап есімдердің кездесіп жатуы заңды құбылыс. Лақап есімдер тектен текке қойылмайды, көбіне иесінің сыртқы бейнесі мен дене бітіміндегі және мінез-құлқындағы кейбір ерекшеліктер мен кемшіліктерді көрсетуге бағытталады. Балалар бір-біріне ат қоярда объектіге қатысты физиологиялық, психологиялық фактілерді байқап, соның негізінде лақап ат қояды. Т. Жанұзақов бұл туралы: «Лақап есімдердің табиғатын, оның әр түрлі қасиет-сипаттарын социолингвистикалық тұрғыдан зерттеудің мәні айтарлықтай. Лақап есімдердің түрлері, әрбір адамның мінез-құлқы, жүріс-тұрысы, адамдармен өзара қатынасы т.б. байланысына тағылған лақап есімдер тіліміздің аз емес. ...Әсіресе мектеп оқушыларының лақап есімдерін социолингвистикалық тұрғыдан зерттеу өте қызықты да, ғылыми тұрғыдан салиқалы болары сөзсіз» дейді [11, 45 б.].

Күнделікті өмірде де, әдеби шығармаларда да мұндай лақап есімдер жиі ұшырасып жатады. Балалар мен жасөспірімдер арасында бір-біріне ат қою, балалар мен үлкендердің лақап есімдерге ие болып жатуы күнделікті өмірде кездесіп жетады.

Қазір де ол Аянның алдында қыр көрсеткісі кеп:

– Тырнағың қайсы-ей, мысық? – деп, Қосымды аяғынан шалып қалды. Қосым жалп етіп ұшып түсті де, терісі сындырылған тізесін ұстаған күйі, көзі жасаурап қайта тұрды (5-б.).

– Жарайды, қойыңдаршы, - деп сөзге Аян араласқан. Бірақ осы кезде Есікбай Қосымның бас киімін жұлып ап, жерге лақтырып жіберді.

– Кет, тырнауық мысық, әйтпесе көресің, - деп кіжіңді (18-б.).

Жоғарыда берілген кейіпкерлер тіліндегі Қосымды «Мысық» деп атау жиі кездеседі, баланы да осылай атау кейіпкердің іс-әрекетімен мен мінезіне байланысты жұмсалған. Балалар арасындағы бір-біріне ат қою олардың танымы мен көзқарастарының объективті деңгейін байқатады.

Кейіпкерлер тілінде қарапайым, дөрекі сөздердің кездесуі бұл сөздердің мәні мен экспрессивтілігін күшейтеді. Өйткені мұндай сөздер нақты өмір құбылыстарына немесе адамдарға қатысты айтылады, оларды анықтап нақтылай түседі.

Сонымен, С. Мұратбеков шығармаларында кейіпкерлерінің бейнесін әр қырынан танытып, олардың образын жасауда түрлі сөйлеу мәнерін пайдаланады. Кейіпкерлердің мінезі, сөйлеу ерекшеліктері олардың ішкі жан-дүниесіне байланысты беріледі. Кейіпкерлер тіліндегі лексикалық топтарды шеберлікпен жұмсайды. С. Мұрабеков әңгімелерінің тілін зерттей келе, біз оның жалпы лексикалық тіл байлығын прозалық шығармаларда көркемдікпен қолданғанын байқадық. Қазақ тілі байлығын түрлі көркемдегіш тәсілдер арқылы ажарлап айшықтаған.

Әдебиет:
1. Серғалиев М. Стилистика негіздері. – Алматы, 2006. – 228 б.
2. Қожахметов Х. Фразеологизмдердің көркем әдебиетте қолданылуы. – Алматы, 1972. – 112 б.
3. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Мектеп, 1992. – 264 б.
4. Балақаев М. Қазақ тілінің мәдениеті. – Алматы: Қазақстан, 1971. – 93 б.
5. Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы: Мектеп, 1979. – 214 б.
6. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы, 2002. – 180 б.
7. Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер. – Алматы, 1995. – 9 б.
8. Қазақ тілі энциклопедиясы. – Алматы: «IDK-NIPO» ред. баспа орталығы, 1998. – 788 б.
9. Пірімбетов Т. Қарапайым сөздер мен сөйлеу тілінің басқа да элементтерімен арақатынасы // ҚазССР ҒА хабарлары. Тіл, әдебиет сер. – 1986. №1. 12-16 бб.
10. Балақаев М., Жанпейісов Е., Томанов М., Манасбаев Б. Қазақ тілінің стилистикасы. – Алматы: Мектеп, 1971. – 340 б.
11. Жанұзақов Т. Ономастика және қоғам // Сөзтаным. – Алматы, 2003. - №3. – 45 б.

ӘОЖ-373.2

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ БАЛА ӨМІРІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

Ахметова Т.А., *п.ғ.к.,* **Ералы А.,** *ДОВ -14к тобының студенті*
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Аңдатпа

Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың тілін халықтың ұлттық ойындары арқылы дамыту мәселесі қарастырылады.

Ойын баланың дене күшін арта ғана қоймай, сонымен қатар зеректілігін, тапқырлығын, ынтасын артып, жетіле түседі. Ойында балалардың ұйымдастырушылық дағдылары қалыптасып шыңдалады, ұстамдылығы іскерлігі дамиды.

Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың тілін дамытуға, сымбатты дене бітімін қалыптастыруға бағытталған ұлттық ойыдар ұсынылады.

Кілтті сөздер: ұлттық ойын, тілін дамыту, «көкпар», «қыз қуу», «алтыбақан», дене тәрбиесі, ойлау қабілеті.

Аннотация

В статье рассматривается проблема развития речи дошкольников через использование национальныхх игр.

Игра способствует не только физическому развитию, но и развивает внимательность, находчивость, старательность. В игре формируются организаторские способности детей, умение сдерживать свои эмоции.

В статье предложены национальные игры, способствующие развитию речи дошкольников, их физическому совершенствованию.

Ключевые слова: национальная игра, развитие речи, көкпар», «қыз қуу», «алтыбақан», физкультура, способность мыслить.

Annotation

The article deals with the problem of the development of speech of preschool children through the use of national games.

The game contributes not only to physical development, but also develops mindfulness, resourcefulness, diligence. In the game, the organizational abilities of children are formed, the ability to restrain their emotions.

The article suggests national games that promote the development of speech of preschool children, their physical perfection.

Key words: national game, development of speech, kökpar "," қуz қуу "," altiban ", physical education, ability to think.

Мектеп жасына дейінгі жас ұрпақтың қалыптасуына әсер ететін фактордың бірі, дәстүрлі мәдениетіміздің бір бағыты – халықтың ұлттық ойындары.

Ойын-өсіп келе жатқан бала ағзасы үшін өте қажет. Ойында баланың дене күші артады, қолы қатайып, денесі шыңдала түседі, көзі қырағыланады, зеректілігі, тапқырлығы, ынтасы

артып, жетіле түседі. Ойында балалардың ұйымдастырушылық дағдылары қалыптасып шыңдалады, ұстамдылығы іскерлігі дамиды.

Ойын-балалар үшін күрделі әрекет. Дене тәрбиесі немесе спорт сабақтарында балаларға ойынның бағытын бере отырып, оның әділ және дұрыс өтуін қадағалаған жөн. Өйткені, мұның балаларға салауатты өмір салтын қалыптастыруда тәрбиелік маңызы зор. Жан-жақты дамыған денсаулығы мықты дара тұлғаларды тәрбиелеу ежелден-ақ халық дәстүрі.

Халқымыздың ұлттық ойындарының көпшілігі «ойлауды қажет ететін ойындарға»жатады. Балабақшада өткізілетін қимылдық ойын түрлері баланы ептілікке, зейінділікке, ұқыптылыққа баулиды. Балаларға арналған ұлттық ойын түрлері, мысалы: «Айгөлек», «Қанталапай», «Арқаласпақ», «Тақия тастамақ», «Түйілген орамал», «Арқан тартыс», «Аударыспақ», «Асық ойын», «Хан», «Бес тас», «Тартыс» т.с.с. ойындар- балалардың дене бітімінің ғана емес, ақыл-ойының жаттықтырушысы.

Дене қимылының төмендеуі балаларға өте қауіпті. Ондай жағдайда бала бойында иммунитеті едәуір төмендейді. Баланың дене белсенділігінің төмендеуі сымбатының бұзылуына, омыртқаның қисаюына әкеп соқтырады.

Балалардың сәби шағынан бастап, дене бітімінің дұрыс жетілуіне мән беріп, дәстүрлі жаттығулар мен қимыл ойын түрлерін қолдана білгені дұрыс.

Балаларды қазақ халқының ұлттық ойындарымен, ойната отырып жан-жақты тәрбиелейміз. [1]

Осы зерттеуде мектепке дейінгі жастағы балалардың тілін дамытуға, сымбатты дене бітімін қалыптастыруға бағытталған ұлттық ойнидар ұсынылады.

Ұлттық ойындар.

«Көкпар»

- Шығыс пен Орта Азия халықтарына ежелден-ақ таныс ойын.

«Зұлымдық атаулының аты өшсін» деген сеніммен қара ешкі сойылып додаға салынады. Ойынның тәртібі мынандай: көкпаршылар алаңды айнала тұрады да, қолында көкпары бар төреші алаң ортасына серкешті тастап, «баста» деген әмір берсе, даяр тұрған жігіттер лап қойып,ептісі іліп алады. Оны белгілеген межеге, не сыйлы бір үйге апарады. Ол үйде де қарымтада қарап қалмай, жігіттерді риза етуге тырысады.

«Аударыспақ»

Салт аттылардың бірін-бірі ер үстінен аударып алу сайысы. Бұл ойынға қайрат күші мол, батыл да төзімді, шапшаң қимылдап, ат құлағында ойнайтын жігіттер қатысады.

«Қыз қуу»

Көнеден келе жатқан ойын. Заманның өзгеруіне қарай жаңғырып, екі-екіден жұп жасақталатын болған. Негізінде ұлттық киім киген қыз ортаға шығып, топ болып тұрған жігіттердің ішінен өзіне ұнаған жігіттің мінген атының сауырынан түртеді де, шаба жөнеледі. Жігіт атын тебініп, қыз соңынан қуады. Ойын шарты бойынша жігіт қызды қуып жетсе, құшақтап бетінен сүйеді. Егер межелі жерге дейін жігіт қуып жете алмаса, қыз қолындағы қамшымен жігітті бас демей, көз демей төпеп, орнына қуып әкеледі.

«Алтыбақан»

Алтыбақан құру үшін әрқайсысының ұзындығы 3-4 метрдей алты сырық пен мықты арқан керек. Мосыңа ұқсатып үш-үштен ағашты бір жақ басына байлап, жерге қадайды. Ойнаушылар аяғын тірейтіндей етіп түйіп, арқан байланады. Бір-біріне қарама-қарсы отырып тербелген жұптар ән бастайды, Қалғандары екеуіне қосылып, түнді әуенмен көңкереді.

«Ақсүйек»

Ақсүйек ойнаушылар екі топқа бөлініп, әрқайсысы өз жетекшілер белгілейді. Жеребе бойынша ойынды бастау кезегі кімге тисе, сол топтың қарулы жігіті сүйекті құлаштап алысқа

лақтырады. Бұл сәтте қалған ойыншылар теріс айналып тұрады. Содан соң ойыншылар ақсүйекті іздеуге жүгіреді. Сүйекті алғаш тапқан адам «ақсүйек, ақсүйек» деп айқай салады да, межеге қарай жүгіреді. Ақсүйегі бар адамның соңынан басқалары тұра қуады, ол қуып келе жатқан адамның қолы сүйекке тигенше өз тобындағы ойыншыларға лақтырып үлгеруі керек. Мәреге жеткен топ қажетті ұпайды алады, не ақсүйекті лақтыру кезегіне ие болады. Қанша ұпай жинағанша ойнайтындары алдын ала келісіледі. Көп ұпай жинаған жеңіске жетіп, жеңілген жақ екінші топтың талабын орындайды.

«Теке тірес»

Балалар екі топқа бөлінеді. Әр топтағы ойыншылардың саны бірдей болуға тиісті. Ойын алаңында ара қашықтығы 50 сантиметрден үш қатар сызықтар тартылады. Екі топ та дәл ортадағы сызықтың екі жағына, қарама-қарсы қатар түзеп тұрады. Ойын басталды дегенде, қарама-қарсы тұрған балалар бірін-бірі иықтарымен итеріп, қарсыласын шегіндіріп жіберуге бар күштерін салады. Сонда, қай топтың ойыншылары қарсыластарын артындағы сызықтан асыра итеріп жіберсе, сол топ жеңген болып есептеледі.

«Қуыр-қуыр қуырмаш»

Ойынның шарты:Оң қолдың бес саусағын бір жерге түйістіреді де,сол қолымен оны бүрмелеп қапсыра ұстайды.Содан соң екінші балаға:

-ортанғы саусағымды тапшы,-дейді.Екінші балаға қарап байқап отырады да, міне,-деп бір саусақтың басынан шымшып ұстап тұрады.Егер екінші бала жасырушының ортанғы саусағын дәл тапса,ұпайды бірінші бала тартады.Ұтқан бала ұпай алу үшін мына ережелермен сөздерді жақсы білуі керек.

1. Бас бармақтан бастап шынаққа дейін саусақтардың атын бір түгел атап бередуі: басбармақ, балан үйрек, ортан терек, шылдыр шүмек, кішкентай бөбек. Бес саусағын түгел жұмады. Тағы да бас бармағыннан бастап, былай деп 5 саусақты түгел жазады.

Сен тұр қойыңа бар.
Сен тұр түйеңе бар
Сен тұр жылқыңа бар
Сен тұр сиырыңа бар
Сен кішкентай әлі жас екенсің
Қазанның қаспағын қырып же де, жыламай отыра тұр.
Енді осы шынашақтың өзі алақан шұңқырына бүгіп тұқырта ұстайды да:
Қуыр-қуыр, қуырмаш
Балапанға бидай шаш
Әжең келсе есік аш
Қасқыр келсе мықтап бас

Шынашақты шыр айналдырып, баланың алақанын қытықтайды. Осыларды істеп бола беріп:

Мына жерде қой бар
Мына жерде жылқы бар
Мына жерде жылқы бар
Мына жерде түлкі бар

- деп баланың білегінен қолтығына дейін түртіп ең соңында мына жерде күлкі бар –деп сәл ғана қытық-қытық! Қытықтайды. [2]

Қорыта келе, біз ұлттық ойындар арқылы салауатты өмір сүруге тәрбиелеудің бірқатар мүмкіндіктерін аштық:

-Ұлттық ойын бала денесінің дұрыс қалыптасуына мүмкіндік туғызады

-Ұлттық ойын баланы тек денесін ширатып, денсаулықтарын жақсартып қоймайды, сонымен қатар пәндерден алған білімдерін толықтырады.

- Ойын арқылы баланың ойлау қабілеті дамиды.

-Ойын шыдамдылыққа, төзімділікке үйретеді, т.б. [3]

Міне осылайша балалар ұлттық ойындарымыз арқылы өздерін қимыл қозғалыс үстінде, бір-бірімен қарым қарым-қатынас жасау барысында өздерін дамытып отырады.

Сонымен түйіндеп айтарымыз, қазақтың ұлттық ойындарының басқа халықтардың ұлттық ойындарынан айырмашылығы — оның шығу, пайда болу тегінің ерекшелігіне байланысты белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейтінінде.

Әдебиет:

1. Байсалбаева Г.М. « Бала болашағы», «Отбасы және балабақша журналы» - №1 2010ж. , [2-5б.] -«Отбасы және балабақша журналы».
2. А. Исмагулова «Бала тәрбиесіндегі отбасының рөлі» - №9 (75) 2014ж., [33-34б.]- «Қазақтың ұлттық ойындары».
3. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. - Астана, 2008.

ӘОЖ 821.512

М. ӘУЕЗОВТІҢ «ҚИЛЫ ЗАМАН» ПОВЕСІ: ТАРИХЫ МЕН ТАҒЫЛЫМЫ

Ахметова Ж.Қ., Мұхитбек М.Ж.

(Еуразия гуманитарлық институты)

Қазақ халқының қилы да қиын тарихындағы «ақтаңдақ беттердің» бірі - 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс.

Қазақстанның көптеген аймақтарында кең көлемде өріс алған ұлт-азаттық көтеріліс – Жетісуда «Қарқара» көтерілісі деген атпен тарихта белгілі. Жетісудағы «Қарқара көтерілісінің» ұлттық-тарихи мәні, әдеби-рухани құндылықтары мен өзіндік өзгешеліктері, сыр-сипаттарының болғанын айту абзал. Атап айтқанда, «Қарқара көтерілісі»- патшалық Ресейдің отаршылдық-геноцидтік саясатының діңгегін құлатқан саналы қарсылық нәтижесі.

Қарқара көтерілісі – қазақ халқының ұлттық санасының, азаматтық-патриоттық рухының биіктігін дәлелдеген саяси-тарихи құбылыс.

Бұл көтеріліс патша саясатының да қанды жоспарын айқындап берді. Ол жоспар бойынша, ең әуелі қазақты қазаққа қарсы қойып, іштей ыдырату; араларына от тастау арқылы бір-біріне жау ету; одан кейін онсыз да патшаға тісін қайрап жүрген намысшыл қазақтың шамына тиетін әрекеттер арқылы қақтығыстарға итермелеу; сол қақтығыстарды қарулы көтеріліске ұтымды ұластыру; содан кейін барып көтерілісті басу сылтауымен қырып-жою, қорқыту арқылы қазақтарды өз жерін тастап кетуге мәжбүрлеу; босаған жерді емін-еркін иемдену көзделді.

Қарқара көтерілісінің көсемдері патшаның бұл саясатын күнібұрын білген, күндердің бір күнінде әйтеуір бір құрбан болатынын түсінген. Сондықтан да июнь жарлығын желеу етіп бас көтерген. Олай етпесе, өздерінен кейінгі ұрпақ не өлікке, не тірі өлікке айналатынын толық түсінген.

Қарқара көтерілісінің көсемдері (Жәмеңке 78 жаста, Ұзақ 65 жаста, Әбубәкір 49 жаста) – шетінен ел басындағы болыстар, қазіргі тілмен айтқанда, мемлекеттік қызметтегілер. Патша өкіметінің жергілікті басқару органдарының қызметкерлері. Бірақ олар ұлттық мүддені қызметтен биік қойған патриоттар еді. Бұл да – бүгінге қажетті сабақтардың бірі [1].

Әр кітаптың өз әлемі, тарихы мен тағдыры болады. Осы орайда, М.Әуезовтің «Қилы заман» тарихи повесінің жазылуы мен жариялануында өзіндік өзгешеліктер бар.

Тарихи повесть Қызылорда қаласында жарық көрді. Повесть табиғатына, жанры мен көркемдігіне қатысты қилы көзқарас, кереғар ой-пікірлер көп айтылды. Осы тұста әдебиетте – партиялық, таптық бағыт кең өріс алса, туынды авторы – «байшыл», «ұлтшыл» сынды «атақ-

даңққа» оп-оңай ие болды. Тарихи повесть зиянды деп табылды. Алайда, тарихи повестің табиғаты мен тағдырына, жазылуы мен жариялануына қатысты көзқарас, ізденістер мол[2].

М.Әуезовтың өмірі мен шығармашылығын зерттеп-зерделеген әдебиеттанушылардың басым бөлігі – туынды табиғатын, көлемі мен құрылымын, оқиға жүйесінің кең өрістілігін негізгі назарда ұстап, оны роман қатарына қосады (мысалы, Р.Бердібай, Ә.Шәріпов, Р.Нұрғали, Т.Жұртбай, Б.Майтанов, Т.Тоқбергенов т.б.).

Тарихи повесть арада алпыс жылдан астам уақыт өткенде - «Лихая година» деген атпен А.Н.Пантиелевтің аударуында «Новый мир» журналында орыс тілінде жарияланды (1972, №9). Жазушы Ш.Айтматов алғы сөз жазды.

Қаламгердің тарихи туындысы «Жұлдыз» журналында басылып (1974, №8), «Жазушы» баспасынан жарық көрген повестер мен әңгімелер жинағына енді (1975, 10-158).

«Қилы заман» тарихи повесінің орыс тіліндегі басылымына жазған алғы сөзінде Ш.Айтматов: «Абай жолына» дейін де Әуезов айтулы шебер болатын. «Қилы заман» Әуезовтің «Абай жолынан» көп бұрын, сол кездің өзінде-ақ, кең тыныстыэпикалық баяндау формасын игергендігін дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда «Қилы заман» - кейін Әуезовтың телегей-теңіз эпопеясын тудырған ең қуатты арналардың бірі.

...Царизмге, оның зорлықшыл аппараттарына деген өшпенділікті жас Әуезовтей соншалық суреткерлік нанымдылықпен көрсеткен, патшаның отаршылдық саясатының безбүйрек қаталдығы мен айуандығын соншалық ашына әшкерелеген, көшпенді халықтың өзіне жат патшалық әкімшілік жүйесін қабылдамауының табиғатын мол мысалымен ала отырып, соншалық тереңдікпен ашып берген, сорына қарай көтеріліске шығып, сонысы үшін қан жоса қырғынға ұшырап, туып-өскен жерінен қуылған қарапайым халықтың қасірет-қайғысын ет жүрегі езіле отырып айтып берген мұндай шығарманы мен шығыс әдебиетінен сирек кездестірдім»,- деп туынды табиғаты мен мұратының, шындық пен шеберлік сипаттарының айқын да бедерлілігін бүкпесіз айтып, ағынан жарылады [3].

Кітаптың алғашқы бетінде: «Әуезұлы Мұхтар. Қилы заман. Тарихи повесть (Ұзын әңгіме). 1916 жылғы Албан көтерілісінен. Қызылорда: Қазақстан баспасы, 1928 жыл» деген анықтама берілген. «Баспадан» деген қосымша және бар. «Қосымшаны» тұтас оқысақ, баспа ұстанымы мен уақыт тынысын терең сезінуге әбден болады:

«Қилы заман» романы қазақ ішінде болған зор уақиға 1916 жылдағы Жетісудағы Албан қазақтарының «ақ патша» жарлығына қарсы жасаған көтерілісінің қимылын суреттейді. Бұл оқиға қазақ арасында төңкерісшілдік мәні бар, тарихи маңызы зор құбылыс.

«Қилы заман» тарихи повесі – Ресей отаршылдығына, әміршіл-әкімшіл жүйеге қарсылықтың көркем үлгісі, өмір шындығы мен уақыт тынысының реалистік сипат алған жарқын көрінісі һәм тағылымды өнегелерінің бірі.

Тарихи повестің бастапқы һәм салмақты бөлігі Албан елінің өмірі мен тұрмысына арналған. Қарқара жәрмеңкесі тұсындағы ауыл-елдің көрінісі, Албан жайлауын жайлаған қалың жылқы, табын сиыр, тірескен малдар байлық көзін, тіршілік тынысын терең танытады. Әсіресе, «Киіздей қалың көк шалғынды Қарқара жазығы ерте күннен Албанның құт-берекелі жайлауы еді. Мыңдаған жылқы, сан қора қой, ала жаздай ірге аудармай жабысып, жалмап жатқанда, бұл жазықтың жібектей толқыған өскелең шалғыны сыр білдірмей шыдайтын, әрбір жауын екілендіріп, өршелендіріп түсіргендей құлпыртып, жетілтіп отыратын. Түн асса тыңайып, жетісіп қалатын құт даласы осы жәрмеңкедей мал кезіне әдейі арналып жаралғандай еді».

Бұған қоса Қарқара жазығын – Бұхар, Қашқар, Құлжа, Тәшкен, Самарқан, Хиуадан әкелінген әр алуан тұрмыстық тауарлар көздің жауын ғана алып емес, қалың көптің қажетін де толық өтейтін еді.

Алайда, жәрмеңке қызығын да, табыс көзін де – айтқан сөз, атқан оғы арқылы уысында ұстаған «қарынды пристав» - «Ақжелке» Подпороков пен оның төңірегіндегі ұлықтар мен тілмаштар көрді. Олар билік пен білек күшін қарапайым халыққа батыл бағыттады. Бас көтерген, қарсы тұрғандарды аяусыз жазалап, күш қолданды. Абақтыға жапты. Абақты да пайда көзі, «үлкен сайын орны» болды. Осы тұста жазушы еңбегі мен ізденіс іздеріне жіті үңілсек, ұлт мұраты мен тағылымына, ел-жердің тарихы мен тағдырына, ауыл адамдарының

азаттық-бостандық жолындағы жанкешті әрекеттеріне еркін еніп, халықтық қозғалыстың түпкі сыр-сипаттарына айрықша мән-маңыз бергенін байқар едік.

Ал, «Маусым жарлығының» елге жетуі, оны пристав Ақжелкенің өз мүддесіне барынша бағыттап, сосынғы жерде урядник Плотников, болыс Рахымбай, тілмаш Оспан болып қалың көпке қысқа жеткізуі, әрине, өмір, уақыт шындықтарына сай суреттеледі. Жарлықтағы «Он тоғыз бен отыз екінің арасындағы азаматты қазақ елі әскер керегі үшін, тезінен жинап, өкімет қолына тапсыруға керек» деген тұстары қарапайым халыққа жайсыз тиді. Бұл күнге шейін түзелер, ондалар деп күтіп келіп еді, енді түзелмейтініне көз жетті. Елдің шыдамын тауысты. Бұдан арыға шыдай алмаймыз. Бала бере алмаймыз».

Осы тұста қалың көптің арасынан алдымен – «сұр жүзді, шоқша сақалды, ер көзді» Әбубәкір, сосын сәл кейінірек «кішілеу дөңгелек денелі, бурыл сақалды» Ұзақ, «қырандай кәрі» Шораяқ, «алғыр шешен» Жәмеңке, және олардың төңірегіндегілер елдің сөзін айтты.Ұлт тағдырына алаңдады. Ақбейіт, Айтөбе, Көкжота, Жел Қарқара, Таңбалы тастағы жиындар – елдіктің, татулық пен бірліктің үлгі-өнегесін көрсетті. Олар халықпен жиі бас қосты. Бірлесіп, кеңесіп отырды. Қарақол, Жаркент, Жалаңаш, Нарынқол, Саржас сияқты шағын қала, елді-мекендермен де байланыс орнатты. Жалпы, жазалаушы отрядқа қарсы әр алуан іс-әрекеттер кеңінен ойластырылды. Алайда, мұны ұлық, оның төңірегіндегілер ұнатпады. Қозғалыс басшыларының соңына түсті. Абақтыға жапты. Азаптады, атты.Абақты эпизодтарынан да азаттық пен бостандыққа ұмтылыс байқалады. Ондағы азаттықты аңсаған адамдардың өзара әңгіме-сұхбаттарынан ел-жер тағдыры, бостандық пен еркіндікке ұмтылған жанды, шынайы көріністер еркін танылады. Ал Жәмеңке, Ұзақ, Әбубәкірдің тергеуші сұрақтарына қайтарған жауаптарынан ұлттық мұраттар, елдік мәселелері, айқын мақсаттар терең танылады: «-Ел: ұлық бізге әділетсіздік қылды. Жерімізді, суымызды алып, өзімізді шөлге тастап, қамап, тауға қуып шығып отыр. Шығынын, алымын алып отырып, не айтқанының бәріне көніп істеп отырсақ та, бізді әлі күнге өз елім, дос елім санамайды. Жау деп біледі. Бізге екі сөз айтса, ол жалған болды-ау деп те ойламайды. Баяғыда солдат алмаймын деген, солдат алғысы келеді. Жерді алмаймын деп еді, оны алып отыр. Наразылығымызды айтсақ, тыңдамайды. Сөзімізді жеткіз деген кісімізді айдайды. Абақтыға алады. Жазалайды. Өзімізді ренжітсе, өзіміздің арызымызды тыңдамаса, сөйлетпесе, ол ұлықты жақсы ұлық деп қайдан айтамыз? Оның айтқанын қалай істейміз?» – дейді».

«- Менің айтқаным: не Жәмеңке айтқанды істе, не болмаса елдің екінші айтатын сөзі баяғыда ақ патшаға қарағанда солдат алмаймын, алымын ғана аламын деген. Бүгін ол сөзім қата екен, енді солдат алғым келді десең, баяғыдан бергі елдің шығынының барлығын қолына түгендеп санап бер де, солдатыңды ал, анаған көнбесең, ел осыны істесін дейді. Менің жауабым осы,» - дейді. Осыдан соң ояз, прокурор екеуі болып арлы-берлі қағытқан, қажаған, ұрысқан сөздің ешбіріне де жазалылар жасыған жоқ.

Жәмеңкенің қайтыс болуы, оның сүйегін қайтару мен абақтыдағы адамдарды босату жөніндегі көпшіліктің талап-тілектері ұлтттық салт-дәстүрге сай өріс алса, Ақжелке мен оның төңірегіндегілер бұл көрініс-жайттардан қатты қаймығып, абыржығандары анық еді.

Бұдан кейін жоғарғы ұлықтан: Жәмеңкенің сүйегі берілмесін, бүлікшілікті басқарған басшылар абақтыдан босамасын, қарсы күштерді аяусыз жазалау керектігі турасындағы ақпарат қалың көпті күйзелтіп жіберді. Абақтыдағы Әбубәкір, Ұзақтар да бұның соңы қақтығысқа апаратынын сезді. Көп ұзамай қозғалыс, қақтығыс басталып та кетті. Ол абақтыға да жетті. Жекпе-жек те, кекке-кек те кең өріс алды. Осы ұрыста Ұзақ қатты жараланып, мерт болса, Әбубәкір әрең дегенде қашып құтылып, аман қалды.

Баймағанбет, Жансейіт, Көкбай, Қартбай, Ыбырай, т.б. ортақ мұрат жолында аянбай күресті. Мұның бәрінен, сөз жоқ, азаттық пен бостандыққа ұмтылыс, ел-жерге сүйіспеншілік, өмірге, еңбекке құштарлық кеңінен көрінеді. Халық өмірі мен тарихы, тағдыр-талайы да уақыт шындықтарына сай кең өріс алып, көркемдік ізденіс, реалистік сипаттар дара дарын қолтаңбасын танытып, шынайы шеберлік сырларымен табиғи үндестік табады.

Повесте халық пен билік арасындағы қатынасқа, қарсылықты тұстарға кең орын беріледі. Қарқара жазығы мен сондағы базар ортасында халыққа қарсы бағытталған арнайы

орын бар. Жазушы ол туралы: «Жазықтың орта кезіне қара құрттай қайнаған жәрмеңке сол өзеннің жағасында. Базар ортасында ұзын биік ағашқа аспандатып көтерген ақ жалауда екі басты самұрықтың суреті желкілдейтін. Бұл қомағай қарынды, жалмауыз тілекті ертегі обырының айқын тұрған белгісі еді. Обырды туғызған ана – жалмауыз түсті ұлық. Соның айқын таңбасы – ертегі айдаһарындай екі басты, жайын түсті самұрық.

Бұның жәрмеңке басындағы тірі жүрген қолдары, атқан оқ, шапқан қылышы, жемқор, семіз қарынды пристав – «Ақжелке» Подпороков та, айналасындағы жорға құлдары: ұсақ төрешіктер, бұның ішінде қазақтан шыққан өлі жылтыр, қарны томпақ тілмаштар. Соңғыларда маңайына қарайтын екі түрлі көз бар. Бірі – жар төсегін арамдап қойған, жүрісі сұйық тоқалдай жағына, жалтаңдай, жорғалай қарайтын жасқаншақ көз. Бұл – приставқа, судьяға, жәрмеңке ұлығына қарайтын көзі. Екіншісі – сыздана, кесірлене, керги қарайтын, асқақ, мақтаншақ, жемге қадалған қомағай көз. Ол –қазаққа, елге қарайтын көзі», - деп жазады.

Повестегі пристав Ақжелке (Подпороков) бейнесі осы тұстан бастап көрінеді. Ол – халыққа қарсылықтың, озбырлық пен тоғышарлықтың үлгісі ретінде есте қалады. Оның жәрмеңкедегі қарапайым халыққа жасаған негізсіз айыптаулары мен арандатушылық әрекеттері, қисынсыз да кереғер өктемдігі мен озбырлықтары билік күшін өлшеусіз пайдаланатынын, өз мүддесіне мейілінше мол бейімдейтінін айқын танытады. Әсіресе, «Маусым жарлығы» тұсында халыққа, оның танымал тұлғалары - Жәмеңке, Ұзақ, Әбубәкір, т.б. жасаған зорлық-зомбылықтары, қиянат-кедергілері оның бітім-болмысымен бірге билік ісіне «берілгендігін» де танытар еді. Оның «іргелі істерін» жүзеге асыруда уезд помощнигі Хлыновский, урядник Плотников, болыс Рахымбай, тілмаш Жебірбаев пен Оспан т.б. қысқа жолын жалғап, көп көмек етті. Жолын ашып, ойын жүзеге асырды. Ақжелкенің өктемдігі мен озбырлығы, тоғышарлық сипаттағы ұрда-жық әрекеттері – Айттөбе, Ақбейіт, Таңбалы тастағы жиындарда, сондай-ақ патша жарлығын түсіндіру ісіндегі болыстармен, халықпен кездесу кездерінде де кеңінен көрінеді. Мұның бәрінен, әрине Ақжелке – Подпороковтың билік ісіндегі «шексіз шынайылығы» көрінгенімен, халыққа жайсыз, сөзі мен ісінде бірлік, тұрағы жоқ тоғышар тұлға екендігі барынша айқын, сенімді суреттеледі.

Повестегі пристав тілмашы – Жорғабаев пен Оспан, уезд помощнигі Хлыновский, урядник Плотников, болыс Рахымбай т.б. патша жарлығын жүзеге асырумен бірге, Ақжелкенің сенімді серіктері. Билік пен халық арасындағы артық-кем тұстарды, ұнамды-ұнамсыз көріністерді, өз мақсат-мүдделеріне бейімдеуге келгенде алдарына жан салмайды. Керісінше, халыққа қырын қарап, келеңсіз мінез-қылықтарымен әр алуан зорлық-зомбылықтар жасап, жолдарын жауып, кедергі келтіріп, қисынсыз кереғарлықтарға кең өріс ашып отырады. Бұл реттен алғанда, Ақжелке – Подпороков, Плотников, Жорғабаев, Оспан, Рахымбай, т.б. халыққа қарсы топ қана емес, билік тізгінін еркін пайдаланып, отаршылдық сойылын соғушы озбыр да өктем топ өкілдері болып та есте қалады. Олардың қалың көпке кедергі-қайшылықтары, өзіндік мақсат-мүдде жолындағы іс-әрекеттері өмір оқиғалары мен тарихи жағдаяттарға сай өріс алады. Қоғамдық ахуал, уақыт бедері мен өмір-тұрмыс сырлары кезең шындықтарымен үндестікте, реалистік сипаттар негізінде беріледі.

Тарихи повестің соңғы бөлігі жүйелі, жинақы, жылдам өріс алады. Қалың көпшіліктің Қытайға бет бұруы, Қарқара жәрмеңкесінің орны өрт құшағында қалуы, Алатаудың жазиралы жайлауы мен жан-жануарлардың иесіз күй кешуі, сондай-ақ Дәулетбақ пен Тұңғатар байдың, тілмаштар - Жебірбаев пен Оспанның елден жырақ қалып, бұралқы иттей үрпиіп, көзге шыққан сүйелдей болуы – әлеуметтік-қоғамдық, ұлттық-тарихи ахуалды аңғартумен бірге көркемдік арналармен табиғи үндестік тауып, шеберлік пен шешендіктің үлгі-өрнектері негізінде барынша айқын, нақты сипатта суреттеледі.Бұдан, әрине «Маусым жарлығын» жалау-желеу етіп, сол арқылы халыққа қиянат пен қасіретті арттыра түсті. Отаршылдық саясаттың әр алуан, қилы сипаттағы амал-тәсілдерін де кеңінен қолданып, осының негізінде жеке мүдделерін жүзеге асырып отырды. Ал, қарапайым халық әміршіл жүйенің жазалаушы тобының екпіні мен тепкісін көрді. Қиын-қыстау күндерді бастан кешіп, қайшылық-қақтығыстардың, қиянат-қасіреттің, зорлық-зомбылықтың мың сан түріне де кезікті. Осы реттен келгенде, профессор Б.Майтановтың «Кеңестік дәуірде орысқа қарсылық идеясы бар деген болымсыз қауіптен

қорқып, әзер жарияланған туындыда проза жанрының бәріне тән белгілер қамтылған. Шығармада бейнеленетін жағдай-деректердің арғы тарихы, тартыстың жетілу, ширығу жолдары кезең-кезеңге бөлініп жатпайды. Баяндау, диалог репликалары арасындағы шағын уақыттық көлемдегі іс-әрекеттердің орын тәртібі ауысқан жағдайдан өзге мәтін құрылымында бір бағыттағы ілгеріні көздеген меже басым. Повестің тартымдылығы, мазмұндылығы автордың дүние қабылдау табиғатының мол эмоционалдық, талдаушылық рухқа толы, ал, бар көрініс суреттеудегі ерекше көркем, аршынды, адуын, өткір терең этномәдени сипаты және стилистикалық ерекшеліктеріне байланысты.

...Қарқара көтерілісі – XX ғасыр соңындағы ұлы өзгерістерге бастаған тарихи-әлеуметтік факторлардың бірі. Тарихи жады жаңғырығы қазақ қауымының алыс дәуірлердегі асқақтаған айбарлы күндерін ұмыттырмайды»,-деп кезең кестелеріне байыпты барлау жасап, халықтық сипаттарға ден қоюында таным-талғам өлшемі, танып-талдау мұраттары қатар көрінеді.

«Қилы заман» тарихи повесіндегі ұлттық мұрат пен көркемдік шындық сырлары мен халқымыздың байырғы өмір-тарихы, тағдыр-талайы толық танылып, азаттық жолындағы іс-әрекеттері, ерлік-елдік сипаттары, ата-дәстүрдің үлгі-өрнектері кең орын алады.

Тұтастай алғанда, М. Әуезовтың «Қилы заман» повесі – қазақ тарихындағы күрделі кезең – 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің тарихи сыр-сипаттарын, Қазақ – Ресей қарым-қатынасының нәзік те қатерлі тұстарын, ел мен жердің құдірет-қасиеттерін, халық өкілдерінің (Әбубәкір, Жәмеңке, Серікбай т.б.) жанкешті әрекет, өнегелі өмірлерін шынайы шындық пен көркемдік мұраттарға сәйкес суреттеген тағылымды туынды.

«Қилы заман» тарихи повесінің қалың көпке қымбат та қастерлі қырларын көрсететін ұлттық және әдеби-мәдени, көркемдік-рухани қазына болып табылады .

Әдебиет:

1. Әуезов М. Қилы заман. – Алматы: Жазушы, 1975.
2. Қилы заман және Алаш идеясы // Жас алаш.– 2008.–9 қазан. № 81. – 4-5 б.
3. Айтматов Ш. М. Әуезов әлемі. – Алматы: Жазушы, 1997. – 198 б.

ӘОЖ 371.671.1

БАЛА ТІЛІН КӨРКЕМ ШЫҒАРМАНЫ ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ

Ахметова Т.А.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ,«Қазақ тілі» кафедрасы, п.ғ.к.,
Петропавл қ., a_tanya67@mail.ru)

Бекмұханбет С.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, ДОВ-14к тобының студенті)

Аңдатпа

Мақалада балалардың тілін дамыту процесіндегі көркем шығармаларды оқытудың маңыздылығы айқындалады. Көркем шығармалар балалардың тілін дамытумен қатар олардың рухани байлығын, интеллектісін дамытады, ойлау қабілеттерін арттырады. Сонымен қатар, автор мектеп жасына дейінгі балаларға оқып беретін көркем шығармалардың үш түрін атап өтеді және әдеби шығармаларды оқу мен сабақты жоспарлауда ескерілетін жайттарға сипаттама береді. Мақалада көркем шығарманы оқыту әдістемесі де қарастырылады. Сонымен, көркем шығарма бала тілін дамытып қана қоймай, баланың тіл мәнерлігіне, сөздік қорының молаюына әсері мол.

Кілтті сөздер: көркем шығарма, ұлттық тәрбие, тіл дамыту, сөздік қоры, рухани байлық, ойлау қабілеті.

Аннотация

В статье определена значимость чтения художественных произведений для развития речи детей. Художественные произведения не только способствуют развитию речи детей, но и способствуют развитию их духовного богатства, интеллекта, повышению их мыслительной способности. Наряду с этим, автор выделяет три вида художественных произведений для чтения и описывает отдельные моменты организации чтения. В статье

рассматривается и методика организации чтения художественных произведений. Таким образом, художественные произведения способствуют не только развитию речи, но и обогащают культуру речи и словарный запас ребенка.
Ключевые слова: художественное произведение, национальное воспитание, развитие речи, словарный запас, духовное богатство, мыслительная способность.

Summary

In article the importance of reading works of art for development of the speech of children is defined. Works of art not only contribute to the development of the speech of children, but also contribute to the development of their spiritual wealth, intelligence, increase in their power of thinking. Along with it, the author allocates three types of works of art for reading and describes the separate moments of the organization of reading. In article also the technique of the organization of reading works of art is considered. Thus, works of art contribute not only to the development of the speech, but also enrich the standard of speech and a lexicon of the child.
Keywords: work of art, national education, development of the speech, lexicon, spiritual wealth, power of thinking.

Көркем әдебиет шығармалары балалар алдына адамға тән сезімдер дүниесін ашып, жеке адамға, кейіпкердің жан дүниесіне қызығушылық тудырады.

Көркем шығарма кейіпкерімен бірге қуану-қайғыруды үйрене отырып, балалар өзінің айналасындағы, жақын адамдарының көңіл-күйін аңғара бастайды. Оларда адамгершілік сезім, мейірімділік. қайырымдылық қасиет, әділетсіздікке қарсы тұру қабілеті ояна бастайды. Бұл принципшілдік, адалдық, нағыз азаматтық қасиеттерді қалыптастыру негізі. «Сезім-білімге жол ашушы, шындықты сезбеген адам оны түсінбейді және оны тани білмейді» - деген болатын В.Белинский.

Мектепке дейінгі тәрбие саласындағы ұлттық тәрбиенің негізгі міндеттері – халқымыздың ежелден келе жатқан салт-дәстүрлерін ана тілінде түрлендіріп, сол арқылы баланың тілін дамыту болып табылады. Әрбір қазақтың қара домалағының өз ана тілінде сөйлеуі, осы тілде ойлау қабілетінің дамуы – ұлттық мінез-құлқының қалыптасу жолы. Ана тілінің қадір-қасиетін жастайынан түсініп өскен баланың жақсылыққа жаны құмар, таза, пәк, инабатты, биязы, сыпайы болып өсетініне өмір тәжірибесі куә. Балаларға ана тілінде шағын әңгімелер, өлеңдер, шығармаларды оқыту арқылы үйрету және ұлттық дәстүрлерді баланың бойына сіңірудің маңызы зор.

Тақпақтар және ақын-жазушылардың шығармаларын оқу арқылы балалардың табиғатқа, жан-жануарлар дүниесіне, туған өлкеге деген сүйіспеншілікке, сонымен қатар адамгершілік қасиеттерін дамыта отырып, осы шығармалар арқылы драмалау, кейіптеу, байланыстыра сөйлеуді дамытады. Баланың сезімі тәрбиеші атныстырған шығарманың тілін түсініп, оны ұғу үрдісінде дамиды. Көркем шығарма сөзі балаға ана тілінің әдемілігін түсінуге көмектеседі, қоршаған ортаны эстетика тұрғысынан қабылдауға, сонымен бірге эстетеикалық түсінігінің қалыптасуына көмектеседі. Баланың көркем шығармамен таныстығы – тақпақ, өлеңнен басталады. Асқақ адамгершілік, барынша дәл рухани бағыттылық, өткір мысқыл, тілінің көркемділігі, шағын көлемдегі фольклорлық көркем шығарманың ерекшеліктері. Бұдан кейін балаға авторы бар ертегілер, өлеңдер, әңгімелер оқылады.

Ұлы жазушы М.Горький мектеп жасына дейінгі балалар үшін жазылған шығармалар баланы жұбату, ойнату, әлдилеп ұйықтату, сөйлеуге, қаз-қаз тұруға, тәй-тәй басуға, жүруге үйретумен қатар, айналадағы дүниені, қоғамдық өмірді, табиғат құбылыстарын, төрт түлік мал, еңбек түрлерін, жеке көзқарасын қалыптастырып, баланың жеке басын тәрбиелеу міндетін атқаратынын дәл басып айтқан. Қазір мектеп жасына дейінгі балалар бұрынғыдай тыңдаушы ғана емес, оқырманда. Сондықтан да балаларға арналған шығармалар қызықты сюжетке құрылып, көлемі шағын, тақырыптары қоршаған орта, адамдар арасындағы қарым-қатынастар, еңбекте ер атанған, өмірі өнегелі жандар, техника жаңалықтары, табиғат құбылыстары, хайуанаттар, жан-жануарлар, жәндіктер, күнделікті тұрмыс оқиғалары болуы қажет. Мұндай шығармалардың тілі бала ұғымына сай түсінікті, сөзі ойнақы да бейнелі, оқуға,жаттығуға ыңғайлы болып, жеңіл ырғаққа, әсем әуенге, сәтті ұйқасқа құрылады. Кейбір сөздердің қайталанып отыруыда заңды құбылыс. Балалар әдебиетінің мөлдір бастауы балаларға арналған көркем шығармалар. Олардың эмоциялық әсері, тәрбиелік мәні ерекше. Түрлі жанрдағы көркем шығармалар мектеп жасына дейінгі балаларды ана тіліміздің асыл нәрі сусындатып, сөз

байлығын игеруге жетелейді. Қоғамның әлеуметтік мәнін түсіндіріп, өмірді танытады, ойлы сөзбен қарауға үйретеді, еңбекке, ерлікке, адамгершілікке, тамаша мінез құлық пен тәртіптілікке баулиды. Сонымен, берілген көркем шығарманың тілін меңгеруге көмектесе отырып, балаларға тәрбие беру міндетінде орындайды [1].

Мектеп жасына дейінгі балаларға оқып беретін көркем шығармалар, негізінен, үш салаға бөлінеді:

1) Ауыз әдебиеті нұсқалары;
2) Классик жазушылардың шығармалары;
3) Қазақ жазушыларының шығармалары.

Осы саладағы шығармалар тәрбиешіге арналған бағдарламалық материалда нақты жүйеге бөліп берілген. Әдеби шығармаларды оқу мен сабақты жоспарлауда мына жағдайларды ескеру керек:

1. *Әрбір шығарманы оқып берерде баланың жас ерекшелігі,* осыған байланысты тәрбие жұмысының мақсаты мұқият ескерілуі керек. Шығарманың лайықтысын ғана алу керек. Мысалы, сәбилер (3-4 жасар балалар) алғаш рет балабақшаға келді делік. Олардың көпшілігі әлі дұрыс сөйлей алмайды, балабақшада болатын жайттармен, ойыншықтармен әлі таныс емес. Сондықтан алғашқы үш-төрт айда тәрбие жұмысының бәрі, оның ішінде әдеби шығарманы оқып, тыңдату, көбінесе ойын түрінде өтіледі. Ол үшін ойынға негіз боларлық, суретті (суреті өте күрделі болмасын) шығармалар керек. Көлемді шығарманың лайықты бөлімінен кейбір үзінді ғана алынады.
2. *Ана тіліне арналған жоспар 14-15 күнге лайықталады.* Жоспарда қандай шығарма оқылуы керек, оған байланысты бақылау жұмысы, суреттер, ойындар нақты көрсетіледі. Әрбір ойынның мақсаты белгіленеді (білімін бекіту немесе сөздің дыбыстық жағын дұрыс айтуға жаттықтыру сияқты).
3. *Оқылатын көркем шығарма тәрбие жұмысының әр саласын қамтитын болсын.* Мысалы: жануарлар, жыл мезгілдері, еңбек, мерекелер туралы және тазалыққа, ұқыптылыққа, әдептілікке баулитын шығармалар.
4. *Сәбилер тобында (3-4 жас) тәрбиеші шығарманы мәнерлеп жатқа айтып беруі керек.* Бұл тұста тәрбиеші балаларды түгел бақылап отыратын болады. Тәрбиешінің шығарманы жатқа айтып беруі балаларға қызықты болады, оларды жалықтырмайды. Өйткені бала тәрбиешіні тыңдай отырып, әр сөзді дұрыс айтуға тырысады. Сәбилерге тақпақты арнайы жаттату қиын. Сондықтан тәрбиеші өзі жатқа айта отырып, шығарманың қажетті шумағын ойын ретінде қайталау кезінде біртіндеп өзіне ілесіп айтуға үйретеді.
5. *Көркем шығарманы оқығанда шығарманың мазмұнына лайықты суреттерді пайдаланған жөн.* Өйткені бұл жастағы балалар өз беттерімен оқи алмайды. Ал шығарманың мазмұнын сурет арқылы жылдам түсінеді. Бала кейде кітаптың бетін ашып отырып, суреттің астына жазылған өлең жолдарын дәл тауып, өз бетімен оқып отырғандай әңгімелеп береді. Сондықтан тәрбиеші қажетті шығарманы оқудан бұрын, суретті көрсету арқылы (сәбилер үшін) әңгімелеседі. Соңынан шығарманы оқып береді. Ересек балаларға шығармаға байланысты қажетті суретті шығарма оқылған соң берген дұрыс. Өйткені шығарманы оқудан бұрын сурет көрсетілсе, балалардың бар ынтасы сол суретке ауады да, тәрбиеші оқығанда зейін қойматын болады.

Көркем шығарманы оқыту арқылы бала тілін дамытуда мынадай міндеттер көзделеді:

- сөз үйрету жұмысын әр топта өтілетін барлық сабақ процесінде ұдайы жүргізу;
- өмірмен байланысты сөздерді үйрету;
- шығарманы оқыған кезде жаңа сөз үйрету;
- оқылған шығарма мазмұнын қайталап түсіндіру.

Жаңа сөз үйрету, үйренген сөзді қолдану жағына көңіл бөле отырып, баланың жас ерекшелігіне орай сөз санын (2-ден 3 жасқа дейін сабақта – 2-3 сөз; 4-5 жаста — 4-5 сөз; 5-6 жаста — 6-7 сөзден) белгілеп, сабақ тақырыбын баланың нені игергенін, нені игерту керектігін ескере белгілеу. Осылайша баланы үйренген сөзді саналы қолдана білуге, жаңа сөздермен сөз

қорын молайту дәрежесіне жеткізу қажет. Үйренген сөзді қолдана білуге үйрету, сабақта және сабақтан тыс әр алуан серуен, ойын, еңбек процесіндегі жаттығу жұмыстарында іске асады. Мектепке дейінгі балалардың сөз қорының басым көпшілігінің зат есім, етістік сөздерден болатыны, ал сын есім, сан есім, есімдік, тағы басқа сөздердің сөз таптарының аздығы көрініп жатады. Сондықтан сөзге үйрету ісінде заттың түр–түсі, формасы, кейде түрі ұқсас заттарды салыстыра отырып жауап алу, білмегенін түсіндіру қажет. Екінші кезекте «Сен нені қалайсың?», «Танып ал, атын ата» деген дидактикалық ойын (ұсақ суреттемен) ойнату орынды. Енді бірде қысқа тақпақтар оқылады. Сабақ жемістер жайында болса, олардың суретін көрсете отырып, тақпақ оқылады. Типографиялық әдіспен орындалған суретке қарағанда, диафильмдер иллюстрацияларды берудің фотоплёнка, слайдтар және оларды көрсетуге арналған проекциялық құрылғысы сияқты материалдық құралдарының өзіндік ерекшелігімен айрықшаланады. Бұған егер суреттер проекциясын тек тәрбиешінің даусымен, ғана емес, пластикадан немесе магнитофоннан диктордың даусы да қостап отыра алатынын қоссақ, диафильммен жұмыс істеу ерекшлігінің негізгісі – ана тілін үйретуді техникалық деуге де болады [2].

Көркем шығарманы оқу және айтып беру үстінде балаларға текстті түсінуге, демек, жақсырақ үйренуге көмектесетін, балалар тілін жаңа сөздермен, грамматикалық формалармен байытатын, яғни оларға қоршаған орта туралы жаңа білім беретін тәсілдер қолданылады. Ол тәсілдер мыналар:

- Мәтінде кездесетін түсініксіз сөздерді түсіндіру;
- Кіріспе сөз – кейіпкерлердің іс-іркетіне этикалық баға беру:
- Мәтіннің грамматикалық үйлесіміне балалар көңіл аудару, оларды синонимдік сөз тіркестерімен ауыстыру
- Біріншіде басталған этикалық тақырыпты, екіншісі жалғастыратын және нақтылайтын жағымды және жағымсыз екі кейіпкердің ұқсас жағдайдағы мінез-құлықтарын бір-біріне қарсы өоятын екі шығарманы салыстыру.
- Көркем шығарманы оқыған кезде балалар үшін жаңа лексиканың мазмұны сол шығарманы тақырыбымен анықталады және жаңа сөздер өмірдің көркем бейнелері арқылы көрсетілген саласын бейнелейді. Оқылған шығарма кейіпкеріне тәрбиешінің берген адамгершілік бағасы: батыр-қорқақ,; қайырымды-жауыз; еңбексүйгіш-жалқау; адамл-сұм; мырза-сараң, пайдақор; олардың қарым қатынасына берген бағасы; дос-өш; сүйіспеншілік-өшпенділік және т.б. есебінен балалардың сөздік қоры кеңеюі мүмкін.

Сабақта оқыған көркем шығарманы тыңдау – балаларды сөзді байланыстыра білуге үйретудің бірінші бөлігі ғана, ал екіншісі бөлігі – әртүрлі сұрақтар қою және т.б. сияқты ауызша сөйлеу тәсілінің көмегімен оқылғанды қайталап айту. Қайталап айтып беруге үйрету жұмысы балалар сөзінің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық компоненттерін дамыту мен жетілдіруге арналған жаттығуларға байланысты болады. Сонымен, барлық үйрету, оқыту жұмыстары көркем шығармаларын дамыту жолында бір әдістемелік процеске қабысып жатады.

Көркем шығармаларды әңгімелеп берудің оқып беруден айырмашылығы әңгімеші текстті сөзбе-сөз емес, еркін айтып береді. Әңгімелеп берудің ерекшелігін ескере отырып, тәрбиеші байыпты таңдау жасайды, эпизодтар санын азайтады, баяндайды жеңілдетеді, бейне жасау құралдарын қолдануды нақтылайды, кейде сюжеті де өзгереді. Әңгімеші оқиғаларды байланысытра отырып, барлық уақытта кейіпкер мінезіндегі өзгерісті, суреттердің алмасуын ойша көріп отыруы керек. Әңгімелеп беруші – даустап, тақпақтап оқып беруші емес, оқиғаны кішкене тыңдаушыларға көзімен көрген, соған құштар болған адамның әңгімесіндей етіп жеткізуі керек. Тәрбиеші өзі беріле әңгімелесе, балалар да үн шығармастан тыңдайды. Еркін әңгімелегенде тұрақты эпитеттерді, жақсы қайырмаларды, тамаша фразларды жатқа айтып беругеде болады. Көркем шығарманы оқыту өркендікке бағыт алған еліміздің рухани – мәдениеттілік сұранысына сай мәдени тұлғаны қалыптастыруға қызмет етеді. Көркем шығарманың көңіл- күйін сезіндіру – мұғалімнің парызы. Бала бойына туындының ой-сезімін дамыта отырып, синтездік қабылдаудан аналетикалық оқуға көшеді. Баланың ана тілі мен

әдебиетіне деген қызығушылығын қалыптастыру үшін көркем шығарма арқылы балаларды қазақ халқының мәдениетіне , тарихына, дәстүрі мен салт-санасына деген сезімін баулу қажет. Олардың ана тілінде мәнерлеп оқу, жатқа оқу, мәтіннің мазмұнын айту, өз ойын ауызша, жазбаша баяндау дағдыларын дамытуда білім, тіл, іскерлік дағдыларғ қазақ халқының материалдық және рухани байлығы туралы мәліметтер қажет. Баланың тілдік қарым-қатынас құралы ретінде мәнін ұғынады, оның ішінде ресми қарым-қатынастарға аса мән беріледі, мәтінмен жұмыс істеудің білік, дағдылары дамиды [3].

Көркем шығарманы оқыту – халқымыздың көркем тарихын оқыту. Ендеше, адам баласына берілетін рухани байлық әр халықтың ұлттық әдет-салты, дүниетанымы шыққан түп тамырында жататыны белгілі. Бүгінгі жас ұрпақты тәрбиелеуде көркем шығармадан тәлім алуға, шәкірттің оқырмандық қызығушылығын қалыптастыруға жол салу қажет. Көркем шығарманы оқып үйренуге қызығушылығын қалыптастыра білу – бұл тәрбиеші мен мұғалімнің басты міндеті болуы тиіс. Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған кітаптар әдетте жақсы суретшілер қолынан шыққан әр түрлі және бір түспен боялған суреттермен безендіріліп шығарылады. Балалардың жас ерекшеліктеріне қарай тәрбиеші кітапшалардағы көркем иллюстрацияны қарап көрсету тәсілдерін өзгертіп отырады. Ол тәсілдер мыналар:

- Балаларға кейіпкерлер мен заттардытаныту («Мынау кім, білесің бе?», « Мынау кім, ол не, көрсетші?»);
- Мәтіндегі сөздің суретпен қатысын айыра білу («Мына сөзге лайықты суретті тапшы?»; «Мына суретке қандай сөздер тауып айтуға болады?»);
- Фигуралардың орналасуына, кейіпкер қимылының әсерліліггіне, салынған заттардың бояуларына балаларға баға бергізу («Саған мына сурет неліктен ұнайды?»);

Әдетте, 5 жастағы баланың сөздік қоры 2500-3000 сөзге көбейеді. Бала зат пен құбылысты айналадағы болмыс тобын дұрыс айтуды біледі. Сөзді қолдану үрдісінде баланың сөйлеуі шыңдалып жоғары ретке жетіледі. 6 жастағы баланың сөйлемінде буынды, дыбысты қалдырып немесе ауыстырып алу болмайды. Бала тілінде синоним, антоним, бейнелеуіш сөздер пайда болады да, еш қиындықсыз зат есімдерге жұрнақтар қосып, сөздерді түрлендіріп айта алады (*орындыққа, орындықпен, орындықта,орындықтарда,т.б*). Сонымен бірге түстерді айырып, олардың көк, көкшіл, көгілдір, ашық түсті, т.б реңін айырады.

- ✓ Балалардың ой-өрісін дамытып, оларды әдеби тілде сөйлеу деңгейіне жеткізу, сөздік қорларын байыту сияқты басты мақсатқа жету үшін алға мынадай талаптар қойған жөн:
- ✓ Баланың әр сөзіне толыққанды жауап беріп, жіберген қателерін қайтып қайталамайтындай етіп түзетіп отыру;
- ✓ Екеуара диалог түрінде сөйлесіп, монолог құрап үйрету;
- ✓ Баланың өз бетімен сөйлемдер құрастыра алатындай шығармашылық қабілетін дамыту. Дәлірек айтқанда, өз бетінше ертегі, әңгіме, өтірік өлең шығаруларын қолдау;
- ✓ Баланың өз ойын толық және түсінікті етіп жеткізе білуіне көмектесу;

Қорыта келе,

Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың жолы көп. Соның бірі – көркем шығарманы оқыту арқылы дамыту. Көркем шығарма бала тілін дамытып қана қоймай, баланың тіл мәнерлігіне, сөздік қорының молаюына әсері мол.

Көркем шығарманың көркемдік құндылығы оның жан-жақты талдану нәтижесінде ашылатынын байқаймыз. Шығарманың сюжеттік-композициялық желісіне талдау жасау, көркем мәтінмен жүргізілетін ацызша және жазбаша тіл дамыту жұмысының түрлері, баланың сөйлеу мәдениетінің қалыптасуына, көркем шығарманы оқуға деген қызығушылығын оятады.

Әдебиет:

1. Балабақшада және отбасында баланы мектепке дайындау бағдарламасы. А., 2000
2. Мектепке дейінгі білім беру мәселелері (под. Ред., М.Жадрина) Алматы, 2007.
3. Мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру жүйесідегі заманауи әдістер // Майбасова Ү., Қалмағанбетова Н

UDK 81'25

THE NOTION AND ROLE OF TRANSLATION OF OFFICIAL DOCUMENTS

Z. Baikenova
(KAZGUU University)

Key words: translation, official document, legal force, methods of translation, term

In the present research we consider the notion and role of translation of official documents. This topic is highly significant because nowadays every single activity should be properly documented. Each company starting from small business to international organization would not be recognized without relevant documentation. Consequently, the activity of organization is supported by a system of interrelated administrative documents that make up its documentation database. The composition of the documentation database is usually determined by the head of the organization. The organization publishes the following regulatory documents: regulations, directives, orders and instructions. Official documents are the documents created by individuals or legal entities, prepared and authenticated in the prescribed manner. A special category among them make the official (administrative) documents, which are determined by the national standard as the official documents used in the current activities of the organization [1].

Documents with legal force

In this research we decided to pay attention to the documents with legal force. The validity of the document is the property of an official document reported by applicable law, the competence of the issuing authority and the established order of registration [2]. From this definition it follows that a management body or officer producing the document must: comply with the standards of legislation; publish the documents only within its competence; comply with the state requirements of paperwork of a certain time. The most legally significant details include: name of organization, date and registration number of the document, the signature, seal, vultures and approval. Certified legal document usually has the following details: application should be addressed to the officer and should contain the word "application", text (the subject or the reason of the application), date and signature. The order of director must be prepared on company's letterhead, contain an indication of the type of document (order), the text that mediates the regulatory action, registration number, date and signature. Certain types of documents have specific requirements for details proving their validity.

Translation of official documents: lexical and stylistic features

Before you begin to determine the specifics of translation of official documents we must consider the concept of translation in general. Alekseeva I.S. a translator-practitioner believes that: "Translation is nothing other than paraphrasing or transcoding of the text generated in one language into text in another language, if we consider the language as a system of codes" [3].

Komissarov V. N. suggested the following definition: "Translation is a kind of linguistic mediation, in which the content of the source text is transferred into another language by preserving the communicative equivalent of the text". Translation is considered as a foreign form of existence of messages contained in the source text" [4].

The major lexical features that distinguish translation of official documents are cliché expressions, abbreviations, symbols and acronyms, which vary according to the type of document. It is traditionally required to follow strict rules and use the standard language templates in the translation of business documentation. In other words, the translator must know the peculiarities of business correspondence, to have skills of business etiquette. One of the main hallmarks of the official style is the use of words in their direct dictionary meaning. It should be noted that in the translation of business documentation contextual values or simultaneous use of several meanings of the word as well as emotional value are inapplicable.

Concerning the specifics of the translation of official texts it can be noted that a characteristic feature of this type of texts is "the predominance of the clerical style," and the abundance

of clerical clichés and terms, some conservative vocabulary, complicated, cumbersome syntax, predominance of verbal forms of the present time. The goal of such texts is to inform the recipient of objective and reliable information and sometimes to prescribe some action. The documents are usually translated according to a prepared model since the translation is dominated by complete equivalents and transformations. However, we should not forget that the most of complex texts of official style are translated using different types of translation.

Methods of translation

Kazakova T. A., Professor of Philological Sciences suggested the following methods of translation: reduced and full. Almost all kinds of texts, from the simplest letter to the artwork might be translated via reduced method. The results of reduced translation are abstracts, summaries, annotations, etc. Full translation, in its turn, is directed to reproduce all components of the source text in the units of TL [6]. The most common methods of full translation are literal, semantic and communicative. The literal translation is word-by-word transmission of the original text and the order of the lexical units in sentences usually does not change. Semantic translation focuses on the transfer of the most accurate contextual meaning of lexical units of the source text in the target language. It represents the interaction of two strategies: 1) strict orientation on the types of expression adopted in the target language; 2) preservation of the original forms of expression. Usually, this method is applied to texts of high socio-cultural status (historical documents, contracts, scientific papers, texts of a legal nature). The main goal of the communicative method of translation is to find ways of reproducing information, which creates an adequate text with the same impact on the recipient. This transfer method does not permit any reduction or simplification of the source material. It is optimal for translation of literature, journalism and scientific-technical texts. In modern practice the use of only one method of translation does not occur. Besides, adequate translation of official documents, in many cases, requires special extensive legal knowledge of the translator. Unfortunately, at present such unique specialists are rare. For this reason, in most cases after the document is translated, it is subjected to further examination by the lawyers. Such a scheme is currently operated in the European Union. The complex nature, namely, the need for notarization of the official document requires the highest degree of adequacy and an increased level of responsibility. Because these services are provided not by translators but by lawyers. Actions of previously mentioned entities are not controlled by translation organizations, so the translation sent to the certification by a notary must be adequate, without any flaws [7]. It is important to note that the translation of certain lexical and grammatical elements of the original text may have several variants in the target language. In this case, the translator may use different lexical, grammatical, stylistic and other types of transformations to achieve the most accurate translation with a high level of adequacy.

To sum up, the translation of official documents is one of the most essential and important thing in the modern world. It is reflected in all branches of knowledge. Official cross-cultural communication is impossible without properly compiled and translated documents. Unfortunately, the present situation of translating official documents in the Republic of Kazakhstan is vague. There is no such an advanced scheme of working with foreign official texts as in the European Union. Most of documents are sent to foreign proofreaders or not edited at all. There is still a lot to be done to create a terminological database used not only in official documents but in other branches of knowledge as well. For instance, we can visit an official site of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan http://www.adilet.gov.kz. The site is operating in three languages: Kazakh, Russian and English. However, most of documents, decrees and laws are not available in English or have doubtful translations. In my opinion, this issue should be solved as fast as possible because our country is considered to be an active figure on the international stage.

Literature:

1. GOST of the RoK ST RK 1037-2001, 2001, item 2.24.
2. GOST of the RoK ST RK 1037-2001, 2001, item 2.26.
3. I.S. Alekseyeva, Vvedenie v perevodovedeniye/ M: Akademiya, 2006. – p 35.
4. V.N. Komissarov, Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty). / M: 1990.- P 231.

5. T.A. Kazakova. K53 Prakticheskiye osnovy perevoda English <=> Russian. Seriya: Izuchayem inostrannye yazyki. “Izdatelstvo Soyuz”, 2001, p 125.
6. M.F. Merenok, I.V. Aleshanov, Praktika chteniya I perevoda yuridicheskoy literatury, M: Lingva, 2003.- p 322.

УДК 070

РЕАЛИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ПО ОСВЕЩЕНИЮ В СМИ ТЕМЫ ЭКСПО

Баялина Р.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современные всемирные выставки «ЭКСПО» стали символом индустриализации и открытой площадкой для демонстрации всех самых значимых достижений страны в различных сферах.

Участие Казахстана в данной выставке основывается на том, что имиджевая стратегия Республики Казахстан базируется на принципах убеждения. Республика постоянно выдвигает передовые инициативы, направленные не только на повышение благосостояния собственных граждан, но и на стимулирование мирового сообщества на совместное решение глобальных проблем. Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев постоянно подчеркивает тот факт, что партнерство цивилизаций есть высшая форма сотрудничества в условиях многополярного мира.

Участие в международных выставках, таких как «ЭКСПО», – уникальная возможность заявить о потенциале страны всему миру. Поэтому право на проведение всемирных выставок крайне почетно: государства и города, желающие заявить о себе зарубежной бизнес-общественности, активно борются за него.

Учитывая особую важность проблемы энергетики и экологии, была предложена тема «ЭКСПО-2017» «Энергия будущего», затрагивающая вопросы альтернативной энергетики ветра, солнца, воды, космоса, энергии биомасс, снижения выбросов CO2 в атмосферу. Озвученная тема позволяет заглянуть в будущее технологий в сфере энергетики, привлечь к этой тематике внимание международного сообщества.

Выставка ЭКСПО как форма информационного воздействия особенно эффективна для молодых стран, которые находятся в процессе активного строительства собственных моделей национального брендинга, этот посыл также актуален для нашей страны.

По данным на 19 июля 2017 года на тему ЭКСПО в СМИ вышло 2 997 материалов, в том числе в иностранных СМИ – 718. Информационный охват ЭКСПО составил более миллиарда человек. Церемонию открытия на официальном канале YouTube смотрели 181 тыс 802 человека.

Запись церемонии открытия скачали 385 СМИ, включая казахстанские и зарубежные. Прямая трансляция велась в Великобритании, Германии, Китае, Польше, Чехии, Австрии, Украине, Испании, Беларуси, России. (**Т. В. Мармонтова** ЭКСПО 2017 как инструмент национального брендинга в казахстанском и российском медиапространстве.

Анализируя публикации на тему ЭКСПО можно выделить три типа таких новостей:

- описательного характера: включают самого разнообразного рода описания павильонов, лайфхаки - что есть интересного, что стоит посетить, анонсы будущих мероприятий и прочее;

- аналитического характера: статей аналитического характера не так много. Это связано с тем, что выставка работает относительно недавно, однако были опубликованы работы связанные с тем, как выставка влияет на гостиничный бизнес, как отразится ЭКСПО на рынке недвижимости и пр.;

- критические статьи: самой «громкой» статьей такого плана стала статья, вышедшая 15 июня 2017 года в «Foreign Policy». Британский журналист Д. Палмер пишущий по заказу нескольких изданий о Центральной Азии и Китае описывал в статье пустые павильоны, критиковал организационные аспекты ЭКСПО. Официальная позиция была высказана департаментом по связям с общественностью, который заявил о том, что указанный журналист не был аккредитован. После этого в социальных сетях разразилась шумная информационная компания, когда Дж. Палмер в режиме онлайн мгновенно реагировал на каждое высказывание о своем материале. Данная статья является ярким примером информационного вброса, с помощью которого идет отрицательное медиа-освещение важного для нашей республики события.

Помимо этого было достаточное количество мелких статей, связанных с инцидентами по поводу нечестных таксистов, недобросовестных арендодателей и пр.

Стоимость проведения ЭКСПО-2017 – одна из самых актуальных тем для обсуждения в социальных сетях. В иностранной валюте расходы бюджета на ЭКСПО-2017 остаются незыблемыми: цифра в 3 млрд. долларов фигурирует в прессе давно и не раз подтверждалась лично Нурсултаном Назарбаевым [1].

С другой стороны С. Куянов директор департамента по связям с общественностью «НК АСТАНА ЭКСПО – 2017» озвучил цифру в - 1,3 млрд. долларов [2]. Не вдаваясь в длительные математические подсчеты, отметим, что такое расхождение связано с разными методиками подсчета суммы вложений.

Согласно анализу казахстанской и российской прессы можно выделить рейтинг самых посещаемых павильонов. В этот десяток стран пока можно отнести Китай, Королевство Саудовской Аравии, Индию, Малайзию, Узбекистан, Турцию, Россию, Таиланд и Японию. Посещаемость павильона Китая за первую неделю работы выставки составила почти 33 тысячи человек. Павильон России посетила 21 тысяча человек. Суммарное количество человеко-посещений составило 1 миллион 57 тысяч 218 человек. По основным объектам посещения цифра составляет 167 тысяч 884 человека. В том числе наш главный павильон «Нур-Алем» посетили 86 с половиной тысяч человек [3].

Работая над организацией выставки Казахстан, сделал ставку на культуру гостеприимства, которая обоснована и связана историческим с традициями традиционной казахской, тюркской культуры.

Говоря о том, что пишет по поводу участия в ЭКСПО российская пресса, отметим, что по сравнению с казахстанским сектором число публикаций не так велико, и направлено в основном на анализ участия собственной страны. Экспозиция России является одной из крупнейших на ЭКСПО-2017 и составляет более 1000 кв. м. Выставочная зона раскрывает тему энергетического потенциала на примере уникального природного региона Русская Арктика. Финансирование участия России в международной выставке «ЭКСПО-2017» в Астане из федерального бюджета составило 200 миллионов рублей [4].

К участию в российской секции на ЭКСПО-2017 было приглашено порядка 200 национальных предприятий и субъектов Российской Федерации. В числе партнеров российского павильона: АО «ОХК «Уралхим», «Уралкалий», Государственная корпорация по атомной энергии «Росатом», ПАО «Транснефть», ПАО «Россети», ПАО «ГМК «Норильский никель» и ряд других компаний. Среди регионов России: Республика Татарстан, Свердловская, Челябинская области, Правительство Москвы, Правительство Санкт-Петербурга и другие субъекты РФ.

В рамках участия России на ЭКСПО-2017 будет организована международная деловая программа, посвященная самым актуальным направлениям в энергетической сфере.

Культурная программа России на ЭКСПО станет заметным дополнением к основным мероприятиям проекта. В рамках ЭКСПО организован Фестиваль культуры регионов России, в котором участвуют артисты и творческие коллективы из разных уголков России.

Журналистам необходимо было содействовать соблюдению корректности публикаций и последовательности в редакционной политике, актуализировать комплексную программу по

продвижению выставки и коррекции потребительских интересов в СМИ обеих стран, которые должны ориентироваться на массового потребителя.

Говоря о вопросах освещения данного проекта в медиа пространстве, стоит отметить, что задачи качественного и объективного медиа контента солидаризируются с целями и задачами проведения самого мероприятия. Особое внимание уделяется разъяснению исторической значимости Международной специализированной выставки в Астане и значению проведения такого мероприятия для укрепления международного авторитета Казахстана.

Изучение жанровой картины освещения ЭКСПО показало, что были использованы различные жанры. Из 50 рассмотренных нами текстов 37 – относятся к новостным. На первом месте стоит заметка (21), на втором – гибридный жанр заметка - комментарий (13), на третьем – репортаж (3).

Наряду с вербальными формами активно используются изобразительные жанры. Активнее всего при этом используются фотографии, чуть меньше - схемы и таблицы, коллажи. Схемы и рисунки служат лишь средством иллюстрации анализируемых в СМИ ситуаций и не несут эмоциональной нагрузки, лишены личностного своеобразия, что усиливает эффект монотонности, однообразия в изложении текстового материала.

Заметка – комментарий об ЭКСПО обладает следующими чертами.

1) Содержание текстов комментария двусоставно. Первый состав содержания - описание события, повлекшего за собой публикацию о нем (это комментируемая часть содержания). Второй состав содержания - информация, комментирующая событие (его интерпретация либо самим автором текста, либо привлеченными им лицами). Эта часть является превалирующей в текстах (составляет от 70 до 90% объема их содержания).

2) Главной особенностью комментариев об ЭКСПО является то, что они представляют собой по большей части мнение ряда специалистов, дополняемое иногда мнением журналистов. Стремясь к объективной оценке главного события (действия, ситуации), автор каждой публикации излагает оценку его разными экспертами. Иначе говоря, комментирующая часть в данных текстах представляет собой "экспертную проработку" событий, ситуаций, действий, которые выступают основным (исходным) моментом, исследуемым в тексте. Рассмотрим заметку – комментарий «EXPO-2017: ЭКСПЕРТНОЕ МНЕНИЕ» от 29.06.2017. http://kazakh-tv.kz/ru/view/news_kazakhstan/page_185953_expo-2017-ekspertnoe-mnenie

В начале текста содержится описание события, повлекшее за собой комментирование: «Эксперты в области возобновляемых источников энергии отмечают, что Казахстану удалось привлечь внимание всего мира к актуальности внедрения альтернативной энергетики. В стране уже созданы условия для перехода на новый уровень технологического развития. И это особенно важно, когда важнейшим этапом дальнейшего общемирового развития становится «зелёная» экономика».

Далее следует мнение первого эксперта: «Евгений Зубрицкий, эксперт в сфере альтернативной энергетики /Украина/: - Такого формата выставочного центра, по крайней мере, я нигде не видел. Я посещал очень много выставок, но такого формата – это 170 гектаров земли, это такие площади. Причем это все новейшие технологии, архитектура – 100% справились».

Следующий комментарий несколько больше первого: «Мирон Пирцхелани, эксперт по вопросам энергетики /Грузия/: - Я считаю, у Казахстана получилось обратить внимание всего мира на важность перехода на «Чистую» энергию. Эта тема очень актуальна и для нас, ведь Грузия постепенно начинает развивать альтернативную энергетику. Я уверен, что EXPO поможет еще больше набраться знаний в этой области всем странам-участникам выставки, поделиться друг с другом опытом. Проведение EXPO-2017 открывает широкие возможности для бизнеса и инвесторов, такую уверенность выразил представитель комитета по международным делам Бундестага Андреас Ян. В дни выставки Астана стала уникальной площадкой, где подписывают многочисленные контракты, проводят деловые переговоры и бизнес-семинары. Политик отмечает, двигателем германской экономики является малый и

средний бизнес. И сегодня многие немецкие предприниматели заинтересованы в совместных проектах с Казахстаном».

Заключительный комментарий содержит в себе обобщение: «Андреас Ян, представитель бундестага /Германия/: - Я очень рад, что Казахстан проводит EXPO-2017. Желаю вашей стране успехов в проведении этого мероприятия. Германия очень заинтересована в участии в этой престижной выставке. Это отличная возможность для расширения нашего сотрудничества. Я приветствую, что Казахстан собирается отказаться от традиционных источников энергии. Энергоэффективность, возобновляемая энергия, ее использование - это очень интересно. Германия является лидером в этой сфере и мы работаем над новыми концептами. И мы очень рады, что организаторы выбрали именно эту тему – «Энергия будущего».

Ведущим оперативно-новостным текстом СМИ, освещающим ЭКСПО, является заметка. Как отмечает А.А. Тертычный, жанровое определение «заметка» относится к типу журналистского материала, отличающегося небольшими размерами, связанного с результатами определенного изучения предмета выступления. В заметке обычно не рассказывается об источнике информации, не сообщается о глубине его исследования, не излагается ход этого изучения, авторские эмоции в процессе его анализа. Главным для заметки является краткое изложение фактов, сообщение о существовании (или отсутствии) какого-то явления, события, проблемы. Причем эти события, явления, проблемы подаются аудитории как «новость» [Тертычный А.А. Жанры периодической печати: учеб. пособие. – М.: Аспект Пресс, 2000. URL: http://evartist.narod.ru/text2/01.htm]. Как отмечает Л.Е. Кройчик, жанровое своеобразие новостной заметки определяется максимальной локализацией пространственно-временных координат: заметка основывается на классическом триединстве – все факты в заметке объединяются одной темой; в ней фиксируется одномоментное состояние происходящих в действительности процессов; в тексте точно обозначается место действия. Автор заметки ограничен в проявлении собственного «я», на первый план в таких текстах выходит сообщение о факте [Кройчик Л.Е. Система журналистских жанров // Основы творческой деятельности журналиста. – СПб., 2000. URL: http//evartist.narod.ru/text5/64.htm].

Все заметки, посвященные теме ЭКСПО, имеют названия, в структуру которых входит слово ЭКСПО или «Энергия будущего». Или же данные заметки выходят под специальными рубриками. Например, заголовки новостей информационных агентств: «Есимова попросили продлить EXPO-2017 до ноября», «Профессор Кембриджского университета опубликовал отзыв об EXPO», «Зарегистрирован двухмиллионный посетитель EXPO в Астане», «Как тройняшки и близнецы - волонтеры покоряют посетителей EXPO-2017», «Стоимость билетов на EXPO-2017 изменилась», «Назарбаев показал Штайнмайеру павильон Казахстана на EXPO», «12 подозрительных лиц выявила на EXPO-2017 система видеоаналитики» и т.п.

Заголовки таких новостных заметок оформлены в виде простых предложений по модели «подлежащее + сказуемое + второстепенный член предложения».

Заголовки газетных заметок об ЭКСПО: XXXXXXXXXXXXXXX

Тексты заметки небольшие по объему, обычно состоят из трех-четырех абзацев. Первый абзац – новость, второй и третий абзацы – комментарий новости. Текст начинается с сообщения конкретной новости в форме короткого предложения. Прочитав заголовок (или в электронных СМИ – хедлайн) и подзаголовок (лид) и заинтересовавшись им, читатель заходит на данную новость и читает ее дальше. После лида далее автор сразу указывает источник информации. Основную часть заметки составляет более подробное описание события. Заключение (вывод, итог, оценка) в тексте заметки отсутствует.

Рассмотрим на примере заметки «Африканцы станцевали танец "Каражорга" на EXPO-2017» опубликованной информационным агентством Tengrinews.kz 15 августа 2017 (Африканцы станцевали танец "Каражорга" на EXPO-2017https://tengrinews.kz/expo/afrikantsyi-stantsevali-tanets-karajorga-na-EXPO-2017-324376/

Заголовок представляет собой короткое предложение: «Африканцы станцевали танец "Каражорга" на EXPO-2017». Далее следует лид: «Представители африканского континента станцевали популярный казахский танец "Каражорга" на выставке EXPO-2017 в Астане, передает Tengrinews.kz, со ссылкой на пресс-службу О "НК "Астана ЭКСПО-2017"».

Как видим, вся суть новости передана в заголовке и лиде. Сама новость содержится в первом абзаце: «Артисты исполнили танец в ходе празднования национального дня Африки. Видеозапись выступления была опубликована на официальном YouTube-канале компании». Как видим абзац небольшой по объему, состоит из двух коротких предложений. Потому что сама по себе новость тоже небольшая. Вся ее суть сводится только в то, что африканцы станцевали казахский народный танец.

В следующих абзацах идет комментирование данной новости. Сначала от представителя Африки: «Как сообщили в национальной компании, Африка представлена на ЭКСПО-2017 25 странами, 13 из них уже провели свои Национальные Дни.

В свою очередь, генеральный комиссар Сьерра-Леоне Филипп Конте заявил, что страны Африки готовы к взаимовыгодному сотрудничеству.

"У нас есть быстро процветающая экономика, активно развиваются такие секторы как производство и розничная торговля.(...) Мы открыты для всех инвесторов и готовы к плодотворному сотрудничеству. Наше участие в EXPO-2017 даст положительный импульс развитию взаимовыгодных отношений со всеми странами-участницами», - рассказал Филипп Конте».

Следующий комментарий – от представителя казахстанской стороны. В данном случае – от комиссара ЭКСПО-2017: «Как отметил комиссар EXPO-2017 Рапиль Жошыбаев, Казахстан придает особое значение развитию отношений со странами африканского континента. По его словам, в настоящее время Казахстан установил отношения с 45 странами Африки. Также в своем выступлении он отметил, что участие Африки в ЭКСПО-2017 даст положительный импульс развитию взаимовыгодного сотрудничества между нашими странами.

"Плаза Африки - одна из самых посещаемых объектов выставки. Среди посетителей ЭКСПО-2017 африканская плаза очень популярна. Привлекает гостей богатой культурной программой, богатой кухней, интересными экспонатами", - сказал Рапиль Жошыбаев».

Данная заметка представляет собой пример стандартной «новости одной строкой», которую расширили до объемов заметки с помощью комментариев.

Выполняя основную функцию – информирование аудитории – авторы текстов СМИ, освещающих ЭКСПО, выбирали различные жанры, но предпочтение отдавалось новостным – заметке, заметке-комментарию, репортажу. Выявлено также большое количество иллюстративных жанров на данную тему: фотографии, схемы, коллажи.

Для анализа выбран репортаж, опубликованный в газете «Время» от 12 июня 2017 года «Этой выставки краски». Автор – Антон Молдин (Приложение).

Рассмотрим лид к материалу: «**Как иностранные посетители EXPO в Астане приняли небезызвестного и эпатажного общественного деятеля страны АМАНТАЙ-КАЖЫ (на снимке) за главного фрика и аниматора выставки».**

Амантáй Хантемúрулы Асылбéк, более известный как Амантай-хаджи (каз.*Амантай қажы*) — известный своими эпатажными выходками и популистскими лозунгами лидер движения «Аттан, Казахстан!». В прессе его называют ксахстанским аналогом Жириновского.

Имя эпатажной личности вынесено в лид для привлечения внимания к тексту.

Текст написан в форме репортажа. Однако в нем присутствуют элементы интервью, а также анализа. Например, автор применяет свою авторскую позицию, делая собственный вывод о сути выставки: «После таких лекций мне вдруг стала понятна суть выставки. Побывав на EXPO не один день и внимательно послушав гидов, как и ознакомившись с научными наработками, казахстанцы смогут существенно расширить свои познания на тему энергии будущего и, хочется в это верить, научатся бережно и экономно относиться к природным богатствам как на бытовом, так и на промышленном уровне».

Тип обобщения – гипотетический. «Под обобщениями следует понимать логический переход от менее общего и менее широкого по объему понятия к более общему и более широкому понятию путем исключения признаков, характеризующих видовые отличия» [Черепахов М. С. Таинства мастерства публициста [Текст] / М. С. Черепахов. М.: Мысль, 1984. 150 с.].

В журналистике не решается глобальная задача, потому что в ее компетенцию не входит отыскание «закономерности, сформулированной как обобщение, обладающее силой всеобщности»[Черепахов М. С. Таинства мастерства публициста [Текст] / М. С. Черепахов. М.: Мысль, 1984. 150 с.]. Истина в ней рождается путем избирательного изучения материала жизни. Журналист пользуется научными выводами, установками, при решении своей задачи. Он вникает в материал, отобранный для изучения темы в определенном объеме, не стремясь к большему. «Обобщения в журналистике связаны, как правило, с ограниченной совокупностью фактов»[Лазутина, Г.В. Основы творческой деятельности журналиста [Текст]: учеб. для вузов / Г.В. Лазутина. М.: «Аспект Пресс», 2001. Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text6/39.htm.].

М.С. Черепахову, характеризуя гипотетический тип обобщения, пишет: «Он близок к прогностическому. Но при прогностических обобщениях читатель имеет дело с бесспорными выводами, с категорическими утверждениями, а при гипотетических - с предположениями, догадками, с небесспорными мыслями, выводами. Собственно, гипотетические обобщения как бы приглашают читателя к участию в поиске решений []. Черепахов М. С. Таинства мастерства публициста [Текст] / М. С. Черепахов. М.: Мысль, 1984. 150 с.

Одна из особенностей анализируемого нами репортажа – использование разговорной лексики. Благодаря этому автор повышает степень доверия читателя, автор опознается как «свой», один из читателей, только обладающий чуть большей информацией. Кроме того, использование разговорной лексики помогает очень доходчиво, что называется «на пальцах» разъяснить читателям позицию автора. А ее сочетание с элементами, публицистического и научного стилей еще и дает комический эффект.

Элементами публицистического стиля на лексическом уровне являются газетные штампы: представлять свою страну, чествовали президента, сотрудники спецслужб, внутренний смысл EXPO, интеллектуальное мероприятие, достижениях страны, полезных природных ресурсов, атмосфера загрязняется, человечество должно объединиться, ради идеи сохранения мира, вредных выхлопов, сделают мир лучше, об альтернативных источниках, об энергетическом кризисе, в качестве одного из решений этого вопроса, продвигает идею, промышленное производство, тепловой и электрической энергии, ознакомившись с научными наработками, существенно расширить свои познания, энергии будущего, бережно и экономно относиться к природным богатствам, на промышленном уровне.

Элементами научного стиля являются термины о “зеленых” технологиях, на водородном двигателе, об альтернативных источниках, энергетической вербы, баланс углерода в атмосфере, биотоплива, урожайность энергетической вербы. употребление большого количества абстрактных существительных, особенно использование существительных, обозначающих процессы, и кратких причастий, вместо глаголов (идею применения, **была слышна).**

В тексте выявлены также слова книжного стиля: Вопрошал, вещал гид.

Содержится большое количество слов разговорного стиля: подбежали люди в черном, артистка упорхнула. зашлась в громком “Аркадагка - шухрат!”, прошествовал от машины до трибуны, тихонечко выскользнул, наткнулся на небезызвестного Амантая-кажы, для пущей убедительности, кружили люди в черном, были просто без ума от него, селфились, вопрошали, зашагал в пакистанский павильон, невероятно печальные лица, прокричал, заулыбались, подключились другие апашки, вырвали из моих рук, пробурчала, чуть не разрыдался.

Таким образом, главным средством выразительности на лексическом уровне является смешение стилей, с одной стороны, дающее комический эффект, а с другой – подчеркивающее значительность ситуации.

Отметим лексические особенности текста.

Журналист активно использует эпитеты: День ясным, жесткий отбор, маститых певцов, импозантный мужчина, нехитрую речевку, печальные лица, полутемном помещении, живой гид, вредных выхлопов, чистую воду.

Для большей выразительности в тексте применяются метафоры: мило беседовали, люди в черном, артистка упорхнула. прошествовал от машины до трибуны, зашлась в громком “Аркадагка - шухрат!” (Слава президенту). тихонечко выскользнул, наткнулся, громогласно произнес, кружили люди, иностранцы. селфились я зашагал началась небольшая зачистка вырвали из моих рук окинули взглядом помещение чуть не разрыдался, продвигают идею.

Отмечен фразеологизм: были просто без ума от него.

Использовано сравнение: словно в ответ на мой безмолвный вопрос.

Дважды использован перифраз люди в черном, а также Страна восходящего солнца.

Международный характер события подчеркивается использованием в тексте этнокультурной лексики:

1)При виде его группа туркмен зашлась в громком “Аркадагка - шухрат!” (Слава президенту).

2)- Казахстан! - громогласно произнес общественный деятель и, подумав, добавил: - Рамазан!

3)- Миру - мир! Қазақстан, алға! Боже, накажи коррупцию! - продолжал Амантай-кажы.

4)- Freak! Cool! - комментировали одни.

5)- Animator? - вопрошали другие.

6)Получив бата от Амантая-кажы, я зашагал в пакистанский павильон, -

7)EXPO же?! Биле-биле! - прокричал я весело и начал приплясывать вместе с танцором.

8)Атмосфера в павильоне резко изменилась, все вдруг заулыбались, а к нашей компании подключились другие апашки.

9)- “Матайнай” и “аригатай” говорят японцы. То есть “приумножить, что есть” и “спасибо за все”, - вещал гид, рассказывая о достижениях Страны восходящего солнца.

Благодаря активному использованию изобразительных средств языка, уровень авторского субъективизма в данном репортаже высок. Не прибегая к слишком прямолинейному выражению своего мнения в виде фраз «я думаю», «я считаю», «мне кажется» и т. п., автор, тем не менее, расставляет смысловые акценты в своем материале таким образом, что читателю понятна его позиция.

На синтаксическом уровне языка используются следующие средства выразительности.

1)Бессоюзное предложение: День выдался ясным, кругом была слышна иностранная речь, очередь двигалась медленно.

2)Прямая речь: “Наркотики, взрывчатку ищут”, - шептались люди в толпе.

“Матайнай” и “аригатай” говорят японцы. То есть “приумножить, что есть” и “спасибо за все”, - вещал гид, рассказывая о достижениях Страны восходящего солнца.

3)Восклицательное предложение: Я очень счастлива представлять свою страну в национальном павильоне! - призналась мне Зулейха КАКАЕВА, известная в Туркмении певица.

Казахстан! - громогласно произнес общественный деятель и, подумав, добавил: - Рамазан!

Миру - мир! Қазақстан, алға! Боже, накажи коррупцию! - продолжал Амантай-кажы.

Freak! Cool! - комментировали одни.

EXPO же?! Биле-биле! - прокричал я весело и начал приплясывать вместе с танцором.

4)Вопросительные предложения: Animator? - вопрошали другие.

Почему большинство людей практически не задерживается в павильонах: зашли, окинули взглядом помещение и под недоумевающие взгляды гидов удалились?

5)Градация: «Мы изобрели автомобили на водородном двигателе. Вместо вредных выхлопов они производят чистую воду, а одной заправки хватит на 650 км пути. Мы верим, что они сделают мир лучше, чище».

«Верба не изнашивает почву, а при сгорании не нарушается баланс углерода в атмосфере. При этом промышленное производство тепловой и электрической энергии из этого биотоплива

в два раза дешевле по сравнению с использованием газа. К тому же урожайность энергетической вербы достигает 12 тонн сухой массы с одного гектара».

В отличие от нейтральных и беспристрастных информационных материалов, освещающих ЭКСПО, данный репортаж отличается достаточно эмоциональной подачей своей точки зрения и высоким уровнем субъективности/оценочности. Это связано, прежде всего, с концепцией издания, где опубликован материал. Журналисты газеты «Время» свободно выражают свои разнообразные мнения по любому информационному поводу.

Литература:

1. Стала известна стоимость EXPO-2017 в Астане. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/stala-izvestna-stoimost-EXPO-2017-v-astane-258295/.
2. В ЭКСПО прокомментировали скандальную статью о "захолустной" Астане. https://www.nur.kz/1528728-v-ekspo-prokommentirovali-skandaln.html.
3. Стало известно, сколько человек посетили ЭКСПО-2017. https://www.nur.kz/1528690-stalo-izvestno-skolko-chelovek-poset.html.
4. Мармонтова Т.В. ЭКСПО 2017 как инструмент национального брендинга в казахстанском и российском медиапространстве. http://infozakon.kz/news/international-panorama/3243-primorskiy-podrostok-obvinen-v-krazhe-deneg-s-karty-grazhdanki-ssha.html

УДК 81.161.1

МИФОЛОГЕМА «БЛУДНЫЙ СЫН» В КОНТЕКСТЕ НАРРАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА РОМАНОВ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО

Беженова А. В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Одним из самых распространенных архетипических образов в русской литературе является блудный сын. Впервые этот сюжетообразующий мотив находит свое отображение в таких произведениях Симеона Полоцкого, как повесть о «Горе-злосчастии», «О Савве Грудцыне» и «Комедии притчи о блудном сыне». Если в семнадцатом столетии мифологема актуализируется вокруг губительности богоотступничества, то восемнадцатый век трактует «Гисторию о российском матросе Василии Кориотском, который покидает отчий дом, решает жить собственным умом и достигает успеха, становясь тем самым моральным эталоном эпохи. В художественной традиции XIX века мифологема «блудный сын» вернулась к своему традиционному сакральному смыслу в романах Ф. М. Достоевского[1].

В творчестве Ф. М. Достоевского данный архетипический образ предстает в лице таких персонажей, как Наташа Ихменева, дочь старика Смита, Николая Ставрогин, Петр Верховенский, братья Карамазовы и др. Христианский код в романах Ф. М. Достоевского выполняет своеобразную организующую функцию в нарративе романа, объединяя романы писателя в единую систему, показывающую диалектику человеческой души [2].

Основа нарративного пространства романа «Униженные и оскорбленные» представлена мифологемой «блудного сына» [3]. Однако, следует отметить, что у Достоевского евангельская притча претерпевает изменения и носит антонимичный характер по отношению к оригинальному тексту притчи. Архетипический образ «блудного сына» трансформируется в мифологему «блудной дочери». Повествование о судьбе Наташи Ихменевой – это вариация библейской мифологемы, введенной в основу нарратива романа «Униженные и оскорбленные». Следует обратить внимание на то, что, по мнению В. И. Габдуллиной, и евангельский нарратив притчи состоит из четырех ключевых эпизодов и нарративная структура романа «Униженные и оскорбленные» представлена четырьмя частями. Остановимся на них более подробно. Итак, первая фаза библейского нарратива в романе представлена уходом «блудной дочери» из-под

родительского крова, что соответствует сюжету евангельской притчи. Как и «блудный сын», который расточил свое имущество, Наташа Ихменева находится в бедственном положении и вынуждена искать работы и продавать свои платья. Следовательно, вторая фаза – это разорение [4].

Следующая отправная точка нарратива притчи повествует от лица героя-нарратора о достатке отца и лишениях сына. В романе «Униженные и оскорбленные» данная фаза сопряжена с торжественным проклятием Ихменева своей дочери и лишением ее родителького благословения. В. И. Габдуллина называет эту фазу «омертвением» главной героини. Кульминационный момент нарратива «омертвения» Наташи Ихменевой представлен «смертными муками» героини, в результате которых она проклинает отца и прогоняет героя-нарратора Ивана Петровича. Четвертая фаза, полностью идентичная сюжету притчи, - это возвращение «блудной дочери»: «она вбежала, увидала отца, и с криком бросилась перед ним на колена, простирая к нему руки». Стоит отметить, что мифологема «блудной дочери» в стихотворении Я. Полонского, которое читает главная героиня романа, не достаточно освещена литературоведами при изучении романа «Униженные и оскорбленные». В.И. Габдуллина утверждает, что сюжет чтения Наташей стихотворения «Колокольчик» требует пристального внимания, поскольку нарратив стихотворения аккомпанирует истории Наташи Ихменевой. Героиня читает два отрывка из стихотворения. Первый отрывок – это воспоминание о прошедшем счастье. Нарисованная в нарративе произведения картина соотносится с начало жизни Наташи и Алеши:

То вдруг слышится мне - страстный голос поет,
С колокольчиком дружно звеня:
"Ах, когда-то, когда-то мой милый придет -
  Отдохнуть на груди у меня!

У меня ли не жизнь!.. чуть заря на стекле
Начинает лучами с морозом играть,
Самовар мой кипит на дубовом столе,
И трещит моя печь, озаряя в угле,
За цветной занавеской кровать!..

Но очень скоро ресурсы молодого князя истощились, и Наташа оказалась в доме купца Колотушкина, а Алеша стал реже появляться. Второй отрывок – это описание теперешнего положения «блудной дочери»:

Что за жизнь у меня! и тесна, и темна,
И скучна моя горница; дует в окно.
За окошком растет только вишня одна,
      Да и та за промерзлым стеклом не видна
И, быть может, погибла давно!..

Что за жизнь!.. полинял пестрый полога цвет,
Я больная брожу и не еду к родным,
Побранить меня некому - милого нет,
Лишь старуха ворчит…

Подробно остановимся на произведении Я. Полонского. В стихотворении «Колокольчик» представлена судьба лирической героини, покинувшей родной кров в надежде на счастье с возлюбленным. – «Выноси меня, тройка усталых коней!». Лирическая героиня Полонского прошла путь от счастья с любимым до одиночества, бедности и болезни. Сравним динамику нарратива : «У меня ли не жизнь!» и «Что за жизнь!.. полинял пестрый полога цвет…» Как

утверждает В. И. Габдуллина: «Финал «блудной дочери» в стихотворении соответствует жанровым канонам городского (мещанского) романса...» Наташа выступает в роли нарратора, поскольку пересказывает историю лирической героини Полонского. Здесь представлена классическая схема романтического, или даже сентиментального произведения, которая отображает внутренний мир и переживание сложившейся ситуации Наташей Ихменевой. Но в отличие от лирической героини новеллы Полонского в интерпретации Наташи Ихменевой, героиня Достоевского возвращается в родительский дом[4].

В романе «Униженные и оскорбленные есть еще одна «блудная дочь» - мать Нелли. «Блудная дочь» старика Смита «подсвечивает» историю Наташи Ихменевой и влияет на ее развязку. Старик Ихменев, пораженный рассказом Нелли о судьбе матери, прощает Наташу и встает перед ней на колени.

Если судьба Наташи представляет собой фактически прямую интерпретацию библейской мифологемы «блудный сын», то история жизни дочери Смита – это усложненный архетипический образ. У сюжетной линии Наташи один нарратор - Иван Петрович, а у дочери Смита их несколько. Итак, нарраторы сюжетной линии «блудной дочери» Смита представлены следующим образом: первичный нарратор - Иван Петрович, нарраторы второго порядка – Нелли и Валковский, нарратор третьего порядка Маслобоев и старик Ихменев. У каждого из нарраторов свое видение судьбы героини и собственный жанр повествования, что определяется полифонией романа «Униженные и оскорбленные». Следовательно, нарратор выступает как отдельный «голос». Сравним: сентиментальную мелодраму Ивана Петровича и романтическую историю с трагическим финалом, рассказанную Нелли, а также «премиленький анекдот» князя Валковского и авантюрный рассказ Маслобоева, который стилизован под скоморошину [5].

К авторским модификациям притчи-мифологемы в романе «Униженные и оскорбленные» следует отнести появление женского образа в контексте притчи о блудном сыне. В нарративной структуре романа этот архетипический образ представлен тремя вариациями мифологемы «блудная дочь.

Архетипический образ блудного сына не обошел стороной и роман «Бесы». Библейская притча прочитывается в отношениях Верховенского-старшего и Верховенского-младшего. Но в отличие от мифологемы «блудной дочери» в романе «Униженные и оскорбленные» данный архетипический образ не модифицируется в женский, а усложняется, трансформируется и «переворачивается». Итак, мы уже сказали, что в изображении отношений отца и сына Верховенских представлена аллюзия на уход блудного сына из-под родного крова. Но следует отметить, что в контексте отношений Степана Трофимовича и Петра Верховенского отец и сын меняются ролями, следовательно перед нами нарратив притчи-«перевертыша. Притча-мифологема представлена в инверсии, поскольку первая фаза – это не уход, а сцена возвращение «блудного сына», в которой нет покаяния, а есть намек на комизм. Нарратор иронически изображает первую встречу отца и сына. С первых минут появления в доме генеральши Ставрогиной становятся понятны отношения между этими двумя героями. Степан Трофимович не сразу узнает «Петрушу», но бросается в его объятия. Петр Верховенский отталкивает отца. Петр Верховенский обращается к отцу: «Ну, не шали, не шали, без жестов, ну и довольно, довольно, прошу тебя». Петруша как шестидесятник издевается над идеологией отца, представителя сороковых годов. Сын высмеивает жизненный уклад Степана Трофимовича и ставит его отцовство под сомнение. Отец старается примириться с сыном, но столкновение Верховенского-старшего и Верховенского младшего завершается уходом отца из родного города. Город захватывают «бесы». Степан Трофимович выходит на дорогу с одним саквояжем и палкой в руке, но его уход логичнее соотнести с возвращением «блудного сына». Ведь именно этому герою нарратор позволяет поставить диагноз городу, охваченному «бесами»[6].

Притчевая основа романа «Бесы» не ограничивается взаимоотношениями Верховенского-отца и Верховенского-сына. Более полную картину аллюзии на библейскую притчу дает образ Николая Ставрогина. В начале романа повествуется о распутной жизни Николая Ставрогина в Петербурге. Там он, как и блудный сын из притчи, растрачивал свое имение. Затем Николай

Ставрогин, следуя путем своего библейского предшественника, оказывается за границей. Нарративная точка отсчета романной истории Ставрогина начинается с возвращения в родной дом. Вернувшись домой, блудный сын был готов покаяться перед небом и отцом. Николай Ставрогин также возвращается с мыслью о «бремени», но герою не хватает духовной силы и истинного покаяния. И поэтому вместо «обретения отца» герой выбирает «удавку Иуды». Роман «Бесы» открывает для наррататора такие модификации притчи, как травестийность и усложнение нарратива[6].

Два вышеописанных романа не ограничивают пространства для «странствования» мифологемы «блудный сын» по библейскому нарративу романов Ф. М. Достоевского. В романе «Братья Карамазовы» мифологема- притча о блудном сыне выступает как ключ для раскрытия идейного замысла писателя. Первого сына Дмитрия Федор Павлович после смерти его матери отправил сначала к слуге Григорию, затем на попечение Петра Миусова, а какое-то время спустя — Митя перешел к одной из своих теток. Что касается его братьев, Ивана и Алексея, то они, в целом, повторили путь старшего: после смерти матери воспитывались Григорием, генеральшей, Ефимом Петровичем Поленовым. Как видим, отход от родительского гнезда в романе представлен не как результат осознанного поступка, выбора жизненного пути, а, скорее, как результат «блуда» кровного отца семейства. Таким образом, перед нами важная нарраторская метаморфоза мифологемы «блудный сын», напоминающая трансформации одноименной мифологемы в романе «Бесы» - Федор Павлович Карамазов выступает как блудный отец. Архетипический образ блудного сына воплощается также и в Дмитрии Федоровиче Карамазове. Следовательно, у Достоевского представлен сюжет о блудном сыне и блудном отце. Дмитрий - кутила, мот, эмоционален, падок на сладострастие, вера проявляется в его душе только в моменты отчаяния. Именно он постоянно жаждал получить от отца сначала часть полагающегося ему, как он считал, наследства, затем его желания оформились в полнее конкретную суму - три тысячи рублей, необходимых для того, чтобы увезти предмет своих воздыханий - Грушеньку. Момент получения части имущества идентичен сюжетному нарративу притчи о блудном сыне. Однако и в этом романе Ф. М. Достоевского получают развитие нарраторские модификации сюжета, как например, введение в нарратив романа любовного треугольника: отец и сын влюблены в одну женщину. Если старшего «блудного сына» можно обозначить как сына – «кутилу», то средний сын Иван Федорович является сыном-«атеистом». «Блудный сын» Иван Федорович выбирает рациональный подход к жизни и «уходит» от веры и морали. Герой создает теорию о том, что все дозволено, постулат которой еще один «блудный сын» Смердяков воплотит в реальность. «Блудный сын» становится «отцеубийцей». Смерть отца «возвращает» Ивана Федоровича к покаянию. Кается не только идейный вдохновитель, но и сам исполнитель. Смердяков, подобно Николаю Ставрогину из романа «Бесы», совершает самоубийство. Воплощение библейской мифологемы в образе сына – «праведника» Алеши Карамазова не реализовано, поскольку роман не был закончен. Мы можем лишь предположить, что предвестниками «ухода» Алеши могли бы стать речи Ивана в трактире и смерть старца Зосимы. Что касается образа старца Зосимы, то здесь имеет место авторская модификация притчи, поскольку в нарратив романа вводятся такие понятия, как «кровный» отец и «духовный» отец [1].

Мифопоэтика притчи выступает как зерно замысла романа «Братья Карамазовы». В этом романе мифологема «блудный сын» приобретает самую усложненную притчевую схему. Мифологема-притча «блудный сын» представлена двумя уровнями в нарративной структуре романа. Первый уровень – это конфликт отцов и детей. Второй уровень являет собой духовные поиски героев. К нарративным модификациям автора в романе «Братья Карамазовы» следует отнести такие, как появление блудного родителя, присутствие отца «кровного» и «духовного», любовного треугольника, отсутствие диалога, возвращения, а также разделение «блудного» сына на три ипостаси, как и в романе «Униженные и оскорбленные».

Мифологема «блудный сын» сопрягает различные нарративные стратегии в творчестве Ф. М. Достоевского, делая нарративное пространство романов своего рода «экспериментальной

площадкой», которая раскрывает духовно-нравственную шкалу героев романа и мироощущение нарратора. Мы рассмотрели три романа, три интерпретации мифологемы «блудный сын». Все они свидетельствуют, что архетипический мотив, при всех трансформациях, сохраняет свою узнаваемость, обнаруживает себя независимо от воли автора, наполняется каждый раз новым содержанием.

Литература:

1. Кудрявцев Е.Г. Три круга Достоевского. – М.: Литература,1979. – 180 с.
2. Шмид В. Нарратология. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Языки славянской культуры, 2008. – 304 с.
3. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с. – (Studia philologica)
4. Габдуллина В. И. Роман Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание»: притчевая стратегия в аспекте динамической поэтики // Времена и духовность: сборник в честь 70-летия академика НАН РК С. А. Каскабасова. — Алматы: Арда, 2010. — С. 94—100.
5. Габдуллина В. И. Нарративные стратегии Достоевского: от замысла к воплощению // Русская словесность в России и Казахстане: аспек ты интеграции: материалы Международной научно-практической конференции (15—16 сентября 2011 г.). — Барнаул: АлтГПА, 2011. — С. 100—107
6. Чернов А.В. Архетип «блудного сына» в русской литературе Х1Х века // Евангельский текст в русской литературе XVIII – XX веков. Петрозаводск, 1994. С. 152.

УДК 800.93:004

АББРЕВИАЦИЯ В АНГЛИЙСКОМ КОМПЬЮТЕРНОМ СЛЕНГЕ

Боркулакова Ж.К., Грибенюк М.А.
(ТарГУ имени М.Х. Дулати)

Сленг – это особый исторически сложившийся и в большей или меньшей степени общий всем слоям говорящих вариант языковых (преимущественно лексических) норм, бытующих в основном в сфере устной речи и генетически и функционально отличный от жаргонных и профессиональных элементов языка.

Для определения роли сленга в общей лексике языка целесообразно стилистически дифференцировать всю лексику на признанную литературную, включающую в себя книжнописьменную, общую и разговорную, и нелитературную, которая охватывает сниженную разговорную лексику, сленг, жаргон арго и вульгаризмы.

Трактовка сленга как самостоятельного явления оправдана особенностями развития современной коммуникации, узнаваемостью этой лексики и достаточно широкой ее употребительностью.Роль сленга неуклонно возрастает, так как сленг это часто и повсеместно употребляющиеся в речи слова.

Слова и выражения сленга являются синонимами к общеупотребительным наименованиям и имеют фамильярно разговорную, а иногда даже вульгарную окраску. Эти слова делают речь более живой и красочной. Многие из этих слов отличаются большой выразительностью и образностью.

Сленг употребляется не только в разговорной речи представителей различных слоев населения, особенно молодежи, но и в художественной литературе, в периодических изданиях, в газетах и журналах, а также на сцене, и даже в рекламах.

Этот слой лексики является особенно живым и характеризуется неустойчивостью: он непрерывно пополняется новыми словами, которые в свою очередь в силу общеупотребительности становятся банальными и либо выходят за пределы сленга, становясь словами фамильярно – разговорными, либо исчезают вообще, уступив место другим новым словам.[1]

В разные периоды истории лексические заимствования из языка в язык, словообразования осуществляются с разной интенсивностью: в одни периоды появляется больше слов, в другие – меньше, и связано это с общественной жизнью, с характером политического, экономического и культурного развития того или иного общества. Так в конце прошлого века компьютеризация общества вызвала рост числа пользователей, что явилось причиной появления компьютерных терминов. Затем появился Интернет, что сделало компьютерные технологии еще более используемыми. Компьютерный сленг произошел от профессионального жаргонапрограммистов, работавших с первыми ЭВМ. Настоящий, же расцвет этого языка пришелся на время с 1967 по 1987 годы и на годы после 1995, когда в продажу поступила операционная система Windows. Благодаря исключительной простоте и ориентации на Интернет, она привела к притоку пользователей, которые выполняли двойную функцию:

−привносили новые понятия в компьютерный сленг;

−способствовали проникновению компьютерного сленга в общеупотребительный язык.

В последнее время произошло также повальное увлечение компьютерными играми. Это опять же послужило мощным источником новых слов из английского языка. Широчайшее применение технологий во всех сферах жизни стало настолько огромным, что это начало влиять на процессы, происходящие в языке. Особенно это коснулось лексики и стало причиной создания целой системы терминов, используемых ранее только профессионалами.

Такие термины носят название «техницизмы» и «профессионализмы». И что самое интересное, теперь большинство из этих компьютерных терминов, ранее известных только узким специалистам, стало использоваться в ежедневном обиходе многих людей. Мало того, постепенно эти термины стали выделяться как сленговые выражения. Его используют и обычные пользователи, и профессионалы, которым ежедневно приходится сталкиваться с компьютерами. В большинстве своем компьютерный сленг формируется на основе английских слов, так как компьютерные технологии зародились именно в англоязычных странах.

Компьютерный сленг – это разновидность сленга, используемого как профессиональными (например, IT-специалистами), так и другими пользователями компьютеров.[2] Компьютерный сленг использует слова, относящиеся ко всем четырем группам нелитературной лексики. Таким образом, этот термин невозможно причислить ни к одной отдельно взятой группе нелитературных слов. Это и позволяет определить термин компьютерный сленг, как слова, употребляющиеся только людьми, имеющими непосредственное отношение к компьютерам в повседневной жизни, заменяющие профессиональную лексику и отличающиеся разговорной, а иногда и грубо-фамильярной окраской.

Компьютерный сленг – это интересный языковой феномен, который ограничивается социальными, временными и пространственными рамками, это группа особых слов или новых значений уже существующих слов, употребляемая в различных социальных объединениях.

Существование компьютерного сленга позволяет специалистам понимать друг друга с полуслова, служит элементарным средством коммуникации. Сленг помогает ускорить процесс адаптации, в ситуации стремительного развития компьютеров.

В настоящее время словарь компьютерного сленга включает в себя очень большое количество слов, так как он постоянно пополняется. Сюда можно отнести целую группу жаргонных слов, которые характеризуют поведение и уровень пользователей, сталкивающихся с компьютерными технологиями.

Постепенно часто повторяющиеся действия на компьютере, компьютерные оборудования также стали иметь свои жаргонные значения.

С точки зрения тематики, выделенные лексические единицы охватывают следующие предметно-тематические области:

1) программы;

2) символы, знаки;

3) действия;

4) функции, команды;

5) системы;
6) детали и устройства;
7) (информационные) единицы измерения;
8) обозначения и характеристики людей, связанных с программированием. [3]

Создание сокращенных слов-неологизмов, значительно пополнивших словарный состав английского языка в последние десятилетия, демонстрирует продуктивность этого типа словообразования и экономное расходование языковых ресурсов носителями языка. Происходит экономия места в письменной речи, сфере преимущественного использования сокращенных слов, так как вместо многокомпонентных и громоздких оборотов или сложных слов создаются цельнооформленные единицы, представляющие собой либо замены вышеназванных единиц. Сокращение как способ словообразования представляет собой довольно обширный пласт слов в составе любого языка. Однако в лингвистике существуют разнообразные классификации сокращений. Основные структурные типы сокращений: слоговые, сложнослоговые и инициальные.

Инициализмы, которые образуются из начальных букв сложных слов или словосочетаний, но произносятся как последовательно разложенные буквы алфавита, называются аббревиацией: BFE <BalticFuturesExchange; CVD <countervailingduty; FGT <federalgifttax; etc.[4]

Особое место в сфере компьютерного жаргона занимает аббревиация. Быстрое и непрерывное увеличение количества информации, широкое распространение сложных наименований, особенно в терминологии и номенклатуре, вызывает естественное стремление пишущих сократить объем текста путем введения в него разного рода аббревиатур.

Создание аббревиатур – один из больших и быстроразвивающихся процессов; это – естественная, старая и универсальная тенденция языка. Аббревиация является также одним из самых продуктивных способов сокращения объема текста.

То же правило справедливо и для букв. Если буква стоит отдельно, что для нее не типично в обычной речи, нужно иметь в виду ее произношение (C U – seeyou). У них также есть свои нюансы.

Буква	Значение	Примеры
B	глаг. be, сущ. bee, [bi]	b there (be there), 2b or not 2b (to be or not to be)
N	and как в rock’n’roll	y n u (yes, and you?),
R	глаг. are, [a], [r]	r u ok (are you ok?), r8 (right)
C	глаг. see, [si]	I c (I see)
U	местоим. you, [Λ], [u]	luv u (love you)

Таблица 1. Буквенные аббревиатуры

Особенно большое количество аббревиатур характерно для так называемых «чатов». «Чат» (от англ. tochat – болтать) – синхронный вид электронного общения, как в телефонном разговоре, однако обмен «репликами» происходит не в устной форме, а в письменной.[5]

Ряд аббревиатур представляет собой креолизованные тексты, т.е. характерно не только словесное изображение, но и зрительный ряд, в большинстве случаев, цифры: 2L8 – TooLate; 4 – For; BBL8R – BeBackLater; NE1 – Anyone; W8 – Wait; W8N – Waiting.[6]

Как для написания SMS, так и для разговоров в сети английские буквы, цифры, сочетания слов и аббревиатуры применяются довольно закономерно. Например, если для уменьшения длины лексемы используется цифра (sk8 — skate), то чтобы понять смысл, нужно прочитать буквы как обычно и полностью произнести название цифры.

Цифра	Значение	Примеры
2	Частица to , too — «тоже», числительное two, сочетание звуков [tə]	2day (today), going 2 wrk (going to work), me 2 (me

		too),
4	Предлог for, числительное four, сочетание [fo]	4ever (forever), gud 4 u (good for you)
8	Числительное eight, сочетание звуков [eit]	m8 (mate), l8er (later)

Таблица 2. Креализованные тексты

Наиболее частые сокращения в английском языке онлайн и СМС-общения.

Lol	laughingoutloud (умираю от смеха, ржу не могу)
Btw	by the way (кстатиговоря)
c u	see you (увидимся)
b4n	bye for now (ладно, пока)
rofl	rolling on the floor laughing (катаюсьпополуотсмеха)
b/f	boyfriend (бойфренд, парень) и аналогично — g/f
imho	in my humble opinion (помоемускромномумнению)
imo	in my opinion (по-моему)
asap	assoonaspossible (как можно быстрее, как только так сразу)
brb	be right back (скоровернусь)

Таблица 3. СМС сокращения

Таким образом, аббревиация в настоящее время стала полноправным способом словообразования, имеющим свои методы и правила. Словообразование с помощью аббревиации появилось не так давно, однако оно уже получило широкое распространение. Использование и употребление в своей речи заимствования обогащает язык и повышает культуру речи говорящего и пишущего, знание этих слов расширяет кругозор человека, вводит его в мир других языков, помогает ему лучше ориентироваться в современной жизни. И главной проблемой теперь становится правильное понимание значение иностранного сокращенного слова и условие его уместного использования.

Литература:

1. МатюшенковВ.С.Dictionari of slang in North America, Great Britain and Australia.Словарь английского сленга. Особенности употребления сленга в Северной Америке, Великобритании и Австралии. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 176с.
2. Компьютерный сленг https://ru.wikipedia.org/ // Интернет – ресурс.
3. Пичкур А.И., Трещева М.С. Компьютерный жаргон «Usertalk» как лингвистическое явление // Язык и культура. Самара, 1999. – С. 69-73
4. Англоязычный компьютерный сленг http://main.isuct.ru/ // Интернет – ресурс.
5. Особенности организации компьютерной лексики http://arch.kyrlibnet.kg/ // Интернет – ресурс.
6. Аббревиация в современном английском языке http://cheloveknauka.com/ // Интернет – ресурс.

ӘӨЖ 81.01

АРНАУ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ ЖАНРЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Бостан Е.Қ., Сабырова Ж.Ж., Қадыров Ж.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Арнау өлеңдерінің жанрлық табиғатын саралау, оны басқа жанрлардан ажыратып көрсету, оның өзіндік ерекшеліктерін байыптау – бүгінгі күнгі жанр мәселесімен тығыз байланысты күрделі проблемалардың бірі.

Қай халықтың болсын поэзиясында бір-біріне ұқсас жанрлық түрлердің тууы, қатар өмір сүруі - әдеби процестегі табиғи құбылыс. Сондықтан да болар қазақ поэзиясының жанрлық түрінің бірі – арнау өлеңдері толғау, терме, жоқтау және т.б. жанрларымен қатар, кейде синоним ретінде қолданыла беретіндігі.

Арнау өлеңдерінің өз алдына жанрлық түр екенін арнайы талдап айтқан еңбек болмағанымен, бұл туралы А.Байтұрсынов, Қ.Жұмалиев, З.Қабдолов, З.Ахметов, Р.Бердібаев, Б.Кәрібозов, М.Мырзахмет өз еңбектерінде қазақ поэзиясының жанрларының бірі екенін жоққа шығармайды.

Қазақ әдебиеті теориясында ғана емес, дүниежүзілік әдебиет теориясында да жанр табиғатын айқындауға байланысты пікірлер әрқилы, бір ізге түспеген. Бұл туралы З. Қабдолов: «жанр мәселесі маңында шартты пікірлер көп. Әдебиет теориясын толғайтын кітаптардың көбінде әдебиеттің тегі – жанр, әдеби шығарма – жанрлық түр» - [1, 284 б.] деп жүр дейді. Сондай-ақ әдеби шығарманың жанрлық түрін анықтау мәселесінде З. Қабдолов мына мәселелерді басшылыққа алуды ұсынады. Оның: «... әр жанрдың әдеби түр ретінде тууы мен дамуының негізінде мазмұнының ұлан-ғайыр құбылулыры – пайда болуы, өзгеруі, өсуі, өшуі жатар. Жанр жайлы сөз қозғағанда, міне, дәл осы құбылуларды әрқашан есте ұстап отыру шарт. Сонда біз жанр жайын байыптауға әншейін пішін тұрғысынан емес, мазмұн тұрғысынан келеміз де сыртқы белгілері мен өзгешеліктерін жіпке тізіп тынбай, оның ішкі даму заңдылығының тарихын талдап, текскретін боламыз» - [1, 286 б.] деуі біз қарастырып отырған арнау өлеңдерін де толғау, терме, халық лирикаларының басқа жанрлық түрлері секілді мазмұны, пішіні, тақырыбы, белгілі объектіге аранп айтылуы тұрғысынан саралап, жанрлық түр ретінде талдап тануға болатынын көрсетеді. Сондай-ақ қазақ поэзиясында арнау деп ат жамылған ұлан-ғайыр поэзиялық мұралардың молдығы да бұл жанрлық түрдің үнемі даму, өсу үстінде екенін де байқатады. Бір жанрлық түрдің жойылуы, екіншісінің пайда болуы немесе бірнеше жанралық түрдің бірігіп жаңа мазмұнға ие болуы - әдебиеттегі заңды құбылыс.

Жоғарыда келтірілген пікірлерге сүйенсек, арнау өлеңдерін қай тұрғыда қарастырсақ та оның өз алдына жеке өмір сүруге, жанрлық түр ретінде жеке аталуға заңды құқығы бар екенін көрем із. Егер басшылыққа шығармадағы мазмұнды алсақ, арнау өлеңдері басынан аяғына дейін бір объектіге қарап айтылған белгілі мазмұнға құрылған, тақырыптық тұрғыда алып қарастырсақ, арнау өлеңдерінің тақырыптары сан алуан болғанымен, ол да адам, жер, қоғам, халық, алла тағала және т.б. нақты объектіге арналған. Ал тарихи даму тұрғысынан келсек, ежелгі кезеңнен бастап кейінгі кезеңге дейін өзінің дамуын тоқтатпаған арнау өлеңдері талай ірі жанрлардың қалыптасуына негіз болған. Типологиялық тұрғыдан көз жіберсек, арнау өлеңдерін халық поэзиясы мен қазіргі лирикамыздың кез-келгенімен салыстыра зерттеп, өзіндік ерекшелігін ашуға болатынын көреміз.

Жанрды анықтау мәселесіне байланысты жоғарыда аталған ұсыныстармен қатар басқа да ой-пікірлер талданады. Ол мәселелер арнау өлеңдері жанрын анықтау тұрғысында пайдаланыла отырып, дұрыс, бұрыс көзқарастарға талдау жасалады.

Жанр қатып қалған мазмұнды білдіретін түр емес. Ол – үнемі даму үстіндегі құбылыс. Қандай да жанр болмасын өзінің даму кезеңінде тек қана архаикалық белгілерді сақтап қоймайды, сонымен қатар жаңа элементтрерді де қосып алып дамиды. Сондықтан да жанрдың

мәнін дұрыс түсіну үшін оның қайнар көзін анықтап алу қандай керек болса, ежелден қалыптасқан жанр мен кейін пайда болған жанрды бір-бірімен теңестіре қарамау керек. Егер біз жанрдың өмір сүруін синхронды және диахронологиялық тұрғыда қарамасақ, бір әдеби шығарма мәтінінен екінші әдеби шығарма мәтінінің бөлініп шығуын, пайда болуын ажырата алмаймыз. Бұл айтылып отырған мәселе арнау өлеңдері жанрына тікелей байланысты.

Арнау өлеңдерінің жанрлық ерекшелігін Қ. Жұмалиев: «Арнаулар – біреуге немесе көпшілік қауымға бағыштай жырланады,» - [2, 238 б.] деп айшықтаса, З.Ахметов: «Арнау өлең – белгілі бір адамның бейнесін, мінез-сипатын суреттеу мақсатымен жазылған дербес поэзиялық туынды,» - [3, 35 б.] деп түйіндейді. Ал М.Мырзахмет: «Арнау өлең – поэзия жанры. Әрбір заман тудырған арнау өлеңдерінің идеялық мазмұны сол өлеңді тудырушы ақынның өмір сүрген саяси-әлеуметтік ортасымен тікелей байланысты» - деп арнау өлеңінің жанрлық түр екендігін анық айтқан.

К.Сейдеханов та арнау өлеңдерінің белгілі бір объектіге бағытталатынын айта келіп: «... өзге ұлттар поэзиясында жанрлық түр ретінде қалыптаспағаны байқалады. Ал, қазақ халық лирикасында арнау өлеңдер байырғы түрге жатады» - [4, 128 б.] деп арнау өлеңдерінің тарихы тереңде жатқанын тілге тиек етеді.

Ал арнау өлеңдерінің қазіргі қазақ поэзиясындағы бағыт-бағдар, ерекшелігін Б.Кәрібозов былайша түйіндейді: «Арнау лирикалық белгілі бір объектіге арнап шығарылады, оның адам, табиғат, не оның құбылысы, деректі зат күйінде келе беруі мүмкін. Өлең белгілі бір объектіге арнап шығарылғандықтан да арнау лирика үлгілері нақтылығымен, деректілігімен ерекшеленеді. Арнауда ақынның екінші жаққа қарап сөйлеуі, оның объектісіне сипаттама, суреттеме жасауы шешуші қызмет атқарады».

Арнау өлеңдерінің ерекшелігін сипаттауға арналған ғалымдар пікірінің басты-бастысы – осы. Егер байыптап қарап отырсақ, арнау өлеңдерінің негізгі ерекшелігі белгілі бір объектіге қарап шығарылатынын пікір айтушылардың барлығы қайталанады. Сонымен бірге әр ғалым бұған өзіндік үлес қосып, бірі – мазмұндық, екіншісі – тақырыптық, үшіншісі – тарихилық, төртіншісі – лириканың басқа салаларымен байланыстылығын қоса айтады. Бұл заңда. Себебі әрбір ғалым арнаудың басты ерекшелігін айтумен қатар, ондағы өзінің зерттеп отырған мәселесіне қатысты жағын да қозғай кетеді. Бірақ кейде лирикада нақтылық, деректілік кейбір сәттерде болмаса, бола бермейтінін көбіне ұмытып оны арнауға тән деректі, нақтылыққа алып келіп таңамыз. Немесе арнау өлеңдері лиризмнен гөрі жауынгершілік, ирониялық рухқа толы екенін ескере бермей тағы да нәзік лирика ретінде қарастырғымыз келеді.

Арнау өлеңдері – уақыт тудырған жанрлық түр. Сондықтан да онда бір объектіге бағыттала отырып сол заман сөзін айту бар. Бұл – оның мазмұнындағы ерекшелік. Сондай-ақ уақыт талап еткен тақырыптық сұраныс бар. Ол сұранысқа бірде қалың ел қазағына, бірде ақ кигізе салып көтерген ханына, бірде туған жер, жайлы қонысына, тіпті, соңында халқын қан жылатқан жемқор, арамзаларға арнаған тақырыптарымен де жауап беретіндігі – арнау өлеңдерінің өзіндік ерекшелігінің тағы бір көрінісі.

Арнау өлеңі көңіл-күй сазын шертетін түр емес, атын атап, түсін түстеп айтатын поэзиялық түр, сондықтан оған өз ойын жеткізетін арнайы өлең өрімі керек. Бұл арнау өлеңі өзіндік айтылу, мазмұнды беру формасын керек ететін қасиетке де ие екенін көрсетеді.

Арнау өлеңдері халық лирикасының көптеген жанрлық түрлерінен өзінің тұтас бір аяқталған ойды беретін формасымен ойды беретін формасымен, философиялық нақты ойымен, белгілі бір тарихи, деректі оқиғаға байланысты тууымен ерекшеленсе, толғау жырларынан тақырыптық айқындылығымен, айтпақ ойын тек толғау түрінде ғана емес, терме, қара өлең, жыр, яғни кез-келген өлең өлшемі, өлең ұйқасымен жеткізе алатындығымен де ерекшеленеді.

Жыраулар поэзиясы туралы сөз еткенде, олардың негізгі қолданған жыр үлгісі толғау екенін баса айтамыз. Бұған мысалға арнау ретінде туған көптеген толғауларды алға тартамыз. Осындай саралау термеге де, кейінгі поэзиямыздың үлгілеріне де байланысты, яғни әрбір зерттеуші толғау, терме, халық лирикалары, кейінгі кез поэзиясының түрлерін сөз ете отырып, одан бір өлең үлгісі, бірі берілу формасын басты шарт етеді. Ал сонда толғау түрінде туған арнаулар терме түрінде туған жырлардан, немесе Абай негізін салған кейінгі кез әдебиетіндегі

арнаулардан өзгеше ме? Жоқ, мұндағы ерекшелік тек берілу формасында ғана. Ал мазмұндық, тақырыптық, айтылмақ ойдың нақты, деректі объектіге бағышталуы сақталып қалып отыр. Сондықтан да ауыз әдебиетіміздің бастап ежелгі әдебиетіміз, жыраулық поэзиямыз, кейінгі поэзиялық түрлеріміздің ұзақ тарихында өзінің туу, қалыптасу, даму, өркендеу, өзгеру қасиеттерімен сақталып келе жатқан арнау өлеңдері – кезінде де, бүгін де ауыз әдебиетінің және жазба әдебиетінің ауыр жүгін көтерген жанрлық түр. Ол тек бір салаға ғана емес, бірнеше салаға ортақ жанр.

Арнау өлеңдерінің жанрлық түрі ретінде қалыптасуының ұзақ тарихы бар екенін басқа халықтар әдебиетіндегі осы тектес жанрлық түрлерді зерттеушілер еңбектерінен де көреміз.

Арнау – белгілі бір объектіге (жеке, жи ынтық) арналған поэзиялық жанр. Ол - өлең мәтіні ішінде көрінетін автордың белгілі бір тақырыпқа өзінің объектісімен ой бөлісуі (философиялық, эстетикалық, қоғамдық-саяси, өмірлік түрлі тақырыптарға) түрінде пайда болған жанрлық түр. Арнау адресаты тақырыпта тура (эксплицитті) немесе жанама (имплицитті) түрде берілуі мүмкін. Арнаудың кімге бағытталуы өлең мазмұнында қайрылу, өтініш, риторикалық сұрақ, шақыру, бұйыру түрінде көрінеді. Өлеңнің кез-келген поэтикалық шартында бұл жанрлық түр автордың өмірінде туындаған ой-толғанысын, басқа да мәселелерді поэзиялық тілмен жеткізіп, бағытталған нысананы өнер туындысының объектісіне айналдырады.

Арнау жанрлық түр ретінде адресатпен диалог құруға мүмкіндік беретін поэзиялық түр ретінде айқындалады. Бұл – оның өзіне ұқсас басқа жанрлардан өзгешелігін көрсететін типологиясы. Себебі басқа жанрлар да белгілі бір объектіге бағытталғанымен оның мақсаты басқа. Мысалы ода – мақтау, монолог – ой айту, лирика – сырласу, сатира мен эпиграмма – күлкі ету, бірақ объектімен диалогиялық қарым-қатынасқа түспейді.

Арнау өлеңдерінде белгілі бір алресатпен диалог құру ерекшелігі бар. Бұл жерде адресат дос, дұшпан, ел, жер, табиғат және т.б. болуы мүмкін. Адресаттың осындай әртүрлілігі авторға өзінің толғанысын, көкейдегі ойын, айтпақ сыны мен мысқылын және т.б. көңіл-күйін басқаға жеткізуге мүмкіндік береді. Ал, бұл арнаудың толғау, терме, сатира, лирикаларымен іштей қабысуға мүмкіндік беретін тұсы.

Арнаудың диалогтік мүмкіндігі өте кең. Жырау, ақын өзінің поэтикалық ойын білдіруде жеке адаммен де, өзімен де, халық, жер, сумен де, табиғат құбылысымен де, тарихи кезеңмен де, қоғамдағы өзгерістермен де және т.б. кеңесе, сөйлесе алады. Сондықтан да ол өзінің өміршеңдігін ешқашан жоймаған, жоймайды да. Осы тұрғыдан алғанда арнау өлеңіндегі адресат – жиынтық тұлға. Ал, бұл жиынтық тұлға – арнау жанрын туғызушы, айқындаушы компоненттерінің бірі. Адресаттың әртүрлі моделі арнау өлеңдерінің жанрлық түрінің іштей өзара жіктелуін туғызады.

Арнаудағы диалог ол толық формадағы диалог емес, оның деталдары ғана. Бұл арнау жанрының кез-келген уақытта өз объектісінен жауап алуға мүмкіндігі бар екенін көрсетеді.

Арнау өлеңдері – күрделі поэзиялық шығарма. Оның өзіндік жанрлық ерекшелігін, басқа жанрлармен ұқсатығын сөз ету үшін оны толғау, терме, жоқтау, мақтау секілді жанрлық түрлермен салыстыра қарастырып, осы тұғырда айтылған басқа ғалымдардың көптеген ой-пікірлерін ортаға салдық.

Қазақ поэзиясында өзінің ерекшелігімен, көркемдігімен, тамырын тереңнен алып жатқан ұзақ тарихымен ерекшеленетін арнау өлеңдері – халқымыздың поэтикалық мол мұрасының бірі екені даусыз.

Әдебиет:

1. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: 1983. – 297 б.
2. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: 1969. – 186 б.
3. Ахметов З. Әдебиеттану терминдер сөздігі. – Алматы: 1996. - 240 б.
4. Сейдеханов К. Қазақтың Ұлы Отан соғысы кезіндегі халық поэзиясы. – Алматы: Ғылым, 1974. – 310 б.

ӘОЖ 821.512.122

ЕСЛӘМ ЗІКІБАЕВТЫҢ ПОЭЗИЯЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТҰРАҚТЫ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІ

Габдулина М.Г., Кадырменова А.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Ежелден ата-бабаларымыз мекендеген Солтүстік өңірдің төңірегі өзінің қазына байлығымен, әсем табиғатымен, сұлу көркімен, ақ қайыңдарымен әлемге аян. Ғажайып сырға толы бұл өңірден қаншама дарынды адамдар шықты. Тылсым табиғат талай қаламгерлерді, ақын, жазушы, ғалым, сыншыларды өмірге әкелген. Сол топырақта туып-өскен, есімі елімізге танымал аса көрнекті ақын, көркемсөз шебері Есләм Зікібаевтың есімі бүгінде үлкен құрметпен аталады.

Ақын да өз дәуірінің, өз заманының, өз уақытының перзенті. Өзегін жарып шыққан өлеңдерінде ақын оқырманымен сырласады, мұңдасады, үндеседі. Осы тұрғыдан келгенде, ақын Есләм Зікібаевты бұрын жақын араласып, бірге қатар жүрмеген адамның да танып-білуі өміршең өлеңдері арқылы мүмкін болмақ. Солтүстік өңірде сонау Қожаберген жырау, Сегіз сері, Біржан сал, Шал ақындардан тамыр тартқан, кешегі Мағжан Жұмабаев, Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов, Сафуан Шаймерденов, Кәкімбек Салықов, Ермек Қонарбаев, Ерік Асқаров т.б. жалғастырған ақындық, жазушылық өнердің көш-керуенінде Алашқа аты белгілі ақын, аудармашы, публицист Есләм Зікібаевтың да қалдырған ізі сайрап жатыр.

«Ақ қайыңдар», «Аққу арман», «Мен космонавт боламын», «Ақ айдын», «Ақ қайнар», «Ақ сағым», «Алтын сағым», «Құс ғұмыр», «Дүние жалған», «Арна», «Жыр тағдырым», «Қас қағым сәт», «Армандай ғұмыр», «Өмір – бәйге» жинақтарының авторы Е. Зікібаевтың 2011 жылы жарық көрген «Таңдамалы өлеңдер жинағындағы» бірталай шығармаларындағы тілдік тұлғаның көрінісін байқадық. Ерекше назарға алып талдауымызға түскен ұлттық бояуды айнытпай танытатын тұрақты тіркестер болып отыр.

Ақын жырларында фразеологизмдердің Р. Авакова, Г. Смағұлова, Ж. Қоңыратбаевалар жіктеп көрсеткен тақырыптық-мағыналық топтарына [1, 12 б.] негізделген ой жүктейтін көптеген жолдарды кездестірдік.

Ақын «Бақыт қайда» өлеңінде оқырманға сұрақ қояды да *уайымсыз, қайғысыз, төрт құбыласы тең* мағынасында жұмсалған *басы аман, бауыры бүтін* соматикалық тіркесі арқылы өзі салмақты жауап қайтарады.

Бақыт қайда?
Береке-бірлігінде,
Бағалап жатыр оны кім бүгінде
Бақытты бойындағы көрмейді Адам
Басы аман,
Бауыры бүтін,
Тірлігінде!.. [2, 222 б.].

Қазақ тіліндегі анатомиялық атаулардың ішіндегі фразеологизмдерді жасауда қызметі жағынан, ең өнімдісі – көз. Мысалы, «Жеңіс нұрында» *анықтап қарау, кідіріп қарау* мағынасы *көз тоқтатумен* беріліп,мағынасы қатар қойылып жазылған.

Көз тоқтатып қарағанға –
Кіл қайшылық саналарда [2, 42 б.].

Ақын өлеңдерінде адамның керемет күш, ғажап өмір иесі екенін ғана суреттемей, оның пенделік қылып, қателікке бас ұратын сәттерін, адамның шыдамсыздық, ашкөздік сияқты әрекеттерге бейім екендігін «Алдыменен АДАМНЫҢ өзі – аждаһа, Көңіл тойған кезде де *көз тоймайды»* [2, 57 б.] жолдары арқылы ұтымды жеткізген. Ақынның фразеологиялық тіркесті ойды нақты беруде қолдану шеберлігін де айқын көруге болады.

Ана мен бала лирикасына негізделген «Жұбатса екен ананы» атты өлең жолының бір шумағында *көңілі толды, құмары тарқады* мағынасымен басталып *айнымай ұқсаған* мағынасымен жалғасып «көз сұғым, тіл сұғым өтіп кетпесін» тілегімен қорытады.

Ер жетті балам қарасаң *көзің тойғандай*,
Әкесінен аумай –
Аузынан түсе қойғандай.
Тіл-көзден аман болғай деп әр кез тілеуші ем [2, 80 б.]

Көз жұмар сәтте деп түсіндірілген жолда *өмірден озу, бақилық болу* мағынасы қаралады. «Ұрпағы қалса артында» [2, 283 б.] «БАҚЫТТЫ АДАМ – сол АДАМ» деп, жауһар, жаһұт, алтынның түк мәні жоқ екенін дәлелдей түседі.

Өлең жолдарында ой өрбіту қарекетін орындауда соматикалық тұрақты сөз тіркестерін пайдалану – тілі орамды ақынның ұтымды әдісі. Е. Зікібаевтың «Қап-қара түн» туындысында «ақ көңілдің қарамен қапталатынын» айта келіп, -

Бірі жанса жұлдыздың мыңы сөніп,
Әл заматта тірліктің гүлі солып,
Көзге түртсе көрінбес қара түнек –
Үміттің де жатқандай *қас қағымда*

бірі жанса жалтырап, мыңысы өліп [2, 199 б.], бір ауыз ойды жеткізуде екі фразеологиялық тіркесті арқау етеді. *Көзге түртсе көрінбес* [3, 369 б.] тұрақты тіркесін сөздікте берілген *қараңғы* мағынасында қолдана отырып, оның қасына сол мағынасын ашатын *қара түнек* тіркесін қосарлап жазады. Сонымен қатар, халықтық өлшем категориясына жатқызатын *қас қағымда* тұрақты тіркесін *лезде* мағынасында адамның ішкі сезімін ашып, үмітінің тез жанып тез сөнуін бейнелейді.

Қамықсаң да *қабағың шытпай*, жүдеп...
Талай тұста көрсеттің ықпай білек [2, 250 б.].
Ұққандай тұрлауы жоқ тіршіліктің
Қолын бір сілтейтінін шаршағанда [2, 223 б.].
Бесіктегі сәби шошып оянып,
Жар құлағы жастық көрмей жүдеген [2, 225 б.].
Көкірек көзі ашық білген жанға –
Даналықпен көрінер ДАРАЛАНЫП! [2, 275 б.].
Ұлы дерлік Ұлдарынан айрылды,
Қабырғасы қақырады, қайғырды [2, 225 б.].
Күреске шықсаң, *беліңді бекем буып* шық,
Тірліктің заңы – келе де бермес кіл жеңіс [2, 283 б.].

Есләм жұмсаған *қабағын шытты (жақтырмаған кейіп білдірді), қолын бір сілтеу (лажсыз келісім, я қарсылық білдірудің қимылмен берілуі), жар құлағы жастыққа тимеді (тыным таппады), көкірек көзі ашық (зерделі, сана-сезімі бар), қабырғасы қақырады (берекесі кетті, қатты қайғырды), белді бекем буу (тәуекел етті)* сияқты фразеологизмдер тек тілдік единицалар ғана емес, бұлар бейнелеп, мәнерлеп әрі көркемдеп сөйлеу тілінде де, өлең сөз бен қара сөздерде жиі қолданылатын, белгілі бір стильдік мақсатта жұмсала беретін тіркестер.

Содан барып біреудің ұйып сенген сөзіне
Енді біреу *өтіңді құйып айтсаң* сенбейді [2, 179 б.] – жолдарында *өтін алып аузына құйды* фразеологизмін ақын *жанын шығара қыспаққа алу* мағынасын сақтап, бірақ өзіндік өзгеріспен қолданады.

Ақын шығармашылығындағы сан атаулары ұйытқы болған фразеологизмдерге тоқталсақ «Сен болмасаң» өлеңінде –

Татулықтың,
Бірліктің –
Жұбын бұзбас еш құйын.
Сенсіз маған –
Тірліктің

Өз құны да *бес тиын*... [2, 313 б.], - деп *қадірсіз, құны жоқ, беделі жоқ* мағынасын бес санының қатысуымен жасалған тұрақты тіркеспен эмоционалды әр береді.

Ақын өзінің «Амалы не», «Мәңгілік ескерткіші» сияқты бірді-екілі өлеңдерінде жан-жануарлар атаулары ұйытқы болған тұрақты тіркестерді пайдаланады.

Тірліктің *түлкі бұлаң* із тастауын

Айыра алмай келіппіз бала күнде [2, 176 б.].

Алдағы күндер *түлкі бұлаңмен алдады*,

Аласарып кетті ұрпағыңның асқақ арманы [2, 246 б.].

Өмірдің алдамшы күндерін, тағдырдың ескертусіз тайқып кететін қасиетін, болашақты болжап білудің келіпсіз екенін ақын *түлкі бұлаңға салды* [3, 463 б.] тұрақты тіркесімен бейнелеп көрсеткен. Бұл фразеологияның мағынасы *жалтартпа құлыққа басты* болып табылады.

Е. Зікібаев шығармасында алғыс мәнді тұрақты тіркестер де кездесті. *Көсегең көгерсін* фразеологизмін өлең жолында мағыналық өзгеріске ұшыратып ұтымды ой өрбіткен.

Өмір заңы –

Осылай өсе бердім,

Жақсылыққа жанымды төсегенмін.

Есептеген күнім жоқ шотқа салып –

Көгерерін не істесем *көсегемнің* [2, 97 б.].

Өлең – ақынның өмірі, сыры, шыны, қуанышы-сүйініші, реніші-мұңы, қысқасы қаламгердің сөзі – өзі. Өзі – бір ұлттың өкілі, бет-бейнесі, ішкі жан дүниесі сайрап жатқан ұлттық тәрбиеге негізделген құндылықтар болғандықтан да ақынның өлең-жырларының ішінде ұлттық болмысты танытатын тұрақты тіркестер баршылық.

«Жұбатса екен ананы» деген ана мен бала арасындағы байланысты суреттейтін өлеңінде *қолын жылы суға малу* деген фразеологиялық тіркес қолданылған.

Жылы суға енді *малар* деуші едім *қолымды*,

Тәңірім әлде көпсінді ме екен сонымды [2, 80 б.].

Ғасырлар бойы белгілі бір образды ұғымда қалыптасып, поэтизмге айналған фразеологиялық тіркестер қазақ ақын-жырауларының бірден-бір мықты құралы болып келді. Есләм да бұл амалды берік ұстайды.

«Әйгерім-ау, Әйгерім» өлеңінде *жорамалдау, сәуегейлік жасау* мағынасында қолданылатын көне тұрақты тіркестердің бірі *құмалақ салу* орын алған.

Ташбих тартып, *құмалақ сап*, бал ашып...

Ағасымен кейде айтысып, таласып [2, 286 б.].

Ал, «Мұхтарға» арнаған туындысында *сыр тарту, жайлап пікір-ойын білмек болу* мағынасындағы *тамырын басу* фразеологиясы «заманды болжап ұғу» ойына ұтымды алынған тіркес.

Жасыратыны не, биікте арман-мұратың –

Тамырын басып, заманды болжап ұғатын.

Тек өзің болдың, біз шала орыс боп кеткенде,

Сенің үйіңнен *қазақтың иісі* шығатын [2, 270 б.], - дегендегі *қазақтың иісі* деп «қазақ ұлтының айнымаған берекелі қасиетін» сақтау туралы, ұлттық болмысты айқындайтын ойдың бірін автор өз қолданысында экспрессивтік өңін одан әрі аша түседі.

Ақын шығармаларының ішінен діни бағытта қолданылатын тұрақты тіркестер де молшылық.

«Тәуба қылам», «Сенімім – серігім» және т.б. өлеңдерінде *тәуба қылам, тәубама келем, тәубама келейін* сияқты *асылық қылмады, астамшылық етпеді, шүкіршілік білдірді* мағынасында жұмсалатын тұрақты тіркесті жиі қолданады.

Бәрі өтпелі,

Дүниенің бәрі өтпелі...

Өтпелі өмір болған соң бәрі өкпелі.

Адамды *тәубесіне келтіретін*

Фәни деген бір ғана бар өткелі [2, 143 б.].

Өлсе де естен шығармаған ел ерін
Мәңгіліктің кепіліндей дер едім.
Бақ пенен сор, қайғы менен қуаныш –
Қиғаш ұғым бір-бірінен тым алыс
Болса дағы *пешенеме жазылған*
Бәрін-бәрін байлығым деп келемін! [2, 216 б.]

«Бәрін-бәрін» өлеңінде ақын *маңдайына бұйырмаған* мағынасында қолданылған *пешенесіне жазбаған* фразеологиялық тіркесін ақын грамматикалық өзгерістерге ұшыратып, бірақ негізгі мағынасын сақтай отырып қолданған.

Қалса да *пайғамбардың жасына кеп*,
Тайраңдап, тайыз судай тасып әлек.
Шал емес, шалсымақтың көбейгені –
Қорқамын азғындаудың басы ма деп [2, 151 б.]

«Айтқаным – ашық сырым» туындысында пайдаланылған *пайғамбар жасына келген* тіркесінің мағынасы – *шашына ақ кіріп қартая бастаған кісі, жасы алпыстан асқан кісі*.

Жаратқанның өзгермес *үкіміндей*,
Ортақ байлық, бәрінің хұқы бірдей.
Естіге де, есерге тең болған соң,
Бұл дүниенің қойғандай құты кірмей [2, 90 б.]
Алла әмірі десек те,
Оғаштықтан
Жаратқан соң құлыңды *сақта, құдай* [2, 69 б.]

«Хұқын біліп, парызын білмейтіндер» және «Алпыс-арман» деген өлеңдерде діни фразеологиялық тіркестер қолданылған. *Алла әмірі/ жаратқанның үкімі – тағдыр бұйрығы, жазмыштың қалауы, Құдай ұйғаруы* мағыналарымен түсіндірілсе, *Құдай сақтады–аман қалды* деген мағына береді, бұл жолда «Сақта, құдай» деп авторлық өзгеріске тілек білдіру есебінен ұшыраған.

Жолығардай бір бақыт алдан маған –
Армандағам, армансыз қалған ба адам.
Ақ дегенім кей-кейде *қара болып*,
Нала қонып, кезім аз алданбаған [2, 49 б.].

«Ақтық демі біткенше» фразеологиялық сөздікте *нала қылды* тіркесі *қапа-қайғыда болды* [3, 267 б.] деген мағынада берілген. Ақын осы ұғымға мағынажағынан жақындатып «ақ дегенім қара болып, нала қонып» тіркестерімен синонимдік қатар ұсыну арқылы өзінің ішкі сезімін берген.

Іздей де-іздей дүниедегі жоқ ШЫНДЫ,
Шағылып тауым, сабылып *сағым* көп *сынды*.
Төмен жүрсем де төпелейтіндер табылды,
Жоғарылап кетсем... Онымды тағы көпсінді [2, 132 б.].
Тататын дәм, ататын таңым барда
Сағым сынып, тауы шын *шағылғанда*
Сүйер-ау деп сүрінсем қолтығымнан
Сені іздедім шыңатқан шағылдарда [2, 294 б.].

«Тәубама қайтып келейін» және «Бауырмен хоштасу» өлеңдерінде ақын *тауы шағылу, сағы сыну* сияқты мағыналары синоним болатын тіркестерді ұсынған. Беті қайтты, мойып қалды, көңілі қайтты деген мағынада.

Жерұйық жер деп айтатын еді құйқалы –
Басына ерен туды екен қандай күн тағы?
Сауырын сипап, тамырын ұстап көретін
Табылар ма еді аялы қолдар шипалы [2, 77 б.].

Сауырдан сипады – жайбарақат, жанына батырмай-ақ шығарып салды деген мағынада, ал *тамырын басты–жайлап пікір, сыр тартты, ойын, көңілін, білмек болды* деген мағынада жұмсалады.

Поэзия тіліндегі фразеологизмдердің дені бейнелі болып келеді, бірақ экспрессивтік бояуы жағынан бірі күштілеу, бірі солғындау болып бөлектеніп тұрады. Ақын өзіне қажеттісін таңдап қолданады болмаса күштірек ойлы фразаны өзі жасайды.

Бүгінім – бүгін, қалай болар деп ертеңім,

Асан қайғының гөй-гөйін тынбай шертемін [2, 6 б.].

«Ертегім бітсе...» өлеңінде *Асан қайғыға салынды, Асан қайғыңды айтпай отыршы* сияқты тұрақты тіркестерге ұқсас, бірақ өзіндік реңкі, мағыналық бояуы бар авторлық фраза. Уайымға түсу, болашақты ойлау мағынасын өзгертіп беріп отыр.

Ерген жоқпын, ертсек-ау деп құлшынбады көп адам,

Бәз біреудей *өкпем пісіп*, өкінбедім мен оған [2, 7 б.].

Сөздіктегі «өкпе» сөзімен тіркесіп жасалған фразеологизмдердің басым мағынасы «реніш» түрінде берілген. Ақынның осы өлең жолдарындағы «өкінбедім» сөзінің ықпал етуі арқылы *өкпем пісіп* тіркесін де *ренжу, ашулану* [3, 561 б.] мағынасымен байланыстыруға болады.

«Қуантса екен жаңа жыл» өлеңімен «Жұбатса екен ананы» балладасының мазмұны бір, арасында автордың өзіндік таласқа түскен вариантты ғана өзгеріске ұшыраған.

«Өлмеген құлға – өлі балық» деп, күн үшін

Жер басқан елес көп аруақтың бірісің.

Әйтеуір жұрттың санында барсың, тірісің,

Тірісің,

Бірақ сол тіршілігің кім үшін?

Жалғыздан қалып қор болған күнің құрысын! [2, 80 б.].

Фразеологиялық сөздікте *өлмегенге өлі балық* деп берілген тұрақты тіркестің мағынасы *себептен себеп болды, «жарылқайын» десе қиыннан қисынын келтіредіекен* деген мағынада қолданылған. Ал, өлең жолында автор дәл осы тұрақты тіркеске «құл» сөзін енгізіп қолдану арқылы мағыналық бояуын қоюлатып отыр.

Есләм ақын өз шығармаларында жалпыхалықтық тұрақты сөз тіркестерді де, авторлық фразеологизмдерді де кең әрі ұтымды қолданған. Ақын қолданған тұрақты тіркестерден фразеологизмдердің көріктеу құралы ғана емес, ақынның көзқарасын, идеясын, ұлт болмысын, суреттеп отырған кейіпкердің ішкі жан дүниесін, қаламгердің шеберлік қырларын, сонымен бірге, болмысын тану мақсатында жұмсалғаны танылды.

Әдебиет:

1. Авакова Р. Фразеология теориясы. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2010. – 252 б.
2. Зікібаев Е. Таңдамалы өлеңдер жинағы. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2011. – 320 б.
3. Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 800 б.

ӘОЖ 81. 371. 2

М. СЕРҒАЛИЕВ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ТІЛІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Габдулина М., Қорғанбаева М.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақ тіл білімі өзінің қазіргі деңгейіне жету жолында талай даму сатыларынан өтті. Қазақ тіл білімінің қазіргі күйі – ұзақ замандар бойындағы өсудің, шыңдалудың жемісі. Ғасырлар бойғы халық қазынасы болып келген қазақ тілінің қыры мен сырына ерекше мән

беріп, егжей-тегжейлі зерттеген ғалымдар баршылық. Солардың бірі – академик Рәбиға Сыздық. Қазақ тіл білімінің қалыптасу, даму кезеңдерінде жемісті еңбек етіп келе жатқан, қазақ тіл білімінде белгілі орны бар Р. Сыздықтың еңбектері сан қырлы. Ол –қазақ әдеби тілінің, Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілінің арақатынасын зерттеуші, тілдік норманың қалыптануын саралаушы, орфографиялық және пунктуациялық анықтағыштың авторы, Қожа Ахмет Иасауи хикметтері тілін, қазақ көркем сөз шеберлерінің тілін зерттеуші,Қазіргі таңда әдеби тілдің мәдениетін арттырудың маңызы зор болып отыр. Әдеби тілдің қоғамдағы басты қызметі – адамдар арасындағы қатынас құралы болып есептеледі. Заман талабы өмір ағымына сай қазіргі әдеби тілді дамыту үшін жазу мәдениетін, сөйлеу мәдениетін түзеуіміз керек. Оның ішінде әсіресе сөйлеу мәдениетін, сөздердің дыбысталуын қарастыру керек. Қазіргі таңда қоғам өмірінде айтарлық, қалай жазылса, солай сөйлейтін сәттер көптеп кездеседі. Осындай жайттарға жауапкершілікпен қарап, бұл ерекшеліктерге көбірек көңіл бөлуі шарт. Сонда ғана әдеби тіліміз, тіліміздің мәдениеті сапалы, сауатты болады. Тілдің таза болуына, ойдың дәл болуына күресіп, өз тілімізге жаны ашыйтын азаматтар мен азаматшылар болуымыз керек деп есептеймін.

Қазақ тілінің сондай бай, терең, таза, мықты тіл екендігін көп ғалымдар дәлелдеген. Түркітанушы И.Бенцингтің «Ғылыми, әдеби, тілдік және тарихи тұрғыдан қарағанда қазақ тілі түркі тілдерінің ішіндегі ең әсем, өте бай тілдердің бірі», орыс ғалымы С.В.Маловтың «Қазақ тілі өзінің бейнелілігі, суреттілігі жағынан басқа түрік, немесе түркі тілдерінен әрдайым бөлекшеленіп тұрады. Қазақ өзінің ауызекі көркем тілімен, айшықты әсем фольклорымен бұрын да, қазір де даңқы шығып жүрген халық», шығыс зерттеушісі, профессор П.М.Мелиоранскийдің «Қазақ тілін зерттеушілердің барлығы да бір ауыздан ең бай, ең таза түркі тілдердің бірі деп таниды» деген сөздері дәлел [1].

Қазақ тіл білімі өзінің қазіргі деңгейіне жету жолында талай даму сатыларынан өтті. Қазақ тіл білімінің қазіргі күйі – ұзақ замандар бойындағы өсудің, шыңдалудың жемісі. Ғасырлар бойғы халық қазынасы болып келген қазақ тілінің қыры мен сырына ерекше мән беріп, егжей-тегжейлі зерттеген ғалымдар баршылық. Солардың бірі – академик Мырзатай Серғалиұлы Серғалиев. Қазақ тіл білімінің қалыптасу, даму кезеңдерінде жемісті еңбек етіп келе жатқан, қазақ тіл білімінде белгілі орны бар М. Серғалиевтің еңбектері сан қырлы. Ол – қазақ әдеби тілін, тіл мәдениетін зерттеуші, тілдік норманың қалыптануын саралаушы.

Әдеби тілімізді шыңдай түскен ғалымдар елімізде көп. Тіліміз күн сайын өсіп отырған кезінде, бұл салада көптеген еңбектер жазылып отырады. Сол салада біраз еңбегі сіңген, қоғам өміріне белсене ат салысқан, жерлес ақын, Солтүстік өңір тумасы, қазақ филологиясындағы белгілі, беделді, белді ғалым, академик, филология ғылымдарының докторы, профессор, көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы және публицист, Шал ақын ауданының құрметті азаматы, ешкімге ұқсамайтын ерекше тұлға Мырзатай Серғалиұлы Серғалиев. Қазіргі қазақ әдебиеті мәселесіне арнап жазған өткір мақалалары қалың оқырманға оны танымал етті. Әдебиет сөз өнері болса, сол сөздің тілдік қыр-сырларын ғылыми тұрғыдан зерттеп келген ғалымның көркем шығармаларға тілші көзімен қарап, сыни пікірлер айтуы сыншының басты ерекшелігі болды.[2, 403-404 б.].

Әдебиет табиғатын, оның бейнелілік сипатын терең сезінетін сыншы Мырзатай тілші көзімен қарағанда басқа әдебиетшілер байқамаған тың құбылыстарды ашады. Дөп басып, дәл айтады. Ой-пікірлері, дәлел тұжырымдары көңілге қона кетеді. Тілтану саласында көп ізденген. Еңбектері салмақты. Қазақ тіл білімінің дамуына еңбек сіңірген жетекші тілші-ғалымдарымыздың бірі болған. Ғалымның негізгі ізденістері – қазіргі қазақ тілінің синтаксисі, лингвистикалық стилистика, тіл мәдениеті, шешендік өнер, көркем әдебиет тілі, лексикография мәселелері болған.

Қоғам өміріндегі ғылымның қызметі арта түскен сайын халықтың тіл мәдениетін арттыру өзекті мәселе болып қала береді. Ғалым зерттеулерінің бір тобы тіл мәдениетіне арналған. М.Серғалиев - қазір оқу үрдісінде кеңінен қолданылып жүрген«Қазіргі қазақ әдеби тілі» оқу құралының «Сөз тіркесі», «Құрмалас сөйлем», және «Күрделі синтаксистік тұтастық» тарауларының авторы. Оқу орындарының студенттері мен оқушыларына, аспиранттарына,

жалпы тіл білімінің тұңғиығында тереңдегісі келетін көпшілік қауымға арналған. Білім берудің пайдалы құралына айналған көпшілікке таныс «Стилистика негіздері» атты оқулығы да тіл біліміне көптеген табыстар әкелген.

Ана тілін ардақтаған, әдебиетін әспеттеген азамат Мырзатай Серғалиевтың тіл мәдениетіне байланысты тағы бір сапалы туындыларының бірі қазақ тіл танушысы, республиканың еңбек сіңірген ғылым қайраткері, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясның корреспондент мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Мәулен Балақаевпен бірге жазған «Қазақ тілінің мәдениеті» атты оқулығы. Осы басылымда тіл мәдениетінің басты сапалары айқын көрсетілген болатын. Сөздің дұрыстылығы, тазалылығы, айқындылығы, мәнерлігі, логикалылығы, қисындылығы туралы ғылыми түсініктер берілген. Сөйлеудегі, жазудағы тіл жұмсаудың өнегелі үлгілерін білу, сауатты, айқын ойлылы, ізетті болу бұның бәрі тіл мәдениетіне жатады. М. Серғалиевтің де көздеген мақсаты мәдениетті, әдеби тілді дамыту, сол үшін күресу. Тіл мен әдебиеттің мәртебесін биікте ұстау болған. Тіл тазалығы, ой дәлдігі үшін ат салысып, күрескен [3, 5 б.].

Әдеби тілдің қалыптаса түсуіне, тіл мәдениетіне нұқсан келтіретін кемшіліктер аз емес. Олардың бастылары мыналар деп көрсеткен: орфографиялық қателер, орфоэпиялық қателер, сильдік қателер. Орфографиялық қателер кітаптарда, газет-журналдарда сөздерді қате жазу, радио және телехабарларда да әр автордың өз қалауынша жазып, сөйлеу жиі кездеседі деп атап кеткен. Жұртшылықтың мұндайға көзі үйреніп, жаман әдетке айналып кеткен. Осыған тыйым салыну керек деген. Екінші басты мәселе орфоэпиялық қателер. Сөздердің айтылу нормасы және сол норманы сақтап сөйлеу талабы ескерілмей, елеусіз қалып келеді. Сондықтан да сөздердің айтылуында ала-құлалық күшті. Бұл кемшіліктерден арылу үшін әрбір сөздің дұрыс айтылу нормасын сақтап сөйлеуді тіл мәдениетінің басты талаптарының бірі етіп қою керек деген. Кейбір кітаптар мен газет-журналдан білместіктен, кейде ұқыпсыздықтан жіберілген стильдік қателер көп кездеседі; сөздерді орынсыз қолдану, дұрыс тіркестірмеу, сөйлемдерді дұрыс құрастырмау сияқтылар-сауатсыздықтың белгісі деп, тіл мәдениетіндегі кездесетін кемшіліктерге тоқталған [3, 4-5 б.].

Филология ғылымдарының докторы Мырзатай Серғалиев аталмыш оқулықтың "Тіл мәдениетінің негізгі сапалары" тарауын жазды.

Ғалымның пікірінше, тіл мәдениетінің басты мәселелері - ол тіл құралдардың көмегімен қарым-қатынас жасау барысында адамға ықпал етуі. Мұндайда тілдің эстетикалық, әдемілік жағынан әсер етуі басты назарға алынады. Әркімнің жүріс-тұрысында, жалпы болмысында мәдениетті болуының қажеттілігі сияқты, сөйлеу, жазу, үстінде де адамның, әр сөзді, сөз тіркесі мен сөйлемді тиісті мағынасына ғана емес, соған қоса, тартымды, әсерлі қолдана білуі кең мағынадағы рухани мәдениеттіліктің бір саласы ретінде қаралуы тиіс деп көрсеткен. Тіл мәдениетінің ерекшелігін айқындайтын негізгі белгілері мен сапаларына мыналарды жатқызды: дұрыстық, дәлдік, логикалық, тазалық, мәнерлілік, сөздің байлығы мен қисындылығы [3, 114 б.].

Сөз дәлдігі туралы пікіріне тоқтала кететін болсақ, сөздің дәлдігін немесе айқындылығын - сөздің реальды шындықтағы заттар мен құбылыстардың атауларына барынша дәлме-дәл келуі деп айқындаған. Автор сөздің дәлдігін, сөздің дұрыстығына ұқсас көрінетіндігін. Олардың арасындағы айырмашылықты білудің елеулі мәні бар екендігін көрсеткен. Бұл жайында бірнеше мысалдар келтірген. Қал-жағдай сұрағандағы "жаман емес" деген жауап алынуы мүмкін. Бұл жауап - сөз дұрыстығы тұрғысына жатады, өйткені олар - әдеби тіл нормасына сәйкес айтылған және дағдыда бұл сөзді қолдану үйреншікті жағдай. Демек, жауап берушінің халінің жағымдылығына көзіміз жетеді. Ал, нақты талабынан қарағанда, бұл жауап қанағаттандырмайтынын айтқан. Оның себебі, "жаман емес"-тің мағынасының көптілігінде. Оған "орташа", "жақсы", тіпті "өте жақсы" деген ұғымдар кіреді. Демек, осылардың біреуін жауап ретінде қолдансақ, онда бұл сөйлеу мәдениетіндегі дәлдікті, айқындылықты пайдаланғанымыз болып шығады.

Ғалымның пікірінше, сөз мағынасындағы айқындылықты, нақтылықты сақтаудың маңызы, ғылыми-зерттеу жұмыстарында, көпшілік алдында сөйлегенде зор мағынаға ие болады, тыңдармандардың назарын аудару арта түседі [3, 118б.].

Ал сөздің логикалық ойы бойынша қаламгер былайша ой бөліскен болатын. Логикалылық деп ойдың қайшылыққа ұрынбауын айтамыз. Бұл сапа тілдік категориялармен тығыз байланысты болып келеді. Сөз арқылы қарым-қатынас жасағанда, формальдық логиканың заңдарының сақталуы талап етіледі. Бұл қателер көп ретте ауызекі сөйлеу тілінде кездесетіндігін айтқан. Жазба тілде де логикалық қателер ұштасып отырады. Ол қателердің орын алуының себебін логикалық екпінді қай сөзге немесе қай сөз тіркесіне түсіп тұрғанына тиісінше мән бермеушіліктен болып жататындығын айтқан. Оған мынадай сапалы мысал келтіре кеткен: бір таныс екінші біреуден Қаладан келдіңіз бе? деп сұрағанда, келдім деген жауап алса, бұл жауапқа қанағаттанбауы мүмкін, өйткені сұраушы адам жауап берушінің келгенін біліп, көріп сұрап тұр; оған керегі - алдындағы адамның келгені, демек, қимыл-әрекеті емес, қайдан келгенін жауап берушінің түсінуі қажет еді. Сол тәріздес Сен менің кітабымды алдың ба? дегенді де нақты мысал ретінде алған. Сонымен қатар, автор ойдың жүйелі баяндалуында абзацтардың атқаратын қызметін ерекше атайды. Сөйлемдердің абзацтарға бөлінуі жазушыға да, оқырманға да тиімді екендігін көрсетті. Себебі, ойдың ақтылылығы да, логикалылығы да, соларға байланысты жүйелілік те сақталады, сөйтіп, жазғанда да, ой тиянақты, шымыр болады да, оқығанда да, жеңіл келіп, қабылдауға оңай болады.

Ой мен сөздің логикалылығының сақталуы академик мырзаның айтуынша функциональдық стильдердің барлығында да керек, тіпті ауызекі сөйлеу тілінде қай мәселеге мән бере айтудың , демек, әңгімелесуші адаммен түсінікті түрде қарым-қатынас жасау да тіл мәдениетіне қойылатын талапты орындау болып табылады екен. Сөйлеушінің мәдениетін де танытады деген [3,122 б.].

Сөздің тазалылығы мәселесі бойынша автор өз ойымен былай бөліскен. Сөздің тазалылығы дегеніміз-сөйлеушінің немесе жазушының әдеби тіл нормасын сақтаумен бірге, ана тілінің мүмкіндігін пайдалана білу. Тіл мәдениетінің ең басты коммуникативтік сапаларының бірі болғандықтан, сөздің тазалығына ерекше мәне беріледі. Ана тілінің тазалығын танытатын сөздерді таңдай білу керек. Тілдің тазалығын бұзатын факторларға варваризмдер, диалектизмдер, жаргон сөздерді жатқызған [3,122 б.].

Сөздің мәнерлілігі жайында ғалымның пікіріне келетін болсақ. Ол сөйлеушінің немесе жазушының тыңдарманын немесе оқырманын қызықтыра білу, сөзін ұғындыра білуі. Мұндай жағымды қасиет көпшілік алдында лекция оқитын оқытушылардың, баяндамашылардың, жазушының, қоғам қайраткерлерінің сөздерінде, баспасөз беттеріндегі материалдарда міндетті түрде болу керек. Сөздің мәнерлілігін бойына сіңірген адам шешендік өнердің өкілі деп санауға лайық. Әр сөздің жаңа қырын, тіркестерін таба білсе, мақсатына жетері анық. Классиктер мен көрнекті жазушылардың шығармаларын оқығанда, эстетикалық ләззәт алуымыздың бір себебі мәнерлілігін автордың қисынды пайдалануында жатыр деген [3,127 б.].

Сондай-ақ, профессор Мырзатай Серғалиев сөздің байлығы туралы төмендегідей ой бөліскен. Сөздің байлығы дегеніміз – әркімнің өз ана тілінің мүмкіндіктерін еркін пайдалана білуі. Екі жайды ескерген: біріншіден, қай-қайсымыздың да ана тіліміздің байлығын игеріп, пайдалана білуіміздің маңыздылығы; екіншіден, сол байлықты игере отырып, өз тарапыңнан ана тілінің баюына үлес қосудың қажеттігі туралы мәселе. Тілдің байлығын жақсы игермей тұрып, оның даму барысына назар аудармай, тіл мәдениеті үшін күресу немесе тіл мәдениетін сақтау өте қиын. Зерттеушілердің дәлелдеуіне қарағанда, ұлы ақынымыз Абайдың шығармаларында қолданыста кездесе қоймайтын 6293 сөз бар екен. Ал 46596 сөзі қолданыста кездеседі. Осыдан данышпан ақынның кез келген сөзді қалай болса солай жұмсай бермегені аңғарылады. Абай қазақ тілінің лексикасын байытып, тазартып қана қойған жоқ, сонымен бірге, қазақ синтаксисінің құрылымы жағынан да байытты. Абай дәстүрін жалғастырған қазақ жазушылары мен ақындары тілімізді байыту бағытында көп еңбек сіңірген.

Ғалым баға берушілік тұрғысынан қарағанда, функционалдық стильдердің қайсысында сөз байлығы жетекші немесе маңызды қызмет атқарады деген сауалға бірден жауап беру

қиынға соғатынын айтқан. Кейбір зерттеушілердің тіл байлығының барынша көрініс табатын стиль көркем әдебиет стилі болмақ. Бір стильдің өз ішінде де сөз байлығы принципінен алғанда да, айырмашылықтар орын алып жататады. Мәселен, ресми стиль, негізінен, жағымды мағынадағы таптаурын болған дәстүрге негізделген. Анықтама, қолхат, сенімхат тәрізді құжаттарды жазудың тұрақты үлгісі бар. Сол сияқты, паспорт, куәлік, дипломдардың да қалыптасқан түрлерінен басқа түрде толтырмауы керек. Десек те, бұл аталғандар ресми стильді толық қамтымайды. Ендеше, бір стильдің шағын түрлерінің барлығына бірдей сөз қолдануды талап етуге болмайды деген [3,13 б.].

Тіл мәдениетінің соңғы сапасына сөздің қисындылығын жатқызған ғалым ол туралы ойын былайша білдірген. Сөздің қисындылығын функционльдық стильдерден бөлек қарауға болмайды. Әсіресе, функциональдық стильдерде сөздердің қалай жұмсалу керектігі білініп тұрады. Мәселен, ауызекі сөйлеуде ресми стильдегі сияқты стандарт тілмен қарым-қатынас жасау күлкі туғызар еді. Сатиралық немесе юморлық мақсатта олай етудің керегі болар, бірақ тура мағынадағы сөздің пайдалану табиғатына қарағанда, әр стильдің өзіне лайық синтаксистік құрылымы болған жөн. Сондай-ақ, іс-қағаздарын толтыру кезінде көркем әдебиет тіліндегіндей сөздің стилистикалық бояу қалдырудың еш қисыны болмайды.

Сөздің қисындылығы көп жағдайда әңгіме мазмұнының кімге , қандай аудиторияға арналғанына да тікелей байланысты болып келеді. Айталық, бір лекцияның студенттерге арналған ғылыми пән бойынша оқылуы мүмкін, мұндағы қолданатын сөздерді, әлбетте, балабақша тәрбиеленушілерге лайықсыз екені өзінен-өзі түсінікті. Енді бір баяндама ғылыми жұмыстың жылдық есебі туралы болса, оны жұмысшылар арасында жасау да ақылға қонымсыз болар еді. Сөз қисындылығының функциональдық стильдерінің түрлеріне қарай, сөйлеу жағдайына қарай, контексте байланысты өзгеріп отыратынын естен шығармаған мақұл. Әр стильдің бірін-бірі байытып отыратын элементтерін жоққа шығару қиын. Мұндайда өте сақтық қажет деп ғалым ойын қорытындылаған [3,136 б.].

Қазақ тіл білімінің маманы, филология ғылымы докторы Нұржамал Оралбайқызы Оралбаеваның сөзі «Мырзатай Серғалиұлының жазған еңбектері келешек ұрпақ үшін өте пайдалы және мәңгі қалатынына сенеміз»,-деп бекер айтылмаған. Себебі, ғалымның көптеген туындылары қазіргі таңда жоғары оқу орындарының студенттеріне, аспиранттарына, мектеп мұғалімдеріне, жалпы қазақ тіл білімінің тұңғиығына тереңдегісі келетін көпшілік қауымға баға жетпес құрал ретінде қызмет етуде.

Мырзатай Серғалиұлы кең мағынада әрі тілші ғалым әрі әдебиет сыншысы, әрі аудармашы ретінде, ғалымның оң мен солы бірдей шын жүйріктігі жастарға, студент қауымына үлгі аларлық өнеге. Солтүстік Қазақстан елі академик мырзаны әрқашан мақтан тұтады. Көрнекті тіл маманының ұлтжандылық қасиеті, терең білімі, мол эрудициясы, ұшқыр ойы, жүйрік санасы, салиқалылығы ел-жұрттың бәрін таңқалдырушы еді. Елімізде Мырзатай Серғалиевтей қазақ тілінің, ана тілінің қалай рухани өзекті болады, қалай рухани өзекті қыламыз деп, жүрегі елім, тілім деп соққан жастар көбейе берсе нұр үстіне нұр.

Сөздің тазалығын сақтау қазіргі ұрпақтың еншісінде. Еліміз егемендігін алып, қаншама арыстай тұлғалардың еңбектері жарыққа шықты, олардың еңбектері бағаланып, тіліміздің ардақтау жолында көптеген тарихымыздың ақ парақтары ақтарылды. Сөйтіп ана тіліміздің еңсесі биікке көтеріле бастады. Қазақ тілінің ең керемет бай тіл екендігі дәлелденіп, ана тіліміздің қанаты көкке көтерілді. Қазіргі таңда сөзіміздің тазалығына ерекше көңіл бөлінуде. Жыр пайғамбары, ақын Мағжан Жұмабаев айтқан сөзімен өз ойымызды аяқтағымыз келеді «Жарық көрмей жатсаң да ұзақ, кең – тілім, таза,терең, өткір, күшті, кең тілім, таралған түрік балаларын бауырыңа, ақ қолыңмен тарта аларсың, сен, тілім!».

Әдебиет:

1. https://massaget.kz/layfstayl/bilim/gumanitarly-ylymdar/42069/
2. Дандай Ысқақұлы. Қазақ әдебиеттанушылары. Энциклопедиялық анықтамалық. –Алматы, 2013.
3. М.Балақаев, М.Серғалиев. Қазақ тілінің мәдениеті. –Алматы, 2014.

УДК 070

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРЕВЕЛ-ЖУРНАЛИСТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Горбань Е.Р.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современная трэвел-программа, как наиболее яркое проявление трэвел-журналистики, представляет собой гибрид жанров. Исторически географические передачи были связаны с документальными научными фильмами, путевыми очерками и образовательными фильмами-лекциями; как современный телевизионный жанр, они сочетают элементы документального фильма, образовательной программы, развлекательного ток-шоу с участием ведущего, реалити-шоу, сериала и рекламного ролика. Ведущий программы с определенной регулярностью путешествует вместе со зрителем в новое место назначения, при этом важную роль играют творческие, порой актерские способности ведущего – он, как проводник позитивной информации и хорошего настроения, ответствен за аудиовизуальное удовольствие от программы. Для современных трэвел-программ характерны две тенденции: во-первых, конкретная целевая адресация во взаимосвязи с форматом программы (подростки и молодежь, путешественники, домохозяйки и т.д.), во-вторых, перефокусировка внимания с местного населения на ведущих, часто знаменитостей – актеров, шоуменов, политических деятелей, бизнесменов. Т.о., существовавший в программах ранее концептуальный баланс «мы»/«они» уступает место формуле «мы среди них».

Трэвел-программы аудиовизуально передают культурные и национальные различия, предлагают и поддерживают готовые социокультурные конструкты. В зависимости от типа контакта с местным населением, от драматургии повествования и характера передаваемой информации формат передачи может колебаться от авторской зарисовки-монолога до трэвел-викторины или игры. Трэвел-программы сочетают в себе элементы различных телевизионных жанров, но обычно один из аспектов определенного жанра доминирует. Эти аспекты охватывают конкретные коммуникативные намерения ведущего, атмосферу программы, структуру и способ повествования. Трэвел-программы могут носить документальный, развлекательный или потребительский характер в зависимости от коммуникативных намерений автора: обучить, развлечь или помочь.

В документальном режиме программа обращается к телезрителю как к познающему субъекту. Акцент делается на образовательной информации, задача программы – информировать, просветить зрителя. Обычно ведущий программы – авторитетная персона. В программе упоминаются географические, исторические факты, используется архивная съемка, фотографии. Непосредственные участники событий – местные жители, эксперты или информаторы – важные действующие лица, которые помогают осмыслить замысел программы. В развлекательном режиме программа обращается к зрителю как к «другу». Ведущий предлагает телезрителю досуговое телевидение, с его широким спектром развлекательных жанров – от кулинарных трэвел-программ до игровых и реалити-шоу. Акцент делается на развлечение обывателя. Важное место в таких программах занимает юмор, как один из способов расстановки акцентов в противопоставлении «мы»/«другие». В потребительском режиме программа обращается к зрителю как к «потребителю». Коммуникативное намерение программы – вдохновить телезрителя на путешествие, т.е. развлечь и дать прикладную информацию о месте назначения. Потребительский режим превращает программу в рекламную инструкцию по применению: демонстрируются живописные пейзажи, даются советы относительно времяпрепровождения, кухни, выбора развлечений и прочей туристической информации. Таким образом, потребительский режим трэвел-программ делает из зрителя потребителя туристических услуг.

Изучение трэвел-журналистики во взаимосвязи с индустрией туризма ведет к лучшему пониманию современных процессов в СМИ, общественной, политической и культурной жизни. Туризм, как специфическая форма деятельности, возник сравнительно недавно, но его корни уходят в древние времена. Однако глобализация, новые технологические возможности, снижение цен на экскурсионные туры позволили туризму стать формой массового развлечения в последние десятилетия. Туристический бум привел к увеличению потока не только рекреационных, но и деловых туристов, а также мигрантов и беженцев, в общем – большой группы людей, которые потенциально полагаются на информацию СМИ. Туризм стал очень важной частью мировой экономики, благодаря которой ВВП растет в среднем на 4% в год по всему миру с 1975 г. По прогнозам исследователей, к 2030 г. количество международных туристических прибытий достигнет 1,9 млрд человек, что в два раза больше по сравнению с данными 2010 г. (940 млн чел.). В дополнение к огромным коммерческим выгодам туризм как индустрия оказывает влияние на культурные и социальные процессы, что, в свою очередь, привело к росту научного интереса в области международной социологии и антропологии. Туризм тесно связан с процессами глобализации, одним из продуктов которых является трэвел-журналистика. Изучать трэвел-журналистику следует в контексте глобальных межкультурных исследований в различных смежных областях знаний, таких, как социология, культурология, геология, международные отношения, антропология и т.д.

Важно также учитывать технологические изменения, которые затронули основы журналистики в последние годы. Появление интернета и, в частности, гражданской, или пользовательской журналистики (т.е. журналистики, создаваемой в интернете), привнесло новые форматы на медиаэкран. Все больше людей (в том числе и профессионалов) заводят онлайн-профили и размещают там материалы собственного производства для всеобщего просмотра на крупных интернет-ресурсах, таких, как Youtube.com, Vimeo.com, Vkontakte.ru и др.

Массовый пользователь (зритель, читатель) теперь может быстро реагировать на посты о путешествиях на сайтах СМИ: комментировать, создавать медиа ответы (фотографии, видео), оформлять подписку на фильмы и передачи не только с персонального компьютера, но и через мобильные устройства. Сообщество трэвел-журналистов разнородно. Например, есть очень много фрилансеров и блоггеров, пишущих для трэвел-журналистики. Многие из них состоят в профессиональных сообществах, таких, как Российское географическое общество, Североамериканская Ассоциация Трэвел-Журналистов или Британская Гильдия Трэвел-Райтеров и др. Трэвел-журналистикой занимаются путешественники, географы, экологи и просто люди, которые любят путешествовать. Исследование гражданской трэвел-журналистики может быть столь же полезно, сколько и исследование профессиональной трэвел-журналистики.

Один из основных аспектов глобализации – добровольная и принудительная миграция людей. Деловые путешественники, туристы, беженцы, работники глобальных корпораций составляют группу людей, пересекающих географические границы. На добровольном туризме – для бизнеса или удовольствия – фокусируется индустрия туризма, одна из крупнейших отраслей мировой экономики10. Масс-медиа отреагировали на возрастающий интерес аудитории и рекламодателей в сфере туризма интенсивным развитием медиапродуктов, связанных с путешествиями. В эпоху специализированного телевидения, кабельного и спутникового ТВ авторы и редакторы крупных телеканалов разрабатывают специальные трэвел-шоу; другие каналы формируют свое вещание в соответствии с географической тематикой, заполняя определенную нишу среди кабельных каналов (например, Туран ТВ или телепрограмма Жана кун)

Для того чтобы лучше понять, что представляет собой трэвел-журналистика, необходимо обратиться к ее основным понятиям: «трэвел-журналист» и «трэвел-райтер». Эти новые для русского языка термины используются еще недостаточно широко, что приводит к путанице понятий как в среде профессиональной журналистики, так и в трудах исследователей. Однако интернет уже давно пестрит объявлениями о наборах в группы практической трэвел-

журналистики, где и обучают трэвел-райтеров основам ремесла. Иностранное заимствование «трэвел» в названии, знакомое всем, кто когда-либо изучал английский язык или путешествовал, и относительная новизна понятий, относящихся к области трэвел-журналистики, только подогревают интерес пользователей. Употребляемый в основном за рубежом термин «трэвел-райтер» обозначает человека, пишущего о путешествиях. Этот термин принадлежит более литературе, нежели журналистике. Так, предком трэвел-журналистики можно считать путевой очерк – один из старейших жанров, ознаменовавших становление журналистики в России, - в основе которого лежит описание каких-либо событий, происшествий, встреч с людьми, происходящих во время путешествия автора. Авторами, прославившими путевой очерк как жанр российской литературы и журналистики, стали А.С. Пушкин («Путешествие в Арзрум»), Н.И. Новиков («Отрывок путешествия в И***Т***»), А.Н. Радищев («Путешествие из Петербурга в Москву»), а также советские авторы: И.А. Ильф и Е.П. Петров, И.Г. Эренбург и др. В числе зарубежных очеркистов-путешественников XX в. можно упомянуть Билла Брайсона или Пола Теру. В настоящее время очень немногие газеты и журналы имеют в штате очеркистов, которые писали бы колонки о путешествиях, поэтому этим занимаются обычные новостные журналисты или фрилансеры.

«Трэвел-журналист» занимается, прежде всего информационной журналистикой, а не литературой, причем трэвел-журналист может работать как на телевидении, так и в печати. Эти термины используются как синонимы, что приводит к проблемам дифференциации между тем, что представляет собой трэвел-журналистика как направление журналистики, которое теоретически имеет этические стандарты и существует по определенным законам, и тем, что можно охарактеризовать как художественную литературу. Проблема состоит в том, что путевые очерки можно создавать в гораздо более ограниченных условиях: жанр позволяет авторам включать вымышленные элементы и использовать художественные приемы. Возможно даже создание материала без самого путешествия – автор создает вымышленные истории для развлечения читателя, используя чужие фотографии, подкрепляя материал фактами из путеводителей.

Трэвел-журналистика не всегда следует традиционным журналистским идеалам и редко руководствуется понятием общественного интереса. Из-за этого содержательный баланс в трэвел-журналистике порой колеблется между двумя радикальными полюсами – рекламой и шоу. В действительности трэвел-журналистика рассказывает об аспектах туризма в информационных и развлекательных целях, что редко включает в себя аналитические аспекты повествования, свойственные серьезной журналистике. Таким образом, путаница в определениях, касающихся трэвел-журналистики, существует, по сей день вследствие недостаточной разработанности темы и вполне предсказуема.

По мнению С. Г. Корконосенко, журналистике свойственны многогранность и умение выполнять несколько функций и ролей в зависимости от ситуации. Для того, чтобы определить, какие роли и функции нас интересуют наиболее всего, обратимся к ключевым исследованиям в данной области. С. Г. Корконосенко придерживается того мнения, что «сущность ролевой характеристики заключается в выявления ряда социальных обязанностей, выполняемых прессой, в соответствии с общественными запросами и ожиданиями». В силу того, что журналистика участвует во всех сферах жизни общества, она выполняет соответствующие данным сферам роли: информационно-коммуникативную, духовно-идеологическую, регулирующую и производственно-экономическую.

Трэвел-журналистика — явление интернациональное, с одной стороны, и глубоко этническое с другой, поскольку автор материала о путешествии пишет о зарубежных странах, идет на контакт с местными жителями этих стран, отчасти желает, чтобы читатель посетил ту или иную страну, но при этом на все происходящее в мире он смотрит со своей колокольни, с позиции своей конкретной общности. Поэтому мы не могли оставить без внимания функционирование этнокультурных медиа, так как считаем, что их особенности функционирования отчасти характерны и для трэвел-журналистики.

В той или иной мере все роли и функции, которые присуще журналистике в целом, находят свое воплощение и в таком направлении, как трэвел-журналистика.

Одной из проблем современных трэвел-журналистов это отсутствие любопытства, отсутствие интереса к местным жителям и культуре, хотя трэвел-журналистика направлена на то, чтобы не просто описать местную кухню и стандартный маршрут, а чтобы показать значимые «культурные различия между странами». Задача трэвел-журналиста представить путешествие так, чтобы читатель осознавал, что это за страна, где она находится, чтобы читатель сам прочувствовал совершенное автором путешествие. Трэвел-журналы, трэвел-медиатексты расширяют кругозор читателя, «убеждают в том, что мир сложнее и многообразнее тех стереотипов, которые часто используются для его представления в других типах текста». Трэвел-материалы доставляют читателю удовольствие «ходом самого путешествия-приключения», «формой подачи», они «побуждают желание совершить поездку»

Делая вывод можно сказать что, трэвел-журналистика одно из самых динамично развивающихся направлений в средствах массовой информации

Влияние экономического фактора на производство трэвел-контента

Экономический фактор влияет не только на существование иностранных отделов и специальных корреспондентов в газетах и на телевидении, но и на работу трэвел-журналистов. Путешествие и осуществление журналистской деятельности в далеких странах нуждается в финансировании. Лишь небольшое количество газет и журналов способно оплатить автору поездку, необходимую для написания материала для еженедельной географической колонки. Таким образом, трэвел-материалы создаются при спонсорской поддержке туристических компаний и PR-агентств принимающих стран. Этот непростой союз влечет за собой некоторые пагубные последствия этического характера, которые имеют место уже на этапе отбора информации. Один из спорных вопросов заключается в том, должны ли журналисты/авторы передач самостоятельно оплачивать путешествия съемочных групп, и если да, должны ли они раскрывать эту информацию перед зрителями. Большинство трэвел-журналистов понимают, что бесплатный проезд или проживание необходимы для выполнения работы, но считают, что это не влияет на качество их материалов настолько, чтобы это могло исказить действительность.

Существуют организации, которые целенаправленно работают с телекомпаниями по развитию туризма. Журналистская этика рассматривает такое сотрудничество как рекламу, но если интересы телекомпании, туристических организаций и телезрителей совпадают, то журналисты идут на уступки и появляются передачи.

Государственные структуры, выступающие в роли спонсоров, преследуют собственную цель – рекламировать туристическое направление и создавать позитивный имидж страны. У многих стран «опыта подготовки съемок программ публицистического характера часто не бывает вовсе». В результате выданный журналистам план съемок либо переписывается, либо игнорируется из-за того, что в программу включены пункты, не соответствующие тематике и стилистике передачи. «Организаторы съемок, тратя порой немалые средства на прием группы, переполняя программу пребывания ненужными официальными встречами, интервью, съемками отелей, сами того не предполагая, просто пускают эти средства на ветер».

Американская трэвел-журналистка Элизабет Остин утверждает, что большинство журналистов, пользующихся бесплатным размещением и системой обслуживания «все включено», восхваляют страну пребывания. «Давайте взглянем правде в лицо – трэвел-материалы прославляют радость путешествия!». Бесплатное путешествие и роскошный номер в отеле, а также помощь гидов, скорее всего, отразятся на тоне журналистского материала. Журналистка также утверждает, что материалы, затраты на создание которых были оплачены издателем, а не спонсорами, могут быть еще более предвзятыми. В конце концов, издатель хочет, чтобы материал о путешествии выглядел как можно более позитивным, дабы оправдать затраты на поездку. Таким образом, существует открытое и скрытое давление, последнее можно охарактеризовать как чувство долга журналиста перед редактором или страной пребывания.

Однако это не означает, что вся трэвел-журналистика прославляет туроператоров и поставщиков туристических услуг. Существует много примеров качественной научно-популярной журналистики, которые пользуются успехом у аудитории, например в материалах журналов Nationalgeographic и «Вокруг света», передачах телеканалов Discovery и «Моя планета». Исследуя трэвел-журналистику, важно учитывать экономический фактор, влияющий на характер отражения действительности. Это один из важнейших факторов, который делает ее легкой добычей для рекламистов. Отсюда основная этическая проблема трэвел-журналистики – балансирование между нажимом туристических операторов и стремлением соответствовать действительности.

В Республики Казахстан чаще всего трэвел-журналистика распространяется в виде печатных СМИ. Реже телевизионные программы. Трэвел-журналистикой занимаются особенно в современном мире блогеры, снимая видео и загружаю в всеми известный YouTube, или же блогер видя старицу о своих путешествиях по своей родной стране. Такой способы распространения информации более актуальнее, ведь вся современная молодежь, да и значительно большая аудитория читателей, зрителей проводить времени больше в сети интернет.

Трэвел-журналистика всегда будет находится в режиме трансформация, и связано это с изменениями в общественной жизни. Люди не престают путешествовать и будут делать эо дальше, и значит будут новые вдохновляющие материалы.

К прессе путешествий относятся разделы о путешествиях в газетах (в зарубежной прессе их часто называют «рубриками выходного дня») и журналы-травелоги. В отличие от рубрик газет, в которых материалы обычно носят массовый характер, трэвел-журналы предназначены для разных типов аудиторий и включают материалы о специфических видах путешествий. «Запросы человека не «в массе», но «каждого в отдельности» отражаются в журнальной периодике ярче и точнее, чем в газетах. В поисках стержня для модели новых изданий обнаруживаются все новые и новые основания, связанные с дифференциацией приватных интересов и запросов наших современников».

В своей журнальной форме пресса путешествий, относясь к массовому научно-популярному и специализированному типу изданий, преимущественно реализуется посредством: 1) универсальных или массовых журналов-травелогов («Всемирный Следопыт», GEO, NationalGeographicTraveler и др.;) – они относятся к журналам путешествий универсального типа, массовому научно-популярному типу издания, ориентированы на читательскую аудиторию категории GeneralInterest (общего интереса) и рассказывают о природе и человеке, путешествиях по различным странам, быте, культуре, истории и мифологии людей во всех уголках планеты; 2) специализированных журналов (туристические и спортивные журналы); 3) узкоспециализированных (дайвинг-туризм, журналы об экстремальных видах спорта и туризма, например, «ЭКС» – журнал об экстремальном спорте и путешествиях, «Спиннинг Travel» – журнал для рыболовов-спиннингистов, сочетающих любимое хобби с путешествиями); 4) профессиональных и точечных информационно-аналитических журналов (журналы гостиничного бизнеса); 5) универсальных и специализированных оперативно-справочных журналов (журналы-гиды, журналы-навигаторы, бортовые журналы авиакомпаний, охота, рыбалка); 6) универсальных и специализированных рекламнокоммерческих периодических изданий (яхтинг, судостроение, водные виды спорта); 7) журналов-аналогов периодических телепередач. К следующей классификации С. Ю. Лучинская относит некоторые гибридные формы изданий, активно использующих контент журналов-травелогов. Это так называемые партворки и различные виды «прагма-путеводителей», то есть туристических гидов, активно включаемых в постоянные тематические рубрики информационно-развлекательных журналов (своего рода «журнал в журнале»). Содержательное наполнение трэвел-журналов отличается многообразием форм текстовой и графической информации и широтой охватываемых тем. Для начала рассмотрим жанровый пласт, лежащий в основе прессы путешествий, акцентируя внимание на содержательно-формальных и жанрообразующих признаках трэвел-жанров. Согласно теоретику журналистики

А. А. Тертычному, путевой очерк представляет собой описание неких событий, происшествий, встреч с разными людьми, с которыми автор сталкивается в ходе своего творческого путешествия (поездки, командировки и пр.). Сюжет очерка отражает собой последовательность этих событий, происшествий, встреч, являющихся содержанием путешествия журналиста. Важнейшими характеристиками очерка выступают: динамичность во времени и пространстве; наличие авторского «я»; подбор информации в зависимости от авторского замысла. Работая в жанре путевого очерка, журналист выступает в роли рассказчика, позволяя читателям почувствовать все трудности путешествия и тем самым стать соучастником своей творческой поездки. В основе очерка всегда лежит некая творческая идея, которой подчинено повествование. Путевой очерк отличается богатством художественновыразительных средств и широко использует авторские отступления, подчеркивая этим свою тесную связь с художественной литературой.

Трэвел-репортаж отличается более активной авторской позицией и ярко выраженным эффектом присутствия. В репортаже автор занимается журналистским расследованием. Отличительными характеристиками являются актуальность, общественная значимость, динамичность и наглядность изложения. Трэвел-репортаж является тематической разновидностью репортерской деятельности, связанной с тематикой путешествий, в котором путешествие выступает не как самоценный процесс, а как средство обращения репортера к каким-либо социально-культурным явлениям или проблемам других культур, стран и народов. Лучший журналист мира в жанре travel 2003 года ОрханДжемаль подчеркивает, что в отличие от путевых записей, репортаж подразумевает наличие четко поставленной задачи: «Если вы едете в Таиланд в качестве репортера, то вы не описываете все, что видите. У вас всегда есть задача, например, написать о тайском боксе. Все ваши передвижения, встречи, контакты должны быть подчинены этой задаче. В данном случае вы пишите о тотализаторе, о спортсменах, о бизнесе, сопровождающем тайский бокс». Репортаж – это всегда особый активный метод сбора информации. А. А. Тертычный отмечает, что репортаж характеризует «развернутое» применение метода наблюдения и фиксации в тексте его хода и результатов.

Особую функцию в репортаже выполняет использование деталей. «Читатель должен как бы сам видеть все происходящее на месте события, как бы слышать голоса его участников. Этот эффект достигается, прежде всего, использованием в тексте репортажа деталей и подробностей, помогающих репортеру нарисовать зримую картину действительности». Обозреватель журнала «Русский репортер» Дмитрий Соколов-Митрич, один из признанных мастеров репортажного жанра, считает, что репортаж – это также искусство композиции: «Репортаж должен скорее быть похожим на киносценарий, чем на роман в миниатюре». Чаще всего композиционная модель репортажа строится в соответствии с хронологической последовательностью событий, однако такая формула не является обязательной. Как подчеркивает С. М. Гуревич, специфика репортажа проявляется и в его стиле – эмоциональном, энергичном. Для него характерно активное использование средств и приемов образного отображения действительности – яркого эпитета, сравнения, метафоры и т.д. И если потребуется, даже некоторых сатирических средств. Эффект присутствия как бы включает в себя эффект сопереживания: репортаж достигает цели в том случае, если читатель вместе с репортером будет восхищаться, негодовать, радоваться. Не случайно репортаж часто определяют как «художественный документ».

Согласно А. А. Тертычному, рекомендация – это аналитический жанр, основой содержания которого является предписательная программная информация. На практике в трэвел-текстах она реализуется в материалах, схожих по своей цели с путеводителями. Рекомендация носит сугубо практический характер, выступая в качестве советчика для читателя-путешественника. К жанру рекомендации могут относиться как объемные материалы, посвященные тем местам, куда, по мнению редакции, читатель должен отправиться на выходные, или информационно-справочные колонки об отелях, в которых читателю следует остановиться, о вещах, которые ему следует брать с собой в путешествие и т.д. Если же говорить о зарисовке, то она несет в себе публицистический смысл, значимый для читателя.

Публицистическая зарисовка может включать в себя, например, наблюдения за нравами жителей какой-либо местности, нести в себе репортажные моменты и элементы диалога. Следует иметь в виду, что рассмотренные жанры трэвел-журналистики на практике очень редко встречаются в чистом виде. Можно утверждать, что в современных печатных СМИ происходят активные процессы жанровой диффузии. В результате смешения жанров и их жанрообразующих признаков появляются новые гибридные формы трэвел-журналистики, сочетающие в себе признаки путевого очерка и репортажа, а также элементы практической информации для путешественников. Т. М. Жаплова отмечает, что даже конкретное указание жанрового признака в публикации не всегда свидетельствует о ее соответствии жанровому канону: «Виртуозно отточенные в журналистской среде формы и методы воссоздания действительности зачастую вбирают в себя черты смежных, «пограничных» жанров, открывающих новые возможности для их использования в газетно-журнальной практике». Однако наиболее полно интересы публицистов и читателей современного журнала отражает новый многогранный жанр «путешествие». В «путешествии», как и в путевом очерке, автор использует такие приемы, как фрагмент-пейзаж, портретные зарисовки и включения микротекстов авторского «я». Однако в отличие от путевого очерка, в «путешествиях» информация подается предельно кратко и исчерпывающе. «На небольшом пространстве журналисту нужно представить тему или проблему, которая будет у всех на слуху, используя все свое красноречие, аргументировать свою позицию и звать за собой в путь». Важной составляющей прессы путешествий является визуальная информация, которая воплощается в инфографике, географических картах и фотографиях. Являясь документальным подтверждением путешествия и зачастую неся в себе значительную смысловую нагрузку, фотография играет вторую по значимости роль после текста. С. Зонтаг и Д. Урри утверждают: «Фотография должна быть средством расшифровки реальности. Фотография представляет собой даже не отражение мира, а его часть или даже миниатюрный кусочек. Она дает доказательства, что что-то действительно произошло, и что кто-то действительно был на месте съемки. Считается, что камера никогда не врет». Особую значимость в трэвел-журналистике играет такой вид фотографии как трэвелфотография. Трэвел-фотография (туристическая фотография) – это жанр фотографии, предметом которого являются впечатления путешественника, а также то, что он наблюдает в процессе путешествия: культурные и этнические особенности народов, люди и их характеры, исторические памятники и достопримечательности и т.д. Ассоциация фотографов США определяет трэвел-фотографию как «фотографию, которая выражает ощущение времени и места, запечатлевает местность и ее обитателей, культуру в ее естественном состоянии и не имеет географических границ». Выбор того или иного вида трэвел-фотографии в прессе путешествий обусловлен содержанием текста. Как правило, фотографы, работающие в трэвел-жанрах, чаще прибегают к репортажной съемке, имеющей большую смысловую нагрузку, чем, например, пейзажная. Телевизионная трэвел-журналистика представляет собой сложную многоуровневую систему. Как правило, говоря о телевизионной трэвел-журналистике, имеют в виду как единичные ее продукты – конкретно взятые трэвел-фильмы, так и телевизионные трэвел-проекты, то есть циклы передач о путешествиях.

Кроме того, под телевизионной трэвел-журналистикой может пониматься целая отрасль телевидения, например, весь совокупный контент крупных научно-познавательных каналов. Рассмотрим каждый из предложенных уровней: Первый – уровень единичного продукта. На этом уровне трэвел-журналистики следует говорить о конкретно взятых трэвел-фильмах и примерах телевизионных передач, взятых в единичном варианте. Здесь, подобно литературе путешествий, классификацию можно провести по жанрообразующим признакам: – фильм-травелог. Фильм-путешествие, возникший как жанр в 1910-е годы. В нем зрителям показывались заграничные пейзажи, жители, туристические достопримечательности и т.д. Акцент в травелоге делается на местах и встречах, пережитых самим автором и отнесенные им к разряду достойных для изображения в фильме. Травелог запечатлевает путешествие глазами путешественника-автора– документальный трэвел-фильм. В большинстве случаев показывает

«реальность» – места и людей без вторжения автора, картину происходящего как таковую. Документальный фильм о путешествиях является своего рода презентацией зарубежных стран и их жителей и привлекает большую разновозрастную аудиторию– трэвел-репортаж. Относится к тематическому виду репортажей, выполняющему культурно-просветительскую и социально-педагогическую функцию, исследуя жизнь в различных ее проявлениях. Требует основательной сценарной подготовки, определения ключевых моментов действия и последовательности показа. Журналист является одновременно пытливым экскурсантом (на объекте) и отчасти экскурсоводом (для зрителей), не подменяя, однако, тех, кто работает на месте съемки постоянно и может дать более глубокие и интересные сведения. Роль репортера в тематическом репортаже – облечь всю информацию в популярную, увлекательную форму. Работу репортера отличает нестандартный взгляд на происходящее, умение подметить в нем интересные подробности. – путевой очерк. Характерна смена объектов, нередко обостренная динамика повествования. В телевизионном путевом очерке события и факты не просто фиксируются, но осмысливаются под углом зрения автора, оцениваются, трактуются в свете его идейнохудожественной позиции. Композиционное построение не подчинено «фабуле фактов», факты свободно отбираются и перегруппируются, а также создается особая монтажная стилистика (сопоставление, столкновение, ассоциативные сближения и пр.). Как утверждают Г. В. Кузнецов, В. Л. Цвик, А. Я. Юровский, «текст путевого очерка строится на образных сравнениях, насыщен познавательными элементами, содержит индивидуальные оценки, ведущие к глубоким обобщениям» – трэвел-шоу. Жанр легкой развлекательной журналистики, набирающий популярность в России последние годы. Как правило, из-за специфического формата трэвелшоу не аналитичны и принадлежность этой категории к профессиональной журналистике можно оспорить. За рубежом выделяются такие подтипы трэвел-шоу, как шоу-варьете и викторины-варьете (гибрид документального трэвел-фильма, обучающей программыинструкции и телевикторины). Второй уровень – циклы телевизионных передач. Н. Баландинский, рассматривая существовавшие и существующие на российском ТВ программы, освещающие географические, культурологические, этнографические и исторические вопросы, непосредственно связанные с форматом передвижения «по странам и континентам.

Литература:

1. Корконосенко С. Г. Основы журналистики: учебник для вузов. — М., 2011.
2. Основы журналистской деятельности: учебник для бакалавров / под.ред. С. Г. Корконосенко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2013. — 332 с.
3. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики: учебник.
4. Редькина Т. Ю. Рекламные интенции в трэвел-медиатексте// Медиатекст как полиинтенциональная система: сб. статей / Под ред. Л. Р. Дускаевой, Н. С. Цветовой. СПб., 2012. С. 183 — 190.
5. Редькина Т. Ю. Средства реализации развлекательной функции в трэвел-тексте
6. Тертычный А. А. Жанры периодической печати. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 312 с.
7. Лучинская С. Ю. Журналы-травелоги в условиях глобализации масс-медиа: дис. … канд. филол. наук. – Краснодар, 2009. – 165 с.
8. http://journals.mosgu.ru/trudy/article/view/284/329
9. http://stud.wiki/journalism/2c0b65635a3bc69a4d53a88521316c26_0.html
10. http://nauchkor.ru/pubs/prikladnaya-rol-trevel-zhurnalistiki-587d363c5f1be77c40d58a2c
11. http://journalismcourse.kz/files/20журналистика%20в%20Казахстане%202.pdf

ӘӨЖ 004.81:159.9

Е.АСҚАРОВ ПЕН М.ҚАНҒОЖИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАБИҒАТ КӨРІНІСІ

Есматова М.Т., Нұрмұхамбетова М.
(М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті)

Солтүстік Қазақстан өңірінің жерлес ақын-жазушыларының поэзияларындағы ұлттық-мәдени құндылықтарды көрсететін концептінің бірі – табиғат. Табиғат құрылымы поэтикалық дискурста қазақ халқының өмірін, шаруашылығын, көшпелілік жағдайдағы табиғатпен біте қайнасқан тыныс-тіршілігін объективтендіреді. Табиғат құбылыстары (жыл мезгілдері, су атаулары, астрономиялық атаулар) «табиғат» концептісінің құрылымдық элементтері ретінде соның аясында бір арнаға тоғысады. «Табиғат» өлеңдердегі концептілер жүйесін түзудің қайсысында болмасын (өмір, ақындық т.б.) кездеседі. Оларда табиғат құбылыстары адам өмірімен, ақындық шабытпен, абстракт ұғымдармен салыстырылады. Автордың концепт қалыптастырудағы ойлау инфрақұрылымының негізін түзеді. Сонымен бірге, «табиғат» – өз алдына жеке концептілік құрылым жасайды. Оны жасауға қатынасатын бірліктер – табиғат құбылыстары, адамға тән қасиеттердің жан-жануарларға, жансыз заттарға ауысуын білдіретін антропоморфтық метафоралар.

Сұлу табиғат көрінісін жырға қоспаған ақын-жазушы жоқ. Теңіздің сырын тамшыдан тануға болатыны сияқты, ақын-жазушылар тілінің көркемдік ерекшелігін, әсіресе тілін тану үшін бір ғана пейзажға тоқталсақ та жетіп жатыр. Пейзажды біз, әдетте, көркем шығармада суреттелген табиғат көріністері дейміз. Рас, пейзаж - табиғат. Бірақ бұл жеткіліксіз. Нағыз пейзаж - поэзия! Мінез! Адам! Неге десеңіз, адамның қабылдауынан, сезіну-түйсінулерінен, көңіл күйінен тыс табиғат суреті - пейзаж жоқ. Пейзаж жазушының стилін де белгілейді. Пейзаж образ сырын ашады. Ал образ - адам. Дәл осының дәлелі – Ерік Асқаров өлеңдеріндегі пейзаж (Алдымен, бұл неткен бай табиғат!). Өлеңдерінің әр бетінде әр түрлі тіршілік дүниесі бар. Мысалы:

Жауып жатыр жапырақтар жалтылдап,
Күзгі леппен дем алады алтын бақ.
Ойға батқан әлденеге ақ қайың
Жапырақсыз тұр, әнеки, қалтылдап... («Жауып жатыр жапырақтар жалтылдап»)
Нәзік белін мың бұрап,
Ағады Есіл сылдырап.
Күлкісі – күміс қызына,
Қарайды Арқа тұнжырап... («Барады ағып ерке Есіл»)
Көргің келсе қар бүркеген боранды –
Жаннан кешкен жаһанкезге еліктеп,
Көргің келсе хаса сұлу көктемді,
Қызғалдаққа ғашық болсаң сен егер, -
Желек жапқан ақ қайың да, терек те,
Жаз да сұлу менің туған даламда.
Абай айтқан шыбынсыз жаз керек пе, -
Мына біздің Қызылжарға кел онда... («Туған топырақ»)

Өлеңдерінде қазақ даласының хош иісті гүлі, қызыл шымқай қызғалдағы, қошқыл-кермек жусаны, сида-бұта шиі, домаланған қаңбағы, шиыр-шалғыны, кербез тауы, көк тіреген шыңы, түпсіз тұңғиық құзы, күлкішіл өзені, ақ айдын көлі, жасыл майса көгалы, торғын аспаны, шудаланған бұлты, сіркіреген жаңбыры, ақ ұлпа қары, асау бораны, ерке желі, тентек құйыны, шымыр сызы, шымшығыш ызғырығы, сұлаған бел-белесі, ойшыл орманы, тынысты тоғайы, ақ ару айы, жымыңы көп жұлдызы, мөлдір шығы, тұнжыр тұманы, алдамшы сағымы... -

күндізі, түні, - қысы, жазы, күзі, көктемі... - бәрі, бәрі бар. Осының бәрі жан тебірентер ғажап, мың құбылған түрі бар, сан иірім сыры бар - тұтас бір образ, адам мекені, халық мекені - дала образы!

Ақынның пейзажы - бай палитраның түрлі-түсті бояуларымен келістіре салынған сурет қана емес, шынында да құдды жанды адам: дем алады, қозғалады, жадырайды, жабырқайды, күледі. Жылайды - дәл адамша әрекет етеді.

Сібірдің төсі – ақ орман,
Алғыспен елі ағарған.
Бабаның балдай арманы –
Сібірім – бізге әлі арман (Е.Асқаров, «Сібір») деген өлең жолдарындағы ақ орман, алғыспен елдің ағаруы секілді метафоралары игіліктің, жақсылықтың нышаны ретінде қолданылған тіркестер.

Кіндік кескен жерім, сені жырға мен,
Қосам талай-
Саған тәнті бір жан ем.
Ізден мені ақ бораның ұли ма?
Құлдыраңдап тауды кезген құлжаң ем (Е.Асқаров, «Туған жер») дегендегі ақ боран метафорасы бір қалыпты, бір деңгейде ұзаққа созылған табиғат құбылысына қатысты айтылып тұр. Көптеген шығармаларда «ақ боран» - аспан әлемін мұнартып, үдей соғып, ұзаққа созылатын боран, «ақ жауын» - жер мен көк бозғыл тартып, ұзақ уақыт себелеп жауатын жаңбыр.

Көркем шығармаларда пейзажды суреттейтін метафоралар өте жиі кездеседі. Пейзажды бейнелердегі метафоралы ауысулардың когнитивтік үлгілерін көрсетуді жерлес ақынымыз – М.Қанғожиннің шығармаларын пайдаланып, талдауды жөн көрдік.

М. Қанғожин - туған жер, өскен жер жайлы жазылған өлеңдері арқылы оқырманның жүрегіне терең ұялаған ақындарымыздың бірі. «Қараағаш», «Ақ қайыңдар аралы», «Өскен жер», «Орман әні», «Қасиетті мекенім» атты өлеңдерімен өз оқырмандарын тапты. Ел жүрегінде сақталатын, аты қалған дарынды ақын Есләм Зікібаевтің ақындық өнерін жалғастырушы. Өзінің өлеңдерінде көркем образ жасауда, сұлу табиғат көрінісін жырға қосуда көріктеу құралдарын шебер қолданады. Поэзия мен табиғаттың бір-бірімен ажырамас дүние, тамырлары тереңде, бір арнада тоғысқан тұтас жүйе екені белгілі. «Табиғат – поэзияның объектісі ғана емес, оның бойына қуат бітіретін, өңін киргізетін сұлулықтың арсеналы тәрізді. Тіпті көркемдік-бейнелеу амалдарының неше алуан түрлерін ақындардың табиғаттан алатыны белгілі», - деп жазады зерттеуші Ә.Нарымбетов [1,4 б.].

Метафора – халық тұрмысының, кәсібінің, ой-өрісінің тарихи көрсеткіші. Кейбір жазба нұсқалардың метафораларына қарап, қай заманның туындысы екенін және сол заманның ерекшелігін анық байқауға болады. Жалпы метафораға мынадай түсініктеме беріледі: «Метафора (гр. metaphora - ауысу) – зат пен құбылыстың ұқсас белгілеріне қарай (түрі, түсі, қызметі, т.б. қасиеттеріндегі) сөздің ауыс мағынада қолданылуы» [2, 213 б.]. Мысалы:

О, үйім, менің – Отаным,
Қойныңда құт бар – мол бақыт!
Өмірдің алтын оттарын,
Лаулатам сенде әр уақыт... («Үйіме»)

Сөз мәнін өңдендіре өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты айқындай, ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау, сөйтіп, суреттеліп отырған заттың не құбылыстың мағынасын үстеу мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейтуді метафора деп атаймыз [3, 219 б.]. Пейзажды бейнелеуінде метафоралар мол қолданылады. Мысалы:

Ақ қайың – үкілі орман жайған қанат,
Сыңсиды жыр тартқандай айдан ғажап.
Жүректей тынбай соққан тар кеудеде,
Тулайды бура толқын жардан құлап... («Ақ қайыңдар аралы»)

Метафора ақ қайыңдар аралына сипаттама беріп тұр: үкілі орман, қанат жаю, бура толқын, тар кеудеде соғу, т.б. Ақынның шеберлігі – ерке Есілдің табиғатын Ақ қайыңдар аралына айналдырады.

Ерке Есіл Арқа аруы сылдыр қаққан,
Тентектік мінезі бар тезге батқан.
Ақ төсін таңғы арайға аймалатып,
Меруерт күлкісімен қырды оятқан... деген өлең шумағында ерке Есіл, Арқа аруы, тентек мінез, ақ төсін аймалатқан, меруерт күлкі, қырды оятқан деп табиғаттың бөлшектерін метафоралайды.

М. Қанғожинның өлеңдеріндегі ұлттық-мәдени құндылықтарды көрсететін концептінің бірі – «табиғат». Оның концептілік ұғымы - табиғатпен байланысқан халық өмірін, тарихын, шаруашылығын бейнелеу.

Ақ қайың атырабы – оқалы орман,
Бойына бауыр басып бабам қонған.
Кереге-уық жонып құба талдан,
Алысқа көз жүгіртіп, ойға шомған...
Тербетіп бойындағы тіршілікті.
Ағының алға асулап өршіпті.
Жағаңнан ер Қосайлар жауын қуып,
Құлшынып қызыл жарға ту тігіпті... («Ақ қайыңдар аралы») деген өлең жолдарынан оқалы орман, бауыр басу, құба тал, ойға шому, тіршілікті тербетіп, ағыны асулап өршу, қызыл жар сияқты метафоралар - табиғаттың адам өмірімен, деректі-дерексіз ұғымдармен, ақындық шабытпен салыстырыла берілген көркемдік ерекшелік.

«Пейзаж – табиғат» деп жоғарыда айтылды. Ендеше «дала», «күн», «ақ қайың», «ауыл», т.б. концептілермен, адамның әрекеттеріне ие табиғат құбылыстарымен астасып жатады.

Күн шықты ерке,
Желбіреп алтын айдары.
Шашылып ақық –
Құйылып сәуле ақ қарға.
Ілініп жақұт –
Қыраулы тылсым бақтарға
Керіліп, жайнап,
Ақ дала жатыр шалқайып... (Ауыл таңы) жолдарында күннің алтын айдары, құйылған сәуле, тылсым бақтар, ақ дала, керілген, жайнаған ақ дала сияқты пейзажды метафоралар жансыз заттарға сипаттама беріп, дала мен күннің еркіндігін бейнелейді.

Қазақи бәз баяғы қалпында қыр –
Кең жайлау, қоңыр домбыра, салқындап жыр...
«Балықтым» күн қондырған айдынына,
Сұлудың жанарындай жарқылдап тұр... («Кеудемнен жаным тулап атып шығар») өлең жолдарында «қазақи қалпында тұрған қыр» - қазақ халқына тән қарапайымдылық, оның астарында молшылық, шексіздік, «кең жайлау» метафорасы - байлықтың, сұлулықтың, көркемдіктің бейнесі.

Арқаның қысы, қазақтың қысы – ақ қабақ,
Қалқыған орман – оранып алған ақ мамық.
«Уф!» еткен желмен төгіліп кетер күмістей
Даланы күйге кернемей қалай тоқтамақ?!
Мүлгіген қыстың сыры да маған танымал,
Онда бар әсем сұлулық адам табынар.
Онда күй бар, орманнан аулақ кетсең де,
Көңілің, шіркін, әуенін әр кез сағынар («Орман әні»). Өлеңде автор қыс мезгілін бейнелі сипаттауда «Арқаның қысы», «қазақтың қысы», «даланы күйге кернеген мезгіл», «адам табынар әсем сұлулық бар мезгіл» деп, стереотиптік танымда бейнелі тұрғыдан суреттейді.

«Тағы да көктем келді» деген өлеңінде ақын бұл мезгілдің өзіндік ерекшелігін адамның көңіл-күйімен байланыстыра, сындық бейнені тудыратын, әлемдік бейнені танытатын абстрактылы ұғымдарды нақтылауға көмектесетін сөз орамдарымен береді.

Тағы да көктем келді, көктем келді,
Құлпыртып, думандатып көк пен жерді...
Көтеріп Жеңіс туын желбіретіп,
Көктем келді көңілді елжіретіп...
Алғаш рет биыл күн күркіреді,
Қырдың қызыл гүлдері дүркіреді...

М.Қанғожинның өлеңдерінде пейзаждық метафоралар сындық белгіге ие табиғат құбылыстарын бейнелейді: балдай үн, күміс сылдыр ән, ақ жауын, құдіреті күшті көктем, ару көктем, ақ толқындар, қара орман, т.б.

Есілім ағып жатыр сәніменен,
Балдай үн, күміс сылдыр әніменен.
Астында ақ жауынның қайыңдар да,
Шомылып, жапырағы ойнап мәніменен... («Кеудемде жаным тулап атып шығар»)

Адамның іс-әрекеттеріне ие табиғат құбылыстарын бейнелейтін метафоралар да молынан қолданылады: ойындар қуған, балықтың тебінуі, балықтың ойнауы, сезімді тербеу, ой қозғау, жүректі ойнату, қиялмен сырласу, жыр қуалау, т.б.

Жүзімнен сипап желің де,
Балығың ауда тебінді.
Тербейсің қалай сезімді?!
Балықтым, менің Балықтым... («Балықтым»)

М.Қанғожинның «Қызылжарым – қымбатым» атты өлеңдер топтамасында күйбіңсіз тіршіліктің, Солтүстік Қазақстан облысы орталығының, Есіл өңірінде орналасқан қаланың асқақтатқан символы ретінде көрінетін негізі - Қызылжар қаласының, өңірінің табиғатын метафоралар арқылы бейнелейді.

Арқаның жүрегі деп лүпілдеген,
Тыңдаймын тынысыңды әр күнде мен,
Қызылжар мәңгі жастық жәрмеңкесі,
Жағалай жасыл орман желкілдеген.
Ту тіккен Абылайдың Ақ ордасы,
Өнердің сан салалы «қағыбасы».
Шаттанам, Қызылжарым, болғаныма
Өзіңдей сұлу шаһар бел баласы («Қызылжарым – қымбатым») деген өлең жолдарында арқаның жүрегі, лүпілдеген жүрегі, жастық жәрмеңкесі, Ақ орда, сұлу шаһар, ту тіккен Абылай деген метафоралар еңсесін көрсететететін, үміт, сүйініш, арман сияқты мағыналарды білдіреді.

Сонымен бірге, табиғатты сипаттауда сөз мағынасын құбылтудың үлгілерін беріп, айтпақ ойының әсерін күшейту мақсатында сындық мәндегі сөздерді көп қолданады.

Күміс көл, айбындым, аяулым,
Суыңа қойған ба бал қатып... («Қараағаш»)
Күмбірлей ме, естимін қоңыр үнді
Тәтті әуен бойды алып балқытатын,
Бабамның еске салып мол мұрасын... («Ауылды сағынғанда»)
Өмірдің алтын оттарын,
Лаулатам сенде әр уақыт... («Үйіме»)

Автордың күміс көл, алтын оттар, меруерт күлкі, күміс орамал, алтын ұя, күміс қар, тәтті қиял, үкілі орман, бура толқын, қара орман, ақ жалды арна, бала қайың, көк Есіл сияқты образды метафоралары да өлеңдеріне стильдік ажар беріп, әрлендірген.

Сонымен, табиғат лирикасындағы пейзажды бейнелер – өз алдына жеке концептілік құрылым жасайды. Оны жасауға қатынасатын бірліктер – табиғат құбылыстары, адамға тән

қасиеттердің жан-жануарларға, жансыз заттарға ауысуын білдіретін метафоралар. Олар Мұталап ағаның өлеңдерін құбылтып, кестелеп, құлпыртып тұр.

Табиғат суреттерін көркем сөзбен кестелі сала білетін ақын-жазушыларымыз табиғат, тіршілік пейзаждарын нақты өмірдің көріністерінен дәл бере алады.

Уақыт, ақын-жазушылар танымы күрделенгеннен кейін, ой мен тіл көркемдігі дамыған тұста, жоғарыда келтірілген мысалдардан олардың өзіндік шығарма тілінің ерекшелігін аңғартатын метафораларына куә болып отырмыз.

Жауып жатыр жапырақтар жалтылдап,
Күзгі леппен дем алады алтын бақ.
Ойға батқан әлденеге ақ қайың
Жапырақсыз тұр, әнеки, қалтылдап.

Күні кеше шілде өткіздік бәріміз,
Келіп қапты-ау қоңыр салқын кәрі күз.
Ыдырадық жел айдаған ақ бұлттай,
Бір белестен әрі біз (Е.Асқаров, «Жауып жатыр жапырақтар жалтылдап...)

Күзгі леп, алтын бақ, ақ қайың, қоңыр салқын кәрі күз, жел айдаған бұлт сияқты метафоралардың мағынасы контексте ғана ашылып, ақынның түйсінуімен сабақтастырылып күрделі дүниелерді береді.

Ат құлағын көрсетпейтін ақ боран,
Есігі мен әйнегі жоқ қақпаған.
Ақшам түспей ақ боранды жамылып,
Алып-ұшып саған қарай аттанам.
Көңілім бір ұлып тұрған боран,
Өртенемін, жаным, саған бара алман (Е.Асқаров, «Қызылжарда биыл тіпті қар қалың).

Өнер иесінің дүниетанымдық қабілет парасында міндетті түрде табылуы тиіс жіті назар, өмір құбылыстарын бақылағыштық қасиет осылайша адам мен табиғаттың бір-біріне деген зор ықыласына мегзей, рационализм шектеулеріне көнгісіз айрықша шығармашылық құбылысты бейнелейді.

Туындыларындағы пейзаждық суреттемелердің көркемдік қызметін екі түрлі қарастыруға негіз бар. Біріншіден, пейзаж – шығармадағы сыртқы әлем көрінісі ретінде шығармашылық тұлғаның дамуына әсер етуші фактор. Айналадағы орта құбылыстары әсерінің эмоция арқылы психикаға енуі адам рухани мазмұнын түрліше сипатта өзгеріп отырады. Осылайша, әдеби шығармада аталмыш тұлғаға тән дүниеқабылдаудың әсершілік қасиетін суреттеу кеңістік көріністерімен байланысты келеді. Сондай-ақ, сыртқы ортада орын алған көріністер, құбылыстар шығармашылық тұлға үшін көркемдік материал болып табылатыны да сөзсіз. Екіншіден, пейзаж шығармашылық тұлғаның ішкі психологиялық көңіл-күй ауанын жанама мегзеу түрінде бейнелеудің бірден-бір тиімді түрінде бейнелеудің бірден-бір тиімді тәсілі болып табылады.

Әдебиет:

1. Нарымбетов Ә. Қазақ поэзиясындағы дәстүр тұтастығы. -Алматы: Жазушы, 1981; 4-бет, 260 бет.
2. Қалиев Ғ. Тіл білімі терминдерінің сөздігі. –Алматы: Сөздік -Словарь, 2005. -350 бет.
3. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, 2007. – 452 бет.
4. Қанғожин М. Өлеңдер мен поэмалар. –Петропавл, 2007. -664 бет. -472 бет.
5. Солтүстік Қазақстан// №5, 16 мамыр, 2007. -5-6 бб.

ӘОЖ 81

ЖАН-ЖАНУАР АТАУЛАРЫНАН ТУЫНДАҒАН КЕЙІПКЕР АТТАРЫ

Жақсылық Ж.Ж., Хамзина Г.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Зооним (zoo гр. “жануар”+onim.атау) – жан - жануар аттары. Ономастикада зоонимдер туралы қорғалған еңбек болғанмен, зоонимика сатира мен юмор жанры тұрғысында тілтанудың арнайы зерттеу нысаны болған емес. Шетел, орыс лингвистикасында зоонимдерді **гиппоним** (жылқы), **киноним** (ит), **орнитоним** (құс), **инсектоним** (жәндік) т.б деп жіктеп, арнайы зерттейді. Жан-жануар, аң - құс, құрт - құмырсқа атауларынан жасалған жалқы есімдер **зоофорлық аттар (ЗА)** деп аталады [1, 60].

Метафоралану, яғни еркін сөз тіркестері мағыналарының нақтылығы, олардың біріншілік – номинативтік мағынасында қолданылу жиілігінің жоғарылылығы. Ғалым В.П.Жуков тілде жиі қолданылатын адамның дене мүшелері аң-құс, мал, құрт-құмырсқа, құс, азық-түлік, киім-кешек, ыдыс-аяқ т.б атаулары метафораланады дейді [2,96]. Бұл топтастырудан шығатын түйін: кейіпкер аттарының уәжділігі тікелей адам факторына, өмір сүріп отырған қоғамдық ортасына, сол ортада қалыптасқан салт-дәстүрге, наным-сенімге байланысты жасалғандығын дәлелдейді.

Төрт түлік мал – халықтың күнкөрісі, тұрмыс-тіршілігі: “кисе-киім, жесе-тамақ, ішсе-сусын, жүрсе-көлік” болған, қазақ малдың үстіне мініп келе жатып құлағанда: Ұлы жазушы М.Әуезов: “У казахов метафоры чаще всего связаны с животным миром (что так резко выражено в народном орнаменте), а узбеки культивируют мотивы, связанные с растительным миром”,– деп ұлттық ерекшелікті айқын көрсеткен.

Расында, төрт түлік мал халықтың барлық жан-дүниесін, ойлау жүйесін, психологиясын, тілін “жаулап алған”. Халық жылқыны - желден, түйені - сордан, сиырды - судан, қойды - оттан жаралған деп есептейді.Төрт түлік мал қазаққа қандай қадырлі, қымбат болса, “бес саусақ бірдей емес” дегендей, сүйкімсіз адамның түсін, сиқын, жақсы-жаман мінезін, қылығын айқындап көрсету үшін, оны малдың мүшелерімен, мінезімен салыстырады, әртүрлі теңеулер жасайды.

Лексикалық мағынаның негізгі бөлігі – денотаттық компонент. Шындық болмыстың құбылыстары және адам санасындағы идеалды құбылыстардың өз ұғымы болады. Осы заттар мен құбылыстарды семасиологияда денотат деп атайды, ал реалды заттар әлемнің сөзбен байланысын денотаттық фактор дейді. Деноттатық компонент шындық болмыстағы заттың атауға айналуынан, санада кез-келген заттың, оның бір пішіні, қасиеті арқылы бейнелеуінен қалыптасады. Бұл макрокомпонент өзгермелі, икемдік бейімделгіштік қасиетке ие болады. **Денотат** дегеніміз – бір сөзді айтқанда, ойымызға түсетін ұғым, не соның белгілері. Мысалы, мөңіреу - сиырға, шөгу – түйеге, маңырау – қойға, кісінеу – жылқыға, қытқыттау – тауыққа, мияулау – мысыққа тән. Сөз мағынасының денотаты біздің зерттеуіміздегі ЗА-ға мәселен, сиыр, түйе, ешкі, қой т.б. тікелей қатысты. Сондай-ақ сигнификаттық (лат. significatum - “таңбалаушы”) [3,329] мағына ұғыммен, ойлаумен байланысты.

Қой атауымен келген ЗА: (12) *Қозыбақ, Қозытай, Қозыбағар, Қойбай, Қойбағар, Қойсұлу, Қойтеке, Қойшы, Қойболды, Қошқар, Торымбике, Ісекбай*.

Қой – табиғатынан ыстық - суыққа төзімді, жуас, момын мал, қайда айдаса да көнеді, осы қасиеттерін ерте аңғарған халық “қойдан қоңыр” деп бағалаған. Қой атауымен байланысты жасалған зоофорлық аттардағы сигнификаттық мағына – *жуастық, көнбістік, момындық.*

Ешкі атауымен келген ЗА: (10) *Ақтуша, Ешкіайдар, Ешкібас, Ешкібағар, Ешкікөз, Ешкіауыз(ов), Текекөз, Тоқалешки(ева), Тышқақ (лақ), Шыбыш* т.б. Мұндағы сигнификаттық мағына: *шыдамсыздық, жеңілтектік, күйгелектік, сабырсыздық.*

Ешкі – қойға қарағанда еті аз, жүні қылшықты, ыстық-суыққа шыдамсыз, ықтағыш мал.

Ешкінің сыртқы жүрісіне қарап, оны ұшқалақ, жеңілтек мал деп есептейді. Жақтырмағанда әсіресе әйел адамдарға “ешкідей шошаңдама”, “лақтай секеңдеме”, “шыбыштай шыбжыңдама” деген тыйым сөздер айтады.

Сиыр атауымен келген ЗА: (11) *Ауқау(ов), Бұзаубақ, Бұзаутамақ, Бұқабаев, Бұқамойын, Бөртебаева, Өгізхан, Сиырбағар, Сиырбаев, Танабике,Зеңгібаба..* Сиыр – отырықшылыққа байланысты пайда болған мал, айдағанға онша көнбейді. Қылығы қыңыр адамды “сиырмысың”, “сиыр сипағанды білмейді” деп сөгеді. Мұндағы ассоциация – *қыңырлық, надандық, топастық* Ежелгі грек елінде әйел құдай Гераны сиырдың бейнесінде қабылдап табылған. Ғалым Ф.И.Буслаевтың айтуынша: “”ертеде көне санскрит тілінде жерді, сиыр мағынасында ұғып, оны өгіз-го – (гау) деп атаған. Орыс тілінде: говядина- сиыр еті, неміс тілінде – gow (гау), гот тілінде – gobi (гови), қазақ тілінде – ау-қау (аухау) болып айтылған [4,15].

Жылқы атауымен келген ЗА: (25) *Ақбозов, Аткелтір, Бестібай, Дөненқырт, Жорғабай, Жұлқар(тісі), Көкшолақ, Көкбайтал(ов), Мәстек, Құнанқырт, Нарбалақов, Саңлаққали, Саршолақ, Саяқбай, Сәуірік, Пырақбаев, Тайбұғақов, Тайшабаров, Тайқара, Тайқасқа, Тайтері, Тайлыаяқ, Тайтұяқ, Тебеген, Тарпаңбай* т.б.Жылқы – көшпелі халықтың қадірлі, қастерлі пір тұтатын малы. Әсірісе дүлдүл пырақ, арғымақ, жүйрік ат, тайпалған жорғаны ерекше бағалаған. Жылқыға байланысты жасалған ЗА-дың басым көпшілігі жағымды мәнге ие юморлық кейіпкерлер болып келеді. Жылқыдағы денотаттық (лат. denotatum– “белгіленуші”) мағына – *албырттық, асаулық, шалкестік*.

Түйе атауымен келген ЗА: (17) *Ақтайлақ, Атанбек, Бозтайлақ, Бошалақ, Бозінген, Бозымгүл, Боздақ, Бура, Жүзтайлақ, Қоспақ, Нарпатша, Наркескен, Нұқатан, Інгенбай, Ойсыл, Өркеш, Түйебағар.* Түйе – шөлге төзімді, көш - қонның көлігі, көш керуені, “дала кемесі” атанған. Түйенің асыл тұқымдыларын нар, мая, жампоз деп атайды. Нар – жалғыз өркешті, асыл тұқымды түйенің ірі түрі, *күштілік, мықтылық, батылдық, қажымастықтың* символы. Қоспақ – айыр түйемен нарды будандастырудан алынған түйе тұқымы. Батыста жиі қолданылатын бураның бір түрі. Орал өңірінде ақылсыз, ақымақ адамдарды қоспақ деп атайды. Қоспақ басқа түйелерге қарағанда самарқаулау қозғалады. Түйеге тән денотаттық мағына – *жуастық, адуындық, самарқаулық, жалқаулық.*

Үй жануарлары аттарынан жасалған ЗА: (30) *Ақкүшік, Арсалаң, Барақ, Доңызқұл, Домбай, Есекбай, Итаяққұлы, Иткүл, Итбай, Итқара, Итқұл, Итбас, Итемген, Иткөз, Иттұмсық, Итуахи, Итбақбас, Күшіген, Күшікбала, Күребай, Көпек, Төбет, Үрген, Құтпан , Қызылтазы, Құмай, Тазыбайдың Қаншығы, Шошқа(евич), Тайқар.*

Коннотация бойына мазмұн құраушы стилистикалық, бағалауыштық, эмоционалдық-экспрессивтік қосымша мағлұматтарды сіңіреді.

Бейтарап лексикадан гөрі экспрессивті бояуы басым лексика анағұрлым күрделі мағыналық құрылымға ие, өйткені ол семантикалық құрылымның «қосымша» макрокомпонентінен жасалған коннотативті семантикаға қатысты. Экспрессивті бояуы бар мағынаның тағы бір ерекшелігі – экспрессивтік әсер лексеманың ішкі формасында немесе сөздің ерекше мағынада қолданылуында.

Қазақ есімдерінің тарихына жан-жақты этнографиялық талдау жасаған ономотолог-ғалым Т.Жанұзақов: “Қазақтың ен даласы мәдениет пен тіл бірлігі, әдет-ғұрып, салт-сана тұтастығының негізі. Мыңдаған кісі аттары түрлі әдет- ғұрып, салт-сана, наным-сенім, жол-жоралғы дәстүрлерге байланысты қойылып отырған. Мысалы Итбай, Итбас, Күшік, Барақ деп ат қою дәстүрге айналған.

Қазақ ұғымындағы “итжанды мықты, жаны сірі адам” деген түсінік ертеден келе жатқан ит атын қою ырымымен байланысты болса керек. Мұның негізі сыры итті тотем ретінде қастерлеуден туған болар деп түсіндіріп [5,45], тіліміздегі адам есімдерінің атауының сырында ұлттық ұғыптардың жатқанын дәлелдейді

Ит – “жеті қазынаның бірі”. Адам секілді оның бойында жақсы да, жаман мінез табылады. Жақсысы: сенімділік, шыдамдылық, табандылық. Жаманы: сатқындық, жалтақтық, жарамсақтық. Халық иттің қасиетін басқалардан анағұрлым көп білгендіктен, итті ауызға

бұрын алады. **Итуахи >** *ит + уа+хи* дейтін одағай сөздердің бірігуінен жасалған. Итуахи аталуы кейіпкер атынан баяндалады: "Иттей боп дем алған екенсің. Иттің құлағына алтын сырға, мен өзі сөз арасында итті атамасам тұтығып, ақылымнан адасып қалатын секілдімін. Мұның бәрі – жүйкенің иттей боп жүдегені деген сөз"[6].

Ұлы ақын Абай өзі жақтырмаған нәрсесін "ит" деп атаған. Шетелдік киногер Б.Бордо айтқан екен: "Адамдарды тани түскен сайын иттер туралы ойлаймын". Тілімізде бейпіл ауыз адам туралы "аузынан ақ ит кіріп, қара ит шықты" деген сөз бар. Жыл туралы бір мәліметте ит жылының әр түсті иеленетіндігі: 1994 жылы – көк ит, 2006 жылы – қызыл ит, 2018 жылы – сары ит, 2030 жылы – қара ит деп жазылыпты. Белгілі сатирик С.Кенжеахметовтің итке байланысты сатиралық туындысында итке байланысты қойылған кейіпкер аттары бар. "Бұл қатынның шешесі итжерік күйінде ит жылы туыпты. Кіндігін Итбайдың кемпірі кесіп, Итемген шал атын Иткүл қойыпты" [7,11] .

Итжеккен деген кейіпкер атының семантикасын талдар болсақ, итжеккен «алыс, ұзақ жер» мағынасын білдіреді. Сөздің пайда болуына Қиыр Шығыста, Чукоткада тұратын халықтардың көлік ретінде ит жегетіндігі уәж болса керек. Халық танымында «ит» семасы алыстықпен, қашықтықпен тікелей байланысты.

Барақ есімінің алғашқы мағынасы көне түркі тілінде „сабалақ, жүндес, аңшы ит" дегенді білдірсе, қазіргі тілімізде „барақ ит" деп сол күйінде қолданылады.

Оның шығуын көне дәуірдегі төтеммен байланыстыруға болады. Алайда антропоним ретінде туынды мағынасы басты назарда ұсталады. Соңғы ғасырларда тарихта болған Би Барақ, Барақ хан, Барақ сұлтан, Көкжал барақ секілді адамдардың атағы басым түсіп, бұл аттың әуелгі *ит* мағынасы солғындап, жақсы мағынаға ауысқан. Қазақ ұлтының итке деген танымдық көзқарасы, ит психолгиясын бүге-шүгесіне дейін білетіндігін және оны ақиқат бағалай алатындығын дәлелдейді.

Есек – бойы аласа, құлағы ұзын, еті мен сүті арам, күші адал жануар. Оның жалпы халыққа танылған негізгі қасиеті – етінен ет кесіп алса да селт етпейтін, қасарысқан қырсық мінезі. Ақылы келте, ойланбай іс істейтін ақымақ, топас кейіпкердің аты мен заты үндесіп тұр. Қазақ жануардан құлағанда, "түйе - шудасын, жылқы - жалын, сиыр - мүйізін, есек - тұяғын төсейді" [8,80] дейді. "Есекбайдың құдай арамдығына атан түйе батып кететін түпсіз жылым етіп жаратқан. Оның үстіне оған шібіштің құйрығындай шолтаңдап тыным таппайтын тіл берген"[2].

Қазақ ұғымында есекті *ақымақ, топас, шалдуар* деп менсінбей қараса, үнділер есекті қожасына берілген дос ретінде санайды. Халықтық тілде «есек» сөзі – бойы аласа, құлағы ұзын, еті мен сүті арам деп есептелетін жылқы тұқымдас көлік ретінде жұмсалатын жануар. Адамның мінез - құлқына байланысты *есек дәме*, *есек құрты мұрнына түсу*, зәңгі есектей аңқылдау тәріздес тұрақты тіркестер тілімізде қолданылады,"есектен құлағанның емі жоқ" дейді.

Құмай <Құмай сөзін көктүріктік Ұмай есімімен байланыстырып жүргендер де бар. Бүкіл түркі жұртында жер ана Ұмай – шаңырақтың киесі деп ұғынылады, "Ұмайқа табынса, оғул болур" [9,5] Қырғыздарда ұмай деп аталған ою-өрнек үлгісі бар, мұндағы ою-өрнек құс бейнесін елестетеді екен. Расында да, қырғыз келтіріміндегі Ұмай – ертегілік құс. Мифтик құмайдың түп ана сипатына ие болуына қарағанда оның Ұмаймен сабақтас болуы жоққа шығарылмайды. Ал түрікпендердегі Хумай – өзінің көлеңкесі түскен пендесіне құт-бақыт әкелетін мифтік құс делінеді. Парсы фольклорындағы Хумаюн, көне орыстық кітаби фольклордағы гамаюн құстарының бейнелері мен есімдері түркінің құмай бейнесі мен сөзінен өрбіген болар деп шамаланады. Парсы түсінігінде хумаюнның көлеңкесі түскен пенде бақытқа не патша тәжіне ие болады [10].

Түз аңдары атауынан жасалған ЗА: (26) *Айдаһар, Аюбай, Аюкен, Балпақ, Борсық Бөрігүл, Бөлтірік, Бөкен Арыстанович, Жыланкөз, Елікханов, Ешкіемер, Киікгүл, Көкжал, Көжек, Қоянгүл, Қоян Қорықпасов, Қодыкен Сусликкөз, Қоңырқұлжа, Таутан ,Төкеш Түлкібаев, Түлкібике, Түлкібақ.*

Қоянгүл <қоян+гүл. Мұндағы қоян – аң, гүл – антрополексема, яғни әйел атын білдіру үшін қолданылатын сөз. Қоян атымен келген кейіпкердің семасында қорқақтық бар. Қоянның

сыртқы пішіні: түсі көк, не сұр, бойы аласа, құлағы ұзын, көзі бадырақ, ерні жырық, өзі үркек, секең - секең жортады. Міне, осындай сыртқы белгілерімен бірге сыбдыр естілсе, жорта жөнелетін секемшіл мінезі қорқақтығын айқындап тұр.

Құс атауымен жасалған ЗА: (35) *Аққу, Әтеш, Бөдене Бұлдырықов, Бытпылдақ, Балапан, Дуадақ, Жарғанат, Жапалақ, Ителги(ев), Кекілік, Көкекгүл Күйкента(ева), Қаршыға Бүркіт(ов), Қораз Қоқиев, Қыран, Қырғигүл, Қызғышов, Қытқытбек, Құсбегин, Құсмұрын, Құрбек, Құзғынбай, Құтан, Сауысқан Сақұлақов, Тауықбике, Таутан,Тауықтөс, Торғай, Тырнабай, Үкітай, Үкісарықыз, Үйрек(ович), Шүрегей, Шүжетай, Шымшықбек.*

Қаламгер өз кейіпкерін сүмірейтіп суреттеу үшін мысқылдап, қағытып, мұқатуда түрлі әдіске барады, мәселен құс пен адам арасынан ұқсастық іздейді. Қазақ байғыз, жарғанат, қарға - құзғын сияқты құстарды түрлі қасиеттеріне қарай ұнатпайды. ЗА-дың семасында жағымсыз мағына басым.

Қораз Қоқиев < қоқи қораз – тілдік қолданыста әтеш деп те айтылады, екеуі де бір заттың атауы, номинативтік бірлігі бар дублет (фр. қос қабат) сөздер, ал сөйлеу барысында өзгешелігі бар. Қораз қоқиланады, "қоқ-қоқ" деген дыбыс шығарады. Түсіндірме сөздікте қоқилану *қыр көрсету, қодыраң, едіреңдеу, қораздану* ал қораздану *көкірек керу, менменсу, паңсыну* дегенді білдіреді.

Сөз төркіні парсы тілінің хорус - *әтеш,* хоруш – *айқай* дегеннен шыққан. Екеуі де бір құстың атауы, ал "сөйлеу процесінде қоразданып дейміз, әтештеніп демейміз" [11,115].Әтеш - мал-құстың бәріне қатысты еркектік ұғымын береді, ал қораз -тауықтың еркегі. Қораздың басқа тауықтан ерекшелігі – күн шықпай айқайлайды, шақырады, қышқырады. Осыдан тілімізде "тауықсыз да таң атады" деген мақал қалыптасқан.

Сатирик С.Жортанов бір кейіпкерін Қораз Қоқиев деп атап, былайша суреттейді: "Ешкіммен тілдеспейді, амандаса қалсаң, бас-аяғыңды тексеріп шығып, оң қолының сұқ саусағымен көзілдірігін көтеріп жоғары қарап тұрып "с-с..." деген болымсыз дыбыс шығарады. Көзілдірігімен бірге көтерілген танауы біразға дейін делдиіп тұрып алды"[12].

Халық даналығын жақсы білетін сықақшы қаламгерлер ат беру мәселесінде аң - құстарға тән мінез-құлықты, өз кейіпкерінің болмысы мен бітіміне сай аттар таңдай білген. Жыл басы тышқаннан – *Тышқанбай*; сиырдан – *Бұзаубас, Бұқабаев, Танабике, Сиырғали, Өгізбаев*; қояннан - *Қоянгүл*; жыланнан – *Жыланкөз;* жылқыдан – *Бестіайғыров, Жорғагүл, Жорғабай*; қойдан - *Қойбай*, *Қойбағар, Қойсұлу, Қойтеке*; мешіннен – *Маймыш, Маймақ*; иттен – *Айтақ, Итқұл, Итаяқ, Итбай, Итбас, Итқара, Итқарын, Итгүл, Иттұмсық, Итбақбас*; тауықтан - *Тауықбике*; доңыздан – *Доңыз.*

Жан-жануар әлеміне қатысты тілімізде сақталып келген түрлі ұғымдар, түсініктер, салт-дәстүрлер, қарғыс сөздерді ономасиология өрісте ЗА-ды этнолингвистикалық тұрғыдан қарастыру – "тіл қазынасын этнос болмысы тұрғысынан толық меңгеру, оның бейне бір тұңғиық теңіздей терең мағына-мазмұнына бойлай еніп, танып білу" [13, 20]. Осындай аң-құсқа біткен ерекше қасиет, қимыл - әрекет, түр- түс, тұлға, дыбыс, мінез халықтың дүниетанымында, болмысында қалыптасқан. Халық аузында:

"Түйе сеніп бойына,
Қалған ұмыт жылдардан.
Жатпа, қарап мойыма,
Тайма, именіп ділмардан", – деген шумақ жатталып қалған. Мұндағы: *түйе* - **тышқан**, *сеніп* – **сиыр**, *бойына* – **барыс**, *қалған* – **қоян**, *ұмыт* **- ұлу**, *жылдардан* - **жылан**, *жатпа* – **жылқы**, *қарап* **-қой**, *мойыма* – **мешін**, *тайма* – **тауық**, *именіп* - **ит**, *ділмардан* – **доңыз.** Халық сенімі бойынша, жыл қасиеттеріне байланысты адамдар да сондай қасиетке ие болады. **Тышқан** жылы туғандар – белсенді өмір сүреді, байлық-бақытқа ие болады. **Сиыр** – шыдамды еңбекқор болады. **Барыс** жылында туғандар – бірбет, өркөкірек мінезді болады. **Қоян** – жігерсіз, ұстамсыз. **Ұлулар** – байсалды, шешімді, мақсатына жету жолында қайтпайтын қасиетке ие. **Жылан** жылғылар – көреген, кемеңгер, жігерлі. **Жылқылар** – қызу қанды, тыз етпе, шатақ мінезді. **Қой** – момын, көнгіш, қарапайым. Мешін– ұқыпты, кейде сараңдық-қа бейім болады. **Тауық** жылғылар – еңбекқор, жайдары. **Ит** – мейірбан, ынталы. **Доңыз** жылында

дүниеге келгендер ұшқалақ, жеңіл мінезді болады деп айтылады. Ертеде түркі көсемдері қадірлі де ұлы қолбасшының бойынан аңдарға тән он түрлі қасиеттің табылуын талап еткен екен. Ол қасиеттер: бөрі, көкжал, арыстан – батылдық, қабан – қажырлы, аю, түлкі – қу, бит – қан сорғыш, жылан – улы, піл – күштілік.

Сатириктер назарынан су жыртқыштары (*Киттей, Шортан, Жайынауыз, Жайынгүл, Бекіре*), ұсақ балықтар (*Лақа, Шабақ*), қос мекенділер (*Айбақа, Бақа, Бақыш, Тістібақа, Шаянбек, Сары Шая*), қан сорғыштар (*Биттей, Бүрге, Сүлік, Сонашгүл, Сіркегүл, Таскене*), *Көбелек(ов), Инелік*, *Заршыбын* тәріздес зоонимдер тыс қалмаған. Жер бетінде аң-құстың түрлері жүз -мыңдап саналғанымен, сатира мен юморда кейіпкер ретінде зоонимдердің **100**-ге жуық түрі қолданылыпты.

Әдебиет:

1. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва, 1988. -192 с.
2. Жуков В.П. Русская фразеология. - М., 1986. – 310 с.
3. Тіл білімі сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1998. – 544 б.
4. Талжанов С. Аударма және қазақ әдебиетінің мәселелері. – Алматы, «Ғылым», 1975. – 286 б.
5. Жанұзақов Т. Ономастикадағы жергілікті тіл ерекшеліктері // Қазақ диалектологиясы. – Алматы, 1965. – 1- шыг. -193-200б.
6. Әубәкіров О. Бір дорба ән. – Алматы, 2002. -182 б.
7. Кенжеахметұлы С. Итшілеу. – Ара, 2003, 3, -11 б.
8. Мұқанов С. Халық мұрасы, 15-том. – Алматы, 1979. - 380 б.
9. Қашғари М. Түбі бір түркі тілі. – Алматы, 1993. -245 б.
10. Мифы народов мира. – М, 80. 672-стр. том I.
11. Қордабаев Т. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Рауан,1991. – 256 б.
12. Жортанов Е. Тегін емес // Күлкі қоржыны. – Алматы, 1993.
13. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. –Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 бет.

ӘОЖ 81

С. ШАЙМЕРДЕНОВ ТУЫНДЫЛАРЫНДАҒЫ ҚАЙТАЛАМАЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Жангудина А., Хамзина Г.С., ғылыми жетекшісі:ф.ғ.к., доцент
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Жалпы өмірде адам өзінің көңіл-күйін, сезімін тіл арқылы байқатады, басқа адамның сезіміне тіл арқылы әсер етеді. Мұны жеткізу үшін түрлі амал-тәсілдер қолданылады. Осындай амал-тәсілдердің бірі – қайталамалар. Әдебиеттанушы ғалымдар қайталамаға анықтамалар, тұжырымдар берген. Қайталамалардың тілдік табиғаты жайлы академик Б. Отаралының еңбектерінде айтылып, қайталамалардың стильдік қызметі талданады [1, 5 б.] Қайталамалар тілдің көркемдегіш тәсілдерінің бірі болып табылады. Олар ауызекі тіліне тән және халық ауыз әдебиетінен келе жатқан амал. «Қайталама оқырман мен тыңдаушыға эмоционалды әсер етіп, оның назары сол қайталанған элементтерге ауады, әр түрлі деңгейде олардың мағыналары түсіндіріледі, айтылар ой өрбиді, қайталанған сөздің экспрессиясы күшейеді, текстің мәнерлілігі айқындалады, ерекше ритм туғызылады. Сөз зергерлері бұл әдісті психологиялық суретті тереңдету үшін де қолданады» [1, 11 б.] деген пікірі дәлелдейді. Фонетикалық, морфологиялық, лексикалық, синтаксистік қайталамалар көркем шығармаларда ойды нақтылап, әсер туғызып, мәтін түзу қызметін атқарады. «Шығарма тілін көріктеуде қайталама құбылысы – өте ұтымды, әсерлі тәсіл қатарынан табылады. Ол - стильдік категорияға жатады. Қайталаманы суреткер көркем тексте әр алуан стильдік мақсат көздеп жұмсайды» [2, 92 б.].

Әдеби тілдерді ажарлаумен, құбылтумен қатар, керек жағдайда айшықтай білген жөн. Әдеби тілдің әсемдігі ғана емес, әсерлілігі үшін де әжептәуір қажет тәсіл – айшықтау, яки фигура (лат. figura – келбет, бейне) – сөз тіркестерін дағдылы синтаксистік қалыптардан гөрі

өзгешелеу ораммен, айрықша айшықпен құру. Мұндағы мақсат біреу-ақ – сөздерге ерекшелеп, екпін, тыныс беру, сөйтіп, олардың оқырмандарға әсерін күшейту.

Айшықтаудың (фигураның) түрлері көп, біз солардың бірнешеуін ғана мысал ретінде ұсынамыз.

Айшықтаудың бір түрі – қайталау сөз әсерін күшейте отырып, оқырман назарын айрықша аударғысы келген нәрсені не құбылысты бірнеше мәрте қайталап, айтар ойды, ұқтырар сырды мұқият сіңіре түсу.

Алдымен, бұдан бұрын фигура аталып келгенін, сөзге ерекше леп, екпін, тыныс беру арқылы оның оқырманға тигізер әсерін, тәсілін айтамыз. Әрине, өзге тәсіл сияқты, бұның да біраз түрлері бары мәлім. Енді жазушының осыларды қалай қолданғанын қарастырмақпыз.

Қайталау. Бұл да бұрын осылай аталғанымен, кейін қайталама деп аталатын болды. «Қайталама дегеніміз – бір сөздің (не тіркестің, не сөйлемнің) бір сөйлемде не абзац, шумақ сияқты микротексте қайталанып қолданылу тәсілі».

Қайталаманы суреткер көркем тексте әр алуан стильдік мақсат көздеп жұмсайды. «Сөздің, сөз тіркесінің немесе сөйлемнің, немесе дыбыстың, дыбыс тіркестерінің қайталануы – дүние жүзіндегі брлық тілдерде кездесетін құбылыс, стилистикалық тәсіл, айшық».

Әдеби теорияда қайталаудың жай, еспе түрлері болатыны айтылып, поэзиялық шығарамалардан, мысалдардан келтіріледі. Ал прозалық шығармаларда, негізінен, қайталанатын сөздер сөйлем басында, аяғында не ортасында З. Қабдолов ағамыздың сөзімен айтқанда, әрбір ой ағымның басында не соңында, яғни анафора, эпифора ыңғайында қолданылады екен.

Жазушы қаламынан туған қайталамалар шығарманың стильдік бояуын арттырып, кейіпкер сезімін жеткізуде, ойды образды түрде бейнелеуде ұтымды қолданылады.

Көшіріп алмаңдар, көшіріп алуды кім білмейді. Бірінші кластың баласы да көшіре алады. Адам қабылдаушы, еліктеуші ғана емес, адам жасаушы, адам тудырушы. Бұл жағынан өрмекшіге де ұқсап қаламыз. Өрмекші сілбесін әмәнда өзінен шығарады ғой. Өз ісің өзіңе тән. Өзіңнен тартатын боласың. Сен ешкімге де ұқсамайсың ғой. Рас па? – сәл езу тартты күлген қалпы жұрттың төбесінен асыра көз салып, қимылсыз сөйледі: - Дәл, тіпті ата-анаңа да түгелдей ұқсамайсың. Сенің ісің де ендеше ешбір жанның ісіне ұқсамауы дұрыс. Ғылым мен искуствода творчество деп, міне осыны айтады. Творчество ғылымның дем-тынысы. Жұрт аталған тақырыпты бөлісе бастады («Инеш», 57-б.).

Инеш бір нәрсені жақсы көрсе де, жек көрсе де, бірдемеге разы болса да, наразы болса да күрт біржола барымен кетер еді. Оның бұл мінезін Майқан жақсы білетін. Дәл қазір қыздың сондай бір қалтқысыз разылықпен ұстарадай өткір сезім үстінде тұрғанын ол бірден байқады («Инеш», 123-б.).

Жоғарыда көріп отырсаңыз, мысалдардың алғашқы тобындағы қайталамалар түгелдей етістіктерден болып, баяндауыш қызметінде жұмсалып, сөйлемді тиянақтап тұр. Ал екінші топтағы мысалдар да баяндауыш қызметін атқарып тұр.

Алда сансыз адыр-белестер жатыр. Сан заман, меңіреу тыныштық пен ойнақы сағымға, өкпек жел мен ақдолы боранға мекен болған бойкүйез адыр-белестер. Сол бір адыр-белестердің кеудесін кесіп, әры асқан қос рельс алдағы күндей алысқа созылып кете береді. Уақыттай шапшаң жылжып пойыз келеді. Болат жолдың иірім бұрылыстарында жыланша ирелеңдеп, әлсін-әлі тау жақпарларына сүңгиді. Әлсін-әлі жазықтарға шығып, көсілте тартады («Инеш», 13-б.).

Бұл топтағы мысалдар − анафоралар. Бұлардың алғашқы сөйлемі **сансыз** сөзі қайталанып тұрса. Ал екінші **адыр-белестер** сөзі қайталанып келеді. Мұндағы қайталамалардың екеуі, яғни адыр-белестер және әлсін-әлі сөздері − қос сөздер. Сансыз сөзі сын есім орнында жұмсалып, пысықтауыштық қызмет атқарып тұр.

1. *Сол бір шыдамсыз тартқан көңіл ендігі кезеңде бар сезіну қасиетінен ада болып, бір кесек тас секілденіп, суына берген. Дәл кешегі күні, алақанын жайып, талпынған жас балаша желкектей бастаған көк жапырақтың орнында енді қазір бір қатерлі күннің өзіндей күрең тартып, үйім-үйім топырақтар жатыр. Соғыстан да қатты бір сойқан жүріп өткендей.*

Сондай бір сойқан Кәрім көңілін де алай-дүлей етіп кетті. Ол кеше ғана өз қолымен сеуіп, әрбір түбіне көп жылғы ойын, ізденуін бөлеп кеткен соншалық ыстық, енді бүліншілік жайлап алған бұл жердің қасірет келбетіне ұзақ қарап тұра алмады («Инеш», 110-б.).

2. *Енді бір күн де болған жоқ. Өтіп кеткелі тұрған бес жыл ішінде Инеш осы бір биік прическалы қызға жақындап келіп, жанына үңілген емес-ті. Тіпті ол туралы жақсы да, жаман да пікір болмаған. Күнде көрісіп жүрсе де, ізі суып үлгерген шамалы бір оқиғадай ғана ол бұған* («Инеш», 137-б.).

3. *Кең ұзын залдың басында шуласа сөйлеп, аумақта шоғыр топ тұр. Бір-екі рет есік ашылды да, ар жақтан бір қыз көрінді. Профессордың ренжіп жатқанын айтып, ақырын сөйлеуді өтінді. Бірер минутта дауыл саябырлады да, қайта көтерілді. Бір студент екінші біруге әлдебір шығарманың сюжетін айтып жатыр. Енді біреуі тілімдей қағазға кітаптың бір жерін асыға көшіреді. Ал ана бір көнетоз сұр пальтолы студент аласа бойлы сары фуфайкалы бала өңді студентке профессор жайын баяндауда* («Инеш», 142-б.).

Инеш оған тіктеп қарап еді, қыз бойына электр тоғы жүгіріп өткендей болды. Көптен биік тұратын осы бір адамның келбетінен ол өзіне деген айырықша бір жылылықты сезінді. Мына бір қорғансыз қыздың ерке жанына, ерке мінезіне пана боларлық жылылық. Тағы да қыз жүрегі дір етті. Кенет бойын қорқыныш биледі. Осы бір жылы келбет оны әлдебір тұңғиыққа тартып кетердей көрінді. Рахмет айтты да, тез басып сыртқа шықты. Кітапхана жақтан ду күлкі естілді («Инеш», 58-б.).

Жоғарыдағы мысалдарда бірінші, екінші, үшінші топтағы **бір және біреу** сөздері сілтеу есімдігінің қызметін атқарып тұр.

Прозалық мәтіндегі қайталамаларға тән ерекшеліктерінің бір мәтін көлемінде қайталама түрлерінің бір-бірімен тығыз байланысып келетін, кей уақытта оларды мынау лексикалық қайталама, мынау синтаксистік қайталама, ал мынау микромәтіннің қайталануы деп ажыратудың өзі қиындық туғызатындай айқын аңғарылады.

Дыбыстық қайталамалар. «Тілдің экпрессиялық сапасы белгілі бір дыбыстардың, фонемалардың, таңбалардың толық мәніндегі объективті қасиеті ретінде өмір сүреді... Тілдің өзінде дыбыс, форма, таңбаларға тән экспрессия болады», - деп жазса, қайталама проблемасын арнайы зерттеген ғалым О. Бүркіт: «Кез келген шығарма дыбыс арқылы жасалған сөздерден тұратындықтан, ең алдымен, фонетикалық тұрғыдан сипатталуы тиіс. Бірақ осы кезге дейін көркем шығарманың стилистикалық табиғатын тануда оның дыбыстық жағынан жергілікті дәрежеде назар аударылып жүрген жоқ», - деп [1, 48 б.] бұл саладағы олқылықты орынды байқаған.

Әдебиет теориясында дыбыстық қайталаудың ассонанс, аллитерция аталатын түрлеріне ертеден-ақ көңіл аударылып келе жатқаны мәлім. Біз енді зерттеген шығармаларымызда бұл құбылыстың қолданылуы сипатының қандай екеніне тоқталмақпыз. Мысалы:

Осы бір шағын бөлме қыздар мекені екені тазалықтан да, талғаудан да танылады. Жинақы жиналған үш кереует тұсына айшық кестелермен суреттер ілінген. Қарсы екі бұрышта үлкен этажерка. Сықай жиналған кітаптарды шаң баспаған. Осындағы бір қыз қолынан нәзік жаралған селдір кестемен жабулы көк тумбочка үстінде түрлі-түсті қалбырлар мен шағын шынылар. Солардың бөлме ішінде жұмсақ жұпар иісі тарайды.

Қауырсын қанат қатпаған балапан кезде қалқам деген бір ауыз сөзін қатты сағынатын сол бір үлкен адамның кескін-кейпі де жадында жоқ. Оралмас сапарға аттанар шағында кішкен Гүлшатын шақырып алып маңдайынан иіскепті де, жұбайына қарап:Қанаттыға қақтырма, тұмсықтыға шоқтырма, − депті («Инеш», 82-83-б.).

Көлденең келіп, көмейге тұрған, жан жүйеңді жалғыз сәтте іртіп жіберер от кесекті бар қайратын жиып күшпен кейін қайтарды да, қайыра Петергофка тартты. Адам бойындағы махаббат пен өшпенділік бір-біріне қайшы қасиеттер, дәл осы арада қолайын тауып, қайнаса құшақтасып болып тұтанып, өзінің жанды, аласапыран, жалқынды толқынын кекке суарып, сарбаз жүзін ойнатып жіберген («Инеш», 110-б.).

Инеш көзін жеңіл жұмып, Мәулен құшағына қарай құлай берді де, кейін секіріп түсті. Екі көзі жалтылдап машина зулап өтті. Қайта тыныштық басты. Әлгі бір сезімнен аумай,

Мәулен енді Инешті қолынан ұстап, өзіне тарты. Қыз күшсіз қарсылықпен білегін босатып алды. Қайта ұстамақ ниетпен Мәулен алақанын жайып, қайыра ұмтылды.

Келші бері, Инеш!

Инеш бір сәтке көзін жұмып, үнсіз тұрып қалды. Әлдебір құрсаулы ыстық, тынышсыз дүниенің ішіне енгендей, бұлқына бастады.

Инеш разылық белгісін білдіріп, бір сәт Мәуленге күле қарап қалды («Инеш», 115-б.).

Жоғарыда айтып кеткен мысалда **т** әрпі, **ж** әрпі, **ш** әрпі, **қ** әрпі, **б** әрпі, **ж** әрпі қайталану арқылы үндестік тауып тұр. Мұнда қатаң және ұяң әріптер қайталанып келіп, дыбыстық үндестік, әуездіктің, жалпы алғанда, бұл кісінің шығармасындағы дыбыстық қайталамаларда көбінде қатаң және ұяң дауыссыздармен байланысып келетінін байқауға болады.

Мұнда «Бұл тәсілдерге ден қойып, көбірек дыбыс қулап кетуден сақ болу керек. Ондай әрекет әдебиеттегі әшейін пішінді ғана жылтыратып, мазмұнды сұйылтып жіберуі ықтимал.», − дейтін ескертпелер есте болғаны абзал ғой дейміз.

Ал оқта-текте газет беттерінен, асабалар қоржынынан қылаң беріп қалатын анафорлық дыбыстық қайталамаларының оқырманға езу тартқызу, көпшілікті күлдіру мақсатында айтылып жүргені сөзсіз.

Мәселен, «Найзагер» сатиралық қауымдастығының мүшесі Батыр Қалмырзаев 5 әріптен басталатын тізімнің «А»-дан «А»-ға дейын деген бөлімінде «Алға бастың аруы Айсары арғы аптада азанғы автобуспен ауылына аттанамын Ана – анамыз аяап атастырса ,алақанымда аялаймын амандықпен ауылдағы ауылым» деп жазыпты (қысқартылып келтірілген)

Демек бұдан анафоралық қайталамалардың сөз ойқылығын ,әзіл-қалжың тудыруда да елеулі қызымет атқаратынын байқауға болады.Тағыда айтарымыз, жалпы жазушы дыбыстық қайталамаларында аллитерацяның басым екенін аңғардық. Бұлай болу себебі, сірә дауыстылармен салыстырғанда, дауыссыз көп екеніне байланысты болса керек.

Жинақтай айтқанда «Сөздер құрамындағы дыбыстардың бір-бірімен үндес болып жарасуы көз алдымызға бейне бір әдемі бояулардың құбыла құлпырған салтанатын елестететін сияқты. Және дыбыс неғұрлым мол қамтылып, олардың қайталануы айқын бола түссе, мәтін әуені де біздің солғұрлым басым эстетикалық ләззатқа бөленетініміз сөзсіз».

Сүйкімділігінен бе, әлде сонша әдемі билейтіндігінен бе, не болмаса арманшыл сезімталдығынан ба, әйтеуір ол көп назарындағы гүл шоғындай еді. Өзінің осы ерекшелігін танитын ажар аздап еркелей жүргенді де ұнататын («Инеш», 83-б.).

Инеш оның университете қашаннан бері оқитынын да білмейді. Қалай оқиды, емтиханды қалай тапсырады, оны да аңғарған емес. Немен айналысады, кіммен қандай қатысы бар, мұның бәрі ол үшін жоқ есебінде болатын. Зада енді сол жоқтықтан шыға келгендей. Не себепті Зада ұмыт қалып жүрді өзі! Қалай оқушы еді! Қайда жатушы еді! Жолдастары кім еді? («Инеш», 85-б.).

Бұл жоғарыда келтірілген мысалдардағы бірінші топтағы мысалдар. Сөз соңында ба, бе сынды сұраулық шылаулар қайталанып келген. Ал екінші топтағы мысалдарда *қашан, қалай, қандай* сынды сұраулы сөйлемдер қайталанып келген. Бұлар бүкіл бір абзацта үндестік тауып тұр.

Мәулен пальтосының түймелерін ағытып, кеудесін аштысол шақта жүрегі тулап кетті. Бұрын өзіне мәлім емес, әрі жат, әрі тәтті сезім пернелері тартыла қалғандай. Қол ұшы тисе не үзіліп кетердей, не өзі әлі естімеген соншалықты ыстық үн төгіп жіберердей. Асыра тулаған жүрегін баса алмай ол ентіге сөйледі («Инеш», 140-б.).

Мәулен күрегі де енді лез-лез балшыққа сүңгіп шыға берді. Боран ұшқан шаң арасынан күрек ұшы жарқылдап көріне бастады. Инеш шаршаса да Мәулен қылығына елітіп қалғандай. Сен үшін қам жейтін, сен үшін бел қайыстыратын, көмек беретін адамның бары қандай жақсы деп ойлады. Дән разылықпен қарай берді оған («Инеш», 140-б.).

Кім таласып, тартыспайды. Кім өз сөзінің дұрыстығын дәлелдемейді. Өмірде таласушылар талас туғызарлық тақырыптар аз ба екен сірә деп өзін-өзі жұбата салатын да, не аздап қабақ көрсеткен Инешті өзіне тартып, не Инеш қылығын өзі елітіп кететін Сөйтіп Мәулен бұл жолы: «Түсінбеймін», − деп тоң-торыс қалды («Инеш», 145-б.).

Мұнда ***әрі, не, кім*** сөздері қайталанып келген. Бұлар сөздермен сөздерді байланыстырып тұрған көмекші сөздер ретінде жұмсалып тұр.

Адам қабылдаушы, еліктеуші ғана емес, адам жасаушы, адам тудырушы. Бұл жағынан өрмекшіге де ұқсап қаламыз. Өрмекші сілбесін әмәнда өзінен шығарады ғой. Өз ісің өзіңе тән. Өзіңнен тартатын боласың. Сен ешкімге де ұқсамайсың ғой. Рас па? – сәл езу тартты күлген қалпы жұрттың төбесінен асыра көз салып, қимылсыз сөйледі: − Дәл, тіпті ата-анаңа да түгелдей ұқсамайсың. Сенің ісің де ендеше ешбір жанның ісіне ұқсамауы дұрыс. Ғылым мен искуствода творчество деп, міне осыны айтады. Творчество ғылымның дем-тынысы. Жұрт аталған тақырыпты бөлісе бастады («Инеш», 57-б.).

Жоғарыдағы мысалдарда адам, жұрт, өрмекші сөздері қайталанып келіп, зат есім орнында қолданылған. Мұнда адам сөзі үш рет қайталанғанда да бастауыш қызметін атқарып тұр. Ал өрмекші сөзі бірінші рет қайталануында пысықтауыш ролін, ал екінші рет бастауыш ролін атқарып тұр. Ал жұрт сөзі екеуінде де бастауыш қызметін атқарып тұр. Ал ғылым сөзі зат есім орнында жұмсалып тұр.

Адам қабылдаушы, еліктеуші ғана емес, адам жасаушы, адам тудырушы. Бұл жағынан өрмекшіге де ұқсап қаламыз. Өрмекші сілбесін әмәнда өзінен шығарады ғой. ***Өз*** *ісің өзіңе тән.* ***Өзіңнен*** *тартатын боласың. Сен ешкімге де ұқсамайсың ғой. Рас па? – сәл езу тартты күлген қалпы жұрттың төбесінен асыра көз салып, қимылсыз сөйледі: − Дәл, тіпті ата-анаңа да түгелдей ұқсамайсың. Сенің ісің де ендеше ешбір жанның ісіне ұқсамауы дұрыс. Ғылым мен искуствода творчество деп, міне осыны айтады. Творчество ғылымның дем-тынысы. Жұрт аталған тақырыпты бөлісе бастады* («Инеш», 57-б.).

Бұл мысалда айтылған өз сөзі мен сен сөзі қайталанып келіп отырған. Бұлар – есімдіктер. Демек, бұдан жоғарыдағы бір мысалда баяндағанымыздай, жазушының есімдіктерді де жиі қайталайтынын да білуімізге болады.

Міне машина жылжып келеді. Қай тарапқа көз салмайын адамның ащы терінен жасалған егін теңізі бұрын осы даланы басып, жанышпап өтетін сан алуан жұрттарды келмеске жіберген ырыс теңізі сахара самалымен толқып, тербеледі. Көк аспанда ала шарпы бұлт көшеді. Құдды дүние дүние болып жаралғалы аспанда дәл осылай ала шарпы бұлт көшіп, даласында дәл осындай егін толқып тұрғандай. Құдды бұл өңірде осы жарқын көріністен басқа өзге көрініс-құбылыстардың көлеңкесі түсіп өтпеген сияқты.Ие, бұл тосын көзге саңылауы жоқ ойсыз көзге ғана солай. Пайымдағанға талай-талай оқиғалардың талай-талай ізі жатыр («Инеш», 342-б.).

Бұл кәсіппен айналысқалы тұрмыстың беті түзелейін деді. Қалай десең де нанға аузымыз тиді. Әкем кешке жұмыстан босаған соң асханаға барып ***ақ бөлкені*** *қолтықтап қайтады. Жалғыз ғана қолайсыздық бар: Нұрыштың үйі де, біз де қалың жабылған қоста тұрамыз. Тәйірі, ішіп-жемің болса, дені сауға аяз дегенің түк емес екен ғой. Өгей шешем жуан-жуан дөңбектерді алып келіп, дүрілдетіп отты жағады. Картопты шелектеп асады.* ***Ақ нанды,*** *үгілген картопты тоя жейміз. Содан кейін қабат-қабат жамылып жатамыз да қаламыз. Танауымыздан* ***ақ буды*** *паравозша будақтатып, ұйқыға да кетеміз. бір ғана жаманы ертесіне тұрғанда қиын. Айнала қысқан сары аяз. Басыңды көтерсең-ақ бас салып, жылы төсекке қорғалата береді. Бір тұрып алған соң мұртыңды балта кеспейді. Лалап жанған отқа талтайа қақтаны, екі бетің бал-бұл жанып отыра бересің. Ал реті келсе, Нұрекеңнің қосына қара жалаң аяқ, жалаң бас жүгіріп алып жөнеле бересің.* ***Ақ қарда*** *аяғыңда лапыңның жоғы да түк емесе екен. Тек қарның тоқ болсын де* («Инеш», 361-б.).

Меніңше, адам өлерде дүниенің ыстық екенін түсінеді, қимайды. Осы жасында қилы-қилы бұлтарыс, қалтарыс бар бұралаң жолмен жүріп ***жақсыны*** *да көреді, жаманды да көреді.* ***Жақсы*** *адаммен де кездеседі, жаманмен де кездеседі. Өзінің де* ***жаман, жақсы*** *болған күндері бар. Соны ойлағанда* ***жаманның*** *бәрі ұмыт болады да, дүние енді нұрлы, ыстық, жарқын жағымен көз алдына ұлғая сылаңдайды. Сондай сәтте адам өзінің адамдық махаббатын берген, мейірімін салған қымбат та қимас, аяулы деген жандарын іздейді. Солардың болашақ тілеуін тілейді. Соған қызыға, қызғана қарайды. Мен міне осылай деп ойлаймын да асыға түсемін, көргім келеді, тілдесіп қалғым келеді* («Инеш», 365-б).

Көріп отырғандарымыздай, бірінші абзацтағы қайталамалар ала шарпы және көк аспан сынды қайталама сөздер кезігеді. Бұлар түр-түсті білдіретін сын есімдерге жатады. Ал екінші абзацтағы мысалдарға оралатын болсақ, мұндағы қайталанған сөздер: ақ нан, ақ қар. Мында ақ қар, ақ нан сөздері анықтауыш орнында қолданылып тұр. Әрі абзацтың көркемдік дәрежесін көтерсе, әрі оқырмандарға абзацты түсінікті, анық етіп жеткізіп тұр. Үшінші абзацтағы мысалдарда жақсы, жаман сөзі жеті рет қайталанып келген сын есімдер. Мұнда автор жақсы мен жаманды салыстыру арқылы бір қанша айтуға жеңіл, көңілге қонымды қарапайым тілді шығарманың құрылысын жасаған. Сөйтіп, терең философиялық ой тастаған.

Жалпы, қорытып айтқанда мұнан жазушымыздың тағы бір бөлім қайталамаларында сын есімді қолданғанын байқаймыз. Мұның шығарманы көркем әрі ұғынықты етіп жеткізуге көп көмегін тигізген.

Әдебиет:

1. Бүркіт О. Қазақ тіліндегі қайталамалардың лингвостилистикалық жүйесі. Филол. ғыл. док. дисс. автореф. – Алматы, 2002. – 50 б.
2. Сыздықова Р. Сөз құдіреті. Алматы, 2003. – 45 б.

ӘӨЖ 81.01

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ ЖАРИЯЛАНУ ЖАҒДАЙЫ

Жұрнаш А., Қадыров Ж.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақ халқының фольклорлық материалдары баспа бетінде XIX ғасырда жария бола бастады. Сол кезеңдегі түрлі баспасөздердің негізгі мақсаты қазақ фольклортану ғылымына қажетті материалдар жинау, қазақтың төл мәдениетінің үлгілерін сақтап қалу және орыс мәдениетімен байланыс нығайтуға бағытталды. Қазақ халқының ертегілік мұрасын жинаушылардың бір тобы оларды қазақ тілінде қағазға түсіріп,бастырған. Фольклорист-ғалымдардың енді бір тобы ертегілерді орысшаға аударып, сол тілде жариялаған. Зерттеушілердің алғашқы тобына Ш.Ш.Уәлиханов, В.В.Радлов, И.Н. Березин, Ә.А.Диваев, т.б. ғалымдар жатты. Ал қазақ аңыз-ертегілерін орыс тілінде мол жариялаған ғалымдар қатарында Е.А.Алекторов, Г.Н.Потанин және басқа жинаушылар бар.И.Н. Березиннің «Түрік хрестоматиясы» (Спб. 1857-1876), Ы.Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясы» (Оренбург. 1879), А.В.Васильевтің «Қырғыз халық поэзиясының үлгілері» (Оренбург. 1896) т.с.с. еңбектер жоғарыда аталған мақсатқа бағытталып жазылды. Бұл мақсаттың мән-мағынасын Е.А. Алектровтың, Ә. Диваевтың, және басқа да қазақ поэзиясын зерттеуші түркітанушылардың сол кезеңдердегі баспа беттерінде жарияланған мақалаларынан бағамдауға болады. Жоғарыда аталған ғалымдардың фольклортану бағытында жасаған еңбегінің нәтижесінде мол әдеби мұралар жарияланып, жүйеге келтірілді. Оларға біршама түсініктер жазылды.

«Қазан төңкерісіне дейін жарияланған шығармалардың тақырыбы мен мазмұнысан алуан болды, сондай-ақ олар фольклорлық жанрлардың басым көпшілігін қамтыды. Ол жарияланымдарды құрастырушы-шығарушыларының алдына қойған мақсаттарына, кітаптың құрамы мен құрылымына қарай бірнеше топқа (типке) бөліп – көпшілік, ғылыми-көпшілік пен таза ғылыми сипаттағы және оқулықтар мен хрестоматиялар деп жіктеуге болады» [1, 52 б.]. Б. Әзірбаева Қазақ фольклоры жарияланымдарының негізгі кезеңдері (1807-1917) атты мақаласында осынау ғасырдан асарлық уақытта жарық көрген фольклорлық еңбектерге шолу жасай келе, оларды шартты түрде екі үлкен топқа бөледі. Бірінші топқа әр жылдары жарық көрген «Ер Тарғын», «Қыз Жібектің хикаясы», «Қисса Салсал», «Қисса Заркұм» т.б. фольклорлық үлгілердің, басым көпшілігі эпостарды жариялауға арналған жинақтарды жатқызады. Бұл жарияланымдардың

өзіндік ерекшеліктерін төмендегідей саралайды: «Бұл басылымдардың бәріне тән ерекшелік – мұнда алғы сөз, соңғы сөз, жарияланып отырған шығармаға арналған зерттеу мақала, қандай да болса түсініктеме, мәтінде кездесетін, оқырман, тыңдарманға беймәлім, алым-жақында орналасқан жер-су атауларына түсінік, қандай-да болса мәлімет, яғни, ешқандай ғылыми түсініктеме жоқ, мәтіннің өзі ғана беріледі. Демек бұл кітаптарды көпшілікке арналған бұқаралық сипаттағы жарияланым деп жіктеуге болады» [1, 55 б.]. Сондай-ақ бұл жарияланымдар негізінен араб әрпімен беріледі.

Екінші топқа ғалым В.В. Радловтың «Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи» атты еңбегінің қазақ фольклорына арналған үшінші томын, А.Е. Алекторовтың «Киргизская хрестоматиясын», А.В. Васильевтің «Киргизские загадки» жинағы, П. Мелиоранскийдің «Киргизские пословицы и загадки» атты еңбектерін жатқызады. «Аталған басылымдарда фольклорлық мәтіндер кирилл әрпімен (бір-екі кітапта ғана араб әрпі қолданылған) қазақ тілінде жарияланған, оған қоса көбіне орыс тіліне аударылып отырған. Аталған кітаптардың біразы құрастырушы ғалымдардың жарияланып отырған мәтінлерге арнап жазған ғылыми мақалаларымен толықтырылған. Сондай-ақ жарияланымдар түрлі түсініктемелермен жабдықталған. Бұларды ғылыми-көпшілікке арналған және таза ғылыми басылымдар деп жіктеуге болады; солардың ішінде арнайы оқу-ағарту мақсатымен шығарылған кітаптардың да (мысалы, хрестоматия) маңызы зор» [1, 58 б.].

Бұл жарияланымдардың басым көпшілігін дайындап шығарған Ресей оқымыстылары мен мұсылманша сауатты және еуропалық білім алған қазақ зиялылары – Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Байтұрсынов, Х. Досмұхамедов, Ә. Бөкейханов, С. Жантөрин, Т. Сейдалин, Ә. Диваев, М.Ж. Көпеев, И. Березин, М.И. Ильминский, А.Е. Алекторов, А.В. Васильев, П.М. Мелиоранский, Я.Я. Лютш, Г.Н. Потанин, В.В. Радлов, Н.Н. Пантусов, т.б.

Бұл басылымдар фольклорымызды ғылыми айналымға енгізіп, еуропалық деңгейде дамыған Ресей фольклортануының зерттеу нысаны етті және қазақ фольклортануының дамып өркендеуіне себін тигізді.

Ертегілердің жариялаған Ш.Уәлиханов, В.В. Радлов, Г.Н. Потанин, Е.А. Алекторов сынды ғалымдардың жинақтарында ертегінің мәтіндерінен өзге олар туралы айтқан пікірлері де берілген. Мысалы, Шоқан Уәлиханов қазақ ертегілерінің арасында Афанасьев жинағындағы орыс ертегілерімен ұқсас сюжеттер көп екендігі туралы айтады. Бұл пікірмен Е.А. Алекторов та келіседі. Ол қазақ ертегілерінің солтүстік елдер мен Шығыс халықтары ертегілерімен ұқсас жақтары көп екенін айтады.

Қазақ совет ертегітану (сказковедение) ғылымы өз бастауын жиырмасыншы жылдардан алады. Бұл кезде қазақ ертегілерін жинау, оларға анықтама беру және жарыққа шығару ісі жолға қойылады. Бұл салаға ерекше еңбек сіңірген жинаушы ғалымдардың бірі – Әбубәкір Диваев болды. Ә.Диваевтың ертегілерді жинауда ұстанған ғылыми бағыты – ертегілерді халықтың ұлттық танымын, мінезін және дүниеге көзқарасын, әдет-ғұрпын танытатын этнографиялық материал ретінде қарастыру. Диваев жинаған ертегілер «Этнографиялық материалдар» деген атпен жарық көрді және қазақ халқының әдет-ғұрпынан мағлұмат беруге бағытталды. 1920-1921 жылдары Сырдария мен Жетісу облыстарына жасаған фольклорлық экспедиция барысында жинаған материалдары жөнінде Ә.А. Диваев: «Бұдан бұрын жиналып алынған және жарыққа шығарылған материалдарға сарқырап аққан өзен суындай келіп қосылған қазақтың ертектік эпосының этнографиялық материалы мен мақал-мәтелдері сізге қазан тұрмысының қыры мен сырын жан-жақты ашып көрсетіп береді... Қазақтың аса бай хайуанаттық эпосы, әсіресе, түлкі туралы эпосы салыстырмалы этнография үшін жемісті материал бола алады»,— деген пікір айтады. Осы пікірі арқылы ғалым қазақ ертегілерінің арасында бірлі-жарым көрші елден енген ертегілер болғанымен, олардың басым бөлігі қазақ халқының төл туындысы деген пайымын білдіреді.

XIX ғасырдағы халық поэзиясының үлгілері мен мақалалары Орыс археологиялық қоғамның Шығыс бөлімі, Қазан университеті жанындағы Археология, тарих және этнография қоғамы Москва университетінің жанындағы жаратылыспен, антропологиямен және этнографиямен әуестенушілер қоғамы мен Ғылым академиясының қарауындағы сериялық баспалар мен журналдарының: «Археология, тарих және этнография... қоғамының хабары»,

«Жаратылыс, антропология және этнографиямен әуестенушілер қоғамының хабаршысы», «Орыстың археологиялық қоғамы Шығыс бөлімінің жазбашалары», «Этнографиялық шолу» т.б. көптеген беттерінде жиі-жиі басылып тұратын.

Бұлардың үлгісімен жергілікті жерлерде: Ташкентте, Орынборда, Семейде, Алматы қалаларында Орынбордың ғылыми архив комиссиясы мен Түркістандық археология мен әуестенушілер үйірмесі сияқты ғылыми үйірмелер мен қоғамдар және комиссиялар пайда болды. Орыс географиялық қоғамының Семейлік, Орынборлық, Түркістандық және Батыс-Сібірлік бөлімдері мен бөлімшелері едәуір жұмыс істеді. Орталықта да, жергілікті жердерде де қазақтың фольклоры журналдар мен газет беттерінде үзбей жарияланып тұрды. Мысалы, ертегілер осы баспаларда жарияланды. Олар: «Акмолинские обл. ведомости», «Оренбургский листок», «Особое добавление к областным Ведомостям», «Киргизская степная газета», «Тургайская газета», «Туркестанские Ведомости», «Астраханский вестник», «Русские Ведомости», «Тургайские обл. Ведомости», «Оренбургские губ. Ведомости», «Волжский вестник», «Этнографические материалы (Средняя Азия)» т.б. Баспада жарияланбаған фольклорлық және этнографиялық материалдар сақтайтын мұрағаттар ашылды. (Петербургте Азия музейі, Петербургтің Орыс географиялық қоғамына қарасты Қазандағы Археология, тарих және этнография мұрағаты, Орынбордағы ғылыми мұрағат комиссиясы). Жұмыс көлемі ұлғая берді, сонымен қатар оның нәтижесі де жақсара түсті. Анда-санда бір жалғыз-жарым жариялаудан белгілі бір жанр көлемінде жариялауға көшті. Бұлар – не қалың журналға енген «материалдар», сериялы баспа, немесе іріктелген әр түрлі текстi немесе ғылыми түсінік беріп бастырған арнаулы «жинақтар». Сондай-ақ алғашқы шыққан қазақтың халық поэзиясы жинақтарының бірі – В.В.Радловтың «Оңтүстік Сібір мен Жоңғар даласын мекендейтін түркі тілдес рулардың халықтық әдебиет үлгілерінің» (СПб., 1870) үшінші томы. Одан кейін қазақтың халық шығармашылығының белгілі бір саласын таныстыратын жинақтар шыға бастады. Мәселен, А.В.Васильев үш жинақ шығарған: ертегіге, мақал-мәтелге, жұмбаққа арналған. Сондай-ақ «Қырғыз халқы ауыз әдебиетінің үлгілерін» (Орынбор, 1898) атауға болады. Ал, Н.Н. Пантусовтың «Қазақ-қырғыз сөз ерекшеліктерін үйренуге керекті материалдарында» (Қазан, 1899-1904) ертегі-аңыздардан басқа бата-тілек («Астан соңғы бата») және мақалдар бар. Ертегі, аңыздардың ішінде ақылдыны жеңген әйел туралы, Қарамерген жөнінде, ханды тонаған айлакер ұры жайында ертегілер бар.

XIX ғасырдың соңына қарай қазақ фольклортану ғылымында жекелеген жырлардың кітап болып шығуы, әр дербес жанрға арналған жинақтардың шығуы сияқты ілгерілеулер орын алды. Бұл кезде баспаларда материалдардың жиналу көлеміне қарай жекелеген жинақтар немесе тек бір жанрға (көбіне ертегілер мен мақал-мәтелдерге) арналған сериялық кітапшалар шығару дәстүрі қалыптасты. Мұндай баспалар ғылыми аппаратпен қамтамасыз етілген. Жинақтарда фольклорлық үлгінің мәтіні және орысша аудармасы, сондай-ақ орысша фонетикалық транскрипциясы беріліп отырған. 1970 жылы Ы. Алтынсарин жинаған фольклорлық мұрасын «Қырғыз (қазақ) хрсетоматиясы» еңбегіне енгізеді. Ы. Алтынсариннің «Қырғыз (қазақ) хрестоматиясына» халық ауыз әдебиеті үлгілерінің барлық түрлері жинақталған. Мұнда ертегілердің көптеген түрлері: қиял-ғажайып («Қара қылыш», «Алтын Айдар»), сықақ, салт ертегілер («Тазша бала», «Жиренше шешен»), жануарлар туралы және т.б.; аңыздар, мақал-мәтелдер мен жырлардан үзінділер берілген.

Хрестоматияға енген «Қарабатыр» ертегісінің көркемдік, әсіресе, жас өспірімдердің ой дүниесіне әсер етушілік, тартымдылық сипаттары өзгеше басым. Бұдан кітап авторының қазақ ертегілерін көп және терең білетіні байқалады. «Қарабатыр» туындысы балалардың білім, жас, сана ерекшелігіне лайықты, барлық жағынан тура келетіндігі ескерілген. Ертегінің негізгі кейіпкері – Қарабатырдың ісі, ойы, қиялы, тағдыры баланың мінезі мен санасына тән. Жаугершілік заманда қолға түскен баланы түрікпен елінің жортуылшылары аш-жалаңаш күйінде қойдың соңына салып қояды, бала қойдың сүтін ішіп күн көреді. Қайдан, қалай келгенін білмейтін бала туған елге ұшқан құстан басқадан хабар берудің жолын таппайды. Осы мақсатпен ол қарғаға, сауысқанға, тырнаға, қазға, аққуға жалынып, мұңын шағады, мұнда ол әр құстың өзіне ғана тән ерекшелігін, мінезін дәл тауып атайды. Ақырында, қарлығаш кеп баланың қолына қонып мұң-зарын тыңдайды. Бала бойындағы тұмарын алып қаолығаштың мойнына тағады. Әкем тұмарымды

көріп таныса да, қай елде екенімді біле алмас деп, пышақпен қолын қанатып, қанымен түрікпен елінің таңбасын таңбасын салып жібереді. Қарлығаш алыс сапарға баланың елін іздеп ұшады.

Ертегі оқушысына ерте замандағы халық өмірінің аумалы-төкпелілігін, адам тағдырының көбіне-көп ақ найзаның ұшымен, барымтаның күшімен шешілу ерекшелігін ұғындырады, жас кейіпкерінің қиын-қыстау кезеңдегі ақыл, ойы мен тапқырлығын, бірден-бір дұрыс шешім қабылдай алған зейінді, зеректігін таныстырады. Ертегінің жанға жақын, ғибраттылығы осында, ертек оқушыны бас бостандығы үшін қимыл-әрекетке баруға, бақытты өмір үшін күресуге шақырады, тәрбиелейді.

В.В. Радлов жинап, жариялаған фольклорлық мұралар зерттеушілер тарапынан қызығушылық туғызды және олардың қазақ халық ауыз әдебиетімен танысуларына ықпал болды. В.В. Радлов жинаған фольклорлық үлгілерін тілдік материалдар ретінде қолданған. Мәселен, ол өзінің жинағына Н.Н. Ильминскийден жазып алған «Ер Тарғын», «Ер Сайын» жырларының нұсқаларын Батыс Қазақстан қазақтарының тілдік қолданыстарымен таныстыру мақсатында енгізген. Жинақтың ертегілерге арналған бөліміне «Жақсылық пен жамандық жолдас болған», «Түс сатқан Тазша», «Үш ұл», «Қаракөз сұлу», «Еркем Айдар», «Қармақ салған жігіт» және т.б. ертегілерді жинақтаған.

Ш.Уәлихановтың XIX ғасыр бойында байқап, наразылығын тудырған бір жай туралы В.В. Радлов та дәлелді пікірін білдіреді. Ш.Уәлиханов татар молдаларының қазақ ортасына діншілдік, фанатиктік исламшыл аңыз, қиссаларды көп жинағанын қатал сынаған еді [2, 92 б.].

В.В. Радлов өзі жинаған үлгілер арасындағы ислам дінімен байланысты және ел арасында тараған ертегілік аңыздарды бастырып жариялаумен айналысқан. «Кітап өлең» бөлімінде қазақ халқының халықтық шығармалары қатарында саналып жүрген «Жұм-Жұма» шығармасын XIX ғасырдың соңғы кезеңінде қалыптасқан жасанды жаңалық деп сынға алады.

XIX ғасырдың соңындағы қазақ фольклорын жариялау ісінде Я.Лютштің «Киргизская хрестоматия» жинағы ерекше орын алады. Жинақты құрастырушы – Түркістан мұғалімдер семинариясының оқытушысы Я. Лютш болғандықтан, жинақтың хрестоматиялық сипатта болуы таң қалдырмайтын факт. Жинаққа енген фольклорлық мәтіндер Түркістан уезіне қарасты жерлерден жиналған және жергілікті халықтың оқулық ретінде пайдаланылуына арналған болатын. Яғни жинақ ағартушылық мақсатта жүргізіліп жатқан іс-шаралардың бірі ретінде қолға алынған. Жинақтың төртінші топтамасында қазақ ертегілері топтастырылған. Мұнда қазақтың 26 ертегісі берілген, олар тақырып жағынан жүйеге келтірілмеген. Мәселен, бірінші ертегі - қиял-ғажайып ертегі болса, келесі мәтін – тұрмыс-салт ертегісі болуы мүмкін. Жинақ 1883 жылы Ташкент қаласындағы О.В. Базилевскийдің жалдамалы баспаханасынан Түркістан Оқу Басқармасының рұқсатымен жарыққа шыққан. Көлемі шағын – 251 бетті құрады. Я. Лютш жинағындағы фольклорлық үлгілердің мәтіні кириллица әрпі негізінде қазақ тілінде берілген. Мәтіндерді беруде кириллица әрпін қолданудағы мақсаттары – орыс шығыстанушылары мен түркітанушылары үшін, сондай-ақ орысша білім алған қазақтар үшін қолжетімді болуын қамтамасыз ету [3].

Жоғарыда айтқанымыздай жинақ төрт топтамадан құралған. Алғашқы топтамада Ақмешіт қазақтары арасынан жиналған мақалдар жүйеленген. Ақмешіт қазақтарының жұмбақтары екінші топтамада басылып шыққан. Жинақтың үшінші топтамасы Түркістан, Шымкент және Әулиеата қазақтарының мақалдарына арналған. Соңғы төртінші топтамада қазақ ертегілері берілген. Жинақтың алпыс бетін қамтыған жиырма алты қазақ ертегісі топтастырылған. Алайда жинақтағы ертегілердің берілу жүйесінде бірізділік жоқ, олар бірден жиырма алтыға дейінгі сандармен ғана ажыратылған. Ертегілердің тақырыптары берілмеген, мысалы, бірінші ертегі хан мен оның қырық ұлы туралы қиял-ғажайып ертегі. Көлемі шағын ғана болғанымен (жарты бетті құрайды), сюжеті қызықты. Ертегіде ханның еліне жарлық айтып, суы алтын, жағасындағы ағаштары да алтыннан болатын арық қазуды талап етуі мен әкесінің бұйрығына кенже ұлының араласуы жайында баяндайды. Баласының істелген істің нәтижесін көруге барғанда керемет дауыл тұратындығы және сол кезде ағаштың тамырына жармасса да ешқайда кетпеу керектігі туралы ескертпелерін ескермеген хан мен оның отыз тоғыз баласы қаза табады. Ал ертегі айтқандарды орындаған кенже баласы еліне патша болып, мұратына жетеді деп аяқталады. Екінші ертегі тұрмыс-салт ертегілер

қатарына жатады, мұнда қарттың аманатына қиянат жасап, жүз теңгесін бермей кетуді ойлаған жігіттің қазының ұлята айтқан сөздерінен кейін аманатты қайтарғаны жайында айтылады. Үшінші мәтінде әкесі қарынбайдың берген ақшасына зат алмай, бір қариядан «Әдемі, әдемі емес, әркімнің сүйгені әдемі» - деген насихат сөзін сатып алып, сол даналықтың арқасында жолкеспе ұрылардан аман қалып, мұратына жетуі жайында сөз етіледі. Төртінші және бесінші ертегілер қарақшылар тақырыбына арналған. Алтыншы ертегі – жарлы бала, ал жетінші ертегі ұл мен қызға зар бай туралы, сегізіншісі – бір байдың бурасы жайында. Бұлардан өзге жинақта «Ағайынды жігіт», «Тоғыз тоңқылдақ пен бір шіңкілдек», «Асан қайғы», «Қырық өтірік», «Ойыншы», «Ағайынды үш жігіт», «Шұбар тай», «Қара бура мен ұры», «Сарт пен түлкі», «Жалғыз көзді дәу», «Көк өгіз», «Көк бие», «Жиһан кезуші Байбатыр», «Ағайынды үш жігіт», «Бір бай туралы», «Байдың жалғыз баласы», «Көк қошқар», «Қарт патша» деген ертегілер жинақталған. Жинақтың кемшілігі – ертегілерге паспорттық деректемелер берілмеген.

Қорыта айтқанда, кеңес заманында фольклорлық туындыларды жариялауда игі істер атқарылғанын байқаймыз. Оқырманға кеңінен танымал болған қазақ эпостарын, ертегі, айтыс, мақал-мәтелдерді, халық әндерін т.б. фольклорлықүлгілерді көптеп жарыққа шығару барынша өріс алды. Олар жанрлық принцип бойынша жарияланып отырды, демек фольклорлық мұраларды жанрлық принцип бойынша жариялау біржола мойындалып айқындалды. Қазақ фольклортанушылары бұрынғы КСРО-да алғашқылардың бірі болып фольклор шығармаларының ғылыми басылымын әзірлеп жарыққа шығаруды жолға қойды. Жарық көрген фольклорлық басылымдардың негізгі типтері: көпшілік, ғылыми-көпшілік және ғылыми болып жіктеледі және олар әр алуан пішін мен түрлерде (балаларға арналған, хрестоматиялар, т.б.) жүзеге асырылды.

Әдебиет:

1. Әзібаева Б. Қазақ фольклоры жарияланымдарының негізгі кезеңдері (1807-1917). // Керуен. – 2012. №2. – Б. 50-59
2. Жүсіпов Н.Қ. Қазақ фольклортану ғылымы: XX ғасырдың бірінші жартысы / Н.Қ.Жүсіпов. – Павлодар, 2007. – 380 б.
3. Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы. Т1. – Алматы: Ғылым, 1975. – 347 б.

УДК 821

ПОНЯТИЕ ДУШИ В КООРДИНАТАХ МИФОЛОГИИ И ФОЛЬКЛОРА

Капарова А.А.

(*магистрант кафедры русского языка и литературы, СКГУ, г. Петропавловск, Казахстан)*

Душа является важнейшим понятием человеческой культуры. В русском и во многих других языках данное понятие связывается со словом «дышать». В первобытные времена простые наблюдения над живыми и мертвыми привели людей к выводу о том, что внутри живого человека есть что-то такое, что делает его живым. Это главная особенность, связанная с дыханием человека, получила название «душа».

В русской ментальности душа определяется как «бессмертная жизнетворящая сила человека в единстве разума, воли и чувства» [1,237]. Из всех толковых словарей только словарь Владимира Даля даёт такое определение понятию души, которое сегодня присутствует в русской культуре: «Бессмертное духовное существо, одарённое разумом и волею; в общем значении:человек духом и телом: в более тесном: человек без плоти. бестелесный, по смерти своей; в смысле же теснейшем: жизненное существо человека, воображаемое отдельно от тела и духа, и в этом смысле говорится, что и у животных есть душа» [2,504]. Если бы в то время было доступно для Даля слово «сущность», то его толкование души стало определением культуры. В языковую культуру русского народа вошли, такие выражения, как «снять груз с души», «отдохнуть душой», «душа моя», «отдать богу душу», «душа – девица». «душа меру знает, «человек жив, покуда душа жива», «до глубины души».

Наряду с понятием «душа» человека во многих мифах и религиях существует близкое и родственное ему понятие «дух». Соотношение этих двух понятий может колебаться от их полного разделения до полного слияния. Древнегреческие философы Демокрит, Эпикур и Лукреций считали, что душа - это материально оживотворяющий тело орган, руководимый материальным началом - духом или, иначе, разумом. Иначе считал философ Платон, утверждавший что именно душа является носителем ума. Римский поэт Ювенал отмечал, что творец дал животным только душу, а людям душу и дух.

В античные времена и средневековье были широко распространены представления о том, что у человека есть мыслительная, чувствительная и растительная души. По мнению Платона, мыслительная или разумная душа располагалась в голове, чувственная - в груди, а растительная (она же - чревная) - ниже грудобрюшной преграды. Одни народы считали, что душа находится в голове, другие помещали ее в диафрагму, живот, печень, сердце. Угры, живущие на Оби, считали, что душа находится в волосах. Это было местонахождение одной из четырех душ, от наличия которой зависят сила и мужество человека. Жители древнего Вавилона вместилищем души считали уши. Древние евреи верили, что душа человека находится в его крови: «душа всякого тела есть кровь его». Их логика была убедительной, поскольку вместе с кровью человек теряет и жизнь. Древнее представление о местопребывании души можно найти у тибетцев: она может быть как в теле человека, так и вне его - в деревьях, горах, озерах, птицах, зверях.

Отражением этих древних представлений о размещении души человека вне его тела являются волшебные сказки. Например, в широко известной русской сказке о Кащее бессмертном, душа которого находится на кончике иглы, а та в утином яйце, которое лежит в самой утке. Древность этого мотива подтверждается его наличием в старинных русских заговорах.

По учению ряда религий душа, как и дух, есть у животных и растений. Древние египтяне верили, что душу имеют и боги. Природные объекты: горы, озера, реки, леса, поля, а также космические тела, звезды и планеты, имеют своих двойников в виде духов. Это могущественные и обычно невидимые существа. Одни из них посылают людям блага, другие - стремятся нанести им вред. Еще одно отличие души от духа состоит в том, что дух может иметь не только самостоятельное происхождение, но и пребывать в виде мифологического существа. В последнем случае, в отличие от божеств, духи стоят на более низком уровне мифологической системы. Таким образом, здесь понятие «дух» шире, чем понятия «душа».

Иногда эти понятия переходят друг в друга. Так, по верованиям некоторых народов, душа после смерти человека становится духом. Например, у славян душа умершего превращалась в дух – «навь». Навь – это «духи мёртвых, враждебные человеку; воплощение смерти, существа без плоти, которые движутся при движении мысли об умерших. Древние славяне считали, что причиной смерти является навья косточка, которая сохраняется в разлагающемся трупе. Навь появляется после полуночи: облако – видоизмененное в худшую сторону фигура человека, его лицо. Избежать встречи с навью можно, если чтить память умерших родственников» [3,127]. Подобных взглядов придерживаются последователи одной из древнейших религий Индии - джайнизма. По их верованиям в момент смерти человека его душа освобождается от уз телесной материи и далее пребывает, как дух.

Первоначально душа у казахов представлялась материальным телом, которое имеет физические свойства: «кан шықты — жан шықты» — кровь вышла, значит и душа вышла; «шыбын жан» — душа наподобие мухи; «жан ашу» — буквально переводится: душа скисает, а это формула выражения сопереживания и глубокого сочувствия. Выражение «жанымды қоярға жер таппа-дым» — не нашлось места, куда бы я поместил свою душу есть формула, выражающая испуг и страх. Выражение «жаным қиналды» — душа измучилась.

Приведём пример из героического казахского эпоса: «Зашел к хану Келмембет, стараясь защитить душу Камбара величиной с муху». Здесь шыбын (муха) надо воспринимать как душу человека. Сравнение души с мухой, с мушкой традиционно для казахской народной

поэзии. Отсюда выражение, ставшее идиомой, «шыбындарды шақырып» — вызвать духов, джынов, — применяемое казахскими шаманами.

Представление казахов о душе человека, которая после смерти вылетает из тела умершего, не связано с учением ислама. «Вторая обитель благословения и изобилия, которую *Я,* Аура-Мазда, в чистоте сотворил, была Согда, богатая людьми и стадами. Здесь чреватый смертью Ахриман сотворил мух, которые вынесли смерть из стада». В Авесте речь идет о мухах-духах, сеющих зло.

Душа представляется казаху как беспомощное, слабое существо, которое легко подвергается нападениям различных материальных объектов и воздействию внешних обстоятельств. Душа, как думали древние казахи, — это невидимое, самое уязвимое место человека. Она объект злой магии, добыча злых духов. Способность души свободно входить в тело и выходить из него обязательно предполагает малые размеры, воздушность и упругость. В древних верованиях она описывается крошечной бабочкой, птичкой-невеличкой. Малая форма дают ей возможность быстро вылетать из тела и возвращаться обратно. Нередко люди представляли душу по своему образу и подобию, приписывая ей телесные, вполне человеческие черты. Образ души согласовывался с общей теорией отражения и являлся фантастическим отражением, сверхъестественной копией самого человека.

У древних казахов смерть приравнивалась к выбытию из рода. Принадлежность к роду была основой жизнеустройства и порядка. Вне рода не существовало общественной жизни. Такое представление совпадает с казахским определением смерти — «кайтыс болу», т. е. уходить из родового коллектива, выбыть из числа рода. Казах-кочевник не представлял свою жизнь вне рода, а изгнание из рода означало самое тяжкое наказание.

По старым понятиям казахов, душа умершего, кроме явления во сне, приходила и наяву в облике птицы, волка, верблюда и скакуна. Такие священные, по представлениям народа, птицы, как лебедь и ласточка, были главными носителями душ умерших. Убийство этих птиц расценивалось как убийство человека. Ласточка любима казахами, её любят больше, чем других птиц, и почитают за святыню. Ежегодное возвращение ласточки в свое гнездо считали в народе хорошей приметой. Это означало, что душа умершего предка, перевоплощенная в ласточку, покровительствует дому и не покидает его.

Согласно рукописи поэмы «История бия Толе» Казангапа Байболова, во время нападения джунгаров известный в народе бий Толе, старейшина рода Джаныс, остался в своем улусе, охраняя гнездо ласточек на шанираке, несмотря на то, что испуганный род в страхе переехал на новое безопасное место. На вопрос врага, почему он остался один, он ответил: «Народ наш почитает ласточек. Согласно древнему обычаю, мы всегда откладывали перекочевки, если видели, что ласточки гнездились в юрте. Ждали пока птенцы сами не улетят. Передай своему хану, чтобы он дал возможность священным птицам выходить своих птенцов!». С тех пор народ прозвал Толе-бия Карлыгаш-бием (узбеки называют Калдыргач-бий). Мавзолей его расположен в центральной части города Ташкента и считается одним из святынь казахов. В народе почиталась и кукушка. Народ считал, что,бросив в молоко ветку, на которой сидела кукушка, можно вызвать обилие молока.

Имеется совершенно противоположное явление, связанное с отрицательным отношением к некоторым видам птиц. В нем обнаруживается религиозно-культовое представление казахов о духах и душе. Казахи не любят ночных птиц, особенно сов и летучих мышей, считая, что они являются носителями злых духов. Негативное отношение казахов к сове объясняется, вероятно, не только ночным образом жизни птицы, но и тем, что совы гнездятся в руинах старых мазаров и могил. Особым почетом в народе пользуется филин, его перья считаются традиционным фетишем и используются в качестве украшения одежды детей, невест, кроватей молодоженов как символ невинности и чистоты.

Известны представления, отождествляющие душу с улетающей птицей. В древнетюркских письменах смерть обозначается словом «учтум» — улетел. Некоторые исследователи птичьи изображения на зороастрийских оссуариях из погребений древних городов юга Казахстана интерпретируют как следствие существования представления о душе в

образе птицы. Примерно такое же объяснение можно дать и каменным изваяниям с изображениями птицы.

Выражения в языке казахов: «со-рым кайнады» переводится как вскипела душа, «сор» — несчастье; «құтым кашып» — буквально переводится : убежала душа, құт — быть в испуге; «сор айдап» — на поводу у души. У казахов ярко прослеживается представление о наличии двух душ, чему соответствует различие в терминах. Запись, сделанная в 1901 г. известным этнографом А. А. Диваевым со слов Кобея Токбулатова из рода канлы, соответствует представлениям казахов о парциальных душах: «В каждом человеке бывает две души: одну из них называют «рух равон» (странствующая душа), а другую — «рух сакин» (не отлучающая душа). Душа – «равон» то выходит из тела, то входит. Если этот «рух равон» выйдет из тела — люди спят, а если входит в тело, то люди просыпаются. Рух сакин распространяется по телу и остается там, образовав свою форму (тела). Душа эта, т. е. «рух сакин» не покидает тела, а если выйдет из тела, обратно уже не входит, значит человек умер. Все, что видит и делает «рух равон», есть сон.

Сквозь исламские наслоения здесь очевидно проступает представление о множественности души. Различие этих терминов у казахов прослеживается весьма смутно. Понятие души у многих народов мира о двух ее ипостасях восходит к первобытной вере во множественность душ человека. Существовало поверье и у кахаъов, что у девушек имеется 40 душ («кыздын кырык жаны бар»).

Вера в множественность душ весьма древнего происхождения. Много душ имеют главные герои казахских фантастических сказок, местное происхождение которых можно полагать явлением неоспоримым. Так, один из отрицательных героев сказки «Ер-Тостік» (Богатырь Грудная Кость) по имени Шойын-Кртак (Чугунное Ухо) свои души хранил в желудке степного зверя: «Тут Шоин-Кулак удалил Кункей из юрты, а сам подошел к колыбели и шепчет на ухо сыну:

— Свою дуду я при себе храню. Она недалеко отсюда. Возле родника Борык-Булак пасутся дикие козы. Среди них есть черная коза (Кайкы Карагер Елік). В животе она носит 9 черных сундуков. В самом маленьком — 9 цыплят. Это моя душа! А если, сынок, твоей душе тесно в твоем маленьком теле, она может соединиться с моей. Но об этом никто не должен знать. Иначе нас может настигнуть смерть». На одном из древних рисунков на камне в горах Каратау, относящемся к VII в. до н. э., изображены олени, несущие в себе, как об этом говорили в сказке «Ер-Тостик», чьи-то души в виде рогатых оленей. Душа в одном олене расположена в области желудка, в другом — в грудной клетке.

Где же находится душа? На этот вопрос отвечает древнее изображение из Центральной Азии. На одном из рисунков воспроизведены архар и два охотника, тренирующиеся в меткости. Показано, как легко можно убить архара, попадая стрелой непосредственно в место нахождения души, которая представлена в виде маленького рогатого козла, расположенного в грудной клетке животного. Интерпретация козла как плода отпадает, потому что подчеркнуто показаны довольно развитые рога. Рисунок относится предположительно к творчеству охотничьих племен нового каменного века.

Охотники казахи и по сей день верят, что души многих зверей (кабана, волка, лисы, барсука, собаки) находятся на кончике носа (орган дыхания!), и при охоте на них традиционными орудиями, например соплом (длинная палица), целятся по носовой части зверя. Души людей могут сообщаться с внешним миром через дыхательные и слуховые пути. Монголы в целях умилостивления души смазывают уши и ноздри жиром берцовой кости барана, которую они почитают. Берцовая кость в ритуалах казахов имеет также сакральное значение, это дает основание полагать, что подобный обряд мог существовать и у казахов.

Мифологические представления о душе, отраженные в фольклоре, дают возможность понять категорию души в координатах культуры.

Литература:

1. Колесов В.В. и другие Словарь русской ментальности – Санкт-Петербург, 2014.

2. Даль В.
3. Персонажи славянской мифологии – Минск, 2014.
4. Диваев А.А. Этнографические заметки. –Алма-Ата, 1987.

ӘОЖ 81

І. ЕСЕНБЕРЛИННІҢ «ҚАҺАР» РОМАНЫНДАҒЫ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНУ СИПАТЫ

Кенжебулатова Г.Б., Хамзина Г.С.
(ғылыми жетекшісі:ф.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі кездегі қазақ тілі білімінің жас саласы – сөзжасам қарқынды түрде дамуда. Сөзжасам туралы көптеген еңбектер жазылған (Н.Оралбаева, С.Исаев, Г.К.Абдрасилова, Ғ.Б.Шойбекова, т.б.). Бірақ, өкінішке орай, сөзжасамның аналитикалық тәсілі әлі де болса, толық қарастырылмаған, солардың ішінде біріккен сөздердің көркем мәтінде қолданысы толық зерттелінбеген. І.Есенберлиннің «Қаһар» романындағы біріккен сөздердің қолданысын, лексико-семантикалық топтарын, сөзжасамдық тәсілдерін сипаттау барысында біз келесі сараптамаларды жасадық: 1) лексика-семантикалық сараптама, яғни біріккен сөздердің семантикалық топтарын белгілеу. І.Есенберлиннің шығармасында келесі біріккен сөздердің топтарын жіктеуге болады.

А) Топонимдер. – Жер-су атаулары. Олар елдің халқымен, мәдениетімен байланысты. Олардың қоғамдық-саяси өзгерістермен қарау – қазақ тілінің өзекті мәселелерінің бірі. Қазақ ономастикасының қалыптастыру негіздері Т.Жанұзақов [1], Е.Қойшыбаев [2] еңбектерінде жіті қарастырылған. І.Есенберлиннің романында келесі атаулар қолданылады: *Ұлытау, Арғыната, Жетісу, Кішітау, Айыртаулар, Бетпақдала, Сырдария, Бесқұлан, Жарқайын, Құсмұрын, Қарқаралы, Ақмола, Ақтау, Ұлытау, Сарыкеңгір, Қаракеңгір, Ақмешіт, Терісаққан, Қарақойын, Оқжетпес, Сары-Арқа, Қызыл-Жар, Баянауыл, Телікөл, Ташкент, Шымкент, Қаратау, Қараөткел, Қандыағаш, Қаражал, Сарысу, Жаңақорған, Қамысқорған, Үшөзен*, т.б. Жазушының контексіндегі қолданысы, мысалы:

«Қоқан хандығына жататын Ұлы жүздің бір бөлек елі мен Сырдарияның орта ағысындағы Шу, *Сарысу* өзендерінің бойындағы қазақ жеріне салынған *Ақмешіт*, *Жаңақорған*, Жөлек, *Қамысқорған*, Қосқорған сияқты бекініс шаһарлардың бәрі Ташкент Күшбегінің қарамағында қалды» (І.Есенберлин. Қаһар, 49 б.) [3];

«Есіңде ме, жау әскері сендерді *Қаражал* бұйратындағы жылғаға қуып тыққаны?» (І.Есенберлин. Қаһар, 21 б) [3];

Ә)Ру атаулары: Біріккен сөздер антропонимер тобын да құрайды. Антропонимер – жалқы есімдер. Бұндай біріккен сөз – микротопонимдер да, сол жердегі ғасырлар бойы аталып келе жатқан тарихи аттары көрсетілген. Профессор М.М.Мырзахметов осындай атауларды сақтаудың қажеттілігін ескертіп, былай деп жазады: «Сол жердегі ғасырлар бойы аталып келе жатқан тарихи атын беруге батыл түрде бағыт алуымыз керек», - дейді [4]. Ру атаулары этнолингвистикалық ақпаратты толықтырады, халықтың танымын білдіреді. Осылайша әр жер атына қойылған номендік белгі және оны тудырған мотивтер арқылы тарих қойнауынан сыр тартуға болады[5, 85].

І.Есенберлин романында келесі ру атаулары – біріккен сөздер қолданған: *Бестаңбалы, Қоңырат, Қарақалпақ, Арғыната, Байбақты, Қаракесек;*

«Қаракесексіңдер ме?

- Йә

-Кесіп алсақ қан шықпас, ел билейтін жан шықпас дейтін Қаракесек екенсіңдер ғой» (І.Есенберлин. Қаһар, 221 б).

«Жоқ бұл Кенесары сұлтанның жеңісі – деді кенет тұнжырап кеткен Ахмет., - Қазір оның қарамағында *Найман, Бағаналы, Арғын, Табын, Тома, Шекті, Шөмекей, Байбақты, Қыпшақ* рулары. Бес мың ауыл» (І.Есенберлин. Қаһар, 198 б).

«Б) Біріккен сөздер – адамдардың атаулары. Бұндай антропонимдер әр түрлі үлгіде жасалған:

«Ертеңінде өзін қорғайтын *Батырмұрат* басқарған жасағымен Кенесары Алашахан зираты тұрған Қаракеңгірге бет алды» (І.Есенберлин. Қаһар, 222б).

«Әсіресе Назар руының ақсақалдары *Байтөре* мен *Қаракүшікке*» (І.Есенберлин. Қаһар, 234 б).

«Бұл жоспар бойынша Орынбор әскери-губернаторына бағынатын сұлтан-правительдер Ахмет, Арыстан, *Баймұхамед* әрқайсысы бір мың адамнан жасақ құрып күні бұрын дайын тұруға тиісті еді» (І.Есенберлин. Қаһар, 241 б);

В) Лақап аттар. Бұндай атаулар жалқы және жалпы есімдерден бөлектенеді. Олар ерекше топты құрайды. Біріккен сөздердің басқа топтарынан өзгешелендіретін қасиеттері бір адам, оның қылығы, іс туралы жағымсыз пікірді жүзеге асыру. Кейде керісінше адамға жағымды объективтік қатынасты да білдіруге болады. Бұндай біріккен атауларды коннотацияларға жатқызуға болады.Олардың адамдарды бір қылықтары бойынша суреттеп, мінездемелік сипат береді:

«Елін, жерін, бауырлас туғандарын сатқан сен секілді *қанішерді* өз қолыммен бауыздасам бұл жалғаннан армансыз өтер едім!» (І.Есенберлин. Қаһар, 23 б);

«Нағыз бір ұялы *көкжал* қасқырлар тобы дерсің. Тек аталас күшік қана бозөкпелеу» (І.Есенберлин. Қаһар, 74 б);

Лақап аттар. Бұндай атаулар жалқы және жалпы есімдерден бөлектенеді. Олар ерекше топты құрайды. Біріккен сөздердің басқа топтарынан өзгешелендіретін қасиеттері бір адам, оның қылығы, ісі туралы жағымсыз пікірді жүзеге асыру. Кейде керісінше адамға жағымды объективтік қатынасты да білдіруге болады. Бұндай біріккен атауларды коннотацияларға жатқызуға болады.

Хроленко А.Т коннотативтік мағынаның алты түрін сипаттайды:

1) түсініктемелік, суреттемелік (түсінік);

2) эмоционалды-сезімдік;

3) мәдени-өркениеттік;

4) тақырыптық (семантикалық кеңістік);

5) ақпараттық (білім деңгейі); көзқарастық [6, 36].

Қазақ тіліндегі лақап аттар адамды қылығы, түр-түсі, қимылы, мінезқұлқы бойынша сипаттайды, мысалы: «піскен бас майыр», «қырт», т.б. «Майыр» Құнанбай, Алшынбаймен қол алысып амандасып болды да, жерге отырмай, Құнанбай қарсысындағы жалғыз орындыққа отырды. Үлкен көк көздері қымылау келген. Бет-аузын қалық бұйра сары, сақал басқан. Шүйдесі қып-қызыл екі қатпар боп тұратын. Мұны қазақ атаулы өз атымен атамай, өзге майырлар сияқты, сырт белгілерімен атайды. Жалғыз-ақ бұрынғы, майырларды бір-ақ белгімен «сұлу майыр», «семіз майыр» деп, немесе бетінің секпіліне қарап, «тарғақ майыр» десе, мынаның сыртқы түсі, түрі талай ат атауға өз-өзінен сұранып тұрушы еді (М.Әуезов. Абай жолы,Т.3. 123 б).

Ғалым В.Н.Телия ойынша, мәдени мағынасы бар коннотативтік ойықтар субъектінің және этностың бір зат, ұғым туралы қалыптасқан бағасын білдіреді, оның субъективтік қатынасын көрсетеді. Бұл құндылықтық, par excellence қатынас. Ол келесі сұрақтарға: кім бағалайды? Қандай себеп негізінде? Қандай ұстаным негізінде? Кімнің бағасы көрсетіледі? Толық жауаптарды дайындайды [7].

Когнитивтік метафора бір объектіні басқаның ұғымында модельдендіруге себебін тигізуде. Сондықтан да, конитивтік метафораның сан-алуан түрлері бар.

1) Құрылымдық (structurual) метафоралар. Олар жекеленген салалардың объектілерін басқа салалардағы объектілермен жақындастырып, сол арқылы бейнені құруға бағдарланған;

2) онтологиялық метафоралар абстрактілі ұғымдарды дерек, нақты ұғымдар арқылы сипаттауға ыңғайланған;

3) контейнерлік метафоралар (container metaphor). Осындай метафоралар бейнелі мағынаны «контейнерді толтыру» тәсілі арқылы суреттейді [8, 55-56];

4) кейіптеу моделі дүниенің заттарын адамның түс-түрімен, мінез сипатымен салыстыра отыру арқылы бейнелейді. Кейіптеу метафорасы адамдарды малдық, табиғи құбылыстардың түр-түсін, қимыл-әрекеттері арқылы сипаттауда да жиі қолданылады[9].

Кейіптеу метафора моделі негізінде жасалған когнитивтік, бейнелі метафоралардың мысалын келтірейік: көк соққыр, көк жарылқасын (контейнер метафорасы)

Г) Кейбір адамгершілікке жақпайтын, сөгілетін қылықтар. Олар автордың роман кейпікерлеріне деген жағымсыз қатысын көрсетеді:

«Араларында алты ғасыр өтсе де, *қанқұмарлық* түбі бар» (І.Есенберлин. Қаһар, 232 б); «Шыңғысхан қанішерлікке болат қанжар болса, Кенесары сол қанжардың кішкентай сынығы» (І.Есенберлин. Қаһар, 231 б);

Бұл жағдайда метонимиялық тәсіл қолданған *қанқұмарлық* (бүтін) – қанжар- Кенесары – қанжардың сынығы.

«*Қандыбалық* Жамантайдың кімі боласың?» (І.Есенберлин. Қаһар, 213 б);

«Бұл *бақұмар* сұлтанның ғана традегедиясы емес, бостандықты көксеп алданған халықтың да традегиясы еді» (І.Есенберлин. Қаһар, 220 б);

Метонимия – шектес ұғымдардың белгілі бір модельдер бойынша ауыстырылады. Модельдер – оның бүтін бөлігі сыйғызатын кеңістік ішіне сыйатын заттар, жалқы есім, т.б.

Е) Метереологиялық ұғымдарды білдіретін біріккен сөздер: осындай сөздер ұлттың дүниетанымы туралы қорды толықтырады, ауа райы, табиғат, уақытты, географиялық ұғымдарды атайды [10], мысалы: *көкжиек, желтоқсан, күншығыс, күнбатыс, солтүстік, қыркүйек, итжеккен*, т.б.:

«Ал Кенесары Батыс-Сібір губернаторына жататын Ұлытау, Арғынатаға қарай өтіп кетпес үшін Омбы, Қызылжар, Қарқаралы бекіністерінен, ереуілшіл елдің *күншығыс* жағынан, көк темірге мұздай бөленген ұзын саны мың мылтықты күшті жасақтар шықпақ болатын» (І.Есенберлин. Қаһар, 241 б);

«Енді олар *солтүстікке* қарай бұрыла түсіп Орынборға Кенесарының қарамағына жатпайтын ауылдарының үстімен жүрмек болды» (І.Есенберлин. Қаһар, 209 б);

«Жол *күнбатысқа* қарай бұрылысымен-ақ бірден өзгере бастады, жаз аяқталып, сұрғылт тартып қалған» (І.Есенберлин. Қаһар, 205 б);

«Алыстағы *көкжиек* үстінен алабұртып табақтай болып жалқын ай көрінеді» (І.Есенберлин. Қаһар, 28 б);

Ж) Адамның жас мөлшерін, жасқа тән қасиеттерін де білдіретін топ: Бұл топқа жататын сөздердің көбі метонимиялық тәсіл, яғни шектен ұғымдарды ауыстыру арқылы (бүтін-бөлігі) жасалған:

«Кеудесінде намысы бар арашаға түскен жігіттер мен «ау, бұларың не?» деп ақылға салам деген *ақсақал, қарасақал* біткеннің бәрін бүкіл жұрттың көз алдында оққа байлапты, кейбіреулерін қылыштап шауып өлтіріпті» (І.Есенберлин. Қаһар, 229 б);

«Қыз деген сөз жас кезінде *бозбалашылықты* басынан көп өткізген Перовскийге жылы тиді ме, ол еріксіз жағасын жөндеп, тікірейген сарғылт мұртының ұшын сәл шиыршықтай әдеміледі» (І.Есенберлин. Қаһар, 199 б);

Біріккен сөздерді сөзжасамдық тәсілдер бойынша да сараптауға болады. Бұл жағдайда біріккен сөздердің сөзжасамдық тәсілдері сипатталынады. І.Есенберлин романында қолданған біріккен сөздердің сөзжасалым тәсілдерін келесі түрде сараптауға болады:

1) Изафеттің бірінші түрі арқылы жасалған біріккен сөздер. Бұндай біріккен сөздердің екі сыңары да қосымшасыз зат есім сыңарлардан жасалған: күншығыс, жарқаин, Сырдария, Құмбел, қараңыз:

«Құмбелдегі ауылдан бастап, кәрлі қылыштың қаһарынан талай елді аман алып қалдыңыздар» (І.Есенберлин. Қаһар, 21 б);

«Ереуілшілермен кейде итжығыс түсіп жүретін сұмдар» (І.Есенберлин. Қаһар, 33 б);

2) Изафеттің екінші түрін сақтайтын біріккен сөздер І.Есенберлиннің романында бірталай. Мұндайда бірінші сыңар қосымшасыз болып келеді, ал екінші сыңардағы тәуелдік жалғау сақталады:

«Соңғы үш-төрт жыл ішінде Ақмола аға-сұлтаны *Құдаймендінің Қоңырқұлжасының* қасында болып, жақында ғана өз еліне қайтып келген»;

«Ата мекен Көкшетауын тастап, Қасым төре неге Қоқан хандығына қарай көшті? – деді ол сөзін алыстан қозғап» (І.Есенберлин. Қаһар,6 б);

3)Кейде біріккен сөздердің бірінші сыңарында да, екінші сыңарында да тәуелдік жалғаулар сақталуы мүмкін:

«Осыдан екі жыл бұрын көктемде Қараөткелдің аға-сұлтаны *Құдаймендінің Қоңырқұлжасы* қазақтар балаларымызды сыпайға-солдатқа алады деп сескенетінін арыз етіп Петерборға барғанында патша ағзамның өзі қазақ жігіттері еш уақытта да сыпайға алынбайды деп бұзау терісіне мөрін басып уағдасын берген жоқ па?» (І.Есенберлин. Қаһар, 10 б);

«Тастамаңдар *Басықара* батырды жау қолына! – деп тұлғасы бөлек көк бурыл бестісін әмір беріп, ешкім шықпаса өзім шабайын деп ыңғайланғанша, қамыс құлақ, бөкен сан, бүкіл Арқаға әйгілі «Ортеке» аталған сәйгүлігімен Төлебай батыр, жұрттан сытылып шығып жеке сала берді» (І.Есенберлин. Қаһар, 134 б);

3. **Біріккен сөздердің бірінші сыңары көбінесе сын есім, екіншісі зат есім болып келеді:**

«Арқадағы әлі бекініс салынып мылтық даусы ақ-құсын үркітпеген Арғынаты, *Ұлытау*, *Кішітау*, Айыртаулар алыстан мұнарлана көрініп қиялыңды тербеткендей» (І.Есенберлин. Қаһар, 222 б);

«*Жанәділ* үлкен бәйбішесі Қайнисадан, Шыңғыс, екінші әйелі Уәлиханның немересі *Аққағаздан* туған» (І.Есенберлин. Қаһар, 95 б);

«Өйткені *Байтабын* шексіз батыр, епті, айлакер» (І.Есенберлин. Қаһар, 32 б); «Кіші жүздің көп рулары кей жылдары бас қосып қалған қан жайлауларда Байтабын мен *Ақбөкен* де үш-төрт рет ұшырасқан» (І.Есенберлин. Қаһар, 34 б);

«Жолай *Кәрібай* қарттың ауылына соқтың па? - Соқтым» (І.Есенберлин. Қаһар, 213 б);

1. **Бірінші сыңары сан есім, екінші сыңары зат есім,** мысалы:

«Он шақты іштесерлері бар, өзгелерінде қисық қылыш, болат ұшты найза. Бұл бізге *Үшөзен* тоқырауынан кеп тимек» (І.Есенберлин. Қаһар, 33 б);

«Бұлар үш күннен кейін, Баянауыл округінің Сібірмен шектес *Төрткөл* болысының жеріне жетті» (І.Есенберлин. Қаһар, 20 б);

«Есіл, Нұра бойын жайлаған Орта жүзге де Елек, Жайық жағасындағы Кіші жүзге де, Балқаш пен Сыр, *Жетісуды* мекен еткен Ұлы жүзге де жер кіндігі» (І.Есенберлин. Қаһар, 255 б);

2. **Біріккен сөздер анықтауыштық қасиеттерді де білдіреді.** Анықтауыш сыңары көбінесе сын есім түрінде сомдалынып, заттың, адамның түрі, түсі туралы мағлұмат бере алады:

«Араларда алты ғасыр өтсе де *қанқұмарлық түбі* бар» (І.Есенберлин. Қаһар, 232 б); «Көп жаса, *ақсандық жүйрігім*, - деді, - көңілімізді бір көтеріп тастадың ғой» (І.Есенберлин. Қаһар, 73 б);

««Қорамсақтарынан екі қырлы өткір ұшты сауыт бұзар, төрт қырлы *қозыжауырын* жебелерін алып, тартылар жеріне жаңадан күшігінің қойлық жүні, *тазқараның тайлақ* жүні» деп аталатын қауырсындарын қондырды» (І.Есенберлин. Қаһар, 88 б);

«Оны *әлжуаз* де, тағы де бірақ маңдайымызға жазылғаны сол халық, мен оны сен айтқан әлжуаз қалпында да жақсы көремін» (І.Есенберлин. Қаһар, 23 б);

3. **Біріккен сөздер толықтауыштық қатынастарды да білдіреді:**

«Жоқ, жоқ қайткен күнде де Ақмола бекінісін алу абзал. Бірақ, бес жүзге таяу жасағы, зеңбірек, карабин, *іштесер* қаруы бар, биіктігі бес сажын қорғайды, жан-жағын қоршап қазған

терең орлы бекініст*і Қоңырқұлжа мен Қарапұшық* Иван оп-оңай бере сала ма?» (І.Есенберлин. Қаһар, 114 б);

4. **Біріккен сөздерді құруда көбінесе пысықтауыштық қатынастар негіз болған.**

Солардың ішінде бір топты болымсыздық етістіктер құрайды: «Ауылға барғаннан кейін бұл қыздардың қайтып келуі екіталай» (І.Есенберлин. Қаһар, 201 б);

«Ал *әлдеқалай* түнде кездескен адам, ертегінің дәуін көргендей жүрегі жарылып кете жаздайтын» (І.Есенберлин. Қаһар, 114 б);

«Біріккен сөздерде әртүрлі пысықтауыштық қатынастар қолданылады. Солардың ішінде:

а) іс-әрекеттің тәсілінің түрі сипатталынады: «Бөлтіріктерінен айрылған бөрідей әбден *қанкөзденіп* алған» (І.Есенберлин. Қаһар, 222 б);

«Егер көшсе Терісаққан бойына Қарақойын. Қашырлыға көшкен жөн» (І.Есенберлин. Қаһар, 87 б);

5. **Уақыт, мезгілді білдіретін пысықтауыштық қатынастар** да қолданылады:

«Орынбор маңындағы мұжықтар көтерілген аласапыран кезде қазақтармен қырылысуды дұрыс көреді» (І.Есенберлин. Қаһар, 196 б);

Әдебиет

1 Жанұзақов Т. Очерк казахской ономастики. – Алматы: Наука, 1982.
2 Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. – Алматы, 1985.
3 Есенберлин І. Қаһар. – Алматы.: Ата-Мұра, 2003. – 288 б. Келесі сілтемелер осы басылымнан беріледі.
4 Мырзахметов М. Қазақстан ономастикасының тарихи-әлеуметтік мәселелері. – Астана, 2004. – Б. 12-20.
5 Пангереев А. Халық әдебиеті және топонимия // Қазақ ономастикасының өзекті мәселелері. – Астана, 2004. – С 84-88.
6 Хроленко А.Т. К вопросу о паратаксисе в русском языке (статья) ... Межкультурная коммуникация. Перевод: Сборник науч. трудов. Вып. 1. Курск, 1997.
7 Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – С.49-52
8 Земская Е. А. Русский язык. Словообразование. – М.:1962.
9 Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы; Ғылым. – 1989 .
10 Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – М.: ЛКИ, 2008.

УДК 070

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА В ЗАГОЛОВКАХ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН

Ковалерова А.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современном мире, в связи с развитием всевозможных источников информации, главным из которых является глобальная сеть Интернет, такой вид войн и противостояния, как информационная война стал наиболее популярным как на внутри региональном, так и на международном уровне. Воздействие на людей посредствам информации набирает всё большую популярность, однако воздействовать по одному и тому же сценарию постоянно невозможно. У людей постепенно вырабатывается «иммунитет» к навязыванию ему определённых точек зрения. В связи с этим, в рамках информационных войн постоянно появляются новые и развиваются старые средства воздействия на людей.

Изучение этих средств необходимо для общего понимания силы воздействия информации на людей. Одним из средств информационной войны является языковая игра, которая в настоящее время используется в СМИ всё чаще.

В наше время свободного доступа к огромному количеству информации борьба за человеческие умы стала вестись и в этой сфере.Сознательно отбирая для публикации необходимые материалы и новости, можно контролировать социальное настроение населения.

Термин «информационная война» изначально использовался в американских военных кругах. Информационная война – это психологическое давление на все общество или его часть. Умелая подача необходимой информации помогает создать определенные настроения и вызвать соответствующую реакцию. Первые сведения об упомянутом виде войны датируются 50-ми годами 19 века и касаются Крымской войны.

Информационная война может вестись как внутри государства, так и между разными странами и является частью сложного процесса противоборства. Наличие информационного давления на общество является показателем закулисных политических действий или подготовкой к каким-либо изменениям. Она не требует больших финансовых вложений и усилий. Эффективность информационной войны зависит от грамотно составленной агитации, опирающейся на чувства и желания членов общества.

Термин «информационно-психологическая война» был заимствован в русский язык из словаря военных кругов США. Перевод этого термина («informationandpsychologicalwarfare») с английского языка может звучать и как «информационное противоборство», и как «информационная, психологическая война»,перевод зависит от контекста конкретного официального документа или научной публикации; целенаправленные действия, предпринятые для достижения информационного превосходства путем нанесения ущерба информации, информационным процессам и информационным системам противника при одновременной защите собственной информации, информационных процессов и информационных систем [1, с.58].

Анализ определений термина *информационная война* позволяет выделить те черты, которые всегда присутствуют при ведении информационной войны:

– воздействие на какую-либо аудиторию (народ, военнослужащих, рабочих, интеллигенцию и т.д.);

– ограничение доступа к определенной информации: закрытие веб-ресурсов, телевизионных программ, печатных изданий;

– появление различных информационных источников с одинаковой информацией;

– создание отрицательного психологического фона по конкретным вопросам;

– появление в обществе эмоциональной напряженности;

– проникновение насаждаемой информации в различные сферы общества: политику, культуру, бизнес, образование.

Информационная война непрерывна и проводится не только во время вооружённой борьбы, но и в мирное время.

Информационная война– самый жёсткий вид информационного противоборства. Не существует общепризнанных юридических, моральных норм и ограничений на способы и средства ведения информационной войны, они ограничены только соображениями эффективности.

В информационной войне используется весь спектр средств: от самых «грязных» (прямой лжи), до «тонких» способов подачи информации с истинным содержанием форм, последовательности, повторения, подбора временной структуры, чередования, а также блокирования распространения нежелательной информации, её интерпретации, особенно спорной. В массовом порядке проводится односторонняя подача информации, очистка её от сведений, не отвечающим собственным целям, «обеление» информации о своей стороне и «очернение»–от противной. Общим для средств нападения в информационной войне является то, что они манипулируют сознанием [2, с.62].

Термин *языковая игра* восходит к лингвофилософской концепции Л. Витгенштейна, имеет довольно давнюю и богатую традицию, как в философии, так и в лингвистике. Сам Витгенштейн понимал под языковой игрой «единое целое: язык и действия, с которыми он переплетен». Тем самым он связывал любые языковые значения с контекстным употреблением

слов в процессе той или иной деятельности, он утверждал: «говорить на языке – компонент деятельности или форма жизни».

Современные исследования языковой игры направлены, главным образом, на выявление ее структурных и стилистических особенностей в различных функциональных контекстах, в том числе и в средствах массовой информации.

Языковая игра воспринимается нами как подход к подбору средств выражения на всех уровнях языка, при котором говорящий намеренно старается вызвать у читателя нетривиальные предметно-языковые ассоциации.

Рассмотрим некоторые стилистические приемы, используемые журналистами при оформлении газетных заголовковв современных средствах массовой информации с точкизрения использования элементов языковой игры в условиях информационных войн.

Графические игры

В газетных заголовках встречается несколько основных приёмов использования графических особенностей в качестве привлекающего внимание читателя средства, а именно: употребление латиницы, нестандартное использование прописных букв, повторение букв, употребление вышедших из употребления знаков кириллицы.

1) «Хакеры *FancyBears* "слили" доклад о допинге в США» [3].

2) «*И*нтернет *Е*ще один мессенджер отказался предоставить ФСБ коды для дешифровки» [4].

Фоностилистические игры

Одним из самых излюбленных и частотных разновидностей языковой игры в газетной речи являются игры на уровне звукового плана языка. Для привлечения внимания журналисты используют приемы, основывающиеся на создании разного рода звуковых ассоциаций: рифмы, созвучие слов, аллитерации.

1) «На нет и ключа нет» [4]– это трансформированное народное выражение «На нет и суда нет», где используется рифма.

2) «*Д*оговор *д*ороже *д*енег: В России сыграно 42 «странных» матча за 3 года» [5]. Известное выражение *договор дороже денег* игры со смыслом вносит в текст намёк на так называемые договорные между командами матчи, что, конечно, свидетельствует не об умении держать слово, а о настоящем мошенничестве.

На лексико-стилистическом уровне, поэтому чаще всего встречается
употребление с целью большей выразительности текста антонимичныхнаименований, простое противопоставление которых достаточно для привлечения внимания читателя.

1) «Четыре *старых* сценария *новой* войны на Балканах» [7].

2) «Графики *вверх-вниз*: почему криптовалюта то *падает*, то *взлетает*» [6].

Языковая игра активизирует внимание носителей языка к языковой форме, ее структурным элементам, связана с ситуацией неожиданности, обусловленной нарушением в игровом тексте каких-либо норм и стереотипов и осознанием этого нарушения.Языковая игра – это всегда отражение жизненной ситуации, в которой слова подсказывают ассоциативный смысл высказывания.

Особого рода эффект языковой игры может достигаться путем использования различных образных и стилистических приемов, связанных с переносным смыслом высказывания, что позволяет в завуалированной форме добиваться нужного эффекта в условиях информационных войн.

Литература:

1. Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. — 3-е изд. — М.: Горячая линия - Телеком, 2012. — 542 с.

2. Кочетков В. В. Глобализация в образовании: информационная война и "промывание мозгов" или доступ к мировым знаниям и благам цивилизации? // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. — М.: Издательство Московского государственного университета, 2005. — № 1. — С. 144-159.

3. https://www.bbc.com/russian/news-39093805

4. https://www.rbc.ru/newspaper/2018/03/26/5ab3a8dc9a7947203f9ba84
5. http://www.aif.ru/sport/football/38577
6. https://rb.ru/opinion/nepostoyannie-grafiki
7. http://eurasia.expert/chetyre-stsenariya-novoy-voyny-na-balkanakh/

УДК 81-119

КОНЦЕПТ *ЖЕНЩИНА* В КУЛЬТУРЕ И ЯЗЫКЕ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Козел В.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Концепт женщина, являющийся одним из базовых концептов культуры, имеет длительную традицию его осмысления. Поскольку концепт «рассеян» в языковых знаках, его объективирующих, для его адекватной характеристики необходимо обращение к тому корпусу текстов, в которых проявляет себя данный концепт.

Исходя из представления о человеке как о сложном существе, в концепте *женщина* можно выделить контенты: «внешний человек» – биолого-физиологические характеристики и внешность; «внутренний человек» – психологические характеристики, моральные качества, интеллектуальные способности; «социальный человек» – семейное положение, социальный статус, социально значимая деятельность.

Актуальность темы обусловлена интересом современного языкознания к проблеме отражения в языке основных концептов национальной концептосферы, перспективностью изучения концептов как сущностей, раскрывающих мировоззрение народа. *Научная новизна* заключается в выявлении ментальных черт концепта *женщина* в казахской культуре.

Ментальное значение концепта объективируется в массовом сознании общества и отражается в культуре. Обратимся к рассмотрению концепта *женщина* в паремиях и поэзии казахского народа.

Для казахского народа женщина - хранительница домашнего очага и мать. В казахском обществе женщину всегда почитали и уважали, женщина никогда не находилась в униженном и угнетенном состоянии. Казахи помнят заветы пророка Мухаммеда. Он, отвечая на вопрос сподвижника: «Кому следует делать добро в первую очередь?», промолвил: «Матери». Также пророк говорил:

– «Рай – он под ногами ваших матерей»;

– «Лучшие дети – это прелестные, добрые, благородные и благословенные дочери»;

– «Девочки – это милосердные и благословенные создания. Тому, у кого есть одна дочь, Всевышний Аллах сделает ее преградой от огня Ада. Тот, у кого есть две или три дочери, войдет в Рай»

– «Когда ты, радуясь, смотришь на сына, то это записывается тебе как благо, а, когда смотришь, радуясь, на дочь, то это записывается тебе как награда»;

– «Благочестие одной женщины подобно благочестию семидесяти мужчин»;

– «Распутство одной женщины подобно распутству тысячи мужчин» [1].

Именно праведная жена рожает, воспитывает и растит детей, принося в жертву свои личные интересы, женщина вносит счастье и уют в семейную жизнь. В деле воспитания детей женщина играет главнейшую роль: она прививает своему ребенку трудолюбие и честность – главные качества достойного гражданина страны. Ведь не зря говорят, что за каждым достойным героем стоит благородная женщина – мать. Счастливым и знаменательным фактом для казахского народа являлось рождение ребенка. По сей день в народе сохранилась пословица «Дом с ребенком – веселье и счастье, без ребенка подобен могиле». Семья, не имевшая детей, не могла назваться счастливой, особенно это касалось мальчиков – преемников рода по линии отца. Так, в одной казахской притче под названием «Дочери как сыновья» описывается

следующая ситуация: у одного бая было три дочери, но не было ни одного сына, из-за этого он очень переживал и печалился, все время повторяя, что дочь – это не сын, чай – это не еда, козлятина – не мясо, а осёл – не транспорт. Повзрослев, дочери вышли замуж и покинули отчий дом. В один страшный год произошел падёж скота, бай со своей старухой остался совсем без скотины и без средств к существованию. Дочери, посоветовавшись, решили помочь отцу, и когда отец приехал, каждая накормила его мясом, напоила чаем и дала с собой коней, баранов и коров. Бай, возвратившись домой, сказал, что дочь как сын, если про отца вспоминает, жирная козлятина достаточно вкусна, чай приятно пить, когда на душе радость, а если дорога удалась, осёл - прекрасный транспорт. После этого случая бай всегда благодарил Всевышнего за то, что тот подарил ему дочерей.

Представление казахов о женственности отличается от представлений русских. Это нормально, так как этносы отличаются друг от друга прежде всего культурой в самом широком смысле этого слова. Данное понятие включает в себя искусство, религию, национальную кухню, организацию жилого пространства, нормы поведения и, конечно, язык.В культуре казахского народа красота девушкиценилась очень высоко. Так, размер калыма напрямую зависел от её внешних данных: чем красивее была девушка, тем больше за неё был калым. Красота девушки вызывала доверие к ней и в определенной степени «прославляла» аул. Считалось, что«приличная внешность доверие рождает», красивая девушка сравнивалась с цветком: «цветы зацветут – аул украсят, девушки подрастут – аул украсят». Не менее ценной характеристикой девушки-казашки считался её ум. У казахов есть изречение: лучший из даров – ум, худшее из несчастий – невежество. История казахских степей знает множество примеров великих женщин – от царицы Томирис до героев Отечественной войны. Также казахская женщина должна обладать добротой. Данная характеристика относится к проявлениям нравственных качеств человека таких, как милосердие и великодушие.

На представление о женственности влияют различные факторы. По мнению Н.Ж. Шаймерденовой, социум соотносит себя с окружающим миром, в частности, с географическими пространственными расположениями, и в языке формируется то или иное представление этноса как об окружающей среде, так и об окружающих людях. Казахские мужчины занимались скотоводством, а женщины ухаживали за детьми. Возможно, у женщин было больше времени, потраченного на себя, нежели у мужчин. Казахские женщины должны были следить как за семьей, так и за собой, за своей красотой. У мужчин возникало некое требование относительно женщин: быть красивой. Культура казахского народа вобрала в себя азиатские эстетические каноны. Отсюда и восточные параметры красоты: тихий голос, черные волосы, раскосые глаза, которые гармонируют с общей морфологией казахского лица. Олицетворением казахской красоты являются героини казахских эпосов – Баян Сулу и КызЖибек. Обратимся к описанию КызЖибек:

В чести и славе она.
Всех величавей она,
Даже с Лейлой красотой
Соперничать вправе она…
Лоб ее светел, чист.
Огонь ее глаз – лучист.
Топазы – во взорах Жибек…
Алмазы – в подборах Жибек…
Трудно держать ушам
Брильянты ее серег…
Белое тело ее,
Как чистый, белый снег [2, с. 112].

Как видим, героиня эпоса «КызЖибек» очень красива: у нее светлый и чистый лоб, глаза лучезарны, взгляд словно драгоценный камень, тело ее белое и напоминает чистый снег. Однако надо учитывать, что не только внешние признаки, но и внутренний духовный мир формирует женскую красоту. КызЖибеккрасива душой, сильна духом, полна человеческих

достоинств. Ее образ – гимн красоте, той красоте, которой в представлении казахского народа должна обладать девушка. Находим тому примеры в паремиях казахского народа: «красив не тот, кто телом красив, а тот, кто душой красив», «души доброта сглаживает непригожесть лица». В образе КызЖибек отражены представления казахов о чести и достоинстве девушки. КызЖибек живёт в чести и славе, она величава, вызывает восхищение и одобрение сородичей. В силу приверженности преобладающей части казахской нации своим нравам и обычаям, изначальные качества и характеристики представительниц женского пола – красота, ум и доброта – не утрачены современными девушками-казашками.

Идеалом женской красоты казахского народа служит красота, воспетая в стихотворении Абая Кунанбаева:

Словно месяц, изогнутый в небе ночном,
Отливает сверкающий лоб серебром.
Свет струится из черных, как полночь, очей,
Брови вскинули иссиня-черный излом.
Нос точеный у ней легок, узок и прям.
Розов отсвет ланит – удивленье очам,
Сердце, видя улыбку, пьянеет, когда
Блещут зубы, подобны во всем жемчугам.
Речь нежна и умна – тонкий лепет ручья,
Смех заливчато длится, как трель соловья,
Шея – шелк белоснежный – гибка и тонка,
Чист и свеж подбородок, прохладу тая.
Средний рост у нее, но величествен вид,
Тонок выгиб спины, взор открыто глядит,
Камышинкою легкой сгибается стан,
И два яблока зреют у ней на груди.
По-ребячески нежен ее локоток,
Пальцы гладки, проворны, блестит ноготок,
И, потупясь, смущенно туманится взгляд,
Если косы рассыплют свой черный поток...[3, с. 36]

Проанализировав пословицы и поговорки казахского народа, посвященные внешности женщины, мы пришли к выводу, что в ментальности казахского этноса девушки-казашки – это краса народа и аула, они словно цветы украшают свою родную землю. Для казахского народа важна красота не только телесная, но и душевная. Эти представления о женщине отражены в пословицах:

- Красив не тот, кто телом красив,а тот, кто душой красив.
- Соль вкус пище придает,
  а красоту аула девушки создают.
- Красива не красавица, красива любимая.
- Цветы – краса земли, девушки – краса народа.

С древних времен *гостеприимство* было отличительной чертой казахского народа. Дорогого гостя приглашали к дастархану, усаживали на почётное место и угощали самым лучшим, что было в доме.В национальной культуре ритуалу угощения отводится особая роль – любое блюдо подается с определенным значением и к месту. Казахи знают, как с помощью конакасы (қонақ – гость, ас – угощение) можно помирить людей, оказать честь уважаемым гостям.Обязательное угощение казахи считали признаком дружбы, братства, единства. Гостя расспрашивали о его здоровье, здоровье родных и близких.Специально для гостей казахи хранили всё самое вкусное.

Если жена – радушная хозяйка, добрая, приветливая, в этом доме никогда не переводятся гости, если же злая, жадная и грубая, не один гость повторно не перешагнет порог такого дома.

- Если жена хорошая, гости не переводятся в доме;
  если жена плохая, даже друг обходит твой дом.

- Жена плохая – гость уходит,
  Сын плохой – счастье уходит.

В народе почитается *трудолюбие*. Трудолюбие – это черта характера, которая обозначает стремление, желание и склонность человека к труду. К трудолюбивой женщине всегда относятся с уважением и почитанием. У народа ценится та хозяйка, которая всегда может содержать свой дом и свою семью в чистоте, тепле и уюте.

- Работящая женщина шерсть берет в долг,
  ленивая – воду.
- Заджигита говорит его сила, за женщину – её дела.
- Если женщина рано встает, на одно дело больше успеет.
- Дочь пастуха к приходу стада вся в делах.

В женщине всегда ценились*ум* и *мудрость*. Мудрая женщина знает (ум), любит и доверяет (чувства), и умеет (разум) – она естественная, настоящая, искренняя, любящая и заботливая.

Мудрая женщина знает и понимает себя и своих близких; она умеет управлять собой и своей семьей, включая мужчин, но не в угоду себе, а в угоду общей гармонии в отношениях, в угоду общему семейному счастью.

Не зря в казахском народе есть изречение: умная жена всегда с мужем советуется. Также в народе бытует мнение, что ум женщины заключается в красоте, а красота мужчины –в уме. При выборе жениха умная девушка обращает внимание на ум молодого, а глупая – на его возраст.

Поэтому умная женщина может сделать счастливой себя, своего мужчину, своих детей, всю семью.

- Одна умная дочь двух глупых сыновей стоит.
- Ум женщины – в красоте, красота мужчины – в уме.
- Умный джигит с народом советуется,
  умная жена с мужем советуется.
- Умная невестка – товарищ надежный,
  умный сын – друг сердечный.

Благоразумие и умение ждать всегда ценятся в казахской девушке. Чтобы обрести свое женское счастье, девушка должна дождаться своего суженого, а не кидаться на шею первому встречному.

- Выжидающая девица свое счастье выждет.
- Если девица долго выжидает,
  счастье, в конце концов, приобретает.

Проведя анализ пословиц и поговорок казахского народа, посвящённых концепту *женщина,* её моральным качествам, интеллектуальным способностям, мы пришли к выводу, что в казахском народе ценятся умные, благоразумные, трудолюбивые и гостеприимные девушки.

Литература:

1. Бурова И.И. Хадисы пророка Мухxамеда [Режим доступа: http://minbar.kz/islam/blog/id/3290.html.Время обращения 05.12.17].
2. Кирабаев С.С, Поцелуевский Е.А. Козы-Корпеш и Баян-Сулу. Кыз-Жибек: Казахский романический эпос. – М, 2003. – 441с.
3. Кунанбаев А. Избранное. – М.: ИД «Художественная литература», 1970. – 271 с.
4. Рахметова М.К. Казахские пословицы и поговорки. – Алматы: ИД «Кочевники», 2007. – 240 с.
5. Аккозин М. Казахские пословицы и поговорки. – Алматы, 2004. – 212 с.
6. Захаров В.Б., Смаилова А.Т.. Казахские народные пословицы и поговорки. – Алматы: ИД «Кочевники», 2002. – 216 с.
7. Пословицы тюркских народов. – Алматы: ИД «Кочевники», 2002. – 256 с.

УДК 37.011.31

DAS MODELL DES ZUKUENFTIGEN FREMDSPRACHENLEHRERS IM GEBIET DER KOMPETENZ

Кубегенова Б.М., Нургалиева К.Б.
(Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева, г. Петропавловск nurgalievakb@bk.ru, mahambetovna19@mail.ru)

Das Bildungsystem als der fuehrendeBereichimLeben der OeffentlichkeitKasachstansversucht in die internationalleGemeinschaftzuintegrieren, und den modernenAnforderungengewachsenzusein.

In den letztenJahrzehntenwerdenhoheAnforderungen an die Hochschulbildung auf demGebiet der Kompetenzgestellt.

ImAllgemeinenbedeutetKompetenz das Wissenoder das fachlicheKoenneneines Menschen auf einembesstimtenGebiet, und kompetentzuseinbedeutetmitdemWissen und der Faehigkeit das Richtige und Notwendigezutun[1: 51].

AusgehendausdemBegriff der Kompetenzkoennte man Kompetenzmodelle der zukuenftigenLehrer projektieren.10 Lehrerkompetenzen, die fuer den zukuenftigenFremdsprachenlehrernotwendigsind.Zuerstueber die traditionelleLehrerkompetenzen [2: 97]:

1. Engagement

Esisterforderlich, dass Lehrer sich in ihremberuffuer die Bildungjunger Menschen engagieren (gerneauchüber die Jobbeschreibunghinaus). IhreVerantwortungistgroß und dessensolltensiesichauchbewusstsein, wennsieihren Job lieben.

2. Vorbereitung

EineausgepraegteakademischeVorbereitung, miteinerdazugehoerigen Portion Lebenserfahrung, isteineweiteretraditionelleKompetenzfuerFremdsprachlehrer.
DieseVoraussetzunggewinntimmermehranBedeutung in einerGesellschaft, die kompetenteristals je zuvor. Je bessermanalsLehrer vorbereitetist, destobesser.

3. Organisation

EineguteLehrstruktur und einevorausschauendePlanungsindwichtigfuer den Erfolg. Dahersollte der Lehrer die Themenreihenfolge und die jeweilsdafuereingeplanteZeitsinnvollorganisieren und strukturieren.

4. Toleranz

In einerGesellschaft, die zunehmendvielfaeltiger und multikulturellerwird, istesnotwendig, dass Lehrer keineVorurteilehaben und alleSchuelerohneBevorzugunggleichbehandeln.

5. OffenfuerFragen

Diskussionen und GruppenarbeitenimUnterrichtsinderforderlich, um Schueleranzuspornen und um neueLehrmethodenumzusetzen. Der Lehrer mussdabeiimmeroffenseinfuerFragen.

6. Geschichtenerzaehler

Eine der bestenLehrmethodenistes, InformationenoderIdeen in Form einer Geschichte zuverdeutlichen. Die besten Lehrer benutzendieseMethodeseitJahrhunderten. DadieseMethode so effektivist, wirdsienichtnur von Lehrerngenutzt,sondernauch von Expertenwiez.B. Marketing Profis in ihrenKampagnen [3: 115].

Zusaetzlichzu den traditionellenKompetenzensindauchneueLehrerkompetenzenwichtig, die mitneuenTechnologieneinhergehen. Diesesindunerlaesslichfuereinenzukuenftigen Lehrer.

1. Innovativ

EinzukuenftigerLehrer muss innovativ und bereitsein, neue Dinge auszuprobieren. DazugehoerenneueLehrmethoden, Bildungs-Apps, elektronischeGeraete und neue Tools der Informations- und Kommunikationstechnik.EinzukuenftigerLehrer sollteein “Early Adopter” sein.

2. EnthusiasmusfuerneueTechnologien

EinzukuenftigenLehrer muss nichtnurinnovativsein, sondernauchneueTechnologiengernhaben. EgalobiPad, PowerpointPraesentationen oder Whiteboards: Schuelererwarten die Verwendung von neuen Tools imUnterricht.

3. Sozial

Eine der traditionelleLehrerkompetenzenist die OffenheitfuerFragen. ImtraditionellenUnterrichtsollte das immerzutreffenabergleichzeitigsollte das Gespraech in sozialenNetzwerkengesuchtwerden, um neueMoeglichkeitenzuerforschen.

4. Geek

Das Internet ist die besteQuelle von Wissen die es je gab. Der zukuenftigeLehrer sollte stets neugierigsein und nachneuenInformationen und neuem Input fuer seine SchuelerAusschauhalten [4: 45].

NeueTechnologiensindjedochnichtnurfuerLernendeinteressant, sondernauch Lehrer koennen von ihnenprofitieren.In diesemArtikelhabenwir5 die **spannendsten Apps**fuer Lehrer betrachtet[5: 166].

5. Apps fuer Lehrer:

1) "Remind101" isteinekostenlose App die speziellfuer Lehrer konzipiertwurde. DamitkoennenMitteilungen und AnkuendigungenfuerEltern und Schueleversendetwerden. Das ist auf den erstenBlicknichtwirklichneu, spannenddaranistaber, dass Lehrer nichtmehrihreTelefonnummern und anderenpersoenlichenDatenweitergebenmuessen. Umgekehrthabenauch die Lehrer keinenZugangzu den Daten der Eltern (Schueler). Damitist die **Privatsphaere** allerNutzer gewaehrleistet. Und das Beste: Die Nachrichtenlassensichnicht so einfachloeschen. DamitgehoerenAusredenwie "Ichhabe die Nachrichtnichterhalten" der Vergangenheit an [6: 75]!
2) Teacher'sAssistant Pro 2 is eineausgezeichnete Alternative zurzuvorgenannten App. Die AnwendungbieteteineVielzahl von Funktionen um eineKlassezumanagen. Besondersinteressantist, dass man leicht die Entwicklung einesSchulerserfassenkann, indem man Vorfaellepositivbzw. negativ beurteilenkann und sogar **persoenlicheInformationen** (Gegen was isterallergisch? Was sind seine Interessen?) speichernkann. Das sichertdirbeimnaechstenElternsprechtageinpaarPluspunkte [7: 56].
3) Wowirgerade von Audio sprechen. Podcast isteine App, die dirZugangzutausenden Podcasts verschafft und dichdabeiunterstuetzt, deineeigenenzuerstellen. Bei Podcast kannst du deineeigene Station anlegen und deine **Audio Unterrichtseinheiten**hochladen, sodasssie von deinenSchuelernheruntergeladenwerdenkoennen undjederzeitigenHoeren.
4) Bist du auf der Suchenacheinwenig Inspiration fuerdeinennaechstenUnterricht? TED ist die Antwort. Bei TED werden die inspirierendstenVortraegeverschiedenerThemengebietegesammelt. EinGrossteil der Vortraegewird in der App mitdeutschenUntertitelnangeboten [8: 66].
5) Wirhabenuns mal wieder das Bestefuer den Schlussaufgehoben. GoConqr ist der SchnittpunktzwischenLehrern und Schuelern/Studenten. **Damitkannst du deineLernhilfenteilen, anGruppenprojektenarbeiten und Diskussionenanregen.**MitGoConqrkannst du zahlreicheResourcenwie Mindmaps, Karteikarten, Lernquizze, Folien und Zusammenfassungenerstellen. VermittledeineLerninhalteinteraktiver und effektiver [9: 24]!

Der zukuenftige Lehrer soll vor allem vom Charakter der Schuelertaetigkeit im Lehr- und Lernprozess ausgehen. Fremdsprachenerwerb ist vor allem eine Informationsverarbeitung. Die Schueler verarbeiten beim Fremdsprachenerwerb folgende Informationen:

1) linguistische (d.h. Sprachmaterial vom Wort bis zum Text, sowohl Regeln fuer seine Organisation und Anwendung);
2) sprachkulturelle (d.h. „sprachliche Kultur"), die auf muttersprachlicher Erfahrung basiert;
3) landeskundliche, sprachkommunikative (d.h. die Kommunikationsfaehigkeit im Rahmen von vier Sprachtaetigkeiten – Hoerverstehen, Sprechen, Lesen und Schreiben) [10: 116].

Oder mit anderen WortenstehendreiZielbereiche beimLehren und LernenimVordergrund:

1) pragmatischeKompetenz (praktischeBeherrschung);
2) landeskundlicheKompetenz (allgemeinbildendeWirkung);
3) humanistischeKompetenz (erzieherischeWirkung).

Die ersteKompetenzumfasst die bekanntensprachlichenTaetigkeiten und Kenntnisbereich, die zweite – das Vermitteln von KenntnissenueberfremdeLaender und derenKultur, die dritte – zurVoelkerverstaendigung, zurOffenheit, Toleranz und Kommunikabilitaet [11: 83].

Darauslaesstsichschließen, dassKompetenzein Parameter der sozialenRolleist, der sichimpersoenlichenPlan alsKompetenzmanifestiert, die Uebereinstimmung der Person mitdem Ort mit der Zeit; ist die Faehigkeit, Aktivitaeten in UebereinstimmungmitsozialenAnforderungen und Erwartungendurchzufuehren.Deshalbsollteder zukuenftige Lehrer berufsorientiertsein und ueberalleobengenanntenKompetenzenverfuegen.

Literature:

1. Мосина М.А., Нигматуллина Л.М. формирование профессиональной коммуникативной компетенции будущего учителя иностранного языка.
2. Алметов Н.Ш. Многоязычное обучение в школах Казахстана: опыт, проблемы и решения/ Н.Ш. Алеметов, Р.К. Касенова//Педагогика.-2011.-№5.-С.117-122.
3. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя— Л.: Знание, 1985. — 32 с.
4. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. - М., Педагогика. - 1978.
5. Педагогика как творческий процесс. Нурашева Г. С. Профессионал Казахстана №4 2013 год.
6. Абитаева Р. Ш. Компетентностный подход в процессе подготовки руководителей школ // Профессионал Казахстана. -2009. -№4. - С.52-55.
7. Аюпова, К.Е. О профессиональной компетентности педагогов школы // Современная школа Казахстана.- 2014.- № 1.- Б.14-17.
8. Бауэр В. П. К вопросу о формировании профессиональной компетентности курсантов в педагогической теории и практике // Инновации в образовании. - 2012. - №8. - С. 4-11.
9. http://mydocx.ru/6-91924.htmlDie wissenschaftlichen Grundlagen der Methodik.
10. https://www.goconqr.com/de/examtime/blog/diese-10-apps-fuer-lehrer-veraendern-deinen-unterricht/ Diese 10 Apps für Lehrer verändern deinen Unterricht.
11. https://www.goconqr.com/de/examtime/blog/10-lehrerkompetenzen-fuer-moderne-lehrer/ 10 Lehrerkompetenzen fuer modernen Lehrer.

УДК 808.5

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ СМИ

Кувшинова Н.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Каждая культура уникальна, и не все компоненты одной культуры могут совпадать с компонентами другой культуры, а язык всегда являлся важным элементом культуры. Все разговаривают и общаются между собой, будь то вербальное или невербальное общение. Поэтому, язык имеет наибольшее значение в развитии отдельного языкового сообщества. Чем самобытнее сравниваемые языки, чем меньше в их истории было культурных взаимосвязей, тем меньше у них точек соприкосновении, что приводит к появлению огромного количества слов, являющихся частью безэквивалентной лексики.

Проблема безэквивалентной лексики всегда вызывала и до сих пор вызывает особый интерес у языковедов. Так, начиная с 50-х годов XX века, безэквивалентным языковым единицам посвящено множество работ, среди которых работы таких исследователей, как С. Влахов и С. Флорин, Л. С. Бархударов, В. Н. Комиссаров, В. Н. Крупнов, Л. К. Латышев, А. О. Иванов, А. В. Федоров, В. С. Виноградов.

Существует множество различных теорий относительно того, что является источником появления безэквивалентной лексики в языке. Большинство исследователей полагают, что ее

возникновение связано с глобализацией и интеграцией общества, а также с отсутствием предмета или явления в жизни народа, отсутствием понятия в языке перевода, различием лексико-стилистических характеристик в языках (например, в русском языке обилие уменшительно-ласкательных суффиксов, в английском языке такого понятия не существует: дом – house, домище – very large house [1]).

Как уже было отмечено, безэквивалентная лексика – явление сложное и многогранное. Существуют различные мнения и подходы к определению ее сущности. Некоторые ученые сужают данное понятие до уровня «реалий», это можно проследить в определениях таких исследователей области переводоведения как Федоров А.В, А.Д. Швейцер.

А.В. Федоров упоминает «слова, обозначающие национально-специфические реалии» [2], а А.Д. Щвейцер называет БЭЛ «лексическими единицами служащими для обозначения культурных реалий, не имеющими точных соответствий в другой культуре» [3].

Другие же исследователи наоборот расширяют понятие БЭЛ и уже «реалии» становятся частью безэквивалентной лексики. Например, болгарские ученые С. Флорин и С. Влахов наоборот же выступают с предложением отделить БЭЛ от реалий, они считают, что реалии как огромный отдельный лексический раздел входят в состав БЭЛ, но и в то же самое время выходят за его рамки. Они определяют безэквивалентную лексику как «лексические единицы, которые не имеют переводческих эквивалентов в языке перевода» [4].

По нашему мнению, определение Леонида Степановича Бархударова наиболее полно и многогранно отражает суть безэквивалентной лексики. Он считает, что БЭЛ – это лексические единицы одного из языков, которые «не имеют ни полных, ни частичных эквивалентов среди лексических единиц другого языка»[5].

Вследствие такого обилия определений данного термина происходит своего рода диссонанс в переводческой области исследования.

Раскрывая понятие безэквивалентной лексики, целесообразно также рассмотреть существующие классификации лексики данного вида.

Л. С. Бархударов, например, дает классификацию БЭЛ, в которой он выделяет следующие разряды лексических единиц:

1. имена собственные, географические названия, названия учреждений, организаций, газет, малоизвестные имена и фамилии, в том числе и героев произведений (особенно, если имя стало «говорящим») и др.;
2. реалии – слова, которые обозначают предметы, понятия или ситуации,не существующие в языке перевода из-за духовного и культурного различия народов (например, названия блюд национальной кухни, виды народной одежды);
3. «случайные лакуны» – лексические единицы исходного языка, которымпо каким-либо причинам нет соответствий в лексическом составе языка перевода [5].

С. Влахов и С. Флорин же делят безэквивалентную лексику на три большие группы: ономастическая лексика; лексика, называющая этнографические реалии; слова обозначающие общественно-политические реалии [4].

Не умоляя достоинств данных классификаций, мы считаем, однако, что в настоящее время наиболее актуальной и популярной является классификация, предложенная А. О. Ивановым. Именно он дает полную классификацию данного типа лексики.

А. О. Иванов использует семиотическую, или другими словами, знаковую классификацию значений для разделения безэквивалентной лексики на группы. Семиотическая классификация значений подразумевает отношение знака к чему-либо, лежащему вне его. Благодаря этому выделяется три типа значения:

1. Денатативное (референциальное) – отражает отношение между знаком и референтом выражающего отношение между знаком и его референтом.

2. Коннотативное (прагматическое) – отражает отношение между знаком и людьми или человеком, использующими этот знак.

3. Внутриязыковой (внутрилингвистический) – отражает отношение между знаком и другими элементами такой же знаковой системы. В данном случае речь идет об языке. Поэтому

внутрилингвистический(внутриязыковой) тип значения нельзя связать с безэквивалентной лексикой, так как отношения между знаками одной языковой системы.

Исходя из данной семиотической классификации значений, А. О. Иванов разделил БЭЛ на три больше группы: референциально-безэквивалентную (в эту группу входят термины, индивидуальные (авторские) неологизмы, слова широкой семантики, семантические лакуны, сложные слова); прагматически-безэквивалентную (в эту группу входят слова с суффиксами субъективной оценки, междометия, звукоподражания, ассоциативные лакуны, иноязычные вкрапления, а также слова с отклонениями от языковой нормы); алтернативно-безэквивалентную (в эту группу входят обращения, реалии, фразеологизмы и имена собственные) [6].

Особый интерес данная лексика представляет в текстах СМИ, поскольку в настоящее время, вследствие мировой интеграции и глобализации, она отражает культурные особенности того или иного народа. Именно СМИ имеют масштабное влияние на все сферы деятельности человека. СМИ дают нам информацию обо всем, что происходит в мире, заполняют наш досуг, вследствие чего они имеют непосредственно огромное влияние на наше мышление и развитие общества в целом. В связи с чем тексты такого рода становятся популярными для исследования.

Следует отметить, что в настоящее время становится популярным разделение «печатной» и «электронной» прессы. Под «печатной» прессой подразумеваются газетно-журнальные тексты, а под «электронной» - интервью, теле- и радиорепортажи, ток-шоу, фильм и так далее. В зависимости от стран существуют разные классификации СМИ. Например, в России СМИ делятся не только на «печатную» и «электронную» прессу, они также делятся на федеральную, региональную, и местную прессу. В Казахстане же особой классификации не существует. Согласно закону «О средствах массовой информации» от 23 июля 1999 года № 451-I под средством массовой информации понимается:

1. периодическое печатное издание: газета, журнал, альманах, бюллетень, иное издание, имеющее постоянное название, текущий номер и выпускаемые не реже одного раза в три месяца;
2. радиоканал;
3. телеканал;
4. кинодокументалистика;
5. аудиовизуальная запись;
6. сетевое издание;
7. иная форма периодического или непрерывного публичного распространения массовой информации, включая интернет-ресурсы; средства (органы) повседневной практики сбора, обработки и распространения информации, предназначенной для массовых аудиторий, в Республике Казахстан. К СМИ относятся не все интернет-ресурсы, а только те, где собственник принял решение об отнесении своего интернет-ресурса к СМИ в качестве сетевого издания» [7].

Тексты СМИ имеют так же свои стилистические особенности, что делает их отличными от других жанров устной и письменной речи. Изучая тексты такого рода, можно выявить несколько основных особенностей средств массовой информации. Это наличие клиширования, устойчивых фраз и выражений, различные журналистские штампы, экспрессивных выражений, прямых обращений к читателю или слушателю; насыщенность цитатами, высказываниями, крылатыми выражениями; использование стилистических фигур речи: эпитетов, сравнений, гипербол, аллитераций и так далее; и, конечно же, использование безэквивалентной лексики, к которой, исходя из выбранной классификации, мы относим терминологию, фразеологию, реалии, сокращения, аббревиатуру, идиоматическую лексику и так далее.

Исходя из выше изложенного, мы можем сделать вывод, что развитие нашего общества обуславливает необходимость глубокого изучения безэквивалентной лексики и особенности ее передачи на другой язык. Ни для кого не секрет, что работа переводчика заключается в том, что бы грамотно, точно и ясно передать информацию с одного языка на другой. Искажение информации может привести к непоправимым процессам в обществе, поскольку в настоящее

время СМИ оказывают сильное влияние на общественное сознание. Грубые ошибки при переводе информации, содержащейся в единицах безэквивалентной лексики, допущенные переводчиком-журналистом могут привести к культурным разногласиям в мировом сообществе.

Все выше изложенное убеждает нас в том, что изучение особенностей перевода безэквивалентной лексики является актуальным вопросом в современном мире, а данная тема остается открытой и противоречивой.

Литература:

1. www.multitran.ru;
2. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. - М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958;
3. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. - М., 1973. – 251 с.;
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. - М.: Международные отношения, 1980.;
5. Л. С. Бархударов «Язык и перевод», М.,- Международные отношения, 1975 г.;
6. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика. - СПб.: Типография издательства СПбГУ, 2006. - 200 с.;
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Средства_массовой_информации_Казахстана .

УДК 364

«НЕМАЯ СЦЕНА» В КОНТЕКСТЕ ТЕМА СТРАХА В КОМЕДИИ Н.В.ГОГОЛЯ «РЕВИЗОР»

Курманова А.С.

(студентка специальности «Русский язык и литература» Института языка и литературы СКГУ им. М.Козыбаева)

Васильева О.В.

(доцент кафедры русского языка и литературы СКГУ им. М.Козыбаева, к.ф.н.)

Андатпа

Мақалада Н.В.Гогольдың "Ревизор" комедиясының соңғы бөлмесі қарастырылады. «Үнсіз сахнаны» К.П.Брюлловтың «Помпейдің соңғы күні» көрінісімен салыстыру ойынның моральдық мәселелерін көруге мүмкіндік береді. Жұмыста қорқыныш тақырыбы арқылы «үнсіз сахнаны» қарастырады.

Түйінді сөздер: үнсіз сахнаны, «Помпейдің соңғы күні», моральдық мәселелер, комедиядағы қорқыныш тақырыбы.

Аннотация

В статье рассматривается финальная сцена комедии Н.В.Гоголя «Ревизор». Сопоставление «немой сцены» с картиной К.П.Брюллова «Последний день Помпеи» позволяет выявить нравственную проблематику пьесы. В работе реализуется рассмотрение «немой сцены» сквозь призму смысловых оттенков темы страха, реализованной в комедии.

Ключевые слова: немая сцена, «Последний день Помпеи», нравственная проблематика, тема страха в комедии.

Annotation

The final scene of Nikolai Gogol's comedy "Auditor" is considered in the article. Matching the "silent scene" with the picture of K.P. Bryullov "The Last Day of Pompeia" makes it possible to identify the moral problems of the play. In the work, the "silent scene" is viewed through the prism of the semantic shades of the theme of fear realized in the comedy.

Keywords: silent scene, "The Last Day of Pompeia", moral problems, topic of fear in comedy.

Ключевой и даже кульминационной в комедии Н. В. Гоголя «Ревизор» можно считать заключительную сцену пьесы, канонично называемую «немой сценой». Интерес к ней подогревает ее «малословность», вызвавшая всеобщее внимание критиков, литературоведов и исследователей. Так, еще В.Г.Белинский, не вдаваясь в подробный разбор сцены, подчеркивал её органичность для общего замысла: она «превосходно замыкает собою целость пьесы»[3,469]. А. Воронский считал немую сцену символическим выражением умерщвления героев:

«Произошло всё это потому, что живые люди “Вечеров”, весёлые парубки, дивчины... уступили место манекенам и марионеткам, «живым трупам»[1,172].

Значительность немой сцены в комедии можно объяснить, на наш взгляд, целым «клубком» мотивов и тем, сконцентрированных в ней, среди которых тема страха проявляет «…апокалипсический колорит немой сцены. Последний бросает многозначительный свет на многие её грани, начиная с катастрофичности момента <…> и кончая всеобщностью действия и универсальностью кары» [2,319].

Незадолго до создания «Ревизора» Гоголем была написана статья «Последний день Помпеи», посвященная знаменитому полотну Карла Брюллова. Писатель трактовал картину как великое явление в развитии мирового искусства, акцентируя внимание не только на насущных вопросах живописи и искусства того времения, но и указывая на глубокий исторический, культурный и даже человеческий подтекст. Было ли что-то общее между тем сатирически-обличительным направлением, которое всё решительнее принимало творчество Гоголя, и всегда актуальным сюжетом «Последнего дня Помпеи»? Можно ли было провести параллели между заурядными, пошлыми, серыми «существователями» гоголевского уездного города и «роскошно-гордыми» героями античного мира, сохранившими красоту и грацию даже в момент страшного удара? В своей статье Гоголь воспевал жгуче-современную идею картины, ее злободневную актуальность: «Картина Брюллова может назваться полным, всемирным созданием». Писатель не счел необходимым объяснять русскому читателю содержание картины:

«Я не стану изъяснять содержание картины и приводить толкования и пояснения на изображенные события...Это слишком очевидно, слишком касается жизни человека». [3,184].

Писатель увидел за экзотическим сюжетом картины ее глубоко современную художественную мысль, так идеально вписавшуюся в реалии того времени: «Мысль ее принадлежит совершенно вкусу нашего века, который вообще, как бы чувствуя свое страшное раздробление, стремится совокуплять все явления в общие группы и выбирает сильные кризисы, чувствуемые целою массою»[4,439].Стоит предположить, что есть очевидное сходство между сюжетом картины, изображающим античный город в момент страшного удара, и сюжетом гоголевского «Ревизора» с его «существователями», ждущими возмездия. И это сходство – в изображении страха, запечатленного на лицах персонажей картины К.Брюлова и пронизывающего насквозь комедию Н.В.Гоголя «Ревизор».

Главная идея комедии "Ревизор" - мысль о неизбежном духовном возмездии, которого должен ожидать каждый человек. Гоголь, недовольный тем, как ставится комедия на сцене и как воспринимают ее зрители, попытался эту идеюреализовать в той самой «Развязке Ревизора»:"Всмотритесь-ка пристально в этот город, который выведен в пьесе! Все до единого согласны, что этакого города нет во всей России... Ну, а что, если это наш же душевный город и сидит он у всякого из нас?.. Что ни говори, но страшен тот ревизор, который ждет нас у дверей гроба. Будто не знаете, кто этот ревизор? Что прикидываться? Ревизор этот - наша проснувшаяся совесть, которая заставит нас вдруг и разом взглянуть во все глаза на самих себя. Перед этим ревизором ничто не укроется, потому что по Именному Высшему повеленью он послан и возвестится о нем тогда, когда уже и шагу нельзя будет сделать назад. Вдруг откроется перед тобою, в тебе же, такое страшилище, что от ужаса подымется волос. Лучше ж сделать ревизовку всему, что ни есть в нас, в начале жизни, а не в конце ее".[3,211].

Речь здесь идет о Страшном суде, заключительная сцена начинает обретатьсовершенно смысловыеочертания, являясь отображением символической картины именно Страшного суда. Появление жандарма, извещающего о прибытии из Петербурга "по именному повелению"самого что ни на есть настоящего ревизора, производит ошеломляющее действие на героев пьесы:"Произнесенные слова поражают как громом всех. Звук изумления единодушно излетает из дамских уст; вся группа, вдруг переменивши положение, остается в окаменении"[5,362]. Писатель придавал исключительное значение заключительной сцене, уделяя внимание деталям и реализации замыслов. Продолжительность сцены он определял в полторы минуты, а в "Отрывке из письма..." говорит даже о двух-трех минутах остолбенения

героев. Это «окаменение» должно демонстрировать пагубность ситуации каждого героя: персонажи всем своим видом показывают то, что наказание за грехи неизбежно, ониуже ничего не могут изменить в своей судьбе, - настал час расплаты и Суда. По замыслу Гоголя, в этот момент в зале должна была наступить гробовая тишина всеобщего человеческого размышления и понимания всего ужаса ситуации.

Но автор лишь обескураживает зрителей длинной паузой, переходящей в волну непонимания. Идея становления зрителя таким же человеком, какой стоял на сцене как, и идея вселенского прозрения потерпела крах. В театральном представлении для зрителя была заготовлена особенная роль. Но, к сожалению, роль эта была непонятна для зрителей, которые не увидели за комичным сюжетом и смешными перипетиями и страстями настоящие проблемы человеческого общества. Для глубинного понимания необходимы широкие познания, зрительский опыт, навыки медленного чтения и анализа текста, что было сложно даже для читающей публики 19 века.И, главное, для понимания замысла драматурга необходимо было желание увидеть себя и свои проблемы в происходящем на сцене. Однако зрителей словно отпугнул эпиграф, предваривший комедию: «На зеркало неча пенять, коли рожа крива». В следующий раз в это зеркало не захочет глядеть читатель после выхода в свет романа М.Ю.Лермонтова «Герой нашеговремени».

Именно потому, что немая сцена ассоциировалась у Н.В. Гоголя со Страшным судом, она стала самым важным из оставленных им в текстеключей, помогающих понять замысел комедии.Именно ради понимания этой сцены Гоголь уделил огромное внимание ее подготовке, провел множество бесед с актерами и оставил для них подробные замечания. Зритель должен был сам понять, что Страшный Суд – это не очередная сцена из очередной новой комедии, которую он сейчас смотрит. Страшный Суд – это не кара для чиновников-грешников, стоящих на сцене и даже не угроза всем российским чиновникам. Страшный Суд – это надвигающаяся неизбежность и для самого зрителя. Глубоко лично и серьёзно должен был задуматься сидящий в зале. А фраза городничего: «Чему смеётесь? над собою смеётесь!», - должна была приобрести совсем иное звучание.

Страх вошел в поэтику комедии, превратившись в один из главных двигателей комедийного действия и системы самодержавно-бюрократического управления.В комедии прослеживается градация «количественной меры» страха. Вначале Городничий еще бодрится: «Страху-то нет, а так, немножко»[6, 250]. Но уверенность моментально испаряется, когда Бобчинский и Добчинский поведали о прибытии ревизора, Городничий восклицает: «Что вы, господь с вами! Это не он» [6, 283]. Бобчинский при этом сообщает о «ревизоре»: «Такой осмотрительный, меня так и проняло страхом» [6, 283]. Во втором действии Хлестаков и появившийся на пороге Городничий «в испуге смотрят несколько минут один на другого, выпучив глаза» [6, 294]. Затем Городничий выслушивает нелепые «угрозы» Хлестакова, «вытянувшись и дрожа всем телом» [6, 295]. В третьем действии одна из главных тем хвастовства Хлестакова — как он наводил страх: «...прохожу через департамент — просто землетрясенье — всё дрожит, трясется, как лист» [6, 316]. В этот момент даже слушатели Хлестакова трясутся и не могут выговорить ни слова от страха. Сам Хлестаков – есть порождение страха, которое могло достигнуть таких огромных размеров лишь в атмосфере, пропитанной моральной деградацией общества. В четвертом действии, перед представлением Хлестакову у Луки Лукича, «язык как в грязи завязнул» [6, 321], а у Аммоса Федоровича «так вот коленки и ломает». Простодушие, любопытство, привычное делание всякой неправды, вольнодумство чиновников при появлении Хлестакова, то есть по их понятиям, ревизора, вдруг сменяются на мгновение приступом страха, присущего преступникам, ожидающим сурового возмездия. «Ревизор» — это всепоглощающее море страха, с его грешными утопленниками.

Героев пьесы мало страшит возможность разоблачения и справедливого возмездия.Больше всего они боятся оказаться крайними, поскольку знают, что бюрократическая машина не исправляет пороков и бед, но подчас жестоко карает тех, кто по неосторожности попадает под ее колеса. Это сопряжено с еще одной особенностью изображения страха в комедии. То, что находится внутри города, с чем обыватели уже

сжились, не вызывает в них страха. Интересна, на наш взгляд, сцена покаяния купцов после их неудачной жалобы «ревизору». Ремарки сообщают, что купцы внимают разгневанному Городничему «кланяясь», что они «кланяются в ноги», но нет ни одной ремарки «в страхе», «в испуге», «дрожа всем телом» и т. д. Эти ремарки появляются в комедии лишь по отношению к недоревизору Хлестакову, который еще неопознан, мыслится ими как карающая сила, с которой они не знают, как совладать. Страх, таким образом, распространяется лишь на явления внешние по отношению к городу.

Немаловажнымявляется и то, что страх грещников воздействует даже на тех, кого в грехах уличить нельзя. В ответ на реплику Анны Андреевны: «Да вам-то чего бояться: ведь вы не служите», Добчинский говорит: «Да так, знаете, когда вельможа говорит, чувствуешь страх» [6,362].Добчинский не должен бояться наказания, ведь он не совершал служебных преступлений в отличие от других жителей города. Но здесь играет человеческий и стихийный фактор: пучина страха поглощает даже тех, кого не в чем упрекнуть, если процент поглощаемых грешников велик.Действие страха в комедии напоминает расходящиеся круги на воде, оно страшно и подчас загадочно,— и кто же поручится, что оно не захватит по ошибке человека «неслужащего», стоящего в стороне.

Над всем этим, по мысли Н.В. Гоголя, должна господствовать какая-то более мощная сила, подчиняющая себе всех персонажей и все импульсы их переживаний. Такую силу Гоголь создал своей «ситуацией ревизора», замкнув ее единым, общим чувством — страхом. Именно эта атмосфера страха заполняет все пространство, роднит комедию с картиной «Последний день Помпеи», возвышая «Ревизора» над социальной проблемой, которая лежит на поверхности.

Литература

1. Воронский А. Гоголь. – М. 2009.
2. Белый А. Мастерство Гоголя: Исследование. – М., 1996.
3. Манн Ю.В. Поэтика Гоголя. – М.,1988
4. Гиппиус В.В. Гоголь. Воспоминания. Письма. Дневники. – М., 2014.
5. Соколов Б.В. Гоголь: энциклопедия. – М., 2003.
6. Гоголь Н.В. Ревизор. – М.,1984.

УДК 348.4

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Кыдырбек Б., Джуманова Л.С., научн.рук.
*(Карагандинский государственный технический университет
г. Караганда, Казахстан)*

Использование компьютерных технологий при обучении в наше время имеет огромное значение, благодаря новым возможностям. Внедрение новых информационных и коммуникативных технологий расширяет доступ к образованию, формирует систему открытого образования, изменяет представление о квалифицированных характеристиках, которыми должен обладать современный дипломированный специалист. Наиболее значительная группа преимуществ заключается в методических достоинствах компьютерного обучения. Например, преподаватели используют способность компьютера моментально реагировать на введенную информацию для создания простейших обучающих программ в виде упражнений. Технические преимущества обучения иностранному языку при помощи мультимедиа состоят в том, что звуковые карты позволяют пользователю записать свою речь, а затем прослушать и сравнить ее с произношением носителей языка. Графические возможности компьютера могут представить

любой вид деятельности в виде картинок или анимации. Это особенно важно при ознакомлении с новой лексикой, так как изображения на мониторе позволяют ассоциировать фразу на иностранном языке непосредственно с действием, а не с фразой на родном языке. Более того, мультимедиа являются прекрасным средством интерактивного общения между различными языковыми группами, что особенно ярко проявляется при применении компьютерной сети [1,с.173].

Перечисленные достоинства позволяют сделать вывод о том, что средства мультимедиа обладают очень большим потенциалом при обучении устной иноязычной речи. Благодаря оптимальному сочетанию возможностей целого ряда технических средств обучения (лингафонного кабинета, видеофильмов, телевидения, радио, газет, журналов, книг, библиографических справочников, телефона) и обладая дополнительными возможностями (интерактивность, графические возможности и т.д.), мультимедиа предоставляют практически безграничные возможности для обучения и самообучения [2,с.18].

В последнее время в системе казахстанского образования наблюдается тенденция смены парадигмы обучения, согласно которой высшая школа переходит от передачи студентам знаний в готовом виде к организации и управлению их самостоятельной учебно-познавательной деятельностью. Сегодняшние требования к образованию, где самостоятельная работа студентов является основной, заставляют высшую школу применять способствующие активному процессу обучения учебные методы и формы организации работы, которые развивают умение учиться, находить необходимую информацию, использовать различные информационные источники и развивать познавательную самостоятельность обучаемых.

Современная педагогическая наука стремится к использованию новых технологий в обучении. Упомянутые выше интерактивные медиа также получают свое достойное применение. Большинство самых разнообразных интерактивных учебных компьютерных программ по изучению английского языка нацелено на самостоятельную проработку фонетических и грамматических аспектов и доведение их до автоматизма в употреблении. Особенностями этих программ являются интерактивные диалоги, системы распознавания речи и визуализации произношения, анимированные ролики, демонстрирующие артикуляцию звуков, упражнения для развития всех видов речевых навыков, видеосюжеты с переводом, отслеживание собственных результатов обучения.

Поскольку целью обучения иностранному языку является коммуникативная деятельность студентов, то есть практическое владение языком, в задачи преподавателя входит активизировать деятельность каждого студента в процессе обучения, создать ситуации для их творческой активности. Так, в качестве интернет-источников, которые могут прийти на помощь преподавателю иностранных языков в организации самостоятельной работы, можно отнести вещательные, интерактивные и поисковые интернет ресурсы, на которых можно получить познавательную информацию, обучающие материалы и условия, способствующие формированию профессиональной компетенции будущих специалистов [3,с.13].

Использование мультимедийных технологий в процессе обучения позволяет: совершенствовать процесс органического сочетания традиционных форм и методов образования с инновационными; реализовывать обучающую, информационную, игровую, моделирующую, конструирующую и аналитическую функции; выполнять такие обще дидактические принципы как наглядность, доступность, посильная трудность, системность, переход от обучения к самообразованию, положительный эмоциональный фон обучения, связь теории с практикой. Кроме того, мультимедийные технологии поддерживаются мультимедийными программами, энциклопедиями, словарями и специальными информационными образовательными средами, созданными для познания целостного окружающего мира в контексте его компьютерного проектирования, моделирования и конструирования.

Мультимедийные технологии выступают в качестве особых интеллектуальных средств деятельности и имеют ряд преимуществ по сравнению с другими информационными технологиями обучения, так как они: 1. Являются педагогическим средством постоянного

совершенствования содержания и методов воспитания в современных условиях. 2. Дают возможность выявить и поддерживать студентов с лингвистическими способностями. 3. Представляют собой основу дистанционного обучения. 4. Обеспечивают доступ к передовым методам воспитания и обучения широкой педагогической общественности благодаря всемирной сети Internet и разветвленной коммуникационной сети. 5. Создают искусственную языковую среду, позволяют обеспечить изучение иностранного языка (ИЯ) в индивидуальном темпе, повысить самостоятельность и ответственность студента, организовать обучение ИЯ для всех возрастных групп, выстроить обучение ИЯ в соответствии с интересами, целями учащегося, ввести в обучение ИЯ межкультурный компонент. 6. Мультимедийными технологиями представляются новые и, по-видимому, безграничные возможности создания средств изобразительной наглядности.

Вопрос интеграции Интернета в образование и, в частности, применение его в обучении иностранным языкам в настоящее время достаточно актуален. Таким образом, сочетание традиционных методических приемов обучения языку и новых позволят обеспечить более высокий уровень усвоения учебного материала. Анализ показал, что в педагогической науке и, особенно в практике отечественного вузовского преподавания, наблюдается недооценка возможностей компьютерных средств обучения, в том числе и мультимедиа. Это связано, прежде всего, со сложностью и недостаточной разработанностью в теории понятия мультимедиа как дидактического средства.

Литература:

1. Гальцова Н.П., Мезенцева Т.И., Швадленко И.А. Использование электронных информационно-образовательных ресурсов поддержки научных исследований молодых ученых.// Вестник Томского гос. пед. университета (Tomsk State Pedagogical University Bulletin)/ В.10. Серия: Педагогика, 2006. –с. 173
2. Глазов Б.И. Ловцов Д.А. Компьютеризированный учебник-основа новой информационно-педагогической технологии // Педагогика. 1995.-№ 6.–с.18
3. Кушниренко А.Г., Леонов А.Г., Кузьменко М.А. Что такое Интернет? Информационные и коммуникационные технологии в образовании.// Информатика и образование. 1998. - № 7.-с. 13
4. Yang L.R. Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition // Cambridge: Cambridge University Press. 2001. – с.57

ӘОЖ 821.512.122.32.09

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ УӘЖДІЛІГІ

Қадыров А.Ж.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Тіл атаулының баршасына тән, өзіндік ерекшелігі мол әмбебап құбылыс саналатын мақал-мәтелдер XX ғасырдың соңғы ширегінен бастап тіл білімінің дербес саласы паремиологияның зерттеу нысанына айналды. Содан бері қазақ тілі білімінде «көркемдік тәсілдің ең қуаттысы және құнарлысы» болып саналатын ММ-ді әртүрлі қырынан қарастырған бірнеше ғылыми еңбек жарық көрді.

ММ-дердің пайда болу жолдары мен жасалу тәсілдерінде барлық тілдерге ортақ ұқсастық байқалады. Академик Ә.Т. Қайдардың айтуынша, олар екі түрлі –ішкі және тысқы арналар бойынша жасалып, өзара тоғысуы арқылы белгілі этностың біртұтас рухани байлығына айналған даналық сөздер. Мұндағы ММ қорының «ішкі арнасы» деп отырғанымыз әрбір халықтың өзіне ғана тән рухани- мәдени өмір-тіршілігі мен өзіндік дүниетаным тәжірибесінен туындап, ұзақ тарихи даму барысында тұрақтанып, қалыптасқан даналық сөз қоры болса, оның «сыртқы арнасына» ұзақ дәуірлер бойы аралас-

құралас бірге жасап, біте қайнасып келе жатқан туыс, көрші халықтардың рухани өмірінен тілімізге енген ауыс-түйістер жатады [1, 69 б.].

Академик Ә.Т. Қайдар есте жоқ ескі замандарда белгілі бір қауымдық ортада пайда болып, тілде қысқа нақыл сөз түрінде қалыптасып, халық санасында мықтап орныққан, әу болған сөз маржандарының ең алғашқы «иелерін» анықтауды, ол нақылдардың пайда болуының объективті және субъективті себептерін мүмкіндігінше ашып-анықтауды ұсынады. Осы мақсатпен ғалым ел аузында жүрген бірнеше нақыл сөздердің авторларын, ең алғаш айналғандығын көрсететін деректер келтіреді [2, 121 б.].

Біздің мақсатымыз – ММ-дің пайда болуының экстралингвистикалық себептері мен қолданысқа ену жолдарын халық әдебиетінің үлкен бір саласын құрайтын дастандық үлгілер негізінде анықтауға талпыныс жасау.

Кез келген индивид өзі сөйлейтін тілдегі ММ-дің мағынасын белгісі бір дәрежеде түсінеді. Күнделікті тіршілік барысында әр алуан ситуацияларға қатысты қолданылытын ММ-дің мазмұндық сипатын әрбір тілдік тұлға өзінше қабылдайды. Бұл орайда ММ-дің негізінен ауыспалы мәндегі қолданысын түрліше қабылдауы әрбір реципиенттің когнитивтік санасындағы аялық біліміне, атап айтқанда сол ММ-дің пресуппозициясы мен импликациясынан, генезистік уәждемесінен хабардарлығына байланысты. Мұның өзі тіл біліміндегі «ішкі форма» ұғымымен сабақтасып жатқан мәселе.

«Ішкі форма» термині алғаш рет тілдік бірлік ретінде сөзге қатысты жұмсалғанмен (В.Гумбольдт, Х. Штейнгаль), кейінгі кезде тілдегі фразеологиялық бірліктерге байланысты кеңінен қолданылып жүр: «...фраземалардың ішкі формасы оларды жасаушы сөздердің бейнелігі негізінде пайда болды» (В.П.Жуков, А.М.Бабкин, Г.П.Помигуев), «ішкі форма – фраземалардың семантикалық мотивировкасы» (В.В.Виноградов, Л.И.Ройзенсон, А.М.Мелерович), «фраземалардың ішкі – олардың этимиологиялық мазмұны» (В.М.Мокиенко, А.В.Кунин, М.И.Сидоренко) «фраземалардың ішкі формасы нақты ойлау (В.М.Федоров) немесе бейнелі ойлаумен (Р.Н.Попов) байланысты» «ішкі форма таңбаланушы ситуацияның «Логика-семантикалық» аспектісіне байланысты» (Н.Н. Кириллова) т.б. Осындай көптеген пікірлерге ортақ желіні В.П.Жуковтың «ішкі форма дегеніміз-еркін сөз тіркестері мен солардың негізінде қайта жасалынған фразеологизмдердің екі жақты қатынасының бейнесі» деген пікірінен байқауға болады. Яғни, әуел баста белгілі бір күрделі, тіпті қайшылықты ситуацияның нәтижесіне, салдарына қатысты жасалған пайымдау бірнеше сөздің тіркесі түрінде қалыптасып, уақыт өте келе соған ұқсас жағдаяттарға байланысты жұмсала жүріп, құрамы жағынан тұрақталады және семантикасы бойынша баийды, түрленеді. Ол тілдік құрал қолданылатын әрбір жаңа ситуация одан бұрынғы ситуацияның құрамынан ерекшелетіндігіне байланысты (мұндағы «ситуация құрамына» оқиғаның өтетін орны, рөлдері, комуникативтік ниеті т.б. парметрлер кіреді) фразеологизмнің семантикасы да ол ММ-дің пайда болуына себеп болған бастапқы ситуация тілді қолданушы қауымның көркем туындылар, атап айтқанда халық ауыз әдебиеті нұсқаларында сақталуы мүмкін. Мұны ММ-дің прагматикалық мәнінің олардың этнолингвистикалық уәжділігіне негізделумен түсіндіруге болады. Зерттеушілер тіл мен таным сабақтастығы тұрғысынан ММ-ді уәжділігі тасаланған және уәжділігі тасаланбаған деп бөліп қарастырады. Біз қарастырғалы отырған мәтелдер (Қасқырдың (бөрінің) аузы жесе де қан, жемесе де қан; Ұсынған басты қылыш кеспес; Бір әйелдің (қулығы) кесірі қырық есекке жүк болар) екінші топқа, уәжділігі тасаланған ММ-дер қатарына жатады. Себебі, арнаулы филологиялық білімі бар және филолог емес жоғары білімді информанттарға осы мәтелдердің мағынасын қалай түсінетіндігі және олардың қандай ситуацияларда қолданылатыны туралы пікірлерін білдіру туралы өтініш жасалғанда, олардың көзқарастары алуан түрлі екені байқалады.

1. «Қасқырдың (бөрінің) аузы жесе де қан, жемесе де қан» деген мәтелді информанттар «бір жаман атқа ие болған кісіге еш уақытта жақсы атақ жоқ, яғни оның кінәсіз де жазықты болып отыруы», «үнемі кінәлі болып жүретін адамға кезекті бір орын алған келеңсіз жағдайды (қылмыс , тәртіпсіздік, ұрлық т.б.) тели салу, кейде жазықсыз

адамды жазықты қылып шығару» «бүлінген істі қатысы бар жоғына қарамастан, бір кездері сондай кінәсімен көзге түскен адамнан көру, соны кінәлау» деген мәнде түсінеді;

2.«Ұсынған басты қылыш кеспес» деген мәтелді бүгінгі тіл қолданушылар «кінәсін түсініп, мойындаған адамды кешіру», «Аққа құдай жақ »дегендей, кінәсіз адамның басын алуға жол берілмеу, «біреу өз айыбын түсініп, кешірім сұраса, оған рақымшылық жасалуы тиіс», тіпті «тірегі мықтыға ешбір сот жоқ ...» (бұл-бастапқы мәннен мүлдем алшақ кеткен түсінік) деген мағыналарда қабылдайды;

3.«Бір әйелдің (қулығы) кесірі қырық есекке жүк болар» деген мәтелдің мағынасын әркімнің әр-түрлі түсінетін байқалды: «Әйел кесірленбесін, ол кесірленсе, бітті, үйдің ішінде де,сыртында да береке болмайды», «әңгіме құмар, сөзуар адамның кесірінен екі адамның немесе көпшіліктің арасында болатын кикілжің», «бір адамның кінәсінен көп адамның зиян шегуі», «әйел өз міндетін дұрыс атқармағанына байланысты немесе оның артық сөзінен көптің әбігерге түсуі», «ауыл арасында сөз тасыған өсекші әйел туралы; жағымсыз әңгіменің туыс адамдардың арасына жік түсіруі, соның себебінен бірнеше адамның жапа шегуі, уайымға берілуі, қайғыруы», «бір адамның кесірінің көпке тиюі», «қырсық әйелге қатысты», «салақтық, ұқыпсыздық, жауапсыздық туралы, яғни бірнеше адамның жұмысты жақсы істегеніне қарамастан, бір адам тапсырманы дұрыс орындамаса, бәріне сөз келуі, түгел сөгіс алып, ұрыс естуі...», «әйелдің айла-тәсіліне ештеңе тең келмейтіні», «пейілі жаман адамның тату-тәтті ұжымды немесе ауыл – аймақты бір-біріне айдап салып, жұрттың шырқын бұзуы» т.б.

Реципиенттердің бір ғана мәтелді әр түрлі қабылдауына негіз болған себептердің бірі олардың бұл мәтелдердің шығу төркінінен хабарсыздығы болса керек. Дегенмен келтірілген түсіндірмелердің қай-қайсысы да аталмыш мәтелдердің шығу төркінінен хабарсыздығы болса керек. Дегенмен келтірілген түсіндірмелердің қай-қайсысы да аталмыш мәтелдердің ішкі формасымен астасып жатыр. Яғни информанттар ол мәтелдердің мағынасын түрліше ашқанымен, олардың қандай ситуацияларға сәйкес қолданылатынын біледі. Бұл – олардың әрбіріне тән тілдік және аялық білімдерінің қорына қатысты мәселе. Осы тұста ішкі форманың өміршеңдігі, тілдік бірліктердің (ММ-дің) мағыналық құрылымына әсері бірнеше мәтелдік синонимдердің қатар өмір сүруінен көрінетінін айту керек. Мысалы, жоғарыда келтірілген түсіндірмелердің бірқатары «Өтірікшінің шын сөзі зая кетер», «Аққа құдай жақ», «Бірдің кесірі мыңға тиер», «Бір құмалақ бір қарын майды шірітер», «Алдыңа келсе, атаңның құнын кеш», «Қырық кісі бір жақ, қыңыр кісі бір жақ», «Әйел қырық айлалы» деген мәтелдердің семантикасына жақын. Демек, белгілі бір ситуацияларда аталған мәтелдерді онымен мағыналық жақындығы, тіпті байланысы бар басқа оралымдармен алмастыруға болатынын көреміз. Енді нысанаға алынған үш мәтелдің генезистік уәждемесіне байланысты мәселені қазақ дастандарының мазмұны бойынша қарастырайық. Жалпы қазақ дастандарын авторы белгілі, яғни ақын-жыршылардың өз жанынан шығарған төл туындылары және сюжеттік желісі өзге халықтар әдебиетінен алынған немесе өзге тілдерден аударылған дүниелер деп бөлуге болады. Осылардың ішінде, әсіресе, шығыс халықтары арасында таралып, аттары аңызға айналған тарихи тұлғалар жалпы адамзатқа тән құндылықтарды – адамгершілік, махаббат, ерлік, адалдық, т.б. сияқты адамның жақсы қасиеттерін дәріптеуге арналған және белгілі бір этностың дүниетанымына, діні мен діліне, ұлттық менталитетіне, ой-өрісіне қатысты мәселелерді жырлайтын шығармалар деп жіктеуге болады. Бірінші топқа жататын шығармалардың кейіпкерлері бір этностың өкілдері немесе онымен гентикалық жағынан туыстығы бар халықтарға ортақ қаһармандар болса, екінші топқа жататын дастандардың кейіпкерлеріне тән ұқсастықтар тектік емес, яғни олардың арасында гентикалық байланыс болмайды. Бұлардың арасындағы ұқсастық дін ортақтығымен, әдет-ғұрыптық байланыстармен сабақтасады.

Атымтай – арабтың «тай» тайпасынан шыққан, тірлігінде жомарттығымен аты шығып, елге жасаған жақсылығының арқасында даңқы шартарапқа жайылған тарихи тұлға. Тілімізде оның есіміне байланысты. «Атымтайдай жомарт бол!» деген тілек мәнді

оралым сақталған. Кезінде тірі жанның бетін қақпаған, кімнің де болса сұрағанын тауып беріп, ел алғысына бөленген осы бір жомарт жанның атақ-даңқын Шам, Рум, Емін (Сирия, Византия, Йемен) шаһарларының патшалары күндейді. Олардың ұғымында, сақилық – тек қана қолында билігі мен көл-көсер қазынасы бар патшаларға тән қасиет. Ал қарапайым адамның, оның ішінде Атымтай сияқты жалғыз тұлпары мен тазысы ғана бар жарлының сақилығы-жай ғана атын шығару үшін жасалатын жалған мәрттік. Саналарын осындай ой жаулап алған патшалар қол астындағы елге Атымтай есімін атауға тиым салады... Тіпті халықты жинап, «кімде кімнің сақида алашағы болса, айтсын, өндіріп береміз, ал Атымтайдың өзін жазаға тартамыз» деп жар салады. Алайда көпшіліктің Атымтайда ешқандай ақысы жоқ екені, қайта олардың сақидан алғаны көп екендігі анықталды. Сонда Шам патшасы өзінше қулық ойлап табады. Ол «көзі қара, өзі қызыл жүз нар» сұратып, Атымтайға кісі жібереді... Бір дұшпанының беті бері қарағанына қуанған жомарт зыр жүгіріп, өзінде жоқ малды елден несиеге алып, нардың санын жүзге толтырып, елшіні разы етіп қайтарады. Сынынан сүрінбей өткен сақиға шын риза болған патша оның жүз нарына сый-сияпат артып, кері қайтарып, Атымтаймен ақыреттік дос болуға уәделеседі.

Рум патшасы Атымтайдың асқан жүйріктігімен танылған асыл тұқымды тұлпарын сұратып адам жібереді. Қалыптасқан әдеті бойынша қонағының не шаруамен келгенін сұрамаған сақи үйінде оны күтетіндей ешбір азық қалмағанын көріп, дағдарады да жалғыз тұлпарын сояды... Үш күн өткен соң қонақтар патшаның хатын беріп, бұйымтайларын айтқанда Атымтайдың көзінен жасы домалай жөнеледі. Мұны «атын қимай отырға» жорыған меймандар іштей мәз болып, сақиды табалай күліп отырғанда, Атымтай олардың алдына тұлпардың басы мен төрт сирағын әкеп қояды да: «Патшаның сұрағы білмедім, әйтпесе осы тұлпарды сол күні-ақ жетектетіп жіберер едім...», – дейді. Мұны естіген қонақтардың да, Рум патшасының да көзқарастыра өзгеріп, Атымтайдың шын сақи екендігін мойындап, оған деген достық бейілдерін білдіреді...

Өз елінің, яғни патшасының қараулығы қалмай, уәзірлерімен ақылдасып, бір жігітті Атымтайдың басын әкелуге жібереді. Сақидың басы үшін қызы мен патшалығын қоса сыйға тартатындығын мәлімдеді. Осыған, келісіп, жолға шыққан шабарман қалың тұманда адасып жүріп, аң аулауға шыққан Атымтайға кез болады. Әдептілігі сондай, бейтаныс адамның атын да, затын да сұрамаған сақи оны үйіне әкеліп, барын беріп, күтеді. Үш күн өткенде шыдамаған қонақ өзін Атымтайдың басын әкелу үшін патша жібергенін мақтаныш қылып айтады. Ол аузын жиып үлгермей-ақ орнынан атып тұрған Атымтай алмас қылышын суырып алып, қонағына ұсынады да: «Міне, басым керегіңіз осы болса, кесіңіз де алыңыз!» -дейді. Мұндайды күтпеген қонақ абдырап, сасып қалады да, жомарттан кешірім сұрайды. Ал атымтай «қонағымның бұйымтайын бермесем – менің сақи атыма сын, патшаға берген уәдеңізді орындасаңыз – сіздің жігіттігіңіз сын, алыңыз басымды, мен үшін екі сөзді болмаңыз» - деп азар да безер болады. Дәті шыдамай қашып шыққан қонақ патшаға барып болған жайды баяндағанда, Атымтайдың шын сақи екеніне көзі жеткен билеуші «қас сақиды өлтірмей келген сен де ер екенсің!» деп, шабарманына да разы болып, уәдесін бұзбай, қызын беріп, патшалығын сыйға тартады... [4]. Міне, осы оқиға Атымтайдың шын сақилығы туралы аңыздың пайда болып, елден-елге таралуына, ал тілімзде «Ұсынған басты қылыш кеспес» деген мәтелдің қалыптасуына негіз болған.

Бүгінгі тілдік ұжым мүшелерінің көпшілігі бұл мәтелді «Алдыңа келсе, атаңның құнын кеш», «Аққа Құдай жақ» деген оралымдардың баламасы ретінде, тіпті кейбір жағдайларда «Тірегі мықтыға сот жоқ!» деген мәнде түсініп, қабылдайтынын және сол мағынада қолданытынын жоғарыда айттық. Сонда бастапқыда бір оқиға нәтижесінде жасалған пайымдау уақыт өте келе, қолдану жағдайларына байланысты мазмұн-мағынасын өзгерте отырып, қалыптасқан тілдік оралымға, мәтелге айналады және сол фразеологизмнің пайда болуына себеп болған әуелгі оқиғаға ұқсас екінші, үшінші, төртінші... ситуацияларға қатысты қолданыла келе, белгілі бір фреймге берілетін тұрақты баға деңгейіне жетеді. Яғни бір мәтел өзара ұқсас немесе ортақ компоненттерден тұратын ситуацияларға қатысты эталондық үлгі ретінде этностық когнитивтік санасында берік

орныгады. Ал ол мәтелдің прагматикалық ерекшеліктері тілдік тұлғаның, тілді қолданушы ұжымның, сөйлеуші мен кабылдаушының аялық білімінің көлем-шамасына қарай түрленіп, өзгеріп отырады.

Ал құрамында аң-құс пен жан-жануарлар атауы кездесетін ММ-дің адамға, оның жақсы және жаман қасиеттеріне қатысты қолданылуына сол хауанаттың бойындағы, мінез-құлқындағы қасиеттерді тап басып, тани білген халқымыздың, адам баласына әсерлі болу үшін аң-құспен салыстыра, соған меңзей отырып, астарлап сөйлеу салты, бейнелі сөз қолданыс дағдысы негіз болған. «Қасқырдың аузы жесе де қан, жемесе де қан» деген мәтел ұсынылған информанттардың бір де бірінің бұл фразеологизмнің тура мағынасына (қасқырдың мал жауы екендігіне) тоқталмауы да – осының нәтижесі.

Қорыта айтқанда, тіліміздегі көптеген сөздер мен оралымдардың тура және ауыспалы мағынада жұмсалуға бейімділігіне жекелеген, шағын тілдік таңбаларға ауқымды да терең мағыналы мазмұнды сыйдыра (мәтін сыйымдылығы – өз алдына жеке қарастыратын мәселе) білген бабаларымыздың ой ұшқырлығы мен сөзге шеберлігі негіз болса, бүгінгі ұрпақтың сол меңзеуді дұрыс қабылдап, дәл түсініп, ыңғайына қарай құбылта қолданатындай деңгейге жетуіне негіз болатын маңызды факторлардың бірі – халық ауыз әдебиетін білу.

Сонымен, қисса-дастандар тілінде кездесетін, бертін келе қолданыстан шығып қалған көптеген кірме, көнерген сөздердің, әртүрлі бейнелі қолданыстарды қазақ әдеби тілінің алтын қорынан лайықты орнын алуға тиіс асыл қазына деп санаймыз. Олардың жалпыхалықтық сөздік қорымызды толықтыруға тигізер пайдасы зор болмақ. Бүгінгі тілдік нормаларымызға сай келе бермейтін кейбір ауытқуларды ауызекі әдебиеттен жазба әдебиетке ауысар тұста орын алған тарихи құбылыстар ретінде тануымыз керек. Ал, мәдениетаралақ қатынастар, әдеби байланыстар, фольклорымызды жаңа сюжеттермен байыту, діни ұғымдарға түсініктер беру жағынан алғанда бұл туындылардың әдебиетімізден алар орны ерекше.

Әдебиет:

1. Қайдар Ә.Т. Халық даналығы. – Алматы, 2004. – 565 б.
3. Қайдар Ә. Қазақ этнолингвистикасы // Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы, 1998. – 304 б.
4. Қазақ халық әдебиеті. Дастандар. 1 т. – Алматы, 2007. – 463 б.

ӘӨЖ 94 [574]

ҰЛТТЫҚ САЛТ - ДӘСТҮРДЕГІ ЫРЫМ - ТЫЙЫМДАРДЫҢ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ

Құлыбекова Ж.С., Баржанова А., Амангелді А.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Әр халықтың ұлттық танымын, көзқарасын, өзіне тән, жеке ұлттық ерекшелігін білдіретін наным-сенімі, әдет-ғұрып, салт-дәстүрі бар. Ата-бабадан келе жатқан салт-дәстүрдің қаймағын бұзбай, ұмытылып кетуіне жол бермей, қазіргі қоғамда өте жарасымды етіп қолданып жүрген халықтың бірі – қазақ халқы. Халқымыз дәстүрге өте бай. Ал салт-дәстүрге бай болу - елдің мәдениетті әрі тәрбиелі екендігінің айғағы.

Салт-дәстүрдің қандай ұғым екеніне тоқталып өтсек. Салт-дәстүр – ел өмірімен біте қайнасып кеткен рухани және мәдени азық. Біздің халқымыз өз ұрпақтарын қасиетті салт - дәстүрмен, өнегелі әдет-ғұрыппен, ырым-тыйыммен тәрбиелеп, ұлағатты ұл мен инабатты қызды теріс жолға түсірмей тәрбиелей білген. Яғни, салт дәстүр адамды адастырмас тура жолмен жүруге, жөн-жосықты білуге, үйренуге, ең бастысы өмірде қолдануға үгіттейтін таптырмас құрал деп айтар едік. Яғни, салт-дәстүр - әрбір ұлттың рухани айнасы.

Халқымыздың тәрбиелік құралдарының күнделікті қолданылатын үлгі, өнеге түрлерінің бірі – тыйым сөздер. Бұл балалар мен жастарға жаман әдеттен жирену дегендей, ұнамсыз қылықтардан сақтандырып, жақсылыққа еліктеу, бейімдеу мақсатында шыққан халықтың ұғымы. Міне, олар осылар арқылы әркімді теріс мінезден, орынсыз қимылдардан сақтандырып отырған. Қазіргі уақытта өскелең ұрпақтың санасында туған халқына деген құрмет пен мақтаныш сезімін ұялатып, ана тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, халықтық салт-дәстүрді аялай, ардақтай білуге тәрбелеу – басты міндеттердің бірі.

Жас ұрпақтың ұлттық дүниетанымын қалыптастыруда қазақ халқының тыйымдары мен ырымдарының алатын орны өте ерекше. Ырым халықтың жақсы ниетінен туған ұғрып. Жас кезінен ұрпағын теріс қылық мінезден сақтаған халқымыздың ырым – тыйымдарының мәні өте зор. Бұл балалық шақтан бастап, отбасы болғанша сақталған ереже тәрізді. «Олай жасама, бұлай жасама, жаман сөз айтпа, дұрыс емес» тағы басқа сөздердің жауабын «жаман болады» дегенмен аяқталып отырған. Өмірде әр тақырыпқа байланысты ырым - тыйым сөздер кездеседі. Балаға, малға, әйел адамға, тұрмысқа, жол жүруге және т. б.

Әрқайсысымыз болсын ырым – тыйымдардың қалай пайда болғанын, не себептен олай жасау - жасамау керектігі жайлы ойланған болатынбыз. Ырымға сену керек пе, әлде сенбеу керек пе деген мәселенің шешімі әлі күнге дейін ашылған емес. Мәселен, «көз тиюден сақтайтын» сан түрлі ырымдар бар. Мысал үшін, әр сәбидің маңдайына күйе жағып қоятын ырым бар, яғни жаңа туған нәрестені тіл көзден сақтау үшін жасалады. Ырыммен қатарлас жүретін тұмар тағу, аластау, бақсылықпен емдеу, жауырынға қарап болжау, құмалақ салу сияқты дәстүрлі ұлттық ерекшеліктер көне түркі мәдениетіне ортақ құндылықтар деп саналады. Қазақтың ырым-тыйымдарының астарында сан түрлі тақырыпты қамтитын мәдени-этикалық тәрбиелеу таңбалары жатыр. Әрине, ырым-тыйымдардың бірден бір ерекшелігі - ол адамға сенім, жігер береді. Ырымдар мен тыйымдарға сене отырып, адам іштей барлығын жақсылыққа жорып, жамандықтан сақтануға тырысады.

Жолаушылап келе жатқан адам бір үйге сусын ішуге түсетін болса, сол үйдің есігіне тура беттеп келіп, аттан түспейді. Үй иесі сыртқа шыққанда, амандық-саулық сұрасқан атының оң жағынан түседі және үйді айналмайды. Өйткені, жау адамдар бөгде үйдің жай-күйіне қарамайды, баса-көктеп кіреді және өлімнің суық хабарын естірткелі келген адам да күй таңдамастан бірден үйге кіреді. Сол себепті, бұл «жолаушының жүрісі жаман ырымға ұқсамасын» деген мағынаны білдіреді. Дос-жаран, ағайын-туыстар да оң тілеумен үйдің оң жағынан келіп, үйге оң аяқпен кіреді [1].

Ұртын не тілін тістеп алған адамның үйіне ашыққан кісі келеді [2,10 б.].

Көп жасаған немесе жақсы адам қайтыс болса, оның киімдері мен тұтынған заттарын бөліп алады. Ойынға ашуланған баланың басы таз болады [2,12 б.].

Тізені құшақтау – жалғыз қалудың, қолды төбеге қою – ел-жұртынан безінудің, үлкенннің жолын кесу - әдепсіздіктің, асты төгу - ысыраптың белгісі деп танығ және ондай ерсі істерге қатаң тыйым салған.

Мұндай тыйым сөздер ел ішінде өте көп. Оның бәрін қамти алмағанмен кейбір үлгілері қағазға түсірілген. Дастарханды, тамақты баспа. Кісі мініне күлме, кемтарға күлме. Малды, ыдысты, тамақты теппе. Бос бесікті тербетпе. Тұзды, күлді баспа. Итке ожаумен ас құйма [3, 21 б.] – сияқты сан түрлі ырымдар бар.

Төрт түлікке байланысты ырым-тыйымдарың мәнісі малдың киесі бар екенін сездіруге, соны біліп, құрметтеуге шақырып тұрғандай әсер қалдырады. Төрт түліктің өзге де қасиеттеріне, кейбір әрекеттеріне қарай отырып ауа райын, табиғат болмысын, өзге де нәрселерді болжай алған халқымыздың рухани қазынасында осынау тақырыпқа арналған ырым-тыйымдар молынан ұшырасады. Солардың бірқатарына тоқталсақ. Буаз малды төлдер алдында, өрістен қайтқанда қуаласа, өз мерзімінен бұрын төлдеуі мүмкін. Мұны «іш тастау» дейді. Мал қораның сыртында, болмаса ішінде ысқырмайды. Халқымызда ысқырыққа жылан келіп, малдың емшегін шағады немесе сүтін сорып кетеді деген түсінік қалыптасқан. Жас мал төлдегенде үйге қарыз сұрап келгендерге ештеңе бермейді - жас төлдің құты кетеді [2,39 б.]. Жас ботаны бірден көзге түсірмейді. Оны бір ай шымылдықтың не ши қоршаудың ішінде

ұстайды. Жас бота тұрған киіз үйдің белдеуіне бөтен адамның атын байлатпайды. Егерде бөтен адам ботаны көріп қалса, оған жалма-жан «тіл-көзім тасқа» дегізіп, ботаға түкіртеді немесе отқа тұз тастатады. Мал иесі малдың сүттілігіне немесе семіздігіне риза болғанда, алдымен құдайға сыйынып барып ризалығын білдіреді, әйтпесе көз тиюі мүмкін. Бұдан біз қазақ халқының ырымшыл, айналасындағы әр нәрсеге ұқыптылықпен қарайтындығын тайға таңба басқандай көре аламыз.

Негізінен алғанда әр елдің өз ырым-тыйымдары бар. Әрине, кейбіреулері ұқсап жатса да, бірақ айырмашылық та сезіледі. Мысалы, түн ортасында жүзім жеу. Испанияда түн ортасы болған кезде тұп-тура 12 түйір жүзім жеу керек деген ырым бар көрінеді. Сонда алдағы он екі ай бойы ырзық несібеге – кенеліп өмір сүруге болады деген түсінік қалыптасқан. Бұл ерте кездегі он екі түйір жын-періден қорғайды деген аңыздан бастау алса керек [4].

Тағы бір ырымдардың түрі - жердің жарығын баспау. Солтүстік Америкада өскен балалардың барлығы асфальт жолдың жарылған жерін баспауға әбден үйренген. Алда-жалда осы жарықты басып кеткен адамның анасының арқасына бірдеңе болуы мүмкін деген де ырым бар екен (бұл тыйым ағылшынша «Don’t step on a crack, or you’ll break your mother’s back» деп айтылады) [4].

Айдың 17-і күні, жұма. 13-і күнгі жұма туралы қазір жұрттың бәрі де білетін шығар. Бұл наным Исаның соңғы сабағында тек 13 оқушы болғандығымен байланысты болуы мүмкін. Алайда Италияда 13-і емес, 17-і сәтсіз күн болып есептеледі екен. Бұл қайдан шыққан дейсіз бе? 17 (XVII) деген рим цифрын VIXI деген латын сөзіне аударуға болады, ал ол «менің өмірім аяқталды» деген мағынаны береді.

Төрт санынан қашу. Қытай мен Жапонияда 4 саны өліммен байланыстырылады. Ол осы елдердегі иероглифтердің бейнеленуімен байланысты. Өйткені «өлім» деген сөз бен «төрт» санының таңбалануы бір-біріне өте ұқсас көрінеді. Бұл ырымның кең етек алғаны соншалықты – ауруханалардың лифтерінде 4 саны жазылған түймеше болмайды екен. Міне, бұдан біз әр елдің дүниетанымын, болашаққа деген сенімін, алаңдаушылығын және сақтығын байқай аламыз. Ырым-тыйымдардағы сандарға назар аударсақ, әрбір елдің қай саннан сақтанып не болмаса керісінше пір тұтатынын байқауға болады. Мысалы, ерте заманнан бері жер бетін мекендеп келе жатқан халықтардың көпшілігі жеті санында сиқырлы күш бар деп санаған. Оны кие тұтып, қастерлеген небір ұлттар да болды. Соның бірі – қазақ халқы. Біздің ата-бабаларымыз да жеті санын қастерлеп, бірқатар таным-түсінігі мен табиғат құбылыстарын, аспан денелерін жеті санымен атап, ата заңдарына, салт-дәстүріне арқау етіп келеді.

Қазақ халқында бала бөленген бесіктің үстіне жеті нәрсе (шапан, кебенек, тон, жабу, жүген, қамшы және бесік көрпе) жабады. Кебенек пен қамшы – ел қорғайтын ер болсын деген тілекті білдіреді [2,17 б.].

Бізді ерекше бір таң қалдырған тыйымдардың бірі - түн ішінде сағыз шайнамау. Түркияда кешкі астан кейін сағыз шайнаған адамды көрсе, әбден жекуі мүмкін. Түріктер түн ішінде сағыз шайнаған адамды өлген адамдардың денесін шайнағанмен бірдей көреді екен. Құрсын, мұндай ырымнан кейін, адамның түн түгілі, күндіз сағыз шайнағысы келмейтін шығар.

Қазақ болғаннан кейін ата бабамыздан қалған біршама ырымдар бар. Олардың барлығын бірдей жоққа шығаруға болмайды. Себебі оны жоққа шығарсақ қазақ ұлттылығымыздан, дәстүрімізден айырыламыз. Әрине, орынсыз да ырымдар жетерлік. Көп жағдайда ырымдардың астары болады.

Бірақ сол астарларын үлкендерден қазбалап сұрағанда, олар көп жағдайда жауап бермей жатады. Сондықтан жастардың көбі ырымды жоққа шығарады.

Ал қазақ салт дәстүрлеріне тоқталар болсақ, сәби дүниеге шыр етіп келген сәтінен бастап, адам өмірінің соңғы кезеңіне дейінгі аралықты қамтиды. Әрбір салт-дәстүрдің түпкі мақсаты - тәрбие беру мен белгілі бір сенімге негізделген. Жалпы, салт-дәстүрлердің ұрпақ тәрбиесінде алар орны бөлек. Ол бала тәрбиесіне байланысты,тұрмыс-салт,әлеуметтік- мәдени салт-дәстүрлер болып үшке бөлінеді. Бала тәрбиесіне байланысты әдет ғұрыптарға: баланың дүниеге келген күнінен бері жүргізілген тәлім тәрбиелерінен бастап, есейіп, азамат болып кеткен кезеңі кіреді. Мысалы: шілдехана, сүйінші, балаға ат қою, бесікке салу, қырқынан шығару, тілін

дамыту, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндет той, тіл ашар сынды салт дәстүрлеріміз бар. Осындай салт-дәстүрлеріміздің кейбірі заман талабына сай өзгерістерге ұшыраған болса, кейбірі еш өзгеріссіз бүгінгі ұрпағына жетіп, ұлтымыздың тарапынан қолданысқа ие болып отыр. Дегенмен де, бүгінгі салт дәстүрлердің орындалуы өзгеріске түскенмен, олар өзінің түпкі мақсатын, берер тәлімін жоғалтқан жоқ деп айта аламын.

Қазақ халқы арасында кең таралған этнографиялық астары мол сондай салт өлеңдерінің бірі - «Тұсау кесу» жыры. Өлеңнің атауы да халықтың тұсау кесу ырымына байланысты қойылған. Бұл ырым бала өміріндегі елеулі оқиға ретінде атап өтіледі.Ырымның негізі аяғынан қаз тұрып, апыл-тапыл жүре бастаған сәбидің қадамын байлап тұрған тылсым күш бар, соны қиып жіберсе, бала жүгіріп кетеді деген көне магиялық ұғымнан туған сияқты.Бұған ұқсас түсінікті әлем халықтары тарихының барлығында болғандығы белгілі, ал Орта Азия халықтарының көпшілігінде бертінге дейін сақталған. Мәселен,қарашай-балхар халқында бұл ырым «жанға атлан» (алғашқы қадам) деп аталады.Бұл салт бойынша,бала алғаш жүре бастаған сәтте жүгері ұнынан күлше пісіріп,оны сәбидің аяғының арасына домалатады.Нанды ұстап алуға талпынған бала әрекетін қызықтаған әйелдер:

Хайда, хайда,топ,топ...
Балачығым топ, топ,топ...
Хайда,хайда,топ,топ...
Балачығым,топ,топ...
Онг жанына топ,топ...
Ерге,енше, топ, топ...
Балачығым,топ,топ... -деп әндетеді.

Бұл ырымның жүзеге асуы қазақ пен қырғыз халқында бірдей. Ол үшін аяғынан қаз тұрып жүрген баланың аяғын ала жіппен майлы тоқ ішек араластырып, кейде шөп араластырады, тұсайды да тұсауды аяғы жеңіл, ширақ жүрісті адамға кестіреді. Содан соң отырғандар баланы жағалата жетектеп:

Тәй,тәй,балам,тәй,балам,
Жүре қойшы жәй,балам,
Қарыс,сүйем қаз бастың,
Қадамыңнан айналдым...-деп әндетеді [5,103-104 бб.].

Тұсау кесу рәсіміне арнайы ала жіп дайындалады. Халық тұрмысында ала жіпке байланысты бірнеше этнографиялық детальдар сақталған. Соның бірі мынадай: Араздасқан екі адамды татуластырған кезде ертеректе билер оларға ала жіп ұстататын болған. Керіліп тұрған жіпті екі адамға да сыйлы, беделді адам ортасынан қиып жіберген.Оның мәнісі - егер уәде бұзып бір-бірімізге қайтадан жаулық сағынсақ, тәңір жазамызды беріп,осы ала жіптей қиылып қалайық деген сөз. Қазақтардың адамға қиянат жасаған емеспін деудің орнына ешкімнің ала жібін аттаған жоқпын деуі де сондықтан. Ала жіп қазақ ұғымында белгілі әдептің шегі.Ел ішінде қораға ит-құс тимесін деп қора аузына ала жіп құрып қоятын да салт бар. Яғни, халық түсінігінде ала жіп киелі ұғымға ие [5,104 б.].

Енді бүгінде, осы тұсау кесу рәсіміне байланысты, халық арасында бірнеше пікірталас тудыратын ойлар өрбіп жүр. Солардың бірнешеуіне тоқталып өтсем деймін.

Мысалы, бүгінгі күнде көпшілік арасында: «Тұсауды алдынан кескен дұрыс па, артынан кескен дұрыс па?» деген мәселені шеше алмай әлек. «Тұсауды алдынан кеспейді, жолын кесіп тастайды десе, енді бірі тұсау кескенде артынан кеспейді, артқа қарай тартып тұрады» деген ойлар халық арасында пікірталас тудырып жатыр. Шынында да, пікірлер әр түрлі. Үлкен кісілерден сұрап көрсе, үлкендер де әр түрлі айтатын көрінеді. Негізінен тұсауды артынан кескенді ешқашан көрген емеспіз және оған келіспейміз де. Алдынан кессе, жолын кесіп тастайды деген пікірді негізсіз деп санаймыз.

Екінші пікірталас тудыратын жәйт - тұсаудың кесетін құралында болып тұр. Қазіргі таңда тұсауды пышақпен де, қайшымен де кесе беретіні барлығымызға белгілі. Көп ретте, әрине, қайшымен кесілетінін де байқап жүрміз. Көпшіліктің пікірі бойынша, баланың алғашқы қадамын қайшылаудан бастасақ, ары қарайғы өмірі де күрделеніп, кедергілері көп болуы

мүмкін деседі. Сол себепті қайшымен кескенді қазақ қош көрмеген, тек өткір пышақпен шорт кесетін болған. Үлкен кісілерден естуіміз бойынша «ата бабаларымыз тұсауды тек пышақпен кескен» деп айтқан болатын. Бұған да жіті мән беріп қарасақ дұрыс болар еді.

Тағы бір ел аузында жүрген әңгіме - «әжелер тұсау кеспеген» деген ойға тоқталып көрсек. Қай кезден бастап жаппай үрдіс алғанын білмейміз, бұл күндері қарап отырсаңыздар, тұсауды көбінде жасы үлкен әжелерге, кейуаналарғаа кескізіп жүрміз. Осыған жете мән беріп көрдік пе? Жүрісі ауырлаған қарт әжеге немесе ілби басатын кейуанаға тұсау кескізгенде, бұл үрдістің түпкі ойына сәйкес келмейтіндей. Сөз жоқ, ала жіпті көпті көрген, талай немере-шөбере сүйген әжелер әдемілеп ақ батасын беріп, баланың аяғына байлап береді. Ал тұсау кесетін адамды ата-ана алдын- ала сайлайтын болған. Қимылы ширақ әрі пысық, ақ жарқын мінезді,көпке қадірлі, ісін тиянақты әрі тындырымды атқаратын, елге сүйкімді келіншектерге, ұл баланың тұсауын «Пәленше ағасындай сері болсын, үлкен азамат болсын» дегендей ел аузында, елдің алдында жүрген ер азаматтарға кескізген. Бір жағынан, халқымыздың ырымшылдығы шығар, бірақ қалай дегенмен өзіміздің ата бабамыз жасап келе жатқан салттың астарында үлкен мән, жақсы ниет жатыр. Жалпы, қазақ халқының қай дәстүрін алсақ та, онда асқан даналық, үлкен тағылым жатыр. Ол біздің ұлттық болмысымызға сіңген ғажайып дәстүрлер. Оны бұрмалап, ұлттық қасиетімізден айырылып қалмасақ игі еді! Келешек ұрпаққа дұрыс жеткізсек дейміз!

Қорыта айтсақ, “Халқым қандай десең, салтымнан сынап біл” демекші, салт-дәстүрлерден этностың мінез-құлқы, үлгі-өнегесі, зейін-зердесі, даналығы мен даралығы, шешендігі мен тапқырлығы, ақыл-ойы, сондай-ақ жаратушы мен жаратылысқа, өзін қоршаған жанды, жансыз әлемге деген танымдық, этикалық көзқарастары көрінеді. Жалпы, ұлттық салт-дәстүр дегеніміздің өзі - халықтың рухани өзегі, мәдениетінің діңгегі, тілінің тірегі. Халқымыздың рухани өзегі болған, мәдениетіміз біздің елде ғана сақталған деп айта алмаймыз, себебі жер шарының әр жерін мекендеген халықтардың дәстүрлі мәдениеті де түрлі-түрлі дәрежеде сақталған және өзіндік мәдени ерекшеліктері бар. Халқымыздың ежелден бері қалыптасқан, ғасырлар бойы сақталған әдет-ғұрпының, салт-дәстүрінің, қолөнерінің кейбір түрлері ескіріп, өткен күннің еншісінде қалып, заманның ағымына қарай өзгеріске ұшырап, ерекшеліктерге ие болғанымен, бүгінге дейін жалғасын тауып келеді. Сондықтан да қазақ халқының ана тілі, тарихы, мәдениеті мен салт-дәстүрлері де өте маңызды деп бағалаймыз. Қандай халықтың болмасын салт-дәстүрлері сол халықтың мінез-құлқын, қасиеттерін таныта алады.

Әдебиет:

1. http://anatili.kazgazeta.kz.
2. Құралұлы А. Қазақы ырымдар мен тыйымдар. – Алматы: Өнер, 1998. - 58 бет.
3. Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. - Алматы: Ана тілі, 2003. - 134 бет.
4. http://stan.kz/en-kyzykty-12-yrym/
5. Ісләмжанұлы К. Қазақтың отбасы фольклоры. – Алматы: Арыс, 2007 жыл.- 332 бет.

ӘӨЖ 94 [574]

ЕРТЕГІЛЕРДЕГІ ЗҰЛЫМДЫҚ ИЕЛЕРІ БЕЙНЕЛЕНУІНДЕГІ МӘН-МАҒЫНА

Құлыбекова Ж.С., Қабжан Б.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Ертегі – халық прозасының дамыған, көркемделген түрі, яғни фольклорлық көркем проза [1,101 б.]. Оның негізгі мақсаты – тыңдаушыға ғибрат ұсынумен бірге, эстетикалық ләззат беру болып табылады. Сондықтан да ертегінің жағымды және жағымсыз кейіпкерлері арқылы ертегі мазмұнын барынша тартымды етіп, көркемдеп, әрлеп баяндауға тырысады. Осы екі қарама-

қайшылық кейіпкерлердің бейнесі арқылы бас қаһарманды дәріптеп, өмірде болатын жағдайлардың ара жігін ажыратуға көмектеседі деп білеміз.

Бұл мақалада ертегідегі жағымсыз кейіпкерлердің өмірде алатын орны мен оның қаншалықты маңызды екендігіне тоқталып өткіміз келеді. «Жағымсыз кейіпкер» - деген сөздің өзі, адам санасына ұсқынсыз, адамға жұғымы жоқ, үнемі жамандықты аңсап тұратын жанды елестетіні хақ. Ертегі әлеміндегі жағымсыз кейіпкерлердің бейнесін ашу мақсатында, ғажайып жағдайлар мен көркем бейнелеуіш құралдары арқылы тыңдармандарға әсерлі етіп жеткізу үшін барынша күш салады.

Мәселен, «Алтын сақа» ертегісіндегі жалмауыз кемпірді, «Жалғыз көзді дәу» ертегісіндегі дәуді, «Кедей, диірменші, бай» ертегісіндегі байды, «Қу түлкі мен қасқыр» ертегісіндегі қу түлкіні, «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» ертегісіндегі айдаһар сияқты жағымсыз кейіпкерлердің тізімін көптеп келтіруге болады. Олардың көздегені - мансап, әлсіздердің үстінен билік етіп, менмендік, өзімшілдік, зұлымдық жасап, үнемі өзінің қара бастарының пайдасын көздеп, айла арқылы діттеген мақсатына жетуге тырысып, барлық нәрсе мен тіршілік атаулы тек оларға ғана тәуелді болғанын қалайды. Осы қара ниетке жету үшін жолындағы барлық кедергілерге төтеп беруге дайын екендіктерін ертегі желісінен-ақ байқауымызға болады. Оларға атсаң оқ өтпейді, шапсаң қылыш кеспейді. Оның себебі - жағымсыз кейіпкерлердің жаны өздерінен бөлек, адамзат баласы бара алмайтындай жерде сақталады. Бірақ, әр нәрсенің екі қыры болатындай, бұндай жағымсыз кейіпкерлердің арқасында жақсы мен жаманды ажыратып, дұрыс пен бұрысты айыра білуге үйренесің. Олардың арам істеріне қарап, өсіп келе жатқан жас оқырмандар «мен ондай болмаймын, мен бәрін қорғап, халықтың қошеметіне бөленіп, тек жақсылық жасағым келеді» деп ой түйетініне кәміл сенімдіміз деп айта аламыз. Яғни, бұл салыстыру арқылы, оқушыларды ертегіні сүйіп оқуға, адамгершілікке, шындыққа, елжандылыққа тәрбиелеуді көздейді. Олар сияқты жұртқа жеккөрінішті болмай, адал жолмен жетістікке жетуге болатынына көз жеткізеді.

Мәселен, қазақ халқының ата-бабамыздан бері келе жатқан ертегі түрлері өте көп. Оларға: жануарлар туралы ертегілерді, қиял-ғажайып, батырлық ертегілерін, хикаялық, сатиралық, тұрмыс-салт, шыншыл ертегілерді жатқызуымызға болады. Осы ертегілердің қай түрін алып қарасақ та, адамның күнделікті көріп жүрген заттары мен құбылыстарын саналы түрде басқаша етіп көрсетеді. Өмірдегі шынайы нәрсенің өзін әдейі өзгертіп көрсету – ертегінің өзіндік қасиеті екені ақиқат. Ертегіде бейнеленетін әр кейіпкердің өзіндік ерекше рөлі бар. Олай дейтін себебіміз, егерде ертегіде тек жағымды немесе жағымсыз кейіпкердің біреуі ғана айтылса, тыңдаушының қызығушылығы болмайды әрі барлығы бір сарындағы оқиға желісі болып қала бермек. Ал, егер де екі қарама-қарсы жақ болса, белгілі бір нәтижеге қол жеткізу үшін өзара додаға түссе, әрине бұл оқырман сезіміне әсер ететіні анық. Барлық дерлік ертегілерде жағымсыз кейіпкер ретінде, айлакер, мақтаншақ, қу деген кезде көз алдымызға түлкі елестейді. Әрине, түлкі барлық аңдардың ішіндегі ең қуы екені рас. Содан болар, қазіргі кезде де адамдарды сипаттағанда «түлкі сияқты өзі» деген сөз тіркестерін жиі естіп жатамыз. Ертегідегі әр аңның рөліне қарай, оның мінез-құлқына, іс-әрекет ерекшеліктеріне қарай халық ауыз әдебиетінде нақыл сөздердің қатары толыға түсті. Ал, қазақ халқының қиял-ғажайып ертегілеріндегі жағымсыз бейне жалмауыз кемпір немесе мыстан кемпір бейнесі дегенде үрейлі, қартайған, беті әжімге толы, тістері түскен, киімі жырым-жырым, үсті – басы кір, белі бүкірейген, қолында сыпырғышы бар ұнамсыз да ұсқынсыз кейіпкер көз алдымызда тұрады. Әйел сипатты ұнамсыз кейіпкерлер ішінде ең көп кездесетін бейненің бірі - мыстан. Мыстан – сыртқы кейпі ұсқынсыз, ұзақ өмір сүрген, аузы опырайған, шашы жалбыраған, мүсәпір кемпір бейнелі озбыр, көп шығармаларда таз баласы бар, өзінен басқаға жақсылық ойламайтын, дүниеқоңыз кейіпкер.

Мыстан кемпір қай дәуірде дүниеге келді деген сұрақ туындайды. Бұл сұраққа көрнекті ғалым С.А.Қасқабасов «Казахская волшебная сказка» атты еңбегінде: «Мыстан ерте заманда матриархат кезеңінде айналасына билік жүргізетін ақылды әйел бейнесінің өзгерген түрі» деп жауап берген. «Ежелгі мыстан бейнесі күшті эволюцияға түскен» деген ой айтады [2,93 б.]. Матриархат дәуіріндегі ақылгөй, дана әйел бейнесі патриархат дәуірі келіп, әйелдің қоғамдағы

орны өзгерген сәтінде ұнамсыз кейіпкерге ауысады. Оның ақылды, алды-артын болжағыш, көрегендігі енді ұнамсыз қасиет болып бағаланады. Мыстан небір айла-амал тапқыш зұлымға, барлық ақыл-ойын жамандық үшін жұмсайтын жиіркенішті бейнеге айналған, ол болатын жағдайды алдын ала біліп отырады. Басты кейіпкерді қармаққа түсіру тәсілдерін де күні бұрын ойлап қояды. Осы жоспары бойынша қара ниетін іске асырады. Мысалы, «Алпамыс батыр» жырында мыстанның сырт бейнесі былайша суреттеледі: «Сол кезде жасы үш жүзге жеткен, көрінгенмен ұрысқан, қабағы қатып тырысқан, өзін туғаннан Құдай атқан, бір кез ширек бойы бар, адам таппас ойы бар, тізесіне шекпен жетпеген, басынан жаманшылық кетпеген, басы мүйіз бір мыстан кемпір келді», - делінеді. Ал «Ұшар хан» ертегісінде мыстанды: «Бір уақытта сол топтың ішінен басы мүйіз, түріне адам қарағысыз сұмпайы, қарға тұмсық, қара аяқ бір мыстан...» деп суреттейді [3,264 б.].

Бұл - мыстанның сырт кейпі. Ал, мыстанның ішкі жан дүниесіне үңілетін болсақ оның алып бара жатқан ерекше қасиеті, сиқыры жоқ екендігіне көз жеткіземіз. Мәселен, «Алпамыс батыр» эпосында Тайшық хан алып кеткен жылқыны қуып келе жатқан Алпамыс батырды мыстан күшімен, болмаса сиқырымен қолға түсірмейді, айласымен арбап қолға түсіреді. Мыстан Алпамыстың жолына қырық отау тіктіріп, қырық қызға қырық шөлмек арақ беріп, осыны батыр келгенде ішкізу керек деп тапсырма береді. Алпамыс талма түс кезінде айдын көлдің бойында тосып тұрған мыстанға жолыққанда, мыстан бейшара кейіптегі бір мүсәпір бола қалады. Алпамысты өзінің іс-әрекетіне сендірмек болып, түрлі айла-шарғы жасайды. Ал, «Ұшар» хан ертегісіндегі мыстан да қулықпен күн кешкен айлакер әйел кейпінде суреттеледі. Жандыбатырды алдап, мүсәпір кейіпте сеніміне кіріп, үйіне еріп келеді. Алдап-арбаудың небір түрлерін, амал-айласын білген мыстан Жандыбатырдың алдынан шығып, әдейі жолдан арыған жолаушы болып көрінеді. «- Шырағым, мынау бір жақтан келе жатыр едім, мына түйесі құрғыр шаршап, орнынан тұра алмай жатыр. Күн болса батып барады, не істерімді білмей, сергелдеңге түсіп отырмын, - деп алдап, оның үйінде бір-екі күн тынығады. Келіншегі Зәузәмірді айналдырып, Жандыбатырды айламен өлтіріп, келген мақсатына қол жеткізеді [3,266 б.].

«Ер Төстік» ертегісінде де желаяқпен бірге жаяу жарысқа түскен мыстан оны айламен жеңбекші болады. Желаяққа: «Шырағым, шаршадың ғой. Басыңның битін қарап берейін, деміңді алып ұйықта, жарысарда өзім оятамын», – деп, оны алдап ұйықтатып тастайды [4,10 б.]. Ә. Қоңыратбаев: «Қазақ қиял-ғажайып ертегілерінде адамға жамандық ойлап жүретін мифтік образдардың бірі – мыстан кемпір» дейді [5,102 б.].

Жағымсыз кейіпкерлердің бірі - жалғыз көзді дәу. Жалғыз көзді дәу деп айтқан уақытта таудай алып тұлғалы, үлкен, маңдайының дәл ортасында жалғыз ғана көзі бар, өзінің қара күшіне сенген, істі ақылмен емес, білектің күшімен шешуді жөн көретін бейне елестейді. Ол қазақ, иран, араб ертегілеріне ортақ образ. Зерттеушілердің болжамы бойынша, қазақ ертегілеріндегі дәулер жалғыз көзді болса, парсыларда екі басты дәу жиі кездеседі. Яғни бұл мифологиялық кейіпкерлердің әр халықтың фольклорындағы ерекшелігін көрсетеді. Қазақ қиял-ғажайып ертегілерінде көбінесе «Үш күн, үш түн алысып, ақырында әлсіреген жалғыз көзді дәу өкіріп барып жығылады» деп жекпе-жекте басты кейіпкердің жеңісімен аяқталады.

Жезтырнақ — қазақ фольклорында кездесетін мифтік бейне [5,117 б.]. Жезтырнақ, әдетте, жағымды кейіпкерге қарсы, оның қас дұшпаны ретінде сипатталады. Бірақ ол қаншалықты жауыз, айлакер болса да, халықтан шыққан батырлардан жеңіледі.

Қазақ фольклорында "Құламерген", "Жерден шыққан Желім батыр", "Аламан мен Жоламан" сияқты ертегілерде жезтырнақ бейнесін кездестіре аламыз. Ертегілерде, аңшылар туралы аңыз-әңгімелерде жезтырнақ бейнесі жан-жақты сомдалады. Ертегілердің көпшілігінде жезтырнақ бейнесін ұзын бойлы, тырнақтары сояудай, пышақтай өткір, имек жез мұрынды, жапандағы жалғыз әрі сұлу әйел түрінде суреттейді. Алайда аңшы аңыздарында жезтырнақтар адам тәрізді жұптасып өмір сүреді, олардың балалары болады деп баяндалады.

Жезтырнақ - ғаламат зор қара күш иесі. Оның дауысының ащылығы сонша - өзінің айқайымен ол құстар мен ұсақ хайуанаттарды өлтіре алады. Негізінен алғанда оның келер мезгілі – түн, адам әр дыбыстан сескенетін уақыт. Оның үстіне маңайда тірі жан да жоқ, айдала. Бұның бәрі тындаушыға үрей туғызары сөзсіз. Демек, жезтырнақ жайындағы хикаяларда тек

оқиғаны айтуға ғана мән беріліп қоймай, қажетті дәрежеде әсер ету керектігі де ескеріледі. Мысалға алып қарасақ, «Құламерген» ертегісінде жезтырнақ бейнесі: «...бір көк көйлекті қатын кіріп келіпті, ешбір жауап қылмай, бір тізелеп отырыпты. Қараса, түсі сары, көзі ала және екі көзін мергеннен айырмайды... екі қолының алақаны пышақтың жүзіндей көк темір екен, саусақтарының ұшы найзадай өткір, тасқа кіріп кетеді...» деп сомдалған. Қай шығармада болмасын, жезтырнақ адамға көрген беттен бас салмайды. Ол алдымен адаммен кездесіп, оның ұсынған дәмін татып, кетіп қалады. Бірақ қараңғы түсе, жолаушы ұйықтады деген кезде қайта оралып, жез тырнақтарын қадап, оны өлтіруге ұмтылады. Жезтырнақтар өздерінің өткір тырнақтарын қару етіп жұмсайды. Кейде осы тырнақтарымен кісінің қарнын жарып, денесін паршалап, өлтіріп те тастайды.

Жағымсыз әйел бейнесіндегі Бекторы перi - күндестік пен бақталастықтың бейнесінде. Ол – мықты жау, оған Мыстан да, Шойынқұлақ та бағынышты. Олардың күштерін өз мақсаттарына пайдалана отырып, адам баласына қастық жасайды. Бірақ Бекторы қаншама тырысқанымен, өз мақсатына жете алмайды. Өйткені, халықтың ауыз әдебиетінде жамандық ешқашан да өз мақсатына жеткен емес. «Ер Төстік» ертегісіндегі жер астының ханы Темірхан екіжүзділіктің, залымдықтың бейнесінде алынады. Бапының аманатын айта барған Ер Төстікті Темірхан жақсы шыраймен қарсы алады да, қызымды кімнің өнері асса, соған беремін деп уәде етеді, осы ретте той жасайды. Сонда, барлық тартыста бәйгені Ер Төстік алып шығады. Бірақ солай бола тұрса да Темірхан қызын бермей, Ер Төстікті өлтіру жайын қарастырады [1, 115 б.].

Қазақ халық ертегілерінде болсын, басқа елдің ертегілерінде болсын, жағымды кейіпкермен қатар жағымсыз кейіпкер болатыны анық. Жағымсыз кейіпкерлерге тән ортақ нәрселер: ұнамсыз образдағы кейіпкерлер, зұлымдық жаршылары, ең алдымен өз қамын, қара басын ғана ойлайтын жан иелері, жағымды кейіпкерлердің жаулары, жақсылыққа жаны қас бейнелер, аяқтан шалдырады, көре алмаушылық қасиеті басым. Көбінесе қарап отырсақ, олар бай-ауқатты адамдарға қызмет етеді, байлыққа жетуді көздейді, яғни осы жағдайдан дүниеқоңыздықтарын көре аламыз. Байлыққа жету жолында бәріне де дайын. Сонымен қатар, өмір сүретін ортасына көз жүгіртер болсақ, лас, кір жерлерде өмір сүреді. Ертегіде олар келетін уақыт та ерекше сипатталады.

Осындай кейіпкерлердің ертегілер бойындағы ұнамсыз іс-әрекеттері, теріс мінез-қылықтары жағымды кейіпкерлер бейнесінің жақсы және тартымды жағынан көрiну қасиеттерін арттыра түседі. «Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен» дегендей, осы образдар арқылы жаманшылықтан сақтанамыз, өз бойымызға тек жақсы деген қасиеттерді жинауға тырысамыз. Басқаға қастық қылсаң, түбі өзіңе бір қайтып келетінін осы кейіпкерлер арқылы көз жеткізуімізге болады.

Яғни, ертегі - адамның рухани асыл қазынасы, ал ертегідегі кейіпкерлер сол асыл қазынаның мызғымас бөлігі. Ертегі терапиясы деген емдеу түрі де кездеседі. Бұл дегеніміз - жан дүниені тану, балаларды кішкентай күннен бастап ұқыптылыққа, жауапкершілікке, жақсыдан үйреніп, жаманнан жиреніп, жақсылыққа бейімдеу болып табылады. Сонымен қатар, біздің ойымызша, сюжеттік суреттер арқылы ертегі кейіпкерлеріне мінездеме беруге және ертегі мазмұнын құрастыру балалардың шығармашылық қабілеттерін арттыруға көмектеседі.

Қай халықтың болмасын бай фольклорының алтын қазынасы және халық психологизмінің айқын көрсеткіші болған ертегі жанрының кез келген жастағы адамға берер тәрбиелік мәні мен көркемдік қуаты мол.

Әдебиет:

1. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы:, Санат, 1996. - 336 б.
2. Қасқабасов С.А. Казахская волшебная сказка. – Алма-Ата: Наука, 1972. - 386 б.
3. Батырлар жыры. 1-том. – Алматы: Жазушы, 2007. – 256 б.
4. Мақпырұлы С., Қыраубайқызы А., Құрманбай К.Қазақ әдебиеті. - Алматы: Атамұра, 2015. - 254 б.
5. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. - Алматы: Ана тілі, 1991. - 287 б.

УДК 81.161.1

ОБРАЗ КОНЯ В ПОЭЗИИ В.В. МАЯКОВСКОГО

Леонтьева А.Ю., Кириченко И.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Лирический герой В.В. Маяковского – это сложное и противоречивое явление русской поэзии XX века. В творчестве 1910-х годов он страдает из-за трагического конфликта с пошлым миром («Нате!», 1913): «Все вы на бабочку поэтиного сердца / взгромоздились, грязные, в калошах и без калош» [1, т. I, с. 56]. Метафора с природным компонентом «бабочка поэтиного сердца» передаёт ощущение хрупкости, нежности и ранимости. Лирический герой поэмы «Люблю» (1922) представляет собой «сплошное сердце», в котором оппозиционно сосуществуют «громада любовь, / громада ненависть» [1, т. IV, с. 90]. Но в конце 1920-х – 1930-м году самохарактеристика резко меняется («Во весь голос»): «Я,/ ассенизатор/ и водовоз,/ революцией/ мобилизованный и призванный» [1, т. X, с. 279]. Страдающий лирический герой в 1930-м году являет образ «агитатора, / горлана-главаря» [1, т. X, с. 281].

Многоплановость лирического героя В.В. Маяковского объясняет наш интерес к движению внутреннего мира поэта. Наиболее полно лирическое отношение к миру раскрывается в темах любви и природы. М.Н. Эпштейн отмечает основные этапы художественного осмысления поэтом природных образов: «Для раннего творчества В. Маяковского характерно принципиально новое в русской поэзии трагическое видение природы – растерзанной, гибнущей, надломленной, как будто с мира сдирается старая оболочка» [2, с. 245]. Одновременно в творчестве поэта развиваются богоборческие мотивы, разрушающие «природный миропорядок» [2, с. 246]. Борьба с природой, её преодоление, ироническое к ней отношение свойственны лирике В.В. Маяковского 1920-х годов: «Поэт подчёркнуто «десакрализирует» природу, лишает её ореола возвышенности, святости, обращаясь с ней предельно фамильярно» [2, с. 246]. В автобиографии «Я сам» автор признаётся: «После электричества совершенно бросил интересоваться природой. Неусовершенствованная вещь» [1, т. I, с. 11]. И всё же футурист, воссоздающий городское индустриальное пространство, идеализирующий научно-технический прогресс и усовершенствование несовершенной природы, испытывает сострадание к природе страдающей.

Мы рассматриваем природные образы В.В. Маяковского в динамике, отмечая их изменение. В качестве объекта исследования нами выбран образ коня. Причина нашего выбора очевидна: «Конь, кобыла, лошадь – в народной традиции одно из самых мифологизированных животных, воплощение связи с миром сверхъестественного, «тем светом», атрибут мифологических (эпических) персонажей. Связан одновременно с культом плодородия (солнца и т.п.), смертью и погребальным культом» [3, с. 245]. Поэт использует разные лексемы стилистического синонимического ряда. В его лирике появляются конь, кобыла, лошадь, кляча, «битюг трудовой» [1, т. IV, с. 99]. Связь поэтики футуриста с фольклорными и мифологическими традициями – погребальными обрядами, образами животных, скоморошеством, подробно рассматривает М.А. Галиева [4, с. 145-150]. Мы полагаем, что конь представлен в творчестве В.В. Маяковского в анималистическом и бестиарном, мифологизированном и метафоризированном, аспектах: «Если анимализм – это изображение животных в их собственной природной сфере», то бестиарный подход – это «перенос «звериного» в сферу общественную и нравственную» [2, с. 100].

Анималистический аспект обусловлен репрезентацией животного как животного, причём начинается он с использования образа лошади, который свидетельствует о сдвиге «в соотношении анималистических и гуманистических мотивов» [2, с. 95]. Если конь ассоциируется с романтизмом, творческим полётом и героизмом, то с образом лошади – с мотивом «сострадания к животному, зависящему от людей и принимающему на себя основную

тяжесть их жизни» [2, с. 95]. В раннем творчестве В.В. Маяковского лошади – это знаки городской обыденности, разделяющие человеческие трудности («Шумики, шумы и шумищи», 1913): «По эхам города проносят шумы / на шёпоте подошв и на громах колёс, / а люди и лошади – это только грумы, / следящие линии убегающих кос» [1, т. I, с.54]. В «поэтохронике» «Революция» (1917) лошади становятся частью революционной толпы, а в поэме «Человек» (1916-1917) – жертвами мировой катастрофы: «Тонут гении, курицы, лошади, скрипки. / Тонут слоны. / Мелочи тонут» [1, т. I, с. 252]. Стихотворение «Хорошее отношение к лошадям» (1918) начинается с короткого, но очень выразительного вступления, в котором В.В. Маяковский рисует картину зимней улицы. С помощью аллитерации поэт сразу воспроизводит перед читателями вид мостовой, на которой толпятся прохожие и идёт лошадь. Так он позволяет своему читателю услышать её движение и шаги по мерзлым камням: «Били копыта. / Пели будто: / - Гриб. / Грабь. / Гроб. / Груб» [1, т. II, с. 10]. Стихотворение продолжается изображением самого происшествия – падения животного и последовавшей за тем реакции прохожих. Обращает на себя внимание, что поэт очень кратко говорит непосредственно о самом падении («лошадь на круп грохнулась»), но зато подчеркивает бездушие и равнодушие собравшейся вокруг нее толпы, которая не только ничем не помогает бедному животному, но всячески его дразнит и издевается. В.В. Маяковский с горечью передает насмешки толпы: «смех зазвенел и зазвякал», «смеялся Кузнецкий». Помимо негодования, отчётливо слышится презрение лирического героя к бездушной толпе, которая собралась поглазеть на происшествие. В.В. Маяковский мастерски владеет различными приемами и способами организации художественного пространства. Поэт удачно использует образы смеха и модных в то время штанов-клёш, при помощи которых воссоздается цельный образ дерзкой толпы.

«Хорошее отношение к лошадям» имеет глубокое гуманистическое содержание, которое проявляется в позиции лирического героя. Последний - единственный из присутствующих, кто не только не присоединился к насмешникам, но и посочувствовал пострадавшему животному, высказав слова ободрения и утешения: «Лошадь, не надо. / Лошадь, слушайте - / чего вы думаете, что вы их плоше» [1, т. II, с. 11]. Здесь необходимо обратить внимание на то, как трогательно автор описывает её внешний вид, с какой жалостью и состраданием он наблюдает за ней. Кажется, только он заметил её слёзы и обратил внимание на то, как она измучена, страдает и даже плачет. Поэт создаёт картину «громады страдания» по аналогии с «громадой любовью» и «громадой ненавистью», используя приём гиперболы: «Подошёл и вижу -/ за каплищей каплища / по морде катится, / прячется в ше́рсти» [1, т. II, с. 11]. По словам М.Н. Эпштейна: «Звериное – в человеке, человеческое – в животном. <…> …здесь «лошадь» означает человечность, загнанную вовнутрь, вытесненную обществом» [2, с. 96]. Эти наблюдения характеризуют и лирического героя как воплощение ранимости, тонко чувствующего боль и несправедливость окружающего мира: «Деточка, / все мы немножко лошади, / каждый из нас по-своему лошадь» [1, т. II, с. 11]. Исследователи часто сопоставляют данное произведение В.В. Маяковского с драматичным финалом стихотворения С.А. Есенина «Песнь о собаке»: «И глухо, как от подачки, / Когда бросят ей камень в смех, / Покатились глаза собачьи / Золотыми звёздами в снег». Эти стихотворения сближает тема душевного контакта человека и животного. Однако стихотворение В.В. Маяковского появилось в печати на полгода раньше. По настроению и творческой манере «Хорошее отношение к лошадям» органично связано с ранним творчеством поэта. Философская глубина произведения очевидна. Исследователи усматривают глубокие связи с творчеством Ф.М. Достоевского (в частности, с образом несчастной клячи из романа «Преступление и наказание»). В.В. Маяковский остаётся верен футуристической программе – его лошадь поднялась и ощутила себя жеребёнком, а символ детства в творчестве поэта сопрягается с художественным временем будущего: «Хвостом помахивала. / Рыжий ребёнок. / Пришла весёлая, / стала в стойло. / И всё ей казалось - / она жеребёнок, / и стоило жить, / и работать стоило» [1, т. II, с. 11].

После революции В.В. Маяковский иронизирует над жалкой участью собственников («Всем Титам и Власам РСФСР», 1920), но их судьбу разделяют и кони. Ироническое воссоздание образа животного подтверждается совмещением лексем «конь» и «лошадь»,

использованием суффикса со значением пренебрежения -ишк-: «свалился конь», «И стал в лесу в ночёвку Тит, / и Тит, и лошадишка» [1, т. II, с. 47]. Анималистический образ используется поэтом для воспроизведения страшных картин Петербурга 1918-го года («Два не совсем обычных случая», 1921). В.В. Маяковский для усиления художественного впечатления ужаса создаёт окказиональное собирательное имя существительное «лошадьё» на основе конкретного: «Над дохлым лошадьём ворóны кружатся. / Лошадь за лошадью падает на лёд» [1, т. II, с. 78]. В картинах городского быта конь – привычное транспортное средство («Стихотворение о Мясницкой, о бабе и о всероссийском масштабе», 1921): «…то грузовик обдаст, / то лошадь» [1, т. II, с. 84]. В стихотворениях деревенской темы лошадь включается в хозяйственную деятельность («Трудовая взаимопомощь инвентарём», 1921). Один крестьянин: «пахал бы – да лошадь взяла и пала. / У другого лошадь пасётся средь луга» [1, т. II, с. 112]. Мексиканское пространство включает образ коня в контекст экзотического образа жизни («Мексика – Нью-Йорк», 1926): «Там доблести - / скачут, / коня загоня, / в пятак / попадают из кольта, / и скачет конь, / и брюхо коня / о колкий кактус исколото» [1, т. VII, с. 53].

Бестиарный подход мотивирует изображение коня в мифологическом, фантастическом или метафорическом аспектах. «Последняя петербургская сказка» (1916) организована пародийными связями с «Медным всадником» А.С. Пушкина. Первая строфа строится как оппозиция высокого и низкого, полемическое цитирование размышлений Петра I: «Стоит император Пётр Великий, / думает: / «Запирую на просторе я!» - / а рядом / под пьяные клики / строится гостиница «Астория»» [1, т. I, с. 128]. Сюжет сказки – попытка адаптации оживлённых завистью царя, коня и змея в столице XX века. Мотив пира, присутствующий в пушкинской «петербургской повести», пародируется В.В. Маяковским, превращаясь в пьянку обывателей. Никто не обращает внимания на оживший памятник, и только жующий конь вызывает ажиотаж: «И только / когда / над пачкой соломинок / в коне заговорила привычка древняя, / толпа сорвáлась, криком сломана: / - Жуёт!» [1, т. I, с. 129]. Глобальные замыслы Петра оборачиваются торжеством пошлости. Поэзии нет места в Петрограде, а коню стыдно за новую столицу: «Стыдом овихрены шаги коня… / Выбелена грива от уличного газа. / Обратно / по Набережной / гонит гиканье / последнюю из петербургских сказок» [1, т. I, с. 129]. Поэт совмещает понятия «конь» и «лошадь», снижая пушкинскую традицию. Город Медного всадника оборачивается тюрьмой: «И вновь император / стоит без скипетра. / Змей. / Уныние у лошади на морде. / И никто не поймёт тоски Петра - / узника, закованного в собственном городе» [1, т. I, с. 129].

Лирический герой поэмы «Человек» (1916-1917) переживает «земные мучения»: «Да здравствует - / снова - / моё сумасшествие!» [1, т. I, с. 269]. В таком состоянии он вступает в диалог с ожившей лепниной - головой лошади в нише дома: «Вот так же, / из ниши, / головы кобыльей / вылеп. // - Прохожий! / Это улица Жуковского?» [1, т. I, с. 269]. Она пророчествует: «Смотрит, / как смотрит дитя на скелет, / глаза вот такие, / старается мимо. // «- Она – Маяковского тысячи лет: / он здесь застрелился у двери любимой». / Кто, / я застрелился? / Такое загнут!» [1, т. I, с. 269]. Поэма 1919-1920 гг. «150 000 000» представляет гиперболизированного героя: «Россия / вся /единый Иван» [1, т. II, с. 127]. Лошади включаются в перечисление военных ресурсов, которые появляются из раны Ивана: «Люди, / дома, / броненосцы, / лошади / в прорез пролезают узкий» [1, т. II, с. 151]. Включение образа коня в фантастическую картину мира способствует сатирическому разоблачению современной пошлости («Последняя петербургская сказка») и гиперболическому заострению эмоционально-экспрессивного состояния лирического героя поэмы «Человек». Фантастическая гипербола поэмы «150 000 000» подчёркивает непобедимость революционной России.

После Октябрьской революции семантическое наполнение образа коня обогащается героическими мотивами. Гиперболическая картина в стихотворении «Открытое письмо Маяковского ЦК РКП, объясняющее некоторые его, Маяковского, поступки» (1922) ассоциируется с памятником Фальконе и «Медным всадником» А.С. Пушкина: «Кронштадтом конь. / На дыбы. / Над Невою» [1, т. IV, с. 99]. Поэт-футурист включает образ коня в индустриальную утопию будущего, противопоставляя русского тяжеловоза железной дороге:

«Пойди, / битюгом Россию промеряй-ка! / Но будет миг, / верую, / скоро / у нас / паровозная встанет Америка» [1, т. IV, с. 100]. Героический призыв: «Молодцом / на коня боевого влазь» [1, т. II, с. 50], - звучит в «Сказке о дезертире, устроившемся недурненько, и о том, какая участь постигла его самого и семью шкурника» (1920-1923). Образ боевого коня мотивирует появление у В.В. Маяковского «пафоса богатырства» - «конь, несущий всадника на себе, воплощает человеческое всемогущество, покоряющее землю» [2, с. 49, 94]. Раннее воспитание героизма звучит в детском стихотворении «Конь-огонь» (1927): «Сын / отцу твердил раз триста, / за покупкою гоня: / - Я расту кавалеристом. / Подавай, отец, коня!» [1, т. X, с. 253]. В игровой форме рассказывается о разных профессиях. Бестиарный аспект образа коня обусловлен, во-первых, его игрушечной природой и, во-вторых, пафосом героики, актуализирующим былинные традиции: «Что за лошадь, / что за конь - / горячей, чем огонь! / Хоть вперёд, / хоть назад, / хочешь – в рысь, / хочешь – в скок. / Голубые глаза, / в жёлтых яблоках бок» [1, т. X, с. 255].

В.В. Маяковский сопрягает бестиарный образ коня с топосом рая, тождественного идеальному миру будущего («Наш марш», 1917): «Зеленью ляг, луг, / выстели дно дням. / Радуга, дай дуг / лет быстролётным коням!» [1, т. II, с. 7]. Абстрактный рай будущего присутствует и в посвящённом матросам «Левом марше» (1918): «Там / за горами горя / солнечный край непочатый» [1, т. II, с. 24]. Однако рай будущего достижим лишь в результате смерти: «Здесь то же традиционно-народное соединение счастья, мира, идеала, блаженства Полей Елисейских – со смертью, в итоге чего получается комплекс: рождающая смерть», - пишет Г.Д. Гачев о стихотворении [5, с. 168]. Мы не можем полностью согласиться с такими выводами. С одной стороны, утопия будущего достигается самопожертвованием сегодня: «Смерть представляется как космическое бессмертие, блаженство» [5, с. 168]. Воздействие стихотворения таково, что «изгоняются все остатки сомнения, и человек с лёгким уже сердцем и радостью отдаёт себя в распоряжение набатной воле целого» [5, с. 168]. С другой стороны, лирический герой с ранимым сердцем утверждает право на насилие и агрессию по отношению к миру, поэтизирует убийство: «Крепи / у мира на горле / пролетариата пальцы!» [1, т. II, с. 24]. Это уже не самопожертвование, а принесение мира в жертву. На протяжении одного 1918-го года поэт сострадает упавшей лошади («Хорошее отношение к лошадям») и в «Левом марше» призывает: «Клячу истории загоним. / Левой! / Левой! / Левой!» [1, т. II, с. 23]. Экспрессивная метафора «кляча истории» с негативной эмоциональной окрашенностью усиливает семантику убитого времени – загнанной, павшей лошади: «Для авангарда важно стремление к архаике, «перегнать время», атемпоральность, что напоминает «синтез вчерашнего и сегодняшнего дня»» [4, с. 149]. Однако попытка обогнать историю оборачивается отставанием от времени и жестоким творческим кризисом. Лирический герой поэмы «Во весь голос» (1929-1930) готов к смерти. Он признаётся: «С хвостом годов / я становлюсь подобием / чудовищ / ископаемо-хвостатых. / Товарищ жизнь, / давай / быстрей протопаем, / протопаем / по пятилетке / дней остаток» [1, т. X, с. 284]. Насилие над историей мотивирует ожидание лирическим героем смерти.

Антивоенное стихотворение «На Западе всё спокойно» (1929) включает образ коня, построенный на апокалиптических традициях: «Смотри, / выступает / из близких лет, / костьми постукивает / лошадь-краса. / На ней / войны / пожелтелый скелет, / и сталью / синеет / смерти коса» [1, т. X, с. 58]. Описание всадника напоминает Войну (Брань) с мечом из Апокалипсиса, тем более, поэт упоминает слово «война», а меч трансформирует в стальную косу. В.В. Маяковский, создавая бестиарный образ в контексте смерти, подчёркивает славянскую традицию – «связь коня с тем светом и знанием судьбы» [3, с. 246].

В стихотворении «На что жалуетесь?» (1929) образ коня становится компонентом метафорического сравнения с творческим вдохновением – Музой. Лирический герой призывает писателей: «Слезайте / с неба, / заоблачный житель! / Снимайте / мантии древности!/ Сильнейшими / узами / музу вяжите,/ как лошадь, - / в воз повседневности» [1, т. X, с. 143]. В.В. Маяковский отстаивает принципы утилитарной поэзии, служащей актуальным задачам современности: «В две чистки / сметаем / с республики / сор, / пинок / и рвачу, / и подлизе» [1,

т. X, с. 142]. В автобиографии «Я сам» поэт признаёт агитку «поэзией самой высокой квалификации» и утверждает: «В работе сознательно перевожу себя на газетчика. Фельетон, лозунг» [1, т. I, с. 27, 28]. Утилитарный характер поздней лирики В.В. Маяковского подчёркивается её метафорическим сравнением с запряжённой и взнузданной лошадью, подчинённой воле человека-художника.

Итак, В.В. Маяковский поэтически осваивает образ коня на протяжении всего творческого пути. Он использует все возможности стилистического синонимического ряда – у него появляются конь, битюг, кобыла, лошадь, кляча. Культурные традиции, единство анималистического и бестиарного подходов позволяют сделать вывод о «творении «нового мифа»» поэтом-футуристом [4, с. 145].

Литература:

1. Маяковский В.В. Полное собрание сочинений: В 13 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М.: Худож. лит., 1955-1961. / Т. 1. – 1955. – 464 с.; Т. 2. – 1956. – 520 с.; Т. 4. – 1957. – 452 с.; Т. 7. – 1957. – 535 с.; Т. 10. – 1958. – 384 с.
2. Эпштейн М. Н. «Природа, мир, тайник вселенной…»: Система пейзажных образов в русской поэзии. - М.: Высшая школа, 1990. - 303 с.
3. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Изд. 2-е. / Отв. ред. С.А. Толстая. – М.: Международные отношения, 2002. – 512 с.
4. Галиева М.А. Феномен трикстера и обрядовая реальность в поэмах В. Маяковского // Вестник Кемеровского государственного университета. Филология. – 2014. - №4 (60). – Т. 3. – С. 145-150.
5. Гачев Г.Д. Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр. – 2-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та; Изд-во «Флинта», 2008. – 288 с. – (Классика жанра).

ӘОЖ 81

Б. НҰРЖЕКЕЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА КӨРІКТЕУІШ ҚҰРАЛДАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ СИПАТЫ

Мамыт Н., Шералиева Г., Хамзина Г.С
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Метафора – көркем шығармаларда ойды астарлы түрде, әсірелеп жеткізу үшін, сонымен қатар шығарманың көркемділігін, бейнелілігін арттыру үшін қолданылатын әдебиеттегі тілдік құбылыс. Ол қандай да туындының мағыналық нақышының қасиетін, эстетикалық күшін арттырады. Метафораны ойлы, тәрбиелік мәні бар, жалпы өлең не прозалық туынды баламасындағы кез келген шығармадан кездестіруге болады. Әдебиетте көркемдеуіш құрал деген атау алған бұл құбылысқа берілген анықтамалар өте көп. Мысалы, метафора белгілі бір ұқсастықтарына қарай екі я одан да көп зат немесе құбылыстың бір атаумен аталуы. Бұл жерде ұқсастық дегеннің ұғымы кең: заттар мен құбылыстар түр-түсі жағынан әр түрлі болып келуі мүмкін: бір атаумен аталатын зат немесе құбылыстың бірі өмірде бар, нақты, ақиқат болуы, ал дәл сол атаумен беріліп, белгілі бір заттың өзі нақты болмауы мүмкін. Бірақ екеуіне де ортақ жайт – жалпы бір ұқсастық атаулы.

«Метафора – троптың бір түрі, ұқсастық, сәйкестік және т.б. негізінде сөздер мен сөз орамдарының ауыспалы мағынада қолданылуы» [1, 78-б.].

Метафора – көркем шығармадағы сөздерге қарағанда сапалы түр-бояу, бедерге тән тәсіл болғандықтан, өз сөз зергерлерінің қолтаңбасын анықтайтын тілдік өрнек. Тілде сөз метафорамен түрленіп өңделеді, ажарланып бейнелі құралға айналып отырады. Кез келген шығармада метафораның екі түрі кездеседі: бүкіл халыққа түсінікті тұрақты ауыс мағынасындағы дәстүрлі қолданылып келе жатқан метафоралар және әлі халықтық сипат алмаған, жеке автордың тілдік қызметінде өзі шығарып қолданылатын метафоралар.

Б.Нұржекеевтің «Бір өкініш, бір үміт» повесінде адамның көңіл-күйін, табиғаттың көрінісін сипаттайтын метафоралар өте жиі кездеседі.

Қырсығына алса айлап соғатын Арыстанды-Қарабастың долы желі бүгін үшінші күн толастамай қақап тұр. Кейде ол наурызда басталып, сәуірде бір-ақ тыншу табады. Жер қарайып, үт кірген соң-ақ қыбыр-қыбыр етіп жапатармағай көктемгі егіс қамына кіріскен барша жұрттың апшысы бидайдай қуырылып, тоқшылықта ұмытқан жаратушыны күн сайын мың мәртебе еске алып, бұл қырсықтың көпке созылмай тез бітуін тілейді. Табиғат қырына алды деп тірі пенде қарап жатқан ба, ұйқыларынан көз ашысымен-ақ сыртқа құлақ түреді, құлақ түреді де тамның бұғат қамысының дәл кешегідей өзегіңді тырналар мазасыз шуылын естіп, іштерінен «и, тоба-а» деп бір күрсініп, тіршілік қамына бәрібір кірісіп кетеді («Бір ғана махаббат», 68-б.). Шығарма осындай көрініспен басталады. Мұнда жазушы табиғат пен адамзаттың ара-қатынасын, адамдардың табиғатқа бағыныштылығын жақсы бейнелейді. Әуелде табиғат көрінісін суреттей келе, одан халықтың күйбің тіршілігіне ауысады. Бұл үзінді де метафора, теңеу, эпитеттер де табылады. ***Айлап соғатын, үшінші күн толастамай қақап тұрған долы жел, өзегіңді тырналар мазасыз шуыл***табиғат-ананың адамға ырық бермес долы күшін әсірелей, барынша жандандыра суреттейді. *Арыстанды-Қарабастың суық желі* ***етегін жұлқып, омырауын ашқанына*** *да қарамай ентелеп, асығыс жүріп келе жатып ол өзінің дәл қазіргі мақсатсыз сарсылына, мағынасыз тіршілігіне ой жүгіртіп: «рас-ау, мұным не осы?» деп өзіне-өзі сауал тастамайды, құдайға шүкір құмар кешіп отырған әлі таныстарының парасатты, тоқмейіл күйлерін өзінің кезбе халімен салыстырмайды да* («Бір ғана махаббат», 89-б.). Сөйлемде желге тірі жанның қасиетін, әрекетін теңестіріп қойса, келесі мысалда табиғат емес адамбаласының белгісіз, тылсым жан дүниесіндегі ауа райын оқырманына былайша жеткізеді:

Ашу-ызасы мен күйігі әлі бұрқырап, кеудесін көрікке қызған темірдей қарып бара жатса да, *сол күйінішімен араласып мына дәрменсіз, момын кемпіріне* ***жүрек түбінен бір жанашыр сезім*** *шақпақ тастың ұшқынындай* ***жылт ете*** *қалды* («Бір ғана махаббат», 98-б.).Автор кейіпкердің бойын ашу кернеп тұрған сол сәттегі көңіл-күйін сипаттауда шебер, ұтымды тәсіл – метафораны қолданған. Себебі ол кейіпкерінің жан дүниесін дөп басып айтып, психологиялық эмоциялық жақтарын да айқын көрсетеді. *Манадан бері қарқ-қарқ күлкіге* ***қамшы боп жамбас соғып жатқан*** *барша* ***алақансақал*** *біткенді уыстап, бір сәтке тыныштала қалды.*

«Метафора – екі нәрсені, құбылысты салыстыру және жанастырып жақындату арқылы астарлы тың мағына беретін бейнелі сөз немесе сөз тіркесі», – дейді академик З. Ахметов [2, 140-б.]. Салыстыру мен құбылту, қиыннан қиыстырып жанастыру арқылы пайда болатын сөз өрнегі өлеңдерінде мейлінше көркемдік сипат алады.

«Әкежан, мен өлді деп өле көрме,
Көңіліңді қайғы-дертке бөле көрме.
Артымдақарындасым – Гүлзағира,
Мал үшін біржаманға бере көрме!» («Бір ғана махаббат», 84-б.). Б.Нұржекеевтің тілдік тұлғасын танытатын ерекшелік – оның тіліндегі әр түрлі сипаттағы ұлттық мәдениетпен, дәстүр көрінісі бейнесімен астасып жатқан метафоралардың молдығы болып табылады. Қ.Жаманбаева «Тіл қолданысының когнитивтік негіздері» еңбегінде А.Байтұрсынұлы көрсеткен тіл толғау шарттарын енгізеді: 1.Сөз дұрыстығы; 2.Сөйлемдерді орайластырып, құрмаластыру; 3.Тіл анықтығы; 4. Тіл дәлдігі; 5.Тіл көрнектігі [3, 19-б.]. Бұл деңгейде, әсіресе, жекелік метафоралардың ерекшелігін қарастырған.

Б.Нұржекеевтің тіліндегі көріктеу құралдың бірі – когнитивті метафора(балау), олардың авторлық түрлері. өлеңдері мен прозалары, дастандары мен қара сөздері қазақ танымындағы дәстүрлі ұқсатулары (ассоциациялар) мол орын алған.

Әдетте, когнитивті метафоралық қолданыс сөз қолданушының айырым танымының сол тілдегі мінезін жан-жақты бейнелейді. Метафоралардағы ұлттық сипат тілдік тұлғаның ұлттық мінезінің өлшемін анықтайды. Когнитивті метафора жайдан-жай туа салмайды, ол да өмір сүріп, тілдік айналымға ену қажеттілігінен туады. Метафоралық қолданыс жыраулық дәстүрден

бастап орын алған, тілдегі орны берік сақталған тілдік құрал. Қоршаған ортадағы зат, құбылыс, табиғат суреттері, көңіл күй иірімдеріне ұқсата балау метафоралық қолданыстың бастау көзі, сол себепті қоршаған орта, ондағы құбылыстар әлемі тұрғанда метафоралық қолданыстар әрқилы өзгерістерге ұшырап, одан сайын шыңдалып, дами беретіні сөзсіз. Сол себепті, тіл категорияларының ішінде метафора құбылысына Аристотельдің өзі қызығып, былай деген екен: Метафора сөз мағынасының тектен түрге, түрден текке немесе түрден түрге, я болмаса ұқсату негізінде өзгеруі. Қазақ тіл білімінде Б.Хасанов «Қазақ тіліндегі сөздердің метафоралы қолданылуы» еңбегінде: «Метафора – екі зат пен құбылысты салыстырудың негізінде сөздің ауыс (мағынада) қолданылуы» деп метафораның түрлерін, қасиеттерін жан-жақты зерттегені мәлім [4, 190-б.]. Соңғы кезде когнитивтік тұрғыдан метафораларды зерттеген Г.Н.Зайсанбаева былай дейді: «Заттар мен құбылыстарды таңбалау мақсатын көздейтін атауыштық метафоралар сыртқы пішін, қасиет және қызмет ұқсастығына байланысты ауысулар арқылы жасалады» [5, 6-б.]. Метафораның тілдік болмысын зерттеуші А.Сыбанбаева «Метафора тек ауыспалы мағына ғана емес, ол өз бойына көптеген қасиеттер мен қызметтерді сыйғыза білген күрделі процесс. Метафораның табиғи болмысы бір уақытта екі мағынаның бір сөзде қатар өмір сүруіне икемделген» деп көрсетеді [6, 9-б.].

Шын мәнінде де, метафора - ұлттық сананың сұрыптаудан өткен ұқсату дәстүрі. Метафораны халық уәкілінің бірі тудырады да, тілдік тұлғаға сай үйлесіп кетеді. Бүгінгі жас ақындар өлеңдерінің өзінде бұрын тілімізде кездеспейтін алуан-алуан метафоралардың кездесуі ұлттық сананың, дарындық табиғаттың жоғары сатыға аяқ басуы деп білеміз. Когнитивті метафора бүгінде барлық салаларда жүр: журналистика, әдебиет, саясат, тіл, тарих, психология, себебі ол көп қырлы тілдік категория. Б.Нұржекеевтің шығармаларында метафоралар көптеп кездеседі. Мұндайды өнімді алмастырулар десе де болады.

Көшенге қосылғалы көп жыл өтсе де, Жаңыл әлі құрсақ көтермепті. Соның өкінішіне кейде көз жасы да куә боп кетеді. Тік мінезінен түк те қалмай, сол кез кексе адамдарша ***күйігін айтып күйреп кететіні*** *бар* («Кінәлі махаббат», 285-б.). *Айтыңдар, айыпты болайын, алдына жығылайын, -* ***жамандық тілемесін, қарғамасын*** («Кінәлі махаббат»,310-б.). *Әрине,* ***қатынсыз*** *қалғаннан дейсіз бе, қайтерімді сынап қасақана сұрады* («Мүденің қатыны», 287-б). ***Сұлудың ақылы сыңар*** *дегенге сенуші ем, - қызғанған, күйінген айтады екен ғой»* («Кінәлі махаббат», 287-б.). *Көктемде* ***көңілдегітот басқан*** *талай зіл оңай-оңай төңкеріліп түсіп жатады* («Авторсыз сұлулық», 5-б). Жоғарыда келтірілген мысалдардан метафораның біздің тілде қаншалықты маңызды рөл атқаратыны белгілі болды. Оны дамытуға, қолданылу аясын кеңейтуге күш жұмсау – тіліміздің дамытумен пара-пар. Ана тіліміздің дамуы, толысуы тіл қорымыздағы сөз санын молайтумен ғана емес, бұрыннан бар сөздердің мағынасын, мәндік иірімдерін кеңейту арқылы да байтыны белгілі. Бұл салада метафораның да үлесі зор. Оның өзі тілдің көркемдігін, әсерлілігін арттыра түседі.

Сонымен қатар қаламгер сөздерді айшықтап, ажарлау үшін көркемдегіш амал-тәсілдерді жиі пайдаланады. Сондай көркемдегіш амалдардың бірі – теңеу. Теңеу – қазақ көркем сөз тарихында ежелден келе жатқан бейнелеуіш тәсілдердің бірі. Теңеу туралы қазақ тіл білімінің тұңғыш зерттеушісі А.Байтұрсынов: «Теңеу заттың , құбылыстың ерекше белгілерін көрсетпей-ақ, оны басқа затпен, құбылыспен салыстыра суреттейді», – деп пайымдаған[7, 54-б.]. Қазақ тілі білімінде теңеу категориясын жан-жақты терең зерттеген Т.Қоңыров: «Теңеу дегеніміз ұқсас, ортақ бергілердің негізінде бір затты екінші затқа салыстыру арқылы сипатталушы нәрсенің бейнелік, көркемдік, эмоционалды-экспрессивтік сапасын күшейтетін, сол нәрсені жаңа қырынан, поэтикалық қырынан танытатын әрі стильдік тәсіл, әрі таным құралы» [8, 168-б.], – деп тұжырымдап теңеудің бүкіл лингвистикалық болмысын ашып, жасалу жолдары мен синтаксистік құрылымын, оның түрлерін қарастырады.

Қаламгер шығармасында **-тей, -дай, -дей** жұрнақтары арқылы жасалған теңеулер қолданылған. Мысалы: *Аяғым ауырлаған сайын Айгүл де маған ауыр тие бастады. Жыласа, жұбатып; дымқылдап қойса, жуып құрғату қажет; үй шаруасы тағы тұр – соның бәрі әбден сансыратты. Енемнің* ***титтей*** *септігі жоқ, бала жұбатқанға олақпын деп, қыңқ десе-ақ қасына отырмайды* («Кінәлі махаббат», 191-б.). ***Титтей*** *сурет таудай* ***күшіңді*** *тасытады*

(Авторсыз сұлулық», 7-б).

Гүлдей *деп қызды қазақ мақтаушы еді,* ***қыздай*** *деп гүлді айтқанымыз абзал сияқты* (Авторсыз сұлулық», 7-б).

Ашуы да ала бөтен: ***тентек баланың тәтті бір қылығы тәрізді.*** *Бұртиып,* ***еліктің лағындай*** *орнынан атып түрегелді* (Авторсыз сұлулық», 9-б).

Көңіліміз хош, жанымыз мас, ***жарау аттай*** *жайтақтап кеп жүгіруші ек! Азан-қазан, ауыл баласы* ***қозыдай*** *жамырастық* («Сағынғаным-ай», 12-б).

Жұлқынып қыз мені ***қаңбақтай*** *лақтырды* («Сағынғаным-ай», 12-б).

Көпсіп, шүпірлеген жұқа гүл қалақшалары қауызды кернеп, қысылып-қымтырылып жарық дүниеге ұмтылады; ***жас келіндердей*** *бет тасалап, жүздерін бәрі жартылай көрсетеді.*

Оңаша қалсам, Сәулені сағынатынмын, тезірек көргім келетін, онымен ***тең кісідей*** *сөйлесу үшін, тезірек ержетіп кететін кереметтердің сан түрін аңсайтынмын* («Бір ғана махаббат», 83-б.).

Түр жағынан алғанда, ең әдемі қыз Ұлдан-тын: беті аппақ, қасы мен көзі қап-қара, ***аузы ойақтай сүйкімді****, екі өрім шашы да өзіне әдемі жарасатын* (Сонда, 85-б.). Жоғарыдағы мысалдарда қыздың сұлулығын сипаттайтын тұрақты теңеулер әйел көркін, сыр-сымбатын танытады. Сонымен қатар, аталмыш авторлардың повестерінде кейіпкердің болмысын, мінез-құлқын, бейнесін ашуда теңеудің стильдік мүмкіндіктерін, бейнелілік қасиеттерін шебер пайдаланып, шығарманың көркемдік-эстетикалық сапасын жоғарылатады. Негізінен, әйел затына құрметпен қарап, сыйлайтындай жағдайда болса, жағымды бейнелі сөздер Б.Нұржекеев шығармаларында көп қолданылады.

Теңеулердің бір-бірімен дыбыстық жағынан үйлесіп, үндесіп келуі де шеберлік көрінісі екенін ескерсек, туындылардағы теңеулер аса талғампаздықпен таңдалып, әсем бір үйлесім тапқандай, сонымен қатар, жазушы идеясын танытуда зор рөл атқарады.

Сабақ айтқанда, зуылдатып сөйлеп келе жатады да, бір жеріне келгенде кілт кідіріп қалады, ***екі ұрты қайнаған ботқаның беті құсап бүлк-бүлк етіп ұзақ тұрады****, содан бір кезде шықпай тұрған* ***дыбыс бөтелкенің тығыны құсап тарс атылып кетеді*** («Бір ғана махаббат», 85-б.). Жазушы шығармаларында теңеу кейіпкерлердің жағымсыз бет-пішінін, іс-әрекетін, сыртқы тұлғасын жасау үшін, кейіпкерлердің сезімдерін, ішкі психологиялық халін, әсерлері мен ойларын да нақтыландыруда, кейіпкердің іс-қимылын бейнелеу мақсатында ұтымды жұмсалған. Қаламгер шығармаларындағы кез келген теңеуді алсақ та, суреттеліп отырған оқиға-құбылысты тайға таңба басқандай етіп көрсетеді.

Тілді көріктеу құралдарының бірі – эпитет. Аталған кезеңде жарық көрген прозалық шығармаларында жас қаламгер эпитетті де жиі қолданған. Эпитет заттың яки құбылыстың ерекшелігін сыр-сипатын бейнелі түрде танытатын поэтикалық және стилистикалық ұғым, экспрессивті айқындаушы сөз.

З.Ахметов: «Эпитет (сипаттама) – заттың, не құбылыстың айрықша белгісін, қасиетін білдіретін бейнелі сөз. Эпитет ұғымға, нәрсеге бейнелілік, нақтылық сипат береді . Мысалы, *кеш* деген сөз жалпы ұғымды, тәуліктің бір кезін, уақыт мезгілін білдіреді. Ал *қысқы кеш, не қоңыр кеш* десек, ол көзге елестетерліктей нақтылы бейне. Көптеген эпитеттерде ұлттық бояу-бедер болады» деген [9, 376-б.].

Б.Нұржекеұлының шығармаларындағы эпитеттердің көрінісі: *Мә, осы гүлдей* ***аппақ*** *қыз бол. «Қозы -Көрпештердің заманында өткен», - деп ақ көңіліңді арамға итереді.* ***Қап-қара*** *шаш пен* ***аппақ*** *жүздің дәл мұндай ғажап жарасымы бұған дейін олардың бірде-бірі көрген емес. Аз болмағанда, омырауындағы* ***ақ*** *гүлді мыжып тастағандай екен.Өзі де аққұба, қауызынан ажыраған* ***ақ бидайдай*** *әдемі, үлбіреген* («Сағынғаным-ай», 16-б).

Өзі әлі көрінбегенмен, алыс шоқының ар жағынан **қызыл** *шапағын шашыратып күн көтеріліп келеді* («Мүденің қатыны», 285-б).

Жаңылдың ***қоңыр даусыкептер боп*** *кереге бойлап көптің көкірегіне өрлеп көтеріліп барады* («Кінәлі махаббат», 203-б.).

Баданадай ***қара көзі*** *ту сыртымнан қадала қарап тұрғандай қинайды* («Бір ғана махаббат, 101-б.).

Аппақ, қызыл,қара, қоңыр сөздері сөйлем құрылымына байланысты әр түрлі мәнде қодлданылған. Аппақ қыз дегендегі аппақ сөзі сұлулықты білдірсе, ақ гүл дегендегі ақ гүлдің түсін білдіреді. Қызыл сөзінің қолданылуы таңның атысын білдіріп тұр. Сонда эпитет ойды образды, бейнелі түрде жеткізіп, суреттеу үшін аса қажет екендігіне көзіміз жетеді.

Эпитеттің құрылымдық, лексика-семантикалық, структуралық ерекшеліктері тіл білімінде зерттелген. Мәселен, орыс тіл білмінде А.Зеленецкийдің, Л.Тимофеевтің, В.Сорокиннің, Д.Розентальдың, ал қазақ тіл білімінде А.Байтұрсыновтың, Қ.Жұмалиевтің, З.Қабдоловтың, Р.Сыздықованың эпитет мәселесін зерттеген еңбектері бар. «Эпитет – адамның, заттың, құбылыстың бір белгісін: сырын, сипатын, қасиетін атап көрсететін сөз, бірақ осы қызметте келетін жай анықтауыш сөзден эпитеттің айырмасы бар. Жай анықтауыш затттың, құбылыстың адамның өзіне тән қалыпты сынын (белгісін, қасиетін, түрін, түсін т.б.) білдірсе де, эпитет өзі атайтын белгіні бейнелеп көрсетеді, өйткені бұл белгі сол заттың, адамның, құбылыстың табиғи, қалыпты белгісі емес» - дей келе эпитеттерді тұрақты, тұрақсыз, метафоралық, синкреттік деп бөледі. Эпитет – заттың не құбылыстың айрықша белгісін, қасиетін білдіретін бейнелі сөз. Эпитет ұғымға, нәрсеге бейнелілік, нақтылық сипат береді. Академик М.Серғалиев эпитет туралы: «Эпитет көркем туындалырда эстетикалық қызмет атқарады, сөздің тартымлығын, сұлулығын, әсерін арттырып, тыңдармандар мен оқырмандардың жылы қабылдануына мүмкіндік жасайды» [10, 74-б.] деп тұжырымдайды. Зерттеуші Г.Мұхаметқалиева эпитетке былай анықтама береді: «Эпитет дегеніміз екі немесе одан да көп компоненттен тұратын, өзара қабыса байланысқан, көркем, бейнелі, образды сөз тіркесі» [11, 102-б.]. Эпитет көркем шығармада кейіпкерлердің сыртқы бейнесін ашумен бірге, ішкі сезімдерін, кескін-келбетін сипаттауда ерекше қызмет атқарады.

Енді бір әдемі қыз – Нұргүл. Бүйрек бет, ақ құба, шашы да қысқа, бойы да қысқа. Күлкішіл, әзілкеш.

Шолпан да әдемі. Әкесінің басқарма екендігінен болар, қыздардың ішінде көрікті киінетіні сол. Қолы-басы, беті, денесі – бәрі аппақ, аппақ болғанда да бор жаққандай аппақ.

Мінезі ашылып, өңі нұрланып, Бикен әдемі келіншек болыпты. Сөзі де, қылығы да кісі қызығатындай («Бір ғана махаббат», 101-б.).

Эпитет термині туралы нақты қабылданған, тұрақталған анықтамалардың өзі әр түрлі. Кейбір зерттеушілер эпитет терминін стилистикалық қолданысы ретінде ғана қарау керек екенін ұсынады. Олардың пікірінше эпитет аса көркемдік бейнелілікті танытатын тілдік құрал ретінде алынады. Сөздің ауыспалы мағынасынан көркемдікке айналатын мағынасы болғандықтан, сын есімдер көк, көгілдір, көкшіл тұрып аспан аспан сөзімен тіркесенде эпитет бола алмайды. Кейбір ғалымдар эпитетті кең мағынасында қолданады. Көркем әдебиетте лингвистикалық поэтикада ғана емес тіпті басқа стиль түрінде де кездестіруге де болатындығын айтады.

Әдебиет:

1. Саткенова Ж.Б. Б.Соқпақбаев шығармаларындағы метафораның танымдық сипаты. ҚазҰУ хабаршысы, Филология сериясы, №4. 2005.
2. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – Алматы: Мектеп, 1973. – 211 б.
3. Жаманбаева Қ. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. –Алматы: Ғылым,. 1998. -137 б.
4. Хасанов Б.Х. Қазақ тіліндегі сөздердің метафоралы қолданылуы. –Алматы: Жазушы, 1966, - 205 б.
5. Зайсанбаева Г.Н. Метафоралы аталымдардың когнитивті аспектісі. ФҒК...дисс.автореф. – Алматы, 2004 – 29 б.
6. Сыбанбаева А. Метафораның тілдік болмысы және концептуалды метафоралар. Алматы, 2002,- 161 б.
7. Байтұрсынов А. Ақ жол. –Алматы: Жазушы, 1991. – 463 б.
8. Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. –Алматы: Мектеп, 1978. –192 б.
9. Ахметов З. Әдебиеттану терминдер сөздігі. –Алматы: Ана тілі, 1998. -384 б.
10. Серғалиев М. Көркем әдебиет тілі. – Астана, 2006. –367 б.

11. Мұхаметқалиева Г. Тұрақты эпитеттің тілдік табиғаты. Филол. ғыл. канд. дисс. –Алматы:1995. –164 б.

УДК 070

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ДАТА-ЖУРНАЛИСТИКИ В КАЗАХСТАНСКИХ СМИ

Мансурова А.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Журналистика как сфера деятельности имеет обширную систему собственной специальной лексики, основу которой составляет собрание терминов, обслуживающих все направления профессиональной деятельности журналистики. Политические и социально-экономические и изменения влекут за собой значительные преобразования в языковой системе средств массовой информации. Одной из наиболее характерных особенностей языка современной прессы является распространение специальной лексики.

Понятие дата журналистики становится синонимом преобразований в медиа-сфере. Журналистика данных — направление, в основе которого лежит обработка данных и их использование для создания журналистского материала. Данные могут служить инструментом для раскрытия определенной журналистской истории или ее источником. Развитие журналистики данных связано с развитием технологий, позволяющих хранить и обрабатывать огромное количество данных.

Что же отличает журналистику данных от остальной журналистики? Новые возможности, которые открываются, когда журналист объединяет традиционный поиск новостей со способностью рассказать историю, с настоящим разнообразием цифровой информации. Журналистика данных помогает раскрыть материал за счет задействования инфографики.

И эти возможности могут появиться на любой стадии журналистской деятельности: с использованием программирования для автоматизации процесса сбора и объединения информации от различных источников.

Данные могут стать источником журналистики данных, могут быть тем инструментом, при помощи которого рассказывается история – или же они могут быть и тем, и другим одновременно.

Сегодня информационные материалы и новостные репортажи передаются сразу же, как что-то происходит, новости поступают из многочисленных источников, от непосредственных свидетелей, из блогов, и то, что произошло, проходит через обширную сеть социальных связей.

Вот почему журналистика данных столь важна. Сбор, фильтрация и визуализация того, что происходит за рамками видимого глазу, приобретает все большую ценность.

Термин "журналистика данных" сейчас у многих на слуху – по крайней мере, во всех развивающихся странах.

Благодаря инициативам, включающим открытое правительство, открытые данные, закон о праве на получение информации, в развивающихся странах граждане получают все больше доступа к данным.

Одно из определений журналистики данных принадлежит редактору данных Google Саймону Роджерсу, который написал: "Журналистика данных – это способ использования чисел для того, чтобы как можно лучше рассказывать истории. Она не имеет отношения к математике или рисованию графиков или даже к написанию кода. Она, прежде всего, относится к историям – и математика, и графики, и код – все служит этой цели".

Конечно, для работы над некоторыми журналистскими проектами, использующими большие наборы данных, нужны команды, состоящие из нескольких человек: журналистов, разработчиков и программистов. Но и один журналист может довольно многое сделать, используя простой анализ данных.

В момент практически полного отсутствия информации, большая часть усилий журналистов была направлена на ее розыск и сбор. Сейчас, когда информация имеется в изобилии, более важна обработка. Журналисты обрабатывают информацию на двух уровнях: [1] анализ, чтобы придать ей смысл и структурировать непрекращающийся поток данных, и [2] представление – чтобы получить и ясно продемонстрировать то, что важно для читателя и что отложится у потребителя информации в голове.

Журналистика данных – это зонтичный термин, который, по моему мнению, охватывает многое, включая в себя все новый и новый набор инструментов, техник и подходов к рассказыванию историй, описанию событий, созданию сюжетов. Она может включать в себя все – от традиционных репортажей, которые готовятся при помощи компьютера (с использованием данных в качестве «источника») до самых современных и передовых способов визуализации данных и новостных приложений. Объединяющая цель – журналистская: предоставление информации и анализа, чтобы помогать информировать нас обо всех важных проблемах дня.

— Арон Пилхофер, New York Times

Журналистика, основанная на данных – это будущее. Журналисты должны уметь работать с данными и ориентироваться в них. Сейчас все больше и больше приходится углубляться в данные и снабжать себя инструментами их анализа и отбора того, что действительно интересно. Представлять информацию в истинном свете, помогать людям действительно увидеть, как все данные сочетаются друг с другом, и что происходит в государстве.

По всему миру фактически связь между данными и журналистикой становится сильнее. В век больших данных растущая важность журналистики данных берет свою основу в возможности тех, кто ею занимается, обеспечивать контекст, находить правду во все увеличивающемся количестве цифрового контента в мире.

Сегодня, извлечение смысла из больших объемов данных, в частности, неструктурированных данных, станет главной целью для ученых, работающих с данными по всему миру. И самое важное, что эта цель будет реализовываться за счет растущего набора общих инструментов.

Знакомство с такими процессами, как поиск, очистка и визуализация данных, также трансформирует профессию сборщика информации. Журналисты, которые освоят эти процессы на высоком уровне, узнают, что создание статей на основе данных, уникальной информации и аналитических наработок, приносит четкость, разнообразие и перемены. Меньше предположений, меньше поиска цитат – вместо этого журналист может создать сильную позицию при поддержке данных, и это может в значительной мере повлиять на роль журналистики.

«Журналистика данных» отличается от «журналистики слов» лишь тем, что мы используем другой набор инструментов. Мы все разнюхиваем-разузнаем, сообщаем и связываем в сюжеты, зарабатывая на жизнь. Это как «фотожурналистика», только вместо фотоаппарата – ноутбук.

— Брайан Бойер, Chicago Tribune

Современное общество является обществом безграничных возможностей. Оно развивается на основе современных систем коммуникаций и средств связи, способно накапливать и распространять важную информацию.

Новые информационно-коммуникационные технологии становятся главными «помощниками» процесса глобализации. А он, в свою очередь, меняет формы социальной активности, и менталитет, образ жизни, привычки людей.

Информационно-технологическая революция активизировала внедрение и развитие глобальных СМИ, в Казахстане быстро растет количество Web-изданий, информационных мультимедиа ресурсов.

Журналистика данных наводит мосты между техническими статистиками и мастерами художественного слова. Она отделяет ненужное и определяет тенденции,

которые не только являются статистически значимыми, но и позволяют отобрать то, что по сути своей составляет основу сложного современного мира.

— Дэвид Эндертон, независимый журналист

Постепенный отказ от последовательного потребления и переход к фрагментарному, на основе собственного графика жизни, а не под диктовку телепрограммы, отнимает у телевидения его ключевой козырь — синхронность просмотра и сопереживания. Для тех СМИ, коммуникация которых преимущественно построена на тексте, принципиальными становятся существенное «дробление» информации при потреблении и высокая спорадичность обращений к цифровому контенту.

«Сетевой журналист» ближайшего будущего, как показывает уже имеющийся опыт информационных агентств и наиболее успешных интернет-СМИ, это не просто профессионал-многостаночник. Прежде всего он сам себе редактор, он способен к анализу повестки дня в целом, он быстро и эффективно, с минимальными временными затратами ориентируется в контексте информации и способен самостоятельно определять наиболее правильный режим создания и распространения информации, графиков и таблиц, адаптировать форму и способ подачи к различным носителям и способам коммуникации, он обладает компетенциями отслеживания собственной эффективности.

Автор текстов, диаграмм и таблиц способный делать профессионального качества фотографии или снимать качественное видео, или журналист, обладающий компетенциями продюсера, безусловно, и востребованнее на рынке. Цифровые компетенции — прежде всего способность к анализу данных, интерпретации этих данных и визуальной коммуникации данных — все больше становятся интересны работодателям.

Второе важное изменение, которое коснулось даже наших консервативных ньюсрумов — это изменение рутинных процессов и процедур под воздействием цифровых технологий. Google, Facebook, Twitter, Youtube и другие компоненты «интернет-журналистики» меняют основные принципы работы индивидуального журналиста — от поиска информации до верификации источников. Более того, происходит переосмысление самого понятия «источник», которым может становиться не физический коммуникатор, а его сетевое представление — микроблог в Twitter или аккаунт в Facebook. Как следствие этих перемен, меняется и основная журналистская рутина — процесс предложения идеи или готового текста редактору, предшествующий фактическому появлению произведения журналистики «в печати».

Главный тренд – сдвиг от доминирования рекламных прибылей к фокусу на прибыли от читательской аудитории.

New York Times говорит о своей стратегии следующее: «Мы – бизнес, основанный на подписке. Именно это отделяет нас от многих других медиа организаций. Мы не тратим силы на том, чтобы увеличить количество кликов и продавать низко маргинальную рекламу. Мы не пытаемся выиграть в гонке за просмотры страниц. Мы верим, что наша задача – делать такую сильную журналистику, за которую будут готовы платить миллионы людей во всем мире».

Новостные организации продолжают инвестировать в журналистику, используют данные для того, чтобы скорректировать редакционные и коммерческие стратегии, разрабатывают продукты, которые помогают оставаться на связи с аудиторией в течение дня, независимо от социальных платформ.

Несколько примеров использования цифровой журналистики на примере печатных изданий Северо-Казахстанской области:

Газета «Северный Казахстан»

Дата	Название	Цель	Аудитория
19.09.17	Постановление акимата города Петропавловск	Оповещение граждан об экспликации земель предоставленных тоо «Зерттеу ск» на праве ограниченного целевого пользования земельными участками	Смешанная, предприниматели.

21.09.17	График проведения обучающих тренингов по проекту «Бизнес-Советник» по Северо-Казахстанской области	Оповещение граждан о прохождении тренинга	Смешанная.
30.09.17	График приема граждан секретарем и депутататами областного маслихата	Оповещение граждан о приеме в областном маслихате	Смешанная.
12.10.17	Индекс цен на бензин АИ-92	Оповещение граждан о поднятии или снижении цен на топливо.	Смешанная. Автолюбители.
19.10.17	Постановления акимов различных районов о предоставлении права ограниченного целевого пользования земельных участков	Оповещение граждан о графике предоставления права ограниченного целевого пользования земельных участков	Смешанная.
21.10.17	Палата предпринимателей Северо-Казахстанской области	Оповещение граждан об оказании консультации населению сервисных услуг	Смешанная. Предприниматели.
28.10.17	Совместное постановление акимата Северо-Казахстанской области и решение Северо-Казахстанского маслихата	Оповещение граждан о внесении изменений в совместное постановление акимата Северо-Казахстанской области и решение Северо-Казахстанского маслихата	Смешанная.
02.11.17	График приема граждан секретарем и депутатами Северо-Казахстанского областного маслихата	Оповещение граждан о приеме населения секретарем и депутатами Северо-Казахстанского областного маслихата	Смешанная.
09.11.17	Постановление акимата города Петропавловск о предоставлении права ограниченного целевого использования на земельные участки	Оповещение граждан о предоставлении права ограниченного целевого использования на земельные участки	Смешанная.
11.11.17	Справочник бизнес - процессов оказания государственной услуги через канцелярию услугодателя	Оповещение граждан об оказании государственной услуги	Смешанная. Предприниматели.
14.11.17	График оказания консультаций населению с предпринимательской инициативой и предпринимателям по действующим государственных программам поддержки субъектов бизнеса	Оповещение граждан о проведении консультаций	Смешанная. Предприниматели.
18.11.17	Постановление акимата Северо-Казахстанской области об утверждении перечня приоритетных видов спорта в Северо-Казахстанской области	Оповещение граждан об утверждении перечня приоритетных видов спорта в Северо-Казахстанской области	Смешанная. Спортсмены.

25.11.17	Справочник бизнес-процессов«Присвоение учетных номеров объектам производства, осуществляющим выращивание животных»	Оповещение граждан о присвоение учетных номеров объектам производства, осуществляющим выращивание животных	Смешанная. Предприниматели.
28.11.17	Постановление акимата Северо-Казахстанского области	Оповещение граждан об утверждении правил проведения конкурса по определению перевозчиков, осуществляющих железнодорожные и пассажирские перевозки	Смешанная.
30.11.17	Постановление акимата Северо-Казахстанской области	Оповещение граждан о методике определения объемов субсидирования расходов перевозчиков, связанных с осуществлением железодорожных пассажирских перевозок	Смешанная.
05.12.17	График приема граждан секретарем и депутатами Северо-Казахстанского областного маслихата	Оповещение населения о проведении приема граждан депутатами Северо-Казахстанского областного маслихата	Смешанная.

Газета «Казахстанская Правда»

Дата	Название	Цель	Аудитория
10.10.17	Приказ министра образования и науки Республики Казахстан	Оповещение граждан о внесении изменений в приказ «Об утверждении форм административных данных в рамках образовательного мониторинга»	Смешанная. Педагоги.
17.11.17	Отчет об изменениях в собственном капитале	Оповещение граждан об отчете движения денежных средств	Смешанная.
22.11.17	Приказ министра образования и науки Республики Казахстан	Оповещение граждан об утверждении типовых учебных планов по специальности технического и профессионального образования	Смешанная.
23.11.17	Приказ министра по делам религий и гражданского общества Республики Казахстан	Оповещении граждан о внесении изменений в приказ исполняющего обязанности министра культуры и спорта Республики Казахстан	Смешанная.
27.11.17	Приказ министра здравоохранения Республики Казахстан	Оповещение граждан о температуре и краткости воздухообмена в помещениях объектов розничной торговли	Смешанная.
28.11.17	Извещение министерство энергетики Республики Казахстан	Оповещение граждан о проведении конкурса в виде тендера на получение права недропользования	Смешанная. Предприниматели.
29.11.17	Приказ министра здравоохранения Республики Казахстан	Оповещение граждан о результатах лабораторно-инструментальных исследований	Смешанная.
30.11.17	Приказ министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан	Оповещение граждан о внесении изменений и дополнений в некоторые приказы	Смешанная.
05.12.17	Постановление правительства Республики Казахстан	граждан о внесении изменений и дополнений в различные постановления	Смешанная.

Издания диверсифицируют предоставляемый цифровой контент, делая его доступным на большем количестве устройств, и сегодня чаще, чем когда-либо, обращаются к цифровым СМИ в поиске нужной информации.

Данные могут касаться абсолютно любой сферы жизни: экономика, политика, наука, образование и многое другое. Это может быть информация о росте инфляции или государственного долга за определенный промежуток времени, статистика совершаемых преступлений в том или ином регионе, процент поступивших в вузы или среднегодовое изменение русла реки. К данным добавляются традиционные для журналистского арсенала средства: печатный текст, фотографии и тому подобное. Таким образом, сложные для восприятия в своем обычном виде данные, цифры и факты становятся понятными и простыми для аудитории.

Важно понимать, что в журналистике данных текст – это не основной инструмент, а вспомогательный. Соответственно, меняется и форма подачи материалов. Цифровую информацию достаточно сложно сделать эмоциональной, но при этом она может быть намного более наглядной. И тут уже многое зависит от таланта автора инфографики: благодаря его усилиям один список или одна картинка, один график могут быть куда более наглядными чем тысячи слов.

Так, в современной редакции нормальным становится предложение статьи в сообщении Twitter или через фотографию в Instagram. Возможность мгновенной проверки почти любых данных с помощью Google и других сервисов информационной поддержки.

В результате нашего исследования можно сделать следующие выводы: дата журналистика делает информацию интересной; привлекают внимание читателя; воздействуют на аудиторию; помогает журналистам доступно и просто не только сообщить необходимую информацию, но и глубоко раскрыть общественную значимость и оценку материала. Кроме того, цифровая журналистика создает живое представление о предмете, вызывают определенное эмоциональное отношение, помогают увидеть в раскрываемой проблеме новые стороны и т.д.

Литература:

1. Пособие по журналистике данных 1.0
2. http://www.datajournalismblog.com/
3. Уразова С. Л. Конвергентная журналистика в цифровой медиа-среде: Методическое пособие. М.: ИПК, 2010, с. 1.
4. International electronic magazine. Media. Information. Communication.
5. «Северный Казахстан», областной общественно-политический еженедельник.
6. «Казахстанская правда», республиканская еженедельная газета.

ӘОЖ 37.016:894,342

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫНДАҒЫ МҰХТАР ӘУЕЗОВ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУ НЕГІЗДЕРІ

Мендибаева Мулдир Болатбековна
(М. Мәметова атындағы Қызылорда педагогикалық жоғары колледжінің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы)
Сайлау Айда Жарқынбекқызы
(Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының IV курс студенті)

Кілт сөздер: *әдебиет, сабақ, әдістеме, эссе, «Көксерек», шығармашылық дәптер, «READx»*

М.Әуезов – сарқылмайтын, бітпейтін, жасарып, жаңғыратын, өмірдің өзіндей, жапырағы мәңгі жап-жасыл, жалғаса беретін құбылыс.

Р.Нұрғалиев

Қазақстандық білім беру жүйесінің әлемдік білім кеңістігімен ықпалдаса дамуы әлемдегі бәсекеге қабілетті елдердің қатарына кіру қажеттілігінен туындайды. Елбасының: «Білім беру реформасы табысының басты өлшемі – тиісті білім мен білік алған еліміздің кез келген азаматы әлемнің кез келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілу болып табылады», - деп атап өтуі білім берудің жаңа ғасырдағы мемлекеттік сұраныс екендігін айқындай түсіп, бүгінгі жас ұрпақтың білімді де білікті азамат болып тәрбиеленуін талап етеді.

Бүгінде еліміз білім беру мекемелерінен тәуелсіз мемлекетіміздің өркениетке жету жолындағы өр талабына тұғыр боларлықтай ұрпақ оқыту, тәрбиелеу ісін жаңа сапалық өзгерістер деңгейіне көтеруді талап етіп отыр. Ұстаз алдындағы мақсат – сапалы білім мен саналы тәрбие беру, тұлғаның заман талабы мен ағымына сай қалыпастуына ықпал ету. Тұлғаны жан-жақты жетілдіруде таным баспалдақтарына жетелер дағды – машықтарды қалыптастыруға жол ашатын оқыту мен тәрбие технологиясын жете білу, меңгеру, біліктілігін арттыру, әлемдік даму үрдісіне қатысар тұлға даярлау.

Елбасы өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана».[1] Осы жолдардан ұққанымыздай Әуезов шығармаларының құндылығы күн өткен сайын артуда.

Өзім ұстаздық қызмет атқаратын М.Мәметова атындағы Қызылорда гуманитарлық колледжі де жан жақты дамыған, бәсекеге қабілетті педагог даярлайтын іргелі оқу орны. «Негізгі білім беру» мамандығы бойынша «Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі» біліктілігінде жүргізілетін «Қазақ әдебиеті» пәнінде М.О.Әуезов шығармалары міндетті түрде оқытылады.

«Қазақ әдебиеті» білім деңгейі, ой-өрісі дамыған, креативті тіл және әдеби формалар арқылы өз ойын еркін жеткізе алатын, туындаған мәселелерді шеше білетін өмірге бейім жаңашыл ұрпақ тәрбиелейді. Әдебиет – жан дүниені, көзге көрінбейтін сезім қылдары арқылы ақыл иесі адамды жетелеп алатын дүние.

Мектепте М.Әуезов шығармашылығын оқытуды тұтастай қарастырып, іргелі еңбек жазған Қ.Бітібаева «Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары» атты оқу құралында: «Әдебиет пәні жас жеткіншектерге жай ғана білім беріп қоймайды, ол өмірдің ең қымбаттысы, ең асылы – жақсылық пен ізгіліктің ұрығын себеді. Әдебиет пәнінің әр сабағын адам бойындағы асқақ арман, берік сенім, әсемдік пен сұлулыққа құштарлық тәрізді ең мөлдір сезімдер мен кісілік қасиеттер туралы сырласу сабағы десек болады. .. Бұл пән жас қауымды мақсатты өмір сүруге үндейді, оны туған анасын сүюден Отанын сүюге , бүкіл адамзатты сүюге дейін жетелейді». [2]

Техникалық және кәсіптік білім беретін оқу орнын аяқтап, мектеп табалдырығын аттаған жас маман теориялық және практикалық біліммен толық қаруланғанымен, әлі де болса тәжірибесі аз болары сөзсіз. Сондықтан колледж қабырғасында жүрген уақытында М.Әуезов шығармаларын жетік меңгеруі тиіс. Мектеп бағдарламасына сай 5-11 сынып аралығында автордың М.Әуезов «Біржан сал Абай ауылында», «Көксерек» т.б. шығармаларына сабақ жоспарын құрастырып, сабақ кезеңдерінде тиімді әдіс-тәсілдерді таңдап, оқушылармен қарым-қатынас жасай білу – ұстаздың құзыры.

«Көксерек» повесі бойынша жұмыстарға тоқталсақ. Шығарманың тақырыбын оның идеясынан бөліп қарауға болмайды. Жазушының шындық болмыстан таңдап, толғап алып, өзінің көркем шығармасына негіз, арқау еткен өмір құбылыстарының түйінін тақырып дер едік.

Жазушы шығармашылық процестің алғашқы кезеңінде өмірдің әр алуан құбылыстарын зерттейді, тексереді. Әрине, бұл құбылыстардың ішінде ірісі де, ұсағы да, маңыздысы да, маңызсызы да, күрделісі де, кездейсоғы да – бәрі де бар. Осының бәрі -болашақ шығарманың материалы. Бірақ жазушыны өмірде болатын кез - келген құбылыс жаппай қызықтыра бермейді. Ол өз мақсатына керек құбылысқа ғана қызығады. Болашақ көркем шығармаға негіз болатын да сол - суреткер қызыққан құбылыс.

Қандай шығарма болсын, белгілі пікірді - идеяны үндейді. Идеясыз көркем шығарма болмайды. Тақырып, оқиға және оның құрылысы, шығармада катысушылардың араларындағы

тартыс, оларды суреттеу әдістері - түптеп келгенде, жазушының сол шығармадағы айтайын деген идеясына бағынады. «Көксерек» әңгімесінде жазушы қасқырдың мінез-құлқы, өзіне тән табиғи. қасиеттерін тақырып етіп алып, айналаны қоршаған табиғаттың өз заңы, өзіндік ерекшелігі бар, оны адамдардың түсіне білуі қажет деген ойды білдіреді. Сөйтіп бұл шығармада Мұхтар Әуезов табиғат пен адам арасындағы байланысты, түсініктікті негізгі идея етіп көрсетеді.

М.О.Әуезов "Көксерегі" - реалистік әдебиет дәстүрі тудырған мотивтерді шеберлік палитрасындағы сан алуан бояулар мүмкіндігін өз мұратына орай өнерпаздықпен шақырту арқылы жазылған жаңа тынысты шығарма. Автор шағын көлемге мол мағына сыйдырған.

Негізгі тапсырмалар қатарына төмендегілерді орындатуға болады.

1.«Көксерек» әңгімесінің тақырыбын, идеясын ашатын мақал- мәтелдерді жаз.Мақал-мәтелдердегі көркемдегіш сөздердің астын сыз, түрін анықта. (теңеу, кейіптеу, метафора).

2.Мына сөздердің мағынасын қалай түсінесің? «Көксеректе қазірде бұрын ешқашан білінбеген долылық бар еді. Туғаннан бері барлық көресі осыдан-екі аяқтыдан дегендей жығылып, домалап жатқан балаға тап берді».

3. Көксеректің қасқырға тән қасиетін неден көруге болады ? Қасқырға тән деп қандай қасиеттерді айта алар едің? (әңгіме бойынша)

4. *Шығарманың сюжетіне сүйене отырып, баяндау реттілігін анықтаңыздар.*

1. Оқиғаның басталуы:
2. Оқиғаның дамуы:
3. Оқиғаның байланысы:
4. Оқиғаның шиеленісі:
5. Оқиғаның шарықтау шегі:
6. Оқиғаның шешімі:

5. Өз ойыңызды жазыңыз.

Егер адамдар Көксеректі ауылына әкелмей, апанында тірі қалдырса, оқиға қалай болар еді? Көз алдыңызға елестетіңіз. [3]

Сонымен қатар, сыныпты топтарға бөліп, сабақ өту әдісі . Бірлескен топтық жұмыс – қазіргі оқыту үдерісінде нәтижеге бағытталған білім сапасын қамтамасыз етудің тиімді жолы. Топтық жұмыс барысында студенттердің қарым-қатынас дағдылары дамиды.

Топтағы бірлескен жұмыстың мақсаты		
Әлеуметтік	**Эмоционалдық**	**Танымдық**
Тәжірибе, идеялармен алмасу	Топтық жекелеген мүшелерінің білімі мен тәжірибесіне сүйену	Жұмыстың баламалы амалы туралы идеялар табу, пікір алмасу
Мәселені бірлесіп шешудің амалын табу	Күрделі тапсырмаларды орындау үшін қолайлы орта қалыптастыру	Маңызды дағдылар, идеялар, түсінікті дамыту

Осы топқа бөле отырып, Қ.Бітібаеваның ұсынған әдістеріне негізделген тапсырмаларды қарастыруға болады.

«Абай жолы» роман-эпопеясы бойынша:

І топ: Абайдың қалыптасу, жетілу, кезеңдерін эпопеядағы оқиғаларды жинақтай отырып, әр бөлімге тоқтала отырып, кесте үлгісінде көрсет. Абайдың сөйлеу тілінен мысал келтіріп, оның образды ашудағы рөліне тоқталыңыз.

ІІ топ: Эпопеядан Абай туралы жылы лебіздерді топта. Ол лебіздер Абайдың қандай іс-әрекетіне байланысты айтылған?

ІІІ топ. Абайдың эпопея бойынша демократтық, гуманистік көзқарастарын дәлелде. [4]

Колледжде «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығына қарасты «Ә.Қоңыратбаев атындағы қазақ әдебиеті және оқыту әдістемесі» кабинеті жоспарына сәйкес «М.Әуезов шығармаларының тілі және көркемдік ерекшелігі», «Әңгімелерінің негізгі тақырыптары, кейіпкерлер әлемі», «READx», прозаларын жатқа айтудан байқаулар, дөңгелек үстелдер, пікірсайыстар жүйелі түрде жүргізіліп тұрады. Студенттер «READx» бағдарламасы бойынша автордың оқыған шығармаларын талқылап, өз болжамдарын айтып, ой бөліседі. Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің әдебиетші ғалымдарымен де кездесулер ұйымдастырылып, жазушы туындылары, «Абай жолы» роман-эпопеясы кеңінен талданып тұрады. Барлық топ «Қазақ әдебиеті» пәні бойынша «Шығармашылық дәптер» жүргізіледі. Осы дәптерді студенттер өздері оқыған ақын-жазушылардың шығармаларына композициялық талдау жасауда, кейіпкерлеріне мінездеме беруде тиімді падаланады.

Қазіргі таңдағы білім алудағы басты мақсат: жастардың өз елінің нағыз патриоты бола отырып, өз елінің дамып, әлемдік аренада өз орнын айқындайтындай мемлекетке айналуына септігін, жаңа технология меңгерген, қоғамға адал қызмет ететін тұлға болып қалыптасу.

Әдебиет:

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы, 2017жыл.
2. Қ.Бітібаева «Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары». – Алматы.
3. С.Ч.Тұрсынғалиева, Г.Р.Бәкенова Қазақ әдебиеті: Әдістемелік құрал. – Астана: «Арман-ПВ», 2013.
4. Қ.Бітібаева Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1997.
5. Қ.М.Байтанасова, С.Ш.Айтуғанова Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. Оқу құралы.- Астана: Фолиант, 2008.

УДК 801.563

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АНАЛИЗЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖ. БАЙРОНА И А.С. ПУШКИНА

Мисяченко О.Е.

(Северо-Казахстанский государственный университет им.М. Козыбаева, г. Петропавловск)

Джордж Гордон Байрон вошел в историю как самый влиятельный представитель романтизма. Его лирика стала ярким воплощением новой романтической поэзии.

Поэзия Джорджа Байрона отличается сложностью, душевной открытостью, особой философией, иррационализмом чувств. Его лирика многогранна. Она заставляет вчитываться в каждую строчку; в ней прослеживаются одновременно мотивы разочарования и воодушевления, томности и сосредоточенности, усталости и бунтарства:

«One struggle more, and I am free
From pangs that rend my heart in twain;
One last long sigh to love and thee,
Then back to busy life again…»
(«One struggle more, and I am free»)

«Titan! To thee the strife was given
Between the suffering and the will,
Whichtorture where they cannot kill…»
(«Prometheus»)

Творчество лорда Байрона оказало огромное влияние на мировую литературу. Например, такие талантливые поэты и писатели, как М. Ю. Лермонтов, В. А. Жуковский, А. Н. Плещеев, А. Блок, С.Я. Маршак переводили лирические байроновские строки на русский язык, тем самым придавая им особое плавное звучание:

«Душа моя мрачна. Скорей, певец, скорей!
Вот арфа золотая:
Пускай персты твои, промчавшися по ней,
Пробудят в струнах звуки рая.
И если не навек надежды рок унес,-
Они в груди моей проснутся,
И если есть в очах застывших капля слез,-
Они растают и прольются…»

(«My soul is dark»'. Перевод М. Ю. Лермонтова).

«Я на тебя взирал, когда наш враг шел мимо,
Готов его сразить, иль пасть с тобой любимой,
Все, верность сохранив свободе и любви»
(«Love and Death».ПереводА.А. Блока)

Особенное влияние оказали произведения Байрона на жизнь и творчество величайшего поэта А. С. Пушкина, а 'Байронический герой' на многие годы вошел в русскую литературу [1:399].

А.С. Пушкин высоко ценил творчество Байрона и с жадностью впитывал и переосмысливал в своих лирических произведениях байроновский романтизм. Лирика А. С. Пушкина и Джорджа Гордона Байрона тесно переплетается. Образ байроновского героя Чайльда Гарольда прослеживается в романе А. С. Пушкина 'Евгений Онегин': «Как Child-Harold, угрюмый, томный, в гостиных появлялся он...».

Говоря о переплетении творчества Джорджа Байрона и Александра Пушкина, невозможно обойти любовную лирику. «Любовная лирика Байрона- сфера смелого новаторства. Она сложна, психологична. [2:16]. Любовь в байроновской поэзии естественна и откровенна. Женский образ в поэзии Байрона отличается возвышенным изяществом и чувственной красотой:

«She walks in Beauty, like the night
Of cloudless climes and starry skies;
And all that's best of dark and bright
Meet in her aspect and her eyes:
Thus mellowed to that tender light
Which Heaven to gaudy day denies…»
(«ShewalksinBeauty»)

С самых первых строк мы можем прочувствовать динамичность, энергию женской красоты. Она словно пропитана особой «звенящей», и в то же время томной аурой нежности и чувственности. Красота в байроновских строках не охвачена пламенем, не «горит» совершенством, она излучает удивительное спокойствие, напоминает о прекрасном, о любви и счастливых мгновениях:

«And on that cheek, and o'er that brow
So soft, so calm, yet eloquent
But tell of days in goodness spent…»

Намойвзгляд, красотавпониманииДжорджаГордонаБайрона - этонепростосовершенныйобраз, этосовокупность, единство, сочетаниенесочетаемого: ‘And all that’s best of dark and bright meet in her aspect and her eyes, «one shade the more, one ray the less…»Все должно быть в гармонии: и пылкость дня, и томность ночи. И женский облик «дышит» одновременно мягкостью и спокойствием, богатством чувств и красноречием эмоций.

Дж. Байрон словно говорит нам о том, что идеалы физической красоты не должны затмевать искренних, благородных мотивов внутреннего мира, таких же чистых и ясных, как безоблачное звездное небо: ‘ShewalksinBeauty, likethenightofcloudlessclimesandstarryskies…’

Красота женского облика в лирических строках А.С. Пушкина также свята своими благородными мотивами; она бесконечно светла, безоблачна, лучезарна:

«Счастлив, кто близ тебя, любовник упоенный,
Без томной робости твой ловит светлый взор,
Движенья милые, игривый разговор
И след улыбки незабвенной».
(«Счастлив, кто близ тебя»)

Здесь, как и в поэзии Байрона, прослеживается динамичность женского облика: «игривый разговор», «движенья милые». Образ словно покрыт дымкой невесомости, воздушности, мимолетности: «светлый взор», «след улыбки». В то же время в образе нет небрежности; он отражает искренность эмоций, нерушимость чувств. Поэт считает, что именно такая красота, именно такой женский образ заставляет гореть сердце: «счастлив, кто близ тебя, любовник упоенный…».

В стихотворении «Красавица» женский образ также отличается благородством, естественностью, изящностью, лелеющей душу чистотой:

«Всё в ней гармония, всё диво,
Всё выше мира и страстей;
Она покоится стыдливо
В красе торжественной своей…»
(«Красавица»)

Поэт раскрывает в своих лирических строках глубокое неподдельное чувство восхищения женской красотой. Еще В. Г. Белинский отмечал: «Есть всегда что-то особенно благородное, кроткое, нежное, благоуханное и грациозное во всяком чувстве Пушкина». [3, стр. 16]. А любовная лирика, как мне кажется, в полной мере раскрывает и преумножает это чувство. А.С. Пушкин пишет о красоте «торжественной». В чем же заключается торжественность красоты?

Как и Джордж Байрон, А.С. Пушкин говорито внутренней гармонии, о «музыкальности», «созвучии» чувств и эмоций.В пушкинских строках мы также можем отметить элемент противопоставления. Но если у Байрона противопоставление является одновременно единством, то у Пушкина противопоставляется мелодичность женской души, ее всеобъемлющая нежность и чистота миру страстей,миру «несозидательности», миру угнетающей, разрушительной энергии.

Поэт отмечает утонченную пышность, грациозность красоты. Она является для А.С. Пушкина благочестивым, божественным началом:

«…Какое б в сердце ни питал
Ты сокровенное мечтанье, -
Новстретясь с ней, смущенный, ты
Вдруг остановишься невольно,
Благоговея богомольно
Перед святыней красоты…»

А.С. Пушкин олицетворяет женский образ со «святыней красоты». Женская красота предстает перед нами как нечто нерушимое, целостное, вечное.Образ кажется правдивым, моральным, беспорочным.Так,красота, на мой взгляд, отождествляется с храмом самой жизни, она необычайно искренна и непостижима. А.С. Пушкин влюблен в женскую красоту. Поэт преклоняется перед ее благородными мотивами.

Чувство Джорджа Байрона в его лирических произведениях также глубоко и взыскательно:

«…The soul of melancholy Gentleness
Gleams like a Seraph from the sky descending,
Above all pain, yet pitying all distress;
At once such majesty with sweetness blending,
I worship more, but cannot love thee less».
(«SonnettoGenevra»)

Женский облик «благоухает» нежностью, изысканной чувствительностью. Поэт словно опасается утратить неприступную хрупкость женского образа:

«Thycheekispalewiththought,butnotfromwoe,
And yet so lovely, that if Mirth could flush
Its rose of whiteness with the brightest blush,
My heart would wish away that ruder glow…»

Порывы дерзких желаний укрощаются красотой чистой, целомудренной. Кроткая задумчивость, приятная грусть, опьяняющая величественная красота женского облика– вот что завораживает читателя, вот что покоряет и пленяет его сердце.

Таким образом, оба поэта: и А. С. Пушкин, и Джордж Байрон стремятся постичь чистую, непорочную красоту. Женские образы в их лирических произведениях отличаются нравственностью, благородством. Они не стихийны, а цельны и многогранны. Они погружают нас в ауру спокойствия, безмятежности, таинственности. Красота женского образа предстает как мир глубокого, прочного, искреннего чувства.

Литература:

1. Н. Демурова О переводах Байрона в России // Джордж Гордон Байрон. ИЗБРАННОЕ. *На английском языке.* Издание второе. – С.399-426
2. Р. Самарина Лира Байрона // Джордж Гордон Байрон. ИЗБРАННОЕ. *На английском языке.* Издание второе. – С.3-20

ӘОЖ 81

ҚАЗАҚ ПОВЕСТЕРІ ТІЛІНДЕ МЕТАФОРАНЫҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Мусаипова Г.

(Ғылыми жетекшісі:ф.ғ.к., доцент Хамзина Г.С.
Петропавл қ., М. Қозыбаев атындағы Солтүстік қазақстан мемлекеттік университеті)

Әдетте, көркем прозада көріктеуіш құралдардың бірі – метафора да жиі кездеседі. Халық тілі – тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін білдіретін, бейнелі ойды бедерлеп жеткізетін өрнекті сөз орамдарына аса бай. «Сөздің немесе тілдің көркемдігі» дегенде, ең алдымен, оның әсерлілігін ұғамыз.

Әсерлі сөйлеу, яғни көркем тілмен сөйлеу, өз ойын өзгеге шама-шарқынша айқын

түсіндіру – тек өнер адамдарына ғана емес, мәдениеттімін деген бар қауымға міндет, әрі қажет.

Суретті бейнелі, көркем ойлау арқылы бір нәрсенің тікелей өзін емес оған ұқсас өзге затқа не құбылысқа балап, мағынасын, мазмұнын тереңдете, әсерін күшейту дейтін болсақ, онда бұл көркемдеу құралы болған метафораны әр түрлі етіп қиыстыру шығармада үлкен шеберлікті талап етеді.

Троптардың ішінде көркем әдебиетте, оның ішінде повестерінде актив қолданылатыны – метафора. Метафоралық қолданыстардың өнімділігін аталған жазушылардың повестерінен де көре аламыз.

Метафора жасау көптеген семантикалық процестердің нәтижесінде туады. Айталық, ол, ең алдымен, жаңа ұғымды жасаудағы троптың бір түрі; екіншіден, полисемия тудыру құралы; үшіншіден, метафора эмоционалды-экспрессивті лексика жасауға белсенді түрде қатысады; төртіншіден, синоним жасауда метафораның өзіндік орны бар; бесіншіден, метафора тілдің терминологиялық өрісінің кеңеюіне де ықпал жасайды; алтыншыдан, жаңа мағыналық тіркестердің дүниеге келуіне әсер етеді.

Қазақ тіл білімі ғылымында да көркем әдебиеттің тілі мен стилін, сөз зергерлерінің шеберлігі сөз болғанда метафораға соқпай кетпейді, көптеген ақын-жазушының шығармашылық мәнерін сөз еткенде, метафораның түрлі тілдік қызметіндегі қасиеті мен ерекшеліктерін талдайды.

Қ.Жұмалиев: «Метафора тіл табиғатында терең тамыр жайған сөйлеу өнеріміздің барлық саласынан бой көрсететін жалпы тілдік категория, сөзді астарлай қолдану», – десе [1, 2 б.]. Академик З.Қабдолов: «Метафора (гр. Metaphora-көшіру) – сөз мәнін өңдендіре өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты айқындай, ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау: сөйтіп, суреттеліп отырған заттың не құбылыстың мағынасын үстеу, мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейту» деп түсіндіреді [2, 201 б.].

Негізінен алғанда, метафора тура мағынадағы сөзді қажет етпей-ақ, оны көркем мәтіндегі контекст арқылы айқындайды. Мысалы:

Бұл ***тіршіліктің темір қамыты*** *қашанға бұлғақтатар дейсің* («Аққыз», 62-б.) – деген жолдардағы зат есімнен жасалған аттылы және қамыты метафоралары – осындай ауыспалы мағынадағы сөздер. Қолдануда тура мағыналы сөзге қарағанда метафора көркем сурет, образды өрнек, орамды ой беруге икемді, өткірірек келеді. Осы сөйлемдегі метафоралы сөздердің орнына тура мағынасы қойылса, онда сөйлемнің көркемдігі төмендер еді.

Заттардың (құбылыстың) ішкі сыры мен сыртқы көрінісін, сыр сипатын оқырманның көз алдына елестететіндей етіп кескінін келтіріп, нақыштан беруде жазушылар метафораны ұтымды қолданады: *Әкеңнің азу* ***тісін ақситып жүріп*** *жиған аз дәулетін тиянақтай білмесең, ертең-ақ шолтаң етіп түбі көрініп қалмай ма, – деп емеурін білдірген* («Аққыз», 62-б.).

«Метафора ауыстыру – екі нәрсені, құбылысты ауыстыру және таныстырып жақындату негізінде астарлы тың мағына беретін бейнелі сөз немесе сөз тіркесі. Ал метафораның алғашқы анықтамасы мен қызметін ұлы ойшыл Аристотель анықтап берген. Яғни мағыналық үйлесім қалыптастырудағы метафораның маңызды сипаттары – оның субъективтілігі мен ұғым тудыру қасиеті екендігін атап көрсетеді. Дүниені, болмысты танудың көзі – метафора. Кез келген метафора танымдық қызмет атқарады деуге болады. Оның бейнелілік, көркемдік сияқты қасиеттері мен қызметтерінен гөрі адам ойлауы мен тілінде танымдық қызметінің үлес салмағы басым. Белгілерінің ұқсастығына қарай бір заттың не құбылыстың басқа бір заттың не құбылыстың атауы мен аталуының негізінде сөз мағынасының ауысуы метафора деп аталады» [3, 141 б.].

Сонымен қатар, когнитивтік бағытта метафора концепт тудыру құралы ретінде қарастырылуда. Зерттеушілер метафораның когнитивтік бағыттағы, яғни таным нәтижесін беру құралы екендігі туралы мынадай қызметтерін атап көрсетеді:

- ***болмыстағы бар заттармен теңестіру, ұқсату арқылы затқа атау беруі.***

Метафораның осы қызметі жазушылар шығармаларында мынадай мысалдар арқылы көрініс табады: *Айналамыздың бәрінде уыз мұнар кілкейді* («Қайдасың, қасқа құлыным», 100-б.). *Түсім өзгеше қызық, аппақ селеулі дала екен деймін, аппақ селеулі даланың дәл ортасын ол*

аппақ қозының жүнінен басқан киіздің дәл ортасында малдасын құрып аппақ сақалды шал отыр: шалдың қолында аппақ домбыра; ұйыған уыз нұрды дірілдеткендегі күй ақсақал қолындағы домбырада суырылып шығып, аңқылдай ескенде, көңіліне қанат бітірді («Қайдасың, қасқа құлыным», 109-б.). *Тегі, шытынаған қызылшұнақ аяз олардың да тұмсығын қарып, сайлы, талды ықтасындарға қуған болуы керек* («Тіршілік», 289-б.). Үзінділердегі *уыз мұнар, қызылшұнақ* сөздері болмыстағы бар заттар, қаламгерлер *қызылшұнақ /шытынаған аяз/* сөзін аязбен тіркестертіріп, жаңа мағыналы образды сөз жасаған. Мұндағы айтып отырған *қызылшұнақ, уыз* сөзі жансыз заттарды ұстауға ғана қатысты айтылады, ал жазушы *қызылшұнақ, уыз* сөзін жанды затқа, яғни адамға қатысты қолданған. Метафораның шектес емес ұғымдардың қасиеттері жаңа мағыналы сөздер жасауға, сол арқылы сөздік қорымызды байытуға өзіндік ат салысатындығын аңғаруымызға болады. Метафора танымының жемісі екендігіне осы сияқты мысалдар дәлел бола алады.

- абстрактілі мағынаны білдіретін жаңа ұғымдарды қалыптастырады. Мұндай метафоралар ғылымда концептуалды метафора деп аталады. Зерттеуші Д.Әлкебаеваның пікірінше, концептуалды метафора «өзінің бейнелілігін сақтай отырып жаңа лексикалық мағынаға ие бола алатын сөздер тобы» [4, 116 б.]. Жазушылар шығармаларында осы сынды метафоралар да өзіндік қолданыс тапқан. Мысалы: *Біз Әулиекөлді жағалай жүріп, арғы бетке құлағанда, менің* ***оқу мүжіп****, ақ жемін шығарып тастаған миым жаңа бір қуатты нұрға шомылғандай, баяғыша, елдегіше жұмыс істей бастаған еді* («Қайдасың, қасқа құлыным», 84-б.). *Үйден шыққалы ешқайсымыз* ***тіс жарып*** *үндегеніміз жоқ, тек астымыздағы аттардың деміккен танау пырылы мен тағалы тұяқтың тасқа шақ-шұқ тиісі ғана осы жүрістің өсекшісіндей маңайға дабырлайды* («Қайдасың, қасқа құлыным», 115-б.). *Әйнектері де дағарадай-дағарадай,* ***көзіммен өлшеп*** *жібердім* («Әжем мен Емші және Дәрігер», 290-б.). *Молданың анда-санда жыбыр ете түскен мәсісіне ұзақ уақыт қарап жатып көзім жаңа ғана ілініп барады екен, тап терезе түбінен шыққан Ақтөстің даусы ұйқымды бөліп жіберді* («Әжем мен Емші және Дәрігер», 294-б.). *Осы асықпауымның ар жағынан ындыны құрыған құмарлық, бұйыртса енді қашпайтынына* ***көзі жеткендіктен*** *туындап жатқан қасақана жайбарақаттық байқалады* («Тіршілік», 339-б.). *Ашса алақанында, жұмса жұдырығында, не айтсаң да екі етпей «құп» деп бас шұлғи беретін мына дүйім жұрттың ішінде осындай қысыл-таяң шақты «Былай етсек қайтер еді», – деп ақыл-кеңес беретін бір адамның болмауы, бетпе-бет ұшырасқанда бәрінің* ***кірпігі құлап, көзімен жер шұқи берер*** *ынжық қасиеті Дәулетбайдың ашу-ызасын қоздырды* («Тіршілік», 361-б.).

Оқу мүжіп, кірпігі құлап, көзімен жер шұқуы, көзімен өлшеуі, тіс жармауы, көзінің жеткендігі деген метафоралар – абстрактілі мағына беретін сөздер арқылы жасалған ауыстырулар.

- метафораның бағалауыш бейне тудыру қасиеті, бағаның кейіптелуі.

Метафораның бағалауыштық мәнге ие болып, жаңа мағына тудыру қасиеті жазушылардың шығармаларында да кездеседі. Бейнелі сөздердің қаламгер туындыларында көбіне кейіпкерлер сөзінде орын алуына байланысты, құбылыстар мен заттардың бағалары, олардың бағалауыштық қасиеттері оқырман танымы нәтижесінде көрінеді.

Мүмкін жарты ғасыр саз балшықтай иленіп, санасын сасытып келген ***сары уайым****, баяғы дәуренін, он мың жылқылы болыс болған заманын, көксеген көңіл шынымен-ақ адаланғаны ма екен* («Қайдасың, қасқа құлыным», 109-б.). *Табиғат қырына алды екен деп тірі пенде қарап жатқан ба, ұйқыларынан көз ашысымен-ақ сыртқа құлақ түреді, құлақ түреді де тамның бұғат қамысының дәл кешегідей* ***өзегіңді тырналап*** *мазасыз шуылын естіп, іштерінен: «Иә, тоба», – деп бір күрсініп, тіршілік қамына бәрібір кірісіп кетеді* («Тіршілік», 336-б.). *Тірі болсақ бір жерде кездесерміз, кездеспесек сыртыңнан тілеулес боп жүрермін,* ***маңдайыңнан соры арылмаған*** *бейшара* («Сүйекші», 254-б.). *Жұрттың бәрі қу боп кеткен бе, шаруақор пысық боп кеткен бе, әлде өзгелер ақылынан ақыл қосып, жалғыз бұл ғана шапанының етегі дәлектеп мағынасыз* ***тіршіліктің соңына*** *ессіз түскен бе, «осы көкнәр ішуші еді ғой» деп үмітпен барған көз таныстарының бірде-бірі ол пәтшаһарды әлдеқашан ұмытқан боп шықты* («Тіршілік», 337-б.). *Бал-бұл жанған өңінде* ***үміт қуанышы*** *көп тәтті*

сезімнің лебі есіп, аялы жанарына ***уайым ұялап****, көпке дейін қиял құшағында отырды* (Сонда, 54-б.). **Сары уайым, өзегіңді тырналап, маңдайыңнан соры арылмаған, тіршіліктің соңына, үміт қуанышы, уайым ұялап, ит пәледен** сияқты метафоралар бағалауыш, бейне тудырушы жаңа сөздер.

- ***метафораның индивидуальды-авторлық дүниетануды, көркем сөз атрибуты екендігін жазушы шығармалары арқылы дәлелдуге болады***:

Мен болсам, мынау-іштей егесіп, сыртқай ұғыспаймын деп, ***көзім көр, көңілім жер болып****, қақпанға түскен арландай арсыл-гүрсіл жатқаным* («Қайдасың, қасқа құлыным», 112-б.). *«Көзін шел басыпты»,- деген сөзіне алғашқыда* ***жүрегім мұздап*** *есімнен кетпей жүруші еді, кейінгі кезде оны ұмытып, көз ауруға әбден* ***етім өліп*** *алды* («Әжем мен Емші және Дәрігер», 346-б.). *Көмейге* ***сөз тұншығып****, кеседе шай суып қалды* («Тіршілік», 346-б.).

Бұл мысалдардағы **көзім көр, көңілім жер болып, жүрегім мұздап, етім өліп, сөз тұншығып** сынды метафоралар – оқырман сезіміне бірден әсер ететін, экспрессивті-эмоционалды мәні жоғары метафоралар.

Метафора – көркем шығармаларда ойды астарлы түрде, әсірелеп жеткізу үшін, сонымен қатар шығарманың көркемділігін, бейнелілігін арттыру үшін қолданылатын әдебиеттегі тілдік құбылыс. Ол қандай да туындының мағыналық нақышының қасиетін, эстетикалық күшін арттырады. Метафораны ойлы, тәрбиелік мәні бар, жалпы өлең не прозалық туынды баламасындағы кез келген шығармадан кездестіруге болады. Әдебиетте көркемдеуіш құрал деген атау алған бұл құбылысқа берілген анықтамалар өте көп. Мысалы, «Метафора белгілі бір ұқсастықтарына қарай екі я одан да көп зат немесе құбылыстың бір атаумен аталуы. Бұл жерде ұқсастық дегеннің ұғымы кең: заттар мен құбылыстар түр-түсі жағынан әр түрлі болып келуі мүмкін: бір атаумен аталатын зат немесе құбылыстың бірі өмірде бар, нақты, ақиқат болуы, ал дәл сол атаумен беріліп, белгілі бір заттың өзі нақты болмауы мүмкін. Бірақ екеуіне де ортақ жайт – жалпы бір ұқсастық атаулы» [5, 144 б.].

«Метафора – троптың бір түрі, ұқсастық, сәйкестік және т.б. негізінде сөздер мен сөз орамдарының ауыспалы мағынада қолданылуы» [2, 78 б.]. «Метафора – көркем шығармадағы сөздерге қарағанда сапалы түр-бояу, бедерге тән тәсіл болғандықтан, өз сөз зергерлерінің қолтаңбасын анықтайтын тілдік өрнек. Тілде сөз метафорамен түрленіп өңделеді, ажарланып бейнелі құралға айналып отырады. Кез келген шығармада метафораның екі түрі кездеседі: бүкіл халыққа түсінікті тұрақты ауыс мағынасындағы дәстүрлі қолданылып келе жатқан метафоралар және әлі халықтық сипат алмаған, жеке автордың тілдік қызметінде өзі шығарып қолданылатын метафоралар» [6, 78 б.].

«Тіршілік» повесінде адамның көңіл-күйін, табиғаттың көрінісін сипаттайтын метафоралар өте жиі кездеседі.

Қырсығына алса айлап соғатын Арыстанды-Қарабастың долы желі бүгін үшінші күн толастамай қақап тұр. Кейде ол наурызда басталып, сәуірде бір-ақ тыншу табады. Жер қарайып, үт кірген соң-ақ қыбыр-қыбыр етіп жапатармағай көктемгі егіс қамына кіріскен барша жұрттың апшысы бидайдай қуырылып, тоқшылықта ұмытқан жаратушыны күн сайын мың мәртебе еске алып, бұл қырсықтың көпке созылмай тез бітуін тілейді. Табиғат қырына алды деп тірі пенде қарап жатқан ба, ұйқыларынан көз ашысымен-ақ сыртқа құлақ түреді, құлақ түреді де тамның бұғат қамысының дәл кешегідей өзегіңді тырналар мазасыз шуылын естіп, іштерінен «и, тоба-а» деп бір күрсініп, тіршілік қамына бәрібір кірісіп кетеді («Тіршілік», 314-б.). Повесть осындай көрініспен басталады. Мұнда жазушы табиғат пен адамзаттың ара-қатынасын, адамдардың табиғатқа бағыныштылығын жақсы бейнелейді. Әуелде табиғат көрінісін суреттей келе, одан халықтың күйбің тіршілігіне ауысады. Бұл үзінді де метафора, теңеу, эпитеттер де табылады. ***Айлап соғатын, үшінші күн толастамай қақап тұрған долы жел, өзегіңді тырналар мазасыз шуыл*** табиғат-ананың адамға ырық бермес долы күшін әсірелей, барынша жандандыра суреттейді. *Арыстанды-Қарабастың суық желі* ***етегін жұлқып, омырауын ашқанына*** *да қарамай ентелеп, асығыс жүріп келе жатып ол өзінің дәл қазіргі мақсатсыз сарсылына, мағынасыз тіршілігіне ой жүгіртіп: «рас-ау, мұным не осы?» деп өзіне-өзі сауал тастамайды, құдайға шүкір құмар кешіп отырған әлі таныстарының*

парасатты, тоқмейіл күйлерін өзінің кезбе халімен салыстырмайды да («Тіршілік», 315-б.). Сөйлемде желге тірі жанның қасиетін, әрекетін теңестіріп қойса, келесі мысалда табиғат емес адам баласының белгісіз, тылсым жан дүниесіндегі ауа райын оқырманына былайша жеткізеді:

Ашу-ызасы мен күйігі әлі бұрқырап, кеудесін көрікке қызған темірдей қарып бара жатса да, *сол күйінішімен араласып мына дәрменсіз, момын кемпіріне* ***жүрек түбінен бір жанашыр сезім*** *шақпақ тастың ұшқынындай* ***жылт ете*** *қалды* («Тіршілік», 341-б.). Автор Молдарәсілдің бойын ашу кернеп тұрған сол сәттегі көңіл-күйін сипаттауда шебер, ұтымды тәсіл – метафораны қолданған. Себебі ол кейіпкерінің жан дүниесін дөп басып айтып, психологиялық эмоциялық жақтарын да айқын көрсетеді. *Манадан бері қарқ-қарқ күлкіге* ***қамшы боп жамбас соғып жатқан*** *барша* ***алақан сақал*** *біткенді уыстап, бір сәтке тыныштала қалды.*

Д.Исабеков синекдоха (*жамбас соғып жатқан, сақал уыстап тыныштала қалған* ***алақан)*** арқылы бай не айтса соны құптап үйреніп қалған көп жағымпаздарды алақанға балап шебер суреттейді.

... Молдарәсілдің де «үйленсем» деген ***сабау ұшындағы түбіттей желбіреген нәзік үміті*** *жоқшылық тұтқыны боп кеудесінде талай жыл булығып, бүгін ғана* ***сыртқа жасқана сығалап еді****, мына шалдардың қуаныш емес қайғылы хабар естігендей бастары кеуделеріне құлап, сырқаттай ыңырана қалулары оның* ***жүрегін қоян тепкендей дір еткізіп, көкірегін удай ашытты*** («Тіршілік», 346-б.). Түрлі теңеулермен астарлана құралған бұл сөйлем авторлық метафораға негізделген. Жігіттің үміті кеудеде тұтқын болып жатуы, оның жасқана сығалауы, шалдардан адамгершілік қасиет көре алмағандығы көкірегін удай ашытуы оның бір ғана сабау ұшында желбіреген түбіттей нәзік үмітін бейнелеу, суреттеу үшін құрылған көрініс секілді.

Қыздың әке-шешесі ***бетімен жер басып****, дәл бүгін өлік шығарғандай үнсіз отыр* («Тіршілік», 351-б.). Әдетте, фразеологиялық сөздіктерде *бетіне шіркеу түсті, бетіне күйе жағылды, бетін айдай қылды* – ұятқа қалды, масқарасы шықты, қарабет болды; *бетінің боздағы шықты* – қатты тоңды*; бетінен алды* – көңілін қалдырды, қарсы келді деген мағыналарда дәстүрлі метафоралық тіркес болып қолданылса, жоғарыдағы сөйлемдегі *бетімен жер басты* тіркесі үнсіз, қайғы жамылып, төмен қарап отырды деген жаңа мағынада қолданылып тұр. «Автордың сөз ауыстыру, «метафораны жаңарту» байырғы дәстүрдің түрлерінен бөлек каналдарын табу мәнері тілдің стилистикалық ресурстарының қайнар көзі болып табылады» [1, 95 б.]. Яғни бұл жерде жазушы дәстүрлігін алмастырып, авторлық метафора жасады десе болады.

- ***дәстүрлі метафора өз орнымен, өзгермей қолданылады***.

Қызымыз қашты; ***бетімізге салық екені рас,*** *бірақ жат босағаны аттатпай жолдан қайырдық, онымыз әбүйір* («Тіршілік», 3305-б.). Бұл тіркес ***бетіне күйе жағылды*** немесе ***бетіне кіреуке болды*** деген тіркестермен синонимдес, мағыналас. Яғни ұятқа қалдырды, намысқа тиді дегенді білдіретін тіркес.

Тіршіліктің әр күнге бөлінген ыстық-суығы мен ауыртпалығы қанша салмақты болса да, сол ауыртпалық жүрегін қанша тырмалап, көзін жас буса да ол меңіреу үйіне сүйретіліп кіріп, беймаза түнді жастық құшақтап өткізген соң-ақ көкірегіндегі кірбің сібірлеп атқан таңдай бірте-бірте сейіліп, орнынан тұрғанда бәрін ұмытушы еді, бірақ дәл осы жолғы қалжыңға қайып тігілген кемісту мен қорлық жілік басына үймелеген сарысудай ертеңгілік көзін ашқанда да көңілінен кетпей кіркілдеп тұрып алды. Оянған бетте аяққа мінген қанға сіңді қасиетін бүгін ұмытып, кірпігін бағана ашса да көрпесіне көміліп әлі жатыр. Қарақшылар сабап кеткен айдаушыдай бойы дел-сал («Тіршілік», 330-б.). Өзіне жақын дос, жанашыр ағайын-бауыр деп есептеп жүрген адамдарынан есіткен ащы мысқылдардан соң Молдарәсілдің күйі осылай суреттеледі. Бұл үзіндіде бір сөз артық не кем қолданылмағандай. Жалпы, адамның көңіл-күйі – кейде өзге түгіл өзің де толық сипаттап бере алмайтын ғажайып құбылыс. Ал мына үзіндіден автордың кейіпкерінің көңілінің түкпірінде қандай сезім тығылып жатқанын дөп басып айтып, шебер сипаттап бергендігінен оның өзі де сол кейіпте болып, сондай сезімді бастан кешіргенін байқаймыз. **С*ол ауыртпалық жүрегін қанша тырмалап, көзін жас буса***

да... Қай заманда болсын кімнің басына түссе де әр түрлі аталып, бір мағына беретін, дәл солай әуре-сарсаңға салатын, тағдырдың адамға тарту еткен осындай «сыйлығын» қайғы-қасірет, жоқшылық, қорлық-зорлық т.б. толып жатқан синонимдермен алмастыруға болады. Бұл тіркесте нақты ***ауыртпалық*** деп аталған сөз зұлымдық бейнесіндегі бір тірі күштің адам жүрегін тырнап тұрғандығы байқалады.

Сояу-сояу қозапаяның сұйық жалыны дүрілдете сорған суық желдің жемі боп ***қара қазанның түбін жалап*** *қана өтіп жатыр* («Тіршілік», 332-б.). *«Дәулетбайдың қызы қашып кетіпті» деген* ***хабар күйген жүннің иісіндей*** *төңірекке тез тарап, қойнау-қойнауда керенау жатқан жалқау елді бір сергітіп өтті. Тосын хабар қайдан шығар екен деп бір* ***құлағын желге түріп жүретін әңгімешіл әйелдер*** *осы төрт ауыз сөзді мың құбылтып бір тәуліктің ішінде екі тәулік тыңдасаң жалықпайтын сан түрлі хикаялар туғызды.*

Көбіне метафоралар теңеумен астасып келіп жатады. Жоғарыда келтірілген мысалдар – соның дәлелі. Алғашқы сөйлемде *қазанның түбін жалап* жатқан жалынды астарлап, суық желдің жеміне теңесе, кейінгісінде *хабардың тез таралуын күйген жүннің иісіне* келтіріп тұр. Ал бұл абзацта автор адамның қырық түрлі қырының тағы біреуі – әйелдердің өсекқұмар, сөзуар жағымсыз жағын бейнелеуі. Олардың қылықтарын ***құлағын желге түріп жүретін әңгімешіл әйелдер*** деп дөп басып, әрі жақсы авторлық метафора құрайды. Дәулетбайдың шаңырағы омырылып ортасына түскен кез әйелдер үшін, әңгіме құраудың жақсы сылтауы болды. Сол әңгіменің әрбірін, әр сөзін беруі, бергеннің өзінде нақ бір келіншектің аузынан шыққан сөздерді тізіп жазғандай сенімді, «өсек жанрына» келтіре отырып баяндағаны тіпті таң қалдырады. Бұл үзінді әйел адамдарды сынаған болса, төмендегі мысал, керісінше, ер адамдарды, оның ішінде дәулеті тасқан байлардың ашуланшақ мінездерін көрсетеді.

«Он бесінде отау иесі» дегенді қанына бек сіңіріп басқа уәжге құлақ аспай үйренген кеудесіне нан пісіретін шырт етпе қазақтар Дәулетбайдың: «Қызым әлі жас, он сегізге толмай күйеуге бере алмаймын», – деген жауабын қорлады, менсінбедіге жорып қасқыр ішіктерін жүре киіп, томсырайып аттанған. Кейбіреулері көрінеу көзге жөнсіз жанжал шығарып, өзінен басқа дәулетті құда таба алмайтындықтарын айтып, төсін қызарғанша соғып, насыбайларын ер үстінде қақшып атып, атына кесірлене қамшы басқан («Тіршілік», 334-б.). Шын мәнінде, көптеген шығармаларда бейнеленетін сол қысыр замандағы қазақтың қыңыр, айтқанынан қайтпайтын, озбыр, кейде зұлым байлары үнемі өз дегендерін істететін. Ал терезесі өздерімен тең Дәулетбай секілді байға қолдары батпағандықтан ***төсін қызарғанша соғып, кеуделерінде нан піспегенде қайтсін.***

Сонымен қатар мұнда белгілі бір күйде тұрған адамның бет-ажары, іс-әрекеті де метафора арқылы беріліп тұр. Мысалы:

Қыздың ағасы ***көзі ұясынан шығып, аузын ашқан бойы сілейіп қатты да қалды. Жирен жүзі отқа түскен ақ терідей қарайып, жылқы еріні жыбыр-жыбыр етті де, қолындағы қамшысын көтеріп****, «о, шұбар жылан!» деп қарындасына тап берді. Осы кезде қыздың анасы* ***құстай ұшып кеп*** *қызы мен қамшысының ортасына тұра қалды* («Тіршілік», 344-б.).

*Қызын көргенде шешесі өзін-өзі ұстай алмай****, «ботақаным-м» - деп тұрмақ боп ұмтыла*** *беріп еді, күйеуі оған жеп жіберердей* ***оқты көзімен*** *ата қарап: «отыр омалып!» дегенде* ***зәрлі дауыс*** *оны төбесінен басып, бөстегіне қайтадан сылқ еткізді. Оның аналық жүрегінің* ***суға түскен кесектей езіліп, бауыры бордай үгітіліп бара жатқанын*** *ешкім елеген жоқ, елеген сыңай да танытпады, бәрінің баққаны Дәулетбайдың аузы****. Ол да ұзақ тостырған жоқ, қалың*** *қабағын бір-екі рет түйістіріп алды да, қызына бір қарап қойды* ...(«Тіршілік», 343-б.).

Қорыта келгенде, прозадағы тұтас көркем ойдың жасалып шығуын З.Қабдоловтың сөзімен айтқанда, «мидың мың градустық домнасында құрыштай қорытылып шыққан сөздердің» үйлесімділікпен беретін ерекше әсері деп танимыз [2, 196 б.]. Прозадағы әрбір сөз – көркем сөз, ал әрбір көркем сөз – көрікті ойдың көрінісі. Жазушылар шығарманы көркем түрде оқырманға жеткізу үшін метафораларды шеберлікпен қолданады. Қаламгерлер тіліндегі метафоралар көркемдігімен, бейнелілігімен, терең мазмұнымен ерекшеленеді. Көпшілікке таныс сөздер мен сөз тіркестерін өзге қырынан танытып, сөздерді ажарлып айшықтауда авторлар талғампаздық танытады. Авторлар қолданысындағы метафоралар тосындығымен, жаңалығымен қатар,

бейнелілігімен ерекшеленеді.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан метафораның біздің тілде қаншалықты маңызды рөл атқаратыны белгілі болды. Оны дамытуға, қолданылу аясын кеңейтуге күш жұмсау – тіліміздің дамытумен пара-пар. Ана тіліміздің дамуы, толысуы тіл қорымыздағы сөз санын молайтумен ғана емес, бұрыннан бар сөздердің мағынасын, мәндік иірімдерін кеңейту арқылы да байтыны белгілі. Бұл салада метафораның да үлесі зор. Оның өзі тілдің көркемдігін, әсерлілігін арттыра түседі.

Әдебиет:

1. Жұмалиев Қ. Қазақ әдебиеті мәселелері және Абай поэзиясының тілі. – Алматы, 1960. – 365 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 1983. – 454 б.
3. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Санат, 2003. – 496 б.
4. Әлкебаева Д. Қазақ тілінің прагмастилистикасы. – Алматы, 2007. – 243 б.
5. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы, 2003. – 416 б.
6. Саткенова Ж.Б. Б.Соқпақбаев шығармаларындағы метафораның танымдық сипаты. // ҚазҰУ хабаршысы, Филология сериясы. – Алматы, 2005. – №4.

UDK 81.373

BINARY OPPOSITIONS AS THE BASIS OF CONSTRUCTING THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Осипова Л. А.

(M. Kozybayev NKSU)

Binary opposition is a universal means of world cognition. Many delightful, unique constructions, interesting parallels, the most useful actions were forever spoiled by the relation. Sometimes it seems that if a person had the will – he would correlate all the science in the framework of binary oppositions. But science is the only thing which has remained unconquered by dichotomy.

Binary opposition entered our lives so firmly that we are trying to assess any phenomenon from the point of view. The duality of perception of the world is caused by physiological reasons, especially by the fact that the human brain is divided into two hemispheres, each performing its own functions. Furthermore, we have two eyes, two ears, two nostrils, two arms and two legs.

The emergence of the mind created a dichotomy that forced a human being to constantly strive for new solutions. The dynamism of human history is generated by the presence of the mind, making people develop and create their own world in which they could exist in harmony with themselves and others. Contradictions make people move further on the path. Having lost Paradise, unity with nature, a man became an eternal wanderer (*Odysseus, Oedipus, Abraham*).

In the XXth century, phonology played an important role in understanding the importance and universal character of binary oppositions based on differential features: voiced – voiceless consonants, vowels – consonants. After the phonological methodology was built by Nikolay Trubetskoy, the system of binary differential features began to be used in almost all areas of humanities research. It has been found out that binary oppositions are used in the description of any picture of the world (or *worldview*): *life – death, happiness – misfortune, right – left, good – bad, past – future, here – there* are just a few examples to illustrate this point. The left part of the opposition is always marked positively, the right part – negatively.

According to A. Y. Gurevich, binary oppositions are defining categories of human consciousness. Such universal concepts are closely linked and form a kind of ‘world model’ which helps people perceive the surrounding reality [1, p. 25]. Universal human categories have been studied in detail in one of the studies by D. Brown, which resulted in the conclusion that people of any nationality belong to the following binary oppositions: *male – female*, *colored – white*, *good – bad* [2,

p. 414]. Russian linguist V. P. Rudnev noted, 'In modern life, we also use binary oppositions: it is possible – it is impossible, it is necessary – it is not necessary, it is accepted – it is not accepted, it is true – it is false [3, p. 38].

Binary opposition is considered as one of the essential qualities of critical thinking and various forms of intuition. To start with, the category of the opposite was studied in classical philosophy. Thus, in the work 'Metaphysics', Aristotle states, 'All opposites are reduced to real and not real, to singular and plural; on the other hand, all people recognize that existing things are composed of opposites; at least, all people admit the principles of opposites.' [4, p. 65]. In the work 'Categories', Aristotle distinguishes four possible variants of oppositions: correlation, contraposition, deprivation and possession, statement and negation. If something is opposed to something as related, then it is in connection with the opposite of it.

Binary oppositions are widely used in European science. For example, in Pythagoreanism, there is a contrast between numbers One and Two. In this case, categories, such as even-numbered and uneven-numbered are opposed to each other. Based on this thesis, the followers of Pythagoras built a system of oppositions, which in modern science are called binary oppositions.

Claude Levy-Strauss, a famous French anthropologist and ethnologist, proved that it is possible to study the structure of various myths with the help of binary oppositions. In his opinion, binary oppositions are the basis of every myth, and, therefore, they make up the structure of human thinking. On this basis, he explores every myth, starting with the allocation of repeated binary oppositions in it, ending with the search for options for such oppositions and their unification. Therefore, if you study myths using this method, you will organize all the options of the same myth that occur in the cultures of different tribes and peoples.

One of the first attempts to describe the language problems in the relationship with opposition was the book by Ch. K. Ogden 'Opposition' which was written in 1932 [5]. To analyze the meanings of opposite words the scholar suggests using the concepts of the 'scale' and the 'cut'. Opposite words can be either two ends of the scale (white and black), or two halves obtained from the cut (inside – outside). The cut line is a neutral point, in which there are no both signs in the basis of opposition. It is important to note that the opposition begins as soon as the line intersects.

Ch. K. Ogden gives a list of 25 pairs of English words, which are most often found in the works of lexicography, psychology and logic as the examples of opposites. They are as follows: 1. *Black and white*. 2. *Hot and cold*. 3. *Open and shut*. 4. *Ruler and ruled*. 5. *Hard and soft*. 6. *Right and left*. 7. *Man and brute*. 8. *Up and down*. 9. *Acid and alkali*. 10. *Pleasure and pain*. 11. *Visible and invisible*. 12. *Town and country*. 13. *Learned and ignorant*. 14. *Possible and impossible*. 15. *Kind and unkind*. 16. *Good and bad*. 17. *Work and play*. 18. *Well and ill*. 19. *Easy and difficult*. 20. *Before and after*. 21. *Male and female*. 22. *Love and hate*. 23. *British and alien*. 24. *Red and green*. 25. *Normal and abnormal* [5, p. 50].

Ferdinand de Saussure investigated human language and revealed the synchronous order of internal connections existing between its elements or signs. The elements of the language operate through a system of oppositions in which they differ and relate to each other, and any meaning arises as a result of the relationship between the elements within the system (structure). For Ferdinand de Saussure, language is a system of functional differences and oppositions. The whole mechanism of the language is based on the opposition and the accompanying phonetic and conceptual differences. Language is a phenomenon which spontaneously acquires structure. In order to identify the structure of the unconscious and know the culture of the people, its mentality, soul, it is necessary to identify binary opposition. Emotive meaning and its realization in the language can be realized with the help of various lexemes that form the so-called binary oppositions, e.g.: *happiness – sadness*, *love – hatred*.

An instance of the reflection structure of the unconscious is a myth, operating on such binary opposition as '*heaven – earth*', '*one's own – alien*', '*day – night*', the structure of a myth is a serial resolution which change some contradictions into the others. Mythical thinking develops from the awareness of some of the opposites and striving for their subsequent overcoming.

A connection is a kind of relationship that occurs between elements based on their common properties, the relationship of elements based on their similarity. It is clear that the opposition is related

by difference. In this case, the attitude is the relationship and opposition between the objects. As practice shows, this is typical for the person to give a real assessment of any concept when the person will face the opposite concept, on the basis of which the comparison is made. It means that we can understand and evaluate some concepts only when we compare them with the opposite concept. So, a person will not understand what good is until he / she encounters evil. This experience is fixed in the language system. We say, for example, that all things are based on comparison.

On researching the Russian language material, L. A. Novikov shows that religious and philosophical views are reflected in the language in the form of a stable contrast of the corresponding words: not for life, but for death; between life and death; the question of life and death [6]. Similar word-combinations and phrases can be found in the English language: *between life and death*, *a matter of life and death*. It is worth noting that there are dictionary-fixed oppositions in the English language, which present the results of sustainable opposition. For example, *to search high and low*, *the long and the short of it*, *through thick and thin*, *by fair means or foul*.

There is no doubt that emotions and feelings, being something elusive, mysterious and difficult to measure, play an important part in a person's life. As an integral part of our life in society, they have a great impact on the person who loves and hates, rejoices and suffers. Emotions are a figurative, complex organized system of a person, which determines his behavior and attitude to reality phenomena.

In modern linguistics, the study of the relationship between emotions and language becomes relevant. This is primarily due to the fact that it is impossible to adequately describe the language system without taking human emotions and feelings into account. Being an important characteristic of the lexicon, the category of emotionality reflects the emotions expressed in the language.

As a result, stable oppositions become part and parcel of the language. A number of such stable oppositions can be found in English proverbs and sayings. For instance, *Every white has its black, and every sweet its sour*. *A joke never gains an enemy but often loses a friend*. *Better an open enemy than a false friend*. Such oppositions are entrenched in the language system and speech structures.

In summary, the role of binary oppositions, discovered in the XXth century, knows no boundaries: they are used in the range of the poetic rhythm, which is built on the binary alternation of the smallest units of the language, to the biological rhythms of *day and night*, *winter and summer*, as well as cultural rhythms: *idealistic and materialistic culture*.

Literature:

1. Gurevich A. Y. Categories of the Medieval culture. – Moscow, 1984. – 350 p.
2. Pinker S. The language instinct. – New York: Harper-Collins Publishers, Inc., 1995. – 483 p.
3. Rudnev V. P. Dictionary of culture of the XX century. – Moscow: Agraf, 1997. – 384 p.
4. Aristotle. Compositions. Vol. 1. – Moscow, 1976. – 550 p.
5. Ogden C. K. Opposition: A linguistic and Psychological Analysis. – London: Indiana University Press, 1967. – 112 p.
6. Novikov L. A. Antinomy in the Russian language. – Moscow: Moscow University Press, 1973.

УДК 81

ВВЕДЕНИЕ ТРЕХЪЯЗЫЧИЯ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Отепова К.К., Саутбаева А.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков» можно объяснить следующими словами Президента: «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык

– государственный язык, русский язык — как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику».

На сегодняшний день проблема трехъязычного образования в высших учебных заведениях Казахстана достаточно актуальна. Данная тема сопряжена с решением ряда проблем, связанных как с планированием, определением стратегических и тактических целей, содержанием, так и несовершенством методик и технологий. В первую очередь, в данной статье хотелось бы отметить внимание лидера нации президента Н.А.Назарбаева к этой составляющей государственной политики, очевидно и заслуживающей самого пристального изучения и анализа, поскольку именно в нашей республике реализуется уникальный проект, инициированный главой государства, — **триединство языков**[3:4]. Одним из важнейших аспектов, происходящих в казахстанском обществе экономической и социальной модернизации, выступает политика в области языка. В современном мире полиязычном и мультикультурном, как никогда актуальна проблема сопряженности языков, поиск эффективных и жизнеспособных программ в области языков по консолидации обществ. В связи с этим, значимость и актуальность полиязычного образования, являющегося результатом внедрения идеи президента о триединстве языков, не вызывают сомнения. «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, — неоднократно подчёркивал президент, — население которой пользуется тремя языками. Для казахстанцев идея триединства языков особенно важна, поскольку сформулирована была главой государства, как ответ на вызов времени, как решение насущной жизненной потребности общества, активно интегрирующегося в глобальный мир. Интеграция Казахстана в мировое сообщество зависит сегодня от осознания и реализации простой истины: мир открыт тому, кто сможет овладеть новыми знаниями через овладение доминирующими языками. Благодаря инициативе президента наше государство приступило к реализации концепции полиязычия в образовании, потому что именно полиязычие послужит укреплению конкурентоспособности Казахстана.

Современная языковая ситуация в Казахстане позволяет говорить о триединстве языков как о существенном факторе укрепления общественного согласия. Многообразие культур и языков, их равное сосуществование являются безусловным достоянием нашей страны, а проводимая языковая политика как обеспечивает соблюдение языковых прав всех этносов, так и предоставляет свободный выбор языка для общения, получения образования, реализации творческих потребностей. Позитивность развития трехъязычия для казахстанского сообщества возможна при условии единой политической, идеологической, культурной платформы. И эта платформа уже задана президентом в разъяснении сути проекта «Триединство языков». Создание равных условий для изучения трех обозначенных языков не означает равной сферы их функционирования, равной функциональной нагрузки и, наконец, их равного статуса. При этом акцент сделан на педагогической составляющей данного культурного проекта, которая в полной мере может быть обозначена как полиязычное образование.

В этих условиях актуализируется проблема становления и развития полиязычного образования. Для решения поставленной Президентом задачи эффективного внедрения полиязычия в образование необходимо привести в единую систему фрагментарно наработанную практику полиязычного образования в отдельных вузах и школах Республики Казахстан и обеспечить преемственность образовательных программ.

Уровни сформированности полиязычной личности в определенной степени условны, так как могут иметь самые различные сочетания. В качестве основополагающей цели обучения иностранным языкам становится формирование поликультурной многоязычной личности, обладающей информационными, коммуникативными и интеллектуальными потребностями, способностями и компетенциями, которые позволят ей успешно действовать в условиях межкультурного общения и профессионально-языковой деятельности в роли субъекта иноязычного познания, иноязычного общения и иноязычного творчества[1:23].

Полиязычная компетенция делает возможной и успешной деятельность по самостоятельному овладению основами незнакомых ранее языков, поэтому компетенция полиязычия может рассматриваться не только как владение несколькими иностранными

языками, но и как способность к изучению иностранных языков, владение «чувством языка», желание и умение самостоятельно изучать иностранные языки:

- «повышение востребованности государственного языка»;
- «повышение престижа употребления государственного языка»;
- «сохранение языкового многообразия в Казахстане»;
- «сохранение функционирования русского языка в коммуникативно-языковом пространстве»,
- «изучение английского и других иностранных языков» за счет: системного научно-методического сопровождения деятельности субъектов непрерывного полиязычного образования;
- формирования полиязыковой образовательной среды; расширения инфраструктуры полиязычного образования;
- развития межкультурно-коммуникативной парадигмы современного языкового образования;
- развития интеллектуального потенциала страны на основе приобщения ее граждан к ценностям языка и культуры.

Полиязычное образование представляет собой целенаправленный, организуемый, нормируемый триединый процесс обучения, воспитания и развития индивида как полиязыковой личности на основе одновременного овладения несколькими языками как «фрагментом» социально значимого опыта человечества, воплощенного в языковых знаниях и умениях, языковой и речевой деятельности [2:12]. В разработанной концепции полиязычного образования рассматривается процесс поэтапного внедрения трехязычного обучения. Концепция представляет собой комплекс взаимосвязанных по ресурсам и срокам мероприятий, охватывающих изменения в структуре, содержании и технологиях образования в вузе:

- совершенствование умений и навыков владения профессорско-преподавательским составом и обучающимися университета тремя языками в одинаковой степени для одновременного использования их в учебном процессе;

- организация поэтапного внедрения полиязычного образования по приоритетным специальностям естественно-научного, инженерно-технического и гуманитарно-педагогического направлений - поэтапное формирование полиязычных академических групп; - проведение ежегодного мониторинга обеспеченности квалифицированными полиязычными кадрами;

- организация языковых курсов (по уровням владения иностранным языком) для будущих полиязычных преподавателей;

- организация целенаправленной подготовки преподавателей за рубежом;

- организация академической мобильности по обмену опытом ППС университета по проекту «Триединство языков»;

- привлечение зарубежных ученых, специалистов, преподавателей, а также представителей иностранных компаний, работающих в регионе, для чтения лекций и проведения практических занятий в полиязычных группах;

- закрепление преподавателей иностранных языков в качестве эдвайзеров по полиязычным специальностям университета;

- ежегодный анализ книгообеспеченности дисциплин специальностей бакалавриата и магистратуры учебниками и учебно-методическими пособиями с учетом принципа полиязычия; - пополнение библиотечного фонда полиязычной литературой (учебная, методическая, научная, справочная и др.);

- пополнение электронной базы полиязычной учебной, методической, научной, справочной и др. литературой и мультимедийными материалами;

- организация написания совместных учебников и учебных пособий с зарубежными партнерами;

- разработка интегрированных образовательных программ по дисциплинам «Профессиональный казахский (русский) язык», «Профессионально-ориентированный иностранный (английский) язык»;

- подготовка учебно-методических комплексов специальностей и учебно-методических комплексов дисциплин, проводимых в полиязычных группах.

Обсуждая государственно–важную проблему качественного образования, мы знаем, что развивающемуся обществу нужны люди, владеющие тремя языками. Модель студента должна быть ориентирована на этот образ. Поэтому помочь становлению гармонично развитой личности можно лишь тогда, когда созданы определенные условия. В нашей республике большое внимание уделяется изучению языков.

Многоязычие сегодня становится важнейшим фактором духовной жизни современного поликультурного мира. Поставленная цель очень высока и благородна: её реализация открывает просторы для взаимодействия языков и культур. Разумное и правильное внедрение трехъязычия даст возможность быть коммуникативно-адаптированными в любой среде. У выпускников вузов появятся реальные шансы занять в обществе более престижное как в социальном, так и в профессиональном отношении положение.

На сегодняшний день Казахстан со своим этническим многообразием является благоприятной “площадкой” для развития полиязычной личности. В связи с этим, следует отметить и тот факт, 20-летие образования Ассамблеи народов Казахстана, которая поддерживает деятельность формирования полиязычного общества и межнационального согласия вносит свой непосильный вклад в решение данной проблемы. Таким образом, полиязычное образование является велением времени и своего рода гарантом для поддержания стабильности и мира в нашей многонациональной республике. Сегодня Казахстан выбрал единственно правильный путь развития, внедренной Президентом политики, - «Триединства языков», укрепляя позиции как государственного, так и иностранных языков.

Литература:

1. Ахметжанова Ш.Б., Изюмова Т.С. Значение изучения иностранных языков при подготовке специалистов.

2. Государственная программа развития образования в РК.

3. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда.

УДК 267

РОЛЬ РЕЛИГИИ В МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Приймак И.В.

(ОмГУ им. Ф.М. Достоевского)

На сегодняшний день в мире насчитывается несколько тысяч различных религиозных учений, в числе которых множатся псевдорелигиозные и деструктивные культы, которые овладевают умами и сердцами современного человечества.

Что несут они в себе? Спасение или гибель?

Как разобраться молодому поколению - какая религия вредна, а какая полезна? Слово «религия» встречается часто в обыденной речи и в научных текстах. Может показаться, что, употребляя это слово, все имеют в виду одно и то же и знают, что это такое. На самом деле большей частью за этим словом стоят лишь различные представления, выражающие внешние проявления религии, с которыми она, как правило, связана.

Религия – это форма общественного сознания, предполагающая веру в существование сверхъестественных сил и возможность контакта с ними. Религия подразумевает соединение с

Высшим началом, находящимся за, пределами этого мира, абсолютная связь с которым была некогда утрачена. Верующие полагают, что ее можно восстановить через открытость и доверие, через готовность принять в качестве руководящих начал своей жизни, то, что исходит от высшего начала. Контакт со сверхъестественным, по мнению верующих, можно восстановить либо в форме откровения, либо в форме медитативного общения.

Религия, в мировоззренческом плане формирует у человека представление о ценностях и смысле бытия, она является утешителем, надеждой и верой в трудные минуты, вырабатывает терпимость к лишениям, контролирует поведение человека через систему ценностей, духовных установок и запретов, содействует объединению людей, оказывает положительное влияние в укреплении государства, сохраняет духовную жизнь общества.

Роль религии огромна в объединении человечества, сохранении мира и согласия, передаче духовно-нравственных общечеловеческих ценностей.

Исторически Казахстан всегда был перекрестком, местом встречи и диалога различных религий, культур и цивилизаций Востока и Запада. Унаследованная из культурно-этических традиций казахов, терпимость в духовной сфере стала прочной основой для сохранения гражданского мира в настоящем и будущем.

В настоящее время в Казахстане проживает более 18 млн. человек, представляющих около 120 национальностей и 18 конфессий.

Модернизация духовной жизни казахстанского социума невозможна была бы без конструктивного подхода к религии. Основы поликонфессионального государства были заложены законодательством с первых лет существования независимой Республики Казахстан. В соответствии с Конституцией, Казахстан является светским государством, где каждый имеет право на свободу совести (вероисповедания) и религия отделяется от государства. Но, мы знаем, что понятие «светскость» не исключает религиозность.

Светскость в Казахстане - это:

- отделение религиозных объединений от государства, отсутствие государственной или общеобязательной религии, равенство религиозных объединений перед законом;
- право граждан на свободу совести и вероисповедания, запрет дискриминации по признаку отношения к религии, а также деятельности общественных объединений, направленных на разжигание религиозной розни;
- запрет на деятельность политических партий на религиозной основе.

Модель взаимодействия государства и религиозных конфессий в Казахстане основана:

- на уважении прав и свобод верующих;
- на разумном сочетании общественных и религиозных интересов (например, религиозные праздники Курбан Айт и Рождество Христово объявлены выходными днями);
- на отношениях партнерства и взаимопонимания с религиозными организациями.

За годы независимости Казахстан обеспечил свободу исповедания представителям всех конфессий: мусульманам, православным, католикам, протестантам, иудеям и др. Произошел значительный количественный и качественный рост религиозных институтов. По данным Агентства по делам религий Республики Казахстан общая численность религиозных объединений на 1 января 2014 года представляющих 18 конфессий составляет 3 434, а в 1990 году их было всего 670. Наиболее крупные религии Казахстана – ислам (70% населения) и православие (26%), в своем взаимодействии и обеспечивают, по существу, межрелигиозную стабильность в стране [1].

Согласно данным Агентства Республики Казахстан по делам религий мы видим приоритеты в информационно-разъяснительной работе государственных органов в религиозной сфере в следующих 4-х важнейших идеологических ценностях и принципах:

1. Светское общество и высокая духовность – наши главные ценности.
2. Единство и согласие – основа развития Казахстана.
3. Патриотизм, национальные традиции и культура – духовный фундамент нации
4. Борьба с радикализмом и экстремизмом - задача всего общества [2, с.7].

Следуя им, общество никогда не станет перед проблемой выбора.

Сложившийся благоприятный климат в области межнациональных и межконфессиональных отношений в Казахстане во многом является следствием проводимой государственной политики, по сути, ювелирной работы по стабилизации, укреплению и консолидации казахстанского общества.

Нельзя не подчеркнуть особую роль Первого Президента Казахстана Н. Назарбаева, заключающуюся в создании идеологии, обеспечивающей сохранение межэтнического единства и межэтнического согласия.

Осознавая возросшую роль религии в обществе, Президентом Казахстана была выдвинута инициатива проведения форума лидеров мировых и традиционных религий в столице республики – городе Астане, во Дворце мира и согласия. Это уникальное в мировой практике явление. Впервые проведен Всемирный Съезд лидеров мировых и традиционных религий в 2003 г. Впоследствии это стало традицией. На сегодняшний день проведено 5 Съездов лидеров мировых и традиционных религий.

За годы существования, Съезд наглядно показал, что в современном мире у всех религий во многом общие задачи. Это преодоление духовного вакуума и угрозы кризиса морально-нравственных ценностей человечества, необходимость укрепления созидательного начала любого общества – ценности трудолюбия, честности и справедливости. Кроме того, миротворческая сила религий заключается в том, чтобы способствовать предупреждению конфликтов, проявлений нетерпимости и радикализма в любых обществах.

Через проведение Съезда лидеров мировых и традиционных религий Казахстан показывает всему мировому сообществу пример общенационального консенсуса и консолидации общества. Наша страна имеет богатый опыт поддержания межэтнического и межконфессионального согласия и готова к широкому и эффективному сотрудничеству в этой сфере.

Инициатива Главы государства РК по созыву религиозных лидеров мира в Астане имеет важное значение в развитии глобального процесса диалога культур и цивилизаций.

В современном мире у всех религий во многом общие задачи. Это преодоление духовного вакуума и угрозы кризиса морально-нравственных ценностей человечества, необходимость укрепления созидательного начала любого общества – ценности трудолюбия, честности и справедливости. Кроме того, миротворческая сила религий заключается в том, чтобы способствовать предупреждению конфликтов, проявлений нетерпимости и радикализма в любых обществах.

Так в своей речи на церемонии закрытия V Съезда Н. Назарбаев отметил: «Съезды лидеров мировых и традиционных религий проходят в формате диалога духовных лиц и политиков. Этим мы стремимся к тому, чтобы сила нравственности и духовности укрепляла праведность действий в вопросах мира и согласия между людьми. Призываю всех участников Съезда привнести его добрую и миролюбивую атмосферу в паствы своих последователей и единомышленников» [3].

Мы наблюдаем новейшую историю Казахстана, основывающуюся на основе толерантности и взаимного уважения всех религий.

Религиозные праздники Курбан айт и Рождество Христово объявлены в Казахстане выходными днями.

Это праздники всех казахстанцев, всех людей доброй воли и светлых помыслов. Сегодня никого не удивит купание в проруби на крещение представителей различных национальностей и религий, в церкви мы можем увидеть представителей казахского, татарского, чеченского народов, а в мечетях – русских, поляков, немцев, на столе у православных – бешпармак и баурсаки на Наурыз, а на столе мусульман – блины на Масленицу и куличи – на Пасху.

Благодаря этому в нашем обществе прочно укоренились такие общие нравственные ценности, как почитание старших, уважение к семье, забота о детях, радушное гостеприимство, добрососедство. Все это солидная база для сплочения. Многие выходцы из Казахстана, оказавшиеся за его пределами по разным причинам, единодушно отмечают особую ментальность казахстанцев в лучшем смысле этого понятия.

В Казахстане создана проверенная временем модель межэтнического и межрелигиозного согласия. Опыт нашей страны по взаимодействию различных конфессий изучают международные организации и зарубежные партнеры, в том числе ООН, ЮНЕСКО и ОБСЕ. На международной арене Казахстан воспринимается как территория мира, площадка для диалога и сближения культур и религий.

Благодаря государственной религиозной политике, проводимой в Казахстане, каждый человек узнаёт о той или иной религии. Граждане Казахстана получают информацию в школах, СМИ, телепередачах и т. д.

В формировании мировоззрения в обществе религия предстаёт наиболее широко. Общая религиозная практика способствует единству людей. «Каждый из нас призван творить культуру своего религиозного опыта; и прежде всего — осознать, что этот опыт есть человеческий, субъективный и личный. При этом его не следует представлять себе ни как чисто познавательное, исследовательское «испытание», ни как ряд произвольно-обдуманных «экспериментов». В нем могут участвовать все человеческие силы и способности» [4, с.4].

На сегодняшний день одним из самых опасных вызовов человечеству является международный терроризм и экстремизм. Нередко подобные явления возникают по причине религиозной нетерпимости и безграмотности.

Получение целостного представления об истории мировых и традиционных религий, знакомство учащихся с вкладом мировых религиозных систем в культуру и нравственную жизнь общества осуществляется через внедрение в учебный процесс средних общеобразовательных школ Казахстана курса «Основы светскости и религиоведения», что можно только приветствовать.

В СКГУ им. М. Козыбаева для студентов преподается элективная учебная дисциплина «Культура и религия». По линии кафедры «Ассамблея народа Казахстана» ведется факультативный курс «Религия в современном обществе», проводятся встречи, брифинги с участием Управления по делам религий СКО, издается методическая литература [5].

Современному человеку необходимо знать, что проповедует и куда ведет та или иная религия. Сейчас же многие религиозные учения используются как средства массового поражения сознания молодежи. В настоящее время появляются и растут вооруженные конфликты по всему миру, организаторы которых, прикрываясь религиозными постулатами, втягивают молодежь в деструктивные экстремистские и террористические организации. И очень важно получать квалифицированную помощь.

Религия должна нести обществу духовно-нравственные ценности, основанные на добре и любви к людям.

Расширение религиозной грамотности, своевременная профилактика, исходящая от семьи и учебных заведений, работа правоохранительных и контрольно-надзорных органов должны защищать человека и от псевдорелигиозных течений.

Общество, в котором отсутствуют лжерелигии и лжедуховность, способно к высокому производству и решению не только локальных, но и глобальных проблем.

Модернизация нашего сознания по отношению к религиям должна быть основана на сохранении всего лучшего, что в них есть, при одновременной защите от их негативного влияния.

Литература:

1. [Электронный ресурс] // СЪЕЗД ЛИДЕРОВ МИРОВЫХ и ТРАДИЦИОННЫХ РЕЛИГИЙ/ Астана. URL: http://www.religions-congress.org/content/view/391/69/lang,russian/ (Дата обращения: 29.03.18)
2. Сборник материалов по основным вопросам религиозной сферы: В помощь государственным служащим/ Карашулаков Ж.Ж., Ибраев Е.Е. – Астана: Агентство РК по делам религий, 2014. – 193 с.
3. [Электронный ресурс] // ОФИЦИАЛЬНЫЙ САЙТ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН/ Астана. URL: http://www.akorda.kz/ru/national_projects/sezd-religii-2012_1338973130/ (Дата обращения: 29.03.18)
4. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта. – Москва, 1993. - 48 с.

5. Трофимов Я.Ф., Никифоров А.В., Синяков О.В. Религиозные объединения Северо-Казахстанской области: история и современность: информационно-аналитический справочник. - Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2016. – 108 с.

УДК 811.111

ENGLISH IN THE PROFESSION OF A FUTURE PROGRAMMER

Sadykov A., Shtro O.
(NKSU named after M.Kozybaev)

Today there are thousands of different kinds of jobs, and new ones are constantly appearing. And the problem of choosing the future profession has always been very important and difficult matter because it determines our future life in many ways. It is one of the most important decisions for every person. Being a student of North Kazakhstan State University at the Faculty of Information Systems I consider that my future profession will be directly connected to English because it's computer programming. The profession of a programmer is to create programs using one of the programming languages. In this case, a large number of symbols are used: for the names of variables, classes, functions. An important component of this profession is cognitive activity, since programmers constantly have to fill their knowledge gaps, engage in self-development, using various sources of technical literature.

The most popular language in programming is English. All types, functions, methods are English phrases, words or abbreviations. Each programming language has its own alphabet and dictionary, its syntax and semantics. Therefore, the first language that a future programmer should study is English. All popular programming languages are written by English-speaking people. So the syntax which is used in these languages looks like shortened English words. The programmer needs the ability to extract the necessary information from a variety of sources in English, in other words, the ability to read English technical texts. This includes various manuals, official documentation, message windows, commands, training programs, certification tests, license agreement terms, correspondence with other developers, and others. Consequently, the viewing, familiarization, and search activity occupies an important place in the professional training of programmers. All technical documentation for all programming languages is written in English. The same Ruby was invented in Japan, and the documentation is written in English. What for? So that everyone understands it. English is the international language. Therefore, when negotiating with developers, foreign colleagues, clients, knowledge of the language is simply necessary. Also, the possibility of an internship abroad is not excluded. Therefore, the ability to understand and speak English also finds practical application in the activities of the programmer. In addition, knowledge of English is a priority when looking for work and will help to pass the interview in a good IT company.

Programming appeared when the first electronic computer was created, or maybe a little earlier. The most powerful computer for Mark-1 was created in 1944, and already in the 70s of the 20th century this profession became prestigious and well paid, despite the fact that the development of programming in different countries evolved quite differently. The first programming computer was created in 1946 in the United States of America and called ENIAC. This computer had very huge weight – about 30 tons and had about 18000 lamps. ENIAC could make 5000 operations per second. So the history of modern computers and computer programming began in the USA and of course all documentation was in English. And this seems to happen nowadays too.

Without computer programmers it is difficult to imagine our present life. The Internet plays an important role in the development of business and other spheres of our life. If you need to find information, you search some web-resources and internet libraries. Own website helps in the work, for example, the visiting card of the company. If it were not for the ability of programmers to create something unique, it would be scary to watch the Internet.

Every programming language has a vocabulary of keywords and those almost always come from English. This was the case with BASIC and it still is the case today in modern “industrial-strength” programming languages like Java and C#. Even declarative and mark-up languages like HTML and XSLT take their vocabulary from English. Query languages like SQL also take their vocabulary from English. The recent rise in demand for agile and functional programming has spawned a lot of new programming languages and those, again, tend to take their vocabulary from English.

What about importance of English in programmer’s life? I think that English is one of the most non-logic parts of the job and all IT sphere. For example, programmers use commands, keywords and variables in English. As they are shortened English words:

Int – integer
Cmd – command
Sys – system
Obj – object
Func – function

So, in some programming languages syntax doesn’t consist of lot shortened commands. In CSS – Cascading Style Sheets used full keywords:

Color
Padding
Margin
Background
Style

This language is used for making some style on the web-sites. And if the programmer is good in English, his results will be better. Another side of the jobs is communication. All types of professional needs some communication skills and computer programmer isn’t an exception.

Programmers often have to work with foreign customers. Most often, all communication takes place exclusively in English - and initial negotiations, drafting of the technical assignment, and its coordination, and interaction during the implementation of the project, etc. etc. All the largest IT companies in the world are based in the US (Google, Microsoft, ORACLE, Apple etc.) and even in their Russian divisions, English predominates.

So, if you do not speak the language, then you will not be able to build a career in one of the world's largest IT corporations. Often difficulties arise in the work. Sometimes you have to look for a solution of the problem in the World Wide Web, and it often happens that the necessary information in Russian network was not just published. But you can easily find almost any necessary information in English, especially on the topic of IT. 90% IT-information is publishing often only in English.

Also there are a lot of language courses for future programmers to study English, who are interested in improving their knowledge and better position.

So, I think that English takes a great part in my future profession, and I should boost my skills in this language for more productive work. I should learn it better to have better job in sphere of computer programming.

Literature:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Программирование
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Компьютер
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/Язык_программирования
4. https://www.tutorialspoint.com/index.htm
5. https://stackoverflow.com

УДК 376.3 (574.25)

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ НАШАР КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН МУЛЬТФИЛЬМ КЕЙІПКЕРЛЕРІНІҢ КӨМЕГІ АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ

Сатпекова А.А, Тоқтарбаева А.Ш., Лесбек А.Е
(Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті)

Нашар еститін балалардың сөйлеу тілінің дамуын зерттеу қазіргі таңда өзекті мәселе болып табылады, себебі сөйлеу тілінің даму жағдайы олардың зиятынының жетілуімен, тиімді оқытумен байланысты және соның нәтижесінен олардың әлеуметтік бейімдеулері тәуелді болады. Қазіргі таңда мектепте оқыту үрдісін жетілдіру, мектеп оқушыларын психологиялық тексеру және мектепте білім алу барысында зият дамуындағы кемшіліктерді уақытында байқауды талап етеді, осының негізінде анықталған кемшіліктерді түзетудің тиімді жолдарын тандауға болады. Түзету жұмыстарын жүргізу кезінде сөйлеу тілін дамыту мақсатында сабақ барысында инновациялық тәсілді қолдануды жөн көрдік. Бұл тәсілді пайдалу баланың психикалық тұрғыдан дамуына, қоғаммен қарым-қатынас жасауына, қоғамның толыққанды мүшесі ретінде өмір сүруі үшін маңызды.

Қазіргі отандық және шет елдік статистикаға сүйенер болсақ есту қабілеті зақымдалған тұлғалар саны жылдан-жылға өсу үстінде. Әр елде жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде дүние жүзіндегі халықтың 4-6% есту қабілеттері зақымдалған және қоғамдағы қарым-қатынастан шектелген тұлғалар. Балалардың сөйлеу тілінің және зиятының дамуының жеке және әлеуметтік салдарының мәні, тек кана психолог мамандарды ғана емес, сонымен катар педагогтарды және ата-аналарды да толғандырады[1].

Нашар еститін рухани байлықтарды әртүрлі қабылдайды. Осының салдарынан психикалық даму ерекшеліктері байқалады. Қоғамдағы қарым-қатынасты игеру балалардың жанұядағы қарым-қатынасына, жанұядағы мәдениетіне, педагогикалық жұмыс жүйесіне байланысты. Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы естімейтін балалардың негізгі іс-әрекеті- ойын [2].

Д.Б.Эльконинның айтуы бойынша «Ойын арқылы іс-әрекет пайда болып, адамгершілік артады». Ойын әрекеті балалардың психикасын, тұлғасын дамыту үшін маңызды. Нашар еститін балалар ойын әрекеттерінде қоғамдық өміріндегі формаларымен және қоршаған ортамен танысады [3].

Екі – үш жастан бастап ойын – мектеп жасына дейінгі баланың жетекші әрекетіне айнала бастайды. Бұл топтағы балалар ойынының негізгі мазмұны – ойыншықтармен және ойыншықты алмастыратын заттармен әрекет ету. Ойынды ойнау уақыты шектеулі. Олар бір – екі рөлді және қарапайым сюжетті ойындар ойнаумен шектеледі. Ережелі ойындар бұл жаста жаңадан қалыптасады. Баланың бейнелеу іс-әрекетінің бұл жаста жаңадан қалыптаса зат туралы түсінігі тәуелді. Кейбір балалардың заттарды бейнелеуінде жекелеген бөліктер жетіспей, кейбір суретте бөліктерді біршама толық бейнелейді. Сондай-ақ түстерді қолдануға қызығушылығы пайда болады.

Нашар еститін балаларға арналған мектептерде балаларды, қоғам-еңбек іс-әрекетіне дайындап, оларға білім мен дағдыны ғана қалыптастыру емес, сонымен қатар, адамгершілікке, әлеуметтік ортадағы, ортадағы адамдардың жақсы қасиеттерін, яғни еңбек сүйгіштікке, тәртіптілікке, қоғамдық мүліктерді қастерлеуге көзқарастарын қалыптастыруға, үлкенді сыйлап, кішіге қамқор болуға, табиғатты қорғауға, тапсырылған жұмысқа жауапкершілікпен қарауға, жан-жануарлармен өсімдіктерді қастерлеуге үйрету- мұғалімдер мен тәрбиелеушілердің міндеттері.

Адамгершілік нормалар, ұғымдар мен мәселелер естімейтін және нашар еститін тәрбиеленушілердің мінез-құлқына терең әсер ете отырып, олардың сезімін оятып, рухани дүниесіне, танымына ықпал етеді. Нашар еститін оқушылардың абзал адамгершілік саналарын

қалыптастыруда әлеуметтік орта, адамдармен қарым-қатынас, теледидар, әдебиет,өнер, тағы да басқалар әсер етеді. Әдетте бұл процесті орындауда жанұя, ата-ана, мұғалім, тәрбиешілер маңызды рөл атқарады [4].

Есту қабілеті нашар балалардың сөйлеу тілін дамыту мақсатында «Есту қабілеті бұзылған балаларға арналған № 1 арнайы жалпы орта білім беру мектеп-интернатында» зерттеу жұмысы жүргізілді. Зерттеу жұмысына есту қабілеті нашар 9-10 жастағы 5 бала қатысты. Алдымен, балалардың сөйлеу тілінің дамуы деңгейін анықтау үшін атақты дефектологтар Т.Б.Филичева, Н.А. Чевелева, Г.В. Чиркина , О. С. Ушакова, Е. М. Струнина, Н. В. Серебрякова, Л.С. Соломаха сынды ғалымдардың әдістемесіне [5] жүгіндік. Барлығы 3 әдістеме қолданылды. Бұл әдістемелер арқылы балалардың белсенді және енжар сөздік қоры, диалогті сөйлеу тілін тексерілді. Алынған нәтиже мынадай:

Кесте 1. 3 әдістеме бойынша жүргізілген алғашқы зерттеу нәтижесі

Аты-жөні	Диагностика жүргізілген 3 әдістеме			Үш әдістеменің ортақ қосынды баллы	Есептелінген пайыз құрамы **(%)**
	Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. әдістемесі	Ушакова О.С., Струнина Е.М. әдістемесі	Серебрякова Н.В., Соломах Л.С. әдістемесі		
Лиана	28 балл	7 балл	23 балл	58 балл	**53%**
Салават	24 балл	7 балл	21 балл	52 балл	**48%**
Амина	24балл	7 балл	20 балл	51 балл	**47%**
Коля	19 балл	6 балл	18 балл	43 балл	**40%**
Берик	16 балл	7 балл	11 балл	34 балл	**31%**

Есту қабілеті нашар кіші мектеп жасындағы балалардың сөздік қорын диагностикалық зерттеуде, соңғы нәтижені өткізілген үш әдістемесінің қорытындыларынан ортақ балл шығарылады.

108-72 балл – жоғары деңгей,

71-36 балл – орта деңгей,

36 баллдан кем – төменгі деңгей.

Диагностикалау кезінде үш әдістемесі бойынша алынған баллдарды қосу арқылы қорытындысы пайызға шығарылды: 45+10+53 = 108 балл = 100% деп алынады, осының негізінде зерттелінген балалардың алған баллдары бойынша пайыз өлшемдері көрсетілді.

Осылайша, алынған мәліметтер мынаны дәлелдейді, есту қабілеті нашар кіші мектеп жасындағы балалардың сөздік қорының дамуы нормадан артта қалуда және осы бағытта түзету жұмыстарын талап етеді.

Түзету жұмыстарын 2018 жылдың қаңтар айынан бастап сәуір айының соңына дейін жүргізілу жоспарланып отыр. Бұл жұмыстар аптасына 2 мәрте (сейсенбі, жұма күндері) 25 минуттан өткізіледі.

Түзету жұмыстарын жүргізу барысында сабақтарды қызықты етіп жүргізу мақсатында мультфильмдердің кейіпкерлерін енгізуді жөн көрдік.

Мультфильм – баланың сөйлеу тілін дамытудың тиімді құралдардың бірі, өйткені сөз мен суретті біріктіреді, яғни қабылдау мүшелерінің екі түрін қамтиды: көру және есту. Сонымен қатар, егер бала көрген мультфильмді талдауға қатысатын болса, мультфильм сөйлеу тілін дамытудың ең тиімді көрнекі материалдардың бірі болып табылады. Себебі балалармен жұмыс жүргізу барысында таңдаған мультфильмдер осындай мүмкіндіктер береді:

- баланың сауатты сөйлеуін және танымдық процестерін дамыту;
- әлеуметтік бағыттылықты дамыту;
- мінез-құлықтың дұрыс нормаларын қалыптастыру;
- балаға өз әрекеттері мен басқа адамдардың әрекеттері туралы ойлануға үйрету;
- мейірімділік, әділдік сияқты қасиеттерді тәрбиелеу.

Сабақ барысында кіші мектеп жасындағы балалардың мультфильмдер арқылы өткізілген сабаққа деген қызығушылықтарының жоғары екенін және ол кейіпкерлердің берген тапсырмаларын үлкен ынтамен орындайтындығы байқалды. Балалардың қызығушылығын арттыру үшін «Фиксиктер» мультфильміндегі кейіпкерлер Симка және Ноликті (әпкесі мен інісі) сабақ барысына енгізу және сол кейіпкерлер берген дидактикалық тапсырмаларды орындау арқылы түзету жұмысы жүргізілді. Сабақтың басында Симка мен Ноликті қонаққа шақырып, олардың мультфильмдер желісіне енеміз және кездескен қиындықтардың жауабын табамыз. Мысалы, Симка мен Нолик үйлеріне бара жатып адасқан жануарларды көрді.

- «Көмектесеміз бе, балалар?»
- «Иә», - деп жауап береді.

Мақсаты: жануарлар жайлы түсініктерін кеңейту, сөздікті белсендендіру, түр-туыстық қатынастарды нақтылау, аналитикалық оқуды үйрету.

Құрал-жабдықтар: ойыншық үй, орманның макеті, ойыншық жануарлар: сиыр, торай, ешкі, қой, түлкі, қасқыр, қоян, тиін және т.б.

Ойын барысы:

Мұғалімнің үстелінің үстінде әртүрлі жануарлар жатады (үй және жабайы). Мұғалім балаларға ойыншықтарға қарап, жануарлардың атауын атап, олардың іс-әрекеттерін (түлкі мен қоян секіреді, қасқыр қашады, сиыр шөп жейді) еліктеуді сұрайды. Содан соң былай дейді: «Кеш уақыт болып қалды, қараңғы болды. Жануарларға үйге қайту керек. Оларға жолды табуға көмектесіңдер». Мұғалім балаларға үйдің және орманның макетін (макеттер үстелдің екі шетінде, бір-бірінен алшақта орналасқаны жөн) меңзеді. Мұғалім балаларға әртүрлі жануарларды алып, үйлерін табуға көмектесуді сұрады: «Түлкі қайда тұрады?». Бала түлкіні орманға апарды да: «Түлкі орманда тұрады» деп айтты. Балалар жануарлардың тұратын мекендеріне қарай оларды үйге не орманға бөлді.

- «Балалар, біз тапсырманы орындап, Симка мен Ноликке көмектестік. Енді Симка мен Ноликтің үйіне үйіне бару үшін бізге орманнан өту керек».

Балалар орманнан өтіп бара жатып, бір топ көмек сұрап жатқан жануарларға жолығады.

- «Балалар жануарларға көмектесеміз бе?»
- «Иә», - деп жауап береді.

Бұл ойын **«Кім жүгіреді, ұшады, секіреді, жорғалайды?»** деп аталады.

Мақсаты: жалпылама етістіктердің түсініктерін нақтылап түсінуге үйрету, осы шақ етістіктерімен сөйлем құрастыра білуге үйрету, аналитикалық оқуға үйрету.

Құрал-жабдықтар: құстар, балықтар, бақалар, аралар, қоңыздар, көбелектер, тиіндер, жыландар, тышқандар және т.б. бейнелеген суреттер

Ойын барысы:

Әртүрлі жануарлардың қозғалыстарымен таныстыру әдістерімен басталады. Мұғалім жануарлар бейнеленген суреттерді балаларға таратып, оған сұрақтар қойылады: «Сенде не бейнеленген?» және балалар сауалдарға жауап береді. Тақтада мынадай сөздері бар тақтайшалар бекітіледі: «ұшады, жорғалайды, жүзеді, жүгіреді, секіреді», содан соң балалар бұл сөздерді оқиды. Мұғалім балаларды бір-бірден тақтаның алдына шақырып, сәйкес тақтайшаларды орналастыруды ұсынды. Балалар суреттерді сәйкес сөздерге бекітіп, айтты: «Балық жүзеді». Осылайша, барлық суреттер орналастырылды. Содан соң мұғалім балаларға «Не ұшады?» деп сұрақ қойды. Балалар «Құс, ара, көбелек, сона ұшады» деп жауап берді. Қалған етістіктермен дәл осылай басқа жұмыс жүргізілді.

- Жарайсыңдар, балалар, біз фиксиктердің үйіне жетуіне көмектестік. Фиксиктер бізе алғысын айтып, үлкен смайликтер берді.

Жоғарыда көрсетілген барлық тапсырмалар мына мақсаттарға бағытталған:

- баланың логикалық ойлауын дамыту;
- белсенді сөздік қорын дамыту;
-сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық жүйесін қалыптастыру;
- байланыстырып сөйлеуді қалыптастыру және дамыту;

Екі ай бойы жүргізілген жұмыстың нәтижесі мынадай:

Кесте 2. Аралық эксперимент көрсеткіші

Аты-жөні	Диагностика жүргізілген 3 әдістеме			Үш әдістеменің ортақ қосынды ұпайы	Есептелінген пайыз құрамы **(%)**
	Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. әдістемесі	Ушакова О.С., Струнина Е.М. әдістемесі	Серебрякова Н.В., Соломах Л.С. әдістемесі		
Лиана	31 ұпай	10 ұпай	25 ұпай	66 ұпай	**71%**
Салават	26 ұпай	9 ұпай	23 ұпай	58 ұпай	**63%**
Амина	26 ұпай	9 ұпай	20 ұпай	54 ұпай	**58%**
Коля	21 ұпай	7 ұпай	19 ұпай	47 ұпай	**51%**
Берик	18 ұпай	7 ұпай	13 ұпай	38 ұпай	**41%**

Диаграмма 1. Алғашқы және аралық эксперимент көрсеткіштері

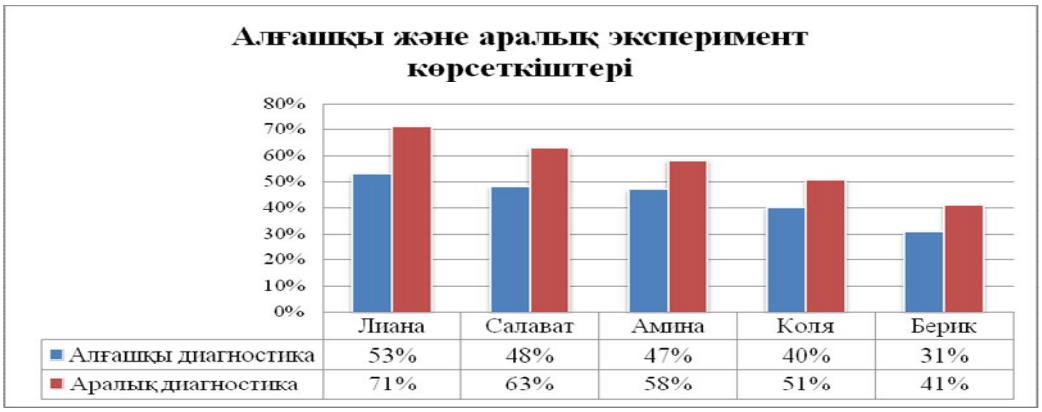

Алғашқы және аралық эксперименттен соң, балалардың сөйлеу тілінің деңгейі анағұрлым жақсарғанын байқауға болады. Мәселен, алғашқы диагностикада Берик есімді оқушының нәтижесі 34 баллды құраса (төмен деңгей), аралық эксперименттен соң (14 сабақтан соң) 38 баллға (орта деңгей) дейін жоғарлағанын аңғаруға болады.

Осылай біз мультфильмдер кейіпкерлерінің қатысуымен өткен сабақтарды қорытындылап, көзделген мақсатқа жеттік. Ең бірінші өткен сабақтарымыздан бастап, балалардың басым көпшілігі (5 баланың 3-еуі) бірден ашылып, зейін сап, ойындарды ойнауға, ертегі кейіпкерлерінеи көмек көрсетуге асықты. Балаларға жануарлар, жиһаз, жемістер мен көкөністер және т.с.с. түсініктерді ойындардың көмегі арқылы қалыптастыруға тырыстық. Байқағанымыз, бұл тәсіл арқылы балалардың белсенді сөздік қорлары көбейіп, қолданысқа ене бастады. Балалардың келесі сабақтарға деген қызығушылығын оятып, ынта-жігерін арттырдық.

Мульфильм кейіпкерлерін пайдалану - бұл есту қабілеті нашар кіші мектеп жасындағы балалардың сөйлеу тілін дамытудың инновациялық тәсілі болып есептеледі. Бұл тәсілді балалардың сөйлеу тілін дамыту мақсатында тәрбиеші және логопед фронтальды сабақтарын жүргізу кезінде пайдалана алады.

Әдебиет:

1. Қошкарова Г., Бутабаева Л.А. Нашар еститін балалардың зиятының даму ерекшеліктері. – Хабаршы, «Арнайы педагогика» сериясы, 2016 ж.

2. Соловьев И.М., Шиф Ж.И. Развитие образного мышления у слабослышащих и слышащих школьников младшего школьного. - В сб.: О психическом развитии глухих и нармольно слышащих детей. М., Изд - во АПН РСФСР, 1962

3. Жарықбаев Қ.Ж. Психология. Алматы, 2002 ж.

4. Немов Р.С. Психология. Москва, 2003 г. 3 тома

5. Филичева Т. Б. и др. Основы логопедии/ Т. Б. Филичева, Н. А. Чевелева, Г. В. Чиркина, М.: Просвещение, 1989.

УДК 808.5

СРЕДСТВА ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ ЯЗЫКА В РЕКЛАМЕ

Сейдахметова Д.Ф.
(*СКГУ им.М.Козыбаева*)

Изучение выразительных средств языка будет оставаться актуальным всегда, потому что текст, насыщенный выразительными средствами, получает более глубокий эмоциональный отклик, лучше запоминается, сильнее воздействует на читателя (слушателя) [1]. Средства выразительности языка активно используются и в рекламе.

Основа рекламы – хороший рекламный слоган. Слоган – короткий лозунг или девиз, отражающий уникальное качество товара, обслуживания, направление деятельности фирмы чаще в прямой, иносказательной или абстрактной форме. Назначение слогана в рекламном материале – привлечь внимание и побудить к действию. Считается, что количество людей, которые читают только слоганы, в 4-5 раз больше людей, которые читают всю рекламу.

Слоган выполняет следующие функции:

- привлечение внимания целевой аудитории к продукту/фирме;
- формирование определенного эмоционального образа, связанного с продуктом/фирмой;
- обеспечение запоминания послания, содержащегося в рекламном сообщении, его подкрепление; в конечном итоге потребители имеют дело именно со слоганом;
- выделение особенностей (преимуществ) продукта/фирмы;
- формирование потребности, информирование потребителя, но это, скорее функции рекламного сообщения в целом [2].

Слоган создается благодаря специальным приемам, а точнее с помощью выразительных средств языка. Рассмотрим наиболее распространенные средства выразительности языка в рекламе.

Эпитеты - слова, определяющие предмет или устройство, подчеркивающие в них какое-либо характерное свойство или качество [3]: кофе «Nescafe»: «бодрящий вкус и аромат», «Milka. Сказочно нежный шоколад», краска для волос «Garnier»: «насыщенный цвет, без вреда для волос».

Цель рекламы — выгодным образом выделить торговую марку среди марок-конкурентов. Часто для этого используются явные или скрытые сравнения. Реклама пестрит словами: больше, дешевле, лучше, выгоднее, самый, уникальный, супер, новый, первый … Все эти слова являются сигналами того, что рекламируемая марка в явном или неявном виде сравнивается с другими марками той же товарной категории [4]. Реклама жевательной резинки: «Orbit. Самая вкусная защита от кариеса», «Kinder. Лучший способ передать любовь».

Метафора служит здесь не только языковым средством создания образа, она позволяет сформулировать краткое утверждение о достоинствах товара, которое в субъективном плане

выглядит более сильным и несёт определенную аргументативную нагрузку [5]. Например: «Alpen Gold. Настоящее золото Альп» или «Апельсиновый заряд» («Фанта»).

Преувеличение, или гипербола, в рекламе — стандартный приём, прибегают к которому многие. Он эффективен и выглядит слегка иронично, нисколько не лжёт, просто усиливает эффект, производимый на потребителя. Например: "Почувствуйте себя богиней" (Venus), «Сникерс»: «Ты не ты, когда голоден», где гиперболизировано чувство голода.

Продукт все больше и больше очеловечивается, а значит — все в большей степени приобретает личностные черты, или индивидуальность, приобретает собственное лицо и начинает свой путь на рынок [6]. Часто в рекламе используют олицетворение - «Тефаль, ты всегда думаешь о нас».

Наиболее часто в рекламе используется **анафора** (единоначатие) — это повторение отдельных слов или оборотов в начале предложений или абзацев: «Новые компьютеры — новые доходы», «Твой день — твоя вода. "Архыз"», «Широкая автоматизация. Широкое применение комплексных операций». Вот как выделяется с помощью анафоры в следующей рекламе ее объект — шампунь «Поляна»:

Шампунь «Поляна» — с натуральными ингредиентами.
Шампунь «Поляна» — содержит пять целебных трав.
Шампунь «Поляна» — благотворно влияет на структуру волос.
Шампунь «Поляна» — и ваши волосы всегда прекрасны [7]!

С антитезой реклама приобретает более оригинальное звучание. Антитеза — оборот речи, в котором для усиления выразительности, акцентирования главного и лучшего запоминания текста используются противопоставления. В рекламе антитеза позволяет ярко подчеркнуть достоинства рекламируемого товара: «Минимум калорий — максимум наслаждения» (реклама Coca-Cola light), «Минимум пространства — максимум возможностей» (реклама мобильного телефона). В антитезе возможно противопоставление контрастных по своему значению слов или противопоставление образов. Например: «Легко включить, сложно остановиться» (безлимитный Интернет). Приведём ещё примеры рекламных лозунгов с антитезой: «Минимум времени — максимум покупок» (заголовок рекламы универмага самообслуживания), «Минимум труда — максимум эффекта» (заголовок рекламы стирального порошка). «В холод — тепло, в жару — прохладу принесёт кондиционер фирмы Samsung», «Indesit. Мы работаем — вы отдыхаете» [7].

В стилистическом энциклопедическом словаре русского языка отмечается, что «выразительные средства языка способствуют точности, логичности, ясности, экспрессивности (эмоциональности, оценочности, интенсивности и образности), обеспечивают полноценное (максимально приближенное к пониманию заложенной в тексте информации) восприятие речи адресатом [8, с.255]».

В результате нашего исследования можно сделать следующие выводы: средства выразительности языка делают рекламу интересней, привлекают внимание к рекламируемому товару, воздействуют на аудиторию, помогают не только доступно и просто сообщить необходимую информацию, но и глубоко раскрыть значимость и оценку того или иного продукта. Кроме того, они усиливают экспрессию рекламы, создают живое представление о продукте, вызывают определенное эмоциональное отношение к товару. Поэтому при создании рекламы широко используются средства выразительности языка, которые помогают создать яркий и запоминающийся слоган.

Литература:

1. Бурмакина Н.А., Волкова Е.Ю. Выразительные средства языка в современной рекламе. URL: http://st-hum.ru/content/burmakina-na-volkova-eyu-vyrazitelnye-sredstva-yazyka-v-sovremennoy-reklame-na-materiale
2. Языковые техники и приемы создания рекламы. URL: http://privetstudent.com/kursovyye/kursovyye-po-marketingu/4176-yazykovye-tehniki-i-priemy-sozdaniya-reklamnyh-sloganov.html
3. Тропы**.** URL: https://bizbook.online/reklama-100/tropyi.html
4. МАНИПУЛЯТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРАВНЕНИЙ В РЕКЛАМЕ. URL: https://knigi.link/uchebniki-jurnalistika/manipulyativnoe-ispolzovanie-sravneniy-3227.html
5. Метафора в рекламе. URL: http://mykonspekts.ru/1-135301.html
6. Использование приёма олицетворения в современной рекламе. URL:http://diplomba.ru/work/20497

7. Язык убеждающей рекламы. URL: http://www.российскийинтернетмаркетинг.рф/YAzyk-ubezhdayushchey-reklamy.htm
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожиной; члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сковородников. — 2-е изд., испр. и доп. — М. Флинта: Наука, 2006. — 696 с.

УДК 691.33

ОЙКОНИМЫ – ИСТОЧНИКИ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ

Спиридович А., Сабиева Е.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева, кандидат филологических наук, доцент
Водопроводная ОШ, учитель русского языка и литературы)

Топонимы обладают большой информативностью и потому в педагогике являются важным средством для достижения познавательных и воспитательных целей обучения молодежи в средней и высшей школах [1,2]. Знание топонимии отдельных регионов должно использоваться местными учителями для реализации краеведческого принципа обучения. В связи с этим, проведенные исследования географических названий Кызылжарского района Северо-Казахстанской области являются актуальными.

В историко-этнографическом отношении топонимика Кызылжарского района обусловлена взаимодействием огромного количества древних народов, являющихся носителями языков разных лингвистических групп и семей.

С одной стороны, данное взаимодействие предполагает, что топонимика Кызылжарского района определяется в первую очередь историей коренного этноса, их материальной и духовной культурой.

Духовная культура предполагает деятельность, направленную на духовное развитие человека и общества, а также представляет итоги этой деятельности. Древние греки сформировали классическую триаду духовной культуры человечества: истина - добро - красота. Соответственно были выделены три важнейших ценностных абсолюта человеческой духовности. Очень часто мир духовной культуры рассматривается в виде семи составляющих - мистики, искусства, мифологии, философии, религии, науки, идеологии [3,4]. Географические названия посёлков, исследуемой территории, отражают некоторые научные, религиозные, эстетические и другие представления духовной культуры населения исследуемого региона.

1. Ойконимы и наука.

Географические названия населённых пунктов отражают некоторые геолого-геоморфологические особенности исследуемого региона. Основными формами рельефа территории Кызылжарского района являются террасированная долина р. Есиль и приподнятые над руслом реки Тобол-Ишимское и Ишим-Иртышское междуречья. Различное высотное положение этих форм рельефа отражено в названиях поселений Бугровое и Подгорное.

Бугровое. Посёлок расположен на Ишим-Иртышском междуречье. Правый крутой, высокий до 25-40м берег р. Есиль и прилегающую к нему часть названного междуречья население называет местными географическими терминами «гора» или «бугор», что, вероятно и нашло отражение в названии посёлка.

Подгорное. Село располагается на второй террасе долины Есиль, над которой возвышается склон долины в виде невысокой горы. Такое место люди называют местным географическим термином «подгорье», отсюда и название села - Подгорное. Сложность русловых процессов р. Есиль показывает название Затон.

Затон. Название произошло от местного географического термина «затон», которое означает старое русло реки, имеющее значительную глубину и связь с рекой. Кроме того

название также означает глубокую протоку, отделённую островом или речной залив, отделённый косой.

2. Ойконимы и социально-экономические процессы.

Некоторые названия отражают социально-экономические события в жизни региона, в частности связаны с построением Ишимской (Горькой) линии укрепления и проведение аграрной колонизации. Первая значительная волна заселения региона начинается с ХУШ века и связана со строительством участка Ишимской линии Петропавловск - Пресновка. Сюда для охраны южных границ Российской империи по царскому указу прибывали казаки. Вдоль линии укрепления строились военные крепости и поселения казаков, с данными событиями связан ойконим Гайдуково. Несколько позднее под их защитой возникали поселения крестьян-землепашцев, прибывавших сюда на плодородные земли из соседних северных районов, где «землица рожала плохо». Названия новым посёлкам часто давались по фамилиям или именам переселенцев. Вот почему в топонимии Кызылжарского района много патрономических названий, в основе которых лежат антропонимы - названия данные по именам и фамилиям людей [5].

Асаново. Село основано в 1894 году, как железнодорожная станция Транссибирской железной дороги переселенцами из Одесской области, в основном немцами. Своё название село получило от имени казачьего есаула Асанова.

Петерфельд. Село организовано переселенцами из немецкой слободы Рибенсдорф Острогожского уезда Воронежской губернии. Поселение было заселено немцами-колонистами, поселившимися в России еще при императрице Екатерине Великой и которые в 1825 году принесли присягу на подданство России.

Из удостоверения Воронежского губернского правления следует, что первыми поселенцами с. Петерфельд были семьи Шварц, Богер, Кифер, Кель, Карстон и другие. С 1874 года все лица мужского пола отбывали воинскую повинность в Острогожском уезде России. Заселив новые территории, немцы сохранили стабильность стереотипов поведения, самобытную культуру труда и быта, высокий уровень сельскохозяйственного производства [5].

Шаховское - название дано по имени князя Владимира Шаховского.

Патрономическими, вероятно, являются названия ***Желяково*** (здесь жил Яков), Михайловна, Исаковна, Измаиловна и.др.

Чапаево - название мемориальное, дано в честь народного героя гражданской войны В.И. Чапаева.

Некоторые ойконимы являются названиями-мигрантами, перенесёнными из родных мест прежнего проживания:

Соколовка - это название-мигрант, оно дано крестьянами-землепашцами, переселившимися из Соколовки бывшей Тюменской области.

Вагулино - тоже название-мигрант, оно дано крестьянами, переселившимися из бывшей Вагулинской волости Тобольской губернии

Трудовая Нива, Трудовое, Рассвет, Знаменское - названия сёл, которые отражают трудовой героизм и достижения сельских тружеников региона советского периода.

3. Ойконимы и религия.

Религия выполняет важную нравственную миссию. Она призвана прививать морально-нравственные постулаты. Религия через церковь оказывает влияние на индивидуальную и общественную жизнь. Прибывшие в Северный Казахстан переселенцы из России и Украины в основном были верующими людьми. Религия в их жизни занимала видное место, поэтому многие названия населенных пунктов связаны с религиозными праздниками, именами святых и т.п. Ниже приведем названия некоторых сел, имеющие религиозный характер.

В нашей статье представлена этимология агиоойконимов Кызылжарского района Северо-Казахстанской области. Это названия населенных пунктов, образованные от собственных имен религиозного характера. Исходным материалом послужила карта и перечень названий населенных пунктов района, а также фондовые материалы Северо-Казахстанского Государственного архива, а также часть сведений была получена из бесед со старожилами.

В свое время великий русский географ Н. И. Надеждин высказывался о том, что земля есть книга, где история человеческая записывается в географической номенклатуре. Он отмечал, что все местные названия - не пустые, лишенные значения звуки; они - отражение прошлого. Прошлое есть у каждой деревни.

Вознесенка. Казакам Воронежской и Харьковской губернии давали земли в анализируемом нами регионе. Они приезжали сюда, смотрели эти земли и переселялись. Таким местом была и Вознесенка. Вначале село представляло собой небольшую станицу, состоящую из 20 дворов. Население села составляли казаки Украины Харьковской губернии. В станице выбирался станичный староста или атаман.

Название села произошло от названия религиозного праздника «Вознесение Господне». Это христианский праздник, отмечаемый на 40-ой день после Пасхи в честь вознесения плоти Иисуса Христа на небо и обетования о его втором пришествии. Число 40 — не случайное, а несущее смысл. Во всей Священной истории это было время окончания великих подвигов. По закону Моисееву в 40-й день младенцы должны были приноситься родителями в храм, к Господу. И теперь в сороковой день после Воскресения, как бы после нового рождения, Иисус Христос должен был войти в небесный храм Своего Отца, как Спаситель человечества.

Архангельское. Поселение названо в честь Архангела Михаила - ангела, упоминаемого по имени в ряде библейских книг. В христианстве Михаил - главный архангел, являющийся одним из самых почитаемых библейских персонажей. Праздник отмечается 6 сентября, 8 ноября. Согласно еврейской традиции, Михаэль — один из четырёх ангелов (Михаэль, Гавриэль, Ориэль и Рафаэль), стоящих перед престолом Господа и охраняющих четыре стороны света. Среди семи ангелов еврейской мифологии лишь трое названы в Ветхом Завете: Михаэль, Гавриэль и Рафаэль. В Коране архангел именуется Микаилом, имеет изумрудно-зеленые крылья. Он находится на седьмом небе, на границе моря, переполненного бесчисленным количеством ангелов. Микаил - один из четырёх ангелов высшей категории (Макрибун) в исламе. Он упоминается как ангел, который раздаёт творениям Аллаха пропитание. Также известен как Ангел милосердия. Кроме пророческих миссий, которые он выполняет как макрибун, управляет ветрами и облаками. В православии архангел Михаил именуется архистратиг (греч. архютратпуос, — главнокомандующий) и выступает главой святого воинства ангелов, стоящих на страже Божьего закона, этот образ присутствует уже начиная с апостольских времён (см. упоминание о споре Михаила о теле Моисеевом — Иуд. 1:9). Следуя этой традиции, в Великих четьях-минеях митрополит Макарий пишет: «Бог поставил как некое всесильное оружие и сохранение Михаила архистратига против силы дьявола». В этом образе Михаил почитается как покровитель и соратник «воинствующей Церкви», то есть всех верных Богу, выступающих против сил зла [6,7].

Происхождение названий вышеупомянутых сел достоверно, так как информация получена в Северо-Казахстанском Государственном архиве.

В Кызылжарском районе есть еще несколько сел, происхождение названий которых предположительно связано с религией.

Николаевка. Название предположительно дано по имени святого Николая Чудотворца. Святой Николай Угодник Чудотворец - христианский святой, архиепископ, который почитается как чудотворец, считается покровителем моряков, купцов и детей. Праздник Святого Николая празднуется 6 декабря у католиков и 19 декабря у православных.

Новогеоргиевка - название предположительно дано по имени святого Георгия Победоносца. Георгий Победоносец - христианский святой, наиболее почитаемый святой этого имени.

Боголюбово - название предположительно дано в честь святого князя Андрея Боголюбского, который вез чудотворную икону Пресвятой Богородицы из Киева во Владимир. Ночью ему явилась Богоматерь и повелела основать монастырь в честь своего Рождества.

Появление русских этнокультурных имен в топонимики Кызылжарского района есть следствие и результат взаимодействия и контакта национальных топонимических систем.

Первопричиной же такого взаимодействия и контакта онимических систем послужило переселение русских и украинцев на территорию Казахстана в периоды русской колонизации.

Приведенная в работе этимология ойконимов Кызылжарского района характеризуется различной степенью достоверности.

Есть названия точно установленные: они подтверждены документально. Сравнительно достоверная информация получена из бесед с краеведами и старожилами. Но есть названия населенных пунктов точно не установленные, спорные, с затемненной этимологической структурой. В связи с этим ученым, краеведам предстоит большая работа по установлению точной этимологии топонимов Кызылжарского района.

Таким образом, ойконимы Кызылжарского района являются своеобразными историческими памятниками, отражающими социально-экономические процессы разных периодов.

Литература:

1. Мурзаев Э. М. География в названиях. – М.: Наука, 1982. – С. 21.
2. Суперанская А. В. Что такое топонимика? – М.: Наука, 1985. – С. 6
3. Водопьянова С. Г. Топонимика. – СКГУ, 2005. – С. 4-26.
4. Водопьянова С. Г. Топонимика Казахстана. – СКГУ, 2006. – 60 с.
5. Материалы Северо – Казахстанского Государственного архива.
6. Данные акимата а. Бесколь, 2011. – 50 с.
7. Северо-Казахстанская область: страницы летописи родного края. – Алматы: Казахстан, 1993. – 392 с.

УДК 81

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ

Табакова З.П., Альжанова М.Т.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Актуальность темы данного исследования заключается в исследовании главной причины двуязычия, активно обсуждаемой в бывших республиках СССР.

Объектом исследования является языковая ситуация в Северном Казахстане. В качестве предмета исследования рассматривается функционирование казахского и русского языков на территории Северного Казахстана.

Для характеристики языковой жизни общества предполагается привлечение двух понятий: языковая ситуация и языковая среда.

Понятие языковая ситуация - это совокупность форм существований языка и вариантов (диалектов, жаргонов, функциональных стилей и других форм), в пределах определенного региона.

Языковая среда - это исторически сложившаяся группа людей на основе общего родного языка и культуры, проживающая на определенной территории. В настоящее время в нашем регионе преобладает русский язык и на это есть свои причины. Во-первых, Северный Казахстан граничит с Российской Федерацией и тесно контактирует с русскими, во-вторых, идут процессы массовой эмиграции и миграции населения, в-третьих, в регионе преобладает русскоязычное население. Эти причины не только способствуют переселению людей и смешению языков, но и стимулируют развитие и изучение языков[1].

В нашем регионе в основном используются два языка: русский и казахский. И таким образом, можно говорить о наличии в Северном Казахстане билингвизма. Билингвизм (двуязычие) -это свободное владение двумя языками. Двуязычный человек способен попеременно использовать два языка, в зависимости от ситуации и от того, с кем он общается[2].

Двуязычие возникает обычно в результате языковых контактов на общей территории, где живут носители разных языков.

Различают два основных типа билингвизма: рецептивный и продуктивный. К первому типу относятся индивиды, которые могут прочесть текст на втором языке, но свободно говорить на нем не могут. Второй тип билингва свободно и правильно владеет речью.

В связи с мышлением различают два вида билингвизма: непосредственный и опосредованный. В первом случае билингв мыслит на втором языке - это высокий уровень овладения языком. Во втором случае, билингв строит внутреннюю речь на родном языке, а затем переводит ее на второй язык и озвучивает.

В Казахстане развито казахско-русское двуязычие: многие казахи свободно мыслят на втором языке, переключаясь с одного языка на другой. Русско-казахское двуязычие только развивается, в этом случае казахский язык воспринимается как второй, неродной,

По условиям возникновения различают естественный и искусственный типы билингвизма. Естественный или ранний билингвизм возникает у ребёнка под влиянием разноязычного окружения. Он овладевает двумя языками одновременно, однако это не приводит к смешению в его сознании двух языковых систем.

Искусственный билингвизм возникает в результате обучения, при этом особенности родного языка налагаются на изучаемый язык, что порождает интерференцию, при которой звуковая система и грамматические формы родного языка влияют на второй язык и приводят к ошибкам и акцентам[3].

Для квалификации типов билингвизма мы провели небольшое интервью с людьми, которые росли в разных языковых средах.

Первый интервьюируемый, Сакен Кубышев, родом из Северного Казахстана, рос в окружении, в котором говорили исключительно на казахском. Затем пошел в русскоязычную школу, окончил университет (русское отделение). Сейчас парень свободно владеет двумя языками. Мы относим его к продуктивному типу, то есть свободно говорящим и пишущим на двух языках, по особенностям мышления –к непосредственному типу, так как он обладает высоким уровнем владения языком. По условиям возникновения – естественный тип, так как рос в разноязычном окружении. Сакен владеет двумя языками, что, однако, не приводит к смешению в его сознании двух языковых систем.

Можно сделать вывод, что человек способен выучить любой язык, но для облегчения этого процесса ему нужна соответствующая среда. Если русскоязычного представителя поселить в среду казахского народа, где с ним будут говорить исключительно на казахском языке, то в короткое время он подсознательно начнет понимать язык. Подтверждает это ещё один мой собеседник, который родился и вырос в Российской Федерации, но вынужден был переехать в Казахстан и обучаться в казахской школе – Махаббат Уразбаева. Как признается сама Махаббат, тяжело было резко переключиться на казахский язык. В изучении родного языка ей помогла определенная среда. На сегодняшний день девушка свободно владеет двумя языками. Свободно пишет и разговаривает как на русском, так и на казахском языке.

В заключение сделаем вывод: билингвизм является способностью использовать второй язык в целях успешной коммуникации.

Вопросы развития двуязычия как фактора укрепления межнационального общения в Республике Казахстан являются важнейшими на всех этапах развития нашего общества.

Литература:

1. http://refleader.ru/yfsyfsyfspol.html.
2. http://mirznanii.com/a/207406/bilingvizm.
3. OpenLibrary – открытая библиотека учебной информации.

ӘОЖ 025.338.439

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНЕ ЖАҢА СЕРПІН

Ташетова А.Д.
(магистрант, «Журналистика» кафедрасы, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Аңдатпа

Қазақстан дамуында агроөнеркәсіп саласының алатын орны ерекше. Аграрлық өндіріс, білім сапасы мен ғылыми ізденіс нәтижелерін жоғарылату – Президент Жолдауының басты мақсаты болып табылады. Агроөнеркәсіп кешенін дамыту үшін дамыған шетелдік технологияларды батыл пайдалану қажет. Бұл жөнінде жиі айтылып та, газет-журналдарда жазылып та жүр. Осы ретте, өңіріміздегі агроөнеркәсіп кешені туралы облыстық және аудандық газеттерде жарық көрген мақалаларға қысқаша сараптама жасалды.

Аннотация

Агропромышленный комплекс занимает особую роль в развитие Казахстана. Главной целью Послания Президента является - повышение аграрного производства, качества знания и научных исследований. Для развития агропромышленного комплекса необходимо смело внедрять зарубежные технологий. На сегодняшний день об этом так часто говорят и пишут в газетах и журналах. В этой связи, был проведен небольшой анализ статей, опубликованных в областных и районных газетах.

Annotation

The agro-industrial complex has a special role in the development of Kazakhstan. The main purpose of the President's Address is to increase agricultural production, the quality of knowledge and scientific research. To develop the agro-industrial complex, it is necessary to introduce foreign technologies safely. To date, this is often said and written in newspapers and magazines. In this regard, a small analysis of articles published in regional and district newspapers was conducted.

Қазақстан дамуында агроөнеркәсіп саласының алатын орны ерекше. Қазақ даласының кеңдігі және топырағының құнарлығына байланысты талай дақыл түрлерін егіп, одан мол өнім алуға болады. Ұлан-ғайыр даламызда ауыл шаруашылығын өркендетуге, мүмкіндіктерді тиімді пайдалана отырып, әлемдегі озық елдердің қатарына қосылуға барлық мүмкіндік бар. Осы мақсатта Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев айрықша қамқорлық көрсетіп, елдегі шаруаларды қолдап келеді.

Бүгінде халық Мемлекет басшысының «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» халыққа Жолдауындағы он негізгі міндет аясында өндіріс үдерістерін сандық негізге көшіру арқылы индустрияландыруды өрістету, білім беруді жаңа сипатта дамыту, қаржы секторын қайта қалыптастыру, көлік-логистика инфрақұрылымының тиімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлықпен күрес және тиімді мемлекеттік басқару жүзеге асатынына сенім білдіреді. Ауыл шаруашылық ғылымы мен білімі бүгінде аграрлық өнеркәсіптің тиімді дамуының негізгі шарттары екендігін Президенттің Жолдауы тағы да дәлелдеп берді. Ал, аграрлық өндіріс, білім сапасы мен ғылыми ізденіс нәтижелерін жоғарылату – Президент Жолдауының басты мақсаты болып табылады. Әлемдік экономикадағы технологиялық үрдістерден қалыспай, жаңа экономикалық революцияға бет бұруға үндеген жаңа Жолдауда айтылған ірі міндеттердің, тың идеялар мен нақты тапсырмалардың жүзеге асуына атсалысу – әрбір қазақстандық азаматтың міндеті [1].

«Аграрлық сектор экономиканың жаңа драйверіне айналуы керек. Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің болашағы зор. Көптеген позициялар бойынша біз әлемде ірі аграрлық экспорттық өнім өндірушілердің бірі бола аламыз. Бұл, әсіресе, экологиялық таза тағамдарға қатысты. «Made in Kazakhstan» бренді сондай өнімдердің эталоны болуға тиіс», — деді Елбасы. Шынында да ауыл шаруашылығын дамытып, әсіресе, еттен түрлі өнімдер өндіріп, әлемдік саудада «Made in Kazakhstan» брендін қалыптастыруымыз қажет. Тайынша ауданындағы «Алабота асыл тұқымды мал зауыты» ЖШС экологиялық таза тағам — ет және одан жасалған өнімдерді экспортқа шығаруға белсене атсалысып келеді. Облыстық мәслихат депутаты Ерлан

Алпысов басшылық ететін аталмыш шаруашылықтың экспорттық әлеуеті туралы аудандық «Тайынша таңы» және «Тайыншинские вести» газеттерінде жарық көрген мақалаларда толықтай баяндалған. Бүгінгі таңда бұл шаруашылықтың өнімдері басқа облыстардың да сөрелерінде тұр. Дегенмен, аграрлық саланы дамытып, отандық өнімдерді әлемдік экспортқа шығара алсақ, ел экономикасы қарыштап дамитын еді [2].

Аграрлық ғылымды дамыту үшін жаңа технологияны Қазақстанның жағдайына икемдеп, өзімізге қажеттісін қолданысқа енгізетін болсақ, сөзсіз ұтамыз. Ауыл шаруашылығында ғылыммен айналысатын білікті мамандарды дайындау – кезек күттірмейтін мәселе. Себебі, ауыл шаруашылығы – бәсекелестік өте жоғары сала. Тиімді тәсіл, оңтайлы шешім – бұл салада қозғаушы күш. Елбасы «Жаңа технологиялар мен бизнес-модельдерді енгізу, агроөнеркәсіп кешенінің ғылымға негізделуін арттыру шаруашылықтарды кооперациялау қажеттігін күшейтеді» деп тиімді әрі дамудың төте жолын ұсынды. Ауыл шаруашылығын қаржылай, материалдық қолдау тетігін жетілдіру – әрдайым күн тәртібіндегі мәселе. Ауыл шаруашылығы – экономиканың қозғаушы күші. Экономика дамыса, дамыған мемлекеттердің көшіне ілесе аламыз. Өңір жұртшылығының басым бөлігі ауылдық елді мекендерде тұратынын ескерсек, біздің аймақ үшін бұл мәселелер өте өзекті саналады.

Бүгінгі таңда агроөнеркәсіп кешеніндегі ескірген тәжірибелер ығысып, оның орнын жаңа технологиялар басып келе жатқанын көріп отырмыз. Елбасы бұрын-соңды да «Аграрлық сектор экономиканың жаңа драйвері болуы керек» деп атап көрсеткен еді. Алдағы уақытта аграрлық саясат еңбек өнімділігін түбегейлі арттыруға және өңделген өнімнің экспортын ұлғайтуға бағытталуы керек. Сонымен қатар, қайта өңдеудің мүмкіндіктерін кеңінен пайдалану қажет. Ол үшін ауыл шаруашылығында ғылым жетістіктерін енгізуді қолға алғанымыз жөн. Бұл орайда, еліміздің әлеуеті зор. Егер «Білім – Ғылым – Өндіріс» қатар жүретін болса, сонда ғана инновациялық білім мен инфрақұрылым дамиды [3].

Қазір мемлекет тарапынан ауылдық елді-мекендерге беріліп жатқан көмек-қолдауды тиімді пайдалана білген отандастарымыз шағын шаруашылықтарының өзін дөңгелетіп жатыр. Жолдауда: «Жаңа технологиялар мен бизнес-модельдерді енгізу, агроөнеркәсіп кешенінің ғылымға негізделуін арттыру, егін егу мен астық жинаудың оңтайлы уақытын болжамдаудың, «ақылды суарудың», минералды тыңайтқыш себудің, зиянкестермен және арамшөппен күресудің интеллектуалды жүйелері арқылы өнімділікті бірнеше есе артыруға болады деп жазылған. Агроөнеркәсіп кешенінде еңбек өнімділігін арттыру үшін дамыған шетелдік технологияларды батыл пайдалану қажет. Бұл ретте өңіріміздегі шаруашылықтарда пайдаланылатын заманауи технологиялар аудандық басылымдарда жарық көрген мақалаларда толықтай сипатталған. Мәселен, өңірімізге қарасты Тайынша ауданында орналасқан «Астық STEM» ЖШС-де агроөнеркәсіп кешенін әртараптандыру белсенді қолға алынуда. Мысалы, суармалы жерлерді игеру үшін «ақылды технология» бойынша суару машиналары ауа райына байланысты қай уақытта және тәулігіне қанша рет, қандай тереңдікте, қалай суаруды өзі компьютер арқылы анықтайды. Агротехника жолға қойылған бірқатар ірі шаруашылықтарда егіс алқаптарына тұқым салған кезде электрондық құралдардың көмегімен ауа райының ауытқу ерекшеліктеріне қарай суарылады. Зиянкестермен күрес те озық технологиялардың көмегімен жүзеге асырылатындықтан, егіс алқабының қай нүктелерінде мұндай қауіптің басым екендігі дәл анықталып, тиісті шаралары жасалады. Сол сияқты, сиыр сүтін өндіріп, өңдеу ісін қолға алған «Тайынша Астық» ЖШС-де ең озық технологиялар қолданылады. Цифрландыру нәтижесінде мұндағы әрбір сауын сиыры ерекше бақылауға және күтімге алынған. Мәселен, сауынға келген сиыр белгілі бір тексеруден өткенде оған орнатылған электронды қондырғы арқылы оның барлық жай-күйі: өнімділігі, денсаулығы, азықтану мөлшері тағы басқа жөнінде бірден ақпарат алынады.

Міне, өнімнің сапасы мен экологиялық тазалығын сақтай отырып, ауылшаруашылық тауарларын өндіріп жатқан компаниялардың өнімдері Президент атап көрсеткен «Қазақстанда жасалған» табиғи азық-түлік брендіне әбден лайық деп айтуға болады. Әрине агроөнеркәсіп

кешеніне әлемдегі ең үздік жаңа технологияларды енгізе отырып, оларды өзіміздегі табиғи және басқа да ерекшеліктерге қарай отандық жағдайға бейімдеу қажет [4].

Соңғы уақыттары жаһандық азық-түлік дағдарысы жақындап келе жатқаны жөнінде жиі айтылып та, газет-журналдарда жазылып та жүр. Алдағы ширек ғасырда планета тұрғындары 9 миллиардқа жетеді, сәйкесінше азық-түлік тұтыну көлемі де өседі деп күтілуде. Бірақ экологиялық дағдарыс салдарынан құнарлы жер азайып барады. Ендеше аграрлық әлеуеті зор, табиғи жағдайы қолайлы елімізде бұған қарсы тұру үшін бірінші кезекте агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту керек. Бүгінгі таңда Қазақстан көптеген елдерге қарағанда ауыл шаруашылығының таза өнімдерін өндіруші ел болып табылады. Сондықтан, аграрлық экспорттық өнімге сұраныс та көп. XXI ғасыр – экологиялық таза тағам дәуірі. Өзіміздегі шикізат өндірісінен сапалы өңделген өнім шығарғанда ғана халықаралық нарықта бәсекеге қабілеттілігіміз артатыны сөзсіз. Жалпы, аталған саладағы түбегейлі бетбұрыс ауыл шаруашылығының сапалы, әлемдік бәсекеге қабілетті өнімдерін өндіруге бағытталуы тиіс [5].

Білімді тәжірибемен ұштастыра отырып жетілдіру қай заманда да өзекті. Әсіресе, бұл техникалық және кәсіптік оқытуда өз шешімін тауып жатса, ешкім де ұтылмайды. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2017 жылдан бастап жалпыға бірдей тегін кәсіптік-техникалық білім беруді жүзеге асыруды тиісті мекемелерге жүктегені белгілі. Бұл игілікті істі алда да қарқынды дамыту тетігін Президент «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты биылғы Жолдауында да анық айтты.

Елбасы бұл ретте «Қазір техникалық мамандықтардың, ғылым мен инновацияның күні туған заман. Ерінбей еңбек еткен адамның өмір сапасы озады, тұрмысы жақсы болады. Ең ақыры бүгінгі жасап жатқан жақсылықтарымыздың барлығы – жастар болашағы үшін», деген еді. Осы сенімнен шығудың басты жолы –төртінші өнеркәсіптік революцияны мүлтіксіз жүзеге асыру деп білеміз. Осындай мамандарды дайындайтын Тайынша ауданындағы «Агробизнес» колледжінің тарихына көз жүгіртер болсақ, уақыт өлшеміне қарай студенттер тек теориялық біліммен шектелмей, алған білімдерін тәжірибе алаңдарында көзбен көріп, қолмен іске асырады. Бұл дуалды оқыту жүйесі бойынша орындалуда. Колледж де осы тәсілге қол жеткізе бастады. Сол секілді оқытудың мазмұндылығы заманауи-техникалық тұрғыдан қолдау арқылы үйлесім табу жағы да зор маңыз атқарады. Цифрлы білім беру ресурстарын дамыту, кең жолақты интернетке қосу және бейнеқұрылымдармен жабдықтау жұмыстары да жан-жақты ойластырылған. Әсіресе, бір профильді мамандықтарды білім бағдарламаларына сәйкестендіру, дуалды оқыту жүйесін жетілдіре беру өзекті. Жасыратыны жоқ, мамандық өмір талабына сай болмаса, түлегің жұмыссыз қалары сөзсіз. Колледж ұжымы алдағы уақытта да осы қадамын жалғастырып, дәуірге сай кадр дайындауды іске асыра бермек.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауы
2 Агропромышленный комплекс Казахстана: ресурсное развитие - Алматы. 2001 – С.246
3 Методы исследования журналистики. Ростов-на-Дону, 1979.
4 Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы
5 М.Т. Оспанов. Агробизнес: теориясы мен тәжірибесі. Алматы, 2005.

ӘӨЖ 81.01

КӨКБАЙ ЖАНАТАЙҰЛЫ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ КӨРКЕМДІГІ

Туякбаева Ж.Б., Қадыров Ж.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Көкбай Жанатайұлының шығармаларының тақырыптық ауқымы мен дәлдігі, мазмұны мен түрі жөнінде сөз қозғамас бұрын, эстетикалық нысанасы мен көркемдік дәрежесі төңірегінде ой өрбітпес бұрын оның ақындығына бастау, негіз болатын рухани нәр алған бұлақтар турасында қысқаша түйіндеу жөн сияқты. М.О.Әуезовтің: «Дана ақынның өз халқынан және жалпы адам баласының өнер–ой байлығынан алған үш үлкен салалы түп–төркіні барын байқаймыз. Мұның біріншісі – қазақ халқының есте жоқ ескі заманнан жиып, өсіріп келген өз даналығы–халықтың ауызша әдебиет қоры. Екінші бір қол артқан қазынасы – араб, парсы, түрік тіліндегі шығыстың көркем классикалық поэзиясы. Үшінші үлкен өнер, мол азық алған зор саласы – орыс халқының мәдениеті және сол арқылы Еуропа мәдениеті» [1, 9 б.], – деп ұлы Абайдың поэзиясын бөліп қарастыруы әдебиет зерттеушілеріне үлкен ой беріп, бағыт көрсетеді.

Көкбай Жанатайұлының ақындығы туралы сөз қозғағанда, әдеби мұрасын қарастырғанда біздің ең алдымен байқағанымыз – «Көкбай айтыпты», «Көкбай шығарыпты», «Көкбайдың бірқақпайлары» деп жеткен сөз үлгілерінің молдығы. Көкбай өз шығармаларын көбінесе ақындық қуаты мен шабыты қатар ұстасып келген кезде суырып салып, табан астында айтып тастап шығаратын болған. Көкбай сауатты ақын болғандықтан өзінің негізгі өлеңдерін, көлемді шығармаларын, тіпті кейбір айтыстарын да жазбаша тудырған. Өзінің ұстазы Абайдың жас кезінде айтып жүрген өлеңдерін ұқыптылықпен жинамағаны сияқты, Көкбай да көптеген өлеңдерін жазып алу ісімен шұғылданбаған. Тек ақын аузынан төгіліп шығып жатқан туындыларды қасында отырып естіп қалған құмай құлақ ауыл адамдары мен туыстары, шәкірттері көңілдеріне түйіп, естеріне сақтап қалған. Сол себептен де Көкбайдың бізге жеткен өлеңдерінің саны тым шағын, ал осы сақталған туындылардың өзі түрлі өзгерістерге ұшырап, қаншама нұсқа болып жеткен. Бұл әсіресе, бір, не екі шумақтан тұратын бірқақпайлар турасында айтылған пікір. Мысалға, «Сараң байға» атты өлеңінде:

Сараңсыз, қыс–қызылға, жас–саумалға,
Нең кетеді құдай берген аз саумалға.
Түсе алмай келген кісі кете ала ма
Тұрған соң ұзын желі, астау-қауға –

Бұл шумақ Қайым Мұхамедханұлы жинаған өлеңдерден алынған. Ал, С.Қарамендин жинаған нұсқада осы өлең «Алдырахметке» деп аталады.

Қыс-қызылға сараңсыз, жаз-саумалға,
Нең кетеді бір жұтым аз саумалға.
Қыдырып кеп алыстан кім түспейді,
Ұзын желі көрген соң астау, қауға.

Зейін салып қарасақ жеңіл–желпі айырмашылықтарды осы бір шумақ өлеңнен-ақ байқауға болады. Ауызша туып, әрі ауызша тараған өлең, әрине, бірін-бірі дәлме-дәл қайталамайды. Сондықтан айтушы мен жинаушының, халықтың өзіндік үлесі бар өлеңдер Көкбай шығармашылығында кездесіп отырады.

Көкбай Жанатайұлының көптеген бірқақпайларының көркемдік дәрежесі, эстетикалық әсері өлеңнің түсіндірмесімен бірге келгенде әсерлі екендігін айтқанда Б.Абылқасымовтың пікірімен толығымен келісеміз.

Көкбайдың «Жасарға», «Сөреліге», «Молдабайға», «Төребайға», «Шақайға», «Естекке», «Тымбайға», «Дүтбай, Шүлембай, Күлембайға», «Зағипаға», «Аманжолға» деген өлеңдердің өзін ғана оқысақ, не талдасақ көркемдігі жағынан қатал сынға ұшырары сөзсіз. Ал, өлеңнің

шығу тарихы, айтылу кезі, одан кейінгі жағдайлар туралы түсініктемесімен бірге қарасақ көп жайлардың сырына қанығамыз.

Көкбай өлеңдерінің шумақ жолдары ғана емес, шығу тарихы, яғни түсіндірмесінің өзі әрқилы болып келуі мүмкін. Сондай өлеңдердің бірі – «Жігітке кедейшілік үлкен салмақ» деп басталатын бір ауыз өлең. Осының түсініктемесімен бірге қарайықшы. «Көкбай жас күнінде Оразбай ауылына қонаққа барып, үй иесі қолқа салғаннан кейін, Оразбай атынан Абай үстінен орысша арыз жазып береді. Ақысына бір семіз қара атты мініп қайтады. Бұны естіген Абай қаладан еліне қарай өзіне соқпай қиыс тартып бара жатқан Көкбайды бір жолы танып қалып, шақыртып алады. «Әй, Көкшенің көк шешегі. Оразбайдан не алдың?» – дейді Абай, түсін суытып. Сонда Көкбай Оразбайдан өзінің ат алғанын жасырмай:

Жүргем жоқ, біреуді алдап, біреуді арбап,
Белгілі қызыл тілді бекер жалдап.
Қысқа жіп күрмеуіме келмеген соң
Ұшына жіберіп ем кендір жалғап, – деп, бар кінәсін өлеңмен жуып–шаймақ болады. Абай бұл шәкіртінің қылығын кешірмей: «Күшік асырап ит ерттім» деген өлеңін шығарады [2], – дейді осы нұсқаны жазып алушы М.Тұңлікбаев. Көкбай мұраларын жинастырушы С.Қарамендин қолжазбасында оқиға былай суреттеледі: «Бала ақын атанып жүрген Көкбай Молдабай мен Оспанға өз сұраулары бойынша мақтап өлең айтып, бір–бір ат мініп, шапан жауып қайтады. Оны кейін Абай естіп: «Мен сені сыншыл, турашыл ақын, дүние-мүлікке сатылмайды деп жүрсем, Молдабай мен Оспанды «бөрттіргенің» қалай?» - дегенде Көкбай:

«Жігітке кедейшілік үлкен салмақ,
Жүргем жоқ біреуді алдап, біреуді арбап.
Қысқа жіп күрмеуіме келмеген соң
Жібердім ар жағына кендір жалғап, – дегенде Абай Көкбайдың жауабына риза болған дседі» [3]. Сонымен қатар С.Қарамендин мен Марат Тұңлікбаев мақаласын сынап, Абайдың «Күшік асырап ит ерттім» деген өлеңі Көкбайға емес, ағасы Әзімбайға арнап шығарылған өлең деген дау айтады [3].

Көкбай өлеңдерінің көпшілігі бірқақпайлар болып келеді. Олар табан астында шығарылған бір, не болмаса екі-үш шумақ көлеміндегі өлеңдер тобы. Бірқақпайлар көбінесе адам мінез-құлқындағы, не кереғар ісіндегі кемшіліктерді әжуалауға, яки болмаса әзіл-оспақпен келемеждеуге арналған. Өзі ұнатқан адамы болса пір тұтып, асқақтата, мақтауын асыра жырлаған.

Көкбай, біріншіден, импровизатор ақын. Ақынның өлеңдерінің көпшілігі тау суындай тасқындап табан астында дүниеге келген. Ол жас кезінен өзіне ұнамаған кісінің жағымсыз қылығын, ұнамсыз жүріс-тұрысын әзіл-қалжың етіп айтып тастайтын болған. Оның алғашқы шығарған, ақындық қырымын байқататын өлеңдерінің бірі «Төребайға» деп аталады.

Ақикөк тамам көкке ақиланған,
Бағы бір маңдайында оттай жанған.
Жасымда жақсы едім деп мақтанады
Бір кәрі неге керек естен танған, – деп Қаракүшік Балтайдағы Төребайды әжуа етіп шығарған бір шумақ өлең жолдары ауыздан-ауызға тарап, ел ішіне жайылып, бір күні Төребайға да жетеді. Өзін мазақ қылған өлеңді естіген Төребай Көкбайға қатты ашуланып, кездескен жерде, қолына түскен кезде жазаламақ болып, тісін қайрап жүреді. Бір күні жас Көкбай аңдаусызда Төребаймен кездесіп қалады. Сонда Төребай: «Маған қандай өлең шығардың? Өз аузыңмен айтшы, қане», – деп Көкбайды қыса бастайды. Ал, Көкбай болса: «Төке, мен сіз туралы жаман өлең айтқан жоқпын. Біреу-міреу шағыстырған шығар», – деп жалтарып, «не десең де айт» деп болмаған соң, одан құтылу үшін сол арада бірден бір шумақ өленді суырып салады:

Төрекем Қаракүшік Балтайдағы,
Адамның туған соң бар қартаймағы.
Қырықты алған қысқа күнде қайран Төкем,

Ақиық қыран емес пе еді Алтайдағы.

«Ah, осылай болуы керек еді» деп Төребай көтеріліп, Көкбайға кешірім қылыпты.

Көкбай Жанатайұлының импровизатор ақын екендігін дәлелдейтін келесі бір өлең – «Молдабайға» деп аталады. Жас кезінде Көкбай жолаушылап жүріп Шаған елінің болысы Молдабай байға барыпты. Молдабай: «–Көкбай, сені ел бала ақын деп жүрген көрінеді, енді мені мақтап бір ауыз өлең айтшы», – дегенде:

Арғы атаң–бай Жұртбай, әкең–Будан,
Дегдарлы шығып едің қалың нудан.
Қол–қайрат, жол законге бірдей болып,
Жақсы аз Тобықтыда сіздей туған, – деп

оның мақтауын асырып өлең шығарып, ат-шапан сый алып қайтыпты.

Тағы бірде ақын қаладан келе жатып, аты болдырып, Ералы жазығында жол үстінде отырған Оспанның үйіне түсіпті. Бір топ адамдармен мәжіліс құрып отырған Оспан кіріп келген Көкбайдың сәлемін алмастан: «Ей, Көкбай, сен анық ақын болсаң осы тұрған қалпыңда мен туралы бір ауыз өлең айтшы», – депті. Сонда ұшқыр ойлы Көкбай еш ойланбастан былай деп шумақтай жөнеліпті:

Сұр шолақ мінген атым, өзі шабан,
Мың салса бір баспайды қызыл табан.
Еті арық, құйрығы да тым–ақ шолақ,
Кәпірдің көрер көзге түрі жаман.
Осындай ат пен астан тарыққанда
Қайтейін сені піспей, қара сабам.
Оспан деп дүркірейді бүкіл Семей,
Боп тұрсың әділ ұлық пара жемей.
Қайырымсыз, мейірімсіз бір қу болсаң,
Үймелеп неғылады мұнша кедей.

Осы бір екі-үш өлеңдердің табан астында дүниеге келуінің өзінен-ақ Көкбай Жанатайұлының суырып салмалылықты жетік меңгерген ақын екендігін бірден аңғарамыз. Импровизация өнері ақыннан өлеңді кез–келген жерде, қандай тақырыпқа болмасын суырып салып айтуды талап етеді. Мазмұны келісіп, тартымды болып ағытылып шықпаса, бұл өлеңдер тыңдаушысына жол тауып, оны баурай алмаған болар еді. Ал, көпшіліктің көңілінен шықпаған өлеңдердің халық есінде сақталмайтыны да белгілі.

Көкбай өлеңдерінің негізгі кейіпкерлері – замандастары, туыс-жақындары мен ауылдастары, бір сөзбен айтсақ өз ортасы. Олардың дені арнаулар. Ақын арнаулары әрқилы адамдарға: қадір тұтқан ұстазына, елі үшін жанын беруге даяр қоғам қайраткерлеріне, өзі ұнатқан замандастарына, билерге, ақша баққан саудагерлерге, надан сопыларға, сараң байларға арналады. Әрине Көкбайдың негізгі уағыз, насихаттары барша қауымға бағышталғаны белгілі. Өсиет-үгіт, әзіл-оспақ, сын-сықақ, әшкерелеп тілдеу ретінде келетін бұл өлең, арнауларында ақын адам бойындағы жағымсыз қылықтарды нақты көрсете отырып, адалдық, адамгершілік, азаматтық жолды нұсқайды. Халықты ізгі әдет-ғұрыпқа, имандылыққа тәрбиелеуде бұл өлеңдердің маңызы аса жоғары.

Көкбай арнаулары мазмұн жағынан алғанда мақтау және сынау түрінде туған. Мақтап шығарған өлеңдеріне жоғарыда келтірген Абайға, Оспан мен Молдабайға, сонымен қатар Базаралыға арналған арнауларын жатқызуға болады.

Ал, көптеген өлеңдерінде елге зияны тимейтін, әркімнің өз мінезінің ерекшелігі болып көрінетін одағайлықты жеңілдеу әзіл-қалжыңмен мысқылдап мысал етеді. Көкбай шығармаларына зер салсақ, түрлі адамдар мінезін-құлқын көрсетуге өте шебер екенін, ойын шындыққа, парасатқа сүйеніп айтқандығын байқаймыз. Ақын өз заманындағы әділетсіздіктерді, ұлықтар мен бұзықтарды, өсімқор, мейірімсіз байларды ащы сынға алып, марғау өмірдің сұрықсыз өкілдерін мықтап шенейді. Бірде ол елге сараңдығымен әйгілі болған Алдырахметті («Сараң байға»), билік үшін ырылдасқан шен құмарлықты («Күлембай мен Дүтбайға»), үй ішіне қарамай таң атқаннан ел кезіп жүретін қыдырымпаздықты, еңбексіз ат мініп, ас ішкіш,

пәлекұмар, ашқарақ, қомағай, мешкейлікті («Тоғыз көк»), сауда үшін ар-иманын сатып күн көретін алыпсатарлықты («Ұсақ байларға») сынаса, енді бірде өсек десе ішкен асын жерге қоятын, кесел іздеп жүретін ұрыншақтықты («Мұсажанға»), оқу мен өнер-білімде жұмысы жоқ, сергелдең серілікті («Салдарға») тілге тиек етеді. Осы өлеңдердің барлығында да, Көкбай аузынан шыққан сөздің қай–қайсысы да нысанаға дәл тиетін шындығымен, тиген жерін осып түсетін өткірлігімен әсерлі естіледі. Көкбай өзінің маңайында, қасында жүрген ауылдастарының бойындағы өзге адамдар байқай бермейтін, суреткер көзімен өзі ғана көре алған оқшау мінез ұшқындарынан жанды бейнелер жасайды.

Ақынның ащы да уытты қаламына ең алғашқы кездері ілінгендер – Тобықтының тоғыз ашқарақ, мақтаншақ, ел кезбе, қалжыңбас, өсекші, сараң, атқамінер би–болыстары. Өз елінің пәле қуған адамдарының тойымсыз, тынымсыз мінездерін, жаман әдеттерін байқаған ақын оларды сипаттап «Тоғызкөк» деген өлең шығарады. «Мұның мағынасы елдегі сақал–шашы ағарып көк болғанша пәледен жалықпай жүрген адамдар деген сөз», – дейді өлең жайлы Әрхам Кәкітайұлы Абай туралы әңгімесінде. Тоғыз «көктің» ішінде алдымен Көкбай Көрпебайға жыр семсерін сермейді. Еңбекке қыры жоқ, айтатұғын жыры жоқ, бірақ тоғызқұмалақ ойнағанда алдына жан салмайтынның бірі Көрпебайдың қомағайлығын, пайдакүнемділігін сынаған ақын оны «сұғанақ көк» деп атайды.

Көкбай сөз болып отырған адамдарды сипаттау, мінез ерекшеліктерін, қимыл-қозғалысын, іс-әрекеттерін бейнелеу арқылы, олардың ішкі дүниесіндегі құбылмалылықты, тұрақсыздықты, мақтансүйгіштікті, жалпы мінез кемшіліктерін ашып көрсете білген.

Ақынның сатиралық шығармаларындағы сынға ұшырап жатқан кейіпкерлер өздерінің іс-әрекетімен, мінез-құлқымен бірін-бірі қайталамайды, қайта толықтырып отырады. Мысалға, «Шақайға» деген өлеңінде:

Қарның тойса қампима кеселденіп,

Көпке даңғой көрінбе көсемденіп, – дей келе, Көкбай оның бойындағы екі жүзділікті былай деп жеткізеді:

Қолында керулі жақ садағы бар,

Сырт берсе, басуға тұр қалғалы.

Абай өлеңіндегі «бір ұрты-қан, бір ұрты-май», Шәкәрім өлеңіндегі «қой терісін жамылған» жандар Көкбай мұрасында осылайша көрініс тапқан.

Көкбай Жанатайұлының «Жаз болса жалқау қазақ жатушы едің» деп басталатын өлеңі еңбек тақырыбына арналған. Бір жылы жұт болып, елдің аштыққа ұшырап, күйзеліп кеткендігін көріп қиналған, әрі өзінен жылу сұрап келген Ысқақ деген ағайынының елден жылу жинап жүргендігін көріп, ақын осы өлеңді шығарады. Қазақтың қымбат дүниесін арзанға беріп, жаз болса жалқауланып жата қалатын қиғаш мінездері ақын сынына түскен. Еңбек істе деген ақылына көнбейтін ағайындарына Көкбай ащы сынының өткір жүзін қадайды. Жайбасарлықтың, жалқаулықтың өкілдерін, қасиеттерін батыл сынға алған.

Қазақ ең бірін-бірі алдайтұғын,

Шақырса жақсылыққа бармайтұғын.

Қыдырып, қымызға әбден қанып алып,

Дауласып, қара сөзге талмайтұғын, – деп ақын оларды мінегенімен ақыл-кеңес бермейді. Тек олардың өз міндерін беттеріне басқан. Осы арқылы ағайындарының намысына тиіп, көкіректегі саңылауларына әсер етуді мақсат тұтқан. Көкбайдың айтпағы-күн көрісте біреуді-біреу жемеу, қайта әркімнің өзінің адал еңбегімен күн көруі, тамаққа тоймай қалса, телміріп өзінің қазан-ошағына қарамай, өз отауы үшін жұмыс істеуі.

Көкбай Жанатайұлы енді бір өлеңінде адамның қартайған шағын бейнелейді. Кәрілік шақты өзінше сипаттап, бейне жасауға тырысады. Кәрілікті бар адамды құтқармайтын, дәулет-дәрежесі, бет-жүзіне қарамайтын табиғи құбылыс ретінде суреттейді. Өлең:

Кәрілік құтылмайтын бір қазған ор,

Қайратсызға өмірдің бейнеті зор.

Өлмейтін, жазылмайтын сол аурудан,

Жалғанда жан болмайды кәріден қор, – деп басталады.

Кәрілік ешкімнің ерік-ықтиярына қарамай, уақыты келгенде билік құрады. Ақынның ойынша, кәрілік, әсіресе, ата-анаға теріс қарайтын баламен, жарына жоламайтын әйелмен ұштаса аса қауіптірек. Кәрілікке осы екеуі қосылса адамды тез жеңеді. Егер балаң да, жарың да айтқаныңды екі еткізбей орындап тұратын болса, онда тілегің орындалды дейді Көкбай Жанатайұлы. Адамның қартайған шағындағы сүйеніш, тірек етері де – осылар. Әйтсе де, адам баласы әр түрлі. Біреудің баласы ата-анасына қартайған шағына көп көңіл бөлетін болса, кейбіреулері бұны теріс қабылдайды. Біреудің өмір бойы бірге тұрған жары сол қасиетінен арылмаса, енді бірінің әйелі кейін жат адамдай болуы ғажап емес. Егер әмірің балаң мен жарыңа кәрілік билік құрған кезде де жүріп тұрса, онда тілегің орындалды, «басқа жи, назаланбай сабырыңды» дейді ақын. Ал, егер, олай болмаса, өмірден өлім артық деген ойды айтады. Айтқаның орындалмай, қарайтын кісің жоқ болып телміріп отырғанша, өз қабіріңді өзің қазып ал, о дүниеге баруға дайындалған дұрыс дейді. Ақындар поэзиясында кең таралған кәрілік тақырыбына Көкбайдың да үн қосуы оның творчестволық дәстүрлі үрдісін, ауызша сипатын анықтай түседі.

Әдебиет:

1. Әуезов М. Абай еңбектерінің биік нысанасы // Кітапта: Абай тағылымы: Әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1986. – 432 б.
2. Түңлікбаев М. Ақын Көкбайдың айыбы // Мәдениет және тұрмыс. 1982. №2; Түңлікбаев М. Бір өлеңнің тарихы // Қазақ әдебиеті 1980. 15 тамыз.
3. Абылқасымов Б. Көкбай Жанатайұлы // Кітапта: XIX ғасырдағы қазақ ақындары. – Алматы: Ғылым, 1988. – 292 б.

УДК

ҚАТЕМЕН ЖҰМЫС: ЖАҢА ЛАТЫН ӘЛІПБИІНДЕГІ КЕМШІЛІКТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ

Тұрсын Е., ғылыми жетекшісі:аға оқытушы, **Синбаева Г.К.,** магистр
(М. Қозыбаев атындағы Солтүстік қазақстан мемлекеттік университеті)

ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық»,- деп үкіметке жаңа әліпбиге көшу пәрменін берген болатын. Бірнеше нұсқа қоғам талқысынан өтіп, 2018 жылдың 19 ақпанында соңғы ресми нұсқа қабылданды. Бұл нұсқаның алдыңғы екі әліпби жобаларына қарағанда қазақ тіліне біршама қолайлы болғанымен, түрлі кемшіліктері мен олқылықтарының бар екенін айта кеткен жөн.

Латын әліпбиі туған тіліміздің тынысын кеңейтіп, оның дамуына серпіліс береді. Оны жасауда әрбір таңбаға аса зор мұқияттылықпен қараған жөн. Себебі, бұл шешімге тіліміздің, сәйкесінше ұлттымыздың ұлттық құндылықтарының келешегі байлаулы.

Қазақ тілінің ресми латын әліпбиінде 32 таңба бар. Оның алтауы акут диакреттік белгісімен, екеуі дигарфтық негізде жасалған.

Aa	Áá	Bb	Dd	Ee	Ff	Gg	Ǵǵ
Hh	Ii	Iı	Jj	Kk	Ll	Mm	Nn
Ńń	Oo	Óó	Pp	Qq	Rr	Ss	Tt
Uu	Úú	Vv	Yy	Ýý	Zz	Sh sh	Ch ch

Жаңа латын әліпбиін жасаушылар ағылшын тілі пайдаланатын 26 әріптің 23-ін (c, x, w алынбаған) пайдаланған. Төл дыбыстарымызды беру үшін дауысты, дуыссыз дыбыстарды таңбалайтын әріптерге акут белгісін қойған. Ш, ч дыбыстарын көрсету үшін диграфтарды, дауысты және дауыссыз и, й дыбыстарын таңбалау үшін түрік, әзірбайжан секілді тілдерде ғана кездесетін ı (ноқатсыз і) әрпін әліпбиге енгізген. Байқап тұрғанымыздай, графиканы құрастырудың жүйесіздігі, ретсіздігі, «логикасының» түсініксіздігі бірден көрінеді. Акут белгісі дауысты да дауыссыз да дыбыстарды таңбалауға қатысқанымен «ш» мен «ч» үшін диграфтық жүйе қолданылған (Śś, Ćć емес). Айта кететін тағы бір жайт, «c» әрпі әліпбиде болмағанымен, «ch» қосарланған әрпі әліпбиден орын тапқан. Диграфтардың қазақ тіліне тиімсіздігін алдыңғы әліпби нұсқаларын талқылау барысында анық байқаған болатынбыз. Асхат, асхана секілді сөздерді латын әріперіне көшірер болсақ Ashat, ashana болады [ашат], [ашана]. Бұны шешу үшін жаңа еміле ережесін енгізу қажет. Яғни, әріптерді апостроф көмегімен бөлу қажет. Аталмыш тәжірибе өзбек тілінде қолданылады. Мысалы, иҳсон сөзін латын графикасында өзбек ағайындар ih'son түрінде таңбаланады. Бұл мәселені шешу үшін «х» (икс) әрпін қазақ тіліндегі х әрпі орнына жұмсап, сирек қолданылатын «h» әрпін сәйкесінше латынның «h» әрпімен алмастыруымыз қажет (өзбек тіліндегідей). Алайда, ең дұрысы – 1929 жылғы әліпбидегідей латынның «c» әрпін «ш»-мен алмастыру. Мысалы, cac – шаш, celpek – шелпек. Ал «ч» дыбысын әліпбиде көрсетудің еш реті жоқ. Әдеби қазақ тілінде «ч» дыбысы жоқ, ол тек кірме сөздерде қолданылады («ц» әрпі секілді). Бұл әріптен құралатын кірме сөздерді таңбалау үшін олардың қазақ тіліне сай транскрипциясын берсек жеткілікті. Мысалы, А.Чехов – A. Tcehov.

Жаңа әліпбидегі Gg әрпін қолдану да айтарлық мәселе туғызады. Бұл әріп әлем тілдерінің жазу практикасында өте сирек қолданылады. Жалпы, қ/ғ дыбыстарын жазбада таңбалаудың қажеті шамалы деп ойлаймын. Ә.Жүнісбекво өзінің «Проблемы тюркской словесной просодии и сингармонизм казахского слова» еңбегінде қазақ тілінде 9 сингармодауысты, 17 сингармодауыысыз дыбыс бар деп көрсетеді. Оның ішінде [қ], [к] дыбыстарын зерттеуші қатаң жуыспалы тіл ортасы дауыссыздарының тепе-тең варинаттары деп қарайды. Г/ғ әріптерімен таңбаланып жүрген [ғ], [г] дыбыстары да дәл осы тәрізді. Бұл жөнінде қазақ тілінің дауыссыздарының фонологиялық ыңғайда қарастырушыладың пікірі бір жерден шығып жатады. Мәселен, қ-ғ, к-г дыбыстары жеке фонемаларға жата ма, екеуі архифонема – гипепфонема құрайды ма? Еңбектер бұларды дербес фонемаларға жатқызып жүрміз. Шынында, қосымша дистрибуция әдісін қолдансақ, олар жеке жеке фонема болып есептелмейді [1, 43 б.]. Яғни, қазақ тілінің сингармонизм заңдылығын ескерсек, жазбада бұларды көрсетпей-ақ сөздерді дұрыс оқуға болады. Бұл жазу практикасын туыстас тілдерді біршама бөлігі қолданады. Мысалы, қырғыз, татар, түркімен, ноғай секілді тілдерді қ/к, ғ/г дыбстары бірдей таңбаланады, тек өзіне дейінгі немесе өзінен кейінгі дауысты дыбыстарға байланысты айтылады. Мысалы, қырғыз тілінде: кой [қой], көк [көк], гүл [гүл], кыргыз [қырғыз], түркімен тілінде: halyk [халық], gök [гөк], Gazagystan [Ғазағыстан], göz [гөз]. Бұл жазу жүйесін қазақ тіліне де кіргізуге әбден болады.

Жаңа әліпбидегі тағы бір олқылық – «І» таңбасы бірден үш дыбыстың бас әрпі рөлін атқарады. (і, и, й). Бұл өз кезегінде оқуда түрлі қолайсыздықтар тудырады. Осы тұста бұл әліпбидің 2016 жылғы реформаланған қарақалпақ тілінің латын графикасымен үндестігін байқауға болады. Қарақалпақ тілі қазақ тілімен фонетикалық тұрғыдан толық сәйкес екенін ескерсек, олардың бұл мәселе бойынша біршама алда екенін аңғаруға болады. Жоғарыда келтірілген «І» мәселесін қарақалпақ лингвисттері былай шешкен:

Іі – Іі/Ии	Íı - Ыы	Іу/Íу – ій/ый

Қазақ тілінде дауысты «и» дыбысы жоқ. Орыс графикасына негіздеген қазақ алфавитінде ій/ый дифтонгтары үшін орыстың «и» әрпі пайдаланылған болатын. Яғни, [жыйырма], [кійім] деп айтылатын сөздер жиырма, киім деп жазыла бастады. Қазіргі күнде бұл балалар, жастар тілінің тұнықтығына тікелей әсер етуде. Басқаша айтқанда, әдеби тілдің көпшілікке ортақ орфоэпиялық қағидасының бұзылмауын естен бір сәт шығармау керек. Әр тілдің өзіне тән

дыбыстық заңдылығы бар. Оны сақтамай, бұзып сөйлеу тыңдаушының құлағына түрпідей тиеді. Мысалы, қазақ тілі үшін ондай заңдылық дауыстылардың үндесіп, дауыссыздардың бір-біріне ықпалын тигізе айтылуында көрінеді. Дауыстылардың үндесуін сақтамаған адамның сөзі кедір-бұдыр шығып жатады, әрі сөз сазы бұзылады. Ондайда сөздің кей буыны жіңішке, келесі буыны жуандап (сиыр, тиын т. б.) жағымсыздау естіледі (ал дұрысы: сыйыр, тыйын) [2, 56 б.]. Яғни, жазу жүйесіндегі олқылық сөздердің дұрыс дыбысталуына тікелей әсер етеді. Өзге түркі тілдерінің көпшілігі үшін бұл мәселе емес. Мысалы, қырғыз тілінде – кийим, қарақалпақ тілінде – kiyim, түрік тілінде – giyim деп айтылым ережесіне негізделе жазылады.

Жаңа әліпбидегі «Уу» әрпінің де мәселесі өзекті. Әлем тілдерінің жазу тәжірибесінде бұл дыбысты «Ýý» әрпімен таңбалау кездеспейді. Жазбада бұл әріпті оқуда қолайсыздықтар көп: ýyq – уық, qýyq – қуық, qýyrý - қуыру, týys – туыс, aýyr – ауыр, aýrý – ауру, aýyrý – ауыру, aýrýyn – ауруын. Жалпы қазақ тілінде, «у» дауысты дыбысы жоқ. Кирил жазбасында таңбаланатын су, сурет, бару, кіру секілді сөздердің айтылуы – сұу, сүурет, барыу, кіріу. Көптеген түркі тілдері дәл осылай таңбалайды. Мысалы, қарақалпақ тілінде: suw, súwret, barıw, kiriw. Қорыта келе, «у» әрпін айтылым бойынша жазуды ұсынамын.

Жазу – адамзаттың ұлы мәдени құндылықтарының қатарына жататын, өркениет дамуының құрамдас бөлігі. Адамзат мәдениетінің өркениетке аяқ басуы дыбыстық жазу Типінің пайда болуынан басталса, өркениеттің әлемиетке ұласуы жазба коммуникацияның, жазба тілдің жоғары даму сатысына жеткені нен хабар береді [3, 3 б.]. Яғни, Н.Уәлиұның сөзімен толықтырсақ, жазу – «акустикалық сигналдарды оптикалық сигналға көшіру» [4, 185 б.]. Яғни жазу – ауызша тілдің дыбыстық құрылымының таңбаланған формасы. Жазу – дыбыстық жүйені айна қатесіз таңбаламаса да, барынша дәл, қолайлы түрде көрсетіп беруі керек. Ал, қазақ тілінің жаңа латын жобасы бұл шарттарға толығымен жауап бере алмайды. Кирил әліпбиін жасауда жіберілген олқылықтар ендігі жаңа гарфикада да сақталғанын көруге болады. Латын графикасына көшу – кирил қаріптерін латын таңбаларымен ауыстыра салу емес, тілдегі қордаланған мәселелерді шешу жолы.

Жоғарыда атап көрсетілген мәселерді ескере отырып, қабылданған ресми нұсқаға төмендегідей өзгерістерді (түзетулерді) енгізуді ұсынамын.

Aa Аа	**Áá** Әә	**Bb** Бб	**Cc** Шш	**Dd** Дд	**Ee** Ее
Ff Фф	**Gg** Гг/Ғғ	**Hh** Хх	**Ii** Іі	**Jj** Жж	**Kk** Кк/Ққ
Ll Лл	**Mm** Мм	**Nn** Нн	**Ńń** Ңң	**Oo** Оо	**Óó** Өө
Pp Пп	**Rr** Рр	**Ss** Сс	**Tt** Тт	**Uu** Ұұ	**Úú** Үү
Vv Вв	**Ww** Уу	**Xx** Һh	**Yy** Ыы	**Ýý** Йй	**Zz** Зз

Дауыстылардың жазылуы:

Ұсынылған нұсқа		**Ресми нұсқа**	**Кирил қарпінде**
Aa	Alma	Alma	Алама
Áá	Ásker	Ásker	Әскер
Ee	Eki	Eki	Екі
Yy	Ydys	Ydys	Ыдыс
Ii	Irimcik	Irimshik	Ірімшік
Oo	Orak	Oraq	Орақ
Óó	Órmekci	Órmekshi	Өрмекші
Uu	Ucak	Ushaq	Ұшақ
Úú	Útik	Útik	Үтік

Дауыссыздардың жазылуы:

Bb	**Besik**	Besik	Бесік
Cc	**Cecen**	Sheshen	Шешен
Dd	**Dop**	Dop	Доп
Ff	**Foto-súret**	Fotosýret	Фотосурет
Gg	**Gúl** **Garyc**	Gúl Ǵarysh	Гүл Ғарыш
Hh	**Hat**	Hat	Хат
Jj	**Jolbarys**	Jolbarys	Жолбарыс
Kk	**Kózildirik** **Kaskyr**	Kózildirik Qasqyr	Көзілдірік Қасқыр
Ll	**Lak**	Laq	Лақ
Mm	**Mysyk**	Mysyq	Мысық
Nn	**Nan**	Nan	Нан
Ńń	**Cańgy**	Shańǵy	Шаңғы
Pp	**Pil**	Pil	Піл
Rr	**Rawcan**	Raýshan	Раушан
Ss	**Suwyk**	Sýyq	Суық
Tt	**Tasbaka**	Tasbaqa	Тасбақа
Vv	**Venetsiye**	Venetsıa	Венеция
Ww	**Wakyt**	Ýakyt	Уақыт
Xx	**Aydaxar**	Aydahar	Айдаһар
Ýý	**Ýod**	Iod	Йод
Zz	**Zebre**	Zebra	Зебра

Кирил жазбасындағы мәтін:

«... Ұлы дала ұландарының кәрі құрлық – Европада салған іздерінің сілемдерін көзі қарақты жан қазіргі уақытта да жер атауларынан, кейбір тарихи ескерткіштерден, өзге де дереккөздерден тауып жатады. Біздің тілшіміз Интернет көмегіне сүйене отырып, еліміздің Венгриядағы Төтенше және өкілетті елшісі Р.Ыбраевпен әңгімелесу арқылы, арадағы жалғасытық пен ынтымақтастық жайын білген болатын. Биыл Қазақстан – Венгрия дипломатиялық қатынастарына 19 жыл болды».

«Егемен Қазақстан» газетінен

Ресми бекітілген нұсқада:

«... Uly dala ulandarynyń kári qurlyq – Evropada salǵan izderiniń silemderin kózi qaraqty jan qazirgi ýaqytta da jer ataýlarynan, keıbir tarıhı eskertkishterden, ózge de derekkózderden taýyp jatady. Bizdiń tilshimiz Internet kómegine súıene otyryp, elimizdiń Vengrıadaǵy Tótenshe jáne ókiletti ekshisi R. Ybraevpen áńgimelesý arqyly, aradaǵy jalǵastyq pen yntymaqtastyq jaıyn bilgen bolatyn. Bıyl Qazaqstan – Vengrıa diplomatıalyq qatynastaryna 19 jyl boldy».

«Egemen Qazaqstan» gazetinen

Ұсынылған жобада:

«... Uly dala ulandarynyń kári kurlyk – Jawropada salgan izderiniń silemderin kózi karakty jan kazyrgy wakytta da jer atawlarynan, keýbir taryhyý eskertkishterden, ózge de derekkózderden tawyp jatady. Bizdiń tilcimiz Enternet kómegine súýene otyryp, elimizdiń Majardagy Tótence jáne ókiletti elcisi R. Ybraýevpen áńgimelesiw arkyly, aradagy jalgastyk pen yntymaktastyk jaýyn bilgen bolatyn. Byýyl Kazak – Majar diplomatyýalyk katynastaryna 19 jyl boldy».

«Egemen Kazak» gázetinen

Қорыта айта, қазақ әліпбиін латын қарпіне көшіруде тілдік реформаны жүзеге асыруды негізге алған жөн. Қазақ тіліне жазу реформасы емес, түбегейлі тіл реформасы аса қажет. Ал

оны, соңғы қабылданған латын қарпімен жүзеге асыру қиындық тудырады. Сол себептен, ресми жобаны қайтадан ғалымдардың талқысына салу керек. Әрі бұл үдеріске бағдарламашылардың, информатиктердің, экономистер мен педагог-психологтардың да белсене араласуы шарт. Ал тіл мамандары үшін осы сәтті пайдаланып тілдегі терминологиялық, орфографиялық ж.т.б. мәселелердің оң шешімін табуға ықпал жасау – олардың бұлжымас борыштары!

Әдебиет:

1. Джунисбеков А. Проблемы тюркской словксной просодии и сингармонизма казахского слова. Автореф.дисс.на соискание ученой степени докт. филол. наук. – Алматы, 1998.-43 б.
2. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. – Алматы, 1984.- 56 б.
3. Күдерине Қ. Қазақ жазуының тарихы мен теориясы. – Алматы, 2013.-3 б.
4. Қажыбек Е. Қазақ жазуын латын қарпіне көшірудің статистикалық негіздері. – Алматы, 2017. – 185 б.

ӘӨЖ 81.01

САФУАН ШАЙМЕРДЕНОВ ДРАМАТУРГИЯСЫНДАҒЫ ТАРТЫС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тұрсынов Б.С., Қадыров Ж.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Сафуан Шаймерденов драматургиясындағы тартыс табиғатын ашудың бірнеше қажетті тұстары бар. Драматургия бір ғана өнердің шегіндегі өлшемге сыймайды. Драматургия әдебиет, театртану және өнертану ғылымдары келіп тоғысады. Бар өнер атаулы тек қағаз бетіне түсіп қоймай көрерменге сеніммен жетуі керек. Кейіпкердің бар сезімі мен ақылы, қоғаммен, өз ортасының өкілі ретіндегі шынайы қалпы таразыға түседі. Сондықтан да драмалық шығармаларға қойылар талаптар да ерекше. Осы талаптардың ішіндегі ең бастысы – тартыс. Осы тұста өнердің күрделі түрі ретінде драмалық шығармалардағы тартыс табиғатын ашу арқылы өткеннің рухани мұрасына қайта жаңа көзқараспен қарап, оның белгілеріне назар салудың қажеттілігі зор екендігі ескерілді.

Қазақстанның халық жазушысы, Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Сафуан Шаймерденов 1922 жылы сәуірдің 14-інде Солтүстік Қазақстан облысының Жамбыл ауданына қарасты Амангелді ауылында шаруа отбасында дүниеге келген. 1945 жылы С. М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетіне түсіп, үздік бітірген.

1943-49 жж. Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туы» газетінде әдеби қызметкер, 1950-1952 жылдары «Лениншіл жас» газетінің Қарағанды облысы бойынша тілшісі, 1952-1955 жылдары «Жұлдыз» журналының бөлім меңгерушісі, редакторының орынбасары, 1955-1956 жылдары «Қазақ әдебиеті» газеті редакторының орынбасары, 1956-1960 жылдары «Мәдениет және тұрмыс» журналының проза секциясының меңгерушісі, бөлім меңгерушісі, 1961-1963 жылдары Қазақстан Жазушылар одағының хатшысы, 1971-1976 жжылдары Қазақ КСР Мәдениет Министрлігінің репертуарлық коллегиясының бас редакторы болып істеді. 1976 жылдан бастап шығармашылық жұмыспен айналысты.

1953 жылы С.Шаймерденовтың «Болашаққа жол» атты алғашқы романы жарыққа шықты, орыс тілінде «Инеш» деген атпен жарық көрді. (1958 жылы)

1964 жылы «Мезгіл» повесі, балаларға арналған «Жанар мен Данар» кітабы (1965 жылы) жарық көрді.

1966 жылы «Знакомый сосед», 1967 жылы «Қарғаш» атты повестер мен әңгімелер жинағы шықты. Оның «Ағалардың алақаны», «Әдеби толқындар» атты шығармалары Абай атындағы Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығына ие болды.

Шаймерденов драматург ретінде де танымал. Оның «Дөкей келе жатыр», «Марғау үні», пьесалары бар. Пьесалары бірқатар облыстық және республикалық театр сахналарында қойылды.

Үнді әдебиетінің классигі Р.Тагордың «Күйреу» романын (1958) мен Л.Н.Толстойдың «Альберт» повесін (1965) қазақ тіліне аударды.

«Отан», «Құрмет белгісі» орденьдерімен, медальдармен марапатталған. Петропавл қаласының Құрметті азаматы.

Әдеби сыйлықтардың, Абай атындағы Мемлекеттік сыйлықтың, Б. Майлин атындағы сыйлықтың, Қазақстан Жазушылар Одағы сыйлығының лауреаты.

Ғасыр басындағы бірінші дүниежүзілік соғыс, патша әскеріне окоп қазу жұмыстарына қазақ жастарын алу, Қазан төңкерісі, Азамат соғысы, тәркілеу, ұжымдастыру, қуғын-сүргін жылдарының аяғы Ұлы Отан соғысына айналды. Қазақ отбасылары ішінен бұл нәубеттен құтылғаны болған жоқ. бсақ елге жер ауып кеткені бар, айдалып, түрмеге қамалғаны бар, соңында бар ер-азаматтарын майданға белгісіз біреулердің жерлерін қорғауға шығарып салғандары бар, соңынан әр үйге қара қағаз келгенде жандарын шүберекке түйіп, ала таңнан қара кешке дейін сары қарын бала-шаға, кәрі кемпір-шалмен қалған заман шынымен де халықты қатты есеңгіретті. Рухы мықты, кеудесі өр жұрт бұны да көтер білді. Бірақ санада өткеннің өкініштері, келешекке сенімсіздік те жоқ емес еді. XX-шы ғасырдың 60-жылдарынан бастап халық басына көп еркін, жайма-шуақ күндер өткеннің өтеуіндей болып орала бастады. СОКП-ның 20 съезінен соң келген жылымық халықтың аузын аққа тигізіп, қорасына мал салып, отбасы, ошақ қасының бақытын қызықтауға мүмкіндік берді.

Әдебиетте жаңа тақырыптар жазыла бастады. 20-ғасырдың 60-жылдарынан бастап қазақ әдебиеті жаңа қаламгерлермен толықты. Көркемөнерге қызығушылық, сөз өнері арқылы қоғам мен адам бейнесін жасауда жаңа ізденістерге шықты. Қазақ әдебиетіне 60-жылдары келген қазақ жазушыларының бірі – біздің зерттеуге алып отырған Сафуан Шаймерденов. Жазушы шығармашылғы туралы айтқанда қаламгер кейіпкерлерінің қоғаммен біртұтастығы, бөлінбейтін ара-жігі ашылады. Сондықтан да суреткер шығармаларының бірнеше ерекшеліктерін топтап көрсете кетуге болады.

1. С.Шаймерденов шығармаларының сюжеті қарапайымдылық, адамдар арасындағы ашық қатынасқа құрылады.

2. Шығармаларының тілі халықтың бай қазынасымен сусындаған, көркем қалыппен берілуі – кейіпкер мен орта қатынастарын аша түсетін тәсіл.

3. Таза жүректілік, нәзіктік, тазалық, сұлулық белгісі ретінде алынатын кейіпкерлері осыған қарсы бояулы қоғам мен орта қиыншылықтарына кездеседі. 4. Бар адамшылықты бойларына жинаған кейіпкерлері трагедиялық оқиғалардың ортасында алынады. Қаламгердің шығармаларындағы тазалық белгісі болатын кейіпкерлер мен адамшылық негізі ретінде суреттелетіндер рухани жұтаңдық, сезім қатыбастығы жайлаған ортада тұншығатындығын, трагизмді бастан кешетіндігін бейнелейді. Жазушы шығармаларындағы осындай ерекшеліктерді көрсете отырып, қоғам мен адамдар ортасын ашу басты мақсаты орындалады. Ортаның қатыбастығы жеке бейне арқылы тұтас заманға ұласады. Кеңес дәуірі әдебиетінің 60-90 жылдарындағы көркем әдебиет еңбекшілерді коммунистік рухта тәрбиелеудің басты құралы – көркем әдебиет деп түсініктің қысаң талаптары да байқалады.

Барлық жанрдағы шығармалар әуелі партиялық тұрғыда қатаң бақылауда болды, сөз еркіндігі, ой бостандығы шектелгенін тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейінгі уақытта айқын аңғардық. Әдебиет сынының атқаратын міндеті де, жауапкершілігі де заман жүгін арқалауымен құнды, бағалы болуы осыдан келіп туындаса керек. Сөйтіп, көркем әдеби талдау екі жақты міндет атқарды деп атап айта аламыз: бірі – идеялық жоғары адамгершілік бағыттағы эстетикалық көзқарастарды қалыптастырып, әдебиеттің көркемдік талғамын жетілдірсе, екіншіден – қаламгер мен оқырман арасындағы дәнекерші. Көркем өнерді халыққа жақындатуда, оның табыстарын насихаттауда, сонымен бірге, халықтың эстетикалық танымын молайтуда, талғамын тәрбиелеуде қаламгер ойының рөлі айрықша.

М. М. Бахтин: «Әдебиет –адамның жаны, оның ішкі әлемінің өзгеруі, санасының көркем бейнеленуі» десе, А. Байтұрсынұлы: «Асыл сөз адам санасының үш негізіне тіреледі – ақылға, қиялға, көңілге. Себебі: ақыл ісі – аңдау яғни нәрселердің жайын ұғу, тану, ақылға салып ойлау; қиял ісі –меңзеу яғни ойдағы нәрселерді белгілі нәрселердің тұрпатына, бернесіне ұқсату,

суреттеп ойлау; көңіл ісі – түю, талғау» [1, 46 б.],– дейді. Қазақ ауылдарында, үлкен қалаларда мәдениет орындары, театрлардың көбейе бастауы да драмалық шығармаларға деген сұранысты күшейтті. Драмалық шығармалар өз қалпы үшін қоғамның әлеуметтік тұстарын және жұмысшы, шаруа бейнесін жасауды, қатардағы адамдардың өмірі мен тірлігіне назар салуды мақсат етті. Сондықтан да осы кезең өкілдерінің бірі жазушы Сафуан Шаймерденовтің шығармашылығында да драмалық шығармалар қоғамның көп алдындағы қалпын көрсетуге көбірек назар аударды. Бұл драмалық тартыс пен шығармаларындағы адамдар тіршілігінің драматизмге құрылуы С. Шаймерденов прозасына, шығармашылығына тән. Қазақ прозасына соғыстан кейінгі жылдары қосылған жазушылардың бірі Сафуан Шаймерденов өз шығармаларында адамдық асыл мұраттарды жырлап, нағыз адамгершілік жыршысына айналды. Ол әдебиет майданына араласа бастағаннан-ақ өз шығармасының тақырыбын адамды зерттеп тануға, оның сан қилы мінез – құлқын, толғаныс-тебіренісін, адамдық қасиетін, қоғамдық орта мен жеке адамның өзара байланысын, қарым-қатынасын көрсетуге құлаш ұрды. Жазушы туындыларында кейіпкерлерінің адамшылық болмыс-бітіміне ден қойып, адамгершілік парасат мәселесін көтере білді.

С. Шаймерденов кейіпкерлерінің іс-әрекетінен гөрі ішкі әлеміне, жан-дүниесіне көбірек үңіледі. Олардың жан тазалығы, сезімтал сергектігі, жақсылыққа жаны құштар екендігі бірден-ақ көзге ұрып, әсерлендірмей қоймайды. Әр түрлі тақырыпқа қалам тербегенмен, Сафуан Шаймерденов повестері, ең алдымен, адамның рухани байлығын, адамгершілікті ту етіп көтереді. Адамдық асыл қасиеттерді мадақтау, зұлымдық пен тоғышарлықты ашына айыптау жазушы туындыларында жемісті жалғасын тапқан.

Адамгершілік, мораль мәселелері қай халықтың әдебиетінде болмасын, мәні мен маңызы зор тақырыпқа айналған. Мұның өзі тектен-тек емес. Әдебиеттің адамды тәрбиелеудегі ролінің зор екендігін, қандай ұлағат-тәрбие бере алатынын дәлелдеп жатудың өзі артық. Міне, осы ретте көркем шығарма идеялық-эстетикалық құрал болып отырса, оның мәні де сонда. Ал, ол қаһарманды өз арамыздан, өз ортамыздан іздейміз. Оны көрер көз бен сезер жүрек керек. Оның астарынан, әрине, үлкен жүректі, ізгі ниетті адам сипатын іздейсің.

Бүкіл шығармашылық ғұмырында әдебиеттің барлық жанрларында дерлік талай туындылар жазған жазушының повестеріндегі стильдік, тақырыптық-идеялық сипат драматургия жанрындағы еңбектерімен сабақтаса келеді. С. Шаймерденовтің жазушылық шеберлігінің сан түрлі қырларын, қарым – қабілетін толық ашқан, ең алдымен, оның повестері екені дау тудырмаса керек. Жазушы повестерінің құндылығы ондағы оқиғалардың шым-шытырыққа құрылуы емес, адамның сан қилы, күрделі тағдыры, жалпы характерлер мен образ дамытудағы ерекшеліктері деп айта аламыз.

Көркем туынды – оқырманға түрлі ой салады. Бұл ойдың өзін қаламгер түрлі тәсілдермен береді. Солардың бірі – қоғам мен заман, адамадар ортасының қайшылықты жағдайындағы кейіпкердің қиын да күрделі жайы мен тұрмысы, кей тұстардағы шарасыз қалпы. Осы тұрғыдан алғанда қоғамның өзі де қайшылықты десек, сол қайшылықты тұсты молынан суреттейтін тәсілдер қаламгерлердің негізгі жазу стильдеріне де тән болып келеді.

Қоғам мен адамдар ортасын суреттеу әр кезең үшін әр түрлі. Қаламгер заманның қай тұсына үңілді, қай аумақты назарға алды? Осы тұста шығарманың бар көркемдік сипаты ашылады. Бұл сипаттар кейіпкер арқылы суреткердің қоғамды қаншалықты аша алғандығымен өлшенеді. Әдебиет – қоғам айнасы деген қағидаға назар салсақ, ХХ-шы ғасырдың екінші жартысы үшін қазақ қоғамы бақытты да, шаттықты тұрмыс пен адамдар жақсылығын, суреттеуі қажет сияқты. Шынымен де, 20-ғасыр басындағы саяси-әлеуметтік, қоғамдық жағдайлар қазақ халқына бір емес, бірнеше нәубетті бір-ақ әкелді. Жалпы, жазушы повестері бүгінгі заман тақырыбын, замандастар бейнесін сөз етеді. Алыс тарих болмаса да, кешегі біз өткен кеңестік дәуір шындығын бүгінгі күннің биігінен таразылап көрсетеді. Қай шығармасын алып қарасақ да, алдымен адамгершілік жайы алғашқы орында тұрады. Жазушы, қаламгер, ақын, жалпы шығармашылық адамы жанды шымырлатар шындықты сөз қуаты арқылы қан тамырларына дарытып отырады. Сафуан Шаймерденов шығармаларында осындай сырлы да нұрлы күш-қуат жеткілікті.

Қазақ ауылдарында, үлкен қалаларда мәдениет орындары, театрлардың көбейе бастауы да драмалық шығармаларға деген сұранысты күшейтті. Драмалық шығармалар өз қалпы үшін қоғамның әлеуметтік тұстарын және жұмысшы, шаруа бейнесін жасауды, қатардағы адамдардың өмірі мен тірлігіне назар салуды мақсат етті. Сондықтан да осы кезең өкілдерінің бірі жазушы Сафуан Шаймерденовтің шығармашылығында да драмалық шығармалар қоғамның көп алдындағы қалпын көрсетуге көбірек назар аударды. Бұл драмалық тартыс пен шығармаларындағы адамдар тіршілігінің драматизмге құрылуы С. Шаймерденов прозасына, шығармашылығына тән. Қазақ прозасына соғыстан кейінгі жылдары қосылған жазушылардың бірі Сафуан Шаймерденов өз шығармаларында адамдық асыл мұраттарды жырлап, нағыз адамгершілік жыршысына айналды. Ол әдебиет майданына араласа бастағаннан-ақ өз шығармасының тақырыбын адамды зерттеп тануға, оның сан қилы мінез-құлқын, толғаныс-тебіренісін, адамдық қасиетін, қоғамдық орта мен жеке адамның өзара байланысын, қарым-қатынасын көрсетуге құлаш ұрды. Жазушы туындыларында кейіпкерлерінің адамшылық болмыс-бітіміне ден қойып, адамгершілік парасат мәселесін көтере білді.

С. Шаймерденов кейіпкерлерінің іс-әрекетінен гөрі ішкі әлеміне, жан-дүниесіне көбірек үңіледі. Олардың жан тазалығы, сезімтал сергектігі, жақсылыққа жаны құштар екендігі бірден-ақ көзге ұрып, әсерлендірмей қоймайды. Әр түрлі тақырыпқа қалам тербегенмен, Сафуан Шаймерденов повестері, ең алдымен, адамның рухани байлығын, адамгершілікті ту етіп көтереді. Адамдық асыл қасиеттерді мадақтау, зұлымдық пен тоғышарлықты ашына айыптау жазушы туындыларында жемісті жалғасын тапқан.

Адамгершілік, мораль мәселелері қай халықтың әдебиетінде болмасын, мәні мен маңызы зор тақырыпқа айналған. Мұның өзі тектен-тек емес. Әдебиеттің адамды тәрбиелеудегі ролінің зор екендігін, қандай ұлағат-тәрбие бере алатынын дәлелдеп жатудың өзі артық. Міне, осы ретте көркем шығарма идеялық-эстетикалық құрал болып отырса, оның мәні де сонда. Ал, ол қаһарманды өз арамыздан, өз ортамыздан іздейміз. Оны көрер көз бен сезер жүрек керек. Оның астарынан, әрине, үлкен жүректі, ізгі ниетті адам сипатын іздейсің.

Бүкіл шығармашылық ғұмырында әдебиеттің барлық жанрларында дерлік талай туындылар жазған жазушының повестеріндегі стильдік, тақырыптық-идеялық сипат драматургия жанрындағы еңбектерімен сабақтаса келеді. С. Шаймерденовтің жазушылық шеберлігінің сан түрлі қырларын, қарым – қабілетін толық ашқан, ең алдымен, оның повестері екені дау тудырмаса керек. Жазушы повестерінің құндылығы ондағы оқиғалардың шым-шытырыққа құрылуы емес, адамның сан қилы, күрделі тағдыры, жалпы характерлер мен образ дамытудағы ерекшеліктері деп айта аламыз.

Әдебиет:

1. Байтұрсынов А. Өлеңдер, аудармалар, зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1989. – 320 б.
2. Шаймерденов С. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1978. – 421 б.

УДК 81.161.1

КАТЕГОРИЯ «МАЛЕНЬКИЙ ЧЕЛОВЕК» В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Филимоненко Р.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Понятие «маленький человек» появляется в литературе раньше, чем складывается сам тип героя. Рождается он в эпоху сентиментализма. Вначале этим понятием обозначались представители третьего сословия, которые начинают интересовать писателей ввиду демократизации литературы. Появляется множество «перелицованных» повестей, где главный герой выступает в роли плута или жертвы. Повесть Г. Чулкова «Пригожая повариха» на

русском материале представляет сюжет романа Д. Дефо «Моль Флендерс», а похождения авантюристки привлекают читателя не менее, чем трагедии А.П. Сумарокова. Постепенно на смену героям-трикстерам приходят страдающие герои сентиментализма.

Повесть Н.М. Карамзина «Бедная Лиза» была одним из первых сентиментальных произведений русской литературы XVIII века. Главным героем произведения является повествователь, который с грустью и сочувствием рассказывает о судьбе бедной крестьянской девушки.

Чрезвычайно существенным становится для писателя-сентименталиста обращение к социальной проблематике. Он не обличает Эраста в гибели Лизы: молодой дворянин так же несчастен, как крестьянская девушка. Но, и это особенно важно, Н.М. Карамзин едва ли не первым в русской литературе открывает «живую душу» в «маленьком человеке» , в представительнице низшего сословия. «И крестьянки любить умеют» - эта фраза из повести надолго стала крылатой в русской культуре. Отсюда начинается ещё одна традиция русской литературы: сочувствие «маленькому человеку», его радостям к бедам, защита слабых, угнетенных и безгласных - в этом главная нравственная задача художников слова.

«Бедная Лиза» сразу обретает чрезвычайную популярность в русском обществе. Гуманные чувства, умение «сочувствовать» и быть чувствительным оказываются очень созвучными веяниям времени, когда литература от гражданской тематики, характерной дня эпохи Просвещения, переходит к теме личной, частной жизни человека и главным объектом ее внимания становится внешний мир отдельной личности.

Новый импульс будет дан указанному типу реалистической литературой. «Повести Белкина» А.С. Пушкина, «Шинель» Н.В. Гоголя, «Бедные люди» Ф.М. Достоевского многопланово представляют тип «маленького человека», художественно формулируют характерологические признаки литературного типа: заурядная внешность, возраст от тридцати до пятидесяти лет; ограниченные бытийные возможности; убогость материального существования; конфликт героя с высокопоставленным лицом или обидчиком; крушение мечты всей жизни; стихийный бунт персонажа; трагический исход.

Сразу же А.С. Пушкин обращает внимание на то, что во внешне бестолковом и бесхитростном исполнении станционным смотрителем Самсоном Выриным своих обязанностей кроется нелегкий, часто неблагодарный труд, полный хлопот и забот. Что только не ставят в вину станционному смотрителю: «Покою ни днём, ни ночью. Всю досаду, накопленную во время скучной езды, путешественник вымещает на смотрителе. Погода несносная, дорога скверная, ямщик упрямый, лошади не везут - а виноват смотритель. Входя в бедное его жилище, проезжающий смотрит на него, как на врага...» [1, с. 88].

Мало кто из проезжающих интересуется жизнью станционных смотрителей, а ведь, как правило, у каждого из них - непростая судьба, в которой с избытком хватает слёз, страданий и горя. А.С. Пушкин сочувствует своему герою и относится к нему с уважением: честь для Самсона Вырина превыше всего, превыше богатства и денег. Не один раз судьба бьёт этого человека, но ничто не заставляет его так опуститься, так перестать любить жизнь, как поступок горячо любимой дочери. Материальная бедность для Самсона Вырина ничто по сравнению с опустошенностью души.

Повесть Н.В. Гоголя «Шинель» преемственно связана с повестью А.С. Пушкина, написанной десятилетием раньше. Но, раскрывая трагедию «маленького человека», Н.В. Гоголь вносит в свою повесть одну очень важную черту. Он сталкивает «маленького человека» Акакия Акакиевича Башмачкина с государственной машиной и показывает, насколько она враждебна его интересам. У Н.В. Гоголя сильнее, чем у А.С. Пушкина, звучат общественные, социальные мотивы.

В основе замысла Н.В. Гоголя лежит конфликт между «маленьким человеком» и обществом, конфликт, ведущий к бунту, к восстанию смиренного. Повесть «Шинель» описывает не только случай из жизни героя. Перед нами предстаёт вся жизнь человека: мы присутствуем при его рождении, наречении именем, узнаем, как он служит, почему ему необходима была шинель и, наконец, как он умирает. Всю свою жизнь Акакий Акакиевич

проводит в «переписывании» бумаг на службе, и герой вполне доволен этим. Более того, когда ему предлагают занятие, требующее того, «чтобы переменить заглавный титул, да переменить кое-где глаголы из первого лица в третье» [2, с. 152], бедный чиновник пугается и просит избавить его от этой работы. Акакий Акакиевич живет в своем маленьком мире, он «ни один раз в жизни не обратил внимания на то, что делается и происходит каждый день на улице», и лишь в «переписываньи ему виделся какой-то свой разнообразный и приятный мир» [2, с. 152]. В мире этого чиновника ничего не происходит, и не случись невероятной истории с шинелью, о нём нечего бы было рассказать.

Башмачкин не стремится к невиданной роскоши. Мечта сшить шинель на вате становится для него подобием великой и почти невыполнимой задачи. В его системе мировых ценностей она имеет такое же значение, как стремление какого-нибудь «великого человека» добиться мирового господства. Мысль о шинели наполняет смыслом существование Акакия Акакиевича. Даже внешность его меняется: «Он сделался как-то живее, даже твёрже характером, как человек, который уже определил и поставил себе цель. С лица и поступков его исчезло само собою сомнение, нерешительность... Огонь порою показывается в глазах его...» [2, с. 163] И вот, достигнувший, наконец, предела своих стремлений герой повести в очередной раз сталкивается с несправедливостью. Шинель крадут. Но даже не это становится главной причиной смерти несчастного Башмачкина: «значительное лицо», к которому чиновнику советуют обратиться за помощью, «распекает» Акакия Акакиевича за неуважение к начальству и выгоняет из своего дома. И вот исчезает с лица земли «существо, никем не защищенное, никому не дорогое, ни для кого не интересное, даже не обратившее на себя внимания..» [2, с. 163].

Смерти Башмачкина, как и следовало ожидать, почти никто не замечает. Финал повести фантастичен, но именно такой финал позволяет писателю ввести в произведение тему правосудия. Призрак чиновника срывает шинели со знатных и богатых. После смерти Башмачкин поднимаеся на недоступную ему ранее высоту, он преодолевает убогие представления о чине. Бунт «маленького человека» становится главной темой повести.

Н.В. Гоголь делает тон повествования комичным. В тексте сквозит постоянная ирония над Башмачкиным, даже дерзкие мечты его оказываются не чем иным, как стремлением непременно пустить мех куницы на воротник. Читатель должен не только войти в мир Акакия Акакиевича, но и ощутить неприятие этого мира. Кроме этого, в повести есть и авторский голос, и писатель становится, таким образом, как бы посланником русской гуманистической традиции.

В повести Н.В. Гоголя «Шинель» явно прослеживаются два аспекта авторского осуждения мира. С одной стороны, писатель выступает с резкой критикой того общества, которое превращает человека в Акакия Акакиевича, протестуя против мира тех, кто «натрунились и наострились вдоволь» над «вечными титулярными советниками», теми, у кого жалование не превышает четырехсот рублей в год. Но с другой стороны, гораздо более, на наш взгляд, существенно обращение Н.В. Гоголя ко всему человечеству со страстным призывом обратить внимание на «маленьких людей», которые живут рядом с нами.

«Маленький человек» - человек низокого социального положения и происхождения, не одарённый выдающимися способностями, не отличающийся силой характера, но при этом добрый, никому не делающий зла, безобидный. И А.С. Пушкин, и Н.В. Гоголь, создавая образ «маленького человека», хотели напомнить читателям, привыкшим восхищаться романтическими героями, что самый обыкновенный человек - тоже человек, достойный сочувствия, внимания, поддержки. Его трагическая судьба впервые отражается в творчестве А.С. Пушкина («Станционный смотритель»), затем гениально продолжается Н.В. Гоголем в «Шинели», где показан ставший классическим тип «маленького человека» Акакия Акакиевича Башмачкина. Прямым продолжением этого характера становится Макар Девушкин в «Бедных людях» Ф.М. Достоевского. «Придавленный нищетой, бесправием, бедный петербургский чиновник одарен доброй, сострадательной душой и способен на глубокие и сильные чувства. Ф.М. Достоевский не просто продолжает традиции, но страстно протестует против равнодушия

и безразличия к судьбе «бедных людей» [3, с. 554]. Он утверждает, что каждый человек имеет право на сочувствие и сострадание. В.Г. Белинский находит в «Бедных людях» глубокое осмысление и высокохудожественное воспроизведение трагических сторон жизни: «Честь и слава молодому поэту, муза которого любит людей на чердаках и в подвалах и говорит о них обитателям раззолоченных палат: «Ведь это тоже люди, ваши братья!»» [3, с. 554]. В романе «Бедные люди» Ф.М. Достоевский стремится показать, что человек по своей природе есть существо самоценное и свободное и что никакая зависимость от среды не может окончательно истребить в человеке сознание своей собственной ценности.

Макар Алексеевич Девушкин не менее Башмачкина унижен и презираем на службе. Он тоже подвергался издевательствам на работе, но по своей натуре это уже совсем другой человек, отличный от Акакия Акакиевича. На действия сослуживцев и других обидчиков «маленький человек» возроптал: он почувствовал себя личностью, оказавшись способным не только на смирение, не только на заботу о самом себе. «Маленький человек» Ф.М. Достоевского задумывается о своём месте в жизни, пытается защитить себя и дорогого ему человека от непомерно тяжелых обстоятельств. То, что у Н.В. Гоголя в «Шинели» остаётся в тени, - самосознание забитого человека – Ф.М. Достоевский делает основной темой своего произведения.

Показав благонамеренного Макара Девушкина, Ф.М. Достоевский точно обрисовал духовную забитость бедного человека, его консерватизм, ограниченность общественного сознания, способность примирится с бесправием и приспособиться к нему. Герой не только страдает и жалуется на свою судьбу, но и начинает рассуждать как гражданин. У Девушкина, как он говорит, «с недавнего времени слог формируется». На самом деле на наших глазах происходит процесс выпрямления личности «маленького человека», который начинает думать о взаимной ответственности людей, о людском эгоизме, не умении помочь друг другу. Ф.М. Достоевский вносит в понятие «бедные люди» новый смысл, делая ударение не на слове «бедные», а на слове «люди». Читатель должен видеть героев равными себе. Быть человеком не хуже других - как в собственных глазах, так и в глазах окружающих - этого больше всего желают Девушкин, Варенька и другие близкие к ним персонажи.

Тему самоутверждения Ф.М. Достоевский продолжает в романе «Униженные и оскорблённые», где изображается судьба неповинных и страдающих героев «пасмурной драмы большого города» [4, с. 30]. Написанный в жанре «мелодрамы», роман «Униженные и оскорблённые» рисует злодея-аристократа князя Валковского как воплощение нравственного падения, а его вольные и невольные жертвы показаны духовно просветленными, смиренными и благородными. Особенностью этого романа является то, что здесь Ф.М. Достоевский впервые обвиняет в бессердечии и равнодушии к судьбе людей из «низов общества» не только само общество, но и отдельного человека (образ Алеши). Впервые в этом романе появляется у Ф.М. Достоевского тема страдания ребенка (судьба Нелли), которая становится впоследствии ключевой в его творчестве.

Тема «униженных и оскорблённых» с особой силой прозвучала в романе «Преступление и наказание». Картины беспросветной нищеты одна мрачнее другой раскрываются перед читателем. Действие разворачивается в убогих кварталах, в жалких петербургских трущобах, в зловонных распивочных, на грязных площадях. На таком фоне рисуется жизнь Мармеладовых. Судьба этой семьи тесно переплетается с судьбой Родиона Раскольникова. В романе создаётся обширное полотно безмерных человеческих мук, страданий и горя. Пристально и пронзительно вглядывается писатель в душу «униженного» и открывает в нём огромное духовное богатство, душевную щедрость и внутреннюю красоту, неистреблённые невыносимыми условиями жизни. Красота души «бедного человека» раскрывается, прежде всего, через способность любить и сострадать. В образе Сонечки Мармеладовой Ф.М. Достоевский раскрывает такую великую душу, такое «вместительное сердце», что читатель преклоняется перед ней.

В «Преступлении и наказании» Ф.М. Достоевский с особенной силой развивает мысль об ответственности конкретной личности за судьбы обездоленных. Общество должно быть устроено на таких началах, чтобы исключить подобные явления, но и каждый человек обязан

сострадать, помогать тому, кто оказывается в трагических обстоятельствах. Убийца Родион Раскольников, сам задавленный бедностью, не может пройти мимо трагедии семьи Мармеладовых и отдаёт им свои жалкие гроши. Закоренелый циник и злодей Свидригайлов устраивает судьбу осиротевших детей Мармеладовых. Это по-христиански, так должен действовать человек. В этой дорогой для Ф.М. Достоевского мысли заключается истинный гуманизм великого писателя, утверждавшего, что естественное состояние человека и человечества – единение, братство и любовь.

А.П. Чехов парадоксально переосмысливает образ «маленького человека», который под его пером начинает вызывать уже не жалость, а насмешку или даже презрение. В трактовке этой темы, как и во всём своём творчестве, А.П. Чехов переключает внимание со среды на личность. У его предшественников даже не возникает вопроса о том, кто виноват в унижении и умалении человека, ответ ясен и однозначен - социальная среда. У А.П. Чехова же сам человек прежде других виноват в том, что он «маленький», потому что слишком часто и легко забывает о чувстве собственного достоинства, о естественной человеческой гордости, потому что ради выгоды, престижа, прибавки к жалованию, а то и просто так, на всякий случай, готов унижать сам себя. Вот, например, рассказ «Толстый и тонкий». Ситуация, использованная многими писателями задолго до А.П. Чехова, - встреча двух чиновников разного ранга, которые оказываются друзьями детства. Казалось бы, можно ожидать, что старший по чину («Толстый») не признает своего бывшего друга, начнет перед ним важничать, а то и унижать его и т.п. Но ничего подобного, всё как раз наоборот. «Толстый» искренне рад видеть приятеля, с удовольствием предаётся воспоминаниям и даже не думает о разнице в их положении, пока сам «Тонкий» ему об этом не напоминает. Но каково же поведение «Тонкого»? Вот он-то и есть подлинный антигерой рассказа. Узнав, что его бывший приятель уже дослужился до статского генерала, он начинает всячески лебезить, подлизываться, унижаться, меняется даже сам тон его речи, становясь почтительно-подобострастным. Человек в этом рассказе явно не ощущает себя человеком, а лишь чиновником определенного класса. И ведь его никто не угнетает, не принуждает унижаться, он проделывает это сам, добровольно. Или рассказ «Смерть чиновника». Его фабула несложна и известна, обратим лишь внимание на то, что опять отсутствует мотив унижения Червякова со стороны генерала, да и сам генерал служит по другому ведомству и, значит, никак «отомстить» Червякову не может, да и не хочет. В социальном статусе чеховского чиновника полностью устранены те жалкие житейские условия, которые питали робость и трепет перед начальством у Акакия Акакиевича. Это позволяет А.П. Чехову исключить объяснение гибели Червякова страхом и переключить внимание читателя с причин внешних (общественных) на внутренние - психологические и нравственные. Своё человеческое достоинство Червяков унижает, при этом весьма настойчиво, только сам. И делает это он, в отличие от Макара Девушкина, по своей воле и с удовольствием. Червяков был чиновником не по функциональному положению в обществе, а по своей внутренней нравственно-психологической сущности. Такова уже привычка к униженному и рабскому положению, такова сила добровольного холопства, что Червяков, нечаянно чихнувший на лысину генералу, в конце концов, «лёг на диван и…помер» [5, с. 166], пройдя предварительно несколько ступеней самоуничижения. А.П. Чехов показывает в маленьком человеке зло, которое вечно, неискоренимо, которое порождает новое зло.

Таким образом, мы видим, что с развитием литературы развивался и тип «маленького человека». Сначала он может любить, уважать себя, но бессилен перед властью. Затем он лишается самоуважения, а о борьбе и подумать не может. После «маленький человек» трансформируется в «бедного», «униженного и оскорблённого», приобретает чувство собственного достоинства, способность любить и при этом остро ощущает своё ничтожное положение. А.П. Чехов переосмысливает гоголевскую традицию, акцентируя душевное ничтожество и самоунижение «маленького человека».

Литература:
1. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: В 10 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкинский дом). – 4-е изд. - Том 6. Художественная проза. – Л.: Наука, 1978. - 575 с.
2. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: В 14 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкинский дом). – Т. 3. Повести. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1938. – 728 с.
3. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкинский дом). – Т. 9. Статьи и рецензии. 1845-1846. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 804 с.
4. Гроссман Л. Достоевский. – М.: Издательство Астрель; Времена 2, 2012. – 544 с. – (Басинский рекомендует).
5. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30-ти т. Т. 2. Сочинения. - М.: Наука, 1983. - 584 с

УДК 81.11

КОММУНИКАТИВНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Черепанова А. Ю.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В современных образовательных стандартах Республики Казахстан подчеркивается необходимость ориентации современных школьников не только на накопление теоретических знаний, но и на развитие личности учащегося, с точки зрения познавательных и коммуникативных способностей. Появляется необходимость формировать целостную систему универсальных знаний, умений и навыков, а также дать возможность для самостоятельного применения знаний в условиях современной реальности. Таким образом, встает вопрос о ключевых компетенциях, определяющих современное качество образования.

Современное состояние теории и методики обучения иностранному языку заставляет вернуться к компетенциям коммуникативного обучения и еще раз проанализировать с другой точки зрения. Так как, мы стоим на этапе качественно нового образования, в котором мы можем наблюдать изменения социокультурного контекста изучения английского языка в Казахстане. Кроме того, коммуникативное образование - важный компонент интеграции казахстанского общества в мировое пространство. В связи с этим, Концепция модернизации казахстанского образования определяет новые социальные требования к формированию жизненных установок личности. Происходит переориентация оценки результатов образования с понятия «компетенции» обучающихся.

Обучение иностранному языку носит коммуникативный характер, так речевое общение осуществляется посредствам речевой деятельности, которая служит для решения задач в условиях социального взаимодействия людей. Стоит отметить, что сложность изучения иностранного языка заключается и в том, что необходимо создать условия для формирования коммуникативной компетенции, ставя акцент на внутренней готовности и способности к речевому общению [1].

Одним из основных критериев сформированности коммуникативной компетентности личности является рефлексия – метод, при котором человек способен оценить свою позицию в соответствии с позицией и интересами партнера. Необходимо, чтобы у человека были также сформированы умения устанавливать связь с собеседником, анализировать его сообщения, адекватно реагировать на них, умело пользуясь как вербальными, так и невербальными средствами общения. Исследователи определили коммуникативную компетентность как систему внутренних ресурсов, необходимых для построения коммуникативного воздействия в определенном круге ситуаций межличностных контактов.

А.Б. Добрович рассматривает коммуникативную компетентность как постоянную готовность к контакту. Это объясняется ученым с позиций сознания, мышления. Человек мыслит и это означает, что он живет в режиме диалога, при этом человек обязан постоянно

учитывать изменчивую ситуацию в соответствии со своими интуитивными ожиданиями, а также с ожиданиями своего партнера.

В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров определяли коммуникативную компетентность как составную часть человеческого бытия, которая присутствует во всех видах человеческой деятельности. Они подчеркивают, что проблема состоит в том, что не все люди представляют себе, каким образом могут быть реализованы те или иные коммуникативные акты. Из этого следует, что для того, чтобы совершать эти коммуникативные акты, необходимо обладать определенными навыками и умениями. Соответственно в процессе обучения должна быть заранее определена целевая установка на формирование коммуникативной компетентности личности, а значит должны быть определены методы и средства формирования [2].

Таким образом, авторы сходятся во мнении, что коммуникативный подход основан на том, что при успешном овладении иноязычной речью, учащиеся должны овладеть не только языковыми формами, но у них должно быть сформировано представление о том, как их использовать в реальной коммуникации. Здесь появляется неразрывная связь сознание-речь.

В частности, в своих исследованиях Г. Уиддоусон стал использовать понятие «коммуникативные функции», дифференцируя их в зависимости от принадлежности к той или иной социальной ситуации. Это делает процесс обучения не только интересным, но и социально значимым, формирует у учащихся стиль поведения в обществе, т.е. учит общественным нормам и правилам, а также развивает интерес к культурным традициям и обычаям других народов [3].

Показателями сформированной коммуникативной компетентности является использование речевых и невербальных средств (мимики и жестов). Также четко прослеживается направленность на парное или групповое взаимодействие учащихся. Преимущество использования коммуникативного подхода в учебном процессе в том, что формирование коммуникативных умений способствует повышению мотивации учащихся, содействует установлению межпредметных связей. Это способствует развитию познавательной активности, воображения, самодисциплины, навыков совместной деятельности и многому другому.

Французский ученый А.Н. Перре-Клемон характеризует коммуникацию как общее понимание связей индивидуальных действий относительно коллективного продукта, с последующей реализацией этих связей в структуре нового совместного действия, обеспечивающее опосредствованные субъект - объектные отношения за счет возникающих субъект - субъектных отношений.

Если мы посмотрим в историю обучения иностранным языкам, то сможем наблюдать фактически два основных пути обучения в рамках коммуникативной методики:

а) изучение языка на основе правила при пользовании сокращенной коммуникацией;

б) освоение языковых явлений главным образом на основе коммуникации.

Первый способ хорошо представлен в известной грамматико-переводной системе обучения иностранным языкам. Согласно этой методике, обучение строилось на изучении грамматических (и отчасти других языковых) правил и лексики с последующим переходом к порождению (конструированию) и декодированию (чтению и пониманию устной речи) речи. Многолетний опыт показал, что этот путь малоэффективен. Пользуясь правилами и словарным составом языка, обучающиеся должны были воссоздавать новый для них язык. Путь усвоения лежал через громадное количество ошибок, замедляющих темп усвоения языка и понижающих интерес к его изучению.

Второй путь изучения языка (через коммуникацию) оказался более эффективным, хотя такое обучение также содержало много недостатков. Недооценка осознания механизмов языка, сформулированных в виде правил, снижала качество владения иноязычной речью, увеличивала сроки изучения иностранного языка [4].

В итоге, как в зарубежной, так и в отечественной литературе наметилось сближение этих двух путей обучения языку. Данный факт является показательным в том смысле, что он эмпирическим путем доказал единство языковых правил и действий. Языковые правила

фиксируют лишь то, что носит закономерный характер в употреблении языковых явлений в речи, и выполняют в процессе иноязычного реченаучения подчиненную, вспомогательную функцию.

Основным действием, с помощью которого осваивается иностранный язык, является процесс общения, речевая коммуникация. В процессе коммуникации происходит не только обмен мыслями и чувствами, но и освоение языковых средств, придания им обобщенного характера.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что проблема коммуникативного подхода в обучении иностранным языкам очень актуальна в современном образовании. Данный вопрос не изучен полностью и стоит на этапе активного внедрения. Современные цели и задачи обучения направлены на повышении коммуникативных способностей, что позволит будущему поколению активно применять теоретические знания в процессе коммуникации.

Литература:

1. Мишенева Ю. И. Компетентностный подход в обучении иностранным языкам // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – М., 2002
2. . *Зимняя, И.А.* Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / Авторская версия. - Московский исследовательский центр подготовки специалистов, 2004.
3. *Кабардов, М.К.* Языковые и коммуникативные способности / М.К. Кабардов, Арцишевская Е.В. // Способности и склонности. М.: Педагогика, 1989.
4. *Левитан, К.М* . О содержании понятия "коммуникативная компетентность". Перевод и межкультурная коммуникация. /.Издательство АБМ. – Екатеринбург, 2001.

ӘОЖ 81

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Чернецкая А.С.
(*Санкт-Петербор Гуманитарлық Кәсіподақтар Университеті Алматы филиалы)*

Жалпы, экономикалық терминдердің жасалу жолдарының тарихы туралы түрколог А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, Н.Сауранбаев, С.Аманжолов, Ә.Қайдаров, М.Балақаев, Ш.Сарыбаев, Ә.Әбдрахманов, С.Исаев, Ө.Айтбаев, Б.Қалиев, т.б. ғалымдардың еңбектерінде айтылған. Бұл ғалымдар термин жасауда қазақ тілінің өз мүмкіндігін сарқа пайдаланған. Ғалымдар қазақ тілінде экономикалық терминдердің қолданылуын XX ғасырдың басында шыққан қазақ газеттерінен мысалдар келтіреді. Мысалы, 1913 жылы «Айқап» журналында экономикалық шаруашылық жағдайына байланысты *базар, доход, тауар, план, һөнеркәсіб* т.б. сөздер кездеседі. Халқын байыту, қазыналық доходты арттыру, құрал ақша көбейту, халқын оқулы қылу жолында… һеш нәрседен қорықпады, шаршамады (Айқап. 1912.N13.289-6.). Берілген мысалдардан байқағанымыздай, газет бетіндегі экономикалық терминдер *базар, һөнеркәсіб* сөздері парсы тілінен, *доход, план* сөздері орыс тілінен, *тауар* көне түркі тілінен енген. Яғни, ескі қазақ тілінде қолданылған экономикалық терминдер араб, парсы, орыс тілінен алынған.

1960 жылдардан бастап жасалған терминдердің ішінде қазақ терминдерінің саны шектеулі болды. Дегенмен, 1940-1990 жылдар кезінде 150-ден астам терминологиялық сөздік шығарылды [1].

Осылайша экономикалық терминдер жинақталып, сұрыпталып, 1974 жылы алғаш рет М. Әбдіровтың «Қазақша экономикалық сөздігі жарық көрді. Оған академик С. Бәйішев редакциялық жасап, сөздікте 406 сөздер мен сөз тіркестері қамтылған екен. Одан кейін 1999

жылы Н.Қ. Мамыров, А.О. Мұса, Е.Қ. Құдайбергеновтың авторлықтарымен «Орысша-қазақша қазіргі экономикалық терминдердің түсіндірме сөздігі» [2], 2009 жылы С. Р. Тоқсанбайдың авторлығымен «Таймас» баспасынан «Орысша-қазақша-ағылшынша экономикалық» сөздік жарыққа шықты. Бұл сөздікте нарықтық экономиканың түрлі салаларына қатысты 10000-нан астам термин қамтылған. Атап айтқанда, жалпы экономика, қаржы-кредит ұғымдарының, бюджет, банк, салық, сақтандыру жүйелерінің, бухгалтерлік есеп пен есеп-қисап, аудит, қаржылық бақылау, сыртқы экономикалық қатынас, электрондық коммерция салаларының, карточкалық төлем жүйесінің алдымен орысша атаулары беріліп, сонан соң олардың қазақша, ағылшынша баламалары келтірілген. Мұның өзі қаржы жүйесінде мемлекеттік тіліміздің мәртебесін көтеріп, оның экономика салаларында қолданылу аясын кеңейту жолындағы игі талпыныстан туды [3].

Экономикалық терминдердің лексикалық құрамына келетін болсақ, ең алғашқыларына көне түркі сөздерін жатқызуға болады. Яғни, қазақ тілінің экономикалық терминдері де өз бастауын халықтың өмір сүру, күн көрісіне байланысты байырғы сөздерден алған: *айырбас, төлем, өнім, өсім,* т.б. Дегенмен түркі тілінен енген сөздердің саны көп емес.

Соңғы кездерде жоғарыда аталған сөздіктерді саралай келе, экономикалық терминдердің көпшілігі кірме сөздерден құралғанын байқауға болады. Соның ішінде араб және парсы тілінен енген сөздердің қолданысы біршама жоғары деңгейде. Өйткені ортағасырда Орта Азия халықтарының мәдени өмірінде араб тілі халықаралық тілдің қызметін атқарып келді. Сол уақытта араб лексикасы тұтас бірқатар түркі тілдері үшін нәр алатын тамырлардың бірі болып табылады. Сондай-ақ, түркі халықтарының өзге халықтармен сауда-экономикалық қатынастардың әсері өз ықпалын тигізді. Әсіресе сауда қатынасы «Жібек жолы» арқылы күшейген. Орта Азияны Ресеймен, Сібірді Қытай және Монғолмен байланыстыратын үлкен жол қазақ даласы үстінен өтті. Осымен байланысты халық арасында *қарыз, қаржы, несие, мүлк, касиб, файда, пұл, баға, сауда, саудагер, пайыз, мұрагер, нарых,* т.б. сөздері қолданыс тапты.

Одан кейін Кеңес дәуірінде қазақ тіліндегі экономикалық терминдердің саны өсті. Орыс тілінен тікелей енген терминдер мен орыс тілі арқылы енген шетел терминдері енді.

Қазақ халқы өз егемендігін алғалы бері ел экономикасында көп өзгерістер болды. Нарық экономикасының бой көтеруімен байланысты толып жатқан шетелдік терминдерді де, олардың заттық мазмұнын да қоса әкелді. Терминдер тіліміздегі басқа да сөздер сияқты шындық өмірдегі заттар мен құбылыстар жайындағы ұғымдардың атауы болғандықтан, олардың мағыналары да сол ұғымдардан тұрады [4]. Бұндай сөздердің басым көпшілігі аударылды. Бұл жөнінде Ә. Қайдар «Калькирование является одним из ведущих и продуктивных способов образования новых терминов в казахском языке. Терминологические кальки по своему характеру делятся на два типа: смысловые и структурно-смысловые» деп калькалау тәсіліне сипаттама береді [5, 36]. Мысалы, *инфляция - дағдарыс, процент - пайыз, кредит - несие, рынок - нарық,* т.б.

Қазақ тіліндегі шет тілінен енген экономикалық терминдер сол тілдің тұлғасында қолданылады. Мысалы, *бюджет, баланс, экономика, менеджмент, маркетинг, аванс, заем, консалтинг, кассир, капитал, маржа, мемориал, банк,* т.б.

Ал кейбір кірме экономикалық терминдер *аналитикалық тәсілмен* жасалды. Яғни, аналитикалық тәсілде екі сөз бір-бірімен тіркесіп, жаңа лексикалық мағыналы сөз жасайды. Аналитикалық тәсіл арқылы жасалған сөз күрделі сөз деп аталады. Бірақ күрделі сөздер олардың әрқайсысының өзінің жеке тұрғандығы мәнін сақтамай, біртұтас мәнге көшеді. Бұндай экономикалық терминдерді құрылымына қарай төмендегідей жіктеп қарастыруға болады:

1. Екі көмпоненті де төл сөзден құралған: *кәсіпорын, есепшот, еңбекақы, төлемақы*, *өнеркісіп, жекеменшік, шикізат,* т.б.

2. Екі компоненті де өзге тілден енген терминдер: *банкнот*, *агротехника,*

3. Бір компонентті кірме сөзден екіншісі төл сөзден тұратын терминдер. Екінші топқа*: энергосыйымдылық*, *инфрақұрылым*,т.б.

4. Бір компонентті төл сөзден, екіншісі кірме сөзден тұратын тіркесті терминдер: *айлық баланс, сальдо блансы,биржалық келісім,* т.б.

Тіркесті компоненттің өзін бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады.

а) Жалаң тіркестер: *еркін сауда, жеке кәсіпорын, көтерме сауда, төмен баға,* т.б.

ә) Тіркесті сөздердің бірінші компоненті сын есімнің -лық, -лік, -дық, -дік, - тық, -тік, -лы,-лі жұрнақтары арқылы жасалған терминдер: *валюталық саясат, валюталық қатынастар, валюталық операциялар, валюталық ресурстар, банктік капитал, банктік жүйе, банктік мекеме, жарнамалық агент, жоспарлы экономика, жылдық табыс, құнды қағаздар, мемлекеттік табыс, нарықтық баға, тұрақты баға, үстеме баға, ұлттық табыс, депозиттік салым*, т.б.

б) Тіркестің екінші компоненті тәуелдік жалғауының үшінші жағын қабылдайтын тіркестер: *банк ісі, көлік тарифі, қор биржасы, тауар айналымы, валюта бағамы, банк қызметкері* т.б. Олар бірнеше сөздің тіркесінен де құрала береді: *сауданың үстеме бағасы, тауарды тасымалдау жүйесі, еркін сауда аймағы, көтерме сауда тауары, бөлшек сауда тауары, халықаралық төлем айналымы,* т.б.

в) Етістікті сөз тіркестері: *пайда табу, өнімді өткізу, тәуекел ету, экономикалық талдау, экономикалық даму, экономикалық өсу, қызмет көрсету, есеп айырысу, есеп айырысу, экономикалық болжау, салық салу, салық төлеу,* т.б.

Осылайша оқулық мәтіндері мен сөздіктеріндегі экономикалық терминдерді саралағанымда, -лық, -лік, -дық, -дік, - тық, -тік, -лы,-лі жұрнақтары негізінде аналитикалық жолмен жасалған тіркестердің жиілігі жоғары екені байқалады.

Түркі тілдері, соның ішінде қазақ тілі қосымшалы тілдер болғандықтан, туынды сөз жасауда *синтетикалық тәсіл* үлкен қызмет атқарады. Бұл тәсіл арқылы туынды сөз жасау үшін, оған екітілдік бірліктің қатысуы керек. Олар:

- лексикалық мағыналы сөз;
- сөзжасамдық жұрнақ.

Лексикалық бірлік туынды сөздің мағынасына арқау болады, сондықтан да туынды сөз жасауға лексикалық мағыналы сөздер қатысады.

Синтетикалық сөзжасамда жұрнақ негізгі мүше болып саналады. Яғни, туынды түбір негіз сөзден сөзжасамдық жұрнақ арқылы жасалады. Синтетикалық тәсіл арқылы жасалған туынды сөздер *туынды түбір* деп аталады. Осыған орай біз ғарастырып отырған экономикалық терминдер де төмендегі жұрнақтар арқылы жасалады:

- гер, -кер: *қаржыгер, саудагер, кәсіпкер,* т.б.
- лық; - лік; - дық; - дік; - тық; -тік: *қаржылық, кедендік, делдалдық, мүліктік, биржалық,* т.б.
- шы; - ші: *тұтынушы, өндіруші, экспортшы, сатушы, сарапшы, биржашы, валюташы,* т.б.
- ым; - ім: *өнім, сатылым, төлем, өтем, өсім, салым, түсім,*т.б.
- ғыш; - гіш; - қыш; -кіш: *көрсеткіш*, *өндіргіш,* т.б.
- ыс; - іс ; -с; *өндіріс, сұраныс, ұсыныс, кіріс,* т.б.
- ма; - ме; - ба; - бе; -па; - пе: *көтерме, теңгерме, қондырма,* т.б.

Қорытындылай келгенде, қазақ тіліндегі экономикалық терминдерінің лексикалық құрамы көне түркі сөздерінен, кірме (араб, парсы, орыс), шет сөздерден тұрады. Ал құрылымы жағынан аналитикалық және синтетикалық жолдармен жасалғанын аңғаруға болады.

Әдебиет:

1. https://bestreferat.kz
2. Мамыров Н.Қ., Мұса А.О., Құдайбергенов Е.Қ. Орысша-қазақша қазіргі экономикалық терминдердің түсіндірме сөздігі. - Алматы: Экономика, 1999. - 402 б.
3. Тоқсанбай С.Р. Орысша-қазақша-ағылшынша экономикалық сөздік. – Алматы : «Таймас» баспа үйі, 2009. - 240 б.
4. Нұржанова А.С.Қазақ тілінде терминжасамның кейбір мәселелері. С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің Ғылым жаршысы / Вестник науки Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина. – 2013. - №1 (76). – Б.27-32.
5. Қайдар Ә. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. - Алматы: Рауан, 1993.

УДК 372.81

ON THE QUESTION OF MULTICULTURAL EDUCATIONAL FILED IN ENGLISH CLASSES

Alekberova L.A., Sinitsyna G.P.
(OmskStatePedagogicalUniversity, Pedagogy MA degree,
Omsk leila_alekberova@mail.ru)

The rapid developing technologies and the modern market is determined the necessity of education. Currently, the process of creating a single educational space is under way, that the main features are the quality, academic mobility, diversity and flexibility of the content of educational programs.Contemporaryprocess of globalization are determined by the efficiency of the formation of a new type of consciousness, a life position as a subject of multicultural society. The successful personality integration into the national and world culture is considered from a position of inclusion in the multicultural educational field.

Educational space is defined as the space during which the national unity of education is preserved. The goal is to provide equal health services, regardless of the place of residence, to preserve the interrelationship of all educational structures.Educational spaceis definedas the space on which one or another system of educational institutions is operated – in their relationships and interactions.

Multicultural educational field is considered as a set of educational systems, within its limit a certain place is assigned, is organized in the way of state system.The main idea of multicultural education filed in English classes is to equip students with the relevant knowledge, to form and develop skills allowing them to actively and productively interact with representatives of different cultures, the primary task of multicultural education is to foster respect for cultural differences and to prepare students for a real life in multicultural educational space.

At present, ideas of multicultural educational field penetrate into educational institutions intensively. Through multicultural education, it is proposed to encourage the desire of schoolchildren to acquire knowledge, skills, develop the abilities. These items is necessary for functioning within other subcultures, national and world macro-cultures.

The research in the field of multicultural school education considers the following scientists: S.V.Kulnevich, O.I. Ponomarev, V.D. Shadrikov, A.YuBelogurov.S. V. Kulnevich emphasizes that multicultural educational field in English classes at school “provides priority of such program knowledge which are turned by the teacher, the teacher directly to the personality, to problems, to experience of personal consciousness, self-organization. Not pedagogical requirements, and pedagogical support, not the amount of knowledge and personal growth of the student become the new values of multicultural education” [1, p. 105].

O. I. Ponomarev considers multicultural educational field at school is “a means of reducing tension in society and it requires the restructuring of the entire educational process, transformation of the curriculum based on the vision of the world from the standpoint of the representatives of different cultures” [1, p. 107].

The foundation of multicultural educational field in English lessons at school is the organization of the educational process, taking into account the national composition of students so that students do not break away from their ethnic roots in their spiritual development.Multiculturalism of school education expands the scope of the internal world of the student. The skills of cultural decentralizationare masteredin the process of acquaintance with different historical and geographical knowledge, in the course of comparing the realities of different cultures. In the context of multicultural

reality, people come into contact belonging to different linguocultural societies and the interaction and interpenetration of cultures lead to acculturation of members of the multicultural society, who unite different cultures in their minds, predisposed to dialogue with them [2, p. 45].

The dynamics of the development of the educational process, its internal movement, directly depends on how the character of the interaction of the participants develops, and what relationships arise between them. The term pedagogical interaction at classesis fully reflected through communication and cooperation by engaging in mutual activities of all participants of the educational process.

At present, the relevance of studying the issues of social interaction, between teacher and student in a modern school, is determined by the fact that there is a tendency for seeking new ways to modernize the educational system. Those innovations cover any type of content, forms, means and methods of educational activity. The implementation of the following goals and provisions depends on the system of interaction itself, which includes participants in the educational process.

V.P. Bederkhanova, U.F. Manuilova, S.V. Tarasova, V.Ya. Yasvin, Sh.A. Amonashvili and V.Ya. Nechaev were involved into the study of the issues of social interaction between the teacher and the student in the modern schools. Today, scientists, V.P. Bederkhanova, Yu.F. Manuilova, S.V. Tarasova, V.Ya. Yasvin, continue to consider the problems of social interaction in the issues of cooperation between teachers and students. They believe that the most effective type of interaction is the educational environment of schools, which is open to external social interactions, and when students are active participants in the process of modelling of appropriate relations and the creation of appropriate conditions that develop productive environment [3, p. 206].

In the system of social interaction of students and teachers, there are a number of deep contradictions. For instance, there are two social groups in the educational process that differentiate according to a whole set of criteria, resulting in difficulties in pedagogical communication.With the social interaction of the school and teachers, students interact in the process of their joint activities and communication, which can be regarded as a source and an important mechanism for their development.

In the modern world, the younger generation, from their point of view, believes that in the process of education, they acquire obsolete knowledge and orientations, and it can not be relied on in the real world. This de-adapts the person in relation to existing conditions.In order to minimize this process, it could be achieved through the modernization of the traditional principles of interaction between the teacher and the children, where the former acts as the leading and the latter as the guided. In other words, it is essential to reorient the dialogue of the two cultures.

The interaction of the teacher and the student, in the educational process as a social problem, can indeed be viewed as a natural phenomenon in which the participants exhibit their natural, psychological and social characteristics, as the norms of culture, lifestyles, goals and tasks of the life activities of the representatives of two social groups. However, if we focus on the convergence of basic needs and interests in education, cooperation is possible as the only constructive variant of solidarity in the school.

By interacting with the society and public organizations, the educational institution becomes a social system that has a purposeful influence on the formation of a harmoniously developed personality through the lessons and after-school activities.To maximize the effective interaction within the school, it is certainly makes sense to conduct a study for new forms outside of it, and expand the level of public participation in the life activities of the educational institution and society is becoming topical.

T. Saenko points out that the introduction of state-public education management in educational institutions contributes to the development of institutions of public participation in educational activities as an important condition for openness and investment attractiveness of the education sector. The openness of the school to society allows changing the attitude of society towards school, raising the awareness of the community about the possibilities and effectiveness of educational systems, and increasing the image of the school [4, p. 71].

The teaching of languages by schoolchildren in the context of cultural and social values should serve as an effective means of mutual understanding among peoples.The formation of linguistic and linguodidactic competence is valuable in enriching one's own culture as a whole, culture of communication, speech, mental work.The study of foreign languages allows not only to develop linguistic competence, but also to acquaint students with the culture of the country of the studied language. Comparison of cultural elements of another country with the native knowledge, gives the opportunity to obtain confirmation of the ideas of cultural diversity, understand particularities of the cultural manifestations due to specific economic, political, and social development, to take these features for granted, to consider them in their relations with carriers of other cultures, to feel respect for the cultural achievements,to involve problems and difficulties, to strive for cultural cooperation.

Multicultural education and upbringing in English classes allows to develop the ability of noticing and taking into account alternative opinion one's own actions. During the lessons students get acquainted with the multidimensional nature of social reality, its polyphony, diversity, learn about the existence of different points of view, logic of reasoning, languages of expression, different from their own, they also learn the skills of dialogue, exchange of views. In this aspect, multicultural education is directly related to the development of critical thinking, educates the desire for a productive solution to the problems arising on the national soil.

Multicultural education is the knowledge of a person polyculture, the possibility of one's self-realization in the multicultural world maintaining the relationship with the native language, culture, which ultimately contributes to the conflict-free identification of the individuals in a multicultural society and its integration into the multicultural world space.

Literature:

1. Ponomoreva G.M. Fundamentals of cultural studies: 11th class: Proc. benefit for General education institutions/ G. M. Ponomarev, T. I. Tyulyaev. 2nd ed., Rev. and extra - M.: OOO "Publishing ACT": "Publisher Astrel", 2002. – 320 p.
2. Slavin R.E. Cooperative Learning and Intergroup Relations. In Handbook of Research on Multicultural Education. / R.E Slavin, San Francisco: Jossey-Bass, 2001, 45-47 p.
3. Chikalkina, N. L. Some Aspects of Educational Work Peculiarities of Primary Education in Polycultural Space / N. L. Chikalkina // Polycultural Educational Space: Ways and Forms of Integration. – M.:Poligrafist, 2006. – 264 p.
4. Saenko T.V. Professionalization of management activities /T.V .Saenko // Public Education. – 2007. – 69-72 p.

УДК 691.33

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ, ИМЕЮЩИМИ НАРУШЕНИЯ РЕЧИ

Абрамова М.А., Осипова А.И.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В настоящее время в Казахстане идет становление новой системы образования. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике учебно-воспитательного процесса, в содержании технологий обучения, которые должны быть адекватны современным техническим возможностям, и способствовать гармоничному вхождению ребенка в информационное общество. Одним из главных преимуществ использования компьютерных средств обучения в образовании детей с нарушениями речи являются их большие возможности в разнообразии предоставляемого учебного материала.

Целью наших разработок является улучшение коррекционного процесса средствами ИКТ и в результате формирование и развитие у детей полной речевой деятельности. Использование презентаций, компьютерных игр, в совместной деятельности с дошкольниками,

имеющими недоразвитие речи, способствует повышению эффективности коррекционно-образовательного процесса.

Известно, что использование в коррекционной работе разнообразных нетрадиционных методов и приемов предотвращает утомление детей, поддерживает у детей с различной речевой патологией познавательную активность, повышает эффективность логопедической работы в целом. Внедрение информационно-коммуникативных технологий (ИКТ) сегодня является новой ступенью в образовательном процессе. Учителя-логопеды не только не остались в стороне, но и активно включились в процесс широкого использования ИКТ в своей практике.

Информационно-коммуникативные технологии стали перспективным средством коррекционно-развивающей работы с детьми, имеющими нарушения речи. Повсеместная компьютеризация открывает новые, еще не исследованные варианты обучения. Они связаны с уникальными возможностями современной электроники и телекоммуникаций. Компьютерные технологии принадлежат к числу эффективных средств обучения, все чаще применяемых в специальной (коррекционной) педагогике. В последние годы ведется открытая дискуссия о содержании, форме, методах специального обучения и характере профессионального мышления специалистов. Каждая новая задача развивающего обучения трансформируется в проблемы метода, разработки обходных путей обучения, которые позволяли бы достичь максимально возможных успехов в развитии ребенка с особыми познавательными потребностями (И.К.Воробьев, М.Ю.Галанина, Н.Н.Кулишов, О.И.Кукушкина и др.).

Анализ литературы показывает, что компьютерные средства представляют для специалиста не часть содержания коррекционного обучения, а дополнительный набор возможностей коррекции отклонений в развитии ребенка. Учителю-логопеду, применяющему в работе компьютерную технику, необходимо решить две основные задачи специального обучения: сформировать у детей умения пользоваться компьютером и применять компьютерные технологии для их развития и коррекции нарушений речи. Где же ИКТ могут помочь современному логопеду в его работе?

1. Подбор иллюстративного материала к совместной организованной деятельности педагога с детьми и для оформления стендов, группы, кабинетов (сканирование, Интернет; принтер, презентация).
2. Подбор дополнительного познавательного материала.
3. Обмен опытом, знакомство с периодикой, наработками своих коллег.
4. Оформление групповой документации, отчётов. Компьютер позволит не писать их каждый раз, а достаточно набрать один раз схему и в дальнейшем только вносить изменения.
5. Создание презентаций в программе Power Point для повышения эффективности совместной организованной деятельности с детьми и педагогической компетенции родителей в процессе проведения родительских собраний.

Компьютерные средства позволяют привнести эффект наглядности в занятие, повысить мотивацию активность, способствуют более тесной взаимосвязи учителя-логопеда и детей. В использовании мультимедийных презентаций, игр учителем-логопедом можно выделить такие преимущества, как информационная ёмкость, компактность, доступность, наглядность, эмоциональная привлекательность, мобильность, многофункциональность. Благодаря последовательному появлению изображений на экране, дети имеют возможность выполнять упражнения более внимательно и в полном объёме. Использование анимации и сюрпризных моментов делает коррекционный процесс интересным и выразительным. Дети получают одобрение не только от логопеда, но и со стороны компьютера в виде картинок-призов, сопровождающихся звуковым оформлением. Получая от занятий положительные эмоции .Гармоничное сочетание традиционных средств с применением презентаций, игр, интерактивных упражнений, разработанных с помощью программы Power Point, позволяет существенно повысить мотивацию детей к занятию и, следовательно, сократить время на преодоление речевых нарушений.Наше мнение сложилось о том,что детям будет намного интересней ходить на занятия , ставить новые цели перед собой и добиваться успеха. Стараться чтобы все получилось и иметь результат от информационных занятий.

Важным направлением коррекционной деятельности является формирование у детей речедвигательных умений и навыков, создание необходимой артикуляционной базы нарушенных звуков. Работа по формированию речевой моторики у детей предполагает ежедневный и кропотливый труд, требует усидчивости и подчинения требованиям взрослого. Произвольное поведение дошкольников еще не достаточно развито, поэтому без желания самого ребенка организация систематической работы представляется проблематичной. У ребенка необходимо формировать внутреннюю мотивацию, вызванную познавательным интересом: «хочу уметь». Осуществляется системное коррекционное воздействие на речевое развитие ребенка, имеющего недоразвитие речи. С помощью разработанных компьютерных игр и упражнений у детей совершенствуется артикуляционная моторика, закрепляется правильное произношение автоматизируемого звука в словах, предложениях, обогащается словарь. У детей значительно сокращаются сроки по овладению полноценной речевой деятельностью, являющейся залогом успешного взаимодействия ребенка со сверстниками и взрослыми. Новые технологии делают коррекционную работу более интересной для дошкольников и более радостной для педагогов. При этом эффективность работы с ИКТ высока, является спланированной, продуманной системой по коррекции и предупреждению речевых нарушений.

Для ребенка дошкольного возраста игра — это ведущая деятельность, в которой проявляется, формируется и развивается его личность. И здесь у компьютера имеются широкие возможности, потому что правильно подобранные развивающие компьютерные игры и задания являются для ребенка, прежде всего игровой деятельностью, а затем уже учебной. Использование в коррекционной работе нетрадиционных методов и приемов, например, мультимедийных презентаций, предотвращает утомление детей, поддерживает у детей с различной речевой патологией познавательную активность, повышает эффективность логопедической работы в целом. Их применение на логопедических занятиях интересно, познавательно и увлекательно детям. Экран притягивает внимание, которого мы порой не можем добиться при фронтальной работе с детьми.

Создан банк электронных образовательных ресурсов: компьютерные логопедические программы, компьютерные обучающие игры, мультимедийных презентаций, аудиоматериал по следующим направлениям работы:

- Формирование произношения.
- Развития фонематического восприятия, овладение элементами грамоты.
- Формирование лексико-грамматических средств языка.
- Развитие связной речи.
- Развитие артикуляционной моторики, речевого дыхания, здоровьесберегающие технологии. Таким образом, электронные ресурсы делают процесс коррекции речи более эффективным и динамичным, по сравнению с традиционными методиками, так как задания в ней представлены в игровой, интерактивной форме. Все это повышает мотивационную готовность ребенка к занятию, что положительно сказывается на результатах логопедической работы.

Использование компьютера в логопедической работе способствовало активизации произвольного внимания, повышению мотивации к учению, расширению возможностей работы с наглядным материалом, повышению эффективности коррекционной работы, интенсификация работы с результатами логопедических мониторинговых исследований, повышение качества образования.

Учитель-логопед не только использует компьютерный материал на своих занятиях, но и дает возможность родителям, которые имеют дома компьютер, продолжить с ребенком занятия в выходные дни. Специально разработанные компьютерные программы, которые может и своей работе использовать логопед, несут обучающий и развивающий характер: «Развивай-ка для малышей» из серии «Обучение с приключением», «Веселая азбука», «Фабрика игр», «Игры для Тигры», «Учимся говорить правильно», которые предназначены для коррекции общего недоразвития речи у детей старшего дошкольного возраста и позволяют эффективно организовать индивидуальную и подгрупповую работу с детьми. Компьютерные технологии

позволяют нам самим создавать и использовать на занятиях мультимедийные презентации, игровые упражнения и задания с учетом возраста, индивидуальных особенностей и образовательных потребностей каждого ребенка.

Самая распространенная программа, которой в наще время пользуется каждый человек – это мультимедийная презентация. В логопедической работе это не стало исключением. Мультимедийные презентации позволяют привнести эффект наглядности в занятие, повысить мотивационную активность, способствовали более тесной взаимосвязи учителя-логопеда и ребёнка. В использовании мультимедийных презентаций учителем-логопедом можно выделить такие преимущества, как информационная емкость, компактность, доступность, наглядность, эмоциональная привлекательность, мобильность, многофункциональность. Для повышения эффективности логопедических занятий используется двуполушарный подход к обучению, когда словесные методы сочетаются со зрительными. Каждый слайд презентации несет большую смысловую и образную нагрузку, позволяющую задействовать правое полушарие, более развитое у детей с речевыми проблемами.

Благодаря последовательному появлению изображений на экране, дети имеют возможность выполнять упражнения более внимательно и в полном объеме. Использование анимации и сюрпризных моментов делает коррекционный процесс интересным и выразительным. Дети получают одобрение не только от логопеда, но и со стороны компьютера в виде картинок-призов, сопровождающихся звуковым оформлением. С помощью мультимедийных презентаций проводятся физминутки и зрительная гимнастика. Мультимедийные презентации используются на занятиях по постановке и автоматизации звуков, когда упражнения появляются мониторе в ярком виде. Используя в коррекционно-развивающей работе инновационно-коммуникативные технологии, необходимо помнить и заботиться о состоянии здоровья детей. Рекомендуется проводить следующие упражнения для отдыха нервной системы, сенсорных процессов:

1. Комплексы упражнений для глаз.
2. Комплексы упражнений физкультминуток.
3. Физкультминутка для улучшения мозгового кровообращения.
4. Комплексы упражнений физкультурных пауз.
5. Зрительная гимнастика во время работы на компьютере.
6. Зрительная гимнастика после компьютерного занятия.

Исходя, из вышесказанного можно выделить положительные стороны использования ИКТ в коррекционно-развивающей работе учителя-логопеда:

- Целенаправленное применение компьютерных программ в процессе логопедического обследования детей с ОНР позволяет более объективно и дифференцированно оценить возможности их устной речи.
- Разработанная система приемов дифференцированного и индивидуального компьютерно-опосредованного коррекционного воздействия по преодолению речевых нарушений у детей составляет своеобразное ядро методической технологии логопедической работы с применением компьютерных программ.
- Компьютер становится необходимым средством обучения детей с нарушениями речи.
- Использование информационных технологий повышает мотивацию ребёнка к логопедическим занятиям, способствует повышению речевой и познавательной активности.
- способствует повышению самооценки ребенка.

В заключение нашего исследования хотелось бы отметить, что совместная организованная деятельность педагога с детьми имеет свою специфику, она должна быть эмоциональной, яркой, с привлечением большого иллюстративного материала, с использованием звуковых и видеозаписей. Всё это может обеспечить нам компьютерная техника с её мультимедийными возможностями. Использование информационных технологий позволит сделать процесс обучения и развития ребёнка достаточно эффективным, откроет новые возможности образования не только для самого ребёнка, но и для педагога. Однако, какими бы положительным, огромным

потенциалом не обладали информационно-коммуникационные технологии, но заменить живого общения педагога с ребёнком они не могут и не должны.

Литература:

1. Борякова Н.Ю., Соболева А.В., Ткачева В.В.. Практикум по коррекционно-развивающим занятиям. – М., 2014.
2. Гаркуша Ю.Ф., Черлина Н.А., Манина Е.В. Новые информационные технологии в логопедической работе. / Логопед. -2004. — № 2.
3. Кукушкина О.И. Применение информационных технологий в специальном образовании / Вестник образования. – М., 2003.
4. Репина З.А. Новые информационные технологии: специализированная комьютерная логопедическая программа «Игры для Тигры» / З.А. Репина, Л.Р. Лизунова / Вопросы гуманитарных наук. – 2004, - № 5. – С. 285-287
5. Лынская, М. И. Организация логопедической помощи с использованием компьютерных программ/ Логопед в детском саду, 2006, №6
6. Чупрова Е. С. Использование информационных технологий в коррекционной работе / Педагогика: традиции и инновации: материалы IV Междунар. науч. конф.— Челябинск: Два комсомольца, 2013. — С. 75-78.

УДК 372.3

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОБОТОТЕХНИКА КАК ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Айтымова А.М.
(СКГУ им. М. Козыбаева, группа ИВТУ-д-17)
Айтымов Ж.Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Одним из значимых направлений развития современной техносреды является робототехника. Роботостроение сформировалось и стремительно совершенствуется как самостоятельная отрасль производства [1].

В настоящее время в мировой производственной практике робототехника переходит на принципиально новый уровень своего развития [2]. В действие вступили факторы, которые позволяют последовательно снижать стоимость роботизированных систем, делать их более универсальными, эффективными и доступными для использования не только на производстве, но и в быту.

Роботы (робототехнические системы) становятся неотъемлемыми объектами современной техносреды. Их преимущества очевидны, что определяет высокий уровень заинтересованности общества в развитии робототехники.

Роботизированная техносреда - это среда обитания человека в ближайшем будущем. В связи с этим обозначены и существуют две основные социально-педагогические проблемы, требующие от общества постоянных усилий для их решения, а именно:

1) подготовка квалифицированных кадров для производства роботизированных систем;

2) формирование классов потребителей услуг роботизированной среды и развитие у различных субъектов социума соответствующей технической культуры.

Образовательные возможности робототехники как направления технической инноватики чрезвычайно высоки. Однако в настоящее время в основном развивается соревновательная робототехника и проектное робототехническое творчество в системе дополнительного образования. Методика и технологии применения робототехники в предметном обучении еще не стали пока предметом целенаправленных педагогических исследований.

Направления и способы применения робототехники в предметном образовательном блоке не вполне очевидны. Ее внедрение в учебный процесс - новое направление теории и методики обучения, интегрирующее знания и опыт преподавания целого ряда школьных предметов. В его разработке должны быть учтены специфика робототехнических систем как нового и значимого по масштабам своего распространения объекта техносреды, возможности различных областей предметного знания в его изучении, а также особенности школьного образования разных уровней и профилей.

Робот как объект изучения. Робот в учебном процессе - это, прежде всего, междисциплинарный технический объект, устройство и принцип действия которого есть область приложения знаний целого комплекса наук. Изучение конкретных робото-технических систем как объектов современной техносреды должно сопровождаться последовательным предъявлением школьникам специальной учебной информации. Они должны получить сведения по истории робототехники и современным перспективам роботостроения. Необходимо продемонстрировать учащимся место и роль робото-технических систем в современной техносреде. Следует в доступной форме изложить элементы методологии робототехники (общей, специальной): разъяснить сущность понятия «робот», продемонстрировать его отличительные признаки; познакомить с видами роботов и обосновать необходимость создания роботов разных видов, дать представления о базовых законах робототехники (А. Азимов, Ш. Ноф) и основных подходах к проектированию робототехнических систем.

С целью реализации системного подхода к анализу робототехники как объекта изучения целесообразно познакомить школьников с технологической структурой робота. С точки зрения теории управления в его структуре выделяют: систему управления, систему исполнения и систему сбора данных.

Робот как средство обучения, развития и воспитания

1. Обучающие функции робототехники состоят, прежде всего, в том, что школьники, занимаясь робототехникой, осваивают новый и принципиально важный пласт современной технической культуры: приобретают современные политехнические знания и умения, овладевают соответствующими техническими и технологическими компетенциями.

Занятия робототехникой способствуют закреплению и углублению предметных знаний, формированию предметных познавательных и практических умений, овладению универсальными учебными действиями.

Особая роль робототехники состоит в реализации межпредметных связей, поскольку робототехника по своей сути является междисциплинарной сферой деятельности. На занятиях по робототехнике возможна подготовка учащимися межпредметных проектов. На сегодня известны примеры интеграции робототехники не только с областями математического и естественнонаучного знания, но и с гуманитарными сферами деятельности (реконструкция исторических событий, исследование взаимодействий различных социальных групп, решение проблем социальной адаптации, оказание социальных услуг и т. д.).

Робототехника - это новое средство наглядности, стимулирующее активное восприятие материала занятий. Роботизированные демонстрации отличаются более высоким качеством постановки, оптимальной скоростью предъявления данных, допускают необходимое число повторений, могут сопровождаться визуальными, механическими и звуковыми эффектами, концентрирующими внимание школьников на наиболее значимых элементах учебного материала и повышающими интерес к его освоению [3].

Робототехника может рассматриваться как эффективное средство индивидуализации обучения - учета интересов, склонностей, уровня подготовки учащихся по предмету. Это обеспечивается не только соответствующими приемами работы учителя, но и разнообразием учебных наборов по робототехнике, а также сопровождающих их учебных материалов, ориентированных на развитие технического творчества детей разного возраста и уровня готовности к занятиям по техническому моделированию и конструированию. Дополнительным фактором, стимулирующим применение технологии индивидуального обучения, является

реализация связи между учебным процессом и соревновательным движением по робототехнике, в которое могут быть включены увлеченные техническим творчеством школьники[4].

2. Развивающие и воспитательные функции робототехники. Применение образовательной робототехники в учебном процессе по предмету обеспечивает активное развитие у учащихся всего комплекса познавательных процессов (восприятия, представления, воображения, мышления, памяти, речи). Особый эффект этого воздействия связан, как правило, с высокой мотивацией занятий по робототехнике. Непосредственная работа руками и активная практика самостоятельного решения учащимися конкретных технических задач - еще более существенные факторы этого влияния.

Отметим, что занятия робототехникой способствуют формированию широкого спектра личностных качеств ребенка (его потребностей и мотивов, самостоятельности и инициативности, трудолюбия, ответственности за качество выполненной работы, коммуникабельности и толерантности, стремления к успеху, потребности в самореализации и др.). Особенно значима роль в развитии качеств личности, повышающих эффективность работы каждого человека в его взаимодействии с другими людьми. Это навыки коммуникации и межличностного общения. Главными среди них многие авторы считают умение работать в команде [5].

Робототехническую систему, учитывая необходимость принятия междисциплинарных решений в ее разработке, качественно сделать в одиночку достаточно сложно. Это, прежде всего, командная работа, которая создает необходимые условия для развития широкого комплекса коммуникативных компетенций учащихся.

Литература:

1. Нанотехнологии как ключевой фактор нового технологического уклада в экономике / под ред. С. Ю. Глазьева и В. В. Харитонова. М. : Тровант, 2009.

2. Ньютон Б. Создание роботов в домашних условиях: пер. с англ. Е. А. Добролежина. М. : НТ Пресс, 2007.

3. Параскевов А. В. Левченко А. В. Современная робототехника в России: реалии и перспективы // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 20l4. № l04(l0). URL: http://ej.kubagro.ru/20l4/l0/pdf/ll6.pdf.

4. Предко М. l23 эксперимента по робототехнике: пер. с англ. В. П. Попова. М. : НТ Пресс, 2013.

5. Оспенников Н. А, Оспенникова Е. В. Формирование у учащихся обобщенных подходов к работе с моделями / / Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. 2015. № l2. С. 206-2l4.

УДК 373.21

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ В ДЕТСКОМ САДУ В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗОВАННОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ананьева Н.А.,
(студентка группы зМО-IIв-16, СКГУ им.М.Козыбаева)
Колесникова Г.А.
(к.п.н.,кафедра «Музыкальные дисциплины», СКГУ им. М. Козыбаева, г.Петропавловск

Современная образовательная политика Казахстана в связи с интеграцией в мировое образовательное пространство предъявляет высокие требования к поиску новых эффективных психолого-педагогических подходов, в первую очередь, к системе дошкольного образования, как начальной ступени раскрытия потенциальных способностей ребенка. Тема развития творческих способностей дошкольников очень актуальна в свете обновления содержания образования в РК. Данная проблема относится к числу важнейших задач современной теории и практики дошкольного воспитания. В настоящее время ширится круг инновационных программ

развития ребенка в ДОУ. Тем не менее, вопрос об обеспечении условий развития творческих способностей детей остается актуальным и концептуальным.

Поэтому в детском саду «Балақай» в 2016 году нами была разработана «Программа организованной учебной деятельности по вариативному компоненту «Музыкальный калейдоскоп» для детей старшей группы детского сада». Данная программа разработана в соответствии с Типовой учебной программой дошкольного воспитания и обучения на основе методических рекомендаций по внедрению новых нормативно-правовых актов: ГОСДВО (Постановление Правительства РК от 13.05.2016г. №292), ТУПов (Приложение к приказу Министра образования и науки РК от 22.06.2016г. №391). При разработке программы был учтен опыт предыдущих лет по развитию творческих способностей дошкольников. Важно было учесть разнообразные факторы, признаки, свойственные творческому процессу. Творчество требует мыслительной активности, интеллектуальных способностей, волевых, эмоциональных черт и высокой работоспособности. Творчество характеризуется как высшая форма деятельности личности, требующая от детей длительной подготовки, эрудиции и интеллектуальных способностей.

Данная программа рассчитана на детей в возрасте 5 лет, процесс обучения предусматривает групповые и индивидуальные занятия, развитие певческих и хоровых навыков, развитие ритмического и динамического слуха, работу над сценическим образом и игру на детских музыкальных инструментах.

Работа по развитию творческих способностей в процессе организованной учебной деятельности велась по всем пяти направлениям:

- развитие интонационной и двигательной активности;
- развитие музыкально-творческого воображения;
- развитие способности к моделированию музыкальной речи;
- проявление творческого начала в музыкально-игровой деятельности;
- проявление творческого начала в музыкально-театрализованной деятельности.

Каждый вид музыкальной деятельности, представленной в Программе, предполагает овладение детьми теми способами творческой деятельности, без которых она неосуществима, и оказывает специфическое влияние на музыкальное развитие дошкольников. В процессе реализации Программы для детей создавались такие условия, в которых они могли проявить свое творчество, подбирались такие приемы и методы, которые давали возможность каждому ребенку проявить себя в том или ином направлении.

Дети с «высоким» уровнем сформированности творческих способностей характеризуются целенаправленностью, адекватным эстетически-активным восприятием музыки, единством эмоционального и интеллектуального, дифференцированностью слуховых ощущений. Внутренний слух и музыкальные представления связаны со способностью «слышать» и переживать музыку про себя. Дети воспринимают, осознают выразительные средства музыки, жестов, пантомимы, понимают, эмоциональный эффект воздействия музыкального образа на слушателя.

У дошкольников со «средним» показателем уровня сформированности творческих способностей анализ музыкального образа происходит по образцу, часто отсутствует самостоятельность. Дети дошкольники допускают неточность в выполнение творческого задания, не могут передать услышанный музыкальный образ в словах или через пластику и движения. Такие дети мало эмоциональны, движения недостаточно четкие и понятные, не совсем точно определили характер произведения.

«Низкий» уровень сформированности творческих способностей и понимания музыкальных образов характеризуется размытым восприятием музыкальных образов. Речевые коммуникации носят личностный характер, часто имеют слабую эмоциональную окрашенность. Речь была неэмоциональна, краткая. У детей с низким уровнем эмоциональное восприятие музыки поверхностное, отсутствует сосредоточенное вслушивание в произведение, поэтому не происходит достижение эмоционального состояния.

По данным диагностики констатирующего этапа (рис.1.) можно сделать вывод о том, что в среднем 25,5% старших дошкольников имели низкий уровень развития творческих способностей и лишь 19,4% - высокий уровень. На средний уровень развития приходилось 55,1% дошкольников старшей группы. Если рассмотреть уровни развития творческих музыкальных способностей по видам деятельности, то можно отметить, что наименьше развиты способности в области музыкально-театрализованной деятельности и музыкально-творческого воображения.

Результаты входящей диагностики: низкий уровень – 25,5%; средний уровень – 55,1%; высокий уровень – 19,4%

Осмысление полученных данных формирующего этапа (рис.2.) позволило нам сделать следующие выводы:

- наибольшее количество детей с положительной динамикой развития творческих способностей стало на среднем и высоком уровне сформированности, на низком уровне развития число детей уменьшилось;

- общее количество детей по уровням распределилось следующим образом: на низком уровне - двое детей (13%); на среднем уровне развития творческих способностей - пять детей (34%); на высоком уровне сформированности творческих способностей – 8 (53%).

Таким образом, исследование показало, что при системной и целенаправленной работе в процессе организованной учебной деятельности показатели уровня развития творческих способностей у детей старшей группы имеют положительную динамику.

В процессе данной работы у детей сформировалось положительное эмоциональное отношение к музыкальному искусству, развилась память, воображение, инициативность, фантазия, речь, повысился уровень коммуникации в детском коллективе. Конечные результаты проведенной работы подтверждают, что систематическая работа по введению в организованную учебную деятельность творческих заданий формирует у старших дошкольников положительное отношение к творчеству и желание продемонстрировать свои идеи перед сверстниками и взрослыми. В процессе работы дети научились общаться друг с другом и со взрослыми, овладев способами установления взаимоотношений, умением войти в детское общество, действовать совместно с другими, умением уступать и отстаивать свою точку зрения.

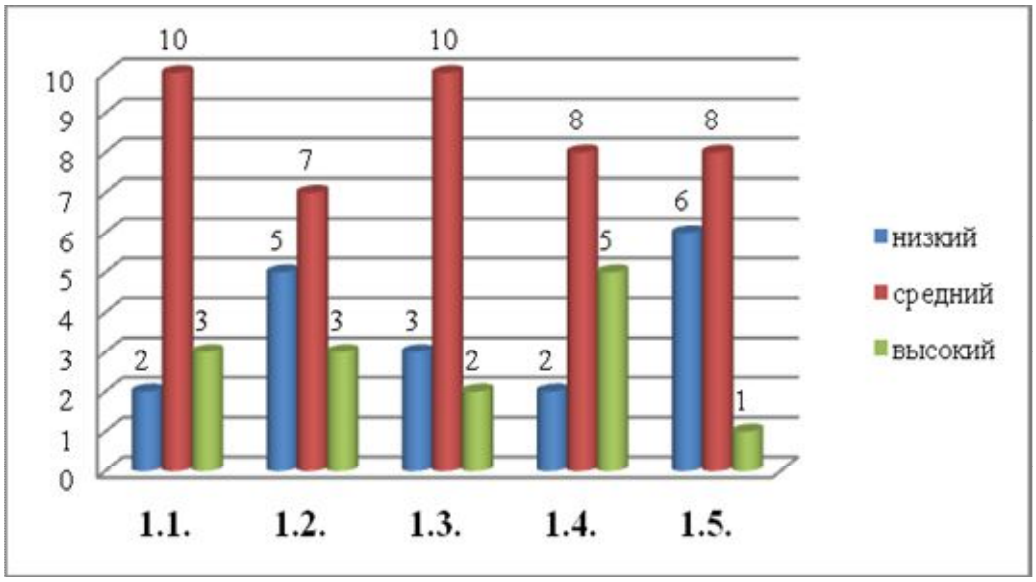

Рис.1. Диаграмма показателей констатирующего этапа *

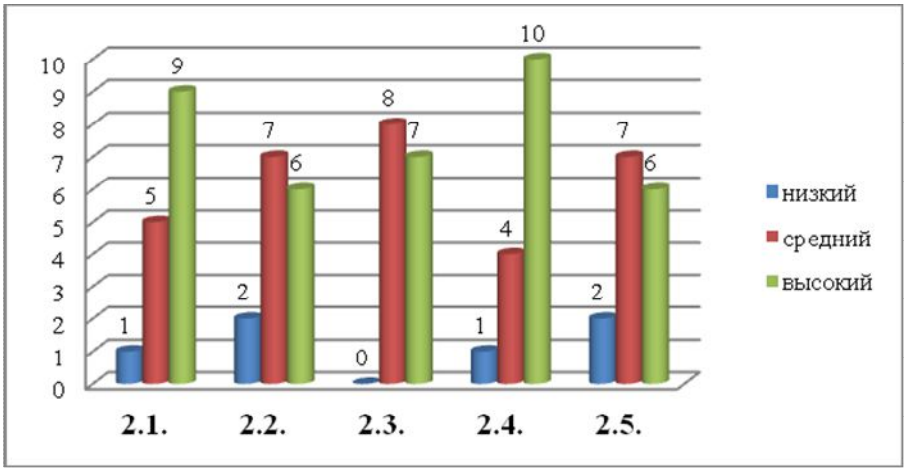

Рис.2. Диаграмма показателей формирующего этапа

Расшифровка показателей:

1.1. уровень развития интонационной и двигательной активности;

1.2. уровень развития музыкально-творческого воображения;

1.3. уровень развития способности к моделированию музыкальной речи;

1.4. уровень проявления творческого начала в музыкально-игровой деятельности;

1.5. уровень проявления творческого начала в музыкально-театрализованной деятельности.

2.1. уровень развития интонационной и двигательной активности;

2.2. уровень развития музыкально-творческого воображения;

2.3. уровень развития способности к моделированию музыкальной речи;

2.4. уровень проявления творческого начала в музыкально-игровой деятельности;

2.5. уровень проявления творческого начала в музыкально-театрализованной деятельности.

Литература:

1. Государственный общеобразовательный стандарт дошкольного воспитания и обучения Республики Казахстан. – Астана, 2016. – 203с.
2. Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения. – Астана, 2016. – 210с.
3. Методические рекомендации по внедрению Государственного общеобразовательного стандарта дошкольного воспитания и обучения в практику работы организаций дошкольного образования в 2016-2017 учебном году по Карагандинской области. – УМЦ РО КО, Караганда; 2016. – 24с.
4. Анисимов В.П. Диагностика музыкальных способностей / В.П. Анисимов. – М.: Владос, 2004. – 66с.
5. Блохина О.В. Развитие креативности у детей старшего дошкольного возраста на основе музыкально-игрового творчества. БелРИПКППС. – 2008г. – 96с.
6. Джердималиева Р.Р. Музыкально-творческий процесс как область научного исследования // Научно-методический журнал «Педагогика и психология».– Алматы, КазНПУ им.Абая, 2016. №1. – С.6-8
7. Колбина Е.В., Ахметова Т.Ш. Музыка. Дидактические материалы. – А.: Мектеп, 2003. – 80с.
8. Корякина О., Яковлева О. В мире звуков и красок. – К.: «Келешек – 2030», 2008. – 135 с.
9. Котова Е.В., Кузнецова СВ., Романова Т.А.. Развитие творческих способностей дошкольников: Методическое пособие. М.: ТЦ Сфера, 2010. – 128с.
10. Оспанова Т.У., Жусупова А.М. Развитие творческих способностей на уроках музыки. А.: «Ғылым», 2003. – 64с.
11. Тефнанц А.А. Музыкально-игровая деятельность как средство развития творческих способностей у старших дошкольников: *Интернет*-ресурс http://infourok.ru/muzikalnoigrovaya-deyatelnost-kak-sredstvo-razvitiya-tvorcheskih-sposobnostey-u-starshih-doshkolnikov-731807.html

ӘОЖ 372.2.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДІ АТА-АНАЛАРМЕН БАЙЛАНЫС АРҚЫЛЫ ІСКЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Балтабаева А.М.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ студенті)
Кәсенова М.Т.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, кафедра оқытушысы, п.ғ.м.)
Кәсенова А.Т.
(Петропавл қаласының Әл-Фараби атындағы мектеп-лицейінің биология пәні мұғалімі)

Бүгінгі күні еліміздің бәсекеге қабілетті елу ел қатарына еніп, әлемдік деңгейге сай келу үшін өндірістің, ғылым мен техниканың дамуы қажет екені анық. Бұл мақсатқа, міндетке жету үшін табиғаттың сан түрлі салаларын шаруашылыққа қарқынды пайдалану қажет. Өндірістің дамуы табиғи ресурстарды азайтып қана қоймай, қоршаған ортаның ластану проблемасын тудырып отыр. Қазіргі кезде экологиялық проблемалардың ұлттық, аймақтық және ғаламдық тұрғыда өзекті мәселелердің бірі. Сондықтан да айнала қоршаған ортаны қорғау мақсатына бағытталған күрделі іс-шаралар жүргізілуде. Қазақстан Республикасы тұрақты дамудың жаңа жолына түскеннен кейін экологиялық білім беру мен тәрбиенің маңызы артады [1]. Бүгінгі күні қоғамда көптеген өзекті де өткір мәселелерді оңтайлы шешу көп ретте азаматтық қауымдастықтың даму деңгейін өрістетуге, жеткіншектер мен жастардың экологиялық мәдениетін еселеуге, қоршаған ортаға деген құрметін, Табиғат-Анаға азаматтық сүйіспеншілігін қалыптастыруға тікелей байланысты. Қазіргі уақытта білім беру мекемелерінде балаларға экологиялық тәрбие беру - оқу-тәрбие үрдісіндегі әлеуметтік мән-маңызы зор, сондай-ақ құнды бағыттардың бірі. Табиғатты қорғау жұмыстары үздіксіз жүргізілуде. Экологиялық тәрбие мәселесін жан-жақты қарастыруда А.В. Чигаркин, Ж.Ж. Жатқанбаев, Қ.А. Сарманов, Ж.Б. Шілдебаев және т.б. сияқты ғалымдардың еңбектері өздерінің маңыздылығымен ерекшеленді. [2, 3, 4, 5]. Мектепке дейінгі жастағы балаларға адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасты анықтайтын экологиялық тәрбие беруге байланысты мектепке дейінгі мекемелердің алдында негізінен келесідей міндеттер тұр. Атап айтқанда:

-педагогикалық мамандардың экологиялық тәрбие беру жөнінде білім деңгейін көтеру;

-балаларды айналамен таныстырудың бағдарламасын олардың ата-аналарына насихаттау,

-әртүрлі жастағы балалар топтарындағы оқу-тәрбиелік жұмыстар жүргізу.

Экологиялық білім – табиғатты қорғау саясаты. Ал адамзат баласы қол жеткізген жетістіктер түрі сан алуан десек, солардың барлығын біріктіріп, біртұтас жаңа жүйеге жинақтап отырған сала – экология екендігінде дау жоқ. Экологиялық білім мен тәрбие беру - «Қоршаған орта-адам-қоғам» жүйесіндегі қарым-қатынасты бүлдіршіндердің игеруі кезеңінде қалыптасады. Экологиялық тәрбиенің негізгі мақсаты - балалардың экологиялық көзқарасын, санасын, табиғатқа үлкен парасаттылық, жауапкершілік қарым-қатынасын қалыптастыру. Экологиялық мәдениеттілік адамның сезімін тәрбиелеуден, экологиялық сананы қалыптастырудан шығады.Экологиялық білім мен тәрбие беру - табиғат ресурстарын тиімді пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауда белсенді әрекет жасай алатын жеке тұлғаның экологиялық сенімін қалыптастырып, белсенділігін көтеру. Сондықтан, экологиялық білім беру балабақша жасындағы балаларға табиғатқа жаңаша көзқарасын тәрбиелеудің негізі болса, әртүрлі формаларда жүргізілетін экологиялық тәрбие жеке тұлғаның эмоциялық-сезімдік әлеміне бағытталады, адамгершілік, жауапкершілік қасиеттерін өсіреді. Экологиялық тәрбиелеу функциясы балаларды табиғатқа деген жанашырлықты, жауапкершілікті сезінуге баулиды. Экологиялық сана экологиялық білімнен тұрады. Ол балалардың дүниетанымының маңызды құрамдас бөлігі ретінде экологиялық тәрбие беру үрдісінде дамиды.

Балалық шақ баланың жеке тұлға болып қалыптасуының алғашқы сатысы. Баланың айналамен танысу және экологиялық тәрбие дағдыларының қалыптасуы осы мектепке дейінгі жас шағында қалыптасады. Бала тәрбиесі ана сүтінен басталып, үлкендердің ықпалы арқылы өмір бойы қалыптасатын күрделі құбылыс. Тәрбиенің ең алғашқы бастамасын бала өз отбасынан алса, жалғасы балабақшамен байланысады, яғни бала тәрбиелене отырып білім алады. Тәрбие негізі қаншалықты сапалы болса, келешек кепілі де сондай болмақ. Оның бір бағыты ретінде экологиялық білім сапасын назардан тыс қалдыруға болмайды. Себебі, экологиялық тәрбие - ол баланың қоршаған ортасы, айналасы, болашағы деген ұғымдармен тығыз байланысты. Табиғатқа деген сыйды жоғалту адамзаттың адамгершілік құндылықтарын жоғалтуға әкеліп соқтырады. Сондықтан ел болашағы, бүгінгі жас ұрпақта жаңа экологиялық сезім қалыптастыруы керек. Бүгінгі таңда адамзатты ерекше алаңдатып отырған зор мәселелердің бірі – қоршаған ортаның, табиғаттың жай-күйі.

Мектепке дейінгі ұйым тәрбиеленушілерінің экологиялық түсініктерінің деңгейін анықтау бойынша ата-аналар арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға Петропавл қаласының мектепке дейінгі мекемелерінің тәрбиеленушілерінің ата-аналары қатысты.

Зерттеу барысында ата-аналардың барлығы өздерін экология мәселесі қызықтыратынын, табиғатты сүйіп, жануарлар мен құстарды ұнататынын көрсеткен.

Ата-аналардың 75% баланың әңгімелеуі, үй жануарын немесе құсын асырап алу, өзін саябаққа, зоопаркее апару немесе табиғат туралы оқып беру бойынша сұранысы бойынша мектепке дейінгі мекемеде балалардың экологиялық тәрбиесіне көп көңіл бөлінетінін білетіндерін көрсеткен.

Ата-аналардың 90% балаларды экологиялық тәрбиелеуге мектепке дейінгі мекемеге көмек көрсетуге дайын екендігін білдірсе, 10% - бұл жұмыстарға уақыттың тығыздығынан қатыса алмайтынын көрсеткен. Көмек ретінде балалармен бірге гүл отырғызу, топ алаңын көгалдандыру жұмыстарына қатысу сияқты жұмыстарды ұсынған. Мектепке дейінгі ұйымнан балаға экологиялық тәрбие беру бойынша қажет көмек ретінде ата-аналар табиғат аясында өткізуге болатын сынақтарды белгілеген.

Табиғатты жүйелі түрде бақылау балаларды байқағыштыққа үйретеді. Мұның өзі балалардың өмірге көзқарасын өзгертіп, олардың талғамын оятады. Тәрбиешінің күнделікті іс-қимылын бала бақылай отырып, қайталайды. Бала жануарларды күтуге, табиғи ортаға жанашырлықпен қарауға үйренеді. Бала табиғатпен тілдесіп, оның сырларын ұғады. Әсіресе, экология ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде табиғаттың ғажайып құбылыстарымен таныстыруға болады, олардың мәнісін ұғындыру арқылы жастайынан жан-жақты тәрбиелеп, баланың қабылдауын, зейінін, ойын, тілін дамытуға болады. Экологиялық тәрбие беруде балаларға көркем әдебиет туындылары, нақыл сөздер, өнегелі өсиеттер, тыйым сөздер оқу маңызды роль атқарады. Сонымен бірге, әртүрлі ойындар күнделікті тұрмыс, адам өмірі мен еңбек әрекеті, табиғат және ондағы өзгерістерді тани білуге көмектеседі.

Зерттеу барысында ата-аналардың мектепке дейінгі мекемелерге балаларға табиғат құбылыстары мен заңдылықтары туралы білімді кеңейту, экологиялық тәрбиені жетілдіру жұмыстарына ат салысуға дайын екендігі анықталды. Бала тәрбиесі отбасыдан басталады. Экологиялық тәрбиенің негізі отбасыда қаланып, мектепке дейінгі мекемеде қалыптастырылады. Сауалнамадағы ата-аналардың ұсынысы бойынша мектеп жасына дейінгі балалармен табиғат аясында баланың экологиялық мәдениетін қалыптастыру мақсатымен ұйымдастыруға болатын сынақтар кешені құрастырылды.

Қорыта келгенде, мектеп жасына дейінгі балаларды дамытуда экологиялық ортаның алатын орны ерекше. Мектеп жасына дейінгі балаларға экологиялық тәрбие беруде табиғаттың маңыздылығын жас ерекшеліктеріне қарай сатылай түсіндіру, баланың ойлау қабілетін, сөздік қорын, тілін дамыту, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Сонымен қатар, бала бойындағы әдемілік, әсемдік жөніндегі түсінігін кеңейтіп, табиғат сұлулығын танып, сезіне білу оны шығармашылық пен өмірге сене білу қабілетін, талғам қиялын дамытады.

Әдебиет:
1. Қазақстан Республикасының экологиялық білім беру концепциясы, 2002 ж.
2. Чигарин А.В. Активизация познавательной деятельности учащихся. –М., 1979. –210 б.
3. Жатқанбаев Ж.Ж. «Экология негіздері» курсы. Авторлық бағдарлама //Биология, география, химия. –№5. –1998. –12 б.
4. Сарманов Қ.А. Экология тазалығы.–Алматы, 1994. –60-61 б.
5. Шілдебаев Ж. Экология және табиғатты қорғау. –Алматы, 2002 –121 б.

ӘОЖ 369.223.25

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНДАҒЫ «ТАЛСУАТ» БАЛАЛАРДЫ ОҢАЛТУ ОРТАЛЫҒЫНА ЗЕРТТЕУ

Биім Қ.А.,Сәрсенбай Б.И.,Едіге Н.Ғ.
(*Студент ДФ-16 қ, кафедра ппедагогика және психология, СҚМУ)*
Мурзабаева М.Д.
(к.м.н, доцент,кафедра педагогика және психология, СҚМ,)

2012 жылы Республикамызда Қызылорда облысында орналасқан Талсуат ауылдық округіндегі «Республикалық балаларды оңалту орталығы» АҚ филиалы ашылды. Мерекелік ашылуға облыс әкімі және қалалық медицина өкілдерінің қатысуымен ашылды. Ашылған бұл орталық ауытқуы мен дамуында ақауы бар балаларды оңалу және әлеуметтік бейімдеу жұмыстарымен септігін тигізеді. Орталықта тірек – қимыл қозғалыс бұзылуы, сөйлеу жүйесінің бұзылуы, психасының дамуы баяу, даун синдромы, аутизм, остеохондроз, простатит, склероз, артроз, омыртқаның 1–2 деңгейде майысуы, жүрек- қантамыр, спастикалық сал ауруы, қисық мойын, маймақ, білезік пен омыртқаның аномалиясы, майтабан, балалар эпилепсиясы, логоневроз, дизартрия, ринолалия, жалпы тіл кемістігі, алалия, дисграфия диагноздар қойылған балалармен жұмыстар жасалады. Бұл орталықта ең үздік логопедтер, психологтар және дефектологтар жұмыс жасайды. Орталықтың негізгі құрамы: 2 – психолог, 2 – музыка терапевт, 2 – еңбек терапевт, 3 – лфк нұсқаушысы, 10 – тәрбиеші, 2 – монтессори педагог, 1 – ойын терапевт, 2 – невролог дәрігер, 7 – медбике, 1 – аға медбике, 1 – физиотерапевт, 2 – логопед, 2 – дефектолог мамандары жұмыс жасайды. Орталық мамандары Израильде, Германияда, Словенияда және Түркияда біліктіліктерін арттыру арқылы балалармен жұмыс жасайды. Орталықта бас ми жарақатынан кейін немесе туа біткен балалардың аяқ – қолдарының қимыл қозғалысының шектелуі болса, шетелдерде (АҚШ, Германия, Словения, Ресей, Израиль, Оңтүстік Корея, Жапония) біліктілігін жетілдірген мамандары келесі қызметтерді көрсетеді:

-ЭЭГ (электроэнцефалография – тәуліктік);

-Диспортпен егу (Қызылорда облысы бойынша осы орталықта ғана жасалады);

-ЕДШ (Бобата, Войта – терапия, Гления Домана, Фэлис халықаралық әдістерін меңгерген);

-Ортездеу (Қызылорда облысы бойынша осы орталықта ғана жасалады);

2015 жылдың оңалу қорытындысы бойынша: 14 бала өз еркімен жүрген, 21 бала өз еркімен тұра алған, 29 бала отыра алған, 69 бала еңбектеген, 264 бала ботулинотерапиясын алған, 701 балаға 786 ортездік бұйымдары жасалған және де сөйлеу қабілеті төмен балалардың 80 % - ы жақсарған. Орталық өкілеттілігі балаларды ата – аналарымен кездесетін уақытты да тиімді қйымдастырған. Балалар ата – ана және туыстарымен дүйсенбі – жұма күндері 17:00 – 19:00, сенбі – жексенбі күндері 15:00 – 19:00 аралығында кездесе алады. Оңалту орталығындағы педагогикалық қызмет түрлері:

Психолог – балалардың бейімделу мүмкіндіктерін көтеріп, креативтік сөйлеу қабілетін дамытады, адамның ішкі жан – дүниесін ашады, өзін – өзі бағалауын көтереді, босаңсу жағымсыз эмоциялардан және ойлардан арылуға үйретеді, ойлау, есте сақтау, зейінін және шешім қабылдау дағдыларын дамытатын маман ретінде орталықта қызмет атқарады.

Дефектолог – ақыл – есі кем балаларды, қозғалысында ауытқуы бар балаларды, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды оқытады, тәрбиелейді және әлеуметтендіру саласындағы арнайы маман ретінде қызмет атқарады. Сонымен қатар, дефектолог маманның балалармен жұмыс жасау жоспары, балаларды зерттеу картасы және алғашқы қарауы атты құжаттарда берілген жоспар бойынша жұмыс жасайды.

Логопед – сөйлеу кемшіліктері, оларды анықтау тәсілдері мен арнайы түзеті және тіл дамуы ретінде, тіл механизмдері жайлы, коммуникация туралы интегративті педагогиканың маманы ретінде балалармен жұмыс жасайды.

Монтессори және Монтессори-педагог – балаға еркіндік беру арқылы өзін және айналасын тануға мүмкіндік береді, баланың еркіндігі арқылы басқа балалармен тығыз қарым-қатынас жасайтын маман.

Музыкатерапевт – баланың психологиялық қорғанышын жеңдіреді, белсенділігін арттырады, шығармашылық мүмкіндіктерін оятады, ән айтуға, би билеуге, аспаптарда ойнауға, музыкаға еліктеп қозғалуға жетелейтін маман.

Ойынтерапевт – психотерапиялық әдістемені қолдана отырып, ойын арқылы жағдаяттарды игеру, қоршаған ортаға қызығушылығын арттыру және балалар мен жасөспірімдерге дене, ақыл сонымен бірге әлем мүмкіндіктерін түсіну қабілетін дамытуға мүмкіндік беруші маман.

Балалармен биологиялық кері байланыс жасау.

Орталықта биологиялық кері байланыс логотерапиялық кабинет жұмыс жасайды. Емделушілердің назарына: бұл әдіс мектеп жасына дейінгі және 7 жастан жоғары ересектер мен жасөспірімдерге арналған. Көрсеткіштері: логоневроз, дизартрия, ринолалия, жалпы тіл кемістігі, алалия, дисграфия. Қарсы көрсеткіштер: 7 жасқа дейінгі балалар, құрысу белгілері бар науқас балалар.

Биологиялық кері байланыс (психоэмоционалды түзету) де балалар мен жүргізіледі. Психоэмоционалды түзетуге байланысты жүргізілетін көрсеткіштері:

- Невроз, тики, энурез, логоневроз;
- Гипербелсенді және зейіні тұрақсыз балалар;
- Балалардың церебралды параличі; (нұсқауды толық түсінетін бала);
- Жоғары психикалық функцияларды дамытуға (зейін, ойлау мен есте сақтау қабілеті т.б.) байланысты;
- Тұлғаның өзіне деген сенімділігін арттыру;
- Организмнің бейімделу мүмкіншілігін жоғарылату;
- Алаңдаушылық, күйзеліс, шаршау, қорқыныш сезімдерін азайту.

Қарсы көрсеткіштері:

Айқын психикалық бұзылулар;

Айқын соматикалық бұзылулар;

Эпилепсия (құрысу белгілері бар балалар);

Интеллектуалды дамуының өте төмен деңгейі;

7 жасқа дейінгі балалар.

Тренингтен күтілетін нәтижелер:

Әртүрлі күйлерді түсіну және басқару әдістерін қолдану;

Өзінің мүмкіншіліктерін жан – жақты ашу;

Өзін – өзі бақылау және ісін реттеу дағдыларын үйрену;

Жауап берудің позитивті үлгілерін дамыту;

Өмір сүру сапасын жақсарту.

Орталықта түрлі электрлік құрылғылары қолданылады. Дәрілік электрофарез ағзаға тұрақты электр тоғы көмегі арқылы ендірілетін дәрілік заттардың мөлшерлі түрде ықпалы эпидермисқа ене отырып дәрілік заттар жиналып қалады және бірте – бірте капилярлық желіге диффундалады. Гальвандауды тағайындау үшін көрсеткіштер: I – II кезеңдегі гипертониялық дерттерге көмек береді олар: бронхты демікпе, гастрит, калит, асқазан мен ұлтабардың ойық жарасы, перифериялық жүйке жүйесінің бұзылуы, әйелдердің жыныс органдарының ауруларын

емдейді. Емдеумен қатар емдеуге қарсы айғақтарда бар: тоқты жеке өзіндік көтере алмау, жіті ірінді процестер, электродтарды қоятын жердегі терінің бүтіндігінің бұзылуы және ауруды сезу сезімдері мүлде жоқ балаларға қолдануға болмайды.

Индуктотерапия – бұл әдіс балаларды физикалық заңдарға сүйене отырып емдеу әдісі. Бұл әдіс барысында өрістің қуаты әсерінен ток пайда болады және оның пайда болған тоғы жылуға айналады. Индуктомерияда балалардың қан айналым жүйесінде біршама өзгерістер болады: қан тамырлары өз арнасынан кеңейеді, қанның ағу жылдамдығы көбейеді, қалыпты қарағанда қан қысымы біршама төмендейді, қимыл қозғалыс бұлшықеттердің тонусы төмендеп, денедегі зат алмасу үдерістері күшейеді. Индоктомерия сонымен бірге балалардың тірек-қимыл бұзылыстарына, түрлі жарақаттарға, сырттан пайда болған созылмалы жарақаттардың қабынуы кезінде қолданылады. Сонымен қатар балаларға физиотерапия әдісін қолдану арқылы да түзету жұмыстарын ұйымдастырады. Физиотерапия аппаратының көмегімен қайта қалпына келтіретін табиға факторлар ғана қолданылатын кешенді оқыту әдістерінің бірі болып табылады.

Сумен емдеу. Дамуында ақауы бар балаларға қолданылатын емдік шаралардың бірі. Оның басты мақсаты – табиғи таза сулар мен құрамында дәрілік заттары бар сулар қолданылады. Балаларға сумен емдеу әдісін қолданғанда оның жылылығы және механикалық қасиеттерін ескеру керек. Әрбір емдеу барысында алынған судың жылулығы оның әр уақыттағы температурасына байланысты. Салқын ем-шаралар рефлекторлы қызметі бойынша вегетативтік жүйке жүйесінің заттық алмасу қарқындылығын өзгеріске ұшыратады, ішкі органдардың атқаратын қызметін реттейді, денені шынықтырады. Индифорерентті сумен емдеу шаралары денені тыныштандырады, қан айналуды төмендетеді, жүректің соғуын баяулатады.Салқын және жылу су ең алдымен адам терісіндегі қан тамырларын аз ғана мерзімге тарылтады, содан соң кеңейтеді және гиперемия құбылысы орын алады. Жүректің қатты соғуы мен тыныс алу жылдамдайды және қан айналу қысымы төмендейді.

Балалармен жұмыс жасау барысындағы ең маңыздысы қалыпқа келтіру медицинасын қолдану. Түзету жұмысы барысында балалармен әртүрлі патологиялық күйде қимыл – қозғалысты қалыпқа келтіру және жақсарту.

Дене шынықтыру тәрбиесінде және Спорта – бұлшық ет жұмысын жақсартады.

Спорттық медицинада – жарақат алғаннан кейінгі және аурудан кейін спортшылардың жұмысқа қабілетін қалпына келтіреді.

Неврологияда – орталық және перифериялық нерв жүйесінің аурулары және жарақат алған (балалар церебралды параличі) балалармен жұмыс жасау.

Ортопедияда – тірек – қимыл аппаратының туа біткен аурулары (қисық мойын, маймақ, білезік пен омыртқаның аномалиясы, майтабан) бар балалармен жұмыс жасайды.

Орталықта сонымен қатар, Ортез зауыты да бар.

«Республикалық балаларды оңалту орталығы» АҚ нервтік, эндокринді, тірек – қозғалысты жүйесінің мүгедек балалар типологиясы бар науқастарға оңалту көмегін көрсетеді. Ортездеу көрсетілетін қызмет кешеніне кіреді және оңалтудың қазіргі заманғы әдістердің ажырамайтын бөлігі болып табылады. Ортез – зақымдалған аяқ – қол, омыртқа, тірек – қозғалыс аппаратының қызметін,балалардың сал ауруы, полинейропатия, әлсіз және спастикалық сал аурулары нәтижесінде пайда болатын ауруды, жарақаттан кейінгі жағдайды және аяқ – қол мен дененің патологиялық деформацияларын бекіту, жеңілдету, түзету және белсендіру үшін қолданатын арнайы қондырғы болып табылады. Орталықта кең ауқымды ортез дайындауға мамандандырылған «Ортезист» ЖШС жұмыс істейді. Зауытты ортез дайындау бойынша әлемдік жетекші фирмаларында оқудан өткен жоғары мамандандырылған мамандар жұмыс істейді. Зауыт Германиялық «Otto bock” фирмасының жабдықтарымен жабдықталған. «РБОО» АҚ «Paromed» фирмасының жабдықтары жұмыс істейтін кеңес одағының кейінгі кеңістіктегі жалғыз медициналық мекеме болып табылады, бұл жабдық берілген параметр бойынша пациентке арналған эксклюзивті ортопедиялық ұлтарақ дайындайды. Сонымен бірге, бұл жабдық өндіруі бойынша ұлтарақ әзірлеудің әдістерінен әлде қайда озық. «Parolog» жүріс анализаторының компьютерленген жүйесі науқастың патологиясын тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді, соның негізінде тиімді ем тағайындауға болады. Сонымен қатар, науқастарды

диагностикалау үшін германиялық «Laser Line», «L, A, S, A, R.» қондырғысының көмегімен азерометрия мен подометрияның қазіргі заманғы әдістері қолданылады.

Зауытта ортездер әзірленеді:

Аяқ буындарына арналған: тобық, тізе буындары, табан патологиясын емдеу;

Қол буындарына арналған: қол басы, білек, шынтақ буындары;

Омыртқа патологиясын түзетуге арналған.

Әзірленетін ортездердің тізіміне дофуздар, аяқ ұстағыштар, нейрофизикалық қысым нүктелері бар тобық ортездер, тізе, шынтақ, білек буындарына арналған функционалды ортездер, мүсінділікті түзету жабдығы, омыртқаға арналған қатты корсеттер, әр түрлі үлгідегі ортопедиялық ұлтарақтар дайындалады. Зауытта әлемдік ортездеу тәжірибесінде ұқсасы жоқ авторлық куәлікпен және патентпен қорғалған ортездер мен жаттығу қондырғыларының жаңа тиімді түрлері әзірленуде, солардың ішінде аяқ ротациясын түзетуге арналған брейсерлер, қысым нүктелері бар мүсіндікті түзету жабдығы да бар.

Балаға массаж жасаудың пайдасы. Массаждың негізгі 3 түрі бар: емдік мақсатта, алдын алу және емдік алдын алу массажы.

Баланың ата-анасына нұсқау – бала дүниеге уақытынан бұрын келуі және баланың нерв жүйелерінің әлсіз болуынан түрлі науқастармен ауырады. Осы себептен балаларды емдеудің тәсілі ретінде – массаж қолданылады. Сылау және уқалау кезінде баланың ұйқы безінің қызметі жақсарады. Бұл массаж баланың тез жүріп кетуіне, толық дамуына септігін тигізеді.

Емдік мақсаттағы массаж жасау арнайы мамандардың көмегімен арнайы мекемелерде және жалпы емдік стационарларда жасалынылады. Ол массаждар нервтік аурулардың ауыр дәрежелеріндегі балалардағы сал аурулары және буын, омыртқаның дұрыс қалыптасуына, кіндіктің және шаптың жарықтарына жасалынылады. Науқастың алдын алу үшін жасалынылатын массажды күнделікті үйде жасауға болады. Күнделікті үйде жасалынылатын массаж және гимнастиканы бала туылғаннан кейін 1,5-2 айдан бастай беруге болады. Массажды жасаудың әдістері бойынша арнайы мамандар немесе бала тіркелген арнайы бөлімдегі мамандардан уақытылы кеңес алып тұру керек. Массаж жасалынылатын арнайы бөлме дұрыс желдетілуі, орташа температурасы 20 градустан төмен болмауы керек. Жаттығулар бала тамақтанғанға дейінгі жарты сағат қалғанда немесе тамақтанып болған соң 1-1,5 сағат шамасында күніне екі рет жасалынылуы тиіс. Массаждың жасалу барысы 10-12 минуттан аспауы керек. Массаж баланың психикалық тұрғыдан дамуын, қан айналым жүйесін реттеп, организмдегі заттық алмасу үдерісін жақсартады. Сондай-ақ баланың денесінің шымыр, мықты болуына әсер етеді.

Мария Монтессори жүйесі бойынша тәрбиелеу дегеніміз – баланың іс – әрекетіне еркіндік беру, оның таңдауын, қызығушылығын және пікірін құрметтеу, баланың өз бетінше дамуын бақылау.

Монтессори әдісінің басты қағидалары:

Өзін – өзі тәрбиелеу;

Өзін – өзі оқыту;

Өзін – өзі дамыту;

Монтессори педагогы баланың оқытушысы емес, оның дамуының басқарушысы болып табылады. «Маған мұны өзімнің жасауыма көмектес!» Монтессори әдісінің ең басты ұраны. Баланы бірдеңе жасауға мәжбүрлеу емес, оны қызықьыруға талпыну, баланың мінезін «жасау» емес оның даму (сенситивтік) кезеңдерін ескере отырып, ішкі мүмкіндіктерін ашуға көмектесу.

2015 жылдың оңалу қорытындысы бойынша: 14 бала өз еркімен жүрген, 21 бала өз еркімен тұра алған, 29 бала отыра алған, 69 бала еңбектеген, 264 бала ботулинотерапиясын алған, 701 балаға 786 ортездік бұйымдары жасалған және де сөйлеу қабілеті төмен балалардың 80 % - ы жақсарған.

Қорытындылай келе, қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балаларды біздің мақаламызда көрсетілген түрлі әдістер және арнайы мамандардың көмегімен емдік-сауықтыру жұмыстарын жүргізуге болады. Дамуында ауытқушылығы бар баланы ерте жаста анықтап, ерте диагностикалау бұл қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балалардың санының азаюына алып келетін

еді. Біз зерттеген «Талсуат» Республикалық балаларды оңалту орталығы дамуында ауытқушылығы бар әр түрлі диагноздары бар балаларды емдеу-сауықтыру және оларды әлеуметтік бейімдеу бойынша барынша жұмыстар жүргізуде.

Әдебиет:

1. Ахметов М. Медициналық терминдер сөздігі. Орысша-қазақша-ағылшынша. – Алматы: «Дейк-Пресс» баспасы,2009.
2. Аяпбергенова К. Қазақ тілі для медицинских институтов и училищ. – Алматы: «Рауан», 1995.
3. Беріков Н. Қазақ тілі сабақтары. – Алматы: «Ана тілі», 1994.
4. Доскеева Б.Ж. Қазақ тілі медициналық оқу орындарына арналған – Алматы: «Қайнар», 2002.
5. Жөкебайқызы З., Сейсенбекқызы С.Тәнтану. Адам және оның денсаулығы – Алматы: «Рауан», 1992.
6. Құрманбаева Ш., Болатов С. Қазақ тілі. Денсаулық сақтау саласына арналған оқу-әдістемелік кешені. – Алматы:«Қазығұрт»баспасы,2010.
7. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Медицина. – Алматы: «Рауан», 2000.
8. Момынов Т., Рақышев А. Медициналық сөздік (орысша-қазақша). Алматы, 1999.
9. Суатай С.Қ., Тәттібаева А.Е. Қазақ тілі – Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2013.
10. ФранкВ. Орысша-қазақша-ағылшынша пәндік сөздік. Алматы, 2000.

ӘОЖ 376.32

ТІРЕК – ҚИМЫЛ АППАРАТЫ ЗАҚЫМДАНҒАН БАЛАЛАРҒА ИЗОТЕРАПИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Биім Қ.А.

(СҚМУ,Дф-16қ тобы Ғылыми жетекші: Кельдегулова А.Н.)

Қазіргі таңда қоғамымызда өмір сүріп жатырған тірек – қимыл аппараты зақымданған балалардың танымдық және ойлау,есте сақтау,шығармашылық қасиеттерін дамыту,олардың қоршаған орта,әлемді тануына қолайлы жағдай жасау мақсатында осындай балалармен арттерапиялық сабақтар жүргізу арқылы бала бойындағы кемшілікті түзетуге болады. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға арналған арт - терапияның бағыттары : пет – терапиясы, құм терапиясы, музыка терапиясы, ойын терапиясы, ертегі терапиясы, гүл терапиясы, қуыршақ терапиясы, оригами, этнотерпия, киндер – сюрприз, артсинтез терапиясы, библиотерапиясы, маска терапиясы және изотерапия. И. Ю. Левченконың айтуынша тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға сауықтыру жұмыстары барысында көбінесе бейнелеу терапиясын, музыкатерапияны және ертегі терапиясын қолданудың сапалы нәтиже беретінін айтқан болатын.Изортерапия әдісі тірек – қимыл аппараты зақымданған жандардың шығаршылық қасиеттерін дамыту мақсатында қолданылады. Изотерапия-бейнелеу шығаршылық терапиясы, яғни сурет салу болып табылады. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларды емдеуге қолданылатын арт-терапияның негізгі бағыттарының бірі. Бейнелеу терапиясының негізгі айқындағыш мақсаты – баланың қандай да бір қимыл - қозғалысты таңдауына қарамастан, өз әлемінде өзін – өзі тануы арқылы қолайлы жағдай туғызуына демеу беру. Сурет салу – баланың жеке өзіндік іс – әрекеті арқылы жүзеге асатын, ересектердің көмек, нұсқауынсыз орындалатын баланың ішкі сезімін ашық және нақты түрде көрсете алуы. Балалардың ішкі сезімдерін білдіретін бейнелеу әдістерінің саны шектеусіз. Бейнелеу өнер саласына қызығушылығы бар балалар көп жағдайда бояуға қолын малып қағаз бетіне із қалдыруды ұнатады. Әр баланың жеке таңдап алған бояу түстері өз сезімдерінің жай – күйін анықтап тұрады. Саусақ живописі дегеніміз – ешқандай құралдың көмегінсіз тек саусақтар арқылы бейне жасап шығару. Саусақ пен бейне жасау барысында әр саусақты әр түске малу арқылы парақ бетіне әртүрлі сызықтар, нүктелер, геометриялық таңбаларды салу, саусақ ұшы арқылы немесе алақан аумағы көмегімен бейнелер жасап шығару. Бұл әдіс көбінесе артпедагогика мен арттерапияда белсенді қолданылады. Изотерапия – біріншіден, бейнелеу

шығармашылық сурет салу терапиясы. Қазіргі таңда бейнелеу терапиясын невротикалық аурулармен ауыратындарға, балалармен жасөспірімдер арасындағы психосоматикалық ауруларды түзеу үшін атқарылатын ем шараның бір түрі. Сурет салу адам бойындағы сезімдік қозғалыс координациясын және ми жарты шарларының қарым – қатынасын жетілдіреді. Мидағы сол жақ жарты шардың жұмысы – аналитикалық, вербальдық, есептегіштік, таңбалық процестерді реттеуді жүзеге асырса, ал оң жақ жарты шар – интуитивті, субъективті процестердің бірегейлілік жұмыстарын атқарады. Бейнелеу өнерінде жалпы екі түс: ахроматикалық және хроматикалық түстер қарастырылады. Ахроматикалық түстерге ақ, қара және сұр түстер жатады.Бұл түстер – бейтарап, тазалықтың және бүкіл әлемнің түсі болып табылады. Ақ түс- адамды емдейтін түс, қара түс – жылуды бойына сіңіріп және сол жылуды ұстап тұратын түс, сұр түс – құрамындағы аралас екі қарама – қарсы ақ және қара түстер жарық пен қараңғылықты білдіреді. Хроматикалық түстерге – қызыл, жасыл, көгілдір, көк, күлгін түстер жатады. Бұл түстер жылылықтың, сезімнің, табиғаттың, үйлесімділік пен романтизмнің, көңілділіктің, құштарлық пен сана мен жүректің байланыс түстері. Изотерапияны қолдану жолдары: Осы тұста әйгілі ғалым Шекспирдің мына сөздерін айта кеткенім жөн болар: «Барлық өмір өнерден шығуы мүскін», «Бүкіл әлем театр». Арт – терапия әдісі қазіргі кезде көпшілікке танымал әдістердің бірі, бірақ көбінесе бұл әдісті нақты зерделеп жете түсінетіндердің саны аз. Бұл әдістің өзін енді біреулер өнер терапиясы десе, енді біреулер емдік мақсатта қолданылады деп түсінеді. Тірек – қимыл аппараты зақымданған баланы өнермен емдеу, яғни өнер арқылы емдеу деген мағынаны білдіреді. Баланың ішкі және сыртқы дүниесіндегі жайсыздықтардан арылуға мүмкіндік беретін, шығармашылық қасиеттерін оятуға мүмкіндік беретін, баланың бойындағы психологиялық кемшіліктерді анық нақты таба білуге жол ашатын әдіс тәсіл. Тірек – қимыл аппараты зақымданған бала болғандықтан сөйлеуге, жазуға да хауқары болмайтын балаларды да кездестіруге болады. Міне, осы әдіс арқылы сондай балалардың сөйлеуі, жазуы арқылы бере алмаған мәліметтерді сурет арқылы алуларына болады. Изотерапиялық сабақтар көбінесе, танымдық қабілеттерді оятуға, түрлі алаңдауларды болдырмауға, теріс эмоцияларды анықтауға мүмкіндік береді. Изотерапиялық сабақтарды кіші мектеп оқушыларына ұйымдастырған едәуір тиімді. Себебі, кіші мектеп оқушылары сөйлеу, жазуға қарағанда өз ойларын қиялдау арқылы жақсы жеткізеді. Балаға көп жағдайда таза ақ қағазға ойындағы бейнесін салғызу арқылы баланың бойындағы қиындығын, қоршаған орта немесе отбасымен байланысын, қоғамдық ортасындағы алатын орынын және қарым - қатынасын анықтауға болады. Көп жағдайда балалар ақ қағазға бар шындығын салып бейнелеуге тырысады, бейнелеу өнерінің құпиясы міне осыда жатыр.Кіші мектеп оқушыларының шығармашылық мүмкіндіктерін қолдана отырып, баланың бойындағы интеллектінің өзгеруіне, және жеке тұлға ретінде дамуына мүмкіндік беруге болады. Сурет арқылы әр бала өз бойындағы ерекшеліктерін таныта алады және сезім ұшқырлықтарын көрсете біледі. Бұл әдіс сурет салу арқылы өзін – өзі әлемге таныту деген сөз емес, бейнелеу өнері арқылы жан дүниені түсіне алу, адамға не керектігін түсіну, қолайлы жағдай орната алу. Қоршаған орта мен ішкі жан дүниені сәйкестендіре білу. Қазіргі таңдағы мүмкіндігі шектеулі балаларға қолданылып жатырған психокоррекциялық, психотерапиялық әдістердің ішінде изотерапия «жұмсақтығымен» ерекшеленеді. Қазіргі уақытта тірек – қимыл аппараты зақымданған жандарға, жасөспірімдерге, қарым – қатынасы қиын адамдарды қоршаған әлеуметтік ортаға бейімдеуде туындаған қиыншылықтар барысында изотерапия әдісі кеңінен қолданылады. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балалар өздерінің қазіргі, ертеңгі және болашақтағы өмірлерін, өзіндік арман – мақсаттарын, ішкі толғаныстарын көз алдарына нақты және саналы түрде елестете алмайды. Кейде олар өз сезімдерін тежеп, ішкі жан күйзелістерін сыртқа білдіруге жүрексінетіндері, ішкі немесе сыртқы сезімдерін өз санасы бойынша атқарудан қорқатындары да бар. Кей кездері олар болмаған жағдайдан алдын ала қорқып, талпыныс, жігерлері сөніп, қоршаған ортадан бөлектеніп те жатады. Олар көп жағдайда, өздерінің ішкі мінез құлықтарын емес, қажеттіліктерін бейнелеп жатады. Кейде изотерапия әдісін қолдану арқылы күтпеген әрі тез ұтымды қорытынды алуға болады. Изортерапия мүмкіндігі шектеулі балалармен де, қиын балалармен де жұмыс ретінде де, балабақша балаларымен және олардың ата - аналарының

шығармашылығын арттыруда қолданылатын әмбебап технология. Изотерапия – біріншіден, бейнелеу рефлекциясы әдісі, екіншіден – мүмкіндігі шектеулі баланың шығармашылық қабілетін танытатын технология, үшіншіден – психокоррекцияның әдісі, оның көмегімен кемтар балалардың эмоционалдық жай күйін түзетуге, сонымен қоса мүмкіндігі шектеулі баланың ішкі психикалық қиыншылықтарын шешуге көмегін тигізеді.Мектепке дейінгі жастағы тірек – қимыл аппараты зақымданған балалармен психокоррекциялық (оңалту) жұмыстарын жүргізу барысында изотерапия (бейнелеу терапиясын – сурет салу, илеу) мен ертегі терапиясын кеңінен көп таралған түрі болып табылады.Мектепке дейінгі жастағы тірек – қимыл аппараты зақымданған балалармен арттерапиялық әдістемелерді қолдануда сензитивті (сезімталдықты ояту, қалыптастыру) кезеңі болып 6 – 7 жас аралығындағы балалар саналады, кейде 5 жастанда басталады, егер балада зақымдалу түрінің жеңіл дәрежесі болған жағдайда ғана баламен жұмыс жасай алады.Бұл жаста тірек – қимыл аппараты зақымданған балада сөйлеу тілі, қимыл – қозғалыс дағдылары, көркем іс – әрекетіндегі қарапайым қозғалыс дағдылары қалыптасады, санасы дамиды, бұл арттерапиялық әдістемелерді қолданудың негізі болып саналады.Изотерапияның түрлері: Поролон бөліктерімен сурет салу –бала поролонның таңбасын жастықшаға қатты басу арқылы қағазға таңба түсіреді, поролонның әртүрлі үзімдерін әр түске бояу арқылы бейне жасайды. Сабынмен сурет салу – сабынды бор түрінде болмаса қолға ыңғайлы қалыпта ұстау арқылы сызықтар белгілі құбылыстар арқылы көріністерді бейнелейді. Щеткамен сурет салу –щетканың басын әр түрлі түске малу арқылы сурет салу. Майшаммен сурет салу – бала көрінбейтін көріністі табуға деген құлшыныс, қызығушылықпен жүзеге асатын бейнелеу өнері. Қылқаламның орнына қол арқылы сурет салу – алақанды немесе қол бастарын әртүрлі түске бояу арқылы қағазға таңба түсіру арқылы, қағазда әртүрлі қызықты бейнелерді жасап шығару. Бүрку арқылы сурет салу – бала қаламды бояуға малып қағаздың үстінде ұстап тұрып қатты қағазға қаламды соғады да, содан соң бояу арқылы қағазды бір немесе бірнеше түске өз қалауы бойынша бояйды нәтижесінде бояу қағазға шашырап, бейне пайда болады. Алақанмен сурет салу – бала бояуға алақанын малу немесе қылқалам арқылы (5 жастан басап) алақанын бояйды да алақанын таза ақ қағазға бастырады. Изотерапиялық сабақтарға арналған тақырыптарда бар. Мен үйдемін. Бұл тақырып аясында бала еркін тақырыпта, яғни өз үйінің суретін салады немесе қалай елестететінін жеткізеді. Сурет салынып болған сон суретте бейненленген бейнелер бойынша бала мен бірлесіп шағын әңгіме жүзінде талқыланады. Менің отбасым. Әрбір бала өз отбасы жайында сурет салады. Содан сон нұсқаушы суретте отбасы мүшелерінің орналасуын, баланың қандай отбасы мүшесіне жақындығын анықтап, байқайды. Мен келешекте. Бұл тақырып төңірегінде де бала еркін тақырыпта сурет салады. Болашақта кім болғысы келетінін, өзіне ыңғайлы кәсіп түрін, қандай мамандықты ұнататынын жеткізе алады. Махаббат. Сабақ барысында балалар лирикалық әуенді тыңдау барысында мейірімділік, сүйіспеншілік, жақсы көру, ұнату сезімдерін қалай түсінетіндерін ақ қағазда бейнелейді. Изотерапияның негізгі кезеңдері. Бірінші кезең: әлеуметтік – шығармашылық үрдістің алдын ала тегін қызмет көрсету. Арттерапияны әлі білмейтіндер үшін алғашқы кезең - көркем материалмен еркін эксперимент жүргізуде сенсорлық, эмоционалдық және саналы тәжірибенің маңызды кезеңі. Осы кезең барысында бала өзі білмейтін бойындағы жаңа жаңалықтарымен танысады. Шынайы тәжірибе көркем материалдан сенсорлық сезімдерді, сондай-ақ әртүрлі эмоциялар мен ойларды оятады. Көркемдік материалдың көмегімен түстердің атауларымен танысып, берілетін тапсырмалардың үлгілерімен танысып, берілетін үлгілердің ситаттамасымен танысу сезімдері туындайды. Сонымен қатар, көркемдік құралдармен ойнаудың басқа да артықшылықтары бар: бала бойындағы өз үрей, қорқыныштарын көркемдік құралдары арқылы бейнелейді, салынған бейнені талқылау барысында бала бойындағы жағымсыз көріністерді жоюға болады. Бұл кезеңнің негізгі ерекшелігі баланың қажеттіліктеріне, проблемаларына, оның жасына байланысты болады. Әр баламен бір сабақтың өту уақыты жиырма бес минутты құрайды, содан соң сабақтың екінші кезеңіне өту көзделеді. Сабақтың бірінші кезеңінен екінші кезеңіне өту үшін ең маңыздысы сабақтың өту барысына керекті көркемдік құралдарды талдап, таңдап алу. Екінші кезең: шығармашылық белсенділік. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларды

шынайы ортаға белсене араласа алмағандықтан өз белсенділіктерін үнсіздік арқылы білдіреді. Сонымен қатар, осы кезеңде, балалардың көпшілігі жұмыс барысында суретшілерге тән мінез-құлық танытады: шоғырлану, адалдық, тарту, толқу, сыпайылық, проблемаларды анықтау және кейде оларды шешу. Үшінші кезең: феноменологиялық интуитивті таным. Бұл кезеңнің негізгі ерекшелігі баланы қадағалау болып табылады. Көркемдік құралдарды орналастыру үшін балаға жауапкершілік жүктеледі. Бала жауапкершілік қасиетті түсіну арқылы берілген жұмысты орындауы қажет. Тікелей психологтың араласуымен өтеді. Бала өзі орналастырған сурет, шығармашылық өнерін өзіндік бағалауы және дұрыс орналастыра білуі керек. Интуитивті таным – көркердік өнерді саралау үдерісі, нәтижені көруге болатын шығармашылық қасиетті таныта алу мүмкіндігі. Осы тұста арт – терапевт балаға: «Сіз жұмысыңызды жақсы көріңіз, оған көңіл аударыңыз, үнсіз қадағалаңыз және бұрын көрмеген нәрсені таба аласыз» - деген сияқты сөздерді айтады. Бұл тыныштық процесінде интуицияның кейбір көріністері «көзге көрінбейтін» дереу, бірінші кезекте, көрнекі өрістің қалған бөлшектерінен гөрі алға баса алады. Көп ұзамай егжей-тегжейлер маңыздылыққа ие болады және бақылаушы мағыналармен байланыс орнатуға кіріседі. Сонымен қатар, осы кезеңде түстердің үйлесімді комбинациясын, қалыңдығын, біркелкілігін, сызықтардың орналасуын байқайды. Төртінші кезең: «Сіз не көресіз?». Арт – терапевт балаларға «Сіз не көресіз?» деген сұрақ қойып, балалардың суретте не көріп тұрғандарын сипаттап берулерін сұрайды. Бұл сұраққа жауап ретінде өте қарапайым жауаптар алынады. Феноменологияның негізгі үш негізгі аспектілері бар. Бірінші - жеке қабылдаудың маңыздылығы: сіз не көресіз, жаратушы. Салынған суретің негізгі сипаттамасы баланың ішкі әлеміне алып келеді. Екінші –бұл аспект баланың сезіміне байланысты: естіген факт сенімнің бастауы дегенді білдіреді. Үшінші - сен не көріп тұрсың? Мұның бәрі, дәлелдер анықталған кезде, теориялық болжамдарға негізделген, болжау немесе спекуляция емес, шығармашылық өзін-өзі көрсетудің нәтижесі ретінде баладан көрінеді. Яғни, жүргізілген жұмыс нәтижесінде балада болған өзгерістерді байқау. Сурет салу барысында әр түрлі техникаларды қолдану қажет. Жазудың макромды техникасы: Ақ қағазға бояу арқылы әр түрлі үлкен бейнелерді салу. Түрту техникасы: белгілі түртілетін белгілері жетіспейтін суретті (нүкте,үтір,сызық т.б) толықтыру. Штрихтар техникасы: Суретті штрихтау арқылы бейнелеу.Қосымша белгілердің көмегінсіз, тек штрихтар, сызықтар арқылы сурет салу. Жағу техникасы: Саусақтар және алақан көмегімен салынатын суреттер. Алдымен саусақ алақанды бояп, содан соң қағазға бастырып жағу. Белгілер техникасы: Әртүрлі шеңбер, төртбұрыш т.б геометриялық, визажистік белгілерді қолдану арқылы сурет салу. Изотерапиялық жаттығулар. «Өз үрейіңді бейнеле» ойыны. Ойынның мақсаты – жағымсыз күйзелістерді жеңу және эмоциялық қысымды төмендету. Ойында балалардың өздерінің бойындағы қорқыныштары мен үрейлерін бейнелеп берулері сұралады. Балалар өз суреттері жайында айтады, сурет бойынша талқыланылады. Ойыншыларға бойларындағы үрейлерден арылу үшін ол суретті жыртып тастау, суретті күлкілі суретке айналдыру, жағымды эмоцияларға сәйкес жаңа сурет салу ұсынылады. «Ашудың суретін салу» жаттығуы. Балаларды қатты ашуландыратын адам немесе орын алған жағдай бойынша ойлануын өтініп, қалай елестететіндерінің бейнесін салуын сұрау. «Жағымсыз портреттер көрмесі» жаттығуы. Баланы ыңғайлы отырғызып, көзін жұмып, 3 рет дем алуын қадағалап, балаларға портреттер көрмесі алаңына енгізу. Онда балаға ұнамайтын, ашуын келтіретін, тіпті жақтырмайтын адамдарының портреттері ілінген. Әр портреттердің түстеріне, келбеттеріне назар аударуын өтіну. Кез – келген бір портреттің жанына тоқта. Осы адамның портретінің қандай сезім тудыратынын жасырмай жеткізуін сұрау. «Ашу хаты» жаттығуы. Баланың қандай адамға ашуы бар екенін ашуын туғызатын адамды анықтап, сол адамға хат жазу. Ол хатты ешкім оқымайды. Бұл хат балалардың өз сезімдерін, талаптарын шынайы білдіруіне бағытталады. «Жеке сурет салу» жаттығуы. Ойынның мақсаты – балаларды топ мүшелерімен белсене араласуына ынталандыру. Ойында балалар түрлі – түсті қаламдар, белгілерді қолдану арқылы сурет салады. Суретті салу барысында балалар түйсік пен сезімдерін ұштастыру арқылы кез – келген бейнені бейнелейді. Қорытындылай келе, Изотерапия жүргізудің көмегімен – мүмкіндігі шектеулі балаларды мазалайтын өзекті мәселелерді айқындауға болады, балалар бойындағы агрессивті мінез – құлықтарды, негативизмдерді,

демонстрация түрінде көрінетін балалар бойындағы жағымсыз күйзелістерді коррекциялық жұмыстар жасау арқылы әлеуметтік және психологиялық қолдау көрсетуге болады. Бейнелеу шығармашылығы баланың өзін – өзі тануына, түсінуіне, өзінің ойы мен сезімін еркін білдіруіне мүмкіндік жасайтын, арманы мен үмітін анықтауға, сонымен қатар бұрынғы болған жағымсыз жағдайлар мен уайымдардан арылуға көмектесетін ем – шараның түрі. Бейнелеу өнері адамның бойындағы сезіну қозғалыс тепе – теңдігін қалыптастырады.Мектеп жасындағы тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға психокоррекциялық жұмыстарды жүргізу барысында арттерапиялық әдістемелердіңбаланы дамытудағы рөлін көбейтпесе азайтпайды, керісінше жоғарылай түсіреді. Әр балаға негізделген психокоррекциялық әдістемелер белгіленген міндеттерін шешуге бағытталған және бала жасына және оның психикалық даму ерекшеліктеріне байланысты өзіндік қолдану шекараларына иелене алады. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балалармен психокоррекциялық түзету жұмыстарын жүргізу барысында қолданылатын құралдарды таңдауда 2 негізгі фактор міндетті түрде есепке алынуы керек : ақыл – ой деңгейі және сөйлеу тілі деңгейінің дамуы. Неғұрлым балада сөйлеу тілі мен ойлау қабілеті жақсы дамыған болса, соғұрлым қолданылатын құралдар жинағы да молая түседі.Ғалымдардың зерттеуі бойынша сурет салу ми жарты шарларының қарым – қатынасын жетілдіреді. Изотерапияны мүмкіндігі шектеулі балаларға қолдана отырып, бала бойындағы уайым, қорқыныш сезімдерін сыртқа шығара аламыз. Баланың шығармашылық бірлестігін қалыптастырып, қоршаған орта, әлемді тануға үйрете аламыз. Баланың іс – әрекетін, шығармашылық қабілетін дамытуды қолға аламыз. Балаға қолайлы жағдай туғыза отырып, айналасындағы адамдармен қарым – қатынасын қалыптастырып, психикалық жай – күйін түсіне аламыз. Қазіргі уақыттың өзінде көптеген психологтар изотерапия әдісін мойындап, өз тәжірибелерінде қолданып жүр. Әйгілі мүмкіндігі шектеулі балаларды сауықтыру орталықтарында да изотерапия әдісі көптеген жетістіктерге жетуде. Сонымен қатар, изотерапия әдісі кішкентай баланың өнердегі шығармашылық мүмкіндіктерін қолдана отырып, оның интеллектісінің өзгеруіне, эмоционалды және жеке тұлға болып дамуына көмек беретін арт – терапияның бір түрі. Бейнелеу өнерін пайдалана отырып, баланың бойындағы ұнамды және эстетикалық тәрбиені ғана қалыптастыру емес, сонымен қоса эмоционалды дамудың алғы шартында қалыптастыра аламыз. Қорыта айтқанда, тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға түзету жұмыстарын жүргізу барысында арт – терапияларды қолдану осы балалардағы эмоционалды қысымды төмендетеді, теріс мінез – құлықтардан арылуға көмегін тигізеді. Сонымен қатар, шығармашылық өзара қарым – өатынасқа түсудің тиімді жақтарын қарастырып, яғни өз беделін бағдарлай алу секілді жекелік құндылықтарын түзетуге жәрдемдеседі. Егер арт – терапиялар қолданылып түзету (оңалту) жұмыстары үздіксіз жүргізілетін болса, балалардың дамуында өз ойларын баяндап, нақтылай алулары, қоршаған ортаға деген түсініктері, көзқарастары қалыптасып, кеңейеді, елестете алу, қиялдау қабілетері артады. Балалармен жүргізілетін түзету жұмыстарын, соның ішінде психо – оңалту жұмыстары балада ерте жастан бастап ұйымдастырылса, баланың болашақтағы әлеуметтік беймделуі мен реабилитациясы дұрыс қалыппен жүзеге асатынына сеніммен қарауға болады.Изотерапия әдісін қолдану нәтижелі болуы үшін мынадай жолдарын көрсетуге болады.

- Тірек – қимыл аппараты зақымданған баланың эмпатиялық қабілетіне аса маңызды көңіл бөлу;
- Тірек – қимыл аппараты зақымданған баланы эмоционалды тұрғыдан қолдау;
- Әдісті қолдану барысында қауіпсіздік ережелерін сақтау;
- Әрбір тақырыпқа шығармашылық мақсат қою;
- Баланың қызығушылығына сай тақырып таңдауларына көмек беру;
- Тақырыпты түсінікті, ұтымды түрде ашу формасын өңдеуге көмектесу.

Әдебиет:

1. Никольская И. М. Арттерапия – терапия изобразительным искусством // Учебник Детская психиатрия (под ред. Э. Г. Эйдемиллера), СПб.: Питер, 2005. С. 993.

2. Ахметова П.А., Асанова А.Ж. «Мүмкіндігі шектеулі баланың» жаңа қоғамдағы педагогикалық - психологиялық мәселелері» // «Жастардың педагогика ғылымына көзқарасы» атты студенттік ғылыми - практикалық конференциясының материалдар жинағы, Қостанай, 8 сәуір 2014, б.13-18.
3. Намазбаева Ж., Сүлейменова Р. «Дефектологиялық сөздік» Алматы,1993.б.69.
4. Тәуекелова А.Е, Асанова А.Ж. «Изотерапияның мүмкіндігі шектеулі балаларға тигізетін әсері»// «Қазіргі заманғы ғылым және жастар» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық конференциясының мақалалар жинағы, Қарағанды 28 наурыз 2014, б.309.
5. Диагностика в арттерапии. Метод “Мандала”- http://science-education-books.
6. Курск. Душевные болезни – лечать арттерапией – Regions. Ru. www. 46

УДК 378

О ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Бубин А.А., Стукаленко Н.М.
(КГУ им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау)

Очень важным направлением работы по развитию физической культуры и спорта является подготовка спортсменов международного класса. Одной из основных целей подготовки спортсменов международного класса является проведение централизованного учебно - тренировочного процесса в сборных национальных командах республики. Необходимо предусмотреть создание унифицированных комплексных центров такой подготовки, которые должны включать в себя полный цикл объектов, необходимых для тренировочного процесса, включая создание современного легкоатлетического ядра, плавательного бассейна, спортивных специализированных залов, тренажерного зала с оборудованием, системы рекреационного оборудования. При этом спортивные сооружения должны отвечать требованиям как нормального процесса общефизической подготовки, так и специфике определенного вида спорта. Необходимо определить и создать республиканские спортивные центры в отдельных городах, где подготовка спортсменов концентрировалась бы на локальном уровне. Подготовка спортсменов высокого класса предусматривает: создание материально-технической базы для спорта высших достижений, оснащение ее современным инвентарем и оборудованием; создание спортивных клубов по игровым видам спорта; участие сборных национальных команд республики в международных соревнованиях, включая чемпионаты мира и другие международные спортивные мероприятия [1].

Для устойчивого, планомерного развития спорта на прогнозируемой основе, с учетом новейших достижений научной и технологической мысли необходимо создать научно-исследовательский центр, оснащенный современным оборудованием, в котором бы были сосредоточены исследования в области массовой физической культуры и спорта. Научно-методическое обеспечение предусматривает: создание научно-исследовательского института по проблемам массовой физической культуры и спорта высших достижений; проведение научных исследований по совершенствованию системы оздоровления и физического воспитания населения; оптимизацию системы подготовки спортивного резерва и спортсменов международного класса; методическое обеспечение учебно-тренировочного процесса; психологическую подготовку спортсменов; профилактику спортивного травматизма, лечение и восстановление, медицинское обеспечение учебно-тренировочного процесса; создание врачебно-физкультурных диспансеров; организацию сети центров здоровья [2].

Для успешного решения вышеперечисленных проблем развития массовой физической культуры и спорта необходимо обеспечить отрасль тренерско-преподавательскими кадрами с учетом введения новых специальностей, а также совершенствовать систему подготовки и

переподготовки работников физической культуры и спорта. В настоящее время казахстанский спорт ощущает недостаток в высококвалифицированных тренерах. Современный спорт особенно подвержен различным новациям и требует особого внимания к подготовке специалистов, владеющих новейшими методиками работы со спортсменами. В связи с этим необходимо организовать обучение ведущих тренеров республики в специальных спортивных центрах, способных на должном уровне формировать, а в последствии и развивать их компетентность; обеспечить подготовку и переподготовку специалистов в области физической культуры и спорта с учетом требований времени.

Основой физкультурно-спортивного движения страны должны стать физкультурно-оздоровительные, спортивные и туристские клубы. Наряду с физкультурно-спортивными клубами могут развиваться спортивные центры, предлагающие более комфортные условия, большое разнообразие услуг. Кроме того, достижение перспективы вхождения Казахстана в число пятидесяти конкурентоспособных стан мира требует от спортсменов республики высоких результатов на международной арене. Для успешного решения проблем в подготовке спортивного резерва и воспитания спортсменов международного класса необходимо строго учитывать факторы, существенно влияющие на достижение конечного результата — воспитание спортсменов, способных занять призовые места на чемпионатах мира, Азии, Азиатских и Олимпийских играх [2]: строгое соответствие системы подготовки спортсменов высокого класса специфическим требованиям избранного для специализации вида спорта; максимальная ориентация на индивидуальные задатки и способности каждого конкретного спортсмена при выборе спортивной специализации, разработке всей системы многолетней подготовки, определении рациональной структуры соревновательной деятельности; стремление к строго сбалансированной системе тренировочных и соревновательных нагрузок, отдыха, питания, средств восстановления, стимуляции работоспособности и мобилизации функциональных резервов; расширение нетрадиционных средств подготовки - использование приборов, оборудования и методических приемов, позволяющих полнее раскрыть функциональные резервы организма спортсмена; применение тренажеров, обеспечивающих сопряженное совершенствование различных двигательных качеств, физическое и техническое совершенствование, проведение тренировок в условиях среднегорья и высокогорья, позволяющих интенсифицировать процессы адаптации к факторам тренировочного воздействия, повысить эффективность непосредственной подготовки спортсменов к главным соревнованиям; ориентация всей системы спортивной тренировки на достижение оптимальной структуры соревновательной деятельности; динамичность системы подготовки, ее оперативная коррекция на основе постоянного изучения и учета, как общих тенденций развития олимпийского спорта, так и особенностей развития конкретных видов спорта — изменение правил соревнований и условий их проведения, применение нового инвентаря и оборудования; повышение роли республиканских общественных объединений в организации учебно-тренировочного процесса в сборных командах страны за счет применения методик и информационных материалов, распространяемых международными спортивными федерациями.

Решение комплекса этих проблем возможно только при наличии подготовленного состава компетентных тренеров-преподавателей. Анализ современного состояния проблемы подготовки таких кадров показывает недостаток и не всегда высокую квалификацию кадров в области физической культуры и спорта, не недостаточно развитую систему повышения квалификации работников отрасли.

Современный спорт особенно остро подвержен различным новациям и требует особого внимания к подготовке специалистов, владеющих новейшими методиками работы со спортсменами. В настоящее время казахстанский спорт ощущает острый недостаток в квалифицированных кадрах. Более 30% тренерско-преподавательского состава детско-юношеских спортивных школ не имеют специального образования, имеется недостаток высококвалифицированных специалистов для работы со сборными командами регионов и

страны, специалистов по технической эксплуатации спортивных сооружений. Ведущие тренеры республики находятся в предпенсионном или пенсионном возрасте, молодые перспективные тренеры неохотно идут на работу в связи с низкой заработной платой. Неукомплектованность учителями физической культуры в общеобразовательных школах составляет около 10,9% [2].

Из-за нехватки современных методик обучения в республике не налажена система переподготовки тренерско-преподавательских кадров, а выпускники высших специализированных учебных заведений последних лет не владеют практическими навыками ведения учебно-тренировочного процесса, не знают современных методик подготовки спортсменов. Новые спортивные арены, новейшие достижения в области создания специальных условий для тренировок и соревнований, конструирование и применение специальной экипировки привели к резкому улучшению результатов сильнейших спортсменов мира. В Казахстане же тренерско-преподавательский состав лишен возможности знакомиться с новыми методиками и на практике внедрять передовой опыт, так как собственных научных исследований проблем массовой физической культуры и спорта высших достижений в республике недостаточно.

В тренировочном процессе ведущих спортсменов мира комплексно решаются вопросы не только качественной учебно-тренировочной работы, медицинского и медико-биологического обеспечения, но и сбалансированного питания, отдыха, восстановления и психологической подготовки. В Казахстане не хватает спортивных психологов, слабо поставлена медико-биологическая служба спорта, недостаточно разрабатывается методика проведения физкультурно-оздоровительных и учебно-тренировочных занятий с населением различных возрастных групп и учащимися детско-юношеских спортивных школ по видам спорта. Продолжается рост числа детей и подростков, подверженных различным простудным и хроническим заболеваниям. Недостаточная физическая активность детей и подростков отрицательно сказывается на физическом состоянии, ведет к нарушению осанки и координации, у половины учащихся выявлены различные патологии в состоянии здоровья.

В целях дальнейшего совершенствования спортивно-массовой и физкультурно-оздоровительной работы с различными группами населения, активизации работы по подготовке спортивного резерва спортсменов международного класса необходимо: обеспечить подготовку специалистов в вузах страны по программам, отвечающим тенденциям развития мирового спорта и новейшим методикам подготовки спортсменов, создать республиканский и региональные центры повышения квалификации работников отрасли; обеспечить прохождение курсов переподготовки тренерских кадров в зарубежных вузах и спортивных клубах; проведение семинаров по повышению квалификации тренерско-преподавательского состава с привлечением ведущих международных специалистов, семинаров работников спортивных школ, школ-интернатов для одаренных в спорте детей, центров подготовки олимпийского резерва; привлечь к работе в сборных командах республики высоко квалифицированных специалистов, имеющих опыт воспитания спортсменов международного уровня и владеющих передовыми технологиями.

Литература:

1. Алпысов К.Ш. Теория и практика физической культуры. 2013. – 120 с.
2. Кадыров Р.М. Основы деятельности в спорте.-Алматы, 2012.- 182 с.

УДК 378

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Бубин А.А., Жантемирова М.Б., Стукаленко Н.М.
(КГУ им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау)

Одной из актуальных тем развития образования в Казахстане становится повышение профессиональной компетентности педагога. Это обусловлено прежде всего тем, что в условиях обновления содержания среднего образования возрастают требования к профессиональной подготовке учителя. Практика показывает, что обновление образовательной программы без одновременного улучшения методики обучения снижает эффективность обновления образовательных стандартов [1, с.12]. В современном Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированной на мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике. Обновление структуры образования заключается в преодолении традиционного репродуктивного стиля обучения и переход к новой развивающей, конструктивной модели образования, обеспечивающей познавательную активность и самостоятельность мышления обучающихся. Основным принципом построения образовательного процесса является ориентация на развитие личности обучающегося, вооружение его способами действий, позволяющих продуктивно учиться, реализовывать свои образовательные потребности, познавательные интересы и будущие профессиональные запросы. Поэтому в качестве основной задачи выдвигается задача организации образовательной среды, способствующей развитию личностной сущности обучающегося. Решение поставленной задачи напрямую зависит от профессиональной компетентности педагогических кадров [2, с. 45].

Важным условием обновления содержания образования является подготовка учителя, формирование его философской и педагогической позиции, методологической, дидактической, коммуникативной, методической и других компетенций. Работая по новым учебным программам, учитель должен осуществить переход от традиционных технологий к технологиям развивающего, личностно-ориентированного обучения, использовать технологии уровневой дифференциации, обучения на основе компетентностного подхода, «учебных ситуаций», проектной и исследовательской деятельности, информационно-коммуникационных технологий, интерактивных методов и активных форм обучения.

Неотъемлемой составляющей профессионализма и педагогического мастерства учителя принято считать его профессиональную компетентность. Под профессиональной компетентностью понимается совокупность профессиональных и личностных качеств, необходимых для успешной педагогической деятельности. Поэтому понятие профессиональной компетентности педагога выражает единство его теоретической и практической готовности к осуществлению педагогической деятельности и характеризует его профессионализм. Профессионально компетентным можно назвать такого учителя, который на достаточно высоком уровне осуществляет педагогическую деятельность, педагогическое общение, достигает стабильно высоких результатов в обучении и воспитании учащихся. Развитие профессиональной компетентности – это развитие творческой индивидуальности, формирование восприимчивости к педагогическим инновациям, способности адаптироваться в меняющейся педагогической среде. От профессионального уровня педагога напрямую зависит социально- экономическое и духовное развитие общества. Основная цель современного образования - соответствие актуальным и перспективным потребностям личности, общества и государства, подготовка разносторонне развитой личности гражданина своей страны, способной к социальной адаптации в обществе, началу трудовой деятельности, самообразованию и самосовершенствованию. А свободно мыслящий, прогнозирующий

результаты своей деятельности и моделирующий образовательный процесс педагог является гарантом достижения поставленных целей [3, с. 56].

Одним из важнейших слагаемых профессиональной компетентности учителя является всецелое принятие им гуманистической психологии**,** представляющую личность как неповторимую индивидуальность и высшую ценность, которая обладает иерархией потребностей в безопасности, уважении, признании, любви и т.д. Высшей потребностью личности является потребность в реализации своих возможностей. Большинству людей свойственно стремление стать внутренне состоявшейся, быть востребованной обществом личностью. Полноценно функционирующий человек открыт для всех источников знания, способен выбирать из возможных вариантов поведения то, что отвечает его природе. Он открыт для изменения и готов к личностному росту, саморазвитию. Создание коллаборативной среды, благоприятного морального климата в коллективе, принятие человека таким, какой он есть, положительное отношение к нему, будут способствовать развитию уверенности, ответственности, активности и направлять на самоанализ, рефлексию и инновационную деятельность. Современные методы обучения уделяют особое внимание учёту индивидуальных особенностей и потребностей человека, поскольку успех учителя в удовлетворении таковых может позитивно повлиять на успеваемость обучающихся [3, с.60].

Профессиональная компетентность педагога самым существенным образом оказывает влияние на формирование личности обучающихся. Важно понимать, что учитель должен быть не просто транслятором готовых знаний, а стать активатором и катализатором. Акценты во взаимодействии между педагогом и обучающимися сместились. Для понимания учащимися программы, они должны активно вовлекаться в учебный процесс, а не пассивно потреблять информацию. Важно, чтобы учащиеся имели возможность участвовать в действиях, которые позволяют им работать и обрабатывать полученные знания и развивать свои навыки. Учитель должен не преподносить истину, а учить её находить. Необходимо научить обучающихся критически мыслить, работать с различными информационными источниками и справочными материалами, применять цифровые технологии.

Современному педагогу необходимо научиться применять различные формы парной и групповой работы с учащимися, в рамках которых идет развитие языковых коммуникативных навыков (аудирование, говорение, письмо и чтение). Использовать такие приемы работы, которые будут развивать навыки аргументации, исследования, критического мышления. Четкое понимание и грамотное применение системы критериального оценивания также является одной из составляющих профессиональной компетентности учителя. Система критериального оценивания определяет основы для внесения изменений в действующую практику оценивания учебных достижений обучающихся. Это позволит обеспечить качество процедур оценивания, их соответствие международным стандартам и потребностям каждого обучающегося. Новая для Казахстана система критериального оценивания будет направлена на развитие обучающегося, повышение его мотивации к обучению [4, с.4]. Содержание системы критериального оценивания определяется стандартами, процессами, инструментами и результатами оценивания. Критериальное оценивание реализуется согласно принципам взаимосвязи обучения и оценивания; объективности, достоверности и валидности; ясности и доступности. Критериальное оценивание является неотъемлемой частью обучения и непосредственно связано с целями учебной программы и ожидаемыми результатами. Оно предоставляет прозрачную информацию, повышает вовлеченность и ответственность всех участников образовательного процесса. Результаты такого оценивания инициируют и определяют направление развития системы образования, учителей и обучающихся. Учителю необходимо разбираться в формативном и суммативном оценивании, внимательно изучить инструкции по процедуре каждого вида оценивания [4, с.7].

Немаловажным критерием профессиональной компетентности учителя является умение разбираться в видах планирования в рамках обновления содержания образования. Важно понимать, что преподавание и учение – не два отдельных вида деятельности, а связанные элементы одного процесса. Чем больше учителя понимают, как происходит учение и каким

образом можно улучшить свою практику преподавания, тем больше это способствует эффективности обучения. Современные методы учения уделяют особое внимание учёту индивидуальных особенностей и потребностей обучающихся, поскольку успех учителя в удовлетворении таковых может позитивно повлиять на успеваемость учащихся. Учителя могут удовлетворить потребности, как учебной программы, так и учеников посредством более эффективного планирования урока. Грамотное продумывание целей учебных занятий, ожидаемых результатов, применение множества приемов активной работы, соблюдение тайм-менеджмента, учет уровневой дифференциации и непрерывное формативное оценивание с целью корректировки учебного процесса в конечном итоге приведет к повышению качества знаний учащихся. Ежедневная саморефлексия и самооценка, размышления о преподавании с целью улучшения, повысит рефлексивно-оценочную компетентность учителя. Еще одним немаловажным показателем профессиональной компетентности учителя можно считать самокритичность и требовательность к себе; потребность в обновлении теоретического и практического опыта педагогической деятельности, склонность к инновационной деятельности; исследовательский стиль деятельности [3, с.25].

Таким образом, воспитать человека с современным мышлением, способного успешно самореализоваться в жизни, могут только педагоги, обладающие высоким профессионализмом. При этом в понятие «профессионализм» входят не только профессиональная, коммуникативная, информационная и правовая составляющие компетентности работников образования, но и личностный потенциал педагога, система его профессиональных ценностей, его убеждения, установки, дающие качественные образовательные результаты. В современных условиях требования к профессиональной компетентности учителя предъявляет не только новый образовательный стандарт, но и время, в котором мы живем. И перед каждым учителем поставлена сложная, но разрешимая задача – соответствовать требованиям времени.

Литература:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 –2020 годы.
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» от 17 января 2014 г.
3. Иванов Н.С., Макаренко Т.А. Имидж учителя как основа его профессионализма // Современное состояние и перспективы развития научной мысли. Сборник статей Международной научно-практической конференции. 2016. С. 195-197.
4. Руководство по критериальному оцениванию. Учебно-метод. пособие /АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» /Под ред. О.И.Можаевой и др. - Астана, 2016. - 48 с.

УДК -371.382: 57

РОЛЬ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ

Буйновская Е.М.

(Ишимский педагогический институт им.П.П. Ершова (филиал) Тюменского государственного университет, г. Ишим)

Игровые технологии являются составной частью педагогических технологий. Результат применения игровых технологий в процессе обучения очевиден. Игровая форма ведения урока помогает учащимся раскрепоститься, появляется уверенность в себе. Когда ученик попадает в ситуации реальной ситуация успеха, создаваемые игровыми технологиями, то любой, даже очень сложный материал воспринимается и усваивается лучше [1]. Уникальность игры состоит в том, что является развлечением, отдыхом, она способна перерасти в обучении, в творчество, воспитание.

Игровая деятельность как средство обучения обладает мотивированностью на обучение, отсутствием принуждения, обучением и воспитанием в коллективе и через коллектив [2].

Для выявления эффективности применения игровых технологий был проведен эксперимент с участием студентов (22 человека) и школьников (40 человек). Участники эксперимента были поделены на 2 равные учебные группы: для первой группы был проведен урок в традиционной форме, для второй материал подавался через игру (формат «Своя игра»). Для того чтобы проконтролировать степень освоения знаний обучающихся по истечении недели был проведен контрольный тест, состоящий из 9 вопросов разного уровня сложности. Все вопросы предполагают развернутый ответ, кроме 3 вопроса. Возможный максимальный балл – 18 (100%).

Таблица 1 Результаты усвоения знаний студентами

№ участника	Курс	№ вопроса									Кол-во баллов	% выполнения	Уровень
		1	2	3	4	5	6	7	8	9			
	Урок без использования игровых технологий												
1	I	-	2	1	-	1	1	1	1	1	8	44	НУ
2	I	1	1	3	1	-	-	1	1	-	8	44	НУ
3	I	1	3	6	1	-	-	1	1	1	14	77	ВУ
4	I	1	2	5	1	-	-	1	-	1	11	61	СУ
5	I	1	3	4	1	-	1	1	-	1	12	66	СУ
6	I	1	3	3	1	1	-	-	-	1	10	55	НУ
7	I	1	2	5	1	1	1	-	1	1	13	72	СУ
8	I	-	2	4	-	-	-	-	-	1	7	38	НУ
9	III	1	2	5	1	-	1	-	-	1	11	61	СУ
10	III	1	2	3	1	1	1	-	-	1	10	55	НУ
11	III	-	2	4	1	1	1	-	1	1	11	61	СУ
	Урок с использованием игровых технологий												
12	I	1	4	7	1	1	-	1	1	1	17	94	ВУ
13	I	1	2	6	1	1	1	1	-	1	14	77	ВУ
14	I	1	3	7	1	1	1	1	-	1	16	88	ВУ
15	I	1	2	5	1	1	1	1	1	1	14	77	ВУ
16	I	1	4	7	1	1	1	1	-	1	17	94	ВУ
17	I	1	2	6	-	1	-	-	-	1	11	61	СУ
18	I	1	3	7	1	1	1	1	1	1	17	94	ВУ
19	I	1	2	7	1	1	1	-	-	1	14	77	ВУ
20	III	-	3	4	-	1	1	-	1	1	11	61	СУ
21	III	1	-	6	-	-	1	1	1	1	11	61	СУ
22	III	-	3	5	-	-	1	1	1	1	12	66	СУ

ВУ – высокий уровень (77-100%), СУ – средний уровень (61-76%),
НУ – низкий уровень (менее 60% правильных ответов).

Из таблицы 1 и рисунка 1 видно, что высокий уровень усвоения знаний в первой группе студентов имел 1 человек (10%), средний – 5 человек (45%), низкий – 5 человек (45%) . Высокий уровень усвоения знаний во второй группе у 7 человек (63%), средний у 4 человек (36%), люди с низким усвоением знаний отсутствуют (0%). В общем, уровень усвоения знаний у первой группы выше на 20%.

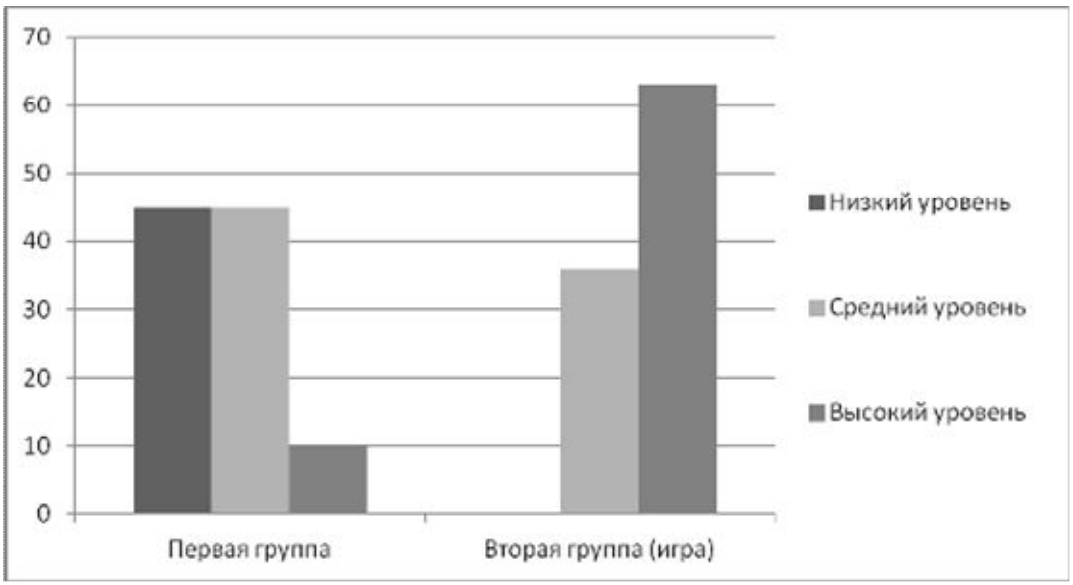

Рис 1. Уровни усвоения знания посредством игровых технологий студентов.

Таблица 2 Результаты усвоения знаний школьниками

№ участника	Класс	№ вопроса									Кол-во баллов	% выполнения	Уровень
		1	2	3	4	5	6	7	8	9			
	Урок без использования игровых технологий												
1	6 «б»	1	2	3	2	1	-	-	1	-	10	55	НУ
2	6 «б»	1	2	2	1	1	1	1	1	1	11	61	СУ
3	6 «б»	1	3	2	2	1	-	-	-	-	9	50	НУ
4	6 «б»	1	1	6	1	1	1	1	-	1	13	72	СУ
5	6 «б»	-	4	7	2	1	-	-	-	-	14	77	ВУ
6	6 «б»	1	1	4	1	1	1	1	-	-	10	55	НУ
7	6 «б»	1	2	5	1	1	-	-	-	1	11	61	СУ
8	6 «б»	-	3	6	1	1	1	1	-	1	14	77	ВУ
9	6 «б»	1	2	4	2	1	-	1	-	1	12	66	СУ
10	6 «б»	1	4	3	2	-	1	-	1	1	13	72	СУ
11	6 «б»	1	1	5	1	-	-	-	-	1	9	50	НУ
12	6 «б»	1	1	6	2	-	-	1	-	1	12	66	СУ
13	6 «б»	1	1	2	1	1	1	-	-	1	8	44	НУ
14	6 «б»	1	3	3	1	1	1	1	-	1	12	66	СУ
15	6 «б»	1	2	6	2	-	1	-	-	1	13	72	СУ
16	6 «б»	1	1	3	2	1	-	-	1	-	9	50	НУ
17	6 «б»	-	3	6	2	-	1	-	-	1	13	72	СУ
18	6 «б»	1	4	3	2	1	1	1	1	1	15	83	ВУ
19	6 «б»	1	3	1	1	-	1	1	-	1	9	50	НУ
20	6 «б»	-	3	4	2	-	1	1	-	1	12	66	СУ
												63	
	Урок с использованием игровых технологий												
21	6 «а»	1	2	5	1	1	1	1	1	1	14	77	ВУ
22	6 «а»	1	3	2	1	1	1	1	1	1	12	66	СУ
23	6 «а»	1	2	3	-	1	-	1	-	1	9	50	НУ
24	6 «а»	1	2	4	1	1	1	1	1	1	13	72	СУ
25	6 «а»	1	2	5	2	1	1	-	1	1	14	77	ВУ
26	6 «а»	1	3	3	2	1	-	1	1	1	13	72	СУ

27	6 «а»	1	3	3	1	1	1	1	-	1	12	66	СУ
28	6 «а»	1	4	5	2	1	-	1	1	1	16	88	ВУ
29	6 «а»	1	1	3	-	1	1	-	1	1	9	50	НУ
30	6 «а»	-	3	2	2	-	1	1	1	1	11	61	СУ
31	6 «а»	-	4	1	1	1	-	1	1	1	10	55	НУ
32	6 «а»	1	4	4	2	1	1	1	1	1	16	88	ВУ
33	6 «а»	1	2	2	2	1	1	1	-	1	11	61	СУ
34	6 «а»	-	3	5	2	1	1	-	1	1	14	77	ВУ
35	6 «а»	1	4	3	1	1	-	-	1	-	11	61	СУ
36	6 «а»	1	1	2	1	1	1	1	1	-	9	50	НУ
37	6 «а»	1	3	5	1	1	1	-	1	1	14	77	ВУ
38	6 «а»	1	2	4	1	-	1	1	-	1	11	61	СУ
39	6 «а»	1	4	2	1	-	-	-	-	1	9	50	НУ
40	6 «а»	1	2	4	2	1	1	-	-	1	12	66	СУ

ВУ – высокий уровень (77-100%), СУ – средний уровень (61-76%),
НУ – низкий уровень (менее 60% правильных ответов).

Из таблицы 2 и рисунка 2 следует, что высокий уровень усвоения знаний в первой группе школьников у 3 человек (15%), средний – 10 человек (50%), низкий – 7 человек (35%) . Высокий уровень усвоения знаний во второй группе у 6 человек (30%), средний у 9 человек (45%), низкий у 5 человек (25%).

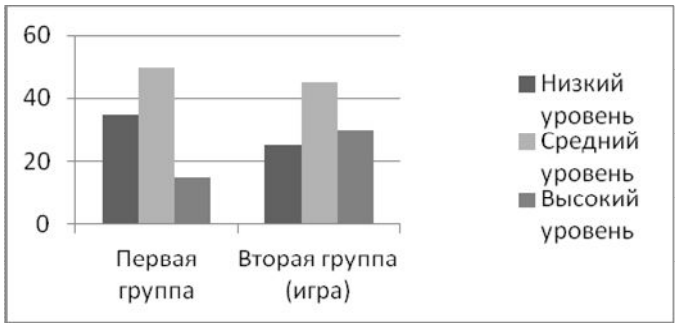

Рис 1. Уровни усвоения знания посредством игровых технологий студентов.

Вышесказанное позволяет утверждать, что применение игровых технологий на уроке биологии оправданно. В процессе игры лучше усваивается материал, эффективнее работает долговременная память. Кроме того игра развивает навыки межличностного общения и формирует основы нравственных норм и правил поведения.

Литература:

1. Бондарева, М.М. Роль игровых технологий в образовательном процессе/ М.М. Бондарева//Основные вопросы теории и практики педагогики и психологии: конф. – Омск, 2015. – С. 118-119
2. Шапиева, А.С. Применение игровых технологий в процессе обучения/А.С. Шапиева, П.К. Магомедова// Европейский союз ученых – 2015. – № 10 (19) – С. 70-72.

ӘОЖ 376.42

АҚЫЛ-ЕСІ КЕМ БАЛАЛАРДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОЦЕСС

Бүтінбай А.С.
(*СҚМУ. Дф-16 қ тобының студенті Ғылыми жетекші: Бимақанова З.Ш)*

Ұлт болашағы – дені сау ұрпақта. Әрбір ата-ананың отбасын құрғаннан кейінгі арманы - болашаққа дені сау ұрпақ қалдыру. Сол ұрпақтарына өнегелі тәрбие беріп, қоғамға бейімдеу. Бірақ қазіргі таңда көп балалар денсаулығында ақауы бар болып дүниеге келуде. Солардың ішінде ақыл-есі кем және мүмкіндігі шектеулі балалар саны басымырақ. Әрине ақыл-есі кем баланың отбасында дүниеге келуі ата-ана үшін ауыр болмаса жеңіл соқпайды. Міне, осы балалардың да өз дәрежесінде білім алып, қоғамға бейімделуіне құқығы бар. Ақыл-есі кем балалар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу арнайы мекемелердің, түзету мектеп-интернаттарының, сауықтыру орталықтарының алдында тұрған үлкен міндет болып табылады. Сондықтан мемлекет қазіргі таңда даму мүмкіндігі шектеулі жандарға(соның ішінде ақыл-есі кем, психикалық тежелуі бар балалар, аутист, даму мүмкіндігі шектеулі балалар)айрықша назар аударып, қамқорлық көрсетіп отыр. Бұл қамқорлықтың бәрі Елбасының халыққа жолдауында, ҚР Білім туралы заңында, «Кемтар балаларды әлеуметтік-медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдану туралы» т.б. заңдарында айтылып, дамуында кемістігі бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесі, оларды оқыту, тәрбиелеу, еңбекке баулу және кәсіби даярлығын шешуде, бала мүгедектігінің алдын алуға бағытталған көптеген көкейкесті мәселелер жан-жақты және толық түрде мүгедек балаларды қарастырған болатын. Білім туралы заңында көрсетілгендей «Мемлекет даму мүмкіндігі шектеулі азаматтардың білім алуына, дамуындағы ауытқуды түзетуге және әлеуметтік жағдай жасауды қамтамасыз етеді» делінген.

Ақыл-ой кемістігі – бұл диффуздық сипатқа ие бас ми қыртысының органикалық зақымдалуымен шартталған таным іс-әрекетінің тұрақты қайтымсыз бұзылысы. Қалыпты қалыптасқан мидың зақымдалуы нәтижесінде пайда болған ақыл-ой кемістігін (3 жастан кейін) деменция деп атайды. Бас миының жарақаттарынан, әртүрлі орталық жүйке жүйесі ауруларының нәтижесінде қалыптасқан психикалық қызметтердің жойылуына және ерте қалыптасқан дағдылардың жоғалуына әкеледі Ақыл-ой кемістігінің пайда болу себептеріне баланың ана құрсағында жатқан кезінен-ақ медициналық құрылғылар арқылы арнайы мамандар көз жеткізе алады. Баланың науқас болып дүниеге келуі негізгі 3 фактор бойынша сипатталады:
- эндогенді фактор, бұл кезеңде баланың ана ішінде жатқандағы медициналық көмекті уақытында алмағандықтан, дәрігерлердің нұсқауынсыз артық дәрі-дәрмек қолданғандықтан, ата-ананың зиянды заттарды (темекі, спирттік ішімдіктер, наша және тағы басқа) қолданылуы, ата-анасының жұқпалы инфекциялық аурулармен ауруы, ата-анасының ауруы ген арқылы балаға берілуі, анасының дұрыс жағдайда күтінбеуі әсерінен фактор пайда болады.

Экзогенді фактор, бұл кезеңде сыртқы күштердің әсерінен, физикалық және химиялық жарақаттар алуы әсерінен, баланы жарық дүниеге алып келуі кезінде дәрігердің дұрыс қабылдамауы, түрлі деңгейдегі жарақаттардың болуы әсерінен фактор пайда болады.

Органикалық фактор, бұл кезеңде баланың ақыл есі кем болуының себебі тікелей миға байланысты болып келеді. Ми жарақттары, мидың аурулары (гидроцефалия, микроцефалия, энцефалит, ми ісіктері, менингит, ми құрт және тағы басқа) әсерінен пайда болады. Ақыл-ойы кемістіктің 3 дәрежесі бар:

Дебилдік дәрежесі(миақы, қауқарсыздық) ақыл-ойы кемістігінің бұл дәрежесінде баланың интеллектуалды дамуы кеш дамиды. Бұл дәрежедегі балалар кеш дамиды, яғни бастарын ұстауы, отыруы, жүруі кеш дамып, мешеуліктің белгілері жастайынан белгілі болады. Жүруі мен сөйлеуі кеш дамығандықтан сөздік қорлары өте аз болады. Бұл мүлде сөйлемейді деген сөз емес, жылдар өте келе, егер ақыл-ой кемістігінің жеңіл түрі болса және күрделі болмаса яғни асқынбаса уақыт өте келе көп нәрсеге бейімделіп кетеді. Бірақ уақыт керек бұл дәрежедегі

балалар өз жасынан 5-6 жасқа кейін дамиды. Ересек дебилдер 8-12 жастағы балалар сияқы болады. Сөздік қорлары дамығаннан кейін бұл балалар мектепте оқып, білім ала алады. Бірақ ұғыну процесі кеш дамиды. Әсіресе математика сабағы қиын болады. Өз беттерінше математикалық амалдарды игере алмайды. Дебилдер тек жеңіл қарапайым еңбектермен ғана шұғылдана алады.Терең ойлауға қабілетсіз болғандықтан маңызды істі жалпыдан айыра алмайды. Олар өз-өздеріне қызмет көрсете алады, тіпті интеллектуалды ойлауды қажет етпейтін қарапайым мамандықтарды оқып бітіре алады. Кейбір дебилдік дәрежесі бар адамдар отбасында құра алады, бірақ бұл дәреже ұрпақтан-ұрпаққа беріледі.

Имбецил дәрежесі(милау). Бұл дәрежедегі балаларға сипаттама беретін болсақ: ақыл-ойы кемістіктің орташа түрі, ересек имбецилдердің дамуы 3-7 жастағы балалармен сәйкес келеді, барлық имбецилдердің психикалық дамуы өте баяу, селқос, жәй қозғалады. Білім алуға жарамсыз, өз беттерімен еңбек ете алмайды. Тек өздеріне ғана қызмет жасай алады.Сөздік қорлары өте аз, жай сөздерді түсінеді, баяу сөйлейді. Бұл дәрежедегі балаларда сөздік қоры небәрі 200-300 сөз. Имбецилдердің түсінігіне логикалық ойлау, тұжырым жасау мүлде тән емес. Имбецил балалардың ортаға бейімделуі үйреншікті жағдай болғанымен, олар бірінші әрекеттен екіншіге әрең ауысады, еркін әрекеттенуге қабілетсіз, ынталары өте аз, мүлде ынтасыз десекте болады. Олар үй шаруасында ең оңай жұмыстармаен: үй жинау, кір жуу, ыдыс жуу сияқты жеңіл жұмыстармен шұғылданады. Осы дәрежедегі балаларға мемлекет тарапынан көмек көрсетілуде. Ата-анасына арнайы жәрдемақы қарастырылған.

Идиотия (мәңгүрт, нақұрыс) ақыл-ойы кемістігінің ең ауыр түрі болып табылады. Идиотияның ауыр және жеңіл түрлері болады. Бұл дәрежедегі кемақылдың иелері туралы айтатын болсақ: психикалық дамуы 3 жасар балалардың қалпында сақталған. Икемсіз, қорғансыз, көрсетілген көмектерді қабылдай алмайды, үнемі күтім мен бақылауда болады. Өз беттерінше ешнәрсе жасай алмайды. Идиотия дәрежесіндегі балалар қоғамға, қоршаған ортаға, адаммен сөйлесуге бейімделе алмайды. Бұл дәрежедегі балалар ыстықты суықтан, жейтінді жемейтіннен ажырата алмайды. Оларда мұндай түсінік мүлде қалыптаспайды, төмен, жоғары, биіктік деген түсініктерді білмейді. Сол себепті бұл балалар ылғида жарақат алып жүреді. Есте сақтау қабілеттері өте нашар деңгейде тіпті өз ата-анасының есімдерін ұмытып қалады. Оқуға қабілетсіз, тіпті икемдері де болмайды. Ауыр түрінде сөйлеу қабілеті мүлде дамымайды, өз беттерінше шыны ұстап шай ішугеде қабілетсіз, кейбіреуі тамақты шайнай алмайды. Сондықтан бұл балаларды арнайы куту орталықтарына тапсырған жөн. Арнайы орталықтарда мемлекеттің қамтамасыз етуімен яғни, жәрдемақы арқылы әлеуметтік бейімделеді. Мүмкіндігі шектеулі және ақыл-ойы кемістігі бар балаларды оқыту үшін барлық жағдай жасалған.

Жалпы ақыл-есі кем балалардағы педагогикалық процестерге тоқталатын болсақ: қазақтың Ұлы жазушысы М.Әуезов «Білім – бақтың жібермейтін қазығы. Білімсіз бақ – әлдекімнің азығы» деп айтса, француз жазушысы Фуллер Тори Эдвин «Ештене туралы сұрамайтын адам ештеңе үйренбейді» - деп жазған. Ақыл-есі кем және мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту және тәрбиелеу білім беру жүйесінің бір бөлігі болып табылады. Бұл орайда Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасын іске асыру барысында көптеген мамандар қызмет жасауда. Осы бағдарлама аясында ақыл-есі кем және мүмкіндігі шектеулі балалардың да білім алуына барлық жағдай жасауды көрсетіп отыр.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай «Қазір күш сынастыратын заман емес, біліммен сынасатын заман» - деген. Еліміз әлемнің білім кеңістігіне кіру мақсатында мемлекет тарапынан көптеген шараларды енгізуде. Қазіргі таңда білім саласында өз шешімін таппай жатқан мәселелер жеткілікті. Инклюзивті білім берудегі дамыту бағыттары 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік дамыту бағдарламасында шешімін тапты.

Инклюзивті оқыту дегеніміз - мүмкіндігі шектеулі және ақыл-ойы кемістігі бар балалардың қалыпты балалармен қатар білім алуы. Нақты тоқталып, анықтап, айтатын болсақ бұл термин қазіргі кезде көбіне «Сапалы білім барлығы үшін»деген түсінігімен қолданылады. Инклюзивті оқыту - оқушылардың білім дәрежесінің тең құқықта екенін айқындайды және топпен бірігіп іс-әрекет жасауға мүмкіндік береді. Адамдармен қарым-қатынас жасауға қажетті қабілеттілікті дамытуға оны тәжірибе барысында қолдануды үйретеді. Инклюзивті білім беру балалардың оқу

үрдісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады. Егер инклюзивті оқытудың оқыту мен сабақ беруге енгізілген өзгерістері тиімді болса, онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайы да өзгереді. Инклюзивті білім беруді ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы біліп оқуға да мүмкіндіктері болады. Инклюзивті оқыту балаларды жалпы білім беру үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімделуге, нәсіліне, шығу тегіне, дініне қарамай балаларды айыратын кедергілерді жоюға ата-аналарын белсенділікке шақыруға балалардың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік қажеттіліктерін арнайы қолдау, қоршаған ортаның балаларды жас ерекшеліктеріне бейімделуіне жағдай қалыптастыру, яғни жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді саясат.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен ақыл-ойы кем балаларды қоғамға бейімдеп оқытуда да арнайы педагогтардың орны ерекше.«Баланың психикалық даму деңгейі төмен болған сайын, мұғалімнің білім деңгейі жоғарылай түсуі қажет» - деп атақты неміс педагог – дефектологы П.Шуман жиырмасыншы ғасырдың басында жазған еді.

Инклюзивті білім беруді қолға алудың және оны іске асырудың барысында арнайы педагогтармен педагогтар бірігіп жұмыстар атқаруда. Өз дәрежелеріне байланысты білім алуға қабілетті балалардың білім деңгейлерін жақсарту үшін көп ізденісті талап етуде. Жоспар бойынша 2020 жылға дейін білім саласында ақыл-ойы қалыпты дамитын балалар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың білім деңгейін қалыптастыру қолға алынған. Сол мақсатта барлық білім саласындағы педагог мамандардың ұсынысы бойынша арнайы білім алушы балаларға жағдай жасау керектігін нақты атап көрсеткен. Бұл шешім елімізде 2015 жылдан бері қабылданып іске асырылуда. Қоғамда ақыл-ойы кем балалармен мүмкіндігі шектеулі балалардың өз орны бар екенін, өз дәрежелерінде білім алуға құқылы екенін көрсетеді. Қазақы болмысқа салып «ой, мына бала анандай, мына бала мынандай» демей барлығына бір көзбен қарауға бейімдеу.

Қазақстанда арнайы білім беру саласына ерте кезден-ақ көңіл аударған. Арнайы педагогика дамығаннан соң өзіндік салаларға бөліне бастады. Кемістігі бар балалармен жұмыс жасау үшін оларды топтарға бөледі:

Олигопренопедагогика. Ақыл-ой кемістігі бар балалар

Тифлопедагогика. Көрмеу қабілеті нашар дамыған немесе мүлдем көрмейтін,

Сурдопедагогика. Нашар еститін немесе мүлде саңырау болып туылған, сөйлей алмайтын

Логопедия. Тілінде мүкістігі бар балалар деп қарастырған.

Педагогиканың салаларына байланысты ақыл-есі кем, көрмейтін, естімейтін, сөйлей алмайтын немесе тіл мүкістігі бар балалардыңда білім алуына жағдай жасалған. Әрине әрбір ата-ана үшін баласының денсаулығы аландатарлық жағдай, және балаларының білім алғанын қалайды. Ақыл-ойы кемістігінің түрлеріне байланысты білім алуға ең жеңіл түрі Дебилдік дәрежедегі балалар ғана қабілетті. Бұл балаларға білім беретін арнайы мамандар – Олигопренопедагогтар. Ауыр дәрежесіндегі балалар мүлде білім алуға қабілетсіз, түйсіктің дұрыс дамымауына байланысты. Қазақстанда қазіргі таңда арнайы білім беруге байланысты арнайы түзету мектеп-интернаттары көптеп ашылуда. Мектеп- интернаттардың ашылуына байланысты білім беру жүйесі де қалыптасып келеді. Арнайы мектепте білім алатын балалар қалыпты мектептегі балалар сияқты мектеп-ішілік мерекелерге қатысып, арнайы үйірмелерге қатысады және 4 тоқсандық ауысымда білім алады.

1.Қыркүйек - Қараша айларында.

2.Қараша - Желтоқсан айларында.

3.Қаңтар - Наурыз айларында.

4.Сәуір – Мамыр айларында.

Жаздық демалыста арнайы түзету мектеп-интернатының директорының рұқсатымен ата-аналарына тапсырылады. Мектепті аяқтағаннан кейін денсаулықтарының жарамдылығына байланысты кәсіптік(аспаздық, тігіншілік, ұсталық және тағы басқа мамандықтарға) колледждерге түсе алады.

Енді, көру қабілеті нашар немесе нашар көретін балалардың білім алуына тоқталатын болсақ: олар Француз тифлопедагогы Луи Брайльдің арнайы жүйесімен білім алады. Брайль ол

жүйені Париж қаласында 1809 жылы 4 қаңтарда ойлап тапқан. Жалпы нашар көретін және соқыр балалардың арнайы мектепте білім алуына барлық жағдайлар жасалған. Еліміздің даму мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру саласын дамытуда арнайы мамандарды оқытып жетілдіруде. Бұл мектептің түлектері мектепті аяқтағаннан кейін өз мектептеріне мұғалім болып келеді. Кейбірі өз дәрежелеріне байланысты жұмыстар жасауға қабілетті. Естімейтін және сөйлемейтін балалардың білім алуы жайлы айтатын болсақ: Бұл балалармен жұмыс жасайтын және білім беретін мамандар – Сурдопедагогтар. Бұл балалардың білім алуы үшін мемлекет тарапынан әлеуметтік көмектер көрсетілуде. Арнайы жәрдемақымен қарастырылған. Арнайы мектепті аяқтағаннан кейін өз білімдерін жалғастырады. Мүмкіндігі шектеулі және ақыл-ойында кемістігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуге тек мектеп ұжымы ғана жауапты емес. Л.С.Выготский дамуында ауытқушылығы бар баланың тұлғалық ерекшелігі оның отбасындағы жағдайына байланысты екенін атап өтеді. Отбасындағы тәрбиенің кері әсері баланың психикалық дамуының тежелуіне, тәртібінің және тұлғалық ерекшелігінің дамуына әсерін тигізеді. Осыған байланысты мүмкіндігі шектеулі бала тәрбиелеп отырған отбасына арнайы мамандардың, мемлекеттің және қоғамның көмегі коррекциялық көмектің негізі болып табылады. Ата-ананың баласына беретін тәрбиесі бірінші орында тұрады.

Мүмкіндігі шектеулі және ақыл-ойында кемістігі бар балаларды сауықтыруға арналған арнайы мекемелерде көптеп ашылуда. Мемлекеттің қамқорлығымен мүмкіндігі шектеулі және ақыл-ойы кем балаларды емдік – сауықтыру орталықтарына жылына бір рет жіберу қарастырылған. Сауықтыру орталықтарында балаларға барлық жағдай жасалынған. Медициналық, педагогикалық-әлеуметтік көмектерде қарастырылған. Еліміздегі барлақ сауықтыру орталықтары табиғат аясында орналасқан. Балалар дем алумен қатар емдік сауықтырулар қабылдайды. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» - дейді қазақта. Бәріміз бірігіп ақыл-есі кем, ауытқуы бар балаларға деген көз-қарасаымыз оң болса, біздің де септігіміз тиеді.

Жыл сайынғы Елбасы жолдауында басты тақырыптардың бірі – жастар. Жастарды тілге тиек ете отырып, еліміздің болашағы жастар екенін және жастарымыздың білімге құштар болуына шақырады. Жолдаулардың әрбірінде Елбасы мүмкіндігі шектеулі балалармен ақыл-ойы кемістігі бар балаларды қоғамға бейімдеу бастамасына негіз салып отыр. Сол бастамалырдың іске асу нәтижесінде инклюзивті білім беру қолға алынуда. Өз уақытында бұл инклюзивті білім берудің үш тілділік жүйеде болуы әбден мүмкін. Себебі, еліміздің «Мәңгілік ел» болуы тек білімді жастардың қолында екені айқын. Әр адам жеке тұлға болғандықтан өз қабілетінше білім алып қоғамға бейімделуге құқығы бар

Әдебиет:

1. Выготский Л.С. Баланың жас ерекшеліктері және кемтар бала психологиясы туралы таңдамалы еңбектер. – Алматы, 1999[198-206б]
2. Грошенков И.А. Изобразительная деятельность во вспомогательной школы. – М.,1992.[56-59б]
3. Головина Т.Н. Изобразительная деятельность учащихся во вспомогательной школы. – М., Педагогика, 1994.[123-125б]
4. Грошенков И.А. Коррекционно-развивающая направленность обучения рисованию во вспомогательной школе. – М., 1990[45-56б]

УДК 796.325

ВОЛЕВЫЕ КАЧЕСТВА В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ КЁРЛЕРОВ

Гарагуль Д.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)
Запиева Д.Ю.
(Лицей 134 г. Алматы)

В содержание спортивной тренировки как процесса обучения и воспитания спортсменов керлеров, наряду с технической, тактической, теоретической подготовкой, входит и подготовка психологическая, в которой воспитание волевых качеств является одним из существенных разделов.

Процесс нравственно-волевого воспитания включает в себя становление общечеловеческих идеалов, общественной активности, высоких нравственных потребностей, интересов и мотивов деятельности. Педагогикой физической культуры и спорта неоднократно подчеркивались исключительные возможности физического воспитания в реализации задачи развития нравственно-волевых качеств. При этом в спортивной и физкультурно-оздоровительной деятельности, как и во всех других сферах деятельности человека, нравственные качества выступают в единстве взаимно-противоположных положительных и отрицательных качеств: смелости и страха, желаемого и возможного, стойкости и слабости воли, интереса и необходимости, выдержки и несдержанности.

Многочисленные исследования отечественных психологов и педагогов спорта дают основание рассматривать воспитание волевых качеств как основную задачу психологической подготовки спортсмена-керлера. В условиях соревнований возрастает степень психического напряжения как «рабочего» психического состояния спортсменов, которое может положительно или отрицательно воздействовать на успешность деятельности и требует постоянного самоконтроля и саморегуляции. В то же время исследования показывают, что даже среди высококвалифицированных спортсменов довольно значителен процент лиц с недостаточно развитыми навыками саморегуляции психического состояния, являющегося одним из компонентов учебно-тренировочного процесса.

Воспитание волевых качеств керлера как компонент спортивной подготовки направлено на повышение эффективности спортивной деятельности. Однако волевая подготовка юных керлеров, несомненно, имеет и более широкое значение для воспитания личности подрастающего поколения.

Проявление воли (точнее было бы — силы воли, волевого усилия) в различных специфических ситуациях заставляет говорить о волевых качествах (свойствах) личности. При этом как само понятие «волевые качества», так и конкретный набор этих качеств остаются весьма неопределенными, что заставляет некоторых ученых сомневаться в действительном существовании этих качеств. Примером этого могут служить главы о воле в ряде учебников, в которых вообще не говорится ни о силе воли, ни о волевых качествах.

В психологии сложилось несколько подходов к классификации волевых качеств личности.

Известный отечественный психолог К. К. Платонов предлагал свой перечень волевых качеств (свойств) личности, который обусловлен целью, мотивами и принятием решения индивидом. Среди наиболее важных волевых свойств он выделял сильную волю, настойчивость, упрямство, решительность и т. д.

По мнению П. А. Рудик волевые качества имеют горизонтальную и вертикальную структуру [1].

Горизонтальную структуру образуют задатки, в роли которых выступают типологические особенности свойств нервной системы. Однако, признавая это, в ряде случаев

психологи допускают ошибку в изложении этого вопроса. Дело в том, что одни авторы, полагаясь на авторитет И. П. Павлова, считают, как и он, что есть хорошие и плохие типологические особенности. К хорошим отнесены сильная нервная (сила, подвижность и уравновешенность нервных процессов, к плохим — противоположные типологические особенности). В соответствии с этим во многих учебниках до недавнего времени бездоказательно утверждалось, что хорошая успеваемость в учебе, высокие достижения в спорте и т. д. присущи только лицам с сильной, подвижной и уравновешенной нервной системой.

В своем исследовании мы использовали две методики для воспитания волевых качеств у студентов занимающихся керлингом. Первой методикой была выбрана методика воспитания и развития способностей к волевым качествам В.В. Медведева [2], которая всегда проходит на основе некоторых общих закономерностей:

1. Соблюдая принцип постепенности, начинают подготовку с преодоления незначительных трудностей, постепенно повышая их интенсивность. Это способствует формированию у спортсмена уверенности в своих силах. Однако воспитательное значение имеют только существенные трудности.

2. Необходимо создавать у спортсменов установку на обязательное выполнение поставленной задачи. Создавать уверенность в том, что предлагаемая задача выполнима.

3. Создавать условие для проявление каждым спортсменом энергичных волевых напряжений, вплоть до запредельных (Девизом тренера австралийских пловцов Каунсилмена был: «Боль, сильная боль, агония!»).

4. Обязательно развивать способность к продолжительным волевым усилиям, в том числе при монотонной деятельности, применяя упражнения на вытяжку.

5. Следует постоянно добиваться результативности упражнений на волевые усилия и обеспечивать поступление спортсмену информации о его действиях для осознания. Усилия воли, затрачиваемые в пустую (без оценки) разрушают способность к волевым усилиям.

6. Воля воспитывается не только в процессе занятий спортом, поэтому следует применить сопряженные жизнедеятельностью спортсмена задания и действия, требующие от него самостоятельности, активности, креативности и социальной ответственности [2].

Второй методикой была выбрана методика Г. Д. Бабушкина и В. Н. Смоленцевой, которые считают, что в воспитании воли необходимо придерживаться следующих правил:

1) начинать с незначительных трудностей, постепенно повышая их интенсивность. Легкие задания на начальной стадии способствуют формированию уверенности;

2) создавать уверенность, что трудное задание выполнимо;

3) вызывать у занимающихся стремление выполнить поставленную задачу;

4) вызывать у занимающихся быстрые и энергичные движения;

5) требовать, чтобы занимающиеся выполняли задание с сосредоточенным на упражнении вниманием;

6) добиваться результативности при выполнении заданий, помня, что усилия, затраченные впустую, разрушают способность к волевому усилию [3].

В исследовании приняло участие две группы: контрольная и экспериментальная по 10 человек в каждой. Данные методики были использованы на учебно-тренировочных занятиях в течение учебного года г. Петропавловска в крытом ледовом комплексе ТОО «Основание». В конце сезона спортсмены выступили на областных соревнованиях. В экспериментальной группе уровень мастерства в выполнении броска камня заметно вырос по сравнению с контрольной, что показало актуальность применения методик по воспитанию волевых качеств у студентов, занимающихся физической культурой и спортом.

Волевая подготовка спортсмена – это длительный и целенаправленный психолого-педагогический процесс, направленный на развитие и воспитание у спортсмена сознательной саморегуляции, определенных качеств умственной деятельности и моральных чувств, необходимых для волевого усилия при преодолении препятствий и трудностей. Кроме того, важным и необходимым условием воспитания воли является самовоспитание.

Волевая подготовка спортсмена является повседневным, систематическим процессом, который осуществляется круглогодично. Она не ограничивается системой воздействия со стороны тренера и спортивного коллектива. Она требует усилий от самого спортсмена, направленных на самовоспитание воли. Самовоспитание является важной стороной волевой подготовки занимающихся физической культурой и спортом.

По итогам соревнований были сформированы областные команды СКО, девушки и мужчины. В декабре 2017 года приняли участие в 4-ой зимней Спартакиаде РК г. Алматы, где мужчины, в составе; Турмаков Ж., Буняшин И., Гарагуль Д., Тарбак Д - заняли 3 место, девушки, в составе; Буданцева В., Нистор В., Конюшко А., Мархалюк Т - заняли 2 место. Участникам присвоено спортивное звание КМС. Приказ № 32.2-5 /02 от 22.01.18. Так же, на «Алматы Арена» (малый каток) состоялся Кубок РК, где команда из СКО, девушки заняли 3 место. Тренерский состав; Зернов Д.Ю., Буняшин И.В., Турмаков Ж.А.

Волевая подготовка спортсменов несомненно имеет и более широкое значение для воспитания личности подрастающего поколения, это проявляется в разных возрастных особенностях.

Эти качества (волевые свойства личности) связаны с типом нервной деятельности спортсмена и с теми требованиями, которые предъявляются ему социальным окружением и условиями спортивной деятельности [4].

Литература

1. Рудик П. А. Психология спорта / П. А. Рудик. – М. : Физкультура и спорт, 2013. – 240 с.
2. Платонов К. К. Краткие словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – М. : Высшая школа, 2010. – 174 с.
3. Бабушкин Г. Д. Психология физической культуры и спорта / Г. Д. Бабушкин, В. Н. Смоленцева. – Омск : СибГУФК, 2012. – 270 с.
4. Макаров Ю.М. Концептуальные особенности проблемы формирования интереса к занятиям керлингом / Ю.М. Макаров, К.А. Кожемякин, К.Ю. Задворнов, А.А. Никитин // Научно-теоретический журнал «Ученые записки». 2007. - № 5. - С. 66-69.

УДК 378

ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ПЕДАГОГОВ ДЛЯ РАБОТЫ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Дударева М.А., Стукаленко Н.М., Понятова О.М.
(КГУ им. Ш. Уалиханова, МГ «Тандау» , г.Кокшетау)

Казахстанская педагогика предпринимает шаги, направленные на эволюционные изменения в образовании, связанные с включением детей (лиц) с особыми образовательными потребностями (ООП) в организации образования. В ряде стран, в том числе и в Казахстане, инклюзия рассматривается в качестве одной из стратегических задач развития системы образования. Указанный факт подкрепляется существующими международными и государственными нормативно-правовыми документами, в числе которых Конвенция о правах ребенка, Саламанская декларация (1994 г.), Закон РК «Об образовании» и др. С принятием Государственной программы развития образования РК до 2020 года, выдвигающей в качестве одной из задач введение инклюзивного образования и включение понятия «инклюзивное образование» в новую редакцию Закона РК «Об образовании», очень важным становится формирование правильного понимания этого явления особенно у тех, кто работает в системе образования.

Тем не менее, на пути включения лиц с ООП в организации образования разных уровней встречается немало трудностей: во-первых, это отсутствие соответствующей подготовки и необходимых базовых знаний у будущих педагогов; во-вторых, отсутствие адаптированных учебных программ, учитывающих физические и умственные возможности каждого ребенка в учебном процессе; в-третьих, отсутствие /не в должной мере обеспеченность/ физической доступности среды, облегчающей образовательный процесс для обучающихся с особыми образовательными потребностями и др.

В связи с тем, что традиционное содержание высшего образования не в полной мере нацелено на формирование навыков у будущих педагогов для работы в условиях инклюзивного образования, первостепенной задачей высшего профессионального образования является всемерная нацеленность на формирование необходимых профессиональных компетенций, т.е. организация образовательного процесса на основе компетентностного подхода. Такой подход обуславливает необходимость разработки практических рекомендаций перехода образовательной практики со знаниевого на компетентностный формат обучения. Отмечается, что «основной целью образования становится не простая совокупность знаний, умений и навыков, а основанная на них личная, социальная и профессиональная компетентность – умение самостоятельно добывать, анализировать и эффективно использовать информацию, умение рационально и эффективно жить и работать в быстро изменяющемся мире» [1].

Отличительной особенностью подготовки учителей в условиях инклюзивного образования должна явиться ориентация на *компетентностный подход*, в соответствии с которым ожидаемым результатом образовательного процесса является не система знаний, и навыков, а набор ключевых компетенций. Таким образом, профессиональную подготовку педагога следует организовывать на основе компетентностного подхода, который утверждает роль компетентностей в качестве важнейших показателей профессионализма [2]. Под профессиональной компетенцией исследователи (Т.М. Балыхина, Дж. Равен, М. Стобард, М.А. Холодная, Н. Хомский, Н.Ю.Штрекер и др.) понимают уровень сформированности знаний, умений, способностей, инициатив личности, необходимых для эффективного выполнения конкретной деятельности. Природа компетенции такова, что она может проявляться только в органическом единстве с ценностями человека и общества [3].

Потребность страны в педагогах, способных занять личностно-гуманную позицию по отношению, как к обучающимся, так и к себе, выдвигает в разряд весьма актуальных проблему повышения профессиональной, прежде всего психолого-педагогической компетентности учителя. Несмотря на то, что этот вопрос всегда был одним из важных в психолого-педагогической науке, современный этап развития общества насыщает его новым содержанием. Проблема приобретает особую значимость в связи с попытками гуманизации образования, перестройки учебно-воспитательного процесса на психологической основе.

По нашему мнению, психолого-педагогическая компетентность – приоритетная, неотъемлемая, универсальная составляющая, сущность (наряду с научно-методической компетентностью предметника) профессиональной компетентности педагога. В связи с этим, основой профессионализма педагогов следует считать именно формирование психолого-педагогических компетенций для работы в условиях инклюзивного образования.

Рассмотрим понятие, связанное с профессиональной компетентностью педагога – психолого-педагогические компетенции. М.И. Лукьянова под психолого-педагогической компетентностью учителя понимает совокупность определённых качеств (свойств) личности с высоким уровнем профессиональной подготовленности к педагогической деятельности и эффективному взаимодействию с учащимися в образовательном процессе. В качестве компонентов психолого-педагогической компетентности она рассматривает блоки психолого-педагогических ориентаций [4].

Структурный анализ профессиональной компетенции педагога, в период его вузовской подготовки, позволил многим исследователям (В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев и др.) выделить особую роль психологической компетентности, которая относится к разряду основополагающих для работы в условиях инклюзивного образования. В педагогической науке понятие психолого-педагогическая компетентность определяется как максимально адекватная, пропорциональная совокупность профессиональных, коммуникативных, личностных свойств учителя, позволяющая достигать качественных результатов в процессе обучения и воспитания учащихся. Психологи Б.Г. Ананьев, К.К. Платонов, С.Л. Рубинштейн выдели следующие элементы психолого-педагогической компетентности:

1) активное (т.е. действенное) знание возрастной психологии, предмета психологии; данный элемент подразумевает применение знаний на практике;

2) социально-психологические знания об особенностях учебно-познавательной и коммуникативной деятельности обучающихся, об особенностях взаимоотношений учителя с классом, о закономерностях общения;

3) аутопсихологические знания о достоинствах и недостатках собственной деятельности, особенностях своей личности и ее характерных качествах; умение управлять своим эмоциональным состоянием, придавая ему конструктивный, а не разрушительный характер.

По мнению С.В. Алехиной, психолого-педагогическая компетентность – совокупность определенных качеств (свойств) личности, которые «обусловливаются высоким уровнем её психолого-педагогической подготовленности» и обеспечивают «высокий уровень самоорганизации профессиональной педагогической деятельности» [5]. Н.Н. Тарасевич считал, что психолого-педагогическая компетентность – согласованность (соуровневость) между его знаниями, практическими умениями и реальным поведением, демонстрируемым в процессе педагогического взаимодействия [6]. Научные разработки по вопросам психолого-педагогической компетентности и ее развития среди педагогов находятся в активном поиске идеальной модели качеств и черт, а также критериев сформированности и единства терминологического аппарата. Неэффективность современной психологической подготовки учителей кроется, по мнению В.В. Хитрюк, в особенностях традиционной педагогической практики [7]. Актуальность изучения специфики и сущности психологической составляющей профессиональной компетенции современного педагога очевидна, однако такое исследование не может осуществляться в отрыве от других составляющих профессиональной деятельности педагога. На наш взгляд, важнейшим психологическим условием развития профессиональной компетенции будущего педагога в период обучения в вузе является профессионализация его психологической подготовки, вследствие чего изменяются направленность и содержание учебной деятельности студентов: приоритетными становятся цели профессионального развития и саморазвития, а средством достижения этой цели – предметная подготовка. Однако в реальной практике психолого-педагогическая и предметная вузовская подготовка будущих педагогов не всегда согласованы. Об условиях и средствах изменения содержания вузовского обучения с целью продуктивного развития психолого-педагогических компетенций будущих педагогов речь пойдет дальше. Рассмотрим названные условия (их содержательную характеристику) с позиции их значимости при формировании педагогической компетентности педагога.

По мнению Е.Г. Самарцевой, профессиональная готовность педагога к инклюзивному образованию - фундаментальное условие успешного осуществления инклюзивного образования, динамическое, интегративное профессионально-личностное образование, характеризующееся наличием установки, предполагающей активную предрасположенность и потребность педагога в осуществлении инклюзивного образования, проявляющееся в наличии и мобилизации специальных знаний, умений и

навыков. Профессиональная готовность проявляется в направленности сознания педагога и в его способности выполнять профессиональную деятельность по осуществлению полноценного обучения и воспитания ребёнка в условиях инклюзивного образования. В разработанную Е.Г. Самарцевой структуру профессиональной готовности педагогов к инклюзивному образованию детей входят следующие ключевые содержательные компоненты: личностно-смысловой (отрефлексированная установка педагога на принятие идеологии инклюзивного образования, мотивационная направленность сознания, воли, и чувств педагога на инклюзивное образование), когнитивный (комплекс профессионально-педагогических знаний, необходимых для инклюзивного образования) и технологический (комплекс профессионально-практических умений осуществления инклюзивного образования) [8].

Казахстанский исследователь И.А. Оралканова на основе анализа сущности понятия «готовность учителей к педагогической деятельности» с позиции психологической и профессиональной готовности, а также с учетом результатов исследования зарубежных учителей-практиков, осуществляющих инклюзивное образование, определила структуру готовности, которая выступает в виде комплекса взаимосвязанных психологических и профессиональных качеств, отражающих единство личностной, теоретической и практической готовности педагогов. В результате анализа понятия «готовность учителей к работе в условиях инклюзивного образования» определяется как комплекс гармонично взаимодействующих и взаимодополняющих психологических и профессиональных качеств, позволяющих осуществлять профессиональную деятельность на высоком мотивационно-ценностном уровне, организацию учебно-воспитательного процесса с учетом требований инклюзивного образования. При этом психологическая готовность определяется как комплекс определенных личностных качеств учителя, а профессиональная - как блок дидактических знаний и методических умений [9].

Как отмечал известный немецкий педагог-дефектолог П. Шуман, чем ниже уровень психического развития ребенка, тем выше должен быть уровень образования учителя. Данное высказывание свидетельствует о необходимости особого знания для работы в условиях инклюзивного образования, поскольку позиция учителя в условиях инклюзивного образования меняется. Он утрачивает свою автономность и работает в рамках тесного сотрудничества со специальным педагогом, психологом, логопедом, социальным педагогом и родителями. В условиях инклюзивного образования педагогу необходимо выполнять дополнительные обязанности и функции, такие, как: адаптация содержания образования, развитие межличностного общения и др. В модели профессиональной компетентности учителя в соответствии со стандартами образования четко определена сущность психолого-педагогической компетентности педагога, которая включает в себя:

- осведомленность учителя об индивидуальных особенностях каждого ученика, его способностях, сильных сторонах характера, достоинствах и недостатках предшествующей подготовки, которая проявляется в принятии продуктивных стратегий индивидуального подхода в работе с ним;

- осведомленность в области процессов общения, происходящих в классах, с которыми педагог работает, знание того, в какой мере процессы общения содействуют или препятствуют достижению искомых педагогических результатов;

- осведомленность педагога об оптимальных методах обучения, о способности к профессиональному самосовершенствованию, а также о сильных и слабых сторонах своей собственной личности и деятельности и о том, что и как нужно сделать в отношении самого себя, чтобы повысить качество своего труда.

Таким образом, необходимость повышения психолого-педагогической компетентности обусловлена ростом социальных требований к организациям образования и самим педагогам, а также с развитием инклюзивного образования, что

подразумевает включение в учебно-воспитательный процесс обучающихся с ООП. На наш взгляд, важнейшим психологическим условием развития профессиональной компетенции будущего педагога в период обучения в вузе является профессионализация его психологической подготовки, вследствие чего изменяются направленность и содержание учебной деятельности студентов: приоритетными становятся цели профессионального развития и саморазвития, а средством достижения этой цели – предметная подготовка. На основе вышеизложенного, можно сделать вывод, о том, что психолого-педагогическая компетентность представляет собой максимально адекватную, пропорциональную совокупность профессиональных, коммуникативных, личностных свойств педагога, позволяющих достигать качественных результатов в процессе обучения и воспитания учащихся всех категорий, в особенности детей, имеющих ООП.

Литература:

1. Концепция высшего педагогического образования Республики Казахстан. (2005). Астана: Адилет
2. Стукаленко Н.М. О применении компетентностного подхода в профессиональной подготовке будущих педагогов в условиях высшего образования.
3. Эльконин Б. Д. Понятие компетентности с позиций развивающего обучения // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию. Красноярск, 2002. С. 208
4. Лукьянова М. Психолого-педагогическая компетентность учителя. Москва: Педагогика, 2001 г.
5. Алехина С.В. Профессиональная готовность воспитателя к работе в условиях инклюзивного образования // Педагогика и психология. – 2012. - № 3-4. С. 164-171
6. Тарасевич Н.Н. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя. Москва: Наука, 1998 г.
7. Хитрюк В.В. Формирование инклюзивной готовности будущих педагогов в условиях высшего образования.- Калининград, 2015.
8. Самарцева Е.Г. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к инклюзивному образованию детей дошкольного возраста.- Орел, 2012 г.
9. Методические рекомендации по разработке требований к профессиональной компетенции учителей, работающих в условиях инклюзивного образования.– Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2015. – 32 с.

ӘОЖ -056.45

ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫСТАР

Дүкенбай С.Б.

(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., аға оқытушы А.М. Таганова)

XXI ғасыр –білімділер ғасыры. Ғасыр талабына сай зерделі, ой-өрісі жоғары азаматты қалыптастыру – мемлекетіміздің стратегиясы болып отыр. Дарындылықты дамыту білім саласына қатысты заңнамаларда жақсы көрініс тапқан,мысалы, 1989жылы 20 қарашада БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы қабылдаған «Бала құқықтары туралы» конвенцияның 29,31 баптарында қатысушы мемлекеттер баланың «…жеке тұлға ретінде дамуына, баланың бойындағы дарынын және ақыл-есін, дене бітімдік қабілеттерін барынша толық дамытуға келіседі», «…Білім алу тұлғалық, дарындық, саналық және шымырлық қабілеттің барынша дамуына бағытталуы керек» делінген [1].

Балалар бойындағы дарындылықты анықтау ұлттық маңызды мүдделердің бірі. Дарынды балаларды анықтау арнайы бағдарлама мен білікті мамандардың қатысуын қажет ететін өте күрделі мәселе және дарынды балалармен жұмыс істеудегі қажетті кезең болып табылады.Жасырын дарыны бар балалар өз қабілеттерін түрлі психологиялық кедергілерге байланысты ашық көрсете алмайды. Бірақ белгілі бір оқу пәні, айталық, тәжірибе

жұмыстарында, спорт ойындар, байқаулар бойынша жетістікке жететініне сендіру және т.б. ынталандыру шараларынан кейін мұндай балалар өз қабілеттерін көрсете бастайды.

Дарындылы – бұл өмір сүру барысында дами беретін, адамның өзгелермен салыстырғанда әрекеттің бір немесе бірнеше түрінде жоғары нәтижеге жету мүмкіндігін айқындайтын психиканың жүйелі сапасы [2].

Дарындылық –адамның басқа адамдарға қарағанда бір немесе бірнеше қызметтегі жоғары нәтиже мүмкіндіктерімен анықталатын психикалық сапа, біріккен қабілеттіліктің көрсеткіші. Дарындылықтың 100-ге жуық анықтамасы бар. Көп жағдайда ол баланың ертерек даму кезеңінде байқалып, оның пәндер бойынша үлгерімі мен ой-өрісінің дамығандығымен, яғни парасаттылығымен көрініп жатады.

Дарындылық деңгейі, сапасы, даму сипаты бұл табиғи дарын белгілері мен әлеуметтік ортада әрекет етуі, яғни, ойын, оқу, еңбек кезінде қалыптасатындығын қазіргі психологтар мойындап отыр.

Н. Ожеговтың сөздігінде дарындылық “табиғатпен берілетін ерекше қабілет” деп түсіндіріледі[3].

Адами ойлау, ізденімпаздық – табиғаттың адамзатқа берген тамаша сыйы. Бұл қабілет барлық адам бойынан табылары да сөзсіз. Дегенмен, табиғат оны бәріне бірдей етіп бөлмей, біреуге аздау, ал үшіншілеріне мүлдем жарытпай тарататыны да анық.Дарынды балалармен жұмыс істеу дарындылықты айқындаудан басталады. Ол үшін алдымен бала бойындағы қабілеттікті, бейімділікті тани білуіміз қажет. Ғылыми зерттеулерде баланың әр кезіндегі қабілеті, белгілі бір іс-әрекетке бейімділігі жас кезінен белгілі бола бастайтынын дәлелдеген.

Американдық педагог Дж.Рензулли пікірінше,«қабілет-дәреже әр адамда түрлі деңгейде болады.Іс-әрекетті шығармашылықпен орындау мүмкіншілігін қамтамасыз ететін қабілеттің түрін *дарындылық*деп атайды.Біреулер дарындылық-іс-әрекеттің белгілі бір салада ерекше жетістіктере жетуге жағдай жасайтын, адам қабілеті дамуының жоғарғы дәрежесі десе, енді біреулер дарындылық үш қасиеттің – ортадан жоғары ақыл-ой қабілеттілігі, шығармашылық жол таба білу және мақсатқа құштарлықтың үйлесімділігі дейді [4].

Педагогикалық энциклопедияда: «дрындылық – белгілі бір әрекет саласында ерекше жетістікке жеткізетін адам қабілеті дамуының жоғары деңгейі» деген анықтама берілген [5].

Белгілі психолог Н.С. Лейтестің пікірінше, дарынды бала белгілі бір салада жетістіктері айқын көрінетін немесе сондай жетістіктер әлеуеті мол бала. Дарындылық – қабілеттердің жиынтығы, қызметтің бірнеше түрінен көрнекті нәтижеге жеткен, қоғамға пайдалы ісімен көзге түскен жеке адам деген болатын [5].

Осы айтылған тұжырымдарды қорыта келе, дарынды балалардың қабілетін дамытудың келесі жолдарын іріктеп алуға болады:

- пәндікүйірмелер;
- тілмерекесі;
- Абай оқулары;
- олимпиадалар;
- интеллектуалдықойындар, дебат (пікірсайыс) клубы;
- ғылыми-практикалық конференция (ізденімпаздық жұмыс, зерттеу жұмысы, рефераттар қорғау, жобақорғау);
- оқушылардың білім деңгейлерін арттыру (мұражайға бару, белгілі адамдармен кездесу);
- шеберлербайқауы (ақындарайтысы, шешендер сайысы, би үйірмесі, шебер қолдар үйірмесі);
- оқушылардың аудандық, облыстық, республикалық шығармалар, жобалар байқауларын ақатысу.

Мектеп оқушылары қабілет-қарымына, дарынына қарай өз қабілеттерін осы бағыттағы жұмыстарға қатынаса отырып дамыта алады. Енді аталған бағыттағы жұмыстарға жеке-жеке тоқталатын болсақ:

- ақыл-ой, тіл, интеллектілік жағынан дарындылармен жұмыс оқушыларды ойлауға, есте сақтау қабілеттерін арттыруға, сөйлеу өнеріне, ғылыми тұрғыда ізденуге, жадын дамытуға,

пікірталасып ойталқыға түсуге, көркем сөйлеп қисындауға үйретеді. Бұл бағытта мектепте төмендегідей шаралар дәстүрлі өткізіліп отырады, олар: оқушылардың ғылыми жобалар сайысы, көркемсөз оқу шеберлері додасы, интеллектуалдық марафон және тағы басқалар. Бұл шаралардан негізінен оқушылардың ой-өрісі жоғары деңгейде дамиды. Жадта сақтау қабілеттері шыңдалады, нағыз шығармашылық деңгейге көтеріледі;

- спортпен шұғылдану салауатты өмір салтын ұстанудың маңызды бағыты. Бұл бағыттағы жұмыстарды жүргізуде волейбол, жеңіл атлетика, баскетбол, шахмат, футбол, тоғызқұмалақ, дойбы, сияқты ойын және спорт түрлерінен сайыстар мен жарыстар, сыныптан тыс шаралар өткізіліп отырылады;

- өзін-өзі басқарушылық-ұйымдастырушылық бағытында атқарылған шаралар да оқушылардың қарым-қабілетін, дарыны мен шығармашылығын дамытады;

- көркемөнерпаздық.

Дарынды оқушылармен жұмыс барысында қолданылып жүрген психологиялық әдістемелер:

- ✓ “Дарындылық картасы” әдістемесі;
- ✓ Джонс креативтілігі сұрақнамасы;
- ✓ Оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің диагностикасы;
- ✓ Оқу мотивін анықтау сұрақнамасы;
- ✓ Баланың кәсіби қызығушылығын анықтау әдістемесі;
- ✓ Жалпы дарындылықты анықтау әдістемесі (ата-аналарға сауалнама) [6].

Дарынды балаларды оқытуда оқу бағдарламасының мазмұнын жасауда төрт негізгі амал қолданылады.

- *Жеделдету.* Бұл амал дамудың жедел ырғағымен ерекшеленетін балалардың белгілі бір категориясының қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеруге мүмкіндік береді. Дегенмен ол ерекше ұқыптылықпен дарынды баланы дербес дамытудың өзге формаларын қолдану мүмкін болмаған жағдайда ғана қолданылуы тиіс.

- *Тереңдету.* Бұл амал нақты бір білім саласына бейімділігі ерекше балалар үшін өте тиімді. Белгілі бір білім саласымен немесе әрекет түрімен терең танысуға болады.

- *Байыту.* Бұл амал дәстүрлі оқыту аясынан шығып, білім мазмұнының сапасын өзге тақырыптармен, пәндермен байланыстыра отырып, көтеруге бағытталған. Сабақтар балалардың өз дарындылықтарына сәйкес жақсы көретін іс-әрекеттерімен айналысуына жеткілікті уақыт қалдыратындай етіп жоспарлануы тиіс.

- *Проблематизациялау.* Бұл амал оқушылардың тұлғалық дамуын ынталандыруды көздейді. Бұл жағдайда оқытудың спецификасы оқушылардың рефлексивтік ойлауын, түрлі саладағы білім саласын оқып танысуда олардың тұлғалық амалын қалыптастыруға ықпал ететін балама интерпретациялар мен жаңа мағынаны іздеуіне бағытталады. Негізінде, мұндай жекелеген бағдарламалар болмайды, олар не байытылған бағдарламалардың, не арнайы оқыту бағдарламасынан тыс формада жүзеге асырылады [7].

Оқушылардың оқу әрекетін ұйымдастырудың тәсілі болып саналатын оқытудың әдістері білімді игерудің, сонымен қатар тұлғалық сапалар мен танымдық қабілеттерін дамытудың маңызды факторы. Дарынды оқушыларды оқытуда шығармашылық типтегі жетекші әрі негізгі әдістер - проблемалық, зерттеушілік, эвристикалық, ізденіс, жобалау әдістерін дербес және топтық жұмыс түрлерімен үйлесімде қолдану тиімді. Бұл әдістердің жоғары танымдық-ынталандырушылық әлеуеті зор және дарынды балалардың танымдық белсенділіктері мен қызығушылықтарының деңгейіне сәйкес келеді. Олар балалардың шығармашылық ойлауы мен көптеген танымдық ынтасы, эмоционалды тұрақтылығы, дербестігі, өзіне сенімділігі және ынтымақтаса жұмыс жасау қабілеті сияқты тұлғалық сапаларын дамытуда өте тиімді. Дегенмен дарынды балалармен жұмыста арнайы дайындалған мамандардың болмауына байланысты педагогикалық, психологиялық қиыншылықтар кездеседі. Мектепке дейінгі, мектептік және қосымша білім беру барысында оларды оқыту ерекшелігі ескерілуі тиіс. Осыдан келіп, жалпы білім беретін мектептер жағдайында дарынды балалармен жұмыс істеудің тұтас жүйесін құру мәселесі туындайды.

Дарындылық категорияларын зерттеу тарихында бірін-бірі толықтыратын төрт концепция қалыптасты:

- дарындылықты сәйкес мәтіндер көмегімен өлшеуге болатын когнитивті процестер сенсорлық-перцептивтік процестер, назар, жады, ойлау мен қиялдау жүйесі дамуының жоғары деңгейі ретінде түсіну;

- дарындылықты ақыл-ой тестісінің А. Бине және У. Штерн, Г. Айзенк, Д. Векслер, Дж. Гилфорд тестілерінің көмегімен өлшенетін интеллектінің немесе ақыл-ой қабілеттері дамуының жоғары деңгейімен сәйкестендіру;

- дарындылықты жалпы және арнайы қабілеттерді анықтаумен байланысты дифференциалды айырмашылықтарды талдау арнасында қарастыру; бұл концепцияны Б.М.Теплов құрастырған және ғалымдардың кең қолдауына ие болған (Б.М. Теплов, Н.С. Лейтес, В. Д. Небылицын, Э. А. Голубева, В. А. Крутецкий және басқалар);

- дарындылықты баланың зерттеушілік белсенділігінен байқалатын шығармашылық әлеуетінің жоғары деңгейімен сәйкестентіру [8].

Дарынды баламен жұмыс барысындағы мұғалімнің мақсатыдарынды баланы анықтау, оның дамуына қолайлы жағдай жасау болып табылады.

Бірінші мақсатты жүзеге асыру үшін мына міндеттер шешілуі тиіс:

1. Мұғалімдерді дарынды балалармен жұмыстың әдістемесі, психологиялық ерекшелігі туралы ғылыми мәліметтермен таныстыру (арнайы маманды қатыстырып, педкеңес өткізу, білім жетілдіру курсынан өткізу, осы бағыт бойынша ғылыми-әдістемелік жұмыс т.б.)

2. Қабілетті балалардың сыныптағы және сыныптан тыс әрекеттеріне мақсатты түрде бақылау жүргізу.

3. Материалдарды жинақтау және арнайы тест жүргізу.

Дарынды балалар анықталған соң, олармен жұмысты педагогтердің екі тобы жүргізуі тиіс:

1) пән мұғалімдері;

2) тәлімгерлер:

- оқушы таңдаған тақырып бойынша ғылыми жетекшілік етеді;
- дарынды балаға қатысты ұйымдастырылатын барлық жұмысты үйлестіріп отырады;
- дарынды оқушыға қажетті қарым-қатынасты орнатады;
- дарынды баланың ата-анасымен байланысты жүзеге асырады.

Екінші мақсатты жүзеге асыру үшін мынадай міндеттер шешілуі тиіс:

1. Ойлау дербестігін, бастамашылдық пен шығармашылықты дамытуға ықпал ететін әдіс-тәсілдерді таңдау және оларды төмендегі ережелерге сәйкес қолдану:

- ақпаратпен жұмыс (талдау, салыстыру, салғастыру, жіктеу, қорыту);
- оқу тапсырмасын жылдам әрі аз уақытта орындау;
- сыныптың әрбір жауабын мақұлдай бермеу, керісінше оларды мұқият тыңдау, бағаламау.

2. Ғылыми жетекшімен бірлесе жұмыс жасау қабілетін жетілдіру мүмкіндігін беру, себебі ғылыми жетекші:

- оқушының таңдаған тақырыбы бойынша мейілінше жоғары деңгейде кеңес береді;
- мақсатқа жетудің әдістерін таңдау мүмкіндігін бере отырып, өзіндік әрекетін ынталандыру;
- оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, шығармашылық идеяларын іске асыруға жағдай жасайды;
- белгілі бір саладағы нәтижесін ынталандыра отырып, басқа салада да өзін байқап көруге ықпал етеді.

3. Нақты бір саладағы дарындылығы анықталған балаларға арнап дербес оқу бағдарламасын жасау:

- мұндай бағдарламаның мақсаты дарынды баланың дамуына барынша қолайлы жағдай туғызу;
- бағдарлама жасауға психолог, тәлімгер, сынып жетекшісі және ата-ана қатыстырылуы тиіс.

4. Оқушыны сыйлау:

- дарынды баланы дамытудың ерекшеліктерін түсіну;
- сыныптастарымен қолайлы қарым-қатынас орнатуға жағдай жасау;
- дарынды баланы ерекше даралауға және тым төмендетуге болмайды [9].

Жалпы дарындылық мәселесі зерттеуді қажет етеді. Бұл көпжақты, көп құрылымды, көп сипатты, мазмұнды да, мәнді де, құрылымы мен даму бағыт-бағдары әлі де ізденістерді қажет ететін үдеріс.

Олай болса, біздің егеменді еліміздің дүниежүзі елдерімен терезесі тең болуы үшін, оның негізгі тұтқасын ұстайтын дарынды, қабілетті жастарымыз болмақ.

Әдебиет:

1. «Бала құқығы туралы конвенция». БҰҰ Бас Ассамблеясы // 11.1989 ж.
2. М.К.Бұлақбаева, Ж.Е.Жакеева, А.Омирбекова. Дарындылық: әлеуметтік маңызы мен диагностикасы: монография. – Алматы, 2015.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М., 2014.
4. Лейтес Н.С. Возрастные способности одаренных детей. М:Педагогика, 2008 г.
5. Рензулли Дж. Модель обогащающего школьного обучения: практическая программа стимулирования одаренности детей. –М.: Молодая гвардия, 2009.
6. Савенков А.И. Детская одаренность и цели домашнего воспитания, Одаренный ребенок, №1, 2013 г.
7. Жағырапова Г.С. Оқушылардың дарындылығы мен шығармашылық қабілеттерін арттыру жолдары. Алматы: 2008 ж.
8. Бабаева Ю.Д. «Основные современные концепции творчества и одаренности». Динамическая теория одаренности. – М., 2009 г.
9. Семенов И.Н. Возрастные особенности одаренных детей // Инновационная деятельность в образовании. 2006 г.

УДК 159

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ ДОСТИЖЕНИЯ УСПЕХА У СТУДЕНТОВ

Дюсембекова К.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Мотивация имеет важное жизненное и общекультурное значение, так как выступает ведущим фактором регуляции активности личности, ее поведения и деятельности. Изучение проблемы мотивации представляет очевидный интерес, ведь современному человеку необходимо владеть информацией о способах взаимодействия, обусловливающих сотрудничество и взаимопонимание. По существу никакое эффективное социальное взаимодействие с человеком (в том числе социально-педагогическое взаимодействие со студентом) невозможно без учета особенностей его мотивации. В психолого-педагогической литературе под мотивацией достижения успех понимают стремление достичь высоких результатов и мастерства в деятельности, которое проявляется в выборе сложных заданий и стремлении их выполнить. Успехи в любой деятельности зависят не только от способностей, навыков, знаний, но и от мотивации достижения успеха. Человек с высоким уровнем мотивации достижения, стремясь получить весомые результаты, настойчиво работает ради достижения поставленных целей [4].

Проблеме мотивации достижения в современно психологии посвящено большое число теоретических и эмпирических исследований (Дж. Аткинсон, К. Левин, Д. Мак-Клелланд, Х. Хекхаузен, Н.В. Афанасьева, И.А. Батурин, В.А. Белых, В.И. Степанский и др.). Одной из первых концепций мотивации достижений является модель рискового выбора, сформулированная Дж. Аткинсоном. В его исследовании мотивация достижения успеха представляет собой интеграционное образование, в котором выделены две мотивационные тенденции: стремление к успеху и избегание неудач. Модель мотивации достижения Дж.

Аткинсона в дальнейшем подвергалась нескольким модификациям: Н.Т. Фитер попытался учесть параметр восприятия собственной ответственности за исход; Дж. Райнер разработал модель, в которой учитываются особенности ориентации на будущее; атрибутивная модель мотивации была предложена Б. Вайнером. Согласно Х. Хекхаузену, мотивация достижения может быть определена как попытка увеличить или сохранить максимально высокими способности человека ко всем видам деятельности, к которым могут быть применены критерии успешности и где выполнение подобной деятельности может, следовательно, привести или к успеху, или к неудаче. Мотивация достижения направлена на определенный конечный результат, получаемый благодаря собственным особенностям человека: на достижение успеха или избегание неудачи. В отечественной психологии проблема мотивации достижения стала активно разрабатываться с середины 1970-х гг., и первые исследования (Р.С. Немова, А.Б. Орлова, В.И. Степанского и др.) касались лишь отдельных аспектов мотивации достижения. Мотивация достижения, а также тесно связанная с ней тема уровня притязаний исследовались такими специалистами, как М.Ш. Магомед-Эминов, Т.В. Корнилова, И.М. Палей и многими другими. М.Ш. Магомед-Эминов предпринял попытку изучить структуру и механизмы функционирования мотивации достижения. Ученый предложил динамическую модель мотивации, состоящую из четырех структурных компонентов (инициации, или побуждения деятельности, целеобразования, реализации намерения, постреализации – процессов, направленных на прекращение действия или смену одного действия другим), каждый из которых выполняет конкретные мотивационные функции в ходе осуществления деятельности.

По данным Д. Макклелланда, формирование мотива достижения во многом за висит от воспитания ребенка в семье, начиная с раннего детства (соблюдение режима, ориентация ребенка на овладевающее поведение и самостоятельность). Р. В. Уайт для тех, кто стремится к высокому мастерству, ввел тер мин «мотивация эффективности». Он считает, что человек активен потому, что испытывает потребность в эффекте своих действий. Когда попытки приводят к удовлетворению этой потребности, возникает чувство компетентности, сопровождающееся переживанием радости и удовольствия. Очевидно, что этот вид мотивации близок по смыслу мотивации достижений[2].

Актуальность настоящего исследования заключается в том, что в студенческом возрасте достигают максимума в своем развитии не только физические, но и психологические свойства, и высшие психологические функции: восприятие, внимание, память, мышление, речь, эмоции и чувства. Этот факт позволил С.Д. Смирнову, как и Б.Г.Ананьеву сделать вывод о том, что данный период жизни максимально благоприятен для обучения и профессиональной подготовки. В этот период происходит активное формирование индивидуального стиля деятельности. Преобладающее значение в познавательной деятельности начинает приобретать абстрактное мышление, формируется обобщенная картина мира, устанавливаются глубинные взаимосвязи между различными областями изучаемой реальности. По Е.Ильину, мотивационную сферу составляют не только актуальные потребности и актуальные мотивы, сколько устойчивые латентные мотивационные образования (направленность студента, интерес, мотивационные установки, желания) , которые называются потенциальными мотивами. Следовательно, проблема в том что, мотивационная сфера студента сама является латентным образованием, в котором конкретные мотивы как временные функциональные образования появляются лишь эпизодически, постоянно сменяя друг друга.

По мнению А. Н. Печникова и Г. А. Мухиной ведущими учебными мотивами у студентов являются «профессиональные» и «личного престижа», менее значимы «прагматические» (получить диплом о высшем образовании) и «познавательные»). Правда, на разных курсах роль доминирующих мотивов меняется. На первом курсе ведущим мотивом является «профессиональный», на втором - «личного престижа», на третьем и четвертом курсах — оба этих мотива, на четвертом — еще и «прагматический». На успешность обучения в большей степени влияли «профессиональный» и «познавательный» мотивы. «Прагматические» мотивы были в основном характерны для слабоуспевающих студентов [2].

Студенты, мотивированные на успех, предпочитают задачи средней или чуть выше средней трудности. Они уверены в успешном исходе задуманного, им свойственны поиск информации для суждения о своих успехах, решительность в неопределенных ситуациях, склонность к разумному риску, готовность взять на себя ответственность, большая настойчивость при стремлении к цели, адекватный средний уровень притязаний, который повышают после успеха и снижают после неудачи. Очень легкие задачи не приносят им чувства удовлетворения и настоящего успеха, а при выборе слишком трудных велика вероятность неуспеха; поэтому они не выбирают ни те, ни другие. При выборе же задач средней трудности успех и неудача становятся равновероятными, и исход становится максимально зависимым от собственных усилий человека. В ситуации соревнования и проверки способностей они не теряются.

Автором А. И. Гебосом выделены факторы (условия), способствующие формированию у студентов положительного мотива к учению: осознание ближайших и конечных целей обучения; осознание теоретической и практической значимости усваиваемых знаний; эмоциональная форма изложения учебного материала; показ «перспективных линий» в развитии научных понятий; профессиональная направленность учебной деятельности; выбор заданий, создающих проблемные ситуации в структуре учебной деятельности; наличие любознательности и «познавательного психологического климата» в учебной группе. С «мотивом достижения» у студентов связаны и такие свойства личности, как настойчивость и упорство [3].

Целью настоящего эмпирического исследования является изучение особенностей мотивации достижения успеха у студентов вуза. Выборку составили студенты 1-3 курсов в количестве 27 человек. С целью диагностики уровня развития мотива достижения успеха у студентов нами применялась методика Т. Элерса [3]. Результаты обобщены и отражены нами в Таблице 1.

Таблица 1. Результаты диагностики мотивации достижения успеха у студентов (n=27)

Уровни мотивации достижения успеха	Количество человек в %
Низкий	7 (2 человека)
Средний	41 (11 человек)
Умеренно высокий	33 (9 человек)
Слишком высокий	19 (5 человек)

Анализ Таблицы 1 показал, что для большинства студентов принимавших участие в эмпирическом исследовании характерен средний уровень развития мотивации достижения успеха. Такие студенты мотивированы на успех, стремятся достижению поставленного плана. Они предпочитают выбирать средние по трудности, достижимые цели. Однако, им, в том же соотношении, присуще низкая мотивация к достижению успеха.

В наименьшей степени, у студентов, принимавших участие в эмпирическом исследовании выявлен низкий уровень мотивации достижения успеха. Этим обучающимся характерно недостаточно выраженное стремление и способности к преодолению трудностей, объективно возникающих в процессе его адаптации к учебной деятельности.

Для 33 % обучающихся (что составило 9 человек) свойственен умеренно высокий уровень мотивации достижения успеха. Эти студенты стремятся достижению чего-то конструктивного, положительного. У них доминирует мотив достижения, активность и инициативность. Для них характерна полная мобилизация и сосредоточенность на реализации поставленной цели.

Для 19 % испытуемых (составляющие 5 человек) присуще слишком высокий уровень мотивации достижения успеха. Такие студенты склонны планировать свое будущее на далекую перспективу, проявляя тенденцию к адекватному уровню притязаний и адекватной самооценке. Предпочитают выбирать средние по трудности или слегка завышенные, но достижимые цели. В

случае чередования успехов и неудач склонны к утрированию своих неудач. Они мотивированы на успех и, как правила, много работают для достижения успеха.

Таким образом, проведенное нами эмпирическое исследование указывает на то, что в рамках психолого-педагогического сопровождения современного студента в образовательном процессе необходимо составлять и проводить коррекционно-развивающие программы, направленные на развитие мотивации достижения успеха, что будет способствовать формированию у обучающихся как познавательного интереса, личностных качеств специалиста, так и повысит эффективность учебной деятельности в целом.

Литература:

1. Сорокина, О.А. Развитие мотивации достижения у студентов через профессиональные задачи/ О.А. Сорокина// Совершенствование системы подготовки и переподготовки кадров в ЖКХ.—2015. — №1(11) — С. 193-195.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Серия «Мастера психологии» Спб: Питер. 2003.— 512 с.
3. Семенова, Л.Т. Развитие мотивации в профессиональном становлении студентов вуза/ Л.Т. Семенова// Вестник Тамбовского университета. — 2008.— №2(56)— С.354-359.
4. Пакулина, С.А. Психологическая диагностика мотивации достижения успеха студентов вуза/ С.А. Пакулина// Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. — 2008.— С. 23-31.

ӘОЖ 376.42

ДАУН СИНДРОМЫ БАР БАЛАЛАРҒА МАНДАЛ ТЕРАПИЯ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

Едіге Н.Ғ.

(СҚМУ,Дф-16қ тобы? ғылыми жетекші: Кельдегулова А.Н.)

Біз өмір сүріп жатқан қоғамда даун синдромы ауруымен ауыратын жандарды қоғамдық өмірге бейімдеу, оларды оқыту, коррекциялық(түзету) жұмыстарын ұйымдастыру болашақ дефектологтардың негізгі міндеттері болып табылады. Даун синдромы бар жандар туралы қысқаша анықтама төмендегіше болады:

Даун синдромы-геннің патологиялық бұзылуы, 46 жұп хромосоманың 47 болып кариотипінің өсуі. 21-ші жұп әдетте 2 хромосомадан тұратын болса, бұл синдром кездесетін жандарда 3 хромосома болып өзгеруі (трипоносомия).

Бұл ауруды 1866 жылы Джон Даун тұңғыш рет сипаттама беріп, одан әрі дамытқаны үшін «Даун» есімімен атаған. Джон Дауннның ғылыми еңбектерін толыққанды зерттеп, бұл аурудың шығу тегін хромосомалық патологияның өзгеруі әсерінен деп тұжырымды ой-пікір айтып, сол пікірді толық зерттеген француз генетигі Жерем Лежен болды. Бұл аурудың себебі – 21-ші жұптың өзгеруі әсерінен болғаннан кейін, Халықаралық Даун мерекесі 21-ші наурызға қойылған болатын. 2006 жылы 21 наурызда Халықаралық күнтізбеге арнайы күн болып енгізілген болатын.

Енді, бұл балаларға қолданылатын мандал терапия әдісі туралы қарастырайық, мандал терапия туралы анықтама бере кетейін:

Мандал латын тілінен аударғанда «шеңбер» деген мағынаны білдіреді. Мандал терапия-адам бойын рухани сауықтыратын және тазартатын терапия. Өзіне деген сенімділікті нығайтып, қолда бар мүмкіндікті пайдалануға әрекет ететін, сананы тазартатын ежелгі терапия болып табылады.

Коллекцияға енгізілген барлық материалдар американдық суретші әрі арт-терапевт Джоанна Келлоггтің шығармаларымен байланысты, ол 60-шы жылдардың соңынан бастап пациенттермен жұмыс барысында мандал сурет салу техникасын белсенді қолдануға кірісті.

Мандал терапияның дамуы мен оның өзгерістеріне келетін болсақ, Мандал терапияның бәрі қағаз бума мен тақтайшаларға шеңбер түрінде безендірілініп салынады. Бұл терапияның басқа терапияларға қарағанда күрделі әрі қызық терапия болып келеді. Күрделі болатын себебі:терапия 5 эффект түрінде сипатталады және оның орындалуы барысы 13 кезең бойынша жүргізіледі. Бес эффектке:Айна, әлемдік ағаш, дөңгелек тақтай, қасиетті орын, шеңбер эффектері жатады. Кез-келген эффектердің өзіне тән құрылымы мен қызметтері бар. Даун синдромы ауруымен ауыратын жандар осы эффекттің кез-келген түрін орындай алады. Эффектердің орналасу реті жеңіл түрінен қиын түріне қарай орналасқан. Даун балалар әр эффектті орындау арқылы өзіне деген сенімділігі артып, қол моторикасы дами бастайды. Даун балалар өз ойын еркін жеткізе алмай, қоршаған ортасынан шет жырақта жүреді және осы кезде дефектолог пен психолог мамандар арнайы балаларға сурет салғызу арқылы проблеманың шешімін табуға тырысады. Сурет салу арқылыДаун балалар өз ойын еркін жеткізе алады, бұндай кезде мандал терапияның алар орны ерекше.

Мандал терапияның арт-терапияда қолдану барысы өте күрделі процесс болып келеді. Бұл процесс барлық адамға қолайлы, бірақ бұл ауру сияқты емес. Мандал терапияны жүргізу кезінде пациент өзін жайлы ұстайды, уақытша «міндеттесің» және «орындауға тиіссің» деген сөздерді ұмытады.

Адамдардың темпераменті мен мінез-құлқына байланысты, емдеу барысында мандал терапияның сан алуан түрлері қолданылады. Көптеген мамандар кез-келген мандалдың түрі адам үшін сөзсіз пайдалы және олар белгілі-бір уақытты қажет етендігін айтқан болатын. Егер қиындыққа тап болған адам өзің сол қиындықтан алып шыққысы келсе, мандал терапияның жеңіл түрінен бастаса болады. Осы терапияны қолдану арқасында олар шешімін таппаған және өте тұңғиықта жатқан ішкі ойларын домалақ мандалдарды салу арқылы шығаруға болатынын ғылыми түрде дәлелденген.

Даун балалардың салған мандал суреттерін психологиялық жағынан түсіну үшін оның ең бірінші қандай түспен бояғанын, шеңбердің ішіне қандай сурет салғанын және қандай формада салынғанын қадағалау керек.

Мандалды салу нәтижесінде суретке қарап, салған автордың темпераменті мен мінез-құлқын, денінің саулығы мен сау еместігін, жүрек түкпіріндегі жасырып қалған сырларында аңғаруға болады.

1984 жылы газет беттеріне шыққан мандал терапияның 13 кезенің атап көрсетеді:

•Нөлдік кезең: «таза жарық», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:діріл, жеңілдік, ғарыш пен уақыт сезімін жоғалту, барлығымен бірге өмір сүру, біріктірілген тәжірибе, жалпы қараңғылық пен жарықтың оң тәжірибесі, бірлік жаратылыс көзімен, шығармашылық, Ниги-Ниги.

• Бірінші кезең: «кеңістік», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері: қараңғылық, ауырлық, инерция, суық, сенімсіздік, жалғыздық, бас тартушылық, ылғалды шымырау.

• Екінші кезең: «бақыт», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:ішкі тәжірибе, адамсыздық, көрінбеушілік, тыныштық, сенім, кеңістік, пассивтілік, «мен» шексізбін, нарцисизм, күнәларды кешіру, толық қабылдау тәжірибесі, балқу актісіне қарама-қарсы.

• Үшінші кезең: «лабиринт, спираль, құйын», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:ішкі тәжірибе, шоғырландыру, сіңдіру, Құдайдың тынысы, құйын, жарақат, ғибадатханаға кіру, тағдыр, сенімсіздік, паутина.

• Төртінші кезең: «басталуы», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:шеңбер ішіндегі шеңбер, әке мен ана, Мадонна және бала, жаңа өмір, сіңдіру, ұрық.

• Бесінші кезең: «мақсат», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:қысым, сорғыш шұңқыр, параноиа, қауіп-қатер, обсессивті-компульсиялық реакциялар, қорғаныс әдет-ғұрыптары, магия.

• Алтыншы кезең: «пародоксальды жарылыс, айдаһармен жеке күрес», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері жоқ.

• Жетінші кезең: «дөңгелектеу шеңбер»

• Сегізінші кезең: «Эго қызметін атқарушы», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:дифференциалды Эго, күш нысаны ретінде орталық форма, мессианалық кешен.

• Тоғызыншы кезең: «кристалдау», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:пластикалық және қарапайым, функционалдық, гармония, эстетикалық тәжірибе және тағы басқа.

• Оныншы кезең: «өлім қақпасы», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:жырау мадонна, ағашқа шегеленген Христос, Адонис, Иксион, қорлау, жеңіліске ұшырау, өліммен кездесу, аяқтау, депрессия, жалғыздық, паралич.

• Он бірінші кезең: «Фрагментация», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:шегелеу, «мен» сезімін жоғалту, психоз, дезинтеграция.

• Он екінші кезең: «Транценттік экстаз», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:ақ түс, фонтан, ер организмі, жексенбі, аяқтау, ағарту және тағы басқа.

Даун балаларға мандал терапияның бір әдісін мысал ретінде көрсетейік: Арнайы балаларға шеңберге отбасының суретін салдырамыз. Суретті салу барысында дефектолог пен психолог және ата-аналар балаға кедергі жасамау шарт. Суретті салып бітірген соң, салынған суретке диагностика жасаймыз. Диагностика кезінде мынадай белгілерге баса назар аударамыз:Ең алдымен баланың отбасы ішіндегі орналасқан орнына қараймыз, сол арқылы баланың суреттегі орны отбасындағы адамдармен қарым-қатынасын білдіреді. Егер бала өзін суретте шет жаққа бейнелесе, онда біз баланың отбасыдан тиісті қамқорлықты ала алмай жүргенін байқаймыз. Шеңбердің ішіндегі суретті төмен салатын болса, онда бала өзін-өзі бағалау деңгейі төмен екенін білдіреді, ал егер керісінше жоғары салса, онда баланың өзіне берер бағасы жоғары деген сөз.

Символдардың мағынасы:

Гүл-әдемілiктің, өмірдің енді бастау алғандығын, көктемнің белгісі.

Крест-мәселелердің толық шешілмеуі, таңдау мен рефлексия белгісі. Сана мен бейсаналықтың кроссовер күйі.

Шеңбер-басталған істің бітуі, ішкі әлемдегі мінсіздікті және тәртібін түсіну. Теңестіру.

Квадрат-бақыланатын энергияның белгісі. Адамның өз идеялары мен мақсаттарын жүзеге асыру қабілетін ашады.

Үшбұрыш. Орналасу ретіне байланысты болады. Сурет үшбұрыштың жоғарғы жағына салынса, онда-еркектік, күш және мақсаттылықты білдіреді, ал егер төмен жағына салынса, онда-әлсіз, тұрақсыздық, өзін-өзі құрту дегенді білдіреді.

Бесжұлдыз-күш, қорғаныс, өзіне деген сенімділік, еркіндіктің белгісі.

Спираль. Оңға бұрылып келе жатқан ай мен күн жолының нышаны, жаңа нәрсенің басы.Солға-регрессияға айналу, қуаттың қалдықтары дұрыс бағытта емес, біртіндеп бүліну.

Көз-бұл нәрсені көруден, мәнін түсінуден бас тарту емес, болып жатқан нәрсені қадағалау.

Жүрек-сезімталдықтың, эмоциялар мен уайымның белгісі.

Тал-тыныштық, үнсіздік, сабырлықтың белгісі.

Түбір-туыстарымен, туған жерімен байланыс.

Ағаштар-әлем, беріктіліктің белгісі.

Мысық-жабық, мұқият, құпиялылықтың белгісі.

Ит-достық, адалдықтың белгісі.

Көбелек-кезеңдермен, табиғатпен үйлесіммен дамыту.

Жылан-ақылды және қулықтың белгісі.

Тасбақа-жауапкершіліктің жоқтығы, әлем алдында қорқыныш.

Көгершін-бақыт пен махаббаттың белгісі.

Павлин-мінездің мықтылығы, мақтаныш.

Қораз-өз позициясын қорғау, күресуді бастауға деген ұмтылыстың белгісі.

Балық-жалғыздық, әділеттілікке ұмтылу.

Түстердің мағынасы:

Қызыл түс-мүмкіндіктер мен күш-жігерді білдіреді. Белсенділік, күрес, әділеттілікке, күреске, мақсатқа жету үшін ұмтылыс. Өрт-зұлымдық пен қараңғылықты сіңіреді. Егер суретте қызыл түс болмаса, онда керісінше, әлсіздік, күшінің жоқтығы, күреске деген әлсіздігін білдіреді.

Сары түс-жаңа нәрсеге, білімге деген ашықтықты бейнелейді. Өмір, тәуелсіздік, түсіністікке деген сүйіспеншілікті суреттейді.

Жасыл түс-қалпына келтіруді, өзіңізге және өзгелерге көмектесуді, сақтауды, қорғауды білдіреді. Өзін және басқаларды дұрыс қабылдайды.

Күлгін-корольдік түс. Ерлер мен әйелдерді байланыстырады. Кейде өзімшілдік, даралылық сияқты көрінетін рухани энергия. Өз идеялары мен әлеммен байланысты бұзылуына әкелуі мүмкін.

Көк-түйсіктің көрінісі. Қара реңде болатын көк түс-тыныштықтың, дауылдың, түннің, тәжірибенің белгісі. Ашық реңде болатын көкшіл түс-жаңашырлық, бұлтсыз аспан, шексіздік, аналықтың терең мағынасы болып табылады.

Қызғылт-оң энергияның, жұмсақтық пен өзін-өзі қабылдаудың символы.

Қара түс-кеңістіктің, терістеудің, қайғы мен жоғалудың белгісі. Қараңғылықтан жаңа нәрсе пайда болған кез. Қараңғыда да, басқаларға көрінбейтін процестер пайда болуы мүмкін.

Ақ түс-ақылдылықты, әлемге ашықтықты, сананың тазалығын бейнелейді және бұл энергияның жетіспеушілігін, шындықтан және әлемді дұрыс қабылдауды білдіреді.

Барлық түстерді пайдалану(көкжиек көңіл-күй) емдеуге, өмірдің басталуын жаңа сезінуге, қайта ойлауға арналған жолды білдіреді.

Түстердің байланысы бойынша диагностика:

Қара және ақ сурет- қарама-қайшылықтардың эмоцияларсыз күресі. Уайымдаудан ерекше демалыс алады. Эмоционалдық жағынан интеллектуалды басымдық.

Қызыл+қара-ашулану, алаңдаушылық, қайғы.

Қызыл+жасыл-тартысты сезім, қажеттілік пен ата-аналық бақылау арасындағы қақтығыстар.

Сары+қара-әлсіздіктен көп нәрсеге ұмтылғандықтан өзін-өзі төмен бағалау. Жиі көңіл-күй өзгерістері.

Қызыл+көк-жанжал жағдайы. Қамқорлықтан босату ниеті. Қоңырау.

Қызғылт+қара-өзіңіз туралы теріс ойлар. Басқа адамдарға назар аударымпаздық пен сүйіспеншілік.

Қорытындылай келе, мандал терапия қағаз немесе ағаштарға шеңбер түрінде салынады. Қазіргі кезде дайын түрдегі тек бояуды қажет ететін мандалдарда бар(бірақ бұндай мандалдар өте ауыр дәрежедегі балалар үшін қажет). Мандал терапияны Даун синдромымен ауыратын балаларға арт-терапия бағытында қолданатын болсақ, онда арнайы балалар өз эмоциясын білдіріп, қоршаған ортаға деген көзқарасы кеңейіп және дүниетанымы дұрыс қалыптасатын болады. Сурет салу барысында түстерді ажыратып, фигураларды толықтай тани бастайды. Іште тұнып жатқан ойлары мен сезімдерін шығарып жеңілдеп қалады. Мандал терапия арт-терапияның бір бағыты. Даун балалар көбіне үндемей отырып, бір жұмысты 2-3 сағаттай ұзақ уақыттай ойнайды немесе жасайды. Мандал терапия бұл балаларға ең керекті терапия болып есептелінеді. Өйткені, домалақ мандалдарға суретті салғызып (қиын Даун диагнозы бар балаларға дайын мандалдарды боятқызу арқылы) қана қоймай, эмоциясы мен ойлау қабілеттілігін байқауға болады. Мандал терапия әдісті арнайы сабақ жоспарына қосып, күнделікті қолданылатын болса, ондай жағдайда Даун синдромы бар балалардың қол моторикасы дамып, ойлау қабілеті біршама жақсарар еді.

Әдебиет:

1. Bush, Carol (1988). Dreams, mandalas, and music imagery: therapeutic uses in case study // The Arts in Psychotherapy. 15: 219-225.
2. Dileo, F., Grof, S., and Kellogg, J. (1977). The use of a mind-revealing drug (D.P.T.), music, and mandalas in psychotherapy: a case présentation. In Proceedings of the Conférence of the American Art Therapy Association, (pp. 78-86). Virginia Beach, Virginia.
3. Kellogg, J. (1978). Mandata. Path of Beauty. Mandata Assessment and Research Institute, Baltimore, Maryland.
4. Kellogg, J. (1986). Color Theory from the Perspective of thé Gréât -Round of Mandata. Presented at Color Panel American Art Therapy Conférence. Los Angeles, Galifornia. November 15, 1986.
5. А.И.Копытина (2005). Диагностика в арт-терапии. Метод «Мандала»

6. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р. Арнайы психология.-Алматы: «Дәуір», 2011.
7. Л.С.Выготский Баланың жас ерекшеліктері психологиясы және кемтар бала психологиясы туралы таңдамалы еңбектер. /Оқу құралы/. Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті. 1999
8. Ахметова П.А., Асанова А.Ж. «Мүмкіндігі шектеулі баланың» жаңа қоғамдағы педагогикалық-психологиялық мәселелері» // «Жастардың педагогика ғылымына көзқарасы» атты студенттік ғылыми - практикалық конференциясының материалдар жинағы, Қостанай, 8 сәуір 2014

ӘОЖ-373.2

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ БАЛА ӨМІРІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

Ералы А.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Мектеп жасына дейінгі жас ұрпақтың қалыптасуына әсер ететін фактордың бірі, дәстүрлі мәдениетіміздің бір бағыты – халықтың ұлттық ойындары.

Ойын-өсіп келе жатқан бала ағзасы үшін өте қажет. Ойында баланың дене күші артады, қолы қатайып, денесі шыңдала түседі, көзі қырағыланады, зеректілігі, тапқырлығы, ынтасы артып, жетіле түседі. Ойында балалардың ұйымдастырушылық дағдылары қалыптасып шыңдалады, ұстамдылығы іскерлігі дамиды.

Ойын-балалар үшін күрделі әрекет. Дене тәрбиесі немесе спорт сабақтарында балаларға ойынның бағытын бере отырып, оның әділ және дұрыс өтуін қадағалаған жөн. Өйткені, мұның балаларға салауатты өмір салтын қалыптастыруда тәрбиелік маңызы зор. Жан-жақты дамыған денсаулығы мықты дара тұлғаларды тәрбиелеу ежелден-ақ халық дәстүрі. Халқымыздың ұлттық ойындарының көпшілігі «ойлауды қажет ететін ойындарға»жатады. Балабақшада өткізілетін қимылдық ойын түрлері баланы ептілікке, зейінділікке, ұқыптылыққа баулиды. Балаларға арналған ұлттық ойын түрлері, мысалы: «Айгөлек», «Қанталапай», «Арқаласпақ», «Тақия тастамақ», «Түйілген орамал», «Арқан тартыс», «Аударыспақ», «Асық ойын», «Хан», «Бес тас», «Тартыс» т.с.с. ойындар- балалардың дене бітімінің ғана емес, ақыл-ойының жаттықтырушысы.

Дене қимылының төмендеуі балаларға өте қауіпті. Ондай жағдайда бала бойында иммунитеті едәуір төмендейді. Баланың дене белсенділігінің төмендеуі сымбатының бұзылуына, омыртқаның қисаюына әкеп соқтырады. Балалардың сәби шағынан бастап, дене бітімінің дұрыс жетілуіне мән беріп, дәстүрлі жаттығулар мен қимыл ойын түрлерін қолдана білгені дұрыс. Балаларды қазақ халқының ұлттық ойындарымен, ойната отырып жан-жақты тәрбиелейміз.[1] Осы зерттеуде мектепке дейінгі жастағы балалардың тілін дамытуға, сымбатты дене бітімін қалыптастыруға бағытталған ұлттық ойнылдар ұсынылды.

Ұлттық ойындар.

«Көкпар»

- Шығыс пен Орта Азия халықтарына ежелден-ақ таныс ойын.

«Зұлымдық атаулының аты өшсін» деген сеніммен қара ешкі сойылып додаға салынады. Ойынның тәртібі мынандай: көкпаршылар алаңды айнала тұрады да, қолында көкпары бар төреші алаң ортасына серкешті тастап, «баста» деген әмір берсе, даяр тұрған жігіттер лап қойып, епті іліп алады. Оны белгілеген межеге, не сыйлы бір үйге апарады. Ол үйде де қарымтада қарап қалмай, жігіттерді риза етуге тырысады.

«Аударыспақ»

Салт аттылардың бірін-бірі ер үстінен аударып алу сайысы. Бұл ойынға қайрат күші мол, батыл да төзімді, шапшаң қимылдап, ат құлағында ойнайтын жігіттер қатысады.

«Қыз қуу»

Көнеден келе жатқан ойын. Заманның өзгеруіне қарай жаңғырып, екі-екіден жұп жасақталатын болған. Негізінде ұлттық киім киген қыз ортаға шығып, топ болып тұрған

жігіттердің ішінен өзіне ұнаған жігіттің мінген атының сауырынан түртеді де, шаба жөнеледі. Жігіт атын тебініп, қыз соңынан қуады. Ойын шарты бойынша жігіт қызды қуып жетсе, құшақтап бетінен сүйеді. Егер межелі жерге дейін жігіт қуып жете алмаса, қыз қолындағы қамшымен жігітті бас демей, көз демей төпеп, орнына қуып әкеледі.

«Алтыбақан»

Алтыбақан құру үшін әрқайсысының ұзындығы 3-4 метрдей алты сырық пен мықты арқан керек. Мосыңа ұқсатып үш-үштен ағашты бір жақ басына байлап, жерге қадайды. Ойнаушылар аяғын тірейтіндей етіп түйіп, арқан байланады. Бір-біріне қарама-қарсы отырып тербелген жұптар ән бастайды, Қалғандары екеуіне қосылып, түнді әуенмен көңкереді.

«Ақсүйек»

Ақсүйек ойнаушылар екі топқа бөлініп, әрқайсысы өз жетекшілер белгілейді. Жеребе бойынша ойынды бастау кезегі кімге тисе, сол топтың қарулы жігіті сүйекті құлаштап алысқа лақтырады. Бұл сәтте қалған ойыншылар теріс айналып тұрады. Содан соң ойыншылар ақсүйекті іздеуге жүгіреді. Сүйекті алғаш тапқан адам «ақсүйек, ақсүйек» деп айқай салады да, межеге қарай жүгіреді. Ақсүйегі бар адамның соңынан басқалары тұра қуады, ол қуып келе жатқан адамның қолы сүйекке тигенше өз тобындағы ойыншыларға лақтырып үлгеруі керек. Мәреге жеткен топ қажетті ұпайды алады, не ақсүйекті лақтыру кезегіне ие болады. Қанша ұпай жинағанша ойнайтындары алдын ала келісіледі. Көп ұпай жинаған жеңіске жетіп, жеңілген жақ екінші топтың талабын орындайды.

«Теке тірес»

Балалар екі топқа бөлінеді. Әр топтағы ойыншылардың саны бірдей болуға тиісті. Ойын алаңында ара қашықтығы 50 сантиметрден үш қатар сызықтар тартылады. Екі топ та дәл ортадағы сызықтың екі жағына, қарама-қарсы қатар түзеп тұрады. Ойын басталды дегенде, қарама-қарсы тұрған балалар бірін-бірі иықтарымен итеріп, қарсыласын шегіндіріп жіберуге бар күштерін салады. Сонда, қай топтың ойыншылары қарсыластарын артындағы сызықтан асыра итеріп жіберсе, сол топ жеңген болып есептеледі.

«Қуыр-қуыр қуырмаш»

Ойынның шарты:Оң қолдың бес саусағын бір жерге түйістіреді де,сол қолымен оны бүрмелеп қапсыра ұстайды.Содан соң екінші балаға:

-ортанғы саусағымды тапшы,-дейді.Екінші балаға қарап байқап отырады да, міне,-деп бір саусақтың басынан шымшып ұстап тұрады.Егер екінші бала жасырушының ортанғы саусағын дәл тапса,ұпайды бірінші бала тартады.Ұтқан бала ұпай алу үшін мына ережелермен сөздерді жақсы білуі керек.

1. Бас бармақтан бастап шынаққа дейін саусақтардың атын бір түгел атап бередуі: басбармақ, балан үйрек, ортан терек, шылдыр шүмек, кішкентай бөбек. Бес саусағын түгел жұмады. Тағы да бас бармағыннан бастап, былай деп 5 саусақты түгел жазады.

Сен тұр қойыңа бар.
Сен тұр түйеңе бар
Сен тұр жылқыңа бар
Сен тұр сиырыңа бар
Сен кішкентай әлі жас екенсің
Қазанның қаспағын қырып же де, жыламай отыра тұр.
Енді осы шынашақтың өзі алақан шұңқырына бүгіп тұқырта ұстайды да:
Қуыр-қуыр, қуырмаш
Балапанға бидай шаш
Әжең келсе есік аш
Қасқыр келсе мықтап бас

Шынашақты шыр айналдырып, баланың алақанын қытықтайды. Осыларды істеп бола беріп:

Мына жерде қой бар
Мына жерде жылқы бар
Мына жерде жылқы бар

Мына жерде түлкі бар

- деп баланың білегінен қолтығына дейін түртіп ең соңында мына жерде күлкі бар –деп сәл ғана қытық-қытық! Қытықтайды.[2]

Қорыта келе, біз ұлттық ойындар арқылы салауатты өмір сүруге тәрбиелеудің бірқатар мүмкіндіктерін аштық:

-Ұлттық ойын бала денесінің дұрыс қалыптасуына мүмкіндік туғызады

-Ұлттық ойын баланы тек денесін ширатып, денсаулықтарын жақсартып қоймайды, сонымен қатар пәндерден алған білімдерін толықтырады.

- Ойын арқылы баланың ойлау қабілеті дамиды.

-Ойын шыдамдылыққа, төзімділікке үйретеді, т.б[3]

Міне осылайша балалар ұлттық ойындарымыз арқылы өздерін қимыл қозғалыс үстінде, бір-бірімен қарым қарым-қатынас жасау барысында өздерін дамытып отырады.

Сонымен түйіндеп айтарымыз, қазақтың ұлттық ойындарының басқа халықтардың ұлттық ойындарынан айырмашылығы — оның шығу, пайда болу тегінің ерекшелігіне байланысты белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейтінінде.

Әдебиет:

1. Байсалбаева Г.М. « Бала болашағы», «Отбасы және балабақша журналы» - №1 2010ж. , і. [2-5б.] -«Отбасы және балабақша журналы».
2. А. Исмагулова «Бала тәрбиесіндегі отбасының рөлі» - №9 (75) 2014ж., [33-34б.]- «Қазақтың ұлттық ойындары».
3. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. - Астана, 2008.

ӘОЖ 376.4

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ТІЛ МҮКІСТІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ

Жанаева Н.Ж.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бала дамуының маңызды кезеңінің бірі – тілінің дамуы. Баланың тілінің дамуын алғашқы сәттен-ақ басты назарға алу қажет. Бірақ баланың сөйлеу тілінің дұрыс қалыптасуын дұрыс тәрбиелеу үшін оның даму барысындағы физиологиялық, морфологиялық өзгерістерді түсіне білу керек. Сонда баланың тіл ақауын анықтап, оны түзетуге ертерек қамдануға мүмкіндік береді. Тіл- адам баласының өмірінде тек қарым-қатынас құралы ғана емес сонымен қатар, ойлау қабілеті мен білім алу дағдыларын қалыптастыратын қызмет атқарады.Бала тілінің дамуы оның қоғамда тәрбиеленуі арқылы қалыптасады.Осылай, баланың тіл мүкістігінің ертерек анықталуы ата-ана,тәрбиеші және логопед мамандарға байланысты болып табылады. Баланың тіл ақауын дер кезінде анықтай отырып оған қарсы шаралар қолдануға көмек берері сөзсіз. Сөйлеу тілінің бұзылуының себептері тек ауыр түрдегі бұзылыстардан емес, әр түрлі ұсақ мотрикаңың жетіспеушіліктерінен, қарым-қатынастың дұрыс жүргізілмеуінен де кездеседі. Түрлі тіл мүкістіктерін емдеу кезінде және оның алдын алу шараларын ұйымдастыру барысында кездескен әр түрлі кедергілер мен тосқауылдардан өту кезеңдерінде жеңіп шығу үшін әдіс-тәсілдердің жеткіліксіздігі қол қысқартады. Тіл мүкістігіндемазмұндау,әңгімелеу, диалог құру дағдыларының кемістігі өте жиі кездеседі және ол туралы әдебиеттер де жеткіліксіз.

Бала дамуының маңызды кезеңінің бірі – тілінің дамуы. Баланың тілінің дамуын алғашқы сәттен-ақ басты назарға алу қажет. Бірақ баланың сөйлеу тілінің дұрыс қалыптасуын дұрыс тәрбиелеу үшін оның даму барысындағы физиологиялық, морфологиялық өзгерістерді түсіне білу керек. Сонда баланың тіл ақауын анықтап, оны түзетуге ертерек қамдануға

мүмкіндік береді. Тіл- адам баласының өмірінде тек қатынас құралы ғана емес сонымен бірге, ойлау қабілеті мен білім алу дағдыларын қалыптастыратын қызмет атқарады.Бала тілі дамуы оның қоғамда тәрбиеленуі арқылы қалыптасады.Осылай, баланың тіл мүкістігінің ертерек анықталуы ата-ана,тәрбиеші және логопед мамандарға байланысты болып табылады. Баланың тіл ақауын дер кезінде анықтай отырып оған қарсы шаралар қолдануға көмек берері сөзсіз. Сөйлеу тілінің бұзылысының себебі тек ауыр түрдегі бұзылыстардан ғана емес, әр түрлі ұсақ саусақ моторикасының жетіспеушіліктерінен, қарым-қатынастың дұрыс жүргізілмеуінен де кездеседі.

2016-2017 оқу жылында мектепке дейінгі ұйымдарда меншік нысанына түрлері мен типтеріне қарамастан білім беру процесі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 13 мамырдағы No292 қаулысымен бекітілген Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпыға міндетті мемлекеттік стандартында "Жаңартылған Стандарт" негізінде мектепке дейінгі білім беру саласындағы ғылым мен практиканың жетістіктері, отандық және шетелдік тәжірибелер ескеріліп, «Алғашқы қадам», «Зерек бала», «Біз мектепке барамыз» үш білім беру бағдарламаларының орнына бағдарлама әзірленді. Осы стандартқа сай «Қатынас» білім беру саласы балалардың айналасындағы қоршаған адамдармен өзара қарым-қатынастарының коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға, әлеуметте қарым-қатынас жасау үшін ауызекі сөйлеуді, диалогтік сөйлеуді дамытуға, сауат ашу негіздерін меңгертуге, қазақ және басқа халықтардың мәдениеті, дәстүрлері мен салттарын құрметтеуге тәрбиелеуге, мемлекеттік тілді білуге, басқа тілдерді үйретуге, көркем әдебиетке қызығушылыққа баулуға бағытталған. Осы бағдарлама бойынша басқа балалармен бірге даму мүмкіндігі шектеулі балалар да тең айналысады. Ондай балалар үшін балабақша мен топта баланың мүмкіндіктеріне сәйкес арнайы жағдайлар жасалады: пандустардың болуы, білім беру процесін сәйкесінше ұйымдастыру (жиһаздың өлшемдері, баланы отырғызу, жарық және т.б). Түзету жұмыстары мүмкіндігі шектеулі баланың қажеттіліктерін ескеріп, білім беру процесін жеке және саралау арқылы жүргізіледі [1].Бала дүниеге келе салысымен сөлеуді меңгеріп кетпейді,ол өсе келе ,қоршаған ортасымен қарым-қатынасқа түсе отырып қалыптасатын күрделі процесс,бала өсе келе де жазуға дағдыланады. Балақайдың өмірінде бұл күрделі әрі маңызды міндет.

Қазіргі кезде тіл мүкістігі бар қазақ балаларының сөйлеу тілі бойынша зерттеулер жоқтығын, ғылыми зерттеулер нәтижесінде негізделіп, түрлі зерттеулер мен тәжірибе жүзінде сынақтан өткен, аталған балалардың тілмүкістіктерін түзету әдістемесінің жоқтығын ескерсек, жалпы тіл кемістігі бар қазақ балаларының сөйлеу тілін зерттеу өзекті маңызды мәселе екені анық. Балалардың оқып білім алуы мектеп жасына дейінгі мекемеден басталады. Осы орайда бүлдіршіннің тіл мүкістігін түзетуге баса назар аударып, оның алдын алған жөн. Бұл кезекте логопед мамандардың қатысуымен балалардың тілін дамытуда біраз жұмыстар атқару керек. Негізгі жұмыстарды бастамас бұрын баланың ата-анасымен әңгімелесу қажет. Себебі, баланың тілінің қалыптасуына кедергі болған заттар немесе жағдайлар жөнінде біраз мәлімет жинақтап алған дұрыс. Осылайша балаға көмек беру сәл де болсын жеңілдей түсері анық. Балалардың жас ерекшеліктеріне және сөйлеу тілінің мүмкіндіктеріне байланысты сөздік қорын зерттеу үшін заттардың аттарын атау, түрлі сөздер атау, қарсы мәндес және ұқсас мәндес сөздерді атау, түбірлес сөздерді іріктеу, сөйлемдегі сөздерді ауыстыру сияқты бірсыпыра арнайы тәсілдер қолданылады. Баланың жеке дамуына сөйлеу тілінің тигізетін әсері зор.

Мектепке дейінгі жас жалпы тіл кемістігі үшін аса үлкен орын алатын кезең. Бұл уақытта тұтығудың теориялық білімін зерттеп, алдын алудың түрлі әдістерін қарастырып, көптеген шаралар жүргізу керек. Қандай ақау болсын уақытында анқталып, оған қарсы жұмыстар жүрізілсе бұл түзетуге әлде қайда қолайлырақ болары сөзсіз.Бүгінгі күні тіл кемістігі мәселесін көптеген ғалымдар, психологтар, дефектолог мамандар зерттеп келе жатыр, бірақ осы біздің қолданылып отырған әдісіміздің жаңашылдығы ол жалпы тіл кемістігін халық ауыз әдебиеті соның ішінде ертегі арқылы түзету. Сонау, ата-бабамыздан бізге мұра болған ертегілер жас ұрпақ тәрбиелеуде оның тілін жаттықтырып , ойын жетілдіруге біраз пайдасын тигізеді[2]. Логопедиялық сабақ жүргізу барысында баламен еркін әңгіме құру қажет. Бала өзін қоршаған ортада еркін әрі ұялмай ұстауына жағдай тудырып отырған жөн. Баланың мінез – құлқы да

сөйлеуіне әсерін тигізеді.Бұл ең алдымен балалардың сөйлеу қарым-қатынасындағы өзгерістерге байланысты. Сөйлеудегі кемшілікті көбінесе психикалық процестердің өзгеруімен байланысты дейді. Мұның барлығы қосымша мінезін анықтауға септигін тигізеді: психикалық функциялардың динамикалық ерекшеліктерін (тынысының бұзылуы, төзімділігі,жылдамдығы) т.б. Сөйлеу, көру қабілеті бұзылған балаларда ұзақ уақытқа дейін қабылдау төмен деңгейде қалып қояды. Бұндай жағдайдағы балаларға мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде түрлі көмектер мен білім беруде ұтымды жұмыстар жүргізіледі. Осындай жұмыс барысында халық ауыз әдебиетінің де тигізер пайдасы орасан зор. Ертегілер мен тақпақтар,жаңылтпаштарды да өз кезегінде ұтымды,жүйелі пайдалануға болады. Тіл мүкістігі балалармен жұмыс жүргізу барысында оларға сөзді буынға бөліп айтып сөйлесу жеңіліірек болады. Бала оны оңай ұғынып тағы біраз сөздер меңгеруге мүмкіндік алады. Осы жолда жаңылтпаштар арқылы олардың тілдерін сындырып, әріптерді анық әрі нақты айтуына жағдай жасай аламыз. Мысалы: “шеше,шеше кеше неше сынды кесе?”, “ доп тепт дөптеп ” ,“жағажайды жағалай жүгірді Қамажай” т.б. ал сөздерге келер болсақ “ ба-ла” “қо-ра” “қа-ра-қат” деген сыяқты сөздерді буын арқылы айтуға болады. Ертегілерге келер болсақ еліміздің сан ғасыр тарихында ата-бабаларымыз мұра еткен бұл ұлы өнерінің берер өнегелі, ізгі, рухани және адами қасиеттері көп-ақ. Осы тұрғыдан алғанда бүлдіршіндерге ертегіні мәнерлеп оқып оның әр сөзге мұқият болуына назар аударған жөн. Блаға сөзді аяқтауды үйрету. Мысалы: (р) дыбысымен аяқталатын сөздер айту қа..., та..., бо..., тұ..., жү... және оны соңғы буынға да қоюға болады қа...., да..., ба.., т.б. балаға сөзді қайталату қала, раушан, роза, жаға т.б.[3]. Қазіргі таңда елімізде мектеп жасына дейінгі балалар арасында көп дамыған осы тіл мүкістігін ғалымдар тіпті белгілі бір ауру түрлеріне де жатқызады. Түрлі жағдайлардан пайда болған бұл кемістікпен күресу барысында логопед мамандарен қосыла отырып тәрбиешілер де өз үлесін қосары сөзсіз. Осыған ұқсас көптеген ақаулар кездесетін мектеп жасына дейінгі балалар санының әрдайым өсуіне байланысты қазіргі логопедияда байланыс тілін қалыптастыру мәселесі басты орын алады, ал дамытудың әдістемелері мен түзету жұмысы ең көкейкесті мәселе болып табылады. Бүгінгі күні көптеген ғалымдардың зерттеулерінде байланыс тілін игеру өзгешелік,ерекшеліктерін сан және сапалы түрде талдап,зерттеу жеткілікті берілген, кемістіктерді жоюдың неғұрлым жеңіл жолдарын іздеу үрдісі кемістіктерді ақаулықтардың құрылғыларын нақты талдуды қажет етеді. Тілі мүкістігі бар балаларға логопедтық әсер етудің басты мақсаты өз ойларын және фонетикалық тұрғыдан дұрыс жеткізуді, күнделікті өмірлеріндегі оқиғаларын әңгімелеуді еңгерту. Мектеп жасына дейінгі бала өмірінде үлкендердің қолдауы ерекше орын алады. Үлкендердің сенім білдіруі мен үміт артуы балаға сенімділік ұялатып, өз кемістігіне ұялу сезімдерінің жоюына көмектеседі. Жүргізген тәжірибелік жұмыстың нәтижелерін талдау барысында сипаттау әңгімелерін құрастыруда сызбаларды қолдану балаларға байланыс тілін игеруге айтарлықтай көмек көрсетеді деген қорытындыға келдім .Сонымен қатар, көру, қару жоспарын қолдану барысында әңгімелер айқын,байланысты, толық, жүйелі болмақ [4]. Бала өз күшіне сеніп, көру,есту қабілеттері арқылы бұл кемістікті жеңуге күресе алады. Тілге арналған түрлі жаттығулар да өз кезегінде тиімді әрі пайдалы әсерін тигізеді. Балаларды байланысты сөйлеуге және әңгімелеуге үйретудің жақсы көрсеткіштері қолданған әдістеріміздің қаншалықты нәтижелі екенін көрсетеді. Осындай әдіс-тәсілдерді қолдана отырып бүлдіршіндердің тіл мүкістігін емдеуге өз үлесін қосады. Қазіргі қарыштап дамыған заманда түрлі әдістердің әлі де көп тиімді түрлері табылатынына сенімім мол. Оқыту ұйымдастырылған оқу іс-әрекет барысында түрлі көрнеккілік құралдарын пайдалана отырып білім беруді жүзеге асыру арқылы жақсы нәтижеге жетуге болады. Алдағы уақытта тәрбиешілер мен логопедтердің алдында тұрған мақсат міндет өте күрделі осы жолда көп жетістікке жетеріміз сөсіз. Сондықтан еліміздің логопед мамандары тілі ортақ дамымаған балалардың тәрбиешілеріне өздерінің жұмысында алынған мәліметтерді қолдануды ұсынамын. Тәуелсіз , мәңгілік еліміздің болашағы бүлдіршіндеріміздің тілі сау, шешен, өткір ойлы болсын деп тілеймін. Қара тілді қақ жарған қаншама би шешендеріміздің жолын беріп болашақтары жарқын болсын.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 13 мамырдағы №292 қаулысымен бекітілген : Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпыға міндетті мемлекеттік стандарты.
2. Сорокин В.М.Специальная психология:Уч.пособие // Под науч.ред.Л.М.Шипицыной.-СПБ:Речь, 2013.
3. Петровская Л.А. Теоретические методические проблемы социально- психологического тренинга. – М., Изд-во МГУ, 1992. – 168 с.

УДК 376

ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Жандусова А.
(СКГУ студентка гр. ДФ-16)

С каждым годом в мире возрастает количество детей с ограниченными возможностями и особыми потребностями. Есть они и в РК. Перед обществом, системой образования и родителями таких детей стоит вопрос получения ими образования. Инклюзивное образование в Казахстане — реальная возможность адекватной социализации ребят. Любая страна заинтересована в том, чтобы количество специалистов с качественным образованием было максимальным на долю населения. Таким образом, Республика Казахстан нуждается в развитии и внедрении инклюзивного образования.

Инклюзивное образование — это специальная система дошкольного и школьного воспитания и обучения, которая предполагает вовлечение в процесс на равных правах детей, не требующих психофизиологической помощи, и тех, кому она необходима. Простыми словами, это школа, где в одном классе обучаются дети-инвалиды и дети, у которых не наблюдается отклонений психосоматического характера. Глава государства РК Н. Назарбаев подчеркивает важность данного образования и ежегодно увеличиваются средства, выделяемые в данную сферу, но как и при любом нововведении присутствуют определенные проблемы.

Одна из самых острых проблем – это нехватка выделяемого бюджета для быстрой реализации данной программы.К сведению, по состоянию на 2017 год в Казахстане 495 детских садов стали работать по инклюзивному типу. В них получали соответствующее образование и воспитание более 6 тыс. детей. Более 3 тыс. казахстанских школ создали условия для внедрения инклюзивного обучения. В этой программе приняли участие 40 тыс. школьников с особыми потребностями. Несмотря на выделяемые средства даже половина детей с ограниченными возможностями не имеют доступа обучаться в детских садах наравне с обычными детьми, а также в общеобразовательных учреждениях Республики Казахстан.

Предполагается, что к 2020-м гг. в Казахстане такие средние учебные учреждения составят около 70% от общего количества таких заведений, а дошкольные — 30%.Также есть еще ряд проблем на пути всеобщего внедрения инклюзивного образования в наше время:

Первой проблемой является психический аспект общества. И сейчас мы имеем ввиду не только детей с ограниченными возможностями, но также обычных детей и их родителей. Во – первых дети до старших классов в частных случаях будут смотреть с опаской, издевательски относиться к детям с ОВ, что может повлечь замкнутость и последующую социофобию. Во – вторых, родители в свою очередь опасаются того, что общеобразовательная программа не будет усвоена детьми с ограниченными возможностями.

Следующей проблемой является нехватка подходящих кадров, способных должным образом проводить обучение обычных детей вместе с детьми с ограниченными возможностями. Но уже сейчас идет работа по обучению необходимых специалистов для устранения данного пробела. Во многих ВУЗах страны открывают необходимые медицинские, педагогические, психологические специальности. Выпускники которых уже вносят вклад в развитие

инклюзивного образования в нашей стране. Также одна из ключевых проблем заключается в непригодности ныне существующей образовательной программы для детей с ограниченными возможностями в общеобразовательных условиях, в следствии чего дети не усваивают необходимый материал. По сообщениям Министерства образования и науки Республики Казахстан уже сейчас готовы подходящие материалы, учебники, для внедрения в образовательный процесс по которому смогут обучаться дети обоих категорий, и к 2020 году планируется повсеместное внедрение данных учебников и материалов в образовательные учреждения.

В своей программе внедрения инклюзивного образования Казахстан смотрит на опыт зарубежных стран, которые достигли определенных успехов в данной сфере. Мировая практика показывает, что ограничение социальных возможностей и фактически выбрасывание особых детей из социума имеют негативные последствия для развития общества. Отчуждение человека, который имеет какие-то особые потребности, — это проявление унижения и дискриминации. Такие явления присущи бездуховному и прагматичному обществу, в котором не ценится личность. Исходя из этого, западные страны формируют адекватное восприятие людей с инвалидностью как органичной составляющей общества. Они его полноценные члены, заслуживающие уважения и возможностей для самореализации.

Такое отношение формирует в первую очередь образовательная система. На Западе разработано несколько технологий взаимодействия детей с ограниченными возможностями (ОВ) и обычных ребят, среди которых:

- Расширение доступа к образованию. Согласно ему, решение получать общее образование — самостоятельное решение человека с ограниченными возможностями или его опекунами. Государственные формы образования при этом не претерпевают сложных изменений.
- Мэйнстриминг — форма социальных контактов, ограничивающихся праздниками и совместным проведением досуга.
- Интеграция предполагает приведение детей-инвалидов к стандартам общего образования. То есть система обучения остается той же, а вот с детьми проводится педагогическая и коррекционная работа, которая позволяет им на уровне с обычными детьми осваивать материал.
- Инклюзия — включение детей-инвалидов в общеобразовательную систему путем изменения методик, материально-технических баз для полноценного обучения.

Беря только лучшее и самое необходимое для скорейшего и качественного внедрения инклюзивного образования, Казахстан в скором времени станет страной, где все дети с ограниченными возможностями будут иметь доступ к образовательному проце

Литература:

1. https://www.nur.kz/1715660-inkluzivnoe-obrazovanie-v-kazahstane-i-za-rubezom.html
2. Денисова О. А., Поникарова В. Н., Леханова О. Л. Стратегия и тактики подготовки педагогов инклюзивного образования // Дефектология(13г)№ 3. - С. 81-90.
3. Сигал Н.Г. Реализация инклюзивного образования за рубежом // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. - 2013. - №12. - С. 97-103.
4. Шевелева Д.Е. Особенности организации инклюзивного образования// Проблемы современного образования. - 2014. - № 5. - С. 117.
5. Википедия

УДК 316.43

К ВОПРОСУ СТАНОВЛЕНИЯ КАРЬЕРЫ МОЛОДОГО СПЕЦИАЛИСТА В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Жанпиисова А.З., Шувалова Д.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Определяя сферу будущей профессиональной деятельности, человек осознанно строит собственную личностную концепцию развития, где он видит себя эффективным членом общества.

Чем раньше человек начинает задумываться о будущей профессиональной деятельности и ожидаемых профессионально-ориентированных результатах, тем быстрее и успешнее проходит процесс его карьерного роста.Планирование профессиональной карьеры значительным образом оказывает влияние на процессыкак личностного, так и профессионального самоопределения, что позволяет создать образ профессионального будущего и пути его реализации. Профессиональное самоопределение становится возможным в условиях продуктивной образовательной деятельности.

В настоящее время сложился стереотип о том, что карьера выпускника вуза должна начинаться с момента окончания обучения, когда в действительности данный этап наступает с момента выбора будущей профессии. Как показывает практика набора абитуриентов в высшие учебные заведения, при выборе специальности будущие студенты ориентируются на мнение родителей и друзей, престижность профессии, наличия государственного образовательного гранта. Но такие важные аспекты, как возможность самореализации в профессиональной деятельности и востребованность профессии, как правило, остаются без внимания.

Конкурентоспособность выпускника высшего учебного заведения определяется качеством его профессиональной подготовки, а именно, развитием личностной готовности к будущей профессиональной деятельности и практико-ориентированным обучением.Организации и предприятия сегодня испытывают потребность в молодых специалистах, которые способны давать адекватную оценку как своим карьерным притязаниям, так запросам работодателя, готовых начинать карьерное движение с низших ступеней, а также отличающихся адаптивностью, мобильностью и способностью к прогрессивному развитию. Однако, по данным государственной статистики 66,3% казахстанских работодателей отмечают отсутствие опыта сотрудничества с вузами в сфере научно-исследовательской работы, также работодателями отмечается, что подготовка кадров в вузах все еще не направленна на развитие практических навыков [1].

Между тем, современные молодые специалисты имеют характерные особенности, среди которых часто отмечается необоснованная амбициозность, неадекватная самооценка, завышенные притязания выпускников, нереалистичные ожидания в начале карьерного пути. Молодые специалисты сталкиваются с проблемой построения алгоритма деятельности в плане профессиональной карьеры.

Учитывая выше указанные трудности, с которыми сталкивается молодой специалист, на наш взгляд, можно выделить, что одной из приоритетных задач современного образования являетсянеобходимость предоставлять студентам не только профессиональное образование, но и уделять внимание вопросампостроения будущей профессиональной карьеры.

В Энциклопедии трудовыхотношений говорится о том, что карьера – это последовательность профессиональных ролей, статусов и видов деятельности в жизни человека; фактическая последовательность занимаемых должностей, рабочих мест или положений в коллективе конкретным работником [2].

Психолого-педагогический ракурс рассмотрения феномена карьеры позволяет видеть его не только под углом продвижения по служебной лестнице, а гораздо шире - в контексте

личностного профессионального становления и функционирования индивида в социуме. Точкой пересечения интересов индивида, организации и общества являются карьерные цели. Одни цели изменяются в зависимости от возрастных особенностей, влияния окружающей среды и референтных групп, другие достаточно постоянны и определяют жизненную перспективу на весьма длительный срок.

Таким образом, определяются постоянные и переменные способы профессиональной деятельности, состоящие из внутренних ресурсов человека (его способности, знания, опыт), а также ресурсы, предоставляемые внешней средой (финансы, средства производства, образования и т.д.).Объективно способ деятельности зависит от сложившегося в обществе образа жизни, уровня развития производительных сил и характера производственных отношений.

Проблемы развития профессиональной карьеры современной личности связаны с недостаточным развитием её карьерных ориентаций касаемой активной профессиональной самоактуализации, осознания ресурсов личностного и профессионального роста, учета степени соответствия этих особенностей требованиям избранной профессиональной деятельности [3]. Окончив высшее учебное заведение, выпускники не имеют четкого алгоритма построения своей профессиональной карьеры. И все же первым шагом карьеры молодого специалиста является его трудоустройство.

На наш взгляд, с целью подготовки специалистов, имеющих представление о способах планирования и реализации своей будущей профессиональной карьеры в учебные программы высших учебных заведений должны быть включены такие формы работы как:

– работа в лабораториях, имитирующих будущую профессиональную деятельность (кабинет заседания суда, медицинский кабинет, кабинет психологического консультирования и пр.);

– социально-психологические тренинги с целью развития социально-психологических компетенций;

–проектное обучение как метод ориентированный на решение какой-либо проблемы, предусматривающей, с одной стороны, использование разнообразных приемов и средств обучения, а с другой – интегрирование знаний и умений из различных областей науки, техники и технологии;

– имитационное моделирование профессиональных ситуаций;

– включение студентов в производственную практику, рассчитанную на большое количество часов для формирования полного представления о предстоящей профессиональной деятельности.

На примере Северо-Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева нами, как магистрантами специальности «Педагогика и Психология», был пройден курс дисциплины «Педагогика профессиональной карьеры человека». Данная дисциплина содержит 3 кредита и рассчитана на студентов и магистрантов педагогического факультета.

Задачи данной учебой дисциплины включают в себя:

– ознакомить со спецификой профессиональной деятельности и новыми формами организации труда в условиях рыночных отношений и конкуренции кадров;

– обеспечить возможность соотносить свои склонности и способности с требованиями профессиональной деятельности с помощью включения их в систему практических занятий;

– овладеть технологией трудоустройства, оптимизацией процесса адаптации в профессиональной сфере жизни.

В процессе изучения данной дисциплины у студентов должны быть сформированы общепрофессиональные компетенции:

– способность обучающихся к практическому применению приобретенных знаний, умений и навыков в профессиональной деятельности;

– овладение методикой построения алгоритма деятельности в плане профессиональной карьеры.

На момент завершения изучения дисциплины «Педагогика профессиональной карьеры человека» нами были получены знания:

– о принципах индивидуального планирования карьеры;

– возможных технологиях поиска работы и трудоустройства;

–правовых аспектах взаимоотношений с работодателем;

– правилах поведения в организациях;

– о профессиональном самоопределении;

– особенности подготовки и оформления документов, необходимых при поиске работы и трудоустройстве;

– имиджа молодого специалиста;

– о правилах ведения собеседования с работодателем;

– аттестации педагогических кадров как фактор развития их профессиональной карьеры.

В рамках учебной дисциплины обучающимся предлагается выполнить следующую самостоятельную практическую работу:

– описать прогноз выбора своей профессии и соотнести свои индивидуальные особенности с требованиями выбранной профессии;

– составить список качеств необходимых для совместимости и срабатываемости членов трудового коллектива и выделите качества необходимые для выбранной профессии;

– составить алгоритм телефонного делового разговора с работодателем с целью поиска работы.

– составитьрезюме и заявление о приеме на работу;

– подготовить самопрезентацию в видео формате.

Мы считаем, что изучение данной дисциплины активно оказывает влияние на подготовку молодых специалистов к практической деятельности и выстраивания индивидуальной траектории профессионального движения.

Таким образом, развитие карьеры молодого специалиста предусматривает качественное овладение профессией и эффективным исполнением профессиональной деятельности при условии наличия совокупности профессионально важных качеств, находящихся в динамичной взаимосвязи. К их числу стоит относить не только индивидуально-типологические качества, а и профессионально-значимые качества личности. Причем, системообразующей характеристикой их является профессиональная направленность и карьерные ценностно-мотивационные ориентации.

Литература:

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. – Астана, 2016.
2. Исайчева Е.А. Энциклопедия трудовых отношений. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Альфа-Пресс, 2007. – 920 с.
3. Лозовецкая В.Т. Профессиональная карьера личности в современных условиях. Монография доктора педагогических наук. Киев, 2015. – 170 с.

УДК 376.58

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Жанпиисова А.З.
(магистрант группы ППС-м-17, СКГУ им. М. Козыбаева)
Пустовалова Н.И.
(к.п.н., кафедра «Педагогика и психология», СКГУ им. М. Козыбаева)

Инклюзивное образование – это политика государства, направленная на включение всех детей в общеобразовательный процесс, несмотря на различия по признаку здоровья, экономического положения, социальной принадлежности, этнического происхождения, языка, религии, пола, и индивидуальных способностей. Основное содержание политики инклюзивного образования заключается в признании положений о том, что все дети могут учиться; школа принимает всех детей, независимо от их различий и создает необходимые условия для удовлетворения особых образовательных потребностей детей. Внедрение инклюзивного образования должно способствовать преодолению проблем дискриминации и отчуждения в обществе, достижению социальной реабилитации и социального равенства всех людей [1].

Одним из основных условий внедрения инклюзивного образования является подготовка педагогических кадров для работы с детьми с ограниченными возможностями. К современным педагогам, и прежде всего к школьным учителям, предъявляются требования, связанные с выполнением новых функций: способности самостоятельно, творчески и адекватно отбирать и использовать технологии, пригодные для работы с различными образовательными группами, будь то дети с ограниченными физическими и интеллектуальными возможностями, дети разных социальных групп, проживающие в мегаполисе или селе и др. [2, с. 33].

В Профессиональном стандарте «Педагог», утвержденном приказом Председателя Правления Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» № 133 от 8 июня 2017 года перечислен ряд компетенций, которыми должен овладеть бакалавр группы «Образование», при этом требования к компетенциям бакалавров в области психолого-педагогического сопровождения детей с ограниченными возможностями здоровья в специальном и инклюзивном образования [3].

В тоже время в учебные планы специальностей по подготовке бакалавров образования включена дисциплина «Инклюзивное образование» (2кр.), дающая будущим педагогам представления о сути инклюзивного образования, его месте в сегодняшней системе образования, толерантного взаимоотношения с обучающимися.Раскрывает особенности развития детей с особыми образовательными потребностями, формирует необходимые профессиональные компетенции,

В настоящий момент подготовку педагогических кадров к работе в условиях инклюзивного образования осуществляют на основе изучения отдельных элементов без охвата всей системы формирования у студентов необходимых профессиональных компетенций.

По этой причине возникает потребность в подготовке педагогов, ориентированных не только на работу со здоровыми детьми, но и с детьми, которые имеют различные отклонения в развитии с учетом многочисленных социальных факторов, особенностей социализации испецифики ближайшего окружения.

Формирование профессиональной готовности студентов к применению инклюзивной практики способствует высокому уровнюразвития инклюзивной компетентности будущего педагога.

На сегодняшний день существует различные трактовки понятию компетентность.

Так, в малом толковом словаре русского языка понятие компетентность трактуется как осведомленность, авторитетность [4].

Профессиональная компетентность педагога достаточно глубоко исследована казахстанскими ученными.

Так, Н.Д.Хмель в своей работе определяет профессиональную компетентность педагога как единство его теоретической и практической готовности к осуществлению педагогической деятельности [5].

Для педагога, помимо фундаментальной теоретической и практической подготовки важна необходимость саморазвития. Будучи разносторонне развитой личностью, преподаватель предоставляет широкую возможность для социализации обучающихся и выступает в этом процессе личным примером.

По мнению С.С. Жубаковой, основными направлениями развития инклюзивной компетентности будущего педагога являются мотивационно-ценностное, теоретико-методическое и практико-ориентированное.

Мотивационно-ценностное направление развития инклюзивной компетентности будущего педагога, связано с решением задач вузовской подготовки:

- формирование у студентов мотивации работы с детьми с отклонениями в здоровье, развитие у них социальных мотивов учения;

- формирование толерантного отношения к детям с особенностями здоровья и их родителям;

- развитие профессионально-важных качеств личности, необходимых для работы в системе инклюзивного образования;

- развитие эмпатических способностей, формирование установки принятия детей с ОВ [6 с. 104].

Теоретико-методологическое направление развития инклюзивной компетентности будущего педагога связана с формированием теоретических, методологических знаний у студентов о сущности системы инклюзивного образования, принципах, задачах, условиях, методах, методологических подходов и средствах его применения на практике.

Практико-ориентированное направления развития инклюзивной компетентности будущего педагога связанос умениями осуществлять социально-педагогическую помощь и поддержку всем детям, особенно с нарушением в развитии, их семьям, способствовать успешной их социализации и адаптации в социуме, а также с овладением студентами традиционными и инновационными технологиями обучения и воспитания подрастающего поколения, в том числе и детей с ограниченными возможностями [6 с. 105] .

Важной особенностью подготовки будущего специалиста в условиях инклюзивного образования должна явиться ориентация на компетентностный подход, в соответствии с которым ожидаемым результатом образовательного процесса является не система знаний, и навыков, а набор ключевых компетенций [1, с. 34].

К тому же, анализ педагогического опыта указывает на то, что педагоги-практики испытывают существенные трудности в организации и осуществлении инклюзивного образования детей, поэтому, необходима практическая и теоретическая подготовка будущего педагога, ориентирующегося в вопросах инклюзивного образования, следовательно, наиболее актуальной становится задача формирования профессиональных компетенций будущих педагогов на этапе обучения в вузе. Но для этапа студенчества эти вопросы недостаточно проработаны, они продолжают оставаться открытыми.

Таким образом, выбранная нами тема магистерской диссертации «Формирование педагогической готовности студентов к работе с детьми с ограниченными возможностями» является актуальной.

Проблемой исследования является поиск педагогических условий для эффективности формирования педагогической готовности студентов к работе с детьми с ограниченными возможностями.

Необходимость решения данной проблемы определило цель исследования: выявить и обосновать педагогические условия для эффективности формирования педагогической готовности студентов к работе с детьми с ограниченными возможностями.

Гипотезой нашего исследования: является предположение о том, что формирование педагогической готовности студентов к работе в условиях инклюзивного образования будет более эффективным при выполнении следующих условий:

- определено содержание готовностистудентов к работе с детьми с ограниченными возможностями как один из важных компонентов их профессиональной подготовки;
- разработано учебно-методическое и информационное обеспечение подготовки студентов к работе в условиях инклюзивного образования;
- обоснованы критерии, показатели и уровни педагогической готовности педагогов к работе с детьми с ограниченными возможностями;
- разработана модель готовности студентов к работе с детьми с ограниченными возможностями на основе использования модульной технологии обучения, обеспечивающей системность, последовательность и целостность процесса формирования педагогической готовности;
- вовлечение студентов в практическую деятельность системы инклюзивного образования, в которой сформируются его педагогические, профессиональные компетентности.

В целях выявления сформированности представлений у студентов об инклюзивном образовании и определения их готовности работать в инклюзивной среде, нами было проведено анкетирование студентов СКГУ имени Манаша Козыбаева (г. Петропавловск, Казахстан). Анкета разработана специалистами Республиканского ресурсного центра инклюзивного образования в РК. В анкетировании приняли участие 30 студентов 2 курса педагогического факультета. Анализ результатов анкетирования студентов показал следующее:

На вопрос: «Насколько подготовлены студенты к работе в условиях инклюзивного образования (с детьми-инвалидами) мы получили следующие ответы:

- знают и могут работать с детьми, имеющими инвалидность (46%);
- имеют общее представление, но не знают, как с ними работать (50%);
- боятся таких детей (0%);
- знают, но стараются избегать контакта (4%).

В целях выяснения представлений студентов об инклюзивном образовании, нами были заданы следующие вопросы:

1. «Как вы относитесь к совместному обучению здоровых детей и детей с ограниченными возможностями?».

На данный вопрос 73% студентов ответили положительно, 4% - отрицательно, остальные 23% затруднились с ответом.

2. «В вашу образовательную программу включена специальная учебная дисциплина «Инклюзивное образование?».

83% студентов ответили – «частично введена»,10% ответили – «полностью введена» и только 7% ответили – «не введена»;

3. «В содержание всех специальных учебных дисциплин включены разделы (модули) по инклюзивному образованию?».

93% ответили – « частично введены», 7% - «полностью введены»;

4. «В содержание элективных дисциплин включен ли раздел (модуль) по инклюзивному образованию?», 100% ответили – «частично введен»;

5. «В содержание профилирующих дисциплин (педагогика, психология и др.) включены разделы по инклюзивному образованию?».

93% студентов ответили – «частично введен», 7% ответили « полностью введен».

На вопрос «Готовы ли преподаватели вашего ВУЗа обучать лиц с инвалидностью?» 36% студентов ответили положительно (да, готовы); 56% студентов ответили - частично готовы и 7% дали отрицательный ответ (нет).

Также студенты оценили по 5-бальной шкале уровень подготовки в ВУЗе специалистов к работе в условиях инклюзивного образования. 63% оценили в -5 баллов, 30% -4 балла,7 % оценили в – 3 балла.

На вопрос «Включают ли преподаватели в содержание проводимых учебных дисциплин полученные знания по инклюзивному образованию?» 77% студентов ответили – да, включают; 13% студентов считают, что - полученные знания не сопоставимы с практикой и 10% ответили – нет, не включают.

Как видим, студенты положительно относятся к внедрению инклюзивного образования, и в дальнейшем хотели бы работать с детьми с ограниченными возможностями. Однако, большинство студентов считают, что в вузе не достаточно осуществляется подготовка педагогов к работе в системе инклюзивного образования, что требует качественного совершенствования содержания вузовского педагогического образования.

Таким образом, содержание развития профессиональной компетентности студентов должно быть направлено на осознание студентами значимости получения специальных знаний по инклюзивному образованию в высшей школе. Для формирования профессиональных компетентностей студентов, необходимо использовать методический инструментарий вуза (аудиторные лекции, практические занятия) и внеаудиторные занятия (конференции, круглые столы, дебаты, онлайн-лекции, экскурсии в реабилитационные центры и др.). Также целесообразно включать задания для самостоятельной работы студентов, творческие и исследовательские задания в ходе производственной и педагогических практик, тренинги, волонтерскую деятельность, встреча со специалистами (медицинскими работниками, дефектологами), мастер-классы и т.п. Программное содержание подготовки студентов целесообразно дополнять элективными курсами о содержании профессиональной деятельности в инклюзивной среде, а также прохождением педагогической практики в организациях инклюзивного образования.

Рассматривая теоретические положения, содержащие проблемы формирования педагогической готовности студентов к работе с детьми с ограниченными возможностями, можно сделать следующий вывод, что решение данных проблем возможно только при осуществлении определенных педагогических условий:

- наличие социального заказа на обучение специалистов для системы инклюзивного образования;
- наличие научного потенциала, а также материально-техническое и учебно-методическое обеспечение в высшей школе;
- вовлечение студентов в практическую деятельность системы инклюзивного образования, в которой сформируются его педагогические, профессиональные компетентности.

Литература:

1. Анализ мировой практики успешного внедрения принципов инклюзивного подхода в обучении по методологическому и научно-методическому сопровождению инклюзивного образования. Методические рекомендации. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2015. – 80 с.
2. Методические рекомендации по разработке требований к профессиональной компетенции учителей, работающих в условиях инклюзивного образования. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2015. – 32 с.
3. Профессиональный стандарт «Педагог», утвержден приказом Председателя Правления Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» № 133 от 8 июня 2017 года. www.atameken.ru
4. В. Лопатин, Л. Лопатина. Малый толковый словарь русского языка. – М., 1990. – 704 с.
5. Н.Д. Хмель. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса. – Учебное пособие. Алматы: АГУ им. Абая. 2002. Учебное пособие. Алматы: АГУ им. Абая. 2002. – 247 с.
6. Жубакова С.С. Теория и практика инклюзивного образования: учеб.пособие.– Алматы: Эверо, 2017. -148 с.

ӘОЖ 316.624.

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ

Жанұзақова С.М., Кереймаганбетова Ж.Н.
(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)

Бүгінгі қоғамызда Қазақстанның даму қарқыны жылдан-жылға екпінді серпін алып келе жатқаны өз елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде ашық айтылып отыр. Қоғам өмірінің барлық салалары көптеген өзгерістерге, бұрынғы мінез-құлық нормалары құлдырауға ұшырап жатқан кезде девиантты мінез-құлық мәселесі еліміздегі ерекше өзекті мәселе болып тұр. Сондықтан жасөспірімдердің жат мінез-құлықтарымен күресу мәселесі жас мемлекетіміздің алдында тұрған күрделі мәселе болып табылады.

Қазіргі таңда еліміз әлемдік аренада беделі бар мемлекет ретінде танылып отырғаны айқын. Ақпараттар ағыны толысқан уақытта қоғамда қалыптасатын күрделі әлеуметтік мәселелерге тосқауыл қоюға, қоғамның ілгері жылжуын, дамуын рухани, ұлттық құндылықтарды насихаттау арқылы әлеуметтік жұмыстың бағыттарын жүргізу стратегиялық маңызды міндет. Осы тұрғыда мемлекеттік деңгейде қоғамның әрбір мүшесінің әлеуметтік толыққанды өсіп дамуына жағдай жасалған. Оның ішінде қоғамның аса солқылдақ бөлігі жастардың қоғамдағы орны мен ролін, өмірлік мақсаттарын айқындауға мүмкіндік бар. Дегенмен де әлі де болса жастар арасында әлеуметтік маңызды мәселе бұл қоғамға жат қылықтар, әрекеттер, мінез-құлықтардың қалыптасып отыруы алаңдатады.

Жастар болашақтың негізін салушы. Олардың бейтарап көңіл күй, бойкүйездік, жалқаулық, тағы сол сияқты жаман қылықтардан арылуына, қоғамдағы жастар белсенділігі арқылы ілгерілеу үдерісін жаппай ақпараттандыру және оның алдын алу жолдарының жүйесі мен сауықтыру шараларының кезеңділігімен үйлесімді жүруі қажет.

Дж.Смелзер девиантты мінез-құлықты изоляцияға емделуге, түрмеде қамалуына және басқада құқық бұзудың жазалауларына әкелетін топтық нормадан ауытқу деп санады. В.И.Добреньков және А.Н.Кравченко “қоғамдық көзқараста мақұлданбайтын әрбір қылықты девиантты мінез-құлық ” деп атады. Әлеуметтік-психологиялық әдебиеттерде балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының қалыптасуына әсер ететін факторларды төмендегідей бөліп көрсетеді:

- агрессивтілік;
- өзін-өзі басқарудың төмендігі;
- әлеуметтік нормаларды түсіну дәрежесінің төмендігі;
- ата-аналардың бақылауының жетіспеушілігі;
- ата-аналардың әсер етуінің тиімсіздігі;
- физикалық жазалау;
- жасөспірімнің отбасымен және құрдастарымен келіспеушілігі;
- отбасының құлдырауы;
- ерте ішімдікке салыну, таксикомания, нашақорлық;
- әлеуметтік қанағатсыздану;
- асоциальды топтарға қосылу.

Девиантты мінез-құлықты көбіне жасөспірімдер арасында кездестіреміз. Себебі жасөспірімдік кезең - ең қиын, әр түрлі бұзақылықтардың пайда болатын және сонымен қатар достық нормаларды игеруіне сәтті кезең болып табылады. Жасөспірімге тән қасиет - өзіндік тәуелсіздік, дербестік, басқаға бағынышты болмау. Сол себептен, өзінің күш-қуатын, жеке басының мән-мағынасын түсінуге ұмтылыс жасайды. Оны ұғынуға мүмкіндіктерді мектептегі оқу-тәрбие мен еңбек процесіне қатыстарынан байқалады. Себебі, девиантты мінез-құлықты балалар типтік ерекшеліктеріне байланысты тіршілік қиыншылықтарына кезігіп, оны жеңіп

шығуға ішкі жай-күйі жол таба алмай әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан қорғалынбайды. Содан девиантты мінез-құлықты бала ешкімге керегім жоқ деген сезімге беріліп кінәны үлкендерге теліп айналасымен жан-жалдасуға, ұрыс-төбелеске бейімделеді. Қажеттіліктің орнын толықтырудың жолы – бос уақытын мақсатсыз пайдалану, мектеп тәртібін ұстамау, заң нормаларын бұзу, қылмыстық істер жасау.

С.Ф.Анисимованың пікірінше "Жас ұрпақты жақын адамдарын ренжітіп алғандағы, жақсы көретін адамына қиянат жасағандағы ұят сезімі сияқты, табиғатта мақсатсыз кесілген ағашты, уланған суды, бекітілген өзенді көргенде сондай күйзеліс сезімінде болатындай етіп тәрбиелеу керек" деген. Осы мәселелерді ескере отырып біз балалар мен жасөспірімдердің тұлғасы мен мінез-құлқындағы жат қылықтардан арылту үшін төмендегідей жұмыстар жасалу керек деп ойлаймыз:

- жасөспірімдердің бос уақыттарын ұйымдастыру;
- оқушылардың жеке дара ерекшеліктерін ескеру;
- әлеуметтік және психологиялық қорғалуы;
- оқушылардың өздерінің құқықтары мен міндеттерін білуі;
- маскүнемдікке, ішімдікке, нашақорлыққа, қылмыстық әрекетке

бейім балаларға үлкендер тарапынан қатал жаза қолдану.

Жасөспірімдерге қоршаған адамдардың немқұрайлылығы, зейін қоймауы негізінде дамитын әлеуметтік-педагогикалық бақылаусыз қалу бұл тізбектегі ерекше роль мен мағынаға ие. Нәтижесінде жалғыздық, қараусыз қалғандық, қажетсіздік, қорғансыздық сезімдері пайда болды. Үлкендерге деген қарсылық, жатырқаушылық, жек көру сезімдері, баланың пікірінің, тағдырының, қызығушылықтары мен икемділіктерінің өз бетінше ұйымға, кооперацияға, өзін-өзі ұйымдастыруға ұмтылуына алып келеді.

Жағымды әлеуметтік тәжірибенің жеткіліксіздігі, өмірдегі көзқарасының, құндылықтар жүйесінің, әдет қалыптары мен эстетикалық талғамдарының жетілмегендігі және қалыптаспағандығы жасөспірімдердің өз белсенділігін жағымсыз, құқыққа қайшы жұмсауын таңдауға ықпал етеді, бұл олардың мінез-құлқынан, тұлғаның қалыптасуынан, әлеуметтік бейнесінен көрініс береді. Бұл үдерістегі ауқымды рөл балалар мен жасөспірімдерге дер кезінде педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік көмектің көрсетілмеуінде жатыр.

Жасөспірімдердің дамуы мен мінез-құлқына кері әсерін тигізетін әлеуметтік педагогикалық факторларға мыналарды жатқызуға болады: олар мектептік, отбасылық, қоғамдық тәрбиедегі кешіліктердің нәтижесінде, баланың оқудағы үлгермеушілігіне байланысты. Мұндай балалар көбінесе мектепке дайындығы жоқ, үйге берілген оқу тапсырмаларына және бағаларға парықсыз қарайтындар. Бұның бәрі баланың оқудағы бейімсіздігін көрсетеді және қоғамдағы өтіп жатқан үдерістерге, отбасының жағдайы мен атмосферасына, мектебішілік өмірдің жеткіліксіз ұйымдастырылуына тәуелділігін көрсетеді. Атапайтқанда:

- қоғамдық құндылықтар иерархиясын өзгертуге бағытталған айқын жағымды мемлекеттік идеологияның жоқтығы;
- заңдардың және құқық қорғаушы орындардың жетілмегендігі, қылмыстардың жазаланбауы;
- өскелең ұрпақтың әлеуметтенуінің дәстүрлі институттарының күйреуі мен дағдарысқа ұшырауы;
- ұлттыққұндылықтарғамәнберілмеуі;
- бұқаралық ақпарат құралдары арқылы зорлық-зомбылық және қатігездікті насихаттау;
- жасөспірімдердің денелік және психикалық денсаулығының бұзылуын дер кезінде анықтаудың, соған сәйкес көмек көрсетудің және квалификациялық диспансеризацияның болмауы;
- сапалы тегін қосымша білімге балалардың қолының жетпеуі.

Отбасыныңжағдайы мен атмосферасы:

- толықемесотбасы;
- отбасыныңматериалдық жағдайы (кедейлік,байлық),

- ата-аналардыңтөменәлеуметтікмәденидеңгейі;
- отбасындағытәрбиестилі (балағабіріңғайталаптардыңқойылмауы, ата-аналардыңқатыгездігі, олардыңжазасыздығыжәнебаланыңқұқықсыздығы);
- баланыңөзіндікқұндылығынжоққашығару;
- балалардыңқажеттіліктерініңжеткіліксізнемесеасырақанағаттандырылуы;
- ата-аналардыңішімдікті, нашақорлықзаттардытеріспайдалануы;
- ата-аналардыңбалалардыңпсихоактивтізаттардықолдануынажолберуі.

Мектепішілікөмірдіңжеткіліксізұйымдастырылуы:

- оқужәнетәрбиеүдерісінбасқарудыңұйымдастырудыңтолықжетілмегендігі;
- мектептіңматериалдыққамтамасызетілуініңнашарлығы;
- қоғамарқылыбалалярменайналыспайтынаата-аналарғаықпалететінтетіктердіңжәнемектебтіңоқушыларотбасыларыменжүйелібайланысының жоқтығы;
- пәндікмұғалімдердіңжетіспеушілігі;
- сабақтардыңжиіболмайқалуы;
- сабақтантысжұмыстардыңқанағаттандырғысызұйымдастырылуы;
- мектептебалаларұйымдарыныңболмауы;
- мұғалімдердің бала жәнежасерекшелікпсихологиясынбілмейтіндігіненкөрінетінкәсіптікдеңгейініңтөмендігі;
- «оқушы-мұғалім» жүйесіндегіөзарақарымқатынастардыңавторитарлықнемесебетіменкетушілікстильдеболуы;
- оқушылардыңбілімінбағалаудаобъективтіліктіңболмауы.

Сонымен баланың алғашқы адами құндылықтары , әрине отбасыда қалыптасады. Дегенмен ешбір ата-ана өз баласының жаман болғанын қаламайтыны анық. Егер, әртүрлі себептермен баласы тура жолдан шығып кеткеннің өзінде , ол ата-аналарды кінәләй бермей , бірлесіп жұмыс істеу үшін олармен дұрыс қарым-қатынас орнату керек, бұл біріншіден , ал, екіншіден ол отбасының барлық жағдайын зерттеу керек, “қиын” балаға айналу себептермен әртүрлі жолдармен анықтау, тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастыруға оң әсерін тигізеді

Қорытындылай келе жасөспірімдерде девиантты мінез-құлықтың пайда болуына әлеуметтік факторлардың тигізетін әсерлері зор.Қазіргі таңда девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді тәрбиелеуде атааналарға психолог, әлеуметтік педагог және т.б. кәсіби мамандардың тарапынан көмек қажет екенін зерттеулер көрсетіп отыр. Жоғарыда аталып өтілген факторлардың мәселелерді шешуді жетекші рөл атқарады. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді алдын алу мен қайта тәрбиелеуде аталған жұмыстар тәжірибеде дұрыс, тиімді қолдануға тікелей байланысты.

Әдебиет:

1. *Жұмабаев Ә.* Қиын балалар арасында жүргізілетін педагогикалық жұмыс. Алматы.1977.23 б.
2. *Керімов Л.К.* «Қиынжасөспірімдердіжеке – дара қайтатәрбиелеутеориясы мен практикасы» – Алматы, 2003. – 123 б.
3. *Казымбетова Д.К.* Девиантное поведение молодежи как объект социологического исследования: дис. на соиск. учен.степ. канд. наук. – Алматы, 1999. С. 36
4. *Джаманбалаева Ш.Е.* Социальные проблемы девиантного поведения. Автореферат. – Алматы, 1996. – С. 3-23.
5. *Кон И.С.* Психология ранней юности: Кн. Для учителя.-М.: Просвещение, 1989. – 255 с.

ӘОЖ 394.3

ОЙЫН – ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙ-ӨРІСІН ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ

Жаңбырбай А.Х.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Ғасырлар тоғысында өзінің жаңа даму жолы мен болмысынайқындап алған Қазақстан Республикасы XXI ғасырда болашақ буын ұрпаққа білім беру мен тәрбиелеудің жаңа парадигмаларын қалыптастыруды алдыңғы кезектегі міндет етіп қойып отыр. Бұл міндеттер жаңа әдіснамалық жүйені жасауда дәстүрлі оқыту үдерісіне жаңашылдық сипатта қайта қарап, оқытудың жаңа технологияларының табиғатын түсіне отырып, балалардың ақыл-ойын қалыптастыру қажеттігін негіздейді[1]. Айтылған мәселенің басты ерекшелігі оқытудың нәтижесін алдын-ала болжап, бүлдіршіндердің білім алу барысында іздену-зерттеу және өз бетімен білім алу жүйесін, алған білімін өмірдің жаңа жағдайларында пайдалана білу арқылы танылады. Әсіресе, балалардың ақыл-ойын қалыптастыру мәселесі қазіргі уақытта мектепке дейінгі мекеме үшін қзекті мәселе күйінде қалып отыр. Сондықтан қазіргі мектепке дейінгі мекемеде балалардың ақыл-ойын қалыптастыру маңызды міндет, ғылыми мәселе.

Елімізде өмірдің барлық саласына өзгерту процесі жүріп жатыр. Республикамыз экономикалық және саяси егеменді мемлекет болғандықтан әр қоғам мүшесінің ұлттық сана – сезімінің жоғарлауын талап етеді. Соның ішіне күн тәртібіне қойылып отырған күрделі мәселелердің бірі – болашақ ұрпақтың ой-өрісін тәрбиелеу. Сондықтан бүлдіршіндердің ой-өрісін дамыту мәселелері күн өткен сайын көкейкесті болуда [2].

Ойын – үнемі даму құбылысы. Ойындарды үйрету және тәлім-тәрбие жұмыстарында пайдалану балалардың ой-өрісін, дене дамуын қалыптастыруға көмектеседі. Ойын сонымен қатар тарихи құбылыс та болып табылады. Ойындар – өзінің болмысы, мазмұны жағынан тарих түпкіріне жетелейтін бірден-бір сара жол. Ол адамзат тарихының тікелей байланысты жіне үнемі даму, жаңару үстінде болады. Сондықтан ол адамның барлық еңбек әрекетінен туындап, адам қиялының нәтижесі бола отырып қоғамдық-экономикалық формацияның өзгеруіне өз әсерін тигізеді, ойын мен ойыншық қалыптасқан адам мәдениетінің ең бір қызықты құбылысы болып есептелінеді. Ойын баланың алдынан өмірінің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, бүкіл өміріне ұштаса береді. В.А.Сухомлинскийдің сөзімен айтсақ: «Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірімен ұштасып, өзін қоршаған ортаға, дүние туралы түсінік алады. Ойын дегеніміз ұшқын, білімге құштарлық пен еліктеудің маздап жанар оты». Міне, ойын дегеніміз тынысы кең, алысқа меңзейтін, ойдан-ойға жетелейтін, адамға қиялмен қанат бітіретін осындай ғажап нәрсе, ақыл-ой жетекшісі, денсаулық кепілі, өмір тынысы демекпіз.

Мектеп жасына дейінгі балалардың ойындары жайлы қазақ арасынан тұңғыш еңбек жазғандардың бірі педагог Н.С.Құлжанова болды.

Ресейдегі жалпы ойын теориясы Г.В.Плеханов, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко сынды атақты ғалымдардың есімдерімен тығыз байланысты. Ойындарды ғылыми түрде зерттеу ісі П.П.Блонский, С.П.Шацкий, В.Г.Марц, В.А.Сухомлинский, В.Г.Яковлев, Т.Е.Конников, Э.В.Яновскаялар сияқты ғалымдардың да назарын аударды [3].

Мектепке дейінгі ерте жас топ балаларына арналған ойындардың да көптеген еңбектер арналған. Бір тобы рөлдік, шығармашылық ойындардың теориясын зерттеген (Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев, А.И.Фрадкина, А.П.Усова т.б.) келесілері психологиялық процестерде қозғалыс ойындарының ерекшеліктері және олардың алатын орны мен маңызына тоқталған (Е.А.Радина, А.И.Сорокина, Е.И.Уольцова, В.Н.Аванесова, т.б.), ал үшінші бір тобы балалардың көркемсурет тәрбиесіндегі ойынның маңызын анықтауға бағытталған (Н.А.Ветгулина, Н.П.Сакулина, Н.В.Аванесова, т.б.).

Ресейлік психологияда мектепке дейінгі ерте жас топ балалардың жан-жақты ой өрісін дамытудың маңызды құралы болып табылатын ойын теориясына мынадай ғалымдардың еңбектері: Е.А.Флорина, Е.И.Тихеева, Е.И.Аркин, кейіннен Р.И.Маркова т.б. еңбектері бағытталған.

Мектепке дейінгі мекемелерде қозғалыс ойындарын пайдалану жолдары жөнінде Л.В.Былеева, М.В.Лейкина, П.А.Рудик т.б. ғалымдар айналысқан. С.Г.Гагиев – азербайжан, А.Бриедис-латын халық ойындарын зерттеп, оларды дене тәрбиесінің сапасын жақсарту жолында пайдалануды ұсынған. Халықтық ойындар мен жаттығуларды Т.Ж.Бекбатшаев зерттеген. Э.Ф.Контаутене ойындарды оның психологиялық маңызын, Г.Н.Гришина ойындарды ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас құралы ретінде қарастыру, Е.А.Селацкая дидактикалық ойындарды балалардың таным процесін белсенді дамытатын құрал ретінде пайдалану бағытында еңбек еткен.

Бірқатар диссертациялар мектепке дейінгі балалардың ойын мәселелеріне арналған: И.Н.Косенко – ересек топ балаларының шығармашылық белсенділігін көркем әдеби шығармалар сюжеті бойынша ойын арқылы қалыптастыру, И.Тұрсынғали – қазақ балабақшасындағы оқу-тәрбие жұмыстарында ұлттық ойындарды пайдалану, Т.М.Бабуновтың дидактикалық ойындарды балалардың ой-өрісін арттыру құралы ретінде қарау, С.А.Ахундова – мектепке дейінгі мекемелерде ерте жас топ балалар ойындарын пайдалану мәселелерін зерттеді [4].

Біздің елімізде де мектепке дейінгі ерте жас топ балаларының мәселелеріне біраз ғалымдар өз еңбектерін арнаған. Б.Баймұратова балалардың тілін дамытуға арналған көптеген ғылыми еңбектерінде мектепке дейінгі ерте жас топ балалардың ой-өрісі, танымдық процестерін дамыту мәселелерін қарастырады, Қ.Меңдаяқова-Қазақстандағы ауылды жерлерде мектепке дейінгі тәрбиенің дамуы, М.Тұрыскелдина – Қазақстандағы 6 жасар балалардың дене тәрбиесінің дамуы, Ә.Әмірова – ересек топтағы балалардың қазақ балалар әдебиеті арқылы адамгершілікке тәрбиелеу т.б [3].

Сөйте тұра балабақшада ерте жас топтарының оқу-тәрбие жұмыстарында ойын арқылы ой-өрістерін дамыту мәселелері алғаш қаралып отыр деседе болады.

Зерттеу барысында мектепке дейінгі ерте жас топ балаларының ойын арқылы ой-өрісін дамыту бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс жүргізілді. Эксперимент Петропавл қаласы «Алтын бесік» балабақшасының ерте жас топтары қатысты.

Инновациялық оқу, оқудың дәстүрлі түріне әрекетшілдікке ауысу арқылы жүзеге аса отырып, балалардың ойын әрекетінің белсенді субъектісі болуына мүмкіндік береді. Оның өзі сабақты әртүрлі технологиялар бойынша жобалауды қажет етеді. Тәжірибелік-эксперименттік жұмысы барысында ойын жаңа технологиясын қолдана отырып, мектепке дейінгі ерте жас тобының ойын арқылы ой-өрісін дамыту тиімділігін айқындадық.

Ойындарға материалды таңдап алуда мен төмендегідей жайыттарды есепке алдым.

- ✓ Ойындарды пайдалануға оқу материалы мазмұнының мүмкіндіктері;
- ✓ Білім көлемі мен сипаты, оларды меңгерудің қолайлылығы;
- ✓ Ақыл-ой іс-әрекеті тәсілдерін қалыптастырудың алғы шарттары.

Жорамалды тексеру үшін өткізген жұмыстар 3 кезеңнен тұрады: бақылау, негізгі және қорытынды.

Бастапқы кезеңнің мақсаты: мектепке дейінгі кіші топ тәрбиеленушілердің ойынға деген қызығушылығы; ата-аналар мен педагогтардың ойын арқылы баланың ой-өрісін дамытуға деген көзқарастарын зерттеу.

Тәжірибе жұмысы барысында тәжірибелі және нақты топ педагогтарынан анкета алынды. Анкета алу барысында 8 педагог қатысты.

1,2,4 сұрақтарына педагогтарға өз ойын айту болатын, ал 3,5,6 сұрақтарға педагогтар 100% «Иә» деген жауап берді.

Қорытындылай келгенде, анкета алу барысында «Зерек бала» бағдарламасы бойынша мектеп жасына дейінгі мекемеде ұйымдастырылған оқу қызметінде ойынды падаланады екен.

Бірақ та тәжірибе кезінде тәрбиешілер тек қана ойынды сергіту сәтінде қолданады.

Сонда бұл құбылыс барлық мектеп жасына дейінгі мекемелерде байқалатын құбылыс.

Сонымен қатар бұл кезеңде эксперименталды және бақылау топ ата-аналарымен қазақ фольклорына деген көзқарасы анкета арқылы алынды. Анкета алу әдісіне 50 ата-ана қатысты.

«Мектеп жасына дейінгі кіші топта ҰОҚ барысында ойынды қолданған дұрыс па?» деген сұраққа 95% (Иә), 5 % (Жоқ) деп жауап берді. Ал «Сіз балаңыздың күніне 8 сағат ойнағанын дұрыс деп ойлайсыз ба?» 58% (Иә), 42% (Жоқ). «Сіз күнделікті үй тұрмысында балаңызбен бірге ойнайсыз ба?» деген сұраққа 75% (Иә), 25% (Жоқ). «Сіз балаңызды ойын барысында бақылайсыз ба?» деген сұраққа 36% (Иә), 64% (Жоқ). «Мектеп жасына дейінгі кіші топта ойын ойнатудың маңызы бар деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа 51% (Иә), 49% (Жоқ) деп жауап берді.

Сонымен, анкета алу барысында ата-аналардың көбі мектеп жасына дейінгі мекемеде ұйымдастырылған оқу қызметінде және қйымдастырылған оқу қызметінен тыс уақытта ойынды пайдалану керек деген қорытынды шықты. Олар оны ары-қарай дамытқылары келеді екен. Сонымен қатар ата-аналардың өздері балаларының жас ерекшелігіне қарай ойын түрлерін біле білмейді.

Эксперименталды бақылау кезеңінде 50 мектеп жасына дейінгі ерте жас топ балалары қатысты. Эксперименталды топ – 25, бақылау тобы – 25 балалар.

Эксперименталды жұмыс барысында топпен жұмыс жүргізілді. Ең алдымен ұйымдастырылған оқу қызметін ойын арқылы жүргізу. Ойын арқылы жүргізу барысында мектеп жасына дейінгі балалардың ұйымдастырылған оқу қызметіне байланысты бірнеше ойын түрлері қолданылды.

Әңгіме жүргізу барысында, мектеп жасына дейінгі балалар қиналса, тәрбиешінің көмегі көрсетілді.

Ойынның құрамына қойылатын талаптар, ойынның мақсаты, мазмұны және формасы арқылы анықталады. Бұл жағдайда ойынға қатысты әрбір балаға жақсы таныс болуы керек.
Ойындарды ұйымдастыру мен жүргізу педагогикалық тұрғыдан бірқатар шаттарға байланысты:

- ✓ Ойынның сабақтың мақсатына сәйкестігі;
- ✓ Ойынның мазмұны мен формасына қарай әртүрлілігі;
- ✓ Ойынның балаларға түсінікті және тартымыды болуы;
- ✓ Ойынға қатысушылардың белсенді шығармашылық позициясы;
- ✓ Ойынның эмоционалды болуы.

Осы шарттардан ойынды ұйымдастыруға мынадай әдістемелік талаптар қойылды:

- ✓ Ойынның мақсаты және керекті көрнекті құралдар мен материалдар күні бұрын дайындалып отыруы тиіс;
- ✓ Ойынға кірісер алдында оның жүргізілу тәртібі оқушыларға әбден түсіндірілуі қажет;
- ✓ Ойынға топтағы балалардың қатысуын қамтамасыз ету керек;
- ✓ Оларды ойын үстінде ойлай білуге, шешім қабылдай білуіне жетелеу керек.

Жоғарғы талаптар мен мінездемеге сай мынадай мектеп жасына дейінгі балалардың деңгейлері анықталды: жоғарғы, орташа, төмен.

Балалардың жауаптарының барысында мынадай бағалау жүйесі қойылды: 2 балл- бала өз ойын нақты, толық, түсінікті, логикалық тұрғыдан дұрыс жауап бере алады (жоғарғы деңгей); 1 балл-бала өз ойын кей-кезде толық жеткізе алмайды, оған тәрбиешінің көмегі керек, сонымен қатар жауабын айтқан кезде ойламастан жауап береді (орташа деңгей); 0 балл – дұрыс жауап бере алмайды немесе жауап беруден бас тартады, көмекші құралдар мен тәрбиеші көмегін жауабына қолдана алмайды (төменгі деңгей).

«Ойын ойнаған ұнай ма?» деген сұраққа эксперименталды топта 15 бала«Иә» деп, 10 бала бірден жауап берген жоқ. Ал бақылау тобында 16 бала бірден «Иә» деп жауап берді, 9 үндеген жоқ. «Ойынның қандай түрлерін білесің?» деген сұраққа эксперименталды топта 7 өз еріктерімен, 12 бір – екі ойын атауларын айтса, 6 – үндеген жоқ. Ал бақылау тобында 6 – тәрбиеші көмегі арқылы, 19 – сұраққа жауап бере алмады. «Логикалық ойынды ойнағау қиынғ түсе ма?» деген сұраққа эксперименталды топта 10 «Иә» деп жауап берсе, 15 «Жоқ» деп жауап берді; бақылау тобында15 «Иә» деп жауап берсе, 10 «Жоқ» деп жауап берді. «Дидактикалық ойындарды ойнағанда көп ойланасын ба?» деген сұраққа эксперименталды топта 10 «Иә» деп

жауап берсе, 15 «Жоқ» деп жауап берді; бақылау тобында 11 «Иә» деп жауап берсе, 14 «Жоқ» деп жауап берді. «ҰОҚ ойын арқылы өткізген ұнайды ма?» деген сұраққа эксперименталды топта 20 «Иә» деп жауап берсе, 5 «Жоқ» деп жауап берді; ал бақылау тобында 25 «Иә» деп жауап берді. «Дамытушы ойындарды ойнағын келе ма?» деген сұраққа эксперименталды топта 20 – «иә», десе 5 – «жоқ» деп жауап берді; ал бақылау тобында 21 – «иә», 4 – «жоқ» деп жауап берді.

Сонымен, балалардың берген жауаптары қосылып, қорытынды бойынша баланың ойынға деген ынталары жоғарғы деңгейде екені анықталды.

Эксперимент барысында мектеп жасына дейінгі балалар өз ойларының көрсеткіштерін көрсете білді, соның барлық жауаптары алынып, қорытынды шығарылды. Бұл сурет 1 және 2 суретте көрсетілген.

Сурет 1. Қорытындылай келе, эксперименталды топта ойын арқылы баланың ой-өрісін дамыту деңгейі мынадай қорытынды көрсетті:

Жоғарғы деңгей – 5 бала (20%)

Орташа деңгей – 15 бала (60%)

Төмен деңгей – 5 бала (20%)

Сурет 2. Қорытындылай келе, бақылау тобында ойын арқылы баланың ой-өрісін дамыту деңгейі мынадай қорытынды көрсетті:

Жоғарғы деңгей – 7 бала (28%)

Орташа деңгей – 13 бала (52%)

Төмен деңгей – 5 бала (20%)

Келесі кезекте кестеге назар аударсақ:

Қорытындылай келе, эксперименталды және бақылау топтарында ойын арқылы баланың ой-өрісін дамыту деңгейі мынадай қорытынды көрсетті:

Топ	Балалар саны	Ойын арқылы мектеп жасына дейінгі ерте жас топ балаларының ой-өрісінің даму деңгейлері					
		Жоғары		Орта		Төменгі	
		Саны	%	Саны	%	Саны	%

ЭГ	25	5	20	15	60	5	20
КГ	25	7	28	13	52	5	20

Сонымен кестеге карасақ эксперименталды және бақылау топтарында ойын арқылы мектеп жасына дейінгі ерте жас топ балаларының ой-өрісін даму деңгейлері екі түрлі болып шықты.

Көрнекілік ретінде қорытынды диаграмма ретінде көрсетілген сурет (2.1.)

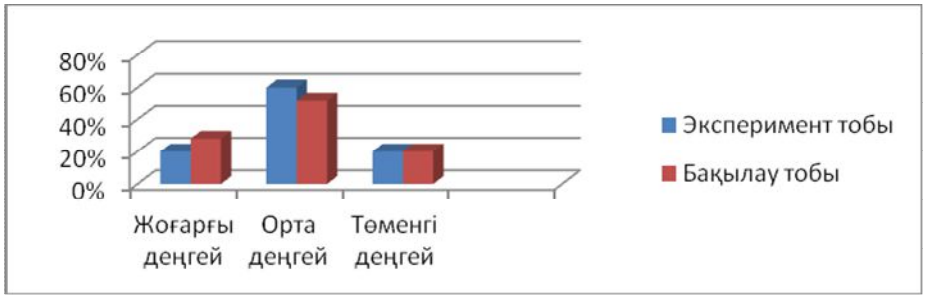

Сонымен қорытындылай келе, егерде бірнеше әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, ойынның бірнеше түрін пайдалана отырып жұмыс істесе, ойын арқылы мектеп жасына дейінгі ерте жас топ балалардың ой-өрісін дамытуға болады деген тұжырымдама шығады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2016ж.
2. Абдраманова Г. «Ойын – бала өмірінің ажырамас бөлігі». // «Мектепке дейінгі педагогика» журналы. - 2013. -№5. 2 б.
3. Даутбаева Б. «Баланың ақыл-ойының даму ерекшеліктері». // «Мектепке дейінгі педагогика» журналы. - 2013. -№5. 10 б.
4. Ф.Н. Жұмабекова «Мектепке дейінгі педагогика» - Астана: Фолиант, 2008. – 55 б.

ӘОЖ 303.687.4

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЗЕЙІНІН ДАМЫТУДА ОЙЫННЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Жарылқасын Г. Н., Кереймаганбетова Ж.Н.
(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)

Мектеп жасына дейінгі балалардың зейін ерекшелігін дамыту – өте күрделі үрдіс. Сондықтан оны баланың жас кезінен бастаған дұрыс. Мұнда мектепке дейінгі тәрбиенің маңызы зор. Мектеп жасына дейінгі балалардың зейін ерекшелігін дамыту қазіргі заман психологиялық теориясы мен практикасының даму кезеңінде өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Мектеп жасына дейінгі балалардың зейінін дамытудың психологиялық ерекшелігін қалыптастырудың маңызы ерекше. Қай заманда болмасын адамзаттың басты міндеттерінің бірі – өсіп келе жатқан жас ұрпақты ақылды да зейінді, саналы, тәртіпті де еңбексүйгіш, өнерге бейім, өзінің ұлттық салт-дәстүрін құрмет ететін ұрпақ тәрбиелеу екені көпке мәлім.

Психологиялық ерекшеліктерінің даму мәселесін ғылыми тұрғыда зерттеу барысында көптеген еңбектерден аңғарғанымыз, бала зейінінің дамуының ең нәтижелі кезеңі 3-5 жас деп көрсетеді.

Қазіргі ғылыми зерттеулер тұлғада зейінді дамыту бұл жалпы дамуға қайталанбас ықпал беретінін дәлелдейді: эмоциялық сферасы қалыптасады, ойлауы жетіледі, әділдікке, саналылыққа және өмірде бала салмақты бола бастайды. Оқу іс- әрекетіндегізейінді дамытуға арналған тапсырмалар тұлғаның жалпы зейіннің дамуына, бұл өз кезеңінде қайырымдылықты, әділдікке, образдық – ассосициялық ойлауды, есті белсендіріп, байқампаздықты, интуицияны тәрбиелеп, баланың ішкі әлемін қалыптасуына себепші болады.

Адам зейін қабілетінің даму дәрежесі неғұрлым жоғары болған сайын, оның зейін ерекшелік қызметі үшін мүмкіндік те соғұрлым көбірек ашылады.

Балалар зейінді дамыту мүмкіндіктері мен өзіндік ерекшеліктерін дұрыс түсіну психологтан жалпы психология саласындағы қызметтің қандай сипаты барын, зейінді әрекет жасау үшін бала қандай салмақты жұмыстар жасайтынын, оның психологиялық ерекшеліктерінде қандай кезеңдері барын білуді талап етеді.

Зейіннің бастапқы кезеңі идеяның, ойдың пайда болуы болып табылады. Алғашқыда ол айқын, нақты емес болуы, оның нақтыланып, идея нақты мазмұнға айналуы үшін уақыт талап етілуі мүмкін. Бұл ойды пісіру, жетілдіру қызметтің екінші кезеңі болып табылады.

Үшінші кезең – зейіндегі іс-әрекетті жүзеге асыру, мұның барысында онан әрі нақтылау және мазмұн жасау, оны нақты формаларда көрсету жүреді.

Зейіннің дамуы саналы образдың пайда болуымен аяқталады. Бұл зейіннің онан әрі өмір сүруі оның қоғамдық маңызына – көпшілік адамдарға ықпалы, олардың ойлары мен сезімдерін тәрбиелеуіне байланысты болады.

Мектеп жасына дейінгі балалар ішкі дүниемен таныса отырып, оны өз іс- әрекетінде – сұрақ қойғанда, жауап бергенде, ойлағанда, әңгімелегенде және т.б. қайталауға тырысады. Бұл тұрғыдан алып қарағанда зейінді дамыту әрекетінің мүмкіндігі бай, өйткені өзінің мәні жағынан оның жаңғыртушылық және жасампаздық сипаты бар. Бұл арада жектеп жасына дейінді бала қоршаған дүниеден алған өз әсерлерін зейін арқылы қайталауға, қиялындағы образдарды беруге, оларды алуан түрлі материалдардың көмегімен нақты формаға көрсетіп беруге мүмкіндік алады.

Мектепке дейінгі жасқа баланың өту процессі күрделі талаптарды ұсынады 15-20 минут уақытта бала бақша сабағындағы тапсырманы орындау қажет. Өте көп ұзақ ертегілер, әңгімелер тыңдау қажет, ойында рольді орындау қажет, сондықтан оның, яғни бала зейінінің мәнді жан жақтылығының дамуына көмектесу керек.

4 – 5 жаста балада зейін көлемі ұлғая түседі ол тіпті күрделі жағдаятта 2 – 3 затпен әрекетке түсуі мүмкін. Әсіресе бұл бала ойынында түседі. «Дәрігерде» құрал – жабдық және дәрілер наборы бар, ал «саудагерде» - заттар бар, ал «мұғалім» - оқушыны тақтаға шақыруды ұмытпайды, журналға баға қояды, үзіліс жариялап, қоңырау соғады. Бірақ ойының ішінде барлық балалар бірнеше заттар расында өз зейінін сәтті бөле алмайды.

Егер 5 – 6 жастағы баладан әңгіме айтуды немесе ойлап тап деп айтсақ, алдындағы 2 – 3 ойыншықпен аз ғана әңгіме айтшы десек, онда ол әрқашанда жасай алуы мүмкін емес. Кейбір балалар зейінсіз өз заттарын, яғни әңгімеге қосып отырған заттарын анализдейді. Сондықтан өз зейінін басқару іскерлігін балада арнайы қалыптастыруы керек.

Л. Бабичтің көзқарасы бойынша заттарды жинаумен ойынды балалармен ойнау қажет. Үстел үстіне 2 – 3 ойыншық қойып, оларға баланың 1 – 2 минут қарауына жол беру қажет. Содан соң оның теріс қарауып өтініп, бір ойыншықты алып тастау керек. Содан кейін бала бері қарағанда, одан не өзгергендігі туралы сұрау керек. Жасы жоғары бала жағдаятты күрделендіріп жіберуі мүмкін, ойыншық санып 5 – 7 дейін көбейтуі мүмкін, ұқсасойыншықтар қоюы мүмкін, бірде – бір ойыншықты алмай, тек орындарын алмастыруы мүмкін. Бұл ойынды жарыс ойынына айналадырып жіберуге болады, бұнда кезекпен – кезек бір – біріне сұрақтар, тапсырмалар қояды. Мұндай ойыншықтарды балалар құптайды және оларға қоршаған ортамен зейіндірек болуға көмектеседі. Зейіннің маңызды құралы тұрақтылық болып табылады. Мектепке дейінгі жастағы бала зейінінің тұрақтылығын іс - әрекеттің әртүрлі түрлерінде қалыптастыруға болады, бірақ өте тиімдірек тәсіл ойын әдісі болып табылады. Балаларға ұзақ топтастыруды талап ететін тапсырма ұсынуға болады, қаланы салу, күрделі көпір салу, бірнеше

үлкен емес ертегілерді айту және тыңдау. Егер бала іске деген зейінділігін жоғалтса, оны аяқтамай, тастағысы келсе, тапсырманы кішкене өзгертуге болады, бала өз ісіне жетерліктей уақыт санында зейіндірек болу үшін осындай ойындар ойнатылады. Балалар іс – әрекеттің бір түрімен 1 жаста 10 минут, жоғары мектепке дейінгі жаста 1 – 1,5 сағат айналысуы мүмкін. Әрине іс - әрекет балаға қызықты болуы қажет.

Сонымен қатар зейін тұрақтылығы күрделі емес ойындар көмегімен сәтті дамиды. Қағаз бетіне түрлі 3 – 4 адамдарды бірнеше қатарға салу қажет. Мысалы, аяқтары біріккен бір адам, ал екінші – аяқтары басқа жақта, қолдары төмен, үшінші – қол және аяғы жан – жақта, төртіншісі – «қалшиып» тұрады. Бұл суреттер орын алмастыруы мүмкін. Бала 8 – 10 минут ішінде адамдарға қарап, қалшиып тұрған адамды карандашпен белгілеуін өтініңіз. Бала жіберген қатені санап, дұрыс болғанға шейін, жаттығуды жалғастыруын сұрайсыз. Еріксіз зейін бала үшін қызықты, ашық түсті, сүйкімді ойыншықтарда қалыптасады.

Ерікті зейін тапсырманы орындау кезінде баланың топтастыру іскерлігін талап етеді. Ерікті зейінді қалыптастыру бала өмірінің 1-ші жылында басталады. Сәбиге қандай да бір затты көрсете отырып, бала зейінін ересек адам басқарады.

Ерікті зейіннің жоғары формасы ұйым үшін бірнеше көмекші құралдар қолдану деңгейі болып табылды. Ересек адамдар үшін мұндай құрал барлық сөзді құрады. Біз өте қарапайым жұмысты орындауға жиналсақ, біз оған жоспар құрамыз, яғни әрекетімізді ойластырып аламыз. Осындай жалғасымдылықты байқай отыра, біз жан – жақтағы басқа жұмысқа араласпай, одан ұстауға тырысамыз.

Жақсы дамыған зейін және оның ұйымдастығы оқу сәттілігін анықтайтын фактор болып табылады деген сөз дау – дамайсыз болып келеді. Зейіннің әртүрлі құрылымындағы күрделілік бірдей дамымауда жабылады. Зейін көлемі азырақ ұсынылған, ол индивидуальды, сонымен бірге тұрақтылықты бөлу құрамында олардың стихиялық дамудын жою үшін тренировка яғни дайындық жасау қажет.

А. Спиваковскаяның пікірі бойынша зейін қалыптасуы мектепке дейінгі жаста балалар ата-анасының бастапқы қамқорлығының бірі болуы керек. Бірақ оның сапасының дамуы үшін дұрыс әдістердің бәрі стихиялы емес. Ата-аналар мындай жиі қалыптастырады «Тағы тындамайсын, не олайсың сонда, мен жаңа ғана саған, зейіндірек бол деп айттым ғой!». Мұндай көрініст көптеген адамдар тек бір рет қана бақылаған жоқ, мүмкін бұнда өзі де қатысқан болар. Бірақ бала зейінін ескертулермен дамыту мүмкін емес. Зейін – бұл «механикалық емес процесс», ақыл-ой іс - әрекетінің ерекше түрі болып табылады. Өте кішкене балаларда – зейін еріксіз болады. Бұл балалардың сүйкімді ашық, жаңа заттарға көзі түсетінін білдіреді. Сондықтан еріксіз зейін, ерікті зейіннен бұрын дамитынын көруге болады.

Жоғары мектепке дейінгі жастағы балаларда ерікті мақсатқа бағытталған зейінді қалыптастыру қажет. Оларды зейінді тындауға және көруге әрқашанда үйретіп отыр қажет. Бұларды ойында жасау ыңғайлы және табиғи болып келеді. Мұндай ойындардың көптеген түрлері бар. Біріншіден, бұл картинка бойынша сюжетті қайта айту: Мұнда балаға әңгіме, ертегі айта отырып, картинканы көрсету қажет. Содан соң суретке, яғни картинкаға қарай отырып ересек адамның айтқанын баладан қайталауды өтіне сұрау қажет. Мұндай ойында бала мүмкіндіктерін ескеру қажет. Ересек адам әңгімесі күрделі болмау керек, есесіне қызықты, ақылды болу қажет. Баланы мектепке дайындауды тілеп, қандайда бір нақты тапсырманы орындауын талап етпеу керек. Балада жаңа маатериал ұғынуды, меңгеруды қалыптастыру, жаңа білімді мақсатқа сай меңгеру мүмкіндіктерін қалыптастыру өте маңызды болып табылады. Бала егер мектепке түсіп, оқу мен жазуды жақсы білсе, бұл өте жақсы, бірақ негізгі және бастысы балада жоғары оқуды тәрбиелеу.

Көптеген ата-аналар зейінді қалыптастыру қамқорлығының ең бастысы екенін түсінеді. Бірақ барлығы бірдей осы сапаны дамытуға қажетті дұрыс әдісті таба алмайды. Психологтардың көзқарасы бойынша (А. Спиваковская, Л.С. Выготский және т.б) ойында зейінді дамыту өте ыңғайлы және өте табиғи болып табылады. Выготский зейіннің даму тарихын өзінің мәдени-тарихи концепциясында зерттеді. Оның ойынша, бала зейіні дамуы оның мінез-құлқының ұйымдастырылуына негіз болады.

Бала зейінінің дамуы қоршаған ортамен байланысты. Қоршаған заттар өздерінің алуан түрлі қасиеттерімен бала зейінін аударады.Ересек адамдардың сөзі баланың ырықсыз зейінін бағыттайтын ынталандырушы нқсқау ролін атқарады.

Біз келесідей қорытынды шығара аламыз, мектепке дейінгі жастағы бала зейінін дамыта отырып, біз мектепке сәтті үлгерушілігін қалыптастырамыз. Мектеп дейінгі шақтағы балаларда ерікті зейін басты рольді атқарады, өйткені ол кейін мектептегі жаңа тақырып, жаңа тапсырмаларды тез ұғынуына аса қатты көмектеседі. Әлемді толық және белсенді тану зейінділіксіз мүмкін еместігін атап өтуге болады.

Әдебиет:

1. Жарықбаев Қ. – Жалпы психология. Алматы.235бб
2. Жарықбаев Қ.Б ,Табылдиев Ә. Әдеп және Жантану. Атамұра- Қазақстан.Алматы-1994жыл.165бб
3. Жарықбаев Қ. Жантану негіздері. Алматы- 1978 жыл.487бб
4. Тәжібаев.Т Жалпы психология. Алматы.Қаз.Универ.1993 жыл.
6. МеңжановаӘ. Мектепке дейінгі педагогика. Алматы-1986.
7. Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі балалардыңпсихологиясы. Алматы-1986 жыл.

УДК 373.24

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛОГОПЕДИЧЕСКИХ ИГР В РАБОТЕ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Завацкая Ек.А., Завацкая Ел.А.
(студентки гр.ДФ-15 СКГУ)

В условиях модернизации образования особенно актуальными становятся вопросы воспитания и обучения детей дошкольного возраста. Современный социальный заказ системе дошкольного образования заключается в подготовке всесторонне развитых людей, способных творчески и нестандартно подходить к решению проблемы. На процесс развития познавательной активности детей большое влияние оказывает деятельность, связанная с исследованием и отражением окружающей действительности.

Дошкольное образовательное учреждение – первое и самое ответственное звено в общей системе образования. Поэтому процесс речевого развития рассматривается в современном дошкольном образовании, как общая основа воспитания и обучения детей.

Своевременное формирование грамматического строя языка ребенка является важнейшим условием его полноценного речевого и общего психического развития, поскольку язык и речь выполняют ведущую функцию в развитии мышления и речевого общения, в планировании и организации деятельности ребенка, самоорганизации поведения, формировании социальных связей. Язык и речь - это основное средство проявления важнейших психических процессов - памяти, восприятия, эмоций [1].

Развитие связной речи является центральной задачей речевого воспитания детей. Это обусловлено, прежде всего, ее социальной значимостью и ролью в формировании личности. Именно в связной речи реализуется основная, коммуникативная, функция языка и речи. Связная речь - высшая форма речи мыслительной деятельности, которая определяет уровень речевого и умственного развития ребенка (Т.В. Ахутина, Л.С. Выготский, Н.И. Жинкин, А.А. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Ф.А. Сохин и др.). Овладение связной устной речью составляет важнейшее условие успешной подготовки к обучению в школе. Психологическая природа связной речи, ее механизмы и особенности развития у детей раскрываются в трудах Л.С. Выготского, А.А. Леонтьева, С.Л. Рубинштейна и др. Все исследователи отмечают сложную организацию связной речи и указывают на необходимость специального речевого воспитания (А.А. Леонтьев, Л.В. Щерба). Ее успешное развитие зависит от многих условий (речевой среды,

социального окружения, семейного благополучия, индивидуальных особенностей личности, познавательной активности ребенка и т.п.), которые необходимо учитывать в процессе целенаправленного речевого воспитания.

Обучение связной речи детей в методике имеет богатые традиции, заложенные в трудах К.Д. Ушинского, Л.Н. Толстого. Основы методики развития связной речи дошкольников определены в работах М.М. Кониной, А.М. Леушиной, Л.А. Пеньевской, О.И. Соловьевой, Е.И. Тихеевой, А.П. Усовой, Е.А. Флериной.

Появлению слова в активном словарном запасе предшествует его адекватное понимание и устойчивое предметное соотнесение в реальной действительности. Каждое новое слово должно быть понятно ребенку, опираться на конкретную ситуацию. Создать такую речепорождающую ситуацию достаточно трудно; для этого требуется терпение, изобретательность и постоянный поиск новых игр и приемов, активизирующих речь детей.

Успешное развитие коммуникативных умений дошкольника напрямую зависит от чувственного восприятия ребенком окружающего мира и от его предметной деятельности. Для развития коммуникативных умений крайне важно постоянное общение взрослых с ребенком. Уже на первом году жизни эмоционально, установленный контакт матери и отца с малышом, развивает его ориентировочный рефлекс на слово. В дальнейшем, когда ребенок начнет многократно повторять за взрослым слово, научится выражать словесно свои желания, действия, указывать на предметы, называть их, общение становится все более осмысленным [2].

Слово – это единица языка, выражающая понятие. Оно несет смысловую нагрузку, существует лишь в определенном звуковом оформлении и грамматической форме [3].

Словарь – один из компонентов коммуникативного развития ребенка. Овладение словарем является важным условием умственного развития, поскольку содержание исторического опыта, присваиваемого ребенком в онтогенезе, обобщенно и отражено в речевой форме и прежде всего в значениях слов.

Усвоение словаря решает задачу накопления и уточнения представлений, формирования понятий, развития содержательной стороны мышления. Одновременно с этим происходит развитие операционной стороны мышления, поскольку овладение лексическим значением происходит на основе операций анализа, синтеза, обобщения. Бедность словаря мешает полноценному общению, а, следовательно, и общему развитию ребенка. И наоборот, богатство словаря является признаком хорошо развитой речи и показателем высокого уровня умственного развития. Своевременное развитие словаря – один из важнейших факторов подготовки к школе [4].

Словарь ребенка развивается в ходе ознакомления с окружающим миром, его предметами, явлениями, признаками предметов и действий и всецело зависит от социально-культурного уровня людей, воспитывающих ребенка. Богатая и хорошо развитая речь служит средством полноценного общения и развития личности. Вопрос о состоянии словаря и о методике его развития у ребенка дошкольного возраста является одним из актуальных вопросов.

С каждым годом жизнь предъявляет все более высокие требования не только к нам, взрослым людям, но и к детям: неуклонно растет объем знаний, которые нужно им передать. Для того чтобы помочь детям справиться с ожидающими их сложными задачами, нужно позаботиться о своевременном и полноценном формировании у них словаря. Это основное условие успешного обучения ребенка в дальнейшем.

Игровая деятельность – эффективное средство формирования коммуникативных умений, словаря, закрепляют и уточняют словарь, упражняют в составлении связных высказываний, развивают объяснительную речь. В этих играх ребенок попадает в ситуацию, когда он вынужден использовать приобретенные речевые знания и словарь в новых условиях, в словах и действиях играющих.

Работа логопеда должна быть направлена на:

- обогащение активного словаря;
- развитие связной, грамматически правильной диалогической и монологической речи;

- развитие речевого творчества;

- развитие звуковой и интонационной культуры речи, фонематического слуха;

- знакомство с книжной культурой, детской литературой, понимание на слух текстов различных жанров детской литературы;

- формирование звуковой аналитико-синтетической активности как предпосылки обучения грамоте.

Все перечисленные задачи определяют работу логопеда.

Логопедов беспокоит, что в последние годы наблюдается увеличение числа детей с различными видами речевой патологии. Причины речевых нарушений разнообразны, и их немало. Определить точно, что привело к нарушению речи, можно после специального обследования.

Основной вид деятельности ребенка-дошкольника – это игра. Именно в игре ребенок лучше всего усваивает необходимые знания, умения и навыки. Предлагаем **дидактические игры для развития речи детей в логопедической работе**. Они также будут полезны и воспитателям обычных **групп на занятиях по развитию речи детей**.

Игра *«Из чего сделано?»*

Цель: **развивать** умение образовывать относительные прилагательные, правильно употреблять их в **речи**.

Материал: мяч.

Ход **игры**: Дети встают в круг. Воспитатель кидает ребенку мяч и задает вопрос *«Если ваза сделана из стекла, то она …?»* Ребенок ловит мяч и возвращает его с ответом *«стеклянная ваза» (необходимо давать полный ответ)*

Для примера:

Если суп сделан из курицы, то это…куриный суп.

Если шуба сделана из меха, то это…меховая шуба.

Если ложка сделана из металла, то это…металлическая ложка и т. п.

Игра *«Звуковой паровозик»*

Цель: **развивать** умение определять первый и последний звук в слове, навыки звукового анализа и синтеза.

Материал: музыкальная композиция, предметные картинки.

Ход **игры**: Воспитатель заранее готовит предметные картинки так, чтобы получилась цепочка по типу каждое слово начинается на звук, на который заканчивается предыдущее *(например, ананас-стул-ложка-апельсин-ноги-индюк-кот-тигр и т. п.)* Картинки нужно раздать детям *(первую картинку цепочки воспитатель берет себе)* Воспитатель – во главе состава, он показывает первую картинку и начинает движение под музыку «Я еду на паровозе! Где мои вагончики? На какой звук заканчивается мое слово?» Дети внимательно изучают свои картинки и определяют в них первый звук, далее *«прицепляются»* к паровозику. Когда весь состав соберется, воспитатель под музыку с детьми немного *«ездят»* по **группе или весело танцуют**. Далее можно усложнить задачу и играть без картинок, просто придумывая слова самостоятельно.

Игра *«Веселый счет»*

Цель: развивать умение согласовывать им. существительные с числительными.

Материал: игральный кубик.

Ход игры: Воспитатель и дети сидят за столом. Воспитатель называет слово и предлагает одному из детей бросить кубик – сколько выпадет, столько раз и нужно названное слово посчитать. Например, дерево *(одно дерево, два дерево, три дерева, четыре дерева, пять деревьев)*. Задание можно приурочить к определенному звуку. Например, предлагать считать слова на звук [Ш] *(одна шапка…десять шапок)* А также усложнить, чтобы дети сами придумывали слова друг другу, а не воспитатель.

Игра *«Гласные звуки»*

ЦЕЛЬ: развивать навыки выделения гласных звуков из состава слова. Это упражнение целесообразно проводить каждый день в начале занятия или после физкультминутки.

ХОД ИГРЫ: Каждый ребенок называет гласные звуки из предложенного ему слова, состоящего из одного, двух или трех слогов (слова подбираются педагогом с учетом возможностей детей.

Игра *«Назови три слова»*

ЦЕЛЬ: активизация словаря детей.

ХОД ИГРЫ: дети становятся в шеренгу. Каждому участнику по очереди задается вопрос. Нужно, делая три шага вперед давать с каждым шагом три слова-ответа, не замедляя темпа ходьбы.

Что можно купить? *(платье, костюм, брюки)*

Что можно варить?

Что можно читать?

Чем можно рисовать?

Что может летать?

Что может плавать? И т. д.

Игра *«Чудесный мешочек»*

ЦЕЛЬ: развивать тактильные ощущения, словарь признаков.

ХОД ИГРЫ: Воспитатель предлагает детям мешок с игрушками, сделанных из разных материалов. Ребенок вытаскивает из мешочка игрушку и называет признак предмета *(из чего он сделан)*.

Предлагаемые признаки: деревянный, пластмассовый, меховой, ватный, резиновый, металлический, стеклянный, глиняный и т. д.

Игра *«Закончи предложение»*

ЦЕЛЬ: употребление сложноподчиненных предложений.

ХОД ИГРЫ: воспитатель предлагает детям закончить предложение:

Мама положила хлеб… куда? В хлебницу.

Мама насыпала сахар… куда? В сахарницу.

Бабушка сделала вкусный салат и положила его … куда? В салатницу.

Папа принес конфеты и положил их…куда? В конфетницу.

Марина не пошла сегодня в школу… почему? Потому что заболела.

Мы включили обогреватели… почему? Потому что стало холодно.

Я не хочу спать… почему? Потому что еще рано.

Мы поедем завтра в лес. Если будет хорошая погода.

Мама пошла на рынок… для чего? Чтобы купить продукты.

Кошка забралась на дерево… для чего? Чтобы спастись от собаки.

Игра *«Лишнее слово»*

ЦЕЛЬ: развитие слухового внимания детей, обогащение словаря и уточнение значений слов.

ХОД ИГРЫ: Воспитатель объясняет ребенку, что будет произносить слова, а он должен назвать лишнее слово и объяснить свой выбор.

Лексический материал *(например)*:

шуба, сапоги, свитер, юбка, брюки.

зима, весна, ноябрь, лето, осень.

белка, заяц, медведь, синица, еж.

шуба, шарф, панама, варежки и т. д.

Таким образом, овладение языком как средством и способом общения и познания является одним из самых важных приобретений ребенка в дошкольном возрасте. Развитие речи и словаря детей, овладение богатствами родного языка составляет один из основных элементов формирования личности, освоения выработанных ценностей национальной культуры, тесно связано с умственным, нравственным, эстетическим развитием, является приоритетным в языковом воспитании и обучении детей дошкольного возраста. Самым эффективным средством для развития речи в работе логопеда является игра.

Литература:

1. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. - М.: Наука, 1976. - 349 с.
2. Интеллектуальное развитие и воспитание дошкольников. - Под ред. Нисканен Л.Г. - М.: Издат. Центр «Академия», 2002. – 190 с.
3. Касымова Г.М. Психолого-педагогические основы применения развивающих игр в обучении детей дошкольного возраста: Автореф. дис. канд. пед. наук. - Алматы,1997. - 35с.
4. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Просвещение, 1984. – 175 с.

УДК 372.46

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ

Завацкая Ел.А. Завацкая Ек.А.
(студентки гр.ДФ-15, СКГУ им. М.Козыбаева)
Квасных Г.С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Уровень образования и интеллектуальный потенциал общества в современных условиях приобрели характер важнейшей составляющей национального богатства, а образованность человека, профессиональная мобильность, стремление к творчеству и умение действовать в нестандартных условиях становятся основой прогресса, устойчивости и безопасности страны. Главная цель общего среднего образования на общенациональном уровне определяется как: способствовать становлению компетентной личности, готовой к эффективному участию в социальной, экономической и политической жизни Республики Казахстан.

На современном этапе развития образования происходят важнейшие изменения в определении стратегического направления в изучении предмета «Русский язык», который входит в образовательную область «Язык и литература». Формирование языковой личности становится основной целью обучения языку, что определяется ролью языка, которую он играет в жизни каждого человека и общества, являясь важнейшим средством общения и познания окружающего мира. Содержание действующих программ по русскому языку подчинено в настоящее время проблемам развития коммуникативной компетенции, обучения использованию данных языковых единиц в речи, не остается в стороне и проблема усвоения языковых знаний, которая является одной из сторон развития языковой личности ребенка, фундамент, на котором стоится языковое общение в жизненных ситуациях. Только в процессе специально создаваемых на уроке речевых ситуаций формируется познание самого себя как социального субъекта, умение использовать полученные знания в речи, формирование познавательных, нравственных, умственных и речевых качеств школьника как языковой личности. Это в полной мере представлено в обновленной программе по русскому языку для начальных классов школы (2016).

Языковая личность - это человек как носитель языка, имеющий свои особенности в речевой деятельности, определенный уровень сформированности ряда компетенций, что позволяет ему воспринимать и воспроизводить речевые произведения.

Мы исходим из того, что важной целью школьного языкового образования является формирование речевой деятельности, а языковой материал (совокупность текстов учебных предметов на начальном этапе обучения) и языковая система (словарь и грамматика) (Л.В. Щерба) являются лишь средством для обучения речевой деятельности. Речевая деятельность предполагает формирование лингвистического мышления, способности различать языковые явления и использовать их в речи. В этой связи лингвистическим обоснованием развития коммуникативной деятельности являются процессы, связанные с накоплением и использованием информации путем категоризации предметов и явлений жизни, их отражения в языке [1].

Современные ученые, занимающиеся проблемами развития речи, считают, что сознание ребенка развивается в результате деятельности, в процессе практической деятельности формируется его мышление и речь.

Такая трактовка впервые в психологической науке была предложена Л.С. Выготским и получила свое развитие в трудах А.А. Леонтьева, А.Р. Лурии, Л.И. Божович, П.Я. Гальперина и др. Язык как средство общения людей, сам является в коммуникативной функции не чем иным, как особым видом интеллектуальной, речевой деятельности.

Связь мышления с речевой деятельностью заключается в решении речемыслительных задач, возникающих в процессе общения. В коммуникативных проблемных ситуациях мышление обслуживает говорение.

Межпредметные связи - важнейший фактор оптимизации процесса говорения, развития вербальных способностей учащихся, так как совокупность всех знаний об окружающей действительности составляет предметное содержание коммуникативного общения, монологического высказывания. «Чем разнообразнее перечень проблем, чем больше предметов обсуждения «задействовано», тем больший объем различных знаний актуализируется в сознании каждого обучаемого по разным проблемам и, следовательно, тем богаче становится его опыт общения и разнообразнее сами высказывания» [2, с. 49].

Истоки идеи о связи между различными учебными дисциплинами можно найти в трудах Я.А. Коменского, выступавшего против схоластического образования. Одной из причин бессистемных и непрочных знаний учащихся Я.А. Коменский считал изолированное изучение взаимосвязанных явлений.

Идея связи в преподавании учебных предметов высказывалась и другими педагогами прошлого, такими, как И. Песталоцци, И. Гербартом, А. Дистервегом. Все они понимали значение связи между учебными предметами как усвоение системных и прочных знаний.

Исключительный интерес для разработки теории межпредметных связей представляют данные педагогической психологии: Н.А. Менчинский, Е.Н. Кабановой-Меллер, А.Н. Леонтьева, П.Я. Гальперина, А.А. Смирнова, П.А. Шеверева, Д.Н. Богоявленского, М.Н. Шардакова и других, которые, разрабатывая теорию усвоения знаний, обнажают конкретное содержание психических процессов, лежащих в основе мыслительных операций, создают прочный фундамент для претворения в жизнь идеи взаимных связей между учебными предметами.

Истоки межпредметных связей заложены в содержании основ наук: в учебном материале отдельных учебных дисциплин можно обнаружить элементы других учебных предметов. Элементы знаний, формируемые в одной учебной дисциплине, с одной стороны, получают свое развитие не только в данном курсе, но и в соответствующих разделах других дисциплин. С другой – при обучении часто возникает необходимость привлечения знаний из смежных дисциплин в ходе изложения нового материала.

В педагогической литературе существуют разные подходы в научном обосновании определения межпредметных связей, отражающего его сущность, функции в учебном процессе, в трактовке научных критериев систематизации межпредметных связей, в оценке результатов действия этих связей.

Чтобы создать дидактическую модель межпредметных связей в учебной теме, необходимо провести два структурно-логических анализа содержания учебных дисциплин: внутренний и внешний. Внутренний – это структурно-логический анализ содержания изучаемой темы на предмет выявления ее ведущих положений и основных связеобразующих элементов.

Внешний – это структурно-логический анализ содержания тем других дисциплин учебного плана школы с целью определения степени перекрываемости их содержания с содержанием изучаемой темы и выявление «опорных» межпредметных знаний, которые необходимо использовать, чтобы научно и всесторонне раскрыть ведущие положения изучаемой темы рассматриваемого учебного предмета.

Межпредметные связи функционируют в обучении как фактор комплексного воздействия на личность, на ее познавательные и нравственные стороны, как фактор ее

всестороннего развития. В реальном процессе обучения межпредметные связи способствуют осуществлению всех дидактических принципов, усиливая их взаимодействие. Их действие распространяется на все учебные предметы, и практически изучение каждой учебной темы может включать те или иные виды связей с другими предметами. Межпредметные связи всемерно содействуют всем функциям обучения: формированию системы научных знаний, обобщенных познавательных умений, широких познавательных интересов, мировоззренческих убеждений школьников.

Понимание речи как деятельности следует рассматривать в двух аспектах:

1) учебная (познавательная) деятельность, в ходе которой усваиваются знания и структура языка;

2) речевая деятельность, в ходе которой учащиеся используют язык в различных речевых функциях, в том числе и функции общения.

Эти виды речевой деятельности неразрывно связаны между собой на всех этапах обучения. Единство учебной и речевой деятельности создает основу для разработки нами системы коммуникативно-когнитивных упражнений, построенной в соответствии с двумя этапами, в содержание которых входит:

I этап: упражнения, целью которых является действия по осознанию значения слов, их функционирования в речи адекватно теме, овладение нормами литературного языка, обогащение словарного запаса, составление словосочетаний и предложений, подбор синонимов и антонимов, различение прямого и переносного значения слова, определение многозначности слова, наблюдение и выбор языковых средств из синонимичных рядов. Учебной единицей на I этапе является слово, словосочетание, предложение.

II этап: упражнения, направленные на отработку конкретных действий по созданию текста (высказывания): выбор необходимых языковых средств в процессе создания текста, упражнения на восстановление текста, его конструирования. Учебной единицей на II этапе является связное высказывание (диалог, монолог), текст.

Лингвистическую основу системы коммуникативно-когнитивных упражнений составляет антропологическая система, согласно которой центром изучения выступает языковая личность, ее «речевые и мыслительные способности порождать и воспринимать речевые высказывания» (В.И. Кодухов). Основной единицей упражнений становится текст как категория, которая показывает «язык в действии». Именно это качество текста и позволяет сделать речевую среду естественной, преодолеть представление у школьников о языке как наборе языковых фактов, правил и определений, которые нужно было заучить [3].

Выполнение упражнений по тексту, сопровождаемое речевой ситуацией, создает определенную речевую среду, формирующую речевую деятельность ребенка, развивает чувства языка. Возможность привлечь для упражнений тексты из учебника «Познание мира», «Самопознание», художественные - из «Литературного чтения» помогает учащимся сформировать разносторонние представления об особенностях функционирования одной и той же языковой единицы в разных стилях речи. Являясь сферой функционирования языковых единиц разных уровней, текст предоставляет учащимся возможность убедиться в красоте и гармонии языковой системы, в тесном взаимодействии языковых единиц. Текст в системе формирования речевой деятельности школьников начальной ступени обучения рассматривается нами как единица языка и речи одновременно, так как он объединяет в себе как языковые, так и речевые свойства различных единиц.

Система коммуникативных упражнений, построенная на мотивации и сознательности учащихся, включает:

1) Упражнения по созданию речевой ситуации, приближенной к жизни.

2) Мотивационные упражнения с целью вызвать потребность к высказыванию, повысить заинтересованность учащихся в создании собственного высказывания, пробудить желание ученика что-то сказать, написать, поделиться чувствами. Продукты высказывания: переписка, создание диалогов, монологов, сочинений на различные темы.

3) Подготовительные упражнения: учащиеся определяют объем, границы темы высказывания, его основную мысль, отбирают материал, систематизируют его, располагают по продуманному плану.

4) Создание текста (высказывания): выбор языкового материала в соответствии с заданной ситуацией, темой и целью высказывания; грамотное образование грамматических норм, построение предложений, их последовательная связь в тексте.

5) Контролирующие упражнения: корректировка построения высказывания, совершенствование написанного [4].

Приведем примеры упражнений на материале межпредметных связей русского языка с литературой. Для развития языковой личности на межпредметном материале предлагаем использовать следующие приемы работы со сказками6

1. Прием «Прогнозирование». Учащиеся получают название сказки, для объяснения какой-либо особенности животного: («Почему ежи колючие?», «Отчего у оленя рога?», «Почему кроты слепые?», «Почему зебры полосатые?» и др.). Нужно придумать сказку, используя план:

1) Вступление. Давным - давно этой особенности не было (Например, ежики были гладкими). Чем это было плохо?

2) Основная часть. Как появилась эта особенность? (Как, например, появились колючки у ежа: уснул под ѐлкой, нашел мешок с гвоздями, прилепил кожуру каштана…).

3) Заключение. Как изменилась жизнь, чем это стало лучше? (На колючки можно накалывать яблоки и грибы, колючки защищают от врагов…). Сказки оцениваются с точки зрения оригинальности и проработанности сюжета.

2. Упражнение «Если бы время…». - Время может не только ускоряться или замедляться. Со временем могут происходить и другие изменения. Давайте пофантазируем, что бы произошло, если бы время… Примеры изменений: – остановилось (перестали бы происходить события и изменяться возраст); – стало идти в обратную сторону (старое становилось бы новым, молодым); – перепуталось (взрослый – ребенок – старый – молодой); – замкнулось в кольцо (образовался бы привычный постоянный круг событий, после последнего всегда снова наступало бы первое). Желательно по одной из ситуаций переделать сюжет сказки. План сюжета: – Что вдруг произошло? – Почему это произошло? – К чему это привело? – Как все вернулось обратно?

3. Приемы фантазирования Дж. Родари. Возможно придумывание сказок «Про наш класс», «Про нашу школу», «Про наш город» и т.д. Фантастические гипотезы. Придумывание историй, сюжет которых строится на обсуждении: что было бы, если бы..? (Если бы внезапно исчезло солнце? Если бы мы с вами оказались в лесу? Если бы мы превратились в животных?..) Стеклянные человечки. Придумывание стран, в которых живут люди, сделанные из определенного материала (Мыльная страна, Бумажная страна и др.).

Салат из сказок. Соединение в одной сказки персонажей из нескольких и придумывание совместных приключений. (В одной сказке Курочка Ряба, Лисичка- сестричка, Три медведя, Лягушка путешественница…) Сказки – наизнанку. 57 Характеры (свойства) героев известной сказки меняются на противоположные. Придумать, как изменится сюжет сказки. (Добрый волк, которого замучили три злых поросенка; кровожадный Колобок, который съедает всех на своем пути, кроме лисы и т.д.). Перевирание сказок. Для того, чтобы изменить привычные элементы знакомой сказки на альтернативные, разрушить стереотипы, нужно провести самый настоящий анализ сказки, выделить те узловые элементы, на которых строится сказка. Можно организовать соревнование: «Кто сильнее переврет сказку?». Например: «Жили-были папа с мамой. – Не мама с папой, а дед с бабой! – Точно! И сказал дед: «Купи мне колобок!» – Не купи, а испеки! – Да, взяла баба талон на муку и сахар... – Не было там талонов... ... – А навстречу ему кактус. – Не кактус, а волк» и т.д.

Таким образом, использование на уроках русского языка в начальной школе системы коммуникативных упражнений, построенных в аспекте межпредметных связей обеспечивает формирование особого типа мыслительной деятельности – системного мышления. А системное

мышление дает возможности познания многосторонних реальных связей действительности, а значит возможность для полноценного развития языковой личности младшего школьника, а также, всех типов компетенций, в том числе и коммуникативной компетенции, что в конечном итоге определяет уровень сформированности речевой деятельности младшего школьника.

Литература:

1. Ипполитова Н.А. Текст в системе обучения русскому языку в школе. – М.: Флинта, 2010. – 350 с.
2. Пассов Е.И. Сорок лет спустя или сто и одна методическая идея – М.: ГЛОССА – ПРЕСС, 2014 – 240 с.
3. Шахнорович А.М. Детская речь в зеркале психолингвистики. - М.: Просвещение, 1999. - 287 с.
4. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / Маслова В.А. – Мн.: Тетра Системс, 2014. – 256 с.

УДК 355.233.231.1

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЧУВСТВ У ДОШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ИСТОРИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ

Ильина И. Ф.
(Студентка группы зДОВ3-17)
Габдуллина К. Ж
(Учитель казахского языка ГККП я/с «Арай»)

Надо знать прошлое, чтобы понимать настоящее и предвидеть будущее.
В. Г. Белинский

Наступивший 21 в.– это век цифровых технологий, век масштабных преобразований и высокого темпа жизни. Мир вокруг нас меняется и преобразуется очень быстро. На подрастающее поколение обрушивается огромное количество информации и не всегда она бывает полезной. В связи с этим основной задачей каждого, кто связан с воспитанием подрастающего поколения, является не передача суммы знаний, а создание духовно-нравственного и гражданского фундамента воспитания. Ведь именно они, те дети, которые сейчас ходят в детский сад, именно они будут строить новый Казахстан – Казахстан-2050.

Уже в дошкольном возрасте, на основе знакомства с нормами и правилами поведения, дети способны воспринимать и осваивать разнообразные моральные понятия, составляющие фундамент для усвоения в дальнейшем универсальных «стержневых» понятий «добра» и «зла». При этом очень важно, чтобы духовно-нравственное воспитание базировалось на отечественных культурных традициях. Соприкосновение с историей, традициями страны, в которой мы живём, духовно обогащает ребёнка, воспитывает гордость за свой народ, поддерживает интерес к его истории.Как сказал наш президент в своей программе «Рухани жаңғыру», что мы должны высокомерно смотреть на исторический опыт и традиции, а наоборот, должны сделать их предпосылкой для строительства нового общества.

Очень важно с раннего детства знакомить детей с героическим прошлым своей страны, рассказывать о знаменитых людях, которые прославили свой край. Педагог, при отборе познавательного материала, должен руководствоваться следующими принципами: определять, какие воспитательные задачи можно решать, исходя из конкретного познавательного материала. Краеведческий материал (названия некоторых улиц, достопримечательности родных мест) даёт возможность воспитывать интерес к истории родного края, к событиям прошлого, учит гордиться героизмом соотечественников. Знания об истории родной страны дети получают в основном на занятиях, которые можно условно разделить следующим образом:

-занятия, имеющие целью дать конкретные представления о родной стране на основе непосредственного восприятия (наблюдения, экскурсии, целевые прогулки) или опосредованно (рассказы воспитателя, чтение художественных произведений, заучивание стихотворений);

-занятия, способствующие углублению и систематизации знаний детей (беседы, дидактические игры, работа с картой Казахстана, знакомство с национальными обычаями);

-занятия, во время которых дети используют полученные знания и выражают своё отношение к явлениям общественной жизни (изо, творческое рассказывание).

Если историко-культурное наследие становится живым и настоящим, близким и понятным ребёнку, то возникает реальная надежда на взаимное понимание, на уважение, на толерантность. Рассказывая детям о героях родной страны, воспитатель должен обратить внимание на их нравственные качества, позволившие добиться результата, несмотря на все подстерегающие трудности.Дети будут и помнить прошлое своей страны при соблюдении следующих условий:

-хорошее знание исторических событий взрослыми (педагогами, родными дошкольников) и их эмоциональное отношение к ним;

-знакомство с историческими событиями на основе конкретных фактов, доступных пониманию дошкольников;

-использование наглядности максимально вводящую ребёнка в ситуацию конкретного исторического события (семейных реликвий, фотографий, кино, книг).

Знакомя дошкольников с историей родной страны, воспитатель не должен стремиться к тому, чтобы они запомнили последовательность исторических событий, имена исторических деятелей и тем более даты. Необходимо показать детям многообразие событий прошлого нашей Родины: яркие победы, праздники, сражения за независимость и единство своей страны и их героев. Важно затронуть чувства дошкольников, воспитывать гордость за подвиги защитников Отечества.

Исходя из актуальности этого направления, одной из главных годовых задач является воспитание нравственно-патриотических чувств у детей. Вся планируемая работа направлена на решение основных задач патриотического воспитания дошкольников:

-создание предметно-развивающей среды патриотической направленности;

-организация разнообразной совместной и самостоятельной деятельности детей, способствующей формированию духовно-нравственного отношения и чувства сопричастности: к родному дому, к истории родного края, города, своего народа, к культурному наследию своего народа, к героическому прошлому Казахстана.

Работа с детьми осуществляется в тесном сотрудничестве с родителями по всем направлениям. С родителями рекомендуется провести анкеты «Нужно ли воспитывать патриотизм у дошкольников?», «Память о Великой Отечественной войне» и «Что такое Родина?». Результаты анкетирования показывают высокую заинтересованность родителей по этой проблеме и их желание сотрудничать с детским садом.

Важной частью работы по воспитанию любви к Родине является формирование у детей представления о героическом прошлом и о людях, которые прославили нашу страну. С этой целью разрабатываются различные проекты, такие как: «Батыры прошлого и настоящего – связь времён». В проекте могут участвовать родители и дети старшей группы. В ходе его реализации дети знакомятся с самыми знаменитыми воинами-батырами от времён джунгарского нашествия до наших дней. Дети учат пословицы и поговорки в которых прославляется мужество и отвага: «Батырға оқ дарымайды, батылға жау жоламайды», «Ер сасқандабелгілі ат шапқанда белгірі», «Батыр болсаң да батыр боласың». Знакомятся с самыми знаменитыми батырами казахского народа: Богенбай-батыр, Наурызбай-батыр, Кабанбай-батыр, батыр Малайсары.

Начиная работу по ознакомлению с историей своей страны, педагог должен сам хорошо знать её, он должен продумать, что целесообразно показать и о чём рассказать детям. Педагог должен продумать, как можно показать связь родного города со всей страной, чтобы дети узнали какие-то конкретные факты истории. При этом необходимо ориентироваться на государственные стандарты в дошкольном образовании.

В процессе ознакомления детей с историей родного края решаются и задачи эстетического воспитания. Эмоционально воспринимать окружающее детям помогает яркое живое слово, музыка, изобразительное искусство

Литература:

1. Нравственно-патриотическое воспитание старших дошкольников: целевой творческий практико-ориентированный проект / авт.-сост. Н.Н.Леонова, Н.В.Неточаева. – Волгоград: Учитель, 2013. – 103 с.
2. Духовно-нравственное воспитание в контексте культуры: процесс самопознания дошкольника. КрыловаЛ. А -.Петропавловск 2002
3. Дорогами краеведа. Пресняков С. М. – Омск 1987
4. Методическое пособие по патриотическому воспитанию в ДОУ. – Москва. 2005
5. http://megaobuchalka.ru/10/4640.html Этапы казахско-джунгарских войн.Освободительная борьба казахов против джунгар XVII-середина XVIIIвв

УДК 373.2

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ПО ОЗДОРОВИТЕЛЬНОМУ ПЛАВАНИЮ ЧАСТО БОЛЕЮЩИХ ДЕТЕЙ В ВОЗРАСТЕ 6-7 ЛЕТ

Ильиных И.В.

(СКГУ им. М. Козыбаева, Скворцова Е.П., научный руководитель)

На современном этапе развития общества выявлена тенденция ухудшения состояния здоровья взрослого населения и особенно детей. [1]. В системе факторов, определяющих здоровье детей, особое место занимают методики обучения плаванию, призванные решать задачи оздоровления, гармоничного физического развития и подготовленности детей в процессе освоения плавательных умений, построенные с учетом индивидуальных особенностей ребенка.

Проблемы оздоровления детей, в том числе и посредством занятий в условиях водной среды недостаточно решены. Таким образом, актуальность выбранной темы заключается в том, что разработка эффективной методики организации занятий оздоровительным плаванием, позволяющей повышать уровень здоровья детей дошкольного возраста, полноценно реализуя индивидуальный подход на занятиях на воде, является задачей важной и практически значимой[2].

Целью исследования явилось: разработать и экспериментально обосновать методику организации занятий оздоровительным плаванием с детьми старшего дошкольного возраста, учитывая индивидуальный уровень их здоровья.

Исследовательская работа проводилось в период с 01.09.2016 – 01.06.2017 на базе плавательного бассейна «Дельфин». В эксперименте участвовало 20 часто болеющих детей в возрасте 6-7 лет, составивших группу «здоровья» по анализу медицинских карт и рекомендации участковых педиатров. Контрольная группа (10 человек) занималась по стандартной программе по плаванию. В экспериментальной группе (10 человек) занятия проходили по предложенной нами методике.

Содержание методики занятий оздоровительным плаванием с часто болеющими детьми старшего дошкольного возраста включало несколько основных периодов[3]. Содержание каждого периода определялось в зависимости от уровня физического здоровья и физической подготовленности. Исходя из общих положений механизмов адаптации детского организма и особенностей здоровья детей, нами была установлена общая продолжительность курса оздоровительных занятий по плаванию в течение 9 месяцев (с сентября по май). Общая схема предусматривала выделение трех периодов тренировочных воздействий. Каждый из

предложенных периодов включал в себя частные задачи, основные критерии перехода с одного периода в другой и продолжительность (таблица 1).

Таблица 1. Основные периоды оздоровительных занятий по плаванию с часто болеющими детьми старшего дошкольного возраста

Периоды	Частные задачи	Основные критерии перехода	Продолжительность каждого периода
Адаптационный	- адаптация детей к водной среде; - поддержание функциональных резервов дыхания на уровне, достаточном для обеспечения обычных возрастных нагрузок; - улучшение бронхиальной проходимости; - предупреждение возникновения повторных острых респираторных заболеваний	- умение выполнять полный выдох в воду; - умение открывать глаза и смотреть в воде; - свободно лежать на воде в положении на груди и на спине.	4-6 недель
Образовательно-тренирующий	- укрепление дыхательной мускулатуры; - активизация лимфо-и кровообращения в бронхолегочной системе; - адаптация детского организма к расширению объема и интенсивности физической нагрузки.	- умение сочетать выдох и выдох в воду с физическими упражнениями; - умение выполнять скольжение упражнения на груди; - освоение техники движения руками и ногами способом кроль на груди. - длительная задержка дыхания под водой.	25-26 недель
Стабилизационный	- закрепление приобретенных двигательных навыков; - расширение возможностей функциональной системы детского организма; - повышение иммунитета		8-0 недель

Проведение занятий оздоровительным плаванием в каждом периоде предусматривало целенаправленную последовательность применения средств и методов с четкой регламентацией объема и интенсивности занятий (таблица 2).

Для эффективности оздоровительной методики, в частности развития дыхательной системы, в каждую часть занятий каждого периода мы включили речедвигательную гимнастику. Средствами речедвигательной гимнастики являются двигательные упражнения, направленные на нормализацию мышечного тонуса, упражнения, активизирующие внимание, четкость и дифференцированность движений, упражнения на развитие дыхания, которые помогают выработать правильное речевое дыхание, оптимизировать газообмен и кровообращение, что способствует улучшению общего самочувствия.

Таблица 2. Структура проведения занятий оздоровительным плаванием с часто болеющими детьми старшего дошкольного возраста в каждом периоде

Периоды	Части занятия

	Подготовительная	Основная	Заключительная
Адаптационный	Упражнения на суше «Стрелка» Дети держатся одной рукой за поручень, а другой выполняют плавательные движения свободной рукой Затем упражнение выполняется в обратную сторону. Руки поменять.	Сочетание общеразвивающих и специальных упражнений по плаванию	Применение речедвигательной гимнастики в воде
Образовательно-тренирующий	Использование произношений различных слогов при ходьбе в воде	Применение игровых заданий для обучения основным умениям и навыкам плавания	Применение оздоровительно-развивающих игр с использованием звукопроизношения.
Стабилизационный	Использование произношений различных слогов с погружением в воду	Выполнение двигательных упражнений с произношением различных звуков. Закрепление умений и навыков плавания	Подвижные игры и эстафеты в воде

Одной из задач нашего эксперимента было оценить уровень физического развития и функциональной подготовленности детей, которые по рекомендациям участковых педиатров и по желанию родителей вошли в состав группы «здоровья».

Оценка физического развития и функциональной подготовленности проводилась по 5 индексам вначале и по завершению исследовательской работы и позволила определить уровни физического здоровья детей (таблица 3).

Таблица 3. Сравнительные показатели физического здоровья часто болеющих детей старшего дошкольного возраста (M±m)

Наименование		До эксперимента		P	После эксперимента		P
		ЭГ	КГ		ЭГ	КГ	
индексы	Кетле	14,6±2,92	15,4±3,06	>0,05	16,8±1,4	17,8±2,2	<0,05
	Робинсона	104±4,82	105±6,92	>0,05	98,1±3,02	95±9	<0,05
	Скибинского	223±36,04	233±25,22	>0,05	361±29,02	301±26,41	<0,05
	Руфье	18,0±1,08	17,7±1,84	>0,05	14,4±3,52	16,8±2,49	<0,05
	Шаповаловой	54,8±10,61	57,6±8,23	>0,05	83,4±9,	71,1±7,14	<0,05

В экспериментальной группе произошли значительные изменения функциональной подготовленности, что является достоверным (P <0,05) чем в контрольной группе.

Общая оценка уровня физического здоровья в баллах. Общая оценка физического здоровья часто болеющих детей старшего дошкольного возраста по каждому индексу и ряду показателей позволила определить уровень физического развития по баллам (таблица 4).

Таблица 4. Сравнительная оценка уровней физического развития детей старшего дошкольного возраста в баллах

Уровни	Балл	До эксперимента		После эксперимента	
		ЭГ	КГ	ЭГ	КГ
Высокий	23±25	-	-	1/10%	-
Выше среднего	19±4,22	2/20%	3/30%	5/50%	3/30%
Средний	14±18	7/70%	6/60%	4/40%	7/70%
Ниже среднего	10±13	1/10%	1/10%	-	-
Низкий	5±9	-	-	-	-

После проведенного эксперимента получены следующие результаты: в экспериментальной группе высокий уровень выявлен у 10% детей, 50% имеют уровень выше среднего, и 40% детей имеют средний уровень физического развития. В контрольной группе средний уровень составляют 70% детей, и 30% – вышесредний уровень.

Таблица 5. Динамика иммунологических показателей детей в процессе эксперимента (M±m)

Критерии оценки	Эксперимент	КГ	ЭГ	t	p
Частота ОРИ, случ/год(<3)	До	3,7±0,1	3,9±0,1	0,9	>0,05
	После	3,3±0,1	3,0±0,1	2,1	<0,05
Доля пропусков занятий п/ болезни, %(<30)	До	41,1±0,6	38,2±0,5	2,3	<0,05
	После	31,1±0,5	23,3±0,3	13,4	<0,05

Доля часто болеющих детей среди детей экспериментальной группы уменьшилась на 25% (за счет перехода 5 детей в группу здоровых детей), пропуски по болезни снизились на 12%, сократилось число случаев ОРИ (с 3,9±0,06 до 3,2±0,06 случ./год/реб.; t=8,2, p<0,01) (табл.5). В конце эксперимента отмечено достоверное улучшение результатов тестов физической подготовленности детей (табл.6).

Таблица 6. Результаты тестирования детей экспериментальной и контрольной групп в процессе эксперимента **(M ± m)**

Тесты	Эксперимент	КГ	ЭГ	t	p
Бег на дистанции 30 м, с (7)	До	9,6±0,2	9,5±0,2	0,4	>0,05
	После	8,6±0,2	7,9±0,1	2,3	<0,05
Прыжки в длину с места, см (110)	До	107,9±1,2	110,7±1,2	1,8	>0,05
	После	115,3±1,2	120±1,2	2,8	<0,05
Сила мышц правой кисти, кг (10)	До	6,9±0,1	7,3±0,1	2,8	<0,05
	После	7,1±0,1	7,6±0,1	3,5	<0,01
Челночный бег (3х10), с (10±11)	До	12,3±0,2	12,7±0,2	1,8	>0,05
	После	11,2±0,2	10,2±0,2	3,6	<0,01
Метание мяча 150 г, м (5±7)	До	5,7±0,1	6,1±0,1	2,8	<0,05
	После	6,5±0,1	7,6±0,1	6,4	<0,01
Равновесие (время	До	8,6 ±0,2	8,4±0,2	1,4	>0,05

удержания на одной ноге), с (10)	После	9,3±0,2	9,9±0,2	2,5	<0,05

В результате анализа медицинских карт в начале и по окончанию эксперимента, было выявлено, что занятия оздоровительным плаванием с часто болеющими детьми дошкольного возраста в экспериментальной группе положительно повлияли на общее здоровье детей. Процент болеющих детей снизился по сравнению с контрольной группой.

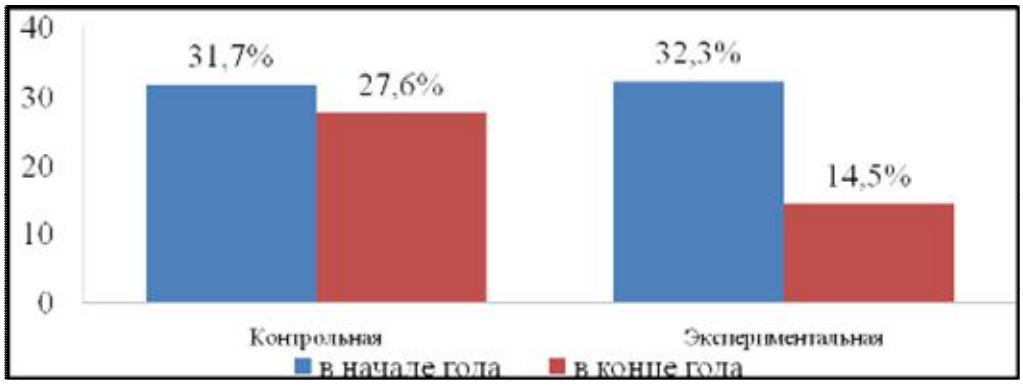

Рис. 1. Процентное соотношение часто болеющих детей в начале и конце эксперимента

Включив, в разработанную нами методику, комплекс речедвигательных упражнений, мы отмечаем повышение показателя состояния здоровья ребенка. И очень важно, что речедвигательная гимнастика доставляет детям большое удовольствие. У детей проявляется заинтересованность и потребность в занятиях.

Предложенная нами методика организации занятий оздоровительным плаванием с часто болеющими детьми старшего дошкольного возраста обеспечила оптимальный уровень нагрузки, адекватный физическому состоянию занимающихся. Способствовала положительной динамике показателей физической здоровья, что выражено в достоверном улучшении результатов во всех контрольных упражнениях и их превосходстве у детей экспериментальной группы по сравнению с детьми контрольной группы. Эффективность предложенной методики подтверждена данными физической и функциональной подготовленности.

Литература:

1 .Большакова И.А. «Здоровье детей». Ижевск 2003.
2 .Булгакова Н.Ж. Игры и развлечения на воде. Методические рекомендации. М., 2007, 32 с.
3 .Булгакова Н.Ж., Морозов С.Н., Попов О.И. – Оздоровительное, лечебное и адаптивное плавание. М.: Издательский центр «Академия», 2005 г.
4. Куничев А. А. Плавание как оздоровительное и лечебное средство. –М.: Знание, 2013 г. - Новое в жизни, науке и технике. Сер. «ФиС»; № I

УДК 355.233.231

ПОДГОТОВКА БАКАЛАВРОВ НАЧАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ К ПАТРИОТИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ШКОЛЬНИКОВ

Ильиных И.В.
(СКГУ им.М. Козыбаева, Горохов А.С., научный руководитель)

В статье рассматривается подготовка бакалавров начальной военной к патриотическому воспитанию школьников, как индивидуальное новообразование личности, отражающее его осознанное стремление к решению задач патриотического воспитания учащихся, базирующееся на глубоком осознании значимости педагогической деятельности учителя начальной военной подготовки, включающее знания, умения и навыки, обеспечивающие патриотическое воспитание. Изменения, произошедшие в обществе в последнее время, коснулись и образования, поставили новые проблемы и задачи перед образовательной системой. Эти изменения предъявляют новые требования к выпускникам школ и ВУЗов. В современных условиях подрастающее поколение должно обладать такими личностными качествами, как инициативность, мобильность, умение ориентироваться в современном мире, потоке информации. Наряду с этим важен нравственный и культурный уровень, патриотические чувства, так как от этого зависит судьба страны в будущем. При этом одной из важнейших задач выступает воспитание патриотизма, любви к своему Отечеству, гордости за свою страну, готовности защищать её. В патриотическом воспитании учащихся школа играет основную роль, поэтому вопросы совершенствования подготовки бакалавров начальной военной подготовки к патриотическому воспитанию имеют в настоящее время особую актуальность. Чтобы подойти к раскрытию сущности патриотического воспитания в современной теории и практике, необходимо рассмотреть понятие воспитания в педагогической литературе. По мнению И.Ф. Харламова, под воспитанием следует понимать такой процесс педагогического воздействия личность, который вызывает положительное отношение к этим воздействиям и возбуждает активное стремление к собственному развитию и формированию положительных личностных черт и качеств [14]. В.М. Зайцев определяет воспитание с точки зрения деятельностного подхода. Он считает, что воспитание – это процесс приобретения и потери определенных качеств человеком, который происходит в результате его деятельности. «Все личностные качества человека формируются в процессе его деятельности, - отмечает автор, - ибо она формирует свойства, необходимые для ее выполнения, устраняя те, которые мешают совершенствованию личности. Таким образом, любая деятельность фактически является процессом воспитания. Поэтому именно деятельность воспитывает человека, а процесс обучения является одним из факторов воспитания [5]. Г.М. Коджаспирова предлагает следующее определение: «Воспитание (как общественное явление) - сложный и противоречивый социально-исторический процесс передачи новым поколениям общественно-исторического опыта, осуществляемый всеми социальными институтами: общественными организациями, средствами массовой информации и культуры, церковью, семьи, образовательными учреждениями разного уровня и направленности. Оно обеспечивает общественный прогресс и преемственность поколений» [7]. Это определение, по нашему мнению, наиболее точно отражает содержание рассматриваемого понятия.

Рассмотрим так же определение патриотизма, как ключевого понятия. Наиболее полное определение дано в энциклопедическом словаре: «Патриотизм – (от греческого *patris* - отечество) - нравственный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к отечеству, гордость за его прошлое и настоящее, готовность подчинить свои интересы интересам страны, стремление защищать интересы родины и своего народа» [3].

Проблеме воспитания патриотизма посвящены труды таких авторов, как Е.А. Бондаренко, О.Г. Петрова, Ю.В. Сысоев, С.И. Кожевников, Е.Э. Платова, Ф.Ю. Сафин, В.В. Фортунатов. По мнению Е.А. Бондаренко, О.Г. Петровой патриотизм является сложным и многогранным явлением. Являясь одной из значимых ценностей в обществе, он способен интегрировать в своем содержании социальный, политический, духовно-нравственный, культурный, исторический и другие компоненты [9].

Основываясь на предъявляемые требования Е.А. Бондаренко, О.Г. Петрова дают следующее определение: «Патриотическое воспитание - формирование у граждан общественно значимых ориентаций, гармоничного сочетания личных и общественных интересов, преодоление чуждых обществу процессов и явлений, разрушающих его устои и потенциал созидания» [9]. Е.Э. Платова, Ф.Ю. Сафин, В.В. Фортунатов считают, что «Патриотическое воспитание сегодня – это систематическая и целенаправленная деятельность по формированию высокого патриотического сознания, чувства верности своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины» [10]. Сходное определение мы встречаем у Ю.В. Сысоева: «Патриотическое воспитание школьников - это целенаправленная деятельность по формированию у учащихся патриотического сознания, готовности к выполнению гражданского долга и защите Отечества» [12].

Таким образом, анализ литературных источников показывает, что мнения авторов, занимающихся разработкой вопроса патриотического воспитания сходны в том, что патриотизм проявляется как эмоциональное, возвышенное отношение к Родине, как одно из высоких чувств человека, является важнейшей составляющей духовного богатства человека. Патриотизм представляет собой единство таких составляющих, как духовность, гражданственность и социальная активность человека, является силой, побуждающей к деятельности на благо Отечества. Составная часть патриотического воспитания, направленно на формирование готовности к военной службе как особому виду государственной службы. В работах М.У. Умаргаджиева, В.Ю. Микрюкова, Т.Г. Арутюнян, Н.Н. Агеенко, В.В. Белёвцева, Т.А. Абдрашитова, Я.Н. Оспановой широко анализировались теоретические и практические проблемы военно-патриотического воспитания.

М.У. Умаргаджиев приводит следующее определение: «патриотическое воспитание – многоплановая, систематическая, целенаправленная и скоординированная деятельность государственных органов, общественных объединений и организаций по формированию у молодежи высокого патриотического сознания, возвышенного чувства верности к своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга, важнейших конституционных обязанностей по защите интересов Родины» [13]. В.Ю. Микрюков выделяет основную цель патриотического воспитания, которая заключается в развитии у школьников таких качеств, как гражданственность и патриотизм как важнейших духовно-нравственных и социальных ценностей, формирование у них готовности к их активному проявлению [8]. В связи с этим, ряд авторов (И.В. Албутова, В.А. Белёвцев, И.И. Бурлакова) рассматривают вопросы подготовки специалистов к патриотическому воспитанию. В работах данных авторов отмечено, что от того, насколько подготовленными будут педагоги, зависит успех патриотического воспитания школьников [2, 1, 4].

Анализ работ показал, что в современных педагогических исследованиях проблема подготовки к патриотическому воспитанию рассматривается с разных позиций. Первая позиция рассматривает подготовку как целостное образование личности бакалавра начальной военной подготовки, как совокупность взаимосвязанных компонентов, которые отражают мотивационную, содержательную и процессуальную стороны педагогической деятельности (С.А. Сочнин) [11]. Овладение профессией включает три аспекта: содержательный, личностный, технологический, и подготовка к патриотическому воспитанию включает три компонента:

- мотивационный, который определяет мотивы деятельности, потребности, отношение личности к деятельности, профессиональные интересы личности, активность личности;

- содержательный, который характеризуется системой теоретических знаний о сущности объекта деятельности, преобразование которого составляет цель подготовки студентов к патриотическому воспитанию, и знание способов, методов, приемов, форм и средств патриотического воспитания;

- процессуальный, который включает комплекс умений, навыков, приемов, способов деятельности, при помощи которых реализуется на практике взаимодействие в системе «учитель-ученик» [6, 11].

Вторая позиция рассматривает подготовку как интегрированный показатель профессиональной квалификации. Подготовка бакалавров начальной военной подготовки к данной деятельности предполагает овладение студентами теоретическими, методическими знаниями и практическими умениями и навыками организации этого процесса (И.В. Албутова, А.С. Карпыкбаева) [1, 6].

Рисунок 1 - Основные понятия

А.С. Карпыкбаевой выделен объем теоретических знаний необходимых для успешной работы по организации патриотического воспитания школьников:

- знать программу по вопросам патриотического воспитания;

- владеть теоретическими и методическими основами организации патриотического воспитания в школе в свете современных требований к образованию;

- уметь осуществлять основные направления формирования у школьников чувства гордости за свое Отечество, готовность к его защите, уважение к государственной символике, Вооруженным силам;

- владеть основными средствами, формами и методами патриотического воспитания школьников

- уметь анализировать материал по патриотическому воспитанию и умело использовать его в своей деятельности [6].

Суммируя вышесказанное, под подготовкой бакалавра начальной военной подготовки к патриотическому воспитанию мы понимаем сложное индивидуальное новообразование личности, отражающее его осознанное стремление к решению задач патриотического

воспитания учащихся, базирующееся на глубоком осознании значимости педагогической деятельности учителя начальной военной подготовки, включающее знания, умения и навыки, обеспечивающие военно-патриотическое воспитание. Основные понятия в логической последовательности и их определения, представлены в виде схемы (рисунок 1).

Таким образом, подготовка бакалавров начальной военной подготовки к патриотическому воспитанию школьников рассматривается в современной теории и практике как формирование профессиональных умений в вопросах воспитания патриотизма учеников.

Литература:

1. Албутова И.В. Модель системы подготовки будущих учителей к патриотическому воспитанию учащихся на основе педагогической практики/Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. № 98. – С. 68-70.
2. Белёвцев В.А. Военно-патриотическое воспитание студентов университета в условиях профессиональной подготовки на военной кафедре: автореф. дисс. … канд. пед. наук 13.00.06 / Белёвцев, Владимир Александрович - Ставрополь, 2008. -24 с.
3. Большой энциклопедический словарь/Под ред. И. Лапинаой, Е. Маталинаой, Р. Секачева, Е. Троицкаой, Л. Хайбуллинаой, Н. Яринаой. – М.: Астрель, 2007. – 1248 с.
4. Бурлакова И.И. Профессионально-педагогическая подготовка студентов к работе по патриотическому воспитанию учащихся в рамках национально-регионального компонента: автореф. дисс. ... канд. пед. наук 13.00.08 / Бурлакова, Ирина Ивановна – Калуга, 2005. - 26 с.
5. Зайцев В.М. Особенности активизации обучения в военном вузе//Методы обучения и организации учебного процесса в вузе Сборник тезисов докладов II Всероссийской научно -методической конференции. – Рязань, 2011. – С. 129.
6. Карпыкбаева А. С. Подготовка будущего учителя к патриотическому воспитанию в процессе изучения цикла гуманитарных дисциплин: автореф. дисс. ... канд. пед. наук 13.00.08 / Карпыкбаева, Акмарал Сатыбалдиевна - Туркестан, 2008. – 31 с.
7. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. – М.: ИКЦ «МарТ», 2005. - 448 с.
8. Микрюков, В.Ю. Теория и практика военно-патриотического воспитания учащихся в современной России: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Микрюков, Василий Юрьевич - Москва, 2009. – 25 с.
9. Патриотическое воспитание сегодня. Анализ, проблемы, перспективы / Под ред. Е.А. Бондаренко, О.Г. Петровой - М.: АС-Траст, 2009. - 240 с.
10. Платова Е. Э., Сафин ф. К., Фортунатов В. В. Воспитание студентов в современных условиях: проблемы и пути их решения. - СПб., ГУАП, 2006. – 112 с.
11. Сочин С.А. Формирование готовности будущих учителей начальной военной подготовки к военно-патриотическому воспитанию старшеклассников: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.08 / Сочин Сергей Анатольевич, Шымкент, 2010. – 25 с.
12. Сысоев Ю.В. Патриотическое воспитание с сфере ФК и С: Сегодня и в прошлом - Смоленск: Смядынь, 2005. – 145 с.
13. Умаргаджиев М.У. Региональная модель военно-патриотического воспитания и профессиональной ориентации допризывной молодежи/Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. - № 69. – С. 498.
14. Харламов И. Ф. Педагогика. Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 2002. – 560 с.

УДК 796.325

ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ САПАСЫН ДАЙЫНДЫҚТЫҢ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІНДЕ ЖЕТІЛДІРУДІҢ МАҢЫЗЫ

Кангужина К.М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Қапабаев Б.Ш., научный руководитель)

Волейбол (volley - «қалқып ұру», ball - «доп») - ойын спорты. 1995 жылы әлемдік спорт шеберлері волейболдың 100 жылдық мерейтойын тойлады. Бұл ойынның ресми күні 1895 жыл деп есептелінеді.

Негізінен волейболдың тарихы он тоғызыншы ғасырдан бастау алады. Кейбір ақпараттарға сүйенсек, Еуропа, Орталық және Оңтүстік Америка халықтары осы тектес ойынды

мыңдаған жыл бұрын ермекке айналдырған көрінеді. Ежелгі Рим жылнамаларында да б.э. д III ғасырда волейбол сынды фаустбол ойын түрі ұйымдастырылып тұрған. Олар әр командаға 3-6 ойыншыдан бөлініп, допты аласа қабырғадан лақтыруға тырысқан. 1897 ж. Христиан жастары қауымдастығы волейболдың ресми шарттарын айқындап, арнайы анықтама ретінде шағын кітапша басып шығарған еді. 1900 ж. бастап волейбол АҚШ-та ғана емес, әлемнің өзге елдеріне танымал бола бастады. 1900 ж. Американың «Spalding» фирмасы алғашқы волейболдық доп жасап шығарды. 1905 ж. Кубада, 1906 ж. Қытайда, 1908 ж. Жапонияда волейбол командалары құрылды. Бірте-бірте волейбол халықаралық дәрежеге жетті. 1922 ж. волейболды Олимпиада ойындарына қосу туралы ұсыныс жасалды [2, 3].

Біздің елімізде волейбол Октябрь революциясынан кейін дамыды. 1925 ж. Москва физкультура советінің спорттық ойындар секциясы өзінің алғашқы ережесін бекітті. Сол кездерден бастап жарыстар жүйелі өткізіле бастады. Қазақстанда волейболдан алғашқы жарыс 1926 жылы Қызылордада ұйымдастырылды. Қазақстан волейболы XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап жақсы дамыды. Ол спорт шебері, КСРО-ның еңбек сіңірген жаттықтырушысы Октябрь Жарылғаповтың есіміне тікелей байланысты. Оның құрған «Буревестник» ерлер командасы 1969 ж. КСРО-ның, 1970-1971 жж. Еуропа чемпионаттарының Кубогын жеңіп алды. 1954 ж. Қазақстан волейболының дамуы жаңа кезеңге көтерілді. Алғаш рет республика чемпионаттары өте бастады. 1985 жылы алматылық волейболшылар тағы бір белестен өтіп, Европа чемпионының Кубогын, содан кейін үш мәрте Европа елдерінің Кубок иегерлері ішінде Кубокты ұтып алды [1].

Қазақстан Республикасының ұлттық құрама командасы халықаралық волейбол жарыстарында әлемге танымал: 2005 ж. Азия чемпионының күміс жүлдегер болды, 2006 және 2010 жылдары Әлем чемпионаттарына, 2008 ж. Олимпиадалық, ал 2007, 2008, 2011 жылдары Әлемдік Гран-при ойындарына қатысқан болатын [1, 2, 3].

Қазақстанның волейболдан қыздар құрама командасы Жапонияда өткен халықаралық іріктеуде бесінші орын алып, 2008 ж. жазғы Олимпиадаға қатысуға жолдама алды. 2015 ж. Талдықорған қаласында өткен Әлемдік гран-при жарысында Қазақстан құрама командасы алғашқы бестікке кірді

2016-2017 жылғы Әлемдік рейтинг бойынша Қазақстан қыздар Ұлттық құрама командасы 26 орында бекітілген. Бұл команданың командасынын ең жоғарғы көрсеткіші - 2010 ж. өткен XVI жазғы Азия ойындарында 3 орынға ие болды.

Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл қаласынан Қазақстанның Ұлттық және Жоғарғы лигада ойнатын командалары бар. Ұлттық лигада ойнайтын «Есиль СК» командасының ойыншылары облыстық балалар мен жасөспірімдер спорттық мектебінің (БЖСМОР) «Жеңіс» клубында дайындалады. 2015-2017 жылдары М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемелекеттік университетінің түлегі Алексей Теренин баптаушы болып тағайындалды.

Солтүстік Қазақстан Облысының атынан Жоғарғы лигада ойнайтын қыздар «Қуаныш» құрамасы бар. 2017 жылы «Қуаныш» қомандасы өте жақсы өнер көрсетіп, Жоғарғы лигада чемпион атанды.

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің волейболдан студенттер құрама командалары «Дене және әскери тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» кафедрасының аға оқытушысы Б.М. Исековтың жетекшілік етуімен Республикалық деңгейде жоғары жетістіктерімен танымал. Университеттің волейболдан қыздар құрама командасы 2017 жылы өткен студенттердің республикалық Универсиадасының жеңімпазы.

Спортта жақсы жетістіктерге жету үшін жаттықтырушы педагогтың алдында оның оқушыларының спорттық шеберлігін жоғарлатуға әсерін тигізетін дұрыс жолддарды, яғни әдістер мен тәсілдерді қолдану мақсаты қойылады. Бұл әдістердің басты мақсатының бірі алдымен спортшылардың физикалық дайындығының сапасын жетілдіру. Осы дайындықтың негізінде спортшының күштілік, төзімділік және жылдамдық сияқты қасиеттерін дамыту алға қойылады [4,6,7]. Осыған байланысты бұл жұмыста волейболмен айналысаттын жасөспірім балалардың физикалық сапасын бастапқы дайындық кезеңінде жетілдіру мәселесі қарастырылды. Жас волейболшылардың физикалық сапасын жетілдіру мақсатымен жүргізілген

зерттеу жұмыстарына Мамлют ауданындағы Бексейіт орта мектебінің 13-14 жастағы 10 спортшы оқушы балалары қатысты. Зерттеу жұмыстарының барысында олар бақылау және эксперимент топтарына бөлінді (5 ойыншыдан). Ғылыми-зерттеу жұмыстары 2017 жылдың қазан айымен 2018 жылдың наурыз айларының аралағында жүргізілді.

Волейболшылардың физикалық сапасын жетілдіру мақсатымен олардың дәстүрлі дайындық үрдісіне қосымша келесі арнайы жаттығулар енгізілді: «орнынан ұзындыққа секіру, «30 метр қашықтыққа жүгіру», «допты астынан қабылау». Бұл жаттығулар сонымен қатар эксперименттің бастапқы (1-ші айналым), ортаңғы (2-ші айналым) және соңғы (3-ші айналым) кезеңдерінде сынамалар ретінде қолданылды.

Ғылыми-зерттеу жұмыстарының барысында жас волейболшылардың физикалық дайындығын жетілдіру мақсатымен қолданылған жаттығулардың тиімділігін анықтау үшін жүргізілген сынамалардың нәтижелеріне салыстырмалы сипаттама берілді.

Физикалық дайындықтың деңгейін анықтайтын сынамалардың бірі «орнынан ұзындыққа секіру». Бұл сынаманың нәтижесінде ойыншының бұлшық еттерінің қаншалықты өсіп, ширақ қозғалатынын және секіру ұзындығын анықтауға болады. Бақылау және эксперимент топтарындағы балалардың «орнынан ұзындыққа секіру» сынамасының нәтижесі 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Бақылау және эксперимент тобындағы балалардың «орнынан ұзындыққа секіру» сынамасының нәтижесі (см).

Топтар	эксперименттің бастапқы кезеңі			эксперименттің соңғы кезеңі		
	1 айналым	2 айналым	3 айналым	1 айналым	2 айналым	3 айналым
А	182,8±4,7	184±4,8	185±2,7	187,8±4,6	189±4,4	192,4±2,7
Б	192,6±3,7	194,4±5,1	195±5,2	198,2±1,6	202,6±1,4	205,4±1,8

Түсініктеме: А - бақылау тобы; Б - эксперимент тобы.

Бұл сынаманың бақылау және эксперимент топтары бойынша салыстырмалы динамикасы 1 суретте бейнеленген.

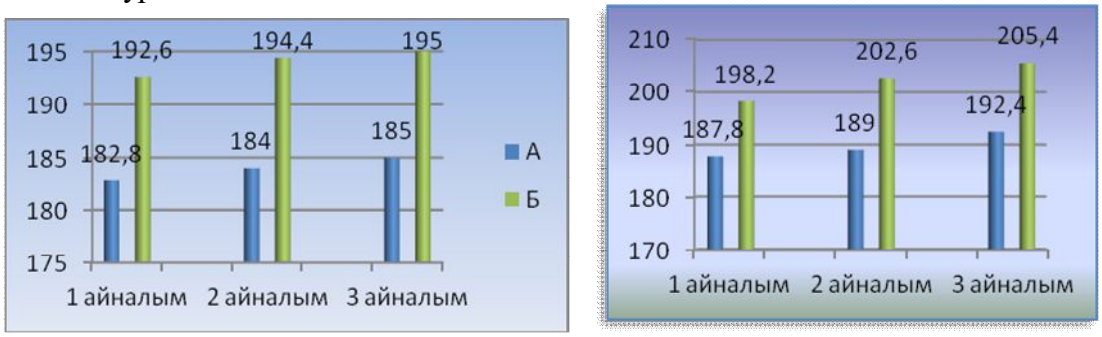

1 2

Сурет 1. Бақылау (А) және эксперимент (Б) тобындағы балалардың «орнынан ұзындыққа секіру» (см) сынамасының динамикасы: 1 –эксперименттің бастапқы және 2 – эксперименттің соңғы кезеңдері.

Жоғарыдағы суреттен «орнынан ұзындыққа секіру» сынамасының нәтижелері үш айналымда да эксперимент тобында бақылау тобымен салыстырғанда біршама жоғары екендігі байкалады. Әрбір айналымдағы нәтижелерді салыстыру барысында бірінші айналымнан үшінші айналымға дейінгі айтарлықтай айырмашылық байқалмады: сынаманың нәтижесі бақылау тобында 2,2 см-ге, ал эксперимент тобында бұл көрсеткіш 2,4 см-ге артты. Сонымен эксперименттің бастапқы кезеңіндегі көрсеткіштер екі топта да бірдей деңгейде өзгерді. Суреттің екінші бөлігінен екі топтың нәтижелерінің үш айналымда да артқандығын байқауға болады. Дегенмен бақылау төбындағы нәтиже өсімі 4,6 см шамасында болса, эксперимент тобындағы нәтиже 7,2 см-ге жоғарыладыі. Сонымен эксперименттің бастапқы және соңғы

кезеңдерін салыстыру барысында бұл сынаманың көрсеткішінің айырмасы бақылау тобында 2,4 см, ал эксперимент тобында 4,8 см-ді құрады.

Волейболшыларды дайындау барысында олардың шапшаңдық қаблетінің деңгейін «30 метр қашықтыққа жүгіру» сынамасының көмегімен анықтауға болады. Бұл сынаманың нәтижелері 2 кестеден көруге болады.

Кесте 2. Бақылау және эксперимент тобындағы балалардың «30 метр қашықтыққа жүгіру» (сек) сынамасының нәтижесі

Топтар	эксперименттің бастапқы кезеңі			эксперименттің соңғы кезеңі		
	1 айналым	2 айналым	3 айналым	1 айналым	2 айналым	3 айналым
А	7,6±0,5	7,8±1,1	7, 4±0,8	7,2±1,2	6,4±0,7	6,2±1,1
Б	7,8±0,4	7,6±1,0	7,5±0,9	7,0±0,8	6,1±1,0	5,4±0,9

Түсініктеме: А - бақылау тобы; Б - эксперимент тобы.

Бұл сынаманың эксперименттің басталу және аяқталу кезеңдеріндегі үш айналымдағы динамикасын 2 суретегі көрініс бойынша салыстыруға болады.

«30 метр қашықтыққа жүгіру» сынамасының бақылау және эксперимент топтарындағы нәтижелері бастапқы кезде бірінші айналымнан үшінші айналымға дейін аз ғана мөлшерде өзгергендігі байқалады. Бақылау тобындағылардың 30 метр қашықтықты жүгіріп өту уақыты үшінші айналымда бастапқыдан 0,2 секундқа жақсарса, эксперимент тобындағылар бұл қашықтықты алғашқыдан, яғни, бірінші айналыммен салыстырғанда 0,3 секундқа жылдам жүгіріп өтті.

Эксперименттің соңғы кезеңінде «30 метр қашықтыққа жүгіру» сынамасының нәтижесі бойынша бақылау тобындағылардың жылдамдығының 1,0 секундқа, ал эксперимент тобындағылардың жылдамдығының нәтижесінің 1,3 секундқа жақсарғандығын атап өтуге болады. Бұл сынаманың нәтижесінде эксперименттің бастапқы кезеңімен салыстырғанда бақылау тобындағылардың көрсеткіші 0,8 секундқа, эксперимент тобында 1,0 секундқа жақсарды.

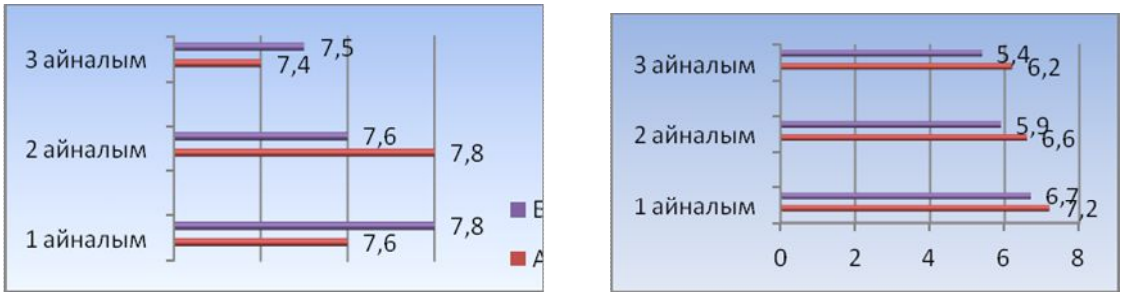

1 2

Сурет 2. Бақылау (А) және эксперимент (Б) тобындағы балалардың «30 метр қашықтыққа жүгіру» (сек) сынамасының динамикасы: 1 –эксперименттің бастапқы және 2 – эксперименттің соңғы кезеңдері.

Волеболшылардың ойын барысындағы негізгі мақсаты қарсыластың лақтырған тобын жерге түсірмей қағып алу. Бұл үшін аса ептілік және жоғары жылдамдық қажет. Сондықтан зерттеу жұмыстарының барысында волейболшылардың осы қасиеттерін тексеру мақсатымен «допты астынан қабылдау» сынамасы жүргізілді. Волейболда допты астынан дұрыс қабылдау өте маңызды, себебі осы жаттығу арқылы ойыншының зейінінің деңгейін байқауға болады [5]. Төменгі кестеде екі топтың ойыншыларының допты астынан қабылдау нәтижелері көрсетілген (кесте 3).

Кесте 3. Бақылау және эксперимент тобындағы балалардың «допты астынан қабылдау» (1 мин/саны) сынамасының нәтижесі

Топтар	эксперименттің бастапқы кезеңі			эксперименттің соңғы кезеңі		
	1 айналым	2 айналым	3 айналым	1 айналым	2 айналым	3 айналым
А	26±1,1	27±1,6	29±1,3	31±1,5	33±1,6	35±1,8
Б	27±1,2	28±1,5	32±1,1	32±1,4	35±1,7	40±1,6

Түсініктеме: А - бақылау тобы; Б - эксперимент тобы.

Жас волейболшылардың «допты астынан қабылау» сынамасының салыстырмалы диинамикасы 3 суретте көрсетілген.

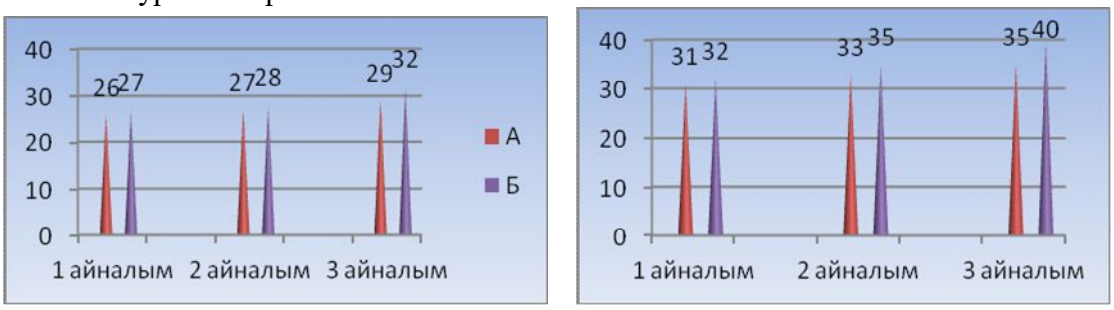

1 2

Сурет 3. Бақылау (А) және эксперимент (Б) тобындағы балалардың «допты астынан қабылдау» сынамасының динамикасы (1 мин/саны): 1 –эксперименттің бастапқы және 2 – эксперименттің соңғы кезеңдері.

Жоғарыдағы сурет бойынша эксперименттің басталу кезеңіндегі «допты астынан қабылау» сынамасының көрсеткіштерін салыстыра отырып екі топтың да қатысушыларының нәтижелерінің артқандығын көруге болады: Б және А тобындағылардың көрсеткіштері бірдей өзгерді. Бақылау тобында 1-ші айналымнан 3-ші айналымға дейін допты қағып алу санының мөлшері 3-ке, ал эксперимент тобындағылардың допты қағып алу саны 5-ке артты.

«Допты астынан қабылдау» сынамасының нәтижесі бойынша эксперименттің соңғы кезеңінде Б тобының волейболшылары жақсы нәтиже көрсетті. Олардың көрсеткіші шамамен 3-ші айналымда 8-ге артып, А тобындағылардан 2 есе жоғары болып шықты.

Сонымен қорыта келгенде эксперимент тобына қатысқан жас волейболшылардың сынамалар бойынша жоғары нәтижелері олардың дайындық үрдісіне дәстүрлі дайындық жаттығуларымен қатар физикалық сапасын жетілдіру мақсатымен қосымша жаттығулар кешенін енгізудің нәтижесі. Бұл осы ғылыми-зерттеу жұмысында қолданған арнайы жаттығулардың волейболшылардың дене дайындығының сапасын арттыруға тиімді екендігін дәлелдейді.

Әдебиет:

1. Волейбол. От Монреаля до Москвы. Справочник. М., 1990.
2. Волейбол: Справочник. (Алексеев Е.В. и др.). М., 1994.
3. Железняк Ю.Д., Кунянский В.А. Волейбол: у истоков мастерства, М., 1998 г., 230 С.
4. Новаковский С.В., Дворкин Л.С. Теория и методология силовой подготовки детей и подростков. – Ростов-на-Дону, 2002, 326 С.
5. Питтера К., Педата П., Паскуалони. Движение изнутри. Алматы, 2011 г., 400 С.
6. Разумовский Е.А. Как стать сильным и выносливым. Ж. Физическая культура в школе. 2004, № 3. с. 9-12.
7. Филин В.П. Воспитание физических качеств у юных спортсменов. М.: «ФиС», 2004.г., 87 С.

ӘОЖ 376.3

ДИСЛАЛИЯ КЕМІСТІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ОЙЫН МЕН ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Карманова М.М.
(Педагогика және психология кафедрасының оқытушысы, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)
Сәрсенбай Б.И.
(*ДФ-16 қ тобының студенті, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)*

Адамның даму,жетілу процестері бала кезден – ақ қалыптасады. Бүлдіршін жастан бастап,яғни мектепке дейінгі жас деп аталатын шақта бала өзінің болашақ тұлға,өз өмір сүріп жатырған елінің болашақ азаматы ретінде негізін қалайды. Бала сөйлеуді үйренеді және артынша осы үйренген іс әрекеті арқылы айналадағы дүниені тану мүмкіндігіне ие болады. Көргенін, білгенін айналасындағы жандарға сөз арқылы жеткізіп және тілдесе алады. Осы кішкентай іс әрекетінің өзіне білім дағдысы толастап, күнделікті өмірден алған әсерін молайта түседі. Тіл – баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуы барысында ақыл – ойын,адамгершілігін,тәрбиелік сезімін жетілдіру міндеттерін жүзеге асырудың ең басты құралы болып саналады[3].

Баланың тілін дамыту барысында,қалыптастыру әрекеттерінде ойынның алар орны, маңызы ерекше. Ойын арқылы баланың тілін дамыту жеңіл болып табылады. Ойын баланың оқуға деген және қоршаған ортаға деген қызығушылығы мен ынтасын арттыратын әдіс. Бүгіндесюжеттік, спорттық, шығармашылық ойындарды пайдалану маңызды. Ойындар баланың дұрыс, анық сөйлеуіне мүмкіндік береді. Балалардың тілін дамыту үшін ойын түрлері мен сөйлесу дағдыларын дұрыс қолдану керек. Ойын дегенді жалпы қалай түсінеміз?Ойын қоғамдық тәжірибені қалыптастыру мен дамыту барысындағы іс әрекеттің бір түрі,яғни тәртіпті және өзін өзі басқаруды жетілдіреді. Ойын арқылы бала бойына адамгершілік қасиеттер мен қоршаған ортаға деген құштарлықты қалыптастыру мен дамыту мүмкіндігін алады. Қазақ халқы ойынды балаға тәрбие берер бірден бір құрал деп тапқан. Ойын дегеніміз – баланың тілін дамытып,қызықтырып қана қоймай, қиялға қанат бітіріп, ойды алысқа жетелейтін нәзік құбылыс. Демек, ойын арқылы баланың ақыл – ойы, сөздік қоры молайа түседі. Ойынның тілді дамытудағы әсері ерекше. Мысалға,рөлдік ойындарда барлық балаларға бірдей рөл үлестіріледі де олар бір – бірімен сөйлесу мен тілдесу іс – әрекетіне сүйене отырып, қарым- қатынасқа түседі. Балалар бұл сәтте белсене жұмыс істей отырып, бір – біріне көмектесіп,жасап жатқан тапсырмаларын тиянақтап,өздерін ғана емес өзге оқушыларды да бақылайды,тәрбиешінің бұл уақыттағы негізгі міндеті бағыттаушылық қана. Балалар рөл берілген сәттен – ақ өздерін еркін,яғни ешкімнің ықпалынсыз отырғанын сезінсе, ары қарай ойындық рөлді қызыға ойнайтын болады[6].

Дислалиялық кемістігі бар балаларға да тілінің дамуына ойын мен жаттығулардың өзіндік әсері бар. ***Дислалия*** дегеніміз бұл есту қабілетінде дыбыс шығаратын ақаулық және сөйлеу аппаратының иннервациясы толық сақталмауы. Бұл патологиялық ақаулықтар мектеп жасына дейінгі балаларда немесе кіші мектеп оқушыларында кездеседі және ауызша сөйлеуде белгілі бір дыбыстардың жоқтығы, бұрмалануы, ауыстыру немесе ауыстыруымен көрінеді[1].

Дыбыстық өндірістің әртүрлі бұзылыстарының ішінде оның дыбыстық дизайнын сайлау кемшіліктері жиі кездеседі, ал басқа сөздері қалыпты күйінде қалып отыр. «Дыбыс шығармашылығы» ұғымы ауызша сөйлеу және сөйлеу моторикасының фонетикалық тұжырымдамасын қамтиды. Балалардағы дисплазия орталық жүйке жүйесінің немесе есту аппараттарының органикалық патологиясымен байланысты емес ең жиі кездесетін логопедиялық ақаулардың бірі екенін атап өткен жөн.

Драматизациялық деп аталатын ойын түрі бар. Бұл ойындар балаларға сөздер мен сөйлемдерді дұрыс айтуға және интонацияны дұрыс пайдалануға, мәнерлер оқуды меңгерте отырып дамыта түсуге көмектеседі. Бұл ойынның еретегілер мен әдеби шығармаларынан тұратындықтан, басқа тілді дамытуға арналған ойындар түрінен ерекше және күрделі. Ал егер бала бірінші рөлдік ойынды қолданса, бұл ойын түрі ешқандай қиындық туғызбайды. Мысалы, бұл драматизация деп аталатын ойынның түрін екі бағытта алуға болады:

1. Еш өзгеріссіз, түпнұсқада ойнап шығу
2. Өзгерістер енгізіп, сахнаға алып шығу

Бұл ойынның нақты тілдің мына түріне әсері бар деп аталатын мақсаттары бар:

1.Біздің төл дыбыстарымыз,яғни тек қазақ тілінде ғана қолданылатын дыбыстарды дұрыс дыбыстауға септігі мол. Және осы тіл арқылы қарым – қатынасқа түсу іс – әрекеттерін жүргізуге болады[2].

2.Естіген әңгімесін және болған оқиғасы туралы айту және оны өз іс –қимылымен көрсете алу.

Балалар сахнада шағын рөлдерде ойнай отырып,үлкендермен және өз қатарлы балалармен тіл табысып,сөйлеуді үйренеді. Ата – аналар мен тәрбиешілер әрқашан баланың тілін дамыту жұмыстарын жасаған кезде ойынның әсері мол екені есте сақтағаны дұрыс.

Сөйлесу,әңгімелесу әрекеті – белсенді және мақсаты бар үрдіс. Бұл іс – әрекетті толық орындап, жүзеге асыру үшін бала жанында серіктестің болуы қажет. Сол кезде ғана біріншісі сұрақ қойса, одан кейінгісі жауап беру мүмкіндігіне ие бола алады. Осы іс – әрекет арқылы балаларда диалогтық қарым – қатынас дами бастайды.

Бүгінгі техника дамыған заманда ата–аналарбалаларының мүмкіншілігінің көп екенінбілгені жөн. Теледидар арқылы берілген, көрсетілген ертегі мен ойындар балалардың тілдік дамуына әсерін тигізетіні сөзсіз.

Енді тілдің дамуына көмектесетін жаңа ойындарға кезек берейін:

Дем алу мен дем шығаруға арналған ойындар

Біз барлық сөзді дем арқылы шығарып,дыбыстаймыз және осы іс – әрекеттің арқасында дем алу жүйесі жаттығады. Ең қарапайым жаттығу түрі –үрлеу іс-әрекетіне сай жаттығулар: ысқырықпен ысқыру,сабынды көпіршіктер мен шарларды үрлеу.

«Жел» ойын түрі

Бір уыс мақта немесе қағазды үстел үстіне қоясыз. Ал сіздің бұл ойындағы міндетіңіз оларды алысырақ үрлеу. Кім алыс үрлесе, сол жеңімпаз атанады.

«Ату» ойын түрі

Бала «оқты» ерінмен қысады. Бұл жердегі оқ деп отырған заттың орнына ауа өткізбейтіндей қылып шарап немесе шампань секілді құтының тығынын пайдалану керек. Сосын іштен ауа шығару,яғни үрлеу арқылы тығынды атамыз. Және бұл ойында да қойылатын талап алысқа ату.

Артикуляцияны дамытуға арналған ойындар

Дыбыстарды дұрыс дыбыстауға және анық айтуға арналған артикуляциялық қажетті жаттығулар бар. Бұл ойын процесінде бет бұлшықеттері және бас миының сөйлеу аймағы қатысады. Бұл аймақ «тілдік дыбыстау органы» деп аталады,және бұған тіл мен ерін де қосымша қызмет атқарып көмектесе алады. Бала нашар сөйлегенде, оның дыбыстарды дұрыс айту үшіната-анасы артикуляциялық ойындар мен жаттығуларды орындатуға көмек береді. Баланы бұл жаттығуларды жасарда қинауға болмайды. Балаға ойын қызықты көрініп, ойынның негізгі формасы сақталса, тапсырма оң нәтижесін береді. Бірінші сабақта 2 – 3 тапсырмадан артық беруге болмайды. Келесі жаттығуға өту үшін оның алдында өтілген жаттығуларды қайталау керек. Сосын бір айта кететін жәйт, барлық жаттығулар айна алдында отырып, еш қиындықсыз, шынайы орындалуы керек. Енді жаттығулар түрлері жайлы айтайын[4]:

«Қорған құру» жаттығуы

Тістердің астыңғы және үстінгі тістерді еш қиындықсыз көрсете отырып күлімдеу. Осы қалыпта 1 – ден 5 – 10 минутқа дейін тұрса жаттығу толық орындалды десек болады.

«Дөңгелектер жасау» жаттығуы

Ерінді «у» әрпіне ұқсатып алдыға дөңгелектетіп шығару қажет. Ал егер бала ернін дөңгелек қылып жасай алмаса, оның ернінен 1,5-2 см дей қашықтықта конфет қою керек. Сосын бала ол конфетке ернін созып, дөңгелектетіп оны алады.

«Тәтті тосап» ойыны

Тілдің жуан ұшымен еріннің жоғарғысында тұрған тосапты не оңға емес не солға емес тек үстінен жоғарыға қарай ғана жалау. Және бұл процесті орындағанда астыңғы ерін көмектеспеу керек.

«Ирелең» ойыны

Ауызды ашыңқырап жымию. Тілдің кең артқы жағын тіске қарай көтеру. Дәл солай 1 – 5 – ке санағанша ұстау. Бұл жаттығуда тіліңді кері артқа бұрғанда тілдің астын көргенде оны үстіңгі тіске көтеру керек.

«Тербету» жаттығуы

Мұнда тілді астыңғы тіске 1 – 4 – ке санағанша дейін ұстау сосын тілдің ұшын жоғары тіске дал солай ұстау. Бұл іс – әрекетті 4 – 6 рет қайталған дұрыс.

«Таңдай қақ»жаттығуы

Ашыңқырап тұрған ауызда тек тілдің көмегімен ғана таңдайды қағады жәймен сосын артынша жылдамырақ. Бірақ бұл іс – әрекет орындалып жатқанда астыңғы жақтың қозғалмауын қадағалау керек.

«Барабан» жаттығуы

Ауызды ашыңқырап отырып жымию қажет.Сосын тілдің ұшымен үстіңгі тістерді д – д – д дыбысымен алдымен асықпай сосын тезірек ұру керек. Ауыздың ашық болуын, еріннің жымиюын және астыңғы жақтың қозғалмауын қадағалау керек.

«Күрекше» жаттығуы

Ауызды ашыңқырап отырып жымию. Тілді кең көлемді астыңғы еріннің үстіне шығару. Дәл сол қалыпта 1 – 5 санағанша тұру керек.

«Мысық созылысы» жаттығуы

Ауызды ашыңқырап жымию. Тілдің ұшын астыңғы тіске тигізе отырып, тілді мысық керілгендей қылып майыстыру керек[5].

Тілді дамытуға арналған жаттығулар мен ойындарды саусақ арқылы орындау

Саусақ ойындарын байланыстыра отырып ұсақ моториканы дамыту жұмыстарын жүргізу өте маңызды. Бұл іс- әрекет арқылы баланың бас миының жұмыс жасауын белсендіруге болады және баланың қолмен қағаз жазуы мен тілдің дамуын да арттырып, дамытуға болады.

Балалар 5 жастан бастап өзіне нақты тапсырылған тапсырмалар мен қол арқылы жасалатын іс-әрекеттерді орындауды үйренеді.

Барлық қолмен жасалатын жаттығулар алғашында өте баяу темппен басталғаны дұрыс сосын артынша жұмыс жасап тұрған қолдарды ауыстыру керек. Артынша жаттығуды дұрыс орындап отыру керек. Осы іс – әрекетті бірнеше минутқа созған жөн және күніне 2-3 рет орындаса, жаттығу толық орындалды десек болады.

Бұл зерттеу жұмыс дислалия ауытқуы бар балаларға ойын мен жаттығуды орындату. Түзету мектептерінде білім алатын оқушыларға арналған.

Мінекей,жоғарыда айтылған барлық жаттығулар мен ойындар баланың тілінің дамуына үлкен тигізер әсері мол. Жалпы қазіргі заманда тілді дамытуға арналған жаттығулардың қазақ тіліндегі басылымдары мен жинақтары жоқтың қасы.Сондықтан мұнда жазылған жаттығулардың ішінде өзіміздің қазақ тіліне тән дыбыстарды айтуға және анық шығаруға көмектесетіне сөзсіз. Бұл жаттығулардың барлығын баланың өзі орындалмайтыны анық,сондықтан ата-ана мен тәрбиешінің тәрбиеленушіге берер көмегі мол. Бұл көмекшілердің арқасында бала берілген тапсырмалар мен жаттығуларды мүлтіксіз орындап шығад алады. Және де әріптер мен дыбыстарды анық айтудан бөлек балалардың баяу немесе жылдам сөйлеуіне де көмектесетін жаттығулар бар. Көбінесе оларға қазақ тіліндегі жаңылтпаш

тақпақтар көмектесе алады. Ал бұл жаттығулар баланың тез,жылдам сөйлегенде сөзінен тұтығып қалмауын,ойын толық жеткізуін қамтамасыз етеді және кекештіктің алдын алады. Дәл сол сияқты тіл мен тіске арналған жаттығулар да балалар сөйлегенде дыбыстардың анық шығуын,яғни қандай да бір кедергінің болмауын қамтамасыз етеді. Бұл мәліметтерді оқығанда тек теория жағдайында оқып қана қоймай, осы жаттығуларды балаларға тәжірибе жүзінде орындатқаны жөн. Артынша оның қандай натиже беретінін бақылағаны дұрыс. Бұл ойындар мен жаттығулар балаға толық оң әсерін беріп, баланың тілінің дамуына көмектесетіні сөзсіз анық.

Әдебиет:

1. Bilimsite.kz сайты М.Қиятовна «Баланың тілін дамытудағы ойын»
2. Mama.rucайты Как развить речь ребенка с помощью игры ?
3. Ю.Б.Гиппемритер «Общаться с ребенком КАК ?»
4. Л.В.Соколова , Н.Г.Андреева Россия: Лань «365 секретов правильного развития» 2013
5. Олеся Жукова/Уникальная методика развивающих уроков/«Развитие речи малыша» 08.02.2013
6. Л.С.Выготский Баланың жас ерекшеліктері психологиясы және кемтар бала психологиясы туралы таңдамалы еңбектер. Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті. 1999

ӘОЖ 372.2.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДІ АТА-АНАЛАРМЕН БАЙЛАНЫС АРҚЫЛЫ ІСКЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кәсенова М.Т.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, кафедра оқытушысы, п.ғ.м.)

Кәсенова А.Т.

(Петропавл қаласының Әл-Фараби атындағы мектеп-лицейінің биология пәні мұғалімі),

Балтабаева А.М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ студенті)

Бүгінгі күні еліміздің бәсекеге қабілетті елу ел қатарына еніп, әлемдік деңгейге сай келу үшін өндірістің, ғылым мен техниканың дамуы қажет екені анық. Бұл мақсатқа, міндетке жету үшін табиғаттың сан түрлі салаларын шаруашылыққа қарқынды пайдалану қажет. Өндірістің дамуы табиғи ресурстарды азайтып қана қоймай, қоршаған ортаның ластану проблемасын тудырып отыр. Қазіргі кезде экологиялық проблемалардың ұлттық, аймақтық және ғаламдық тұрғыда өзекті мәселелердің бірі. Сондықтан да айнала қоршаған ортаны қорғау мақсатына бағытталған күрделі іс-шаралар жүргізілуде. Қазақстан Республикасы тұрақты дамудың жаңа жолына түскеннен кейін экологиялық білім беру мен тәрбиенің маңызы артады [1].

Бүгінгі күні қоғамда көптеген өзекті де өткір мәселелерді оңтайлы шешу көп ретте азаматтық қауымдастықтың даму деңгейін өрістетуге, жеткіншектер мен жастардың экологиялық мәдениетін еселеуге, қоршаған ортаға деген құрметін, Табиғат-Анаға азаматтық сүйіспеншілігін қалыптастыруға тікелей байланысты. Қазіргі уақытта білім беру мекемелерінде балаларға экологиялық тәрбие беру - оқу-тәрбие үрдісіндегі әлеуметтік мән-маңызы зор, сондай-ақ құнды бағыттардың бірі. Табиғатты қорғау жұмыстары үздіксіз жүргізілуде. Экологиялық тәрбие мәселесін жан-жақты қарастыруда А.В. Чигаркин, Ж.Ж. Жатқанбаев, Қ.А. Сарманов, Ж.Б. Шілдебаев және т.б. сияқты ғалымдардың еңбектері өздерінің маңыздылығымен ерекшеленді. [2, 3, 4, 5].

Мектепке дейінгі жастағы балаларға адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасты анықтайтын экологиялық тәрбие беруге байланысты мектепке дейінгі мекемелердің алдында негізінен келесідей міндеттер тұр. Атап айтқанда:

-педагогикалық мамандардың экологиялық тәрбие беру жөнінде білім деңгейін көтеру;

-балаларды айналамен таныстырудың бағдарламасын олардың ата-аналарына насихаттау,

-әртүрлі жастағы балалар топтарындағы оқу-тәрбиелік жұмыстар жүргізу.

Экологиялық білім – табиғатты қорғау саясаты. Ал адамзат баласы қол жеткізген жетістіктер түрі сан алуан десек, солардың барлығын біріктіріп, біртұтас жаңа жүйеге жинақтап отырған сала – экология екендігінде дау жоқ. Экологиялық білім мен тәрбие беру - «Қоршаған орта-адам-қоғам» жүйесіндегі қарым-қатынасты бүлдіршіндердің игеруі кезеңінде қалыптасады. Экологиялық тәрбиенің негізгі мақсаты - балалардың экологиялық көзқарасын, санасын, табиғатқа үлкен парасаттылық, жауапкершілік қарым-қатынасын қалыптастыру. Экологиялық мәдениеттілік адамның сезімін тәрбиелеуден, экологиялық сананы қалыптастырудан шығады.Экологиялық білім мен тәрбие беру - табиғат ресурстарын тиімді пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауда белсенді әрекет жасай алатын жеке тұлғаның экологиялық сенімін қалыптастырып, белсенділігін көтеру. Сондықтан, экологиялық білім беру балабақша жасындағы балаларға табиғатқа жаңаша көзқарасын тәрбиелеудің негізі болса, әртүрлі формаларда жүргізілетін экологиялық тәрбие жеке тұлғаның эмоциялық-сезімдік әлеміне бағытталады, адамгершілік, жауапкершілік қасиеттерін өсіреді. Экологиялық тәрбиелеу функциясы балаларды табиғатқа деген жанашырлықты, жауапкершілікті сезінуге баулиды. Экологиялық сана экологиялық білімнен тұрады. Ол балалардың дүниетанымының маңызды құрамдас бөлігі ретінде экологиялық тәрбие беру үрдісінде дамиды.

Балалық шақ баланың жеке тұлға болып қалыптасуының алғашқы сатысы. Баланың айналамен танысу және экологиялық тәрбие дағдыларының қалыптасуы осы мектепке дейінгі жас шағында қалыптасады. Бала тәрбиесі ана сүтінен басталып, үлкендердің ықпалы арқылы өмір бойы қалыптасатын күрделі құбылыс. Тәрбиенің ең алғашқы бастамасын бала өз отбасынан алса, жалғасы балабақшамен байланысады, яғни бала тәрбиелене отырып білім алады. Тәрбие негізі қаншалықты сапалы болса, келешек кепілі де сондай болмақ. Оның бір бағыты ретінде экологиялық білім сапасын назардан тыс қалдыруға болмайды. Себебі, экологиялық тәрбие - ол баланың қоршаған ортасы, айналасы, болашағы деген ұғымдармен тығыз байланысты. Табиғатқа деген сыйды жоғалту адамзаттың адамгершілік құндылықтарын жоғалтуға әкеліп соқтырады. Сондықтан ел болашағы, бүгінгі жас ұрпақта жаңа экологиялық сезім қалыптастыруы керек. Бүгінгі таңда адамзатты ерекше алаңдатып отырған зор мәселелердің бірі – қоршаған ортаның, табиғаттың жай-күйі.

Мектепке дейінгі ұйым тәрбиеленушілерінің экологиялық түсініктерінің деңгейін анықтау бойынша ата-аналар арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға Петропавл қаласының мектепке дейінгі мекемелерінің тәрбиеленушілерінің ата-аналары қатысты.

Зерттеу барысында ата-аналардың барлығы өздерін экология мәселесі қызықтыратынын, табиғатты сүйіп, жануарлар мен құстарды ұнататынын көрсеткен.

Ата-аналардың 75% баланың әңгімелеуі, үй жануарын немесе құсын асырап алу, өзін саябаққа, зоопаркее апару немесе табиғат туралы оқып беру бойынша сұранысы бойынша мектепке дейінгі мекемеде балалардың экологиялық тәрбиесіне көп көңіл бөлінетінін білетіндерін көрсеткен.

Ата-аналардың 90% балаларды экологиялық тәрбиелеуге мектепке дейінгі мекемеге көмек көрсетуге дайын екендігін білдірсе, 10% - бұл жұмыстарға уақыттың тығыздығынан қатыса алмайтынын көрсеткен. Көмек ретінде балалармен бірге гүл отырғызу, топ алаңын көгалдандыру жұмыстарына қатысу сияқты жұмыстарды ұсынған.

Мектепке дейінгі ұйымнан балаға экологиялық тәрбие беру бойынша қажет көмек ретінде ата-аналар табиғат аясында өткізуге болатын сынақтарды белгілеген.

Табиғатты жүйелі түрде бақылау балаларды байқағыштыққа үйретеді. Мұның өзі балалардың өмірге көзқарасын өзгертіп, олардың талғамын оятады. Тәрбиешінің күнделікті іс-қимылын бала бақылай отырып, қайталайды. Бала жануарларды күтуге, табиғи ортаға жанашырлықпен қарауға үйренеді. Бала табиғатпен тілдесіп, оның сырларын ұғады. Әсіресе, экология ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде табиғаттың ғажайып құбылыстарымен

таныстыруға болады, олардың мәнісін ұғындыру арқылы жастайынан жан-жақты тәрбиелеп, баланың қабылдауын, зейінін, ойын, тілін дамытуға болады. Экологиялық тәрбие беруде балаларға көркем әдебиет туындылары, нақыл сөздер, өнегелі өсиеттер, тыйым сөздер оқу маңызды роль атқарады. Сонымен бірге, әртүрлі ойындар күнделікті тұрмыс, адам өмірі мен еңбек әрекеті, табиғат және ондағы өзгерістерді тани білуге көмектеседі.

Зерттеу барысында ата-аналардың мектепке дейінгі мекемелерге балаларға табиғат құбылыстары мен заңдылықтары туралы білімді кеңейту, экологиялық тәрбиені жетілдіру жұмыстарына ат салысуға дайын екендігі анықталды. Бала тәрбиесі отбасыдан басталады. Экологиялық тәрбиенің негізі отбасыда қаланып, мектепке дейінгі мекемеде қалыптастырылады. Сауалнамадағы ата-аналардың ұсынысы бойынша мектеп жасына дейінгі балалармен табиғат аясында баланың экологиялық мәдениетін қалыптастыру мақсатымен ұйымдастыруға болатын сынақтар кешені құрастырылды.

Қорыта келгенде, мектеп жасына дейінгі балаларды дамытуда экологиялық ортаның алатын орны ерекше. Мектеп жасына дейінгі балаларға экологиялық тәрбие беруде табиғаттың маңыздылығын жас ерекшеліктеріне қарай сатылай түсіндіру, баланың ойлау қабілетін, сөздік қорын, тілін дамыту, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Сонымен қатар, бала бойындағы әдемілік, әсемдік жөніндегі түсінігін кеңейтіп, табиғат сұлулығын танып, сезіне білу оны шығармашылық пен өмірге сене білу қабілетін, талғам қиялын дамытады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының экологиялық білім беру концепциясы, 2002 ж.
2. Чигарин А.В. Активизация познавательной деятельности учащихся. –М., 1979. –210 б.
3. Жатқанбаев Ж.Ж. «Экология негіздері» курсы. Авторлық бағдарлама //Биология, география, химия. –№5. –1998. –12 б.
4. Сарманов Қ.А. Экология тазалығы.–Алматы, 1994. –60-61 б.
5. Шілдебаев Ж. Экология және табиғатты қорғау. –Алматы, 2002 –121 б.

ӘОЖ 376.42

ДАУН СИНДРОМЫ БАР БАЛАЛАРҒА МАНДАЛ ТЕРАПИЯ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

Кельдигулова А.Н.,

(*Педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)*

Едіге Н.Ғ.,

(ДФ-16 қ тобының студенті, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)

Біз өмір сүріп жатқан қоғамда даун синдромы ауруымен ауыратын жандарды қоғамдық өмірге бейімдеу, оларды оқыту, коррекциялық(түзету) жұмыстарын ұйымдастыру болашақ дефектологтардың негізгі міндеттері болып табылады. Даун синдромы бар жандар туралы қысқаша анықтама төмендегіше болады:

Даун синдромы-геннің патологиялық бұзылуы, 46 жұп хромосоманың 47 болып кариотипінің өсуі. 21-ші жұп әдетте 2 хромосомадан тұратын болса, бұл синдром кездесетін жандарда 3 хромосома болып өзгеруі (трипоносомия) [1].

Бұл ауруды 1866 жылы Джон Даун тұңғыш рет сипаттама беріп, одан әрі дамытқаны үшін «Даун» есімімен атаған. Джон Дауннның ғылыми еңбектерін толыққанды зерттеп, бұл аурудың шығу тегін хромосомалық патологияның өзгеруі әсерінен деп тұжырымды ой-пікір айтып, сол пікірді толық зерттеген француз генетигі Жерем Лежен болды. Бұл аурудың себебі –

21-ші жұптың өзгеруі әсерінен болғаннан кейін, Халықаралық Даун мерекесі 21-ші наурызға қойылған болатын. 2006 жылы 21 наурызда Халықаралық күнтізбеге енгізілген болатын.

Енді, бұл балаларға қолданылатын мандал терапия әдісі туралы қарастырайық, мандал терапия туралы анықтама бере кетейін[8]:

Мандал латын тілінен аударғанда «шеңбер» деген мағынаны білдіреді. Мандал терапия-адам бойын рухани сауықтыратын және тазартатын терапия. Өзіне деген сенімділікті нығайтып, қолда бар мүмкіндікті пайдалануға әрекет ететін, сананы тазартатын ежелгі терапия болып табылады.

Коллекцияға енгізілген барлық материалдар американдық суретші әрі арт-терапевт Джоанна Келлоггтің шығармаларымен байланысты, ол 60-шы жылдардың соңынан бастап пациенттермен жұмыс барысында мандал сурет салу техникасын белсенді қолдануға кірісті[6].

Мандал терапияның дамуы мен оның өзгерістеріне келетін болсақ, Мандал терапияның бәрі қағаз бума мен тақтайшаларға шеңбер түрінде безендірілініп салынады. Бұл терапияның басқа терапияларға қарағанда күрделі әрі қызық терапия болып келеді. Күрделі болатын себебі:терапия 5 эффект түрінде сипатталады және оның орындалуы барысы 13 кезең бойынша жүргізіледі. Бес эффектке:Айна, әлемдік ағаш, дөңгелек, қасиетті орын, шеңбер эффектері жатады. Кез-келген эффектердің өзіне тән құрылымы мен қызметтері бар. Даун синдромы ауруымен ауыратын жандар осы эффекттің кез-келген түрін орындай алады. Эффектердің орналасу реті жеңіл түрінен қиын түріне қарай орналасқан. Даун балалар әр эффектті орындау арқылы өзіне деген сенімділігі артып, қол моторикасы дами бастайды. Даун балалар өз ойын еркін жеткізе алмай, қоршаған ортасынан шет жырақта жүреді және осы кезде дефектолог пен психолог мамандар арнайы балаларға сурет салғызу арқылы проблеманың шешімін табуға тырысады. Сурет салу арқылыДаун балалар өз ойын еркін жеткізе алады, бұндай кезде мандал терапияның алар орны ерекше.

Мандал терапияның арт-терапияда қолдану барысы өте күрделі процесс болып келеді. Бұл процесс барлық адамға қолайлы, бірақ бұл ауру сияқты емес. Мандал терапияны жүргізу кезінде пациент өзін жайлы ұстайды, уақытша «міндеттесің» және «орындауға тиіссің» деген сөздерді ұмытады.

Адамдардың темпераменті мен мінез-құлқына байланысты, емдеу барысында мандал терапияның сан алуан түрлері қолданылады. Көптеген мамандар кез-келген мандалдың түрі адам үшін сөзсіз пайдалы және олар белгілі-бір уақытты қажет етендігін айтқан болатын. Егер қиындыққа тап болған адам өзің сол қиындықтан алып шыққысы келсе, мандал терапияның жеңіл түрінен бастаса болады. Осы терапияны қолдану арқасында олар шешімін таппаған және өте тұңғиықта жатқан ішкі ойларын домалақ мандалдарды салу арқылы шығаруға болатынын ғылыми түрде дәлелденген.

Даун балалардың салған мандал суреттерін психологиялық жағынан түсіну үшін оның ең бірінші қандай түспен боялғанын, шеңбердің ішіне қандай сурет салғанын және қандай формада салынғанын қадағалау керек[7].

Мандалды салу нәтижесінде суретке қарап, салған автордың темпераменті мен мінез-құлқын, денінің саулығы мен сау еместігін, жүрек түкпіріндегі жасырып қалған сырларында аңғаруға болады.

1984 жылы газет беттеріне шыққан мандал терапияның 13 кезенің атап көрсетеді:

• Нөлдік кезең: «таза жарық», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:діріл, жеңілдік, ғарыш пен уақыт сезімін жоғалту, барлығымен бірге өмір сүру, біріктірілген тәжірибе, жалпы қараңғылық пен жарықтың оң тәжірибесі, бірлік жаратылыс көзімен, шығармашылық, Ниги-Ниги.

• Бірінші кезең: «кеңістік», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері: қараңғылық, ауырлық, инерция, суық, сенімсіздік, жалғыздық, бас тартушылық, ылғалды шымырау.

• Екінші кезең: «бақыт», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:ішкі тәжірибе, адамсыздық, көрінбеушілік, тыныштық, сенім, кеңістік, пассивтілік, «мен» шексізбін, нарцисизм, күнәларды кешіру, толық қабылдау тәжірибесі, балқу актісіне қарама-қарсы.

• Үшінші кезең: «лабиринт, спираль, құйын», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:ішкі тәжірибе, шоғырландыру, сіңдіру, Құдайдың тынысы, құйын, жарақат, ғибадатханаға кіру, тағдыр, сенімсіздік, паутина.

• Төртінші кезең: «басталуы», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:шеңбер ішіндегі шеңбер, әке мен ана, Мадонна және бала, жаңа өмір, сіңдіру, ұрық.

• Бесінші кезең: «мақсат», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:қысым, сорғыш шұңқыр, параноиа, қауіп-қатер, обсессивті-компульсиялық реакциялар, қорғаныс әдет-ғұрыптары, магия.

• Алтыншы кезең: «пародоксальды жарылыс, айдаһармен жеке күрес», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері жоқ.

• Жетінші кезең: «дөңгелектеу шеңбер»[5]

• Сегізінші кезең:«Эго қызметін атқарушы», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:дифференциалды Эго, күш нысаны ретінде орталық форма, мессианалық кешен.

• Тоғызыншы кезең: «кристалдау», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:пластикалық және қарапайым, функционалдық, гармония, эстетикалық тәжірибе және тағы басқа.

• Оныншы кезең: «өлім қақпасы», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:жырау мадонна, ағашқа шегеленген Христос, Адонис, Иксион, қорлау, жеңіліске ұшырау, өліммен кездесу, аяқтау, депрессия, жалғыздық, паралич.

• Он бірінші кезең: «Фрагментация», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:шегелеу, «мен» сезімін жоғалту, психоз, дезинтеграция.

• Он екінші кезең: «Транценттік экстаз», бұл кезеннің вербальды бірлестіктері:ақ түс, фонтан, ер организмі, жексенбі, аяқтау, ағарту және тағы басқа.

Мандал терапия келесі жағдайларда жүргізіледі:

- ✓ Жүйке жүйесінің шаршауы;
- ✓ Өзіндік бағалауының төмендеуі;
- ✓ Ашуланшақтық;
- ✓ Отбасындағы қиын жағдайлар;
- ✓ Кішкентай балалардың ата-анасын тындамауы;
- ✓ Депрессия;
- ✓ Жаңа белестерге немесе жаңа жұмыстарға(жаңа ортаға) тез үйренісе алмау;
- ✓ Ұсақ моториканың бұзылуы;
- ✓ Психосоматикалық бұзылыстар;
- ✓ Қорқыныш, созылмалы уайым;
- ✓ Өзін-өзі өлтіруге бейім болу;
- ✓ Шығармашылық қабілетін жоғалту;
- ✓ Баланың жасына сай емес дамуы;
- ✓ Шыдамсыздық;

Жоғарыда көрсетілген жағдайлардың ішінен біреуі баланың бойынан табылатын болса, онда баланы арнайы мамандарға апарған жөн. Даун балалардың бойынан жоғарыда көрсетілген жағдайлардың бәрі орын алуы мүмкін, сондықтан да, бұл балаларға да мандал терапия қолдана отырып бойындағы дұрыс емес қасиеттерді жөндеуге болады[2].

Даун балаларға мандал терапияның бір әдісін мысал ретінде көрсетейік: Арнайы балаларға шеңберге отбасының суретін салдырамыз. Суретті салу барысында дефектолог пен психолог және ата-аналар балаға кедергі жасамау шарт. Суретті салып бітірген соң, салынған суретке диагностика жасаймыз. Диагностика кезінде мынадай белгілерге баса назар аударамыз:Ең алдымен баланың отбасы ішіндегі орналасқан орнына қараймыз, сол арқылы баланың суреттегі орны отбасындағы адамдармен қарым-қатынасын білдіреді. Егер бала өзін суретте шет жаққа бейнелесе, онда біз баланың отбасыдан тиісті қамқорлықты ала алмай жүргенін байқаймыз. Шеңбердің ішіндегі суретті төмен салатын болса, онда бала өзін-өзі бағалау деңгейі төмен екенін білдіреді, ал егер керісінше жоғары салса, онда баланың өзіне берер бағасы жоғары деген сөз[9].

Символдардың мағынасы:

Гүл-әдемілiктің, өмірдің енді бастау алғандығын, көктемнің белгісі.

Крест-мәселелердің толық шешілмеуі, таңдау мен рефлексия белгісі. Сана мен бейсаналықтың кроссовер күйі.

Шеңбер-басталған істің бітуі, ішкі әлемдегі мінсіздікті және тәртібін түсіну. Теңестіру.

Квадрат-бақыланатын энергияның белгісі. Адамның өз идеялары мен мақсаттарын жүзеге асыру қабілетін ашады.

Үшбұрыш. Орналасу ретіне байланысты болады. Сурет үшбұрыштың жоғарғы жағына салынса, онда-еркектік, күш және мақсаттылықты білдіреді, ал егер төмен жағына салынса, онда-әлсіз, тұрақсыздық, өзін-өзі құрту дегенді білдіреді.

Бесжұлдыз-күш, қорғаныс, өзіне деген сенімділік, еркіндіктің белгісі.

Спираль. Оңға бұрылып келе жатқан ай мен күн жолының нышаны, жаңа нәрсенің басы.Солға-регрессияға айналу, қуаттың қалдықтары дұрыс бағытта емес, біртіндеп бүліну.

Көз-бұл нәрсені көруден, мәнін түсінуден бас тарту емес, болып жатқан нәрсені қадағалау.

Жүрек-сезімталдықтың, эмоциялар мен уайымның белгісі.

Тал-тыныштық, үнсіздік, сабырлықтың белгісі.

Түбір-туыстарымен, туған жерімен байланыс.

Ағаштар-әлем, беріктіліктің белгісі.

Мысық-жабық, мұқият, құпиялылықтың белгісі.

Ит-достық, адалдықтың белгісі.

Көбелек-кезеңдермен, табиғатпен үйлесіммен дамыту.

Жылан-ақылды және қулықтың белгісі.

Тасбақа-жауапкершіліктің жоқтығы, әлем алдында қорқыныш.

Көгершін-бақыт пен махаббаттың белгісі.

Павлин-мінездің мықтылығы, мақтаныш.

Қораз-өз позициясын қорғау, күресуді бастауға деген ұмтылыстың белгісі.

Балық-жалғыздық, әділеттілікке ұмтылу.

Түстердің мағынасы:

Қызыл түс-мүмкіндіктер мен күш-жігерді білдіреді. Белсенділік, күрес, әділеттілікке, күреске, мақсатқа жету үшін ұмтылыс. Өрт-зұлымдық пен қараңғылықты сіңіреді. Егер суретте қызыл түс болмаса, онда керісінше, әлсіздік, күшінің жоқтығы, күреске деген әлсіздігін білдіреді.

Сары түс-жаңа нәрсеге, білімге деген ашықтықты бейнелейді. Өмір, тәуелсіздік, түсіністікке деген сүйіспеншілікті суреттейді.

Жасыл түс-қалпына келтіруді, өзіңізге және өзгелерге көмектесуді, сақтауды, қорғауды білдіреді. Өзін және басқаларды дұрыс қабылдайды[].

Күлгін-корольдік түс. Ерлер мен әйелдерді байланыстырады. Кейде өзімшілдік, даралылық сияқты көрінетін рухани энергия. Өз идеялары мен әлеммен байланысты бұзылуына әкелуі мүмкін.

Көк-түйсіктің көрінісі. Қара реңде болатын көк түс-тыныштықтың, дауылдың, түннің, тәжірибенің белгісі. Ашық реңде болатын көкшіл түс-жаңашырлық, бұлтсыз аспан, шексіздік, аналықтың терең мағынасы болып табылады.

Қызғылт-оң энергияның, жұмсақтық пен өзін-өзі қабылдаудың символы.

Қара түс-кеңістіктің, терістеудің, қайғы мен жоғалудың белгісі. Қараңғылықтан жаңа нәрсе пайда болған кез. Қараңғыда да, басқаларға көрінбейтін процестер пайда болуы мүмкін[3].

Ақ түс-ақылдылықты, әлемге ашықтықты, сананың тазалығын бейнелейді және бұл энергияның жетіспеушілігін, шындықтан және әлемді дұрыс қабылдауды білдіреді.

Барлық түстерді пайдалану(көкжиек көңіл-күй) емдеуге, өмірдің басталуын жаңа сезінуге, қайта ойлауға арналған жолды білдіреді.

Түстердің байланысы бойынша диагностика:

Қара және ақ сурет- қарама-қайшылықтардың эмоцияларсыз күресі. Уайымдаудан ерекше демалыс алады. Эмоционалдық жағынан интеллектуалды басымдық.

Қызыл+қара-ашулану, алаңдаушылық, қайғы.

Қызыл+жасыл-тартысты сезім, қажеттілік пен ата-аналық бақылау арасындағы қақтығыстар.

Сары+қара-әлсіздіктен көп нәрсеге ұмтылғандықтан өзін-өзі төмен бағалау. Жиі көңіл-күй өзгерістері.

Қызыл+көк-жанжал жағдайы. Қамқорлықтан босату ниеті. Қоңырау.

Қызғылт+қара-өзіңіз туралы теріс ойлар. Басқа адамдарға назар аударымпаздық пен сүйіспеншілік[4].

Бұл зерттеу жұмыс Даун синдромы бар балаларға мандал терапияны қолдану. Түзету мектептерінде білім алатын оқушыларға арналған.

Мандал терапия қағаз немесе ағаштарға шеңбер түрінде салынады. Қазіргі кезде дайын түрдегі тек бояуды қажет ететін мандалдарда бар(бірақ бұндай мандалдар өте ауыр дәрежедегі балалар үшін қажет). Мандал терапияны Даун синдромымен ауыратын балаларға арт-терапия бағытында қолданатын болсақ, онда арнайы балалар өз эмоциясын білдіріп, қоршаған ортаға деген көзқарасы кеңейіп және дүниетанымы дұрыс қалыптасатын болады. Сурет салу барысында түстерді ажыратып, фигураларды толықтай тани бастайды. Іште тұнып жатқан ойлары мен сезімдерін шығарып жеңілдеп қалады. Мандал терапия арт-терапияның бір бағыты. Даун балалар көбіне үндемей отырып, бір жұмысты 2-3 сағаттай ұзақ уақыттай ойнайды немесе жасайды. Мандал терапия бұл балаларға ең керекті терапия болып есептелінеді. Өйткені, домалақ мандалдарға суретті салғызып (қиын Даун диагнозы бар балаларға дайын мандалдарды боятқызу арқылы) қана қоймай, эмоциясы мен ойлау қабілеттілігін байқауға болады. Мандал терапия әдісті арнайы сабақ жоспарына қосып, күнделікті қолданылатын болса, ондай жағдайда Даун синдромы бар балалардың қол моторикасы дамып, ойлау қабілеті біршама жақсарар еді.

Әдебиет:

1. Bush, Carol (1988). Dreams, mandalas, and music imagery: therapeutic uses in case study // The Arts in Psychotherapy. 15: 219-225.
2. Dileo, F., Grof, S., and Kellogg, J. (1977). The use of a mind-revealing drug (D.P.T.), music, and mandalas in psychotherapy: a case présentation. In Proceedings of the Conférence of the American Art Therapy Association, (pp. 78-86). Virginia Beach, Virginia.
3. Kellogg, J. (1978). Mandata. Path of Beauty. Mandata Assessment and Research Institute, Baltimore, Maryland.
4. Kellogg, J. (1986). Color Theory from the Perspective of thé Gréât -Round of Mandata. Presented at Color Panel American Art Therapy Conférence. Los Angeles, Galifornia. November 15, 1986.
5. А.И.Копытина (2005). Диагностика в арт-терапии. Метод «Мандала»
6. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р. Арнайы психология.-Алматы: «Дәуір», 2011.
7. Л.С.Выготский Баланың жас ерекшеліктері психологиясы және кемтар бала психологиясы туралы таңдамалы еңбектер. /Оқу құралы/. Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті. 1999
8. Ахметова П.А., Асанова А.Ж. «Мүмкіндігі шектеулі баланың» жаңа қоғамдағы педагогикалық-психологиялық мәселелері» // «Жастардың педагогика ғылымына көзқарасы» атты студенттік ғылыми - практикалық конференциясының материалдар жинағы, Қостанай, 8 сәуір 2014
9. Намазбаева Ж. «Дефектологтың кеңесі» Алматы, 1980.

УДК 611.01

ПРИМЕНЕНИЕ СУРДОПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ СЛУХОПРОТЕЗИРОВАНИЯ ДЛЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ ФАКТОРОВ СОЦИАЛЬНОЙ ОТЧУЖДЕННОСТИ ПРИРОДЫ СЛУХОВОГО ДЕФЕКТА

Ковалевская К.О.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективность применения образовательных сурдопедагогических методов и современных технологий слухопротезирования в организации оптимального процесса социальной адаптации людей со слуховыми дефектами. В первой части статьи приводится статистика недуга данной формы и нормативные положения законодательства РК и исполнительной власти по урегулированию вопроса защиты инвалидов. Вторая часть статьи посвящена раскрытию природы социальной отчужденности у слабослышащих. В третьей части статьи определяются оптимальные методы организации учебно-воспитательного процесса для слабослышащих детей согласно основам сурдопедагогики. В заключительной части приводится структура современных цифровых слуховых аппаратов и перечень основных производителей.

Аңдатпа

Бұл мақалада аудиторлық соңырау бар адамдардың әлеуметтік бейімделуінің оңтайлы процесін ұйымдастыруда оқыту педагогикалық әдістері мен есту аппараттарының заманауи технологияларын қолданудың тиімділігі қарастырылады. Мақаланың бірінші бөлімінде осы нысандағы аурудың статистикасы және мүгедектерді қорғау мәселесін шешу туралы Қазақстан Республикасы заңнамасының және атқарушы биліктің нормативтік ережелері келтіріледі. Мақаланың екінші бөлімі тыңдау қиындықтарында әлеуметтік иеліктен айырылу сипатын ашуға арналған. Мақаланың үшінші бөлігінде есту қабілеті бұзылған балаларға арналған оқу процесін ұйымдастырудың оңтайлы әдісі сурдопедагогика негіздеріне сәйкес анықталады. Ақырғы бөлігі қазіргі цифрлық есту аппараттарының құрылымы және ірі өндірушілердің тізімі болып табылады.

Abstract

This article are explored the effectiveness of the use of educational surdopedagogical methods and modern technologies for hearing aid in organization of optimal process by social adaptation of people with auditory defects. In the first part of article are given statistics of the ailment by this form and statutory provisions for legislation of the RK and executive power on resolution of protection issue for disabled persons. The second part of article is devoted to disclosing the nature of social alienation in hard of hearing. In the third part are defined optimal methods for organizing the educational process for children with hearing impairment according to the fundamentals of surdopedagogy. The final part are described structure of modern digital hearing aids and a list of major manufacturers.

Слуховые дефекты составляют широко распространенную проблему для всего мира. Согласно заключению комитета экспертов Всемирной организации здравоохранения в настоящее время в мире порядка 360 миллионов людей с нарушением слуха, что составляет около 5% населения земного шара. Сейчас в Казахстане насчитывается 150 тысяч людей с ограниченными возможностями по слуху. Для нашего государства в свое время эта проблема приняла тенденцию усугубления по причине определенных социально-политических изменений, в результате которых произошел существенный рост распространенности нарушений слуха, повлекший за собой ухудшение качества жизни, инвалидизацию и

нарушение социальной адаптации больных данного профиля. В настоящее время принимаются. Правительство в соответствии с Законом Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года № 39-III «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.) разработало основные направления государственной политики в сфере социальной защиты инвалидов, включая: профилактику заболевания, реабилитацию, социальную адаптацию [4]. Априори отметив факт нормативного вектора урегулирования вопроса социальной адаптации людей с дефектами слуха, данная статья посвящается вопросам эффективности применения образовательных сурдопедагогических методов и современных технологий слухопротезирования в разрешении острой проблемной ситуации.

В раскрытии темы научной статьи подойдем с алгоритмом компетентностного подхода: в первую очередь в кратком освещении представим факторы социальной отчужденности природы слухового дефекта, после рассмотрим сурдопедагогические методы и современные технологии слухопротезирования.

Согласно материалам сурдпопсихологических исследований на разных этапах развития слабослышащих наблюдаются два типа слуховых дефектов.

- *первичные* – нарушения, непосредственно вытекающие из биологического характера болезни (нарушения слуха);

– *вторичные* – возникающие опосредованно в процессе аномального социального развития. Вторичный дефект, по мнению Выготского, является основным объектом в психологическом изучении: "Недостаток глаза или уха означает, прежде всего, выпадение серьезнейших социальных функций, перерождение общественных связей, смещение всех систем" [1].

Фактор социальной депривации приводит к трудностям в общении, приобретении знаний, к педагогической запущенности, расстройствам эмоционально-личностной сферы, к дефициту комфорта, частому ощущению неуспеха. В психическом развитии часто отмечаются диспропорции – асинхронное развитие.

Можно выделить **два класса факторов, способствующих социальной отчужденности для персон, страдающих слуховыми дефектами:**

– ограничение возможностей контакта вследствие сенсорной, моторной, соматической депривации;

– реакция личности на хроническую психотравмирующую ситуацию, обусловленную сознанием своей несостоятельности.

У людей с нарушениями слуха, трудностями речевого общения отмечается изменение способности к приему и переработке информации. Личность с такими нарушениями часто характеризуется пониженным фоном настроения, астеническими чертами, тенденцией к аутизации как следствие объективных затруднений контактов.

Если рассмотреть эту проблему более детально, то опосредованная симптоматика тугоухости включает следующие характерные категории социальной отчужденности:– нарушение речи:

– отсутствие реакции на обращение окружающих;

– большая усидчивость;

– искусственная отгороженность от окружающих из-за страха быть вовлеченным в разговор;

– так называемая ложная улыбка, которая помогает контакту, демонстрирует согласие с окружающими, даже в том случае, если не расслышал сказанного;

– стремление взять на себя инициативу в разговоре, говорить громким убежденным голосом, исключающим вопросы, чтобы скрыть свой недостаток;

– замкнутость, необщительность в силу глубокого переживания своего дефекта;

– вспыльчивость, раздражительность, отказ говорить с окружающими. Затруднение в овладении предметами гуманитарного цикла. Предпочтение отдается математике, физике, труду, рисованию;

– ношение длинных волос, чтобы скрыть слуховой аппарат.

У многих слабослышащих отмечаются невротические и неврозоподобные расстройства.

Переходя к следующему этапу алгоритма раскрытия тематики научной статьи - сурдопедагоические методы (принципы, приемы) – следует отметить актуализацию данных дидактических средств для учебно-воспитательного процесса ребенка с дефектами слуха (слабослышащие).

Восемь сурдопедагогических методов, которые будут ниже изложены, сформулированы с учетом целей и задач обучения слабослышащих, а также особенностей развития детей и направлены на организацию педагогического процесса в условиях компенсаторно-корригирующего воздействия на слабослышащего ребенка, что и определяет специфический характер процесса обучения.

Метод учета социальных факторов в формировании личности слабослышащего школьника предполагает необходимость корригирование наиболее важных для человека психических функций: речь и отвлеченное мышление, словесная память.

Специальная система обучения слабослышащих детей языку — важнейшее средство преодоления нарушенного хода их развития. Реализация метода направлена на преодоление нарушенного хода развития с помощью специального обучения языку, накопления словаря, уточнения звукового состава речи, усвоения грамматической системы языка, овладения разными видами и формами речевой деятельности, преодоления речевого недоразвития, формирования речи как средства общения и орудия мышления.

Метод обучения основам наук в единстве с усвоением родного языка как средства общения вытекает из закономерностей процесса практического овладения языком, связи речевого общения со всеми видами деятельности.

Метод максимального обогащения речевой практики предусматривает систематическую работу по уточнению, коррекции, активизации самостоятельно приобретаемого ими языкового материала, по созданию условий для расширения возможностей обогащения речи учащихся не только на уроках, но и вне специально организованных занятий.

Метод активизации разных видов деятельности учащихся в учебно-воспитательном процессе основан на закономерности психического развития ребенка, согласно которой развитие совершается не только под воздействием среды, социального окружения, но и в результате собственной самостоятельной практической и умственной деятельности, обусловленной потребностями, находящими выражение в мотивах.

Метод индивидуального и дифференцированного подхода к обучению для слабослышащих детей становится важнейшим, так как особенности детей данной категории проявляются в сферах, имеющих решающее значение для успешного выполнения всех учебно-воспитательных задач.

Метод компенсаторной направленности обучения в единстве с развитием сенсорной базы слабослышащих детей основан на связи анализаторной системы человека с окружающей средой. В школьный период деятельность этой системы является базой формирования знаний, умений и навыков. От степени развития и правильности функционирования всех анализаторов зависит успех социальной адаптации.

Метод единства практического овладения системой научных знаний и обучения основам наук состоит в том, что в школе слабослышащих в процессе обучения и воспитания решаются задачи пропедевтического характера, обеспечивающие практическое овладение языком, расширение представлений и знаний детей об окружающем мире, развитие восприятия, в том числе слухового, формирование наглядных и отвлеченных обобщений [5].

Применение современных технологий слухопротезирования выступает ключевым фактором, опосредующим преодоление социальной отчужденности людей данной категории в суперпозиции использования сурдопедагогических методов корригирования важнейших психических процессов: речь, отвлеченное мышление, словесная память.

К современным технологиям слухопротезирования можно отнести цифровые слуховые аппараты (ЦСА) и кохлеарные импланты. Отличие ЦСА от аналоговых заключается в том, что вторые усиливают все принимаемые микрофоном звуки. Работа цифрового слухового аппарата

(структурная схема приведена на рисунке 1) принципиально отличается цифровой обработкой звука. Прежде чем транслировать звук, который услышит из динамика пользователь, микропроцессор ЦСА обрабатывает принятый микрофоном и оцифрованный сигнал в соответствие со сложным математическим алгоритмом. Это позволяет с одной стороны усиливать звуки определённой частоты — в соответствие с индивидуальной настройкой пользователя. А с другой — автоматически подстраивать работу цифрового слухового аппарата к различным внешним условиям (шумной улице, тихой комнате, концертном зале и т. п.).

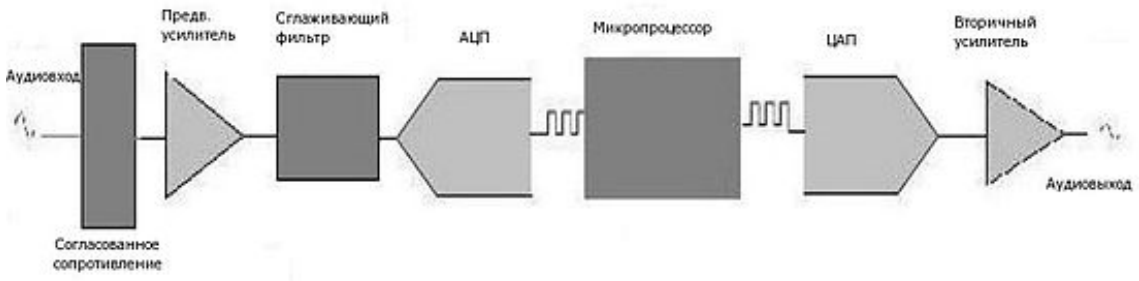

Рисунок 1 – Структурная схема цифрового слухового аппарата

Кохлеарные импланты как альтернатива слуховым аппаратам состоят из внешних и имплантируемых частей. К внешним, съемным, частям, носимым за ухом и на голове, относятся микрофон со звуковым процессором и передающая антенна (катушка). **Микрофон** воспринимает звуковую информацию, **звуковой процессор** перерабатывает её в пакеты цифровых сигналов, а **катушка** передает эти пакеты через кожу на **имплантат**, вмонтированный в черепную кость за ухом [3].

Слухопротезирование не является мгновенным процессом, априори необходимо пройти аудиометрию и отоскопию. Полученные в ходе обследования параметры, позволяют врачу-слухопротезисту подобрать необходимый протез для. Далее аппарат настраивается для того чтобы больной ощущал себя комфортно при широком диапазоне звукового сигнала. Затем наступает процесс абилитации (привыкания) и реабилитации, при которой пациент проходит обучение у врача-сурдолога.

Эффективность протезирования зависит от совершенства слухового аппарата. Устройство может быть снабжено (или нет) автоматической регулировкой громкости и сжатием частотного спектра пропускания звуков. Также эффективность используемого слухового аппарата зависит от источника его питания, количества времени, при котором он может непрерывно работать, массы, размера, возможности его подключения к телефону и других параметров.

В заключении следует отметить, что применение восьми вышеизложенных методов сурдопедагогической организации учебно-воспитательного процесса в комплексе с использованием кохлеарных имплантов и цифровых слуховых аппаратов представляет эффективное средство преодоления факторов социальной отчужденности, аномального развития по причине то, что данная схема разрешения проблемы в оптимальном и результативном режиме противодействует стремительной активации первичных и вторичных симптомов тугоухости в жизни слабослышащих.

Литература:

1. http://lektsii.com/1-163346.html
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/ цифровой слуховой аппарат
3. http://www.medplus24.ru/magazine/treatment/621.html
4. Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года № 39-III «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.).

5. http://cebek.pp.ua/2017/07/26/principy-vospitaniya-i-obucheniya-slaboslyshashhix-detej

ӘОЖ 005.334.2

МЕКТЕП ҚАБЫРҒАСЫНДАҒЫ ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қуанышқалиева П.Ғ., Кереймаганбетова Ж.Н.
(Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)

Қақтығыстар – қазіргі қоғамның әлеуметтік және саясаттық өмірінің маңызды құбылыстарының бірі болып саналады. Адамның қоғамдағы өмірі күрделі және жеке индивидтердің, сонымен қатар үлкен және кіші әлеуметтік топтардың қызығушылықтарының қақтығысынан жиі алып келетін қарама-қайшылықтарға толы екендігі баршамызға анық.

Ғасырлар бойы адамзаттың ұлы ойшылдары қақтығыссыз қоғамның теориялық үлгілерін құрып, кейде оны жүзеге асыруға тырысқан. Өкінішке орай, барлығы сәтсіздікпен аяқталып, бұл одан да қатыгез қақтығыстар тудыра бастады.

Қазіргі заманда қақтығыстар – күнделікті өмірлік жағдайларға айналды. Мүмкін, XXI ғасыр адамзат алдына балама ұсынады: бұл ғасыр қақтығыстық ғасыр болады, немесе өркениет тарихында ең соңғы ғасыр болады. XX ғасырдағы қақтығыстар адамдардың көптеп қырылуына негізгі себеп болды. А.Я. Анцупов, А.И. Шипилевтердің пікірінше: «екі дүниежүзілік соғыс, екі жүзден аса ірі көлемдегі соғыс, терроризм, билік үшін қаруланған соғыс, өлтіру, өзін-өзі өлтіру, жеке адамдардың арасында қарсыластық пен келіспеушілік – бұл аталған қақтығыстар ең кем дегенде 300 миллионға жуық адам өмірін жойды». Ішкі саясаттық күрес – көптеген мемлекеттердің дамуындағы шешуші фактор болып табылады. Қақтығыс – мектепте айтарлықтай жиі кездесетін құбылыс. Олар әртүрлі болады. Жоғарғы сынып оқушылары мен оқытушылар арасында туындайтын тұлғааралық қайшылықты біз, оқушылар мен мұғалімдердің оқу тәрбие ісіндегі қарым-қатынасында және өзара әрекетінде болатын екі жақтың да мақсатқа жетуге қақтығыстары және көзқарастардың сәйкес келмеуі қызығушылықтарының нұсқаулары жүріс-тұрыс тәсілдерінің жағдайы ретінде анықтаймыз. Е.А. Шумилин және И.Т. Шендрик мұғалімдер мен оқушылар арасындағы қақтығыстардың негізгі себебі, тұлғалық факторлармен байланысты болады деп көрсетеді. Жоғары мектеп жасындағы қақтығыстерге ең бірінші мұғалімдер тарапынан көңіл бөліну керек. Мұғалімдер кез келген қайшылықты жағдайдың техникаларын біліп шыға алу жолдарын қарастыру керек.

Қақтығыс – мұғалім мен оқушы арасындағы мұғалімнің адамгершілік сапаларына байланысты туындауы мүмкін. Олар: оқушыларға мүмкіндігінше ықыласты көмек көрсету, олардың жан - дүниесін түсіну. Осы қасиеттерді оқушылар ұстаз бойынан көргісі келеді. Бірақ мұғалім бұларға немқұрайлы, селқос, ұқыпсыз, ықылассыз қарауы мүмкін.

Педагогикалық әрекетте қарама-қайшылық әртүрлі. Олар әрекеттің әртүрлі сферасына қатысты болады. Мұндағы қақтығыстар мұғалімнің оқушыларға өзінің пәнін меңгеруі мен ұстаздық шеберлігіне, оқушылардың ата-аналарына, мектеп басшылығының өзінің әріптестеріне делен қарым- қатынасымен байланысты болуы мүмкін. Педагогикалық жұмыста қарама- қайшылықтардың тууының екі себебін айтуымызға болады. Бірінші себеп: мұғалімдердің өз ісіне немқұрайлықпен қарауы сондай-ақ олардың мектептегі білімге сәйкес алға қойған міндеті, мақсаттарын дер кезінде орындамауы салдарынан туындайды.

Мұндай оқытушылардың өзіне немқұрайлықпен қарауының нәтижесінде олардың қоғамға, ғылымға, адамдарға немқұрайлықпен қарауы деп айтуымызға болады. Бұл жағдайда тек қана ұстаз деген атты сақтап тұрады да, ал шын мәнінде педагогикалық процесті бұзады. Мұндай ұстаздардың жұмысының нәтижесі педагогикалық жарамсыз болып табылады. Яғни бұл

оқушылардың сабаққа деген қызығушылығының төмендеуінен білімдерінің төмен болуынан т.б. көптеген қасиеттерінен көрінеді.

Педагогикалық жұмыстағы қақтығыс туындауының екінші тобына ұстаздардың оқушылармен қалыпты, іскерлік адамдық қатынасты, егер де өзінің жұмысына, балаларға деген ерекше махаббатты жақсы білімі болса да орната алмауы болып табылады. Мұндай ұстаздар үшін педагогикалық процесс жеткілікті дәрежеде нәтижесіз еңбек ретінде тыңдалмағанын сезіну, өзінің күшіне сенбеушілік, кәсіпке деген жағымсыз қатынастар туындайды.

Ұстаз - өмір бойы баланы оқытатын, тәрбиелейтін адам. Ол барлық адамдар үшін үлгі болуы қажет. Оқыту процесі кезінде және тәрбиелеу кезінде туындайтын сұрақтарға жауап бере алуы керек.

Ол үшін қателеспеуі керек. Ұстаздық мамандық өзге маман иелерінен басты айырмашылығы оның адаммен жұмыс жасап оның пісіп жетілуіне күші мен қуатын, білімін жұмсауы. Соған орай бұл мамандықтың қыры мен сыры қабат-қабат болып келетіндігі де сондықтан, ұстаздар мен шәкірттер арасында белең алып отыратын қайшылықтар бір қырымен ұстаздық мамандықтың күрделігімен жауапкершілігінің мол екенін аңғартатын болса, екінші бір жағынан қарастырғанда адамның жан-дүниесінің сыры, психикасы аса күрделі құрылым екеніне көз жеткіземіз.

Сонымен бірге педагогикалық қарым-қатынаста (тәлім-тәрбие саласында жүргізілетін зерттеулерді) анықтап қарағанда ұстаздар мен шәкірттер арасындағы тағы да бірнеше жағдайларға тоқтала кеткенде жөн көріп отырмын.

1) Оқу ісін жүзеге асырып оны бірізділік пен жүргізуге кедергі болатын жайттар мұғалімнің білім деңгейі мен оның шәкірттерге тиімді әдіс- тәсілдермен жеткізе алмай, тәжірибесіздік көрсетіп оқушыларға серпінді ықпал ете алмайды. Сондай-ақ мұғалім оқушыларға қоятын талабын үнемі өзгертіп қалыпты жағдайдан жиі ауытқып отырады. Соның салдарынан шәкірттердің тәртібі нашарлайды. Мұндай кемшіліктер ең алдымен ұстаздық ұйымдастырушылық қабілеті мен сабақ жүргізудегі әдіснамалық олқылығымен пайда болып, шәкірттер сабақта көпшілік уақытын босқа жіберетін болады.

2) Жеке бастың өзі ұстанған адамгершілік қасиеттерге байланысты кездесетін кедергілер мен қайшылықтар баланың өз басына талап қоюы, айналасына зер салып, әрбір нәрсеге мән беруі баланың өсіп-жетіле бастағанын көрсетеді. Ересек адамдармен салыстырғанда мұғалім мен оқушылар арасында өзара қарым-қатынас едәуір күрделі. Өйткені мұндағы бірінші жақ – мұғалім толық қалыптасқан, моральді-этикалық жағынан жетілген мінез–құлық орныққан адам.

Екінші жақ – оқушылар. Бұлар небәрі өз ұстазының сезімімен ақыл-ойына ынтыққандар ғана мұғалім мен оқушының ойлану, түсіну сипаттары да түрлі деңгейде. Ұстаздарға айдай анық құбылыс шәкірттеріне нанымды бола бермейді. Кейде мұғалім мен оқушы бір құбылысқа сөзге немесе қылыққа беретін бағалары да түрліше. Ұстаз бен шәкірттер арасындағы қарым-қатынаста қақтығыс туындауына ұстаздың методикалық тұрғыдан қате жіберіп жаңылысуы не оқу материалдарын тиянақты түсіндіре алмауы да себеп болады.

3) Оқушылардың жас ерекшеліктерін елемей олардың құрдастарымен қарым-қатынастарының қыры мен сырына жете мән беріп оларды бағаламау салдарынан болатын қақтығыстар.

4) Оқушылардың даралық ерекшеліктеріне тән жағымсыз қасиеттері мен мінез-құлқына орай туатын қақтығыс.

Ұстаз бен оқушы арасындағы қақтығыстың туындауы – олардың әрекеті барысындағы негізгі өзара байланысының бұзылуымен байланысты. Мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекет олардың біріккен оқу және оқудан тыс әрекетінде өтеді. Сонымен бірге мұғалімдер мен оқушылар арасында кейде бірін-бірі жете түсінбей өзара келіспеушілік сияқты қолайсыз жайттар де кездеседі.

Мұндайда баланың даралық ерекшеліктері мен санасқан тиімді және жан дүниесінің сырына терең бойлап, олардың мінез–құлық ерекшеліктерімен санасқан дұрыс. Бұл психиканың қарқынды дамып отыруына орай түрлі тілектері мен қажеттіліктері әрбір нәрсенің сырын білуге құштарлығы арта түседі. Тәлім-тәрбие ісінде баланың санасы өзгерістерді ескеріп оларды

дұрыс жолға пәрменді бағыттап отырса, онда шәкірт мінезінің ұнамды қасиеттерін бірізділікпен қалыптастыруға болады.

Сондай-ақ қақтығыс мұғалімдердің ұстаздық шеберлігіне байланысты болуы мүмкін. Мұғалімнің өз пәнін жетік білетіндігі балаларға оқу материалдарын жете түсіндіре ұсындыра алатындығы әр-алуан амал-тәсілдер қолданып сабақты тартымды және қызықты етіп өткізетіндігі осыған көңіл толмаған оқушылар қақтығысқа баруы мүмкін.

Келесі қақтығыстың шығу себебі – оқушылар мен ұстаздардың бір- біріне қарым-қатынасына, өміріндегі күйініш-сүйіністеріне, табыстары мен сәтсіздіктеріне, әртүрлі қоғамдық көпшілік жұмыстарға қатысуына байланысты көңіл бөліп мән беруі, ұстаздық жетекшілік жұмысының іс-әрекеттеріне байланысты болады.

Ең басты қақтығыстың шығуына себеп болатын негіз мұғалімдердің оқушылармен бірдей қарым-қатынас жасамауы, пікірлерімен санаспауы оқушылармен сөйлескенде үнемі сыпайылық пен әдептілік үлгісін сақтамауы, оқушылардың жан дүниесін айтпай-ақ түсініп, үнемі сезімталдық көрсетпеуі, т.б. көптеген қарапайым әдепті сақтамаулары жатады.

Оқу іс-әрекетінің көп тараған тұлғааралық қарым-қатынастағы оқушылар ортасындағы қақтығыс түрлері мен туындау себептерін қарастырайық.

Жасөспірімдік, жеткіншектік ортадағы қақтығыстар барлық заманға және халыққа тән, ол Р. Киплингтің бейнелеген XIX ғасырдағы аристократтық мектебі болсын немесе ағылшын жазушысы У. Голдингтің «Повелитель мух» шығармасындағы ересектердің қарауынсыз, адам аяғы баспаған аралда қалып қойған бір топ балалардың оқиғасы болсын.

Оқушылар арасындағы болатын қақтығыстардың бірі лидерлікке ұмтылыс немесе лидерлік қақтығысы. Мұнда екі-үш лидерлердің және олардың топтарының сыныптағы біріншілік беделіне таласуы. Орта сыныптарда қыздардың тобымен ұлдар тобының арасындағы кикілжіңдері жиі болып тұрады.

Үш-төрт жасөспірімдердің бүкіл сынып немесе бір оқушының бүкіл сынып оқушыларымен кикілжіңге түсуі мүмкін. О. Ситковская, О. Михайлова психологтарыдың бақылауынша лидерлікке жол, әсіресе жасөспірімдер ортасында, қатыгездік, мейірімсіздік, өзінің біріншілігін көрсету немесе демонстрациялаумен байланысты. Балалық қатыгездік – барлығына танымды құбылыс. Әлемдік педагогиканың бір парадоксының нәтижесі бойынша бала ересектен де көбірек өзінің қатарластарынан қатыгездік көреді.

Оқушылардың агрессивтік қылықтарының генезисі олардың жеке тұлғалық әлеуметтенуінің дефектерімен байланысты. Сонымен қатар, баланың және жеткіншектің жеке тұлғасы өзімен-өзі қалыптаспайды, қоршаған ортада, қоғамда қалыптасады. Әсіресе, маңызды болып кіші топтар жатады. Мұнда жеткіншек басқа адамдармен әрекеттеседі немесе қарым-қатынасқа түседі. Ең алдымен жанұяға қатысты. Әр түрлі авторлар сәтсіз қалыптасқан жанұяларды әр түрлі бөліп көрсетеді.

Л.С. Алексеева сәтсіз құрылған жанұялардың келесі түрлерін көрсетеді:

1. кикілжіңді;
2. аморальді;
3. педогогикалық компетентті емес;
4. асоциалды;

Г.П. Бочкарёва келесі жанұяларды бөліп көрсетеді:

1. Эмоционалды атмосферасы сәтсіз құрылған жанұялар, мұнда ата-аналары өз балаларына мейірімсіз, сонымен қатар дөрекі, құрметтемей қарайды.

2. Мүшелерінің арасында эмоционалды байланыс жоқ, баланың қажеттіліктеріне немқұрайлы қарайды.

3. Балаға саяси жағымсыз қажеттіліктер мен қызушылықтар ілініп, оларды аморальді өмір сүруіне итеру.

В. Лозоцева пірінше, бұдан басқа жасөспірімдердің өздерінің сыныптастарымен кикілжіңге түсуі, олардың жас ерекшеліктеріне байланысты. Яғни өзімен жастылардың оны моральды этикалық критериймен бағалауы және т.с.с.

Сынып ішіндегі жеке тұлғалар арасындағы қақтығыстар түрлері өте көп.

Оқушылар тобы ішіндегі өзаралық қақтығыстар топтағы жеке тұлғалық қарым-қатынастардың дисгармонизациялануынан және топтың құрылымының тепе-теңдігінің бұзылуынан (статустық, рөлдік, коммуникативтік, басқармалық) көрініс табады.

Топ әртүрлі күрделі де көп деңгейлі және көп функциональды көріністі болғандықтан, онда әр түрлі қақтығыстар де дамиды.

Сол топ ішіндегі болатын қақтығыстардың мінездемелеріне тоқтап өтсек:

1. Берілген топтағы микро-топтардың өзара әрекеттесуі барысында қақтығыстар туындауы мүмкін. Мұндай топтар әр түрлі кіші әлеуметтік топтарда кездеседі, және оларды саны 6-8 адамнан аспайды, сонымен қатар 3 адамнан тұратын микро-топтар да бар. Көпсанды топтар тұрақсыз болып келеді. Топ мүшелерінің жас деңгейінің өсуіне және олардың әлеуметтік статусына байланысты топтардың саны азаяды. Топтың өмірінде мини-топтар үлкен рөл ойнайды.

Олардың өзара әрекеттесуі толығымен топтың климатының өзгеруіне, іс-әрекетінің нәтижелігіне әсер етеді. Кіші топтардың ішінде топтық өмірдің ережелері мен нормаларынан қозу байқалады, дәлірек айтқанда мини-топтағы ережелердің өзгеруіне инициатор болып табылады. «Ортаға жаңадан келген адам» ең бірінші, топтағы мини-топты таңдау мәселе алдында тұрады. Ол топ оны өзіне қабылдап, оның мінезін мақұлдайды.

Түзілу деңгейінде және оқушылардың өзара бейімделу деңгейінен өткен мектеп сыныбы, ереже бойынша осындай бірнеше микро-топтардан тұруы мүмкін. Олардың бұлай түзілуінің принципі болып, қатысушылардың статусына байланысты: «жұлдызы» бар немесе лидері бар жоғары статустық топтар, орта және төменгі статустық топтар, жиірек топ қабылдамаған жеке тұлғалардың (изгои) өзара қарым-қатынас құрған топтар болып бөлінеді.

Сыныптағы балалардың жынысы мен жасына байланысты кіші топтарға бөлінуі де әр түрлі өтеді. Бастауыш мектепте мектеп үлгерімі принципіне байланысты кіші топтар түзіледі және бір топтың өзіне сол және басқа жыныс мүшелерінің оқушылары түседі. Ал жеткіншектердегі балалар мен қыздар топтары көбінесе автономды болады. Мұнда балалар саны көп болса, онда топтың құрылымы бұтақталып, бір топқа жиналады. Ал егер қыз саны көп болса, ұлдар көбінесе қыздардың лидерлеріне бағытталып, бағынады.

Бір сыныптағы кіші топтар арасында әртүрлі қарым-қатынастар түзіледі. Ереже бойынша топтар арасында оң байланыс немесе барлық төменгі және орта статустық топтар жоғары статустық топқа бағытталуы мүмкін. Кейде топ ішінде топаралық қақтығыстарды тудыратын бір адам немесе тұрақты жүк болады, олар басқа кіші топтың лидерімен кикілжіндік қарым-қатынас құруы мүмкін.

2. Қақтығыстар жоғары статустық топтардың, сыртқы референтті топтың ортақ мақсатына және құндылықтарына қарсы тұруы немесе сәйкес келмеуіне байланысты туындайды.

3. Басқару стилімен келіспеген формальді емес сыртқы топтың басқарушысымен әрекеттесу барысында туындайтын кикілжіндік жағдайлар. Мұндағы қақтығыс топтық болып басталмайды. Бұл жердегі қақтығысқа қатысушылар басқарушы және топтың жеке тұлғасы болуы мүмкін.

4. Қақтығыс кіші топтың өзінде туындауы мүмкін. Егер де кикілжіңге топтың басқа мүшелері қатыспаса, онда тарқаған топтың мүшелері өз орнынан басқа қоғам - достықтан табады.

5. Лидерлер арасындағы қақтығыстар. Бір жағдайда қақтығыст күштері тең екі микро-топтың лидерлерінің арасында болса, екінші жағдайда кикілжің тұрақталған лидермен оның қолдаған, күшейіп келе жатқан адамының арасында туындайды. Бұдан басқа сынып үшін әр түрлі бағыттағы лидерлер қақтығыстар дәстүрлі болып табылады. Мұндай қарсы күрестердің қажеті де жоқ, сонымен қатар үлкендердің дұрыс басқара алмауынан туындайды. Олар оқушыларға сыныпты «әсер ету сфераларына» бөлуге, өзінің лидерлік басшылығы тән спецификалық зоналарын әр лидерлерге табуға көмек бермейді.

6. Сонымен қатар, формальді емес лидермен топтың басқарушысының арасындағы кикілжің көп таралған. Лидермен басқарушысының қызығушылықтары мен мәселелері бағыттас болса да, олар үнемі қақтығысуы мүмкін.

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік дағдарыстық процестер адамдардың әлеуметтік тұлға аралық қарым-қатынастарына, психологиясына кері әсерін тигізіп, олардың бойында кернеулік, ашушаңдық, қатыгездік, және т.б. жағымсыз қасиеттер тудырады. Ал мұндай жағымсыз қасиеттер қоғамымызды көптеген қиыншылықтарға және көптеген қақтығыстарға әкеп соғады. Статистика бойынша, мұндай процесс әртүрлі әлеуметтік және демографиялық топтар арасында байқалады. Сондықтан да қазіргі заманда әрбір адам қақтығысты өз пайдасына, қақтығысушы екінші оппонентінің қызығушылықтарын ескере отырып, нәтижелі де табысты шешу дағдысын игеру өте маңызды. Зерттеу жұмысының эксперименттік бөлімінде осындай мәселелер кеңінен қозғалып, қақтығыс жағдайларын болдырмау, алдын ала ескерту, жоюдың ғылыми-әдістемелік негізі дәйектелініп, қақтыыс жағдайларын шешуге арналған дамытушы-түзету тренингтер кешені лайықталып ұсынылды. Мұндай әрекеттер барысында қақтығыс жағдайына байланысты мінез-құлық стильдерінің психологиялық ерекшеліктері расталып, оларды қақтығыс жағдайына байланысты ескерту, шешу және жоюдың табысты да нәтижелі жақтары кеңінен талқыланды. Яғни, әрбір адам қақтығыстық жағдайға түскенде, қақтығыстарды түсіну және басқара білу үшін өзінің қақтығыс шешу дағдыларын қолдана білуі қажет.

Әдебиет:

1 Керімов Л.К "Қиын жасөспірімдерді жеке – дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы" – Алматы, 2003. – 123 б.

2 Казымбетова Д.КДевиантное поведение молодежи как объект социологического исследования. Дис. на соиск. учен.степ. канд. наук. – Алматы, 1999. с. 36

3 Змановская Е.В. Девиантология. Психология отклоняющегося поведения. - М.: ACADEMA, 2004.- 288 с.

4 Гришина Н. В. Психология конфликта. – СПб., 2001.

5 Громова О. Н. Конфликтология. Курс лекций. – М., 2001.

6 Е.М. Бабосов « Конфликтология» Минск Тетра системс 2000 г

7 О.Н. Громова « Конфликтология» Москва,2000 г.

8 Арымбаева А. Шиеленістану. –Шымкент, 2007 ж.

9 И.Е.Ворожейкин, А.Я.Кабанов, О.К.Захаров. Конфликтология. –Москва, 2000.

ӘОЖ 37.036

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ СЕЗІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ АРҚЫЛЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Қайрат А.М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Балалық шақ баланың жеке тұлға болып қалыптасуының алғашқы сатысы. Баланың айналамен танысу және экологиялық тәрбие дағдыларының қалыптасуының бастамасы осы мектепке дейінгі жас шағында қалыптасады. Бала тәрбиесі ана сүтінен бастау алып, үлкендердің көмегі арқылы өмір бойы қалыптасатын күрделі құбылыс. Тәрбиенің ең алғашқы бастамасын бала өз отбасынан бастау алса, жалғасы балабақшамен байланысады, яғни бала тәрбиелене отырып білім алады. Тәрбие негізі қаншалықты сапалы болса, болашақта сондай болмақ. Оның бір бағыты ретінде экологиялық білімді назардан тыс қалдырмау керек. Себебі, экологиялық тәрбие - ол баланың қоршаған ортасы, айналасы, болашағы.

Экологиялық тәрбие дегеніміз – бұл табиғаттану ілімінің және экологиялық табиғи байлықтың адаммен бірге дамитындығы, олардың қалыптасқан ара-қатынасының жиынтығы. Экологиялық тәрбие берудің міндеті- балаларды табиғаттың әсемдігін көріп, түсіне білуге, табиғатқа қамқор бола білуге үйрету. Өсімдіктер мен жануарларды күтіп, баптап өсіру дағдыларын қалыптастыру, қоршаған ортада алған әсерлерін жеткізе білу, эмоциялық көңіл-күйлерін басқара білу дағдыларын меңгерту, қоршаған ортаны аялап, табиғатты қорғай білуді

жүйелі түрде жүзеге асыру. Табиғат пен бала арасындағы қатынасты орнату, адамның табиғаттағы тіршілік әрекеті және жеке гигиена жайындағы білімдерін жетілдіру[1].

Қазіргі таңда адамзат ауасын жұтып, суын ішіп отырған табиғат Ананы қорғап, аялау барша жұртқа тіршілік қамы, табиғи қажеттілік. Сондықтан да бүлдіршіндерді айналадағы табиғи ортамен үнемі қарым-қатынаста болуға үйрету, олардың ұғымдарын қалыптастыру, табиғатқа деген жанашырлыққа тәрбиелеу қазіргі балабақшадағы тәрбие ісінің өзекті тармақтарының бірі болып табылады.

Адам табиғатты қалыпты жетіліп, дамуы үшін самал желді, жаңбырдың себелеген дыбысын, құстардың дауысын, өзен ағынының дамуын тілейді. Сондай-ақ, көк шалғынның иісіне, өсіп тұрған егінге, аппақ мамық қарға, үй төбесіндегі салпыншақ мұздарға да көңіл бөлу керек. Өйткені адамзат жер бетіндегі табиғи құбылыстардың бәрінен ләззат алады. Тәңір жаратқан құбылыс пен болмыс, тіршілік иесі атаулының бірінде кемшілік жоқ.

Бала ес біле бастағаннан-ақ өзі жете түсінбес жарқын, тартымды нәрсенің бәріне ұмтыла бастайды, мәселен, жылтыраған ойыншықтарды, әдемі гүлдер мен заттарды көрсе қуанады. Осының бәрі оның рахаттану, қызығу сезімін туғызады. Жиі ән, ертегі тыңдап, суреттерді қараған балалардың өнер қуаныш сезімдерінің қайнар көзіне айналады. Эстетикалық тәрбие алған балалар жарқын, әсем атаулының бәріне жәйғана ұмтылып қана қоймай, сұлулықты жан дүниесімен қабылдайтын болады.

Эстетикалық тәрбиенің мәнісі тек баланың әсемдік атаулыны көре білуге үйретуде ғана емес, сонымен бірге әрекет жасауға ынталандыру, әсемдік атаулыны жасауға белсенді түрде қатыстыруда екен. Балалардың зейінін табиғатта жұмыс істейтін адамның еңбегіне аударып, олардың әсем де епті қимылдарын біріге отырып бақылауы шарт, мұның бәрі балалардың эстетикалық сезімін оятып, еңбекті сүюге, еңбек адамын құрметтеуге, табиғат әдемілігін аялауға үйретеді. Сондай-ақ табиғат, жыл мезгілдерінің ауысуы, орман- тау, ауа- райының құбылмалылығы, адамның күнделікті еңбек әрекеті мұның бәрі бала түйсігінде із қалдырмай қоймайды.Балалардың бойында эстетикалык талғамның негіздерін қалай отырып, біз оларды қоршаған ортаның әсемдігін көруге және сезінуге, оны аялауға баулимыз. Гүлдердің қауыз жарғанын көргенде оның жұртқа қуаныш сыйлауы үшін оны мәпелеп күту керек. Балалардың да көркемдік қабілеттерін, эстетикалық сезімдері мен ұғымдарын, әсемдікті бағалай білуін дамыта отырып, педагог рухани байлығы қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеудің негіздерін қалай береді.

Тегінде бала сұлулықты форма мен мазмұнның бірлігі ретінде қабылдайды. Эстетикалық қабылдау сезім мен тебіренумен тығыз байланысты. Әсемдікке қызығудан туатын қуаныш, жайдары жан толғанысы эстетикалық сезімнің ерекшелігі болып табылады[2].

Қоршаған ортаны аялауға деген адамның саналы көзқарасын қалыптастыру үшін жастық шақ кезеңінен ерте басталғаны дұрыс. Баланың дүниеге келгеннен кейінгі алғашқы 7 жылы оны тәрбиелеу мен оқытудағы ең басты кезең болғандықтан оны ескерусіз өтпеген жөн. Баланың келешегі сол кезеңде алған тәрбиесіне өте байланысты. Олай болса, адамзаттың рухани және материалдық жағдайы осы кезеңде алған тәрбие негіздеріне тәуелді.

Бала дүниеге келгеннен бастап табиғатпен қарым-қатынаста болады.Табиғат - баланың ақыл-ойының балалық шағынан нақты түсініктер бойынша қалыптасқан жоғары деңгейге жеткізетін қоры болып табылады. Ол әртүрлі табиғи құбылыстарды жеке меңгеруді, өз ойын жеткізе білу өнерін бірге дамытады.

Табиғатты танып, білу - мектепке дейінгі жастағы баланың бойында табиғатпен эстетикалық қарым-қатынас жасаудың базасын құрайтын экологиялық тәрбиені бере отырып, сонымен бірге оны қорғай, аялай білуге үйретеді.

Баланың өміріндегі алғашқы қабылдаған қуанышты сәттері оның болашақтағы өміріне жағымды бағыт-бағдар бере отырып, өмір бойы есінде қалады. Балабақшаларда балаларға экологиялық тәрбие беру алуан түрлі ықпал ету құралдарының көмегі арқылы іске асырылады:

-саяхат;

-мұражайларға бару;

-мақсаттық серуендеу;

-телебағдарламалар, бейнефильмдер;

-табиғат туралы көркем әдебиеттер;

-суреттерді, фотосуреттерді, иллюстрациялардытамашалау;

-музыка тыңдау;

-дидактикалықойындар, мақалдар, мәтелдер;

Балаларды өсімдіктер және жануарлар әлемімен таныстыру арқылы, оларды күтіп-баптаудың жолдарын көрсете отырып, оларды аялай білуге тәрбиелейміз. Балалар тірі және өлі табиғат арасында, тірі организм мен олардың өмір сүру ортасындағы байланыстарды қалыптастыруды үйренеді [3].

Балалармен жұмыс істеу барысында оқу қызметі өтілетін бөлме ғана емес, сонымен қатар мекеме орналасқан ғимарат та әдемі болуы керек. Егер балалар сұлулықты өмірден өз көздерімен көре отырып, оның өмірімен байланысын сезіне білсе, онда олар сұлулықтың бар екенінін сонда ғана сезінеді.

Мектепке дейінгі жастағы балаға экологиялық мәдениеттің алғашқы түсініктерін қалыптастыру үшін:

1.Мектепке дейінгі мекемелерде балаларға экологиялық тәрбие берудің алғы шарттарын құру;

2.Балалардың экологиялық сауығуының дамуы үшін атқарылатын жұмыстарға көгалдандырылған зоналар құру және ұйымдастыру;

3.Тірі объектілерді күтіп-баптауға қолайлы ортаны іс жүзінде құру үшін іс-шаралар ұйымдастыру;

4.Сабақта көркем құралдарды, әдістемелік және материалдық құралдарды, ойындарды, ойыншықтарды, түрлі ертегілер кейіпкерлерін жүйелі түрде қолдану;

5.Педагог мамандардың білім деңгейі мен олардың біліктілігін арттыру. Тәрбиеші - педагогикалық үрдістің ең басты тұлғасы және экологиялық тәрбие берудегі шешуші фактор болып табылады. Ол экологиялық ақпараттар және арнайы материалдармен кең көлемде таныс болуы тиіс, сонымен қатар балаларды тәрбиелеу тәсілдерін қолдана білуі керек.

Балалардың табиғатқа қызығушылығын тәрбиелеуде оның обьектілерімен және құбылыстарымен таныстырудың әдістері мен түрлерін дұрыс таңдаумен қатар белгілі түсініктер мен құбылыстарды ажырата білудің де мәні зор. Мәселен, «аспан денелері» түсінігіне әлем, күн, жұлдыз, ай кірсе, ал «табиғат құбылыстары» тобына найзағай, жаңбыр, қар т.с.с. жататынын нақтылап түсіндіру қажет.

Табиғаттың әрбір заты және құбылысымен таныстыруды балалар бақылауына ыңғайлы жыл маусымы мен тәуліктің белгілі мерзімінде жүзеге асыруға тура келеді. Мысалы: күз маусымы кезінде түнгі аспанды бақылауға мүмкіндік мол. Себебі күз айында қатты суық болмайды, сондай- ақ күн ерте батады.

Аспан денелерінің ішіндегі бізге ең жақын орналасқаны - ай. Ай бетіндегі "теңіздер көлеңкесін", таулы қыраттарды жай көзбен-ақ, егер дүрбі болса, тіптен айқын ажыратуға болады. Балалар айдың көк жүзіндегі қозғалысын бақылап отырып, оның бейнесінің - орақ тәріздес жарты ай және толық ай болып үш кезеңге ауысуын байқай алады. Сондай-ақ жұлдызды аспанды бақылау және жұлдыздармен танысуды күз айларының ымырт үйіріле жүргізген ынғайлы. Таныстыру жұмыстарын "Жеті қарақшы" жұлдыздар шоғырынан бастағап жөн. Балалар "жеті қарақшыны" оңай таба алатын жағдайға жеткеннен кейін "Темірқазық" және "Кіші жетіқарақшы" жұлдыздар шоғырымен таныстыруға болады.

Балаларды айды, жұлдыздар әлемін бақылау өте қызықтырады, бірақ бұл жұмысты балабақша жағдайында ұйымдастыру мүмкін емес. Сол себепті ата-аналарға кешкі серуен кездерінде мүмкіндікті пайдалана білуге кеңес беріледі. Аспан шырақтары туралы балалар білімін бекіту және оған қызығушылығын арттыра түсу үшін мектепке дейінгі мекемелерде баланың ата-анасымен бірге көріп-білгендері жөнінде әңгіме ұйымдастыру, табиғат жайлы әдебиеттерден әңгімелер оқу арқылы толықтыруға болады! Мысалы: өткен заманда көшпелі тірлік кешкен ата-бабаларымыздың "қазықты" - қазық деп атап, жеті қарақшының қалған алты

жұлдызы сол қазық-жұлдызға байланып тұрғандай, түнімен орнынан тапжылмайтын қазықты "қойлар" айналып шығады деген түсініктерін ояту балаларға қызықты.

Жалпы алғанда осындай нысаналы, жүйелі тәсілдер арқылы балалардың көркемдік тәрбиесін жолға қоя отырып, адамгершілік қасиеттерін, жан дүниесінің баюын, көркемдік талғам мен шығармашылық қабілеттерін оятуға мүмкіндік туары кәміл[4].

Балалардың жас ерекшеліктеріне, даярлық деңгейіне, жеке ынтасы мен талаптарының артуына қарай әдістер күрделеніп отырады. Педагогикалық ғылым мен тәжірибе балалардың эстетикалық сезімдерінің қарым-қатынастарының, ой қорытындылауының, бағалауының тәжірибелік іс- әрекеттерінің қалыптасуына көмектесетін неғұрлым тиімді әдістерін анықтайды:

- эстетикалық қабылдауын, бағалауын, талғамының бастапқы көріністерін дамытуға бағытталған сендіру әдісі;

- қоршаған ортаны көркемдеуге және мінез- құлық мәдениеті дағдыларын қалыптастыруға арналған іскерлік дағдыларға жаттықтыру әдісі;

- шығармашылық және тәжірибелік іс- әрекеттерге итермелейтін проблемалық ситуациялар әдісі;

- әсемдікке ұмтылып, эмоциялық - жағымды ықылас тудыратын және қоршаған дүниедегі келеңсіздікке қарсы сезімін ояту әдісі.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының «Мектепке дейінгі тәрбие тұжырымдамасында" және жаңа бағдарламаларға сәйкес ересек топ балаларының алдына іскерлік-дағдыларды одан әрі жетілдіре түсу, оны халықтық сәндік ою-өрнекті бейнелеу әрекетіне пайдалану, сәндік-қолданбалы өнермен таныстыру, оның негізінде табиғатпен тығыз қарым-қатынасқа тәрбиелеу міндеттері қойылып отыр.

Балалармен жүргізілетін негізгі жұмыстарды төмендегіше топтауға болады:

- балаларды сәндік - қолданбалы өнермен таныстыруда берілетін табиғат заттары мен құбылыстары элементтерінің алуан түрлілігін анықтау арқылы ұйымдастыру;

- өлі табиғат заттары мен құбылыстарының мәні, сондай-ақ олардың адам өміріндегі маңызы жайлы бала түсінігін қалыптастыру;

-мектеп жасына дейінгі балаларды ұлттық әшекей элементтерімен таныстырудың бірізді жүйесін жасау;

-сәндік әшекейлерді жасау әрекетінде - практикалық іскерлік пен дағдыларды қалыптастыру.

Табиғатқа қызығушылықты қалыптастыру және оны сәндік әшекейлеу әрекетінде пайдалана білудің шешуші міндеттері мыналар:

- балалардың табиғат құбылыстарының өзара байланысын пайымдай білуі және себеп-салдарын анықтауы;

- әртүрлі әдіс-тәсілдер және әрекет түрлерін пайдалану арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың табиғатты танып-білуге ұдайы қызығушылығын қалыптастыру;

-тәрбиешілердің жаратылыстану ғылымдарының негіздерін және оны лайықты түрде бала санасына жеткізу әдістемесін білуі.

Жаңа ғасырда табиғатсыз баланы тәрбиелеуді көз алдымызға елестете алмаймыз. Сондықтан да балабақшамыздағы тәрбие ісінің негізгі міндеттерінің бірі "Балаларды айналамен таныстыра отырып,оларға экологиялық тәрбие беру" болып табылады. Баланы өз туған өлкесінің табиғатын сүюге,оны аялай білуге, оны қорғауға қызығушылығын арттырып,жауапкершілігін күшейтуге,табиғатпен бірге өмір сүретінін сезінуге үйрету мақсат.

Әдебиет:

1. Е.Мамбетказиев. Қ.Сыбанбеков. Табиғат қорғау. Оқу құралы. Алматы. 2005.
2. Жұмабекова Ф.И Көркемдік тәрбиені ұйымдастыру ерекшеліктері // Бақшадағы көркемдік тәрбие. -2012. № -Б.27-30.
3. Керімбаева Р. Табиғат. Бала. Тәрбие //Отбасыжәне Балабақша. – 2008. № . –Б.50 – 52.
4. Жумадилова Р.Ж. Мектепке дейінгі балаларды қоршаған ортамен таныстыру әдістемесі мен теориясы. - Семей, 2013.

УДК 355.253.2

ЖАС БУЫННЫҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ АТЫС ДАЯРЛЫҒЫ

Қизатулла Р.Б., Касенова А.И.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақстан Қарулы Күштерінің қатарында әскери қызмет атқару әрбір қазақ азаматының аса маңызды әрі құрметті міндетінің бірі болып табылады. Қарулы Күштер қатарында қызмет ету – Отанымызды қорғаудағы қасиетті борышыңды өтеу деген сөз.

Отанды қорғауды біздің елімізге шабуыл жасаған сыртқы жаулармен қарулы күрес деп қана түсінбеу керек. Біз Отанымыздың күш–қуатын нығайта отырып, оны бейбіт уақытта да қорғауға ат салысамыз.

Қазір енді Отан қорғаушылар қатарында Ұлы Отан соғысы қахармандарының ұлдары мен немерелері тұр. Олар әкелері мен аталарының үлесіне тиген қатал сыннан өткен жоқ. Бірақ та олар әскеріміздің, халқымыздың қаһармандық дәстүрлеріне адал, Еліміз қауіпсіздігінің, бейбітшілікті қорғаудың мүдделері талап еткен, агрессия құрбандықтарына көмектесу керек болған әрбір сәтте Қазақстан жауынгерлері дүние жүзінің алдында қандай да болсын қиыншылықтарды жеңуге әзір тұратын, қалтқысыз, әрі ержүрек патриот, интернационалист ретінде көрінеді.

Қазіргі армия жауынгердің ерік–жігері мен психологиялық төзімділігіне үлкен талап қояды. Ол әскери техникаларды, оның ішінде өте күрделі әскери машиналарды, ракета комплекстері мен радио электрондық жүйелерді, атомдық сүңгуір қайықтары мен дыбыстан жылдам ұшатын әуе кемелерін шебер меңгере білуі керек. Бұл жерде жауынгердің ұйымшылдығы мен тәртіптілігі қажет. Ал әскери тәртіпті білу, оны орындауға әзір тұру – өзіңнің жеке басыңды қалыптастыру мен әскери қызметке дайындалу жолындағы маңызды қадам деген сөз.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 36–бабында былай деп жазылған: «Қазақстан Республикасын қорғау – оның әрбір азаматының қасиетті парызы және міндеті. Еліміздің азаматтары Конституцияда белгіленген тәртіп пен түрлер бойынша әскери қызмет атқарады». Бұл сөздердің мәні қандай екендігі жайында өздеріңе ұсынылып отырған библиографиялық құралдағы материалдардан білулеріңе болады.1992 жылы 7 мамырда Қазақстан Президенті және Жоғарғы бас қолбасшысы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қорғаныс комитетін Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі етіп қайта құру туралы», “Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде Қызмет атқару – әр азаматтық құрметті міндеті, ол бейбіт еңбекті әскери қызметшілердің қорғайды деген халықтың сенімі болып табылады.Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету әрбір тәуелсіз мемлекеттің, соның ішінде Қазақстанның негізгі міндеті болып табылады.

Ұлттық қауіпсіздік дегеніміз–Қазақстан мемлекетінің дамуының тәуелсіз егеменділігімен территориялық тұтастығын сақтауды қамтамасыз ету.Еліміздің қорғаныс қабілетін сақтау – бұл барша халықтық іс, сондықтан жастарды қазақстандық патриотизмге, көп ұлттар тұратын Отанымызға деген сүйіспеншілікке, мемлекетіміздің гүлденіп дамуына деген жауапкершілікке тәрбиелеу болып табылады.

Қазақстан Республикасының қорғанысының,оның тыныштығын сақтау үшін әскерилердің күш–қуатын мүмкін болғанша көтеріп, халқымызды Қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу бірінші орында тұрған мақсат болып табылады. Атыс дайындығы күш–қуат және өзіне деген сенімділік тудыру мақсатында қолданылуы мүмкін. Негізгі ату күшін көтеру жан–жақты жою күштерін дамыту және барлық қару түрлерінен ату болып саналады. Ұрыстың қорытындысын әскери қарулар шешеді. Ол қарудан ату үшін адамды маральдық ұрыстық жағынан жан–жақты дамыту болып келеді.Сонда ғана жеңіске жетуге болады.

Атыс дайындығы атыс міндеттерін нәтижелі орындауда атыс құралдарының дайындығын қамтамасыз ету , жеке құрамды түрлі жағдайларында өз қаруын дұрыс пайдалана білуге үйрету мақсатында өткізіледі.Осы мақсатты қолдана отырып оқыту және әдістемелі әдебиеттерді қолданып сабақтарды жүргізудің әр түрлі түрлері мен әдістерін қарастырамын.Атыс дайындығы сабақтарында оқытудың келесі түрдегі негізгі әдістері қолданылады: әңгіме, түсіндіру, сөйлесу, көрсету, жаттығу және атыс жүргізу. Әдістерді таңдау сабақтың түрі мен тақырыптарына байланысты.

«Атыс дайындығы» тарауын оқып–үйренудің мақсаты – әрбір оқушының қарастырылып жатқан қару үлгісінің материалдық бөлігін білуі.Қарудың материалдық бөлігін оқып–үйрену кезінде оқушыларды қаруды бөлшектеу,жинақтау,тазалау және майлау,оны жиналған және бөлшектенген түрде қарау,атысқа дайындау, атыс кезінде кідіріссіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету, ал атыс кезінде кідірістердің пайда болуы жағдайында – себептерін белгілеу және оларды жою мақсатында қарумен практикалық сабақтар өткізу; өз қаруын сенімді қорғану құралы ретінде қабылдап, дұрыс күтім жасай білуге тәрбиелеу қажет.Бастапқы әскери дайындықты өтіп жатқан оқушылар үшін атыс дайындығы мынадай бөлімдерді қамтиды: атыс негіздері; қарудың материалдық бөлігі; атыстың тәсілдері мен ережелері;қол гранаттарын лақтыру; ұрыстағы бақылау және арақашықтықты анықтау.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік даму жағдайында мектеп оқушыларына атыс даярлығы бойынша тәрбие берудің мазмұнын ғылыми-педагогикалық тұрғыда саралағанда төмендегідей қорытындылар мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді:

1. XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер атыс даярлығы ұғымын нақтылау мен жетілдіруді қажет етеді. Жаңа әлеуметтік қатынастар, әлемдегі жаһандану үрдісіне сай патриотизм ұғымы жалпыадамзаттық тыныштық пен бейбітшілікті сақтауға бағытталады. Атыс даярлығы шеберлігін дамытып, қалыптасуының тарихи алғы шарттарын айқындай отырып, тұлғаның бойында Қазақстандық патриотизмді қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері мәдениеттану, аксиологиялық, өркениеттік, тұлғалық, іс-әрекеттік, әлеуметтік, жүйелілік тұғырлар тұрғысынан сараланды.
2. Тұлғаның бойында атыс даярлығы шеберлігінің құндылығын қалыптастырудың теориялық-тұжырымдамалық негіздері және оның факторлары: микрофакторлар, мезофакторлар, макрофакторлар, мегафакторлар, атыс даярлығының әдіснамалық негізін айқындайды.
3. Оқушыларға атыс даярлығы шеберлігі бойынша тәрбие берудің педагогикалық және психологиялық негіздерін Қазақстан, алыс және жақын шетел ғалымдарының еңбектеріне теориялық тұрғыда талдау жасай отырып, тұлғаның бойындағы Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру қазіргі қоғамның әлеуметтік даму жағдайына негізделіп жүйеленді.
4. “Қоғамның жаңа әлеуметтік даму жағдайында мектеп оқушыларына атыс даярлығы шеберлігі бойынша тәрбие берудің тұжырымдамалық негіздері” тұлғаның бойында “Қазақстандық патриотизм”, “патриоттық құндылықты” қалыптастыруда негізгі орын алады. Тұлғаның бойында патриоттық құндылықтар олардың білімге, қоршаған әлеуметтік ортаға, табиғатқа, еңбекке, өзіне қатынасы арқылы көрініс беретіні тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нақты нәтижелерімен дәлелденді.

Қорыта келгенде, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар арқылы тәрбие беру оқушы бойындағы сана-сезімді, намысты, парызды қалыптастырумен қатар Егемен еліміздің тәуелсіздігін, ынтымағын, бірлігін сақтап қалатын патриот-азамат тәрбиелеуге толық мүмкіндіктердің бар екендігі анықталды.

Әдебиет:

1. Алтынбаев М. Кәсіби армия – мемлекет қауіпсіздігінің кепілі // Егемен Қазақстан. – 2006. – 25 қазан(№260 –2 63). – Б.4.
2. Алтынбаев М. Қазақстандық жауынгерлер қаһарман майдангерлердің өнегесімен өз борышын өтеуге әзір // Егемен Қазақстан.– 1997. – 7 мамыр. – Б.2.

3. Алтынбаев М. Қазақстанның кәсіби армиясы – жаңа мыңжылдықтың армиясы // Егемен Қазақстан.– 2006.– 6 мамыр(№101 – 102). – Б.1, 5.

ӘОЖ 778.64

ОҚУШЫЛАРДЫҢ АДДИКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДА ЗЕРТТЕУДІҢ МӘНІ

Қонысбаев Д.Ж.
(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Ғылыми жетекші: Турахметова А.Б.)

Ел әлемдік өркениетке ұмтылу барысында, болашақ ұрпаққа тәлім-тәрбие беру – халықтың жарқын болашағын меңзейді. Ұрпақты дана да, тәрбиелі етіп тәрбиелеу үшін, оның тұлғалық ерекшелігін қалыптастыру қажет.

Дүниедегі ең бағалы асыл байлық – адам. Адам әлеуметтік қозғалыстар мен қимыл әрекеттің негізі, жер шарындағы небір ғаламат табыстардың қайнар көзі, ақыл-ой туындылардың құдіретті иесі. Адамды сипаттағанда алдымен мінезін ескереді, егер қасында жақсы мінезді адам болса, өз басыңнан үлкен жеңілдікті сезесің.

А.С. Макаренконың айтуынша, адамның жаман мінезі басқаларға тікенектей қадалып, жараласа, оның өзі де шөңге кіріп кеткендей сыздатып, қинайды деген болатын [1].

Қазақстан Республикасының даму кезеңі қоғамның барлық саласындағы істерді қайта құрумен, әлеуметтік-саяси, экономикалық қарым-қатынастардың өзгеруімен сипатталады. Бұл қазіргі кезеңдегі оқушылардың әлеуметтік жағдайдағы дамуына үлкен өзгерістер келтіреді, яғни олардың өзін-өзі бағалауының жеке тұлға болып қалыптасуына әсерін тигізеді [2].

Қазіргі кезде мінез-құлықында ауытқушылығы бар оқушылар тұлғасының ерекшеліктері, олардың өзін-өзі бағалауы, қарым-қатынас, мінез-құлық туралы мәселелері зерттеушілердің назарын аудартуда. Қоғамда отбасы жағдайына, заман талабына сай әр түрлі зиянды заттардың кесірінен ешқандай кінәсіз толық қарым-қатынасқа түспейтін, мінез-құлықтарында ауытқушылығы бар балалар көбеюде. Жасөспірімдік шақ мінез-құлықтың қалыптасу кезеңі. Осы уақыт кезеңі кезінде мінездің көптеген түрлері құрыла бастайды. Дәл осы мезетте түрлі типологиялық нұсқаулар нормалары басым болады. Уақыт өте келе мінездің кейбір жақтары өзгеріске ұшырайды, жаңарады, өмірлік тәжірбиенің арқасында тегістеледі.

Психологиялық зерттеулерге сүйенсек, жасөспірімдік шақты қиын жас деп атайды. Статистикалық мәліметтер бойынша аддиктивті мінез-құлыққа бейім болудың ең қауіпті уақыты осы 12-17 жас аралығы екен [3].

Бүгінгі күні балалардың бір нәрсеге тәуелді болуы адамгершілік жағынан мәселе болудан қалып, барлық тұрғындардың денсаулығына, қауіпсіздігіне, тіпті ұлттық дамуына әсер етеді, бір сөзбен айтқанда, бір отбасының емес, тұтастай қоғамның қайғы-қасіреті, ұлттық мәселесіне айналып отыр.

Аддиктивті мінез дегеніміз ғылшын тілінен аударғанда «зиянды әдет», «жат қылық», «өмір шындығын сол күйінде қабылдаудан бас тартып, шынайы өмірден қашу немесе ауытқу» деген мағынаны білдіреді. Мұндай ауытқулар адамның өзінің психикалық күйін психобелсенді заттарды қолдану арқылы жасанды түрде, өзгеруінен туындайды. Оқушы бойындағы аддиктивті мінез белгілерінің басымдылығы өзгерген макро және микро ортаның талаптарына бейімделуінің бұзылуына әкеліп соғады. Өзінің мінезіндегі өзгерістерімен, қылықтарымен бала өзіне жедел көмек түріне мұқтаж екендігін білдіреді. Кез келген оқушы ата-анасынан немесе ұстаздарынан ашық түрде көмек сұрай алмайды. Ал ол медициналық көмектен бұрын, алдын алу, педагог-психологтың және отбасы тарапынан асқан шыдамдылық пен мейірімділікті, аса тәрбиелік көмекті қажет етеді. Бала аддиктивті мінездің иесі бола отырып, зиянды заттардың

бір немесе бірнеше түрімен әуестенуі мүмкін. Уақыт өте келе өзінің қалай тұрақты түрде есірткі заттарды қолданатынын және ересектер тобынан табылатынын білмей де қалады [3, 25].

Ғылымда аддикция мәселесі әлі де зерттеуді талап етеді. Бұл құбылыстың пайда болу, өту механизмін түсінбейінше, біздің ойымызша ішімдікке салынуға, нашақорлыққа басқа да девианттық, деструктивтік мінез-құлық түрлеріне талдау жасау қиын.

Аддиктивтік мінез-құлықтың мәні белгілі бір нәрселерге немесе қызмет түрлеріне кейбір заттарды қабылдау арқылы немесе назар тоқтату арқылы өзінің психикалық жай-күйін өзгертуге ұмтылады. Мұндай заттарды тұтыну нәрсеге, әрекетке тәуелді болу процесі эмоцияның интенсивті дамуымен қоса жүреді және адам өмірін басқаша бастайтындай, аддикцияға қарсы әрекет етіп, оның ерік-жігерін жоятындай шамаға жеткізеді. Мінез-құлықтың мұндай түрі психологиялық қиындықтарды көтеруі төмен, өмір жағдайларының тез ауысуларына нашар бейімделетін, психофизиологиялық жайлылыққа жылдам және оңай жетуге ұмтылатын адамдарға тән. Аддикция олар үшін шынайы өмірден қашудың құралына айналады.

Аддиктивтік мінез-құлық типіндегі адамдар өздерін қорғау үшін психологияда «қалауынша ойлау» деп аталған механизмді пайдаланады, олардың ойына қарамастан олар шынайы деп тек өздерінің қалауына сәйкес келетіндерді есептейді, нәтижесінде тұлғааралық қатынастар бұзылады, адам қоғамнан қол үзеді. Қандай заттар, нәрселер немесе әрекеттер аддиктивтік мінез-құлық түріндегі адамдар үшін құрал бола алады? Бұл есірткілер, ішімдіктер, шылым, құмар ойындар, түрлі компьютерлік ойындарды қоса есептегенде, ырғақты әуенді ұзақ тыңдау, сондай-ақ, адамның өмірлік маңызды міндеттерінен бас тартып, қызметтің қандай да бір түріне толықтай батуы [4].

Аддиктивті мінез-құлық бірте-бірте қалыптасады. Ауытқудың басталуы белгілі бір затты қабылдауға немесе белгілі бір әрекеттерге адамның интенсивті өткір психикалық жай-күйінің өзгеруімен, әсерленушілігімен байланысқан және өзінің психологиялық жай-күйін өзгертудің белгілі бір тәсілінің барлығын түсінумен, сезімнің көтерілуін, қуанышты жағдайды бастан кешудің пайда болуымен байланысқан. Бұдан әрі аддикция құралдарына табанды түрде тұрақты жүгіну қалыптасады.

Күрделі өмірлік жағдай, психологиялық жайсыздық жай-күй аддиктивтік реакцияны арандатады. Бірте-бірте мұндай мінез-құлық шынайы өмір талаптарына жауап қайтарудың үйреншікті түріне айналады. Тұлғаның интегралды бөлімі ретінде аддиктивті мінез-құлықтың қалыптасуы жүреді, яғни бұрынғыны ығыстыратын және қирататын өзге тұлға пайда болады.

Жасөспірімдік шақтың адамның қалыптасуындағы ерекше жас ерекшелік сатысы ретінде айқындалуы XIX ғасырдың екінші жартысында басталды. Сол уақыттан бастап, жасөспірімдік шақ, жасөспірімдік мәселелерді көптеген психолог, дәрігер, педагог, мәдениеттанушы, әлеуметтанушы ғалымдардың зерттеу орталығына айналды. Жасөспірімдік шақ бұл балалық шақтан ересектер әлеміне өту сатысы, ол эмоционалды жағынан мазмұнды болғандықтан, жасөспірімдік дағдарыстың жағымсыз белгілері көріне бастайды. Жасөспірім өзін, өзінің мүмкіндіктерін және жеке дара ерекшеліктерін түсінуге ұмтылады, өзінің басқа адамдармен ұқсастығын және олардан айырмашылығын тапқысы келеді. Құрбыларымен қарым-қатынас жасау өзі туралы адекватты түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді [3, 89].

Аддиктивті мінез-құлықтарының бағыттарының қалыптасуының, жүріс-тұрысы бұзылған сананың пайда болуы, адам мінез-құлқының аддиктивті мінез-құлықтық стереотипінің пайда болуының заңдылықтарын зерттейді. Аддиктивті мінез-құлықтың алдын алу ұйымдастырылған, күш жұмсау арқылы орындалған мінездің және тәуекел топтардың құрылымы және психологиялық ерекшеліктерін қарастырады. Сонымен, аддиктивті мінез-құлық тұлғасы, оның мінезіне себепші болатын, индивидтің келеңсіз әлеуметтік маңызы бар индивидуалдық тұрпаттық сапасының жиынтығы. Аддиктивті мінез-құлық тұлғасының психологиясы жайлы мәселе психологтар үшін ғана емес, сонымен бірге жалпы адамзат болашағы үшін маңызы зор. Ал, бұл мәселені зерттеу аддиктивті мінез-құлықты алдын алу шараларының алдын алудағы іс-әрекетте үлкен рөл атқарады.

Ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, жеткіншектердің аддиктивті мінез-құлқының пайда болуы көбінесе ересектер немесе өз қасындағы достарының әсерінен пайда болады.

Мұндай жеткіншектерге тән қасиеттер өз еркінің болмауы, жауапсыз, жалқау, агрессивті болуы. Сондықтан баланы тым еркелету жайы да осындай жағдайларға әкеп соғатыны анық.

Әдебиет:

1. Макаренко А.С.Книга для родителей. М.,1973. - 365 б
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан - 2030: Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан №194, 1994.
3. Сэбшин Э. Психологические исследование аддиктивного поведения: обзор //Психология и лечение зависимого поведения/Под ред.С.Даулинга М.: Класс, 2000. - 465с
4. Гоголева А.В. Аддиктивное поведение и его профилактика. М.Воронеж, 2002. – 368 с.

ӘОЖ-81.1

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ ЖОЛДАРЫ

Лепес С.Е., Ибраева К.И.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Кез келген адамзат баласы өзін қоршаған өзге адамдармен қарым-қатынас жасайды. Ал, қарым-қатынас тіл арқылы, сөз арқылы жүзеге асады. Мектеп жасына дейінгі кішкене балалар сөйлеуді ата-анасының, туған-туыстарының және тәрбиешісінің көмегімен сонымен қатар құрбыларымен тілдесу арқылы үйренеді. Міне, осы кездерде баланы дұрыс дыбыстауға, сөйлемді дұрыс құрастыруға, яғни дұрыс байланыстырып сөйлеуге үйрету керек. Ал, байланыстырып сөйлеу дегеніміз -айтылған сөздерді игеріп оның компоненттерін сөйлемдерді, сөздерді бір-бірімен дұрыс байланыстырып сөйлеуді айтамыз, яғни, бұл қатесіз дұрыс сөйлей білу.

Балаларды байланыстырып сөйлеуге үйретуде мынадай мәселеге баса назар аударылады:

- сурет бойынша әңгіме құрастыруда өз ойын жүйесін анық,түсінікті жеткізе білуге үйретіледі;
- логикалық тапсырмаларды орындағанда баланың байланысып сөйлесуіне баса назар аудару қажет;
- оқылған шығарманың мазмұнын өз түсінігі бойынша ауызша баяндай білуге төселдіру керек.

Байланысып сөйлеуді дамытуда сөздік жұмыс, сөйлем әңгіме құрастыру жұмысы жүргізіледі. Байланысып сөйлеу мәдениеті арнайы жоспарлаған сабақтарда, сабақтан тыс ойын сәттерінде, шығармаларды сахналауға ертеңгіліктерді өткізуде дамытылады.

Тәрбиеші айтқан ертегіні зейін қоя тыңдап, мазмұнын ауызша қайталап айтуда, әңгімелеп беруде, грамматикалық тұлғада дұрыс байланысып сөйлеуге үйретіледі.Тіл дамыту сабақтаң қызықты, әсерлі түрде ұйымдастырылуы баланың белсенді сөйлеуін қамтамасыз етеді, яғни балаға сөйлеу қажеттігін тудырады [1].

Тәрбиеші-педагогтар, ата-аналар баланың кез-келген уақытта берген жауыбының толық, дауысының анық, ашық, мәнерлі болуын талап етуі керек. Күнделікті іс-әрекет сабақ, ойын,серуен, бос уақытта баланы ауызша сөйлеу білуге, сұраққа толық жауып беруге, сөйлемді дұрыс қарап айтуға өз ойын жүйелі жеткізуге, шығармашылығын әңгіме құрауға үйрету үшін жүргізілетін жұмыстар. Байланыстырып сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға негіз болады. Мысалы: берілген суреттер бойынша әңгіме құрастыру, отбасында, жолдастарымен қарым-қатынасында,қоршаған ортадағы адамды тыңдай білу,оларға дұрыс жауап беруде диалогтық сөйлеуге үйретіледі. Оқыған шығармаларды әңгімелеуде, оны өмірде көргендерімен салыстыруда монологтық сөйлеуге үйренеді.

Байланыстырып сөйлеу - диалог және монолог деп бөлінеді.

Диалог- екі не одан да көп адамның әңгімесі.Әңгіменің мақсаты, әдетте бір нәрсе жайында сұрап, оқыған жауап беруге, белгілі бір әрекетке түрткі болуға шақыру. Диалог стилі жағынан негізінен ауызекі сөйлеу тіліне тән.

Монолог-бір адамның байланыстыра сөйлеген сөзі. Монологтың мақсаты- белгілі бір факт жөнінде баяндау.

Байланыстырып сөйлеудің бірнеше әдіс-тәсілдері бар:

- Әңгімелесу, әңгімелету, әңгіме құрату;
- Оқылған шығарма түрін әңгімелету;
- Сурет, картиналар көрсетіп, әңгіме құрату;
- Ойыншықтарды сипаттаты әңгімелету;
- Өз тәжірибесі бойынша әңгімеқұрату.

Әңгімелесу әдісі диалог түрд есөйлеуге үйрету мақсатын көздейді.Әңгімелесу баланың зейінін түгелдей қажетті объектіге аударып,оны өз ойын, көреген түйгенін жүйемен рет-ретімен айтып беруге дағдыландырады.Әңгімелесу сабағы программа мазмұнын меңгертуге, баланың алған білімін тиянақты, саналы болуына диалог түрінде сөйлеуге жаттықтырып,сұраққатолық сөйлем құрап жауап беруге негіз қалайды.Әңгімелесу сабақтарының тақырыбы,программа мазмұнына сәйкес белгіленеді.Әңгімелету әдісі баланы монолог түрінде сөйлеуге үйретуді көздейді [2].

Оқылған шығарма мазмұнын әңгімелетуде байланыстырып сөйлеудің бір әдісі.Мұндай сабақтарда алға қоятын мақсат-балалардың байланыстырып сөйлеу дағдыларын жетілдіру,оқылғаншығарма мазмұнын дұрыс түсініп,грамматикалық жағынан дұрыс байланыстырып жүйелі әңгімелеп беруге үйрету.Әңгімесін айтуға төселдіру әдістері баланың білімімен сөйлеу дағдыларына,оқылған шығарма мазмұнына,сабақтың мақсатына сәйкес белгіленеді. Әңгімелеп айтуға үйретуде мына мәселелер ескеріледі. Мысалы:жаз, күз туралы салыстыра сұрапәңгімелесу.Бала салыстыру арқылы өз ойын анық әрі еркін жеткізе алады.

Байланыстыра сөйлеудің мынадай стильдері болады:

- толық стиль көпшілікке арналған стиль немесе оны кітаби стиль деп атайды.Лекция оқығанда, жиналыста сөйлегенде,радио және телевидениеде сондай-ақ сабақта қолданылады.Толық стильді сөзге анық дикция болуы керек, орташа қарқын, дауыстың күші, үйдің көлемі мен дауыс тембрімен сәйкес келеді.

- толық емес стиль, тұрмыстық қарым-қатынаста пайдаланады.Мұнда сөздің дыбыстардың артикуляциясы және шапшаң сөйлеу рұқсат етіледі. Сөйлеу мәдениетін жеткілікті меңгерген әрбір адам жағдайға сай ешбір дайындықсыз екі стильді де пайдалана алады. Арнайы дайындалған сөз шешендік өнер немесе көркем оқу деп аталады.

Сонымен қатар балаларды бір-бірін мұқият тыңдауға, тапсырманы дұрыс орындап жатқанын байқауға үйрету міндетті түрде қарастырылуы қажет. Балалардың сөйлеу тілін қалыптастыру үшін, ересек адамдармен эмоционалды қарым-қатынас жасауға, заттық және әр түрлі ойын әрекеттерінде, ойлау әрекетінің көрнекі-заттық түріне, естуіне, көруіне, иіс сезуіне, қоршаған ортаны бағдарлауына үлкен назар аудару қажет. Осымен бірге ересек адамның сөйлеу тілі баланың фонематикалық есту қабілетінің, белсенді сөз қорының, сөздің мағынасын түсінуінің дамуына өз үлесін қосады [3].

Әңгімелеуге үйрету әдістері

Әңгімелеуге үйрету (монологтік тіл). Негізгі ойды дұрыс жеткізе білу, монологтік мәтіндерді байланыстырып айту, мәтін мазмұнын дұрыс, рет-ретімен айту, белгілі бір түсінікті сипаттап, хабарлы сөйлем түрінде жеткізе білу шеберлігін қалыптастыру.

Сөйлеу мәдениетіне үйрету. Таныс емес ортада, көпшілік алдында сөйлей білуге, өнер көрсетуге үйрету (мерекелерде, өзге топ балаларының және ата-аналардың алдында).

Сөйлеу тілінің қалыптасуы (диалогтік). Өзіне қаратылып айтылған сөздерді тыңдап түсінуге, әңгімені қолдауға, сұрақтарға жауап беруге және сұрауға, әңгімелесу кезінде өзін мәдениетті, әдепті, байсалды ұстау іскерліктерін дамыту. Өзге балалардың әңгімесінің маңыздылығына әсер етіп, бір-бірінен жаңалықты білуге ықыласын арттыру.

Бала әңгімесінде шығармашылық элементтеріде болады. Баланың мәтінді түсініп жеткізе білуі, бірақ автордың негізгі лексикасынан алыстамай, кейіпкерлерге жаны ашуы өте маңызды.

Әңгімелеу - өз бетімен бір фактыны, оқиғаны айтып бере білу. Бала тақырыпқа байланысты мазмұнын және айтып беру тілдік формасын анықтау қажет. Материалды жүйелеу, ретімен немесе жоспар бойынша айтып беру (тәрбиешінің немесе өзінің). Бала оның әңгімесі қажет екенін сезінуі маңызды және әңгімелей білу қабілетін қостау қажет. Балаларда өздерінің әңгімелерінен қанағаттану, қуаныш сезімдері болуына жағдай жасау.

Формалары бойынша әңгімелеу суреттеу және сюжетті болады.

Суреттеу - бір заттарға немесе құбылыстарға сипаттама беру. Мұнда нақты түсініктер, бірақ образдың элементтері болу қажет.Ойлары жеткілікті түсінікті, аяқталған.

Суреттеу әңгімелердің – салыстырмалы және түсіндірмелі түрлері болады. Түріне қарай екі түрлі затты салыстырып айтып береді.

Түсіндірмелі әңгімелеуде - бала өз ойын жеткізеді, әрекеттерді көрсете алады. Мысалы бала екінші балаға қандай да болса затты, ойыншықты қалай дұрыс қолдану, қалай ойыншықпен ойнау қажет екенін түсіндіріп береді.

Сюжетті әңгімелеу – бұл бір уақытта болған, кейіпкерлері бар әңгіме. Балаларға сюжетті әңгімелер туралы түсінік беріледі – бірінші кейіпкерлерін атайды, кейде олардың сыртқы түрлеріне сипаттама беріледі, соңынан бірінші оқиғаның қай жерде болғаны туралы артынан 2-3 эпизодтардың арасындағы байланыс, ең соңында аяқталуы жөнінде айтады [4].

Мектепке дейінгі мекемелерде жүргізілетін жұмыстарды іріктеудің өзіндік талаптары бар. Біріншіден, тіл сабақтарын оқытудың дидактикалық материалдары ана тілінің әдеби үлгілерінен алынуы тиіс. Екіншіден, бала тілін дамытуға ұсынылатын тақырыптар мазмұны шағын әрі игеруге жеңіл болуы шарт. Қалайда балаға дұрыс тәрбие беру нысанасын бағдарлауы қажет. Үшіншіден, әрбір мысал, үзінді әңгіме, өлең, яғни мәтіндер тіл жағынан мүлтіксіз, әдеби тіл өлшемдерін ұстануы тиіс. Сонда ғана әдеби тіл нормасын, ана тілінің қыр-сырын терең меңгеруге мүмкіндік береді. Мұндағы басты талап – балаға грамматикадан, орфографиядан білім беру кезінде тіл мәдениетін де назардан тыс қалдыруға болмайды. Бала дұрыс құрастыра алмаған жасанды мысалдардан аулақ болып, әдеби тіл нормалары бойынша тәрбиеленеді [5].

Олай болса, баланың тілін дамытуда алдымен сөйлеу процесін дұрыс жолға қою қажет. Сонда ғана тіл дамыту әдістемесін жүзеге асыруға болады.

Әдебиет:

1. Б.Баймұратова . Мектеп жасына дейінгі балаларды сөйлеуге үйрету. – Алматы: Мектеп, 2003.
2. Меңжанова А.К. Мектеп жасына дейінгі балаларды көркем әдебиет арқылы тәрбиелеу.
3. - Алматы: Мектеп, 2006. - 189б.
4. Керімбаева Р.Табиғат. Тәрбие. Бала // Бала мен балабақша. - 2016. - №5. –Б.21-22.
5. Ә. Әлметова. Сөйлеу әрекеттері түрлеріне оқыту. – Алматы: Арыс, 2010

УДК 37.013.77

ПРОФИЛАКТИКА НАРУШЕНИЙ ПИЩЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Ляшенко Д.Н.
(Студентка Института психологии и педагогики Алтайский государственный педагогический университет, Барнаул, Россия, dash.lyashenko2018@yandex.ru)
Парфенова Г. Л.
(к.псих.н., доцент,кафедры психологии Алтайский государственный педагогический университет, Барнаул, Россия, gal.parfyonova@yandex.ru)

Проблема предотвращения таких социально-значимых и психологически обусловленных заболеваний, как «нарушения пищевого поведения» (*далее - НПП*), актуальна, но недостаточно теоретически исследована и решена на практике. Разрушительный для несформированной личности потенциал НПП не учитывается при составлении в образовательных организациях социально - и психопрофилактических программ для разных возрастных групп учащихся. Анализ исследований подтверждает необходимость введения психопрофилактических мер, направленных на предотвращение нарушений пищевого поведения молодежи, уже на уровне дошкольного и начального образования.

Отметим недостаточную изученность психологических причин возникновения и развития НПП, психологических механизмов НПП личности в период нахождения её в образовательной среде. Пилотажное исследование нарушений пищевого поведения у молодежи (2017 г.) фактически подтверждает необходимость активного изучения данной проблемы и разработки качественной системы профилактики НПП для реализации в образовательной среде [4].

Цель и задачи исследования. Целью исследования было изучение проблемы распространенности НПП, а также, психологических состояний людей, склонных к НПП. *Объектом пилотажного исследования* явились нарушения пищевого поведения.

Предметом исследования – психологические аспекты нервной анорексии и булимии как нарушений пищевого поведения. Была выдвинута *гипотеза* о том, что нервная анорексия и булимия как нарушения пищевого поведения, зачастую, являются результатом негативного влияния психологических факторов. В данном исследовании под НПП понимаются психологические заболевания, характеризующиеся отклоняющимися от нормы привычками в сфере пищевого поведения личности [3]. Самыми распространёнными формами НПП в классификациях называют нервную анорексию и булимию. Характеристика *нервной анорексии* включает: стремление к нездоровому весу тела; навязчивый страх набрать вес; искаженное самовосприятие; отказ бороться с текущим низким весом тела; отрицание наличия заболевания и др [1]. *Нервная булимия* характеризуется как систематическое компульсивное переедание или как периодические, неконтролируемые приступы переедания, возникающие один раз в неделю (минимум), и продолжающиеся не менее трёх месяцев [2].

*Методы исследования, характеристики выборки.*Эмпирические результаты получены автором статьи при опросе молодых людей, имеющих НПП. Исследование осуществлялось с помощью анкеты «Психологические аспекты личности, имеющей нарушения пищевого поведения» (Д. Н. Ляшенко, 2017) [4]. Анкета выполнялась анонимно. Респондентами стали участники общедоступной социальной сети в популярной группе - «ано-паблик «Кости», социальной сети «Вконтакте». Всего на вопросы анкеты получены ответы от 991 участника подросткового и юношеского возраста.

Основные результаты исследования. Данные исследования свидетельствуют о высоком риске НПП среди молодёжи. Так как данная социальная сеть специфична по своей направленности, большинство из опрошенных (54%) страдают от НПП, но не видят необходимости в лечении. Лица же, желающие получить помощь (18,3%), боятся непонимания

со стороны близких им людей. Внутренние мотивы «измениться» часто связаны для молодых людей с НПП с эмоциональным неприятием себя: «худею, чтобы себе нравиться», «чтобы найти свое идеальное-Я» и т.п. (более 70%). Второй тип психологических мотивов НПП – социальное влияние значимого окружения (сверстники, взрослые, родственники). Из-за внешнего давления (издёвки, насмешки) подвергают свое тело экспериментам с пищевым поведением 15,8%; они стремятся худеть «назло», «вопреки» окружающим, рассчитывая, что только так они получат их признание, поддержку, заботу. Лишь 10,81% опрошенных худеет за счет спорта и правильного питания. У 43% выявлены самые распространенные негативные последствия НПП: неадекватные и неконтролируемые эмоциональные реакции (плач, крик, агрессия, истеричное поведение). У каждого шестого (15%) выраженные негативные состояния проявляются как «нервный срыв». У 26%, наоборот, формируются и генерализуются пассивные реакции (отсутствие интереса к любым событиям, не связанным с режимом собственного питания; апатия, безразличие к делам, к себе, к окружающим, социальная пассивность и др.).

*Выводы и практическая значимость.*Кратко представленные здесь данные подтверждают выраженный психосоциальный характер возникновения НПП. Преимущественно, НПП у молодых людей развивается из-за психологических затруднений (неэффективные и неблагополучные взаимоотношения с окружающими, одиночество, искаженное самовосприятие, неуверенность в себе и поиск «идеала себя», социальные страхи, стрессы, дезадаптация, социокультурное давление и др.). НПП приводят к физиологическим и психологическим рискам для человека. Это подтверждает необходимость внедрения в образовательное пространство в целом профилактических программ, направленных на выявление и предотвращение НПП. Программы должны включать несколько важных блоков:

1) проведение ранней диагностики НПП для выявления среди молодежи группы риска НПП или группы со сформировавшимися НПП, осуществление своевременной коррекции;

2) проведение в различных образовательных организациях (ДОУ, УДО, СОШ, ВУЗ), в разных возрастных группах социально-медико-психологических профилактических мер, препятствующих развитию НПП.

Данная работа должна быть комплексной, с участием межведомственных организаций. Профилактику необходимо проводить уже с детьми 5-7 летнего возраста, когда у них начинают формироваться представления об образе тела человека, привычках и стиле питания. Профилактика НПП у молодых людей, интересующихся экстремальными способами похудения, должна включать: обсуждение эмоционального переедания; обучение уважительного отношения к другим, независимо от формы их тела и привычек питания; обучение правильной культуре общения; объяснение необходимости уметь «прислушиваться» к своему телу (пищу принимать, когда чувствуешь голод; прекращать приём пищи, когда чувствуешь насыщение); обсуждение страхов и надежд детей в отношении их роста, изменений в теле (боязнь стать «полной, как мама» и т.д.); обучение приемлемо относиться к физической форме относительно генетической предрасположенности и нормальных возрастных изменений; пропаганда здорового образа жизни, сбалансированного питания.

Итак, профилактическая работа по НПП в образовательных учреждениях актуальна и необходима. Специалисты должны проводить ее *комплексно* (психолог, врач, педагог и др.), взаимодействуя с педагогическим и родительским коллективом. Методы и способы профилактики должны соответствовать возрасту детей и учитывать следующие аспекты эффективности: 1) Вместе с детьми разобраться в связи внутренних и внешних критериев оценки красоты. 2) Воздействовать на подростков «косвенно», уважая их взгляды на диеты, образ тела; преодолевая возможную актуализацию у детей страха потерять самоконтроль «над своей фигурой», «своим пищевым поведением» и др. 3) Проводить профилактику в контексте социальной успешности личности, ее взаимодействия в обществе, преодоления «препятствий». 4) Проводя профилактическую работу, учитывать гендерный характер группы. 5) Опираться на знание психологических причин возникновения НПП у молодежи. В настоящее время

разрабатывается программа профилактики НПП для школьников, которая будет апробироваться в СОШ г. Барнаула.

Литература:

1. Киселёва М. Л., Носова С. Е. Профилактика нарушения пищевого поведения девушек-подростков со склонностью к анорексии как формой антивитальной направленности поведения / М.Л. Киселёва, С.Е. Носова // Наука и современность. 2014. №32-2. С.7-11.
2. Малкина-Пых И. Г. Терапия пищевого поведения / И. Г. Малкина-Пых. — М.: Эксмо, 2007. — 1040 с.
3. Международная статистическая классификация болезней и проблем, связанных со здоровьем (МКБ-10) International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10). Подготовлен в отделе медицинской демографии и Международной классификации болезней НИИ социальной гигиены, экономики и управления здравоохранением им. Н. А. Семашко РАМН (приказ Минздрава РФ от 27.05.97 N170. Дата введения: 01.01.99.) [Электронный ресурс] https://ftiza.su/mezhdunarodnaya-klassifikatsii-bolezney-i-problem-svyazannyih-so-zdorovem-10-go-peresmotra-mkb-10/ (дата обращения 11.10.2016).
4. Парфенова Г.Л., Ляшенко Д. Н. Психологические аспекты нарушений пищевого поведения и их профилактика // Вестник АлтГПУ. – 2017. - №2 (31). – С. 101 - 108.

ӘОЖ 398

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ЕРЕСЕК ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ ҮЛГІЛЕРІ АРҚЫЛЫ ТІЛДЕРІН ДАМЫТУ

Малаева С.С., Ибраева К.И.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Қазақстандық білім беру мен ғылым жүйесін жаңғыртудың қазіргі заманғы кезеңі әрбір адамның сапалы мектепке дейінгі тәрбиеде жаңа кәсіби дағдыларды алу, зерттеу және шығармашылық құзыреттерін дамыту мүмкіндіктерін көздейді [1].

Себебі мемлекетті нығайту, көркейту үшін өмірге жаңаша көзқарастағы, білімді, жан-жақты дамыған ұрпақ тәрбиелеу қажеттігі туындады. Сондықтан қандай халықтың даму стратегиясын алып қараса, онда өскелең жас ұрпақты елін сүйетін отаншыл, саналы, тәрбиелі етіп шығару - оның басты бағдарларының бірі. Қазіргі жас- ертеңгі халық тағдырын шешетін азамат. Білім беру ұйымдарының алдында күрделі міндет тұр. Ол саналы ойлайтын ертеңгі күні қоғамда өз орнын табатын жеке тұлғаны тәрбиелеп шығару.

Балабақшадағы балаға берілетін бүгінгі тәрбиенің ең өзек алатын жері – ол ата-бабадан қалған асыл мұра. Балаларды адамгершілікке тәрбиелеп, тілдерін дамыту мақсатында халық ауыз әдебиетінің асыл-мұралары – жұмбақтар, ғажайып ертегілер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, тәрбие әліппесі, аңыз әңгімелер, жырларды қолданудың маңызы зор тиімді тәсіл екені белгілі. Халық ауыз әдебиетінің бір саласы - ойын өлеңдері.Тілі шығып,сөйлей бастағаннан, кәмелетке толып, есейген шағына дейін баланың жасына лайықты сан - түрлі ойын ойналған жане олардың басым көпшілігі өлең-тақпақтармен бірге жасап,толықтырылып отырған. Алғашқыда балалар үлкендердің көмегімен, кейін біртіндеп тәртібін өзгерте келе, сөздерін өздері шығарып, айта бастаған. Бұл ретте баланың білегін, алақанын, саусақтарын ұстап, түрлі қимылдар жасап, арасында қытықтап отырудың мәні зор.

Бұл орайда әр ұлттың бүкіл танымдық әлемінің көрінісі, рухани мәдениетінің дамуының тетігі халық ауыз әдебиеті үлгілерінің баланың ішкі сұраным қажеттігіне сай бағытта оқытылуы шешуші рөл атқарады [3].

Мектепке дейінгі ересек топ балаларының халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы ауызша сөйлеу тілдерін дамытуды меңгертудің мазмұндық жүйесін саралауда сананы дамытуға,

әдістемелік сипатын жетілдіруде білімді баланың ішкі мүддесімен үйлестіруге басымдылық беру қажеттігі айқындалып отыр. Өйткені білім мазмұнында баланың өзіндік ойлау қабілеттерін, жеке көзқарастарын дамытуға тірек болар негізгі өзекті тауып, баланың ұғым-түсініктерін соған сәйкестендіре жүйелеу қандай маңызды болса, баланың білімді өздігінен меңгеруіне, өзіне деген сенімділігін арттыруға, әр түрлі өмір жағдаяттарында дұрыс жол табатындай қажетті іскерліктерді қалыптастыруға бағытталатын жұмыстарды үйлестіре жүргізудің де мәні соншалық үлкен. Соңғы жылдары отандық та, шетелдік те әдіскерлердің еңбектерінде айтылып жүрген ой-тұжырымдарын саралап қарағанда, мынадай әдіснамалық ұстанымдардың ерекшеленіп көрінетіні байқалады: білім беру мақсатының қоғамдық-әлеуметтік сұранымға сәйкестендірілуі; білімді баланың өміріне ең қажетті біліктіліктерін жетілдірудің базасы ретінде жүйелеу; білімді баланың дүниетанымының, болмыс мәдениетінің, жалпы дамуының тетігі ретінде қолдану, оның ішкі мотивациясының негізі ретінде ұсыну; білім жүйесін Мәдениет-Білім-Тарих ұштағанына негіздеу [5].

Халықтың ауызекі шығармашылығының мүмкіндіктерін бала тілін дамытуда пайдалануды тек бүгінгі күннің мәселесі деп қарауға болмайды. Ол қайсібір кезеңдерде болмасын педагогика ғылымының зерттеу объектісінен түскен емес. Оның өнегелі үлгілерін өскелең ұрпақ тәрбиесінде пайдалану қажеттігін кезінде көптеген алыс және жақын шетел педагогтары (Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, К.Д. Ушинский, Н.А. Добролюбов [24], В.Г. Белинский, В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко), қазақ даласының ойшылдары, (Қорқыт, Әл-Фараби, Баласағұн, Қашғари, Ахмет Яссауи) [3], ғұлама ағартушылары (Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, М.Жұмабаев, т.б.) өз еңбектерінде айтып, іс-тәжірибелерінде дәлелдеп берген [2].

Бұл мәселенің тағылымдық идеясы, тәрбиедегі әлеуметтік Қазақстандық ғалымдардың *іргелі* (Қ.Жарықбаев, Қалиев, С.Ұзақбаева, М.Балтабаев, К.Қожахметова, Ж.Наурызбай, Р.Төлеубекова, К.Бөлев, т.б.) және *қолданбалы* (А.Мұханбаева, Е.Сағыдықов, А.Мағауова, Г. Бахтиярова, Б.Мұқанова, т.б.) зерттеулерінде жан-жақты қарастырылады.

Халықтың ауызекі шығармашылығы тарихшылар, этногрофтар, философтар, өнертанушылардың еңбектерінде (М. Әуезов, Ә.Марғұлан, С.Қасқабасов, А.Жұбанов, Б.Қазыханова, т.б.) көрініс тауып отыр [4].

Зерттеу еңбектеріне жасаған талдау авторлардың өздерінің зерттеу объектісіне қарай педагогика ғылымына айтарлықтай үлес қосқанын, олардың зерттеу нәтижелерінің практикада қолданып жүргенін, сондай-ақ қарастырылып отырған мектеп жасына дейінгі ересек топ балалардың халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы тілдерін дамыту мәселесі бұл еңбектерде қарастырылмағанын дәлелдейді.

Оқу бағдарламалары мен оқулықтарын зерттеп білу де, оқу-тәрбие процесіне жасаған талдау да бұл мәселеге аса назар аударылмайтынын дәлелдейді.

Демек, балалардың ұлттық мұраға танымдық қызығушылығын қалыптастыруға қоғамның сұранысы мен бұл мәселенің балабақшадағы қазіргі жағдайы арасында: қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілерінің тағылымдық мүмкіндіктері мен оларды жұмыс процесінде мектеп жасына дейінгі ересек топ балалардың халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы ауызша сөйлеу тілдерін дамыту мақсатында жүйелі пайдалану арасында; балалардың халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы ауызша сөйлеу тілдерін дамыту қажеттігі мен бұл салада арнайы жасалған ғылыми-әдістемелік нұсқаулардың жоқтығы арасында *қайшылықтар* бар екені анық байқалады. Осы қайшылықтардың тиімді шешімін іздестіру біздің зерттеу мәселемізді айқындауға және тақырыпты *"Мектепке дейінгі ересек топ балаларының халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы ауызша сөйлеу тілдерін дамыту»* деп таңдауымызға негіз болды.

Тәжірибе жұмысының негізгі мақсат мүдделері: теориялық материалдар негізін ала отырып, тәжірбие жүзіндегі қорытындыларды ескере отырып, жаңашалық енгізу болатын. Тәжірибелік жұмыста екі топ, яғни Петропавл қаласы «Алтын бесік» балабақшасының ересек топтары қатысты.

Тәжірибе мақсаты: мектепке дейінгі мекемедегі балалардың халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы сөйлеу тілін дамыту.

Ізденіс барысында халық ауыз әдебиетін пайдаланудың өлшемдері белгіленді:

– Халық ауыз әдебиеті үлгілерімен таныстыру;
– Суретке қарап әңгіме құрастыра білуі;
– ҰОҚ халық ауыз әдебиеті үлгілерін пайдалану.

Бұл өлшемдердің негізінде мектепке дейінгі ересек топта халық ауыз әдебиеті үлгілерін пайдаланудың көрсеткіштері:

– Халық ауыз әдебиетін пайдаланудың қажеттілік сипаты;
– Халық ауыз әдебиетінің білімділік сипаты;
– Халық ауыз әдебиетінің тәрбиелік сипаты айқындалды.

Жорамалды тексеру үшін өткізген жұмыстар 3 кезеңнен тұрады: бақылау, негізгі және қорытынды.

Бастапқы кезеңнің мақсаты: мектепке дейінгі балалардың ересек топ тәрбиеленушілердің халық ауыз әдебиеті жайлы білімдері; ата-аналар мен педагогтардың халық ауыз әдебиетіне деген қызығушылық деңгейін тексеріп, зерттеу.

Тәжірибе жұмысы барысында тәжірибелі және нақты топ педагогтарынан анкета алынды. Анкета алу барысында 8 педагог қатысты.

1,2,4,7 сұрақтарына педагогтарға өз ойын айту болатын, ал 3,5,6 сұрақтарға педагогтар 100% «Иә» деген жауап берді.

Қорытындылай келгенде, анкета алу барысында «Біз мектепке барамыз» бағдарламасы бойынша мектеп жасына дейінгі балаларды халық ауыз әдебиеті үлгілерімен таныстырады. Сонымен қатар мынадай әдістерді қолданады екен: әңгімелесу, ертегі оқу, сурет бойынша әңгіме құрау.

Бірақ та тәжірибе кезінде тәрбиешілер тек қана ертегі оқып қояды.

Тәрбиешілер бағдарламаға сай мектеп жасына дейінгі балаларды халық ауыз әдебиеті үлгілерімен «Көркем әдебиет» ҰОҚ барысында ертегі, халық ғана таныстырып қояды екен.

Сонда бұл құбылыс барлық мектеп жасына дейінгі мекемелерде байқалатын құбылыс.

Сонымен қатар бұл кезеңде эксперименталды және бақылау топ ата-аналарымен қазақ фольклорына деген көзқарасы анкета арқылы алынды. Анкета алу әдісіне 51 ата-ана қатысты.

«Мектеп жасына дейінгі балаларды халық ауыз әдебиетімен таныстыру керек пе?» деген сұраққа 92% (Иә), 8 % (Жоқ) деп жауап берді. Ал «Сіз балаңызды халық ауыз әдебиетінің қандай түрлерімен таныстырасыз?» 68% (Иә), 32% (Жоқ). «Сіз үйде мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар мен ертегілерді қолданасыз ба?» деген сұраққа 62% (Иә), 38% (Жоқ). «Сіз балаңызға қазақ халқымыздың қандай халық екенін (қандай киім киді, немен айналысқанын, қайда тұрғанын айтасыз ба?)» деген сұраққа 46% (Иә), 54% (Жоқ). «Ұлттық мерекелерімізді қалайша тойлайсыздар?» деген сұраққа 62% (Иә), 38% (Жоқ) деп жауап берді.

Сонымен, анкета алу барысында ата-аналардың көбі мектеп жасына дейінгі балаларын халық ауыз әдебиетімен таныстырады. Олар оны ары-қарай дамытқылары келеді екен. Сонымен қатар ата-аналардың өздері халық ауыз әдебиетін толықтай біле білмейді.

Сонда, отбасы ішінде халық ауыз әдебиетін жандандыру толық қамтылмайды. Олар тек қарапайым сөздермен тоқталып қояды екен. «Қуыр, қуыр, қуырмаш...» дегендей.

Бұл бәрі де халқымыздың өзінің халық ауыз әдебиетінедеген қызығушылықтарының төмендеуіне әкеледі. Сол себептен, біз өз мұрамызды ұмытып бара жатқандай боламыз.

Эксперименталды бақылау кезеңінде 51 мектеп жасына дейінгі балалар қатысты. Эксперименталды топ – 24, бақылау тобы – 27 балалар.

Эксперименталды жұмыс барысында әр баламен жеке жұмыс жүргізілді. Оларға ең алдымен әңгіме жүргізу. Әңгіме жүргізу барысында мектеп жасына дейінгі балалардың халық ауыз әдебиетінің бір түрі ертегілер бейнеленген суреттер қолданылды.

Әңгіме жүргізу барысында, мектеп жасына дейінгі балалар қиналса, тәрбиешінің көмегі көрсетілді.

Мінездемеге байланысты мынадай көрсеткіштер қолданылды:

– жауап барысында халық ауыз әдебиетіне байланысты сөз тереңділігі мен нақтылығы;
– қызығушылықтарының деңгейі;
– сурет бойынша дұрыс әңгіме жүргізу.

Жоғарғы талаптар мен мінездемеге сай мынадай мектеп жасына дейінгі балалардың деңгейлері анықталды: жоғарғы, орташа, төмен.

Балалардың жауаптарының барысында мынадай бағалау жүйесі қойылды: 2 балл- бала өз ойын нақты, толық, түсінікті, логикалық тұрғыдан дұрыс жауап бере алады (жоғарғы деңгей); 1 балл-бала өз ойын кей-кезде толық жеткізе алмайды, оған тәрбиешінің көмегі керек, сонымен қатар жауабын айтқан кезде ойламастан жауап береді (орташа деңгей); 0 балл – дұрыс жауап бере алмайды немесе жауап беруден бас тартады, көмекші құралдар мен тәрбиеші көмегін жауабына қолдана алмайды (төменгі деңгей).

«Халық ауыз әдебиеті үлгілерінің қандай түрлерін білесің?» деген сұраққа эксперименталды топта 13 бала дұрыс, 10 бала бірден жауап берген жоқ, тәрбиешінің көмегі керек болды, ал 1 – еуі үндеген жоқ. Ал бақылау тобында 11 бала бірден жауап берді, 8 уақыт керек болды, ал 8 үндеген жоқ. «Қандай қазақ халқының ертегілерін білесің?» деген сұраққа эксперименталды топта 7 өз еріктерімен, 12 бір – екі ертегі атауларын айтса, 5 – үндеген жоқ. Ал бақылау тобында 6 – тәрбиеші көмегі арқылы, 19 – сұраққа жауап бере алмады. «Қазақ халқының қандай мақал – мәтелдерін білесің?» деген сұраққа эксперименталды топта 2 - бірден жауап берген жоқ, 22 – жауап бере алмады; бақылау тобында 1 – тәрбиеші көмегімен, 26 – жауап бере алмады. «Қазақ халқының қандай жұмбақтарын білесің?» деген сұраққа эксперименталды топта 3 – бірден жауап берген жоқ, 21 – жауап берген жоқ; бақылау тобында 27 – жауап берген жоқ. «Суретте қазақ халқының қандай ертегісін көріп тұрсың?» деген сұраққа эксперименталды топта 8 – дұрыс жауап берді, ал 17 – дұрыс жауап бере алмады; ал бақылау тобында 5 – бірден жауап бере алмады, 22 – тәрбиешінің көмегі керек болды. «Сен жаңа ертегілермен танысқың келе ме?» деген сұраққа эксперименталды топта 20 – «иә», десе 4 – «жоқ» деп жауап берді; ал бақылау тобында 21 – «иә», 6 – «жоқ» деп жауап берді.

Сонымен, балалардың берген жауаптары қосылып, қорытынды бойынша баланың халық ауыз әдебиеті бойынша білім көрсеткіш деңгейлері анықталды.

Эксперимент барысында мектеп жасына дейінгі балалар өз білім көрсеткіштерін көрсете білді, соның барлық жауаптары алынып, қорытынды шығарылды. Бұл 1 суреттежәне 2 суреттекөрсетілген.

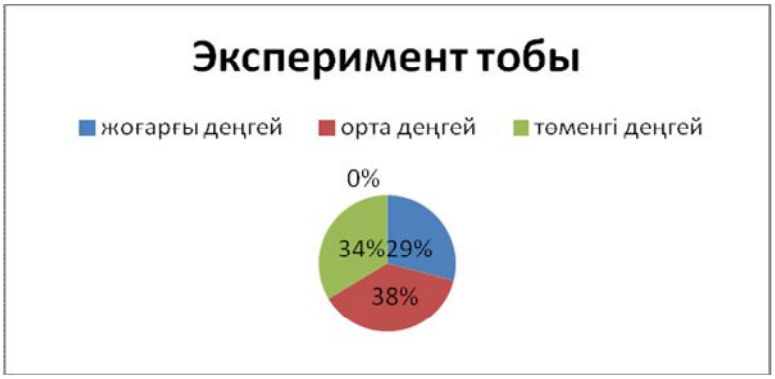

Сурет 1. Қорытындылай келе, эксперименталды топта халық ауыз әдебиеті арқылы бала тілін дамыту деңгейі мынадай қорытынды көрсетті:

Жоғарғы деңгей – 7 бала (29%)

Орташа деңгей – 9 бала (37%)

Төмен деңгей – 8 бала (34%)

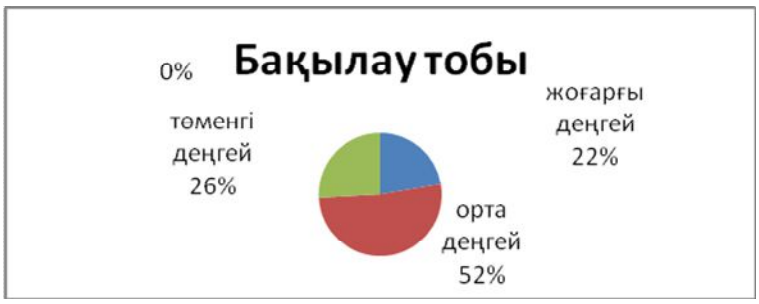

Сурет 2. Қорытындылай келе, бақылау тобында халық ауыз әдебиеті арқылы бала тілін дамыту деңгейі мынадай қорытынды көрсетті:

Жоғарғы деңгей – 6 бала (22%)

Орташа деңгей – 14 бала (52%)

Төмен деңгей – 7 бала (26%)

Келесі кезекте кестеге назар аударсақ:

Қорытындылай келе, эксперименталды және бақылау топтарында халық ауыз әдебиеті арқылы бала тілін дамыту деңгейі мынадай қорытынды көрсетті:

Топ	Балалар саны	Халық ауыз әдебиеті арқылы мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларының тілдерінің даму деңгейі					
		Жоғары		Орта		Төменгі	
		Саны	%	Саны	%	Саны	%
ЭГ	24	7	29	9	37	8	34
КГ	27	6	22	14	52	7	26

Сонымен кестеге карасақ эксперименталды және бақылау топтарында халық ауызәдебиеті арқылы мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларының тілдерінің дамудеңгейлері екі түрлі болып шықты.

Көрнекілік ретінде қорытынды диаграмма ретінде көрсетілген сурет (2.1.)

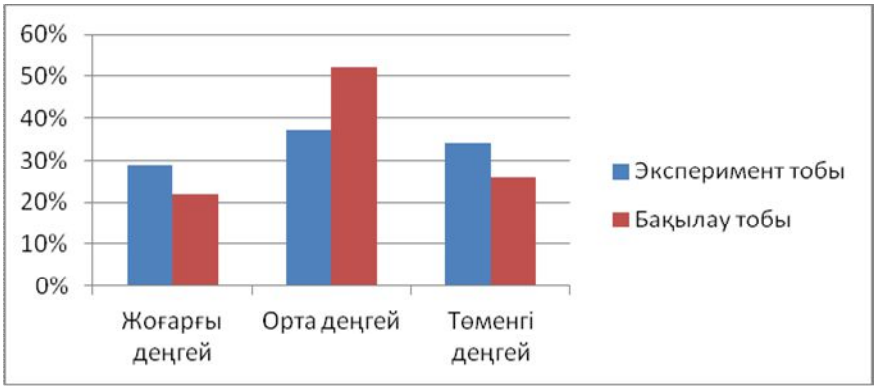

Сонымен қорытындылай келе, егерде нақты мақсат қоя отырып толық қанды жұмыс істесе, халық ауыз әдебиеті арқылы мектеп жасына дейінгі ересек топ балалардың тіліндамытуға болады деген тұжырымдама шығады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2016ж.
2. Кірбасова Айгерім «Балабақшада қолданылатын халық педагогикасының негізгі құралдары». // «Отбасы және балабақша» журналы. -2013. -№5. 2 б.
3. Ғабдуллин М. «Қазақ халқының ауыз әдебиеті». –Алматы: Мектеп 2000ж. -672 Б.
4. Ф.Н. Жұмабекова «Мектепке дейінгі педагогика» - Астана: Фолиант, 2008. -131б.

5. Кулагина Л.Ю. «Возрастная психология» М., 1997. 120б.

УДК 376.112.4

СОВРЕМЕННЫЕ КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И МЕДИЦИНСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФАКТОРАМ ОЛИГОФРЕНИИ У ДЕТЕЙ

Матюшонок К.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Аннотация

Данная статья представляет собой обзор на активно применяемые в настоящее время коррекционно-педагогические и медицинские направления по предотвращению пагубных факторов олигофрении на адаптацию в социальном, природном окружающем мире и саморазвитие детей. В первом разделе освещается текущие показатели социальной политики РК по предоставлению надежных условий для образования и развития детей с недугом умственной отсталости. Вторая часть включает описание основных направлений и методов коррекционно-педагогического сопровождения. В третьей части указаны современные виды диагностики, профилактики, лечения в сфере медико-клинического противодействия факторам олигофрении у детей. В заключительной части подробнее описывается одно из последних достижений в сфере нейрофизиологических исследований – применение интрацеребральнойнейротрансплантации столовых клеток эмбриона, красного костного мозга, индуцированных плюрипотентных клеток в ликвидации очагов органического поражения коры головного мозга.

Олигофрения в социальной, медицинской и педагогической сфере представляется как врождённая или приобретённая в раннем возрасте задержка, либо неполное развитие психики, проявляющаяся нарушением интеллекта, вызванная патологией головного мозга и ведущая к дезадаптации [1]. Проявляется в первую очередь в отношении разума, также в отношении эмоций, воли, речи и моторики. В свою очередь вышеотмеченный спектр физиологический и психологических отклонений выступает ограничивающим для ребенка фактором саморазвития, социального утверждения. Ключевым моментом в благополучном преодолении сложившихся преград выступает социальная и медико-педагогическая, коррекционная поддержка детей с соответствующим недугом. В Республике Казахстан право на образование имеет каждый ребенок независимо от состояния здоровья и уровня развития. Для обучения умственно отсталых детей в Казахстане функционируют 56 специальных (коррекционных) школ, относящихся к системе специального образования. Учебный процесс в специальных школах осуществляется с учетом особенностей и потребностей рассматриваемой категории детей. Школы работают по оригинальным государственным учебному плану, программам, учебникам; педагоги имеют специальную подготовку, школы оснащены коррекционно-развивающим оборудованием и учебно-методическими материалами. Да, эти школы не дают ученикам образования, соответствующего ГОСО, вследствие низкого уровня развития познавательной деятельности учащихся с умственной отсталостью. Но они готовят детей к самостоятельной и независимой жизни в быту и социуме, дают начальные профессионально-трудовые навыки, формируют мотивацию к рабочей профессии, в том числе и неквалифицированному труду [2].

Прогрессивность положительных результатов социальной политики в направлении сопровождения детей с олигофренией разной степени во многом определяется темпами совершенствования современной методологии коррекционно-педагогической и медицинской помощи. В соответствии с этим, данная научная статья посвящена раскрытию основных

методов, программ и направлений вышеотмеченных базисов по сопровождению детей с умственной отсталостью.

Коррекционно-педагогическая сфера противодействия включает обзор психической деятельности детей с нарушениями интеллектуального развития, состояние их эмоциональной сферы; занимается исследованием и разработкой педагогических методов, принципов и форм коррекции, обучения, воспитания; учитывает в методе количественной оценки уровня развития когнитивных особенностей. Данная область включает следующие современные направления деятельности:

- корректирующее воздействие на ребенка с помощью окружающей среды (социальной, природной);
- организация и коррекционная направленность учебного процесса;
- подбор культурно-массовых и оздоровительных мероприятий;
- психогигиена семейного воспитания.

Ключевые направления коррекционно-педагогического сопровождения реализуемы благодаря применению нижеперечисленных методов:

a) совершенствование достижений сенсомоторного развития;
b) коррекция отдельных сторон психической деятельности;
c) развитие различных видов мышления;
d) коррекция нарушений в развитии эмоционально-личностной сферы;
e) развитие речи и овладение техникой речи;
f) расширение представлений об окружающем мире, обогащение словаря;
g) коррекция индивидуальных пробелов в знаниях.

Коррекция отклонений ребенка осуществляется комплексно, на основе глубокой диагностико-коррекционной деятельности, выявления и изучения отклонений в развитии. В программе коррекционно-педагогической деятельности должны быть предусмотрены как работа по преодолению дефекта, так и шаги по профилактике, действия по формированию личности подростка с опорой на его положительные качества. Коррекционно-педагогическая деятельность также должна быть направлена на формирование мировоззрения, социально значимых знаний, навыков и умений. Обязательным условием коррекционной деятельности является ее практическая ориентированность. Коррекционно-педагогическая деятельность предусматривает тесное сотрудничество учителей, родителей и умственно отсталого ребенка.

Главным принципом обучения детей с умственной отсталостью является интеграция детей младшего возраста в детский коллектив. Интеграция находится в центре внимания в настоящее время, это связано с особой актуальностью проблемы. Интегрированное обучение предполагает, что ребенок с особенностями в развитии овладеет общеобразовательным стандартом в более близкие к норме сроки. Интеграция является закономерным этапом развития коррекционного образования [3].

На сегодняшний день медицинское направление противодействия фактору олигофрении подразумевает диагностику отклонения в развитии, профилактику и возможное лечение.

Медицинская диагностика отклонений развития у детей раннего возраста включает общий осмотр, анализ анамнестических данных, а также оценку неврологического, соматического и психического состояния. При этом особое внимание уделяется характеристике эмоционального, интеллектуального, речевого и психомоторного развития.

Наряду с общеклиническим (врачебным) важное значение имеет лабораторное обследование. К лабораторным методам относятся следующие:

— краниография — рентген черепа;

— электроэнцефалография (ЭЭГ) — регистрация биотоков мозга;

— метод вызванных потенциалов (для оценки состояния органов зрения и слуха);

— эхо-энцефалография (ЭхоЭГ) — позволяет выявить смещение структур мозга под влиянием патологических объемных процессов или гидроцефалии.

В последнее время широко применяются компьютерная томография,с помощью которой можно выявить многие врожденные пороки развития, гидроцефалию, отек мозга и другие

нарушения, а также ядерно-магнитно-резонансная томография мозга, позволяющая получить изображение мозга посредством ядерного магнитного резонанса.

Профилактика некоторых наследственных форм олигофрении начинается во время беременности: обследование беременных для выявления сифилиса, токсоплазмоза, резусотрицательного фактора в крови; предупреждение заболевания беременных краснухой и другими вирусными инфекциями; квалифицированная помощь во время родов, а также предотвращение травм и тяжелых инфекций у новорожденных и маленьких детей.

Лечение олигофрении активной и целенаправленной терапией осуществляется в отношении отдельных вариантов олигофрении с ясной этиологией и патогенезом. Так, при олигофрении, связанной с конгенитальным сифилисом, применяют специфическую терапию; при олигофрении, обусловленной токсоплазмозом,— дараприм (хлоридин) в комбинации с сульфаниламидными препаратами. При олигофрении, осложненной эндокринопатией, применяют те или другие гормональные препараты (тиреоидин, питуитрин, гипофизин). Во всех случаях олигофрении, осложненной гидроцефалией, большое значение приобретает дегидратационная терапия, а в отдельных случаях — и оперативное вмешательство. При травматических формах олигофрении, при наличии субдуральных гематом, при ликвородинамических расстройствах с нарушением коммуникаций применяют хирургическое лечение. При олигофрении, обусловленной нарушением обмена веществ (фенилкетонурия, галактоземия, сукрозурия), основным методом лечения является диетотерапия. Так, при фенилкетонурии показана пища, лишенная фенилаланина, гидролизат белков казеиновой кислоты с прибавлением витаминов, достаточное количество углеводов, жиров и минеральных кислот. Больные галактоземией получают пищу, лишенную молока. Галактозу заменяют другими сахарами. При фруктозурии из пищи удаляют фруктозу, при сукрозурии — сахарозу. Во всех случаях олигофрении большое внимание уделяется тем методам лечения, которые стимулируют развитие ребенка и повышают функциональную активность коры полушарий. Для этих целей применяется глютаминовая кислота, которая ускоряет общее и психическое развитие ребенка, повышает его активность. Глютаминовая кислота оказывает и побочное действие: у некоторых детей отмечалось двигательное беспокойство, повышение влечений, раннее половое созревание. При двигательном беспокойстве лечение глютаминовой кислотой необходимо сочетать с успокаивающими средствами. В качестве стимуляторов корковой активности применяют и ряд других средств — витамины группы В (В12, В15, В1), психотропные средства (ниамид, нуредал, индопан, центедрин и др.). В случаях олигофрении с явлениями двигательной расторможенности и повышением влечений показаны нейролептические средства (аминазин, резерпин, тизерцин и др.) [4].

В качестве современного метода медико-клинического направления коррекции олигофрении выступает интрацеребральнаянейротрансплантация (см. рис. 1).

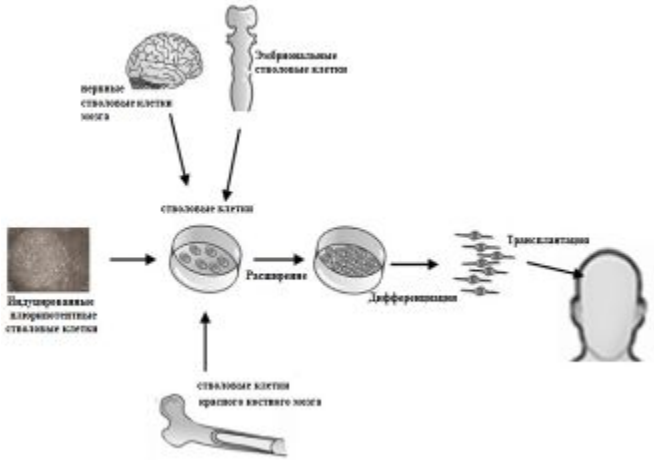

Рисунок 1 – Схема интрацеребральнойнейротрансплантации

В целом интрацеребральнаянейротрансплантация эмбриональной нервной ткани используется для лечения резистентных форм эпилепсии и различных неврологических растройств центрального генеза, черепно-мозговых травм, болезни Паркинсона, при вегетативных состояниях и выраженных формах умственной отсталости. В связи с этическими, техническими и правовыми проблемами, возникающих при использовании свежей аллогенной абортированной нервной ткани для нейротрансплантации, ведется активный поиск альтернативных донорских материалов. Одним из перспективных направлений является клонирование эмбриональных стволовых клеток (ЭСК), обладающих потенцией к неограниченной пролиферации и вторичной дифференциации в культуре. Применительно к нейротрансплантации это культура клонирования нейробластов или олигендроцитов, которые при пересадке в мозг рецепиента специализируются, приобретая при этом свойства окружвющей ткани, а в ряде случаев мигрируют к очагу поражения [5].

Применение коррекционно-педагогических и медико-клинических технологий как в диагностике, профилактике, в лечении так и в учебно-воспитательном процессе детей-олигофренов в грядущем опосредовано с вовлечением новых психолого-педагогических, нейрофизиологических методов, способствующих сравнительно ускоренному процессу вовлечения, стабилизации ребенка в природной и социальной окружающей среде.

Литература:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/олигофрения
2. http://www.open-school.kz/glavstr/inclusiv_obraz/inclusiv_obraz_121_1.htm
3. http://www.logopedmaster.ru/node/938
4. http://medicina.ua/diagnosdiseases/diseases/3285/4824/
5. Dong Sun. The potential of neural transplantation for brain repair and regeneration following traumatic brain injury.NeuralRegenRes. 2016 Jan; 11(1): 18–22.

УДК 376.112.4

КОМПЛЕКСНЫЙ И КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД ПЕДАГОГА-ДЕФЕКТОЛОГА В ОРГАНИЗАЦИИ КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ-ОЛИГОФРЕНАМИ

Матюшонок К.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Аннотация

Данная статья посвящена теме организации коррекционно-педагогической (коррекционно-развивающей) деятельности педагога-дефектолога с детьми-олигофренами. В первой части статьи приводится общая информации по текущему положению реализации планов инклюзивного образования в Республике Казахстан. Вторая часть представила теоретическое обоснование определений «компетеностный», «комплексный» подход. В третьей части описана природа психического дефекта «олигофрении». В заключительном разделе в соответствии с принципом комплексного подхода выделены цель, задачи, принципы и средства коррекционно-педагогической поддержки, а также с учетом компетентностного подхода отмечены развиваемые ключевые компетенции.

Республика Казахстан на пути реализации программы инклюзивного образования, обеспечивает гражданам с особыми образовательными потребностями в развитии специальные условия для получения ими образования, коррекции нарушения развития и социальной адаптации на всех уровнях образования. Инклюзивное образование дает возможность каждому

ребенку, независимо от его потребностей и других обстоятельств, реализовать свой потенциал и право на получение образования.

На сегодня общее количество детей с особыми образовательными потребностями составляет 144 783 детей, из них 96 555 школьного и 48228 дошкольного возраста.

В рамках плана мероприятий второго этапа реализации Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы также предусмотрено к 2019 году:

- создать условия для инклюзивного образования в 30% дошкольных организаций; в 70% школ;
- расширить сеть Кабинетов психолого-педагогической коррекции и психолого-медико-педагогических консультаций.

В условиях динамичной реализации программы инклюзивного образования гарантию положительных результатов на данном поприще обеспечивает ответственная работа специалистов коррекционно-педагогической работы с детьми с ограниченными возможностями.К таким специалистам относятся учителя-логопеды, педагоги-психологи, педагоги-дефектологи, специальные психологи, инструкторы ЛФК, воспитатели, педагоги дополнительного образования. Работа вышеуказанных специалистов в современной системе осуществляется в интегративной форме. Положительные результаты деятельности находятся в причинно-следственной связи с комплексным и компетентностным подходом к делу.

В данной статье определим явление комплексного и компетентностного подхода в коррекционно-педагогической работе педагога-дефектолога с детьми-олигофренами.

Под *комплексным подходом* понимается организация единства целей, задач, методов и средств для осуществления программы работы с умственно отсталыми детьми. Базируется на широком спектре направлений работы:

- организационные;
- методические;
- диагностические;
- коррекционно-развивающие;
- аналитические;
- консультативно-просветительские.

Реализация *компетентностного подхода* содействует преемственности ключевых компетенций для адекватной социализации детей с умственной отсталостью в обществе, грамотной структуризации представлений о себе, о людях, об окружающей среде. Вопросы применениякомпетентностного подхода обсуждаются отечественными и зарубежными дефектологами. Структура отдельных ключевых компетенций и технологии их формирования у детей с ограниченными возможностями здоровья рассматриваются в работах Г. В. Бабиной, М. М. Белобородовой, Е. Л. Гончаровой, С. Ю. Ильиной, Н. П. Карповой, Е. А. Малхасьян, М. Н. Русецкой, Т. В. Тумановой и др.

С целью формирования правильной методологии, алгоритма коррекционно-педагогической помощи педагог-дефектолог априори должен иметь верный взгляд на **природу проблемы** детей-олигофренов. Термином «олигофрения» обозначается стойкое, необратимое нарушение преимущественно познавательной сферы, возникшее вследствие органического поражения центральной нервной системы (ЦНС). Степень поражения ЦНС может быть различной по тяжести, локализации и по времени наступления. Ведущим в характеристике умственной отсталости является нарушение высших психических функций – отражения и регуляции поведения и деятельности. Для детей-олигофренов характерны нарушения познавательных процессов, речи, эмоционально-волевой сферы, личности.

Основу олигофрении составляют два фактора: тотальность и иерархичность недоразвития мозга и организма в целом.

Тотальность проявляется, прежде всего, в недоразвитии всех психических функций, начиная от низших (моторика, элементарные эмоции) и заканчивая высшими, обеспечивающими познавательные процессы.

Иерархичность психического недоразвития является вторым важным признаком умственной отсталости. Она выражается в том, что недостаточность восприятия, памяти, речи, эмоциональной сферы, моторики выражена меньше, чем мышления. Это закономерность отражается и в самой структуре недостаточности каждой психической функции. Страдает более высокий уровень (связанный с функцией абстрагирования и обобщения). Наибольшее выражение это находит в недостаточности речи.

В соответствии с принципом комплексного подхода, отметив природу олигофрении, выделим цель, задачи, принципы и средства коррекционно-педагогической поддержки, а также с учетом компетентностного подхода отметим развиваемые ключевые компетенции.

Основной *целью* педагога-дефектолога является оказание специальной (коррекционно-педагогической) помощи учащимся детям-олигофренам.

Основными *задачами* педагога-дефектолога являются: диагностика и коррекция нарушений психических процессов, предпосылок учебной деятельности, а также своевременное предупреждение и преодоление неуспеваемости, обусловленной ими; пропаганда педагогических знаний в области специальной педагогики и психологии среди педагогов и родителей, а также консультативная помощь участникам образовательного процесса.

Успех коррекционно-развивающей работы определяется не только методической подготовкой педагога-дефектолога – ключевую роль также играют ценностные *принципы,* которыми руководствуется специалист в процессе своей деятельности:

- ориентация на личностные достижения ребенка, следование за естественным развитием ребенка с умственной отсталостью на данном возрастном этапе; организация сопровождения в логике развития личности и психического мира ребенка;
- приоритетность задач коррекции и развития самого ребенка с учетом педагогических целей;
- предоставление условий, позволяющих ребенку самостоятельно строить систему отношений с миром, окружающими людьми и самим собой.

В таблице 1 представлены методы и средства коррекционно-педагогической работы педагога-дефектолога с учетом компетентностного и комплексного подхода.

Таблица 1. Методы и средства коррекционно-педагогической (коррекционно-развивающей) деятельности педагога-дефектолога с детьми-олигофренами

Методы и средства	***Описание***	***Развиваемые компетенции***
Развитие мотивации	Мотивационной готовности к получению знаний о себе, об окружающем мире, к социальной адаптации	Ценностно-смысловые компетенции
Коррекция предпосылок учебной деятельности	Развитие способности действовать по словесной инструкции, организовывать собственную деятельность, осуществлять самоконтроль и анализ собственной деятельности, развитие мелкой моторики	Учебно-познавательные
Сенсорное и сенсомоторное развитие	Развитие зрительного анализа и пространственного восприятия, развитие тактильных ощущений, умения организации и контроля простейших двигательных программ, развитие тонкости и целенаправленности движений	Коммуникативные

Формирование пространственно-временных представлений	Формирование возможности ориентироваться в схеме собственного тела, в ближайшем окружении, на плоскости, развитие пространственного праксиса	Коммуникативные
Развитие высших психических функций	Развитие произвольного внимания, зрительной и слухоречевой памяти, мышления	Учебно-позновательные
Формирование функции программирования и контроля собственной деятельности	Регуляция простых двигательных актов, умения ориентироваться в задании, планировать свою деятельность, умения контролировать свою деятельность и осуществлять словесный отчет о совершаемом действии и результате	Учебно-познавательные
Коррекция навыков письма и чтения	Развитие навыка копирования, работа по заданному в устной или письменной форме образцу, актуализация и закрепление звуко-буквенного анализа слов, зрительно-слуховые диктанты, чтение и разбор текста, предложения, слова, графические диктанты	Учебно-познавательные
Коррекция вычислительных навыков	Закрепление состава числа, понятия о числовых рядах, соотношение числа и количества, единиц измерения длины, массы, времени, алгоритмы решения задач различных типов	Учебно-познавательные
Развитие познавательных интересов, учебной мотивации, творческих способностей	Решение логических задач, выполнение творческих заданий, проведение развивающих игр	Учебно-познавательные, информационные, коммуникативные, общекультурные

В качестве примечания к таблице 1 расшифруем определение использованных ключевых компетенций.

Ценностно-смысловые компетенции. Это компетенции, связанные с ценностными ориентирами ребенка, его способностью видеть и понимать окружающий мир, ориентироваться в нем, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения.

Общекультурные компетенции. Познание и опыт деятельности в области национальной и общечеловеческой культуры; духовно-нравственные основы жизни человека и человечества, отдельных народов; культурологические основы семейных, социальных, общественных явлений и традиций; роль науки и религии в жизни человека; компетенции в бытовой и культурно-досуговой сфере, например, владение эффективными способами организации свободного времени. Сюда же относится опыт освоения учеником картины мира, расширяющейся до культурологического и всечеловеческого понимания мира.

Учебно-познавательные компетенции. Это совокупность компетенций ученика в сфере самостоятельной познавательной деятельности, включающей элементы логической, методологической, общеучебной деятельности. Сюда входят способы организации целеполагания, планирования, анализа, рефлексии, самооценки.

Коммуникативные компетенции. Знание языков, способов взаимодействия с окружающими и удаленными событиями и людьми; навыки работы в группе, коллективе, владение различными социальными ролями [3].

При создании необходимых условий, квалифицированной подготовке специалиста-дефектолога, респектабельной, грамотной, организованной методике коррекционно-развивающей работы дети-олигофрены способны развиваться и социально адаптироваться.

Литература:

1. http://egov.kz/cms/ru/articles/2F05inclsiveeducation.
2. Мельник Т.В. Коррекционно-развивающее обучение умственно отсталых детей в с(к)ош № 155 г. Пермь. 2014 г.
3. *https://sh3grodno.schools.by/pages/kljuchevye-kompetentsii-uchaschihsja.*

ӘОЖ 376.3

ТІРЕК-ҚИМЫЛ АППАРАТЫ ЗАҚЫМДАНҒАН БАЛАЛАРҒА ИЗОТЕРАПИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Маханбетова А.Ж.

(*Педагогика және психология кафедрасының оқытушысы, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)*

Биім Қ.А.

(ДФ-16 қ тобының студенті, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)

Қазіргі таңда қоғамымызда өмір сүріп жатырған тірек – қимыл аппараты зақымданған балалардың танымдық және ойлау,есте сақтау,шығармашылық қасиеттерін дамыту,олардың қоршаған орта,әлемді тануына қолайлы жағдай жасау мақсатында осындай балалармен арттерапиялық сабақтар жүргізу арқылы бала бойындағы кемшілікті түзетуге болады. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға арналған арт - терапияның бағыттары : пет – терапиясы, құм терапиясы, музыка терапиясы, ойын терапиясы, ертегі терапиясы, гүл терапиясы, қуыршақ терапиясы, оригами, этнотерпия, киндер – сюрприз, артсинтез терапиясы, библиотерапиясы, маска терапиясы және изотерапия. И. Ю. Левченконың айтуынша тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға сауықтыру жұмыстары барысында көбінесе бейнелеу терапиясын, музыкатерапияны және ертегі терапиясын қолданудың сапалы нәтиже беретінін айтқан болатын.Изортерапия әдісі тірек – қимыл аппараты зақымданған жандардың шығаршылық қасиеттерін дамыту мақсатында қолданылады. Изотерапия-бейнелеу шығаршылық терапиясы, яғни сурет салу болып табылады[1]. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларды емдеуге қолданылатын арт-терапияның негізгі бағыттарының бірі. Бейнелеу терапиясының негізгі айқындағыш мақсаты – баланың қандай да бір қимыл - қозғалысты таңдауына қарамастан, өз әлемінде өзін – өзі тануы арқылы қолайлы жағдай туғызуына демеу беру. Сурет салу – баланың жеке өзіндік іс – әрекеті арқылы жүзеге асатын, ересектердің көмек, нұсқауынсыз орындалатын баланың ішкі сезімін ашық және нақты түрде көрсете алуы. Балалардың ішкі сезімдерін білдіретін бейнелеу әдістерінің саны шектеусіз. Бейнелеу өнер саласына қызығушылығы бар балалар көп жағдайда бояуға қолын малып қағаз бетіне із қалдыруды ұнатады. Әр баланың жеке таңдап алған бояу түстері өз сезімдерінің жай – күйін анықтап тұрады. Саусақ живописі дегеніміз – ешқандай құралдың көмегінсіз тек саусақтар арқылы бейне жасап шығару. Саусақ пен бейне жасау барысында әр саусақты әр

түске малу арқылы парақ бетіне әртүрлі сызықтар, нүктелер, геометриялық таңбаларды салу, саусақ ұшы арқылы немесе алақан аумағы көмегімен бейнелер жасап шығару. Бұл әдіс көбінесе артпедагогика мен арттерапияда белсенді қолданылады[3].

Изотерапия – біріншіден, бейнелеу шығармашылық сурет салу терапиясы. Қазіргі таңда бейнелеу терапиясын невротикалық аурулармен ауыратындарға, балалармен жасөспірімдер арасындағы психосоматикалық ауруларды түзеу үшін атқарылатын ем шараның бір түрі. Сурет салу адам бойындағы сезімдік қозғалыс координациясын және ми жарты шарларының қарым – қатынасын жетілдіреді. Мидағы сол жақ жарты шардың жұмысы – аналитикалық, вербальдық, есептегіштік, таңбалық процестерді реттеуді жүзеге асырса, ал оң жақ жарты шар – интуитивті, субьективті процестердің бірегейлілік жұмыстарын атқарады. Бейнелеу өнерінде жалпы екі түс: ахроматикалық және хроматикалық түстер қарастырылады. Ахроматикалық түстерге ақ, қара және сұр түстер жатады.Бұл түстер – бейтарап, тазалықтың және бүкіл әлемнің түсі болып табылады. Ақ түс- адамды емдейтін түс, қара түс – жылуды бойына сіңіріп және сол жылуды ұстап тұратын түс, сұр түс – құрамындағы аралас екі қарама – қарсы ақ және қара түстер жарық пен қараңғылықты білдіреді. Хроматикалық түстерге – қызыл, жасыл, көгілдір, көк, күлгін түстер жатады. Бұл түстер жылылықтың, сезімнің, табиғаттың, үйлесімділік пен романтизмнің, көңілділіктің, құштарлық пен сана мен жүректің байланыс түстері. Изотерапияны қолдану жолдары: Осы тұста әйгілі ғалым Шекспирдің мына сөздерін айта кеткенім жөн болар: «Барлық өмір өнерден шығуы мүскін», «Бүкіл әлем театр». Арт – терапия әдісі қазіргі кезде көпшілікке танымал әдістердің бірі, бірақ көбінесе бұл әдісті нақты зерделеп жете түсінетіндердің саны аз. Бұл әдістің өзін енді біреулер өнер терапиясы десе, енді біреулер емдік мақсатта қолданылады деп түсінеді. Тірек – қимыл аппараты зақымданған баланы өнермен емдеу, яғни өнер арқылы емдеу деген мағынаны білдіреді. Баланың ішкі және сыртқы дүниесіндегі жайсыздықтардан арылуға мүмкіндік беретін, шығармашылық қасиеттерін оятуға мүмкіндік беретін, баланың бойындағы психологиялық кемшіліктерді анық нақты таба білуге жол ашатын әдіс тәсіл. Тірек – қимыл аппараты зақымданған бала болғандықтан сөйлеуге, жазуға да хауқары болмайтын балаларды да кездестіруге болады. Міне, осы әдіс арқылы сондай балалардың сөйлеуі, жазуы арқылы бере алмаған мәліметтерді сурет арқылы алуларына болады. Изотерапиялық сабақтар көбінесе, танымдық қабілеттерді оятуға, түрлі алаңдауларды болдырмауға, теріс эмоцияларды анықтауға мүмкіндік береді. Изотерапиялық сабақтарды кіші мектеп оқушыларына ұйымдастырған едәуір тиімді. Себебі, кіші мектеп оқушылары сөйлеу, жазуға қарағанда өз ойларын қиялдау арқылы жақсы жеткізеді. Балаға көп жағдайда таза ақ қағазға ойындағы бейнесін салғызу арқылы баланың бойындағы қиындығын, қоршаған орта немесе отбасымен байланысын, қоғамдық ортасындағы алатын орынын және қарым - қатынасын анықтауға болады. Көп жағдайда балалар ақ қағазға бар шындығын салып бейнелеуге тырысады, бейнелеу өнерінің құпиясы міне осыда жатыр.Кіші мектеп оқушыларының шығармашылық мүмкіндіктерін қолдана отырып, баланың бойындағы интеллектінің өзгеруіне, және жеке тұлға ретінде дамуына мүмкіндік беруге болады. Сурет арқылы әр бала өз бойындағы ерекшеліктерін таныта алады және сезім ұшқырлықтарын көрсете біледі. Бұл әдіс сурет салу арқылы өзін – өзі әлемге таныту деген сөз емес, бейнелеу өнері арқылы жан дүниені түсіне алу, адамға не керектігін түсіну, қолайлы жағдай орната алу. Қоршаған орта мен ішкі жан дүниені сәйкестендіре білу. Қазіргі таңдағы мүмкіндігі шектеулі балаларға қолданылып жатырған психокоррекциялық, психотерапиялық әдістердің ішінде изотерапия «жұмсақтығымен» ерекшеленеді. Қазіргі уақытта тірек – қимыл аппараты зақымданған жандарға, жасөспірімдерге, қарым – қатынасы қиын адамдарды қоршаған әлеуметтік ортаға бейімдеуде туындаған қиыншылықтар барысында изотерапия әдісі кеңінен қолданылады. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балалар өздерінің қазіргі, ертеңгі және болашақтағы өмірлерін, өзіндік арман – мақсаттарын, ішкі толғаныстарын көз алдарына нақты және саналы түрде елестете алмайды. Кейде олар өз сезімдерін тежеп, ішкі жан күйзелістерін сыртқа білдіруге жүрексінетіндері, ішкі немесе сыртқы сезімдерін өз санасы бойынша атқарудан қорқатындары да бар. Кей кездері олар болмаған жағдайдан алдын ала қорқып, талпыныс, жігерлері сөніп, қоршаған ортадан бөлектеніп те жатады. Олар көп

жағдайда, өздерінің ішкі мінез құлықтарын емес, қажеттіліктерін бейнелеп жатады. Кейде изотерапия әдісін қолдану арқылы күтпеген әрі тез ұтымды қорытынды алуға болады. Изортерапия мүмкіндігі шектеулі балалармен де, қиын балалармен де жұмыс ретінде де, балабақша балаларымен және олардың ата - аналарының шығармашылығын арттыруда қолданылатын әмбебап технология. Изотерапия – біріншіден, бейнелеу рефлекциясы әдісі, екіншіден – мүмкіндігі шектеулі баланың шығармашылық қабілетін танытатын технология, үшіншіден – психокоррекцияның әдісі, оның көмегімен кемтар балалардың эмоционалдық жай күйін түзетуге, сонымен қоса мүмкіндігі шектеулі баланың ішкі психикалық қиыншылықтарын шешуге көмегін тигізеді.Мектепке дейінгі жастағы тірек – қимыл аппараты зақымданған балалармен психокоррекциялық (оңалту) жұмыстарын жүргізу барысында изотерапия (бейнелеу терапиясын – сурет салу, илеу) мен ертегі терапиясын кеңінен көп таралған түрі болып табылады.Мектепке дейінгі жастағы тірек – қимыл аппараты зақымданған балалармен арттерапиялық әдістемелерді қолдануда сензитивті (сезімталдықты ояту, қалыптастыру) кезеңі болып 6 – 7 жас аралығындағы балалар саналады, кейде 5 жастанда басталады, егер балада зақымдалу түрінің жеңіл дәрежесі болған жағдайда ғана баламен жұмыс жасай алады.Бұл жаста тірек – қимыл аппараты зақымданған балада сөйлеу тілі, қимыл – қозғалыс дағдылары, көркем іс – әрекетіндегі қарапайым қозғалыс дағдылары қалыптасады, санасы дамиды, бұл арттерапиялық әдістемелерді қолданудың негізі болып саналады[2].

Изотерапияның түрлері: Поролон бөліктерімен сурет салу –бала поролонның таңбасын жастықшаға қатты басу арқылы қағазға таңба түсіреді, поролонның әртүрлі үзімдерін әр түске бояу арқылы бейне жасайды. Сабынмен сурет салу – сабынды бор түрінде болмаса қолға ыңғайлы қалыпта ұстау арқылы сызықтар белгілі құбылыстар арқылы көріністерді бейнелейді. Щеткамен сурет салу –щетканың басын әр түрлі түске малу арқылы сурет салу. Майшаммен сурет салу – бала көрінбейтін көріністі табуға деген құлшыныс, қызығушылықпен жүзеге асатын бейнелеу өнері. Қылқаламның орнына қол арқылы сурет салу – алақанды немесе қол бастарын әртүрлі түске бояу арқылы қағазға таңба түсіру арқылы, қағазда әртүрлі қызықты бейнелерді жасап шығару. Бүрку арқылы сурет салу – бала қаламды бояуға малып қағаздың үстінде ұстап тұрып қатты қағазға қаламды соғады да, содан соң бояу арқылы қағазды бір немесе бірнеше түске өз қалауы бойынша бояйды нәтижесінде бояу қағазға шашырап, бейне пайда болады. Алақанмен сурет салу – бала бояуға алақанын малу немесе қылқалам арқылы (5 жастан басап) алақанын бояйды да алақанын таза ақ қағазға бастырады. Изотерапиялық сабақтарға арналған тақырыптарда бар. Мен үйдемін. Бұл тақырып аясында бала еркін тақырыпта, яғни өз үйінің суретін салады немесе қалай елестететінін жеткізеді. Сурет салынып болған сон суретте бейненленген бейнелер бойынша бала мен бірлесіп шағын әңгіме жүзінде талқыланады. Менің отбасым. Әрбір бала өз отбасы жайында сурет салады[5]. Содан сон нұсқаушы суретте отбасы мүшелерінің орналасуын, баланың қандай отбасы мүшесіне жақындығын анықтап, байқайды. Мен келешекте. Бұл тақырып төңірегінде де бала еркін тақырыпта сурет салады. Болашақта кім болғысы келетінін, өзіне ыңғайлы кәсіп түрін, қандай мамандықты ұнататынын жеткізе алады. Махаббат. Сабақ барысында балалар лирикалық әуенді тыңдау барысында мейірімділік, сүйіспеншілік, жақсы көру, ұнату сезімдерін қалай түсінетіндерін ақ қағазда бейнелейді. Изотерапияның негізгі кезеңдері. Бірінші кезең: әлеуметтік – шығармашылық үрдістің алдын ала тегін қызмет көрсету. Арттерапияны әлі білмейтіндер үшін алғашқы кезең - көркем материалмен еркін эксперимент жүргізуде сенсорлық, эмоционалдық және саналы тәжірибенің маңызды кезеңі. Осы кезең барысында бала өзі білмейтін бойындағы жаңа жаңалықтарымен танысады. Шынайы тәжірибе көркем материалдан сенсорлық сезімдерді, сондай-ақ әртүрлі эмоциялар мен ойларды оятады. Көркемдік материалдың көмегімен түстердің атауларымен танысып, берілетін тапсырмалардың үлгілерімен танысып, берілетін үлгілердің ситаттамасымен танысу сезімдері туындайды. Сонымен қатар, көркемдік құралдармен ойнаудың басқа да артықшылықтары бар: бала бойындағы өз үрей, қорқыныштарын көркемдік құралдары арқылы бейнелейді, салынған бейнені талқылау барысында бала бойындағы жағымсыз көріністерді жоюға болады. Бұл кезеңнің негізгі ерекшелігі баланың қажеттіліктеріне, проблемаларына, оның жасына

байланысты болады. Әр баламен бір сабақтың өту уақыты жиырма бес минутты құрайды, содан соң сабақтың екінші кезеңіне өту көзделеді[4].

Сабақтың бірінші кезеңінен екінші кезеңіне өту үшін ең маңыздысы сабақтың өту барысына керекті көркемдік құралдарды талдап, таңдап алу. Екінші кезең: шығармашылық белсенділік. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларды шынайы ортаға белсене араласа алмағандықтан өз белсенділіктерін үнсіздік арқылы білдіреді. Сонымен қатар, осы кезеңде, балалардың көпшілігі жұмыс барысында суретшілерге тән мінез-құлық танытады: шоғырлану, адалдық, тарту, толқу, сыпайылық, проблемаларды анықтау және кейде оларды шешу. Үшінші кезең: феноменологиялық интуитивті таным. Бұл кезеңнің негізгі ерекшелігі баланы қадағалау болып табылады. Көркемдік құралдарды орналастыру үшін балаға жауапкершілік жүктеледі. Бала жауапкершілік қасиетті түсіну арқылы берілген жұмысты орындауы қажет. Тікелей психологтың араласуымен өтеді. Бала өзі орналастырған сурет, шығармашылық өнерін өзіндік бағалауы және дұрыс орналастыра білуі керек. Интуитивті таным – көркердік өнерді саралау үдерісі, нәтижені көруге болатын шығармашылық қасиетті таныта алу мүмкіндігі. Осы тұста арт – терапевт балаға: «Сіз жұмысыңызды жақсы көріңіз, оған көңіл аударыңыз, үнсіз қадағалаңыз және бұрын көрмеген нәрсені таба аласыз» - деген сияқты сөздерді айтады. Бұл тыныштық процесінде интуицияның кейбір көріністері «көзге көрінбейтін» дереу, бірінші кезекте, көрнекі өрістің қалған бөлшектерінен гөрі алға баса алады. Көп ұзамай егжей-тегжейлер маңыздылыққа ие болады және бақылаушы мағыналармен байланыс орнатуға кіріседі. Сонымен қатар, осы кезеңде түстердің үйлесімді комбинациясын, қалыңдығын, біркелкілігін, сызықтардың орналасуын байқайды. Төртінші кезең: «Сіз не көресіз?». Арт – терапевт балаларға «Сіз не көресіз?» деген сұрақ қойып, балалардың суретте не көріп тұрғандарын сипаттап берулерін сұрайды. Бұл сұраққа жауап ретінде өте қарапайым жауаптар алынады. Феноменологияның негізгі үш негізгі аспектілері бар. Бірінші - жеке қабылдаудың маңыздылығы: сіз не көресіз, жаратушы. Салынған суретің негізгі сипаттамасы баланың ішкі әлеміне алып келеді. Екінші –бұл аспект баланың сезіміне байланысты: естіген факт сенімнің бастауы дегенді білдіреді. Үшінші - сен не көріп тұрсың? Мұның бәрі, дәлелдер анықталған кезде, теориялық болжамдарға негізделген, болжау немесе спекуляция емес, шығармашылық өзін-өзі көрсетудің нәтижесі ретінде баладан көрінеді. Яғни, жүргізілген жұмыс нәтижесінде балада болған өзгерістерді байқау. Сурет салу барысында әр түрлі техникаларды қолдану қажет. Жазудың макромды техникасы: Ақ қағазға бояу аркылы әр түрлі үлкен бейнелерді салу. Түрту техникасы: белгілі түртілетін белгілері жетіспейтін суретті (нүкте,үтір,сызық т.б) толықтыру. Штрихтар техникасы: Суретті штрихтау арқылы бейнелеу.Қосымша белгілердің көмегінсіз, тек штрихтар, сызықтар арқылы сурет салу. Жағу техникасы: Саусақтар және алақан көмегімен салынатын суреттер. Алдымен саусақ алақанды бояп, содан соң қағазға бастырып жағу. Белгілер техникасы: Әртүрлі шеңбер, төртбұрыш т.б геометриялық, визажистік белгілерді қолдану арқылы сурет салу. Изотерапиялық жаттығулар. «Өз үрейіңді бейнеле» ойыны. Ойынның мақсаты – жағымсыз күйзелістерді жеңу және эмоциялық қысымды төмендету. Ойында балалардың өздерінің бойындағы қорқыныштары мен үрейлерін бейнелеп берулері сұралады. Балалар өз суреттері жайында айтады, сурет бойынша талқыланылады. Ойыншыларға бойларындағы үрейлерден арылу үшін ол суретті жыртып тастау, суретті күлкілі суретке айналдыру, жағымды эмоцияларға сәйкес жаңа сурет салу ұсынылады. «Ашудың суретін салу» жаттығуы. Балаларды қатты ашуландыратын адам немесе орын алған жағдай бойынша ойлануын өтініп, қалай елестететіндерінің бейнесін салуын сұрау. «Жағымсыз портреттер көрмесі» жаттығуы. Баланы ыңғайлы отырғызып, көзін жұмып, 3 рет дем алуын қадағалап, балаларға портреттер көрмесі алаңына енгізу. Онда балаға ұнамайтын, ашуын келтіретін, тіпті жақтырмайтын адамдарының портреттері ілінген. Әр портреттердің түстеріне, келбеттеріне назар аударуын өтіну. Кез – келген бір портреттің жанына тоқта. Осы адамның портретінің қандай сезім тудыратынын жасырмай жеткізуін сұрау. «Ашу хаты» жаттығуы. Баланың қандай адамға ашуы бар екенін ашуын туғызатын адамды анықтап, сол адамға хат жазу. Ол хатты ешкім оқымайды. Бұл хат балалардың өз сезімдерін, талаптарын шынайы білдіруіне бағытталады. «Жеке сурет салу» жаттығуы. Ойынның мақсаты – балаларды топ

мүшелерімен белсене араласуына ынталандыру. Ойында балалар түрлі – түсті қаламдар, белгілерді қолдану арқылы сурет салады. Суретті салу барысында балалар түйсік пен сезімдерін ұштастыру арқылы кез – келген бейнені бейнелейді. Қорытындылай келе, Изотерапия жүргізудің көмегімен – мүмкіндігі шектеулі балаларды мазалайтын өзекті мәселелерді айқындауға болады, балалар бойындағы агрессивті мінез – құлықтарды, негативизмдерді, демонстрация түрінде көрінетін балалар бойындағы жағымсыз күйзелістерді коррекциялық жұмыстар жасау арқылы әлеуметтік және психологиялық қолдау көрсетуге болады. Бейнелеу шығармашылығы баланың өзін – өзі тануына, түсінуіне, өзінің ойы мен сезімін еркін білдіруіне мүмкіндік жасайтын, арманы мен үмітін анықтауға, сонымен қатар бұрынғы болған жағымсыз жағдайлар мен уайымдардан арылуға көмектесетін ем – шараның түрі. Бейнелеу өнері адамның бойындағы сезіну қозғалыс тепе – теңдігін қалыптастырады[6].

Бұл изотерапия әдісі тірек-қимылы бұзылған түзету мектептерінде білім алатын оқушыларға арналған. Мектеп жасындағы тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға психокоррекциялық жұмыстарды жүргізу барысында арттерапиялық әдістемелердіңбаланы дамытудағы рөлін көбейтпесе азайтпайды, керісінше жоғарылай түсіреді. Әр балаға негізделген психокоррекциялық әдістемелер белгіленген міндеттерін шешуге бағытталған және бала жасына және оның психикалық даму ерекшеліктеріне байланысты өзіндік қолдану шекараларына иелене алады. Тірек – қимыл аппараты зақымданған балалармен психокоррекциялық түзету жұмыстарын жүргізу барысында қолданылатын құралдарды таңдауда 2 негізгі фактор міндетті түрде есепке алынуы керек : ақыл – ой деңгейі және сөйлеу тілі деңгейінің дамуы. Неғұрлым балада сөйлеу тілі мен ойлау қабілеті жақсы дамыған болса, соғұрлым қолданылатын құралдар жинағы да молая түседі.Ғалымдардың зерттеуі бойынша сурет салу ми жарты шарларының қарым – қатынасын жетілдіреді. Изотерапияны мүмкіндігі шектеулі балаларға қолдана отырып, бала бойындағы уайым, қорқыныш сезімдерін сыртқа шығара аламыз. Баланың шығармашылық бірлестігін қалыптастырып, қоршаған орта, әлемді тануға үйрете аламыз. Баланың іс – әрекетін, шығармашылық қабілетін дамытуды қолға аламыз. Балаға қолайлы жағдай туғыза отырып, айналасындағы адамдармен қарым – қатынасын қалыптастырып, психикалық жай – күйін түсіне аламыз. Қазіргі уақыттың өзінде көптеген психологтар изотерапия әдісін мойындап, өз тәжірибелерінде қолданып жүр. Әйгілі мүмкіндігі шектеулі балаларды сауықтыру орталықтарында да изотерапия әдісі көптеген жетістіктерге жетуде. Сонымен қатар, изотерапия әдісі кішкентай баланың өнердегі шығармашылық мүмкіндіктерін қолдана отырып, оның интеллектісінің өзгеруіне, эмоционалды және жеке тұлға болып дамуына көмек беретін арт – терапияның бір түрі. Бейнелеу өнерін пайдалана отырып, баланың бойындағы ұнамды және эстетикалық тәрбиені ғана қалыптастыру емес, сонымен қоса эмоционалды дамудың алғы шартында қалыптастыра аламыз.

Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға түзету жұмыстарын жүргізу барысында арт – терапияларды қолдану осы балалардағы эмоционалды қысымды төмендетеді, теріс мінез – құлықтардан арылуға көмегін тигізеді. Сонымен қатар, шығармашылық өзара қарым – өатынасқа түсудің тиімді жақтарын қарастырып, яғни өз беделін бағдарлай алу секілді жекелік құндылықтарын түзетуге жәрдемдеседі. Егер арт – терапиялар қолданылып түзету (оңалту) жұмыстары үздіксіз жүргізілетін болса, балалардың дамуында өз ойларын баяндап, нақтылай алулары, қоршаған ортаға деген түсініктері, көзқарастары қалыптасып, кеңейеді, елестете алу, қиялдау қабілетері артады. Балалармен жүргізілетін түзету жұмыстарын, соның ішінде психо – оңалту жұмыстары балада ерте жастан бастап ұйымдастырылса, баланың болашақтағы әлеуметтік беймделуі мен реабилитациясы дұрыс қалыппен жүзеге асатынына сеніммен қарауға болады.Изотерапия әдісін қолдану нәтижелі болуы үшін мынадай жолдарын көрсетуге болады[7].

Тірек – қимыл аппараты зақымданған баланың эмпатиялық қабілетіне аса маңызды көңіл бөлу;

Тірек – қимыл аппараты зақымданған баланы эмоционалды тұрғыдан қолдау;

Әдісті қолдану барысында қауіпсіздік ережелерін сақтау;

Әрбір тақырыпқа шығармашылық мақсат қою;

Баланың қызығушылығына сай тақырып таңдауларына көмек беру;
Тақырыпты түсінікті, ұтымды түрде ашу формасын өңдеуге көмектесу.

Әдебиет:

1. Никольская И. М. Арттерапия – терапия изобразительным искусством // Учебник Детская психиатрия (под ред. Э. Г. Эйдемиллера), СПб.: Питер, 2005. С. 993.
2. Ахметова П.А., Асанова А.Ж. «Мүмкіндігі шектеулі баланың» жаңа қоғамдағы педагогикалық - психологиялық мәселелері» // «Жастардың педагогика ғылымына көзқарасы» атты студенттік ғылыми - практикалық конференциясының материалдар жинағы, Қостанай, 8 сәуір 2014, б.13-18.
3. Намазбаева Ж., Сүлейменова Р. «Дефектологиялық сөздік» Алматы,1993.б.69.
4. Тәуекелова А.Е, Асанова А.Ж. «Изотерапияның мүмкіндігі шектеулі балаларға тигізетін әсері»// «Қазіргі заманғы ғылым және жастар» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық конференциясының мақалалар жинағы, Қарағанды 28 наурыз 2014, б.309.
5. Диагностика в арттерапии. Метод “Мандала”- http://science-education-books.
6. Курск. Душевные болезни – лечать арттерапией – Regions. Ru. www. 46
7. Бетенски, М. Что ты видишь? Новые методы арт-терапии. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. С.256.

ӘОЖ -059.1.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Молдағалиева Ж.Н., Кереймаганбетова Ж.Н.
(Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)

Білім берудің қазіргі тұжырымдамасы болашақта кәсіби қызметі барысында тиімді түрде жүзеге асыру қабілеттілігі бар тұлғаны қалыптастыру мақсатын көздейді.

Студенттік ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынас құрылымын тереңірек зерттеудегі қажеттілік тәжірибенің сұранысына байланысты. Жас адамды қоршаған микроорта тұлғаның жан-жақты қалыптасуына тәрбиелік ықпал етеді.

Ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынастың құрылымдық ерекшелігін зерттеу ұжымның қызметі мен ондағы өзара қарым-қатынасты қалыптастырудың жалпы заңдылығын ұғынуға, қарым-қатынасқа тиімді және бағытты әсер етуге мүмкіндік береді. Бұл мәселеленің көп қырлығына байланысты зертеуші ғалымдар тұлғааралық қарым-қатынастың құрылымын және ұжым құрылымын әр түрлі қарастырады. Кейбір жағдайларда бұл ұғымды аралас қарастырады.

Тұлғааралық қарым-қатынас құрылымы және ұжымды қарастыруда «құрылым» және оған тығыз байланысты «жүйе» ұғымының мәнін ашқан жөн. Бұл мәселе жөнінде М.С. Каган «құрылымсыз жүйе болмайды және жүйеден тыс құрылым болмайды» - дейді. Сондықтан да құрылымның жүйелік белгілеріне талдау жасау қажет. Бұл элементтер арасындағы өзара байланысты толық ашуға мүмкіндік береді.

Тұлғааралық қарым-қатынас – ол жекелеген адам арасындағы туындайтын қатынастар.

Жеке қарым-қатынастар – ол адамдардың бірлескен қызметінен басқа жағдайларда туындайтын қарым-қатынас.

Кеңес психологы Б.Г. Ананьев студенттік кезеңді «жеке қатынаста адамгершілік және эстетикалық сезімдердің және өзіне азаматтық, қоғамдық-саяси, кәсіби-еңбекті біріктіретін ересек адамның функцияларының қалыптасып, тұрақталуының айрықша белсенді мәнге ие» деп қарастырды.

Жоғары мектеп жасынан студенттік жасқа өтуі өмірдің үйреншікті көзқарастың өзгеруі мен қарама-қайшылықтарымен сәйкес келеді. Бұлқарама-қайшылықтарәлеуметтік-психологиялықсипаттаболады.

Студенттіккезеңдегіөзбеттілікәрекеттертуралысұраққөпжағдайданақтыпрактикалықсипаттаболыпкеледі. Біржағынантеориялықбілім мен қызығушылықтаржиналғанбілімаймағындағыпрактиканыңқолдануыменкездескендетексеруден

өтеді. Екіншіжағынанқызығушылықтар мен қажеттіліктердіңтеориялы, абстрактіліаймағы оны тұрмыстақолдануғаәкеледі. Өзбеттілік - жатақханадағыөміргеүйрену, өзініңақшасынұстау, өзуақытындұрысқолдануменбайланыстыпрактикалықіскеайланады.

Студенттіккезең – бұладамгершілікдамуының, моральдықмөлшердіменгерудіңқарқынды даму кезеңі. Адамгершілікдамуыөзінеадамгершілік сана-сезімді, адамгершілікмінез-құлықжәнеадамгершілікқарым-қытынастыжинақтайды. Студенттіккезеңдестуденттердіңқарым-қатынасмәдениеті, құрбы-құрдастарыменөзарақатынастарыайтарлықтайөзгереді. Тіптіоларүшін жора-жолдастарынакөмекқолынберугедайынтұру, достықтысүю, мейірімділікжәнеқайырымдылықсияқтықасиеттерөтемаңыздысаналады.Студенттіңқатынасжасаутиптерінзерттегенеңбектерқарастыраотырып, студенттердіңқарым-қатынасжасауқабілетінүштүргебөліпқарастыруғаболатындығынЛ.А.Перовская, Ю.М.Лотман, М.И.РыдановжәнеБ.Ф.Ломовтардыңеңбектеріненкөреміз:

1) Жалғыздыққабейімөзімен-өзіжүретін студент. Оны айналасындағықұрдастарыменқарым-қатынасжалықтырады. Олөзімен-өзіжалғызқалғанданемесеөзіұнататынісіменайналысқандағанаөзінжайлысезінеді.

2) Жұптасқанқарым-қатынастүрінебейім студент. Оныңжанындасенімдідосынемесеқұрбысыболуықажет. Олдоссызнемесеқұрбысызтолыққандыөмірдісезінеалмайды.

3) Топтық, ұжымдасқанқарым-қатынастүрінебейімстуденттер. Мұндайұжымдасқаннемесебейімділіктерінеқарайтоптасқанстуденттердендұрысбағыттағысалауаттықарым-қатынастағыұжымдар да, сондай-ақ, қоғамдағыжағымсызәрекеттергебаратынтоптар да қалыптасуымүмкін. Осы қарым-қатынасжасауқабілетініңүштүріарқылымынадайкөзқарасқатоқталамыз:

егербіріншітипкежататын студент қақтығысжағдайындажалғызөзіуайымдайтынболса, екіншіжәнеәсіресе,

үшіншітипкежататынстуденттертабиғисыртқықорғаныстәсілдерінқолданады.

Л.П. Буева тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырудың негізгі жолы ретінде оқу ұжымын көрсеткен, «оқу және тәрбие әрекетіне, олардың ұжымдық формасының дамуына мінез – құлық арқылы әсер етуге болады» – деп есептейді [5,382б.].

Ұжымда тұлғааралық қарым қатынасты қалыптастыру ұжым арқылы іске асырылады, яғни, қоршаған шынайы өмір туралы берілетін ақпаратты мақсатты бағдарлау арқылы. Бұл жағдайда ғалым өнердің тәрбиелік ролін қолдануды ұсынады: «шынайы өмірдегі адамдар туралы ақпаратты да, әдебиеттердегі кейіпкерлер секілді жеткізу». Осылайша ұжымдағы тұлғааралық қарымқатынасты жалпы қағидаларға сай қалыптастыру қарым-қатынастың мазмұнын байытады, сондай ақ адамдар арасындағы рухани байланыстың пайда болуы ұжымның жан – жақтылығы және әртүрлілігі деуге болады.

Студенттік ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынас құрылымының психологиялық жақындық дәрежесі сияқты параметрі достықтың, жолдастықтың, жауластықтың, жақтырмаушылықтың педагогикалық маңызын анықтауға мүмкіндік берді.

Жаңа ұжымға ену бір жағынан адам үшін үшін стресс болып саналады, себебі жаңа ұжымға бейімделгенше, қарым-қатынасы қалыптасқанша, бір-бірін түрлі қырынан танығанша біршама уақыт қажет болады. Басқа қаладан, ауылдан келгендерде стресс болады. Олардың көбісі туған ауылынан, қаласынан кеткенін, отбасынан, достарынан алшақтағанын, күнделікті үй жағдайынан алшақтағанын уайымдайды. Сонымен қатар басқа жақтан келген студенттерде көптеген тұрмыстық қиындықтар туындайды: тұрғылықты үй, финанс мәселесі т.б.

Бұл аталған себептер негізізінде студенттер студенттік ұжымның алғашқы күнінен бастап белсенді танысып, достық жұптар құра бастайды. Осы арқылы олар қарым-қатынасқа деген қажеттілігін өтейді, қолдау, түсіністік, көмек табады. ЖОО-ның алғашқы айынан бастап танысу студенттерге тән.

Студенттердің тұлғааралық қарым-қатынасы олардың бірлескен іс-әрекетінде көрініс табады-оқу, қоғамдық, еңбек т.б. әрекеттер. Сондықтан да ұжымдағы өзара қарым-қатынастың сәттілігі немесе сәтсіз болуы бірінші курс студенттерінің ЖОО-на бейімделуіне тікелей

байланысты. Жағымды қарым-қатынас негізінде студенттң білім деңгейі төмен болса да қасқа уақыт аралығында тез бейімделуі мүмкін.

Бірінші оқу жылында студенттердің өзара қарым-қатынасы дамуында алға жылжу болады. Салыстырмалы түрде бірінші семестрдің аяғына қарай тұрақтана бастайды. Бұл уақыт аралығында достық жұптар немесе топтар қалпытасады. Бірінші курстың студенттік ұжымында құрылатын топтар өзара қызығушылық негізінде қалыптасады. Оқу немесе басқа іс-әрекет түрлеріне барлық студенттер бірдей орынға ие және бір-біріне деген қарым-қатынаста бірдей дәрежеде болады.

Тұлғааралық қарым-қатынасты зерттеуде студенттердің эксперименталдық шығармалары, сонымен бірге студенттердің өзара қарым-қатынасын бағалауын анықтауға, өзін топ ішінде сезінуін анықтауға арналған сауалнама, сауал парақтары жүргізілді.

Тұлғааралық қарым-қатынасты зерттеуде аталған әдістердің мүмкіндігі мен тиімділігін алынған нәтижелер негізінде атауға болады. Дегенмен де объективті және дәл мәлімет алу үшін мақсатқа бағытталған педагогикалық бақылау мәліметтерімен сауалнама, сұрақнама нәтижелерін салыстырып, статистикалық математикалық тұрғыдан өңделді.

Студенттік ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынасқа әсер ететін факторларды анықтау арқылы педагогикалық жұмысты жоспарлауға болады. Ұйымдастырылатын педагогикалық жұмыс маңызды, себебі студенттік ұжымда тұлғалық қасиеттері тәрбиеленеді, дамиды, Ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынастың дамуы мен қалыптасуына негіз болатын адамның қарым-қатынасты қажетсінуі деп көрсетеді. адамның ұжымдағы қарым-қатынасының қажеттілігінің бірі адамның өзіне жақын дос іздеуіндегі белсенділігін атайды. Сонымен қатар тұлғаның жасы өскен сайын ұжыммен қарымқатынастағы тұрақтылық пен маңыздылығы арта түседі. Бұл алынған фактілерге сүйене отырып тұлғааралық қарым-қатынасты студенттік ұжымда зерттеу тиімді деген тұжырым жасауға болады.

Қарым-қатынас барысында жеке адамның қоғамдық рухани және материалдық құндылығы қалыптасады, жеке тұлғалық ерекшелігін көрсетеді, өзі үздіксіз қарым-қатынаста болатын қоғамға енеді. Коммуникация әрбір адамның әрекет барысындағы субъектісіне айналады, табиғат пен дүниені таниды, олармен қарым-қатынасын дамытады.

Ұжымда тұлғааралық қарым-қатынасты калыптастыруды зерттеудегі басқа бағыт Г.М. Андреева. А.И. Донцов, А.В. Петровский және х.б. зерттеулерінде көрініс тапты. Бұл авторлардың пікірінше бірлескен ісәрекет ұжымда тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырудың негізі болып табылады.Авторлар ұжымда тұлғааралық қарымқатынасты қалыптастырудағы педагогикалық жұмыстың маңыздылығын былайша түсіндіреді, кез – келген ұжым тұлға бойында тұлғалық қасиеттерді қалыптасуына негіз болып, тәрбиелік қызмет атқарады. Ұжым – тұлғаның әлеуметтік тәжірибесін жинақтайтын негізгі базасы деп санайды [10,112б.].

ЖОО-ғы оқу үдерісінде студент білім алумен қатар кәсіби маңызды қасиеттерге де ие бола бастайды. Студенттік кезеңде айналасындағылармен, өндірістікұжымдағылармен өзін адекватты сезініп, кәсіби және жеке өмірінде өзін көрсетуде дұрыс қарым-қатынас жасауға дағдыланады.

Ұжымда тұлғааралық қарым-қатынастың қалыптасуына кедергі келтіретін төмендегідей объективті себептерді атап көрсетті: ұжымның дамуы: ұжым мүшелерінің өзін – өзі танытудағы жаңа негізі және т.б. ұжым құрамының өзгеруі; педагогтың қатесі: ұжымдағы либералдық стильдің басым болуы немесе ұжымда авторитарлық.

Қорыта келгенде, қарым-қатынас-жалпы адам өмір сүруінің негізгі жағдайы. Адам қалыпты өмір сүру үшін, өзінің психикалық қасиеттерін дамыту үшін, жеке тұлғалық ерекшеліктерін жетілдіру үшін, сондай-ақ білім меңгеріп тәжірибе жинақтау үшін адамдармен қарым-қатынас жасайды. Қарымқатынас арқасында ғана адам өзінің кім екенін танып, өзін өзгелерден ажырата алады, өзін басқалармен салыстыру арқылы басқа адамдағы қасиеттерді меңгереді. Қоғамнан тыс адам өмір сүре алмайды. Адам психикасының дамуындағы қарым-қатынастың ролі ерекше. Сондықтан адам өзгелермен қатынасқа түсу арқылы ғана қалыпты өмір сүре алады. Сол себепті де білуге деген қызығушылық пен жаңаны білуге деген талпыныс

адамға ғана тән. Оны байқау және дамыту оңай емес. Егер оқытушы студентпен дұрыс қарым-қатынас орната алмаса, қызықтыра алмаса, оның қызығушылығы жоғала береді. Ал егер де оқуды өмірде болып жатқан жан-жақты ақпараттармен байланыстырса-білім сапалы түрде қабылдануы әбден мүмкін.

Әдебиет:

1. Жеке тұлға мәдениетін қалыптастыру - өзекті мәселе // Республикалық ғылыми-практикалық конференция. Ақтөбе,2006.
2. Оқыту үрдісінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың өзекті мәселелері // XXI ғасырдағы қазақ мектебі: даму болашағы республикалық ғылыми-практикалық конференция. - Алматы, 2006. 452-457б
3. Болашақ мамандардың қарым-қатынас дағдылары мен икемділігін қалыптастырудың теориялық негіздері // Абай әлемі:рухани мұра мәселелері және қазіргі кезең.Республикалық конференция. Ақтөбе, 2005. - Б. 222-225.
4. Жеке тұлға мәдениетін қалыптастыру - өзекті мәселе // Республикалық ғылыми-практикалық конференция. Ақтөбе,2006.
5. Мұхамеджанова Ә. Оқытушы мен студенттің өзара қарым-қатынасын басқару //Білім. №10 - 2006. 18 бет.
6. Коломинский Я.Л. Психология общения. - Тарту-: Наука, 1974. - 139 с.
7. Г.М.Андреева. Социальная психология.М.,1999.

ӘОЖ 369.223.25

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНДАҒЫ «ТАЛСУАТ» БАЛАЛАРДЫ ОҢАЛТУ ОРТАЛЫҒЫНА ЗЕРТТЕУ

Мурзабаева М.Д.,

(к.м.н, доцент,кафедра педагогика және психология, СҚМУ,)

Биім Қ.А., Сәрсенбай Б.И., Едіге Н.Ғ.,

(*Студент ДФ-16 қ, кафедра ппедагогика және психология, СҚМУ,Петропавл қ, Қазақстан)*

2012 жылы Республикамызда Қызылорда облысында орналасқан Талсуат ауылдық округіндегі «Республикалық балаларды оңалту орталығы» АҚ филиалы ашылды. Мерекелік ашылуға облыс әкімі және қалалық медицина өкілдерінің қатысуымен ашылды. Ашылған бұл орталық ауытқуы мен дамуында ақауы бар балаларды оңалу және әлеуметтік бейімдеу жұмыстарымен септігін тигізеді. Орталықта тірек – қимыл қозғалыс бұзылуы, сөйлеу жүйесінің бұзылуы, психасының дамуы баяу, даун синдромы, аутизм, остеохондроз, простатит, склероз, артроз, омыртқаның 1–2 деңгейде майысуы, жүрек- қантамыр, спастикалық сал ауруы, қисық мойын, маймақ, білезік пен омыртқаның аномалиясы, майтабан, балалар эпилепсиясы, логоневроз, дизартрия, ринолалия, жалпы тіл кемістігі, алалия, дисграфия диагноздар қойылған балалармен жұмыстар жасалады. Бұл орталықта ең үздік логопедтер, психологтар және дефектологтар жұмыс жасайды. Орталықтың негізгі құрамы: 2 – психолог, 2 – музыка терапевт, 2 – еңбек терапевт, 3 – лфк нұсқаушысы, 10 – тәрбиеші, 2 – монтессори педагог, 1 – ойын терапевт, 2 – невролог дәрігер, 7 – медбике, 1 – аға медбике, 1 – физиотерапевт, 2 – логопед, 2 – дефектолог мамандары жұмыс жасайды. Орталық мамандары Израильде, Германияда, Словенияда және Түркияда біліктіліктерін арттыру арқылы балалармен жұмыс жасайды. Орталықта бас ми жарақатынан кейін немесе туа біткен балалардың аяқ – қолдарының қимыл қозғалысының шектелуі болса, шетелдерде (АҚШ, Германия, Словения, Ресей, Израиль, Оңтүстік Корея, Жапония) біліктілігін жетілдірген мамандары келесі қызметтерді көрсетеді:

-ЭЭГ (электроэнцефалография – тәуліктік);

- Диспортпен егу (Қызылорда облысы бойынша осы орталықта ғана жасалады);

-ЕДШ (Бобата, Войта – терапия, Гления Домана, Фэлис халықаралық әдістерін меңгерген);

-Ортездеу (Қызылорда облысы бойынша осы орталықта ғана жасалады);

2015 жылдың оңалу қорытындысы бойынша: 14 бала өз еркімен жүрген, 21 бала өз еркімен тұра алған, 29 бала отыра алған, 69 бала еңбектеген, 264 бала ботулинотерапиясын алған, 701 балаға 786 ортездік бұйымдары жасалған және де сөйлеу қабілеті төмен балалардың 80 % - ы жақсарған. Орталық өкілеттілігі балаларды ата – аналарымен кездесетін уақытты да тиімді қйымдастырған. Балалар ата – ана және туыстарымен дүйсенбі – жұма күндері 17:00 – 19:00, сенбі – жексенбі күндері 15:00 – 19:00 аралығында кездесе алады. Оңалту орталығындағы педагогикалық қызмет түрлері:

Психолог – балалардың бейімделу мүмкіндіктерін көтеріп, креативтік сөйлеу қабілетін дамытады, адамның ішкі жан – дүниесін ашады, өзін – өзі бағалауын көтереді, босаңсу жағымсыз эмоциялардан және ойлардан арылуға үйретеді, ойлау, есте сақтау, зейінін және шешім қабылдау дағдыларын дамытатын маман ретінде орталықта қызмет атқарады.

Дефектолог – ақыл – есі кем балаларды, қозғалысында ауытқуы бар балаларды, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды оқытады, тәрбиелейді және әлеуметтендіру саласындағы арнайы маман ретінде қызмет атқарады. Сонымен қатар, дефектолог маманның балалармен жұмыс жасау жоспары, балаларды зерттеу картасы және алғашқы қарауы атты құжаттарда берілген жоспар бойынша жұмыс жасайды.

Логопед – сөйлеу кемшіліктері, оларды анықтау тәсілдері мен арнайы түзеті және тіл дамуы ретінде, тіл механизмдері жайлы, коммуникация туралы интегративті педагогиканың маманы ретінде балалармен жұмыс жасайды.

Монтессори және Монтессори-педагог – балаға еркіндік беру арқылы өзін және айналасын тануға мүмкіндік береді, баланың еркіндігі арқылы басқа балалармен тығыз қарым-қатынас жасайтын маман.

Музыкатерапевт – баланың психологиялық қорғанышын жеңдіреді, белсенділігін арттырады, шығармашылық мүмкіндіктерін оятады, ән айтуға, би билеуге, аспаптарда ойнауға, музыкаға еліктеп қозғалуға жетелейтін маман.

Ойынтерапевт – психотерапиялық әдістемені қолдана отырып, ойын арқылы жағдаяттарды игеру, қоршаған ортаға қызығушылығын арттыру және балалар мен жасөспірімдерге дене, ақыл сонымен бірге әлем мүмкіндіктерін түсіну қабілетін дамытуға мүмкіндік беруші маман.

Балалармен биологиялық кері байланыс жасау.

Орталықта биологиялық кері байланыс логотерапиялық кабинет жұмыс жасайды. Емделушілердің назарына: бұл әдіс мектеп жасына дейінгі және 7 жастан жоғары ересектер мен жасөспірімдерге арналған. Көрсеткіштері: логоневроз, дизартрия, ринолалия, жалпы тіл кемістігі, алалия, дисграфия. Қарсы көрсеткіштер: 7 жасқа дейінгі балалар, құрысу белгілері бар науқас балалар.

Биологиялық кері байланыс (психоэмоционалды түзету) де балалар мен жүргізіледі. Психоэмоционалды түзетуге байланысты жүргізілетін көрсеткіштері:

- Невроз, тики, энурез, логоневроз;
- Гипербелсенді және зейіні тұрақсыз балалар;
- Балалардың церебралды параличі; (нұсқауды толық түсінетін бала);
- Жоғары психикалық функцияларды дамытуға (зейін, ойлау мен есте сақтау қабілеті т.б.) байланысты;
- Тұлғаның өзіне деген сенімділігін арттыру;
- Организмнің бейімделу мүмкіншілігін жоғарылату;
- Алаңдаушылық, күйзеліс, шаршау, қорқыныш сезімдерін азайту.

Қарсы көрсеткіштері:

Айқын психикалық бұзылулар;

Айқын соматикалық бұзылулар;

Эпилепсия (құрысу белгілері бар балалар);

Интеллектуалды дамуының өте төмен деңгейі;

7 жасқа дейінгі балалар.

Тренингтен күтілетін нәтижелер:

Әртүрлі күйлерді түсіну және басқару әдістерін қолдану;

Өзінің мүмкіншіліктерін жан – жақты ашу;

Өзін – өзі бақылау және ісін реттеу дағдыларын үйрену;

Жауап берудің позитивті үлгілерін дамыту;

Өмір сүру сапасын жақсарту.

Орталықта түрлі электрлік құрылғылары қолданылады. Дәрілік электрофарез ағзаға тұрақты электр тоғы көмегі арқылы ендірілетін дәрілік заттардың мөлшерлі түрде ықпалы эпидермисқа ене отырып дәрілік заттар жиналып қалады және бірте – бірте капилярлық желіге диффундалады. Гальвандауды тағайындау үшін көрсеткіштер: I – II кезеңдегі гипертониялық дерттерге көмек береді олар: бронхты демікпе, гастрит, калит, асқазан мен ұлтабардың ойық жарасы, перифериялық жүйке жүйесінің бұзылуы, әйелдердің жыныс органдарының ауруларын емдейді. Емдеумен қатар емдеуге қарсы айғақтарда бар: тоқты жеке өзіндік көтере алмау, жіті ірінді процестер, электродтарды қоятын жердегі терінің бүтіндігінің бұзылуы және ауруды сезу сезімдері мүлде жоқ балаларға қолдануға болмайды.

Индуктотерапия – бұл әдіс балаларды физикалық заңдарға сүйене отырып емдеу әдісі. Бұл әдіс барысында өрістің қуаты әсерінен тоқ пайда болады және оның пайда болған тоғы жылуға айналады. Индуктомерияда балалардың қан айналым жүйесінде біршама өзгерістер болады: қан тамырлары өз арнасынан кеңейеді, қанның ағу жылдамдығы көбейеді, қалыпты қарағанда қан қысымы біршама төмендейді, қимыл қозғалыс бұлшықеттердің тонусы төмендеп, денедегі зат алмасу үдерістері күшейеді. Индоктомерия сонымен бірге балалардың тірек-қимыл бұзылыстарына, түрлі жарақаттарға, сырттан пайда болған созылмалы жарақаттардың қабынуы кезінде қолданылады. Сонымен қатар балаларға физиотерапия әдісін қолдану арқылы да түзету жұмыстарын ұйымдастырады. Физиотерапия аппаратының көмегімен қайта қалпына келтіретін табиға факторлар ғана қолданылатын кешенді оқыту әдістерінің бірі болып табылады.

Сумен емдеу. Дамуында ақауы бар балаларға қолданылатын емдік шаралардың бірі. Оның басты мақсаты – табиғи таза сулар мен құрамында дәрілік заттары бар сулар қолданылады. Балаларға сумен емдеу әдісін қолданғанда оның жылылығы және механикалық қасиеттерін ескеру керек. Әрбір емдеу барысында алынған судың жылулығы оның әр уақыттағы температурасына байланысты. Салқын ем-шаралар рефлекторлы қызметі бойынша вегетативтік жүйке жүйесінің заттық алмасу қарқындылығын өзгеріске ұшыратады, ішкі органдардың атқаратын қызметін реттейді, денені шынықтырады. Индифорерентті сумен емдеу шаралары денені тыныштандырады, қан айналуды төмендетеді, жүректің соғуын баяулатады.Салқын және жылу су ең алдымен адам терісіндегі қан тамырларын аз ғана мерзімге тарылтады, содан соң кеңейтеді және гиперемия құбылысы орын алады. Жүректің қатты соғуы мен тыныс алу жылдамдайды және қан айналу қысымы төмендейді.

Балалармен жұмыс жасау барысындағы ең маңыздысы қалыпқа келтіру медицинасын қолдану. Түзету жұмысы барысында балалармен әртүрлі патологиялық күйде қимыл – қозғалысты қалыпқа келтіру және жақсарту.

Дене шынықтыру тәрбиесінде және Спорта – бұлшық ет жұмысын жақсартады.

Спорттық медицинада – жарақат алғаннан кейінгі және аурудан кейін спортшылардың жұмысқа қабілетін қалпына келтіреді.

Неврологияда – орталық және перифериялық нерв жүйесінің аурулары және жарақат алған (балалар церебралды параличі) балалармен жұмыс жасау.

Ортопедияда – тірек – қимыл аппаратының туа біткен аурулары (қисық мойын, маймақ, білезік пен омыртқаның аномалиясы, майтабан) бар балалармен жұмыс жасайды.

Орталықта сонымен қатар, Ортез зауыты да бар.

«Республикалық балаларды оңалту орталығы» АҚ нервтік, эндокринді, тірек – қозғалысты жүйесінің мүгедек балалар типологиясы бар науқастарға оңалту көмегін көрсетеді. Ортездеу көрсетілетін қызмет кешеніне кіреді және оңалтудың қазіргі заманғы әдістердің ажырамайтын бөлігі болып табылады. Ортез – зақымдалған аяқ – қол, омыртқа, тірек – қозғалыс аппаратының қызметін,балалардың сал ауруы, полинейропатия, әлсіз және спастикалық сал аурулары нәтижесінде пайда болатын ауруды, жарақаттан кейінгі жағдайды

және аяқ – қол мен дененің патологиялық деформацияларын бекіту, жеңілдету, түзету және белсендіру үшін қолданатын арнайы қондырғы болып табылады. Орталықта кең ауқымды ортез дайындауға мамандандырылған «Ортезист» ЖШС жұмыс істейді. Зауытты ортез дайындау бойынша әлемдік жетекші фирмаларында оқудан өткен жоғары мамандандырылған мамандар жұмыс істейді. Зауыт Германиялық «Otto bock" фирмасының жабдықтарымен жабдықталған. «РБОО» АҚ «Paromed» фирмасының жабдықтары жұмыс істейтін кеңес одағының кейінгі кеңістіктегі жалғыз медициналық мекеме болып табылады, бұл жабдық берілген параметр бойынша пациентке арналған эксклюзивті ортопедиялық ұлтарақ дайындайды. Сонымен бірге, бұл жабдық өндіруі бойынша ұлтарақ әзірлеудің әдістерінен әлде қайда озық. «Parolog» жүріс анализаторының компьютерленген жүйесі науқастың патологиясын тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді, соның негізінде тиімді ем тағайындауға болады. Сонымен қатар, науқастарды диагностикалау үшін германиялық «Laser Line», «L, A, S, A, R.» қондырғысының көмегімен азерометрия мен подометрияның қазіргі заманғы әдістері қолданылады.

Зауытта ортездер әзірленеді:

Аяқ буындарына арналған: тобық, тізе буындары, табан патологиясын емдеу;

Қол буындарына арналған: қол басы, білек, шынтақ буындары;

Омыртқа патологиясын түзетуге арналған.

Әзірленетін ортездердің тізіміне дофуздар, аяқ ұстағыштар, нейрофизикалық қысым нүктелері бар тобық ортездер, тізе, шынтақ, білек буындарына арналған функционалды ортездер, мүсінділікті түзету жабдығы, омыртқаға арналған қатты корсеттер, әр түрлі үлгідегі ортопедиялық ұлтарақтар дайындалады. Зауытта әлемдік ортездеу тәжірибесінде ұқсасы жоқ авторлық куәлікпен және патентпен қорғалған ортездер мен жаттығу қондырғыларының жаңа тиімді түрлері әзірленуде, солардың ішінде аяқ ротациясын түзетуге арналған брейсерлер, қысым нүктелері бар мүсіндікті түзету жабдығы да бар.

Балаға массаж жасаудың пайдасы. Массаждың негізгі 3 түрі бар: емдік мақсатта, алдын алу және емдік алдын алу массажы.

Баланың ата-анасына нұсқау – бала дүниеге уақытынан бұрын келуі және баланың нерв жүйелерінің әлсіз болуынан түрлі науқастармен ауырады. Осы себептен балаларды емдеудің тәсілі ретінде – массаж қолданылады. Сылау және уқалау кезінде баланың ұйқы безінің қызметі жақсарады. Бұл массаж баланың тез жүріп кетуіне, толық дамуына септігін тигізеді.

Емдік мақсаттағы массаж жасау арнайы мамандардың көмегімен арнайы мекемелерде және жалпы емдік стационарларда жасалынылады. Ол массаждар нервтік аурулардың ауыр дәрежелеріндегі балалардағы сал аурулары және буын, омыртқаның дұрыс қалыптасуына, кіндіктің және шаптың жарықтарына жасалынылады. Науқастың алдын алу үшін жасалынылатын массажды күнделікті үйде жасауға болады. Күнделікті үйде жасалынылатын массаж және гимнастиканы бала туылғаннан кейін 1,5-2 айдан бастай беруге болады. Массажды жасаудың әдістері бойынша арнайы мамандар немесе бала тіркелген арнайы бөлімдегі мамандардан уақытылы кеңес алып тұру керек. Массаж жасалынылатын арнайы бөлме дұрыс желдетілуі, орташа температурасы 20 градустан төмен болмауы керек. Жаттығулар бала тамақтанғанға дейінгі жарты сағат қалғанда немесе тамақтанып болған соң 1-1,5 сағат шамасында күніне екі рет жасалынылуы тиіс. Массаждың жасалу барысы 10-12 минуттан аспауы керек. Массаж баланың психикалық тұрғыдан дамуын, қан айналым жүйесін реттеп, организмдегі заттық алмасу үдерісін жақсартады. Сондай-ақ баланың денесінің шымыр, мықты болуына әсер етеді.

Мария Монтессори жүйесі бойынша тәрбиелеу дегеніміз – баланың іс – әрекетіне еркіндік беру, оның таңдауын, қызығушылығын және пікірін құрметтеу, баланың өз бетінше дамуын бақылау.

Монтессори әдісінің басты қағидалары:

Өзін – өзі тәрбиелеу;

Өзін – өзі оқыту;

Өзін – өзі дамыту;

Монтессори педагогы баланың оқытушысы емес, оның дамуының басқарушысы болып табылады. «Маған мұны өзімнің жасауыма көмектес!» Монтессори әдісінің ең басты ұраны. Баланы бірдеңе жасауға мәжбүрлеу емес, оны қызықьыруға талпыну, баланың мінезін «жасау» емес оның даму (сенситивтік) кезеңдерін ескере отырып, ішкі мүмкіндіктерін ашуға көмектесу.

2015 жылдың оңалу қорытындысы бойынша: 14 бала өз еркімен жүрген, 21 бала өз еркімен тұра алған, 29 бала отыра алған, 69 бала еңбектеген, 264 бала ботулинотерапиясын алған, 701 балаға 786 ортездік бұйымдары жасалған және де сөйлеу қабілеті төмен балалардың 80 % - ы жақсарған.

Қорытындылай келе, қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балаларды біздің мақаламызда көрсетілген түрлі әдістер және арнайы мамандардың көмегімен емдік-сауықтыру жұмыстарын жүргізуге болады. Дамуында ауытқушылығы бар баланы ерте жаста анықтап, ерте диагностикалау бұл қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балалардың санының азаюына алып келетін еді. Біз зерттеген «Талсуат» Республикалық балаларды оңалту орталығы дамуында ауытқушылығы бар әр түрлі диагноздары бар балаларды емдеу-сауықтыру және оларды әлеуметтік бейімдеу бойынша барынша жұмыстар жүргізуде.

Әдебиет:

1. Ахметов М. Медициналық терминдер сөздігі. Орысша-қазақша-ағылшынша. – Алматы: «Дейк-Пресс» баспасы,2009.
2. Аяпбергенова К. Қазақ тілі для медицинских институтов и училищ. – Алматы: «Рауан», 1995.
3. Беріков Н. Қазақ тілі сабақтары. – Алматы: «Ана тілі», 1994.
4. Доскеева Б.Ж. Қазақ тілі медициналық оқу орындарына арналған – Алматы: «Қайнар», 2002.
5. Жөкебайқызы З., Сейсенбекқызы С.Тәнтану. Адам және оның денсаулығы – Алматы: «Рауан», 1992.
6. Құрманбаева Ш., Болатов С. Қазақ тілі. Денсаулық сақтау саласына арналған оқу-әдістемелік кешені. – Алматы:«Қазығұрт»баспасы,2010.
7. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Медицина. – Алматы: «Рауан», 2000.
8. Момынов Т., Рақышев А. Медициналық сөздік (орысша-қазақша). Алматы, 1999.
9. Суатай С.Қ., Тәттібаева А.Е. Қазақ тілі – Қарағанды: ЖК «АҚНҰР» баспасы, 2013.
10. ФранкВ. Орысша-қазақша-ағылшынша пәндік сөздік. Алматы, 2000.

УДК 37.036

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Никода А.А.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг. отмечено, что повышение значения дошкольного воспитания и обучения относится к числу общемировых тенденций. Дети, посещающие детский сад, лучше усваивают знания на всех уровнях образования и являются более успешными в жизни. Речевое развитие – залог успешного обучения[1].

Проблема речевого развития детей дошкольного возраста издавна привлекала исследователей в области детской психологии и педагогики. Разные аспекты речевого развития изучались как зарубежными психологами (Штерн, 1922; Бюлер , 1924, Пиаже, 1932) так и крупнейшими психологами советского периода (Выготский , 1956; Лурия, 1946; Эльконин, 1958) и педагогами (Я.А.Коменский, 1655, И.Г. Песталоцции, 1811, К.Д. Ушинский, 1912 и др.)[2, с. 3].

Становление методики развития речи и обучения родному языку произошло в 20-30 годы XX века. Однако, истоки лежат в педагогических системах прошлого. Актуальны и сегодня труды педагога Я.А.Коменского, который впервые обосновал: общеобразовательное и воспитательное значение языка, необходимость обучения и воспитания на родном языке,

создание школы родного языка, предназначенной для детей обоего пола без различия сословий и наций, принципы, задачи и содержание обучения языку на разных возрастных этапах [3].

Вопросы развития речи в условиях общественного дошкольного воспитания освещены в работах Е.И.Конради, А.С.Симонович, М.Х.Светицкой, рассматривались на первых съездах по дошкольному воспитанию. Но наиболее полно они представлены в трудах видного педагога Е.И.Тихеевой, создавшей систему работы по речевому развитию детей в детском саду, в основу, которой были положены прогрессивные идеи западной и русской педагогики. Рассматривая развитие речи в неразрывной связи с формированием личности ребенка, она определила основные задачи, содержание и методику обучения родной речи на материале ознакомления с природой и окружающей жизнью. Система развития речи детей, предложенная Е.И.Тихеевой прошла широкую проверку в детских садах и была положена в основу дальнейших исследований проблем речевого воспитания дошкольников[3, с. 6].

Воспитание звуковой культуры речи включает работу по обучению правильному звукопроизношению, которая всегда выделялась как ведущая линия развития речи детей 3-4 лет. Для развития артикуляционного аппарата широко используют звукоподражательные слова, голоса животных. Например, детям даются музыкальные инструменты- дудочка и колокольчик, дудочка дудит «ду-ду», колокольчик звенит «динь-динь». Таким образом, закрепляется произношение твердых и мягких звуков.

Дикция – это отчетливое и ясное произношение слов, слогов и звуков. Дикция отрабатывается с помощью потешек, поговорок, упражнений на договаривание слогов, называние слов, сходных по звучанию и т.д.

Необходимо уделять пристальное внимание воспитанию интонационного чутья, темпу речи, дикции, силе голоса, поскольку здесь заложены наиболее важные условия дальнейшего развития всех сторон речи. Для этого проводятся игры «Узнай по голосу», «Чей это голос». В таких играх дети учатся различать взрослых животных и их детенышей по звукоподражаниям (корова мычит громким голосом, а теленок тихим и тонким; лягушка квакает громко, а лягушонок тоненько).

От звукового оформления высказывания зависит его эмоциональность и выразительность, поэтому нужно научить детей отчетливо произносить простые фразы, используя интонацию целого предложения, а также регулировать темп речи в связном предложении. Детям предлагаются чистоговорки, фразы из стихотворений; они произносят их с разной силой голоса. Здесь очень важно менять интонации (спросить, ответить, передать радость, грусть, удивление).

В словарной работе главное внимание уделяется накоплению и обогащению словаря на основе знаний и представлений из окружающей ребенка жизни, активному применению разных частей речи – не только существительных, но и глаголов, прилагательных, наречий. Становление лексической системы родного языка происходит постепенно, и не все дети одинаково успешно овладевают семантическими единицами и отношениями[4].

Необходимо показать детям, что каждый предмет, его свойства и действия имеют названия. Для этого надо научить их различать предметы по существенным признакам, правильно называть их, отвечая на вопросы *что это? кто это?*, видеть особенности предметов, выделять характерные признаки и качества (*какой?*), а также действия, связанные с движением игрушек, животных, их состоянием, возможные действия человека (*что делает? что с ним можно делать?*). Такое обучение проводится в играх «Что за предмет?», «Скажи какой?», «Кто что умеет делать?». От называния видимых и ярких признаков (цвета, формы, величины) нужно переходить к перечислению свойств и внутренних качеств предмета, его характеристике, сравнению с другими предметами. Например, в игре «Кто больше скажет слов о яблоке?» Какое яблоко, а какой апельсин? Сравните апельсин и яблоко. Чем они похожи и чем отличаются?.

При назывании действий предмета или объекта или действий с этим предметом дети учатся видеть начало, середину и конец действия. Для этого проводится игра с картинками «Что сначала, что потом?». На одной картинке девочка стирает белье куклы, на другой –

развешивает. Ребенок не только называет действия, но и может рассказать о том, как девочка играла с куклой.

Рассматривая картинки, дети учатся называть слова с противоположным значением: кукла Маша большая, а Лена маленькая и т.д.

В целом, словарная работа направлена на подведение детей к пониманию значений слов, обогащение его смысловым содержанием, т.е. на качественное развитие словаря.

Большая работа проводится по обучению разным способам словообразования: названия животных и их детенышей, предметов посуды образуются с помощью разных суффиксов (заяц - зайчонок – зайчата).

Необходимо шире использовать глаголы для обучения детей разным способам глагольного приставочного словообразования (вошел – вышел, пришел – ушел).

В работе над синтаксисом речи необходимо развивать умения строить предложения разных типов – простые и сложные. Использование игровых сюжетов помогает детям заканчивать предложение, начатое воспитателем.

Развитие связной речи проводится на занятиях, н которых дети пересказывают литературные произведения, рассказывают об игрушке и по картине составляют рассказ. На этих занятиях в комплексе решаются все речевые задачи, однако основной является задача обучения рассказыванию. Дети подводятся к пересказыванию литературного произведения, обучаясь умению воспроизводить текст знакомой сказки или короткого рассказа сначала по вопросам воспитателя, затем совместно с ним. При рассматривании картин дети учатся сначала отвечать на вопросы по содержанию картины, затем их внимание обращается на действия персонажей картины, и только после этого они составляют короткий рассказ сначала вместе со взрослыми, а потом самостоятельно.

Необходимо формировать у детей представление об элементарной структуре высказывания описательного и повествовательного типа. При рассматривании предметов (или игрушек) дети отвечают на вопросы, которые помогают описать предмет, его свойства, качества, действия, назначение и подойти к составлению рассказов.

Очень важно учитывать разный речевой уровень детей, пришедших в детский сад из семьи, поэтому особое значение приобретает индивидуальная работа с каждым ребенком, а также игровые формы обучения, как на занятиях, так и вне занятий. Цель индивидуальной работы - развитие речевых способностей каждого ребенка. Эта работа проводится в обстановке естественного общения. Индивидуальная работа проводится в утренние и вечерние часы.

Работа по развитию речи детей проходит в определенной последовательности. Параллельно решаются все речевые задачи: воспитание звуковой культуры, формирование словаря и грамматического строя речи.

Работа по воспитанию звуковой культуры речи в средней группе включает: формирование правильного звукопроизношения, развитие фонематического восприятия, голосового аппарата, речевого дыхания, умение пользоваться умеренным темпом речи, интонационными средствами выразительности.

Дети средней группы знакомятся с термином «слово» и уточняют термин «звук», с которым они познакомились в младшей группе. Для этого проводятся игры и упражнения «Как слово звучит», «Найди первый звук», в которых дети учатся находить слова, близкие и разные по звучанию[4, с. 12].

В словарной работе внимание уделяется правильному пониманию слов, их употреблению и дальнейшему расширению активного словаря. Продолжается работа по активизации словаря детей названиями предметов, их качеств, свойств, действий (существительные, прилагательные, глаголы), уточняются обобщенные понятия *(игрушки, мебель, одежда, овощи, посуда)*.

Дети учатся понимать смысл загадок, сравнивать предметы по размеру, цвету, подбирают не только действия к предмету, но и предметы к тому или иному действию.

При знакомстве с многозначными словами (лапка, ручка) необходимо использовать наглядный материал (рисунки, иллюстрации).

Кроме того, нужно знакомить детей с происхождением некоторых слов; например, почему грибы называют *подберезовиком, подосиновиком, лисичкой, мухомором,* шапку – *ушанкой,* а цветок – *подснежником.*

В средней группе расширяется круг грамматических явлений, которые дети должны усвоить и без наглядного материала.

Продолжается обучение образованию форм родительного падежа единственного и множественного числа существительных (нет шапки, варежек, брюк) правильному согласованию существительных в роде, числе и падеже, развивается ориентировка на окончание слов при их согласовании в роде (добрый мальчик, веселая девочка). Образованию форм глаголов в повелительном наклонении дети учатся в играх, дают поручения зверятам, игрушкам, друзьям.

Работа с глагольной лексикой находит прямо выход в синтаксис. Составляя с глаголами словосочетание и предложения, дети начинают осваивать построение связного высказывания.

Продолжается формирование навыков повествовательной речи. Необходимо также детей средней группы учить включать в повествование элементы описания, диалоги действующих лиц, разнообразить действия персонажей, соблюдать временную последовательность событий.

Основной задачей в работе с детьми старшего дошкольного возраста по усвоению фонетической стороны речи и правильному произношению всех звуков являются дальнейшее совершенствование речевого слуха, закрепление навыков четкой, правильной и выразительной речи.

Дети могут уже подбирать слова с дифференцируемыми звуками разных частей речи (солнечный – звонкий, сажает –забывает). Для отработки дикции, силы голоса, темпа речи используются скороговорки, чистоговорки, загадки, потешки, стихи.

Со старшими дошкольниками продолжается работа по обогащению, уточнению и активизации словаря. В рамках модернизации отечественного образования можно предложить дошкольникам материал по темам: «Погода», «Противоположности», «Фигуры», «Цвета» на трех языках (казахский, английский, русский)[5].

Погода (күн шуақ –sunny–солнечный; ыстық – hot – жаркий; күн бұлтты – cloudy-облачный; жаңбыр – rain–дождь; дауыл –storm–шторм; салқын – cold - холод; қар – snow–снег; жел – wind–ветер; тұман – fog - туман);

Противоположности (биік – аласа,tall- short, высокий – низкий; баяу – тез, slow – fast, медленный - быстрый; ескі – жаңа, old – new, старый - новый; жеңіл – ауыр, light – heavy,лёгкий – тяжелый; қараңғы – жарық, dark – light, темный – светлый; үлкен – кіші, big – little, большой – маленький);

Фигуры(шаршы–square–квадрат; тікбұрыш – rectangle – прямоугольник; үшбұрыш – triangle– треугольник; шеңбер – circle–круг);

Цвета (қызыл – red – красный; жасыл –green - зеленый; көк - blue– синий; сары – yellow-желтый; қоңыр – brown- коричневый; қызғылтсары - orange- оранжевый).

Работа с синонимами способствует пониманию возможности подбирать разные слова со сходным значением и использованию их в речи. Подбирая слова, близкие по смыслу к словосочетанию (мальчик веселый – радостный; поезд идет – движется), дети учатся точности словоупотребления в зависимости от контекста. Составляя предложения со словами синонимического ряда, обозначающими нарастание действий (шепчет, говорит, кричит), они осознают оттенки значений глаголов.

В пересказывании литературных произведений дети учатся связно, последовательно и выразительно передавать готовый текст без помощи взрослого, интонационно окрашивая диалог действующих лиц и давая характеристику персонажам. Предлагаемые игры и упражнения развивают у детей ориентировку на смысловую, грамматическую и звуковую стороны слов.

Таким образом, необходимо дать детям полную ориентировку в типичных способах словоизменения и словообразования, воспитать языковое чутье, внимательное отношение к

языку, его грамматическому строю, критическое отношение к своей и чужой речи, вызвать желание говорить правильно.

Литература:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. – Астана, 2010. - 52 с.
2. С.Н.Карпова, И.Н.Колобова. Особенности ориентировки на слово у детей. –Москва, 1978.- 166 с.
3. Саржанова А.Н. Методика развития речи. – Петропавловск: СКГУ им. М.Козыбаева, 2007.- 77 с.
4. Развитие речи и творчества дошкольников: игры, упражнения, конспекты занятий/ под ред. О.С.Ушаковой. – М.: Сфера, 2004. – 144 с.
5. My first book of colours. Oxford University Press. –А.:Алматыкітап, 2007. -28 с.

ӘОЖ 378

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ РУХАНИ – АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ДАМУЫ

Розбек А.
(СҚМУ,МО-15)

Бүгінгі таңда мемлекетіміздегі білім беру жүйелері мен білім жаһандану заманына лайық әлемдік жаңаруларға сәйкес икемді ойлауды қалыптастыру;
«Құндылық» дегеніміз- биологиялық теория өкілдерінің айтуынша, барлығы тұқымнан ата-бабаларымыздан беріледі. Қазіргі Қазақстандағы қоғам мен адамның жаңаруы бүгінгі күні біздің мемлекетіміз бен білім жүйесінің жалпы идеясы болып табылады.
Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өз халқына Жолдауында: «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа Қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады. Сондай-ақ балаларымыздың, жалпы барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет. Балаларымыз қазіргі заманға бейімделген болуы үшін бұл аса маңызды. Бүгін мен жариялаған Жаңа саяси және экономикалық бағыт сіздерге жақсы білім беруді, яғни бұдан да лайықтырақ болашақ сыйлауды көздейді».

Мектепке дейінгі жас – әрбір адамның өміріндегі ең жарқын қайталанбайтын шақ, жеке тұлғаның алғашқы қалыптасу кезеңі, баланың өзіндік тануы мен даралағының қалыптасу кезі. Әр баланың жеке басы – оның моральдық дамуы үшін қамқорлық жасау – бүгінгі күннің және алдағы күндердің талабы.

Қазақ халық мәдениетімен мектепке дейінгі балаларды рухани тәрбиелей отырып , оларды жарқын болашаққа жетелеу , қазіргі ұстаздардың басты мақсаттарының бірі болып табылады . Мәселен, Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «әлеуметтік бес ұсынысында» жоғары білімге қолжетімділікті арттыру және оның сапасын көтеру қажетін айтты. "2018-2019 жылдары әр жылға қосымша 20 мың грант бөлуді ұсынамын. Колледждер мен университеттер 2022 жылға дейін жекеменшік-мемлекеттік серіктестік негізінде кемінде 25 мың орындық жатақхана салуы керек" деді. Демек, басекеге қабілетті жас ұрпақты мәдени мұрамызбен сусындата отырып , білімді жас ұрпақты тәрбиелеу .

Мектепке дейінгі жастағы баланың рухани-адамгершілік дамуы балабақшасы мен отбасы арасындағы қарым-қатынастың тығыздығы артқан сайын ойдағыдай жүзеге асады.Рухани-адамгершілік тәрбие — бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды.

Сананың қалыптасуы – ол баланың мектепке бармастан бұрын, қоғам туралы алғашқы ұғымдарының қалыптасуына, жақын адамдардың өзара қатынасынан басталады. Баланы жақсы

адамгершілік қасиеттерге, мәдениетке тәрбиелеуде тәрбиелі адаммен жолдас болудың әсері күшті екенін халқымыз ежелден бағалай білген.

Қазіргі кезде өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде қойылған мақсаттардың бірі – қоғамға пайдалы, үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру. Осы мақсатты жүзеге асыруда «Бөбек» қорының президенті Сара Алпысқызының «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім жобасы эксперимент ретінде жүргізіліп келеді.

Халық педагогикасы – нәрестенің сезімін ананың әуенімен оятатын бесік жырлары, даналыққа толы мақал-мәтелдер, жұмбақ-жаңылтпаштар, қиял-ғажайып ертегілері, ойындары, тәрбиелеп өсіру негіздері адамгершілік ниеттерге баулиды. Олай болса, адамгершілік тәрбие беру кілті – халық педагогикасында деуге болады. Ұлттық асыл қасиеттерді жас ұрпақтың ақыл парасатта азық ете білуде

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу.

Ұрпақ тәрбиесі — келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу – біздің міндетіміз.

Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің негізгі бағдарлы идеялары еліміздің Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2030» халыққа Жолдауында былай деп жазылған: «Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн». Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу.

– Жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;

– Ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларды қастерлеу; «Әр бала – жарық жұлдыз» деген ұстанымды бетке алған ұстаздар қауымының, әр баланы ұлттық тәрбие негізінде тұлға ретінде қалыптастырып, дамытуға бағытталған жұмыстарын атап өтуге болады.

Иә, ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағы.

Жоғарыда аталған қағидаларды ұстана отырып, Қазақстанда ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды, тарихи тәжірибелерді, сан ғасырлық мәдени ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, қазіргі білім мазмұнын жаңғыртуда, жаңа талаптар қоя отырып ұлттық рухта болашақ ұрпақты тәрбиелеу керек деп санаймыз.

Қазақ халқының кешкен тірлігі мен тұрмысы сонау көне ғасырдан бері жасасып келе жатқан бай ауыз әдебиетінде сақталған. Ұлттық құндылықтардың кең өрісті, келісті көрініс табуы – халықтың мақал-мәтелдерінде, шешендік сөздерінде, даналықтарында. Ұлттық құндылықтарды және жалпы адамзаттық құндылық қасиеттерді қалыптастыру үшін ұлттық мәдениет, салт-дәстүр, халық тағылымдары және т.б. мәселелеріне тоқталып өткеніміз жөн. Қазақ мәдениеті – ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениет. Ол ұлттық тәлім-тәрбиенің негізінде дамып, қалыптасты. Жалпы адамзаттық құндылық қасиеттер ұлттық тәрбие мен ұлттық мәдениеттің дамуындағы қозғаушы күші болып табылады. Әрбір халықтың тарихи тіршілігі мен рухани тәжірибесі бар. Халықтың тұрмыс – тіршілігіндегі рухани тәжірибелері арқылы қалыптасқан тәрбиелік және дүниетанымдық көзқарастарын біз халық педагогикасы дейміз. Халық педагогикасы – халық мәдени мұрасы. Халық педагогикасы сол халықтың (ұлттың) этностық ерекшеліктеріне байланысты дамып, қалыптасқан.

Ата-бабаларымыздың сан ғасырлар бойы ұрпағына азық болған ақыл-кеңес, өсиеттері, асыл мұрасы ұлттых рух, ұлттық мақтаныш, ұлттық намыс, ана тілі мен ұлттық мәдениетін қалыптастыру сезімін ояту – баршамыздың парызымыз. Сонда ғана ұлттық сана-сезімі толыққанды жетілген, туған тілін еркін білетін, ұлттық сипаты мен ұлттық рухын жоғалтпаған ұрпақ тәрбиелей аламыз. Сонымен, халықтық мәдени мұра негізінде, бүлдіршіндерді күнделікті

бес сала бойынша өтілетін оқу қызметтеріне кіріктірілген салт-дәстүрлерімізбен таныстырып отырамыз.

Мысалға алсақ, «Коммуникация» саласында көркем әдебиетке келер болсақ, мұнда халық ауыз әдебиеттерінен үзінділер оқып береміз. Мақал –мәтелдер, жаңылтпаштар, ертегілер айтылады. Балалардың тіл дамытудағы сөздік қорларын кеңейту мақсатында халық ертегілерін драмалық сахналауға үйретеміз. «Шығармашылық» саласында музыкадан бүлдіршіндерге халық әндерін орындауды ұсынамыз. Қазақ халық күйлерін тыңдауды ұнатады. Қазақ халық ұлттық билерін билеуге ұлдар мен қыздар машықтанған. Жапсыру оқу қызметі бойынша аппликациялық түрлі қағаздардан ұлттық ою-өрнектер ойып, қайшымен қырқып, желімдейді. Дәнді дақылдарды жабыстыру, яғни балалардың қол, саусақтарының қимыл-әрекеттерін дамыту болып табылады. Ермексазбен түрлі-түсті қазақи нақыштарды мүсіндеуді ұсынамыз. Түрлі үлгілерге қарап қызығушылық танытады.

Сонымен қорытындай келе, осындай халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан дархан халқымыздың таратқан үлгі насихаты асыл мұраларымызды мектепке дейінгі балалардың, бүлдіршіндеріміздің санасына тереңдей сіңіруге тәрбиелеу басты мақсатымыз болып табылады. Осы тұрғыда балабақшаларда мәдени халықтық мұра негізінде, бүлдіршіндерге рухани-адамгершілік тәлім-тәрбие беру – парызымыз. Патриоттық сезімді, қалыптастыруға, ұлттық мәдени мұрасын дәріптеуге атсалысайық дер едім!

Әдебиет:

1. Ғаламтор парақшалары.
2. «Отбасы және балабақша» журналы.
3. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту» журналы.

ӘОЖ 37.035.6

МӘҢГІЛІК ЕЛ КОНТЕКСТІНДЕГІ СТУДЕНТ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ

Сапарова Л.Е.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

«Мәңгілік ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын тәуелсіз мемлекет атану еді. Ендігі ұрпақ – мәңгілік қазақтың перзенті...» [1].
Н.Ә.Назарбаев

Бүгінгі Қазақстанның басты мақсаты - экономикасы дамыған, бәсекелестікке қабілетті, ең дамыған 30 елдің қатарынан көріну. «Мәңгілік Қазақстан» жобасы осы мақсатқа жеткізетін Ұлы бастама. Мәңгілік ел ұлттық идеясы дегеніміз – өткеніміздің сабақ ала отырып, ірі державалар арасындағы бәсекеге төтеп бере алатын, жаһандану кезіндегі өзіндік қорғаныс саясаты бар, болашағымызды баянды ету жолындағы ортақ мұратымыз.

Бүгінгі күн, ертеңгі келешек, бұл екі кезеңнің арасында ел үміт артқан жастарымыз өз жауапкершілігін арқалап болашақтың іргесін бірге қаламақ. Іргетасымыздың нық та, мығым болуы үшін біз жастар бәсекеге қабілетті, интеллектісі жоғары, кәсіби икемділігі бар, шығармашылыққа талпынысы зор, әр түрлі жағдайдағы мәселелерді анықтай алатын, оның жауапты шешімін табу және қолайсыз жағдайларға дұрыс әрекет ете алатын белсенді жастар екенімізді көрсету. Еліміздің ертеңі мен қоғамымыздың тұрақтылығына және оның қауіпсіздігінің негізі бола алатынымызды дәлелдеу. Мұндағы біздің бірегей мақсат қазіргі жағдайда қоғамның білім деңгейі мен интеллектуалдық әлеуеті көтеріп ұлттық кодтықұлдыратып алмай құрай алатын және оны сақтап қала алатын қоғамды қалыптастыру.

Бұл кезекте елбасымыз жыл сайынғы халыққа жолдауында, кез келген ұлттық мүддедегі идеялар мен жобаларда, жаңа бастамаларда, жаңартылған бағдарламаларда болсынбілім беру жүйесіне міндетті түрде тоқталады. Бұл да біздің Мәңгілік ел жолындағы дамушы ел екендігіміздің бір көрінісі. 2017 жылғы 1 тамыздағы статистика бағамы бойынша Республикамызда 180 мемлекеттік және мемлекеттік емес жоғарғы оқу орындары жұмыс істейді [2]. Бакалаврлық, магистранттық, аспирантура және доктарантура секілді нағыз бәсеклестікке қабілетті білімді маман тәрбиелеу жолында 80 жылдан асқан тарихы бар М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстанмемлекеттік университетін атап өтпеске болмайды. Университетте елімізге танымал ғалымдар мен докторлар және оқытушылар жұмыс жасап, еңбегін сіңірсе, елге әйгілі білімді мамандар және өз кәсібінің хас шеберлері мен ел байрағын әлем аренасында көтерген спортшылар бітіріп шыққан. Бакалаврлық білім алуға өтініш беретін және гранттармен түсетін студенттердің қарасы бүгінде жыл санап артып келеді. 2014 жылы 17- қаңтарда «Мәңгілік ел» идеясы жария көріп, осы жылдың ішінде Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетіне білім алушы жастардың жаңа легі келген болатын. Мәңгілік ел жастары – индустрияға «Серпін-2050» жобасы өз жұмысын бастап кетті. Бұл жобаның басты мақсаты қазіргі таңда Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Маңғыстау, Оңтүстік Қазақстан облыстарындағы адам санының тығыздығы, көшіп келушілердің өсуі,еңбек күшінің артып, кадрлық сұраныстың азаюысебеп болды. Бұл – нарық экономикасының заңдылығы. Керісінше, еліміздің солтүстік және батыс пен шығыс өңірлерінде кадр тапшылығы өте өзекті болып тұр. Бүгінгі таңда бұндай мәселе 7-8 облыста туындауда. Басты себебі – бала туу денгейінің төмендігі және сыртқа көшіп кету миграциясының болуы [3]. Осы өңірлердегі өндіріс орындары еңбек күші жетіспеушілігінің әсерінен өз әлеуетін толық іске асыруға мүмкіндік ала алмай отыр. Сәйкесінше 2014 жылдың басында ғана Мәңгілік ел идеясы жарық көрген сәттен ақ, осы жоба аясында үш айдың ішінде Мұрат Абдуламитұлы Әбенов Серпін жобасының негізін қалады, алғашқы үлестірушісі және төрағасы болды. (Естеріңізге сала кетсем Серпін жобасының бүгінгі таңдағы төрайымы Тобатаева Күлзия Қадірқызы) [4].

2014 жылы 19 педагогикалық мамандықтар бойынша 7 ЖОО үшін арнайы 1050 грант бөлінді. Студенттер өз оқуларын жаңа орта, жаңартылған технологиялармен бастап, білім сапасына жоғары үлес қосуға білек сыбана кірісті. Жыл ішінде жаңа жобалар, байқаулар, ән мен би, тілдік және әдебиеттік, спорттық және ұлттық ойындар, таланттылар мен жүзден жүйріктер конкурсына қатысып, түрлі жеңіс нәтижелерін көрсетіп, жігерлілікті жоғалтпай жүлделі орындарды қолдан жібермей, белсене қатысып көптеген номинацияларды иеленді. Алғашқы жылдың ішінде(ақ) Серпіндік жастарға арнап колледждер мен жоғары оқу орындарының ортақ сайысы «Аламан» фестивалі өз жұмысын бастады.

Фестиваль аясында ұлттық, спорттық, тілдік, дарынды жас ақындардың мүшәйралық шығармашылығы, ән және би, поэзиялық өлеңдерді оқу секілді сайыстар өтті. Аймақтардан жеңген жеңімпаздар «Аламан» республикалық фестиваліне жолдама алып, елордамыз Астанада бақ сынады.Оқу ордамыздың студент жастары өнерден ғана өрбіп жүрген жоқ, сонымен қатар білім мен ғылым саласындағы жаңа ғылыми зерттеулер жазып, ғылыми конференция мен жобалық сайыстарды өз еңбектерін қорғап жүр. Тілге тиек етпеске болмайды, айта кеткен жөн, осы жылы біздің педагогикалық факультетімізде дефектология мамандығының студенті «Ақыл- есі кем балалардағы педогогикалық процесс» деп аталатын ғылыми мақаласын өз жетекшісімен бірге бітірсе, мектепке дейінгі білім беру мамандығының да студенті «Мектеп жасына дейінгі тіл мүкістігі бар балаларды тәрбиелеу» атты ғылымижобасын сәтті қорғап шыққан болатын.Бұдан өзге жыл сайын «Серпін 2050»жобасы аясында Республикалық көшбасшылар лагері ұйымдастырылып, ЖООның сардарлар мен нағыз белсенділері бас қосатын құрылтайы өтеді. Құрылтай барысында Серпіннің серпімді жастары болашаққа жаңа жоспары мен қандай жаңа жобалы үлес қосатынын талқылап, семинарлар мен тренингтерге қатысып рух алады.Екі құрылтайлық кезенің арасындағы жақсы жаңалықтар мен жоғары жеңістерге жеткені жайында есеп беріп қорытындылайды. Менде университетіміздің демеуімен Көкшетау қаласындағы, Бурабай

демалыс орынында екінші рет өткізілген сардарбегілер мен белсенділер құрылтайына«Жастар ортасындағы көшбасшылық. Тиімді коммуникациялық қарым – қатынастары» тақырыбындағы семинарға қатыстым [5].

Бәрін айт та, бірін айт, жыл сайынғы осы іспетті шаралар дәстүрлі түрде жүргізіліп, студенттердің білім және өмір сапасын арттыруда университет қажырлы еңбек көрсетті. Менде Мәңгілік ел жастары – индустрияға «Серпін-2050» жобасының грантты иегерімін. Білім алушы болып жүргеніме де 3 жыл болды.Бүгінде араға төрт жыл салып «Серпін-2050» жобасының алғашқы маман иелері осы университетті бітіргелі тұр. Сіздерден күтеріміз көп. Алғашқы серпімді Серпін көші сіздерсіздер. Алдағы мақсат – жобаны ұйымдастырудағы үмітті ақтап, елдің ертеңіне үлес қосу. Елбасы жариялаған рухани жаңғыру, оның ішінде ұлттық кодты қалыптастыру үшінболашақ ұрпақты тәрбиелеуде жетекші мемлекетке айналуымыз біздің болашақтағы білім жолындағы мәреміз. Мұндағы айтар ой сізбен біз жастар елдің ертеңіне жауапты жандармыз, ұлттық кодты әуелі өзіміздің салт пен санамызға, дін мен ділімізге, күнделікті өмір аямызға дағдыландырсақ қана ұлағатты ұлтымыздың үмітін ақтар азаматы бола аламыз. Оқуларыңызға сәттілік, ақыл мен парасат иесі және қырағы көзді, жүйрік ойлы болуларыңызды тілеймін.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы./ 2018жылғы /10 қаңтар. http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018
2. "Мәңгілік ел жастары – индустрияға" «Серпін – 2050» бағдарламасы. http://syrboyi.kz/akparat/3403-serpn-2050-badarlamasy-boyynsha-2050-boyynsha-arnayy-grant.html
3. 2017 жылғы 1 тамыздағы ЖОО саны бойынша статистика. https://webcache.googleusercontent.com/search
4. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Мәңгілік ел идеясы» халыққа үндеу баяндамасы.
5. Н. Назарбаев «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын әзірлеу және қабылдау жұмысы. https://strategy2050.kz/news/5146

ӘОЖ 376.3

ДИСЛАЛИЯ КЕМІСТІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ОЙЫН МЕН ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Сәрсенбай Б.И.,

(*ДФ-16 қ тобының студенті, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)*

Карманова М.М.

(Педагогика және психология кафедрасының оқытушысы, М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қаласы)

Адамның даму,жетілу процестері бала кезден – ақ қалыптасады. Бүлдіршін жастан бастап,яғни мектепке дейінгі жас деп аталатын шақта бала өзінің болашақ тұлға,өз өмір сүріп жатырған елінің болашақ азаматы ретінде негізін қалайды. Бала сөйлеуді үйренеді және артынша осы үйренген іс әрекеті арқылы айналадағы дүниені тану мүмкіндігіне ие болады. Көргенін, білгенін айналасындағы жандарға сөз арқылы жеткізіп және тілдесе алады. Осы кішкентай іс әрекетінің өзіне білім дағдысы толастап, күнделікті өмірден алған әсерін молайта түседі. Тіл – баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуы барысында ақыл – ойын,адамгершілігін,тәрбиелік сезімін жетілдіру міндеттерін жүзеге асырудың ең басты құралы болып саналады [3].

Баланың тілін дамыту барысында,қалыптастыру әрекеттерінде ойынның алар орны, маңызы ерекше. Ойын арқылы баланың тілін дамыту жеңіл болып табылады. Ойын баланың

оқуға деген және қоршаған ортаға деген қызығушылығы мен ынтасын арттыратын әдіс. Бүгіндесюжеттік, спорттық, шығармашылық ойындарды пайдалану маңызды. Ойындар баланың дұрыс, анық сөйлеуіне мүмкіндік береді. Балалардың тілін дамыту үшін ойын түрлері мен сөйлесу дағдыларын дұрыс қолдану керек. Ойын дегенді жалпы қалай түсінеміз?Ойын қоғамдық тәжірибені қалыптастыру мен дамыту барысындағы іс әрекеттің бір түрі,яғни тәртіпті және өзін өзі басқаруды жетілдіреді. Ойын арқылы бала бойына адамгершілік қасиеттер мен қоршаған ортаға деген құштарлықты қалыптастыру мен дамыту мүмкіндігін алады. Қазақ халқы ойынды балаға тәрбие берер бірден бір құрал деп тапқан. Ойын дегеніміз – баланың тілін дамытып,қызықтырып қана қоймай, қиялға қанат бітіріп, ойды алысқа жетелейтін нәзік құбылыс. Демек, ойын арқылы баланың ақыл – ойы, сөздік қоры молайа түседі. Ойынның тілді дамытудағы әсері ерекше. Мысалға,рөлдік ойындарда барлық балаларға бірдей рөл үлестіріледі де олар бір – бірімен сөйлесу мен тілдесу іс – әрекетіне сүйене отырып, қарым- қатынасқа түседі. Балалар бұл сәтте белсене жұмыс істей отырып, бір – біріне көмектесіп,жасап жатқан тапсырмаларын тиянақтап,өздерін ғана емес өзге оқушыларды да бақылайды,тәрбиешінің бұл уақыттағы негізгі міндеті бағыттаушылық қана. Балалар рөл берілген сәттен – ақ өздерін еркін,яғни ешкімнің ықпалынсыз отырғанын сезінсе, ары қарай ойындық рөлді қызыға ойнайтын болады[6].

Дислалиялық кемістігі бар балаларға да тілінің дамуына ойын мен жаттығулардың өзіндік әсері бар. ***Дислалия*** дегеніміз бұл есту қабілетінде дыбыс шығаратын ақаулық және сөйлеу аппаратының иннервациясы толық сақталмауы. Бұл патологиялық ақаулықтар мектеп жасына дейінгі балаларда немесе кіші мектеп оқушыларында кездеседі және ауызша сөйлеуде белгілі бір дыбыстардың жоқтығы, бұрмалануы, ауыстыру немесе ауыстыруымен көрінеді[1].

Дыбыстық өндірістің әртүрлі бұзылыстарының ішінде оның дыбыстық дизайнын сайлау кемшіліктері жиі кездеседі, ал басқа сөздері қалыпты күйінде қалып отыр. «Дыбыс шығармашылығы» ұғымы ауызша сөйлеу және сөйлеу моторикасының фонетикалық тұжырымдамасын қамтиды. Балалардағы дисплазия орталық жүйке жүйесінің немесе есту аппараттарының органикалық патологиясымен байланысты емес ең жиі кездесетін логопедиялық ақаулардың бірі екенін атап өткен жөн.

Драматизациялық деп аталатын ойын түрі бар. Бұл ойындар балаларға сөздер мен сөйлемдерді дұрыс айтуға және интонацияны дұрыс пайдалануға, мәнерлер оқуды меңгерте отырып дамыта түсуге көмектеседі. Бұл ойынның еретегілер мен әдеби шығармаларынан тұратындықтан, басқа тілді дамытуға арналған ойындар түрінен ерекше және күрделі. Ал егер бала бірінші рөлдік ойынды қолданса, бұл ойын түрі ешқандай қиындық туғызбайды. Мысалы, бұл драматизация деп аталатын ойынның түрін екі бағытта алуға болады:

3. Еш өзгеріссіз, түпнұсқада ойнап шығу
4. Өзгерістер енгізіп, сахнаға алып шығу

Бұл ойынның нақты тілдің мына түріне әсері бар деп аталатын мақсаттары бар:

1.Біздің төл дыбыстарымыз,яғни тек қазақ тілінде ғана қолданылатын дыбыстарды дұрыс дыбыстауға септігі мол. Және осы тіл арқылы қарым – қатынасқа түсу іс – әрекеттерін жүргізуге болады[2].

2.Естіген әңгімесін және болған оқиғасы туралы айту және оны өз іс –қимылымен көрсете алу.

Балалар сахнада шағын рөлдерде ойнай отырып,үлкендермен және өз қатарлы балалармен тіл табысып,сөйлеуді үйренеді. Ата – аналар мен тәрбиешілер әрқашан баланың тілін дамыту жұмыстарын жасаған кезде ойынның әсері мол екені есте сақтағаны дұрыс.

Сөйлесу,әңгімелесу әрекеті – белсенді және мақсаты бар үрдіс. Бұл іс – әрекетті толық орындап, жүзеге асыру үшін бала жанында серіктестің болуы қажет. Сол кезде ғана біріншісі сұрақ қойса, одан кейінгісі жауап беру мүмкіндігіне ие бола алады. Осы іс – әрекет арқылы балаларда диалогтық қарым – қатынас дами бастайды.

Бүгінгі техника дамыған заманда ата–аналарбалаларының мүмкіншілігінің көп екенінбілгені жөн. Теледидар арқылы берілген, көрсетілген ертегі мен ойындар балалардың тілдік дамуына әсерін тигізетіні сөзсіз.

Енді тілдің дамуына көмектесетін жаңа ойындарға кезек берейін:

Дем алу мен дем шығаруға арналған ойындар

Біз барлық сөзді дем арқылы шығарып,дыбыстаймыз және осы іс – әрекеттің арқасында дем алу жүйесі жаттығады. Ең қарапайым жаттығу түрі –үрлеу іс-әрекетіне сай жаттығулар: ысқырықпен ысқыру,сабынды көпіршіктер мен шарларды үрлеу.

«Жел» ойын түрі

Бір уыс мақта немесе қағазды үстел үстіне қоясыз. Ал сіздің бұл ойындағы міндетіңіз оларды алысырақ үрлеу. Кім алыс үрлесе, сол жеңімпаз атанады.

«Ату» ойын түрі

Бала «оқты» ерінмен қысады. Бұл жердегі оқ деп отырған заттың орнына ауа өткізбейтіндей қылып шарап немесе шампань секілді құтының тығынын пайдалану керек. Сосын іштен ауа шығару,яғни үрлеу арқылы тығынды атамыз. Және бұл ойында да қойылатын талап алысқа ату.

Артикуляцияны дамытуға арналған ойындар

Дыбыстарды дұрыс дыбыстауға және анық айтуға арналған артикуляциялық қажетті жаттығулар бар. Бұл ойын процесінде бет бұлшықеттері және бас миының сөйлеу аймағы қатысады. Бұл аймақ «тілдік дыбыстау органы» деп аталады,және бұған тіл мен ерін де қосымша қызмет атқарып көмектесе алады. Бала нашар сөйлегенде, оның дыбыстарды дұрыс айту үшіната-анасы артикуляциялық ойындар мен жаттығуларды орындатуға көмек береді. Баланы бұл жаттығуларды жасарда қинауға болмайды. Балаға ойын қызықты көрініп, ойынның негізгі формасы сақталса, тапсырма оң нәтижесін береді. Бірінші сабақта 2 – 3 тапсырмадан артық беруге болмайды. Келесі жаттығуға өту үшін оның алдында өтілген жаттығуларды қайталау керек. Сосын бір айта кететін жәйт, барлық жаттығулар айна алдында отырып, еш қиындықсыз, шынайы орындалуы керек. Енді жаттығулар түрлері жайлы айтайын[4]:

«Қорған құру» жаттығуы

Тістердің астыңғы және үстінгі тістерді еш қиындықсыз көрсете отырып күлімдеу. Осы қалыпта 1 – ден 5 – 10 минутқа дейін тұрса жаттығу толық орындалды десек болады.

«Дөңгелектер жасау» жаттығуы

Ерінді «у» әрпіне ұқсатып алдыға дөңгелектетіп шығару қажет. Ал егер бала ернін дөңгелек қылып жасай алмаса, оның ернінен 1,5-2 см дей қашықтықта конфет қою керек. Сосын бала ол конфетке ернін созып, дөңгелектетіп оны алады.

«Тәтті тосап» ойыны

Тілдің жуан ұшымен еріннің жоғарғысында тұрған тосапты не оңға емес не солға емес тек үстінен жоғарыға қарай ғана жалау. Және бұл процесті орындағанда астыңғы ерін көмектеспеу керек.

«Ирелең» ойыны

Ауызды ашыңқырап жымию. Тілдің кең артқы жағын тіске қарай көтеру. Дәл солай 1 – 5 – ке санағанша ұстау. Бұл жаттығуда тіліңді кері артқа бұрғанда тілдің астын көргенде оны үстіңгі тіске көтеру керек.

«Тербету» жаттығуы

Мұнда тілді астыңғы тіске 1 – 4 – ке санағанша дейін ұстау сосын тілдің ұшын жоғары тіске дал солай ұстау. Бұл іс – әрекетті 4 – 6 рет қайталған дұрыс.

«Таңдай қақ»жаттығуы

Ашыңқырап тұрған ауызда тек тілдің көмегімен ғана таңдайды қағады жәймен сосын артынша жылдамырақ. Бірақ бұл іс – әрекет орындалып жатқанда астыңғы жақтың қозғалмауын қадағалау керек.

«Барабан» жаттығуы

Ауызды ашыңқырап отырып жымию қажет.Сосын тілдің ұшымен үстіңгі тістерді д – д – д дыбысымен алдымен асықпай сосын тезірек ұру керек. Ауыздың ашық болуын, еріннің жымиюын және астыңғы жақтың қозғалмауын қадағалау керек.

«Күрекше» жаттығуы

Ауызды ашыңқырап отырып жымию. Тілді кең көлемді астыңғы еріннің үстіне шығару. Дәл сол қалыпта 1 – 5 санағанша тұру керек.

«Мысық созылысы» жаттығуы

Ауызды ашыңқырап жымию. Тілдің ұшын астыңғы тіске тигізе отырып, тілді мысық керілгендей қылып майыстыру керек[5].

Тілді дамытуға арналған жаттығулар мен ойындарды саусақ арқылы орындау

Саусақ ойындарын байланыстыра отырып ұсақ мотериканы дамыту жұмыстарын жүргізу өте маңызды. Бұл іс- әрекет арқылы баланың бас миының жұмыс жасауын белсендіруге болады және баланың қолмен қағаз жазуы мен тілдің дамуын да арттырып, дамытуға болады.

Балалар 5 жастан бастап өзіне нақты тапсырылған тапсырмалар мен қол арқылы жасалатын іс-әрекеттерді орындауды үйренеді.

Барлық қолмен жасалатын жаттығулар алғашында өте баяу темппен басталғаны дұрыс сосын артынша жұмыс жасап тұрған қолдарды ауыстыру керек. Артынша жаттығуды дұрыс орындап отыру керек. Осы іс – әрекетті бірнеше минутқа созған жөн және күніне 2-3 рет орындаса, жаттығу толық орындалды десек болады.

Бұл зерттеу жұмыс дислалия ауытқуы бар балаларға ойын мен жаттығуды орындату. Түзету мектептерінде білім алатын оқушыларға арналған.

Мінекей,жоғарыда айтылған барлық жаттығулар мен ойындар баланың тілінің дамуына үлкен тигізер әсері мол. Жалпы қазіргі заманда тілді дамытуға арналған жаттығулардың қазақ тіліндегі басылымдары мен жинақтары жоқтың қасы.Сондықтан мұнда жазылған жаттығулардың ішінде өзіміздің қазақ тіліне тән дыбыстарды айтуға және анық шығаруға көмектесетіне сөзсіз. Бұл жаттығулардың барлығын баланың өзі орындалмайтыны анық,сондықтан ата-ана мен тәрбиешінің тәрбиеленушіге берер көмегі мол. Бұл көмекшілердің арқасында бала берілген тапсырмалар мен жаттығуларды мүлтіксіз орындап шығад алады. Және де әріптер мен дыбыстарды анық айтудан бөлек балалардың баяу немесе жылдам сөйлеуіне де көмектесетін жаттығулар бар. Көбінесе оларға қазақ тіліндегі жаңылтпаш тақпақтар көмектесе алады. Ал бұл жаттығулар баланың тез,жылдам сөйлегенде сөзінен тұтығып қалмауын,ойын толық жеткізуін қамтамасыз етеді және кекештіктің алдын алады. Дәл сол сияқты тіл мен тіске арналған жаттығулар да балалар сөйлегенде дыбыстардың анық шығуын,яғни қандай да бір кедергінің болмауын қамтамасыз етеді. Бұл мәліметтерді оқығанда тек теория жағдайында оқып қана қоймай, осы жаттығуларды балаларға тәжірибе жүзінде орындатқаны жөн. Артынша оның қандай натиже беретінін бақылағаны дұрыс. Бұл ойындар мен жаттығулар балаға толық оң әсерін беріп, баланың тілінің дамуына көмектесетіні сөзсіз анық.

Әдебиет:

1. Bilimsite.kz сайты М.Қиятовна «Баланың тілін дамытудағы ойын»
2. Mama.rucайты Как развить речь ребенка с помощью игры ?
3. Ю.Б.Гиппемритер «Общаться с ребенком КАК ?»
4. Л.В.Соколова , Н.Г.Андреева Россия: Лань «365 секретов правильного развития» 2013
5. Олеся Жукова/Уникальная методика развивающих уроков/«Развитие речи малыша» 08.02.2013
6. Л.С.Выготский Баланың жас ерекшеліктері психологиясы және кемтар бала психологиясы туралы таңдамалы еңбектер. Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті. 1999

УДК 355.233.231

ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ОБОРОННО-МАССОВОЙ И СПОРТИВНОЙ РАБОТЫ В ШКОЛЕ

Сотниченко Е.А., Буняшин И.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В важнейших законодательных актах, документах Правительства РК, принятых в последние годы, чётко и лаконично сформулированы основные задачи военно-патриотического воспитания молодёжи, в совокупности своей характеризующие сущность, содержание процесса подготовки молодежи к защите Отечества, чувства гордости и уважения к Родине. Эти задачи, поставленные, в том числе и перед школой, весьма сложные и ответственные. Военно-патриотическое воспитание - многогранный процесс, и решать его надо всеми силами, средствами, комплексно. Ведь формирование нравственных качеств человека, важнейшим из которых является патриотизм, не может быть достигнуто лишь нравственным просвещением, словесными формами воспитательного воздействия. Вне высоконравственной, общественно-полезной деятельности школьников невозможно их гражданское становление, формирование патриотических чувств. Военно-патриотическое воспитание школьников будет нерезультативным, если его ограничить военно-патриотическим просвещением, рассказами, лекциями. Для усиленной подготовки именно к военной службе необходима непосредственная военно-патриотическая деятельность школьников, в процессе которой у них формируются правильные представления о требованиях к военной службе в рядах Вооруженных Сил и воинском долге.

Важно на примерах подвига и героизма воспитывать детей в школах. Пусть они примеряют к себе качества замечательных людей. В спартанских школах приучали молодых людей к всевозможным опасностям, чтобы развить чувство отваги и героизма. Пусть и в наших школах ученики готовятся к всевозможным трудностям и путям их преодоления.

В современном обществе темные силы активизировали психологическое воздействие против молодежи как общественной группы, обладающей недостаточным социальным и жизненным опытом. Они стремятся принизить в человеке все возвышенное, ограничить его мир материальными интересами, лишить его высоких духовно-нравственных идеалов. Важнейшей их целью является срыв процесса подготовки молодежи к защите Родины путем навязывания им страха армейской жизни, торможения их гражданского развития и героико-патриотического сознания, мужества и стойкости характера - основных качеств, определяющих личность и готовность юношей стать настоящими защитниками своего Отечества.

Военно-патриотическое воспитание - это прежде всесторонняя идейная, морально-психологическая, общеобразовательная, физическая и практическая подготовка учащихся к защите своей Родины. Эта подготовка осуществляется по следующим основным направлениям:

- широкая пропаганда среди учащихся выдающихся побед нашей страны над врагами, боевых и трудовых традиций нашего народа;
- раскрытие героизма и самоотверженности народа, Вооруженных Сил в защите Родины от ее врагов, воспитание у молодежи чувства гордости за подвиги старшего поколения и стремления подражать ему;
- воспитание у молодежи высокой бдительности и постоянной готовности к защите Родины, разъяснение особенностей современной войны и задач по подготовке к вооруженной защите Отечества;
- моральная, психологическая и физическая подготовка учащихся к защите Родины, привитие высоких моральных и боевых качеств, необходимых для достижения победы в современной войне;
- овладение начальными военными и военно-техническими знаниями и навыками.

Ведущая роль в военно-патриотическом воспитании принадлежит учебному процессу. Система обучения вооружает школьников знаниями законов общественного развития, закладывает прочный фундамент глубокой и сознательной любви к своей Родине. Уже в младших классах учащиеся осмысливают такие понятия как Родина, подвиг, патриот, воин-освободитель и др., узнают о победах нашего народа, учатся любить родную природу. Большое значение имеют предметы гуманитарного цикла в морально-политической и психологической подготовке будущих защитников Родины. Овладение историческими знаниями неразрывно связано с дальнейшим развитием и укреплением патриотических чувств. На уроках литературы на примерах положительных героев художественных произведений формируются нравственные идеалы молодежи, устанавливается живая связь прошлого с современностью, воспитывается чувство гордости за нашу Родину и народ. На занятиях по ОБЖ юноши старших классов знакомятся со спецификой военной службы, готовятся к несению действительной службы в рядах Вооруженных Сил, к защите своей Родины.

Очень важно, чтобы военно-патриотическое воспитание школьников происходило не только в учебном процессе, но и продолжалось в разнообразных формах внеклассной работы. Это позволит направить инициативу учеников, поможет увязать полученные ими теоретические знания с практикой и создаст предпосылки для успешного овладения юношами воинскими специальностями в будущем.

Заблуждаются те, кто относится к военно-патриотическому воспитанию как к определенной кампании или усматривают в нем элементы милитаризации школы, якобы не согласующиеся с нашей борьбой за мирное сосуществование.

В процессе воспитания необходимо направить все усилия на то, чтобы каждый учащийся понимал, что безопасность Родины обеспечивается не только укреплением нашей военной организации, но и их личным участием в подготовке к защите Родины. Поколение, которому предстоит пополнить ряды защитников Родины, должно чувствовать ответственность за судьбу своего Отечества.

Как показывает опыт, успех военно-патриотического воспитания, прежде всего, зависит от высокого идейного смысла и общественно-полезной направленности проводимых мероприятий.

Значение, имеет также, правильный отбор наиболее эффективных форм и методов военно-патриотической работы во внеурочное время. При этом отборе необходимо учитывать интересы детского коллектива, квалификацию руководителей, состояние материальной базы.

Актуальность темы. Республика Казахстан сегодня обладает реальной возможностью самоопределения и выбора форм правления экономической, политической и духовной жизни. Решение ряда проблем в жизни страны во многом зависит от уровня развития гражданского общества, формирования высокого патриотического сознания, чувства гордости за свою страну, воспитания готовности к выполнению гражданского долга по защите интересов Родины.

Назрела необходимость в переосмыслении концептуальных подходов к воспитанию подрастающего поколения и поиска новых форм и методов воспитательной деятельности высших учебных заведений республики. В этой связи предметам гуманитарного цикла в формировании патриотизма молодежи в условиях вузовской подготовки принадлежит особая роль. Знание истории своей страны, уважение своей культуры – это тот фундамент, на котором держится чувство национального достоинства. Без такого фактора, как национальная идентичность и национальное самоуважение, невозможно эффективное развитие общества.

Эта потребность общества совпадает с приоритетной задачей обучения начальной военной подготовке в школе.

Анализ по теме исследования показал, что проблема оборонно-массовой и спортивной работы среди молодежи в последние годы вновь становится актуальной. Вопросам оборонно-массовой и спортивной работы в условиях общеобразовательной школы в различных ее аспектах уделяется немало внимания. Выделяются различные направления в поисках путей повышения качества подготовки педагогических кадров, прежде всего это работы Н.Д.Хмель, А.Б.Абибуллаевой, М.С.Молдабековой, Ш.Таубаевой, Л.А.Шкутиной, З.А.Исаевой, С.А.Жолдасбековой.

Сегодня в работе современной школы одной из главных задач является воспитание подрастающего поколения. Важнейшая составляющая процесса воспитания – формирование методов проведения оборонно-массовой и спортивной работы. Без наличия этого компонента нельзя говорить о воспитании по-настоящему гармоничной личности.

В свете этих проблем повышается значимость военно-патриотического воспитания молодежи, так как именно оно должно сыграть ведущую роль в дело подготовки умелых и сильных защитников Родины.

Военно-патриотическое воспитание тесно связано с воспитанием патриотизма. Военно-патриотическое воспитание – образовательная технология практического назначения, поскольку всеми доступными средствами вооружает юного гражданина важнейшими морально-психологическими качествами, необходимыми как будущему защитнику Родины, так и вполне мирному человеку. Ведь смелость, твердость характера, физическая выносливость необходимы как защитнику Родины, так и врачу, инженеру. В школе учащиеся получают первую профессиональную ориентацию, в практической деятельности знакомятся с будущей военной специальностью. Ведь освоение штатной боевой техники в войсках пойдет успешнее, если молодой человек до призыва на службу в ряды Казахстанской армии уже ознакомится с устройством и эксплуатацией мотоцикла, автомобиля, трактора. Разве не укрепляют силу воли, не вырабатывают у молодых людей терпение походы, спортивные состязания, военизированные игры?

Как видим, задача подготовки защитников Родины, стоящая перед педагогами, весьма сложная и ответственная. Каждый учитель в школе должен пересмотреть, как с помощью каких методов и приемов привить современному школьнику чувство патриотизма, которое гарантировало бы укрепление территориальной целостности Казахстана; любовь к ней; защиту Родины, как в мирное, так и в военное время (а не предательство и уклонение от службы в армии).

Актуальность данной темы обусловлена востребованностью системы организации оборонно-массовой и спортивной работы в современных условиях. В условиях современной школы выявлены **противоречия** между: необходимостью военно-патриотического воспитания молодежи и отсутствием в настоящее время системы его осуществления; исторической объективностью военно-патриотического воспитания как фундамента формирования нравственных ориентаций на основе оборонно-массовой и спортивной работы школы. Это отражает потребность в проведении различных технологий и методик проведения форм и видов оборонно-массовой и спортивной работы с учащимися.

В связи с этим **проблема** исследования заключается в необходимости разработки форм и методов проведения оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе общеобразовательной школы.

Объект исследования: целостный педагогический процесс старшего звена средней общеобразовательной школы

Предметом исследования является организация оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе общеобразовательной школы.

Гипотеза: проведение методики организации оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе будет эффективным, если:

- обеспечивается своевременная педагогическая диагностика уровня сформированности основных нравственных, духовных качеств старшеклассника
- сотрудничество в системе «ученик - учитель» будет основано на принципах демократизма и гуманизма;

Цель исследования – теоретическое обоснование и практическая разработка содержания и способов проведения оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе общеобразовательной школы.

Задачи исследования:

1. анализ научной и методической литературы по теме исследования

2. уточнить определение понятия «оборонно-массовая и спортивная работа» современной школы

3. Проанализировать содержание школьной программы начальной военной подготовки, выявить возможности проведения оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе

4. осуществить мониторинг проведения оборонно-массовой и спортивной работы старшеклассников в условиях начальной военной подготовки

5. Провести экспериментальное исследование по методике проведения оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе общеобразовательной школы.

Методы исследования: анализ педагогической и методической литературы; анализ основных базовых понятий; анализ нормативной базы проведения НВП в школе; анкетирование; наблюдение; экспериментальное исследование; подведение итогов.

Научная новизна. Рассмотрены методические особенности проведения оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе общеобразовательной школы. Разработаны методические рекомендации по организации оборонно-массовой и спортивной работы в 11 классе общеобразовательной школы.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при организации учебно-воспитательной работы в 11 классе в условиях общеобразовательной школы.

Структура исследования состоит из введения (актуальность, цель, задачи, гипотеза, новизна, практическая значимость, методы исследования), 2-х разделов, заключения, списка использованной литературы и приложений.

Прежде чем осуществить то или иное мероприятие, надо определить его воспитательные задачи, методику проведения, исполнить необходимую подготовительную работу, уточнить место и роль старших (учителей, родителей и приглашенных) и учащихся.

Из большого количества средств и форм внеклассной военно-патриотической работы использую:

1. Беседы, доклады, лектории, конференции по вопросам о войне и мире, боевых традициях и боевом пути Российской Армии, Военной присяге и воинском долге, военных профессиях на уроках истории, литературы, иностранного языка. Данные мероприятия надо приурочивать к знаменательным датам, выдающимся событиям в жизни страны, армии и флота, и приглашать на эти мероприятия специалистов или родителей обучающихся, шефов, офицеров и солдат, а также подготовленных старшеклассников.

2. Привлечение обучающихся к участию в походах по местам боевой и трудовой славы, которые помогают им изучать боевые и трудовые традиции нашего народа и Вооруженных Сил. Тем более что эта работа, как правило, тесно связана с краеведческой, что позволяет лучше познакомить школьников с красотой родной земли, и воспитывает любовь к Родине.

3. Воспитание учащихся на примерах жизни и подвигов земляков, для чего необходимо организовать:

- чтение книг о герое и обсуждение прочитанного;
- переписка с музеями, родителями, друзьями и однополчанами героя, способными оказать помощь в сборе материала;
- проведение творческих сочинений на тему: «С кого брать пример?»;
- сбор и оформление документальных и вещественных материалов о герое и пропаганда его подвига;
- помощь учащимся в их стремлении подражать герою;
- установление учащимися фамилий неизвестных героев, павших в боях за Родину;
- уход и охрана памятников героям боевой и трудовой славы и организация почетного караула возле них, возложение венков в дни праздников и других торжественных случаях.

5. Проведение интересных встреч ребят с ветеранами войны, офицерами и воинами нашей армии. Чтобы повысить эффективность этих встреч, их организаторы должны

способствовать активному восприятию учащимися нравственных качеств этих людей, стремиться вызвать активное отношение к их примеру.

6. Постоянная забота учащихся об инвалидах, ветеранах войны и других боевых действий, семьях погибших воинов, оказание им посильной помощи в быту, организация постоянного ухода за больными, а также вручение поздравлений, сувениров, сделанных руками ребят в дни всенародных праздников, знаменательных дат; выступления участников школьной самодеятельности перед ветеранами.

7. Проведение конкурсов на лучшее сочинение, рассказ, рисунок, фотографию на военно-патриотические темы. Тематика может быть разнообразной: «У вечного огня», «Никто не забыт, ничто не забыто», «Этих дней не смолкнет слава», «Место подвигу есть всегда», «Героями не рождаются - героями становятся». Конечно, для того, чтобы проводить все вышеуказанные соревнования, конкурсы, игры на высоком уровне, необходимо затратить немало знаний, труда, энтузиазма и времени всего педагогического коллектива школы. Именно правильно поставленная, умело проводимая, любимая преподавателями и учениками военно-патриотическая работа приводит к достойной подготовке подрастающего поколения. Важная форма военно-патриотического воспитания – проведение военно-спортивных игр. Участвуя в играх, школьники учатся определять расстояния, ходить по азимуту, пользоваться компасом, индивидуальными и коллективными средствами защиты; отрабатывают навыки действий по сигналам гражданской обороны и оказанию первой медицинской помощи при получении травм; постигают азы начальной военной подготовки, совершенствуют свою физическую и морально-психологическую подготовку.

Процесс военно-патриотического воспитания непрерывен и сложен, как непрерывна и сложна сама жизнь. Его нельзя ослаблять ни на один день. Необходимо постоянно помнить, что «патриотами не рождаются - ими становятся». Конечная цель военно-патриотического воспитания предполагает развитие потребности добросовестно трудиться на благо Родины и готовность с достоинством и честью защищать свое Отечество.

Литература:

1. Ишмухамедов К.Символ гордости и патриотизма. – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 11.12.2008 г №208-209 стр. 3
2. Бакытова А. С чего начинается Родина… – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 05.06.2009 г №121-122 стр. 4
3. Конституция Республики Казахстан раздел I: общие положения ст. 1 п.2
4. Сергеев Н. Носить Казахстан в своем сердце. – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 13.12.2007г № 207-208 стр. 1
5. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев Послание 2030
6. Фоменко Ю., Абсалямова Н. Будущее начинается сегодня. – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 14.11.2002г №196-197 стр. 1
7. Махин В. Уроки мужества и патриотизма. – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 19.02.2009г №43-44 стр. 3
8. Тусупбекова Л., Курятов В., Нестеренко С. Концепция процветания и благополучия. – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 18.01.2008г №12-13 стр. 9. Тусупбекова Л., Курятов В., Есть стратегия действий и жажда творить! — Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 21.08.2008г №157-158 стр. 2
10. За строкой Послания, ключ к плодотворной работе. – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 09.02.2008г №41-42 стр. 2

ӘОЖ 66.013.512

ЖОБАЛАУДЫҢ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҢА НӘТИЖЕЛЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Сырлыбаева Г.Қ
(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: А.М. Таганова)

Бүгінде посткеңестік кеңістікте ғана емес, батыстың алдыңғы қатарлы дамыған елдерінде де білім беру жүйесін жаңғырту өзекті мәселеге айналып отырғаны белгілі. Зерттеушілердің айтуынша, экономикалық дамудың жаңа факторы ретінде инновациялық үдеріспен бірге өрлеп келе жатқан білімділікке сұраныс қалыптасуда, бұл экономика әлемде білімділік экономикасы деп аталуда.

Еуропалық экономикалық бірлесу және даму ұйымының көптеген елдерде жүргізген зерттеулері қорытындысында білім саласы «білім индустриясына» айналуы тиіс дей отырып, «білім беру жүйесінің өзі де білім алуы, одан әрі дамуы керек», өйткені, «білім нәтижелерін жақсарту үшін жүйелердің өздері тиімді» болуы қажеттігі атап айтылған. Еуропаның табысты болуының кілті – білімдар экономикаға тікелей байланыстылығы көптеген талдаулар арқылы дәлелденген.

Халықаралық ұйымдар, соның ішінде, Европалық білім қауымдастықтары да жаңа білім парадигмасының білім беру нәтижесіне бағдарлылық мазмұнын алға қоюда. Мысалы, біздің еліміз толық мүшесі болып қабылданған Болон үдерісі барлық деңгейлердегі білім беру ұйымындағы оқытудың қалыптасқан нәтижелері – білім, білік, дағдыға қоса құзіреттілік сапаларының қарастырылуын жаңа парадигма туғызып отырған жаңа қажеттік деп бағалайды.

Білім алушының білім, білік, дағдыларымен қатар, құзіреттілік сапаларының болуын қажет ететін тенденциялар қазіргі заманның «білім алу заманына» айналып келе жатқанын көрсетеді. Соған сай білім үдерісінде «білім беруден – білім алуға», «оқытудан – оқуға» көшу парадигмасы білім беру жүйесі ресурстарын қайта қарау талаптарын қойып отыр. Олар білім беру мақсатын, күтілетін нәтижелерін нақтылау; білім беру процесін басқару әдістері мен технологияларын жаңарту, білім мазмұны мен білім беру үрдісін ұйымдастырушылық-ресурстық тұрғыдан қамтамасыз ету [1].

Еліміздің білім беру саясатын айқындайтын «Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы» және басқа да құжаттарындағы білім беру жүйесін дамыту талаптары интеллектуалды ұлтты қалыптастыру туралы нақты міндеттерінен туындап отыр. Олар төмендегі бағыттарды қамтиды: біріншіден, интеллектуалды еңбектің мәртебесін көтеріп, жастардың білімділікке, парасаттылыққа, Отан мен халыққа қызмет етуге деген қарым-қатынасын өзгерту; екіншіден – ұлттық интеллектінің діңгегін құру, ол үшін халықаралық деңгейде бәсекеге түсе алатын білімді, жаңаша ойлайтын, қабілеті мол азаматтар қалыптастыру; үшіншіден – білім, ғылым және инновациядағы серпілісті қамтамасыз ету. Бұлардың барлығы да жаһандық әлемдегі білім беруді дамытудың негізгі факторы адами капитал рөлін арттыру, адами ресурстарға деген жаһандық бәсекелестіктің өсуі және жаңа «технологиялық толқын» талаптарына жауап беруді қамтамасыз ету мақсаттарын көздейді. Соған сай, білім беруді жаңғырту, оны қаржыландыруды тұрақты түрде арттыру арқылы 2020 жылдарға қарай білім берудің жаңа сапасын қамтамасыз ететін жаңа жүйені қалыптастыру міндеттері нақтыланды [2].

Осы міндеттер бүгінгі таңда еліміздің білім беру мазмұны мен нәтижелерін жаңартуды қажет етеді. Адам капиталын дамытуды көздейтін жаңа экономикалық қатынастардың нығаюы мен әлемдік өркениетке ықпалдасу үдерісі білім берудің құндылықтарын жаңғыртуға ықпал етуде.

Білім саласындағы жаңа құндылықтар ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының барлық буындарына арналған мазмұнында айқындалған. Ондағы негізгі өзгерістер білім берудің жаңа нәтижелері ретінде білім алушылардың құзыреттіліктерін қалыптастыру деп белгіленуінде. Осылайша, қоғамдағы үдерістердің инновациялық сипат алуы және өзгерістердің басты өнімдері ретінде адам капиталы белгіленуі білім беру жүйелеріндегі барлық салаларды жаңаша ұйымдастыру талаптарын қоюда.

Қазіргі таңда білім беруді дамыту бағыттарын көрсететін бірнеше маңызды факторларды атауға болады. Олар:

- жаңа білімді «туындату», немесе жаңа білім түзілімдерін құрастыруға (бұрын тек мұғалім ғана жаңа білім көзі бола алатын) көптеген адамдардың, ұжымдардың қатысуына байланысты педагогтардың ролінің, сонымен қатар, білім беру мазмұнының өзгеруі;
- педагогтардың бойында өз әрекетін интеллектуалдық тұрғыдан қамтамасыз ететін жаңа құзыреттіліктерін дамыту қажеттігі;
- қазіргі заманда өмір сүру барысында кез келген адамның құзыреттік сапаларын бірнеше рет жаңартып отыру қажеттігін түсіну;
- бүгінгі білім берудің *жекеленуге бағытталуы*, яғни, әрбір білім алушы педагогтар мен тьюторлардың көмегімен, өзіндік білім алу траекториясын құрастыра алуы талап етілуі;
- педагогикалық жүйелерді басқарушылардың қатарында жаңа проблемаларды шеше алатын, ойлау мен инновациялық әрекет етудің жаңаша үлгілерін жасай алатын адамдар болуын қажет етуі.
- ғылыми білімнің мектептегі сабақ-сыныптық, университеттердегі дәрістік-семинарлық формада жаттанды түрде берілуін өзгерту қажеттігі [3].

«Мак Кинзи» компаниясының кеңесшісі, ағылшын зерттеушісі М.Барбер «білім беру нәтижесін түбегейлі өзгертудің басты үш факторы бар, олар: педагогтық қызметке соған лайық адамдардың келуін қадағалау, оларды оқытушылық қызметін тиімді жүргізуге қажетті деңгейде даярлау және әрбір білім алушыға сапалы білім беруге қолайлы жағдай туғызу. Кез келген білім беру ұйымындағы білім сапасы онда жұмыс істейтін оқытушылар сапасынан жоғары болуы мүмкін емес деген. Ол сонымен қатар, өзінің көптеген елдерде жасалған зерттеулеріне сүйене отырып, «әлемдегі нәтижесі жоғары білім беру ұйымдарын басқарудағы бәріне ортақ қасиет - ұйым жұмысындағы сапалы өзгерістерге қол жеткізудің бірден бір факторы педагогтарды дамытуға қажетті жағдайлардың жасалуы» дейді [4].

Бүгінде түрлі деңгейлердегі педагогикалық жүйелерде көптеген инновациялық бағыттар пайда болып, жеке педагогтар тарапынан жаңа білім беру мазмұнын көздейтін оқулықтар мен бағдарламалар, оқытудағы ақпараттық-комуникативтік, интерактивтік технологиялар ретінде ендірілуде. Дегенмен, заман талабынан туындап отырған білім берудің жаңа құзыреттілік нәтижелерін қалыптастыру педагогикалық ұжымның түгелдей теориялық дайындығын, әдістемелік және технологиялық тұрғыларын терең меңгеруін қажет етеді.

Білім берудің барлық деңгейлерінде жаңа білім нәтижелерін қалыптастыруды педагогикалық ұжымдардағы өзгерістердің өзегі деп қарастырсақ, ұйымның оны қамтамасыз ететін инфрастуктурасы, ресурстары болуы тиіс. Өйткені, жаңа нәтижелеріне бағытталған өзгерістер мазмұны білім беру ұйымын басқарушылардың қалыптасқан көзқарасын, ойлау әрекеттерін өзгертуді, жаңа құзыреттіліктерін дамытуды талап етеді. Сонымен қатар, педагогтардың ойлау мен іс-әрекеттік дағдыларын, мотивациялары мен ұстанымдарын, басқару стилі мен әдістері өзгертуі тиіс. Педагогикалық ұжымды дамытуға қажетті өзгерістер. Кез-келген ұйым, соның ішінде білім беру ұйымы институционалдық сипатта болғандықтан, оған қажет болатын өзгерістер деңгейі ұжымда қалыптасқан қарым-қатынастарға байланысты жасалады. Педагогикалық ұжымға қатысты қарастырсақ, ондағы ұйымдастырушылық өзгерістерді білдіретін, біріншіден, ұжымның өзіндік ерекшеліктері, білім беруді ұйымдастыру тәжірибесі, педагогикалық дәстүрлері, әлеуметтік-психологиялық жағдайлары, т.б., екіншіден, ұжымның ішкі ұйымдастырылу тәртібі, педагогтардың кәсібилігі және жалпы деңгейі, ұжымның құрылымы, ондағы қарым-қатынастар т.б. [5]. Қалыптасқан ұжымдық құндылықтар ұйымның мүшелеріне белгілі бір дәрежеде еркіндік пен сенімділік береді. Білім беру

ұйымдарын дамыту өзгерістері қалыптасқан құндылықтардың өзгеруіне әкелетіндіктен, оларды енгізу ұйым мүшелерінің мақұлдауын қажет етеді. Ұйымдастырушылық өзгерістердің табысты жүзеге асырылуы оны ең әуелі сол ұжымдағы адамдардың дайындығын қамтамасыз еткен жағдайда ғана мүмкін болады. Педагогикалық ұжымның жаңа талаптарға сай өзгерістерін қамтамасыз ету ұйымдастырудың жобалауға негізделген жаңа моделін жасауды қажет етеді. Өйткені, педагогтарды бірлескен шығармашылық жұмыстарға тарту, олардың мүмкіндіктерін анықтай білу, пайдалану, өзгелермен қарым-қатынас жасау, мәселелерді талдау мен шеше білу жолдарын меңгеруде жобалау әрекеттерін ұйымдастыру тиімді болады. **П**едагогикалық ұжымда жүзеге асырылатын жобалау әрекеті ең алдымен, педагогтардың құзыреттілігін дамытуға бағытталса, олар оқыту барысында білім алушылармен жаңа субъектаралық қарым-қатынастар орнату арқылы білім берудің жаңа сапасын қамтамасыз етеді деп күтіледі.

Білім беру ұйымдарын дамытуда жобалауды жүзеге асыру тәжірибеде әлі де аз кездеседі, бүгінде бұл жұмыс педагогтарды дамыту қызметі негізінен әдістемелік семинарлар арқылы жүргізіліп отыр. Педагогтарды жобалау қызметіне тарту, олардың нақты іс-әрекетін жобалау арқылы өз тәжірибелері негізінде жүргізілуі тиіс. Осылайша педагогикалық ұжымдарда жаңа құзыреттілік нәтижелеріне сай мақсаттық - бағдарлы өзгерістерді жүзеге асыру үшін педагогтармен жобалау қызметін ұйымдастыру қажеттілігі және осы мақсатта ұжым мүшелерінің арнайы құзыреттіліктерін қалыптастыру міндеттері отыр [6].

Педагогикалық ұжымды жобалау әрекетіне тікелей қатыстыру арқылы оқытудың негіздемелеріне тоқталсақ:

– жобалау барысында негізгі міндеттер қатысушылардың ойлау және іс- әрекеттерінің нәтижесі ретіндегі жобалар арқылы жүзеге асырылады;

– жобалауға қатысушылардың ойлау әрекеттері мен тәсілдерін өзгертуге мүмкіндік беріп, өзара тиімді қарым-қатынастар қалыптастыруға ықпал етеді, ал өзара түсіністік жағдайында ұйжымды жаңарту жұмыстары нәтижелі болады;

– жобалау ұжымның әрбір мүшесі үшін құндылықтары мен қабілеттерінің, дағдылары мен ішкі сенімдерінің өзгеруіне ықпал етеді;

– жобалау педагогтарға жаңа іс-әрекет түрлеріне қатысуға, оларды игеруге мүмкіндік береді, олардың бойында өзгерістер жасауға қабілеттілік пайда болады;

Сөйтіп қазіргі заман талаптарына сай болу үшін білім беру жүйелеріне қажет іс-әрекеттер: оқытудың жаңа идеялары, әдістері мен технологиялары, білім беру инфрастуктурасының жаңартылуы, т.б. жобалауды игеру нәтижесінде мүмкін болатын өзгерістер.

Педагогикалық ұжымдағы адам ресурстарының жаңа сапасын қалыптастыру мақсатындағы өзгерістер ең әуелі, педагогтардың инновациялық мүмкіндіктерін дамытуға бағытталса, оның нәтижесі білім берушілермен қарым-қатынастың өзгеруіне әкеледі. Педагогкалық ұжымды арнайы дайындау арқылы олардың педагогикалық қызметін жаңаша ұйымдастыруына қажетті құзыреттілік сапалары қалыптасады деуге болады.

Жобалау әрекетін жүзеге асыру, оны ұйымдастыратын адамдардың құзыреттілігінің жоғары болуын талап етеді, өйткені, ұйымдағы педагогтардың жобалауды өз тәжірибелеріне ендіруі үшін қолайлы жағдай қалыптастыру қажет. Педагогтардың құзыреттілігін дамыту, олардың оқытудағы жобалаудың мазмұны мен әдістерін меңгеру, оның тиімділігін бағалау көрсеткіштері мен өлшемдерін жасай білуді меңгеруіне тығыз байланысты. Ол үшін педагогтардың жоба жетекшілері ретіндегі арнайы құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған бағдарлама мазмұнын, күтілетін нәтижесін құрастыру керек. Олар төмендегі құзыреттіліктер болып анықталады:

– жаңа нәтижелерге бағытталған оқыту үдерісін жобалай білу, оны жүзеге асырылу жолдарын жасай білуі;

– оқушылардың жобалау қызметін ұйымдастыра білуі;

– жобалардың тиімділігін бағалай білуі;

Бағдарлама бойынша жоспарланған оқыту мен тәжірибені ұштастыру барысында жобалау әдістерін игерген педагогтардың аталған құзыреттіліктерінің қалыптасу деңгейі олардың

жұмыс өнімдері, немесе, күтілетін нәтижелері - жасалған жобаларға сараптама беріледі. Сараптама бірнеше деңгейлерде ұйымдастырыла алады: берілген өлшемдерге сәйкес өзіндік сараптама, жобалау қызметін ұйымдастырушы сараптамасы, немесе, басқа ұйымнан шақырылған тәуелсіз сараптамашы- маман бағасы [7].

Жобаларды бағалаудың бүгінгі күні бірнеше өлшемдері мен көрсеткіштері қалыптасып отыр, олардың ең көп пайдаланылатыны төмендегі бағалау картасы:

Өзектілігін бағалау. Жобалау оқытуда белгілі бір қиындықтар туғызып отырған проблемаларды анықтап, оны тиімді шешуге бағытталған болуы тиіс. Осындай мәселелік бағыттарды айқындау, талдау жасау арқылы негіздеу және шешу жолдарын ұсыну, жобалау маңызды мәселеге бағытталғанын көрсетеді.

Өлшемдері болуын бағалау. Жобалау нәтижесі қалыптасқан жағдайды өзгертетін, не жетілдіретін болуы керек. Ол үшін алдын ала анықтау алуды қажет ететін сұрақтар:

- жобаның қандай көрсеткіштері нәтижелер деп есептеледі;
- оларды қандай параметрлер арқылы өлшеуге болады және олар немен өлшенеді?

Қолжетімдігін бағалау. Жобалаудың қолжетімдік стратегиясын жүзеге асыру оның күтілетін нәтижелерінің алдын ала анықталуы және оны орындау жолдары мен механизмдерінің нақты кезеңдері мен алгоритмінің жасалуынан белгілі болады.

Шынайылығын бағалау. Жобалауды іске асыратын лайықты адамдар тобы белгіленуі, жобалаудың мазмұны мен технологиясы, қажетті ресурстары анықталуы. Осы әрекеттердің болуы жобалаудың шын мәнінде жүзеге асырылуына мүмкіндік жасайды.

Уақыт шектеулерінің белгіленуін бағалау. Бұл жобалау қызметінің басталу және аяқталу мерзімдерін, орындау барысындағы аралық кезеңдерді және әрбір аралық кезеңнің мақсаты мен күтілетін нәтижелерінің нақты белгіленуінен көрінеді.

Болуы мүмкін күтілетін кедергілермен тәукелелдік дәрежесінің анықталуы. Жобалау барысында осыған ұқсас тәжірибелерді зерттеу және талдау арқылы алдын ала болжау әрекеттеріне сүйене отырып, болуы мүмкін кедергілер мен қиындықтардың, одан шығатын жолдардың алдын ала белгіленуі.

Жобаның өміршеңдігін бағалау. Оның мәнісі жоба жетекшілерінің алдына қойылған міндеттерді орындап, жобаны жасағаннан кейінгі жағдайын анықтау болып табылады. Бұл жоба әрі қарай жалғасуы мүмкін бе, ол үшін қандай ресурстары бар, қандай ресурстар қажет? Міне, осы талдаулардың болуы жобаның өміршеңдігін көрсетеді.

Берілген талаптарға сай педагогикалық ұжымның дамуын қамтамасыз ететін *мақсаттық – бағдарлы жобаларды* ұйымдастыру және оның тиімділігін аталған көрсеткіштер арқылы бағалау жобалаудың тиімділігін қамтамасыз етеді [8].

Жаңа білім беру нәтижелері мазмұны жағынан білім, білік, дағдыларға бағытталған дәстүрлі білім беру шеңберінен шығып, адамның тұлғалық сапаларын әрекеттік тұрғыдан қалыптастыруды көздейтін жаңа талаптар білім беру ұйымдарының өзгерістерін қажет етеді. Педагогикалық ұжымдарда дайындық жүргізілуі тиіс. Даярлық педагогикалық ұжымның тұрақты дамуына мүмкіндік береді, өйткені, бұл жағдайда төмендегі қызметтер жүзеге асырылады: педагогикалық ұжымды дамытудағы нақты жаңа өзгерістер алдын ала белгіленеді; ұжым мүшелерінің бірлескен әрекеттері барысында аталған өзгерістерді қамтамасыз етуге қажетті құзыреттіліктер анықталады; педагогтар бойында жүзеге асыруға қажетті кәсіби құзыреттіліктерін арттыратын жобалау арқылы оқыту бағдарламасын құрастырылады және жүзеге асырылады.

Сөйтіп, жобалау негізінде педагогтар құзыреттіліктерін қалыптастыру, олардың өзгерістер жағдайында нәтижелі жұмыс жасауына қажетті инновациялық мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

Әдебиет:

1. Хмель Н.Д. Жалпы білім беретін мектептегі педагогикалық процесс /аударған Қ. С.Оспанов. − Алматы: Ғылым, 2002.

2. Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. ҚР Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсанындағы № 1118 Жарлығы. 2010.-8 б.
3. Өстемірова К., Айтбаева А. Қазіргі білім беру технологиялары. Алматы, 2006.
4. Барбер М., Муршед М. Как добиться стабильно высокого качества обучения в школах. М.,2008 г. №3
5. Валиева М. Білім беру технологиялары және оларды оқу-тәрбие үрдісіне енгізу жолдары. (Әдістемелік нұсқау) – Алматы.
6. Бағдаулет Ж. Жобалау әдісі – жобалы оқыту құралы./ Педагогика мәселелері. – 2010.
7. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру: пед.ғыл.докт.автор.: 21.05.05. – Қарағанды: Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ, 2005.
8. Бахишева С.М. Педагогикалық жобалау: теориясы мен технологиясы: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір». 2011. - 336 бет.

УДК 372.3

ОСОБЕННОСТИ ЛЕПКИ В РАЗВИТИИ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ ПАЛЬЦЕВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Темирова Ж. Б.
(группа зДОВП-в-16 СКГУ им. М. Козыбаева)

Понятие «мелкая моторика» человека обозначает точные двигательные способности его рук. Развитие мелкой моторики и, соответственно, координации движений рук, находятся в прямой зависимости от состояния развития его мышления. Мелкая моторика – это точные, хорошо скоординированные движения пальцами рук [1]. Движения пальцев рук исторически, в ходе развития человечества, оказались тесно связанными с речевой функцией. Невропатолог и психиатр В.М. Бехтерев писал, что движения руки всегда были тесно связаны с речью и способствовали ее развитию. Английский психолог Д. Селли также придавал очень большое значение «созидательной работе рук» для развития мышления и речи детей [2]. Из поколения в поколение движения пальцев рук у людей совершенствовались, так как люди выполняли руками все более тонкую и сложную работу. В связи с этим происходило увеличение площади двигательной проекции кисти руки в человеческом мозге. Так развитие функций руки и речи у людей шло параллельно.

Аналитический обзор литературных данных показывает, что существует онтогенетическая взаимозависимость развития мелкой моторики и развитие речи (Бельтюков В.И., Кольцова М.М., Кукуев Л.А., Новиков Л.А.) и что движения руки исторически, в ходе развития человечества, оказывали существенное влияние на становление речевой функции.

Сопоставляя результаты экспериментальных исследований, указывающих на тесную связь функции руки и речи, опираясь на данные электрофизиологических опытов, Кольцова М.М. пришла к заключению, что морфологическое и функциональное формирование речевых областей совершается под влиянием кинестетических импульсов от мускулатуры рук (в виду близости расположения речевых и двигательных зон в коре головного мозга, возбуждение, возникающее в двигательной области коры больших полушарий, передается на центры речевой моторной зоны и стимулирует артикуляцию). Автор специально подчеркивает, что влияние импульсации с мышц руки наиболее ощутимо в детском возрасте, когда идет формирование речевой моторной области [2, с. 143].

Систематические упражнения по тренировке движений пальцев оказывают стимулирующее влияние на развитие речи и являются, по мнению М.М. Кольцовой, «мощным средством повышения работоспособности коры головного мозга». Развитие навыков мелкой моторики важно еще и потому, что вся дальнейшая жизнь ребенка потребует использования точных, координированных движений кистей и пальцев, которые необходимы, чтобы одеваться, рисовать и писать, а также выполнять множество разнообразных бытовых и учебных действий.

Родителей и педагогов всегда волнует вопрос: как обеспечить полноценное развитие ребенка в дошкольном возрасте. Здесь важно не упустить время, сделать все необходимое, чтобы учиться малышу в современной школе было легко. Одним из показателей и условий хорошего физического и нервно-психического развития ребёнка является развитие его руки, кисти, ручных умений или, как принято называть, мелкой пальцевой моторики. Сенсомоторное (двигательное и сенсорное) развитие составляет фундамент умственного развития. Это, прежде всего, познание окружающей действительности: исследование предметов, их свойств и качеств (форма, строение, величина, пропорции, цвет, положение в пространстве) [3, с. 328].

Психологи отмечают, что умственные способности ребёнка начинают формироваться очень рано и не сами собой, а по мере расширения его деятельности, в том числе общей двигательной и ручной. Если развитие движений пальцев отстаёт, то задерживается и речевое развитие, хотя общая моторика при этом может быть нормальной и даже выше нормы. Обычно ребёнок, имеющий высокий уровень развития мелкой моторики, умеет логически рассуждать, у него достаточно развиты память, внимание, связная речь. Психологи, педагоги, медики постоянно подчёркивают: уровень сформированности мелкой моторики во многом определяет успешность освоения ребёнком изобразительных, музыкально-исполнительских, конструктивных и трудовых умений, овладения языком, развитию первоначальных навыков письма [4].

Для развития мелкой моторики руки много интересных приёмов, используются разнообразные стимулирующие материалы. Для получения максимального эффекта пальчиковые упражнения должны быть построены таким образом, чтобы сочетались сжатие, растяжение, расслабление кисти руки, а также использовались изолированные движения каждого из пальцев.

Развитие способности передавать форму предметов требует определенного развития движений рук – их координации, пластичности, ритмичности. Ребенку необходимо овладеть произвольностью направления движений, силой нажима [4, с. 148]. Развитию мелкой моторики рук детей способствует лепка из пластилина, глины и соленого теста. Можно делать единичные детали или сразу несколько и объединять их в композиции. «Истоки способностей и дарования детей – на кончиках их пальцев. От пальцев, образно говоря, идут тончайшие нити – ручейки, которые питают источник творческой мысли. Другими словами, чем больше мастерства в детской руке, тем умнее ребенок», - утверждал В.А. Сухомлинский. Вот почему так важны в дошкольном возрасте занятия изобразительной деятельностью. Они служат улучшению художественного образования и эстетического воспитания детей [5, с. 192]. Необходимо научить детей видеть прекрасное, понимать и ценить произведения искусства, красоту и богатство родной природы.

К изобразительной деятельности относятся: рисование, аппликация, лепка. Каждый вид изобразительной деятельности кроме общего эстетического влияния, имеет свое специфическое воздействие на ребенка. Лепка для детей очень полезна, так как способствует развитию мелкой моторики, развитию речи, учит конструктивному и образному мышлению, влияет на развитие чувства формы. Лепка для детей – одно из самых полезных занятий. Лепка способствуют концентрации внимания, заставляют сосредоточиться на процессе изготовления, чтобы получить желаемый результат. Такие занятия развивают у детей способность работать руками под контролем сознания, у них совершенствуется мелкая моторика рук, точные движения пальцев, происходит развитие глазомера. Занятия по изо, лепке и оригами имеют огромное значение в развитии конструктивного мышления детей, их творческого воображения, художественного вкуса, стимулируют развитие памяти, знакомят детей с основными геометрическими понятиями.

1. Лепим колбаски, колечки, шарики; режем пластилиновую колбаску пластмассовым ножом на множество мелких кусочков, а потом слепляем кусочки снова. Из каждого маленького кусочка делаем лепешку или монетку. (Можно надавить на лепешку настоящей монеткой или плоской игрушкой, чтобы получить отпечаток.)

2. Оклеиваем полученными лепешками баночки, веточки.

Выкладывание из пластилина заданного рисунка шариками, колбасками на фанере или листе картона.

3. Оклеивание пластилином стеклянной бутылки и придание ей формы вазы, чайника.

4. Лепка геометрических фигур. [4, с. 170].

Для становления личности дошкольника важно не упустить это время. Необходимо использовать данный период целенаправленно, максимально эффективно, не принуждая при этом и не причиняя вреда. Таково мнение многих психологов, педагогов и родителей [5, с. 213]. В лепке дети могут создавать изображение путем отщипывания, отрывания комков, скатывания их между ладонями и на плоскости и сплющивания.

Учить отделять кусочки пластического материала, раскатывать их прямыми или круговыми движениями между ладонями и на доске (клеенке), расплющивать полученные формы, сворачивать палочку-колбаску в круг-кольцо, соединять детали между собой, прижимать детали друг к другу, украшать работу при помощи палочки (спички).

Лепка позволяет изобразить предметы в трехмерном пространстве. В ходе лепки ребенок может передать форму человека, животных, птиц, фруктов, посуды. Ценно, что свойства используемых в лепке материалов позволяют неоднократно менять форму, достигая желаемой выразительности [6]. Говоря о лепке в детском саду, мы имеем в виду изобразительную деятельность, в процессе которой дети изображают предметы окружающей их действительности, создают элементарную скульптуру, пользуясь глиной или пластилином [6, с. 148]. Создание ребенком даже самых простых скульптур – творческий процесс. Так, шарообразный комок глины маленькому ребенку представляется, апельсином, яблоком, а согнутый до соединения концов глиняный столбик кольцом, баранкой. Во время работы и глиной ребенок получает эстетическое наслаждение от ее пластичности, объемности, от форм, которые получаются в процессе лепки [6, с. 162]. Одновременно ребенок осознает различные свойства глины и пластилина, знакомятся с объемной формой, строением и пропорциями предмета, у него развивается точность движений руки и глазомер, формируются конструктивные умения, способности. Если этот вид деятельности правильно поставлен, то лепка может стать любимым занятием детей.

Развитию мелкой моторики рук детей способствует лепка из пластилина, глины и соленого теста. Можно делать единичные детали или сразу несколько и объединять их в композиции.

Таким образом, развитие мелкой мускулатуры рук, формирование и совершенствование тонкой моторики кисти и пальцев играет огромную роль. Поэтому в образовательном процессе дошкольных учреждений возникла необходимость уделять большое внимание умению детей управлять движением рук и быть готовыми для овладения навыками письма в школе.

Литература:

1. Образование и наука. Энциклопедический словарь / Гл. редактор Ж.К. Туймебаев. - Алматы, 2008. – 448 с.

2. Столяренко Л.Д. Основы психологии. – М.: Просвещение, 1997. – 252 с.

3. Сластёнин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика. – М.: Академия, 2001. – 480 с.

4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 364 с

5. Мелик - Пашаев А.А. Художественная одаренность детей, ее выявление и развитие. Методическое пособие / Мелик-Пашаев А.А., Новлянская З.Н., Адаскина А.А, Чубук Н.Ф. – Дубна.: Феникс, 2006. – 194 с.

6. Сакулина Н.П., Комарова Т.С. Изобразительная деятельность в детском саду / Пособие для воспитателей. – М.: Просвещение, 1982. – 208 с.

УДК 372.857

ОСОБЕННОСТИ ПРОФИЛЬНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ В СТАРШИХ КЛАССАХ ЛИЦЕЯ

Тожетинова А.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В XX в. радикально изменились биология, ее место и роль в системе наук, соотношение биологической науки и практики. Биология постепенно становится лидером естествознания. Без широкого знания биологических закономерностей невозможно сегодня не только успешное развитие сельского хозяйства, здравоохранения, охраны природы, но и всего нашего общества. На сегодняшний день биология - это ключевой предмет современной школы, она важна как предмет, способствующий формированию и обогащению духовного мира человека. Курс биологии - важное звено в системе естественнонаучного образования. Сложные общеобразовательные задачи профилизации на старшей ступени не могут быть успешно решены, если к изучению систематического курса биологии не готовить учащихся с первых лет обучения биологии в школе, не ориентировать их на проведение наблюдений в природе, на знакомство с многообразием видов растений и животных, на познание своего организма. Решению задач модернизации современной общеобразовательной школы способствует профилизация обучения, предполагающая углубление знаний в определенной области познания, вызывающая наибольший интерес у школьников, с которой они связывают свою дальнейшую профессиональную специализацию [1].

Из закона Республики Казахстан «Об образовании», профильное обучение – это средство дифференциации и индивидуализации обучения, позволяющее за счет изменений в структуре, содержания и организации образовательного процесса с учетом интересов, склонностей и способности учащихся [2]. Сегодня важнейшей задачей и продуктом общего среднего образования признается как минимум способность жизненного и профессионального самоопределения и как максимум наличие определенных жизненных и профессиональных планов у выпускников школы. Понятно, что достижение такого «максимума» более реально с появлением в школах профильного обучения.

Цель профильного обучения биологии в старших классах лицея - подготовка биологически и экологически грамотной, свободной личности, которая понимает значение жизни как наивысшей ценности, строит свои отношения с природой на основе уважения к жизни, человеку, окружающей среде - земной и космической; обладает эволюционным и экологическими стилями мышления, экологической культурой; способностью ориентироваться в биологической и пограничных с ней областях картины мира; обладает знаниями методов, теорий, стилей мышления, областей практического применения биологических закономерностей, необходимых для плодотворной деятельности в любой области материальной или духовной культуры, в частности, для постановки и решения проблем охраны видов и экосистем, ведения здорового образа жизни и успешного сотрудничества со специалистами - биологами, экологами, врачами, инженерами и др.

В рамках предпрофильного обучения необходимо с самых первых уроков биологии в 6 классе в структуру урока включать большее количество задач прикладного характера. На уроках биологии процесс обучения необходимо преобразовать таким образом, чтобы мышление преобладало над памятью, а самостоятельная работа обучающихся - над монологом педагога. Одним из современных подходов к обучению является деятельностный подход, который ориентирован на усвоение знаний и способность использовать их на практике.

Лицей «ЛОРД» является многопрофильным и все обучающиеся занимаются согласно индивидуальным образовательным маршрутам, выбирая с 8 класса одно из трех направлений: естественное, физико-математическое и лингвистическое.

Биология является профильным предметов в лицее «ЛОРД». При этом к 2 часам в неделю к базовому курсу добавляются дополнительные часы. Так, в 8 классе добавляется 1 час биологии, в 9 классе - 1 час, в 10 классе добавляются дополнительно 2 часа биологии, на данный момент в лицее нет 11 класса с естественным направлением. Дополнительные часы позволяют более тщательно и углубленно прорабатывать материал, уделять больше внимания таким разделам как генетика, молекулярная биология. Особенностью профильного образования биологии в лицее являются дополнительные часы, отводимые для занятий индивидуального выбора (ЗИВ), которые проводятся по субботам для учащихся 9 - 11 классов. Одной из важных проблем проведения ЗИВов является то, что занятия посещают учащиеся с разных классов, и перед нами стояла задача построить систему работы занятия так, чтобы учащиеся 9 класса могли справляться с заданиями и не отставать, а учащимся 11 класса не было скучно.

Все ЗИВы 2017-2018 учебного года мы разделили на 4 вида работы: игровая форма, биологические опыты, олимпиадные задания и эвристические беседы. В период I четверти (с сентября - по начало ноября 2017 года) мы проводили ЗИВы в игровой форме. Нами были проведены такие игры, как «Своя игра», «Поле чудес», «Что? Где? Когда?», «Игра в команде», «Путешествие по эукариотической клетки». Рассмотрим одно из таких занятий – интеллектуальная игра «Что? Где? Когда?». Учащиеся заранее формировали команду по 6 человек, выбирали капитана. Все вопросы для игры несли биологический характер, тем самым продолжая формировать интерес у учащихся к биологии. Игровое поле состояло из 13 секторов, куда входили вопросы из черного ящика, вопросы «блиц» и «супер блиц». Игровую атмосферу на протяжении всей игры поддерживало музыкальное сопровождение.

Вопросы для игры были различного характера и сложности, требующие наличие у учащихся широкого кругозора, способности быстро, оригинально и неординарно мыслить, знания на уровне средней и высшей школы, внимательность и наблюдательность. На обдумывание некоторых вопросов команды брали дополнительное время, например, Герои романа Жюля Верна «Дети капитана Гранта» только собрались поужинать мясом подстреленной ими дикой ламы (гуанако), как вдруг выяснилось, что оно совершенно не съедобно. “Быть может оно слишком долго лежало?” - озадаченно спросил один из них. Вопрос: Что ответил им Паганель? Правильного ответа команда игроков так и не дала, а услышав ответ (долго бежало – ответил Паганель. Мясо гуанако, избитого во время бега, несъедобно из-за молочной кислоты, накапливающейся во время работы) учащиеся были сильно удивлены. Были вопросы, на которые команда отвечала досрочно:

1) Эти два продукта принадлежат к разным культурам и воюют за рынок сбыта. Говорят, что иностранный конкурент все-таки победит российский аналог, ведь первый растет быстро и позволяет снимать урожай восемь месяцев в году. Ответьте, о каких продуктах идет речь, если они встречаются в научной классификации с одним и тем же прилагательным? Ответ: Тростник и свекла.

2) В 1989 году одна автомобильная фирма стала участником Всемирного Фонда защиты живой природы. Все ее предприятия обязались в течение 3 лет выделять средства в поддержку расположенного в государстве Белиз Кокскоумского лесного заказника. А кого содержат в этом заказнике? (Ягуар)

3) На берегу Каспия есть заповедник «Кызыл-Агач» переводится как «розовые деревья». Благодаря кому, по легенде, он получил такое название? (Фламинго)

Самым запоминающим вопросов был вопрос из секции «черный ящик»: 19 июля 1912 года великий русский физиолог И.П. Павлов должен был получить почетное звание доктора Кембриджского университета. Когда он шел получать диплом, то с удивлением увидел, что стоявшие на хорах английские студенты спустили ему на веревочке какой-то предмет. Это оказался подарок. Позже Павлов узнал, что тридцать лет назад примерно так же студенты приветствовали Чарльза Дарвина. Что подарили англичане Павлову, а что – Дарвину? Не смотря на объёмность и сложность вопроса, команда 9 класса дала правильный ответ: Павлов получил игрушечную собачку, а Дарвин – обезьянку.

После трех весьма волнительных и утомительных, но весьма интересных, туров, были подведены итоги конкурса. Почетную бронзу получила команда «Разработчики» (11 класс), на втором месте оказалась команда «Кварки» (9 класс). А статус самой опытной команды оправдала команда «Криминалисты» (10 класс), получившая первое место в игре.

Основным достоинствами игровой формы занятия является активное усвоение и обобщение материала для всех присутствующих. Стоит отметить важность группой работы, позволяющей учащимся учиться друг у друга, работать коллективно и творчески, развивать коммуникативные навыки, чувство взаимопомощи, но при этом возможность каждого поучаствовать. Игра в команде позволила учащимся использовать знания полученные на уроках биологии при решении биологических задач, использовать научную терминологию, развивать мышление, воображение, умение быстро находить правильное решение.

На последнем ЗИВе I четверти мы провели анкетирование, в котором участвовало 25 человек. Анкета включала вопросы открытого и закрытого типа.

Проанализируем несколько вопросов. На вопрос открытого типа: Что изменилось в вас после ЗИВов, 60% учащихся ответили, что изменилось отношение к предмету, биология их заинтересовала; 24% учащихся – стали более общительными, активными, научились работать в команде; 16% - не дали ответа.На вопрос: Узнали ли вы что-то новое? все учащиеся 100% ответили – да, поясняя при этом: множество интересных фактов в области биологии, географии и химии. График №1 показывает ответы учащихся на вопрос, для чего им необходим данный профиль.

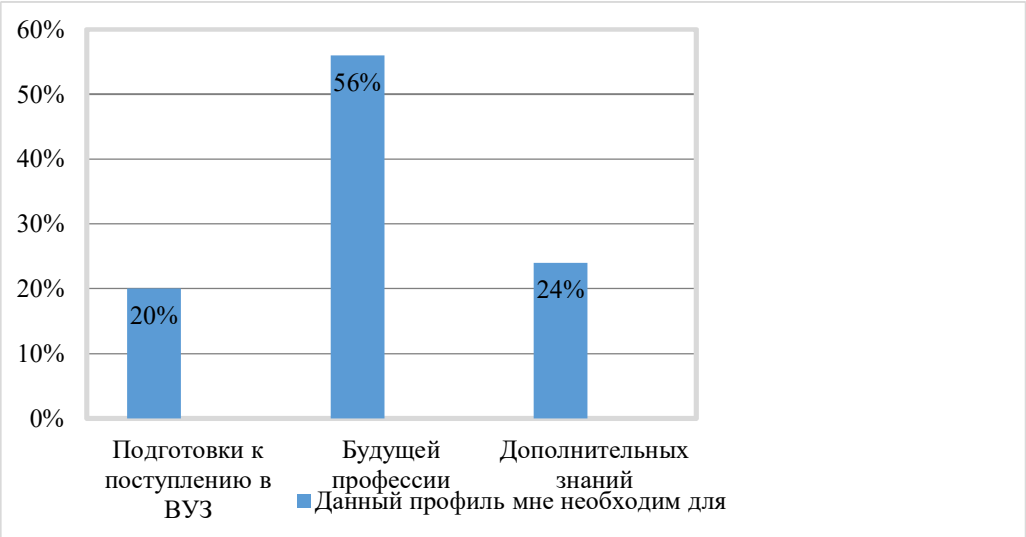

Обобщая все ЗИВы I четверти, мы задали вопрос учащихся: что именно вас заинтересовало? 72% ответили, что нравиться узнавать интересные биологические факты, 16% - возможность пообщаться с одноклассниками и учителем, 12% - возможность весело провести время. 88% учащихся остались довольными игровой формой занятий, 12% - предпочли игровой форме более ответственную форму работы, чтобы получить больше теоретических знаний.

На графике №2 показаны данные ответов, учащихся на вопрос: я посещаю ЗИВы потому, что они.

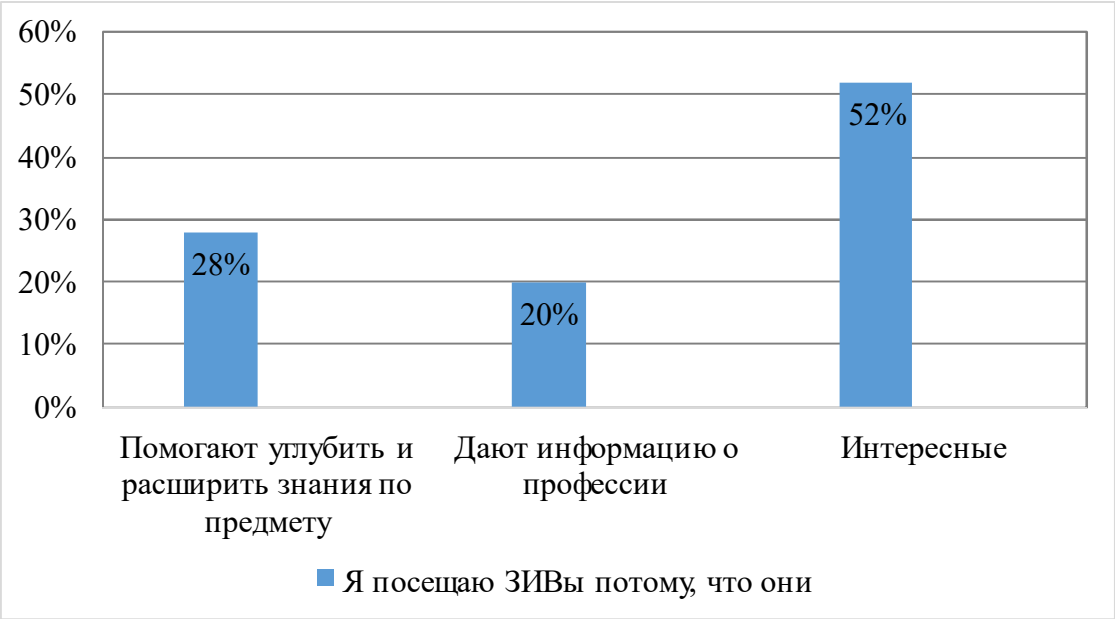

68% учащихся отвечая на вопрос: что в целом вам нравиться на ЗИВах, отметить игровую форму проведения занятий, а 32% - содержание самого занятия. Анализируя данные по вопросу, мы выяснили что игровая форма способствует развитию коммуникационных навыков, повышает познавательную активность, мотивацию, организует хорошую психологическую обстановку.

Качество знаний по профильному предмету биология в 9, 10 и 11 классах возрос к концу четверти, что говорит повышении мотивации обучающихся, об ответственности их за свой выбор. Программы профильных предметов позволяют дифференцировать содержание обучения старшеклассников в соответствии с их интересами, возможностями, обеспечить лучшую подготовку к продолжению образования в ВУЗе.

Такая организация профильного обучения делает возможным учителю обстоятельно подготовить обучающегося к продолжению образования. Таким образом, согласно профильному обучению обучающимся старших классов предоставляется право самостоятельно выбирать вариант обучения в старших классах по какому-либо определенному профилю. Эффективность, функциональность и индивидуальность образования в школе - это основная идея обновления старшей ступени общего образования. Обучение в профильной школе помогает школьникам реализовать свои индивидуальные склонности к образованию.

Таким образом, разумное использование возможностей всех компонентов базисного учебного плана школы создает лучшую, а главное, реалистическую возможность для достижения целей модернизации биологического образования подрастающего поколения нашей области.

Литература:

1. В.И. Аксенова. В начале пути. Вхождение в систему профильного образования: проблемы, опыт, технологии. Ставрополь,2003г.

2. https://online.zakon.kz

ӘОЖ-373.2

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДА ДАРЫНДЫЛЫҚҚА ЖАЛПЫ МІНЕЗДЕМЕ

Хамит А.О., Ибраева К.И.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі уақытта балалардың дарындылығы да модаға айналды. Барлық жерде таланттылар ізделініп, олардың дарындылықтары дамытылып, ондай балаларға көмек көрсету қорлары ұйымдастырылуда. Бұл бүгінгі таңда көп уақытқа дейін дайындық іс барысында біздің елде болған емес. «Қабілетсіз бала жоқ» деген жалған ұран болды, барлығы да дарынды деп танылды. Ендеше, күллі бала табиғи тұрғыда дарынды болып өмірге келген болса, оларды тәрбиелеу, оқытудың жеке әдіс-тәсілін өндеп мұғалімдер даярлаудың қажеті керек пе еді. Психологтардың пайымдауынша, баланың дамытушылық қажеттілігін арттыруға немқұрайлықпен қарауға мүлдем болмайды. Бізде дарынды балалармен жұмыс істеуде оларға мүмкіндік жасау, арнайы мектептер ашу, ерекше бағдарламаның жасалуы барша балалардың теңдігіне, ізгіліктгіне нұқсан келтіреді деген ой әлі де бар. Қоғамда «жалпы дарындылық» деген көзқарастан ойысып, әрбір жеке тұлғаның өзіндік ерекшелігіне, олардың бірін-бірі қайталамайтындығына, әр балаға сыйластықпен қарауға бет бұру керек. Өйткені, әр адам өз болмыс-тіршілігімен бір-бірінен ерекшеленеді. Батыс пен біздің елдегі бұл терминология тарихта көптен бері зерттеліп келе жатқанымен, әлі түбегейлі, толық мағынасы ашылды деуге келмейді. Дарындылық деген түсініктің бірнеше қыры бар: тұқымқуалаушылық, ақыл-ойдың даму деңгейі т.б.

Бірқатар жас ғалымдар тобы оның ішінде Дж. Гилфорд, П. Торренс, Ф.Баррон, К.Тейлор және т.б. бірнеше зерттеулер жүгізіп, соның нәтижесінде шығармашылық дарындылық психологиясының жаңа шекараларын анықтап, олардың дербес өзгешеліктер психологиясының теориялық зерттеулері және дифференциалды оқу аймағындағы жаңа оқу бағдарламаларының практика жұмыстарымен араласуына әкеліп соқты. 70-ж. басында дербес өзгешеліктер психологиясы практикалық ғылымға айналды. Бұл зерттеулер білім жүйесіндеде өзінің орынын таба біледі. Ал 70 жылдардың соңында және 80 ж. басында жаңа қолданбалы психология аймағы дамып, бұл –дарындылық психологиясы болып саналады, яғни бұл жерде дарындылардың сәби кезіндегі дамуы және оларға психологиялық көмек көрсетудің түрлері зерттелді. Дж. Гилфорд зерттеулерінен байқағанымыз, көптеген дарынды балалар мектепті тамамдауда ауыр депрессиялық көңіл-күй шегіп, өздерінің дарындылықтарын өзгелерден жасыруға тырысады. Дарынды балалар мектеп жағдайында дифференциялды оқудың болмауынан және бағдарламаның үйлестірілуінен көптеген қысымшылық көреді. (С.Марленд, 1972) 70ж. соңында жекеменшік мектептермен бірге мемлекеттік мектептерде дифференциалды оқуға бет бұрды. 80ж. басында ірі халықаралық жоба өткізіліп, онда жоғары дарынды балалардың даму мүмкіншіліктерін болашақта анықтау, сонымен қатар осындай жағдайлардан шығу және ойнату қауіптері байқалады [1].

АҚШ-та дарынды жасөспірімдерді лидерлікке (озаттыққа) үйрету үшін арнайы курстар ашылды және дифференциалды оқу тереңдетілген бағдарламалардан топтарға, жаттығуларға және де басқа мәтін түрлеріне ауыстырылды. Дарындық диогностикасы және зерттеулерден кеңірек дамуы интеграциялық ұсынулар негізінде танымдық қабілеттердің дамуына әсер етті. 20ж. және 30ж. басында арнайы теориялық және эксперименталды сараптаманың тақырыбы болып табылады. В. Штерн дарындылыққа төмендегідей анықтама берді, яғни ақыл-ой дарындылығы дегеніміз - өзінің жалпы ойлау қабілетін жаңа талаптарға арнап, ойлау қасиеттерін жаңа мақсаттар мен өмірлік жағдайларға бағыттау.

Біздің мемлекетіміздің дарынды балалардың оқу практикасы және зерттеулердің даму тарихи бірнеше кезеңдерден өтті, яғни қоғамдағы жағдайлармен психологиялық даму деңгейлеріне сәйкес келеді. Демек танымдық қабілеттерінің диагностикалық негіздері мен олардың баға деңгейі ғасыр басындағы дарындылық деңгейлерімен сәйкестенеді. Зрттеулердегі дарындылық проблемасы қабілеттілік психологиясы ретінде қаралғаны Б.М. Теплованың «Қабілеттілік және дарындылық» жұмысында анық және нақты көрсетілген. Біріншіден, қабілеттілік дегеніміз ол жеке – психологиялық қасиеттер, яғни бір адамның екінші адамнан айырмашылығы. Екіншіден, қабілеттілік жеке қасиеттер емес, керісінше кез-келген іс-әрекеттің өз дәрежесінде орындалуы. Үшіншіден, қабілеттілік белгілі бір адамның ептілігі мен шеберлігіне қатысты емес. Бұл проблеманың дамуы психологиялық дарындылықтың зерттеулерімен шығармашылық ойлау қабілеттерін жоғары деңгейде қарастырылуы оқу жүйесінің шешілінуіне әкеліп соғады. Шетелдік және отандық тәжірибелерді талқылай келе анықтағанымыз, ол әрбір мемлекетте оқу жүйесінің күрт қайта құрылуы, дарынды баланың өзіндік қасиеттерін еркін көрсету арқылы, өздерінің бірегей тұлға ретінде дамуына әкеледі. Шығармашылық танымдық процесірн іздену - зерттеу белсенділігіне сүйеніп, осы проблемаларды анықтап, іс – қимылын болжамдауға, қойылған мақсат пен міндеттер аясында нақты алынған мәліметтер мен нәтижелерді бағалауға әкеледі.

Дарындылық тек қана ақылдылықпен шектелмейді, ол адамның жеке тұлға ретіндегі жалпы дамушылық деңгейі. Дамыған қабілеттілігімен, мінез-құлқымен және өмірді танып-білуімен адам ерекше. Ол өзгелермен қарым-қатынасын өзгеше құрып, басқаша еңбектенеді. Дарынды адаммен немесе дарынды баламен қарым-қатынас жасауда ең алдымен оның бойындағы дарындылық қасиетін іске асыруға жағдай жасау қажет. Сондай-ақ, дарынды баланың өзгелерге ұқсамайтын шығармашылық және интеллектуалдық күш қайратын тануға жол ашылды. Тағы бір ескеретін жай, көбіне біз балалардың өз құрбы-құрдастарынан алда тұруын немесе өмірді тез қабылдауын «дарын» деп танимыз. Шындығында бұл құптарлық жағдай. Дегенмен, ата-ана мен ұстаздарға қиындық туғызатын дарындылықта бар. Бұл дарындылық стандартты көзқарастағы емес және шаблондық ойлау емес. Мұндай балалармен жұмыс жүргізу әсіресе ұстаздарға қиындық туғызады. Бұған мұғалімдік мамандықтың кейбір ерекшеліктері қайшы келеді десек болады: ол барша оқушыны жалпы адамдық өмір тәжірибеге оқытады. Бұған оның әр жыл сайын өз пәні бойынша берілетін білім мазмұнының қайталануы қосылады. Әрине бұл жағдайда дарынды баланы жан-жақты және терең тани білу өте қиын. Тағы бір ескеретін мәселе, «дарынды» баланың мінез-құлқы басқа балаларға қарағанда өзге, олар өз ортасымен қарым-қатынас жасауда қиыншылыққа тап болады. Дарынды оқушымен жұмыс жүргізуде мұғалім кей жағдайда өзінің туа біткен қасиеттерін шетке қойып, баланың ыңғайына көшуі керектігін айтсақ артық болмас еді [2].

Дарынды балалар үшін танымдық қасиетер тән.

1.Қабылдау мәнін тез ажырату үшін олар ең алдымен әлемдегі барлық өзгерістерді байқап, олардың құрылымын анықтауға тырысады. Олар сонымен қатар белсенді түрде әртүрлі процестерді анықтап зерттейді.

2.Талантты балалар әртүрлі заттар мен жағдайлардың байланыстарын қабылдап, соған орай қорытынды жасап, қиял елесінің альтернативті жүйесін құрады.

3.Егер еске сақтау қабілеті ерте тілдік даму қасиетерін байқатса, онда ол баланың сол алған ақпараттар мөлшерін өмірде пайдалануына болады.

4.Дарынды балалар негізінен ерекше сөз қорымен танысып, оны анық және нақты жеткізе алады. Бірақ кейбір жағдайда олар өз сөз қорын құрап шығарады.

5.Ұзақ уақыт ішінде пікірлік қасиеттерді қабылдау арқылы олар кейбір практикалық іс-тәжірибелерінің нәтижесін түсінеді.

6.Олар өзінің жалғасын табатын концентрация деңгейімен таныстырылып, қандайда болмасын бір шешімнің нәтижесіне байланысты болады[3].

Дарынды оқушылармен алғаш жұмыс жүргізу кейбіреулерге таңғажайып болып көрінеді. Алайда, бұл олай емес. Көптеген дарын иелерін көпшіліктен айырып, тани білу үшін үлкен тәжірибе, біліктілік керек. Және мұндай балалармен жұмыс істеу үшін арнайы психологиялық

дайындық қажет. Дарынды бала – бүкіл әлем, балалықтың ерекше әлемі. Дарындылық деген не?. Сирек кездесетін жеке-тұға ма, әлде әлеуметтік шындық па? Дарынды балаларға қалай қарау керек? Оларға арнайы көзқарас, тіл табысу, зерттеу керек пе?. Ата-аналардың, мұғалімдердің және балалардың көпшілігіне дарындылық әлі де жұмбақ болып қалуда. Ал қоғамға дарындылықтың ғылыми негізі емес, оның өмірдегі шындық іс-әрекеті, оны айқындау жолдары және әлеуметтік іске асырылу мәселелері қажет.

Бүгінгі дарынды балаларға қамқорлық- ертеңгі ғылым дамуына және мәдени -әлеуметтік өмірге қамқорлық. Қазір мұндай балаларды анықтауға, олардың өз қабілеттерін іс-жүзіне асыруларына мүмкіндік жасауға бағдарламалар дайындалуда. Балалардың дарындылық қабілеттері мәселесімен шет елдік және отандық психологтар жұмыс жүргізді. Бұл салада американдық Дж.Гилфордтың, П. Торренстың, Ф. Барронның күрделі зерттеулері көпшілікке танымал. Дж. Корролдың психологиялық идеяларын негізге ала отырып, кейінгі ізбасарлар дарынды балаларды оқыту методикасын жазды. Ерекше дарынды балаларды зерттеумен Ж. Брюко айналысты. («Дарынды балаларды психологиялық педагогикалық зерттеу және практика »)

Дарынды және талантты балаларды дамытуды болжамдау мәселелері:

Дарынды балалардың интеллектуалды тұрғыдан дамуда ең бірінші әсерін тигізетіні ол оның ерте сөйлеуінің дамуы болып табылады. Әртүрлі себептерге байланысты жас бала көптеген сөздер мен мәліметтердің маңызын түсіне біледі, соның нәтижесі ретінде ерекше жылдамдықпен оқу бағдарламасын қабылдайды. Демек егер оқу деңгейі мен оның шапшаңдығы баланың талабына сәйкес келмесе, онда оның тұлғалық және танымдық қасиеттеріне нұқсан келтіріледі. Сондықтан тез арада мәліметтермен алмасу, қызығушылық қасиеттері бойынша оқу бағдарламасын қабылдауда мезі қылып оның уақыты бос кетеді. Ол келесі бір аналогия жылдамдату стратегиясының қаншалықты керек екенін байқатады. Дарынды бала жәй топта стандартты оқу бағдарламасымен білім алса, онда бұл жағдай келесі бір бала ақыл есі кемтар балалардың тобында білім алумен тең. Демек мұндай жағдайда бала басқа өзінің құрдастарына ұқсап баққысы келіп, келешекте оның тәртібі топтағы балалардың ісіне тән келеді. Көптеген зерттеулердің нәтижелері бойынша, егер бала ақыл-есі дамыған топта білім алса, оның басқа дарынды баланың тобында білім алуының арасында үлкен айырмашылық туындайды.

Себебі тәрбиеші ақыл-есі дамыған балалар үшін арнайы дайындықтан өтсе, онда ол дамуы дұрыс баланы тез анықтаса керісінше жәй тәрбиеші, өзінің тобындағы дарынды баланы анықтауы қиынға соғады. Көп жағдайда дарынды балалардың топта білім алуы проблема туындатады, өйткені тәрбиеші оның басқа балалардың ішінен анықтауы өте қиын, себебі ол тәрбиешінің оның интеллектуалды дамуымен таныс. Бірақ ата-ананың тарапынан туатын жанжал кездейсоқтық емес. Тиімділігі: мамандардың ойынша жылдамдық қандай түрде де болмасын, әйтеуір бір оқу бағдарламасына еніп, жоғары деңгейдегі ойлау қабілеті дамыған балаларға әсерін тигізуі тиіс, сонымен қатар жылдамдылық дарынды балаларды оқытудағы әмбебап стратегиясы емес екеніне бірыңғай пікір білдіреді.

Дене дамуына мінездеме:

1.Дарынды балалардың ең жоғары айырмашылығы ол энергетикалық деңгей, өйткені олар басқаларға қарағанда аз ұйықтайды.

2.Олардың моторлық координациясы көп жағдайда танымдық қасиеттерінен төмен болып келеді. Талант және дарындылық әртүрлі интеллектуалды және жеке қасиеттер арқылы білінеді. Н.Б. Шумаковаңың зерттеулерінде сұрақ қоюды дамыту қасиеттері ізденушіліктің бір түрі ретінде қарастырылып, шығармашылық белсенділігі 5 жылдан 20 жылға дейінгі деңгейді құрайды.

3.Дене, интеллектуалдық және әлеуметтік даму жағдайларының ерекшеліктері. Көбінесе дарынды балалар өздерінен ересек жеткіншектермен араласқанды жөн көреді, мүмкін соның салдарынан болар, олардың лидерлік сатыдан көрінулері өте қиын .

4.Кемеліне жету. Дарынды балалар үшін қажет қасиет оларда ішкі кемеліне жетуде өздеріне деген төмен баға берушілік туындайды.

5.Ересектердің оларға деген қажеттілігі. Көп жағдайда дарынды балалар танымдық қасиеттерін күшейтуде ұстаздардың, ата-аналардың және басқа да ересектердің назарынан тыс қалып қояды. Бұл басқа балалармен қарым-қатынастарына әсерін тигізеді. Сондықтан дарынды балалар өздерінен кейінгілерге жоғары бағада қарауға, ал құрдастарына үлкен шыдамсыздықпен қарауға тырысады.

Дарындылар өз тобында да білім ала алады. Егер бұл балалар арнайы бір бағдарламаның негізінде білім алса оның тиімділігі зор, егер олар топта білім алса, оның әсері аз. Тағы бір жағы – ол бірнеше топтардың негізінде интеллектісі жоғары топ құру. Сонымен оқудың академиялық дарынды балаларға егер арнайы бағдарлама жөнінде болса әсері жоғары болады. Батыста дарынды балаларға арналған арнайы балабақшаға өздерінің кері пікірін білдіреді. Көп жағдайда осындай жағдайлар өздеріне деген баға беруін жоғарлатып жібереді. Бірақ зерттеу нәтижелері бойынша керісінше баға беріледі. Басқа балалармен бірге оқу - егер олар жоғары ойлау деңгейін көрсетсе жан - жақты білім алмай күнделікті ойын білдіреді. Қиындық тудырудың тағы бір кемшілігі келесі бірбаланың басқа өте дарынды балалармен білім алуда оның өзінің лидерлі статусының төмендеуінде. Ал енді жәй топта білім алатын балаларға келетін болсақ, интеллектуалдық жұмыстар өте әсер етеді. Сондықтан бүгінгі күннің өзекті мәселесі - ол біркелкі ойлау қабілеттеріне сай зерттеу келешекте керек. Бұл пікірталас проблемасы нақты әлеуметтік психологиялық жағдайларды ескере отырып шешілуі қажет. Себебі дарындылық өзіндік және қайталанбас нәрсе болғандықтан әр бала үшін бөлек қаралуы тиіс [4]. 4-5 жастағы балалардың іс-әрекеттерінде шығармашылық қабілеттер даму үстінде, себебі 5 жас шамасында болашақ туралы қиял туады және бұл жағдайлар ситуативті болып, балалардың сезімталдығына байланысты болады. Дарынды балалар үшін танымдық дамудың әсері өте мол. Қабылдауларына қарай олар айналадағы жағдайларға қызығушылық тудырып, әрбір заттың құрылымына назар аударады. Олар әртүрлі процестерге назар аударып, белсенділене түседі. Дарынды балалар жоғарғы деңгейде сөз қорымен қаруланып, оны еркін және нақты пайдаланады. Бірақ көп жағдайда олар өздері сөздер құрастыру мүмкіншілігіне иеленеді. Сонымен қатар дарынды балалар белгілі жағдайларға байланысты дайын есептерге бой ұсынбайды. Демек олардың назар аударуы және әрбір қиыншылықты шешуде ерекше жалғасын табатын кезеңдері орын алады.

Әдебиет:

1. Ф.Н.Жұмабекова. Мектепке дейінгі педагогика. –Астана. 2012жыл.
2. Керімбаева Р.Табиғат. Тәрбие. Бала. // Бала мен балабақша. - 2013. -№5. –Б.21.
3. Орақова А.Ш. Оқу процесінде оқушылардың шығармашылығын дамытудың педагогикалық шарттары: педагогика ғылым канд. Ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. Дис. Автореф. /А.Ш.Орақова. - Алматы, 2006.-27б.
4. Орақова А.Ш. Оқушылардың шығармашылық қабілетін ашу және оған қолайлы жағдай туғыз / / Білім берудегі менеджмент. -2002. - №3. –Б.94-95.

УДК 372.878

МУЗЫКАЛЬНО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВО КАК СРЕДСТВО ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Цыздоева В. А.
(СКГУ им.М.Козыбаева)
Колесникова Г.А.
(к.п.н.,кафедра «Музыкальные дисциплины», СКГУ им. М. Козыбаева, г.Петропавловск

В послании Президента от 2017 года было сказано об изменении структуры образования. Учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации [1]. Н.А. Назарбаев считает, что с переходом на новые стандарты образования большое внимание должно уделяться функциональной грамотности, которую в нашем современном мире можно считать фактором успешности и конкурентоспособности. Успешно жить может только высокообразованный человек. Поэтому каждый казахстанец должен понимать, что образование - самый фундаментальный фактор успеха в будущем [2]. Музыкальное воспитание как средство формирования интеллекта, эмоциональной культуры чувств, нравственности - такой подход характерен для современной музыкальной педагогики. Поэтому необходимо создавать условия для личностного развития детей младшего школьного возраста.По определению психологического словаря Р. С. Немова под личностью понимается человек, который отличается от других людей устойчивыми психологическими особенностями и поступками. Такой человек может принимать вполне разумные, самостоятельные решения, успешно преодолевать трудности, возникшие у него на пути. Он обладает ярко выраженной индивидуальностью, высокой моралью, повышенным требованием к себе, самостоятельностью, адекватной самооценкой [4].

В словаре по педагогике Г. М. Коджаспирова выделила личность в нескольких понятиях: Субъект социальных отношений и сознательной деятельности, носитель психосоциальных свойств человека. Конкретный человек, представитель определенных социальных общностей, занимающийся определенными видами деятельности, осознающий свое отношение к окружающей среде и имеющий свои индивидуальные особенности [5].

Занятия музыкой способствует гармоничному развитию личности, а умение играть на музыкальном инструменте - более эффективной работе мозга. Учеными было доказано, что чувство ритма и способность воспринимать музыкальную грамоту положительно влияет на развитие детского мозга, а умение играть на музыкальном инструменте способствует более эффективному обучени. Согласно исследованию Н. Крауз[5]выяснилось, что у детей, занимающихся музыкой, активность центров мозга, отвечающих за слух, грамотность и логическое мышление, оказалась значительно выше. Это подтвердилось и другими данными: при одинаковой системе обучения те, кто занимался музыкой, продемонстрировали лучшую грамотность речи и письма.

Игра на музыкальном инструменте способствует развитию слуховых и моторных способностей, необходимых для интеллектуальной деятельности человека. Именно поэтому творческий подход и развитие музыкальных способностей детей школьного и дошкольного возраста является одним из рекомендуемых при формировании учебного процесса, который направлен на развитие личности. По мере взросления ребенка у него уменьшается способность впитывать информацию - особенно языковую и математическую, а занятие музыкой позволяет продлить этот процесс и развить самостоятельность в выполнении домашних заданий, адекватную оценку своих умений и знаний. Обучаясь игре на музыкальных инструментах, сольфеджио, выступая в хоре дети открывают для себя мир музыкальных звуков, осознаннее различают красоту звучания различных инструментов. У них улучшается качество пения (чище

поют), чувство ритма, музыкально-ритмические движения (четче воспроизводят ритм).Для многих детей игра на музыкальных инструментах помогает передать чувства, внутренний духовный мир. Она вызывает у детей стремление быть активными, ведь в каждом классе есть застенчивые, малоактивные дети, которые не проявляют себя во время урока, таким детям надо уделять больше внимания, приглашать их индивидуально.

Игра на музыкальном инструменте делает человека коммуникабельнее, так как музыкальное исполнительство активно влияет на формирование и совершенствование выразительных свойств личности, таких как; умение эмоционально высказываться, раскрывать перед людьми свои чувства и эмоции, переживания. Общеразвивающий эффект занятий музыкальным исполнительством можно объяснить существованием тесной взаимосвязи рук исполнителя и мозга. При игре на инструменте требуется большое интеллектуальное и волевое усилие, концентрация внимания и оперативной памяти. При этом расширяются психофизические способности ребенка, развитость участка головного мозга, обеспечивающего контроль и управление сферой движения. Дети легче справляются с заданиями на точность и координацию движений. Как сказал Н. А. Бернштейн: «при любом двигательном тренинге, будь то гимнастическое упражнение или разучивание фортепианного этюда, упражняются не руки, а мозг» [6, С.33].

Овладение игрой на музыкальном инструменте требует большого терпения и постоянных усилий, в связи со своей трудоемкостью и обширностью. Этот процесс создает условия для скорейшего развития и формирования, обучающихся общетрудовых умений и навыков, а также соответствующих волевых качеств - таких как целеустремленность, настойчивость, самостоятельность, выдержка, дисциплинированность. Все это происходит за счет того, обучение игре на музыкальном инструменте требует ежедневных, длительных, самостоятельных занятий ученика, что предполагает большого вложения собственных усилий ребенка. Дети, которые занимаются музыкально - инструментальной деятельностью, обычно отличаются большей грамотностью. Ребёнок, некогда занимавшийся обучением игры на фортепиано, придя в математический класс, обнаруживает у себя математические способности, так как благодаря игре на инструменте и регулярным занятиям ребенок развивает у себя образное мышление, пространственное представление. Дети, обучающиеся музыке, обычно обнаруживают способности и тягу к другим видам искусства, потому что, помимо когнитивных способностей, музыка развивает эмоции, улучшает личностные качества. Музыка структурна и иерархична: крупные произведения распадаются на менее крупные части, которые в свою очередь делятся на небольшие темы и фрагменты, состоящие из мелких фраз и мотивов. Стихийное понимание музыкальной иерархии облегчает понимание компьютера, тоже сплошь иерархичного и структурного.

Таким образом, исходя из вышеизложенного текста, мы выяснили, что игра на музыкальных инструментах обладает огромным общеразвивающим потенциалом и должно занять достойное место в системе массового воспитания и образования детей. Музыкально - инструментальное исполнительство учит не только видеть, но и воспроизводить увиденное, не только слышать, но и представлять то, что слышишь. Следовательно, оно развивает все виды восприятия: зрительное, слуховое, чувственное - и все виды памяти: зрительную, слуховую, моторную, образную, ассоциативную, без которой невозможно овладение другими видами искусств. Реализация творческого потенциала учащихся в полной мере может осуществляться в стенах учреждений дополнительного образования, что не скажешь об общеобразовательной школе. Наверное, в этом и есть главное отличие в работе общеобразовательных школ и детских учреждений дополнительного образования. Как известно ребенок, пришедший заниматься в учреждение дополнительного образования, не просто получает какой-то определенный багаж знаний – он эти знания и навыки там же применяет на практике. Недаром считалось, что обучение в школах искусств является трудовым, начальная ступень профессионального образования.Дополнительное образование дает ребенку реальную возможность выбора своего индивидуального пути. Получение ребенком такой возможности означает его включение в занятия по интересам, создание условий для достижения успехов в соответствии с

собственными способностями. Дополнительное образование детей увеличивает пространство, в котором школьники могут развивать свою познавательную и творческую активность, реализовывать свои личностные качества, демонстрировать те способности, которые зачастую остаются невостребованными основным образованием.

В законе РК «Об образовании» дополнительное образование определяется как процесс воспитания и обучения, осуществляемый с целью удовлетворения всесторонних потребностей обучающихся и воспитанников [7, глава 1, пункт 39]. Дополнительное образование детей - это поисковое образование, апробирующее иные, не традиционные пути выхода из различных жизненных обстоятельств (в том числе из ситуаций неопределенности), предоставляющее личности множество возможностей выбора своей судьбы и стимулирующее процессы личностного саморазвития. Особое значение дополнительное образование детей имеет для решения проблемы социальной адаптации и профессионального самоопределения школьников. Раскрыв свои потенциальные способности и попробовав их реализовать еще в школьные годы, выпускник будет лучше подготовлен к реальной жизни в обществе, научится добиваться поставленных целей и выбирать цивилизованные, нравственные средства ее достижения. Главная особенность и важное преимущество учреждений дополнительного образования детей наиболее ярко проявляется в образовании и определяется, прежде всего, взаимоотношениями с общеобразовательной школой. Ребенок посещает уроки музы музыкальной школы параллельно с общеобразовательной школой, следовательно, перечисленные детские объединения выполняют функцию дополнения.

Последние данные Министерства образования и науки Республики Казахстан свидетельствуют, что количество учебных заведений в системе музыкального образования не сокращается, а увеличивается за счет восстановления и открытия новых. На сегодняшний в республике насчитывается 202 музыкальные школы, 22 музыкальных колледжей, несколько специализированных школ. Во многих областных центрах (г. Петропавловске, г. Кустанай, г. Павлодар) имеются государственные школы искусств с музыкальным отделением. Большинство областных педагогических колледжей Казахстана сохранили музыкальную специализацию, а педагогические вузы и университеты - музыкальные факультеты. Все это вселяет надежду, что музыкальное образование республики Казахстан будет развиваться в сторону общемирового процесса [9, с. 208].

Литература:

1. Послание Президента Республики Казахстан Назарбаева Н. народу Казахстана. 31 января 2017г.//http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g
2. «Интеграционные процессы в современном музыкальном искусстве и образовании». Материалы международной научно – практической конференции. – Алматы, ҚазҰӨА, 2017. – с. 358
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
4. Немов Р.С. Психологический словарь – М. :Гуманитар. Изд. Центр ВЛАДОС. 2007 – 560 с.
5. Стасевич К.«Занятия музыкой в школе помогают в языковых предметах». - 2015. https://www.nkj.ru/news/26684/
6. Готсдинер Л.А. Музыкальная психология. – М.: 1993. – с. 33.
7. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)
8. Метлов Н.А. Музыка – детям- М.; Просвещение, 1985. – с. 144.
9. Канапьянова Г.М. «Музыкальное образование Казахстана»/ «Интеграционные процессы в современном музыкальном искусстве и образовании». Материалы международной научно – практической конференции. – Алматы, ҚазҰӨА, 2017. – 358с.

УДК 159.96

ИГРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ – СОЦИАЛЬНАЯ ЭПИДЕМИЯ 21 ВЕКА

Шувалова Д.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Психологическая зависимость является одной из сложных и актуальных проблем современного общества, рассматриваемая через призму глобального фактора вреда, наносимого здоровью человека. Современные тенденции развития зависимого (аддиктивного) поведения подтверждают прогнозы ООН с 1996 года, предсказывающие, что в XXI в. основная проблема человеческих страданий в большинстве случаев будет сконцентрирована в области зависимого поведения, а общество встанет перед решением вопросов по его преодолению.

По мнению Ц.П.Короленко, аддиктивноеповедение – одна из форм деструктивного поведения, которая выражается в стремлении к уходу от реальности путем изменения своего психического состояния посредством приема некоторых веществ или постоянной фиксации внимания на определенных предметах или активностях, что сопровождается развитием интенсивных эмоций [1]. Аддиктивное поведение обусловлено трудностями в адаптации к проблемным жизненным ситуациям: сложные социально – экономические условия, семейные и производственные конфликтные ситуации, утраты близкого человека, смена привычных стереотипов и т.д.

В современном мире постоянно появляются новые виды зависимостей, требующие разработки новых подходов в области профилактики аддиктивного поведения. В XXI веке одной из опасных и разрушающих зависимостей является зависимость от азартных игр, относящаяся к социальной эпидемии. Данный вид зависимости оказывает влияние на психическое здоровье, психологическое и межличностное функционирование человека.

Аддикция к азартным играм носит английское название «гемблинг».Гемблинг– это патологическая склонность к азартным играм, заключающаяся в частых повторных эпизодах участия в азартных играх, которые доминируют в жизни человека и ведут к снижению социальных, профессиональных, материальных и семейных ценностей. Понятие вошло в обиход в 60-е годы прошлого века в Соединенных Штатах Америки, когда игровые автоматы стали устанавливать там повсеместно. Тогда же на Западе психологи и социологи заговорили об опасности гемблинга. Известный философ Джон Белл провел специальное исследование, в котором рассчитал, что если игромания охватывает больше 10% взрослых и 25% подростков, то под угрозой оказываются психическое здоровье нации и национальная безопасность страны.

Игровая зависимость возникает не от участия в игре, а от трансового состояния, которое возникает в процессе игры. Внутренней психологической сущностью азартной игры является постепенно нарастающее психическое напряжение, и следующая за ней разрядка, от осознания риска потери имеющейся ценности в сочетании с надеждой выиграть нечто более ценное при неопределённом исходе развития событий.

Игровая зависимость является многофакторным явлением. Из механизмов вовлечения в пристрастие к азартным играм и условий, способствующих данному процессу, выделяют следующие:

–*факторысреды*– неограниченная доступность азартных игр, достигаемая с использованием интернет пространства, стимулирование игровой деятельности средствами массовой информации;

–*мотивационный фактор* –ситуация игры и возможность выигрыша удовлетворяют потребность доминировать, рисковать, доказывать свое превосходство перед соперниками или перед игровой системой в целом; за счёт игры уходят от проблем, неудач, болезненных потерь, проигрышей в реальной жизни;

– *семейный фактор* –ресурсная ограниченность копинг-механизмов семейной системы; неэффективность эмоциональных и социальных конструктов поведенческих схем у членов семьи; нарушение границ между полами и поколениями);

–*личностный фактор*– низкая самооценка, нетерпимость к отказам и неодобрению, высокий уровень тревожности, склонность к депрессиям, импульсивность, нетерпимость к разочарованию и потребность в немедленном удовлетворении, ощущение всемогущества [2].

Азартные игры, в тех или иных формах, распространённые, социально приемлемые и легальные занятия в большинстве культур и стран мира. В условиях развивающихся технологий игровая зависимость активно перемещается в интернет пространство, разработаны мобильные приложения, что упрощает возможность сделать ставку и позволяет всем желающим играть в азартные игры независимо от временного периода. Игры в интернете занимают 8–10% от общего мирового рынка азартных игр, и по экспертным оценкам эта доля стремительным образом увеличивается [3].

В азартные игры вовлекаются слои населения, различные по возрастному составу (от подростков до лиц пожилого возраста), материальному обеспечению, кругу общения, этнической принадлежности. Этот факт объясняется широчайшим разнообразием видов и форм азартных игр, рассчитанных на разные категории населения с различным уровнем дохода и интересами. На наш взгляд данная проблема особо актуальнасреди молодежи, а в частности, в студенческой среде, посколькуданный возрастной период – это период активного развития нравственных и эстетических чувств, овладения полным комплексом социальных ролей взрослого человека.Студенческий возраст, по утверждению Б.Г. Ананьева, является сенситивным периодом для развитая основных социогенных потенций человека.

С целью изучения степени увлеченности азартными играми студентаминами было проведено эмпирическое исследование. Для достижения поставленной цели применялись следующие психодиагностические методики:Массачусетский опросник увлеченияазартными играми(*перевод, адаптация, апробация – А.А. Карпов, В.В.Козлов*), SOGS – опросник южного Оукса (п*еревод, адаптация, апробация –А.А. Карпов, В.В. Козлов).*Выборку составили студенты 2 курса в количестве90человекв возрасте от 18 до 20лет.

На первом этапе нами был проведен опрос для определения паталогического поведения, последствий игры, а также для определения основных видов азартных игр, привлекающих внимание среди студентов вуза.

Результаты опроса распределились следующим образом:

1. *Лотереи.*
2. *Бинго или лото.*
3. *Карточные игры на деньги.*
4. *Игры на игровых автоматах.*
5. *Ставки на спортивные мероприятия.*

74% студентов (что составило 67 человек) указали на то, что, хотя бы один раз принимали участие в азартных играх (лотереи, бинго ставки на спорт, игральные карты, кости, ставки на бега и другие игры на удачу), а 20% (18 человек) повышали ставки, чтобы достичь желаемого удовольствия/возбуждения. 5%участников (что составило 5 человек) считают, что не всегда в состоянии прервать игру, если этого захотят.

Для 21% респондентов(19 человек) игра – это попытка снять такие неприятные чувства, как раздражительность, беспокойство и др.

На следующем этапе нами была диагностирована степень увлеченность азартными играми в студенческой среде. Эмпирические данные обобщены и отражены нами в Таблице 1.

Таблица 1. Результаты диагностики степени увлеченности азартными играми у студентов, n=90

Степень увлеченности азартными играми					
Непатологические игроки		*Группа риска*		*Патологические игроки*	
количество	*%*	*количество*	*%*	*количество*	*%*
80	*89*	*7*	*8*	*3*	*3*

Как видно из Таблицы1 для большинства студентов, принимавших участие в эмпирическом исследовании 89% (что составило 80 человек) являются непатологическими игроками.Непатологический гэмблинг - действие с риском утраты чего-то ценного (обычно денег) при неопределенном исходе и надежде выиграть что-то большей ценности. Непатологических игроков еще называют социализированными азартными игроками, т.е. людьми, еще не утратившими самоконтроля в игре.

8% респондентов (что составило 7 человек) образуют группу риска по степени увлеченности азартными играми. Группа риска – группа лиц, которые в силу определенных обстоятельств своей жизни более других подвержены негативным внешним воздействиям со стороны общества, что приводит к социальной и психологической дезадаптации.

3% студентов (что составило 3 человека) по результатам исследования, являются патологическими игроками.Патологический гэмблинг, согласно американской классификации DSM-IV: расстройство контроля над влечениями, характеризующееся дезадаптирующим повторяющимся поведением в виде игромании, имеющим разрушительные последствия для семейной, профессиональной и социальной жизни.*Поскольку в нашем исследовании принимали участие как юноши, так и девушки, далее нами был проведен анализ по степени увлеченности азартными играми в зависимости от половой принадлежности.*

Результаты обобщены и отображены на Рисунке 1.

Рисунок 1. Результаты диагностики степени увлеченности азартными играми в зависимости от половой…

Анализ Рисунка 1, позволил нам выделить, что к группе непатологических игроков принадлежат 84% юношей (что составило 36 человек) и 94% девушек (что составило 44 человека). Группу риска составили 12% юношей (5 человек) и 4% девушек (2 человека). Среди юношей 5% (что составило 2 человека) являются патологическими игроками, а среди девушек данную группу составили 2% (1 человек). Анализ результатов позволяет сделать вывод о том, что в группу риску увлеченности азартными играми попадают как юноши, так и девушки.

Таким образом, проводимое нами эмпирическое исследование доказывает актуальность проблемы вовлечения молодежи в игровую зависимость.

Отсутствие системы профилактики и борьбы с игровой зависимостью среди молодежи могут привести к негативным последствиям, влияющих на психологическое здоровье населения. Очевидные негативные последствия сверхбыстрого распространения игромании в большинстве цивилизованных стран воспринимаются как серьёзная угроза психическому здоровью населения. В связи с чем, правительством разрабатываются системы профилактики и борьбы с игровой зависимостью. Оценка эффективности усилий, противодействующих распространению игромании, – явление крайне редкое в силу методологических сложностей, возникающих при разработке и организации проведения такого рода исследований. Имеются лишь отдельные указания на эффективность сочетания медикаментозных методов лечения и длительных курсов реабилитации для лиц, страдающих патологическим пристрастием к азартным играм [4]. В Республике Казахстан, на сегодняшний момент, проводятся ряд мероприятий, направленных на противодействие распространения игровой зависимость, а именно:

–запрет деятельности организаций, реализующих практику азартных игр, за исключением специально отведенных игорных зон;

–уголовное преследование за нелегальную организацию азартных игр;

–свободного доступа к государственным лечебным организациям, консультативным центрам, с возможностью получения профессиональной помощи.

Несмотря на выше сказанное, в РК существует дефицит научно-обоснованных эффективных технологий первичной помощи лицам с признаками игровой зависимости; специалистов, в области здравоохранения, специализирующихся по профилю игровой и интернет-зависимости; отсутствие системы мониторинга рисков и фактов вовлечения в игроманию [5].

Таким образом, для снижения зависимого числа населения необходимы эффективные программы первичной профилактики, способствующие формированию устойчивости к вовлечению в различные рода зависимости, в том числе и игровую; необходимо развитие у населения социальной компетентности, навыков противостояния негативному влиянию окружающей среды; проведение эффективной консультативной работы с целью повышения уровня психологического здоровья. Программа первичной профилактика должна содержать тренинговые технологии, технологии сквозного мотивационного информирования, применение технологий экспресс-психотерапии, групповой дискуссии по проблемам игромании, элементы деловой игры. Также в программу необходимо включить дополнительную работу с педагогическим составом, для получения педагогами знаний и практических навыков, необходимых для организации психодиагностики и профилактической работы. Работа будет включать в себя лекционные занятия, тренинги, мастер-классы, семинары. Вся совокупность данной первичной профилактики позволит сократить уровень распространения и вовлечения не только в игровую зависимость, но и во все рода различные социальные эпидемии.

Литература:

1. Короленко Ц.П., Донских Т.А. Семь путей к катастрофе. – Новосибирск, 2009.–201 с.
2. Малыгин В.Л., Цыганков Б.Д. Клиника и динамика психических расстройств у лиц с патологической зависимостью от игры // Наркология, 2006. – № 9. – С. 22 - 26.
3. Lyck M. Online gambling: towards a transnational regulation. – Gaming Law Rev Econ, 2011.– 307c.
4. Катков А.Л., Россинский Ю.А. Определение качественных параметров индивидуального и социального психического здоровья (по результатам комплексного исследования населения Республики Казахстан) // Вопросы ментальной медицины и экологии. – Павлодар, 2003. – № 4. – С. 35 - 41.
5. Катков А.Л. Профилактика, лечение и реабилитация игровой зависимости: Методические рекомендации. – Павлодар, 2012. – 87 с.

3 - секция. МАТЕМАТИКА, ФИЗИКА ЖӘНЕ ИНФОРМАТИКА ФУНДАМЕНТАЛДЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ
Секция 3. ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МАТЕМАТИКИ, ФИЗИКИ И ИНФОРМАТИКИ

ӘОЖ 811.124

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУ ДҰРЫС ҚАДАМ БА?

Аманжолқызы Ақнұр
(М. Қозыбев атындағы СҚМУ)

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан Халқына арнаған Жолдауында латын қарпіне көшу мәселесіне ерекше тоқтала келіп: «Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады» деп атап көрсетті.

ҚР Президенті «Болашаққа бағдар: рухани жаңарту» мақаласын жариялаған уақытта мақаланың «Таяу жылдардағы міндеттер» деген бөлімінде қазақ тілін латын әліпбиіне көшірудің маңыздылығы айтылды. «Қоғамдық сана жаңғырудың негізгі қағидаларын қалыптастыруды ғана емес, сонымен бірге, біздің заман сынағына лайықты төтеп беруімізге қажетті нақты жобаларды жүзеге асыруымызды да талап етеді. Осыған байланысты, Елбасы алдағы жылдарда мықтап қолға алу қажет болатын бірнеше жобаны ұсынды. Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық. Қазақ тілінің әліпбиі тым тереңнен тамыр тартатынын білесіздер. VI-VII ғасырлар – ерте орта ғасыр кезеңі. Бұл уақытта Еуразия құрлығында ғылымға «Орхон-Енисей жазулары» деген атаумен танылған көне түркілердің руникалық жазуы пайда болып, қолданылды. Бұл адамзат тарихындағы ең көне әліпбилердің бірі ретінде белгілі. V-XV ғасырларда түркі тілі Еуразия құрлығының аса ауқымды бөлігінде ұлтаралық қатынас тілі болды.

Мәселен, Алтын Орданың бүкіл ресми құжаттары мен халықаралық хат-хабарлары негізінен ортағасырлық түркі тілінде жазылып келді. Халқымыз Ислам дінін қабылдаған соң руникалық жазулар біртіндеп ысырылып, араб тілі мен араб әліпбиі тарала бастады. X ғасырдан XX ғасырға дейін, 900 жыл бойы Қазақстан аумағында араб әліпбиі қолданылды. 1929 жылғы 7 тамызда КСРО Орталық Атқару Комитеті мен КСРО Халық Комиссарлары Кеңесінің Президиумы латындандырылған жаңа әліпби – «Біртұтас түркі алфавитін» енгізу туралы қаулы қабылдады. Латын әліпбиінің негізінде жасалған жазу үлгісі 1929 жылдан 1940 жылға дейін қолданылып, кейін кириллицаға ауыстырылды. 1940 жылғы 13 қарашада «Қазақ жазуын латындандырылған әліпбиден орыс графикасы негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы» заң қабылданды. Осылайша, қазақ тілінің әліпбиін өзгерту тарихы негізінен нақты саяси себептермен айқындалып келді. Латын әріпіне көшу емес, оралу деп қарастырған жөн. Бұл Ата бабаларымыздың жолы Ахмет Байтұрсыновтың салып кеткен сара жолы. Латын әріпіне көшу бірден дүре ауыстыра салу емес, оған біртіндеп байыппен көшу. Өзіміздің түркі елімен жақындастыруға көп себептігін тигізіді.

Латын әліпбиінің қандай нұсқалары бар?

"Жаңа жазбаны қабылдау бір белгіні екіншісіне ауыстыра салу емес. Бұл әліппенің алдыңғы нұсқаларында жіберілген шалалықтарды жою. Осыған байланысты, біздің көзқарасымыз бойынша, жаңа әліпбиді жасап, оны енгізуде орфографиялық жаңа ережелерді қабылдау қажет. Ұсынылып отырған нұсқада латын әліпбиінің төл белгілері ғана бар", - дейді филолог Ербол Тілешов.

Қазіргі таңға дейін ұсынылып отырған нұсқалар жетеді. Бірінші қарастырарымыз, Байтұрсынұлы атындағы институттың ұсынып отырған нұсқасы.

Кириллица	а	ә	б	в	г	ғ	д	е	ж	з	й	к	қ	л	м	н
Латиница	a	ä	b	v	g	ğ	d	e	j	z	y	k	q	l	m	n
Кириллица	ң	о	ө	п	р	с	т	у	ұ	ү	ф	х	ш	ч	ы	і
Латиница	ň	o	ö	p	r	s	t	w	u	ü	f	h	š	c	ı	i

Тіл институты 3 түрлі нұсқамен жұмыс жасады.

1. Апостроф араласқан. «Ө» әрпін «О’», «Ғ» әрпін «G’» деп белгілеу арқылы жазу. Көршіміздің ойдың толыққанды іске аспағандығын біле аламыз.
2. Диаграф қолдану. «Ш» әрпін «Sh», Ғ әрпін «Gh», Ө «Oe» деп белгілеу. Бір ғана артықшылығы – компьютермен тергенде ешқандай ерекше әріптерді талап етпейді, ал кемшілігі көп: мәтін көлемі ұлғаюы, теру жылдамдығы азайып, қабылдау да қиындай түседі.
3. Диакритика. Әріптерге әртүрлі сызық пен белгілер қосу арқылы ұқсас дыбыстарды белгілеу әдісі (Öö, Ää, т.б).

Екінші қарастыратынымыз - Жанат Аймағанов 1999 жылы дайындаған ABCnet нұсқасы (ABCnet.kz) :

Кириллица	а	ә	б	в	г	ғ	д	е	ж	з	й	к	қ	л	м	н
Латиница	a	a’	b	v	g	gh	d	e	j	z	y	k	q	l	m	n
Кириллица	ң	о	ө	п	р	с	т	у	ұ	ү	ф	х	ш	ч	ы	і
Латиница	ng	o	o’	p	r	s	t	u	u’	y’	f	h	sh	ch	y	i

Латынның дәстүрлі әліпбиінде жоқ дауысты дыбыстарды - үстіне сызықша қосу арқылы, дауыссыз дыбыстарды диграфтар (sh, gh, ch, ng) арқылы белгілеген. Расында, латынның төл әріптерін қолданғасын, бұл әліпбимен жазылған мәтінді ең ескі компьютерлер де “қабылдай алады”. Бірақ бір қарағандай мінсіз емес. Мұндай латын әліпбиі мәтін көлемін ұлғайтады, мәтінді басудың өзін баяулатады, қабылдау ыңғайлығын азайтады. Бұл жердегі дауысты әріптердің үстіне қойылған белгі — негізінен екпін белгісімен шатастырылуы әбден ықтимал, себебі көптеген оқулықтарда, лингвистикалық жүйелерде әлдеқашан бұл белгімен сөздегі буын екпінін көрсетеді. “ABCnet-тің” басқа нұсқасында қазақ тіліне тән дауыстыларды апострофты (‘) тіркеу арқылы белгілеу ұсынылған (A’, O’, U’). Алайда, апострофпен берілген белгіленудің кедергілері мен қиындықтарын Өзбекстан мысалынан көре аламыз: техникалық тұрғыдан апостроф сөзді бөлуші белгі болғасын, кейбір бағдарламалар сөздерді бір емес, бөлек сөз деп қабылдайтыны сирек емес (мәселен, Google).

Үшінші қарастыратынымыз - “Kazak Grammar Nazi” (KGN). Олар өздерінің нұсқаларын қазақ фонетикасына негіздейді. Қазақ тіліне табиғи тән дауыссыздар - р, й, у, л, м, н, ң, п, с, т, ш, к, қ, б, з, д, ж, г, ғ. Өзіне тән дауысты дыбыстар - жіңішке ә, ө, ү, і, е және жуан а, о, ұ, ы.

KGN ұсынған нұсқаның әріптері қазақ тілінде табиғи қалыптасқан дыбыстарға негізделіп отыр. Басқа тілден енген сөздер үшін в, ф, х дыбыстары әзірше қалған. Көптеген әріптер, әлбетте, әлдеқашан латын әліпбиінде өз жұптарына ие, мысалға, м - m, н - n.

Кириллицадағы “ң” әрпін KGN “**ŋ**” таңбасымен беруді ұсынды. Бұл символдың бүтін бір графема болғанынан бөлек, ол латын нормаларында дәл сол қазақтың “ң” дыбысын беріп тұр. Бұл “ң-ның” нұсқасы тілде сөйлеушілер үшін де, тілді үйренушілер үшін де қолайлы болмақ.

Кириллдегі Ш-ны латындағы C әрпімен ауыстыру - тағы бір табылған ақыл. S әрпінің асты-үстіне бірде құйрық, бірде ирек сызғанша (Ş, Š), қолданылмай тұрған әріпті таңдағанымыз — жөнді шешім. Ол аздай, байырғы қолданған латын әліпбиімізде де, яғни Жаңәліпте (1929-1940) Ш-ны C арқылы берген (**Cibet**— Швеция, **mecit** - мешіт), — төл тарихымызбен байланысымыз нығая түсері ықтимал. Бұл шешім қазақ тілінің латынға көшкелі емес, оралғалы тұрғанын тағы да баса көрсетіп бермек. Аталмыш “**Ŋ ŋ**” да — түбінде Жаңәліптен келген әріп десек болады.

Қазақ тілі бір сөзде жіңішке дауысты мен жуан дауыстының да жазылып қойғанын “кешірмейді”. Ұлылығы сонда, жуан дауысталған сөздерде — Қ мен Ғ әріптері болса, жіңішкелерінде — К мен Г “әмірлік жүргізеді”. Мұндай дыбыстар ғылымда аллофон деп аталады, яғни жалпы бірдей, бірақ сөздердегі айтылулары көршілес дыбыстарға байланысты өзгереді. Сол себепті KGN Қ мен К-ні латынша K деп, Ғ мен Г-ні G деп белгілеуді ұсынды.

Дауысты дыбыстарға тоқтала келіп, жуан a, o, ұ, ы дыбыстарын — a, o, u, ı (I) деп, жіңішке ə, ө, ү, і дыбыстарын ä, ö, ü, i (İ) деп белгілеуді ұсынады.

Ағымдағы жылдың 27 қазанында мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы №569 жарлығына қол қойды, - деп хабарлайды Ақорданың баспасөз қызметі.

Қазақ тілі әліпбиінің кириллицадан латын графикасына көшірілуін қамтамасыз ету мақсатында қаулы етемін:

1) Қоса беріліп отырған латын графикасына негізделген қазақ тілі әліпбиі бекітілсін.
2) Қазақстан Республикасының Үкіметі:
   - Қазақ тілі әліпбиін латын графикасына көшіру жөніндегі ұлттық комиссия құрсын;
   - қазақ тілі әліпбиінің 2025 жылға дейін латын графикасына кезең-кезеңімен көшуін қамтамасыз етсін;
   - осы Жарлықты іске асыру жөнінде өзге де, соның ішінде ұйымдастырушылық және заңнамалық сипаттағы, шаралар қабылдасын.
3) Осы Жарлықтың орындалуын бақылау Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне жүктелсін.
4) Осы Жарлық қол қойылған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі.

Қазақтың жаңа әліпбиі – Латын графикасына негізделген әліпбиге өту қабылданды. 1940 жылы қазақ халқынан бірауыз сұрамай-ақ бір күнде қабылданған кириллица бұғауынан 77 жылда босадық. Ұлттық рухани отарсыздану латын әліпбиіне көшумен басталды! Енді әлеумет болып, кей әріптердің кемшілігін түзеу жұмысы жалғаса береді. Сол үшін де Ұлттық комиссия құрылды.

«Латын қарпіне негізделген қазақ әліпбиінің ұсынылған жобасын бекіту туралы жарлық шығару қажет. Комиссия жұмысын аяқтады. Соңғы нұсқа жарияланды. Ғалымдар, тілтанушылар, саясаткерлер, жастар және Қазақстан халқы Ассамблеясының өкілдері ортақ мәмілеге келді. Жалпы, қоғам қолдап отыр», - мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев

Қазақ тілінің латын әліпбиі жобасы 25 қыркүйек күні парламент мәжілісінде таныстырылған еді. Осыған байланысты параламент тыңдалымы ұйымдастырылып, оған барлық мүдделі тараптар қатысқан болатын. Отырысты ашқан төменгі палата спикері Нұрлан Нығматулин латын әліпбиіне көшу мәселесінде ешқандай қателік болмауы керек екендігін, бірақ та мұны іске асыру қарқынды жүретінін айтты. Оның айтуынша, латын әрпіне негізделген қазақ тілінің жаңа әліпбиі бірнеше жыл бойына әзірленген. Енді қате жібермес үшін әр әріпті, әр белгіні және таңбаны терең сараптау қажет.

«Еліміздің әрбір азаматы латын тіліне көшу – бұл әлемдік өркениетке қол жеткізудің басты жолы екенін білуге тиіс. Өйткені латын тілі – адамзатты дамытуда ең күшті тілдердің бірі. Бұл – ғылым мен техниканың, XXI ғасырдағы интернет пен IT-технологияның тілі, сондықтан осындай жауапкершілікке біз үлкен дайындықпен келдік, көптеген жұмыс жасалды», - деді Нұрлан Нығматулин.

Ең бастысы, латын әліпбиі туралы шешім қабылданды.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІНІҢ ЛАТЫН ҚАРПІНДЕ ЖАЗЫЛУЫ

№	Жазылуы	Дыбысталуы	№	Жазылуы	Дыбысталуы
1	A a	[а]	17	N' n'	[ң], [нг]
2	A' a'	[ә]	18	O o	[о]
3	B b	[б]	19	O' o'	[ө]
4	D d	[д]	20	P p	[п]
5	E e	[е]	21	Q q	[қ]
6	F f	[ф]	22	R r	[р]
7	G g	[г]	23	S s	[с]
8	G' g'	[ғ]	24	S' s'	[ш]
9	H h	[х], [h]	25	C' c'	[ч]
10	I i	[і]	26	T t	[т]
11	I' i'	[и], [й]	27	U u	[ұ]
12	J j	[ж]	28	U' u'	[ү]
13	K k	[к]	29	V v	[в]
14	L l	[л]	30	Y y	[ы]
15	M m	[м]	31	Y' y'	[у]
16	N n	[н]	32	Z z	[з]

Ең басты кедергі – апострофты нұсқадағы әріп жанындағы үтірлердің де бір әріптің орнын алуы, буынға бөлінбеуі және интернеттен қазақша дерек іздеу барысында қабылданбайтындығы болып тұр. Мысалы, көлем жағына келетін болсақ, біз 42 әріпті кириллицадан 32 әріпті латын нұсқасына ауыстық. Бірақ, біздің 9 әріптегі апострофтарымыз, яғни әріп жанына қойылатын үтір таңбалардың өзі бір әріптің орнын алып, нәтижесінде шамамен 41 әріптің өлшеміндей көлем шығып тұр. Басты талап – жаңа әліпбиді жазуда кедергілер тудырмауы.

Латын тіліне көшуге қатысты қаржылық шығынға келетін болсақ, онда қаржы министрі Бақыт Сұлтановтың мәлімдеуінше, барлық есептеу әліпбиді бекіткеннен кейін іске асатынын айтты. Оның айтуынша, әліпби жобасын әзірлеу мен оған қатысты мәселені танып-білу үшін бюджетте тек 250 млн теңге қарастырылған.

Әліпбиді латынмен алмастырғанда ұтатын және ұтылатын тұстарымыз қайсы?

Алдымен бүгінгі компьютер заманында интернет жүйесінде үстемдік ететін латын әліпбиі екендігін мойындауымыз керек. Бәріміздің электрондық поштамыз бар. Ол поштамыз кирил, араб, немесе басқа емес, латынмен жазылған. Көлігтердің нөміріндегі әріптер латынмен берілген. Куәлігіміз бен паспортымызда латын әліпбиі тұр. Осындай мысалдарды көптеп келтіре беруге болады. Яғни латын әліпбиі бізге таңсық емес. Ол біздің қоғамға еніп кеткен. Оны еліміздегі кез келген сауатты адам белгілі дәрежеде біледі. Ал латынның бізге берері дегенде толып жатқан тиімді тұстарын көрсетуге болады. Латынға көшкенімізде ұтатын тұстарымыз төмендегідей:

Біріншіден, тіл тазалығы мәселесі. Тіліміздегі қазіргі жат дыбыстарды таңбалайтын әріптерді қысқартып, сол арқылы қазақ тілінің табиғи таза қалпын сақтауға мүмкіндік аламыз.

Екіншіден, қазақ тілін оқытқан уақытта басы артық таңбаларға қатысты емле, ережелердің қысқаратыны белгілі. Ол мектептен бастап барлық оқу орындарында оқыту үрдісін жеңілдетеді. Уақыт та, қаржы да үнемделеді.

Үшіншіден, латын әліпбиіне көшу – қазақ тілінің халықаралық дәрежеге шығуына жол ашады. Қазақ тіліне компьютерлік жаңа технологиялар арқылы халықаралық ақпарат кеңістігіне кірігуге тиімді жолдар ашылады.

Төртіншіден, түбі бір түркі дүниесі, негізінен, латынды қолданады. Біздерге олармен рухани, мәдени, ғылыми, экономикалық қарым-қатынасты, тығыз байланысты күшейтуіміз керек. Ол да табиғи іс екендігін айтқым келеді.

Мен өзім латын әліпбиіне көшуді дұрыс қадам деп санаймын. Кирилицада жұмыс жасау қиындық туғызады, себебі компьютермен программалық жұмыстарда қазақ тілінде жұмыс жасау мүмкін емес. Ірі компьютерлік бағдарламада қазақ ғаріптері енбейді, осының зардабынан есептер, отчеттар орыс тілінде жіберіліп жатыр. Клавиатурада қазақша теру, орыс тіліне қарағанда ауырлау.Қазақша кирилицада иероглиф болып жіберіледі.

Латынға көшіу өркениетке, озық технологияға бір қадам жақындау, сонымен бірге мемлекеттік тілдің жалпыласуына мүмкіндік береді. Оған ауысуды бүгіннен бастасақта ерте болмайды. Латын әліпбиіне көшу бастапқыда қиын болары сөзсіз. Дегенмен, «Елу жылда ел жаңа» демекші бұл нәрсегеде үйреніп кетерміз. Ата-бабаларымыз айтқандай әр нәрсені жат көре бермей, жаңа жаңалыққа, жаңа оқиғалар мен жаңа өзгертулерге дайын отыруымыз керек деп ойлаймын.

Қазақтың латын графикасындағы жаңа әліпбиі өмірге жолдама алды! Рухани жаңғыруға көшкен көшіміз көлікті болсын деп, әріптеріміздің көрікті болуына көп болып қолдау жасайық, қолданайық!

Әдебиет:

1. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
2. ҚР Президенті «Болашаққа бағдар: рухани жаңарту» мақаласы.

3. https://baribar.kz/34043/latyn-alipbiininh-qanday-nusqalary-bar
4. http://abctv.kz/kz/news/kazaktyn-zhana-alipbii-kabyldandy

ӘОЖ 37.064

ҰСТАЗ ҰЛЫ ТҰЛҒА

Аманжолқызы Ақнұр
(М.Қозыбев атындағы СҚМУ)

Шындығында мұғалім барлық мамандық иесін тәрбиелейтін, оқытып үйретететін абзал жандар. «Мұғалім мамандығы – барлық мамандықтың анасы» деп қалай дәл тауып айтқан. Ұстаз алдынан тәрбие алмайтын жан жоқ. Ұстаз берген тәрбие әрбір жанның өміріне жол сілтер шамшырақ болары анық.

Ғылым иесі ғалым да, ел қорғаған батыр да, тілінен бал тамған ақын да, тегеуріні темір балқытқан жұмысшы да, егін салған диқан да, мал бағып терін төккен шопан да, көк күмбезінен әрі өткен ғарышкер де бәрі – бәрі ұстаздан білім, тәлім алған, сондықтан ұлағатты ұстаздарға бүкіл адам баласы құрметпен бас иеді.

Қиындығы да, қызығы да жетерлік, ең бастысы - жауапкершілігі жоғары мамандықтың бірі ұстаздық ету екені ақиқат. Өйткені бұл мамандық иелерінің мойнына ешнәрседен хабары жоқ, мыңдаған тарыдай ғана бүлдіршіндердің бойына білім нәрін сеуіп, тәрбие ұрығын егіп, таудай азамат етіп шығару міндеті жүктелген. Сондықтан басқа мамандық иелерінің баршасы да ұстаздарға борыштар деп ойлаймын.

Мектеп ұжымынан әрбір ұстаздың бойында болатын төзімділік, сыпайылық, тазалық, адамгершілік, еңбек сүйгіштік сияқты жақсы қасиеттерді бойында бар. Мен өзімнің ұстаздарыммен қатар еңбек етіп, баланың бойына ақыл – білім дәнін сеуіп, аялап, көңілін табуды, алаламай сүйе білуді үйрендім.

Дана халқымыз «Ұядан не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» демекші, «Ұстаздар жанұясы» болғанымыз мен үшін үлкен бақыт.

Қыран түлегіне қайтпас қанат сыйлайды, ұстаз шәкіртіне талмас талап сыйлайды» демекші, ұстаз қай кезде де мектептің жүрегі, қоғамның тірегі. Қоғам тұлғаны қаншалықты жетілдірсе, жетілген тұлға қоғамды соншалықты дәрежеде дамытады. Сондықтан қоғам дамуында білім беру ең маңызды мәселе болып табылады. «Келер ұрпақ алдында зор жауапкершілік жүгін арқалап келеміз» деген Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев бүгінде мұғалімдер алдында үлкен жауапкершілік жүктеді. Әрбір тұлға өмірінде үлкен тәрбие мен таусылмас білім ошағын санасына ұялатқан ұстазын мәңгілік есінде сақтайды. Нағыз мұғалім, міне, осы. Өйткені, әрбір мемлекеттің өсіп өркендеуінің, бәсекеге қабілетті болуының ең басты ошағы – ұстаз берген білімде. Сондықтан да дамудың ең биік көкжиегінен көрінгісі келген кез келген мемлекет ең алдымен, білім беру саласын дұрыс жолға қойып, сапасын көтеруді мақсат етеді. Ендеше, осындай бәсекеге қабілетті, рухы биік ұрпақ тәрбиелеу жаңа формация мұғалімінің еншісіне тиері анық.

Жаһандану заманында ұлттық бәсекеге қабілетті болудың көрсеткіші – білім деңгейімен өлшенеді. Сондықтан, әлемдік білім кеңістігіне кірігіп, білім беру жүйесін халықаралық биікке көтеру кезек күттірмейтін өзекті мәселе.

Бұл мәселені шешудің кілті ұстаз қолында. Өйткені, ұстаз елдің ертеңгі тізгінін ұстайтын ұрпақ тәрбиелейді. Адам тәрбиелеу – ұлы міндет. Ол міндетті атқарушы – ұстаз. Ұстаздың негізгі құралы – сабақ.

Сабақ скрипка аспабы секілді: онымен жай гаммаларды ойнауға немесе Паганинише саусақ ұшын сымға жеңіл тигізіп, одан ғажайып үн шығаруға да болады. Әрбір сабағы ғажайып әуенге толы нағыз ұстаз болу кімнің де болса арманы.

Менің түсінігімдегі ұстаз – рухы таза, ой – өрісі биік, ұлты мен Отанының болашағы үшін тер төгіп, шыдамдылық пен табандылықтың үлгісін көрсетуші, өз бойындағы асыл қасиеттері мен білімін болашақ ұрпақтың бақыты мен кәдесіне жаратып, қоғамды өрге өркендетуші, жаңашылдықтың бастаушысы, жүрегі – жылы, көңілі – дарқан адам.

Ұстаздан дәріс алмаған адам қазір жер бетінде жоқ десе де болар. Бұл мамандық содан да киелі. Жан – Жак Руссоның «Ұстаз болу – өз уақытыңды аямау, басқаның бақытын аялау» деген нақыл сөзі жаныма өте жақын.

Ұстаз білгенін үйретуші ғана емес, тұла бойы тұнған өнеге, ақ тілеулі ана тәрізді барлық адамның бойынан жақсылық іздейтін ізгі ниет иесі. Шәкірті өзінен озған ұстаз – еңбегі ақталған ұстаз. Өйткені, өмірдің заңы даму, ілгерілеу, озу. Өзінен озған шәкірт тәрбиелейтін шебер ұстаз үздіксіз ізденісте болып, қоғам сұранысына сай білімді, шығармашыл, өзін – өзі дамытып, жетілдіре алатын болуы қажет деп ойлаймын. Ұстаздың негізгі ұстанымым: баланы тұлға деп тану, оның пікірімен санасу, оқушының кішкентай қуанышын, табысын бағалай білу деп білемін.

Қытай философының «Маған жәй айтсаң – ұмытамын, көрсетсең есімде сақтаймын, ал өзімді іс – әрекетке қатыстырсаң үйренемін» деген даналығы білім алушының білімге ықыласын аттыруда ақпараттық – коммуникативтік технологияларды пайдалана отырып, өзіндік ізденіс жүргізуді практикада жүзеге асырудың маңызды екендігін көрсетеді.

Сапалы білім негізі – жан – жақты ақпараттық материалдарды, көрнекі құралдар мен ұтымды технологияларды, тиімді әдіс – тәсілдерді пайдалана отырып, білім алушыға ешбір кітаптан таба алмайтын білім беру. Өйткені, тек оқулықтағы білімді жеткізуші мұғалімнің құны жоқ деп ойлаймын. Оқулықтағыны оқушы өзі де оқып алады.

Сондықтан бүгін білім берудің сапалы болуы үшін: біріншіден, ұстаздың жан – жақты академиялық білімінің болуы, екіншіден, мұғалімнің өз мамандығына деген шынайы сүйіспеншілігінің және ешқандай дипломмен бірге берілмейтін шығармашылық қабілеті, балаға деген кіршіксіз адамгершілік қасиеттері болуы шарт.

Әдебиет:

1. http://pt0008.kokshetau.akmoedu.kz/documents/view/23b590ad7d0f6ee63bf8d4b6de49462d.html.
2. https://massaget.kz/okushyilarga/shyigarma/32074.
3. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B7.

УДК 004.055

CORELDRAW ГРАФИКАЛЫҚ РЕДАКТОРЫНЫҢ ИНТЕРФЕЙСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Амешова А.Б.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

CorelDraw – компьютерлік дизайн жұмысына арналған программа. Бұл программаны баспа материалдардан даярлауға қолданады:буклет, калнедарь, кітаптар иллюстрациясы, плакаттар, визитка, открытка, билеттер т.б. CorelDraw бағдарламасын Web- сайт элементтері мен Web парақтарды безендіруге, техникалық құжаттарды, сызбалар, жоспар, схема сипаттамалары файлдарын жасақтауға қолданады.

CorelDraw – құрамында көптеген кәсіптік баспалар, типлграфия, фирмалар қолданылатын кәсіптік функциялары бар өте қуатты редактор.

Векторлы график редакторы CorelDraw Corel Corporation фирмасының арқасында кеңінен танылған мүмкіндік алды. CorelDraw кейбір жағдайларда векторлы редактрды қажет етпейді. CorelDraw өңделгенде CorelPhotoPaint графигі электронды жүйе Venzura Publisher аяқталған жүйені өңдейді.

CorelDraw интерфейсі басқа бағдарламалардан мүмкіншіліктері мол.

Біріншіден, интерфейсы кескін үйлесімі басқа графиктік құжаттардан құрылуы мүмкін мысалға Adobe Illustrator немесе Macromedia Free Hand графигі. Сондықтан осындай графиктік редактордың CorelDraw интерфейсында өңделген интерфейсі болып қалды.

Екіншіден, Doc Rers басты элементті немесе қиылыстырған палитралар негізгі элементтері болып табылады.Мұндай палитралар басқа жұмыс алаңдарында ауысу кезінде басты құрылғыларды меңгереді.Терезенің басты палитрасы бұл жабылатын және орайтын түймелерден тұраді. Қиылыстыру палитралары бұл автоматты түрде жұмыс алаңының көлемін өзгертіп, басқа бағдарламаларды да бейнелей алады. Бұл палиртрада басқа басқару элементтерінде жүйелік түрде орналасады.

Бағдарламаның алғашқы парағы іске қосу төмендегідей жүреді.

Аталған сұхбаттау терезесінің көмегімен жиі қолданылатын құжатты және құрылатын командаларды ашуға, сонымен қатар анықтамалар алуға болады. Бағдарламаны іске қосқаннан кейін экранның бетіне жұмыс жасау аймағы шығады.

Бағдарламаны ашқаннан кейін экранда CorelDraw-дың басты терезесі пайда болады.

Программаны іске, қосқан кезде терезе ашылады да алғашқы орындайтын әрекетті аңдау мүмкіндігі пайда болады:

-Жаңа құжат құру

-Соңғы қолданылған құжатты ашу

-Құжатты жүктеу диалог терезесін шақыру

-Шаблон негізінде жаңа құжат құру

-Оқыту ақпаратын алу немесе программаның соңғы версиясы туралы жаңалықтарды білу

Жұмыс өрісін қолданушы жұмыс жасайтын барлық нысандарды көрсетеді (Сурет 1).

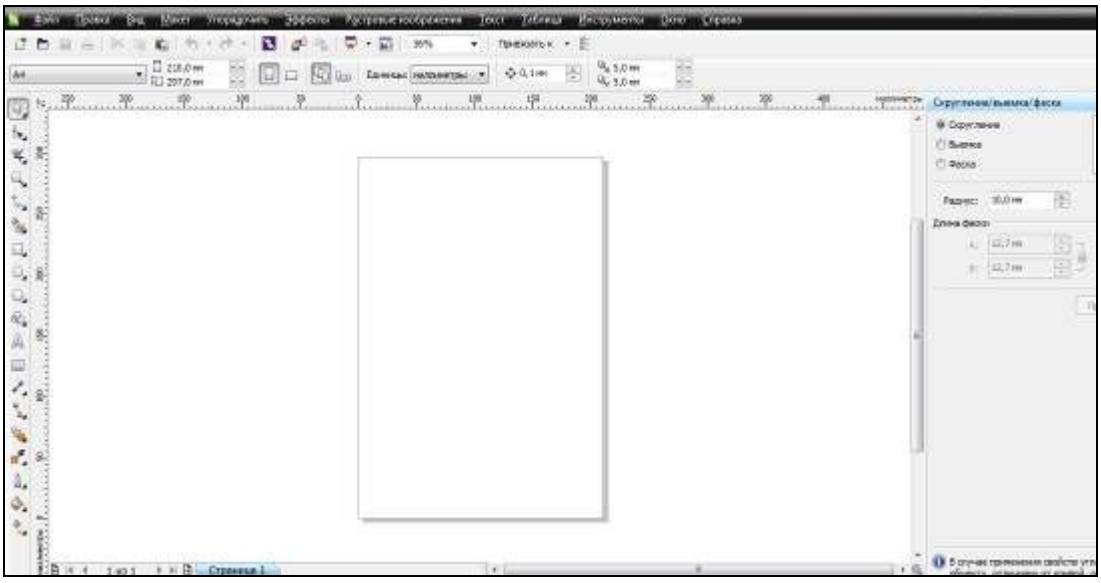

1-*тақырып қатары; 2-меню қатары; 3- стандартты аспаптар тақтасы; 4-сызғыш; 5-құрал-саймандар тақтас; 6-навигатор; 7-қалып-күй қатары; 8-палитра терезесі; 9-қасиеттер тақтасы; 10-құжат терезесі.*

Сурет 1. CorelDraw редакторының терезесі

Жаңа құжат құрғаннан соң кейде баспа бетінің өлшемі бойынша қабылданған өзгерту қолданылады. Бұл операция атрибуттар панелінің элементтері көмегімен орындалады (Сурет 2).

Сурет 2. Атрибуттар панелі

Құжаттың баспа бетінің өлшемі атрибуттар панелінің сол жақ позициясында орналасқан ашылмалы тізім Paper Type/Size (Тип/Қағаз форматы) көмегімен таңдап алынады. Баспа бетінің өлшемі қағаз форматына сәйкес келуі қажет емес. Тек беттің өлшемінен аспаса жеткілікті.

2) Графиканың құралдар панелі

Графиканың құралдар панелі терезенің сол жағында орналасқан, CorelDraw графикалық құралдарының батырмаларынан тұрады, олар құру және редактрлеумен байланысты көптеген процедураларды жүзеге асырады. Оң жақ бұрышында кішкене үшбұрышы бар белгішелер ашылады. Ол үшін сол құралдың батырмасына курсорды орнатып, тышқанның сол жақ батырмасын біраз уақыт ұстай тұрып немесе сол үшбұрышқа тышқанмен шертуге болады.

Мәзір жолы келесі командалардан тұрады:

Файл – құжаттарды басқару командаларынан тұрады және сонымен қатар құжатты құру және ашу сақтау командаларды орындайды.

Өңдеу – нысандармен нақты жұмыс жасауды қалыптастыру командалар менюі болып табылады.

Түр – құжаттың түрін анықтайтын командалар жиынтығы.

Макет – беттің параметрлерін реттейтін таңдаулар бөлімі орналасқан, сонымен қатар бетті жою және командаларының жиынтығы.

Реттеу – нысандармен әртүрлі операциялардың орындау командалары.

Эффектілер – арнайы эффектілер жиыньтығы.

Растрлық кескін – осы менюде растрлық бейнемен жұмыс жасайтын командалар тізімі жинақталған.

Мәтін – аталған меню сұхбаттасу терезесіне мүмкіндік алуды қамтамасыз етеді және мәтінмен басқару командаларына мүмкіндік береді.

Сервис – бағдарламаның параметрлерін реттеу үшін комндаларды жинақтауға арналған.

Терезелер – ашылған құжаттар терезесінің кескінделуін басқару үшін сипатталады.

Анықтама – CorelDraw анықтамалар жүйесін ашуға көмектеседі.

Құрал-саймандар тақтасы

Құрал-саймандар тақтасы CorelDraw-дың негізгі құрал- саймандарының бірін құрайды.Осы терезенің көмегімен нысанды редактрлеуге болады.Кейбір құрал-саймандар палитрасы жасырын тұрады.Оларды таңдау үшін тышқанның көмегімен пиктограмма батырмасын басу керек. Шамалы уақыттан кейін оның ашылған менюдің біреуін таңдау қажет.

График тақтасы CorelDraw-дың графикалық аспаптарынан тұрады. Бұл аспаптар арқылы нысан құруға және өңдеуге болады.

«График» тақтасы негізінен 4 топқа бөлуге болады.

1. Нысандарды құру аспаптары
2. Модификация және трансформация аспаптары
3. Бояуларды басқару аспабы
4. Баптау аспаптары

Сызықтық градиентті құйма жиі көлемін әсерін жасақтауда пайдаланылады. Шолу дөңгелегінің кабинасының құймасы қанық түстер мен ашық рендер арасындағы ауысымдардан тұрады. Сондықтан көлем әсері байқалады.

Өрнекті құйма

Өрнекті құйма – алдын-ала дайындалған өрнектер қолданылатын декоративті құйма. CorelDraw өрнекті құйма саны көп, өзің жасауыңа да болады.

Арнайы графиктік эффектілер

CorelDraw программасында көптеген нысанға эффектілер орнату мүмкіндігі бар. Ол үшін арнайы қызметші нысан – модификаторлар қолданылады.Біріншісі – бейнелеу тәсілдерін өзгерту – айналып өткіштер, деформациялар, линза, мөлдірлік, фигуралық кесу, ал екіншісі оның базасында құрама нысан жасақтау – қадамдап ауысу, көлеңке, экструзия.

Айналып өткіштер

Айналып өткіштер деп деформациялау үшін құрамындағы нысандар тобын пайдаланатын қызметші нысанды айтады. Олар бітелген қисыққа ұқсайды, экранда қызыл түсті пунктілер сызықпен берілді. Бұрыштары қисықпен салыстырғанда дөңгелекше емес, шаршылармен ерекшеленген. Бұл түйіндердің орнын ауыстыру арқылы фигураның орнын ауыстыру арқылы фигураның формасын өзгертуге болады.

Айналып өткіш режимдері

- Straight (Түзу)
- Single Line (Доға)
- Double Arc (Толқын)
- Unconstrained (Қисық)

Клондар, стандартты фрагменттер, адымдық ауысулар және ореолдар.

Клон – нысанның бірнеше көшірмесінің жиынтығы, бір жағынан әрқайсысы бөлек-бөлек орналасады және екінші жағынан клон-шеберді өзгерткен кезде қалғандары да бірге өзгереді. Көшірмелер клон элементтері деп аталады.

Түпнұсқа нысанды клон-шебер немесе клонды басқару нысаны деп атайды. Клон элементтерінің басты ерекшелігі – оны өңдеуге болмайтындығы, яғни оны өзгертуге, орнын ауыстыруға, бұруға қарама-қарсы бағытқа ауыстыруға болады, бірақ масштаб, түйін, шекарасын, бояуын өзгертуге болмайды.

«Өндеу – Клондау» командасы болмаса «Құралдар тақтасы – Схеманы құрастыру – Командалар – Өндеу – Клондау» батырмасын тышқанмен ұстай отырып, Өндеу мәзіріне орналасады.

Эффектіні қолдану алдын ала жасақталған нысан эффектілерін келесі нысан эффектілеріне көшіру Эффектар – Клондау эффект. Раппорт – бірдей элементтер арқылы өрнек жасақтайды.

Әдебиет:

1. Ким.Ю «Графический редактор Corel Draw» – 2005 г.
2. А.Зиновьев «Введение ввекторную графику» – 2003г.
3. Ф.Клобурн «Эффективная работа с Corel Draw 10» – Спб.: Питер, 2001.

УДК 378

ВНЕДРЕНИЕ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА В ИТ-ПРОЕКТЫ

Анасов Р.Д., Имамбаев Р.Т.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В последние годы заметный рост демонстрировали многие отрасли отечественной промышленности: авиа- и машиностроение, добывающие отрасли, энергетика, нефтегазовый сектор и металлургия и др. Именно в этих сегментах и наблюдался наибольший интерес к активному использованию ИТ. Характерно, что возможности финансирования достаточно крупных ИТ-проектов теперь появились не только у крупных холдингов. Если в советские времена производственное управление, стандарты финансовой отчетности и пр., регулировались жесткими отраслевыми нормативами, то сегодня все определяется условиями рыночной экономики. На многих предприятиях неоднократно сменились акционеры. Нередки

случаи, когда в числе владельцев - теперь и западные акционеры. Многие предприятия вошли в состав промышленных холдингов и финансово-промышленных групп. Таким образом, появились новые управленческие задачи: переход на новую систему бизнес-планирования и финансовой отчетности, обеспечение информационной прозрачности для акционеров, инвесторов и партнеров. А в целом - переход на новые стандарты управления, отвечающие современным условиям рынка.

Процесс управления рисками можно определенно назвать актуальным и необходимым для реализации успешных ИТ-проектов. В условиях развивающегося рынка и спроса на ИТ услуги, их поставщики должны обеспечивать высочайшее качество услуг, которое они могут контролировать толькоучитывая и анализируя все возможные риски. В числе рисков, в частности, можно отметить непонимание акционерами роли и места информационных технологий, сомнения в окупаемости ИТ-проектов, низкую степень готовности персонала к использованию новых технологий вообще и информационных технологий - в частности, слабую материально-техническую базу многих предприятий, которая препятствует созданию фундамента для развития ИТ.

Современные информационные системы представляют собой достаточно сложные и комплексные решения, и их внедрение, как правило, требует значительных инвестиций со стороны предприятия. ИТ системы - это комплекс программных и технических средств, которые используются для анализа, хранения и обработки данных. Средства анализа, входящие в ИТ системы, позволяют с высокой скоростью обрабатывать гигантские массивы данных и на основе полученных результатов предлагать корректирующие действия в соответствии со сложившейся ситуацией.

В настоящее время требования рынка к представленным на нем товарам и услугам очень высокие, а время, которое предоставляется производителям для вывода новых продуктов, стремится к минимуму. Для создания нового проекта в сокращенные сроки нужно учесть все критичные факторы для разработки, и задача эта сложна. В связи с этим необходимо уметь работать с рисками предприятия, и учитывать возможные последствия, которые они могут понести за собой. Необходимо понимать, что риск это не случайное, а конкретное событие, которое возникает на разных стадиях разработки проекта, а также в организации в целом. Практически каждая организация сталкивается в своей деятельности с определенными рисками, которые могут привести к непредвиденным потерям. Правильное использование риск-менеджмента в организации помогает минимизировать убытки, которые могут понести за собой возникшие риски, и получить наибольшую прибыль. Следует отметить, большинство управленческих решений принимаются в условиях неопределенности, а также анализ статистических данных показывает, что в большинстве случаев риски влекут за собой изменение запланированных целей, и этим можно подчеркнуть актуальность темы данной работы и существенные перспективы для развития.

Перечислим несколько причин возникновения рисков при реализации ИТ-проектов:

1. Неготовность топ-менеджмента к изменениям в бизнес-процессах предприятия и организационной структуры.
2. Незаинтересованность руководителей основных подразделений и их прямых подчиненных.
3. Смена в ходе реализации проекта менеджера проекта.
4. Недостаточная квалификация менеджера проекта и ответственных исполнителей.
5. Отсутствие ясных и четких методологических основ этого процесса[1].

Основываясь на перечисленных факторах, управление рисками проектов по внедрению информационных технологий, аппаратного обеспечения, программного обеспечения, технологий хранения информации, сетевых технологий, обеспечивающих коммуникации и информационных систем (ИТ-проектов) заключается в том, чтобы заранее выявить все возможные риски и провести комплекс предупреждающих мероприятий для избежания серьезных проблем во время реализации проекта.

Успех ИТ-проекта зависит от многих факторов. Но из их числа можно выделить три основных: время, качество, ресурсы. Главная задача руководителя ИТ-проекта - уложиться в выделенный бюджет и заданные сроки и обеспечить требуемое качество имеющимися трудовыми ресурсами[2]. Поэтому основные риски, как правило, характерные для любых ИТ-проектов заключаются в несоблюдении сроков реализации проекта, превышения стоимости и несоблюдения параметров качества. Однако основной причиной возникновения этих рисков, особенно в ИТ-проектах, является неготовность предприятия к реализации подобных проектов.

Говоря о проектах внедрения ИТ нужно отметить, что любые новые технологии реализуются в условиях большой неопределенности и негативного воздействия окружающей среды. Это вызвано тем, что осуществление большинства ИТ-проектов, особенно крупных, происходит в условиях, когда трудно применить стандартные методы управления. Уникальность целей проекта и отсутствие подобных практик в компании порождает неопределенность относительно выбора новых технологий, определения методов и средств достижения поставленной цели, принятия той или иной методологии.

Управление рисками в современных преуспевающих организациях является тщательно планируемым процессом. Процесс управления рисками должен рассматриваться не как отдельно стоящая задача, требующая решения, а как часть изменения общей корпоративной системы управления. Целью управления рисками, в конечном счете, является повышение эффективности бизнеса за счет контроля деятельности компании и максимальная отдача от используемой методики.

Существует множество методик, предлагающих различные варианты и методы управления проектными рисками. Но так как все проекты внедрения, как правило, уникальны в связи со спецификой организации компании, ее структурой и существующими бизнес процессами, всегда находятся некоторые моменты, которые не в полной мере подходят для конкретной компании. Это значит, что процесс управления рисками в значительной мере определяется спецификой отрасли и направлением деятельности предприятия Часто специалисты разрабатывают собственный подход к управлению рисками, который является комбинацией нескольких методик и специально приспособлен к требованиям компании. Стремительное распространение информационных технологий требует особого внимания и разработке специальных методов управления рисками, связанными с внедрением и использованием информационных технологий на предприятии.

Согласно разнообразным источникам выделяется 6 основных процедур управления рисками, которые можно адаптировать к специфике ИТ-проектов [3]:

1. *Планирование управления рисками* - выбор подходов и планирование деятельности по управлению рисками проекта.

Этот процесс может включать в себя решения по организации, кадровому обеспечению процедур управления рисками проекта, выбор предпочтительной методологии, источников данных для идентификации рисков, регламент выполнения процедур. Важно спланировать управление рисками, адекватное как уровню неопределенности и риска, так и важности проекта для организации.

2. *Идентификация рисков* - определение рисков, способных повлиять на проект, и документирование их характеристик.

Идентификация рисков ИТ-проекта заключается в составлении перечня факторов рисков, которые могут повлиять на выполнения ИТ-проекта в срок, в рамках бюджета и с заданным качеством. Выполнение идентификации рисков требует понимания процессов ИТ внутри компании, понимания бизнеса, поддерживаемого с помощью ИТ и раздельно, ключевых взаимосвязей информационных, производственных и управленческих процессов в компании, их связи с окружением и внешними сторонами.

3. *Качественная оценка рисков* - качественный анализ рисков и условий их возникновения с целью определения их влияния на успех проекта.

Качественная оценка рисков выполняется на этапах анализа, планирования и реализации проекта с учетом полученных данных в результате идентификации рисков. Примером объективного критерия и качественной оценки в ИТ-проекте может является вероятность выхода из строя какого-либо оборудования, например ПК, за определенный промежуток времени. Примером субъективного критерия при оценке ИТ риска может являться оценка владельцем информационного ресурса риска выхода из строя ПК. Для этого обычно разрабатывается качественная шкала с несколькимиградациями.

4. *Количественная оценка* - количественный анализ вероятности возникновения и влияния последствий рисков на проект.

При качественной оценке, выполняется ряд мероприятий для определения уровня каждого риска, который также может быть применим для оценки рисков ИТ-проекта. Наибольшее распространение получил метод вероятностной оценки риска, который вычисляется с использованием вероятностного анализа для каждого риска на основе двух факторов: вероятности возникновения и степени управляемости/влияния риска.

5. *Планирование реагирования на риски* - определение процедур и методов по ослаблению отрицательных последствий рисковых событий и использованию возможных преимуществ.

Специфические методы реагирования для ИТ-проекта включают в себя дополнительные методы реагирования на риски ИТ, такие как:

- Комплексный подход. Необходимо учитывать тенденции в собственном бизнесе и выбранной области автоматизации, стратегию развития компании, установленные системы, привычки и культуру пользователей.
- Заинтересованность. Привлечение к проекту всех тех, кто будет пользователями системы. Это позволит снизить негативное отношение к проекту и повысить его внедряемость.
- Дробление. Деление проекта на как можно меньшие этапы или на небольшие проекты с отдельными задачами и целями, составляющие проектную программу. Реализовывать систему рекомендуется поэтапно - от прототипа до полноценной системы и от ядра с минимумом функций до функционально богатой версии, то есть «очередями».
- Выделенность. В проекте должно быть два подразделения: одно отвечает за качество проекта, другое - за сроки и стоимость работ.

В соответствии с планом реагирования на риски ИТ-проекта принимается решение об осуществлении или отказе от противорисковых мероприятий.

6. *Мониторинг и контроль рисков* - мониторинг рисков, определение остающихся рисков, выполнение плана управления рисками проекта и оценка эффективности действий по минимизации рисков.

Осуществление мониторинга и контроля рисков может повлечь за собой выбор альтернативных стратегий, выполнение корректирующих действий, перепланирование проекта. Корректируется база данных по рискам, которая может в дальнейшем использоваться при реализации подобных проектов и в текущей деятельности организации. С целью эффективного выполнения плана управления рисками, между менеджерами проекта и командой управления рисками должно осуществляться постоянное взаимодействие.

В заключении можно сказать, что управление рисками ИТ-проектов - это определение, оценка и контроль эффекта, внутренних и внешних факторов, которые могут негативно повлиять на стоимость и процесс внедрения новых информационных технологий в компании. Таким образом, задачей управления рисками проектов ИТ является своевременное определение факторов, связанных с внедрением информационной системы или системы автоматизации, которые могут негативно повлиять на реализацию проекта внедрения, а также оптимальное планирование действий по минимизации этих факторов.

Литература:

1. Архипенков С. Лекции по управлению программными проектами. М.:Самиздат, 2009.
2. Руководство к своду знаний по управлению проектами. Руководство PMBOK. Олимп-Бизнес, 2018.

3. Т. ДеМарко, Т.Листер. Вальсируя с Медведями: управление рисками в проектах по разработке программного обеспечения. Компанияр.m.Office, 2005.

УДК 371

К ВОПРОСУ О ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ВОСПРИЯТИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА

Ахмутинова У.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Восприятие - это психический процесс отражения предметов и явлений действительности в совокупности их различных свойств и частей при непосредственном воздействии на органы чувств. В этом определении три части:

- предметы и явления, которые нужно воспринимать; например, это могут быть различные факты, формулы, определения, блок-схемы, алгоритмы, программы и т.д.;
- совокупность их различных свойств и частей; например, при восприятии треугольника частями являются отрезки, свойствами –длины сторон, величины углов (понятие равнобедренный треугольник одним словом определяет свойства частей);
- воздействие на органы чувств (в нашем случае на органы чувств ученика - слух, зрение). Результатом восприятия является образ.

Существуют разные подходы к классификации видов восприятия:

- от особенностей воспринимаемого объекта (предмет, речь, музыка, человек);
- от преобладающей роли того или иного анализатора - органа чувств (зрительное, слуховое, осязательное и т.д.).

Наиболее широко распространена следующая классификация свойств, которыми обладает восприятие. Для того чтобы улучшить восприятие, иногда следует усилить соответствующее свойство.

Основные свойства восприятия:

1. Инвариантность - независимость от условий восприятия. Относительное постоянство формы, величины и цвета при изменяющихся условиях восприятия. Именно благодаря этому свойству мы можем узнавать предметы в различной обстановке. Например: формулы воспринимаются независимо от цвета мела, цвета доски, величины символов, угла их наклона (c2=a2+b2C2=A2+B2); знак закрытия окна в ОС WINDOWS не зависит от приложения.

2. Предметность (избирательность) – выделение объекта восприятия из окружающего фона. Например: при необходимости выделения в формуле некоторого объекта его уменьшают или изменяют положение - показатели степени, индексы переменных; в алгоритмических языках нельзя использовать в качестве идентификаторов переменных ключевые слова (end, begin, print, readи т.д.)

3. Целостность - достижение восприятия объекта целиком, во всем его многообразии свойств и частей. Например, сколько частей на картинке? (2 –два вида фигур, 5 –пять фигур, 2 – закрашенные фигуры и 3 не закрашенные и т.д., все зависит от группирующего признака)

Для того чтобы объект воспринимался целиком, нужно учитывать некоторые правила:

- правило подобия - объекты, сходные по каким-то элементам (цвету, величине, форме и т.д.) в восприятии объединяются;
- правило близости - близко расположенные объекты обычно объединяются;
- правило общей судьбы - объекты объединяются общим характером изменений в них.

4. Обобщенность - отнесение каждого объекта к некоторому классу, имеющему название. Организация урока требует учета названных закономерностей. В каждый момент,

как для учителя, так и для ученика что-то является фоном, а что-то предметом восприятия. Нужно уметь управлять динамикой перемены фона и предмета восприятия.

Важной характеристикой восприятия является готовность обучаемых воспринимать нужную информацию. В зависимости от того, есть ли у ученика потребность воспринимать то, что говорится и демонстрируется на уроке, желание и интерес к предмету, различны будут и результаты восприятия, по-разному будет протекать сам его процесс.

1. Целевая установка–готовность к восприятию нужного материала, которую надо создавать специальными средствами:
   - словесная инструкция – учитель определяет, на какие свойства объекта следует обратить внимание на занятии;
   - мотивация – побуждение к деятельности, потребность узнать что-то новое и применить это на практике, например, мотивационная задача;
   - частое повторение рассматриваемого объекта, например, введенных правил записи алгебраических выражений в языке программирования;

2. Апперцепция - предшествующие знания. Результаты восприятия во многом определяются прошлым опытом обучаемых. Это нужно обязательно учитывать.

3. Ключ–дополнительное уточнение, необходимое для адекватного восприятия объекта. Например, что это sqr(x)? x2 или корень квадратный из (x)? Ответ зависит от языка программирования, в котором используется эта запись. Pascal или Basic?

Всякий объект не воспринимается одномоментно, построение образа происходит постепенно:

1) обнаружение объекта - сложный этап; из многих сигналов, поступающих в мозг, выбрать отдельные, относящиеся к данному объекту;

2) различение составляющих элементов, их число, свойства, взаимное расположение;

3) идентификация - опознание и отнесение объекта к определенному классу. Идентификация идет по пути уточнения.

В процессе обучения учитель передает учащимся информацию об объектах. Каждый объект имеет образ, воспринимаемый органами чувств. Объекты имеют различные свойства, которые реализуются в образах. Образ должен передавать свойства объектов и, по возможности, легко. Для этого следует соблюдать принципы построения образов.

1. Адекватное квантование - если объект каким-то естественным образом делится на части, то и образ этого объекта должен адекватным образом делиться на части. Например, оглавление учебника – материал естественным образом делится на порции, оглавление эти порции передает.

2. Согласованность - если в объекте части взаимосвязаны (одно больше другого, одно следует за другим), то и в образе это нужно передать. Например, какое из приведенных определений воспринимается легче? «Если число кратно 6, то оно кратно 3» или «Число кратно 3, если оно кратно 6». Первое определение более согласовано.

3. Однотипность и контрастность - если объект или части объекта играют однотипную роль, то они должны передаваться в образе однотипными средствами. Рассмотрим определения базовых алгоритмических конструкций в учебнике ОИВТ Гена А.Г и Житомирского В.Г. Линейный алгоритм - это такой способ организации действий, при котором каждое действие выполняется и только один раз. Разветвляющийся алгоритм–это такой способ организации действий, при котором при выполнении некоторого условия выполняется одна последовательность действий, а при невыполнении - другая последовательность действий. Циклический алгоритм - это такой способ организации действий, при котором некоторая последовательность действий выполняется до тех пор, пока выполняется некоторое условие. Эти определения сформулированы однотипно, а следующее - нет, т.к. вспомогательный алгоритм отличается от базовых конструкций. Вспомогательный алгоритм - это алгоритм, снабженный таким заголовком, который позволяет вызвать его из других алгоритмов.

4. Выделение и обособление - если в объекте какая-либо часть играет особую роль, то ее нужно обособить, выделить и в образе. Например, в учебниках определения помещаются в рамочку или оформляются другим шрифтом.

Часто при восприятии объекта может что-то мешать, затруднять создание образа. Например, при идентификации номера трамвая раздражает отсутствие крупного номера сбоку или сзади. Не везде на домах есть вывески с названием улицы и номером дома. Встречаются подобные ситуации и в учебной деятельности. Уводящий признак - если у образа объекта есть какой-то признак, который может увести от правильного понимания объекта, то нужно подчеркнуть, что этот признак не определяющий. Пример: Перед вами 2 стограммовых стакана с водой, но один узкий, а другой широкий, в котором больше воды? Чаще всего отвечают, что в узком стакане, т.к. высота столба жидкости является уводящим признаком. Какое число (–а)? Обычный ответ - отрицательное, т.к. уводящий признак знак «–». Нужны дополнительные усилия, чтобы разрушить уводящий признак. Что больше: а или 2*а? Для верного ответа нужна дополнительная информация о значении «а».

Часто восприятие затрудняется или приводит к созданию неверного образа из-за присутствия рядом «плохого» окружения. Учителю обязательно стоит на это обращать внимание.

- Инерционность восприятия - ослабление внимания при достаточно большом количестве однообразных операций. Примеры: Учащимся 1-го класса была предложена следующая система упражнений: 3 –25 –4 5 –3 7–2 6 –2 4 –3 (1) 3 + 2 5 + 4 5 + 3 7 + 2 6 –2 4 + 3(2). На одном уроке система (1), на другом уроке система (2). На втором уроке 25% учащихся допустили ошибку 6 –2 = 8, т.к. дети обращали внимание на числа, а не на знак. На первом уроке ошибок на вычитание не было. Следовательно, учащиеся могут верно решить задачу, если она предлагается в системе задач такого же типа и ошибиться, если она предложена среди упражнений другого, внешне схожего типа.
- Контрастирующие соотношения - близко расположенные элементы, мешающие правильному восприятию объектов. Например, возьмем три равных отрезка и подрисуем к ним стрелки, которые будут мешать правильному восприятию равных отрезков. На самом деле все отрезки равны, но близко расположенные стрелки искажают длину первых двух отрезков.
- Лишние признаки - признаки, которые нового не добавляют, но затрудняют восприятие. Пример: В пробном учебнике по математике при рассмотрении темы «Сравнение двух чисел», была предложена следующая формулировка правила: «Из двух чисел одно всегда меньше другого, или второе меньше первого». Анализ1. Когда всегда? Утром? Летом? Это слово лишнее. 2. Определение неполное, а если числа равны? Лучший вариант «Из двух неравных чисел одно меньше другого». Признак делимости на 2: «Если натуральное число оканчивается четной цифрой, то оно делится на 2».
- Интерференция навыков - неправомерный перенос способа решения одного типа задач на другой. Например, рассмотрим выражения: (a*b)2=a2*b2 и (a+b)2=a2+b2. Был осуществлен неправомерный перенос вычисления квадрата произведения на вычисление квадрата суммы. Для осуществления профилактики ошибок эффективен прием перевертышей. Ошибка назойливо внедряется при помощи некоторого персонажа, который своим появлением настраивает на особую бдительность.
- Ложные ассоциации – возникновение неправильной связи между объектом и его образом. Например: при рисовании числовой оси учащиеся используют, как правило, горизонтальный вариант, а наклонные оси не воспринимают как числовые. Нужно вспомнить определение числовой оси, чтобы не возникало ложной ассоциации.

Восприятие - сложный процесс отражения учеником объектов, которое включает в себя процесс осознания самого объекта, совокупности его частей и связей между ними. Важно создать у обучаемого адекватный образ объекта. Чем сложнее объект, тем сложнее его образ, тем «различнее» может быть этот образ у разных людей в силу их индивидуальных особенностей. Одна из важнейших задач учителя состоит в том, чтобы сделать восприятие

учебного материала по возможности легким, информация должна поступать к ученику без преодоления усилий. Удобство восприятия служит хорошему запоминанию, тем самым влияет на мышление.

Литература:

1. Грохульская Н.Л. Особенности психологии восприятия учебного материала по математике и информатике URl: https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-psihologii-vospriyatiya-uchebnogo-materiala-po-matematike-i-informatike.
2. Восприятие – Основы психологии, общая психология. URL: http://psyznaiyka.net/vospriyatie.html.

УДК 371

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ПО МАТЕМАТИКЕ И ИНФОРМАТИКЕ

Ахмутинова У.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Одним из основных аспектов влияния на качество обучения школьников являются психические процессы, протекающие у учащихся во время учебной деятельности. Психология - необходимая основа методики преподавания любого предмета. Важнейшую роль в процессе обучения играет восприятие, т.к. оно наиболее тесно связано с преобразованием информации, поступающей из внешней среды. В момент восприятия объектов формируются образы, которыми в дальнейшем оперируют внимание, память, мышление, эмоции, речь. В середине 1990-х годов появился термин «клиповое мышление», которым обозначалась свойственная человеку особенность воспринимать мир через короткие яркие образы. При клиповом мышлении человек не может длительное время сосредотачиваться на какой-либо информации, и у него снижается способность к анализу, большую роль приобретают эмоции, вызванные восприятием предложенного материала. В образовательном процессе это приводит к резкому снижению коэффициента усвоения знаний школьников, отсутствию учета связей между частями воспринимаемого объекта, невозможностью понимания целостной картины окружающего мира.

Не отрицая эффективности клипового мышления для выживания и социальной адаптации, следует отметить, что при обучении учащиеся должны уметь систематизировать информацию, анализировать ее, использовать для принятия обоснованных решений с опорой на имеющиеся знания. Особенности клипового мышления определяют направление обучения, а именно развитие понятийного мышления, которое призвано устанавливать причинно-следственные связи внутри объектов или явлений, а также между ними. Эмоциональное развитие учащихся возможно через обращение их внимания на эстетические стороны изучаемых в разных дисциплинах объектов. Поэтому важно правильно организовать восприятие учащимися учебного материала, тщательно продумать порядок изложения основных моментов темы, определить связь нового с ранее изученным и т.д., т.е. сделать восприятие наиболее легким и естественным. Знание факторов, влияющих на восприятие, основных принципов организации воспринимаемых образов, условия возникновения помех при восприятии учебного материала поможет будущему учителю более качественно организовать процесс обучения.

Восприятие наиболее тесно связано с преобразованием информации, поступающей из внешней среды. При анализе ошибок учащихся следует учитывать психологические закономерности, внутренние процессы учебной деятельности учащихся, а также внешние условия обучения. Помимо решения общепедагогических задач при обучении детей в школе,

следует думать о воспитании жизнелюбивых людей, о развитии в них эстетического восприятия жизни, о получении радости от учебы, общения, просмотра фильма и т.д. Для достижения этих целей нужно при обучении каждому предмету обращать внимание учащихся на эстетические стороны изучаемых объектов. Частое обращение к эстетическим вопросам поможет школьникам увидеть красоту и в других вещах, получить радость от соприкосновения с разными областями человеческой жизни.

Учащиеся и учитель должны получать положительные эмоции от процесса обучения. Воспитание жизнелюбивых детей очень трудная задача. Нужно стараться развить в школьниках эстетическое восприятие жизни, научить получать удовольствие от учебы, выполненного задания, просмотра фильма и т.д. Французы называют это искусством жить. Для достижения этой цели при изучении каждого предмета следует обращать внимание учащихся на эстетические стороны изучаемых объектов. Эстетично то, что воспринимается нами как нечто гармоничное, согласованное, соразмерное. Огромное значение математики в современном мире признают многие, но интерес к математике проявляют немногие. В восприятии многих людей и учеников математика дисциплина неинтересная, сухая, скучная. На самом деле трудно назвать более красивую науку. Чувство удовольствия от красоты математики не раскрывается в школе. Это происходит из-за преподавания и не очень удачных учебников. Учитель любого предмета должен сам ощущать и искать красоту науки, а также внедрять это в сознание учеников. Информатика во многом пользуется математическими методами для решения задач, поэтому красота математики передается и ей. Многие программисты ощущают эстетическое наслаждение от изящно составленных программ. Дональд Кнут в книге «Искусство Программирования» писал, что простое составление программ для ЭВМ особенно привлекательно тем, что доставляет эстетические переживания сходные с переживаниями, которые возникают при сочинении стихов или музыки. Некоторые красоту математики или информатики связывают с практической ценностью, логической строгостью рассуждений, оформления полученных результатов в процессе компьютерного эксперимента. Но не все рассуждения вызывают эмоциональный всплеск у людей. Красивое решение должно нас чем-то удивить, быть неожиданным.

Эстетика - это философская категория об общих закономерностях окружающего мира и его эстетических феноменах. Красота есть наглядность и неожиданность.

Различают:

- красоту объектов и понятий;
- красоту фактов - утверждений, теорем, формул;
- красоту доказательств и решений задач.

Любая математическая акция может нести в себе эстетический заряд. Например:

- при рисовании различных геометрических фигур симметричные будут восприниматься с большим удовольствием, т. к.: симметрия - согласованность отдельных частей, которая объединяет их в единое целое (в переводе с греческого- соразмерность); другой смысл симметрии состоит в зеркальности; симметрия правого и левого, симметрия относительно оси; симметрия составляет основу красоты природы;
- понятие функции обладает большим эстетическим зарядом, оно охватывает многие конкретные функции, которые рассматриваются в науке и жизни; поставим каждому человеку в соответствие его возраст (число полных лет), получим функцию отображения множества людей на множество натуральных чисел, построим класс эквивалентности - множество людей, имеющих один и тот же образ, это будут ровесники, величину класса эквивалентности важно знать во многих случаях – армия, пенсионеры и т.д.;
- понятие нуля. Зафиксируем точку, назовем ее нулем. 1) получим точку таяния льда по Цельсию, самую низкую температуру по Кельвину (–2730); осознание абстракции несет в себе удовольствие, соразмерность, согласованность чего-то с чем-то; 2) 0 по сложению нейтральный элемент, 0 по умножению - агрессор, проявляется его двойственная природа; 3) 0 на числовой оси является ключом к упорядочиванию чисел (часть по одну сторону, часть по другую); если

числа находятся по одну сторону от нуля, то их сумма и произведение находятся по ту же сторону. А сумма чисел, стоящих по разные стороны?

При обучении информатике также можно предъявить учащимся множество объектов, обладающих большим эстетическим зарядом. Например, при составлении алгоритма для решения задачи выбора из трех неравных чисел наибольшего, первый вариант алгоритма считался очень красивым, т.к. в нем присутствует симметрия. А попробуйте добавить в условие четвертое число? Алгоритм решения станет необычайно громоздким. К тому же вложенные одноименные конструкции воспринимаются труднее, чем последовательные.

Главной целью современной общеобразовательной школы является полноценное и всестороннее развитие личности ребенка. В связи с этим в настоящее время в основе обучения лежат принципы гуманизации и гуманитаризации образования, которые и определяют приоритет развивающей функции относительно информативной. Основной целью обучения становится раскрытие индивидуальных особенностей ученика, признание его своеобразности, формирование его как творческой личности. Наиболее важным результатом обучения становится не просто получение определенных знаний, а умение их извлекать из потока информации. Для развития этого умения учитель должен знать, какие стратегии предпочитает использовать ученик при восприятии и переработке информации, как эти стратегии сопоставляются с его собственными предпочтениями. В связи с этим педагог должен знать индивидуальные особенности ученика, оказывающие воздействие на процесс образования.

Литература:

1. Грохульская Н.Л. Особенности психологии восприятия учебного материала по математике и информатике URl: https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-psihologii-vospriyatiya-uchebnogo-materiala-po-matematike-i-informatike

ӘӨЖ 372.853

ФИЗИКА КУРСЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕСІНЕ

Байжигитова Ляззат Ораловна
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Елбасы 2006 жылдың қазанында өткен Қазақстан халқы ассамблеясының XII құрылтайында «Үш тұғырлы тіл» туралы идеяны жария етті. Ал 2007 жылғы Жолдауында “Тілдердің үштұғырлылығы” атты мәдени жобаны кезең-кезеңмен іске асыруды ұсынды. Яғни, бұл бағдарламалардың басты идеясы Қазақстанды бүкіл әлем халықтарына үш тілді бірдей пайдаланатын жоғары білімді мемлекет ретінде таныту керек. Атап айтатын болсақ, олар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – қарым - қатынас тілі және ағылшын тілі – дамыған мемлекеттермен терезе теңестіріп, солардың қатарына қосылу үшін қажет. Осы мақсатта бүгінгі күні қаншама бағдарламалар қабылданып, қаншасы жүзеге асырылып үлгерді. [1, б. 27]

Қазіргі еңбек нарығы мамандардың құзыреттілігі мен кәсіби шеберлігіне жеткілікті дәрежеде қатаң талап қойып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Ұлт жоспары бес институционалды реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадамдағы 79 қадамында білім беру секторының бәсекеге қабілеттілігін және экспорттық әлеуетінің өсуі үшін білім беру жүйесінде ағылшын тілін оқытуға біртіндеп көшу мақсатын атап айтты. [2, б. 5-6]

Осыған байланысты 2019 жылдан бастап мектептерде физика, химия, биология және информатика пәндері ағылшын тілінде оқытылатын болып шешілді. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының білім және ғылым министірлігі ағылшын тілінде оқытылатын пән мұғалімдерінің дайындағын бастады, ЖОО-да, сондай – ақ «Дарын» және Назарбаев

Интеллектуалды мектептерінде көптілді топтар ұйымдастырылып жатыр. Пән мұғалімдерін ағылшын тілінен арнайы курстарға жіберу қарқынды жүріп жатыр.

Көптілді білім беруді енгізу үшін студенттердің дайындығы ғана емес, сондай – ақ педагогтың әдістемелік қолдауы үлкен орын алады. Осыдан көптілді әдістемелік оқу құралдарын, сөздіктерді құрастырудың өзектілігі артады. Ағылшын тіліндегі әдістемелік оқу құралдары мен сөздіктер студенттердің оқу барысын ғана емес, оқытушылардың да сабақ беру үрдісін жеңілдетер еді.

Осыған байланысты сөздік дегеніміз не екендігіне тоқтала кетсек. *Сөздік* – 1. сөздердің (әдетте әліпби ретімен), сөз тіркестерінің мағынасы, түсіндірмесі немесе басқа тілге аудармасы бар сөздердің жиынтығы. 2. Белгілі бір тілдің сөздер жиынтығы, сондай – ақ, белгілі бір шығармада, белгілі бір жазушының шығармасында қолданылатын немесе белгілі бір адамның қолданатын сөздер жиынтығы. [3, б. 634]

Сөздіктердің түрлері өте көп, шартты түрде оларды лингвистикалық, филологиялық және анықтама сипатындағы энциклопедиялық сөздіктер деп бөлінеді. Энциклопедиялық сөздіктерде белгілі бір салаға қатысты ұғым, дерек, зат, құбылыстар сипатталады. Лингвистикалық сөздіктердің бірнеше түрлері бар: екі тілді не көп тілді аударма сөздіктер, т.б.

Лингвистикалық сөздіктер жасалу мақсатына қарай бірнеше түрге бөлінеді:

1. Тарихи сөздіктер – сөздердің шығу тегі және дамуы туралы мағлұмат беретін сөздіктер.
2. Толық (тілдегі барлық сөздерді түгел қамтып, сипаттайды) және толық емес сөздіктер (сөздің бір дәуірдегі ғана сипаттамасын қамтиды).
3. Бір тілдік түсіндірме сөздіктер және екі немесе көп тілдік түсіндірме сөздіктер – сөздердің ана тілінде түсіндіріледі немесе басқа тілге аударылып түсіндіріледі.
4. 1) Дыбыстық немесе алфавиттік сөздіктер – берілген сөздер алфавит тәртібімен көрсетіледі.

   2) Идеологиялық сөздіктер немесе ұғымдар сөздігі – сөздермен берілген ұғымдардың топтары рет – ретімен көрсетіледі.

Аударма сөздік – лингвистикалық (тілдік) сөздіктің бір түрі. Аударма сөздік екітілді немесе көптілді (ағылшынша – орысша – қазақша) болып келеді. Аударма сөздіктің негізгі объектісі белгілі бір тілдегі сөздер мен тұрақты сөз тіркестерін екінші тілге алмастыру. Аударма сөздіктің бірнеше түрлері бар: бір тілдің сөздік құрамына, лексикалық байлығына негізделіп, сөздің негізгі мағынасы, семантикалық құрылымы, сөздің грамматикалық тұлғалымар арқылы түрленуі, стильдік ерекшеліктері, сөзтіркесімділік қабілеті, осы сөз дәйек болатын тұрақты тіркестер жан-жақты қамтылатын екітілді сөздіктер; ғылымның белгілі бір саласына қатысты терминдік атаулардың екінші тілдегі баламасы көрсетілетін сапалық терминологиялық сөздіктер, сөздік құрамының белгілі бір шектеулі бөлігі ғана қамтылатын, арнайы бір топқа (мысалы , мектеп оқушыларына, тілді жаңа үйренушілерге) арналған тілашар сөздіктер және т. б. Аударма сөздік лексикография ғылымының принциптеріне сәйкес жасалады. Сөздер әліпби тәртібімен беріліп, оның тұсына стильдік белгілер (көне, тарихи, эмоциялық экспрессия) қойылады немесе түсініктемелер жазылады, сондай-ақ техникалық әдістер (таңба-белгілер, курсив, қалың бояулы жазу) пайдаланылады. [4, б. 543]

Сөздік құрастыру үрдісі – сөздерді тарихи естелік ретінде сақтап қалудың бірден – бір тәсілі. Сөздіктердің көптеген түрлері мен нысандары бар, әрі олар лексикографиялық сипаттау тілін байыту мен жақсартуда маңызды рөл атқарады. Олар сөздік құрастырудың кейбір мәселелері болып табылады.

Сөздікті алғашқы рет жинауда тап болатын мәселелерді білу үшін біз жалпы сөздік құрастырудағы мәселелерді біліп алуымыз қажет. Осылайша, сөздік құрастыру дегеніміз – кітап (сөздік) жазу, түрлі ақпарат пен оның бөліктерін қолдануды және т.б. білдіреді. Сөздік құрастыру жұмысы, шын мәнінде, едәуір қиын және оны жинау үшін өте көп уақыт жұмсалады. Бұл үрдіс мынадай басты кезеңдерден тұрады:

- материал жинақтау;

- жазбаларды таңдау және оларды үйлестіру;
- әр сөзді енгізуді реттеу.

Автоматика және есептеу техникасы негіздері физика курсының бір тарауы болғандықтан, осы пәнді ЖОО-да ағылшын тілінде оқыту іске асырылуда. Осыған байланысты бұл пәнді оқыту барысында әдістемелік құралдар қажеттілігі туындап отыр. Бұл пән бойынша сөздік дәрістер тақырыбымен байланысты болуы жөн деп санаймын. Мысал ретінде, пәннің «Автоматика және есептеу техникасы жүйелеріндегі сигналдар» тақырыбын қарастырдым. Бұл тақырыптағы негізгі терминдер, ұғымдар мен түсініктер бойынша сөздіктің үзіндісі төменде көрсетілген. [5, б. 5-12].

№	Қазақша	Орысша	Ағылшынша
1	Автоматика және есептеу техникасы жүйелеріндегі сигналдар	Сигналы в системах автоматики и вычислительной техники	Signals in the systems of automatics and computer facilities [ˈsɪg.nəl ɪn ðə ˈsɪstɪm əv ˌɔː.təˈmæt.ɪk ənd kəmˈpjuːtə(r) fəˈsɪl.ɪ.ti]
2	Автоматтық жүйе	Автоматическая система	Automatic system [ˌɔːtəˈmætɪk ˈsɪstɪm]
3	Оператор	Оператор	Operator *[ˈɔpəreɪtə]*
4	Ақпарат көзі	Источник информации	The source of information [ðə sɔːs əv ˌɪnfəˈmeɪʃn]
5	Басқарушы құрылғы	Управляющее устройство	Control device [kənˈtrəʊl dɪˈvaɪs]
6	Басқару нысаны	Объект управления	Control object [kənˈtrəʊl ˈɒbdʒɪkt]
7	Ашық автоматтық жүйелер	Разомкнутые автоматические системы	The opened automatic systems [ðə ˈəʊ.pən ˌɔːtəˈmætɪk ˈsɪstɪm]
8	Тұйық автоматтық жүйелер	Замкнутые автоматические системы	The closed automatic systems [ðə kləʊzd ˌɔːtəˈmætɪk ˈsɪstɪm]
9	Ақпараттық жүйелер	Информационные системы	Information systems [ˌɪnfəˈmeɪʃn ˈsɪstɪm]
10	Күшейткіш	Усилитель	Amplifier [ˈæm.plɪ.faɪ.ər]
11	Сигналдарды өңдеу құрылғысы	Устройство обработки сигналов	Processing device of signals [ˈprəʊ.ses dɪˈvaɪs əv ˈsɪg.nəl]
12	Аралық элементтер	Промежуточные элементы	Intermediate elements [ˌɪn.təˈmiː.di.ət ˈel.ɪ.mənt]
13	Өлшеуіш түрлендіргіш	Измерительный преобразователь	Measuring transducer [ˈmeʒ.ər trænzˈdjuː.sər]
14	Атқарушы құрылғы	Исполнительное устройство	Executive device [ɪgˈzekjətɪv dɪˈvaɪs]
15	Ақпарат	Информация	Information [ˌɪnfəˈmeɪʃən]
16	Дискретті жүйенің энтропиясы	Энтропия дискретной системы	The entropy of a discrete system [ðə ˈen.trə.pi əv eɪ dɪˈskriːt ˈsɪstɪm*]*
17	Бит	Бит	Bit *[bɪt]*
18	Анықталмағандық	Степень	Degree of uncertainty

	дәрежесі	неопределенности	[dɪˈgriː əv ʌnˈsɜː.tən.ti]
19	Аналогты сигналдар	Аналоговые сигналы	Analog signal [ˈæn.ə.lɒg ˈsɪgnəl]
20	Дискретті сигналдар	Дискретные сигналы	Discrete signal [dɪˈskriːt ˈsɪgnəl]
21	Тасымалдаушылар	Носители	Carrier*[ˈkærɪə]*
22	Электр сигналдары	Электрические сигналы	Electrical signal [ɪˈlektrɪkl ˈsɪgnəl]
23	Уақыт интервалы	Интервал времени	Time interval [taɪm ˈɪntəvl]
24	Кванталған сигнал	Квантованный сигнал	Quantized signal [ˈkwɒntaɪzd ˈsɪgnəl]
25	Кванттау қадамы	Шаг квантования	Quantization step [kwɒntɪˈzeɪʃn step]
26	Дискреттеу интервалы	Интервал дискретизации	Sampling interval [ˈsɑːm.plˌ ˈɪntəvl]
27	Дискреттеу жиілігі	Частота дискретизации	Sampling frequency/ rate [ˈsɑːm.plˌ ˈfriː.kwən.si / reɪt

Қорыта айтқанда, жоғарыда көрсетілген мысал бойынша сөздіктер құрастыру іске асырылса, студенттердің ғана емес, сонымен қатар оқытушылардың физика курсын ағылшын тілінде оқыту үрдісі жеңілдеп, білім беру процесінің дамуына үлкен үлес қосар еді.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Жолдауы, Астана қ., 2007 жылғы 28 ақпан. – б. 27 http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070002007_ (05.04.2018 ж өзекті)
2. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» бағдарламасы, 2015 жылғы 20 мамыр. – б. 5-6 http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100 (05.04.2018 ж өзекті)
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов/ Под ред. Чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. М.: Рус. Яз., 1987. – 797 с.
4. Ә. Нысанбаев. Қазақстан Ұлттық энцеклопедиясы. «Қазақ энцеклопедиясының» Бас редакциясы, Алматы, 1998 жыл, I том, 720 бет.
5. Ямпольский В.С. Основы автоматики и электронно – вычислительной техники: Учеб. пособие для студентов физ.-мат. фак. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.: ил. – ISBN 5-09-002802-8.

УДК 371

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КУРСА «ЭЛЕМЕНТЫ КОМПЬЮТЕРНОЙ АНИМАЦИИ»

Балтабек Е.Е.
(СКГУ им.М. Козыбаева)

Анимация (лат. Animare - оживить) - вид искусства, произведения которого создаются путём покадровой съёмки отдельных рисунков или сцен. Помимо термина «анимация» широко употребляется также и термин «мультипликация» (лат. multiplicatio — умножение, размножение). Кадры – это рисованные изображения последовательных фаз движения объектов или их частей. При просмотре последовательности кадров возникает иллюзия оживления

изображенных на них статичных персонажей. Для создания эффекта плавного изменения их положения и формы, исходя из особенностей человеческого восприятия, частота смены кадров должна быть не менее 11-16 кадров в секунду. В кино используется частота 24, в телевидении 25 или 30 кадров в секунду.

Принцип анимации был найден задолго до изобретения кинематографа. Еще в начале 19 века бельгийский физик Жозеф Плато и другие ученые, и изобретатели использовали для воспроизведения на экране движущихся изображений вращающийся диск или ленту с рисунками, систему зеркал и источник света - фонарь.

Рисованная анимация возникла в конце XIX века. В 1900-1907 гг. американец Джэймс Стюарт Блэктон снял анимационные фильмы «Волшебные рисунки», «Комические выражения смешного лица», «Отель с привидениями». В России первые мультфильмы были созданы в 1911-1913 годах. В Белоруссии первый мультфильм «Октябрь и буржуазный мир» снят в 1927 году.

Прорисовка всех фаз движения (кадров) в первых мультфильмах требовала огромных трудозатрат. Так, для мультфильма продолжительностью 5 минут при частоте 24 кадра в секунду необходимо 7200 рисунков. При этом многие кадры содержат повторяющиеся фрагменты, которые приходилось многократно перерисовывать практически без изменений. Поэтому с 20-х годов XX века стали применять упрощенную технологию анимации: на статичный, неизменный рисунок накладывать прозрачные целлулоидные пленки с изменяющимися подвижными элементами. Это был первый шаг в механизации труда художника-аниматора, который получил развитие в компьютерных технологиях.

В компьютерной анимации рисуются лишь некоторые опорные кадры (их называют ключевыми), а промежуточные синтезируются (рассчитываются) компьютерными программами. Независимая анимация отдельных элементов изображения обеспечивается созданием графических объектов для каждого персонажа и размещением их на разных слоях (подобно прозрачным пленкам в классической анимации).

Основные виды компьютерной анимации: покадровая анимация, анимация движения объектов и анимация формы. Покадровая анимация (мультипликация) состоит в прорисовке всех фаз движения. Все кадры при этом являются ключевыми. Автоматическая анимация движения или формы заключается в рисовании ключевых кадров, соответствующих основным фазам или этапам движения, и последующем авто заполнении промежуточных кадров. В основе любой анимации лежит фиксация фаз движения объектов - определение в каждый момент времени их положения, формы, размеров и иных свойств, например цвета.

Компьютерная анимация - вид анимации, создаваемый при помощи компьютера. На сегодня анимация получила широкое применение, как в области развлечений, так и в производственной, научной и деловой сферах. Являясь производной от компьютерной графики, анимация наследует те же способы создания изображений:

- Векторная графика
- Растровая графика
- Фрактальная графика
- Трёхмерная графика (3D)

По принципу анимирования можно выделить несколько видов компьютерной анимации.

Расстановка ключевых кадров производится аниматором. Промежуточные же кадры генерирует специальная программа. Этот способ наиболее близок к традиционной рисованной анимации, только роль фазовщика берет на себя компьютер, а не человек.

Данные анимации записываются специальным оборудованием с реально двигающихся объектов и переносятся на их имитацию в компьютере. Распространённый пример такой техники - Motion capture (захват движений). Актеры в специальных костюмах с датчиками совершают движения, которые записываются камерами и анализируется специальным программным обеспечением. Итоговые данные о перемещении суставов и конечностей актеров применяют к трёхмерным скелетам виртуальных персонажей, чем добиваются высокого уровня достоверности их движения.

Такой же метод используют для переноса мимики живого актера на его трёхмерный аналог в компьютере.

Процедурная анимация полностью или частично рассчитывается компьютером. Сюда можно включить следующие её виды: Симуляция физического взаимодействия твёрдых тел. Имитация движения систем частиц, жидкостей и газов. Имитация взаимодействия мягких тел (ткани, волос). Расчёт движения иерархической структуры связей (скелета персонажа) под внешним воздействием (Ragdoll). Имитация автономного (самостоятельного) движения персонажа. Примером такой системы является программа Euphoria. Широкое применение в сети получили два языка, с помощью которых программируются движения анимируемых объектов:Java-Script - браузерный язык Action-Script — язык работы с приложениями Flash

Преимущество программируемой анимации - в уменьшении размера исходного файла, недостаток - нагрузка на процессор клиента.

Для создания анимированных изображений существует множество программ как платных, так и бесплатных.

- Adobe Photoshop - платная
- GIMP (чаще используется на Linux) - бесплатная
- Adobe Illustrator - платная
- CorelDRAW - платная
- CoffeeCup - условно бесплатная
- Blender (чаще используется на Linux) - бесплатная

Сегодня программное обеспечение, позволяющее задействовать цифровой фотоаппарат для съёмки анимации, применяется также часто, как и ставшие привычными 3D- или 2D-пакеты. Любая программа такого типа обеспечивает управление цифровым фотоаппаратом через компьютер и работу с полученными кадрами.

Компьютерная анимация может храниться в универсальных графических файлах (например, в формате GIF) в виде набора независимых изображений, либо в специализированных файлах соответствующих пакетов анимации (3ds Max, Blender, Maya и т. п.) в виде текстур и отдельных элементов.

Литература:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/ Мультипликация - 31 января 2018 года.
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Компьютерная_анимация - 23 февраля 2018 года.
3. http://allrefrs.ru/4-15592.html - Компьютерная анимация. Виды компьютерной анимации

УДК: 372.853;536

МЕТОДИКА СОСТАВЛЕНИЯ ТЕМАТИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ПО РАЗДЕЛУ «ТЕРМОДИНАМИКА»

Баянова Е.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В Казахстане в рамках Государственной программы развития образования и науки на 2016-2019 годы идет обновление содержания образования. Базовое содержание обновленного образования реализуется в рамках политики трехъязычного образования [1].

Планомерный переход к обучению на казахском, русском и английском языках осуществляется в рамках реализации пункта «Поэтапный переход на английский язык обучения в системе образования - в старшей школе и вузах» в рамках программы «Плана Нации «100 шагов» [2] и Государственной программы развития образования и науки на 2016-2019 годы. В

указанных программах детально разработан и утвержден план мероприятий по продвижению трехъязычного образования.

Сегодня полиязычное обучение успешно реализуется в специализированных школах сети «Дарын», Назарбаев Интеллектуальная Школа (НИШ), в образовательных инновационных лицеях и других.

Для перехода на обучение на трех языках определены четыре предмета естественно-математического цикла, по которым с 2019 года в 10-м и 11-м классах обучение будет вестись на английском языке – физика, химия, биология, информатика [3].

Для поэтапного перехода на трехъязычное образование Министерство образования и науки РК активизировало подготовку действующих учителей-предметников для обучения их английскому языку и методике преподавания предмета на английском языке [1].

Вузы Казахстана, осуществляющие подготовку студентов педагогических специальностей по направлениям: физика, химия, биология, информатика, должны включиться в процесс перехода к полиязычному образованию за счёт подготовки студентов внутри образовательной программы с использованием трех языков, поэтому подготовку к переходу на трёхъязычное преподавание необходимо начинать не только у учителей-предметников, но также и у студентов.

Однако, для успешного внедрения трёхъязычия важна не только целевая подготовка студентов педагогических специальностей в вузах и повышение квалификации учителей, но актуальным остается и качественная методологическая поддержка [1]. То есть необходимо методическое сопровождение к проведению занятий на английском языке. В качестве такого сопровождения могут выступать тематические словари, которые могут помочь учителям при проведении уроков на английском языке и билингвальных уроков на начальном этапе внедрения полиязычного образования в учебный процесс.

Большую роль в организации полиязычного процесса обучения играют словари. В настоящее время словари являются, вероятно, самыми популярными справочными книгами, которые прочно вросли в нашу жизнь и учебный процесс.

Словарь – это информационный ресурс, играющий ориентирующую и объясняющую роль в работе переводчика. Это справочная книга, которая содержит слова (или морфемы, словосочетания, идиомы и т.п.), расположенные в определенном порядке (различном в разных типах словарей), объясняет значение описываемых единиц, дает различную информацию о них или их перевод на другой язык либо сообщает сведения о предметах, обозначаемых ими [4].

В настоящее время существует множество видов словарей: толковые словари, терминологические словари, словари иностранных слов, словарь переводческих терминов, словари синонимов, словари антонимов, словари омонимов, идеографические словари, одноязычные словари, двуязычные словари, тематические словари, специальные словари и другие.

Словари выполняют следующие функции:

1) информативную (позволяют кратчайшим способом – через обозначения – приобщиться к накопленным знаниям);

2) коммуникативную (способствуют межъязыковому общению, обучению языку, причем как родному, так и неродному);

3) нормативную (фиксируют значения и употребление слов, способствуя нормализации и унификации языка как средства общения) [5].

В настоящее время довольно популярны тематические словари, являющиеся разновидностью идеографических словарей.

Идеографические словари (тезаурусы) – лингвистические словари, в которых лексический состав языка представлен в виде систематизированных групп слов, в той или иной степени близких в смысловом отношении. Идеографические словари представляют и объясняют смысловое содержание лексических единиц, но в решении этой задачи идут не от отдельного слова, а от понятия к выражению этого понятия в словах. Основная задача таких словарей – описать совокупности слов, объединённых общим понятием; это облегчает

читателю выбор наиболее подходящих средств для адекватного выражения мысли и способствует активному владению языком.

В основе построения идеографических словарей лежит логическая классификация всего понятийного содержания лексики. Смысловое содержание слова раскрывается путём его последовательного включения в классы понятий разного уровня обобщения [6].

Тематический словарь - разновидность идеографического словаря, в котором задается определенное количество актуальных для обучения тем, его специфика заключается прежде всего и главным образом в учебной направленности [7]. В тематических словарях слова группируются на основе общности обозначаемых ими явлений действительности по определенным темам [6].

В тематическом словаре в основе классификации лежат сферы общения, тематика общения. Источник отбора лексики – речевой материал: тематические высказывания и тексты. Из них вычленяется тематическая лексика на основе ее функционирования в рамках определенной темы и смысловой связи с ней. При этом смысловая связь с темой мыслится и на уровне лексического значения слов, и на уровне соотнесенности данной лексической единицы с той или иной темой [8].

Тематический принцип построения словаря позволяет быстро находить слово и пополнить словарный запас за сравнительно короткое время [7].

Рассмотрев некоторые тематические словари, можно сказать, что в общем случае в тематических словарях выделяют определенное количество разделов, в свою очередь разделы подразделяются на подразделы, а в подразделы включается некоторое количество тем, в которых слова расположены в алфавитном порядке, облегчающем нахождение того или иного термина или определения. В основу англо-русских тематических словарей положено некоторое количество тем, входящих, соответственно, в определенные разделы и подразделы, которые охватывают основные сферы повседневной деятельности человека, бизнеса, науки, культуры, флоры, фауны и т.п. В основном данные словари предназначены для активной работы со словарным запасом, для расширения и систематизации знаний иностранной лексики. В тематических иллюстрированных словарях для лучшего усвоения лексической информации, включенной в словарь, функцию опоры выполняет предметно-изобразительная наглядность, поскольку зрительное представление предмета способствует лучшему пониманию значения и запоминанию лексической единицы.

Большинство рассмотренных тематических словарей очень похожи на терминологические словари, поскольку не видно существования связи между понятиями и это существенно затрудняет понимание и запоминание материала.

Как сказано выше, практически во всех словарях все основные термины и понятия какого-либо раздела стоят в алфавитном порядке, что с одной стороны очень удобно, если нужно быстро найти определение или перевод того или иного термина или понятия, однако крайне сложно, во-первых, запомнить такое количество терминов и понятий не видя их связи между собой, во-вторых, при проведении занятия это может вызвать некие затруднения, поскольку, в рамках одного занятия преподаватель может использовать несколько различных терминов или определений и поиск какого-либо определенного термина или определения отнимает время отведенное на занятие.

Анализ рассмотренных словарей показал, что целесообразно разработать тематический словарь на английском языке с привязкой к определенной теме, где термины и понятия имеют определенную связь с заданной темой и сопроводить словарь различными таблицами, схемами, иллюстрациями, так как это: во-первых это поможет наглядно запомнить основные понятия, которые относятся к данной теме; во-вторых, это позволит структурировать учебный материал; в-третьих, наглядно видны связи между понятиями и терминами, что является также одним из факторов усвоения изучаемого материала.

При составлении тематического словаря планируется применение такого приема как кластер, который представляет собой изображение, способствующее систематизации и обобщению учебного материала [9]. В данном случае прием «кластер»: служит для

стимулирования познавательной деятельности, мотивации к размышлению; использование кластера позволяет структурировать учебный материал; выполняет функцию систематизирования полученных знаний.

Применим вышеизложенное к процессу создания тематического словаря на английском языке по разделу "Термодинамика".

Рассмотрим фрагмент из лекции по термодинамике: "Системы многих частиц". В ходе изучения данной лекции студент должен ***знать*:** что такое молекула, атом, из чего состоит молекула, что называют макроскопическими телами; ***понимать*:** чем отличается молекула от атома и т.п.

Поскольку, начиная с 2019 года обучение физике и другим предметам естественно-математического цикла будет вестись на английском языке, как сказано выше, требуется разработать тематические словари на английском языке, в частности, и по разделу "Термодинамика".

Рассмотрим словарь, применительно к фрагменту из лекции по термодинамике: "Системы многих частиц".

При разработке данного словаря используется прием "кластер", который помогает структурировать учебный материал. Пример кластера изображен на рисунке 1. При переводе основных терминов и понятий использовался «Русско-английский физический словарь» под редакцией В.Д. Новикова [10].

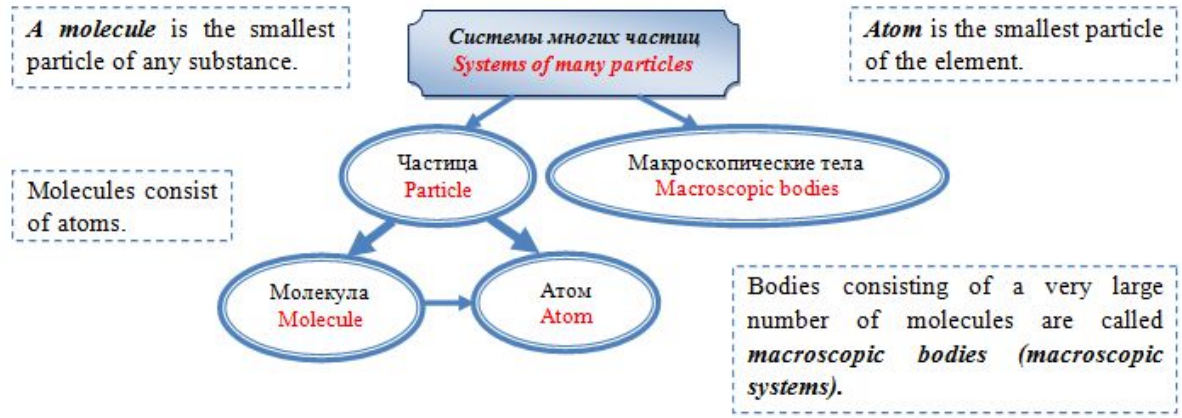

Рис. 1. Кластер «Системы многих частиц»

Как видно, в данной лекции выделяются следующие основные понятия: *частица, молекула, атом, макроскопические тела,* также даются основные определения и выражения на английском языке, входящие в данную лекцию. В данной лекции изучается следующая последовательность основных понятий: молекула, атом, макроскопические тела.

На рисунках 2-4 изображены кластеры основных понятий данной лекции:

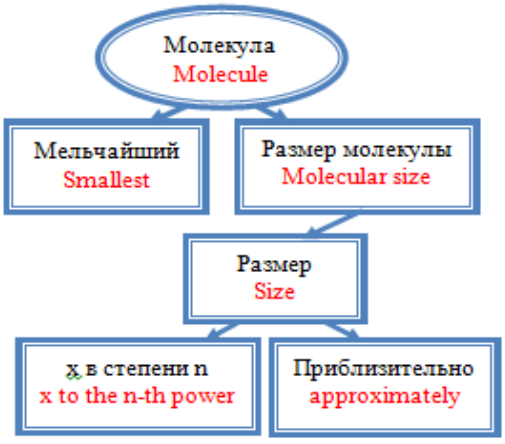

Рис.2. Кластер «Молекула»

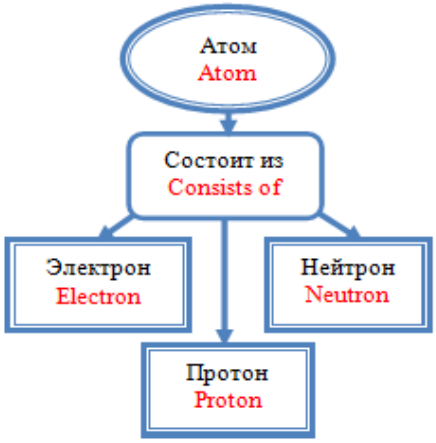

Рис.3. Кластер «Атом»

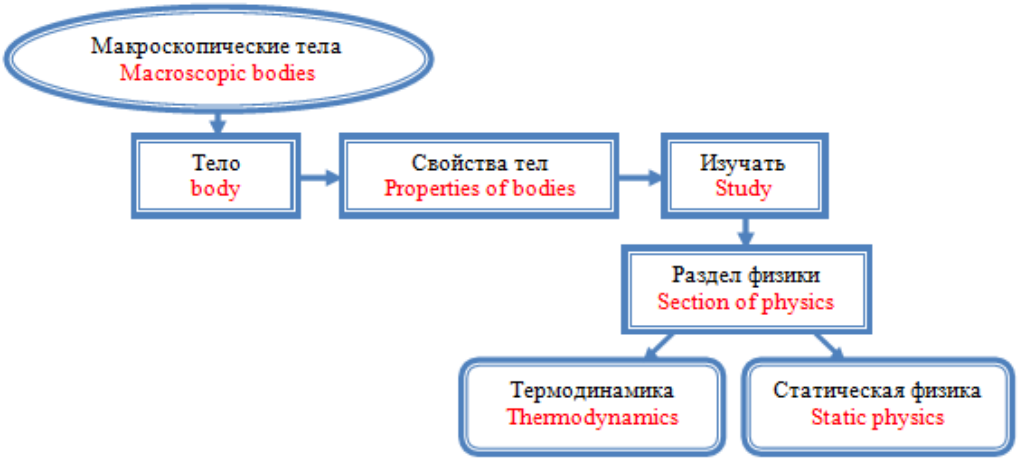

Рис. 4. Кластер «Макроскопические тела»

Как видно из данных определений вытекают следующие основные термины и понятия, использующиеся в данной лекции, такие как: размер молекулы, протон, нейтрон, электрон, термодинамика, статистическая физика, а также наглядно видны связи между данными понятиями, что поможет лучшему запоминанию и изучению учебного материала.

Также к данному словарю прилагаются таблицы 1 и 2 на английском языке с основными терминами, словосочетаниями и определениями, использующимися в данной лекции, с переводом на русский язык и транскрипциями. Все термины и определения, представленные в данной таблице, записаны по мере их нахождения в лекции.

Таблица 1 Основные определения лекции

Молекула – мельчайшая частица любого вещества.	***A molecule*** is the smallest particle of any substance.
Молекулы состоят из атомов.	Molecules consist of atoms.
Атом – мельчайшая частица элемента.	***Atom*** is the smallest particle of the element.
Тела, состоящие из очень большого числа молекул, называют ***макроскопическими телами (макроскопическими системами).***	Bodies consisting of a very large number of molecules are called ***macroscopic bodies (macroscopic systems)***.

Таблица 2 Основные понятия и словосочетания лекции

Systems of many particles	[ˈsɪstɪm əv ˈmenɪ ˈpɑːtɪklz]	Системы многих частиц
Particle	[ˈpɑːtɪkl]	Частица
Molecule	[ˈmɔlɪkjuːl]	Молекула
Smallest	[ˈsmɔːlɪst]	Мельчайший
Size	[saɪz]	Размер
Molecular size	[məʊˈlekjʊlə saɪz]	Размер молекулы
Atom	[ˈætəm]	Атом
Element	[ˈelɪmənt]	Элемент
Consists of	[kənˈsɪst əv]	Состоит из
Neutron	[ˈnjuːtrɔn]	Нейтрон
Proton	[ˈprəʊtɔn]	Протон
Electron	[ɪˈlektrɔn]	Электрон
Body	[ˈbɔdɪ]	Тело
Properties of bodies	[ˈprɔpətɪ]	Свойства тел

Study	[ˋstʌdɪ]	Изучать
Section of physics	[ˋsekʃən]	Раздел физики
Statistical physics	[ˈstætɪstɪkəl ˈfizɪks]	Статистическая физика
Thermodynamics	[ˈθɜːməʊdaɪˈnæmɪks]	Термодинамика
A macroscopic bodies	[mækrəʊˈskɔpɪk] [ˈbɔdɪ]	Макроскопические тела
Contains	[kənˈteɪn]	Содержится
Approximately	[əˈprɔksɪmɪtlɪ]	Приблизительно
x to the n-th power (x^n)	[ˋpauə]	x в степени n (x^n)

Следовательно, словари, разработанные к какой-либо теме подобным образом с наглядными связями понятий между собой и привязкой к конкретной теме, помогут не только лучше усвоить учебный материал по заданной теме на английском языке, но также помогут существенно пополнить объем словарного запаса. Также данные словари могут способствовать развитию мышления на английском языке, что поможет эффективному внедрению полиязычного процесса в преподавание раздела "Термодинамика" и других дисциплин на английском языке.

Литература:

1. Статья «Трехъязычное обучение в Казахстане внедряется поэтапно» // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.zakon.kz/4891234-trehyazychnoe-obuchenie-v-kazahstane.html
2. План нации «100 конкретных шагов». Шаг 79- «Поэтапный переход на английский язык обучения в системе образования - в старшей школе и вузах».- стр. 7
3. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». Задача- седьмая: «Человеческий капитал – основа модернизации».- стр. 6
4. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – М.: НМЦ СПО. С.М. Вишнякова. 1999.
5. Вендина Т.И. Введение в языкознание. - М., Высш. шк., 2001. - стр. 181
6. Идеографические, семантические и ассоциативные словари // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://gramota.ru/slovari/types/17_7
7. Морковкин В.В. Идеографические словари. М.: МГУ, 1970. – стр. 69
8. Термины и понятия лингвистики: Лексика. Лексикология. Фразеология. Лексикография: Словарь-справочник. — Назрань: ООО «Пилигрим». Т.В. Жеребило.
9. Прием кластер на уроке// [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.pedsovet.su
10. Русско-английский тематический словарь. Ок. 75000 терминов/ Новиков В.Д. и др. М.: «РУССО», 2000.- 928 с.

УДК 372.853

О ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «КВАНТОВАЯ МЕХАНИКА» НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.

Баянова Д. Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В основе содержания обновленного образования лежит поэтапный переход на трёхъязычное образование. Согласно посланию президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 года «С 2019 года будет начат переход к преподаванию на английском языке отдельных естественно - научных дисциплин в 10-м и 11-м классах» [1]. К данным дисциплинам будут относиться: физика, биология, информатика и химия. Согласно шагу 79, с целью создания «единого государства для всех» необходим «Поэтапный переход на английский язык обучения в системе образования – в старшей школе и вузах. Главная цель – повышение

конкурентоспособности выпускаемых кадров и рост экспортного потенциала образовательного сектора» [2].

Таким образом, преподавателям необходимо не только на приличном уровне овладеть английским языком, но и освоить методику преподавания своего предмета на английском языке. Для поэтапного перехода на трёхъязычное образование МОН РК активно занимается подготовкой действующих учителей-предметников [3]. Вузы, занимающиеся подготовкой учителей-предметников должны принять активное участие в этом процессе, а студенты в ходе данного процесса должны овладеть основами преподаваемых дисциплин и знанием английского языка.

Все вышесказанное свидетельствует о том, что необходимо подготовить не только учителей-предметников, но и студентов педагогических специальностей, обучающихся по данным четырем направлениям, к преподаванию на английском языке. С этой целью необходима литература, словари, методическое сопровождение, которые будут способствовать совершенствованию преподавания дисциплин на английском языке, а также послужат основой для поэтапного перехода на трёхъязычное образование.

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты методики преподавания дисциплины "Квантовая механика" на английском языке. "Квантовая механика" (также известная как квантовая физика или квантовая теория), включая квантовую теорию поля, является фундаментальной теорией в физике, которая описывает природу в наименьших масштабах энергетических уровней атомов и субатомных частиц [4,5].

На наш взгляд, процесс изучения дисциплин на английском языке будет более эффективен с использованием тематических словарей. С помощью такого словаря учитель сможет проводить на начальном этапе билингвальные уроки (то есть уроки с использованием двух языков обучения: родного и иностранного). Причем иностранный язык становится не только объектом изучения, но и средством обучения. А в последующем, при достаточном лексическом запасе у учащихся, появляется возможность увеличивать степень использования английского языка.

Основной целью разрабатываемого тематического словаря по дисциплине "Квантовая механика" является изучение и закрепление лексического материала, пройденного ранее, а также развитие коммуникативных навыков.

Рассмотрим более подробно принцип создания тематического словаря. С целью повышения эффективности обучения с помощью тематического словаря необходимо, чтобы его структура включала в себя последовательность "восстановить - закрепить - применить". Кроме всего прочего, чтобы повысить эффективность обучения при использовании тематического словаря, необходимо помимо общеизвестных слов и фраз предоставлять их эквиваленты, с целью расширения имеющегося лексического запаса, а также это будет способствовать развитию свободной ориентации в изучаемой теме [6].

Квантовая механика является не первой дисциплиной, изучаемой студентами на английском языке в рамках полиязычного образования, поэтому основные понятия и термины, встречающиеся при изучении данной дисциплины, могут быть известны студентам, поскольку они встречались в ходе изучения других дисциплин, в частности механики, оптики, а также физики атома и атомного ядра изучаемых ранее.

Рассмотрим принцип создания тематического словаря при подготовке к лекции "Волновые и корпускулярные свойства материи", используя фрагмент из книги Д. Бома "Квантовая теория" [7], фрагмент которой представлен на рисунке 1.

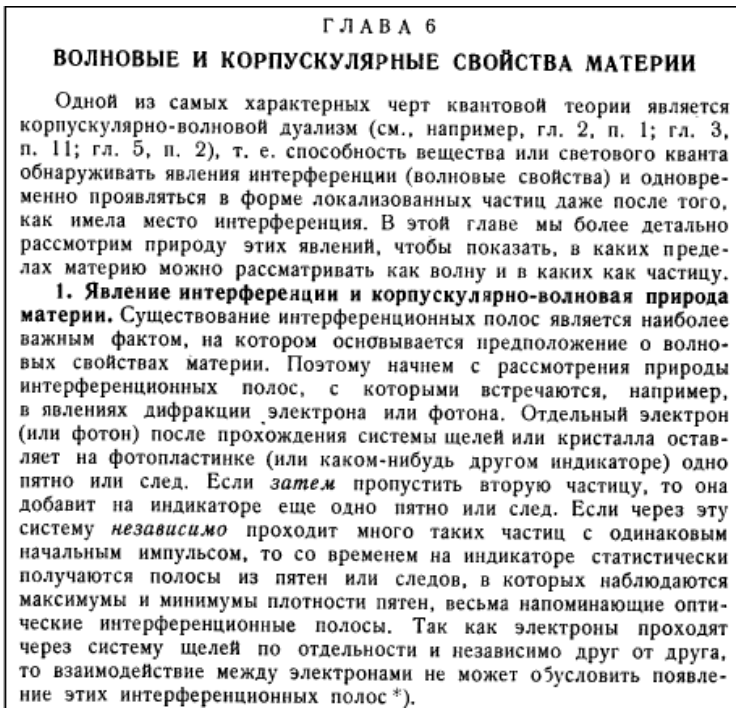

ГЛАВА 6

ВОЛНОВЫЕ И КОРПУСКУЛЯРНЫЕ СВОЙСТВА МАТЕРИИ

Одной из самых характерных черт квантовой теории является корпускулярно-волновой дуализм (см., например, гл. 2, п. 1; гл. 3, п. 11; гл. 5, п. 2), т. е. способность вещества или светового кванта обнаруживать явления интерференции (волновые свойства) и одновременно проявляться в форме локализованных частиц даже после того, как имела место интерференция. В этой главе мы более детально рассмотрим природу этих явлений, чтобы показать, в каких пределах материю можно рассматривать как волну и в каких как частицу.

1. Явление интерференции и корпускулярно-волновая природа материи. Существование интерференционных полос является наиболее важным фактом, на котором основывается предположение о волновых свойствах материи. Поэтому начнем с рассмотрения природы интерференционных полос, с которыми встречаются, например, в явлениях дифракции электрона или фотона. Отдельный электрон (или фотон) после прохождения системы щелей или кристалла оставляет на фотопластинке (или каком-нибудь другом индикаторе) одно пятно или след. Если *затем* пропустить вторую частицу, то она добавит на индикаторе еще одно пятно или след. Если через эту систему *независимо* проходит много таких частиц с одинаковым начальным импульсом, то со временем на индикаторе статистически получаются полосы из пятен или следов, в которых наблюдаются максимумы и минимумы плотности пятен, весьма напоминающие оптические интерференционные полосы. Так как электроны проходят через систему щелей по отдельности и независимо друг от друга, то взаимодействие между электронами не может обусловить появление этих интерференционных полос *).

Рис. 1 Фрагмент из книги Д. Бома "Квантовая теория"

При изучении фрагмента книги необходимо выделить физические понятия и термины, относящиеся к дисциплине "Квантовая механика". Таким образом, первым понятиям, как видно из названия главы является "*Волновые и корпускулярные свойства"* это словосочетание можно разбить на отдельные составляющие, то есть: *волновые свойства* и *корпускулярные свойства*. Далее выделим в тексте следующие понятия: *квантовая теория*, *корпускулярно-волновой дуализм*, *световой квант*, *интерференция*, *локализованная частица*, *волна*, *частица.*

В следующем абзаце выделим понятия: *интерференционная полоса*, *дифракция*, *электорон*, *фотон*, *щель*, *кристалл, фотопластинка*, *индикатор*, *след, импульс*, *начальный*, *полоса*, *максимум*, *минимум*, *плотность*.

Таким образом, из данного фрагмента книги можно выделить 24 понятия, относящиеся к квантовой механике. После того, как все понятия были выделены необходимо их перевести на английский язык. Перевод можно осуществить используя русско-английский словарь физических терминов Новикова [8] или воспльзоваться интернет-переводчиками. Однако следует помнить, что интернет-переводчики могут неправильно истолковать тот или иной физический термин и перевод может оказаться ошибочным.

Приведем в качестве примера такое понятие, как *отклоняющаяся величина,* в словаре Новикова это понятие переводится как: *deviating value* [ˈdiːvɪeɪtɪŋ] [ˈvæljuː], а инетернет-переводчик Яндекс переводит это понятие, как: *deviation value* [diːvɪˈeɪʃn] [ˈvæljuː], если же обратно перевести его на русский язык, то получается: *величина отклонения*, то есть значение данного понятия в контексте может быть потеряно. Таким образом, при переводе физических понятий и терминов на английский язык следует использовать специализированные русско-английские словари или же первоисточники, то есть подбирать необходимую литературу на английском языке.

Таблица1 Пример тематического словаря по теме "Волновые и корпускулярные свойства материи"

Понятие	Транскрипция	Перевод
корпускулярно-волновой дуализм	[kɔːˈpʌskjʊlə] [weɪv] [ˈdjuːəlɪzm]	corpuscular-wave (wave-particle/ particle-wave) dualism

волна	[weɪv]	wave
частица	[ˈpɑːtɪkl]	particle
электорон	[ɪˈlektrɔn]	electron
фотон	[ˈfəʊtɔn]	photon
свойство	[ˈprɔpətɪ]	property
волновые свойства	[weɪv] [ˈprɔpətɪ]	wave properties
корпускулярные свойства	[kɔːˈpʌskjʊlə][ˈprɔpətɪ]	corpuscular properties
квантовая теория	[ˈkwɔntəm ˈθɪərɪ]	quantum theory
дифракция	[dɪˈfrækʃn]	diffraction
интерференция	[ɪntəˈfiərəns]	interference
локализованная частица	[ˈləʊkəlaɪzd] [ˈpɑːtɪkl]	localized particle
кристалл	[krɪstl]	crystal
фотопластинка	[fəʊtəˈgræfik pleɪt]	photographic plate
индикатор	[ˈɪndɪkeɪtə]	indicator
след	[træk]	track
полоса	[frɪnʤ]	fringe
интерференционная полоса	[ɪntəˈfiərəns] [frɪnʤ]	interference fringe
щель	[slɔt] [slɪt] [gæp]	slot slit (оптического прибора) gap (энергетическая)
световой квант	[laɪt ˈkwɔntəm]	light quantum
импульс	[məʊˈmentəm] [ˈɪmpʌls] [pʌls]	momentum impulse pulse
начальный	[ɪˈnɪʃəl]	initial
максимум	[ˈmæksɪməm]	maximum
минимум	[ˈmɪnɪməm]	minimum
плотность	[ˈdensɪtɪ]	density

Литература:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 года «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции»
2. Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года "План нации - 100 конкретных шагов"
3. https://www.facebook.com/edugovrk/posts/1947135752165782:0
4. Квантовая механика // Википедия [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Quantum_mechanics
6. Радикова Т. И. Методическая разработка по английскому языку для студентов первых курсов неязыковых факультетов УдГУ. Ижевск, 2008
7. Бом Д. Квантовая теория. - М.: Наука, 1955.
8. Русско-английский физический словарь. Ок. 75 000 терминов / Новиков В.Д. и др.- М.: «РУССО», 2000.

УДК 372.851

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ В МАЛЫХ ГРУППАХ ПРИ ОБУЧЕНИИ ТЕМЕ «ЛИНИИ ВТОРОГО ПОРЯДКА»

Бейсенбаев А.М.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Достижения науки и техники оказываютсильнейшие воздействие на все компоненты нашей жизни, в том числена образование. Преподавателистремятся вносить в свои занятия все больше нового и современного. Большую популярность начинают приобретать интерактивные методы обучения. Под интерактивнымиметодамиобучения принято пониматьметоды, в которых студенты взаимодействуют и находятся в диалоге со своим преподавателемиодногруппниками. Данныеметоды актуальны тем, что помогают всемпроявлять свои способности, высказывать свои мнениями идеи,находясьвдиалоге с преподавателем. Темсамым, интерактивное обучение побуждает интерес учащихся к предмету, помогает эффективнее запоминать информацию, а также формирует жизненные и профессиональные навыки. Существует множество методов интерактивного обучения. Все эти методы тесно переплетаются между собой, и иногда становится сложным правильно их классифицировать. Назовем и рассмотримчасто применяемый в обучении математике метод.

Работа в малых группах позволяет всем студентам проявить себя в работе сгруппой, улучшить свои навыки сотрудничества, межличностного общения. Работа, основанная на применении вышеперечисленных методов, приносит свои результаты. Можно с уверенность сказать, что интерактивные методы обучения – это очень перспективное направление в педагогике, которое нужно постоянно развивать и применять на практике.

Работа в малых группах на занятиях математики даёт возможность обучаемым творчески распорядиться своими знаниями.

Под «малой группой» понимают малочисленную социальную группу, члены которой объединены общей деятельностью и находятся в непосредственном личном контакте, что является основой для возникновения как эмоциональных отношений в группе, так и особыхгрупповых ценностей и норм поведения.

Методы, применяемые в работе малыми группами, должны:

- вызывать (порождать) познавательную активность слушателя, поднимая ее до исследовательского уровня;
- основываться на серьезном содержательном материале проблемного характера;
- быть инструментом развития мышления и профессиональных способностей, а также саморазвития;
- максимально приближаться к реальной профессиональной ситуации, одновременно дающей человеку возможность для самостоятельной деятельности [1].

Для работы в подгруппе, прежде всего, избирается лидер. По решению группы лидер может быть избран для решения одной задачи или класса задач одной темы. Очень важно, чтобы в процессе работы каждый из студентов хотя бы один раз побыл в роли лидера. Лидер способен оказывать существенное влияние на поведение остальных участников. Он должен сам вести дискуссию в группе, организовать временные этапы работы группы, распределить роли (кто пишет на доске, кто считает, кто оформляет результаты) и др., приобретая или совершенствуя таким образом управленческие умения, необходимые любому специалисту.

Применение метода работы «малыми группами» на занятиях по математике даёт возможность не только дать знания, сформировать умения, но и научить творчески распоряжаться ими.

Рассмотрим на примере одного из уроков из раздела «Линии второго порядка», в котором представлено сочетание традиционной и интерактивной работы.

Тема. Линии второго порядка. Эллипс.

Цель: изучить общее понятие линии второго порядка; эллипс.
Задачи.
Образовательная – обобщение и систематизация знаний по теме: «Линии второго порядка».
Развивающая – развивать навыки применения анализа, сравнения, аналогии, развивать грамотную математическую речь.
Воспитательная – воспитывать трудолюбие, умение выслушать, терпение, выдержку.
Тип урока – урок закрепления знаний.
Структура урока:

1. Организационный момент (1 мин).
2. Вводно-подготовительная часть (7 мин).
3. Усвоение новых знаний.
   - Групповая работа (15 мин).
   - Обсуждение полученных результатов (5 мин).
   - Коллективная работа (10 мин).
   - Первичное закрепление – решение задач по карточкам (7 мин).
5. Информация о домашнем задании (1 мин).
6. Рефлексия. Подведение итогов урока (4 мин).

Индивидуальная работа
На прошлом уроке была предоставлена лекция на тему: «Линии второго порядка. Эллипс» и данноезанятиепосвящёно закреплению лекции.
Составить каноническое уравнение эллипса, если его полуоси соответственно равны$a=5$ и $b=4$, и при $a=4,\ b=5$,
Преподаватель предлагает учащимся самим составить каноническое уравнение, исходя из условия задачи.
Работа в группах (учащийся делятся на три группы)
Учащиеся группы делятся на три команды. Каждой команде будут предложены различные задания. Первая команда выполняет построение предложенных функций на доске, не подписывая сами функции, вторая команда – следом, под каждым графиком должна написать соответствующее уравнение, а третья команда (команда экспертов) будут оценивать правильность выполнения заданий первой и второй группами.
Задания раздаются всем командам одновременно, каждая команда, выполняя задание, может совещаться между членами команды.
Учащиеся группы делятся на 3 команды.

1) Задание первой команды (построение выполняется на доске).

Постройте в прямоугольной системе координат линии заданные уравнениями и добавить необходимые характеристики для построения графиков функций:

- ✓ $(x-3)^2+(y-4)^2=4;$
- ✓ $\frac{x^2}{25}+\frac{y^2}{49}=1;$
- ✓ $\frac{x^2}{49}+\frac{y^2}{25}=1$

2) Задание второй команды:

Первая команда построила графики некоторых функций, запишите на доске к каждому графику название вида линии и его уравнение.

3) Третья команда – команда экспертов, которые оценивают выполненные задания первой и второй команды, опираясь на теоретический материал.

Следующая работа так же работа в группах.
Студенты делятся на три команды, каждой команде выдаются по одной задачи. Каждая команда может решать задачу обговаривая это с другими членами команды. После решения выбирается один выступающий из команды и объясняет решение у доски.
Рассмотрим два примера.
Пример №1.

❖ Дан эллипс $16x^2 + 25y^2 = 400.$ Найти оси эллипса, координаты вершин, фокусы, эксцентриситет и уравнения директрис [2].

Пример №2.

❖ Найти каноническое уравнение эллипса, расстояние между фокусами которого равно 8, расстояние между директрисами равно 24.

❖ Составить каноническое уравнение эллипса, если известно, что:

а) его малая ось равна 24, расстояние между фокусами равно 10;

б) расстояние между фокусами равно 6, эксцентриситет равен 3/5;

в) расстояние между фокусами равно 4, расстояние между директрисами равно 5;

г) расстояние между директрисами равно 32, эксцентриситет равен 0,5.

Подведение итогов урока

Сегодня мы научились решать задачи на распознавание уравнений кривых второго порядка.

Выставляю отметки за урок с полной аргументацией.

Рефлексия

В конце учебного занятия обучающимся предлагается устно или письменно закончить следующие предложения.

На сегодняшнем уроке я понял, я узнал, я разобрался…
Я похвалил бы себя…
Особенно мне понравилось…
После урока мне захотелось…
Было интересно…
Было трудно…
Я понял, что…

- Спасибо всем за внимание, до свидания, урок окончен.

Литература:

1. Жук Л.В. Активизация мыслительной деятельности будущих учителей математики в геометрии средствами компьютерного моделирования: дисс. канд. пед. наук / ЕГУ им. И.А. Бунина. – Елец, 2007. – 222 с.
2. Беклемишев Д.В. Курс аналитической геометрии и алгебры: учебное пособие для вузов / Д.В. Беклемишев. – М.:Наука, 1976. – 320 с.

УДК 510

УСЛОВНЫЙ ЭКСТРЕМУМ ФУНКЦИИ НЕСКОЛЬКИХ ПЕРЕМЕННЫХ

Беккер Т.В.

(СКГУ им.М.Козыбаева)

При отыскании экстремумов функции многих переменных часто возникают задачи, связанные с так называемым *условным экстремумом.* Это понятие можно разъяснить на примере функции двух переменных. Аргументы функции нескольких переменных могут быть связаны некими соотношениями (условиями). В этом случае экстремумы функции f(x,y) называют условными или относительными.

Рассмотрим один из способов отыскания точек условного экстремума функции $z = f(x, y)$ при условии, что переменные x и y связаны уравнением φ(x, y) = 0. Это соотношение называется уравнением связи. Если из уравнения связи можно явно выразить *y* через *x*: y=φ(x), то получим функцию одной переменной Z= f(x, φ(x)) = Φ(x).

Найдя значение *x*, при которых эта функция достигает экстремума, и определив затем

$$Z = \sqrt{1 - x - (1 - x)} = \sqrt{2x - 2x}$$

из уравнения связи соответствующие им значения *y*, мы и получим искомые точки условного экстремума.

Так, в вышеприведенном примере из уравнения связи x+y-1=0 имеем y=1-x. Отсюда легко проверить, что *z* достигает максимума при x = 0,5; но тогда из уравнения связи y=0,5, и мы получаем как раз точку P, найденную из геометрических соображений.

Очень просто решается задача на условный экстремум и тогда, когда уравнение связи можно представить параметрическими уравнениями x=x(t), y=y(t). Подставляя выражения для *x* и *y* в данную функцию, снова приходим к задаче отыскания экстремума функции одной переменной.

Если уравнение связи имеет более сложный вид и нам не удается ни явно выразить одну переменную через другую, ни заменить его параметрическими уравнениями, то задача отыскания условного экстремума становится более трудной. Будем по-прежнему считать, что в выражении функции z= f(x, y) переменная φ(x, y) = 0. Полная производная от функции z= f(x, y) равна:

$$\frac{\partial Z}{\partial x} = f'_x(x,y) + f'_y(x,y)\frac{\partial y}{\partial x} = f'_x(x,y) - \frac{\varphi'_x(x,y)}{\varphi'_y(x,y)} f'_y(x,y),$$

$$f'_x(x,y) - \frac{\varphi'_x(x,y)}{\varphi'_y(x,y)} f'_y(x,y) = 0, \qquad \varphi(x,y) = 0$$

Где производная *y*`, найдена по правилу дифференцирования неявной функции. В точках условного экстремума найденная полная производная должна равняться нулю; это дает одно уравнение, связывающее *x* и *y*. В то же время *x* и *y* должны удовлетворять и уравнению связи. В этом случае получаем систему двух уравнений с двумя неизвестными. Преобразуем эту систему, записав первое уравнение в виде пропорции и введя новую вспомогательную неизвестную λ:

(знак минус поставлен для удобства).

От этих равенств легко перейти к следующей системе:

$$\frac{f'_x}{\varphi'_x} = \frac{f'_y}{\varphi'_y} = -\lambda$$

$$F'_x = (x,y) + \lambda\varphi'_x(x,y) = 0, F'_y(x,y) + \lambda\varphi'_y(x,y) = 0, (*)$$

которая вместе с уравнением связи φ(x, y) = 0 образует систему трех уравнений с неизвестными x, y и λ.

Эти уравнения (*) легче всего запомнить при помощи следующего правила: для того, чтобы найти точки, которые могут быть точками условного экстремума функции Z= f(x, y) при уравнении связи φ(x, y) = 0, нужно образовать вспомогательную функцию Ф(x,y)=f(x,y)+λφ(x,y). Где λ-некоторая постоянная, и составить уравнения для отыскания точек экстремума этой функции.

Указанная система уравнений определяет, как правило, только необходимые условия, т.е. не всякая пара значений x и y, удовлетворяющая этой системе, обязательно является точкой условного экстремума. Описанный прием решения задач на условный экстремум называется методом множителей Лагранжа.

Метод множителей Лагранжа имеет наглядный геометрический смысл, смысл которого рассмотри на примере.

Предположим, что на рис. 1. изображены линии уровня функции Z= f(x, y) и линия L, на которой отыскиваются точки условного экстремума.

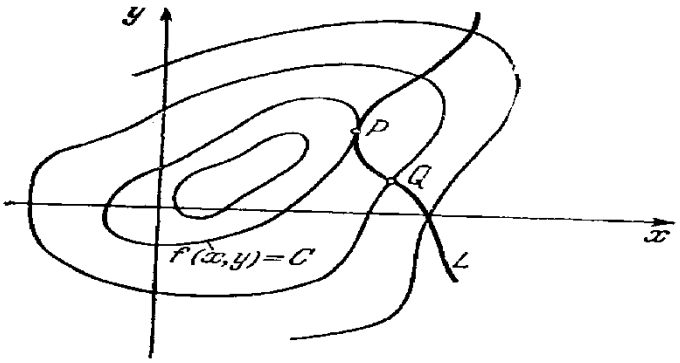

Рисунок 1.

Если в точке Q линия L пересекает линию уровня, то эта точка не может быть точкой условного экстремума т.к. по одну сторону от линии уровня функция Z= f(x, y) принимает большие значения, а по другую - меньшие. Если же в точке P линия L не пересекает соответствующую линию уровня и, значит, в некоторой окрестности этой точки лежит по одну сторону от линии уровня, то точка P будет как раз являться точкой
условного экстремума. В такой точке линия L и линия уровня Z= f(x, y) =C касаются друг друга (предполагается, что линии гладкие). И угловые коэффициенты касательных к ним должны быть равны. Из уравнения связи φ(x, y) = 0 имеем y`=-φ`x/φ`y, а из уравнения линии уровня y`=-fx`/fy`.
Приравнивая производные и произведя простейшее преобразование мы получим уравнение

$$\frac{f'_x}{\varphi'_x} = \frac{f'_y}{\varphi'_y} = -\lambda$$

Приведенное рассуждение теряет силу, если линия уровня такова, что во всех ее точках fx`=0, fy`=0. Можно рассмотреть, например, функцию z = 4-x^2 и линию уровня x=0, соответствующую значению z = 4.

Можно искать условный экстремум функции f(x,y,z) при двух уравнениях связи: φ1(x, y, z) = 0 и φ2(x, y, z) = 0
Эти уравнения определяют линию в пространстве. Таким образом задача сводится к отысканию такой точки линии, в которой функция принимает экстремальное значение, причем сравниваются значения функции только в точках рассматриваемой линии.

Метод множителей Лагранжа в этом случае принимается следующим образом: строим вспомогательную функцию Φ(x, y, z) = f(x, y, z)+λ1φ1(x, y, z) +λ2φ2(x, y, z), где λ1 и λ2- новые дополнительные неизвестные, и состовляем систему уравнений для отыскания экстремумов этой функции.

Добавляя сюда два уравнения связи получаем систему уравнений с пятью неизвестными

$$\text{x},\ \frac{\partial \phi}{\partial x} = \frac{\partial f}{\partial x} + \lambda_1 \frac{\partial \varphi_,}{\partial x} \lambda_2 \frac{\partial \varphi_2}{\partial x} = 0$$

$$\frac{\partial \phi}{\partial y} = \frac{\partial f}{\partial y} + \lambda_1 \frac{\partial \varphi}{\partial y} + \lambda_2 \frac{\partial \varphi_2}{\partial y} = 0$$

$$\frac{\partial \phi}{\partial z} = \frac{\partial f}{\partial z} + \lambda_1 \frac{\partial \varphi}{\partial z} + \lambda_2 \frac{\partial \varphi_2}{\partial z} = 0$$

y, z, λ_1, λ_2. Искомыми точками условного экстремума могут быть только те, координаты x, y, z которых являются решением этой системы.

Литература:

1. Высшая математика, Шипачев В.С., 1990
2. Бермант А.Ф., Араманович И.Г. Краткий курс математического анализа для ВТУЗов (5-е изд.). М., 1967. https://studopedia.ru/8_10266_ekstremum-funktsii-dvuh-nezavisimih-peremennih.html

УДК 371

ОСОБЕНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ «ПРОГРАММИРОВАНИЕ» В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ ИНФОРМАТИКИ

Биратаев Б.А.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Вопросы повышения уровня обучения программированию в школе продолжают оставаться актуальными.

Профессия специалиста в области информатики и информационных технологий, довольно востребованная в настоящее время, требует прочных знаний, умений и навыков, которые необходимо получать и развивать со школы. Перед учителем поставлена задача не просто предоставить выпускнику набор знаний, а подготовить учащегося, умеющего самостоятельно решать возникающие перед ним проблемы, способного отвечать за собственное благополучие и общества в целом. Для этого требуется создать необходимые условия для подготовки ответственной, самостоятельной и активной личности, владеющей основными компетенциями. Одна из этих основных компетенции – это умение составлять и осуществлять программу своей деятельности. Такие умения у учащихся формируются на уроках информатики при выполнении различных заданий и, прежде всего, при изучении темы «Программирование».

Таким образом, особое внимание в обучении информатике необходимо уделять вопросу системы обучения программированию.

Тема «Программирование» является одной из самых сложных тем при изучении курса информатики. В настоящее время существует большое количество проблем в данном направлении.

На сегодняшний день выпускник должен иметь необходимый набор знаний по информатике, позволяющий получить качественное среднее специальное или высшее образование и стать конкуретноспособным специалистом. Проводящиеся соревнования (олимпиады, конкурсы, конференции) по программированию в нашей республике также являются подтверждением необходимости изучения темы «Программирование» в школьном курсе информатики.

Сегодня во многих школах изучается язык Pascal, который является наиболее подходящим с методической точки зрения для изучения основных принципов программирования. Язык Pascal является учебным структурным языком программирования, который предполагает не только изучение алгоритмических конструкций, формирование логического и алгоритмического мышления у учащихся, но и решение сложных технологических и производственных задач. И только учащиеся небольшого числа школ изучают языки программирования Visual Basic, C, C++, Visual C++, Delphi, Java и другие.

Следующим важным этапом при построении системы изучения темы является организация самого процесса обучения. В качестве основных видов организации процесса обучения программированию можно выделить традиционные виды занятий: лекционные, лабораторные и практические занятия. Для проведения занятий необходимо выбрать соответствующее учебно-методическое, техническое и программное обеспечение.

Обучение программированию – наиболее разработанная часть методики обучения информатике, ибо имеет давнюю историю. Первые годы введения в школе информатики как обязательного предмета школьники изучали, в основном, именно программирование. Поэтому существует большое число методических разработок и учебных программ для изучения языков программирования. Основным этапом построения обучения является технология обучения программированию. Учитель не должен забывать, что цель обучения – не изучение языка программирования и не подготовка высококвалифицированных программистов, а изучение способов, алгоритмов и методов программирования при решении задач, то есть привитие навыков алгоритмического мышления учащимся.

Для основной школы цель обучения определяется изучением основных алгоритмических конструкций с использованием простых типов данных и массивов. Кроме базовых знаний в области программирования, учащиеся должны владеть одним из современных языков программирования, обладая умением проводить вычислительные процессы и оперировать всеми основными типами данных.

Благодаря такому построению изучения программирования на базовом уровне дается возможность учащимся освоить основы алгоритмического языка , способствует развитию технологического, алгоритмического и творческого мышления учащихся, формирует основные навыки программирования.

В итоге изучения учащиеся должны знать:

– что такое алгоритм, какова роль алгоритма в системах управления;

– в чем состоят основные свойства алгоритма;

– способы записи алгоритмов: блок-схемы, учебный алгоритмический язык;

– основные алгоритмические конструкции: следование, ветвление, множественный выбор, цикл, структуры алгоритмов;

– назначение вспомогательных алгоритмов, технологии построения сложных алгоритмов: метод последовательной детализации и сборочный (библиотечный) метод;

– основные свойства величин в алгоритмах обработки информации: что такое имя, тип, значение величины; смысл присваивания;

– назначение языков программирования;

– в чем различие между языками программирования высокого уровня и машинно-ориентированными языками;

– правила представления данных на одном из языков программирования высокого уровня (например, на языке Pascal);

– правила записи основных операторов: ввода, вывода, присваивания, цикла, ветвления;

– правила записи программы;

– что такое трансляция;

– назначение систем программирования;

– содержание этапов разработки программы: алгоритмизация, кодирование, отладка и тестирование.

При этом учащиеся должны уметь:

– пользоваться языком блок-схем, понимать описания алгоритмов на учебном алгоритмическом языке;

– выполнять трассировку алгоритма для известного исполнителя;

– составлять несложные линейные, ветвящиеся и циклические алгоритмы управления на одном из учебных исполнителей;

– выделять подзадачи, определять и использовать вспомогательные алгоритмы;

– составлять несложные программы решения вычислительных задач с числами;
– программировать простой диалог;
– работать в среде одной из систем программирования (например, Turbo Pascal);
– осуществлять отладку и тестирование программы и другое.

Практическая значимость исследований в данном направлении заключается в определении содержания теоретического материала, направленного на формирование специальных знаний и умений при изучении темы "Программирование" в школьном курсе информатики.

Литература:

1. Аркадьев А. Г., Днепров Э. Д. Сборник нормативных документов. Информатика и ИКТ. – М.: Дрофа, 2008. – 112 с.
2. Окулов С. М. Задачи по программированию. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2006. – 824 с.
3. Малеев В. В. Общая методика преподавания информатики: учеб. пособие. – Воронеж: ВГПУ, 2005. – 271 с.
4. Лапчик М. П. Теория и методика обучения информатике: учеб. для пед. вузов. – М.: Издательский центр «Академия»,2008. – 592 с.

УДК 378

AJAX ТЕХНОЛОГИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ УСПЕШНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ WEB-САЙТА

Бумагин Е.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

AJAX – это аббревиатура, которая означает AsynchronousJavascriptand XML. На самом деле, AJAX не является новой технологией, так как и Javascript, и XML существуют уже довольно продолжительное время, а AJAX – это синтез обозначенных технологий.

При использовании AJAX нет необходимости обновлять каждый раз всю страницу, так как обновляется только ее конкретная часть. Это намного удобнее, так как пользователю не приходится ждать пока перезагрузится вся страница, и экономичнее в плане количества передаваемых данных. Правда в этом случае, разработчику необходимо следить, чтобы пользователь был в курсе того, что происходит на странице. Это можно реализовать с использованием индикаторов загрузки, текстовых сообщений о том, что идёт обмен данными с сервером. Необходимо также понимать, что не все браузеры поддерживают AJAX и иногдаJavascript может быть отключен пользователем. Поэтому, данный метод реализации следует использовать в меру и не избегать альтернативных методов представления информации на web-сайте.

В классической модели web-приложенияпользователь выполняет следующие шаги:

1. Пользователь заходит на web-страницу и нажимает на какой-нибудь её элемент.
2. Браузер формирует и отправляет запрос серверу.
3. В ответ сервер генерирует совершенно новую web-страницу и отправляет её браузеру и т. д., после чего браузер полностью перезагружает всю страницу.

При использовании AJAX технологии это выглядит следующим образом:

1. Пользователь заходит на web-страницу и нажимает на какой-нибудь её элемент.
2. Скрипт (на языке JavaScript) определяет, какая информация необходима для обновления страницы.
3. Браузер отправляет соответствующий запрос на сервер.
4. Сервер возвращает только ту часть документа, на которую пришёл запрос.
5. Скрипт вносит изменения с учётом полученной информации (без полной перезагрузки страницы).

На основе предоставленной информации можно выделить преимущества и недостатки использования данной технологии. К преимуществам использования можно отнести:

1. Экономию трафика.Использование AJAX позволяет значительно сократить трафик при работе с web-приложением благодаря тому, что вместо загрузки всей страницы достаточно загрузить только изменившуюся часть или вообще только получить/передать набор данных в формате JSON или XML, а затем изменить содержимое страницы с помощью JavaScript.

2. Уменьшение нагрузки на сервер. При правильной реализации AJAX позволяет снизить нагрузку на сервер в несколько раз. В частности, все страницы сайта чаще всего генерируются по одному шаблону, включая неизменные элементы («шапка», «навигационная панель», «подвал» и т. д.), для генерации которых требуются обращения к разным файлам, время на обработку скриптов – всё это можно опустить, если заменить полную загрузку страницы генерацией и передачей лишь содержательной части. Дизайн страницы также обычно содержит множество файлов, связанных с оформлением (картинки, стили), на повторную обработку которых не надо тратить время, используя AJAX (экономия на количестве HTTP-соединений значительно выгоднее, чем на сокращении трафика каждого из них).

3. Ускорение реакции интерфейса. Поскольку загрузка изменившейся части значительно быстрее, то пользователь видит результат своих действий быстрее ибез

мерцания страницы (возникающего при полной перезагрузке).

4. Почти безграничные возможности для интерактивной обработки. Например, при вводе поискового запроса в Google выводится подсказка с возможными вариантами запроса. На многих сайтах при регистрации пользователь вводит имя, и сразу же видит, доступно это имя или нет. AJAX удобен для программирования чатов, административных панелей и других инструментов, которые выводят меняющиеся со временем данные.

Как и в любой другой технологии у AJAX присутствуют и недостатки. К ним можно отнести:

1. Отсутствие интеграции со стандартными инструментами браузера. Динамически создаваемые страницы не регистрируются браузером в истории посещения страниц, поэтому не работает кнопка «Назад», предоставляющая пользователям возможность вернуться к просмотренным ранее страницам, но существуют скрипты, которые могут решить эту проблему.

Другой недостаток изменения содержимого страницы при постоянном URL заключается в невозможности сохранения закладки на желаемый материал. Проблему можно успешно решить с помощью History.pushState.

2. Старые методы учёта статистики сайтов становятся неактуальными. Многие сервисы статистики ведут учёт просмотров новых страниц сайта. Для сайтов, страницы которых широко используют AJAX, такая статистика теряет актуальность.

3. Усложнение проекта. Перераспределяется логика обработки данных – происходит выделение и частичный перенос на сторону клиента процессов первичного форматирования данных. Это усложняет контроль целостности форматов и типов. Конечный эффект технологии может быть нивелирован необоснованным ростом затрат на кодирование и управление проектом, а также риском снижения доступности сервиса для конечных пользователей.

4. Требуется включенныйJavaScript в браузере. JavaScript может быть выключен из соображений безопасности. И, конечно же, AJAX-страницы труднодоступныенеполнофункциональным браузерам, роботам и web-архивам.

5. Проблемы с отображением нестандартных кодировок в некоторых сценариях AJAX-скриптов. В данном случае следует отметить проблемы AJAX и кириллицы, а именно ее некорректное отображение.

6. Низкая скорость при грубом программировании. Казалось бы, AJAX предназначен именно для повышения скорости. Но когда AJAX-запросов на одной странице много и, например, по каждому щелчку подгружается список, AJAX-страница становится даже медленнее традиционной.

7. Плохое поведение на ненадёжных соединениях. Если связь часто теряется, обычную страницу можно как минимум перезагрузить. AJAX-страницу приходится перезагружать с самого начала и искать, где остановился. Параллельная работа здесь работает с противоположном направлении, деля и без того узкий канал на множество маленьких соединений, и велика вероятность, что какое-то будет разорвано.

Технологию AJAX не следует использовать в каждом элементе разрабатываемогоweb-сайта. В данном случае все преимущества данного метода заменятся недостатками:

Целесообразно использовать данную технологию при использовании форм. Они очень медленны при использовании стандартных методов реализации. Но если асинхронно передавать данные, то страница не перезагружается.

Иногда на web-ресурсах нужно произвести опрос. В данном случае пользователю будет приятней оставить свой голос за несколько секунд, чем за 30-40. Так же данная технология позволит сразу же увидеть результат голосования без перезагрузки всего модуля голосования.

Очень удобно использовать AJAXпри разработке системы комментариев или же отзывов.Если на сайте имеется соответствующая возможность, то при ее использовании перезагружать страницу целиком, чтобы увидеть новые посты, крайне неудобно. С использованием данного метода можно избежать этой проблемы и значительно улучшить интерфейс разрабатываемого web-ресурса.

Так же AJAX технологию используют при реализации фильтров. Часто на сайтах делают сортировку по дате, по имени, и т.д. С использованием AJAX это будет значительно удобнее.

Обобщая следует отметить, что AJAX – это не независимая технология, это объединение технологий, это процесс, это новый взгляд на старые вещи. Ни одна из технологий, составляющих AJAX не нова. Однако их совместное использование позволяет получить новые результаты и представляет собой мощный инструмент для реализации огромного количества элементов клиентской части в совершенно другом представлении.

Литература:

1. Статья в Википедии о технологии AJAX, https://ru.wikipedia.org/wiki/AJAX
2. Стать об области применения AJAX, https://htmlweb.ru/ajax/ajax4.php
3. Статья о методе функционирования технологии AJAX, https://learn.javascript.ru/ajax-intro

УДК 372.851

ПОДГОТОВКА УЧАЩИХСЯ К ИТОГОВОЙ АТТЕСТАЦИИ ПО МАТЕМАТИКЕ (НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «ПРИЗМА»)

Витук Э.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Изменения, происходящие сегодня в обществе, в значительной степени определяют особенность и необходимость внесения изменений в деятельность учителя. В современных условиях, в образовательной деятельности важна ориентация на развитие познавательности, самостоятельности учащихся, формирование умений исследовательской деятельности, индивидуализация целей образования.

Эти противоречия побудили к работе, направленной на повышение качества знаний учащихся, развития их творческих способностей посредством новых образовательных технологий. **Актуальность** этой темы в наше время объясняется тем, что в связи с политическими и экономическими преобразованиями в Казахстане полным ходом идёт модернизация образования. Итоговая аттестация должна стать не только показателем уровня

подготовки учащихся, но и определить горизонты развития школьной математики на ближайшие годы, тем более, что новая форма аттестации стала обязательной для выпускников школ. Итоговая аттестация в новой форме помогает решать такую важную задачу, стоящую перед учителем, как освоение технологий обучения и организации итогового повторения, позволяющих выпускникам демонстрировать уровень своих знаний не ниже своей годовой оценки.

Система подготовки учащихся к итоговой аттестации подразумевает предварительную подготовку учителя направленную на организацию уроков повторения и систематизации, а также самостоятельную подготовку учащихся. Учитель в рамках планирования подготовки учащихся к итоговой аттестации должен реализовать следующую цепочку:

- определить объем повторяемого материала;
- выделить основные учебные единицы в данном материале;
- выделить основные типы задач по данному разделу;
- подобрать конкретные упражнения, задачи и вопросы, которые будут использоваться при повторении;
- подготовить дидактические, справочные и диагностические материалы;
- дозировать материал, распределить его по отдельным урокам;
- выбрать методы и формы организации повторительной работы;
- составить график дополнительных консультаций.

Повторение учебного материала требует от учителя тщательной работы. Он должен обеспечить четкую связь между видами повторения, реализовать глубоко продуманную систему повторения. Огромную и серьезную ошибку допускает учитель, когда побуждает ученика повторять материал в том порядке, в котором он изучался. Повторение в таком случае сводится к механическому проигрыванию в памяти пройденного материала. При изучении раздела стереометрии у учащихся возникают трудности в решении задач, потому что ученики каждый раз решают новую задачу. Цель представленного фрагмента урока в том, чтобы показать обучающимся, что мы, решая эти задачи, используем один и тот же метод.

Тема: «Нахождение углов в призме»

Цель: повторить и обобщить материал на нахождение углов между прямыми и плоскостями при решении задач по теме «Призма».

Задачи:

Образовательные – научить использовать методы решения задач, применяемые для куба, на призме.

Развивающие – развить мышления через формирование умений анализировать, сравнивать; формирование логического, абстрактного мышления;

Воспитательные – воспитать самостоятельность, настойчивость, положительное эмоциональное отношение к математике.

Тип урока – урок повторения.

Оборудование: доска, карточка с заданиями.

Структура урока:

1. Организационный момент (2)
2. Актуализация знаний (10)
3. Решение задач (25)
4. Информация о домашнем задании(3)

Актуализация опорных знаний

Во время актуализации поднимаются вопросы по домашнему заданию. На дом была задана задача, которая будет являться основной для этого урока. Помимо этого учащимся предложены на доске готовые чертежи, на которых нужно указать искомый угол и обосновать свой ответ.

Укажите искомый угол между:

А) скрещивающимися прямыми A_1B и D_1B_1

Б) прямой DD_1 и плоскостью A_1C_1B

В) двумя плоскостями AB_1D_1 и $ABCD$

Ответ обоснуйте.

А	Б	В
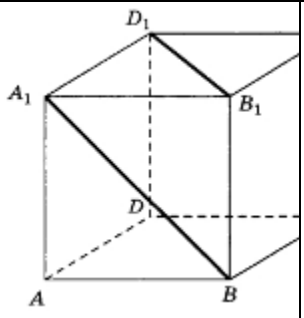	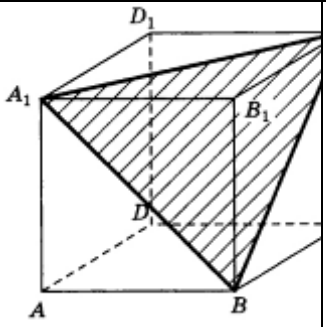	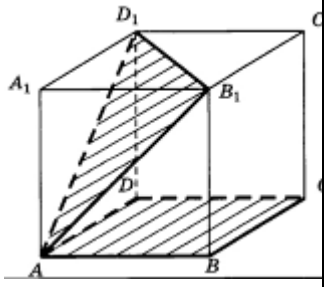

Решение задач.

На уроке важно показать, что методы, применяемые для решения задач на модели куба, применимы и к призме. Поэтому учащимся было предложено решить задачу в группе. Учитель делит учащихся на группы, опираясь на результаты проведенного диагностического теста. В одной группе размещены учащиеся с похожими пробелами в знаниях и к ним добавляется ученик, который хорошо понимает и помнит тему. Каждой группе дается задание, похожее на домашнюю задачу. После того как задача решена, любой из группы, кого вызовет учитель, должен записать решение и пояснить его. Это условие обеспечит работу всех членов группы. В ходе работы ученики должны увидеть, что для решения этих задач мы применяем метод, который использовали в домашней работе.

I группа

В правильной треугольной призме $ABCA_1B_1C_1$ со стороной равной a, $AA_1 = AB$. Найдите угол между прямой AC_1 и BP, где P середина ребра A_1B_1.

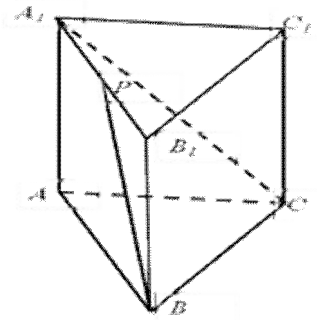

II группа

В прямой четырехугольной призме $ABCDA_1B_1C_1D_1$, в основании которой лежит ромб со стороной равной a, острым углом между сторонами равным 30° и высотой h. Найдите угол между прямой AB_1 и BD.

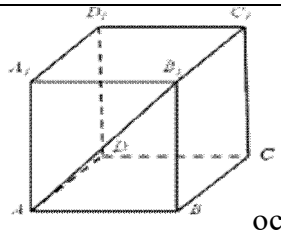

III группа

В правильной шестиугольной призме $ABCDEFA_1B_1C_1D_1E_1F_1$ со стороной равной a и высотой h. Найдите угол между прямой FE_1 и DC_1.

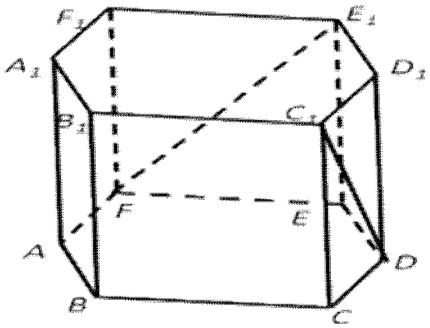

После решения задач выходят по одному человеку из группы и записывают ход решение на доску с последующими пояснениями. Оставшиеся должны занести в тетрадь все решения.

Литература:
1. Балаян Э.Н. Геометрия. Задачи на готовых чертежах 10-11.–М.: «Феникс», 2013. – 217с.
2. Сластенин В.А. Педагогика: учебн. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н. Шиянов. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 576 с.

УДК 378

К ВОПРОСУ ОБ УЧЕТЕ И РЕАЛИЗАЦИИ УЧЕТА ГОТОВОЙ ПРОДУКЦИИ

Гаппасова Д.А.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

Правительство Казахстана разработало основные этапы, необходимые для реализации рыночных реформ. К ним относятся - пройденная с успехом приватизация государственной собственности, финансовая, кредитная политика, создание рынка ценных бумаг, формирование рыночной инфраструктуры в целом. Важное место в ряду неотложных мер занимает деятельность, направленная на правильное и грамотное ведение бухгалтерского учета, а именно, его соответствие международной практике ведения учета. И так как большинство предприятий имеет такой вид товарно-материальных запасов, как готовая продукция, необходимая для осуществления своей деятельности, то в одну из первых очередей уделяется большое внимание практике ее ведения.Для любого предприятия учет готовой продукции всегда был одной из важных проблем осуществления деятельности, поэтому актуальность данной темы заключается в том, что на любом предприятие нашего государства, занимающемся выпуском и реализацией готовой продукции должно быть введено правильное и грамотное ведение учета, позволяющее обеспечить большую часть пользователей данной информацией правильными и достоверными сведениями.

Готовая продукция — это изделия и полуфабрикаты, являющиеся продуктом производственного процесса организации с полностью законченной обработкой (комплектацией), соответствующие действующим стандартам или утвержденным техническим условиям, принятые на склад организации или заказчиком.

Целью учета готовой продукции является своевременное и полное отражение на счетах бухгалтерского учета информации о выпуске и отгрузке готовой продукции в организации.
Основными задачами бухгалтерского учета готовой продукции являются:

- правильное и своевременное документальное оформление операций по выпуску, перемещению и отпуску готовой продукции в местах хранения организации;
- контроль за сохранностью готовой продукции в местах хранения и на всех этапах движения;
- контроль выполнения планов выпуска и реализации готовой продукции;
- своевременное выявление невостребованных позиций готовой продукции с целью их возможной модернизации или снятия с производства;
- выявление рентабельности всего ассортимента готовой продукции.

Выпущенная готовая продукция, должна передаваться на склад материально ответственному лицу. Крупногабаритная продукция, которая не может быть сдана на склад по техническим причинам, принимаются представителем заказчика на месте изготовления (выпуска).

Выпуск готовой продукции из производства оформляется накладными, приемо-сдаточными актами, спецификациями и другими первичными учетными документами. На поступившую на склад продукцию заводится карточка складского учета, аналогично учету материалов. Планирование и учет готовой продукции ведут в натуральных и стоимостных

показателях. Если с натуральными показателями вопросов не возникает, то для определения стоимостных показателей (оценки готовой продукции) применяют несколько методик.

Целью моего дипломного проекта является создание приложения для ТОО «StrongService»по учету и реализации готовой продукции отрасли строительства. В качестве инструмента для разработки приложения выбран встроенный язык 1С:Предприятие 8.2.

Встроенный язык является важной частью технологической платформы 1С:Предприятие 8, поскольку позволяет разработчику описывать собственные алгоритмы функционирования прикладного решения.

На данном этапе разработки приложения были созданы следующие объекты конфигурации;

- документы: приходная накладная, представлен в соответствии с рисунком 1;

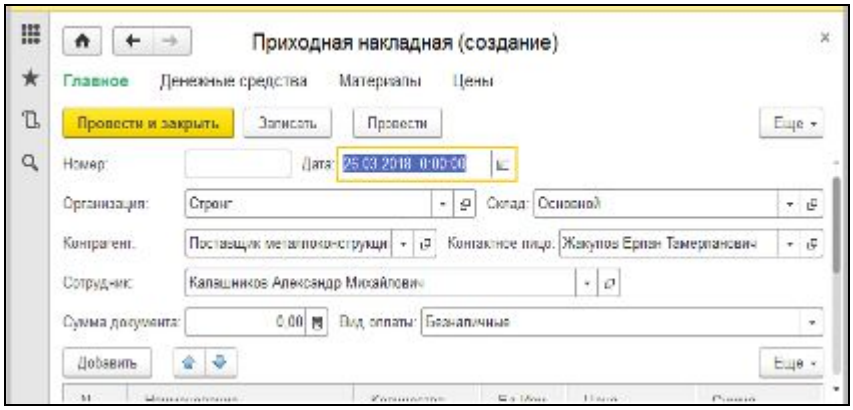

Рисунок 1 Документ конфигурации «Приходная накладная»

- отчеты: остатки на складе, представлен в соответствии с рисунком 2;

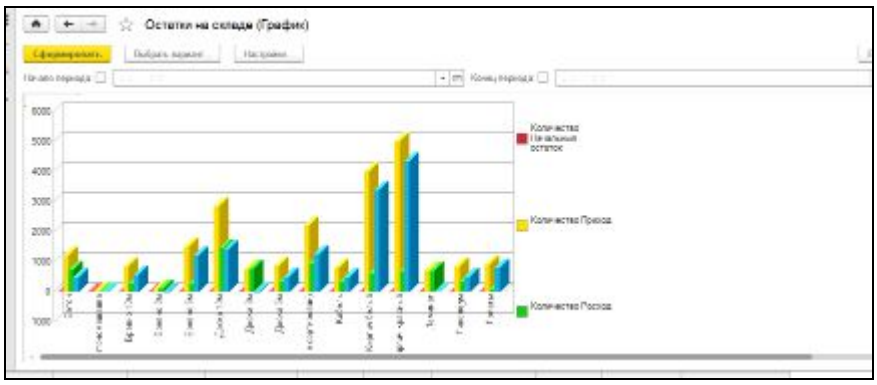

Рисунок 2 Отчет конфигурации «Остатки на складе»

Разрабатываемое приложение находится на стадии разработки и требуется дальнейшая модернизация.

Литература:

1. Кондраков Н. П. Бухгалтерский учет: учебник. – М.: ИНФРА-М,2007.592с.
2. Вещунова Н. Л., Фомина Л. Ф. Бухгалтерский учет: учебник,2-е издание, переработ. и доп. – М.: Финансы и статистика,2004. – 560с.
3. Радченко М.Г. «1С:Предприятие 8.2: Практическое пособие разработчика», М: «1С-Паблишинг», 2012. – 832с.

УДК 372.851

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ ПО МАТЕМАТИКЕ

Гордина К.Е.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Метод проектов является одним из наиболее эффективных средств развития познавательного интереса, творческих способностей учащихся, выработки навыков самостоятельной работы, установления отношений дружбы и взаимопомощи в коллективе, формирования знаний, умений и навыков.

Метод проектов соответствует одной из главных задач школы, которая состоит в том, чтобы не только дать знания учащимся, но и пробудить личностный мотив, привить интерес к обучению, тягу к самосовершенствованию, подготовить их к жизни в современном обществе, где от них, по мнению Е. С. Полат [2], будет требоваться:

✓ гибко адаптироваться в меняющихся жизненных ситуациях, самостоятельно приобретая необходимые знания, умело применяя их на практике для решения разнообразных проблем, чтобы на протяжении всей жизни иметь возможность найти в ней свое место;

✓ самостоятельно критически мыслить, уметь увидеть возникающие в реальном мире трудности и искать пути рационального их преодоления;

✓ грамотно работать с информацией;

✓ быть коммуникабельным, контактным в разных социальных группах, уметь работать сообща в разных областях, предотвращая конфликтные ситуации или умело выходя из них;

✓ самостоятельно трудиться над развитием собственного интеллекта, культурного уровня и повышением нравственности.

Метод проектов – это совокупность приемов, операций овладения определенной областью практического или теоретического знания, той или иной деятельностью; это путь и способ организации процесса познания, обеспечивающего достижение дидактической цели через детальную разработку проблемы, решение которой завершается вполне реальным, осязаемым практическим результатом, оформленным тем или иным образом [3].

Учебный творческий проект – это самостоятельно разработанный и изготовленный продукт идеи до её воплощения, обладающий субъективной или объективной новизной, выполненный под контролем и при консультации учителя.

Цель метода проектов состоит в том, чтобы создать условия, при которых учащиеся:

✓ самостоятельно и охотно приобретают недостающие знания из разных источников;

✓ учатся пользоваться приобретенными знаниями для решения познавательных и практических задач;

✓ приобретают коммуникативные умения, работая в различных группах;

✓ развивают у себя исследовательские умения;

✓ развивают системное мышление;

✓ приобретают ключевые компетенции [3].

В реальной практике чаще всего не существует проектов одного конкретного типа, как правило, это смешанные проекты. Приведем типологию, разработанную Е. С. Полат [2].

Рассмотрим типологию проектов:

1) **Исследовательские.** Эти проекты имеют структуру, приближенную или полностью совпадающую с подлинным научным исследованием; предполагает аргументацию актуальности взятой для исследования темы, формулирование проблемы исследования, его предмета и объекта, определение методов исследования, источников информации, выбор методологии исследования, выдвижение гипотез решения обозначенной проблемы, разработку путей ее решения.

2) **Творческие.** Такие проекты, как правило, не имеют детально проработанной структуры совместной деятельности участников, она только намечается. Оформление результатов проекта требует

четко продуманной структуры в виде сценария видеофильма, программы праздника, плана сочинения, статьи, репортажа и так далее, дизайна и рубрик газет, альманаха, альбома и пр.

3) **Ролевые, игровые.** В таких проектах структура также только намечается и остается открытой до завершения работы. Участники принимают на себя определенные роли, обусловленные характером и содержанием проекта. Степень творчества здесь очень высокая, но доминирующим видом деятельности все-таки является ролевой, игровой.

4) **Ознакомительно-ориентировочные (информационные).** Этот тип проектов изначально направлен на сбор информации о каком-то объекте, явлении; предполагается ознакомление участников проекта с этой информацией, ее анализ и обобщение фактов, предназначенных для широкой аудитории.

5) **Практико-ориетнированные.** Эти проекты отличает четко обозначенный с самого начала результат деятельности его участников. Причем этот результат обязательно ориентирован на социальные интересы самих участников.

6) **Монопроекты.** Как правило, такие проекты проводятся в рамках одного предмета. При этом выбираются наиболее сложные разделы или темы в ходе серии уроков.

7) **С открытой, явной координацией.** В таких проектах координатор выполняет свою собственную функцию, ненавязчиво направляя работу участников проекта, организуя, в случае необходимости, отдельные этапы проекта, деятельность отдельных его исполнителей.

8) **Со скрытой координацией.** В таких проектах координатор выступает как полноправный участник проекта или один из участников.

9) **Краткосрочный.** Проекты для решения небольшой проблемы или части более крупной проблемы. Могут быть разработаны на нескольких уроках по программе одного предмета или как междисциплинарные.

10) **Среднесрочной продолжительности.** От недели до месяца.

11) **Долгосрочные.** От одного до нескольких месяцев.

Педагог должен быть организатором проектной деятельности, отказавшись от своей традиционно доминирующей роли в обучении. В зависимости от этапа работы над проектом роль учителя может меняться. Приведем те основные действия, которые должен выполнять учитель в рамках выполнения проекта.

Консультирует. При реализации проектов учитель в классе – это консультант, который должен удержаться от подсказок даже в том случае, когда видит, что учащиеся делают «что-то не то».

Мотивирует. Высокий уровень мотивации в деятельности – залог успешной работы над проектом.

Фасилитирует. Учитель провоцирует вопросы, размышления, самостоятельную оценку деятельности, моделируя различные ситуации, трансформируя образовательную среду.

Наблюдает. Необходимо отслеживать такой результат, как психолого-педагогический эффект – формирование личностных качеств, рефлексии, самооценки, умения делать осознанный выбор и осмысливать его последствия.

Роль учащихся в учебном процессе также принципиально меняется в работе над проектом: они выступают активными его участниками. При этом школьники свободны в выборе способов и видов деятельности для достижения поставленной цели. В процессе реализации проекта перед учеником стоят следующие проблемы [4]:

- ✓ намечать ведущие и текущие (промежуточные) цели и задачи,
- ✓ искать пути их решения, выбирая оптимальный при наличии альтернативы,
- ✓ осуществлять и аргументировать выбор, предусмотреть последствия выбора,
- ✓ действовать самостоятельно (без подсказки учителя),
- ✓ сравнивать полученное с требуемым,
- ✓ корректировать деятельность с учетом промежуточных результатов,
- ✓ объективно оценивать процесс и результат проектирования [1].

Роль ученика также изменяется в зависимости от этапов проекта при выполнении работы. Но на всех этапах проекта ученик выполняет следующие действия.

Выбирает (принимает решения). Следует помнить, что право выбора, предоставляемое ученику, не только является фактором мотивации, но и формирует чувство причастности.

Выбор должен закрепиться в сознании ученика как процесс принятия на себя ответственности.

Выстраивает систему взаимоотношений с людьми. Выход за пределы школы в поисках информации или для проверки (реализации) своей идеи заставляет вступать во взаимоотношения с взрослыми людьми (библиотекарь, врач и т. п.) и сверстниками с новых позиций.

Оценивает. На каждом этапе возникают различные объекты оценки. Учащийся оценивает «чужой» продукт – информацию с позиций ее полезности для проекта, предложенные идеи с позиций их реалистичности и т.п.

Рассмотрим пример проекта:

Проект	**«Мир геометрических фигур»**	
Тип проекта	**Исследовательские**	
Цель	Создать галерею образов геометрических фигур в окружающем нас мире; словарь названий геометрических фигур; изготовить объемные геометрические фигуры.	
Планируемые результаты	1. Владеть теоретические сведения: о науке геометрии; происхождение геометрических фигур; плоских и объемных фигурах. 2. Выполнить практическую работу по изготовлению объемных геометрических фигур при помощи разверток.	
Этапы работы над проектом	**Деятельность учителя**	**Деятельность ученика**
1	**2**	**3**
I. Погружение в проект	В ходе работы над темой «Геометрические фигуры» учитель в беседе затрагивает вопрос о том, в каких ситуациях эти знания им могут понадобиться. Предлагает тему проекта.	Соглашаются с учителем в выборе темы и цели проекта (присваивают проблему и цель, сформулированную учителем).
II. Организация деятельности	Учитель предлагает учащемуся определить вопросы, на которые ему предстоит ответить, чтобы выполнить поставленную перед ними цель. Он также предполагает возможные источники информации, которые помогут в работе над заданием.	Совместно с учителем разрабатывают план работы над проектом. 1) Изучить теоретические сведения о науке геометрии. 2) Выделить основные геометрические фигуры. 3) Выяснить происхождение геометрических фигур. 4) Изучить сведения о плоских фигурах и объемных. 5) Выполнить практическую работу по изготовлению объемных геометрических фигур при помощи разверток.
III. Осуществление деятельности	Учитель при необходимости помогает в выборе источников необходимой информации. При возникновении затруднений оказывает помощь. Кроме того, учитель на данном этапе осуществляет проверку выполняемой учащимся работы, при необходимости указывает на ошибки и просит их исправить. Репетирует с учащимся предстоящую презентацию результатов и допускает к защите.	Учащийся в ходе общения, мыслительной деятельности, чтения необходимой литературы, отбирают необходимый для дальнейшей работы материал. Систематизируют отобранный материал. Отбирает материалы для устного сообщения и презентации результатов.
IV. Презентация результатов	Учитель руководит ходом защиты, задает вопросы, при необходимости помогает. Учитель организует деятельность учащегося по анализу проделанной работы, задает наводящие вопросы, помогая увидеть ученику положительные и негативные моменты. Помогает самостоятельно проанализировать свою деятельность, увидеть достоинства и недостатки своей работы.	Ученик представляет свою презентацию, показывает, что им было сделано. В ходе защиты отвечает на вопросы учителя, отстаивают свою точку зрения. Анализ выполненной работы. Выявление недостатков и положительных моментов в планировании работы над проектом; в ходе исследовательской работы, в выступлениях и ответах на вопросы в ходе презентации результатов.

Рассмотрим пример проекта, который может быть получен при написании учеником.

Глава 1. Происхождение геометрии

Геометрия – одна из древнейших наук. Геометрия (греч. geometria, от geo – Земля и metreo – мерю), раздел математики, изучающий пространственные отношения и формы. Происхождение термина «Геометрия», что буквально означает «землемерие», можно объяснить следующими словами, древнегреческого учёного Евдема Родосского (4 в. до н. э.): «Геометрия была открыта египтянами и возникла при измерении Земли. Это измерение было им необходимо вследствие разлития реки Нила, постоянно смывавшего границы». Она зародилась в Древнем Египте.

Уже у древних греков геометрия означала математическую науку, в то время как для науки об измерении Земли был введён термин геодезия. Судя по сохранившимся отрывкам древнеегипетских сочинений, геометрия развилась не только из измерений Земли, но также из измерений объёмов и поверхностей при земляных и строительных работах. Ремесленникам необходимо было изготавливать посуду, строителям – подбирать камни различной формы для строительства храмов и пирамид, астрономам – измерять углы для определения положения звезд. Знания постепенно накапливались и систематизировались. Так около 4 тыс. лет назад возникла наука об измерении расстояний, площадей и объемов, о свойствах различных фигур – **геометрия**.

В геометрии изучаются формы, размеры, взаимное расположение предметов независимо от их других свойств: массы, цвета и так далее. Если взять во внимание только форму и размеры предметов, мы приходим к понятию геометрической фигуры.

Название «фигура» происходит отлатинского слова figura, означающего «внешний вид», «образ». Почти все названия геометрических фигур греческого происхождения, как и само слово геометрия.

А простейшими в геометрии являются три фигуры: – точка, прямая, плоскость. Конечно, самая главная – это точка. Древнегреческий геометр Евклид говорил, что «точка – это то, что не имеет частей». Слово **точка** по латыни означает результат мгновенного касания, укол. Так, точкой является отверстие, оставленное иглой в листе бумаги. Точка – в русском языке означало конец заточенного гусиного пера. **Линия** – льняная нить. Луч света также представляет собой модель прямой линии. Натянутая линия – также модель **прямой**. **Плоскость –** поверхность.

Термин образовался как буквальный перевод соответствующего греческого слова «квадратус» – «четырехугольный». **КВАДРАТ** – фигура с четырьмя сторонами. Термин образован путем соединения двух слов: «прямой» и «угол». **Прямоугольник** – это четырехугольник, у которого все углы прямые

Треугольник – это многоугольник с тремя сторонами. Термин образован путем соединения двух слов: «три» и «угол». Слово «три» общеславянское, индоевропейского характера

Общеславянское слово, имеющее соответствия в германских языках: в древнегерманском «кригер» – «кольцо», «круг», в греческом – «колесо», «круг». **Круг** – это множество всех точек плоскости, расстояние от каждой из которой до данной точки этой плоскости не больше данного расстояния.

Окружность – это множество точек плоскости, находящихся на данном расстоянии от данной точки, лежащей в той же плоскости и называемой ее центром. Окружность – это граница круга. Французское слово «оваль» – «овальный» произошло от латинского «овум» – «яйцо». **Овал** – замкнутая выпуклая гладкая плоская кривая.

Одни считают, что этот термин произошел от греческого слова «ромбос», означающего «бубен», т.к. ромб похож на четырехугольный бубен, другие – что от греческого слова «**ромб**», которое означает «вращающееся тело», «веретено», т.к. сечение в обмотанном веретене имеет форму ромба.

Греческое слово «трапедзион» переводится как «столик». **Трапеция** – это выпуклый четырехугольник, у которого две противоположные стороны параллельны, а две другие не параллельны.

Термин «**куб**» происходит от греческого слова в переводе означающего – «игральная кость». Она имела форму кубика, и название это перешло на любое тело той же формы. Этот термин впервые встречался у пифагорейцев (VI-IV вв. дон. э.).

Термин образован путем соединения двух греческих слов: «параллелос» – «параллельный» и «эпипедос» – «плоскость».

Параллелепипед – призма, основанием которой является параллелограмм.

Конус – от греческого слова «конос» (сосновая шишка, остроконечная верхушка шлема).

Пирамида – от греческого слова «пюрамис», которым греки называли египетские пирамиды. А это слово происходит от древнеегипетского слова «пурама», которым эти пирамиды называли сами египтяне.

Призма – от слова «присма» («опиленная», «отпиленная часть»).

Цилиндр – от латинского слова «цилиндрус» (валик, каток).

Глава 2. Практическая работа.

Чем же отличаются плоские и объёмные фигуры?

Плоские можно целиком расположить на одной плоской поверхности. Объемные фигуры занимают определённое пространство, возвышаются над плоской поверхностью.

Египетские пирамиды – величайшие архитектурные памятники Древнего Египта, среди которых одно из «семи чудес света» — пирамида Хеопса и почётный кандидат «новых семи чудес света» – Пирамиды Гизы. Пирамиды представляют собой огромные каменные сооружения пирамидальной формы, использовавшиеся в качестве гробниц для фараонов Древнего Египта. Всего в Египте было обнаружено 118 пирамид

Если древние египтяне смогли с помощью несложных инструментов построить такие «чудеса света», то стоит попробовать построить модель пирамиды и мне.

Сначала нужно начертить эту модель, то есть сделать развертку, как на рисунке. Например, такую:

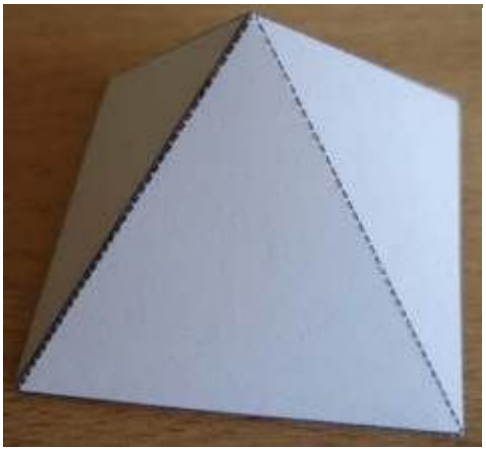

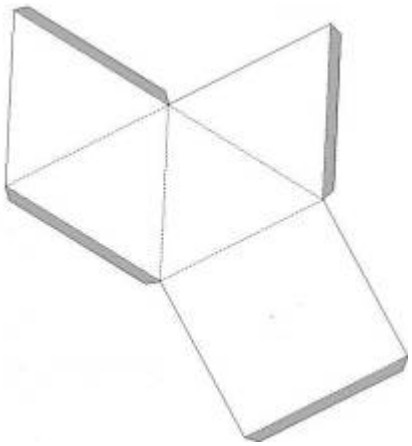

Литература:

1. Голуб Г. Б. Чуракова О. В. Метод проектов как технология формирования ключевых компетентностей учащихся. – Самара, 2003. – 234 с.
2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; Под ред. Е. С. Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. 272 с.
3. Филимонов А. А., Гам В. И. Организация проектной деятельности: Учебно-методическое пособие. – Омск.: Изд-во ОмГПУ, 2005. – 256 с.
4. Чечель И. Д. Метод проектов, или попытка избавить учителя от обязанностей всезнающего оракула // Директор школы. – 1998. – №3. – С. 12-16.

УДК 517.373

ПОВЕРХНОСТНЫЙ ИНТЕГРАЛ ПЕРВОГО РОДА

Горшков Н.С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В различных физических вопросах часто встречаются функции, заданные на той или иной поверхности. Примерами таких функций могут служить плотность распределения зарядов на поверхности проводника, освещенность поверхности, скорость жидкости, протекающей через некоторую поверхность, и т. д. Поверхностные интегралы применяются во многих прикладных расчетах. В частности, с их помощью вычисляются: масса оболочки, центр масс и моменты инерции оболочки, сила притяжения и сила давления, поток жидкости и вещества через поверхность, электрический заряд, распределенный по поверхности, электрические поля (теорема Гаусса в электростатике).

Поверхностные интегралы первого рода представляют собой такое же естественное обобщение двойных интегралов, каким криволинейные интегралы первого рода являются по отношению к простым определенным интегралам.

Строится это обобщение таким образом. Пусть в точках некоторой двусторонней гладкой (или кусочно-гладкой) поверхности S, ограниченной кусочно-гладким контуром, определена функция $f(M) = f(x, y, z)$. Разобьем поверхность S с помощью сети произвольно проведенных кусочно-гладких кривых на части S_1, S_2, …, S_n. Взяв в каждой части S_i произвольным образом точку $M_i(x_i, y_i, z_i)$, вычислим в этой точке значение функции $f(M_i) = f(x_i, y_i, z_i)$ и, умножив его площадь S_i соответствующей части поверхности, составим сумму всех таких произведений: $\delta = \sum_{i=1}^{n} f(M_i) S_i = \sum_{i=1}^{n} f(x_i, y_i, z_i) S_i$,

которую мы будем называть интегральной суммой.

Конечный предел этой суммы при стремлении диаметров всех частей S_i к нулю называется поверхностным интегралом первого рода от функции $f(M) = f(x, y, z)$ по поверхности S и обозначается символом

$$\iint\limits_S f(M)\, ds = \iint\limits_S f(x, y, z)\, ds,$$

где ds напоминает об элементарных площадях S_i [1, с. 312-313].

Если S – гладкая поверхность, заданная уравнением $z = z(x, y)$, $(x, y) \in D$, где D – замкнутая ограниченная область, являющаяся проекцией поверхности S на плоскость Oxy, а $F(x, y, z)$ – некоторая ограниченная функция, определенная на поверхности S, то поверхностный интеграл первого рода сводится к двойному интегралу с помощью формулы:

$$\iint\limits_S f(x, y, z)\, ds = \iint\limits_D f(x, y, z(x, y)) \sqrt{1 + z'^2_x + z'^2_y}\, dxdy \quad (1)$$

При этом поверхностный интеграл, стоящий слева существует, если существует двойной интеграл, стоящий в правой части равенства (1).

Символ $ds = \sqrt{1 + z'^2_x + z'^2_y}\, dxdy$ называют элементом площади поверхности.

Если поверхность S – гладкая, а функция $F(x, y, z)$ непрерывна на этой поверхности, то $\iint\limits_S F(x, y, z)\, ds$ существует (теорема существования).

В этом случае в равенстве (1) справа стоит двойной интеграл от непрерывной функции. Он существует, следовательно, существует и стоящий слева поверхностный интеграл.

Отметим, что если поверхность S задана уравнением вида $x = x(y,z)$ или $y = y(x,z)$, то будут справедливы соответственно равенства:

$$\iint\limits_S f(x,y,z)\,ds = \iint\limits_{D_1} f(x(y,z),y,z)\sqrt{1 + x'^2_y + x'^2_z}\,dydz \quad (2)$$

$$\iint\limits_S f(x,y,z)\,ds = \iint\limits_{D_2} f(x,y(x,z),z)\sqrt{1 + y'^2_x + y'^2_z}\,dxdz \quad (3)$$

где D_1 и D_2 – проекции поверхности S на координатные плоскости Oyz и Oxz соответственно[2, с. 7-8].

Поверхностный интеграл I рода обладает следующими свойствами:

1. $\iint\limits_S c \cdot f(x;y;z)\,ds = c \cdot \iint\limits_S f(x;y;z)\,ds$, где число с – число.

2. $\iint\limits_S (f_1(x;y;z) \pm f_2(x;y;z))\,ds = \iint\limits_S f_1(x;y;z)\,ds \pm \iint\limits_S f_2(x;y;z)\,ds.$

3. Если поверхность S разбить на части S_1и S_2 такие, что $S = S_1 \cup S_2$, а пересечение S_1и S_2 состоит лишь из границы, их разделяющей, то

$$\iint\limits_S f(x;y;z)\,ds = \iint\limits_{S_1} f(x;y;z)\,ds + \iint\limits_{S_2} f(x;y;z)\,ds.$$

4. Если на поверхности S выполнено неравенство $f_1(x;y;z) \le f_2(x;y;z)$, то

$$\iint\limits_S f_1(x;y;z)\,ds \le \iint\limits_S f_2(x;y;z)\,ds.$$

5. $\iint\limits_S ds = S$, где S – площадь поверхности S.

6. $\left|\iint\limits_S f(x;y;z)\,ds\right| \le \iint\limits_S \left|f(x;y;z)\right|\,ds.$

7. Если $f(x;y;z)$ непрерывна на поверхности S, то на этой поверхности существует точка $(x_c;y_c;z_c)$ такая, что

$$\iint\limits_S f(x;y;z)\,ds = f(x_c;y_c;z_c)\cdot S$$

(теорема о среднем значении).

Приведем некоторые примеры применения поверхностного интеграла I рода.

Площадь поверхности.

Если поверхность S задана уравнением $z = z(x,y)$, а ее проекция на плоскость Oxy есть область D, в которой $z(x,y)$, $z'_x(x,y)$ и $z'_y(x,y)$ непрерывные функции, то ее площадь S вычисляется по формуле

$S = \iint\limits_S dS$, или $S = \iint\limits_S \sqrt{1 + z'^2_x + z'^2_y}\,dx\,dy$ [3, с. 421-422].

Масса оболочки.

Пусть S представляет собой тонкую гладкую оболочку. Распределение массы оболочки описывается функцией плотности $\gamma(x;y;z)$. Тогда полная масса оболочки выражается через поверхностный интеграл первого рода по формуле

$m = \iint\limits_S \gamma(x;y;z)ds$.

Центр масс и моменты инерции оболочки.

Пусть распределение массы m в тонкой оболочке описывается непрерывной функцией плотности $\gamma(x;y;z)$. Координаты центра масс оболочки определяются формулами

$$x_c=\frac{S_{yz}}{m},\ y_c=\frac{S_{xz}}{m},\ z_c=\frac{S_{xy}}{m},$$

где $S_{xy}=\iint\limits_S z\cdot\gamma(x;y;z)\,dS$, $S_{yz}=\iint\limits_S x\cdot\gamma(x;y;z)\,dS$, $S_{xz}=\iint\limits_S y\cdot\gamma(x;y;z)\,dS$, – так называемые моменты первого порядка относительно координатных плоскостей $x=0$, $y=0, z=0$, соответственно.

Моменты инерции оболочки относительно осей Ox, Oy, Oz выражаются, соответственно, формулами

$$M_x=\iint\limits_S (y^2+z^2)\cdot\gamma(x;y;z)\,dS,\ M_y=\iint\limits_S (x^2+z^2)\cdot\gamma(x;y;z)\,dS, M_z=\iint\limits_S (x^2+y^2)\cdot\gamma(x;y;z)\,dS.$$

Моменты инерции оболочки относительно плоскостей xy, yz, xz определяются формулами

$$M_{xy}=\iint\limits_S z^2\cdot\gamma(x;y;z)\,dS,\ M_{yz}=\iint\limits_S (x^2\cdot\gamma(x;y;z)\,dS,\ M_{xz}=\iint\limits_S y^2\cdot\gamma(x;y;z)\,dS.$$[4]

Рассмотрим пример вычисления поверхностных интегралов первого рода.

Пример. Вычислить поверхностный интеграл $I=\iint\limits_S (z+2x+\frac{4}{3}y)ds$, где S – часть плоскости $6x+4y+3z-12=0$, заключенная в первом октанте (рис.1).

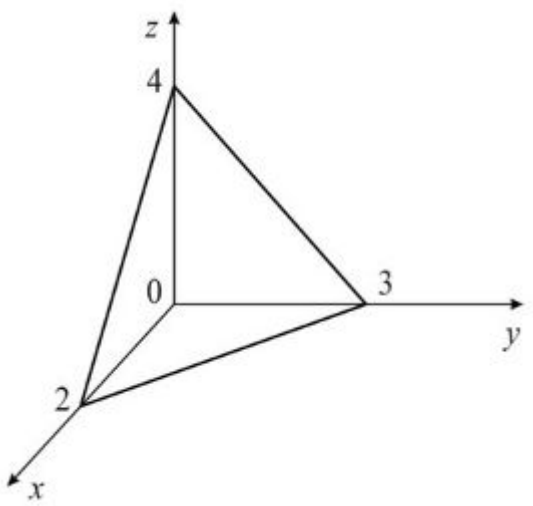

Рис.1

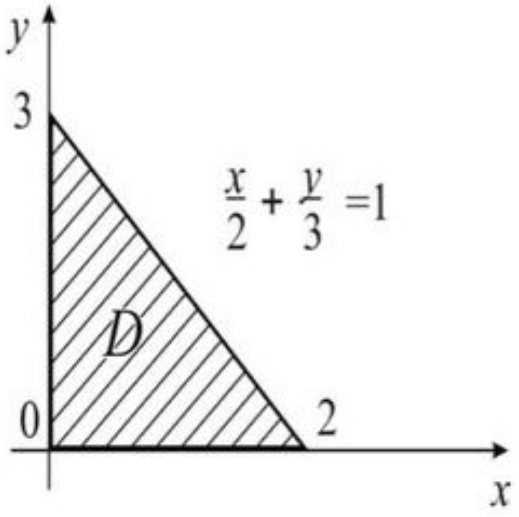

Рис.2

Разрешим данное уравнение поверхности относительно z, т.е. представим z как функцию переменных x и y: $z=4\cdot(1-\frac{x}{2}-\frac{y}{3})$, $(x,y)\in D$, где область D – проекция поверхности S на плоскость Oxy, представляет собой треугольник, ограниченный прямыми $x=0, y=0$ и $\frac{x}{2}+\frac{y}{3}=1$ (рис.2).

Поверхностный интеграл сведем к двойному, воспользовавшись формулой. Вычислим частные производные

$$z'_x=(4\cdot(1-\frac{x}{2}-\frac{y}{3}))'_x=4\cdot(1-\frac{x}{2}-\frac{y}{3})'_x=4\cdot(-\frac{1}{2})=-2,$$

$$z'_y=(4\cdot(1-\frac{x}{2}-\frac{y}{3}))'_y=4\cdot(1-\frac{x}{2}-\frac{y}{3})'_y=4\cdot(-\frac{1}{3})=-\frac{4}{3}.$$

Соответственно $ds = \sqrt{1 + z'^{\,2}_x + z'^{\,2}_y}\,dxdy = \sqrt{1 + (-2)^2 + (-\frac{4}{3})^2}\,dxdy = \frac{\sqrt{61}}{3}\,dxdy$

По формуле вычисляем поверхностный интеграл

$$I = \iint\limits_S (z + 2x + \frac{4}{3}y)ds = \iint\limits_D (4 \cdot (1 - \frac{x}{2} - \frac{y}{3}) + 2x + \frac{4}{3}y) \cdot \frac{\sqrt{61}}{3}\,dxdy =$$

$$= \iint\limits_D (4 - 2x - \frac{4}{3}y + 2x + \frac{4}{3}y) \cdot \frac{\sqrt{61}}{3}\,dxdy = \frac{4}{3} \cdot \sqrt{61} \iint\limits_D dxdy$$

Последний двойной интеграл выражает площадь треугольника *D*, которая равна 3.

Следовательно, $I = 4\sqrt{61}$ [2, с. 8-9].

Литература:

1. Фихтенгольц Г.М. Основы математического анализа: Учебник. Часть 2. 9-е изд., стер. – СПб.: Издательство «Лань», 2008. – 464 с.: ил. – (Учебники для вузов. Специальная литература)
2. Поверхностные интегралы. Элементы теории поля. Составители: Шишина В.Т., Филиппова Н.М.: Учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2014. – 86 с.
3. Д. Т. Письменный. Конспект лекций по высшей математике: полный курс. - 4-е изд. - М.: Айрис-пресс, 2006.608 с.: ил. - (Высшее образование).
4. Физические приложения поверхностных интегралов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.math24.ru/%D1%84%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D1%85-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2.html

УДК 372.851

НЕСТАНДАРТНЫЕ МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ УРАВНЕНИЙ

Горшков Н.С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Существует достаточно много вопросов в школьной математике, которые требуют более тщательного изучения. Можно сказать, что на современном этапе развития науки и образования необходимой составляющей выпускника средней школы является умение решать уравнения по математике не только стандартными методами. Это, в свою очередь, развивает у обучающихся нестандартность мышления, что является неотъемлемой частью инновационной школы.

На современном этапе развития образования на занятиях по математике в естественно-математических классах лицеев, гимназий и общеобразовательных школ, всё большее внимание уделяется изучению инновационных, нестандартных методов решения уравнений и неравенств из различных разделов математики (алгебра, тригонометрия и геометрия) [1].

Основной особенностью современного развития системы школьного математического образования является ориентация на широкую дифференциацию обучения математике, которая позволяет решить две задачи: с одной стороны - обеспечить базовую математическую подготовку всех школьников, а с другой - сформировать у обучающихся устойчивый интерес к предмету, выявить и развить их математические способности, ориентировать на профессии, связанные с математикой, подготовить к обучению в вузе. Реализация последней задачи вновь делает актуальной проблему содержания математического образования. Решение этой проблемы может быть рассмотрено с двух сторон:

- за счет углубления традиционных разделов курса математики средней школы, что формирует прочный фундамент для дальнейшего ознакомления выпускников с математической наукой при продолжении образования в вузе;

- за счет включения в программу различных разделов высшей математики.

Одним из направлений обучения, которое помогает расширить знания по математике, является изучение нестандартных методов решения уравнений, применение которых требует от старшеклассников и абитуриентов нетрадиционного мышления, необычных рассуждений. Незнание и непонимание таких методов существенно уменьшает область успешно решаемых задач по математике, тем более, что имеющая место тенденция к усложнению конкурсных заданий по математике стимулирует появление новых оригинальных (нестандартных) подходов к решению математических задач [2].

Существует ряд нестандартных методов решения уравнений. К числу которых относятся, прежде всего, методы функциональной подстановки, тригонометрической подстановки, метод перехода к основанию, содержащему неизвестную. В школьном курсе изучению таких методов уделяется, к сожалению, мало времени.

Рассмотрим примеры применения данных методов.

1) Метод функциональной подстановки.

Метод функциональной подстановки является, одним из самых распространенных методов решения сложных задач школьной математики. За счет введения новой переменной $y = f(x)$ можно прийти к более простому выражению.

При решении задач методом функциональной подстановки основная трудность заключается в том, что достаточно сложно подобрать вид самой подстановки и вид уравнений, в котором эту подстановку можно использовать [3].

Пример 1. Решить уравнение

$$\sqrt{x^2-4x+1}-\sqrt{x^2-4x+8}=\sqrt{4x^2-16x+9}\ (1).$$

Решение. Введем новую переменную $x-4x+1=y$, тогда из уравнения (1), мы получаем $\sqrt{y}+\sqrt{y+7}=\sqrt{4y+5}$, где $y \geq 0$.

Так как обе части данного уравнения неотрицательны, то после возведения в квадрат обеих его частей у нас выходит равносильное уравнение $y+2\sqrt{y+7}+y+7=4y+5$. Отсюда выходит, что

$$2\sqrt{y+7}=4y-2y+5-7$$

$$2\sqrt{y+7}=2y-2$$

$$\sqrt{y+7}=y-1$$

$$y+7=y^2-4y+1$$

$$y^2-5y-6=0$$

$$D=25-4(-6)=25+24=49$$

$$y_1=\frac{5+7}{2}=6$$

$$y_2=\frac{5-7}{2}=-1.$$

Поскольку $y \geq 0$, то для нахождения корней уравнения (1) необходимо рассмотреть уравнение $x^2-4x+1=6$.

$$x^2 - 4x + 1 = 6$$

$$x^2 - 4x - 5 = 0$$

$$D = 16 - 4(-5) = 16 + 20 = 36$$

$$x_1 = \frac{4+6}{2} = 5$$

$$x_2 = \frac{4-6}{2} = -1$$

Ответ: $x_1 = 5,\ x_2 = -1$.

2) Метод тригонометрической подстановки заключается в приведении решения иррационального уравнения к решению тригонометрического уравнения.

Используя замену неизвестной в иррациональном уравнении его решение можно свести к решению тригонометрического уравнения. При этом полезными могут оказаться следующие замены неизвестной [4].

1) Если в уравнение входит радикал $\sqrt{a^2 - x^2}$, то можно сделать замену $x = a\sin t$ или $x = a\cos t$.

2) Если в уравнение входит радикал $\sqrt{a^2 + x^2}$, то можно сделать замену $x = atgt$.

3) Если в уравнение входит радикал $\sqrt{x^2 - a^2}$, то можно сделать замену $x = \frac{a}{tgt}$.

Пример 2. Решить уравнение

$$\sqrt{x^2 + 4} - 4x = \frac{3}{\sqrt{x^2 + 4}}.(2)$$

Решение. ОДЗ уравнения (2) есть все действительные x. Сделаем замену неизвестной $x = 2tgt$, где можно считать, что $-\frac{\pi}{2} < t < \frac{\pi}{2}$. Тогда уравнение (2) запишется в виде

$$\sqrt{4tg^2t + 4} - 8tgt = \frac{3}{\sqrt{4tg^2t + 4}}$$

$$\sqrt{4(tg^2t + 1)} - 8tgt = \frac{3}{\sqrt{4(tg^2t + 1)}}$$

$$\frac{2}{\cos t} - 8tgt = \frac{3}{2}\cos t\ (3).$$

Поскольку $\cos t \neq 0$ для рассматриваемых t, то уравнение для этих t равносильно уравнению

$$4 - 8\sin t = \frac{3}{2}\cos^2 t$$

$$8 - 16\sin t = 3(1 - \sin^2 t)$$

$$8 - 16\sin t = 3 - 3\sin^2 t$$

$$3\sin^2 t - 16\sin t + 5 = 0.(4)$$

Сделаем замену неизвестной $a = \sin t$

$3a^2 - 16a + 5 = 0$

$D = 256 - 4 \cdot 3 \cdot 5 = 256 - 60 = 196$

$a_1 = \frac{16+14}{6} = 5$

$a_2 = \frac{16-14}{6} = \frac{1}{3}.$

Уравнение (4) равносильно совокупности уравнений

$\sin t = 5$ и $\sin t = \frac{1}{3}.$

Так как $-1 \le \sin t \le 1$, то поэтому $\sin t$ не может равняться 5. Из решений этих уравнений промежутку $-\frac{\pi}{2} < t < \frac{\pi}{2}$ принадлежит только $t = \arcsin\frac{1}{3}$. Поэтому соответствующее *x* есть

$$x = 2tg\left(\arcsin\frac{1}{3}\right) = \frac{2\sin\left(\arcsin\frac{1}{3}\right)}{\cos\left(\arcsin\frac{1}{3}\right)} = \frac{\frac{2}{3}}{\sqrt{1-\frac{1}{9}}} = \frac{\frac{2}{3}}{\frac{2\sqrt{2}}{3}} = \frac{2}{3}\cdot\frac{3}{2\sqrt{2}} = \frac{1}{\sqrt{2}}$$

Ответ: $x = \frac{1}{\sqrt{2}}$

3) Метод перехода к основанию, содержащему неизвестную.

Иногда при решении уравнений и неравенств вида $\log_{a(x)} f(x) = \log_{b(x)} g(x)$ и $\log_{a(x)} f(x) < \log_{b(x)} g(x)$ переходят к логарифмам по другому основанию, содержащему x. При этом в некоторых случаях может произойти сужение ОДЗ, а значит и потеря корня. Поэтому при переходе в уравнении (или неравенстве) к логарифмам по некоторому основанию $h(x)$, содержащем *x*, сначала необходимо проверить условие того, что $h(x) > 0$ для рассматриваемых *x*, и выяснить, являются ли значения *x*, при которых $h(x) = 1$, решениями исходного уравнения, после этого можно переходить к основанию $h(x)$, но уже для тех x, для которых $h(x) > 0$ и $h(x) \ne 1$ [4].

Пример 3. Решить уравнение

$\log_{\frac{x}{3}} x^5 - \log_{81x} x^6 = 0.(5)$

Решение. ОДЗ этого уравнения состоит из всех *x*, удовлетворяющих условиям $x > 0,\ x \ne 3,\ x \ne \frac{1}{81}.$

Будем решать это уравнение, переходя к логарифмам по основанию *x*. Прежде чем сделать этот переход, проверим, является ли $x = 1$ корнем исходного уравнения.

$\log_{\frac{1}{3}} 1 - \log_{81} 1 = 0$

$\log_{\frac{1}{3}} 1 = \log_{81} 1$

$0 = 0$

Подставляя 1 вместо x в уравнение (5), получаем, что есть его корень. Перейдя теперь в уравнении (5) к логарифмам по основанию *x* (учитывая, что $x > 0,\ x \ne 1,\ x \ne 3,\ x \ne \frac{1}{81}$), получим уравнение

$$\frac{\log_x x^5}{\log_x \frac{x}{3}} - \frac{\log_x x^6}{\log_x 81x} = 0, (6)$$

равносильное исходному уравнению на множестве $x > 0,\ x \neq 1,\ x \neq 3,\ x \neq \frac{1}{81}$. Уравнение (6) для этих х можно записать так:

$$\frac{5\log_x x}{\log_x x - \log_x 3} - \frac{6\log_x x}{\log_x x + \log_x 81} = 0$$

$$\frac{5}{1 - \log_x 3} - \frac{6}{1 + \log_x 81} = 0. (7)$$

Поскольку $1 - \log_x 3 \neq 0$ и $1 + \log_x 81 \neq 0$ для рассматриваемых *x*, то уравнение (7) равносильно уравнению

$$5(1 + \log_x 81) - 6(1 - \log_x 3) = 0$$

$$5 + 5\log_x 81 - 6 - 6\log_x 3 = 0$$

$$5\log_x 3^4 - 6\log_x 3 - 1 = 0$$

$$20\log_x 3 - 6\log_x 3 - 1 = 0$$

$$14\log_x 3 = 1. (8)$$

Таким образом, уравнение (8) имеет единственный корень $x = 3^{14}$. Так как этот корень входит в рассматриваемое множество $x > 0,\ x \neq 1,\ x \neq 3,\ x \neq \frac{1}{81}$, то он и является решением исходного уравнения на этом множестве.

Ответ: $x = 3^{14},\ x = 1$.

Из рассмотренных методов и примеров можно отметить, что это всего лишь небольшая часть нестандартных методов решения уравнений. Обучение данным методам позволит учителю углубить знания по математике и повысить интерес к предмету. Хочется подчеркнуть, что знание нестандартных методов и приемов решения задач по математике способствует развитию у обучающихся нового, нешаблонного мышления, которое можно успешно применять также и в других сферах человеческой деятельности (кибернетика, вычислительная техника, экономика, радиофизика, химия и др.) [2].

Литература:

1. А.С. Меджидов. НОУ ВПО «Социально-педагогический институт», г. Дербент. Нестандартные методы решения задач по математике. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/nestandartnye-metody-resheniya-zadach-po-matematike
2. Хрычкина Е.Ф. Нестандартные методы решения уравнений и других задач в углубленном курсе математики. Исследовательская деятельность. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://nsportal.ru/shkola/algebra/library/2012/01/14/nestandartnye-metody-resheniya-uravneniy-i-drugikh-zadach-v
3. В.П. Супрун Математика для старшеклассников. Нестандартные методы решения задач. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://pyrkov-professor.ru/Portals/0/Knigi/PRMZ/suprun_v_p_matematika_dlya_starsheklassnikov_nestandartnye_m.pdf
4. С.Н. Олехник, М.К. Потапов, П.И. Пасиченко Уравнения и неравенства. Нестандартные методы решения: Справочник. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://sci.sernam.ru/book_urn.php

УДК 004.422

ЭКСПЕРТТІК ЖҮЙЕ. ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУДЫ ҚОЛДАУ

Дәуірханқызы Ақерке
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Шешім қабылдау ақпарат алмасу сияқты кез келген басқару қызметінің құрамдас бөлігі. Шешім қабылдау қажеттілігі басқарушының алға қойған мақсатының қалыптасуы мен сол мақсатқа жетудегі іс қимылын түгелдей қамтиды.

Нарық жағдайындағы жоспар өндіріс пен өткізу көрсеткіштерін үнемі қадағалап отыру мақсатында маркетинг жүйесі және бақылау процесімен тығыз байланыста болады.

Осыдан барып жоспарлау барысында ұйым деңгейінде жүзеге асырылатын төмендегідей міндеттерді атап өтуге болады:

Қажет етілетін адамдық, материалдың; ақпараттық басқа да ресурстарды іздестіру;

1. басқару жүйесі мен ұйымдық құрылымды қалыптастыру және ақпараттар тағылымын реттеу;

2. еңбек өнімділігі мен пайда деңгейін арттыру, өндіріс барысы мен құрал-жабдықтарды пайдалану және жарату жолдарын қарастыру;

3. сенімді бақылау жүйесін қамтамасыз ету арқылы міндеттерді орындауға қол жеткізу.

Шешім қабылдау тәсілінің екі түрі: жеке (шешім қабылдаудың орталықтандырылуы) және топтық (табыстау), бұл тәсіл бас менеджерлерді күнделікті мәселерді шешу мүмкіндігін айырмаудан сақтайды.

Рационалды шешім өткен тәжірибеге байланысты емес, ол объективті аналитикалық процесс көмегіне сүйенеді.

Шешім қабылдау процесі келесілерден тұрады:

Мәселені анықтау. Мәселені табу (алғашқы бекітілген жоспардан ауытқығанын мойындау). Мәселені қалай табады: басшының тұлғалық шолуы және ақпарат анализі, қоғамдық көзқарас.

Мәселені бағалау. Мәселе табылған соң оның көлемін бекіту.Яғни күрделілік көлемін бағалау.

Шектеулерді айқындау және баламаларды анықтау.

Шешім қабылдау. Балама шешімдер өңделіп, ең қолайлысы таңдалады.

Шешімді өңдеу. Бұл кезеңде шешімнің нақтылану шаралары қолданылады және ол орындаушыларға жеткізіледі.

Шешімнің орындалғанына бақылау. Шешімнің толық жүзеге асырылуына көмектесетін ауытқулар айқындалып, түзетулер бақылау арқылы жасалынады. Кері байланыс түзіледі.

Әдістері үш топқа бөлінеді:

Шешім қабылдаудың бейресми әдісі.

Ұжымдық әдіс. «Ми шабуылы» (жаңа идеяларды біріге басқару және кейін шешім қабылдау), Дельфа әдісі (сауалнаманың көптүрлық процедурасы), Кингисе (Жапондық (шеңберлі) шешім қабылдау жүйесі, қарауға жаңалық жобасы дайындалады).

Сандық әдіс. Математикалық типіне байланысты: сызықтық моделдеу, динамикалық жоспарлау, ықтималдылық және статистикалық модель, ойындар теориясы, имитациялық модель.

Заманауи ЭЖ – білім базасын қалыптастыратын, міндеттерді шешу кезінде жинақталған білім базасының көмегімен адам-маманның әрекетін модельдейтін мамандандырылған компьютерлік бағдарлама. ЭЖ-ні ойлап табу және пайдалану ақпараттық технологиялардың дамуының концептуалды кезеңі болып табылады. Проблеманы шешудің интеллектуалдық негізіне белгілі бір іс-әрекет саласындағы тәжірибелі сарапшы-мамандардың білімдерін жаңғырту алынады.

Қазіргі кезде эксперттік жүйелердің технологиясы ең алуан түрлі мәселелі облыстарда, қаражат, мұнай және газ өнеркәсібі, энергетика, транспорт, фармацевтикалық өндіріс, ғарыш, метуллургия, тау кен ісі, химия, білім, целлюлозды – қағаз өнеркәсіп, телекоммуникация және байланысжәне т.б сияқты әр түрлі түрдегі міндеттерді (интерпретация, болжау, диагностика, жоспарлау, құрылымдау, бақылау, ретке келтіру, инструктаж, басқару) шешу үшін қолданылады. Эксперттік жүйелерді орындаудағы үш негізгі түр өзгешілік белгілі.

ХХ ғасырдың 70-жылдардан бастап ЭЖ жасанды интеллект (ЖИ) саласындағы жетекші бағыт болды. Оларды әзірлеу кезінде ертерек дайындалған ЖИ қолдану әдістері табылды: білімді таныстырудың әдістері, логикалық қорытындылау, эвристикалық іздеу, ана тіліндегі сөйлемдерді тану мүмкіндігі және т.б. Осындай қуатты әдістерді қолдану арқылы ЭЖ өте үлкен коммерциялық әсерге қол жеткізді. 1987 жылы АҚШ-та жарияланған ЭЖ каталогы мен оны дайындауға арналған инструменталды бағдарламалық құралдар 1000-ға жуық жүйелерден тұрады. Дамыған шетел мемлекеттерінде жүздеген фирмалар оларды дайындау және таратумен айналысады. Қазіргі кезде эксперттік жүйелердің 5-буыны – прецеденттік эксперттік жүйелер құрастырылған. Прецеденттік ЭЖ-ні негізгі және ең маңызды белгісі – “Прецеденттер Базасының” болуы. Прецендент – нысанды қасиеттерін зерттеу кезінде болатын нәтиже. Прецеденттер базасы – нысанды зерттеудің нәтижелер қорытындысын жинақтайтын база. Мұндай жүйелер өздерінің шешімдеріне адамдардың байқауымен, математикалық алгоритмдермен қоса шешімді қабылдауға адамдардың логикасын пайдаланады. Осы қасиеттер олардың үлкен артықшылықтарын тудырады. Прецендентті ЭС әр түрлі білімдерді өңдеу мен қолданудың универсалды құралы бола отырып, әр түрлі ғылым саласында қолданылады: медицина (MYCIN), химия (DENDRAL), геология (PROSPECTOR), математика (InterLisp), инженерлік іс (АВК, ArhiCad), сондай-ақ әскери істе, информатикада, ғарыштық техникада, метеорологияда, өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, физикада, электроникада және юриспруденцияда

ЭЖ-ні жасақтау мүмкін болу үшін, келесі талаптар біруақытта орындалуы жеткілікті:

1) Берілген облыста бастаушы маманмен салыстырғанда жақсы білетін эксперт бар болса;

2) Ұсынылатын шешім бағалануына эксперттер жарасуы керек, әйтпесе жасақталған ЭЖ-нің сапасын бағалауға болмайды

3) Эксперттер вербалдауға (табиғи тілде түсіндіруге) және өзінің қолданған әдістерімен түсіндіруге қабілетті, керісінше жағдайда эксперт білімдерін «шығаруына» немесе ЭЖ-ге салынуына сену қиынға соғады.

4) Тапсырманы шешу әрекетті емес пайымдауды ғана талап етеді;

5) Есеп өте қиын болмауы керек (яғни, оның шешілуі эксперттің сағатын немесе күнін ғана алуы керек, аптасын емес);

6) Тапсырма ресми түрде жазылмаса да, жеткілікті «түсінікті» және құрылымды облысқа жатуы керек, яғни, негізгі түсініктемелер, қатынастар,тапсырманы шешудің белгілі әдістері (ең болмағанда экспертке) белгіленуі керек;

7) Тапсырманы шешу үшін «дұрыс ақыл» қолданбау керек, себебі осындай білімдерді жасанды интеллект жүйесіне салу (жеткілікті санда) әлі жүзеге асырылмай тұр.

Берілген қосымшада ЭЖ-ні қолданылуы болып, бірақ ақталуы болмауы мүмкін. ЭЖ-ні қолдану келесі факторлармен ақталуы мүмкін:

1. тапсырманы шешу маңызды эффекті алып келуі мүмкін, мысалы, экономикалық;

2. адам-экспертті қолдану экспертің саны жетпегендіктен немесе әр түрлі ортада біруақытта сараптаманы өткізу қажеттілігінен мүмкін болмайды.

3. ЭЖ-ні қолдану экспертке ақпаратты жіберу кезінде жіберілмейтін уақыт кезде немесе ақпарат жоғалту болған жағдайда жөнді болып есептелінеді

4. ЭЖ-ні қолдану адамға жау болатын айналада тапсырманы шешу жөнді болып есептеледі.

Қосымша ЭЖ-нің әдісіне сәйкес келеді, егер шешіліп отырған тапсырма келесі сипаттамаларға ие болса:

1) тапсырма математикалық әдістер мен дәстүрлі бағдарламалауда қабылданғандай санды манипуляциялаумен емес, символды манипуляциялау арқылы табиғи әдіспен шешілуі мүмкін (яғни, символды пайымдаулар арқылы).

2) тапсырма алгоритмді емес, эвристикалық табиғатқа ие болу керек, яғни оның шешімі эвристикалық ережелерді қолдануды талап ету керек. Кейбір формалды процедуралар көмегімен шешіле алатын тапсырмалар ЭЖ-ні қолдануға сәйкес келмейді.

3) тапсырма ЭЖ-ні жасақтауға кеткен шығынды өтеу үшін жеткілікті деңгейде қиындау болу керек. Алайда, ол өте қиын да болмау керек, ЭЖ оны шеше алатындай болған жөн;

4) тапсырма, ЭЖ әдістерімен шешіле алатындай жеткілікті деңгейде қысқа әрі мәнді болу керек.

Әдебиет:

1. Большаков А.С. Менеджмент: стратегия успеха. – СПб., 2001.
2. Вечер Л.С. Системы поддержки принятия решений – Мн., 1996.
3. Глущенко Е.В. Экспертной системы: учебный курс. – М.,1997.
4. Змитровнч А.И. Развитие экспертной системы. - Минск: НТООО, «ТетраСистемс», 1997-368 б.;
5. Нильсон Н., Системы поддержки принятия решений: - М.: Ағылшыннан ауд. - Радио и связь, 1985 - 373 б.;
6. Хаит Э., Экспертной системы33.: Ағылшыннан ауд. - М.: Мир, 1978 - 558 б..

УДК 372.851

ОРГАНИЗАЦИЯ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕОРЕМ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ ГЕОМЕТРИИ

Демьяненко С.В.
(*СКГУ им. М. Козыбаева*)

Существует большое количество работ, и рекомендаций по обучению учащихся доказательству теорем [4], однако способность учащихся овладеть этим умением находится на недостаточном уровне.

Обучение учащихся доказательству – одна из проблем в методике преподавания математики. Зачастую учителя, а также учащиеся считают, что доказательство теорем необязательно при изучении геометрии. Пропуская доказательство, учитель упускает возможность развить у учащихся такие виды мышления, как логическое, дедуктивное и критическое. Доказательство – необходимая часть учебного процесса, которая используется для систематизации учебного материала. С помощью доказанных теорем и путем их применения устанавливается связь между доказываемой и доказанными ранее теоремами, которые используются при решении геометрических задач. Поэтому работы, направленные на активное развитие у школьников навыков и умений по доказательству теорем являются актуальными.

В организации работы по изучению теорем в школьном курсе геометрии можно применить работу в группах. Целью группового обучения является не только овладение каждым учеником знаниями, умениями и навыками на уровне соответствующем его индивидуальным особенностям развития, но и включение в процесс социализации и формирование коммуникативных умений у учащихся [1]. Групповая работа может быть использована как отдельный элемент урока, так и быть основной его формой.

В работе с теоремой Н. Л. Стефанова, Н.С. Подходова [4, 142] выделяют следующие этапы.

Нулевой этап – выполнение логико-математического анализа.

Первый этап – подготовительный, который подразумевает: актуализацию знаний; мотивацию необходимости изучения факта; подведение к теоретическому факту.

Второй этап – основной – включает формулировку теоремы; работу с формулировкой: перевод из категоричной формы в импликативную, если это необходимо, переформулирование, выделение условия и заключения; мотивацию необходимости доказательства; анализ условия и заключения, поиск способа доказательства, составления схемы доказательства или образца доказательства; работу с доказательством; выделение основной идеи, общей структуры и шагов доказательства, выдвижение аргументов и демонстрация доказательства; подведение итогов (основные идеи и теоретические факты, положенные в основу доказательства).

Третий этап – закрепление, т.е. непосредственное применение теоремы (используется в качестве аргументов преимущественно только изучаемая теорема, и доказательство имеет 1 – 2 шага).

Этапы работы с теоремой соответствуют этапам технологии критического мышления: сбор релевантной информации; оценка и аргументирование доказательств; разработка обоснованных выводов и обобщений [2].

Рассмотрим содержание и организацию групповой работы школьников на примере изучения теоремы о сумме углов треугольника.

Разделив класс на группы перед изучением новой теоремы необходимо повторить все те теоремы, которые понадобятся в ходе работы с новой теоремой. Поэтому для каждой группы предлагается общее задание: сформулировать теорему о параллельных прямых и секущей, обозначить и подписать все углы при параллельных прямых и секущей, а также указать отношения между этими углами.

Для проверки данного задания группы могут обменяться выполненными работами и проверить результаты другой группы.

При групповой работе на стадии сбора информации при изучении теоремы о сумме углов треугольника имеются несколько вариантов заданий:

Вариант 1. Раздав модели различных треугольников предложить найти сумму углов треугольника, измерив их с помощью транспортира, после чего сформулировать данную теорему.

В этом задании учитель предлагает проанализировать результаты исследования, обобщить результаты и сделать вывод. Ученики, суммируя градусные меры углов, делают вывод, что сумма углов независимо от вида треугольника равна 180 градусам, и формулируют теорему. При выполнении данной работы у некоторых учащихся сумма углов треугольника может получиться больше или меньше 180 градусов в связи с погрешностью в измерении.

Вариант 2. Раздав учащимся модели различных треугольников, предложить найти сумму углов треугольника, не используя транспортир, но можно отрезать, оторвать нужные части модели (углы треугольника и совместить их) после чего сформулировать теорему.

В задании предлагается проанализировать результаты исследования, обобщить и сделать вывод (рисунок 1). Ученики делают вывод, что сумма углов независимо от вида треугольника равна 180 градусам и формулируют теорему.

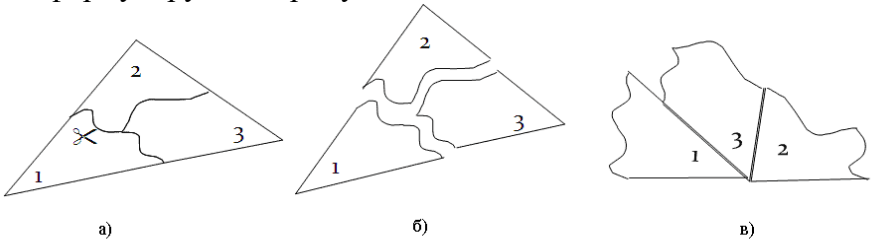

Рисунок 1. Работа с данным треугольником

Вариант 3. Даны три равных треугольника. Чтобы убедиться в равенстве треугольников, достаточно наложить один треугольник на другой и проверить это.

Положим один треугольник на стол, а два других треугольника приложим рядом с первым таким образом, чтобы у одной вершины оказалось три разных угла, а стороны их совпадали (рисунок 2).

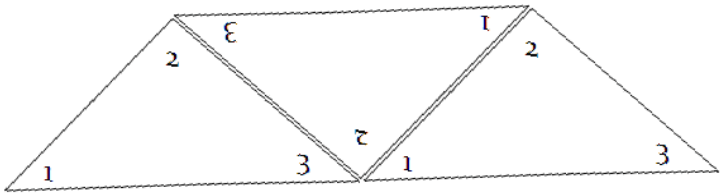

Рисунок 2. Работа с данными (равными) треугольниками

Вариант 4. С помощью программы «Живая геометрия» отследить сумму углов треугольника, меняя расположение его вершин (рисунок 3 а), и используя функцию «Сумма углов треугольника ABC». Нажав на кнопку 1 и меняя расположение углов треугольника (рисунок 3 б) можно убедиться, что сумма его углов остается неизменна.

Учитель предлагает обобщить результаты, сделать вывод и сформулировать теорему. Ученики делают вывод, что сумма углов независимо от вида треугольника равна 180 градусам и формулируют саму теорему.

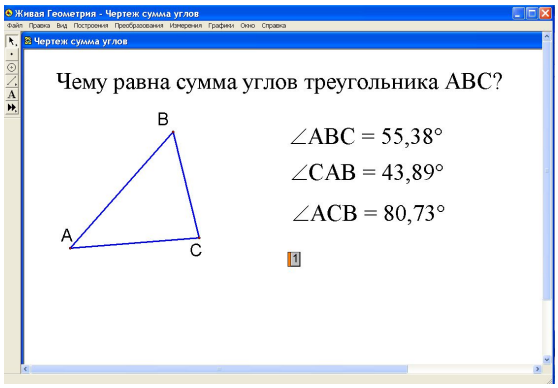

а)

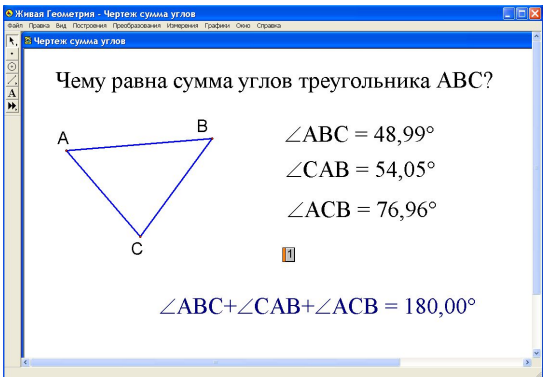

б)

Рисунок 3. Работа в программе «Живая геометрия»

На этапе оценки и аргументирования доказательства учащимся предлагаются варианты заданий для доказательства теоремы о сумме углов по готовым чертежам (рисунок 4–7).

Вариант 1.
Докажите, что ∠A+∠B+∠ACB=180°.

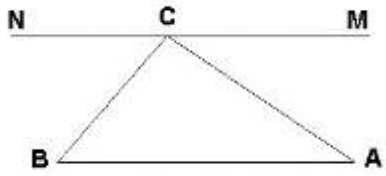

Рисунок 4.

Вариант 2.
Докажите, что ∠A+∠B+∠ACB=180°.

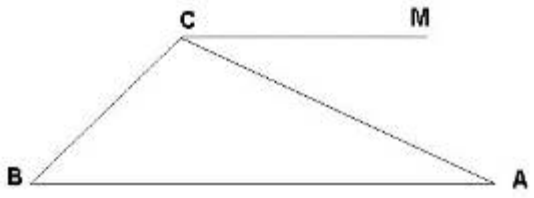

Рисунок 5.

Вариант 3.
Докажите, что ∠A+∠B+∠ACB=180°.

Вариант 4.
Докажите, что ∠A+∠B+∠ACB=180°.

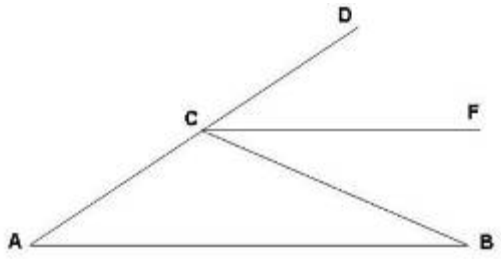

Рисунок 6.

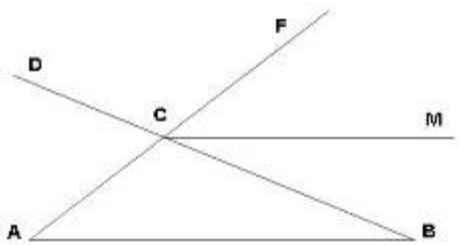

Рисунок 7.

Для поиска доказательства теоремы о сумме углов треугольника, используется ранее изученная теорема о параллельных прямых и секущей, а также следствия этой теоремы.

На этапе разработки обоснованных выводов и обобщений в групповой работе учащиеся выслушивают доказательства всех групп и делают выводы по данной теореме.

Для закрепления изученной теоремы о сумме углов треугольника группам можно предложить следующие варианты заданий.

Вариант 1. Учитель предлагает составить две задачи для участников другой группы. При этом первая задача должна решаться в одно действие, а вторая в два. Также это задание можно задать индивидуально.

Пример двух задач для другой группы:

1. Найдите угол треугольника, если известно, что два из них равны 72° и 56°.

2. В равнобедренном треугольнике угол при основании равен 42°. Найдите угол при вершине.

Вариант 2. Решить задачи с применением изученной теоремы на готовых чертежах (рисунок 8).

Задача 1
Решите задачу по данному чертежу. Найти углы 1 и 2. (*∠1=40° и ∠2=70°*).

Задача 2
Решите задачу по данному чертежу. Найти углы 1 и 2. (*∠1=45° и ∠2=45°*)

Задача 3
Решите задачу по данному чертежу. Найти угол 1. (*∠1=60°*)

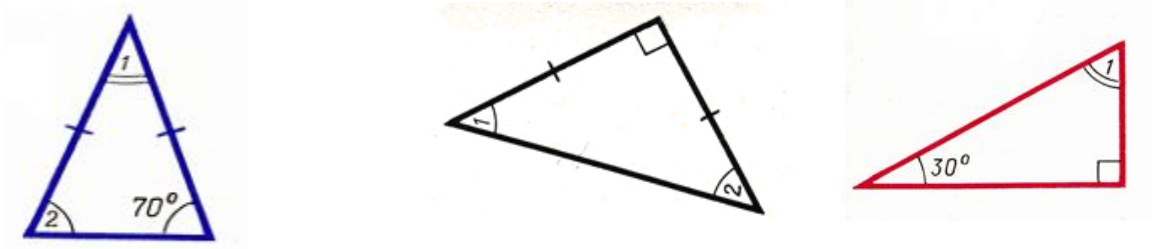

Рисунок 8. Готовые чертежи для решения задач

Работу с теоремой можно организовать различными способами:

1) весь класс выполняет один из вариантов заданий;

2) класс делится на три или четыре группы, и каждая группа выполняет свой вариант, при закреплении изученной теоремы для всех групп взять один из предложенных вариантов либо предложить группам совсем иной вариант;

3) комбинируется работа в группах и фронтальная работа.

Литература:

1. Лакоценина Т.П., Алимова Е.Е., Оганезова Л.М. Современный урок. Часть 4: Научно-практич. пособие для учителей, методистов, руководителей учебных заведений, студентов пед. заведений, слушателей ИПК. – Ростов н/Д: Изд-во «Учитель», 2007. – 204 с.
2. Программа курсов дополнительного профессионального образования для студентов выпускных курсов высших учебных заведений, осуществляющих подготовку педагогических кадров, разработанная на

основе уровневых программ повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан: Руководство для студента. – Астана: «Центр педагогического мастерства», АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2015. – 184 с.
3. Смирнов В.А., Туяков Е.А. Геометрия. Учебник для 7 класса общеобразовательной школы. – Алматы: Мектеп, 2017. – 144 с.
4. Стефанова Н.Л., Подходова Н.С. Методика и технология обучения математике. Курс лекций: пособие для вузов / под научн. ред. Н.Л. Стефановой, Н.С Подходовой. – М.: Дрофа, 2005. – 416 с.

УДК 372.851

РЕАЛИЗАЦИЯ ИНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «РЕШЕНИЕ ТРЕУГОЛЬНИКОВ»

Денисюк А. В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Ни одно общество не сможет полноценно развиваться без обученного, креативно мыслящего поколения, способного рассматривать реалии действительности под новым инновационным углом зрения.

Упор ставится на разработку и применение современных образовательных технологий, а традиционные способы обучения и воспитания со временем уходят в прошлое. Прерогативным становится актуализация активных и интерактивных методов обучения, способных предоставить обучающимся возможность самим активно участвовать в учебном процессе.

В математике сложность использования методов интерактивного обучения обусловлена тем, что для ее обучения приходится эти методы сочетать с традиционными так как все же необходимо давать какую-то базу знаний для того, чтобы опираясь на нее ученики могли эффективно участвовать в обсуждении поставленной проблемы.

При традиционных методах обучения взаимосвязь учителя с учениками осуществляется с помощью таких видов работы как: лекции, опросы, самостоятельные, контрольные работы, тесты.

При работе с активными методами обучающиеся занимают место «субъекта» обучения, выполняют творческие задания, ведут равноправный диалог с учителем. Основными методами в контексте данного направления являются творческие задания, вопросы от учащегося к учителю, и от учителя к ученику [1].

Интерактивный метод относится к активным методам, и его смысл заключается во взаимодействии учащихся и с педагогом, и между собой.

Интерактивные методы базируются на принципах активности обучающихся, взаимодействия, обязательной обратной связи, опоре на групповой опыт. Преподаватель в процессе такого занятия выполняет роль помощника в исследовательской работе обучающегося. Участники вступают в активную коммуникацию друг с другом, решают совместно поставленные задачи, преодолевают конфликты, ищут компромиссы, находят общие точки соприкосновения. Организуется занятие преподавателем заранее, скрупулёзно подготавливаются вопросы и задания, обсуждаемые в группах [2].

Продемонстрируем применение методов интерактивного обучения на примере одного из уроков по разделу «Решение треугольников» школьной геометрии.

Тема. Теоремы синусов и косинусов.

Цель: изучить теоремы синусов и косинусов.

Задачи:

Образовательные – систематизировать имеющиеся знания о треугольниках и на их основе изучить и доказать теоремы синусов и косинусов, закрепить полученные знания;

Развивающие – развить умения анализировать, сравнивать, обобщать, делать выводы, работать в команде;

Воспитательные – воспитывать трудолюбие, умение выслушать, терпение, выдержку.

Тип урока – урок усвоения новых знаний.

Структура урока. Предполагается спаренный урок (80 минут).

1. Организационный момент – 3 минуты.

2. Актуализация опорных знаний: работа в группах – 20 минут, выступления – 10 минут.

3. Изучение нового материала: лекция – 5 минут, работа в группах – 20 минут, выступления – 12 минут.

4. Закрепление материала – 13 минут.

5. Информация о домашнем задании – 2 минуты.

6. Рефлексия и подведение итогов урока – 5 минут.

Ход урока.

Актуализация знаний.

В начале урока актуализируются и систематизируются все уже известные понятия, свойства и теоремы, связанные с треугольниками путем рисования ментальных карт по понятию «треугольник».

Ученики делятся на четыре группы, каждая из которых составляет ментальную карту на своем плакате.

Ученикам раздаются листы с правилами составления ментальных карт, и если с ними до этого уже не проводилась работа по их составлению, то эти правила обсуждаются с учителем.

На составление карт дается 20 минут, после чего плакаты вывешиваются на доске. Затем группы поочередно защищают свои карты перед классом. По завершению защит, ученики приклеивают по стикеру к наиболее понравившейся им карте.

Изучение нового материала.

Далее ученики снова делятся на 4 группы и каждой группе дается плакат, на котором они должны будут привести доказательство одной из теорем: теоремы синусов, расширенной теоремы синусов, теоремы косинусов с помощью векторов, теоремы косинусов через теорему Пифагора.

После того как группы выполнили свои доказательства, они вывешивают свои плакаты на доске и один человек из группы выступает перед классом, объясняя ход доказательства. Класс записывает все доказательства в тетради.

Закрепление материала.

Класс делится на 6 групп, каждая группа получает по карточке с двумя задачами. Необходимо решить задачу и найти на общем столе карточку с правильным ответом. На обратной стороне карточки находится буква. Из отобранных букв в конце игры должны получиться слова: «косинус», «синус». Количество карточек должно соответствовать количеству предложенных ответов. Карточки предоставлены ниже.

I группа:

1. Стороны треугольника 7 см и 3 см, а угол между ними 60°? Найдите третью сторону треугольника.

а) 2 см; б) $\sqrt{37}$ см; в) $\sqrt{19}$ см; г) 4 см.

2. Стороны треугольника равны 7 см, 10 см, 8 см. Найдите косинус наибольшего угла этого треугольника.

а) $\frac{29}{140}$; б) $\frac{19}{40}$; в) $\frac{23}{140}$; г) $\frac{13}{112}$.

II группа:

1. Стороны параллелограмма равны $5\sqrt{2}$ см и 6 см, а один из углов параллелограмма 45°. Найдите большую диагональ параллелограмма.

а) $\sqrt{126}$; б) $\sqrt{146}$; в) $\sqrt{130}$; г) 12.

2. Определите вид треугольника (относительно его углов), если его стороны равны 7, 8 и 12.

а) остроугольный; б) прямоугольный; в) тупоугольный.

III группа:

1. У треугольника две стороны равны 3 м и 6 м, а угол между ними равен 60°. Найдите третью сторону треугольника.

а) 32; б) $\sqrt{27}$; в) $4\sqrt{7}$; г) $\sqrt{63}$.

2. Найдите косинус наименьшего угла треугольника, если его стороны равны 7 см, 8 см и 10 см.

а) $\frac{17}{28}$; б) $\frac{23}{32}$; в) $\frac{13}{102}$; г) $\frac{27}{32}$.

IV группа:

1. У треугольника два угла равны 30° и 105°, а сторона, прилежащая к этим двум углам, равна 1 дм. Найдите сторону треугольника, лежащую против угла в 30°.

а) $2\sqrt{2}$ дм; б) $\frac{1}{2}$ дм; в) $\sqrt{2}$ дм; г) $\frac{1}{\sqrt{2}}$ дм.

2. Дано: ΔABC, AB = 5 см, AC = 12 см, $\angle B = 30°$. Найдите $\angle A$.

а) 90°; б) 60° или 120°; в) 45°; г) решений нет.

V группа:

1. У треугольника две стороны равны 5 дм и 4 дм, а угол между ними равен 120^0. Найдите третью сторону треугольника.

а) $\sqrt{61}$; б) $\sqrt{21}$; в) 24; г) 21.

2. В треугольнике ABC угол B равен 70°, а угол C равен 65°. Расположите стороны треугольника в порядке возрастания.

а) AB, BC, AC; б) AC, AB, BC;
в) BC, AB, AC; г) AC, BC, AB.

VI группа:

1. Стороны треугольника $5\sqrt{3}$ см и 4 см, а угол между ними равен 30°. Найдите третью сторону треугольника.

а) 6 см; б) $\sqrt{31}$ см; в) $\sqrt{29}$ см; г) 5 см.

2. Стороны треугольника равны 5 см, 8 см, 6 см. Найдите косинус угла, лежащего против стороны равной 6 см.

а) $\frac{1}{20}$; б) $\frac{75}{96}$; в) $\frac{53}{80}$; г) $\frac{25}{48}$.

Домашнее задание. Перенесите чертежи, сделанные в тетрадях, в «Живую геометрию».

Рефлексия. Оценка групповой работы. Учащиеся дают отзывы об эффективности групповой работы на занятии на каждом этапе урока.

В результате выполнения данной методической разработки мы можем утверждать, что внедрение интерактивных форм обучения является одним из приоритетных направлений по совершенствованию подготовки учащихся, при которой преподаватель может демонстрировать не только свою эрудицию и компетентность, но также и умение увлечь учащихся новыми видами учебно-познавательной деятельности. Педагог способствует созданию такой среды, в которой присутствует общение, способствующее деловому взаимодействию участников при взаимных контроле и оценке.

Литература:
1. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика. – М.: Мысль, 2009. – 313 с.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: ИНТОР, 1996. – 544 с.

УДК 372.851

РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ 8 КЛАССА В ОБУЧЕНИИ ГЕОМЕТРИИ

Добренко Ю.А.
(*СКГУ им. М. Козыбаева)*

Математика всегда была неотъемлемой и существенной составной частью человеческой культуры, она является ключом к познанию окружающего мира, базой научно – технического прогресса и важным компонентом развития личности.

Традиционная организация учебного процесса отвечает не полностью требованиям времени, не создаёт условий для улучшения развития качества и обучения учащихся. Так как на уроке ученик получает готовую информацию, воспринимает её, понимает и запоминает, затем воспроизводит, то есть он получает определённый набор знаний по предмету. Мы хотим сформировать личность, готовую к творческой деятельности, и поэтому необходимо в план урока включать задачи с нестандартной подачей формулировки, задачи с интересным содержанием или интересными способами решения, математические игры. Также для поддержания и развития интереса к предмету необходимо включать в процесс обучения занимательные и развивающие задачи, без которых преподавание не бывает успешным, поскольку занимательность – необходимое средство возбуждать и поддерживать внимание.

В современном мире можно встретить большое количество различных литературных источников направленных на изучение развития математических способностей. Будущее современного общества находится в руках высокообразованных специалистов и тем самым следует улучшать подготовку специалистов различных областей производства. Это невозможно без опоры на высокий уровень математической подготовки в школе. Изучению математики в школе следует уделять особую роль. Важной составляющей математики является совершенствование математического образования, а, прежде всего – совершенствование методов и средств обучения, которые обеспечивали бы глубокое и прочное усвоение знаний и умений.

Говоря о математическом образовании, нельзя не сказать о математических способностях. Под математическими способностями следует понимать специальные особые способности, которые необходимы для успешного выполнения математической деятельности. Математические способности являются не единым образованием, а имеют сложную многогранную структуру. Успешность математической деятельности зависит не от отдельно взятой способности, а от комплекса способностей. Математическая одарённость предполагает наличие определённых природных предпосылок и проявляется только в творческой деятельности. Однако не следует забывать, что каждый человек (ученик) обладает в

определенной мере математическими способностями. Оценить и развить эти способности – задача педагогов [1].

В математических способностях можно выделить несколько компонентов и способов их формирования (Таблица 1).

Таблица 1

№	Математические способности	Способы формирования
1	Получение математической информации.	Формирование умения анализировать условие задачи, построение моделей задачи.
2	Переработка математической информации:	
	а) способность к логическому мышлению.	Развитие умений преобразовывать информацию из одной формы в другую.
	б) способность к быстрому и широкому обобщению математических объектов.	Решение задач на обобщение.
	в) способность к свертыванию процесса математических рассуждений.	Решение устных задач, требующих краткого ответа.
	г) гибкость мыслительных процессов в математической деятельности.	Решение задач несколькими способами.
	д) стремление к ясности, простоте и рациональности решений.	Требования учителя по выполнению рациональных решений.
	е) способность к быстрой и свободной перестройке направленности мыслительного процесса.	Составление обратных задач.
3	Хранение математической информации.	Построение когнитивных карт.

Умение решать задачи является одним из основных показателей уровня математического развития, глубины усвоения учебного материала. Первый этап работы над задачей – это знакомство с ней. Уже в этом первичном знакомстве содержится анализ, который развивается в дальнейшем. Данный способ формирования математических способностей присущ для всех задач курса геометрии 8 класса, т.к. прежде чем перейти к решению нужно ее проанализировать [2].

Сущность метода геометрических преобразований при решении геометрических задач заключается в привлечении того или иного геометрического преобразования, опираясь на свойства которого задача может быть решена.

К примерам решения задач на обобщение можно отнести задачи практического содержания, которые помогут учащимся вспомнить все признаки четырехугольников и их классификации. Примером такой задачи является следующая.

1. Вырезая квадраты из дерева, паркетчик, проверял их: он сравнивал длины сторон, и считал квадрат вырезанным правильно, если все четыре стороны были равны. Как вы считаете, надежна ли такая проверка? (Проверка недостаточна. Четырехугольник мог выдержать такое испытание, не будучи квадратом, ромб тоже имеет равные стороны)

2. Другой паркетчик проверял свою работу иначе: он мерил не стороны, а диагонали. Если обе диагонали оказывались равными, паркетчик считал квадрат вырезанным правильно. Вы тоже так думаете? (Эта проверка ненадежна. В квадрате, конечно, диагонали равны, но не

всякий четырехугольник с равными диагоналями есть квадрат. Равные диагонали могут быть у прямоугольника и у равнобокой трапеции).

3. Третий паркетчик при проверке квадратов убеждался в том, что все 4 части, на которые диагонали разделяют друг друга, равны между собой. По его мнению, это доказывало, что вырезанный четырехугольник есть квадрат. А по-вашему? (Этим свойством обладают не только диагонали квадрата, Но и диагонали прямоугольника).

К примерам устного решения задач можно отнести задачи, которые не требую развернутого ответа. Например, по заданному чертежу определить угол в прямоугольном треугольнике, если известны два других угла, или даны значения катетов, найти гипотенузу. Данный вид задач решается используя определенную теорему или правило.

Задач, решаемых несколькими способами достаточно много. Одним из примеров решения такой задачи является задача на нахождение площади трапеции. Найти площадь трапеции со сторонами оснований 10 см, 20 см и боковыми сторонами 6 см и 8 см. Данная задача может быть решена четырьмя различными способами. Каждый ученик имеет различный склад ума, одному ученику легче решить ее рассматривая два треугольника, полученные при проведении высот, другому ученику легче рассмотреть один из таких треугольников и сделать вывод.

Требования учителя по выполнению рациональных решений позволяют ученику сократить время на решение той или иной задачи. При решении задач рациональным способом, учащимся нужно из предложенного условия, либо по заданному чертежу, используя как можно меньше действий, найти ответ.

Одним из компонентов формирования математических способностей относят умение составлять обратные задачи. На составление и решение обратной задачи уходит несравненно меньше времени, чем на решение новой задачи, так как числовые данные и сюжет остаются прежними; производится здесь лишь логическая операция по переосмыслению ролей чисел; неизвестное в прямой задаче становится известным и наоборот [3].

Построение когнитивных карт или другими словами интеллект-карт, позволяет ученикам выразить процессы многомерного мышления и поэтому является наиболее естественным способом интеллектуальной деятельности человека. Интеллект-карта - это технология изображения информации в графическом виде. Такой вид деятельности применим к уроку изучения нового материала, закреплению и обобщению темы.

Развитию математических способностей способствует, использование в учебном процессе специально разработанных задач, которые характеризуются необычностью формулировки, способом предъявления информации, требованием, вовлечет учащихся в творческий мыслительный процесс.

Таким образом, развитие математических способностей школьников в обучении геометрии будет более эффективным, если:

1) в процессе обучения геометрии созданы педагогические условия, в контексте которых внимание акцентировано на развитии математических способностей;

2) методика работы с геометрическими задачами будет выстраиваться на основе принципов деятельностного подхода.

Литература:

1. Колмогоров А.Н. Математика - наука и профессия. – М.: Наука, 1988. – 288 с.
2. Колмогоров А. Н., Семенович А. Ф., Черкасов Р. С. Геометрия. Учебное пособие для 6-8 классов средней школы. – М: Просвещение, 1979. – 386 с.
3. Чичигин В.Г. Методика преподавания геометрии. Планиметрия. М.: Учпедгиз, 1959. –392 с.

УДК 372.871

ИНФОРМАТИКАНЫ АҒАЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ ҚИЫНШЫЛЫҚТАРЫ

Дүйсенғали Б.Ж.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Халықаралық қатынас тілі ретінде мойындалған ағылшын тілі бүгінде білім саласына дендеп енді. Себебі білімдегі жаңашылдықтар мен жаңа технологиялардың бәрі де ағылшын тілінде жүргізіледі. Елбасының үш тілде білім беруді дамытудың жол картасын дайындау тапсырмасына сәйкес еліміздегі мектептерде білім беру жүйесіне біраз өгертулер енгізілді. Бұдан былай жоғары сынып оқушылары жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқиды. Қай кезде де реформаға тосырқай қарайтын қоғамның бұл алаңдаушылығы жылдарға жалғасты. Себебі күрделі компоненттерге құрылған химия, физика, биология, математика, информатика пәндерін ағылшын тілінде меңгерту тәуекелден бұрын, тәжірибені қажет етті.

Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011 — 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мақсатында 2016 жылдан бастап жоғары білім берудің оқу бағдарламаларына оқытудың барлық кезеңдерінде ағылшын тілін оқыту курсын жүргізу бойынша өзгерістер мен толықтырулар ендіру, 2020-2021 жылдары мектептерде жаратылыстану пәндері қатарында «Информатика» пәнін ағылшын тілінде оқыту енгізілетіндігі белгіленген.

Осыған орай, 2017-2018 оқу жылынан бастап информатика пәнін оқыту жұмыстары толығымен ағылшын тілінде ұйымдастырылады.Ал жоғарғы оқу орындарында барлық мамандықтар үшін информатика пәнін ағылшын тілінде жүргізу жұмыстары іске асырылуда. «Информатика» пәнін ағылшын тілінде оқыту студенттердің өз беттерімен ізденуіне және идеяларының халықаралық деңгейге шығуына зор мүмкіндік болатыны анық. Сондықтан, болашақ информатика пәні мұғалімдерінің коммуникативтік ортасын ағылшын тілінде қалыптастырудың моделін жасау; педагогикалық шарттарын айқындау; коммуникативтік ортасын ағылшын тіліндегі пәндерді оқытудағы әдістемесін жасау және оның тиімділігін тәжірибе жүзінде тексеру қажет.

Жоғарғы оқу орнының табалдырығын аттағаныма міне екінші жыл. Таңдаған мамандығым информатика пәннің мұғалімі болғандықтан, қазір бізде информатика ағылшын тілінде жүріп жатыр. Бұл сабақ бізге, ауылдан өскен балаларға, қиынға соғуда. Оған басты себеп не? Біріншіден, біз тұрған ауылдық мектептерде компьютерлік сыныптар жетіспейтін, инфрматика пәні бірде болса, бірде болмайды. Осының салдарынан компьютерді жетік меңгердік деп айта алмаймын, тіпті оқытылуға тиісті бағдарламалармен жұмыс істемейтінбіз, бір сөзбен айтқанда, білгенім тоғыз, білмейтінім тоқсан тоғыз. Екінші жағынан ағылшын тілін жетік меңгермеген бала информатиканы ағылшын тілінде оқыса, онда ол балаға психологиялық миына күш түсіреді деп ойлаймын. Әрине оқу бағдарламасынан қалмау үшін ол сабақтан берілген тапсырмаларды күнделікті орындауға тырысамыз. Түсінбеген жерлеріміздің барлығына аудармашыны пайдаланамыз. Жәрайды оны қойшы, ол тапсырмаларды олай - бұлай орындап түсінесің , бірақ ең қызығы сол орындаған тапсырманды мұғалімге жеткізу қиынға соғуда. Өз түсінігімізді ағылшын тілінде жеткізуге барынша тырысап, талпынамыз. Осы талпыныс болашақта өз нәтижесін береді деген үміттеміз. Әрине, бұл реформаның жоғарғы оқу орындарында жүріп жатқан жаңа бастамалары. Алғашқы бастама барлық кезде де қиынға түседі. Болашақта мектеп қабырғасынан жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқыған бала үшін бұл жеңіл болатыны анық. Қашан да тәжірибенің білім процесіне енуі екіұдай пікір қалдырады. Межелі міндетке жету жолында түрлі проблемалардың алдын алу қажет . Айталық, жаратылыстану бағытында білім беретін тілдік сауаты жоғары, кәсіби мамандардың аздығы, әдістемелік оқулықтардың жоқтығы, сағат сандарының жеткіліксіздігі тәжірибеге тосқауыл болатыны жасырын емес. Бүгінде елімізде ағылшын тілді мамандарды даярлау ісіне ерекше мән

берілуде. Алайда, ағылшын тілін үйренуде, ағылшын тілінде сабақ беруде көптеген кемшіліктер бар. Оның салдарын өз тәжірибемізде барлығымыз айдан анық көріп отырмыз. Тіл үйрену барысында жаңа технологияларды қолдана отырып, педагогикалық қалыптасқан жазу, тыңдау, түсіну, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға да әбден болады. Компьютер желісін және мультимедиялық - электрондық құралдарды шет тілі сабағында тиімді қолдану, нақтылап айтқанда ағылшын тілі сабағында презентацияларды және мультимедиялық - электрондық құралдарды мектеп қабырғасында және білім беру процесінде терең қолдануда үштілді білім беру мәселесін шешуге көмектесері анық.

Қорыта айтатын болсақ, үштілді білім беру бағдарламасы негізінде үштілді меңгеру тәжірибесін жинақтап, әлемдік деңгейге көтерілуіміз керек. Елдің ертеңі өресі биік, дүниетанымы кең, кемел ойлы азаматтарды тәрбиелеп өсіру үшін бүгінгі ұрпаққа ұлттық рухани қазынаны әлемдік озық ой – пікірмен ұштастыратын сапалы білім мен тәрбие беруіміз қажет**.** Тек басшылық тарапынан мұғалімдерге қолдау білдіріп, қажетсіз қағаздардан арылтып, жеке жұмыс жасауына жағдай жасалса, тілдің тетігін табатын мұғалім де, оқушы да табылады. Қарапайым қағида осы.

Әдебиет:

1. http://group-global.org/ru/publication/66040-informatika-pnin-agylshyn-tilinde-okytu-mseleleri
2. http://ustaz-martebesi.kz/index.php/2013-11-19-09-01-21/item/658

УДК 81.282

ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ДИАЛЕКТ СӨЗДЕР...

Дүйсенғали Б.Ж.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақ тілі өзінің даласындай бай. Қазақ сөзі қашанда даланың қоңыр желіндей аңқылдап, еркін есіп тұрады. Қазақ тілі қасиетті Қазақ домбырасының үнімен үндесіп жатады. Ана тілі – бұл әкенің тілі, туған халықтың тілі. Ана тілін біз кішкентай кезімізден әке-шешеміздің, әжеміз бен атамыздан біле бастаймыз. Ана сүтіндей бойымызға біртіндеп сіңеді. Халықтың тәуелсіздігінің ең басты белгісі – оның ана тілі, ұлттық мәдениеті. Қазақ тілі қалай айналса да, қазақ тілі болып қалады ғой. Біртұтастықтың ішінде қазақ тілінде де азды-көпті шығармашылық кездеседі. Қай тілде болмасын мұндай айырмашылықтардың болуы заңды құбылыс. Ол жалпы ұлттық негізді құрайтын құбылыс. Тіл тарихы халық тарихы, сондықтан ол халық өмірінің есте жоқ ескі заманы мен бүгінгі күнінің арасындағы алтын көпірі. Қазақ халқы бағзы заманнан бері мекен еткен әр аймағында диалектілік ерекшеліктер бар екені ғылымда өткен ғасырдың 30-жылдарының аяғынан белгілі бола бастады. *Қытай тілі негізінен сәтсіз мысал, өйткені ғалымдардың дені оны бір тілдің диалектілері емес, бірақ та туыстас тілдер деп санайды, Қытайдың өзі саяси себептермен бәрін "диалекттер" деп қойған (тіпті жазуы бір болса да, мандаринді ғана білетін қытай хоккиеннің күнделікті қолданыстағы сөз тіркестерінің үлкен бөлігін түсіне алмас).* Қай тілдің болмасын құрамында дәстүрлі норма болып қалыптасқан, жалпыхалықтық деңгейде қолданылатын, баршаға түсінікті әдеби сөздермен қатар түрлі өңірде түрліше айтылып, өзгешеленіп тұратын сөздер мен сөз тіркестері көптеп ұшырасады. Мұндай сөз қолданыс жергілікті ерекшеліктер, диалектизмдер деп аталады. Адамзат үшін ақиқат дүние біреу болса, оны түсіну, тану, сол дүниенің біртұтас бейнесін санада қалыптастыру әрекеттері әр адамзатта, әр ұлтта әр деңгейде сан алуан интерпретацияда беріледі. Сондықтан тіл иесінің ой-өрісіне, концептуалдық әлеміне байланысты дүниенің танымдық бөлшектері тілде өзінше көрініс табады, өзінше бейнелеп суреттейді, ал тіл иесі танымдық ойын өз тілінде сақталған дүние бейнесіне сәйкес танытуға тырысады. *Меніңше бұл*

тақырып әлі дұрыс зерттелмеген. Әрине, диалект дегенде мүлдем түсінбей емес, бірақ қазақ арасында болған сайын осының бар екені байқалады. Халық, я ұлт тілдерінде кездесетін ерекшеліктер еш уақытта бірыңғай сипатта болған емес.

Жалпы ғалымдардың тұжырымындауынша, қазақ диалектісі туралы тұңғыш пікір айтқан және «жергілікті ерекшеліктер» деген терминді алғаш ендірген Жүсіпбек Аймауытұлы болды Ж.Аймауытұлы 1926 жылы «Еңбекші қазақ» газетіне жариялаған «Тіл туралы» деген мақаласында: «Қазақтың әр елінде, әр гүбірнесінде өздері ғана қолданатын, өзге елдер білмейтін тілдер бар. Мұны ғылым тілінде жергілікті тіл (провинциализм) деп атайды» деп анықтама береді. Автордың бұл мақалада көтерген басты мәселесі – бөтен тілден еніп жатқан сөздердің орнына өзіміздің жергілікті ерекшеліктерді қолдану қажеттілігі. Ж.Аймауытұлы: «Бөкейлікте татардың, арабтың, парсының, орыстың әсері, Жетісу мен Сырдарияда өзбектің, Қостанайда орыс, ноғайдың, Семей, Ақмолада да араб, орыс тілдерінің әсері бар» дей отырып: «Жетек» тұрғанда, «аглоблені» алып келсе, «қора, көң, там үй» тұрғанда «земенкені» қыстырса, «мая, шөмеле» тұрғанда «купенені», «ыңыршық, ершік» тұрғанда «седелкені» қолданса, міне, бұзылып бара жатқан деп осындай тілдерді айтуға болады» дей отырып, бөтен тілден енген сөздердің орнына жергілікті ерекшеліктерді жатырқамай қабылдау керектігін ұсынған еді. Сонымен бірге төңкеріске дейін Қ.Жұбанов пен Қ.Кемеңгерұлы да алғашқылардың бірі болып жергілікті тіл ерекшеліктерін сөз етіп, оларды жинастырып зерттеу әрі бастыру қажеттілігін атап көрсетті. Н.Сауранбаев «Көне қыпшақ тілінің кейбір сипаттамалары» (1948 ж.) деген мақаласында, қазіргі қазақ тілінде кейбір түркі тілдеріндегідей (өзбек, қырғыз, т.б.) жік-жік болып бөлініп тұрған диалектілер жоқ болғанымен де, Алтай тауларынан Каспий теңізіне дейінгі аумақта мекен еткен қазақтардың ауызекі сөйлеу тілінде бірлі-жарым айырмашылықтар кездесіп, ол айырмашылықтар, ғалымның тұжырымынша, тілдің фонетикалық жүйесі мен лексикалық қорында болады. Ал бұл айырмашылықтардың пайда болуын Н.Сауранбаев «ескіден қалған тарихи мұра» деп есептейді:

1) с дыбысы мен ш дыбыстарының өзара алмасып келуі: мысық – мышық, масқара – машқара, тұрмыс – тұрмыш.
2) т мен д дыбыстарының алмасып келуі: тиірмен – диірмен, әптән – әбден.
3) п мен б дыбыстарының алмасуы: перне – берне, пида – бұйда.
4) д мен й дыбыстарының алмасуы: адақ – айақ.
5) ш мен ч дыбыстарының алмасуы: шалғы – чалғы, шапан – чапан.

Бұндай дыбыс алмасулар сонау көне түркі жазба ескерткіштері Орхон-Енисей мен орта ғасырдағы қыпшақ тілінің жазба мұраларында кездеседі. Н.Сауранбаев «қазақ тілінде қолданылатын жергілікті ерекшеліктер – ескінің көзі» дегенде басшылыққа алғаны да осы мәселе болғаны сөзсіз. Себебі мұндай ерекшеліктер жалпы түркі тілдерінде сонау V ғасырдан бері үзілмей келе жатқан фонетикалық құбылыс болып саналды. Н.Сауранбаев қазақ тіліндегі диалектілерді ең басты екі топқа бөледі:

1. Солтүстік-батыс;
2. Оңтүстік-шығыс.

Фонетикалық ерекшеліктеріне қарап, атап айтқанда, ш орнына ч, д орнына л қолданылуына орай екі топқа бөледі:

1. Солтүстік пен батыс аймақтардағы ш, д диалектілер тобы
2. Оңтүстік пен оңтүстік-шығыс аймақтарындағы ч, л диалектілер тобы.

Оның айтуынша, ч мен сөйлейтін аймақтар бұрыннан ұйғыр, қырғыз, өзбек халықтарымен аралас отырғандықтан, бұл көрші халықтардың әсерінен болған фонетикалық құбылыс. Бұны ол ғалым М.Қашқари, В.Бартольд еңбектеріне сүйене отырып дәлелдейді.

Жергілікті диалектілер дегеніміз – белгілі бір жердің, аймақтың халқына қызмет ететін, дыбыстық, грамматикалық және лексикалық жағынан өзінетән ерекшелігі бар жалпыхалықтық тілдің тармақтары. Жергілікті ерекшеліктер 3 топқа бөлінеді: 1.Фонетикалық ерекшеліктер. Бұл ерекшеліктер кейбір дыбыстардың өзара алмасуымен, дыбыстардың жуан - жіңішке айтылуымен немесе кейбір дыбыстардың түсіріліп не қосылып айтылуымен байланысты. Мысалы: пысқан - піскен, құлдану - қолдану, маңлай-маңдай, чақыру-шақыру. 2.

Грамматикалық ерекшеліктер. Сөздердің тұлғаларымен, олардың түрленуімен немесе сөздердің тіркесімдік ерекшеліктерімен байланысты.Мысалы: оңтүстікте бұйрық райдың барғын, келгін тұлғалары кездеседі. 3. Лексикалық ерекшеліктер. Бір нәрсенің атауы не оның сын - сапа қимылының әр жерде әртүрлі аталуымен байланысты болады.Мысалы: иінағаш - әпкіш, күйенте, құрамыс, мойынағаш т. б.

М.Қозыбаев атындағы Солтүстк Қазақстан Мемлекеттік Унивеситетіне оқуға, «Серпін-2050» бағдарламасымен түскеніме, міне, екінші жыл. Осы екі жылдың ішінде неше түрлі қызықты оқиғалар өтті. Серпін бағдарламасымен мұнда оқуға түскендер Қазақстанның оңтүстік аймактарынан келгендер. Алғаш жатақханаға орналасып, жаңа ортамен араласқанда, бұрын соңды естімеген жаңа сөздермен таныстым. Тіпті осында бұрыннан тұрып жатырған жергілікті адамдардың сөздері де қызық көрінді. Солтүстік өңірдің сойлеу мәнеріне Тараз, Алматы жерлерінің сөздері ұқсас келеді, ал Шымкент, Қызылорда аймағының сөз саптаулары мүлдем өзгеше. Бұрын соңды «шыршық», «шылапшын», «әсел», «пәс» «аняқ-мұняқ», «там» сынды сөдерді естедіңіз бе? Бұл диалектер көбіне Шымкент жақта қолданысқа ие. Бір-бірімізден сөйлескенде кейбір сөздерімізді түсінбей қалып, кейде ренжісіп те қалатынбыз. Бір жағынан жеке сөздер бар (өздерінен үлкен ағаларына шымкенттік жігіт «тәте» деп атағанда мазақ етіп тұр ма деп "сәйкесінше" жауап бергені әлі есімде), олардың өзі сөйлегенде түсініксіздік тудырады.

Қазіргі кезде бұл жағынан қиыншылық көріп жүрген жоқпыз, жаңадан келген 1 курс студенттерін, мейлінше, үйретуге тырысып жатырмыз. Мұның бәрін жазған себебім өңір-өңірдегі қазақ тілінің қолданушыларын мазақ ету емес, керісінше олардың бар екенін (және де бұл өзгешіліктер "жұмылған көз де көретін" өзгешіліктер), бірақ олар (тіл ғалымдарымыздың сорынан ба?) әлі зерттелмегенін, әлі толық бағасын алмағанын басып айту үшін жаздым.

Әдебиет:

1. Е.Жанпейісов. Жүсіпбек. Тіл туралы // Тілтаным, 2001, №3;
2. О.Нақысбеков. Ж.Аймауытұлының диалектология туралы негізгі ойлары // «Қазақ тілі тарихы мен диалектологиясы» атты ғылыми теориялық конференция материалдары, 2001 жыл;
3. Көне қыпшақ тілінің кейбір сипаттамалары (Некоторые черты древнекыпчакского языка). ҚазССР ҒА Хабаршысы, 1948, №12;
4. Қазіргі қазақ тіліндегі диалектілер (Диалекты в современном казахском языке). Вопросы языкознания. 1955, №5;

УДК 372.871

ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ескермесов А.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Информатика пәнінің басқа мектеп пәндерімен тығыз байланысы оның негізгі ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Бұл тұрғыда информатика пәнін философия ғылымымен салыстыруға болады. Себебі, оқушылар информатика сабағында алған білімдерін басқа пәндерді оқып-үйрену барысында жан-жақты қолдана алады. Оның тағы бір ерекшелігі пән мазмұнындағы тақырыптардың арасындағы пәнішілік байланыстың күштілігінен көрінеді. Себебі, информатиканың бастапқы ұғымдары алгоритм, функция, тағы басқада математикадан алынған. Математикада дәлелдеулер алгоритмдік құрылымға негізделген, ал информатикада осы алгоритмдерді құрайтын бөліктерді ерекшелей білу мақсаты қойылады.

Информатиканың физика, химия пәндеріне ұқсастығы оның тәжірибеге, экспериментке (латын тілінен exspermentum-тексеріп көру, тәжірибе) негізделгенінен көрінеді. Компьютерде

программаны жүктеу мен жүргізу эксперимент ретінде әсіресе, программадағы қатені іздеуде айқын байқалады. Физикалық көзқарас тұрғысынан компьютер приборлар секілді қарастырылады. Оның жан-жақты сипаттамасын зерттеуге және тәжірибелер жүргізуге байланысты әдістерді физика пәнінде алып қолдануға болады.

Информатиканың кибернетика ғылымымен байланысы

Информатиканың дамуына байланысты оның кибернетикамен байланысы мен айырмашылықтары туралы сұрақ туады. Осыған орай кибернетиканың тақырыбын дәлірек анықтап, оның мазмұнын айқындау қажет.

Кибернетиканың 1948 жылы американ математигі Норберт Винердің "Кибернетика: жануарлар әлемінде және машинадағы басқару мен байланыс" деген атақты кітабының шығуымен байланыстырады. Бұл жұмыста басқарудың жалпы теориясының жасалу жолдары мен әртүрлі жүйелерге арналған басқару және байланыс проблемаларын зерттейтін әдістердің негізі қаланды.

Кибернетика ЭЕМ-мен қатар дами отырып, уақыт өте жалпы ғылымға-информацияны өңдеу туралы ғылымға айнала бастады. Кибернетикада информацияның төмендегідей анықтамасы қабылданған: информация дегеніміз қайсыбір жүйенің қоршаған ортадан қабылдайтын, керісінше қоршаған ортаға беретін және өзінде сақтайтын сигналдардың, әсерлердің немесе мәліметтің кез келген жиынтығы.

Кибернетика өзінің дамуында бірталай тартысты кезеңдерді басынан өткізді. Академик А.И. Берг жазғанындай, "1955-57 жылдары, кейін де біздің әдебиеттерде кибернетиканың маңызы мен мүмкіндіктерін бағалауда өрескел қателер жіберілген. Бұл біздің еліміздем ғылымның дамуына үлкен зиянын тигізді, көптеген теориялық жағдайларды жете зерттеудің және электрондық машинаның өзін жасаудың тоқтап қалуына әкелді" ,-дейді өзінің "Возможное и невозможное в кибернетике" атты еңбегінде.

Сондай-ақ, философиялық сөздіктің 1959 жылғы басылымында кибернетиканы "буржуазиялық жалған ғылым" деп көрсетті. Мұның басты себебі, біріншіден, қарқынмен дамып келе жатқан ғылымды "классикалық бағыттағы" кейбір ғалымдар жете бағаламаудың салдарынан, екіншіден, кейбіреулер іс жүзінде қолданылатын әртүрлі облыстарда кибернетиканың нақты проблемаларын жете зерттеудің орнына шамадан тыс бос сөздер айтылды, кибернетиканың шексіз мүмкіндіктері жайлы жартылай фантастикалық болжау жасалды, осылайша ғылымның беделі түсті. Кибернетиканы қолданудың қызықты перспективалары халық шаруашылығында математикалық әдістер мен ЭЕМ-дерді жоспарлау мен басқару мақсатында кеңінен қолданудың ұсынысын тудырды.

Сонымен, кибернетика термині пайда болғанннан кейін дүние жүзілік ғылымда ағылшын сөзі "computer science" қолданыла бастады, ал одан кейінірек, 60-70 жылдар деңгейінде француздар "informatigue" терминін енгізді. Орыс тілінде информатика терминінің ең алғашқы қолданылуы ғылыми техникалық информация мен документалистиканың пайдаланылу саласына байланысты болды. Сондай-ақ, 1976 жылы А.П. Ершовтың басқаруымен неміс тілінен аударылған жоғарғы оқу орындарына арналған информатика курсының оқулығы мен есептер жинағының шығуынан бастап "информатика" термині басқа мағынада пайдаланыла бастады.

Педагогикалық информатика технологиясы

Ғылым мен техника дамыған сайын мыңдаған жаңа ұғымдар пайда болып жатады. Бүгінгі күні информатика пәні жаппай оқытыла бастады. Бұл ғылым тиісті ғылыми ұғымдарсыз, сол ғылыми ұғымдарды білдіретін арнайы терминдерсіз меңгерілмейтіні анық. Бұл міндетті орыс немесе басқа шетел тілдерінен аударылған оқулықтар атқарады. Оның пайдалы да, зиянды да жағы бар. Жалпы ғылыми-техникалық терминологияның даму бағытын белгілеу күннің кезек күттірмейтін өзекті мәселелерінің бірі.

Бірақ, ол өзінің еңбегінің бастапқы бөлімінде адамзат білімінің кез келген саласында терминология үлкен мәселе болып табылатынын жазып өткен. Білімнің барлық саласында терминология негізі ретінде "терминологиялық жүйе түсінігі" концепциясы жатыр. Терминологиялық жүйе түсінігі деген кезде термин немесе түсінік бірінші орында тұрады. Бұл

жерде бізге термин керек, бірақ дегенмен ол екінші фактор болып табылады. Әрбір жаңа түсінік жалпылама түсініктен алынуы керек. Педагогикалық информатикада терминологиялық жүйе түсінігі иерархиялық болып келеді. Кез келген білім саласындағы терминологиялық жүйе түсінігі адамдар қолданатын терминмен, соның түсінігімен, біліммен байланысты болуы керек.

Педагогикалық информатика саласындағы термин сөздер тек шетел тілдерінен емес, қарапайым педагогика ғылымында алынды. Шетел тілінен алынған сөз тек аударылып қана қойылса, ал педагогика саласынан алынған сөз қиындық туғызады, себебі, ол гуманитарлық саланың барлығында қамтиды. Сонымен қоса, көптеген жағдайларда осы салаға жаңадан келген автор өзінің бұрын қолданыста болған термин сөздерін жаңартады.

Қорыта келегенде Информатика пәнінің басқа мектеп пәндерімен тығыз байланысы оның негізгі ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Оқушылар информатика сабағында алған білімдерін басқа пәндерді оқып-үйрену барысында жан-жақты қолдана алады.

Информатиканың маңызды ерекшелігі-оның қоғамдық қызметтің барлық негізгі түрлеріне қолданылуы: өндірісте, басқаруда, ғылымда, білім беруде, жоспарлауда және сауда операцияларында, қоршаған ортаны қорғауда, криминалистік медицинада және тағы басқа орындарда қолданылуы. Информатика көптеген нақты информациялық процестердің, технологиялардың барлығына ортақ мәселелерді зерттейді. Осы технологиялар информатиканың обьектісі болып табылады.

Информатиканың тақырыптары оның әртүрлі салада қолданылатындығымен анықталады. Қоғамдық өмірдің көптеген салаларында қолданылатын әртүрлі информациялық технологиялардың жалпы сипаттамаларымен қатар әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар. Осыған байланысты операциялар мен процедуралардың әртүрлі жинақтарына, кибернетикалық жабдықтардың әртүріне және әртүрлі информациялық тасымалдаушыларға негізделген "пәндік информатикалар" пайда болды.

Әдебиет:

1. Мемлекеттік білім беру стандарты. Информатика 7-11 сынып, Алматы 1998, Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті.
2. М. Лапчик, И. Семакин, Е. Хеннер Методика преподование информатики. Москва, 2001,
3. Гейн А. Линецкий Е, Сапир М, Шолохович М. Информатика.

УДК 004

ҚАЗІРГІ ҰЯЛЫ ТЕЛЕФОННЫҢ АДАМ ӨМІРІНЕ ӘСЕРІ

Ескермесов А.

(М.Қозыбев атындағы СҚМУ)

Бұл әлемде интернетке кірмейтін адам мыңның бірінде ғана шығар. Бүкіл дүние жүзіндегі адамдардың 90%-ға жуығы интернетке кіреді. Яғни интернеттің маңызы зор. Интернетсіз адам өмірін елестету өте қиын. Күн өткен сайын адамдар интернетке тәуелді болып барады. Адамзат баласы кем дегенде күніне 1 сағатын Интернетте өткізетіні белгілі.

Бүгінде ұялы телефондарсыз жұмыс істеу, істі бітіру мүмкін емес. Қазір екінің бірінің қолында ұялы телефон. Жас та, кәрі де бір-бірімен телефонды құлаққа тосып, күндіз-түні сөйлесумен болады. Бұрын ұялы телефон дегенді тек қана қалталы азаматтардың қолынан көретін болсақ, осы күні титтей балалардың да қолынан түспейтін ойыншыққа айналған. Оны айтасыз, алыстағы ауылдарыңыздың «өзінде» соткасыз» үй жоқ. Ал енді екінің бірінің қолында, жамбасында, қалтасында, сөмкесінде, кеудесінде жүрген осы «сотка» дегеніңіз адамға қаншалықты зиянды? Американдық мамандар ашқан жаңалыққа бұл күнде ешкім таңғалмайтын болды. Осыдан екі жыл бұрын «екіқабат әйелдер мен жас балалардың ұялы телефонды

пайдалануы олардың денсаулығына орасан зиянын тигізеді» деп иондық емес сәулелерден қорғану жөніндегі Ресей ұлттық комитеті де дабыл қаққан болатын.

Ұялы телефон балалардың денсаулығына кері әсер етеді екен. Есте сақтау қабілеті нашарлайды. Танымдық қабілеті төмендейді. Бойды сүлесоқтық пен бойкүйездік билейді. Балалардың көбісі ашушаң, шаршауық, жүйкесі тез құриды. Ал ұялы телефонмен ұзақ сөйлесетін балалардың жүйкесі жұқарып, депрессиялық синдромға ұрынуы жиілейтін көрінеді.

Адамдар пойызда, лифт ішінде телефонмен сөйлесіп жатады. Ең зияны да осы екен. Ұялы телефонның антеннасы мұндай жағдайда жоғары деңгейде радиация шығарады. Бұл айналып келгенде адамның дене бөліктерін қыздырып, денсаулығына кері әсер беретін көрінеді. Әсіресе, жастар күндіз-түні ұялы телефонға жабысып, қолдарынан бір тастамайды. Түнімен музыка тыңдайды, бір-біріне хабар жібереді. Әйтеуір тыным жоқ. Зарядтайтын қондырғы жарты метр жерде болса, онда жоғары кернеулі электр сымының астында ұйықтағанмен бірдей екен. Тіпті мұның соңы мида қатерлі ісіктің пайда болуына әкеледі. Ғалымдар сұмдық сорақы жайттарды да анықтап отыр. Ұялы телефонмен ұзақ сөйлессеңіз, ол адам миын бір градусқа дейін қыздырады екен.

Шведтік ғалымдар пайдаланушылардың 84%-ы құлақ тұсында температураның көтерілуін, 60 ұйқышылдыққа бейімделуін, 50%-ы бас ауруының күшеюін анықтаған.

Анкара дәрігерлер палатасынан жасалған мәлімдемеде ұялы телефон және оның станцияларының мектептің ауласына, бала бақшалар, ауруханалар, саябақ секілді әлеуметтік тұрмыс мекендеріне құрылмауы керек екені айтылды.

Мәлімдемеде сондай-ақ былай делінді: «Еуропаның 5 елінде жасалған зерттеудің қорытындысы ең аз дегенде 10 жылдан бері ұялы телефон қолданған адамдарда кейбір ми рагының кездесу жиілігінің артқанын көрсетті. Осы мәселемен бірге ДНК-дағы өзгерістер, жүйке клеткаларындағы өзгерістер, мидың жұмысы мен ұйқыдағы өзгерістер секілді аурулар да ортаға шығуда».

Ұялы телефонмен сөйлесуден гөрі хабарлама жазу балалар мен жасөспірімдер үшін қолайлы. Себебі сөйлесу кезінде құлаққа берілетін электромагниттік сәулелер хабарлама жіберуден әлдеқайда көбірек бөлінеді.

Ұялы телефонның адам ағзасына қаншалықты зиянды әсер ететіні туралы әрбір қолданушы сенеді, бірақ мән бермейді. Телефонның қосулы қалпында жай жатқанда зияны тимейді. Алайда аппараттың құрамдас, айырылмас мүшесі "Transmitter" ("таратқыш", передатчик) іске қосылған кездері ғана адам ағзасына зиян әкеледі. Әсіресе, телефондағы sim-картаны оператормен байланыстыру мақсатында аппарат антеннасында өндірілетін электромагнитті энергия зиян.

Телефон антеннасынан бөлініп шығатын энергия ауаға таратылып қоймай, адамның құлақ тұсындағы тірі клеткаларға жұтқызылады. Өйткені энергия ешқайда жоғалып кетпейді, бір түрден екінші бір түрге айналады.

Ол клетка миға құтқару сигналын жібереді, алайда ол сигналдың қуатын телефоннан шығып жатқан сигнал қуаты басып кетеді.

Ұялы байланыс құралымен сөйлесу ұзақтығын 3 минуттан артық қолдану өте зиян. Құлақ тыңдағыш арқылы 70%-дай азаяды. Зиян тигізілетін уақыт сигналды қабылдағаннан кейінгі 20-30 секунд. Одан ары зиян күші күрт азаяды.

Электромагниттік сәулелендірудің адам ағзасына тигізер зияны туралы жинақталған білімдер, телефонның сәулеленуі сияқты басқа да электромагниттік сәулелендірулер онымен байланысқа түскен адамдар денсаулығына, физиологиялы жай-күйіне әсер етеді.

Ұялы телефонның жұмыс жасап тұрғандағы сәулелендіру аумағы бастың ми қалпақшасы мен есту, көру қабілетіне едәуір әсері болатындығында. Ұзақ мерзімді сәулелендіру мидың кейбір құрылымдарының биоэлектрлік белсенділігіне әсер етуі мүмкін және оның жұмысына (айталық, есте сақтаудың қысқа және ұзақ мерзімді жағдайына) кері әсерін тигізеді. Еуропа ғалымдары жақында мынадай қорқынышты қорытынды жасады: 10 жылдан артық ұялы телефонды пайдаланған адамда мидың гематоэнцефаликалық кедергілерінің бұзылуы басталады, яғни миға зиянды заттардың кірмеуіне себепкер болатын сүзгіштің қабырғалары

бітеледі. Бұл болашақта адамды мидың қатерлі ісік ауруына шалдығуына әкеліп соқтырады. Біздің өміріміздегі соқпақтар мұндай электромагниттік қысымды көтере алмауы мүмкін. Кейбір сарапшылар «адамдардың басым көпшілігі Альцгеймер және Паркинсон ауруларына шалдығады» деп жорамалдайды. Сонымен қатар жүргізілген тәжірибеге сүйене отырып, сәуленің әсері тек жинақталып қалмайды, кейінгі ұрпаққа беріледі деген қорытындыға келіп отыр.

Ұлыбритания, Жапония елдерінде жасөспірімдердің ойлау қабілетінің төмендеуі, тұйықталуы, ашуланшықтығы жиі кездесіп, ұялы телефонды 16 жастан бастап ұстауға болады. Алайда асыра пайдалануға, уақытты ұтымсыз бөлуге рұқсат бермеуді ұсынады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректері бойынша адам денсаулығының 50%-ы өмір сүру сипатынан, 17-20%- әлеуметтік және табиғи жағдайдан, 17-20%- тұқымқуалаушылық ерекшеліктерінен, 8-9%-ы денсаулық сақтау ұйымдарының тиімді жұмыстануынан тәуелді екен. Бұдан, адам өмірінің зиянды әсерден қашық болуы өз денсаулығына немқұрайлы қарауынан, салауатты өмір салтын ұстануынан, сауаттылығынан байланысты екені шығады. Адам өркениеттің жетістіктерін өз денсаулығына зиян келтіруіне жолбермеуі тиіс.

Әдебиет:

1. Ұялы телефонды қажеттілікке қарай пайдалану керек.
2. Үйде болсаңыз, ұялы телефонды пайдаланбай, үй телефонымен сөйлескеніңіз дұрыс.
3. Жасөспірімдер мен балаларға ұялы телефон пайдалану мәдениетін үйреткен жөн.
4. 12 жасқа дейін ұялы телефонды пайдалануға тыйым салу қажет.
5. Ұялы телефонмен қысқа сөйлесуге үйрену керек.
6. Ұялы телефонмен сөйлескенде құлақты алмастырып, 8 түрінде ұстаған дұрыс.
7. Сөйлесуді SMS қызметіне алмастыруға тырысқан жөн.
8. Динамик арқылы дауыстық байланысқа ұмтылған дұрыс.
9. Сөйлесу уақытын 3 минуттан арттырмауға тырысқан жөн.
10. Екі сөйлесу арасындағы үзіліс уақыты 15 минуттан кем болмауы тиіс.
11. Найзағай ойнауы, күн күркіреуі кезінде ұялы телефонды пайдаланбау керек.
12. Автомобильде, желіні антеннна ұстамайтын орындарда қолданбаған дұрыс.

УДК 070

БАСПАГЕРЛІКТІҢ БАСТЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жакенов А.Р.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақстан Республикасының Ұлттық Мемлекеттік Кітап Палатасы берген статистикалық мәліметтерге сәйкес, Қазақстандағы орташа айналымы бар кітаптардың саны жыл сайын 24-ге артады.Ассортимент өсіп келеді, ал баспа өнімдерінің жалпы саны өзгеріссіз қалды. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанның кітап нарығында айтарлықтай өзгерді, бірақ бұл өзгерістер түбегейлі болып табылады.

Шығарылған және баспа басылымдары - баспа үйлері, олар толық жұмыс істейді және ай сайын өнім шығарумен айналысады. Бұл - Атамұра, Алматыкітап Баспасы, Мектеп және Фолиант тәрізді баспа басылымдары.

Қазақстанда жаңадан басталған тағы бір стратегия – беллетристика. Ойын-сауық кітабы Қазақстанның баспагерлерінің арасында қарқынды дамып келеді, бұл әдетте «жеңіл оқу үшін әдебиет» деп аталады.

Соңғы жылдары ғылыми және білім беру өнімдерінің саны артуда. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың баспа үйі университеттің республикалық басылымдарында жетекші орынға ие, ол ғылыми басылымдар шығарып, еліміздің жоғары оқу орындарына өнім жеткізеді.

Кітап тарату , яғни , баспа өнімдерін тұтынушыларға (сатып алушылар, оқырмандар) жеткізу, баспагерлердің өздері де, сауда ұйымдары да, кітаптар мен кітапханаларды сатумен айналысады. Қазақстандағы кітаптарды таратудың ерекшелігі ресейлік кітаптық өнімдердің кітап сатылымында айтарлықтай басымдық болып табылады. Мамандардың айтуынша, әртүрлі кітап дүкендерінде ресейлік басылымдар ассортименттің 65-90% құрайды. Атап айтқанда, орыс кітаптарының таралуы фантастика саласында байқалады. Баспа үйлері мен баспа ұйымдарының құрамы үнемі өзгеріп отырады,алайда олардың барлығы жыл сайын баспа өнімдерін шығармайды. Республиканың баспа жүйесінде үнемі жұмыс істейтін баспалар түрінде белгілі бір негіз бар. Жүзеге асыру үшін кітап өнімдерін өздігінен шығаратын барлық баспагерлер мен баспа ұйымдары айналысады. Республиканың баспа үйінің белгілі бір бөлігінің шығарған кітап өнімдерін кітаптарды өздері жасайды.

Алматыкітап баспасы - бұл ең ірі баспа және кітап дүкендері. «Алматыкіп баспасы» кітап дүкендері Алматы қалаларында (7 дүкен) және Астана (3 дүкен) орналасқан. Ассортименттің негізгі бөлігі мектеп және жоғары оқу орындары үшін оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдар, мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу және оқыту бойынша оқу-әдістемелік кешендерден тұрады. Бұдан басқа, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде көркем және дамып келе жатқан әдебиеттер, сөздіктер, анықтамалық, энциклопедиялар және балалар әдебиеті. ТМД елдерінде жарияланған кітаптар да бар. Бұдан басқа, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде көркем және дамып келе жатқан әдебиеттер, сөздіктер, анықтамалық, энциклопедиялар және балалар әдебиеті. ТМД елдерінде жарияланған кітаптар да бар.

Бұл: «Атамұра», «Алматы кітап баспы», «Мектеп», «фолиант» және тағы басқалар сияқты ұйымдар.Мұндай кітап баспагерлерінің көптігі, оқу процесінде келіспеушіліктерге әкелуі мүмкін.Себебі әр баспа, өз кітаптарында, ақпаратты белгілі бір ретпен, белгілі бір тәсілмен іріктеп алады. Баспа орындарының көптілігі өзінің пайдасын тигізетін еді, егер әрбір баспа белгілі бір оқу орынға өз қызметің атқарғанда. Бірақ Қазақстан Республикасында жыл сайын, білім саласында көптеген жаңа өзгерістер енгізіледі. Соған байланысты мектептерге жыл сайын жаңа оқулықтар әкелінеді. Жаңа оқулықтар бұрынғы жылғы оқулықтарға қарағанда үлкен айырмашылықтар болады.Әрине кітап баспалары, бұған кінәлі емес. Білім министрлігі әр жылы жаңа оқу жоспарын даярлайды, сол себептен әр жылы жаңа оқулықтар, жаңа ақпарат базасымен қажет болады. Осындай жылдық өзгерістер, негізінен, мұғалімдердің жұмысын қиындатады, себебі оларға жаңа оқу жоспарымен танысып, оны оқушыға жеткізу керек. Сонда, сізде сұрақ туындау мүмкін: “Мұғалім - білікті маман, оған жоспармен танысу қиынға соға ма?”. Иә да, жоқ, мұғалім жаңа жоспармен таныса алады , бірақ оған қолда бар, дайын, ақпаратты жай ғана толтыруға жеңілірек болар еді. Сонда келесі сұрақ туындайды:”Неге білім министрлігі кем дегенде әр бес жылда ғана түзетулер жасамайды?”. Себебі білім беру жүйесінде ешқандай ерекше өзгерістер болмайды. Уақытқа тәуелді пәндер, ол – тарих және география. Қалған пәндерде уақытқа онша тәуелділігі жоқ. Неліктен баспагерлер жыл сайын жаңа оқулықтар шығарады. Қалайша жиырмадан астам жыл ішінде, ең қажетті ақпаратты қамтитын кітап құрылымын жасау мүмкіндікке соқпады. Басылымдар әр бес жыл сайын өзгерсе, әлдеқайда жеңіл болады. Яғни, бес жыл бойы бір баспа үйі ең оңтайлы және қажетті ақпаратты өңдеп, ең негізгі және жаңа мәліметтерді даярлау.

Қазақстандағы білім беру жүйесі жаһандық үрдістерден бөлек дами алмайды. Қазақстанның әлемдік дәстүрлерін және әлемдік тәжірибені жемісті байланыстыру қажет. Бұл жағымды синтезді ескере отырып, қазақстандық мектеп оқулықтарының жаңа буынын құрудың негізін анықтау қажет.

Айта кету керек, Қазақстандағы стратегияларды жариялаудың нарықтық көзқарасы әлі де бар. Жақында қазақ тіліндегі замандастарымыздың романдарына қызығушылық туды. Қазақ кітабының сүйер қауымының сайттарындағы сауалнама оқырмандар Америкаға барған Джондар туралы емес, Ресейдегі күрделі мафия туралы емес, Қазақстанның кейіпкерлері туралы әңгімелерін көргенін көрсету керек. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында баспа қызметі туралы жеке заң жоқ, сондықтан барлығы нормативтік құқықтық актілермен реттеледі. Бұл мемлекеттің жағдайына теріс әсер етеді және кітап бизнесінің одан әрі дамуы.

Қазақстандағы кітабын бизнесті жетілдіру үшін, ең алдымен, баспа басылымдарын және кітаптарды таратуды мемлекеттік қолдау, баспаларды қолдаудың ұлттық бағдарламасын әзірлеу және қабылдау, сондай-ақ автор мен баспагер арасындағы өзара тиімді шарттар жасау.

Әдебиет:

1. http://www.zkoipk.kz/ru/nisconf2s/646-confnis.html
2. https://articlekz.com/article/11805
3. Сейдуманов Ж.Т. Қазақстанның баспа жүйесі: 2013 жылдың қорытындысы

УДК 372.871

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІ

Жакенов А.Р.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Электрондық оқыту – кешенді емес біртұтас, дидактикалық, әдістемелік, интерактивті бағдарламалық жүйе және ол оқу материалынан кездесетін қиындықтарды артта қалдырады әрі мультимедианың соңғы мүмкіндіктерін қолданып, ғылыми зерттеу әдістерін толықтырады.

Электрондық оқыту жүйесін білім саласына енгізудегі басты мақсат - білім беру үрдісінің барлық қатысушыларының үздік білім беру ресурстары мен технологияларына тең қол жеткізуін қамтамасыз ету. Ал бұл мақсатты жүзеге асыру үшін электрондық оқу ресурстарын жеткілікті деңгейде сапалы түрде жасау қажет және білім беру мекемелер өзара байланысты болу керек.

Бұл жерде оқытудың түсінікті, кең көлемде қарастырылған материалы қолданылады. Нобайлау, компьютерлік технологияларды пайдалана отырып, оқытуды дамыту сатылары төмендегідей болуы мүмкін:

1. CD-ROM негізіндегі курстар;
2. қашықтықтан оқыту;
3. e-Learning.

CD-ROM негізіндегі курстар тарихта алғаш рет пайда болды. Негізгі артықшылықтар:

1. инновациялық идея;
2. машина оқылатын ортада тақырыптық ақпаратты фокустау;
3. әдістемелік тұрғыдан, сапалы оқытудан ойлану;
4. бірқатар интерактивті мүмкіндіктерді ұсыну;
5. пайдаланудың қарапайымдылығы;
6. қолжетімділік.

Кемшіліктеріне мыналарды жатқызуға болады:

1. шектелген курс;
2. оның құрылуына көп уақыт жұмсалады;
3. модификациялаудың мүмкін еместігі.

Біраз уақыттан кейін пайда болған қашықтықтан оқыту, жоғарыда аталған кемшіліктерден айырылған және қосымша мүмкіндіктерге ие болатын басқа білім беру тәсілін ұсынды.

Қашықтықтан оқытудың артықшылықтары:

Студенттерге арналған:

1. оқу кестесінің икемділігі;
2. жеке жоспарына сәйкес өз қажеттіліктері мен қабілеттеріне қарай танысу мүмкіндігі;
3. білімді бағалаудың объективті және педагогикалық әдіснамасы;
4. оқыту барысында мұғаліммен кеңесу мүмкіндігі;
5. салыстырмалы арзандық.

Соңғы жылдары, Интернеттің білім саласына қатысу дәрежесі, онлайн курстар саны, олардың тақырыптары, іске асырудың әртүрлі тәсілдері және тұтастай алғанда жалпы бағыт неғұрлым кең мағынада «e-Learning» термині пайда болды. Олардың басты міндетін шешумен қатар - Интернет арқылы қашықтықтан оқыту - e-Learning толыққанды білім беру формасы және дәстүрлі оқытудың сапасы мен тиімділігін арттырудың жақсы құралы бола алады.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық – құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу. Демек, ақпараттық бірліктердің білімге айналуы әлемнің жүйелік – ақпараттық бейнесін оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен құндылық бағдарларын дамыту арқылы қалыптастыруды көздейтін, адамның дүниетанымының құрамдас бөлігі болып табылатын интеллектуалды дамуды қалыптастырудың бір жолы.

Қазіргі білім беру жүйесі ақпараттық технологиялар мен компьютерлік коммуникацияларды белсенді қолдануда. Әсіресе қашықтан оқыту жүйесі жедел қарқынмен дамуда, бұған бірнеше факторлар, ең бастысы – білім беру мекемелерінің қуатты компьютер техникасымен қамтылуы, оқу пәндерінің барлық бағыттыры бойынша электрондық оқулықтар құрылуы және Интернеттің дамуы мысал бола алады.

Интернет арқылы қашықтан оқыту - электрондық оқыту - бұл сондай-ақ, қаладағы білім беру нысанына тамаша қосымша болып табылады және дәстүрлі оқытудың сапасы мен тиімділігін арттырудың жақсы құралы бола алады.

Электрондық оқыту жүйесінің тиімділігі:

1. Онлайн режимде кеңес беру
2. Пәндер бойыша оқу курстарын дайындау
3. Электрондық журнал
4. Онлайн режимде семинар өткізу
5. Педагогтармен e-mail арқылы хабарласып тұру
6. Онлайн тест жүргізу

Электрондық оқыту жүйесі оқушылардың қабілеті мен танымдық қызығушылығын дамытады және өздігінен білім алу дағдысын қалыптастырады. Электрондық оқыту жүйесі қазіргі білім берудің «өмір бойы білім алу» мен «баршаға ортақ білім беру» қағидаларына сәйкес оқушылдардың жеке және ұжыммен жұмыс жасауына жағдай жасалуы тиіс.

Электрондық оқыту жүйесі оқушылардың қабілеті мен танымдық қызығушылығын дамытады және өздігінен білім алу дағдысын қалыптастырады. Электрондық оқыту жүйесі қазіргі білім берудің «өмір бойы білім алу» мен «баршаға ортақ білім беру» қағидаларына сәйкес оқушылдардың жеке және ұжыммен жұмыс жасауына жағдай жасалуы тиіс.

Электрондық оқыту жүйесінде желіде еркін таралатын оқу материалдары бар ашық білім беретін қорлары болады.

Жасалынған электрондық ақпараттық ресурстары және мультимедиалық білім жасақтамалары еркін аударылып, электрондық оқыту жүйесінде Интернет арқылы қолданылуы керек.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық – құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу. Демек, ақпараттық бірліктердің білімге айналуы әлемнің жүйелік – ақпараттық бейнесін оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен құндылық бағдарларын дамыту арқылы қалыптастыруды көздейтін, адамның дүниетанымының құрамдас бөлігі болып табылатын интеллектуалды дамуды қалыптастырудың бір жолы. Қазіргі білім беру жүйесі ақпараттық технологиялар мен компьютерлік коммуникацияларды белсенді қолдануда. Әсіресе қашықтан оқыту жүйесі жедел қарқынмен дамуда, бұған бірнеше факторлар, ең бастысы – білім беру мекемелерінің қуатты компьютер техникасымен қамтылуы, оқу пәндерінің барлық бағыттыры бойынша электрондық оқулықтар құрылуы және Интернеттің дамуы мысал бола алады.

Қоғамның дамуы бүгінгі таңдағы білім беру процесінде дамыған елдер стандартына деген ұмтылысты қажет етуде. Ал әлемдік білім кеңістігіне ену, әрине, бәсекеге қабілеттілік ұғымымен байланысты. Қажеттілік, қабілет, мүмкіндіктен туындайтын нәтиже даму мен ұмтылыс арқылы жүзеге асады. Осыған орай, жаңа қабылданған «Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» – Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарын жүзеге асырудың өзекті бағыттарының бірі. Жаңа бағдарламаның ерекшелігі – жаңашылдығы. Атап айтсақ, Бағдарламада білім беру саласына электрондық оқыту жүйесін енгізу жеке бір бағыт ретінде қарастырылған.

Бұл жүйені ұйымдастыру жағынан қамтамасыз етуді Білім берудегі жаңа ақпараттық технологиялар орталықтары жүзеге асыратын болады.

Электрондық оқыту жүйесін білім саласына енгізудегі басты мақсат - білім беру үрдісінің барлық қатысушыларының үздік білім беру ресурстары мен технологияларына тең қол жеткізуін қамтамасыз ету. Ал бұл мақсатты жүзеге асыру үшін оқу үрдісін автоматтандыруды енгізуге жағдай жасау қажет. Мақсатқа қол жеткізу оқу сапасын, білімді басқарудың тиімділігін, сыртқы ортамен ақпараттық кірігуін арттырады.

Қазақстандағы электрондық оқыту жүйесінің негізгі мақсаты – ауыл және қала оқушылары үшін ең үздік білім беру ресурстарына тең қол жеткізуін қамтамасыз ету. Электрондық оқытудың басты маңыздылығы – мұғалімдер компьютер арқылы балалар тілінде қарым-қатынас жасауға үйренеді. Қазіргі балалар өз өмірлерін компьютерсіз және интернетсіз елестете алмайтыны құпия емес, сондықтан бүгін осы білім беру құралдары ең тиімді болып табылады.

Бүгінгі таңда электрондық оқыту уақытша хобби емес, алайда бүгінгі күні кешенді шешуді қамтамассыз ету, электронды курстардың сапасын бағалау, мұғалімдерді оқыту, ақпараттық технологиялар нарығында жұмыс істейтін компаниялардың назарын кешенді ақпараттандыру мәселелеріне аудару үшін ЖОО-лар орталығын құру қажет.

Әдебиет:

1. Бөрібекова Ф. Электрондық оқытудың мәні мен маңызы / Ф. Бөрібекова, Н. Жанатбекова // Қазақстан мектебі – 2009ж, №8, 11б.
2. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
3. http://www.zkoipk.kz/ru/nisconf2s/646-confnis.html
4. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2020 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы
5. http://sc0006.kokshetau.akmoedu.kz/documents/view/A7F2F8C196ADF076.html
6. http://www.zkoipk.kz/ru/nisconf2s/646-confnis.html

УДК 004.432.2

20 ЖЫЛДАН БЕРІ ӨЗГЕРМЕГЕН TURBO PASCAL ОРТАСЫ ТУРАЛЫ

Жамаш Т.Ж., Ашкенова Ш.А.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Елбасы Қазақстан халқына жолдауында «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге, экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттілігіне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесін құруды» міндеттеген болатын. Заманымыз алға жылжыған сайын уақыт талабы күшейіп, білім нәрімен сусындатып отырған шәкірттеріміз білімді, талапты, ойшыл, дарынды тұлға болып қалыптасуы үшін, оқыту үрдісінде жаңа әдіс-тәсілдерді, жаңа идеяларды қолдана отырып, үздіксіз ізденіспен оқушылардың білімін, таным-

талғамын, ой-өрісі мен шығармашылық қабілеттерін дамыту ұстаздар қауымының басты мақсаты болып отыр.

Оқу бір жерде тұрмайтынын, өзгерістің болмауы өсудің тоқтағанын білдіретінін түсінгендіктен, біз, болашақ мұғалімдер, өзгеруіміз қажет. Ол үшін заманауи әдіс-тәсілдерді меңгеруіміз керек, осы әдіс-тәсілдердің ең негізгі ерекшелігі – оқушылардың алған білімдерін жай ғана иеленіп қоймай, оларды орынды жерде қолдана білуі.

Бұл мақала бұрыннан келе жатқан және бәріне танымал Turbo Pascal ортасы туралы болмақ. Turbo Pascal – бұл алдыңғы уақыттан бері келе жатқан, заманауи талаптарға сай келмейтініне қарамастан әлі күнге дейін мектептерде, ЖОО және басқа да оқу орындарында оқытылады. Неге бұлай болды екен? Ендеше бұл сұрақтың жауабын табуға кірісейік!

Паскаль бағдарламалау тілі, атақты француз математигі және философы Блэз Паскальдің құрметіне аталған. Бұл тілді 1968-1971 жылдары Швейцария жоғарғы политехника мектебінің директоры, профессор Никлаус Вирт жасаған. Паскаль тілі игеруге жеңілдігімен, тұтастығымен және қарапайымдылығымен дүние жүзінде кеңінен тарады. Бағдарламаның дұрыстығы жеңіл тексеріледі, себебі оның мазмұны өте қарапайым және айқын. Сондықтан Паскаль тілі бағдарламалаудың құрылымды әдістерін игеріп үйренуге ыңғайлы.

Қолданушылардың көпшілігі Turbo Pascal ортасының ескіргендігін, онда жақсы бір бағдарламаны жазу мүмкіншілігінің жоқтығын айтып отыр. Дегенмен Turbo Pascal ортасында Windows үшін бағдарлама жазуға болады, ол өз кезегінде аз ғана артықшылықты көрсетеді. Қарсыластардың қорытындыларына келетін болсақ, Turbo Pascal-да күрделі деректер қорымен жұмыс істейтін, жіберу және қабылдау сияқты сұраныстарды орындай алатын бағдарлама жолын жазу мүмкіндігінің жоқтығын айтуға болады. Pascal-дың жоғарыда айтылған кемшіліктерімен менде келісемін, бірақ сонда да оның үлкен артықшылықтарында ұмытпаған жөн деп санаймын. Pascal бағдарламалауды үйренуде оңай әрі тиімді тіл болып табылады. Мен Turbo Pascal-ді бағдарламалау әлеміндегі бірінші баспалдақ деп айтар едім. Дәл осы себепті де барлық оқу орындарында, барлық дерлік мамандықтарда қазіргі уақытта дейін қолданылып келе жатыр. Әрине оны өз тәжірибемнен айтып отырмын.

Turbo Pascal-ді үйрену арқылы бағдарламалаудың негізі, бағдарламаны жазу стилі, бағдарламаларды жөндеудің іргетасы қаланады. Шындығын айтқанда, Turbo Pascal бағдарламалауды үйренудегі тіл ретінде қарастырылады. Сол себепті де Pascal жөніндегі барлық даулар жөнсіз деп ойлаймын. Иә ол бұрыннан келе жатқан бағдарламалау тілдерінің бірі, сонымен қатар заманауи есептерді де шеше алмайды, бірақ бұл тіл бағдарламалау негіздерін оқытуға арналған және ол өзінің мақсатын орындап келе жатқанына 20 жылдан астам уақыт болып қалды. Меніңше Turbo Pascal әлі де ұзақ өмір сүреді деген үміттемін.

Бұл құбылыс туралы жазу мен үшін кездейсоқ жағдай емес – дәл қай күні және айы екенін білмеймін, бірақ осы жылы Turbo Pascal ортасы барлық оқу орындарында кеңінен қолданылылып келе жатқанына да 26 жыл уақыт өтіпті. Дәл 1992 жылы Turbo Pascal ортасының 7.0 нұсқасы шыққан болатын. Бұл нұсқа мыңдаған болашақ программисттер үшін екі онжылдыққа басып өтуінің бастапқы жолы болды. Және осы Turbo Pascal ортасы миллиондаған адамдардың есінде деп ойлаймын.

Тағы да 2 жылдан соң кейбір өзгертулері бар 7.1 нұсқасы шықты, бірақ Turbo Pascal ортасын әзірлеу осыдан тоқтады десекте болады. Міне, 18 жыл бойы бір құрлықтың алтыдан бір бөлігі архив файлдармен адасып жүр, ол екі дискетке орналастырылады – бұл сол баяғы TP7.zip (файл атындағы бірнеше нұсқалар). Маған осындай тасымалдылығымен ерекшеленетін басқа бағдарламалық өнімдер белгісіз – тіпті әзірлеушілердің өздері бұл туындының Windows 95-тен де операциялық жүйелерде жұмыс істейтінін ойламаған болар. Бірнеше жылдан кейін жарыққа шыққан және «бір күні жасалған дүние барлық жерде жұмыс істейді» принципін ұстанатын Java-ның өзі қарапайым ғана IDE фонында тым ерекше көрінбейді.

Басында Turbo Pascal Dos, Windows 3.11 және Win95 астында елгезек болып жұмыс істеді, кейіннен Windows 98 және Me-ге оңай көшті. Содан кейін Windows XP іске қосылуымен бірінші мәселе туындады, бірақ Turbo Pascal-ді ешкім тоқтата алмады – ол білім беру

мейнстримі болып, барлық Windows Vista, Windows 7 операциялық жүйелерінде жұмыс істей бастады.

Осыдан 15 жыл бұрын ғана Turbo Pascal оқытудағы керемет бір бағдарламалау тілдерінің қатарында болды, бірақ қазіргі уақытта бұл жаңа нәрсені үйренуде үлкен талпыныстың болмауының көрсеткіші болып саналады. Және бұл жердегі мәселе Паскальда ғана емес: бағдарламалауды бұл тілде оқыту үшін заманауи орталар бар, олар FreePascal және PascalABC. Мәселе саясатта емес. Тіпті мектеп бағдарламасының қаталдығында да емес. Ол оқу орнының дәрежесіне де байланысты емес, себебі қазіргі уақытта IT-мен байланысты ЖОО орындары бар және онда Turbo Pascal ортасы негізгі жұмыс құралы ретінде әлі де пайдаланылады.

Қорытындылай келе, оқу процесінде пайдалануға болатын Turbo Pascal ортасына балама бағдарламалар тізіміне қысқаша шолу ұсынғым келеді.

1. FreePascal – тегін паскаль компиляторы, заманауи талаптарға сай және Turbo Pascal-ға 1 де 1 ұқсас ортасы бар, ол соңғысы үшін жазылған әдістемелік әдебиеттердің үлкен бөлігін қолданудың мүмкіндігін береді. Windows және Linux операциялық жүйелерінде жұмыс жасайды. Turbo Pascal-ға ауыстыруда ең қарапайым тәсілі ретінде ұсынылады.

2. PascalABC – Windows жүйесінде жұмыс істейтін қолайлы әзірлеу ортасы болып табылады. 2007 жылдан бастап PascalABC.net нұсқасы әзірленді, ол да дәл сондай орта, бірақ ол NET технологиясын қолдану арқылы жазылған. Ескі компьютерлер үшін NET нұсқасынсыз қолдану ұсынылады. Менің ойымша бұл бағдарламалау негіздерін оқытуда ең сәтті шыққан, әрі орын таптырмас орта.

3. Lazarus – FreePascal компиляторын қолданатын, бірақ заманауи қосымшаларды әзірлеуді демейтін өңдеу ортасы болып табылады. Delphi-мен үйлесімді деп қаралады, бірақ соңғысы үшін жазылған оқу материалы қолданыла бермейді. FreePascal-мен салыстырғанда оның интерфейсі қиынырақ. Оқытушының біліктілігі жоғары болған жағдайда және оны өз оқушыларын дәл неге үйреткісі келетінін білген жағдайда қолданған жөн.

«Қыран түлегіне қайтпас қанат сыйлайды, ұстаз шәкіртіне талмас талап сыйлайды»,- демекші ұстаз қай кезде де мектептің жүрегі, қоғамның тірегі. Қоғам тұлғаны қаншалықты жетілдірсе, жетілген тұлға қоғамды соншалықты дәрежеде дамытады. Сондықтан қоғам дамуында білім беру ең маңызды мәселе болып табылады.

«Келер ұрпақ алдында зор жауапкершілік жүгін арқалап келеміз»,- деген Елбасы Н.Ә. Назарбаев бүгінде мұғалімдер алдында үлкен жауапкершілік жүктеді. Әрбір тұлға өмірінде үлкен тәрбие мен таусылмас білім ошағын санасына ұялатқан ұстазын мәңгілік есінде сақтайды. Нағыз мұғалім, міне, осы. Өйткені, әрбір мемлекеттің өсіп өркендеуінің, бәсекеге қабілетті болуының ең басты ошағы – ұстаз берген білімде. Сондықтан да дамудың ең биік көкжиегінен көрінгісі келген кез-келген мемлекет ең алдымен, білім беру саласын дұрыс жолға қойып, сапасын көтеруді мақсат етеді. Ендеше, осындай бәсекеге қабілетті, рухы биік ұрпақ тәрбиелеу жаңа формация мұғалімінің еншісіне тиері анық. Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» деген еді. Сондықтан болашақта біз осы сөзге сай болуымыз керек.

Әдебиет:

1. Жанпейісова М.М. XXI ғасыр оқытудың инновациялық технологиялары.Алматы, 2002.
2. Қ.Р. білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
3. Фаронов В.В. «Turbo Pascal 7.0» Начальный курс. Учебно пособие Москва, 1998.
4. Камардинов О. «Есептеуіш техника және программалау». Алматы, «Рауан», 1997.
5. Әбдіхалықов Н.Б. «Ақпараттық технологияларды қолдану негізінде болашақ мұғалімдердің өнімді-шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастыру». Қызылорда, 2010.

УДК 004

ҚОҒАМ ІНДЕТІ – СЕЛФИ

Жандар Жібек Әсембекқызы
(М.Қозыбев атындағы СҚМУ)

Бүгінгі қоғам дерті – селфи немесе өзін - өзі суретке түсіру. Селфи- (ағылш. selfie, яғни ағылш. self - өз дегеннен туындаған) - көбінесе қолында ұстап тұрып, смартфон немесе фотоаппарат арқылы адамның өз-өзін түсірген суреті, яки автопортреті. Әдетте, селфилер әлеуметтік желілерде жарияланады және сонысымен кең қолданысқа енді. Бірнеше адам кірген селфиді «топтық селфи» деп атайды.

18-24 жас аралығындағы жастардың арасында кеңінен таралған бұл үрдіс бастапқыда кез келген адамның қызығушылығын оятты. Кейін келе қолданушылардың арасында, әсіресе өмірге деген көзқарасы барынша қызуқанды жандардың ортасында таласқа түсті. Олар өздерінің «селфиін» барынша әрлеп әрі әдемі қылу үшін баспаған тауларымен аспаған қырлары қалмады. XXI ғасыр барынша қарқынды дамып, алға ұмтылуды басты мақсат еткен ғасыр. Селфи күн өткен сайын жаңаша формасын өзгертіп, адамдардың қалай болсын ыңғайына бағынуға, қолайлы болуына ықпал жасап келе жатыр. Соның әсерінен, шартты рефлекс сынды бұл ұғым арты айнала келіп үлкен «індетке» айналды.

Дертке деп айтуға негіз болар жағдай да жоқ емес. Әлем ғалымдары зерттей келіп, селфиді психологиялық аурудың бір түрі деп атады. Осы бір тоқтамға келуге әсер еткен бірінші жағдай, британдық жасөспірім Дэнни Боуман күніне 200 селфи жасаған. Әр селфиге кеткен уақыты ол үшін маңызды болған. Тіптен бір тәуліктің 10 сағатын осы дертке құрбан еткен. Қанша суретке түсіп, өзіне өзі баға бере алмаған, бірде – бір селифі сәтті шықпаған бозбала өмірінен баз кешіп кеткен. Іштей жегідей желінген 19 жасар жігіт осы аралықта 13 кг салмақ тастаған. Ортасымен де, достарымен де араласудан қалған. Осындай жағымсыз белгілерді сараптай келе ғалымдар бұл дерттің ақыры адам өміріне өте қауіпті екенін де баса көрсетті.

Жастар арасында насихатталып кеткен «селфидың» дерті үлкен жұлдыздар шоғырына да келіп түсті. Демалыс орындарында, шетелде болып қайтқан сапарларында, үлкен ортада жүрген кездерін суретке түсіруге әдетке айналдырып алған жұлдыздар үшін де, жалпы желіні пайдаланатын жандар үшін «инстаграм» желісі де іске қосылды.

Кез келген желі де отыратын әр адам осы дертке ұшырайтын көрінеді.
Індет асқынып кетті. Ақыры адам өліміне де жететін жағдайға жетті. Селфиден ажал құшқан адам саны күн санап артып келеді. Солардың алдыңғы қатарын төмендегі жетілік бастап тұр.

21 жастағы мексикалық Оскар Отеро Агилар зоомагазинде жұмыс жасаған. Бос уақытында қызықты жерлерде суретке түскенді жақсы көреді. Ол үшін суық қарумен (тапанша) селфи жасау оның желідегі мәртебесін көтеруге себеп болған. Ақыры арманына қол жеткізген жас жігіт, досының оқтаулы тұрған тапаншасымен селфи жасау кезінде абайсызда шүріппе басылып кетіп, оқиға орнында жан тасырған.

Солтүстік Каролинаның тұрғыны Кортни Сэнфорд есімді 32 жасар келіншек өзінің ажалын селфиден тапқан. Ол ажал алды бұрын, машинасында ойнап тұрған әуеннің ырғағына елітіп, өзіне көңіл бөлуге асыққан. Боянып, таранып отырған оның Фб-ға қалдырып үлгерген соңғы жазбасында: « жақсы ән көңіл көтеруге жақсы» деген. Кейін анықталғандай Кортни көлік апатынан қазақ тапқан.

Колетт Морено АҚШ азаматы. 26 жастағы жас бойжеткен тойы болар алдындағы бір күнде, құрбыларымен демалуға жолға шығып, жол апатына қаза тапқан. Себеп, қуаныштан есін жия алмаған ару құрбыларымен бірге селфи жасап, көліктің тізгінін ұстап отырғанын естен шығарса керек.

Селфидің жиі пайдаланылатын орындарының бірі жуынатын үй (ванна). 17 жасар бойжеткен өзінің жаңадан алған iPad құрылғысына селфи жасау кезінде мерт болған. Қуат көзінде тұрған құрылғы су тию кезінде зақым алған.

Ресейдің астанасында 19 жасан екі жігіттің мәйіті метро тұрағынан табылған. Виктор және Иван есімді екі жігіттің ақымақтық жасауға итермелеген тағы да осы селфидің дерті. Келе жатқан метроның үстінде тұрып секіріп көрмек болған екі жігіт, құлаған жерінде көз жұмған.

Испаниялық азамат Андухар 21 жасында өзінің ажалын селфиден тапты. Поез үстіде өзін суретке түсірмек болған жігіт айтып келмеген өлімнің құрбаны болды.

Санкт-Петербург қаласының 17 жасар өрімдей қызы Ксения, түнгі поездің келе жатқан сәтін көпір үстінен тұрып түсіруге қызыққан. Қайғылы жағдай болған жерге келген сарапшылардың айтуынша, қыз көпір үстінен 1500 вольттық ток көзінің үстіне құлаған.

Бүгінде осы бір селфи дейтін дерттің алдына алуға билік тарапынан шара қарастырар деген үміт желге кетті. Үлкен тұлғалардың да ермегіне айналып үлгерген індеттің алдын алу үшін оған мүлде тоқтау салудың қажеті шамалы. Тек, қауіпті дейтін аймақтарда суретке түсуге тиым салу керек.

Ажал айтып келмейді.

Әдебиет:

1. http://www.halyk-gazeti.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=3566:2015-01-08-04-52-13&catid=5:2011-11-18-09-02-24&Itemid=5
2. http://today.kz/kz/news/maalalar/2015-02-12/604953-kogam-indeti-selfi/
3. http://old.aikyn.kz/ru/articles/show/24023-_selfi_s_zd_ala_data_ma_

УДК 811

ҮШ ТІЛДІЛІК — ЗАМАН ТАЛАБЫ

Жандар Жібек Әсембекқызы
(М.Қозыбев атындағы СҚМУ)

Үш тілде оқыту – заман талабы. Негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік анықтауға қабілетті мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Үштілдік туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев білім және ғылым саласы қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзінде: «Ағылшын тілінің қажеттілігі әлемге тән қажеттілік, бүгінгі күн талабы. Ал орыс тілін жақсы білу – біздің байлығымыз» десе, 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі-ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі-жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі» деген болатын. Бірнеше тілді меңгеру арқылы жас ұрпақ білім кеңістігінде еркін самғап, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік алады. Мектептердің үш тілде оқытуды қолға алудағы негізгі мақсаты – бірнеше тілді меңгерген, жан-жақты білімді, бәсекеге қабілетті, мәдениетті тұлғаны қалыптастыру болып табылады. бақытын аялау» деген нақыл сөзі жаныма өте жақын.

Қазіргі жаһанданған, ақпараттың дамыған ғасырында болып жатқан түрлі өзгерістер мен жаңашылдықтар еліміздің экономика саласына да, білім беру жүйесіне де тың ізденістерді енгізіп отыр. «Жаһандық дағдарыстың жалғасуының әсерінен әлемде болып жатқан өзгерістер бізді үрейлендірмейді. Біз оларға дайынбыз. Біздің ендігі міндетіміз – егемендік жылдары қол жеткізгеннің барлығын сақтай отырып, XXI ғасырда орнықты дамуды жалғастыру», — деп Елбасымыздың Жолдауында айтылғандай, еліміз қай салада болмасын қарқынды дамып, әлемдік кеңістікке қарыштай қадам басып, еркін қанат сермеуде.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың салиқалы саясатының арқасында еліміз береке мен бірліктің, ынтымақ пен достықтың, татулықтың өлкесі болып, көпұлтты мемлекетке айналып отыр. Осы орайда елбасымыз Н.Ә.Назарбаев атап өткендей: «Біз — көп ұлтты қоғамбыз. Қазақстанда тұратын барлық ұлттар мен ұлыстардың тілін, мәдениетін және салт-дәстүрін дамытуға барынша жағдай жасауды алдыңғы уақытта да жалғастыра беретін боламыз» — деген еді.

Бүгінгі білім беру жүйесі модернизацияланған заманда көп тілді меңгертуге аса назар аударылып, жан-жақты жол ашылған. «Келешекке кемел біліммен», — деп Елбасы Н.Ә.Назарбаев ұстаным еткендей, келшекке терең біліммен қадам басып, әлемдік білім кеңістігінің құпияларына үңіліп, қоғамға бейім, өз қабілетін таныта алатын, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген құзіретті тұлғаны қалыптастыру басты мақсаттардың бірегейі болып отыр.

Үштілділік – бәсекеге қабілетті елдер қатарына апарар басты баспалдақтардың бірі.

Мектепте қазақ тілін оқыту барысында орыс тілі, ағылшын тілі пәндерін бірлікте алу мұғалімнің шеберлігіне байланысты жүргізіліп жүр. Бұл жерде өтіліп отырған бағдарламаға сай үш пәнді бірлікте ала отырып, пәнаралық байланысты жүзеге асыруға болады. Алайда дәстүрлі оқытуда тек аударма жасатумен ғана шектеліп отырсақ, қазіргі оқыту технологиясында түрлі шығармашылық бағыттағы тапсырмалар бере отырып, оқушы-субьектінің ізденісіне, яғни, жеке тұлғаның әрекетін дамытуды мақсат етудеміз.

Әдебиет:

1. Жарықбаев Қ. Аталы сөз.– Алматы: Жалын, 1980.
2. Ақиқат. 2013 жыл, №1. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы
3. Ақиқат. 2011жыл, №5. «Қазақ тілін білу — әншейін бір ұран емес», Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқы ассамблеясының XYII сессиясында сөйлеген сөзі
4. Назарбаев Н.Ә. (Қазақстан халқына жолдауы). Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2007
5. Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері,А, 2008ж.

УДК 371

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПРОЕКТОВ В ОБУЧЕНИИ ОСНОВАМ РОБОТОТЕХНИКИ

Золотилин В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Сегодня наблюдаются стремительные изменения во всем обществе, которые требуют от человека новых качеств. Прежде всего, речь идет о способности к творческому мышлению, самостоятельности в принятии решений, инициативности. Задачи по формированию этих качеств, в том числе, возлагаются на образование, а именно на учителей. Учитель теперь должен быть технологом в образовательном процессе, который руководит процессом добывания знаний, является при этом исследователем, воспитателем и консультантом для учащихся. Инновационное развитие страны требует, чтобы все учебные программы и методы обучения были обновлены с использованием компетентностного подхода к образованию. То есть, акцент делается на внедрение исследовательских и проектных методов, вовлекающих школьников в практическую и научно – исследовательскую деятельность.

Исследование занимает центральное место в образовании, это возможность осваивать не суммы готовых знаний, а методы овладения новыми знаниями в условиях стремительного увеличения информации и информационных технологий в современном мире.

На данный момент очень быстрое развитие получила робототехника, она является одним из активно развивающихся направлений современного общества. В связи с этим, в настоящее время она является одним из перспективных направлений научно-технического прогресса, в котором проблемы механики и новых технологий соприкасаются с проблемами искусственного интеллекта. Рассмотрение этого направления в рамках образовательного процесса происходит в области информатики, информационных и коммуникационных технологий. В данный момент идет активное внедрение учебных роботов в образовательный процесс школ, а именно внедрение Lego-конструктора. Одним из таких конструкторов является Lego Mindstorms NXT. Данный робот рассматривается в рамках концепции исполнителя, которая используется в курсе информатики при изучении программирования. Однако, в отличие от множества традиционных учебных исполнителей, которые помогают школьникам разобраться с этой достаточно сложной теме, Lego Mindstorms NXT действует в реальном мире, что не только увеличивает мотивационную составляющую изучаемого материала, но вносит в него исследовательский компонент.

Была проведена научно-исследовательская работа в области робототехники.

Началось знакомство с основами робототехники используя конструктор Lego Mindstorms NXT, в направлении исследовательского проектирования во внеурочное деятельности.

При изучении данного направления, было выделено два основных направления:

1. Первое подготовка детей к дистанционной олимпиаде по робототехнике;
2. Второе направление работа кружка «робототехника.

Выделив данные направления, школьники приобщаются к исследовательской деятельности, что создает благоприятные условия для их самообразования и профессиональной ориентации. Активизируя мыслительную деятельность, исследование способствует раскрытию личностных качеств школьников и развитию его эмоциональной сферы.

Была проведена опытно-экспериментальная апробация изучения основ робототехники, применяя исследовательский метод проектирование в трех направлениях.

Для реализации первого направления, учащиеся занимались во внеурочное время, знакомились с направлением «робототехника» на примере конструктора Lego Mindstorms NXT. На первоначальном этапе учитель знакомит учащихся с основными понятиями робототехники, ее историей и основными направлениями в общественной жизни. Поле чего переходит к знакомству конструктора Lego Mindstorms NXT и его программному обеспечению. На протяжении всего обучения учитель координирует работу учащихся, разрабатывая для них поэтапное изучение трудно воспринимаемых тем.

Учащиеся начинают свою практическую деятельность в изучении робототехники с небольших исследовательских проектов (проект шаблон).

Работа над проектом «по образцу» является подготовкой к более сложным, по своей структуре, проектам. В данной работе учащиеся знакомятся в первую очередь с Lego-конструктором, работая с его основными деталями: балками, шестеренками, датчиками, сервомоторами, блоком NXT. Во-вторую очередь с программным обеспечением, пробуя создавать простейшие программы для своих моделей. Работая в стандартной палитре, на которой расположены наиболее часто используемые блоки (блок движения, блок аудио, блок отображения, блок паузы). Примером таких проектов является: «Tribot», «Alpha Rex», «Robogato» и другие. Данные модели представлены непосредственно компанией Lego Mindstorms NXT, что позволяет учащимся пройти первый этап знакомства с Lego-конструктором. Здесь происходит овладение навыками начального технического конструирования, развития мелкой моторики, изучение понятий конструкции и ее основных свойств (жесткости, прочности, устойчивости), навык взаимодействия в группе.

Вторым этапом практической деятельности, является проект с элементом исследования. На данном этапе реализуется элемент экспериментально- исследовательская деятельность в области программирования. Примером таких проектов является: «Сани», «Щенок», «Мышеловка». Здесь учащиеся так же конструируют, обращая внимание на особенности соединения деталей, на возможности данной модели, которые в дальнейшем будут

реализовываться при программировании. Если на первом этапе программируется конструктор, используя базовую конструкцию следования, то на данном этапе работают с базовой конструкцией ветвление и цикл. Например, в модели «Сани», учащиеся исследовали возможность работу блока «движения» и сервоприводов, блок «цикла» и «звука», а также последовательное и параллельное выполнение этих действий. Таким образом, учащиеся проводили экспериментальное исследование, выдвигая свои идеи (гипотезе), которые в течение занятий подтверждали, либо опровергали их. Данная деятельность позволяет им понимать разницу между виртуальным и реальным исполнителем, а также формирование исследовательских навыком, например, формулировка цели, задачи и гипотезы.

Исследовательский проект, является заключительным этапом практической деятельности учащихся. Для реализации данного проекта, учащимся подаются несколько идей (тем) исследования, и учащиеся выполняют данное исследования опираясь на основные этапы:

1. Обозначение темы проекта.
2. Цель и задачи представляемого проекта.
3. Разработка механизма.
4. Составление программы для работы механизма.
5. Тестирование модели, устранение дефектов и неисправностей.
6. Представление проекта.

Примером такого исследовательского проекта, является проект «Дуэль», где учащиеся сконструировали данную модель и программировали ее опираясь на предыдущие и новые знания. На данном этапе были изучены дополнительные блоки в полной палитре, такие как математический блок и логический. Роль учителя на данном этапе является в консультации учащихся по конкретным вопросам или затруднениям.

«Робототехника Lego Mindstorms NXT» – это один из интереснейших способов изучения компьютерных технологий и программирования. Во время занятий школьники проектируют, создают и программируют роботов, которые оснащены 32-разрядными процессорами, серводвигателями и датчиками прикосновения, звука, освещенности, движения. Здесь витает особая атмосфера творчества, креатива, интеллекта. Это место, где ребенок может проявить себя в качестве изобретателя, исследователя, конструктора собственных самых смелых проектов.

Литература:

1. Ершов М.Г. Роль образовательной робототехники в формировании инженерного мышления школьников. – 2010 г.
2. Кочетов В.А. Образовательная роботехника. – 2012 г.
3. Ушаков А.А. Робототехника в средней школе. – 2010 г.

УДК 372.851

МЕТОДИКА ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «ПРИМЕНЕНИЕ ПОДОБИЯ ТРЕУГОЛЬНИКОВ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ»

Игликқызы Ж.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Происходящие изменения в нашем обществе создали реальные перспективы для модернизации всей системы образования, которые находят свой отклик в разработке и введении в практику работы школы элементов нового содержания, новых образовательных методов в обращении к мировому педагогическому опыту. Сегодня многие методические новации и инновации взаимосвязаны с осуществлением интерактивного обучения, потому что

интерактивное обучение имеет огромные потенциальные возможности для реализации социального заказа современного общества. Кроме того, среди учителей математики нередко существует мнение, что единственным критерием внедрения интерактивного обучения в образовательную практику является непосредственное использование компьютерных средств обучения.

Следовательно, понимание того, что именно стоит за термином интерактивное обучение не стало пока достоянием широкой педагогической практики. Уточним основную характеристику самого понятия. Интерактивное обучение – обучение, построенное на взаимодействии обучающегося с учебной средой и окружением, которая служит областью осваиваемого опыта.

Важным является и тот факт, что в процессе обучения учащиеся взаимодействуют и с физическим, и с социальным окружением, и с изучаемым содержанием. И все три вида активности взаимосвязаны, различны и в обязательном порядке присутствуют на уроке. Назовем их. Физическая активность – учащиеся меняют рабочее место, говорят, пишут, слушают, рисуют и т.д. Социальная активность – учащиеся задают вопросы, отвечают, обмениваются мнениями, обсуждают и т.д. Познавательная активность – учащиеся вносят дополнения и поправки в изложение учителя, сами находят решение проблем, таким образом, получая опыт и навыки решения определенных математических задач и т.д. Таким образом, интерактивное обучение – это обучение, погруженное в общение, оно сохраняет конечную цель и основное содержание предмета, но видоизменяет формы и приемы ведения занятия [2].

Как показывает опыт, при изучении темы «Подобия плоскости» у обучающихся возникают трудности, связанные, по всей видимости, со специфическим образом мышления, которое требуется для успешного применения преобразований. Поэтому выход из данной проблемы мы видим в применении интерактивных методов обучения. Данные методы способствуют развитию функциональной грамотности, креативного мышления, когнитивной компетентности, а значит, могут положительно повлиять на развитие образного мышления.

Тема: «Применение подобия треугольников для решения задач»

Цель урока – способствовать формированию умения применять признаки подобия треугольников к решению задач

План урока

1. Организационный момент (2 мин).
2. Актуализация опорных знаний (7 мин).
3. Работа в группах (23 мин).
4. Обсуждение полученных результатов (5 мин).
5. Информация о домашнем задании (1 мин).
6. Подведение итогов урока (2 мин).

Актуализация опорных знаний

Учащиеся делятся на группы по 4-5 человека, получают карточки с математическим диктантом. В заданиях 1-3 необходимо дополнить предложение, а в заданиях 4-5 ответить на данные вопросы.

Карточка №1

1. Запись $\frac{AB}{A_1B_1}=\frac{CD}{C_1D_1}$ означает, что отрезки AB и CD … отрезкам A_1B_1 и C_1D_1.
2. Число, равное …… сторон треугольников, называется…….
3. Отношение периметров двух подобных треугольников равно…….
4. Площади двух подобных треугольников равны $75см^2$ и $300см^2$. Одна из сторон второго треугольника равна $9см$. Чему равна сходственная сторона первого треугольника?
5. Подобны ли треугольники ABC и KDE, если $\angle A=35°, \angle B=75°, \angle K=35°,$ $\angle E=70°, AB=5см, BC=7см, AC=8см, KD=10\ см, DE=14см, KE=16см.$

Карточка №2

1. Отношением отрезков AB и CD называется отношение …….

2. Два треугольника называются подобными, если их …… и стороны одного треугольника пропорциональны …… другого.

3. Отношение площадей двух подобных треугольников равно …….

4. Сходственные стороны двух подобных треугольников равны $5\,дм$ и $10\,дм$. Периметр первого треугольника равен $60\,дм$. Чему равен периметр второго треугольника?

Подобны ли треугольники ABC и KDE, если $\angle A = 25°, \angle B = 75°, \angle K = 25°,$
$\angle E = 80°, AB = 15\,см, BC = 21\,см, AC = 24\,см, KD = 5\,см, DE = 7\,см, KE = 8\,см.$

Учащиеся передают карточки с математическим диктантом другой группе и проверяют с помощью заранее подготовленного решения на слайде или отвороте доски, затем обсуждают, какие были допущены ошибки.

Работа в группах

Учащимся предлагается поработать в группах. Им предстоит решить и оформить задачу на плакате с помощью чертежных инструментов и цветных карандашей (фломастеров). Во-первых – задача должна быть решена правильно, во-вторых – учитывается оформление задачи (все доступно изложено) и третий критерий – определяют сами учащиеся (мнение большинства).

Задача: Высоты BM и CN остроугольного неравнобедренного треугольника ABC пересекаются в точке H. Сторону BC продолжили до пересечения с прямой MN в точке K. Сколько пар подобных треугольников при этом получилось [1]?

В процессе решения задачи учащиеся могут задавать вопросы непосредственно по заданию. На слайде будут представлены вопросы:

1. Какие вы знаете признаки подобия треугольников?
2. Какие углы называются вертикальными?
3. Каким свойством обладают вписанные углы, опирающиеся на одну и ту же дугу?
4. Лежат ли точки B, N, M, C на одной окружности? Почему?
5. Чему равна сумма противоположных углов во вписанном четырехугольнике?

Эта серия вопросов, которые подводит к решению данной задачи. Далее, группы демонстрируют свои плакаты с решениями (по количеству найденных подобных треугольников) и одним спикером для представления данной задачи.

В программе «Живая геометрия» заранее подготовлено наглядное решение задачи для проверки учащихся (рисунок 1).

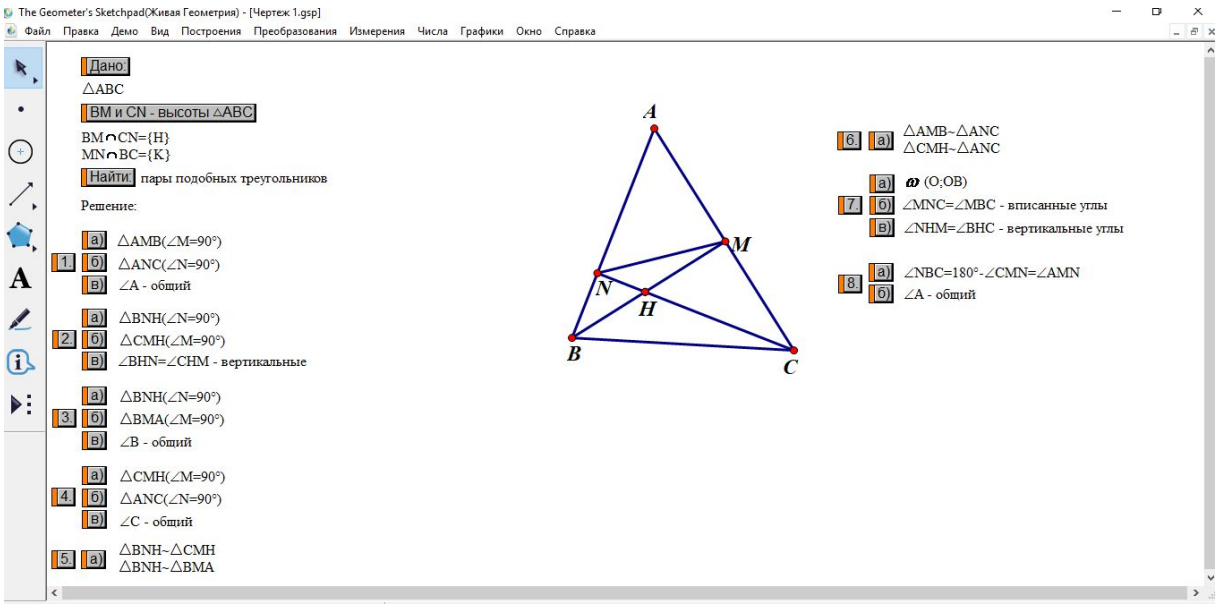

Рисунок 1. Оформление в программе «Живая геометрия»

Подведение итогов урока

Учащиеся по очереди высказываются одним предложением, выбирая начало фразы из рефлексивного экрана на интерактивной доске.

На уроке осуществляется обсуждение результатов в группе, поиск ответов на поставленные друг другу вопросы. Элемент творчества проявляется в оформлении закладок, в образности или точности и лаконичности комментариев к тексту. В результате такой систематической работы развивается не только предметная, но информационно-коммуникативная компетентность обучающихся.

Таким образом, наличие специально организованных учебных текстов и электронной поддержки к ним делают возможным интерактивное обучение математике на уровне методической системы. Однако для реализации этой возможности должно быть самое главное – желание учителя сделать его интерактивным.

Литература:

1. Гордин Р.К. ЕГЭ 2013. Математика. Задача С4. Геометрия. Планиметрия / А.Л. Семенова, И.В. Ященко. – М.: МЦНМО, 2013. – 176 с.
2. Сластенин В.А. Педагогика: учебн. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н. Шиянов. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 576 с.

ӘОЖ 512

ЛОГАРИФМДІК ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

Иманмадиева Б. Е,Ерденова А.Қ

(Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті)

Есептеу тәсілдерін жетілдіру XVII ғасырдың өзекті сұрақтарының бірі болып табылды. XVI ғасырдың екінші жартысында сауда жасау географиясын кеңейту үшін Англия, Франция, Голландия сияқты мемлекеттерге қарапайым есептеулер жүргізетін инженерлер мен «арифметиктерге» деген үлкен сұраныс болды. Логарифмді ойлап табу – есептеу техникасының үлкен жетістігі. Осы бағытта үлкен жетістіктерге қол жеткізген – шотландық математигі 1614 жылы Джон Непер логарифм кестесін ойлап тапқан болатын. Логарифм белгісінің алғашқы нұсқасы *log* белгілеуін 1624 жылы неміс астраномы Иоганн Кеплер ойлап тапты.

Логарифм (грекше logos — *қатынас* және arithmos — *сан*) мағынасын білдіреді. Қазіргі кезде логарифм курсын оқып, үйрену жалпы білім беретін мектептерде 11 сыныпта басталатындығы мәлім. Және ол мынандай анықтамамен беріліп, «*b* саны шығу үшін *a* негізі шығарылатын *x* дәреже көрсеткішін *b* оң санының *a* негізі бойынша логарифмі деп атайды» бірнеше қасиеттері жазылған.

Логарифмдік теңдеулерді логарифмнің қасиеттерін қолданып түрлендіру барысында бөгде түбірлердің пайда болуы да, берілген теңдеудің түбірлерін жоғалтып алу да орын алуы мүмкін. Сондықтан қолданылатын түрлендірулердің мәндес түрлендірулер болуын қадағалап отыру қажет.

$$\log_a x = b \quad (a > 0, a \neq 1)$$

1. Бұл түрдегі теңдеулер логарифмнің анықтамасын қолдану арқылы тікелей шешіледі. Логарифмдік теңдеулер мен теңсіздіктерді шешу барысында анықталу облысына ерекше мән беру керек.

Теңдеуді шеш:

$$\lg(81\sqrt[3]{3^{x^2-8x}}) = 0$$

Шешуі: Логарифмнің анықтамасы бойынша

$$81\sqrt[3]{3^{x^2-8x}} = 10^0 \Rightarrow 3^4 \cdot 3^{\frac{x^2-8x}{3}} = 1 \Rightarrow 3^{4+\frac{x^2-8x}{3}} = 3^0 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 4+\frac{x^2-8x}{3} = 0 \Rightarrow x^2-8x+12 \Rightarrow \begin{cases} x=2 \\ x=6 \end{cases}$$

Жауабы: $\{2;6\}$.

2. Потенциялдау әдісі

Бұл әдісте берілген формуланы пайдалана отырып $\log_a f(x) = \log_a g(x)$ түріне келтіреміз.

Бұл теңдеу a>0; a≠1 болғанда, мына жүйені аламыз: $\begin{cases} f(x) > 0, \\ g(x) > 0, \\ f(x) = g(x). \end{cases}$

Теңдеуді шеш:

$$\lg(2^x + x - 5) = x(1 - \lg 5).$$

Шешуі: Анықталу облысы $2^x + x - 5 > 0$ теңсіздігімен анықталады.Теңдеудің оң жағын $x(1-\lg 5) = x(\lg 10 - \lg 5) = x\lg 2 = \lg 2^x$ түріне келтіреміз, сонда мына: $\lg(2^x + x - 5) = \lg 2^x \Rightarrow 2^x + x - 5 = 2^x \Rightarrow x - 5 = 0 \Rightarrow x = 5$ шешімге ие боламыз.

Жауабы:5.

3. Алмастыру әдісі.Алмастыруды берілген теңдеуді қарапайым түрге келтіріп жасаймыз.

Теңдеуді шеш:

$$(\log_3(9x))^2 - 6\log_3 x - 7 = 0$$

Шешуі: анықталу облысы x>0.

Логарифмнің қасиеттерін пайдалана отырып, берілген теңдеудің сол жақ бөлігін қарастырайық:

$$(\log_3 9 + \log_3 x)^2 - 6\log_3 x - 7 = 0$$

$\log_3 x = t$ алмастыруын жасайық. Сонда :

$$(2+t)^2 - 6t - 7 = 0 \Rightarrow t^2 - 2t - 3 = 0 \Rightarrow \begin{bmatrix} t=-1, \\ t=3 \end{bmatrix}$$

түріндегі теңдеуден

$$\begin{bmatrix} \log_3 x = -1, \\ \log_3 x = 3. \end{bmatrix} \Rightarrow \begin{bmatrix} x = \frac{1}{3}, \\ x = 27. \end{bmatrix}$$

екенін аламыз.

Жауабы: $\left\{\frac{1}{3};27\right\}$

4. Бір негізге келтіру әдісі.

Теңдеуді шеш:

$$20\log_{4x}\sqrt{x} + 7\log_{16x} x^3 - 3\log_{\frac{x}{2}} x^2 = 0$$

Шешуі: Анықталу облысы

$$\begin{cases} x>0, \\ x\neq \dfrac{1}{4}, \\ x\neq \dfrac{1}{16}, \\ x\neq 2. \end{cases}$$

Негізі 2-ге тең логарифмге көшеміз:

$$20\frac{\log_2\sqrt{x}}{\log_2 4x}+7\frac{\log_2 x^3}{\log_2 16x}-3\frac{\log_2 x^2}{\log_2\frac{1}{2}}=0\Rightarrow$$

$$\Rightarrow 20\frac{\frac{1}{2}\log_2 x}{\log_2 4+\log_2 x}+7\frac{3\log_2 x}{\log_2 16+\log_2 x}-3\frac{2\log_2 x}{\log_2 x-\log_2 2}=0.$$

$\log_2 4=2;\ \log_2 16=4,$ осыдан $\log_2 x=y,$ белгілеуін енгіземіз, сонда

$$\frac{10y}{2+y}+\frac{21y}{4+y}-\frac{6y}{y-1}=0,$$

$$y\left(\frac{10y}{2+y}+\frac{21y}{4+y}-\frac{6y}{y-1}\right)=0,$$

$$\begin{bmatrix} y=0, \\ \dfrac{10y}{2+y}+\dfrac{21y}{4+y}-\dfrac{6y}{y-1}=0 \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} y=0, \\ 5y^2+3y-26=0. \end{bmatrix} \Leftrightarrow \begin{bmatrix} y=0, \\ y=2, \\ y=-2.6. \end{bmatrix}$$

Сонымен, берілген теңдеу мына жүйеге теңбе-тең

$$\begin{cases} \log_2 x=0, \\ \log_2 x=2, \\ \log_2 x=-2.6. \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x=1, \\ x=4, \\ x=2^{\frac{13}{5}} \end{cases}$$

Жауабы: $\left\{1;4;2^{\frac{13}{5}}\right\}$

Бұл мақалада логарифмдік теңдеулерді шешудің негізгі әдістері қарастырдым. «Логарифмдік теңдеулер мен теңсіздіктер» тақырыбын оқытуда оқушылардың таным белсенділігін арттыру әр мұғалімнің алдына қойған негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Оқушылармен жүргізілетін практикалық жұмыс шәкірттердің ой – өрісінің, алға мақсат қоя білу дағдысының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Оқушылардың өздігінен іздену, негізгі мәселелерді шеше білу, байқағыштық, ойлану, өз бетімен қорытындылар жасай білу қасиеттерін дамытады. Сондықтанда бірнеше мысалдарды шығара отырып, оқушыларға логарифмдік теңдеулерді шешу жолдарын түсіндіруәрбір ұстаздың басты мақсаты.

Әдебиет:

1. А.Әбілқасымова, В.Корчевский, А.Абдиев, З.Жұмағұлова., «Алгебра және анализ бастамалары: жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық».
2. Алгебра және анализ бастамалары: Жалпы білім беретін мектептің теңсіздікті қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық/А.Е.Әбілқасымова, К.Д.Шойынбеков, З.Ә.Жұмағұлова.− Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007.
3. Алгебра және анализ бастамалары: Жалпы біілім беретін мектептің 10−11-сыныптарына арналған оқулық/А.Н. Колмогоров, А.М. Абрамов, Ю.П. Дудницын, Б.М. Ивлев, С.И. Шварцбурд/Алматы: «Просвещение−Қазақстан» баспа үйі, 2002ж
4. Алгебра и начала анализа(профильный уровень). 10 кл.: В двух частях. Ч. 2: Задачник для общеобразоват. учреждений / А. Г. Мордкович, Л. О. Денищева, Т. Н. Мишустина, Е. Е. Тульчинская; Под ред. А. Г. Мордковича. – 5-е изд. – М.: Мнемозина, 2004. – 315 с.

УДК 372.851

РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ КАК СПОСОБ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕУЧЕБНЫХ УМЕНИЙ

Какенова З. С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Основными целями любого учебного предмета являются освоение школьниками системы знаний и овладение ими конкретными умениями. На нынешнем этапе результаты образования определяются в виде компетенций. Но при этом сами компетенции фомулируются, в том числе и через умения. И поэтому это важно, когда речь идет об общеучебных умениях. Иначе говоря, в таких умениях, которые причислены к различным школьным дисциплинам и к обучению, в общем. Вместе с тем овладение умениями производится на основе усвоения результативных знаний, которые устанавливают соответствующие умения, т.е. показывает, как следует выполнять какое-либо умение.

Одной из главных задач школы является развитие личности ученика, обучение его рациональными способами овладения информацией.

Одним из эффективных средств, для формирования общеучебных умений выступает задача. Каждая определенная математическая задача рассчитана на достижение по большей части не одной, а нескольких дидактических и учебных целей. И эти цели характеризуются как содержанием задачи, так и предназначением, которое вносит в задачу учитель. Учебные цели, которые определяет перед той или иной задачей учитель, показывает роль задач в обучении математике. В зависимости от содержания задачи и целей ее применения из всех ролей, которые отводятся конкретной задаче, можно выделить ее ведущую роль.Среди учебных математических задач в качестве приоритетных выступают геометрические задачи, поскольку процесс изучения геометрии охватывает различного рода виды деятельности. Главным образом, это решение задач. Для этого школьнику необходимо ознакомиться с некоторым набором довольно сложных геометрических задач, научиться решать задачи. Разница решения задач по геометрии от других задач в математике имеет ряд характерных особенностей. Во-первых, они предметно и содержательно разнообразны. Во-вторых, способы решения задач по геометрии взаимозаменяемы. В-третьих, области использования определенных методов не разграничены и потому область распространения велика. В-четвертых, методы решения задач по геометрии с трудом поддаются четкому описанию. Кроме всего прочего, при решении задач зачастую используется комбинация приемов и методов решения математических задач. Выше перечисленные задачи приобретают особый статус, потому как они менее алгоритмизированы.

Способность решать математические задачи особенно ярко характеризует положение математического образования.Практически все школьники думают, что если заданная им математическая задача успешно решена и полученный результат сходится с ответом,

показанный в учебнике, или зачтен учителем, то работа их закончена и потому о решенной задаче можно забыть. Следовательно, учащиеся не думают об обучающем характере каждой задачи, решаемой в процессе обучения, о том, что любая решаемая ими задача должна научить их ориентироваться в различных проблемных ситуациях, повысить уровень знания и опыт, научить математической деятельности.

Как известно, что решение задач и работа над задачей состоит из этапов. По Л.М. Фридману и Е.Н.Турецкому [2] процесс решения задач состоит из следующих этапов (рисунок 1):

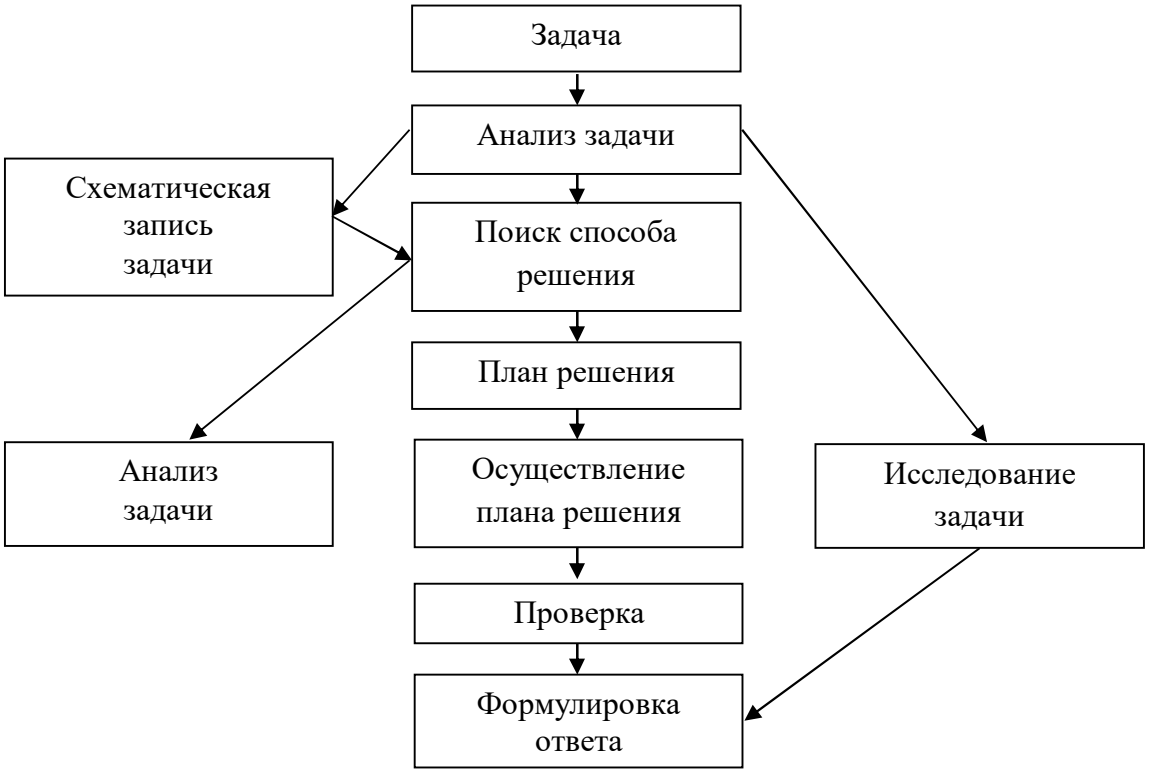

Рисунок 1. Этапы решения задачи

Рассмотрим, какие из перечисленных в первом параграфе общеучебных умений можно сформировать и развить на каждом этапе решения задачи (таблица 1).

Этап решения	Общеучебные умения
1	2
1. Анализ задачи	– владение разными формами представления информации; – определение объектов анализа и синтеза и их компонентов; – определение соотношения компонентов объекта; – классификация информации; – качественное и количественное описание изучаемого объекта, объектов, о которых идет речь в условии задачи; – проведение разных видов сравнения; – установление причинно-следственных связей; – оперирование понятиями, суждениями
2. Поиск способа решения	– выбор наиболее рациональной последовательности действий по выполнению учебной задачи; – работа с теоретическим материалом, основными компонентами учебника и другими источниками информации;

	– постановка цели самообразовательной деятельности; – составление планов различных видов; – проведение разных видов сравнения; – оперирование понятиями, суждениями; – подбор и группировка материалов по определенной теме, или информации об определенном объекте
3. План решения	– использование разных видов моделирования; – участие в совместной деятельности и ее организации; – формулирование проблемы и определение способов ее решения; – оперирование понятиями, суждениями
4. Осуществление плана решения	– использование разных видов моделирования; – владение компонентами доказательства; – оперирование понятиями, суждениями; – составление на основе текста (информации) таблицы, схемы, графики, чертежи, кластеры
5. Проверка	– использование различных видов наблюдения; – оперирование понятиями, суждениями – определение проблем собственной учебной деятельности и установление их причины; – оценивание своей учебной деятельности и учебной деятельности одноклассников; – сравнение полученных результатов с учебной задачей
6. Исследование задачи	– качественное и количественное описание изучаемого объекта в рамках найденного решения; – оперирование понятиями, суждениями; – сравнение полученных результатов с учебной задачей
7. Формулировка ответа	– оперирование понятиями, суждениями; – владение разными формами представления информации

Требовать от учащихся сразу приступать к решению задачи с точки зрения самостоятельного добывания знаний является нецелесообразным. Так как для того, чтобы приступить к самостоятельному решению задач, необходимо постепенно формировать у учащихся необходимые общеучебные умения. Для этого учителем должна быть проделана кропотливая работа, а именно создание таких условий при решении задач, чтобы учащиеся сами приходили к необходимому и более рациональному способу решения. В качестве такой заготовки могут служить специальные вопросы, которые смогут натолкнуть учащихся к решению. При этом на каждом этапе у учащихся будут формироваться определенные общеучебныеумения приведенные в таблице 1.

В окружности проведены две хорды $AB = a$ и $AC = b$. Длина дуги AC вдвое больше длины дуги AB. Найдите радиус окружности (рисунок 2) [2].

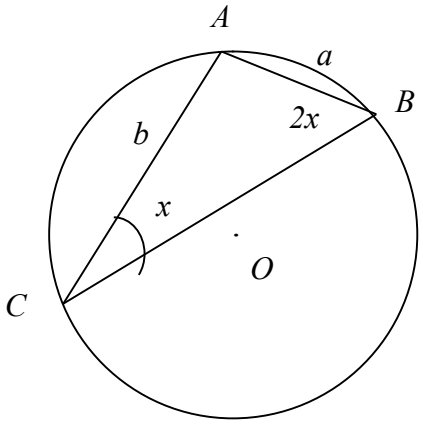

Рисунок 2

Поиск решения основывается на следующих вопросах:

Для дальнейшего более удобного решения задачи соединим точки*B*, *C* и получим треугольник *ABC*.

Каким образом отношение сторон треугольника отражается на углах?

Какие свойства окружности вы знаете?

Раз длина второй дуги ровно вдвое больше первой, то и центральный угол для неё ровно вдвое больше. Следовательно, в качестве вспомогательного элемента возьмем: $\angle ACB = x$. Тогда $\angle ABC = 2x$.

Какие формулы для нахождения радиуса окружности вы знаете?

Радиус окружности, описанной около треугольника, равен отношению стороны треугольника к удвоенному синусу противолежащего угла: $R = \dfrac{a}{2\sin x}$.

Следовательно, для решения задачи воспользуемся теоремой синусов. $\dfrac{a}{\sin x} = \dfrac{b}{\sin 2x}$,

$\dfrac{a}{\sin x} = \dfrac{b}{2\sin x \cos x}$, $a = \dfrac{b}{2\cos x}$, $\cos x = \dfrac{b}{2a}$.

С другой стороны:

$\cos^2 x + \sin^2 x = 1,$

$\sin x = \sqrt{1 - \cos^2 x} = \sqrt{1 - \dfrac{b^2}{4a^2}} = \dfrac{\sqrt{4a^2 - b^2}}{2a}.$

$R = \dfrac{a}{2\sin x} = \dfrac{a \cdot 2a}{2\sqrt{4a^2 - b}} = \dfrac{a^2}{\sqrt{4a^2 - b^2}}.$

Ответ: радиус окружности равен $R = \dfrac{a^2}{\sqrt{4a^2 - b^2}}$.

Организуя подобную работу систематически, у учащихся постепенно формируются умения анализировать задачу, находить путь решение,умение участвовать в совместной деятельности и ее организации, умение формулировать проблему и определение способов ее решения.

Литература:

1. Рустюмова И.П., Рустюмова С.Т. Пособие для подготовки к единому национальному тестированию (ЕНТ) по математике: уч.-метод. пособие. – 4-е изд., испр. – Алматы: Мектеп, 2010. – 716 с.

2. Фридман Л. М., Турецкий Е. Н. Как научиться решать задачи: Кн. для учащихся ст. классов сред.шк. – 3-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.: ил

УДК 372.851

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ В МАЛЫХ ГРУППАХ ПРИ ОБУЧЕНИИ ТЕМЕ «МЕТОД КООРДИНАТ НА ПЛОСКОСТИ»

Карманов М.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Интерактивное обучение основано на прямом взаимодействии обучаемого с внешним учебным окружением и приобретением новых знаний на основе старых, во взаимодействии со всей образовательной средой. Реализация интерактивного обучения, при помощи погружения в разнообразные формы общения и взаимодействия, повышается интерес к изучаемому предмету, учащийся добровольно начинает включаться в активную познавательную учебную деятельность. Средства обучения в этом случае выступают движущими силами, которые объединяют все компоненты процесса усвоения новых знаний в единое целое. Разнообразие средств обучения говорит о том, что общение может основываться на разных типах взаимодействия: с разнообразными группами людей; с индивидом, со специальными устройствами, обеспечивающими непрерывность диалога — компьютеры. С накоплением данных о позитивном взаимовлиянии индивидов в специально создаваемых группах, этот феномен начали использовать в образовании детей и взрослых [1].

В 80–90 годы XX века ряд работ В. К. Дьяченко убедительно доказал перспективность и эффективность технологии коллективного способа обучения, который строится на учебном диалоге. Неоспоримым стало то, что обучение в малых группах не может быть неэффективным, так как если слушатель единственный, он не может не слушать партнера, контроль результатов работы обучаемого обучающим усиливает эффект. Дальше происходит своеобразный обмен ролями, в следствии которого обучаемый становится обучающим. При данной модели обучения создаются предпосылки к активизации познавательной деятельности. Активизация познавательной деятельности учащихся подразумевает некую целенаправленную педагогическую деятельность учителя по повышению и стимулированию учебной активности учащихся. При традиционных методах обучения для активизации познавательной активности использовали частую смену методов обучения во время урока, но ведущую роль всегда в этих методах занимал учитель. На современном этапе развития педагогической науки разработаны учебные технологии, основой которых является деятельность самих учеников, а учитель выступает только в роли помощника, его деятельность завуалирована и часто со стороны кажется, что ученики все решают и делают сами. Учитель должен создавать особую атмосферу, в которой ученики вступают в различные формы взаимодействия [2, с.60].

Итак, в интерактивных методах и обучающиеся, и педагоги выступают субъектами обучения, педагоги исполняют роль организатора процесса обучения, лидера класса, группы, консультанта, организуют взаимодействие всех обучающихся.

В геометрии используются различные методы решения задач – это синтетический метод, векторный, метод координат, метод преобразований и другие. Данные методы занимают различное положение в школьной программе. Основным методом принято считать синтетический, а из оставшихся наиболее высокое положение занимает метод координат, так как он тесно связан с алгеброй.

Координатный метод входит в программы изучения геометрии как в школе, так и в вузе. Как следствие необходима методика изучения метода координат, которая бы позволила учащимся решать различные задачи координатным методом, но не показывающая этот метод как основной при решении геометрических задач. Но интерактивные методы изучения данной

темы слабо развиты, поэтому необходимо уделить особое внимание разработке интерактивных методик для изучения данной темы.

Для большей эффективности работы в малых группах следует организовывать состав групп так что бы уровень знаний в них был равным, в каждой группе должны быть как слабые так и сильные ученики. На начальном этапе работы в малых группах следует давать задания средней сложности, что бы состав группы научился взаимодействовать друг с другом. На уроках по закреплению метода координат в качестве такого задания можно выдать каждой группе задание на установление соответствия.

Учащимся предлагается поставить в соответствие формулу, величине, по которой она вычисляется. Каждой группе выдается карточка на которой цветными карандашами нужно закрасить соответствующие формулы

Карточка 1

1	Длина вектора	$d = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2}$
2	Уравнение окружности	$(x_2 - x_1; y_2 - y_1)$
3	Координаты вектора	$\vec{a} = k\vec{b}$
4	Середина отрезка	$(x - x_0)^2 + (y - y_0)^2 = R^2$
5	Уравнение прямой	$\sqrt{x^2 + y^2}$
6	Расстояние между точками	$(\frac{x_1 - x_2}{2}; \frac{y_1 - y_2}{2})$
7	Условие коллинеарности векторов	$ax + by + c = 0$

После группы обмениваются карточками и проверяют друг друга (правильный вариант закрашивания карточки выводится на доске). Задания такого типа являются не только актуализацией знаний по данной теме, но и отлично подходят для поднятия уровня познавательной активности в группах.

На следующих этапах урока можно уже давать более сложные задания, на решение которых при индивидуальной работе учащимся потребовалось бы много времени. Но благодаря работе в малых группах и правильно подобранному составу этих групп ученики с легкостью справятся с заданиями.

Каждая группа получает задачу, к которой надо составить алгоритм решения из предложенных высказываний (высказывания даются на карточках).

Карточка 2

Вычислить длины сторон.
Доказать, что параллелограмм является ромбом.
Сравнить длины сторон.
Вычислить площадь.
Выяснить вид треугольника.
Доказать, что четырехугольник является параллелограммом.
Найти координаты вершин.

1-я группа.

Доказать, что треугольник *MNB*, вершины которого имеют координаты $M(-5;-2)$, $N(5;-4)$, $B(-2;-13)$, является равнобедренным. Найдите площадь этого треугольника.

2-я группа.

В четырехугольнике *MNBQ* вершины имеют координаты $M(-2;-3)$, $N(1;4)$, $B(8;7)$, $Q(5;0)$, точка $O(3;2)$ является точкой пересечения диагоналей. Докажите, что *MNBQ* – ромб и найдите его площадь.

3-я группа.

Стороны треугольника заданы уравнениями прямых: $3x - 8y + 52 = 0;\ 11x - 5y - 77 = 0;\ 8x + 3y - 56 = 0$. Определите вид треугольника и найдите его площадь.

Группы решают свои задачу по составленному алгоритму.

Далее каждая группа представляет свою задачу (на доске, заранее подготовлены чертежи к задачам и записано условие). Представители других групп делают замечания по предложенному решению, вносят, если необходимо свои предложения. После подведения итогов каждый ученик заполняет бланк самооценивания.

Бланк самооценивания.

№		Баллы	самооценка
1	Знаю, умею применять формулы и находить алгоритм решения задач.	«9-10»	
2	Знаю и умею решать задачи, но вызывает затруднение выбор нужной формулы.	«7-8»	
3	Знаю формулы и умею решать задачи по заданному алгоритму, но сам затрудняюсь разработать алгоритм.	«5-6»	

Работа в малых группах является обширным полем для деятельности учителя. На уроках с использованием данной методики каждый ученик может почувствовать свою нужность в коллективе и обмениваться знаниями с участниками своей группы. Благодаря совместной работе ученики научатся отстаивать свою точку зрения и выслушивать мнение других.

Литература:

1. Голуб, Б. А. Основы общей дидактики. Учеб. Пособие для студ. Педвузов. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — 96 с.
2. Горенков, Е. М. Технологические особенности совместной деятельности учителя и учащихся в дидактической системе Л. В. Занкова.// Начальная школа 2002, № 12 с. 57–62

УДК 378

К ВОПРОСУ О ПРИМЕНЕНИИ ИМИТАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ В УПРАВЛЕНИИ АССОРТИМЕНТОМ ТОВАРОВ

Краубаев О.А.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Имитационное моделирование – наиболее мощный и универсальный метод исследования и оценки эффективности систем, поведение которых зависит от воздействия

случайных факторов. К таким системам можно отнести и летательный аппарат, и популяцию животных, и предприятие, работающее в условиях слаборегулируемых рыночных отношений. В основе имитационного моделирования лежит статистический эксперимент (метод Монте-Карло), реализация которого практически невозможна без применения средств вычислительной техники. Поэтому любая имитационная модель представляет собой в конечном счете более или менее сложный программный продукт.

Различают несколько типов имитационного моделирования:

- Дискретно-событийное моделирование — подход к моделированию, предлагающий абстрагироваться от непрерывной природы событий и рассматривать только основные события моделируемой системы, такие, как: «ожидание», «обработка заказа», «движение с грузом», «разгрузка» и другие. Дискретно-событийное моделирование наиболее развито и имеет огромную сферу приложений — от логистики и систем массового обслуживания до транспортных и производственных систем. Этот вид моделирования наиболее подходит для моделирования производственных процессов. Основан Джеффри Гордоном в 1960-х годах.
- Системная динамика — парадигма моделирования, где для исследуемой системы строятся графические диаграммы причинных связей и глобальных влияний одних параметров на другие во времени, а затем созданная на основе этих диаграмм модель имитируется на компьютере. По сути, такой вид моделирования более всех других парадигм помогает понять суть происходящего выявления причинно-следственных связей между объектами и явлениями. С помощью системной динамики строят модели бизнес-процессов, развития города, модели производства, динамики популяции, экологии и развития эпидемии. Метод основан Джеем Форрестером в 1950 годах.
- Агентное моделирование — относительно новое (1990-е-2000-е гг.) направление в имитационном моделировании, которое используется для исследования децентрализованных систем, динамика функционирования которых определяется не глобальными правилами и законами (как в других парадигмах моделирования), а наоборот, когда эти глобальные правила и законы являются результатом индивидуальной активности членов группы. Цель агентных моделей — получить представление об этих глобальных правилах, общем поведении системы, исходя из предположений об индивидуальном, частном поведении её отдельных активных объектов и взаимодействии этих объектов в системе. Агент — некая сущность, обладающая активностью, автономным поведением, может принимать решения в соответствии с некоторым набором правил, взаимодействовать с окружением, а также самостоятельно изменяться.

С точки зрения специалиста (информатика-экономиста или экономиста-математика), имитационное моделирование контролируемого процесса или управляемого объекта – это высокоуровневая информационная технология, которая обеспечивает два вида действий, вьшолняемых с помощью компьютера:

1) работы по созданию или модификации имитационной модели;

2) эксплуатацию имитационной модели и интерпретацию результатов.

Имитационное (компьютерное) моделирование экономических процессов обычно применяется в двух случаях:

- для управления сложным бизнес-процессом, когда имитационная модель управляемого экономического объекта используется в качестве инструментального средства в контуре адаптивной системы управления, создаваемой на основе информационных (компьютерных) технологий;

- при проведении экспериментов с дискретно-непрерывными моделями сложных экономических объектов для получения и отслеживания их динамики в экстренных ситуациях, связанных с рисками, натурное моделирование которых нежелательно или невозможно.

Можно выделить следующие типовые задачи, решаемые средствами имитационного моделирования при управлении экономическими объектами:

- моделирование процессов логистики для определения временных и стоимостных параметров;

- управление процессом реализации инвестиционного проекта на различных этапах его жизненного цикла с учетом возможных рисков и тактики выделения денежных сумм;

- анализ клиринговых процессов в работе сети кредитных организаций (в том числе применение к процессам взаимозачетов в условиях российской банковской системы);

- прогнозирование финансовых результатов деятельности предприятия на конкретный период времени (с анализом динамики сальдо на счетах);

- бизнес-реинжиниринг несостоятельного предприятия (изменение структуры и ресурсов предприятия-банкрота, после чего с помощью имитационной модели можно сделать прогноз основных финансовых результатов и дать рекомендации о целесообразности того или иного варианта реконструкции, инвестиций или кредитования производственной деятельности);

- анализ адаптивных свойств и живучести компьютерной региональной банковской информационной системы;

- оценка параметров надежности и задержек в централизованной экономической информационной системе с коллективным доступом;

- анализ эксплуатационных параметров распределенной многоуровневой ведомственной информационной управляющей системы с учетом неоднородной структуры, пропускной способности каналов связи и несовершенства физической организации распределенной базы данных в региональных центрах;

- анализ сетевой модели для проектов замены и наладки производственного оборудования с учетом возникновения неисправностей;

- анализ работы автотранспортного предприятия, занимающегося коммерческими перевозками грузов, с учетом специфики товарных и денежных потоков в регионе;

- расчет параметров надежности и задержек обработки информации в банковской информационной системе.

Имитационные модели также используются в медицине. Одна из важных особенностей управления качеством производства медицинских услуг — принципиальная невозможность проведения реальных работ по управлению КМП до завершения эксперимента. Возможным выходом является использование имитационных моделей. Сущность метода имитационного моделирования состоит в построении так называемой имитационной модели исследуемого ЛПУ или его подразделения и целенаправленном экспериментировании с разрабатываемой моделью управления для получения ответов на те или иные вопросы. Говоря о методе имитационного моделирования, как правило, имеют в виду метод, ориентированный на применение вычислительной техники, хотя в принципе могут использоваться любые средства, включая лист бумаги и карандаш.

Другой важный аспект - использование имитационных моделей в процессе эксплуатации информационных технологий управления для принятия управленческих решений по качеству. Такие модели создаются в процессе проектирования, чтобы их можно было непрерывно модернизировать и корректировать в соответствии с изменяющимися условиями работы пользователей. Эти же модели могут быть использованы для обучения персонала ЛПУ перед вводом в действие разработанных технологий в эксплуатацию или для проведения деловых игр.

Имитационные модели находят применение и в логистике. Понятие логистической сети является базовым понятием при проведении работ по анализу и моделированию логистических систем самого различного назначения и масштаба, начиная с внутренней логистики небольшого промышленного предприятия и заканчивая системами поставки грузов и товаров, относящимися к глобальной (всемирной) логистике. Понятия внутренней и внешней логистики связываются при этом с неким конкретным (фокусным) промышленным или логистическим предприятием (рис. 1), а понятие территориальной логистики связывается с комплексом логистических услуг, которые выполняются на некоторой конкретной территории (начиная от города и заканчивая земным шаром) логистическим предприятием, которое само не может быть представлено в виде узла в структуре материальных потоков (рис. 2). С точки зрения

методологии и техники моделирования логистических системдостаточным является разделение логистических сетей на два класса:

- сети внутренней логистики промышленного или логистического предприятия;
- *сети поставок*, т. е. сети внешней логистики предприятия или сети территориальной логистики.

Особенностью имитационных моделей является тот факт, что многие из показателей функционирования оцениваются не в виде констант, а в виде временных рядов (функций времени), отражающих динамику процессов, развивающихся в реальных системах. Единственной формой существования законченной имитационной модели является исполняемая компьютерная программа, которая приспособлена для проведения численных экспериментов, направленных на решение поставленной задачи анализа существующей или проектируемой логистической системы.

Исследование различных аспектов деятельности предприятий оптовой торговли показало, что одной из наиболее важных задач для этих предприятий является эффективное управление запасами. Это обусловлено тем, что на сбытовые запасы приходится основная часть вложений денежных средств и основная доля прибыли, полученной предприятием оптовой торговли. Таким образом, эффективная деятельность по управлению запасами является основным фактором обеспечения конкурентоспособности и устойчивого положения предприятия на современном рынке.

В теории управления запасами существуют две основные теоретические модели управления запасами, в которых критерием оптимизации является минимум общих издержек на поддержание запаса: модель с фиксированным размером заказа и модель с фиксированным интервалом времени между заказами. Эти теоретические модели (и их модификации) имеют широкий ряд ограничений и допущений, что затрудняет их практическое применение. Кроме того, в современных условиях не актуален приведенный выше традиционный критерий оптимизации запаса, так как возможные потери от дефицита товара оцениваются многими оптовыми предприятиями значительно выше, чем издержки на поддержание дополнительного страхового запаса; а значение организационной составляющей общих издержек, связанных с запасом, нивелируется при работе с широким ассортиментом товара.

Существующие на практике колебания спроса, возможность срыва поставок и другие факторы неопределенности означают, что для нахождения удовлетворительных решений проблем, связанных с управлением запасами, существующие аналитические модели не эффективны. Многие специалисты считают, что в условиях влияния двух и более факторов неопределенности целесообразным средством решения задач в сфере управления запасами является имитационное моделирование. Однако, для среднего и малого бизнеса, составляющего основную долю предприятий оптовой торговли, стоимость разработки решений такого уровня является слишком высокой. В данной ситуации решение проблемы видится в создании типовой имитационной модели, предназначенной для поддержки принятия решений в сфере управления запасами предприятия оптовой торговли.

Розничная торговля – одна из важнейших сфер обеспечения населения. При ее посредстве осуществляется рыночное соглашение товарного предложения и покупательского спроса. Являясь источником поступления денежных средств, торговля тем самым формирует основы финансовой стабильности государства.

Стоимость розничной торговли определяется рациональностью, полнотой и устойчивостью ассортимента товаров. Одним из основных факторов повышения эффективности работы предприятия – это ассортимент товара. Ассортимент товара на предприятии способен влиять на уровень продаж. От состава и обновляемости ассортимента непосредственно зависят рост товарооборота и ускорение реализации товаров. Отсутствие в торговле нужных товаров, и узкий, нестабильный или несоответствующий запросам потребителей ассортимент порождает неудовлетворенный спрос, что отрицательно сказывается на эффективности торговли.

Ассортимент товаров – совокупность их видов, разновидностей и сортов, объединённых или сочетающихся по определённому признаку. Ассортимент должен оказывать максимально притягательное воздействие на покупателей. Сам термин произошёл от французского слова «assortiment», что обозначает подбор различных видов и сортов товаров. Набор товаров ограничивается их наименованиями, а сорта, как градации качества товаров одного вида и наименования относить к сортаменту.

Ассортимент продукции может быть простым или сложным, узким или широким. Такая классификация предусматривает выделение групп однородной продукции или товаров по признаку вида, сорта, марки и т.п. Формируются ассортиментные признаки товарных групп, в пределах которых предметы имеют определенное сходство. И также можно различать ассортимент продукции (мыло производится предприятием) и ассортимент товаров (что предлагается потребителям данным продавцом).

Товарный ассортимент формируется на основе спроса и предназначения целевых рынков товаров. Спрос покупателей и ассортиментная номенклатура взаимосвязана. Изменение в спросе сопровождаются изменениями в ассортименте и отражаются на его сбалансированности.

ABC анализ ассортимента.

Разработанный маркетологами метод ABC анализа активно используется в процессе формирования и управления ассортиментом. Выбирается объект анализа и параметр, по которому этот объект будет оцениваться. Объектом анализа ассортимента могут стать товарные категории, товарные позиции, поставщики, производители. Проведение анализа чаще всего проводится по таким признакам как оборачиваемость товара и доходность. По результату анализа выявляются три группы – называемые традиционно A, B, C в процентном соотношении – 50%, 30% и 20% по выбранному критерию. Таким образом выявляется наименее эффективная в ассортименте группа C. ABC анализ обозначает группы, требующие внимания и проведения мероприятий по оптимизации ассортимента для повышения эффективности магазина.

XYZ анализ ассортимента.

XYZ анализ проводится в том случае, когда нужно выстроить матричное представление результатов анализа ассортимента по нескольким параметрам. Проведению ABC анализа среди товарных категорий по степени оборота может сопутствовать анализ по доходности тех же товарных категорий. Товарные категории, распределенные по вкладу в общий доход торгового объекта в том же соотношении (50%, 30%, 20%), определят группы X, Y, Z.

Совмещение результатов анализа по двум критериям (ABC и XYZ анализы) позволяет уточнить наиболее популярные у потребителей и выгодные для торгового объекта товарные категории, и наименее доходные товарные позиции, от которых желательно избавляться. Группа товаров, приносящих торговому объекту максимальный доход будет называться группой AX, а наименее выгодная группа – CZ. Исследования методом ABC и XYZ анализов приносят максимальный эффект, когда проводятся регулярно. Специалисты по розничным технологиям Кира и Рубен Канаян в статье «Инструменты розничного аналитика» рекомендуют проводить ABC анализ ежеквартально, а XYZ анализ ежемесячно.

Построение ассортиментной матрицы.

Создание ассортиментной матрицы важный этап для анализа и управления ассортиментом торгового объекта. Этот документ наглядно показывает весь перечень товаров и их оборот в магазине. Схема построения матрицы изменяется в зависимости от потребности торгового объекта. Сюда могут входить данные о производителе или поставщике товара, о различных параметрах продукции, цена товара, фамилия категорийного менеджера, отвечающего за данный товар. Ассортиментная матрица помогает наглядно отслеживать «жизненный цикл» продукта – повышение и спад спроса.

Литература:

1. Емельянов А.А., Власова Е.А., Дума Р.В. Имитационное моделирование экономических процессов. М.: Финансы и статистика, 2002.;

2. Русалева А. Ю. Основы логистики. - Новосибирск. 1996.;
3. Гулиев Я.И., Белышев Д.В., Михеев А.Е. Моделирование бизнес-процессов медицинской организации: классификация процессов. Врач и информационные технологии. 2015; (4): 6-13.;
4. Балабанова Л.В. Оптовая торговля: маркетинг и коммерция. М. : Экономика, 1990. - 206 с.

УДК 378

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В СОВРЕМЕННОЙ КАДРОВОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ

Куандыкова Г.А.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

В современных условиях для повышения эффективности управления необходимо совершенствование работы с документами, так как всякое управленческое решение всегда базируется на информации, на служебном документе. Документированная информация составляет основу управления, его эффективность в значительной степени базируются на производстве и потреблении информации. В современном обществе информация стала полноценным ресурсом производства, важным элементом социальной и политической жизни общества. Качество информации определяет качество управления.

В деятельности службы управления персоналом делопроизводство занимает значительный объем: прием на работу, перевод на другую работу, предоставление отпуска, увольнение. Документальное оформление кадровых процедур - неотъемлемая обязанность любого работодателя независимо от масштабов его деятельности и организационно-правовой формы. В отделах кадров ведется и учетная кадровая документация. Книги по регистрации документооборота в отделе кадров включают в себя систематизированный учет таких документов, как приказы, трудовые книжки, личные дела и др.

Современный уровень информации общества предопределяет использование новейших технических, технологических программных средств в различных экономических информационных системах, в том числе в системе управления персоналом.

Автоматизированная информационная технология управления персоналом предприятия представляет собой систему процедур преобразования, организации, обработки, распространения и использования соответствующими структурными подразделениями или руководителями.

Систематизировать кадровые документы необходимо не только для того, чтобы работать с ними было удобнее, но и чтобы следить за полнотой ведения всех необходимых регистров, а также иметь наиболее актуальные сведения о движении персонала.

Сегодня на рынке информационных услуг активно предлагается пользователям множество пакетов прикладного программного обеспечения по решению комплекса задач службы управления персоналом предприятия.

Для ведения автоматизированного бухгалтерского учета на предприятии ТОО «Шатило и К» необходимо разработать систему, которая позволит быстро и качественно вести учет кадров, следить за полнотой ведения всех необходимых регистров, иметь наиболее актуальные сведения о движении персонала, а также качественно составлять отчетность.

Для разработки информационной системы была выбрана платформа «1С:Предприятие 8.3». «1С:Предприятие» является универсальной системой для автоматизации ведения учета. Она может поддерживать различные системы учета, различные методологии учета, использоваться на предприятиях и в организациях различных типов деятельности.

В конфигурацию включена подсистема кадрового учета, включающая в себя приказы о приеме, об отпуске, об увольнении, а также о различных кадровых перемещениях. Подсистема

кадрового учета позволяет формировать не только печатные формы кадровых приказов, но и различные отчеты, например, личная карточка работника или список работников.

Данная конфигурация состоит из 7 подсистем представленных в соответствии с рисунком 1.

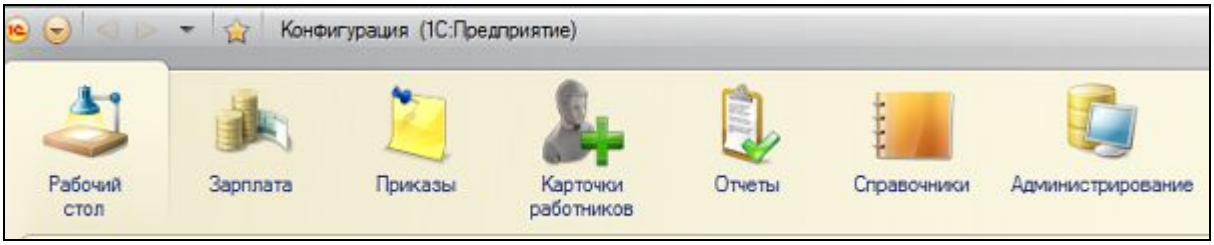

Рисунок 1 Подсистемы информационной системы

В данной конфигурации созданы специализированные справочники, документы, отчеты, а также регистры накопления. Среди которых:

В ходе разработке справочников использовались такие типы данных, как «число», «строка», «дата», «ссылка». Для заполнения некоторых значений типа «ссылка» были реализованы перечисления. Перечисления используется при заполнении значений с фиксированным значением.

Справочник «Сотрудники» используемый при заполнении других справочников, документов и при создании отчетов, таких как: отчет «Сотрудники», документ «Личная карточка работника», документ «Прием на работу», документ «Расторжение трудового договора» и т.п.

Самым объемным документом является личная карточка работника. Личная карточка работника (форма Т-2) оформляется в одном экземпляре, формулируется на основании соответствующих документов (удостоверения личности/паспорта, трудовой книжки, военного билета, документа об образовании и др.). Все последующие изменения в анкетно-биографических и учетных данных работника Компании, по мере их поступления, должны своевременно отражаться в личной карточке.

Так как документ «Личная карточка» объемный и состоит из 4х страниц и приложения, в электронном варианте он разбит на 13 страниц.

Интерфейс документа «Личная карточка работника» представлен в соответствии с рисунком 2.

Рисунок 2 Интерфейс документа «Личная карточка работника»

Внедрение программы окажет положительное влияние на эффективность трудасотрудников организации, в частности в результате внедрения данной ИСоптимизируется организация учета и отчетности, повысится достоверность учетныхданных, значительно уменьшается время составления отчетов, а такжеобеспечивается более надежноехранение данных в информационной базе.

Литература:

1. Андреев С.В. Кадровое делопроизводство: Практическое пособие. - 2-е изд.,перераб.и доп. - М.: Альфа-Пресс, 2003. – 352с.;
2. Радченко М.Г. 1С:Предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы. – СПб.: Питер, 2010. – 416 с.
3. Егоршин А.П. управление персоналом /: учеб.длястуд.вузов по спец.”Управление персоналом” и “менеджмент организации”. – Н.Новгород, 2005. – 713 с.

УДК 323

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТІЛ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ТІЛДІК АХУАЛ: КЕДЕРГІЛЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Қадыр Ж.Т
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі таңда қазақ тілінің мәселесі алғашқы орнында тұрғаны білеміз. Барлық жастар қазақша қарым-қатынастың қызығушылығын жоғалтады деп бір дауыспен айтады. Елбасымыз да бір рет атап өткендей, «бір бөлмеде 100 қазақ және 10 орыс болса да, барлығы орыс тілін пайдаланады». Бұның себебі әлі күнге шейін түсініксіз. Бұл адамның психологиясымен немесе кейбірлері орыс тілінде сөйлеген беделді көрінеді деген тұжырымдармен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, ғаламтордың дамуы қазақ тілінің жағдайына әсер етеді. Мысалы, замануи халқымыз әлеуметтік желілер арқылы керек ақпаратты көбінесе орыс не ағылшын тілінде тауып оқиды. Ал жастар болса, ғаламтор арқылы негізінен орысша хаттамалар жазып бірін-бірімен араласады. Сондықтан, біздің қоғамымыз қазақ тілінің беделін көтері үшін осындай ауқымды көңіл бөліп, белгілі бір іс-шараларды қолға алуға тырысуда. Бірақ егер біз осы мәселеге басқа жағынан қарасақ, ұлттық тіліміздің жағдайы сонша нашар емес. Мысалы, мен жеріміздің солтүстік өңірінен шыққанмын.Көпшіліктің пікірі, егер сен солтүстіктің адамы болсаң, онда сен не өз тіліңді білмейсің не оны білгің келмейді. Алайда, халқымыз мемлекеттік тілдің маңыздылығын түсінеді. Мысалы, қалаларда қазақ тіліндегі мектептердің, балабақшалардың саны жыл сайын өсуде. Ата-аналар өз балаларын қазақ тіліндегі оқуларға беруге тырысады. Сонымен қатар, басқа ұлт өкілдері арасында да қазақ тілінде білім алуға ұмтылатындар кездеседі. Мемлекеттік жұмыс орындарынғы жұмысшылар қазақ тілін меңгеріп, ұлттық тілде сөйлеуге тырысады.

Қазіргі кезде бүкіл құжаттар, жазбалар, есептер-қисаптар қазақ тілінде тапсырылады. Осының барлығы қазақ тілінің дамуын көрсетеді. Мысалы, егер де біреу бес жыл бұрын маған қазақ тілінде блог жазатын боласын деп айтқан болса, мен оған ешқашан сенбес едім. Әрине, әрбір азамат өз ана тілін маңыздылығын түсініп, оның дамуына үлес қосуға тырысады деп ойлаймын. Меніңше, қазақ халқы ұлттық тілдің құндылығын жақсы түсінеді және оны меңгеруге талпынады. Орыс сыныптарында оқыған қазақтарға реніш білдіре бергенше, ана тілін жақсырақ білуі үшін керекті мүмкіндіктерді жасауға ат салысқан дұрыс болар еді. Мысалы, олимпиадаға немесе емтихандарға дайындалатын кезде қазақ сыныптарының оқушылары орыс әдебиетін қолданады. Бұның себебі неде? Өйткені, жоғары сынып материалдары көбінесе орыс немесе ағылшын тілдерінде. Ғаламторда да сондай жағдайда, алайда ғаламтор - әлемді танудың жолы екендігін бәріміз білейміз. Сондықдан, қазақ тілінде сөйлейтін тұлғаларға бұл мәселе үлкен кедергі болып табылады

Қазақстан Республикасының тіл саясаты мемлекетіміздің ұлт саясатының ажырымас бөлігі. Бірқатар маңызды әлеуметтік-саяси факторлардың ықпалын ескере, ел саясатының осы екі бағытын бөле-жара қарастыруға келмейтініне көзіміз жетеді. Сондықтан, тіл мәселелерін қозғағанда оның салдары ұлтаралық қарым-қатынастардың жай-күйіне кері әсер тигізу

мүмкіндігін естен шығармаған жөн. Осыған орай, тілдік хал-ахуалдың қаншалықты өзгеруіне қарамастан Қазақстан халқы парасаттылық пен салқынқандылық танытқаны абзал.

Өткен 2005 жыл елдің саяси кеңістігінде елжанды күштердің (ұлт патриоттары деп те атайды) қоғамдық-саяси белсенділігінің жандандырылуымен ерекшеленді. Шындығы керек, бұл үрдістің саяси науқаншылдығы басым. Себебі, сайлау алды науқан кезінде кейбір ұлт зиялылары мен елжанды азаматтарымыз саяси ұпайлар жинауды көздеп, ел ішін дүрліктірген мәлімдемелер жасап та үлгерді. Әрине, осы секілді саяси мәлімдемелерге түсініспікпен қарап, байсалдылықпен қабылдаған дұрыс. Абырой болғанда, мемлекетімізде орын алған ішкі тұрақтылық пен ұлтаралық татулықтың беріктігі сайлау алды әлеуметтік-саяси жағдайдың бұрқ етіп түсуінен сақтады.

Жекелеген азаматтарымыздың саяси ұшқарылыққа бой ұрып қазақ халқының берекесін кетіруі, ел аумағында тұратын әрі достығы жарасқан жүзден астам ұлт пен ұлыстың бірлігі мен ынтымағына нұқсан келтірді деп айтуға негіз бар.

Әлбетте, ана тіліміздің қазіргі күйі көңілге қуаныш ұялатпайды, алайда қоғамда байбалам салумен алдымызда тұрған көп істерді тындыра алмаймыз.

Қазіргі таңдағы қазақ тілінің шынайы жағдайы қандай? Қазақ тілінің еркін дамуы мен қызмет етуін тежеп тұрған қандай себептер бар? Тілдік ахуалдың ушығып кетпеуі үшін қандай шаралар қолдану қажет? Міне, осы сияқты сұрақтарға жауап іздемей ешбір оң нәтижеге қол жеткізе алмайтынымызды мойындау керек. Осы себепті елде қалыптасқан тілдік ахуалды егжей-тегжейлі сараптап көрейік.

Қазіргі заман қазақ тілі ғаламшардағы 6 мыңға жуық тілдер арасынан өзінің ауызша, жазбаша, қалыпқа түскен бірізділігімен және мәдени дәстүрімен 70 орынға табан тіреді. Жоғары дамыған алты жүз тілдің бірі болып есептеледі. Мемлекеттік мәртебеге ие болған екі жүз тілдің санатына кіреді. Ана тіліміздің тағы бір ұтымды тұсы – түркітектес тілдер ішінен бірыңғай тілдерге жатады.

Қазақстандағы тілдік ахуал әртүрлі дәрежеде ішкі және сыртқы факторладың ықпал етуі нәтижесінде қалыптасқан келесіндей үрдістермен сипатталады:

Қазақ тілінің қоғамдағы позициялары епте болса да, іркіліссіз күшейіп жатыр.

Бұл ең әуелі ел тізгінін ұстаған азаматтарымыздың қазақ тілін қалың жұртшылыққа насихаттау жөніндегі мемлекеттік тіл саясаты аясында жүргізген шараларының нәтижесі деп білу қажет.

Елбасы Н.Назарбаев былтырғы 2005 жылғы Жолдауында: «Біз барша қазақстандықтардың біріктірудің басты факторларының бірі – еліміздің мемлекеттік тілін, барлық қазақтардың ана тілін одан әрі дамытуға күш-жігер жұмсауымыз керек» деп айтуы, күллі қазақтың жүрегінде «ақ сөйле!!!» деген қуаныш ұялатты. Осылайша, Президентіміз қазақ тілін Қазақстан халқын басты біріктіруші факторлардың бірі деп тапты.

Сонымен қатар, ҚР Үкіметінің биылғы бюджеттен қазақ тілін дамытуға бір миллирад теңгеге жуық қаржы бөлгендігі қуантарлық ақпарат болды.

Былтыр ҚР мәдениет, ақпарат және спорт министрлігінің Тілдер жөніндегі департаменті ҚР мәдениет, ақпарат және спорт министрлігінің Тілдер жөніндегі комитеті ретінде қайта өзгертілді. Бұл жайт мемлекет атынан қазақ тілін дамыту саясатын іске асыру жүктелетін басты органның саяси-әкімшілік мәртебесінің артқандығынан хабардар етеді.

Есесіне, кіндік қаны тамған топырағына қайтып жатқан оралмандарымыздың елімізде тұрақтауы тілдік ахуалдың біршама оңалуына септігін тигізетіні айдан анық.

Қазақ тілінің жағдайы біршама жақсарғанымен, орыс тілі қоғамдық қатынастардың барлық салаларында басым болып тұр.

Қазақстанда қалыптасқан орыс тілінің мызғымас позициялары мен тілдік ахуалдың осылайша дамуын бірнеше фактор анықтады:

Біріншіден, ішкі фатор. Орыс халқы қазақтардан кейінгі екінші орынды иемденіп, Қазақстан халқының үштен бірін құрап отыр. Ал егер оның үстіне орыс тілінде сөйлейтін басқа славян халықтарын қоссаңыз, тілдік арасалмақ орыс тіліне қарай ойысады.

Екіншіден, сыртқы фактор. Қазақстан Ресеймен іргелес жатқан ел. Осыған орай, қос елді жақындастыратын әлемдегі ең ұзын шекараны айтпағанның өзінде, ресейліктермен байланыстырып жатқан сауда-экономикалық қарым-қатынастарымыз күннен-күнге артуда. Оның үстіне, Ресей отаршыл дерттен толығымен айыға алмаған көрінеді. Ресей саяси қайраткерлерінің бірқатары Қазақстанда орыстар мен орыс тілінің мүшкіл жағдайы сияқты желеумен арандатушылық әрекеттерін қояр емес. Мұның өзі солтүстіктегі көршіміз тарапынан біздің елге деген ақпараттық-идеологиялық қысым жасалып жатқандығын білдіреді.

Айта кететін жайт, Ресей Федерациясының сыртқы істер министрлігі жыл сайын «Орыс тілінің шетелдердегі жай-күйі туралы» атты Мемлекеттік баяндама әзірлейді, оның тұжырымдары Ресей сыртқы саясатына зор ықпал етеді.

Қазақ тілін дамыту саясаты жаһанданудың мәдени үрдісі – ағылшын тілінің кең етек жаюымен бірге қатар жүруі.

Әлемдік сипатқа ие болған бұл үрдіс Қазақстанда да ағылшын тілінің әлеуметтік беделі мен мәртебесінің күрт өсуімен айрықшаланды. Бұл үрдістің күшеюі Қазақстанның ғаламдық экономикалық және шексіз ақпараттық кеңістіктерге интеграциялану деңгейіне тікелей байланысты болмақ. Полиэтникалық қоғамда қазақ тілінің бәсекелесе алмауы сондықтан.

Туған тіліміздің өрісін тарылтып өсіп-өнуіне кедергі болып тұрған себептер қандай, соларды шолып өтейік.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы қазақ тілге деген немқұрайлық. Шынында да, ескі БАҚ туралы заңның мәтінінде қойылған қазақ пен орыс тілді эфирдің арасалмағы «елу де елу» талабы барлық телеарналар орындап жатыр деп айта алмаймыз. Орындағандардың өздері көбінесе қазақ тілді бағдарламаларды қолайсыз уақытқа қояды.

Қазақ тілді үйретудегі жаңаша әдістемелердің жоқтығы. Ағылшын тілінің кең етек алуының феноменін зерттесеңіз, тез арада ағылшын тілін үйренуін жеңілдетуді көздеген жүздеген әдіс-тәсілдер пайда болды. Ал қазақ тілін үйретудегі инновациялық әдістердің әзірленіп жатқандығы көрінбейді. Әрине идеялар жоқ емес, бар. Алайда ұлттық мүдделерімізге сай келетін жобаларға қолбайлау болып тұрған қаржыландыру мәселесі.

Сонымен бірге, қазақ тілін үйретуге қажет көркем материалдардың тапшылығы. Ұлттық терминологияның бір ізге түсіру кезінде туындайтын қиындықтар. Кейбір қазақ тілінің сөздіктерінің әлі күнге дейін жарық көрмеуі. Мәселен, «Қазақ тілінің этимологиялық сөздігі», жаңа «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» т.с.с.

Сонымен бірге, еліміздегі қазақ тілінің кең қанат жаймауына өзіміз кінәліміз. Осыған байланысты Елбасы Н. Назарбаевтың өз сөзінде: «қазақ қазақпен қазақша сөйлесуі керек» деп айтуы тегін емес. Алуан түрлі объективтік әрі субъективтік себептерге бола, өзара ана тілімізде сөйлеуге қынжылып қалатынымыз бар. Осы тұрғыдан алғанда, ана тілімізге құрметпен қарау бірінші өз арамыздан басталуы қажет, содан кейін ғана өзге ұлт уәкілдеріне сондай талап қоюға моральдық құқығымыз бар. Тілге шорқақ келетін қандастарымызға ана тіліңде сөйлемейсің деп ренжиміз, ал ептеп сөлей бастаса сөздің шырқын бұзып айтасың деп өз тарапымыздан ниетін басып тастау белең алып отыр.

Осылайша, қазақ тілінің дамуын ұлттық сатыларға жіктесек:

- Ең алдымен өзіміз ана тілімізді ешкімнен қысылмай игеріп алып ауызекі және қызмет бабында қолданғанымыз жөн болар;
- Содан кейін түбіміз бір тілдеріміз ұқсас келетін және тамырластығымыз тереңге кететін түркітектес халықтардың тілімізді үйренуге және оны пайдалануға тиісті жағдай жасау қажет;
- Ең соңында басқа халықтарды «тіліміз басқа – тілегіміз бір» деп қазақ тілін меңгеруге ынталандырған абзал.

Қорытындылай келе, Елбасымыздың көреген саясаты мен қазақ халқының даналығы барлығына ортақ Отанымызды жаңа әрі биік белестерге жетелеп ана тіліміздің көсегесін көгеретініне кәміл сенеміз.

Әдебиет:
1. http://www.akorda.kz/page.php?page_id=214&lang=3&article_id=9
2. https://massaget.kz/blogs/16576/

УДК 373

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қадыр Ж.Т.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан халқының әл- ауқатын арттыру мемелекеттік саясаттың басты мақсаты» атты – жолдауында «Кішкентай бүлдіршіндердің дамуына ықпал ететін үздіксіз білім берудың алғашқы сатысы мектепке дейінгі білім беруге баса назар аударған жөн және бұл сатыны олардың шығармашылық және интелектуалдық қабілеттерін дамыту» деп баса назар аударған еді.

Қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігінде оған лайықты орын алуға мүмкіндік бермей отырған ескірген әдіснамалық база, құрылым мен мазмұн жағдайында дамып келе жатыр. Білім беру мазмұны факт түрінде қалып, білім алушыларды қоғам өміріне құзыретті, жауапты және шығармашылық түрде қатысуға даярлауға бағдарланбаған. Білім беруді басқарудың бірыңғай жүйесінің аймақтық деңгейде болмауы, білім беру бөлімдерінде мамандардың штаттық санының жетіспеушілігі білім беруді тиімді басқаруға кері әсерін тигізеді.

Дамыған мемлекеттердің көпшілігі мектепке дейінгі білім беруге тең дәрежедегі қол жеткізуге мүмкіндік жасайды. Бұл тек қаржыландыру деңгейінен ғана көрінбейді, сонымен қатар балалардың толық күнді немесе қысқа күнді болуына негізделген мектепке дейінгі тәрбиенің түрлі модельдерін: міндетті аналар мектебі, бөбектерге арналған, 3-тен 5 жасқа дейінгі балаларға арналған мектептер, ойын топтары, балаларға қарау және күту топтарын құрудан көрінеді.

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа - адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқарады. Тәрбие - екі жақты процесс. Бір жағынан ол үлкендердің, ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан - тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым - қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, педагог істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиелеушілерінің жетіктіктерін зер салып талдау керек.

Баланың өмірге белсенді көзқарасының бағыты ата-ана арқылы тәрбиеленеді. Тәрбиелеу, білім беру жұмысының мазмұны мен формалары балалардың мүмкіндігін ескеру арқылы нақтыланады. Адамгершілікке, еңбекке тәрбиелеу күнделікті өмірде, үлкендердің қолдан келетін жұмысты ұйымдастыру процесінде, ойын және оқу ісінде жоспарлы түрде іске асады. Тәрбиешінің ең бастапқы формалары педагогтың балалармен мазмұнды қатынасында, жан-жақты іс әрекетінде, қоғамдық өмірдің құбылыстарымен танысу кезінде, балаларға арналған шығармаларымен, суретшілер туындыларымен танысу негізінде іске асады. Мұндай мақсатқа бағытталған педагогтық жұмыс еңбек сүйгіштікке, ізгілікке, ұжымдық пен патриотизм бастамасына тәрбиелеуге, көп дүнеині өз қолымен жасай алуды және жасалған дүниеге қуана білуді дамытуға, үлкендер еңбегінің нәтижесін бағалауға тәрбиелеуге мүмкіндік жасайды.

Балаларда ортақ пайдалы жұмысты істеуге тырысу, бірге ойнау, бір нәрсемен шұғылдану, ортақ мақсат қою және оны жүзеге асыру ісіне өздері қатысуға талпыныс пайда болады. Мұның бәрі де баланың жеке басының қоғамдық бағытын анықтайды, оның өмірге белсенді ұстанымын бірте-бірте қалыптастырады.

«Балалар бақшасындағы тәрбие бағдарламасы» мектепке дейінгі балалардың жан-жақты дамуын, олардың мектепке дайындығын қарастырады. Бұл бағдарламаны жүзеге асыруда басты ролді атқарады. Оның тәртібі, іс-қимылы, балалар және үлкендермен қарым-қатынасы балалар үшін үлгі бола отыра , педагогтың ықпалы әсерлі енеді, баланың жеке басы қалыптасады. Оның ықпалы неғұрлым белсендірек болса, баланың сезімдерін жан-жақты қамтыған сайын, олардың ерік күшін жұмылдырып, санасына ықпал етеді.

Мектепке дейінгі жастағы баланың рухани - адамгершлік дамуы балабақшасы мен отбасы арасындағы қарым-қатынастың тығыздығы артқан сайын ойдағыдай жүзеге асады. Әрбір бала қандай да болмасын бір міндетті орындау үшін, өзіндік ерекше жағдайлар жасалады. Мәселен, ойында ұнамды әдеттер, өзара қарым-қатынастар, адамгершілік сезімдер қалыптасады, еңбекте - еңбек сүйгіштік, үлкендер еңбегін құрметтеу, сондай-ақ ұйымшылдық,жауапкершілік, парыздың сезімі сияқты қасиеттер, патриоттық сезімдер жайлы мағлұматтар. т.б. қалыптасады.

Мектепке дейінгі жаста балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің негізгі міндеттері мына жайлармен түйінделеді: ізгілік бастамасымен тәрбиелеу, балалар мен үлкендер арасындағы саналы қарым-қатынас/ тұрмыстың қарапайым ережелерін орындау/ кеңпейілдік, қайырымдылық, жақын адамдарға қамқорлықпен қарау және т.б./ Ұжымға тәрбиелеу, балалардың өзара ұжымда қарым-қатынасын қалыптастыру, Отанға деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, әр түрлі ұлт өкілдеріне қадір тұту және сыйлау. Осылайша мейірімділіктің негізі қаланады, немқұрайдылықтың пайда болуына, құрбыларына, төңіректегі үлкендерге қалай болса солай қарауға мүмкіндігі жасалмайды.

Қарапайым әдеттерді тәрбиелей отырып педагог балдырғанның бар істі шын пейілмен әрі саналы атқаруына қол жеткізеді, яғни сыртқы ұнамды мінездері оның ішкі жан дүниесін, оның ережеге деген көзқарасын айқындайды. Атақты педагог В.А.Сухомлинский; «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады».

Мектепке дейінгі тәрбие - балалардың сана-сезімін, мінез - құлқын қалыптастыруды қамтиды. Дәлірек айтқанда, адалдық пен шыншылдық, адамгершілік, кішіпейілдік, қоғамдағы және өмірдегі қарапайымдылық пен сыпайылық, үлкенді сыйлау мен ибалық адамгершілік тәрбиесінің жүйелі сатылап қамтитын мәселелері. тәрбиенің әрқайсысының ерекшеліктерін жетік білетін ұстаз халық педагогикасын ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет - ғұрыпты жан-жақты терең білумен қатар, өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім берудің барлық кезеңдерінде пайдаланғаны дұрыс. Ата-ананың болашақ тәрбиесі үшін жауапкершілігі ұрпақтан ұрпаққа жалғасуда. «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі»дегендей, ата-ананың күн сайын атқарып жүрген жұмысы - балаға үлкен сабақ. Жас балалардың үлкендер айтса, соны айтатынын, не істесе соны істегісі келетінін бәріміз де білеміз. Баланың үйден көргені, етене жақындарынан естігені - ол үшін адамгершілік тәрбиесінің ең үлкені, демек жақсылыққа ұмтылып, жағымды істермен айналысатын адамның айналасындағыларға көрсетер мен берер тәлімі мол болмақ.

Мектепалды сыныбындағы балаларды оқытып тәрбиелеуде ата-аналармен байланыста болудың маңыздылығы баланың бастауыш сыныптардағы өзін-өзі ұстауына, өз ісіне жауап беруіне, білім алудың қажеттілігіне көз жеткізуден көрінеді. Әр отбасындағы ата-анасының еңбек етуге деген талпынысы, көздеген мақсатына жетудегі ізденісі, алдынан кездескен қиындықтарды жеңіп шығуы, жалпы өмір сүруге деген құлшыныстары балаға әсер етеді. Жеткен жетістіктерге қарап балада өзіне мақсат қоя бастайды. Білім алуға қызығушылығы артады. Сондықтан әр ата-ана мектепалды даярлық сыныбындағы баланың әрбір жетістігін қолдап, қиналған кезінде көмектесіп, өздігінен қиындықтан шығу жолдарын іздеуді табуына жол көрсету маңызды. Мектепалды даярлық сыныбында баланың табысқа жетуін ұйымдастыруда белгілі педагог Мария Монтессоридің «Менің өздігімнен жол табуыма

көмектесіңізші» деген идеясын алға ұстаған орынды. Ата-ана үшін, үлкендер үшін қаншалықты таныс, оңай болғанымен бала үшін жаңалық. Міне баланың қоршаған ортаны танып білуінде, заттар мен құбылыстар жайында мәлімет алуында жаңа дүниенің есігін ашқандығын ұмытпау қажет. Егер ата-ана баланың өздігінен ойлануына мүмкіндік бермесе, болашақта бала тек дайын нәрсеге, ойланып күш жұмсамауды,ауырдың асты, жеңілдің үстімен жүргенді қалайды.

Жас өспірім тәлім-тәрбиені, адамгершілік қасиеттерді үлкендерден, тәрбиешілерден насихат жолымен емес, тек шынайы көру, сезім қатынасында ғана алады. Жеке тұлғаның бойындағы жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуы осы бағытта жүзеге асады, сөйтіп оның өзі-өзі тануына, өзіндік бағдарын анықтауына мүмкіндік туғызатындай тәлім-тәрбие берілуі керек. Жақсы адамгершілік қасиеттердің түп негізі отбасында қалыптасатыны белгілі. Адамгершілік қасиеттер ізгілікпен ұштастырады. Әсіресе еңбекке деген тұрақты ықыласы бар және еңбектене білуде өзін көрсететін балаларды еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу басты міндет болып табылады. Өз халқының мәдениетін, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың да тілі мен мәдениетіне, салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті азамат қалыптасады. Қазақ халқының әлеуметтік өмірінде үлкенді сыйлау ұлттық дәстүрге айналған. Отбасында, мектепалды даярлық сыныбында, қоғамдық орындарда үлкенді сыйлау дәстүрін бұзбау және оны қастерлеу әрбір адамнан талап етіледі. Халқымыздың тәлім - тәрбиелік мұрасына үңілсек, ол адамгершілікті, қайрымдылықты, мейірбандықты дәріптейді. Ата-бабаларымыздың баланы бесігінен жақсы әдеттерге баулыған.

Әдебиет:

1. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту» республикалық педагогикалық журналы,№5-2012.
2. «Мектепке дейінгі педагогика» М.Меңжанова.
3. «Біз мектепке барамыз»(5-6жас)балаларды тәрбиелеу мен оқыту бағдарлама-Астана2009ж.

УДК 37.015.3

МҰҒАЛІМ МЕН ОҚУШЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ПСИХОЛОГИЯСЫ

Қаңылбай Г.Б.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Баланың ақылы, сезімі, қайраты мұғалімнің жігерлі ықпалы арқасында жетіледі. Мұғалім балаларына салақ, селқос қараса, олардың жан қуатын кемітіп, тәрбие де бере алмайды.Қай-қай мамандықтың да бір айрықша белгісі болады. Ол адамның үйреншікті әдетінен, сөйлеген сөзінен, тіпті киім киісінен де байқалуы мүмкін. Педагогтық шеберлік-тек қана мұғалімнің әдістемелік сауаттылығы ғана емес, ол – әр сөзді оқушыларға жеткізе білуі, олардың толық қабылдауы, толғанып бойға сіңіруі.

Жас ұрпаққа білім-тәрбие беретін бала жанының бағбаны мұғалімдер қандай болуы керек.

- Біріншіден, мұғалімнің ары таза, адал, инабатты, сыпайы, парасатты, байсалды, ұстамды, төзімді, кешірімді болуы шарт.
- Екіншіден, мұғалімнің ой-өрісі кең, жан-жақты білімді, өз мамандығына сай, оны сүйетін, өз ойын шәкірттеріне анық тұжырымды, дәл айтып түсіндіре білуі шарт.
- Үшіншіден, мұғалім өз оқушыларына беделді, ұжым арасында сыйлы болуы шарт. Әрдайым оқушыларымен әдептілік қарым-қатынаста болғаны жөн.

Жасөспірімдер мен ұстаздар арасындағы өзара қарым-қатынас жасау мәселесі-психология ғылымындағы және тәлім-тәрбие ісіндегі әрі маңызды, әрі күрделі проблемалардың қатарына жатады. Мұғалім мен шәкірттер арасындағы қарым-қатынас жасауда әрқилы

қиыншылықтар үнемі кездесіп отырады.Егер кіші мектеп жасындағы балалар үшін мұғалім барлық бейнесімен ерекше із қалдырып, оларға күшті әсер ететін тұлға болып саналатын болса, ал ересек балалар мұғалімнің әрбір қимыл-қозғалысына, іс-әрекеті мен сөйлеген сөзіне, оның ақыл кеңесіне, өзге адамдармен қарым-қатынасына, шәкірттерге қоятын түрлі талаптарына өздерінше иштей сын көзімен қарайды

Қазақстанда, әсіресе қазақ мектептері мен арнаулы білім беретін орта дәрежелі оқу орындарында ұстаз бен шәкірттер арасындағы қарым-қатынас орнату, олардың арасында кездесіп қалатын қиыншылықтар психологиялық тұрғыдан әлі де қызу қолға алынып, тиянақты қаралмаған мәселелердің қатарына жатады. Осы кезде тәлім-тәрбие ісіндегі жасөспірімдермен қарым-қатынас жасауда мұғалімнің өзіндік сапа ерекшеліктерімен қатар, оның өзге адамдармен, әсіресе шәкірттердің даралық ерекшеліктерімен санасып отыру қажеттігіне баса мән беріледі. Осындай талапты анықтап оны жүзеге асыру жолында мұғалімнің бойында өзіндік сапа, ұстаздық қасиет және арнайы білімі болу керек деген міндет қойылады.

Шәкірттер мен мұғалімдер арасындағы, әсіресе мұғалім мен жасөспірімдер арасындағы, қарым-қатынаста кездесіп қалатын тартыстар осы кезге дейін жете зерттелмеген мәселе. Міне, осы мәселені зерттеуді негізгі объект етіп алып қарастыру мынадай себептерге байланысты.

- Орта жастағы мектеп оқушылары өздеріне ерекше зейін қойып қарауды қажетсінеді. Олардың өмірдегі өтпелі кезең, жоғарғы талаптар, сана сезімі мен ақыл-ойының өсуі мұғалімді жасөспірімдерге жаңа қырынан келуге мәжбүр етеді.
- Өтпелі кезең жасындағы балаларға дұрыс қалып көрсетпеуден туындайтын тартыстарды жиі кездестіруге болады. Балалардың жас ерекшелігін және тәлім-тәрбие жұмысында соған сай әдіс амалдарды қолдана білмеуден кейбір мұғалімдер өз жұмысында көптеген қиындықтарға кездесіп жүр. Олар бірер рет көзге түсіп қалғандарды «тәрбиеленуі қиын» балалар қатарына ой салмақтамай қосып, өз жұмыстарында қиындатады. Енді-енді қалыптаса бастаған жеткіншек мінез-құлқына кері әсерін тигізеді.

Осы заманғы психологиялық зерттеулерде әлеуметтік өмірдің әр түрлі өрісінде болып отыратын талас-тартыстар мен дау-дамайдың өрбуі ерекше назар аударып, олардың себеп-салдарын анықтап отыруға ерекше мән беріп отыруды қажет ететін өмір тіршілігінің шындығы. Оқу ісін жүзеге асырып, оны бірізділікпен жүргізуде кедергі болатын жәйттер мұғалімнің білім деңгейі мен оны шәкірттерге тиімді әдіс-тәсілдермен жеткізе алмай, тәжірибесіздік көрсетіп, оқушыларға серпінді ықпал ете алмайды. Сондай-ақ мұғалім оқушыларға қоятын талабын үнемі өзгертіп қалыпты жағдайдан жиі ауытқып отырады. Соның салдарынан шәкірттердің тәртібі де нашарлайды. Мұндай кемшіліктер, ең алдымен, ұстаздың ұйымдастырушылық қабілеті мен сабақ жүргізудегі методикалық олқылығынан пайда болып, шәкірттер сабаққа көпшілік уақытын босқа жіберетін болады. Алайда мұндай жағдайдан туындайтын тартыстар оқу-тәрбие ісіндегі өзге сипаттағы дау-дамайлардан кемдеу.

Жеке бастың өзі ұстанған адамгершілік қасиеттерге байланысты кездесетін кедергілер мен талас-тартыстар. Баланың өз басына талап қоюы, айналасына зер салып, әрбір нәрсеге мән беруі баланың өсіп жетіле бастағанын көрсетеді. Мұндай ерекшеліктерге баланың ересек адамдармен қарым-қатынас жасап, өзінің есейгендігін байқатуы оның адами – этикалық жағынан да талап-тілегінің өскендігі деп санау керек. Ересек адамдармен салыстырғанды мұғалім мен оқушылар арасындағы өзара қарым-қатынас едәуір күрделі. Өйткені, мұндағы бірінші жақ-мұғалім толық қалыптасқан, мораль, этикалық жағынан жетілген, мінез-құлқы орныққан адам. Екінші жақ- оқушылар. Бұлар небары өз ұстазының сезімі мен ақыл-ойына ынтыққандар ғана. Мұғалім мен оқушының ойлану, түсіну сипаттары да түрлі деңгейде. Ұстаздарға айдай анық құбылыс шәкіртіне сенімді бола бермейді. Кейде мұғалім мен оқушы бір құбылысқа, сөзге немесе қылыққа беретін бағалары да түрліше. Тіпті қарама-қарсы мәнде де болуы мүмкін. Ұстаз бен шәкірттер арасындағы қарым-қатынаста тартыстың туындауына ұстаздық методикалық тұрғыда қате жіберіп жаңылысуы, не оқу материалын тиянақты түсіндіре алмауы да себеп болады.

Оқушылардың жас ерекшеліктерін елемей, олардың құрдастарымен қарым-қатынастарының қыры мен сырына жете мән беріп, оларды жете бағаламау салдарынан

болатын табыстар. Ал, оқушылар тобы тарапынан мұғалімге қойылатын талаптар, олардың рухани тілектерін қанағаттандырмауға байланысты. Әдетте, мұндай жағдайда мұғалім оқушылар ұжымынан өз бойын аулақ ұстап көпшілік-қоғам жұмыстарына сирек қатысады. Оқушылар ұжымының сан алуан жұмыстарына, ұжымдық пікірлерге жете мән бермейді. Мұндай жағдайда оқушылар тарапынан ұстазға деген наразылық, қанағаттанбау сезіміне орай тартыстың туындауына себеп болады.

Оқушылар арасындағы ұшқалақ мінезді, қызу қанды, айтқанынан қайтпайтын өжет, жан дүниесін шеңбері тар өзін қатар құрбыларынан жоғары санайтын балалар да бар.Олардың сөйлеген сөзі, істеген қылығы өзгелердің ашуына да тиеді. Ондай балалармен қарым-қатынас жасау мұғалімдерге оңай тие қоймайды. Негізгі мақсат мінезі ерекше оқушылармен қалыпты қатынас орнатудың тиімді әдісі – оларды ұжымдық өмірдің ыңғайына қарай бейімдеп, олардың іс-әрекеттерімен үйлестіру. Дегенмен, мұндай жағдайда ұстаз бен шәкірт арасындағы айырым шығатын жәйттер жиі болып тұрады. Мұндайда ұстамды ұстаздар шыдамдылық пен тапқырлық көрсетіп,қалайда шәкірттермен тиімді қарым-қатынас орнатудың әдіс-тәсілдерін ізденеді.

Мұғалім мен оқушылар арасында кейде бірін-бірі жете түсінбей өзара келіспеушілік сияқты қолайсыз жәйттер кездеседі. Мұндайда баланың даралық ерекшеліктері мен жан дүниесінің сырына терең бойлап, олардың мінез-құлық ерекшеліктерімен санасқан тиімді. Бала психикасының қарқынды дамып отыруына орай түрлі тілек талаптары мен қажеттіліктері, әрбір нәрсенің сырын білуге құштарлығы арта түседі. Тәлім-тәрбие ісінде баланың санасы мен ақыл-ойының дамуындағы саналы өзгерістерді ескеріп, оларды дұрыс жолға бағыттап отыратын болса, онда шәкірт мінезінің ұнамды қасиеттерін бірізділікпен қалыптастыруға болады.

Ұстаздар мен шәкірттер арасында дұрыс қалыптаспаған қарым-қатынастар тәлім-тәрбие істерінің жемісті жүргізілуіне елеулі нұқсан келтіреді. Мұндай жәйттер арнайы іздестірілген тәжірибелер арқылы анықталды.

- Біріншіден, бір сыныптағы оқушылардың жеке пән мұғалімдеріне қатынасы;
- екіншіден, сабақ жүргізген пән мұғалімдерінің ерекшеліктері;
- үшіншіден, оқушылардың жеке пәндерге деген ықылас-ынтасы;
- төртіншіден,мұғалімдердің сынып ұжымымен қарым-қатынасының сипаты.

Сабақты талдап, оқушылардың оғаш мінездерін көрсетудің басты себептері неде екеніне келсек, біріншіден, мұғалім сыныпқа басшылық ету ролін көрсете алмады. Бұл оның даярлығындағы методикалық елеулі кемшіліктерді аңғартады. Екіншіден, мұғалімнің өз қызметіне немқұрайлы қарайтынын көрсетеді. Үшіншіден, оқушылардың бағдарламалық материалдарды тиянақты меңгеруінің тиімді жолдарын іздестірмеуі. Төртіншіден, оқушылардың мінез-құлқына байланысты көтермелеу мен кінәлау талаптарын да орындалмайды. Сөзі мен ісі бір жерден шықпайды. Содан келіп мұғалім мен оқушылар арасында дау-дамай етек алады. Өйткені, сабақта мұғалімнің білім дәрежесінің төмендігі мен әдісінің шалалығы оқушылардың мұқтаж-тілектерін қанағаттандыра алмады.Мұғалімнің мінез-құлқы өз мамандығының талаптарына сай болса, онда мұндай қолайсыз жағдай болмас еді. Қолдан келгенше өзара қақтығыстар мен реніштерді тудырмаған жақсы.

XXI ғасыр мұғалімі жеке көзқарасы бар және соны қорғай білетін, педагогтық, психологиялық білімін күнделікті ісінде шебер пайдаланатын, білім беру негіздерін өз бетінше оқып үйренуге оқушыны баулитын, адамгершілік, саяси-идеялық ұстанымын жұмысында көрсететін тұлға болу керек.Мұғалім балалармен сөйлескенде ашуланбай, күйгелектенбей, сабырлықпен сөйлеп, шұбалаңқы сөздермен керексіз терминдерді қолданбастан, әрбір затты ықыласпен, қарапайым тілмен түсіндіру керек.

Ең негізгісі әр мұғалім өзінің де бала болғанын ешқашан ұмытпағаны дұрыс.Ұрпаққа қалдырар мәңгілік байлық-білім мен тәрбие.Ал сол құндылық мұғалімнің уысында.

Әдебиет:

1. Ауталипова Ұ.И., Шерьязданова Х.Т., Абдрахманова Д.Е. Жас ерекшелік психологиясы: Оқу құралы. – Алматы: ҚазМемҚызПУ,2010.

2. Әбиев Ж. Ә., Бабаев С. Б., Құдиярова А. М. Педагогика: Оқу құралы. Жалпы редакциясын басқарған Құдиярова А. М. – Алматы: Дарын,-2004.
3. Ұстаздың шеберлікке жету жолдары. /Құрастырған Ж. Нұржанова. – Алматы, 1991.
4. Этические беседы с учащимися. /Под ред. И. Ф. Харламова/.- Минск, 1977.
5. Елеусізова С. Қарым – қатынас психологиясы. Алматы 1995.

УДК 371.71

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҰСТАНУ

Қаңылбай Г.Б.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі кезде білім беру мекемелерінің алдында тұрған міндеттердің бірі – жас ұрпақтың салауатты өмір сүруге көзқарасын қалыптастыру, олардың денсаулығын сақтауға, қоршаған ортасын таза ұстауға және жоғары, сапалы білім алып, сол білімді келешектегі өмірінде пайдалана білуге тәрбиелеу. Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты ұғымын құрастырады. Салауатты өмір салтын насихаттауда, салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру мәселелерін жетілдіретін, осы саладағы басымдылықтарды анықтайтын ғылым да, өскелең ұрпақты оқыту, тәрбиелеу формалары мен жаңа әдістерді ұстанатын білім де қажет. Мектеп оқушыларының салауатты өмір салтын қалыптастыру туралы алған білімдері болашақ азаматтардың денсаулығын сақтап қалуға берік тірек болады. Мектеп оқушыларының салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру бұл:

- Біріншіден, жеке тұлғаның өзін қоршаған жансыз және жанды табиғи ортамен жан-жақты үйлесім тауып, өз ұмырын Отаны, елі, отбасы және өзі үшін барынша пайдалы өткізу дағдысын қалыптастыру;
- Екіншіден, салауатты өмір салты – ол денсаулықтың үйлесімді дамып, сақталуы мен орнығуын қамтамасыз ету мақсатында денсаулықты нығайтуға бағытталған іс-шараларды жүргізу.

Мектептегі оқушы денсаулығын сақтау мен қалыптастырудың басты мақсаты:

- тұлғаның психологиялық, дене-қимыл әрекеттерінің мүмкіндіктері мен жас ерекшеліктерін ескеріп, гигиеналық ұғымдарды, салауатты өмір салтының уәждамаларын, жеке бас тазалығын жете түсіндіру;
- олардың мінез-құлқында белгілі гигиеналық тұрақтылықты қалыптастыру,
- өзіне-өзі қызмет ету, денсаулығын сақтау, нығайту,
- мәдени-гигиеналық мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін қандай жағдайларға назар аудару керек? Өмір салты дегеніміз не? Бұл жеке адамның тіршілік етуге бағытталған мүмкіндіктерін қалыптастыру.

Біздіңше, адамның әлеуметтік-психологиялық және биологиялық жақтан салауатты өмір салтын қалыптастыруға мына жағдайлар негіз бола алады:

- белсенді қозғалыс нәтижесінде организмді шынықтыру дене тәрбиесі немесе спортпен шұғылдану;
- физикалық еңбектің гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;
- жеке және әлеуметтік гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;
- қарым-қатынас және экологиялық мәдениетке жету;
- дұрыс жыныстық тәрбие алу;
- зиянды әдеттерден аулақ болу.

Салауатты өмір салтының бүгінгі маңызды мәселелерінің бірі – жасөспірімдер арасындағы ішімдіке салыну десек, қазіргі зерттеулерге қарағанда, оған салынудың әлеуметтік-патологиялық дамуы мына себептерге байланысты екені белгілі болып отыр:

- әлеуметтік – экономикалық жағдай;

- отбасындағы психологиялық орта;
- жұмыссыздық,
- мақсатсыздық немесе шектен тыс бос уақыт, т.б.

Сондықтан балаларды жасынан салауатты өмір салтына қалыптастыруға күш салып, зиянды әдеттерден сақтандыруымыз керек. Денсаулық тәрбиесі – ортақ мәселе. Халық санының өсуі, оның сапасы, деннің саулығы мемлекет әл – ауқатының дамуына мұрындық болады. Сондықтан да Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» деген еңбегінде соның 4 негізгі күшін атап көрсетті. Оның бірі – жер үстіндегі байлық деп отырғанымыз – адам, оның білімі мен іскерлігі, таланты мен мәдениеті, денсаулығы деген еді.Жалпы білім беретін орта мектептерде болашақ ұрпақты заман талабына сай оқыту - кәсіби даярлықтарын жетілдірудің құрамдас бір бөлігі болып табылады. Таным теориясының физиологиялық негізі және оған жеке тұлғаның даму тұрғысынан келу; орта білім беру жүйесін жаңаша әдісі – тәсілдерін құру тұжырымдамасы; орта білім беру орындарында оқыту және білім беру процесін ұйымдастыру теориясы мен практикасы.

Дене тәрбиесі сабағында жаңа инновациялық технологиялардың тиімділігі Білім-қоғамды тұрақтандыратын, рухани мұраны сақтайтын, ұрпақты ұрпаққа сабақтастыратын құрал. Қолда бар мүмкіндікті пайдаланып оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін тиімді қолдану, жаңа технологияны әркімнің өз сабағында пайдалану арқылы оқушы жастарды халықтың дәстүр үрдісінде адамгершілікке, салауатты өмір сүруге баулу дені сау ұрпақ тәрбиелеу дене тәрбиесі пәні мұғалімдерінің басты міндеті. Сабақ кезінде оқушының ішкі позициялық көз қарасы мен бағыты айқын көрініс бере алады. Сонда ғана сабақ нәтижелі болып, білім сапасы артады. Осы бағыттарда әрбір мұғалімнің оқытуға, үйретуге өз тұғырнамасы болуы қажет.

Олар мыналар:

- әр оқушының білім деңгейін, қабілетін, мүмкіншілігін түсіну;
- оқушының бойындағы жетістіктері мен кемшіліктерін қабылдау;
- оқушыларға қиындықтарды жеңуге, кемшіліктерден арылуға көмектесу;

Дене шынықтыру пәнінің басқа пәндерге қарағанда көптеген ерекшеліктері бар. Мұнда негізінен оқушының қабілеті, бейімділігі баса назарда болуы керек. Дегенмен де оқушыларды бейімдеу, қабілетін дамыту, спортқа деген қызығушылығын арттыру жақсы ұйымдастырылған сабаққа байланысты. Сондықтан оқушылардың пәнге қызығушылықтарын арттыру мақсатында сабақта тақырыпқа байланысты спорт түрлерінің шығу тарихын, спорт түрлері дамыған елдерді спорттың әр саласындағы белгілі спортшылар өмірін алуға болады. Сондықтан да мұғалім сабақты тартымды етіп теория мен практиканы ұштастыруында жаңа инновациялық технологиялардың тиімділігі баса назарда болуы қажет. Бұл мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас, сабақты жақсы оқитын, спортқа бейім оқушылармен белсенді жұмыс істеп қана қоймай, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жақсы ойлар туғызып, қабілеті жеткен жерге дейін еңбек етуін ойластыру.

Әдебиет:

1. Г. Икіманова. Саулық пен сымбат. - Алматы: Қайнар, 1991.
2. «Қазақстан – 2030» стратегиясы
3. «Қазақстан мектебі» журналы, №4, 2006ж.
4. Дене мәдениеті – оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу жүйесінде. Ізденіс-Поиск. 2009ж. №2(2) -Б.262-264.
5. Е. Уақбаев. Қазақстанда дене тәрбиесі жүйесінің дамуы. - Алматы: Санат, 2000ж.

УДК 372.851

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ В МАЛЫХ ГРУППАХ НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ «ВЕКТОРЫ»

Лейман В. И.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Интерактивное обучение создает условия взаимодействия учителя и обучающегося. Интерактивные методы обучения геометрии предполагают моделирование жизненных ситуаций, формирование у учеников положительного побуждения к геометрии, осознание важности этой науки в практической деятельности. Система обучения требует от учителя охвата большого объёма информации и направлена на уровни знания и понимания. Для решения данной задачи и нужны интерактивные методы обучения. Для того, чтобы научить школьников самостоятельно и творчески учиться, необходимо выработать у них цели учебной деятельности и обучить способам ее осуществления. Для осуществления интерактивного обучения на уроках геометрии применяются интерактивные методы: работа в малых группах, игровое обучение; кейс технологии; технология развития критического мышления.

При интерактивном методе обучения образовательный процесс организован таким образом, что все обучающиеся вовлечены в процесс обучения, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Совместная деятельность обучающихся в процессе обучения, освоения образовательного материала предполагает, что всякий ученик вносит свой особый вклад в решение поставленной задачи, при этом происходит обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Таким образом, процесс обсуждения проходит в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет получать новые знания и развивает познавательную деятельность, переводит ее на наиболее высокие формы сотрудничества [1].

В школьной программе по математике для 9-го класса на материал, связанный с изучением векторов на плоскости отводится 14 часов. Однако стоит отметить, что курс геометрии в старших классах средней школы строится именно на основе векторных представлений. Данный материал играет ключевую роль при решении школьниками большинства геометрических и физических задач, закладывает основу для изучения такого понятия как вектор в пространстве.

Работа в малых группах одна из ключевых стратегий интерактивного обучения, неотъемлемая часть многих интерактивных методов, например таких, как дебаты, тренинг, мозговой штурм.

Парная и групповая работа реализуется как на уроке изложения нового материала, так и на уроке закрепления. Это может происходить сразу же после изложения нового материала, в начале последующего, вместо опроса, на практическом занятии, или может быть частью обобщающего итогового занятия.

Занятия в малых группах позволяют обучающимся приобрести умения и навыки сотрудничества, а также важные межличностные навыки. Кроме этого, эти занятия помогают обучающимся научиться разрешать возникающие между ними разногласия. В учебных группах, как правило, в большинстве случаев, не много обучаемых, которые уже обладают хорошо развитыми групповыми навыками. Благодаря этому такие навыки требуют тщательного обучения и длительной практики [2].

Чем меньше времени отпущено на завершение занятия, тем меньше должно быть участников группы. Маленькие группы более эффективны, поскольку быстрее поддаются организации, быстрее работают и предоставляют любому обучаемому больше возможностей внести в работу свой вклад.

Рассмотрим пример организации работы в малых группах при изучении равных, сонаправленных и противоположно направленных векторов, сложение векторов.

Задание 1

На столе у учителя разложены листочки, на которых с одной стороны напечатан номер, а разложены они так, чтобы учащимся не было видно номера. Учащиеся берут наугад листочки и, таким образом, класс разбивается на группы. Затем учитель формулирует задание.

Дан параллелограмм ABCD (Рисунок 1). Учащимся необходимо назвать и отметить на чертеже равные векторы, сонаправленные векторы, противоположно направленные векторы. Подсказка: воспользуйтесь свойствами параллелограмма.

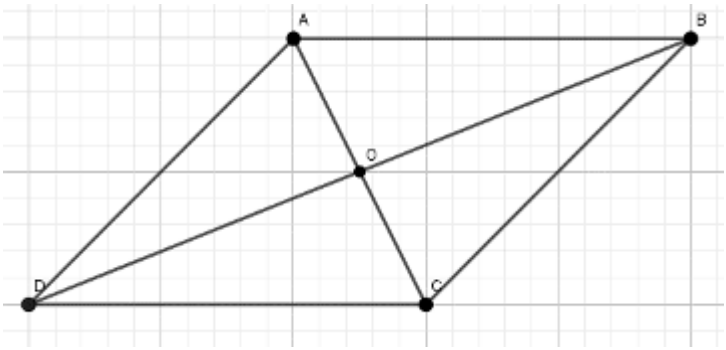

Рисунок 1. Параллелограмм

В этом задании каждой группе необходимо назвать по одной паре равных векторов, сонаправленных и противоположно направленных векторов. Для обсуждения в группах учащимся предоставляется 5 минут, после чего каждая группа называет свою пару и обосновывает свой выбор. При этом, если одна группа назвала требуемые пары векторов, то другая группа должна назвать другие пары.

Далее излагается теоретический материал по теме «Сложение векторов». Рассматриваются правила треугольника и параллелограмма, а также свойства операции сложения векторов.

Для закрепление изученного материала выполняется второе задание.

Задание 2

Для групповой работы учитель использует уже существующее разбиение на группы.

Учитель формулирует задание, при этом на интерактивной доске высвечивается Рис. 2 , и раздает карточки с таблицей 1.

Человек стоит на платформе, которая может перемещаться в направлении *Ox* с постоянной скоростью. Предположим, что платформа движется со скоростью 2 *м/сек*. Через *t* сек она переместится в направлении в *Ox* на расстояние *x м*. Предположим теперь, что одновременно с началом движения платформы по платформе начинает двигаться человек в направлении *Oy* со скоростью 1 *м/сек*. Через *t* сек он пройдет по платформе *y м*. Через 1 сек после начала движения платформа переместится на 2 *м*, а человек пройдет по платформе 1 *м*, через 2 *сек* перемещения составят 4 и 2 *м*, соответственно.

Учащиеся должны заполнить таблицу 1 и выполнить чертеж, иллюстрирующий расположение человека относительно станции, используя сложение векторов. Каждая группа иллюстрирует один или несколько промежутков времени, в зависимости от количества групп.

Таблица 1

t (в сек)	0	1	2	3	4	5	6	7
x (в *м*)								
y (в м)								

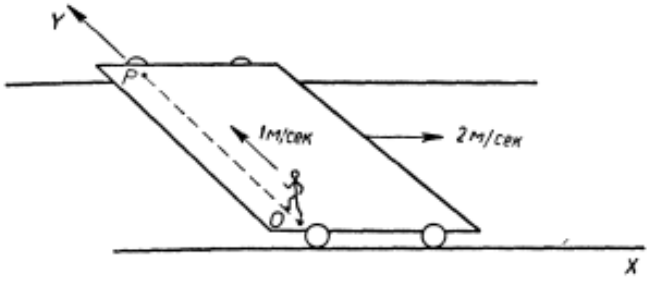

Рисунок 2

Подводится итог урока. Каждому ученику раздается карточка.

Рефлексия

Было интересно ….	
Было трудно ….	
Теперь я могу ….	
Я научился ….	
Мне захотелось….	

Учащимся необходимо выбрать любое из предложенных словосочетаний и дополнить.

Литература:

1. Двуличанская Н. Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций // Наука и образование: электронное научно-техническое издание, 2011.-29с.
2. Е.С. Полат Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие; под ред. – М.: Издательский центр Академия, 1999.-156-157с.

УДК 004.9

«DELPHI БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚ ҚҰРАСТЫРУ»

Лес А.А.
(М.Қозыбаев ат. СҚМУ)

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. Елбасы Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы атты жолдауында «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі» деп атап көрсетті.

Бүгінгі таңда негізінен білім жүйесінің барлық сатылары үшін электронды оқулықтар жасаумен шұғылданып келеді. Электронды оқулық оқушы үшін дайын материал. Оқушылар үшін электрондық оқулық- мектепте оқыған жылдардың барлығында да өздері толықтырып

отыра алатын және нәтижелік эмтиханға дайындалуға көмектесетін мәліметтер базасы болып келеді. Электронды оқулықтармен жұмыс істеу әрбір оқушының өз мүмкіндігін есепке ала отырып, оқып үйрену ісін жеке дара жүргізу болып саналады.

Электрондық оқулық дегеніміз – мультимедиялық оқулық. Электрондық оқулық пен оқытудың негізгі мақсаты: «Оқыту процесін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту.» Білім берудің кез келген саласында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен жұмыс істеуге жағдай жасайды.

Мұғалім үшін электронды оқулық бұл күнбе-күн дамытылып отыратын ашық түрдегі әдістемелік жүйе, оны әрбір оқытушы өз педагогикалық тәжірибесіндегі материалдармен толықтыра отырып, ары қарай жетілдіре алады.

Delphi тілі сапасы оны оқу процесінде пайдалану барысында ғана анықталады. Қазіргі кезде көптеген Delphi тілі түрлі нұсқалары дайындалып, ұсынылуда. Ал, шет елдерде бұл бағытта зерттеулер жүргізіліп, Delphi тілінде даярланған электрондық құралдар жасалынып, олардың кемшілікгері айқындалуда. Талдаулар нәтижесінде Delphi тілінде оқу-әдістемелік құралдың электронды көшірмесі ретінде ғана құрылатындығы анықталды.

Мысалы, дәстүрлі оқу-әдістемелік құралдарды даярлауда оның авторлары мен техникалық жағын орындайтын (безендіру, көбейт, т.с.с.) мамандардың арасында айқын шекара бар. Ал Delphi тілі көмегімен даярлауда оны баспа оқулық ретінде қағазға шығарып, көбейтудің қажеттілігі болмағандықтан, оны жетілдіріп, жаңартып отырудың мүмкіндігі жоғарылайды. Бұл жерде Delphi тілі көмегімен дайындау технологиясынан хабары аз мұғалімдер дидактикалық материалды дәстүрлі құралдар шығару сияқты даярлау жеткілікті деп есептейді. Delphi тілі көмегімен оқу материалымен қоса, программалық өнімнің негізі болып есептелетін алгоритм мен модельдерде де ескерілуі тиіс. Дидактикалық есепті шешуді ақпараттық технология мамандарына жүктеу барысында (программалаушы, безендіруші, мультимедиялық компоненттер жасаушылар) тиімділігі төмен әдістемелік электронды құрал пайда болады.

Демек, Delphi тілі көмегімен электрондық құралдар даярлау түрлі саладағы мамандардың бірігіп жұмыс істеуімен қатар, көп зерттеулерді, талдауларды кажет ететін өте күрделі іс, яғни, Delphi тілі көмегімен электрондық құрал даярлайтын мамандардың әрқайсысы өз саласында жан-жақты терең білім мен іскерлікті көрсетуі тиіс.

Электрондық оқулықтар барлық мектеп пәндері үшін жасалуда және ол мемлекеттік, қорытынды емтихандарға дайындалуға көмектесетін мәліметтер қоры ретінде пайдаланылуда. Электрондық оқулықтармен жұмыс істеу әрбір оқушы өз мүмкіндігін есепке ала отырып, пән мазмұнын оқып-үйрену барысында өз бетінше жұмыс істеуіне жол ашады. Бұл кезде олардың сабаққа деген қызығушылық пайда болып, белсенділігі арта бастайды. Оқытушы үшін электрондық оқулық бұл күнбе-күн дамытылып отыратын ашық әдістемелік жүйе және оны әрбір оқытушы өзінің педагогикалық тәжірибесіндегі материалдарымен толықтыра отырып, жетілдіреді. Сонымен бірге, электрондық оқулықты пайдалану оқытушының ғылыми-әдістемелік потенциалын дамытып, оның сабақ үстіндегі енбегін жеңілдетеді.

Дәстүрлі оқу теориясы мен іс-тәжірибесінің қазіргі кездегі білім саласы информатикаландыру технологиясын пайдалану қажеттілігін тудырады. Білім алушылырдың қабілетін дамыта алатын оқу процесін, әсіресе өз бетінше орындалатын жұмысты ұйымдастыру, ақыл-ой іс-әрекетінің қалыптасуына ықпал етуі керек. Информатика пәні мұғалімі әрбір сабақта электрондық оқулықтарды тиімді пайдалана білуі тиіс. Оқушы білімінің қалыптасуы қашанда мұғалімнің сабақты ұйымдастыра білуіне, жаңа материалды жүйелі түрде баяндауда әртүрлі электрондық оқулықтарды пайдалану әдістеріне байланысты.

Оқу материалдарын ұтымды игерудегі электронды оқу құралдарының атқаратын рөлі зор. Онда пәндегі теориялық тақырыптар кеңінен беріліп түсіндіріледі. Теориялық материалдарды графикалық иллюстрация түріндегі әртүрлі суреттер, сұлба тәсілдер арқылы толықтырып отырса, онда теориялық білімді оқып, көзбен көріп, түйсініп және оны мида бекіту үрдістері бір уақытта өтіп отырады да материалды қорыту үрдісі ұтымды болады.

Электрондық оқулықтар ғылыми негізде дайындалған педагогикалық ақпараттық өнім. Электрондық оқулық дайындаудың концептуальдық негізі модульдық оқытудың педагогикалық теориясы болып табылады. Сонымен қатар электрондық оқулық дайындаудың педагогикалық принциптер жүйесі оқытудың дидактикалық жүйесіне сәйкес келеді. Яғни, процесінің автоматтандырылған формасы іспетті. "Электроңдық практикум" берілген оқушы оқулықты қажет етпей-ақ информатика негіздерінен кез-келген мәліметті тауып алып, оқып — үйренуіне болады. Лабораториялық, практикалық жұмыстар компьютер көмегімен тез, жылдам түсіндіріледі.

Қазіргі мектептердің даму болашағы қоғамның даму үрдісімен үнемі өсіп отыратын ақпарат көлемінің әр түрлі тегімен анықталады.Оқушыларға білім беруде жаңа оқыту технологияларын қолдану, инновациялық бағытта жұмыс жасау заман талабына сай талап етілуде.

Білім берудің кез келгекн саласында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен еңбекетуіне жағдай жасайды. Жас ұрпақ тәрбиесі, оның жеке тұлғасының жаңаша қалыптасуы, әлеуметтік дүниеге көзқарасы, жалпы болмысы, ең алдымен мұғалімге байланысты. Мұғалімінен өз пәнінің терең білгір болуымен қатаң, тарихи танымдық, педагогикалық-психологиялық, саяси экономикалық, білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Ол заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқу-тәрбие ісіне еніп, оқытудың жаңа технологиясын шебер меңгерген жан болғанда ғана, білгі мен білімі жоғары жетекші тұлға ретінде ұлағатты саналады.

Электронды оқулықты пайдалану арқылы:

-оқу материалдары туралы оқушыларға дәл және толық ақпарат беру арқылы оқыту сапасын арттырады;

-абстрактылы оқу материалдарын нақтылыққа жеткізіп, оқытудың тиімділігін жетілдіреді;

-оқу материалының маңызын арттырып, уақыттан ұтып, есте сақтау қабілеттерін жетілдіруге қол жеткізеді.

-мұғалім мен оқушы еңбектерін жеңілдетіп, пікір алысып, байланыстарын арттырады.

Информатикадан оқушы үшін электронды оқулықты қолдану тиімді. Электронды оқулықты қолдана отырып оқушыларға сапалы білім беруге болады.

Ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдаланып жасалған электронды баспа оқулығын пайдалану арқылы мұғалімдер мен оқушылардың өздігінен жұмыс жасай алады. Әсіресе аталған электронды оқулықты пайдалану оқушылардың сабаққа деген ынтасын жоғарылатып, өздігінен мұғалімнің нұсқауынсыз тақырыптарды игеруіне және зертханалық жұмыстарға алдын ала дайындалуларына мүмкіндік туғызады.Электронды оқулықты қолдану барысында графикалық безендірулер және сұқбат терезесі түрінде пайдаланушы интерфейсі оқушыларды бұл кітап пайдалануға деген қызығушылығын арттырады.

Электрондық материалдарды сабақта пайдалану кезінде оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп өз бетімен практикалық тапсырмалар орындай отырып, мәселені түсінеді. Электронды оқулық арқылы түрлі суреттер, бейне көріністер, дыбыс пен музыка тыңдатып көрсетуге болады. Бұрын мұғалім тақтаға бормен жазып түсіндірсе, қазір электрондық оқулық арқылы оқушыларға әлдеқайда тиімді, әрі түсінікті. Оқушы бұрын алған білімдерін қолданады, түрлі білім көздерінен жаңа білім алады, тәжірибе жинайды, «мәселелерді шешу» құзыреттілік деңгейі жетіледі.

Электрондық оқулықты қолдану саласы өте кең: электрондық – оқыту жүйесі қашықтан оқыту үшін, өздігімен ізденіс барысында, жалпы білімге деген талпыныс бар оқушыларға өте тиімді. Қазіргі заман талабына сай мүмкіндігін көп дербес компьютерлерді өңдей отырып, тарау бойынша оқушылардың дағдыларды қалыптастыру, білім бақылау жұмыстарын бағалауға мүмкіндік береді. Осы арқылы компьютерлік технологияның дамуының тереңдетілуі білім сапасын жоғарылата отырып, мұғалімнің жұмысын жеңілдете түседі. Мен болашақта өз сабағымда электрондық оқулықтарды пайдаланып өтемін. Бұның тиімді жағы көп: сабаққа

қажетті материалдар, кестелер мен сызбалар, анимациялық көріністер, оқушыларды машықтандыру (практикалық және тәжірибелік) фильмдері, анықтама сөздік, оқушы білімін бекітетін дидактикалық материалдар бар. Әр тараудағы тест сұрақтары, әр тапсырманың өзіндік жұмыстары (есептер, диктант) оқушы білімін бақылауда және оқушының өз бетінше ізденісін туғызуда көмегі зор.

Delphi тілі сапасы оны оқу процесінде пайдалану барысында ғана анықталады. Қазіргі кезде көптеген Delphi тілі түрлі нұсқалары дайындалып, ұсынылуда. Ал, шет елдерде бұл бағытта зерттеулер жүргізіліп, Delphi тілінде даярланған электрондық құралдар жасалынып, олардың кемшілікгері айқындалуда. Талдаулар нәтижесінде Delphi тілінде оқу-әдістемелік құралдың электронды көшірмесі ретінде ғана құрылатындығы анықталды.

Мысалы, дәстүрлі оқу-әдістемелік құралдарды даярлауда оның авторлары мен техникалық жағын орындайтын (безендіру, көбейт, т.с.с.) мамандардың арасында айқын шекара бар. Ал Delphi тілі көмегімен даярлауда оны баспа оқулық ретінде қағазға шығарып, көбейтудің қажеттілігі болмағандықтан, оны жетілдіріп, жаңартып отырудың мүмкіндігі жоғарылайды. Бұл жерде Delphi тілі көмегімен дайындау технологиясынан хабары аз мұғалімдер дидактикалық материалды дәстүрлі құралдар шығару сияқты даярлау жеткілікті деп есептейді. Delphi тілі көмегімен оқу материалымен қоса, программалық өнімнің негізі болып есептелетін алгоритм мен модельдерде де ескерілуі тиіс. Дидактикалық есепті шешуді ақпараттық технология мамандарына жүктеу барысында (программалаушы, безендіруші, мультимедиялық компоненттер жасаушылар) тиімділігі төмен әдістемелік электронды құрал пайда болады.

Демек, Delphi тілі көмегімен электрондық құралдар даярлау түрлі саладағы мамандардың бірігіп жұмыс істеуімен қатар, көп зерттеулерді, талдауларды кажет ететін өте күрделі іс, яғни, Delphi тілі көмегімен электрондық құрал даярлайтын мамандардың әрқайсысы өз саласында жан-жақты терең білім мен іскерлікті көрсетуі тиіс.

Осы уақытқа дейінгі білім беру саласында тек оқытушының айтқандарын немесе оқулықты пайдалану қазіргі заман талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан қазіргі ақпараттандыру қоғамында бұл оқулықтарды пайдаланбай алға жылжу мүмкін емес, сондықтан электронды оқу басылымының құрылымы сапалы жаңа деңгейде болуы тиіс.

Қорыта айтқанда меңгерілуі қиын тақырыптарды электронды оқулықтың көмегімен түсіндірсе, жаңа тақырыпқа деген баланың құштарлығы оянады, одан әрі артады. Еліміздің әр аймағындағы мектептерде электронды оқулық үнемі қолданыста болса, оқу сапасы әрі қарай алға жылжи отырып артады, толыққанды жеке тұлға қалыптасады деп ойлаймын. Мұғалімдер де өздеріне қажетті әдістемелік, дидактикалық көмекші құралдарды молынан ала алады. Заман талабына сай жас ұрпаққа сапалы білім беруде электрондық оқулықтарды сабаққа пайдалану – оқытудың жаңа технологиясының бір түрі ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар электрондық материалдарды сабақта пайдалану кезінде оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп, өз бетімен практикалық тапсырмалар орындайды.

Әдебиет:

1. Н. Ә. Назарбаев. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» (Ел президентінің халыққа жолдауы) Астана - 2007 ж.
2. «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында». Ел президентінің халыққа жолдауы, Астана – 2006 ж.
3. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2010 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы.
4. Соболева Н.Н. Электронный учебник нового поколения. «Информатика и образования».
5. Соловев А.В. Дидактика и технология электронного обучения в системе Кадис / Сборник статей «Индустрия образования». Выпуск 6., 2002 г
6. А.Ж.Түсіпова. Компьютер – оқытудың жаңа ақпараттық технологиясы // Қазақстан мектебі. 2004 ж.

7. Ж.А. Қараев. Активация познавательной деятельности учащихся в условиях применения компьютерной технологии, 1994г

УДК 371

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНТРОЛЯ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ

Максимюк Е.С.
(*СКГУ им. М.Козыбаева***)**

За последнее время в мире изменились приоритеты образования. Если прежде ценились знания сами по себе, то теперь на первое место вышли общеучебные умения: умения приобретать и эффективно использовать знания. Причины понятны: в настоящее время знания быстро устаревают или оказываются недостаточными (особенно это относится к информационным технологиям), а значит, нужно овладеть способами их обновления и пополнения. От того, как ученик может применить эти знания, насколько он компетентен в широком внешкольном контексте, зависит его будущее самоопределение. Это не только умение добывать и применять знания, это коммуникативные навыки, навыки самоконтроля и самооценивания, развитие творческих способностей.

Контроль знаний и умений учащихся заключает в себе некоторые основные аспекты управления качеством образования, несет определенные функции:

- управление процессом усвоения, его коррекции;
- воспитание познавательной мотивации и педагогической стимуляции учащихся к деятельности;
- обучение и развитие.

Для осуществления правильного, целенаправленного управления процессом обучения необходима обратная связь. Проверка знаний дает учителю информацию о ходе познавательной деятельности учащихся, о том, как идет усвоение, какие следует внести коррективы. Эту связь часто называют внешней обратной связью. При контроле получает информацию и сам ученик. Такую связь называют внутренней.

Использование формативного оценивания предусматривает использование приема самооценки учеником или оценки одноклассниками.

Критериальное оценивание – это процесс, направленный на сбор и анализ информации о своих сильных и слабых сторонах, о своих возможностях и проблемах. Эти приемы способствуют повышению эффективности формативного оценивания. Когда учащиеся владеют навыками самооценивания и взаимооценивания, то вопрос о надежности и адекватности оценки не возникает. Необходимо обучать учащихся тому, что оценивание должно происходить на основе критериев, а не на основе эмоций. Сущность самооценивания и взаимооценивания заключается в следующем: дети могут оценить себя только тогда, когда у них есть цели**,** которых они должны добиться в процессе учения, и понятные критерии оценки.

Для ученика оценочная информация о его достижениях состоит из следующих элементов:

- поставленной цели;
- разработанных или предложенных критериев;
- понимания того, каким образом можно сократить разрыв между поставленными целями и достигнутым уровнем.

Для эффективного самооценивания необходимо:

- понимание учащимся, как оценивается его работа, деятельность;
- развитие навыков критического мышления;
- развитие объективизма;
- концентрирование внимания учащихся на своих целях.

Навык самооценивания у учащегося должен формироваться из оценок своей работы по целому ряду критериев. В этом случае он будет учиться видеть свою работу как сумму многих умений, каждое из которых имеет свой критерий оценивания. Ученик сможет проследить свой прогресс.

Самооценка ученика должна предшествовать оценке учителя. Для воспитания адекватной самооценки применяется сравнение двух самооценок: прогностической (оценки предстоящей работы) и ретроспективной (оценки выполненной работы).

Рано или поздно перед каждым учителем встает проблема: как добиться объективности и положительного воспитательного эффекта оценки? Наличие компьютерного класса предоставляет широкие средства и возможности для разноуровневой дифференциации и индивидуализации обучения и контроля результатов. Здесь, наравне с общеизвестными методами, учитель встречается с нетрадиционными средствами, с системами, реализуемыми через ЭВМ. Речь идет о материалах для формирования умений работы на ЭВМ и о системах контроля, когда контролирующая и оценивающая функции передаются компьютеру.

Использование различных видов самостоятельных работ разнообразит урок. На первом этапе формирования знаний используется воспроизводящая самостоятельная работа - "решение по аналогии". Умение действовать по образцу не приходит само по себе, а требует специальных приемов учителя. В частности важно осуществить - особенно при решении задач - классификацию материала, обеспечивающую постепенное развитие такого умения.

Предложение идеи поиска решения задачи на оценку в группах - вызывает целый всплеск рассуждений, приводящий к нужному результату. Если вдруг не получилось у одного, то вместе проблема - задача решается достаточно быстро. На этом этапе очень хорошо реализуются межпредметные связи путем решения задач с различным содержанием, где каждому может быть предоставлена возможность проявить свои знания и способности.

Богатый материал для диагностики и последующей коррекции знаний дают индивидуальные задания на моделирование, а также межпредметные задания (метод проектов), ребусы. Для этого учитель должен подобрать нестандартные творческие задания учащимся. Загадочный ребус позволяет вспомнить понятие или процесс.

Решение любых проблем, а в образовании в первую очередь, невозможно без постоянного следования правилу: не получится ничего, если нет взаимопонимания, сотрудничества между взрослым и ребенком, взаимного уважения. Воспитание и обучение человека – задача сложная, многогранная, всегда актуальная. В каждом ребенке заложен огромный потенциал, реализация которого во многом зависит от взрослых. И задача учителя главным образом состоит в том, чтобы помочь ученику стать свободной, творческой и ответственной личностью, способной к самоопределению, самоутверждению и самореализации.

Литература:

1. Дубцова, М.М. Организационно-педагогические основы оценивания учебных достижений студентов как фактор повышения качества обучения в вузе Текст.: дис. . канд. пед. наук: 13.00.08 / М.М. Дубцова. Чита, 2007
2. Журова, Л.Е. Педагогическая диагностика как эффективная форма контроля динамики становления универсальных учебных действий младших школьников Текст. / Л.Е. Журова, А.О. Евдокимова, Е.Э. Кочурова, М.И. Кузнецова // Первое сентября. 2010.
3. Каган, В. Мышление критическое / В. Каган // Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста под ред. С.Ю. Циркина. СПб.: Питер, 1999.
4. Полат, Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие Текст. / Е.С. Полат и др.; под ред. Е.С. Полат. — 3-е изд., испр.идоп.М.Академия,2008.

УДК372.851

ОРГАНИЗАЦИЯ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ТЕМЕ «ОКРУЖНОСТЬ»

Мартыненко А. С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современные тенденции образования предполагают ориентацию на развитие личности учащегося. В связи с этим очень важно, чтобы дети были творчески развитыми. Обществу необходимо формировать творчески активную личность, которая обладаетспособностьюэффективно и нестандартно решать новые жизненные проблемы. Для этого необходимо правильно организовать учебный процесс.

В системе обучения важное место занимает организация группового взаимодействия школьников. Основной целью групповой работы является развитие мышления учащихся. Групповая работа являетсяэффективнойприорганизации деятельности по решению задач, позволяет создать условия для учебного саморазвития, а самое главное, дляформирования рефлексивных способностей учащихся.Использование групповых форм работы показывает ее эффективностьв процессе обучения.

Достоинством групповой формы является то, что работая в своем темпе, участники группы активно принимают участие в выполнении задания, дети комфортно чувствуют себя в ситуации взаимопомощи и отсутствия прямого контроля учителя. Но следует отметить, что при организации групповой работы учащиеся в группах не всегда могут полно и глубоко разобрать учебный материал, выбрать рациональный путь его изучения, поэтому учитель должен осуществлять действия по наблюдению и коррекции деятельности учащихся. Для положительных результатов в обучении, воспитании и развитии школьников надо хорошо понимать сущность групповой работы.

Групповая форма – организация учебной деятельности, которая предполагает выполнениенебольшими группами учащихся одинаковых или разноуровневых заданий при их взаимодействии внутри групп и при наблюдении учителя. Единого определения групповой формы обучения в педагогической литературе нет. Под групповой работой большинство ученых понимают работу небольших групп внутри класса.

Давая понятие о групповой работе, ученый-педагог Х.Й. Лийметс, исходит изтого, что «групповая работа характеризует непосредственное взаимодействие между учащимися, их совместную согласованную деятельность без постоянного прямого контакта учителя» [2, с.25]. Данное определение наиболее точно характеризует сущность групповой формы обучения.

Суть групповой работы, выражается в следующих ее характеристиках:наличии взаимодействия между учащимися группы;наблюдении и корректировке действий учащихся.В развитии, воспитании и обучении школьников эти характеристики групповой работы дают дополнительный эффект. Но этот эффект может быть получен только в том случае, если в группах существуют отношения сотрудничества и взаимопомощи[1].

Выбор форм организации учебной деятельности на уроках должен основываться на особенностях математического содержания учебного материала. В качестве таких особенностей в обучении геометрии можно выделить следующие: наличие различных случаев, изучение следствий из теоремы, изучение обратной теоремы, учебный материал практического содержания, организация математического эксперимента (Таблица 1).

Таблица1 Выбор групповой формы организации деятельности учащихся

Особенности математического содержания учебного материала	**Обоснование выбора**
Наличие различных случаев	Каждой группе предлагается рассмотреть отдельный случай. После этого обязательно организовать обсуждение результатов групповой деятельности.
Изучение обратной теоремы	Организовать работу в группах по формулированию обратного утверждения, его доказательству или опровержению.
Изучение следствий из теоремы	Организовать работу в группах по выводу различных следствий из теоремы.
Учебный материал практического содержания	Работа практического содержания направлена на усвоение свойств или доказательства теорем. Усвоить и закрепить можно при групповой работе при взаимопомощи детей.
Организация математического эксперимента	В группах проводится эксперимент с математическими моделями, на основе которого выдвигается гипотеза. Работу по доказательству или опровержению гипотезы также можно организовать, используя групповую форму.

Рассмотрим варианты организации групповой работы приобучении теме «Окружность». К примеру, различные случаи рассматриваются при изучении таких вопросов, как взаимное расположение прямой и окружности, взаимное расположение двух окружностей. В таких случаях целесообразно применять работу в группах, которая направит учащихся на лучшее усвоение знаний по данной теме. Работу в группах можно организовать следующим образом: учащиеся первой группы делают кластер, учащиеся второй группы – сводноютаблицу, учащиеся третьей группы реализуют прием критического мышления «Фишбоун» по вопросам взаимное расположение прямой и окружности, взаимное расположениедвух окружностей.

При изучении темы «Окружность» различные случаи рассматриваются и в доказательстве теорем.Одной из таких теорем является теорема о вписанном угле в окружности. Доказательство данной теоремыхарактеризуется наличием трех случаев, которые обусловлены особенностями расположения вписанного угла в окружность.

Работу по изучению данной теоремы можно построить следующим образом.Доказательство первого случая провести в ходе фронтальной работы, организовав проблемную беседу. Для доказательства оставшихся двух случаев, которые основываются на результате первого, можно организовать групповую работу, при этом каждая группа рассматривает один из этих случаев (Рисунок 1).После этого организовать защиту доказательств с обсуждением для целостного восприятия полного доказательства всей теоремы.Групповая форма работы в этом случае поможет подробно изучить случаи теоремы.

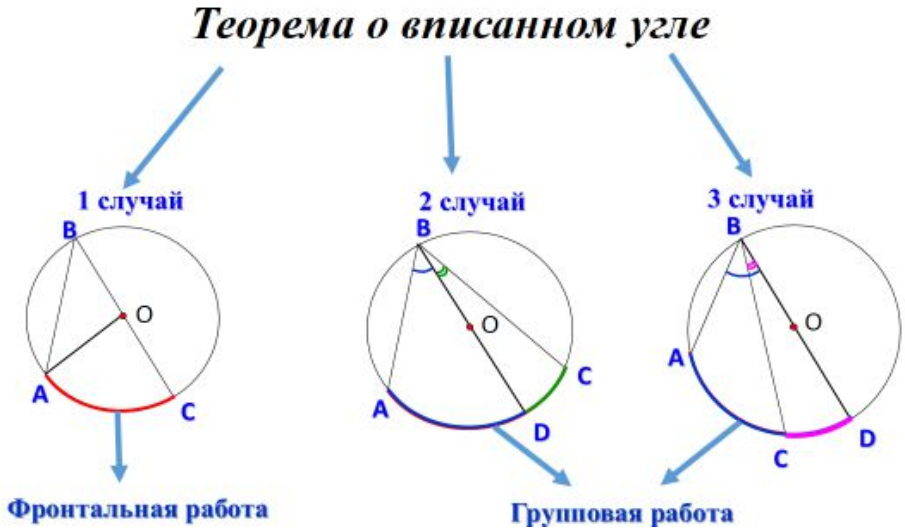

Рисунок 1. Формы организации деятельности учащихся
при изучении теоремы о вписанном угле

Изучение теоремы можно построить по-разному. В теме «Окружность» существуют теоремы, для которыхформулируются и доказываются обратные теоремы. С такими теоремами можно работать в группах, доказывая прямые и обратные теоремы в разных группах. Существуют в теме «Окружность» теоремы, которые имеют следствия. Изучение следствий из теорем, связанных с окружностью можно изучать, используя групповую работу.

Предварительное проведение эксперимента и практических работ приознакомлении с новым материалом можно проводить и при изучении окружности, к примеру, при изучении взаимного расположения прямой и окружности, длины окружности. Организуя групповую работупо теме «Длина окружности», каждой группе можно раздать предметы, имеющие форму окружности (диск, стакан др.), при измерении длины окружности и диаметра, они должны заполнить таблицу и прийти к общему результату (Таблица 2).

Таблица 2 Результаты математического эксперимента

№	Предмет	Длина окружности (C)	Длинадиаметра (d)	C/d
1	Стакан			
2	Компакт-диск			
3	Блюдце			

После заполнения таблицы организовать подробное обсуждение проделанной работы и ввести понятие числа π.

Групповая форма работы содержит в себе массу разных идей. На уроках групповой работы детям можно и нужно делать то, что на обычных уроках не разрешается – двигаться, говорить, подсказывать. Они учатся помогать, обращаться за помощью друг к другу, что очень важно в учебном процессе, формулировать свою точку зрения, выяснять точку зрения своих партнеров, обнаруживать разницу точек зрения, пытаться разрешить разногласия с помощью логических аргументов.

Литература:

1. Давыдов В. В. Психологическая теория учебной деятельности. –Томск: Пеленг, 1992 г.– 111 с.
2. Лийметс Х. И. Групповая работа на уроке. –М: Знание, 1975. – 144 с.

УДК 378

ПРЕПОДАВАНИЕ МАТЕМАТИКИ НА ФАКУЛЬТЕТЕ FOUNDATION

Махкамбаева А.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Одним из приоритетных направлений современного образования является повышение уровня общеобразовательной и языковой подготовки граждан РК.

Президент страны Н.А. Назарбаев, неоднократно заявлял: «Мы должны создать условия для получения качественного образования в Казахстане казахской молодежью, проживающей в разных странах мира». Учеба молодых иностранных соотечественников на подготовительных отделениях вузов РК – это еще одно проявление политики поддержки казахской диаспоры, провозглашенной Главой государства, председателем ВАК Н.Назарбаевым еще на заре становления независимости нашей страны.

На современном этапе, перед ВУЗами РК ставится задача подготовки студентов образовательных специальностей «Биология», «Физика», «Химия», «Информатика», способных вести занятия как на государственном, русском, так и английском языках.

При поступлении на обозначенные специальности «Математика» является профильным предметом.

В 2014-2015 учебном году в СКГУ им. М.Козыбаева возобновило свою работу подготовительное отделение для лиц казахской национальности проживающей за рубежом, оралманов и иностранных граждан.

10 августа 2016 года подготовительное отделение было преобразовано в факультет «Foundation», что позволило создать образовательную среду нового формата, соответствующую вызовам времени.

Цель факультета «Foundation»:

- оказание качественных образовательных услуг в области повышения уровня знаний абитуриентов через углубленное изучение предметов для дальнейшего поступления в высшие учебные заведения Казахстана;
- подготовка абитуриентов из числа представителей зарубежной казахской диаспоры к дальнейшему обучению на государственном и русском языках в высших учебных заведениях РК;
- вести языковую подготовку граждан Республики Казахстан для дальнейшего поступления на педагогические специальности «Биология», «Физика», «Химия», «Информатика».

Не все слушатели факультета имеют одинаковый интерес к математике, у них разные способности, не каждый может проявить собственное «Я». Поэтому применение разноуровневых заданий, а так же групповая работа при обучении математики весьма актуальны. Предлагаемый подход помогает слушателям создать для себя на уроке «ситуацию успеха» благодаря личностному выбору. Кроме того, он позволяет выявить не только конкретные знания по теме, но и проверить усвоение их в комплексе, прогнозировать результаты обучения, создает возможность для творческого применения знаний, являясь побудительным мотивом к дальнейшему росту и самосовершенствованию.

Рассмотрим более подробно групповую работу.

Работа в группах – одна из самых продуктивных форм организации учебного сотрудничества слушателей.

Результаты совместной работы слушателей в группах, как правило, всегда значительно выше по сравнению с выполнением того же задания каждым слушателем индивидуально. И это потому, что члены группы помогают друг другу, несут коллективную ответственность за результаты каждого члена группы, при этом, работа каждого слушателя в группе особенно

индивидуализируется при регулировании темпа продвижения при изучении рассматриваемого вопроса.

При групповой форме работы на уроке, в значительной степени, возрастает индивидуальная помощь каждому нуждающемуся в ней слушателю, как со стороны преподователя, так и со стороны более сильных членов группы. Причем, помогающий слушатель получает при этом не меньшую помощь, чем тот, кому помогают, поскольку его знания актуализируются, конкретизируются, приобретают гибкость, закрепляются именно при объяснении своему одногруппнику.

Таким образом можно сформулировать результаты применения групповой формы работы:

- растет самокритичность слушателя;
- возрастает глубина изучаемого материала;
- растет познавательная и творческая самостоятельность слушателей;
- возрастает сплоченность группы;
- меняется характер взаимоотношений между слушателями, они согласовывают свои действия;
- слушатели учатся делать выводы по предметному содержанию материала;
- формируется терминологическая речь.

Помимо групповой формы работы для слушателей языковой группы была разработана система разноуровневых задач по теме «Производная».

В качестве эксперимента разработан и проведенурок «Способы решения квадратных уравнений» для слушателей гр. ТК-16-2 факультета «Foundation».

Предложенный урок был проведен для слушателей гр. ТК-16-2 на 6 неделе учебных занятий. Так как у слушателей различный уровень математический подготовки то, более целесообразно применение дифференцированного подхода.

Перед уроком была поставлена цель урока, которая реализовывалась через следующие аспекты:

- *образовательный:* отработка способов решения квадратных уравнений; выработка умения выбирать наиболее рациональный способ решения.

- *развивающий:* развитие логического мышления, памяти, внимание, умения сравнивать и обобщать; проверка уровня усвоения темы путем дифференцированного опроса слушателей.

- *воспитательный:* воспитание навыков контроля, самоконтроля, взаимопомощи, математической культуры.

Поставлены реальные цели образовательного, развивающего и воспитательного аспектов. Цели данного урока соответствуют стандартным требованиям программы и связаны с предыдущими учебными занятиями.

По структуре урок комбинированный, поскольку он сочетает различные виды деятельности.

Формы организации деятельности слушателей: фронтальная, индивидуальная.

Оборудование: персональный компьютер, мультимедийный проектор.

На уроке использовались информационно-компьютерные средства для активизации познавательной активности, повышения качества образования слушателей. Были использованы следующие формы познавательной деятельности: фронтальная, индивидуальная, которые в ходе урока сменяли друг друга.

Время, отведенное на все этапы урока, было рационально распределено. Поддерживался высокий темп работы слушателей.

Урок начинался с организационного момента, задача которого заключалась в подготовке слушателей к работе. Этот этап, хотя и был непродолжительным, позволил быстро включить слушателей в ход урока, активизировать внимание.

II этап – повторение теоретического материала по пройденной теме. Задача этого этапа – актуализация ранее изученного материала, выявление пробелов в знаниях слушателей и их устранение. С этой целью использовались устная фронтальная работа. Обязательны были на

этапе повторения комментирование ответов слушателей, оценка их знаний, стимулирование их деятельности похвалой, одобрением.

III этап – устная работа. Слушатели устно решали предложенный преподавателем тест по пройденым темам.

IV этап – упражнения для закрепления материала. На этом этапе слушателям были предложены различные упражнения и разноуровневая самостоятельная работа.

V этап – раноуровневый тест тематического контроля знаний.

VI этап – обсуждение решений трех задач, представленных на доске. Слушатели, выполнявшие решение задач у доски, комментировали свои решения, а остальные вносили, при необходимости, коррективы.

VII этап – подведение итогов урока, комментарии по домашнему заданию.

Завершающим этапом была рефлексия: оценка слушателями и преподавателем результатов урока, подведение итогов, комментирование деятельности слушателей.

Между всеми этапами четко прослеживается логическая связь и завершенность каждого этапа. В ходе урока была достигнута цель: обобщение и систематизация знаний по данной теме. Были повторены свойства арифметического корня, закреплены умения проводить тождественные преобразования выражений, содержащих квадратные корни. По ходу занятия обращалось внимание на умение рассуждать, логично излагать свои мысли.

Выбранные формы и методы обучения способствовали созданию на уроке положительной психологической атмосферы. Общение слушателей и преподавателя доброжелательное, доверительное.

Урок прошел успешно, так как реализованы все поставленные дидактические цели и задачи урока.

В связи с тем, что группа состоит из слушателей различного уровня математической подготовки, в качестве недостатков урока можно выделить следующие:

- не знание формул;
- не умение применять формулы;
- ошибки при выполнении как арифметических действий, так и при раскрытии скобок.

Урок прошел на высоком эмоциональном уровне: и слушатели, и преподаватель получили огромное удовольствие от общения. Особенным вниманием у слушателей пользовался демонстрационный материал (использование компьютера). Слушатели участвовали в подведении итогов урока. Отметки за урок выставлены и прокомментированы.

Литература:

1. Байтукова Е.Б. Рабочая учебная программа по дисциплине «Математика» для специальностиL00000LC Языковые курсы,количество кредитов 6, Петропавловск, 2016. – 12с..
2. Всемирная ассоциация казахов //http://www.qazaq-alemi.kz/more?page_id=16&id=361(актуальная дата: 26.10.17)
3. Далингер В.А. Компьютерная компетентность – основа профессионализма современного учителя математики // Материалы Международного конгресса конференций «Информационные технологии в образовании» (ИТО – 2003). – http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&id_sec=119&id_vconf=22&id_thesis=4343&d=light (актуальная дата: 12.10.14)
4. Рванова А.С. Информационные технологии обучения математике. Учебное пособие. Петропавловск, 2011. – 198 с.
5. Рустюмова И.П., Рустюмова С.Т. Пособие для подготовки к единому национальному тестированию по математике, Алматы, 2007 г. – 38 с.
6. Стратегический план развития факультета «Foundation» на 2016-2019 годы Петропавловск, 2017г., - 21 с.
7. Шарыгин И.Ф. Факультативный курс по математике. Решение задач 11 класс. М.: Просвещение, 1991 г. – 387 с.

УДК 372.851

ВИЗУАЛЬНО-КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ШКОЛЬНИКОВ РЕШЕНИЮ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИХ НЕРАВЕНСТВ

Медынина Т. В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современная система образования ориентирована на развитие мышления учащихся и направлена на формирование конкурентоспособной личности. Главными результатами обучения математике долгое время считались знание большого объема теоретического материала, умения и навыки в решении разнообразных математических задач. Однако, сейчас стало понятно, что при переносе полученных знаний в нестандартные ситуации, учащиеся испытывают значительные трудности, а порой они не в силах применить готовые схемы и алгоритмы для выхода из сложных ситуаций. Несоответствие между знанием большого массива учебной информации и умением его использовать в нестандартных ситуациях все больше и больше указывает на несостоятельность предметно-ориентированной парадигмы образования[1].

Наглядность играет в процессе обучения непосредственные и опосредованные функции. К непосредственным функциям относятся: познавательная, управление деятельностью учащихся, интерпретационная, эстетическая, непосредственности рассуждений. К опосредованным функциям следует отнести обеспечение целенаправленного внимания учащихся, запоминания и повторения учащимися учебного материала, реализацию прикладной направленности [2]. Каждый учитель в той или иной мере использует визуальные модели на уроке. Это могут быть и формулы, и чертежи, и схемы, все, что позволяет учащимся лучше усвоить и запомнить материал. Рассмотрим возможности визуально-когнитивного подхода в обучении школьников решению тригонометрических неравенств.

Раздел тригонометрии достаточно сложный раздел школьной математики. Процесс решения тригонометрических неравенств характеризуется тем, что в связи с периодичностью функций один и тот же ответ можно записать разными способами. Останавливаясь на решении тригонометрических неравенств, также отметим, что для более осознанного их решения, используются такие элементы наглядности как тригонометрический круг, который еще называют единичной окружностью, и графики тригонометрических функций. Использование единичной окружности и графиков функций при решении тригонометрических неравенств позволяет не запоминать все формулы, знаки функции в тех или иных четвертях, поскольку все это можно определить с помощью вышеуказанных наглядных моделей.

Рассмотрим примеры решения тригонометрических неравенств с использованием различных визуальных моделей.

Пример 1. Решить неравенство $4\sin 2x\cos 2x \ge \sqrt{2}$.

Решение: Используя формулу sin2x=2sinxcosx, получим $2\sin 4x \ge \sqrt{2}$ или $\sin 4x \ge \frac{\sqrt{2}}{2}$. Пусть $4x=t$, тогда неравенство примет вид $\sin t \ge \frac{\sqrt{2}}{2}$. Решение данного неравенства с помощью единичной окружности показано на рисунке 1.

$$\alpha = \arcsin\frac{\sqrt{2}}{2} = \frac{\pi}{4}, \beta = \pi - \arcsin\frac{\sqrt{2}}{2} = \pi - \frac{\pi}{4} = \frac{3\pi}{4}.$$

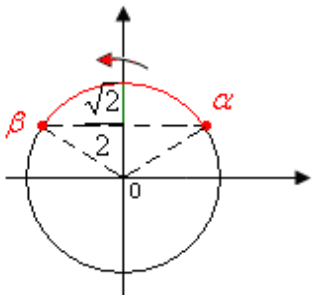

Рисунок 1. Решения неравенства вида $\sin t \geq \frac{\sqrt{2}}{2}$ на единичной окружности

$$\frac{\pi}{4}+2\pi n \leq t \leq \frac{3\pi}{4}+2\pi n, n \in Z;\ \frac{\pi}{4}+2\pi n \leq 4x \leq \frac{3\pi}{4}+2\pi n, n \in Z;$$

$$\frac{\pi}{16}+\frac{\pi n}{2} \leq x \leq \frac{3\pi}{16}+\frac{\pi n}{2}, n \in Z.\ Ответ: \left[\frac{\pi}{16}+\frac{\pi n}{2}; \frac{3\pi}{16}+\frac{\pi n}{2}\right], n \in Z.$$

Пример 2. Решить неравенство $\frac{tgx}{1-tg^2 x} \geq -\frac{\sqrt{3}}{2}$.

Решение:умножим обе части неравенства на 2, получим $\frac{2tgx}{1-tg^2 x} \geq -\sqrt{3}$. Далее используем формулу $tg2x = \frac{2tgx}{1-tg^2 x}$, получим $tg2x \geq -\sqrt{3}$.

Пусть $2x=t$, тогда неравенство примет $tgt \geq -\sqrt{3}$. Решение данного неравенства с помощью единичной окружности показано на рисунке 2.

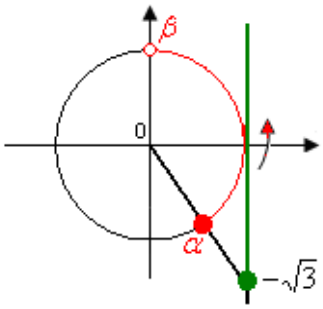

Рисунок 2. Решение неравенства $tgt \geq -\sqrt{3}$ на единичной окружности

$$\alpha = arctg\left(-\sqrt{3}\right) = -\frac{\pi}{3}, \beta = \frac{\pi}{2}.$$

$$-\frac{\pi}{3}+\pi n \leq t < \frac{\pi}{2}+\pi n, n \in Z;\ -\frac{\pi}{3}+\pi n \leq 2x < \frac{\pi}{2}+\pi n, n \in Z;\ -\frac{\pi}{6}+\frac{\pi n}{2} \leq x < \frac{\pi}{4}+\frac{\pi n}{2}, n \in Z$$

$$Ответ: \left[-\frac{\pi}{6}+\frac{\pi n}{2}, \frac{\pi}{4}+\frac{\pi n}{2}\right), n \in Z.$$

Далее приведем примеры решения неравенств с помощью графика функции.

Пример 3. Решить неравенство $cosx < -\frac{\sqrt{2}}{2}$.

$\alpha = \frac{3\pi}{4}; \beta = \frac{5\pi}{4}$. Решение данного неравенства показано на рисунке 3.

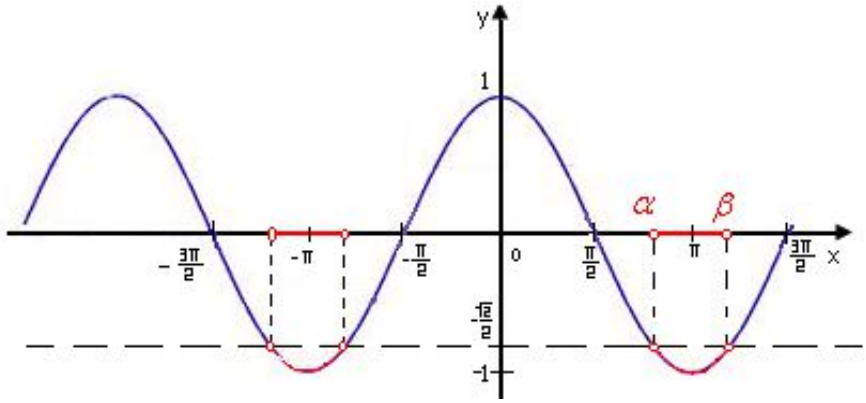

Рисунок 3. Решение неравенства $cosx < -\frac{\sqrt{2}}{2}$ с помощью графика функции

$$\frac{3\pi}{4} + 2\pi n < x < \frac{5\pi}{4} + 2\pi n, n \in Z \text{ . } Ответ: \left(\frac{3\pi}{4} + 2\pi n, \frac{5\pi}{4} + 2\pi n \right), n \in Z.$$

Пример 4. Решить неравенство $ctgx \geq 1$ $\alpha = 0, \beta = \frac{\pi}{4}$

Решение данного неравенства с помощью единичной окружности показано на рисунке4. $\pi n < x \leq \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in Z. Ответ: \left(\pi n; \frac{\pi}{4} + \pi n \right], n \in Z.$

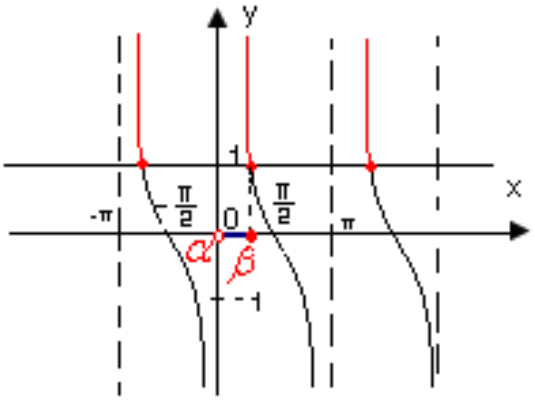

Рисунок 4. Решение неравенства $ctgx \geq 1$ с помощью графика функции

Подводя итог всему вышесказанному, отметим, что умение и навыки решения тригонометрических неравенства в школьном курсе алгебры и начал анализа являются очень важными, развитие их требует больших усилий со стороны учителя математики.

При этом должны учитываться психологические особенности каждого ребенка, уровень его базовых знаний по тригонометрии.

Литература:

1. Балашов Ю. В. Когнитивно-визуальный подход к обучению математике как эффективное средство математического развития учащихся // Педагогическое мастерство: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Москва, ноябрь 2014 г.). – М.: Буки-Веди, 2014.
2. Далингер В.А. Когнитивно-визуальный подход и его особенности в обучении математике. Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета» Выпуск 2006.

УДК 378

К ВОПРОСУ О РАЗРАБОТКЕ МОДУЛЯ УЧЕТА ЗАКАЗОВ В ТИПОВОЙ КОНФИГУРАЦИИ 1С ДЛЯ МЕБЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Мукажанов Д.Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Производство мебели является сложным технологическим процессом. В связи с этим можно сказать что производство мебели стало полноценной индустрией. Эта сфера человеческой деятельности должна использовать самые новые технологии для автоматизации производства. Так же как технологический процесс, ведение бухгалтерского учета является потенциальным объектом автоматизации [1]. На сегодняшний день существует ряд программных обеспечений, которые позволяет оптимизировать учет и управление предприятием.

Программа 1С:Предприятие является одним из основных программных продуктов компании «1С», предназначенная для автоматизации деятельности на предприятии. В программе предусмотрены типовые конфигурации, которые позволяют в значительной степени сократить объем трудозатрат по внедрению или модификации системы автоматизации. Но не всегда типовые конфигурации подходят под специализацию организации [2]. В частности, будет рассматриваться типовая конфигурация «Бухгалтерия для Казахстана», где отсутствует функционал для учета заказов. Поэтому возникает потребность в внедрении дополнительного модуля в типовую версию.

Разработанный модуль должен включать в себя следующие объекты конфигурации:

- Документ «Заказ поставщику»;
- Документ «Заказ покупателя»;
- Реализовать возможность заполнения документа «Поступление ТМЗ и услуг» на основании документа «Заказ поставщику»;
- Реализовать возможность заполнения документа «Реализация ТМЗ и услуг» на основании документа «Заказ покупателя»;
- Отчет «Заказы поставщикам»;
- Отчет «Заказы покупателей».

В документ «Заказ покупателя» при оформлении формы можно наряду с обычными сведениями о заказе (состав заказа, наименование заказчика и т.д.) указать также дополнительные – адрес и время доставки. В составе заказа будет возможность вводить как изделия из каталога, так и изделия, «созданные» на основе прототипа (изделия, уже присутствующего в каталоге).

На основе сформированного заказа покупателя формируется план производства и производственное задание, при этом учитывается наличие на складе уже изготовленных деталей и полуфабрикатов, готовой продукции и материалов. При отсутствии материалов на складе формируются заказы поставщикам на их поставку [3].

По каждому заказу можно будет отследить цепочку документов, сформировать на основании других, вплоть до расходной накладной, по которой заказанная продукция была отгружена. Учет оплат будет вестись по заказам и возвратам от покупателей.

Учет готовой продукции ведется одновременно по заказам, партиям и номенклатуре. Планируется реализовать учет незавершенного производства по цехам, заказам, заданиям на производство и материалов. Поддерживается учет брака, возвратов из производства.

Автоматизированная система будет содержать различные отчеты, позволяющие руководящему составу мебельных компаний ежедневно «быть в курсе» того, что происходит на производстве, складах, в отделах снабжения и сбыта. С помощью отчетов можно получить информацию об объеме выпуска, складских остатках, наличии просроченных платежей,

соответствии запланированной прибыли фактической, объеме незавершенного производства и забракованной продукции, себестоимости продукции, изменении активов и пассивов предприятия и т.д. Подобные отчеты могут быть детализированы по подразделениям компании, фирмам и другим элементам аналитики [4].

Конфигурация позволит автоматизировать работу кладовщиков, менеджеров по работе с клиентами, отделов снабжения, сбыта, планирования, продавцов салонов, технологов производственных подразделений, управленческого персонала и других работников.

Литература:

1. Одинцова Л.А. Планирование на предприятии: учеб. пособие / Л.А. Одинцова. – М.: Академия, 2012. – 272 с.
2. Бартеньев, О. 1С: Предприятие. Программирование для всех / О. Бартеньев. – М.: Диалог МИФИ, 2010. – 464 с.
3. Куправа, Т. А. Управление торговлей 1С:8.3. Редакция 11.1. Функционал развития / Т.А. Куправа. – М.: ДМК Пресс, 2015. – 316 с.
4. 1С: Управление торговлей 8.2. Практическое пособие; КноРус– Москва, 2012. – 392 с.

УДК 371

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ ТЕМЕ «СИСТЕМЫ СЧИСЛЕНИЯ»

Мурзалин Б.Б.
(*СКГУ им. М. Козыбаева*)

Необходимость в записи чисел появилась в очень древние времена, как только люди научились считать. Известно множество способов представления чисел. Число изображается символом или группой символов. Количество предметов изображалось нанесением черточек или засечек на какой-либо твердой поверхности: камне, глине и т.д. Люди рисовали палочки на стенах и делали зарубки на костях животных или ветках деревьев, завязывали узелки. Позднее люди вынуждены стали группировать, как мы это сейчас делаем, сотнями, десятками, единицами. И для того, чтобы правильно читать и записывать числа были придуманы системы счисления.[1].

Во многих народах стали использовать для счета пальцы. Одна из таких систем счета и стала общеупотребительной – десятичная. Сегодня мы не имеем представления о других способах счета, пока не вспомним о времени. Нас не смущает, что в минуте 60 секунд, а не 10 или 100. И в часе 60 минут, но более удивительно, что в сутках 24 часа, а в году 365 дней. Таким образом,

- время (часы и минуты) мы считаем в 60-чной системе,
- сутки - в 24-чной, недели в 7-чной,
- месяцы - каждый по своему,
- года в 12-чной, если в месяцах, или в 365-чной, если в днях.

На данный момент большинство стран мира считают одинаково, несмотря на то, что говорят на разных языках.

Система счисления – очень сложное понятие. Оно включает в себя все законы, по которым числа записываются и читаются, а также те, по которым производятся операции над ними. Под системой счисления понимается способ представления любого числа с помощью некоторого алфавита символов, называемых цифрами. Систему счисления можно рассмотреть как формальные языки, имеющие алфавиты и позволяющие не только именовать объекты, но и выполнять над ними арифметические операции по определенным правилам. Хотя понятие

«система счисления» имеет прямое отношение к математической теории чисел, его изучают в школьном курсе информатики как искусственную систему, созданную человеком для удобного способа записи чисел. Изучение позиционной систем счисления начинается с десятичной системы, для демонстрации механизма построения чисел и для проведения аналогии с другими системами счислениями. [4]

Все системы счисления делятся на позиционные и непозиционные.

К непозиционным системам счисления относятся: Единичная система, которая считается одной из первых. В ней вместо цифр использовались палочки. Чем их было больше, тем больше было значение числа. Встретить пример чисел, записанных таким образом, можно в фильмах, где речь идет о потерянных в море людях, заключенных, которые отмечают каждый день с помощью зарубок на камне или дереве. Римская, в которой вместо цифр использовались латинские буквы. Используя их, можно записать любое число. При этом его значение определялось с помощью суммы и разницы цифр, из которых состояло число. Если слева от цифры находилось меньшее число, то левая цифра вычиталась из правой, а если справа цифра была меньше или равна цифре слева, то их значения суммировались. Например, число 11 записывалось как XI, а 9 – IX. Буквенные, в которых числа обозначались с помощью алфавита того или иного языка. Одной из них считается славянская система, в которой ряд букв имел не только фонетическое, но и числовое значение. Вавилонская система счисления, в которой использовалось всего два обозначения для записи – клинья и стрелочки. В Египте тоже использовались специальные символы для обозначения чисел. К недостаткам таких систем относятся наличие большого количества знаков и сложность выполнения арифметических операций.[2].

Наиболее совершенными являются позиционные системы счисления, т.е. системы записи чисел, в которых вклад каждой цифры в величину числа зависит от её положения (позиции) в последовательности цифр, изображающей число

Системы счисления, в которых значение каждой цифры зависит от её положения (позиции) в записи числа называются позиционными системами счисления.

Возможно множество позиционных систем, так как за основание системы счисления можно принять любое число, не меньшее 2. Наименование системы счисления соответствует ее основанию (десятичная, двоичная, восьмеричная, шестнадцатеричная и так далее). [1].

В информатике, вследствие применения электронных средств вычислительной техники, большое значение имеет двоичная система счисления, q = 2. На ранних этапах развития вычислительной техники арифметические операции с действительными числами производились в двоичной системе ввиду простоты их реализации в электронных схемах вычислительных машин.[3].

Основное внимание уделяется двоичной системе счисления, двоичной арифметике и возможности перевести любое число в эту систему счисления, тем самым единообразно представить числовую информацию, в том числе и в компьютере. Также рассматриваются 16-ричная и 8-ричная системы счисления, поскольку их используют для внешнего представления содержимого памяти, адресов памяти компьютера. Учащиеся должны понять возможность и преимущества двоичного представления данных в компьютере, целесообразность использования 16-ричной или 8-ричной системы счисления для внешнего представления содержимого и адресов ячеек памяти. Поэтому, наибольшее внимание уделяем двоичной, 16-ричной и 8-ричной системам счисления, двоичной арифметике, правилам перевода чисел между позиционными системами счисления.

Необходимость изучения темы «Система счисления» в школьном курсе связана с тем фактом, что различная информация в памяти компьютера представлена в двоичной системе счисления, а для внешнего представления содержимого памяти, адресов памяти используют шестнадцатеричную или восьмеричную системы счисления. Поэтому в процессе изучения курса необходимо дать учащимся базовые знания не только о понятии системы счисления, но и краткие исторические сведения из истории возникновения этого понятия. [4]

Системы счисления прошли сложный путь в своем развитии и сейчас они занимают большую нишу в области информатики. Существует огромное количество различных систем счисления и для каждой из них найдется применение в самых разнообразных областях человеческой деятельности. Различные системы счисления используются всегда, когда появляется потребность в числовых расчётах. Особое значение на данный момент имеют итерационные системы счисления. В таких системах счисления наиболее важную информацию о числе содержат первые цифры. Это представляет огромный интерес в вопросах сжатия и кодирования информации.

Литература:

1.Бесчастнова Н.Э. «Системы счисления». https://infourok.ru/statya-na-temu-sistemi-schisleniya-1465648.html

2. Бабкина А.В. «Системы счисления». http://www.сергейлебедев.рф/publ/1-1-0-16

3. http://ibrain.kz/informatika/sistemy-schisleniya «Системы счисления».

4. http://studbooks.net/1921449/pedagogika/metodika_prepodavaniya_temy_sistemy_schisleniya «Методика преподавания темы «Системы счисления»

УДК 378

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЕ ЗАЯВКАМИ, ПОСТУПАЮЩИЕ В ОТДЕЛ ИТ-СПЕЦИАЛИСТОВ

Мусин М.Б.
(СКГУ им М. Козыбаева)

Основными задачами отдела являются: планирование, организация и выполнение фундаментальных и прикладных НИР в области разработки и создания системного программного обеспечения; разработка технических проектов системного программного обеспечения, построение архитектуры программных систем, определение технических и программных требований к программному обеспечению. Кроме данных задач, в обязанности отдела, так же входит обслуживание и поддержание в работоспособности аппаратную и программную части организации. В данном случае при росте масштаба организации прямо пропорционально растет и персонал, а вместе с ним и программная и аппаратная части организации. Поэтому появляется необходимость в автоматизации некоторых процессов. В данной статье, описывается автоматизация создания, сопровождения процесса подготовки, согласования и выполнения заявок, которые поступают в технический отдел для обслуживания по работоспособности оборудования. Заявка выступает в качестве формализованного запроса на выполнение определенной работы или предоставлении ресурсов.

Система Управление заявками предназначена для создания, согласования и организации работ по исполнению заявок и фиксации итогов каждого из вышеперечисленных этапов. Решение позволяет универсализировать работу с заявками и охватить все подразделения организации.

Данная система позволяет избежать такие проблемы, как отвлечение технического персонала, от их работы. Так как при звонках сотрудники отвлекаются от работы, которые они выполняют во время звонка, и должны вникнуть в суть проблемы, которую объясняет сотрудник компании. При таких звонках снижается эффективность работы, а так же теряется время, из за частых смен деятельности [1]. Так же это плохо сказывается и на людей, которые подают заявки. Специалисты могут просто забыть, что им звонили или сами игнорировать, ссылаясь на занятость. Так же программа будет иметь упрощенный интерфейс, который позволит даже не опытным пользователям подавать заявки.

Система позволяет подключаться одновременно всем пользователям. Руководство может отслеживать количество выполненных или не выполненных заявок тем или иным работником.

Упорядоченность существенно упрощает контроль над деятельностью сотрудников и дает возможность определить приоритетных клиентов.

Создаваемая система является многопользовательской, разграничение прав доступа на основе аутентификации [2].

Система подразумевает четыре типа пользователей:

1. клиент;
2. диспетчер;
3. мастер (IT-специалист);
4. администратор.

Возможности.

Система Управление заявками позволит:

- Автоматизировать процесс управления заявками на выполнение работ или предоставление ресурсов.
- Зафиксировать в едином формате и в едином справочнике всю информацию по процессам работы с заявками, независимо от предмета заявки, места инициации, способа исполнения.

Бизнес-эффект.

Использование программы Управление заявок позволяет иметь такие результаты.

Для работников организации (инициаторы заявок):

- Сокращение временных затрат на звонки.
- Автоматизация процессов определения конечного адресата.
- Упрощенное взаимодействие с исполнителем заявки.
- Возможность контроля статуса заявки.

Для специалистов (исполнителей заявок)

- Универсализация процесса обработки заявки от разных отделов организации.
- Возможность запроса у инициаторов дополнительной информации о проблеме.
- Возможность просмотра объема работы.

Литература:

1. Берденко Г. Н. Оценка эффективности ИТ-подразделения компании. Оценка работы ИТ-службы. Росман. 2007.
2. Хетагуров Я. Проектирование автоматизированных систем обработки информации и управления (АСОИУ). Бином. 2015

УДК 372.851

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ЧЕРЕЗ ОРГАНИЗАЦИЮ УСТНОЙ РАБОТЫ

Мустафина Ш.Т.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Эффективность обучения математике зависит от многих факторов. В частности от того, используется устная работа на уроке или нет.

Устная форма работы на уроке дает возможность внести изменения в учебную деятельность, способствует повышению умственной деятельности обучающихся, таким образом, и производительности урока.

С помощью устной работы возникает возможность устанавливать связь со многими учащимися, приобретать постоянную информацию о качестве усвоения ими учебного материала и осуществлять на этой основе необходимые решения согласно учебному процессу.

Устная работа дает возможность отработать навыки такой работы и обоснованно обусловливается нами как форма реализации методов обучения.

При устной работе рассматриваются определенные вопросы, позволяющие направить мысль учеников в правильную сторону, сделать их активными участниками в открытии новых связей и закономерностей, в овладении новыми алгоритмами, в усвоении новых знаний. Работая устно на уроках математики, учитель получает потенциальные возможности для повышения учебной активности учащихся.

Устная работа на уроках математики является одной из составляющих форм организации деятельности учащихся на уроке, с помощью которой решаются многие проблемы активизации в изучении курса математики в школе.

В зависимости от того, в какой части урока (начало, середина или конец) используется устная работа, применяются различимые цели. В начале урока устная работа направлена на усиление активности деятельности учащихся, проверку домашнего задания или повторение пройденного материала, а также для проверки уровня овладения учениками пройденного ранее материала, т. е. на актуализацию и мотивацию знаний и умений. Для лучшего усвоения нового материала устная работа может проводиться в середине урока, а на закрепление нового материала или как проверочная работа в конце урока. Устная работа может быть использована на уроке для активизации знаний, предоставляя учителю возможность правильно распределить нагрузку детей, дать им отдохнуть. Устные упражнения могут быть направлены не только на использование вычислительных навыков, но и на повторение пройденного материала.

Согласно своим дидактическим целям устную работу делят на три вида:

- познавательная, с помощью которой приобретают новые знания;
- тренировочная, вырабатывающая прочные умения и навыки;
- развивающая, требующая креативного мышления.

К вопросу классификации устных упражнений можно подойти с учетом их дидактических целей, с учетом направлений на отработку навыков, актуализацию опорных знаний, работу с уравнениями, процентами, степенями и т.п.

В действующих учебниках математики явно не достает устных упражнений, позволяющих проводить обратную связь с учащимися, привлекать их внимание, вызывать познавательный интерес.

Устные упражнения способствуют достижению следующих целей:

- локальное повторение, актуализация опорных знаний;
- постановка проблемной ситуации;
- осознание роли изучаемой темы;
- овладение, запоминание и отработка навыков;
- видение межпредметных и внутрипредметных связей;
- контроль усвоения.

Выделим некоторые направления устной работы (рисунок 1):

Рисунок 1. Направления устной работы

Устные упражнения, проводимые в игровой форме, интересуют учеников, процесс обучения становится непринужденным, а усвоение материала и его применение в необходимой ситуации достигается системой упражнений, подобранных учителем.

Они способствуют созданию проблемных ситуаций, для разрешения которых возникает необходимость изучения нового материала.

Устные упражнения являются эффективным средством для того, чтобы в короткое время получить достаточно полную информацию о степени понимания и усвоения материала учащимися. Такое оценивание знаний и умений, когда учащимся предлагается 10-15 разнообразных по содержанию устных упражнений, охватывающих в сумме почти всю тему, является более объективным и дает проверяющему больше ценной информации, чем решение одной-двух комплексных задач при той же затрате времени.

Устный счет способствует формированию основных математических понятий, более глубокому ознакомлению с новым материалом, лучшему усвоению законов арифметических действий и др. Упражнениям в устном счете всегда придавалось также большое воспитательное значение: считается, что они способствуют развитию у детей находчивости, сообразительности, внимания, развитию памяти, активности, быстроты, гибкости и самостоятельности мышления.

Приведем примеры организации устной работы в разных классах.

Покажем два метода выполнения следующего задания по математике 6 класса: Найдите значение числового выражения устно.

Запись произведена на доске (рисунок 2). Здесь учитель показывает на действие, называет имя ученика, который озвучивает свои рассуждения, остальные следят за правильностью выполнения задания, затем учитель называет имя другого ученика и т.д.

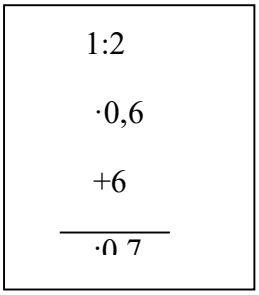

Рисунок 2.

Данное задание также можно выполнить в следующей последовательности. Задание изображено в виде цепочки (рисунок 3):

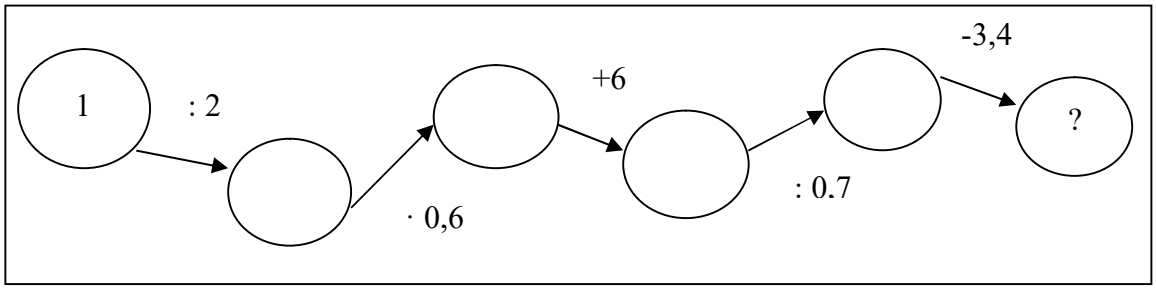

Рисунок 3

Здесь учащиеся по цепочке называют очередные решения. Есть положительная сторона при проведении устной работы в форме игры – дети должны быть очень внимательны, работа проводится в тишине, говорит только один ученик, и комментирование решения происходит в случае неправильного решения.

Приведем текст устной контрольной работы для учащихся 8 класса по теме «Теорема Виета».

1. Сформулировать теорему Виета.

2. Не решая уравнения, определить знаки его корней $x^2-6x+3=0$.

3. При каком значении р уравнение $x^2-px+10=0$ будет иметь корень, равный 2.

4. Найти сумму и произведение корней уравнения $2x^2-5x+1=0$.

5. Упростить выражение и вычислить результат с точностью до 0,01: $\sqrt{75}-4\sqrt{3}$.

6. Произведение некоторого числа на утроенное то же число равно 12. Найти это число.

Приведем еще один пример устной работы на чертежах по теме «Окружность» (таблица 1):

Необходимо установить, каких элементов не хватает на рисунках для доказательства той или иной теоремы, или дать определение какого-либо понятия.

Таблица 1

1 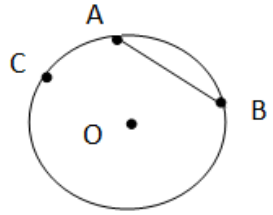	2 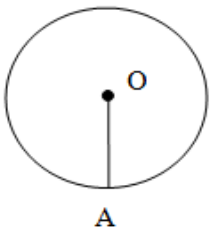	3 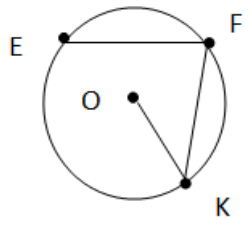	4 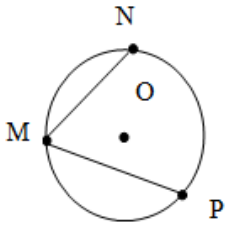
5 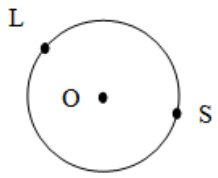	6 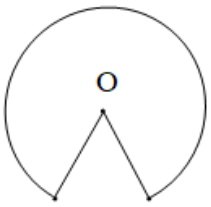	7 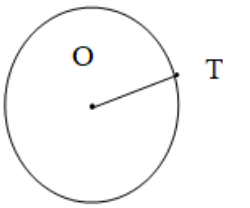	8 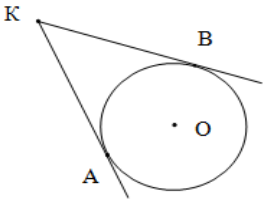

При составлении системы устных упражнений следует принимать во внимание:

- Возможность с помощью устных упражнений формировать у школьников, важнейшие мыслительные умения (беглость, гибкость, оригинальность мышления).
- Возможностью помощью устных упражнений подводить учащихся к восприятию нового материала.
- Предлагать задания, содержание которых формулируется по-разному.
- Использование устных упражнений с целью контроля фактических знаний, умений и навыков учащихся.
- Устные упражнения составлять таким образом; чтобы они служили как для закрепления нового материала, так и с целью формирования мыслительной деятельности.

Литература:

1. Мазаник Н.А. Устные упражнения в курсе математики средней школы. – Пособие для учителя. – Минск. Народная асвета, 1966. – 127с.
2. Черкасов Р.С, Методика преподавания математики в средней школе / А.А Столяр. – М.: Просвещение, 1985–336 с.

УДК 004.055

1С: КӘСІПОРЫН ЖҮЙЕСІНІҢ РЕЖИМДЕРІ ЖӘНЕ ЕСЕП ЖҮРГІЗУДІҢ ЖАЛПЫ ҚАҒИДАЛАРЫ

Нуржақып Г.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Өз қызметін жүзеге асыратын кез келген ұйым ақпараттық технологиялар көмегімен шаруашылық операцияларын процесін жеңілдету үшін ұмтылады. Қазіргі таңда, бағдарламалар арасынан 1С:Кәсіпорын- ең танымал жүйе, бұл кәсіпорындар, ұйымдар және жеке тұлғалардың қызметін автоматтандыру үшін арналған, себебі: ,бұл жүйе алуан бизнес-қосымшаларды құру және өзгертуге мүмкіндік береді, икемді технологиялық платформа мүмкіндіктері болып табылады.

1С:Кәсіпорын кәсіпорын қызметінің автоматтанырылған жан-жақты жүйесі болып табылады. Өзінің жан-жақтылығына байланысты 1С:Кәсіпорын жүйесі қоймадағы қорларды есепке алудың әртүрлі схемаларына, өзара есептесулерге, есеп айырысу шотындағы және кассадағы қаражаттарға, несиелерге, консигнацияларға және тағы басқаларға келтірілуі мүмкін. 1С:Кәсіпорын жоспарлау және жедел басқару, бухгалтерлік есеп және басқару бухгалтерлік есеп, еңбекақы есептеу, сондай-ақ өнеркәсіп кәсіпорындары, сауда және қаржы ұйымдарын ұйымдық және экономикалық қызметтің кешенді автоматтандыру міндеттерін шешу үшін кең мүмкіндіктер береді.

1С:Кәсіпорын бағдарламасын қосқаннан кейін жұмыс істейтін аймақтың терезесінен Windows операциялық жүйесінде жұмыс істейтін, кез-келген бағдарламаның терезесінде бар элементтерді көруге болады.

1. Бағдарламаның тақырыбы – Конфигуратор режимінде анықталатын ақпараттық базаның атауын көрсететді.

2. Бас менюдің пункттері – командалар тобы болып табылады, ал олардың әрқайсысы әрекетке немесе объектіге сәйкес келеді.

3. Стандартты құрал-саймандар панелі – файлдармен жұмыс істеу құралдарын және жүйенің объектілерін құрайды.

4. Бухгалтерия командасының құрал-саймандар панелі – бухгалтерлік есепте жиі қолданылатын құралдарды шақыратын құралдар жиыны.

5. Жұмыс үстелі – бағдарламаның объектілерінің терезелерімен жұмыс жасалып жатқан кеңістік.

6. Терезелер панелі – жұмыс негізінде ашық тұрған терезелердің атын көрсетеді.

7. Жолдың қалпы – бағдарламамен жасалынатын әректтердің ағымдағы ақпараттарды бейнелейді.

«1С: Кәсіпорын» программасының режимдері.

1С төрт режимде іске қосылуы мүмкін:

- **Кәсіпорын – ақпараттық базаны қолдану режимі.** Бұл режимде жай қолданушылар жұмыс жасайды, мәліметтер енгізеді, есеп берулерді басады және т.б. Бұл режимде конфигурациялар режимін өңдеуге болмайды.

- **Конфигуратор – конфигурациялау (программалау) режимі.** Бұл режимде программистер жұмыс істейді, жаңа анықтамалар, есеп берулер құрайды, программалық модульдер жазады. Бұл режимде ақпараттық базаға мәліметтер енгізуге болмайды.

Монитор – берілген уақытта ақпараттық базамен жұмыс істеп отырған қолданушыларды бақылау режимі. Ақпараттық базамен жасалатын барлық операциялар тіркеу журналында тіркеледі. Монитор режимінде нақты қолданушының нақты объектіге қатысты жасалған барлық операциялыр жиынтығын алуға болады, және де сүзгілеудің басқа да шарттарын енгізуге болады.

Дұрыстаушы – программамен қиындықтар болған жағдайға негізделген программистерге арналған бағдарлама. Мұнда программаның нақты жүрістеріне қарай бөліп қарастыруға болады. Бұл кезде программа Кәсіпорын режимінде орындалады. 1С:Кәсіпорын жүйесінің конфигураторы 1С-тің іске қосылуының арнайы режимі болып табылады, және ол құрастырушы программистерге арналған. Бұл режимде өндеуші мәліметтер базасында, программалық модульдерді, құрылымын түзетеді немесе құрастырады, әкімшілік жұмыстарды жүргізеді. Конфигурация режимінде ақпараттық базаға, мұрағаттардан мәліметтерді енгізуден басқа, мәліметтерді енгізуге болмайды. Жай қолданушылар басқа «Кәсіпорын» режимінде жұмыс жасайды. Бұл режимде мәліметтерді енгізуге, анықтамаларды толтыруға, құжаттарды енгізуге, еесп берулерді құрастыруға және түзетулерді енгізуге болады. Кәсіпорын режимінде конфигурациялар құрылымын түзетуге болмайды.

Сонымен негізгі ереже:

Конструктор режимінде – мәліметтер базасының құрылымын анықтаймыз және программалар жазамыз.

Кәсіпорын режимінде – біз программаны қолданамыз және мәліметтер енгіземіз.

1С тілі Бейсик тіліне өте ұқсас, барлық негізгі кілтті сөздерді орысша жазуға болады.

Есеп жүргізудің жалпы қағидалары

Анықтамалар ақпараттың біркелкі емес енгізілуін алып тастау үшін қолданылады. Мысалы, сатып алушы, сатушы, қоймашы, басшы қандай тауар жөнінде айтылып жатқанын түсіну үшін, олар оны бірдей атауы керек. Көп жағдайда тауарлық ұйымдарда ол прайс-бет түрінде болады, онда оған саудалық фирма мен жұмыс істейтін барлық тауарлар номенклатурасы енгізіледі.

1С:Кәсіпорын жүйесі шексіз анықтамалар жүргізуге мүмкіндік береді. Әрбір анықтама біркелкі объектілер тізімін ұсынады: жұмыскерлердің, ұйымдардың, тауарлардың және т.б. Әрбір мұндай объект анықтама элементі болып табылады.

Қолданушы тұрғысынан, еске алатын жағдай конфигураторда анықтаманың өзі құрылмайды, яғни мағыналар тізімі ретінде анықтаманың дайындығы, яғни шаблон құрылатын конфигурациялау үрдісінде анықтамада сақталатын ақпарат құрылымы бейнеленеді, экрандық түрі өңделеді және қажет болса, анықтаманың баспалық түрі дайындалады.

Анықтаманың атрибуттары.

Міндетті реквезиттер болып әрбір анықтама код және түрі болу керек. Анықтама элементінің коды болып сандық және мәтіндік түрде болуы мүмкін. 1С: Кәсіпорын жүйесі анықтама элементтерінің кәсіпорынмен жұмыс істеуге, кодтардың автоматты берілуіне үлкен мүмкіндік береді.

Код пен түр деп басқа 1С: Кәсіпорын жүйесінде анықтама элементі жөнінде қосымша ақпарат сақталуы мүмкін. Анықтамада мұндай ақпарат сақтау үшін реквезиттер тізімі құрылуы мүмкін. Ақпараттар реквезиттер механизмін қолданып, мысалы жұмыскерлер Картотекасын ұйымдастыру оңай болады. Мысалы, жұмыскерлер анықтамасы. Қызмет, жалақы және т.б атрибуттары болады.

1С фирмасы барлық анықтамаларға батыстың екі атрибутын енгізді: код және түр. Шынымен, әрбір объект нақты өмірде осы атрибуттарды қамтиды. Мысалы, жұмыскерлер үшін код болып, табельдік нөмір; ал түр болып фамилия аты және әкесінің аты.

Мәліметтер типі

Әрбір анықтаманың атрибуты үшін оның мәліметтер типін көрсету қажет, мысалы, «сан», «жол», «күн». Бұл базалық типтер бірақ мәліметтердің қиын типін де көрсетуге болады. Мысалы, қызмет атрибуты қызметтер мәліметтер типі бар. Бұл жағдайда, бұл атрибуттың мәні қызметтер анықтамасынан таңдалады. Бір анықтама атрибуттарының мәні екінші анықтамадан таңдалады, яғни осылай анықтамалар арасында оңай байланыс туындайды.

Иерархиялық анықтама.

Справочник Сотрудники

Код	Наименование	Должность	Оклад
1	Сарқытбаев Нуржан Қанатович	Бухгалтер	8000
2	Абдикерим Арман Хасенович	Кадровик	6000

Справочник Должности

Код	Наименование
1	Бухгалтер
2	Кадровик

1С:Кәсіпорын жүйесінде анықтама элементтерінің тізімі көп деңгейлі болуы мүмкін. Бұл жағдайда анықтаманың барлық жолдары екі түрге бөлінеді:

«Жай» анықтама элементтері және анықтама топтары. Топтар көп деңгейлі анықтаманың төмен жатқан деңгейіне көшуге мүмкіндік береді. Көп деңгейлі анықтамаларды қолдану детализацияның қажетті деңгейімен анықтамаға ақпаратты еңгізуді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Көп деңгейлі элементтер және элементтер топтарын бір топтан екінші топқа ауыстыруы мүмкін.

Табыну анықтамасы.

Анықтамалар арасында табыну қатынас орнауы мүмкін. Мәліметтердің базасының реляциондық терминінде, кестелер арасында «біреу-көпке» байланысы орнайды. Бұл жағдайда әрбір табыну анықтамасының элементі иеленуші анықтамасының элементтерінің бірімен байланысты болады. Кей-кезде бір анықтаманың элементтері басқа анықтаманың элементтеріне жатуы мүмкін. Мысалы, жүйеде салықтың льготалар анықтамасы болуы мүмкін. Онда оны қызметкерлер анықтамасына табындыруға болады. Бұл «қызметкерлер салықтың льготаларымен иемденеді».

Анықтаманы басқа объектілермен салыстыру

Объект	Ұқсастық	Айырмашылық
Константалар	мағынаны сақтайды, мәліметтер базасында сақталады	Анықтама бір мәнді ғана емес, ал біртекті объектілердің түгелдей тізімін сақтайды.
Құжаттар	мәліметтер базасында сақталады, реквизиттері бар	Анықтамалар нормативті-анықтама ақпарат сақтайды, ал құжаттар шынайы өмірдің шараларын көрсетеді.Құжатта міндетті түрде күні мен уақыты болуы қажет, құжат кестелік бөлімдер қамтуы мүмкін. Олар анықтамада жоқ. Анықтамалар

	болады, құжаттар бір-біріне тәуелді болуы мүмкін	көп деңгейлі болуы мүмкін, құжатта ондай болмайды (8.0 версиясында кезеңді реквизиттер жоқ, ал мағлұматтар кезеңдік регистрі бар).
Аударым	мәліметтер базасында сақталады, мәндер тізімін сақтайды	Кәсіпорын режимінде анықтамаға көп мәндерді енгізеді, ал мәндер тізімін аудару үшін, Конфигуратор режимінде құрылады. Көбінесе аударымдар Если операторында қолданылады.
МәндерКестесі	жолдары мен бағандары бар (мәліметтер базасында сақталмайды)	МәндерКестесі аралық мәліметтерді компьютерде сақтау үшін арналған. МәндерКесетесі әртүрлі объектілерді сақтай алуы мүмкін. Ал анықтамада барлық элементтер бір типті болады. МәндерКестесі көпдеңгейлі және бір біріне табынуы мүмкін.
МәндерТізімі	мәндер тізімін сақтайды (мәліметтер базасында сақталады)	МәндерТізімі әр түрлі объектілерді сақтай алады, ал анықтамада барлық элементтер бір типті.

Анықтама элементі үшін бірнеше кестенің бөлшектер бөлу мүмкіндігін иемденеді. Бұл мүмкіндікті берілген элементпен байланысты ақпаратты көрсету үшін қолдану кеңестеледі, бірақ өзіндік объектілік мәні болмаған жағдайда. Мысалы, тауарлар анықтамасы үшін өлшем бірлік кестелік бөлшек құрылуы керек, қызметкерлер анықтамасы үшін білім және жанұя кестесі бөлімдермен жұмыс табыну анықтамаларына ұқсас, бірақ бір ерекшелік бар, ол кестелік бөлімдер тип бола алмайды, сондықтан білім реквезитін құру мүмкін болмайды.

Әдебиет:

1. М.Г. Радченко, Е.Ю. Хрусталева 1С: Предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы. 2009. – 874 с.
2. Гладкий А. 1С: Бухгалтерия 8 с нуля. 100 уроков для начинающих. - 2010. – 464 с.

УДК 004.055

МӘЛІМЕТТЕР БАЗАСЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ТАҢДАУДЫ НЕГІЗДЕУ

Нуржақып Г.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Мәліметтер қоры дегеніміз ақпаратты сақтауға және жинақтауға арналған ұйымдасқан құрылым. Ең алғаш мәліметтер қоры ұғымы жаңадан қалыптасқан кезде онда шындығында мәліметтер сақталатын. Бірақ қазіргі кездегі көптеген мәліметтер қоры басқару жүйелері өздерінің құрылымдарында тек мәліметтерді ғана емес, сонымен қатар олардың тұтынушымен және басқа да ақпараттық-программалық кешендермен қарым- қатынасының әдістерін де қамтиды. Сондықтан біз қазіргі заманғы мәліметтер қорында тек мәліметтер ғана емес, ақпараттар да сақтай аламыз. Оларға қатынас, бір немесе бірнеше компьютерлер көмегімен іске асады. Мәліметтер базасы әдетте күнделікті адам өмірінде қолданылатын қандай да бір ақпаратты сақтауға және оларды өңдеуге арналып құрылады. Мәліметтер базасы – ақпаратты сақтауды және де мәліметтерге ыңғайлы, тез кіруді қамтамасыз етеді. Мәліметтер базасы өзінен белгілі бір ережелерге сай құрылған деректер жиынтығын құрайды .

Көп мәліметтермен жұмыс жасау қажеттілігі пайда болғанда әрқашанда мәліметтер қорын пайдаланады.

Мәліметтер қоры – бұл ең алдымен кестелер жиынтығы, алайда, біз соңынан мәліметтер қорына сондай-ақ процедуралармен бірқатар басқа объектілер жатуы мүмкін екенін көреміз. Кестені көптеген объектілердің сипаттамалары бар кәдімгі екі өлшемді таблица түрінде көруге болады. Кестенін идентификатор аты болады.

Кесте бағандары объектілердің қандайда бір сипаттамаларына – өрістерге сәйкес. Әрбір өріс сақталатын мәліметтердің атымен және түрімен сипатталады. Өріс аты – бұл мәліметтермен пайдалану үшін, әртүрлі программаларда қолданылатын идентификатор. Ол кез келген идентификатор сияқты латын әріптерімен жазылады, бір сөзден тұрады және т.б.

Өріс түрі алаңда сақталатын мәліметтердің түрін сипаттайды. Бұл жолдар, сандар, үлкен мәтіндер (мысалы, қызметкерлердің мінездемелері), суреттер (қызметкерлердің суреттері) және т.с.с. болуы мүмкін.

Кестенің әрбір жолы объектілердің біреуіне сәйкес келеді. Ол жазба деп аталады және осы объектіні сипаттайтын барлық өрістердің мазмұнын құрайды.

Мәліметтер қорының кестелерін құрған кезде ақпараттың қарама қайшылықсыздығын қамтамасыз ету маңызды. Әдетте бұл негізгі өрістерді енгізумен жасалады. Негізгі болып бір немесе бірнеше өріс болуы мүмкін. Кестемен жұмыс кезінде пайда болуы) ретіне қарай орналасуы мүмкін. Бірақ кесте мәліметтері пайдаланушыға ұсынылған кезде реттелуі керек. Пайдаланушы оларды алфавиттік тәртіпке, немесе бөлімдер бойынша реттелген, немесе туған жылының өсуіне қарай және т.б. қарауы мүмкін. Мәліметтерді реттеу үшін индекс түсінігі қолданылады. Индекс кестені қандай реттілікте қараған жөн екенін көрсетеді. Ол пайдаланушы мен кесте арасында делдал болып табылады.

Мәліметтер қоры әдетте бір емес, көптеген кестелерден тұрады. Бөлек жеке кестелер әрине пайдалы, бірақ одан да көп ақпаратты кестелер жиынтығынан алуға болады.

Базаға ешқандай мәліметтер енгізілмеген жағдайда да мәліметтер қоры болып қала береді. Өйткені ондай мәліметтер болмаған күннің өзінде де, қандай да бір ақпарат бар – бұл мәліметтер қорының құрылымы. Ол мәліметтерді енгізудің және сақтаудың әдістерін анықтап береді. Мәліметтер қоры көптеген объектілерден тұрады, бірақ солардың ең негізгісі кесте болып табылады. Ең қарапайым мәліметтер қоры бір ғана кестеден тұрады. Сәйкесінше, ең қарапайым мәліметтер қорының құрылымы сол кестенің құрылымымен анықталады.

Мәліметтер базасындағы ақпарат:

- ✓ қайшылықсыз;
- ✓ артықсыз;
- ✓ тұтас болуы керек.

Мәліметтер базасын басқару жүйесі (МББЖ) дегеніміз бағдарламалық қамтама базасын құруға, толтыруға, жаңартқанға, жоюға арналған программалық жабдық болып табылады.

МББЖ негізгі үш түрін анықтап көрсетуге болады:

- ✓ универсалды қолданысқа арналған;
- ✓ арнайы қолданысқа арналған;
- ✓ белгілі бір міндетке немесе тапсырмаға арналған.

Арнайы қолданысқа арналған МББЖ қандай бір арнайы бағытта – бухгалтериялық, банк жүйесінің, складдық - жұмыс істеуге арналаған болады. Универсалды қолданысқа арналған МББЖ «күнделікті өмірдің кез келген жағдайына» арналған осыған байланысты құруы күрделі және қолданушыдан белгілі бір дәрежеде арнайы білімді талап етеді.

МББЖ өзінің архитектурасына байланысты бір, екі және көпдеңгейлі болып бөлінеді (1 сурет).

Бірдеңгейлі Екідеңгейлі Көпдеңгейлі 1 сурет – МББЖ-нің архитектурасына байланысты жіктелуі.

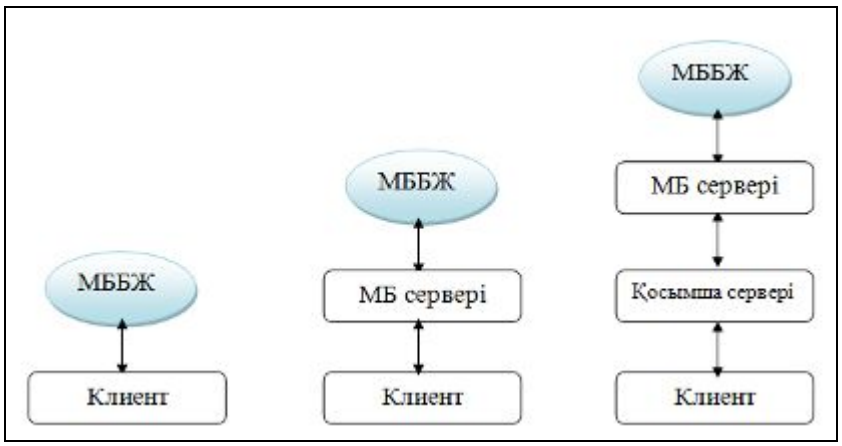

Сурет 1 – МББЖ-нің архитектурасына байланысты жіктелуі

Бірдеңгейлі архитектуралы МББЖ тек бір ғана мәліметтерді логикалық тұрғыда және оның визуалды көріну жағын басқаратын тізбектен тұрады. Екідеңгейлі архитектуралы МББЖ-да логикалық басқарудың бір бөлігін МБ сервері басқарады және клиент көбінесе мәліметтерді ыңғайлы болдыру жағына жауапты болады. Көпдеңгейлі МББЖ-да клиент және МБ серверін өзара байланыстырып тұратын қосымша сервер болады. Қосымша сервер клиентке берілген логикалық басқару және байланыстыру міндеттерін атқарады. МББЖ-н оның бөліктерінің орналасуына байланысты төрт модельге бөлуге болады:

- ✓ автономды;
- ✓ файл-серверлік;
- ✓ клиент/серверлік;
- ✓ көпдеңгейлі тармақталған.

Автономды мәліметтер базасы қарапайым болып табылады. Олар өзінің мәліметтерін локальды файлдық жүйеде сақтайды, яғни оларға қатынас құратын басқару жүйесі мен мәліметтер базасының машинасы орнатылған копьютерде болады. Желі қолданылмайды. Сондықтан автономды мәліметтер базасын құрастырушыға мәліметке параллельді қатынау, яғни екі пайдаланушы бір мезетте бір жазбаны өзгерту проблемасымен жұмыс істеу туындамайды, себебі ондай болу мүмкін емес. Жалпы автономды мәліметтер базасы үлкен есептеу қуатын талап ететін қосымшаларға қолданылмайды, себебі процессорлық уақыт мәліметтер базасымен жұмыс істеуге кетеді де қосымшаға жетіспей қалады. Автономды мәліметтер базасы көп қолданушылар арасында тараған, әрқайсысы бөлек мәліметтер базасымен жұмыс істейтін қосымшаларды жетілдіру үшін қолайлы. Мұндай мәліметтер базасына Paradox, dBase және FoxPro жатады. Автономды мәліметтер базасымен қатынас жасайтын қосымшалар бірдеңгейлі деп аталады, себебі олар мәліметтер базасымен бір файлдық жүйеде орналасады.

Файл-серверлік мәліметер базасының автономды мәліметтер базасынан айырмашылығы, олар желі арқылы көптеген клиенттерге қатынас құруға мүмкіндік береді. Ол мәліметте базасындағы өзгерістерді барлық пайдаланушылар көретіндіктен өте ыңғайлы болады. Мәліметтер базасының өзі желілік файл-серверде бір-ақ түрде сақталады. әрбір клиентке ол жұмыс істеу үшін локальды көшірмесі құрылады. Бұл жағдайда бірнеше пайдаланушының бір мәліметті өзгерту проблемасы туындайды. Файл- серверлік мәліметтер базасының жетіспеушілігі болып желінің тиімсіз жүктелуі болады. Клиенттің әрбір сұранысы кезінде локальды көшірмесіндегі мәлімет сервердегі мәліметтер базасынан толығымен жаңартылады. Егер сұраныс бір-ақ жазбаға қатысты болса да мәліметтегі барлық жазбалар жаңартылады. Егер мәліметтер базасындағы мліметтер көп болса, клиент саны аз болған кезде де желі едәуір жүкті болып тұрады да, бұл сұраныстар жылдамдығына әсер етеді. Басқа жетіспеушілігі мәліметтердің тұтастығын қамтамасыз ету клиенттік программаның ұйымдастыруына тәуелді.

Егер ол жеткілікті ойластырылмаған болса, мәліметтер базасына қателіктерді еңгізу қиынға түспейді де, қателер барлық пайдаланушыларға әсерін тигізеді.

Клиент/серверлік мәліметтер базасының пайдаланушылары көп әрі үлкен мәліметтер базасы бар. Көбінесе топ клиенттердің мәліметтер базасына қатынасын арнайы компьютер – сервер орындайды. Клиент серверге іздеу немесе мәліметтер базасын жаңарту операцияларын орындауға тапсырма береді. Сонда, сұраныстармен операцияларға ыңғайландырылған қуатты сервер оптималды жолмен сұраныстарды орындайды да өзінің жұмыс нәтижесін клиентке хабарлайды. Бұндай жұмысты ұйымдастыру қосымшаның орындалуын жылдамдатады, желіні босатады және мәліметтің тұтастығын жақсы бақылайды. Клиент/сервер мәліметтер базасында келесідей проблема туындайды. Ол қосымшаның сервердің минималды жұмыс істеуі мен минималды ақпаратты жіберу арқылы желінің минималды жүктелуін қамтамасыз ететіндей құрылуы қажет. Ол серверде сақталатын процедуралар көмегімен жүзеге асырылады. Серверге деген сұраныс құрылымдық сұраныс тілі – Structured Query Language (SQL) жүзеге асады. Осыған байланысты МБ серверлерін SQL сервері деп те атайды. МБ-ның серверлері әр түрлі фирмалардың ойлап шығарған серверлік бағдарламалардан тұрады. Оларға Microsoft фирмасының Microsoft SQL Server, Sybase фирмасының Sybase SQL Server, Oracle фирмасының Oracle, IBM-нің DB2 және Borland копорациясының InterBase бағдарламаларын жатқызуға болады.

Көпдеңгейлі тармақталған мәліметтер базасы – бұл салыстырмалы түрде жаңа, бірақ өзінің орнын мықтап бекіткен тармақталған қосымшалар көмегімен желідегі мәліметті өңдеу жолы. Ең көп таралғаны үшдеңгейлі түрі:

- ✓ төменгі деңгейде пайдаланушы компьютерінде клиенттер қосымшасы орнатылған, ол қолданушы интерфейсін қамтамасыз етеді;
- ✓ екінші деңгейде қосымшалар сервері орнатылады, ол пайдаланушылар мен тармақталған мәліметтер базасы арасында мәлімет алмасуды қамсыздандырады. Қосымшалар сервері барлық клиенттерге қол жетерлік желі түйінінде орналасады;
- ✓ үшінші деңгейде мәліметтер базасының алыстатылған серверінен қабылдап оларды өңдеумен айналысады. Бұл мәліметтер базасын ұйымдастырудың қиын және ыңғайлы түрі. Delphi негізі осы жүйенің алғашқы екі деңгейін құруға мүмкіндік береді.

МББЖ-нің құрамын ондаған тіпті жүздеген МБ серверлерден құралады өз кезегінде бұл серверлермен байланысқан клиенттер саны оншақты тіпті жүздеген мыңға жетуге болады. МББЖ-нің тұрақты жұмысын қамтамасыз ету мақсатында кейде бірнеше МБ серверлер қатар жұмыста қандай бір жағдай болса бір-бірін алмастыра алады.

МБ және МББЖ екеуі біргіп Мәліметтер Банкінің құрамына кіреді (Сурет 2).

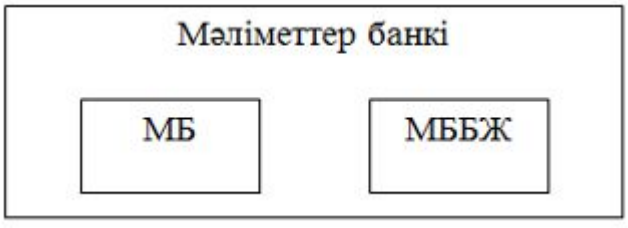

Сурет 2 – Мәліметтер Банкі

Мәліметтер банкінің ерекшеліктері:

- ✓ мәліметтердің жоғарғы деңгейде жинақталуы;
- ✓ мәліметтер банкімен қолданушының жүзбе-жүз әңгімелесуін– ұйымдастыру;
- ✓ өте жоғарғы деңгейде ұйымдастырылған зерденің болуы;
- ✓ мәліметтерге тікелей шығу мүмкіндігі;
- ✓ қуатты тілдік және бағдарламалық қамтамасыз етудің болуы;
- ✓ мәліметтерді код арқылы өңдеудің және сыныптаудың бірыңғай– жүйесінің болуы.

МББЖ-нің даму тарихы 1960 жылдардан басталады. 1968 жылы IBM фирмасының алғашқы кәсіптік МББЖ-сі IMS қолданысқа енді. 1975 жылы мәліметтерді өңдеу ассоциациясының алғашқы стандартты тілі – Conference of Data System Languages (CODASYL) пайда болды. Бұл тілдің пайда болуы арықарайғы МББЖ-нің дамуына көптеп ықпал етті.

МББЖ ғаламтордың дамуына байланысты қарқынды дамып келе жатыр. Алыс орналасқан мәліметтер базасымен жұмыс істеу үшін Microsoft Internet Expoler, Netscape Navigator және Opera сияқты стандарты интернет броузерлерін қолданып интернет арқылы сұраныс тастауға болады. Бұл кезде қолданушы МБ-нан деректерді Java, Java script және басқа тілде жазылған мәліметтерді HTML парағында көре алады.

DELPHI жүйесі МББЖ болып табылмайды, егер сөздің тура мағынасын алатын болсақ, бірақ толық МББЖ мүмкіндіктеріне ие. Ұсынылып отырған DELPHI құралы локальдік және клиент-серверлік деректер базасын құрып, және оның ішінде жұмыс істеуге және кез келген мәліметтер базасымен жұмыс істей алатын қолданба құруға мүмкіндік береді .

DELPHI-ді кәдімгі МББЖ деп айтуға, оның өзінің кестелік форматының болмауы (мәліметтерді сипаттау тілі) бөгет жасайды. Сондықтан ол басқа МББЖ кестелік форматын қолданады. Мысалы: dBase, Paradox, InterBase.

Бұны бірақ та кемшілігі деп те айтуға болмайды, себебі аталған форматтар өздерінің жақсы қолданушылық қабілетін көрсетті. Сонда да DELPHI мүмкіншіліктері арнайы МББЖ мүмкіншіліктерінен қалыспайды, кей-кезде олардан асып та тұрады.

Мәліметтер базасы кейбір қолданбалы ақпараттық жүйеде қолданылатын деректерді қамтиды. Мәліметтердің ұйымдастыру түріне байланысты мәліметтер базасындағы деректердің негізгі модульдері келесі түрде болады:

- ✓ иерархиялық;
- ✓ желілік;
- ✓ объекті-бағытталған.

Иерархиялық модельде деректер ағаштәріздес (иерархиялық) құрылым түрінде беріледі. Деректердің осындай ұйымы иерархиялық реттелген ақпараттармен жұмыс жасағанда ыңғайлы, бірақ қиын логикалық байланыстармен жұмыс жасағанда иерархиялық модель әлсіз.

Желілік модельде деректер ерікті граф түрінде ұйымдастырылады. Желілік модельдің кемшілігі болып, құрылымының қаттылығы және оны ұйымдастырудың қиындылығы болып табылады. Сонымен қатар, иерархиялық және желілік модельдерінің кемшіліктерінің бірі болып, 33 МББЖ МБ SQL өтініштері Мәліметтер деректер құрылымының деректер базасын жобалау кезінде берілуі және деректерге қатынау барысында өзгертуге келмейді.

Объекті-бағытталған модельде мәліметтер базасының жазбасы объект түрінде беріледі. Объекті-бағытталған модель желілік және реляциялық модель ерекшеліктерін қамтып, күрделі мәліметтер базасын құруда пайдаланылады.

Әдебиет:

1. В.В.Фаронов DELPHI 5 . Руководство программиста. Издательство Нолидж», Москва 2001 г.
2. В.Гофман, А.Хомоненко Работа с базами данных в DELPHI. Издательство «БХВ – Петербург», Санкт – Петербург 2000 г.
3. А.М. Епанешников , В.А. Епанешников DELPHI база данных Издательство «ДИАЛОГ – МИФИ», Москва 2000 г.
4. А.Я. Архангельский Програмирование в Delphi 7. Издательство «Бином», Москва 2004 г.

УДК 004.03

ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В БИЗНЕСЕ

Нуржақып Г.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Основополагающие концепции: Основы информации в бизнесе представляют собой обзор пяти основных областей знаний информационных систем, необходимых бизнес-специалистам, включая компоненты концептуальной системы и основные типы информационных систем.

Почему важны информационные системы. Понимание эффективного и ответственного использования и управления информационными системами и технологиями важно для менеджеров, бизнес-профессионалов и других работников знаний на сегодняшних межсетевых предприятиях. Информационные системы играют жизненно важную роль в операциях электронного бизнеса и электронной коммерции, совместной работы и управления предприятиями и стратегическом успехе предприятий, которые должны работать в глобальной глобальной среде. Таким образом, область информационных систем стала одной из основных функциональных областей управления бизнесом.

IS Framework для бизнес-профессионалов. Знание IS, которое должен знать бизнес-менеджер или профессионал, рассматривается в этой главе и тексте. Это включало (1) концепции фундамента: фундаментальное поведение, технические, бизнес и управленческие концепции, такие как системные компоненты и функции, или конкурентные стратегии; (2) информационные технологии: концепции, разработки или управленческие проблемы, связанные с аппаратным обеспечением, программным обеспечением, управлением данными, сетями и другими технологиями; (3) бизнес-приложения: основные виды использования ИТ для бизнес-процессов, операций, принятия решений и стратегического / конкурентного преимущества; (4) процессы разработки: как конечные пользователи и специалисты ИС разрабатывают и внедряют бизнес / ИТ-решения для проблем и возможностей, возникающих в бизнесе; и (5) проблемы управления: как эффективно и этически управлять функцией IS и ИТ-ресурсами для достижения максимальной производительности и стоимости бизнеса в поддержку бизнес-стратегий предприятия.

Системные концепции.

Система представляет собой группу взаимосвязанных компонентов, работающих над достижением общей цели путем принятия исходных данных и создания результатов в организованном процессе трансформации. Обратная связь - это данные о производительности системы. Контроль - это компонент, который контролирует и оценивает обратную связь и вносит необходимые корректировки в компоненты ввода и обработки, чтобы обеспечить надлежащую выходную мощность.

Модель информационной системы. Информационная система использует ресурсы людей, оборудования, программного обеспечения, данных и сетей для выполнения операций ввода, обработки, вывода, хранения и управления, которые преобразуют ресурсы данных в информационные продукты. Сначала данные собираются и преобразуются в форму, подходящую для обработки (ввода). Затем данные обрабатываются и преобразуются в информацию (обработку), сохраняются для будущего использования (хранения) или передаются их конечным пользователям (выводам) в соответствии с правильными процедурами обработки (контролем).

Ресурсы и продукты IS. К аппаратным ресурсам относятся машины и носители, используемые для обработки информации. Программные ресурсы включают компьютерные инструкции (программы) и инструкции для людей (процедуры). К ресурсам людей относятся специалисты и пользователи информационных систем. Ресурсы данных включают в себя

буквенно-цифровые, текстовые, графические, видео, аудио и другие формы данных. Сетевые ресурсы включают средства связи и поддержку сети. Информационные продукты, выпускаемые информационной системой, могут принимать различные формы, включая бумажные отчеты, визуальные дисплеи, мультимедийные документы, электронные сообщения, графические изображения и звуковые ответы.

Бизнес-приложения информационных систем. Информационные системы выполняют три важные роли в бизнес-фирмах. Бизнес-приложения IS поддерживают бизнес-процессы и операции организации, принятие бизнес-решений и стратегическое конкурентное преимущество. К основным категориям категорий информационных систем относятся системы поддержки операций, такие как системы обработки транзакций, системы управления технологическими процессами и системы совместной работы предприятий, а также системы поддержки управления, такие как системы управленческой информации, системы поддержки принятия решений и системы исполнительной информации. Другие основные категории - это экспертные системы, системы управления знаниями, стратегические информационные системы и функциональные бизнес-системы. Однако в реальном мире большинство категорий приложений объединяются в кросс-функциональные информационные системы, которые предоставляют информацию и поддержку для принятия решений, а также выполняют операционную обработку информации.

Понимание эффективного и ответственного использования и управления информационными системами важно для менеджеров и других работников бизнес-знаний в современном глобальном информационном обществе. Информационные системы и технологии стали жизненно важным компонентом успешных предприятий и организаций. Информационные системы представляют собой важную область исследований в области делового администрирования и управления, поскольку они считаются одной из основных функциональных областей в бизнес-операциях.

IS Framework для бизнес-профессионалов:

Менеджеры или бизнес-профессионалы не обязаны знать сложные технологии, абстрактные поведенческие концепции или специализированные приложения, связанные с информационными системами. Менеджер или бизнес-профессионал должен знать об информационных системах. В нем подчеркиваются пять областей знаний:

- ✓ Основы концепции
- ✓ Информационные технологии
- ✓ Бизнес-приложения
- ✓ Процессы разработки
- ✓ Проблемы управления

Информационной системой (IS) может быть любая организованная комбинация людей, оборудования, программного обеспечения, сетей связи и данных, которые собирают, преобразуют и распространяют информацию в организации.

Информационные технологии. Бизнес-профессионалы полагаются на многие типы информационных систем, которые используют различные информационные технологии. Например: Типы IS - Ручные (бумажные и карандашные) информационные системы - Неофициальные информационные системы (из уст в уста) - Формальные (письменные процедуры) информационные системы - Компьютерные информационные системы

Компьютерные информационные системы (ИС) используют аппаратное обеспечение, программное обеспечение, Интернет и другие телекоммуникационные сети, компьютерные методы управления данными и другие формы информационных технологий (ИТ) для преобразования ресурсов данных в различные информационные продукты для потребителей и бизнес-профессионалов.

Системные концепции лежат в основе информационных систем. Понимание системных концепций поможет вам понять многие другие концепции в технологии, приложениях, разработке и управлении информационными системами. Системные концепции помогают понять:

✓ Технологии. Эти компьютерные сети представляют собой системы компонентов обработки информации, которые используют различные аппаратные средства, программное обеспечение, данные и телекоммуникационные технологии.

✓ Приложения. Этот электронный бизнес и коммерция связаны с взаимосвязанными системами деловой информации.

✓ Развитие. Это развитие способов использования информационных технологий в бизнесе включает в себя разработку основных компонентов информационных систем.

✓ Управление. Управление информационными технологиями подчеркивает качество, стратегическую ценность бизнеса и безопасность информационных систем организации.

Система (иногда называемая динамической системой) имеет три основных взаимодействующих компонента или функции. К ним относятся:

✓ Ввод включает в себя сбор и сбор элементов, которые входят в систему, подлежащую обработке.

✓ Обработка включает в себя процессы преобразования, которые преобразуют ввод в вывод.

✓ Результат включает в себя передачу элементов, которые были созданы процессом трансформации до конечного пункта назначения.

Обратная связь и управление: два дополнительных компонента концепции системы включают обратную связь и контроль. Система с компонентами обратной связи и управления иногда называется кибернетической системой, то есть самоконтролирующей, саморегулируемой системой. Обратная связь - это данные о производительности системы.

Контроль включает в себя мониторинг и оценку обратной связи, чтобы определить, движется ли система к достижению своих целей. Затем функция управления вносит необходимые корректировки в компоненты ввода и обработки системы, чтобы гарантировать, что она производит правильный вывод.

Другие системные характеристики: система не существует в вакууме; скорее, он существует и функционирует в среде, содержащей другие системы.

Подсистема: система, которая является компонентом более крупной системы, где более крупная система является ее средой.

Системная граница: система отделена от своей среды и других систем своей границей системы.

Интерфейс: несколько систем могут использовать одну и ту же среду. Некоторые из этих систем могут быть связаны друг с другом посредством общей границы или интерфейса. Открытая система: система, которая взаимодействует с другими системами в своей среде, называется открытой системой (подключенной к ее среде путем обмена входами и выходами). Адаптивная система: система, которая имеет возможность изменить себя или свою среду для выживания, называется адаптивной системой.

Основная модель ИС показывает, что информационная система состоит из пяти основных ресурсов:

✓ Ресурсы для людей
✓ Аппаратные ресурсы
✓ Программные ресурсы
✓ Ресурсы данных
✓ Сетевые ресурсы

Ресурсы для людей: люди обязаны работать со всеми информационными системами. Эти людские ресурсы включают конечных пользователей и специалистов ИС. Конечные пользователи (также называемые пользователями или клиентами) - это люди, которые используют информационную систему или информацию, которую она производит. Большинство из нас - конечные пользователи информационных систем. И большинство конечных пользователей в бизнесе - это работники знаний, то есть люди, которые большую часть своего времени проводят общение и сотрудничают в группах рабочих групп, а также создают, используют и распространят информацию.

Специалисты по ИС - это люди, которые разрабатывают и управляют информационными системами. К ним относятся системные аналитики, разработчики программного обеспечения, системные операторы и другие управленческие, технические и канцелярские сотрудники ИС.

Системные аналитики - проектируют информационные системы на основе информационных требований конечных пользователей. Разработчики программного обеспечения - создают компьютерные программы на основе спецификаций системных аналитиков. Системные операторы - контролируют и управляют большими компьютерными системами и сетями.

Аппаратные ресурсы: Аппаратные ресурсы включают все физические устройства и материалы, используемые при обработке информации.

✓ Машины – физические устройства (компьютеры, периферийные устройства, телекоммуникационные сети и т. д.)

✓ Медиа – все материальные объекты, на которых записаны данные (бумага, магнитные диски и т.д.),

Ресурсы программного обеспечения: Программные ресурсы включают в себя все наборы инструкций по обработке информации. • Программа - набор инструкций, которые заставляют компьютер выполнять определенную задачу. • Процедуры - набор инструкций, используемых людьми для выполнения задачи.

Ресурсы данных: Данные представляют собой ценный организационный ресурс. Таким образом, ресурсы данных должны эффективно управляться в интересах всех конечных пользователей в организации. Ресурсы данных информационных систем обычно объединяются в:

✓ Базы данных – набор логически связанных записей или файлов. База данных объединяет многие записи, ранее сохраненные в отдельных файлах, так что общий пул записей данных обслуживает множество приложений.

✓ Базы знаний – которые содержат знания в различных формах, таких как факты и правила вывода о различных предметах.

Данные против информации. Данные слова - это множественное число данных, хотя данные обычно используются для представления как особых, так и множественных форм. Данные и информация этого термина часто используются взаимозаменяемо. Однако вы должны сделать следующее различие:

Данные – это необработанные факты или наблюдения, как правило, о физических явлениях или деловых операциях. Более конкретно, данные являются объективными измерениями атрибутов (характеристик) объектов, таких как люди, места, вещи и события.

Информация – обработанные данные, которые были помещены в полезный и полезный контекст для конечного пользователя. Данные подвергаются процессу с добавленной стоимостью (обработка данных или обработка информации), где:

✓ Его форма агрегируется, управляется и организуется.

✓ Его содержание анализируется и оценивается

✓ Он помещен в надлежащий контекст для человека.

Сетевые ресурсы: Телекоммуникационные сети, такие как Интернет, интранет и экстрасети, стали важными для успешных операций электронного бизнеса и коммерции всех типов организаций и их компьютерных информационных систем. Телекоммуникационные сети состоят из компьютеров, коммуникационных процессоров и других устройств, связанных между собой средствами связи и контролируемых программным обеспечением связи. Концепция сетевых ресурсов подчеркивает, что коммуникационные сети являются основным ресурсным компонентом всех информационных систем. Сетевые ресурсы включают:

✓ Коммуникационные средства (витая пара, коаксиальный кабель, волоконно-оптический кабель и микроволновые, сотовые и спутниковые беспроводные системы.

✓ Поддержка сети (люди, оборудование, программное обеспечение и ресурсы данных, которые непосредственно поддерживают работу и использование сети связи).

Литература:

1. Абросимова М.А. Информационные технологии в государственном и муниципальном управлении: Учебное пособие / М.А. Абросимова. - М.: КноРус, 2013. - 248 с.
2. Акперов И.Г. Информационные технологии в менеджменте: Учебник / И.Г. Акперов, А.В. Сметанин, И.А. Коноплева. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 400 с.
3. Алешин Л.И. Информационные технологии: Учебное пособие / Л.И. Алешин. - М.: Маркет ДС, 2011. - 384 с.
4. Алиев, В.С. Информационные технологии и системы финансового менеджмента: Учебное пособие / В.С. оглы Алиев. - М.: Форум, ИНФРА-М, 2011. - 320 с.
5. Балдин К.В. Информационные технологии в менеджменте: Учеб. для студ. учреждений высш. проф. образования / К.В. Балдин. - М.: ИЦ Академия, 2012. - 288 с.
6. Вдовин В.М. Информационные технологии в налогообложении: Учебное пособие / В.М. Вдовин, Л.Е. Суркова, А.В. Смирнова. - М.: Дашков и К, 2012. - 208 с.
7. Вдовин В.М. Информационные технологии в финансово-банковской сфере: Практикум / В.М. Вдовин. - М.: Дашков и К, 2012. - 248 с.
8. Венделева М.А. Информационные технологии в управлении: Учебное пособие для бакалавров / М.А. Венделева, Ю.В. Вертакова. - М.: Юрайт, 2013. - 462 с.

УДК 004.371

БІЛІМ БЕРУДЕ SMART-ҚҰРЫЛҒЫЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Нурмолдин Н.Б.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

«Мобильді құралдар білім берудің мүмкіндіктерін кеңейтеді, оқу үдерісінің сапасын, педагогтердің кәсіби дамуын арттырады және әкімшілік жұмыстарды жеңілдетеді»
ЮНЕСКО мобильді оқыту туралы

Қазіргі қоғам технологиялық өзгеріс барысында тұр. XX ғасырда қолданылған ақпараттық технологиялар өз орындарын SMART-құрылғылары мен гаджеттерге қалдырды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамыту стратегиясында гаджеттерді оқытуда қолдануды көздеді.

Смарт құрылғыларының ең танымалы интерактивті тақталардан басқа, қазіргі кезде интерактивті панельдер, интерактивті орталықтар, үстелдер, интерактивті экрандар, оқушылар үшін жауаптар жүйесі, сымсыз «грифельді» тақталар, гаджеттер, күшейткіш аудиожүйелер, документ - камера секілді т.б. бағдарламалық қамтамасыз етуге арналған құрылғыларды ұсынып келеді. Осындай смарт құрылғыларын пайдалана отырып оқыту «мобильді оқыту» деп аталады.

«Мобильді оқыту» - білім беруде педагогтердің жұмысын жеңілдетуші, мүмкіндіктерін кеңейтуші, білім тереңдігін күшейтуші технология және негізгі оқыту формасына қосымша көмекші құрал деп те қарастырылады.

Неліктен «мобильді оқытуды» енгізу білім беру үшін тиімді:

- «мобильді оқыту» – жеке тұлғаға бағытталған. Оқушылар өздерінің қойған мақсаттарына сәйкес, қажеттілігін қанағаттандыратын білім мазмұнын таңдау мүмкіндігіне ие болады;
- білімді меңгеруге икемді құрал арқылы, жылдам қол жеткізу оқушының еңбегін өнімді етеді;
- өзінің сұранысын қанағаттандыратын контентке жылдам қол жеткізу. Оқушылар сабақтан тыс уақыттардарын тиімді пайдаланады, мобильді құралдары арқылы алыстан бірлесіп білім алуға мүмкіндік бар.

Біздің елімізде қазір «мобильді оқыту» электронды оқытудың қосымша формасы ретінде қолданылуда. Бірақ қолданылу аясы әлі де болса қажетті деңгейде емес. Оған себеп:

1. сапалы білім беретін контенттердің жеткіліксіздігі және оны іске асыруға қажетті алғы шарттардың жеткіліксіздігі;

2. жаппай білім алуға пайдаланылатын біртұтас жүйенің жасалмауы;
3. желілік байланыс қызметінің бағасының жоғарылығы.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Жолдауында: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет» - дейді. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» делінген. К.Д.Ушинский «...әр педагогтің, өз білімін жетілдіріп, бірсарынды сабақ беруден гөрі, инновациялық технологияларды күнделікті пайдалануы заман талабы»- деген. Қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үдерісін технологияландыру мәселесін қойып отыр. Білім берудің нәтижелі технологияларын сараптап, әлемдік іс – тәжірибелер зерттеліп, мектеп өміріне енгізу - басты мақсат.

Гаджеттер аралас оқытуда да кеңінен қолданылады. Аралас оқыту - қашықтықтан оқыту мен аудиториялық оқытуды үйлестіру. Аралас оқытудың кемшіліктері:

- гаджеттердің экрандарының өлшемдеріне байланысты ақпараттың берілуінің шектеулігі;
- ақпаратты сақтауға арналған техникалар жадысының шектеулігі;
- батарея үздіксіз жұмыс істеп тұруы керек;
- графикамен жұмыс жасаудағы шектеулік;
- мобильді байланыс құралдары тез тозады;
- wifi қолданушысы артқан сайын интернет жылдамдығы азаяды.

Бастысы – аралас оқытуды іске асыру үшін Wi-Fi сыныпта болмауы кедергі болды. Аралас оқыту конференц-байланыс және вебинарларды өткізу және дайын вебинарларды көру режимінде жұмысты көздейді. Тегін контентті сауатты пайдалана отыру нәтижесінде шығындарды едәуір қысқартуға болады.

Смарт оқыту – әлемдік контенттің көмегімен интерактивті білім беру ортасында икемді оқыту, яғни оқытудың кең көлемді, шексіз, қолжетімді түрі. Оқыту әрқашан және барлық жерде қолайлы болып келеді. Смарт оқытудағы ең маңыздысы – жоғары қолжетімді білім.

Смарт құрылғыларды қолдану неліктен тиімді:

- оқу үдерісіне қатысушылар: оқушылар өзара және оқытушы үйреншікті, ыңғайлы құралдарымен әрекеттеседі;
- сыныпта бірнеше компьютер қойғаннан гөрі, қолда бар мобильді құралдарды пайдалану ықшам және тез;
- мобильді құрылғыларда жүктелген электронды контенттермен жұмыс істеу, қағаз оқулықтар мен компьютерді қолданудан гөрі жеңіл және жылдам. Стилус немесе сенсорлық экран арқылы жұмыс істеу клавиатураны қолданудан ыңғайлы;
- мобильді құрылғыларға арналған кроссплатформалық қосымшаларды пайдалану арқылы оқушылар мен оқытушы ортақ істелетін тапсырмамен жылдам бөліседі, топ ішінде ақпараттарды бір мезгілде және әркім өзінше өңдей алады;
- кез келген уақытта, кез келген жерден білім алуға мүмкіндік бар;
- жаңа технологиялық құрылғылар: смартфондар мен заманауи гаджеттер оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттырады.

Көбінесе, БАҚ-да «гаджеттер оқушылардың назарын аударып әкетіп, олардың үлгерім төмендетеді» деген ойды толғайды. Бұл дұрыс көрінгенімен, зерттеулер бойынша оқушы үлгерімі мен гаджеттерді қолдануда мұндай байланыс анықталмаған. Оқушыларға сабақ қызықсыз немесе түсініксіз көрінгенде, олар өздерінің назарын смартфондарға аударады. Бұл дегеніміз, смартфон болмай тұрып та оқушылар мұндай жағдайда басқа іспен айналасатын. Ал смартфон арқылы оқушылардың керекті ақпаратты өздері тауып түсінуге мүмкіндіктері бар. Біз оқушылардың үлгерімдері төмендеуінің салдарын жоюға тырыспай, оның себебін алдын алуымыз керек.

Әлеуметтік желілер арқылы адамның өзінің барлық мүмкіндіктерін жүзеге асыруына жол ашылды. Ақпараттық қоғамда адамның өзіндік ойлауы, әрекетке шығармашылық тұрғыдан қарап, ыңғайлы жол таба білуі маңызды болып табылады. Соның нәтижесінде интеллектуалды экономика қалыптасып, технологияның қарқынды дамуына мүмкіндік туады.

Менің пікірімше, ақпараттық технологиялар дәуірі өз әсерін барлық салаларға тигізеді. Біздің болашақ мамандарымыз келешектегі өзгерістерге дайын болуы тиіс.

Әдебиет:

1. http://www.zkoipk.kz/kz/2016smart3/2307-conf.html
2. https://interactive-plus.ru/ru/article/115246/discussion_platform
3. http://zkoipk.kz/ru/2015smart2/1412-conf.html
4. https://ioe.hse.ru/news/201272771.html
5. http://www.zkoipk.kz/kz/2016smart3/2311-conf.html

УДК 372.851

ИНФОРМАТИКА МЕН МАТЕМАТИКА ИНТЕРГРАЦИЯСЫ

Нурмолдин Н.Б.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

« ...не обучение исчислению, а обучение приемам человеческой мысли при исчислении».
Л.Н.Толстой.

Қазіргі заманда ғылымның дамуына байланысты мектепте оқушыларға білім беру процесі өз дәрежесінде болу керек. Өйткені жалпы білімнің мазмұны әр түрлі саладағы ғылымдардың өзара әрекеті, даму прцесінің жаңа тұрғыда жетілуіне ықпал жасайды. Сондықтан қазіргі уақытта мектепте оқыту үрдісі пәнаралық байланыс сипат алуы тиіс.

Интеграция – бұл бір не басқа облыстағы жалпыланған білімдердің бір оқыту материалында мүмкіндігінше терең өзара енуі және бірігуі.

Интеграция нәтижесі – жаңа шындық, онда әр компонент өзіндік сипаттарын сақтайды. Интеграция жою, бағындыру, бірінің ішінде екіншісін жалғастыруды жоққа шығарады. Интеграцияланған сабақтар, оқушыға өзі тұрып жатқан әлем туралы, өзара көмек туралы, материалдық және әдеби мәдениеттің көпқырлық әлемінің бар екендігі туралы кең әрі анық көрсетілімін береді.

Интеграцияланған сабақтар туындауына қажеттілік, келесі себептердің пайда болуынан туындады:

- Біріншіден, балалар қоршаған әлемнің сан алуандығы мен бірлігімен танысады, ал көбіне осы бірліктің жеке құбылыстарын үйренуге бағытталған мектеп циклының пәндері, толық құбылыс туралы көрініс бере алмайды, тек бытыраңқы фрагменттерге бөліп тастайды.
- Екіншіден, интеграцияланған сабақтар оқушылардың потенциалдарын дамытып, қоршаған болмысты белсенді танып, себеп-салдар байланыстарын ойлану мен табуға итермелейді. Логика, ойлану, коммуникативтік қабілеттерін дамытады.
- Үшіншіден, интеграцияланған сабақтар жүргізу – стандартты емес, қызықты. Сабақ уақытында жұмыстың әр түрлерін қолдану, оқушылардың зейінін жоғары деңгейде ұстап тұруға мүмкіндік береді, сондықтан сабақтардың тиімділігі туралы айтуға болады.
- Төртіншіден, қазіргі қоғамдағы интеграция білім беруде интеграцияны талап етеді. Қазіргі қоғамға жоғары сапалы, жақсы дайындалған мамандар керек. Бұл қажеттілікті қағанаттандыру үшін: білімді, жақсы дайындалған мамандар тағайындауды, бастауыш сыныптардан бастау керек, сол үшін бастауышта пәнаралық байланысты жүзеге асыра отырып, интеграцияға жағдай жасау қажет.

- Бесіншіден, өзіндік таным, өзіндік ой білдіру, мұғалімнің шығармашылығы, қабілеттерін ашуға мүмкіндік береді.

Интеграцияланған сабақтардың артықшылықтары :

- оқытудың мотивациясын арттыруға, студенттердің танымдық қызығушылығын қалыптастыруға, әлемнің интегралды ғылыми көрінісіне және бірнеше жағынан феноменді қарастыруға үлес қосады;
- кәдімгі сабақтан гөрі, сөйлеудің дамуына және студенттердің салыстыруға, қорытынды жасауға, тұжырым жасауға, оқу-тәрбие үдерісін күшейтуге, жүктемені азайтуға үлес қосады;
- тақырыптың идеясын тереңдетіп, көзқарасты кеңейтіп қана қоймай, жан-жақты, үйлесімді және интеллектуалды дамыған тұлғаны қалыптастыруға үлес қосады;
- интеграция - студенттердің әртүрлі пәндер бойынша бақылауының белгілі бір тұжырымдарын растайтын немесе тереңдететін фактілер арасындағы жаңа байланыстарды табудың көзі.

Интеграцияланған сабақтар пәнаралық байланыстар жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады. Бұл сабақтардың әрқайсысын екі пәндік мұғалім жүргізеді, мысалы біздің жағдайда математика мен информатика мұғалімдері. Мұндай сабақтар материалдары, қоршаған әлемде болып жатқан процестердің бірлігін көрсетеді, түрлі ғылымдардың өзара байланысқандығын оқушыларға көруге мүмкіндік береді.

Математика мен информатиканың келесідей пәнаралық байланыстары бар деп айтуға болады:

1) Информатика курсында мазмұндық сызықтарды зерттеген кезде математиканың пәндік мазмұнын пайдалануы. Мысалдары:
   - Алгоритм ұғымын математикалық есептер мысалдарымен зерттеу (әсіресе, алгоритмдік құрылымдар);
   - Математика облысындағы дидактикалық материалдарды қолдана отырып, ақпараттық жүйелерді (мысалы, тексттік немесе бейнередакторлар) зерттеу;
   - Математикалық материалдарды қолдана отырып, бағдарламалау тілдерін зерттеу (мысалы, Лого тілі геометриялық обьекттерді құру мен зерттеу үшін «жақсы»).
2) Информатика курсына «дәстүрлі емес» мазмұндық сызықтарды қосу (мысалы, логика элементтері мен жиындар теориясы).
3) Математика курсына информатиканы оқыған кезде керек болатын және математиканың дәстүрлі курсында жоқ немесе толықтай берілмеген ақпараттарды енгізу (есептеу жүйелері; логика алгебрасының заңдары; функциялар/көрсетілімдер қасиеттері, алгоритмдер, моделдер).
4) Математика курсын ақпараттық және коммуникативтік технологиялар көмегімен оқыту.
5) Математика курсында информатика курсында енгізілетін ұғымдарды зерттеу (мысалы, ақпараттық моделдің бір түрі ретінде математикалық).
6) Интеграцияланған курсты жасау (мысалы, «Геометрия мен Лого»).

Информатика сабақтарында, информатика-математика пәнаралық байланысы жүзеге асырылады. Бұл сабақтардағы мұғалімнің мақсаты – оқушыда ақпараттық біліктіліктің, практикада ақпараттық технологиялар көмегімен ақпараттық обьекттерді түрлендіру қабілетін қалыптастыру. Мұндай сабақтар, пәндердің байланыстарын көрнекі түсіндіруге мүмкіндік береді, практикада теориялық білімдерін пайдалануды үйретеді, компьютерде жұмыс істеу қабілеттерін арттырады, оқушылардың ақыл-ой қызметін жандандырады, білімді өздігінен алуға ынталандырады.

Қорыта келегнде Информатика пәнінің басқа мектеп пәндерімен тығыз байланысы оның негізгі ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Оқушылар информатика сабағында алған білімдерін басқа пәндерді оқып-үйрену барысында жан-жақты қолдана алады. Информатиканың маңызды ерекшелігі-оның қоғамдық қызметтің барлық негізгі түрлеріне қолданылуы: өндірісте, басқаруда, ғылымда, білім беруде, жоспарлауда және сауда операцияларында, қоршаған ортаны қорғауда, криминалистік медицинада және тағы басқа

орындарда қолданылуы. Информатика көптеген нақты информациялық процестердің, технологиялардың барлығына ортақ мәселелерді зерттейді. Осы технологиялар информатиканың обьектісі болып табылады.

Әдебиет:

1. https://www.metod-kopilka.ru/page-article-43.html
2. https://stud.kz/referat/show/52356
3. http://group-global.org/ru/publication/50104-informatika-men-matematika-integraciyasy
4. https://sibac.info/conf/science/xxiv/42031

УДК 372.851

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА РАЗЛИЧНЫХ ЭТАПАХ РЕШЕНИЯ НЕСТАНДАРТНОЙ ЗАДАЧИ

Полубинская И.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современном мире от выпускников школ требуется владение целым рядом умений, способов деятельности, личностных качеств, которые в совокупности составляют функциональную грамотность.

Функциональная грамотность рассматривается, как способность использовать все постоянно приобретаемые в жизни умения, знания и навыки для решения максимально широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений [1]. Анализ вышеприведенных определений позволяет сделать вывод, что функциональная грамотность – это определенная степень подготовленности человека к выполнению возложенных на него функций.

Компоненты функциональной грамотности приведены на схеме 1.

Схема 1

Формирование функциональной грамотности определяется формированием и развитием составляющих, приведенных на схеме 2.

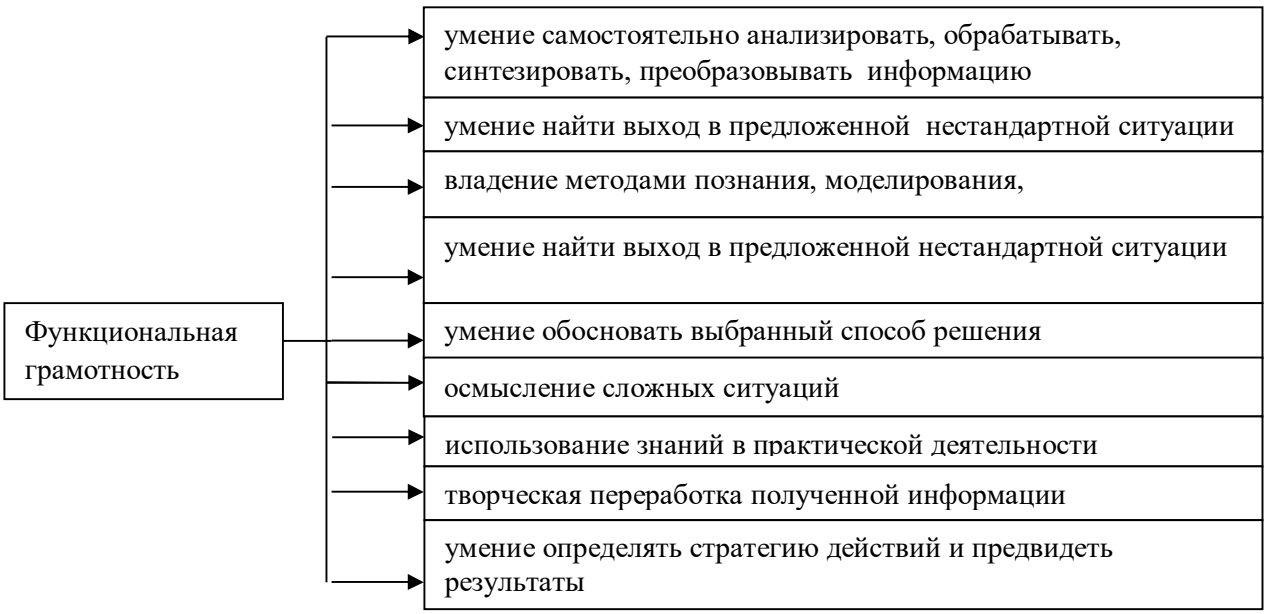

Схема 2

К сожалению, результаты участия казахстанских учеников в данных исследованиях, свидетельствуют о невысоком уровне сформированности функциональной грамотности.

Одним из наиболее эффективных средств, для формирования функциональной грамотности учащихся в обучении математики являются нестандартные задачи.

Существуют различные определения нестандартных задач, основная мысль которых заключается в том, что нестандартная задача, это задача, алгоритм которой не знаком учащемуся. Данное понимание термина «нестандартная задача» является расплывчатым, поэтому уточним данное понятие: нестандартная задача – это задача, для которой в курсе математики нет общих правил, определяющих общее направление ее решения[2]. За стандарт принимается школьный курс математики заданный в существующих казахстанских учебниках. Говоря о нестандартных задачах, в русле проблемы данного исследования отметим следующее: поскольку задачи в обучении представляют единство содержания задачи, формы представления и методы решения, то нестандартными сюжетными задачами будем считать такие, у которых один из данных компонентов является нестандартным. При этом за стандарт мы примем школьный курс математики заданный в существующих казахстанских учебниках.

Таким образом, можно выделить нестандартные сюжетные задачи следующих видов:

1) по структуре содержания;
2) по форме представления;
3) по методам решения.

Не следует путать нестандартные задачи с задачами повышенной сложности. Условия задач повышенной сложности таковы, что позволяют учащимся довольно легко выделить тот математический аппарат, который необходим для решения задачи по математике.

Под решением задачи будем понимать процесс, представляющий собой поиск необходимой последовательности действий на основе анализа условия и требования задачи, направленных на определение результата задачи, а также выполнение этих действий, получение результата, его анализ и оценку.

В процессе решения каждой нестандартной задачи и ученику, и учителю, необходимо чётко различать четыре основных этапа процесса решения задачи:

1. Осмысление текста задачи и анализ ее содержания.
2. Осуществление поиска решения и составление плана решения
3 Реализация плана решения
4. Проверка решения задачи

Рассмотрим, какие компоненты функциональной грамотности можно развивать на основе задачи, которая является нестандартной по методу решения. Именно поэтому , за счет нестандартного метода решения, задача нестандартна. В данном случае, от учеников требуются решить задачу геометрическим методом. Геометрический метод решения задачи, как правило, практически не используется в школе, тем не менее, при решении задач на равномерные процессы иногда он даёт более простое и компактное решение.

Задача. На двух копировальных машинах, работающих одновременно, можно сделать копию пакета документов за 10 мин. За какое время можно выполнить эту работу на каждой машине в отдельности, если известно, что на первой её можно сделать на 15 мин. быстрее, чем на второй?

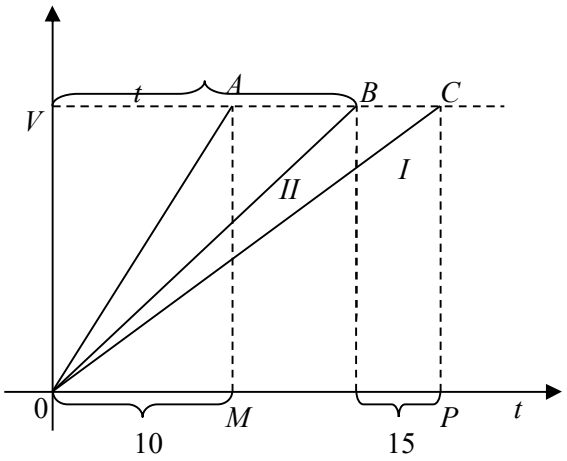

Рисунок 1

При работе с предложенной нестандартной задачей на *первом этапе* предполагается ознакомление с содержанием задачи. Ознакомиться с содержанием задачи – значит прочесть ее, представить ситуацию, отраженную в задаче. Формирование различных компонентов функциональной грамотности школьников на основе анализа условия нестандартных сюжетных задачи будет наиболее эффективным, если учитель продумает систему работы с такими задачами. Методика формирования функциональной грамотности подразумевает то, что подготовлены различные варианты работы с задачей. Например, в задаче дано указание, что нужно решить задачу геометрическим способом. Если учащиеся с такими задачами еще не сталкивались и не умеют интерпретировать информацию, полученную в виде текста в информацию, которая будет представлена виде геометрического чертежа, учителем предлагается готовый чертеж и с помощью вопросов он предлагает установить соотношение между каждым из условий и соответственно чертежом.

В результате такой работы учащимися постепенно формируется умение анализировать условие, требование задачи, осмыслять сложную ситуацию, переводить информацию с текстовой на геометрическую, тем самым получая наглядно модель задачи.

Такую работу можно провести один или несколько раз в зависимости от уровня обученности детей. В дальнейшем учитель может предложить подобную задачу, чтобы учащиеся составили чертеж самостоятельно, а составляя чертеж, школьники анализируют текст задачи, интерпретирует в виде схемы, что способствует формированию компонентов функциональной грамотности. То есть, в данном случае это умение найти выход в предложенной нестандартной задачной ситуации.

Решение задачи:

Рассматривая, выше приведенную задачу, ученики на оси абсцисс откладывают время работы копировальных машин в минутах (рисунок 1). Замечают, что обе машины, работая вместе, сделают копию за 10 мин. (OM =10). Из этого следует, что одной первой для этого

понадобится t мин, а одной второй – (t +15) мин. При этом, положение точки V на оси ординат соответствует объёму работы, которую необходимо выполнить. Зная что, объём работы прямо пропорционален затраченному времени, ученики заключают, что график работы копировальных машин представляют собой отрезки: *OB* – график работы первой, *OC* – график работы второй, *OA* – график совместной работы.

Умелая помощь учителя, оставляющая учащемуся разумную долю самостоятельной работы, способствует развитию функциональной грамотности школьника, развивает его математические способности, учит работать с информацией, анализировать задачу, выполнять краткую запись задачи на схематическом чертеже. А также позволяет накопить опыт, который в дальнейшем поможет находить путь к решению новых нестандартных задач.

Второй этап решения задачи, как правило, является самым трудным для учеников. Его результатом должна являться математическая модель задачной ситуации. В качестве такой модели решения может служить уравнение, система уравнений и т.д. Составляя план решения задачи, всегда следует задавать, решающему задачу, ученику вопрос: "Все ли данные задачи были использованы?" Выявление неучтенных данных задачи на начальном этапе облегчает составление плана ее решения. Рассмотрев, полученный на первом этапе, чертеж учащиеся замечают две пары подобных треугольников *OCP* и *OKM*. Из подобия следует, что $AN = KM$. Ученики устанавливают, что за 10 мин. первая машина выполнит часть работы, соответствующую отрезку *NM* (*AN* – отрезок работы, который выполнит вторая машина). Но за 10 мин вторая машина выполнит часть работы, соответствующую *MK*. Поэтому $AN = KM$. Учитывая это равенство школьники делают вывод, что $CP = VO$, получают $\frac{VO}{AN} = \frac{CP}{KM}$. Из пропорций получают соотношение: $\frac{VB}{AB} = \frac{OP}{OM}$ из которого нетрудно перейти к уравнению: $\frac{t}{t-10} = \frac{t+15}{10}$

На данном этапе формированию функциональной грамотности учащихся способствует анализ математической модели задачной ситуации, умение определять стратегию действий предвидеть результаты, умение обосновать выбранный способ решения, а также составление плана решения. При этом правильно составленный план решения задачи почти всегда гарантирует правильное ее решение.

На третьем этапе работы с задачей ученики исследуют полученную математическую модель, интерпретируют полученный результат исследования математической модели в заданную ситуацию, записывают ответ.

$$\frac{t}{t-10} = \frac{t+15}{10}$$

$$10t = (t-10)\cdot(t+15)$$

$$10t = t^2 + 5t - 150$$

$$t^2 - 5t - 150 = 0$$

$$D = 25 + 600 = 625$$

$$t_1 = \frac{5+\sqrt{625}}{2} = \frac{30}{2} = 15$$

$$t_2 = \frac{5-\sqrt{625}}{2} = \frac{-20}{2} = -10$$ – не имеет смысла

Решив полученное уравнение, учащиеся находят единственный положительный корень t = 15. Таким образом, отвечают на вопрос задачи: первая машина сделает копию пакета документов за 15 мин, а вторая – 30 мин.

Ответ: 15 мин, 30 мин.

На данном этапе от учеников требуется владение целым рядом компонентов, составляющих функциональную грамотность:

- умение производить необходимые арифметические действия, применять их для решения конкретной задачи
- умение интерпретировать, оценивать и анализировать полученные данные.
- знание основных математических методов решения, правил, умение производить различные вычисления и подсчеты, отбирать и упорядочивать информацию, а также применять формулы.

Четвертый этап работы над задачей представляет собой проверку решения задачи. Проверить решение задачи – значит установить, что оно правильно или ошибочно. В качестве проверки учитель может предложить учащимся решить эту же задачу различными способами, например, алгебраическим методом. Ведь отыскание различных способов решения задач у школьников способствует формированию компонентов функциональной грамотности школьника, развитию его творческих способностей, выработке исследовательских навыков.

В заключении отметим, что решение задачи крайне сложный процесс, невозможно дать учащимся правила, позволяющую решить ту или иную нестандартную задачу. Все нестандартные задачи в какой-то степени неповторимы и так такового универсального метода, позволяющую решить задачу, к сожалению нет. В связи с этим, систематическое решение нестандартных сюжетных задач учит детей самостоятельно выбирать, анализировать способы решения задачи, преобразовывать полученную информацию, учит владению графическими средствами отображения информации, способствует развитию воображения и гибкости ума. Таким образом, формирует хорошие предпосылки для развития функциональной грамотности учащихся.

Литература:

1. Бунеев Р. Н. Понятие функциональной грамотности // Образовательная программа «Школа 2100», Педагогика здравого смысла / Под ред. А. А. Леонтьева. – М., 2003. – С. 35.
2. Фридман Л.М. Как научиться решать задачи / Л. М. Фридман, Е.Н. Турецкий. – М.: Просвещение, 1989. – 126 с.

УДК 691.33

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ ПРИ ИЗУЧЕНИИ МНОГОУГОЛЬНИКОВ В КУРСЕ ГЕОМЕТРИИ 8 КЛАССА

Поляков А.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Количество информации в современном мире постоянно растёт, но способы обращения с ней остаются прежними и уже малоэффективными. То, что было адекватным несколько десятков лет назад, не помогает нам, современным людям, справится с объёмом и потоком информации.

Именно тонны информации заставили нас искать альтернативу традиционному способу получения, запоминания и воспроизведения информации. Одной из таких альтернатив стала теория интеллект-карт, предложенная Тони Бьюзеном.

Рассмотрев данную теорию, мы выделили шесть преимуществ интеллект-карт (ментальных карт):

1. запись информации быстрая, легкая и не такая объёмная;
2. читая карту, имеем перед глазами структурированные и логические связи;
3. развитие когнитивных процессов – память, мышление, воображение;
4. при составлении ментальных карт человек использует свой творческий потенциал и ресурсы обоих полушарий мозга;

5. информация запоминается практически моментально и с высоким уровнем качества;

6. данному методу легко обучиться.

Согласно Линн и Хис (2000) создание концептуального понимания позволяет учащимся оценивать личный прогресс в обучении и осознавать области, в которых требуется улучшение. Наш мозг выполняет пять основных функций:

- ✓ восприятие – информация «вводится» через органы чувств;
- ✓ удержание – посредством работы памяти человек запоминает, хранит и при необходимости вспоминает (извлекает хранящуюся информацию);
- ✓ анализ – устанавливание взаимосвязей между различными аспектами, присущими предмету анализа;
- ✓ передача информации в какой-либо форме, например в виде акта творчества (ментальные карты);
- ✓ управление всеми мыслительными и физическими процессами.

Пять вышеуказанных функций мозговой деятельности взаимно дополняют друг друга. Ментальная карта – это графическое выражение процесса мышления и поэтому является естественным продуктом деятельности человеческого мозга.

Это мощный графический метод, предоставляющий универсальный ключ к высвобождению потенциала, скрытого в мозге. Метод интеллект-карт может найти применение в любой сфере жизни, где бы ни требовалось совершенствовать интеллектуальный потенциал личности, что достигается учением, или решать разнообразные интеллектуальные задачи. Интеллект-карта имеет четыре существенные отличительные черты:

а) объект внимания/изучения кристаллизован в центральном образе;

б) основные темы, связанные с объектом внимания/изучения, расходятся от центрального образа в виде ветвей;

в) ветви, принимающие форму плавных линий, обозначаются и поясняются ключевыми словами или образами. Вторичные идеи также изображаются в виде ветвей, отходящих от ветвей более высокого порядка; то же справедливо для третичных идей и т. д.;

г) ветви формируют связанную узловую систему.

Качество интеллект-карт можно улучшать с помощью цвета, рисунков, закодированных выражений (например, общепринятых аббревиатур), а также посредством придания карте трехмерной глубины, что в сумме служит тому, чтобы повысить занимательность, привлекательность и оригинальность интеллект-карт. И то, и другое, и третье помогает увеличить творческий запал при создании и дальнейшем использовании интеллект-карт, а равно лучше запомнить содержащуюся в них информацию.

Метод интеллект-карт помогает пробудить в человеке способность к изображению окружающего мира. Личность, развивающая в себе способность создавать образы, одновременно развивает свою способность к мышлению, восприятию мира, свою память, творческий потенциал и укрепляет веру в собственные силы.

Наибольший эффект от интеллект-карты достигается, когда в центр помещается графический образ, нежели слово, и образы используются вместо слов в любом подходящем случае. Комбинирование двух кортикальных способностей – оперирования словами и оперирования образами – многократно увеличивает отдачу от затраченной ментальной энергии, особенно когда вы создаете, а не используете готовые образы.

В любой интеллект-карте базовые порядковые идеи являются теми словами или образами, которые, отличаясь простотой и очевидностью, служат цели упорядочения хода мыслительного процесса. Являясь ключевыми концепциями, они концентрируют вокруг себя основную массу ассоциаций.

Использование иерархий и категорий отличает полную интеллект-карту от мини-интеллект-карты. В полной интеллект-карте их следует расположить в соответствии с их истинным «идейным» значением. Простой способ обнаружения основных базовых идей состоит в том, чтобы задать себе следующие вопросы:

• Какие знания я хотел бы приобрести?

• Если бы я писал об этом книгу, какими были бы названия ее глав?

• В чем состоят мои конкретные цели?

• Каковы семь важнейших категорий информации по рассматриваемому вопросу?

• На какие основные вопросы необходимо ответить? Вопросы типа «Почему?», «Что?», «Где?», Кто?», «Как?», «Который?» и «Когда?» нередко способны прекрасно подойти в качестве главных ветвей интеллект-карты.

• К какой более обширной категории можно отнести те или иные категории по рассматриваемому вопросу?

Очень часто постановка перед собой перечисленных вопросов помогает докопаться до необходимых базовых порядковых идей.

Линн (2000) определил интеграцию знаний как «динамический процесс» образования связей, группировки и разделения, организации и структурирования. Эффективные инструкции дают возможность учащимся расширить, пересмотреть, реструктурировать, изменить связи и приоритеты научных явлений.

Эти идеи подтверждаются американским психологом Аусбел (1968), который в своих исследованиях подразумевал под когнитивным мышлением иерархическое структурирование концепции на основные и специфические, при котором каждая концепция интегрируется с другой через точные и ясные взаимосвязи.

Применяя метод ментальных карт на уроках геометрии при изучении темы «Многоугольники», мы добились следующего:

1. инклюзивности (все учащиеся охотно составляли ментальные карты, вне зависимости от уровня интеллектуального развития);
2. полного усвоения материала;
3. умения действовать по алгоритму составления ментальных карт;
4. соблюдения правил составления ментальных карт;
5. воспроизведения материала по ментальным картам.

При использовании метода ментальных карт важным преимуществом является то, что они не лишают учащихся индивидуальности, не ограничивают творчество ребёнка. Кроме того, учитель может давать задания по составлению ментальных карт на разных этапах урока: от проверки домашнего задания до закрепления. Метод ментальных карт позволяет создавать атмосферу личностно-ориентированного обучения на уроках. В зависимости от уровня развития учащегося мы можем выдвигать условия составления ментальных карт.

Например, изучая тему «Ромб», учащийся с высоким уровнем интеллектуального развития получает задание «Составить ментальную карту, используя четыре цвета, символы и цифры». Учащийся среднего уровня интеллектуального развития получает задание «Составить ментальную карту, используя формулы и рисунки». Учащийся с низким уровнем интеллектуального развития получает задание «Составить ментальную карту. Используя тезисы».

Конечно, мы не акцентируем внимание учащихся на уровне интеллектуально развития, но бесспорным фактом является то, что все учащиеся активно включаются в работу по составлению ментальных карт. Это, в свою очередь, положительно сказывается на усвоении материала.

Китайская пословица гласит «Я слышу – и я забываю, я вижу – и я помню, я делаю - и я понимаю». Поэтому в настоящее время более важным является деятельность каждого учащегося, умение применить знания на практике. Метод ментальных карт позволяет развивать умение применять знания на практике. Наш Президент в своём ежегодном Послании народу обращает особое внимание образованию и , в частности, говорит, что «ключевым приоритетом образовательных программ должно стать развитие способности к постоянной адаптации к изменениям и усвоению новых знаний».

Роль метода ментальных карт в процессе обучения многогранна, одна из которых реализация личностно-ориентированного обучения. В будущем возможно изменение фокуса

понимания того, что помогает учащимся составлять ментальных карт, в какой степени составление одной ментальной карты будет эффективным на этапе урока, на целом уроке или серии уроков, а также использование ментальных карт как рефлекторного метода.

Литература:

1. Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 года.
2. Аусбел Д.П. Психология образования: Познавательный аспект – Нью-Йорк: Холт, Райнхарт и Уинстон, 1968.
3. Линн М.С., Хис С. Компьютеры, учителя, одноклассники: Партнёры по научному образованию, - Махвах, Нью-Джерси, 2000.
4. Бьюзен Т. Супермышление. Минск: ООО «Попурри», 2003.

УДК 372.851

РАЗВИТИЕ ДИВЕРГЕНТНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ РЕШЕНИИ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Рейнгард А.О.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Развитие дивергентного мышления является одной из основных составляющих всестороннего прогресса учащихся. Развитое мышление дает возможность отделять значительное от вспомогательного, находить взаимосвязи между объектами и явлениями, строить умозаключения, искать и находить доказательства или опровержения утверждений. Широкие возможности в плане развития дивергентного мышления дает решение геометрических задач. Дивергентное (многовариантное, альтернативное) мышление является противоположностью линейному мышлению. Для него характерно отсутствие жёсткой связи между явлениями, причинами и их следствиями [1].

То, насколько успешно и эффективно человек справляется с решением различных жизненных задач, напрямую зависит от особенностей его мышления. Американский психолог Джой Гилфорд разделил человеческое мышление на два вида – конвергентное и дивергентное.

Конвергентным называется тип мышления, направленный на решение задач с помощью четкого алгоритма действий. Дивергентное мышление предполагает многовариантность действий в процессе поиска решения задачи.

Дивергентное мышление (от лат. divergere – расходиться) – метод творческого мышления, применяемый обычно для решения проблем и задач. Заключается в поиске множества решений одной и той же проблемы [2].

Дивергентное (творческое) мышление не является даром свыше, данный тип мышления можно и нужно развивать. Делается это с помощью дифференцированных техник обучения.

При решении геометрических задач дивергентное мышление формируется по-разному, развивается интуиция, систематизируется знание, расширяется общий образовательный горизонт, накапливается полезный опыт. Можно освоить основные методы решения геометрических задач, составляющих важную часть многих эвристических алгоритмов, научиться рационально, планировать поиск решения геометрических задач, выполнять полезные преобразования состояния задачи и использовать известные методы когнитивной деятельности – наблюдение, сравнение, обобщение.

Раскрыто что, изучение математики и, в частности, геометрии предоставляет широкие возможности по развитию дивергентных качеств мышления. Перечислим кратко методические рекомендации использования геометрических задач с целью развития дивергентного мышления учащихся:

Необходимо:

- использовать задачи, в которых имеется возможность различной интерпретации одного и того же математического объекта, относительно той или иной фигуры, включающей данный объект;
- использовать задачи с неоднозначностью в условии, требующие рассмотрения нескольких возможных ситуаций, что обычно приводит и к нескольким вариантам ответа;
- рассматривать различных способов решения одной и той же задачи, формировать у школьников привычку перед началом решения «проигрывать» мысленно возможные подходы к решению – сопоставлять их и выбирать оптимальный;
- использовать при работе с геометрическим материалом специальные методы, ориентированные на развитие дивергентного мышления.

Большинство учащихся привыкли представлять себе геометрические фигуры и факты только в определенных вариантах расположения – обычно в тех, в которых они изображены в учебнике или чаще всего рисовались учителем на доске. Поэтому необходимо представлять элементы для развития дивергентного мышления в другом расположении.

Безусловно, что решение геометрических задач различными способами воспитывает интерес у учащихся к математике, иллюстрирует эстетический потенциал этого предмета. Следовательно, можно говорить и о воспитательной функции таких задач.

Хорошим средством развития дивергентного мышления являются вариативные задачи, то есть такие задачи, в которых условия может соответствовать различным вариантам геометрического чертежа. Также в качестве эффективного средства развития дивергентного мышления методистами признаются задачи, которые имеют различные способы решения.

Как было сказано ранее одним из компонентом дивергентного мышления является гибкость. Развитие данного компонента необходимо выстраивать на основе задач вариативного содержания. Пример такой задачи приведен ниже.

Задача. Радиусы двух вневписанных окружностей прямоугольного треугольника 7 и 17. Найти расстояние между их центрами[3, с.160].

Случай 1. Одна из окружностей касается гипотенузы, а другая – катета.

Дано. Треугольник ABC – прямоугольный, $\angle B = 90^\circ$. Вневписанные окружности (O_1; r) и (O_2; R), где r =7 см, R = 17 (рисунок 1).

Найти: O_1O_2

Решение. $MC = BM + BC = 7 + 17 = 24$. $O_1K = MC = 24$, $O_2K = 17 - 7 = 10$. Из прямоугольного ΔO_1KO_2 по теореме Пифагора: $O_1O_2 = \sqrt{24^2 + 10^2} = 26$ см.

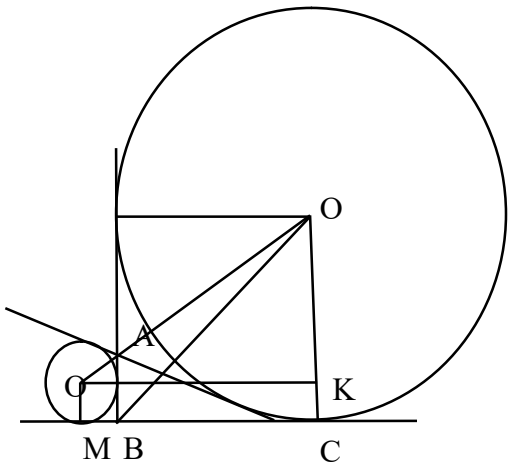

Рисунок 1

Случай 2. Обе окружности касаются катетов (рисунок 2).

Решение: Найдем диагонали квадратов $O_1B = \sqrt{49 + 49} = 7\sqrt{2}$ см, $O_2B = \sqrt{17^2 + 17^2} = 17\sqrt{2}$ см. $O_1O_2 = 7\sqrt{2} + 17\sqrt{2} = 24\sqrt{2}$ см.

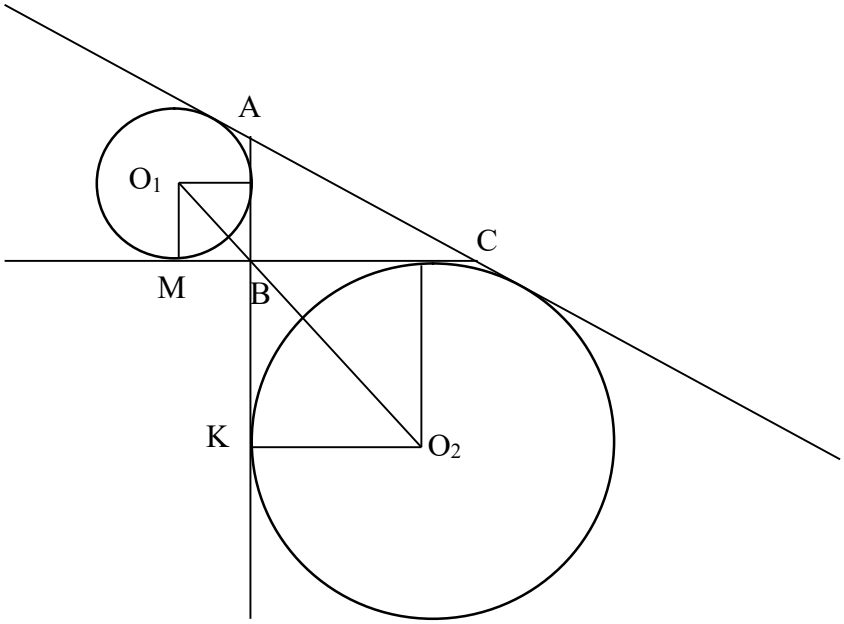

Рисунок 2

Рассмотренные типы задач лучше всего предлагать учащимся не слишком часто и помногу, но регулярно – так, чтобы они запоминались. И каждый раз, дав сначала время на самостоятельные размышления, потом подробно обращать внимание на особенности, предложенной задачи и стандартные ошибки, возникающие при ее решении. С помощью этого можно существенным образом разнообразить и обогатить учебный процесс.

В то же время математика, и особенно геометрия является хорошим средством развития дивергентного мышления. Даже при изучении достаточно сложных тем, выходящих за рамки материала школьного курса геометрии, можно организовать работу учащихся на основе метода «мозгового штурма».

В качестве примера рассмотрим, реализацию развития дивергентного мышления при изучении темы «Вневписанная окружность».

Метод «мозгового штурма» – один из наиболее распространенных методов раскрепощения и активизации творческого мышления. Эдвард де Боно утверждает, что боязнь критики мешает активизации творческого мышления, поэтому основная идея «штурма» – это отделение оценки высказываемых идей от самого процесса их рождения. Оптимальное время для проведения «штурма» – около 40 минут. Данный метод обладает определенными характерными чертами такими, как:

а) перекрестная стимуляция (комбинирование и усовершенствование идей, высказанных другими);

б) отложенное суждение (необходимость исключить преждевременную критику идей);

в) раскованность(чем безумнее идея, тем лучше результаты).

Даже при изучении достаточно сложных тем, выходящих за рамки материала школьного курса геометрии, можно организовать работу учащихся на основе рассмотренных методов.

В качестве примера рассмотрим, реализацию развития дивергентного мышления при изучении темы «Вневписанная окружность».

Метод «мозгового штурма». Этот метод используется для обеспечения того, чтобы учащиеся самостоятельно получали определение вневписанной окружности, основанное на

ранее освоенном определении вписанной окружности. При организации такой работы учитель разбивает учащихся на группы, каждый из которых предлагает вопросы и задания, на основе которых создается мозговой штурм.

1. Вспомните определение окружности вписанной в треугольник.

2. Рассмотрите рисунки 3 и 4, найдите в них общее. На всех рисунках приставлены окружности, которые называются вневписанными.

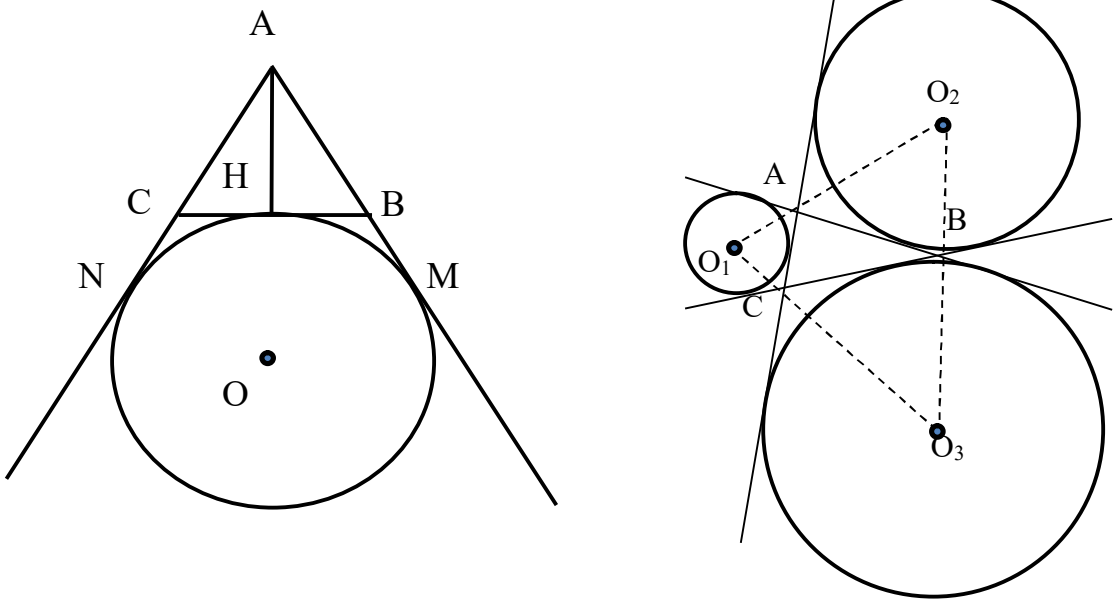

Рисунок 3

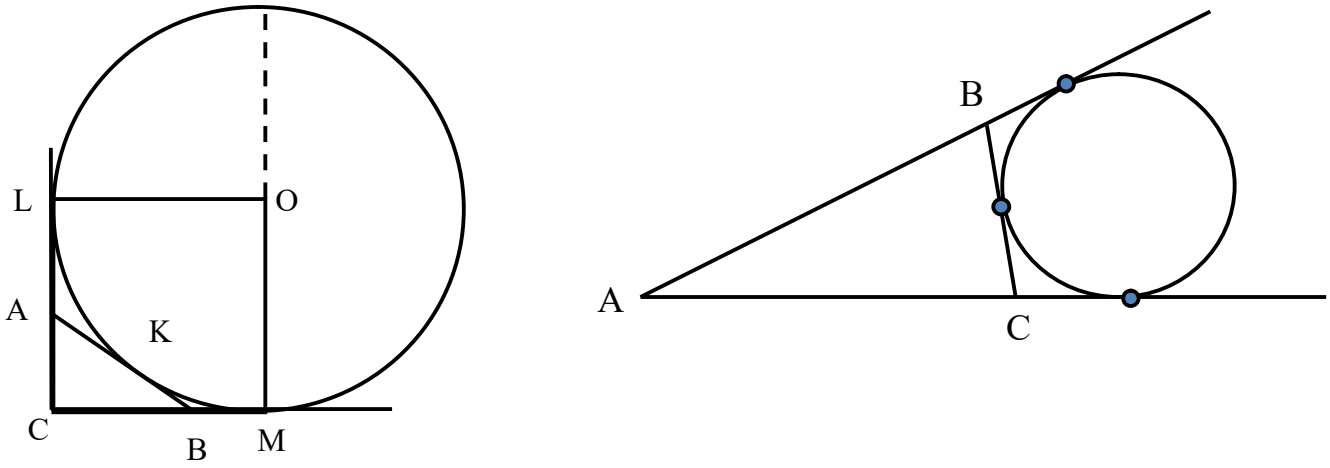

Рисунок 4

3.Охарактеризуйте взаимное расположение окружностей и элементов треугольника.

4. На основе выполненного анализа чертежей, попробуйте дать определение вневписанной окружности.

5. Сколько вневписанных окружностей может быть у треугольника?

Аналогично можно провести работу по выяснению место положения центра вневписанной окружности. Задания для организации групповой работы приведены ниже.

1. Вспомните теоремы о вневписанной окружности.

2. Попробуйте определить, где лежит центр вневписанной окружности.

3. Докажите выдвинутые утверждения, используя доказательства теоремы о центре вписанной окружности.

Учащиеся, работая с предлагаемыми, заданиями выражают свои идеи, объединяют их, совершенствуют, критикуют и принимают заявления других. Затем, исходя из высказанных идей, записываются полученные определения.

Таким образом, анализ психолого-педагогической и методической литературы, который позволил раскрыть сущность и особенности дивергентного дает возможность говорить о необходимости целенаправленной работы учителя по его формированию.

Литература:

1. Арихейм Р. Визуальное мышление //Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления /Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В Петухова. – Москва: МГУ, 1981 г. – 111 с.
2. Гилфорд. Дж. П. Природа человеческого интеллекта. – Москва: Издательский дом «Вильямс», 1971 г. – 87 с.
3. Крачковский С. М. Дивергентные задачи по математике и их визуальные образы. – Москва: Прометей, 2016 г. – 166 с.

УДК 153.922.7

БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫ

Романова Р.С.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бала психологиясы - жас ерекшелігі психологиясының негізгі бөлімі. Ол адам өміріндегі тұтас бір кезең болып табылатын балалық шақтың психикалық даму заңдылықтарын зерттейді.Жас ерекшелігі психологиясының іргетасы болған Бала психологиясы 19 ғасырдың аяғында дербес пән ретінде өмірге келді. Бала психологиясының негізін қалаған неміс ғалымы В. Прейер. Ол Бала психологиясын зерттеуде тұңғыш рет интроспекция әдісінен объективті бақылауға өтуді жүзеге асырды. В. Прейердің “Бала жаны” атты кітабы (1882). Бала психологиясын жүйелі зерттеуді бастап берген психол. еңбек. Бала психологиясының пәні балалық шақтағы психикалық дамудың жалпы заңдылықтарын онтогенезде ашу, осы дамудың жас кезеңдері мен оған өту себептерін анықтау. Бала психологиясы үшін басты мәселе баланың психикалық дамуының факторларын, психикалық дамушарттарын түсіндіру. Психология ғылымында баланың психикалық дамуын түсіндіретін теориялар шартты түрде 2 үлкен бағытқа,бөлінеді:

1)биогенетикалық;

2)социогенетикалық.

Бұл бағыттар бір-бірінен бала дамуының негізіне қандай факторды (биологиялық не әлеуметтік) алуымен ерекшеленеді. Бала психологиясы баланың дүниеге келгеннен мектеп бітіргенге дейінгі уақыт аралығын қамтиды (балалар психологиясы, бастауыш сынып

оқушылары психологиясы, жасөспірімдер психологиясы, балаң жас психологиясы). Бала психологиясындағы “балалық шақ” ұғымы ғасырлар барысында өзгеріп отырды. Әлеуметтік-мәдени құбылыс болып табылатын “балалық шақ” ұғымы нақты тарихи сипатқа ие. Оның мазмұны қоғамдағы тәрбиелеу жүйесіне, этномәдени ерекшелікке байланысты. Бала психологиясында жалпы психологияның негізгі әдістері жас ерекшеліктеріне орай өзгертіліп қолданылады. Мысалы: бақылау мен эксперимент (лабораториялық, табиғи, қалыптастырушы) және тестер, әңгімелесу, іс-әрекет нәтижесін талдау, т.б. Бала психологиясының қалыптасуы мен дамуына зор ықпалы тигізген ағым — педалогия. Баланы біртұтас зерттеуді мақсат тұтқан педалогия қазіргі Бала психологиясының құрамына енген көптеген ғылыми мағлұматтар мен күні бүгінге дейін маңызын жоймаған психология концепцияларды өмірге әкелді. Бала психологиясының мәселелерін зерттеумен айналысқан орыс психологтарының көрнекті өкілдері осы педалогия саласында қызмет етті (П.П. Блонский, Л.С. Выгодский, Б.М. Бехтерев, А.П. Негаев, Г.И. Россолимо, т.б.). 20 ғасырдың 30-жылдарында педалогияның “жалған ғылым” ретінде құдалануы Бала психологиясының дамуына үлкен зиянын тигізді. Бала психологиясы саласында дүние жүзіне әйгілі Дж. Уотсон, В. Штерн, К. Бюлер, Ст. Холл, К. Левин, А. Валлон, З. Фрейд, Ж. Пиаже, Э. Эриксон, Д.М. Узнадзе, А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев, т.б. психологтар еңбек еткен. Қазақстанда Бала психологиясына қатысты еңбектер жазған психологтар: С. Балаубаев, Е. Суфиев, Ш. Әлжанов, А. Темірбеков, М. Мұқанов, Қ. Жарықбаев, т.б

Даму психологиясы немесе жас ерекшеліктерінің психологиясы — жеке адамның психикалық дамуын, өмір тіршілігінде қалыптасу зандылықтарын танып білуге көмектесетін психология ғылымының дербес саласы. Даму:

- 1) материалдық объектілердің заңды, бағытты, қайтымсыз өзгеруі, нәтижесінде объектінің жаңа қасиеттері туындайды;
- 2) тұлғаның сыртқы және ішкі, басқарылатын және басқарылмайтын факторлардың әсерімен даму үрдісі.

Даму кезінде адамда сандық және сапалық өзгерістер туындайды. Даму психологиясы адамның жеке басының қалыптасуы мен дамуының заңдылықтарын зерттейді, адам жасының өсуіне сәйкес психикалық даму ерекшеліктерін азаматтық қасиеттерінің кемелдену жағдайларын, өзіндік ерекшеліктеріндегі психологиялық зандылықтарымен таныстырады. Даму психологиясы психикалық дамудың қозғаушы күшін, заңдылықтарын және адамның онтогенезде қалыптасуын қарастырады.

Даму психологиясы келесі бөлімдерден тұрады:

- мектеп жасына дейінгі балалардың психикалық дамуы;
- бастауыш сынып оқушыларының психикалық дамуы мен жеке басының қалыптасуы;
- жеткіншектердің психикалық даму ерекшеліктері мен жеке бастарының қалыптасуы;
- жасөспірімдердің психикалық дамулары мен психологиялық ерекшеліктері;
- ересектер мен егде жастағылардың психологиялық ерекшеліктері;
- қартайған жастағылардың (геронтопсихология) психологиялық ахуалдары.

Даму психологиясы — онтогенезде адамның психологиялық және қылықтық дамуының заңдылықтары мен ерекшеліктерін зерттейтін мәліметтері бар психологиялық зерттеулер саласы. Дамудың әлеуметті жағдайы — адамның психологиялық және қылықтық дамуы өтетін әлеуметтік жағдай. Дамудың әлеуметтік жағдайы дамудың қандай факторлар жүйесіне байланысты екендігін де қарастырады. Дамудың жақын зонасы — психикалық дамудың мүмкіндіктері, адамға сырттан минималды көмек беру арқылы ашылады. Дамудың жақын зонасы ұғымын әйгілі ғалым Л.С.Выготский енгізген. Дамудың жақын зонасы - айналадағы адамдардың кішігірім көмегін немесе демеуінің негізінде балада айқындалатын және соларды пайдаланып оның шынайы дамуына мүмкіндіктер. Дамытатын күштер — балаларды оқыту мен тәрбиелеуде ересектердің өз алдына қойылатын мақсаттары, яғни баланың өзін өзі жетілдірудегі қажеттілікте.

Бала бойындағы қызғаншақтық психология түрліше дәрежеде болады. Бүгінгі таңда көптеген балалар «ерке», «тәкаппар» мінездерді жұқтырып алған. Олар басқалардың өзінен

жақсы болуын, өзінен асып кетуін қаламайды, тіпті үнемі басқаларды жазғырып жүретін болады. Қызғаншақтың төмен дәрежелі сезім. Бұл баланың өсу барысына өте зиянды болып келеді. Отағасы болу тұрғысынан баланың осындай жан күйін байқаған сәтте дереу түзетуге кірісу керек дейді мамандар. Қытайлың маман Жан Хуа өспірімдердегі күшті қызғаншақтық психологиясы кезінде ана-ана оған көбірек көңіл бөлуі, оның бойындағы артықшылықты дер кезінде байқап, мадақтау айтып шабыттандыруы керек деген пікірде. ата-ананың баланы мадақтауы орынды болуы, асыра сілтемеуі, мадақты нақты дүниеге қарата айтуы бек ләзім. Осы сәтте жөнін тауып бала кемшіліктерін өзіне түсіндіріп беру де өте маңызды. Екіншіден, осындай күйі қалыптасып үлгерген балалар үшін ата-аналар өзі сияқты балалардың табысқа қалай жеткенін, қалай құлшыныс жасайтынын айтып беруі керек. Осы арқылы балалардың мадақ, сыйлық сахнасына көтерілген сәтін ғана көріп, олардың осы жолдағы еңбегіне селқос қарауының алдын алу керек. Бала алдында үнемі басқа отбасының балаларын мадақтай беру де жөн болмайды. Баладағы ыңғайсыз күйді болдырмау үшін оның назарын тез басқа жаққа бұрып әкету керек. Баланың өзін қор санау, айналасына салғырт қарау, басқаларға соқтыға беруі сынды нашар әдеттеріне қатаң сын айтып, қателіктерін өзіне айтып тұру керек. Ең бастысы баланың өсіп-жетілу барысында ондағы өзгерістерге жай қарамаған жөн. Себебі, бұл өзгерістер оның болашақта толық адам болып қалыптасуына кері әсерін тигізеді.

Әдебиет:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энцклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы»Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, II том;
2. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. — Алматы: "Сөздік-Словарь", 2006. - 384 бет. ISBN 9965-409-98-6
3. https://massaget.kz/kyizdarga/shayra/9262/

УДК 371

ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Романова Р.С.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті-ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» - деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді. Бұл міндеттерді шешу үшін, әрбір білім беру мекемедегі ұжымының, әрбір мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды. Қазіргі уақыттағы оқытудың маңыздысы – оқушылардың танымдық қызметінің артуы, жеке тұлғаның өзіндік дамуына бағыт, оның мүмкіндігінің жүзеге асуын қадағалау. Оқытудың осындай міндеттері педагогикалық технологияға біздің түсінетініміз алдыңғы қатарлы педагогикалық ойларды, принциптерді, таза ғылым ережесінің негізін игеру болып табылады.

Мақсат бізге керекті түпкі нәтиже, нәтижені көріп "Мақсатқа жеттік пе?"- деген сұрақтарға жауап беру. Мұндай мақсатты педагогикада "диагностика арқылы анықталған мақсат" дейді. Диагностика арқылы оқушылардың білім, іскерлік, дағды деңгейлері және қабілеті анықталады, нәтижесінде оқушыға тағы да қандай білім, іскерлік, дағдылар беру керектігі жоспарланады.

- Технологияның кезеңдері:
- Оқытудық мақсатын диагностика арқылы қайта тұжырымдау;
- Жаңа мақсатқа жету кезеңдерін белгілеу;
- Диагностика негізінде оқытудық жаңа мақсатын қою. Технологияда оқушыда қалыптасатын сапа, қасиет, іскерлік, анық суреттеледі.

Тексеру құралдары арқылы оқушының сапасы, қажеттіліктері, іскерліктері, даму, қалыптасу деңгейлері анықталады. Оқушының деңгейі бұрынғы деңгеймен салыстырылады, жаңа мақсат қойылады.

Сонымен, мақсат аньщ болмаса оқу процесінің жетілдірілуіне кедергі жасалады.Педагогикада "технология" ұғымын қолданатын салалар

Бүгінде педагогикада технология ұғымы үш жерде қолданылуда.

- қазір кейбір әдебиеттерде әдістемені немесе оқытуды ұйымдастыру түрлерін технология дейді.
- нақты педагогикалық жүйені технология дейді. (В.В.Давыдов технологиясы, дамыта оқыту технологиялары, т.б.)
- қасиеттері белгілі өнім алу үшін қолданылатын әдіс-тәсілдердің жиынтығы және жүйесі технология деп аталады.

Технологияның бірінші анықтамасы педагогикаға ешқандай жаңалық енгізбейді. Екінші анықтамада бір сөз екінші сөзбен алмастырылған. Бұрын В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин, Л.В.Занков, т.б. әдістемесі десе, қазір технологиясы дейді.

Екінші анықтамада "технология" ұғымы өндіріс саласынан педагогикаға алғаш енген кездегі мағынасын жоғалтады.

Сондықтан үшінші анықтама дұрыс, себебі ол өндірістік технология ұғымынажақын. Технология дегеніміз - өндірістік процесті және оның тәсілдерін ғылыми тұрғыдан суреттеу. Технологияны педагогикада қолдану шекарасы бар, себебі технологияның нақты мақсаты болады. Білім беруде мақсат қою мүмкін бе? "Білім - оқыту мен тәрбие" - деген анықтамаға сүйенсек, онда мүмкін емес. Оқыту мақсаты - оқушыны болашақтағы мамандығына керекті іс-әрекет тәсілдеріне үйрету. Оқушының оқу материалын қалай меңгергенін оқай тексеруге болады. Олай болса оқытуда технологияны қолдану әбден мүмкін.

Тәрбиеде жағдай басқаша. Бұл салада технологиялық жоба арқылы керекті қасиеттерді алу мүмкін емес деген пікірлер бар. Себебі адамға неше түрлі жағдайлар әсер етеді. Сонымен тәрбие процесінде бір сапаны қалыптастыруды мақсат етіп, оның технологиясын жасау мүмкін емес. Ол технологияны тексеретін нақты құралдар жоқ.

Оқыту процесіндегі технологиялық процесс

1)Диогностикалық құралдар арқылы оқушылардың білім, біліктілік дағдыларын анықтап, содан кейін оларды білімдеріне қарай саралап оқытамыз.

2)Оқу материалыи меңгерту және бекіту үшін танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру.

Бұл бөлік педагогикада жақсы зерттелген, оған бұрын жасалған алуан түрлі оқыту әдістемелері кіреді. Бүгінгі танда бастауыш мектептерде дәстүрлі Л.В.ЗанковжәнеД.Б.Эльконин, В.В.Давыдов әдістемелері қолданылады.

Интерактивті оқытудың тиімділігі интерактивті ойындар мен жаттығуларға негізделген. Клариннің анықтамасы бойынша қазіргі оқу үрдісі интерактивті әдістерге негізделгендіктен бұл ұғымды жиі кездеседі. Интерактивті оқыту ағылшын тілінен аударғанда interactive learning арнайы ұйымдастырылған оқушы мен мұғалімнің бірлескен іс-әрекеті сонымен қатар, ойындар мен жаттығуларға негізделген. Интерактивті оқытудың негізі тікелей оқушылардың оқу ортасымен байланысты. Бұл ұғымды терең түсіну үшін әсіресе оқушылардың іс-тәжірибесін білім алудың қайнар көзі деп түсіну керек.

Интерактивті технологияны пайдаланып оқыту барысында мұғалім кеңесші, серіктес рөлін атқарады. Бұл жерде топ белсенді түрде әрекет ете отырып, бірін-бірі қолдау, толықтыру арқылы білімдерін толықтыруға үйренеді. Бұл білім алуды жеделдетеді және кездескен қиындықтарды жеңуге көмектеседі.

Бүгінгі таңда жаңа технологияның әдіс-тәсілдер топтамасына енген интерактивтік оқыту педагог ғалымдардың назарын өзіне барынша аударып отыр. Себебі, бұл әдіс оқушыларға мынадай әдет-дағдыларды бойына сіңіреді.

- ✓ өзін-өзі еркін сезінеді, үйреніп жатқан пәнге деген қызығушылығы артады;
- ✓ өзіне бөлінген тақырып бойынша сөйлеу барысында ойлануға, ізденуге, шығармашылықпен жұмыс істеуге үйренеді;
- ✓ оқушылар топ болып, жұп болып әрекет етуге үйренеді.

Модульдеп оқыту технологиясы - бұл оқу курстарының жиынынан жеке немесе топтық қажеттіліктерге жауап беретін оқу жоспарын жасауға мүмкіндік береді. Модульдеп оқыту технологиясында мұғалім балаларды оқу мақсаттарымен таныстырып, мазмұны жақын тақырыптармен немесе тарау бойынша жасалған жалпы үлгімен (модульмен) таныстырып, оқу материалын қысқаша баяндауы сызбалар, суреттер, кестелер сонымен бірге өзара сөйлесу негізінде оқушылардың танымдық қызметін ұйымдастыру және әрбір оқушының әр сабақта қандай дәрежеде білім алғандығының нәтижесін бағалап отыру мүмкіндігіне ие болады. Модульдік технологияны пайдаланып оқытудағы алға қойған мақсаты – оқушының жеке тұлға ретінде дамуында, бұл мұғалім мен мектептің біртұтас жүйе ретінде белгілі бағытта дамуына мүмкіндік береді.

Модульдік технологияның ерекшелігі мынада: қойылған мақсатқа сай меңгерілетін білім мазмұны аяқталған жеке дара кешендерден тұрады. Оқу мақсаты меңгерілетін мазмұнның көлемімен қоса оны меңгеру деңгейлерінде көрстеді. Мұнымен бірге оқушы мұғаліммен қалай тиімді әрекет жасауы керектігі жөнінде жазбаша түрде ақыл – кеңес алады. Мұғалім мен оқушының қатынасы модульдер арқылы іске асатын болғандықтан даралап оқыту кезеңі жүзеге асады. Оқушы көбіне өз бетімен жұмыс істейді, мақсат қоюға, өз бетімен жоспарлауға, өз нәтижесін тексеру арқылы бақылауға, өз іс-әрекетін ұйымдастыра білуге үйренеді.

Әдебиет:

1. Педагогикалық технология ұғымының мәні мен әдіснамалық сипаттамасы. //Бастауыш мектеп. 1999. - №8,9.
2. ҚР 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. //Қазақстан жоғарғы мектебі.- 2004. - №1.
3. Кларин М.В. Интерактивные обучение – инструмент освоении нового опыта // Педагогика. –2000 № 7

УДК 378

СИСТЕМА СБАЛАНСИРОВАННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В УПРАВЛЕНИИ СУПЕРМАРКЕТОМ

Румянцева А.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Успешность развития компании в наше время все больше зависит от эффективности ее функционирования, в связи с чем разработка стратегии по управлению представляется немаловажной задачей.

Согласно одной из первых работ Р. Каплана и Д. Нортона , все большее число компаний начинают использовать сбалансированную систему показателей для оценки

ключевых драйверов управления стоимостью. Использование именно системы показателей, охватывающей все области организации в целом, выигрывает перед оценкой эффективности организации, основанной на отдельных процессах в ущерб деятельности компании [1].

В этой связи Р. Каплани, Д. Нортон определили четыре перспективы, четыре ключевые группы стратегических целей, достижение которых оценивается основными показателями:

1. Финансовая: какую ценность компания представляет для своихучредителей, акционеров?
2. Клиентская: какую ценность компания представляем для наших клиентов?
3. Внутренних процессов: какие процессы необходимо усовершенствовать, чтобы обеспечить конкурентоспособность предприятия?
4. Обучения и развития: имеются ли программы развития, мотивации и роста?

Наибольшее влияние на стоимость в рамках операционной деятельности оказывает выручка предприятия. К сожалению, данный показатель в отчетности компаний не всегда детализирован, однако судя по жесткости цен в области розничной торговли, ключевым драйвером выступает объем продаж компаний. С другой стороны, себестоимость реализации как значительный элемент операционных расходов во многом зависит от оптимизации логистики [2].

Большую роль оценке стоимости компаний играет и аренда земельного участка, либо помещений, оценка рыночной стоимости которых трудно дается внешнему пользователю финансовой отчетности.

Компания должна уделять большое внимание управлению структурой капитала, и приближать ее к оптимальному уровню. Изменение ставок требуемой доходности мало подвержено влиянию деятельности финансового менеджмента и зависит во многом от состояния отрасли розничной торговли и рискованности ведения бизнеса. Можно добавить, что успешная деятельность компании скажется на присвоении ей более высокого кредитного рейтинга и, как следствие, понизит ставку будущих заимствований.

Управление стоимостью – это интегрирующий процесс, направленный на качественное улучшение стратегических и оперативных решений на всех уровнях организации за счет концентрации общих усилий на ключевых факторах стоимости. На управлении стоимостью не должно сводиться только к методологии стоимостной оценки, так как одна из его главных задач – выявление целей и путей изменения корпоративной культуры. Этим обосновывается дальнейший переход к другим перспективам улучшения деятельности компании.

В рамках клиентской составляющей предполагается увеличение степени удовлетворенности вовремя и после обслуживания, что обеспечит как увеличение доли сегмента рынка, так и сохранение клиентской базы. Инструментами могут выступать уровень обслуживания, ассортимент и качество продукции, маркетинговые приемы. Повышение привлекательности торговой компании может достигаться путем изучения потребностей покупателей с последующими необходимыми изменениями в ассортиментной и маркетинговой политике. Одновременно с этим, должна проводиться оценка индивидуальной эффективности магазинов, контроль за уровнем торговых показателей – число покупателей, уровень средней покупки, торговый оборот и его динамика, с последующим принятием мер по повышению эффективности работы компании.

Сообразно с перспективой совершенствования внутренних процессов предполагается управление эффективностью операционных процессов, работа с клиентами, учет значимости социальных процессов. Здесь необходимо обратить внимание на минимизацию операционных проблем с учетом количества ошибок при обслуживании, а также захват новых рынков [40].

В рамках оптимизации внутренней деятельности компании, можно привести в пример логистику и управление поставками на предприятии. например, в компании, которая ориентируется на деятельность в отдаленных районах, возникла проблема сохранения качества товара, решением которой выступило использование прогрессивных термобоксов – контейнеров для длительной перевозки продуктов). Кроме этого, ненадежность поставщиков, перебои в поставках товаров, ведут к появлению пустых полок – потерянных продаж компании,

в результате чего многие крупные торговые сети строят собственные распределительные центры, приобретают грузовые автомобили.

В рамках составляющей обучения и развития определим факторы, способствующие повышению эффективности использования человеческих ресурсов в целях увеличения стоимости компании. Основными из них являются удовлетворенность персонала и доход на одного работника. Под ростом удовлетворенности персонал подразумевается улучшение рабочего места и условий работы, четкое разграничение функций и обязанностей, контроль деятельности начальства и его отношения к сотрудникам, создание благоприятной продуктивной атмосферы. Под доходом подразумеваются не только тарифные ставки и оклады, но и систематизированный учет сверхурочной работы.

Достаточно ясно, что многие параметры: от интенсивности и графика работы до взаимоотношений сотрудников зависит от конкретного магазина и его руководителя. В крупных торговых компаниях, нужно принять во внимание огромное число сотрудников, что вызывает значительную «текучку кадров» и прямым образом влияет на количество отрицательных мнений о предприятии.

Существуют различные меры по решению различных проблем в области управления персоналом, например, функционирование горячей линия для жалоб, ступенчатое обучение персонала и переход по карьерной лестнице.

Таким образом, проанализировав основные перспективы совершенствования компании с учетом сбалансированной системы показателей, была составлена обобщенная стратегическая карта развития супермаркета, представленная в соответствии с рисунком 1.

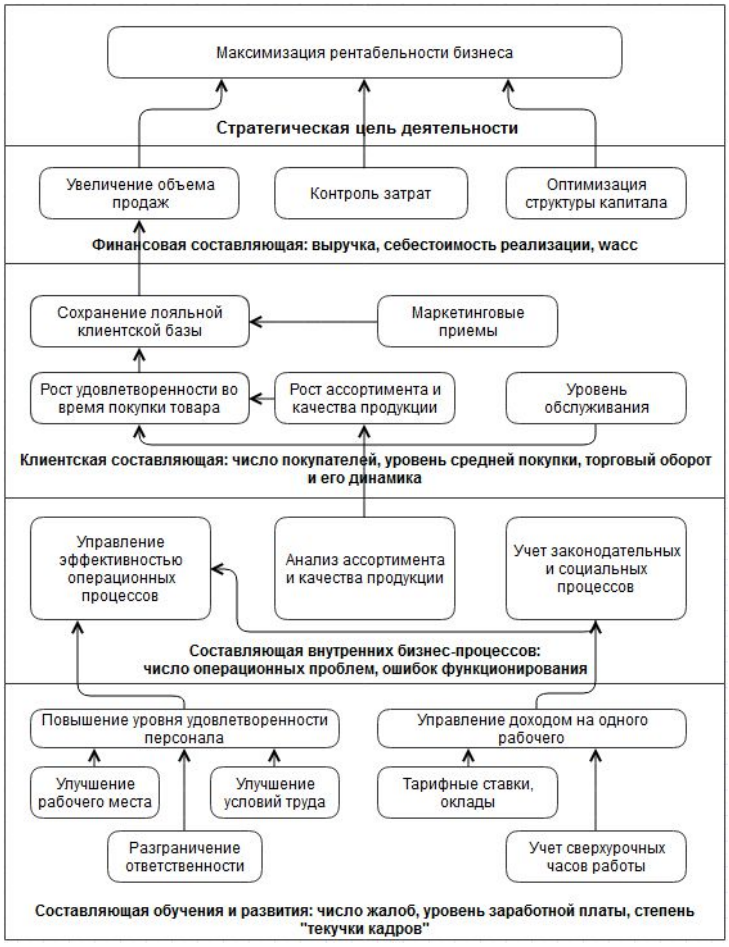

Рис. 1 Стратегическая карта развития супермаркета

На карте видно, что четыре составляющих стратегического развития супермаркета работают на достижение главной цели любой компании, с точки зрения ее учредителей, акционеров – максимизации рентабельности бизнеса.

Все процессы тесно взаимосвязаны между собой, в связи с чем достижение максимальной эффективности деятельности компании возможно только при комплексном росте все показателей.

Существенно, что внедрение методов управления стоимостью на основе выявления ключевых факторов, во многом определяется уровнем развития и осведомленности высшего руководства компании. Именно оно, с использованием информации о наличии системных взаимосвязей и степени влияния отдельных драйверов стоимости на желаемый результат, способно делегировать выработанные инструкции вплоть до низших уровней управления, закрепляя конкретные показатели за определенными ответственными лицами.

Помимо персонала, стоит донести основные аспекты выбранной стратегии до других немаловажных составляющих бизнеса: поставщиков, инвесторов, разработчиков инновационных технологий.

Ведение бизнеса, в особенности торгового, в нашей стране сопряжено с набором специфических черт и особенностей, которые зачастую вносят дополнительные сложности в и без того не легкий процесс управления стоимостью.

Внедрение системы сбалансированных показателей поможет ритейлерам не только успешно справиться с рядом злободневных задач, но и на основе достигнутых результатов подкорректировать намеченные целевые показатели или направления деятельности.

Литература:

1. Сбалансированная система показателей, http://kpi-monitor.ru/solutions/balanced-scorecard;
2. Что такое KPI, виды и примеры ключевых показателей эффективности, http://inetsovety.ru/kpi-klyuchevie-pokazateli-effektivnosti/;
3. Афоничкин А.И., Михаленко Д.Г. Управленческие решения в экономических системах: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2009. – 480с.

УДК 378

АВТОМАТИЗАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Румянцева А.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Сегодня, без использования инновационных технологий и современного торгового оборудования успешно вести торговый бизнес просто невозможно. Рано или поздно, руководитель торгового предприятия принимает решение об автоматизации, после чего перед ним встает множество вопросов: Как подобрать оптимальную программу и качественное торговое оборудование для своего магазина? С чего начать внедрение и сколько будет стоить настройка системы? Чаще всего ответы на такие вопросы, дают компании, специализирующиеся на автоматизации и внедрении специализированных учетных систем.

Внедрение систем учета и управления на предприятиях розничной торговли – это принципиально новый этап развития бизнеса, который помогает существенно повысить не только качество и скорость обслуживания, но и увеличить объемы продаж. Особое значение имеет внедрение систем штрих-кодирования, автоматизации продажи, приема и учета товара. Внедрение подобной системы подразумевает установку торгового оборудования, работающего на всех этапах движения товара: маркировка при поступлении и фасовке, считывание при поступлении и продаже, пересчет при инвентаризации. Все эти сложные устройства работают

вместе как единый слаженный механизм, и как результат, позволяют в десятки раз ускорить постановку на учет, продажу, инвентаризацию и получение оперативных итогов по всем учетным направлениям – остатки товара, денег, обороты и т.д.

Автоматизация магазина позволяет своевременно и качественно выполнять контроль товарных и финансовых потоков, в организации, а также планировать дальнейшее развитие бизнеса на основе получаемых данных. Эффективное управление и глубокий анализ, являются залогом стабильного получения максимальной прибыли. Автоматизация магазина поможет решать такие важные задачи, как управление закупками, учет и распределение товаров, прогнозирование покупательской активности и спроса, а также систематизировать работу с торговым оборудованием.

Современные системы учета и автоматизации продаж, позволяют выполнить анализ легко и быстро. Получить точные данные не после многочасового расчета, а сию минуту – посмотрел – принял решение. Нажал кнопку – выбрал поставщика – быстро, точно, аргументировано и без ошибок. Теперь будет время и силы задуматься о стратегии и правильном курсе в развитии. При этом станет возможным манипулировать не догадками, а реальными аналитическими данными предприятия.

Решение об автоматизации розничной торговли ставит перед руководителем множество вопросов: С чего начать внедрение? Как подобрать оптимальную программу для магазина? Сколько будет стоить внедрение и настройка системы учета? И многие другие.

Есть два пути автоматизации предприятия розничной торговли:

– Самостоятельная автоматизация магазина: самостоятельно погружаться в вопрос и привлекать специалистов только для решения отдельных задач;

– Заказ автоматизации магазина специализированной организации: обратиться в компанию, специализирующуюся на автоматизации магазинов и внедрениях специализированных учетных систем.

Первый вариант привлекает гипотетически возможной экономией, второй исключит возможность допущения множества ошибок в совместимости оборудования, выборе программного обеспечения, в массе нюансов присущих любой сложной области.

К тому же непосредственное руководство магазина достаточно занятые люди, именно на них возложена ответственность за обеспечение бесперебойной работы, контроль персонала, взаимодействие с поставщиками и так далее. Сотни рутинных вопросов, каждый по отдельности требующий времени не только на анализ, но и сбор информации, не позволяют руководству остановится, оглянуться, проверить и откорректировать правильность стратегического движения в развитии компании. Ситуация становится тупиковой с дальнейшее развитие затруднено, оно становится заложником рутины.

Обращаясь в компанию, занимающуюся автоматизацией, предприятие гарантированно получает ответственность за достижение результатов проекта и страховку от различных рисков, так как подписываете с компанией договор о предоставлении услуг. Сертифицированные специалисты автоматизирующих компаний, занимаясь своим делом, существенно повышают скорость и качество разработки и внедрения программных продуктов. Кроме того, если проектом занимается одна компания, то и все вспомогательные работы выполняют специалисты данной организации, что несомненно уменьшает количество организационных вопросов и перекладывания ответственности на представителей другой компании.

Еще одним немаловажными плюсом является возможность заказать комплексное сопровождение внедренных программных пакетов и установленного оборудования. Договор с компетентной организацией, на комплексное сопровождение значительно выгоднее, нежели содержание специалиста.

Исходя из вышеприведенной информации, можно сделать вывод, что наиболее подходящим является вариант, когда вы заказываете все нужное оборудование и программы у официального дилера, принимая активное участие в реализации процессов по внедрению. Именно такой метод внедрения гарантирует наибольшую эффективность систем автоматизации.

Литература:
1. Розничные магазины, https://idsoft.kz/automatic/rozn-magazservices;
2. Автоматизация магазина, http://www.expert27.ru/index.php?id=14759;
3. Nechvatal J. ImmersiveIdeals / CriticalDistances: A Study of the Affinity Between Artistic Ideologies Basedin Virtual Reality and Previous Immersive Idioms. –LAP Lambert Academic Publishing, 2009. – 456 с.

УДК 371

МЕТОДИКА ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ МОТИВАЦИИ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ УСВОЕНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА

Сазонова Л.В.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Теоретические положения, обоснованные в первой главе, методические особенности и приемы, представленные во второй главе, требуют подтверждения в ходе экспериментальной работы. В данном исследовании предполагаем, что развитие мотивации на уроках информатики обеспечивается за счет разработки методических материалов и выявленных методических приемов.

Учитывая мнение А. М. Новикова, будем полагать, что одним из методов подтверждения теоретических положений считается метод экспериментальной работы. Под экспериментальной работой полагают процесс поиска оптимального варианта сочетания теоретических положений через сравнение, анализ, синтез, сопоставление и применение статистических методов [1].

Следующим шагом экспериментальной работы является – выделение этапов эксперимента. Традиционно в педагогических исследованиях выделяют следующие этапы:

– подготовительный – выявление начального состояния исследуемого явления;
– констатирующий – выявление конечного состояния исследуемого явления;
– формирующий – введение изменений, направленных на повышение эффективности педагогического явления.

Резюмируя, отметим, что данный педагогический эксперимент направлен на апробацию методических материалов по школьному курсу информатика и реализацию выявленных методических приемов; характеризуется естественным и вариативным типом и включает в себя подготовительный, констатирующий вводный, формирующий, констатирующий итоговый этапы.

Далее представим целевые ориентиры всего педагогического эксперимента и каждого этапа.

Экспериментальная работа проводились в естественных условиях на базе КГУ «Новорыбинская ОШ» Жамбыльского района. С целью подтверждения гипотезы, на основе научно-теоретического анализа была организована и проведена экспериментальная работа внедрению методических материалов и выявленных методических приемов на уроках информатики.

Цель педагогического эксперимента – проверка эффективности разработанных методических материалов и реализация методических приемов. Задачи подготовительного, констатирующего вводного, формирующего, констатирующего итогового этапов представлены в таблице 1.

Таблица 1 Цели и задачи подготовительного, констатирующего вводного, формирующего, констатирующего итогового этапов экспериментальной работы

Этап, цель	Задачи
Подготовительный Цель – определить общий план экспериментальной работы.	1) Определение целевых ориентиров педагогического эксперимента; 2) разработка программы экспериментальной работы, обоснование применяемых процедур исследования; 3) выявление критериев, показателей и уровней развития мотивации на уроках информатики; 4) выбор методов диагностики исследования; 5) формирование репрезентативной выборки.
Констатирующий вводный Цель – определить начальный уровень мотивации учащихся к школьному курсу «Информатика».	1) Разработка диагностических материалов; 2) организация работы экспертной группы; 3) изучение состояния мотивации и заинтересованности к курсу «Информатика»; 4) проведение первичной диагностики (нулевой срез).
Формирующий Цель – апробация методических материалов и реализация выявленных методических приемов.	1) Апробация методических материалов на уроках информатики; 2) реализация выявленных методических приемов (поэтапная и комплексная); 3) динамическая регистрация эффективности апробации методических материалов и реализации выявленных методических приемов.
Констатирующий итоговый Цель – выявление эффективности апробации методических материалов и реализации выявленных методических приемов через количественный и качественный анализ.	1) проведение итоговой диагностики результативности апробации методических материалов и реализации выявленных методических приемов (количественный и качественный анализ и интерпретация результатов); 2) обобщение итогов педагогического эксперимента; 3) обоснование общего вывода об эффективности апробации методических материалов и реализации выявленных методических приемов.

После определения целевых ориентиров каждого этапа экспериментальной работы и общей цели, раскроем критерии, показатели и уровни развития мотивации на уроках информатики как средство повышения уровня усвоения учебного материала.

Педагогический эксперимент считается удачно проведенным только тогда, когда разработаны точные критерии учета и оценки его результатов. Под критерием И. Ф. Исаев понимает признак, на основании которого проводится оценка, суждение [2, с. 103].

В психолого-педагогической литературе представлены различные подходы к определению объективных измерителей эффективности развития мотивации на уроках информатики как средство повышения уровня усвоения учебного материала на уроках информатики.

Но согласно С. Г. Спасибенко выделяют общие требования к обоснованию критериев:

– во-первых, они должны отражать основные закономерности формирования личности и ее качеств;

– во-вторых, с помощью критериев должны устанавливать связь между всеми компонентами учебно-воспитательного процесса;

– в-третьих, качественные показатели должны выступать в единстве с количественными» [3].

Согласно Н.Н. Скаткину [4] выделяются следующие требования к критериям:

– критерий должен быть адекватен тому явлению, измерителем которого он является;

– критерий должен выражаться дефиницией;

– критерий должен быть простым.

Этапы определения уровня развития мотивации на уроках информатики представлены в таблице 2.

Таблица 2 Этапы определения уровня развития мотивации

№	Описание этапов
1	Выделение показателей
2	Определение критериального наполнения показателя
3	Определение уровня сформированности показателя
4	Определение уровня развития мотивации на уроках информатики

Исходя из того, процесс развития мотивации на уроках информатики как средство повышения уровня усвоения учебного материала представляет собой сложное интегративное образование, приходим к умозаключению о невозможности выбора одного показателя, который позволяет количество и качественно измерить эти изменения.

Комплекс показателей развития мотивации на уроках информатики как средство повышения уровня усвоения учебного материала представлен в таблице 3.

Таблица 3 Показатели для выявления уровня развития мотивации

№	Показатель
$П_1$	Мотивационно-ценностный показатель
$П_2$	Личностно-волевой показатель
$П_3$	Содержательно-операциональный показатель
$П_4$	Рефлексивно-оценочный показатель

Выделение показателей и методики их оценивания для выявления уровня развития мотивации на уроках информатики как средство повышения усвоения учебного материала представлены в таблице 4.

Таблица 4 Показатели для выявления уровня развития мотивации на уроках информатики

Показатель	Наполнение показателя	Ведущие методы / методики
1	2	3
$П_1$ – мотивационно-ценностный показатель	Мотивы к совместному планированию, организации и диагностированию учебно-воспитательной деятельности, ценности, интерес	Изучение ведущей мотивации учебно-воспитательной деятельности (Н. А. Акимов, Н. А. Морозов, А. Л. Смятских)
$П_2$ – личностно-волевой показатель	Способности личности к учебно-воспитательной деятельности; толерантность, эмпатия, коммуникативность; самоуправление поведением	Наблюдение, диагностика коммуникативной толерантности (В. В. Бойко)
$П_3$ –	Умения совместного планирования,	Решение задач и ситуаций

содержательно-операциональный показатель	организации и диагностирования учебно-воспитательной деятельности	(А. Ф. Дайкер, Н. В. Нидерер)
$П_4$ – рефлексивно-оценочный показатель	Самооценка, соответствие экспертной оценки самооценке, рефлексия о процессе и результате совместного планирования, организации и диагностирования учебно-воспитательной деятельности	Наблюдение, листы самооценивания, методика исследования самооценки личности (С. А. Будасси)

Для характеристики степени проявления показателей основных компонентов структуры мотивационной деятельности выделяют три уровня, которые выступают целью и результатом развития мотивации на уроках информатики как средство повышения усвоения учебного материала:

- низкий;
- средний;
- высокий.

В таблице 5 представлена сводная характеристика уровней по отдельным критериям развития мотивации на роках информатики. Детальная покритериальная характеристика показателей способствует более точному определению требований к развитию мотивации на уроках информатики как средство повышения усвоения учебного материала.

Таблица 5 Характеристика уровней развития мотивации на уроках информатики

Показатель	Уровень		
	низкий	средний	высокий
$П_1$ – мотивационно-ценностный показатель	– Цели учебно-воспитательной деятельности не осознаются; – установка на осуществление учебно-воспитательной деятельности отсутствует либо слабо выражена.	– Цели учебно-воспитательной деятельности осознаются; – имеется установка на осуществление учебно-воспитательной деятельности.	– Цели учебно-воспитательной деятельности осознаются и принимаются; – имеются установка и направленность на осуществление учебно-воспитательной деятельности.
$П_2$ – личностно-волевой показатель	Личностные качества не сформированы / сформированы слабо.	Личностные качества достаточно сформированы, но проявляются в специально созданных условиях.	Личностные качества сформированы и стабильны в любых условиях.
$П_3$ – содержательно-операциональный показатель	– Решение задач и ситуаций строится по строго регламентированным инструкциям; – отсутствует самостоятельность в принятии решения;	– Развитая система умений осуществления учебно-воспитательной деятельности на основе знаний; – проявление	– проявление высокой степени совместной активности на всех этапах; – высокий уровень знаний и умений;

	– формирование теоретических знаний в отрыве от практических умений; – низкая активность личности в совместном планировании, организации и диагностировании учебно-воспитательной деятельности.	инициативы и нестандартности в решениях задач; – принятие во внимание совместного планирования, организации и диагностирования учебно-воспитательной деятельности; – наличие коммуникативных навыков и флексибильности личности.	– системность мышления, умения продуктивного характера; – пластичность качеств личности – флексибильность, коммуникативность и паритетность при совместном планировании, организации и диагностировании учебно-воспитательной деятельности.
$П_4$ – рефлексивно-оценочный показатель	– Рефлексивная позиция выражена слабо; – неадекватность самооценки.	– Недостаточно развитая рефлексивная позиция; – доминирующая адекватность самооценки.	– Ярко выраженная рефлексивная позиция; – адекватность самооценки.

От качественных характеристик перейдем к рассмотрению количественной репрезентации данных. Уровень развития мотивации на уроках информатики определялся через усреднение оценок по каждому показателю. Для этого использовалась следующая шкала (при равном значении показателей):

– низкий уровень развития показателя оценивался в 1 балл;
– средний уровень в 2 балла;
– высокий уровень в 3 балла.

Формула вычисления уровней рассчитывалась по следующей формуле:

$$M = \frac{П_1 + П_2 + П_3 + П_4}{4},$$

где M – мотивация;
$П_1$, $П_2$, $П_3$, $П_4$ – показатели.

Для построения прямой интервалов с максимальным и минимальным значением, выявим числовое выражение уровней сформированности данных показателей. Прямая интервалов числового выражения показателей представлена в соответствии с рисунком 1.

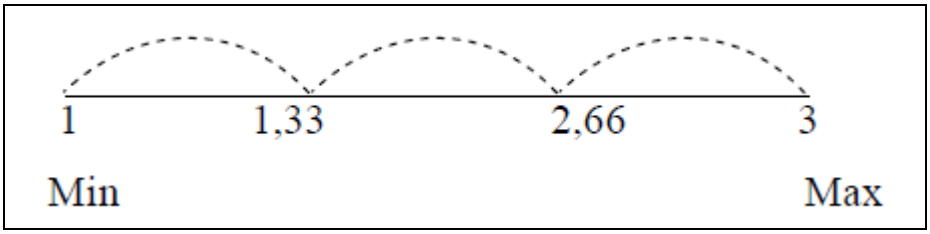

Рисунок 1. Прямая интервалов числового выражения показателей

Таким образом, числовое выражение низкого уровня находится в пределах от 1 до 1,33, т. е. ≤ 1,33; средний уровень ≤ 1,34, но ≤ 2,66; высокий уровень ≤ 2,67, но ≤ 3.

Литература:

1. Новиков А.М. Научно-экспериментальная работа в образовательном учреждении. – М.: АПО РАО, 1996. – 130 с.
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя высшей школы: воспитательный аспект: Учебное пособие. – Белгород: БГПИ, 1999. – 187 с.
3. Спасибенко С.Г. Социализация человека // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 5. – С. 101-122.
4. Титова Е.В. Если знать, как действовать. Разговор о методике воспитания: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.

УДК 004.67

ҚОСЫЛҒАН ҚҰН САЛЫҒЫН ЕСЕПТЕУ

Сапарәлі Е.Д.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Күнделікті тауар айналымында және көрсетілген ақылы қызмет пен атқарылатын ақылы жұмыс барысында салынатын салықтың ірі тармағының бірі- қосылған құн салығы болғандықтан , ол туралы әр адамның хабардар болуы өте маңызды.

Қазіргі уақытта қолданылып жүрген «Салық және бюджетке төленетін басқа да төлемдер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының «Қосылған құн салығы» деп аталатын арнайы бөлімі бар. Осы бөлім бойынша қосылған құн салығы туралы барлық мәліметтер берілген. Жалпы , қосылған құн салығы дегеніміз – қосылған құнның мемлекеттік бюджетке аударылатын бөлігі және бюджеттің маңызды көзі –жанама салықтың бір түрі болып табылыды. Кәсіпорын- бір жағынан, сатылған өнімдерден Қосылған құн салығын алушы болса, екінші жағынан, жабдықтаушылардан өндіріс құралдарын сатып алушы ретінде Қосылған құн салығын төлеуші болып табылады. ҚҚС төлеушілер салық кодексі бойынша анықталады.

ҚҚС –көптеген тауарлар мен қызметтерді қосқанда – кең салық салу базасы бар және барлық өндірістік шығындарды шегеріп қана қоймай, алдағы уақыттағы өндіріске қажетті шикізат және материал сатып алу шығындарын шегеруде үлкен орын алады . Осы орындалып жатқан процесстер бюджетке шығын келтірмей және өндірісті ауырлатпай ең төмен жарнаны енгізуге көмектеседі.Жалпы,ҚҚС –мемлекетке тұрақты және пайдалы 12 -30 пайыз табыс әкеледі және ЖҰӨ-нің 5-10 пайызын құрайды. Салықтық реформа қабылдау барысында ҚҚС жарналары 28 пайыздан 20 пайызға дейін, одан 16 пайызға дейін, соңында 12 пайызға дейін төмендетілді. Осыншама қысқартуларға қарамастан, ҚҚС – бюджет түсімінің 22 пайызын құрап отыр (Сурет 1).

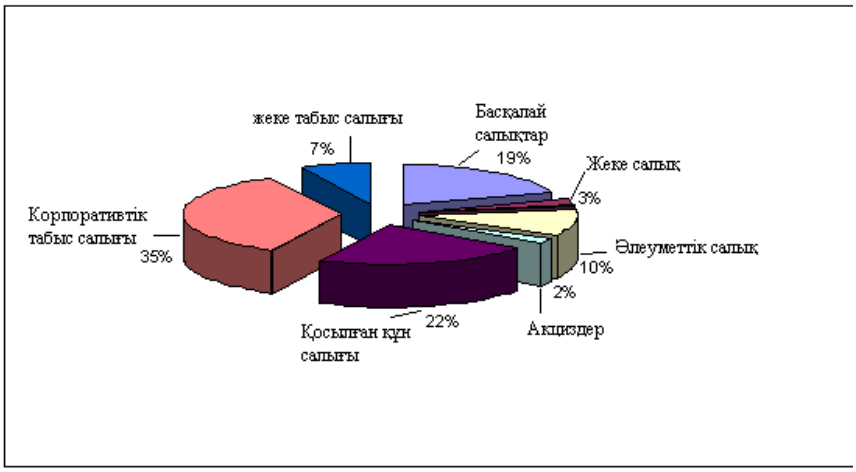

Сурет 1 «2017 жылғы бюджетке салық түсімдері»

Қосылған құн салығының тиімді тұстары:

✓ Мөлшерлеменің өзгеруіне қарамастан салық түсімдерін бағаның өсуімен тікелей байланыстырады және де бюджеттік қаржының инфляциялық құнсыздану процесін болдырмайтын бірден – бір тиімді амалы болып табылады.

✓ Мөлшерлеменің дифференциациялау әдісі арқылы мемлекетке қосылған құн салығы тұтынушылар сұранысының іс - қимылын реттеуге мүмкіндік береді.

✓ Фискальдық қызметті атқара отырып, мемлекеттің атынан бағаны еркіне жіберу және құнсыздануды реттеуімен сәйкес келеді.

✓ Әлемдік тәжірибеде өндірісті тоқтату, ұстап тұру элементі нарықтан әлсіз өндірушілерді шығарып тастауды жеделдетеді.

✓ Мемлекеттің экономиканы реттеуші құралы ретінде қызмет атқарып, ұдайы өндірістегі дағдарысқа төтеп бере алады.

✓ Әлемдік тәжірибеде қосылған құн салығының мөлшерлемесі тек қана деңгейі бойынша емес, саны бойынша да есептеледі. Төмендетілген мөлшерлеме сауда- саттықта қолданылса, жоғарылатылған- заттарға қолданылады.

Қазақстан Республикасында ҚҚС-ті кімдер төлейді ? Салықты төлеушілер қатарына кімдер кіреді?- деген сұрақтың жауабын төмендегідей анықтаймыз:

✓ Жеке кәсіпкерлер;

✓ Заңды тұлғалар (мемлекеттік мекемелерді қоспағанда);

✓ ҚР-да тұрақты мекеме арқылы қызмет ететін резидент еместер;

✓ Заңды тұлғалардың құрылымдық бөлімшелері;

✓ ҚР Кеден заңына сәйкес тауарларды ҚР аумағында тасымалдайтын тұлғалар.

Ал нөлдік ставка бойынша салық мыналарға салынады:

- халықаралық тасымалдауға байланысты қызмет пен жұмысқа, тауар экспортына;
- тазартылған асыл металдарды Ұлттық банкке өткізу.

Қосылған құн салығында салық негізгі 2 объектіге салынады (Сурет 2).

Сурет 2 ҚҚС негізгі салық салу объектілері

Салық салынатын айналым мөлшері дегеніміз – қосылған құн салығын енгізбей,мәміле жасаған тараптар қолданатын бағаларды негізге ала отырып, өткізілген тауарлар (жұмыстар,қызмет көрсетулер) құны негізінде анықталады.

Салақ салынатын импорт мөлшері дегеніміз –импортталатын тауарлардың кедендік құны , сондай –ақ қосылған құн салығын қоспағанда, тауарлар импоры кезінде салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер негізінде анықталады.

Қосылған құн салығын есептеу

Салық салынатын айналым бойынша бюджетке төленуге тиіс қосылған құн салығының сомасы салық салынатын айналым бойынша есептелген қосылған ҚҚС сомасы мен есепке жатқызылған салық сомасы арасындағы айырма ретінде анықталады.

Қосылған құнға салынатын салықты есептеу барысында негізінен 4 әдіс қолданылады:

- ✓ тікелей аддивті немесе бухгалтерлік;
- ✓ жанама аддивті;
- ✓ тікелей шегерім жасау әдісі;
- ✓ жанама шегерім жасау әдісі немесе шоттар бойынша есепке жатқызу.

Бірінші және екінші әдістер балансқа негізделген, анығын айтқанда ол пайдалы анықтау негізінде есептеледі. Бірақ компанияның балансында жасалған мәмілелер жолпылама түрле көрсетіліп, тауарлар түрлері бойынша жіктелмейді.Үшінші әдіс өндірілген өнім құнынан жұмсалған шығындарды шегеріп тастағаннан кейін кейін ғана салық сомасы есептеледі (Кесте 1). Бұл үшін әдісті біртұтас салық ставкасын қолданған жағдайда ғана пайдаланады.Ал тәжірибеде, негізінен төртінші әдіс кеңінен тараған. Бұл әдіс арқылы дифференцияланған салық ставкасы мәміле жасалған сәтте бірден қолданылады, сондай-ақ щот-фактураны толтыру арқылы жасалған мәміле туралы, компанияның салық міндеттемелерді туралы ақпар алып отыруға мүмкіндік туады.

Кесте 1 – ҚҚС есептеу

Көрсеткіштер	*Тауарлардың ҚҚС-сыз бағасы*	*Қорытынды баға*
12% мөлшерлеме бойынша салық салынатын айналым	500 000 тг	74 400 тг
0% мөлшерлеме бойынша салық салынатын айналым	120 000 тг	-
ҚҚС-тан босатылған ай-налым	800 000 тг	-
ҚҚС төлеуші сатып алған тауардың (жұмыстардың, көрсетілген қызметтердің) құны	210 000 тг	25 200 тг

Жалпы айналым – 7000000тг = (500000тг +120000тг +80000 тг)
Салық салынатын айналым – 620000тг = (120000тг + 500000 тг)
Салық салынатын айналымның салмағы = 620000тг * 100% / 700000тг=88%
Өткізу бойынша есептелген ҚҚС = 620000тг*12%=74400тг
Алған тауарлар бойынша есептелген ҚҚС = 21000тг*12%= 25200 теңге
Рұқсат етілген есепке жатқызу сомасы = 25200тг *88% /100% =22176 теңге
Бюджетке төленетін ҚҚС сомасы = 74400тг – 22176 тг= 52224 теңге.

ҚҚС сомасын есептеу формуласы:

Тізбелеу = СА*12 %: 100 %

мұндағы: СА - салық салынатын айналым.

Алу = СА*12 % : 112%

Салық салынатын айналым мөлшері = Құн х 100% : 112%

Мысал.

Шаштараз:

-120000 теңгеге қызмет көрсетті (ҚҚС-сыз баға)

- 76000 теңгеге бояу, химия заттарын, құрал-жабдықтар сатып алды (ҚҚС-сыз баға).

Бюджетке төленетін ҚҚС сомасын анықтау қажет.

Шешуі:

- ✓ Акшалай кірістегі ҚҚС сомасы = 120000 тг *12 % :100% = 14400 тг
- ✓ Шикізат және материалдағы ҚҚС сомасы = 76000 тг * 12 %: 112 % = = 8142 тг
- ✓ Бюджетке төленетін ҚҚС сомасы = 14400 тг - 8142 тг = 6258 тг.

Қосылған құн салығы бойынша есептен шығару

Егер салық салынатын айналым мөлшері салықтық өтініш берілген жылдың алдындағы күнтізбелік жыл үшін белгіленген өткізу бойынша ең төменгі айналымнан аспаса, қосылған құн салығы бойынша тіркеу есебінен шығару үшін қосылған құн салығын төлеуші орналасқан жері бойынша салық органына қосылған құн салығы бойынша тіркеу есебі туралы өтініш беруге құқылы. Қосылған құн салығы бойынша тіркеу есебінен шығару үшін ұсынылған салықтық өтінішке мынадай құжаттар қажет:

1. Салық төлеуші куәлікті жоғалтып алған жағдайларды қоспағанда, қосылған құн салығы бойынша тіркеу есебіне қою туралы куәліктің түпнұсқасы;
2. Қосылған құн салығы бойынша тарату декларациясы қоса беріледі.

Салық органдары салық төлеушіні қосылған құн салығы бойынша тіркеу есебінен шығаруды салықтық өтініш берілген күннен бастап бес жұмыс күні ішінде жүргізуге міндетті.

Шот-фактура

Қосылған құн салығын төлейтін барлық төлеушілер үшін міндетті құжат – Шот – фактура болып табылады. ҚҚС төлеуші тауарларды, жұмыстарды , қызмет көрсетулерді өткізу бойынша айналымдарды жүзеге асырған кезде аталған тауарларды, жұмыстарды, қызмет көрсетулерді алушыға шот – фактураны рәсімдеуге міндетті.

Қосылған құн салығын төлеуші шот-фактурада:

1) қосылған құн салығы салынатын айналымдар бойынша – қосылған құн салығының сомасы;

2) қосылған құн салығынан босатылған айналымдар бойынша «ҚҚС-сыз» белгісін көрсетеді.

Салық Кодекстің 235-бабына сәйкес қосылған құн салығын есепке жатқызу үшін негіздеме болып табылатын шот-фактурада:

- ✓ Шот-фактураның реттік нөмірі мен толтырылған күні;
- ✓ Тауарларды (жұмыстарды, қызметкөрсетулерді) беруші мен алушының тегі,аты, әкесінің аты немесе толық атауы, мекен жайы және тіркеу нөмірі,сондай-ақ өнім берушінің қосылған құн салығы бойынша есепке қойылғаны туралы куәліктің нөмірі;
- ✓ Өткізілген тауарлардың (жұмыстардың,қызмет көрсетулердің) атауы;
- ✓ Салық салынатын айналымның мөлшері;
- ✓ Қосылған құн салығының ставкасы;
- ✓ Қосылған құн салығының сомасы;
- ✓ Қосылған құн салығы ескерілген тауарлар (жұмыстар, қызметкөрсетулер) құны көрсетілуге тиіс.

Қосылған құн салығын төлеу мерзімдері

Қосылған құн салығын төлеуші бюджетке жататын жарнаға салықты орналасқан жері бойынша есепті салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-нен кешіктірмей әрбір салық кезеңі үшін төлеуге міндетті. Импортталатын тауарлар бойынша қосылған құн салығы Қазақстан Республикасының кеден заңнамасында кеден толемдерін төлеу үшін айқындалатын күні төленеді.

Әдебиет:

1. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. Алматы: Жеті жарғы, 2008.
2. Ильясов К.К., Ермекбаева Б.Ж. Салық және салық салу. 2005ж;
3. Сейдахметова Ф.С. Қазақстандағы салықтар. Алматы. 2004ж;

4. Черник Д.Г. Салық. Финансы и статистика, 2000ж.;
5. Мельников В.Д.,Ильясов К.К. Салық есептемесі әрбір салық түрі бойынша. Алматы 2001г.

УДК 691.33

ВНЕКЛАССНАЯ РАБОТА ПО ИНФОРМАТИКЕ

Сатыбалдиев Б.Б.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Внеклассная работа является одним из важных средств развития личности школьника, поэтому тема «Внеклассная работа по информатике» имеет большое значение для профессиональной подготовки будущего учителя информатики.

Педагогическая профессия требует постоянного творческого поиска, самосовершенствования, повышения профессионального уровня. В наибольшей степени это касается учителя информатики вследствие непрерывного изменения содержания и целей обучения, возрастания уровня компьютерной грамотности учащихся. Поэтому учитель информатики должен непрерывно следить за публикациями в СМИ.

Внеклассная работа – это организация педагогом различных видов деятельности школьников во внеучебное время, обеспечивающих необходимые условия для социализации личности ребенка.

Внеклассная работа – различные воспитательно-образовательные мероприятия, выходящие за рамки обязательных учебных программ и проводимые школой во внеурочное время.

Являясь составной частью воспитательной работы в школе, внеклассная работа направлена на достижение общей цели обучения и воспитания – усвоения ребенком необходимого для жизни в обществе социального опыта и формирования принимаемой обществом системы ценностей.

Внеклассная работа направлена на решение следующих задач:

1. Формирование у ребенка положительной Я-концепции, характеризующейся следующими факторами: а) уверенностью в доброжелательном отношения к нему других людей; б) убежденностью в успешном овладении им тем или иным видом деятельности; в) чувством собственной значимости. Положительная Я-концепция характеризует позитивное отношение ребенка к самому себе и объективность его самооценки, которая является основой дальнейшего развития индивидуальности ребенка.

Разнообразная внеклассная деятельность способствует раскрытию индивидуальных способностей ребенка, которые не всегда проявляются на уроке. Разнообразие внеклассной деятельности способствует самореализации ребенка, повышению его самооценки, уверенности в себе, т.е. положительному восприятию самого себя. Включение учащихся в различные виды внеклассной работы обогащает их личный опыт, знания о разнообразии человеческой деятельности, формирует необходимые практические умения и навыки.

2. Создание благоприятных условий для накопления опыта коллективной жизни, навыков сотрудничества. Учебный труд в силу его специфичности не может служить такой благоприятной основой сплочения коллектива, какой является внеклассная деятельность. Здесь учащиеся вступают в многосторонние взаимоотношения между собой.

В различных формах внеклассной работы учащиеся не только проявляют свои индивидуальные особенности, но и учатся жить в коллективе. При этом внеклассная деятельность обогащает опыт коллективного взаимодействия школьников в определенном аспекте, что в своей совокупности дает большой учебно-воспитательный эффект.

3. Формирование потребности в продуктивной, социально-одобряемой деятельности

через непосредственное знакомство с различными видами деятельности, формирование в соответствии с индивидуальными наклонностями интереса к ним, необходимых умений и навыков.

Во внеклассной работе создаются условия для формирования умений включаться в продуктивную, одобряемую обществом деятельность и при необходимости самостоятельно ее организовывать. Этот момент особенно актуален в связи с ростом количества подростков, ведущих антиобщественный образ жизни (преступность, наркомания, алкоголизм и т.п.).

4.Формирование нравственного, эмоционального, волевого компонентов мировоззрения.

Во внеклассной работе усваиваются моральные нормы поведения через овладение нравственными понятиями. Эмоциональная сфера формируется через эстетические представления в творческой деятельности.

5. Развитие познавательного интереса. Данная задача внеклассной работы отражает преемственность учебной и внеучебной деятельности, так как внеклассная работа связана с учебно-воспитательной работой на уроке и, в конечном счете, направлена на повышение эффективности учебного процесса.

Воспитание интересов учащихся в процессе внеклассной работы связано с решением важной задачи – выбором школьниками профессии и подготовкой их к труду. Известно, что различные виды внеклассных занятий являются одним из основных источников возникновения профессиональных интересов и профессиональной осведомленности учащихся, помогают им приобрести специальные знания, умения и навыки, проверить свои силы в избранной области деятельности.

6. Организация свободного времени учащихся. В настоящее время очень важно удлинить сроки организованного педагогического влияния, чтобы предупредить отрицательные последствия детской безнадзорности.

Установлена зависимость между поведением учащихся и тем, как они проводят свободное время. Педагогически запущенные учащиеся в большинстве своем не занимаются в кружках, не имеют общественных поручений, не интересуются жизнью класса и школы. По мере увеличения свободного времени проблема культуры его использования приобретает все большее значение в обществе.

Цель и задачи внеклассной работы определяют ее функции – обучающую, воспитательную и развивающую.

Однако правильное сочетание внеклассной и учебной работы обеспечивает большую гибкость всей системы *учебно-воспитательной деятельности*. Внеклассная работа может служить эффективным средством дифференциации обучения и воспитания при сохранении единого и обязательного учебного плана. Внеклассная работа может компенсировать его недостатки, трудно устранимые в рамках учебной деятельности из-за ее большой насыщенности обязательными занятиями.

Огромное значение во внеклассной работе имеет *развивающая функция*, которая заключается в выявлении и развитии индивидуальных способностей, склонностей и интересов учащихся через включение их в соответствующую деятельность. Например, ученика с артистическими способностями можно привлечь к участию в школьных праздниках, КВН и т.д., со способностями к информатике – к участию в олимпиаде, разработке полезных программ, составлении дидактических материалов и т.д.

Исходя из особенностей внеклассной работы, назовем определяющие требования к ней. Внеклассная работа проводится на основе общих принципов, которые составляют исходные начала при определении ее направления, содержания, форм и методов.

Принцип целевой установки требует четкого планирования учебно-воспитательных задач, оценки достигнутых результатов, всестороннего анализа проведенной работы.

Отсутствие цели при организации и проведении внеклассной работы порождает формализм, который разрушает отношения между педагогом и учащимися, в результате чего эффективность внеклассной работы может быть равной нулю или иметь отрицательные результаты. Перед началом необходимо определить ожидаемые результаты. Это помогает

сформулировать задачи таким образом, чтобы они способствовали достижению общей цели – усвоению социального опыта и формированию позитивной системы ценностей.

Необходимо наличие четкой формулировки цели и воспитательных задач каждого намечаемого мероприятия. При этом значимость любого дела должна быть ясна учащимся.

Принцип воспитания в коллективе и через коллектив вытекает непосредственно из целей обучения и воспитания, так как только в коллективе личность получает возможность всестороннего развития своих задатков.

Внеклассная работа открывает широкие возможности для постоянного участия в различной коллективной деятельности, которую следует организовывать с учетом законов формирования коллектива и уже достигнутого уровня его развития.

Уровень развития коллектива определяет и характер руководства им со стороны педагога. Чем он выше, тем больше самостоятельности предоставляется самим школьникам, тем значительнее роль ученического самоуправления в коллективе.

Внеклассная работа по своей природе требует активности учащихся и создает простор для проявления их самостоятельности. Здесь они могут добровольно выбирать себе занятие, участвовать в его планировании, определении путей и средств осуществления намеченного. Поэтому эта деятельность открывает большие возможности для реализации принципа развития активности и самодеятельности в процессе воспитания.

Активность составляет органическую потребность учащихся на всех ступенях их развития, и воспитательный процесс должен быть построен так, чтобы удовлетворить ее. В свою очередь, воспитание может быть успешным лишь при условии, что в нем используются все возможности ученика.

Принцип учета возрастных и индивидуальных особенностей во внеклассной работе означает, что она должна строиться с опорой на силы и возможности, присущие данному возрасту, и содействовать дальнейшему развитию каждого учащегося.

Содержание внеклассной работы представляет собой адаптированный социальный опыт, эмоционально пережитые и реализованные в личном опыте ребенка разнообразные аспекты человеческой жизни. Специфика содержания внеклассной работы характеризуется следующими факторами:

-преобладанием эмоционального аспекта над информативным: для эффективного воспитательного воздействия требуется обращение к чувствам ребенка, его переживаниям, т.е. к разуму через эмоции;

- в содержании внеклассной работы определяющее значение имеет практическая сторона знаний, т.е. содержание внеклассной работы направлено, прежде всего, на совершенствование разнообразных умений и навыков. Во внеклассной работе совершенствуются учебные навыки, отрабатываются умения самостоятельной работы при поиске информации, организации различных внеклассных дел, коммуникативные умения, умения сотрудничать, умения соблюдать этические нормы. Поскольку в содержании внеклассной работы практический аспект преобладает над теоретическим, разумнее рассматривать содержание с позиции деятельности учащихся, через которую они осваивают ту или иную область социального опыта.

Во внеклассной работе действительно много простора для творчества учителя: в выборе содержания, форм и методов занятий. Внеклассная работа способствует интеллектуальному развитию учащихся. Это особенно важно сейчас, когда при активном внедрении новых информационных технологий развиваются все дисциплины, так или иначе связанные с компьютерами, а спрос на творчески развитых специалистов постоянно растет. Кроме того, на современном переходном этапе становления экономики страны большое значение играет не только наличие творческого потенциала работника, но и его инициативы, умения организовать свою познавательную, исследовательскую деятельность.

Литература:
1. Златопольский Д.М. Задания для конкурсов, викторин, КВН и учебные кроссворды по информатике. - М.: Чистые пруды, 2007. - 32 с.
2. Златопольский Д.М. Занимательные задачи по информатике. - М.: Чистые пруды, 2008. - 32 с.
3. Златопольский Д.М. Информатика в увлекательных задачках. - М.: Чистые пруды, 2009. - 32 с.

УДК 537.636

СҰЙЫҚТАРДЫҢ БЕТТІК КЕРІЛУ КОЭФФИЦИЕНТІНЕ МАГНИТ ӨРІСІНІҢӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Сатынбекова А.А.,Жүсіпназарова Г.М.
(*Тараз қаласындағы ФМБ НЗМ)*

Қазіргі таңда судың әртүрлі фазалардағы физикалық, биологиялық, химиялық қасиеттерін зерттеудің теориялық және практикалық маңызы өте үлкен. Өйткені, су жер бетіндегі ауа- райына, тірі организмдердің өсу және даму құбылыстарына, ондағы әр- түрлі үдерістердің қарқынды өтулеріне ықпалына тигізіп, оларды басқарудағы мүмкіндік туғызады. Су тіршіліктің көзі болып табылатындағына қарамастан, оның сұйықтық және қатты күйлерінің физикалық қасиеттері толық зерттелмеген, мысалы, су молекуласындағы сутегі атомның (протонның) өтпелердің арасындағы орны, судың аномальді қасиеттері, жоғары қысымдағы және төменгі температурадағы мұз түрлерінің шекаралары, олардың құрылымдары, мұз күйін сипаттайтын физикалық параметрлердің (диэлектрик өтімділіктің жылу сыйымдылықтың, серпімділік қасиеттерінің, көлемдік және беттік керілу коэффициенттері) температураға, магнит және электр өрістерінің кернеуліктерінің қысымға тәуелділіктері туралы жазылған ғылыми мақалар аз. Судың көптеген физикалық қасиеттері физикалық, химиялық, биологиялық заңдылықтарға бағынбайды. Өкінішке орай, мектеп физика курсында судың физикалық, химиялық, биологиялық қасиеттері мүлдем қарастырылмайды. Сондықтан, жоғарғыда аталған мәселелерді талдау үшін өте үлкен ізденістер жүргізіледі.

Бұл мақалада күнделікті тіршілікте пайдаланатын су мен егістіктерді суаратын судың беттік коэффициентінің температура мен магнит өрісінің кернеулігіне тәуелділігін зерттейтін автоматтандырылған қондырғы жинастырылып, тәжірибеден алынған нәтижелерді теориялық тұрғыдан талдап, практикалық маңыздылығына назар аудару туралы жазылған. Сұйықтардың беттік керілу құбылыстарының болу себептері, оның ішкі және сыртқы күштерінің болуымен және жанасатын ортаның және өзінің, қоспалардың физикалық қасиеттеріне тәуелділігі туралы мәліметтер қарастырылып, жинақталды. Сұйықтардың беттік керілу коэффициентін анықтаудың бірнеше әдістері бар, яғни тамшы, сымдық рама, сақина, капиллярлық толқын, көпіршік әдістерін қолданып тәжірибелер жасалды, теориялық есептер мәліметтеріне талдаулар жүргізілді.

Сұйықтың беттік керілу коэффициентінің температура мен магнит өрісінің кернеулігіне тәуелділігін зерттейтін қондырғы 2.2.1- сызбада келтірілген. Бұл қондырғы арқылы сұйықтардың беттік керілу коэффициентін анықтау физикада белгілі сақина әдісіне негізделген. Сұйық кварцтан (14) жасалған ыдысқа құйылады. Сұйықтың температурасын өзгертіп, қажетті температураны алу үшін ыдыс нихром (11) сымтемірмен оралып латр (6) температура реттегішке (7) жалғанған. Температураны $\pm 1^0$C дәлелденген өлшейтін константан- алюмель терможұбы (11) ыдыстың қабырғасына жапсырылған. Температура реттегіштегі бұранданы қажетті температураға қойып латр арқылы зерттелетін сұйықтықты қыздырамыз. Температура реттегіш пен терможұп керекті температурадан асқан кезде латрды автоматты түрде өшіріп, кемігенде қосып отырады. Жылуды сыртқа жібермеу мақсатында ыдыс шыны текстолитпен (1) қапталған. Ыдыстың ішінде магнит өрісін туғызу үшін мыс сымтемірмен оралған (3) айнымалы тоқ көзіне жалғанатын катушка қолданылады. Металдан жасалған сақинаны сұйықтан

жұлынған уақытын анықтау үшін лазер сәулесін шығаратын құрал (5) және шам (16) пайдаланылады. Лазер сәулесі сақинаның астыңғы жағымен сұйық бетімен фотоэлементке (17) бағытталған. Сақина судан жұлынған мезетте лазер сәулесі фотоэлементке түсіп шам (18) жанады. Қондырғыны тік және горизонталь бағытта орналастыру үшін ағаштан жасалған бетке (9) деңгейді реттейтін құрал (8) және бұрандалар (10) арқылы бекітілген.

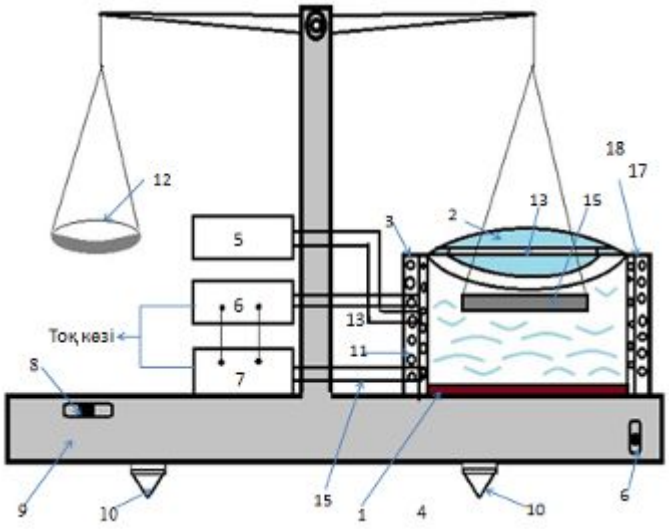

2.2.1- сызба. Сұйықтардың беттік керілу коэффициентінің температура мен магнит өрісінің кернеулігіне тәуелділігін зерттейтін қондырғының сызбасы.

1- шыны текстолиттен жасалған жылу изоляторы, 2- шыны текстолиттен жасалған қақпақ, 3- мыс сымтемірмен оралған катушка, 4- металдан жасалған сақина, 5- лазер сәулесін шығаратын сәуле, 6- латр, 7- температура реттегіш құрал, 8- өлшеуіш құралды горизонталь және тік бағытта орналастыратын тамшылар. 9- өлшеуіш құрал орналастырылған бет, 10- бұрандалар, 11- нихром сымтемір, 12- құм салынатын таразының екінші ұшы. Сақинаны судан жұлып алу үшін иінді таразының табақшасына (12) біртіндеп ақырын құм құйылады. Сақина судан жұлынған кездегі құмның массасы электронды таразыда өлшенеді. Судың беттік керілу коэффициентін анықтау үшін біз мектеп физика курсынан белгілі сақина әдісін пайдаландық. Беттік керілу күші мен сақинаның ауырлық күшінің қосындысын иінді тараздың табақшасына құйылған құмның салмағына тең болғанда үзіледі деп алып, жоғарыда келтірілген формуладан беттік керілу коэффициентін анықтаймыз:

$g = mg + 4\pi\sigma R$ *бұдан* $\sigma = \dfrac{(M-m)g}{4\pi R}$

Мұндағы M- құмның, ал m- сақинаның массалары, оларды таразы арқылы өлшеп аламыз. R- сақинаның радиусы. Температура артқан сайын таразының табақшасына салынатын құмның массасы кеміп, беттік керілу коэффициенті азайып отырады. Алюминийден жасалған стаканның массасы 12г = $12*12^{-3}$кг, радиусы R = 5cm = 0.05m

Судың беттік керілу коэффициентінің температураға тәуелділігі жақсы зерттелген [10] қондырғының дұрыс жұмыс істейтіндігі мен дәлелдемесін тексеру үшін беттік керілу коэффициентінің температураға тәуелділігін көрсететін 1-кестені пайдаланамыз:

1- кесте

Т, К	273	283	293	303	313	323	333	353	353	363	373
$6*10^{-3}$ Н/М	75,64	74,22	72,25	71,18	69,56	67,91	66,18	64,42	62,61	60,75	58,85

2- кестеде тәжірибе арқылы алынған екі рет дистилденген судың беттік керілу коэффициентінің температураға тәуелділігі көрсетілген.

Т,К	293	303	313	323	333	343	353	363
Мх10^{-3}кг	16,521	16,458	16,333	16,207	16,144	16,019	15,893	15,768
$\sigma x 10^{-3} \frac{H}{M}$	72,15	71,12	69,40	67,80	66,11	64,25	62,70	60,50

2- кестеде $\sigma = \frac{(M-m)g}{4\pi R}$ формуласымен есептелген беттік керілу коэффициетінің температураға тәуелділігі келтірілген. Біздің өлшеулеріміз анықтамада келтірілген өлшеулерден ең үлкен айырмашылығы 1% құрайды. Демек, біз жинастырған қондырғымен өлшеулер жүргізуге болады.

Лапластық теория бойынша сұйықтардың беттік керілу коэффициенті арақашықтыққа байланысты жылдам кемитініне молекулалардың тартылыс күшіне тәуелді біртекті сұйықтық ішінде орналасқан әрбір молекула оны қоршаған молекулалардың әсерлесу күштері тексерілді. Сұйықтық бетіне жақын орналасқан молекулаларға әсер ететін күш сұйықтық ішіне қарай бағытталған. Осының салдарынан серпімді созылған қабыршыққа ұқсайтын сұйықтық ішкі массасына бетке перпендикуляр бағытта қысым түсіреді. Ол ойыс бетте артып, дөңес бетте кемиді. Температура артқанда сұйық молекулаларының қабаты қозғалыстары артқандықтан, беттік керілу коэффициенті кемиді. Ал табиғи судың беттік коэффициенті дистилляцияланған судан кем екендігі ондағы қоспалардың әсерінен туындайтынымен [11] түсіндіріледі.
Табиғи судың тұрақты температурада Т=300К магнит өрісінің кернеулігіне тәуелділігін зерттейік. 3- кестеде табиғи судың магнит өрісіне тәуелділігі көрсетілген:

3- кесте

Мх10^{-3}кг	16,144	15,328	14,512	13,758	12,081
Н эрст	800	850	900	950	1000
$\sigma x 10^{-3} \frac{H}{M}$	66,50	53,51	40,62	27,90	13,30

1-суретте табиғи судың магнит өрісіне тәуелділігі графигі көрсетілген, табиғи судың беттік керілу коэффициенті 800 бен 1000 Эрстед аралығының әрбір бөлігінде 20% пайызға кемитіндігі байқалады. Ал 800 Эрстед мәніне дейін өзгеріс онша байқалмайды.

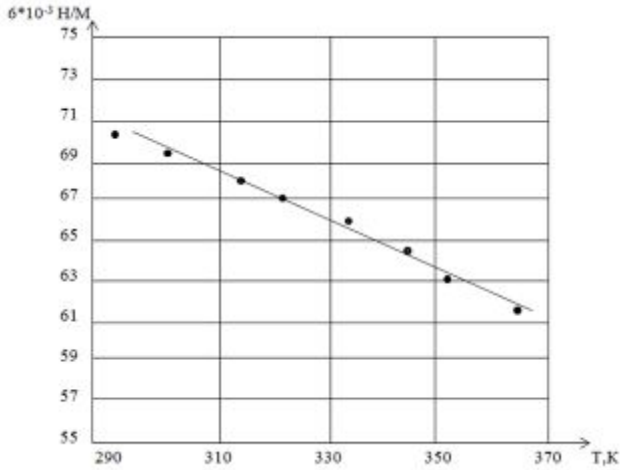

1- Сурет

Беттік керілу коэффициентінің кемуі капиллярлық құбылысты кемітеді. Демек, егістіктерде ылғалдың сақталуы артады. Сонымен қатар дәнді дақылдардың, жеміс-жидектердің т.б. көкөністердің өнімділігін арттырып, көптеген аурулардың пайда болуынан сақтайды.

2-суретте (а,ә) егістікті суғаратын суды магниттейтін құбырдың сызбасы келтірілген.

Құбырдың өлшемдері егістікті суғаратын судың мөлшеріне байланысты таңдап алынады. Ал магнит өрісінің кернеулігін мына формуламен есептеуге болады:

Орамдағы ток күшін, орам санын және құбырдың радиусын таңдау арқылы магнит өрісінің кернеулігін есептеу іске асырылады.

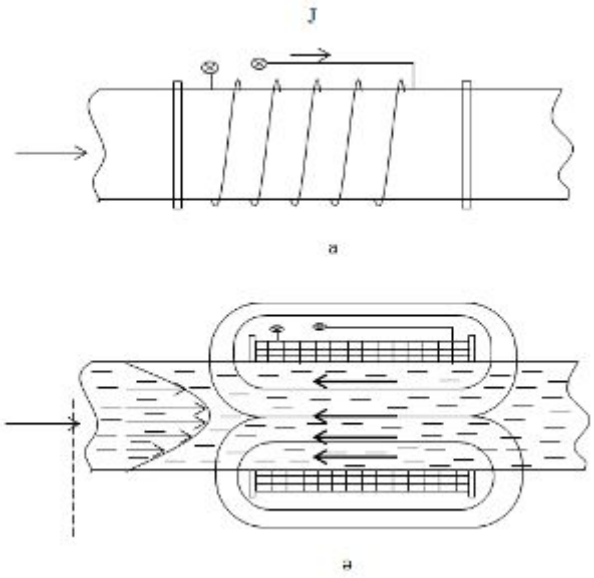

2-сурет. Қондырғының моделі

а- қондырғының сырттан көрінісі, ә- қондырғының қимасы судың диамагниттік қасиеті бар болғандықтан, судың ағысына кедергі жасайтын күш пайда болады. Сондықтан соленоидтың ішінен ағатын суда сығылу аймағы пайда болады. Бұл жерде қысым жоғары, ал жылдамдығы аз болады. Бұл құбылыстардың судың магниттелуіне ешқандай әсері болмайды.

Қазіргі таңда магниттелген суды өндіріс орындарында, ауыл шаруашылығында, медицинада жиі қолданады. Мысалы, беттің кристалдануын жылдамдатады, ыдыстардағы судың қағын кетіруі, экземаны және әртүрлі тері ауруларын жазуға қолданылады, холестеринді азайтады, егістікті магниттелген сумен суғарғанда оның өнімділігі (15-20%) артқандығы, судың булануын кемітуі теориялық тұрғыдан жақсы белгілі. Демек, егістіктерде ылғалдың сақталуы артады. Сонымен қатар дәнді дақылдардың, жеміс-жидектердің т.б. көкөністердің өнімділігін арттырады. Осы мақсатта егістікті суғаратын суды магниттейтін құбырдың сипаттамасы ұсынылды. Құбырдың өлшемдері егістікті суғаратын судың мөлшеріне байланысты таңдап алынады. Құбырдың айналасын орау үшін орама өткізгіш алынады, орамдағы ток күшін, орам санын және құбырдың радиусын таңдау арқылы магнит өрісінің кернеулігін есептеу іске асырылады.

Әдебиет:

1. Т. Бижігітов, Е.Қ. Ақтаев. Молекулалалық физика. Оқулық. -Алматы «Экономика» баспасы, 2017 ж. -485 бет.
2. Т. Бижігітов. Статистикалық физика. Физикалық кинетика негіздері.Оқулық. –Алматы, «Дәуір» баспасы. 2011ж. -120 бет.
3. А.Н. Матвеев. Молекулярная физика.Учебник.- Москва, «Высщая школа» 1987г. -360с.
4. Н.Н. Сирота. Термодинамика и статистическая физика.Учебник. –Минск, «Высшая школа» 1969г. -471с.
5. И.В. Савельев. Курс общей физики.Учебник.- Москва «Наука» 1977г. -415с.
6. Т. Бижігітов. Жалпы физика курсы.Оқулық. Алматы, «Экономика» баспасы 2013ж. -890 бет.

7. Р.В. Поль. Механика, акустика и учение о теплоте. Учебник,-Москва, «Наука», 1971г. -472с.
8. И.П.Базаров. Термодинамика. Учебник,- Москва, «Высщая школа»,1991г. -374с.
9. И.Е.Иродов. Задачи по общей физике,-Москва «Наука» ,1988г. -340с.
10. А.Л.Кикоин. И.К.Кикоин. Молекулярная физика.Учебник, -Москва, «Наука» 1976г. -329с.
11. Ю.Г.Фролов. Курс коллоидной химии. Поверхностные явление и дисперские системы. Москва, Химия, 1984г.

УДК 004.045

IT-ТЕХНОЛОГИЯЛАР КӨМЕГІМЕН КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН АВТОМАТТАНДЫРУ

Серікбай Ә.Е.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Кәсіпорынның қаржылық қызметін автоматтандыру біздің заманымызда өзекті мәселе болып табылады, өйткені біз ақпараттық ғасырда өмір сүріп жатырмыз және қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды мүмкіндігінше қолдануға тиіспіз, өйткені олар біздің жұмысымызды жеңілдетіп, уақытты үнемдейді.Автоматтандырудың негізгі мақсаты бухгалтерлік есеп және басқарушы компанияның және таңдаған нарықтық тауарлардың оның жұмыс істеуі үшін барлық негізгі аспектілерін қамтитын оңтайландыру үшін бірыңғай ақпараттық ортаны дамыту және жүзеге асыру болып табылады. Сондай-ақ, кәсіпорынның қаржылық қызметін автоматтандыру неғұрлым жедел және тиімді басқаруға көмектеседі, өнім берушілердің, процестерді, тауар айналымының есебі ретінде қалыптастырып, қызметкерлермен өзара қатынас жасайды және осы процестерді басқаруға көмектеседі. Осылайша, автоматтандырылған жүйе мәні бойынша «виртуалды ми» және б басты бір түрі болып табылады.

Өндірістегі қаржылық автоматтандырудың айқын проблемасы, ол IT-технологиялардың көмегімен толықтай жаңа функцияналды болып табылады, сондықтан көптеген кәсіпорындар оларды өндірісінде пайдаланудан қорқады, соның салдарынан нәтижелі қызмет жеткіліксіз. Бұл мақалада автоматтандырудың барлық артықшылықтары көрініс табады, сондықтан бұл үдеріске қатысты алдын-ала ескертулер болады.

Бухгалтерлік есепті автоматтандыру

«1С: Бухгалтерия» – бухгалтерлік және салықтық есепке алуды автоматтандыру, сондай-ақ міндетті (регламенттелген) есеп беру нысандарын дайындау үшін жаппай қолданудың әмбебап бағдарламасы. Бағдарлама «1С: Кәсіпорын 8.0» жүйесінің технологиялық платформасына негізделген, оның мүмкіндіктері көптеген бизнес-қосымшаларды жасауға және өзгертуге мүмкіндік береді. Бағдарламалық жасақтама өнімінің жиынтығы «Enterprise Accounting» конфигурациясын қамтиды. Бұл өзін-өзі басқаратын ұйымдарда кез-келген қызмет түріне, мысалы, өндіріс, көтерме және бөлшек сауда, қызмет көрсету сияқты есепке алу үшін дайын шешім.

Қаржылық көрсеткіштер – іскерлік табыстың көрсеткіштері.

Жобаны іске асыру бойынша жұмыс жасау кәсіпорынның басшылығы оның қызметінің қаншалықты тиімді екендігін және ресурстардың қаншалықты тиімді пайдаланылатынын, оның қаржылық жағдайының қаншалықты тұрақты екендігін және болашақта қандай үрдіс бар екенін елестету үшін маңызды. Компанияның тұрақсыз жағдайының алғашқы белгілері, нәтижелерін әкелмес бұрын байқалады. Аудиторлық сараптау жүйесіндегі негізгі көрсеткіштердің мониторингін Audit Expert нақты уақытта жүзеге асырыуы мүмкін. Құрылысы аз күш талап ететін графиктер мен диаграммалар «кәсіпорынның денсаулығы» туралы айтуға мүмкіндік беретін негізгі көрсеткіштердің өзгерісін анық көрсетеді. Қаржылық талдауда күрделі емес қаржылық көрсеткіштердің динамикасын талдай алады және дұрыс шешім қабылдайды

Кәсіпорынды қаржылай автоматтандырудың мәні.

Кәсіпорынды қаржылық автоматтандыру – кәсіпорынның ақпараттық жүйесін құрудың қосалқы тапсырмаларының бірі. «Қаржылық көрсеткіштерді автоматтандыру» терминін анық түсіну үшін кәсіпорынның басқару жүйесіне қай функционалды модульдер кіретіндігін анықтау қажет. Жалпы, ол мыналарды қамтиды: бухгалтерлік модулін, бюджеттеу модулін, қазынасын және т.б. Кәсіпорын операцияларын тиімді автоматтандыру, ол ақпараттық технологияларға инвестицияларды қайтаруға мүмкіндік береді және үздіксіз қағида бойынша құрылады.

Кәсіпорынды қаржылық автоматтандыру құрылымын тиімсіз ұйымдастыру – белгілі бір қаржылық проблемаларын көрінісі. Дәстүр бойынша, экономиканың нақты секторының кәсіпорындары стихиялық дамуда, және жиі функционалды бірлік бақылау сипатталады, сызықтық-функционалды құрылымы мен тиісті бақылау жүйесі .

Сыртқы орта туралы ақпаратты іздеу, жинау және талдау – кез-келген ұйым үшін бәсекелестікте, өмір сүрудің маңызды шарттарының бірі. Кәсіпорынды қаржылай автоматтандыру үшін қажетті шарт болып табылатын институционалдық және экономикалық қажеттіліктерді қанағаттандыру қажет.

Кез-келген компания ішкі ережелерге сәйкес қызметті жүзеге асырады. Бизнестің тиімді жұмыс істеуі, бизнестегі барынша қайтарым алу мүмкіндіктері оның әрқайсысының жұмыс істеп тұрған тиімділігіне, яғни, бар бизнес-үдерістерді жетілдіруге және «электрондық» іскерлік процестің іс жүзіндегі бизнес үдерісіне сәйкес келетін дәрежесіне байланысты болады. Автоматтандыруды жүргізу немесе оны жүргізу қажеттілігін талқылау кезінде кез-келген кәсіпорын келесі мақсаттарға қол жеткізуі тиіс: алдыңғы жұмыс көлемін орындау үшін еңбек шығындарын азайту; қайталанатын рәсімдерді немесе бизнес-процестің бөліктерін жою; бақылау, есеп беру және талдауды автоматтандыру; компания ішіндегі бизнес-процестің «ашықтығын» арттыру; заңнаманы сақтау; коммерциялық ақпаратты жинау, жинақтау және есепке алу, сондай-ақ кәсіпорынның тиімділігін арттыру. Қорытынды қаржылық автоматтандырудың мақсаты – пайда алу үшін кәсіпорынның тиімділігін арттыру

Өндірістегі қаржылай автоматтандыруды жүзеге асыру жолдары.

Қазіргі уақытта кәсіпорынның автоматтандырудың негізгі құралдарының бірі Интернетті білдіреді. Алайда, осы көзден алынған ақпарат толығымен, сенімділігімен, өзектілігімен және өзектілігінің критерийлеріне сәйкес келмейді және Дүниежүзілік торда ақпараттар саны ақырындап өседі. Ресурстарды пайдалануды оңтайландыру үшін бірқатар дайындық іс-шараларын өткізу ұсынылады. Бүгінде нарықта ақпаратпен жұмыс істеу үшін түрлі бағдарламалық шешімдер бар. Бұл шешімдер тар (мәтіннің коннотация мысалы, талдау) және қосымшалар (табылған ақпаратты тарату , іздеу, бастау) кең ауқымы үшін арнайы екі түрі болады. Екінші типті ең перспективалы бағдарламалардың бірі – FileForFiles & SiteSputnik.

Бағдарламалық жасақтама өнімнің ережелерін, қаржылық жоспарлау мен есепке алудың принциптерін, техникасын және әдістерін трансформациялаумен байланысты операциялық өзгерістерді енгізу мүмкіндігімен кәсіпорынның автоматтандыруын толық және икемді түрде іске асыруға тиіс. Кәсіпорынның қаржылық автоматтандыру үлгісінің барлық компоненттері өзгермелі икемділікке ие болуы керек. Бағдарламалық жасақтама өнімнің жұмыс істеуі қажет құжаттардың мазмұны мен нысаны үшін пайдаланушылардың талаптарына сай болуы керек

Басқа әдіс – әділдік бағдарламасы. Әділілік бағдарламасы – олармен ұзақ мерзімді интерактивті қарым-қатынас жасау арқылы компанияның өмірлік циклі бойынша қолданыстағы клиенттердің құндылығын арттыру үшін тиімді маркетинг құралы. Клиентке бағдарланған тәсілді іске асыру үшін, адалдық бағдарламалары тиісті инфрақұрылымды қажет етеді.

Автоматтандырылған қаржылық жүйені енгізу кезінде тиімсіз шығындарға ұшыраудан қорқу көптеген кәсіпорындарға импровизацияланған құралдармен автоматтандыруды жүзеге асыруға тырысады (және көбінесе сәтсіз). Бұл рөл Microsoft Excel немесе Microsoft Access жиі қолданылады. Егер біз толыққанды (Excel көмегімен) бюджеттік менеджмент жүйесін құрғымыз келсе, онда бұл жүйе кем дегенде, сондай-ақ мамандандырылған өніммен жұмыс істеуге тиіс. Бөлінген қатынауды құру үшін, MS Excel белгілі бір ынтымақтастық құралдарын

ұсынады. MS Excel ерекшелігі, бір кітаптағы деректерді өңдеу үшін әлдеқайда ыңғайлы болып табылады.

Кәсіпорын қызметін қаржылай автоматтандырудың соңғы құралы қолданбалы экономикалық бағдарламаны қамтамасыз етуді енгізу болып табылады. Процестің кезеңдеріне сәйкестігі, жұмысқа кіріспес бұрын бағдарламалық жасақтама жеткізушінің біліктілігін бағалауға және кәсіпорынды қажетсіз шығындардан қорғауға мүмкіндік береді. Осылайша, бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізу процесі бірнеше кезеңдерден тұрады: жедел шолу, бағдарламалық қамтамасыз етуді таңдау, бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізу, қызметкерлерді оқыту, бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдау және бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізу нәтижелерін талдау. Мұның бәрі компаниядағы ең тиімді автоматтандыруға әкеледі.

Кәсіпорындағы қызметті қаржылай автоматтандыру нәтижелері.

Өндірістік жүйені іске асыру автоматтандырылған процестерді оқыту, бастапқы деректер жинақтарын кірісін, сынақ жұмысын, кемшіліктерді жою мен, сайып келгенде, сатудан кейінгі қызмет көрсету міндетті өнеркәсіптік пайдалануды қамтиды.

Жұмыстарды жүргізу нәтижесі анық және тапсырыс берушінің, орындаушының мынадай факторлар туралы ұсыныс тарапынан да кәсіпорын тарапынан да, бірдей болады: автоматтандыру себептері; тапсырыс беруші сатып алатын пайдалар жасалды; Таңдалған көзқарастар мен бағдарламалық қамтамасыз ету; енгізу салдарынан кезеңдері, әрбір кезеңінде; мерзімдері енгізу; нәтижесін бағалау енгізу параметрлері.Жобаның идеясына тән жеке клиенттермен қарым-қатынас құруға, ең рентабельді бөлуге, клиенттердің көпшілігі сәйкестендіруге мүмкіндік береді, өсімше, орташа тексеру және сатып алынған тауарлар мен қызметтердің жиынтық сомасы, сондай-ақ клиенттердің әдеттер мен қажеттіліктерін білу алу

Сайып келгенде, қызметкерлерді қаржылай автоматтандыру шарттарына сәйкес бейімдеу және бейімдеу үрдісі ұзақ емес. Әдетте екі-үш айға созылады, сосын жаңа пікірлер пайда болады: «Бұл жүйемен біз қалай жұмыс істедік?»- деген көзқарастар болады.

Әдебиет:

1. Воронцов Д. Автоматизация бюджетного управления при помощи MS Excel // Управленческий учет и финансы. – 2010. – № 4. – С. 250–260.
2. Джаноян Г., Александров С. Моделирование и адаптация процесса управления продажами для внедрения автоматизированных информационных систем управления класса MRP, MRP II // Управление продажами. – 2001. – № 1. – С. 34–43.
3. Захарцев С. Информационные технологии в управленческом учете в бюджетировании, автоматизация финансового управления // Управленческий учет и финансы. – 2009. – № 1. – С. 68–78.
4. Петряшов Д. Автоматизация работы с информацией о внешнем окружении фирмы // Маркетинг и маркетинговые исследования. – 2013. – № 2. – С. 138–145.
5. Степанов Д. Автоматизация финансово-хозяйственной деятельности предприятия // Бухгалтер в издательстве. – 2004. – № 5. – С. 88–94.
6. Цуневская О. Автоматизация программ лояльности на основе CRM-технологий // Маркетинг и маркетинговые исследования. – 2008. – № 6. – С. 478–494.

УДК 004.045

SQL СҰРАҢЫСТАРЫН ОҢТАЙЛАНДЫРУ

Серікбай Ә.Е.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бағдарлама мен «тірі» деректердің пайда болуынан кейін, бағдарламаның люкстерді тестілеу реакциясы, кейде нақты деректермен жұмыс істеуден өте ерекшеленеді. Бағдарламашылар, әдетте, сынақ деректер жиынтығын қалыптастыруға аз көңіл бөледі, бұл

қате болып табылады. Ойын-сауық қазіргі заманғы «салқын» ДББЖ-ны пайдаланғаны үшін жасалған. Өкінішке орай, бұл мүлдем дұрыс емес және сіздер дрекқормен жұмыс істеуге ерекше назар аударуыңыз керек. Еңдұрысы, мамандар бизнес логикасын өңдеуге жауапты болуы керек. Дегенмен, қарапайым бағдарламашыларға ДББЖ архитектурасында дағдылар мен білімдер және SQL сұраныстарын жазу пайдалы.

Деректерге қол жеткізу үшін код генераторларын пайдалану әдеттен тыс емес. Бағдарламаның авторлары заманауи технологиялық жаңалықтар сіз үшін барлық жұмыстарды жасайды деп үміттенеді. Нәтижесінде, бағдарламаны енгізгеннен кейін бірнеше ай өткен соң, пайдаланушылар «бағдарлама қиынға соғады» деп шағымдана бастайды. Дүрбелең басталады, қымбат мамандар шақырылып, бағдарламаны тежейді және жобаны сақтап қалады.

Тәжірибе көрсеткендей, SQL сұраныстарын талдау және қайта жасау арқылы орындау уақытын ондаған, кейде жүздеген уақытта азайтуға болады. Бірнеше жобаны ойлап тапқан соң, бағдарламашылар «жылдам» сұраныстарды жазу дағдыларын дамытады. Бірақ сіздің жұмысыңызды жасаған кезде сервердің ресурстарын кезеңді түрде талдау жасау пайдалы. Дегенмен, сервер ресурстарын пайдалануды талдау дерекқор әкімшісінің жұмысы болып табылса да, бағдарламаларды оңтайландыру дағдыларына кедергі жасай алмайды. Әсіресе, бұл бірінші көзқарас сияқты қиын емес.

Бұл тапсырманы автоматтандыруға және жеңілдетуге мүмкіндік беретін бірқатар бағдарламалар бар. Бұл материал Oracle серверімен жұмыс істеуге бағдарланған, бірақ басқа дерекқорлар үшін «баптау» мен талдауды оңтайландыру үшін ұқсас құралдар бар. Біздің бірінші ассистентіміз Oracle серверін «Quest Spotlight» («Spotlight on Oracle») атымен жұмыс істеуді қадағалау бағдарламасы болады. Бұл сіздің серверіңіздің жұмысын бақылауға арналған өте қуатты құрал. Бұл бағдарлама ерекше түстер палитрасында орындалады, ол оны басқа өнімдерден айтарлықтай ерекшелендіреді. Осы бағдарламаны іске қосқаннан кейін сізге SYS тіркелгісі немесе жүйе DBA артықшылықтары бар жазба қажет пайдаланушы тіркелгісін жасау керек. Жаңа тіркелгі жасау көмекшісі «Файл→ Пайдаланушы шебері» мәзірінен аталады

Пайдаланушы тіркелгісін жасағаннан және Oracle серверіне қосқаннан кейін біз сервердің құрамдастарын және процестерін бейнелейтін визуалды суретпен ұсынылады. Сервердің бір немесе бірнеше құрамдас бөліктері оңтайлы жұмыс істемесе немесе артық жүктемеде болса, онда оның түсі жүктеме дәрежесіне байланысты жасылдан қызылға өзгереді. Бірден бірнеше серверлерді бақылауға болады, олардың тізімі сол панельде көрсетіледі, сондай-ақ түс өзгереді. Тапсырмалар панеліндегі белгіше, бағдарламамен бірге синхронды түрде өзгертеді, бұл бағдарламада «азайтылған» кезде жылдам әрекет етуге мүмкіндік береді. Мониторингтің мысалы 1-суретте көрсетілген.

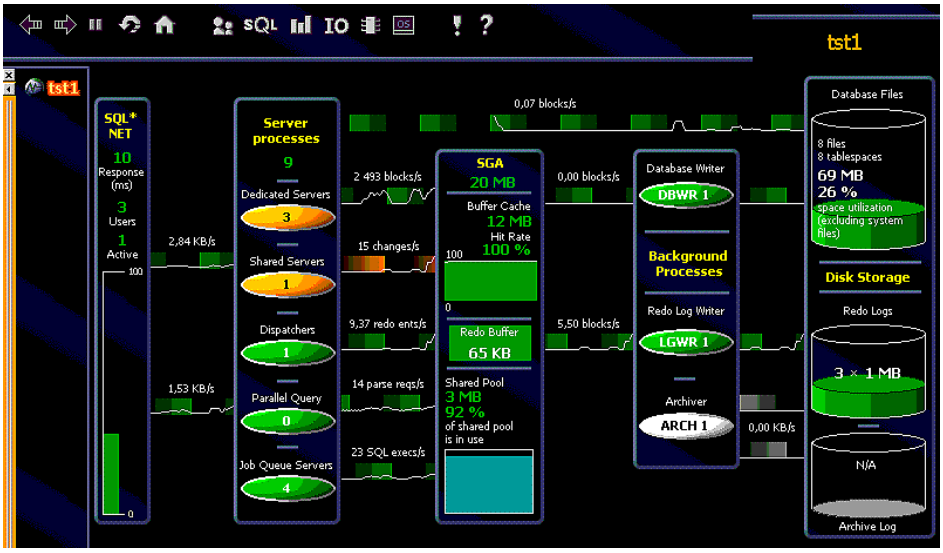

Сурет 1. Мониторинг

Бұл бағдарламаның өте пайдалы ерекшелігі – проблемаларды шешу үшін автоматты ұсынымдар жүйесі. Мәселенің толық сипаттамасын және оны жоюдың ықтимал әдістерін алу үшін суреттің қызыл бөлігін басу жеткілікті. Егер бәрі жақсы болса, онда осы бағдарлама арқасында сіз пайдаланатын жүйелік ресурстарын азайту үшін сервердің іске қосу параметрлерін реттей аласыз. Мысалы, 1-суреттегідей, дерекқор файлының кестелік кеңістігінің өлшемін екі есе азайтуға болады және астында қосымша жад бөлу қажет деп қорытынды жасауға болады.

Бірақ бұл дерекқор әкімшісінің барлық проблемалары емес. Әзірлеушілер оларды құрудың, қаншалықты жұмыс істейтінін және дерекқорға қанша «ресурстық» сұранысқа ие екенін ойлайды. Ол үшін «Navigator→Top Sessions» мәзірінің тармағын шақырамыз. Деректер сүзгісі параметрлерін толтырғаннан кейін, дерекқор серверіне ағымдағы сұраныстардың тізімін көреміз. Ресурстарға қойылатын талаптарға сұраныстарды алдын-ала сұрыптап таңдауға болады. Сол терезеде суреттің 2-суретте көрсетілген сұранысы бар жоспарын көруге болады. Сұраныс жоспары кесте, ағаш немесе ауызша сипаттама түрінде көрсетілуі мүмкін. Сондай-ақ, ол проблемалы аймақтардың түс таңбаларын пайдаланады.

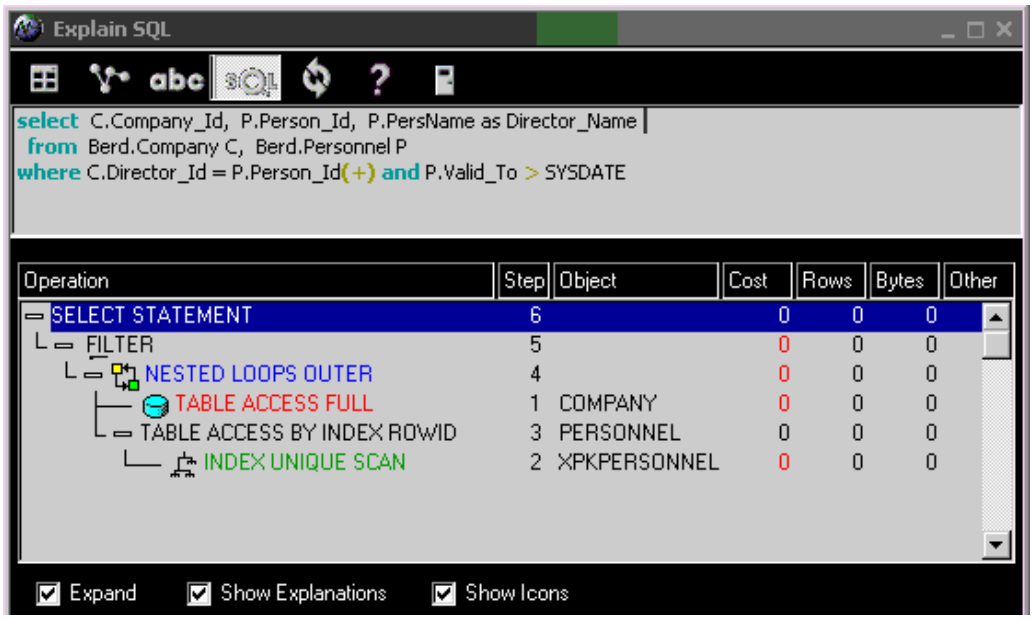

Сурет 2. Сұраныс жоспары кестесі

SQL сұраныстарын тапқаннан кейін оларды оңтайландырудың кезегі келді. Бұл процесті автоматтандыру үшін LECCO-тың SQL Expert бағдарламасын пайдаланамыз. SQL редакторының терезесін және оған сұраныс сценарийін қосыңыз. Мұнда сұраныстың орындау жоспарын көруге болады. Бірақ біз SQL SQL-сценарийін құрудың альтернативті нұсқаларының тізімін жасайтын «SQL-> Optimize» мәзірінің функциясымен аса қызықтырамыз. Және «SQL-> Butch Run» функциясы «тірі» деректер бойынша барлық сұраныстардың орындау уақытын талдайды және қажетті параметр бойынша сұрыпталатын нәтижелі кестені береді. Ең оңтайлы сұрақты таңдап, оны түпнұсқамен салыстыруға болады және оны қосымша қолдану мүмкіндігін шешеді. Оңтайландыру жұмысының мысалы 3-суретте көрсетілген.

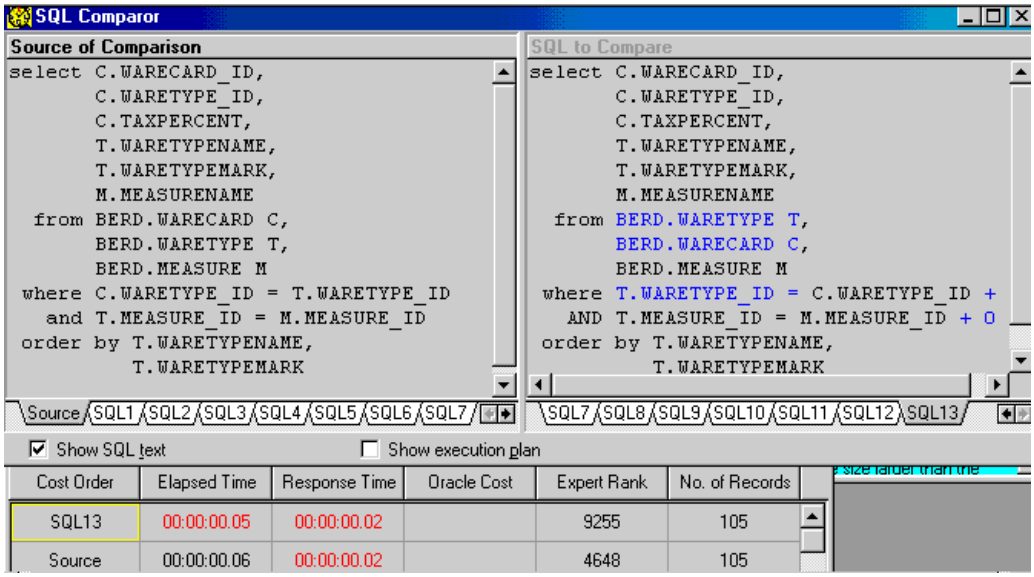

Сурет 3. Оңтайландыру жұмысы

Осылайша, негізгі бағдарламаның кодына әсер етпей, ұсынылған техниканы қолдану кейде қосымшалардың өнімділігін едәуір жақсартады және жобаны сақтайды. Сонымен қатар жоғары сұранысқа ие сұраныстарды жазу үшін баға жетпес тәжірибе аласыз. Бағдарлама ұсынатын SQL сценарийлерінің нұсқаларын талдай отырып, бірден «оңтайлы» жазылу әдеті дамып, бұл сіздің жұмысты жақсы меңгеруіңізге оңтайлы әсерін тигізеді.

Әдебиет:

1. К. Дж. Дейт. - SQL и реляционная теория. Как грамотно писать код на SQL. БХВ-Петербург - 2009. – 847 с.
2. Стефан Фаро, Паскаль Лерми Рефакторинг SQL-приложений. 2009. Символ. 2009. – 518 с.

УДК 004.65

ДЕРЕКТЕР ҚОРЫ

Серікбай Ә.Е.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қуатты жұмыс станциялары мен ЭЕМ желілері пайда болуы деректер қорының технологияларының дамуына әкелді. Деректерді өңдеудің бұл бағытында төрт кезеңді атауға болады. Алайда, бұл кезеңдерде қатаң уақыт аралықтары жоқ екенін айрықша атап айту керек: олар біртіндеп бірінен екіншісіне өтеді, тіпті параллельді түрде өмір сүреді, бірақ та кезеңдерді бөліп айту деректер қорының дамуының жеке сатыларын нақтылап сипаттауға, әр кезеңге сай арнайы ерекшеліктерін бөліп айтуға мүмкіндік береді.

ДҚБЖ бірінші даму кезеңі деректер қорын IBM 360/370, ЕС-ЭЕМ және мини-ЭЕМ типті PDP11 (Digital Equipment Corporation — DEC фирмасының), HP (Hewlett Packard фирмасының) түрлі моделдері тәрізді үлкен машиналарда деректер қорын ұйымдастырылуымен байланысты.

Деректер қорлары ЭЕМ-ның сыртқы орталық жадында сақталған, бұл деректер қорларының қолданушалары негізінен пакеттік тәртіпте іске қосылған есептер болатын. Қолжеткізімнің интерактивті тәртібі консолдық терминалдар көмегімен жүзеге асырылатын, ал олардың өзіндік есептеуіш ресурстары (процессорлар, сыртқы жад) болмайтын және орталық ЭЕМ үшін енгізу-шығару құрылғысы ретінде ғана қызмет етеді.

Ресурстар (французша ressourse – құрал-жабдық, мүмкіндік), босалқы қорлар – табыс, ақшалай және басқа қаражат, құндылықтар мен олардың көздері.

Деректер қорына қолжеткізу бағдарламалары түрлі тілдермен жазылатын және әдеттегі сандық бағдарламалар тәрізді іске қосылатын. Қуатты операциялық жүйелер көптеген есептердің шартты параллелді орындалуын қамтамасыз ететін, өйткені деректер қоры орталықтандырылған болатын, жалғыз орталық ЭЕМ-ның сыртқы жад құрылғыларында сақталатын. Ал оларға қолжеткізу көптеген қолданушы-есептерден қамтамасыз етілетін.

Дербес компьютерлар кезеңі. Дербес компьютерлар өмірімізге жылдам кіріп, тура дерлік есептеуіш машинаның қоғам өміріндегі орны мен рөлі туралы көзқарасты төңкерді. Енді компьютерлар әр қолданушыға жақындау болды. Қатардағы қолданушылардың түсініксіз әрі күрделі бағдарламалау тілдері алдындағы қорқыныштары сейілді. Дайындалмаған қолданушылар жұмысы үшін көптеген бағдарламалар пайда болды. Бұл бағдарламалар қолдануда және интуитивті түрде түсінікті болды: көбіне тексттік редакторлар, электронды кестелер және т.б. Файлдарды көшіру мен бір компьютерден басқасына ақпаратты ауыстыру, тексттерді, кестелерді, басқа да құжаттарды басып шығару операциялары түсінікті болды.

Файл (ағылш. File) – дерек сақтаудың негізгі бірлігі болып табылады.

Ақпарат (лат. informatio – түсіндіру, мазмұндау) ұғымы күнделікті өмірден бастап техникалық салада пайдаланылатын көп мағыналы ұғым. Жалпы алғанда бұл ұғым шектеу, байланыс, бақылау, форма, инструкция, білім, мағына, құрылым, бейнелеу, сезіну тағы басқа ұғымдармен тығыз байланысты.

Жүйелік программисттер екінші орынға ығыстырылды. Әр қолданушы өзін көптеген әрекеттерді автоматтандырған қуатты әрі ыңғайлы құрылғының толықтай иесі ретінде сезіне алды. Әрине бұл деректер қорымен жұмысқа әсер етті. Деректер қорын басқару жүйелері деп аталатын бағдарламалар пайда болды, олардың ақпараттың әжептәуір көлемін сақтай алатын, деректерді енгізуге арналған ыңғайлы интерфейсі, түрлі жауаптарды генерациялайтын кіріктірілген құралдары бар болған. Бұл бағдарламалар алғашқыда қолмен жасалатын көптеген есептік қызметтерді автоматтандырды. Дербес компьютерлерге тұрақты бағалардың кемуі оларды тек ұйымдар мен фирмалар ғана емес, жеке қолданушылар үшін де қол жеткізімді етті. Компьютерлер құжаттама мен өзіндік есептік қызметтер жүргізудің құралы болды. Бұл деректер қоры даму облысына оңынан да терісінен де әсер етті. Дербес компьютерлер мен олардың бағдарламалық қамтамаларының қарапайымдылығы мен қолжеткізімділігі көптеген дилетанттар тудырды. Бұл әзірлеушілер өздерін жақсы білетіндей көрсетіп, ұзаққа шыдамайтын деректер қорларын жобалай бастады, олар нақты әлемнің обьектілерінің ерекшеліктерін ескермеді. Обьекттерді даму заңдылықтары мен өзара байланыстарын ескермейтін біркүндік өте көп жүйелер жасалынды. Алайда дербес компьютерлер қолжеткізімділігі алғашында есептеуіш техниканы қолданбаған білімнің көптеген заттық салаларының оларды қолдана бастауына алып келді. Деректерді өңдеудің дамыған ыңғайлы бағдарламаларына деген сұраныс артып, бағдарламалық қамтамалар ұсынушыларын үстелдік ДҚБЖ деп аталатын жаңадан жүйелерді ұсынуға итермеледі. Ұсынушылардың арасындағы үлкен бәсекелестік бұл жүйелердің дамуын тездетіп, интерфейс жақсарып, жылдам әрекеттілігі артып, бағалары төмендеуіне әкелді. Нарықта ұқсас қызметтерді атқаратын ДҚБЖ-лардың көп санының болғаны, деректердің экспорт-импорт әдістері мен деректерді сақтау форматтарын ашуды талап етті.

Формат (фр. format – формаға келтіру) полиграфияда дайын басылымның мөлшері (мысалы 170 • 260 мм) немесе баспа қағазының мөлшері (60х90 см); полиграфияда теру форматы терілген жолдың ұзындығы мен биіктігі; басу қағазының форматы – қағаз рулонының ені немесе парақ қағаздың ені мен ұзындығы.

Бірақ бұл кезеңде оң мағынаға қайшы болса да, стандартты тілдермен өзінің ДҚБЖ-ларын жасағандар да болды. Бұл тұйықтық әрекеті болды, өйткені келесі даму стандартты емес форматтағы деректерді жаңа ДҚБЖ-ға көшіру қиындау, ал кейде тіпті аса еңбекшығынды болғандығынан, жаңадан қайта ДҚ жасауы оңайлау болды, бірақ бәрі бір деректерді көшіру керек болатын. Бұл да ДҚБЖ атқаруы керек болған қызметтерді бағаламағандықтан болды.

Үлестірілген деректер қорлары. Тарих спираль бойынша дамитындығы барлығына әйгілі, сондықтан «дербестендіру» процесынан кейін кері процесс – интеграция басталды. Жергілікті желілер саны көбейіп, компьютерлер арасында алмасатын ақпараттар көбейіп, түрлі орындарда сақталып, өңделетін, бірақ логикалық өзара байланысқан деректердің келісілгендігі мәселесі шиеленіседі.

Логика (гр. λογική – «талдауға құрылған», λόγος – «сөз», «сөйлем», «ойлау», «ақыл») – ойлау, оның формалары мен заңдылықтары туралы ғылым. Логика дәлелдеу мен теріске шығарудың белгілі бір әдіс-тәсілдері қаралатын ғылым теориялар жиынтығын құрайды.

Транзакцияларды параллелді өңдеумен – ДҚ-н бір қайшылықсыз күйден басқа қайшылықсыз күйге ауыстырып отыратын операциялар тізбегіне байланысты мәселелер туындады. Бұл мәселелердің табысты шешімі үлестірілген деректер қорларының пайда болуына әкелді, олар үстелдік ДҚБЖ-дің барлық артықшылықтарын сақтай отырып, ақпаратты параллелді өңдеу мен ДҚ бүтіндігін сақтау мүмкіндігін берді.

Деректер қорын басқару жүйелерінің даму перспективалары. Бұл кезең деректерге қолжеткізімнің жаңа әдісі – интернеттің пайда болуымен сипатталады. Бұл бағыттың клиент-сервер технологиясынан негізгі ерекшелігі арнайы клиенттік бағдарламалық қамтама қолдану қажеттілігі жойылады. Алыстатылған деректер қорымен жұмыс істеу үшін стандартты Интернет браузеры пайдаланылады, мысалы, Microsoft Internet Explorer немесе Netscape Navigator, соңғы қолданушыға деректерге қатынау процесі Дүниежүзілік Өрмекпен сырғанағандай болады.

Интернет (оқылуы [интэрнэ́т]; ағылш. Internet – International Network) – компьютерлік серверлердің бүкіләлемдік желісі.

Internet Explorer (қысқаша IE не MSIE) – Microsoft компаниясы 1995 ж. бастап Microsoft Windows амалдық жүйесі құрамдас бөлігі ретінде жасаған графиктік ғаламтор шолғыш өнімі. Бұл бағдарлама 1999 ж. бастап дүние жүзі бойынша қолданымы ең көлемді бағдарлама болып, 2002-2003 жж.

Қолданушы жүктейтін HTML-бетке Java, Java-script, Perl және т.б. тілде жазылатын код бірге кіріктіріледі, ол код қолданушының барлық әрекеттерін бақылайды, төменгі дейгейлік SQL-сұраныстарға аударады, осылай клиент-сервер технологиясында клиенттік бағдарлама жасаған жұмысты істейді. Бұл бағыттың ыңғайлылығы оның тек алыстатылған деректер қорына қатынау ғана емес, сонымен қатар ұйымның жергілікті желілерінде де пайдалануына әкеп соқтырды. Күрделі алгоритмдермен байланысы жоқ, өзара байланысқан обьекттерде деректерді келісілген өзгертулерді талап ететін деректерді өңдеудің қарапайым есептері осы архитектурамен жеткілікті түрде қарапайым әрі тиімді болып құрыла алады. Бұл жағдайда жаңа қолданушы берілген есепті пайдалану мүмкіндігіне қосу үшін жаңадан бағдарламалық қамтама орнату қажеттілігі жоқ. Алайда, алгоритмдік күрделі есептерді арнайы клиенттік бағдарламалық қамтама жасау арқылы клиент-сервер архитектурасында жүзеге асырған жөн.

Алгоритм, алгорифм (ағылшынша: algorithm, algorismus – Әл-Хорезмидің атынан шыққан) – бастапқы берілген мәліметтермен бір мәнде анықталатын нәтиже алу үшін қай амалды (жұмысты) қандай ретпен орындау қажеттігін белгілейтін есептерді (мәселелерді) шешу (математикалық есеп-қисаптар орындау, техникалық объектілерді жобалау, ғылыми-зерттеу жұмысын жүргізу т.б.)

Деректер қорларының түрлері. Дәстүрлі файлдарға тән кемшіліктер ақпараттық жүйелердің ары қарай дамуына кедергі болды. Шешілетін есептерге сәйкес келетін инструменталдық құралдар қажеттілігі туындады. Бұндай құрал ретінде ДҚБЖ болды.

ДҚБЖ жасалуына көптеген әйгілі және әйгілі емес фирмалар қатысты. Әр өндіруші бұл өнім қандай болуы керектігіне өз көзқарасын білдірген. Нәтижесінде өзара ешқандай ұқсастығы жоқ бірнеше ДҚБЖ пайда болды. ДҚБЖ пайдалану үрдісінде кейбір идеялар жалғасын тауып, кейбірлері бір бірінен керегін алып, кейбір идеялар жойылып жатты.

Сыртқы ерекшеліктеріне қарамастан жүйелерді үшке бөлуге болады: иерархиялық, желілік пен реляциялық ДҚБЖ-лер. Әр түрінің айырмашылықтарын қысқаша қарастырайық.

Иерархиялық ДҚБЖ-лер. Иерархиялық ДҚБЖ-лер негізінде қарапайым деректер моделі жатыр, ол моделді ерекше ациклдық бағытталған граф ретінде көрсетуге болады.

Ағаш төбелерден құралады, төбенің әрқайсысында, біреуінен басқа, жалғыз аталық төбесі мен бірнеше ұрпақ төбелері болады.

Аталық төбесі жоқ төбе ағаш тамыры деп аталады. Ұрпақ төбелері жоқ төбелер жапырақтар деп аталады. Қалған төбелер бұтақтар болып табылады.

Иерархиялық деректер қорлары өз табиғатымен иерархиялық болатын құрылымдарды моделдеуде тиімдірек пайдаланылады.

Бағыттау (орыс. наведение) – күштерге (сүңгуір қайықтарға, авиациялық ұшу аппараттарына) немесе қаруға (ракеталарға) козғалыс параметрлері (бағыт, жылдамдық, биіктік және т.б.) арқылы берілетін басқару тәсілі.

Құрылым (лат. structura – түзіліс, орналасу, тәртіп) – объектінің тұтастығын, тепе-теңдігі мен негізгі қасиеттерінің сақталуын қамтамасыз ететін байланыстар мен қатынастар жиынтығы. Құрылым жүйе және элемент ұғымдарымен тығыз байланысты.

Механизм (гр. mehane – құрал, мәшине) – бір немесе бірнеше қатты денелерді басқа қатты денелер арқылы қажетті қозғалысқа келтіретін денелер жүйесі. Механизм құрылымдық белгілері бойынша топсалы (иінтіректі), бағдартқышты, тісті, сыналы, бұрамалы, ыңғайландырғыш, арнайы, шыбық қысқыш, иілгіш буынды, гидравликалық, пневматикалық және электрлі құрылғылары бар және т.б.

Олар өздері қарапайымдау түйіндерден тұрады, ал ол түйіндер де декомпозицияға келтіріле алады. Дегенмен, қарапайым иерархияға келтірілмейтін көптеген құрылымдар бар.

Құрылымдар, конструкциялар (лат. constructio – құрастыру, жасау), техникада – машина мен ғимараттардың немесе тораптар құрылысы мен жұмысының сұлбасы, сондай-ақ, машинаның, ғимараттың, тораптың өзі және олардың бөлшектері.

Мысалы барлығына белгілі генеологиялық ағаш, ол қатаң мағынада ағаш болмайды, өйткені адамдарда екі ата-ана болады. Күрделірек құрылымдар туралы айтып керегі жоқ. Иерархиялық ДҚБЖ-лер әйгілілік шегін тез өтті, қолдану қарапайымдылығы мен нарықта ерте пайда болуына қарамастан, көптеген кемшіліктері бәсеге лайықты емес етті. Сонымен ол қазірде тек тарихи мақсатта қолданылады.

Желілік ДҚ. Иерархиялық модел тәрізді, желілік моделді бағытталған граф ретінде көрсетуге болады. Бірақ бұнда графта циклдар болуы мүмкін, яғни төбенің бірнеше аталығы бар болуы мүмкін.

Бұндай құрылым алдыңғымен салыстырғанда икемдірек әрі айқынырақ, және есептердің кеңірек класын шешуге жарайды. Бұл моделде төбелер бүтіндік болады, ал оларды жалғайтын қабырғалар олардың арасындағы қатынастарды көрсетеді. Желілік ДҚ жетістігі үлкенірек болып, ДҚБЖ нарығында ұзақтау үстемдік етті. Аз емес дәрежеде олардың табысына Conference on Data Systems Languages (CODASYL) бағдарламалау тілдерінің комитетінің Data Base Task Group (DBTG) энергетикалық әрекеттері көмектесті. Бұл ұйым желілік моделдің спецификациялары мен архитектурасын жете пысықтап, бірнеше табысты коммерциялық өнімдер жасауға мүмкіндік берді, солардың ішінде бір кездері өте атақты болған COBOL алдыңғы орындардың бірін алған. XX ғасырдың 70 жылдары желілік моделдің өркендеу кезең болды. Желілік ДҚ нарықта тіптен орнығып алып, келесі кезеңдік реляциялық моделдер өз орнын алу үшін көп күш салды. Информатика тарихында желілік пен реляциялық моделдердің шешуші соғысы болған Ұлы Ұрыс мәңгіге қалмақ. Желілік архитектура жақтаушыларының ішінде ұлы Чарльз Бахман болған, тек Эдгар Кодд данышпаны ғана реляциялық моделдің жеңісіне мүмкіндік берді.

Эдгар Франк Кодд – ағылшын информатика ғалымы, IBM компаниясында жұмыс істеп жүрген уақытында дерекқорларды басқаруға арналған реляциялық модельді ойлап тапқан.

Реляциялық ДҚ. Реляциялық ДҚ қазіргі кезде ең кең тарағаны болып табылады. Олардың реализациялары осыған аздап-аздап жарамды барлық платформаларда (дербес компьютерлерден бастап мэйнфреймдерге дейін), барлық операциялық жүйелерде және

индивидуалды карточкалар қолдануға арналған қарапайым өнімнен бастап, ең күрделі үлестірілген көпқолданушылық жүйелердің ішінде де пайдаланылады.

Платформа (фр. plate – жайпақ, forme – форма) – геологияда қозғалмалығы біршама аз, жазық немесе үстірт тәрізді бедерлі, екі жіққабатты құрылымдық қабаттан – іргетастан және шөгінді тыстан тұратын жер қыртысының кең ауқымды атырабы.

Шұбар ала түрлілікке қарамастан, барлық осы ДҚ-лары негізінде XX ғасырдың 70 жылдары Кодд жасаған реляциялық деректер моделі жатады. Түріне қарағанда бұл модель өте қарапайым: деректер қоры қарапайым өзарабайланысқан кестелер жиыны ретінде көрінеді. Бірақ сыртқы қарапайымдылығының астында қуатты әрі көркем реляциялық алгебраның математикалықаппараты жатыр, бұл алгебра математикалық бірнеше қатар пәндеріне негізделген, олардың ішінде логика, предикаттар есептеуі, жиындар теориясы бар.

Жиындар Теориясы – жиындардың (көбінесе шексіз жиындардың) жалпы қасиеттері жөніндегі ілім. Шексіз жиындарды сандық түрде салыстыру мүмкіндігі туралы мәселе жиындардың шешілуге тиісті ең алғашқы мәселесі болды.

Реляциялық ДҚ-ларының жетістігінде реляциялық ДҚ-на арнайы жасалған SQL тілі кішкентай рөл алған жоқ. Ол жеткілікті қарапайым әрі мәнерлі тіл, оның көмегімен қорға әжептәуір жетілген сұраныстар жасауға болады.

Әрине алдыңғы ДҚ-нда да деректерді сипаттау тілдері (ДСТ) мен деректермен амалдар ету тілдері (ДАЕТ) болды. SQL осы екі қызметті бір өзіне біріктірді. Бірақ ең жақсы ерекшелігі, әсіресе бағдарламалауда маман емес қолданушылар үшін, SQL-дың процедурлық емес ішкі жиыны негізінде сұраныстарды жасай беруге болатындығы. Бұл дегеніміз, сұраныс тұжырымдамасында қалай алу керектігі емес, нәтижесінде не болуы керектігі көрсетіледі. Шынымен тілдің процедуралық элементтері де бар, мысалы, бұтақталу мен циклдар ұйымдастыру операторлары, бірақ оларды көп жағдайда қолданбауға да болады. Желілік ДҚ-мен жұмыс істеген кезде программист есептік негізгі шешімін шетке қоя тұрып, навигациялық процедуралар пайдалануы қажет болатын. Реляциялық деректер қорлары кең тарағаны қарапайымдылығы мен ыңғайлы интерфейсімен тығыз байланысты.

Әдебиет:

1. Агальцов, В.П. Базы данных. В 2-х т. Т. 2. Распределенные и удаленные базы данных: Учебник / В.П. Агальцов. - М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 272 с.
2. Кузин, А.В. Базы данных: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.В. Кузин, С.В. Левонисова. - М.: ИЦ Академия, 2012. - 320 с.
3. Пирогов, В.Ю. Информационные системы и базы данных: организация и проектирование: Учебное пособие / В.Ю. Пирогов. - СПб.: БХВ-Петербург, 2009. - 528 с.

УДК 52

АСТРОФИЗИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПОИСКА ЖИЗНИ ВО ВСЕЛЕННОЙ

Такенов Б.Д.

(СКГУ им.М.Козыбаева)

Разговор о поисках жизни средствами астрономии всякий раз начинают с изучения условий, необходимых для зарождения и поддержания известной нам углеродно-водной формы жизни. Известные на сегодня формы живой материи и живые организмы это производныеот одноголишь главного элемента, углерода. Главное свойство углерода его способность образовывать многочисленные соединения с другими элементами и породило такое разнообразие жизни.

Самой популярной теорией, объясняющей зарождение жизни на Земле, является теория первичного океанского бульона, образовавшегося 4 миллиарда лет назад, из которого в процессе биоэволюции возникло разнообразие форм жизни [1]. Следовательно, если искать жизнь вне Земли, то искать надо на тех планетах, где условия схожи с земными. Этот очень узкий диапазон пространства назвали зоной обитаемости. Зона обитаемости— это область в космосе (вблизи звезды) с наиболее благоприятными условиями для жизни земного типа. Пригодность для жизни определяется следующими факторами: достаточно плотной атмосферой, с химическим разнообразием (простые и сложные молекулы на основе H, C, N, O, S и P), наличием звезды, которая приносит необходимое количество энергии, а, главное, наличием воды в жидкой форме. Вода является универсальным растворителем и транспортной средой для поддержания обмена веществ, кстати отсюда и название жизни - углеродно-водная.

Астрономами уже найдено нескольких тысячиэкзопланет (планет, находящихся вне Солнечной системы). Среди этого семейства ученые и пытаются найти долгожданную жизнь. Одним из самых громких открытий экзопланет была находка семи планет, вращающихся вокруг звезды Trappist-1 (созвездие Водолея) в 2016, три из них находятся в зоне обитаемости. Открытие породило подлинный энтузиазм в среде ученых. Однако в дальнейшем выяснилось, что звезда часто переживает мощные вспышки, которые могут негативно сказываться на атмосфере окружающих небесных тел и делать условия на них несовместимыми с существованием жизни[2].

Другим кандидатом на роль колыбели жизни является экзопланета Kepler 438b.Она обладает наиболее высоким среди всех известных на данный момент экзопланет показателем индекса ESI(индекс обитаемости планеты, максимум его равен 1). Он составляет 0,88. Обнаруженная в 2015 году, эта планета обращается вокруг звезды класса красный карлик (значительно меньше и холоднее нашего Солнца) и обладает радиусом всего на 12 процентов больше земного. Сама звезда расположена примерно в 470 световых годах от Земли в созвездии Лиры. Если эта планета обладает твёрдой поверхностью, то ее масса, возможно, будет больше земной всего 1,4 раза, а температура на поверхности варьироваться от 0 до 60 градусов Цельсия.

Жизнь при высоких температурах

Следует признать, что важным условием существования углеродно-водной жизни является температура окружающей среды. Ученые определили, что нижний температурный барьер жизни равен -20 градусов Цельсия, ниже него даже самые стойкие из одноклеточных организмов полностью обезвоживаются и превращаются в стеклообразную массу, в которой не может происходить метаболизм. С другой стороны, ученые обнаружили одноклеточные микроорганизмы, способные выживать и развиваться при температуре +122 градуса Цельсия, это максимум температуры для жизнедеятельности.

Возникает вопрос: может ли существовать жизнь за пределами данного температурного диапазона? Наука дает ответ скорее положительный. Но это уже будет другая, отличная от привычных представлений форма жизни, основанная не на углероде, а на других элементах. Как показано при более высоких температурах этими элементами могут быть кремний и кислород [3]. Кремний находится в той же группе периодической системы, что и углерод, их свойства во многом схожи. В то же время, силиконы – полимеры, включающие цепочки чередующихся атомов кремния и кислорода, более жаропрочны. На этом основании предполагается, что кремниевая жизнь может существовать на планетах с температурой, значительно превышающей земную. В этом случае, роль универсального растворителя должна играть не вода, а соединения со значительно более высокой температурой кипения. Так, например, соединения кремния будут стабильнее углеродных молекул в среде серной кислоты, то есть в условиях, которые могут существовать на других планетах (например, на Венере).

Жизнь при низких температурах

Существуют научные описания жизни, возможной при низких температурах. В качестве альтернативы воде для строительства форм жизни выдвигается аммиак. Ученые предположили существование биохимии на основе азотно-водородных соединений, которые используют

аммиак в качестве растворителя; он мог бы использоваться для создания протеинов, нуклеиновых кислот и полипептидов. Любые формы жизни на основе аммиака должны существовать при низких температурах, при которых аммиак принимает жидкую форму. Твердый аммиак плотнее жидкого аммиака, поэтому нет никакого способа остановить его замерзание при похолодании. Для одноклеточных организмов это не составило бы проблемы, но вызвало бы хаос для многоклеточных. Тем не менее не исключена возможность существования одноклеточных аммиачных организмов на холодных планетах Солнечной системы, включая газовые гиганты вроде Юпитера [4].

Жизнь при высоких давлениях

Физическим фактором жизни может быть и давление. Во вселенной есть не мало мест, где давление (атмосферы или океана) сильно отличается от земного. Если с температурой всё более или менее понятно, то с давлением, как фактором биоэволюции всё сложнее. Так, интересны работы исследователя феномена жизни Артема Оганова [5]. Он нашёл что при высоких давлениях азот и водород образуют множество стабильных, сложных и необычных соединений. Оказалось, что при давлениях свыше 36 ГПа (360 000 атм) появляется целый ряд стабильных полимеров азотоводородов. Фактически они обнаружили, что при высоких давлениях азотоводородная химия по своему разнообразию значительно превосходит химию углеводородных соединений при нормальных условиях. Эти условия в нашей планетной системе могут быть свойственны для недр планет-гигантов.

Тогда вполне возможно, что в поисках экзотической жизни нам не нужно стремиться на другой конец Вселенной. В нашей собственной Солнечной системе присутствуют планеты с подходящими условиями. Так, Уран и Нептун окутаны атмосферой, состоящей из водорода, гелия и метана, и, по-видимому, имеют силикатно-железо-никелевое ядро. А между ядром и атмосферой находится мантия, состоящая из горячей жидкости – смеси воды, аммиака и метана. Именно здесь при нужных давлениях на соответствующих глубинах может происходить предсказанное группой Артема Оганова образование экзотических азотоводородов, а также более сложных соединений, включающих кислород, углерод и серу. Нептун к тому же обладает внутренним источником тепла, природа которого до сих пор точно не выяснена (предполагается, что это радиогенный, химический или гравитационный нагрев). Это позволяет значительно расширить «зону обитаемости» вокруг нашей (или другой) звезды далеко за пределы, доступные для нашей хрупкой углеродной жизни.

Семена жизни или жизнь в вакууме (туманности, протожизнь)

Отдельным и особо важным вопросом для науки всегда было происхождение первичных форм материи. Действительно ли, она может возникать только на планетах? Одним из новых и неожиданных открытий в астробиологии (наука о жизни во Вселенной) стал факт возможности синтеза простейших «кирпичиков» жизни не на Земле, а в космосе. Оттуда они могли попадать на нашу планету уже в готовом состоянии в метеоритах. Выяснилось, что органические молекулы в изобилии могут присутствовать не только на планетах, но и в межзвездном газе. Как они образуются? На Земле для химического синтеза используются специальные установки, обеспечивающие достаточно высокие плотности и температуры.

Но межзвездный «химический реактор» - холодный и разреженный работает по-другому. Главным фактором здесь становится время. На Земле нам нужно получить результат быстро. Природа же никуда не торопится. Синтез межзвездной органики занимает сотни тысяч и миллионы лет. Но даже для таких медленно протекающих реакций необходим катализатор. В молекулярных облаках его роль играют космические лучи. Они обеспечивают ионизацию части атомов и молекул инициируя цепочку взаимодействий, в ходе которых атомы тяжелых элементов (углерода, азота, кислорода) начинают «прицеплять» к себе атомы водорода, образуя простые молекулы. Дальнейший синтез идет еще легче. Двухатомные молекулы присоединяют к себе новые атомы водорода, превращаясь во все более сложные соединения, которые, в свою очередь, могут становиться «кирпичиками» для синтеза комплексной органики. Наряду с космическими лучами, дающими первичный толчок химическим реакциям, важным катализатором межзвездного органического синтеза становятся частицы космической пыли.

Они не только защищают внутренние области молекулярных облаков от разрушительного излучения, но и предоставляют свою поверхность для эффективного «производства» многих неорганических и органических молекул[6].

Естественно, возникает вопрос о том, как далеко мог зайти органический синтез на допланетном уровне. А что, если с метеоритами на Землю попали не «кирпичики» для зарождения жизни, а сама жизнь? Если отталкиваться от этой идеи, то можно предположить, что жизнь может образоваться и существовать во многих местах Вселенной, необязательно это должны быть планеты.

Такой областью может быть знаменитая туманность Ориона – гигантский газово-пылевой комплекс, расположенный по космическим меркам не так далеко от нас. Органические молекулы в ней давно найдены методами радиоастрономии. Но, что поразительно – наука приблизилась к обнаружению в ней следов протоорганизмов.

Кроме нашей Галактики такие области есть и в Туманности Андромеды -самой большой спиральной галактике в Местной группе. В ней содержится порядка одного триллиона звезд, что в два с половиной раза больше, чем у Млечного Пути. Занимаясь многолетними исследованиями, астрономы также обнаружили в ней космические облака, состоящие из органических молекул. И здесь также может быть найдена жизнь.

Парниковый эффект как фактор существования жизни

Важным физическим аспектом в вопросе о существовании жизни является учёт парникового эффекта. Парниковый эффект – превышение температуры на поверхности планеты в результате тепловой энергии, которая появляется в атмосфере из-за поглощения инфракрасного излучения некоторыми газами. Основные газы, которые ведут к парниковому эффекту на Земле – это водяные пары и углекислый газ. Оказывается, благодарить за возникновение жизни на Земле мы должны парниковый эффект.

По расчетам ученых, в далёком прошлом наша планета получала солнечного тепла на 20-30% меньше, чем сегодня, и если бы не парниковый эффект, шансы на зарождение жизни были бы очень малы. В первичной атмосфере Земли он возник благодаря азоту [7].

В принципе парниковый эффект становится фактором, от которого зависит радиус зоны обитаемости как в нашей Солнечной системе, так и близ других звёзд. Например, этот радиус мог расшириться до Марса, если бы у него сохранилась атмосфера (которая исчезла 3,5 миллиарда лет назад), вследствие этого оставались бы парниковые газы, которые сохраняли тепло планеты, на которой в то время, как говорят ученые, была жидкая вода. Ведь именно из-за того, что исчезла атмосфера и вместе с ней парниковые газы, поверхность планеты остыла, а вода замерзла или испарилась в космос, оставив Марс холодной и бесплодной планетой, которую мы наблюдаем сегодня.

Литература:

1. Опарин А. И. Возникновение жизни на Земле. — 2-е изд., значительно дополненное. — М.—Л.: Издательство Академии наук, 1941. — 267 с.
2. GillonM. etal. SeventemperateterrestrialplanetsaroundthenearbyultracooldwarfstarTRAPPIST-1 // Nature. — 2017 — P. 456—460
3. Alison, A. "Possible Forms of Life," Journal of the British Interplanetary Society – P. 36-37
4. Джон Уиллис Все эти миры - ваши. Научные поиски внеземной жизни. Альпина Нон-фикшн, 2018. – 286 с.
5. QianG.R., NiuH.Y., HuC.H., OganovA.R., ZengQ.F., ZhouH.Y. (2016). Diverse chemistry of stable hydronitrogens, and implication for planetary and materials sciences.-Scientific Reports, 2016 – P. 53-63
6. Таунс Ч. Межзвездные молекулы. Успехи физ. Наук Вып.127. N.3. стр.479-499
7. Некрасов Б.В. Основы общей химии Т.2 – 398с.

УДК 372.4

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Тлеубай А.Қ
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

XXI ғасыр табалдырығын білім мен ғылымды инновациялық технология бағытымен дамыту мақсатымен аттауымыз үлкен үміттің басты нышаны болып табылады.Ұрпағы білімді халықтың болашағы жарқын дегендей,жас ұрпаққа саналы,мән - мағыналы,өнегелі тәрбие мен білім беру бүгінгі күннің басты талабы.

Еліміздің басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы артып отырған шақта ағылшын тілін еркін меңгерген, келешекте білімін түрлі саладағы қарым – қатынас жағдайында пайдалана алатын адамды мектеп қабырғасынан оқытып шығару – біздің қазіргі кездегі міндетіміз.Ағылшын тілін тереңдетіп,жан-жақты оқытуды қоғам қажет етіп отыр.Қазақстан Республикасының тәуелсіз елге айналып,әлемдік өркениеттің жаму жолына түсүі, ағылшын тілін жетік меңгеруді талап етеді.

Ағылшын тілін ерте жастан оқытудың мақсаты – оқушылардың ағылшын тілінде қарым – қатынас жасай алу негіздерін меңгеруі болып табылады. Ерте жастан ағылшын тілін оқыту оқушылардың коммуникативті даму біліктілігін арттырады,оқушылардың қызығушылығын оятуға мүмкіндік береді, бірден көп тілдерде сөйлесуге мүмкіндік алады. Ал,әлемдік тіл ретінде бейресми түрде орныққан ағылшын тілін меңгеру ұлттың бәсекеге қабілеттілігін шыңдай түседі. Қазіргі ағылшын тілін білу – уақыт талабы.

Ағылшын тілі біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәденитаралық қарым- қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.Мемлекеттің халықаралық байланыстарының сапалық өзгерістері адамның практикалық және зияткерлік іс-әрекетінде ағылшын тілі сұранысқа ие болу қажеттілігін туғызып отыр.

Ағылшын тілін оқытуда оқушылардың қызығушылығын ояту-басты мәселе. Шетел тілін меңгеруде көп қиыншылықтар кездеседі.Бұл қиыншылықтарды жеңу үшін пәнге деген ынтасын әуестігін арттыру керек.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттырып,ынталандыру үшін сабақтарды мынадай жолдармен өткізуге болады:

- Сабақта кең көлемде көрнекі құралдарды пайдалану;
- Сабақты түрлендіріп өткізу;
- Сабақта оқушылар өздері жасаған постер,суреттер,схемаларды пайдалану;
- Техникалық құралдарды тиімді пайдалану;
- Сабаққа қатысты бейнетаспаларды,фильмдерді көрсету;

Ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың білім-біліктілік танымдық,коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастыруда ойын элементтерін қолдданудың маңызы зор .

Ойындар маңызды әдістемелік тапсырмалардың орындалуына мүмкіндік туғызады:

- Балалардың сөйлеу арқылы араласуына психологиялық дайындығын жасауға;
- Олардың тіл материалын көп қайталауына табиғи қажеттілікті қамтамасыз етуге;
- Сөйлеудің жалпы алғанда күтпеген жағдайға дайындығы болып табылатын оқушылардың қажетті сөйлеу үлгісін таңдап алуға жаттықтыруға;

Міндеттері:

- Ойын әдістемелерін ағылшын тілі сабақтарында жасөспірімдердің танымдық белсенділігіне ынталандыру құралдары ретінде пайдалану проблемалары жөніндегі әдебиетті зерделеуге ;

- Ойын әдістемелерін топтастыруға әртүрлі көзқарастарды талдауға;
- Ойын әдісі арқылы оқыту олардың,пәнге деген қызығуын арттырамыз,өз ойын,пікірін,көзқарасын білдіруге,екінші бір адамның жауабын тыңдап,оны толықтыруға,жетістіктері мен кемщіліктерін айта білуге жаттығады;

Ағылшын тілін үйрету барысында музыканың ықпалы зор.Ән тілдік қарым-қатынас құралы ретінде жаңа сөздер мен сөз тіркестері құпалып оқушының сөздік қорының молаюына ықпал етеді.Ән,өлең тыңдау кезінде таныс лексика оқушы есінде тез жатталады.Шет тілінде ән айтып үйрену барысында оқушы дыбыстарды дұрыс атап үйренеді,сөйлемге дұрыс екпін қояды.Әнмен жұмыс барысында оқушының көңіл – күйі көтеріліп,тілге деген қызығушылығы арта түседі.Сабақ барысындағы әндер мұқият жас ерекшелігі ескеріліп таңдап алынуы тиіс.Сонымен қатар электронды оқулықтардың пайдасы өте зор.Сабақта электронды оқулықтарды пайдалану арқылы оқушының шығармашылық қабілетін арттыруға,ізденісін ұлғайтуға,танымдық көзқарасын қалыптастыруға,өзіндік жұмыстарды тез орындауға машықтанады.

Электронды оқулықта тәжірибелер мен басты кейіпкерлердің өмірі,анықтамалық сөздік,әр тарау бойынша тесттік сұрақтар бар.Бұл мәлімет оқушылардың өзіндік ізденісін тудырады және осы бағытта жұмыс істеуге дағдыландырады.

Қазіргі заманғы жаңа ақпараттық технологияны қолдану арқылы оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейінде пәнаралық байланыстарды тереңдетуге мүмкіндік туады.Бұл оқушының ақпаратты,қоғам жағдайында ойлау қабілетін арттыра түседі.Осынай бағыттағы білім оқушыларды Отанға деген сүйіспеншілікке,достық пен ынтымақтастыққа баулиды.

Оқушылардың оқу-танымдық құзіреттіліктерін қалыптастыра отырып,танымдық іс-әрекет белсенділіктерін арттыру үшін,көрнекі құралдар,техникалық құралдарды жиі пайдалану қажет.

Мұнда оқушылар кез-келген ақпаратты алғаннан кейін немесе мәтінді алғаннан кейін сол мәліметке қатысты өзіндік көзқарас туындайды.Яғни адамның ішкі жан дүниесіне сезімдік,эмоционалдық із қалдырады,сол себепті мұғалім берілетін ақпараттарға жағымды қарым-қатынас туындатып,білімнің негізін қалайды.

Бастауыш сынып барлық білімнің қалануының негізі.Бастауыш сынып оқушыларына нені үйретсең соны санасына сіңіретін нағыз нағыз қабылдау жасында болғандықтан,мейлі қандай тіл болмасын өте тез игеріп алуға болады.Үш тұғырлы тілді алға ұстаған қазіргі кезде біздің мектебімізде ағылшын тілі балабақшадан бастап өтуді негіз етіп отыр.Балдырғандарымыз тіл жағындағы қадамын нық басса,алдағы болашақта нұрлы жолға қадам басуына негіз қаланар еді.

Бастауыш сынып оқушыларының тілі толық дамып жетілмегендіктен әрине,ағылшын тілі басында қиынырақ сезілгенімен,соңына келе біртіндеп қалыптасып,жатық әрі әдемі шет тілінде сөйлеуіне болады.Бастауыш сынып оқушылары ауыр сабақ жүгін алып жүре алмайтындықтан біз балаларды ағылшын тілінен жалықпауы үшін көбінесе жаңаша әдіс-тәсілдермен тәрбиелеуіміз қажет.

Елдің болашағы келешек ұрпақтың қолында,яғни олар мұратты,мөралды, тәртіпті болумен қатар мықты білім иесі болуы тиіс. Бұнымен қоса дүниенің қай бұрышында болмасын өзін алып шығатын қабілетке ие болулары керек емеспе?Бұған қазіргі заманда дүние жүзі тіліне айналған ағылшын тілінің қатысы қалай болмасын.

Қорытындылай келгенде, берілген баяндамада ағылшын тілін бастауыш сыныпта оқытудағы тиімді әдіс-тәсілдері туралы айтылып,оны үйрету барысында әр түрлі жаңа педагогикалық технологияларды ,өлеңдерді,ойын элементтерін,бейнефильмдерді қолдану жолына тоқталған.Сонымен қатар фонетикалық және грамматикалық жаттығуларды үйрету тәсілдері,фонетикалық дағдыны қалыптастыру үшін қолданылатын жаттығулар жүйесіне мән бере отырып, АКТ мен электрондық оқулықтар, интерактивті тәсілді шет тілін үйретуде қолданудың тиімділігі туралы айтылады.

Әдебиет:

1. « Ойын әрекеті арқылы белсенділікке баулу ». Петров А.В 2001 ж.19-22 бет
2. « Бастауыш мектептегі ойыг технологиясын арқылы оқыту ». Калмыкова Е.В 2007 ж.5-8 бет« Шет тілін оқытудағы әдістеме » З.Н.Утегулова. 2009 ж. №3 24-26 бет
3. « Мектептегі шет тілі » 2011 ж. №52 14-17 бет
4. « Шет тілін оқыту әдістемесі » Амандықова Г.Н. Мұхтарова Ш.Е. Баймұқанова Б.С 35-37 бет
5. Мектептегі шет тілі №2 2011 ж. «Ағылшын тілі сабағында білім сапасын арттыруда жаңа технологиялық әдістерді тиімді пайдалану» 11-19 бет

УДК 37.012

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢАШЫЛДЫҒЫ

Тлеубай А.Қ
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», - деп атап көрсетті.

Тәуелсіз ел тірегі білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе білім беру, ғылымды дамыту.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді.

Осы заманғы білім берудің стратегиялық мақсатын өз жауапкершілігін сезіне алатын, өздігінен әрекет етуге және әрекетінің шешімін таба білуге қабілетті, барлық істе сауатты тұлғаны оқыту мен тәрбиелеуді қамтамасыз ету болып табылады. Жоғарыдағы мақсаттарға жоғары оқу орындарында білім берудің Отандық және әлемдік тәрбиелерінде қалыптасып,өз қызметін оң атқарып келе жатқан білім мазмұнының негізгі құрылымын жобасын жүзеге асыруды қолданылатын жаңа педагогикалық технология арқылы жету көзделеді. Қазіргі уақытта модульдік оқыту технологиясын көптеген оқытушылар пайдалануда. Модульдік оқыту 1960 жылдардың аяғына қарай шет елдерде (АҚШ-та) дәстүрлі оқудың бір нұсқасы, бағыты ретінде пайда болды. «Модуль» латынның «өлшем»,«шама», «мөлшер» деген сөзі.

Сонымен қатар модуль дегеніміз ірі блок, бөлінген, яғни оқу материалдарын,бөлшекке, блоктарға бөліп беру. Айта кетер тағы бір тиімді жағы бірізділігі, жүйелілігі,дарынды оқушылармен жұмыс істеуге қолайлы. Модульдік оқыту технологиясымен оқыту нұсқасында білімді толық игеруді негізге ала отырып, қазіргі дидактика талабына сәйкес, білім алушыларды оқыту ғана емес, тұлғаның танымдық қызметін ұйымдастыруға, оқу үрдісін диалогтік қарымқатынас негізінде құруға болады. Дүниежүзінде білімнің рөлі артып, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі тағайындалған. Бірақ, ол әлем халықтарының білім берудегі тәжірибесімен, бағыт–бағдарымен деңгейлес болуы қажет. Қазақстан Республикасындағы үлкен өзгерістердің білім беру саласында қамтылуы маңызды іс–шара болып табылады. Осы орайда білім беруді дамыту тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытудағы маңызды құжат екендігі сөзсіз.

Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы бүгінгі басты міндеттерінің бірі– жастарға терең білім беру. Ал, оның негізі техникалық және кәсіптік білім берудің оқыту үрдісін жақсартуға жаңа технологияларды енгізу болып табылады. Оқу тәрбие үрдісіне жаңа

инновациялық әдіс тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып өз бетімен ізденуге шығармашылық еңбек етуге жол салады. Оқушылар терең де жүйелі білім және әдістемелік тәсілдерді жетік меңгерген болуы тиіс. Пәндерді оқытуда тиімді әдіс – тәсілдерді пайдалана отырып, сабақты қызғылықты да тартымды өткізу мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Қоғам дамыған сайын, барлық құрылым бірге дамиды.

Қазіргі таңда кәсіптік және технологиялық білім беру үрдісінде кеңінен қолданылып жүрген бірнеше инновациялық технологияларды атап көрсетуге болады.

Білім беру жүйесіндегі инновациялық технологиялар:

- проблемалық оқыту;
- дамыта оқыту;
- деңгейлеп оқыту;
- дәстүрлі оқыту;
- модульдік оқыту
- сұрақ-жауап ойындары;
- цифрлық білім беру ресурстары.

Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: -балаға ізгілік тұрғысынан қарау;

- оқыту мен тәрбиенің бірлігі; -баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту;
- баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту;
- баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту;
- әр оқушының дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу;

Проблемалық оқыту - ғылыми таным нәтижелерін, білімдер жүйесін ғана меңгеріп қоймай,сонымен бірге нәтижелерге жету жолдарын, баланың таным дербестігін қалыптастырып, оның шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Дамыта оқыту - мектеп жасына дейінгі балада білім, білік дағдының қалыптастыруын жоққа шығармайды, бірақ оқыту мен тәрбиелеу баланың дамуын қамтамасыз ететін жағдай болу керек. Дамыта оқыту технологиясы ұйымдастырылған оқу іс әрекетінде балаларға тәрбиешінің қарапайым ізденгіштік, зерттеушілік іс әрекетін қалыптастыру тән.

Дәстүрлі оқыту - балалардың таным қабілеттері және жас мөлшері шамамен бір деңгейді құрайды. Оқыту барысында жоспарланған тақырып кеңінен түсіндіріледі, балалар сол тақырып бойынша білім, білік дағдыларын игеру мақсатында жұмыс істейді. Цифрлық білім беру электрондық оқулықтар, компьютерлік ойындар, виртуалды жаттығу әдістері, ғылыми-әдістемелік зерттеулер құрайды. Цифрлық білім беру міндеті: - Оқытушының сабаққа дайындығына көмек. - Оқытушының сабақ өткізу үрдісінде көмек. - Оқушының үй тапсырмасын орындауда көмек.

Сол негізгі құрылымның бірі ретінде білім беру жүйесінің толассыз даму және тоқтамсыз өзгеріс үстінде болу, үдерістің бір белгісі екені анық. Әлемдік сарапшылар білім беру жүйесін салыстыруға келетін бірнеше елдерді атап көрсеткен. Олардың алғашқы бестігіне АҚШ, Канада, Сингапур, Финляндия, Швеция тағыда басқа бірнеше елдер жатады. Ол елдер ең алдымен білім саласына салынған инвестиция көлемін, мамандар дайындау мәселесін, оқулар арасындағы қоғамдастық тағыда басқа жиырма шақты критерийді негізге алған. Жаңа ғасыр көгінде әлем кеңістігіндегі білім беру саласы да жаңа арнаға бет бұрды. Бүгінгі ақпараттар легі тасқындаған уақыттың талғамы бөлек, ~ талабы өзгеше болғандықтан, заманға сай қоғам болашағы жас ұрпақты тәрбиелеу үлкен жауапкершілікті міндеттеді. Бұрынғы цензуралық білім жүйесі, стандартты қайталауға арналған сабақ құрылымы ата-ананың да, баланың да талғамынан,табылмады. Бұл жалғыз біздің елімізді ғана емес, барлық мемлекетті толғандырды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық — заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», деп атап көрсетті. Қазіргі кезеңде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік

білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда Техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі үшін жаңа модульдік оқыту бағдарламасын жасау халықаралық талаптарға сай және жұмыс берушінің талаптарын анықтайды. . Мұндай бағдарлама біріншіден, халықаралық еңбек нарығында Қазақстан Республикасының техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі белсенді ойыншы болуы, екіншіден білім беру шарттарының сапасына ұсынылатын қатаң талаптар негізінде дайындау сапасын арттыру.

Бұл модульдік оқыту бағдарламасы техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі үшін еңбек нарығының талдамасы мен функциональдық талдама негізінде жұмыс берушілермен тікелей және тығыз байланыста жасалған. Қорыта айтқанда, модульдік оқытудың өзегі – оқу модулі. Оқу моделі ақпараттардың аяқталған блогынан, бағдарламаны табысты жүзеге асыру үшін берілген оқытушының нұсқауларынан және оқушы іс-әрекетінің мақсатты бағдарламасынан тұрады.Модульдік оқыту білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өз бетінше жұмыс істеу алу мүмкіндігі, оқудың әдістері мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді. Модульдік оқыту технологиясының жеке тұлғаның өз-өзін дамытуға, шығармашылық қабілеттерін арттыруға қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыратын бірден-бір технология. Басқа салалар секілді, техникалық және кәсіптік білім беру жүйесіне де тың технологияларды енгізуге үлкен мән беріліп жатыр.

Оқу процесінде жеке тұлғаның білікті маман етуге бағытталған оқыту тәсілдерін озық тәжірибемен сабақтастыру бүгінде күн тәртібіне шықты. Өйткені,белгілі бір оқу орнын бітіріп шыққан түлектің алған білімі жұмыс берушінің талабымен сәйкес келе бермейді. Ақыры, сол маманға мұқтаж болып отырған жұмыс беруші жас кадрды қайтадан даярлап, оқытуға мәжбүр. Бесаспап жұмысшы мамандар даярлау – бүгінгі күннің басты мәселесі. Сондықтан да кәсіптік білім беру саласында студенттерді кәсіби мамандыққа үйрету және тәрбиелеуде өндірістік оқыту шеберлері педагог болып саналады. Оқу процесін жетілдіру, оқушылардың қазіргі кезеңдегі технологиялық процестерді меңгеруі үшін өндірістік оқытуда көптеген инновациялық әдәстерді тиімді қолдана отырып, мамандығын жақсы меңгерген, білімін әрі қарай жетілдіріп отыратын білікті де, білімді кәсіби мамандар даярлауға әбден болады деп есептеймін.

Отандық білім беру жүйесінде реформаны жүзеге асыра отырып, біз оны мынадай бағытта дамытуды қамтамасыз етуіміз керек болды:

- бірыңғайлық пен біртұтастықтан – ашық әрі алуан түрлілікке;
- әрі-сәріліктен – жеке тұлғалық – бағытталғандыққа;
- бір жақты білімділіктен – білімді беру және еске түсірумен ғана түгенделмейтін, адамның көптеген және көп қырлы зияткерлік, көркемдік, рухани, практикалық іс-әрекеттеріне де есептелген іс-әрекеттік пен полимәдениеттілікке;
- схоластикалық, жалған академиялық, нәтиже жоқтығынан (бұл жерде білім мазмұнының ең көп бөлігі оқушылардың меңгеру мүмкіндігі мен қызығушылығынан тыс қалады) – өмірге ұмтылыс пен тиімділікке;
- репродуктивтіліктен және бейімдеушіліктен – қоғам мен жеке тұлғаның қазіргі өмірде серпінді болып жатқан өзгерістерге «үйлесіп» ғана қоймай, осы өзгерістерді жүзеге асыру, алға жылжыту қабілетін қалыптастырушы нәтижелілікке және дамытушылыққа

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Білім мен ғылым — даму тетігі / Елбасының ҚР Білім және ғылым қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан, 13 қазан, 2014.
2. Скакун В.А. Введение в прфессию мастера производственного обучения:Методические пособие.-М.:Высш.шк.,2010г.
3. Н.Ә.Назарбаев., Ел президентінің Қазақстан халқына жолдауы Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан.
4. Қабдықайыров Қ., Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А, 2015
5. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2011.«Әлеуметтік әріптестік жағдайында техникалық және кәсіптік білім беру», Білім беру мекемесі басшыларының анықтамалығы №2 (26) 2013ж.

УДК-026

«SCRATCH БАҒДАРЛАМАСЫ» ЭЛЕКТИВТІ КУРСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Тынымбекова Б.Т.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

«Ақпараттық Қазақстан – 2020» Мемлекеттік бағдарламасына сәйкес мультимедиа-технологияны қолдану арқылы цифрлық ғылым және білім ресурстары жүйелі түрде дамытып, прогрессивті технологияларды және оқыту жүйелерін жасау мен енгізу жоғары білім берудің даму шарттарының ажырамас бөлігі болып табылады.

Қазіргі кезде ғылым мен техниканың қарқынды дамыған ақпараттандыру заманында білім көкжиегі көз ілеспес жылдамдықпен дамуда. Информатика пәні бойынша ғылыми жарыстар мен интеллектуальды олимпиадаларда жақсы нәтижеге жету үшін ерте жастан бастап информатика пәнінің дұрыс жүргізілуіне көп көңіл бөлу қажет. Алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындары мен ақпараттық технологияларға қатысты мекемелер оқушыларды ғылыми шығармашылық жұмысқа ерте жастан баулу мақсатында түрлі конкурстар, викториналар, олимпиадалар мен тағы басқа іс-шаралар өткізуде.

Төменгі сыныптан бастап кейбір балалардың информатикаға деген қызығушылығы төмендеп кетеді. Оған басты себеп тұрмыс жағдайындағы әлеуметтік факторлар болса, екінші себеп пәнге берілетін сағат санының аздығы және оқулықтағы материалдың негізінен барлық сыныптарда қайталанып келуі. Мысалы, Paint, Wordpad, Блокнот, Калькулятор, Фонограф қолданбалы программалары туралы тақырыптар 5-сыныптың бағдарламасында да 6,7 сыныпта да қайтадан қайталанып келеді. 8-сыныпта оқылған Microsoft Word бағдарламасы 10-сыныптың оқулығында (қоғамдық-гуманитарлық бағыт) тағы кездеседі. Осындай олқылықтарды жою мақсатында білім беру үрдісінде қосымша сабақ түрінде өткізуге, немесе сынып бағдарламасы ретінде қарастыруға болатын оқушылардың бойында алгоритмдеу және модельдеу **Scratch** программалау ортасын ұсынар едім.

Scrath **(Скретч)** – бастауыш сынып пен орта буын оқушыларына арналған визуалды нысанды-бағытталған программалау ортасы.

Scratch бағдарламасы оқушылармен жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстың ең әсерлі, ерекше бір тараған түрі. Жақсы ұйымдастырылған “Scratch бағдарламасы ” балаларды информатикаға қызықтыра түседі. Олардың шығармашылық қабілетін жалпы информатикалық мәдениетін арттырады және программада көрсетілген материалды оқып үйренгенде оқушылардың үлгерімін арттырады. Ал “Scratch бағдарламасы” мұғалімге көмекші құрар болып табылады.

«Scratch бағдарламасы» мектептің 5 сыныбына информатика пәнінен оқыту үшін құрастырырған. Сабақ аптасына 1 сағат, жылына 34 сағат өтеді.

Бұл программалау ортасы шамалы оқи алатын және тышқан құрылғысымен жұмыс істей алатын балаға да қолжетімді.

Программаның негізін құрайтындар – бірнеше топтарға бөлінген бұйрықтар блоктары: қозғалыс, сырт бейнесі, дыбыс, қаламұш, бақылаушы, сенсорлар, операторлар, айнымалылар. «Сурет салушы» (рисовалка) нысаны қажетті нысанды салуға мүмкіндік берсе, бұйрықтар блоктары (оларды тышқанмен ауыстырып отырып қою керек) әрекеттер программасын беруге мүмкіндік береді. Бұл жерде шартты және циклдық операторларды да қолдануға болады.

Әрине, Scratch ортасында басқа нақты программалау тілдеріндегідей көптеген функциялар болмаса да, айтарлықтай күрделі программалар мен ойындарды жазуға жетерлік арнайы өзінің бұйрықтар блогы мен функциялары бар.

Сіздердің назарларыңызға осы программалау ортасы туралы жазылған балаларға арналған ғылыми-көпшілік басылымды ұсынамын. Бұл басылымның авторы Кэрол Вордерман.

Басылымның атауы «Компьютерлік программалау», «Алматыкітап» баспасында 2015 жылы басылып шығарылған.

Басылым компьютерлік программалау дағдыларын қалыптастыру, программалауды үйрену, программалаудың қажеттілігін айқындау мақсатында және мектептің информатика курсына көмекші құрал ретінде жазылған. Оқулық 5 бөлімнен және анықтамалықтан, атау көрсеткіштерінен тұрады. Оқулықтағы мәтіннің мазмұны, анықтамалар, ережелер, маңызды ұғымдар қысқа да нұсқа, балаларға түсінікті тілде өте жетік берілген, оқушы есінде жақсы сақталады.

Оқулықта практикалық жұмыстар қарастырылған.

Басылым кітаппен қалай жұмыс жасау керектігін түсіндірумен басталады. Бұл бөлімінде осы басылымда берілген шартты белгілер таныстырылған. Әрбір тарауда материал өте кең қамтылған, анықтамалар, кеңестер, ескертпелер, мысалдар өте ұтымды келтірілген.

Басылым баланың түсінігіне тілі өте жеңіл, жатық жазылған. Мәтіндер көлемі кіші, тақырып нақты, қысқа, оқушы түсінігіне сай жазылған, көрнекі суреттермен безендірілген.

Бұл басылым күрделі программалау ұғымын жеңіл түсіндіретін, бағдарламалау икемділіктері мен дағдыларын жақсы қалыптастыратын оқу кешені, компьютерлік прогараммалау, оның ішінде Scrath және Python тілдерін оқыту мен зерделеу әдістемесі бойынша материалдары бар оқу басылымы.

Бұл кітап құрылымы жағынан да, әдістемелік аппараты жағынан да білім берудің оқу бағдарламаларының деңгейлері есепке алынған қазіргі заманғы ғылыми ұстанымдарға, білім алушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне оқу материалы мазмұнына өте сай, тиімді, құнды басылым.

Скретч ортасының пайда болғанына көп уақыт бола қойған жоқ. Бірақ болашақта танымал бағдарламалардың бірі болары сөзсіз.

Скретч бағдарламасын әр түрлі формада: мектептерде, мұражайларда, қосымша білім орталықтарында, үйде пайдалануға болады. Бұл бағдарлама негізінен 8-16 жас аралығындағы оқушыларға арналып жасалған, бірақ одан да ерте жастағы балалар ата-аналарының, аға-әпкелерінің көмегімен Скретч-та жобалар жасай алады.

Әдебиет:

1. Пейперт С. [Papert S.] Переворот в сознании: Дети, компьютеры и плодотворные идеи: пер. с англ. / под ред. А.В. Беляевой, В.В. Леонаса. – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.
2. Шаталова Н.П. Азбука конструктивного обучения: Красноярск: Научно-инновационный центр, 2011.– 204 с.

УДК 001.11

ИНФОРМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ЛОГИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ

Фаиз А.С., Аміралі Л.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Оқу орындарының бітірушілеріне ұсынылатын қазіргі заманғы мамандықтар интеллектуалды қарқынды дамып келеді. Халықаралық еңбек нарығында қызметкерлердің ақыл-кеңесіне деген жоғары талаптарын орындайтын ақпараттық технологиялар жетекші орынды иеленеді. Бірақ, белгілі бір техникалық құрылғымен жұмыс істеу дағдысы жұмыс орнында тікелей сатып алынса содан кейін табиғатпен байланысты емес дамыған ойлар солай қалады.

Сондықтан балаларды қазіргі заманғы ақпараттық қоғамда өмірге дайындау үшін, ең алдымен, логикалық ойлауды, объектіні құрылымын оқшаулау, қарым-қатынастарды анықтау,

ұйым принциптерін түсіну және синтездеу (жаңа схемалар, құрылымдар мен модельдерді құру) мүмкіндігін дамыту қажет.

Логикалық ойлауды дамытуда информатика ғылымының рөлі өте керемет. Информатиканың осындай айрықша рөлінің себебі - бұл мектепте оқығандардың барлығынан ең тәжірибелірек ғылым. Онда абстракцияның жоғары деңгейі және онда білім берудің ең табиғи жолы абстрактылыдан көтерілу тәсілі болып табылады.

Логикалық ойлау арқылы оқушылар нақты қызмет тәжірибесін меңгереді. Оқушылар тек бақылаушы ғана емес, өздері қатыса отырып қиын мәселелерді өз бетінше шеше білуге үйренеді. Оқу процесінде алған білімді нақты істе қолдана білуге мүмкіндік береді. Оқушы әрекетіне негізделген оқу көлемін басқарады. Уақытты үнемдеуге үйренеді. Оқушылар үшін психологиялық жағымды. Ойлау барысында шешім қабылдау оқушылардан аса жауапкершілікті талап етеді. Оқушылар үшін қауіпсіз. Ойын материалдары дәстүрлі оқу материалдарымен салыстырғанда күрделірек. Кейде қарапайым оқу қызметімен салыстырғанда көп уақыт мөлшерін алады. Кейбір ойын түрлерінде қатысушылардың саны шектеулі. Кітапханада өз бетімен іздене білуге, қажетті материалдарды іріктей білуге үйренеді.

Оқу материалын балалардың ойлау қабілеті жетерліктей жас ерекшеліктерін ескере ұйымдастырса ғана, оның ойлау қабілетінің дамуына мүмкіндік туады. Сондықтан да мұғалім балаларды үнемі ойланып оқуға бағыттауы тиіс, бұған оқу үрдісін жүйелі ұйымдастыру, сабақта бала логикасын (шығармашылығын) дұрыс дамыта алатын мүмкіндіктерді мол пайдалану арқылы жетуге болады. Бастауыш сынып баланың логикалық ойлауын дамытудың негізгі кезеңі деп есептеледі. Өйткені логикалық ойлау кейінірек бейнелік ойлаудың негізінде қалыптасады, ауқымы кеңірек мәселелерді шешуге ғылыми білімдерді меңгеруге мүмкіндік береді, іс-әрекетінің қалыптасуының өте ыңғайлы кезеңі оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамыту білімді, дағдыны және шеберлікті белсенді меңгеру үрдісін мақсаты бағытталған түрде басқару, оқушылар танымының қажетті әдістері мен тәсілдерін қамтамасыз етеді. Әйтседе бұл баланы қайткенде де неғұрлым ертерек логикалық «жолға» шығару дегенді көрсетпейді. Біріншіден, ойлаудың логикалық формаларын игерудің өзі ойлаудың логикалық жетілген бейнені формалары ретінде игерлмейінше, толық құнсыз күйде қалып отырады. Дамыған көрнекі схемалық ойлау баланы логика табалдырығына жеткізеді. Екіншіден, логикалық ойлауды игеріп болғаннан кейін, бейнелік ойлау өзінің мәнін ешбір жоғалтпайды.

Ойлау қабілетін дамыту үшін, миына үнемі жаңа түпнұсқа проблемалар мен тапсырмаларды тастауы керек. Оларды шешу барысында когнитивтік қабілеттер жақсарады. Шынында да, оқушының ойлауы талдауға және синтездеуге, салыстыруға және табуға, жіктеуге, жалпылама жасауға, негіздеуге, конкреттеуге мүмкіндік береді ..., яғни зерттелетін материалдарға, проблеманы шешуге әртүрлі өмірлік жағдайға әр түрлі ойлау әрекеттерін қолдануға мүмкіндік береді. Бала мектептің алғашқы күндерінен бастап тапсырмаларға кезігеді. Алғашқыдан және мектепті аяқтағанға дейін, тапсырма оқушыға үнемі информатика ғылымның дұрыс түсініктерін қалыптастыруға, оның өміріндегі қарым-қатынастардың әр түрлі аспектілерін тереңірек түсінуге көмектеседі, зерттелген теориялық ұстанымдарды қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, тапсырмаларды шешу логикалық ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Бұл мәселені шешу үшін студенттердің психикалық белсенділігін қалыптастыру және жетілдіру үшін арнайы жұмыс қажет.

Қажет:

- оқушыларға оқу материалына қатысы жоқ типтік емес, іздеу-шығармашылық тапсырмаларды шешеуді үйрету;
- табысқа жету жағдайын жасау, балаға оның қабілеттеріне деген сенімін жеткізуге көмектесу;
- баланың іздеу қызметі мен ақыл-ойларын дамыту.
- ақпараттық және логикалық модель құру үшін шынайы талдау жүргізу қабілетін дамыту;
- жеке түсініктер арасындағы логикалық (себеп-салдарлық) қатынасты орнату

қабілетін дамыту;

- оқушылардың интеллектуалды және сөйлеу дағдыларын жетілдіру;
- оқу үрдісінде ойлап табу, тапсырма-әзілдер, математикалық жұмбақтарды пайдалану**.**

Ойлау үрдісі бірқалыпты болып табылады, және оны да есте сақтау қабілеті сияқты жаттығулар көмегімен жоғарылатуға болады. Сондай-ақ сабақтарда еске түсіру мен есте сақтау үшін жаттығуларды пайдалану табысты оқуға арналған платформа жасайды. Назарларыңызға жаттығу бірнеше мысалдардан:

Бір секундта сандарды есте сақтаңыз, содан кейін соманы қосып, есеп беріңіз, бірақ нәтиже туралы хабардан кейін сұрақ қойылады: «Сандар қандай фигураларда орналасқан?».

Бірнеше секундта геометриялық фигураларды есте сақтау ұсынылады, содан кейін мұғалімнің сұрақтарына жауап береді: «Қанша фигура бар? Ромбтың түсі қандай? Қанша фигура қызыл түсті?».

Экрандағы шеңберлердің орындарын бірнеше секунд бойы есте сақтау ұсынылады, содан кейін тапсырманы аяқтағаннан кейін міндетті түрде тексерумен шеңберлерді кестелерге орналастырыңыз. Болашақта шеңберлердің орнын есте сақтау үшін уақытты қысқартуға болады ма.

Студенттерге әр түрлі пәндер орналасқан кесте көрсетіледі. Содан кейін сауалнама келесідей сұрақтар түрінде жүргізіледі: «Деректердің артында қандай пәндер орналасқан? Қай пән неғұрлым төмен (жоғары) орналасқан?».

Әдебиет:

1. Рубинштейн С.Л. «Принцип творческой самодеятельности: К философским основам современной педагогики // Вопросы философии» М., 1989. – 101-109 б.;
2. Теплов Б.М. «Проблемы индивидуальных различий» М., 1961. – 536 б.;
3. Ананьев Б.Г. «Человек как предмет познания» Л., 1968. – 111б.;
4. Мясоед Т.А. «Интерактивные технологии обучения. Спец. семинар для учителей» М., 2004. – 19 б.;
5. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. «Технологии игры в обучении и развитии» М., 1996. – 268 б.;
6. Суворова Н.Н «Интерактивное обучение: Новые подходы» М., 2005. – 75 б.

УДК 004.378

МОБИЛЬНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Хаержанов М.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

При внедрении любой инновации нужно быть готовым к негативной так и к положительной стороне, поэтому рассмотрим преимущества и недостатки. Таким образом, преимуществами использования мобильных приложении в образовательном процессе являются:

- Быстрый доступ к аутентичным учебным и справочным ресурсам и программам в любое время и в любом месте;
- постоянная обратная связь с преподавателем и учебным сообществом;
- учет индивидуальных особенностей студента - диагностика проблем, индивидуальный темп обучения;
- повышение мотивации обучаемых за счет использование знакомых технических средств и виртуального окружения;
- организация автономного обучения;
- создание персонализированного профессионально ориентированного обучающего пространство ученика;

- развитие навыков и способностей к непрерывному обучению в течение жизни.

К недостаткам в первую очередь необходимо отнести сложности не столько технического и финансового, сколько административно-организационного и методического характера. Во-первых, сложно убедить как педагогов, так и администрацию учебных заведений, что данная форма обучения способствует оптимизации учебного процесса, т. к. выполнение заданий проходит на устройствах (телефоны), которые обычно запрещены в школах и вузах для использования в учебной аудитории, поскольку все мобильные устройства исполняют роль электронной шпаргалки. Во-вторых, педагоги не владеют (в отличие от учеников) на соответствующем уровне ИКТ, который позволял бы им внедрять в традиционную форму задания на основе мобильных приложении, использовать уже существующие учебные приложения для мобильных устройств, обеспечивать интерактивную поддержку учебного процесса, развивать ИКТ компетенцию самих обучающихся в этой сфере. В-третьих, недостаточно готовых обучающих мобильных ресурсов и программ для студентов и школьников различных уровней и специальностей, но в, то, же время педагоги английского языка находятся в более выигрышном положении: существует большое многообразие различных приложений и игр на английском языке, на основе которых можно создавать грамматические тесты, поисковые и игровые задания. Техническо-финансовые проблемы сводятся к высокой стоимости некоторых мобильных устройств (уже есть недорогие телефоны), маленькому экрану и мелкому шрифту, который используется опять-таки не на всех мобильных устройствах. Современный педагог сегодня в силах превратить мобильные устройства и технологии из угрозы для обучения в помощь и поддержку.

Мобильное приложение — это компонент, устанавливаемый на мобильное устройство (телефон, коммуникатор, смартфон и т.п.) под конкретную мобильную платформу (Android, IOS, BlackBerry, HP webOS, Symbian OS, Bada от Samsung и Windows Mobile), подключающийся к мобильному серверу и управляющий пользовательским интерфейсом и бизнес-логикой устройства.

Мобильных операционных систем (ОС) много, но наиболее популярными среди них являются три: Android, IOS, Windows Phone:

На настоящий момент существует огромное многообразие мобильных приложений как образовательного, так и необразовательного типов. К образовательным мобильным приложениям можно отнести разнообразные предметные приложения, например:

Anatomy 4D. С помощью этого бесплатного приложения и простых бумажных изображений она отправит всех, кто хочет узнать о теле в интерактивный 4D мир человеческой анатомии на уроках биологии в образовательном процессе.

Приложение «Анатомия 4D» дает возможность пользователям совершить путешествие по человеческому телу и сердцу, выявить положение наших органов внутри, ознакомится с системами скелета, мышц, и других особенностей строения тела. Простое в использовании 3-мерное изображение дает возможность использовать его как в классе на уроке биологии.

На уроке химии можно использовать приложение Elements 4D. Если запустить приложение и навести камеру смартфона или планшета на кубик (из бумаги с написанными химическими элементами), то он преобразится с помощью технологии дополненной реальности, наглядно представив обозначенный на его ближайшей к устройству грани элемент: волшебным образом кубик из бумажного становится стеклянным с металлическими ребрами, а внутри у него появляется образец рассматриваемого вещества. С помощью дополненной реальности можно не только посмотреть на вещество и получить информацию о представленном элементе, но и, сдвинув два кубика вместе, запустить их химическую реакцию. Соединив кубики с кислородом и водородом, получиться 2 кубика воды с колышущейся жидкостью внутри. Но стоит их раздвинуть, и они вернуться к своему изначальному «состоянию».

Приложение Photomath - это программа с помощью сканирования пространства она сама создаёт учебные задачи по математике. Процесс очень быстрый и интересный.

И уникальное на наш взгляд приложение QR-Droid позволяет считывать зашифрованную информацию с QR-CODE. QR-код - это матричный код (двумерный штрих-код). Аббревиатура

QR (quick response) означает «быстрый отклик», так как матричные коды легко считываются сканирующими устройствами, в качестве которых могут выступать сотовые телефоны с фотокамерой, смартфоны, планшетные компьютеры, оснащенные соответствующим программным обеспечением. Для создания QR-кодов существуют специальные приложения или сайты-генераторы. Принцип работы таких приложений и сервисов прост – необходимо ввести данные для кодирования и получить изображение QR-кода. Возвращаясь к проблематике нашего исследования, скажем, что такое свойство QR-кодов позволяет применить данную технологию при обучении любым предметам.

GeoGebra - это бесплатная динамическая математическая среда, программная оболочка, где есть весь набор необходимых инструментов для полноценного проектирования графиков и различных фигур. Выбор точек, векторов и фигур (в том числе графов и таблиц) есть во вкладке «Инструменты», причем все объекты можно динамически изменять или создавать новые компоненты. Самые последние обновления GeoGebra дают доступ к работе с 3D объектами.

Chemik - ещё один инструмент для изучения химии, который позволяет знакомиться с активностью элементов, изучать окислительно-восстановительные реакции, решать задачи по химии, получать конечные продукты реакции и уравнивать коэффициенты. В приложении есть описание реакций более полутора тысяч химических соединений. Интерфейс приложения предельно прост, впрочем, как и работа в нём: для реакции достаточно выбрать из таблицы необходимые элементы и соединить их. Приложение можно скачать в Google Play бесплатно.

АйМолекула: Биология ДНК - приложение открывает удивительный мир клеточной биологии. Вы узнаете о структуре и функциях ДНК и РНК молекул, синтезе белка, а также познакомитесь с такими понятиями биологии как: комплементарность, репликация, мутация и транскрипция.

Применение мобильных технологий для поддержания образовательного процесса может повысить качество обучения и привлекательность предоставляемых образовательных услуг. Обучение становится своевременным, достаточным и персонализированным. В связи с вышеизложенным можно сделать вывод, что на настоящий момент исследования, связанные с методиками и методами использования мобильных технологий, являются своевременными, перспективными и актуальными.

Литература:

1. Амиров А. Ж., Ашимбекова А. М., Темирова А. Е. Роль современных мобильных приложений в учебном процессе вуза // Молодой ученый. — 2017. — №1. — С. 13-15.
2. Файн М.Б. Мобильное обучение в образовательном процессе:зарубежный опыт // Современные научные исследования и инновации. 2015. № 1. Ч. 3
3. Создай QR-код! // Вся информация о QR-кодах. –http://qr-pr.ru
4. QR-код // Википедия – свободная энциклопедия. – https://ru.m.wikipedia.org/wiki/QR-код

УДК 372.851

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ТЕМЕ «ДВИЖЕНИЯ ПЛОСКОСТИ» В МАТЕМАТИЧЕСКИХ И НЕМАТЕМАТИЧЕСКИХ КЛАССАХ

Чепикова А.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Неудовлетворенность результатами образовательного процесса в основной школе во многих странах подвигла к реформированию системы образования, в Республике Казахстан в том числе. Поэтому в современном Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированной на мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике.

Качественные изменения в любой области нашей жизни, а тем более в образовании невозможны без формирования нового взгляда учителя на свое место и роль в учебном процессе.

Реализация обновленного подхода в образовании возможна лишь при учете индивидуальных особенностей ребенка. Об этом в своих работах говорили Л.В. Выготский (теория зоны ближайшего развития ребенка), П.Я. Гальперин (теория поэтапного формирования умственных действий), А.А. Леонтьев (психология общения) и другие [1]. Реализация данного подхода предполагает соблюдение ряда условий. Из них хочется выделить следующие: вовлечение каждого учащегося в активный познавательный процесс; совместная работа в технологии «сотрудничества» (обучение в малых группах);

При использовании исключительно традиционных педагогических технологий добиться желаемых результатов не представляется возможным. С нашей точки зрения, среди разнообразных направлений современных педагогических технологий, в последнее время все больший и больший интерес вызывает технология интерактивного обучения.

В математике организация интерактивного обучения имеет ряд особенностей и свою специфику.

Прежде всего, для того, чтобы было возможно организовать обсуждение между учащимися, учащиеся должны обладать базовым уровнем знаний и набором умений. Это и определяет первую особенность интерактивного обучения математике: чтобы поддерживать беседу два ученика между собой должны обладать определенным уровнем знаний и уровнем логического мышления. Поэтому, по всей видимости, нельзя отказаться от применения элементов традиционного обучения. Именно с этим связано то, что в реальной педагогической практике активные и интерактивные методы приходится применять в сочетании с традиционными методами [2].

Тема: «Преобразования плоскости» входит программу обучения средней школы. И при ее изучении, конечно, в первую очередь следует ориентироваться на требования к образовательным результатам, которые предъявляются в типовой учебной программе по предмету «Геометрия» для 7-9 классов уровня основного среднего образования.

С другой стороны в математических и нематематических классах педагог может добиться различной глубины изучения материала. Например, при проведении заключительного урока по теме «Движения плоскости» в гуманитарных и химико-биологических классах навряд ли имеет смысл решать сложные задачи на применение преобразований плоскости.

В связи с этим в данной статье предлагаются уроки на закрепление темы «Движения плоскости» двух разных уровней. Каждый педагог может решить сам, какой урок провести в определенном классе.

Урок 1

Тема. Использование движения плоскости при составлении орнамента.

Цель: продемонстрировать применение движений плоскости в образовательных целях, совмещение геометрических знаний и художественных ценностей.

Структура урока.

1. Организационный момент
2. Ознакомление с приемами составления орнамента
3. Составление орнамента (работа в группах)
4. Представление орнамента

Ход урока

I Организационный момент

Педагог приветствует учащихся, озвучивает цель и задачи предстоящего урока, создает положительный эмоциональный настрой.

II Ознакомление с орнаментом

В повседневной жизни вы часто с талкиваетесь с понятием орнамент или узор. Вы встречаете орнаменты на коврах, на одежде, в искусстве и в предметах быта. Но как получаются эти разнообразные и причудливые узоры? Давайте в этом разберемся.

На интерактивной доске учителем выводится орнамент (рисунок 1).

Рисунок 1. Орнамент и его основной элемент

«Выделите основные или основной, повторяющийся элемент орнамета», – педагог приглашает к доске желающего ученика, и тот с помощью указки или ручки обводит основной на его взгляд элемент. Затем педагог обсуждает с учащимися, каким образом все остальные эелемнты получены из основного.

Например, этот элемент можно отразить освеой симметрией направо и получить верхнюю часть орнамента. А затем всю верхнюю часть орнамента отразить симметрично вниз. Также можно разобрать еще некотоые приемы составления орнаментов (рисунок 2).

Рисунок 2. Параллельный перенос в орнаменте

Педагог также может вызвать желающего показать основной элемент орнамента. Учащийся должен подметить, что данный орнамент составлен с помощью параллельного переноса.

Имеет смысл вызвать еще нескольких учеников, для того чтобы они показали другой повторяющийся элемент орнамента, а затем еще раз произвести обсуждение.

Завершающим этапом изучения приемов составления орнаментов может служить работа со сложным орнаментом, например, национальным ковром. Учащиеся также должны будут выделить основной и повторяющийся элемент, объяснить как получены другие.

III Составление орнамента

Инструкция к выполнению задания. Класс разбивается на группы по 4-5 человек. Формировать группу из большего количества человек не целесообразно, так как не все члены группы будут обеспечены работой, и как следствие, взаимодействия между членами группы не будет. Каждой группе раздается заранее вырезанные заготовки орнамента, ватман (лист А3), клей, цветная бумага, ножницы, карандаши и маркеры. На выполнение работы отводится 25 минут.

На свое усмотрение группа может использовать все элементы или же выбрать определенные.

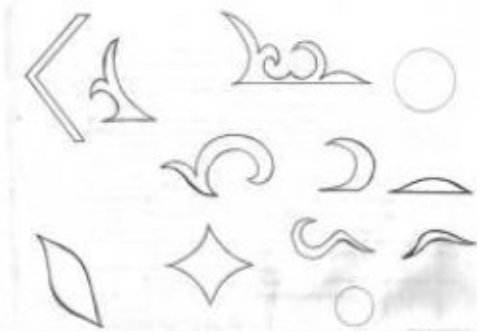

Рисунок 3. Набор элементов для составления орнамента

III Представление орнамента

По завершению работы каждая группа представляет получившийся орнамент у доски, объясняет, с помощью каких преобразований он был составлен. Пример ответа: «К фигуре 1 применялось следующее преобразование и сколько раз».

Урок 2 (для классов с углубленным изучением математики)

Тема. Применение движения плоскости к решению задач

Цель: повторить знания по теме «Движения плоскости»

Структура урока.

1. Организационный момент
2. Актуализация знаний
3. Применение движения плоскости к решению задач (работа в группах)
4. Подведение итогов урока

Ход урока

I Организационный момент

Педагог приветствует учащихся, озвучивает цель и задачи предстоящего урока, создает положительный эмоциональный настрой.

II Актуализация знаний

В качестве актуализации знаний учащимся можно предложить следующую работу. Класс разбивается на три группы. Каждая группа получает задание. Педагог заранее озвучивает, что ответить на вопросы карточки может попросить любого члена группы – это обеспечит вовлеченность каждого участника группы в процесс решения.

Карточка № 1

1. Для того чтобы четырехугольник был … необходимо и достаточно, чтобы он имел центр симметрии. Вместо многоточия поставьте вид четырехугольника. Свой ответ обоснуйте.
2. Каким движением квадрат переводится сам в себя? Укажите количество осей симметрий квадрата.
3. Будет ли фигура, являющаяся объединением полосы и прямой, не принадлежащей ей, иметь центр симметрии?

Карточка № 2

1. Для того чтобы четырехугольник был … необходимо и достаточно, чтобы он имел центр симметрии. Вместо многоточия поставьте вид четырехугольника. Свой ответ обоснуйте.
2. Каким движением ромб переводится сам в себя? Укажите количество осей симметрий ромба.
3. При каком условии можно отобразить окружность на окружность параллельным переносом?

Карточка № 3

1. Для того чтобы четырехугольник был … необходимо и достаточно, чтобы он имел центр симметрии. Вместо многоточия поставьте вид четырехугольника. Свой ответ обоснуйте.
2. Сколько существует поворотов, отображающих квадрат на себя? Укажите центр этих поворотов.
3. Каким движением ромб переводится сам в себя? Укажите количество осей симметрий ромба.

Данные задачи [3] особенно интересны тем, что, например, задание 1 в каждой карточке развивает критическое мышление, так как учащиеся сначала рассуждают относительно того, где вообще может находиться центр симметрии у четырехугольника (в вершине, на стороне, на диагонали) и затем приходят к выводу, что исходя из условия центр расположен на середине диагонали, а значит это параллелограмм.

III Решение задач

Основная часть урока посвящена решению задач.

Для решения задач класс разбивается на четыре группы по четыре-пять человек. Формируется команда экспертов из учеников класса. По итогу работы эксперты будут оценивать правильность найденного решения. К каждому решению группа экспертов должна задать не менее двух вопросов. Каждой группе раздается карточка с заданием.

Карточка № 1

Четырехугольник $ABCD$ – ромб, у которого $\angle BDA = 60°$. На сторонах AB и BC отмечены соответственно точки M и N, так что $AM = BN$. Докажите, что треугольник MDN – равносторонний.

Карточка № 2

Докажите, что прямая, содержащая середины двух параллельных хорд окружности, проходит через ее центр.

Карточка № 3

Докажите, что всякая трапеция, вписанная в окружность, является равнобедренной.

Карточка № 4

Две прямые, содержащие точку пересечения диагоналей параллелограмма, пересекают его стороны соответственно в точках M и L, N и K. Докажите, что четырехугольник $MNLK$ – параллелограмм.

Когда задачи решены, от каждой группы педагог выбирает учащегося, который будет рассказывать и защищать решение своей задачи. Группа экспертов производит оценку правильного решения и задает вопросы по каждому решению.

IV Подведение итогов урока.

В качестве итога урока педагог может предложить учащимся порефлексировать и оценить свою работу на данном уроке.

Литература:

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; Под ред. Е. С. Полат. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 272 с.
2. Саранцев Г.И. Сборник задач на геометрические преобразования: пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1975. – 112 с.
3. Соломахо П.Э. Общая и профессиональная педагогика. – М.: Просвещение, 2002 – 101 с.

УДК 372.851

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ 5-6 КЛАССОВ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Чернышова Я.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современные условия деятельности предъявляют повышенные требования к организации умственного труда. Особое значение придается проблеме развития у учащихся познавательной самостоятельности. Проблема активизации познавательной деятельности, развития самостоятельности и творчества обучающихся была и остается одной из актуальных задач педагогики. Современная ориентация образования на формирование компетенций как готовности и способности человека к деятельности предполагает создание дидактических и психологических условий, в которых обучающийся может проявить интеллектуальную и познавательную активность, свою индивидуальность.

Актуальность этой темы заключается в том, что математика одна из сложнейших наук и ее изучения всегда самое сложное. От того как будет сформирована основная база знаний на начальном этапе обучения, зависит дальнейшие обучение дисциплины.

Познавательная самостоятельность в широком смысле слова − это готовность школьника к самообразованию, это результат всей учебно-воспитательной работы в школе. Обобщённо можно констатировать, что в структуру познавательной самостоятельности входят:

1. Знания, умения, навыки.
2. Способности, организованность.
3. Мотивы учения (ведущий из которых − познавательный интерес).
4. Научное мировоззрение.
5. Высокие моральные качества личности.

Можно выделить три компонента познавательной самостоятельности: мотивационный, содержательно-операционный и волевой [1].

Например, при изучении темы 6 класса «Сложение дробей с разными знаменателями» в устный счёт, состоящий из примеров на сложение и вычитание дробей с одинаковыми знаменателями («ситуация успеха») включаем задание, где знаменатели разные. Происходит «заминка» (проблема), и начинают думать: «почему не получилось?». Анализируем, сравниваем, обобщаем… Итог: верное решение и понимание – что делаем? как делаем? Зачем?

Учащиеся 6 класса получают домашнее задание: каждый измеряет, пользуясь ниткой и миллиметровой линейкой, длину C окружности и диаметр D какого-либо круглого тела и вычисляет отношение первого результата ко второму.

Несколько учащихся вызываются к доске и вписывают в начерченную там таблицу результаты своих измерений. Можно поручить одному-двум учащимся, аккуратно начертить такую таблицу для всего класса и уже заполненную принести на урок.

Изучая на уроке эту таблицу, учащиеся открывают закономерность: отношение длины окружности к ее диаметру остается почти постоянным. Учителю остается добавить: в математике доказано, что это отношение строго постоянно и может быть вычислено с любой точностью; до 0,01 равно 3,14. Каждый учащийся получает возможность оценить, насколько точно он провел измерения (сопоставляя это число со своим результатом).

Самостоятельная работа на темы: «Делимость числа, делители и кратные», «Признаки делимости»

Вариант I.

1. Задано число 28. Найдите все его делители.
2. Заданы числа: 3, 6, 18, 23, 56. Выберите из них делители числа 4860.
3. Заданы числа: 234, 564, 642, 454, 535. Выберите из них те, которые делятся на 3, 5, 7 без

остатка.
4. Найдите такое число x, чтобы 57x делилось без остатка на 5 и 7.
5. Найдите такое число Y, которое удовлетворяет условиям:
а) 900 <Y <950;
б) делится одновременно на 2, 4 и 7.
6. Найдите все делители числа 18, выберите из них числа, которым кратно число 20.

Вариант II.

1. Задано число 39. Найдите все его делители.
2. Заданы числа: 2, 7, 9, 21, 32. Выберите из них делители числа 3648.
3. Заданы числа: 485, 560, 326, 796, 442. Выберите из них те, которые делятся на 2, 5, 8 без остатка.
4. Найдите такое число x, чтобы 68x делилось без остатка на 4 и 9.
5. Найдите такое число Y, которое удовлетворяет условиям:
а) 820<Y<880;
б) делится одновременно на 3, 5 и 6.
6. Напиши все делители для числа 24, выберите из них числа, которым кратно число 15.

Познавательная самостоятельность школьника не является врожденным качеством личности, а формируется и развивается в процессе обучения, представляя собой постепенный переход от действий, производимых только под руководством педагога, к познавательной деятельности, основанной на самостоятельном, творческом подходе к поставленной учебной задаче. Применительно к школьному возрасту понятие «познавательная самостоятельность» нужно рассматривать в динамике его развития. В процессе специально организованного обучения на уроках математики познавательная самостоятельность школьника начинает проявляться как интегративное качество личности, выливаясь в умение при минимальной посторонней помощи или, в идеале, без нее формулировать ближайшие цели и задачи деятельности, выявлять пути их реализации [2].

При этом эффективный механизм развития познавательной самостоятельности основан на поэтапном повышении ее уровня. Он включает в себя систему учебных творческих заданий, то есть последовательность поэтапно усложняющихся учебно-познавательных математических задач, каждая из них является проблемной ситуацией для учащегося и разрешается им в процессе поиска.

Учебные задания на уроке математики стимулирует развитие самостоятельности мышления и деятельности, познавательного интереса, творческого воображения, умения ориентироваться в новых условиях, решать новые задачи. Все это дает возможность каждому школьнику развиваться в ходе урока математики с учетом своих индивидуальных особенностей, не ограничивая возможности приращения в развитии знаний и деятельности.

Важнейшими условиями функционирования механизма развития познавательной самостоятельности на уроке математики является:

- построение учебного материала как развивающейся системы знаний;
- внедрение в учебный процесс системы учебных творческих заданий; -
- использование совместных форм организации обучения;
- смещение акцента в деятельности учителя математики с объяснительно-иллюстративного на личностно-ориентированный, эвристический;
- создание положительной мотивации и высокого эмоционального настроя.

Успешное развитие познавательной самостоятельности младших школьников на уроке математики обеспечивается использованием комплекса дидактико-методических средств: схем поисковой деятельности, осознанных и внутренне принятых самими учащимися; системы учебных творческих заданий и коллективно-распределительной формы обучения.

Важно систематическое введение в процесс обучения школьников учебных творческих заданий, разрешаемых учащимися в совместном форме. При этом отсутствие проблемности в обучении математике младших школьников и их совместной продуктивной деятельности приводит слабо выраженному развитию познавательной самостоятельности.

Литература:
1. Андреев В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. - Казань: Центр инновационных технологий, 2008.
2. Громцева А. К. Формирование у школьников готовности к самообразованию. - М.: Просвещение, 2003.

УДК 378

ВОЗМОЖНОСТИ МОНИТОРИНГА И УПРАВЛЕНИЯ ЗАЯВКАМИ В ИТ ОТДЕЛЕ

Шайхлесова З.Б.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Предприятия располагают сложной инфраструктурой информационных технологий, непрерывное функционирование всех элементов которой на должном уровне является обязательным условием для успешного осуществления предприятием своей деятельности.

Количество персональных компьютерных рабочих мест на крупных предприятиях составляет сотни единиц. Кроме того, осуществляется обслуживание сетевого оборудования и телефонных сетей. Количество объектов увеличивается по мере развития и роста предприятия.

Поддержка данной инфраструктуры в рабочем состоянии является одной из основных функций отделов технической поддержки и информационных технологий.

Количество заявок сотрудников предприятия на техническую поддержку и обслуживание очень велико, что создает сложности с их учетом, обработкой и анализом. Как правило, вся информация, возникающая в ходе обработки заявок, фиксируется в журналах учета бумажной формы, а сам процесс представляет собой ручную обработку потока заявок.

В результате регистрации заявок в журнале учета в бумажной форме возникают неудобства при его заполнении, поиске, анализе необходимой информации и увеличение времени на совершение данных операций. Данная схема организации работы технической поддержки затрудняет задачу отслеживания статуса заявки, планирования загруженности работников и составления отчетов в связи с постоянным ростом парка вычислительной техники предприятий.

С ростом масштабов предприятия возникает необходимость в управлении и документальном сопровождении процесса подготовки, согласования и выполнения заявок. Заявка в общем случае выступает как формализованный запрос на выполнение определенной работы или предоставления ресурсов. При этом заявка может выступать, как в качестве вспомогательного элемента в рамках операционных бизнес – процессов, так и в качестве основного способа выполнения определенных задач.

На ИТ рынке присутствует большое количество (Kayako Fusion, Naumen, Инфраменеджер и др.) систем обработки заявок. Предлагаемые решения данных систем имеют высокую стоимость и перегружены излишней функциональностью.

Поэтому оптимальным решением для предприятий является разработка собственной системы обработки заявок, которая одновременно с точностью и аккуратностью, предоставит возможность быстрого поиска и доступа к записям истории запросов от клиента, обеспечит учет оборудования, проведение ремонтных работ.

Целью работы является разработка автоматизированной информационной системы обработки заявок на техническое обслуживание для оперативной регистрации заявок в системе, контроля над их обработкой и исполнением, повышения оперативности обработки данных заявок и анализ полученных данных, оптимизации рабочего времени сотрудников отдела технической поддержки.

Разрабатываемая система ориентирована на решение следующих задач:
- регистрация заявок пользователей через веб-интерфейс;
- оперативное получение информации о ходе выполнения заявки;

– контроль времени затрачиваемого исполнителем заявки;
– автоматическое оповещение при смене статуса заявки;
– ведение базы знаний с описанием решений проблем;
– хранение информации по заявкам;
– формирование отчетов по результатам деятельности отдела.

Разрабатываемая система имеет трехуровневую архитектуру «клиент-сервер» и включает в себя следующие компоненты: СУБД MySQL, web-сервер Apache, сервер HelpDesk и web-браузеры. Функциональный сервер HelpDesk реализуется посредством языка программирования PHP, средства гипертекстовой разметки HTML и каскадных таблиц стилей CSS с привлечением технологии асинхронного обмена данными AJAX.

Внедрение данной системы существенно ускорит процесс обработки заявок, исключит возможность их утери, позволит осуществлять непрерывный контроль выполнения заявок, обеспечит оперативность при подготовке отчетных и справочных документов, при проведении детального анализа эффективности существующей инфраструктуры и деятельности отдела информационных технологий.

Современное обилие инструментария для веб-разработчиков поражает своим разнообразием. Существует огромное множество различных открытых систем управления контентом и модулей к ним, позволяющим выполнять совершенно разнообразные функции необходимые разработчикам и пользователям.

Так, например, рассмотрим несколько веб-модулей предназначенных для построения систем обратной связи и обработки заявок пользователей, своеобразные HelpDesk модули:

– HelpDesk Pro;
– Service Desk;
– MaQma.

Итак, система HelpDesk Pro является коммерческим модулем распространяемым за плату, обладает мощным функционалом, поддерживающим все необходимые возможности для быстрой и точной обработки пользовательских заявок. Можно так же выставлять и выполнять сортировку заявок по приоритетам. Для отправки заявок необходимо быть авторизованным пользователем.

У данной системы в основном три недостатка, она англоязычна, стоит довольно недешево и не поддерживает отправку заявок и поддержанию обратной связи с неавторизованными пользователями.

Рассмотрим теперь систему Service Desk. Service Desk обладает не менее богатым функционалом чем предыдущая система, однако она обладает своими собственными достоинствами и недостатками.

К достоинствам стоит отнести относительно небольшую стоимость системы, помимо этого она обладает базовыми возможностями по кастомизации функции и внешнего виды дизайна. Данная система так же позволяет взаимодействовать с неавторизованными пользователями.

К недостаткам следует отнести поддержку ограниченного числа платформ, отсутствие мульти язычной версии, монетизацию.

Явным фаворитом данного обзора является система MaQma. Данную систему так же можно назвать модульным конструктором HelpDesk подобных систем обладает на взгляд автора всеми необходимыми достоинствами и не имеет рассмотренных выше у других систем недостатков.

Так, например, эта система распространяется с открытым исходным кодом и позволяет разработчику конфигурировать все параметры под конкретную задачу.

Стоит также отметить, что MaQma поддерживает также все самые популярные платформы для исправления контентом сайтов, например, таких популярных как ModX, WordPress и Joomla.

Именно с учетом всех перечисленных достоинств для реализации цели данного проекта была выбрана именно последняя рассматриваемая система.

Таким образом, в результате проведенного обзора, была установлена открытая HelpDesk система которая будет использована в качестве основного инструмента для реализации цели данной работы.

Joomla представляет собой бесплатную систему для создания веб-сайтов. Это проект с открытым исходным кодом, который, как и большинство подобных проектов, не стоит на месте, так как очень успешно развивается, в течение вот уже семи лет, и пользуется популярностью у миллионов пользователей по всему миру.

Все виды веб-сайтов могут быть созданы с помощью Joomla. Веб-сайты состоят из страниц, которые содержат контент (текст, изображения, видео и аудио). Часто сайт изменяется и настраивается автоматически, на основе определенных критериев. Если взять, к примеру, главную страницу. Последние статьи на ней отображаются сверху автоматически.

Для каждой динамической страницы можно создать свое описание и ключевые слова в целях повышения рейтинга в поисковых системах. Начало и окончание публикации любых материалов можно запрограммировать по календарю. Возможность ограничить доступ к определенным разделам сайта только для зарегистрированных пользователей.

Joomla имеет больший функционал для создания многофункциональных и сложных сайтов. Также имеется большое количество модулей, которые добавляют дополнительные возможности для распределения и вставки разных элементов (реклама, баннеры, статьи и др.). Joomla имеет большой потенциал для управления. Можно редактировать по отдельности разные элементы страницы. В администраторской зоне админ сам может задавать параметры для отображения различных элементов.

В этих вопросах WordPress значительно уступает Joomla - это и определило выбор CMS.

Возможность использования адресов страниц адаптированных для лучшей индексации всеми поисковыми системами. Анализируя данные характеристики, для разработки сайта была выбрана CMS Joomla 3.3.6.

Техническое решение мониторинга и обработки заявок предназначено для создания, согласования и организации работ по исполнению заявок. Решение позволяет универсализировать работу с заявками и охватить все подразделения организации, от производственных цехов до административных отделов.

Литература:

1. PHP,http://php.net/manual/ru/tutorial.php (Дата присвоенная файлу: 17.02.2014. Актуальная дата 03.04.2018);
2. Статья «Структура сайта», http://itferma.com/publications/40-Struktura_sayta.html (Дата присвоенная файлу: 30.05.2015. Актуальная дата: 03.04.2018);
2. Статья на тему «Что такое PHP и как использовать PHP», http://site.softmaker.kz/php/php-chto-eto-takoe-i-kak-ispolzovat-php.html (Дата присвоенная файлу: 27.08.2014. Актуальная дата: 03.04.2018);
3. Статья «OpenServer-Платформа для разработки сайтов», http://krugloffm.ru/wordpress/sozdayom-blog-na-wordpress/open-server-platforma-dlya-sajtov.html (Дата присвоенная файлу: 14.10.2014. Актуальная дата: 03.04.2018);
4. Статья «PhpMyAdmin», https://ru.wikipedia.org/wiki/PhpMyAdmin (Дата присвоенная файлу: 14.09.2015. Актуальная дата: 03.04.2018);
5. Официальный сайт PHP, http://www.php.net (Дата присвоенная файлу: 23.03.2015. Актуальная дата: 03.04.2018);
6. http://usu.kz/uchet_zayavok.php (Дата присвоенная файлу: 23.12.2015. Актуальная дата: 03.04.2018);
7. https://ppt-online.org/61361 (Дата присвоенная файлу: 12.03.2017. Актуальная дата: 03.04.2018);
8. Статья на тему «Администрирование PHPMyAdmin», http://tdkare.ru/sysadmin/index.php (Дата присвоенная файлу: 25.10.2014. Актуальная дата: 03.04.2018).

УДК 004

ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА DELPHI БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІНДЕ ЖАСАЛҒАН ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ

Шәріп Қ.А.
(М.Қозыбаев ат. СҚМУ)

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестікті күшейте түсуде. Елбасы Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы атты жолдауында «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі» деп атап көрсетті.

Бүгінгі таңда негізінен білім жүйесінің барлық сатылары үшін электронды оқулықтар жасаумен шұғылданып келеді. Электронды оқулық оқушы үшін дайын материал. Оқушылар үшін электрондық оқулық- мектепте оқыған жылдардың барлығында да өздері толықтырып отыра алатын және нәтижелік эмтиханға дайындалуға көмектесетін мәліметтер базасы болып келеді. Электронды оқулықтармен жұмыс істеу әрбір оқушының өз мүмкіндігін есепке ала отырып, оқып үйрену ісін жеке дара жүргізу болып саналады.

Электрондық оқулық дегеніміз – мультимедиялық оқулық. Электрондық оқулық пен оқытудың негізгі мақсаты: «Оқыту процесін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту.» Білім берудің кез келген саласында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен жұмыс істеуге жағдай жасайды.

Мұғалім үшін электронды оқулық бұл күнбе-күн дамытылып отыратын ашық түрдегі әдістемелік жүйе, оны әрбір оқытушы өз педагогикалық тәжірибесіндегі материалдармен толықтыра отырып, ары қарай жетілдіре алады.

Электрондық оқулықтар барлық мектеп пәндері үшін жасалуда және ол мемлекеттік, қорытынды емтихандарға дайындалуға көмектесетін мәліметтер қоры ретінде пайдаланылуда. Электрондық оқулықтармен жұмыс істеу әрбір оқушы өз мүмкіндігін есепке ала отырып, пән мазмұнын оқып-үйрену барысында өз бетінше жұмыс істеуіне жол ашады. Бұл кезде олардың сабаққа деген қызығушылық пайда болып, белсенділігі арта бастайды. Оқытушы үшін электрондық оқулық бұл күнбе-күн дамытылып отыратын ашық әдістемелік жүйе және оны әрбір оқытушы өзінің педагогикалық тәжірибесіндегі материалдарымен толықтыра отырып, жетілдіреді. Сонымен бірге, электрондық оқулықты пайдалану оқытушының ғылыми-әдістемелік потенциалын дамытып, оның сабақ үстіндегі енбегін жеңілдетеді.

Дәстүрлі оқу теориясы мен іс-тәжірибесінің қазіргі кездегі білім саласы информатикаландыру технологиясын пайдалану қажеттілігін тудырады. Білім алушылырдың қабілетін дамыта алатын оқу процесін, әсіресе өз бетінше орындалатын жұмысты ұйымдастыру, ақыл-ой іс-әрекетінің қалыптасуына ықпал етуі керек. Информатика пәні мұғалімі әрбір сабақта электрондық оқулықтарды тиімді пайдалана білуі тиіс. Оқушы білімінің қалыптасуы қашанда мұғалімнің сабақты ұйымдастыра білуіне, жаңа материалды жүйелі түрде баяндауда әртүрлі электрондық оқулықтарды пайдалану әдістеріне байланысты.

Оқу материалдарын ұтымды игерудегі электронды оқу құралдарының атқаратын рөлі зор. Онда пәндегі теориялық тақырыптар кеңінен беріліп түсіндіріледі. Теориялық материалдарды графикалық иллюстрация түріндегі әртүрлі суреттер, сұлба тәсілдер арқылы толықтырып отырса, онда теориялық білімді оқып, көзбен көріп, түйсініп және оны мида бекіту үрдістері бір уақытта өтіп отырады да материалды қорыту үрдісі ұтымды болады.

Электрондық оқулықтар ғылыми негізде дайындалған педагогикалық ақпараттық өнім. Электрондық оқулық дайындаудың концептуальдық негізі модульдық оқытудың педагогикалық теориясы болып табылады. Сонымен қатар электрондық окулық дайындаудың педагогикалық принциптер жүйесі оқытудың дидактикалық жүйесіне сәйкес келеді. Яғни, процесінің

автоматтандырылған формасы іспетті. "Электроңдық практикум" берілген оқушы оқулықты қажет етпей-ақ информатика негіздерінен кез-келген мәліметті тауып алып, оқып — үйренуіне болады. Лабораториялық, практикалық жұмыстар компьютер көмегімен тез, жылдам түсіндіріледі.

Қазіргі мектептердің даму болашағы қоғамның даму үрдісімен үнемі өсіп отыратын ақпарат көлемінің әр түрлі тегімен анықталады.Оқушыларға білім беруде жаңа оқыту технологияларын қолдану, инновациялық бағытта жұмыс жасау заман талабына сай талап етілуде.

Білім берудің кез келгекн саласында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен еңбекетуіне жағдай жасайды. Жас ұрпақ тәрбиесі, оның жеке тұлғасының жаңаша қалыптасуы, әлеуметтік дүниеге көзқарасы, жалпы болмысы, ең алдымен мұғалімге байланысты. Мұғалімінен өз пәнінің терең білгір болуымен қатаң, тарихи танымдық, педагогикалық-психологиялық, саяси экономикалық, білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Ол заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқу-тәрбие ісіне еніп, оқытудың жаңа технологиясын шебер меңгерген жан болғанда ғана, білгі мен білімі жоғары жетекші тұлға ретінде ұлағатты саналады.

Электронды оқулықты пайдалану арқылы:

-оқу материалдары туралы оқушыларға дәл және толық ақпарат беру арқылы оқыту сапасын арттырады;

-абстрактылы оқу материалдарын нақтылыққа жеткізіп, оқытудың тиімділігін жетілдіреді;

-оқу материалының маңызын арттырып, уақыттан ұтып, есте сақтау қабілеттерін жетілдіруге қол жеткізеді.

-мұғалім мен оқушы еңбектерін жеңілдетіп, пікір алысып, байланыстарын арттырады.

Информатикадан оқушы үшін электронды оқулықты қолдану тиімді. Электронды оқулықты қолдана отырып оқушыларға сапалы білім беруге болады.

Ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдаланып жасалған электронды баспа оқулығын пайдалану арқылы мұғалімдер мен оқушылардың өздігінен жұмыс жасай алады. Әсіресе аталған электронды оқулықты пайдалану оқушылардың сабаққа деген ынтасын жоғарылатып, өздігінен мұғалімнің нұсқауынсыз тақырыптарды игеруіне және зертханалық жұмыстарға алдын ала дайындалуларына мүмкіндік туғызады.Электронды оқулықты қолдану барысында графикалық безендірулер және сұқбат терезесі түрінде пайдаланушы интерфейсі оқушыларды бұл кітап пайдалануға деген қызығушылығын арттырады.

Электрондық материалдарды сабақта пайдалану кезінде оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп өз бетімен практикалық тапсырмалар орындай отырып, мәселені түсінеді. Электронды оқулық арқылы түрлі суреттер, бейне көріністер, дыбыс пен музыка тыңдатып көрсетуге болады. Бұрын мұғалім тақтаға бормен жазып түсіндірсе, қазір электрондық оқулық арқылы оқушыларға әлдеқайда тиімді, әрі түсінікті. Оқушы бұрын алған білімдерін қолданады, түрлі білім көздерінен жаңа білім алады, тәжірибе жинайды, «мәселелерді шешу» құзыреттілік деңгейі жетіледі.

Электрондық оқулықты қолдану саласы өте кең: электрондық – оқыту жүйесі қашықтан оқыту үшін, өздігімен ізденіс барысында, жалпы білімге деген талпыныс бар оқушыларға өте тиімді. Қазіргі заман талабына сай мүмкіндігін көп дербес компьютерлерді өңдей отырып, тарау бойынша оқушылардың дағдыларды қалыптастыру, білім бақылау жұмыстарын бағалауға мүмкіндік береді. Осы арқылы компьютерлік технологияның дамуының тереңдетілуі білім сапасын жоғарылата отырып, мұғалімнің жұмысын жеңілдете түседі. Мен болашақта өз сабағымда электрондық оқулықтарды пайдаланып өтемін. Бұның тиімді жағы көп: сабаққа қажетті материалдар, кестелер мен сызбалар, анимациялық көріністер, оқушыларды машықтандыру (практикалық және тәжірибелік) фильмдері, анықтама сөздік, оқушы білімін бекітетін дидактикалық материалдар бар. Әр тараудағы тест сұрақтары, әр тапсырманың өзіндік

жұмыстары (есептер, диктант) оқушы білімін бақылауда және оқушының өз бетінше ізденісін туғызуда көмегі зор.

Қорыта айтқанда меңгерілуі қиын тақырыптарды электронды оқулықтың көмегімен түсіндірсе, жаңа тақырыпқа деген баланың құштарлығы оянады, одан әрі артады. Еліміздің әр аймағындағы мектептерде электронды оқулық үнемі қолданыста болса, оқу сапасы әрі қарай алға жылжи отырып артады, толыққанды жеке тұлға қалыптасады деп ойлаймын. Мұғалімдер де өздеріне қажетті әдістемелік, дидактикалық көмекші құралдарды молынан ала алады. Заман талабына сай жас ұрпаққа сапалы білім беруде электрондық оқулықтарды сабаққа пайдалану – оқытудың жаңа технологиясының бір түрі ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар электрондық материалдарды сабақта пайдалану кезінде оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп, өз бетімен практикалық тапсырмалар орындайды.

Delphi тілі сапасы оны оқу процесінде пайдалану барысында ғана анықталады. Қазіргі кезде көптеген Delphi тілі түрлі нұсқалары дайындалып, ұсынылуда. Ал, шет елдерде бұл бағытта зерттеулер жүргізіліп, Delphi тілінде даярланған электрондық құралдар жасалынып, олардың кемшілікгері айқындалуда. Талдаулар нәтижесінде Delphi тілінде оқу-әдістемелік құралдың электронды көшірмесі ретінде ғана құрылатындығы анықталды.

Мысалы, дәстүрлі оқу-әдістемелік құралдарды даярлауда оның авторлары мен техникалық жағын орындайтын (безендіру, көбейт, т.с.с.) мамандардың арасында айқын шекара бар. Ал Delphi тілі көмегімен даярлауда оны баспа оқулық ретінде қағазға шығарып, көбейтудің қажеттілігі болмағандықтан, оны жетілдіріп, жаңартып отырудың мүмкіндігі жоғарылайды. Бұл жерде Delphi тілі көмегімен дайындау технологиясынан хабары аз мұғалімдер дидактикалық материалды дәстүрлі құралдар шығару сияқты даярлау жеткілікті деп есептейді. Delphi тілі көмегімен оқу материалымен қоса, программалық өнімнің негізі болып есептелетін алгоритм мен модельдерде де ескерілуі тиіс. Дидактикалық есепті шешуді ақпараттық технология мамандарына жүктеу барысында (программалаушы, безендіруші, мультимедиялық компоненттер жасаушылар) тиімділігі төмен әдістемелік электронды құрал пайда болады.

Демек, Delphi тілі көмегімен электрондық құралдар даярлау түрлі саладағы мамандардың бірігіп жұмыс істеуімен қатар, көп зерттеулерді, талдауларды кажет ететін өте күрделі іс, яғни, Delphi тілі көмегімен электрондық құрал даярлайтын мамандардың әрқайсысы өз саласында жан-жақты терең білім мен іскерлікті көрсетуі тиіс.

Осы уақытқа дейінгі білім беру саласында тек оқытушының айтқандарын немесе оқулықты пайдалану қазіргі заман талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан қазіргі ақпараттандыру қоғамында бұл оқулықтарды пайдаланбай алға жылжу мүмкін емес, сондықтан электронды оқу басылымының құрылымы сапалы жаңа деңгейде болуы тиіс.

Әдебиет:

1. Н. Ә. Назарбаев. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» (Ел президентінің халыққа жолдауы) Астана - 2007 ж.
2. «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында». Ел президентінің халыққа жолдауы, Астана – 2006 ж.
3. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2010 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы.
4. Соболева Н.Н. Электронный учебник нового поколения. «Информатика и образования» .
5. Соловев А.В. Дидактика и технология электронного обучения в системе Кадис / Сборник статей «Индустрия образования». Выпуск 6., 2002 г
6. А.Ж.Түсіпова. Компьютер – оқытудың жаңа ақпараттық технологиясы // Қазақстан мектебі. 2004 ж.
7. Ж.А. Қараев. Активация познавательной деятельности учащихся в условиях применения компьютерной технологии, 1994г

УДК 517.547.52

ФУНКЦИИ С ОГРАНИЧЕННЫМ ИЗМЕНЕНИЕМ

Яковенко А.А.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

Математика является точной абстрактной наукой, изучающей количественные соотношения и пространственные формы реального мира. Точность математики означает, что методом исследования в математике являются строгие логические рассуждения, а результаты исследований формулируются в строгой логической форме. Абстрактность же математики означает, что объектами ее изучения являются логические модели, построенные для описания и исследования того или иного явления. В этих моделях математика изучает соотношения между их элементами, количественные связи между ними, их форму. Одна и та же математическая модель может описывать свойства очень далеких друг от друга по своему физическому содержанию реальных процессов. Для математики важна не природа рассматриваемых объектов, а лишь существующие между ними соотношения. С абстрактностью математики связана, с одной стороны, определенная трудность ее усвоения, а с другой – ее сила, универсализм и общность. Кажущаяся трудность тех или иных математических методов нередко связана с тем, что эти методы не были своевременно, достаточно хорошо разъяснены учащемуся и потому остались им не понятыми. Лучший и кратчайший способ разъяснить какое-либо математическое понятие – это дать его точную формулировку. Лучший способ на первом этапе обучения объяснить теорему, выявить ее смысл, установить ее связь с ранее изученными фактами – это доказать теорему. Безусловно, при приобретении достаточно хорошей математической культуры вполне допустимо знакомство с рядом утверждений, ограничиваясь лишь их формулировкой без проведения доказательства. Однако на первом этапе обучения это явно нецелесообразно. Выбор темы обусловлен тем, что изучению функций с ограниченным (конечным) изменением, в частности интегралу Стилтьеса, уделяется меньше внимания, чем интегралам Римана и Лебега, хотя именно идея интегрирования методом Стилтьеса богаче и плодотворней предыдущих, определение интеграла Стилтьеса шире классического и в некотором отношении удобнее его. Поэтому данная тема актуальна.

Функции с ограниченным изменением были определены и впервые изучались К. Жорданом (1881). Многие важные функции принадлежат к числу функций с ограниченным изменением, например монотонные функции, заданные на отрезке, функции с конечным числом максимумов и минимумов, функции, удовлетворяющие Липшица условию. Всякая функция с ограниченным изменением на отрезке [a, b] имеет не более чем счётное множество разрыва точек, и притом первого рода, интегрируема по Риману и есть разность двух неубывающих функций (К. Жордан). Предел сходящейся последовательности функций с равностепенно ограниченными изменениями есть функция с ограниченным изменением. Функции с ограниченным изменением имеют почти всюду конечную производную, которая интегрируема по Лебегу (теорема А. Лебега).Во многих вопросах математического анализа класс функций с ограниченным изменением имеет важное значение.Функции с ограниченным изменением имеют приложения в теории интеграла Стилтьеса, в теории тригонометрических рядов, в геометрии.[1]

Функция f, заданная на отрезке $[a;b]$ называется **функцией с ограниченным изменением**, если существует такое вещественное число M, что для любого разбиения отрезка $[a;b]$ точками $a = x_0 < x_1 < \ldots < x_n = b$ выполняется неравенство

Всякая монотонная функция является функцией с ограниченным изменением, так как для

$$\sum_{i=1}^{n} |f(x_i) - f(x_{i-1})| \leq M$$

неё величина суммы не зависит от разбиения отрезка и равна $|f(b) - f(a)|$.Пусть f — функция с ограниченным изменением. Точная верхняя грань сумм $\sum_{i=1}^{n} |f(x_i) - f(x_{i-1})|$ по всевозможным конечным разбиениям отрезка [a;b] называется **полным изменением** (или **полной вариацией**) функции f на отрезке [a;b] и обозначается $V_a^b[f]$, таким образом

$$V_a^b[f] = \sup \sum_{i=1}^{n} |f(x_i) - f(x_{i-1})|$$

Функция, заданная на всей числовой прямой называется функцией с ограниченным изменением, если для всевозможных отрезков [a;b] величины $V_a^b[f]$ ограничены в совокупности.

Величина $\lim_{\substack{a\to-\infty \\ b\to+\infty}} V_a^b[f]$ называется полным изменением функции на числовой прямой и обозначатся $V_{-\infty}^{+\infty}[f]$.

Свойство 1. Если α – вещественное число, тогда $V_a^b[\alpha f] = |\alpha| V_a^b[f]$.

Свойство 2. Если f и g – функции с ограниченным изменением, то функция $f + g$ также является функцией с ограниченным изменением, причём $V_a^b[f+g] \le V_a^b[f] + V_a^b[g]$.

Из свойств 1 и 2 следует, что функции с ограниченным изменением образуют линейное пространство.

Свойство 3. Если $a<b<c$, то $V_a^c[f] = V_a^b[f] + V_b^c[f]$.

Свойство 4. Если рассматривать полное изменение как функцию верхнего предела $v(x) = V_a^x[f]$, то эта функция будет монотонно неубывающей.

Свойство 5. Если функция f – непрерывна в точке x^* слева, то и функция $v(x) = V_a^x[f]$ будет непрерывна в этой точке слева.

Теорема. Всякая функция с ограниченным изменением может быть представлена как разность двух монотонно неубывающих функций.

Обратное утверждение очевидно: всякая функция, представимая в виде разности двух монотонных, имеет ограниченное изменение. Поэтому совокупность функций, представимых в виде разности монотонных функций, рассмотренная нами еще в предыдущем параграфе, это и есть совокупность функций с ограниченным изменением.

Полное изменение функции $V_a^b[f]$ обладает свойствами 1, 3 и 4 нормы, но не свойством 1 (для всех постоянных функций полное изменение равно нулю). Рассмотрим функции с ограниченным изменением, удовлетворяющие условию $f(a) = 0$, эти функции образуют линейное пространство, в котором полное изменение обладает всеми свойствами нормы. Это пространство обозначают V^0[a;b].

Можно доказать, что функционал $|f(a)| + V_a^b[f]$ обладает всем свойствами нормы в пространстве всех функций с ограниченным измерением, а само это пространство является полным. [2]

Литература:

1. Функции с ограниченным изменением. Интеграл Силтьеса. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/051/442.htm
2. Учебно-методический комплекс для обучающегося tfdp3209 Теория функций действительной переменной 050109 • «Математика». [Электронный ресурс] Режим доступа: http://kze.docdat.com/docs/360/index-178943.html

УДК 691.33

ПРИМЕНЕНИЕ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ-ТРЕНАЖЕРОВ В ОБУЧЕНИИ ПРОГРАММИРОВАНИЮ

Яншин.А.М
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В соответствии с примерной рабочей программой общего образования по информатике, «одним из важнейших понятий курса информатики и информационных технологий основной школы является понятие алгоритма» Соответственно обучение алгоритмизации и программированию, т.е. способам реализации алгоритмов на ЭВМ, является одним из основных компонентов школьного курса информатики.

При этом, по оценке ряда специалистов, ситуация, сложившаяся вокруг преподавания программирования в школе, является проблемной. «Нынешнее положение курса алгоритмизации и программирования в школе можно назвать незавидным. Тенденция к его сокращению вплоть до полного вытеснения явно прослеживается не только в периодически публикуемых программах различных авторов, но и в отдельных инструктивно-методических документах». Обратим внимание и на содержательный аспект. В настоящее время существуют три наиболее распространенных подхода к преподаванию программирования:

- преподавание программирования как теоретической дисциплины без привязки к конкретным языкам и системам;
- преподавание на основе специально разработанного языка, ориентированного на обучение основным навыкам программирования;
- изучение одного или нескольких языков программирования, широко используемых при решении научных и хозяйственных задач (такие языки можно назвать стандартными).

Наиболее приемлемым для общеобразовательной школы, является сочетание первого и третьего подходов - обучение теоретическим основам программирования на базе стандартного языка. При этом необязательно вдаваться в глубины языка. Учащиеся, которых он заинтересует, могут сделать это и сами. Наибольшее внимание следует уделить переходу от алгоритмических структур к их программной реализации на языке программирования. При этом все же следует как можно больше внимания уделять именно самим алгоритмам, в этом случае ученику в будущем будет легче перейти с одного языка программирования на другой.

Следует обратить внимание и на затруднение в освоении алгоритмизации и программирования у значительной части учащихся. Данная тема и с точки зрения учителей, и с точки зрения учеников является сложнейшей в рамках учебного предмета. К сожалению, необходимо отметить и низкий уровень квалификации многих учителей информатики, что не способствует качественному освоению предмета.

С нашей точки зрения, учитывая приведенные выше факторы, представляется актуальной задача совершенствования методики преподавания программирования в средней школе, а возможно, и в высших учебных заведениях. Одной из возможностей повышения качества усвоения материала является использование обучающих программ-тренажеров. Их использование позволит значительно сократить время изучения и закрепления нового материала, тем самым ускорить процесс обучения. Учащиеся смогут наглядно разобрать алгоритм столько раз, сколько им потребуется для понимания материала, при этом тренажер может использоваться как на занятиях, так и самостоятельно учащимися. Важную роль в методике обучения программированию следует отводить самостоятельной работе учеников, так как только самостоятельная разработка алгоритмов и программ должным образом способствует развитию алгоритмического мышления и закреплению необходимых навыков. Тренажер, с нашей точки зрения, должен наглядно демонстрировать процесс работы изучаемых алгоритмов. Важным моментом является возможность размещения тренажеров на web-страницах. Данная технология позволяет обеспечить общедоступность создаваемых средств. Технологически это

приводит к необходимости реализации тренажеров в виде web-приложений, то есть наборов скриптов, выполняющихся либо на стороне сервера, либо на стороне клиента. Программы-тренажеры, являющиеся web-приложениями и демонстрирующие процесс работы алгоритмов, назовем web-визуализаторами.

Для того чтобы применение web-визуализаторов было действительно эффективным, необходимо сформировать их комплект исходя из предметного наполнения и целей изучения информатики в средней школе. Рассмотрим предметное наполнение раздела «Алгоритмизация и программирование» на базовом уровне. В раздел входят такие темы:

- Алгоритм. Свойства алгоритма. Способы записи алгоритмов.
- Исполнители алгоритмов (назначение, среда, режим работы, система команд).
- Компьютер как формальный исполнитель алгоритмов (программ).
- Алгоритмические конструкции: следование, ветвление, повторение.
- Разбиение задачи на подзадачи, вспомогательный алгоритм.
- Алгоритмы работы с величинами: типы данных, ввод и вывод данных.
- Языки программирования, их классификация.
- Правила представления данных.
- Правила записи основных операторов: ввода, вывода, присваивания, ветвления, цикла и т.д.
- Правила записи программы.
- Обрабатываемые объекты.

Исходя из перечисленных выше тем,следует что учащиеся должны овладеть первоначальными навыками программирования на языке высокого уровня, что включает в себя способность разрабатывать алгоритмы линейной структуры, использовать операторы ветвления, выбора, циклов, организации подпрограмм, в том числе рекурсивных. Ученик должен уметь использовать простые и составные типы данных: целочисленные, вещественные, символьные, массивы, записи. Так как при изучении некоторых тем целесообразно использовать тренажеры, мы предлагаем следующие web-визуализаторы:

1. Исполнение линейного алгоритма.
2. Условный оператор.
3. Циклы с предусловием.
4. Цикл с постусловием.
5. Цикл с параметром.
6. Суммирование элементов массива.
7. Поиск минимального и максимального элементов в массиве.
8. Простые сортировки массива.
9. Поиск подстроки.
10. Представление множества в ЭВМ.
11. Организация рекурсии.
12. Ввод, вывод в файл.

Для профильного курса информатики, ориентированного на углубленное изучение программирования, можно расширить предметное наполнение следующими темами:

- Деревья. Обход дерева. Переборные алгоритмы.
- Матрицы. Работа с числами, матрицами, строками, списками.
- Инварианты, индуктивные доказательства.
- Генерация псевдослучайных последовательностей.

В этой связи список визуализаторов необходимо дополнить, например, тренажерами по следующим темам:

1. Умножение матриц.
2. Улучшенные сортировки массива.
3. Внешние сортировки, сортировки файла.
4. Работа стека и очереди.

Данный список не является исчерпывающим. Web-визуализаторы могут быть полезны и при обучении программированию в вузе. В качестве примера рассмотрим подготовку будущих учителей информатики. К блоку дисциплин по данной специальности, непосредственно связанных с программированием, можно отнести дисциплины: программирование, объектно-ориентированное программирование в среде Delphi; практикум по решению задач; теория алгоритмов, теоретические основы информатики; численные методы, основы искусственного интеллекта; компьютерное моделирование. Существует ряд тем, которые вызывают наибольшие затруднения у студентов, что зачастую связано с трудностью наглядной демонстрации. Именно в этом случае и целесообразно использование программ-тренажеров.

Литература:

1. Примерная программа основного общего образования по информатике и ИТ - http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt7p_idH4196
2. Ильясов А.Н. К вопросу о роли и месте программирования в школьной информатике - http://www.rusedu.info/PrintArticle101.html
3. Лапчик М.П. и др. Методика преподавания информатики: Учеб. пособие для студ. пед. вузов / Под общей ред. М.П. Лапчика. М., 2003.
4. Примерная программа среднего (полного) общего образования по информатике и ИТ, профильный уровень - http://window.edu.ru/ window_catalog/pdf2txt7p_id=14239

УДК 691.33

ФОРМИРОВАНИЕ ИКТ-КОМПЕТЕНЦИИВ ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ ПОСРЕДСТВАМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ

Яншин А.М

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Сегодня информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) занимают важное место практически во всех областях человеческой деятельности. В XXI в. люди должны не только обладать необходимым объемом знаний умений и навыков, но и постоянно развиваться, самостоятельно определять цели познавательной деятельности, уметь находить оптимальные способы их достижения. В школе при обучении информатике учащихся старших классов современные учителя учат правильно искать необходимую информацию, использовать разнообразные информационные источники, объективно оценивать полученные результаты, рационально организовывать свою деятельность и сотрудничать с другими учениками.

Данные способы обучения помогают школьникам старших классов сформировать ИКТ-компетентность и приблизить процесс обучения к задачам которые встречаются в реальной жизни. ИКТ-компетентность - это способность учащихся использовать информационные и коммуникационные технологии для доступа к информации, к ее поиску, организации, обработке и передаче, которая достаточна для того, чтобы успешно жить и трудиться в условиях информационного общества. Сегодня под ИКТ-компетентностью учащегося понимается его умение использовать информационные и коммуникационные технологии, а также быстро решать возникающие вопросы в учебной и иной деятельности с их помощью. Приведенное выше определение ИКТ-компетентности далеко не единственное, например, О.Н. Шилова и М.Б. Лебедева определяют ИКТ-компетентность как способность индивида решать учебные, бытовые, профессиональные задачи с использованием ИКТ; Л.Н. Горбунова и А.М. Семибратов - как готовность и способность обучаемого самостоятельно и ответственно использовать эти технологии в своей профессиональной деятельности.

Формирование и развитие ИКТ-компетентности учащихся старших классов включает в себя становление и развитие учебной (общей и предметной) ИКТ-компетентности; способности

к сотрудничеству и коммуникации; способности к самостоятельному приобретению и пополнению знаний; способности к решению личностно и социально значимых проблем; воплощению поставленных задач на практике с применением средств ИКТ. Формирование ИКТ-компетентности у учащихся старших классов является одним из наиболее важных условий информатизации школьного образования. На уроках информатики в школе учащиеся обязательно должны развивать способности решать возникающие информационные задачи, используя современные информационные и коммуникационные технологии. Данная ИКТ-компетентность в настоящее время относится к числу ключевых требований обучения школьников, обеспечивая возможность: - успешно продолжать образование в течение всей жизни; - подготовится к выбранной профессиональной деятельности; - жить и трудиться в обществе, где главными продуктами производства являются информация и знания. В настоящее время формируемые на уроках информатики знания, умения и навыки в области ИКТ все более активно приобретают роль инструмента, содействующего в усвоении других предметов. Перед учителем информатики старших классов стоит сложная задача, ему необходимо не только обучать детей информатике как предмету школьного курса, но и целенаправленно формировать ИКТ-компетентность учащихся, делая шаг от умения использовать ИКТ для решения информационных задач к умению решать информационные задачи, используя ИКТ. Учащиеся старшей школы, закончившие изучение курса информатики, должны не просто демонстрировать то, что они владеют ИКТ, а показывать свое умение решать различные информационные задачи с их помощью. Именно на уроках информатики у школьников старших классов формируется достаточно широкий спектр пользовательских навыков, позволяющих им эффективно применять информационные и коммуникационные технологии в учебной и других видах деятельности. Кроме того, современные школьники, чтобы не отставать от стремительно меняющихся технологий, должны осваивать не только конкретные действия с программами, но овладевать способами и методами освоения новых средств ИКТ. Значительную роль в формировании таких способностей у учащихся играют новые инструментальные средства обучения, применяемые в преподавании информатики.

Одним из таких современных и набирающих популярность средств обучения являются обучающие программы, которые позволяют повысить наглядность представляемого учителем материала, работать каждому ученику в своем индивидуальном темпе, реализовать автоматизированную систему контроля учащихся, увеличить интерес учеников к получению новых знаний. Обучающие программы постоянно развиваются.Грамотное применение обучающие программы,при обучении информатике школьников старших классов, позволяет им лучше изучить и усвоить новый материал, повысить информационную культуру и мотивацию к учебе, использовать дифференцированный подход к обучению, увеличить степень самостоятельности и внести элементы творчества в процесс обучения, повысить уровень подготовки в области современных информационных технологий, улучшить качество обучения и воспитания в целом.Используя обучающие программы для формирования ИКТ-компетентности на уроках школьного курса информатики в старшей школе, необходимо ставить следующие цели, исформировать у школьников достаточный спектр пользовательских (инструментальных) навыков, позволяющих им эффективно применять информационные и коммуникационные технологии в своей учебной деятельности для решения учебных задач и саморазвития, объяснить учащимся способы и методы освоения новых инструментальных средств, сформировать у школьников основы ИКТ-компетентности, заключающиеся в их способности решать возникающие информационные задачи, используя современные общедоступные информационные ресурсы (инструменты и источники), опираться на принципы доступности, самостоятельности и наглядности обучения. Используя обучающие программы на уроках информатики в старших классах, необходимо правильно составить программу формирования ИКТ-компетентности. Она не должна сводиться к простому перечню тех знаний и умений, которыми учащиеся должны овладеть (знание устройства компьютера, навыки работы с текстовым редактором, умение искать и находить нужную информацию в глобальной сети Интернет).

Подобные знания и умения действительно важны, но традиционный путь обучения им в изолированном виде не обеспечивает успешного переноса навыков из одной ситуации в другую. Ученики овладевают отдельными приемами работы на компьютере, но у них не возникает понимания того, как эти приемы должны сочетаться между собой для решения разнообразных практических задач. Подлинное владение информационными и коммуникационными технологиями предполагает направленное и творческое их использование для достижения поставленных целей. Учащиеся старших классов должны хорошо представлять себе конечную цель, понимать, как с помощью компьютерных средств можно решить различные виды задач, уметь в реальной жизненной ситуации грамотно использовать ИКТ. Каждый отдельный навык работы на компьютере, интегрированный в процесс решения практических задач, приобретает для человека совершенно иной личностный смысл.Только в этом случае правомерно говорить о подлинной компьютерной грамотности и ИКТ-компетентности, поскольку только тогда возникает понимание того, как современные технические средства могут превратиться в инструмент по- лучения новых знаний.

В целом, при формировании ИКТ-компетентности в старшей школе с помощью обучающих программ учителю информатики необходимо попробовать шире взглянуть на содержание и методы обучения своему предмету, постараться внести в традиционные умения, формирующиеся на уроке информатики, умения, которые развивают интеллектуальный потенциал и творчество учащихся. Формируя у школьников старших классов ИКТ-компетентность средствами обучающих программ, следует обратить особое внимание на следующие познавательные навыки, навык идентификации, (умение учащихся детализировать и точно интерпретировать вопрос, находить в тексте информацию, заданную в явном или в неявном виде, правильно распознавать термины и понятия) поисковый навык (умение правильно выбрать поисковый термин, определять соответствие результата поиска с запрашиваемым термином, формировать стратегию поиска), навыкуправления (умение создавать и правильно использовать схемы классификации для структурирования информации), навык интеграции (умение сравнивать и сопоставлять информацию из нескольких источников, умение исключать несоответствующую и несущественную информацию, умение сжато и логически грамотно изложить обобщенную информацию), навык оценки информации (умение выработать критерии для отбора информации в соответствии с потребностью, выбирать ресурс согласно указанным критериям, уметь останавливать поиск), навык создания умение вырабатыватьрекомендации по решению конкретной проблемы на основании полученной информации, в том числе противоречивой, умение делать вывод о нацеленности имеющейся информации на решение конкретной проблемы, умение обосновывать свои выводы, умение сбалансировано освещать вопрос при наличии противоречивой информации, структурировать созданную информацию с целью повышения убедительности выводов), навык передачи информации умение адаптировать информацию для конкретной аудитории, умение грамотно цитировать источники, умение общаться.

Формирование ИКТ-компетентности является одной из ключевых задач в современном образовании, первым шагом на пути к достижению интеллектуального потенциала обучающегося, его умения творчески мыслить, находить нужные данные, осуществлять разнообразные виды самостоятельной деятельности. Используя свои профессиональные возможности, опираясь на современные инструментальные и программные средства, педагоги должны активно содействовать процессу обучения, помогать учащимся в их стремлении приобрести и новые навыки, и умения, необходимые для продолжения образования в течение всей жизни.

Литература:

1. Бурмакина В.Ф., Фалина И.Н. Информационно-коммуникационная технологическая компетентность. — М.: НФПК, 2007.

2. Горбунова Л.Н., Семибратов А.М. Освоение информационных и коммуникационных технологий педагогами в контексте ориентации на профессионально личностное развитие // Информатика и образование. — 2004. — № 7. — С. 91—96.
3. Горнаков С.Г. Осваиваем популярные системы управления сайтом. — М.: Наука, 2009.
4. Григорьев С.Г., Гриншкун В.В. Информатизация образования. Фундаментальные основы. — Томск: ТМЛ-Пресс, 2008.
5. Кузнецов А.А., Григорьев С.Г., Гриншкун В.В., Левченко И.А., Заславская О.Ю. Информатика и ИКТ. 8 класс. — М.: Дрофа, 2010.
6. Лебедева М.Б., Шилова О.Н. Что такое ИКТ-компетентность студентов педагогического университета и как ее формировать // Информатика и образование. — 2004. — № 3. — С. 95—100.

УДК 620.1.08

INVESTIGATION OF THE POWER TRANSFORMER OF THE SUBSTATION «KRASNAYA GORKA» USING ACOUSTIC METHODS INVOLVING MODERN TECHNIQUES AND EQUIPMENT

Aushakimov A.K., Latypov S.I., Dariy E.M., Zykova N.V.
(M.Kozybayev NKSU)

The evaluation of the actual state of power electrical equipment based on the results of diagnostic measurements is today a very complex and urgent task. Most of the electrical equipment of the stations, substations of the generation, transmission and distribution system of electric power has developed its own resource, but it continues to be used, since large financial resources are required to replace it. Accordingly, with each year, the costs of complex examinations and diagnostics are increasing. [1]

In recent years, in power plants of enterprises, as well as in the energy sector as a whole, there has been a tendency to a consistent transition from the system of preventive maintenance to repairs based on the actual technical condition of equipment adopted in developed countries. Such a transition predetermines the introduction and development of various methods for diagnosing the state of electrical equipment.

One of the most developing diagnostic methods of oil-filled equipment, and primarily power transformers, is the method of locating and measuring the level of partial discharges.

A partial spark (PS) is an electrical spark that shunts only a part of the insulation gap [2]. PS occur in local defects, i.e. in places where insulation is weakened due to the presence of gas inclusions (cavities) or sharp edges of metal elements of insulating structures (electrodes) (Figure 1) [3].

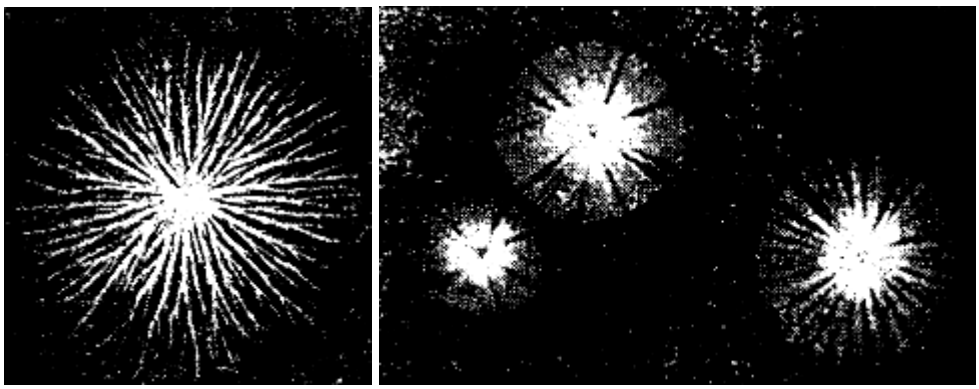

a) b)

Figure 1 – Recording of partial discharges by a high-speed camera:
a) surface discharge from the positive electrode;
b) surface discharge from the negative electrode.

Gas inclusions in liquid or solid insulation are weak points, because due to the difference in the dielectric permittivities of the gas and the surrounding dielectric inclusions, the electric field in the inclusions is several times higher than in the remaining insulation and, in addition, the electric strength

of the gas is much lower, than the strength of liquid and solid dielectrics. PS can also occur directly in the oil near the sharp edges of the electrodes, where the electric field strength is sharply increased.

Partial sparks in oil interlayers in contact with solid insulation usually lead to damage to solid insulation and the formation of stable conductive traces on its surface. In the zone of these tracks, under the influence of overvoltages or even operating stress, conditions may arise for the continuous development of surface discharges, which result in complete breakdown of the insulation. Thus, the PSs represent a great danger for isolation due to its rapid destruction in local zones and subsequent breakdown of the insulation gaps.

The problem of the formation and development of the PS in the isolation of oil-filled equipment of high and ultrahigh voltage in the conditions of its operation is of great practical interest for the personnel operating the equipment.

The registration of PS in high-voltage equipment of power systems under operating conditions is used for diagnostic purposes during the last 10-15 years. The monitoring of the state of transformer equipment on the characteristics of the CR showed that it can be very effective.

The following methods of PS registration are known [4]:

- An electrical method based on the measurement of signals in electrical circuits associated with a controlled object;
- Electromagnetic method based on remote registration of electromagnetic radiation of the PS in the microwave range;
- optical method based on remote registration of optical radiation of the PS;
- an acoustic method based on the measurement of acoustic oscillations produced in the PS by means of contact or remote devices.

During acoustic study [5], measurements are carried out using acoustic sensors mounted on the tank, with a frequency range of 60-150 kHz, with a sensitivity of 100 mV/Pa. This ultrasonic range, close to audible, is chosen because in the audible range the transformer creates a strong noise, against which the sounds of discharges are not audible.

The noise of the transformers is caused by the vibration of the active part, as well as by the fans and pumps.

Vibration of the active part is due to magnetostriction and magnetic forces in the magnetic system and dynamic forces in the windings. Magnetostrictive component of vibration predominates in transformers. In magnetic systems of reactors with non-magnetic gaps, magnetic forces of traction in the gaps may predominate.

Magnetostriction is the phenomenon of deformation of the crystal lattice of a magnetic material when it is magnetized. In the process of increasing induction, first the crystal boundaries of the material are shifted, and then their rotation, which leads to a change in the linear dimensions of the steel.

Together with forces of magnetostrictive origin, the magnetic system experiences the influence of magnetic attraction forces. Most clearly, magnetic forces manifest themselves in the butt joints. In magnetic-bonded magnetic systems, the magnetic flux is forced to flow from the sheet to the sheet in the air or oil gaps that result from the loose joining of the steel sheets.

One of the sources of noise of transformers is the winding, the conductors of which are vibrated under the action of mutual attraction forces when AC current flows in them under load conditions.

In addition, the winding experiences the effects of forces caused by the current flowing in it and the magnetic flux of scattering. These forces act both in the transverse direction, and, especially, in the longitudinal direction with respect to the winding.

For transformers that have a cooling system with forced air circulation, the noise generated by the fans can be predominant. The sound power of the fan depends on its performance, speed and design. The high-frequency components of the noise spectrum of the fan are due to the breakdown of the vortex from the blades and the turbulent flow of air flowing onto the elements of the structure.

The sound levels of fan-equipped coolers are higher than those of stand-alone fans. This is due to their greater surface sound emission and, often, the resonances of the individual parts of the cooler.

Radiators of the cooling system with natural air circulation and oil can have increased noise due to the transmission of vibration from the tank.

Used in cooling systems, oil pumps do not affect the overall noise level of the transformers. The sound power level of the pumps is several orders of magnitude lower than that of the transformers. Increasing the sound level of the oil pump usually means its emergency state: the failure of the bearing, the impeller of the impeller on the body or the motor rotor behind the stator.

The noise of the transformer is significantly reduced in the ultrasonic range, and the sounds of the discharges become more noise at frequencies above 60 kHz. Near the discharge, its sound occurs in a wide frequency range of up to 1 MHz, but their high-frequency component attenuates when spreading in the transformer oil, so the upper frequency of the operating frequency band of the sensor to select above 200 kHz is impractical.

The acoustic method does not give exact values of the discharge values (it is customary to measure them in pC). However, the signal from pre-emergency discharges is 1000 times larger than from the initial ones, and if it decays due to propagation conditions and becomes 10 times weaker, it still remains significant.

To diagnose the transformer, ultrasonic modulator «Dolphin» was used as the recording device, which allows recording of signals for 40 ms with a sampling rate of 800 kHz and then 100 times slower (in 4 seconds) to reproduce this record. A portable computer is used to store the measurement results.

Figure 2 – Ultrasonic moderator "Dolphin"

During the survey, the sensors are installed in series through 30-40 cm around the perimeter of the transformer at different levels in height (through 40-50 cm). At each point, an oscillogram of ultrasonic signals is recorded over two periods of the network frequency, or the delayed sound of the sensor is heard.

Experience has shown that acoustic signals can have an origin not associated with discharges, for example, knocking in oil pumps, vibration of loose parts on the transformer, corona in the air at the inputs, fan noise, vibration of the magnetic circuit. Therefore, according to the frequency spectrum of acoustic signals, their relation to the voltage phase, amplitude and stability, classification of the defect type is carried out.

Signals from discharges have a high-frequency spectrum, occur twice during the mains voltage period, are unstable in amplitude, short in duration. On hearing, the slow sounds of discharges are clicks, usually following every second. The acoustic signal spectrum was determined using the Sound Forge program by the current Fourier transform.

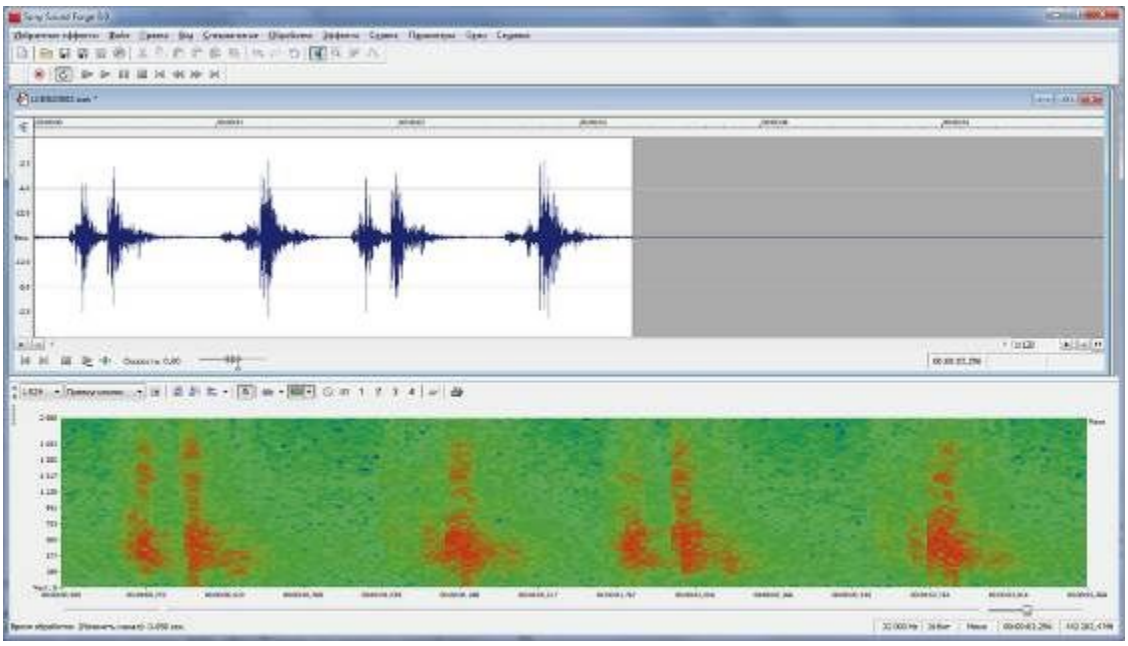

Figure 3 – Oscillogram and spectrum of the acoustic signal from the surface of the transformer tank

Figure 3 shows the oscillogram (top) and the spectrum of the maximum acoustic signal (bottom). The high-frequency signal (red dot on the spectrum) up to 130 kHz is repeated twice in half a period of the network. The signal amplitude is 1.5 V. This signal in the upper part of the tank between the phases A and B on the HV side is caused by discharges. If this were a partial discharge, its value could be estimated as 100,000 pC. Discharges of this magnitude are emergency. The sound of the discharge process corresponds to a bad contact.

As a result of acoustic examination, it was established that acoustic signals were found in the upper part of the tank from the HV side between phases A and B, indicating the presence of electrical discharges in the active part of the source associated with the igniting contact. It was decided to inspect the lower parts of the transformer inputs. It turned out that the contact connection of input B MV is burning. The maximum sound from the discharge in this connection was from the HV side.

The discharge in the contact was spark (close to the arc), and the sound from it is close in magnitude to the emergency partial discharge.

Using a personal computer with the appropriate software, spark and partial discharges were determined.

As a result of the experimental research work the following conclusions were obtained:

- timely inspection of the active part with knowledge of the place of the discharge process helps prevent damage to the power transformer;

- it is possible to establish the presence of discharge processes in the transformer and to determine the location of their occurrence, one can use acoustic signals.

Literature:

1. Современные проблемы электроэнергетики. Курс лекций для студентов направления подготовки магистров 140400.68 «Электроэнергетика и электротехника». Махачкала: ДГТУ, 2014 г.
2. International Standard «High-voltage test techniques – Partial discharge measurements» – IEC 60 270, Third edition, 2000.
3. Применение технологии ЧР в диагностике изоляции / Claude Капе, Alexander Golubev. – http:/www.partial-discharge.com
4. Электрооборудование и электроустановки. Методы измерения характеристик частичных разрядов. ГОСТ 20 074, 1983.
5. Цветаев С.К. Акустические сигналы и аварийность высоковольтного энергооборудования. Новое в российской электроэнергетике, № 4. М.: Энергопресс, 2011.

УДК 004.4

ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ЛАБОРАТОРНОГО ПРАКТИКУМА ПО ДИСЦИПЛИНАМ «ОСНОВЫ РАДИОЭЛЕКТРОНИКИ» И «ТЕОРИИ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ СВЯЗИ» У ОБУЧАЮЩИХСЯ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «РАДИОТЕХНИКА, ЭЛЕКТРОНИКА И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИИ»

Абильмажинов Б.М., Калиниченко Д.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Известно, что продуктивность в освоение теоретического материала специальности радиоэлектроники и телекоммуникации достигается при активном привлечении в организацию учебного процесса лабораторного практикума с комплексным использованием стандартных и специализированных технических и программных средств, а именно лабораторные стенды стандартные измерительные приборы компьютерные и вычислительные устройства и специализированные программные средства. В этой свези опыт организации лабораторного практикума по предмету радиоэлектроники и телекоммуникации кафедры радиоэлектроники и телекоммуникации представляется следующем виде. Лабораторный комплекс в виде универсального стенда, измерительных приборов, осциллографа и вольтметра, для наблюдений временных характеристик протекающих процессов, компьютера и стандартного и специализированного программного обеспечения, предназначенного для анализа статистических и спектральных характеристик, исследуемых физических процессов и устройств.

Считается, что именно лабораторные стенды представляют собой один из самых лучших базовых компонентов технического оснащения учебного процесса. Традиционно с их помощью организуются практические и лабораторные занятия, становится намного интереснее и качественнее. Современные лабораторные стенды для высших учебных заведений разработаны с применением современно элементной базы и программного обеспечения, что даёт возможность с одной стороны организовать полноценное и качественное обучение студентов, но при условии специализации лаборатории по отдельным дисциплинам, что в учебных заведениях с малочисленными потоковыми группами студентов становится не возможным . В наших условиях является традиционным специализировать лаборатории и технические программные средства по нескольким дисциплинам, а иногда по нескольким специальностям. В связи с этим в лабораториях кафедры радиоэлектроники и телекоммуникаций организация лабораторного практикума представлена в следующей форме: работа с лабораторными стендами, стандартными специализированными программами. Это оборудование позволяет студентам получить не только теоретические, но и практические навыки работы. Только при помощи лабораторных стендов можно безопасно, но максимально реалистично работать с виртуальными и реальными объектами. Помимо этого, при помощи стендов не только студентам становится проще воспринимать учебный материал, но и самим преподавателям становится удобнее объяснять и подавать материал. На подобном оборудовании очень удобно проводить самые разные опыты и эксперименты, не опасаясь за своё здоровье, ведь они все отвечают принятым нормам безопасности. Другими словами, лабораторный стенд позволяет смоделировать реальную ситуацию, но при этом без вреда для здоровья.

На сегодняшний день лабораторные стенды изучаются в курсах электроники и схематехники в рамках различных направлений подготовки бакалавров и специалистов технической направленности. Неотъемлемой частью данных курсов является лабораторный практикум, в ходе прохождения которого студенты закрепляют изученный теоретический материал, проводят необходимые измерения и оценивают полученные результаты.

Традиционный стенд для изучения электронных устройств, включает, как правило, несколько источников постоянного и переменного напряжения и тока, измерительные генераторы сигналов различной формы и регистрационную часть – набор электро- и радиоизмерительных приборов (измерители напряжения, тока, частоты, электронный осциллограф и т.п.). В ходе типовой лабораторной работы студенты проводят измерения выходных сигналов (или их временных зависимостей) некоторой электронной схемы, изменяя параметры входных сигналов, а затем строят соответствующие графические характеристики, на основании которых делаются выводы или проводятся расчеты тех или иных параметров схемы. При этом отсчет измеренных значений электрических величин производится визуально, а последующая обработка полученных данных – вручную с применением специализированных и стандартных средств типа MATLAB. Оформление итогового отчета по лабораторной работе вместе со схемами, таблицами данных, графиками и выводами также делается вручную, что занимает у студентов много времени, в связи с чем, обсуждение и осмысливание полученных результатов, что является главным итогом лабораторной работы. [1,с.64]

Развитие компьютерных технологий и появление доступных программ модулирования электронных устройств, позволяет в определенной степени заменить натуральный эксперимент его виртуальными моделями. К таким программам относятся: LabVIEW, Electronics Workbench, Proteus VSM и т.д.

LabVIEW - это среда графического программирования, которую используют технические специалисты, инженеры, преподаватели и ученые по всему миру для быстрого создания комплексных приложений в задачах измерения, тестирования, управления, автоматизации научного эксперимента и образования. В основе LabVIEW лежит концепция графического программирования - последовательное соединение функциональных блоков на блок-диаграмме. Для иллюстрационного примера можно привести фрагмент использования LabVIEW в условиях лабораторного эксперимента с построением принципиальных схем в соответсву-ющем графическом редакторе (рис. 1). [2]

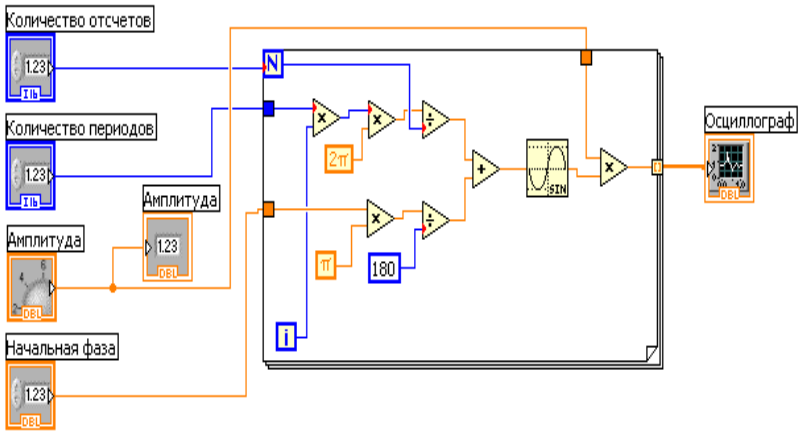

Рисунок 1. Генератор детерминированных процессов

Electronics Workbench включает инструменты для моделирования, редактирования, анализа и тестирования электрических схем. Программа имеет простой интерфейс и идеально подходит для начального обучения электронике. Для иллюстрационного примера можно привести фрагмент использования Workbench в условиях лабораторного эксперимента с построением принципиальных схем в соответствующем графическом редакторе (рис. 3). [3]

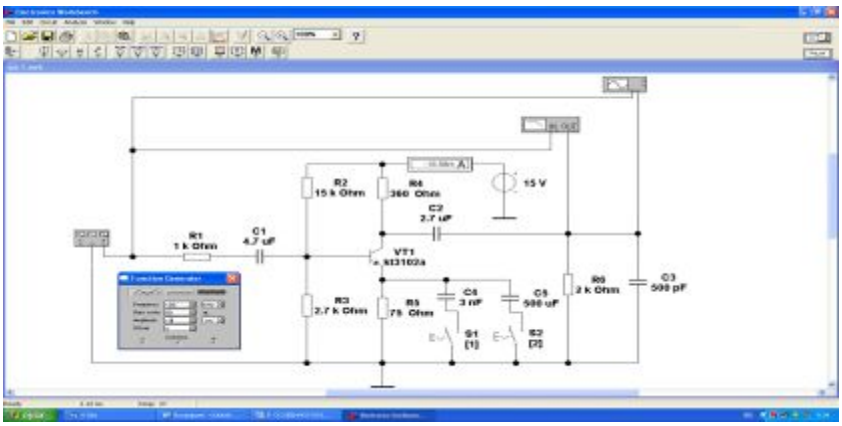

Рисунок 2. Схема резисторного каскада предварительного усиления на биполярном транзисторе

Программный пакет Proteus VSM позволяет собрать схему любого электронного устройства и симулировать его работу, выявляя ошибки, допущенные на стадии проектирования и трассировки. Программа состоит из двух модулей. ISIS – редактор электронных схем с последующей имитацией их работы. ARES – редактор печатных плат, оснащенный автотрассировщиком Electra, встроенным редактором библиотек и автоматической системой размещения компонентов на плате. Кроме этого ARES может создать трехмерную модель печатной платы. Для иллюстрационного примера можно привести фрагмент использования Proteus в условиях лабораторного эксперимента (рис. 5). [4]

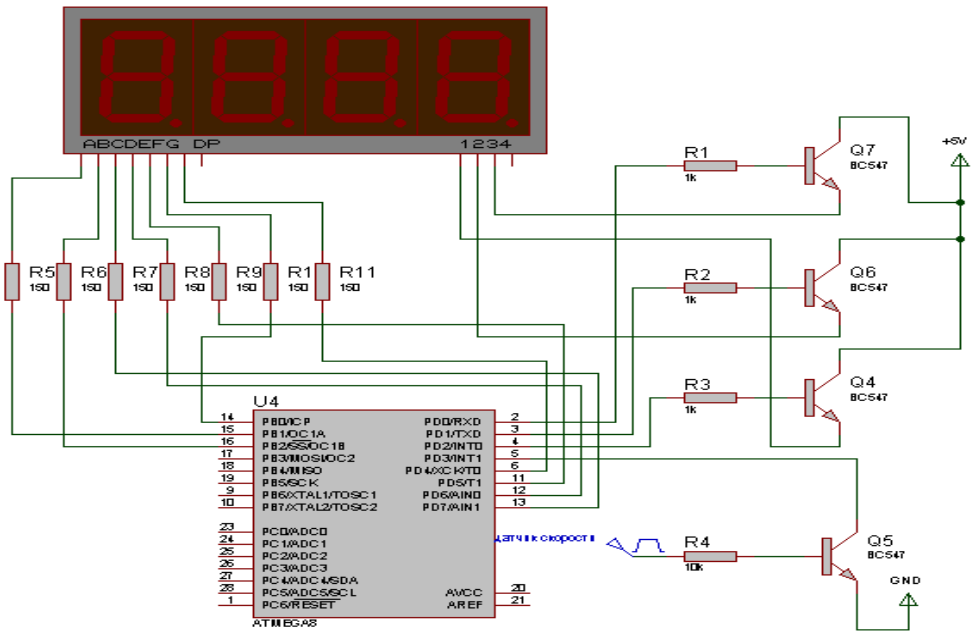

Рисунок 3. Схема электронного спидометра

Программное модулирование электронных устройств получил широкое распространение и для проведения лабораторных работ по электронике и смежным дисциплинам, при этом наряду с уменьшением затрат, связанных с приобретением оборудования, удается автоматизировать процесс «измерений» и обработки результатов. В то же время, очевидно, что виртуальный эксперимент, который представляется, по сути, в виде видеоряда на экране компьютера, не дает возможности, во-первых, ознакомиться с реальной элементной базой современной электроники – студент просто не представляет, как выглядят радиодетали, с которыми ему в будущем предстоит иметь дело. Во-вторых, экранные «измерительные

приборы» имеют мало общего с настоящими, в связи с чем, формирование навыков работы с ними маловероятно.

Эффективность подготовки будущих специалистов во многом зависит от качества образования, а именно: лекционные занятия, демонстрационные эксперименты, лабораторные практикумы с применением учебно-лабораторного оборудования, мультимедийные средства обучения. Как показывает практика, достичь высокого качества образования невозможно без использования учебной техники, стендового оборудования и программного обеспечения. Всё вместе – это гарант качества знаний будущих специалистов.

Литература:

1. Методические указания по выполнению лабораторных работ по дисциплине «Микроконтроллеры и специальные микропроцессоры». – Петропавловск , 2013 г.
2. http://studbooks.net/2197621/informatika/generatsiya_determinirovannyh_protsessov
3. http://studopedia.ru/3_207227_tipi-plotterov.html
4. http://www.cavr.ru/article/4975-elektronnyj-spidometr-na-atmega8

УДК 62-34/-38

ВОССТАНОВЛЕНИЕ РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ВАЛОВ СТРОИТЕЛЬНОЙ И ДОРОЖНОЙ ТЕХНИКИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКОЙ

Абильмажинова А.С., Томашец А.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день ремонт дорог и поддержание их надлежащего состояния является актуальным вопросом, поскольку дороги обеспечивают транспортировку товара на внешнем и внутреннем рынке страны. В стране с каждым годом эксплуатации все больше дорог нуждается в ремонте, вместе с тем требуется постоянно расширять парк строительной и дорожной техники. Как правило, в процессе эксплуатации строительная и дорожная техника выходит из строя. Физическое старение и сокращение строительных машин стало оказывать влияние на проблему высокоэффективного их использования, вместе с тем, увеличились требования к их эксплуатации и надежности, качеству ремонта и технического обслуживания, а также, восстановлению изношенных деталей. Серьезным фактором снижения технической готовности парка строительных машин является постоянная необеспеченность ремонтного производства запасными частями, при этом, расширение производства запасных частей связано с увеличением материальных и трудовых затрат. Поэтому, важной альтернативой расширению производства запасных частей будет вторичное применение изношенных деталей, восстанавливаемых в процессе возможного ремонта, что делает очевидным проявление интереса к научным исследованиям в этой области, в частности, направленные на разработку современных технологических процессов восстановления и упрочнения деталей.

Вследствие тяжелых условий эксплуатации детали двигателя подвержены интенсивному износу, среди которых механизм газораспределения является одним из наиболее напряженных в температурном и силовом отношении узлов двигателя, на долю которого приходится от 22% до 28% общего числа его отказов. В процессе исследования выяснилось, что при ремонте деталей газораспределительного механизма двигателя внутреннего сгорания, определённую сложность представляет восстановление кулачков распределительного вала.

Существуют следующие способы восстановления распределительных валов [1]:

- вибродуговая наплавка
- наплавка в среде CO_2
- плазменная наплавка

- газопламенное напыление
- плазменное напыление.

Повышение эффективности и снижение трудоёмкости ремонта дорожной и строительной техники, естественно связано с использованием современных способов восстановления деталей и новых материалов, к которым относится плазменная наплавка, позволяющая применять порошковые износостойкие наплавочные сплавы, обеспечивающие повышение срока службы деталей в 2-8 раз. Основными дефектами распределительных валов могут быть: изгиб, износ кулачков, опорных шеек и посадочных мест. Главным образом, валы изготовляют из сталей марок 40, 45 и специальных чугунов. Наиболее трудоемким и сложным является восстановление кулачков. При износах, не вышедших за пределы допустимых, кулачки перешлифовывают на копировально-шлифовальном станке, сохраняя их предельно допустимую общую высоту. Как правило, вторично кулачки, не перешлифовывают, так как износ будет превышать допустимый. В таком случае их восстанавливают нанесением слоя покрытий износостойких материалов. Распределительные валы работают в условиях знакопеременных нагрузок, см. рисунок 1. Для их восстановления наиболее рационально применять порошковые твердые сплавы. Для большинства кулачков требуется наплавить только верхушку. Однако, при значительных износах кулачки наплавляют по профилю и шлифуют под номинальный размер. Наплавку выполняют с помощью копировального устройства, смонтированного на токарном станке. Для плавного регулирования скорости наплавки станок приводится в движение от источника постоянного тока.

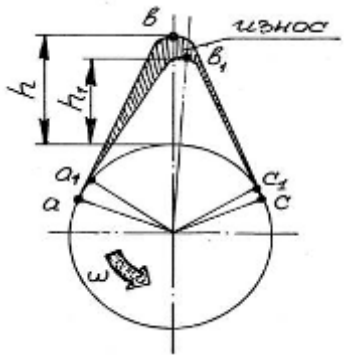

Рисунок 1 – Характер износа кулачков распределительного вала в условиях знакопеременных нагрузок:

h и h_1 – высота подъема толкателя при новом и изношенном кулачках;

a и a_1 – начало открытия клапана; $в$ и $в_1$ – максимальное открытие клапана;

c и c_1 – закрытие клапана

Для расчетов плазменной наплавки применяют следующие уравнение:

$$\sum_n T_n = T_0 + \frac{q}{\left(v + R^2 + cP + \sqrt{n}\right)} \sum_{n=1}^{N} \Phi\left(r = R, \tau_n\right) \cdot x - \frac{\left(\xi^2 n^2\right)}{\left(4\tau_n\right)} \cdot \left(\frac{e}{\sqrt{\tau_n}}\right) \qquad (1)\ [2]$$

где T_0 - начальная температура поверхности;

q - эффективная тепловая мощность дуги;

V - линейная скорость наплавки;

R - радиус наплавляемого вала;

cP - удельная объемная теплоемкость наплавляемого изделия;

n, N - число витков от начала наплавки в подвижной системе координат.

Температура поверхности: $\sum_n T_n$ может изменяться от начальной T_0 до температуры предельного насыщения: $\sum_n T_n = T_0 + \lim_{n \to \infty} (T_n)_{np}$. Суть процесса, удовлетворяющего данному уравнению, заключается в механизированной плазменной наплавке валов и других деталей типа тел вращения, где в процессе обработки поддерживается постоянная ширина наплавочного валика и его

формы за счет изменения мощности дуги по программе, рассчитанной с учетом температуры изделия перед дугой.

Перед другими способами восстановления изношенных деталей, плазменная наплавка удовлетворяющая данному уравнению обладает рядом преимуществ:

1. низкую энергоёмкость, а также, высокую производительность;
2. дает возможность получать наплавленные слои не значительной толщины с относительно малым тепловым воздействием на деталь;
3. дает возможность получать низкую степень перемешивания основного и наплавочного материала; это в свою очередь, дает возможность сохранять в наплавленном металле начальных физико-механических свойств;
4. дает возможность получать восстановление деталей без специальной подготовки поверхности и последующей термической обработки.

Применение плазменной наплавки на предприятиях ремонта становится невозможным из-за отсутствия специализированного оборудования как такового и наличия технологий восстановления определенных деталей. Параметры процесса плазменной наплавки (режим, скорость, частота вращения, толщина покрытий) удовлетворяют формулам, принятым для расчета режима наплавки под слоем флюса.

Плазменная наплавка основана на использовании тепла плазменной струи, которая представляет собой поток ионизированных частиц газа, обладающих большой энергией. При свободном горении электрической дуги температура в ней достигает 5000–6000 °С, а в случае принудительного сжатия дуги для получения плазменной струи – значительно повышается. Пропуская дугу с защитным газом, таким как водород, азот, аргон, через охлаждаемое водой сопло, ее сжимают. При этом достигается ионизация потока газа с температурой до 18 000 °С. [3]

Существуют несколько способов плазменной наплавки с применением присадочного материала в виде порошка.

Расход порошка определяется по формуле:

$$Q = 0.1 \cdot V_H \cdot S \cdot h \cdot \rho \cdot K_П \qquad (2)\ [4]$$

где Q - расход порошка, г/с

S - шаг наплавки, мм/об

h - толщина наплавленного слоя, мм

ρ - плотность наплавленного металла, г/см^3

$K_П$ - коэффициент, учитывающий потери порошка.

Плазменная наплавка является высокоэффективным технологическим процессом, позволяющим значительно сокращать расход дефицитных и дорогостоящих материалов, улучшать эксплуатационные свойства и повышать работоспособность соединения. Исходя из выше сказанного, плазменная наплавка в качестве процесса восстановления деталей обладает рядом преимуществ в сравнении с остальными способами. Поэтому вопрос об исследовании применения процесса плазменной наплавки для восстановления деталей распределительных валов строительной и дорожной техники является интересным и актуальным.

Литература:

1. Шиповалов А.Н., Храпков Г.А., Юдин В.М. Восстановление кулачков распределительного вала двигателя Cat 3116 плазменной наплавкой // Сварка и диагностика. - 2010.
2. Шиповалов А.Н., Храпков Г.А., Юдин В.М. Восстановление распределительного вала плазменной наплавкой / // Техника и оборудование для села. - 2010.
3. Сидоров А.И., Ильясов К. Восстановление коленчатых валов, тракторных двигателей плазменной наплавкой // Сварочное производство. — 1983.
4. Сидоров А.И., Никитин А.С. Восстановление плазменной наплавкой коленчатых валов двигателей ЯМЗ-238НБ // Сварочное производство. — 1983.

УДК 621.311

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ПОВОРОТОМ ЛОПАСТЕЙ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ РЕШЕНИЕ ПО СНИЖЕНИЮ НАГРУЗКИ НА КОНСТРУКЦИЮ ВЕТРОГЕНЕРАТОРА

Айтулина А.М., Жанабергенов Т.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Ветрогенератор (ветроэлектрическая установка или сокращенно ВЭУ) — устройство для преобразования кинетической энергии ветра в электрическую.

Ветрогенераторы можно разделить на две категории: промышленные и домашние (для частного использования). Промышленные устанавливаются государством или крупными энергетическими корпорациями. Как правило, их объединяют в сети, в результате получается ветряная электростанция. Её основное отличие от традиционных (тепловых, атомных) — полное отсутствие как сырья, так и отходов. Единственное важное требование для ВЭС — высокий среднегодовой уровень ветра [4].

Промышленные ветрогенераторы – это сложные системы, подверженные высоким динамическим нагрузкам, преобразующие энергию ветра в электрическую энергию. В настоящее время бурное развитие этой отрасли в мире направлено на создание мощных установок очень больших размеров. Уже существуют ветрогенераторы мощностью до 6 МВт и диаметром ротора в 150 метров. Такая установка при скорости ветра в 10 м/с испытывает нагрузку на лопасти в 200 тонн в секунду. Поэтому, снижение нагрузок на конструкцию – одна из ключевых задач систем управления ветрогенераторов. Эффективным решением этой задачи является система управления поворотом лопастей. Принцип работы состоит в подборе оптимального угла атаки лопастей, при котором соотношение между скоростью ветра и скоростью движения концов лопастей будет соответствовать номинальным значениям скорости вращения ротора.

Мощность ветрогенератора зависит от трех составляющих: скорости ветра, изменении скорости ротора и поворота лопастей. Скорость ветра – неуправляемый входной параметр, который может рассматриваться как внешнее возмущение с точки зрения системы управления. С другой стороны, скорость ротора и угол поворота могут управляться и использоваться как компенсирующие переменные. Эти средства управления доступны в настоящее время, так как современные ветрогенераторы имеют лопасти, которые не закреплены жестко, но закреплены на поворотных кольцах, приводимых в движение с помощью двигателей. А скорость ротора может изменяться по той причине, что генератор подключается к сети не напрямую, а через частотные преобразователи.

Зависимость мощности ветрогенератора к скорости ветра нелинейна, мощность будет низкой при малой скорости ветра и очень высокой при большой скорости ветра. Поэтому имеются два различных региона работы ветрогенератора с соответствующими требованиями к системе управления. При слабых ветрах задача системы управления состоит в максимизации мощности ветрогенератора. Напротив, при сильных ветрах система управления должна ограничивать мощность ветрогенератора и скорость вращения ротора для избежания перегрузок.

В зависимости от региона работы выбирается тот или иной метод управления. При слабых ветрах нет необходимости в управлении поворотом лопастей, кроме как в удержании его значения на оптимальном значении коэффициента мощности. Поэтому оптимизация мощности достигается с помощью адаптации скорости ротора при определенной скорости ветра такому значению, при котором коффицинет мощности будет максимальным. При сильных ветрах ветрогенератор испытывает большие нагрузки на конструкцию, и мощность ветра может намного превысить номинальную мощность ветрогенератора. Поэтому, появляется необходимость ограничения скорости вращения ротора и мощности ветрогенератора.

Достигается это путем поворота лопастей ротора. Как можно заметить поворачивание лопастей изменяет коффицинет мощности. С увеличением угла поворота значение коффицинета мощности уменьшается. Это позволяет ветрогенератору работать в границах номинальных значений [1].

На рисунке 1 представлена принципиальная схема системы управления ветрогенератора, в зависимости от скорости ветра и региона работы выбирается один из методов управления.

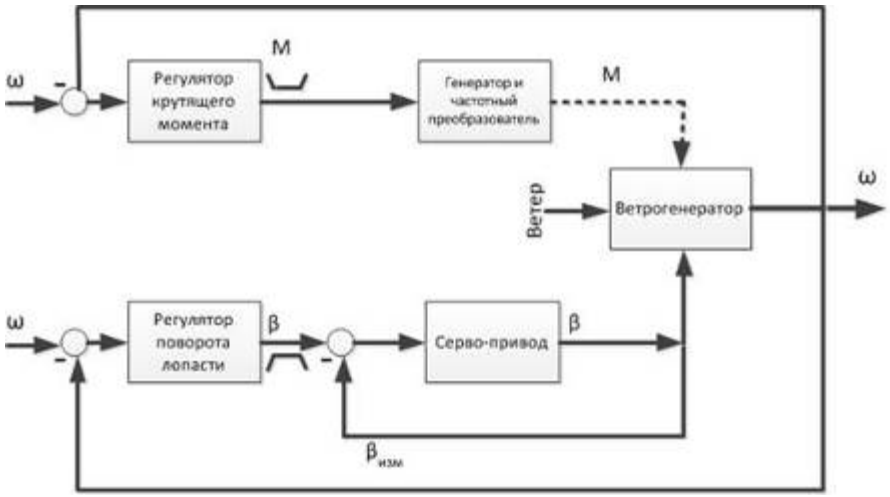

Рисунок 1 – Принципиальная схема системы управления ветрогенератора

На рисунке 2 отображено применение методов управления в зависимости от скорости ветра и региона работы.

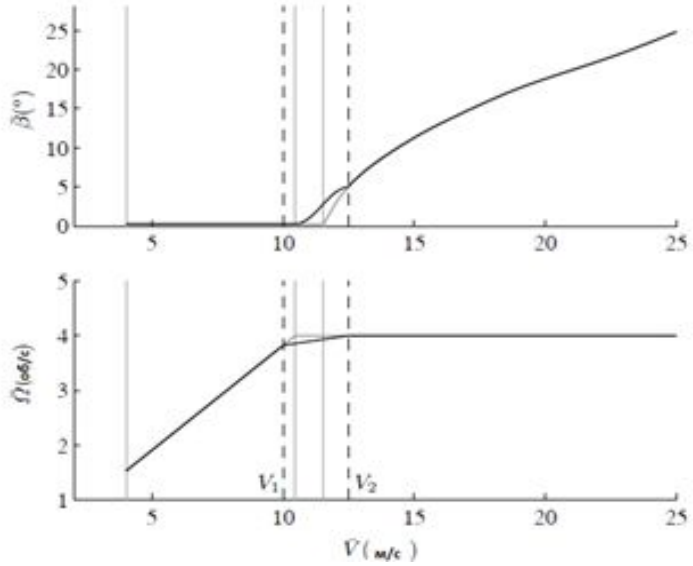

Рисунок 2 – Использование различных методов управления в зависимости от скорости ветра

Как говорилось ранее применение метода управления поворотом лопастей уместнее при сильных ветрах для регулирования выходной мощности и уменьшения динамических нагрузок. Однако этот метод управления может быть применен при пуске ветрогенератора для получения высокого начального крутящего момента.

При применении метода управления поворотом лопастей регулируемой переменной величиной является скорость ротора. Если метод управления крутящим моментом реализовывается в открытом контуре, то управление поворотом лопастей должно быть исполнено в закрытом контуре. Стандартное решение подразумевает использование ПИ или

ПИД регулятора. При проектировании регулятора должны быть учтены две характеристики ветрогенератора. Первая характеристика – это нелинейность процесса вследствие зависимости между мощностью ветра и его скоростью, а также крутизна кривой коэффициента мощности [2].

Для управления таким нелинейным процессом с помощью линейного ПИ регулятора нужно применить адаптацию параметров. Простой метод адаптации параметров – разбивка коэффициентов регулятора по нескольким точкам работы . Из-за большой трудности точного измерения скорости ветра, разбивка коэффициентов регулятора делается основываясь на измерениях угла поворота (Рис. 3). Это возможно вследствие зависимости между углом поворота и скоростью вращения ротора. Вторая характеристика – это влияние управления углом поворота лопастей на прогиб башни ветрогенератора, что в свою очередь влияет на скорость ветра относительно ротора ветрогенератора. В конце концов при такой совокупности плохое управление может привести к раскачке башни ветрогенератора из-за неподходящего угла поворота лопасти по причине положительной обратной связи [3].

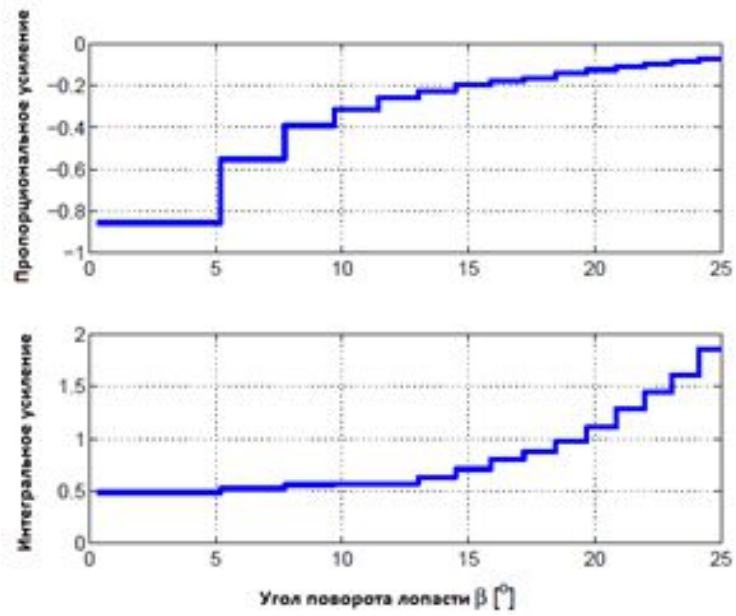

Рисунок 3 – Параметры регулятора угла поворота лопасти в зависимости от точек работы

Много зарубежных работ посвящено исследованию проблематики систем управления поворотом лопастей. Разработаны универсальные методы и алгоритмы управления. Однако использование комплексных средств моделирования дает возможность доработать алгоритмы систем управления для дальнейшего применения на конкретном объекте.

Литература:

1. James Holloway. Siemens unveils world’s largest wind turbine blades // Ecogizmo: Август, 2012.
2. Ескендир Ж.Б. Управление поворотом лопастей ветрогенератора переменной скорости с целью ограничения мощности и уменьшения динамических нагрузок // Современные научные исследования и инновации. №3. 2013.
3. Fernando D. Bianchi, Hernan de Battista, Ricardo J. Mantz. Wind Turbine Control Systems. Principles, Modelling and Gain Schedulin Design. Springer, 2007, стр.132
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/Ветрогенератор

УДК 725

ПРИРОДНО-КЛИМАТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ И АРХИТЕКТУРА КУПОЛЬНЫХ ДОМОВ

Альжанов Н.Е., Аманжол Н.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Введение

Строительная климатология - наука, раскрывающая связи между климатическими условиями и архитектурой зданий и градостроительных образований. Основная задача строительной климатологии - обоснование целесообразности решений планировки городской застройки, выбор типов зданий и ограждающих конструкций с учетом климатических особенностей района строительства.

Правильный выбор размеров и формы помещений зависит от ряда факторов, среди которых особое место занимает воздушная среда, характеристики которой зависят от климатических условий и места строительства.

На протяжении тысячелетий архитекторам было известно, что города и здания следует проектировать и строить в соответствии с климатом, а ширину улиц, высоту зданий и размеры окон - выбирать с учетом ориентации и глубины помещений. Необходимо бережно и композиционно оправдано вписывать здания и сооружения в природу. Как показывает практика, все архитектурные и градостроительные шедевры создавались с учетом этих вечных истин.

В южных сухих районах города всегда имели характер «самозатеняющихся структур», а здания - своеобразных «термосов» с массивными стенами, замкнутой компактной планировкой и редкими небольшими окнами.

Для влажных южных районов, наоборот, характерными чертами являются: открытая планировка, хорошо проветриваемые городские пространства, легкие «дышащие» стены зданий и большие световые проемы.

Южные районы характеризуются значительным количеством солнечных дней в году, очень высокой радиацией и контрастностью освещения. Все эти факторы предопределяют специфический характер тонкой архитектурной пластики и большую насыщенность цветовых соотношений элементов и деталей зданий.

В северных и в большинстве центральных районах наблюдается преимущественно облачное небо, которое обуславливает крупную пластику стен и деталей и пастельные цветовые решения фасадов зданий и сооружений.

Без учета вышеизложенных истин нельзя обеспечить в зданиях необходимый комфорт при минимальных затратах на эксплуатацию зданий. Особенно это становится важным в век энергетического кризиса и всемерной экономии энергетических ресурсов. Только рациональное проектирование городов, агропромышленных комплексов и жилой застройки с учетом климатических условий, ориентации по сторонам горизонта, применения оптимальных размеров и пропорций световых проемов, а также солнцезащитных устройств обеспечивает значительную экономию материальных и финансовых затрат.

Таким образом, при проектировании зданий и сооружений необходимо знать климатические факторы и учитывать их, так как знание климатических условий среды позволяет найти выразительную архитектурную форму, придать зданию индивидуальный образ, обусловленный природно-климатическими факторами места строительства. [1]

История купольного дома

Прежде чем приступить к строительству любого сооружения, необходимо сделать проект. Выбор его зависит от пожеланий владельцев, внешней притягательности будущего строения, его эстетичности и оригинальности. Особой популярностью на сегодняшний момент

пользуются именно купольные дома. На строительном рынке эти сооружения начали возводить в 2008 году, но они никак не могут относиться к архитектурным изобретениям современности.

Строения округлой формы возводили еще в Старой Византии. Часто такие здания строили в северных странах, для жителей которых каждую зиму вопрос обогрева дома стоял очень остро. Сооружение этого типа было изобретено и запатентовано в 1951 году Бакминстером Фуллером. На сегодняшний момент многие строительные компании в мире освоили сооружение купольных домов.

Многие народности строили купольные дома: юрты, чумы, вигвамы, яранги. До наших дней казахский народ донес свою древнюю культуру, в том числе сохранил юрту – основное жилище тюркских народов.

Почему **юрта круглая?**

Казалось бы, простой вопрос, какой чаще всего задают дети. Но ответить на него не так легко. Сегодня много говорится о сакральном смысле круга и значимом делении внутренней площади. Но все эти размышления появились намного позже, чем привычная форма. Ученые утверждают, что кочевники, жившие в степях, выбрали круглую форму из-за того, что она имеет наименьшую сопротивляемость к ветру, который гуляет постоянно. Именно такие жилища могли выстоять в любой ураган.

Уже много позже физики и строители доказали, что круглые здания еще и наиболее устойчивы, а также гораздо вместительнее своих четырехугольных собратьев.

Как в юрте устроен пол?

Устройство пола в юрте может быть очень разнообразным. Чаще всего используется несколько стандартных вариантов: земля покрывается плотными деревянными щитами или же коврами, овчиной, современным плотным материалом. Возможно совмещение двух вариантов. [2]

Конструкция юрты состоит из 20 перекрещенных саганаков, скрепленных продернутыми в отверстия сыромятными ремешками из верблюжьей кожи, которые являются звеньями цилиндрической стенки юрты. Крепление очень подвижно, поэтому решетки легко сдвигались и раздвигались. Размеры звеньев не были стандартными, но обычно длина расставленного звена не превышала двух метров при высоте 1,2–1,5 м.

Размер казахской юрты зависит от размера ромбовидных отверстий решетки - кереге. "Тор коз кереге" - ромбовидные отверстия, в которые помещается один кулак, и "жел коз кереге" - ромбовидные отверстия в которые помещаются два кулака. Тор коз кереге делались из более массивных планок, поэтому и отверстия между ними были меньше. Такие кереге хорошо подходили для больших юрт.

Шанырак - это круг, образующий потолок юрты. Шанырак делается из березы или черного тальника (черной ивы). В середине шанырака, чтобы не уронить тудник (кусок войлока), устанавливают кулдиреуш. Там имеется толстая круглая дощечка. 5-6 вогнутых кульдиреуш соединяют ее с кругом шанырака. Детали, соединяющие кереге и шанырак и образующие куполообразную крышу казахской юрты (согнутые длинные палки) назывались ууками. По окружности обода выдалбливали сквозные отверстия, куда вставляли верхние концы жердей, достигавших до 2,5 м длиной. Вверху они заканчивались четырехгранным заострением. Мастера, изготовители юрт, делают ууки из ветвей ивы, растущей по берегам рек. [3]

Казахи относились и относятся к юрте как к священному имуществу, с уважением и почитанием. Значение юрты огромно. В свое время Ч.Валиханов отметил, что в XII-XIII вв, даже названия государств – Алтын Орда (Золотая Орда), Ак орда (Белая Орда), Кок орда (Синяя Орда) – были связаны именно с юртой. Всемирно известные ученые и искусствоведы, оценивая смекалку степных жителей, на всесоюзных и международных этнографических выставках давали высокую оценку творчеству казахского народа.

Особенности современных купольных домов

Современные купольные дома, предназначенные для проживания людей, характеризуются непривычной конструкцией, которая не допускает воздействие неблагоприятных факторов

окружающей среды. Люди, проживающие в сферических домах, признаются, что необычная геометрия помещения вызывает чувство легкости и умиротворенности.

Благодаря аэродинамической конструкции здания усиливается сопротивляемость дома сильному порывистому ветру. Такое сооружение будет более стойким по сравнению с другими в случае сейсмической активности. Проведенные расчеты показали, что дом сможет вынести колебания земной коры в 10 баллов.

Сферичные дома на этапе строительства характеризуются экономным расходом стройматериалов. Основным материалом для возведения купольных домов являются деревянные балки с заполнением из пенополистирола или же стекловолоконных панелей. Эти материалы характеризуются минимальным весом, высокой надежностью. Их применяют в качестве теплоизоляционного материала. Толщина в 15 см утепляющего материала является идеальной для условий климата средней полосы. Такие панели очень легко установить при обычной толщине стен. Относительно недавно в этих же целях стали использовать и расширяющуюся пенную массу.

Особый дизайн отличает все купольные дома. Окно может быть украшением необыкновенного фасада. Благодаря грамотному размещению оконных проемов можно сэкономить на освещении и даже на отоплении в будущем. Ведь даже в зимние дни дом может получать дополнительное солнечное тепло.

Материалы, которые используют для внутренней отделки купольного дома, разнообразны: МДФ. Гипсокартон. Вагонка. Пластик. Декоративная штукатурка. ОСБ. Установка системы вентиляции и отопления в таком доме также проста. Для полноценного отопления здания необходимо приобрести и установить обогревательные приборы. Они должны быть такими же, как для обычного дома, но мощностью на 30% меньше.

Сферические дома позволяют экономить

Минимальное основание. Конструкция сооружения очень легка. Благодаря этому максимально снижается нагрузка на грунт. Поэтому можно использовать более экономичный тип фундамента, который позволяет возводить на нем купольные дома. Таким образом, исключается вероятность перекоса здания, образования трещин в фундаменте. Строительство купольного дома может происходить в любое время года, независимо от погодных условий. Это не отразится на стоимости работ и качестве возводимого сооружения.

Возможность использования минимальной площади и получения максимального объема. Полезная площадь максимальна, внешняя площадь – минимальна. Благодаря этому по сравнению с привычными прямоугольными комнатами тепло в зимнее время меньше рассеивается. Поэтому расходы на отопление и кондиционирование сокращается до 30%. Экономия энергии независимо от климата. К примеру, в холодном климате обыкновенному дому из камня необходимо для горячего водоснабжения и отопления потреблять около 230 кВт*ч/м^2, деревянному – 100 кВт*ч/м^2. Купольный дом из пенополистирола (стена 200 мм) часто превышает требования современных норм. Даже при сильных морозах в случае отключения отопления температура в доме снижается до 20ºС в сутки. Не требуется использование тяжелой спецтехники. Все элементы здания имеют небольшой вес и размеры, их монтаж проводится легко и быстро.

Максимальное использование солнечных батарей. Благодаря симметричной форме дома можно более эффективно ориентировать в пространстве солнечные модули и батареи. При помощи этого оборудования можно сэкономить значительную сумму средств. Ведь известно, что солнечные батареи могут вырабатывать энергию даже в пасмурный день. Доступные цены. Доказано, что строительство качественного надежного каркасного дома обходится намного дешевле, чем сооружение обыкновенного кирпичного. [4]

Заключение и выводы

Из-за легкости и отсутствия крупногабаритных деталей конструкции, строительство купольного дома не требует строительной техники на площадке.

Вследствие быстрой сборки каркаса купольного дома, все работы по внутренней отделке и монтажу систем можно производить внутри купола в любое время года и при любой погоде -

зимой и в дождь, накрыв при этом купол полиэтиленом, например. Конструкция купольного дома очень лёгкая, для его сооружения не нужен мощный фундамент.

Дом-купол имеет хорошую естественную циркуляцию воздуха. Аэрация воздуха внутри купола исключает места застоя воздуха внутри него.

Сфера является очень прочной конструкцией без отдельной «крыши», стропильной системы, тяжелых перекрытий, следовательно, купольный дом обладает высокой сейсмоустойчивостью. (В случае землетрясения, купольный дом будет устойчивее прямоугольного).

Аэродинамика куполов обеспечивает отличное огибание ветрами. В таком доме в ветреную погоду не слышно завывания за окном. Купольные дома доказали свою устойчивость во время разрушительных ураганов и смерчей на побережьях США.

Купольные дома способны выдержать нагрузку до 650-700 килограммов снега на квадратный метр, следовательно, купольный дом способен выдерживать большую снеговую нагрузку, чем прямоугольные дома, а это замечательно подходит к нашим снежным, Сибирским зимам. Вследствие меньшей площади поверхности купольного дома по сравнению с прямоугольным домом (при одинаковом объеме), меньше потери тепла зимой и меньше тепла поглощается летом и, соответственно, меньше энергии (как минимум на 30%) необходимо на обогрев и на охлаждение.

Поверхность внутри купола, благодаря естественному искривлению, благоприятствует природной циркуляции воздуха и беспрепятственному воздухообмену в помещении. Из-за того, что сферическая поверхность рассеивает свет, а прямоугольная — поглощает, при отсутствии внутреннего освещения, внутри купольного дома светлее, чем в прямоугольном. Куполообразная форма дома идеальна с точки зрения биоэнергетики. Купольная конструкция дома напоминает фракционную линзу с фокусом внутри сферы, что позволяет собирать и аккумулировать энергию внутри дома, улучшая и подпитывая энергетику жильцов.

Литература:

1. Связь между климатом и архитектурой. [Электронный ресурс]:[Статья]. – Режим доступа: http://studopedia.ru.
2. 15 вопросов и ответов о юртах: что нам известно о самом древнем жилище? Популярно о тепловых технологиях. [Электронный ресурс]:[Статья]. – Режим доступа: http://blog.flexyheat.ru.
3. *Юрта у казахов. Символика. История казахской юрты. [Электронный ресурс]:[Статья]. – Режим доступа: http://www.bilu.kz/yurta.php*
4. Ермакова Т.А. Купольные дома. [Электронный ресурс]:[Статья] / Т.А. Ермакова – Режим доступа: http://fb.ru/article.
5. Дома в виде куполов. [Электронный ресурс]:[Статья]. – Режим доступа: http://www.apxu.ru

УДК 62-1/-9

РОЛЬ СЕРТИФИКАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КАЧЕСТВА СВАРНЫХ СОЕДИНЕНИЙ

Асылбек С.Е.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В настоящее время сварка заняла лидирующее место среди технологических процессов в изготовлении и сооружении большого числа металлоконструкций опасных производств, подконтрольных органам технического надзора. Магистральные трубопроводы для транспортирования нефти и газа, трубопроводы пара и горячей воды, котлы, работающие под высоким давлением, резервуары для хранения нефтепродуктов, колонны крекинга и синтеза,

подъемно-транспортное оборудование; стальные строительные и мостостроительные конструкции, узлы космических и водных кораблей, узлы реакторов, электронных приборов и многое другое производится с применением современных способов сварки.

К одному из примеров выполнения точных сварных соединений можно отнести производство корпусов для атомных реакторов (рисунок 1).Сварное соединение относится к швам первой категории, поэтому к качеству проверяемой продукции предъявляются максимально высокие требования . После термической и механической обработки кольцевых шва производится контроль качества в рентгеновской камере с применением ускорителя электронов (источник излучения), который позволяет производить контроль сварных швов толщиной до 250 мм.

Рисунок 1– Кольцевой шва корпуса реакторной установки «РИТМ-200» для ледокола нового поколения ЛК-60Я «Арктика»

В современных условиях рынка и научно технического прогресса, при неограниченном объеме производимого и импортируемого товара возрастает опасность приобретения потребителем товара ненадлежащего качества. В случаях, когда потребитель при отсутствии «лишних» денег готов купить товар низкого качества, а производитель, зная об этом, не прилагает никаких усилий, чтобы хоть как-то повысить качество производимых им товаров, безопасность приобретаемой продукции поддерживается и регулируется государством. Одним из таких документов является закон РК «О сертификации товаров и услуг».

Поскольку большая часть сварных соединений находится на элементах выполняющих значимую роль, для проверки соответствия, поставляемой и производимой продукции, определенным требованиям используются различные организационно-технические процедуры, формы и методы для контроля, диагностирования, анализа причин брака, отказов, рекламаций и др. несоответствий. Эти процедуры в принципе могут выполняться поставщиком продукции или по его заказу — третьей стороной. Поэтому у потребителя могут возникнуть сомнения в объективности предоставленной ему информации. Отсюда возникает такое понятие как государственный надзор, осуществляемый органами Госстандарта.

Однако не стоит забывать, что в условиях рынка продвижение товаров — процесс гораздо более сложный, и информация о качестве продукции в данном случае является существенным плюсом. Именно этим объясняется широкое распространение 3-его вида контрольного надзора — сертификации товаров и услуг. Главное отличие сертификации от предыдущих видов контроля заключается в том, что она проводиться государственным органом - третьей стороной - которая не зависит ни от поставщика ни от потребителя. Сертификация - это деятельность по подтверждению соответствия продукции установленным требованиям. Сертификация может быть как обязательной, так и добровольной.

Объектами обязательной сертификации могут быть:

1. все виды услуг населению;
2. продукция (сырье, материалы, топливо, энергия, готовые изделия и т.д.);
3. производственные процессы, системы качества и т.п.

Любая организация, выполняющая сборочно-сварочные работы, должна обеспечить надлежащее качество сварных соединений за счет:

1. применения исправного оборудования;
2. использования сварочных материалов надлежащего качества, прошедших соответствующий контроль;
3. выполнения технологических требований по сборке и сварке изделий, регламентированных ПТД;
4. выполнения операционного контроля процессов сборки и сварки;
5. своевременного выполнения контроля качества готовых сварных соединений.

При правильной организации технологического процесса контроль должен быть его неотъемлемой частью. Обнаружение дефектов служит сигналом не только к отбраковке продукции, но и оперативной корректировке технологии. Сварные конструкции контролируют на всех этапах их изготовления. Кроме того, систематически проверяют приспособления и оборудование. При предварительном контроле подвергаются проверке основные и вспомогательные материалы, устанавливается их соответствие чертежу и техническим условиям. После заготовительных работ детали подвергают чаще всего наружному осмотру, т.е. проверяют внешний вид детали, качество поверхности, наличие заусенцев, трещин, забоин и т.п., а также измеряют универсальными и специальными инструментами, шаблонами, с помощью контрольных приспособлений. Особенно тщательно контролируют участки, подвергающиеся сварке. Профиль кромок, подготовленных под сварку плавлением, проверяют специальными шаблонами, а качество подготовки поверхности - с помощью оптических приборов или специальными микрометрами. Во время сборки и прихватки проверяют расположение деталей друг относительно друга, величину зазоров, расположение и размер прихваток, отсутствие трещин, прожогов и других дефектов в местах прихваток и т.д. Качество сборки и прихватки определяют главным образом наружным осмотром и обмером. Наиболее ответственным моментом является текущий контроль выполнения сварки. Организация контроля сварочных работ может производиться в двух направлениях: контролируют сами процессы сварки либо полученные изделия. Контроль процессов позволяет предотвратить появление систематических дефектов и особенно эффективен при автоматизированной сварке (автоматическая и механизированная дуговая, электрошлаковая и др.). Для каждой конструкции существует свой стандарт, по качеству поверхности, надежности и другим параметрам. Например, для сварных соединений в реакторах АЭС, существует стандарт- «ОСТ 24.125.31-89 Швы сварные стыковых соединений трубопроводов АЭС. Типы и основные размеры». То есть для прохождения сертификации, конструкции АЭС, где выполнены сварные соединения должны удовлетворять требованиям указанных в стандарте.

Настоящий стандарт распространяется на сварные стыковые соединения трубопроводов АЭС из сталей перлитного класса марок 15ГС по ТУ 14-3-460 и 16 ГС по ГОСТ 19281, сталей марок 20 по ГОСТ 1050 и 20К по ГОСТ 5520. Стандарт устанавливает типы и основные размеры сварных швов, форму и конструктивные элементы кромок деталей, подготовленных под сварку. Ниже на рисунке 2 приведен один из стандартов для выполняемых сварных работ, для трубопроводов в АЭС.

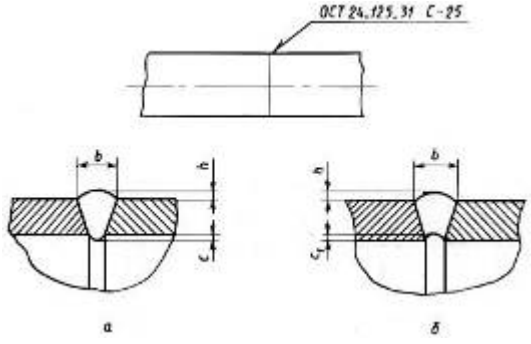

Рисунок 2 – Примеры стандартов сварных швов трубопроводов АЭС: а - сварной шов с усилением корня; б - сварной шов с «утяжкой» корня

Исходя из всего выше сказанного можно сделать вывод о том , что сертификация оказывает положительное влияние не только на качество сварных соединений, но и на сами изделия, увеличивая их срок службы, что в свою очередь влияет на экономию бюджета. Если сертификация проводится в ответственных местах, таких как, например, АЭС, газопроводы и др., она помогает избежать вреда здоровью людей, которые непосредственно на них находятся.

Литература:

1. ОСТ 24.125.31-89 Швы сварные стыковых соединений трубопроводов АЭС. Типы и основные размеры
2. Взаимозаменяемость и нормирование точности: учебное пособие Мерзликина Н.В., Секацкий В.С., Титов В.А. Сибирский федеральный университет, 2011г.
3. Менеджмент и сертификация качества охраны труда на предприятии: учебное пособие Сергеев А.Г., Баландина Е.А., Баландина В.В. Логос, 2013г.
4. Метрология, стандартизация, сертификация и управление качеством. Николаев М.И. Национальный Открытый Университет «ИНТУИТ», 2016г.
5. Контроль качества сварных соединений. Виктор Овчинников, «Academia», 2009г.
6. Адаменко А.А. Радиационный неразрушающий контроль сварных соединений. Киев: Техника, 1981г.

УДК 681.5.08

БЕСПРОВОДНАЯ СИСТЕМА МОНИТОРИНГА БЕЗОПАСНОСТИ НА БАЗЕ ARDUINO

Атыгаев Т.Б.
(*СКГУ им. М. Козыбаева*)

В настоящее время услуги по охране актуальны как никогда ранее. Если раньше охрана требовалась чаще офисам и магазинам, и именно на них приходилось большинство заказов, то сейчас все больше люди хотят защитить свои коттеджи и квартиры от непрошеных гостей.

В настоящее время охранная сигнализация квартир эффективнее всего реализуется при помощи специальных систем мониторинга.

Наиболее часто для этого применяются:

- **пультовая охрана;**
- **автономная сигнализация;**
- **Беспроводная сигнализация.**

Любой из этих вариантов можно реализовать самостоятельно, но предпочтительнее воспользоваться услугами профессиональных охранных структур. Они могут организовать установку современной многофункциональной сигнализации, охранного видеонаблюдения, различных датчиков для них.

Статистика показывает, что значительная часть ограблений объектов, где хранятся материальные ценности, приходится на особняки. Злоумышленники к этому обычно тщательно готовятся и детально изучают помещение, в которое намерены проникнуть. Порой один и тот же дом обворовывается не один раз, поскольку взамен украденных, приобретаются новые вещи.

Поэтому оснащение жилья современными системами, обеспечивающими его безопасность, является актуальной проблемой. Эти системы постоянно совершенствуются, минимизируя вероятность их преодоления.

Для того чтобы обеспечить надежную охрану, необходимо сочетание подготовленных кадров и технического оснащения. Для надежности защиты охраняемого объекта необходим комплекс технических средств, обеспечивающих эффективное функционирование охранной сигнализации.

Рассмотрим часто применяющиеся охранные системы:

1. Пультовая охрана. Охрана объектов с помощью пульта централизованного наблюдения (ПЦН) или пультовая охрана всегда являлась и является относительно дешевым способом обеспечения имущественной безопасности.

Рассмотрим особенности пультового варианта обеспечения охраны объектов, факторы, влияющие на его эффективность.

Преимущества пультовой охраны:

– Владелец охраняемого объекта может не беспокоиться о его сохранности, зная, что квартира или офис – под постоянным контролем опытных охранников.

– В случае срабатывания сигнализации помощь будет незамедлительной. И отсутствие хозяина при этом – не помеха.

– Согласно условиям договора с охранной фирмой, владелец жилья получает компенсацию в случае, если сохранность имущества всё же не была обеспечена. Но, как правило, охранные организации дорожат своей репутацией и вовремя предотвращают преступления.

Минусы пультовой охраны:

– Охранные структуры выставляют свои требования к владельцу собственности, которая ставится под охрану (к примеру, жильцы первого и второго этажа, как правило, обязаны поставить металлические решетки на внутреннюю часть окна). Эти требования нужно выполнять.

– Если под охрану берётся частный дом, коттедж, наружный периметр не охраняется.

– Необходимо платить ежемесячную абонентскую плату, которая может быть со временем увеличена.

– Могут возникать неприятные ситуации, когда по вине хозяина, который не соблюдает всех требований охранной фирмы, происходят ложные вызовы. Например, иногда владелец забывает снять с охраны дом или квартиру. Некоторые клиенты сдают квартиру под охрану, оставив открытым окно и т.п.;

–Охранные компании не всегда берутся за охрану домов и коттеджей, расположенных в маленьких городах, или селах [1].

2. Автономная сигнализация – набор датчиков и контрольная панель для снятия/взятия объекта с охраны. Обычно доукомплектовывается сиреной для отпугивания воров.

Преимущества автономной сигнализации:

- Создаётся психологический барьер для злоумышленника.
- Система может быть установлена на объектах, где недоступна телефонная связь или GSM-канал (загородные коттеджи т. п.).
- Нет необходимости оплачивать абонентскую плату охранной фирме (как происходит в случае установки пультовой охраны).
- Высока вероятность поимки злоумышленника.

Минусы автономной сигнализации:

- В ситуациях ложного срабатывания не всегда владелец может быстро отреагировать (находится на работе, на отдыхе).
- После получения тревожного сигнала владелец должен вызвать милицию, а это – временная фора для грабителя. К тому же, к сожалению, наряд приезжает чаще слишком поздно, нежели вовремя.
- Вся ответственность за сохранность имущества ложится на плечи владельца. Факт наличия сигнализации не гарантирует страховых выплат, если ограбление всё-таки произойдёт (за исключением случаев, когда объект застрахован именно от грабежа и других видов и причин порчи имущества) [2].

3. Беспроводная сигнализация. Одним из видов беспроводной сигнализации является GSM-сигнализация. GSM-сигнализация – это еще один современный и перспективный вид охранной сигнализации. Такие системы бывают проводными и беспроводными. Основными преимуществами проводных систем являются:

– отсутствие необходимости менять батарейки;

– неограниченный сотовым покрытием радиус действия;

– невысокая стоимость, а также надёжность.

GSM-сигнализация обеспечивает не только срабатывание сигнала тревоги, но и оповещение владельца sms-сообщением или звонком на мобильный телефон.

При помощи GSM-сигнализации может осуществляться охрана самых разных объектов: квартиры, дачи, склада, офиса и т.п. Так, сигнализация не только позволит предупредить проникновение в квартиру или другое помещение, но и обеспечит оперативное информирование владельца.

Преимущества GSM-сигнализации:

– простота установки (это вполне возможно сделать самостоятельно);

– система сочетает в себе отличное сочетание надёжности и невысокой стоимости;

– широкая зона действия;

– большой выбор моделей, возможность подобрать оптимальный вариант для любых целей, с возможностью доукомплектации;

– функция оповещения способна охватить около 10 телефонных номеров;

– возможность подключения к системе сигнализации и управления электроприборами;

– возможность прослушивания удалённых объектов;

– исключен человеческий фактор.

Основные недостатки GSM-сигнализации – это:

– потеря времени между срабатыванием и Вашей реакцией на сигнал;

– более скорая разрядка аккумулятора при работе в помещении с низкой температурой (для беспроводных систем) [3].

В данной статье предлагается рассмотреть беспроводную сигнализацию на основе платформы Arduino.

Arduino - это открытая программируемая платформа, которая состоит из двух основных частей: самой платы (часто называемой микроконтроллер) и программного обеспечения (специальной оболочки для программирования платы) [4].

Существует множество микроконтроллеров и платформ для создания автономных интерактивных объектов. Netmedia’s BX-24, Parallax Basic Stamp, MIT’s Phidgets Handyboard и многие другие предлагают схожую функциональность с Ардуино. Ардуино, имеет ряд преимуществ перед другими платформами:

– низкую стоимость - Arduino-совместимые платы относительно дешевы, по сравнению с другими платформами, кроме того, плату можно собрать самостоятельно;

– кросс-платформенность - программное обеспечение Ардуино совместимо с ОС Windows, Macintosh OSX и Linux, большинство микроконтроллеров ограничивается ОС Windows [5].

Система мониторинга безопасности на базе Ардуино позволит решить ряд недостатков других охранных сигнализаций. В первую очередь, для передачи информации не нужен интернет и сотовая связь.

Данная система будет использовать беспроводную связь (модуль Wi-Fi и радиочастотный приемопередатчик). Передача данных будет осуществляться по радиоканалу на частоте 433,920 МГц.

Кроме того передача информации осуществляется непосредственно на компьютер, что позволит осуществить постоянный мониторинг как за состоянием самой охранной системы, так и за состоянием охраняемого объекта. Также предлагаемая система будет оснащена пожаробезопасным датчиком задымленности, что позволит потушить огонь до того, как будет нанесен серьезный ущерб, или быстро покинуть помещение, если оно уже охвачено пламенем.

На рисунке 1 представлена структурная схема системы мониторинга безопасности на базе Ардуино.

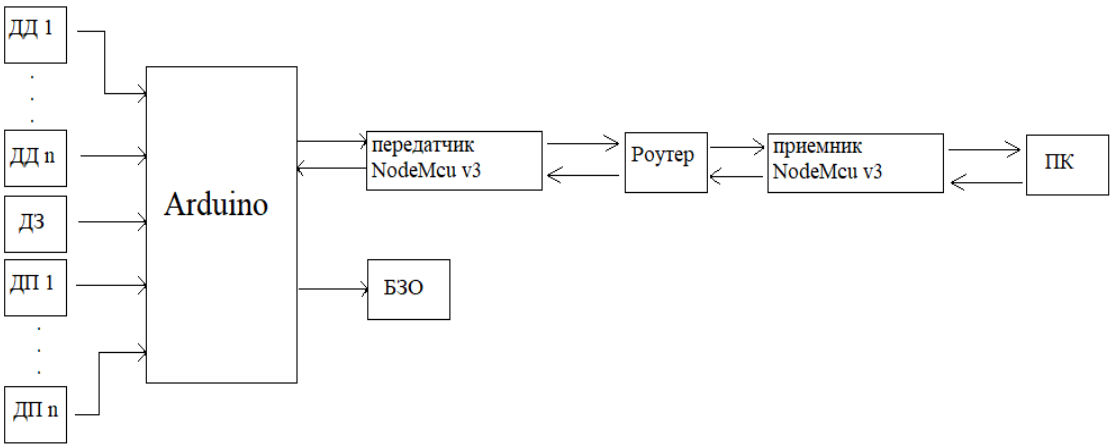

Рисунок 1 – Структурная схема системы мониторинга безопасности на базе Arduino

Основные компоненты системы:

1. ДД 1 …$ДД_n$ – датчики движения;
2. ДЗ – датчик задымленности;
3. ДП 1 … $ДП_n$ – датчики проникновения;
4. БЗО – блок звукового оповещения;
5. Передатчик, приемник;
6. Роутер, обеспечивает беспроводную связь между приемопередатчиками;
7. ПК – персональный компьютер.

В случае срабатывания любого из датчиков управляющий сигнал с выхода Arduino поступает на БЗО.

Кроме того информация о состоянии охраняемого объекта, благодаря наличию в схеме приемо-передатчиков, постоянно поступает на ПК, что позволяет осуществлять мониторинг на расстоянии.

Литература:

1. http://www.security174.ru/uslugi/ohrannaya-signalizatsiya/pultovaya-ohrannaya-signalizatsiya/, актуальна 2018.
2. http://2gazon.ru/save/signalizaciya/dlya-dachi-s-revunom.html, актуальна 2018.
3. https://sigadoma.ru/gsm-signalizaciya-naznachenie-i-primenenie.html, актуальна 2018.
4. https://arduino.ua/art10-arduino_sopryajenie_mega2560_s_gsm-modylem, актуальна 2018.
5. http://arduino.ru, актуальна 2018.

ӘОЖ 681.2

МАГНИТОЭЛЕКТРЛІК ЖҮЙЕДЕГІ ЖЫЛЖЫМАЛЫ КАТУШКАСЫ БАР ҚҰРЫЛҒЫ

Бауыржанова А.Б., Жанабергенов Т.К.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Магнитоэлектрлік жүйенің құрылғыларының жұмыс принципі тұрақты магнит өрісінің өзара әрекеттесуіне және ток ағып жатқан катушкаларға(жақтауға) негізделген.

Магнитоэлектрлік жүйедегі жылжымалы катушкасы бар құрылғысхемалық түрде 1-суретте көрсетілген. Бұл механизм стационарлы тұрақты магниттен және қозғалысы катушканың магнит өрісі мен тұрақты магниттің өзара әрекеттесуінен пайда болатын қозғалмалы катушкадан тұрады.

Тұрақты магнит бірқалыпты және тұрақты жоғары магниттік өрісті шығаруы керек. Ол үшін арнайы магнитті материалдарды пайдаланады. NS тұрақты магнитті полюстердің полюс бөліктері 2 мен цилиндрлік жылжымайтынөзек 3 көмегімен полюстерінің арасындағы ауа диапазоны жақтаудың 4 кез-келген нүктесіндегі магнит өрісінің сызықтары оның өткізгіштеріне перпендикуляр болып табылады.

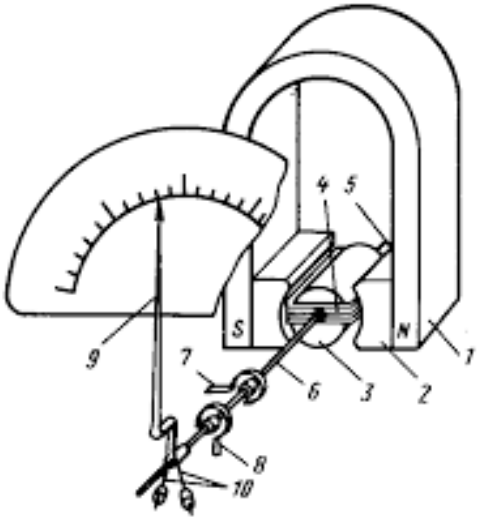

1-сурет. Магнитоэлектрлік жүйедегі жылжымалы катушкасы бар құрылғы:
1- Тұрақты магнит; 2- Полюс бөліктері; 3- Жылжымайтын өзек; 4- Жақтау; 5,6- Жарты осьтер; 7,8- Спиральді серіппелер; 9- Жақтауға мықты бекітілген меңзер; 10- Жылжымалы бөлікті теңдестіретін жүктер

Магнит өрісіндегі жақтаудың бір жағында әрекет ететін күш Ампер заңымен анықталады: $F = IlBw$, мұндағы I –жақтау өткізгіштеріндегі ток; l –магнит өрісіндегі жақтаудың бір бөлігінің ұзындығы(белсенді ұзындық); B –ауа диапазонындағы магнит индукциясы; w – жақтаудың орама саны.

Жақтаудың екінші жағында ұқсас, бірақ кері бағытталған күш бар.

Күш моменті келесі формула арқылы анықталады: $M_a = IlBpw = BSwI$, мұндағы p – жақтаудың ені;S=lp –жақтаудың ауданы.

Әр құрылғы үшін B, S, w мағыналары тұрақты, сондықтан соңғы формуланы былай жазуға болады: $M_a = k_1 I$, мұндағы k_1 – тұрақты коэффициент.

Магнитоэлектрлік өрісті түрлендіру формуласы: $\alpha = SI \cdot I = \frac{Sw}{W \cdot I}$, мұндағы: SI – сезімталдық, W- меншікті қарсы іс-қимыл жасайтын момент.

Жақтаудағы ток ағымы екі спиральды серіппелер арқылы беріледі, бұл сонымен қатар қарама-қарсы момент жасау үшін де қызмет етеді. Серіппеден алынған момент бұрылу бұрышына пропорционалды. Сондықтан $M_к = k_2\alpha$, мұндағы k_2 – тұрақты коэффициент; α – жақтаудың бұрылу бұрышы(серіппенің бұралу бұрышына тең).Өлшенген ток кернеудің кері бағытымен спиральды серіппелер арқылы катушкалардың (жақтаудың) орамасына жіберіледі, бұл Mα қарсы әсер ету уақытын тудырады.

Есептеу кезінде, меңзердің стационарлық күйде болғанын ескерсек, $M_к - M_а$, $k_1 I - k_2\alpha$ аламыз. Бұл теңдіктен $\alpha = \frac{k_1}{k_2} I = kI$ табуға болады.

Осылайша, жақтаудың және көрсеткі меңзердің айналу бұрышы ток ағымына пропорционалды, яғни құрылғы амперметр ретінде калибрленуі мүмкін.

Ом заңына негізделе $I = \frac{U}{R_к}$ аламыз, мұндағы U – құрылғы қапсырмаларындағы кернеу; $R_к$–құрылғы жақтауының электрлік кедергісі.

Кейбір алмастырулардан кейін $\alpha = \frac{k}{R_к}U$шығады.

$\frac{k}{R_к}$ қатынасы бұл құрылғы үшін тұрақты болғандықтан, соңғы мағынақұрылғы вольтметр ретінде калибрленуі мүмкіндігін көрсетеді.

Магнитоэлектрлік құрылғылардағы демпферлік момент жылжымалы жүйені жылжытқанда жақтаудың алюминий қоршауында пайда болатын ағымдық токтарға байланысты жасалады.Меңзердің тербелістерін демпфирлеу (жою, азайту) үшін ауа сүзгіші қолданылады. Осылайшанөлдік бағытты оймакілтек корректор арқылы реттеуге болады.

Магнит өрісінің өзара әрекеттесуінің нәтижесінде айналу моменті пайда болады және оның әсерінен катушкалар айналады. Бұдан бұрамалы серіппе айналып, қарсы іс-қимыл жасайтын моментті тудырады. Бұл момент бұралған серіппенің бұрышына тура пропорционал. Қозғалмалы бөлік айналу моменті теңестірілген кезде белгілі бір күйге орнатылады. Қарсы іс-қимыл жасайтын момент серіппенің бұрышына тура пропорционал болғандықтан, айналу моменті де катушкадан өтетін токка тура пропорционал. Сондықтан магнитоэлектрлік механизмнің түрлену сипаттамасы сызықты, ауқымы біркелкі. Жылжымалы бөліктің айналу бағыты катушкалар арқылы ағып жатқан ток бағытына байланысты болады, сондықтан механизм тек тұрақты токтар мен кернеулерді өлшеуге арналған.

Магнитоэлектрлік амперметрлер және вольтметрлер тұрақты ток электр тізбектеріндегі негізгі өлшеу құралдары болып табылады.

Магнитоэлектрлік жүйенің құрылғылары жоғары дәлдік пен сезімталдыққа және энергия тұтынудың төмен деңгейіне ие. Олардың бірыңғай шкаласы бар (меңзердің бұрыштық ауытқуы токка пропорционалды), жәнемәндері сыртқы магнит өрісінің әсеріне тәуелсіз.

Магнитоэлектрлік өлшегіш механизмнің үлкен инерциясы арқасында тек төмен ағымдар (микро және милли-ампер) ауқымындағытұрақты токты өлшеуге болады. Бұл құрылғыда екі тоғыстырылған катушкалар пайдаланылады, содан кейін осы катушкалар арқылы өтетін орташа ағымдардың қатынасын өлшеу үшін логометр алынады. Бұл құрылғылардың негізгі кемшілігі – айнымалы тогы бар тізбекте өлшемдер жасай алмауы.

Айнымалы ток тізбектеріндегі өлшеулер жасау үшін магнитоэлектрліккұрылғы түзеткіштер арқылы қосылады. Түзету тізбегіне қосылған жоғары сезімталды магнитоэлектрлік құрылғы түзеткіш жүйе құрылғысы деп аталады. Түзеткіш элементтер (диодтар) құрылғының корпусына орнатылып,айнымалы токтыбір немесе екі жартыпериодты түзетуді қамтамасыз етеді.

Түзеткіш жүйелерінің құрылғылары кеңінен қолданылады. Әдетте олар біріктірілген болып шығарылады.Түрлі өлшеу шектері бар тұрақты және айнымалы ток тізбектеріндегі токты, кернеуді, кедергіні өлшеуге арналған.

Түзеткіш схемалар өлшемде қосымша қателіктерді енгізеді, сондықтан түзеткіш жүйенің дәлдік класы төмен және әдетте 1,5-2,5 құрайды.

Әдебиет:

1. Нәдіров Е. Ғ. Электротехника және электроника негіздері: Оқу құралы / Е. Ғ. Нәдіров, С. Б. Балабатыров, К. О. Ғали, ж.б. – Алматы: «Бастау» баспасы. -2012. -588б.
2. Данилов И. А., Иванов П. М. Д18 Общая электротехника с основами электротехники: Учеб. пособие для неэлектротехн. спец. Техникумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. - 752 с,: ил.
3. Касаткин А.С. Немцов М.В. К28 Электротехника: Учеб. пособие для вузов. – 4-е изд., перераб. – М.: Энергоатомиздат, 1983. – 440 с., ил.
4. Гурлев Д.С. Справочник по электронным приборам. — Киев, 1974.
5. http://metro-logiya.ru/index.php?action=full&id=551
6. https://studfiles.net/preview/2180151/page:8/

ӘОЖ 621.387.132.2

ТИРАТРОН

Бауыржанова А.Б., Жанабергенов Т.К.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Тиратрон - бұл электродтарға кернеудің көмегімен электр тоғын басқаруға арналған ионды (газды кетіру) құрылғы. Ол – газбен толтырылған, кем дегенде үш электродты орналастырған, тығыздалған шар. Оны толтыру үшін инертті газдар, сутегі немесе сынап буы қолданылады. Тиратрондық электродтар анод, катод және тор тиратрон деп аталады. Тор электроды анод пен катодтың арасындағы шұңқырда орналасқан, ол анод пен катод арасындағы кеңістікте газды ағызу үшін қолданылады. Анод және катодтың арасындағы кеңістік иондалған газ өткізгіш электр тогының болуын қамтамасыз етеді.Электр тогын қосу және өшіруден гөрі күрделі функцияларды орындау үшін, тиратронда екі немесе одан да көп тор болуы мүмкін. Желілердің санына қарай тиратрондар: бір - триод, екі - тетрод, үш немесе одан көп - пентод, гексод деп аталады. Ең қарапайым тиратрон-триод-разрядта белгілі бір шаманың кернеуі катодқа қатысты оң кернеу торына қолданылған кезде жанып тұрады. Егер анодта, катодта кернеу оң болса, онда анод пен катод арасындағы газ иондалады және ток өткізеді. Әзірге, анодтағы кернеу азаймағанынша, вакуумдық триодтың айырмашылығының кезіндегі алынған басқарушы кернеуді тордағы ток арасындағы анод пен катод үзілмейді (былайша айтқанда, теріс болмайды). Шартты түрде тиратронды қуатты және төмен қуатты деп екіге бөлген. Төмен қуатты тиратрон –автоматты құрылғыларда логикалық функцияларды көрсету үшін және орындау үшін арналған. Қуатты тиратрон электр құрылғылар мен электр жетегіндегі үлкен ағымдағы мәнін бақылауға арналған. Заманауи элетроникада төмен қуатты тиратрондар сирек қолданылады, оларды толығымен дерлік, жартылай өткізгіш құрылғылар ығыстырып жатыр. Ал заманауи қуатты тиратрондар 10 кА дейін және 50 кВ дейінгі кернеуге дейін қолданыстағы импульстарды ауыстыру үшін қолданылады.

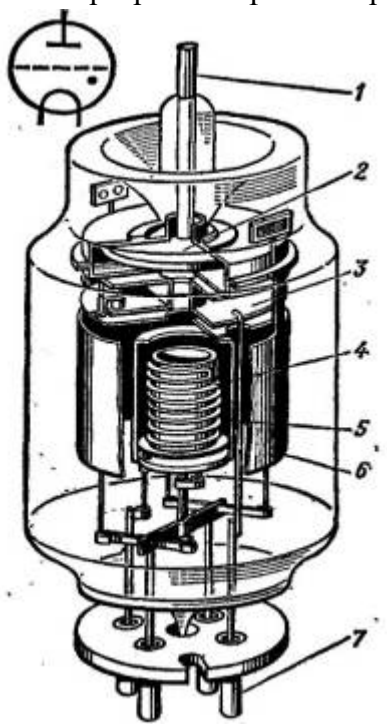

Тиратрондардағы жарқылдың ағып кетуінде, ағып кететін ток иондалған газ арқылы өтеді. Тиратронның шұңқыры инертті газдардың қоспасымен толтырылады (бірдей толтыруға зентердің диоды бар). Анод метал цилиндр түрінде жасалады, оның ішіне газды түсіруді жеңілдететін арнайы жабынымен жұқа сымның циклі түрінде катод орналастырылған. Катодта тор ретінде қызмет ететін кіші диаметрлі металл цилиндр салынған.

1-сурет. Катодтың жіп тәрізді тиратроны және оның символы: 1- анодтың шығысы; 2- анод; 3- тор; 4- катод жылытқышы; 5- катод; 6- экран; 7- тордың шығысы

Мұндай тиратрондар катодты жылытуды қажет етпейді, сондықтан оларда басқа атау – суық катодты тиратрон бар.

Жарқыраған разрядтың тиратроны төмен қуатты тиратронға жатады.Олар автоматтандыру құрылғыларында (бір басқару лампаларынан динамикалық басқаруымен аналогты-цифрлық панельдерге дейін) және логикалық функциялардың орындалуына арналған. Басқару электродтары мен газды шығаратын түтіктердің арнайы комбинациясы ЖӘНЕ, НЕМЕСЕ, ТЫЙЫМ САЛУ логикалық функцияларына мүмкіндік береді, импульстің кідірісі тиратронда

жүзеге асырылады. Құрастыруға қарамастан, кез-келген тиратрон жад модулімен, индикатормен, ағымдық күшейткішпен (кілтпен) және сигнал қалыпқа келтіргішпен жұмыс істей алады.

Тиратрондар бақылау сигналын беру әдісімен ерекшеленеді (өртеу әдісі).

- ток (үш электрод) арқылы бақыланады
- кернеумен басқарылатын триратрон (төрт электрод)
- оң кернеулермен бақыланады
- теріс кернеулермен бақыланады.

Тиратрон – үшінші электродқа байланысты, тордың қатысуымен доғалы жанған газтроннан ерекшеленеді. Инертті газдардың қоспасы толтырылған тиратронның шыны шаронында (1-сурет), анод 2, катод 5 және тор 3 орналастырылған.

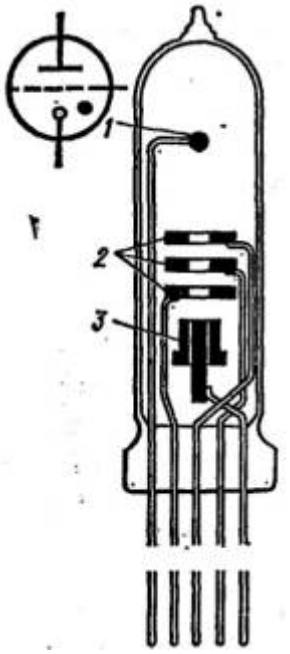

Суретте жанама жарқыраған тиратрон көрсетілген (жылытқыш 4), дегенмен тиратрондар қарапайым пункциямен жиі жасалады. Катодты металл тормен қоршайды (6), ол торға қосымша анод пен катод арасындағы электр өрісінің пайда болу мүмкіндігін жоққа шығарады. Жоғарғы жағында экранды тесігі бар диск төселген.1-анодтың қорғағышы әуе шарының жоғарғы бөлігінде орналасқан, катод және тордың 7 терминалы әуе шарының түбінде орналасқан. Тиратрондағы вакуумдық триодтың айырмашылығы –тор торабының әлеуетін өзгерту анодты токқа әсер етпейді, алайда, құрылғыны жандандыру сәтіне ауысады, яғни, доға қалыптасу сәті. Тиратроннан кейін, тор басқарушы әрекетті жоғалтады және доға сөндіреді, яғни, тиратронды құлыптауға, тордың әлеуетін өзгертуге болмайды.

Суық катодты тиратрон – жарқыраған ауруды тудыратын иондық құрылғы. Мұндай циратрон инертті газдардың (аргон-неон, аргон-гелий және т.б.) қоспасымен толтырылған шыны цилиндр болып табылады. Цилиндр ішінде электродтар орналастырылады: анод, катод және тор (2-сурет).

2-сурет. Тиратрон суық катодпен және оның символымен: 1- анод; 2- тор; 3- катод

Салқын катодты триатронның артықшылықтары кішігірім өлшемдер мен масса, жоғары механикалық беріктік пен қызмет мерзімі, жылудың болмауы, жұмыс температурасының кең спектрі болады. Суық катодпен болатын тиратронның жетіспеушілігі – олардың сипаттамаларының тұрақсыздығы. Оларды автоматтандыру, бақылау және қорғау сызбаларында байланыссыз релелер ретінде пайдаланылады.

Әдебиет:

1. Кацнельсон Б.В., Калугин А.М., Ларионов А.С. Электровакуумные электронные и газоразрядные приборы. — М.: Радио и связь, 1985.
2. Гурлев Д.С. Справочник по электронным приборам. — Киев, 1974.
3. Генис А.А., Горнштейн И.Л., Пугач А.Б. Приборы тлеющего разряда. — Киев, Техніка, 1970.
4. Китаев В.Е. Электроника с основами промышленной электроники. Учеб. пособие для проф.-техн. училищ. — М.: Высш. школа, 1980. —254 с., ил. — (Профтехобразование. Электротехника).
5. http://elektronchic.ru/electronika/tiratron.html.

УДК 658.512

ОПЫТ РЕАЛЬНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ МЕТАЛЛОКОНСТРУКЦИЙ В ПРОГРАММЕ «TEKLA STRUCTURES»

Гренадеров А.С., Швидунов Н.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Введение

Проектирование здания или сооружения гражданского либо промышленного назначения — сложный многоэтапный процесс, требующий от всех участников, начиная с главного инженера проекта и заканчивая рядовым проектировщиком, профессиональных знаний, а также предельной внимательности и ответственности.

Как известно, многие проектные организации до сих пор используют программное обеспечение для двухмерного проектирования, по сути, выполняющее функции примитивного электронного кульмана, и тем самым упускают великолепную возможность повысить качество проектных работ за счет сокращения временных показателей. Между тем, некоторые программные продукты, подобранные с учетом задач конкретного пользователя, позволяют реализовать самые нетривиальные задачи проектировщиков [1]. Существуют современные программы, предназначенные для решения этих вопросов. Одной из таких программ является «Tekla Structures».

«Tekla Structures» представляет собой очень мощный программный комплекс, предоставляющий большие возможности для проектирования любых видов зданий и сооружений. Он позволяет создавать детальные BIM модели, помогая инженерам принимать более обоснованные решения о конструкции и интегрировать процессы с раннего этапа разработки концепции и дизайна, до изготовления и монтажа. Также в нем присутствует широкий спектр инструментов для анализа. Выполнение проекта становится быстрее и эффективнее с такими функциями, как автоматическая постановка размеров.

Программный комплекс поставляется с обширной библиотекой компонентов, как для стали, так и для бетона. «Tekla Structures» может похвастаться превосходным отображением модели и ее компонентов [2].

Для обмена информацией между различными проектирующими программами могут использоваться файлы «привычных» расширений (.*dwg, .*dxf, .*stp, .*pdf, .*xls, .*xml и т.д.) и совсем новых (.*ifc). Это позволяет выстроить процесс проектирования так, что, узкоспециализированные виды программного обеспечения для выполнения разделов проекта сооружения: ОВ, ВК, АР – интегрированы между собой, а основной конструктив разделов КМ, КЖ, РД прорабатывается в «Tekla Structures» [3].

Работа в программе «Tekla Structures»

Мы являемся студентами третьего курса специальности 5В072900 «Строительство» Инженерно-технического факультета. В 2017 году мы прошли недельные интерактивные курсы обучения по программе «Tekla Structures» в Москве, на которых мы получили базовые знания и навыки работы в данной программе и получили возможность работать в удаленном доступе в качестве внештатных сотрудников на Сибирском заводе металлических конструкций в г. Новокузнецке. Для успешной работы по выполнению реальных проектов мы постоянно используем, изучаем нормативную и справочную литературу. В нашу задачу входит оформление чертежей металлических конструкций (КМД) и 3D моделирование. Для начала работы нам нужно зайти в удаленный доступ и выбрать модель для работы. На рисунках 1 – 5 представлены модели, в создании которых мы принимали участие.

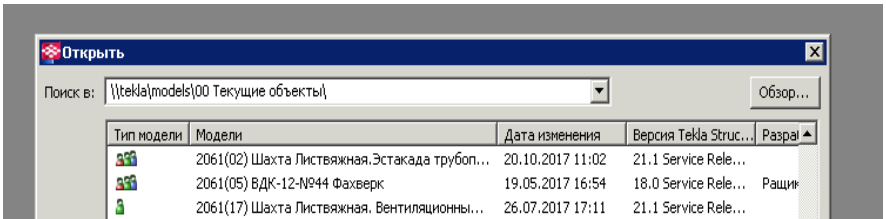

Рисунок 1 – Диалоговое окно выбора модели.

На рисунках 2 и 3 представлены пространственные схемы Площадки продувочных свечей и Насосной станции Газпромнефти.

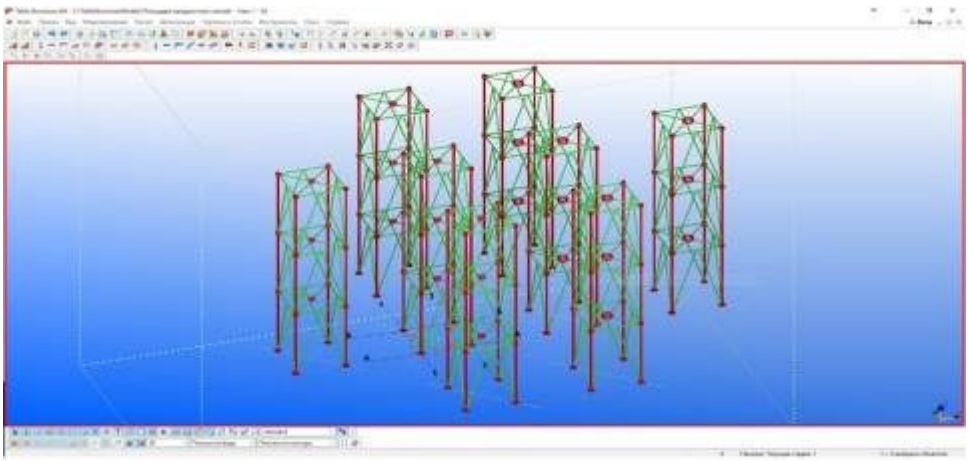

Рисунок 2 – Пространственная схема «Площадка продувочных свечей»

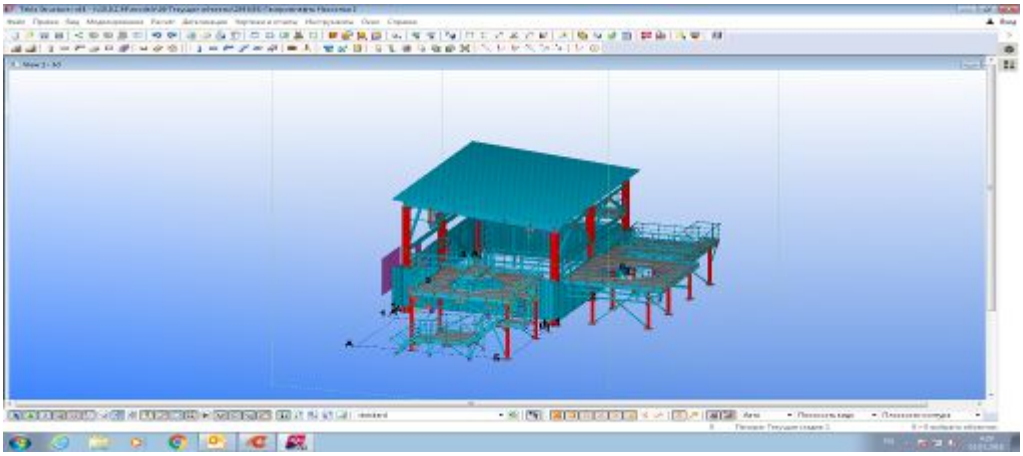

Рисунок 3 – Газпромнефть. Насосная станция

Дальнейшая работа заключается в моделировании самого объекта и оформлении чертежей сборных конструкций этой модели. Наша группа занимается оформлением этих чертежей. Чертежи делятся на тип A и W. A - обозначает сборочный чертеж, например, таких элементов

как: колонны, балки, стойки, стропила, лестницы, бункеры, ограждения. W - обозначает чертеж отдельной детали. В первую очередь мы оформляем чертежи отдельных деталей, чтобы рабочие цеха могли подготовить элементы для сборки конструкции.

По окончанию оформления всех отдельных деталей мы переходим к оформлению чертежей сборных конструкций. На этом этапе наша основная задача заключается в простановке размеров, создании разрезов, простановке монтажной сварки, чтобы на заводе по нашим чертежам эти конструкции смогли собрать для дальнейшего монтажа. На рисунке 4 приведен Сборочный чертеж балки (тип А).

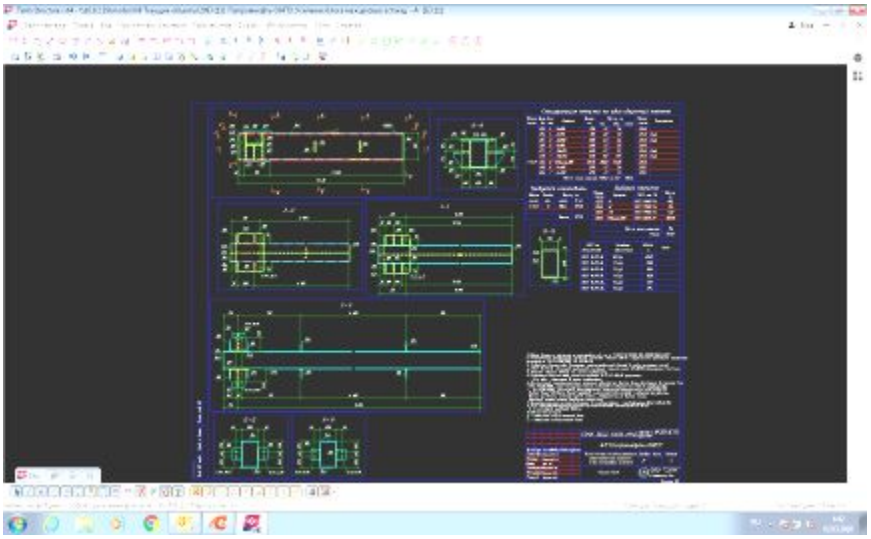

Рисунок 4 – Сборочный чертеж балки (тип А)

Огромный плюс программы заключается в том, что не приходится заниматься заполнением таблиц спецификаций, примечаний, рисованием узлов, программа это все делает за нас, главное - корректно задать исходные значения.

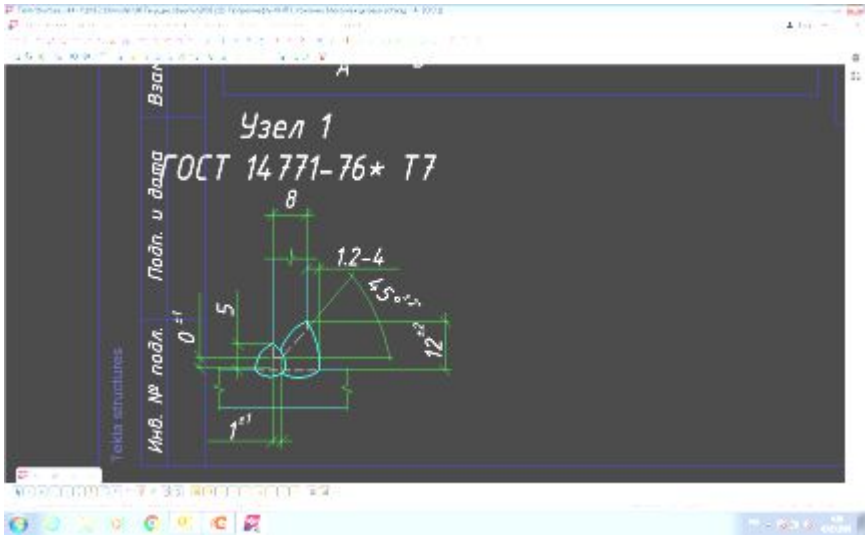

Рисунок 5 – Узел Т7

На рисунке 5 представлен созданный в программе тавровый узел Т7 со снятой фаской 12 мм, с полным проваром.

Программа сама создает таблицы по сварным швам, выборке металла, различные спецификации, которые не приходится заполнять пользователю, см. рисунок 6. Это

преимущество программы «Tekla Structures» по сравнению с такими популярными проектирующими программами, как: «AutoCad», «Компас-3D», «ArchiCad».

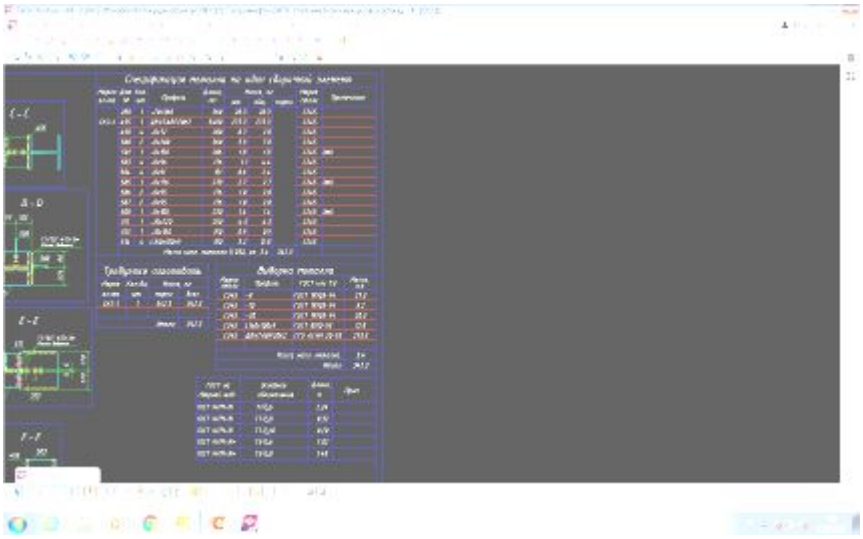

Рисунок 6 – Спецификация металла на один сборочный элемент

Заключение

«Tekla Structures» - это та программа, в которой хочется работать. Обширные возможности проектирования и моделирования, совместимость с другими программными комплексами, колоссальные базы данных компонентов, автоматическое создание чертежей, ускорение процесса проектирования, повышения качества, возможность работать в удаленном доступе, управление проектом – все это Tekla Structures. Программа, которая точно стоит того, чтобы ее изучить.

Благодаря знаниям, которые мы получаем в университете и тому опыту, что мы получили и получаем, работая с реальными проектами на заводе металлических конструкций в удаленном доступе в программе «Tekla Structures», мы чувствуем реальную уверенность в своем будущем.

Литература:

1. Арсеньев Д.Г., Ватин Н.И., Высоцкий А.Е. Международная политехническая летняя школа“Civil Engineering and Design” в СПбГПУ // Строительство уникальных зданий и сооружений. 2012. № 5. С. 1-5
2. Теплых А.В. Применение оболочечных и объемных элементов при расчетах строительных стальных конструкций в программах SCAD и NASTRAN с учетом геометрической и физической нелинейности // Инженерно-строительный журнал. 2011. № 3. С. 4-20
3. Жмарин Е.Н. Международная ассоциация легкого стального строительства // Строительство уникальных зданий и сооружений. 2012. № 2. С. 27-30.

УДК 621.31

АВТОНОМНОЕ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЕ ОПЫТНОГО ПЕРЕНОСНОГО ЗЕРНОХРАНИЛИЩА

Демьяненко А.В., Гаголина О.С., Кошеков А.К., Таутекенов А.Г.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Важным фактором повышения эффективности работы сельскохозяйственного оборудования является внедрение энергосберегающих технологий на основе возобновляемых источников энергии. На кафедре «Энергетики и радиоэлектроники» СКГУ им. М.Козыбаева было создано опытное зернохранилище с горизонтальными силосами, включающее также современные технологии искусственного интеллекта и систему комбинированного энергосберегающего электроснабжения.

Целью исследований, описанных в статье, стала выработка рекомендаций по применению альтернативных (возобновляемых) источников энергии в условиях ветровой и солнечной активности Северо-Казахстанской области для разработки системы автономного электроснабжения на основе возобновляемых источников энергии, обеспечивающей бесперебойную и надежную работу опытного зернохранилища.

Северо-Казахстанская область относится к ряду таких мест в Республике Казахстан, которые являются перспективными для развития ветроэнергетики. Для нее характерны активная ветровая деятельность и наличие свободного пространства, позволяющие развивать мощности ветроэлектростанций. Наибольшие скорости ветра приходятся на зимний период. В это время ветры имеют отчетливо выраженную юго-западную направленность со средними скоростями около 5,5 м/с. В летнее время ветры имеют средние скорости несколько ниже зимних – около 4 м/с, с преобладанием северо-западного направления [1]. Таким образом, среднегодовая скорость ветра в Северо-Казахстанской области колеблется от 4 до 5,5 м/с на высоте 10-12 м над уровнем земли [2]. Согласно веб-версии ветрового атласа Казахстана, разработанного в рамках проекта ПРООН/ГЭФ «Казахстан – инициатива развития рынка ветроэнергетики», среднегодовая скорость ветра в СКО на высоте 80 м над уровнем земли составляет 7,5-8 м/с [3]. Наиболее перспективным направлением развития ветроэнергетики в условиях Северо-Казахстанской области являются автономные энергетические системы малой и средней мощности, у которых съем электроэнергии начинается уже при скорости ветра 3 м/с.

Северо-Казахстанская область обладает весьма благоприятными условиями для развития солнечной энергетики. Что касается солнечного потенциала области, то продолжительность солнечного сияния за год достигает 2000-2150 часов [1]. Ежегодный приход суммарной солнечной радиации на горизонтальную поверхность варьирует от 100 до 110 ккал/кв. см, что составляет энергию солнечного излучения – 1160-1276 кВт·ч/кв. м [4].

Исходя из климатических условий были предложены два варианта использования автономных ветроагрегатов в условиях СКО: однолопастной ветроэлектрической установки мощностью 5 кВт и ветровой роторной турбины ВРТБ «windrotor Bolotov» мощностью 5 кВт.

Себестоимость вырабатываемой ветровой роторной турбиной ВРТБ «windrotor Bolotov» электроэнергии, при учете среднегодовой скорости ветра, составляет 91,11 тенге за 1 кВт·ч. Себестоимость производства электрической энергии с помощью автономной однолопастной ветроэлектрической установки 5/5,2, учитывая среднегодовую скорость ветра, минимальна. Она составляет 25,62 тенге за 1 кВт·ч.

Были рассмотрены 2 варианта автономной энергосберегающей солнечной электростанции на 5 кВт: с использованием солнечных батарей, изготовленных в России и с солнечными батареями производства Китай.

Установлено, что себестоимость вырабатываемой автономной энергосберегающей солнечной электростанцией энергии, с использованием солнечных батарей российского производства составляет 35,66 тенге за 1 кВт·ч. Себестоимость вырабатываемой автономной

энергосберегающей солнечной электростанцией энергии, с использованием китайских солнечных батарей составляет 30,68 тенге за 1 кВт·ч.

В отличие от отдельных гелио- и ветроустановок их комбинированное использование повышает рост потенциальных энергетических возможностей на 30-60%, сглаживает неравномерность их использования [5]. Использование ветро-солнечных энергокомплексов обеспечивает снижение зависимости от одного источника энергии и погодных условий, так как бывают периоды безветрия при ярком солнечном свете и, наоборот, в пасмурную погоду дует сильный ветер.

Было рассмотрено 2 варианта применения ветро-солнечных энергокомплексов установленной мощностью 6 кВт: «windrotor Bolotov» и однолопастной ветроэлектрической установки 5/5,2 совместно с солнечными батареями в условиях СКО.

Установлено, что себестоимость электроэнергии, вырабатываемой ветро-солнечным энергокомплексом «windrotor Bolotov», составляет 66,62 тенге за 1 кВт·ч. Себестоимость же электроэнергии, вырабатываемой ветро-солнечным энергокомплексом с применением однолопастной ВЭУ 5/5,2 совместно с солнечными батареями, составляет 31,19 тенге за 1 кВт·ч.

Выводы

Свыше 2/3 территории с низкой плотностью населения не охвачено централизованным электроснабжением. Эти территории обеспечиваются электроэнергией с помощью дизельных генераторов. Себестоимость производства электроэнергии в таких районах достигает 100 тенге за 1 кВт·ч [6]. Проведенные исследования показали, что применение ветроэнергетических установок, солнечных батарей, ветро-солнечных энергокомплексов позволяет снизить себестоимость производства 1 кВт·ч электроэнергии по сравнению с себестоимостью производства энергии за счет дизель-генераторов соответственно на 74,4 %, 69,3 % и 68,8 %.

Литература:

1. http://uebp.sko.kz – социально-экономический паспорт Северо-Казахстанской области.
2. http://www.kazhydromet.kz – сайт РГП Казгидромет.
3. http://www.atlas.windenergy.kz – веб-версия ветрового атласа Казахстана.
4. http://www.plastilux.ru - карта районирования суммарной солнечной радиации.
5. Обухов С.Г., Сурков М.А., Хошнау З.П. Методика выбора ветроэнергетических установок малой мощности // Электро. – 2011. – №2. – С. 25-30.
6. Болотов А.В., Школьник В.С., Болотов С.А. Автономная энергетика на возобновляемых ресурсах // Материалы международной научно-практической конференции «Электроэнергетика и приборостроение: современное состояние, перспективы развития и подготовка кадров». Т. 1. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2011. – С. 80-88.

УДК 629.331:574

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ КОНСТРУКЦИЙ ГАЗОАНАЛИЗАТОРОВ ДЛЯ КОНТРОЛЯ ТРАНСПОРТНЫХ ВЫБРОСОВ

Дерман А.Д., Романова Г.А., Сабитова А.С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Введение

В процессе эксплуатации ДВС выбрасывают в атмосферу множество веществ, отрицательно воздействующих на состояние атмосферы, организм человека, животный и растительный мир и на окружающие сооружения и машины. Источниками вредных выбросов двигателя являются отработавшие газы, картерные газы, испарения из системы питания, утечки топлива, масла и других эксплуатационных жидкостей. Все выбрасываемые двигателем

вредные вещества можно разделить на три группы: экологически нейтральные, не нарушающие физические свойства атмосферы; неядовитые, экологически активные, оказывающие воздействие на физические свойства атмосферы; ядовитые (токсичные) вещества, отрицательно влияющие на организм человека, животный и растительный мир.

Цель статьи – определить основное направление последующего исследования конструкций современных газоанализаторов для контроля выбросов автотранспортными средствами.

Основная часть

Нормирование выбросов загрязняющих веществ с отработавшими газами двигателей можно разделить на косвенное и непосредственное.

Косвенно (через предельное содержание в топливе) нормируются выбросы соединений серы и свинца, кроме того, качество топлива влияет на выбросы углеводородов и твердых частиц.

Выбросы оксида серы напрямую связаны с содержанием серы в топливах Максимальное содержание серы в применяемых сортах дизельного топлива следующее: дизельное летнее и зимнее - 0,5 % по массе, дизельное высококачественное - 0,2%. Наиболее жесткие нормы на предельное содержание серы в автомобильных топливах установлены в Калифорнии и Швеции. Калифорнийские нормы, например, требуют, чтобы серы в автомобильных бензинах было не более 0,003% (об.), а в дизельном топливе – не более 0,05%, (стр.232)[1].

К непосредственно нормируемым вредным веществам относятся:

- диоксид углерода (углекислый газ) – CO_2;
- монооксид углерода (угарный газ) – CO;
- оксиды азота – NO_x (NO, NO_2, N_2O, N_2O_3, N_2O_5);
- твердые частицы (графит, металлы, соединения сульфатов, нитратов, высокомолекулярные углеводороды топлива и моторного масла);
- суммарные углеводороды – C_xH_y (более 40 загрязняющих веществ разного уровня агрессивности и токсичности).

Современное газоаналитическое оборудование и методы измерений (газовая, жидкостная, ионная хроматография, масс-спектрометрия, радиационная флюоресценция, дифференциальный термоанализ и т.д.) позволяют производить оценку не совокупности загрязняющих веществ (C_xH_y, NO_x или твердых частиц), а их отдельных компонентов. К наиболее опасным веществам, содержащимся в выбросах АТС, которые могут достоверно измеряться, относятся:

- ароматические углеводороды (бензол, толуол);
- полиароматические углеводороды (ПАУ);
- алкины (формальдегид, ацетон, метилэтилкетон, гексанальдегид, кротональдегид, бензальдегид);
- фенолы (фенол, силицилальдегид, m,p,o-крезон);
- хлорфторугеводороды (ХФУ);
- соединения азота (N_2O, NH_3, HCN, нитрозоамины);
- соединения серы (SO_2, H_2S, сульфаты);
- аэрозольные частицы (свинец, асбест, Cu, Zn, Co).

Введение норм, ограничивающих выброс вредных веществ автотранспортными средствами, является главным фактором, препятствующим образованию локальных экологических катастроф. Нормирование выбросов вредных веществ стимулирует развитие работ по созданию автомобилей с пониженной токсичностью.

Разработкой правил, предписаний и стандартов в области производства автомобильной техники занимается действующий в рамках Европейской экономической комиссии ООН (ЕЭК ООН) комитет по внутреннему транспорту. Выпускаемые им документы, Правила ЕЭК ООН, обязательны для присоединившихся к ним стран и являются нормативной базой при

сертификации продукции. Европейское нормирование вредных выбросов разделяет автотранспортные средства на группы в зависимости от типа и их весовой категории.

В настоящее время только Япония использует стандарты, отличные от европейских и американских, но при этом она присоединилась к Женевской конвенции 1998г., которая разработала единые всемирные Правила по безопасности транспортных средств.

В Российской Федерации принято прямое применение Правил ЕЭК ООН, которые действуют наряду с отраслевыми и государственными стандартами, например ГОСТ Р 41.83-99, ограничивающий вредные выбросы АТС массой до 3,5 т. С 1 января 2018 года все типы автомобилей, включая грузовой и пассажирский автотранспорт, производимые или импортируемые в страны ЕАЭС, в том числе и Республику Казахстан соответствуют пятому экологическому классу (аналог «Евро-5»). Это позволит снизить в 1,5 раза содержание вредных (загрязняющих) веществ в выхлопных газах новых транспортных средств. В ЕЭК напомнили, что с 1 января 2015 года экологическому классу 5 должны были соответствовать новые модели легковых автомобилей, ранее не производившиеся на территории ЕАЭС. В 2016 году это требование было распространено на все новые легковые автомобили (за исключением автомобилей повышенной проходимости), производимые на территории ЕАЭС или импортируемые из третьих стран.

Исключение из жестких правил технического регламента сделано для граждан стран Союза. Они могут ввозить автомобили для личного пользования, соответствующие экологическому классу не ниже 4-го. Однако эти автомобили должны отвечать другим нормам и требованиям документа, в частности, быть оборудованы так называемыми «тревожными кнопками» (модулем систем вызова экстренных оперативных служб).

Европейские стандарты предусматривают также нормирование дымности отработавших газов дизельных двигателей автомобилей на установившихся режимах и при свободном ускорении двигателя.

Исключение времени предварительного прогрева вызывает увеличение выброса автомобилем оксида углерода и углеводородов в период, когда нейтрализатор еще не прогрет до рабочей температуры и соответственно неактивный [17]. Кроме того, для этой категории автотранспортных средств вводится нормирование вредных веществ двигателей с искровым зажиганием, работающих на сжиженном нефтяном и сжатом природном газах. Для АТС полной массой более 3,5 т предусматриваются испытания двигателя на моторном стенде по особому циклу. Это дает возможность использовать более экологически чистые топлива и устанавливать на автомобиль системы впрыска топлива и трехкомпонентной нейтрализации с электронным управлением по сигналу кислородного датчика в системе выпуска двигателя.

Евро-6 — экологический стандарт, регулирующий содержание вредных веществ в выхлопных газах.

Изначально предполагалось, что данный стандарт экологических норм вступит в силу в Европе 31 декабря 2013 года. Но впоследствии его введение было отложено на 2015 год.

По своим требованиям Евро-6 близок к действующему с 2010 года экологическому стандарту EPA10 в США и японскому Post NLT. Новый европейский стандарт облегчит согласованную разработку будущих единых норм.

Согласно нормам Евро-6 выбросы углекислого газа новыми легковыми автомобилями должны составлять менее 130 граммов на километр пути[1].

ЕВРО-6 предусматривает изменение процедуры измерения и нормирования испарения паров топлива и введение в конструкцию автомобиля бортовой диагностики элементов антитоксичной системы (нейтрализатора, кислородного датчика, элементов системы улавливания паров топлива и др.) и контроля состояния автомобиля в эксплуатации.

В последнее время началось не только количественное ужесточение норм, ограничивающих выброс вредных веществ с отработавшими газами, но и их качественное изменение:

- расширяется и уточняется номенклатура вредных веществ, выброс которых ограничивается предельно допустимыми нормами;

- усложняются испытательные циклы с целью приближения их к действительным условиям эксплуатации;
- регламентируются пробеги автомобиля, на протяжении которых он должен соответствовать установленным нормам.

В настоящее время и в будущем экологическая безопасность автомобиля должна соответствовать не только требованиям правил ЕЭК ООН (№ 49, №83 и др.) для сертификации автомобилей по показателям токсичности на стадии эксплуатации, но и международным стандартам серии ISO 14000, определяющим требования экологической безопасности на всех стадиях жизненного цикла автомобиля. [2].

Стандарты серии ISO 14000 дают рекомендации по методике оценки экологической безопасности на всех стадиях жизненного цикла: производство, эксплуатация, переработка автомобиля, вышедшего из эксплуатации. В соответствии с требованиями стандартов серии ISO 14000 должна проводится добровольная сертификация автомобиля по полному жизненному циклу, на основе которой присваиваются экологические знаки, что является важным показателем качества и конкурентоспособности. [2].

В последнее время во всем мире особое внимание стало уделяться и выбросам углекислого газа. Принято Киотское соглашение, устанавливающее нормы выбросов углекислого газа для различных стран. По соглашению ведущих европейских производителей автомобилей средний уровень выбросов углекислого газа автомобилем в 2008г. снижен до 140 г/км. Действующие сейчас в ЕС правила ограничивают средние выбросы в 130 г/км в 2015 г. и устанавливают рекомендательную норму 95 г/км на 2020 г. [3].

Ограничение выброса углекислого газа и сокращение запасов нефтяного топлива напрямую приводят к необходимости сокращения транспортными средствами расхода топлива. Данные факторы стимулируют развитие работ по созданию автомобилей с пониженной токсичностью и пониженным расходом топлива.

Нормы выбросов вредных веществ, разработанные ЕЭК ООН представлены в таблице 1.1. [3].

Таблица 1.1 – Придельные концентрации вредных веществ в отработавших газах двигателей автомобилей согласно правил ЕЭС.

Правила ЕЭС	Год введения	Содержание в выхлопе, г /кВт ч			
		NO_x	CO	CH	Твердые частицы
ECR R 49.00	1982	18	14	3,5	Не регламентировано
Evro 0	1988	14,4	11,5	2,5	Тоже
Evro 1	1992	8,0	4,5	1,23	0,36
Evro 2	1998	7,0	4,0	1,1	0,15
Evro 3	2000	5,0	2,1	0,66	0,10
Evro 4	2005	3,5	1,5	0,46	0,09
Evro 5	2008	2,0	>1,5	>0,46	0,02
Evro 6	2013	0,5	1,0	0.100	0,003

Введение норм, ограничивающих выброс вредных веществ автотранспортными средствами, предусматривало их по этапное ужесточение по мере роста численности АТС и изменения экологической ситуации в мире.

Нормы выбросов, принятые в СССР, соответствовали европейским нормам, а на некоторых этапах развития были жестче их. До 80-х годов опережающие темпы снижения выбросов угарного газа были оправданы, так как они в 2-4 раза превышали, с учетом ПДК, выбросы оксидов азота. После того как эти выбросы стали сопоставимы, предусматривая опережающее снижение выбросов оксидов азота за счет установления более жестких норм.

Дальнейшее ужесточение этих норм сталкивается со все возрастающими трудностями их реализации. Необходимо учитывать рост значимости окислов азота в балансе выбросов вредных веществ, требования повышения топливной экономичности, обеспечения стабильности исходных токсических характеристик в эксплуатации, повышения надежности антитоксичных устройств и регулировок.

В Америке нормы выбросов транспортных средств регулирует Агентство по охране окружающей среды (EPA). Именно эта организация определяет строгие правила и требованиям, а также контролирует их выполнение. На территории Соединенных Штатов Америки уже с 2010 года все автомобили должны были соответствовать стандартам Евро-5. В США существуют следующие экологические стандарты:

- TLEV: переходное малоэмиссионное транспортное средство

Это наименее строгий стандарт выбросов. Начиная с 2004 года, TLEV прекращается.

- LEV: Низкоэмиссионный автомобиль

Все новые автомобили, проданные в США, начиная с 2004 года, должны иметь хотя бы LEV или лучший рейтинг выбросов.

- ULEV: сверхнизкие выбросы
- ULEV на 50% чище, чем средний автомобиль нового модельного года.
- SULEV: Суперсверхнизкая эмиссия
- SULEV на 90% чище, чем средний автомобиль нового модельного года.
- PZEV: Транспортное средство с частичным нулевым выбросом

PZEV соответствуют стандартам выбросов выхлопных газов SULEV, имеют нулевые выбросы и гарантию 15 лет / 150 000 миль. Никакие выбросы в результате горения не означают, что они имеют меньше выбросов во время движения, чем типичный бензиновый автомобиль. Этот стандарт применим к гибридам.

- AT PZEV: передовые технологии PZEVs

AT PZEV соответствуют требованиям PZEV и имеют дополнительные характеристики типа ZEV. Применяется к автомобилям, работающим на природном газе газа или гибридным автомобилем с выбросами бензиновых двигателей, которые соответствуют стандартам PZEV, будет AT PZEV.

- ZEV — Zero Emission Vehicles

ZEV имеют нулевую выхлопную эмиссию и на 98% чище, чем средний автомобиль нового модельного года. К ним относятся электромобили с батареями и транспортные средства на водородном топливном элементе [5].

Таблица 2.

Категория	Пробег (мили)	Неметановые органические газы (NMOG), г/миль	Оксид азота (NOx), г/миль	Оксид углерода (CO), г/миль	Формальдегид (HCHO), г/миль	Взвешенные частицы (PM)
LEV	50 000	0,075	0,05	3,4	0,015	-
	120 000	0,090	0,07	4,2	0,018	0,01
ULEV	50 000	0,040	0,05	1,7	0,008	-
	120 000	0,050	0,07	2,1	0,011	0,01
SULEV	120 000	0,010	0,02	1,0	0,004	0,01

Заключение

Ужесточение требований к источникам загрязнений требует в свою очередь совершенствования метрологических и эксплуатационных характеристик средств контроля выбросов автомобильного транспорта.

Эти требования касаются не только функциональных характеристик газоанализаторов (количество одновременно определяемых компонентов в выбросах должно быть не менее 4-5, снижены пределы обнаружения, повышена точность определений, увеличены межповерочные интервалы и др.), но и таких эксплуатационных показателей как уменьшение массы, габаритов и потребляемой мощности газоанализаторов (прибор должен быть, как правило, переносным), повышение требований к простоте обслуживания (до уровня бытового прибора) и надежности газоанализаторов. Последнее возможно при широкой автоматизации контрольных операций на базе микропроцессорных средств, позволяющих одновременно осуществлять функции диагностики характеристик газоанализатора и коррекции его показаний при изменении неинформативных параметров.

Литература:

1. Данилов А.М. Присадки и добавки. Улучшение экологических характеристик нефтяных топлив. – М.: Химия, 1996. – 232 с.
2. http://www.iso-cert.ru
3. http://www.ru.wikipedia.org/wiki
4. IEC 60079-29-2:2007 Explosive atmospheres - Part 29-2: Gas detectors - Selection, installation, use and maintenance of detectors for flammable gases and oxygen (MOD)
5. http://atlanticauto.com.ua/news/ekologicheskie-standarty-k-avto-primenyaemye-v-ssha/

УДК 629.331:331

ВНЕДРЕНИЕ РОБОТО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ПРИ ИЗГОТОВЛЕНИИ ТИПОВЫХ КОМПЛЕКТОВ ДЕТАЛЕЙ

Дерман А.Л., Нурпеисова А.С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

На современном этапе развития машиностроения главным требованием к производству в условиях формирующейся рыночной экономики является экономический фактор, главным условием которого является производство продукции для сохранения конкурентоспособности и осуществляется с максимально рациональным использованием различных видов ресурсов, а для этого требуется сохранение непроизводственных затрат, снижение материалоемкости и трудоемкости производства, улучшенное использование финансовых ресурсов и снижение срока окупаемости инвестиций. Проведение всех вышеизложенных мероприятий не должно влиять на качество производимой продукции и наоборот. Требование конкурентоспособности для производства ставит задачу повышения качества выпускаемой продукции, увеличение ассортимента при одновременном снижении ее себестоимости.

Специфика современных задач для производства определяется еще и тем, что требуется сохранение сроков обновления производственной номенклатуры, увеличение ее сложности, повышение стабильности основных параметров машин и их надежности, что приводит к значительному росту издержек производства.

Реальным решением комплекса поставленных задач может служить автоматизация производства.

Анализируя базовые техпроцессы обработки деталей, исходя из технических требований на изготовление, точности заданных размеров, условий обработки, и материала приходим к выводу, что на токарных и сверлильных операциях множество переходов приводит к увеличению вспомогательного времени обработки, снижает производительность труда и требует высокой квалификации рабочего – станочника для выполнения этих операций. Использование ручного труда увеличивает возможность получения большого количества некачественных деталей.

В качестве примера рассматривался вариант изготовления комплекта деталей опоры прицепа, представленных на рисунках 1, 2, с целью повышения эффективности производства деталей для машиностроительной промышленности. Заданные детали являются типовыми для этой промышленности, изготавливаются в больших объемах, но технология изготовления таких деталей недостаточно совершенна, так как использование устаревшего оборудования и технологической оснастки не обеспечивает современный уровень технологии механической обработки, а значит и качество деталей.

Планировка оборудования тоже не рациональна, основное оборудование для обработки обычно разбросано по разным участкам цеха, вопросы внутрицехового транспорта решаются с использованием только мостовых кранов.

Предлагается один из вариантов решения всех этих вопросов с учетом современных тенденций в технологии машиностроении, путём модернизации существующей технологии производства основных деталей, за счет углубленного анализа узких мест в технологическом процессе, используя для этого прутковые автоматы и станки с ЧПУ на токарных операциях, и более современного оборудования на вертикально-сверлильных операциях.

Все принятые в результате анализа технологические решения в данном проекте отвечают современным требованиям технологии машиностроительного производства.

Рисунок 1 – Специализированный прицеп

Рисунок 2 – Опора легкового прицепа

Анализируя базовые техпроцессы обработки деталей, исходя из технических требований на изготовление, точности заданных размеров, условий обработки, и материала приходим к выводу, что на токарных и сверлильных операциях множество переходов приводит к увеличению вспомогательного времени обработки, снижает производительность труда и требует высокой квалификации рабочего – станочника для выполнения этих операций. Использование ручного труда увеличивает возможность получения большого количества некачественных деталей.

Присутствующее сварочная операция и последующее подрезание шайбы при обработке детали «Винт опоры» делает эту операцию малопроизводительной, неэффективной и не обеспечивает заданных технических требований точности размеров. Попутно выполняемая операция изготовления шайбы вводит дополнительное оборудование, токарно-винторезный станок 1М63, на котором производится сверление и растачивание отверстия, с последующей отрезкой. Кроме того, сварной узел необходимо отжечь для снятия внутренних напряжений.

Обработка на этом оборудовании и при таких условиях возможно только в единичном и мелкосерийном производстве. Существующий технологический процесс механической обработки опоры не отвечает современным требованиям машиностроительного производства, как по методу получения заготовки, так и по обработки детали на универсальном оборудовании.

Обработка в условиях крупносерийного и массового производств неэффективна и малопроизводительна.

Металлорежущий инструмент на токарных операциях применяется в основном стандартные резцы по ГОСТ с напайными пластинами из быстрорежущей стали Р6М5. Использование этого инструмента на токарно-винторезных станках вместе с универсальными приспособлениями не дает возможность использования прогрессивных режимов резания и снижает его стоимость. В итоге это приводит к перерасходу инструмента.

Здесь хотелось бы отметить, что под технологичностью конструкции понимается свойство обеспечивать возможность изготовления детали методом высокопроизводительной технологии с минимальным припуском, с минимальной трудоемкостью, себестоимостью производства без снижения эксплуатационных качеств машин.

Основным направлением обеспечения технологичности конструкции деталей является следующие:

1. Стандартизация и унификация узлов и их элементов.
2. Выбор материала и заготовки: конструкция должна обеспечивать применение наиболее экономических видов заготовок.
3. Уменьшение объема механической обработки:

– использование точных заготовок;
– уменьшение размеров обрабатываемых поверхностей за счет минимальных припусков.

4. Упрощение механической обработки за счет удобства выхода инструмента и замены глубоких отверстий сквозными.
5. Применение производительной технологии в массовом и крупносерийном производстве.

В целом на основании выполненного анализа большинство деталей рассматриваемого комплекта можно считать технологичными, так как большинство требований к технологичности конструкции выполняется, допускает применение высокопроизводительных режимов обработки, довольно просты по конструкции.

Конструкции деталей обеспечивают свободный доступ режущего инструмента ко всем обрабатываемым поверхностям. Имеется возможность вести обработку проходными резцами на универсальных и специальных станках с высокой производительностью с использованием стандартного инструмента, приспособлений и средств измерения. На отдельных ответственных операциях требуется специализированная оснастка для обеспечения требуемой точности.

С точки зрения обеспечения точности и шероховатости, обрабатываемые поверхности не представляют технологических трудностей, позволяет вести обработку на проход, и дают возможность обрабатывать деталь высокопроизводительными способами.

В соответствии с поставленными целями по мимо анализа технологичности разрабатываемых деталей, проводился выбор заготовок, определялся тип производства, разрабатывались технологические процессы обработки деталей, расчёт припусков на механическую обработку, расчёт режимов резания, а так же выбор режущего инструмента, средств измерений и оснастки.

При проектирование участка механического цеха по изготовлению винта опоры проводилась разработка робото-технологического комплекса (РТК), т.е. автономно действующая совокупность технологических средств производства, обеспечивающая полностью автоматический цикл работы внутри комплекса и его связь с входными и выходными потоками остального производства и включающая в себя единицу или группу технологического полуавтоматического оборудования (например, металлорежущие станки), взаимодействующего с этим оборудованием промышленных роботов, вспомогательное оборудование. На организацию производства на участке оказывает влияние высокая степень автоматизации и механизации, четкое взаимодействие между основным и вспомогательным оборудованием участка, оснащение участка транспортерами и накопителями заготовок. Промышленные роботы находят всё более широкое применение, заменяя человека на участках с опасными, тяжёлыми или монотонными условиями труда. Особенно важно то, что роботов можно применять для выполнения работ, которые не могут быть механизированным и автоматизированы традиционными средствами. Одно из преимуществ промышленных роботов – возможность быстрой переналадки для выполнения задач, различающихся последовательностью и характером манипуляционных действий.

В качестве обоснования проведённых мероприятий проведён экономический расчёт эффективности спроектированного участка цеха, обеспечивающий усовершенствование технологического процесса изготовления детали «Винт опоры», которая входит в указанный комплект деталей.

Значительная величина штучного времени на операциях технологического процесса; низкая производительность труда станочников; значительное число единиц используемого оборудования; высокие затраты на электроэнергию – вызывают необходимость разработки нового варианта технологического процесса обработки деталей данного типа.

В данном технологическом процессе предлагается вариант обработки детали с применением высокопроизводительного оборудования и специальной оснастки, который позволяет сократить основное время обработки детали и количество единиц использованного оборудования.

Взамен обычных универсальных токарных станков предложено использование робото-технологического комплекса, состоящего из промышленного робота СМ40Ф2.80.01 (ЦРВ – 50), фрезерно-центровального станка МР76А и двух токарно-винторезных станков модели 16Б16Т1С1.

Подобный подход позволит получить выигрыш за счет следующих составляющих: повышение производительности труда станочников; уменьшение суммарного штучного времени обработки детали; снижение доли заработной платы и отчислений на социальные нужды в себестоимости детали.

Основной целью оценки экономической эффективности технологического процесса на этапе его разработки является не столько расчет неких абсолютных значений его эффективности, сколько обеспечение соответствующих руководителей объективной, достоверной и достаточной информацией для принятия решения о разработке и применении нового технологического процесса.

Эффективность разрабатываемых новых технологических процессов может носить лишь относительный (сравнительный) характер и это обусловлено тем, что новые технологические процессы, как правило, находятся еще в стадии разработки и реально в конкретных условиях еще не используются, а лишь предполагаются к использованию.

В этих условиях оценить их эффективность (полезность, продуктивность) возможно лишь путем сопоставления, сравнения их технико-экономических параметров с соответствующими характеристиками аналогичных используемых технологических процессов, поскольку важны не абсолютные числовые значения тех или иных характеристик новых технологических процессов, а их сопоставление с теми же характеристиками аналога. Лишь такое сопоставление может объективно показать, обладают ли новые технологические процессы преимуществами перед существующими и в какой мере.

Это положение предопределяет первый шаг методики оценки эффективности технологического процесса – тщательный выбор и обоснование базы для сравнения, базового варианта.

Полученные результаты технико-эксплуатационных показателей сведены в таблицу 1.

Таблица 1 - Технико-эксплуатационные показатели

Показатели	Единицы измерения	Базовый вариант технологического процесса	Проектируемый вариант технологического процесса
Затраты на оборудование	тыс. тг	16973,40	23843,46
Затраты на средства технологического оснащения	тыс. тг	521,40	126,00
Затраты на производственные площади	тыс. тг	4028,52	5418,26
Суммарные капитальные вложения	тыс. тг	21523,32	29387,72
Удельные капитальные вложения на единицу продукции	тг	1065,6	1454,4
Технологическая себестоимость	тг	1448,01	1259,74

Приведенные затраты на одну деталь	тг	1661,13	1550,62
Условный годовой экономический эффект от внедрения технологического процесса	тыс.тг	-	2232,5

Анализ проведенных расчетов показывает очевидные преимущества внедрения робото-технологического комплекса и позволяет сделать вывод о целесообразности замены базового технологического процесса.

Литература:

1. Горбацевич А.Ф., Шкред В.А. Курсовое проектирование по технологии машиностроения, Минск: Высшая школа, 2003. – 256 с.
2. Каштальян И.А., Клевзович В.И. Обработка на станках с ЧПУ. – М.: Машиностроение, 2016. – 176 с.
3. Егоров А.С. Проектирование машиностроительных заводов. Москва. – М.: Машиностроение, 2008. – 714 с.
4. Зубкова Н.В. Расчет экономической эффективности: Методическое пособие. Тольятти: ТГУ, 2006. – 123 с.
5. Мельников Г.Н., Вороненко В.П. Проектирование механосборочных цехов: Учебник для студента для машиностроительных специальностей вузов/ под ред. Дальского А.М. – М.: Машиностроение, 2010. – 352 с.

УДК 621.3

«ЭКСПО-2017» – СТИМУЛ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ И ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Джумабаев Е., Бржанов Р.Т.

(Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова, г. Актау)

Существуют следующие виды альтернативной энергии: энергия Солнца и ветра, морских волн и горячих источников, приливов и отливов. На основе этих природных ресурсов были созданы электростанции: ветряные, приливные, геотермальные, солнечные рис. 1.

«Проекты по возобновляемой энергетике, реализуемые в Казахстане, позволят не только укрепить авторитет нашей страны на мировой арене но и внести свою лепту в сохранение экологической обстановки и обеспечить электроэнергией глубинки, жители которых только мечтают о благах цивилизации.» Н.А.Назарбаев, Президент Республики Казахстан. [1]

Успех каждой страны в большой мере связан с наличием ресурсов, в том числе энергетическим. Доказано, что рост национального дохода соответствует темпам роста использования энергии.

Главные причины освоения и изучения новых источников энергии:

1. Глобально-экономические
2. Политические
3. Социальные
4. Экономические

Казахстан имеет большой потенциал альтернативных источников энергии (около 1 триллиона кВт/ч). Возможности солнечной энергии - 2,5 миллиарда киловатт часов в год. Возможный к реализации технический гидропотенциал Казахстана равен 62 млрд. кВт/ч, а экономический - 27 млрд. кВт/ч, из которых реализуется около 8 млрд.кВт/ч в год. Каждая из представленных на рис.1 альтернативных источников энергии имеется в Казахстане в достаточных объемах для промышленного использования.

Рисунок 1 – Возобновляемые источники энергии на Земле

Но каковы бы не были запасы всевозможных источников энергии (рис.1) и теоретическая и практическая их разработка, то всегда будет присутствовать дефицит их, связанный с приростом населения Земли и сязанным с этим потреблением энергии. Будет наблюдаться энергетический кризис.

Возможные пути выхода из топливного кризиса:

1. Машины с большим КПД.
2. Правильная эксплуатация зданий ЖКХ.
3. Уменьшение энергозатрат на производство.
4. Использование атома в энергетике.
5. Использование природных ресурсов, производства энергии [2].

Джереми Рифкин, автор концепции о Третьей индустриальной революции, обозначил пять столпов. «Площадка ЭКСПО-2017 станет местом, где будут воплощены пять столпов Третьей индустриальной революции» [1].

• **Столп первый.** ЕС ставит целью на 20 процентов получать энергию из возобновляемых источников к 2020 году.

• **Столп второй.** Как нам получать такую энергию? Через здания. В ЕС 191 миллион зданий. Жилые дома, заводы, офисы. Цель в том, чтобы переоборудовать каждое из миллионов зданий в Евросоюзе в маленькую электростанцию.

• **Третий столп.** Энергию нужно сберегать.

• **Столп четвертый.** Здесь интернет-революция сливается с революцией энергетической и образует нервную систему общей инфраструктуры. То есть, миллионы зданий в Европе производят энергию, хранят ее в водороде, подобно тому как мы храним файлы на электронных носителях, и если вам эта энергия не нужна, то специальная компьютерная программе фиксирует это и продает излишек через интернет.

• **Пятый столп** — это транспорт. Электромобили — уже к концу этого года. Можно будет зарядить такую машину у любого здания, производящего электроэнергию [1].

На наш взгляд наиболее доступным в данное время для всех является экономия энергии. Экономия энергии начинается с проектирования здания. В проекте здания должны быть предусмотрены использование энергоэффективные проектные решения (геотермальные системы отопления и вентиляции, расположение здания относительно господствующих ветров района строительства, автоматическое регулирование теплоснабжения здания в зависимости от климатических условии, эффективные утеплители и др). Различные потери энергии здания представлены на рис. 2.

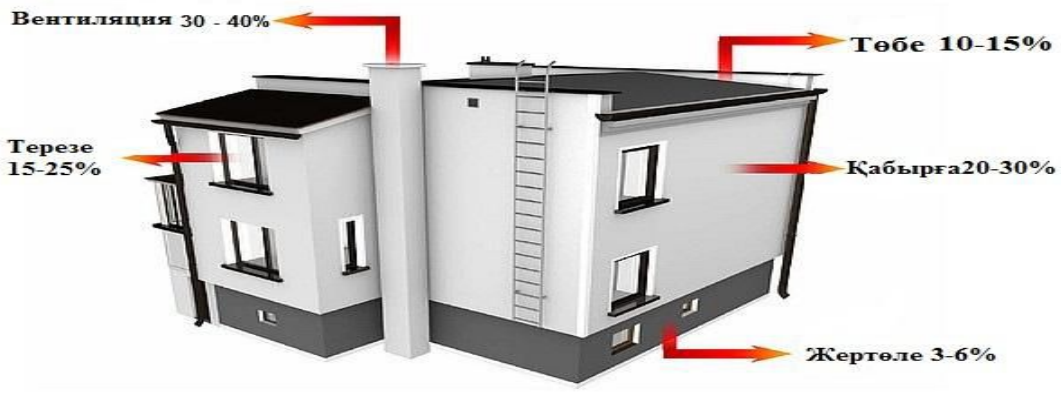

Рисунок 2 – Теплопотери здания

Выводы:

Энергию – тепловую, электрическую и другую надо беречь всем и на доступных всем уровнях.

Литература:

1. Тридцать факторов актуальности проведения Международной выставки «Астана – ЭКСПО – 2017». Сборник. Астана-2017 г.
2. Ушаков В.Я. Возобновляемая и альтернативная энергетика: ресурсосбережение и защита окружающей среды: монография. Томск: Изд-во «СибГрафик», 2011. - 138с.

УДК 691.547.3

ФАЗОВЫЙ СОСТАВ ЦЕМЕНТНОГО КАМНЯ В БЕТОНЕ

Досанов А.А., Бржанов Р.Т.
(КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау)

Проблему гидратации при твердении минеральных вяжущих материалов обычно рассматривают в двух аспектах: термодинамическом с примыкающим к нему кристаллохимическим и кинетическом. Первый из них охватывает такие вопросы, как состав и термодинамические свойства исходных неустойчивых фаз, а также промежуточных и конечных продуктов их гидратации, второй — механизм гидратации при твердении вяжущих [1].

Так как последнее направление разработано менее подробно, мы отводим ему больше места, а изложение термодинамических и кристаллохимических основ гидратации сведем к рассмотрению лишь промежуточных и конечных продуктов фазовых превращений, характерных для взаимодействия цемента с водой, т. е. к фазовому составу цементного камня в бетоне.

Известно, что портландцементный клинкер состоит из четырех основных фаз: алита, условно $3CaO•SiO_2$. (C_3S), белита β $2CaO•SiO_2$. (β C_2S), трехкальцевого алюмината $3CaO•A1_2O_3$ (C_3A) и четырехкальцевого алюмоферрита $4CaO•A1_20_3•Fe_2O3$ (C_4AF). Шлакопортландцемент за счет шлаковой составляющей содержит, кроме того, псевдоволластонит $CaO • SiO_2$. (C_3S), монтичеллит CaO• . MgO. $•SiO_2$ (CM S), анортит $CaO •A1_2O_3$ $2SiO_2$ геленит $2CaO • A1_20_3 • SiO_2$ (C_2A S) и Окерманит $2CaO • Mg O • SiO_2$ ($C_2M S_2$). При гидратации белита и алита - наиболее важных фаз портландцементного клинкера - реакция протекает по схеме $2Ca_3SiO_5+ 6H_2O = Ca_3• SiO_7•3H_20 + 3Ca (OH)_2$.

Близкие по составу, удельной поверхности (S=300м^2 /г) и, особенно, по рентгеновским и электронно-микроскопическим характеристикам гидросиликаты кальция образуются и при гидратации белита.

Однако правильнее представить продукты реакции в виде гидросиликатов общей формулы x• CaO• S i0$_2$, y• $H_2$0 с переменным молярным отношением x = CaO \ SiO_2 и y = H_2O/ S iO_2. Исследования показали, что образующиеся в системе CaO ----Si0$_2$ ----$H_2$0 при температуре до 100^{0}C фазы можно рассматривать как состоящие из гидросиликатов двух типов: C S H (1) с x = O,8.. .1,5, структура которых имеет вид деформированной фольги, и C S H (II) с x > 1,5 и волокнистой гофрированной структурой. Значение y для них изменяется от 1 до 1 ,7 или, если учесть возможность адсорбции воды на гидрофильной поверхности гидросиликатов кальция и их высокую удельную поверхность, то фактическое молекулярное отношение кристаллизационной воды $H_2$0/ SiO_2 у них несколько меньше единицы [2].

С ростом температуры и концентрации Ca(OH)$_2$ в жидкой фазе основность гидросиликатов кальция имеет тенденцию к некоторому повышению. Однако, по-видимому, между ними нет принципиальной разницы: отличаясь степенью закристаллизованности, основностью и базальными межплоскостными расстояниями они представляют собой семейство тоберморитовых (или тоберморитоподобных) фаз, вследствие изменения концентрации гидроксида кальция в жидкой фазе.
Важность изучения продуктов взаимодействия с водой силикатных фаз цемента обусловлена тем, что гидросиликаты кальция основные носители прочности цементного камня в бетоне; а алит и белит — преобладающие фазы портландцементного клинкера.

Отметим также, что частицы гидроксида кальция, возникающие при гидратации C_2S и особенно C_2S_3, не влияют сколько - нибудь существенно на механические показатели цементного камня. Однако наличие гидроксида кальция в твердой фазе и то, что C_3 S при взаимодействии с водой образует растворы сильно пересыщенные по отношению к Ca(OH)$_2$, в большой мере определяет pH среды соответственно устойчивость гидратных соединений .При гидратациии трехкальциевого алюмината реакция протекает по схеме согласно которой в качестве метастабильной фазы возникает не гексагональный гексагидрат, а смесь двух- и четырехкальциевого гидроалюмината с почти идентичными кристаллохимическими характеристиками. Таким образом согласно современным представлениям гексагидрат гидроалюмината кальция существует только в форме стабильного кубического соединения, которое при 275^{0}C теряет 4, 5 из 6 молекул воды.

Что касается метастабильных продуктов гидратации C_3A, то четырехкальциевый гексагональный гидроалюминат как установлено существует в виде двух политипных разновидностей, которые содержат при комнатной температуре и 100 %-й относительной влажности воздуха 19 молекул кристаллизационной воды. Однако шесть из них связаны менее прочно, чем остальные, поэтому при относительной влажности воздуха от 12 до 81 % C_4AH_{19} переходит в C_4AH_{13}. Духкальциевый гидроалюминат также имеет, очевидно, две или три политипные разновидности.
Поскольку число молекул воды у метастабильных гексагональных гидроалюминатов кальция изменяется в том интервале температур и при той относительной влажности среды, которые характерны для эксплуатации бетонов . Пригидратации C_4AF помимо уже указанных гидроалюминатов кальция образуются гидроферриты кальция разной основности. При исследовании модельных систем удалось выделить гексагональный четырехкальциевый гидроферрит кальция C_4FH_{13} , соответствующий C_4AH_{13}. Имеются данные об образовании из C_4AF двух- и монокальциевого гидроферритов кальция: C_2Faq и CFaq.

В зависимости от концентрации гидроксида кальция могут образоваться два типа кубических соединений в ряду гидроалюмоферритов кальция: для ненасыщенного раствора Ca(OH)$_2$ общей формулы C_3 (xA, y F)H_6 с промежуточной плохо закристаллизованной гексагональной формой гидроалюмоферрита кальция и для насыщенных растворов формулы Cз (O,5A, O,5 F)H_6 с промежуточной гексагональной формой C_4 (O,5A, *O,5*F) H_{14}, образующейся при 5-5O°C [3].

Продукты гидратации шлакопортландцемента, если количество в них шлака невелико, почти не отличаются по составу от перечисленных продуктов гидратации портландцемента. При увеличении содержания шлака в вяжущем отмечается тенденция к образованию более низко основных гидросиликатов кальция и к уменьшению количества гидроксида кальция в цементном камне бетонов на их основе.

Особый интерес представляют продукты взаимодействия портландцементного клинкера с гипсом. Гипс можно рассматривать и как неотъемлемую составную часть портландцемента, и как добавку к портландцементному клинкеру, вводимую на стадии изготовления цемента для придания ему определенных свойств. Как известно, добавка гипса была предложена одной из первых и, безусловно, должна считаться наиболее распространенной уже потому, что ее введение в цемент считается обязательным. При затворении цемента водой в результате реакции между C_3A и гипсом в качестве первого, а иногда и единственного соединения образуется высокосульфатная форма гидросульфоалюмината кальция $3CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 3CaO_4 \cdot 31H_20$ (сокращенно ГСАК-3). При недостатке гипса по стехеометрии реакции и наличии непрореагировавшего C_3A трехсульфатная форма со временем может перейти в низкосульфатную форму гидросульфоалюмината кальция $3CaO \cdot AI_2Oз \cdot Ca\ S\ 0_4 \cdot 12H_2O$ (ГСАК-1), изоморфную с C_4AH_{13} и образующую с ним либо твердый раствор, либо механическую смесь. Особенно легко ГСАК-3 переходит в ГСАК-1 при нормальной температуре в белитовом цементе по схеме:

$$3CaO \cdot AI_2O_3 \cdot 3CaO_4 \cdot 3IH_2O + 2(3CaO \cdot AI_2O_3) + 5H_2O \rightarrow 3(3CaO \cdot A1_2O_3 \cdot CaS0_4 \cdot 12H_2O).$$

В отличие от ГСАК-1 ГСАК-3 не стабилен при повышенной температуре, поэтому при нагревании ГСАК-3 или переходит в ГСАК-1, или при отсутствии C_3A происходит его термическая диссоциация с одновременным выделением сульфата кальция

$$3CaO \cdot A1_20_3 \cdot 3CaS0_4 \cdot 31H_20 \rightarrow 3CaO \cdot A1_20_3 \cdot CaS0_4 \cdot 12H_2O + 2CaO_4 \cdot .2HO + 15H_2O,$$

причем в зависимости от температуры образуется либо гипс, либо полугидрат сульфата Кальция, либо ангидрит ГСАК-3 и ГСАК-1 образуются также при гидратации в присутствии гипса СА — основного минерала глиноземистого цемента. Известны близкие к ГСАК-3 и ГСАК-1 двойные соли-гидраты, образовавшиеся при взаимодействии в воде некоторых сульфатов с $C_4A\ F$ портландцементного клинкера. Однако состав этих соединений окончательно не установлен хотя известны способы их синтеза. Некоторые авторы утверждают, что кристаллизуются ГСАК-3 и высокосульфатная форма гидросульфоферрита кальция — ГСФК-3, аналогичная ГСАК-3, но не дающая с ним твердых растворов, другие что образуются только твердые растворы этих соединений, в которых отношение между $A1_2O_3$ и $Fe_2Oз$ зависит от состава исходных фаз.

По поводу же существующих форм моносульфоферрита кальция $3CaO \cdot Fe_2Oз \cdot CaS0_4$ а (ГСФК-1), аналогичного ГСАК-1, разногласий нет - считают, что при комнатной температуре ГСФК-I может быть в двух формах: с 11—12 и с 13—14 молекулами воды. Знание фазового состава продуктов гидратации $C_4A\ F$ и продуктов его взаимодействия с гипсом необходимо, так как обнаружено,что гидроферриты, гидросульфоферриты и гидросульфоалюмоферриты кальция оказывают значительное влияние на сульфатостойкость бетона.

Фазовый состав цементного камня на границе с ним и заполнителем близок к составу камня вдали от границы, за исключением зоны его контакта с карбонатным заполнителем. Есть данные о том, что в этом случае образуется гидрокарбоалюминат кальция — $3CaO \cdot A1_20_3 \cdot CaCO_3$ относящийся к ряду двойных солей типа ГСАК-1.

Литература:

1. Ратинов В.Б., Розенберг Т.И. Добавки в бетон.-2-е изд., перераб. и доп.-М.: Строиздат,1989.-188с.: ил.
2. Тейлор Х.Ф. В. Цементная химия. - Томас Телфорд, 1997 год.- 356с. ил.

3. Бржанов Р.Т., Бишимбаев В.К. Инновационный патент РК № 25073.

УДК 62-529

РОБОТ МАНИПУЛЯТОР С ДИСТАНЦИОННЫМ УПРАВЛЕНИЕМ С ПОМОЩЬЮ ЖЕСТОВ

Есингалиев С.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В целях оптимизации производственных процессов создан отдельный класс оборудования под общим названием «промышленные роботы».

В машиностроении наряду с другими технологиями широко применяются промышленные роботы манипуляторы, приспособленные под выполнение самых различных функций, связанных с позиционированием, переносом, установкой, штабелированием деталей, заготовок, оснастки, инструмента.

Первые роботы манипуляторы появились именно в индустрии машиностроения. Впоследствии они перекочевали в другие сферы производств. Инновационные аппараты получили широкое распространение особенно в машиностроении по нескольким причинам.

Главная из них - возможность работать в условиях, в которых человек не сможет находиться в принципе. Во-вторых, уровень и качество выпускаемых продуктов при широкой роботизации производственного процесса заметно выше, чем когда речь идет об использовании человеческого труда. Кроме того, роботизированное производство менее затратное. И, наконец, производительность машин превышает в разы человеческие возможности. В свою очередь, к числу недостатков человеческого труда относятся большая вероятность ошибки, риск получения травмы, необходимость реализации социальных и физиологических функция и пр.

Робот манипулятор – сложный механизм, который состоит из нескольких звеньев, управляемых сервоприводами.

Манипулятору, запрограммированному на определенное действие, не требуется высокого уровня освещения, соблюдения циркуляции кислорода и других нюансов, без которых сложно представить рабочее место любого человека. Промышленный робот манипулятор делает производство комфортней и безопасней. Его применение значительно увеличивает производительность предприятия и качество выпускаемой продукции [1].

Роботы можно классифицировать по:

- областям применения – производственные (промышленные), военные (боевые, обеспечивающие), исследовательские, медицинские;
- среде обитания (эксплуатации) – наземные, подземные, надводные, подводные, воздушные, космические;
- степени подвижности – стационарные, мобильные;
- типу системы управления – программные, адаптивные, интеллектуальные;
- функциональному назначению – манипуляционные, транспортные, информационные, комбинированные;
- уровню универсальности – специальные, специализированные, универсальные.

По конструктивным признакам:

- типу исполнительных приводов - электрические, гидравлические, пневматические;
- типу движителя - гусеничные, колесные, колесно-гусеничные, полугусеничные, шагающие, колесно-шагающие, роторные, с петлевым, винтовым, водометным и реактивным движителями;
- конструктивным особенностям технологического оборудования - по числу манипуляторов, по грузоподъемности манипуляторов, по системе координат рабочей зоны (линейная, угловая);

• типу источников первичных управляющих сигналов - электрические, биоэлектрические, акустические;

• по способу управления - автоматические, дистанционно управляемые (копирующие, командные, интерактивные, супервизорные, диалоговые), ручные (шарнирно-балансирные, экзоскелетонные).

На сегодняшний день тысячи подобных конструкций функционируют на предприятиях Казахстана разной специализации. Большинство из этих машин незаменимы в ряде отраслей машиностроения. Особенно это касается тех сфер, которые связаны с тяжелыми и вредными условиями труда.

Главными проблемами роботов манипуляторов являются мобильность и адаптация, то есть, спобосность быстрого использования в разных внешних условиях, вредных для человеческого организма.

Проблема использования роботов манипуляторов в различных внешних условиях решается с помощью дистационного управления (ДУ).

Дистанционное управление — передача управляющего воздействия (сигнала) от оператора к объекту управления, находящемуся на расстоянии, из-за невозможности передать сигнал напрямую, если объект движется, находится на значительном расстоянии или в агрессивной среде и т. п.

Системы ДУ различаются, прежде всего, по типу канала связи:

Механический канал. Используется там, где объекты удалены друг от друга на сравнительно небольшое расстояние или требуется обеспечить мгновенную неискажённую реакцию (например, управление летательными аппаратами, автомобилями).

Электрический канал:

• проводной канал — используется там, где нет возможности применить беспроводные каналы (например, из-за отсутствия прямой видимости, наличия экранировки, соображений секретности и т. д.) либо из соображений стоимости и помехозащищённости. Такой канал используется, главным образом, для управления системами мобильных объектов, оборудованием производственных объектов, лабораторий, или специальных объектов (военного и другого назначения);

• радиоканал (радиоуправление) — используется, главным образом, для управления подвижными объектами — радиоуправляемыми спортивными моделями и игрушками, оборудованием для чрезвычайных ситуаций (роботы и т. д.), беспилотными летательными аппаратами (БПЛА), военными мобильными объектами; либо в ситуациях, когда передатчик и приёмник не могут находиться в зоне прямой видимости (системы освещения или отопления, подъемники гаражных дверей и т. д.);

• ультразвуковой канал — используется редко, для управления мобильными и стационарными объектами на сравнительно небольшом расстоянии;

• инфракрасный канал — используется, как правило, для бытовой электроники [2].

Для расширения области применения исполнительного механизма робота манипулятора и адаптации его к разным видам работы, можно использавать систему с дистанционным жестовым управлением на базе акселерометров [3].

В предлагаемой статье управление роботом манипулятором происходит дистанционно с помощью жестов. На рисунке 1 представлена структурная схема разрабатываемого робота. Она включает следующие блоки:

• Движение руки – жесты руки, которые обрабатываются и передаются с помощью передающей части системы управления;

• Передающая часть;

• Приемная часть;

• Двигатели – два двигателя постоянного тока для движения робота;

• Робот.

Рисунок 1 – Структурная схема робота манипулятора с ДУ с помощью жестов

Система управления робота состоит из двух частей: передающей части (рисунок 2) и принимающей части. В передающей части основными элементами являются акселерометр и радиопередатчик. Поскольку акселерометр передаёт аналоговые сигналы, их необходимо преобразовать в цифровые. Для этой цели вместо АЦП используется 4-канальный компаратор. С помощью опорного напряжения будет получены необходимые цифровые сигналы, которые впоследствии подводятся к шифратору для получения последовательных данных, которые затем отправляются по радиоканалу.

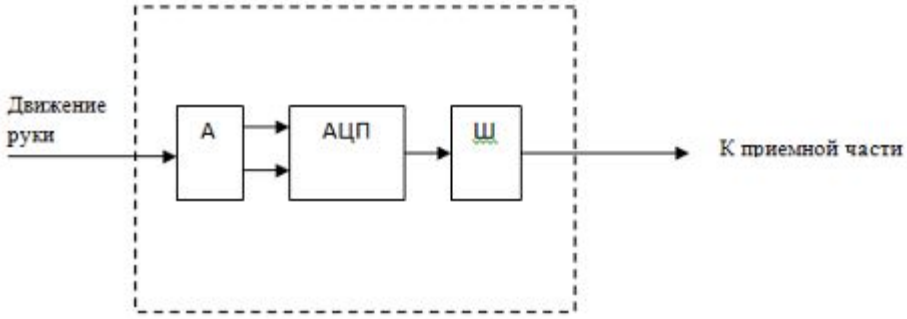

Рисунок 2 – Структурная схема передающей части робота: А – Акселерометр; АЦП – Аналого-цифровой преобразователь; Ш - Шифратор

В принимающей части (рисунок 3) данные, принятые от радиоприёмника, поступают на дешифратор. Он преобразует информацию в параллельные сигналы, которые поступают на Arduino UNO. На основе этих данных робот осуществляет движение. Следует учитывать, что для питания двигателей используется дополнительный источник напряжения – батарейки.

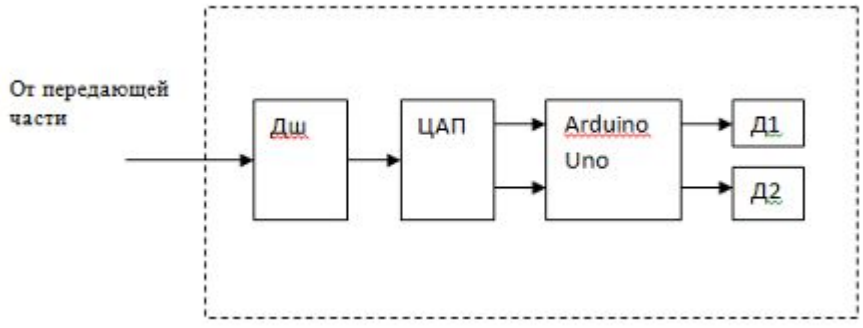

Рисунок 3 – Структурная схема приемной части робота: Дш – Дишифратор; ЦАП – Цифро-аналоговый преобразователь; Д1, Д2 – Двигатель постоянного тока

Дистанционное управление – удобный «помощник» для работы человека в опасных для его здоровья или жизни местах. Когда, в свою очередь, промышленные роботы манипуляторы способны работать точно, качественно и без отдыха 24 часа в сутки под минимальным контролем человека. Дистанционная система управления на базе акселерометров дает возможность человеку управлять манипулятором так, как нужно ему для какой-либо конкретной работы находясь на безопасном расстоянии, при агрессивной внешней среде.

Литература:

1. http://rus-robot.com
2. https://ru.wikipedia.org
3. Программируемые роботы. Создаем робота для своей домашней мастерской / Дж. Вильяме; пер. с англ. А.Ю. Карцева. - М.: НТ Пресс, 2006. -240 с.: ил.

УДК 629.331

ТЕХНИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ СТАНЦИЯЛАРЫ ЖАҒДАЙЫНДА АВТОКӨЛІК ШАНАҒЫН АНТИКОРРОЗИЯЛЫҚ ӨҢДЕУ

Жақсыбаева Ж.Т., Абильмажинов С.И., Дерман А.Л.
(М.Козыбаева атыдағы СҚМУ)

Автомобильдің шанағын антикоррозиялық өңдеу машинаның тот басу процесін баяулату үшін және оны пайдалану мерзімін ұзарту үшін пайдаланылады. Антикоррозиялық өңдеу автомобильдің ескіруін ұзақ кезеңге баяулатуға көмектеседі. Антикоррозиялық өңдеуді ішінара жүзеге асыруға болады, бірақ антикоррозиялық өңдеу толық жүргізген әлдеқайда тиімді. Автокөліктің антикоррозиялық өңдеуі әдетте 3 түрге жіктеледі:

1. Автокөлік шанағының түбі мен доңғалақ аркаларын өңдеу
2. Автокөліктің ішкі және жасырын қуыстарын өңдеу
3. Антигравийлық материалдармен жүргізілетін ішкі антикоррозиялық өңдеу.

Автокөліктің толық антикоррозиялық өңделуі мыналардан тұрады:

• көлік түбінің екі қабатты антикоррозиялық өңдеуі;
• автокөліктің доңғалақ аркаларының екі қабатты антикоррозиялық өңдеуі;
• жасырын қуыстардың антикоррозиялық өңдеуі;
• дәнекерлеу тігістері мен қосылыстарды антикоррозиялық өңдеу;
• жүк салғыштың ішкі бетін және капот қақпағын өңдеу.

Ұсынылатын заманауи жабдықтардың ең көп тараған түрлері:

1. **ASSALUB 102164 (1:3) -** тағайындалуы: антикоррозиялық препараттарды ауа әдісі арқылы тарату; өндіріс**:** Германия; резюме: профессионалды қондырғы, көптеген автокөліктер өңделетін жұмыс орындарындағы үлкен көлемді жұмыс кезінде ғана ақталады, қондырғы жабысқақ мастикамен, сондай-ақ ішкі беттерді қорғауға арналған антикорлармен да жұмыс жасай алады.
2. **ASSALUB 102180 (1:26) -** тағайындалуы: антикоррозиялық препараттарды ауа әдісісіз тарату; өндіріс: Германия; резюме: профессионалды, қымбат тұратын қондырғы, айрықша сенімділік пен керемет өнімділік, осындай кешеннің қажет болуы, өздерінің машиналарын антикоррозиямен өңдеуге ниет білдірген клиенттердің үлкен ағынымен негізделуі мүмкін, кешеннің негізгі міндеті – ауыр, қою материалдармен жұмыс жасау, бірақ дәл осындай табыс жағдайында жасырын қуыстарға арналған ML препараттарын шашыратуға болады.
3. **ASSALUB 102164 (1:3) и ASSALUB 102180 (1:26) -** тағайындалуы: кешен автомобильді толықтай антикоррозиялық қорғауға бағытталған (түбі, жасырын беттер), бұл комбайн 20 литрлік ауыстырылатын баррельмен жұмыс істейтін, екі төмен және жоғары

қысымды сорғылар негізінде құрастырылады, әр сорғыға өз бүріккіштері бар. Жасырын беттерді өңдеу ауа арқылы әдісімен жүзеге асырылады, түбі – ауа арқылы емес; өндіріс: Германия; резюме: ASSALUB 102164 (1:3) және ASSALUB 102180 (1:26) өздеріне профессионалды қондырғының барлық артықшылықтарын жинап алған: сенімділік, ұзақ мерзімділік, жоғары өнімділік, ауамен және ауасыз әдістермен өңдеу мүмкіндігі. Осының бәрі кешеннің мобильділігі негізінде.

Антикоррозиялық өңдеуге арналған қондырғылардың қарастырылған түрлерінің жасалған технологиялық карталарын талдау бойынша, қондырғының 2 нұсқа ұсынылған: 1 нұсқа: Assalud (1:3) мобильді кешені және Assalub (1:26); 2 нұсқа Assalub (1:26) жоғары қысымды сорғысы және Assalud (1:3) төмен қысымды сорғы.

Ұсынылған екі нұсқаның экономикалық көрсеткіштерін есептеу кезінде келесі нәтижелер алынды: 1 нұсқа үшін сатып алу мерзімі, - Мобильді кешен - төмен қысымды сорғы ASSALUB 102164 (1:3) және жоғары қысымды сорғы ASSALUB 102180 (1:26) сыйымдылығы 20 литр болатын шелектер үшін –0,17 г құрады.; 2 нұсқа үшін сатып алу мерзімі, - Стационарлық кешен – төмен қысымды сорғы ASSALUB 102164 (1:3) және жоғары қысымды сорғы ASSALUB 102180 (1:26) сыйымылығы 208 литр бөшкелер үшін - 0,16 г құрады.

Автокөлік сатып алғанда, көптеген автокөлік иелері автомобиль шанағының антикоррозияға қарсы өңдеу қажеттілігіне күмәнануда. Бір жағынан, өңдеу операциясы арзан емес, екінші жағынан, бірнеше жылдан кейін ТҚКО мастерлары қорқытатын шанағының тотығу саңылауының болып қалғанын да қаламаймын.

Біздің нарықтағы автокөліктердегі антикоррозияға қарсы қызмет көрсету бойынша қызметтерге әлеуетті сұраныс өте жоғары. Ең алдымен, бұл жаңа отандық автомобильдер нарығы. ВАЗдар, ГАЗдар, ЗАЗдар және басқа да маркалар алғашқыда технологиялық талап қосымша антикоррозиялық өңдеуді талап етеді және жақын болашақта машина жасаудың технологиясы мен техниканы өндіру технологиясы бойынша елеулі өзгерістердің болмаған белгілерінің жоқтығы ескеріле отырып, бұл сұраныс тағы 15-20 жылға беріледі.

2010 жылдан кейін шығарылған шетелдік автомобильдер көбінесе жақсы қорғауға ие. Дегенмен, пайдалануы 5 жылдан асатын автокөлік, құрылғының кепілдік мерзіміне қарамастан, қосымша қорғауды қажет етеді. 5 жылдан асқан шетел машиналарының паркі маңызды және бұл бизнес үшін үлкен әлеует.

Алынған зерттеу нәтижелері бойынша, ТҚКО шарттары бойынша үлкен көлемді сыйымдылқтарды пайдаланумен, қарастырылған автокөлік шанағын антикоррозиялық өңдеу нұсқаларының ішінен екінші нұсқаны ұсынуға болады, кепілдік берілген сервис бағдарламасы бар кәсіпорындарға кірісу үшін. Бірінші нұсқа бұл қызметтің клиенттер үшін айналым құрамдарын жақсырақ пайдалану мақсатында алғаш рет енгізіліп тұрған кәсіпорындар үшін (Noxudol 300 және Noxudol 700).

Әдебиет:

1. Коррозия автомобилей и её предотвращение, перевод с польского Ю.И. Кузнецова. – М. Транспорт, 1985.
2. Сайтwww.vasko.ru/to_catalog/action_categDesc/id_386/s1_Karcher/
3. Сайт www.noxudol.ru/
4. Сайт www.mercasol.ru/
5. Сайт www.group-rb.ru/equip/group/185
6. Сайт www.catalog.autodela.ru/article/view/342
7. www.carmanz.com/usefularticles/98-what-are-types-of-body-cars.html
8. www.ru.wikipedia.org/wiki/Типы_автомобильных_кузовов
9. www.amastercar.ru/articles/body_of_car_11.shtml
10. www.volvoclub.ru/sequrity/81/
11. www.automn.ru/toyota-camry-01/toyota-42290-10.m_id-5888.m_id2-5889.html
12. Симонок Т.В. Методические указания к выполнению экономической части дипломных проектов. Петропавловск. СКГУ им. М. Козыбаева, 2006. – 24с.

ӘОЖ 544.36

ҚАБАТТЫ ҚЫШҚЫЛМЕН ӨҢДЕУ ӘДІСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ

Жұмағазин Н.М., Балгынова А.М.

(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Мұнай-газ ісі мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекші: А. Мерекеқызы)

«Ұстаздың биігі ойлана қарасаң, биіктей береді, үңіле қарасаң, тереңдей береді, қол созсаң қарсы алдыңда, айналсаң артыңда тұрғандай» деп Сократ айтқандай Егеменді еліміздің білім саласына өзгерістер енгізіліп, жаңа талаптар қойылып отыр. Болашақта егеменді еліміздің үлкен өндіріс орындарында еңбек ететін, жаңашылдыққа жаны құмар, ізденімпаз, бәсекеге қабілетті маман иесі болуға өз үлесімізді қосуымыз керек.

Қазіргі білім беру технологиялары бойынша жүйелі білімдерді меңгеру, оқу үдерісінде жаңа технологияларды қолдану және болашақ маманның кәсіби-тұлғалық қасиеттері мен қабілеттерін дамыту, мемлекетімізде жүргізіліп жатқан білім беру реформасының мақсаттары мен талаптарын жүзеге асыру жаңа технологиялардың құзырына жатады.

«Технология» ұғымы соңғы кездері педагогикалық әдебиеттерде жиі қолданылатынын кездестіреміз. Қолданылатын ұғымдарды ажырату мақсатында келесідей негізгі ұғымдарды қарастырамыз, олар: техника, технология, педагогикалық технология, оқыту технологиясы, білім беру технологиясы т.б.

Технология (гректің *“techno”* - өнер, шебер, білгір және “logos” – ілім, ғылым)ғылыми-практикалық негізде шикізатты дайын өнімге айналдырудың әдіс-тәсілдерінің жүйесі.

Технология дайын тетік немесе бұйым жасау үшін өндірістік процестерде пайдаланылатын материалдың,шикізаттың немесе жартылай өнімнің (әрбір операциялар аралығындағы дайындамалар) пішінін, өлшемін, қасиетін, күйін өзгерту амалдарынан тұрады [1].

Олай болса, біз мұнай және газ саласы бойынша ұзақ пайдаланылатын кеніштердіңұңғы түбі аймағының өткізгіштігін және мұнай бергіштігін жоғарылату үшін эмульсиялы қышқылды қолдана отырып, қабатты қышқылмен жарудың ішінара таңдалған технологиясы арқылы өнімді қабаттарды игеру дәрежесін (дебитті) арттыруды анықтайтын боламыз. Тәжірибе көрсеткендей қабаттың мұнай бергіштігін арттырудың дәстүрлі әдістері өткізгіштігі төмен қабаттардан қалдық мұнайларды тиімді өндіруді қамтамасыз етпейді. Сондықтан игеріп жатқан кенорындардан қабатқа әсер етудің тиімді әдістерін қолдана отырып, мұнайды өндіру дәрежесін арттыру негізгі ғылыми-техникалық міндет болып табылады.

Ұзақ пайдаланылатын кеніштерден мұнай өндіру деңгейі жылдан жылға төмендеуде. Сонымен қатар қалдық мұнайлар өткізгіштігі төмен, қалыңдығы кішкентай коллекторларда жатқандықтан, қиын алынады. Ал қабатқа және қабаттың түп аймағына әсер ету арқылы ұзақ пайдаланылатын кеніштердің мұнай бергіштігін арттыру үшін қабатты өңдеудің дәстүрлі әдістерінде қышқыл, өткізгіштігі жоғары қабаттарға жақсы еніп, қабаттың өткізгіштігін одан сайын арттырады. Ал өткізгіштігі төмен қабаттар өңделмей сол күйінде қалып қояды. Бұл мұнай бергіштікті төмендетеді [2].

Кенорын бойынша мұнай өндірудің төмендеуін болдырмау және мұнай өндіру коэффициентін арттыру үшін, қабаттың мұнай бергіштігін арттырудың және түп аймағын өңдеудің жаңа әдістерін пайдалану өзекті болып табылады. Сондай әдістердің бірі біз ұсынып отырған қабатты қышқылмен жару әдісі. Бұл әдісте өткізгіштігі жоғары қабаттар уақытша пакермен немесе жоғары тұтқырлы эмульсиялармен бөлектеледі.

Қабатқа қышқылды үлкен қысыммен айдағанда қышқыл қабатқа терең енеді де, өткізгіштігі төмен қабаттарды толық қамти отырып, қабатты өңдеу тиімділігін арттырады.

Соның нәтижесінде мұнай өндіретін ұңғылардың дебиті артады, өнімділік қабатта жаңа саңылаулар, тесіктер, жарықтар пайда болады, ұңғы түбі тазаланады, қабаттың түп аймағының өткізгіштігі артады [3].

Өндіру және айдау ұңғыларын қышқылмен өңдеу және қабатты қышқылмен жару мынадай мақсатта жүргізіледі:

- мұнай өндіру ұңғыларының дебитін арттыру;
- айдау ұңғыларының сіңірімділігін арттыру;
- өнімді қабаттарда жарықтар жасау;
- түп аймағын, сүзгілерді тазарту;
- қабаттың түп аймағының өткізгіштігін арттыру;
- тұз шөгінділерінен ұңғы түбін тазарту;
- құбырларды тұздардан және коррозия өнімдерінен тазарту [4].

Мұнай кенорындарын игеру уақытының созылуына байланысты қабатты қышқылмен жару және тұз қышқылымен өңдеу жұмыстарының рөлі маңызды болып. Бұл мәселелерді шешу үшін коллекторлық жағдайларға сәйкес келетін технологияларды таңдау қажет. Әсіресе қоюлатылған қышқылды айдау арқылы қабатты қышқылмен жару, қосымша сұйықты айдау, зерттеу және сынау жұмыстары қарастырылған. Осының нәтижесінде бірнеше ұңғыларда көп көлемде сұйық өндіріледі [4, 1].

Жобаға сәйкес әрбір ұңғыда сұйықтарды дайындау бойынша нұсқау өткізіліп, тұз қышқылы ерітіндісінің және жару сұйығының сапасы бақылауға алынып, тұз қышқылы ерітіндісінің тығыздығы, концентрациясы және жару сұйығының тұтқырлығы, араластыру уақыты үнемі өлшеніп отырады, бұл жұмыстар дайындалған жару сұйығының және тұз қышқылы ерітіндісінің қасиеттерін қамтамасыз етеді.

Сонымен қабатқа және ұңғының түп аймағына әсер етудің, қабатты қышқылмен жару процесіне негізделген, дәстүрлі емес технологиясын қолдану арқылы мұнай өндіру және айдау ұңғыларын игере аламыз және кенорындардың өнімділік қабатының біртексіздігін ескере отырып, қышқыл ерітіндісінің құрамын дайындау, қышқылдың оптимальды концентрациясын таңдау және қышқыл ерітіндісінің меншікті шығынын анықтай аламыз.

Әдебиет:

1. Рахимбекова З.М. Материалдар механикасы терминдерінің ағылшынша-орысша-қазақша түсіндірме сөздігі ISBN 9965-769-67-2
2. Газизов А.А. Увеличение нефтеотдачи неоднородных пластов на поздней стадии разработки. – М.: Недра, 2002.
3. Технологический регламент на кислотную обработку и кислотный ГРП нефтедобывающих и нагнетательных скважин. – Актобе, 2007.
4. Логинов Б.Г., Малышев Л.Г., Гарифуллин Ш.С. Руководство по кислотным обработкам скважин. – М.: Недра, 1986.

УДК 620.9-62-97

АНАЛИЗ ПОВРЕЖДАЕМОСТИ ЭЛЕКТРООБОРУДОВАНИЯ РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЕЙ И ВЫБОР МЕРОПРИЯТИЙ ПО ПОВЫШЕНИЮ НАДЕЖНОСТИ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ

Зорин А.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Для обеспечения надежной работы электросетевого комплекса необходима безотказная и устойчивая работа распределительных сетей 6-10/0,4 кВ, они являются окончательным этапом

всей системы по обеспечению электроэнергией конечного потребителя и, естественно, находятся в непосредственном контакте с каждым человеком.

В Северо-Казахстанской области компанией, которая отвечает за распределительные сети, является АО «Северо-Казахстанская Распределительная Электросетевая Компания». В ее непосредственной зоне ответственности находится сам областной центр (г. Петропавловск), таки часть районных центров области.

В структуру Компании входят следующие подразделения:

- Кызылжарский РЭС, Мамлютский РЭС, Жамбылский РЭС, им. М. Жумабаева РЭС, Аккайынский РЭС, Есильский РЭС, Шал акына РЭС, Тимирязевский РЭС;
- Южный участок магистральных сетей и подстанций;
- Управление городских электрических сетей;
- Управление по распределению и контролю электроэнергии;
- Управление реконструкции, модернизации и ремонтов;
- Производственные подразделения и управления [1].

На балансе АО «Северо-Казахстанская Распределительная Электросетевая Компания» находятся подстанции:

- 10/0,4 кВ — 2293 шт.,
- 35 - 220 кВ — 163 шт.;

а также линии электропередач протяженностью 13 440,1 км, из которых:

- Воздушные линии 35 кВ и выше — 4 264,51 км;
- Воздушные линии 10-0,4 кВ — 8 777,38 км;
- Кабельные линии — 398,21 км [1].

По результатам ведущейся работы и данным технических отчетов АО «Северо-Казахстанская Распределительная Электросетевая Компания» удалось уменьшить на 27 % общее число технологических нарушений, благодаря проведенным мероприятиям по модернизации электрооборудования уменьшился недоотпуск электроэнергии на 25000 кВт*ч. Фактические потери электрической энергии в электрических сетях на начало 2015 года составляли 148 753 тыс. кВт*ч, в то время как за второе полугодие года составили 67 811 тыс. Квт*ч.

К мероприятиям по модернизации электрооборудования в АО «Северо-Казахстанская РЭК» относятся:

Выполнена замена 15 км кабельных линий КЛ 10-0,4 кВ;

Произведена реконструкция:

- 14 трансформаторных подстанций ТП 10/0,4 кВ;
- 46 км воздушных линий ВЛ 10-0,4 кВ в Петропавловске и Кызылжарском районе с заменой «голого» провода на провод марки СИП (самонесущий изолированный провод) ;
- закрытого распределительного устройства ЗРУ-10 кВ на подстанции ПС 110/10 кВ №8 в блочно-модульном здании [1].

Наименее надежным элементом распределительной сети являются линии электропередач (ЛЭП), главенствующим фактором, который оказывает влияние на это, является их большая протяженность, следствием является возрастание общего количества внешних и независящих от энергопередающей компании факторов.

К основным причинам повреждаемости кабельных линий (КЛ) относятся:

- Механические воздействия строительной техники на КЛ, происходящее во время проведения земляных работ;
- Старение поясной и межфазной изоляции;
- Дефекты при прокладке кабеля и установке муфт;
- Работа под перегрузками.

В целях повышения надежности электроснабжения потребителей г. Петропавловска были выбраны следующие мероприятия [2]:

- Замена «голого», неизолированного провода на провод марки СИП;
- Использование кабелей с применением изоляции из сшитого полиэтилена вместо кабелей с бумажной изоляцией

Проведена оценка показателя надежности использования кабелей с бумажной изоляцией и кабелей с изоляцией из сшитого полиэтилена

Таблица 1 – Оценка показателей экономической эффективности КЛ 6–10 кВ

Показатель надежности	Кабель (БПИ)	Кабель (СПЭ)	Снижение показателей
Частота аварийных отключений в год, шт. / на 100 км	25,2	1,3	23,9
Недоотпуск электроэнергии в аварийном режиме, кВт·час	124 563	7220	117343

Также необходимо определить трудозатраты на эксплуатацию и проведение ремонта кабельных линий (таблица 2) [3].

Таблица 2 – Трудозатраты на эксплуатацию и ремонт КЛ 6–10 кВ

Наименование работ	Трудозатраты чел. час		Снижение трудо-затрат чел.-час	Стоимость работ		Экономия тг.
	Кабель (БПИ)	Кабель (СПЭ)		Кабель (БПИ)	Кабель (СПЭ)	
Прокладка 1 м кабеля в траншее	1,5	1	0,5	2103,22	1690,72	412,5
Монтаж одной соединительной муфты	4,7	3,9	0,8	9078,74	5974,42	3104,32
Монтаж одной концевой муфты	3,7	1,1	2,6	5856,028	2129,52	3726,50

Из таблицы 2 видно, что использование кабельных линий с изоляцией из сшитого полиэтилена приводит к существенному сокращению трудозатрат и экономических потерь от недоотпуска электроэнергии потребителям.

Следующим этапом работы является проверка экономической эффективности использования проводов марки СИП по недоотпуски электроэнергии и частоте аварийных отказов (таблица 3, 4).

Таблица 3 – Ущерб от недоотпуска электроэнергии при использовании неизолированных и изолированных проводов ВЛ 0,38 кВ

Показатель надежности	Провод (АС)	Провод (СИП)	Снижение показателей
Частота аварийных отключений в год, шт/на 100 км	25	3,1	21,9
Недоотпуск электроэнергии в аварийном режиме, кВт·ч	4921	152	4769

Очевидна прямая зависимость экономической эффективности эксплуатации воздушных линий с трудозатратами при их монтаже и эксплуатации. Таблица 4 показывает основные трудозатраты и стоимость проведенных работ [9].

Таблица 4 – Трудозатраты на эксплуатацию и ремонт ВЛ с использованием неизолированных и изолированных проводов

Наименование работ	Трудозатраты чел. час		Снижение трудо-затрат чел.-час	Стоимость работ		Экономия тг.
	Провод (А)	Провод (СИП)		Провод (А)	Провод (СИП)	
Прокладка 1км провода	21	18	3	33789,36	32667,42	1121,94
Подвеска 1км провода	42,25	22,71	19,54	70970,4	37726,74	33243,66

Литература:

1. http://sevkazenergo.kz/ru/divisions/ao-severo-kazaxstanskaya-raspredelitelnaya-elektrosetevaya-kompaniya.html
2. Лещинская Т.Б., Наумов И.В. Электроснабжение сельского хозяйства. Москва: КолосС, 2008. 655 с.: ил. (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учеб. заведений).
3. Нормы и расценки на выполнение работ по ремонту и реконструкции ЛЭП и оборудования ТП (РП) по состоянию на 2014 г.

УДК 621.396.721-615.47

БЕСПРОВОДНАЯ СИСТЕМА ХОЛТЕРОВСКОГО МОНИТОРИРОВАНИЯ

Ивель В.П., Герасимова Ю.В., Оспанов К.Ж.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Предложенная в статье концепция построения автоматизированных систем медицинской кардиодиагностики, основанная на использовании беспроводных технологий, пакета прикладных программ Matlab и базы ЭКС PhysioBank ATM, позволит создавать системы прогноза развития патологических отклонений в состоянии сердечной деятельности пациента, включающие как суточное мониторирование электрокардиограмм (ЭКГ), так и экспресс-кардиодиагностику опасных патологических отклонений, что значительно сократит временные и экономические затраты на ЭКГ-обследование.

Как правило, техника холтеровского мониторирования подразумевает запись ЭКГ в течение суток на автономный носитель, например, флэш-память. Однако данные, зарегистрированные монитором Холтера, становятся известны и могут быть проанализированы только после того, как закончен период регистрации [1]. Поэтому в амбулаторных условиях или для домашнего применения целесообразно использовать непосредственную беспроводную передачу ЭКГ от пациентов на общий сервер (в условиях кардиоцентра) или на отдельный миникомпьютер (в домашних условиях) с целью непрерывного контроля ЭКГ пациентов и дальнейшей интерпретации (расшифровки) ЭКГ в реальном времени. Такая система позволит оперативно информировать пациента и (или) врача об отклонениях в сердечной деятельности.

В настоящее время существуют беспроводные системы передачи ЭКГ-сигнала, работающие в стандартах Zigbee или Bluetooth [2]. К недостаткам таких систем можно отнести невысокую скорость передачи данных и ограниченное число абонентов (для Bluetooth). Этих недостатков лишена сеть Wi-Fi, но ее применение ограничивалось высоким

энергопотреблением. Однако в последнее время на рынке беспроводных устройств появились достаточно интересные беспроводные приемопередатчики, которые при сохранении всех необходимых характеристиках обладают достаточно низким энергопотреблением. Ярким представителем этого класса устройств является оригинальный приемо-передатчик китайского производства – Wi-Fi модуль NodeMcu v3 с чипом ESP8266 (ESP-12e) [3]. Использование данных модулей при построении беспроводных систем Холтеровского мониторирования позволит решить задачи повышения скорости передачи ЭКС, расширения рабочего диапазона действия и непрерывной работы системы в течение суток и более.

На рисунке 1 представлена функциональная схема системы Холтеровского мониторирования, предназначенная для использования в домашних условиях. Основные компоненты системы.

1. Специализированный кабель отведений для Холтеровского мониторирования включающий одноразовые электроды.

2. Кардиограф на базе интегральной микросхемы ADAS1000 (фирма Analog Devices) – представляет собой пятиканальный блок аналоговых усилителей с фильтрами и формирователями отведений, т.е. специализированная схема для Холтеровского мониторирования. В паре с ней целесообразно использовать комбинированный RISC-DSP процессор Blackfin. RISC-ядро может осуществлять и управление системой, и предварительную обработку данных, и формирование графического интерфейса пользователя. Типичный алгоритм обработки ЭКГ (фильтрация изолинии, подавление шумов и детектирование зубца R) реализуется на сигнальном процессоре.

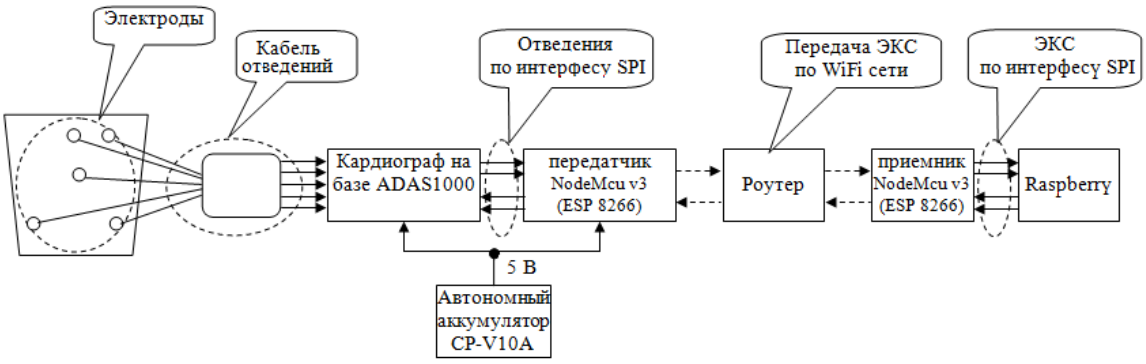

Рисунок 1 – Функциональная схема системы Холтеровского мониторирования

3. WiFi-передатчик, на который по шине SPI поступают усиленные и отфильтрованные электрокардиосигналы (ЭКС).

4. Роутер, обеспечивающий беспроводную связь между приемопередатчиками.

5. WiFi-приемник принимает ЭКС, поступающие от роутера, и по шине SPI передает их на миникомпьютер класса Raspberry.

6. Аккумулятор класса Sony CP-V10A для электропитания элементов автономной части системы.

Программа для передачи сигнала пишется в среде Arduino Ide. Основная задача программы – минимизация времени передачи одного измерения.

Назначение миникомпьютера принимать и интерпретировать ЭКС, а также визуализировать результаты автоматизированной диагностики и передавать их на принтер для распечатки предварительного заключения.

Программа интерпретации ЭКС для Raspberry предварительно создается на персональном компьютере, а затем переносится на Raspberry.

Для отладки и настройки параметров беспроводной системы передачи ЭКС, тестирования алгоритмов анализа ЭКГ и различных режимов работы системы необходимо использовать модели сигналов по характеристикам близкие к реальным ЭКС с различными

патологиями или копии предварительно записанных реальных ЭКГ-сигналов. Существует архивная база ЭКС PhysioBank ATM, которая представляет собой веб-ресурс, содержащий хорошо описанные электрокардиографические сигналы и соответствующее программное обеспечение с открытым исходным кодом для биомедицинского научного сообщества. В приложении к базе ЭКС представлена технология перевода копий ЭКГ в среду Matlab. Используя эту технологию, можно записать любую копию ЭКГ в рабочее пространство (Workspace) Matlab. Применяя пакеты Simulink и Simulink Desktop Real-Time, можно передавать аналоговый ЭКС-сигнал через многофункциональную плату PCI-1710HG на платформу Arduino DUE и затем по интерфейсу SPI – на приемопередатчик. Далее передача сигнал происходит по описанному алгоритму.

На рисунке 2 представлена Simulink-схема передачи ЭКС-сигнала, записанного в рабочую память Workspace, на выходные контакты платы PCI-1710HG (Analog Output). На рисунке 3 осциллограмма, полученная в среде Matlab, а на рисунке 4 выходной сигнал на реальном осциллографе, снятый с выходных контактов платы PCI-1710HG.

Анализ результатов экспериментов и полученных графиков реальных ЭКГ показывает, что совместное использование платформы Arduino, многофункциональной платы PCI-1710HG и среды Matlab позволит создать эффективную и экономичную систему Холтеровского мониторирования ЭКГ.

Представленная работа относится к аппаратной части Холтеровской системы мониторирования ЭКГ и является основой для разработки программная часть системы. Планируется, что программная часть системы, реализующая алгоритм интерпретации ЭКГ, будет опираться на аппарат интерпретации ЭКГ по методике Орлова В.Н., а сама программа будет разрабатываться на языке C++, чтобы сохранить преемственность с программой, предназначенной для беспроводной передачи ЭКС написанной в среде Arduino Ide.

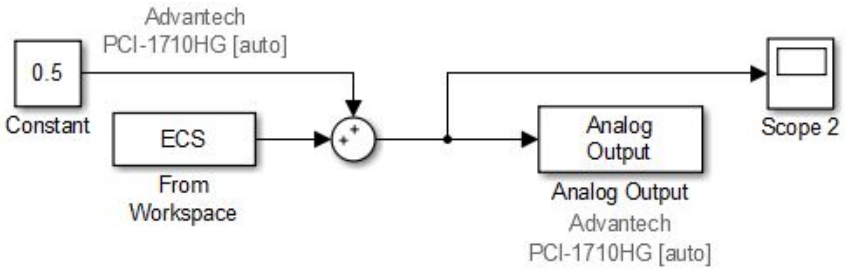

Рисунок 2 – Simulink-модель для получения реального ЭКС-сигнала

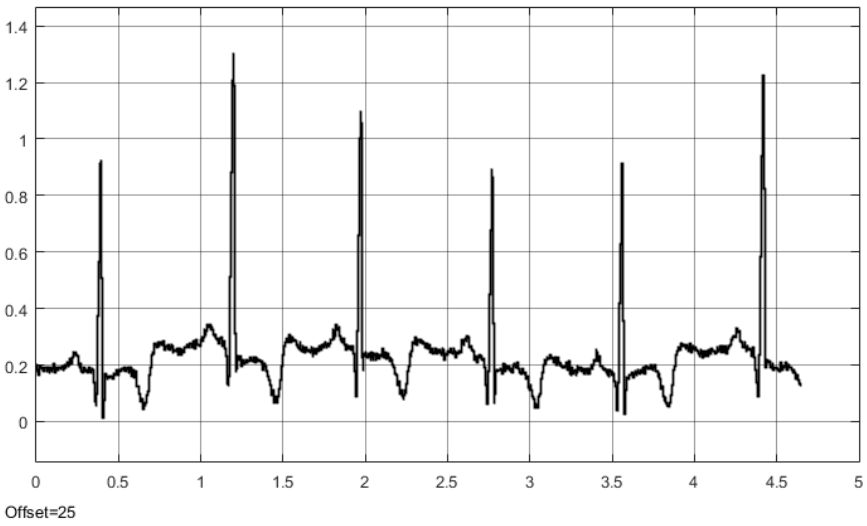

Рисунок 3 – Осциллограмма ЭКС-сигнала, полученная на Scope 2

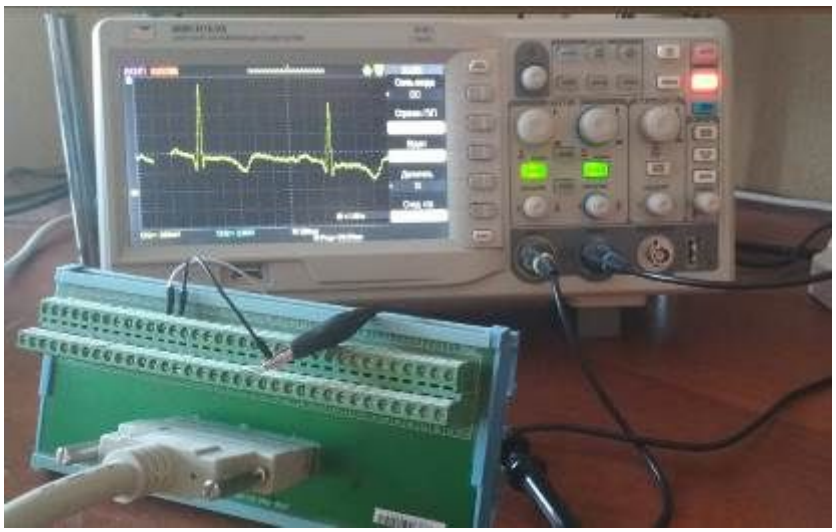

Рисунок 4 – Выходной сигнал на реальном осциллографе, снятый с выходных контактов платы PCI-1710HG

Литература:

1. Макаров Л.М. Холтеровское мониторирование. – М.: Медпрактика, 2000. – 216 с.
2. Ющенко М.А. Беспроводная передача информации в медицинском оборудовании // Современные тенденции технических наук: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). – Казань: Бук, 2014. — С. 29-32.
3. http://fb.ru/article/245758/mikrokontroller-esp-podklyuchenie-i-nastroyka

УДК 372.862

РАЗРАБОТКА РАЗВИВАЮЩЕЙ КНОПОЧНОЙ ИГРЫ НА МИКРОКОНТРОЛЛЕРЕ ATMEGA32

Кожахметова Д.Е.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современное образование очень изменилось с того времени, когда учились наши родители. Технический прогресс не стоит на месте, появляются новые технологии. Особенно это касается сферы радиотехники и электроники. В СКГУ им. М. Козыбаева производится обучение по специальности «Радиотехника, электроника и телекоммуникации». Радиотехника открывает очень много возможностей. Изучая курс по радиоэлектронике начинаешь понимать различные схемы, понимать принцип работы радиоаппаратуры, писать коды и главное собирать устройства. Радиотехника сама по себе очень интересна, но обучение обычно проходит не так интересно. В основном это теория и очень мало практики, хотя реализация устройств на практике очень увлекательна.

Из опыта можно уверенно сказать, что интереснее всего играть в различные игры. Возникла идея создания игры в рамках курса «Микроконтроллеры и специальные микропроцессоры». Игра называется «The button game». В этой игре используется несколько кнопок, два 2 ряда по 10 светодиодов для индикации прогресса и 3 дополнительных светодиода для индикации старта. Цель игры состоит в том, чтобы два человека попытались нажать свою кнопку больше всего раз в самый короткий промежуток времени. Когда кнопка нажата,

светодиоды загораются один за другим, пока не загорится последний светодиод, и эта сторона победит. Затем все светодиоды победившей стороны мигают.

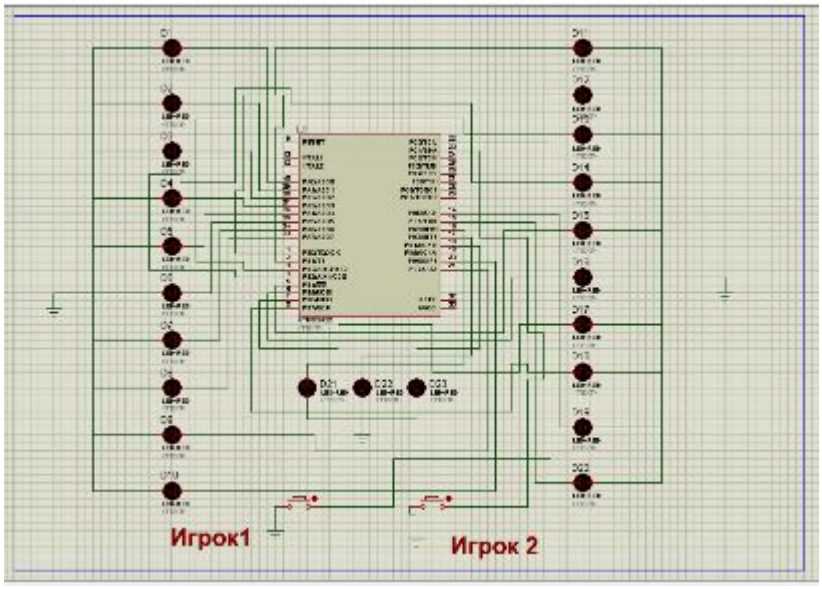

Рисунок 1 – Модель игры в программе Proteus

Схема состоит из двух рядов светодиодов, по 10 светодиодов на каждом ряду. Поскольку для каждой стороны имеется 10 светодиодов, для каждого набора можно использовать один порт и дополнительно 4 пина другого порта, и 2 пина другого порта для кнопок. Одна кнопка и 10 светодиодов могут быть подключены к 8 пинам одного порта и дополнительно пинам другого порта. Дополнительно мы добавили 3 светодиода для того чтобы игроки знали что после того как зажгутся 3 светодиода (на старт, внимание, марш) нужно начать играть.

Для начала была собрана структурная схема в программе Proteus (рис. 1). Proteus Design Suite – мощнейшая система автоматизированного проектирования, позволяющая виртуально смоделировать работу огромного количества аналоговых и цифровых устройств [1]. Далее нам нужно было написать код, который позволит, выполнит определенные действие микроконтроллеру. Код написала в программе AVRStudio 5.0 и прошила с помощью программы WinAVR (рис. 2) [2]. Программная среда AVR Studio позволяет производить все этапы разработки программ для любых микроконтроллеров серии AVR [3].

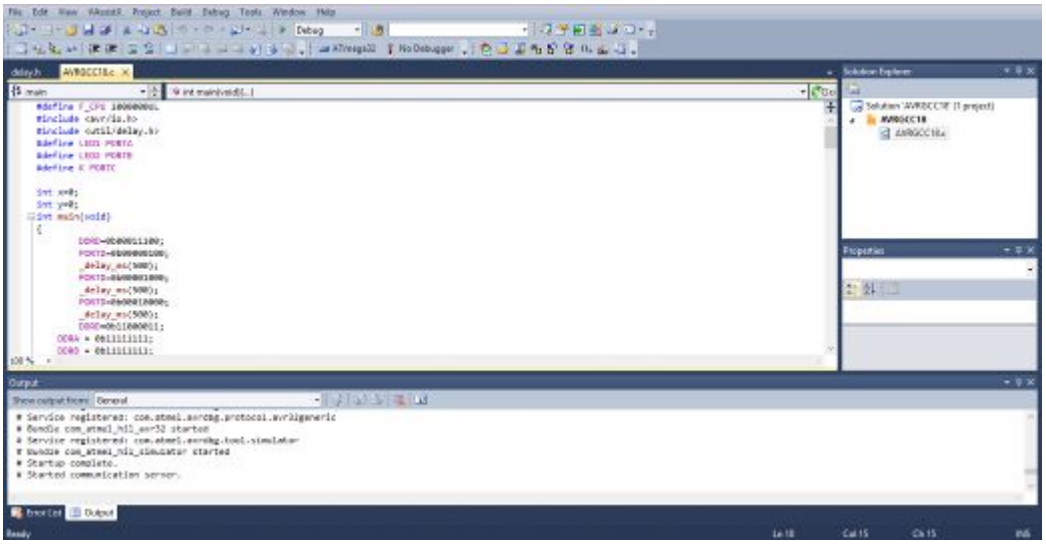

Рисунок 2 – Рабочая область программной среды AVRStudio 5.0

В коде используются несколько несложных команд программирования на языке C++ [4]. Каждая программа на C++ имеет функцию с именем main(), именно с нее все начинается, когда запускается программа, из нее мы также можем вызывать и другие функции, написанные нами [5]. А также использовали директивы #define, #include, цикл while и операторы if, else. Директива #define применили для того чтобы присваивать портам другое имя, а с директивой #include мы указываем компилятору, что собираемся использовать идентификаторы, которые собственно говоря, и перечислены в заголовочных файлах. While цикл будет выполняться, пока условие, указанное в круглых скобках является истиной. И конечно же операторы if, else, одни из главных функции всего кода. Ведь с помощью них были написаны основные действия игры, которые выполнялись.

В нашем коде есть несколько простых алгоритмов, с помощью которых работает наша игра. Для начала настраиваем порты, далее идет условие, если нажата 1 кнопка то горят светодиоды 1 игрока, и они увеличиваются по уравнению x=x+1, иначе нечего не происходит. С таким же условием изменяются светодиоды 2 игрока но только с уравнением y=y+1. Далее идет условие если x>10 то побеждает 1 игрок, начинает мигать его светодиоды и счет игры обнуляется. Вся игра начинается сначала. Аналогично и для 2 игрока, но с условием y>10 (рис.3).

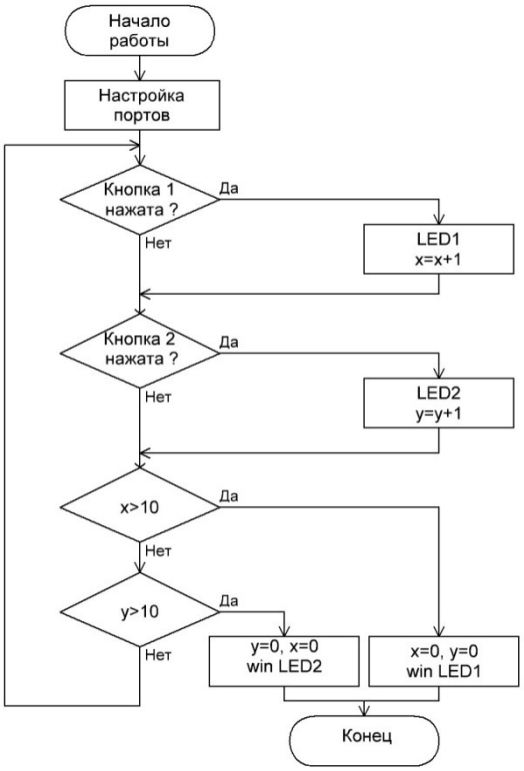

Рисунок 3 – Схема алгоритма кода

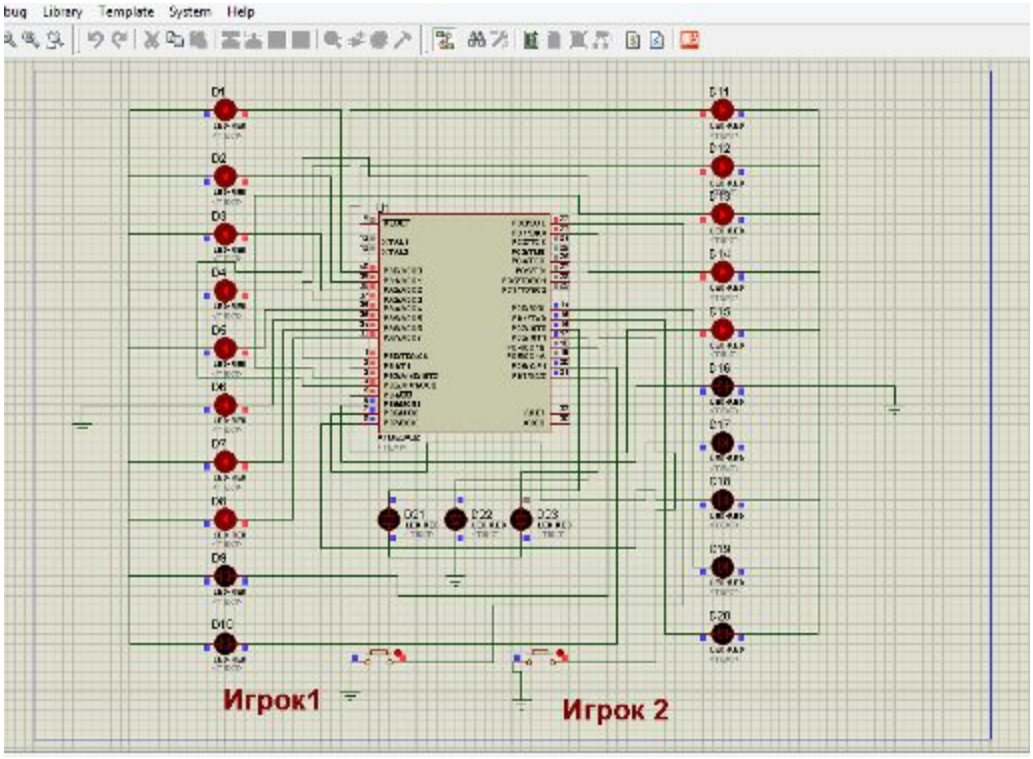

Рисунок 4 – Симуляция игры в программе Proteus

На рисунке 4 можем увидеть, что написанная программа успешно работает. Теперь можно собирать ее на макетной плате (Рис.6а). Для начала нужно прошить микроконтроллер с помощью программы WinAVR C++ через программатор USBASP AVR (Рис.5) [6].

Рисунок 5 – USBASP AVR программатор

Потом подключаем макетную плату к питанию. Модуль питания для макетной платы имеет вогнутую конструкцию и не заслоняет собой рабочую зону. Такой модуль полностью совместим с макетными платами, которые имеют по бокам две линии питания. Есть переключатель 3.3/5В. Питается от внешнего блока питания 6,5 - 12В (Рис.6б). На плате имеется USB выходной разъем для питания 5В устройств с USB разъемом.

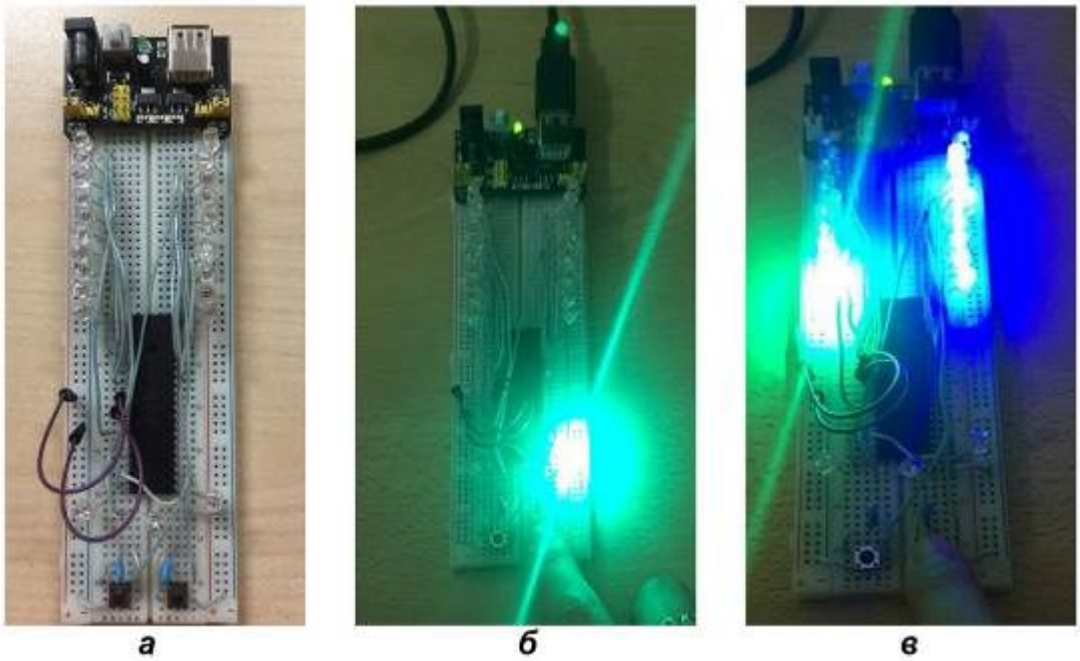

Рисунок 6 – а - собранная игра на макетной плате;
б - подключение питание 6,5 - 12В; в - итог игры «The button game»

Рассмотренная выше практическая задача дает четкое представление о работе микроконтроллера. Скорее всего, кому-то понравиться игра, а кому-то нет. Это предпочтение потребителя игры. Телефоны, телевизоры, жидкокристаллические мониторы, кондиционеры, холодильники, новогодние гирлянды, компьютеры и многое другое не могут работать без микроконтроллеров. Применение микроконтроллеров в технике очень актуально. Так как они существенно ускоряют работу поставленной им задачи. Отсюда и важность их изучения и применения в устройствах.

Литература:

1. Степанов С. PROTEUS по-русски. Москва , Радио – ежегодник, 2013.
2. Джон Мартон Микроконтроллеры AVR. Москва, изд. «Додэка-XXI», 2006.
3. Хартов В.Я. Микроконтроллеры AVR практикум для начинающих. Москва изд. МГТУ им. Н.Э.Баумана, 2007.
4. Гирберт Шилдт C++ базовый курс. Киев, изд. «Вильямс», 2012
5. Шпак Ю.А. Программирование на языке С для AVR и PIC микроконтроллеров. Москва, изд. «Додэка-XXI», 2007.
6. USBASP Даташит https://arduino.ua/docs/USBASP_Datasheet.pdf [Электронный ресурс]

УДК 347.763

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ НА ТРАНСПОРТ

Колисниченко С.Н., Колисниченко С.В, Симчич И.О.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Транспортная отрасль развивается достаточно активно. Появляются все новые и новые технологии и систему, упрощающие управление транспортным процессом. Ужесточение требований к качеству поставок товаров, претерпевает изменение степень важности критериев при выборе видов транспорта, внедряются прогрессивные формы поставки грузов, учащаются

поставки продукции мелкими партиями. Все это приводит к изменению связей в логистической цепи, сдвигам в структуре перевозок и, по сути дела, к новому взгляду на транспорт и пересмотру транспортной политики [1-3].

В целях достижения синхронизации работы транспорта и производства в хозяйственной деятельности фирм широко применяются системы «канбан» и «точно в срок» (just in time). По указанной технологии подача грузов и тоннажа клиентуре в необходимых случаях ведется с точностью до минут. При этом, например, автомобиль с главного конвейера автосборочного завода поступает не на склад, а в вагон, и одновременно специальное погрузочное устройство, управляемое ЭВМ, обеспечивает постановку следующего вагона под погрузку очередной партии автомашин. Такая технология позволяет обходиться без громоздкого и дорогостоящего складского хозяйства и ускорять оборачиваемость капитала. В результате нормативы запасов материальных ценностей резко сокращаются.

Под влиянием логистических систем «канбан» и «точно в срок» пользователи транспортных услуг стали отдавать предпочтение таким критериям, как соблюдение временных графиков доставки грузов (в зависимости от продолжительности планируемой поставки считаются допустимыми следующие отклонения: для 8–12 недель – 25%; 4–8 недель – 10%, менее 4 недель – 1%), ответственность за удовлетворение текущих потребностей и возможность отслеживания движения груза. Повышение значимости названных критериев наблюдалось у 90% фирм, принявших на вооружение рассматриваемые логистические системы. Одновременно половина из этих фирм повысила интерес к таким факторам, как близость расположения терминалов, величина тарифов, протяженность маршрутов и наличие специализированного подвижного состава [3-4].

Таким образом, в известном смысле можно утверждать, что начинается органическое срастание транспорта с обслуживаемым производством, превращение его в звено единой системы «производство – транспорт – распределение».

Новый подход к транспорту как к составной части более крупной системы, т. е. логистической цепи, привел к необходимости рассматривать его в разных аспектах. С точки зрения изучения эффективности работы отдельных видов транспорта интерес представляют перевозки грузов между пунктами отправления и назначения на каждом из них (например, от одной железнодорожной станции до другой, из порта в порт или с терминала на терминал). Однако с позиции организации перевозок целесообразно анализировать весь процесс перевозки от грузоотправителя до грузополучателя (по системе «от двери до двери»). Если же учитывать интересы клиентов, то здесь необходимо принимать в расчет не только перевозку на магистральных видах транспорта, но и обработку, хранение, упаковку и распаковку, подачу материалов к станкам в цехе и все связанные с этим процессы информации, сопровождающие материальный поток. Такой подход способствует оптимальному выбору транспортных услуг, ибо качество перевозок, как правило, в большей мере отражается на общих расходах, чем себестоимость перевозок.

В логистических системах, работающих «строго по графику», основной фактор, обеспечивающий эффективную работу на линиях снабжения и сбыта товарно-материальных ценностей, – это новые услуги автомобильных и железнодорожных компаний по сбору и распределению грузов. Такие услуги транспортных предприятий обеспечивают ускорение перевозки на большие расстояния от поставщиков к производителям или рынкам конечной продукции и часто исключают звенья, существующие в традиционных системах комплектования грузов. В результате проводимые операции обычно являются менее дорогостоящими и обеспечивается более высокое качество обслуживания, чем при конкурирующих способах распределения. Кроме того, компании, пользующиеся новыми услугами, извлекают прямые выгоды, как-то: уменьшается продолжительность цикла обработки заказа, а хранение запасов товарно-материальных ценностей заменяется транспортными потоками.

Учитывая вышеизложенное, представляет интерес более подробное рассмотрение политики транспортных предприятий, приведшей к изменению характера деятельности

последних. Активное развитие информационных технологий, а также логистики вызвало появление на транспорте различных логистических систем и технологий, что значительно упростило процесс управления транспортным процессом, а также позволило сократить затрачиваемые ресурсы. Вследствие этого, стало повышаться качество обслуживания транспортных компаний, возросла их прибыль. Стала наблюдаться тенденция развития транспортной отрасли в целом.

Решая транспортные проблемы, необходимо использовать теоретические и методологические достижения в этой области. Однако важно применять не только имеющиеся достижения, но и выработать свою транспортную стратегию и определить главные ее принципы. В основе логистической модели должны лежать проблемы транспортного процесса, которые бы включали в эту модель реалистические предположения. Важной областью исследований является разработка аналитических результатов для распределения эвристики маршрутизации транспортных средств, изучение компромиссов между запасами ресурсов, их транспортировкой и размещением. Отсюда видно, что перспективным направлением исследований может послужить объединение экспертной системы с транспортно-маршрутной системой на основе взаимосвязанной оптимизации. К предложениям нужно так же отнести компьютеризацию различных звеньев логистической системы, подключение их к единой информационной сети (обладающей высокой скоростью передачи данных и позволяющей эффективно работать с удаленными терминалами), что позволит отслеживать движение груза и контролировать транспортные потоки.

Литература:

1. Залманова М. Е. Логистика: Учебное пособие. – Саратов: СГТУ, 2015. – 166 с.
2. Логистика: Учебник / Под ред. Б. А. Аникина: 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2014. – 368 с.
3. Модели и методы теории логистики./ Под ред. В.С. Лукинского. - СПб., 2016.
4. Гордон М.П., Тишкин Е.М., Усков Н.С. Как осуществить экономическую доставку товара отечественному и зарубежному покупателю: Справочное пособие для предпринимателя. – М.: Транспорт, 2013. – 64 с.

УДК 621.31

ВОПРОСЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ СИСТЕМ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Кошеков К.Т., Демьяненко А.В., Пукема О.Н.
(*СКГУ им. М.Козыбаева*)

Моделирование - процесс, связанный с созданием программной (виртуальной) модели реального процесса. Данная модель позволяет выполнять ряд важных функций в электроэнергетической области [1]:

1) Проверка и корректировка работы системы;
2) Демонстрация систем и режимов;
3) Выявление ошибок и погрешностей расчетных данных;
4) Проектирование систем электроснабжения.

Стоит отметить, что в настоящее время моделирование позволяет полностью осуществлять ведение производства передачи электроэнергии автоматически, за счет тесной взаимосвязи смоделированной с помощью различных программ системы с производственным оборудованием с применением компьютерных технологий. Данную взаимосвязь можно назвать системой искусственного интеллекта [2].

Вопросы моделирования систем электроснабжения промышленных предприятий решаются с использованием различного программного обеспечения. Каждая программа имеет

свои достоинства и недостатки, однако, одной из наиболее перспективных в данном направлении является программа PSCAD [3,4].

Главной особенностью данной программы является не только моделирование, но и имитация, исследование, визуализация (рисунок 1) электроэнергетических процессов в сетях и системах.

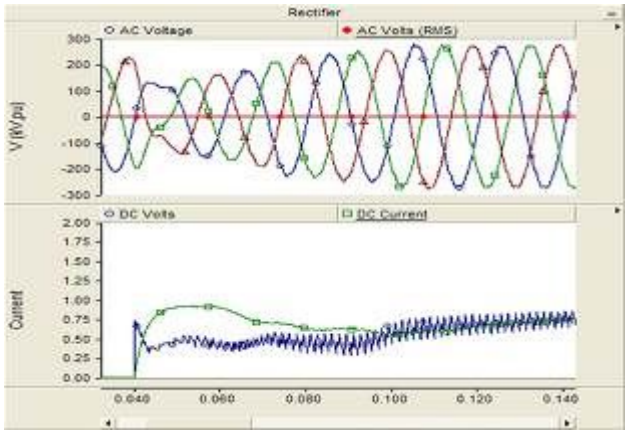

Рисунок 1 – Исследование гармоник напряжения

Моделирование в области электроэнергетики отвечает основным требованиям, необходимым для проектирования систем электроснабжения, а также контроля режимов и параметров систем и сетей. К основным требованиям при моделировании систем с целью оптимизации параметров и режимов работы электроснабжения относятся следующие приоритетные функции [2]:

1) Выбор средств моделирования;
2) Визуальное построение моделей;
3) Структура модели;
4) Библиотека компонентов.

Основные достоинства программного моделирования:

1) Пользователи имеют возможность создавать собственные элементы и возможные модели энергосистем и сетей. Элементы могут быть представлены собственным алгоритмом работы, описанным на языке данной программы;

2) Наглядность обеспечивается за счет совмещения на рабочем поле схемы модели, элементов управления и элементов отображения результатов моделирования, а также таблиц со свойствами и характеристиками модели. В процессе моделирования имеется возможность воздействия на модель и наблюдения за ее реакцией;

3) Элементы задания аварийных ситуаций, в которых используются специальные элементы для задания вида и места повреждения энергосистемы. При данных ситуациях можно смоделировать возникновение короткого замыкания, обрыва линий и других аварий;

4) Многогранное исследование работы реального оборудования на основании спроектированной модели в условиях, максимально близких к тем, которые имеют место в действующих энергосистемах;

5) Моделирование устройств с элементами силовой электроники и систем, в составе которых имеются эти устройства;

6) Возможность разработки и отладки алгоритмов действия устройств управления, регулирования и защиты;

7) Возможность создания масштабных моделей сетей с расчетом распределения потоков энергии. Определение технической и экономической эффективности;

8) Моделирование быстродействующих процессов.

Исходя из всех выше перечисленных функций и достоинств компьютерного моделирования, можно сделать вывод, что моделирование выполняет функцию поиска

наилучшего решения при проектировании энергосистем. Иными словами моделирование в целом оптимизирует любой технический процесс, а как результат появляется оптимальное решение при заданных параметрах.

Вторым несомненным достоинством моделирования является применение наиболее точного метода оптимизации, а именно математического метода (расчетов).

В совокупности основных направлений моделирования получается оптимально рассчитанный проект по электроснабжению промышленного предприятия с минимальными затратами, погрешностями, потерями, что обеспечивает собой высокое качество производства, передачи и потребления электроэнергии.

Литература:

1. Родионов В.Г. Энергетика: проблемы настоящего и возможности будущего. – М.: ЭНАС, 2010. – 352 с.
2. Костин В. Н. Оптимизационные задачи электроэнергетики: Учеб. Пособие. – СПб.: СЗТУ, 2003. – 120 с.
3. Кошеков К.Т., Пукема О.Н. Перспективы применения программного обеспечения PSCAD для моделирования процессов в энергетической отрасли // Научно-технический журнал «Метрология». - №1, 2017. – с. 72-74.
4. www.ennlab.ru Программный комплекс PSCAD. 02.04.2018

УДК 621.31

СИСТЕМА ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ ОПЫТНОГО ЗЕРНОХРАНИЛИЩА

Кошеков К.Т., Зыкова Н.В., Кошекова Б.В., Таутекенов А.Г.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Важным фактором снижения себестоимости хранения и переработки зерна является внедрение инновационных технологий. На кафедре «Энергетики и радиоэлектроники» СКГУ им. М.Козыбаева было создано опытное зернохранилище с горизонтальными силосами, включающее также новые беспроводные инфокоммуникационные технологии, инновационные методы и алгоритмы сбора, первичной обработки и анализа информационных сигналов и изображений и формирования на их основе управляющих воздействий.

Целью исследований, описанных в статье, стала разработка системы электроснабжения, обеспечивающей бесперебойную и надежную работу опытного зернохранилища с горизонтальными силосами.

1 Характеристика объекта электроснабжения

Зерно загружается в склад через верхний транспортер, который установлен на верхней галерее, выгружаться будет через 5 нижних транспортеров с боковой загрузкой. Нижние транспортеры могут запускаться одновременно, и работать параллельно.

Сборный транспортер принимает зерно со всех пяти транспортеров и далее направляет зерно на отгрузку или переработку. При этом одна нория может обслуживать несколько зернохранилищ на 5000 тонн. Несмотря на это, при расчете системы электроснабжения, в качестве альтернативы, нами была предусмотрена возможность размещения на каждом зернохранилище нории с перекидным клапаном и двух нижних транспортеров для подачи зерна с 5-ти нижних выгрузочных транспортеров на норию.

Согласно требований СНиП РК 3.02-07-2009 «Предприятия, здания и сооружения по хранению и переработке зерна» [1], «электроприемники всех предприятий по надежности электроснабжения, как правило, следует относить ко второй категории».

Освещение организовано по месту погрузки - разгрузки склада площадью 40х22,5=900м^2 (периметр - 125 м). Согласно требований СНиП РК 3.02-07-2009 «Предприятия, здания и сооружения по хранению и переработке зерна» [1], искусственное освещение зданий и сооружений элеваторов проектируется исходя из восьмого (VIII) разряда зрительной работы

(для ламп накаливания освещенность составляет 30 лк). Всё электрооборудование питается от трехфазной сети переменного тока напряжением 380 В частотой 50 Гц, освещение от однофазной сети.

Характеристики основных электропотребителей в зернохранилище с горизонтальными силосами на 5000 тонн приведены в сводной ведомости нагрузок (таблица 1).

2 Расчет схемы электроснабжения опытного зернохранилища

Учитывая категорию электроснабжения объекта (II категория с необходимостью резервирования нагрузки потребителей 0,4 кВ), предложена схема электроснабжения представленная на рисунке 1:

1) однотрансформаторная КТП 10/0,4 с питанием по воздушной линии 10 кВ от ближайшей подстанции (ПС);

2) резерв обеспечивается со стороны 0,4 кВ по воздушной линии 0,4 кВ от ближайшей ТП 10/0,4 или ветрогенератора;

3) электроснабжение электрооборудования и освещение осуществляется от распределительного пункта (РП), расположенного непосредственно в складе или рядом со складом, по кабельным линиям.

Таблица 1 – Сводная ведомость электрооборудования зернового склада

Номер по плану	Технологическое оборудование		Номинальные параметры электрооборудования	
	Тип	Мощность, кВт	cosφ	η
1	Нория ленточная НК-100, 1 шт.	7,5	0,75	0,9
2	Клапан перекидной двухсторонний электромеханический КД-3, 1 шт.	0,25	0,75	0,9
3	Конвейер скребковый ТС-200/30 с боковой загрузкой, 5 шт.	7,5	0,75	0,9
4	Конвейер скребковый ТС- 320/100, 1 шт.	15,0	0,75	0,9
5	Конвейер скребковый ТС-320/100, 2 шт.	7,5	0,75	0,9
6	Лампы накаливания	0,010	1	-

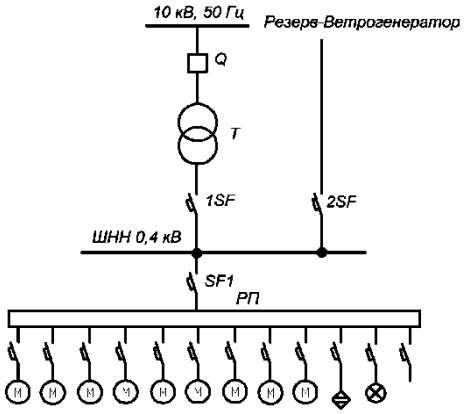

Рисунок 1 – Схема электроснабжения зернохранилища емкостью 5000 тн

Электрические нагрузки являются исходными данными при проектировании электроснабжения. Основным методом расчета электрических нагрузок является метод

коэффициента максимума, который сводится к определению максимальных (P_m, Q_m, S_m) расчетных нагрузок группы электроприемников.

Максимальная нагрузка определяться по формуле (1) [4].

$$P_м = K_м P_{см}; \qquad Q_м = K'_м Q_{см}; \qquad S_м = \sqrt{P_м^2 + Q_м^2}, \tag{1}$$

где $P_м$ – максимальная активная нагрузка, кВт;
$Q_м$ – максимальная реактивная нагрузка, квар;
$S_м$ – максимальная полная нагрузка, кВ·А;
$K_м$ – коэффициент максимума активной нагрузки;
$K'_м$ – коэффициент максимума реактивной нагрузки;
$P_{см}$ – активная мощность за наиболее нагруженную смену, кВт;
$Q_{см}$ – реактивная мощность за наиболее нагруженную смену, квар;

$$P_{см} = K_и P_н; \qquad Q_{см} = P_{см} tg\varphi; \qquad S_{см} = \sqrt{P_{см}^2 + Q_{см}^2} \tag{2}$$

где $K_и$ – коэффициент использования электроприемников, определяется на основании опыта эксплуатации;

$P_н$ – номинальная активная мощность, кВт.

Расчет электрических осветительных нагрузок рекомендуется выполнять по методу удельных мощностей. Расчетная нагрузка осветительных приемников в системе общего равномерного освещения определяется по формуле:

$$P_{оу} = S \cdot P_{уд} \tag{3}$$

Площадь, освещаемая лампами накаливания $S = 20м^2$, тогда $P_{оу} = 0{,}20$кВт.

Согласно распределению нагрузки по РУ заполняем «Сводную ведомость нагрузок по зернохранилищу», таблица 2.

Таблица 2 - Сводная ведомость нагрузок зернохранилища

Наименование ЭП	Нагрузка установленная						Нагрузка средняя за смену						Нагрузка максимальная			
	Р, кВт	n	$К_И$	cosφ	tgφ	m	$Р_{см}$, кВт	$Q_{см}$, кВар	$S_{см}$, кВА	$n_э$	$К_м$	$К'_м$	$Р_м$, кВт	$Q_м$, кВар	$S_м$, кВА	$I_м$, А
РП																
Нория ленточная НК-100	7,5	1	0,6	0,75	0,88		4,5	6,6	6,77							
Клапан перекидной двухсторонний эл.мех. КД-3	0,25	1	0,6	0,75	0,88		0,15	0,22	0,27							
Конвейер скребковый ТС-200/30 с боковой загрузкой	7,5	5	0,6	0,75	0,88		22,5	33,0	40,0							
Конвейер скребковый ТС-320/100	15,0	1	0,6	0,75	0,88		9,0	13,2	16,0							
Конвейер скребковый ТС-320/100	7,5	2	0,6	0,75	0,88		9,0	13,2	16,0							
ОУ с ЛН		-							0,20							
Всего на РП		11	0,6	0,75	0,88	>3	45,2	66,2	79,0	5	1,6	1,1	72,3	72,8	102,6	156

Всего на ШНН							45,2	66,2	79,0				72,3	72,8	102,6	
ПОТЕРИ													2,05	10,3	10,5	
Всего на ВН													74,4	83,1	113,1	

При выборе мощности трансформаторов необходимо исходить из экономической нагрузки, допустимой перегрузки, числа часов использования максимума нагрузки, темпов роста нагрузки, расчетной нагрузки.

Выбор и проверка мощности трансформатора, установленного на КТП, производится по интервалам роста нагрузок.

Расчётная нагрузка с учётом перспективы развития определяется по формуле:

$$S_p = \kappa_p \cdot S_{\sum} \ ,$$

где κ_p – коэффициент роста нагрузок,

S_Σ – суммарная нагрузка на шинах 0,4 кВ трансформатора.

Кроме расчетной нагрузки необходимо учесть потери мощности в ВЛ 0,38 кВ – 6%, $S_{р.ктп}$=143,9 кВА.

Мощность трансформатора выбирается по интервалам роста нагрузок для трансформаторов, исходя из условия:

$$S_{э.н} \le S_p \le S_{э.в} ,$$

где $S_{э.н}$ – нижний экономический интервал;

$S_{э.в}$ – верхний экономический интервал.

При расчетной мощности 143,9 кВА выбирают трансформатор 160 кВА на КТП (таблица 3).

Таблица 3 – Характеристики трансформатора ТМ 160 10/0,4

Тип	Номинальная мощность $S_{ном}$, кВА	Сочетание напряжений, кВ		Потери, кВт		Напряжение к.з., $U_{к\%}$, %	Ток х.х., $I_{х\%}$,%	Схема соединений
		$U_{н\,ВН}$	$U_{н\,НН}$	$\Delta P_{хх}$	$\Delta P_{кз}$			
ТМ-160/10	160	10	0,4	0,540	2,65	4,5	2,40	У/$У_н$-0

Расчет сечения проводников силовой электрической сети производится по условию допустимого нагрева на основании значений номинального тока для отдельных потребителей и расчетного тока для группы потребителей.

Выбранные проводники должны быть проверены по условию допустимой потери напряжения при нормальной и пиковой нагрузке. Согласно ПУЭ РК проводники любого назначения должны удовлетворять требованиям в отношении предельно допустимого нагрева с учетом не только нормальных, но и послеаварийных режимов, а также режимов в период ремонта и возможных неравномерностей распределения токов между линиями, секциями шин и т.п. При проверке на нагрев принимается получасовой максимум тока, наибольший из средних получасовых токов данного элемента сети [2].

Длительно допустимый ток в послеаварийном режиме:

Участок сети ШНН - РП. $I_{р.РП} = 156A.$

Выбор сечения провода на участках сети КТП(ШНН) - РП.

Выбираются линии ЭСН с учетом соответствия аппаратам защиты согласно условию:

$$I_{доп} \ge K_{зщ} I_р . \qquad (4)$$

$K_{зщ} = 1{,}25$ для взрыво- и пожароопасных помещений;

$K_{зщ} = 1$ для нормальных (неопасных) помещений;

$K_{зщ} = 0{,}33$ для предохранителей без тепловых реле в линии.

Защиту предполагается выполнять автоматическими выключателями с комбинированным расцепителем, а условия эксплуатации объекта можно считать нормальными, следовательно, $K_{ЗЩ} = 1$.

Линия ШНН-РП:

$$I_{доп} \geq K_{зщ} I_{р.РП},$$

$$I_{доп} \geq 156А.$$

Рекомендовано выбирать ближайшее большее значение по таблице допустимого длительного тока, т.е. с учетом использования четырехжильного кабеля при прокладке в земле - $I_{доп}$=175 А, сечение S=50 $мм^2$.

Расчет сети по потере напряжения с учетом $U_н$=380 В и γ=31,7 м/(Ом·мм^2) для алюминия $\Delta U_{доп} = 0{,}0219 \cdot \frac{P \cdot l}{F}$.

Расчет сети 0,38 кВ КТП по потере напряжения $\Delta U_{рп} = 1{,}58\%$.

Падение напряжения на РП меньше допустимого $\Delta U_{доп} = 5\%$.

Выбираем кабель марки АВБбШв 4х50, Iдоп=175 А.

Проверку сечения проводников по экономической плотности тока для всех участков сети 0,38 кВ КТП не производим, так как, согласно ПУЭ, «проверке по экономической плотности тока не подлежат сети промышленных предприятий и сооружений напряжением до 1 кВ при числе часов использования максимума нагрузки предприятий до 4000 – 5000» [3]. Результаты расчета и выбора проводников КТП сведем в таблицу 4.

Таблица 4 – Сводная ведомость выбора сечения проводов сети 0,38 кВ КТП

Участок сети	$S_р$, кВА	$P_р$, кВт	$I_р$, А	L, м	ΔU,%	Марка кабеля, провода
ШНН - РП	102,6	72,3	156	50	1,58	АВБбШв 4х50

В сетях и установках напряжением до 1000В возможны ненормальные режимы, связанные с увеличением тока (сверхтоком), к которому приводят перегрузки, самозапуск электродвигателей, короткое замыкание. Эти ненормальные режимы могут привести к повреждению электрических сетей и оборудования, созданию ситуаций, опасных для персонала. Поэтому сети и установки должны быть защищены от перегрузок и токов короткого замыкания.

Согласно ПУЭ [2] сети разделяют на защищаемые от перегрузок и токов короткого замыкания и на защищаемые только от токов короткого замыкания.

Защитные аппараты устанавливают в начале каждой ветви сети, т.е. на каждой линии, отходящей от шин подстанции и силовых пунктов, на каждом ответвлении от линии, на трансформаторных вводах.

В качестве аппаратов защиты используем автоматические выключатели типа ВА51, которые относятся к аппаратам с комбинированным расцепителем.

В соответствии с расчетными условиями [3] для системы питания электродвигателями конвейеров выбираем ВА 51-31, для клапана и осветительной линии с лампами накаливания ВА 51-25.

В электроустановках переменного тока напряжением до 1 кВ расчет токов КЗ выполняют с целью проверки коммутационной аппаратуры и шинопроводов на динамическую стойкость, проверки чувствительности и селективности действия защит.

Цепь для расчета короткого замыкания в конце воздушной или кабельной линии (рисунок 2) состоит из следующих элементов: сопротивление трансформатора ТМ 160 10/0,4 кВ; сопротивление первой ступени распределения r_{c1}=15мОм, сопротивление токовых катушек расцепителей автоматических выключателей; активные и индуктивные сопротивления воздушных или кабельных линий.

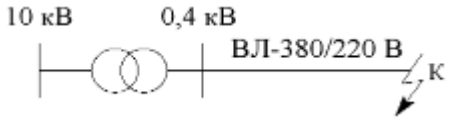

Рисунок 2 – Исходная схема для расчета токов КЗ в конце линии

Для воздушных и кабельных линий сопротивление определяют по удельным значениям x0 и r0, умноженным на длину линии. Данные сопротивлений воздушных линий фидеров приведены в таблице 5.

Таблица 5 – Сопротивление воздушных и кабельных линий фидеров КТП

Наименование линии	Марка провода, кабеля	r_0, мОм/м	x_0, мОм/м	L, м	$R_Л$, мОм	$X_Л$, мОм
Линия до РП	АВБбШв 4х50	0,625	0,085	50	31,25	4,25

Для токовых катушек расцепителей автоматических выключателей сопротивления приведены в таблице 6.

Таблица 6 – Сопротивление автоматических выключателей

Iн.а., А	R_a, мОм	X_a, мОм	R_n, мОм
250	0,4	0,5	0,6

Для расчетной схемы, определяем сумму активных и индуктивных сопротивлений трансформатора и линии. Полные сопротивления при различных видах КЗ приведены в таблице 7.

Таблица 7 – Сопротивление линии для определения токов КЗ

Наименование ТП, линии	$R_Σ$, мОм	$X_Σ$, мОм	$Z_Σ$, мОм	$Z_П$(петли фаза-ноль), мОм	$Z_T^{(1)}$(однофазного КЗ), мОм
ШНН – РП	63,85	46,45	79,0	84,5	487

Расчет тока трехфазного КЗ,

$$I_K^{(3)} = \frac{U_H}{\sqrt{3}Z_\Sigma} = 2{,}78кА,$$

двухфазного

$$I_{к.РП}^{(2)} = \frac{\sqrt{3}}{2} I_к^{(3)} = 2{,}40кА,$$

ударного

$$Iy = \sqrt{2} \quad K_y \quad I_к^{(3)} = 3{,}93кА.$$

Ударный коэффициент в удаленных точках – $К_{уд}$=1 (принимаем для всех линий).

В сетях 380/220 обычно существует неравенство $I_к^{(3)} > I_к^{(1)}$, то есть ток трехфазного короткого замыкания всегда больше однофазного. Поэтому ток однофазного короткого замыкания рассчитывают в тех случаях, когда необходимо выбрать уставки защиты.

$$I_к^{(1)} = \frac{U_ф}{Z_т^{(1)} / 3 + Z_п} = 0{,}89кА ,$$

где $Z_Т^{(1)}$ – полное сопротивление трансформатора однофазному КЗ;

$Z_П$ – сопротивление петли, образуемое фазным, нулевым проводами и коротким замыканием между ними.

Электрооборудование трансформаторных подстанций выбирается по параметрам продолжительных режимов и проверяется по параметрам кратковременных режимов, определяющим из которых является режим короткого замыкания. По режиму КЗ электрооборудование проверяется на электродинамическую и термическую стойкость, а коммутационные аппараты – также на коммутационную способность [4-6].

Применим в качестве распределительных пунктов для питания электроприемников зернохранилища шкафы ПР11 [3-5].

Распределительные пункты ПР11 предназначены для распределения электрической энергии, защиты электрических установок напряжением до 660В переменного тока частотой 50 и 60 Гц.

Распределительные пункты обеспечивают защиту от перегрузок и коротких замыканий и используются для нечастых (до трех включений в час) оперативных коммутаций электрических цепей и пусков асинхронных двигателей, а также обеспечения защиты людей и сельскохозяйственных животных от поражения электрическим током и предотвращения пожаров от электрического тока.

Шкафы используются в распределительных электросетях, как в четырехпроводном, так и в пятипроводном исполнениях (PEN или PE и N).

Шкаф представляет собой унифицированный металлический корпус, в котором на горизонтальных профилях устанавливается соответствующая аппаратура. Для обслуживания установленной в шкафах аппаратуры предусмотрена одностворчатая дверь, запирающаяся на замок.

Линия электропитания подключается либо к вводному выключателю, либо к специальным вводным зажимам. Отходящие групповые линии подключаются к соответствующим автоматическим выключателям. Внутри шкафа расположены нулевая рабочая и защитная шины.

При дополнительном заказе для обеспечения степени защиты оболочки IP 54 конструкция шкафа позволяет обеспечить ввод и вывод питающих и отходящих линий с помощью сальников как сверху, так и снизу в любой комбинации через съемные крышки.

Вводные выключатели и выключатели на отходящих линиях в шкафах допускают присоединение на фазу (полюс) медных и алюминиевых проводников.

Шкафы размещают либо на стене (навесное исполнение), либо в нише стены (утопленное исполнение), либо на полу помещения (напольное исполнение).

Шкафы распределительные серии ПР11 могут изготовляться для систем заземления TN-S и TN-C-S, тогда в конструкции шкафа дополнительно устанавливается изолированная шина нейтрали — N , в связи с этим габарит шкафа ПР11 может быть увеличен.

Габаритные размеры распределительных пунктов серии ПР11 зависят от номера схемы (от номинального тока, от количества и типа установленных автоматических выключателей).

Распределительный пункт ПР 11 классифицируется по номинальному току вводного аппарата, электрическим схемам, исполнению (в нишу, настенный, напольный). Щиты распределительные ПР11 могут комплектоваться автоматами различных серий и модификаций, а также, по желанию заказчика, в них может быть установлена дополнительная аппаратура (УЗО, дифференциальные автоматы, рубильники и т.д.), что может быть отражено в наименовании шкафа.

Типоисполнение шкафов: ПР11 - 10ХХ - утопленное; ПР11 – 30ХХ - навесное; ПР11 - 70ХХ - напольное.

Применим в качестве распределительных пунктов для питания электроприемников зернохранилища шкафы ПР11 – 3050 – 54 – У1. Пункт навесного исполнения, на 12 отходящих линий, с вводным автоматом, с возможностью размещения на открытом воздухе.

Заключение

В результате исследований была разработана система электроснабжения опытного зернохранилища с горизонтальными силосами. Был проведен расчет основных электрических нагрузок и произведен выбор мощности трансформаторной подстанции с учетом этих нагрузок.

Представлены результаты расчета основных элементов системы электроснабжения: выбраны кабельные линии, соединяющие трансформатор с нагрузкой, с учетом требований к сечению и падению напряжения; произведен выбор аппаратов защиты на соответствие рабочему току и напряжению. Рассчитаны токи короткого замыкания и проведена проверка аппаратов защиты и линий на их воздействие.

Литература:

1. СНиП РК 3.02-07-2009. Предприятия, здания и сооружения по хранению и переработке зерна.
2. Правила устройства электроустановок Республики Казахстан (ПУЭ).- Алматы, 2007 г.
3. Беляев А.В. Выбор аппаратуры, защит и кабелей в сетях 0,4 кВ. - Л.: Энергоатомиздат, 1988 г.
4. Конюхова Е.А. Электроснабжение объектов. М.: Академия, 2006 г.
5. Гринчук Ф.Ф., Хавроничев С. В. Комплектные распределительные устройства напряжением 6-10 кВ./ Учебное пособие. – Волгоград: Политехник, 2006 г.
6. Цигельман И.Е. Электроснабжение гражданских зданий и коммунальных предприятий.- М.:Высшая школа, 1988 г.
7. http://www.ruselcom.ru/shkaf/pr11.html - страница ООО "Русская Электротехническая компания" с техническими характеристиками пунктов ПР-11.

УДК 621.3

ИССЛЕДОВАНИЕ ЧАСТОТНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОГО КОЛЕБАТЕЛЬНОГО КОНТУРА

Крашевская Т.И., Грабовский В.Ю.

(СКГУ им. М.Козыбаева)

Последовательный колебательный контур представляет собой электрическую цепи, содержащую индуктивную катушку и конденсатор, включенные последовательно с источником энергии [1, с. 158]. Последовательный колебательный контур характеризуется следующими параметрами: [2, с. 41]

1.Резонансной частотой

$$\omega_{рез} = \frac{1}{\sqrt{LC}} \qquad (1)$$

или

$$f_{рез} = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}} \quad (2)$$

2. Характеристическим сопротивлением

$$\rho = x_C = x_L = \sqrt{\frac{L}{C}} \quad (3)$$

3. Добротностью контура

$$Q = \frac{U_{Cрез}}{U_{Rрез}} = \frac{U_{Lрез}}{U_{Rрез}} = \frac{\rho}{R} \quad (4)$$

4. Затуханием контура

$$d = \frac{1}{Q} = \frac{R}{\rho} \quad (5)$$

С ростом частоты емкостное сопротивление убывает, а индуктивное нарастает, при этом суммарное реактивное сопротивление растет. Угол сдвигаωмежду входным током и напряжением увеличивается по абсолютному значению, оставаясь положительным. Напряжение на катушке индуктивности при росте частоты сначала увеличивается за счет роста сопротивления, а затем снижается из-за снижения тока в цепи. Максимум действующего значения напряжения достигается при характерной частоте f_L: [2, с. 42]

$$f_L = \frac{f_{рез}}{\sqrt{1 - \frac{1}{(2Q)^2}}} \quad (6)$$

или

$$f_L = \frac{f_{рез}}{\sqrt{1 - \frac{d^2}{4}}} \quad (7)$$

Ток контура (и, соответственно, напряжения на резисторе) снижается с ростом частоты. При снижении напряжения на резисторе в $\sqrt{2}$ раза по сравнению с резонансным режимом (при этом мощность, выделяемая в нем, уменьшается в два раза) достигается характерная частота f_B: [2, с. 42]

$$f_B = f_{рез}\left(\frac{d}{2} + \sqrt{1 + \frac{d^2}{4}}\right) \quad (8)$$

С уменьшением частоты емкостное сопротивление нарастает, а индуктивное убывает, при этом суммарное сопротивление растет. Угол сдвига ω между током и питающим напряжением увеличивается по абсолютному значению, оставаясь отрицательным. [2, с. 43]

Напряжение на конденсаторе при снижении частоты сначала увеличивается за счет роста емкостного сопротивления, а затем снижается из-за снижения тока в цепи. Максимум действующего значения напряжения на конденсаторе достигается при характерной частоте f_C: [2, с. 43]

$$f_C = f_{рез}\sqrt{1-\frac{1}{(2Q)^2}} \quad (9)$$

или

$$f_C = f_{рез}\sqrt{1-\frac{d^2}{4}} \quad (10)$$

Ток контура (и, соответственно, напряжение на резисторе) снижается с уменьшением частоты. При снижении напряжения на резисторе в $\sqrt{2}$ раз по сравнению с резонансным режимом (притом мощность, выделяемая в резисторе, уменьшается в два раза) достигается характерная частота, называемая нижней граничной частотой f_H. [2, с. 43]

$$f_H = f_{рез}\left(-\frac{d}{2}+\sqrt{1+\frac{d^2}{4}}\right) \quad (11)$$

Моделирование и анализ таких цепей можно проводились в системе схемотехнического моделирования Electronics Workbench 5.12. Частотные характеристики последовательного колебательного контура можно построить по приведенной схеме (рисунок 1) с помощью осциллографа, подключая осциллограф на различные элементы контура (U_R, U_L, U_C) с помощью переключения ключей 1 и 2, тем самым меняя элемент, с которого будет производиться получение осциллограммы. [3, 4]

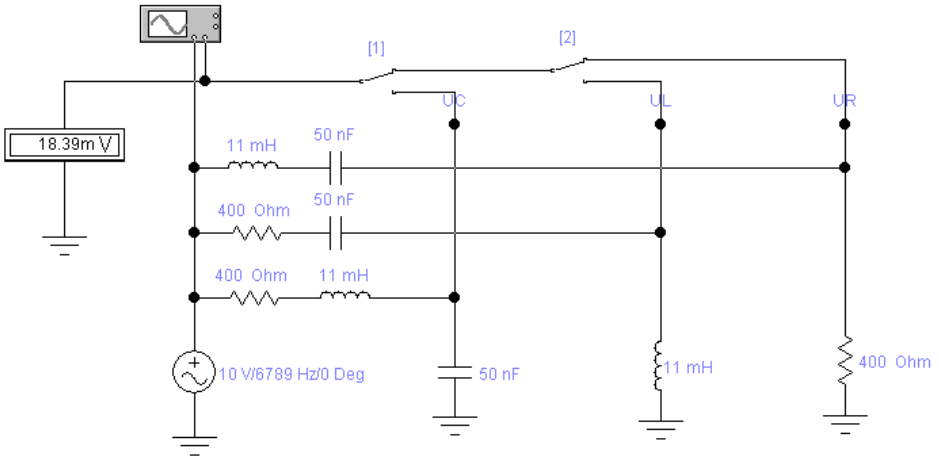

Рисунок 1 – Исследование частотных характеристик с помощью осциллографа

Для данного контура вычислим следующие параметры:

- Резонансная частота:

$$f_{рез} = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}} = \frac{1}{2\pi\sqrt{11 * 10^{-3} * 50 * 10^{-9}}} = 6789{,}83\ Гц$$

- Характеристическое сопротивление:

$$\rho = \sqrt{\frac{L}{C}} = \sqrt{\frac{11 * 10^{-3}}{50 * 10^{-9}}} = 469{,}04\ Ом$$

- Добротность контура:

$$Q = \frac{\rho}{R} = \frac{469{,}04}{400} = 1{,}17$$

- Частота, при которой достигается максимальное действующее значение напряжения на катушке:

$$f_L = \frac{f_{рез}}{\sqrt{1 - \frac{1}{(2Q)^2}}} = \frac{6789{,}83}{\sqrt{1 - \frac{1}{(2*1{,}17)^2}}} = 7510{,}16\ Гц$$

- Частота, при которой достигается максимальное действующее значение напряжения на конденсаторе:

$$f_C = f_{рез}\sqrt{1 - \frac{1}{(2Q)^2}} = 6789{,}83\sqrt{1 - \frac{1}{(2 * 1{,}17)^2}} = 6138{,}59\ Гц$$

Подключая осциллограф на различные элементы контура (U_R, U_L, U_C), получаем соответствующие осциллограммы для резонансной частоты:

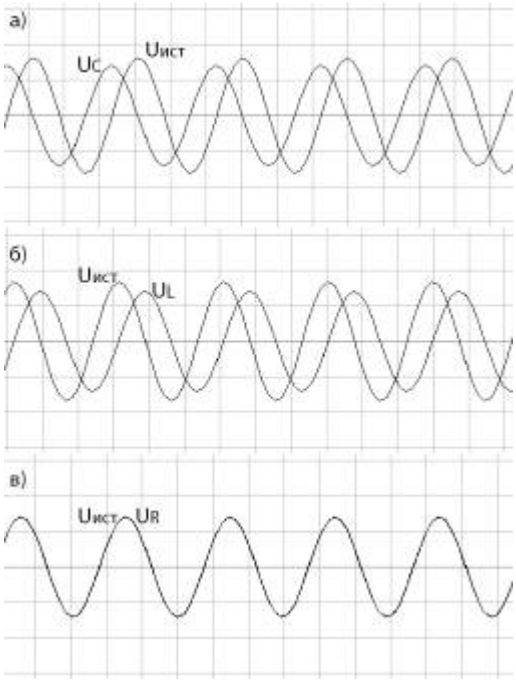

Рисунок 2 – Осциллограммы напряжения при резонансной частоте на источнике и а) конденсаторе, б) катушке индуктивности, в) резисторе

Построим осциллограммы изменив частоту генерации источника переменного напряжения $f = f_L$ и $f = f_C$

Для частоты $f = f_L = 7510$ Гц:

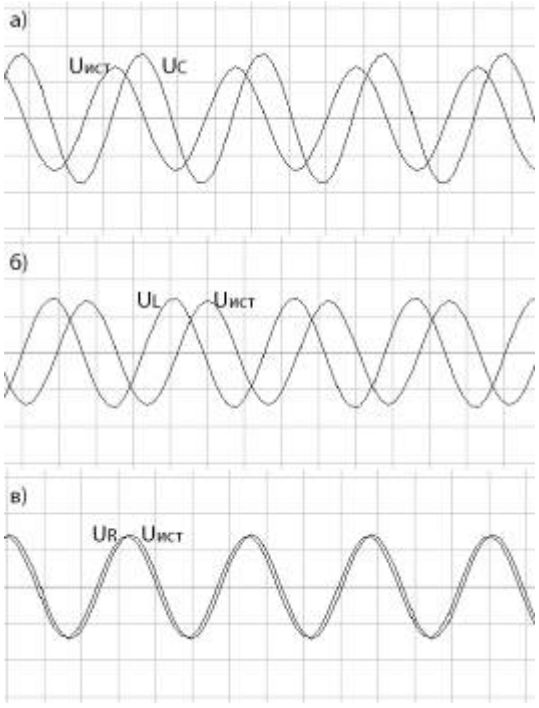

Рисунок 3 – Осциллограммы напряжения при частоте $f = f_L$ на источнике и а) конденсаторе, б) катушке индуктивности, в) резисторе

Для частоты $f = f_C = 6139$ Гц:

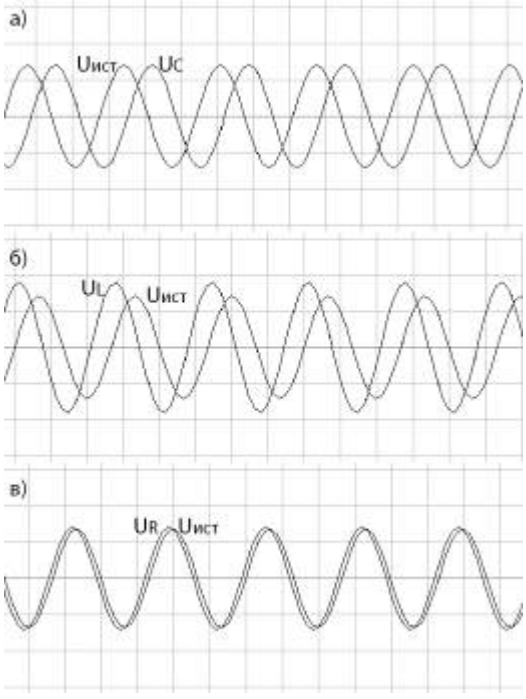

Рисунок 4 – Осциллограммы напряжения при частоте $f = f_C$ на источнике и а) конденсаторе, б) катушке индуктивности, в) резисторе

Проанализировав полученные осциллограммы приходим к выводу, что при резонансной частоте напряжения на реактивных элементах контура равны и находятся в противофазе, а напряжение на резистивном элементе равно напряжению, подводимому к контуру, максимум действующего значения напряжения на конденсаторе достигается при частоте генератора $f=f_C$, а на катушке индуктивности – при $f=f_L$.

Литература:

1. Попов В.П. Основы теории цепей: учебник для вузов спец. «Радиотехника». – М.: Высшая школа, 1985–496 с.
2. Кошеков К.Т., Крашевская Т.И., Морева Т.Х., Кашевкин А.А., Беляева Е.М. Электротехника и электроника: Методические указания к лабораторным работам. Петропавловск, СКГУ, 2004. – 142 с.
3. Панфилов Д.И., Чепурин И.Н., Миронов В.Н. и др. Электротехника и электроника в экспериментах и упражнениях: Практикум на Electronics Workbench: В 2 т./ Под общей редакцией Д.И. Панфилова – Т.1: Электротехника. – М.: ДОДЭКА, 1999.- 304 с.
4. Панфилов Д.И., Чепурин И.Н., Миронов В.Н. и др. Электротехника и электроника в экспериментах и упражнениях: Практикум на Electronics Workbench: В 2 т./ Под общей редакцией Д.И. Панфилова – Т.2: Электроника. – М.: ДОДЭКА, 2000.- 288 с.

УДК 621.01: 517. 957

ТЕҢГЕРІМСІЗ РОТОРЛЫҚ МАШИНАЛАРЫНЫҢ ВИБРАЦИЯЛАРЫН БАСУ, БӘСЕҢДЕТУ ЖӘНЕ ТЕҢДЕСТІРУ ӘДІСТЕРІН ШОЛУ

Куатова М.Ж.
(Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ)

Қазіргі таңда роторлы машиналар өндірістің көптеген салаларында кеңінен қолданылатыны белгілі. Роторлы машиналардың жоғары пайдалы әрекет коэффициенті, төмен меншікті салмағы мен жоғары меншікті қуаты, жасап шығару мен пайдалануға кететін салыстырмалы төмен шығын, сонымен қатар қоршаған ортаға тигізетін зиянының аз болуы оларды пайдалану ауқымын кеңітуге әкеліп отыр. Осыған орай роторлы машиналардың бұрыннан зерттеліп келгендігі таңқаларлық жай емес Бұған қарамастан роторлы машиналардың тербелісіне тиетін масса бұзылуының әсері, дискінің қисаюы, сызықтық емес сипатты есепке алу кезіндегі тұрақтылыққа және сызықтық емес резонансты тербелістердің тұрақтануына байланысты шешілмеген мәселелер аз емес.

Жасалған жұмыстардың дені ротордың тербелісін басқару барысында теңгеру әдісіне сәйкес масса бұзылуының жайы мен дискінің қисаюын анықтау мен бағдарлауға арналған. Дискінің қисаюы мен масса бұзылуының біріккен әсері жайлы [1] жұмыста көрсетіілген, яғни центрден тепкіш күштер мен активті гигроскопиялық моменттердің әсері прецесстік роторға ерекше фазалық сипаты тән, алайда аз жиілікті айналу кезіндегі бұзылуды бағдарлауға тербелістер фазасының сәйкес келуі міндетті емес . Бұл жағдай роторды теңдестіру әдістерін айтарлықтай өзгертуі мүмкін.

Үйкеліс күштер ротордың ілгерілемелі қозғалыс теңдеулеріне ғана енгізілгендіктен, ротордың амплитудасы мен фазалық жиіліктік сипаттамаларының бұрмаланған көрінісін беретін екінші критикалық жылдамдықта ілгерілемелі және бұрыштық қозғалысарының резонанстық амплитудасы шексіз өседі. Бұл олқылық қозғалыстың барлық төрт теңдеуіне сыртқы бәсеңдету енгізілген екі теңгерімсіздіктері бар біртірек және екі тірек консолді ротордың динамикасын зерттеу кезінде [2, 3, 4] жұмыстарында ескерілді. Осының арқасында олар ротордың амплитудасы мен фазалық жиіліктік сипаттамаларын дұрыс орнату, оларға массаның және дискінің қисық болу теңгерімсіздігінің, біліктің консолінің және сыртқы

бәсеңдетуінің әсер етуін зерттеу, сындарлы жылдамдықтардағы тербелу амплитудаларын салыстыру мүмкіндігіне ие болды. Зерттелген [5] мақаланың мазмұнында, [2, 3, 4] жұмыстарындағы мәселененің қойылуы, тіректерге қатысты асимметриялы орналастырылған теңгерімсіз роторға да қарастырылған. Акустикалық әдістермен ротордың массасының теңгерімсіздігін анықтау [6] жұмыста ұсынылған, [7] жұмыста бірінші теңгеруші құрылғының подшипниктеріне әсер ететін күшін өлшеуге, ал екіншісі тиісті деформациясын өлшеуге негізделген екі теңгерімдеу әдісін салыстыру. Автоматты теңдестіру үшін бірнеше маятнигі бар қосымша таразылар пайдаланылды, ротордың қозғалысы компьютерде өнделеді [8, 9]. Ротор теңдестіру әдісіне негізделген холоспектрум техникасында бағдарлау датчигімен байланысты мәселе әлі шешілмеген [10]. Қазір теңгерімсіздікті анықтау үшін бастапқы фазалық векторы пайдаланылады, бірақ бұл әдіс кейде тепе-теңдік күйін анықтамайды. Бұл әдістің қажетті өзгерістері мұнда енгізілген. Негізгі осьтің шамасы мен прецессияның бастапқы фаза бұрышы кіретін мақсатты байланыспен бастапқы фазалық векторді ауыстыру көрсетілген. Массалық теңгерімсіздіктің шамасы мен бұрыштық орны негізгі осьтің және бастапқы фаза бұрышы шамасымен дәл анықталуы мүмкін. Енді шаманың бағалауы бағдарлық датчигімен байланысты емес, оңтайлы нәтиже қамтамасыз етіледі. Теңгерімсіздікке қатысты роторлы біліктің көлденең тербелістерімен басқару белсенді схемасы мен оның теориялық зерттеуі ұсынылды [11]. Ол үшін ротордың айналасындағы ауа саңылауы арқылы, ротордың көлденең вибрациясын басқаруға ыңғайлы жерде статорға орнатылған электромагниттік қоздырушы пайдаланылады. Ротор бөлігінің жылжуына пропорционалды басқару тоғын өзгерту арқылы қолайлы электромагниттік іске қосу күші шығады. Бұл әдіс ауа саңылауындағы қозғаушы күшті бақылауды, қиындықтардан және қызмет көрсету мен тозудан айырылуды қамтамасыз етеді. Жұмыста [12], өзінің теңгерімсіздігінен туындайтын тербелістерін автоматты түрде жоюға арналған жүйесі бар центрифуга ұсынылған. Центрифуганың роторы бекітілген нүктесі бар осьқа қатысты айналады. Роторға бекітілген дөңгелектің ішіндегі екі немесе одан көп шарлар оның вибрацияларын автоматты түрде жоя алады. Сондай-ақ, бос элементтер деп аталатын шарлар, динамикалық күштерінің орнын толтыру үшін дөңгелектің ішінде өз орындарын өзгерте алады. Жүйенің беталысын анықтайтын теңдеулер мен сондай-ақ графиктер ротордың вибрациясын және шардың күйін теңгерімсіздік болған жағдайда сипаттайды. Ротор мен шарлар динамикалық тұрақты түрде болған кезде шарлар соңғы орындарында болады деп түсіндіріледі. Теңдестірудің сенімдірек жаңа дизайны [13] мақаласында ұсынылады. Жаңа құрылымда шарлар радиалды да, шеңбер бойынша да қозғала алады. Жұмыста [14] тік гироскопиялық ротордың гидросерпімді тербелістерін зерттеп, энергия көзінің әсерін ескере отырып, иін-бұлғақті механизмінің көмегімен ротордың практикалық басқару әдістері ұсынылған.

Роторлы жүйелерді қоса алғанда, физикалық жүйелердегі сызықсыз тербелістерге арналған жұмыстар назар аударады. Хаясидың монографиясында [15] бір бостандық дәрежесімен физикалық жүйелерінде сызықсыз тербелістерді толық зерттелген. Бұл зерттеулерді У. Шемплинска-Ступница амплитудасы мен фазалардың жиіліктен тәуелділігін ескере отырып және қозғаушы күштің амплитудасының және бәсеңдету коэффициентінің шамаларының өзгермейтіндігін болжай отырып тербеліс теңдеуін шешу үшін жоғары ретті гармоникадағы резонансты қисықтарды талдау арқылы толықтырды [16]. Негізгі және басқа гармоникалардың сызықсыз резонанстық тербелістерін зерттеу сызықты емес қарсылық күшін ескере отырып дамыды [17]. Білігі күшті сызықсыз серпімді қасиеттері бар Джефкотт роторының еркін тербелістері қарастырылған [18]. Джефкотт роторының математикалық моделі күрделі ауытқу функциясымен сызықсыз екінші ретті дифференциалдық теңдеу болып табылады. Бұл дифференциалдық теңдеудің Крылов-Боголюбов әдісімен аналитикалық шешімі бар. Бастапқы шарттары екі түрде қарастырылады. Алынған шешім ротордың ортасының тербемелі қозғалысын сипаттайды. Роторды вибрациясына басылудың, гидродинамикалық және гироскопиялық күштердің, ротордың массасының өзгеруінің әсері зерттеледі, содан кейін нәтижелер талданады. Шарлы мойынтіректі иілгіш ротордың динамикалық сипаттамаларын зерттеу кезінде, қоздыру массаның теңгерімсіздігімен байланысты [19]. Роторды жүйе бір дискі

бар біліктен, екі серпімді мойынтіректерден және бытыра мойынтіріктен тұрады. Сызықты емес теңдеулерді шешу үшін гармоникалық баланс әдісі қолданылады, ротордың тербелістерінің гармоникалық және супергармоникалық құрамдас бөліктерін бағалау үшін рәсім жасалған. В.Гробовтың монографиясында [20] сызықсыз сипаттамалы иілгіш ротордың серпімді негіздегі тербелістері қарастырылған, бірақ дискінің жалпылама теңгерімсіздігімен өзара байланысы қарастырылмаған.

Теңестірілмеген ротордың және вибрациялық жүйелерінің қозғалысын тұрақтандыру мақсатында вибрацияның басылу және бәсеңдету үшін негіз жасалатын материалдың қасиеттері мен сипаттамаларын пайдалану өте маңызды. Ротор жүйесінің шоғырланған параметрлері бар жеңілдетілген модель көтергіш негіздегі бір ротордың білігінің динамикасын зерттеу үшін пайдаланылады. Әр-түрлі нақты ұсынысқа байланысты түрлі пішіні мен құрылымы бар тіректі құрылым мен ротордың арасындағы құрылғыны байланыстыру құралы – тіректер. Тұтқырсерпімді эластомерді негіздегі мойынтізектерді тіреу мақсатында басылуды енгізу ыңғайлы әдісі болып табылады. Материалдың қасиеттерінің күрделілігін сипаттауға көмектесетін тұтқырсерпімді материалдардың модельдеуінің дамуымен қатар [21, 22], ротордың және вибрациялық жүйелерінің [23, 24, 25] динамикасында тұтқырсерпімді компоненттерін қолдануы арттырылды, оның ішінде сызықты емес серпімді сипаттамалары мен бәсендету қасиетімен материалдар бар. Мысалы, Равиндра Б. Және Маллик А.К. [23] гармоникалық қоздыру кезінде сызықты емес виброизоляторлардың жұмысына түрлі басылу типтерінің параметрлік әсерін зерттеді. Бұл мақалада [24] резонансты және резонанссыз тербеліс аймақтарында сызықты басылуы бар және кубты сызықсыз басылуы бар пассивті виброизоляторларының тиімділігі зерттелген. Бұл жұмыста сызықтық және сызықты емес виброизоляциялық жүйелерін зерттеу туралы жақсы шолу келтірілген. Изолятордың жұмысына материалдын кубты сызықты емес қаттылығының әсері туралы зерттеулер мына жұмыста [25] қосымша ескерілді. Ал квадраттық әлде кубтық сызықты емес қаттылығымен серпімді негізі бар тік гироскопикалық теңестірілмеген ротордың резонанстық тербелістер мен тұрақтылығына квадраттық сызықты емес бәсеңдетудің әсері келесі жұмыстарды [26, 27, 28] зерттелген. Магнитреологиалық материалдарды бәсеңдету элементтері ретінде пайдалануға болады. Үлгі магнитореологиялық майды билинейлік материалмен ұсынылуында негізделген [29]. Келесі мақалада [30] бір дисктік ротордың эксперименттік жүйесі әзірленген. Бір дисктік ротор екі жағындағы шарлы мойынтіректер арқылы жұмыс істейді және модельдеу мен эксперимент арқылы пружина немесе резеңке табақшасы бар және қатты тіректі базасымен иілгіш негізі бар вибрациясы салыстырылады.

Қорытынды ретінде роторлық машиналарының резонансты тербелістерін бәсеңдету мақсатында каучук немесе резеңке материалдарының сызықты және сызықты емес қаситеттерін пайдалану туралы зерттеулері жеткіліксіз екенін айтып өтсек болады. Гироскопиялық роторлық жүйелерінің қозғалысының тұрақтандыру мақсатында бұл мәселе өзекті және одан әрі зерттеу объектісі болып табылады.

Әдебиет:

1. Бенсон В. Установившиеся колебания консольного ротора с перекосом и дисбалансом диска // Конструирование и технология машиностроения. - 1983. - Т. 105, №4. - С.35 - 40.
2. Iskakov Zh. The steady fluctuations of the double-beat cantilever rotor with the skew and disbalance of the disk // Abstracts of the International conference Inverse Problems: Modeling and Simulation. - Fethiye – TURKEY, 2008. - P. 77-78.
3. Iskakov Zh. Steady-state oscillations of two-bearing console rotor with mass imbalance and disc misalignment // Proceedings of CBU international conference on integration and innovation in science and education.– Prague, 2013. - April 7-14. - P. 374 -381. Czech republic www.cbuni.cz, OJS.Journals.Cz
4. Iskakov Zh. Resonance vibrations of unbalanced two-bearing outboard rotor // S.H. Hong, J. Seo, K. Moon (Eds). Advanced Materials, Mechanical and Structural Engineering. - Taylor & Francis Group, London, 2016. - P. 265-270.
5. Iskakov Zh., M. Ashirbayev. Resonant Oscillations of Non-Symmetrical Rotor with Mass Imbalance and Disk Skew // Applied Mechanics and Materials. – 2017. - Vol. 863, P 157-162.

6. Гордеев Б.А., Маслов Г.А. Определение дисбаланса ротора акустическими методами. // Труды VIII Всероссийской научной конференции «Нелинейные колебания механических систем». В двух томах. Том 2 /Под редакцией Д.В. Баландина, В.И.Ерофеева. Нижний Новгород: Издательский дом «Диалог Культур», 2008. - С.90 – 95.
7. Lingener A. Auswwuchttechnik für store Rotoren//Maschinenbautechnik.-1991.-Vol.40, №1.–P. 21-24.
8. Артюник А.И. Исследование влияния моментов сопротивления в опорах маятников автобалансира на динамику ротора. – Улан – Удэ: Вост. – Сибир.технол.- ин-т, 1992. – 8 с. – Деп. В ЦНИИТЭИ автосельхозмаш. 23.03.92, № 1461 – ТС 92.
9. Артюник А.И. Автоматическая балансировка роторов при помощи маятниковых подвесов. – Улан–Удэ: Вост.–Сиб. технол. и-т, 1992. –12 с.- №1464, –С 92.
10. Liao Y., Zhang P. Unbalance related rotor precession behavior analysis and modification to the holobalancing metod // Mechanism and Machine Theory. - 2010. – Vol. 45 (4). – P. 601–610.
11. Das A.S., Nighil M.C., Dutt J.K., Irretier H. Vibration control and stability analysis of rotor-shaft system with electromagnetic exciters // Mechanism and Machine Theory. – 2008. –Vol. 43 (10). – P. 1295-1316.
12. Majewski T., Szwedowicz D., Herrera A. Automatic elimination of vibrations for a centrifuge // Mechanism and Machine Theory. – 2011. – Vol. 46 (3). – P. 344-357.
13. Chung-Jen Lu, Ming-Cheng Wang. Stability analysis of a ball–rod–spring automatic balancer // IJMS. – 2011. – Vol. 53 (10). – P. 846-854.
14. Толубаева К.К. Оптимизация параметров и управления движением гироскопической роторной системы с учетом динамической характеристики двигателя: автореф. к.т.н. –Алматы, 2007.–21с.
15. Hayashi C. Nonlinear Oscillations in Physical Systems. - McGraw – Hill, 1964.- Chapters 1, 3 – 6.
16. Szemplinska-Stupnicka W. Higher harmonic oscillations in heteronymous nonlinear systems with one degree of freedom // International Journal of Non-Linear Mechanics. – 1968. – Vol. 3, № 1. - P 17-30.
17. Кыдырбекулы А.Б. Колебания и устойчивость роторных систем и плоских механизмов с нелинейно-упругими характеристиками. Дисс. докт. техн. наук.: 01.02.06.- Алматы, 2010. - 271с.
18. Peng Z.K., Mengand Lang Z.Q, Zhang W.M., Chu F.L. Study of the effects of cubic nonlinear damping on vibration isolations using Harmonic Balance Method // International Journal of Non-Linear Mechanics. – 2012. – Vol. 47, № 10. – P. 1065-1166.
19. Ho C., Lang Z., Billings S.A. The benefits of nonlinear cubic viscous damping on the force transmissibility of a Duffing-type vibration isolator // Proceedings of UKACC International Conference on Control. - Cardiff, UK, 2012. – P. 479-484.
20. Гробов В. А. Асимптотические методы расчета изгибных колебаний валов турбомашин. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 162 с.
21. Gil-Negrete N., Vinolas J., Kari L. A nonlinear rubber material model combining fractional order viscoelasticity and amplitude dependent effects //Journal of Applied Mechanics. –2009. –Vol. 76, № 1. –P. 9-11.
22. Richards C.M., Singh R. Experimental characterization of nonlinear rubber isolators in a multi-degree-of-freedom system configuration // The journal of the Acoustical Society of America. – 1999. –Vol 106. – P. 21-78.
23. Ravindra B., Mallik A.K. Performance of non-linear vibration isolators under harmonic excitation // Journal of Sound and Vibration. – 1994. – Vol. 170. - P. 325-337.
24. Peng Z.K., Mengand Lang Z.Q, Zhang W.M., Chu F.L. Study of the effects of cubic nonlinear damping on vibration isolations using Harmonic Balance Method // International Journal of Non-Linear Mechanics. – 2012. – Vol. 47, № 10. – P. 1065-1166.
25. Ho C., Lang Z., Billings S.A. The benefits of nonlinear cubic viscous damping on the force transmissibility of a Duffing-type vibration isolator // Proceedings of UKACC International Conference on Control. - Cardiff, UK, 2012. – P. 479-484.
26. Iskakov Zh. Resonant Oscillations of a Vertical Unbalanced Gyroscopic Rotor with Nonlinear. Characteristics // Proceedings of the 14th IFToMM World Congress. - Taipei, Taiwan, 2015, October 2015. - P. 25 – 30, DOI Number: 10.6567/IFToMM.14TH.WC.OS14.001.
27. Iskakov Zh. Dynamics of a Vertical Unbalanced Gyroscopic Rotor with Nonlinear Characteristics // B. Corves et al. (eds), New advances in Mechanisms, Mechanical Transmissions and Robotics, Mechanisms and Machine Science. – Springer International Publishing AG, 2017. – Vol. 46. - P. 107 – 114. DOI 10.1007/978-319-45450-4_11.
28. Искаков Ж. Резонансные колебания неуравновешенного вертикального гироскопического ротора с нелинейными характеристиками // Proceedings of the International Symposium of Mechanism and Machine Science, Baku, 11-14 September 2017. – P. 240-246.
29. Zapomel J., Ferfecki P. Mathematical Model of a Short Magnetorheological Squeeze Film Damper Based on Representing the Lubricating Oil by Bilinear Theoretical Material // Proceedings of the 14th IFToMM World Congress. - Taipei, Taiwan, 2015, October 2015.
30. Fujiwara H., Nakaura H., Watanabei K. The vibration behavior of flexibly fixed rotating machines // Proceedings of the 14th IFToMM World Congress. - Taipei, Taiwan, 2015, October 2015.

УДК 621.315.61

МОДЕРНИЗАЦИЯ ПЛАЗМАТРОНА С МАГНИТНОЙ СТАБИЛИЗАЦИЕЙ ДУГИ

Кубасова Т.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

На малых предприятиях выполняются различные операции по восстановлению деталей машин и механизмов с использованием сварки, пайки, наплавки, нанесение полимерных и металлполимерных покрытий. Одним из таких предприятий Северо-Казахстанской области является ТОО «Ремплазма».

Широкое распространение при выполнении ремонтных работ получили газовые горелки, работающие на пропане и ацетилене. Однако использование данной аппаратуры содержит много недостатков, в том числе высокая пожароопасность, расходы на горючий газ и т.п. Эти недостатки могут быть устранены, если использовать плазму.

В последнее время промышленность освоила производство малогабаритных мобильных плазматронов, обеспечивающих температуру нагрева пламени от 6000 до 8000°С. и выше.

Суть применения плазмы не достаточно изучена. Для напыления используется материал в виде проволоки либо гранулированного мелкого порошка, которые подают в струю плазмы, где они сначала нагреваются, а затем расплавляются. Именно в расплавленном состоянии защитный материал и попадает на деталь, подвергаемую упрочнению. Деталь в это время так же подвергается нагреву.

Достоинства технологии таковы:

- плазменный поток позволяет наносить разные по своим свойствам материалы, причем в несколько слоев (за счет этого деталь можно покрывать разными покрытиями, каждый из которых имеет собственные защитные особенности);
- энергетические свойства плазменной дуги допускается регулировать в широких диапозонах, так как она считается самым гибким источником тепла;
- поток плазмы характеризуется очень высокой температурой, благодаря чему он без труда расплавляют даже те материалы, которые характеризуются повышенной тугоплавкостью;
- геометрические параметры и форма детали для наплавки не ограничивают технические возможности плазменного способа и не снижают его результативность.

Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что ни вакуумный, ни гальванический, никакой-либо другой вариант нанесения покрытий не может сравниться по своей эффективности с плазменным.

Отличительной особенностью этих установок является экологическая чистота и малый расход электроэнергии. Директор ТОО «Ремплазма» Киселев Леонид Александрович разработал плазматрон серии «РЕМ-101». Не мало сил и времени было вложено в данную разработку. Разработка началась еще в начале 2000-х годов ик настоящему времени доведена до промышленного образца.

На данный момент специалисты ТОО «Ремплазма» совместно с магистрантом СКГУ Кубасовой Т.В. проводят исследования по усовершенствованию конструкции плазматрона «РЕМ-101». Проводятся работы по отработке технологии напыления с помощью данного плазматрона. Для повышения мощности плазмы изменены габариты сопла, увеличилось время прохождения Al_2O_3 через плазменную дугу. Для напыления металлов отработана сила тока I-140 А с рабочим напряжением U-150-160В, для керамики сила тока I-160-180А напряжение U-200А. Расход плазмообразующего газа 1,8л/мин., транспортирующего газа 1,8л/мин. В настоящее время плазматрон находится на стадии внедрениив производство на ТОО «Ремплазма».

Литература:
1. Генераторы низкотемпературной плазмы, М., 1969; Жуков М.Ф., Смоляков В.Я., Урюков Б.А., Электродуговые нагреватели газа (Плазмотроны), М., 1973; Физика и техника низкотемпературной плазмы, под ред. С. В. Дресвина, М., 1972.
2. Электродуговые плазмотроны. Рекламный проспект / Под ред. М.Ф. Жукова. Акад. наук СССР, Сиб. отд-ние, Ин-т теплофизики. Новосибирск: Наука, 1975.
3. Плазменные электротехнологические установки Чередниченко В.С. Чередниченко, А.С. Аньшаков, М.Г. Кузьмин. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. гос. техн. ун-та, 2008.

УДК 629.3.014

СТЕНД ДЛЯ ОБКАТКИ И ИСПЫТАНИЙ КОРОБОК ПЕРЕДАЧ

Маратов К.М., Томашец А.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Большое количество исследований, посвященных вопросу обкатки коробок переменных передач, свидетельствует о том, что эта технологическая операция играет весьма важную роль в повышении их надежности и улучшении экономических показателей в эксплуатации. Актуальность проблемы подтверждается исследованиями, проведенные ведущими научно-исследовательскими коллективами: ВИМ, ГОСНИТИ, ЛСХИ, МГАУ, НИИАТ, СГАУ, ЧИМЭСХ и др.

Резкое увеличение выпуска автомобилей в настоящее время придает этому вопросу еще большую остроту, так как с увеличением производства увеличиваются и убытки в результате неправильной обкатки коробок передач.

Автотранспортные предприятия, обычные граждане несут убытки не только из-за вынужденного снижения эксплуатационных показателей, но и из-за увеличения простоев автомобилей по причине отказов коробок передач во время эксплуатации. Кроме того, увеличиваются начальные износы в результате несоблюдения режимов обкатки коробок передач. Эти убытки достигают весьма существенных размеров.

Обкатка коробок передач является неотъемлемым этапом проверки только изготовленных и прошедших капитальный ремонт коробок передач (равно как и других видов ремонта), поскольку посредством обкатки не только контролируется качество новой коробки передач, но и качество проведённого ремонта, а также выявляются проблемы, связанные с качеством его проведения.

Целью обкатки является приработка трущихся поверхностей и выявление дефектов, возникающих в результате допущенных при ремонте отклонений оттехнических требований. В процессе обкатки проводят окончательные регулировки и устраняют дефекты, а цель испытаний – комплексная оценка качества ремонта и приработки.

За основу проекта взята схема стенда КС-021, представленного на рисунке 1.

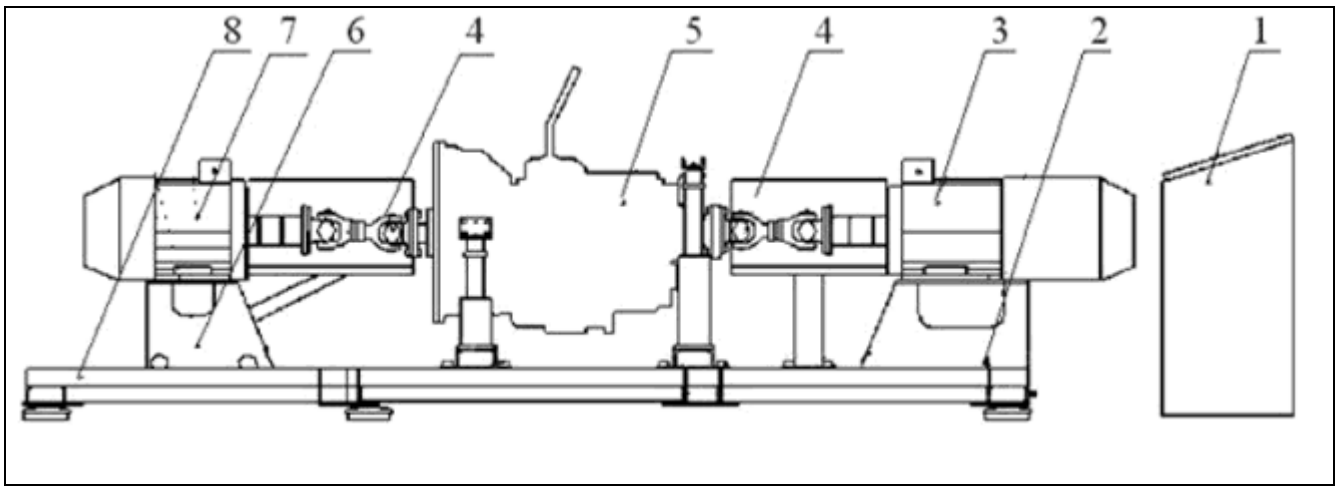

Рисунок 1 – Схема стенда КС-201 для обкатки КПП:
1 – пульт управления; 2 – рама нагрузочного устройства; 3 – нагрузочный электродвигатель; 4 – соединительное устройство; 5 – КПП (обкатываемая на стенде); 6 – подвижная тумба; 7 – приводной электродвигатель; 8 – рама приводного электродвигателя

Стенд состоит из нагрузочного и приводного электродвигателей, которые представляют собой стандартный асинхронный электродвигатель трёхфазного переменного тока с фазовым ротором типа АК-81-6, мощностью 28 кВт. При обкатке без нагрузкиприводной электродвигатель прокручивает первичный вал коробки передач. При обкатке под нагрузкой и испытании нагрузочный электродвигатель тормозит испытываемую коробку передач. В первом случае электродвигатель работает в режиме двигателя и потребляет электроэнергию из сети, во втором – в режиме генератораи рекуперирует в приводной электродвигатель электроэнергию вырабатываемой нагрузочным электродвигателем.

Одним из дорогостоящих узлов стенда является основание для крепления приводного и нагрузочного электродвигателя и обкатываемой коробки передач.

Анализ существующих конструкций испытательных стендов выявил общий недостаток всех – в предназначении каждой из них для проведения испытаний определенных моделей коробок передач.

В данной статье рассматривается разработка подвижного основания к стенду для обкатки коробок передач, что позволит обкатывать и испытывать коробки передач разных марок и моделей без конструктивных изменений, приводя коробки передач к унифицированию, при этом сокращая время на подготовку оснастки и наладки оборудования.

Для этого предлагается сделать стойки крепления коробки передач на основаниеобкаточно-испытательного стенда – подвижными. Стенд предлагаемого варианта не обладает сложной конструкцией, он прост в изготовлении, но в тоже время стенд имеет высокую надежность и хороший доступ к обкатываемому объекту, что является основными показателями при выборе варианта необходимого стенда.

Для подготовки обкаточного стенда (рисунок 1) к работе на раму 2 через эластичные подушки устанавливается нагрузочный электродвигатель 3 и приводной электродвигатель 7. С помощью болтового соединения к нагрузочному электродвигателю3 и приводному электродвигателю 7 через соединительное устройство 4 подсоединяется карданный вал. Коробка передач, подлежащая обкатке, устанавливается на подвижные стойки и с помощью винтов установленных в стойках выставляется соосно с нагрузочным 3 и приводным электродвигателем 7. С помощью соединительного устройства 4 посредством карданного вала коробка передач и нагрузочный и приводной электродвигатели соединяются вместе. После фиксации защитного устройства 4 карданного вала стенд готов к работе.

При испытании и обкатке следующейкоробки передач достаточно только установить коробку передач, выставить соосность и присоединить карданный вал.

Коробка передач крепится на стенд к подвижным стойкам, в которые вкручиваются шпильки крепления картера коробки передач.

Стенд для испытания и обкатки коробок передач с усовершенствованной рамой позволяет проводить обкатку и испытание с различными моделями коробок передач. По сравнению с аналогами предлагаемый стенд обладает такими преимуществами, как универсальность, простота конструкции, его высокая надежность, доступность к узлам, удобное управление механизмами, возможность изготовление в ремонтной мастерской. На такой стенд легко устанавливать обкатываемый или испытуемый объект.

Литература:

1. Нигаматов М.Х. Ускоренная обкатка двигателей после ремонта. – М.: Колос, 2013. – 79с.
2. Анурьев В.И. Справочник конструктора-машиностроителя. В 3-х томах. М.: Машиностроение, 2002.
3. Оборудование для текущего ремонта сельскохозяйственной техники: Справочник; под ред. С.С. Черепанова. - М.: Колос, 1998. – 200с.
4. Технологическое оборудование, оснастка, приборы, инструмент для ремонта: Каталог. - М: Информагротех, 1996. - 465с.
5. Саньков В.М., Евграфов В.А., Юрченко Н.И.Основы эксплуатации транспортных и технологических машин и оборудования. - М.: Колос, 2001.

ӘОЖ 378.147.88

PROTEUS VSM БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ОРТАСЫНДА ИНЖЕНЕР ЭЛЕКТРОНШЫ ДАЙЫНДАУ

Мейрам С.М.

(*М.Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Біз XXI ғасырда өмір сүреміз және технология бізді қоршауда. Ғылым мен технология қазіргі уақытта жылдам қарқынмен дамып келе жатыр. Қазақстан өкішішке орай технологиясы қарқынды дамыған мемлекеттер арасына кірмейді. Оған бірде бір себептердің бірі елімізде ғылыми – зерттеу кадрлары мен институттардың төмендігі. Сол себепті технология саласында білікті мамандарды дайындау қажет. Ол үшін ЖОО білім сапасын арттыру қажет.

Еліміздің ЖОО техникалық факультеттерінде стендтердің аздығының немесе болмауының себебінен көп пәндерде тәжірбиелік сабақтар болмайды. Болашақ инженерлер тек теориялық түрде ғана мәлімет алады. Ал пәнді толығымен түсінуге теориялық сабақ аздық етеді. Осындай жағдайларда көмекке виртуалды автоматтандырылған бағдарламалар көмекке келеді. Бағдарламалар студенттің берілген тақырыпты түсуіне, уақытын үнемдеуге көмектеседі. Электронды сызбаларды модельдеуге көп бағдарламалар бар және қазіргі уақытта электрониканың дамуына байланысты көптеген түрі шығарылуда. Мен өз тәжірбиемде қолданған бағдарламаларElectronics Workbench, Multisim, Proteus VSM. Electronics Workbench көмегімен қиында және қарапайым аналогтық және цифрлық радиофизикалық бағдарламаларды құруға болғанымен, электронды құрылғыларды жобалауға қажет баспа тақшаны құрастыра алмаймыз.Multisim ыңғайлы интерфейс бар және аналогты девайсты мінету оңай. Бірақ микроконтроллер немесе әр түрлі драйверлер сияқты қиын және оңай жүйелерді тиісті түрде сақтамайды. Ал электронды құрылғыларды автоматты жүйелерде жобалауға арналған Labcenter Electronics компаниясы құрастырған Proteus VSM келетін болсақ, мен көрген бағдарламалардың ішіндегі ұнағаны, сондықтан мен осы Proteus VSM жайында төмендегідей көрсетіп, өз ойыммен бөлісемін.

PROTEUS VSM бағдарланатын құрылғыларды модельдеуге мүмкіндік береді. Олар микроконтроллерді, микропроцессорларды, сандық сигналды процессорларды және т.б сандық құрылғылар. Бағдарламалы пакет Proteus VSM кез келген электронды құрылғыны жинай алады және құрылғыны жобалау мен жол тартудың бастапқы сатысында кеткен қателіктерді анықтап, жұмысты жандандырады. Proteus VSM 6000 – нан астам электронды компанеттерді анықтама дерегімен қамтиды. Сонымен қатар таныстырылатын жобаларды да көрсетеді, сонысымен аталған бағдарлама қолдануға өте ыңғайлы. Бағдарламада USBCONN және COMPIM аспабтары бар. Аспабтар USB портынажәне COM компьютерге виртуалды құрылғыларды қосуына жағдай береді[1].Осы порттарға кез келген ішкі құрылғыны қосқан кезде виртуалды схема онымен шынайы түрде болғандай жұмыс жасайды. Пакет екі бағдарламадан тұрады: ISIS – бағдарламасы тікелей электронды сызбаларды синтездеу мен үлгілуге арналған. ARES – мөрлік тақша шығаруға үшін арналған бағдарлама.ARES–бағдарламасында мөрлік тақшанының моделін 3 – D форматта көруге болады. Бұл артықшылығы құрастырушыға өз жұмысын бастапқы сатыларда анықтауға, баға беруіне септігін тигізеді. ARES – мөрлік тақшасының редакторы мөрлік тақшаны 16 қабатқа дейін жобалауға мүмкіндік береді. Интерактивті және берілген торқапшықта орналастыруға қуатты жабықтардан жинақталған. Мен өз тәжірбиемде электронды сызбаларды құрастыруда ARES бағдарламасымен жұмыс жасамағандықтан, тек ISIS бағдарламасын қолданғандық мен ISIS бағдарламасын таныстыруды жөн көрдім.

Электронды құрылғының қағидалық сызбасын салуда мен жеті сегментті индикаторды есептегішін жинаймын. Ол үшін Proteus ISIS Professional бағдарламасын ашамыз. Жаңа жоба шығарамыз. Pick Devices бастырмасының көмегімен Proteus аналогны сызбалар, сандық логика,микропроцессор элементі т.б сызбалары бар үлкен кітапханасы ұсынылған терезе шақырылады. Жұмыс алаңына ATmega32 микроконроллерін, сондай ақ Optoelectronics котегориясының котегориясынан 7 -Segment Displays ішінде, кіріс жеті аяғы және ток көзіне қосылатын бір аяғы бар қызыл индикаторды таңдап, ОК тетігін басамыз[2]. Жеті сегменті индикатордың таңдау терезесі сурет 1 көрсетілген.

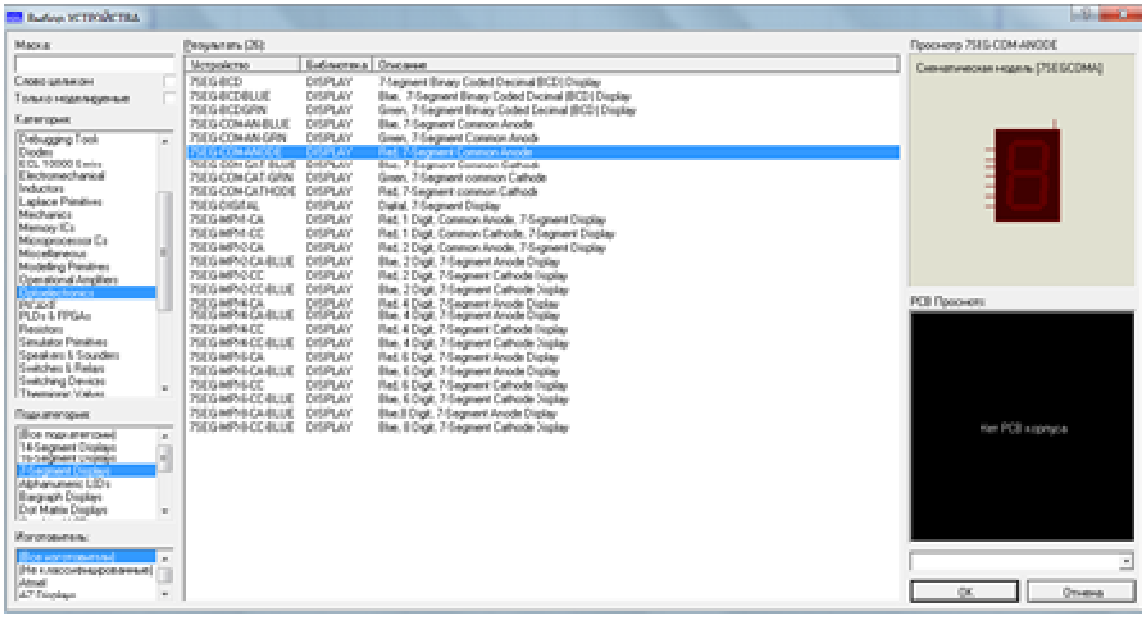

Сурет 1. 7-сегментті индикатордың ProteusISISProfessionalбағдарламасында орналасуы.

Келесі сатыда сурет 2 көрсетілгендей PB0 бастап PB6 портына дейін қосамыз. Компаненттерді қосқанан кейін сызба жұмысқа дайын.

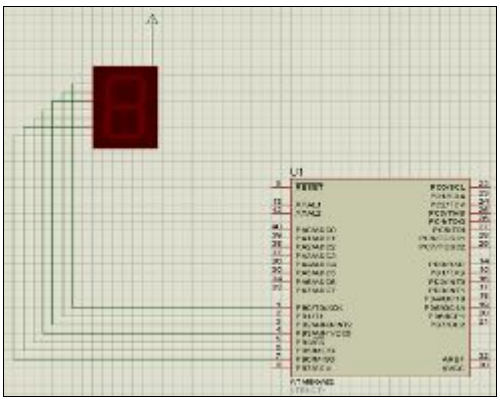

Сурет 2 . 7-сегментті индикаторды ProteusISISProfessionalбағдарламасында микроконтроллерге қосамыз

Proteus ISIS Professional келесі компиляторлармен жұмыс жасай алады: Code Vision AVR, ,AVR Studio, ICC және Keil uVicion. Маған ыңғайлы бағдарлама AVR Studio[3]. Әрі қарай AVR Studio бағдарламасын ашамыз. Стандартты кітапхана avr/io және кідіріс кітапханасы util/delay жүктейміз. Бағдарлама алаңына int main (void) регистр бағытының жіберетін мәлімет үшін соңғы жеті битті шығысына орналастырамыз. Кейін цикл алаңына while(1) сигнал дейгей портының PORTB биттарды 7-сегментті индикаторда 0 –дан бастап 9-ға дейінгі сандар жазылатындай етіп икемдейміз. сигнал деңгейінің порты үшін 0 саны келесідей жазылады: PORTB = 0b01000000, ал 1 – PORTB = 0b01111001 кодымен жазылады. Осы ретте 9 санына дейін кодты жазамыз. Осыдан кейін барлық жақшаны жауып, Build және Compile басамыз. AVR Studio жазылған бағдарлама сурет 3 көрсететілген.

```
#include <avr/io.h>
#include <util/delay.h>

int main(void)
{
    DDRB=0b11111111;
    while(1)
    {
        PORTB=0b01000000;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b01111001;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b00100100;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b00110000;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b00011001;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b00010010;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b00000010;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b01111000;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b00000000;
        _delay_ms(500);
        PORTB=0b00010000;
        _delay_ms(500);
    }
}
```

Сурет 3. 7-сегментті индикатор үшін дайын бағдарлама

Құрастырылған электронды сызбасы жұмыс істеуін тексереміз. Ол үшін Proteus бағдарламасында екі рет процесорсды басамыз. Ашылған терезеде құрастырылған HEX файылды Program File алаңында көрсетіп, ОК батырмасын басамыз. Енді терезенің бұрышындағы Play батырмасына басамыз. Дайын болған сызбаны сурет 4 көрсетілген.

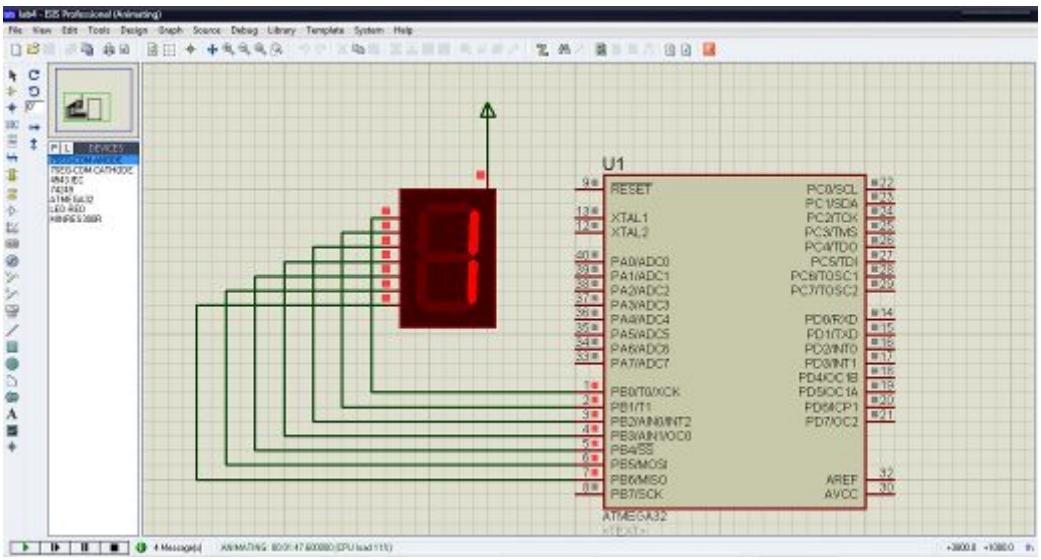

Сурет 4. 7-сегментті индикаторды Proteus ISIS Professional бағдарламасында

Құрылғыны есептеп және құрастырғаннан кейін оны тексеруде Proteus VSM таптырмайтынбағдарлама. Осы бағдарламаның көмегімен құрастыру барысында кеткен қателіктерді анықтап, құрылғыны күйіп кетуден алдын ала сақтауға болады. М.Қозыбаев атындағы СҚМУ «Энергетика және радиоэлектроника» кафедрасында «Микробақылағыштар және арнайы микропроцессорлар» пәнінде Proteus VSM бағдарламасы үйретіледі. Пәнді игеру нәтижесінде студенттер вертуалды құрылғыларды модельдеуде кең ауқымда білім алуда.

Әдебиет:

1. Гололобов В. Н. Proteus VSM Учебное пособие – Москва 2014.
2. А. В. Микушин, А. М. Сажнев, В. И. Сединин, Цифровые устройства и микропроцессоры, изд. «БХВ-Петербург» 2010.
3. В. Я. Хартов, Микроконтроллеры AVR. Практикум для начинающих. Изд. МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2007.

УДК 006.072

К ВОПРОСУ О ПРИКЛАДНОМ ЗНАЧЕНИИ СТАНДАРТИЗАЦИИ И СЕРТИФИКАЦИИ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПРОИЗВОДСТВА

Нокушев Д.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современное время, когда существуют большие объемы технологического производства, контроль качества занимает очень важное положение. Сертификация является инструментом, гарантирующим соответствие показателей качества стандартам и технологической документации. Определение сертификации разработано советом международной организации по стандартизации ISO, которая разработала ряд руководств.

В настоящее время сертификацией принято назвать, действия третей стороны по контролю соответствия идентифицированной продукции или услуги конкретному стандарту или нормативному документу. Сертификацией продукции является процедура подтверждения соответствия, независимо от изготовителя и потребителя, качеств установленных регламентирующими документами, о чем впоследствии регулирующий орган выдает сертификат.

Многие технологические процессы связаны с изготовлением механизмов, приборов и узлов, которые выполняют ответственную функцию, связанную с жизнями людей. Именно поэтому контроль качества в таких случаях очень необходим, ответственные детали конструкций не только могут причинить травмы людям, но даже повлечь смерть. В качестве примера здесь можно привести изготовление атомных реакторов, приборов жизнеобеспечения и аппаратов теле медицины, где любое несоответствие качеству и стандартам может иметь печальные последствия. На рисунке 1 представлена применяющаяся на предприятиях политика в отношении качества продукции.

Рисунок 1 – Схема работы политики предприятий в отношении обеспечении качества

Как видно из рисунка ключевыми компонентами в областях стандартизации и сертификации, служат изготовитель и потребитель. Деятельность регулирующих органов направлена здесь на то чтобы потребитель получил качественный товар, а изготовитель выполнял все требования технологической документации. Цели, которые преследует сертификация, являются:

- Защита потребителя от приобретения некачественных товаров и услуг;
- Проверка товаров на соответствие критериям безопасности как для окружающей среды так для жизни человека;
- Сверка показателей по техническим характеристикам продукции, заявленных изготовителями;
- Помощь потребителям в выборе качественной продукции;
- Содействие в экспорте товаров за рубеж, приведение товаров к международному стандарту;
- Создание условий для динамического роста предприятий и развития конкуренции в плане обеспечения качества продукции.

Как правила для проведения сертификации и приведения к единым стандартам продукции, кроме установления определенного рода параметров и их количественной оценки используют эталонный метод. В роли таких эталонов могут выступать как отечественные и зарубежные изделия, так и требования государственных или международных стандартов.

Для определения технического уровня качества продукции применяют дифференцированный, комплексный или смешанный метод. Данный метод позволяет определить достигнут ли уровень эталона в целом, по каким показателям эталонный и проверяемые образцы схожи, в чем их существенные отличия. Относительные показатели технического качества рассчитываются с помощью дифференцированного метода. Их можно рассчитать по формулам 1 и 2:

$$Q_i = \frac{P_i}{P_{iБаз}} \quad (1)$$

$$Q_i = \frac{P_{iБаз}}{P_i} \quad (2)$$

Где P_i -значение i-го показателя качества оцениваемой продукции, $P_{iБаз}$ -значение i-го базового показателя, а $I = 1,2,3\ldots, n$ - количество единых показателей качества продукции.

Формулу (1) применяют для оценивания показателей, рост показаний которых указывает на то, что происходит увеличение качества, например таких характеристик как, мощность, долговечность, прочность. Формулу (2) применяют для сравнения показателей, уменьшение которых будет свидетельствовать об улучшение качество продукции в целом,такие параметры например как расход горючего, погрешность измерений.

Дифференцированное оценивание позволяет производить анализ данных на основе линейной зависимости между свойствами эталонного и исследуемого образца. Дифференцированный метод не позволяет установить связь общего уровня качества с одним конкретным числом. Данный метод применяют, как правило, для оценки основных потребительских качеств таких, например как, грузоподъемность, мощность.

В качестве установления связей между образца, так же можно применят геометрическое отношение качества эталонного образца $K_Э$ и исследуемого образца $K_И$. Данное отношение представлено на рисунке 2.

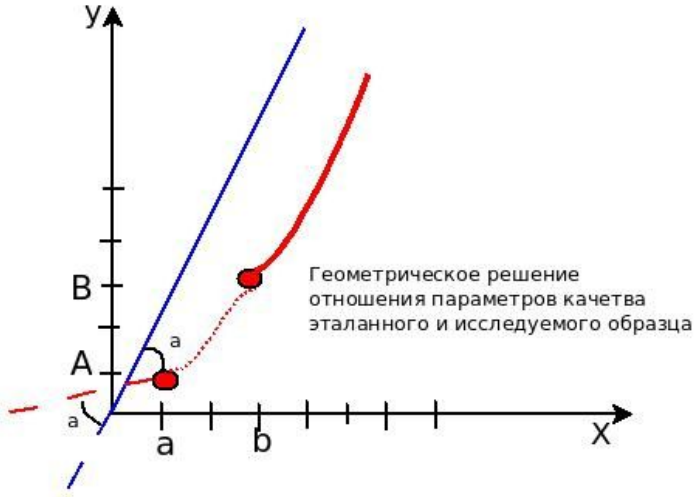

Рисунок 2 – График зависимости эталонного и исследуемого образцов технологической продукции

Геометрические отношение параметров качества эталонного и исследуемого образца будет выражаться формулой (3):

$$\frac{K_э}{K_p} = \lim_{в \to a}\left(\frac{f(b)-f(a)}{b-a}\right) = \lim_{\Delta x \to 0}\left(\frac{f(x_0+\Delta x)-f(x_0)}{\Delta x}\right) \quad (3)$$

где Δx - разница качества, $f(x_0)$ - это отправная точка измеряемого параметра качества, $в - a = \Delta x$ - в данном случаи, понимается как математическое сближение конечных и начальных точек производя множество сгущения.

В большинстве случаев, когда нужно будет исследовать качество, которое задает той или иной стандарт, необходимо брать случаи конкретного суммирования в двух вариантах качества $K_Э$ и $K_И$.

Таким образом, в общем виде с точки зрения математической модели расхождение между плотностью значений эталонного и исследуемого образца будет характеризоваться величиной плотности значений $P_{знач}$ и будет записываться формулой (4):

$$P_{знач} = \int_0^{\infty} \left[\gamma(x) \cdot \left(\int_a^b f(x)dx - sec^2 x \right) \right] \qquad (4)$$

где $\gamma(x)$ - функция распределения непрерывной случайной величины в будущем характеризующее расхождение качеств $K_Э$ и $K_И$, $sec^2 x$ - получаемая в ходе вычислений величина, вторая производная от $tg\,x$.

Таким образом, чтобы найти процентное расхождение качества эталонного и исследуемого образца необходимо использовать формулу (5):

$$\eta = \frac{1}{P(x)} \cdot 100\% \qquad (5)$$

Делая вывод, для вычисления влияния стандартизации на качество продукции можно использовать дифференцированное оценивание. Данное оценивание позволит выявить как, изменения технологических требований в конкретный момент времени, изменят качество продукции, а сопоставив эталонный и исследуемый образец можно выявить какие качества исследуемого образца изменились, с введением новых стандартов. Так же, стоит отметить и то, что математическое моделирование помогает при сертификации продукции оценивая схожесть параметров заявленных производителем и параметров эталонных образцов.

Сертификация и стандартизация оказывают существенное влияние на качество изготавливаемой продукции. Она в первую очередь направлена на борьбу за потребителя.

Литература:

1. Лифиц И.М. Основы стандартизации, метрологии, сертификации. – М.: Юрайт, 2001.
2. Сергеев А.Г., Латышев М.В., Терегеря В.В. Метрология. Стандартизация. Сертификация. – М.: Логос, 2003.
3. Логанина В.И. Статистические методы управления качеством продукции. – М.: КДУ, 2008..
4. Лычкина Н.Н. Имитационное моделирование экономических процессов: – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2012.

УДК 658.512:681.3

НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ПВК SCAD OFFICE В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Полищук Н.Ю., Слепченко Д.В.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Компьютер в строительной науке и практике позволил аналитические решения, полученные для различных частных случаев расчета, заменить общей теорией, позволяющей решать проблемы универсальным образом. При этом применение простых и универсальных методов компенсируется огромной скоростью вычислений и большим количеством

рассматриваемых элементов. Компьютерная техника позволяет отказаться от хранения и передачи многочисленных бумажных чертежей и документов, снизить количество ошибок в них, ускорить сроки проектирования и управления строительством.

С развитием информационных технологий и постепенным внедрением их в процесс обучения через поэтапную компьютеризацию образовательных структур происходит «облегчение жизни» как обучаемых, так и обучающих. В практику научных исследований все шире внедряются новые информационные и вычислительные технологии с использованием современных компьютерных коммуникаций и вычислительных ресурсов. Это переход на качественно новый уровень обучения студентов путем дополнения образовательного процесса оперативными методами расчета [1, с.14].

Практически неограниченные возможности для решения, проектирования и анализа конструкций в курсовом, дипломном и реальном проектировании имеет компьютерная программа ВК SCAD.

ПВК SCAD включает модули, автоматизирующие ряд процессов проектирования: выбор невыгодных комбинаций нагрузок, унификация элементов по прочности. Подключение новых модулей такого типа и адаптация к специальным нормам строительного и машиностроительного проектирования расширяют возможности ПВК SCAD в области автоматизации процессов проектирования. Универсальность и легкая адаптация к проблеме позволяют применять SCAD при автоматизации проектирования различных инженерных объектов [2, с.10].

На кафедре «Транспорт и машиностроение» ПВК SCAD применяется в учебном процессе при выполнении соответствующих разделов курсовых работ по дисциплине «Металлические конструкции 2» и в расчетно-конструктивной части дипломных работ, например, для синтеза пространственных моделей одноэтажных и многоэтажных одно- и многопролетных стальных каркасов; выполнения расчетов конструктивных элементов; графического анализа результатов расчета; для выполнения анализа несущей способности конструктивных элементов здания в режиме Проектирующего постпроцессора. Также, при расчете стальных и железобетонных стропильных ферм, синтезируется расчетная схема стропильной фермы в режиме «Узлы и элементы» и получаются эпюры распределения усилий и выполняется графический анализ результатов расчета в режиме Графического постпроцессора.

На рисунках 1-3: протокол расчета многоэтажного каркаса гражданского здания; пространственная схема в режиме Презентационной графики и схема загружения фрагмента здания, выполненные в дипломных проектах студентами специальности «Строительство».

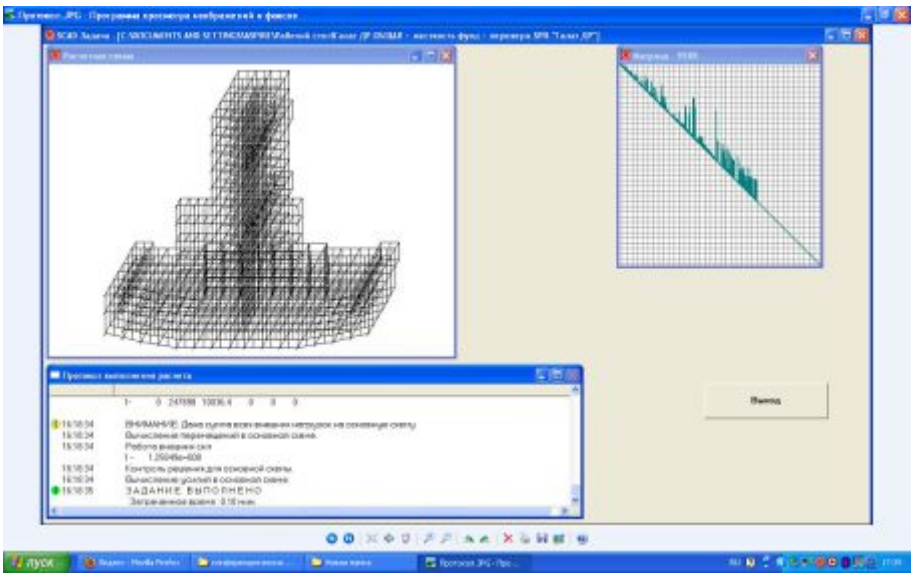

Рисунок 1 - Протокол расчета многоэтажного каркаса гражданского здания

Кроме программы SCAD office, которая ориентирована на решение задач проектирования зданий и сооружений достаточно сложной структуры, в вычислительный комплекс включен пакет вспомогательных программ, предназначенных для «обслуживания» комплекса. С их помощью формируются и рассчитываются геометрические характеристики сплошных или стержневых сечений сложной конфигурации, которые используются затем в расчетных схемах программы SCAD office.

Определение геометрических характеристик составных сечений или сечений криволинейной формы является «сравнительно» простой, но важной задачей проектирования. Решение этих рутинных проектных задач достаточно трудоемкий процесс, занимающий много времени. Данные обстоятельства и стимулировали разработку серии «малых» программ-сателлитов комплекса, ориентированных на решение массовых задач проектирования [2, с.5].

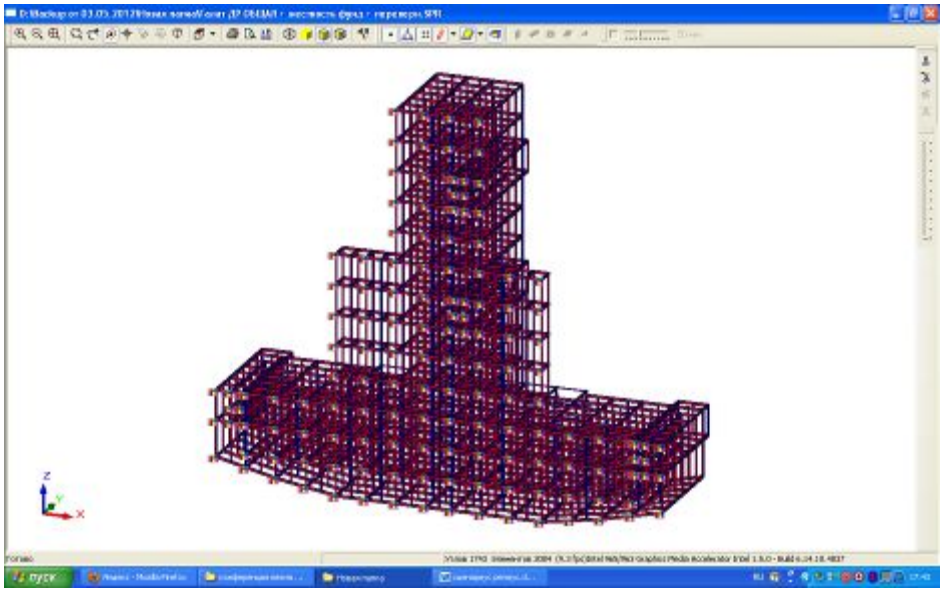

Рисунок 2 - Пространственная схема в режиме Презентационной графики

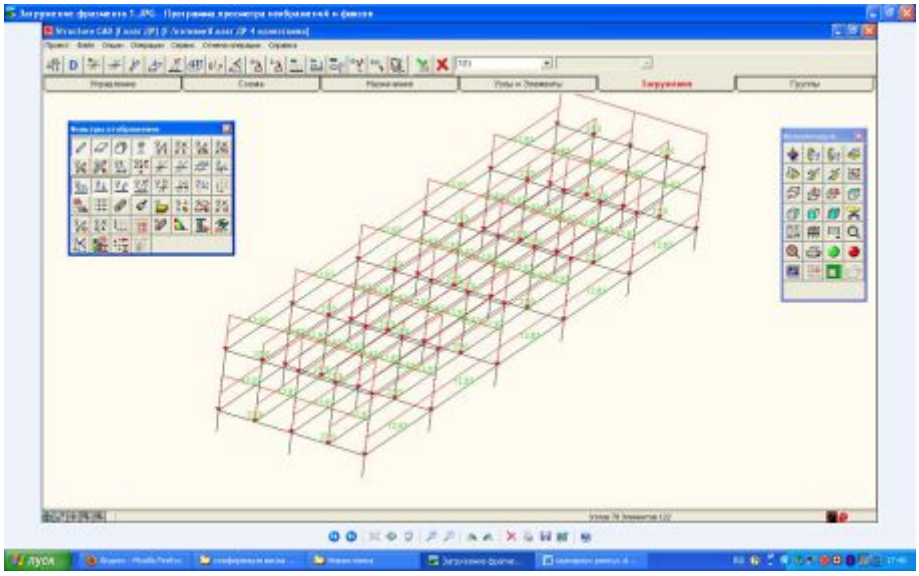

Рисунок 3 – Схема загружения каркаса многоэтажного здания
в режиме Графического препроцессора

Программа Консул предназначена для формирования произвольных сечений, а также для расчета их геометрических характеристик, исходя из теории сплошных стержней. Для сконструированного сечения программа определяет: площадь поперечного сечения, значения моментов инерции относительно центральных осей, параллельных координатным осям, радиусы и моменты инерции при свободном кручении, экстремальные величины моментов инерции, ядровое расстояние, координаты центра тяжести и многие другие характеристики. С помощью программы Консул можно определять жесткостные характеристики конструктивных элементов зданий и сооружений, получать поля напряжений от заданных внутренних усилий [3, с.8].

В дальнейшем вычисленные геометрические характеристики применяются для расчета строительных конструкций: металлических, железобетонных, бетонных, методами инженерной механики. На основании этих геометрических характеристик исследуется напряженно-деформированное состояние, подбираются поперечные сечения конструктивных элементов, анализируется несущая способность.

Данную программу можно использовать при проектировании вертикальной планировки участка строительства в практической работе по дисциплине «Технология строительного производства 1». Возможность задания внешних контуров с определенными габаритами, возможность корректировки координат узловых граничных точек, наличие вспомогательной сетки с задаваемыми пользовательскими параметрами, позволяет с большой точностью задавать контуры участков ВЫЕМКИ и НАСЫПИ. Затем, используя соответствующую функцию программы, можно определять положения координат центров тяжестей заданных участков земляных работ на стройплощадке. Традиционно, положение и координаты центров тяжестей НАСЫПИ и ВЫЕМКИ определяются методом статических моментов, путем трудоемких вычислений. В программе Консул данные действия занимают десятые доли секунды. Для получения правильного результата достаточно корректно ввести исходные данные.

На рисунке 4 показан участок стройплощадки с обозначенными на нем красными, черными и рабочими отметками и линией нулевых работ, выполненные вручную на практическом занятии по дисциплине «ТСП 1». Координаты центров тяжести ВЫЕМКИ и НАСЫПИ определяются для того, чтобы построить соединяющую их линию. В зависимости от длины этой линии, или расстояния от центра тяжести ВЫЕМКИ до центра тяжести НАСЫПИ, проектировщик подбирает землеройно-транспортную машину – скрепер или бульдозер. Программа Консул выполняет эту функцию за доли секунды.

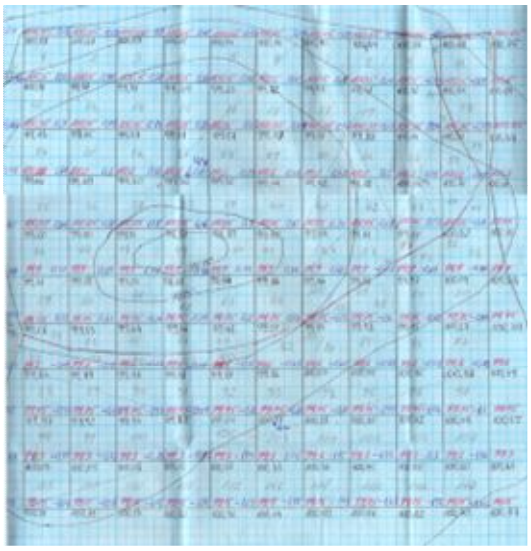

Рисунок 4 – Схема площадки строительства с обозначением черных, красных, рабочих отметок, горизонталей и линии нулевых работ

На рисунке 5 в диалоговом окне показан результат работы в программе Консул - . внешний контур с узловыми точками, соответствующими границам НАСЫПИ проектируемой стройплощадки. Красным крестиком показан центр тяжести площадки с координатами в информационном окне в левом вернем углу экрана. Справа дана таблица вершин, в которой пользователь может корректировать и уточнять координат узловых граничных точек. Аналогично выполнен ввод внешнего контура, соответствующего участку ВЫЕМКИ стройплощадки, см. рисунок 6.

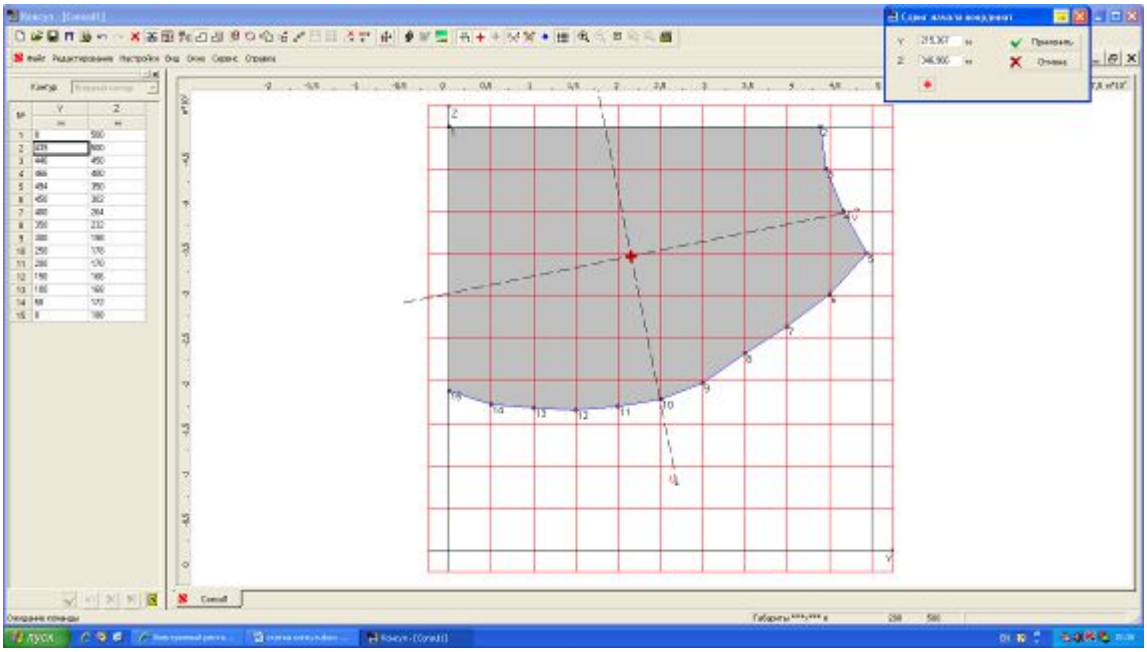

Рисунок 5 – Участок НАСЫПИ стройплощадки, полученный в результате задания параметров внешнего контура в программе Консул , и координаты центра тяжести.

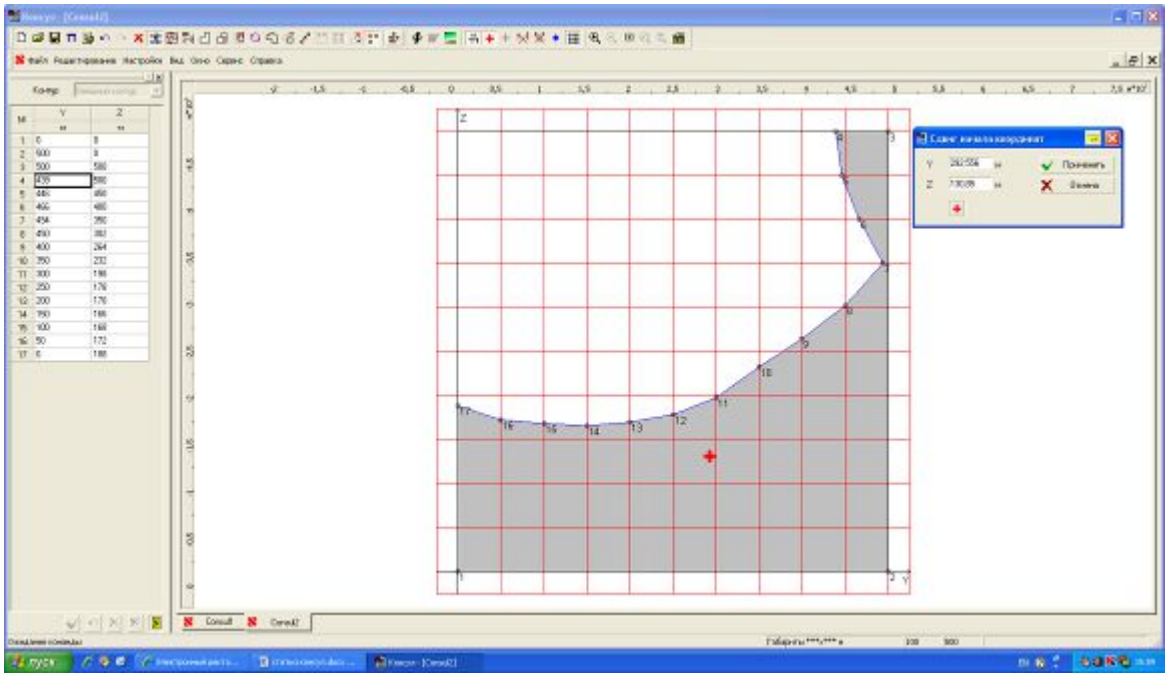

Рисунок 6 – Участок ВЫЕМКИ стройплощадки, полученный в результате задания параметров внешнего контура в программе Консул, и координаты центра тяжести

На рисунке 7 представлена работа в многооконной среде программы для контроля исходных данных.

Таким образом, вместо двух-трех академических часов работы по вычислению координат центров тяжести сложных фигур, затрачивается несколько минут на ввод внешних контуров и десятые доли секунды на определение координат центров тяжести. Получаем большую точность результата и значительную экономию времени.

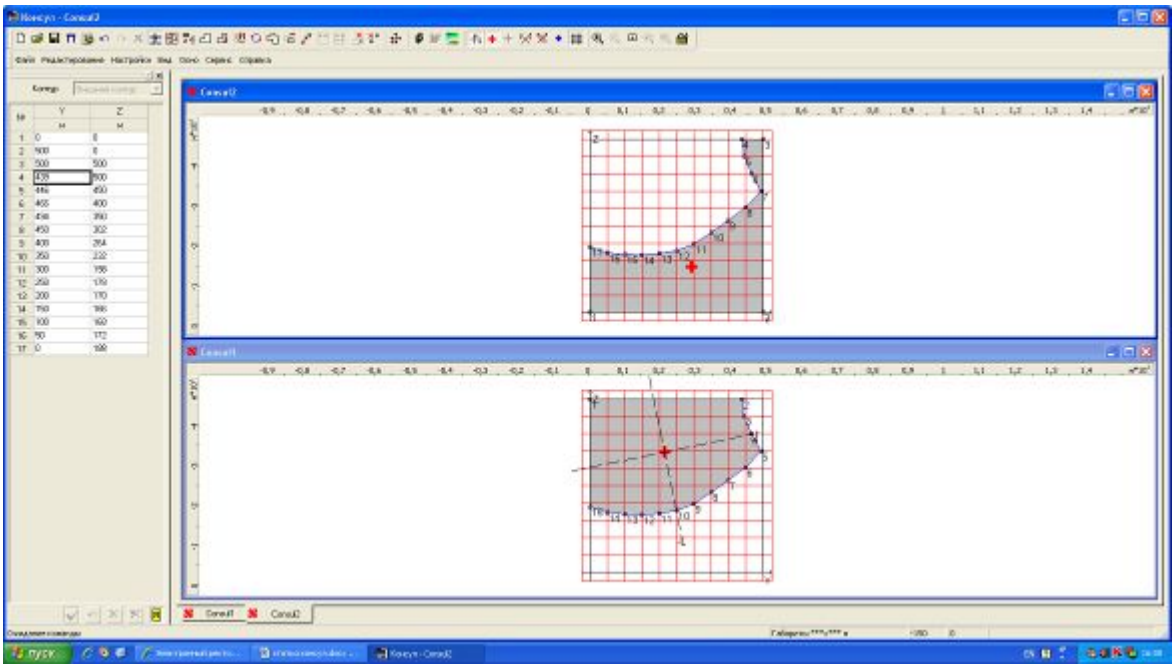

Рисунок 7 – Многооконная среда программы Консул

Также при активизации соответствующей кнопки на панели инструментов, программа формирует отчет в текстовом формате RTF в удобной для предоставления результатов работы форме.

В Пакет вспомогательных программ также входит Конструктор сечений (Конструктор). Данный сателлит выполняет функции формирования и расчета геометрических характеристик произвольных составных сечений из стальных прокатных профилей и листов [3, с.17].

Данная программа интегрирована с ВК SCAD и используется для формирования поперечных сечений конструктивных элементов, когда исчерпан сортамент применяющихся прокатных профилей.

Также конструктор сечений применяется в учебном процессе для контроля правильности и точности результатов расчетов, полученных при выполнении семестровых задач по дисциплине «Инженерная механика 1». В данной работе студенты второго курса специальности «Строительство» традиционным способом, «вручную», вычисляют положение центра тяжести, определяют экстремальные значения моментов инерции и угол наклона главных центральных осей инерции; моменты сопротивлений и ядровые расстояния сложного сечения, составленного из прокатных профилей и листов.

Программа Конструктор сечений позволяет очень быстро, работая в двух диалоговых окнах программы, сформировать аналогичное сечение, определить все вышеперечисленные характеристики с большой точностью и получить отчет, сформированный во внутренних форматах программы в удобной для пользователя форме в виде файла в формате RTF [3, с.38].

Таким образом, автоматизация процессов курсового и дипломного проектирования способствует оптимизации технологии обучения, а также унификации контроля исходных данных и анализа результатов расчетов строительных конструкций. Новые способы применения сателлитов программного комплекса SCAD позволяют развивать у студентов навыки актуализации и критического оценивания накопленного опыта в практике принятия решений; реализовать и сделать более наглядной взаимосвязь специальных строительных дисциплин.

Поиск новых возможностей применения компьютерных технологий повышают у студентов мотивацию для увеличения базы теоретических знаний при решении прикладных задач; способствуют развитию творческого подхода к исследовательской деятельности.

Литература:

1. Карпиловский В.С. Методы конструирования конечных элементов. Деп. в УкрНИИНТИ, 2008, N2153.
2. Карпиловский В.С., Криксунов Э.З., Маляренко А.А., Перельмутер А.В., Перельмутер М.А. Вычислительный комплекс SCAD: - М.: Издательство АСВ, 2004. – 592с.
3. SCAD Office. Реализация СНиП в проектирующих программах. Учебное пособие. Карпиловский В.С., Криксунов Э.З., Маляренко А.А., Микитаренко М.А., Перельмутер А.В., Перельмутер М.А. - М.: Издательство АСВ, 2004. – 288с.

УДК 621.7

ЛАБОРАТОРНЫЙ СТЕНД СБОРОЧНО-СВАРОЧНАЯ ЛИНИЯ

Рахматулин М.Л., Дроб Р.А.
(*СКГУ им. М.Козыбаева)*

В современных требованиях, предъявляемых к специалистам промышленного направления машиностроения, вложено достаточно большое количество знаний умений и навыков, которыми должен обладать выпускник технической специальности. Помимо знания различных прикладных конструкторских программ для создания чертежей и расчетов, современный инженер должен знать и применять на практике системы автоматизированного проектирования, гибкие производственные системы и линии.

Высшей ступенью автоматизации производства является полная его автоматизация, предусматривающая передачу всех функций управления и контроля автоматическим систем. На основе создания гибких производственных систем используются оборудование с программным управлением, промышленные роботы, манипуляторы и другие механизмы. Гибкие производственные системы содержат принципы группового производства, автоматизации программ перенастройки и наладки, гибкую управляемость, модульность, универсальность [1].

Состав и структура гибких производственных линий зависит от специализации предприятия, его задач, выпускаемых изделий, серийности и др. [2]. Все промышленное оборудование, связанное с гибкими производственными системами является габаритным и массивным. Для наиболее наглядного изучения работы гибких производственных систем в обучающих организациях по направлениям специальности сварочного производства, предложена разработка лабораторного сборочно-сварочного стенда с автоматической линией (Рисунок 1).

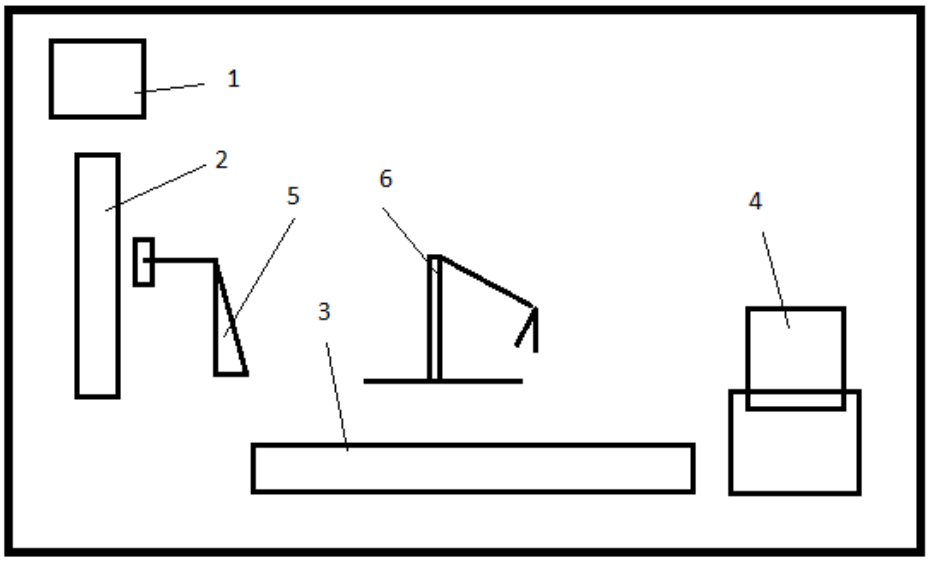

Рисунок 1 – Сварочно-сборочный лабораторный стенд схема: 1 – накопитель, 2 – подводящий транспортер, 3 – транспортер подачи, 4 – отделение готовых изделий, 5 – сборочный манипулятор, 6 – манипулятор с точечной сваркой

На изображенном рисунке, на основании закреплены системы накопителя, транспортер, манипуляторы. Из накопителя 1 на подводящий транспортер 2 выполненный из резиновой ленты подаются заготовки в виде металлических пластин определенного размера. Далее они поступают на сборочный манипулятор 5. Под манипулятором понимают управляемые устройства или машину для выполнения двигательных функций, аналогичных функциям руки человека при перемещении объектов в пространстве, оснащенных рабочим органом. От традиционных средств автоматизации отличается, прежде всего, универсальностью движений и быстротой переналадки на новые операции), который укладывает металл для последующей сварки манипулятором 6 на транспортер подачи. После сварки деталь поступает в отделение готовых изделий. Вся система может перенастраиватся и изменять положение рабочих элементов для обеспечения перенастройки под определеннное задание.

Точечная сварка является разновидностью контактной сварки, поэтому в основу её технологии заложены тепловое воздействие электрического тока по закону Джоуля — Ленца и усилие сжатия свариваемых деталей. В процессе сварки, ток проходит от одного электрода к другому через металл заготовок. Электроды изготовляются из сплавов с высокой электропроводностью, чтобы сопротивление в контакте электрод-деталь было минимальным. Поэтому в местах контактов деталь-деталь происходит наибольший нагрев за счет наибольшей величины электрического сопротивления. Разогрев и расплавление металла под действием электрического тока приводит к образованию литого ядра сварной точки, диаметр которой обычно составляет 4—12 мм [2].

Различают мягкий и жесткий режимы точечной сварки. Мягкий режим характеризуется большей продолжительностью времени сварки и плавным нагревом заготовок умеренными силами тока, с плотностью тока на рабочей поверхности электрода обычно не превышающей 100 А/мм² [3]. Время протекания тока обычно 0,5—3 секунды. Преимуществами мягких режимов являются меньшие потребляемые мощности, по сравнению с жесткими режимами; меньшие нагрузки сети; менее мощные и более дешевые сварочные машины, необходимые для производства точечной сварки; уменьшение закалки зоны сварки. Мягкие режимы применяют для сварки сталей, склонных к закалке.

Жесткий режим точечной сварки характеризуется малой продолжительностью времени сварки, большими, чем при мягком режиме, значениями силы тока и значительным сжимающим давлением электродов. Плотности тока достигают 120—300 А/мм² при сварке стали. Время протекания тока обычно 0,1—1,5 секунды. Давление электродов обычно

принимают в пределах 3—8 кг/мм² [3]. К недостаткам жестких режимов относятся повышенная мощность, потребляемая при сварке; значительные нагрузки сети; мощные сварочные машины. Преимущества — уменьшение времени сварки и повышение производительности. Жесткие режимы применяют при сварке алюминиевых и медных сплавов, с высокой теплопроводностью, деталей неравной толщины и разноименных деталей, а также высоколегированных сталей с целью сохранения коррозионной стойкости [3].

Для проведения точечной сварки в учебных заведениях будут определяться условия, способствующие наглядному отображению процесса. Для достижения данных параметров предложена сварка на мягких режимах. Она сопровождается образованием широкой зоны разогрева и облегчает деформирование металла.

Время нагрева повышено, а значит, степень влияния теплоты от быстро исчезающего контактного сопротивления на общий нагрев несколько снижается. Поэтому могут быть снижены требования к подготовке поверхности заготовок. Мощность электрическая и механическая при сварке в таком режиме требуется более умеренная.

Время нагрева возрастает при увеличении толщины свариваемых деталей. Длительный нагрев зоны сваривания, может вызвать перегрев металла в зоне сварки. Выбор давления производится в зависимости от толщины, состояния и материала заготовок, а также от характера принятого режима нагрева. Время предварительного сжатия должно быть достаточным, чтобы механизм сжатия успел свести электроды и развить давление до заданной величины. Этот параметр непосредственного влияния на тепловые процессы при сварке не имеет. Время проковки будет определяться длительностью нахождения сваренной точки под сжимающим воздействием электродов [4].

Лабораторный стенд будет обладать возможностью перенаправления систем и элементов, что позволит увеличить возможности при программировании сварочной линии.

Литература:

1. Гордин Н.Д. Сборочная линия с компьютерным управлением транспортно-накопительной системой и техническим зрением: методические указания по выполнению практической работы по дисциплине «Основы гибких производственных систем» для студентов специальности 5В071200 – «Машиностроение». Петропавловск: СКГУ им. М.Козыбаева, 2011. – 44с
2. Меткин Н.П. Гибкие производственные системы: М.: Издательство стандартов, 2009.
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/ точечная сварка
4. http://svarak.ru/kontaktnaya-svarka/rezhimyi-tochechnoy-svarki-parametryi/

УДК 621.121

МОДЕРНИЗАЦИЯ И ПОВЫШЕНИЕ РЕСУРСО- И ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ СКВАЖИННОГО ШТАНГОВОГО ГЛУБИННОГО НАСОСНОГО (ШГН) КОМПЛЕКСА ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕРЬ ПОПУТНОГО ГАЗА И ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ЕГО В ДРУГОЙ ВИД ЭНЕРГИИ ДЛЯ ДОБЫЧИ НЕФТЕПРОДУКТОВ

Савинкин В.В.[1], Дмитриев Ф.С.[2], Нетесова Е.А.[1]

([1]СКГУ им. М. Козыбаева, [2]АО «Мунаймаш»)

Принимая в рассмотрение все современные способы добычи нефти в условиях мало- и среднедебитных скважин, штанговые глубинные насосы (ШГН) остаются самым рациональным способом эксплуатации скважин. Однако применение этого оборудования ограничивается недостаточной надежностью его элементов, большими потерями глубинной нефти и утечками попутного нефтяного газа [1].

Современные установки штанговых глубинных насосов (УШГН) предназначены для откачивания пластовой жидкости из нефтяных скважин с дебитом до 100 м^3/сут. и глубиной до

3000 м. Пластовая жидкость может содержать до 99% воды. Одной из важных технических задач при увеличении межремонтного периода УШГН является борьба с асфальтосмолопарафиновыми отложениями (АСПО). Практика добычи нефти на промыслах показывает, что основными участками накопления АСПО являются скважинные насосы, насосно-компрессорные трубы (НКТ), выкидные линии от скважин, резервуары промысловых сборных пунктов. Наиболее интенсивно АСПО откладываются на внутренней поверхности НКТ. В выкидных линиях их образование усиливается в зимнее время, когда температура воздуха становится значительно ниже температуры скважинной жидкости [2].

С ростом скорости движения нефти интенсивность отложений вначале возрастает, что объясняется увеличением турбулизации потока и, следовательно, увеличением частоты образования и отрыва пузырьков от поверхности трубы, флотирующих взвешенные частицы парафина и асфальтосмолистых веществ. Шероховатость стенок и наличие в системе твердых примесей способствуют также выделению из нефти парафина в твердую фазу. Кроме указанных основных факторов на интенсивность парафинизации трубопроводов при транспортировании углеводородной продукции скважин могут оказывать влияние степень обводненности продукции и величина pH пластовых вод.

Проведенный анализ отказов глубинных насосов позволил сформулировать основные причины остановки исследуемых скважин [2]:

1. заклинивание плунжера в цилиндре;
2. пропуск клапана;
3. обрыв штанги;
4. отложения мехпримесей;
5. отложения парафина (рисунок 1);
6. солеотложения;
7. нет опрессовки.

В качестве примера можно привести причину отказа – обрыв штанг в результате заклина ШГН из-за засорения солями, отложения твердых веществ серого цвета (соли) и парафина на штангах и НКТ, сколы резьб муфтовых соединений (рисунок 2).

Необходимо отметить, что основные факторы, оказывающие значительное влияние на отказы ШГН, являются свойства добываемой жидкости [2]:

- ✓ Количество свободного газа в эксплуатационном потоке;
- ✓ Работа в агрессивной среде;
- ✓ Вынос механических примесей (рисунок 3);
- ✓ Отложения солей и АСПО на рабочих узлах ШНГ (рисунок 4);
- ✓ Высокая вязкость добываемой пластовой жидкости;

Перечисленные факторы приводят к преждевременному отказу скважин, оснащенных штанговыми глубинными насосами, засоряя рабочие элементы внутрискважинного оборудования.

Рисунок 1 – Отложения парафина на штангах

Рисунок 2 – Истирание и обрыв резьбовых соединений НКТ

Рисунок 3 – Засорение механическими примесями плунжера ШГН

Рисунок 4 – Отложения твердых веществ серого цвета (соли) на внутренней поверхности седла всасывающего клапана

Задача по снижению АСПО в современной практике решается путем внедрения ингибиторов наиболее распространенного класса, однако, желаемого результата не достигнуто в силу отсутствия обоснованного выбора химических ингибиторов [3]. В связи с чем, совместно с АО «Мунаймаш» на отечественных скважинах месторождения «Узень» проведены исследования на предмет химического и физического состава нефтяной жидкости. Для выявления факторов, влияющих на работу ШГН, были проведены базовые исследования составов 8 нефтей, 1 АСПО и 11 пластовых вод.

По результатам анализа составов нефтей для исследования влияния химических реагентов на данные нефти были обоснованно рекомендованы 6 ингибиторов парафиноотложений: СНПХ-7909, СНПХ-7941, СНПХ-7963, ФЛЭК ИП-106, РТ-1М и РТФ-1 (рисунок 5).

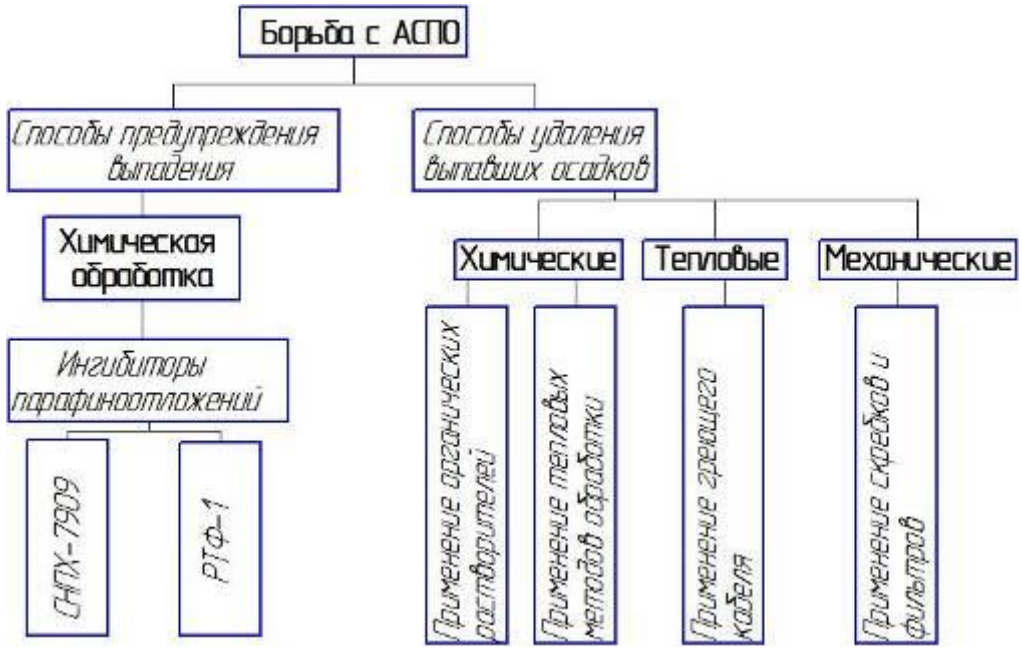

Рисунок 5 – Способы предупреждения и удаления АСПО

В связи с тем, что нефть исследуемых скважин месторождения «Узень» при нормальных условиях (t°=20°C) представляет собой кашеобразную массу и отмыв пленки по методике Петролайта не возможен, проводился анализ относительного снижения поверхностного натяжения нефти на границе фаз вода-нефть с различными ингибиторами при 50°C и 60°C на тензиометре. Выводом стало то, что чем меньше показатель поверхностного натяжения, тем

меньше способность нефтяного флюида образовывать крупные цепочки из молекул парафинов, и тем легче осуществляется их вынос на поверхность с потоком жидкости.

В связи с вышеизложенным существует необходимость разработки технологического регламента, где описаны способы борьбы с осложнениями АСПО при добыче нефтепродуктов на месторождении «Узень» Мангыстауской области.

Вторым важным фактором, оказывающим влияние на работу ШГН, является технологический режим работы установок. Процесс насосной нефтедобычи характеризуется режимом эксплуатации скважин и рациональной частотой как подземных, так и надземных ремонтов.

На сегодняшний день сопоставление аналитических исследований научных источников и результатов проведенного анализа причин отказов насосного оборудования на месторождении «Узень» свидетельствует об абразивно-коррозионном и усталостном износе системы «плунжер-цилиндр», подвижной штанги, а также клапанных пар.

Известным способом ремонта и восстановления комплекса является ремонт штангового насоса (ГОСТ Р 51896-2002 «Насосы скважинные штанговые и опоры замковые к ним»), включающий отвинчивание узлов, соединенных с корпусом насоса, извлечение плунжера, замену изношенных узлов, в том числе плунжера и втулок цилиндра, клапанной пары на новые и сборку насоса.

Главный недостаток этого способа - его неэкономичность, поскольку приходится отправлять на металлолом дорогостоящее оборудование. Заменой изношенных цилиндров на новые приходится заниматься ежегодно, а иногда и чаще. Проблемы с упрочнением плунжера решаются в настоящее время напылением на его поверхность твердого сплава обладающего высокой химической и механической износостойкостью (патент на полезную модель №43549 РФ. Установкадля газопламенного напыления и абразивно-струйной обработки поверхностей/А.Д.Гедзь, А.Б.Киберниченко, В.В.Ефремов, Р.В.Гилевский (РФ). 1 с: ил.1.Опуб.27.01.2005.). Опыт эксплуатации отечественных ШГН показал, что наилучшие результаты по износостойкости цилиндров дают азотирование и хромирование.

Достоинства хромирования (Способ хромирования. Патент №2215830 РФ. Жеско Ю.Е., Зубер Д.Л. Опуб.10.11.2003 г.) в высокой твердости и износостойкости покрытия, а также в отсутствии коробления (изгиба) цилиндра при нанесении этого покрытия. Недостаток в пористости любого хромового покрытия и небольшой толщине слоя. Коррозионные испытания хромового покрытия показывают, что по имеющимся дефектам происходит интенсивный растрав, как в ширину, так и в глубину (рисунок 6). Кроме того, процесс хромирования опасен для здоровья, 6-ти валентный хром вызывает онкологические заболевания.

К достоинствам азотирования (Способ азотирования стальных изделий. Патент №2362831. (РФ) Опубл. 27.07.2009 г.) следует отнести высокую твердость и износостойкость, (в том числе коррозионную) нитридного слоя, отсутствие при определенных режимах пористости, относительно большую толщину азотированного слоя. Т.е., казалось бы, азотирование наилучшее упрочнение канала цилиндра ШГН. Однако при изготовлении цилиндра имеет место коробление – поперечный его изгиб. Это связано, во-первых, с разностенностью самого цилиндра, и, во-вторых, с неравномерностью азотированного слоя по диаметру канала (рисунок 7). Традиционная технология ионно-вакуумного азотирования (ИВА) с глубиной 0,25-0,30 мм увеличивает непрямолинейность оси участка цилиндра длиной 1м в среднем до 0,2 мм, что превышает допуск на этот параметр в 2 раза. Для обеспечения регламентированного стандартами API и ГОСТом допуска 0,1 мм требуется правка поперечным изгибом, после которой на азотированной поверхности появляются трещины размером 2-5 мкм.

Кроме того, после правки для обеспечения гарантированного зазора между цилиндром и плунжером 0,025 мм необходимо хонингование многорядными хонинговальными головками, имеющими жесткий корпус. Такое хонингование обеспечивает прямолинейность оси канала, но удаляет часть азотированного слоя глубиной до 0,03-0,1 мм.

Рисунок 6 – Очаги коррозии основного металла внутренней поверхности цилиндра в результате процесса хромирования

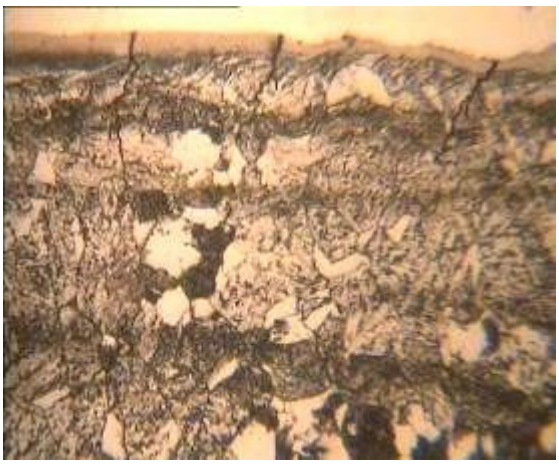

Рисунок 7 – Появление трещин на азотированной поверхности после правки изгибом

Утечки жидкости через всасывающий и нагнетательный клапан оказывыают негативное воздействивие и снижают коэффициент подачи нефти при работе ШГН. Влияют и вязкость нефти, и ее плотность, и вес шарика, и налипание на клапан смол и парафина (рисунок 8 и 9), что приводит к разрушению седла и поверхности шара.

Рисунок 8 – Клапанная пара ШГН в отложениях солей и парафина

Рисунок 9 – Коррозия, раковины, сколы клапанной пары после работы в агрессивно-коррозионной среде

Указанный процесс нерегулируемый, следовательно требует совершенствования посредством подбора современных конструкционных материалов для увеличения работоспособности клапанов [3].

Свободный газ, попадая вместе с нефтью в цилиндр насоса, занимает часть его полезного объема и оказывает отрицательное влияние на работу всей насосной установки, снижая ее подачу и надежность. Под действием газа отмечаются срывы подачи насосов. При этом могут возникать ударные нагрузки, что приводит к выходу установки из строя. Длительность срыва зависит от условий эксплуатации и режима откачки. Следовательно при добыче пластовой нефтяной жидкости требуется снижение потерь попутного нефтяного газа (ПНГ), находящегося у приема насоса в растворенном или в свободном состоянии и преобразование его в другой вид энергии для работы балансира станка-качалки.

На месторождении при сборе ПНГ ограничиваются первыми двумя ступенями сепарации. На первой стадии сепарации давление снижается до 6 атм., что приводит к выделению от 1/2 до 2/3 ПНГ, содержащего до 80% смеси метана с этаном. На второй ступени

сепарации происходит понижение давления до 3-4 атм. Это позволяет выделить дополнительно около 20-30% ПНГ (метана и этана в нем-около 60%). Оставшаяся часть содержит более тяжелые углеводороды, иными словами является низкосортным, некачественным топливом, которое сжигается в факелах. В период роста цен на энергоносители и их дефицита в мире такая практика крайне нерациональна.

После переработки ПНГ третьей стадии сепарации может применяться совместно с магистральным газом, для получения сжиженного газа, а также в качестве сырья для нефтехимической промышленности. С целью эффективного использования ПНГ практикуется его сжигание на теплоэлектростанциях, работающих на простом и сложном (когенерация) циклах и обеспечивающих нужды объектов в районе нефтепромысла (газопоршневые установки, газотурбинные установки). Необходимо отметить, что параметры такого оборудования ближе к характеристикам природного газа, нежели попутного. Недостатком данного оборудования является то, что двигатель может выйти из строя из-за прогара клапанов и деформации клапанной головки, забивки топливной системы конденсатом, содержащим масляные и парафиновые частицы. Данная задача, по мнению авторов статьи, достижима за счет применения гибридных рекуперативных систем привода.

Таким образом, решить техническую задачу по увеличению межремонтного периода УШГН предлагается путем ликвидации АСПО с введением в систему научно-обоснованныхавтором проекта ингибиторов (СНПХ-7909, СНПХ-7941, РТФ-1). Увеличение ресурсных показателей ШГН достижимо с увеличением качественных характеристик физико-механических свойств клапанной пары за счет нанесения диоксида циркония (керамического покрытия).

Решить проблему эффективного использования утечек низкосортного ПНГ возможно через использование ПНГ в качестве сырья для выработки электрической энергии для привода станка-качалки УШГН. Данная задача достижима за счет применения гибридных рекуперативных систем привода.

Большинство технологий и методов повышения нефтеотдачи пластов в Казахстане имеют либо весьма ограниченное применение или вообще не используются. Применение современных цифровых технологий управления с удаленным доступом направлены на оперативное реагирование специалистов нефтегазовой отрасли на причины отказов ШГН, пути увеличения нефтеотдачи и являются актуальными для нефтегазовых месторождений Республики Казахстан. Система мониторинга и автоматического управления насосным оборудованием на месторождении позволит подобрать режим откачки для достижения заданного коэффициента заполнения насоса, снять и сохранить динамограмму, определить основные отклонения в работе УШГН и их характер с целью дальнейшей калибровки режимов работы оборудования.

Поэтому научно-технологические мероприятия, предложенные авторами исследования, позволят существенно снизить ресурсно-технологические и финансовые затраты, повысить производительность штанговых глубинных насосов, коэффициент заполнения насосизвлечения нефти, а также сократить выбросы вредных веществ (CO_2) от сжигания ПНГ в окружающую среду.

Литература:

1. Дифференциальный штанговый насос. Патент на полезную модель RU №39366, кл. F 04 B 47/00, 27.07.2004.
2. Заключение АО «МунайМаш» № 159/12 по результатам анализа осадка из скв. 9488.
3. Протоколы исследований АО «МунайМаш» по подбору ингибиторов солеотложения глубинных скважинных штанговых насосов скв. 9488.

УДК 641.35

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ АККРЕДИТАЦИИ ИСПЫТАТЕЛЬНОЙ ЛАБОРАТОРИИ «НЕРАЗРУШАЮЩИЙ КОНТРОЛЬ И ОЦЕНКА ФИЗИКО-МЕХАНИЧЕСКИХ СВОЙСТВ МАТЕРИАЛОВ» НА БАЗЕ КАФЕДРЫ «ТРАНСПОРТ И МАШИНОСТРОЕНИЕ» СКГУ ИМ. М.КОЗЫБАЕВА

Савинкин В.В., Сеитова А.Т.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Аккредитация лаборатории является одним из важных механизмов обеспечения уверенности потребителей в качестве и компетентности работ, которые может выполнить лаборатория. Наличие аккредитации означает официальное признание способности лаборатории удовлетворить требования заказчиков в области испытаний, измерений или исследований, а также ее техническую компетентность при выполнении определенных видов испытаний и измерений. [1]

Основная цель аккредитации лаборатории связана с обеспечением единства измерений и взаимного признания результатов измерений, тестирования и исследований. Если лаборатория имеет аккредитацию в определенной сфере деятельности, то это означает, что результаты ее работы являются точными и надежными. Наиболее привлекательным органом по аккредитации для испытательной лаборатории кафедры «Транспорт и машиностроение» является Национальный орган по аккредитации (НЦА). Следует отметить, что благодаря членству Национального органа по аккредитации (НЦА) в международных организациях по аккредитации субъекты аккредитации подписав договор с НЦА, получают право на использование Лабораторного Совмещенного Знака ILAC MRA на протоколах испытаний. [2-3]

На сегодняшний день, правом использования Лабораторного Совмещенного Знака ILAC MRA пользуются не только лаборатории Республики Казахстан, а также зарубежные заявители, прошедшие аккредитацию в Республике Казахстан, что говорит о статусе системы аккредитации Республики. НЦА аккредитовал на соответствие ISO/IEC 17025 3 испытательные лаборатории Таджикистана, 1 лабораторию Российской Федерации и 1 калибровочную лабораторию Грузии. В работе находятся еще 6 заявок от лабораторий Российской Федерации, ведутся переговоры с заявителями из Узбекистана.

На сегодняшний день кафедра «Транспорт и машиностроение» СКГУ им. М.Козыбаева обладает высоким интеллектуальным потенциалом, техническими и исследовательскими возможностями. Деятельность кафедры в научно-исследовательском направлении имеет широкую географию (Россия, Болгария, Белоруссия, Польша и д.р.).

В настоящее время кафедра ведет подготовку бакалавров, магистрантов и докторантов PhD по востребованным на рынке труда образовательным программам 5В071300 «Транспорт, транспортная техника и технологии», 5В071200 «Машиностроение», 5В072900 «Строительство» 6М071200 «Машиностроение» 5В073200 «Стандартизация и сертификация (по отраслям)», 6М073200 «Стандартизация и сертификация» и 6D071200 «Машиностроение».

На протяжении существования кафедры приоритетными направлениями деятельности являлись: высокое качество теоретической подготовки; учет потребностей региона; практическая направленность обучения; сотрудничество с организациями и вузами ближнего и дальнего зарубежья, научно-исследовательская работа преподавателей и студентов.

На кафедре функционируют учебные реальные, реально-виртуальные и виртуальные лаборатории, оснащённые уникальным оборудованием, что позволяет проводить учебный процесс на высоком качественном уровне. Анализ материально-технического обеспечения кафедры показал, что кафедра обладает условиями для прохождения процедуры аккредитации испытательной лаборатории «Неразрушающий контроль и оценка физико-механических свойств материалов».

По результатам анализа процедуры проведения аккредитации испытательных лабораторий, в том числе, лабораторий неразрушающего контроля, было выделено несколько основных этапов (рисунок 1).

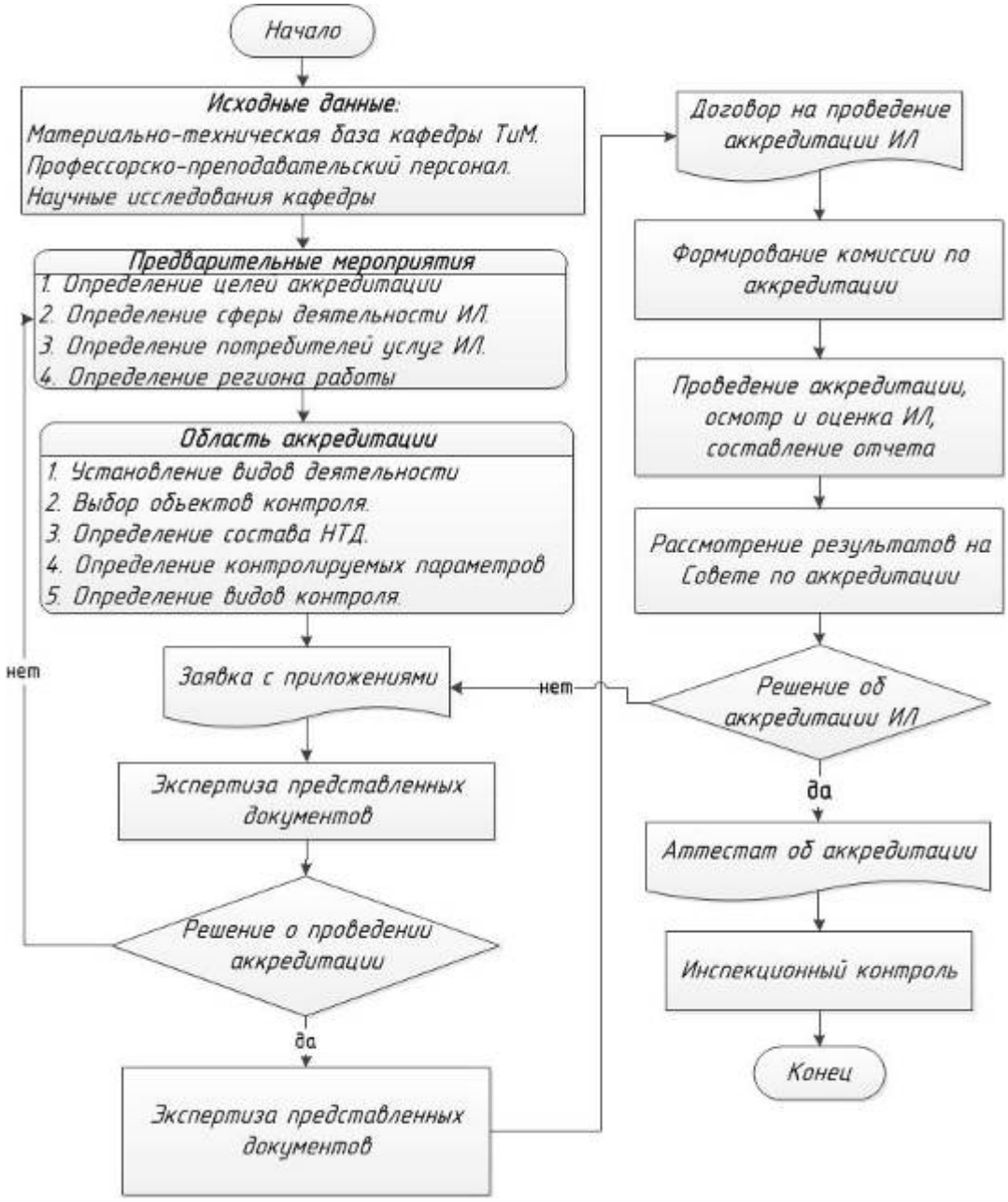

Рисунок 1 – Блок-схема алгоритма аккредитации

Таким образом, необходимо провести предварительные мероприятия с целью определения целей, потребителей, сферы деятельности и региона испытательной лаборатории (таблица 1).

Таблица 1 – Предварительные мероприятия

№ п/п	Предварительные мероприятия	Кафедра «Транспорт и машиностроение»
1.	Определение целей аккредитации	1. Проведение научных исследований на базе кафедры, с предоставлением достоверных результатов. 2. Оказание консалтинговых услуг. 3. Оказание услуг в области неразрушающего контроля

		физическим и юридическим лицам региона и Республики.
2.	Определение сферы деятельности испытательной лаборатории.	1. Проведение неразрушающего контроля промышленной продукции, производимой в регионе и Республике.
3.	Определение потребителей услуг лаборатории	1. Промышленные предприятия региона 2. Вузы, занимающиеся научными исследованиями в смежных областях 3. Физические и юридические лица, производящие продукцию тяжелого машиностроения
4.	Определение регионов работы потребителей услуг	1. Северо-Казахстанская область 2. Омск, Новосибирск, Екатеринбург

Далее, согласно блок-схеме алгоритма, необходимо определить область аккредитации испытательной лаборатории на базе кафедры «Транспорт и машиностроение».

Областью аккредитации лаборатории неразрушающего контроля является тот перечень работ, которые позволяет ей выполнять полученный документ. Эта деятельность, или методы проверки, определяется параметрами, определенными нормативной документации на исследуемые объекты - материалы, товары или продукция предприятий.

Установление области аккредитации лаборатории неразрушающего контроля производится по классификаторам и справочникам. Для РК такими документами являются ОКЭД, для работы в Евросоюзе - статистическая классификация видов ЭД ЕЭС. Установить объекты, на которых необходим мониторинг, можно по спискам в специализированных справочниках. Параметры их определяются по соответствующим нормативно-техническим документам.

Таким образом, с учетом продукции производимой в регионе, областью аккредитации лаборатории неразрушающего контроля кафедры «Транспорт и машиностроение» будет являться:

1. Оборудование нефтяной и газовой промышленности:
   1.1 Оборудование для бурения скважин.
   1.2 Оборудование для эксплуатации скважин.
   1.3 Оборудование для освоения и ремонта скважин.
2. Оборудование металлургической промышленности:
   2.1 Металлоконструкции технических устройств, зданий и сооружений.
   2.2 Газопроводы технологических газов.
   2.3 Цапфы чугуновозов, сталь ковшей, металл разливочных ковшей.
3. Объекты железнодорожного транспорта:
   3.1 Транспортные средства (цистерны, контейнеры), тара, упаковка, предназначенные для транспортирования опасных веществ (кроме перевозки сжиженных токсичных газов).
4. Здания и сооружения (строительные объекты):
   4.1 Металлические конструкции (в том числе: стальные конструкции мостов).
   4.2 Бетонные и железобетонные конструкции.
   4.3 Каменные и армокаменные конструкции.
   4.4 Оборудование электроэнергетики.

При этом в лаборатории неразрушающего контроля предполагается использование следующих методов контроля: визуального, ультразвукового, метода магнитной памяти металла, вихретокового метода и др. [4].

Аккредитация испытательной лаборатории на базе кафедры лаборатории предоставляет ряд преимуществ. Эти преимущества связаны с маркетинговыми позициями лаборатории, внутренней организацией работы, взаимодействиями с заказчиками и потребителями услуг лаборатории.

Основными преимуществами, которые дает аккредитация лаборатории, являются:

- гарантии для заказчиков и потребителей предоставить качественную услугу в той области, где аккредитована лаборатория;
- постоянное совершенствование деятельности за счет регулярных проверок со стороны органа по аккредитации;
- расширение доли рынка за счет признания результатов работы лаборатории участниками рынка;
- сокращение затрат времени на доказательства компетентности лаборатории;
- повышение квалификации и компетентности персонала за счет регулярных проверок со стороны органа по аккредитации.

Исходя из анализа мощностей кафедры и потребностей производства Северо-Казахстанской области процедура аккредитации научно-исследовательской лаборатории на базе кафедры «Транспорт и машиностроение» по методам неразрушающего контроля (оценка качества сварных конструкции, оценка физико-механических свойств материалов после ремонта и восстановления) является целесообразной и своевременной.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2008 года № 61-IV «Об аккредитации в области оценки соответствия».
2. ISO / IEC 17025 – «Общие требования к компетентности испытательных и калибровочных лабораторий».
3. СТ РК ISO 9712-2014 Контроль неразрушающий. Квалификация и сертификация персонала по неразрушающему контролю.
4. ССИ-13-2016Техническая диагностика и неразрушающий контроль. Квалификационные требования при аттестации персонала.

УДК 681.536

УСТРОЙСТВО КОНТРОЛЯ ПРОЦЕССА ПАСТЕРИЗАЦИИ

Сазонов В.О.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Перед использованием молока и молочных продуктов в производстве активно применяются различные виды термической обработки, один из них – пастеризация продукта. Технологический процесс пастеризации продукта предполагает нагрев сырья до установленной технологическими требованиями температуры, поддержание температуры в строго заданных пределах в течении определенного времени и охлаждение готового продукта. Благодаря процессу пастеризации из продукта удаляются неприятные запахи, убивается множество бактерий, что существенно увеличивает срок хранения готового продукта.

Процесс пастеризации является сложным технологическим процессом, в котором необходимо использовать различные системы автоматизированного управления и мониторинга. Такие устройства, как правило, достаточно громоздки и представляют из себя специальный шкаф с открывающейся передней дверцей, внутри которых смонтированы средства автоматизации и электросиловое оборудование (рисунок 1). Они отлично справляются с задачами контроля и мониторинга процесса пастеризации, однако являются очень дорогим приобретением для начинающих предпринимателей. Цена таких устройств начинаются от 100000 тенге.

Рисунок 1 – Система управления процессом пастеризации с сенсорной панелью

В этой статье будет описано устройство контроля процесса пастеризации, которое имеет все необходимые функции, однако себестоимость такого устройства составляет около 5000 тенге. По сравнению с существующими системами управлениямożно выделить следующие достоинства разрабатываемого устройства:

– простота обслуживания;

– простота реализации;

– низкая себестоимость устройства;

– небольшие размеры;

– возможность многократного усовершенствования, как программно (совершенствуя алгоритм), так и физически (добавляя новые блоки).

Для реализации такого устройства применяются следующие компоненты:

– платформа ArduinoUNO в качества блока управления;

– жидкокристаллический индикатор LCD1602, подключаемый по I2C;

– четырехканальный релейный модуль для подключения четырех нагрузок;

– часы реального времени DS3231, подключаемые по I2C;

– герметичный датчик температуры DS18B20 для фиксации температуры продукта;

– датчик уровня воды YL-69;

– тактовые кнопки для управления устройством;

– светодиоды для индикации.

Макет устройства изображен на рисунке 2.

Рисунок 2 – Макет устройства процесса контроля процесса пастеризации молока

Описание работы макета.

При запуске устройства на дисплее 5 отображается текущее время и температура продукта, измеренная датчиком 13, в первой строке, а также четыре режима работы устройства во второй строке:

– режим пастеризации (PASTER);
– режим замеса (ZCM);
– режим подогрева (T);
– режим дозировки (DOZ).

Переключение между режимами работы устройства осуществляется с помощью кнопки 12, выбранный режим работы будет мигать на дисплее 5. Для перехода в выбранный режим работы необходимо нажать на кнопку 9. Для того, чтобы выйти в главное меню устройства необходимо держать кнопку 12 более двух секунд. Рассмотрим работу устройства в различных режимах работы.

Режим пастеризации.

После включения режима пастеризации на дисплее 5 отображается текущее время, температура продукта и выбранный режим работы устройства. Режим пастеризации проходит в несколько этапов:

– набор воды;
– нагрев продукта;
– выдержка продукта;
– охлаждение продукта;
– хранение продукта.

Рассмотрим каждый этап подробно. Первый этап – набор воды. Включается электроклапан набора воды 1, об этом пользователя оповещает мигающий светодиод 16. Дополнительно работает устройство перемешивания 3 в течении 30 секунд, интервал между включениями составляет 2 минуты. Как только уровень воды достигает датчика 17, набор воды прекращается и включается следующий этап пастеризации.

Этап нагрева продукта.

При нагреве продукта включается нагревательный элемент 2, об этом пользователя оповещает мигающий светодиод 14. Устройство перемешивания 3 работает циклично, 30 секунд работает и 2 минуты не работает. На дисплее 5 отображается текущее время, температура продукта и выбранный режим работы устройства. Нагревательный элемент 2 будет работать до тех пор, пока температура продукта не достигнет 64^0C. Как только температура продукта достигает 64^0C включается следующий этап – выдержка продукта.

Этап выдержки продукта.

Как только температура продукта достигает 64^0C нагревательный элемент 2 отключается. Если температура на датчике 13 опускается ниже 61^0C, нагревательный элемент 2 снова включается и светодиод 14 будет мигать. Устройство перемешивания 3 работает в цикличном режиме, 30 секунд работает и 2 минуты не работает. На дисплее 5 отображается текущее время, температура продукта и выбранный режим работы. Процесс выдержки продукта длится 30 минут, затем включается следующий этап – охлаждение продукта.

Этап охлаждения продукта.

После выдержки продукта включается электроклапан набора воды 1 и происходит охлаждение продукта, температура на датчике 13 уменьшается. Об охлаждении продукта пользователя оповещают мигающие светодиоды 14 и 16. На дисплее 5 отображается текущее время, температура и режим работы устройства. Устройство перемешивания 3 работает в цикличном режиме, 30 секунд работает и 2 минуты не работает. Как только температура на датчике 13 опускается ниже 30^0 C, включается этап хранения.

Этап хранения.

В режиме хранения устройство поддерживает температуру продукта до 30^0 C, в случае повышения температуры на датчике 13 выше 30^0C включается электроклапан набора воды 1 и происходит охлаждения продукта. На дисплее 5 отображается текущее время, температура и

режим работы устройства. Во время этапа хранения мигают светодиоды 14 и 16. Устройство перемешивания 3 работает в цикличном режиме, 30 секунд работает и 10 минут не работает.

Режим замеса.

Режим замеса предназначен для добавления различных примесей и перемешивания их. При включении режима замеса кнопкой 9 активируется устройство перемешивания 3. Устройство перемешивания 3 будет работать непрерывно в течении 5 минут. На дисплее 5 в первой строке отображается текущее время и режим работы устройства, а во второй строке – температура устройства.

Режим подогрева.

Перед включением режима подогрева пользователь должен задать время включения подогрева с помощью кнопок 10 и 11. После установки времени включения подогрева необходимо нажать на кнопку 9, включиться режим подогрева. На дисплее 5 в первой строке отображается текущее время и время включения подогрева, во второй строке – режим работы устройства и температура на датчике 13. Режим подогрева продукта можно разбить на несколько этапов:

– набор воды;

– нагрев продукта;

– термостабилизация.

Первый этап – набор воды. Когда реальное время совпадает с временем включения подогрева включается электроклапан набора воды 1, об этом пользователя оповещает мигающий светодиод 16. Дополнительно работает устройство перемешивания 3 в течении 30 секунд, интервал между включениями составляет 2 минуты. Как только уровень воды достигает датчика 17, набор воды прекращается и включается следующий этап подогрева.

Этап нагрева продукта.

При нагреве продукта включается нагревательный элемент 2, об этом пользователя оповещает мигающий светодиод 14. Устройство перемешивания 3 работает циклично, 30 секунд работает и 2 минуты не работает. Нагревательный элемент 2 будет работать до тех пор, пока температура продукта не достигнет 41^0C. Как только температура продукта достигает 41^0C включается следующий этап – термостабилизация.

Этап термостабилизации.

В этом этапе устройство поддерживает оптимальную температуру продукта (38^0 C – 41^0 C). Как только нагревательный элемент 2 отключается, температура на датчике 13 уменьшается. Если температура ниже 39^0C то включается нагревательный элемент 2, а если температура выше 40^0 C то нагревательный элемент 2 выключается. Устройство поддерживает температуру продукта до тех пор, пока пользователь не выключит режим подогрева. Чтобы выключить режим подогрева, необходимо держать кнопку12 более 2 секунд.

Режим дозировки.

Режим дозировки предназначен для дозировки готового продукта по упаковкам. Перед включением режима дозировки, необходимо задать время работы дозатора с помощью кнопок 10 и 11. После настройки необходимо нажать на кнопку 9, включится режим дозировки. На дисплее 5 в первой строке отображается текущее время и время работы дозатора, во второй строке – режим работы устройства и температура на датчике 13. Чтобы включить дозатор необходимо нажать на кнопку 8. Включится дозатор и будет работать заданное время, также будет мигать светодиод 15.

Литература:

1. Цветкова О. Л. Теория автоматического управления – учебник 2016г, 207с.
2. https://milkfresh.com.ua/pasteurization.html
3. http://www.grandars.ru/college/tovarovedenie/obrabotka-moloka.html

УДК 681.518.3

СИСТЕМА АВТОМАТИЗИРОВАННОГО КОНТРОЛЯ ЗА СОСТОЯНИЕМ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЧЕЛ В УЛЬЕ

Сачков С.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В наше время пчеловодство до сих пор не перешло на автоматизированный контроль. Есть устройства и механизмы, которые частично удовлетворяют потребности пчеловодов. Но данная идея состоит в том, чтобы собрать все требование воедино и создать систему, позволяющую облегчить процесс контроля одного улья, а затем и всей пасеки.

Одна из проблем автоматизации – это возраст пчеловодов. Как говорят сами пчеловоды: «Мы дедушки, и не дружим с технологиями, нам проще заглянуть в улей, чем разбираться с техникой». Значит, чтобы решить эту проблему, нужен упрощенный интерфейс.

Одно из предложений пчеловодов – это контроль состояния пасеки по интернету, так как пчеловод не всегда может находиться на пасеке. При этом требуется контролировать следующие показатели:

- пороги температуры улья;
- влажность улья;
- звуковой фон в улье;
- питание пчел;
- объем потребляемой воды пчёлами.

Контроль температуры и влажности очень важен для жизни пчел.

Благоприятная температура для проживания пчел – это $+31^0$С. При температуре ниже развиваются различные болезни пчел. При излишней влажности улья развивается грибок, портящий качество меда.

Обязателен контроль температуры в летнее время, так как часто пчелы перепариваются, расплод умирает от перегрева.

Немало времени отнимает у пчеловода учёт, ведение всякого рода записей о состоянии пчелосемей и пасеки в целом. Пасечник каждый месяц должен проводить их осмотр. Получается, что в таком случае он берёт на себя часть работы пчелы. Однако постоянное вмешательство человека – большой стресс для насекомых.

Звуки играют большую роль в ухаживании за пчелами, так как опытный пчеловод может определить многое по жужжанию. Шум семьи: глухой, ровный, тихий, будто единоголосый. Это «звуковой фон» повседневного обычного труда. Услышав его, пчеловод может быть спокоен — все благополучно. Разрозненный, нескладный шум, из которого, то в одной, то в другой стороне гнезда выделяются жалобные попискивающие звуки, наоборот, говорят о каком-то бедствии. Для удобства слежения должно присутствовать записывающее устройство.

Пчелам необходима вода на протяжении целого года. Чтобы выкормить одну тысячу личинок нужно приблизительно 33 грамма воды. Кормление расплода длится шесть дней, поэтому в среднем на сутки для тысячи личинок понадобится 5,5 грамм воды. Если каждый день матка в среднем откладывает 1 200—1 600 яиц, то, соответственно, пчелы в день будут кормить по 7 200—9 600 личинок, для которых надо до 40—50 грамм воды. Таким образом, при правильном снабжении новорожденных пчел мы способствуем насекомым максимальную выживаемость [1].

Для нормальной жизнедеятельности пчелиной семьи питание ее должно быть полноценным, то есть с достаточным количеством белков, жиров и углеводов. Кроме того, питание пчёл нуждается в витаминах и минеральных веществах. Пчелиные особи старше 10—12 дней питаются углеводами, которые содержатся в меде. Пчелы-кормилицы и расплод получают белки и жиры из пыльцы. Принято считать, что в осенне-зимний период на 200—250

г пчел, или на одну улочку, следует иметь 2—2,5 кг меда. В течение года нормальная семья потребляет пчелиное питание 80—100 кг меда 20—25 кг пыльцы. Подкормка пчел на зиму необходима в том случае, если по каким-либо причинам семьи не смогли себя обеспечить медом или в случае необходимости замены недоброкачественного меда.

Для того чтобы зимовка пчел прошла успешно, нужно строго соблюдать ряд следующих условий.

Все семьи должны идти в зиму сильными, с преимущественным количеством пчел молодого возраста. Такие семьи довольно неплохо переносят зимовку, потребляют меньше кормов, быстро восстанавливают работоспособность после зимовки.

В семьях на зиму оставляют только молодых маток. Они даже после главного взятка еще продолжительное время откладывают яйца, что дает возможность вырастить к зиме молодых пчел, которые весной будут быстро развиваться.

Все гнезда пчелиных семей перед зимовкой должны быть сокращены и утеплены. Рамки, имеющие менее 2-х кг меда, в улье на зиму не оставляют. Пчелы переходят с рамки на другую рамку только в том случае, когда температура в улье выше нуля, а присутствие в гнезде даже одной неполной рамки может вызвать гибель пчел или разделить клуб пчел на части, что в целом негативно сказывается на исходе зимовки всей пчелиной семьи [2].

Помещение, в котором будут зимовать пчелы, должно быть оборудовано хорошей вентиляцией. Всю зиму температура в помещении для зимовки должна быть в диапазоне от 0°С до +2°С, а при повышенной влажности - до +4°С. При таком диапазоне пчелы легче переносят зимовку и съедают минимальное количество кормов. Резкие перепады температуры в помещении очень плохо влияют на пчел. Резкий скачок температуры в сторону повышения крайне вреден для зимующих пчел, поскольку они могут раньше времени прийти в активность, что может послужить их преждевременной гибели [3].

Влажность в помещении не должна превышать предел в 80-85%. Если влажность меньше, то пчелы страдают от жажды, для утоления которой вынуждены усиленно потреблять мед. Еще сухой воздух ускоряет кристаллизацию меда. Слишком высокая влажность в помещении приводит к тому, что мед разжижается, начинает бродить и создает в улье сырость и неприемлемые условия для зимовки пчел.

Зимующим пчелам должен быть обеспечен полный покой. Помещение для зимовки пчел должно быть чистым и темным, в нем нельзя хранить овощи. Мышей в помещении тоже необходимо уничтожить, поскольку они доставляют пчелам ненужное беспокойство.

Проявившиеся в ходе зимовки проблемы нужно быстро и своевременно устранять, ведь успех пчеловодческого сезона напрямую зависит от успешной зимовки.

Для удовлетворения всех перечисленных требований в статье предлагается рассмотреть автоматизированную систему контроля состояния жизнедеятельности пасеки.

На рисунке 1 представлена структурная схема данной системы. Здесь приняты следующие обозначения: ТенД – датчик веса; ТерД – датчик температуры; ГигД – датчик влажности; АкуД – датчик звука; БУ – блок управления; Дисп – дисплей; РП – радио передатчик; РПр – радио приемник; ПК – персональный компьютер; Н1 – нагревательный элемент; Н2 –вентилятор, Н3 – заслонка, регулирующая подачу корма.

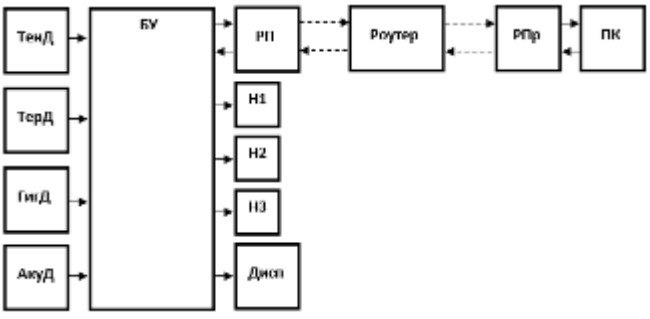

Рисунок 1 – Структурная схема системы

Для удовлетворения каждого рассмотренного пункта нужны соответствующие датчики. Для того чтобы контролировать микроклимат в улье нужен термодатчик (ТерД) фиксирующий температуру улья, и гигродатчик (ГигД) фиксирующий влажность среды улья. Для контроля питания, водоснабжения и контроля количества продукта в ульях, в частности меда, требуется тензодатчики (ТенД), которые отслеживают вес корма и продукта. Тензодатчиков нужно несколько, чтобы каждый отслеживал соответственный показатель. С помощью этих датчиков можно определить достаточно ли в кормушках корма и воды. А так же контролировать необходимость сбора продукта. Для контроля звукового фона потребуется датчик звука (АкуД). Показание датчиков передаются на блок управления (БУ), в качестве которого используется платформа Arduino. БУ, в свою очередь, обрабатывает информацию и формирует управляющие сигналы. На дисплее (Дисп) выводится информация с каждого датчика в доступном формате. Кроме того, информация с выхода блока управления передается через радиопередающую составляющую (РП) на приемную часть (РПр). И данные с датчиков отображаются на экране компьютера (ПК). В случае отклонения измеренных величин (температура, влажность, количество корма) от заданных в БУ формируются управляющие сигналы для соответствующих нагрузок (Н1-Н3).

В данной статье приведен пример автоматизированного мониторинга жизнедеятельности пчел в улье. Описана необходимость выше предоставленных датчиков. Представлена структурная схема прототипа разрабатываемого устройства. Выявлены важные параметры способные контролироваться техническим путем. Подобная автоматизация облегчит контроль над жизнедеятельностью пчел пасечнику. На сегодняшний день пчеловодство не достигло промышленных масштабов в сравнении с другими сельскохозяйственными промышленностями. Так как сложно содержать большое количество ульев с пчелосемьями, но наука и техника не стоит на месте и разрабатываемая система тому подтверждение. Система позволит контролировать неограниченное число ульев одновременно, вовремя оповещая оператора о той или иной ситуации.

Литература:

1. Рыбочкин А.Ф. Контроль и управление жизнедеятельностью пчелиных семей. – М.: КГТУ, 2004. – 52 с.
2. Кашковский В.Г. Технология ухода за пчелами. – Новосибирск: НКИ, 1989.–224 с.
3. Подольский М.С., Котова Г.Н., Буренин Н.Л. Промышленное пчеловодство. – Мн.: Изд. «Высшэйшая школа», 1984. – 286 с.

УДК 006-1

К ВОПРОСУ О ПЕРСПЕКТИВЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЕХНИЧЕСКИХ КОМИТЕТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Семенова Л.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Деятельность в области международной стандартизации показала, что эффективной формой организации работ по разработке стандартов являются технические комитеты по стандартизации, в состав которых входят на добровольной основе все заинтересованные стороны: разработчики, производители, продавцы, ученые, общественные организации, потребители. Технические комитеты по стандартизации организуют и осуществляют следующие виды деятельности:

– разработка программы по стандартизации в соответствии с областью деятельности;

– разработка проектов стандартов;
– сотрудничество со всеми заинтересованными организациями.

Все технические комитеты осуществляют свою деятельность на основании соответствующих правил. Технические комитеты по стандартизации в РК, выполняют очень значимую роль в национальной системе стандартизации. Большая часть их деятельности заключается в проведении экспертизы и оценке качества текущих стандартов, а также участие в разработке новых стандартов. Правильная работа ТК помогает регулировать, принимать, а также проводить объективную оценку новых стандартов. Именно ТК помогают оценить целесообразность тех или иных документов в области стандартизации. Стоит отметить, что правильное оценивание тех или иных стандартов поможет избежать принятия некорректных стандартов или тех, которые нуждаются в доработке.

Несмотря на свою значимую роль, оказываемую на качество потребляемых обществом товаров, а также на принятие тех или иных стандартов, деятельность ТК регламентируется частично. Также деятельность ТК ограничивается законодательно в некоторых аспектах. ТК формируется на добровольной основе, что предполагает наличие в техническом комитете лиц, специализирующихся в различных областях. Технические комитеты осуществляют свою деятельность согласно Правилам организации и порядка работы технических комитетов по стандартизации.

Деятельность национального органа по стандартизации включает [1]:

– утверждение национальных стандартов;
– принятие программы разработки национальных стандартов;
– организацию экспертиз проектов национальных стандартов;
– обеспечение соответствия национальной системы стандартизации интересам национальной экономики, состоянию материально-технической базы и научно-техническому прогрессу;
– осуществление учета национальных стандартов, правил стандартизации, норм и рекомендаций в этой области и обеспечение их доступности заинтересованным лицам;
– создание технических комитетов по стандартизации, утверждает положение о них и координирует их деятельность, организует опубликование национальных стандартов и их распространение;
– утверждение изображения знака соответствия национальным стандартам.

Технические комитеты по стандартизации создаются в отраслях экономики по предложениям государственных органов и заинтересованных сторон для проведения работ по стандартизации на межотраслевом уровне. В состав технических комитетов по стандартизации включаются представители государственных органов и заинтересованных сторон. К компетенции технических комитетов по стандартизации относятся [2]:

6. Подготовка предложений по определению основных направлений развития государственной системы технического регулирования по закрепленным объектам и направлениям деятельности.

7. Участие в разработке и экспертизе государственных стандартов и классификаторов технико-экономической информации, международных, региональных, национальных стандартов и классификаторов технико-экономической информации иностранных государств и изменений к ним в установленном порядке.

8. Подготовка предложений к программам развития государственной системы технического регулирования по разработке технических регламентов и государственных стандартов.

В состав технических комитетов по стандартизации на паритетных началах и добровольной основе могут включаться представители органов исполнительной власти, научных организаций, саморегулируемых организаций, общественных объединений предпринимателей и потребителей, коммерческих и некоммерческих организаций. Порядок создания и деятельности технических комитетов по стандартизации утверждается национальным органом по стандартизации. Заседания технических комитетов по

стандартизации являются открытыми, на них можно выступит и предложить свои изменения, если таковые имеются. Технические комитеты по стандартизации осуществляют свою деятельность в соответствии с положениями о них.

В свою очередь регулирующий орган может выполнять следующую деятельность [3]:

– утверждение национальных стандартов;

– принятие программы разработки национальных стандартов;

– учет национальных стандартов, правил стандартизации, норм и рекомендаций в этой области и обеспечение их доступности заинтересованным лицам;

– создание технических комитетов по стандартизации и координацию их деятельности (в т.ч. утверждение положения о них);

– опубликование уведомлений о разработке, завершении публичного обсуждения и утверждении национального стандарта, перечня национальных стандартов, которые могут на добровольной основе применяться для соблюдения требований технических регламентов, официальное опубликование национальных стандартов и общероссийских классификаторов технико-экономической и социальной информации и их распространение;

– организация экспертизы проектов национальных стандартов;

– обеспечение соответствия национальной системы стандартизации интересам национальной экономики, состоянию материально-технической базы и научно-техническому прогрессу.

Государственные стандарты Республики Казахстан разрабатываются на продукцию, процессы, услуги, нормы и требования организационно-методического и общетехнического характера, имеющие межотраслевое значение и перспективу многократного воспроизведения и использования.

В рамках членства в Евразийском Экономическом Союзе [1]. Республикой Казахстан приняты обязательства по наднациональному техническому регулированию. В условиях Протокола о техническом регулировании, техническое регулирование определено как «правовое регулирование отношений в области установления, применения и исполнения только обязательных требований к продукции и связанным с требованиями к продукции процессам», тогда как, в действующем Законе Республики Казахстан «О техническом регулировании» понятие «техническое регулирование» определено как «правовое и нормативное регулирование отношений, связанных с определением, установлением, применением и исполнением обязательных и добровольных требований к объектам технического регулирования». В связи с этим, необходимо привести действующее законодательство в соответствие с международными обязательствами.

В условиях членства в Международной организации по стандартизации, крупнейшей в мире организацией, занимающейся разработкой и публикацией международных стандартов (Казахстан является полноправным членом с 1994 года), Республика Казахстан является полноправным членом 16 ее технических комитетов, членом-наблюдателем 13 технических комитетов.

Действующим базовым законодательным актом, частично регулирующим сферу стандартизации, является Закон Республики Казахстан от 9 ноября 2004 года «О техническом регулировании». При этом, исследуя практику законодательного регулирования области стандартизации, следует отметить, что до принятия действующего Закона ранее действовали Закон Республики Казахстан от 18 января 1993 года «О стандартизации и сертификации» и Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года «О стандартизации», в которых стандартизация относилась исключительно к обязательной сфере регулирования, что поспособствовало необходимости перехода на двухуровневую систему посредством принятия Закона. Однако, основные положения из утративших силу законов принимались в условиях правового поля, существенно отличающегося от современных мировых и национальных тенденций.

Известно, что стандартизация содействует развитию малого и среднего бизнеса за счет повышения доверия к продукции небольших предприятий, обеспечивает улучшение культуры производства, качества продукции и услуг. Поскольку малые и средние фирмы ограничены в ресурсах, они обращаются к действующему фонду стандартов для организации бизнеса.

Одним из важных факторов, связанных со стандартизацией и влияющих на экономику, является устранение дефектов рынка за счет нормирования в стандартах экологических требований, требований, связанных с охраной труда, маркировкой товаров и т.п. Регламентация этих требований обеспечивает защиту окружающей среды, способствует повышению безопасности граждан, содействует предупреждению действий, вводящих в заблуждение потребителей. В конечном итоге стандартизация в этой сфере направлена на повышение качества жизни. Эту особенность отмечают также немецкие, английские и австралийские исследователи стандартизации.

В качестве примера приведена таблица 1, в которой показано влияние стандартизации на макроэкономические показатели вклада в ВВП и производительности труда. В данной таблице указано процентное соотношение влияния стандартизации на макроэкономические показатели различных стран [2].

Таблица 1. Степень влияния стандартизации на макроэкономические показатели [2].

Показатель	**Исследование**					
	DIN 1999 Германия	**DIN 2010 Германия**	**DTI 2010 Великобритания**	**SCC 2010 Канада**	**CIE 2010 Австралия**	**AFNOR 2010 Франция**
Вклад в ВВП, %	0,9	0,7	0,3	0,2	0,8	0,8
Влияние на производительность труда, %	30,1	-	13,0	17,0	-	27,1

Как видно из таблицы, стандартизация и деятельность технических комитетов оказывают существенное влияние на производительность труда, а также на ВВП.

В завершении можно сделать следующий вывод: деятельность технических комитетов оказывает существенное влияние на качество товаров, услуг, но дает возможность заинтересованным лицам участвовать в разработке соответствующих стандартов. Данная система технических комитетов позволяет местным производителя товаров и услуг конкурировать на международном рынке.

Литература:

1. ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О стандартизации»
2. http://www.kazinst.kz/standards-development/tk/-"Казахстанский институт стандартизации и сертификации" Комитета технического регулирования и метрологии, Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан
3. Правила создания, работы и ликвидации технических комитетов по стандартизации - от 4 апреля 2005 года

УДК 378.14.7

РАЗРАБОТКА МЕТОДИЧЕСКИХ УКАЗАНИЙ ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ЭЛЕКТРОДИНАМИЧЕСКИХ И ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК АНТЕННО-ФИДЕРНЫХ УСТРОЙСТВ С ПОМОЩЬЮ ЛАБОРАТОРНОГО КОМПЛЕКСА «ОСНОВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ЗЕРКАЛЬНЫХ ПАРАБОЛИЧЕСКИХ АНТЕНН»

Семенюк В.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Применение методических указаний по выполнению лабораторных исследований в научно-исследовательской сфере выступает ключевым флагманом в активации познавательного интереса, креативного взгляда в теоретико-практическом направлении совершенствования развиваемой области знаний. В связи с этим актуальность данной статьи определяется тенденцией в разработке успешных методик для последовательного выполнения лабораторных процедур по выбранной дисциплине с ориентиром на формирование практических навыков у обучающихся, и структуризацию ускоренного вектора решений экспериментальных задач в научно-исследовательских работах студентов.

База аппаратного комплекса лабораторного стенда «Основные параметры зеркальных параболических антенн» в организации и проведении практических занятий по дисциплине «Антенно-фидерные устройства и моделирование распространения радиоволн» в комплексе с теоретическими сведениями об исследуемых антеннах, включая классификацию, геометрические, электродинамические характеристики, позволяет сформировать наиболее квалифицированные представления.

Аппаратный комплекс стенда включает следующие функциональные блоки и приборы: генератор высокой частоты ATTEN AT-801D (рисунок 2), обеспечивающий работу в диапазоне частот от 700 до 1200 МГц; встроенный СВЧ генератор с частотой 2,1 ГГц; индикатор напряженности поля (рисунок 3) с номинальным динамическим диапазоном по входу от -65 дБ до 0 при входном сопротивлении 50 Ом, аттенюатор, выполненный из отрезков коаксиального кабеля и предназначенный для ступенчатого ослабления сигнала от -5 до -25 дБ; блок «Источник питания», мультиметр, измерительный и передающий параболические антенны (рисунок 4), измерительная линия (рис. 5) [2].

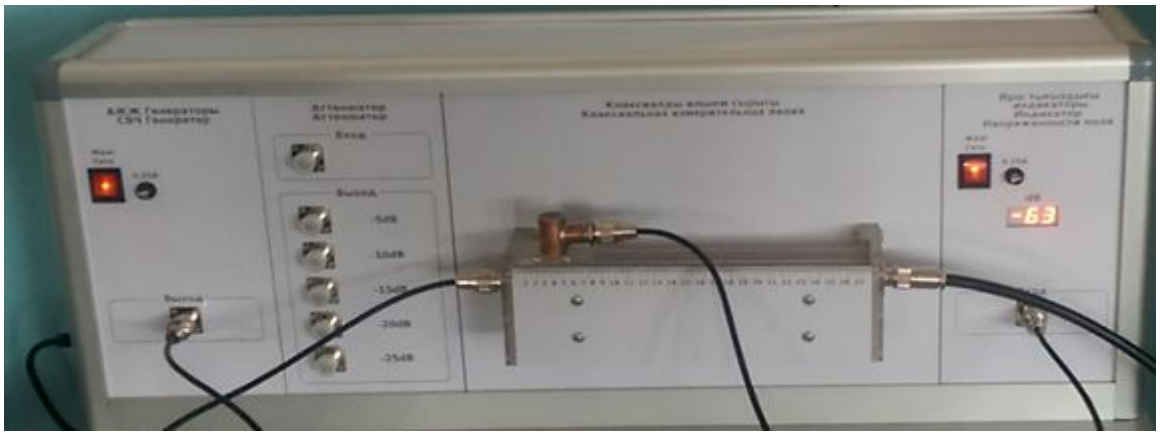

Рисунок 1 – Лабораторный стенд «Основные параметры зеркальных параболических антенн»

Рисунок 2 – Генератор ВЧ сигнала

Рисунок 3 – Индикатор напряженности поля

Рисунок 4 – Измерительная параболическая антенна

Рисунок 5 – Коаксиальная измерительная линия

Представленные выше функциональные блоки и приборы лабораторного комплекса открывают перед обучающимися широкий практический спектр возможностей на исследование геометрических и электродинамических параметров зеркальных параболических антенн. Специализированно для аппаратного комплекса стенда разработаны следующие методические указания:

- **измерение длины волны облучателя;**
- **измерение КУ, КНД;**
- **исследование и измерение ДН в плоскости магнитного поля;**
- **исследование и измерение ДН в плоскости электрического поля.**

Для выполнения процедур по измерению длины волны облучателя предлагается следующий порядок работы:

1. Используя соединительные коаксиальные кабели собрать схему, изображенную на рисунке 6.
2. Включить стенд клавишей сеть.
3. Перемещая каретку коаксиальной измерительной линии (рис. 5) контролировать уровень сигнала на индикаторе напряженности поля (рис. 3).
4. На индикаторе напряженности поля зафиксировать два максимума.
5. Измерить расстояние между максимальными показателями индикатора напряженности по шкале измерительной коаксиальной линии.
6. Измеренное значение и будет считаться длинной волны.
7. Используя константу скорости света ($3*10^8$ м/с) и значение длины волны, определить частоты генератора СВЧ, с целью использования этого параметра в расчетной части последующих лабораторных работах.

Для измерения коэффициента усиления и коэффициента направленного действия параболической антенны используется следующий алгоритм:

Измерение коэффициента направленного действия, коэффициента усиления осуществляется по следующему алгоритму.

- **Определение площади раскрыва передающей параболической антенны.**
- **Определение КНД по формуле 1:**

$$D = \frac{4\pi S}{\lambda^2}\gamma \quad (1)$$

где D – КНД, S – площадь раскрыва рупора (A*B), λ – длина волны, γ- КИП (коэффициент использования поверхности).

- **Определение расчетного КУ по формуле 2**

G = D*η, где η – КПД для параболической антенны (2)

- **Так как измеренный КУ ситается эталонным для параболической антенны, подключить через коаксиальный кабель данную антенну к генератору СВЧ сигнала, а измерительную антенну к индикатору напряженности, далее фиксируется показатель на индикаторе напряженности и показатель затухания аттенюатора с генератора Со дБ.**

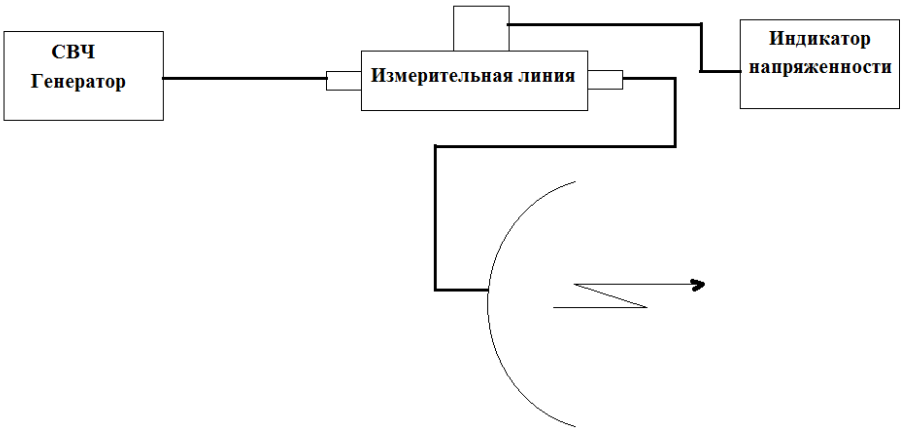

Рисунок 6 – Схема измерения длины волны облучателя

- **Затем вместо антенны с известным КУ устанавливается исследуемая антенна. Изменяя вносимое аттенюатором затухание (C_1, дБ), добиваемся идентичного значения напряженности поля Ем.**
- **Полагая, что обе антенны согласованны с питающим волноводом, КУ измеряемой антенны определяется по формуле 3, как разность показаний калиброванного аттенюатора в двух измерениях.**

$$G=G_0+C_1-C_0. \quad (3)$$

Построение ДН параболической антенны в плоскости электрического поля проводится путем подключения генератора ВЧ сигнала к передающей антенне, в свою очередь измерительная антенна посредством коаксиального кабеля контактирует с индикатором напряженности поля. Поворотом параболической антенны вдоль круговой измерительной школы от 0 до 360 (θ) градусов в меридиональной плоскости фиксируем показания на индикаторе напряженности в дБ. После определения относительных значений напряженности поля по угловым координатам от 0 до 1 строится ДН в полярной и логарифмической системе координат и для сравнения по аналитической формуле 4 в Mathcad.

$$F(\theta)=\frac{\cos(\frac{\pi}{2}sin\theta)}{cos\theta}\sin(\frac{\pi}{2}cos\theta) \quad (4)$$

Построение ДН параболической антенны в плоскости магнитного поля организуется аналогичным образом, как и для электрической плоскости только предварительно облучатель поворачивается на угол 90 градусов для проведения измерений в горизонтальной плоскости (φ). Строится ДН в логарифмической и полярной системе координат путем нанесения относительных показателей напряженности по угловым координатам и для аналитического сравнения согласно формуле 5.

$$F(\varphi)=\sin(\frac{\pi}{2}\cos\varphi) \quad (5)$$

С учетом выше описанных экспериментальных процедур, предназначенных для работы с лабораторным комплексом «Основные параметры зеркальных параболических антенн», организация и проведение лабораторных занятий по дисциплине «Антенно-фидерные устройства и моделирование распространения радиоволн» в таком режиме позволяет наиболее комплексно изучить данный тип антенн и способствует формированию научно-исследовательского интереса среди студентов специальности «Радиотехника, электроника и телекоммуникации».

Литература:

1. Релтех. Лабораторный комплекс «Основные параметры зеркальных параболических антенн антенн, 2016г. – 12 с.
2. Риттер Д.В. Методические указания к лабораторным работам по дисциплине «Антенно-фидерные устройства», 2017 г. – 75 с.

УДК 004.4

СИСТЕМА АВТОМАТИЗИРОВАННОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ AUTOCAD КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ РАДИОИНЖЕНЕРА

Стельмашук А.П.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Слово «инженер» произошло от латинского «ingenium», что означает «изобретательность». Имеется ввиду умение проектировать и разрабатывать какие-либо устройства, механизмы и т. п. В этой статье будет говориться о различных средствах, позволяющих радиоинженеру повысить быстроту и качество исполнения разработок и стать основным инструментами в жизни. Основой интеллектуального потенциала радиоинженера составляют научные знания, основанные на опыте.

В процессе применения открытых естественными науками законов для проектирования, конструирования, изготовления и совершенствования техники и технологии эти законы нужно не только модифицировать в форму удобную для их применения, но и воплотить их в новой технике и технологии. Этот процесс является сложным, ответственным и интересным в инженерии. Развитие человечества неразрывно связано с развитием техники. На протяжении многих лет люди улучшали и модернизировали существующую технику и изобретали новую. А техника помогала людям улучшать свои навыки и способности, для достижения всё новых вершин в разработках. В современном мире роль автоматизации достигла максимально существующих сейчас пределов. Мир всё больше зависит от систем, построенных на основе вычислительной техники. Сейчас инженерную деятельность стараются воплощать на специально созданной для этого технике. Компьютер является мощнейшей вычислительной машиной, с помощью которой выполняются современные разработки во всех сферах деятельности человека.

Всё больше технических устройств включают в себя элементы вычислительной техники и соответствующего управляющего программного обеспечения (ПО) в той или иной форме. Современным радиоинженерам будет необходимо обладать навыками использования такого типа программного обеспечения, называющие себя сокращённо САПР. Системы автоматизированного проектирования. Автоматизация проектирования занимает особое место среди информационных технологий. Программные комплексы САПР относятся к числу наиболее сложных современных программных систем, основанных на операционных системах Unix, Windows 2000/XP, языках программирования C, C++, Java и других, современных CASE

технологиях. Каждый инженер-разработчик должен обладать знаниями основ автоматизации проектирования и уметь работать со средствами САПР. В наше время все проектные подразделения, офисы, конструкторские бюро оснащены компьютерами. Поэтому предприятия, которые не используют системы САПР или в значительной степени пренебрегают ими рискуют быть не конкурентно способными, так как затрачивают гораздо больше времени и финансирования, а результат оказывается крайне посредственного качества. [1]

AutoCAD - это самая полная и широко распространенная система автоматизированного проектирования и черчения. Разработку программы ведет компания Autodesk. Программа получила широкое распространение во всех сферах проектирования. Изначально компания Autodesk ставила своей задачей обеспечить максимально простую жизнь проектировщикам. Программа AutoCAD позволяет в двухмерном варианте использовать от простых примитивов до сложных конструкции, также программа позволяет пользоваться слоями и весьма грамотно размещать комментарии.[2]

Причина известности и распространённости этой программы в том, что она обладает развитыми средствами разработки и адаптации, которые позволяют настроить систему под нужды конкретных пользователей и значительно расширить функциональность базовой системы. Большой набор инструментальных средств для разработки приложений делает базовую версию AutoCAD универсальной платформой для разработки приложений. На базе AutoCAD самой компанией Autodesk и сторонними производителями создано большое количество специализированных прикладных приложений, таких как AutoCAD Mechanical, AutoCAD Electrical, AutoCAD Architecture, и многих других. [3]

При запуске через ярлык запускается загрузочный экран. Далее Главное окно программы, которое обладает следующими элементами:

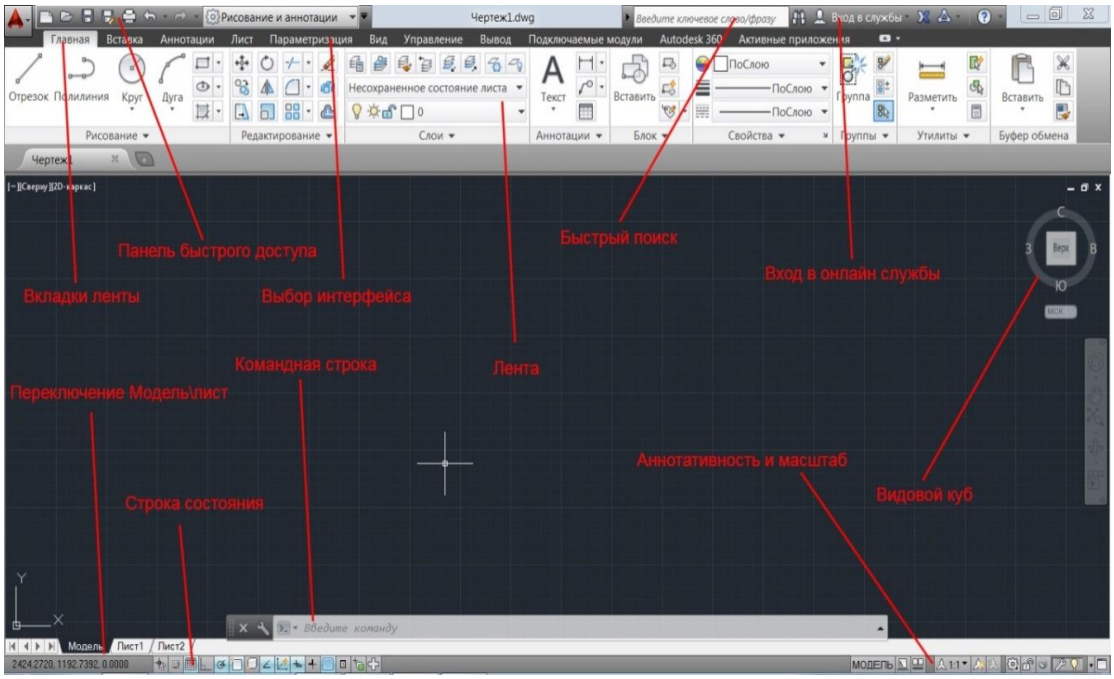

Рисунок 1 – Главное окно приложения

Если подразумевается использование программы в качестве проектирования схем, то для того, чтобы выполнить электрическую принципиальную схему, необходимо сделать элементы в соответствии с ГОСТ во вселенной этой программы. В нашей работе пригодятся различные инструменты по изготовлению фигур: отрезки, круги, дуги и так далее. В данной статье будут использоваться уже готовые элементы платы в отдельном чертеже. Сделано это для того, чтобы максимально ускорить процесс разработки схемы.

Далее будет показан принцип работы в программе.

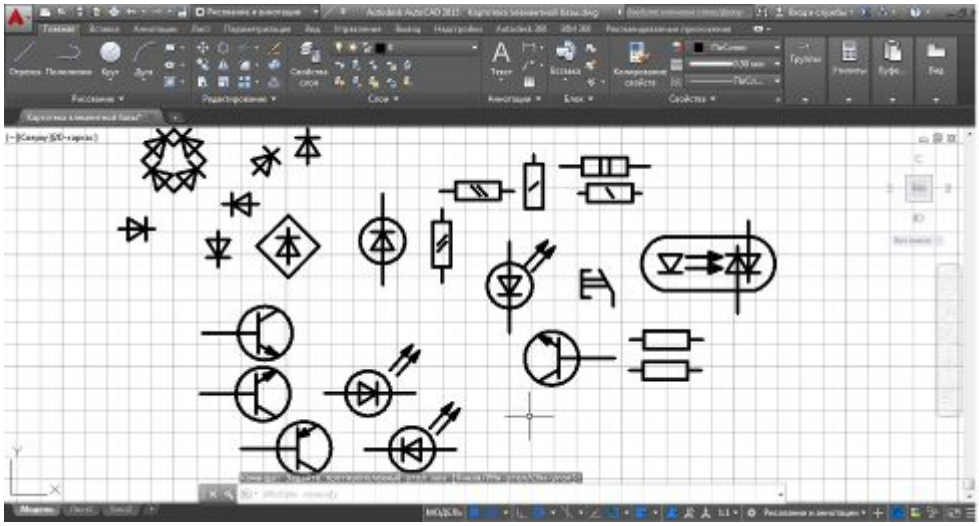

Рисунок 2 – Показ готовых элементов для схем

Далее следует выполнять некоторые действия в Автокаде, которые будут давать необходимый результат. Будем использовать пример из части схемы утюга. Следует перенести в AutoCAD часть данной схемы.

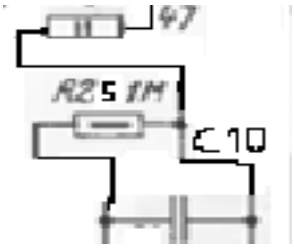

Рисунок 3 – Часть схемы

На этом кусочке схемы необходимо соединить резисторы с конденсатором электрическими связями. В AutoCAD хорошо реализована система привязки, которая в свою очередь значительно упрощает процесс работы за счёт того, что она экономит время, повышает точность и качество соединений элементов.

Необходимо выбрать «Отрезок» и с помощью него создать элементы. «Отрезок» - это один из основных инструментов, который будет задействован чаще всего.

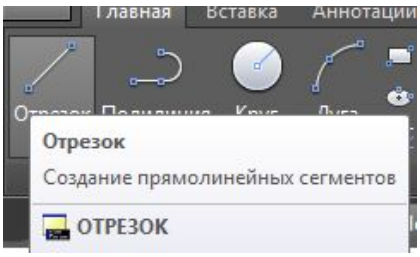

Рисунок 4 – Скриншот из самой программы с показом выбора «Отрезка»

На данный момент производим создание элементов во вселенной программы. Необходимо расставить элементы, а затем, с помощью все того же «Отрезка» нужно соединить элементы:

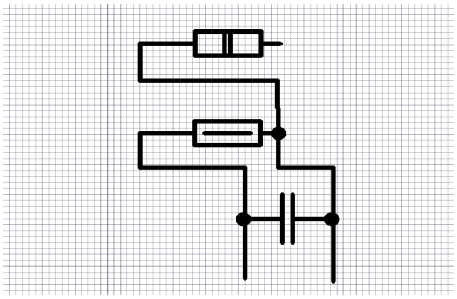

Рисунок 5 – Расставленные элементы и готовая часть схемы с последующими электрическими связями с использованием «Отрезка»

Цель данной статьи состоит в том, чтобы осветить основные моменты работы в программе. Один из ярких примеров, какую схему можно составить при наличии выше упомянутых приёмов и инструментов. Это схема утюга, которая разрабатывалась по готовой, электрической принципиальной схеме:

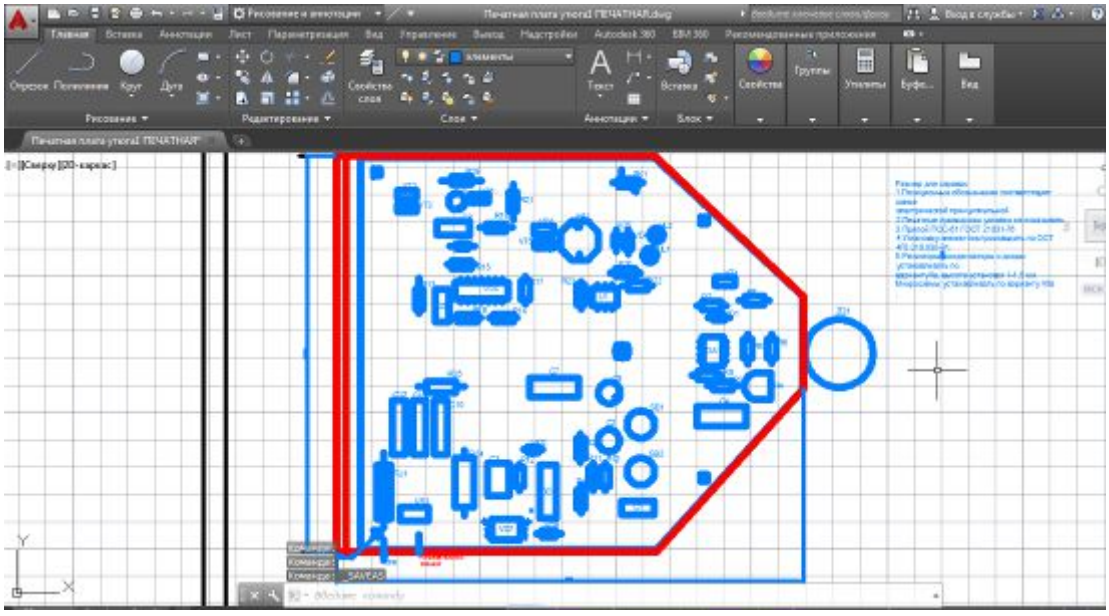

Рисунок 6 – Пример готовой схемы печатной платы в программе AutoCAD

Для её изготовления понадобились такие инструменты, как Отрезок (для изготовления элементов и всего прочего), Круг, Штриховка (для закрашивания контактных площадок). А также была использована функция привязки, которая упрощает создание необходимых вещей.

Литература:

1. Петров А.В. Проблемы и принципы создание САПР. - М.: Высшая школа, 2008. - 160 с.
2. Жук Д.М. Технические средства и операционные системы САПР. - М.: Высшая школа. 2006. - 200 с.
3. Меркулов А. Иллюстрированный самоучитель. Создание проекта в autoCAD «От идеи до печати».

УДК 621.31

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОПУСКНОЙ СПОСОБНОСТИ РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЕЙ

Тілеш Б.Қ.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В настоящее время наблюдается рост потребления электрической энергии. С ростом потребления электроэнергии наблюдается проблема ограниченности пропускной способности электроэнергетических сетей.

Для удовлетворения потребности нужд народного хозяйства и населения страны в электрической энергии в работу вводятся дополнительные генерирующие мощности по производству электроэнергии, а также ведется модернизация передающих сетей электроэнергетических систем. Модернизация сетей происходит при помощи классических методов, а также использованием новых технологий в электроэнергетике и электротехнике [1].

Частный случай компенсации реактивной мощности, как увеличение пропускной способности сетей, представляет собой решение проблемы уменьшения энергопотерь и недостаточности пропускной способности сетей. По результатам исследования ведущих специалистов видно, что электрическая энергия входит в состав стоимости продукта в количестве 35–45%. Это сильный довод того, чтобы внимательно отнестись к исследованию и экспертизе энергопотребления, а также правильного выбора метода компенсации реактивной энергии.

Одни из главных мест в электроэнергетике занимают методы по снижению потерь энергии (в частности компенсация реактивной мощности), улучшения пропускной способности энергосистем (применение высокотемпературных проводов – проводов повышенной пропускной способности), в том числе и подъем качества электроэнергии [2].

На данный момент в мире производят высокотемпературные провода 4 типов базисных конструкций [3]:

– с круглыми жилами;

– с трапециевидными жилами;

– с зазором;

– с Z-образными жилами.

Для производства токопроводящих проволок проводов с повышенной пропускной способностью используются:

– 100% отожженный Al;

– термообработанные сплавы (Al-Zr).

Расходы на приобретение данных проводов довольно скоро окупаются при их внедрении. Преимущества, которые дает применение проводов с повышенной пропускной способностью по сравнению со стандартными неизолированными линиями:

– повышенная надежность в зонах снегопадов, гололедообразования и тяжёлых ветровых районах;

– мощная крепость жил и, соответственно, меньшая вероятность их обрыва;

– отсутствие разрушения (окисления, ржавления) жил;

– самодемпфирование;

– минимальные провисания (прогибы);

– незатруднительный процесс разрушения обледенения;

– полтора-двукратное повышение пропускной способности при тех же условиях.

Увеличение пропускной способности электроэнергетических систем достигается не только за счет реконструкции сетей, в частности линий, но и за счет подключения различного оборудования, предназначенного для компенсации реактивной мощности.

На предприятиях особое внимание уделяется компенсирующим устройствам, так как главные приемники представляют собой асинхронные электродвигатели, коэффициент мощности которых без применения компенсирующих мероприятий может составлять 0,65-0,75.

Меры по снижению реактивной энергии способствуют:

– снижению загрузки трансформаторов, увеличению продолжительности работоспособности [4];

– снижению нагрузки на токопроводящие жилы проводов, применению их наименьшего сечения;

– повышению качества электрической энергии, снижению искривления вида напряжения [5];

– снижению нагрузочного явления на коммутационную аппаратуру по причине уменьшения токов;

– минованию нарушений за ухудшение качества электрической энергии низким cosφ (коэффициентом мощности);

– уменьшению затрат на электрическую энергию.

Устройства компенсации реактивной энергии необходимы для компенсации реактивных величин системы и реактивной мощности, участвующей в загрузках и составляющих электроэнергетической системы.

Повышение номинального напряжения и сечения провода с целью повышения пропускной способности линий электропередачи связано с дополнительными затратами, необходимыми на изоляцию, опоры и электрооборудование подстанций. По условиям экологии окружающей среды не всегда возможно осуществить перевод воздушной линии электропередачи на более высокое напряжение.

Стоимость различных высокотехнологичных проводов на сегодняшний день в 5 раз превышает стоимость обычного провода.

Применение устройств компенсации на воздушных линиях электропередачи является более эффективным способом повышения пропускной способности, но для высоковольтных электропередач требует дополнительных сложных установок и надежной эксплуатации и обслуживания их.

Расщепление фаз на несколько проводов ведет к уменьшению индуктивного и волнового сопротивлений, также к увеличению емкости и натуральной мощности линий электропередачи. Однако и этот способ имеет те же недостатки, что и предыдущие.

Наиболее приемлемый по этим соображениям вариант – повышение пропускной способности существующих линий электропередачи. Эта задача решается как улучшением использования линий – повышением рабочих напряжений, нагрузок на провода, так и применением дополнительных технических средств – компенсаторов реактивной мощности, или изменением конструкции линии.

Повышение пропускной способности по любому заданному сколь угодно большому пределу передаваемой мощности достигается двумя основными путями: снижением продольного индуктивного сопротивления фаз линии и увеличением поперечной емкостной проводимости.

На основании исследований и анализа влияющих факторов можно применить комбинированный способ повышения пропускной способности линий электропередачи. Например, одновременное расщепление и сближение фаз позволяет более эффективно повышать передаваемую мощность по сравнению с предыдущими способами.

Пропорциональная зависимость радиуса расщепления фазы и междуфазного расстояния определяет целесообразность значительного сокращения междуфазовых расстояний, что оказывается возможным при увеличении числа проводов в фазе [6].

Предлагается новое конструктивное исполнение линии с разновысотной подвеской, где два проводника, состоящие из одного или нескольких расщепленных проводов подвешиваются на опорах линии электропередачи на разной высоте, причем нижний проводник кроме крепления на опорах крепится к верхнему проводнику так, что стрела его провеса получается

меньше стрелы провеса верхнего проводника. Таким образом, расстояние между проводниками изменяется от минимального в середине пролета до стрелы провеса на опоре. Тем самым, увеличивается эквивалентный радиус провода фазы, приводящий к существенному снижению индуктивного сопротивления и увеличению емкостной проводимости. Кроме того, появляется возможность сближения фаз, так как уменьшается амплитуда раскачивания проводов. В пределе, когда нижний проводник натягивается горизонтально, раскачивание фаз исключено полностью.

Экологические риски, связанные с возможным негативным воздействием на окружающую среду, минимизируются благодаря сближению фаз, т.е. уменьшением отчуждаемых земельных угодий под трассы линии. Предложенное инновационное технологическое решение позволяет существенно увеличить пропускную способность, уменьшить эксплуатационные затраты и способствует минимизации негативного воздействия на окружающую среду.

Литература:

1. Щеглов Н.В. Современные подходы к совершенствованию и развитию воздушных линий электропередачи // Четвертая Российская научно-практическая конференция с международным участием «Линии электропередачи 2010: проектирование строительство опыт эксплуатации и научно технический прогресс» – Новосибирск, 2010. – С. 64–70.
2. Воропай Н.И., Стенников В.А. Энергетическая стратегия России: изменяющийся взгляд на развитие электроэнергетики // Энергетическая политика. – 2013. – № 2. – С. 66-71.
3. Колосов С.В. Повышение пропускной способности ВЛ: анализ технических решений – М.: ЗАО НТЦ «Электросети». – 2011. – С. 36.
4. Радкевич В.Н. Оценка снижения потерь активной мощности в трансформаторах при установке батарей низковольтных конденсаторов // Энергетика. Изв. высш. учеб. заведений и энерг. объединений СНГ. – 2014. – № 5. С. 27-37.
5. Железко Ю.С. Компенсация реактивной мощности и повышение качества электроэнергии – М.: Энергоатомиздат. – 1985. – С. 224.
6. Максимов А.В., Паули В.К., Бычкова М.П., Воротников Р.А. Компенсация реактивной мощности – актуальная задача энергосбережения // Производственно-научный технический журнал «Электро» – 2009. – № 3. – С.7.

УДК 531.761

РАЗРАБОТКА ЧАСОВ С БУДИЛЬНИКОМ НА ЛОГИЧЕСКИХ МИКРОСХЕМАХ

Шакирова К.К., Кабдулмажитова И.Е.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Практика является основой познания. Поэтому учащиеся должны понимать, что теоретические изыскания осуществляются не сами по себе и не ради развития самой науки, а для совершенствования практической деятельности, улучшения жизни людей. Проблемы, которые решают различные науки, всегда ставятся именно практикой, и результаты разрешения научных проблем всегда проверяются практикой и внедряются в практику, в общественное производство, в жизнь для того, чтобы совершенствовать ее. Главной особенностью этого принципа и является то, чтобы учащиеся, прежде всего, понимали значение теории в жизни человека, в его практической деятельности. И, чтобы они умели применять усвоенные знания для решения задач практического характера, которые возникают перед ними. Такие умения являются одним из важнейших критериев качества знаний обучающихся.

Мы учимся по профессии «Радиотехника, электроника и телекоммуникации» и каждый день изучаем новые темы. Сначала изучаем теорию, разбираемся в схемах, делаем лабораторные работы. Но это все не сравнится с практикой. На практике мы все делаем своими руками, появляются разные навыки, приспасабливаемся к деталям работы. Конечно изучать

теорию нужно, она важна, но без практики ее не закрепить, без практики никуда. Да и с каждым собственноручно собранным устройством увеличивается интерес к професии. В связи с этим нам хотелось бы представить вам одно из первых обранных нами устройств «Часы с будильником» по дисциплине «Цифровые устройства и микропроцесоры». Конечно работа была не такой уж легкой, но наш интерес перебил все трудности в выполнений этой работы.

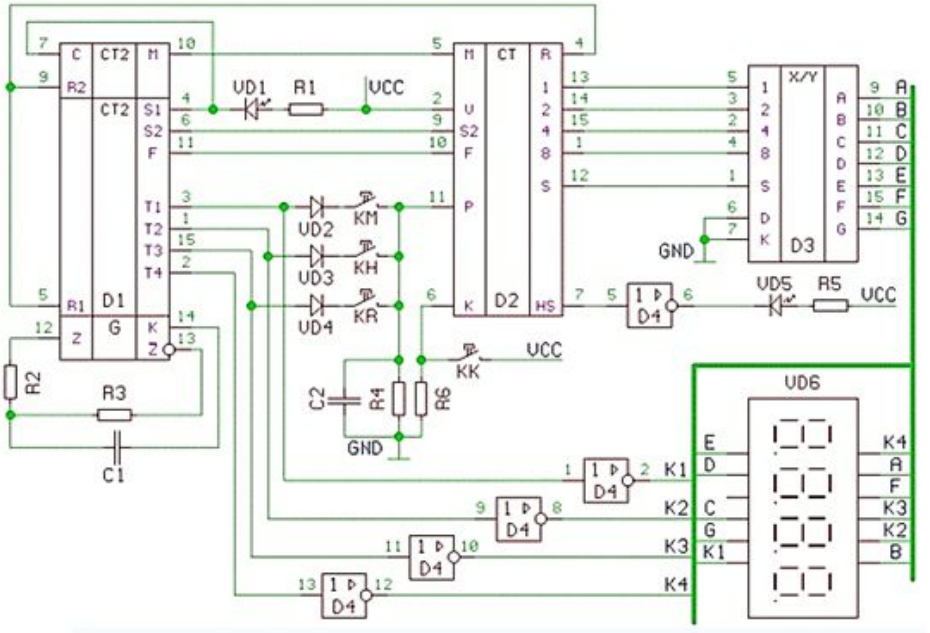

Рисунок 1 – Схема часов с будильником

В данной работе мы собираем часы с будильником. Схема (рисунок 1) выполнена на микросхемах серии К176: счётчики - К176ИЕ12 (D1), К176ИЕ13 (D2) и дешифратор - К176ИД2 (D3, или К176ИД3).

Напряжение питания - 5 вольт. Микросхема К176ИЕ12 формирует необходимые сигнала управления. Счётчик К176ИЕ13считает минутные импульсы и выполняет функцию будильника. С выходов этого счётчика показания о времени через дешифратор К176ИД2 выводятся на индикатор. В качестве индикатора может использоваться современный 4-х разрядный индикатор с ОК или четыре одиночных индикатора с ОК. Роль катодных ключей выполняют логические инверторы микросхема К155ЛН3. Микросхема К176ИЕ12 состоит из трёх частей. На элементах одной собирается генератор, а на выходах двух других формируются необходимые сигналы управления. Светодиод VD1 необходим для индикации секундных импульсов. Микросхема К176ИЕ13 содержит в себе счётчики минут, часов, регистр памяти будильника, модуль сравнения показаний времени с установками будильника и выход на сигнализацию. С выходовмикросхема D1 на входы микросхема D2 подводятся сигналы : на вход M, S2 и F . Вход V должен быть подключён к VCC. Через выходы 1, 2, 4, 8 микросхемы выводится информация о времени в двоичном коде. Сигнал разрешения записи двоичного кода в дешифратор подводится с выхода S к выводу 1 микросхема D3. Сам дешифратор преобразует двоичную информацию в коды семисегментного индикатора. С помощью кнопок KM, KH и KR происходит установка текущего времени и показаний будильника. Общий вывод кнопок соединён с входом P , к нему также подключаются сопротивление R4 и конденсатор C2. К входу K подключена кнопка KK и сопротивление R6. При её нажатии происходит гашение индикаторов и выполняется коррекция показания часов.

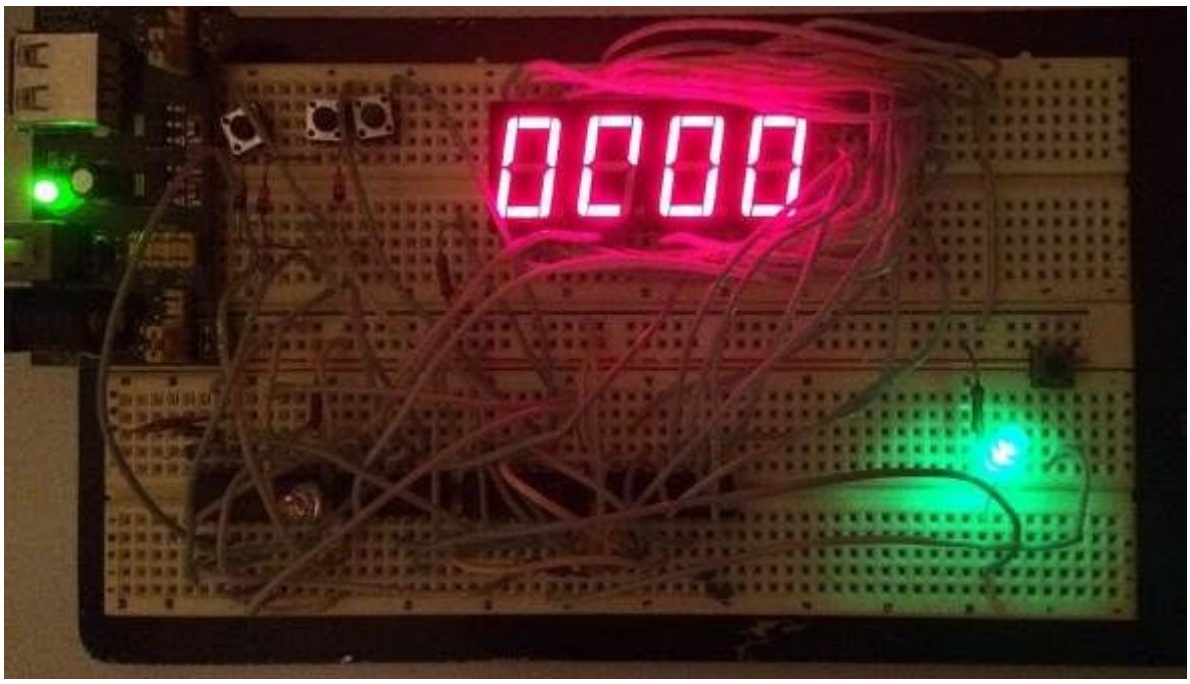

Рисунок 2 – Часы с будильником на макетной плате

На рисунке 2 мы можем увидеть реализацию на макетной плате. Нажимая на кнопки сможем установить время и через минуту оно переключится. Применение макетной платы позволяет проверить, наладить и протестировать схему ещё до того, как устройство будет собрано на готовой печатной плате. Это позволяет избежать ошибок при конструировании, а также быстро внести изменения в разрабатываемую схему и тут же проверить результат. Понятно, что макетная плата, безусловно, экономит кучу времени и является очень полезной в мастерской радиолюбителя. Самый важный плюс беспаечной монтажной платы – это отсутствие процесса пайки при макетировании схемы. Это обстоятельство значительно сокращает процесс макетирования и отладки устройств. Собрать схему на беспаечной монтажной плате можно буквально за пару минут.

В ходе работы мы столкнулись с рядом сложностей. Например, у нас сгроел модуль питания для макетной платы(загорелся транзистор), из-за не внимательности закоротили некоторые элемены и т.д. Казалось бы, нет ничего проще чем собрать устройство по готовой схеме. Но это не так уж и легко и требудет огромного терпения, а также нужно понимать что , для чего нужно и как работает.

Данная работа выполнялась с большим интересом и трудом. Эта статься рекомендуется всем студентам технического направления, а так же любителям и новчикам в этой области.

Литература:

1. http://sotvorimvmeste.ru/viewtopic.php?p=374
2. Алексеев С. Применение микросхем ТТЛ // Радио. — 1991. —.№12.- С.66—68; 1993.—№ 12.—С.15—17.
3. Бирюков С.А. Цифровые устройства на МОП-интегральных микросхемах. — М.: Радио и связь, 1990. — 128 с.
4. Верховцсв О.Г., Лютов К.П. Практические советы мастеру-любителю: Электроника. Электротехника. Материалы и их применение. — 4-е изд., стереотипное. — СПб.: Энергоатомиздат. С.-Петербург, отдние, 1994. — 272с.
5. Воскобойников М. Цифровые микросхемы в устройствах ИЧ // Радио. — 1981. —№7,8. —С.37.

ӘОЖ 553.3/4-1

ЖАҢАЖОЛ КЕНОРНЫНДА ҚАБАТТЫҢ ӨТКІЗГІШТІГІН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІН ДАМЫТУ

Шектибаев А.С., Балгынова А.М.

(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Мұнай-газ ісі мамандығының 4 курс студенті, ғылыми жетекші: аға оқытушы А. Мерекеқызы)

Қазақстан Республикасының экономикасы үшін мұнай-газ өнеркәсібінің орны бөлек және өте маңызды. Бұл ғылымның пайда болуына И.М. Губкин, Л.С. Лейбензон, И.Н. Стрижов, А.П. Крылов, С.А.Христианович, Ф.А. Требин, Б.Б. Лапук, И.А. Чарный, В.Н. Щелкачев сынды ғалымдар үлкен үлес қосты. Солардың ішінде Батыс Қазақстандағы Жаңажол кен орны Ақтөбе облысы Мұғалжар ауданында, оңтүстікке қарай 240 км қашықтықта орналасқан. Сондықтан ол орналасқан елдімекен атына байланысты Жаңажол аталған.

Кен орны 1960 жылы сейсмикалық барлау нәтижесінде табылған, 1961 жылы барлау жұмыстары басталып, өнеркәсіптік мұнай алғаш рет 1978 жылы алынған. Осылайша жиырмасыншы жылдардың аяғына қарай геологиялық-барлау жұмыстары кеңейді, оған Ақтөбе облысының бірталай бөлігін геологиялық-барлау жұмыстарымен қамту ықпал етті. 5 жыл ішінде Батыс Қазақстаннынң мұнай байлықтарын зерттеумен 135 геологиялық және геофизикалық партия айналысты. Бұл жұмыс көлемінің едәуір өсуіне әкелді [1].

Осындай келтірілген маңызды мәселелерді шешу саласы заманауи мамандарды дайындауды, оларды технологиялық және техникалық жетістіктермен таныстырып, өндіріске енгізуді талап етеді. Ол үшін болашақ маман иелері, біздер жоғары оқу орнында теориялық тұрғыда алған біліміміздіі тәжірибеде пайдалана білуіміз шарт.

Тәжірибе көрсеткендей қабаттың мұнай бергіштігін арттырудың дәстүрлі әдістері өткізгіштігі төмен қабаттардан қалдық мұнайларды тиімді өндіруді қамтамасыз етпейді. Сондықтан игеріп жатқан кенорындардан қабатқа әсер етудің тиімді әдістерін қолдана отырып, мұнайды өндіру дәрежесін арттыру негізгі ғылыми-техникалық міндет болып табылады.

Жаңажол кенорны игерудің үшінші сатысында болғандықтан, мұнай өндіру деңгейі жылдан жылға төмендеп жатыр және қалдық мұнайлар өткізгіштігі төмен, қалыңдығы кішкентай коллекторларда жатқандықтан, қиын алынады. Ал қабатқа және қабаттың түп аймағына әсер ету арқылы ұзақ пайдаланылатын кеніштердің мұнай бергіштігін арттыру үшін, қабатты өңдеудің дәстүрлі әдістерінде қышқыл өткізгіштігі жоғары қабаттарға жақсы еніп, қабаттың өткізгіштігін одан сайын арттырады. Ал өткізгіштігі төмен қабаттар өңделмей сол күйінде қалып қояды. Бұл мұнай бергіштікті төмендетеді.

Кенорын бойынша мұнай өндірудің төмендеуін болдырмау үшін және мұнай өндіру коэффициентін арттыру үшін, қабаттың мұнай бергіштігін арттырудың және түп аймағын өңдеудің жаңа әдістерін пайдалану өзекті [2].

Сондай әдістердің бірі біз ұсынып отырған қабатты қышқылмен жару әдісі. Бұл әдісте өткізгіштігі жоғары қабаттар уақытша пакермен немесе жоғары тұтқырлы эмульсиялармен бөлектеледі. Қабатқа қышқылды үлкен қысыммен айдағанда қышқыл қабатқа терең енеді де, өткізгіштігі төмен қабаттарды толық қамти отырып, қабатты өңдеу тиімділігін арттырады. Соның нәтижесінде мұнай өндіретін ұңғылардың дебиті артады, өнімділік қабатта жаңа саңылаулар, тесіктер, жарықтар пайда болады, ұңғы түбі тазаланады, қабаттың түп аймағының өткізгіштігі артады және т.б.

Ұзақ пайдаланылатын кеніштердің ұңғы түбі аймағының өткізгіштігін және мұнай бергіштігін арттыру үшін қабатты қышқылмен жару технологиясын қолдана отырып, саңылаулы каналдарды шайырлардан, асфальтендерден, парафиндерден, саздан, тұздардан және т.б. тазарту, жаңа каналдар, саңылаулар, жарықтар жасау немесе оларды кеңіту қажет [3].

Демек, қабатқа және ұңғының түп аймағына әсер етудің қабатты қышқылмен жару процесіне негізделген дәстүрлі емес технологиясын ұсыну арқылы біз жақсы нәтижеге қол жеткізе аламыз.

Әдебиет:

1. Қазақстанның мұнай энциклопедиясы. 2 томдық. - Алматы: "Мұнайшы" Қоғамдық қоры, 2005.
2. Технологический регламент на кислотную обработку и кислотный ГРП нефтедобывающих и нагнетательных скважин. – Актобе, 2012.
3. Акульшин А.И и другие. Эксплуатация нефтяных и газовых скважин. – М.: Недра, 1993.

УДК 621.397

ОХРАННЫЕ СИСТЕМЫ ВИДЕОНАБЛЮДЕНИЯ

Шукенов Т.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Система видеонаблюдения – одна из главных составляющих современной безопасности. Поэтому для достижения оптимальных результатов, очень важно грамотно оценить эффективность наиболее распространенных систем. При оценке обычно ориентируются на требования, предъявляемые общей концепцией безопасности конкретного объекта [1].

Эффективность прямого видеонаблюдения.

Прямое видеонаблюдение, как правило, осуществляется в непрерывном режиме. Изображение с установленных камер выводится на монитор оператора. Эффективность зависит от нескольких факторов:

- количество камер, изображение с которых оценивается одним оператором (при увеличении числа камер эффективность снижается, оптимально – не более 4 шт.);
- психофизиологическое состояние оператора, а также уровень его мотивации при работе;
- режим работы оператора (эффективность отслеживания ситуации на мониторе постепенно снижается, поэтому рекомендована посменная работа персонала с обязательными перерывами);
- качество изображения – напрямую зависит от используемого оборудования и его правильной установки (угол обзора, освещенность объекта и т.д.).

В целом использование прямого видеонаблюдения оправданно только в том случае, когда требуется оперативная реакция на изменение ситуации на подконтрольном объекте. При этом определяющим фактором становится оператор. Именно от качества его работы зависит до 90% эффективности системы.

Эффективность видеонаблюдения с записью.

Видеонаблюдение с записью [2,3] позволяет зафиксировать события, происходящие на охраняемом объекте. Эффективность в первую очередь зависит от технических факторов:

- характеристики установленных видеокамер;
- параметры записывающего оборудования;
- автономность;
- дополнительная функциональность (запись по времени, включение камер при срабатывании датчиков движения).

Также на эффективность влияет правильная установка видеокамер (отсутствие «мертвых зон») и защита записывающего оборудования от постороннего вмешательства. Видеонаблюдение с записью часто интегрируют в уже установленную систему безопасности.

Качественное и правильно смонтированное оборудование позволяет в кратчайшие сроки установить личность правонарушителей, зафиксировать момент проникновения на подконтрольную территорию и ускорить процесс расследования совершенного преступления.

Эффективность скрытого видеонаблюдения.

Скрытое видеонаблюдение – наиболее эффективная система. Ее основные преимущества:

- самый высокий уровень антивандальной защиты;
- преступник не знает место расположения камер и соответственно зону охвата.
- правонарушитель действует свободно и уделяет минимум внимания маскировке, что повышает вероятность установления его личности.

Однако, использование этого типа камер сопряжено с рядом морально-этических факторов и регламентируется согласно действующему законодательству. В частности, существует список оборудования, разрешенный к применению только сотрудниками государственных спецслужб. Поэтому видеокамеры скрытой установки, несмотря на свою эффективность, редко используется в частных системах безопасности

Эффективность беспроводного удаленного видеонаблюдения.

Беспроводные устройства предполагают передачу видеосигнала в нескольких вариантах [4]:

1. Передача аналогового видеосигнала по радиоканалу.
2. Передача цифрового видеосигнала с помощью WiFi технологий.
3. Передача видеосигнала по GSM каналу.

В первом случае дальность действия весьма невелика (порядка сотен метров). Дело в том, что объем информации, передаваемый по радиоканалу зависит от рабочей частоты передатчика. Для видеосигнала значение этой частоты таково, что работать эта беспроводная система может только в зоне прямой видимости. Существующие ограничения на мощность передатчика, работающего в этом диапазоне, наличие зданий, сооружений, ослабляющих сигнал, низкая помехоустойчивость определяют невысокую дальность действия, неустойчивость работы.

Второй вариант подразумевает применение IP камер видеонаблюдения, комплект беспроводной системы передачи данных по WiFi, цифровой видеосервер. Помехоустойчивость такой системы значительно выше, дальность действия достигает нескольких километров, но опять же, требуется обеспечение зоны прямой видимости для приемной и передающих антенн, соответствующая мощность передатчиков, точная настройка (юстировка) антенн. Экономическая целесообразность применения такой системы должна оцениваться для каждого конкретного случая.

Заключение.

Для осуществления визуального контроля над территорией на сегодняшний день используется самая разная аппаратура и по большей части это, разумеется, различные камеры. Различные производители предлагают их в ассортименте, и каждый желающий может подобрать наилучшее решение для работы, как в помещениях, так и вне таковых.

Кроме того, в продаже можно увидеть как проводные, так и беспроводные устройства. Последние считаются наиболее надежным решением, потому как вывести их из строя путем банального перерезания проводки злоумышленники не могут. Но и проводные модели современного типа могут иметь собственный аккумулятор, который обеспечивает их работоспособность даже при обесточивании.

Что касается метода передачи информации – варианты с беспроводной передачей опять же оказываются более удобными и практичными, поскольку принимать изображения от них можно даже на большом расстоянии.

Литература:

1. https://video-praktik.ru Безопасность, управление и автоматизация. Статьи, обзоры, аналитика, советы. 02.04.2018
2. http://nabludaykin.ru/kamera-videonablyudeniya-s-zapisyu-na-fleshku/ Камера видеонаблюдения с записью на флеш карту: основные моменты выбора. 02.04.2018

3. http://barlau.kz/catalog/surveillance/hd_t/?yclid=1662184343828436064 BARLAU. Инновационные системы безопасности. 02.04.2018
4. https://labofbiznes.ru/video.html Инженерно-технические системы и оборудование. Системы видеонаблюдения. 02.04.2018

УДК 661.1:541.18

THE USING OF AMINS FOR DISAGGREGATING OF ALUMINIUM POWDER IN ORGANOSILICON PAINTWORK MATERIALS

Dyuryagina A.N., Ostrovnoy K.A., Tarunin R.A.
(North-Kazakhstan state university named after Manash Kozybayev, Republic of Kazakhstan)

In recent years, the demand for fire- and heat-resistant paintwork materials (hereinafter referred to as paint coatings) are based on silicone cover-former and metallopigment - aluminum powder /1/. Along with the basic functional characteristics, their qualities are equipollently determined by decorative (color, gllitter) and structural-mechanical (hardness, spreading ability, strength, porosity) properties. The improvement in the quality of paint coatings for these two parameters is carried out by purposeful regulation of the degree of dispersion of solid phase components (pigments, fillers), in particular, by the introduction of surfactants into the coating composition /2/.

Earlier we established the dispersing activity of a number of nitrogen-containing surfactants with respect to aluminum powder in cover-forming on the basis of drying oil and bitumen /3/. In this regard, it seemed appropriate to evaluate their effectiveness with respect to aluminum powder and silicone cover-forming materials.

When carrying out the research, cover-forming polyphenylsiloxane varnish KO-85 (GOST 11066-74), solvent-toluene (GOST 14710-78), aluminum powder (PAP-2, GOST 5494-71) were used. The AS-1 product (TU655-RK05606434-001-2000), which is a mixture of primary and secondary amines (in a weight ratio of 3: 1, respectively) of the general formula R'-NH2 and R'-NH-R "is used as the surfactant. (wherein R'-n-butyl, R"-2-ethyl-2-hexenyl).

The quantitative contents of the solvent and pigment to the weight of the suspension were set constant at 10% and 3.5%, respectively, and the surfactant costs varied from 0 to 16% (by weight of the pigment). The preparation of the paintwork material suspensions was carried out at a temperature of 20 ° C in a sealed reactor (volume 0.2 dm^3, filling factor 0.60) equipped with an agitator (impeller mixer, 300 turnover/min^{-1}). Previously, KO-85 varnish was diluted with toluene, and then with constant mixing, AS-1 surfactant and aluminum powder were introduced in predetermined amounts. After 30 minutes, a pneumoscope (drop volume 0.02 ml) was sampled. The samples were kept (between the slide and cover glass) under a static load (P = 30 g/cm^2) for 1 minute and subjected to a continuous (along the entire perimeter of the paintwork material's cover) computer micro-optical scanning /4, 5/. Based on the results of the microanalysis of the suspensions, the following quantitative characteristics were determined: fractional composition (P, %), average dispersion diameter (d, micrometers) and specific (0.38 $micrometers^2$) related to the specified area (N, pcs.).

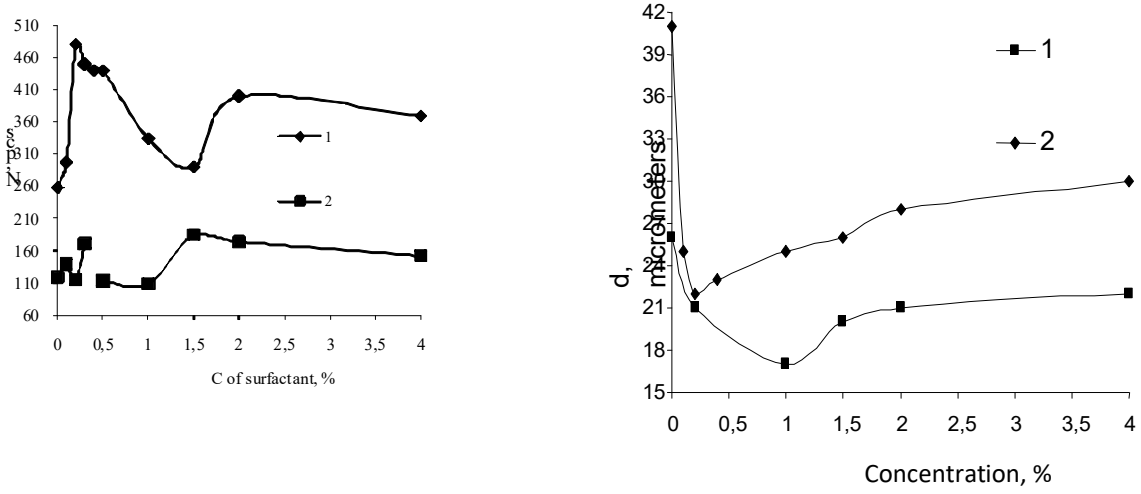

а б

Fig.1 Influence of AS-1 consumption on specific quantity (a) and average diameter (b) of pigment particles in suspensions (1-immediately after application to substrate, 2 after 1 hour of exposure).

In addition, to assess the effect on the dispersed composition of evaporation processes of the solvent developed over time, all samples were subjected to computer-optical scanning every hour after application to the substrate.

The positive effect of AS-1 surfactants on the development of the processes of disaggregation of the pigment particles was noted both in freshly prepared and seasoned suspensions, which agrees with the patterns of variation of N and d shown in Fig. 1 and 2.

The maximum disaggregating effect with respect to aluminum powder, judging by the nature of the change in the total number (the maxima in Fig. 1 a) and the average particle diameter (minima in Figure 1b), is ensured at AS-1 expenditures at 0.15-0.20%; while in comparison with the characteristics of the base composition (without surfactant additives), N increased 1.8-1.9 times, and the d values decreased by 30-35% (from 26-30 micrometers to 15-17 micrometers). The positive contribution of AS-1 to the acceleration of disaggregation processes is confirmed by the increased relative content of fine fractions (minus 4 μm); at the indicated expenditures of AS-1, the content of particles of this class of size increased by 25% (Fig. 2).

With a further increase in surfactant consumption (above 0.2%), due to polymolecular adsorption of amines, the reverse process - the flocculation of the particles - develops on the pigment. The maximum aggregating effect of surfactants falls to its costs of 1.4-1.6%. At the same time, the relative content of fine fractions decreased by 22%, and the average particle diameter increased by 24%.

Close patterns of changes in the disperse composition of paintwork materials, depending on the surfactant costs, were also noted in the samples after prolonged exposure to them in time. At the same time, the quantitative indicators for the number of individual dispersions, in connection with the three-axis compression of the covers as the solvent evaporated, decreased by 2.4-2.5 times.

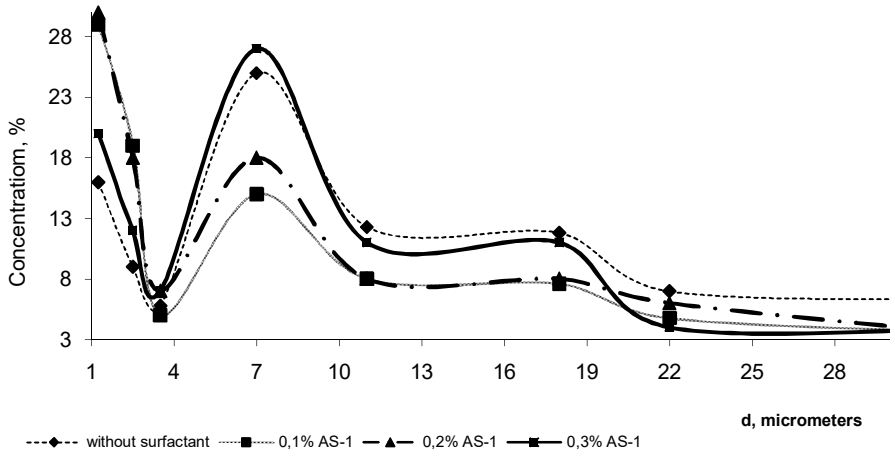

Fig.2 Influence of AS-1 consumption on the fractional composition of the pigment in the LC suspension

According to the results of the research, it can be concluded that the introduction of the AS-1 surfactant into the paintwork compositions, based on polysiloxane cover-forming agents, intensifies the processes of disaggregation of the pigment-aluminum powder. In the recommended AS-1 costs of 0.15-0.50%, the average particle size of the pigment, compared with the characteristics of the base composition (without surfactant), decreased from 26-30 to 15-17 micrometers.

Literature:

1. Bragina N.V. Combination of anticorrosive properties and heat resistance in organosilicon and organosilicate materials produced by ZAO NPP "Spectr" // Materials of the scientific and practical seminar "Actual questions of using organosilicate and silicone coatings, adhesives, sealants". - St. Petersburg, 2006. - P. 12-15.
2. Tolstaya SM, Shabanova SA The use of surfactants in the paintwork industry. - Moscow: "Chemistry", 1976. - P. 13-74, 88-102.
3. Dyuryagina A.N., Bolatbaev K.N., Demyanenko A.V. Study of adsorption of surface-active substances on pigments in paintwork compositions // Paintwork materials and their application. - 2002. - №10. P. 36-38.
4. Dyuryagina A.N., Ostrovnoy K.A. Evaluation of the disaggregating effect of surfactants in paintwork compositions by conjugating optical microscopy and personal computers // Paintwork materials and their application. - Moscow, 2007.-№7-8. P. 77-80.
5. Dyuryagina A.N., Lugovitskaya T.N., Ostrovnoy K.A. Automation of analysis of powders and suspensions based on computer optical systems // Proceedings of the third international scientific and practical conference "Research, Development and Application of High Technologies in Industry". - St. Petersburg, 2007. - T.9, P. 47-48.

UDK 579.25.

IMPACT OF GM CROPS: ALLEGEDLY HARMFUL TO KAZAKHSTANI TEENS

Shakhizada Akmagambet, Madeniyet Alina
(M. Kozybayev NKSU)

The influence of GM crops is suspected to be harmful for Kazakhstani teenagers. Modern technology allows scientists to take genes from the cells of one organism and incorporate them into cells of another. Thanks to advances in genetic engineering, the products have less to deteriorate and to maintain their sustainable quality.

Today, a growing number of GM crops, everything that we buy to lead to very serious disease. Even Kazakhstan has a growing level of serious diseases not only in old but also in adolescents. *Nassim Nicholas Taleb, Professor Emeritus in the field of risk management at New York University and author of the bestseller The Black Swan and Fooled by Randomness says, "it is Impossible to compare thin selective breeding of genetic components of organisms that have undergone a long history of selection and vertical engineering with the extraction of gene from a fish and putting it into a tomato. Speaking about the naturalness of GMOs, we miss the process that makes something 'natural'"(Taleb, 2014).* Here he clearly indicates that GMOs will not be able to have such use as natural products. It proves that if we only eat GM crops do to the worst consequences. Another reason for my choice is I want to work as a biotechnology and this choice can help me in the future of the profession.

After gathering evidence, verifying it, and making conclusions, I can more precisely examine in depth my problem in the future. Opening the topic about genetically modified foods and showing people the truth about the harm that would deter people from producing this quality product. In the district of North Kazakhstan region can show me a part of a larger problem. *A graduate of biotechnology at the Kazakh Agro-technical University, S. Seifullin Yuri Kim, said: "products containing GMOs, freely penetrate the Kazakh market, despite the existence of the law, which required them to indicate on the packaging the presence of genetically modified ingredients" (Baranovsky, 2015).* This means that in Kazakhstan every day, a growing number of GMO crops without any prevention.The main purpose for writing this study is to know the status of the health of our Teens. By writing this research, we can learn about the health of our young people and to increase the level of adolescent health. After finishing the essay, I hope to be convinced that there are options to raise the level of health among adolescents to ensure a bright path to a secure future.Since I am a Kazakhstani teenager, I have a reason to be concerned about my health, too, and the future health of our citizens. Even though, I will try to explore this topic in all parties, perspectives.

I have contended that GM crops are harmful to the health of not only the teenagers, but also the whole living thing. There is a significant connection between GM crops and health. I believe my position cannot refusebecause the problems are not from natural products is increasing day by day. There are benefits but I do not think they are more important thanthey are harmful to humans and all living organisms on earth.I need toconcern my research design, I have chosen to support my position with a verifiable source, then opposed it with a source containing a different perspective. Then, I opposed my position before supporting it further. After that, I supported my position again before giving another source with a different perspective.I have evidenced my position using mostly secondary sources from online article verified by me. I have also included a couple of primary sources like a survey questionnaire and an illustration. I have done my best to include a variety of global perspectives.

I will use primary and secondary source of information. I will conduct surveys online. For example, surveymonkey.com. I will use secondary information from websites and books that give accurate information about the harmfulness of GM crops. Record, proof of interviews, facts and personal opinion questionnaires will be stored on my phone, USB, and in my personal tablet or laptop.I think the main problem for me is lack of time and the availability of reliable information. You can also mention that I live in a boarding school and can not get any time to interview those people who are really engaged in this skill. My command of the English language may prevent me then when I defend my work.My received interviews and questionnaires should be reliable, also my secondary information. I can check the steps that we were taught by our teacher in a global perspective to help me know opinionsabout the environment concerning GM crops and their impact on health.

To summarise, the main findings were that global public awareness about to pay more on the do not quality of the products actually taste and availability.

The results from the questionnaire were very useful. The analysis of data for each question is set out in Appendix 10.2. The main findings from the questionnaire can be summarised as:

- 62% of respondents were between the ages of 14-16, 32% were between17-20 and finally 6% of responders were between21-30.

- Interestingly enough, only 23% of respondents use GMO products frequently. An overwhelming 63% of respondents use GMO products sometimes and only 14% do not use these products.
- 19 out of 35 respondents believe GMO products are dangerous, more precisely 54%, but 4 person think that GM corns useful for life precisely 11% and 12 respondents answered other version, it is 34%.
-

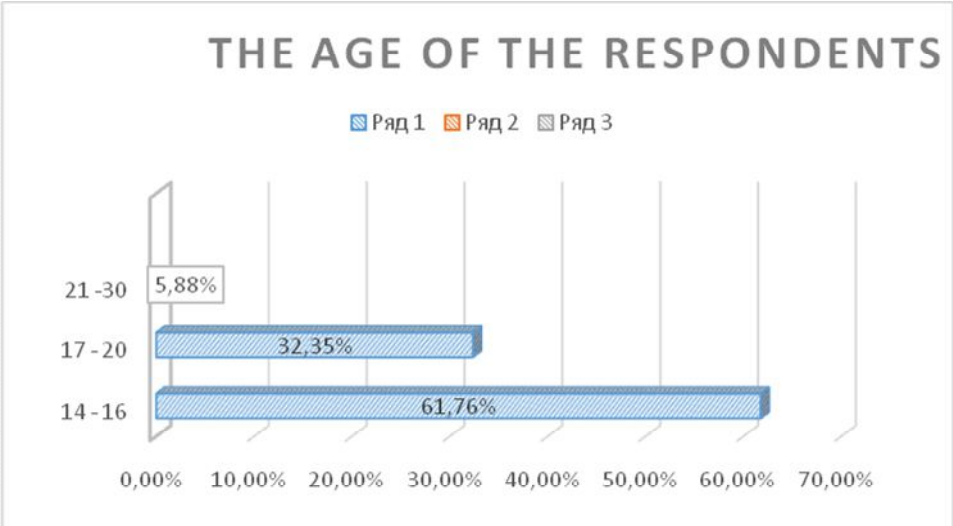

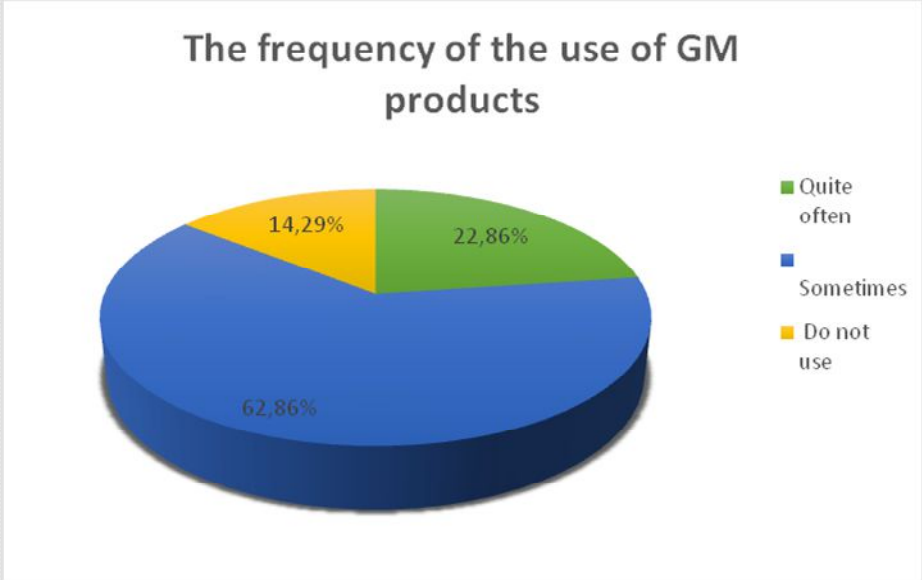

Do you believe that GM are dangerous for humans?	The number of respondents	**Percentage**
Yes, absolutely	19	54,29%
No, they are useful	4	11,43%
Other (specify)	12	34,29%

Overall the analysis of the data shows that the most of my respondents were adolescents because research is closely linked with them and many people used GM corns sometimes. But many respondents

believe that theGMO products absolutely dangerous for humans. All tables and charts, you can see that my respondents partially agree with my position. Because adolescents responded that they know that GMO cultures and willing to give them. Some of the questions that have been successful in my poll, the majority of respondents said that looking at the composition of the product. This means that they are serious about their health and don't want to spoil it for proper nutrition.Considering all the issues, I think that my questionnaire has helped me to show my right position, that GMO crop is bad for adolescent health.

My position is that GM crops are harmful to the health of not only the teenagers also the whole living thing. My position is strong because I can prove that different research of scientists and show that research. It is weak because I do not have 1 opposing sources for my topic.

Last week, I put my tables and charts into my word document. I tried to make a list of trends. From my trends, I found that my respondents partially agree with my position. The majority of respondents said that looking at the composition of the product, they are serious about their health. I compared the growth of GMOs in the world and in North Kazakhstan a similar effect on adolescent health. In General, I try to show the growth of GMOs and their impact on adolescent development.

At the end of my report, I was hoping to show all sides of the harm of GMO foods, but as I think that I've reached their goals my goals are evidenced by the survey, and many secondary sources So, my position has not changed completely, however, I was convinced that in the North Kazakhstan the impact of genetically modified food is less than in other European countries.

In my survey, respondents wrote that they can give up their favorite foods if they knew that there are genetically modified organisms, but some pay more attention to taste than harm or benefit. So, I think that if you exceed the level of not natural products that the audience soon gets used to it and not am able to give them. My research questions can conclude:

- How much do people know about?
  Nowadays many people are familiar with the science, so most Teens know what genetically modified organisms. For example, in my survey of 35 people, 32 replied that they know about these products. This proves that people know about the quality of products and their impact.
- What individual actions to improve are people willing to take?
  People are willing to individual measures actions to improve the quality of natural products and their harmful effects. For example, they are willing to give up their favorite foods if they know that there are GMOs. I think, they are worried about their future and are committed to remove today on the market of GMOs
- What are the barriers to taking action for individuals?
  First, some people don't want to give up tasty food, knowing that they are harmful to health. Secondly, GMO foods are very many to spread around the world. For example, a publisher such as Coca-Cola, Snickersand Sprite can be found in any country without any difficulties.

The result of this study it can be concluded that in Kazakhstan you can take steps to stop the flood of GMO foods. For example, further research on commodity market.Howeverregardless of how strict the customs GMOs still pass through them without obstacles

The research also shows that scientists and professors are saying about GMO foods and their claims about the dangers of GMOs. Overall,the research was generally, the study examined the damage and growth of genetically modified foods in North Kazakhstan region and my main research question was answered. Preliminary studies, mainly in the form of secondary sources from reliable websites and from the survey, which was conducted in electronic form on the website surveymonkey.com.The background research mostly in the form of secondary sources. However, some caution should be exercised, as all organizations have a vested interest and some only think about the income that it will bring them priorities. For example, the products of KFC is very unhealthy, but as they are very demanding customers, the performance of these products.

I also had success with my survey results. Similar conclusions could be made from the questionnaire. These results helped me to expand my research question into four salient points;

- Nowadays many people are familiar with the science, so most Teens know what genetically modified organisms. For example, in my survey of 35 people, 32 replied that they know about these products. This proves that people know about the quality of products and their impact.
- People are willing to individual measures actions to improve the quality of natural products and their harmful effects. For example, they are willing to give up their favorite foods if they know that there are GMOs. I think, they are worried about their future and are committed to remove today on the market of GMOs
- First, some people don't want to give up tasty food, knowing that they are harmful to health. Secondly, GMO foods are very many to spread around the world. For example, a publisher such as Coca-Cola, Snickers and Sprite can be found in any country without any difficulties.

I did not get to interview because of complications, such as living in a boarding school in the city there are no such experts, who carried out research on my topic. The interview probably would have given a deeper understanding of the problems to change. I'm sure the interview will reinforce the results. However, I am confident in my conclusion because my Email is a survey to know the point of view of adolescents, and the opinion of the professors as a secondary resource.

The research was generally that show the harmful of GMO.My results were helpful for my position.My conclusion was that if you exceed the level of not natural products that the audience soon gets used to it and not be able to resist them. Because this products have more demand than naturally food. To have a better outcome next time, I could conduct and interview with professor or some people who worked in GMO sphere.

Literature:

1. Baranovsky, S. (2010, June, 25). *The fate of GMOs in Kazakhstan. Transgenic crops are, what they represent and do they need us?* Retrieved from URL: http://www.zakon.kz/176564-sudba-gmo-v-kazakhstane.-transgennye.html
2. Ionova, L. (2015, October 28). *GMOs a great and terrible.* Retrieved fromURL: https://rg.ru/2015/10/29/gmo.html
3. Kozina, B. (2011, April 11). *GMO - eating or not eating? That is the question*! Retrieved from URL: http://www.zoj.kz/922-gmo-est-ili-ne-est.html
4. Shpakovsky, V. (2013, October 27). *The effect of GMOs: the gills will grow back, but not all.*
5. Retrieved from URL: http://www.pravda.ru/society/how/27-10-2013/1179604-gmo-0/
6. Taleb, Nassim. (2005, October 31). *NassimTaleb against GMO*Analyst. Retrieved from URL:https://ru.insider.pro/analytics/2014-10-31/nassim-taleb-protiv-gmo/

UDK: 597/599

THE MODERN STATE OF ORNITHOFAUNA OF PETROPAVLOVSK

Zhadan K.S., Romanenko E.I., Abisheva R.S., Spirina E.V., Kezheneva D.D., Kezheneva Zh.D., Tasbaeva A.B.
(M. Kozybayev North Kazakhstan State University)

The process of urbanization is currently proceeding at a rapid pace. The number of cities increases, their sizes grow, huge megacities appear, the number of urban population grows. Apparently, in the near future urbanized territories will become predominant on the lands transformed by man. Birds, like other wild animals, have long been neighbors with humans in cities, are an integral part of urban biogeocenoses. Many of them could successfully adapt to life in urban conditions and developed a number of adaptive features of ecology. Some species only begin to master the city, others gradually disappear. The number of urban populations of individual bird species has increased so much that it

becomes necessary to regulate it. Therefore, it is necessary to study urban birds, first of all, from a practical point of view.

Over the past 50 years, 144 species of birds belonging to 14 orders, which is 49.6% of the species from the fauna of the North Kazakhstan region has registered on the territory of the city of Petropavlovsk. 123 of 144 bird species were recorded during fieldwork in 2013-2016, the rest - 21 species included in the list based on observations in previous years.

According to the nature of the stay, birds marked on the territory of the city are distributed as follows: more than half - 79 species (54.5%) nest, also 14 species (*Buteo buteo, Falco subbuteo*, *Falco vespertinus, Botaurus stelaris, Perdix perdix*, *Chlidonias leucopterus, Actitis hypoleucos, Larus canus, Picoides minor, Lanius collurio, Acrocephalus agricolla, Phylloscopus collybita, Pamirus biarmicus,) – presumably nesting* species.

On migration, there are 101 species, or 70.1% of birds' fauna of Petropavlovsk, 12 species are "summering", i.e. not nesting in the city, but meeting in nesting time or arriving to the city for feeding, like herons, cormorant, some species of gulls. There are 29 (20.8%) species in winter, and 2 species - migratory species, i.e. rarely and irregularly appearing on the territory of the city

The basis of ornithofauna is Passeriformes - 62 (42,%) species, Charadriiformes are present - 22 (15,2%), Falconiformes - 14 (9,6%), Anseriformes - 17 (11%), Ciconiiformes - 3 (2%), Gruiformes - 4 (2,8%) species, others are represented by a small number of species (from 1 to 5, or 17,4% from ornithofauna of city). Among nesting birds prevail: Passeriformes (43,4%), Anseriformes (15,2%), Charadriiformes (10,1%). On migration representatives of this three groups are dominated, as well as Falconiformes. Groups of summering and migrating birds are represented by 8 orders, the second – 6.

The fauna of birds of the city is very heterogeneous in origin. Most species found on its territory are trans-Palearctic (widely distributed species within the Palearctic).

According to the ecological structure, birds marked in the city are divided into four groups: Dendrophils, Limnophils, Campophils, Sclerophils. The most varied are Limnophils (57 species, or 39,7%) and Dendrophils (65 species, or 44,9%), other 14 species (9,8%) are Campophils, also 8 species (5,6%) belong to Sclerophils.

The most numerous two ecological groups (Dendrophils and Limnophils) were initially distinguished by the great species diversity in the region, and the creation of artificial reservoirs and plantations in Petropavlovsk and beyond allowed the penetration of many forest species (*Folco subbuteo, Dendrocopos major, D. minor* и *D.s leucotos, Picus camis*, *Garrulus glandarius, Parus caeruleus, P. major, Chloris chloris, etc.*) and birds of the wetland complex (*Gallinula chloropus, Fulica atra, Podiccps grisegena, Cygnus olor, Netta rufina, Larus ridibundus, Sterna hirundo*, etc.) into the city.

The variety of sclerophils in the North Kazakhstan region in the past was small, which is associated with sporadic distribution of the biotopes necessary for their nesting - ravines, cliffs and rocks. However, the high ecological plasticity of many of them (*Falco tinunculus, Apus apus, Hirunclo rustica, Sturnus vulgaris*, etc.) allowed them to penetrate the city, located in the forest-steppe zone, and successfully master the various structures in it.

Campophilous group is poor. This situation is related to the simplification of the ecological structure of lowland grassland habitats, their low ecological capacity and initially low species diversity of camphophiles. Moreover, campophilous group is the most vulnerable in the city, where the factor of anxiety is high and the places suitable for their habitat are constantly shrinking. This ecological grouping is heterogeneous in its composition, in the nesting fauna of Petropavlovsk it is represented by typical steppe (Alauda arxensis Coturnix coturnix), meadow (Crex crex, Motacilla flava) and a number of other species penetrating mainly only to the outskirts of the city.

Among the migrating birds, limnophiles predominate (18 species, or 50%). This is undoubtedly due to the geographical location of the city and, in particular, its proximity to the Ishim bed, along which powerful migratory waterways and waterfowl pass. Dendrophils on migration occur less (17 species, or 47,2%). The share of camphophiles and sclerophiles is 0% and 2.8%, respectively.

The wintering ornithofauna is composed of dendrophils (14 species or 93.3%), the second is formed by sclerophiles (6.7%), the number of which is 8 times less in comparison with nesting fauna.

An analysis of the distribution of the ornithofauna of Petropavlovsk by groups of abundance has shown that among the nesting birds the share of common species is greatest (46.8%), the proportion of the numerous forms 23%, small and rare 36.7% and 2.5%, respectively.

Among the migratory birds, about half (41.6%) are species with a low numbers. The share of numerous species is small and amounts to only 16.7%. Rare birds also prevail among wintering birds (66.7%).

The species composition of birds inhabiting the city is not the same throughout the year. The greatest number of species was recorded on the territory of the city during seasonal migrations (113 in spring and 121 in summer and autumn). The least amount is observed in the winter period - 29.

Thus, the ornithofauna of Petropavlovsk is very diverse. Its formation is still ongoing. Undoubtedly, in the course of time new species will appear in the list of birds of the city. This is evidenced by the findings of a number of new species – *Pinicola enucleator* and *Loxia leucoptera*, made in 2014-2015 and not included in our work. However, the noted presence of these birds on the territory of the city has a random character, and their role in the formation of ornithofauna is not large. Therefore, their inclusion in the ornithofauna list of Petropavlovsk will not significantly change the characteristics given above.

Literature:

1. Вилков В.С., Зубань И.А. Эколого-биологическая характеристика птиц и млекопитающих Северо-Казахстанской области: учебно-методическое пособие для студентов биологических и экологических специальностей. – Петропавловск, СКГУ им. М. Козыбаева, 2013. – 199 с.
2. Вилков В.С. Мониторинг гусей в Северо-Казахстанской области осенью 2013 года: Материалы V международной научно-практической конференции «Эколого-экономическая эффективность природопользования на современном этапе развития Западно-Сибирского региона». – Омск: ОмГПУ, 2014. – С. 23-26.

ӘОЖ. 636. 084

ЕТ ЖӘНЕ ЕТ ӨНІМДЕРІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ШАРАЛАРЫ

Абулгазина К.А., Жақсыбай Ж.С., Калимова А.Р., Сапаргалиева М.Е.,
студенттер,Бақтыбаев М.С., ғылыми жетекші
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Аңдатпа

Ет өнімін сатып аларда тұтынушы әдетте оның жастығы мен сыртқы түр түсі, семіз, арықтығы қатарлы шектеулі ғана тауарлық (тағамдық) сапа көрсеткіштеріне қарап таңдайды (бағалайды). Яғни тұтынушыға еттің экологиялық қауіпсіздігі беймәлім күйінде қалады. Қандай да бір аурудан аман, дені сау малдан алынған еттің өзі тағамдық өнім ретінде пайдалануға жарамсыз болып шығуы мүмкін. Оның негізгі себептері көбінесе сыртқы әсерлерден туындайды. Мысалы ет өндірісінде қолданылатын тағамдық қоспаларды (нитритттер, фосфаттар, тотығуға қарсы пайдаланатын заттар, ыстау заттары) белгілі мөлшерден асыра пайдаланған жағдайда адам ағзасына аса қауіпті болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: пестицидтер, фосфаттар, радионуклидтер, антибиотиктер, ауыр металл тұздары, мырыш, қорғасын,

Аннотация

Покупатель прежде чем купить мясо, уделяет внимание на качество и питательность мясного продукта, оценивая наружный (пищевой) вид, жирность. Конечно, он не обращает внимание на экологическую безопасность мяса. Возможно, мясо не пригодно в пищу, хотя получено от здоровых животных. Воздействие внешних факторов являются частыми его основными причинами. Очень опасными для организма человека могут быть смеси (нитриты, фосфаты, радионуклиды, вещества против окисления и т.др.), используемые выше нормы, которые были предназначены для продукта .

Ключевые слова: пестициды, фосфаты, радионуклиды, антибиотики, соли тяжелых металлов, цинк, свинец.

Annotation

The buyer prior to buying meat, pays attention to the quality and nutritional value of the meat product, assessing the external (food) appearance, fat content. Of course, he does not pay attention to the ecological safety of meat. Perhaps, meat is not suitable for food, although it is obtained from healthy animals. The impact of external factors is often its main causes. Very dangerous for the human body can be mixtures (nitrites, phosphates, radionuclides, substances against oxidation, etc.), used above the norms that were intended for the product.

Key words: pesticides, phosphates, radionuclide, antibiotics, salts of heavy metals, zinc, lead.

Кіріспе

Сайып келгенде адам күн көрісін жеңілдету үшін мал өсіреді. Оның басты себебі – малдан алынатын аса маңызды азық өнімі.

Жануарлардың етінде, түлік түріне, жынысына, жасына тұқымына қарай, адам асқазанында жақсы сіңірілетін формадағы 35-55 % құрғақ зат, 10-20 % белок, 15-45 % май, 1 – 5 % минералдық заттар, сондай-ақ А, Д және В тобының витаминдері, тағы басқа көптеген қажетті заттар бар. Сондықтан қай түліктің болсын еттілік қасиеттерін жетілдіру – селекция жүйесінің бағзы заманнан бергі түбегейлі мәселесі. Малды ет өнімділігі бойынша бағалай білу – зооинженердің мамандық тұрғысынан тікелей міндеті.

ТМД елдерінің жалпы ет балансында бірінші орынды сиыр еті (бүкіл өндірілетін еттің 43-45 %-ы), екінші орынды – шошқа еті, үшінші орынды қой еті алады. Сонымен қатар, ет ресурстары жылқы етімен, қоян етімен, біраз дәрежеде ешкі етімен толығып отырады. Дәмі жақсы әрі диеталық қасиеттері бар үй құстарының етін өндіру де ерекше маңызды.

*Ет өнімділігінің сандық және сапалық көрсеткіштері.*Малдың еттілігін негізінен мына төмендегі көрсеткіштер арқылы бағалайды: дене бітімі мен сыртқы пішіні, тірілей салмағы мен оның шығымы, ұшасының морфология- лық құрамы, сұрпы етінің химиялық және биохимиялық құрамы т.б [1]**.**

Малға еттілігі бойынша баға бергенде сойыс салмағы мен оның шығымына, ұшасының салмағы мен шығымына және еттің сапасына аса көп мән беріледі. Сойыс шығымы мен ұщасының шығымын олардың «әрқайсысы салмағының малдың сояр алдындадағы тірілей салмағына пайыздық қатынасын есептеу арқылы анықтайды. Мысалы, ірі қара мен қойда сойыс салмағына сойған малдың қанын ағызып, терісін, сирағын, құйрығын, өкпе-бауырын, ішек-қарнын алып тастағаннан кейінгі қалған таза еті (ұшасы) мен іш майы кіреді. Шошқа шаруашылығында сойыс салмағына сойылған шошқаның қаны ағызылып, сирақтары мен өкпе –бауыры және ішек-қарыны бөлінгеннен кейін қалған денесі түгел кіреді, яғни басы мен терісі де сойыс салмағына кіреді. Әр түрлі түлік малының орташа сойыс шығымы төмендегі келесі кесте 1 де келтірілген.

Кесте 1. Әр түрлі түлік малының орташа сойыс шығымы

Мал түлігі мен құс	Орташа сойыс шығымы, %
Ірі қара	**55-56**
Қой	**44-52**
Шошқа	**75-85**
Жылқы	**77-52**
Құс (жартылай өңделген)	**77-81**

Жоғарыдағы кесте 1 де көрінгендей, сойыс салмағының малдың сояр алдындағы тірілей салмағына пайыздық қатынасын айтады. Сойыс шығымы түліктің түріне байланысты әр түрлі болады.

Зерттеу әдістері

Ет өнімін сатып аларда тұтынушы әдетте оның жастығы мен сыртқы түр түсі, семіз, арықтығы қатарлы шектеулі ғана тауарлық (тағамдық) сапа көрсеткіштеріне қарап таңдайды (бағалайды). Яғни тұтынушыға еттің экологиялық қауіпсіздігі беймәлім күйінде қалады. Қандай

да бір аурудан аман, дені сау малдан алынған еттің өзі тағамдық өнім ретінде пайдалануға жарамсыз болып шығуы мүмкін. Оның негізгі себептері көбінесе сыртқы әсерлерден туындайды. Мысалы ет өндірісінде қолданылатын тағамдық қоспаларды (нитриттер, фосфаттар, тотығуға қарсы пайдаланатын заттар, ыстау заттары) белгілі мөлшерден асыра пайдаланған жағдайда адам ағзасына аса қауіпті болуы мүмкін.

Малдың ет өнімділігін сойғаннан кейін бағалаған уақытта әдетте оның еттілік коэффициетін де анықтайды. Еттілік коэффициенті деп малдың сүрпы еті мен сүйегінің ара қатынасын айтады [2]**.** Мал ұшасының құрамына бұлшық ет, май, сүйек және дәнекер ұлпалары, сондай-ақ шеміршектер мен сіңірлер кіреді. Ұшада сүйек пен шеміршектер қаншама көп болса, еттің сорты мен жұғымдылығы да соншама жоғары болады. Жұмсақ еті мен сүйектерінің арақатынасы 4-4, 5:1 болса, мұндай ұша барынша бағалы деп есептелінеді. Ұшадағы бұлшық ет ұлпасының мөлшері 50-70 % аралығында ауытқиды. Оның құрамына ішінде аргинин, лизин, метионин, триптофан, цистин секілді алмастырмайтын амин қышқылдары бар толық бағалы белоктар кіреді [4]**.** Жануарлар ұшасындағы май ұлпаларының мөлшері 2-ден 55 пайызға дейінгі және одан да көп мөлшерде аутқиды.

Ғылыми жаңалығы адам ағзасына қауіп төндіретін, неболмаса еттің экологиялық қауіпсіздігі, қандай да бір аурудан аман, дені сау малдан алынған еттің өзі тағамдық өнім ретінде пайдалануға жарамсыз болып шығуы мүмкін. Жарамсыз ұшаларды, ағзаларды тәркілеу, күдіктілерін залалсыздандыру; Малдың ет өнімдерін аурудан аман сақтау,санитарлық сапасы жарамсыз малдың ет өнімдерін тұтыну жүйесі арқылы ауруға ұшырауға жол бермеу. Бұл оның экономикалық қана емес, әлеуметтік маңызы да барын көрсетеді және санитарлық жұмыстар аумағында ветеринария мен медицина мамандарының іс-әрекеті тығыз байланыста екенін білдіреді. Бақылау ешбір толассыз өнім өндіру, өңдеу, сақтау, тасымалдау әдістерінің барлық кезеңдерінде ұдайы және толық көлемде жүргізіліп отырады.

Бұлшық ет ұлпаларында май болғандықтан еттің қасиеті жақсарып, дәмдік және жұғымдылық сапалары едуір артады [5]**.** Алайда майдың өте көп болуы организмнің қоректік заттарды сіңіруін, сондай-ақ оның аспаздық қасиеттерін кемітеді. Дәнекер ұлпасы әр түрлі мүшелердің арасына орналасып, оларды жалғастырады, тірек қызметін атқарады, сондай-ақ сіңірлерді, шандырларды қалыптастырады. Дәнекер ұлпасының құрамына ішінде құнсыз белоктар бар және етті қатайтып, тарамыстандырып жіберетін коллагенді және эластикалық талшықтар кіреді. Ұшадағы дәнекер ұлпаның мөлшері 10-15 %. Дәнекер ұлпасы аз жағдайда ет болбырап, ал өте көп жағдайда жұғымдылығы мен аспаздық қасиеттерінен айрылады**.**

Жануарлар етке сойғанда олардан ұшадан басқа ішек-қарын, өкпе-бауыр алынады. Олардың ішіндегі ең бағалылары өкпе-бауыр (жүрек, өкпе, бауыр), бүйрек, бас, тіл, сирақтар, қарын, ішек және ішкі секреция бездері.

Малдың тірі кезінде оның еттілік қасиеттеріне дұрыс баға берудің селекциялық маңызы үлкен. Шошқаның май қабаттарының қалыңдығын анықтау үшін линиметрді, ультрадыбысқа негізделген «ДОН-2», «ТУК-2» және т.б. сиырдың еттілігін анықтау полнолмиомер деген құралдар кеңінен қолданылады.

Малдың еттілік қасиетіне баға бергенде оның қоңдылығына баса көңіл аударылады. Қоңдылығы әртүрлі ірі қара етінің морфологиялық және химиялық құрамы, % төмендегі келесі кесте 2 де келтірілген.

Кесте 2.Қоңдылығы әртүрлі ірі қара етінің морфологиялық және химиялық құрамы, % (Д.Д. Левинтин деректері бойынша)

Ұшаның құрамы	**Қоңдылығы**			
	Төмен	**Орташа**	**Жоғары**	**Өте семіз**
1	**2**	**3**	**4**	**5**
Морфологиялық құрамы:				
майы	**3,5**	**10,3**	**16,1**	**23,0**
сүйек пен шеміршек	**21,6**	**17,5**	**15,7**	**15,1**

дәнекер ұлпасы	**14,3**	**12,3**	**11,5**	**9,6**
бұлшық еттер	**60,0**	**59,7**	**56,6**	**52,1**
химиялық құрамы:				
су	**74,1**	**68,3**	**61,6**	**58,5**
белок	**21,.0**	**20,0**	**19,2**	**17,7**
май	**3,8**	**10,7**	**18,3**	**22,9**
күл	**1,1**	**1,0**	**0,9**	**0,9**

Жоғарыдағы кесте 2 де көрінгендей, мал қоңдылығының дәрежесі оның етінің химиялық құрамына үлкен әсер етеді. Малдың қоңдылығын оның ерте май жинайтын мүшелерін құйрықтың түбін, шабын, мықынын, белін, қабырғасын және төсін қолмен ұстап көріп бағалайды **.**

Зерттеу нәтижелері

Мал еті өнімділігінің маңызды көрсеткіші оның бүкіл бордақылдау кезеңінде берген өнімі емес, тіршілігінің бір күні ішінде қосқан ет өнімі болып табылады. Бұл көрсеткіш жануардың тұқымына байланысты. Ірі қараның етті тұқымдарында ол тәулігіне 750-860 грамға және одан да артық шамаға, ал сүтті-етті тұқымдарда – 500-600 грамға тең [6]**.**

Жануарларды азықтандыру деңгейі мен типі олардың ет өнімділігіне орасан зор әсер етеді. Жануарлар тұқым қуалайтын белгілері бойынша қаншама тез жетілетін болса да, олардың жақсы ет өнімділігі қасиеттерін белгілі бір азықтандыру типі мен деңгейінде ғана жетілдіруге болады [3,б 4]**.** Жануарлардың ет өнімділігін арттыруға және етінің сапасын жақсартуға бағытталған азықтандыру өсіру мен бордақылаудың барлық кезеңдерінде олардың жақсы жетілуін қамтамасыз етуі тиіс. Жануарларды өсіріп, бордақылауда олардың азықтағы қоректік заттарды тиімді пайдалануы үшін рациондарды биологиялық белсенді заттармен байыту керек. Әрбір 100 аналықтан алынатын төл санын арттыруға және оларды өлім-жітімсіз дұрыс өсіруге бағытталған табынды ұлғайту ісін ұйымдастыруды жақсарту ет өндіруді арттырудың аса маңызды резервтерінің бірі болып табылады.

Сонымен қатар адам ағзасына қауіп төндіретін химиялық заттардың тағы бір тобы шикізат, материалдардың құрамында кездесетін пестицидтер, радионуклидтер, антибиотиктер, ауыр металл тұздары (мырыш, қорғасын, сынап, күшән, мыс, т.б. уытты элементтер) өнімді өндіру, тасымалдау, сақтаудың барлық кезеңдерінде қоршаған ортадан (ауа, су, топырақ) және мал азығынан таралатыны белгілі. Сондықтан ет өңдеу кәсіпорындары мен базарларда, сауда мекемелерінде ет өнімдерінің сапа көрсеткіштерімен қатар қауіпсіздік көрсеткіштерін де толығымен бақылауға алып, тұрақты түрде зерттеулер жүргізіп отыру аса маңызды мәселердің бірінен саналады.

Қазіргі кезде адамдардың тамақтан улануына әсер ететін бактериялардың 18 түрі, паразиттердің 26 түрі, вирустың 9 тобы, химиялық улы заттардың 9 тобы, биотоксиндердің 4 тобы, биологиялық белсенді заттардың 3 тобы, әртүрлі улы өсімдіктер, саңырауқұлақтар, тағамдық қоспалар т.б. анықталған.

Қорытынды:

Әрбір 100 аналықтан алынатын төл санын арттыруға және оларды өлім-жітімсіз дұрыс өсіруге бағытталған табынды ұлғайту ісін ұйымдастыруды жақсарту ет өндіруді арттырудың аса маңызды резервтерінің бірі болып табылады.

Экологиялық таза өнім алудың басты шарты экологиялық таза шикізат пайдалану болып табылады. Сондықтан да еліміздің географиялық аймақ, аудандарында өндірілетін өсімдік және мал өнімдерінің экологиялық зарарлануын мемлекеттік бақылау, қадағалау қызметін күшейту, ауыл шаруашылығы өнімдерін стандарттау, сертификаттау іс шараларымен оңтайлы ұштастыру, арықарай жетілдіру арқылы жергілікті басқару ұйымдарының экологиялық жауапкершілігін арттыруды жолға қоймай бәсекеге қабілетті, экологиялық таза өнім өндіру мүмкін емес.

Малдың тірі кезінде оның еттілік қасиеттеріне дұрыс баға берудің селекциялық маңызы үлкен.

Малдың еттілік қасиетіне баға бергенде оның қоңдылығына баса көңіл аударылады. Қоңдылығы әртүрлі ірі қара етінің морфологиялық және химиялық құрамы, % анықталды .

Еттің сапасы оның жеуге жарайтын (ет, май) бөліктерінің жеуге жарамайтын (сүйек, сіңір) бөліктеріне қатынасымен (пайыз) және май жинау ерекшеліктерімен, калориясымен анықталады.

Сойылған ет экстрактивті заттарға (азотты және азотсыз) бай, олардың тамақтық бағасы шамалы, дегенмен еттің дәмділігіне, тәбеттің ашылуына, асқазан бездерінің жұмысын пәрмендетілуіне, қорытылуына оң әсерін тигізеді [7].

Әдебиет:

1. Аманжолов К.Ж. , Бексеитов Т.К., Сағынбаев А.Қ., КарибаеваД.К.,Бисембаев А.Т., Жантлеуов Д.А., Косаев Т.К., Буралхиев Б.А., Ахметова Г.М., Спатай Н.Н., Бейсенов А. Қазақстан аймақтарындағы жергілікті жақсартылған сиырларды арнайы етті тұқым бұқаларымен будандастыру нәтижесінде алынған бұқашықтардың ет өнімділігі// Жаршы.- 2017.-№1-2. – Б. 84 – 90.
2. Бексеитов Т.К., Криворучко Д.А. Неміс симментальдің ет өнімділігі//ПМУ Хабаршысы 2016. № 2 С.76-82.
3. Бурунбетова Қ.Қ. Генетика негіздері: Оқулық. – Алматы: ЖШС «Дәуір», 2013.
4. Н.Омарқожаұлы, М.Кенжебай, А.Шуркин Мал шаруашылығының негіздері: Оқу құралы. – Астана: 2015.
5. Нургазы К.Ш. Досымбеков Т. Нургазы Б.О.Клинические показатели телок мясных пород и их помесей в условиях южного прибалхашья // Многопрофильный научный журнал Костанай. 2011. № 1.
6. Т.Садықұлов, Т.К. Бексейітов Мал өсіру және селекция: оқулық – Алматы, 2011.
7. Шекенов Е.Ш. Мал шаруашылығы өнімдері мен шикізатын өңдеу технологиясы Оқу құралы – Астана: С.Сейфуллин атын. Қазақ мем. агротех. ун, 2007 ж.

УДК 639.311

2016 ЖЫЛҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЫСЫ ЕСІЛ АУДАНДАҒЫ ЖҰПСЫЗ ЖІБЕК ҚҰРТЫ ФЕНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ақмағамбет Ш.Б, Корганбек С.О.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бау-бақша зиянкестерінің ішінен жұпемес жібек құрты ең қауіптісі болып саналады. Имаго ағаш екпелеріне ешқандай зиян келтірмесе де, өсімдіктердің көп бөлігін тойымсыз жұлдызқұрттар зақымдайды және де ағаштардың жойылуына себеп болады.

Көбелектерінде ауыз аппараты болмағандықтан, олар қоректенбейді. Жұмыртқа, қуыршақ, ересек ағзалардың энергетикалық материалдардын өндіруінің барлық ауыртпалығы жұлдызқұртта болады. Бұдан оладың қоректену периодының ұзақтығын көре аламыз — 2-2,5 ай. Жұлдызқұрттардың пайда болуы күз мезгілінде жұмыртқада басталады. Жұлдызқұрттың қыстап шыққан жұмыртқасы ауаның орташа температурасы +4-16 °С –ға үйретілген болып келеді. Олардың негізгі массасы жапырық пен қылқанның жем-шөп жыныстарында пайда болумен синхронды пайда болады. Жұлдызқұрттың барлық денесінде ұзын талшықты,сүйелдерде орналасқан түйіндер өсіп тұрады. Бұл талшықтарды аэроформды деп атайды, өйткені, олар желкен тәрізді әсер береді және әуе ағындарының ырғағын қолдайды. Жұлдызқұрттың алғашқы азығы- бұл жұмыртқаның қабығы, осылай олар миграцияға қолайды мерзімге дейін 4-5 күн өмір сүре алады.

Қыздырылған ауа концентрациясы жоғары жерлерде пайда болатын ауа ағындары, аэофорлы жұлдызқұрттарды көтеріп, оларды ұзақ қашықтыққа өткізеді.

Пассивті көшетін жұлдыөқұрттар өсімдіктерде қоныстайды. Олар таң қаларлықтай көп қоректенеді. Жұлдызқұраттар қоректенетін өсімдіктердің түр саны 300-ге жуық. Тізімде ағаштекті, бұтатекті және шөптекті өсімдіктер бар. Ареалдың басқа бөліктерінде жұлдызқұрттар өсімдіктердің тек жемтәрізді түрлерімен қоректенеді.

Жұпсыз жібек құрты жұмыртқа жасушасының 2015 жылдың қазан айында мемлекеттік орман мекемесінде жасалған лабараторлық анализдердерінің нәтижесі бойынша жұмыртқа саны 297-325 дана, орташа ұрықтанбаған және бос ұрықтар 0,3-тен 1,4-ке дейін құрады.

Көктемде жинаған лабараториялық анализдеріміз бойынша орташа алғанда жұмыртқа санының көрсеткіші 337-ден 390-ға дейін құрағанын байқадық, оладың ішінен бос жұмыртқалар- 11,6%-2.4%.

2016 жылдың 4 мамырында Есіл ауданының Чириковка селосында жұпсыз жібек құрты жұлдызқұрттардың пайда болуы байқалды. Ал дәл осы көрініс 2015 жылы 8 мамырда көріне бастады. Осы жылы 12 мамырда туылмаған жұлдызқұрттар 10%, айнашада пайда болғандар-10%, бірінші жастағы жұлдызқұрттар- 80%-ды құрады.

22 мамыр күні айнашада пайда болғандар саны 10%, бірінші жастағы жұлдызқұрттар 10%, 2 жастағы 50%, үшінші жастағы 30% болғаны байқалды. Өткен жылы бұл көрсеткіш бойынша екінші жастағы жұлдызқұрттар 30 мамырда, үшінші жастағы жұлдызқұрттар 4 маусымда көрініс тапты.

5 маусымда жұпемес жібек құртының жұлдызқұрты 5%, 1 жастағы жұлдызқұрт 10%, 2 жастағы жұлдызқұрт 30%, 3 жастағы жұлдызқұрт 50%, 4 жастағы жұлдызқұрт 5%-ды құрады.

12 маусымда 4 жастағы жұлдызқұрт 41%, 5 жастағы жұлдызқұрт 24%, 3 жастағы жұлдызқұрт 35%-ды құрағаны анықталды.

Маусымның үшінші онкүндігінің соңында жұпемес жібек құртының қуыршақ фазасында 8 дана(33.5%), ауру жұлдызқұрт 4 дана(16.6%), IV жаста 5 дана(20.8%), V жаста 3 дана(12.5%), VI жаста 4 дана (16.6%).

Шілденің бірінші онкүндігінде Чириковка лесхозынан жиналған 20 данадан 7-еуі қуыршақ(35%), 5-еуі қуыршақалды күйдегі жібек құрты(25%) және6 жастағы жұлдызқұрттың 6 данасы(30%), 2 ауру(10%).

Жұпемес жібек құртының көбелектері 16 шілдеде ұшты. Ұрғашылары бірден жұмыртқа сала бастады. 24 тамызда барлық ұшып шыққан көбелектер 60%-ды құрады.

Шілденің үшінші онкүндігінде жұпемес жібек құртының көбелектері жұмыртқа салуды жалғастыра берді.Чириков лесхозында бір ағаштың өзіне орта есеппен 1-4 қақалау салынған. Бір қалаудағы жұмыртқа саны 273 дананы құрайды.

Тамыздың басында да жұпемес жібек құртының көбелектері жұмыртқа салуды тоқтатпады. Систематикалық бақылауларға жүгінсек Чириковка лесхозында 7 тамызда бір ағашқа орташа 4,2 қалау салынды. Бір қалауға 261 дана жұмыртқадан келді. Тамыз айының екінші онкүндігінде көбелектердің жұмыртқа салуы байқалмады.

Жұпемес жібек құртының жұмыртқа жасушаларына арналған мониторингті 27 тамызда бастады. Жұмытқа жасушалар нашар деңгейде

Фотосанитарлық инспекциялық қызметінің мәліметі бойынша Есіл ауданында ошақтық өркендеген шыңы 2007 жылы болды. Бұл келесі факторларға байланысты болуы мүмкін: жауын-шашынның көктем және жаз мезгілінде аз болуы, Солтүстік Қазақстан облысында жұпемес жібек құрты жұлдызқұрттың дамуы өтетін тал мен теректің көп мөлшерде отырғызылуы, осы зиянкестермен қоректенетін жануарлар санының азаюы, сонымен қатар жылдар бойы жұпемес жібек құртына қарсы күрес жүргізілмеді, профилактикалық және карантиндік тексерулер жасалынбады. Л.С.Акопян және Ю.М.Коломиннің мақалаларының мәліметі бойынша 2009 жылдан бастап жұпемес жібек құрты отауларының саны азаюда, мүлдем жойылу қауіпі де бар. Бұл бейне мемлекеттік фотосанитарлық диагностика жұмыскерлерінің орман потологиялық тексерісін жүргізе келе көрініс тапты.

Әдебиет:

1. Ақпарат көзі:http://vredstop.ru/nasekomye-v-sadu/neparnyj-shelkopryad.html
2. Н.Г. Коломиец, С.Артамонов. Чешуекрылые- вредители березовых лесов- Новосибирск: изд. Наука, 1985.-С.19
3. Акопян Л.С., Коломин Ю.М. Насекомые- вредители леса района Габита Мусрепова Северо- Казахстанской области// Материалы международной научно- практической конференции "Козыбаевские чтения-2012". Петропавловск, 2011.-С.3-4.

ЭОЖ 639.311

ЕСІЛ АУДАНЫНЫҢ ЗИЯНКЕС КӨБЕЛЕКТЕРІ

Ақмағамбет Ш.Б., Ауғанова М.Қ, Тимтуирова А.К
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Зиянкес жәндіктер ауыл шаруашылығына үлкен қауіп тудырады.Осы қауіптің көлемін БҰҰ жанында орналасқан ФАО (ҒАО) азық-түлік дүниежүзілік ұйымының материалдарындағы деректеріне сүйене отырып қарастырсақ,жер бетінің статистикалық гектарына сәйкес:0,2-0,5 кг құс,2-3 кг кемірушілер,15 кг сүтқоректілер және 300 кг жәндіктер тиесілі,ал жәндіктердің қарқынды көбею кезінде,мысалы,көк қасқа шегіртке бірнеше тоннаға дейін жетеді:түйреуіштің ұшындай ғана кішкене бір бітенің өзі (қара күйенің) қолайлы жағдайда маусымына 25000*1029 тоннаға жуық ұрпақ әкелу қабілеті бар,мұның өзі шамамен жер шарының салмағынан бес есе ауыр. Барлық әлемде зиянкес жәндіктермен егістікте (егістік зиянкестері) және сақтау қоймаларындағы азық-түліктерде (қойма зиянкестері,дақылдар зиянкестері) үнемі күрес жүргізіліп тұрады.

Қабыршаққанаттылар түрлерінің өте көп саны ауыл шаруашылық дақылдарына зиян келтіреді.Зияндарының сипаты әртүрлі.Әр түрлі жұлдызқұрттар сабақтарды, жапырақтарды, өркендерді,жемістерді, бүршіктерді зақымдап,ағаштардың қабығының астына өтеді.Ауыл шаруашылық дақылдарының жоғары өнімділігін алу үшін тек қана өсіру технологиясын сақтап қоймай,сондай-ақ уақытылы зиянкестермен күрес бақылау шараларын жүргізу қажет.Солтүстік-Қазақстан облысында С.А.Князевтің 2015 жылға жүргізген зерттеуі бойынша барлық қабыршаққанаттылардың 262 түрі саналды.Барлық осы түрлердің алуандығы ауыл шаруашылығының зиянкестері деп айтуға болмайды. Ғылыми-зерттеулердің маңыздылығына байланысты Солтүстік Қазақстан облысының егістік жерлерін фитосанитариялық диагностикалау бойынша біз Солтүстік Қазақстан облысының Есіл ауданының 2014-2016 жылдарға арналған ауыл шаруашылық құрылымдарында мониторингтік зерттеулер жүргіздік.

«Солтүстік Қазақстан облысының жер қатынастары басқармасы» ММ деректері бойынша ауданның жер қоры 615,4 мың гектарды құрайды, оның ішінде 72% ауыл шаруашылық жерлері, оның 49%-ы егістік жерлер.2016 жылы Есіл ауданындағы барлық егіс алаңы 286,6 мың гектарды құрады, оның ішінде дәнді және бұршақ дақылдарының ауданы 204,7 мың га, майлы дақылдар 41,6 мың га., көкөніс, бақша дақылдары, тамыры мен түйнектерінің егіс алаңы 1,8 мың га құрады [4].Есіл ауданының ауыл шаруашылық саласының негізгі табыс көздерінің бірі - өсімдік шаруашылығы деп атап өткен жөн.Солтүстік Қазақстан облысының Есіл ауданының қабыршаққанаттылар тобына жататын ең көп және қауіпті зиянкестердің таралуы және зияндылығы мониторингте зерттеудің мақсаты болып табылады.

Зерттеу міндеті: -фитосанитарлық мониторинг жүргізу;

- ауыл шаруашылығы дақылдарының егістіктегі популяцияларының даму жағдайын бақылау;

-зиянды объектілердің таралу болжамын жасау.

Ауыл шаруашылық дақылдарының зиянкестерімен күресуде профилактикалық және жою шараларын жүргізудің уақытылы мерзімін анықтау практикалық маңызды болып табылады.

Зерттеу объектілері: ауыл шаруашылығы дақылдары: жаздық бидай, арпа, сұлы, рапс, зығыр, қырыққабат, картоп; зиянкестер: аққөбелектер,түнгі көбелектер,жібек көбелектері,т.б.

2014-2016 жж. аралығында Солтүстік Қазақстан облысының Есіл ауданының «Атамекен-Агро -Есіл» ЖШС шаруа қожалықтарының базасында далалық зерттеулер жүргізілді. Қабыршаққанаттылардың саны мен фенологиясын есепке алу үшін жалпыға бірдей қабылданған әдістер пайдаланылды: қыстайтын жұлдызқұрттардың күзгі саны;қыстап қалған

жұлдызкұрттардың ерте көктемдік бақылау сараптамасы; көбелектердің ұшуын есепке алу және олардың жұмыртқа салуы;өсімдіктердегі жұлдызкұрттарды есепке алу және олардың зақымдануы.

Күзгі зерттеу жерді қазу әдісімен жүргізілді,әрбір стацияда 0,25 м2 (50х50) және 7 см тереңдіктен 8-10 сынама алынды.Шалғын көбелегінің жұлдызкұрттары мен пілләларын топырақтан іріктеп алды. Содан кейін пілләларды жіңішке қайшы көмегімен ашып, оларды тірі жұлдызкұрттармен және ауру жұлдызкұрттармен,өлі немесе жұқтырған паразиттермен пайызын анықтады. Қыстайтын пілләлардың тығыздық көрсеткіші құрамында тірі жұлдызкұрттар болатынынын көрсетті.

Көктемгі зерттеу қыстап шыққан жұлдызкұрттардың сипатын анықтауға мүмкіндік береді.Зерттеу әдістемесі күзде сияқты. Күзде анықталған ең үлкен елді мекендердегі алаңнан 50 қуыршақ қазылды.

Жазғы зерттеу. Көбелектердің ұшуын есептеу олардың сандарын және далада таратылуын қамтамасыз ету мақсатында жүргізілді. Ұшудың пайда болуы мен динамикасын есепке алу үшін жарықтық және құйрықты қақпандар пайдаланылды. Бақылау далада жиналған және зертханада қамтылған көбелектердің пілләларынан босатылуымен басталды.

Көбелектердің ұшу қарқындылығын орнату үшін және әр түрлі далаларда олардың сандарын анықтау үшін станцияларда маршруттық зерттеулер жүргізілді. Көзге көрінетін көбелектердің саны бірқатар қадамдар үшін саналды.Ұшу жалғыз болып саналады,егер 1 көбелек үшін әрбір 50 қадам артық болмаса,әлсіз-5 көбелек үшін әрбір 50 қадамға дейін,орташа-6-дан-50-ге дейінгі көбелектер үшін әрбір 50 қадам,күшті-1 немесе одан көп көбелектер әр қадамға арналған,массивті-көбелектердің саны есепке алынбайды. Ұшудың қарқындылығы,ең алдымен,отамалы (қызылша,күнбағыс,жүгері) дақылдарға,содан кейін көпжылдық шөптерге,көкөніс дақылдарына,сондай-ақ орман алқаптарына,жол жиектеріне мен тыңайған жерлерге тіркеді.

Қабыршаққанаттылар зиянкестерінің биологиялық мониторингі мен популяция динамикасының мониторингі барысында келесі нәтижелер анықталды:

Шалғын көбелегі (Loxostege sticticalis L)көктемгі бақылау 1,0 га аумақта жүргізілді,шалғын көбелегінің пілләлары байқалмаған. 12 маусымда қысқа мерзімді жаңбыр және қатты солтүстік-батыс желден кейін базалық шаруашылығында табиғи шөптерде шалғын көбелектері белгіленді(орташа ұзақ мерзімді кезеңнен 15-25 күн өткен соң). Көбелектердің ұшуына сәуір-мамыр айларының суық ауа-райы ықпал етті,сондай-ақ көбелектерде жем-шөп базасының (гүлденген арамшөптер) жетіспеушілігі туындады. Күндізгі орташа температура +21,6°С-ты құрады, ал тиімді температура сомасы 407,3°С. Ауланған 9 көбелектердің(ұрғашы) зертханалық жағдайларда ашыққан кезде жұмыртқа рудименттері байқалды. Шілде айының алғашқы онкүндігінде бидай дақылдарының өрістерінде шалғын көбелегінің әлсіз ұшуы байқалды.. Ұрғашылардың 6 данасы және еркегінің 3 данасы ұрықтандырылмаған.Жұлдызкұрттардың алғашқы буынының нашарлауыбайқалмады. Шалғын көбелегінің жұлдызкұрты мен жұмыртқалары екінші генерациясы анықталмаған..Күзгі зерттеулер кезінде шалғын көбелегінің пілләлары байқалма ды.*Болжам:* Шалғын көбелектерінің екінші буынының ошақтық зияндылығы белгіленген аумақтар арқылы ұшу кезінде болуы мүмкін.

Орамжапырақкүйесі13 мамыр күні табиғи шөптерде орамжапырақ ақ көбелегінің ұшуының бірінші ұрпағы аңғарылды.Сонымен қатар ақ көбелектер 2015 жылы мамыр айының екінші онкүндігінің ортасында байқалды.
22 мамыр күні үй іргесіндегі телімдерде орамжапырақ ақ көбелектерінің жаппай ұшуы байқалды.

Шілде айының бірінші онкүндігінде үй жанындағы телімде орамжапырақтың көшеттерінде қуыршақ күйіндегі орамжапырақ күйесінің бірен-саран түрі байқалды. Покровка селолық округіне қарасты «Атамекен-Агро-Есіл» ЖШС бақшаларында және жанындағы телімдерде ақ көбелектердің ұшуының екінші ұрпағы анықталды(04.07.16).

Шілде айының екінші онкүндігінде орамжапырақтың көбелек күйіндегі орамжапырақ күйесінің екінші ұрпағының бірен-саран түрі анықталды.

Шілде айының үшінші онкүндігінде орамжапырақтарда қуыршақ күйіндегі орамжапырақ күйесінің бірен-саран түрі белгіленді,сондай-ақ орамжапырақ ақ көбелектерінің әлсіз ұшуыбайқалды.

Тамыз айының бірінші онкүндігінің соңында жер телімдегі орамжапырақтардың түйнек түю кезеңінде бір өсімдікте орамжапырақ күйесінің 12 данасы анықталды,тұрақтануы -1%, орамжапырақ ақ көбелегінің жұмыртқасы-29 дана.
Тамыз айының бірінші онкүндігінде жер телімінде орамжапырақтардың түйнек түю кезеңінде бір өсімдікте орамжапырақ күйесінің 15данасы анықталды, тұрақтануы -1%, орамжапырақ ақ көбелегінің жұмыртқасы-32 дана.

24 тамыз күні жер телімінде орамжапырақ ақ көбелегінің 1 жұлдызқұрты және орамжапырақ күйесінің 3 дана жұлдызқұрты байқалды.

3 қыркүйек күні үй жанындағы телімде орамжапырақ ақ көбелектері жұлдызқұрттарының екінші ұрпағының 2 данасы және орамжапырақ күйесінің жұлдызқұрттарының үшінші ұрпағының 4 данасы байқалды.

Әдебиет:

1. Ақпарат көзі:http://vredstop.ru/nasekomye-v-sadu/neparnyj-shelkopryad.html
2. Н.Г. Коломиец, С.Артамонов. Чешуекрылые- вредители березовых лесов- Новосибирск: изд. Наука, 1985.-С.19
3. Акопян Л.С., Коломин Ю.М. Насекомые- вредители леса района Габита Мусрепова Северо- Казахстанской области// Материалы международной научно- практической конференции "Козыбаевские чтения-2012". Петропавловск, 2011.-С.3-4.

УДК 633.351

ДИНАМИКА КУЛЬТИВИРОВАНИЯ ЧЕЧЕВИЦЫ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Амангельдина Б.К.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Чечевица — растение однолетнее, средне засухоустойчивая. Почвенную засуху до цветения переносит хуже, чем в период цветение — созревание. Продолжительные суховеи во время налива и созревания семян резко снижают урожай. Крупносеменная чечевица более чувствительна к засухе и суховеям, чем мелкосеменная. Растения чечевицы отзывчивы на выпадение осадков после засухи, они начинают вторично цвести, образовывать плоды, чем иногда сглаживается вредное действие засухи. При избытке влаги резко увеличивается вегетационный период, затягивается созревание [1].

Это интересное, малораспространенное бобовое растение, которое в Казахстане совсем недавно стали культивировать, а в Акмолинской области впервые коричневая чечевица была посеяна в 2015 году. Работы по районированию этой культуры в Акмолинской области продолжены и в последующие годы, а урожайность составила 21,6 ц/га тем самым превысив урожайность пшеницы. В связи с положительными показателями в предыдущие годы (2015-2016 гг.),в 2017 году был произведен посев зеленой чечевицы на площади 421 га.

Эта культура перспективна в агрономическом аспекте, потому что пригодна к прямому комбайнированию. По содержанию белка чечевица уступает лишь сое и в 2 раза превосходит пшеницу.

Чечевица – экологически чистый продукт. Она не накапливает нитратов, токсичных элементов и радионуклидов, что особенно ценно для лиц, проживающих на неблагополучных, с точки зрения экологии, территориях [2].

Наиболее ценной по своим питательным свойствам считаются крупа и мука из чечевицы. Добавление чечевичной муки к пшеничной муке повышает содержание белка в хлебе (Таблица 1).

Таблица 1. Химический состав культуры чечевицы (по И.М. Скурихину)

Продукт	Порция, г	Вода	Бел	Жир	НЖК	Хол	Угл	Зола
		%	%	%	%	мг%	%	%
Чечевица, зерно	100	14,0	24,0	1,5	0,5	0	46,3	2,7

Na	K	Ca	Mg	P	Fe	B_1	B_2	PP	ЭЦ
мг%	мг%	мг%	мг%	мг%	мг%	мг%	мг%	мг%	ккал
55	672	83	80	390	11,8	0,50	0,21	1,8	295

В зеленой чечевице много растворимой и нерастворимой клетчатки – и та, и другая очень полезны для организма. Первый вид клетчатки помогает постепенно усваивать пищу, и предохраняет организм от перепадов сахара в крови. Ферментация растворимой клетчатки запускает определенный процесс образования жирных кислот, и в результате уровень ЛПНП - липопротеинов низкой плотности - в крови снижается, так что употребление чечевицы может предотвратить развитие сердечнососудистых заболеваний и диабета.

Нерастворимая клетчатка, как известно, не распадается под действием воды, поэтому она отлично очищает кишечник от токсинов и заставляет пищеварительную систему работать активнее – проходимость кишечника при этом увеличивается и токсины уходят из организма. Наилучшими свойствами нерастворимой клетчатки являются: нерастворимость в воде, отсутствие вязкой формы, практически не подвергаются воздействию ферментов. Многие полезные бактерии живущие в симбиозе с нашим организмом нуждаются в нормальном росте, а также создании здоровых и сильных колоний. Именно нерастворимая клетчатка является пищей многих полезных микроорганизмов [3].

Практически установлено, что при посеве коричневой и зеленой чечевицы должны быть использованы крупные и чистые семена, лучшей почвой для выращивания чечевицы является чернозём, температура почвы при посеве должна быть не ниже 6-7^{0}С. Высевают её обычным рядовым способом, делая расстояние между рядами 15-20 см и между растениями 10-12 см, норма высева 70-85 кг/га, глубина заделки 3-5см и сроки сева с 10 до 25 мая, температурой воздуха при этом должна быть в интервале 15-20^{0}С. На (Рис.1) хорошо видно появление всходов, расстояние между рядами , также формирование равномерных и дружных всходов наблюдалось на 6-8 день, полное цветение наступило через 40-45 дней после всходов, а вегетационный период длился 75-115 суток.

Рисунок 1. Всходы чечевицы

Предшественниками были зерновые, пропашные культуры и пары (вспаханные поля, незасеянные на один сезон), таким образом, накапливая азот чечевица может служить ценным предшественником для других культур.

Семена обрабатывались протравителями (препарат, химические вещества для уничтожения инфекции на семенах), также применяли живые бактерии.

Чечевица наиболее требовательная к влаге в первый период своей жизни. Для набухания семян она требует значительно больше воды, чем зерна мятликовых культур, в составе которых преобладает крахмал. Количество воды, поглощенное семенами, и используемое для прорастания чечевицы, составляет 93,3%.

В последующие фазы развития требования чечевицы к влаге снижаются и она мирится с некоторым недостатком воды в почве значительно легче, чем горох, фасоль и бобы. По засухоустойчивости чечевица уступает только чине и нуту.

В засушливых условиях при сравнительной оценке культур урожайность составила у чины 17,2 ц/га, чечевицы -12,5ц/га, гороха - 8,8 ц/га. Засуху в различные периоды жизни чечевица переносит различно. Период до цветения является критическим для чечевицы. В период «цветение-созревание» чечевица засуху переносит сравнительно легко.

После созревания чечевицы отдается предпочтение уборке ее прямым комбайнированием. Чечевица выращенная на территории Акмолинской области Зерендинского района соответствует внешнему виду, цвету коричневой чечевицы, уступает лишь в размерах зерен, так как климатические условия не позволяют в полной мере осуществить желаемые цели. Урожайность зерновых и зернобобовых культур зависит от ряда обстоятельств: технологии выращивания, климата, сорта, а также от плодородия почвы и погодных условий. Так, в 2017 году при возделывании коричневой чечевицы недостаток питательных веществ возмещали удобрениями, но регулировать погодными условиями не удалось (Рис.2).

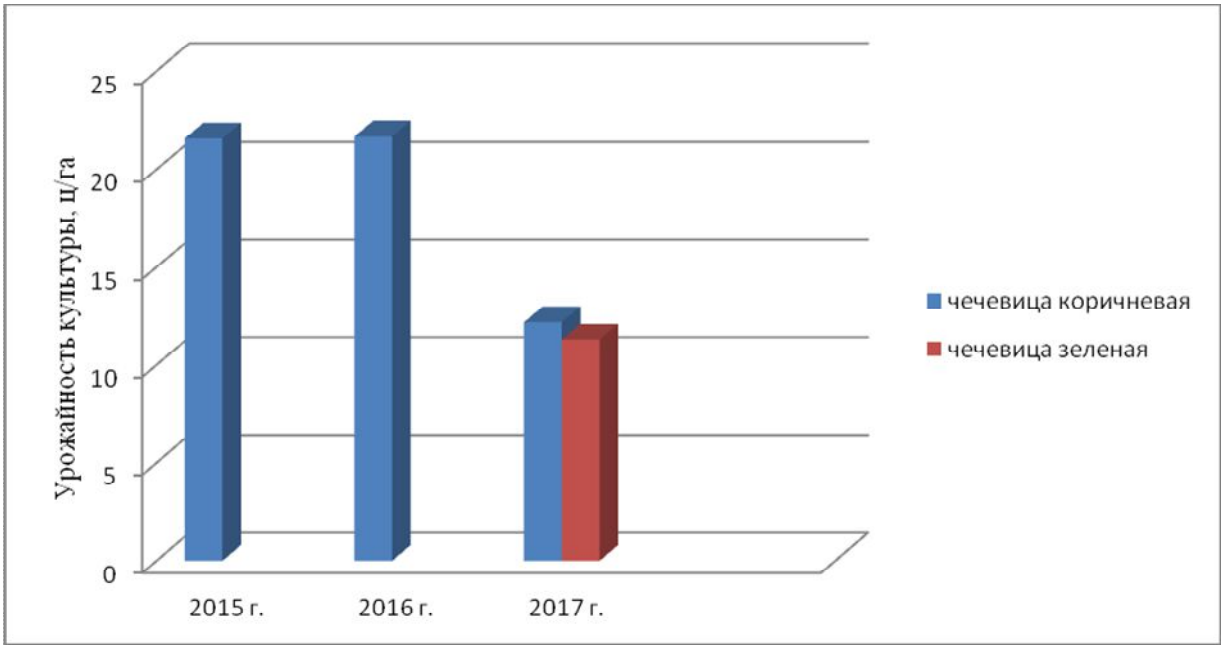

Рисунок 2. Динамика урожайности культуры чечевицы

Результаты высокой урожайности в 2015 – 2016 гг. обусловлены благоприятными условиями, наличием в почве достаточного количества влаги, что не сказать о засушливом лете 2017 года. Причиной низкой урожайности коричневой и зеленой чечевицы являлось недостаточное количество осадков до и во время цветения растений.

В хозяйствах Акмолинской области на основании положительных результатов прошлых лет введения в культуру чечевицы в северные регионы Казахстана поставлена цель расширить посевы под этой культурой, также повысить урожайность и соответственно продолжить изучение ее состава, возможности использования ее в разных направлениях агропромышленного комплекса региона.

Литература:

1. Вавилов Т.П., Посыпанов Г.С. Бобовые культуры и проблема растительного белка. М.: Россельхозиздат, 1983. -256 с.
2. Скурихин И.М, Тутельян В.А. Таблицы химического состава и калорийности российских продуктов питания: Справочник. – Москва: ДеЛи Принт, 2007.
3. https://www.inmoment.ru/beauty/health-body/green-lentils

УДК 634.73

НОВЫЕ СОРТА ЗЕМЛЯНИКИ САДОВОЙ ДЛЯ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Амелина В.А., Конкарова М.Б., Фомич Л.А., Пучкова С.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Земляника садовая или крупноплодная или ананасная (Fragaria ananassa)представитель рода земляника Fragaria емейства розовые Rosaceae. Клубникой часто привыкли называть крупную и сочную садовую землянику и ее многочисленные сорта, хотя по праву это название носит другой ботанический вид – клубника мускатная, или клубника мускусная –Fragaria moschata. Основное отличие настоящей клубники от земляники состоит в том, что у первой есть как мужские, так и женские растения, и для нормального плодоношения на участке должно

быть примерно такое соотношение: женских – 80%, мужских –20% растений. Мужские кусты более крепкие, активно дают отростки, усы, но не дают плодов, лишь опыляют женские.А вот земляника более независима – у нее на одном кусте есть и мужские, и женские цветки и она опыляет себя сама.

Садовая земляника появилась в XVIII веке в результате самопроизвольного опыления двух американских видов – чилийской и виргинской, от получившегося в итоге гибрида и пошли все современные сорта. Земляника садовая – многолетнее травянистое растение имеет крупные тройчатые листья, от темно-зеленого до салатового цвета, расположенные на черешках. Цветки обоеполые, пяти-или шестилепестковые, белого, нежно- или ярко-розового, реже – ярко-малинового и еще реже – светло-сиреневого цвета.

Землянику не даром называют королевой ягод, потому, что кроме привлекательного внешнего вида, нежного вкуса и изысканного аромата она обладает массой полезных свойств.По содержанию витамина Сземляникауступает только черной смородине. В пяти средних по величине ягодах земляники столько же витамина С сколько в одном крупном апельсине, а фолиевой кислоты в землянике больше, чем в малине и винограде. Содержание железа в землянике4 раза больше чем в яблоках, винограде и ананасе.

Сейчас выращивание земляники популярно во всем мире. В России одним из первых сортов земляники, завоевавшим всеобщую любовь, стал сорт Виктория, поэтому эту ягоду в некоторых областях до сих пор так и называют «Викторией» или «Викторкой».

Сегодня насчитывают более 10 тысяч сортов этого вида. Сорта различаются по длительности плодоношения и срокам созревания. Обычно ягодная культура дает урожай 1 раз в год - сорта однократного плодоношения, но существуют и сорта способные плодоносить дважды за сезон – ремонтантные. По срокам созревания земляника делится на раннюю, среднюю и позднюю.Ранняя земляника дает массовый урожай в конце мая, начале июня. Для многих среднеспелых сортов характерен довольно продолжительный период плодоношения и высокий уровень урожайности. У позднеспелых сортов плодоношение растянуто с конца июня до средины июля.

Для того чтобы получить максимальный урожай этой ценной ягоды, необходимо знать лучшие сорта и выбрать для себя самые подходящие! На опытном участке школы искусств «ЖасДарын»с 2017 года выращивают новые перспективные сорта земляники садовой.

Сорт Марышка – крупноплодный, темноокрашенный, среднеранний сорт садовой земляники, выведенный чешскими селекционерами. Ягоды достигают больших размеров, порой даже больше спичечного коробка. Главное отличие садовой земляники Марышка от прочих крупноплодных сортов заключается в том, что ягоды со всех сборов бывают одинакового размера и не мельчают, придерживаясь веса в 40-60г., 1 куст способен дать 400-500г ягод. Сорт имеет внешний вид низкорослого и компактного куста,

Рисунок 1- Сорт Марышка

с довольно мощной корневой системой. Мякоть плотная, что облегчает транспортировку на дальние расстояния без порчи плодов. Зимостойкость – на высоте, к достоинствам также отнесем устойчивость к болезням. Ягоды очень сладкие и сухие, что является их особенностью, аромат мякоти очень душистый и напоминает лесную землянику.Ярко–желтые семена, выступающие на поверхности, придают им приятный, товарный вид.

Основное место скопления семян находится на кончике ягоды из–за чего можно ошибочно подумать, что плоды ещё не доспели.Потери плодов от гнили и болезней минимальны за счёт расположения цветоносов над листвой, что позволяет им не ложиться на землю. Растут ягоды гроздьями поверх листвы, поэтому могут иметь абсолютно любую форму. Форма ягод в виде вытянутого или плоского конуса. Все плоды поспевают практически единовременно.

Сорт Фея – это сорт садовой земляники среднего по продолжительности срока созревания плодов.

Рисунок 2- Сорт Фея

Земляника Фея начинает плодоносить с середины июня, первые плоды – крупные, их вес не превышает 35-40 гр., но с каждым новым урожаем они мельчают. Форма плодов округлая, мякоть плотная и сочная, насыщенного красного цвета. Вкус сладкий, аромат слабовыраженный. Несмотря на небольшие размеры, Фея обладает высокой урожайностью и при правильном уходе можно собрать до 1,5 килограммовягод. Кусты и листья, компактные и не требуют особого ухода.

Сорт считается морозоустойчивым и способен пережить зимний мороз до –25° С Сорт Фестивальная земляника– это один из самых лучших сортов среднего созревания. Каждый кустик имеет довольно мощную розетку и обильное количество листвы. Созревание плодов происходит в июле. Ягоды представлены в форме конуса и немного приплюснуты. Окрас у них ярко-красный снаружи, так и внутри. Мякоть отличается плотной и сочной консистенцией, имеет приятный вкус. При первом сборе, урожаи довольно большие, так как вес ягод достигает 45 г., при последующих сборах плоды мельчают до 10-25 г.

Рисунок 3- Сорт Фестивальная

Собранный урожай отлично переносит транспортировку.

Тип плодоношения у земляники сорта Фестивальная– ремонтантный. Первое плодоношение у нее в середине июня, поэтому и относится к среднеранним сортам. С одного кустика можно собрать до 500 г спелых плодов. Урожайность с 1 га открытого грунта до 20 т ягод.

Положительными характеристиками сорта является высокая урожайность и морозоустойчивость.

Сорт Эльвира – выведен в Голландии, и предназначен как для промышленного культивирования, так и для выращивания на личных участках. Крупноплодный и раннеспелый сорт, устойчив к корневой гнили.К числу достоинств Эльвиры относится и ее холодоустойчивость –растение благополучно переживает морозы и в минус 18-22^{0}С без укрытия.

Рисунок 4- Сорт Эльвира

Сорт земляники Эльвира имеет замечательную транспортабельность, легко переносит перевозки на значительные расстояния, не утрачивая при этом своего товарного вида. Урожайность сорта – около 0,5 кг ягод с куста, но при грамотном уходе можно получить до 1 килограмма ягод с куста. Плоды имеют крупные размеры, округлую форму, средняя масса ягоды– 40-60 грамм. Земляника Эльвира имеет очень привлекательный внешний вид: у кожицы очень красивый алый цвет с глянцевым блеском.

Мякоть плотная, имеет темно- розовый оттенок, оченьсладкая, с поразительным земляничным ароматом.

Сорт Тагоотличается отличным вкусом плодов и стабильно высокой урожайностью. Ягоды очень крупные до 70 г, красные, мякоть хорошо окрашена, темная, сладкая – из плодов получаются очень красивые варенья и компоты. Относится к позднеспелой группе и ягоды созревают в начале июля. Зимостойкость высокая.

Рисунок 5- Сорт Таго

Преимущества сортаТаго:

- дает высокие и стабильные урожаи;
- способен расти в нестабильном, суровом климате;
- противостоит болезням и не подвергается атакам вредителей;
- имеет крупные и красивые ягоды;
- отличается приятным сладким вкусом и сильным ароматом.

Плоды сорта Таго отлично подходят для цельноплодного консервирования и приготовления консервированных компотов. Такой земляникой часто украшают десерты

Какой сорт выбрать? Не бойтесь экспериментировать с сортами, и вы обязательно выберите из них именно тот, который подходит для вашего садового участка лучше всего.

Литература:
1. Сорта земляники садовой (клубники): ранние, средние, поздние ...
https://7dach.ru/xena1505/sorta-zemlyaniki-sadovoy-3965.html
2. Лучшие сорта клубники: фото и описание сортов, ремонтантные ...
https://rastenievod.com/luchshie-sorta-klubniki.html
3. Сорта земляники садовой: описание, фото, отзывы
http://dizajn-sada.ru/gryadki/sorta-klubniki-sadovoj/

УДК 523.4 – 852 - 36

О СТУДНЕОБРАЗОВАНИИ СМЕШАННЫХ ВОДНЫХ РАСТВОРОВ ЖЕЛАТИНА, А-КАЗЕИНА, А-КАЗЕИНАТА НАТРИЯ

Арсламова Т.Ю.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В химической промышленности широко применяется метод исследования свойств биополимеров, представляющие один из способов улучшения качества полимерных материалов. Такие белоксодержащие многокомпонентные системы нужны в настоящее время для дальнейшего развития технологии производства искусственных продуктов питания. В связи с чем исследования свойств студней природных полимеров и регулирование процессом их студнеобразования является актуальным.

Впервые изучены и установлены закономерности образования смешанных водных растворов желатина, α-казеина, α-казеината натрияи основные их свойства, а также изменение их свойств, в зависимости от соотношения компонентов и pH. Выполненные исследования позволяют замедлять или предотвращать образование студней там, где не желательно.

Актуальность заключается в том, что выявленные закономерности позволяют реализовать новые возможности применения желатина,α-казеина, α-казеината натрия в различных отраслях промышленности, а особенно в производстве искусственных продуктов питания.

Получение смешанных гелей биополимеров – это новый и перспективный прием модификации их как гелеобразователей, такие многокомпонентные системы особенно для дальнейшего развития технологии производства искусственных продуктов питания.

К числу наиболее широко применяемых гелеобразователей относятся желатин и α-казеин, желатин – денатурированная форма фибриллярного белка коллагена. Желатин – это не только незаменимое техническое сырье для многих отраслей промышленности, но и ценный пищевой продукт.

В работе использовался пищевой желатин с молекулярной массой 70 000, влажностью – 25% и зольностью 2%. α-казеина – основной компонент казеина. Он отличается высоким содержанием лизина, тирозина, аспарагиновой кислоты, фенилаланина, отсутствием цистеина. Он имел следующие характеристики: зольность – 5,4%, влажность- 9%.

Вязкость измеряли в вискозиметре марки ВПЖ, а прочность структуры определялась на усовершенствованном приборе Вейлера – Ребиндера.Совместимость смесей растворов полимеров определяется условием, когда энергия взаимодействия между макромолекулами полимеров и растворителя в комплексе превысит энергию между ними и растворителем в отдельности.Это условие выполнялось для смесей растворов желатина при pH 5 и 9 с α-казеином и , α-казеинатом натрия при любом их соотношении.

В случае смесей кислых растворов желатина и α-казеината натрия, а также α-казеина при соотношении 1:1 не образуются однородные студни.Критическая концентрация структурирования смесей выше, чем у желатина и ниже по сравнению с α-казеином или α-казеинатом натрия.Это возможно обусловлено эффектом исключенного объема в

формировании свойств многокомпонентных студней. Полученные данные представлены в таблицах 1-3.

Таблица 1. Зависимость времени застудневания водных растворов желатина при С=5%; Т=20˚С; рН 5 и 9 от содержания α-казеина и α-казеината натрия.

Кол-во α-казеина, α-казеината натрия, % от желатина.	Ʈ, мин. при рН.			
	α-казеина		α-казеината натрия	
	5	9	5	9
0	32	35	32	35
10	34	37	34	37
25	37	40	36	39
50	41	44	40	43
100	43	53	55	52

Видно, что студнеобразование водных растворов желатина в смеси замедляется. Но установление только времени студнеобразование не определяет механизм этого процесса, поэтому нами исследовались вязкость смешанных водных растворов и прочность студней.

Таблица 2. Зависимость относительной вязкости водных растворов желатина при С = 0,5%; рН 5 и 9 от количества α-казеина (α-казеината натрия)

Кол-во α-казеина (Na α-казеината), % от желатина.	Ɒ отн. при рН.			
	α-казеина		Na - α-казеината	
	5	9	5	9
0	1,24	1,30	1,24	1,30
10	1,26	1,32	1,25	1,31
20	1,29	1,35	1,26	1,32
30	1,31	1,36	1,27	1,33
50	1,35	1,40	1,29	1,34
100	1,44	1,50	1,36	1,40

Видно, что вязкость растворов желатина при рН 5 и рН 9 увеличивается в присутствии как α-казеина, так и α-казеината натрия.

Таблица 3. Значение максимальной прочности (Pm, кг м$^{-2}$) 5%-ных студней желатина при Т=20˚С, рН 5 и 9, содержании α-казеина и α-казеината натрия в соотношении 1:1

Студни	Pm, кг м$^{-2}$ при рН	
	5	9
желатин	250	250
желатин - α-казеин	216	218
желатин - α-казеинат натрия	227	230

В тоже время прочность смешанных студней снижается. Из сравнения данных следует, что влияние α-казеина проявляется в большей степени по сравнению с α-казеинатом натрия.

Литература:

1. Коренман Я.И., Родионова Н.С. Структурообразование в системах желатин-казеин // Успехи современного естествознания. – 2002. – № 3. – С. 101-102;

2. Трапезников А.А. Реология и структурообразование в трехмерных и двумерных системах // Ж. физ. хим. 1970. Т., 2002. 220 с. 44, № 3. С. 916-930.
3. Бектуров Е.А., Бимендина Л.А. Мамытбеков Г.К. Комплексы водорастворимых полимеров и гидрогелей. Алматы: Наука

УДК 372.854

ОРТА МЕКТЕПТЕ ХИМИЯДАН «ПЕРИОДТЫҚ ЗАҢ ЖӘНЕ ПЕРИОДТЫҚ ЖҮЙЕ» ТАҚЫРЫБЫН МОДУЛЬДІК ЖҮЙЕМЕН ОҚЫТУ

Аубакирова Г.Б., Қойлыбек Ұ.Ү.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Бүгіндері міндетті білім деңгейін меңгерту мақсатында оқытудың әр түрлі әдістері қолданылып жүр.

Модульдік оқыту жүйесі – көбінесе өзіндік басқару жүйесімен байланысты аралас оқыту жүйесі. Бұл жүйенің маңызды элементі оқушылардың білімі мен іскерлігінің белгілі мөлшерін өз бетінше белсенді меңгеруіне мүмкіндік беретін модуль болып табылады [1].

Модульдік жүйе арқылы оқытудың педагогикалық үрдісін зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне сәйкес келесі аспектілерге жіктеп көрсетуге болады:

1) Оқыту мазмұнын игерудің дараланған мақсаты бойынша жүргізілуі;
2) Модульдің мазмұны оның құрылу ерекшелігіне қарай өзіндік жұмыс істеуге мүмкіндік береді;
3) Модульдерде оқу әрекеттерін басқарудың әр жақты теңгерілген нұсқалары көрінеді, сондықтан оқушы мақсатқа сай әрекетті жеңіл таңдап ала алады;
4) Бақылау мен өзіндік бақылау. Әрбір модульде кері байланыс жүйесі қамтамасыз етілген болады. Мұнда, әдетте, толық дараланған болып табылатын эталонды (тест) бақылау (өздік бақылау) маңызды орын алады.
5) Педагогтың әр оқушыға тікелей әсері. Әр сабақта дараланған педагогикалық әсер толық жүзеге асады.

Оқыту процесін модульмен қамтамасыз етудің үш жолы бар: басқа мұғалім құрған модульдерді қолдану; мұғалімнің модульдік оқытуды ұйымдастырып, өзінің модульдерді құруы, яғни оқу материалын түрлендіру негізінде модульдерді қалыптастыру; модульдерді жаңадан құру [2].

Модульдерді дайындаудың ең күрделі жолы – олардың жаңа оқу және әдістемелік материалдарды құрастырумен бір уақытта қалыптастырылуы. Бұл үрдіс келесі ретпен жүзеге асады:

1. Кіріктірілген дидактикалық мақсат қалыптасады. Егер құрылатын модуль модульдік бағдарламаға енсе, аталған мақсат кешенді дидактикалық мақсаттар құрылымынан алынады. Кіріктірілген дидактикалық мақсат көбінесе модульдің аталуына сәйкес келеді.
2. Жеке дидактикалық мақсаттар анықталады. Бұлардың қосындысы кіріктірілген дидактикалық мақсатты толық бейнелейді. Кіріктірілген дидактикалық мақсаттардың логикалық құрылымы баған түрінде көрсетіледі.
3. Базалық дайындық анықталады. Модульмен жұмыс басталарда оқушылардың базалық дайындықтары болуы тиіс.
4. Әрбір оқу элементі және барлық модуль үшін бақылаушы сипаттамалар жасалады. Бұл оқушыға берілген оқу элементін меңгергеннен кейін көрсететін нақты білім және біліктілік түрінде болады. Олармен бірге бақылау әдістері және меңгеру сапасын сандық бағалау көрсетіледі.
5. Дидактикалық мақсаттар, оқу мақсаттары және бақыланылатын сипаттамалар бойынша оқытудың мазмұны қалыптасады.

6. Оқушының оқу әрекеттерін басқару жобаланады. Басқаруды жобалаумен қатар оқыту әдістері мен құралдары таңдалынып алынады.

7. Бақылау жүйесі жасалады. Бұл ағымдағы, аралық, жалпы бақылау тапсырмаларын қамтиды.

Оқу процесін модульмен қамтудың аталған үш жолы да тиімді болуы мүмкін. Дегенмен, жаңа материалдан модуль құру жолы басқа екі жолмен толықтырылатындықтан, негізгісі болып табылады.

Периодтық заң және периодтық жүйе – орта мектептегі химия курсының теориялық негізі. Оның негізінде құрылған химияның мазмұны ғылыми жағынан шынайы, жүйелі және түсінікті болып келеді.

Қазіргі кезде периодтық заң және атом құрылысы туралы оқу материалын қарастырудың үш тәсілі қалыптасты [3].

Бірінші тәсіл химия ғылымының даму жолына негізделеді. Ғылымда алдымен периодтық заң ашылып, периодтық жүйе жасалды, соңынан периодтық жүйедегі заңдылықтарды түсіндіретін атом құрылысы туралы мәліметтер анықталды. Д.И.Менделеевтің периодтық заңын тәжірибелік білімге сүйеніп қорытты, бірақ ішкі мәнісін түсіндіре алмады. Бірақ оның болашақта дамитынына, жаңа деректермен толысатынына кәміл сенді. Сондықтан Д.И.Менделеевтің данышпандығын, жалпы заңды ашудағы ғылыми ерлігін көрсету үшін алдымен периодтық заң және периодтық жүйе толық өтілді. Содан соң атом құрылысы қарастырылып, периодтық заң және периодтық жүйе электрондық теория тұрғысынан қайтадан оқытылды.

Екінші тәсіл – біріншіге керісінше жүзеге асырылды. Алдымен атом құрылысы туралы оқу материалы өтіледі. Соның тұрғысынан периодтық заңдылықтар қорытылып шығарылады.

Үшінші тәсіл бойынша периодтық заң мен атом құрылысы бір мезгілде өтіледі. Жаңа бағдарлама бойынша оқыту осы тәсілге негізделген. Периодтық заң және атом құрылысы туралы негізгі мәліметтер 8 сыныпта қарастырылады да, 11 сыныптағы жалпы химия курсында кеңейтіледі.

Периодтық заң және периодтық жүйе туралы материалды ойдағыдай игеру шарттарына мыналар жатады:

1. Атом, элемент, салыстырмалы атомдық масса, жай және күрделі зат, заттардың физикалық және химиялық қасиеттері, амфотерлік ұғымдарын жетік білу.

2. Бейорганикалық қосылыстардың маңызды кластары жөніндегі бі-лімді тиімді пайдалану.

3. Тарихи негізді орынды жүзеге асыру.

4. Оқытудың диалектикалық сипатын қамтамасыз ету, қайшылық-тарға, оларды шешу жолдарына көңіл аудару.

5. Түйінді мәселелерді оқытуды жүзеге асыру. Периодтық заңның қалай ашылғанына, оны пайдалана білу жақтарына назар аудару.

6. Оқушылардың өздігінен істейтін жұмыстарын жиі және тиімді ұйымдастыру: қосымша әдебиеттерді оқуға ұсыну; элементтерге карточкалар әзірлеу және олармен жұмыс; кестелер және сызбанұсқалар сызу; тәжірибелер жасау, т.б.

7. Зерттеу әдістерін жиі қолдану; периодтық заңдылықты қорытып шығару; оқылмаған элементтер мен қосылыстардың қасиеттерін болжау.

Тақырыпты оқып-үйренудің жиі қолданылатын жоспары: 1. Химиялық элементтерді жіктеудегі алғашқы әрекеттер. 2. Асыл газдардың, сілтілік металдардың және галогендердің табиғи топтары. 3. Д.И.Менделеевтің периодтық заңы, элементтің реттік нөмірі және ядро заряды. 4. Атом ядроларының құрамы. Изотоптар. 5. Атомдардың электрондық конфигурациясы. 6. Химиялық элементтердің Д.И.Менделеев жасаған периодтық жүйесі және оның құрылымы. 7. Периодтық заңның маңызы. Д.И.Менделеевтің өмірі мен еңбектері. 8. Қайталау және қорытындылау.

Сабақта модульдік оқыта-үйрету ойынының кейбір түрлерін пайдалануға болады. Соның бірі – мәтін бөліктері. Сынып оқушылары 4-ке бөлінеді.

1 топ – «Кіріспе». Химиялық элементтерді жіктеудегі алғашқы әрекеттер туралы мәліметтер берілді..

2 топ – «Негізгі ой». Асыл газдардың сілтілік металдардың және галогендердің табиғи топтары.

3 топ – «Қорытынды». Д.И.Менделеевтің периодтық заңы, элементтердің реттік нөмірі және ядро заряды.

4 топ – «Толықтыру». Д.И. Менделеев жасаған периодтық жүйесі және оның құрылымы.

Мәтін бөліктерін баяндау ретімен басталады. Ойыннан соң, мәтінді тағы бір қарап шығып, берілген ақпаратпен салыстырылады да, қай топтың неғұрлым нақты әңгімелегені арқылы жеңімпаз анықталады.

Осылай өткізген сабақтың нәтижесінде:

- сабақтың мақсаты айқын болады;
- таным үрдісі дамиды (зейіні, жады);
- сөздік қоры дамиды (жазбаша, ауызша);
- сызба-кесте құра алады;
- сабақ тезис, жоспар түрінде баяндалады;
- өзгені тыңдай біледі;
- тәртіп бұзушылық болмайды;
- білім стандартына сай білім алу керектігін түсінетін оқушылар саны көбейеді;
- қорқыныш, мазасыздық сезімі жойылады;
- уақытты тиімді пайдалана біледі – оқушының білім деңгейі білініп отырады, оқушы өзі де біліп отырады;
- сабақтан жағымды әсер алып қанағаттанады;
- білім сапасы мен оқу материалын 100 % меңгертуге болады;
- оқу материалы есте жақсы сақталады;
- сабақ ойын арқылы болғандықтан, оқушылар шаршамайды.

Модульдік технологиямен өткізілген сабақ оқушылардың пән бойынша білім сапасы көтеріліп, үлгерім сапасы артатынын көрсетеді.

Әдебиет:

1 М.Қ.Құрманәлиев «Химияны оқытудың қазіргі технологиялары». – Алматы, 2009. – 112 б.
2 М.Қ.Құрманәлиев «Қазіргі педагогикалық технологиялар: оқу құралы». – Алматы, 2010 – 242 б.
3 З.О.Өнербаева «Химия пәні мазмұнының модульдік құрылымы». – известия вузов, №4, 2009 – 259-262 бб., Бишкек.
4 З.О.Өнербаева «Педагогикалық практика әдістемесі (химия пәні негізінде)». – Ценные бумаги, Алматы, 2006 ж. – 288 б.

УДК 636.597

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФАРМАКОПЕЙНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАСТЕНИЯ LINOSYRIS VILLOSA

Аханькова Е.В., Назарова В.Д., Бектемисова А.У.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В настоящее время имеется разнообразная информация о биологической активности лекарственной флоры, которая требует не только оценки, но и побуждает ученых к всестороннему изучению химического состава дикорастущей флоры, в зависимости от мест их произрастания [1,2].

Для пополнения ассортимента используемых в медицине растений, необходимы глубокие и всесторонние исследования химического состава и биологической активности природных соединений и фитокомплексов [1].

Северный Казахстан является богатейшим регионом произрастания лекарственной флоры, представителем которой является Linosyris villosa (грудница мохнатая) [3].

Объектом нашего исследования являлась грудница мохнатая (Linosyris villosa), собранная в фазу цветения в 2017 году в Северном Казахстане. Химический состав растения не изучен. В народной медицине Linosyris villosa применяют при лечении бронхиальной астмы, стенокардии и ревматических болях [1-3].

С целью установления качества сырья определили фармакопейные показатели: влажность, зольность и количество экстрактивных веществ.

Определение влаги в Linosyris villosa:

Содержание влаги в растительном сырье является одним из важных показателей, характеризующих его качество. Влага не должна превышать допустимых норм (для большинства видов растений 10,0-15,0 %), так как создаются условия, способствующие протеканию ферментативных реакций, приводящих к снижению качества сырья [4].

Для определения содержания влаги в растении Linosyris villosa брали измельченное воздушно-сухое сырье.[5]. Влажность цветов, листьев, стеблей и корней растения определяли гравиметрическим методом. Содержание влаги в сырье рассчитывали по формуле [6,8]:

$$X\ \% = \frac{(b_1 - b_2)_{ср.} \cdot 100}{a}$$

где b_1 – масса чашечки с сырьем, г;

b_2 – масса чашечки с сырьем после высушивания, *г*;

a – навеска сырья, *г.*

Влажность цветов [6]:

$$X_{(цветы)}\% = \frac{0{,}0655 \cdot 100}{1} = 6{,}55$$

$$(b_1 - b_2)_{ср.} = \frac{(21{,}729 - 21{,}681) + (24{,}122 - 24{,}076)}{2} = 0{,}047\ г$$

Таблица 1 - Определение содержания влаги в листьях растения

№ чашечки	№ взвешивания	m пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	m чашечек после высушивания, *г*

1	1	20,728	21,729	21,681
	2	20,729		21,681
	3	20,729		21,681
2	1	23,122	24,122	24,076
	2	23,122		24,076
	3	23,122		24,076

Влажность листьев [6,7]:

$$X_{(листья)}\% = \frac{0{,}047 \cdot 100}{1} = 4{,}70$$

Таблица 2- Определение содержания влаги в стеблях растения

№ чашечки	№ взвешивания	m пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	m чашечек после высушивания, *г*
1	1	20,727	21,726	21,663
	2	20,726		21,662
	3	20,726		21,662
2	1	23,125	24,125	24,060
	2	23,125		24,060
	3	23,125		24,060

$$(b_1 - b_2)_{ср.} = \frac{(21{,}726 - 21{,}662) + (24{,}125 - 24{,}060)}{2} = 0{,}0645\ г$$

Влажность стеблей [6,7]:

$$X_{(стебли)}\% = \frac{0{,}0645 \cdot 100}{1} = 6{,}45$$

Таблица 3 - Определение содержания влаги в корнях растения

№ чашечки	№ взвешивания	m пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	m чашечек после высушивания, *г*
1	1	20,722	21,721	21,648
	2	20,721		21,648
	3	2,0721		21,648
2	1	23,126	24,124	24,049
	2	23,124		24,049
	3	23,124		24,049

$$(b_1 - b_2)_{ср.} = \frac{(21{,}721 - 21{,}648) + (24{,}124 - 24{,}049)}{2} = 0{,}0740\ г$$

Влажность корней [6,7]:

$$X_{(корни)}\% = \frac{0{,}0740 \cdot 100}{1} = 7{,}40$$

В дальнейшем изучили каждый из объектов исследования на содержание общей золы и золы, нерастворимой в соляной кислоте [6,7].

Для определения содержания золы в Linosyris villosa брали измельченное воздушно-сухое сырье, сжигали в муфельной печи. Содержание золы в растении определяли по формуле:

$$X\% = \frac{m_1 \cdot 100}{m_2}$$

где m_1 – масса золы, *г*;

m_2 – масса навески сырья, *г*.

Таблица 4 - Определение содержания золы в цветах растения

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	$m_{ср}$ чашечек с навеской, *г*	m чашечек после сжигания, *г*	m золы, *г*
1	24,608	25,610	24,671	0,061
2	27,151	28,151	27,210	0,060

Зольность цветов [6,7]:

$$X_{(цветы)}\% = \frac{0{,}0605 \cdot 100}{1} = 6{,}05$$

Таблица 5 - Определение содержания золы в листьях растения

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	$m_{ср}$ чашечек после сжигания, *г*	m золы, *г*
1	23,503	24,506	23,600	0,094
2	20,703	21,704	20,796	0,092

Зольность листьев [6,7]:

$$X_{(листья)}\% = \frac{0{,}093 \cdot 100}{1} = 9{,}30$$

Таблица 6 - Определение содержания золы в стеблях растения

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	$m_{ср}$ чашечек после сжигания, *г*	m золы, *г*
1	24,608	25,612	24,664	0,054
2	27,151	28,160	27,206	0,055

Зольность стеблей [6,7]:

$$X_{(стебли)}\% = \frac{0{,}0545 \cdot 100}{1} = 5{,}45$$

Таблица 7 - Определение содержания золы в корнях растения

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	$m_{ср}$ чашечек после сжигания, *г*	m золы, *г*

1	23,211	24,215	23,272	0,057
2	23,094	24,096	23,156	0,058

Зольность корней [6,7]:

$$X_{(корни)}\% = \frac{0{,}0575 \cdot 100}{1} = 5{,}75$$

Для определения золы, нерастворимой в соляной кислоте брали навески растения и сжигали в муфельной печи. К оставшейся в тигеле золе, после сжигания каждой пробы, прибавляли по 15 мл 10,0 %-ой соляной кислоты. Тигли накрывали часовыми стеклами и нагревали в течение 10 минут на кипящей водяной бане. Затем к содержимому тиглей приливали по 5 мл горячей воды.

Содержание золы, нерастворимой в HCl рассчитывали по формуле [7]:

$$X\% = \frac{m_1 \cdot 100}{m_2}$$

где m_1 – масса золы, нерастворимой в HCl, *г*;
m_2 – масса навески сырья, *г*.

Таблица 8 - Содержание золы в цветах растения, нерастворимой в HCl

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	$m_{ср}$ чашечек с нерастворимой золой, *г*	m золы, *г*
1	23,211	25,211	23,214	0,002
2	23,096	25,096	23,098	0,000

Зола нерастворимая в HCl (цветы) [6-8]:

$$X_{(цветы)}\% = \frac{0{,}001 \cdot 100}{2} = 0{,}05$$

Таблица 9 - Содержание золы в листьях растения, нерастворимой в соляной кислоте

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	$m_{ср}$ чашечек с нерастворимой золой, *г*	m золы, *г*
1	23,508	25,508	23,509	0,001
2	20,704	22,704	20,705	0,001

Зола нерастворимая в HCl (листья) [6-8]

$$X_{(листья)}\% = \frac{0{,}001 \cdot 100}{2} = 0{,}05$$

Таблица 10 - Содержание золы в стеблях растения, нерастворимой в соляной кислоте

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	$m_{ср}$ чашечек с нерастворимой золой, *г*	m золы, *г*
1	24,610	26,610	24,613	0,003
2	27,155	29,155	27,158	0,003

Зола нерастворимая в HCl (стебли) [6-8]:

$$X_{(стебли)}\% = \frac{0{,}003 \cdot 100}{2} = 0{,}15$$

Таблица 11 - Содержание золы в корнях растения, нерастворимой в соляной кислоте

№ чашечки	$m_{ср}$ пустых чашечек, *г*	m чашечек с навеской, *г*	$m_{ср}$ чашечек с нерастворимой золой, *г*	m золы, *г*
1	24,610	26,610	24,678	0,067
2	27,155	29,155	27,223	0,068

Зола нерастворимая в HCl (корни) [6-8]:

$$X_{(корни)}\% = \frac{0{,}0675 \cdot 100}{2} = 3{,}38$$

Экстракцию биологически активных веществ из Linosyris villosa (цветы, листья, стебли, корни) вели последовательно следующими растворителями: гексан, этанол, водный этанол и вода. Для экстракции использовали измельченное воздушно-сухое сырье.

Массы навесок и полученные объемы экстрактов представлены в таблице 12 [8].

Таблица 12 - Массы навесок сырья и объемы экстрактов

Органы растения	Масса навески, *г*	Масса навески в пересчете на абсолютно сухое сырье, *г*	Растворители (объемы экстрактов), мл			
			Гексан	Этанол	Водный этанол	Вода
Цветы	23,67	22,13	645	479,5	291,5	395,5
Листья	66,68	63,55	1200	526	492	432,5
Стебли	94,02	87,96	590	311	296,5	286
Корни	4,43	4,10	35	51	28	36

Таким образом, полученные данные показывают, что влажность сырья составляет меньше 10,0 %, что свидетельствует о качестве сырья. Наилучшим экстрагентом веществ является водный спирт. Наиболее богаты биологически активными веществами цветы и листья Linosyris villosa [9].

Литература:

1 Введение в фитохимические исследования и выявления биологической активности веществ растений / Под ред. Мамонова Л.К., Музычкиной Р.А. – Алматы.: Школа XXI века, 2008. - 215 с.

2 Корулькин Д.Ю., Абилов Ж.А., Музычкина Р.А., Толстиков Г.А. Природные флавоноиды. – Новосибирск.: ГЕО, 2007. - 229 с.

3 Кьюсев П.А. Полный справочник лекарственных растений. – М.: «Эксмо», 2002.- С. 992.

4 Тюкавкина Н.А., Бауков Ю.И. Биоорганическая химия. – М.: Дрофа, 2010. – 543с.

5 Ковалев Н.Г. Лечение растениями. - М.: Мир, 1971. - 351с.

6 Химический анализ лекарственных растений / Под ред. Гринкевич Н.И., Сафронович Л.Н. - М.: Высшая школа, 1983. - С. 82-94

7 Государственная фармакопея СССР 11-е изд. – М.: Медицина, 1990. – Вып. 2. – 392 с.

8 Музычкина Р.А., Корулькин Д.Ю., Абилов Ж.А. Качественный и количественный анализ основных групп БАВ в лекарственном растительном сырье и фитопрепаратах. – Алматы.: Казахский университет, 2004. - С. 222-263

9 Варданян Л.Р., Атабекян Л.В., Айрапетян С.А., Варданян Р.Л. Влияние растворителей на степень экстракции растворителей из растительного сырья. //Химия растительного сырья- 2018 -№1 – с. 83-88

ӘОЖ 911.373.3

9 СЫНЫП ГЕОГРАФИЯСЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ДАМЫТАТЫН ПРАКТИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАРЫ

Ахмет М. А., Омарбек А. Б.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

«Функционалдық сауаттылық» дегеніміз – адамның сыртқы қоршаған ортамен карым-қатынас орната алуы және ол ортаға жылдам бейімделуі. Функционалды сауаттылық дағдыларына ие болу жаңа дамыған еліміздің талабы болып отыр.

Функционалдық сауаттылықтың негізгі көздеген мақсаты PISA оқушылардың функционалдық сауаттылығн арттыру, 12-жылдық білім беру жағдайларында мектеп оушыларының функционалды сауаттылығын қалыптастырудың әдіснәмәлық негіздерін ашу.

PISA халықаралық зерттеуі барлық білім беру ұйымдарындағы 15 жастағы оқушылардың оқу математика және жаратылыстану бағытындағы пәндерден білім жетістіктерін анықтауды мақсат етеді. Зерттеу оқушылардың қабілеттерін емес, ол оқу барысында меңгерген білімдері мен дағдыларын өмірлік жағдайларында қолдана білу епті̇ліктерін бағалауға бағытталған.

PISA мынадау салаларға бөлінеді: оқу сауаттылығы, математикалық сауаттылық, жаратылыстану ғылыми сауаттылық. Оның ішінде жаратылыстану ғылыми сауаттылыққа тоқтала кетсек, жаратылыстану ғылымдарындағы білімін қолдана білу қоршаған ортаны және адамзат енгізген өзгерістерді түсіну үшін, табиғи ғылыми мәселелерге қатысты және ғылыми дәлелдермен негізделген сұрақтарды анықтап тану және негіздерһлген қорытынды жасай білу қабілеттері.

Мұнда функционалдық сауаттылықтың география пәнімен байланысын аңғару қиын емес-ті. Себебі мұнда қоршаған орта, бейімделу секілді терминдерді геогафия пәнінде кезіктіру қиын емес. Мұнда терминдер ғана беріліп бейімделу, қоршаған ортаның функционалды қызметтерін оқытады. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға геограия курсының да ықпалы зор екенін байқауға болады.

Практикалық жұмыстар – оқушылардың оқу іс-әрекетінің бір түрі; мақсаты және міндеті лабораториялық жұмыстарға ұқсас болып келеді. Кейбір оқу пәндерінің әдістемелерінде (мысалы, еңбек және кәсіби оқыту әдістемесінде) «лабораториялық-практикалық жұмыс» деген термин қолданылады. Практикалық жұмыстар оқу бағдарламасына енгізіліп, курс бөлімін немесе тақырыпты оқығаннан кейін жүргізіледі. Практикалық жұмыстарды жүйелі түрде орындау – анализ, синтез, салыстыру, жалпылау, оқытудағы теория мен практиканың байланысы, оқушылардың дербестілігі мен танымдық күшінің дамуы сияқты ойлау амалдарын меңгерудің маңызды құралы (1-үлгі). Практикалық жұмыстар білімді бекітуге және нақтылауға себепші болады. Практикалық жұмыстарды орындау мазмұны мен тәсілдері оқу пәнінің ерекшелігіне байланысты.

Оқулық мазмұнында оқушыларға практикалық тапсырмаларды орындауға статистикалық материалдар, диаграммалар, кестелер, сызбалар мен карталар берілген. Әрбір тақырыптан соң берілген сұрақтар мен тапсырмалар және қосымша деректер оқушылардың оқулық мазмұнында алған білімдерін қорытындылай алады және олармен жұмыс істеуді үйренеді. Сонымен қатар кітаптың соңғы беттерінде қосымшалар берілген.

1 үлгі

Блум пирамидасы	**Тапсырма түрлері**
	Дәлелдеме ұсынуға, өзінің көз

қарсын қорғауға, дәлеледеу, болжау
Дизайнын ойластыру, құрастыру, дамыту, жоспарлау
Талдау, тексеру, тәжірибе жүргізу, ұйымдастастыру, салыстыру, айырмасын табу
Қолдану, суреттеу,шешу

Сипаттау,, түсіндіру, белгілерін табу, әр түрлі тұжырымдамалар жасау
Тізім құру, белгілеу, әңгімелеу, көрсету, атау

Тұлғаның оқу, ұғыну, қысқа мәтіндерді жасау арифметикалық амалдарды орындауға қарапайым сауаттылығына қарағанда тұлғалық сауатылықтың айырмашылығы тұлғаның нақты мәдени ортада тіршілік ету үшін минималды қажетті болып саналатын әлеуметтік қарым-қатынас жүйесінде тұлғаның қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін біліктілік, икемділік пен дағдылар атомарлық деңгейі, яғни функционалдық сауаттылық болып табылады.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытуды 2011-2020 жылдарына арналған мемлекеттік бағдарламасы:

а) Функционалдық сауаттылықты дамытудың жалпы бағдары;
б) Зияткерлік мектептер;
в) Жалпы білім беретін мектептер;
г) Дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматты қалыптастыру.

Функционалды сауаттылықты дамытатын практикалық тапсырмаларға сипаттама беретін болсақ, 9-сынып география курсында әр экономикалық ауданды оқытқанда оқушыларға аудан бойвнша халықтың тығыздығын берілген формула бойынша есептету. Мысалға алатын болсақ «Шығыс Қазақстан экономикалық ауданы» тақырыбы бойынша «халықтың тығыздығын» есептейтін болса:

Өскемен қаласы үшін параметрлері: Ауданы 543,15 км^2, халық саны 339 900 адамды құраса, тығыздығын есепте. Тығыздығы келесі формула арқылы есептелінеді: Т= Х/А. Мұндағы: Х-халық саны, А-ауданы

Бұл формула арқылы 1 км^2 жерге 625,7 адамннан келеді деген шешімге келуі тиіс. Бұл практикалық жұмысты орындау барысында оқушылардың мамтематикалық ойлау қабілетін, қарапайым формула арқылы қалалардың халық тығыздығын салыстыру және шыққан нәтиже бойынша қорытынды шығару, анализ жасауды үйренеді.

Сол сияқты логикалық ойлауды дамытатын математикалық тапсырмаларға тоқталатын болсақ, солардың бірі болып мамандану коэфицентіне берілген тапсрмалар болып табылады:

Мысалы: күмістің Қазақстандағы қоры 796 мың кг болса, Орталық Қазақстандағы қоры 671 мың кг құрайды. «Мамандану коэфицентін» есептеп табу. Бұл тапсырманы орындау барысында білім алушылар экономикалық аудандардың жақсы дамыған салаларын, аудандардың ішінде алда келе жатқан анықтауға көмектеседі.

Сол секілді есептеу, формула арқылы шығарылатын практикалық тапсырмалар қатарына «Урбандалу деңгейін» анықтауға арналған тапсырмалар болып табылады. Ол келесі формула арқылы анқталады: **У =$\frac{X1}{X2}$100%,** мұндағы:

Х1 – қала немесе ауыл халқы саны
Х2 – жалпы халық саны (аудан бойынша)
Бұл формулаға мысал келтірер болсақ, Семей қаласының халық саны 340 мың адам болса, Шығыс Қазақстанның жалпы халық саны 1,3 млн адамды құрайды, урбандалу деңгейін жоғарыдағы формула бойынша анықтауы тиіс.

География тапсырмалардың ішінде мұндай математикалық жолмен орындалатындары оқушының ойлау қабілетін, логикасын, болжауды және сонымен қатар өзінің ойын нақты

деректер арқылы дәлелдеуді үйретеді. Статистикалық мәліметтер арқылы сұрақтаһың жауабын шешу, болашағына көз жіберіп елестегу үйретеді.

Сол сияқты белгілі бір жұмысты алгоритммен орындауға баулитын тапсырмалар бар. Олар оқушыларды жұмыс кезеңінің реттілігі бойынша орындайды және бірізділікке үйретеді. Мысалы,

Орталық Қазақстан қалаларына сипаттама

Қала	Географиялық орны	Іргесі құрылған жылы	Кәспорындар	Ауыр Өнеркәсібі	Мамандanған саласы	Жеңіл өнеркәсіп
Қарағанды						
Теміртау						
Балқаш						
Жезқазған						

Орталық Қазақстанның қалалаларына сипаттама беру арқылы бірізділікке үйренеді. Себебі, қандай да география объект туралы мәлімет жиған кезде ең алдымен географиялық орнын, тарихы, пайдалы қазбалары т.с.с. бірінші анықталатынын үйретеді. Сонымен қоса оқушы бұл тапсырманы орындау барысында облыстағы (аудан) қалалардың негізгі кәсіпорындары мен мамандanған саласымен танысатын болады. Өнім түрлерін статискалық мәліметтер арқылы мамандану коэфицентін есептеу арқылы да анықталады.

Сәйкестендіру арқылы орындалатын практикалық тапсырмалардың негізгі функциясы, ол оқушының ойлау, елестету, есте сақтау деген танымдық қасиеттерін оятады. Өткен сабақты оқушының қаншалықты деңгейде есте сақтағанын, ойлау қабілеттерін бағалауға өте қолайлы тапсырмалардың бірі болып табылады,

Өнім түрі	**Өнеркәсіп орталықтары**
күкірт қышқылы	*Қарсақпай , Найзатас.*
азот қышқылы	*Қайрақты*
синтетикалық каучук	*Саран*
техникалық резина бұйымдар	*Теміртауда*
Болат	*Жәйрем, Ақшағылда*
Полиметалл	*Теміртауда*
темір мен марганец	*Балқашта*
вольфрам, молибден	*Теміртауда*

Есте сақтау қабілеттерін арттыларатын тапсырмалардың тағы бір түрі, ол географиялық диктант болып етептелінеді. Географиялық диктант арқылы оқушының өткен сабақ бойынша білім деңгейін анықтап, нені игергенін, сабақты қалай түсінгенін, не түсініктсіз болғанын, қиындық туғызған сұрақтар арқылы пысықтап, қорытындылап шығуға көмектеседі. Географиялық диктант үй тапсырмасын сұрауға әрі жылдам, әрі тиімді болып табылатын миға шабуыл болып табылдаы.

Көп нүктенің орнын толықтыр

1. Қазақстанның ірі теңіз сауда порты.....
2. Ақтау порты арқылы .....елдеріне транзиттік жүк тасымалдау мүмкіндігі туып отыр.
3. Қазақстандағы әуежайлар саны .....
4. Рекреация дегеніміз.....
.....
5. Қазақстанның .....бөлігі тарихи және мәдени ескерткіштердің орталығы.
6. Қазақстандағы су қатынасы қолайлы өзендері.....

7. Қазақстан аумағы арқылы өтетін газ құбырлары.....
8. Көлік түрлері: .....
...
9. Қазақстандағы белгілі шипажайлар .....
10. Қазақстандағы туризмнің түрлері:.....

Географиялық диктант оқушыларды ойландыруға, толғандыруға жетелейді. Сонымен тағы да оқушылардың білімін шыңдауға, сауаттылығын арттыруға өз үлесін қосатын тапсырмалардың бірі «салыстыру» болып табылады. Онда оқушылар салыстыру арқылы айырмашылықтары мен ұқсастытарын анықтайды. Соған ұқсас тапсырманың бірі:

Батыс Қазақстан
ЭГЖ және табиғат ресурстары

Қолайлы жағы	Қолайсыз жағы

Батыс Қазақстанның экономикалық географиялық жағдайы мен табиғат ресурстарының қолайлы және қолайсыз жақтарын жаза келе, жаңа сабақты меңгереді. Оқушылар салыстырып сипаттауға, қолайлы және қолайсыз жақтарын атап көрсетуді үйренеді. Сол сияқты саламандық жұмыстар да бар, екі экономикалық ауданды алып олардың ұқсастықтарын салыстыруды, елестету, болашағын болжау секілді фунцияларды орындауды үйренетін болады. Әр облыс, ауданның экономикалық жағдайына баға беріп үйренеді.

География сабағындағы практикалық тапсырмалардың рөлі зор, әсіресе функционалдық сауаттылықты арттыруға байланысты қызметі зор болып келеді. Оқушыларға ойлау, синтез, талдау, салыстыру, қолдану, білу деген сияқты қасиеттерін оятады. Оқушылар өз ойларын дамытып, пікірлерін ашық тік айтуға және де өз пікірін нақты деректермен дәлелдеуге үйретеді.

Әдебиет:

1. https://infourok.ru/
2. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық /Е. Ахметов, Н. Кәрменова, Б. Асубаев - Алматы: «Мектеп» баспасы, 2013. – 176 бет, суретті.
3. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық / В. Усиков, Т. Казановская, А. Усикова, Г. Зәбенова – Алматы: «Атамұра» баспасы, 2009, - 357 бетті, суретті.

УДК 633.32

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УРОВНЯ СТАБИЛЬНОСТИ РАЗВИТИЯ КЛЕВЕРА В СЕВООБОРОТАХ РАЗНОЙ ИНТЕНСИВНОСТИ МИНЕРАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ (*Trifoliumpratense*L.)

Баранов С.Г.[1], Винокуров И.Ю.[2], Бибик Т.С.,[2]Павлов А.В.[1],Курбатов Ю.Н.[1]
([1]ФГБОУ ВПО «Владимирский государственный университет им. А.Г. и Н.Г. Столетовых», Владимир, e-mail: bar.serg58@gmail.com
[2]ФГБНУ «Владимирский научно-исследовательский институт сельского хозяйства, п. Новый, Суздальский р-н, Владимирская обл., e-mail:tabibik@yandex.ru)

Было проведено исследование восьми популяций (по 20 экземпляров растений) клевера лугового на стационарном опыте Владимирского научно-исследовательского института сельского хозяйства (г.Суздаль) на серой лесной слабокислой среднесуглинистой почве.Измерялась длина междоузлий и был проведен однофакторный дисперсионный анализразличия в длине 4-х междоузлий. Вблизи головки цветка длины междоузлий имели меньшую дисперсию, т.е. обладали меньшим разбросом значений($p>0.05$). Междоузлия большие по величине – 3, 4и 5-го порядка в направлении от головки цветка к основанию стебля отличались по средним значениям иобладали большим разбросом значений вокруг среднего ($p < 0.05$).Показано, что доза минеральных удобрений в севооборотах не оказывала достоверно различимого воздействия на флуктуирующую асимметрию листьев клевера. Во всех вариантах стационарного опыта развитие клевера в севооборотах было более стабильным по сравнению с вариантами непосредственного внесения средних доз минерального удобрения.

Стабильность развития – онтогенетическая характеристика популяционного сообщества, определяемая по уровню флуктуирующей асимметрии (ФА) парных билатерально симметричных признаков. Шкала нестабильности, составленная на основе индексов ФА, показывает степень неблагополучия среды. Продолжают совершенствоваться как методы оценки величины ФА, так и шкально-бальная оценка уровня стабильности развития. В настоящей работе предпринята попытка изучить изменчивость ФА с помощью величины периодической асимметрии и при помощи тривиального метода определения ФА по асимметрии листовых пластин.

Материалы и методы

Клевер луговой сорт «Марс» представляется удобным объектом для определения стабильности развития (СР). Во-первых, это травянистое многолетнее растение, удобное для сбора, а во-вторых, это относительно генетически однородное растение с низкой долей гомозиготных аллелей.Наконец, клевер луговой является индикаторным видом, широко используемым как для оценки общего антропогенного нарушенияпочв, так и для оценки нефтяного загрязнения [1].

В описываемой работе стабильность развития определялась двумя методами.Согласно первому, распространенному методу, ФА определялась по асимметрии пяти билатерально-симметричных признаков, направленная асимметрия исключалась из работы, антисимметрия – третий вид асимметрии также исключалась из работы. Второй способ определения стабильности развития заключался в определении асимметрии распределения величин периодически повторяющихся структур - междоузлий.

Предыдущие полевые опыты показали, что непосредственное внесение полного минерального удобрения способствовало отклонению в стабильности развития клевера лугового [2,3]. Предстояло изучить влияние доз минеральных удобрений на стабильность развития клевера в севооборотах, когда интенсификация меняется от поддерживающего до интенсивного уровня, но минеральные удобрения вносятся под другие культуры севооборота, исключая клевер. Для этого использовалось шесть уровней интенсивности со следующими суммарными за ротацию дозами внесения минеральных удобрений 1 - поддерживающий 40 т навоза + N_{30}; 2 - 40 т навоза + $N_{170}P_{70}K_{70}$; 3 - $N_{285}P_{225}K_{225}$; 4 - $N_{315}P_{255}K_{255}$; 5 - навоз 60 т + $N_{280}P_{220}K_{220}$; 6 - навоз 80 т + $N_{405}P_{315}K_{335}$. Во всех севооборотах (зернопаротравяном, зернотравяном и плодосменном) клевер вместе с тимофеевкой подсевался с овсом или ячменем.

Методы первичной обработки

Посев клевера осуществлялся осенью предыдущего года. В мае-июне проводилось кошение, с каждой делянки отбирали 20-25 экземпляров. С каждого растения отбиралось три наиболее крупных листовых пластин, каждая из них состоит из 3 листочков. Визуально отбирались неповрежденные пластины. Для этого сорта клевера характерны «седые» пятна, характерные для чистых гомозиготных линий. Листовые пластины высушивались в бумажном прессе. Фотографирование проводилось с использованием мерной линейки (ГОСТ). Измерялись 5 мерных признаков [3]. Измерение проводилось с помощью экранного дигитайзера (TPSDig). Первичная обработка включала коррекцию величины признака, определение направленной асимметрии и антисимметрии, как возможных спутников флуктуирующей асимметрии. Данные переносились в программу Excel, а затем в программу СТАТИСТИКА10.

Методы статистической обработки

Коррекция размеров листовой пластины проводилась для предупреждения аллометрической зависимости между размером и величиной асимметрии. Для проверки зависимости размер-ФА использовался корреляционный анализ. Этот же анализ применялся для определения связи между величиной ФА различных признаков.

Направленная асимметрия определялась с помощью t-теста с нулевой гипотезой об отсутствии различия между величиной правого и величиной левого признаков. Антисимметрия тестировалась с помощью показателя эксцесса величины (R–L), где RиL – величины правой и левой сторон билатерально-симметричного признака. Величина эксцесса $\gamma < -2$ могла сообщать о присутствии антисимметрии. Индивидуальная изменчивость, как и межпопуляционная изменчивость, определялась с помощью дисперсионного анализа. Нормальность распределения величины ФА определялась с помощью критерия Колмогорова-Смирнова ($p<0,05$ указывало на отсутствие нормального распределения).

Таким образом, СР определялась в зависимости от обработки почвы и дозы внесения удобрения. В качестве удобрения использовалась нитрофоска (NPK). Ввиду генетически чистого посевного материала описанная работа классифицировалась как экспериментальная. Урожай зеленой массы клевера собирался два раза в год (два укоса), т.е. весной и осенью.

Результаты

На графике ниже представлены данные двух укосов клевера в севооборотах для шести уровней интенсивности минеральных удобрений. За исключением различия в дисперсии значений ФА, статистически значимого различия в ФА получено не было. Однако во всех случаях величины ФА оказались достоверно существенно ниже величины 0,195, полученной ранее для клевера при непосредственном внесении средней дозы удобрений $N_{60}P_{60}K_{60}$ [3].

Как следует из графика, осенняя генерация растений отличалась высокой дисперсией величины ФА. Влияние дозы внесения удобрения не повлияло на СР в весенний генеративный сезон, т.е. листовые пластины клевера не показали различия в СР во время весенней вегетации (однофакторный дисперсионный анализ, $p>0,05$). Результаты второго укоса отличаются: дисперсионный анализ показал статистически значимое различие во флуктуирующей асимметрии ($p=0,002$), т.е. растения отличались по ФА (отмечена высокая гетерогенность величины ФА).

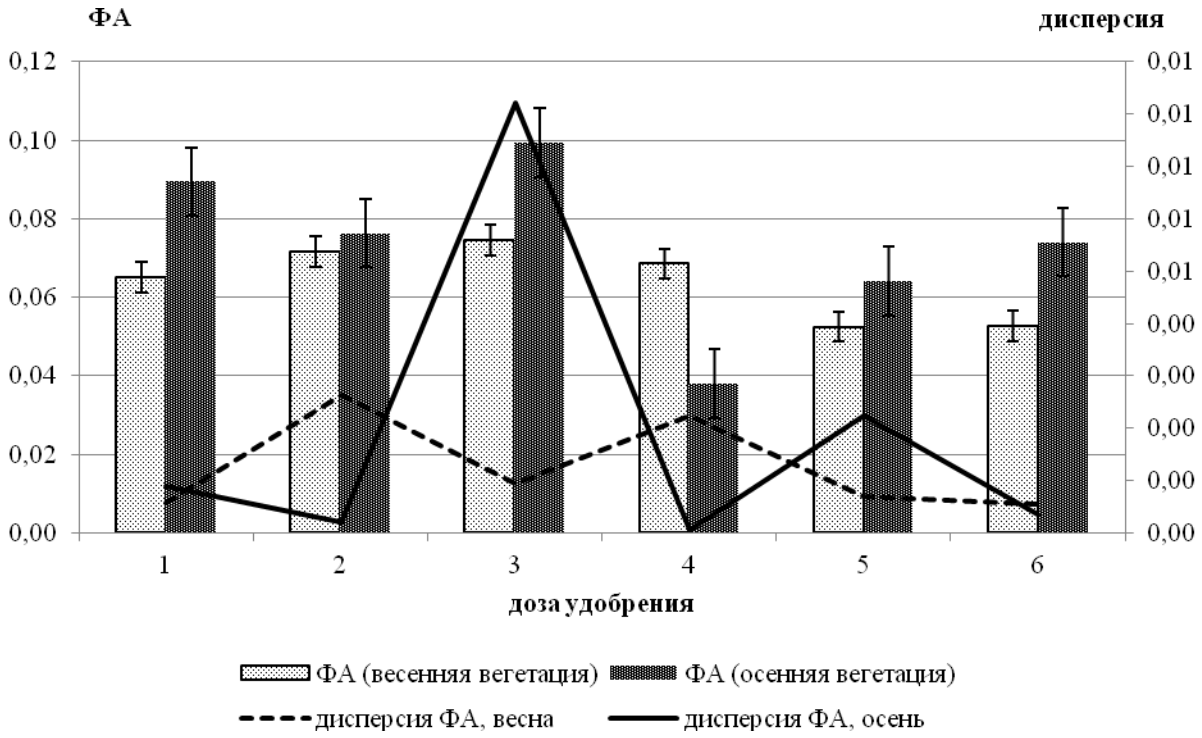

Рисунок 1 - Влияние дозы удобрения в зависимости от севооборота на ФА (среднее и дисперсия)

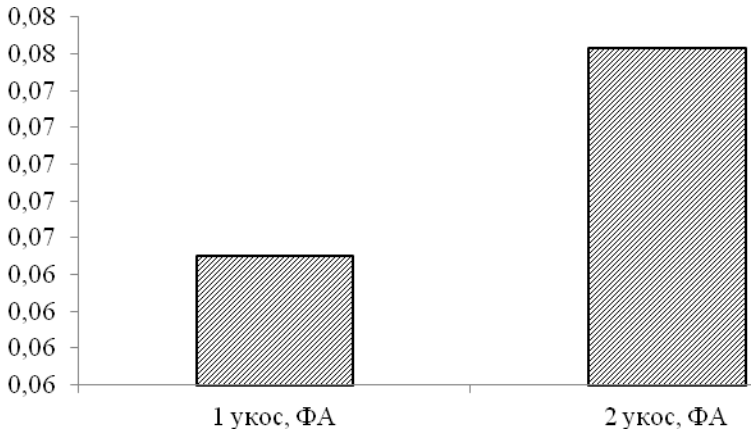

Рисунок 2 - Величина ФА клевера 1-го и 2-го укоса ($p>0,05$)

Изучение СР с помощью периодической асимметрии не показало различия между популяциями, которые выращивались с разными дозами удобрений (дисперсионный анализ, $p>0,05$).

Вывод

Доза минеральных удобрений в севооборотах не оказывала достоверно различимого воздействия на флуктуирующую асимметрию листьев клевера. Во всех вариантах стационарного опыта развитие клевера в севооборотах было более стабильным по сравнению с вариантами непосредственного внесения под клевер средних доз минерального удобрения.

Периодическая асимметрия была неравномерно выражена среди порядка междоузлий. Наибольшая дисперсия получена среди междоузлий 3-5 порядков, т.е. ближе к корневой части

растения. Различий в периодической асимметрии в зависимости от дозы удобрения получено не было (использовались растения только летней вегетации).

Считаем, что проведенная работа – основа для будущего многолетнего эксперимента, в котором будутоцениваться как климатический фактор, так и влияние других факторов, в том числе: доза внесения удобрения, тип почвы и способее обработки.

Литература:

1. Светлакова Т.Н., Мандрица С.А., Боронникова С.В., Суслонов А.В. Оценка изменчивости морфологических признаков *Trifoliumpratense L.* в условиях нефтяного загрязнения почв // Вопросы современной науки и практики. Университет им. В.И. Вернадского, –2010. – № 1-3.
2. Bibik, Tatiana S., Shchukin, I.M., Baranov, S. G.Effect of Mineral Fertilization Red Clover Developmental Stability/ Bibik Tatiana S., I.M. Shchukin, Sergey G. Baranov // in monograph: "Problems of intensification of animal production including environment protection and alternative energy production as biogas" / Institute Of Technology And Life Sciences, Falenty. Falenty – Warsaw, Vol. XXIII 2017, c.25-27. ISBN 978-83-65426-29-1
3. Бибик Т.С., Щукин И.М., Баранов С.Г. Влияние дозы комплексного удобрения на стабильность развития клевера лугового (*Trifoliumpratense*) // Успехи современного естествознания № 3. – 2017. –С. 51-55.

УДК 57.06 : 598.2 (571.12-21)

ЭКОЛОГО-ТАКСОНОМИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ОРНИТОФАУНЫ ГОРОДА ИШИМ

Болдырев С. Л., Гимп Е. А.

(Ишимский педагогический институт имени П.П. Ершова (филиал) ФГАОУ ВО «Тюменский государственный университет»)

Город Ишим – (56° 07'с.ш. 69°30'в.д.) расположен на левом берегу реки Ишим (приток Иртыша). г. Ишим является административным центром Ишимского района Тюменской области. Основан в 1670 г. как Коркина слобода. В 1782 г. стал городом. Площадь г. Ишима составляет 46,1 км^2, население – 65,3 тыс. человек. Город расположен на Транссибирской железнодорожной магистрали и перекрёстке автодорог федерального значения. Общая протяжённость улиц и дорог – 232,1 км, из них общая протяжённость асфальтобетонных дорог – 146,1 км. Общая площадь городских лесов составляет 87 га (Природно-исторические аспекты..., 2016).

История изучения орнитофауны г. Ишима насчитывает около 20 лет. Основные итоги мониторинга фауны и населения птиц изложены в работах И.В. Примака (1998), а также в работах ряда других авторов (Еливанов, 2006; Левых, 2011; Крысин, 2014 и др.).

Материалы и методы исследования

Материалом для данной работы послужили результаты маршрутных учётов без фиксированной полосы учета (Гашев, 2014), проведённых с сентября 2016 г. по октябрь 2018 г. в разных зонах г. Ишима. Для проведения исследования было заложено 45 маршрутов в черте города и 2 маршрута на контрольном участке (Рис.1). Учеты проводили в разное время суток в зависимости от сезона. Не менее 4-6 раз в сезон на каждом из маршрутов. Всего выполнено более 150 учётов. При наблюдении использовали бинокли БПЦ – (12х45). Определение видовой принадлежности птиц проводили по справочнику-определителю В.К. Рябицева (2008). Систематическое положение, русские и латинские названия видов птиц приводили в соответствии с «Конспектом орнитологической фауны СССР» (Степанян, 2003).

В данной работе авторы исходят из того, что состав городской орнитофауны определяется, в первую очередь, географическим положением и особенностями, и ландшафтными особенностями территории. На территории г. Ишима возможно выделение следующих зон, различающихся по природным условиям, типу застройки и характеру использования территории (рис.1):

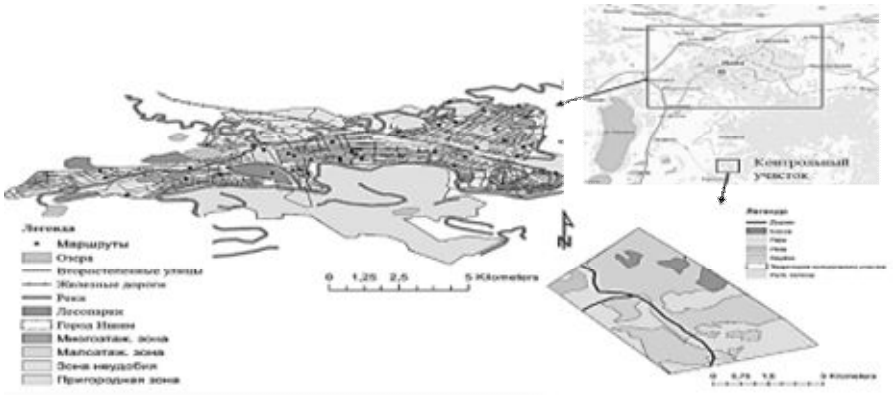

Рис. 1 Карта-схема расположения функциональных зон города Ишима и контрольного участка

Результаты исследования и их обсуждение

Из 372 видов птиц, обитающих в Тюменской области на территории г. Ишима отмечено сравнительно низкое видовое разнообразие гнездящихся птиц (14 – в зоне неудобий, 55 видов – в пригородной зоне), что составляет от 3,7% до 14,7 % всех видов. Всего на территории города на момент проведений учетов было отмечено 113 видов птиц из 15 отрядов, 39 семейств, 85 родов это 30,3% от всего состава орнитофауны Тюменской области (https://www.utmn.ru).

В различные сезоны года видовой состав орнитофауны сильно варьирует. Заметно выделяется весенне-летний период – это самый разнообразный и неустойчивый в фаунистическом отношении периодов, когда нами отмечено около 85 % обитающих здесь птиц.

Сравнительный анализ видового состава по структурно-функциональным зонам

Самым низким видовым составом отличается зона неудобий – 27 видов. Более 97% составляют птицы из отряда *Passeriformes,* на уровне родов по количеству видов лидируют род *Corvus* (4 вида), на втором месте находится род *Parus* (3 вида) и на третьем – *Passer* (2 вида). Остальные 18 родов представлены одним видом.

На втором месте по количеству видов находится зона многоэтажной комплексной застройки (38 видов). Как и в зоне неудобий, на 90% орнитофауна представлена видами из отряда *Passeriformes.* Наиболее разнообразным видовым составом отличается род *Corvus* (3вида).

На третьем месте находится зона малоэтажной частной застройки (33 вида), из них 18 гнездящихся. В отличие от зоны многоэтажной застройки данная зона занимает большую площадь (81% от общей застроенной территории города) и имеет большую лесистость за счёт частных участков (садов, огородов, палисадников). По-прежнему, немалую часть населения сохраняют синантропные птицы, однако здесь наблюдается проникновение видов, принадлежащих к естественным местообитаниям (таких, как *Aegithalos caudatus, Picus canus, Phoenicurus phoenicurus, Luscinia svecica, Turdus pilaris, Carduelis carduelis* и др.)

Четвертую позицию занимают лесопарковые полосы и парки. Они занимают малую площадь, но вносят значительный вклад в орнитофауну города, служа местом обитания ряда лесных птиц (прежде всего, представителей семейств *Turdidae* и *Paridae*), а находящаяся на территории лесопарка «Народный парк» старица Ишимчик служит местообитанием 12 водно-болотных птиц, среди которых особенно многочисленны кряква и лысуха. Так же следует отметить уникальный случай обоснования *Ardea cinerea* колонии в пределах черты города на территории «Народного парка». Колония насчитывает порядка 15 пар. В целом же орнитофауна лесопарковой зоны насчитывает 70 видов, из которых достоверно установлено гнездования для 47 видов.

На пятом месте находится пригородная зона. Пригородная зона выступает буфером между естественными и урболандшафтами, в результате чего эта территория самая пестрая и разнообразная в биотопическом отношении, и обладает большей ресурсной ёмкостью, именно поэтому здесь насчитывается 99 видов птиц.

В результате исследований на контрольном участке выявлен 121 вид птиц из 13 отрядов, в т.ч. 59 видов из отряда воробьинообразных.

Сравнительный экологический анализ населения птиц разных структурно-функциональных зон

Зона неудобий. По типу питания преобладают насекомоядные (*Acrocephalus schoenobaenus, Motacilla alba, Sylvia borin, Phylloscopus trochilus*), доля их в орнитофауне данной зоны составляет 25%. На втором месте - растительноядные, составляющие 23% от всех видов, встречающихся в данной зоне и на третьем месте – всеядные птицы (*Pica pica, Corvus cornix* и др.) (22%). По типу гнездования преобладают кроногнездные (34%), а также разнообразные кустогнездные (18%) и наземногнездные (15%). По типу местообитания большинство видов относится к птицам открытых пространств (31%), высока доля лесных (29%) и синантропных птиц (*Pica pica, Corvus cornix, C. monedula* и др.), доля которых в данной зоне, составляет 15%. В весенне-летний период наблюдается незначительный отток аборигенных птиц на прилегающие к городу территории, и замещение свободных ниш в первую очередь переселенцами из зоны многоэтажной застройки, а также, перелётными видами, из-за чего происходит небольшое снижение общей плотности с 816,72 экз./км^2 в зимний до 705,72 экз./км^2 в весенний-летний и увеличение количества видов с 14 видов до 21. В летне-осенний период наблюдается восстановление общей плотности до 877,28 экз./км^2 и снижение числа видов до 18.

Зона многоэтажной застройки. По типу питания преобладает группа насекомоядных птиц (*Acrocephalus dumetorum, Bombycilla garrulus, Locustella naevia, Motacilla alba, Sylvia borin*) (50 %), на втором месте находятся всеядные (*Pica pica, Corvus cornix, C. monedula, Parus major* и др.) (17 %). По типу гнездования преобладают кроногнездники (27%), на втором месте – дуплогнездники (23%).

По типу местообитания большинство видов относится к лесным видам (45%), на втором месте находятся синантропные виды (25%). В весенне-летний период наблюдается тенденция к оттоку аборигенных птиц на прилегающие к городу территории, и замещение освободившихся ниш перелетными птицами, за счёт чего происходит снижение общей плотности с 1210,2 экз./км^2 в зимний до 208,24 экз./км^2 в весенний-летний и увеличение количества видов с 12 видов до 23 видов.

Зона малоэтажной застройки. По типу питания преобладают насекомоядные птицы (*Acrocephalus dumetorum, Hirundo rustica, Locustella naevia, Motacilla alba, Sylvia borin*) (35% от всех видов), на втором месте – растительноядные (*Bombycilla garrulus, Chloris chloris, Coccothraustes coccothraustes, Pyrrhula pyrrhula, Pinicola enucleator*), составляющие 30% от всех видов, обитающих в данной зоне, и на третьем - всеядные птицы (9%). По типу гнездования, также как в зоне многоэтажной застройки, преобладают кроногнездные (32%), но вместе с этим значительно возрастает число кустогнездных (24%) и дуплогнездных птиц (20%). По типу местообитания большинство видов относится к лесным видам (80%), на втором месте – синантропные виды (13%). В зимний период наблюдаются низкое видовое разнообразие (16 видов) и низкая плотность - 638,16 экз./км^2, что составляет 40% от максимально наблюдаемой. В отличие от зоны многоэтажной застройки наблюдается постепенное увеличение плотности и видового состава с 638,16 экз./км^2 в зимний период, до 828,48 экз./км^2 в весенне-летний период.

Зона лесопарков и парков. По типу питания преобладают насекомоядные (*Anthus trivialis, Acrocephalus schoenobaenus, Motacilla alba, Sylvia borin, Phylloscopus trochilus, Phoenicurus phoenicurus*), доля их в орнитофауне данной зоны составляет 45%, на втором месте растительноядные - 30% от всех видов, встречающихся в данной зоне и на третьем месте - всеядные птицы (*Pica pica, Parus major, P. montanus* и др.). По типу гнездования доминируют кроногнездные (23%), содоминируют кустогнездные и дуплогнездники - по 20% и 17%, соответственно. В орнитофауне данной зоны значительна доля наземногнездных птиц – 26% видов. В зимний период наблюдается, в отличие от селитебных зон, достаточно большое видовое разнообразие (18 видов), но очень низкая плотность−299,96 экз./км^2. В весенне-летний период наблюдается увеличение числа видов (52 вида) и общей плотности - 677,08 экз./км^2.

Наибольшая же плотность (939,08 экз./км^2) достигается в летне-осенний период, что связано, прежде всего, с вылетом слетков из гнезд, стаеобразованием и началом подготовки к осенней миграции у перелетных птиц.

Пригородная зона. Экологический состав орнитоценозов здесь также самый разнообразный. Так по типу питания преобладают насекомоядные (*Alauda arvensis, Eremophila alpestris, Motacilla citreola, Oenanthe oenanthe, Saxicola ruberta, S. torquata, Luscinia svecica*) - 50% видов, на втором месте растительноядные (25%), также можно выделить группу ихтиофагов (*Podiceps auritus, Pelecanus crispus, Botaurus stellaris* и др.) (28% видов) и всеядных птиц (*Pica pica, Corvus cornix, C. monedula, Parus major*) (15% видов). По типу гнездования лидируют наземногнездные - более 50% видов (*Anas platyrhynchos, A. acuta, Coturnix coturnix, Vanellus vanellus, Tringa totanus, Motacilla citreola, M. flava*), а также разнообразные кустогнездные (25%), встречаются кроногнездные (20%) (большие скопления образует *Corvus frugilegus*). По предпочитаемым местообитаниям лидируют птицы открытых пространств (25%), на втором месте – лесные птицы (24%), а также большое количество водно-болотных птиц (19%). Здесь как нигде из выше приведенных зон разнообразны хищные птицы (*Milvus migrans, Buteo buteo, Circus cyaneus, C. aeruginosus, Falco subbuteo, F. tinnunculus, Asio flammeus*), составляющие 5% от общего числа видов. Встречаются и редкие, занесенные в Красную книгу Тюменской области (*Aquila clanga, Lanius excubitor*). Наименьшая плотность птиц наблюдается в зимний период – 270,72 экз./км^2. Всего в этой зоне выявлено 19 видов. В весенне-летний период происходит увеличение числа видов (88 видов) и общей плотности (1062,92 экз./км^2). Наибольшая же плотность 1148,88 экз./км^2 достигается в летне-осенний период, Связано это, как с увеличением популяций местных птиц за счёт молодых особей, так и с откочёвкой птиц из селитебных зон города.

Контрольный участок. Экологический состав по типу питания также разнообразен и более представителен, чем в зонах города. В больших долях присутствуют виды насекомоядные и растительноядные - 41% и 20%, соответственно, специализирующиеся на определенных пищевых ресурсах (например, *Muscicapa hypoleuca* специализирована, в основном, на питании разнообразными видами отряда *Diptera*), ихтиофаги (*Podiceps cristatus, Larus ridibundus, Sterna hirundo*), всеядные птицы – 14%. На устойчивость и высокую продуктивность орнитоценозов изучаемого участка указывает достаточно большое количество хищных птиц (7% от общего числа видов). Здесь достаточно разнообразны представители дневных хищных птиц (*Accipiter gentilis, A. nisus, Buteo buteo, Circus aeruginosa, C. cyaneus F. subbuteo Falco tinnunculus, Milvus migrans*) и ночных хищных птиц (*Asio flammeus, A. otus, Strix uralensis, S. nebulosa*), обитают виды, внесённые в Красную книгу Тюменской области (2004) (*Aquila clanga, Bubo bubo, Lanius excubitor*). По типу гнездования, на первом месте располагаются наземногнездные птицы (40%), на втором месте кроногнездные птицы (*Columba palumbus, Oriolus oriolus, Turdus viscivorus, Turdus pilaris* и др.), и кустогнездные птицы (*Acrocephalus agricola, A. schoenobaenus, Emberiza citrinella, E. schoeniclus, Hippolais calligata, Phylloscopus trochilus,* и др.), которые практически отсутствуют в селитебных зонах города, обе этих группы объединяют по 23% от общего числа видов. Широко распространены дуплогнездные птицы (*Dendrocopus major, Sturnus vulgaris, Phoenicurus phoenicurus, Parus caeruleus, P. major, P. montanus, Sitta europaea*) (12%). В то же время такие птицы как полевой и домовый воробьи, типичные для городских ландшафтов полностью отсутствуют. По типу местообитания на первом месте располагаются птицы лесов (48%), на втором месте - птицы открытых пространств (20%), Большим разнообразием отличаются птицы водо-болотных местообитании - 10% или 32 вида, из которых 9 видов отряда *Anseriformes*, 18 видов *Charadriiformes*, 3 вида *Gruiformes*, один вид *Podicipediformes*, один вид *Ciconiiformes.* Также, как и в пригородной зоне наименьшая плотность птиц наблюдается в зимний период 389,12 экз./км^2, видовой состав составляют 29 видов птиц, что превышает аналогичный показатель для всех городских зон. Также, как в пригородной зоне, и в зоне лесопарков и парков в весенне-летний период наблюдается увеличение числа видов и общей плотности 1377,16 экз./км^2. Но в отличие от двух последних зон в летне-осенний период происходит небольшое снижение плотности птиц 1160,52 экз./км^2.

Заключение

Наиболее разнообразным отрядом в орнитофауне г. Ишима является *Passeriformes*, чей вклад колеблется от 20 видов в зоне неудобий до 54 в пригородной зоне. Число видов других отрядов в селитебных зонах ограниченно 1-2 видами. В лесопарковой и пригородной зоне заметно увеличение числа видов – 70 и 99 соответственно, что объясняется присутствием асинантропных, луговых и водно-болотных птиц, которых привлекают водоёмы расположенные на данной территории. Здесь многочисленны представители отряда *Charadriidae* (в лесопарковой зоне: 11 видов из которых 5 гнездится, в пригородной зоне 14 видов и 7 гнездится) и *Anseriformes* (в лесопарковой зоне: 6 видов из которых 4 гнездится, в пригородной зоне 10 видов и 4 гнездится). Параллельно увеличению числа водно-болотных птиц, которое в той или иной мере характерно для обоих зон, происходит увеличение, числа луговых птиц в пригородной зоне (черноголовый чекан, полевой и рогатый жаворонок, светлоголовая и желтая трясогузка и др.), и лесных птиц в лесопарковой (юрок, сойка, белобровик, пищуха, поползень, и др.).

Наиболее многочисленным по составу включенных отрядов является ключевой участок для него отмечен 121 вид из 75 родов, 40 семейств, 13 отрядов. При сравнении с числом видов, встреченных на территории города, разница составляет 8 видов. Это, в основном, крупные птицы по тем или иным причинам избегающие присутствия человека (тетерев, осоед и пр.), или, напротив, мелкие воробьиные птицы, предпочитающие биотопы, отсутствующие в городской черте (мухоловка-пеструшка, певчий дрозд).

Доминирующей экологической группой по питанию в целом для городских зон являются насекомоядные птицы (64 % от всех видов), в селитебных зонах значимую долю составляют всеядные птицы. По отношению к местам гнездования на территории города доминируют дуплогнездные птицы, по отношению к местам обитания - лесные птицы, синантропные виды составляют около 17 %.

В разные сезоны года и соответствующие им фенологические периоды наблюдается смена видового состава и эколого-таксономической структуры орнитоценозов в разных функциональных зонах города: в период гнездования (весенне-летний период) происходит постепенное нарастание обилия и численности видов птиц в пределах селитебных зон, а в постгездовой период (летне-осенний) происходит откочевка большинства видов птиц в пригородные и естественные ландшафты в виду возрастающей внутривидовой конкуренции за ресурсы, а также межвидовой конкуренции с синантропными птицами. Орнитоценозы зимнего периода являются наиболее однообразными, как в фаунистическом, так и экологическом отношении.

Литература:

1. *Гашев, С.Н.* Практическое применение методики маршрутного учёта птиц с неограниченной шириной учётной полосы [Текст] /С.Н. Гашев// Экологический мониторинг и биоразнообразие. - 2014. - № 2 (9). - С. 58-61.
2. *Гашев, С.Н.* Рабочее место орнитолога //Свидетельство № 2012620405 (зарегистрировано в Реестре баз данных 3 мая 2012).
3. *Граждан, К.В.* Видовое богатство и особенности распределения птиц городов Западно-Сибирской равнины в первой половине лета [Текст] /К. В. Граждан // Сибирский экологический журнал. - 2000. - № 3. - С. 345–349.
4. *Еливанов, А.В.* Птицы в городе Ишиме [Текст] / А.В. Еливанов // Урбоэкосистемы: проблемы и перспективы развития: материалы I междунар. науч.-практ. конф. - Ишим: ИГПИ им. П.П. Ершова, 2006. - С. 51-54.
5. Красная книга Тюменской области: Животные, растения, грибы / Отв. Ред. О.П. Петрова. - Екатеринбург, 2004. - 496 с.
6. *Крысин, С. В.* К вопросу о населении птиц города Ишима [Текст] / С.В. Крысин // Научное сообщество студентов XXI столетия. Естественные науки: сб. ст. по мат. XVII междунар. студ. науч.-практ. конф. – 2014. - № 3(17). - С 37-47.
7. *Левых, А.Ю.* Полевая практика по зоологии в условиях Приишимья/ А.Ю. Левых, Д.О. Шерер. - Ишим: Изд-во ИГПИ им. П.П. Ершова, 2011. - 80 с.

8. Методы исследований экологии наземных позвоночных животных: количественные учеты: учеб. пособие [Текст] / В.В. Романов, И.В. Мальцев // Владим. гос. ун-т. – Владимир: Изд-во Владим. гос. ун-та., 2005. – 79 с.
9. *Примак, И.В.* Интересные гнездовые находки в окрестностях г. Ишима [Текст] / И.В. Примак // Материалы к распространению птиц на Урале, в Приуралье и Западной Сибири. Екатеринбург, 1998. - С 136-137.
10. Список птицы Тюменской области [электронный ресурс]. – URL: https://www.utmn.ru/upload/medialibrary/fa2/Список%20птиц.pdf
11. Природно-исторические аспекты формирования качества жизни населения города Ишима [Текст] / А.Ю. Левых, А.В. Ермолаева, О.Е. Токарь, С.В. Квашнин, О.С. Козловцева, А.А. Кадысева, А.В. Иванкова, Л.В. Губанова, Л.И. Каташинская; отв. ред. А.Ю. Левых. – Ишим: Изд-во ИПИ им. П.П. Ершова (филиал) ФГБОУ ВО «ТюмГУ», 2016. – 166 с.
12. *Степанян, Л.С.* Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области) [Текст] / Л.С. Степанян; отв. ред. Д.С. Павлов. - М.: ИКЦ «Академкнига», 2003. - 808 с.
13. *Рябицев, В.К.* Птицы Урала, Приаралья и Западной Сибири: справ. определитель / В.К. Рябицев. - Екатеринбург: Изд-во Урал.ун-та, 2008. - 634 с.
14. *Чупина, Е.Н.* Роль древесно-кустарниковых насаждений в поддержании биологического разнообразия птиц на территории города [Текст] / Е.Н. Чупина // Полевые и экспериментальные исследования биологических систем: материалы IV всерос. науч.практ. конф. студ., аспирантов и молодых учёных. - Ишим: Изд-во ИГПИ им. П.П. Ершова, 2012. - С. 83-87.

УДК 632

ВЛИЯНИЕ ПЕСТИЦИДОВ НА ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Бондарь А.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Защита растений рассматривается как важная экономическая, социальная экологическая проблема. В различных регионах Казахстана, сельскохозяйственным культурам и многолетним насаждениям причиняют вред более 50 видов многоядных, свыше 100 видов специализированных вредителей, более 70 видов болезней и около 120 видов сорной растительности.

Резко увеличивается площади посевов и угодий, заселенные саранчовыми, по сравнению с 1995 г. их площадь возросла в 3 раза. Резко увеличилось распространение таких вредителей как гессенская муха, хлебная жужелица, клещи, колорадские жуки. Широко распространены на посевах пшеницы септориоз, гельминтоспориозные пятнистости. Все пахотные земли заражены возбудителями корневых гнилей. В засушливые годы они способна снизить урожайность пшеницы и ячменя на 7-10%.

Официально в Казахстане зарегистрированы 14 карантинных объектов. Основные карантинные мероприятия: фумигация посадочного материала, химические обработки в очагах, и самое главное — контроль ввоза посадочного и прививочного материала, проверка на скрытую зараженность в интродукционно- карантинных питомниках. Повышенную опасность представляют грузы, поступающие из Китая, Индии, Турции, Ирана. Могут проникнуть в Казахстан азиатский усач, сосновая стволовая нематода, китайская зерновка и многие Другие виды. Сегодня в список организмов, имеющих карантинное значение для стран мира, внесено уже более 400 видов вредителей, болезней растений и сорняков и этот список пополняется. В настоящее время функционируют 107 пограничных постов, на которых работают 305 инспекторов по карантину растений.

Пестициды являются единственным загрязнителем, который сознательно вносится человеком в окружающую среду. Применение пестицидов позволяет получать стабильные урожаи и ограничивать распространение инфекций, передаваемых животными-переносчиками,

например, малярии и сыпного тифа. Однако непродуманное использование пестицидов имеет и негативные последствия. Пестициды поражают различные компоненты природных экосистем: уменьшают биологическую продуктивность фитоценозов, видовое разнообразие животного мира, снижают численность полезных насекомых и птиц, а в конечном итоге представляют опасность и для самого человека.

Длительное хранение пестицидов на неприспособленных складах и в разрушенной таре приводит к сильному загрязнению окружающей среды: почвы, водных питьевых источников (даже артезианских вод), в целом агроландшафтов. Оно ведет к появлению устойчивых к ним видов организмов, особенно среди насекомых; губит хищников (естественных врагов вредителей) и других полезных животных. Последнее вызывает резкое увеличение устойчивости к пестицидам возбудителей опасных болезней растений. Например, сейчас уже 110 видов наиболее опасных фитопатогенных грибов стали высокоустойчивыми к 50 наиболее распространенным фунгицидам. А ведь грибковые болезни вызывают 80% потерь урожая сельскохозяйственных культур.

Особую опасность представляют хранящиеся стойкие органические загрязнители: хлорорганические соединения, ртутьорганические протравители, а также обладающие высокой токсичностью фосфорорганические и медьсодержащие пестициды, нитросоединения.

Пестициды распространяются на большие пространства, весьма удаленные от мест их применения. Многие из них могут сохраняться в почвах достаточно долго (период полураспада ДДТ в воде оценивается в 10 лет, а для диэлдрина он превышает 20 лет). При использовании даже наименее летучих компонентов более 50% активных веществ в момент воздействия переходят прямо в атмосферу, а для таких пестицидов, как ДДТ и диэлдрин, характерна дистилляция с парами воды на земной поверхности. Эта часть пестицидов, не достигших растений, подхватывается ветром и осаждается в районах суши или океана, весьма удаленных от зон применения вещества. Они в конечном итоге попадают в различные экосистемы, включая океан, пресноводные водоемы, наземные биомы и др., в значительных количествах накапливаются в почвах и увеличивают свои концентрации при движении по трофическим цепям.

Пестициды, проникшие в растения, приводят к подавляющему, повреждающему или, наоборот, стимулирующему эффекту в общем состоянии, росте и развитии растения. Хлорорганические и фосфорорганические соединения при воздействии на растения существенно нарушают физиологические и биохимические процессы. При обработке растений гербицидами снижается интенсивность фотосинтеза.

Если пестициды применяют в умеренных дозах при оптимальных условиях температуры, отсутствии дефицита влаги, достаточном количестве доступных растениям питательных веществ, это обусловливает стимулирующее действие препаратов на защищаемые растения, их рост и развитие, накопление ценных компонентов. Наиболее значительный стимулирующий эффект проявляется при применении инсектицидов в период интенсивного роста растений.

Применение химических препаратов в повышенных дозировках приводит к глубоким изменениям в обмене веществ растений. На определенном уровне воздействия пестицида растения не могут преодолеть нарушения физиологических функций, и наступают необратимые процессы, отрицательно влияющие на рост и развитие, а иногда приводят к гибели растений.

При попадании в биоценоз пестициды взаимодействуют практически со всеми растениями, насекомыми, микрофлорой, земноводными. В процессе интеграции и продвижения по трофическим путям химические препараты попадают в водоемы, накапливаются в животных и птицах.

Литература:

1. Гальперин, М.В. Общая экология: Учебник / М.В. Гальперин. - М.: Форум, 2012. - 336 с.
2. Маврищев, В.В. Общая экология. Курс лекций: Учебное пособие / В.В. Маврищев. - М.: НИЦ ИНФРА-М, Нов. знание, 2013. - 299 с.

3. Брюхань, Ф.Ф. Промышленная экология: Учебник / Ф.Ф. Брюхань, М.В. Графкина, Е.Е. Сдобнякова. - М.: Форум, 2012. - 208 с.
4. Зайцев, В.А. Промышленная экология: Учебное пособие / В.А. Зайцев. - М.: БИНОМ. ЛЗ, 2013. - 382 с.
5. Какарека, Э.В. Промышленная экология: Учебное пособие / М.Г. Ясовеев, Э.В. Какарека, Н.С. Шевцова, О.В. Шершнев; Под ред. М.Г. Ясовеев. - М.: НИЦ ИНФРА-М, Нов. знание, 2013. - 292 с.
6. Ксенофонтов, Б.С. Промышленная экология: Уч. пос. / Б.С. Ксенофонтов, Г.П. Павлихин, Е.Н. Симакова. - М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 208 с.
7. Ларионов, Н.М. Промышленная экология: Учебник для бакалавров / Н.М. Ларионов, А.С. Рябышенков. - М.: Юрайт, 2013. - 495 с.
8. Архангельский, В.И. Гигиена и экология человека: Учебник / В.И. Архангельский, В.Ф. Кириллов. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2013. - 176 с.
9. Крымская, И.Г. Гигиена и экология человека: Учебное пособие / И.Г. Крымская. - Рн/Д: Феникс, 2013. - 351 с

ӘОЖ:512.6

МАТРИЦАЛЫҚ АРГУМЕНТТІҢ СКАЛЯР ФУНКЦИЯСЫ

Вильданова Ф.Х., Тортаева Н.Е.
(Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті)

Мақалада комплекс сандардың қандай да бір жиынында берілген кейбір $f(\lambda)$ функциясына $f(A)$ матрицалық функцияны сәйкес қою, яғни $f(\lambda)$ функциясын аргументтің матрицалық мәніне тарату мәселесі және матрицалар функциясы қасиеттері, матрицаның функциясын Лагранж –Сильвестр көпмүшесі көмегімен құру қарастырылған.

Түйін сөздер: матрица, функция, матрицалардың функциялары, матрица спектрі, интерполяциялық көпмүше.

Айталық, $A \in M_n(C)$ және $f(x)$ скаляр аргументтің функциясы болсын. $f(A)$ деп нені түсінуіміз керектігін анықтаймыз, яғни $f(x)$ функциясын аргументтің матрицалық мәніне таратуымыз керек. $f(x) = a_n x^n + a_{n\ 1} x^{n-1} + \cdots + a_1 x + a_0$ $f(x)$ көпмүше болғанда есептің жауабы белгілі, онда $f(A) = a_n A^n + a_{n\ 1} A^{n-1} + \cdots + a_1 A + A_0$.

Енді жалпы жағдайда $f(A)$ анықтайық. Айталық, A матрицасының минималды көпмүшесі $m(x)$ және оның канондық жіктелуі:

$$m(x) = (x \quad \lambda_1)^{m_1} \cdot (x \quad \lambda_2)^{m_2} \cdot \ldots \cdot (x \quad \lambda_s)^{m_s},$$

$\sum m_i = deg m(x) = m$, A матрицасының меншікті мәндері λ_i болсын. Айталық, $g(x)$ және $h(x)$ көпмүшелері бірдей мәндер қабылдасын.

$$g(A) = h(A) \tag{1}$$

болса, онда A үшін $d(x) = g(x) - h(x)$ жойып жіберуші көпмүше болады.
$d(A) = 0$ болғандықтан, $d(x)$ сызықтық көпмүшеге бөлінеді, яғни

$$d(x) = m(x) \cdot q(x) \tag{2}$$

Сонда

$$d(\lambda_k) - 0$$

$d^1(\lambda_k) = 0$

……

$d^{m_k-1}(\lambda_k) = 0$ $k=1,s$

яғни,

$g(\lambda_k) = h(\lambda_k)$

$g^1(\lambda_k) = h^1(\lambda_k)$

……..

$$g^{m_k-1}(\lambda_k) = h^{m_k-1}(\lambda_k)\ k=\overline{1,s} \quad (3)$$

$f(x)$функциясы үшін $f(\lambda_k), f^1(\lambda_k), \dots, f^{m_k-1}(\lambda_k), k = \overline{1,s}$ болатын m мәндерді $f(x)$функциясының A матрицасының спектріндегі мәндері деп атауға келісейік, ал осы мәндердің жиынын $f(SpA) = \{f(\lambda_k), f^1(\lambda_k), \dots f^{m_2-1}(\lambda_k)\}$ деп белгілейміз.

Егер $f(SpA)$ жиыны $f(x)$ функциясы үшін анықталған болса, онда функция A матрицасының спектрінде анықталады. Демек, (3) бойынша $h(x)$пен $g(x)$ көпмүшелері A матрицасының спектрінде бірдей мәндер қабылдайды.

Егер A матрицасы берілетін болса, онда $f(x)$ көпмүшесінің мәні A матрицасының спектріндегі осы көпмүшенің мәнімен толығымен анықталады, яғни матрицаның спектрінде бірдей мәндер қабылдайтын барлық $g_i(x)$ көпмүшелері $g_i(A)$ бірдей матрицалық мәндерге бар болады. Жалпы жағдайда $f(A)$ мәнін анықтау осы принципке негізделген.

A матрицасының спектріндегі $f(x)$ функциясының мәндері $f(A)$ функциясын анықтау қажет, яғни спектрде бірдей мән қабылдайтын функциялар бірдей $f(A)$ матрицалық мән қабылдау қажет.

Жалпы жағдайда $f(A)$ мәнін анықтау үшін A матрицасының спектрінде дәл солай мәндер қабылдайтын, яғни $f(A) = g(A)$ болатындай $g(x)$ көпмүшесін табу жеткілікті. $g(A)$ көпмүшесі A матрицасының спектрінде $f(A)$ –мен бірдей мәндер қабылдайтын кез келген көпмүше:

$$f(SpA) - g(SpA).$$

1-анықтама. A матрицасының функциясының мәні деп $f(SpA) = g(SpA)$ болғандағы осы матрицаның көпмүшесінің мәнін айтады.

$r(x)$ көпмүшесін A матрицасының спектріндегі $f(x)$ функциясы үшін Лагранж – Сильвестр интерполяциялық көпмүше деп атайды [1].

1’-анықтама. Айталық, $f(x)$ функциясы A матрицасының спектрінде анықталсын, ал $r(x)$ – сәйкес Лагранж –Сильвестр интерполяциялық көпмүшесі болсын.Сонда $f(A) - r(A)$ және $r(x)$ көпмүшесінің түрі:

$$r(x) = f(0) + \frac{f'(0)}{1!}x + \frac{f''(0)}{2!}x^2 + \dots + \frac{f^{(n-1)}(0)}{(n-1)!}x^{n-1}$$

$$r(0) = f(0), r'(0) = f'(0), \dots, r^{(n-1)}(0) = f^{(n-1)}(0)$$

Сонымен,

$$f(H_1) = r(H_1) = f(0)E + \frac{f'(0)}{1!}H_1 + \frac{f''(0)}{2!}H_1^2 + \dots + \frac{f^{(n-1)}(0)}{(n-1)!}H_1^{n-1} =$$

$$\begin{bmatrix} f(0) & \frac{f'(0)}{1!} & \dots & \frac{f^{(n-1)}(0)}{(n-1)!} \\ 0 & f(0) & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \frac{f'(0)}{1!} \\ 0 & 0 & \dots & f(0) \end{bmatrix}$$

Матрицалардың функцияларының қасиеттері:

1-қасиет: Егер $A \in M_n(C)$ матрицасының $\lambda_1, \lambda_2, \ldots . \lambda_n$ меншікті мәндері (оның ішінде еселі де болуы мүмкін) бар болса, ал $f(x) \in C[x]$ болса, онда $f(A)$матрицасының меншікті мәндері $f(x)$ көпмүшесінің $f(\lambda_1), f(\lambda_2), \ldots, f(\lambda_n)$ меншікті мәндері болады.

2-қасиет: $A \in M_n(C)$ матрицасы және A матрицасының $\lambda_1, \lambda_2, \ldots . \lambda_n$ меншікті мәндері бар болсын және $f(x)$ *функциясы* A матрицасының спектрінде анықталған кез келген функция болсын, онда $f(A)$ матрицасының меншікті мәндері $f(\lambda_1), f(\lambda_2), \ldots . f(\lambda_n)$ болады.

3-қасиет:Егер $A, B \in M_n(C)$ A және B ұқсас матрицалар болса, яғни $B = T^{-1}AT$ және $f(x)$ *функциясы* A матрицасының спектрінде анықталған кез келген функция болса, онда $f(B) = T^{-1}f(\Lambda)T$ орындалады.

Лагранж-Сильвестр интерполяциялық көпмүшесі:

1-жағдай. $A \in M_n(C)$ матрицасы берілсін. Бірінші жағдайда $|xE - A|$ сипаттамалық көпмүшесінің n тең түбірлері бар болсын, оның ішінде еселілер болмасын, яғни Λ матрицасының барлық меншікті мәндері әр түрлі:

$$C(x) - |xE - A| - (x - \lambda_1)(x - \lambda_2) \ldots (x - \lambda_n)$$

мұндағы SpA —жай спектр.

Мұндай жағдайда $l_k(x)$ базистік көпмүшесін құрайық:

$$l_k(x) = \frac{\prod_{i=1}^{n}(x-\lambda_i)}{\prod_{i=1}^{n}(\lambda_k-\lambda_i)}, i \neq k$$

A матрицасының спектрінде анықалған функция $f(x)$ болсын және спектрдегі бұл функцияның мәндері $f(\lambda_1), f(\lambda_2), \ldots . f(\lambda_n)$ болады. $r(\lambda_i) = f(\lambda_i), i = \overline{1,n}$ құру қажет.

Ең алдымен

$$r(x) = \sum_{k=1}^{n} l_k(x) f(\lambda_k)$$ құрайық

$$l_k(\lambda_i) = \begin{cases} 0, \lambda_i \neq \lambda_k \\ 1, \lambda_i = \lambda_k \end{cases}$$ және $r(\lambda_i) = f(\lambda_i)$ екендігін ескерейік [2].

2-жағдай. A матрицасының сипаттамалық көпмүшесінің еселі түбірлері бар болсын, бірақ бұл матрицаның минималды көпмүшесі сипаттамалық көпмүшенің бөлгіші болсын және тек жай түбірлері бар болсын, яғни $m(x) = (x - \lambda_1)(x - \lambda_2) \ldots . (x - \lambda_n)$. Бұл жағдайда интерполяциялық көпмүше алдыңғы жағдайдағы сияқты құрылады.

3-жағдай. Жалпы жағдайды қарастырайық. Минималды көпмүше мына түрде болсын:

$m(x) = (x - \lambda_1)^{m_1}(x - \lambda_2)^{m_2} \ldots (x - \lambda_s)^{m_s}$

мұндағы $m_1 + m_2 + \cdots + m_s = m,\ degr(x) < m.$

Бөлшек-рационал $\frac{r(x)}{m(x)}$ функциясын құрайық және оны қарапайым бөлшектерге бөлейік:

$$\frac{r(x)}{m(x)} = \sum_{k=1}^{s} \frac{a_{k_1}}{(x-\lambda_k)^{m_1}} + \frac{a_{k_2}}{(x-\lambda_k)^{m_1-1}} + \cdots + \frac{a_{k_s}}{x-\lambda_k}$$

$(*)$

$m^*(x) = \frac{m(x)}{(x-\lambda_k)^{m_s}}$ деп белгілейік

$(*)$ ны $(x - \lambda_k)^{m_s}$-ға көбейтіп мына теңдікті аламыз:

$$\frac{r(x)}{m^k(\lambda_k)} = a_{k_1} + a_{k_1}(x - \lambda_k) + a_{k_2}(x - \lambda_k)^{m_2 - 1} + \rho(x)(x - \lambda_k)^{m_s}$$

$(**)$

мұндағы $\rho(x)$ функциясы $x - \lambda_k$ болғанда шексіздікке айналмайды.

Егер $(**)$ ге $x = \lambda_k$ қоятын болсақ,

$$a_k - \frac{r(\lambda_k)}{m^k(\lambda_k)}$$

$$(r'(x)\frac{1}{m^k(x)}+r(x)\frac{1}{m^k(x)})_{x=\lambda_k}=a_{k_2}$$

a_{k_2}табу үшін $(**)$-ны екі рет диффренциалдау керек т.с.с. Сонымен a_{k_1} коэффициенті бірмәнді табылады [3].

Барлық коэффициенттерді тауып болғаннан кейін, $(*)$-ны $m(x)$-ке көбейтіп, $r(x)$ интерполяциялық көпмүшесін аламыз:

$$r(x)=\sum_{k=1}^{n}\left(\frac{a_{k_1}}{(x-\lambda_k)^{m_1}}+\frac{a_{k_2}}{x-\lambda_k}\right)m(x).$$

Мысал:Егер $f(x)=e^{\lambda t}$,*мұндағы* $t-$*қандайда бір параметр*, $A=\begin{bmatrix}6 & -1\\ 3 & 2\end{bmatrix}$ болса, $f(A)$ неге тең?

A матрицасының минималды көпмүшесін табайық:

$$[xE-A]=\begin{bmatrix}x-6 & 1\\ -3 & x-2\end{bmatrix}$$

$$d_2(x)=x^2-8x+15$$

$$d_1(x)-1$$

$$f_2(x)-m(x)-(x-3)(x-5)$$

Функция A матрицасының спектрінде анықталған не анықталмағандығын тексерейік:

$$f(3)=e^{3t}\qquad f(5)=e^{5t}$$

$$r(3)-f(3)\qquad r(5)-f(5)$$

$$\frac{r(x)}{(x-3)(x-5)}=\frac{\alpha}{x-3}+\frac{\beta}{x-5}\qquad(*)$$

$$r(x)=\alpha(x\quad 5)\ \mathrm{I}\ \beta(x\quad 3)$$

$(*)$ –ны $(x\quad 3)$-ке көбейтсек:

$$\frac{r(x)}{x-5}=\alpha+\frac{\beta}{x-5}(x-3)$$

$x=3$ болғанда, $\frac{r(3)}{-2}=\alpha\qquad\alpha=\frac{e^{3t}}{-2}$

$(*)$ –ны $(x-5)$-ке көбейтсек:

$$\frac{r(x)}{x-3}=\frac{\alpha}{x-3}(x-5)+\beta$$

$$\beta=\frac{e^{5t}}{2}$$

Осыдан, $r(x)=-\frac{1}{2}e^{3t}(x-5)+\frac{1}{2}e^{5t}(x-3)$-интерполяциялық көпмүше.

$$f(A)=r(A)=-\frac{1}{2}e^{3t}(A-5E)+\frac{1}{2}e^{5t}(A-3E)=-\frac{1}{2}e^{3t}\begin{bmatrix}1 & -1\\ 3 & -3\end{bmatrix}+\frac{1}{2}e^{5t}\begin{bmatrix}3 & -1\\ 3 & -1\end{bmatrix}$$

$$=\begin{bmatrix}-\frac{1}{2}e^{3t}+\frac{3}{2}e^{5t} & \frac{1}{2}e^{3t}-\frac{1}{2}e^{5t}\\ -\frac{3}{2}e^{3t}+\frac{3}{2}e^{5t} & \frac{3}{2}e^{3t}-\frac{1}{2}e^{5t}\end{bmatrix}=e^{At}$$

Мысал: Егер $A=\frac{\pi}{2}\begin{bmatrix}2 & 0 & 0\\ 0 & 1 & 1\\ 0 & 0 & 1\end{bmatrix}$ болатын болса, $\sin A=\frac{4}{\pi}F-\frac{4}{\pi^2}A^2$

A матрицасының минималды көпмүшесін табайық:

$[xE-A]=\begin{bmatrix}x-\pi & 0 & 0\\ 0 & x-\frac{\pi}{2} & -\frac{\pi}{2}\\ 0 & 0 & x-\frac{\pi}{2}\end{bmatrix}$-сипаттамалық көпмүше

$d_3(x) = (x-\pi)(x-\frac{\pi}{2})^2$

$M\begin{pmatrix}1 & 2\\ 1 & 3\end{pmatrix} = -\frac{\pi}{2}(x-\pi)$

$M\begin{pmatrix}2 & 3\\ 2 & 3\end{pmatrix} = (x-\frac{\pi}{2})^2$

$d_2(x) - 1$, онда минималды көпмүше:

$m(x) = (x-\pi)(x-\frac{\pi}{2})^2$

$$\frac{r(x)}{m(x)} - \frac{\alpha}{x-\pi} + \frac{\beta}{(x-\frac{\pi}{2})^2} + \frac{\gamma}{x-\frac{\pi}{2}}$$

$(*)$

Матрица спектрінде $f(x) = sinx$ қарастырайық:

$f(\pi) - sin\pi - 0$

$f\left(\frac{\pi}{2}\right) = sin\frac{\pi}{2} = 1$

$f'\left(\frac{\pi}{2}\right) = cos\frac{\pi}{2} = 0$ - функция спектрде анықталған.

$(*)$ –ны $(x-\pi)$-ке көбейтсек:

$$\frac{r(x)}{(x-\frac{\pi}{2})^2} = \alpha + \left(\frac{\beta}{\left(x-\frac{\pi}{2}\right)^2} + \frac{\gamma}{x-\frac{\pi}{2}}\right)(x-\pi)$$

$$\alpha = \frac{r(\pi)}{\frac{\pi^2}{4}} = 0$$

$(*)$ –ны $(x-\frac{\pi}{2})^2$-ке көбейтсек:

$$\frac{r(x)}{x-\pi} = \frac{\alpha}{x-\pi}(x-\frac{\pi}{2})^2 + \beta + \frac{\gamma}{x-\frac{\pi}{2}}$$

$(**)$

$$\beta = \frac{r(\frac{\pi}{2})}{-\frac{\pi}{2}} = \frac{sin\frac{\pi}{2}}{-\frac{\pi}{2}} = -\frac{2}{\pi}$$

$(**)$ туындысын тауып, g ды есептейік:

$r'(x)\frac{1}{x-\pi} + r(x)\left(-\frac{1}{(x-\pi)^2}\right) = \gamma$

$x = \frac{\pi}{2}$ деп алып,

$\gamma = f'\left(\frac{\pi}{2}\right)\frac{1}{-\frac{\pi}{2}} + f\left(\frac{\pi}{2}\right)\left(-\frac{4}{\pi^2}\right)$

яғни, $\gamma = -\frac{4}{\pi^2}$

$r(x) = \alpha(x-\frac{\pi}{2})^2 + \beta(x-\pi) + \gamma(x-\pi)(x-\frac{\pi}{2})$

$r(x) = \frac{2}{\pi}(x-\pi) - \frac{4}{\pi^2}(x-\pi)(x-\frac{\pi}{2})$

$sinx = r(x) = -\frac{4}{\pi^2}x^2 + \frac{4}{\pi}x$

$$sinA = r(A) = -\frac{4}{\pi^2}A^2 + \frac{4}{\pi}A = \begin{bmatrix}0 & 0 & 0\\ 0 & 1 & 0\\ 0 & 0 & 1\end{bmatrix}$$

Әдебиет:
1. Вильданова Ф.Х., Вильжанова М.Х., Ерденова А.К., Мухамедияров М.К. Матрицалар теориясынан дәрістер.-Алматы:Эверо, 2015.-200 б.
2. Цехан О.Б. Матричный анализ.-Москва:ФОРУМ, 2012.-530 б.
3. Гантмахер Ф. Теория матриц.Москва:ФОРМАТ, 2010.-560 б.

УДК 004.032.26

ОБЗОР МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ С ПОДКРЕПЛЕНИЕМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ХАОТИЧЕСКОЙ НЕЙРОННОЙ СЕТИ

Голодов В.А., Дубровина М.С.
(Южно-Уральский государственный университет, г.Челябинск)

Введение

Вероятность возникновения искусственного интеллекта (далее ИИ) возрастает в наши дни. В большей мере это вызвано недавними результатами в обучении с подкреплением с использованием глубокой нейронной сети [4, 12]. Выявление того, чего можно было бы назвать «мышлением» является одной из самых трудных задач на данный момент.

Группа ученых из университета Оита в Японии во главе Кацунари Шибата и Юкио Гото выдвинули гипотезу о переходе от «исследования» к «мышлению» посредством обучения рекуррентных нейронных сетей с использованием метода обучения с подкреплением [8]. Для осуществления данной гипотезы необходим новый вид обучения с подкреплением с использованием хаотической нейронной сети [9]. В данной работе будет рассмотрена сложность возникновения процесса «мышления», гипотеза о переходе «исследования» к «мышлению» и способ ее реализации с использованием хаотической нейронной сети и практическое применение данного метода.

Сложность возникновения «мышления»

Для реализации процесса «мышления» должна быть сформирована многоэтапная смена состояний. Ученые из университета Оито показали, что даже на простых задачах в рекуррентных нейронных сетях необходимо использовать множество функций, чтобы обеспечить запоминание объектов (эффект запоминания) [11].

Не сложно сформировать память как динамику конвергенции (сходимости) к фиксированной точке, если исходные веса обратной связи установлены так, что матрица переходов для связи является тождественной матрицей или близка к ней при линейном приближении. Это также позволяет решить проблему исчезающего градиента в методе обратного распространения ошибки. Однако переход из состояния требует не только динамики конвергенции для ассоциации, но и динамики перехода из одного состояния в другое [10]

В качестве примера группа ученых решила рассмотреть многокомнатную задачу. В данной задаче имеется агент (испытуемая система) взаимодействующая с окружающей средой. После обучения системы, были замечены некоторые изменения во внутреннем состоянии, однако обучение было затруднительным [3].

Хаос и гипотеза: переход от «исследования» к «мышлению» посредством обучения

Представим, что мы стоим на развилке, у нас есть два варианта: мы можем пойти вправо или влево, как показано на рисунке 1.

Рис. 1. Развилка

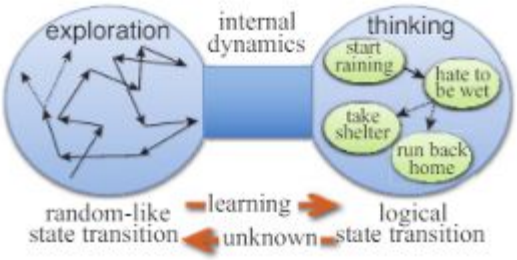

Рис. 2. «Исследование» и «мышление», как внутренняя память

Мы не задумываемся о других возможностях: пойти прямо или, к примеру, потанцевать. Варианты с низким уровнем исследования не побуждают нас к действиям, поскольку существуют другие варианты с лучшими уровнем исследования, подкрепленным какими-то прошлыми знаниями [2].

Кацунари Шибата и Юки Гото полагают, что исследование должно генерироваться внутри рекуррентной нейронной сети, которая затем генерирует команды [7]. «Исследование» и «мышление» генерируются как внутренняя динамика, как показано на рисунке 2. «Исследование» – это более случайные переходы состояний [7]. С другой стороны, «мышление» – это более рациональный или логический переход состояний, хотя имеют место быть порой случайные переходы состояний такие как «открытие» или «озарение» [7].

Аналогия к вышеописанному процессу может быть найдена в хаотической динамике.

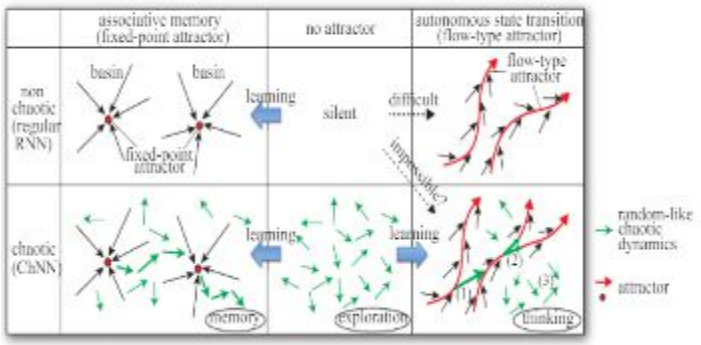

Рис. 3. Сематическая диаграмма хаотической динамики и аттракторов

Фиксированная точка аттрактора формируется вокруг каждого запомненного или изученного шаблона в регулярной ассоциативной памяти, как показано на рисунке 3.

Важным свойством такой памяти, представленной набором аттракторов сети, является ее распределенность [1]. Это означает, что все нейроны сети участвуют в кодировании всех состояний памяти. Поэтому небольшие искажения значений отдельных весов не сказываются на содержании памяти, что повышает устойчивость памяти к помехам.

Аттрактор представляет собой множество, к которому переменная, двигаясь в соответствии с требованиями динамической системы, развивается с течением времени [1]. Если при различных начальных условиях все траектории в фазовом пространстве будут уходить в бесконечность, это будет говорить о том, что у такой системы нет устойчивого состояния. В случае, когда все они закончатся в одной точке, т.е. система придет к конкретному состоянию, и больше с ней не будет происходить никаких изменений, то такая точка будет являться точкой устойчивого состояния. После выхода из этого состояния, под действием кратковременного возмущения, система всегда вернется в это же состояние. В этом случае, все траектории заканчиваются в точке, то есть она как бы притягивает к себе со временем все фазовые траектории. Такая точка называется фиксированной точкой аттрактора.

Когда мы подключаем к нашей системе хаотическую нейронную сеть, то динамика перехода между заученными шаблонами будет называться «Хаотической Маршрутизацией» [3]. Сформированные потоки аттракторов, изображенные красными и черными стрелками на рисунке 3, отражают заученные рациональные и логические переходы состояний. Зеленые стрелки на рисунке 3, что отражают собой «озарение» или «открытие» возникают как

нерегулярные переходы между аттракторами и высокий уровень исследования возникает в ветвях потока. Если ситуация неизвестна, то аттрактор не образуется, и оставшаяся случайная хаотическая динамика сохраняется до возвращения в известную ситуацию.

В 80-е годы два нейрофизиолога Калифорнийского университета в Беркли, Уолтер Фримен и Кристина Скарда в своих экспериментах показали, что активность на обонятельной луковице (обонятельные луковицы являются частью коры головного мозга, контролирующей обоняние) у кроликов становится хаотичной при неизвестных стимулов [13]. Осана в 1999 году в своей работе показал разницу хаотического свойства между известными и неизвестными шаблонами в ассоциативной памяти с использованием хаотической нейронной сети, а также продемонстрировал, что после того, как неизвестный шаблон запомнен, формируемая ассоциация с этим шаблоном будет такая же, как и с другими ранее запомненными шаблонами [5].

Обобщая все сказанное ранее, Шибата и Гото предположили, что «исследование» переходит в «мышление» посредством обучения, формируя потоки аттракторов в хаотичной случайной динамике и которые могут быть реализованы посредством обучения с подкреплением с использованием хаотической нейронной сети.

Новый вид обучения с подкреплением с использованием хаотической нейронной сети

Шибата и Гото предложили новый вид обучение с подкреплением с использованием хаотической нейронной сети. Позиционирование исследования при обучении полностью отличается от обычного. Здесь хаотическая динамика внутри хаотической нейронной сети сама по себе создает факторы исследования. Поскольку внешние случайные числа для выбора стохастического действия не используются, факторы исследования не изолированы от выхода. Тогда метод обучения должен быть полностью отличным от обычного.

Исходя из того, что движения непрерывны, использовался метод «Actor-critic». В данном методе actor реализованный на одной нейронной сети принимает текущее состояние и с учетом данного состояния определяет наилучшие действия, а critic, реализованный на другой сети, играет роль оценки, принимая текущее состояние и действия actor и возвращая оценку его действия. Здесь actor реализуется в хаотической нейронной сети, а critic реализуется в отдельной многослойной нейронной сети.

Входы представляют собой сигналы датчиков для обеих сетей. Обучение actor в хаотической нейронной сети в значительной степени отличается от обычного обучения с подкреплением. В своих обычных работах, Шибата и Гото добавляли случайные числа (шум) $rnd_{i,t}$ на каждый выход actor, которые агент «исследует». Сеть actor обучается методом обратного распространения во времени BPTT (Back Propagation Through Time), используя произведение случайного числа и TD-ошибки в качестве ошибки для каждого выхода рекуррентной нейронной сети.

Временное различие (TD) – это подход к обучению прогнозирования величины, которая будет зависеть от будущих показаний сигналов. Величина TD error – это разница предсказанных и полученных сигналов.

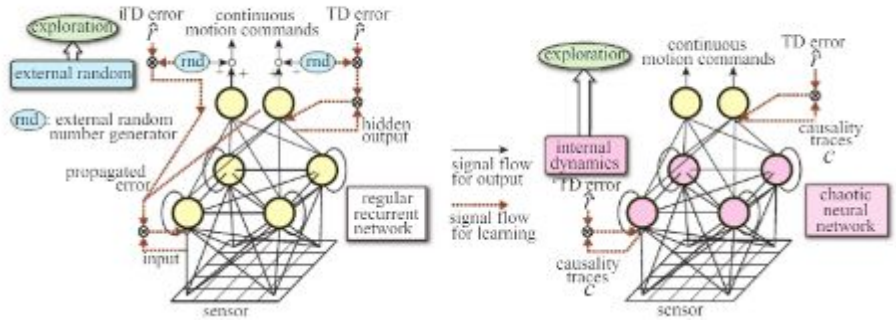

Рис. 4. Обычная рекуррентная и хаотическая нейронные сети

В предлагаемом методе внешние случайные числа, добавленные к выходам actor, отсутствуют. Сеть представляет собой своего рода рекуррентную нейронную сеть, но, устанавливая на каждом соединение обратной связи большое случайное число, она может производить хаотическую динамику внутри, как изображено на рисунке 4.

Обучение уклонению от препятствий

Для проверки корректной работы нового метода обучения, группа ученных провела ряд опытов, используя данный метод. Рассмотрим здесь опыт с роботом.

У робота имеется два колеса и два визуальных датчика [6]. Также есть поле размера 20×20 и началом координат является его середина, как показано на рисунке 5.

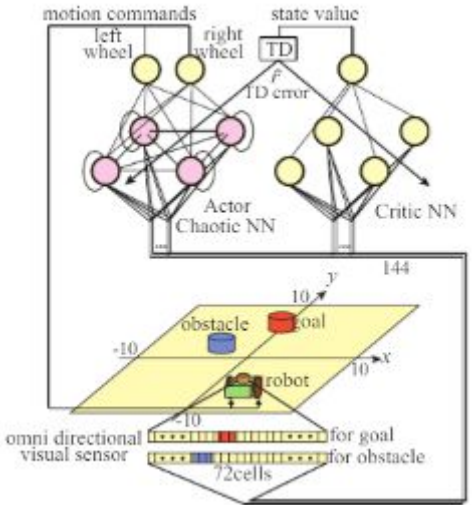

Рис. 5. Опыт с роботом

Роботу необходимо добраться до цели, обойдя препятствие. Цель установлена в точке с координатами (0,8) с радиусом r =1.0. Робот с радиусом r = 0.5 и препятствием с радиусом r =1.5 устанавливаются случайно в каждой серии тестов. Ориентация робота также определяется случайно. Каждый визуальный датчик действует по всем направлениям и имеет 72 камеры, и может поймать только цель или препятствие. Все 144 сигнала датчиков поступают на вход сетей actor и critic и левое и правое колеса робота вращаются в зависимости от выходов actor.

Когда робот достигает цели, он получает сигнал подкрепления, если же он натыкается на препятствие, то получает штраф.

Одна серия тестов заканчивается, как только робот достигает цели или если уже прошел 1000 шагов от начала старта. В каждой сети имеется три слоя, включая входной слой. Количество скрытых нейронов у сети critic 10, а у хаотической нейронной сети actor 100. На рисунке 6 показана кривая обучения, по оси абсцисс отложены количество проведенных тестов, по оси ординат число шагов до цели. Синяя линия на рисунке 6 показывает среднее значение для каждой серии.

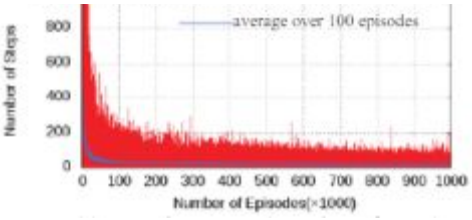

Рис. 6. Кривая обучения

По графику видно, как уменьшается количество шагов с увеличением числа испытаний. На рисунке 7 показана траектория робота до и после обучения.

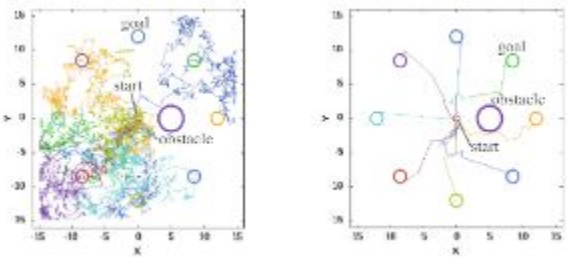

Хотя положение цели в каждой серии тестов не меняется, относительно положения робота оно будет изменяться, поскольку в каждой серии тестов меняется само положение робота на доске. Размер препятствия на рисунке показывает ту область, где робот сталкивается с ним, и эта область больше настоящего размера препятствия.

До обучения робот двигается хаотично, но после обучения он способен достигать цели, обходя препятствие. В традиционных методах обучения, случайность выбора действия уменьшалась по мере прогрессирования обучения, но здесь можно увидеть, что выборка действий уменьшалась самостоятельно по мере обучения.

Тем не менее, можно пронаблюдать странное поведение, как, например, неожиданная смена направления движения робота. Это наблюдается в случае, когда значения скрытых нейроны сети actor близки к максимуму (0.5) или минимуму (-0.5).

Заключение

Подводя итоги можно сказать, что реализация процесса «мышления» является одной из трудновыполнимых задач на сегодняшний день. Обучение с использованием традиционного метода обучения с подкреплением не приносит нужного результата.

Предложенный новый способ обучения с подкреплением на хаотических нейронных сетях с использованием метода «actor-critic» смог продемонстрировать свою эффективность в ряде случаев, однако он все еще нуждается в усовершенствовании.

Литература:

1. Розенблатт Ф. Принципы Нейродинамики: Перцептроны и Теория Механизмов Мозга / Ф. Розенблатт, Изд-во «Мир», 1965.
2. Goto Y., Shibata K. Emergence of Higher Exploration in Reinforcement Learning Using a Chaotic Neural Network Springer International Publishing, 2016. 40–48 c.
3. Kaneko K., Tsuda I. Chaotic itinerancy // Chaos: An Interdisciplinary Journal of Nonlinear Science. 2003. № 3 (13). C. 926–936.
4. Mnih V. [и др.]. Human-level control through deep reinforcement learning // Nature. 2015. № 7540 (518). C. 529–533.
5. OSANA Y., HAGIWARA M. Successive Learning in Hetero-Associative Memory Using Chaotic Neural Networks // International Journal of Neural Systems. 1999. № 4 (9). C. 285–299.
6. Sawatsubashi Y., Samusudin M.F. bin, Shibata K. Emergence of Discrete and Abstract State Representation through Reinforcement Learning in a Continuous Input Task Springer, Berlin, Heidelberg, 2013. 13–21 c.
7. Shibata K. Learning of Deterministic Exploration and Temporal Abstraction in Reinforcement Learning IEEE, 2006.
8. Shibata K. Emergence of Intelligence through Reinforcement Learning with a Neural Network InTech, 2011.
9. Shibata K. Communications that Emerge through Reinforcement Learning Using a (Recurrent) Neural Network 2017.
10. Shibata K., Goto Y. Significance of Function Emergence Approach based on End-to-end Reinforcement Learning as suggested by Deep Learning, and Novel Reinforcement Learning Using a Chaotic Neural Network toward Emergence of Thinking // Cognitive Studies. 2017. № 1 (24). C. 96–117.
11. Shibata K., Sakashita Y. Reinforcement learning with internal-dynamics-based exploration using a chaotic neural network 2015. 1–8 c.
12. Silver D. [и др.]. Mastering the Game of {Go} with Deep Neural Networks and Tree Search // Nature. 2016. № 7587 (529). C. 484–489.
13. Skarda C.A., Freeman W.J. How brains make chaos in order to make sense of the world // Behavioral and Brain Sciences. 1987. № 2 (10). C. 161.

ӘОЖ 636.2.082.11

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЕТ БАҒЫТЫНДАҒЫ ІРІ ҚАРА МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

Данаева А.Қ., Жантлеуов Д.А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қ, Қазақстан)

Қазіргі уақытта мал шаруашылық өнімдеріне сұраныс арта түсуде, әсіресе ірі қара малдың етіне, арнайы ет бағытындағы ірі қара малды дамыту арқылы олардың санын көбейту қажет, сүтті бағытындағы ірі қара малды қабылдауға жарамсыз малды бордақылау ретінде қолдану, сонымен қатар арнайы ет бағытындағы ірі қара мал шаруашылығының дамуына тауарлы табын құру қажет.

Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында Н.Ә. Назарбаев 2014 жылдың 17 қаңтарынан бастап: «Қазақстан ет, сүт және басқа да ауылшаруашылық өнімдерінің негізгі

аймақтық экспортерлерінің бірі болуы керек» деді. Осыған орай, сиыр еті мен былғары шикізатының негізі ретінде ет бағытындағы ірі қара шаруашылығын одан әрі дамыту қажет [1].

Етті бағыттағы ірі қара шаруашылығы бірқатар артықшылықтарымен ерекшеленеді, мұнда технология, өндірісті ұйымдастыру, индикаторлар, экономикалық критерийлер бар, демек, белгілі бір өнімділік бағытында жануарларды таңдау өте маңызды болып табылады, яғни саланың өзіндік негізіне қол жеткізеді, онсыз өнеркәсіп өндірістің ең жоғарғы тиімділігін қамтамасыз ете алмайды. Ет бағыттағы ірі қара мал тұқымдары пісіп жетілуде, яғни олар ерте жастарында дамудың жоғарғы дәрежесіне жетіп, 15-18 айға жеткенде союға келеді. Биологиялық тұрғыдан алғанда ет бағытындағы ірі қара мал ет өсуіне қабілетті, олар үшін бұлшық еттің жақсы жетілуі, баррель тәрізді дене қалпымен қоса кеудесінің кең болуы шартты. Ет бағытындағы ірі қара малдан алынатын ет дәмдік қасиеті мен биологиялық толыққанды өнімділігі жағынан сүтті бағыттағы ірі қара мен сүтті және етті бағыттағы ірі қаралардан асып түседі. Тағы бір жағымды қасиетіне тоқтала кетсек, олардың жайылымды қолдану қасиеттілігі жоғары. Ет бағытындағы ірі қаралар шыдамды, тірі салмақ тез қосады және егер жайылымдағы шөп жақсы болса қосымша жемді талап етпейді. Мұның бәрі ет бағытындағы ірі қараны одан әрі дамыту қажеттілігін көрсетеді: асыл тұқымды шаруашылықтардың, репродукторлардың, азықтандыру алаңдарының желісін құру және ет өнеркәсібінің негізі ретінде ірі қара малдың тауарлық табын қалыптастыру және т.б. [2]

Ірі қара мал шаруашылығын дамытудың 2020 жылға дейінгі жоспарына сәйкес, 2014 жылы асыл тұқымды мал басын 575 мың басқа дейін көбейту қажет болатын, оның ішінде 92 мың асыл тұқымды мал, ал болашақта 2 млн. бас және тиісінше 265 мың асыл тұқымды жануарларды өсіру жоспарлануда. Бұл қаржылық және еңбек ресурстарын тартуды талап ететін, бірақ ҚР азық-түлік тәуелсіздігін қалыптастыруды талап ететін айтарлықтай күрделі міндет және Қазақстанды ет өнімдерінің негізгі экспорттаушысы ретінде қалыптастырған Елбасының жолдауында айтылған. [3]

Қазақстанның солтүстік аймағында «Солтүстік Қазақстан мал шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты» ЖШС ғалымдары фермерлік мамандармен бірлесіп асыл тұқымды ірі қара мал өсірумен айналысады. Бұл жұмыс облыстағы шаруа қожалықтарда еліміздің ет бағытындағы ірі қаралары (Қазақтың ақ басы, Әулиекөл) мен шетелдік (Герефорд, Абердин-Ангус) етті бағыттағы ірі қара малдарының тұқымдарын өсірумен айналысады, жалпы алғанда 13,107 бас. Оның ішінде Қазақтың ақбас сиыры бойынша 8 шаруашылық (n=7402), Әулиекөл тұқымы бойынша 2 шаруашылық (n=300), Герефорд тұқымы бойынша (n= 2650) 5 шаруашылық пен Абердин Ангус тұқымы бойынша 9 шаруашылық (n= 2755).«Алабота» ЖШС базасында мүйізсіз Қазақтың Ақбас сиыры бойынша 3 зауыттық линия құрылды: жоғары өнімділік қасиетіне ие (15 айлық бұқалардың тірі салмағы 430 кг болса, ұрғашылары 360-370 кг құрайды) және осы қасиеттерін ұрпақтарына таратып отыратын Графа 8489к, Пион 61184к және Шаман 1161к. Етті бағыттағы ірі қарамен асыл тұқымды-селекциялық жұмыс асыл тұқымды шаруашылықтарда асыл тұқымды табын және тауарлы табын қалыптастыру бағытында жүргізіледі. Ет өндірісін жеделдету қажеттігін ескере отырып, селекциялық әдістерді өнеркәсіп қосымша қаражат талап етпейтіндей, неғұрлым тиімді пайдаланылуы тиіс. Мал басын тез көбейтудің бірі әдісі аймақтық етті бағыттағы таза тұқымды малды дамыту болып табылады. Бұл әдіс тиімді, алайда малдың саны шектеулі болғандықтан, тұтастай алғанда бүкіл мәселені шеше алмайды. Коммерциялық етті мал шаруашылығында, тазалықпен қатар, екі немесе одан да көп ет тұқымдарын индустриялық кесіп өтуді кеңінен қолдану қажет. Гетерозис арқылы өсуі мен дамуын, ұрпақтары үшін жоғары қабілетін сақтауға мүмкіндік беретін шағылысу негізінде бірнеше тұқымды жоғары өнімді қасиеттерін біріктіру арқылы етті бағыттағы мал табынын құру туралы мол материал жинақталған. Өнеркәсіптік шағылыстырудан ең үлкен қайтарымға жас бұзауларды қарқынды өсіру және бордақылау арқылы ғана қол жеткізуге болады. Ұрғашы мал басын пайдалануда дифференциалдық жүйені пайдалану қажет болып табылады, оның ішінде өнімділігі жоғары бөлігін жұмысшы бұзау алады, ал нашар будандастырудан кейінгі ет қоспасы асыл

тұқымдық тауарлық мал шаруашылығында ұйымдастырушылық-техникалық жүзеге асыруға жақсы ықпал етеді. Өнеркәсіптік асыл тұқымды мал шаруашылығын ұйымдастырудың тағы бір маңызды сәті өндіруші бұқаларды дұрыс таңдау болып табылады. Таңдауды үлкен массалы, жоғары энергиялы , жинақы малға жасау қажет.

Сондай-ақ, сиыр етінің репродуктивтік тауарлық табындарды жасау тек ет тұқымдарының ғана емес, сондай-ақ аралас және сүт бағытындағы ірі қараларды пайдалану арқылы мүмкін болады. Жайылым жерлер жеткілікті мөлшерде, бірақ еңбекті қолы жеткіліксіз болатын шаруашылықтарда, сүт өнімділігі төмен малды етті табынға ауыстырып, бұзауларды да ет технологиясына байланысты өсіру қажет. Бұл табиғи мекендеу орындарын көп шығын шығармай, тиімді пайдалануға мүмкіндік береді және жас бұзауларды 6-8 айға дейін ему әдісімен өсіруге болады.

Осы әдістердің барлығы Солтүстік Қазақстандағы ірі қара малдың санын айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді.

Әдебиет:

1. 2014 жылғы 17 қаңтарда Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ.
2. Багрий Б.А. Ірі қара малдың дамуы және селекциясы. М.: ВО «Агропромиздат» - 1991. С.256.
3. Ірі қара мал шаруашылығын 2020 жылға дейін дамыту жөніндегі мастер-жоспар. Мал шаруашылығы департаменті, ҚР АШМ,2017

ӘОЖ 372.857

7 – СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Доскенова Б.Б., Кыдыбек Е.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақ халқының салт-дәстүрінде табиғатпен тікелей араласуы өзінің әлеуметтік- тарихи тыныс тіршілігі болып қалыптасқан. Сондықтан да болар табиғатты аялап, аң мен құсын қадірлеп “киелі” санап, өзен-көлдерін ластамаған. Оны біз А.Құнанбаев, Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, М.Жұмабаев, Ә.Бөкейханов, І. Жансүгіров, С.Сейфуллин еңбектерінен көреміз. Белгілі педагог-психолог Жүсіпбек Аймауытов “балаға ең жақын, ең қымбат туған жері, туған жерінің табиғаты, оның құбылыстарын білу өте қызық. Мұндай оқыту жүйесі өмірге, табиғатқа теңеу мазмұнының берік, баланың санасын жандандырып, төңіректегі әлемге терең көзбен қарауға үйретеді”-дейді.

Әрине балаға өзін қоршаған табиғи ортасының сұлу көріністері арқылы оның табиғатқа деген сүйіспеншілігін арттырып, болашақта қандай саланың маманы болса да, ең бірінші кезекте табиғатқа кері әсерін тигізбейтіндей әрекет жасап, табиғатты аялап, оны жақсарту үшін түрлі әдістерді қолдану арқылы табиғатқа пайда келтірудің бір жолы – үздіксіз экологиялық білім беруді дамыту болып табылады.

Мақсаты: Үздіксіз экологиялық білім беруді жетілдіру, экологияны жеке пән ретінде мектеп бағдарламасына енгізіп, оқу-құралдарын жасау.

Экологиялық сана-сезімді қалыптастыруды көздейтін, теориялық және практикалық сабақтар арқылы жас ұрпақ табиғатты қорғауға тәрбиелеу жатады.

Елімізде жасөспірімдерге үздіксіз экологиялық білім беруді ұйымдастырудың бүгінгі күн тәртібіне қойылуы орынды жағдай. Экологиялық дағдарыстың негізгі себебі тек тиімсіз технологиялар, табиғат қорғау қызметінің және заңдарының жеткіліксіздігі ғана емес сонымен қатар адамдардың мәдениетінің төмендеуінде болып табылады .

Ең алдымен оқушыларының экологиялық білім деңгейін анықтау мақсатында Петропавл қаласы Қожаберген жырау атындағы №6 мектептің 7 «А» сынып оқушыларынан сауалнама алынды.

Сауалнамаға жалпы – 25 адам қатысты. Сауалнама анонимді түрде жүргізілді. Содан соң жарыс сабақ өткізілді.

Жарыс сабақта оқушылар екі топқа бөлініп тақтада көрсетілген түрлі сұрақтарға жауап берді, топпен ақылдасып өз ойларын білдірді. Осы сабақтан соң сауалнама екінші рет алынды.

Сауалнамаға оқушылардың жалпылай экологиялық білімін көрсететін және оқушының экологиялық ой пікірін, көзқарасын анықтайтын 14 сұрақ енді. Алынған мәліметтер кестеде көрсетілген.

1 - кесте

№	Сауалнаманың сұрақтары	Сұрақтардың жалпы санынан дұрыс жауаптары %		Сауалнама №1 және №2арасындағы айырмашылық
		Сауалнама №1	Сауалнама №2	
1	Экология деген не?	88	100	12
2	Экологиялық мәдениетті қалай түсінесіз?	60	88	28
3	Табиғат өміріңізде қандай орын алады?	60	92	32
4	Табиғат аясында өзіңізді қалай ұстау ережелерін білесіз бе? Оларды орындайсыз ба?	72	88	16
5	Сізді Петропавл қаласының және оның айналасындағы қоршаған орта жағдайы ойландырады ма?	60	80	20
6	Қаламыздың қоршаған орта жағдайына не әсер етеді деп ойлайсыз?	52	76	24
7	Денсаулығыңыз қоршаған ортаға тәуелді ме?	56	84	28
8	Қазақстандағы ең ауқымды деп саналатын экологиялық мәселені атаңыз	32	80	48
9	Оқитын мектебіңізде табиғат қорғауына арналған қандай іс-шаралар жүргізіліп тұрады?	80	92	20
10	Жалпы адамдар табиғатымызды қорғау үшін қандай пайдалы жұмыстар жүргізуі қажет деп ойлайсыз?	64	88	24
11	Табиғатымызды қорғау үшін сіз қандай пайдалы жұмыс істедіңіз тағы қандай жұмыстар істей аласыз?	56	84	28

12	Қоршаған ортамыздың ластануының негізгі факторы, себебі неде деп ойлайсыз?	64	88	24
13	Еліміздегі экологиялық апатқа ұшырауға шақ қалған табиғи обьектілерді атаңыз	44	92	48
14	Сіздің ойыңызша кімдер ең алдымен экологиялық мәселелердің алдын алумен айналысуы қажет?	52	80	28

Кестеден көрініп тұрғандай Қожаберген жырау атындағы №6 мектептің 7 сынып оқушыларының экологиялық білім орташа деңгейде. Бірінші және екінші сауалнаманың айырмашылығы оқушылар өз ізденудің есебінен көбейді.

Біріншісауалнама өту барысында байқалғаны:

- біріншіден балалардың білім деңгейлері және сұрақтарды қабылдау қабілеттері әртүрлі болды.
- Екіншіден сұрақтарға деген қызығушылықтары орташа болды және экологиялық проблемалар бар аймақтарға байланысты сұрақтарды көпшілігі білмейтіндігі анықталды.
- Үшіншіден оқушылар сауалнама сұрақтарына қысқаша түрде жауап берді.

Танымдық жарыс сабақ өткеннен кейінгі нәтиже қуантарлықтай болды.

- Біріншіден бұл сабақ туралы алдын ала оқушыларға айтылған соң, балалар үйде өз беттерімен ізденіп келген.
- Екіншіден сабаққа деген қызығушылықтары экологиялық проблемалы аймақтар суреттері, көрнекіліктерге байланысты артты.
- Үшіншіден сабақ топтастырылып өткізілгендіктен оқушылар өз ішінде ой-пікірін айтып, сауалнамада ойын анық жеткізе алды.

Қожаберген жырау атындағы №6 мектептің 7 сынып оқушыларының экологиялық білімі орташа деңгейде болу себебі қоғамдық-гуманитарлық бағыттылығына байланысты деген қорытындыға келуге болады.Биология сабақтарында экологияға байланысты тақырыптарды негізге ала отырып түрлі танымдық сабақтар өткізуге болады.

1 – сурет

2 - сурет**Әдебиет:**

1. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 - 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 қаулысымен бекітілген).
2. http://engime.org/e.
3. Табиғатты қорғау және экология негіздері. Оқу құралы. / Дүйсенбаева С.Т., Баубеков С.Ж. – Алматы, 2015.

УДК 661.185:541.1:620.2

THE USE OF SURFACTANTS FOR THE MODIFYING OF PAINTWORK MATERIALS

Дюрягина А.Н.
(к.х.н., доцентСКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: adyuryagina@inbox.ru)
Тарунин Р.А.
(студент СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: www.lucky_star@inbox.ru)
Салихова К.Р.
(студент СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: salihova.kira@gmail.com)

Андапта

Гетерофазды конъюнкты лакты жабындыны жүйесінде үстірт-белсенді заттардың қатысуымен талдау жасалды. Оларды іске асыру үшін ықтималды жолдары қарастырылды, атап айтқанда шашыратушы, тұрақтандырушы, тұзтүзушы.

Түйінді сөздер: лак, сыр, лакбояу материалы.

Аннотация

Проанализирована сущность гетерофазных конъюнктов в системах лаковых покрытий с участием поверхностно-активных веществ. Рассмотрены наиболее вероятные пути их реализации и, в частности, диспергирующие стабилизирующие и солюбилизирующие пути.

Ключевые слова: лак, краска, лакокрасочные материалы.

Annotation

The essence of heterophase conjuncts in systems of lacquer coatings with the participation of surfactants is analyzed. The most probable ways of their realization were considered and, in particular, the dispersing stabilizing and solubilizing pathways.

Key words: varnish, paint, paintwork materials.

Analysis of the condition and current trends in the protection of metal structures from the destructive effect of aggressive environments indicates the prospects for the use of protective coatings in which from the standpoint of economy and efficiency paints and varnishes are the most preferable. Modern nanotechnological solutions for their improvement with the aim of organizing reliable and long-term service are based on the modification of traditional paintwork materials by multi-purpose surfactants including amine-containing organic compounds of oligomeric and polymeric structure. From the physico-chemical standpoint the modification caused by differences in the thermodynamic characteristics between the individual components of the coating and additive is accompanied by a change in the heterogeneity and heterophasicity of the entire system and concludes with the formation of a new system stable in the given conditions that differs from the original spatial, rheological, structural and mechanical characteristics, and for a number of molecular forms and a change of their thermodynamic activity and quantitative distribution between an individual phases.

So, within an individual component of the paint related system, for example a polymer cover-forming, the modification is accompanied by intramolecular and (or) intermolecular regrouping, and on the scales of the whole system - by the formation of intermolecular structures (for example, thixotropic). At the same time the properties of individual components and, in general, the complex of

interactions in the system are a prerequisite for determining of the required nomenclature of additives and parameters for the purposeful formation of paintwork materials formulations with given technological properties [1, 2].

The distinctive features of the modifying include the following:

-the spatial and energy transformations of different conditions are realized not through chemical channels, although they are caused by chemical forces (taking into account thermodynamic rate of the activity of components, surface energy), and by the transformations realized at the level of intermolecular interactions;

- modifying does not lead to a change in the concentrations of interacting molecular forms on the scales of the whole system, although there are concentration (in particular, due to the development of adsorption, desorption, solubilization processes) within an individual phases and thermodynamic (for example, the activity of the components by the solvating effects, adsorption Processes, etc.) fluctuations.

The role of additives is:

- forcing solely by the forces of intermolecular interaction, target structures in the bulk phase of the cover-former;

- changing of surface properties between individual phases (for example, cover-former and pigment) at the edge of the cover-former with other contacting mediums (substrate, air).

Thus, the basis of a purposeful modifying of the paintwork material by additives is the knowledge of specific regularities of processes that determined by specific feature of their composition, structure and quantitative distribution between the constituent of paintwork material compositions. However, as the existing practice shows, the latter for such complex, multicomponent, heterophase systems, such as paintwork material systems, is not always unambiguous by results. Often, a purposeful change in any one qualitative characteristic of paintwork material compositions is accompanied by a change in other indicators (and not always for the better). Thus, the well-known use of surfactants to improve the decorative and anticorrosive properties of coatings, but at the same time, their introduction leads to a decrease in the adhesion efficiency of the paintwork material covers to the substrate.

Reasons that make it difficult to achieve targeted forecasting:

- a variety of processes developed in a multicomponent system at the level of intermolecular transformations;

- insignificant, in absolute terms, values of activation energies (at the level of intermolecular, required for the activation of the processes of modification (interphase, structural);

- commensurability of the advisory energy accompanying the modifications, with energy effects (exo- and endothermic), intermediate, concomitant interphase processes (adsorption, desorption, wetting, spreading).

The variety of easily transformable forms, a narrow range of energy values within which various stabilized states of the initial and modified forms fit, in order to avoid undesirable side effects, it is necessary to perform selective control of the processes to achieve the desired result.

Based on the results of generalization of disparate and, in many respects contradictory literary data on the regularities of the functional action of surface-active substances, we determined three most probable ways of their realization in the systems under consideration, namely: dispersant, stabilizing and micellizing, which can be manifested either individually or In combinations [3]. The priority activity of one of them is determined by the surface activity of the surfactant itself, related to its chemical composition and conformational structure, as well as the nature and quantitative ratios of the components of the dispersion medium (cover-formers, solvents) and surface properties of the solid-phase object. In this regard, it seemed legitimate to analyze the essence of heterophase transformations with their participation in the three indicated directions.

1. Dispersing is a two-stage physico-chemical process, accompanied at the first stage by an increase in the total surface of the particles by the disaggregation and at the second stage by a uniform distribution and stabilization of the formed dispersions in the volume of the medium. If the first is determined by the amount of work spent on the formation of dispersions of the required size, then the

second is by reducing the stock of free energy. The latter is stimulated by wetting the surface of the particles with a dispersion medium and is further enhanced by targeted adsorption of surfactants. According to Rebender's classification [4] substances that adsorb on the edge of two immiscible liquids or on solid interfaces do not form structures either in the volume of the solution or in the surface layers, to the surface-active substances of the dispersing action. A measure of the dispersive effect of different surfactants is their ability to lower the surface tension ($\Delta\sigma$ / C) or (for heterogeneous systems) - to increase wetting, which quantitatively characterizes the contact angles of wetting ($\Delta\cos\theta$ / C).

Thermodynamic dispersion conditions by the thermal vibrations and internal stresses by individual components reflect the equation

$\sigma \leqslant \sigma_M = \gamma \cdot (RT/S) = \gamma \cdot RT \cdot \sigma^{-2}$,

where σ is the surface tension of the wetting liquid, σ_M is the limiting value of the interfacial surface energy of the solid, γ is the coefficient, R is the gas constant, T is the temperature and S is the newly formed surface.

Along with mass-exchange and orientation factors that initially determine the quantitative characteristics of the adsorption of surfactants, the strength and lyophilic-lyophobic properties of adsorption layers, the physicochemical properties of the dispersed medium (ionic strength, viscosity, solvating capacity) and the dispersed phase.

To marking the role of the dispersion medium as the driving force of dispersion, it is necessary to single out such macro-characteristics as lyophilicity and elastic energy of the dislocation structure. For a dispersed phase, an important role is assigned to the defects of the non-localized (energetically) crystal structure regions. The acid-base properties (mosaic) of the surface of pigments and fillers, the concentration of adsorption centers, the distribution of these centers by force and their type determine the adsorption capacity of the latter [5]. In accordance with the general regularities of adsorption, certain functional groups of organic compounds are concentrated (adsorbed) at each of these active sites. As to the relationship with the structure of the surfactant, the dispersion process has been little studied. Despite the contradictory conclusions presented in the literature, all such correlation relationships between composition (molecular weight, molecule shape, functionality) of surfactants and their dispersing properties are traced. Surfactants should have a geometry of the molecule that allows penetration into the narrowest places of microcracks (microcracks) of a solid surface and provide a wedging action. Optimal dispersing ability is provided by truly or colloidally soluble surfactants (molecular weight 300-1000) with sufficiently strong functional groups and unbranched or weakly branched hydrocarbon chains.

2. *The stabilizing effect* of surfactant is fixed by the number of stabilized particles and the stabilization conditions, which are expressed quantitatively through the concentration limit of the surfactant providing this effect (C), and the coefficient of aggregative stability of the heterogeneous system (the duration of its unchanged existence). Traditionally, dispersion stabilizers in non-aqueous medium are low molecular weight micelle-forming surfactants (with low HLB values) or surface active macromolecular compounds capable of forming structures both in solutions and in adsorption layers.

Within the existing theoretical ideas, some of whose provisions are still of a debatable nature, the following factors of the stabilization of disperse systems are distinguished:

-electrokinetic, which is associated with a decrease in surface tension by the appearance of a double electric layer on the surface of dispersions

-adsorption-solvate, consisting in the reduction of surface tension as a result of the interaction of particles with the dispersion medium or the adsorption of stabilizers

-entropic, which is caused by a decrease in entropy as a result of limiting the number of possible conformation of macromolecules in the outer layer of the adsorption shell

-structural-mechanical and rheological factors determined by the properties of adsorption covers (elasticity, adhesion and cohesive strength) and medium (viscosity, density).

For suspensions of polar substances in non-polar or low-polar medium, where the possibility of dissociation and, accordingly, the formation of a double electric layer is weakly manifested, adsorption-solvate and structural-mechanical stability factors are dominant.

It was established in [6] that reliable stabilization of dispersions is achieved in the case of chemisorption of surfactants on the active centers of the pigment (filler), with an incomplete optimal coating of the surface by the adsorption layer, when, in addition to surfactants, macromolecules of cover-forming, carboxyl, hydroxyl, epoxy and other polar groups separated by large non-polar hydrocarbon chains.

The chemisorption fixation of surfactants on a solid surface determines the high strength of the adsorption layers - the ability to resist deformation and fracture when the particles come in contact, and the high lyophilicity of the outer part of the interphase layer, due to its relatedness to the dispersion medium of the cover-converting, ensures a decrease in the interaction energy of the particles. In addition, the entropic repulsion of the hydrocarbon radicals of the adsorption layers that arise in the contact zone of the particles makes the system indefinitely stable to aggregation.

3. The most important property of surfactants is their ability to form self-organized nanostructures-micelles [7] and the latter to solubilization of various compounds. In contrast to the aqueous environment, micelle formation in non-polar medium is not of entropy, but of "force" nature; It consists in the advantage of replacing the bond polar group-hydrocarbon (with molecular dissolution) by the bond between the polar groups when they are combined into the micelle core (reverse micelles). The energy gain of the system in combining polar groups is so significant that even at the smallest concentrations of true solutions, surfactants can be located not in the form of individual molecules, but in the form of small pre-micellar associates.

The degree of association of molecules in the reverse micelles is much lower than in direct micelles (aqueous solutions). This has a largely “geometric” basis: the nucleus of the inverse micelles consists of small polar groups compared to the hydrocarbon radicals. Therefore, the screening of the nucleus necessary to ensure the thermodynamic stability of micelles is achieved at lower degrees of association, i.e. a smaller number of oleophilic groups on the surface of the micelle.

Surfactants forming micelles in non-polar medium, as rules, are insoluble in water, the balance of the oleophilic and hydrophilic properties of their molecules is sharply shifted towards oleophilicity (poorly soluble surfactants).

In micellization in non-aqueous medium, the polarity (non-polarity) of the solvent plays an important role, which determines the intensity of interaction of its molecules with the polar and non-polar parts of surfactant molecules. For micellization, it is necessary that the medium is a “good solvent” only for hydrocarbon radicals. In mediums that are equally related to both parts of the surfactant diphilic molecules, micellolization does not occur, and surfactants show only true solubility in such medium (lower alcohols). [8].

Amino-containing low-soluble surfactants have good intramicellar, intermolecular-micellar (mixed micelles) and supermycellularsolubilization [9]. The incorporation of polar solid particles (pigments, fillers) into the structure of micelles along with the molecules of micelle-forming surfactants of polar organic substances (residues of fatty acids, alcohols, ethers and esters), supermycellularsolubilization of tape and chain associates of cover-forming (pentaphthalic, alkyd-styrene , urea-formaldehyde, etc.) is accompanied by a change in both the micelle structure and the nanostructuring of the entire system as a whole and, as a result, a qualitatively new level of its many physico-chemical, structural-mechanical and technological properties.

The primary act, predetermining all the above functional actions of surfactants, is adsorption. A number of generalizations on the adsorption of organic substances with different functional groups and the length of the hydrocarbon chain on a solid adsorbent are as follows:

- the length of the hydrocarbon radical does not significantly affect the equilibrium characteristics of adsorption, but causes significant changes in the kinetics of the processes [10];

- when immersed polar fillers and pigments (oxides, carbonates, etc.) into a hydrocarbon or low polar polymer environment, adsorption layers are formed in which polar groups are located at the

surface of the solid phase, and carbon-arc chains in the dispersive medium of the cover-forming medium;

- compounds with hydroxy groups are adsorbed predominantly physically, while the amino derivatives are capable of forming bonds in both the physical and chemical channels. Distinctive features of chemosorption interaction of surfactants (in comparison with physical) are their selective (on active centers) localization on the interphase surface, increased values of activation energy for its realization and transformation of the electronic structure of substrates [11].

In addition to the general regularities of adsorption in [12] to study the behavior of oil-soluble surfactants in organic medium, it was established that in many respects the mechanism of their action is a mirror (inverse) picture of the behavior of water-soluble surfactants in an aqueous medium. Thus, with the increase in the number of carbon atoms in the hydrocarbon radical of sparingly soluble surfactants, their hydrophilic-lyophilic balance and polarity, surface activity decrease, the critical micelle concentration and the number of aggregations of surfactants in micelles increase slightly.

At present, the staff of the Center of Physical and Chemical Research Methods of the North Kazakhstan State University based on the physicochemical principles for controlling the adsorption, dispersant and stabilized actives of surfactants set out above, carry out a set of purposeful tasks, the tasks of which are:

1. Development of new types of paint and varnish (paint and varnish), anticorrosive and hydrolyzing materials for effective anti-corrosion protection of large-sized objects (water, oil, gas pipelines, concrete structures).

2. Creation of decorative (facade) paint and varnish materials with a long-term resource of action, including their operation in a sharply continental climate.

3. Development of special protective materials, in particular, thermal and fire resistant, marking, waterproofing, etc.

4. Implementation of a targeted synthesis of surfactants and paintwork materials from renewable (vegetable) sources of raw materials cultivated in the region.

The main prerequisites for this work were:

- the presence in the region of plant raw materials (flax, rape, sunflower) for the organization of production of cover-forming and solvents

-preserved individual production facilities in Petropavlovsk (plant of electrical insulating materials, LLP "Block", LLP "Isolit") for the production of paint and varnish and hydrizolating products.

- a number of proposals of the largest foreign paint and varnish firms that have vast experience in approbation and introduction of their products on the Kazakhstan market, for joint implementation of the above-described technological disassembly and proposals.

Literature:

1. Seifulla R.D., Borisova I.G. Problems of pharmacology of antioxidants // Pharmacology and toxicology. - 1990. - T. 53. - № 6. - P. 3-10.
2. Phillipova R.L.,Filatova I.A., KolesnovA.Yu. Importance of fruits and berries in the prevention of diseases of phenolic compounds // Food industry. - 1990. -№. 8. - P. 35-37.
3. Zeynuldina A.S. MoldabekovK.Zh. Antioxidant effect of some flavonoids // Scientific notes of the Kazan State Academy of Veterinary Medicine. N.E. Bauman. - 2005. - T. 180. - P. 246-252.
4. Minaeva V.G. Medicinal plants of Siberia. - Novosibirsk: Science, 1991. - P. 431.
5. Baraboy V.A. Biological effect of plant phenolic compounds. - Kiev: Science. Dumka, 1976 - P. 260.
6. Berdin A.G., Ivasenko S.A. Biologically active components and technology of cosmetic chemical processing of raw materials Serratula coronate L. // Phytochemistry for the development of the domestic pharmaceutical industry: materials of the republican scientific and practical conference - Karaganda, 2000. - P. 89-92.
7. Anufriev E.N., Volodin V.V. The composition and content of ecdysteroids in plants and tissue culture Serratulacoronata L. // Physiology of plants. - 1998. - T. 45. - №. 3. - P. 382-389.
8. Revina T.A., Kornachuk R.A., TaylashevaP.Ya. Dynamics of ecdysterone content in the aerial part of Serratulacoronata L. and the influence of light of different spectral composition on it // Plant resources. - 1986. - T. XXII. - №. 1. - P. 70-72.

9. Berdin A.G. Perspectives of the use of Rhaponticum and Serratula species as sources of original phytopreparations // Phytochemistry development and perspectives of creation of new medicinal preparations. Book. 2. - Almaty: Gylym, 2004 - P. 341-356.
10. Pribetkova L.N., Adekenov S.M. Flavonoids of plants of the genus Artemesia. - Almaty: Gylym, 1999. - P. 180.
11. Bisenbaev A.K. Role of active forms of oxygen and antioxidant enzymes in the hormonal-regulated cell death of the aleurone layer of wheat grain // Biotechnology. Theory and practice. - 2005. - №. 4. - P. 142-149.
12. Pivovarenko V.G., Tuganova A.G. Synthesis and antioxidant activity of isoflavones containing hydrophilic and lipophilic substituents // Chemical-Pharmaceutical Journal - №. 1. - P. 14-18.

УДК УДК 371.7

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВЬЯ ПОДРОСТКОВ

Емелина Ю.В., Мушарапов А.Р.

(КФУ, Институт фундаментальной медицины и биологии)
(Казанский государственный медицинский университет)

На фоне нестабильной социально – экономической ситуации и демографического кризиса, сложившихся в нашей стране в последние десятилетия, состояние здоровья подростков приобретает первостепенное значение, определяет основные направления формирования здоровья всего населения Российской Федерации [1]. В целом за последние годы уровень заболеваемости детского населения увеличился на 68,4 %, а подростков — на 98,4 % [2]. Общая заболеваемость включала показатели первичной заболеваемости и распространенности болезней за период среди подростков 15-17 лет с 2004 - 2015 годы. За изученные годы анализ первичной заболеваемости выявил достоверный рост. В первую очередь необходимо сосредотачивать внимание на тех классах болезней, по которым показатели бьют рекорды по республике. К таковым относится класс болезней эндокринной системы. Наиболее значимыми нозологиями являются сахарный диабет, тиреотоксикоз и ожирение. За исследуемый период времени наблюдается волнообразная динамика. Отмечен интенсивный рост с 2005 по 2008г., после чего пошёл спад до 2014г. с последующим резким скачком вверх в 2015 году (R^2=0,19), темп роста составляет 2,02, темп прироста 1,02. (рис.1)

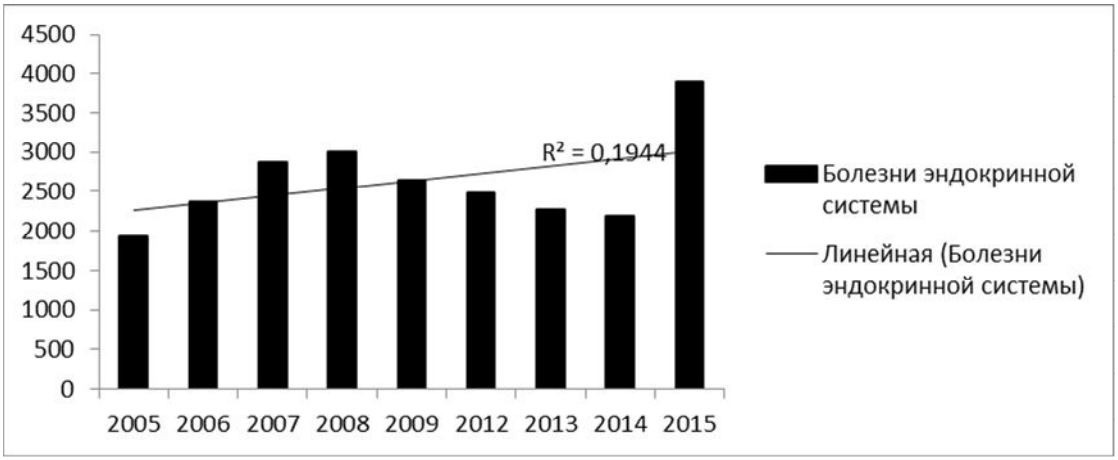

Рис.1. Первичная заболеваемость болезнями эндокринной системы среди подростков 15-17 лет РТ

Тиреотоксикоз входит в состав болезней эндокринной системы. Это заболевание, обусловленное избыточным уровнем тиреоидных гормонов в крови. Чаще всего это заболевание проявляется у людей, проживающих в йод дефицитных регионах. Для

тиреотоксикоза динамика имеет скачкообразный характер. Если до 2007г. рост был достоверным, то с 2008г. наблюдалось некоторое снижение, за которым снова последовал рост показателей (R^2 =0,0218) Темп роста составляет 1,40, темп прироста 0,40(рис.2).

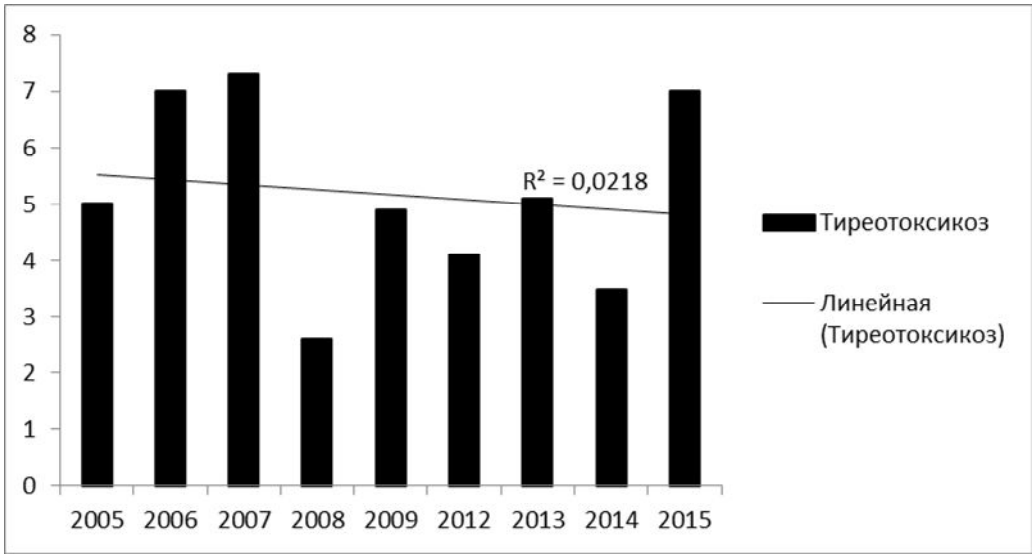

Рис.2 Первичная заболеваемость тиреотоксикозом среди подростков 15-17 лет РТ

В большинстве случаев сахарный диабет у детей и подростков характеризовался как инсулиндефицитный, однако в настоящее время с большой скоростью растёт доля сахарного диабета 2 типа (неаутоимунная форма) [3]. Согласно данным ВОЗ, на планете среди детей школьного возраста около 155 млн. имеют избыточную массу тела [4]. Данное заболевание относится к классу болезней эндокринной системы, вследствие которого снижается восприимчивость тканей организма к инсулину. Анализ результатов показал, что сахарный диабет 2 типа имеет самые высокие показатели в 2005 и 2009 годы. Наблюдается резкий спад, с последующим постепенным ростом (R^2 =0,13) (рис.3).

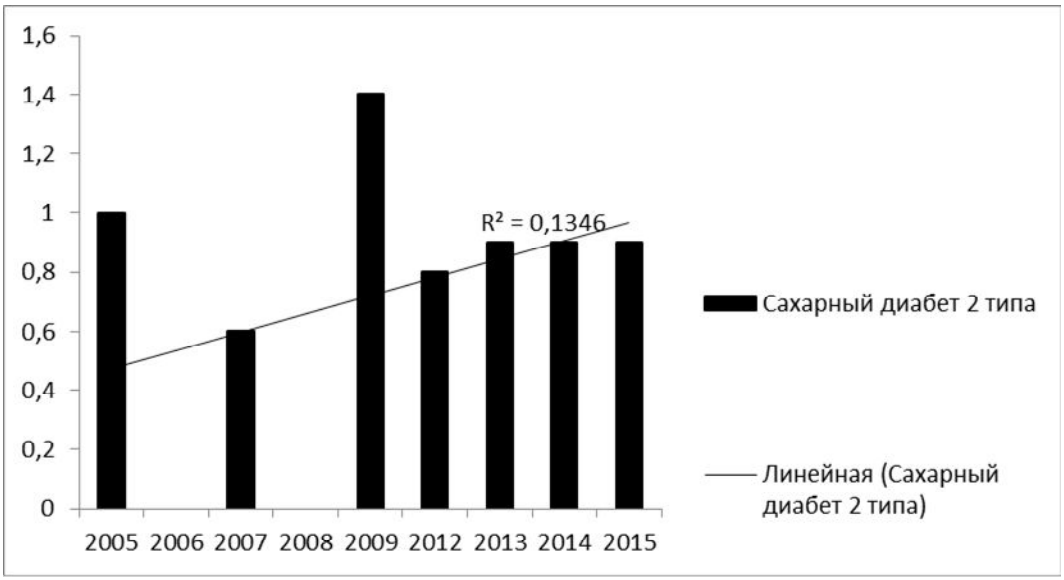

Рис.3. Первичная заболеваемость сахарного диабета 2 типа среди подростков 15-17 лет РТ

Ожирение относится к числу прогрессирующих заболеваний. По данным ВОЗ 340 миллионов детей и подростков в возрасте от 5 до 19 лет страдали избыточным весом или ожирением. Для получения по возможности наилучших рекомендаций в отношении

урегулирования кризиса детского ожирения Генеральный директор ВОЗ учредила Комиссию высокого уровня по ликвидации детского ожирения. Во многих странах наблюдается стремительное распространение ожирения среди младенцев и детей младше 5 лет [5]. На графике можно увидеть насколько ярко выражен рост данного заболевания среди подростков в период с 2005 по 2015гг. Пик приходится на 2015г, исходя из чего, можно сделать предположение о дальнейшем прогрессе избыточного веса (величина достоверности аппроксимации линии тренда соответственно составила R^2 =0,63),темп роста = 3,15, темп прироста = 2, 15 (рис.4).

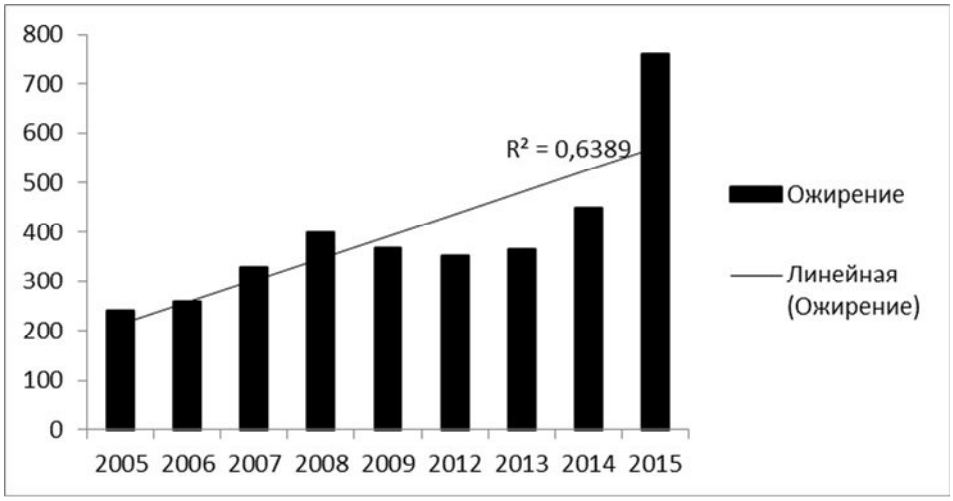

Рис.4. Первичная заболеваемость ожирением среди подростков 15-17 лет РТ

Здоровья подростков 15-17 лет за исследуемые годы имеет тенденцию ухудшения, о чем свидетельствуют и данные литературы. Наиболее высокие уровни заболеваемости отмечены по классу органов пищеварения, мочеполовой системы, эндокринной системы, болезней глаз и придаточного аппарата и травм, на долю которых приходится 81,2-85,2% всей заболеваемости [6]. Так по классу болезней органов пищеварения выявлен достоверный рост (величина достоверности аппроксимации линии тренда соответственно составила R^2 =0,71),темп роста составляет 1, 58. (рис. 5).

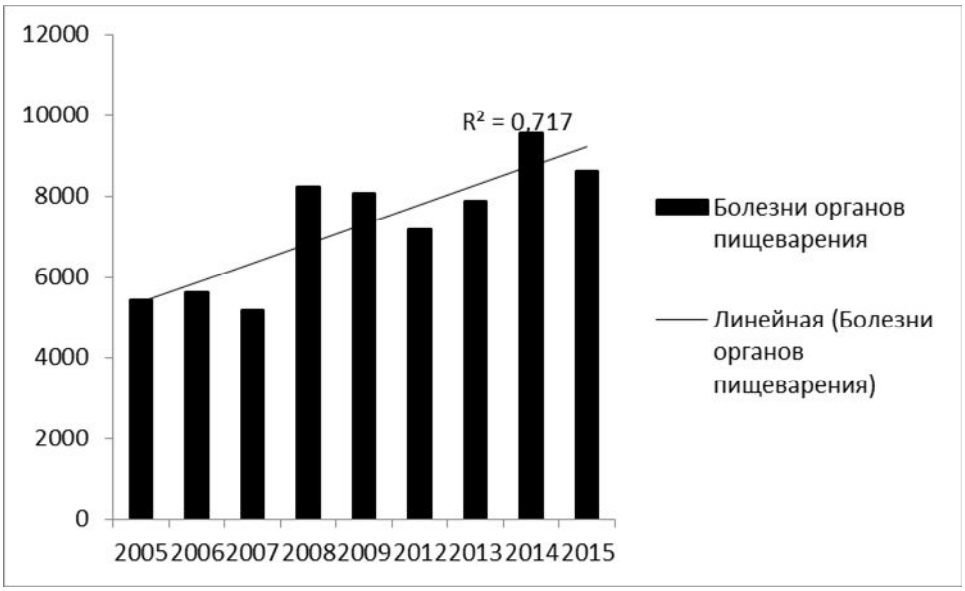

Рис. 5. Первичная заболеваемость болезнями органов пищеварения среди подростков 15-17 лет РТ

Динамика болезней системы кровообращения имеет волнообразный характер с наибольшим показателем в 2012г. В последние годы прогресс не наблюдается, но тем не менее показатели остаются достаточно высокими (величина достоверности аппроксимации линии тренда соответственно составила R2 = 0,28),темп роста = 1,32, темп прироста = 0,32 (рис.6).

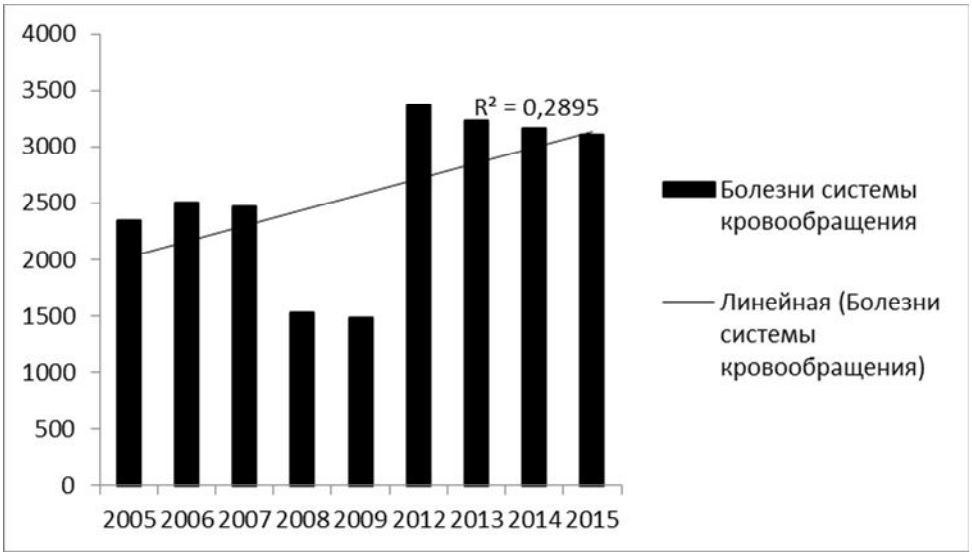

Рис. 6 Первичная заболеваемость болезнями системы кровообращения среди подростков 15-17 лет РТ

Показатели первичной заболеваемости мочеполовой системы среди подростков являются нестабильными и колеблются в различных пределах. Пик данных заболеваний пришёлся на 2012г., после чего наблюдалось небольшое снижение. В целом динамика имеет тенденцию роста, это можно увидеть на рис. 7 (величина достоверности аппроксимации линии тренда соответственно составила R2 = 0,03), темп роста составляет 1,15, темп прироста = 0,15.

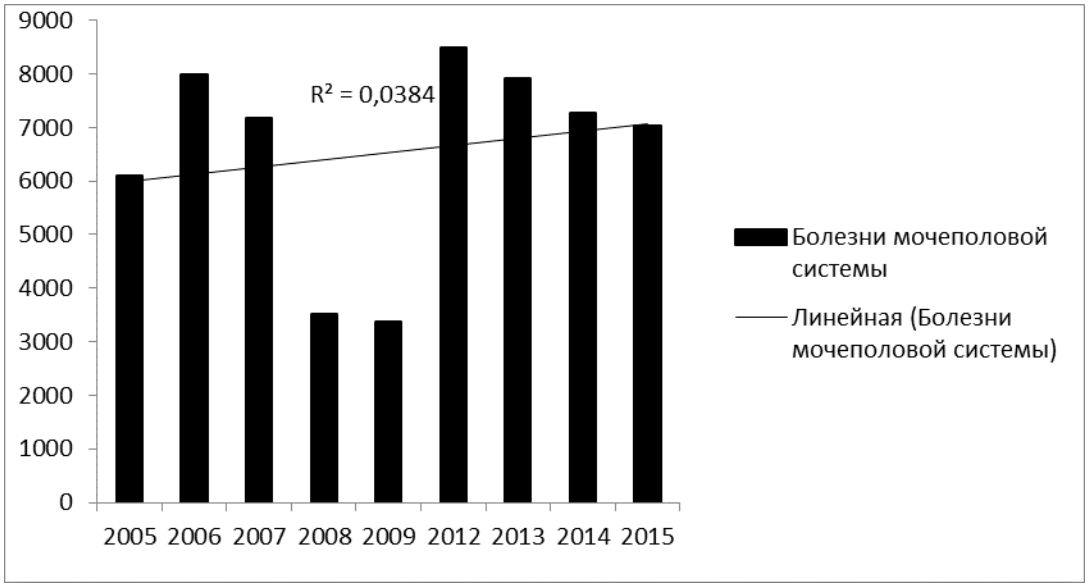

Рис. 7 Первичная заболеваемость болезнями мочеполовой системы среди подростков 15-17 лет РТ

В целом структура заболеваний за период 2004 - 2015 гг. показала, что изученные классы болезней и нозологии имеют тенденцию достоверного роста. Заболеваемость подростков выросла практически по всем изучаемым классам заболеваний, но самые высокие темпы роста наблюдались по БЭС (в 4,8 раза); БОП (в 3,2 раза), БКр (2,4 раза).

Литература:

1. Кучма В.Р., Сухарева Л.М., Рапопорт И.К. и др. Здоровье населения и среда обитания // Информационный бюллетень. 2003. 9. - С. 3–8.
2. Полунина Н.В. Состояние здоровья детей в современной России и пути его улучшения // Вестник Росздравнадзора. 2013. 5. - С. 17–24.
3. Pohl J.H., Greer J.A., Hasan K.S.//Endocrine Practice №4. - P. 413-416.
4. www.who.int
5. http://www.who.int/dietphysicalactivity/ru/
6. Валеева Э. Р., Степанова Н.В. Махмутова Э.Р. Региональные особенности заболеваемости подростков Татарстана // Гигиена и санитария. 2015. 94 (4). - С.70-72.

УДК 620.186

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАВИСИМОСТИ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ РАЗМЕРОВ ЧАСТИЦ ОТ УВЕЛИЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНО-МИКРОСКОПИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ

Есауленко Т.Е.

(студент СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: tasya1999.01.11@list.ru)

Дюсикеева А.К.

(студент СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: aliya_dyusikeeva@mail.ru)

Дюрягина А.Н.

(к.х.н., доцент СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: adyuryagina@inbox.ru)

Островной К.А.

(ст. преподаватель СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: kostrovnoy@mail.ru)

Андапта

Дисперстік жүйелерді компьютерлік-микроскопиялық талдау үшін орташа бөлшектердің диаметрін есептеуге мүмкіндік беретін бөлшектердің геометриялық өлшемдерінің микроскопиялық жүйенің ұлғайуына тәуелділігін анықтауға жалпыланған теңдеу шығарылған.

Түйінді сөздер: микроскопия, бөлшектердің диаметрі, микроскоптың ұлғайтуы, Горяев камерасы, бағдарламалық қамтамасыз ету.

Аннотация

Выведена зависимость геометрических размеров частиц от увеличения микроскопической системы в виде обобщенного уравнения, которое позволяет расчитать среднестатистический диаметр частиц при компьютерно-микроскопическом анализе дисперсных систем.

Ключевые слова: микроскопия, диаметр частиц, увеличение микроскопа, камера Горяева, программное обеспечение.

Annotation

Dependence of the geometric sizes of particles on the increase of the microscopic system in the form of a generalized equation that allows us to calculate the average particle diameter for a computer-microscopic analysis of disperse systems is derived.

Key words: microscopy, particle diameter, the magnification of the microscope, Goryaev's cell, software.

Введение

Использование оптического метода в сопряжении с компьютерными системами позволяет в автоматизированном режиме осуществлять регистрацию геометрических размеров мельчайших частиц суспензий, эмульсиий и других коллоидных систем [1].

Монтаж компьютерно-микрооптической установки осуществляется на базе существующих компьютеров и периферийных узлов, стандартных оптических микроскопов (работающих в отраженном и проходящем свете) и интерферометров, элементов электронного сопряжения. В целом, функционирование комплекса в автоматическом режиме, с учетом вида анализа, осуществляется с использованием оригинальных, авторских программных средств [2]. Данные системы включают 3 основных блока:

1. Системы оптического контроля и анализа микрообъектов (микроскопы, интерферометры).
2. Системы компьютерной обработки данных и выдачи их потребителям (персональные компьютеры, специализированные программы, периферийные устройства)
3. Системы сопряжения оптических и компьютерных систем и дистанционной передачи информации и результатов (электронные системы преобразования световой информации в цифровую, системы считывания, сортировки и фильтрации микрообъектов по геометрическим, морфологическим и количественным характеристикам.

Согласно методики проведения анализа дисперсных систем с использованием компьютерно-микроскопических комплексов необходимо на подготовительном этапе [1]:

- определить необходимое увеличение микрооптической установки, для оптимального отображения частиц дисперсной фазы
- установить зависимость эквивалентного диаметра (мкм) частиц от его пиксельных размеров, установленных по результаттам сканирования в автоматическом режиме изображений

Необходимо отметить, что в сложившейся практике нахождения геометрических параметров частиц за их размер принимается эквивалентный диаметр или радиус окружности, которая имеет то же поперечное сечение, что и частицы неправильной формы. Программа «Спектр дифференциального распределения», используемая в компьютерно-микроскопических комплексах, позволяет находить площади частиц, выраженные в пикселях. Пиксель представляет собой неделимый объект прямоугольной формы, характеризуемый определённым цветом, что и предполагает нахождения пересчетных коэффициентов в метрические единицы при заданной кратности увеличения.

Целью настоящих исследований является нахождение зависимости геометрических размеров частиц от увеличения компьютерно-микроскопических комплексов, что позволит уменьшить количество операции в данной методике анализа дисперсных систем.

Методы исследования

При проведении настоящих исследований использовали блок сопряжения включающий оптический микроскоп CARLZEISS 451422 традиционный ПК и электронную видеонасадку НВ-35 (Рисунок 1), программное обеспечение «Microsoft VidCap», которая сохраняет видео/изображение в памяти компьютера, и специализированную программу «Спектр дифференциального распределения» позволяющая в автоматическом режиме осуществлять обработку видеоизображения с получением количественной информации об удельном количестве частиц (на единицу площади), их геометрических параметрах (линейные размеры, конфигурация, площадь) и, наконец, в целом о фракционном составе.

В качестве объекта исследования использовали счетную камеру Горяева, которая представляет собой толстое прямоугольное прозрачное стекло с двумя сетками, выгравированными на её поверхности.

Сетка камеры Горяева образована системой разграничительных линий, проведенных взаимно перпендикулярно. В ней имеются 3600 малых квадратов: сторона 1/20 мм, площадь 0,0025 мм^2, объем 1/4000 мкл; 225 больших квадратов: сторона 1/5 мм, площадь 0,04 мм^2, объем

1/250 мкл. Сторона всей сетки 3 мм, площадь 9 мм^2, объем 0,9 мкл; высота камеры, образующаяся при притирании шлифованного покровного стекла, - 0,1 мм.

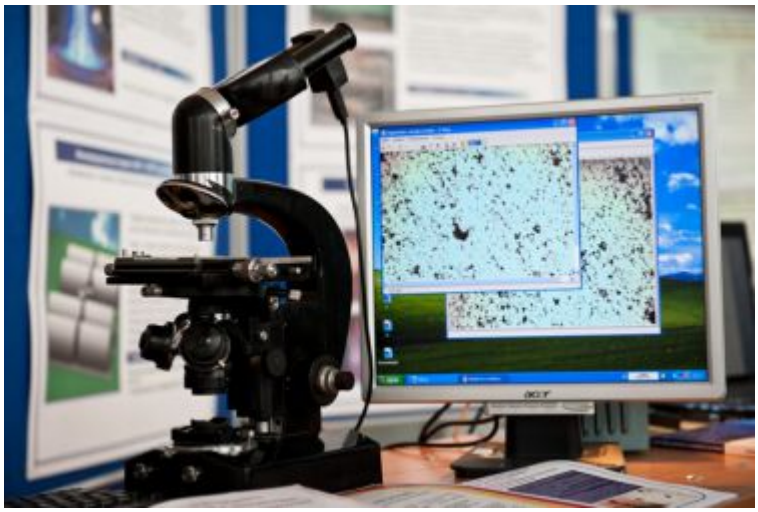

Рисунок 1. Блок сопряжения оптического микроскопа CARLZEISS 451422 с традиционным ПК

Результаты исследования

Исследования проводили при трех увеличениях микроскопической системы х110, х350, х700. Камеру устанавливали на предметный столик микроскопа. Открывали программу «Microsoft VidCap», в меню «Свойства» выбирали опцию «Preview» для получения изображения. В меню «Свойства»→«Формат»→«Видео», выбирали разрешение 640х480 пикселей. Визуально наблюдая на мониторе, отыскивали сетку камеры, четко фокусировали ее изображение, путем поднятия и опускания столика микроскопа. Для сохранения изображения производили фотофиксацию с помощью меню «Файл»→»Сохранить кадр как», задавая изображению формат файла «bmp». С использованием стандартной программы «Paint» из изображения сетки камеры был вырезан объект (малый квадрат) с известной площадью 0.0025 мм^2. В контур вырезанного квадрата входили левая и верхняя разграничительные линии и две стороны по контуру квадрата сетки (Рисунок 2). Квадрат закрашивался в черный цвет.

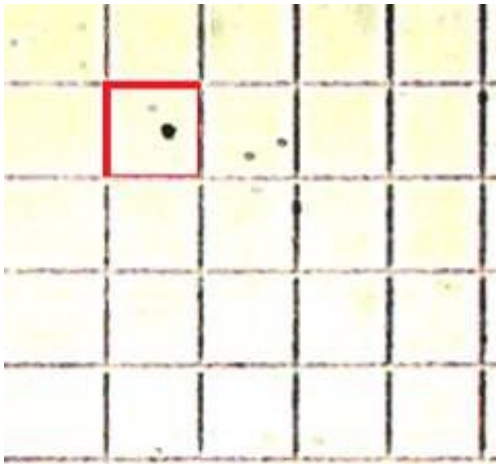

Рисунок 2. Формирование объекта с заданной площадью 0,0025 мм^2

Изображение квадратов, вырезанных из сетки Горяева, при различных увеличениях микроскопической системы представлены в таблице 1.

Таблица 1. Изображение камеры Горяева и эталонного объекта с известной площадью

Изображение камеры Горяева		
x112	x350	x700
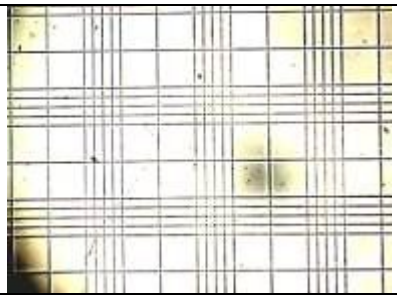	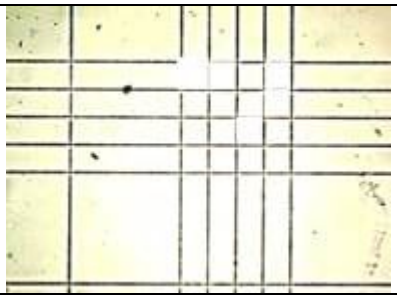	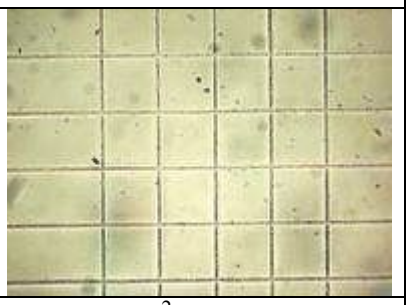
Квадрат камеры Горяева с известной площадью 0,0025 мм^2		

Эталонные объекты при трех увеличениях были обработаны в программе «Спектр дифференциального распределения» (Рис 3). В программе проводили «бинаризацию» обрабатываемого изображения. Для сканирования изображения использовали последовательно функции «Расчет» и «Результаты расчета», после чего на панели появлялась таблица. В каждой строке таблицы отображается процентное содержание отдельных частиц (от их общего числа), фракционированных по крупности (выраженных в пикселях). В последней строке таблицы, выделенной серым цветом, указывается суммарное число объектов, содержащихся в изображении, и суммарная площадь объектов, выраженная в пикселях [3].

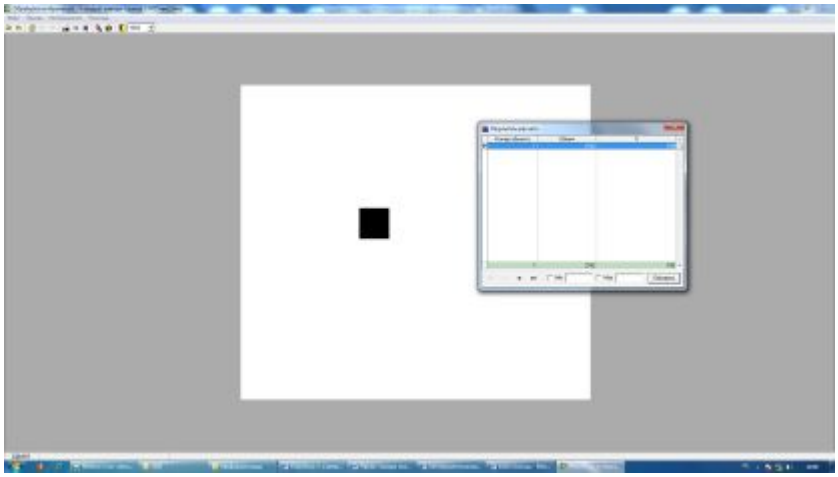

Рисунок 3. Изображение эталонного образца (малый квадрат) в программе «Спектр дифференциального распределения»

После проведенных операций обработки изображений в программе «Спектр дифференциального распределения» трех изображений малых квадратов камеры Горяева, было установлено, что данные объекты при увеличениях x110, x350, x700 занимает площадь 256, 1936, 8836 пикселей соответственно.

Дальнейшие расчеты сводились к нахождению эквивалентного диаметра окружности, занимающей ту же площадь. Как известно, при равных значениях площади круга и квадрата отношение стороны квадрата к диаметру круга есть величина постоянная - 0,886.

Следовательно, эквивалентный диаметр частицы при известной ее площади выраженной в пикселях и постоянной кратности увеличении можно описать зависимостью:

$$d = \frac{\sqrt{\frac{0.0025 \cdot Sp}{P}}}{0.886} \quad (1)$$

где, Sp – площадь частицы, выраженная в пикселях;
0,0025 – площадь большого квадрата камеры Горяева, мм^2;
P – площадь малого квадрата камеры Горяева, пиксель;
0,886 – константа.

Выражение (1), с учетом преобразований, можно представить в общем виде:
при увеличении х110

$$d = 3{,}527 \cdot \sqrt{Sp}\,, \quad (2)$$

при увеличении х350

$$d = 1{,}283 \cdot \sqrt{Sp}\,, \quad (3)$$

при увеличении х700

$$d = 0{,}6 \cdot \sqrt{Sp}\,, \quad (4)$$

где, 3,527; 1,283; 0,6 – константы при постоянной кратности, имеющие размерность мкм/пиксель$^{1/2}$

Установленная графическая зависимость полученных констант от увеличения компьютерно-микроскопических комплексов представлена на рисунке 4.

Рисунок 4. Зависимость константы К от увеличения копьютерно-микроскопической установки

После аппроксимации частной зависимости с использованием стандартных программ «Advenced Grapher» и «Microsoft Excel», получено однопараметрическое уравнение, имеющее вид:

$$K = 331{,}996 \cdot X^{-0{,}9585}\,, \quad (5)$$

где, X – увеличение компьютерно-микрооптической установки

Адекватность полученного уравнения (для 95-ного уровня значимости) оценивали на базе коэффициента корреляции (R). Расчеты показали удовлетворительную сходимость экспериментальных и расчетных значений функции отклика: R > 0,99 [4].

Обобщенное уранение нахождения среднестатистического диаметра частиц в микрометрах при компьютерно-микроскопическом анализе десперсных систем примет вид:

$$d = 331{,}996 \cdot X^{-0{,}9585} \cdot \sqrt{\frac{S_P}{N}} \qquad (6)$$

где, X – увеличение компьютерно-микрооптической установки

Sp – площадь частицы, выраженная в пикселях

N – количество частиц на изображении, шт

Заключение

По результатам проведенных исследований выведена зависимость геометрических размеров частиц от увеличения микроскопической системы в виде обобщенного уранения, которое позволяет расчитать среднестатистический диаметр частиц в микрометрах при компьютерно-микроскопическом анализе дисперсных систем и уменьшить количество трудозатратные опереции на подготовительном этапе проведения анализа.

Литература:

1. Дюрягина А.Н., Островной К.А. Оценка дезагрегирующего эффекта ПАВ в лакокрасочных композициях путем сопряжения оптической микроскопии и персональных ЭВМ // Лакокрасочные материалы и их применение. – М, 2007. – №7-8. - С. 77-81
2. Болатбаев К.Н. Тукачев А.А., Луговицкая Т.Н., Рустем Р.С. Компьютерно-микрооптический комплекс для анализа порошков и суспензий. Свидетельство РИП № 0806РК0075 от 06.07.2006 г.
3. Дюрягина А.Н., Луговицкая Т.Н., Островной К.А. Автоматизация анализа порошков и суспензий на основе сопряжения оптической микроскопии и персональных ЭВМ // Комплексное использование минерального сырья. - Алматы, 2007. - №2. - С. 33-36.
4. Малышев В.П. Вероятностно-детерминированное планирование эксперимента. – Алма-Ата, 1981. –161 с.

УДК 639. 127. 2

ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ ХОДУЛОЧНИКА *(Himantopus himantopus)* НА БЕСКОЛЬСКИХ ОЗЕРАХ НА РУБЕЖЕ XX И XIX ВЕКОВ

Жамахаев М. А., студент 4-го курса, **Кузнецова М. А.,** к. с/х. н., **Синицин В. В.,** к.б.н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

*Ходулочник (Himantopus himantopus).*Северная граница гнездования ходулочника в Казахстане проходила по низовьям р. Илека, оз. Билькопа (50°с.ш.), Наурзуму, Кургальджину [1]. В последние годы произошло существенное расширение гнездового ареала этого вида. На Бескольских озерах впервые ходулочник зарегистрирован 2 мая 1983 г. Три птицы отмечены кормящимися на мелководье оз. Тинного [2]

Прилет. Время прилета первых птиц на территории Среднего Приишимья приходится на 26 апреля – 10 мая, средняя дата прилета за 7 лет – 2 мая. Появление на гнездовых местах совпадает с образованием разливов талых вод в степи и повышением среднесуточной температуры воздуха до 10°С. Такая температура была отмечена в самое позднее время прилета ходулочника – 10 мая 1989 г. Напротив, ранние и теплые весны способствуют более быстрому прилету. В 1988 г. это произошло 26 апреля, при среднесуточной температуре + 14,7°С.

Ходулочники прилетают парами и небольшими группами по 4-6 особей, но всегда в четном числе. Прилет на места гнездования длится недолго – около 10 дней с момента прилета первых особей.

Гнездовые поселения. Гнездовыми местами служат влажные солончаковые берега озер, слабо поросшие невысокими редкими солянками и солеросом, часто разливами талых вод разделенными на микроострова и кочки (100 % всех найденных гнезд). Число пар в поселениях может колебаться от 3-4 до 48. По сообщениям других авторов, на оз. Сорбулак даже до 700 пар [3]. В смешанных поселениях ходулочники могут гнездится с шилоклювками, травниками, большим веретенником, чибисом, малым зуйком, поручейником и некоторыми утками.

Первые яйца в разные годы находили с 1 мая (1988 г.) по 15 мая (1989 г.). Полная кладка из 4 яиц откладывается за 5-6 дней. Яйца в гнездах располагались как в строгом порядке, типичном для куликов (острыми концами внутрь), так и хаотично. Размеры 172 яиц 40-49 × 28-34 мм, в среднем 44-58 × 30-33. Вес недавно снесенных яиц – 20,0-24,5 г, в среднем – 22,27г (n = 44).

Первые птенцы появляются с 27 мая (1988 г., оз. Круглое). В гнездовой сезон 1987 г. имел место гнездовой паразитизм, о чем свидетельствуют наши находки. В двух, обнаруженных 22 мая у оз. Гусиного гнездах было по 7 яиц, а в третьем – 10. Яйца в последней кладке располагались хаотично и в два яруса .

За весь период наблюдений первые подлетки были встречены 26 июня (1988 г.). Подъем всех молодых на крыло происходил до середины июля.

Успешность гнездования. Данные об успешности гнездования ходулочника на Бескольских озерах приведены в таблице 1.

Как следует из таблицы 1, успешность размножения ходулочника в разные годы колеблется от 1,36 до 2,52 птенца на пару загнездившихся птиц. Средний показатель за время наблюдений составил 22,3 молодых птиц на пару. Такая низкая величина связана с значительной эмбриональной смертностью ходулочника, которая колеблется от 16,7 до 69,9 % при средних значениях 33,4 %. Высокая гибель ходулочника на стадии эмбрионального развития определяется воздействием целого ряда факторов. Их можно объединить в две группы. Первая группа включает внутривидовой гнездовой паразитизм, наличие неоплодотворенных яиц и погибших на разных стадиях развития эмбрионов. Вторая группа факторов определяет эмбриональную смертность ходулочника в результате прямого антропогенного воздействия.

Таблица 1 - Успешность гнездования ходулочника на Бескольских озерах в разные годы

Годы	Чис-ло пар	Чис-ло яиц	Общая смертно-сть		Вы-ход пте-нцов	Пост-эмбрион. смерт-ность		Число птенцов, поднявшихся на крыло		Число летных птенцов на пару взрослых
			абс.	%		абс.	%	абс.	%	
1987	14	61	42	69,9	19	0	-	19	31,1	1,36
1988	21	84	14	16,7	70	17	20,8	53	63,1	2,52
1989	48	186	58	31,2	128	8	4,3	120	64,5	2,50
1990	19	73	21	28,8	52	8	10,9	44	60,3	2,32
2000	37	-	-	-	-	-	-	91	-	2,46
2001	159	-	-	-	-	-	-	-	-	2,40
Всего:	298	404	135	33,4	269	33	8,2	327	58,4	2,26

Решающим фактором, определяющим довольно высокую эмбриональную смертность ходулочника на изучаемой территории, является естественный отход яиц. Он за годы наблюдения составил 63,1 % от всех погибших яиц. Из этого количества 48,2 % яиц погибло в

результате откладывания самками яиц в чужие гнезда. Все увеличенные кладки на ранних этапах насиживания были брошены. Количество неоплодотворенных яиц составило 32,9 % естественной смертности или 20,8 % всей эмбриональной смертности. Остальные 18,9 % естественной смертности составили погибшие на разных стадиях эмбрионального развития птенцы.

Несмотря на довольно высокую в целом антропогенную нагрузку на пригородных озерах, эти факторы на эмбриональную смертность ходулочника не оказывали такого решающего влияния, как естественные причины. В результате деятельности человека погибло 9,8 % гнезд, в которых содержалось 12,4 % всех яиц или 37,0 % всех погибших. Из этого количества изъято из гнезд 56 % яиц, раздавлено лошадью 8 % и 16 % яиц (два гнезда) уничтожены грачами, что отмечено во время наших посещений. Еще три гнезда (20 %) размыто в результате сброса городских вод в озеро.

Таблица 2 - Эмбриональная смертность ходулочника (в %)
1987-1990 гг.

Годы	Естественная смертность			Разорено людьми	Разорено домашними животными	Разорено пернатыми хищниками	Погибло в результате затопления	Всего погибло яиц	
	гнезд. паразити-зм	Число болтунов	число задохликов					абс.	%
1987	-	0,7	2,2	20,7	-	-	7,4	42	31,0
1988	8,9	-	1,6	-	-	-	-	14	10,5
1989	16,3	15,7	5,2	-	-	5,9	-	58	43,1
1990	5,2	4,4	2,9	-	2,9	-	-	21	15,4
Всего:	30,4	20,8	11,9	20,7	2,9	5,9	7,4	135	100

В последующие годы вплоть до 2001 г. число ходулочников на пригородных озерах неуклонно росло. Учеты, проведенные в 2001 г, позволили установить факт гнездования здесь как минимум 157 пар (оз. Тинное – 64, Гусиное – 75, Утиное – 18). В июле учтено 380 молодых птиц – около 2,4 на пару взрослых.

После 2001 г. подробного изучения гнездовой биологии ходулочника не проводилось. Об успешности гнездования ходулочника можно судить по количеству летных птенцов на пару взрослых птиц (Таблица 3).

Таблица 3 Успешность гнездования ходулочника на Бескольских озерах
в последние годы

Год	Число загнездившихся пар	Выход летных птенцов	Всего на пару взрослых
2005 г.	29	54	1,87
2008 г.	19	30	1,56
2010 г.	14	19	1,32

В последние годы наблюдается четкая тенденция к расширению ареала ходулочника на юге Западной Сибири, о чем свидетельствуют многочисленные публикации [4,5] В Западной Европе гнездование ходулочника отмечено еще раньше [6].

После 2010 года гнездовых поселений ходулочника на Бескольских озерах не найдено.

Причина этого – стремительный рост поселка вширь, а именно в сторону дороги на аэропорт. Строения частного сектора вплотную подошли к берегам озера Гусиное. В последние годы кладки ходулочника в большом количестве уничтожались домашним скотом, собаками, детьми. И хотя на пролете и отдыхе ходулочник, как и прежде вместе с другими видами на Бескольских озерах встречается в значительном количестве, гнездовых поселений он не формирует.

Литература:

1. Долгушин И.А. Отряд кулики. // Птицы Казахстана. Том 2. - Алма-Ата: Издательство АН Казахской ССР, 1962. - С.114-126.
2. Дробовцев В.И., Синицин В.В. Ходулочник в лесостепи Казахстана. // Фауна и экология Южного Зауралья и сопредельных территорий.- Екатеринбург – Курган: 1995. – С. 68-73.
3. Хроков В.В. Гнездование ходулочника на Кургальджинских озерах. // Бюллетень Московского общества испытателей природы. / Отделение биологии. Том 87. - М.: 1982. - С. 34-41.
4. Шамшурина Л.Н. Орнитологические заметки с озера Таволжан. // Материалы к распространению птиц на Урале, в Приуралье и Западной Сибири. /Сборник статей. - Екатеринбург: 1998. - С. 182.
5. Примак И.В. Гнездование ходулочника на юге Тюменской области. // Материалы к распространению птиц на Урале, в Приуралье и Западной Сибири. /Сборник статей. - Екатеринбург: 1999. - С. 176.
6. Makatsch W. H. himantopus. //Gefied. Welt, 1984, № 5. S. 141-144.

ӘОЖ 911.2

6-СЫНЫПҚА АРНАЛҒАН ГЕОГРАФИЯ ПӘНІ ОҚУЛЫҒЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТАЛДАУЫ

Жанибекова А.Б., Кубенов М.А.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қоғамның казіргі талап-тілегіне байланысты жас ұрпаққа білім беру мәселесін биік белестерге, жоғары деңгейге көтеруді қажет етеді. Соған орай, соңғы жылдары география пәнін, географиядан сабақ беруді дамытып оқыту меселелері мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылып жатқан кең ауқымды зор маңызы бар игі істердің бірі.

География – жаратылыстану және қоғамдық циклдар оқу пәндеріне кіретін жеке дара мектеп пәні болып табылады. Географиядан берілетін білімнің маңыздылығы қоршаған ортаға қатысты оқушылырдың көзқарастары, ұстанымдары, тәртіп нормалары, өмірлік біліктіліктері жүйесін және алған білімдері негізінде табиғи, шаруашылық, әлеуметтік және әр түрлі аумақтардың экологиялық жағдайларын бағалауға қатысты біліктерін қалыптастыруға бағытталумен ерекшелененеді.

География пәнінің мақсаты – елжандылық пен туған өлкеге деген ықыласты, сезімді жеке тұлға бойына сіңіру, Жаһандану қоғамындағы жас ұрпақты бәсекеге қабілетті жеке тұлға ретінде қалыптастыру. Мектептегі білім беру жүйесі бойынша жас ұрпақты жан-жақты дамыту мен тәрбиелеуде, жан дүниесінің қоғам мен табиғат арасындағы жауапкершілігін сезінуде жер бетіндегі тіршілікті сақтауда география пәнінің маңызы зор. Географияның заманға сай міндеті «адам - табиғат - шаруашылық - қоршаған орта» жүйесінде пайда болған қарама-қайшылықтарды шешу. География – ел мен жерді танудың негізгі көзі.

Еліміз тәуелсіздік алғалы Республиканың Білім және ғылым министрлігінің басшылығымен іргелі жұмыстар «Білім туралы» Заңның қабылдануын, «Білім» мемлекеттік бағдарламасын, «Қазақстан Республикасының ұлттық ақпараттың инфрақұрылымын қалыптастыру мен дамыту» мемлекеттік бағдарламасын, мемлекеттік базистік оқу жоспарының барлық мектепте оқытылатын пәндердің мемлекеттік стандарттарының және пән бағдарламалары мен тұжырымдарының жасалуын атауға болады. Осы құжаттардың негізінде жазылған жаңа буын оқулықтары жарық көре бастады.

Оқушылардың рухани дүниесін байытуда, эстетикалық, интеллектуалдық, адамгершілік, адамзаттық тәрбие беруде, олардың бойында дағдылар мен икемділіктерді қалыптастыруда жаңа буын оқулықтарының маңызы зор.

Оқулық – жан-жақты дамыған, қабілетті тұлғаларды қалыптастыруға өз үлесін қосады, әрі оқушылардың логикалық кабілетін арттырып, интеллектуалдық біліктілігін тереңдетеді.

Оқулық – мектептің негізгі білім беру міндеті мен мақсаттарын тәрбиелік, ұйымдастырушылық, жүйелеушілік қызметтерін жүзеге асыратын негізгі оқыту құралы.

Мектептің бірден-бір мақсаты – оқушыларға тәуелсіз еліміздің мақсат-мұраттарына сәйкес білім беріп, тәрбиелеу, тұлға етіп қалыптастыру десек, бұл міндетті жүзеге асырудың маңызды құралы оқулық болып табылады.

Қазіргі кезде мектепте оқу сапасын көтеруге мұғалімдердің біліктілік дәрежесін жоғарылатуға айрықша көңіл бөлініп отыр. Осы тұрғыда мектеп оқушыларына арналған оқулықтардың өмір талабына сай болуы қажет. Мектеп оқушыларына жаратылыстану бағытында тыңғылықты білім беру мәселесі туындады.

«Физикалық география» жалпы білім беретін мектептің 6-сынып окушыларына арналған оқулық. «Атамұра» (4-басылымы, өңделген) баспасынан 2015 жылы жарық көрді. Оқулықтың авторлары: г.ғ.к., профессор Ә.Б.Бірмағамбетов, п.ғ.к., доцент К.Н.Мамырова. Оқулық Қазақстанның барлық облыстары ішіндегі мектептерден бірнеше рет сынақтан өтті [1].

Қазіргі уақытта Қазақстанның әр аймақтарындағы мектептерде кеңінен қолданыстағы окулықтың бірі.

Оқулық қазіргі заман талабына сай жазылған. Оқушылардың таным қызметін арттыра отырып, бағдарлап-дамыта оқытуға бейімдейді.

Оқулықтың жалпы мазмұны.

«Физикалық география» оқулығы тарауларға, ал тараулар өз ішінен параграфтарға немесе тақырыптарға бөлінеді. Окулықтың қажетті бөлігі кіріспе болып табылады. Онда бұл ғылымның нені зерттейтіні, оның қоғам мен әрбір адамның өмірі үшін қандай маңызы, пәнді оқып үйренудің мақсаты, оқулықты пайдалану барысында назар аударылатын мәселелер, ғылымның практикамен байланысы, одан алған білімдерін іс жүзінде қолданудың жолдары, атқарылатын іс-әрекеттер мен әдіс-тәсілдер әңгімеленеді.

Окулықтың кіріспе бөлімінде география ғылымының пәні және географиялық зерттеулер жайында алғашқы мәліметтер беріледі.

Оқулық 4 тараудан тұрады:

I. «Жер бетінің жазықтықта бейнеленуі. План және карта» деп аталатын 1-тарауда Жердің Күн жүйесіндегі орны, пішіні мен мөлшері, өз білігінен және Күнді айнала козғалысы, ол қозғалыстардың географиялық мәні туралы айтылады. Жердің сыртқы және ішкі құрылысы туралы жалпы деректер келтіріледі.

Сонымен қатар, «масштаб», «азимут», «жер бетіндегі нүктелердің абсолют және салыстырмалы биіктіктері» жер бетіндегі нысандарды план мен картада бейнелеу ерекшеліктері, бағдарлау, олардың шаруашылықта және практикалық іс-әрекетте пайдалануы жайлы баяндалады.

II. «Жер қабықтары» атты 2-тарау литосфера, атмосфера, гидросфера, биосфераға арналған.

«Литосфера» тақырыбында Жердің ішкі құрылысы, дамуы (динамикасы), литосфера тақталары, жер бетінің түзілуі және дамуы туралы ұғым беріледі. «Атмосфера» тақырыбы Жердің ауа қабығының құрылымы мен құрамы, атмосфералық қысым, ауа райы және климат жайындағы деректерден тұрады.

«Гидросфера» тақырыбында Дүниежүзілік мұхит және онда өтіп жататын түрлі құбылыстар, өзендер, көлдер, жер асты сулары және мұздықтар жайында баяндалып, Қазақстанның өзен-көлдері, мұздықтары жайында деректер келтіріледі.

«Биосфера» тақырыбында жануарлар мен өсімдіктер тарауының жалпы заңдылықтары, сонымен бірге Жердің топырақ жамылғысы қарастырылады.

III. «Географиялық қабық» жайлы материал 3-тараудың мазмұнын құрайды. Бұл тараудың материалдары «географиялық қабық», «табиғат кешені», «геоэкология», «зат алмасуы» ұғымдарын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осы бөлімде географиялық белдеулер мен географиялық зоналарға шолу жасалады.

IV. «Жер бетіндегі адамзат». Мұнда халықтардың қоныстануы, саны, өсуі, нәсілдер туралы, сондай-ақ дүние жүзінің қазіргі кездегі саяси картасы туралы алғашқы мағлұматтар беріледі. Өлкетану принциптерін жүзеге асыру, яғни өз өлкесінің табиғаты мен халқын зерделеу ұсынылады [2].

Оқулықтың әр тарауы өзінше бір аяқталған оқу нысаны әрі пәнді меңгеру жүйесіндегі жаңа танымдық саты болып табылады. Әрбір тарауда оқу бағдарламасындағы тиісті мәселелер сараланып түсіндіріліп, оқу мазмұнының барлық компоненттері қамтылған. Материалды меңгерудің ұйымдастыру аппараты, яғни мазмұнның айқын құрылымдық жүйесі, негізгі теориялық және практикалық материалды қамту, оқып үйренілетін тақырыптың басты мәселелері, айқын қорытындылар шығарылып, тұжырым жасалып, яғни мазмұны мен іс-әрекет тәсілдері қорытындылауға жинақтаулар жасалған.

Әрбір параграф сабақта өтілетін материал көлеміне сәйкес, яғни параграфтың мәтіні бір сабақ барысында сыныпта түсіндіріп, одан кейін оқу мен бекітуге арнап үйге тапсырма беруге үлгеретіндей етіп жасалған. Параграф ішілік баяндау құрылымы оқушының пәнді өз бетімен пайымдай білуіне жағдайлар жасайды. Оқулықта тақырыптар айрықша назар аударуды талап етеді. Тақырыптар мазмұнды барынша дәл бейнелеуге, оқушыларға пәннің құрылымы мен оның ішкі байланыстары туралы түсінік беретіндей, оқушылардың жаңа тақырыпты оқып үйренуге құлшына кірісулеріне түрткі болып, әсерлі, ықшам, тартымды келеді. Оқулық тілі айқын, анық, мәнерлі әрі түсінікті. Яғни оқулық тілі баланы қажытып, жалықтырып жібермейтін дәрежеде ғылыми стильде, тақырыптың негізгі мазмұнынан алшақтап кетпейтіндей бейнелі, әдеби болып келеді.

«Физикалық география» оқулығы мәтін және мәтіннен тыс компоненттерден тұрады. Негізгі мәтінде теориялар, қағидалар, ережелер, заңдылықтар, түсініктер мен ұғымдар болады.

Қосымша мәтінде оқушылардың танымын кеңейтетін мағлұматтар мен фактілер берілген. Қосымша мәтіннің функциясы оқушылардың білімін тереңдетеді.

Түсіндіру мәтіні – көбіне терминдерді нақтылау, иллюстрацияларды түсіндіруге бағытталған.

Мәтіннен тыс компоненттерге – сұрақтар, тапсырмалар, иллюстрациялар, карталар, сызбалар, қосымша материалдар жатады.

Мәтіннен тыс компоненттер келесі элементтерден тұрады:

а) білімді меңгертуге арналған аппарат – параграфтың басында, ортасында, соңында және тараулардың соңында орналасқан сұрақтар мен тапсырмалар;

ә) иллюстративтік аппарат – сызбалалар, карта-сызбалар, графиктер, кестелер.

б) бағдарлау аппараты – тараулардың символдар, колонтитулдар, шрифттер, мәтін түстерінің әртүрлілігі т.б.

«Физикалық география» оқулығының негізгі ғылыми әдістемелік ерекшеліктері:

- оқулық сырты қатты қағазбен қапталып, әртүрлі суретпен безендірілген;
- оқулық ішіндегі тақырыптар түсінікті тілмен жазылған;
- оқулықтың алдыңғы және соңғы бетінде жердің климаттық белдеулері мен зоналары нақты етіп көрсетілген;
- оқулықты дұрыс пайдалану жайлы мағлұматтар берілген;
- әрбір параграфтың алдында оқушылардың өткен тақырыбын (тірек білімдерін) еске түсіруге арналған және әр параграфтың соңында оқушының өтілген жаңа тақырыпты қалай түсінгендігін білу мақсатында сұрақтар мен тапсырмалар берілген. Сонымен қатар әрбір өткен тарау бойынша оқушылардың алған білім деңгейлерін білу мақсатында, әрі материалды жетік меңгеруге арналған тапсырмалар мен сұрақтар жүйесі, дайын ақпараттарды қайта айтып берумен бірге 2-3-ші деңгейдегі шығармашылық тапсырмалар берілген;

- оқулықтың иллюстрациялық материалдары карта, картасызба, фотосурет, кесте, график, диаграмма түрлеріңде берілген. Олардың әрқайсысы белгілі функционалдық қызмет аткарады. Мысалы: «План және карта» тарауында жергілікті жерді бағдарлау кестелері, әртүрлі тақырыптағы және әртүрлі масштабтағы карталар көрсетілген;
- оқулық беттерінің төменгі бөлігі түрлі түспен көрсетілген. Мысалы, гидросфера – сарғыш түс, географиялық қабық – күлгін түс, план және карта – көк түспен т.б. Мұның өзі оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады, әрі қажетті тарауды тура тауып алуға мүмкіндік береді;
- оқушылардың білімін одан әрі тереңдету және дүниетанымын кеңейту үшін тақырыптар бойынша әр түрлі суреттер берілген;
- оқушылардың тақырыпты өз бетімен орындауына мүмкіндік беретін өзіндік жұмыстар берілген;
- оқулықтың соңғы бетіндегі тізімі бойынша әр оқушы өзіне қажетті ұғымдар мен терминдермен танысады;
- өзіміздің өлкемізді зерттеуші ғалымдардың өмірі мен географияға қосқан үлесі жайлы мәліметтер берілген;
- әрбір параграфтың алдында оқушылардың тірек білімдерін еске түсіруге, өткен такырыппен байланыстыру мақсатында сұрақтар мен тапсырмалар берілген;
- жергілікті жердің табиғаты мен халқы тарауы бойынша әр оқушы өзінің туған жерінің географиялық жағдайы, табиғаты, жер бедері, пайдалы қазба байлығы, жануары, өсімдігі туралы сұрақтарға жауап бере отырып, өз білімін толықтырады [3].

Оқулықтың мүмкіндіктерін тиімді пайдалану – бүгінгі география ғылымының мақсаты. Жаңа буын оқулықтарына көшуіміз еліміздің өркениетке жақандану дәуіріне аяқ басуының алғашқы баспалдағы болып саналады. Оқулықың болашағы – тәуелсіз мемлекетіміздің болашағы. Жаңа буын оқулықтары арқылы біздің ұлттық болмысымыз, елдігіміз қалыптасып, ұлтжандылық сезіміміз оянады. География ғылымы үшін бұл оқулық кейінгі ұрпаққа ұмытылмас мұра болып қала бермек.

Әдебиет:

1. Бірмағамбетов Ә. Физикалық география: Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған оқулық. – Алматы, 2015. – 192 бет.
2. Бірмағамбетов Ә.Б., Кәрібаева Ш.Ш., Мамырова К.Н. География: Негізгі орта білім беру деңгейінің 6-9 сыныптарына арналған оқу бағдарламасы. – Астана, 2013. – 30 бет.
3. География в школах и вузах Казахстана: Республиканский научно-методический журнал. – Алматы, 2012. – 44 бет.

УДК 636.2.082.11

РАЗВИТИЕ ПЛЕМЕННОЙ БАЗЫ МЯСНОГО СКОТОВОДСТВА В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА

Жантлеуов Д.А., к.с.х.н., старший преподаватель,
Умарова А.К., студент гр. ТППЖ-16
(СКГУ им. М. Козыбаева)

С древних времен Казахстан представлял собой страну кочевников-животноводов. Именно скот для казахов во все времена был мерилом всех благ. И, казалось бы, традиции никогда не иссякнут, но приходится констатировать, что в настоящее время наша республика превратилась из экспортера в импортера мясной продукции. В стране, несмотря на увеличение выпуска всех видов мяса, импорт сохраняется. Говядина занимает самое первое место по импорту – ее в Казахстан завозят в объеме 9411,17 тонн. Основные страны,

которые экспортируют нам мясо, это – Польша, Австралия и Аргентина, чей общий объем составляет практически 74% от всего поставленного мяса [1,2]

Выращивание крупного рогатого скота это основное направление животноводства в Казахстане и в мире. Так как коровы могут пастись в открытых и в специальных пастбищах, они играют важную роль в обеспечении высококачественного белка для потребления человеком из побочных продуктов и кормовых источников [3,4]. Значительные земли в Казахстане и в мире, не могут поддержать интенсивное растениеводство, но зачастую позволяют выращивать траву и другие виды кормов, которые обеспечивают сохранение земли и производство кормов на высоком уровне. Производство крупного рогатого скота рассредоточено по всей территории Казахстана [5].

Особенное место в мясном скотоводстве занимает Северный Казахстан, где оно занимает более 35% от общего племенного крупного рогатого скота. Классный состав животных за в некоторых хозяйствах представлен в таблице 1. Всего пробонитировано 4496 гол., в т.ч. казахской белоголовой 2774 и герефордской 1722. По комплексу признаков к классу элита-рекорд по казахской белоголовой породе отнесено 1811 или 65,3% по герефордской 886 или 67,8 %. Всего к высшим бонитировочным классам (элита и элита-рекорд) по казахской белоголовой породе отнесено 90% животных. Таким образом, из анализа таблицы видно, что селекционно-племенная работа по данным породам в хозяйствах проводится на высоком уровне.

Одним из недостатков сельскохозяйственного производства области на сегодняшний день является мелкотоварное производство, что является основной причиной его слабой конкурентоспособности. Сосредоточение поголовья на частных подворьях существенно затрудняет использование достижения в области селекции, прогрессивных технологий содержания и кормления животных, не даёт возможности выращивать скот с применением научных методов и добиваться его высокой продуктивности.

Таблица 1 - Классный состав пробонитированных племенных стад отечественных и импортированных пород

№ п/п	Хозяйство	Распределение по классам										
		Всего гол.	элита-рек.		элита		I		II		н/к	
			гол.	%	гол.	%	гол.	%	гол.	%	гол.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Казахская белоголовая,												
1	ТОО «Племзавод Алабота»	1030	760	73,8	166	16,1	98	9,5	6	0,6	-	-
2	ТОО «Вишневское»	360	264	73,3	67	18,6	24	6,7	5	1,4	-	-
3	ТОО «Агрофирма Бабык-Бурлук»	595	363	61,0	189	31,7	32	5,4	11	1,8	-	-
4	ТОО «Заградовское»	440	287	65,2	103	23,4	36	8,2	10	2,3	4	0,9
5	ТОО «Столыпинское»	166	61	36,8	83	50,0	12	7,2	5	3,0	5	3,0
6	ТОО «Жанбай»	183	76	41,5	77	42,1	23	12,6	2	1,1	5	2,7
	Итого:	2774	1811	65,3	685	24,7	225	8,1	39	1,4	14	0,5
Герефордская порода												
1	ТОО «Акселеу»	309	85	27,5	155	50,2	63	20,4	6	1,9	-	-
2	ТОО «Жанбай»	649	447	68,9	176	27,1	4	0,6	22	3,4	-	-
3	ТОО «Азия Тарангул»	253	173	68,4	34	13,4	46	18,2	-	-	-	-
4	ТОО «Абакшино»	152	21	13,8	48	31,6	57	37,6	13	8,5	13	8,5
5	ТОО «Шатило»	359	160	44,6	191	53,2	7	1,9	1	0,3	-	-
	Итого:	2929	1986	67,8	655	22,4	219	7,5	45	1,5	24	0,8

Большинство мелких частных хозяйств не имеет возможности оснащать свои подворья соответствующим техническим оборудованием, что отрицательно влияет на качество производимой продукции. Государство не имеет возможности полноценно осуществлять

контроль за всеми хозяйствами сразу. Это приводит к мелкотоварности, при этом особенно страдает племенное направление в животноводстве. Наряду с этим возникает проблема и с воспроизводством животных. Таким образом, превалирующий уровень беспородного скота не дает возможности рассчитывать на качественную продукцию и поддержание конкурентоспособной позиции на рынке.

В животноводстве государство продолжает осуществлять поддержку субъектов путем субсидирования племенного дела в целях повышения продуктивности и качества животноводческой продукции.

Поголовье племенного скота в Казахстане росло, в основном за счет импорта. Данный факт положительно влиял в целом на развитие племенной базы животноводства. Селекционные работы по племенному скотоводству сейчас ведутся тщательно, что способствует производству качественных продуктов, а также выведению высокопродуктивных животных. Важным моментом является то что, импорт скота должен проходить по всем сопутствующим установкам, например, соответствие породы для разведения в казахстанских климатических условиях, идентичность кормовой базы, возможность обеспечения ветеринарной помощи для специфических пород и т.д. В противном случае, можно столкнуться с ввозом редких инфекционных заболеваний скота.

В мясном скотоводстве наиболее распространена казахская белоголовая порода, поголовье которой по республике составляет 53,740 тыс. голов.[2] Особое место в племенном мясном скотоводстве Северного Казахстана занимает ТОО «Племзавод Алабота». Здесь проводили работу по созданию чистопородного стада казахской белоголовой породы под руководством канд. с.-х. наук Б.Б. Бай, а позднее была начата работа по плановому скрещиванию рогатых маток с комолыми быками, т.к. к породам приоритетной господдержки отнесены казахская белоголовая и аулиекольская .

Таким образом, Северный Казахстан обладает ценным генофондом пород мясного скота. Зоотехническая наука, направленная на обогащение и эффективное использование генофонда в мясном скотоводстве, должна включать: совершенствование пород (создание высокопродуктивных линий и заводских типов), выведение и использование быков-улучшателей, выдающихся коров с высокой продуктивностью, внутренний и внешний обмен генофондом, сохранение локальных ценных генотипов животных. Все это будет способствовать укреплению племенной базы мясного скотоводства в Северном Казахстане и стране в целом.

Литература:

1 Абдраимов М.Т., Тореханов А.А., Кулиев Т.М. Вопросы организации производства продукции скотоводства в АПК Республики Казахстан // Вестник с.-х. науки Казахстана. 2005. - № 3- С.24-26.

2 Тореханов А.А., Жузенов Ш.А. Состояние племенных ресурсов мясного скота в Казахстане//Вестник с.-х. науки Казахстана. 2005.-№ 1.-С.39-42.

3 Крючков В.Д., Тореханов А.А., Алмантай Ж.Т. Мясное скотоводство Казахстана: проблемы и решения//Вестник с.-х. науки Казахстана. 2006.- № 12.-С.29-31.

4 Жузенов Ш.А. Совершенствование племенных и продуктивных качеств казахской белоголовой породы в северном и восточном Казахстане: Автореф. дис. доктора с.-х. наук. Алматы. 2007. 45 с.

5. Кинеев М.А. О генетических ресурсах животноводства Казахстана и использовании мирового генофонда // Вестник сельского хозяйства Казахстана 2009. № 1 С. 46-48.

УДК 544.636

ВЛИЯНИЕ ЦЕМЕНТА НА СТРУКТУРИРОВАНИЕ ВОДНЫХ РАСТВОРОВ β-КАЗЕИНА

Жолболсынова А.С.
*(*д.х.н., профессор *СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: tanya_86-86@mail.ru)*
Сергалиева Д.Е.
(магистр СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: dinara_sergaliev@mail.ru)
Арсламова Т.Ю.
(магистрант СКГУ им. М.Козыбаева, кафедра «Химия и химические технологии», г. Петропавловск, E-mail: tanya_86-86@mail.ru)

Андапта

Цементтің β-казеин су ерітіндісін құрастыруға және осы ақуыздың осы толтырғыштың бетіне адсорбциясына әсері анықталды.

Түйінді сөздер: β-казеин, цемент, құрылымдау.

Аннотация

Установлено влияния цемента на структурирование водных растворов β-казеина и адсорбции этого белка на поверхности данного наполнителя.

Ключевые слова: β-казеин, цемент, структурирование.

Annotation

The effect of cement on the structuring of aqueous solutions of β-casein and the adsorption of this protein on the surface of this filler has been established.

Key words: β-casein, cement, structuring.

Введение

На сегодняшний день производство портландцемент, обладающего уникальными технико-строительными свойствами, возрастает, несмотря на экологические проблемы. В связи с этим снижение содержания клинкера в бетонах и растворах — важная задача современного строительного материаловедения. Для развития технологии производства и применения композиционного цемента необходимо проведение исследований, направленных на поиск новых, более эффективных минеральных добавок, исследование влияния их на свойства цемента и бетона [1]. Одной из минеральных добавок, использующихся для получения штукатурных растворов, смешанных композиционных растворов на основе портландцемента является использование бентонитовых глин, которые характеризуются высокой водоудерживающей способностью. Однако последние исследования показали, что бентонит значительно ухудшает консистенцию смеси и снижает плотность раствора. Одновременное ведение бентонита и модифицирующих добавок высокомолекулярных аминосодержащих соединений позволит значительно улучшить устойчивость к седиментации композиционных растворов на основе портландцемента, и наконец устранить агрегацию частиц твердофазных компонентов приводящих к ухудшению консистенции смеси и снижению плотности раствора [2].

Струтурирование водных растворов β-казеина можно регулировать с помощью различных добавок, в частности наполнителей, как цемент.

Свойства растворов ВМС, в частности белков, в присутствии наполнителей изучены недостаточно.

Но также исследования представляют определенный интерес, так как дают дополнительные сведения о характере структурирования в растворах и о взаимодействии

между наполнителем и высокомолекулярным соединением, определяющего усиливающее действие [3, 4].

Структурирование водных растворов β-казеина идет в два этапа: на первом – в системе практически не обнаруживается прочность. Второй – характеризуется быстрым ростом прочности до максимального значения к 10-12 суткам.

В структурировании водных растворов β-казеина, исходя из аминокислотного состава могут участвовать связи разных типов: водородные, гидрофобные, дисульфигидные. Большую роль играют водородные связи. По сравнению сдругими добавками наполнитель является менее активным. Большой эффект на прочность и вязкость систем достигается при его относительно малом введении и достаточно высокой концентрации самого полимера.

В этом случае он более или менее равномерно распределяется по системе. И по мере нарастания количества наполнителя частицы его начинают взаимодействовать друг с другом, образуя агрегаты, и не участвуют в образовании связей с белком. Это приводит к усилению степени разрушения структуры, проявляющемуся в большем падении вязкости со скоростью сдвига.

Наполнитель увеличивает общую степень структурирования системы за-за того,что частицы его становятся узлом возникающей пространственной сетки.

Наполнитель в той или иной степени реагирует с водой и потому связь между белком и наполнителем осуществляется через прослойки воды и является слабой.

Целью данной статьи явилось изучение влияния цемента на структурирование водных растворов β-казеина и адсорбции этого белка на поверхности данного наполнителя.

Методы исследования

Материалы и методы исследования. Определение прочности структуры проводилось на усовершенствованном приборе Вейнера-Кебиндера и вязкости на Реотест-1 (Германия).

β-казеин – основной компонент казеина. Он содержит ортофосфатные, пирофосфатные, поперечные связи. Водные растворы β-казеина предотвращают распад витамина Д, что положительно сказывается на его применении как добавки в продуктах питания и напитках, кроме того, он используется при производстве сычушных сыров.

Благодаря свойствам самостоятельно образовывать мицеллы в водных растворах, а также эффективно усваиваться в желудке, возможно использование β-казеина в качестве препарата от рака желудка.

В работе использовали β-казеин, полученный из казеината (ГОСТ 17626-81) и цемент (ГОСТ 31108-2003).

Аминокислотный состав β-казеина в г/100г белка приведено в таблице 1.

Растворы казеина готовились растворение навески β-казеина при наливании в 0,1м растворе щелочи. Практическое значение таких исследований заключается в создании разных композиционных материалов, армированных пластиков, лаков, красок и других, кроме того, в последнее время уделяется внимание и изучению свойств наполнителей в растворах высокомолекулярных соединений или в связующих смолах.

Нами в широком диапозоне концентрации белка, наполнителя, разных режимов изучалось влияние цемента на структурирование водных растворов β-казеина. Предварительно были определены условия, при которых образуются сплошные однородные системы и разработана методика их получения.

Таблица 1. Аминокислотный состав β-казеина

Формы азота и аминокислоты	
азот общий	15,33
азот аминный	0,72
азот амидный	1,60
глицин	2,40
аланин	1,70

валин	10,2
лейцин	11,6
изолейцин	5,5
пролин	16
фенилаланин	5,8
цистин	0,1
метионин	3,4
триктофан	0,65
аргинин	3,4
цистидин	3,1
лизин	6,5
аспарагиновая кислота	4,9
глутаминовая кислота	23,2
серин	6,8
треонин	5,1
тирозин	3,2

Результаты исследования

Для характеристики систем изучили кинетику роста прочности структур методом тангенциально-смещаемой пластинки на усовершенствованном приборе Вейлера-Ребиндера и вязкость на Реотест-1. Полученные данные представлены на рисунке 1 и в таблицах 2-5.

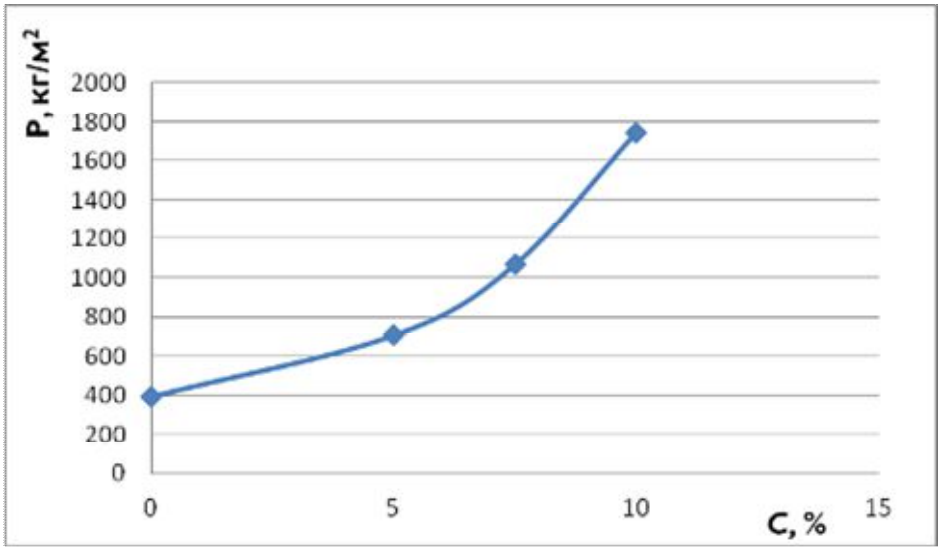

Рисунок 1. Зависимость прочности студней β-казеина от содержания цемента при $C_{β}$-каз.=20%, T=20°C (измерения проведены через 20 суток)

Видно, что прочность студней возрастает с увеличение содержания цемента.

Таблица 2. Зависимость прочности систем β-казеин-цемент от концетрации белка при m цем.=10%, T=20°C (измерения проведены через 20 суток)

Система	Pm, кг/ м² при $C_{β}$-каз.		
	20	21	22
β-казеин	396	420	450
β-казеин+цемент	1745	1850	1940

Из таблицы следует, что при одном и том же количестве цемента влияние его проявляется в большой степени в концентрированных растворах белка. Это связано с тем, что усиливающее действие наполнителя тем выше, чем меньше его содержание. Параллельно исследовалось и влияние цемента на вязкость водных растворов β-казеина.

Таблица 3. Зависимость вязкости систем β-казеин-цемент от концентрации белка при T=20°C, m цем.= 3 г, ступени числа оборотов 8.

Конц.цемента, % (β-казеина)	2	4	6	8	10
Ƞ, спз	$0,7*10^6$	$1,03*10^6$	$1,38*10^6$	$2,03*10^6$	$2,08*10^6$

Видно, что с увеличением концентрации β-казеина в присутствии цемента вязкость возрастает.

Таблица 4. Зависимость вязкости водных растворов β-казеина от концентрации цемента при C_{β}-каз.=20%, T=20°C

Конц.цемента, % (β-казеина)	0	2	4	6	8	10
Ƞ, спз	$0,53*10^3$	$1,45*10^3$	$1,35*10^3$	$1,09*10^3$	$0,83*10^3$	$0,3*10^3$

Для β-казеина наибольшее влияние на вязкость оказывает введение относительно небольших количеств цемента, что может быть связано с более равномерным распределением его в системе, при больший концентрациях цемента вязкость системы уменьшается, так как частицы взаимодействуют друг с другом с образование агрегатов и не участвуют в возникновении дополнительных связей. Вязкость систем β-казеин-цемент зависит и от скорости сдвига.

Таблица 5. Зависимость вязкости системы β-казеин-цемент от скорости сдвига при C_{β}-каз.=1%, T=20°C, m цем.= 0,3 г.

Число об./мин.	1	3	5	15	81	135
Ƞ, спз	$4,7*10^4$	$1,7*10^4$	$0,9*10^4$	$0,7*10^4$	$0,3*10^4$	$0,28*10^4$

Из приведенных данных следует, что с увеличением скорости сдвига вязкость систем β-казеин-цемент снижается, поэтому можно полагать, что цемент вызывает дополнительное структурирование, приводящее к повышению вязкости.

Заключение

По результатам работы можно заключить, что прочность студней возрастает с увеличение содержания цемента. При одном и что том же количестве цемента влияние его проявляется в большой степени в концентрированных растворах белка. Это связано с тем, что усиливающее действие наполнителя тем выше, чем меньше его содержание. С увеличением скорости сдвига вязкость систем β-казеин-цемент снижается, поэтому можно полагать, что цемент вызывает дополнительное структурирование, приводящее к повышению вязкости.

Литература:

1. Бердов Г.И Влияние минеральных добавок на свойства цементных материалов / Г.И. Бердов, Л.В. Ильина, Н.А. Машкин // Современные наукоемкие технологии. – 2011. – № 1. – С. 49–52.
2. Липатов Ю.С. Адсорбция полимеров. – Киев : Наукова думка, 1972. – 196 с.
3. Власова Н.Н. Адсорбция биогенных аминов на поверхности высокодисперсного кремнезема из водных растворов // Коллоидный журнал. – 2006. – Т. 68, № 3. – С. 421–423.

4. Ломаченко Д.В. Модификаия адсорбционных свойств и их влияние на процессы измельчения композиционных материалов/Сборник научных трудов Sworld по материалам международной научно-практической конференции. 2012. Т.6. №3. С. 83-84.

ӘОЖ 911.373.3

ҚАЗІРГІИ ГЕОГРАФИЯДАН БІЛІМ БЕРУДЕ СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТЫҢ РОЛІ

Жұбатқанов Ә. А.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Білім мен тәрбие әрқашан күн тәртібіндегі басты өзекті мәселе болып келгендігі баршамызға белгілі. Қазір заман өзгерді,талап өзгерді. Ондай болса, білім деңгейімен шығармашылық қабілеті жоғары шәкірттерді тәрбиелеу ұстаздардың басты міндеттері. Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстан XXI ғасырда дамыған елдермен теңестіріп, өркениетті әлемнен мәртебелі орын алуына ықпал етер бірден-бір құдірет-білім, білімді ұрпақ» - деп XXI ғасырды ғылым мен білімнің ғасыры атады. Ұлағатты ұстаздардың басты міндеттерінің бірі қазақстандық отансүйгіштікті, адамның құқықтары мен бостандықтарын құрмет ететін азамат тәрбиелеу. Өйткені: «Ұстазы жақсының - ұстамы жақсы»-деп дана халқымыз бекер айтпаған. Әлемдік деңгейде кең қанат жайып келе жатқан ғаламдану үрдісінде әр халықтың өзіндік бет - бейнесін сақтап қалуы мен ұлттық ерекшеліктерді қазіргі өркениет талаптарына сай жетілдіру мәселесі зор маңызға ие болып отыр. Халықтың рухани құндылықтары ақпараттар ағынымен, жан- жақтан еніп жатқан жат түсініктер тасқынында жоғалып кетпеуі үшін жас ұрпақтың білімінің берік, білігінің бекем болуы тиіс. Әрине, ол жалпы білім беретін білім мекемелеріндегі оқу - тәрбие жүйесінің қалай ұйымдастырылуына тікелей тәуелді. Білім мазмұнында оқушының өзіндік ойлау қабілеттерін, жеке көзқарастарын дамытуға тірек болар негізгі өзекті тауып, барлық ұғым – түсініктерді соған сәйкестендіре жүйелеу қандай маңызды болса, сабақта, сабақтан тыс ұйымдастырылатын оқу процесінде баланың білімді өздігінен меңгеруіне, өзіне деген сенімділігін арттыруға, қажетті іскерліктерді қалыптастыруға бағытталатын жұмыстарды үйлестіре жүргізудің де мәні соншалық үлкен.

Мектептің білім беру жүйесінде жас ұрпақты жан-жақты дамыту мен тәрбиелеуде, олардың жалпы мәдениетін қалыптастыруда тұлғаны шығармашылыққа тәрбиелеуде, табиғат пен қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуде, Жер бетінде тіршілікті сақтауда география пәнінің ролі өте зор! География ғылымдарының жетістіктері мен қоршаған ортада болып жатқан өзгерістерді ескере келе мектепке беріліп отырған әлеуметтік тапсырыс жас ұрпақтың географиялық сауаттылығы мен географиялық мәдениетін көтеру болып табылады.

Географиядан сыныптан тыс жұмыстың мәні жоғары. Мектеп бағдарламасымен анықталған білімдердің шегінен география ғылымының көптеген қызықты білімдері қалады. Пәннің арнайлығы: география адамға әлем туралы ең толық көрініс береді. Ал қоршаған ортаны тану келесі әдістерді пайдалануды міндетті қажет етеді: бақылау, жергілікті жұмыс орындау және т.б.

Географиядан сыныптан тыс жұмыстар - өз еркімен және өздік орындалуға негізделген оқушылардың іс әрекеті, оқытушы бұл жұмысты оқушылардың білімдерінің, білім алу қызықшылуғының және қабілетінің терең дамуына бағытталуына мүмкіндік жасайды..

Сыныптан тыс жұмыстың мақсаты – тұлғаның жаң жақты дамуын қамтамасыз ету .

Білім және тәрбие беру есептері пәнді оқытудың жалпы мақсатымен және міндеттерімен сәйкес болады.

Ең маңызды есебі – географиялық ғылымға оқушының қызықшылығын күшейту: қызықты әдістерді қолдану, ғылымның маңызды жетістіктерімен таңысу, табиғатқа немесе өндіріске экскурсиямен шығу.

Бұл жұмыс география сабағында алынған білімдерді, үйренулерді толықтыруға, тереңдетуге міндетті болады.

Сыныптан тыс жұмыстың маңызы және оны ұйымдастыру жолдары

Мектептегі география басқа оқу пәндердің арасында ерекше орын алады. Ол оқушыларға басқа жаратылыс және гуманитарлық пәндермен бірге Жер табиғаты туралы білімдерді береді. Осыдан пәннің жоғары тәрбие маңызы, тұлға қалыптасуында үлесі шығады.

Сыныптан тыс жұмыстың екі негізгі бағыты анықталады:

1) оқушылардың ерекше қызықшылығын шақыратын мектеп курсының мазмұнының негізгі сұрақтарын терең оқыту

2) жергілікті орында практикалық жұмыстарды орындауда, ақпараттың әр түрлі көздерімен (карта, анықтамалар, ғылыми әдебиет, интернет-ресурстармен және т.б.) жұмыс істеуде зерттеу қабілетін қалыптастыру.

Бұның барлығы географиялық дайындыққа, өздік жұмыс орындауға, шығармашылық қабілетке оң әсер етуде.

Қатысушы оқушылардың санына және сабақтардың өткізілу кезегіне байланысты сыныптан тыс жұмыстың формалары әр түрлі болады. Жұмыстың фронталдық, топтық және жеке түрлерін ажыратады. Сабақтарды өткізу бір оқу жылдық мерзімдік өткізілуімен шектеледі.

Эпизодтық сыныптан тыс жұмыс бір реттік шараларға есептелген: бұл кештер, конференциялар, олимпиадалар, серуендеу.

Жұмыстың көпшілік формалары – география аптасы,, географиялық олимпиадалар, КВН-дар, тақырыбтық кештер, ғылыми-практикалық конференциялар, қызықты адамдармен кездесулер және т.б.

Сыныптан тыс жұмыс үстінде сабақтағы сияқты зерттеленетін материалдың ерекшелішіне байланысты оқушылардың іс әрекетін ұйымдастыру әдістері таңдалады – олардың талдау ең біріншіден географиялық білімнің ерекшелігі. Үлкен назарды экскурсия, серуендеу, экспедиция барысындағы табиғатты бақылау жұмыстарына немесе сабаққа дайындалу барысында географиялық әдебиетпен жұмыс істеуге береді.

• Табиғатта жұмыс (экскурсиялар, серуендеу, бақылау және т.б.)

• Географиялық әдіспен жұмыс істеу (рефераттардың, баяндамалардың дайындығы, қабырға газеттерін және стендтерді шығару).

• Ойын жұмысы (кештер, олимпиадалар, марафондар, сайыстар, іс ойындары).

География кабинеті – барлық сыныптан тыс жұмысты ұйдастыру және бағыттау орталығы болады.

Сыныптан тыс жұмысты орындау барысында оқытушы өз кабинетін жақсы безеңдіруге, оны өлкетану материалымен және өздігінен жасалған көрнекіліктермен толықтыруға қамтамасыз етеді .

Сыныптан тыс жұмысты жоспарлауда физикалық географияның бастапқы курсынан бастап оқушылар үйірме жұмысына кірістірілу қажет. Неғұрлым пәнге қызығын оқушылар ерте бастап кетсе, соғұрлым география ғылымының саласының жетістіктерімен таңысу мүмкіндігі жоғары болады және кәсіпшілік қызықшылығы да ертеден қалыптаса бастайды.

Географиядан сыныптан тыс жұмыстың қарқындылығының негізгі көрсеткіштері:

• Оқушылардың географиядан білімі мен істей білулердің сапасының жоғарлауы

• Сыныпта және сыныптан тыс уақытта өткізілетін сабақтарға қызықшылуғын жоғарлату, қосымша әдебиет оқу

• Ақпарттың әр түрлі көздерімен жұмыс істей білуді қамту

• Оқушылардың мәдениетінің жалпы деңгейінің жоғарлауы

• Сыныптан тыс жұмысқа қарқынды қатысатын оқушылардың тұрақты құрамының қалыптасуы

Географиялық өлкетану

Географиялық өлкетану – сыныптан тыс жұмыстың маңызды түрі. Географиялық өлкетанудың мәні – оқытушының жетекшілігімен өзінің өлкесінің анықталған территориясын оқу-тәрбие мақсатымен жан-жақты оқып тану. өлкетану жұмысы ерекше маңызды ролін ауыл мектебінде көрсетеді. Өлкетану – қандай болса да анықталған территорияны жан-жақты ғылыми зерттеу болып табылады.

Зерттеу объектісі ретінде – микроауданды немесе ауылды, табиғи жағдайларды әлеуметтік, тарихи, экономикалық және мәдени тұрғыдан зерттеу болады.

Географиялық өлкетану ең біріншіден туған өлкенінің табиғатын және шаруашылығын зерттеу болады, оқушыларға өзінің өлкесің жақсы таңуға мүмкіндік береді, географиядан мектеп бағдарламасын толық игеруге көмек береді, табиғи ресурстарды тиімді пайдалануды тәрбиелейді.

Келесіні есепке алу қажет болады:

1) территорияны зерттеу кешендік болуы тиіс, оқушылардың жастық ерекшеліктерінің есебімен;

2) ұйымдастыру формалары практикалық бағытталған және шығармашылық сипаттын көрсету тиіс, көп назар далалық зерттеулерге, экспедициялық зерттеулерге аударылған болуы керек.

Өлкетану жұмысының нәтижесі мұғалім өзі өлкетану саласында маман болуына тиіс екеніне байланысты, оқушыларды қызықтыру мүмкін болды ма? Оқытушының өздік дайындығы маңызды, туған өлкенің географиясы және тарихы, әдебиет орындары және мәдени ескерткіштері туралы білімдерінің толығына тәуелді.

Географиялық экскурсиялар мен экспедициялар, оларды ұйымдастыру және өткізу әдістемесі.

Қазіргі заманғы білім берудің мақсаткерлік міндеті – сындарлы ойлай білетін және ақпараттар ағынында бағдар ала білуге қабілетті жастарды даярлау. Елімізге алға қойылған міндет жастардың

Бүгінгі күннің негізгі мақсаты мен міндеттері: оқушылардың қоршаған ортаға, туған өлке табиғатына, жергілікті флораға сүйіспеншілектерін қалыптастырып, ол арқылы туған өлке табиғатының байлығын сақтау, табиғатын қорғауға тәрбиелеу, жас ұрпаққа экологиялық, өлкетанулық тәрбие беру. Елбасының жолдауымен 1999 жылы «Экологиялық білім бағдарламасы» деген құжаттар қабылданған. Сонымен қатар Елбасының жолдауымен қабылданған «Жасыл ел» бағдарламасы да іске асырылуда.

Қазіргі уақытта жас ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуына ізгіліктік, ғылымилық, жүйелілік ұстанымдарына негізделген үздіксіз экологиялық, өлкетанулық білім беру жүйесін құру, оның тәрбиелік мүмкіндіктерін саралау өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Сондықтан да соңғы жылдары республика көлеміндегі мектепке дейінгі мекемелер, бастауыш сыныптардағы экологиялық тәрбие жұмысы бұрынғы қалыптасқан бағдарлама бағытында.

Балаларды табиғатпен таныстыру бөлімінен бастау алады. Туған өлкенің табиғатымен таныстыру-балалардың танымын дамытудағы басты құралдардың бірі. Оқушыларға экологиялық тәрбие ұғымдарын беру теориялық-практикалық әдістері төменнен жоғарыға, қарапайымнан күрделіге өрлеуден тұратын үрдіс. Мысалы: экология тәрбиесімен әр түрлі пән мұғалімдері, өнер адамдары, табиғат зерттеушілері, тағы басқа мамандық иелері айналысады. Оның ішінде, әсіресе, мектеп оқушыларын көбірек қамтитын география пәнінің орны ерекше. Әр бір халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан сан салалы тіршілігі, салт-санасы, әдет-ғұрпы күнделікті қоғамдағы өмірі, жалпы ұлттық ерекшелігі, айнала қоршаған ортамен байланысты болады.

Адам табиғат перзенті. Адам табиғаттан жеке дара тыс өмір сүре алмайды. «Судың да сұрауы бар», «Су-ырыстың көзі», «Сулы жер-нулы жер, бұлақты жер — тұрақты жер».

Ал өлкетану-жергілікті белгілі бір шектелген өңірді немесе еліміздің шағын бөлігін оқып үйрену. Оқушылар өз өлкесі жөніндегі білім қорын меңгеруді алғаш рет мектеп тобалдырығын аттаудан бастайды.

Бастауыш сыныптарда өлкетану өз туған жерін тани білумен басталады. Қоршаған орта, табиғатты көз көріп, араласып, табиғат өзгерістері туралы ұғым қалыптастырады. Ал 3-4 сыныптарда өлкетану жұмыстары барған сайын күрделене әрі кеңейе түседі, оқушылардың енді өз өлкесі жөніндегі экологиялық білім негіздері қорлана түседі. Оқушылар 3-4 сыныпта туған өлкесінің табиғаттың маусымға қарай өзгеруін, соған сәйкес адамдардың еңбектегі іс-әрекетінің өзгеруін бақылай алады.

Бастауыш сыныптардағы экология, өлкетану жұмысы дүниетану пәніне байланысты табысты шешіледі.

Төменгі сынып оқушыларында мұндай дағдыларды қалыптастыруда табиғат көріністерін бейнелейтін суреттерді пайдаланудың, олар бойынша жұмыс жүргізудің маңызы зор. Туған өлкені суреттей отырып, туған жерге деген сүйіспеншілігін арттыру, табиғатын аялай білуге баулиды. Бастауыш сыныптарда табиғат қорғау, табиғатты тани білу, ең алғаш өзінің көріп жүрген туған жерінен басталады.

Мектепте оқылатын жаратылыстану пәндерінің ішінде экологиялық мәдениетті қалыптастырудағы маңызы ерекше пәннің бірі-география. Географияны оқытудың басты міндеттері-табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуінің тарихи сипатын ашу, оқушыларға қоршаған ортаны өзгертудегі антропогендік факторларды түсіндіру, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және қоршаған ортаны ұқыпты қорғауға үйрету.

Осыған орай, кең байтақ қазақ жеріне тән өзіндік ерекшелік — оның үлкен континентішілік орналасуы. Көптеген жерлерде халық аз қоныстануына байланысты бұл жерлер әскери базалар мен атом жарылысын сынайтын палигондарға беріліп, жер қойнауының байлығын — жалпы өндіріс орындарына, құнарлы жерлерді-ауыл шаруашылығының өнімдерін өндіруге, егіншілікті көтеруге, мал жайылымдарын — мал шаруашылығын дамытуға беріліп, біздің табиғатымызға көптеген жылдар бойы өте зор зиян тигізілді.

География пәні бойынша әр тақырып экологиялық проблемалармен таныстыру және өлкетанулық білім беруде зор маңызы бар.

Қорыта келгенде, экологияны оқыту әдістемесі, үздіксіз зерттеулер, тәжірибелер мен жаңжақты ізденістер қажет ететін күрделі проблемалар. Экологиялық, өлкетанулық білім беруді бүгінгі күннің талабына сай жетілдіру үшін оның үздіксіз ұстанымын жүзеге асыру керек өйткені экология, өлкетану курсын пән ретінде оқытудың 1-11 сыныптарға арналған мемлекеттік жүйесін ұйымдастыру керек. Бұл XXI ғасырдың күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Әдебиет:

1. С.Қалиев, Ш.Майғаранова, Г.Нысанбаева, А.Бейсенбаева. Оқушылардың тұлғалық қасиеттерін дамытудық педагогикалық негіздері. – Алматы.
2. Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. «ГЕОГРАФИЯ» ПӘНІН ОҚЫТУ БОЙЫНША ТАЛДАМАЛЫ МАТЕРИАЛДАР
3. Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балалардың тәрбие тұжырымдамасы.

УДК 004.91:544

СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО САЙТА УЧИТЕЛЯ ХИМИИ, КАК СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Киряш А, Рубе В.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Согласно современным требованиям к IT компетенциям использование современных информационных технологий и возможностей глобальной сети Интернет является наглядным и эффективным способом, отражающим успешное ведение педагогической деятельности.

В условиях обновления содержания образования для повышения эффективности и качества учебного процесса педагоги используют различные инновационные технологии. Получить различного рода информацию возможно с разных сайтов для самообразования или для подготовки к занятиям и пр. Это могут быть сайты образовательных учреждений; сайты методической поддержки и дистанционного обучения; сайты сообществ учителей и другие [1].

Одним из проявлений применения таких технологий является возможность создать и вести персональный сайт учителя, который является «живым» инструментом не только для создания имиджа современного педагога, но и для накопления материала, рефлексии, корректировки своей деятельности.

Под образовательным веб-сайтом понимается совокупность веб-страниц с повторяющимся дизайном, несущих в себе целенаправленный процесс обучения и воспитания в интересах личности, общества, государства, объединенных по смыслу, навигационно и физически находящихся на одном сервере, использование которых может сопровождаться аттестацией обучающихся [2].

Образовательные сайты можно разделить на следующие виды:

– Сайты учебных заведений
– Сайты научных исследований
– Сайты справочного характера
– Сайты дистанционного образования
– Сайты соревновательных и информационных Интернет-проектов
– Сайты типа виртуальных методических объединений
– Сайты консультативного назначения

Учитывая профессиональные интересы учителя, можно выделить 5 основных типов сайтов:

- Сайт-визитка.
- Сайт-портфолио.
- Предметный сайт.
- Сайт «учитель–ученику».
- Сайт класса (учитель как классный руководитель).

Предметный сайт создаётся не только для ознакомления, но и предоставления всего материала для скачивания и дальнейшего использования.

Структура сайта ориентирована на различную аудиторию:

- для учеников – информация о процессе обучения (напр., расписание, задания, учебный материал, информация о мероприятиях и конкурсах);
- для учителей – материалы для подготовки и проведения урочных и внеурочных занятий;
- для родителей – материалы правовой, психологической и педагогической направленности;

В настоящее время структура и содержание материалов персональных сайтов педагогов не регламентируется никакими нормативными документами. Однако размещаемые материалы должны иметь образовательный характер и не противоречить общепризнанным научным фактам, этическим нормам и не идти в разрез с законодательством РК [3].

Нами были проанализированы персональные сайты учителей дисциплин естественно-научного цикла и сформулированы основные недостатки данных сайтов:

– отсутствие единого стиля текста
– неудобство при чтении;
– сложная структура навигации;
– отсутствие внутреннего поиска по сайту;
– не богатая база данных;
– плохо подобранный шрифт
– отсутствие обратной связи с автором
– наличие мертвых ссылок
– наличие рекламы

– не удобный интерфейс
– не удобное навигационное меню
– загруженность сайта виджетами

Все достоинства и недостатки были проанализированы и учтены при разработке персонального сайта учителя химии.

Анализ программных продуктов для сайтостроения показал, что наиболее универсальный способ создания сайта - с помощью визуального редактора на основе готовых шаблонов с бесплатным предоставлением хостинга [4].

Мы использовали следующий инструментарий реализации.

1. CMSJoomla (система управления содержимым)
2. Denwer (возможность работы с базами данных MySQL)
3. JavaScript (формы); phpMyAdmin (web-интерфейс для администрирования БД)

При разработке сайта была осуществлена следующая последовательность операций:

1. Устанавливается на ПК Denwer и PhpMyAdmin.
2. Создается пользователь для базы данных. Пользователь имеет определенные привилегии (может редактировать, удалять, создавать новые таблицы и позиции в базе данных) и авторизуется по заданному логину и паролю
3. Выбираются шаблоны дизайна сайта. Система управления контентом позволяет установить необходимую тему оформления для каждой страницы сайта, либо определить один, единственный, шаблон для всех страниц.
4. Создаются модули сайта

Анализ сайтов учителей показал, что наилучшим является следующий набор основных страниц образовательного предметного сайта:

1. главная страница,
2. визитка,
3. нормативные документы,
4. методическая копилка,
5. в помощь учащимся,
6. фотогалерея, гостевая книга.

Опираясь на проведенный анализ различных предметных сайтов, при создании персонального сайта нами были предложены следующие разделы:

- главная
- методическая копилка
- документация
- обучающимся
- обратная связь

Осуществлена интеграция сайта с другими сервисами. Сайт имеет определенный вес и небольшое пространство для размещаемых на сайте файлов. Чтобы на сайте был доступ к большему количеству разных материалов, необходимы новые возможности. И эти возможности предоставляют облачные средства, на которых можно размещать и хранить собственные материалы. Сервис видеохостинга Youtube отлично интегрируется с личным сайтом [5].

Разработано методическое содержание сайта включающее в себя разработки уроков, презентации к урокам, внеклассные мероприятия, документация, индивидуальные задания, тесты, видео и т д.

В апробации персонального сайта учителя химии участвовали учащиеся 8-11 классов. Общим количеством 243 человека.

Анализ посещения и количество скачиваний целевой аудитории сайта представлен в виде диаграммы (рис 1) На диаграмме видно, что большинство посетителей сайта учащиеся, меньшее число просмотров у родителей. Однако мы не можем объективно рассматривать статистику посещений сайта, так как наибольшее число посетителей являются неавторизованными пользователями.

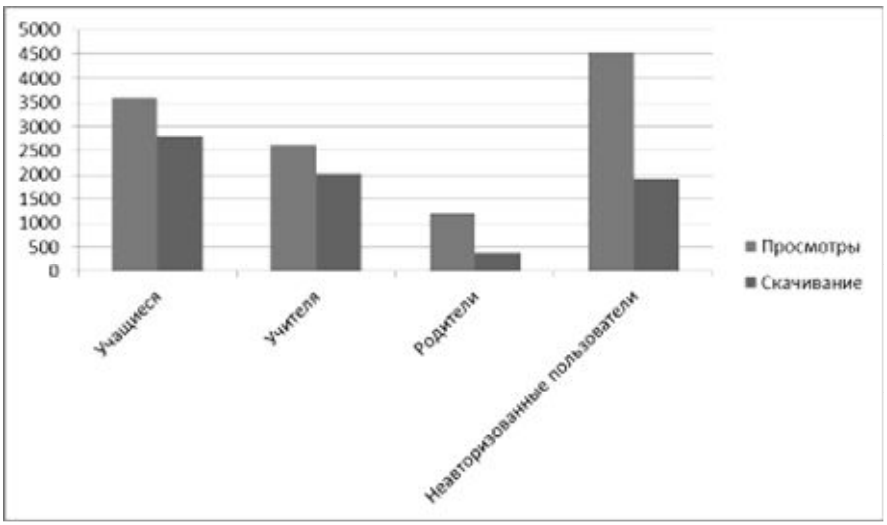

Рис 1. Анализ посещаемости

Для получения информации об эффективности применения персонального сайта учителя химии нами проведено анкетирование среди учителей и учащихся старших классов. В результате анкетирования выявлено, что большинство учителей и учащихся считают использование данного сайта целесообразным для повышения эффективности учебного процесса.

Результаты данного анкетирования представлены в виде диаграммы (рис 2)

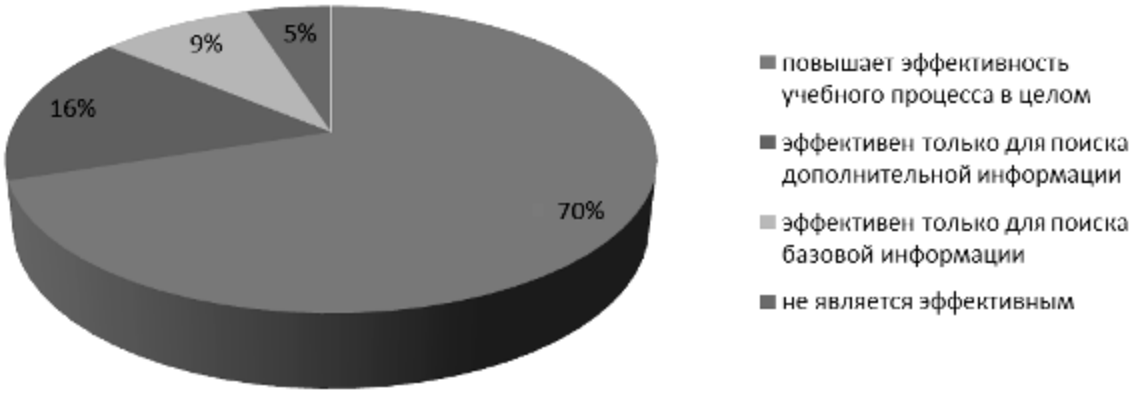

Рис 2. Эффективность использования персонального сайта учителя химии по результатам анкетирования.

Анализ оценки эффективности использования персонального сайта учителя химии представлен на диаграмме, на которой отображена сравнительная зависимость качества знании учащихся 8-11 классов в 1-3 четверти 2018 учебного года с 2017 учебным годом (рис 3).

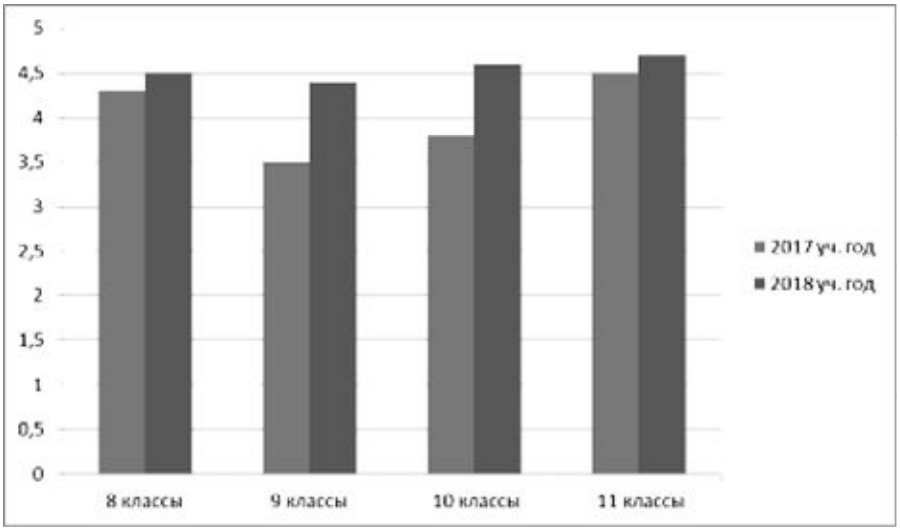

Рис 3. Анализ оценки эффективности использования персонального сайта учителя химии.

По результатам проведенной апробации можно сделать вывод о том, что разработанный web-сайт может быть использован в качестве готового программного продукта в процессе педагогической деятельности учителя химии.

Литература:

1. Лебедев А.Г. WorldWideWeb/ Лебедев А.Г., Рассохин Д.Е., – информационная паутина в сети Интернет. – М.: Техиздат, 2002. – 115 с.
2. Хаген Г.Ф. Создание веб-сайтов с помощью Joomla! 1.5 / Пер. с англ. – М.:Вильямс, 2008. -352 с.
3. Требования к школьным сайтам http://school-001.ucoz.ru/publ/trebovanija_k_shkolnym_sajtam/1-1-0-1
4. Башмаков А.И., Башмаков И.А. Разработка компьютерных учебников и обучающих систем. – М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 2003. – 60 с.
5. Сапожкова Ю.А. Создание и развитие персонального сайта учителя. Методические рекомендации. – Вологда: ВИРО, 2012. – 32 с.:

УДК 908

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В 30-50 ГОДЫ 20 ВЕКА

Кононенко М.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Понятие движение населения представляется весьма многослойным. Прежде всего, можно назвать три формы движения: естественное (динамика рождений и смертей), пространственное (перемещения по территории, в основном межпоселенные), социальное (изменение положения людей в социально-экономической структуру общества в широком смысле). Последняя форма отождествляется с социальной мобильностью (подвижностью); вместе с тем в последнюю очередь включается и пространственная форма, включающая собой один из каналов социального передвижения людей. Вне зависимости от характера классификационных схем главное заключается в том, что различные формы движения населения взаимосвязаны и взаимозависимы, и, в конечном счете, следует рассматривать движения населения как единое целое.

В географии населения и истории Казахстана миграции населения сыграли определяющую роль. Они привели к формированию многонационального населения, изменив

значение и место коренного этноса; преобразовали социально-экономический облик государства и общества, приблизив за исторически короткое время к уровню индустриальных; усилили негативное влияние экономического коллапса в 90-е годы.

Миграции в Казахстан всегда носили организованный характер. Только для начального этапа формирования казачеств был присущ вольный характер заселения. Но незначительная численность этих людей не позволяет говорить о каком-либо серьезом влиянии с их стороны на общее развитие. Основные этапы этих процессов достаточно широко исследованы в научной литературе. Это и военно-казачья колонизация казахской земли, и переселение русско-украинского крестьянства со второй половины 19 века, и массовые депортации отдельных народов в Казахстан в советское время, и организованные государством плановые перемещения сотен тысяч людей на освоение целины, и строительство промышленных и оборонных объектов. То есть, Казахстан на протяжение длительного исторического времени являлся территорий усиленно заселяемой в различных политических и экономических целях миллионами новых людей, в основном из России. Миграции, таким образом, происходили не в результате осознанного интереса или потребности со стороны самих людей, а большей частью были вызваны интересами государства. Только за 20-е столетие вследствие организованной миграции в Казахстан прибыло более 5 миллионов человек, из них: 1,3 миллиона - в годы столыпинских реформ, 1,5 миллионов- за годы освоения целины и залежных земель. В предвоенные, военные и послевоенные годы в Казахстан было эвакуировано, сослано в лагеря, депортировано корейцев, немцев, чеченцев и представителей других народов более 2 миллиона человек. Сюда мы не включили тысячи людей, прибывших в Казахстан в 60-80 годы на строительство промышленных объектов и новых городов. Естественно, эта огромная масса сыграла роль в последующих демографических процессах, привела к «накоплению» огромного миграционного потенциала, до поры до времени «сдерживаемого» единством государственного пространства.

Таким образом, можно сделать вывод, что основные миграционные процессы происходили в Казахстане в 30-50 годы 20 века и подразделялись они на добровольные и принудительные миграции. К первой группе можно отнести миграционные процессы происходящие во время индустриализации, эвакуации и освоении целинных земель. Ко второй группе относятся ссылки и депортация населения в пред военные годы и в годы Великой Отечественной войны. Именно миграционные процессы этого периода обеспечили этническую пестроту области и наличие более 100 национальностей в Северо-Казахстанской области.

Литература:

1. Абылхожин Ж.Б. «Очерки социально экономической истории Казахстана XX век». 1997г
2. Агентство Республики Казахстан по статистике: История переписей населения и этнодемографические процессы в Казахстане. Алматы, 1998г.
3. Алексеенко А. «Расселение немцев в Казахстане». Алматы, 1996г.
4. Ауман В.А., Чеботарева В.Г. «История российских немцев в документах>>. Ч.1. Москва. 1994г.
5. Бугай Н.Ф. «Правда о депортации чеченского и ингушского народов» // Вопросы истории. 1990г. №7
6. Данилов В.Т., Красильников С.А. «Спецпереселенцы в Западной Сибири 1930 весна 1931 годов». Новосибирск, 1992г.

УДК 332.021

ТУРИЗМ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В СКО НА ПРИМЕРЕ РАЙОНА ШАЛ-АКЫНА

Конырбаев Е.Г.
(СКГУ им. М.Козыбаева)
Плясункова Т.
(Студентка I курса специальность география)

Туризм как система существует в рамках трех взаимосвязанных таких систем как: общество, экономика и природная среда. Являясь частью социальной сферы, туризм выполняет целый ряд функций, таких как создание условий для перемены видов деятельности и отдыха, обеспечение охраны здоровья, обслуживание процесса потребления, формирование общеобразовательного и культурного уровня населения. Динамика развития национального туристского баланса может считаться одним из индикаторов уровня благосостояния и развития экономики страны. Являсь одним из самых прибыльных видов бизнеса в мире, туризм мог бы принести огромную пользу не только Казахстану, но и отдельным регионам. Туризм обеспечивает разнообразие впечатлений, контрастную смену обстановки и видов деятельности, эффективно способствует ослаблению нервного напряжения[1].

На сегодняшний день не существует однообразности какой - либо периодизации туристского направления в науке не существует, поскольку история туристического движения в каждой стране уникальна. Но систематизация туризма в общей истории необходима, для наилучшего понимания всего комплекса связанных с данным направлением экологических, экономических и разнообразных общественных явлений, и попытки систематизации всего накопленного продолжаются [2]. Желание людей путешествовать появилось и развивалось с глубокой древности. Мотивы перемещения групп людей носили характер определённой направленности, таких как; жажда познания, торговля, религия, обучение и просто отдыха. В различной литературе в основном приводятся египетские тексты, источников датируемых 2000 - 1000 гг. до н.э., которые говорят, о путешествиях направленных на поиски новых удовольствий отдыха считавшиеся обыденным явлением в древнем Египте [3].

Туризм - частный случай путешествий, однако имеет четкие ограничения из общности, характеристики и известно множество определений туризма в понятийном смысле. В отличие от путешествий, туризм - категория, испытывающая сильное влияние экономики и политики, в довершение всего обладает дуализмом внутренней природы явления [4].Например М.Б. Биржаков считает, что, во-первых, туризм - это особый массовый род путешествий с четко определенными целями туризма, совершаемых собственно туристами, т. е. деятельность самого туриста, и во-вторых, деятельность по организации и осуществлению (сопровождению) таких путешествий, туристская деятельность[1].И многими авторами как многомерное понятие, что находит отражение в определении туризма как вида деятельности, формой рекреации, отраслью национальной экономики и способом проведения досуга и, кроме того, искусством, наукой и бизнесом. Международной ассоциацией научных экспертов в области туризма, согласно которому туризм есть совокупность отношений и явлений, которые возникают во время перемещения и пребывания людей в местах, отличных от их постоянного места проживания и работы [6].

Туризм - это сложное многогранное и много аспектное проявление общественной жизни, но прежде всего это «пространственное социально-экономическое явление». Современная западная экономическая наука рассматривает туризм как сложную «социально-экономическую систему», в которой многоотраслевой производственный комплекс, называемый «индустрией туризма», является лишь одним из составных компонентов. Экономические проблемы анализируются в контексте общественного и экологического

аспектов жизнедеятельности туризма. Теория туризма - это система знаний, объясняющих феномен туризма как социально-экономическое явление современного мира, а также факторы его развития. Она имеет собственные: объект изучения - индустрию туризма - туристские центры и районы, включающие комплекс природных и культурно-исторических условий, а также туристские организации и предприятия сферы услуг; предмет изучения - туристский продукт - специально организованная туроператором программа рекреационной деятельности и туристского обслуживания, реализуемая на туристском рынке как самостоятельный продукт; субъект изучения - турист - человек, удовлетворяющие свои рекреационные потребности и характеризующийся особой системой свойств и состояний (физиологических, психологических, экономических, социальных и т.п. [5] Основатель и корифей туристической отросли Казахстана С.Р.Ердавлетов рассматривает туризм с системных позиций как комплексное много аспектное, пространственное и социально-экономическое явление: обусловленность и предпосылки развития, место и роль в системе отраслей народного хозяйства, факторы и условия развития в эпоху научно-технической революции, основные категории и понятия, критерии и методы оценки рекреационных достоинств территории и выделения туристских районов, производство туристского продукта и его продвижения на рынке и другое [6].

Также туризм оказывает огромное влияние на такие ключевые отрасли экономики, как транспорт и связь, строительство, сельское хозяйство производство товаров народного потребления и другие, то есть выступает своеобразным катализатором социально-экономического развития. В свою очередь, на развитие туризма воздействует различные факторы: демографические, природно-географические, социально - экономические, исторические, религиозные и политико-правовые[7].Таким образом, в нашем регионе есть немало мест, привлекательных для иностранных туристов и способных приносить солидный доход местной казне. Несомненно, мы думаем что у индустрии туризма Северо-Казахстанской области большое будущее. Развитие экотуризма активно изменяет географию рекреационной деятельности, способствует становлению новых стандартов и представлений о том, как и где, следует отдыхать, формирует новые туристские потоки. Туризм сегодня модно рассматривать как одну из форм проявления общего процесса освоения территорий в рамках тех или иных социокультурных образований, т.е. одним из выражений пространственной активной реакции. При этом происходит формирование единого туристского пространства, которое ориентированное именно нате районы, где в силу определенно сложившихся обстоятельств существуют предпосылки и потребность в развитии туризма. Одним из таких районо является район Шал акына. На примере в перспективе млжно будеть разработать несколько маршрутов и троп. На пример Маршрут №1. «Сергеевский гидроузел». Маршрут знакомит с уникальным сооружением района Сергиевским гидроузлом, построенным у южной окраины города Сергеевкии одним из крупных искусственных водных бассейнов Казахстана - Сергеевским водохранилищем называемым Целинным морем. Общая длина 30 км, ширина - 4-8 км., максимальная глубина 32 км. Плотина высотой 33 м. вырабатывает электроэнергию. В бассейне обитают многие виды рыб. Маршрут №2. «Ольховская дача» (продолжение пешего туризма). Пройдя этой тропой, можно увидеть редкие для области древесно-кустарниковые растения, не встречающиеся в других местах Северо-Казахстанской области. Уникальность Ольховской лесной дачи состоит в том, что на небольшой территории (общая площадь 331 га, покрытая лесом -225,5 га.) произрастают из древесных растений - ольха черная, а из кустарниковых - смородина красная. Здесь встречаются растения, не имеющие массового распространения в области: калина обыкновенная, кизильник черноплодный, жостер, боярышник сибирский, а также береза, осина, ива, хмель обыкновенный и другие. Ольховская лесная дача входит в зеленое кольцо Сергеевки и используется для отдыха горожан. Включена в список объектов, рекомендуемых в природно-заповедный фонд. Маршрут №3Геоморфологический микрозаказник (пеший туризм)Сергеевский карьер. Расположен он на правом берегу р.Ишим, в 3,5 км восточнее г.Сергеевки. месторождение приурочено к южной части Сергеевского гранитоидного массива верхнеордовикского - нижнесилурийского возраста. Здесь добывают грейзен - продукт метаморфизма гранитов и других кислых пород. Известковый карьер у

с.Соколовки. находится он в низовьях реки Иманбурлук. Это одно из четырех месторождений в области, представляющих собой выходы известняков раннепалеозойского возраста. Ольгинское месторождение гранитов. Расположено оно на реке Иманбурлук, в 9,5 км к югу от с.Ольгинки. породы образовались в завершающую стадию раннепалеозойского цикла магматической деятельности и имеют силур-девонский возраст.Маршрут №4. «Заповедник «Сардонник» (автотуризм) .Маршрут знакомит посетителей заповедника с природным комплексом лесостепи. Характерной особенностью маршрута является прохождение трассы по вековым насаждениям осиновые леса, занимающие слегка повышенные места обитания на облегченных разностях почв и издали напоминающие дубравы. Маршрут №5. «Киши Торангыл» (береговая отмель - пеший туризм) Расположено у с. Новопокровки и с. Белоглинки. Средняя отметка 179,2 м. над уровнем моря. Площадь 25,5км^2, длина 6,4 км., ширина 5 км., длина береговой линии 18,4 км. Объем водной массы около 89 млн. куб.м. Площадь водосбора 970 кв.км. Распахана лишь треть водосбора, 10% приходится на долю лесов. Берега песчаные, на юго-востоке и юге пологие, в остальных местах крутые - высота 2-4 м. С юго-востока в озеро впадает временный водоток шириной 40-50 м. Дно озера в основном ровное и илистое, мощность отложений 0,1-0,3 м. Минерализация воды от 2,5 до 8,0 г/л, очень жесткая - 10,0-15,0 мг/ экв, имеет резко выраженный хлоридный характер. Богат набор водорослей - 52 вида, из 4 отделов - сине-зеленых, зеленых, диатомовых и эвгленовых. Ихтиофауна насчитывает 19 видов: наиболее многочисленными являются сиговые, карп, карась (два вида), окунь. Озеро стало основным промысловым водоемом области. Маршрут №6. Геологический микрозаказник (пеший туризм) охраняются минеральные ресурсы. Это Соколовское - устье р.Иманбурлук. Известняк. Имеет зернистое строение. Вскипает при действии разбавленной соляной кислоты. Образовался в ордовикский период (480-430 млн. лет назад). Распространение: правобережье р. Иманбурлуку с. Соколовки. Используется для изготовления строительной извести. Маршрут №7 Памятник природы «Афанасьевский» (пеший туризм) .Женские стробилы шаровидные до 2 мм.диаметром.

В области известно только одно место обитание - по северному берегу Сергеевского водохранилища на выходах коренных пород, под пологом берёзовых колков. Требуется изучение состояния популяции [8].Маршрут №8 р. Есиль (водный туризм) Река Есиль является левым притоком реки Ертыс (Иртыш).. Есиль - самый длинный в мире приток второго порядка. Протяжённость реки на территории района - 90 км, притоки реки (ручьи) - Иманбурлук (протяженностью в пределах района более 15 км), Баганаты (протяженностью более 4 км), Шудосай (протяженностью более 3 км). Площадь водосбора 177 тыс. км^2, падение реки от истока до устья 513 м, средний уклон 21 см/км. Относится к типу рек с исключительно снеговым питанием, дающим более 80% годового стока.Маршрут №9. Ботанический микрозаказник (пеший туризм).В микро заказнике сохраняются отдельные ценные виды растений или целые фитоценозы. Это склоны и пойма р.Есиль. Маршрут №10. Гидрологический микрозаказник (водный туризм).Созданы с целью охраны водно - болотных птиц и животных. Это пойма р.Есиль в пределах района. Осенью здесь находят убежище тысячные скопления птиц - лебеди, гуси, утки, чайки. Маршрут №11. Танцующие березы (велотуризм) Маршрут проходит по транзитной магистрали - Петропавловск -Костанай. Здесь туристов встретят удивительные «хозяйки» нашей местности - березки. Танцующие березы - так называют белоствольных красавиц у с.Баганаты, расположенном в 24 км.. к юго-западу от г. Сергеевки, на западном побережье Сергеевского водохранилища. Стволы таких берез формируются из-за своего расположения - в понижениях и проходящих здесь воздушных масс - ветров. Маршрут №12. Зоологический микрозаказник (водный туризм) Это оз. Жалтыр. Соленое озеро, расположенное в 12 км.к северо-западу от города Сергеевки. Площадь - 1355 га, длина - 5,7 км, ширина - 3,1 км, длина береговой линии - 17,2 км. За период конца 90-х годов XX в. учтено - 16,4 тыс. птиц. Маршрут №13-16. Археологические раскопки (автотуризм) На территории района имеются археологические памятники эпохи бронзы: курганы Караоба (с. Бирлик, расположено в 38 км. .к северо-востоку от райцентра - г. Сергеевки.), Обалы (с. Ступинка расположено в 22 км. к северу от райцентра - г.Сергеевки), Байкара(г.Сергеевка).

Раскопано 7 курганов. В районе известны 74 археологических памятников. Различных эпох древней истории, сейчас сохранилось 50. Это могильник Алыпкаш, Бурлук, Кенес, Улубай и др.

Наряду с зонами отдыха значимым природным факторам для развития туризма и рекреации района является наличие разветвленной озерно-речной системы, охватывающей практически всю территорию района. В районе более 100 озер. Наиболее крупные из них - Киши Торангыл и Жалтыр. Озера разнообразны по химическому составу и степени солености (минерализации) воды. В озерах района соленость воды варьирует: от пресной (400 мг/литр) до 200-300 г/литр (само осадочные). Во многих озерах вода горько-соленая. Такой вкус ей придают соли магния. Жалтыр - соленое озеро в 12 км.к северо-западу от города Сергеевки. Высота над уровнем моря 152,6 м, площадь 13,55 км^2, длина 5,7 км., ширина 3,5 км., длина береговой линии 17,2 км., глубина 1,3-1,5 м. Объем водной массы около 13 млн.м^3. Лежит в долине древней реки Суери. Береговая линия довольно изрезана, имеются заливы и мысы. Кенесовские озера - старицы, образовавшиеся в результате изменения русла р.Есиль. общее количество их более 100. Кенесовские озера разной глубины, окружены зарослями кустарников, многие камышом. Все пресноводные, во многих водится рыба, песком зарослями камыша, ситника, рогоза и естественными насаждениями, состоящими из березы, ивы и тополя [9].Таким образом экологический туристский продукт минимизирует ущерб окружающей среде и имеет воспитательное и рекреационное значение, а также играет значительную роль в формировании экологической культуры. Из-за незначительного использования туристской инфраструктуры данный вид туризма характеризуется меньшей ресурсоемкостью.

Выводы: Делая выводы можно сказать что, возможности развития туризма в Северо-Казахстанской области в районе Шал акына является одним из перспективных направлений в экономике. Основой туристско-рекреационного потенциала района Шал акына являются: природно-ресурсный потенциал как база для развития агротуризма, лечебно-оздоровительного туризма и туризма на природе; культурно-историческое наследие как основа развития культурно-познавательного туризма; туристско-рекреационная инфраструктура. Анализ природно-ресурсного потенциала района Шал акына, показал, что наиболее перспективно развивать следующие виды въездного туризма: лечебно-оздоровительный, водный, экотуризм, агротуризм, охота, рыбалка, и даже экстримальный вид туризма ,здесь возможно такие виды туризма: автомобильные прогулки, конный, водный туризм, пешие походы любой категории сложности.

Литература:

1 Биржаков М.Б. Введение в туризм. – М.: Академия, 2006. – С 152-153. 302 с.

2 Каурова А.Д. Организация сферы туризма. – М.: Просвещение, 2004. - 320 с.

3 Ердавлетов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алматы: Атамура, 2007. – 336 с.

4 Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: Просвещение, 2008. – 470 с.

5 Колбоковский Е.Ю. Экологический туризм и экология туризма. – М.: Академия, 2006. – 256 с.

6 Ердавлетов С.Р. География туризма Казахстана. – Алматы: Арыс, 2008. – 192 с.

7 Давыденко Е.А. Казахстан туристическая Мекка // Мир Евразии. – 2013. – №6. – С. 48-51.

8 Капинос Л.Г., Фаст С.А. География района Шал акына. Петропавловск, 2014. – 170 с.

9 Зарипов Р.Г., Свиреденко Б.Ф., Зернова Е.С. и др. Редкие и малочисленные растения СКО. – Петропавловск: 1994. – 165 с.

УДК 581.5

СҚМУ КЕППЕШӨП ҚОРЫНДАҒЫ *POTAMOGETONACEAE* ЖӘНЕ *RUBIACEAE* ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ ЖҮЙЕЛІК ҚҰРЫЛЫМЫ

Қошекбаева І., Пернебек Қ.
(М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті)

Шылаңдар (*Potamogetonaceae)* тұқымдасы – туыстық және түрлік құрамы бойынша Солтүстік Қазақстан обылысының флорасында айтарлықтай көп түрлілігімен ерекшеленбейді. Себебі, бұл тұқымдасқа жататын түрлер мен туыстардың Солтүстік Қазақстан обылысында кездесетін бірнеше түрі ғана белгілі. Жалпы биология кафедрасының Кеппешөп құрамын зерттеу барысында осы тұқымдасқа жатқызылатын 1 туыстың шылаң (*Potamogeton)* 29 кеппешөп даналары өңделді.

Тұқымдас бойынша кафедра кеппешөбіне флоралық анализ жасап тұқымдас құрамына кіретін негізгі 3 түрі анықталды.

Олар:

1. Қазоты шылаң (Рдест гребенчатый) – *Potamogeton pectinatus L.*
2. Жылтыр шылаң (Рдест блестящий) – *Potamogeton lucens L.*
3. Орама жапырақ шылаң (Рдест пронзеннолистный) – *Potamogeton perfoliatus L.*

1960-2018 жылдар аралығында шылаңдар (*Potamogetonaceae*) тұқымдасының кафедра кеппешөп қорында кездесетін түрлері: қазоты шылаңы (*Potamogeton pectinatus L.*) -18 дана, жылтыр шылаң (*Potamogeton lucens L.)* - 4 дана, орама жапырақ шылаң (*Potamogeton perfoliatus L.)* - 7 дана (1 сурет).

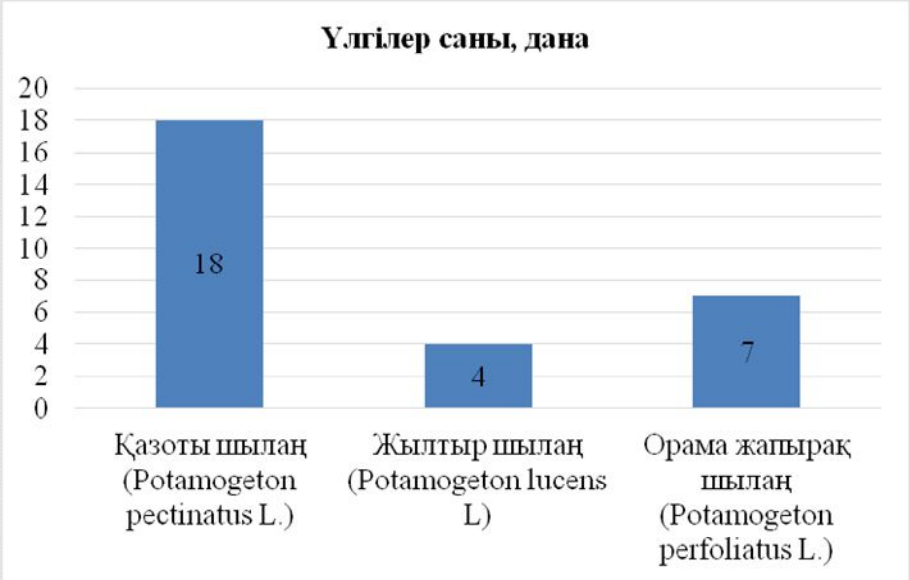

1 сурет Шылаңдар (*Potamogetonaceae*) тұқымдасының кеппешөп даналары.

Қазоты шылаңы (*Potamogeton pectinatus L.*) – бір-бірінен гүлдермен бөлінген масақтарында, әдетте күлтебасында 5 гүлден болады. Гүлшоқтары жіп тәрізді, ұзындығы 5-10 см. Барлық жапырақтары су астында қалған, өте жіңішке (жалпақтығы шамамен 1 мм). Жапырақ тақтасы сабаққа оралған ұзын қынаптан шығады. Сабағы дөңгелектелген жалпақ, жоғарыдан немесе негізінен тармақталған. Тамыры ұзын, қатты тармақталған. Ұзындығы 50-300 см. Сабағынан бөлінген бөлінділер арқылы көбейе алады.

Тамырлары түйнектерімен бірге шошқалар мен үйректерге жем ретінде бола алады. Дәндері балықтар мен үйректерге азық болады.

Жапырақтары аскөктің дәміне ұқсайды. Солтүстік Америкада балық және аңшылық өнеркәсібінде өсіріледі.

Жылтыр шылаң (*Potamogeton lucens L.)* – гүлшоқтары сабағынан жуан болып келеді. Жапырақтары сағақты, көп бөлігі су астында қалған, үлкен, ашық жасыл. Ұзындығы 60-300 см. Жапырақтары қалың қыртыспен жиі жабылған, кеуіп кету кезінде түсіп қалады.

Орама жапырақ шылаң (*Potamogeton perfoliatus L.)* – гүлшоқтары сабағынан жуан болмайды. Барлық жапырақтары су астында қалады, сабағы орам, отырмалы, кезектескен, дөңгелек немесе жұмыртқа тәрізді сопақ болып келеді. Ұзындығы 30-90 см. Судың ең терең аймағында өседі, өсу тереңдігі шамамен 4-5 м болады.

Рияндар *(Rubiaceae)* тұқымдасы туыстық және түрлік құрамы бойынша Солтүстік Қазақстан облысының флорасындағы тұқымдастардың бірі болып табылады.

Зерттеу кезінде СҚМУ-дың Жалпы биология кафедрасының Кеппешөп Қорының 292 кеппешөп даналары өңделді. Кафедра кеппешөбінің талдауы бойынша, тұқымдастың құрамына 4 түрмен сипатталған Қызылбояу туысы *(Galium L.)* және Риян *(Rubia L.)* туысынан 1 ғана түрі - Татар рияны *(R. Tatarica)* кіреді.

Рияндар тұқымдасының құрамына кіретін жетекші туысына Қызылбояу (*Galium*) келесі түрлер кіреді: нағыз қызылбояу *(Galium verum L.)*, суық қызылбояу *(Galium boreale L.),* саз қызылбояу *(Galium uliginosum L.),* ақ қызылбояу *(Galium albus L.).*

СҚМУ–дың жалпы биология кафедрасының кеппешөп қорына талдау жүргізілді. Рияндар тұқымдасының туыстық және түрлік құрамы 1 кестеде көрсетілген. 1 кестеде көріп отырғанымыздай, кафедра кеппешөптерінің ішінде рияндар тұқымдасының түрлік құрамы жағынан ең көп туысы Қызылбояу *(Galium L.)* болады, оның 4 түрі кездеседі (1 кесте).

1 кесте СҚО рияндар тұқымдасының туыс, түрлік құрамы

Туыс	Саны	Түрі
Қызылбояу *(GaliumL.)*	4	Суыққызылбояу - Galiumboreale L.
		Нағызқызылбояу - G. verum L.
		Сазқызылбояу - G. uliginosumL.
		Аққызылбояу - Galium albus L.
Риян*(RubiaL.)*	1	Татар рияны - R. tatarica

Республикамызда кең тараған Риян *(Rubia L.)* туысының 8 түрінің ішінен біздің облысымызда 2 түрі кездеседі. Бірақ, кафедра кеппешөп қорында тек бір түрі- Татар рияны *(R. tatarica)* бар. Біз 1958-2017жж. аралығында кафедра студенттерінің далалық тәжірибе барысында жинаған осы тұқымдастың кеппешөптеріне талдау жасап, санақ жүргіздік. Кафедра кеппешөптерінің қорында рияндар тұқымдасының *(Rubiaceae juss)*
292 кеппешөптері бар.

Олардың ішінде кеппешөп санына қарай ең көп түрлері келесідей: нағыз қызылбояу *(G. verum L.)* – 237 дана, солтүстік қызылбояу *(Galium boreale L.)* - 46 дана, саз қызылбояу *(G. uliginosum L.)* – 7 дана. Қызылбояу туысының *(Galium L.)* ішінде аз жиналған кеппешөп түрі келесідей: ақ қызылбояу *(Galium albus L.)* – 1 дана, және риян туысының *(Rubia L.)* 1 ғана түрі - татарлық риян *(R. tatarica)*. Осыған сәйкес, ең көп тараған кеппешөп үлгілері Қызылбояу туысы *(Galium L.)* болып табылады.

Қызылбояу туысы *(Galium L.)* - 291 дананы құрайды. 1958-1969жж. - 8 дана жиналған. 1970-1979жж. - 157 дана, 1980-1989жж. – 37 дана, 1990-1999жж. – 16 дана, 2000-2009жж. – 25 дана жиналса, 2010-2017жж. – 20 дана кеппешөп жиналған (1 сурет).

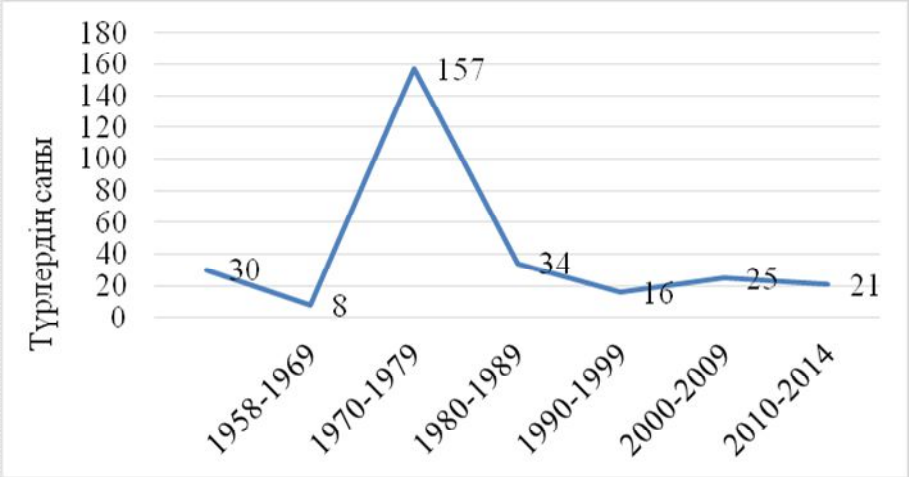

2 сурет Кеппешөп жиналымдарының жылдық динамикасы

Қызылбояу туысының ішінде кеппешөп саны ең көп түрі - нағыз қызылбояу *(G. verum L.)* – 237 дана. Бұл түрдің ең көп жиналған уақыты 1970-1979жж. аралығы, яғни 136 дана кеппешөптер жиналған, ал 1980-2017жж. аралығында кеппешөп даналары азая бастаған және бар жоғы 70 дана ғана жиналған.

СҚМУ Жалпы биология кафедрасының кеппешөп қорындағы Шылаңдар (*Potamogetonaceae)* және Рияндар *(Rubiaceae)* тұқымдастарының 321 кеппешөп даналары өңделді. Кеппешөп даналарының үлкен бөлігін Рияндар *(Rubiaceae)* тұқымдасы (292 дана) құрайды. Ал, Шылаңдар (*Potamogetonaceae)* тұқымдасы бар болғаны 29 дана кеппешөп үлгілерін құрайды.

Тұқымдас бойынша кафедра кеппешөбіне флоралық анализ жасап Шылаңдар (*Potamogetonaceae)* тұқымдасының құрамына кіретін 1 туысқа жататын 3 түрі анықталды. Сонымен қоса, Рияндар *(Rubiaceae)* тұқымдасының 4 түрмен сипатталған Қызылбояу туысы *(Galium L.)* және Риян *(Rubia L.)* туысынан 1 ғана түрі Татар рияны *(R. Tatarica)* анықталды.

Әдебиет:

1. Арыстанғалиев С. А., Рамазанов Е.Р. Қазақстан өсімдіктері. Растения Казахстана: ғылыми және халық атаулары - Алматы: Ғылым, 18. - 207 б.
2. Иллюстрированный определитель семейств и родов. - Алматы: Ғылым, 2001. Т.2.
3. Мұсақұлов Т. Орысша-қазақша түсіндірмелі биологиялық сөздік. – Алматы: Қазақ мемлекет баспасы, 1959.Т1.
4. Флора Казахстана. Т. 2. Алма-Ата, 1965, 450 бет.

ӘОЖ 911.2

ҚАЗІРГІ ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕРІ

Кубенов М.А., Жанибекова А.Б.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі уақыттағы білім беру қызметкерлерінің алдында тұрған басты мақсат-еліміздегі білім беруді халықаралық деңгейге көтеру және білім сапасын көтеру, жеке тұлғаны қалыптастыру, қоғам қажеттілігін өтеу, оны әлемдік білім кеңістігіне кіріктіру болмақ.

Орта мектепте географияны оқытудың өте маңызды мақсаты оқушылардың төмендегіше қалыптастыру және тәрбиелеу:

- Отанның ұлттық байлықтарын аялай қарауға, шаруашылықта жеткен жетістіктерге деген мақтаныш сезіміне, оның болашығына деген жауапкершілікке;
- Қазақстандық отансүйгіштікке, өзара көмектесуге деген құлшынысқа, Қазақстан мен дүние жүзі халықтар арасындағы достыққа;
- Халықаралық саяси-экономикалық өмірдегі деректер мен құбылыстарды дұрыс түсінуге және бағалай білуді;
- Оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, әсіресе обьектілер мен құбылыстарды кешенді түрде қарастыру кезінде, өз ойларын картамен байланыстыра білуге;
- Табиғатқа және табиғат пен қоғамның өз ара қатынасына диалектикалық – материалистік көзқарасты қалыптастыруға;
- Қазіргі заманғы дүние жүзілік экономикалық дамуының негізгі бағыттарымен таныс болуға, Отанға деген сүйеспеншілікке, Қазақстан халқының жетістіктерін қорғауға, Жер бетіндегі халықтармен интернационалдық ынтымақтастық сезімде, белсенді өмірлік көзқарасқа;

Әдіс дегеніміз – мұғалімнің білім беру тәсіліне оқушылардың сол білімді меңгеру тәсілін айтады. Әдістер туралы өте көптеген әдіскерлер өз ойларын айтқан.Әдістер туралы өте көптеген әдіскерлер өз ойларын айтқан [1].

Көптеген ғалымдар бірігіп әдістерді жүйелеуі бойынша 5 әдісті ұсынады:

1. Түсіндіру-көрнекілік әдісі.
2. Үлгі әдісі.
3. Мазмұндамалық әдісі.
4. Ізденіс әдісі.
5. Зерттеу әдісі.

1. Түсіндіру – көрнекілік әдісінің бағыты - оқушылардың білімін меңгеруін ұйымдастыру. Мұғалім оқушыға дайын мәліметті қабылдатуы тиіс. Бұл үшін мұғалім нақты мәліметті, жалпы ұғымды алады, ол үшін картаны, суреттерді т.б. құрал жабдықтарды пайдаланады. Бұл үшін мұғалім нақты деректі терең меңгерген болуы тиіс.

2. Үлгі әдісінің бағыты - оқушыларға таныс және үлгі білімімен қаруландыру. Мұғалім бұл бағыт бойынша оқушыларға өздігінен жұмыс істеуді үйретеді, жалпы өткен тақырып бойынша тапсырмалар береді. Мысалға: табиғаттың жеке компоненттеріне мінездеме беру, территорияларға жалпы физикалық – географиялық мінездеме беру, жеке объектілер-ге экономикалық- географиялық (қала,өндірістер) мінездеме беру, экономикалық аудандар мен елдерге мінездеме беру, ауыл шаруашылығына мінездеме беру. Жеке бір территорияға, климатқа анықтама беру керек, ол үшін мынандай жоспар құрады: 1. Территорияның географиялық орналасуы. 2. Қаңтар мен шілденің орташа температурасы. 3. Маусым бойынша бұлттардың орналасуы 4. Жаз бен қыстың ұзақтығы 5. Климатқа әсер етуші факторлар.

3. Мазмұндамалық әдістің бағыты – оқушыларға шешілген проблемалардың үлгісін көрсету, ауыр жолдың шындығын көрсету. Мұғалім бұл әдісті қолданғанда алдымен өзі шешіп, анықтап алып сосын оқушыларға береді. Ғылыми білімнің үлгісін көрсетіп, ғылыми тұжырым жасатады және де айналаны қоршаған ортаны қорғау сұрақтарына жауап бергенде физикалық экономикалық білімдерін байланыстырып жауап береді. Мысалы: Ертіс өзеніне басқа өзендердің қалдықтары қосылатын болса, табиғатта қандай өзгерістер пайда болады, бұл проектінің қандай маңызы бар, осы сұрақтарға оқушы өзі ойланып жауап беруі үшін қосымша жер бетіндегі климаттың өзгеруі, мәңгі тоңның қалыптасуы жайлы түсінік беру керек.

4. Ізденіс әдісінің бағыты – оқушыларды біртіндеп шығармашылық еңбекке баулиды. Бұл үшін оқушылар белгісіз әдіспен шығармашылық тапсырмаларды, проблемаларды шешеді. Бұл әдісте мұғалім тапсырманы дайындап береді. Осыдан кейін тапсырманы бірнеше сұрақтармен беруге болады. Оқушылар берілген тапсырманы, сұрақтарды өз бетінше шешеді, бірақ мұғалім үнемі бағыт беріп отыруы керек. Мұғалім кейбір тақырыптар бойынша оқушылармен әңгіме, сұрақ – жауап ретінде әңгіме өткізуі тиіс, кей жағдайда мұғалім оқушыларға алдын ала тапсырманың жоспары мен жасалу жолдарын түсіндіруі керек.

5. Зерттеу әдісінің бағыты – бойынша оқушыларға өздігінен толық жұмыс істеуге мүмкіншілік беріледі. Практика жүзінде бұл әдіспен өлкетану бағыты жұмыс істеп келді.

Сабақта аздап түсінік беріледі де, қалған тапсырманы оқушылар әдебиеттерден іздестіреді (1-кесте) [2].

1-кесте Оқушылардың білім меңгеру деңгейі

Оқушылардың білім меңгеру деңгейі	Географияны оқытуда қолданылатын әдісі
1. Деңгей – оқушылар дайын материалды қабылдайды.	Түсіндіру – көрнекілік әдіс
2. Деңгей – оқушылар білімді үлгі бойынша таныс оқу	Үлгі әдісі
3. Деңгей – оқушылар шығармашылық білімді үйренуді жаңа оқулықтан қабылдайды	Ізденіс – зерттеу әдісі білімді үйренуді жаңа оқулықтан қабылдайды.

Әдістерді іске асыру – баяндау, көрнекілік, практикалық.

Мұғалімнің білім беру жолдары – сөз арқылы, көрсету, нұсқау, тапсырма беру арқылы.

Оқушының білім меңгеруі – тыңдау, бақылау жұмыс істеу арқылы.

Әдістерді іске асыру – баяндау, көрнекілік, практикалық.

Әңгіме әдісі – мұғалім мен оқушылардың белсенді қатысуымен болады. Әңгіменің нәтижесінде мұғалімнің басшылығымен оқушылар өз білгендеріне қорытынды жасайды. Әңгіме әдісінің негізгі элементі – мұғалімнің қойған сұрағы. Әңгіме әдісінің тиімді болуы мұғалімнің ізденушілігініне, дайындалуына байланысты. Әңгіме – айтылайын деп тұрған сабақтың мазмұнын оқушыға бұрынан азды көпті таныс болған жағдайда қолданылады, сонда ғана нәтиже береді. Әңгіме әдісін – қорыту, шолу, жаңа сабақты қорыту түсіндіру өткен сабақты мазмұнымен салыстыру кезінде қолданыламыз.

Әңгіме әдісінің негізгі талабы:

1. Мұғалім сұрақты қоя білуі керек (сұрақ өмірмен байланысты қысқа, түсінікті болғанда ғана нәтиже береді).
2. Сұрақ қою үшін мұғалім жан-жақты білімді болуы керек.
3. Оқушыларға алдымен жеңіл сұрақ беріліп, біттіндеп күрделеніледі.

Түсіндіру әдісі. Оқушының белсенді түрде тыңдау мен мұғалімнің жүйелі, түсінікті, жатық тілімен баяндауына негізделген. Бұл әдіс оқушыларға таныс тақырыпты өткенде қолданылады. Түсіндіргенде – бір сыдырғы оқушыларды жалықтырып отырғызып қоймай, арасында сұрақ беріп, оқушыларды қатыстыру керек. Лекция әдісін – көбінесе жоғарғы сыныптарға қолданылады, ұзақ уақытқа бөлінеді және жоспарланады. Уақыты 25-23 минутқа созылады.

Көрнекілік әдісі – оқушының сабаққа белсенділігін, ойлау қабілетін арттырады. Көрнекілік әдісін көрнекі-құралдармен шатастынуға болмайды. Көрнекі-құралдар мұғалімнің сөзін дәлелдеу үшін көрсетіледі. Көрнекілік әдісін қоданғанда негізгі рольді мұғалімнің сөзі емес, кинофильм, таблицалар, карталар, глобустар атқарады.

Көрнекілік әдісінің түрлері:

1. Тәжірибені демонстрациялау, көрсету.
2. Табиғи обьектілерді көрсету.
3. Бейнелеуші құралдарды көрсету [3].

Тәжиребені көрсету – мысалға “Бүгінгі ауа – райы стенді ”. Бақылауды оқушылардың өздері жасайды. Мұғалімнің нұсқауы бойынша сабақтан тыс кезінде жасайды, көрсеткен кезде бүкіл сыныпқа көрінетіндей болуы керек.

Көрсету ережелері:

1. Көрсетілген зат бүкіл сыныпқа көрінейтіндей болуы керек.
2. Ұсақ объектілерді, коллекцияларды, схемаларды парталарды аралап жүріп көрсетеді.
3. Көрсетілген зат асықпай, жүйелі түрде түсіндірілуі тиіс.
4. Көрсетілген зат көрсеткішпен дәл , анық көрсетіледі.

5. Көрсететін затты бірден оқушыларға таратып жіберуге болмайды.

Практикалық әдіс. Бұл әдіс – сөз көрнекілік және практикалық жұмыстың бір-біріне әсерінен туады. Практикалықәдіскетабиғат объектілерін тани білу, анықтау, эксперимент жұмыстары жатады. Табиғат объектілерін анықтау кезінде оқушылар үлестірілетін объектімен жұмыс істейді. Мысалы: жергілікті жердің бейнесін көрсететін, тау жотасы, теңіз жағасы, орман, саванна т. б.географиялық объектілердің жинақтап көрсететін панораманың макетін жасауға болады. Табиғи объектіні тани білу экскурсия кезінде қолданылып, оқушыларды өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландырады.

Практикалық жұмыстың кезеңдері.

1. Тақырыбы, мақсаты.
2. Нұсқау (инструктаж).
3. Жұмыстың орындалуы (тәжірибені жасау).
4. Қорытындысын жазу.

Бақылау әдісі – табиғат құбылыстарын табиғи жағдайда ерекше сезіммен қабылдау қорғау, аялай білу қабілеттерін дамытады. Бақылау әдісі – түсіндіруді алдына мақсат етіп қояды, ол оқушылардың өзі жүргізуін, қорытынды шығаруын талап етеді.

Ескерту – барлық бақылаулардың қорытындысын сабақта қолданылатын болғандықтан сабақтың мазмұнын алдын ала мұғалім жақсы біліп отыруы керек.

Түсіндіру – бақылайтын объектіні таратып берместен бұрын жүргізіледі, ал қорытындыны оқушылардан алдындағы объектіні жинап алғаннан кейін шығарады. Эксперимент әдісі – жасанды жағдайда жасалынады И.П.Павлов: “Бақылау табиғат не ұсынса соны жинайды, ал тәжірибе табиғаттан нені алғысы келсе соны алады” – деп жазды [4].

Қорытындылай келе, географияны оқыту көптеген әдістері бар, бірақ оларды толығымен жетілдіру керек, арнайы бағарламалар құру, әр түрлі әдістемелер құру арқылы. Осы әдістер мектептегі география сабақтарында өте маңызды, және мұғалімдерге көмекші ретінде болады.

Әдебиет:

1. Искандирова З.С., Мажитова Г.З. Географияны оқыту бойынша әдістемелік нұсқаулар: оқу-әдістемелік құрал. – Петропавл, 2013. – 100 б.
2. Методика обучения географии в средней школе под редакцией Л.М. Панчешниковой. Москва. Просвещение. 1983 г.
3. Методика обучение географии в средней школе. Под редакцией А.Е. Бибик. М. Просвещение. 1982 г.
4. Научное пособие школьной географии. В.П. Максаковский. М. Просвещение. 1982 г.

ӘОЖ УДК 598. 2

СЕРГЕЕВ СУ ҚОЙМАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Қали С.Д., Тайжанова М.М.
(М. Қозыбаев ат. СҚМУ)

Сергеев су қоймасы

Ол Есіл өзенінің ортасына жетіп, 1969 жылы пайдалануға берілген Сергеевка қаласының маңындағы бөгет жолымен салынған. Су қоймасы ұзартылған нысаны бар, оның жоғарғы жағы 500-ден 1500 м-ге дейін өте шалғай шатқалдан өтіп жатыр, бөгетті іргелес жатқан аймақ кеңейтілді. 5 км. ҰЭТ-дағы су қоймасының жалпы ұзындығы шамамен 100 км құрайды, ауданы 116,8 км², су көлемі 693 млн.м³. Резервуардың тереңдігі, бөгеттің максималды тереңдігі 30 м, тереңдігі 20 м, ауданның 15% -ы, орташа - 7 м, деңгейдің жылдық өсуі 2-ден 10 м амплитудасы бар.

Вячеслав резервуарынан температура режимі сәл ерекшеленеді, сәуір-мамыр айларында су бетінің температурасы 2,2-ден 11,2 градусқа дейін, маусымда - 15,2-ден 21,2-ге дейін,

тамызда -13,8-18,0-ке дейін 13.8-18.2. Ең терең аудандарда температураның терең қабаттылығы 2-3-тен аспайды.

Судың реакциясы сәл сілтілі болып табылады, маусымға байланысты 7,8-ден 8,6-ға дейін өзгереді.

Көмірқышқыл газының концентрациясы су қоймаларын толтыру кезеңінде айтарлықтай өзгерді, жер бетіндегі горизонттарда 0-ден 5,6-ға дейін және түбінде 6,4 мг / л-ге дейін айтарлықтай өзгерді.

Судағы ерітілген оттегінің мөлшері маусымға байланысты 7,4-ден 13,3 мг / л-ға дейін өзгерді, бұл 77-135% қанықтыру. Оттегі төменгі қабаттағы 20-21 ° температурада -6 мг / л-ге дейін оттегінің мөлшерін азайтқан кезде, жазғы тоқырау кезеңінен басқа, резервуардың су аймағында біркелкі немесе біркелкі бөлінеді. Қыс мезгілінде оттегі концентрациясы жоғары және 61% қанықтығынан төмен болмайды .

Биогенді аммонийдің, нитраттың және нитрит азотының құрамы көктемгі су тасқынынан су алу нәтижесінде өзгереді. Осылайша, көктемде аммоний азоттың мөлшері 0,38 жетеді - 0,61 мг / л, жазғы 0,02-0,25 мг / л дейін төмендейді, және сол нитриті қолданылады, саны 0,002-0,009 қыста және көктемде ауытқиды 0,047-0,086 мг / л арттырады.

Нитрат фитопланктонмен ең қарқынды түрде тұтынылады. Сергеев су қоймасындағы нитрат азот концентрациясының ауытқу шегі 0,05-1,95 мг / л. Ең көп жазба көктемде жазылды.

Сергеев суқоймасының суындағы фосфор концентрациясы 0,001-ден 0,008 мг / л-ға дейін болды. Оның су бағанында дистрибуциясы біркелкі. Силикон суда 0,6-дан 5,2 мг / л-ға дейін барады, ең көп мөлшері қыстың көктемгі кезеңдерінде болады. Судағы темірдің мөлшері де төмен - 0.10-0.28 мг / л.

Перманганат тотығуы 6,2-ден 14,4 мг O2 / л-ге дейін өзгерді.

Суды толтыру кезеңінде судың минерализациясы Вячеслав су қоймасына қарағанда жоғары болды. Иондардың мөлшері 685 727 мг / л диапазонында болды. Екінші жылы резервуарды толтырғаннан кейін судың минералдану дәрежесі айтарлықтай төмендеді, әсіресе су қоймасының орталық бөлігінде, онда иондардың мөлшері жазда 269,9-дан 299,2 мг / л-ға дейін ауытқыды. Жоғарғы бөлімдерге жақын, иондардың мөлшері 319-372,3 мг / л дейін өсті (Лопарева, Амиргалиев, 1972). Негізгі иондардың қатынасы бойынша Сергеев су қоймасының суы үшінші типті кальций-магний тобының хлорлы класына жатады.

1970 жылы, су күні минералдануына арналған болжамдық белгіге қол жеткізілген кезде, резервуардың бойлық осі бойынша бөлудің біртектілігі байқалды. Осылайша, көктемдегі бөгет алаңында иондардың мөлшері 340,5 мг / л аспайды. жоғарғы бөлігінде -411 мг / л, күзде бөгет алаңында 470 мг / л, ал жоғарғы деңгейде 671,9 мг / л дейін өсті. Тиісінше, басым иондардың тәртібі де өзгерді, хлорид класындағы су екінші типті кальций-натрий карбонатына ауысты.

Гидробиологиялық режимі. Фитопланктон негізінен диатомды балдырлармен ұсынылған, олардың ішінде массаны Asterionella формозасы, Melosira crotone nsis арқылы қол жеткізеді. Сонымен қатар, жасыл балдырлар Cladophora sp., Spirogira sp. Қыркүйек айында көгілдір-жасыл балдырлардың Arhanizomenon flosaquae, Microcystis aeruginosa массивті дамуынан туындаған гүлдену пайда болды. Көк-жасыл балдырларды жою кезінде, төменгі шөгінділерге түсетін органикалық заттардың массасы газ режиміне қолайсыз салдар тудыруы мүмкін.

Сергеев суқоймасының зоопланктоны жоғарыда Вячеславскийге ұқсас. Фаунада 24 ротифар, 25 бұтақ мұртты және 9 ескекаяқты шаян. Екі су қоймадағы басым түрлер, Keratella quadrata, K. cochlearis, Kellicottia longispina, Asplanchna priodonta, бұтақ мұртты шаян - Daphnia longispina, Bosmina longirostris, ескекаяқты шаян - Eucyclops serrulatus, Eudiaptomus graciloides. Зоопланктонның көптігі мен биомассасы жыл мезгіліне байланысты өзгерді. Мысалы, бірінші жылы компоненттердің жалпы саны 225,8 мың дана /м³ дана / м, биомасса -2,75 г / м³ болды. Ескекаяқтылар тобы басым болды, бұл жалпы биомасса санының 50% -ын берді.

Сергеев су қоймасындағы ластаушы заттардың динамикасы қосымшада 1-кестеде көрсетілген (Қосымша 1).

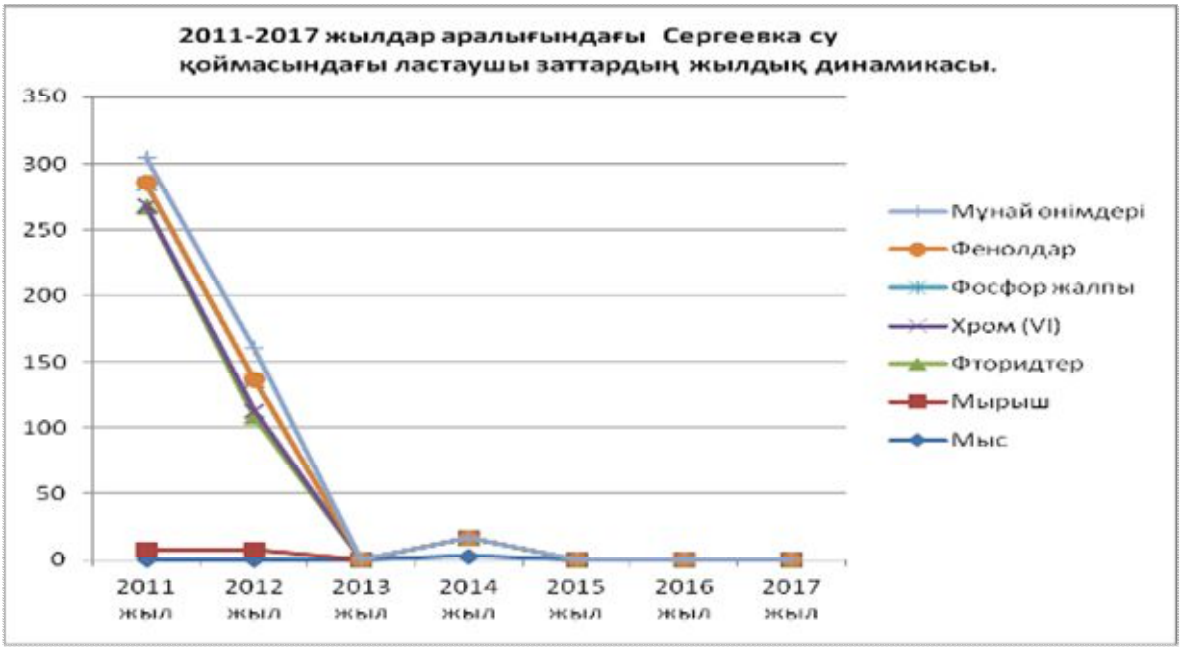

1 Сурет .Сергеев суқоймасындағы ластаушы заттардың графигі.

Графикке назар аударатын болсақ «Қазгидромет» РМК мекемесі берген деректер бойынша Сергеев су қоймасындағы ластаушы заттардың 2011 жыл мен 2017 жылдар аралығындағы динамикасы көрсетілген. Көрініп тұрғандай ластаушы заттардың көбі дерлік 2011 жылға қарағанда 2017 жылғы мөлшері азайған. Ол мөлшері (ШРК) шекті рауалы көрсеткіш мөлшерінен төмен. Сергеев су қоймасының суы ластағыш заттармен шекті рауалы көрсеткіш шегінен аспағанын көрсетеді. Осы нәтижеге сүйене отыра біз, Сергеев су қоймасын ауыл шаруашылығы, балық шаруашылығы, күнделікті өмірде пайдалануға экологиялық тұрғыдан ешқандай зияны жоқ. Шекті рауалы көрсеткіш 1-кесте.

1 кесте

Зат атауы	2017 жыл	ШРК
Мыс	0,0022 мл/г	1,0
Мырыш	0,0033 мл/г	5,0
Фторидтер	0,41 мл/г	1,5
Хром (VI)	0,006 мл/г	0,05
Фосфор жалпы	0,02 мл/г	0,0001
Фенолдар	0,0002 мл/г	0,001
Мұнай өнімдері	0,041 мл/г	0,05
Кадмий	0,0001 мл/г	0,001
Қорғасын	0,0008	0,03
Никель	0,0031	0,1

Сергеев су қоймасының қазіргі жағдайы жақсы деп айтуымызға болады. Себебі, жасалған анализ нәтижелерінен көріп отырғанымыздай судағы барлық ластаушы заттардың шекті рауалы көрсеткішк 1980 жылғы нәтижеге қарағанда 2017 жылдағы нәтижесі жақсы. Сергеев су қоймасының суының сапасы жақсы, экологиялық норма бойынша шаруашылықта тұтынуға болады.

2 кесте 2011-2017 жылдар аралығындағы Сергеевка су қоймасындағы ластаушы заттардың жылдық динамикасы

Ластаушы заттар	2011 жыл	2012 жыл	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Мыс	0,2	0,5	0,2	2,9	0,016	0,0046	0,0022
Мырыш	7,6	7,7	0,0	13,9	0,0097	0,0053	0,0033
Фторидтер	260	100	0,13	0,26	0,13	0,32	0,41
Хром (VI)	0,6	5,1	0,0	0,006	0,0	0,007	0,006
Фосфор жалпы	17,0	23,0	0,098	0,031	0,098	0,040	0,02
Фенолдар	0,3	0,1	0,0000	0,0003	0,0007	0,0004	0,0002
Мұнай өнімдері	19,0	24,0	0,0291	0,020	0,013	0,029	0,041
Кадмий	0,1	0,3	0,2	0,1	0,0	0,0004	0,0001
Қорғасын	0,2	0,6	2,0	0,8	0,0	0,0033	0,0008
Никель	12,2	12,1	10,0	6,6	0,0032	0,0049	0,0031

Әдебиет:

1. Бараев А.И. Избранные труды. в 3-х т. Алматы: Ғылым, 2008. 1087 с.
2. Ресурсы поверхностных вод районов освоения целинных и залежных земель выпV: Северо-Казахстанская область. Гидрометеоиздат.Л: 1960-418 с
3. Руководство по поверхностных вод суши. Л.: Гидрометеоиздат, 1977 -54 с химическому анализу.
4. Малиновская А.С., Тзн В.А. Гидро фауна водохранилищ Казахстана.-Алма-Ата:Наука, 1983.-207 с
5. Разработка биотехники товарного рыбоводства в водоемах северных областей Казахстана:
6. Белецкая Н.П., Фомин И.А. Удобрения на основе местныхресурсов: матер.Междунар. науч.-практ.конф."Козыбаевские чтения" Т.4 Петропавловск. 2010. С.93-98.

УДК 592

ҮРЖАР ӨҢІРІНІҢ ҚАБЫРШАҚҚАНАТТЫЛАРЫ

Қалыбаева Э.С., Қуанышбаева М.Ғ.
(Шәкәрім атындағы СМУ)

Бұл мақалада Үржар өңірінде кездесетін қабыршаққанаттылардың түрлік құрамы, морфологиялық, экологиялық ерекшеліктері бойынша жұмыс нәтижелері көрсетілген. Үржар өңірінің қабыршаққанаттыларын зерттеу нәтижесінде 13 тұқымдасқа жататын 52 түрі анықталды. Қабыршаққанаттылардың зерттелген түрлерінің экологиясына қысқаша сипаттама берілген. Көбелектердің доминантты түрлері келесі тұқымдастардан: ақ көбелектер (Pieridae), мүр көбелектер (Geometridae) және нимфалидалар (Nymphalidae) анықталды.

Түйін сөздер: Үржар, қабыршаққанаттылар, түрлік құрамы.

Бунақденелілер класына (Insecta) жататын қабыршаққанаттылар немесе көбелектер отряды (Lepidoptera) өкілдер санына бай. Қазақстанда 10 мыңға жуық түрі кездеседі.

Қазақстанда қабыршаққанаттылардың экологиясы, систематикасы және биологиясы туралы бірнеше еңбектер бар [1-5].

Қабыршаққанаттылар таулы аймақтар, егістік жерлерде, өзен маңайында, шалғынды-далалы, орман және сулы-батпақты жерлерде кездеседі.

Қабыршаққанаттылардың ауыз бөліктері сорғыш болып келеді. Қабыршаққанатылар гүлдерді, азықтық өсімдіктерді, бұршақ тұқымдастарды тозаңдандырады. Көбелектер гүлден шырын, тозаң жинап бір гүлдің тозаңын екінші гүл аналығының аузына тасымалдайды. Олар су, бал, шіріген және цитрустық жемістермен де қоректенеді.

Жер бетінде қабыршаққанаттылардың 1 мыңнан астам түрлері - екпе өсімдіктердің зиянкестері. Жұлдызқұрттары жемістерді, ағаштарды зақымдайды.

Жұлдызқұрттар ауылшаруашылығы үшін нағыз зиянкестер санатында. Қабыршаққанаттылардың орман шаруашылығына зиян келтіретін түрлері де көп (қарағай көбелегі). Ал кәдімгі күйе көбелектері үйде, қоймада тіршілік ететіндіктен түрлі тағамдар мен теріден тігілген және жүннен тоқылған киімдерді бүлдіреді.

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты - Үржар өңірінде кездесетін қабыршаққанаттылардың түрлік құрамын, морфологиялық, экологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу жұмыстары үшін материалдар 2016 және 2017 жылдардың маусым және тамыз айларының аралығында Үржар өңірінде жиналды.

Қабыршаққанаттылардың түрлерін анықтау үшін әртүрлі анықтағыштар, еңбектер қолданылды [2-7].

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу өңірінде ақ көбелектер тұқымдасынан (Pieridae) көбелектердің 7 түрі, нимфалидалар тұқымдасынан (Nymphalidae) - 11, желкенділер тұқымдасынан (Papilionidae) - 1, жуанбас көбелектер тұқымдасынан (Hesperiidae) - 1, көгілдір көбелектер тұқымдасынан (Lycaenidae) – 3, бозашы көбелектер тұқымдасынан (Sphingidae) – 3, түн көбелегі тұқымдасынан (Noctuidae) – 8, барқыт көбелектер тұқымдасынан (Satyridae) - 3, мүр көбелек тұқымдасынан (Geometridae) – 9, толқынды көбелектер тұқымдасынан (Lymantriinae) – 1, аққіс күйе көбелектер тұқымдасынан (Yponomeutidae) – 1, қына көбелектері тұқымдасынан (Lithosiinae) - 1, қарақшы көбелектер тұқымдасынан (Arctidae) - 3 түрі кездеседі (кесте 1).

Кесте 1 Үржар өңірінің қабыршаққанаттыларының кадастры

Тұқымдас	Туыс	Түр	Кездесу жиілігі
Ақ көбелектер (Pieridae)	Ақ көбелек *Pieris*	1)Қырыққабат ақ көбелегі *P.brassicae*	10
		2)Шалқан ақ көбелегі *P.rapa*	8
		3)Тарна көбелегі *P.napi*	2
	Сары көбелек *Colias*	4)Тау сары көбелегі *C.hyale*	4
	Pontia	5)Рапс ақ көбелегі *P.daplidice*	5
	Leptidea	6)Бұршақ ақ көбелегі *L.sinapis*	3
	Gonepteryx	7)Лимон сары көбелегі *G.rhamni*	1
Нимфалидалар (Nymphalidae)	*Inachis*	8)Тауыскөзді көбелек *Inachis io*	7
	Argynnis	9)Үлкен құлпырма көбелек *A.paphia*	12
		10)Құбылмалы Пандора көбелек *A.pandora*	1
	Issoria	11)Жылтыр құлпырма көбелек *I.lathonia*	5
	Шақпақты көбелектер*Melitaea*	12)Тау шақпақ көбелегі *M.arduinna*	3
	Vanessa	13)Түйетікен көбелегі*V.cardui*	1
	Melitaea	14)Қызыл шақпақты көбелек немесе Дидима *M.didyma*	1
	Araschnia	15)Құбылмалы шұбар көбелек *A.levana*	2
	Clossiana	16)Құбылмалы Дия көбелек*C.dia*	1
	Polygonia	17)Эгея бұрышқанатты көбелегі *P.egea*	1
	Pyrameis	18)Адмирал *P.atalanta*	1
Желкенділер (Papilionidae)	Махаон *Papilio*	19)Махаон *P.machaon*	8
Жуанбас көбелектер (Hesperiidae)	Жуанбас *Hesperia*	20)Үтірлі жуанбасты көбелек *H.comma*	1
Көгілдір көбелектер (Lycaenidae)	*Plebejus*	21)Көгілдір аргус *P.argus*	2
	Lycaena	22)Терзамон көбелек *L.thersamon*	1
	Aricia	23)Қоңырқай көгілдір көбелек *A.agestis*	1
Бозашы көбелектер (Sphingidae)	*Laothoe*	24)Теректі бозашы көбелек *L.populi*	2
	Smerinthus	25)Көзді бозашы көбелек *S.ocellatus*	1
	Agrius	26)Шырмауық бозашы көбелегі *A.convolvuli*	3
Түн көбелегі (Noctuidae)	*Orthosia*	27)Түн шие көбелегі *O.cerasi*	3
	Emmelia	28)Шырмауық түн көбелегі*E.trabealis*	3

	Euxoa	29)Қара дақты түн көбелек *E.obelisca*	1
	Schinia	30)Күнбағыс немесе жусан түн көбелегі*S.scutosa*	1
	Dichagyris	31)*D. lutescens*	1
	Euproctis	32)Алтын шетті көбелек *E.chrysorrhoea*	1
	Autographa	33)Мандарин түн көбелегі *A.mandarina*	1
	Mamestra	34) Қырыққабат түн көбелегі *M.brassicae*	1
Барқытша көбелектер (Satyridae)	*Coenonympha*	35)Памфил көбелегі *C.pamphilus*	1
	Chazara	36)Бризеида *Ch.briseis*	1
	Minois	37)Дриада *M. Dryas*	1
Мүр көбелек (Geometridea)	*Angerona*	38)Өрік мүр көбелегі*A.prunaria*	4
	Perconia	39)Сұр мүр көбелегі*P.strigillaria*	5
	Cepphis	40)Жиекті бөріқарақат көбелегі *C.advenaria*	4
	Operophtera	41)Қыс мүр көбелегі *O.brumata*	3
	Biston	42)Шашыранды мүр көбелек *B.strataria*	2
	Phaiogramma	43)Этрусс мүр көбелегі*Ph.etruscaria*	1
	Timandra	44)Қымыздық мүр көбелегі *T.comae*	2
	Oporinia	45)Сызықты мүр көбелек *O.autumnata*	1
	Idaea	46)Кіші жаңбыр мүр көбелегі *I.aversata*	1
Толқынды көбелектер (Lymantriinae)	*Leucoma*	47)Толқынды шілік көбелегі *L.salicis*	1
Аққіс күйе көбелектер (Yponomeutidae)	*Yponomeuta*	48)Алма аққіс күйе көбелегі*Y.malinellus*	2
Қына көбелектер (Lithosiinae)	*Pelosia*	49)Сұр пелозия *P.muscerda*	1
Қарақшы көбелектер (Arctidae)	*Arctia*	50)Қарақшы кайя*A.caja*	1
	Phragmatobia	51)Қоңыр жуан қарақшы көбелек *Ph.fuliginosa*	1
	Tyria	52)Қарақшы қарағай көбелегі*T.jacobaeae*	1

Қорытынды. Сонымен,Үржар өңірінің қабыршаққанаттыларын зерттеу нәтижесінде олардың 13 тұқымдасына жататын 52 түрі анықталды.

Зерттелген қабыршаққанаттылардың ішінде басым тұқымдастарға: ақ көбелектер (Pieridae) тұқымдасы, мүр көбелектер (Geometridae) және нимфалидалар (Nymphalidae) жатады.

Сондай-ақ, Үржар өңірінде кездесетін қабыршаққанаттылардың арасында зиянкес түрлер де тіркелді, оларға–қырыққабат ақ көбелегі *P.brassicae ,* алма аққіс күйе көбелегі *Y.malinellus*, күнбағыс немесе жусан түн көбелегі *S.scutosa.*

Әдебиет:

1. Митяев И.Д. Фауна, систематика и биология насекомых Казахстана. -Алма-Ата, 1974. - 196 с.
2. Райххолор-Рим Х. Бабочки.- Москва: Астрель, 2002. - 286 с.
3. Корнелио М.П. Школьный атлас-определитель бабочек.- Москва, 1986. – 255 с.
4. Мамаев Б.М., Медведев М., Правдин Ф.Н. Определитель насекомых Европейской части СССР.-Москва, 1976. - 112 с.
5. Горностаев Г.Н. Насекомые СССР.- Москва, 1970. - 253 с.
6. Сочивко А.В., Кабак Л.В. Определитель бабочек.-России. Дневные бабочки / Мир энциклопедий Аванта, Астрель, 2012. – 320 с.
7. Коршунов Ю.П. Определители по флоре и фауне России // Булавоусые чешуекрылые Северной Азии. Выпуск 4. - М.: Товарищество научных изданий КМК, 2002. - 424 с.

УДК 637.525

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ШКОЛЬНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Лаптева И.В.

(магистрант кафедры «География и экология» Северо-Казахстанского государственного университета им М.Козыбаева)

Андатпа

Бап сипаттамасын қамтиды жай-күйін экологиялық туризмді Солтүстік Қазақстан облысы. Келтірілген аудандарға, олар неғұрлым перспективалы мектеп экологиялық туризмді дамыту үшін. Сондай-ақ, практикалық аспектілері қарастырылды мектептегі экологиялық білім мен тәрбие әр түрлі жастағы МКҚК "Планета" сауда орталығы "КММ Петропавл қаласы әкімдігінің білім Бөлімі". Жоғарыда айтылғандардың негізінде, бұл оң әсер экологиялық жай-күйін, қоршаған ортаның экологиялық туризмді дамыту және экологиялық тәрбие беру.

Аннотация

Статья содержит описание состояния школьного экологического туризма в Северо-Казахстанской области. Приведены районы, которые наиболее перспективны для развития экологического туризма. Также рассмотрены практические аспекты организации школьного экологического образования и воспитания школьников различного возраста в ГККП ТЦ «Планета» КГУ «Отдел образования акимата города Петропавловска». На основании вышеизложенного следует отметить, что развитие экологического туризма благоприятно влияет на экологическое состояние окружающей среды и экологическое воспитание населения.

Abstract

The article contains the description of the state of school ecological tourism in the North-Kazakhstan region. Given the areas that are most promising for the development of ecological tourism. Also considered practical aspects of the school environmental education and education of schoolchildren of different ages in GCE TC "Планета" KSU "Department of education of akimat of Petropavlovsk city". Based on the foregoing, it should be noted that the development of ecological tourism has a positive effect on the ecological state of the environment and environmental education of the population.

Туризм как система существует в рамках трех суперсистем, которые взаимосвязаны между собой: общество, экономика и природная среда. Туризм, как часть социальной сферы, выполняет целый ряд функций, таких как создание условий для перемены видов деятельности и отдыха, обеспечение охраны здоровья, обслуживание процесса потребления, формирование общеобразовательного и культурного уровня населения. Динамика развития национального

туристского баланса может считаться одним из индикаторов уровня благосостояния и развития экономики страны [1].

Туризм обеспечивает человека разнообразием впечатлений, контрастной сменой обстановки и видов деятельности, эффективно способствует ослаблению нервного напряжения. Также позволяет повысить уровень интеллектуальных способностей путешествующих путем их участия в различных культурно-познавательных и обучающих туристских программах. Однако индустрия туризма использует природные, исторические и культурные ресурсы страны, производит отходы, нуждается в собственности на землю, загрязняет воздух, почву и воду, оказывает сильное антропогенное воздействие на природу. Поэтому Гаагская декларация межпарламентской конференции по туризму 1989 года одним из принципов туристической деятельности провозгласила, что «неиспорченная естественная, культурная и человеческая окружающая среда является основным условием развития туризма. Более того, рациональное управление туризмом может внести значительный вклад в защиту и развитие физической окружающей среды и культурного наследия, а также повышение уровня жизни». Исходя из этого, можно заключить, что инновационными решениями экологических проблем внутреннего туристического рынка является развитие экологического туризма.

Словосочетание «экологический туризм» начало широко применяться в мире в начале 80-х годов.

Международный Союз охраны природы определяет экологический туризм как «путешествие с ответственностью перед окружающей средой по относительно ненарушенным природным территориям с целью изучения и наслаждения природой и культурными достопримечательностями. Такое путешествие содействует охране природы, оказывает «мягкое» воздействие на окружающую среду, обеспечивает активное социально-экономическое участие местных жителей и получение ими преимуществ от этой деятельности» [2].

Экологический туризм (в частности, в форме биосферного экотуризма) - самый безопасный вид природопользования. В его рамках познание может идти в русле либо образовательного процесса, либо просто ознакомления. Отличие образовательного типа от ознакомления в том, что первый тип связан с целенаправленным и тематическим получением сведений об элементах экосистемы, а ознакомительный – с непрофессиональным наблюдением за природой. Ознакомление может проходить в стационарном нахождении в природной среде, активной форме, связанной с переходами туриста от одного интересующего природного объекта к другому и спортивной форме (преодоление естественных препятствий при прохождении маршрутов).

В Северо-Казахстанской области собраны уникальные природные комплексы, которые привлекают туристов и отдыхающих. Но данные природные комплексы необходимо строго контролировать и согласовывать с требованиями по охране окружающей среды.

Наиболее развитыми и перспективными направлениями туризма в североказахстанском регионе является экологический туризм, социальный и детско-юношеский туризм. За последнее десятилетие известность экологического туризма значительно повысилась. Исследования туристского потенциала Казахстана показали, что данный потенциал имеет большие возможности для развития. На территории Северо-Казахстанской области существует шестнадцать особо охраняемых природных объектов, в числе которых: Шалкарское и Арыкбалыкское региональные отделения Государственного национального природного парка «Кокшетау». Разнообразие флоры и фауны степных и лесостепных зон, прекрасные ландшафты поймы реки Ишим, потенциал Сергеевского водохранилища, красота озер в обрамлении скальных обнажений, покрытых хвойными лесами — все это основа для разработки активных экологических маршрутов. Так как география маршрутов постоянно расширяется, можно уверенно прогнозировать успешное развитие экологического туризма в нашей области.

В области наиболее перспективными районами считаются: Айыртауский, Есильский, Кызылжарский и район Шал акына. Развита инфраструктура туризма на территориях озер Шалкар и Имантау, которые расположены на охраняемых территориях природного парка «Кокшетау». Значимыми экскурсионными объектами являются: мемориальный комплекс

Карасай и Агынтай батыров, музей-усадьба Шокана Уалиханова в поселке Сырымбет и неолитическое поселение «Ботай». Данный памятник республиканского значения в июне 1995 года являлся местом проведения международной археологической конференции «Ранние коневоды степей Евразии», где приняли участие 60 ученых из 10 стран мира. По итогам конференции была отмечена необходимость создания на месте поселения «Ботай» историко-археологического заповедника (оградить территорию, отреставрировать жилища ботайцев, заложить траншеи, позволяющие знакомиться с их бытом). Такой экскурсионный объект может быть включен в программы конных, автобусных и пешеходных туристских маршрутов.

В селах Айыртау и Имантау Айыртауского района принимаются меры по развитию местных туристских сообществ, разрабатываются экологические маршруты, проводится работа по повышению количества туристов на данных маршрутах к историческим и природным памятникам. На данный момент проводится работа по приведению сельских гостевых домов в соответствие со стандартами, облагораживаются и обустраиваются экологические тропы. К одним из самых любимых мест отдыхающих можно отнести озеро Шалкар. Вода в озере соответствует по своему составу воде Черного моря и помогает при лечении кожных заболеваний.

Туристскими организациями разработано порядка 35 экскурсионных маршрутов и экологических троп, маршрутов познавательного, оздоровительного и экологического характера.

Детско-юношеский туризм приобщает молодежь к здоровому образу жизни. Спортивный туризм в области представляется федерацией спортивного туризма, филиалом федерации альпинизма Республики Казахстан и турцентрами «Планета» и «Спортландия». Данными организациями производится активная работа по пропаганде важности и ценности туризма среди подростков. При туристском центре «Планета» действует 14 кружков (особой популярностью пользуется пешеходный туризм, скалолазание и клуб юного геолога) и два лагеря «Березка» и «Достык».

Руководствуясь целью – развить школьный экологический туризм в Северо - Казахстанской области создаются экомаршруты. Участвуя в экологических походах, школьники изучают окружающий мир непосредственно, на примере реальных природных объектов. Организация такого типа досуга обогащает внутренний мир каждого ребенка, дает шанс повысить его экологическую культуру: углубить знания, расширить кругозор, совершенствовать умения и навыки в природоохранной деятельности.

Департаментом природопользования и охраны окружающей среды СКО наряду с Туристским центром «Планета» была создана экологическая акция «Есиль 2009». В программе данной акции предлагалось собрать экспедицию в целях исследования экологического состояния берегов реки Ишим. Исследования заключаются в том, чтобы участники экспедиции, выбрав отрезок реки Ишим, смогли провести экологический мониторинг данного участка. Перед выходом на маршрут были поставлены следующие цели:

- выявление несанкционированных свалок в районе водоохраной зоны реки Ишим;
- обнаружение нарушений границ водоохраной зоны р.Ишим;
- ознакомиться с характерными ландшафтами, растительным и животным миром выбранного района;
- посильная очистка берегов и пляжей;
- отметка на карту мест, требующих вмешательства экологов.

Участие приняли кружковцы туристского центра «Планета». Экологическую акцию «Есиль 2009» отнесли в рамки экспедиции «Моя Родина Казахстан» по направлению экология.

В экологических экспедициях приняли участие кружковцы трёх групп. Под руководством педагога, ребятами был выбран отрезок реки Ишим длиной 120 километров от села Ильинка Есильского района до города Петропавловска вниз по течению по правому берегу р.Ишим. Отрезок был разбит на три части.

В качестве примера схема первого маршрута представлена на рисунке 1.

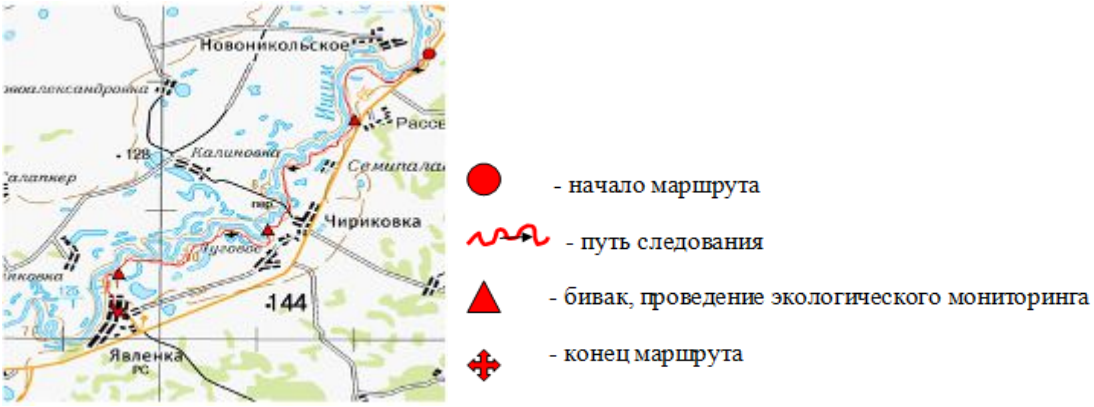

Рисунок 1. Схема экологического маршрута.

Первый маршрут пролегал от районного центра Есильского района села Явленка до села Новоникольское Кызылжарского района пешком вдоль правого берега реки Ишим, протяженностью 30 км. Река Ишим единственная водная артерия, протекающая по нашей области. Поверхностный сток реки используется для водоснабжения сельских населённых пунктов СКО. Поэтому наблюдения за состоянием воды в реке обязательны и важны. По экологическим показателям река Ишим пока не относится к загрязнённым рекам, но развитие промышленности и сельского хозяйства заставляют задумываться над вопросами экологии реки Ишим. По маршруту была произведена очистка берегов от мусора (рисунок 2). В летнее время Ишим больше всего подвергается загрязнениям, т.к он является основным местом отдыха населения нашей области.

Рисунок 2. Экологическая акция «Есиль 2009». Очистка берегов от мусора.

Практическая значимость работы заключается в том, что посредством походов и экспедиций накапливается краеведческий материал, собранный в походах и экспедициях, который можно использовать на уроках географии, истории, литературы, в профилактической работе с вредными привычками, в работе с трудными подростками.

Как таковой туризм является самой массовой формой активного отдыха и оздоровления учащихся, непосредственной дорогой к ЗОЖ. Во время путешествия туристы учатся понимать, что здоровье – это важнейший фактор работоспособности и гармоничного развития человека, особенно детского организма. Каждый турист овладевает минимумом знаний в области гигиены и медицины, смолоду узнает свой организм и умеет поддерживать его в порядке. Туризм является целенаправленным физическим воспитанием, где одновременно проводятся оздоровительная работа, которая включает в себя вовлечение всех подростков в сам процесс приобщения к основам здорового образа жизни. В туристско-краеведческих объединениях ребята учатся культуре, учатся выполнять общественно значимую социальную работу, проводить наблюдения за природой и охранять ее.

Туристские походы – это хороший отдых, физическое развитие и спортивное совершенствование, развитие и расширение кругозора, воспитание дисциплинированности, мужества, любви к природе.

При занятиях туризмом, когда туристы уходят в походы, устраивают соревнования, создается оптимальный физический двигательный режим, так, как издавна известно, что движение играет важную роль в жизнедеятельности организма, идет борьба с гиподинамией и малоподвижностью. От достаточной физической нагрузки зависит правильный обмен веществ в организме, гармоничное развитие, ловкости, выносливости и устойчивости к болезням.

Туристско-краеведческая деятельность является оптимальным средством гармоничного развития личности подростков. Так как общение с природой формирует такие личностные качества, как коллективизм, общительность, ответственность, целеустремленность, взаимовыручка и взаимопомощь, умение противостоять вредным привычкам и при всем при этом формируются прочные основы здорового образа жизни.

Туризм - это именно та форма воспитания, при которой ребенок может почувствовать себя личностью.

Экологический туризм, очевидно, станет доминантной формой туризма, поскольку не только минимизирует разрушающее воздействие туристического бизнеса на среду, но и обучает участников туристической деятельности, как сохранить природные, исторические и социальные ценности для последующих поколений.

Литература:

1. Дроздов А. В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы // Актуальные проблемы туризма.- М., 1999.—С.99.
2. Кутузов А. В. Роль экологического туризма в формировании новой системы принципов отношения к окружающей среде // Материалы 13-й международной конференции молодых ученых 26-30 декабря 2002 г. «Человек. Природа. Общество. Актуальные проблемы». — Санкт-Петербург, 2002. — С. 719.

УДК 574

ИССЛЕДОВАНИЕ ФЛУКТУИРУЮЩЕЙ АСИММЕТРИИ В ТРУДАХ СОВРЕМЕННЫХ УЧЕНЫХ

Лизавчук С.В., Настыченко М.С.

(ИПИ им.П.П. Ершова (филиал) ТюмГУ, г. Ишим, РФ, Научный руководитель – Козловцева О.С.., к.б.н., доцент)

При планировании и ведении любой деятельности по природопользованию, охране природы и обеспечению экологической безопасности на первое место входит оценка качества среды. Одним из перспективных подходов для интегральной характеристики качества среды является оценка состояния живых организмов по стабильности развития, которая характеризуется уровнем флуктуирующей асимметрии морфологических структур [12].

Концепция флуктурирующей асимметрии (ФА), предполагает определение качества среды через оценку функционального состояния выбранных биоиндикаторов. Метод приобрел широкую популярность после рекомендации его Центром экологической политики в 2000 году. На протяжении почти 20 лет многие авторы аргументировано характеризуют качество (или «здоровье») городской среды, через определение ФА.

Величина ФА рассматривается как основа методологии характеристики качества среды обитания, получившей название «методология оценки здоровья среды».

ФА является наиболее простым и доступным для широкого использования способом оценки стабильности развития. В свою очередь под стабильностью развития понимается

способность организма к нормальному развитию (без нарушений и ошибок), что представляется как чувствительный индикатор состояния живого объекта и позволяет оценивать суммарную величину антропогенной нагрузки. ФА представляет собой морфогенетическую меру нарушения стабильности развития, отклонение от строгой билатеральной симметрии, неспособность организма развиваться по точно определенным путям вследствие несовершенства процессов индивидуального развития (онтогенеза).

Нарушение проявляется в незначительных ненаправленных различиях между сторонами (в пределах нормы реакции организма). Уровень морфогенетических отклонений от нормы оказывается минимальным лишь при определенных (оптимальных) условиях среды и заметно возрастает при любых стрессовых воздействиях. Получаемая интегральная оценка качества среды характеризует реакцию живого организма на неблагоприятное воздействие, которое отмечалось в период его развития. Степень отклонения среды от нормы оценивается по пятибалльной шкале, разработанной Центром экологической политики (табл.1). Значения соответствующие определенным баллам могут быть различны в зависимости от выбора вида индикатора.

Вообще же в качестве тест – объекта оценки качества среды обитания может быть выбран любой вид, для которого характерна билатеральная симметрия .

Известны работы с привлечением в качестве тест объекта различных групп организмов.

Млекопитающие: обыкновенная бурозубка (*Sorex araneus*) [10].

Рыбы: карась серебряный (*Carassius gibelio*), густера (*Blicca bjoercna*) [17], окунь речной (*Perca fluviatilis* L., [16].

Земноводные: озёрная лягушка (*Rana ridibunda* Pall.) [15].

Растения: клевер ползучий (*Trifolium repens* L. [6], дуб черешчатый (*Quercus robur* L) [5,11], липа мелколистная (*Tilia cordata* Mill.) [4], черемуха обыкновенная (*Padus avium* Mill).

Однако чаще всего исследователи обращают внимание на березу повислую (*Bétula péndula).*

Таблица 1. – Шкала стабильности развития в баллах

Стабильность развития, балл	Качество среды	Полученный результат		
		растения	рыбы	земно-водные
I	Условно нормальное	<0,040	<0,30	<0,50
II	Начальные (незначительные) отклонения от нормы	0,040 - 0,044	0,30 - 0,34	0,50 - 0,54
III	Средний уровень отклонений от нормы	0,045 - 0,049	0,35 - 0,39	0,55 - 0,59
IV	Существенные (значительные) отклонения от нормы	0,050 - 0,054	0,40 - 0,44	0,60 - 0,64
V	Критическое состояние	>0,054	>0,44	>0,64

При определении ФА исследуются полностью сформировавшиеся листья растения. Правая и левая сторона листа могут нести на себе отражение стрессовых условий абиотической, биотической и антропогенной природы в виде определённой доли асимметрии. Листовая пластинка может отразить не только настоящую экологическую ситуацию, но и обстановку прошлого, по крайней мере, на протяжении двух последних лет.

В начале мая у берёзы появляются листья из зимующих почек, заложенных весной прошлого года. В свою очередь в этих почках формируются зачатки пазушных почек следующего порядка, из которых будет развиваться побег лишь на следующий год. При использовании метода ФА большое внимание уделяется жилкам, они возникают из тяжей

прокамбия на границе возникающего листового бугорка и будущей оси побега. Аномальные природные явления, такие как ранние заморозки, критически низкая и высокая температуры зимой или летом, засуха и др., будут влияют на зачаточный лист в почке и в будущем найдут отражение в виде определенной доли асимметрии [15].

Одной из первых работ, где береза использовалась в качестве индикатора химического загрязнения среды была проведена в г. Чапаевске Самарской области [1]. В ходе этой работы была предпринята попытка оценить стабильность развития березы в серии выборок, из точек, находящихся на разном удалении от источника химического загрязнения.

Так же имеются данные об индикации химического загрязнения с использованием березы после железнодорожной аварии на разъезде Мыслец Шумерлинского района Чувашской Республики, произошедшей 14 мая 1996г. [1]. Уровень ФА позволил выделить зоны на расстоянии 1 км, 2,5 км, 6 км и 20 км от эпицентра аварии различающиеся качеством среды.

В 2004 году В.А. Сидорская и О.В. Яшина обратили внимание на то, что показатель стабильности развития не сохраняется в течение всего срока исследования [15], на него влияет не только факт загрязнения среды, но и различные абиотические факторы.

Например: возраст листа, температура воздуха, влажность. По данным исследователей в одной и той же точке показатель ФА у листьев разных генераций может быть различен. Поэтому при подведении итогов исследования, кроме загрязняющих агентов, необходимо учитывать и прочие факторы. Так, авторы изучая ФА в г. Арзамасе (2004 – 2005 гг) обратили внимание, что в мае выявлялся самый большой V балл, который к августу – сентябрю снижался до I - III баллов. В.А. Сидорская объясняет это тем, что ростовые процессы увеличивают диспропорцию между правой и левой стороной листа, а постепенное отмирание клеток ведет к ее снижению.

В результате сравнивая индивидуальные месячные и итоговые данные по ФА В.А. Сидорская приходит к выводу, что оптимальным сроком сбора материала для анализа стабильности развития листа березы повислой является июль, когда лист окончательно сформирован и приостановлены основные ростовые процессы, но активная жизнедеятельность клеток продолжается.

Используя показатели ФА с 2003 по 2007 гг., для г. Ханты-Мансийска была составлена карта, показывающая, что усредненная по районам величина находится в интервале 0,053...0,057, а качество среды, соответственно, низкое и находится в пределах 4...5 баллов. Причем величина ФА положительно коррелирует с данными химического анализа снежного покрова и химическим загрязнением атмосферы [7].

Работа по оценке состояния окружающей среды методом биоиндикации была проведена в городе Саранске в 2012 году. Было заложено 24 ключевых участков с разной степенью нагрузки на окружающую среду, для каждого участка определена величина ФА листьев березы. По полученным данным авторы сделали вывод, что величина асимметрии листьев березы, произрастающей на участках с низким движением транспорта, условно нормальная и отклонений не наблюдается.

Однако у берез, произрастающих вдоль дорог, величина асимметрии намного больше, что свидетельствует о нарушении стабильности развития организма в результате воздействия внешних факторов. Установлено, что на всех выделенных участках величина асимметрии достаточна высокая, что свидетельствует о нарушении стабильности развития организма в результате воздействия внешних факторов. Результаты сравнивались с данными Государственных докладов о состоянии и об охране окружающей среды в Республике Мордовия за последние три года. Сравнение позволило найти причину ФА, по данным докладов уровень загрязнения воздуха на территории г. Саранска, рассчитанный по пяти приоритетным загрязнителям (формальдегид, бенз(а)пирен, диоксид азота, оксид углерода, взвешенные вещества) - высокий [8].

В Башкортостане в ходе оценки насаждений березы повислой города Салават было установлено, что интегральный показатель ФА листьев во всех зонах загрязнения достигает максимальной величины в июле, а минимальные значения этого показателя отмечены в мае и

августе. Л.С. Аралбаева с соавторами предполагает, что в июле промышленные выбросы в сочетании с высокой температурой воздуха наносят больший вред листьям первых генераций, вызывая увеличение исследуемого параметра. В целом для города наблюдается четкая тенденция уменьшения флуктуирующей асимметрии при уменьшении степени загрязнения. Кроме этого в ходе исследований установлено, что величина дисперсии асимметрии увеличивается по мере возрастания уровня загрязнения окружающей среды, о чем говорит максимальная сумма рангов исследованных параметров листовой пластинки в зоне сильного загрязнения и минимальная – в зоне слабого загрязнения [1].

На Южном Урале при исследовании реакции берез на кислотные выбросы от Карабашского медеплавильного комбината установлена возможность влияния тяжелых металлов в почве на уровень ФА в градиенте токсической нагрузки.

Исследователи отмечают, что самым чувствительным является морфологический признак листа березы – расстояние между основаниями первой и второй жилок второго порядка [10].

А.А. Ахмадышиной [1] была составлена таблица изменения величины ФА для городов России. Во всех без исключения исследованиях при увеличении воздействия изучаемого фактора сопровождалось увеличением уровня ФА и, соответственно, нарушением стабильности развития березы.

Метод ФА известен и для ближнего Зарубежья. Так, в республике Беларусь на на 18 пробных площадках городов Гомель, Мозырь, Рогачёв доказано увеличение величины флуктуирующей асимметрии листовых пластинок березы повислой при усилении антропогенной нагрузки на урбоэкосистемы.

В республике Казахстан Г.Е. Асылбековой [2] исследована связь техногенного загрязнения и качества городской среды г. Павлодар, повсеместно по городу отмечено превышение показателя асимметрии листьев березы повислой в сравнении с фоновым от 1,25 до 1,38 раза.

А.Э Аштаевой [3] проведена экологическая оценка г. Астана. Здесь листья березы повислой характеризуются в большинстве случаев II степенью ФА, т.е. незначительным отклонением от нормы, однако в центральных районах столицы с активным движением транспорта диагностируется среднее и значительное отклонение от нормы (III и IV степень)

Показатели ФА листовой пластинки березы повислой в условиях Криворожья (Украина) показало, что деревья находятся в очень подавленном и критическом состояниях. Если для контрольного загородного участка ФА составляла 0,0036, то на опытных площадках она достигала от 0,0050 до 0,0216 [13].

Учитывая сравнительную простоту сбора материала и доступность проведения исследований метод ФА рекомендуется в качестве биоиндикационного при проведении экологической экспертизы, мониторинга состояния городских экосистем. Кроме того метод широко используется в школьных экологических исследованиях, а также в целях экологического образования и воспитания.

Литература:

1. Аралбаева Л. С., Уразгильдин Р. В., Кулагин А. Ю. Оценка относительного жизненного состояния и стабильности развития березы повислой (*Betula pendula* Roth.) города Салават // Вестник ОГУ. 2009. №6 С.39-42.
2. Асылбекова, Г.Е. Анализ асимметрии листьев березы повислой (*Betula pendula* Roth.) в биоиндикации техногенного загрязнения г. Павлодар / Г.Е. Асылбекова, Б.Х. Шаймарданова, А.Б. Бигалиев, К.С. Тулепбергенов // Вестн. КазНУ. – 2008. – 1 (22). – С. 14–20.
3. Аштаева, А.Э. Возможности применения флуктуирующей асимметрии листьев березы повислой в фитомониторинге городской среды / А.Э. Аштаева, Б.Х. Шаймарданова // Экологическое краеведение материалы III Всероссийской (с международным участием) научно-практической конф. Ишимский педагогический институт им. П.П. Ершова (филиал) Тюменского государственного университета. 2016. – С. 215-223

4. Баранов С.Г., Зыков И.Е., Федорова Л.В. Изучение внутривидовой изменчивости липы мелколистной (*Tilia cordata* Mill.) на основе билатеральной асимметрии листовых пластин // Вестн. Том. гос. ун-та. Биология. 2015. №2 (30) С.134-145.
5. Гераськина Н. П. Оценка стабильности развития дуба черешчатого на территории национального парка «Орловское Полесье» // Самарская Лука: проблемы региональной и глобальной экологии. 2009. №3 С.240-244
6. Горшкова Т. А. Оценка возможности использования клевера ползучего (*Trifolium repens* L.) для биоиндикации антропогенного нарушения среды // Известия Самарского научного центра РАН. 2012. №1-1 С.69-73.
7. Гуртяк А.А., Углев В.В. Оценка состояния среды городской территории с использованием березы повислой в качестве биоиндикатора // Известия ТПУ. 2010. №1
8. Дубровин Е.Г., Дубровина Т.А., Тарасова О.Ю. Применение метода флуктуирующей асимметрии для оценки состояния окружающей среды города Саранска // Известия Самарского научного центра РАН. 2013. №3-2 С.631-634.
9. Куянцева Н. Б., Мумбер А. Г., Потапкин А. Б., Гаврилкина С. В. Реакция березовых древостоев на кислотные выбросы, формируемые Карабашским медеплавильным комбинатом (Южный Урал) // Вестник ОГУ. 2011. №12 (131) С.98-100.
10. Левых, А.Ю. Асимметрия билатеральных морфо- физиологических признаков обыкновенной бурозубки (*Sorex araneus*) в популяциях лесостепной зоны Тюменской области // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2010. №8. Т.2. С. 9-15.
11. Луговская Л.А., Землякова А.В., Межова Л.А., Луговской А.М. Оценка комфортности среды по флуктуирующей асимметрии дуба черешчатого (*Quercus robur* L.) // Научные ведомости БелГУ. Серия: Естественные науки. 2016. №18 (239) С.87-94.
12. Низкий С.Е., Сергеева А.А. Флуктуирующая асимметрия листьев березы плосколистной (*Betula platyphylla* Sukacz.) как критерий качества окружающей среды // Вестник КрасГАУ. 2015. №7 С.14-17.
13. Савосько В.М. Морфологічні особливості листків берези повислої культурдендроценозів степу в умовах промислового міста / В.М. Савосько, К.М. Домшина, В.В. Савосько // Питання біоіндикації та екології. – Запоріжжя, 2014. – Вип. 18, №2. – С. 121-133.
14. Сидорская В.А., Яшина О.В. Исследование индивидуальной изменчивости показателя стабильности развития березы повислой в условиях различного антропогенного воздействия // Актуальные проблемы лесного комплекса. 2006. №13 С.242-244.
15. Спирина Е.В. Оценка стабильности развития в популяциях *Rana ridibunda* Pall. В Ульяновской области // Известия ОГАУ. 2011. №29-1 С.199-201.
16. Сусарев С. В., Артаев О. Н. Стабильность развития окуня речного (*Perca fluviatilis* L. , 1758) в Мордовском заповеднике и его окрестностях // Труды Мордовского государственного природного заповедника им. П.Г. Смидовича. 2011. №9 С.219-223.
17. Хорошеньков Е.А., Пескова Т.Ю. Флуктуирующая асимметрия серебряного карася и густеры из некоторых степных рек Кубани // Вестник Тамбовского университета. Серия: Естественные и технические науки. 2013. №6-1 С.3107-3109.

УДК 661.1:541.18

СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЛАКОКРАСОЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ ЛЮМИНОФОРА

Луценко А.А.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Проведен анализ состояния улучшения качества люминофорсодержащих лакокрасочных материалов. Установлены проблемы качества и перспективные направления лакокрасочных материалов на основе люминофора.

Ключевые слова: люминесценция, светосоставы (люминофоры), свечение, светостабилизаторы, флуоресцирующее пигменты, диспергирование, адсорбция, смачивание, флокуляция.

По данным Global Industry Analysts, к 2017 году объем мирового рынка лакокрасочных материалов в стоимостном выражении составит около $107 млрд (8,7 млрд литров) [1].

Основное их назначение - получение лакокрасочных покрытий. Последние выполняют три функции: декоративную, защитную, специальную.

Покрытия специального назначения часто называют функциональными. Они предназначены для решения конкретных целевых задач. Еще совсем недавно число таких покрытий было небольшим. С развитием потребляющих отраслей промышленности необходимость в них заметно возросла. Так, появились термо- и огнезащитные, радиационно-стойкие, антифрикционные, светоотражающие (светящиеся) и многие другие виды покрытий. Особый интерес на сегодняшний день представляют светоотражающие покрытия как новые перспективные материалы, без которых зачастую не могут обходиться многие отрасли промышленности и строительства. Для получения данных покрытий преимущественно используют лакокрасочные материалы (ЛКМ) на основе люминофора [2].

Светящиеся составы (люминофоры) впервые появились в США в начале прошлого века [3, 4]. В последующем они стали основой для создания светящихся лакокрасочных покрытий.

Светящиеся покрытия, как и обычные, отражают часть падающего на них света, поглощая остальную ее часть, но не рассеивают поглощенную энергию в виде тепловой, а преобразуют ее посредством флуоресцирующих пигментов снова в световую энергию в виде видимых лучей.

Главным компонентом таких покрытий явились флуоресцирующее пигменты-люминофоры неорганической и органической (в том числе и полимерной) природы [5, 6].

В последнее время спрос на флуоресцирующие пигменты сильно взрос. Объём их мирового потребления в 2016 году составил более 15 тыс. т. Значительная доля применения приходится на лакокрасочное производство [7]. На их основе производят широкий ассортимент красок − органорастворимых, воднодисперсионных и порошковых.

Люминофорсодержащие ЛКМ относятся к материалам специального назначения и широко применяются в различных отраслях промышленности. Исследование свойств люминофоров в настоящий момент является одним из основных способов повышения качества люминофорсодержащих композиций.

На сегодняшний день люминофорсодержащие ЛКМ и покрытия на их основе используют во всех отраслях народного хозяйства, в основном для обеспечения безопасности людей при чрезвычайных ситуациях. Прогресс в этой области очевиден: уже существуют покрытия на основе люминофоров, характеризующиеся продолжительностью свечения 8-12 часов.

ЛКМ на основе люминофора исторически занимают значительную долю рынка ЛКМ. Данные материалы представляют собой гибридные органо-неорганические композиты. Сочетая в себе характеристики органических и неорганических веществ, такие структуры имеют большой потенциал при разработке новых материалов, обладающих разнообразными физико-техническими и эксплуатационными характеристиками. Одно из основных требований к пигментированным ЛКМ на основе люминофора - способность формировать покрытия с заданными декоративными (яркость, цвет свечения) и структурно-механическими (длительность послесвечения, твердость, прочность) свойствами. Интенсивность свечения возрастает с ростом концентрации люминофора в пленке, увеличением ее толщины и при наличии светоотражающего подслоя (грунта). Продолжительность послесвечения (т.е. длительность излучения света после прекращения действия источника возбуждения, например дневного или УФ-света, света лампы) для покрытий временного действия может составлять от долей секунды до нескольких часов. Качество покрытий по этим параметрам во многом зависит от степени дисперсности пигментов и наполнителей.

Распространены покрытия с применением электролюминофоров, возбуждение которых осуществляется посредством электротока.

Для сохранения оптических и других свойств поверх люминофорного слоя нередко наносят слой прозрачного водостойкого лака, содержащего светостабилизаторы. Светящиеся покрытия могут быть получены как из жидких, так и порошковых ЛКМ. Их применяют для изготовления шкал приборов, шлемов для пожарных и шахтеров, уличных и домовых знаков и

указателей. Благодаря таким покрытиям наблюдение за приборами можно осуществлять в ночное время без применения электрического освещения.

Пигментированные лакокрасочные материалы представляют собой не просто смеси пленкообразующего вещества и пигмента, а микрогетерогенные системы, в которых дисперсной фазой является пигмент (или наполнитель), а дисперсионной средой - раствор олигомера [8].

Свойства лакокрасочных материалов и покрытий на их основе зависят от свойств связующего и пигментов (наполнителей), входящих в их состав, а также от свойств функциональных добавок.

Известно, что, входя в состав лакокрасочного материала, он может выполнить как декоративную функцию, придавая покрытию определенные оптические свойства, так и активно влиять на его защитные свойства. Кроме того, наличие пигмента может придавать покрытию и особые свойства, например, препятствовать обрастанию поверхности микроорганизмами в морской воде, изменять окраску при определенных температурах, излучать свет в темноте и т.п. [9].

Большое влияние на свойства лакокрасочных материалов и покрытий на их основе оказывает характер взаимодействия компонентов пленкообразующей системы (олигомеров, растворителей, а также других компонентов) с дисперсной фазой, т.е. с пигментами (наполнителями). Так, макромолекулы олигомеров (полимеров) должны хемосорбироваться на пигменте (наполнителе) [10].

Обязательным условием получения высококачественных пигментированных лакокрасочных материалов является равномерное распределение твердой фазы в дисперсионной среде. Необходимые эксплуатационные свойства покрытий, формированных из пигментированных лакокрасочных материалов, достигаются при условии определенной степени дисперсности пигмента [11], что реализуйся при его диспергировании в растворе олигомера.

В этом случае пигмент измельчается в растворе олигомера (полимера), причем процесс не сопровождается уменьшением размера его отдельных первичных частиц, а приводит к разрушению коагуляционных структур. При этом размеры частиц приближаются к размерам, первоначально полученным при его изготовлении. Диспергирование является физико-химическим процессом образования новой поверхности раздела фаз и сопровождается снижением величины свободной энергии пигментных частиц вследствие адсорбции на них связующего.

Процесс диспергирования пигментов состоит из следующих основных стадий, частично накладывающихся друг на друга [12]:

- смачивание связующим агрегатов и первичных частиц пигментов и вытеснение адсорбированных на них газов и влаги;

- частичное разрушение крупных агрегатов и флокул в результате адсорбционного блокирования компонентами связующего большей части их коагуляционных активных центров;

- стабилизация дисперсий пигментных частиц, взвешенных в связующем, в результате возникновения уплотненных структурированных оболочек, образовавшихся путем адсорбции на них больших молекул пленкообразующих веществ.

Разделение агломератов и агрегатов пигментных частиц на мелкие и тем более первичные частицы вызывает увеличение поверхностной энергии гетерогенной системы, что приводит к повторному укрупнению частиц - коагуляции и флокуляции. Процесс дезагрегации может быть разделен на три стадии [13]. На первой стадии происходит быстрое разделение агломератов и агрегатов, связанных слабо, в основном лишь по точечным контактам. Главным фактором является смачивание и коллоидно-химическое разделение частиц. На второй стадии прочее разделения остающихся агрегатов, в которых частицы связаны более прочно ю линейным и плоскостным контактам, замедляется. Открытые поверхности, еще не имеющие достаточного адсорбционного покрытия, вновь образуют агрегаты и флокулы. Таким образом,

если механическое разделение нарушило адсорбционно-дисперсионное равновесие, диспергирование прекращается и может происходить медленное или быстрое спонтанное укрупнение частиц.

При стабилизации дисперсий решающее значение имеет баланс сил притяжения и отталкивания частиц. Компенсация поверхностной энергии адсорбцией молекул модификаторов и стабилизаторов снижает флокуляцию. При этом надежная стабилизация достигается при формировании межфазного структурно-механического барьера при условии, что на каждой частице межфазный слой имеет толщину не менее, чем зона действия сил притяжения частиц. Ю.С. Липатовым было показано [14], что адсорбируются не отдельные молекулы, а структуры, сформированные в растворах. Полная стабилизация частиц возможна и в случае образования мостичных связей, создаваемых макромолекулами пленкообразователей при необратимой фиксации их полярных групп одновременно на нескольких частицах [15].

Адсорбционные оболочки, состоящие из макромолекул олигомеров, предотвращают укрупнение пигментных частиц, т.е. обеспечивают агрегативную устойчивость. Связи, возникающие между ними приводят к формированию общих структурированных систем, в которых замедляется седиментационное осаждение пигментов и улучшаются малярно-технические свойства красок. При длительном хранении в таких красках образуются обратимо структурированные объемистые, но легко редиспергируемые осадки [10].

В работах школы академика П. А. Ребиндера по теории диспергирования найдены термодинамические условия, определяющие существование равновесных дисперсных систем, а также систем при малых значениях свободной межфазной энергии. Ее уменьшение в красочных системах является результатом адсорбции на пигментах пленкообразующих веществ [13].

Адсорбция полимеров имеет свои специфические особенности по сравнению с адсорбцией низкомолекулярных веществ. Независимо от химического состава как аморфные, так и кристаллизующиеся олигомеры и полимеры всегда ассоциированы и образуют структуры в виде доменов, статистических клубков, пасек, ламелей фибриллярных образований и сплошных сеток, которые ступенчато переходят от первичных к вторичным и так далее. Степень ассоциации, т.е. размер, форма и прочность структур в растворах, зависит от молекулярной массы полимеров, гибкости и разветвленности их цепей, от концентрации растворов, термодинамических свойств растворителей, а также от температуры [14]. Значение адсорбции меняется в областях изменения степени ассоциации молекул олигомеров и полимеров [15].

Взаимодействие пленкообразующих веществ с пигментами зависит от молекулярной природы адсорбирующихся веществ и от свойств твердой поверхности, которая является источником поля сил, воздействующих на адсорбируемые молекулы. Адсорбционные свойства твердых веществ определяются степенью химической и геометрической неоднородности, дефектами кристаллической решетки, различным энергетическим уровнем и величиной зарядов ее отдельных точек и зон [16].

В любой момент времени вся поверхность пигментов покрыта адсорбированными из окружающей среды веществами - газами, водой, растворителями, олигомерами или полимерами. Молекулы этих веществ конкурируют за место на твердой поверхности и в зависимости от степени сродства с активными центрами, определяемого энергией их взаимодействия, вытесняются или сами вытесняют ранее адсорбированные вещества до установления равновесия в данной системе. [14].

Характер адсорбции пленкообразователей на пигменте зависит от природы и качества функциональных групп в них, молекулярно-массового распределения и концентрации пленкообразователя в растворе, температуры, растворителей [17].

Физическая адсорбция вызывается силами Ван-дер-Ваальса (дисперсионные, ориентационные и индукционные силы) и, как правило, не требует энергии активации. В адсорбции участвует вся поверхность твердого тела без различия в свойствах каких-либо активных центров. Процесс адсорбции неспецифичен, мало зависит от природы адсорбента и адсорбата и протекает очень быстро. Энергия связи при этом незначительна (порядка 1

ккал/моль) [8], поэтому физическая адсорбция обратима и энергетическое состояние адсорбированных молекул мало отличается от свободных.

Для получения красочных составов высокого качества наибольший интерес представляет хемосорбционная связь пигмента с пленкообразующим, т.к. она обеспечивает ориентацию молекул пленкообразующего на нем, чем определяется структурная связь в системе.

Кислотно-основные свойства поверхности пигментов и наполнителей также имеют существенное значение в процессах получения качественных пигментированных материалов, так как они во многом определяют адсорбционное равновесие в системе. Силу кислотных и основных центров оценивают по их способности переводить адсорбированные на них молекулы основания в сопряженную кислоту и наоборот [18].

При составлении рабочих рецептур для диспергирования пигментированных композиций можно использовать два различных подхода - реологический и адсорбционный. При составлении рецептуры паст для диспергирования необходимо решить следующие задачи [10].

Выбрать связующее для диспергирования по химическому составу, строению и адсорбционным свойствам, обладающее высоким сродством к активным центрам пигмента (с учетом его модифицирования). Выбор диспергирующей среды, ее состава и количества диктуется адсорбционной характеристикой пигмента. Найти оптимальную концентрацию рабочего раствора пленкообразующего, учитывая необходимость обеспечения хорошей смачиваемости пигмента и высокой стабильности получаемой дисперсии.

Правильно выбрать вязкость, а точнее - реологические свойства перерабатываемых паст, так как от этого зависит качество диспергирования. Вязкость готовых эмалей должна соответствовать заданной техническими условиями, но для диспергирования важны реологические показатели характерные для конкретных динамических условий обработки, так как в зависимости от этих свойств паст выбирается тип оборудования.

В заключение можно отметить, что изучение всех видов взаимодействия, начиная со смачивания и заканчивая образованием хемосорбционного слоя молекул пленкообразователя на пигменте, имеет огромное значение не только для процесса изготовления эмалей, но и для свойств получаемых на их основе лакокрасочных покрытий.

Литература:

1. https://kapital.kz/finance/39591/v-drugih-tonah.html
2. Яковлев, А. Д. Лакокрасочные покрытия функционального назначения / А. Д. Яковлев, С. А. Яковлев.– СПб.: ХИМИЗДАТ, 2016.– 272 с.
3. Левшин В. Л. Светящиеся составы / В. Л. Левшин.– Изд-во АН СССР, 1936.– 452 с.
4. Прингсгейм. П. Флуоресценция и фосфоресценция / П . Прингсгейм; под. ред С. И. Вавилова.–М.: Издатинлит, 1951.– 623 с.
5. Казанкин О. Н. Неорганические люминофоры / О. Н. Казанкин, Л. Я. Марковский.– Л.: Химия, 1975.– 192 с.
6. Красовицкий Б. М. Органические люминофоры / Б. М. Красовицкий, Б. М. Болотин.– М.: Химия, 1984.– 336 с.
7. Узденская Н. С. и др. // ЛКМ.− 2006.− № 1.− С. 26−27.
8. Индейкин Е. А. Пигментирование лакокрасочных материалов / Е. А. Индейкин, Л. Н. Лейбзон, И. А. Толмачев.– Л.: Химия, 1986.– 160 с.
9. Беленький Е. Ф. Химия и технология пигментов / Е. Ф. Беленький, И. В. Рискин.– Л.: Госхимиздат, 1949.– 624 с.
10. Ермилов П. И. Диспергирование пигментов / П. И. Ермилов.– М.: Химия, 1971.– 300 с.
11. Липатов Ю. С. Физическая химия наполненных полимеров / Ю. С. Липатов.– М.: Химия, 1977.– 304 с.
12. Виноградов Г. В. Реология полимеров / Г. В. Виноградов, А. Я. Малкин.– М.: Химия, 1977.–440 с.
13. Липатов Ю. С. О некоторых закономерностях адсорбции макромолекул из растворов / Ю. С. Липатов, Л. М. Сергеева // Коллоид, журн.− 1965.− Т. 27, № 2.− С. 217−233.
14. Ермилов П. И. Пигменты и пигментированные лакокрасочные материалы / П. И. Ермилов, Е. А. Индейкин, И. А. Толмачев.– Л.: Химия, 1987.– 200 с.

15. Киселев А. В. Влияние природы поверхности наполнителя на адсорбцию полимеров / А. В. Киселев, Ю. А. Эльтеков, Е. К. Богачев // Адсорбция полинеопентилфталата. Коллоидн. журн.– 1964.– Т. 26, № 4.– С. 458–464.
16. Адсорбция оксиэтилированных поверхностно-активных веществ на γ-оксиде железа / С. А. Соснина и др // Лакокрасочные материалы и их применение.– 1994.– № 2.– С. 24–26.
17. Трепнел Б. Хемосорбция / Б. Трепнел.– М.: Издатинлит, 1958.– 212 с.
18. Теренин А. Н. Поверхностные химические соединения и их роль в явлениях адсорбции / А. Н. Теренин.– Изд-во МГУ, 1957.

УДК: 371.398 : 598.2

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ПО БИОЛОГИИ С УЧЕТОМ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ

Матиишена Е.В.
(Ишимский педагогический институт им. П.П. Ершова (филиал) Тюменского государственного университета, г. Ишим)

Существует огромная проблема в развитии памяти школьников среднего звена, так как память, является не менее важной определяющей чертой психической жизни личности. Сама память, как правило, является одним из более разработанных разделов психологии человека, но последующее изучение памяти вновь делает её одной из ключевых проблем в современном обществе. Вплоть до настоящего времени в науке нет единой теории памяти. Именно по этой причине исследование, функционирования памяти в учебном процессе остается одной из изучаемых проблем психологии [1].

Цель данного исследование является изучение эффективности учебного процесса по биологии, организованного с учетом психофизиологических особенностей учащихся.

Исследование проводилось на базе МАОУ Ишимского городского образовательного лицея им. Е.Г. Лукьянец в течение первой и второй учебных четвертей 2017 – 2018 года В исследовании приняли участие две группы учеников 8-х классов, в каждой по 30 человек. Первая группа была экспериментальная, где был проведено исследование, а вторая группа - контрольная. Исследовали зрительную, слуховую, двигательную память. Для оценки памяти использовалась методика А.Р. Лурия (проба на запоминание 10 слов) [2]. Результаты исследования обработаны методами вариационной статистики [3].

У экспериментальной группы школьников проводились уроки с учетом их психофизиологических особенностей и предлагались индивидуальные карточки с заданиями, учитывающими преобладающий тип памяти. В ходе проведения опытно-экспериментальной работы были разработаны и применены задания на практике в школе с учетом психофизиологических особенностей учащихся по теме: «Строение животной клетки». В конце исследования в двух группах проводились контрольные срезы, по которым были подведены итоги их успеваемости.

При исследовании слуховой, зрительной и двигательной памяти учащихся экспериментальной группы были получены следующие показатели (табл.1).

Таблица 1 Показатели памяти учащихся 8-го класса экспериментальной группы

Показатели	Слуховая память (M±m)	Зрительная память (M±m)	Двигательная память (M±m)
8 класс n=30	8,39±0,20*(зрит)	7,48±0,32	8,16±0,28

Примечание: * - достоверность различий между показателями различных видов памяти $P \leq 0,05$

Анализируя показатели памяти школьников экспериментальной группы, можно отметить, что наиболее высокий уровень развития отмечен у слуховой и двигательной памяти, а зрительная память развита в меньшей степени.

В результате исследования преобладающим видом памяти у учащихся 8-ого класса являлась слуховая память. У школьников экспериментальной группы отмечен высокий уровень развития двигательной памяти, так как при анализе результатов не было вывялено ее низкого уровня развития.

Выводы: на констатирующем этапе исследования у школьников 8 класса экспериментальной группы, было выявлено, что преобладающим видом памяти является слуховая и двигательная память. У учащихся экспериментальной группы отмечен средний уровень развития зрительной память.

Организации учебного процесса по биологии с учетом психофизиологических особенностей учащихся, позволило достигнуть более высокого уровня усвоения учебного материала по теме «Строение животной клетки», что нашло свое подтверждение в повышении качественной успеваемости школьников экспериментального класса.

Литература:

1. Каташинская, Л.И. Динамика показателей развития, функционального состояния и умственной работоспособности средних и старших школьников города Ишима [Текст] / Л.И. Каташинская. Автореферат канд. биол. наук. Тюмень. 1999. С. 17-23.
2. Лаухина Е.А. Развитие памяти в процессе учебной деятельности Методика «Заучивание 10 слов» А.Р. Лурия [Электронный ресурс] http://www.firsteducation.ru/neopols-130-11.html - 16.01.2018.
3. Еськов В.М. Метод расчета t-критерия Стьюдента [Электронный ресурс] http://statyx.ru/metod-rascheta-t-kriteriya-styudenta/ - 15.01.2018.

УДК 911.3

РАЗВИТИЕ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В СТРАНАХ СЕВЕРНОЙ ЕВРОПЫ

Мягкова А.В.
(МГПУ)

Альтернативная энергетика - один из ключевых аспектов развития современной энергетики. При наличии определенных природных и экономических предпосылок использование возобновляемых источников энергии (ВИЭ) способно успешно снизить долю атомных и тепловых электростанций в общей выработке электроэнергии, не оказывая значительных негативных воздействий на окружающую среду.

Страны Северной Европы характеризуются высоким уровнем использования альтернативных источников энергии, в среднем, суммарный показатель достигает 60%, при этом в Исландии показатель равен 95%, в Норвегии — 65%, в Швеции — 45%, в Дании — 40%, в Финляндии — 35% [5]. Регион является лидером по переходу от традиционной к возобновляемой энергетике.

Дания - один из лидеров в использовании ВИЭ. Альтернативная энергетика развивается быстрыми темпами: в 2007 году мощность достигала 3,5 тысячи МВт, к 2017 году показатель был увеличен до 7,5 тысяч МВт.

Дания является лидером по выработке энергии на ветровых установках, получая до 90% всей необходимой энергии, а также лидером по суммарной мощности ветряных генераторов на душу населения. Перспективным является сотрудничество с Германией и Нидерландами в разработке проекта по строительству ветропарка в Северном море.

В Дании активно развивается производство биотоплива. Самым перспективным районом является южная часть страны, где до 10% пашни отводится под выращивание культур для выработки биоэтанола.

На территории страны находятся крупнейшие солнечные электростанции, активному использованию гелиоэнергетики способствует увеличение налога на традиционную энергию. [1]

Исландия является лидером по использованию геотермальной энергии, 99% энергии в стране добывается из возобновляемых источников. Исландия смогла стать одной из первых стран, практически полностью перешедшей на ВИЭ.

Геотермальная энергия обеспечивает 90% страны в отоплении, что привело к установлению потребительских тарифов ниже, чем в среднем по Европе. Всего в Исландии действует 5 крупных ГеоЭС.

Использовать энергию ветра начали только с 2013 года. Лидером является компания IceWind, благодаря изобретению новой конструкции ветровых генераторов и готовящая планы выхода на международный рынок. [4]

В **Норвегии** альтернативная энергетика покрывает больше половины потребностей в обеспечении электричеством. В 2007 году общая мощность ВИЭ составляла 29 тысяч МВт, к 2017 году показатель увеличился до 33 тысяч МВт. Около 2% всей энергии приходится на долю ветряных установок, значительным потенциалом обладают прибрежные районы.

В сфере общественного транспорта используется биотопливо, «Norwegian» и «SAS» стали выполнять рейсы на биотопливе.

Доля электромобилей достигла 52% от проданных автомобилей в 2017 году. К 2025 году планируется полный запрет на бензиновые автомобили.

На долю гелиоэнергетики приходится примерно 1% энергии. Важную роль в развитии играет тарифное регулирование: стоимость установок снизилась на 30%. Норвегия является единственной страной Северной Европы, использующей приливную энергетику. Разрабатывается проект строительства приливной электростанции в городе Квальсунд. [1]

В **Швеции** мощность возобновляемой энергетики в течении десяти лет увеличилась с 20 тысяч МВт до 28 тысяч МВт. В 2016 году правительство заявило о планах полного перехода на использование энергии возобновляемых источников. Ветровая энергетика не достигла значительных показателей, однако, правительство поддерживает использование ветряной энергии в частных домах, предоставляя льготу до 60%.

На долю биотоплива приходится примерно 1/5 энергии, большая часть идет на теплоснабжение, потенциальный запас биотоплива превосходит потребляемый объем. К 2050 году в Швеции планируется полный переход на использование биотоплива.

Гелиоэнергетика занимает 0,1% всей энергии, но в последние годы мощность электростанций постоянно удваивается. Правительство стремится помочь развитию отрасли: с 2017 года сняты налоги с производителей солнечной энергии. [5]

Финляндия отстает от остальных стран Северной Европы в области альтернативной энергетики, но активно стремится к ее развитию. Правительство прикладывает большие усилия для обеспечения необходимых условий использования потенциала страны в области «зеленой» энергии. С 2011 года в стране действует льготный тариф для использования энергии ветра, с 2015 года были увеличены государственные субсидии в этой отрасли.

Биотопливо достигает 35% всей потребляемой энергии. С 1990-х в Финляндии действует исследовательская программа в области биоэнергетики. [2] В 2013 году в Йоэнсуу был построен первый в мире завод по производству нефти, произведенной из древесной щепы. К 2020 году на биотопливо должно приходиться не менее 40% всей энергии.

Для активизации роста гелиоэнергетики за десять лет стоимость солнечных батарей была снижена на 80%. По прогнозам, к 2050 году гелиоэнергетика должна стать одним из крупнейших источников энергии. [3]

Таким образом, развитие альтернативной энергетики в странах Северной Европы происходит достаточно высокими темпами, что способствует благоприятной экологической ситуации в этих странах.

Литература:

1. Возобновляемая энергия и ресурсы> [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://renewnews.ru/
2. Каныгин П.С. Альтернативная энергетика в ЕС: возможности и пределы // Экономист. - Москва, 2010, №1.
3. Bloomberg New Energy Finance> [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://about.bnef.com/
4. International Energy Agency> [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.iea.org/
5. Energy use in sweden> [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://sweden.se/society/energy-use-in-sweden/

ӘОЖ 911.2

МЕКТЕПТЕГІ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОЛИМПИАДАЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Омарбек А.Б., Ахмет М.А.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Олимпиада – ғылыми ойлау және логикасын дамытып үздіксіз ізденіс пен қажырлылықтың қажет ететін оқытудың маңызды формасы. Сондықтан пән олимпиадаларын дамытып жетілдіріп отыру – кезек күттірмейтін мәселе.

Олимпиаданы оқу жылы бойы тиісті білім бөлімі бес кезеңде өткізеді: Білім беруді басқару органы білім беру ұйымдарында, аудандық (қалалық), облыстық (Астана және Алматы қалалары үшін - қалалық), республикалық ұйымдастыру комитеттерін құрады.

1) Бірінші кезең - білім беру ұйымдарында. Өтетін уақыты - қараша айы. Олимпиада облыстық, Астана және Алматы қалалық білім департаменттерінің дайындаған тапсырмалары бойынша өтеді.

2) Екінші және үшінші кезеңдер - аудандық (қалалық) және облыстық, Астана және Алматы қалаларының, мемлекеттік және мемлекеттік емес халықаралық білім беру ұйымдарының олимпиадаларын облыстық, Астана және Алматы қалаларының департаменттері Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің (бұдан әрі - Министр) бұйрығымен белгіленген мерзімде (бұдан әрі - Әдістемелік кеңес) дайындаған тапсырмалар бойынша өткізіледі.

Әр кезеңді өткізуден бір ай бұрын облыстық, Астана және Алматы қалаларының білім департаменттері әрбір пәннен және сыныптардан оқытылу тілдері бойынша қатысушылар санын көрсетіп, әр қатысушыға олимпиада материалдарын дайындау үшін сұраныстар жібереді.

3) Төртінші кезең - республикалық олимпиадаға дайындық деңгейі ең жоғары оқушыларды іріктеп алу мақсатында өткізілетін іріктеу кезеңі (үшінші кезеңнің қорытындылары бойынша өткізіледі). Іріктеу кезеңіне әр сынып және пән бойынша үшінші кезең жүлдегерлерінің қазылар алқасы үздік деп таныған үш үздік жұмыс жіберіледі.

Осы кезеңнің тапсырмасы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі (бұдан әрі - Министрлік) бекіткен Әдістемелік ұсынымдамаларына сәйкес үшінші кезеңнің параметрлері және өлшемдері және тапсырмалары бар пакетке салынған бағалау өлшемдері бойынша бағаланады. Осы жұмыстарды бірыңғай шарттармен тексергеннен кейін қазылар алқасы әр пән және әр сынып бойынша бесінші кезең қатысушыларын анықтайды

4) Бесінші кезең - республикалық олимпиада Министрліктің бұйрығымен белгіленген мерзімде өткізіледі. Соңғы кезең үшін тапсырмаларды әдістемелік кеңес әзірлейді.

Әр оқу жылындағы пән олимпиадалары аяқталғаннан соң, үздіксіз дайындық барысын жүргізген абзал. Мұнда бір деңгейден екінші деңгейге жолдама алған оқушымен қоса, жолдама

алмай қалған оқушыны қоса тәрбиелеуді үздіксіз іске асырып отырған жөн. Мұнда оза шапқан олимпиада жүлдегерлерін марапаттап, төмен көрсеткіш көрсеткен оқушыларға жеңіліс – жеңістің анасы екендігін ескертіп, жігерлендіріп үздіксіз жалғастыра берген дұрыс. Себебі, олимпиадада қысқа уақыт үзіліс жасаудың өзі көп нәрсені ұмыттырады.

Пәндік олимпиадалар – оқушылардың білім деңгейін тексерудің бұқаралық сипаттағы жарыс түрінде өткізілетін бірден-бір формасы. Жаратылыстану ғылымдарының ішінде география пәнінің оқушылардың танымдық қабілетін дамытудағы көтерер жүгі аз емес. Мектеп оқушылары арасында географиядан пәндік олимпиада өткізудің басты мақсаты – дарынды оқушыларды іріктеу, кәсіптік бағдар бере отырып, география мамандығын игеруге шақыру, маман-кадрлар дайындауға үлес қосу, білім мен тәрбие берудің оңды жолдарын іздестіру.

Біздің топ «Әбу Досмұхамбетов атындағы облыстық дарынды балаларға мамандандырылған гимназия интернат» мектебінде тәжірибеден өттік. Қазіргі таңда елбасымыздың бастауымен рухани жаңғыру қолға алынып жатыр. Еліміздің көркеюі өсіп келе жатқан ұрпаққа тәуілді болмақ. Сол себепті оқушылармыздың отансүйгіштік қасиеттерін мектеп қабырғасынан бастағанымыз жөн. Елге қамқорлық көрсетіп пайдасын тигізсін деген мақсатта 8-сынып оқушыларына мектеп олимпиадасын өткіздік. Олимпиада материалдары әдістемелік бірлестікте қаралып, бекітілді. Олимпиада 2 турда өткізілді. I тур жазбаша (шығарма, мазмұндама, тест жұмысы), II тур ауызша (есептер шығару, практикалық тапсырмалар).

I турда білім алушылардың мемлекеттік стандарт бағдарламасын орындау деңгейін анықтай отырып оқушылардың білім, білік, дағдыларының деңгейін анықтауға арналған тапсырмалар болды.

Теориялық турда сыныптарға география пәнінен ұсынылған тапсырмалар тек мектеп курсын ғана емес, Қазақстанда, әлемде болып жатқан құбылыстарды да қамтуға бағытталған, яғни, мемлекеттік стандарттан тыс, Қазақстанда, әлемде болып жатқан экономикалық және әлеуметтік процестер мен құбылыстарды түсіндіруге және түсіндіріп беруге бағытталған. Сұрақтар ойлау деңгейін, географиядан басты сұрақтарды білуге, қисынға сай ойлауға құрылған.

Оқушыларға 1 турда 8-сынып бағдарламасы бойынша тапсырмалар құрастырылды. **Кезеңдері:**

1. «Топтың аты» (3 минут; 10 ұпай)
2. «Кім жылдам?» (5 минут; әрбір дұрыс жауапқа 1 ұпайдан алады)
3. «Қазақ жеріне саяхат» (10 минут; әрбір дұрыс жауапқа 1 ұпайдан алады)
4. «Дөңгелек ландшафт» (10 минут; әрбір дұрыс жауапқа 1 ұпайдан алады)
5. «Қазақстан номенклатурасы» (5 минут; әрбір дұрыс жауапқа 1 ұпайдан алады)
6. «Географиялық мозайка» (5минут; 10 ұпай)

Тапсырмалар ойын арқылы жеңіл түрде, әрі білім деңгейлеріне байланысты құрастырылған. Бұл турдағы тапсырмалардың барлығы топтық жұмысқа арналған. Мысалы, 3 кезең. «Қазақ жеріне саяхат». Оқушыларға интерактивтік тақтаға Қазақстан аудандарының суреттері көрсетіледі. Берілген суретке қарап физика-географиялық ауданның атын атау. Оларға әр суретті дұрыс тапқаны үшін 1 баллдан қосылып отырады. Барлығы 15 сурет беріледі. Сайыстың бұл кезеңінде өткен тақырыпты ой-қозғау әдісі арқылы қайталады. Бұл кезең оқушыларға кішкене қиындық туғызды. Себебі, оқушылар еліміздің жер бедерімен енді танысып жатқандықтан оларға бірден табу оңай болмады. Ал 4 кезеңде «Дөңгелек ландшафт». Оқушылардың қолына қағаз шеңбер түрінде беріледі. Олар оны картаға қойып сол жерді белгілеп алады. Содан соң сол қағаздың үстіне сол жердегі бүкіл географиялық атауларды жазып шығады (өзен, көл, жер-су аттарын). Атаулардың көп болған сайын ұпай саны арта береді. Бұл тапсырма оқушыларға оңай әрі жеңіл болды. Уақыт өлшеулі берілгендіктен жылдамдықты қосып жарыса жазып берді. Мұғалімдер бұл тапсырманы сабақ барысындада қолдануға болады. 5 кезеңде «Қазақстан номенклатурасы». Бұл сайыста әр топқа бір қала атауы беріледі. Қала атаулары: Алматы, Астана, Талдықорған, Петропавл, Шымкент. Сол қаланың соңғы әріпі бойынша қала, жер-су, өзен-көл аттарын айтып ойынды жалғастырады. Сайыста тек Қазақстанға байланысты жерлері айтылады. Оқушылар үшін бұл кезең қызық болды. Еліміздің

географиялық атауларын жарыса айтып өз қателерін мұғалімсіз өздері дұрыстап отырды. Соңғы 6 кезең. «Географиялық мозайка». Оқушылардың қолына Қазақстанның аудандар беріледі. Аудандар қиылып шатастырылып тасталған. Олар оны 5 минуттың ішінде құраулары қажет. Уақытысында әрі дұрыс істеген топқа 10 балл беріледі.

Бұл турдың нәтижесінде оқушылар өздеріне қажетті мәліметті кішкене болсын түсініп, ұғып алды. Топпен жұмыс жасауды үйренді. Және жылдамдылықпен жұмыс жасап, тез ойлау қабілеттерін арттырды.

II турда білім алушылардың логикалық ойлау әрекетінің деңгейін анықтауға арналған тапсырмалар болды. Практикалық турда оқушылар жергілікті жердің жоспарын, жердің профилін жасады,әр түрлі карталарды пайдалана отырып, нысандарды салыстырып, сараптама жасады. Жекелеген оқушылардың 20-25 % тапсырмаларды орындауы бағдарламалық материалдарды әлсіз меңгергендігін байқатады.

Бұл тур оқушыларға қиындау болды. Себебі мұнда тек 8 сынып қана емес 6, 7 сыныптан тапсырмалар қосылған. 1-тапсырмада онша қиын болмады. Бұл кезеңде географиялық координаталар, ареал, флюгер, биоценоз, ландшафт, изобара, геосинклиналь, оазис, бриз, меланезия терминдерінің анықтамаларын жазу керек. Сайысқа қатысқан оқушылардың барлығы дерлік бұл терминдерге анықтама жазып берді. Мұндағы терминдер оларға түсінік әрі өткен тақырыптарда қолданылған сөздер.

2-тапсырмада оқушыларға облыстық олимпиада кездесетін тапсырма берілді.

Ғалымдар мен саяхатшылар	География ғылымына қосқан үлесі
1) Птолемей	A) Мәдени өсімдіктердің шығу орталықтары туралы ілімді құрды
2) Фернан Магеллан	B) Антарктиданы ашқан
3) Руаль Амундсен	C) алғаш географиялық карта жасаған
4) Христофор Колумб	D) нәсілдер зертетуші
5) Н.Н.Муклухо-Маклай	E) Американы ашқан
6) Ф.Ф.Беллинсгаузен және Н.М.Лазарев	F) жер шарын алғаш айналған саяхатшы
7) Д.Ливингстон	G) топырақтанудың негізін қалаушы
8) Н.И.Вавилов	H) көрнекті геолог
9) А.Е.Ферсман	I) Оңтүстік полюске алғаш жеткен зерттеуші
10) В.В.Докучаев	J) Африканы зерттеуші

Оларға бұл тапсырма кішкене қиындық туғызды. Қатысушылар арасында 3-4 оқушы ғана жақсы нәтиже көрсете алды. Негізі бұл тапсырма дайындықты қажет етеді.

3-тапсырмада тест сұрақтары берілген. 30 тест 6,7,8 сыныптар бойынша құрастырылған.

1. Петропавл қаласында буланушылық мөлшері 500 мм, жауын-шашын 500 мм болса, ылғалдану коэффициенті қаншаға тең болады ?

A) К = 1
B) К = 250000
C) К < 1
D) К = 1000
E) К > 1

2. Дүниежүзілік мұхиттағы ең қуатты суық ағыс:

A) Гольфстрим
B) Куросио
C) Оңтүстік Пассат
D) Батыс желднр ағысы
E) Бенгал

3. Қазақстан аумағында ірілі-ұсақты ... көл бар

A) 21 мың

B) 17 мың
C) 48 мың
D) 70 мың
E) 85 мың

Географиялық ойлаудың мәні – кеңістік заңдылықтарына талдау жасай білу, геожүйелер мен олардың компоненттерінің арасындағы өзара байланыстарды қазіргі әлемнің географиялық картинасына түсінік беретін тарихи әдістемелер негізінде анықтау. Ғылыми болжам жасау – ғылымның баға жетпес таланты. Географ әр түрлі материалдарды пайдалана отырып жер беті мен оның жеке аудандарындағы табиғат пен шаруашылықта болатын өзгерістерге болжам жасай білуі керек. Әр оқу жылындағы пән олимпиадалары аяқталғаннан соң, үздіксіз дайындық барысын жүргізген абзал. География олимпиадасына дайындық, адамның мидың ең жоғары қабылдау кезеңінде басталатындықтан, ол оқушылардың логикалық ойлау формасын дамытып қана қоймай, ғылымға деген көзқарасын қалыптастырып, болашақ бағдарын айқындайтын тамаша ғылыми ізденіс. Егер сапалы және жүйелі дайындық жүргізілсе, баланың ми клеткалары сапалы қозғалысқа келіп, оқушының алғырлығы арта түсетіні ғылымда дәлелденіп келеді. Сапалы әрі жүйелі дайындық – тек баланың ғылымға ғана көзқарасын қалыптастырып қоймай, болашаққа деген нық сенімін орнатып, өзіне деген сенімін нығайтып, биік мақсаттар қоя алатын тұлға тәрбиелеудегі тамаша дағды.

Олимпиадалық дайындық барысында өте маңызды түйіндерге көңіл бөлу керек. Оқушы мен оқушы, оқушы мен ұстаз арасындағы қарым-қатынас мәселесі. Мұнда оқушылардың өзара бірге жұмыс істеу дағдысын қалыптастырып отыру керек. Әр оқушының жеке қабілеті, ерекшелігін ескере отырып, ұстаз мейілінше талапшыл, мейірбан болған жөн. Себебі, талаптың босаңсуы дайындық сапасын нашарлатады. Ал, мейірбандық көзқарас олимпиадалық дайындықтағы ауыр жұмыс барысындағы шаршауды жеңілдетеді. Әрбір ұстаз психолог болуға міндетті, сол үшін баланың көңіл - күйінің құбылысына көңіл бөліп, психологиялық қолдау жасап отырудың маңызы зор.

Әдебиет:

1. Жалпы білім беретін пәндер бойынша республикалық олимпиадалар мен ғылыми жарыстар, орындаушылар мен кәсіби шеберліктің республикалық конкурстарын өткізу ережесін бекіту туралы. "Білім туралы" Қазақстан Республикасы 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңының 5-бабы 29 тармақшасы.
2. География және табиғат: Ғылыми-педагогикалық журнал: 2004-2005. Қазақстан: Ұлттық Энциклопедиясы: 1-7 томдар. Алматы, 2004.
3. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: География және геодезия. — Алматы: "Мектеп" баспасы, 2007. — 264 бет.
4. География. Жоғары оқу орындарына түсушілерге арналған оқулық-тест. ШЫҢ Алматы 2007ж.
5. “География. Дүние жүзіне аймақтық шолу” (Хрестоматия) 11-сынып Алматы “Мектеп” 2007 ж Ә. Бисенова, т.б.

УДК 638.22

ОСОБЕННОСТИ ФЕНОЛОГИИ НЕПАРНОГО ШЕЛКОПРЯДА В ЛЕСНЫХ НАСАЖДЕНИЯХ КЫЗЫЛЖАРСКОГО РАЙОНА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Печёнкина О.С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Лес, как природный комплекс, состоит из множества сообществ организмов, имеющих тесную взаимосвязь в своем росте и развитии и цепью питания. Являясь частью фауны лесов, вредители органично входят в лесное сообщество. В девственных (естественных) лесах их

жизнедеятельность не ведет к каким-либо разрушительным последствиям и не наносит вреда существованию и возобновлению лесной растительности. Но человеку лесные вредители мешают вести рациональное использование леса, поэтому их еще называют вредителями лесного хозяйства.

Листогрызущие филлофаги часто создают комплексные очаги, в которых вред насаждениям каждого вида многократно усиливается. Особенно опасны эти виды в период вспышек массового размножения. Благодаря открытому образу жизни насекомые в активных фазах развития подвергаются непосредственному воздействию климатических факторов, благоприятствующих их питанию, росту, развитию, расселению и размножению или вызывающих большую смертность [1]. Среди листогрызущих вредителей Северо-Казахстанской области в течение последних лет доминируют крупные очаги непарного шелкопряда.

Непарный шелкопряд (L. dispar) - наиболее распространенный вид, наносящий колоссальный ущерб не только лиственным насаждениям, но и парковым, а также опасный для плодовых деревьев [2]. В целом в лесах республики непарный шелкопряд повсеместно распространен, за исключением саксаульников. Значительный вред приносит березнякам Северного Казахстана, лесным культурам Восточного Казахстана, плодовым культурам юга и Юго – Восточного Казахстана и пойменным лесам Западно-Казахстанской области. При высокой численности гусениц степень повреждения листьев достигает 80-90%. Вспышки массовых размножений отмечаются через 6-7 лет и подавляются в результате эпизоотии вирусных и бактериальных болезней, вызывающих гибель вредителя [3].

Бабочки-самцы непарного шелкопряда 40-55 мм в размахе крыльев, коричнево-серые, *самки* – 60-90 мм, белые или желтовато-белые; летают в июле-августе. Самцы появляются на 4-6 дней раньше самок, они активны днем и ночью; самки же летают с наступлением сумерек; ни самцы, ни самки не питаются. Самки откладывают все яйца в одну кучку-кладку, переслаивают их и укрывают сверху волосками с брюшка.

Яйцо округлое, приплюснутой формы, диаметром от 1,18 до 1,35 мм. Ко времени зимовки в яйцах находятся уже гусеницы. Яйца очень морозостойки и могут выдерживать до минус 50^0 С, а также делают их незаметными в окружающей среде (мимикрия). Зимовка кладок в подстилке обеспечивает хорошую выживаемость гусениц, но в зимующих открыто кладках (на стенах, столбах и т.д.) гусеницы часто погибают на 70-100 % от вымерзания или иссушения в ранневесенний период.

Отродившиеся из яиц гусеницы сначала желтые, через 2-3 дня становятся темными, с черной матовой головой и шестью продольными рядами бородавок, несущих длинные тонкие волоски и короткие щетинки (аэрофоры), благодаря которым они легко переносятся по воздуху. Несколько дней, в зависимости от погоды, гусеницы сидят кучно на поверхности кладки или рядом с ней на подстилке, коре или другой поверхности, после чего начинают расползаться, перемещаясь вверх и к свету, в поисках корма. В это время, благодаря волоскам и выделяемой шелковой нити, они легко переносятся на большие расстояния. Возраст гусениц определяется по ширине головных капсул.

Гусеницы 2-го и 3-го возрастов темные, обычно, со светлым грудным пятном на спинной стороне. *Гусеницы 4-6-го возрастов* могут иметь окраску тела от темно-серой до светлой желтовато-рыжей; головная капсула темно-коричневая или желтая с двумя черными полосками. С 4-го возраста они надежно отличаются от гусениц других видов листогрызущих насекомых по цвету парных спинных бородавок: передние пять пар - синие, следующие шесть пар - красные или красновато-рыжие.

Куколки темно-коричневые, матовые, с пучками редких рыжеватых волосков, находятся среди свернутых листьев в кронах деревьев и кустарников, на стволах, в разных трещинах и других местах [4].

Непарный шелкопряд зимует в фазе яйца, со сформировавшимся эмбрионом. Весной с наступлением устойчивой теплой погоды и при среднесуточной температуре $5\text{-}6^0$ С начинается выход гусениц из яйца. После вылупления они несколько дней сидят в «зеркальцах», не

расползаясь, а потом поднимаются в крону (когда начинают распускаться почки). Гусеницы в этот период очень легкие, покрыты густыми щетинками, в основании которых находятся воздушные пузырьки аэрофоры. Это способствует расселению гусениц с помощью ветра на значительные расстояния от веста откладки. После разлета гусеницы приступают к питанию. Деревья повреждаются в стадии цветения и стадии роста. Гусеницы младших возрастов питаются почками, затем скелетируют лист и обгрызают его с краев, а гусеницы последних двух возрастов становятся очень прожорливыми и грубо обгрызают весь лист. [5].

Непарный шелкопряд является термофильным видом. Оптимальная температура развития 20-25^0 С. При такой температуре развитие протекает 35-40 дней, при меньших температурах развитие затягивается до 50 – 80 дней; при температуре менее 10^0 С - прекращается. Сумма среднесуточных температур, необходимых для развития, составляет 650 – 700^0 С. Окукливается гусениц в июне - начале июля в кронах, на стволах, в трещинах коры и других укромных местах. Кокон не делает, но оплетается несколькими паутинками. Фаза куколки продолжается 12 – 20 дней.

Лёт начинается в июле, иногда раньше, в зависимости от географического положения и погодных условий. Самцы вылетают на 5-7 дней раньше самок. Самки западноевропейских популяций не летают, восточноевропейские делают перелеты на расстояния 100 – 200 м, сибирские и дальневосточные способны к активному полету на большие расстояния [3].

Фенология непарного шелкопряда в 2017 году исследовалась на территории Кызылжарского района в лесничествах КГУ «Лесное хозяйство Кызылжарское» и КГУ «Лесное хозяйство Соколовское». Наблюдения за данным карантинным объектом проводились с апреля. Для определения жизнеспособности яйцекладки были отобраны образцы в Боголюбовском (12.04) и Налобинском (18.04) лесничествах и в лабораторных условиях отрождение гусениц отметили 19 апреля.

Согласно проведенным исследованиям появление первых гусениц в лесах Кызылжарского района произошло 05 мая (табл. 1).

Таблица 1. Показатели развития и появления фаз непарного шелкопряда в березовых насаждениях Кызылжарского района Северо-Казахстанской области

№	Фаза развития	Дата появления фаз	Фаза
1	Первое появление гусениц	05.05.2017	Гусеница
2	Массовый выход гусениц	19.05.2017	
3	Появление первых куколок	06.06.2017	Куколка
4	Конец окукливания	08.07.2017	
5	Появление первых имаго	19.06.2017	Имаго
6	Начало массового лёта имаго	23.07.2017	
7	Конец лёта	05.08.2017	

Начало отрождения гусениц непарного шелкопряда было отмечено 5 мая в лесных насаждениях Вагулинского сельского округа Виноградовского лесничества при температуре воздуха +14,0^0 С, сумма среднесуточных положительных температур за этот период составила 284,0^0 С. В природных условиях отрождение гусениц из яиц наблюдается одновременно с распусканием почек березы повислой, поскольку именно она является здесь основной кормовой породой.

Отродившиеся гусеницы находились в своеобразных «зеркальцах». Массовое отрождение гусениц и перемещение в крону было отмечено 16 мая в Лесном сельском округе в

Налобинском лесничестве. Во второй декаде мая гусеницы непарного шелкопряда находились в 1-ом возрасте. Вредоносность гусениц отметили в третьей декаде мая и возраст гусениц шелкопряда составил: 2-ой возраст – 90%, 3-ий возраст – 10%.

В третьей декаде началось окукливание гусениц шелкопряда. Фаза куколки продолжалась в первой и второй декаде июля. Для определения начала лёта самцов бабочек непарного шелкопряда были установлены феромонные ловушки на территории лесничеств Кызылжарского района (рис. 1).

Рис. 1 – Феромонная ловушка

Начало лёта бабочек было отмечено 19 июля в Кызылжарском сельском округе, что позже прошлого года (11.07.2016 г.). Первыми вылетели самцы. Лёт имаго вредителя происходил в период с первой декады июля по вторую декаду августа. В течение года непарный шелкопряд развивался только в одном поколении.

По результатам исследований была составлена таблица основных фаз развития непарного шелкопряда по месяцам на протяжении всего 2017 года на территории Кызылжарского района Северо-Казахстанской области (табл. 2)

Табл. 2. Развитие непарного шелкопряда в условиях Кызылжарского района Северо-Казахстанской области за 2017 год

Месяцы (декады)																								
Январь - Март	Апрель			Май			Июнь			Июль			Август			Сентябрь			Октябрь			Ноябрь - Декабрь	
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3		
Я	Я	Я	Я	Я	Я	Я																	
		Л	Л	Л	Л	Л	Л	Л															
							К	К	К	К													
										И	И	И	И										
												Я	Я	Я	Я	Я	Я	Я	Я	Я	Я	Я	Я

Примечание: Я – яйцо, Л – личинка- гусеница, К – куколка, И – имаго (бабочка)

По данным фенологических наблюдений за непарным шелкопрядом за 2017 год, можно сделать примерный прогноз по времени отрождения гусениц, окукливания, появления взрослого вредителя и откладывание яиц на следующий год.

Для определения степени заражения лесов непарным шелкопрядом с 4 сентября по 2 октября был проведен осенний мониторинг на площади 1368 га, из которой 84, 4 га площади было заражено данным вредителем. При обследовании в начале третьей декады сентября была обнаружена яйцекладка непарного шелкопряда в Кызылжарском сельском округе Куйбышевского лесничества и Архангельском сельском округе Боголюбовского лесничества. Анализ отобранных образцов показал, что количество яиц в кладке колеблется от 96 до 601 яиц. Процент поврежденных и поеденных яиц составляет 1,0 – 4,0%. В период осеннего обследования количество зараженных деревьев составляет 0,1%.

В связи с низкой степенью зараженности лесов Кызылжарского района непарным шелкопрядом в 2017 году при оптимальных погодных условиях следует ожидать очаговый характер вредоносности непарного шелкопряда на будущий год.

Литература:

1. Симоненкова В.А., Кулагин А.Ю. Особенности фенологии листогрызущих филлофагов в условиях Южного Предуралья // Журнал «Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Химия. Биология. Экология», - 2006. – Т. 14, вып.4, С. 90
2. Рубцов В. В., Рубцова Н. Н. Анализ взаимодействия листогрызущих насекомых с дубом. М. : Наука, 1984. 182 с.
3. Методические указания по учету и выявлению карантинных объектов, - Астана, 2009, С. 30 - 31
4. Рекомендации по мониторингу и мерам контроля численности непарного шелкопряда на Дальнем Востоке. - Хабаровск, 2007, С. 6-7
5. Ильинский А.И. Непарный шелкопряд и меры борьбы с ним – М., 1959. – 62 с.

УДК 378.14

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО АГРОНОМА В УСЛОВИЯХ ВНЕДРЕНИЯ ФГОС ВО (НА ПРИМЕРЕ КАФЕДРЫ АГРОНОМИИ ОКТЁМСКОГО ФИЛИАЛА ФГБОУ ВО ЯГСХА)

Платонова А.З.
(доцент кафедры агрономия Октемский филиал ФГБОУ ВО Якутская ГСХА)

Резюме. Подготовка будущих агрономов нового поколения является актуальной в сфере перехода высшего образования в условиях федеральных стандартов подготовки агрономов. В статье предлагается попытка внедрения модели формирования профессиональной компетентности будущих агрономов по направлению 35.03.04 Агрономия на примере кафедры агрономия Октёмского филиала Якутской государственной сельскохозяйственной академии. Доказана возможность апробирования гипотезы. Приведен пример осуществления проектного метода обучения.

Ключевые слова: модель, профессиональная компетентность, агрономия, модульное обучение.

Актуальность работы:

Подготовка квалифицированных специалистов агрономов в ситуации развития современного мирового сообщества актуализируется в настоящее время. Профориентационная работа по подготовке агронома должна осуществляться с дошкольного звена общеобразовательной системы средней школы. Долгие годы сельскохозяйственное образование воспринималось как сугубо отраслевая проблема, но после введения продуктового эмбарго стало очевидно: его модернизация имеет стратегическое значение. Кроме этого, следует отметить, что согласно источнику [1] Курс на развитие науки и исследований в вузах также

меняет имидж аграрного образования: одно дело учиться в «сельхозе», совсем другое — получать современную профессию в исследовательском университете, имеющем высокий рейтинг в категории Life and Agricultural Sciences.

По данным статьи Колпакова Н.А.[2] при создании образовательных кластеров в их состав в обязательном порядке должны входить и крупные производственные предприятия, обладающие современной техникой и технологиями. Это позволит не только согласовывать содержание образовательных программ разного уровня, но и использовать производственную базу при обучении студентов. Поэтому создание единой интегрированной системы аграрного образования позволит сформировать современную систему непрерывного профессионального образования в соответствии с задачами инновационного развития АПК и обеспечения устойчивого социально-экономического развития сельских территорий.

В настоящее время многие организации АПК нуждаются в молодых специалистах, и именно образовательные организации аграрного профиля являются для них кузницей кадров. Перед аграрными вузами стоит задача непрерывного совершенствования образовательной деятельности, решение которой возможно только с учетом современных требований развития науки, техники, экономики. Например, для проведения селекционной работы в животноводстве многие профильные вузы планируют создавать на своей базе мини-фермы. Омский ГАУ также ставит перед собою эту цель, но для ее достижения необходимо решить большое количество организационных вопросов, в том числе касающихся укрепления материально-технической базы. В настоящее время университет, сотрудничая с базовыми хозяйствами, знакомит студентов с работой современных перерабатывающих животноводческих комплексов.

Санкции Запада дают хорошую возможность для наращивания объемов производства сельхозпродукции, укрепления материально-технической базы АПК, диверсификации аграрной экономики в целом. Движение в этом направлении необходимо осуществлять, с одной стороны, с учетом доминирующих трендов в системе высшего образования, с другой – с учетом текущих и перспективных потребностей региона. В контексте этого и должна выстраиваться оптимальная траектория развития аграрного образования в общем и образовательных организаций в частности.[3]

В данной статье мы представим эффективные педагогические условия формирования профессиональной компетентности будущих агрономов. Мы считаем, что формирование профессиональной компетентности будущего агронома будет осуществляться более успешно, если будут реализованы следующие условия:

- разработана и внедрена в образовательный процесс модель формирования профессиональной компетентности;
- образовательныйпроцесспредусматриваетвнедрениемодульногообучения;
- освоение основной профессиональной образовательной программы студентами осуществляется на основе деятельностного подхода с применением проектных и интерактивных технологий обучения.

В ходе изучения теоретической составляющей работы раскрыли сущность компетентностного подхода, как методологической основы современных стандартов.

Педагогическими условиями формирования профессиональной компетентности студентов–будущих агрономов является создание агропромышленного кластера, а также реализация модели формирования компетентности, которая определяет ориентиры каждого этапа обучения. А также обязательными условиями являются образовательные технологии, способствующие развитию компетенций обучающихся (модульная, проектная, интерактивная).

Необходимо прежде сформулировать понятие профессиональной компетентности современного специалиста, для чего мы остановимся на определении доктора пед. наук Татур Юрия Геннадиевича: «Профессиональная компетентность – это и общая культура, общественно-политическая, правовая, экономическая осведомленность, система знаний, умений и навыков». [4]

Согласно мнению Серикова В.В., приоритетное внимание в компетентностном подходе должно уделяться учителем не предметному знанию, а способам решения познавательных и практических задач. При таком обучении ученик осваивает новые виды опыта.

С целью систематизации образовательного процесса была разработана модель формирования профессиональной компетентности будущего агронома на уровне бакалавриата в вузе. Мы основывались на ранее предложенных моделях Погонышевой Д.А., Неустроевой А.Н.[5-6]

Профессионал в сфере АПК характеризуется как социально и профессионально компетентный работник, обладающий профессионально важными качествами и базовыми компетенциями, индивидуальным стилем деятельности, то есть, владея технологией проектирования, он способен решать комплексные проблемы АПК в своей работе: по одной специальности, по родственным специальностям. Оптимизационная модель учебно-профессиональной деятельности студентов аграрного вуза во время аудиторной работы включает содержательный (отбор оптимального содержания профессиональной подготовки), технологический (отбор оптимального сочетания форм, методов, средств), операциональный (моделирование субъектами образовательного процесса цели, задач учебного занятия, рефлексия) компоненты.

Изучив выше указанные модели, нами была осуществлена попытка разработки собственной модели формирования профессиональной компетентности будущегоагронома.(рис.1).

В данной модели для достижения цели мы рекомендуем использовать деятельностный, личностный, акисологический, и системный подход с использованием принципов педагогической деятельности преподавателя, условия реализации модели, этапов формирования профессиональной компетентности во время обучения студентв ВУЗе проходит учебную деятельность, включающая этапы формирования общепрофессиональных и профессиональных компетенций.

Остановимся подробнее по этапам. Здесь мы определили следующие 5 этапов: 1)Мотивационный, 2)Диагностико-рефлексивный, 3)Информационный, 4) Деятельностный, 5) Творческий.

Согласно модели первые три этапа (мотивационный, диагностико-рефлексионный, информационный) включились в академическую деятельность, где студенты получают ранее не известную для них информацию в виде лекционных и практических занятий, которые осваиваются мотивационной частью модели осуществляя интерактивные занятия в виде проблемных лекций, семинра дискусии, метода анализа конкретной ситуации, также студенты оценивают свои работы и выявляют ошибки и мероприятия по их решению.

В квазипрофессиональную деятельность определили 4 этап (деятельностный), где студенты обучаются в виде разыгрывания ролей в определенной ситуации с.х. производства, обсуждения в деловой игре в малых группах, при этом они разрабатывают ситуационные решения проблем актуальных в хозяйствах. Здесь студенты познают и осваивают свои полученные знания на практике и при реализации выработанных на занятиях проектах курсовых работ по проблеме хозяйствующих объектов, где они проходят 5 этап обучения модели в виде технологической, производственной прктики У наших студентов есть возможность посещать научно-исследовательские учреждения, для приобретения общепрофессиональных и профессиональных компетенций по курсу обучения в рамках всех модулей обучения. В учебно-профессиональную деятельность соответственно творческий этап. Все это в итоге готовит студента к производству специалиста, обладающего профессиональной деятельностью и работы в колллективе (рис.1)

Следовательно, будущему специалисту необходимо развить в себе способность опережающего развития на основе непрерывного профессионального образования как стратегии, наилучшим образом отвечающей современным реалиям. Для этого обучаемый должен владеть весьма широким кругом современных компетенций как профессионального, так и общекультурного характера. Метод погружения деятельностного личностно-ориентированного подхода как указано в нашей модели, позволило апробировать ее на

студентах 4 курса. И определить их готовность как агрономов нового поколения. В нашем эксперименте по подготовке агрономов мы используем хорошо метод проектов. Здесь студенты осваивают материал с интересом.

Также, в качестве проектного метода одна выпускница (СуздаловаА.А.) подготовила материал для участия в конкурсе–Форуме выпускников 2017 г. “Выпускник 2017 г.: за новое село!”. Она успешно проявила себя на форуме озвучив свой проект по выращиванию картофеля в Арктических районах перед Главой Республики Саха (Якутия) Е.А.Борисовым, ПравительствомРС(Я), ректорами: СВФУ им. М.К. Аммосова Е. И. Михайловой, ректором ФГБОУ ВО Якутская ГСХА И.И.Слепцовым. Данный проект заработал и осущствляется в Уяндинском наслеге. Так целью проекта было установить возможность выращивания картофеля в открытом грунте в условиях мерзлотной горно-тундровой глеево-торфяной почве. Она доказала своим опытом, что в таких суровых условиях картофель можно выращивать в открытом грунте с особенным подходом, получая до 2 кг с 1 квадратного метра.

Таким образом, наша гипотеза прошла апробацию в модели по формированию профессиональной компетентности будущего агронома на кафедре агрономия с использованием модульного обучения, освоением ОПОП по направлению 35.03.04 Агрономия на основе деятельностного подхода с применением проектных и интерактивных технологий обучения, включая ИКТ.

Цель: формирование профессиональной компетентности агронома		
Деятельностный, личностно-ориентриованный	Подходы	Аксиологический,системный
Гуманизация,Демократизация, Свобода выбора, Вариативность, Преемственность, индивидуализация и дифференциация	Принципы	Системность, Комплексность, Оптимальность, Диагностичность, Многоуровневость

Условия реализации модели		
Психолого-педагогическое	Организационно-методическое	Дидактическое

Этапы формирования профессиональной компетентности агрономов

ВУЗ Студент Учебная деятель-ность	Мотива-ционный этап (ИЗ)	Диагностико рефлекционный Этап (ИЗ)	Информаци-онный этап	Деятель-ностный этап (Б.2 практики)	Творческий этап (КР, Проекты)	Производство специалист ↓ Профессиональная деятельность

Академическая деятельность — Квазипрофессиональная деятельность — Учебно-профессиональная деятельность

Время обучения в сельскохозяйственном вузе

Рис.1 – Модель формирования профессиональной компетентности агронома

Литература:

1. Источник: Эксперт-online России нужна реформа аграрного образования Режим доступа :http://meatinfo.ru/news/rossii-nugna-reforma-agrarnogo-obrazovaniya-338249
2. Колпаков Н. А. доктор с.– х. наук,ректор Алтайского государственного аграрного университетаКачество аграрного образования – ключ к импортозамещению электронный ресурс // Картофель и овощи режим доступа. – 07.05.2015. - URL:http://potatoveg.ru/glavnaya-tema/kachestvo-agrarnogo-obrazovaniya-klyuch-k-importozameshheniyu.html
3. Шумакова О. В., Кузнецов Б. Ф.Экспресс-форум: Развитие аграрного образования//Аккредитиация в образовании - Материал опубликован в журнале №87 от 29.04.2016.-URLhttp://www.akvobr.ru/ekspress_forum_razvitie_agrarnogo_obrazovaniya.html
4. Татур Ю.Г. Комптентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: Материалы ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004г - с 18 Панфилова А.П. Взаимодействие участников образовательного процесса: учебник для бакалавров / А.П. Панфилова, А.В. Долматов: под ред. А.П. Панфиловой. – М. : Издательство Юрайт, 2015. -487 с.
5. ПогонышеваД.А.Оптимизационное моделирование профессиональной подготовки студентов аграрного вуза 13.00.08 – теория и методика профессионального образования АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук Москва 2010. -URL:https://refdb.ru/look/1309334-p4.html
6. Неустроева А.Н. и др. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов в педагогическом вузе | монография/ А.Н. Неустроева и др.: Федер.агентство по образованию, ГОУ ВПО «Саха гос.пед.акад.» - Москва : Русский журнал, 2010. – 144 с.
7. Неустроева А.Н. О разработке модели педагогического образования в федеральном университете (на примере подготовки учителя начальных классов): Современные концепции научных исследований: материалы 2-й международной научной конференции с РИНЦ: (Россия, Москва, 27-28 февраля 2015 г.). Евразийское научное объединение (ЕНО). – М.: ЕНО, 2015. -№3. – С.286-288. http://elibrary.ru/item.asp?id=23326452
8. Неустроева А.Н. ФГОС и профессиональная компетентность педагога: аксиологический аспект / 2-Международная НПК с РИНЦ «Современные тенденции развития науки и технологий». Сб. науч.тр. Под ред. Е.П. Ткачевой. – Белгород, 2015. – С.111-114. http://elibrary.ru/item.asp?id=23702636
9. Новикова Ю. В. К вопросу о некоторых аспектах непрерывного образования в аграрном секторе // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 23. – С. 59–63. – URL: http://e-koncept.ru/2016/56393.htm.

УДК 633.262.

КОСТРЕЦ БЕЗОСТЫЙ – ЦЕННАЯ МНОГОЛЕТНЯЯ ТРАВА В ЯКУТИИ

Платонова А.З.[1,2]

([1]ФГБНУ Якутский НИИСХ и [2]Октёмский филиал ФГБОУ ВО Якутская ГСХА)

Резюме: В статье представлен исторический ракурс внедрения костреца безостого при возделывании в условиях Якутии. Приводятся данные ученых, изучавшие кострец безостый в травосмесях и при залужениимелкодолинных лугов. Отмечается показатели кустистости костреца безостого в начальных этапах его селекции в условиях Якутии.

Ключевые слова: кострец безостый, кормопроизводство, урожай, зеленая масса

AWNLESS BROME- A VALUABLE PERENNIAL GRASS IN YAKUTIA

Platonova A.Z.

[1]Federal State Scientific Institution Yakut Research Institute of Agriculture

[2]Octem branchof Federal government budget educational institution of higher professional education Yakutsk state agricultural Academy

Summary: The historical perspective of introduction of awnless bromeis presented in article at cultivation in the conditions of Yakutia. The data of scientists studying awnless brome in the travosmesyakh and at a zaluzheniye the melkodolinnykh of meadows are provided. It is noted

indicators of a kustistost of awnless bromein the initial stages of his selection in the conditions of Yakutia.

Keywords: brome, fodder production, yield, green mass

Согласно Википидии: «Костёр безо́стый , или Костре́ц безостый (лат. Brōmusinērmis) — вид однодольных растений рода Костёр (Bromus) семейства Злаки (Poaceae). Растение впервые описано в 1761 году немецким ботаником Фридрихом Вильгельмом фон Ляйссером/Широко распространён в Европе, в Центральной и Восточной Азии и Северной Америке.В России встречается в Черноземье, Поволжье, в западной и восточной Сибири.Растёт на лугах, на берегах водоёмов, в разреженных лесах, у дорог. Предпочитает богатые почвы со слабокислой или нейтральной реакцией. Не переносит анаэробных условий среды и близостигрунтовых вод. Устойчив к заморозкам и затоплению. Размножается вегетативноили семенами.В диких условиях нередко образует чистые заросли. С видом конкурируютсвербига восточная, вербейник монетный, мятлик луговой, ряд других злаков и бобовыхЦенная кормовая культура, возделываемая на сено и зелёный корм. Широко применяется на долголетних пастбищах. Значительные исследования культуры были проведены И. Н. Клингеном.» [1]

О зональном районировании костреца безостого в отдалённые территории России, в том числе и в Якутии свидетельствуют труды многих ученых биологов и аграриев (Ивановский А.И., 1953, 1958; Иванов Д.А., 1967; Иванов Б.И., 1980; Яковенко Д.П., 1968; Захаров И.Д., 1972; Якушев, Колесников, 1978; Денисов Г.В., 1970, 1980,1983,1989; Ефимов З.Г. и др, 1982, 1989, 2002; Павлов Н.Е. и др, 1986, 2001 и др.).

Значительную часть кормов в Якутии получают с участием в травостое злаковых трав. Одно из первых мест среди многолетних злаковых трав принадлежит кострецу безостому, который отличается здесь высокой урожайностью, засухоустойчивостью, зимостойкостью[2]. Как отмечают труды Андреева Н.Г. и Савицкой Л.Г.: «Кострец безостый – весьма пластичный, хорошо приспособленный к разнообразным почвенно- климатическим условиям злак» [3].

По данным З.Жеребиной [4] установлено два климатипа костреца безостого: северный и южный. Данные климатипы различаются по условиям местообитания зеленая масса северных климатипов при оптимальных условиях превосходят южные [5]. По данным Макаровой [1974] узел кущения костреца безостого переносит до -46^{0}С. При весеннем отрастании он переносит заморозки до минус 18-20 ^{0}С. Более высокая зимостойкость костреца безостого по сравнению с другим злаковыми травами определяется тем, что у его растений узлы кущения залегают на большой глубине от поверхности почвы. Его всходы переносят заморозки до -5…-6 ^{0}С [6].

Кострец безостый выдерживает непродолжительное затопление. Его можно возделывать на пойменных землях. Корневая система корневищного типа [6].

В Якутии изучением костреца впервые начали заниматься в 30-х гг. XX в. А.Н. Скалозубова выделила перспективные номера костреца в коллекционных питомниках многолетних трав, в ходе исследований она предложила, что местные популяции, лучше инорайоных образцов по признаку зимостойкости. В мерзлотных таёжных палевых почвах Н.Х. Сагитов, Н.Н. Смирнов разработали агротехнику, при которой получали до 10 ц/га сена [2].

В 70–80-х гг. в Якутском НИИСХ научными сотрудниками П.Я. Масютиным, Л.В. Алексеевой, В.А. Колесниковым изучались вопросы влияния орошения и разных доз минеральных удобрений на урожай сена в мелкодолинном, пойменном лугу. Н.В. Барашковой и В.Д. Якушевым в условиях пойм Центральной Якутии исследовалась возможность создания сеяных лугов интенсивного укосного использования. Так, по их данным, кострец безостый использовался для повышения урожайности естественных сенокосов в Центральной Якутии путем подсева данной культуры для омоложения пойменных лугов обеспечивали урожайность сена до 45 ц/га. Большой интерес вызывают исследования З.Г. Ефимова (1973–1980), который изучал особенности агротехники возделывания костреца безостого сорта "Свердловский–38" на семенные цели в условиях Центральной Якутии. Результаты исследований показали, что оптимальным сроком посева костреца на семена являются конец июня и первая декада июля. При широкорядном посеве (междурядье 60 см) с нормой высева 5–10 кг/га им получен высокий урожай семян костреца безостого 1,0–1,3 ц/га на мерзлотно-таежной палевой суглинистой

почве. При этом он рекомендует скашивание пожнивных остатков после уборки семян через 10 дней. По результатам использования комплексного удобрения диаммофоски установлены нормы внесения для повышения семенной продуктивности сорта Камалинский14.

Кроме того, наилучшие результаты были получены с внесением простых минеральных удобрений: мочевины – 2,6 ц/га, суперфосфата –2,7 ц/га и хлористого калия – 2,0 ц/га. А.В.Кузьмина (2000) рассматривала проблему использования костреца безостого для создания злаковой и злаково-бобовой смеси сеяных пастбищ. Из ее опытов было видно, что сеяные травосмеси с участием костреца безостого обеспечили высокий урожай зеленой массы 45,6 ц/га или 15,2 ц/га воздушно-сухой массы и 3-кратный цикл стравливания за один вегетационный период [9].

Значительный вклад в изучение биологии костреца безостого в Якутии внес Г.В. Денисов, определивший, что кострец безостый – широко распространенный вид, имеет хорошую приспособленность к различным экологическим условиям, сочетая высокую продуктивность травостоя и ранний рост весной, даёт корм до поздней осени, в засушливые годы развивается лучше других злаков. При этом кострец безостый, как пишет Г.В.Денисов (1980), может произрастать на любых типах мерзлотных почв. Установлено, что урожайность костреца безостого по возрастным травостоям 2 и 3 года жизни различий не имеет [9].

Таким образом, в условиях Якутии кострец безостый показал себя как ценная кормовая и востребованная кормопроизводством культура.

В последнее время завозятся семена костреца безостого сибирской селекции. В связи с этим немаловажное значение придаётся испытанию в условиях Якутии сортов костреца безостого инорайонной селекции на устойчивость к экстремальным климатическим условиям, а также исследованию урожайных показателей, химического состава корма, возможности получения стабильного урожая семян.[11]

Исходя из вышеизложенного, определили цель работы – отобрать зимостойкий и тебеневочный селекционный материал костреца безостого в экстремальных условиях Якутии.[12]

Задачи: изучение образцов костреца безостого на зимостойкость, определение кустистоститравостоя костреца безостого, выявление оптимального коэффициента кустистости[12]

Материал исследования – селекционные образцы гибридов костреца безостого. Полевыеопыты проводились в селекционных стационарах института в условиях среднего течения р. Лены, лабораторные исследования – в г. Якутске по методикам: «Методические указанияпо изучению коллекции многолетних кормовых трав» (ВИР, 1979); «Методические указания по селекции многолетних трав» (ВНИИК, 1985); «Методические указания по изучению мировой коллекции ВИР» (ВИР, 1985); «Методика Госкомиссии по сортоиспытаниюсельскохозяйственных культур» (1972); «Методика полевого опыта» Б. А. Доспехова (1985).Метеоусловия по годам – по данным ГИМС г. Покровска.[12]

С целью определения зимостойкости костреца безостого выявили зимние периоды закаждый годовой сезон с октября по март. В зимние периоды 2003-2006 гг. наблюдались малоснежные зимние месяцы в январе,феврале и марте 2005, 2006 гг. По разнице в показателе суммы отрицательных температурс многолетней нормой и количеством выпавших осадков наиболее холодной малоснежнойзимой стал период с октября 2004 г. по март 2005 г. (-5303,1°С против нормы -5240°С, и71,9 мм против 67 мм нормы). Тогда как за 2003-2004 гг. сумма осадков в это время превышала норму в 1,75раза (117 мм против 67 мм), а в 2005-2006 гг. также осадков выпаловыше нормы в 1,3 раза (88,2 мм против 67 мм нормы). Поэтому зима была мягкой и посумме отрицательных температур. В целом зимние месяцы были на уровне и чуть нижемноголетней нормы по температурному режиму воздуха.

Метеорологические условия за вегетационные периоды были различными в периодисследований 2004-2006 гг. Для костреца безостого наиболее неблагоприятным по распределению осадков оказались 2004, 2005 гг. 2006 г. стал менее благоприятным для кострецабезостого. По тепло- и влагообеспеченности, согласно расчетам ГТК, более

благоприятнымстал 2004 г. с ГТК=1,2 и 2005 г. с ГТК=1,13, менее благоприятным был 2006 г. с ГТК=0,7.

Опытный участок расположен в пойме среднего уровня р. Лены. Заливается весеннимипаводками в зависимости от уровня прибывающей воды редко, через 15-20 лет. Рельефполя ровный, земельный участок типичный для данной зоны и однородный по почвенномупокрову, что достаточно обеспечивало точность результатов опыта. Почвы опытного участка мерзлотные пойменные,дерновые, светлосерые супесчаные, с нейтральной и слабощелочной реакцией почвеннойсреды. Тип засоления сульфатно-хлоридный. В составе солей преобладают натриевые соли.Реакция водной вытяжки щелочная по всему профилю. Характеризуется низким содержанием гумуса. нитратного азота и относительно высоким содержанием подвижного фосфораи калия. Агрохимический состав почвы в слое 0-40 см в год закладки был следующим: pHсолевой 7,2-7,4, гумус 2,14-2,95 %, общий азот 0,2-0,16 %, гидролизуемый азот 6,16-8,6 мг на100 г почвы, нитратный азот – 1,68 мг/100 г почвы, подвижный фосфор – 16,0 мг/100 г почвы,обменный калий 3,5-19,7 мг на 100 г почвы.

В таких своеобразных метеоусловиях отобран селекционный материал костреца безостого с хорошей зимостойкостью и устойчивостью к тебеневке. Им стали селекционныеномера: 0-97-36, 0-97-40 с коэффициентом кустистости 1,6; 2,1, соответственно.Обладая таким коэффициентом (1,6…2,1) кострец безостый можно отбирать, как хороший показатель, что позволяет определить тенденцию к увеличению показателя кустистости с возрастом травостоя и приспособленности к тебеневке..

Определен процент превышения над стандартным сортом «Камалинский-14» по густотестояния травостоя.В среднем за 2004-2006 гг. он составил у селекционных номеров 134-167 %, то есть все селекционные номера имели хорошую кустистость.

Исследования продолжились в последующих питомниках селекционного процесса.

С 2011 г. была возобновлена эколого-географическая оценка сортов костреца безостого на полевом участке, расположенном на второй надпойменной террасе среднего течения р. Лены, испытаны девять сортов костреца безостого отечественной и зарубежной селекции из генофонда ВИР им. Н. И. Вавилова. Определена их устойчивость к местным условиям, изучена фенология развития, урожайные показатели (зелёная масса - 566 г/м^2, сухое вещество - 184 г/м^2, семена - 21 г/м^2).

Испытанные сорта по урожайности зелёной массы (Первомайский - 92 %), воздушно сухого вещества (Титан, Возвышенский, СибНИИСХоз 88 - 93-108 %) находились на уровне сорта Камалинский 14 (791, 207, 39 г/м^2 соответственно). По интенсивности линейного роста выделены сорта Титан, Первомайский, Возвышенский (123-126 см), по высокому расположению листового горизонта –СибНИИСХоз 88, Первомайский, Титан (45-46 см). Энергетическая питательность 1 кг сухого вещества корма составила обменной энергии 8,7-9,0 МДж, отмечено высокое содержание сырого протеина, клетчатки и жира [11].

Как видим из данных 2011-2015 гг. сорт Камалинский 14 остается ценным сортом, как источник для селекции в качестве донора на зимостойкость и урожайность. В последнее время выведен сорт костреца безостого Эркээни, который также служит стандартом в других питомниках.

Поэтомуоценка зимостойкости в сочетании продуктивного долголетия для костреца безостого имеет особое значение. По нашим исследованиям при отборе новых номеров следует обратить внимание на зимостойкость и густоту стояния травостоя костреца безостого на каждом этапе селекции, начиная с исходного материала до конкурсного материала. Обратить внимание на урожайность семян костреца безостого и его отрастание. Проводить цикличную эколого-географическую оценку сибирских сортов в условиях Якутии.

Литература:

1. Костёр безостый.//.WIKIPEDIA.ORG . – [Электронный ресурс].- Режим доступа. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Костёр_безостый. – (Дата обращения 31.01.2018 г.)

2. Ефимова А.З. Агроэкологическое обоснование возделывания костреца безостого (BROMOPSIS INERMIS (LEYSS.) HOLUB) на семена в Якутии. автореферат дис. ... кандидата сельскохозяйственных наук : 06.01.09 / Ефимова Агафья Захаровна; [Место защиты: Якутский научно- исследовательский институт сельского хозяйства].- Якутск, 2004.- 24 с.: ил.
3. Андреев Н.Г. Савицкая В.А. Костер безостый. — М.: Колос, 1982. — 175 е.: ил. Совм. с В. А. Савицкой.
4. Жеребина З.Н. Костер безостый / З.Н. Жеребина // Растениеводство СССР. – М., 1933. – Т.1 Ч.2. –С.507-518
5 Осипова Г.М. Кострец безостый (Особенности биологии и селекция в условиях Сибири) / РАСХН. Сиб. отд-ние. Сиб.НИИ кормов. – Новосибирск, 2006. -228 с.
6. Гончаров Н.П., Гончаров П.Л. Методические основы селекции растений: отв. Ред. В.К. Шумный: Рос. акад. наук, Сиб. отд-ние, Ин-т цитологии и генетики; Рос.акад.с.х. наук,Сиб.отд-ние, Сиб. НИИ растениеводства и селекции; Том. гос. ун-т, Биол. ин-т. – Изд. 2-е, перераб, и доп. – Новосибирск : Академическое изд-во «Гео», 2009. – 427 с. – ISBN 978- 5-9747-0169-6 (в пер.). – С.159-161
7. Кострец безостый [Электронный ресурс] //Агрономический портал. Основы сельского хозяйства.- Режим доступа – URL : http://agronomiy.ru/kostrets_bezostiy.html (дата обращения 22.01.2016)
8. Кострец безостый [Электронный ресурс]//Альянс Самара.- Семена многолетних и однолетних трав.Режим доступа - URL :http://www.samara-gost.narod.ru/kostrec.html (дата обращения 22.01.2016)
9. ЕфимовЗ.Г., Ефимова А.З., Слепцова А.И. Основы возделывания костреца безостого на семена в условиях Центральной Якутии/ РАСХН. Сиб.отд-е Якут. НИИСХ .- Якутск, 2002. – 56 с.
10. Осипова Г.М., Филиппова Н.И., Данилов В.Г., Серикпаева С.В. Влияние влагообеспеченности и возраста травостоя костреца безостого на урожайность в разных природно-климатических зонах //Научный журнал «Сибирский вестник сельскохозяйственной науки».-Новосибирск, 2013 г. - №2.-С.48.
11. Емельянова А.Г. , Платонова А.З., Габышева Н.Н. Сорта костреца безостого при интродукции на второй надпойменной террасе долины средней Лены//Кормопроизводство: Журнал комромопроизводство . - М. - 2017.- №6.- С.28-32.
12. Платонова А.З. Зимостойкость костреца безостого в Центральной Якутии //Вестник СВФУ.- Якутск. – 2016.- №4 (54). – С.37-40

УДК 637.13, 637.14

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ ДОБАВОК ДЛЯ УВЕЛИЧЕНИЯ СРОКА ГОДНОСТИ МОЛОЧНЫХ ПРОДУКТОВ

Потапова А.А, Ломов А.В, Лежнева М.Ю.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Питание всегда будет иметь важнейшее значение в обеспечении качества жизни. Последние десятилетия отличаются интенсивным развитием направления по созданию новых продуктов здорового питания. Это связано с расширением представлений о потребностях человека в пищевых веществах и установлением роли компонентов пищи, совершенствованием аналитической базы для изучения химического состава пищевых продуктов, разработкой новых продуктов с заданным химическим составом и функциональными свойствами.

В Казахстане выявлены нарушения полноценного питания, обусловленные, как недостаточным потреблением пищевых веществ, так и нарушением их пищевого статуса, т.е. дефицитом потребления растительных жиров, полиненасыщенных жирных кислот, фосфолипидов, полноценных белков, в том числе растительных, большинства витаминов, провитаминов, минеральных веществ, а также выраженным дефицитом пищевых волокон полисахаридной природы.

Одним из важных звеньев сбалансированного питания является ежедневное потребление продуктов растительного и кисломолочного происхождения. Решение проблемы обеспечения населения биологически ценными экологически чистыми натуральными продуктами питания на основе местного растительного сырья и кисломолочных продуктов, заключающаяся в разработке новых рецептур и технологических решений, гарантирующих сохранение нативной физиологической ценности сырьевых компонентов, обоснование целесообразности включения в состав пищевых продуктов веществ, проявляющих антиоксидантную и витаминную

активность, оптимизация состава создаваемых функциональных продуктов, создание ресурсосберегающих технологий, является актуальным направлением исследований.

Для придания кисломолочным продуктам ряда полезных качеств используются различные добавки.

В качестве растительного сырья нами была выбрана береста березы.

Из бересты березы получают бетулин.

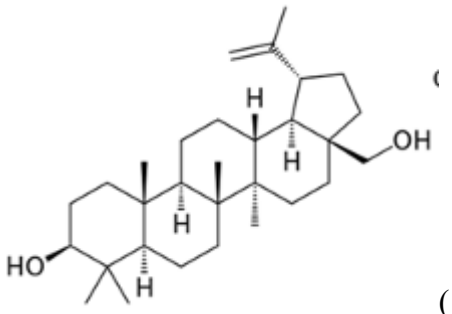

(1)

В бересте содержится 35-40 процентов, что обуславливает дешевизну, доступность, возможность широкого применения в качестве растительной добавки. [17]

Бетулин (1) (бетулинол, луп-20(29)-ен-3β,28-диол) — это пентациклический тритерпеновый спирт $C_{30}H_{50}O_2$ лупанового ряда. Температура плавления бетулина колеблется от 251 до 261°С. Функциональными группами в бетулине являются первичная и вторичная гидроксильные группы и двойная связь в изопропенильной группе у пятичленного кольца. Бетулин способен вступать в реакции характерные для спиртов (этерификации, окисления) и реакции с участием изопропенильной группы (изомеризации, восстановления, окисления).

В последние годы установлена разносторонняя фармокологическая активность тритерпеновых соединений внешней коры берёзы: сумма тритерпеноидов из внешней коры берёзы обладает *бактериостатическим* действием и задерживает рост грибов дерматофитов; сумма тритерпеноидов из бересты обладает *гепатозащитным* действием, оказывает благоприятное влияние на процессы цитолиза, холестаза и липидоза в печени при её токсическом поражении [1]; сумма тритерпеноидов из бересты берёзы оказывает значительный *желчегонный* и *антилитогенный* эффект, превосходящий влияние официального препарата фламин [2]; а также *гипохолестеринемическое, гипотриглицеридемическое* действие и снижает содержание холестерина в аорте в большей степени, чем официальные препараты полиспонин, цетамифен, сапарал, глицерам [3].

Исходя из всего выше сказанного, нами бала поставлена задача - изучить возможность использовать бетулин как добавку к молоку и исследовать влияние бетулина на ряд нормативных характеристик молока.

На базе предприятия г. Петропавловска “Молочный Союз” проведены исследования по влиянию добавок бетулина на срок годности и качество молочных и кисломолочных продуктов. В качестве объектов изучения были взяты следующие объекты; молоко, сметана, сыр Адыгейский. По предложенной технологии были изготовлены вышеперечисленные продукты с добавкой бетулина в концентрации 0,002г/мл и измерены основные показатели, характеризующие качество данного продукта.

Установлено, что добавки бетулина в таком количестве не меняют жирности, органолептических свойств продукта, однако увеличивает срок годности, уменьшает бактериальную обсемененность продукта.

В результате, добавка бетулина в молоко позволяет увеличить срок годности его на 4 дня. Добавка бетулина к сметане позволяет удерживать кислотность сметаны проявляя бактериостатический эффект и тем самым так же увеличить срок годности на 3 дня. Для сыра добавка бетулина подавляет рост плесени и так же увеличивают срок годности сыра. Вместе с

тем, биологически активные свойства бетулина становятся присуще и продуктам, в которых он присутствует.

Увеличение срока годности кисломолочных продуктов повышает рентабельность производства.

Литература:

1. Карачурина Л.Т., Сапожникова Т.А. и др. Противовоспалительные и противоязвенные свойства бисгемифталата бетулина // «Химико-фармацевтический журнал» -Т. 36- № 8.- 2002.- С. 32
2. Зорина А. Д., Фокина Г. А. Тритерпеноиды родов семейства Lamiaceae флоры России: обзор разнообразия; состав у Dracocephalum multicolor kom. – // Растительные ресурсы.- 2002.- Вып3.- Т.38.- С.60
3. Шатило В.В., Геращенко Г.И., Семеченко В.Ф. Противовоспалительные свойства некоторых природных тритерпеноидов // I-я научная конференция армацевтов Урала и Сибири: Тез. докл., Тюмень, 1974.- С. 89-91.

УДК 579. 222

ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЭФФЕКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ УТИЛИЗАЦИИ МЕДИЦИНСКИХ ОТХОДОВ В СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Рамазанова Ж.Е
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Проблема защиты окружающей среды - одна из важнейших задач современности. Выбросы промышленных предприятий, энергетических систем и транспорта в атмосферу, водоемы и недра на современном этапе развития науки и техники достигли таких размеров, что в ряде районов, особенно в крупных промышленных центрах, уровни загрязнений в несколько раз превышают допустимые санитарные нормы.

Экологические исследования, проведенные в последние десятилетия во многих странах мира, показали, что всё возрастающее разрушительное воздействие антропогенных факторов на окружающую среду привело ее на грань кризиса. Среди различных составляющих экологического кризиса (истощение сырьевых ресурсов, нехватка чистой пресной воды, возможные климатические катастрофы) наиболее угрожающий характер приняла проблема незаменимых природных ресурсов – воздуха, воды и почвы - отходами промышленности и транспорта. Проблема охраны окружающей среды является комплексной проблемой и имеет глобальный характер. Дальнейшее развитие человечества невозможно без комплексного учета социальных, экологических, технических, экономических, правовых и международных аспектов проблемы применительно не только к конкретному производственному циклу, но и в масштабах регионов, стран и всего мира.

Продолжающиеся загрязнения природной среды твердыми, жидкими и газообразными отходами производства и потребления, вызывающими деградацию окружающей среды, в последнее время остаются острейшей экологической проблемой, имеющей приоритетное социальное и экономическое значение.

Включая более 20 тыс. производственных предприятий с довольно развитыми и разнообразными технологиями производства, промышленность играет заметную роль, как в загрязнении природы, так и в решении природо-охранных проблем. Серьезную проблему представляет специфика многих отраслей промышленности, и, как следствие, требуются индивидуальные подходы к решению природоохранных задач. Несмотря на продолжавшийся в последние годы спад производств, это не вызвало снижения объемов отходов, образующихся на промышленных предприятиях и соответственно поступающих в воздух, водные объекты и почвы, и адекватного уменьшения техногенной нагрузки на окружающую среду. В частности, миллиарды тонн твердых, пастообразных, жидких, газообразных отходов ежегодно поступают

в биосферу, нанося тем самым непоправимый урон как живой, так и неживой природе. В глобальных масштабах изменяется круговорот воды и газовый баланс в атмосфере.

Несмотря на давность, проблема утилизации и переработки отходов остается актуальной до сих пор. Поэтому, появилась экономически, технологически и экологически обоснованная необходимость в разработке и внедрении всё новых прогрессивных и безопасных методов решения проблемы избавления биосферы от опасности ее загрязнения отходами производства и потребления.

За одну человеческую жизнь их скапливается очень много. Традиционно все это выбрасывается. И на протяжении многих лет количество отходов неуклонно возрастает. И человек при этом нарушает один из основных экологических законов - круговорот веществ в природе, вводя все новые, чуждые для природы и человеческого организма вещества, опасные для его здоровья.

Актуальность темы. Промедление отходов с удалением и ликвидацией может привести к глобальным эпидемиям (чума, холера) к серьезному экологическому загрязнению городов. В то же самое время многие отходы содержат ценные компоненты (металлы, органические вещества), а также являются потенциальным энергетическим источником.

В данной работе рассмотрены вопросы, возникающие в связи с переработкой, обезвреживанием и утилизацией отходов.

На этом фоне эффективная утилизация отходов Казахстана и, в частности, Северо-Казахстанской области, является одной из основных актуальных задач, для решения которой необходима реализация государственных и областных программ по управлению отходами .

Цель: изучить механизм утилизации отходов на примере утилизатора ТОО «СКО Фармация Экомед Kz» в зависимости от класса опасности.

Задачи:

1. рассмотреть экологическое воздействие отходов, их классифицировать;
2. изучить методику утилизации медицинских отходов;
3. рассмотреть механизм утилизации медицинских и биологических отходов на территории утилизатора «СКО Фармация Экомед Kz».

Проблема защиты окружающей среды – одна из важнейших задач сов-ременности, имеющая глобальный характер. Среди различных составляющих экологического кризиса (истощение сырьевых ресурсов, нехватка чистой пресной воды, возможные климатические катастрофы) наиболее угрожающий характер приняла проблема загрязнения незаменимых природных ресурсов – воздуха, воды и почвы – отходами промышленности и транспорта. Дальнейшее развитие человечества невозможно без комплексного учета социальных, экологических, технических, экономических, правовых и международных аспектов проблемы применительно не только к конкретному производственному циклу, но и в масштабах регионов, стран и всего мира.

Продолжающиеся загрязнения природной среды твердыми, жидкими, газообразными отходами производства и потребления, вызывающими деградацию окружающей среды, в последнее время остаются острейшей экологической проблемой, имеющей приоритетное социальное и экономическое значение.

Проблема переработки и утилизации отходов производства и потребления продолжает оставаться одной из наиболее острых. Несмотря на большое количество проектов создания аппаратов по экологически чистой утилизации опасных веществ и их смесей у большинства из них рано или поздно обнаруживаются серьезные просчеты в конструкции. Различные компании-производители установок указывают на безупречность именно их конструкций. Переработка медицинских отходов в настоящее время приобретает особую значимость во всем мире. Увеличивается номенклатура применяемых препаратов, объемы и степень опасности отходов, образующихся в результате деятельности медицинских учреждений. В связи с этим возрастает опасность эпидемий. Эта проблема, носящая многоплановый характер, претерпела за последние полвека качественные изменения, в которых можно выделить три основных этапа:

На первом этапе, продолжавшемся до середины 60-х годов, медицинские отходы, по сути, имели одинаковый статус с твердыми бытовыми отходами (ТБО). Однако проведенные уже тогда исследования, показали, что средний состав «больничного мусора» существенно отличается от «бытового мусора» и содержит во много раз большее количество микроорганизмов. В среднем в больницах накапливалось 1 - 5 кг твердых отходов в день на человека, доля инфицированных отходов в которых составляла 5 - 25% (в зависимости от типа больниц). Было выяснено, что возбудители целого ряда вирусных инфекций, туберкулеза, сибирской язвы могут сохраняться в жизнеспособном состоянии в течение недель и даже месяцев. Полученные в то время данные показали специфический характер медицинских отходов и инициировали переход к новому этапу их ликвидации.

Второй этап, продолжавшийся до середины 90-х годов, - характеризуется постепенным совершенствованием методов уничтожения медицинских отходов с одновременным осложнением общей ситуации. В инфекционных больницах для борьбы с угрозой возникновения эпидемических заболеваний начинается строительство печей для сжигания отходов, получивших широкое распространение на Западе. На этом этапе медицинские отходы по составу делились на три категории.

К первой категории относились отходы, не представляющие непосредственной угрозы персоналу: остатки пищи, постельные принадлежности, средства индивидуального пользования больных, остатки гипса, аэрозольные препараты. Они требовали выполнения мер предосторожности при сборе и транспортировке и обезвреживались вместе с ТБО.

Ко второй категории относились опасные отходы инфекционных, хирургических отделений, отделений по переливанию крови и патологоанатомических. Эти отходы после дезинфекции размещаются в герметичных одноразовых емкостях с соответствующей маркировкой и сжигаются.

К третьей категории относились отходы, представляющие токсикологическую опасность. Она связана с наличием в них таких составляющих, как радиоизотопы, ртуть, содержащихся в составе соединений тяжелых металлов, а также хлора. Они обычно обезвреживались специальными методами или пересылались на спецпредприятия.

Утилизации на установке подлежат следующие виды отходов:

– медицинские отходы, в том числе инфицированные - перевязочные материалы, одноразовые шприцы и системы, перчатки, кожные лоскуты, иссеченные органы, просроченные лекарственные препараты, одноразовые медицинские инструменты;

– биоорганические отходы - трупы бродячих животных, отходы служб судебно-медицинской экспертизы, виварием и т.д.;

– твердые бытовые отходы (бумага, картон);

– биологические отходы, в том числе медицинских учреждений, мясокомбинатов, птицефабрик, других пищевых производств;

специфическая, секретная документация, продукция без знака, в том числе, содержащая драгоценные металлы.

В связи с кратковременностью проведения строительных работ и неорганизованностью источников выбросов, очистные сооружения не предусмотрены.

В период эксплуатации объекта - газы и жирные пары, образующиеся в процессе горения биоотходов, проходят по разогретому газовому каналу и попадают в камеру с 10-20% раствором соды. Резкое (ударное) охлаждение дымовых газов способствует прекращению окислительных процессов и исключает образование диоксинов в случае сжигания галогеносодержащих отходов. Ударное охлаждение дымовых газов осуществляется за счет прохождения их через толщу воды в баке.

Газы и жирные пары, проходя через сетку и попадая в щелочной раствор, частично растворяются в нем, образуя смесь сажи и 10% мыла жирных кислот. Не успевшие раствориться газы с паром поднимаются в верхнюю часть камеры, конденсируются на охлажденной внутренней поверхности камеры и по стенкам, в виде конденсата, стекают в нижнюю часть емкости. После первичной очистки газы проходят через воздушный фильтр,

установленный перед вытяжным вентилятором. Щелочной раствор и воздушный фильтр по мере загрязнения утилизируются на полигоне.

Далее очищенный от примесей воздух вытягивается вентилятором в атмосферу.

Подводя итог всему вышесказанному, можно сказать, что, несмотря на длительность изучения настоящей проблемы, утилизация и переработка отходов промышленности по-прежнему не ведется на должном уровне. Предлагаю использовать машины для сбора медицинских отходов, которые будут выезжать каждую неделю по медицинским учереждениям. Для сбора и вывоза жидких бытовых отходов предназначены вакуум-машины, которые обеспечивают извлечение жидких бытовых отходов из выгребных ям и их транспортирование к местам обеззараживания. Машины этого назначения имеют общую принципиальную схему работы — в емкости для нечистот создается вакуум, в результате которого нечистоты по всасывающему рукаву, опущенному в яму, поступают в цистерну. В настоящее время изготовляют два основных типа вакуум-машин, различающихся грузоподъемностью базового шасси и конструктивным оформлением.

Литература:

1. Лобачева Г.К., В.Ф. Желтобрюхов, И.И. Прокопов, А.П. Фоменко. Состояние вопроса об отходах и современных способах их переработки. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005
2. Максимов И.Е., Состояние и перспективы использования экозащитных систем в решении проблем отходов/Муниципальные и промышленные отходы: способы обезвреживания и вторичной переработки . Новосибирск,1995.
3. Беляев Е.Н и др. // Гигиена и санитария. Современные гигиенические проблемы утилизации промышленных отходов и пути их решения, 2000.
4. Акимкин В.Г., Обращение с отходами в ЛПУ. Пособие для медицинских сестер, 1998.
5. СанПиН №362 от 23.06.2008 г. «Санитарно-эпидемиологические требования к сбору, обезвреживанию, хранению, транспортировке и захоронению медицинских отходов», 2008.

УДК УДК 507

СИНАНТРОПИЗАЦИЯ КРЯКВЫ В УСЛОВИЯХ ГОРОДА КАЗАНИ

Рахимзянова С.М., Рахимов И.И.

Казанский (Приволжский) федеральный университет

(г. Казань, Российская Федерация)

В условиях интенсивной антропогенной трансформации ландшафтов сохранение функционирования и устойчивости экосистем выступает одной из наиболее актуальных задач современной экологии. Птицы неотъемлемый компонент животного населения городов, вступая в процессы синантропизации и урбанизации, приобретают ряд новых экологических особенностей и адаптаций [3].

Постоянное обилие и стабильность корма, наличие мест для организации гнёзд и отсутствие хищников привлекает птиц и позволяет привыкнуть к постоянному соседству людей и техники, помогают преодолеть барьер, препятствующий обитанию в населённых пунктах.

Многообразие представителей водной фауны в первую очередь зависит от обводнённости территории. На территории г. Казани множество водных объектов, способствующих распространению водоплавающих птиц [1].

Наблюдения за кряквами проводились во все сезоны 2015–2018 года. Они являются наиболее многочисленным видом, населяющим водоемы г. Казани, среди водоплавающих птиц. Для городской популяции кряквы, характерны довольно резкие изменения численности в зависимости от времени года. С началом гнездового периода птиц на водоемах становится существенно меньше, их численность достигает в среднем 100–110 особей, постепенно к концу

лета началу осени наступает заметное увеличение уток за счет подросших выводков и крякв из других водоемов, в отдельные учеты численность составляет около 800 особей.

Вид активно гнездится, проявляет оседлость, наблюдается увеличение линии численности как зимующих, так и гнездящихся особей. В 2015 г. было зафиксировано 20 выводков с численностью птенцов 69. В 2016–2017 гг. количество выводков возросло до 28–30 с общим количеством птенцов 151–164 особей. Птицы, находящиеся в городах, испытывают определенный пресс воздействия антропогенных факторов, главным образом в период размножения. Птицы наиболее уязвимы в период насиживания кладки.

Кряквы гнезда устраивают в укромных местах, скрывая от людей место гнездования, но при этом птицы уязвимы, т.к. обитающие в городах бродячие собаки представляют опасность и являются значимым фактором сокращения численности. Определенная часть гнезд и кладок кряквы уничтожаются именно по причине действия данного обстоятельства [1].

Птенцы кряквы также испытывают воздействие неблагоприятных факторов, влияющих на их численность и благоприятное развитие. В числе таковых, например, серая ворона (Corvus cornix). Успешность гнездования важный аспект синантропизации вида и при имеющихся отрицательных факторах, кряква продолжает осваивать городские водоемы Татарстана.

Наличие незамерзающих водоемов, микроклимат (температура воздуха в центре города в период зимних холодов несколько выше, чем в окружающем ландшафте), искусственная освещенность (повышает продолжительность дневной кормежки) создают условия для зимовки многих видов водоплавающих. Стоит отметить, что главным, однако, является фактор кормовых ресурсов, существенную роль играет не только обилие корма, а его стабильность.

Количество зимующих крякв растет год за годом, так зимой 2018 года в среднем на водоемах Казани зимовало более 1000 особей кряквы. Данные, полученные в ходе исследований, подтверждают факт постепенной синантропизации вида и процесса формирования городских популяций кряквы, что характерно для многих городов Европейской части России и других регионов страны, а также ближнего и дальнего зарубежья [2; 3].

В процессе вхождения вида в городской ландшафт изменяется поведение птиц. Примечательно также то, что для крякв характерно уменьшение дистанции вспугивания. Так, по наблюдениям птицы подпускают на расстояние до 1 м. и охотно принимают корм из рук. Такое же поведение было отмечено даже для самок с птенцами, которые так же с удовольствием принимали подкормку. Таким образом, происходит постепенное привыкание к присутствию человека. Аналогичные факты отмечены в большинстве городов, где наблюдаются кряквы.

Подводя итог, стоит отметить, что присутствие птиц в любом крупном городе имеет большое эстетическое и практическое значение. Птицы являются важным объектом экологического воспитания и образования. Несомненно, обитающие на водоемах кряквы привлекают внимание горожан, телевидение и СМИ, которые нередко освещают события с участием уток. Многие жители положительно относятся к присутствию крякв на городских водоемах и проявляют внимание и заботу о птицах, особенно в зимний период. Большое воспитательное значение имеет это для детей. Подкормка птиц, общение с ними способствует привитию добрых качеств подрастающему поколению.

Практическое значение полученных данных – результаты используются в лекционных материалах по курсам «Экология города», «Орнитологии», «Зоология позвоночных». Результаты исследования могут быть использованы при организации мониторинга орнитофауны на территории города Казани, для разработки рекомендаций по охране водоплавающих птиц в условиях урбанизированной среды. Полученные данные вошли в разработки занятий по биологии для учащихся общеобразовательных учреждений города Казани.

Литература:

1. Латыпова Ч.И., Рахимзянова С.М. Экология кряквы в антропогенно-преобразованных условиях города Казани // Биоэкологическое краеведение: мировые, российские и региональные проблемы. – 2017. - С. 138-141.
2. Латыпова Л.И., Рахимов И.И. Большая поганка (Podiceps cristatus) и другие водоплавающие на водоемах г. Казани // Успехи современного естествознания. – 2014. – №8. – С. 40–41.
3. Рахимов И.И., Авифауна Среднего Поволжья в условиях антропогенной трансформации естественных природных ландшафтов. – Казань: Новое знание, 2002. – 270 с.

ӘОЖ 633.262:631.527

МОРФОБИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛГІСІ БОЙЫНША BROMOPSIS INERMIS (LEYSS) HOLUB ЖАҢА СҰРПЫНЫҢ ҮЛГІСІ

Сагалбеков У.М, *ауылшаруашылық ғылымдарының докторы, профессор, АСХН РК академигі*
Смаилова Г.Т., *ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, доцент*
Сараман Г.Ж., *магистрант*

(Шоқан Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, guldana_saraman@mail.ru)

Біздің республикамызда жем – шөп өндірісінің негізін көп жылдық астық тұқымдас және бұршақ тұқымдас шөптер құрайды. Аймақтағы жем – шөп шаруашылғының айтарлықтай бөлігін көпжылдық малазықтық астық тұқымдас шөптер алады. Олардың басқа шөптер тобынан артықшылығы қолайсыз жағдайларда да тұрақты өсіп – өнуі және көп күтімді қажет етпейді [1].

Қазақстанның солтүстігінде көпжылдық астық тұқымдас шөптердің түрлік жиынтығы шектеулі – солтүстігінде көбінесе Bromopsis inermis (Leyss) Holub өсімдігі, ал оңтүстігінде Agropyron cristatum өсімдігі өседі [1].

Көпжылдық астық тұқымдас шөптесін өсімдіктер ішінде алғашқы орын алатындардың бірі - Bromopsis inermis (Leyss) Holub [1].

Bromopsis inermis (Leyss) Holub – көпжылдық өсімдік, тамыр сабағы тармақты, түр жағы көтеріңкі астық тұқымдас өсімдік, өмір сүру ұзақтығы және өнімділігі жөнінен көпджылдық астық тұқымдас шөптесін өсімдіктер арасынан бірінші орын алатын өсімдік [1].

Бұл қоршаған ортаның әртүрлі жағдайларына жақсы бейімделетін астық, 40 күнге дейін тасқын суында шамадан тыс артық суға да төзімді. Бірақ жер асты топырақ суларына төзбейді, ыстыққа төзімділігі орташа деңгейде. Бұл өсімдікті мал азықтық жем – шөп дайындауға, құрғам жем дайындауға және жайылым өсімдігі ретінде де пайдаланады [2].

Ол шөп егінінің 30-45 ц/га дейінін қамтамасыз етеді, ал егер уақытылы суарылып отырса – 60 ц/га дейін жетеді [1].

Тұқымының өнімділігі екінші жылында 3-5 ц/га, ал кейінгі жылдарда өнімділігі төмендейді [1].

Ылғалдылығы жоғары жылдары ылғалды аудандарда 2 мәрте шабуға болады. Өнімділігі 32 ц/га шөптен 1536 жемшөптік бірлікке және 163 кг пртеинге тең. 100 ц көк шөп 20-50 азықтық бірлікке және 140 кг пртеинге тең [2].

Bromopsis inermis (Leyss) Holub барлық мал жей береді. Жемдік қасиеті бойынша, (яғни қоректілігі, қорытылуы, және тойымдылығы) бұл шөп басқа көпжылдық астық тұқымдас шөптесін өсімдіктерден жоғары бағаланады. Қолайлы жағдайда азық 1 га-дан 7200-7600 азықтық бірлікке дейін, 12-13 ц шикі протеинге, 85-90 гДЖ алмасу энергиясын береді [2].

Қоректігі бойынша 1 кг құрғақ масса 0,79 жемдік бірлікті немесе 9,9 МДЖ айырбастау энергиясын құрайды [2].

Солтүстік Қазақстанның орманды дала, қалыпты шөлейт далалар, яғни жауын – шашындық жылдық мөлшері 300 мм болатын аймақтарында өседі. Құрғақ дала аймақтарында жоғары деңгейдегі ылғалды жерлерде кездеседі: жербедері элементі төмен, өзендер жайылмасында, орман алқаптарына таман, үнемі суарылып отыратын жерлерде өседі [3].

Bromopsis inermis (Leyss) Holub жеңіл құмды, құмдақ топырақты, қара топырақты жерлерде өседі. Аязға, суыққа төзімді. Бірнеше мәрте шабуға төзімді өсімдік [3].

Бүгінгі таңда аймақтарда кейбір сұрыптары қайта аудандастырылуда және кеңінен таралған келесі сұрыптары алынды. Олар: СибНИИСХоз 189, Шығыс-Қазақстандық Лиманды, Далалық және т.б. Бұларға ортақ кемшіліктер қыстан кейін баяу өсуі, құрғақшылыққа әлсіздігі, бұларды тек бір рет шабады, тез зақымданады және өнімділігі тұрақты емес. Жаңа қарқынды сұрыптары керек (бүгінгі таңда) [3].

Біз алдымызға жаңа сұрып үлгілерін дайындау үшін Bromopsis inermis (Leyss) Holub өсімдігінің құрылысын (тамырын, бұтағын, жапырақтарын, гүлін, гүлін, жемісін және дәнін) яғни морфобиологиялық белгілерін зерттеп, оқуды міндет етіп алдық [4].

Тәжірибе Ақмола облысы Зеренді районының Шағалалы ауданындағы Солтүстік – Қазақстан НИИСХ селекциялық станционарында 2015 – 2017 ж.ж жүргізілді [4].

Көпжылдық шөптесін астық тұқымдас өсімдіктер сұрыптарын алу әдістері бойынша әртүрлі түрлері, популяциялар, сорттары, үлгілері зерттелді [4].

Зерттеу нәтижесінде морфобиологиялық белгілері бойынша сұрыптардың жаңа үлгілері дайындалды [4].

№ 1 таблица – морфобиологиялық белгісі бойынша Bromopsis inermis (Leyss) Holub жаңа сұрпының үлгісі (2015 – 2017 ж.ж).

Көрсеткіші	Тазартылған сорт	Жаңа сорт
1	2	3
Бұта формасы, саны	Көлемі кеңдігі	Тік тұру
	25 – 35	40 – 50
Өсімдік биіктігі, см		
бірінші шабындық		
екінші шабындық	70 – 80	90 – 120
тұқым тармақтығы	40 – 50	70 – 80
	90 – 110	120 – 130
Бұтақталуы		
Бұтақ саны,	Жоғарғы бөлімде	Тең
	4 – 7	9 – 12
Жапырақсыздығы, %		
Бірінші шабындық		
Екінші шабындық	43 – 54	49 – 58
Жапырық	51 – 58	56 – 62
ұзындығы, см	25 – 30	35 – 40
Жапырақ ені, см	1,0 – 2,5	1,9 – 2,8
Гүлшоғыры – шашақ	еңкейгіштігі	тығыздығы

Гүлшоғыр ұзындығы, см Гүл саны	25 – 30 6 – 8	35 – 40 12 – 14
Қабыршық формасы ауырлығы құны Тұқым массасы 1000, г	Доғал орташа орташа 3,0 – 3,5	Доғал - созылған күшті ұзын 3,7 – 4,2
Тұқым формасы, мм Тұқым ұзындығы, мм	жазықтық	Өте жазықтық
Қыстауы , % Құрғаққа тұрықтылығы, балл Шіруі, бүлінуі %	10 – 12 80 – 85 3	14 – 16 97 – 100 5
Қайта өсуі; балл - қыстан кейін - 1 шабудан соң	14,7 – 20,5 3	0 – 3 5
Вегетациялық кезең, бір күн - бірінші шабындық - екінші шабындық - тұқымға	3 44 – 50 35 – 40 90 – 100	5 45 – 54 40 – 45 110 – 120

Бұл жаңа сұрыпта бұтағы тік тұратын, бір бұтақта 40-50 сабағы болатын, биіктігі бірінші шабу алдында 90-120 см-ге жететін, ал екінші орымда 70-80 см-ге жететін және тұқымы піскенде 120-130 см-ге жететін біркелкі бұтақты. Бірінші шабудан кейінгі жапырақсыздық – 49 - 58 %, ал екіншісінен кейін - 56 – 62 %. Гүлі – сығымдалған сыпырғы, 10-12 гүлі бар, тұқымы ірі болу керек, 1000 массалы тұқым – 3,7-4,2г. Қысқа және ыстыққа төзімділігі жоғарыжәне еі бастысы қыстан кейін және бірінші шабудан кейін қарқынды өсуі қасиеті болу керек. [5]

Түйіндеме

Морфобиологиялық зерттеу нәтижесінде Bromopsis inermis (Leyss) Holub өнімділігі жоғары деңгейде, сол сияқты қолайсыз факторларға төзімді тұрақты жаңа сұрпының үлгісі әзірленді.

Резюме

По результатом морфобиологического изучения различных образцов Bromopsis inermis (Leyss) Holub в коллекционном питомнике разработана модель будущих сортов, обеспечивающих высокую продуктивность кормовых массы и семян, а также устойчивость к неблагоприятным фактором среды произрастания.

Summary

On result morfobiologicheskogo studying of various samples Bromopsis inermis (Leyss) Holub in collection nursery the model of future grades providing high efficiency fodder the weight and seeds, an also stability to adverse with a growth environment factor is developed.

Әдебиет:

1. Макарова Г.И. Многолетние травы Сибири – Новосибирск, 1974. – 118 с.
2. Гончаров П.Л. Научные основы травосеяния в Сибири. - М.: Агропромиз-дат, 1986.-288 с
3. Сагалбеков У.М. Селекция многолетних трав в Северном Казахстане – Кокшетау. 1999 – 168 с.
4. Сагалбеков Е.У., Сагалбеков У.М. Методические основы и техника селекции многолетних трав в Северном Казахстане – Кокшетау, 2012 – 99 с.
5. Сагалбеков У.М, Сагалбеков Е.У, Аужанова М.А. Особенности методов селекции многолетних трав, - Кокшетау, 2017, - с. 150 – 160.

УДК 630

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА НЕДРЕВЕСНЫХ РЕСУРСОВ ОКРЕСТНОСТЕЙ ПРОЕКТИРУЕМОЙ ООПТ «КРЮКОВСКОЕ»

Сухорослов А.А.

(МАОУ СОШ №5, Естественнонаучная школа ИПИ им.П.П. Ершова (филиал) ТюмГУ, г. Ишима, РФ,

руководитель: Щеглов А.Ф., к.г.н., доцент)

В лесных, экосистемах, сосредоточены ценнейшие и разнообразные лесные ресурсы, которые принято делить на древесные и недревесные. В лесоводческой терминологии термин «недревесные ресурсы леса» появился в 60-е годы 20 в. и часто использовался взамен термина «ресурсы (продукты) побочного пользования лесом» появившегося в 19 в. Сейчас в лесной энциклопедии эти термины рассматриваются как равнозначные.

В настоящее время к древесным ресурсам относят продукты древесного яруса – древесину, пни, кору, лапник. К недревесным все остальные так называемые продукты побочного использования – ягоды, орехи, грибы, лекарственное и техническое сырьё, пушнина и др. В международной торговле используется более 150 наименований не древесной продукции, спрос на которую постоянно растет. Цена экологически чистых продуктов на международном рынке достаточно высока. К примеру, стоимость 1 т сушёных грибов приравнивается к стоимости 91 т пшеницы. Запасы недревесных ресурсов России огромны, но используются они очень мало, то есть ресурсы леса используются нерационально [3].

В современных социально-экономических условиях происходит резкое увеличение потребления населением дикорастущей продукции, прежде всего грибов, ягод и лекарственных растений, в свою очередь увеличивается уровень антропогенного влияния на популяции ресурсных видов. Заготовки дикорастущего сырья в некоторых регионах страны нередко являются единственным способом выживания для беднейших слоев населения, способствуют снижению социалтной напряженности и улучшению качества жизни [2].

Особенно обращают на себя внимание лекарственные ресурсы. Более 40% лекарств вырабатывается из растительного сырья, в том числе заготавливаемого на территории лесов [11]. Так же велик спрос на декоративные изделия из вторичных ресурсов – коры, шишек, капа.

Основой рационального сбора вторичных ресурсов являются знания об урожайности, закономерностях территориального распределения и запасах [2].

Начало планомерного изучения недревесных растительных ресурсов таежной зоны относится к 60и годам прошлого столения и связано с интенсификацией лесопользования. Основными исследовательскими центрами являлись Всероссийский НИИ лесоводства и механизации лесного хозяйства и звероводства с его структурнвыми подразделениями в различных регионах страны [9].

Наиболее актуальными направлениями исследований недревесных растительных ресурсов до сих пор являются :

- Изучение биоэкологических свойств полезных растений леса и сьедобных грибов, формовой структуры и недревесного растительного сырья на региональном уровне;
- Создание инфоромационного банка данных о недревесных растительных ресурсах и разработка методов их актуализации.

Автором была предпринята попытка оценить запасы недревесных ресурсов – трутовика косого (чаги), трутовика настоящего и березового капа на территории проектируемой ООПТ « Крюковское».

Исследуемая территория расположена на участке в Зареченском сельском поселении Вагайского муниципального района в бассейне р. Вагай, в его нижнем течении, в 12 км к юго-востоку от р.ц. Вагай и в 4 км к югу от пос. Заречный. Планируемая площадь памятника природы 780 га, из них 768 га приходится на земли лесного фонда (312 га – лесные земли, 456 га – нелесные земли), 12 га – на земли водного фонда.

На территории проведено три полевых выхода. Общая протяженность пройденного маршрута 24 км. На маршруте производился учет всречаемости трутовика косого (чаги), трутовика настоящего и березового капа.

Наиболее узнаваем и часто используется ***трутовик косой (чага).*** Трутовик косой (*Inonotus obliquus*), широко распространенный по всей территории Тюменской области вид [1].

В народной медицине березовый гриб известен еще с XVI в. Его применяют при заболеваниях желудочно-кишечного тракта, раке, как общеукрепляющее, тонизирующее средство. Экстракты чаги могут служить функциональным средством с противоаллергическим действием

Установлено, что в начальных стадиях развития рака препараты чаги могут задержать рост опухоли, уменьшают боли, улучшают общее самочувствие больных, но не являются радикальным средством лечения злокачественных образований [4].

Кроме медиков интересна чага и для представителей пищевой промышленности. Водный экстракт березового гриба чаги Фунги Б12, вводится в качестве пищевой добавки функциональной направленности.

Сырье можно продать по цене 40-45 р. за килограмм в сыром виде, сухое по цене 165-260 р. за килограмм. Однако на маршруте чага обнаружена не была. Хотя по свидетельствам очевидцев в 2016 году был найден очень крупный гриб. Наблюдения позволяют нам утверждать, что рассматриваемый район не перспективен для заготовки чаги.

Трутовик настоящий (*Fomes fomentarius*) или лиственничный это несъедобный гриб-сапрофит, который также именуется губкой кровяной или лиственничной. Заготавливается и используется в медицинских целях.

Применение трутовика было широко распространено в царской России – одно время гриб даже поставлялся в зарубежные страны. Его именуют царем всех лекарственных снадобий. С лечебными целями гриб использовался в Древней Греции, где его считали панацеей от различных патологий внутренних органов, против депрессий и антидотом.

На маршрутах было найдено всего пять трутовиков. В лаборатории у каждого образца была уделена спороносная часть, гриб подсушен в течение недели. После обработки сырья

взвешивание показало, что собрано менее килограмма гриба. Это позволяет нам утверждать, что район не перспективен для заготовки данного ресурса. Хотя в свою очередь это свидетельствует о здоровье леса.

Таблица 1 Результаты контрольного взвешивания образцов трутовика настоящего (после обработки)

№ образца	Вес в граммах
1	14,4
2	108,2
3	69,7
4	11,6
5	4,6

Березовый кап представляет собой болезненно выглядящий нарост на стволе или корнях (капокорень) березы. Цена за килограмм не установлена, варьируется в зависимости от формы и текстуры. Формирование капа всегда связано с развитием спящих почек. По месту расположения различают капы стволовые и прикорневые

Способность к капообразованию отмечена у многих пород. Но у хвойных она проявляется значительно реже по сравнению с покрытосеменными растениями. Размеры капов зависят от породы дерева, расположения на стволе и, вероятно, от ряда экологических факторов [5]. На физиологическом уровне процесс капообразования изучен недостаточно, также не ясна их биологическая роль [6].

На маршрутах было обнаружено около шестидесяти килограмм берёзового капа. Вес определялся через контрольное взвешивание отдельных образцов (табл. 2).

Таблица 2 Результаты контрольного взвешивания образцов капа

№ образца	Вес, гр	Количество капов на маршруте подобного размера	Примерный общий вес, гр
1	120	14	1680
2	448	21	9408
3	846	12	17 776
4	1200	10	12 000
5	4158	4	16 662
		Всего	57 526

Примечательно, что чем ближе к воде находилось дерево, тем больше была вероятность обнаружения на дереве березового капа. Возможно, это объясняется отраженной от воды озера радиацией. Возможно химическим составом воды именно озера Крюковское (так как первый маршрут тоже пролегал близ водоема, реки Вагай).

Литература:

1. Арефьев С.П. Изучение и охрана разнообразия грибов Тюменской области: итоги и перспективы // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. 2007. – С. 31-33.
2. Егошина Т.Л. Недревесные растительные ресурсы и их значение для населения России // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. 2004. №1. С. 14-16

3. Ильичев Ю.Н. Недревесные ресурсы леса: проблемы и перспективы использования // Интерэкспо Гео-Сибирь. 2014. №2.
4. Кароматов И.Дж., Муродова М.М. Чага, березовый гриб // Биология и интегративная медицина. 2017. №2. С. 164 -179
5. Коровин В. В., Курносов Г. А. Капы // Вестник МГУЛ – Лесной вестник. 2000. №4. С. 29 – 34
6. Коровин В. В., Курносов Г. А. Патология и аномалия в строении стебля древесных растений // Вестник МГУЛ – Лесной вестник. 2002. №2. С. 29 – 31.
7. Кузнецова О. Ю. Разработка кондитерских мармеладных изделий функционального назначения // Вестник Казанского технологического университета. 2013. №20. - С. 206-209
8. Министерство природных ресурсов Российской Федерации (ВНИИЛМ) Руководство по учету лесных ресурсов и продуктов побочного лесопользования, 2003
9. Миронов К.А. Состояние и перспективы исследований недревесных растительных ресурсов в подзоне южной европейской тайги // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. 2004. №1. - С.78 – 80
10. Трутовик настоящий *Fomes fomentarius* (L.) Fr. http://www.limonnik.ru/rus_pages/library/fungi/fomes.html
11. Хисамов Р. Р., Кулагин А. А. Природный потенциал и перспективы использования недревесных ресурсов лесов Южного Урала // Известия Самарского научного центра РАН. 2011. №1-1.- С. 101 – 105.

УДК 581.4:581.6

ИЗУЧЕНИЕ ГВОЗДИКИ КАВКАЗСКОЙ НА ЮЖНОМ УРАЛЕ

Узянбаева Л.Х., Реут А.А.
(*Южно-Уральский ботанический сад-институт - обособленное структурное подразделение Федерального государственного бюджетного научного учреждения Уфимского федерального исследовательского центра Российской академии наук*)

Использование растений естественной флоры в зеленом строительстве позволяет не только расширить региональный ассортимент цветочно-декоративных растений, но и является одним из путей изучения и сохранения биоразнообразия [1, с. 28; 2]. Определенный интерес в этом плане представляет дикорастущий вид *Dianthus seguieri* Vill. (гвоздика кавказская), который весьма декоративен, отличается продолжительным периодом цветения и достаточно легко приспосабливается к новым условиям произрастания. Интродуцент изучен недостаточно, что препятствует его распространению в культуре [3, 4, с. 13]. В этой связи актуально исследование биологических особенностей гвоздики кавказской в условиях Южного Урала.

Цель настоящей работы – изучение биологических особенностей *D. seguieri* при интродукции в лесостепную зону Башкирского Предуралья.

Полевые и лабораторные исследования проводили на базе Южно-Уральского ботанического сада-института - обособленного структурного подразделения Федерального государственного бюджетного научного учреждения Уфимского федерального исследовательского центра Российской академии наук (далее ЮУБСИ УФИЦ РАН) в 2003-2016 годах.

Территория ЮУБСИ УФИЦ РАН расположена в лесостепи на границе правобережья и левобережья Предуралья. В климатическом отношении район расположения Ботанического сада (г. Уфа, Башкирское Предуралье) характеризуется большой амплитудой колебаний температуры в ее годовом ходе, быстрым переходом от суровой зимы к жаркому лету, поздними весенними и ранними осенними заморозками. Среднегодовая температура воздуха равна +2,6 ºС. Среднемесячная температура воздуха зимних месяцев колеблется в пределах от –12,0 ºС до –16,6 ºС, абсолютный минимум –42 ºС. Зимой иногда наблюдаются оттепели. Лето жаркое и сухое, среднемесячная температура воздуха колеблется от +17,1 ºС до +19,4 ºС.

Среднемесячное количество осадков в летние месяцы изменяется в пределах от 54 до 69 мм, среднегодовое количество осадков равно 580 мм. Весной и в начале лета часто дуют сухие юго-западные ветры, которые в сочетании с небольшим количеством осадков (28-42 мм)

создают неблагоприятные условия для первоначального роста и развития растений. Безморозный период продолжается в среднем 144 дня [5, с. 25].

По многолетним данным Уфимской метеостанции наступление осенних заморозков в среднем наблюдается 28 сентября (самый ранний срок – 1 сентября, поздний 22 октября), а окончание весенних заморозков мая (самый ранний срок – 11 апреля, поздний – 2 июня). Основные типы почв серые и темно-серые лесные [6, с. 11].

Объектом исследования является *D. seguieri* – многолетнее поликарпическое травянистое растение, хамефит. Произрастает по травянистым холмам и лугам, на известняках на северо-востоке Испании, Франции, Чехии, Словакии, на севере Италии. Эндем [7, 8].

Опытные растения были выращены из семян, полученных по Международному обменному фонду из Германии в 2003 году.

При изучении экологии цветения и опыления использовали методику, предложенную А.Н. Пономаревым [9, с. 10], семенную продуктивность изучали по способу И.В. Вайнагия [10].

В условиях лесостепной зоны Башкирского Предуралья весеннее отрастание *D. seguieri* приходится на вторую декаду апреля. По срокам весеннего отрастания она отнесена к ранним, по срокам цветения (вторая половина июня) – к летним культиварам. Период от начала вегетации до зацветания – 60-70 суток. Цветение *D. seguieri* за годы исследований происходило с середины июня до октября. Массовое цветение было отмечено с середины июля до середины августа. Плоды начинают завязываться в конце июля. Период от завязывания до их полного созревания – 50-70 суток.

Показано, что в условиях лесостепной зоны Башкирского Предуралья гвоздика кавказская имеет феноспектр устойчивого типа и принадлежит к фенoритмотипу длительно вегетирующих видов.

Цветки *D. seguieri* – актиноморфные, с двойным околоцветником. Гинецей ценокарпный, состоит из 4 плодолистиков. Семяпочки располагаются на семяносце, в центре завязи. Завязь верхняя. Число столбиков равно двум.

Для *D. seguieri* характерна гинодиэция. У обоеполых и у женских цветков число лепестков постоянное, всегда равно 5. У венчиков гвоздик наблюдается подрастание на протяжении жизни цветка. Обоеполые и женские цветки *D. seguieri* различаются по размерам: диаметр женских цветков – 1,7-2,2 см, обоеполых цветков – 2,2-3,5 см. Что касается репродуктивных органов, то здесь, прежде всего, обращает на себя внимание сильная редукция тычиночных нитей и пыльников у женских цветков. Пестики обоеполых и пестичных цветков отличаются слабо; разница между длиной столбика и рылец у обоеполых и пестичных цветков незначительна. У обоеполых особей встречаются переходные цветки, у которых тычинки в разной степени редуцированы. Занимают промежуточное положение по размерам между пестичными и обоеполыми цветками.

В суточных сроках распускания цветков у тех и других половых форм разница не отмечена. Они раскрываются одновременно. Распускание цветков приурочено к утренним часам. По способу опыления вид относится к энтомофильным растениям.

При их распускании сначала появляются 5 тычинок наружного круга, затем 5 тычинок внутреннего круга. Количество выдвигаемых тычинок в первый и в последующие дни цветения неодинаково, здесь нет четкой закономерности. До 4-5 дней продолжается тычиночная стадия. Более того, конец тычиночной фазы может быть совмещен с рыльцевой. Рыльцевая фаза длится около 2-3-х суток. На пятые сутки в глубине венчика уже видны столбики с рыльцами, которые к концу дня возвышаются на 4 мм. С этого времени начинается пестичная фаза. На 6-е сутки рыльца возвышаются над цветком на 10 мм, а лопасти их сильно закручиваются. Через 7 суток после распускания цветка рыльца начинают подсыхать еще при свежем околоцветнике, а еще через сутки цветок увядает. Общая продолжительность цветения обоеполых цветков в зависимости от погоды равнялась 6-8 суткам, а длительность тычиночной фазы – от 4 до 5 суток. В жаркую погоду срок жизни обоеполых цветков сокращается.

У женских цветков цветение начинается сразу с рыльцевой фазы. Уже в 1-й день распускания цветков рыльца возвышаются над венчиком на 7 мм, а в последующие дни – на 10.

На 2-3-е сутки цветения лопасти рылец начинают сильно закручиваться. Общая длительность цветения женских цветков составила 3-4 суток. Полученные нами результаты по антэкологии *D. seguieri* согласуются с литературными данными Е.И. Демьяновой [11], изучавшей другие виды гвоздики в естественных условиях произрастания.

Особи *D. seguieri* при культивировании в лесостепной зоне Башкирского Предуралья имеют хорошую урожайность семян (до 3000 шт./раст.), которая обусловлена, прежде всего, высоким коэффициентом продуктивности и большим количеством цветков (до 800 шт./раст.). Потенциальная семенная продуктивность коробочки – 44,0 шт., реальная семенная продуктивность - 43,1 шт. семян, коэффициент семенной продуктивности – 98%.

Высокие значения семенной продуктивности свидетельствуют о высоком уровне жизненности интродуцированного вида и перспективности его в культуре. Вопрос о большей семенной продуктивности той или иной половой формы у *D. seguieri* окончательно не решен, требует дальнейшего изучения [12].

Таким образом, на основе интродукционного изучения *Dianthus seguieri* Vill. на базе Южно-Уральского ботанического сада-института - обособленного структурного подразделения Федерального государственного бюджетного научного учреждения Уфимского федерального исследовательского центра Российской академии наук выявлена гинодиэция (женская двудомность) вида. У обоеполой и женской форм цветка показаны различия по морфологии и продолжительности цветения.

Особи *D. seguieri* при культивировании в лесостепной зоне Башкирского Предуралья имеют хорошую урожайность семян, которая обусловлена, высоким коэффициентом продуктивности и большим количеством цветков на растении.

При интродукции исследованный вид полностью проходит весь цикл роста и развития. По ритму развития *D. seguieri* относится к длительно вегетирующим вечнозеленым растениям летнего цветения.

Литература:

1. Galbally J., Galbally E. Carnations and pinks for garden and greenhouse. Timber Press. Portland. Oregon. 1997. 310 p.
2. Федорончук М. М., Чорней І. І. Род *Dianthus* L. (*Caryophyllaceae* Juss.) флори України: таксономічний і созологічний аналіз // Заповідна справа в Україні. 2005. Т. 11(2). С. 9 – 18.
3. Миронова Л. Н. Итоги интродукции декоративных травянистых многолетников в ботаническом саду города Уфы // Научные ведомости Белгородского государственного университета. 2011. Т. 14. № 3–1 (98). С. 128 – 133.
4. Миронова Л. Н., Реут А. А., Шипаева Г. В. Ассортимент декоративных травянистых растений для озеленения населенных пунктов Республики Башкортостан. Уфа: Башк. энц., Гилем, 2013. 92 с.
5. Башкирский ботанический сад: история, коллекции, научные достижения (к 70-летию образования). Уфа: Информреклама, 2002. 128 с.
6. Каталог растений Ботанического сада-института Уфимского научного центра РАН. Уфа: АН РБ, Гилем, 2012. 224 с.
7. Усманова Н. В. Индивидуальное развитие *Dianthus seguieri* Vill. при интродукции // Промышленная ботаника. 2010. № 10. С. 178 – 182.
8. Усманова Н. В. Итоги интродукции *Dianthus deltoides* L. на юго-востоке Украины // Бюл. Ботан. сада-института ДВО РАН. 2013. С. 19 – 26.
9. Пономарев А. Н. Изучение цветения и опыления растений // Полевая геоботаника. М.; Л.: Наука, 1960. Т.2. С. 9 – 19.
10. Вайнагий И. В. О методике изучения семенной продуктивности растений // Бот. журн. 1974. Т. 59. № 6. С. 826 – 831.
11. Демьянова Е. И. К изучению гинодиэции в роде *Dianthus* (*Caryophyllaceae*) // Бот. журн. 1981. Т. 66. № 1. С. 65 – 74.
12. Jürgens A., Witt T., Gottsberger G. Pollen grain numbers, ovule numbers and pollen-ovule ratios in *Caryophylloideae*: relation to breeding system, pollination, life form, style number, and sexual system. Sex. Plant Reprod. Germany. 2002. № 14 (5). P. 279 – 289.

УДК 613.3 (470.11)

ТЕНДЕНЦИИ ЗАБОЛЕВАЕМОСТИ И РИСКА ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ ВЗРОСЛОГО НАСЕЛЕНИЯ (18 ЛЕТ И СТАРШЕ) Г. КАЗАНЬ ПРИ ПОСТУПЛЕНИИ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ С ПРОДУКТАМИ ПИТАНИЯ

Шаяхметова Ф. Р.[1], Галимуллина И. Р.[1] Мушарапов А.Р.[2]
([1]Казанский федеральный университет (ИФМиБ)
[2]Казанский государственный медицинский университет)

Загрязнение окружающей среды токсичными элементами является одним из наиболее острых экологических проблем не только в России, но и во всем мире. Наличие химических веществ, в частности тяжелых металлов (кадмий, мышьяк, ртуть, свинец), в продуктах питания обусловливает значительное ухудшение здоровья населения [1, 2]. Высокие уровни загрязнения отмечаются во многих крупных городах России, в том числе и г. Казани [3]. В последние годы увеличилось поступление тяжелых металлов (ТМ) по пищевым цепям и в организм человека [4]. Актуальность проблемы безопасности продуктов питания с каждым годом возрастает, поскольку обеспечение безопасности продуктов питания является одним из основных факторов, определяющих здоровье людей. Присутствие ТМ металлов в составе пищевых продуктов не должно превышать допустимых норм [5]. Чаще всего из-за накопления ТМ в организме страдают сердечно-сосудистая система (ССС), желудочно-кишечный тракт (ЖКТ) и центральная нервная система (ЦНС). В связи с этим развиваются такие болезни со стороны ССС, как: инсульт, инфаркт миокарда, гипертония, аритмия, со стороны ЦНС – мигрень, головокружения, депрессия, бессонница, а со стороны ЖКТ – язвенная болезнь, гастрит, панкреатит, дисбактериоз [6]

Основным критерием для разработки мероприятий по защите здоровья населения от воздействия неблагоприятных факторов является величина риска для здоровья населения. Используя методологию оценки риска можно выделить существующие региональные проблемы по охране здоровья населения и окружающей среды. Оценка риска для здоровья населения при поступлении химических веществ (свинец, кадмий, ртуть, мышьяк) с продуктами питания, проводилась на основании нормативных документов [7, 8]. Методология оценки риска широко используется международными организациями (ВОЗ, Европейский Союз) для установления показателей качества атмосферного воздуха, питьевой воды, пищевых продуктов и для оценки ущерба здоровью.

Проведенный ретроспективный анализ показателей заболеваемости взрослого населения в г. Казани за изучаемый период показал, что первичная заболеваемость взрослого населения (18 лет и старше) при незначительном росте показателей в 2006, 2009 годах остается стабильной в последние годы. Подобная динамика наблюдается при анализе распространенности заболеваемости: с незначительным ростом показателей в 2007, 2009-2011 годах (рис.1).

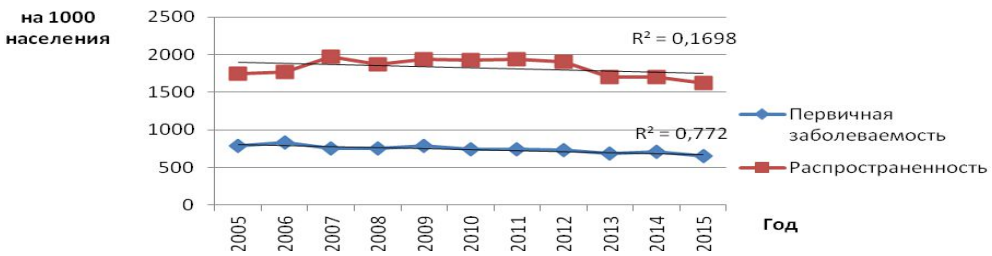

Рисунок 1. Динамика первичной заболеваемости и распространенности заболеваний среди взрослых (18 лет и более) г. Казани (на 1000 населения).

Наибольшие темпы роста первичной заболеваемости среди взрослого населения города Казани в сравнении к 2005 году определяются по болезням органов пищеварения БОП – 36 % (1-е место), болезням нервной системы (БНС) - 7,3 % (2-е место), болезням крови и кроветворных органов (БКК) - 3,2 % (3-е место) (табл. 1).

Таблица 1. Показатели первичной заболеваемости отдельными классами болезней взрослого населения города Казани в 2005-2015годах (на 1000 населения)

Классы болезней (МКБ-10)	2005 год		2007 год		2009 год		2011 год		2013 год		2015 год		Темп прироста к 2005 г., %
	На 1000	%	На 1000	%	На 1000	%	На 1000	%	На 1000	%	На 1000	%	
Всего	784,8	100	759	100	791	100	743	100	681,1	100	647,2	100	-17,5
НО	13,2	1,68	13,1	1,73	10,6	1,4	12,7	1,7	13	1,9	12,7	1,9	-3,8
БКК	3,1	0,40	4,5	0,59	3,3	0,4	3,1	0,4	2,6	0,4	3,2	0,5	3,2
БЭС	5,3	0,68	6,3	0,83	6,4	0,8	6	0,8	5,2	0,8	5,1	0,8	-3,8
ПР	4,5	0,57	4,8	0,63	4,8	0,6	4,5	0,6	4,4	0,7	4,2	0,7	-6,7
БНС	13,7	1,75	17,4	2,29	20,1	2,5	19,8	2,7	15,7	2,3	14,7	2,3	7,3
БОД	219,5	27,9	210,2	27,7	295,3	37,3	266,3	35,8	228,9	33,6	200,7	31,0	-8,6
БОП	25	3,19	27	3,56	31,9	4,0	32,6	4,4	36,7	5,4	34	5,3	36,0
БК и ПК	49,6	6,32	46,3	6,10	43,7	5,5	42,5	5,7	43,9	6,5	49,1	7,6	-1,01
БКМС	56,7	7,22	55,9	7,36	46,5	5,9	42,6	5,7	35,9	5,3	37,7	5,8	-33,5
БМПС	45,9	5,85	55,2	7,27	48,9	6,2	44,9	6,0	42,8	6,3	37,6	5,8	-18,1

Примечание: НО – новообразования; БЭС - болезни эндокринной системы; ПР - психические расстройства; БОД -болезни органов дыхания; БК и ПК - болезни кожи и подкожной клетчатки; БКМС - болезни костно-мышечной системы; БМПС - болезни мочеполовой системы.

По результатам нашего исследования только первичная заболеваемость БОП взрослого населения г. Казань за период с 2005 по 2015 годы статистически достоверно выросла (величина аппроксимации линии тренда составила 0,6943).

Анализ средних значений содержания ТМ (свинца, кадмия, ртути и мышьяка) в основных группах продуктов питания показал, что содержание данных контаминантов в продуктах питания не превышают предельно допустимой концентрации (ПДК) [5], однако они постоянно обнаруживаются в них (табл. 2).

Таблица 2. Средние значения содержания тяжелых металлов (свинца, кадмия, ртути и мышьяка) в основных группах продуктов питания (за 2011-2014 годы).

Продукты	Средние значения содержания тяжелых металлов, мг/кг			
	Свинец	Кадмий	Мышьяк	Ртуть
ПДК	**0,5**	**0,05**	**0,1**	**0,03**
Мясо и мясопродукты; птица, яйца	0,06723	0,02823	0,00823	0,00093
Молоко и молочные продукты	0,01923	0,0044	0,03283	0,00138
Рыба, нерыбные объекты промысла	0,04928	0,00628	0,01373	0,005
Зерно, крупяные и хлебобулочные изделия	0,15568	0,00705	0,0023	0,0002

Сахар и кондитерские изделия	0,0342	0,00873	0,03735	0,0024
Плодоовощная продукция	0,0248	0,00228	0,00358	0,00013
Масличное сырье и жировые продукты	0,03335	0,0059	0,012	0,0022

В таблице 3 представлены результаты оценки неканцерогенного риска для здоровья взрослого населения г. Казани от воздействия химических веществ, загрязняющих продукты питания. Распределение химических контаминант по уровню вклада в общую экспозицию показало, что основная доля определяется свинцом 64,02 % и 68,76 % (50-й и 95-й перцентили), мышьяком – 25,71 % и 15,97 %, кадмием – 8,97 % и 14,17 %, ртутью – 1,3 % и 1,09 %.

Таблица 3. Неканцерогенный риск для здоровья населения города Казани в связи с экспозицией контаминантами пищевых продуктов

Контаминанты	Экспозиция				Коэффициенты опасности			
	Перцентиль		%		Перцентиль		%	
	50–й	95–й	50–й	95–й	50–й	95 – й	50 – й	95–й
Свинец	0,00136	0,00684	64,02	68,76	0,39	1,9	14,49	18,74
Ртуть	2,77E-05	0,00011	1,30	1,09	0,09	0,4	3,43	3,48
Кадмий	0,00019	0,00141	8,97	14,17	0,38	2,8	14,20	27,03
Мышьяк	0,00054	0,00159	25,71	15,97	1,82	5,3	67,88	50,76

Ранжирование групп пищевых продуктов по вкладу в общее значение экспозиции показало, что наибольший вклад в экспозицию свинца вносят зерновые, крупяные и хлебобулочные изделия (48,3 %), молоко и молочные продукты (18,1 %), плодоовощная продукция (16,1 %). Группами продуктов с наибольшим вкладом в экспозицию ртутью являются молоко и молочные продукты (64,2 %), сахар и кондитерские изделия (12,7 %), мясо и мясопродукты, мясо птицы, яйца (около 8 %). Наибольший вклад в экспозицию кадмием вносят мясо и мясопродукты, мясо птицы, яйца (35 %), молоко и молочные продукты (29,6 %), зерновые, крупяные и хлебобулочные изделия (15,6 %). Высокие уровни вклада в общее значение экспозиции мышьяком выявлены для молока и молочных продуктов (77,1 %), сахара и кондитерских изделий (10 %), плодоовощной продукции (5,8 %) (табл. 4).

Таблица 4. Ранжирование групп пищевых продуктов по вкладу в общее значение экспозиции

Основные группы продуктов	Содержание тяжелых металлов в %			
	Кадмий	Мышьяк	Ртуть	Свинец
Мясо и мясопродукты; птица, яйца	35	3,6	8	11,7
Молоко и молочные продукты	29,6	77,1	64,2	18,1
Рыба, нерыбные объекты промысла	0,6	0,4	3,1	0,6
Зерно, крупяные и хлебобулочные изделия	15,6	1,8	3	48,3
Сахар и кондитерские изделия	6,7	10	12,7	3,7
Плодоовощная продукция	10,6	5,8	4,2	16,1
Масличное сырье и жировые продукты	1,8	1,3	4,7	1,4

Установлено, что индексы опасности (HI), рассчитанные на основе медианных значений, были менее 3,0, что говорит о допустимом риске. На уровне 95-го перцентиля (табл. 5) наиболее подвержены общетоксическому действию у взрослого населения гормональная система (HI = 10.43), центральная нервная система (HI = 7.61), нервная система (HI = 7.25). Риск развития неканцерогенных эффектов со стороны органов кровообращения и системы крови, а также нервной системы обусловлен преимущественно контаминацией пищевых продуктов

мышьяком (82,4 % и 70 % соответственно), а со стороны репродуктивной системы – свинцом (около 84 %).

Таблица 5. Индексы опасности (HI) для органов и систем органов

Органы и системы органов	Индекс опасности (HI)	
	50-й перцентиль	95-й перцентиль
Почки	0,47	3,2
Центральная нервная система	2,3	7,6
Нервная система	2,2	7,3
Гормональная система	2,7	10,4
Репродуктивная система	0,5	2,3
Органы кровообращения и система крови	1,8	5,3
Иммунная система	1,9	5,7

Анализ содержания химических контаминантов в пищевых продуктах по данным регионального информационного фонда СГМ в Республике Татарстан показал, что большая часть загрязнителей и ТМ присутствует в продукции постоянно, хотя и в пределах допустимых установленными гигиеническими нормативами уровней, что, при длительном воздействии, создает опасность химической нагрузки для организма и является фактором риска для здоровья человека.

Результаты выполненных исследований показали высокий уровень неканцерогенного риска на уровне 95-го перцентиля мышьяка, повышенный – свинца и кадмия. Учитывая высокий уровень неканцерогенного риска необходимо усилить контроль за содержанием изученных контаминант в плодоовощной продукции, молоке и молочных продуктах, мясе и мясопродуктах, зерновых, крупяных и хлебобулочных изделиях.

Содержание загрязняющих веществ в продуктах питания даже на уровне ниже предельно допустимых концентраций может оказывать хроническое токсическое и канцерогенное действие и впоследствии привести к канцерогенным и неканцерогенным поражениям органов и систем.

Литература:

1. Агаджанян Н. А. Экология человека и здоровье: экологические проблемы эпидемиологии // Н. А. Агаджанян, М. Ю. Бяхов, Л. М. Клячкин и др. М.: Просветитель, 2001.
2. Василовский А. М. Гигиеническая оценка безопасности продовольственного сырья в Центральной Сибири / А. М. Василовский, С. В. Куркатов // Матер. XI Всероссийского съезда гигиенистов и санитарных врачей. – М., 2012. – Т. III. – С. 57-60.
3. Фомина С.Ф., Степанова Н.В. Неканцерогенный риск для здоровья детского населения г. Казани, обусловленный контаминацией пищевых продуктов и сырья // Анализ риска здоровью. – 2017. – № 4. – С. 42–48.
4. Мизина Н. Г. Мониторинг гигиенического состояния городских почв как элемент оценки риска здоровью населения / Н. Г. Мизина, Е. Н. Трошина // Здоровье населения и среда обитания. – 2008. - №12 (189). – С. 34-36.
5. СанПиН 2.3.2.1078-01 / Продовольственное сырьё и пищевые продукты «Гигиенические требования безопасности и пищевой ценности пищевых продуктов». - Минздрав России. - Москва. - 2002. - 164 с.
6. Вишневецкий В.Ю., Ледяева В.С. Влияние качества питьевой воды на организм человека. // Материалы Шестой Всероссийской научной конференции «Экология 2011 – море и человек». – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2011. – С. 54-60.
7. Руководство по оценке риска для здоровья населения при воздействии химических веществ, загрязняющих окружающую среду (Р 2.1.10.1920-04). – М.: Федеральный центр Госсанэпиднадзора МЗ России, 2004. – 143 с.
8. МУ 2.3.7.2519-09. Определение экспозиции и оценки риска воздействия химических контаминантов пищевых продуктов на население. – М.: Федеральный центр гигиены и эпидемиологии России, 2010. – 27 с.

УДК 638.07

АКТУАЛЬНОСТЬ ВОПРОСА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НИТРАТОВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР

Шилдыкенова И. Р.[1], Дмитриев П. С.[1], Козловцева О.С.[2]
(СКГУ им. М. Козыбаева[1], Ишимский педагогический институт им. П.П. Ершова филиал Тюменского государственного университета[2])

Нитраты - это соли азотной кислоты, в небольших количествах они не опасны, так как не относятся к ядовитым веществам и в минимальном количестве существуют практически в каждом продукте, который мы употребляем в пищу. Прежде всего, это естественные вещества, которые сами по себе входят в состав растительных и живых организмов. Они содержаться в земле, в подземных водах и в невысоких концентрациях в обычном воздухе, который испорчен экологией городов и мегаполисов. В воздух они попадают от выхлопных газов и отбросов промышленных и нефтеперерабатывающих предприятий, в почву и в воду при разложении погибших растений и живых организмов.

Но самое большое количество нитратов привносит в природу человек при сельскохозяйственной деятельности. Азот – это один из самых главных питательных элементов для растений и овощей и его дополнительное привнесение в почву, для стабильного и более качественного роста просто необходимо.

Удобрения. Испокон веков использовались настоящие природные элементы, такие как навоз, птичий помет и зола, но с развитием промышленности были изобретены минеральные удобрения, которые содержат в десятки раз больше питательных веществ, которые ускоряют рост растений, делают их более красивыми и большими, а так же стимулируют значительно больше плодоносить. Это и играет главную роль в серьезном увеличении уровня нитратов в почве и грунтовых водах, ведь вместе с питательными веществами растения получают огромные дозы нитратов, часть из которых они оставляют в себе, а часть, даже не перерабатываясь, остается в почве и попадает в грунтовые воды.

Опасность нитратов. Вредное воздействие нитратов на организм человека это опасность, заключенная в их способности преобразовываться в нитриты. Это соли азотистой кислоты. Именно они по-настоящему опасны для организма человека и могут нанести ему непоправимый вред, как прямой, так и косвенный (способствуя образованию других вредных веществ) они имеют сверх высокую токсичность и считаются в 30 раз более опасными, чем нитраты.

1. Нитриты вступают в реакцию с кровью человека, в результате которой образовывается вещество под названием метгемоглобин. Это вещество не может переносить кислород, в чем и заключается главная функция крови, результатом нарушения которой является кислородное голодание (гипоксия). Гипоксия вызывает слабость, ухудшение самочувствия, нарушение функций нервной системы, сердца, тканей почек и печени.
2. Страшное, что метгемоглобин перерабатывается организмом маленьких детей, в особенности до 3-х месячного возраста - ведь механизмы переработки таких веществ в молодом организме еще совершенно не работают. Именно по этому, в мире регистрируется очень много отравлений младенцев, которых кормили питательными смесями, приготовленными из овощей и фруктов или на воде с высоким содержанием нитратов.
3. Так же стоит отметить, что нитраты являются стимулятором развития вредной микрофлоры кишечника, что приводит к попаданию в организм человека ядовитых и токсичных веществ.

Симптомы отравления нитратами:

- Усиленное сердцебиение, одышка.
- Сонливость, повышенная усталость, головные боли.
- Боли в животе, рвота и тошнота.

- Желтизна белков глаз, увеличение печени, понос.

4. Повышенное попадание этих веществ в организм вызывает снижение концентрации витаминов, так называемый авитаминоз и негативно воздействует на все процессы обмена веществ.

5. При высокой концентрации опасность нитратов в организме проявляется снижением потенции у мужчин и повышением вероятности риска выкидыша у женщин.

6. Длительное влияние нитратов на организм человека провоцирует уменьшение йода, что влечёт к увеличению размеров щитовидной железы.

7. Нитраты в организме человека вызывают резкое расширение сосудов, что способствует снижению кровяного давления.

Многократными исследованиями выявлено, что нитраты и нитриты в овощах и фруктах являются канцерогенными метаболитами, которые при продолжительном воздействии на эпителий желудка могут инициировать его озлокачествление. Долгое употребление овощей и фруктов, насыщенных нитратами провоцирует рак желудка.

Допустимые нормы нитратов для человека.

Допустимое содержание нитратов для взрослого человека составляет 5 мг на 1 кг массы тела. Относительно легко организм человека справляется с дневной дозой нитратов, равной 15-200 мг, а предельно допустимая доза равна 500 мг. Для взрослого человека токсичной дозой становится 600 мг. 10 мг будет достаточно для отравления нитратами грудного ребёнка.

Допустимая среднесуточная доза в РК составляет 312 мг, но в весеннее время она поднимается до 500-700 мг на сутки.

Содержатся нитраты в овощах и фруктах, в них их большая часть. Наименьшая доля поступает с хлебобулочными и молочными изделиями, они в организм человека около 1% нитратов. Первым по накоплению нитратов является шпинат, поэтому нужно с особой осторожностью относиться к его употреблению, особенно маленьким детям.

Некоторые растения накапливают нитраты не равномерно – например, в стеблях укропа собирается значительно большее количество, чем в верхних листочках, а в капусте концентрация снижается с каждым листом, приближающимся к кочерыжке.

Больше всего нитратов накапливают овощи, фрукты, ягоды такие как: картофель, томаты, огурцы, бананы, клубника, салат, морковь, петрушка и др.

Нитраты проходят вместе с водой в организм человека, которая, несомненно, является основным компонентом жизни человека. Примерно 70-80% всех имеющихся заболеваний вызваны загрязнённой питьевой водой. Такая вода сокращает жизнь человека на 30%. Содержание нитратов в питьевой воде из подземных вод составляет до 200 мг на литр, меньше нитратов содержится в воде из артезианских колодцев. Больше всего нитратов содержится в колодезной воде и грунтовых водах.

Существует ряд приемов, с помощью которых можно снизить содержание нитратов в сельскохозяйственной продукции. Для потребителей овощей наиболее эффективными являются различные способы кулинарной обработки, соблюдение правил хранения овощей, овощных пюре и соков, знания о распределении нитратов в растениях и о способностях культур к селективному их накоплению.

Предотвратить отравления нитратами можно, если соблюдать следующие правила:

- необходимо знать предельно допустимые концентрации нитратов в растениях;
- перед употреблением овощей и фруктов желательно ознакомиться с содержанием в них нитратов;
- употребление тепличных овощей и зелени, колбасных изделий, копченостей, вырабатываемых с добавлением нитратов, должно быть ограничено для всех возрастных групп населения. Эти продукты должны быть исключены из рациона детей до 3 лет, беременных женщин, лиц пожилого возраста;
- перед употреблением огурцов, редиса, моркови, свеклы их необходимо тщательно мыть и очищать от кожуры;
- овощи и фрукты должны быть зрелыми и без повреждений;

- листовые овощи лучше собирать в вечерние часы, когда содержание нитратов в них ниже на 40-60%;

- для салатов выбирать не крупные корнеплоды, варить их в большом количестве воды и после готовности немедленно сливать воду;

- не употреблять в пищу отвары из овощей;

- при отравлениях организма нитратами необходимо выполнять оздоровительно-профилактические мероприятия:

- соблюдать режим труда, отдыха, питания;

- отказаться от вредных привычек (гиподинамия, переедание, курение, употребление алкоголя, токсико- и наркомания);

- активно заниматься физической культурой, проводить самомассаж, аутогенные тренировки, водо и теплолечение (души, ванны, компрессы и т.д.);

- использовать лечебные эффекты лекарственных растений, овощей, фруктов, ягод: мочегонный эффект оказывают соки

- виноградный, березовый, арбузный, морковный, абрикосовый, послабляющий - сливовый, абрикосовый, виноградный, яблочный, морковный, желчегонный - капустный, томатный, морковный, тыквенный, абрикосовый, персиковый соки, противотоксический

– березовый, яблочный, тыквенный, смородиновый, капустный, огуречный, лимонный. Одновременно с этим полезно употреблять зеленый, черный чай, отвары листьев и цветов брусники, листьев и ягод черники, клевера, зверобоя, малины, ромашки и др.

Литература:

1. Березовская М.Е., Рудина Е.И., Доренский В.С. Влияние нитратов на организм человека // Всерос. науч. конф.4-я: Тезисы докладов. Чебоксары, 2003. - С.16.
2. Дерягина В.П., Жукова Г.Ф., Хотимченко С.А. Содержание в продуктах питания нитратов и оценка их поступления с суточным рационом // Вопросы питания. 1993. № 4. - С. 47-52.
3. Агроэкология/Под ред. В.Н. Черникова, А.И. Чекериса. - М.:Колос, 2000. - 534 с.
4. Крохалева С.И. Нитраты в продуктах растениеводства Еврейской автономной области//С. 678
5. Трифонова Т.А., Чеснокова С.М., Рязанцева О.Н.Нитраты в пище и воде // Экология и жизнь, 2009. - № 6. - С. 80-84.
6. Трухина Т.Д. Нитраты, нитриты и пути снижения их содержания в овощах. Азотсодержащие соединения и их влияние на организмы// Химия, 2001. - № 31. - С. 21-22

УДК 338.27

METHODOLOGICAL BASES OF ECONOMIC FORECASTING AND PLANNING IN A FIRM

Arystan A. Sh.
(M. Kozyabyev North Kazakhstan State University)

It is known that firms do not have complete information on their activities. They are not able to predict all the changes that can occur in the market environment. Planning - this is the main tool for overcoming uncertainty and the way to implement actions based on conscious, volitional decisions of the subjects of market relations. The task of planning at a firm is to take into account the requirements of the economic laws of the market, the specifics and laws of the development of the industry, the achievements of scientific and technological progress, as well as to improve the efficiency of economic activity and quality of work, reduce consumption costs and increase labor productivity. In the market-type economy, enterprise level planning is common, which, as a rule, has an indicative, orienting character.

At the same time, for each enterprise, the plan for production and sales of products is the basis for comprehensive socio-economic planning of all intra-company activities. The plan of a firm is developed on the basis of the subject of a planning, executor and resources. Also, the deadlines and finished products must be taken into account (figure 1).

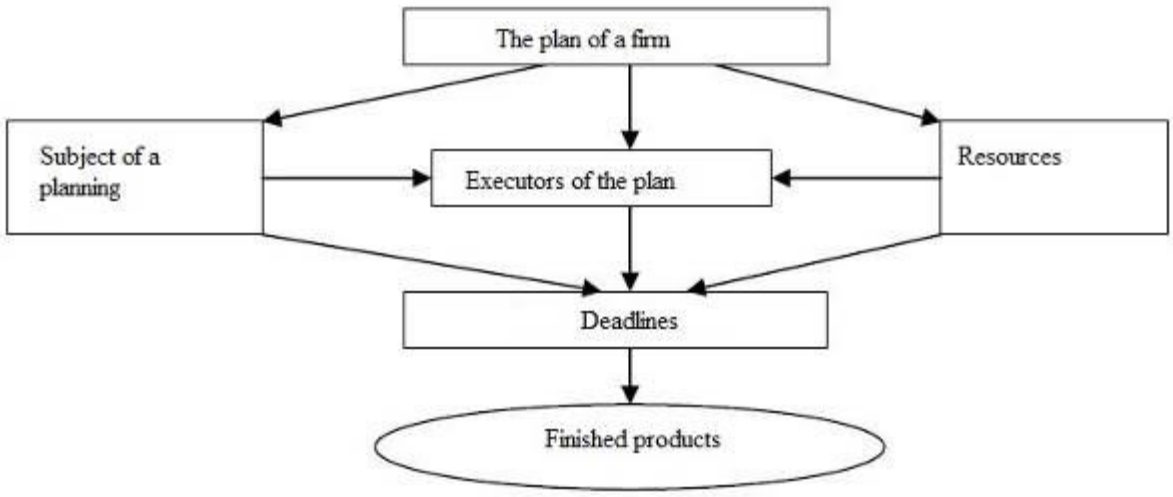

Figure 1. Planning scheme of a firm activity

On its basis, socio-labor, supply-and-marketing, financial-investment and other sections of long-term and current plans are being developed. In modern enterprises, the number of sections or parts of the plan, as well as their name and list of indicators used, can vary depending on the form of ownership, concentration of production, the size of the enterprise, the number of employees, corporate characteristics, and other factors.The methodology and order of planning can also change: at private firms plans are developed independently, on a "top-down" or "bottom-up" basis. At the state and municipal enterprises, annual plans are set in a directive manner in the form of orders-orders.

However, the content of the planned work as a whole depends little on the existing forms of ownership.

In the course of in-house planning, each structural unit, shop or department develops its production plans, which are then linked to the general plan of the enterprise. In terms of management levels, production plans are general, shop, brigade, etc. Small enterprises usually develop a general plan for production and economic activities.

Theoretical generalization of literary sources showed that the planning process can be divided into two main stages - the development of the enterprise strategy (strategic planning); determination of the tactics of implementing the chosen strategy (tactical planning).

Strategic planning is carried out for a long-term perspective and implies the formulation of goals, objectives, scope and scope of the enterprise at a qualitative level.

Tactical planning is carried out in the medium term (1-5 years) and determines the resources needed for the enterprise to implement strategic planning tasks.

The result of the functioning of the strategic planning system is a set of interrelated planning documents that reflect the strategic decisions taken and the allocation of resources. The system of plans serves as a form of materialization of the planned activity of the enterprise, and its main result is the definition of goals, strategies, programs, allocation of resources in the light of future changes. These changes are a meaningful result of strategic planning and may include plans for market research, product diversification, approval of new products on the market, curtailment and liquidation of unprofitable industries, and the etc.

The system of plans is a collection of different types of plans, such as a development plan, a diversification plan, a liquidation plan and a research plan, which is the main activity of the enterprise. The program and project plans form tactical plans, such as a marketing plan, a financial plan, a production plan, a procurement plan and a business plan.

So, the main task of strategic planning is to provide flexibility and innovation in the enterprise's activities necessary to achieve goals in a changing environment, and tactical planning to determine the sequence and images of their effective achievement, clear allocation of tasks between each functional and linear subsection of the enterprise, due to their place and Role in achieving common goals.

Forecasting is an organic part and an initial stage of the planning process. The essence of forecasting is to determine the aggregate of reasoned probabilistic estimates of the possible future development of the economy on the basis of cognition of trends and patterns caused by the action of objective market laws. In terms of its composition, forecasting is broader than planning, since it includes not only indicators of the enterprise's performance, but also a variety of data on its external environment.

There are two methodological approaches to the development of economic forecasts - genetic and regulatory, or target.

The genetic approach is characterized by an evaluation of the development of the system on the basis of the causative relationships established in the course of the investigation of processes and phenomena of an economic nature. In accordance with the cause-effect relationships, the objective logic of the development of the system and the sequence of the occurrence of events are determined. The genetic approach proceeds from the possibilities of formation of any plausible and scientifically grounded general and particular hypotheses, quantitative and qualitative parameters of system development.

A normative, or target, approach to forecasting economic processes takes as a basis the result, the objective of the development of an object that can be achieved in the future. In the genetic method, the development of the system is seen as a movement from the present to the future, under the normative - from the future to the present. To achieve the desired result, a system of measures, events, conditions under which it can be obtained is built.

With significant differences in these approaches, they both proceed from the probability of occurrence of events, results, are based on the results of a retrospective analysis of the development of the object.

Classification of forecasting methods: Differences in the nature of the forecasted objects, as well as in the timing of forecasting, the degree of completeness and reliability of the initial data, predetermine the use of different prediction methods. Specificity of methods is reflected in the sequence and content of the work on the compilation of the forecast.

At present, the following specific methods are used to develop forecasts of economic systems. The methods of economic forecasting are determined by the object of forecasting itself and by a logical method, an expert evaluation method, a heuristic method, and a research method (Figure 2).

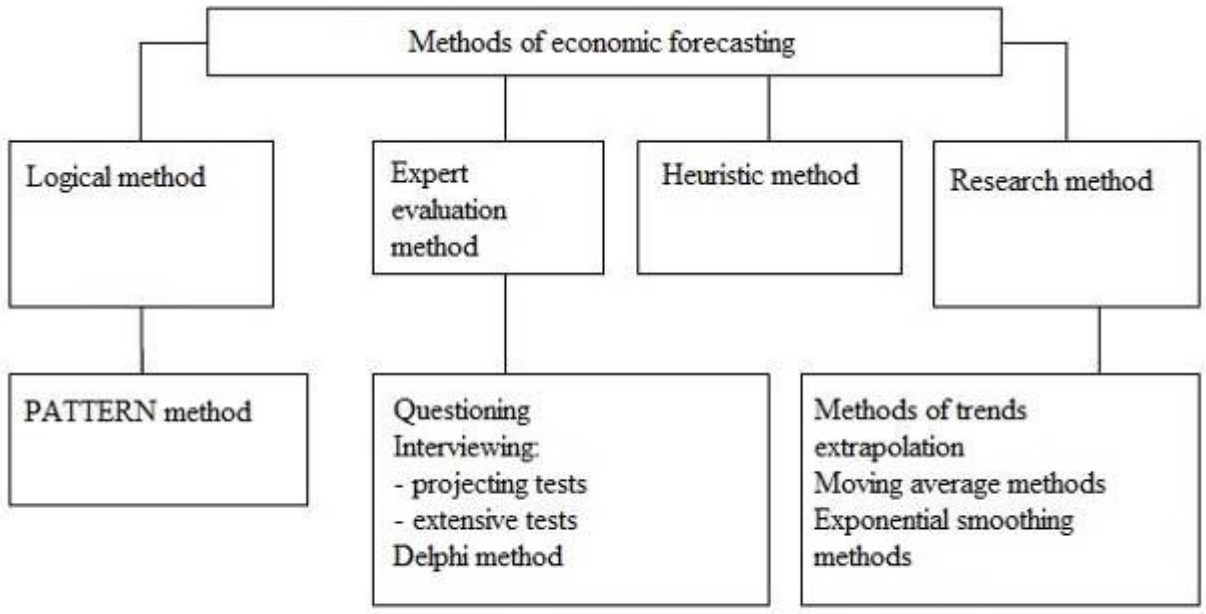

Figure 2. Methods of economic forecasting

The main trend in the development of science and forecasting practice nowadays is the creation of fully integrated systems based on information technologies containing forecasting services that provide ample opportunities for flexible enterprise management. The functions of such a system should include: automated selection and updating of information; automatic accounting, estimation in extrapolation of trends; automatic correction in case of discrepancies with reality; study of all projected options; cost-income analysis and their changes over time; monitoring the change in goals; updating of weight factors and coupling factors when introducing a change; ranking of projects in accordance with the optimization criteria and information received; feedback effects accounting.

But even such a comprehensive information system can not reduce the role of expert evaluation. The forecasting process will represent a dialogue between the person and the machine, which will result in a qualified judgment about the future.

Summing up the analysis, it should be noted that economic planning and forecasting is the most important stage and management process that determines the goals (enterprises, staff, individuals), the most effective methods and means necessary to achieve these goals, and a system of indicators that determine the progress of work to achieve set tasks, is also an important tool for making strategic management decisions based on an analysis of the system of indicators.

References:

1. Финансы. Учебник.- 2-е изд. и доп./С.А.Белозеров, С.Г.Горбушина и др.; Под ред. В.В. Ковалева.- М.; ТК Велби, Издательство Проспект, 2004. – 35с.
2. Миляков Н.В. Экономика. Курс лекций. – М.: ИНФРА-М, 2002. - 432с.
3. Прогнозирование и планирование экономики / Под общ. ред. В.И. Борисевича, Г.А. Кандауровой. – Мн.: ИП «Экоперспектива», 2000.- 46 с.
4. Балабанов А.И, Балабанов И.Т. Финансы. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 192с.

5. Колб Р.В., Родригес Р.Д. Финансовый менеджмент / Пер. 2-го англ. издания; Предисл. к русск. изд. к.э.н. Драчевой Е.Л. – М.: Финпресс, 2001.- 496с.

УДК 336.719

THE ROLE OF THE STRATEGY IN COMPETITIVENESS OF COMMERCIAL BANK

Shaikhlessova M.
(NKZU named after M. Kozybaev)

Modern conditions of development of a banking system define a tendency to growth of level of a universalization of commercial banks. Diversification of activity of banks in various spheres of financial banking services, including by means of development of banking services to the population, introductions of new services - one of solutions of a problem of adaptation of commercial banks to constantly changing conditions of the financial market, development of perspective market niches and segments, increases in competitiveness.

The bank competition represents dynamic process of the competition of commercial banks and other credit institutes within which they seek to ensure strong situation in the market of banking services. Existence of the competition causes expansion of a circle of the provided services, regulation of the price of them to acceptable level. Besides, the competition stimulates banks to transition to more effective ways of rendering of services, i.e. provides the situation favorable for their development and improvement. Not accidentally in all countries with the developed market economy there is a legislation on development and maintenance of the competition (Sherman's law, Clayton's Law in the USA).

The sphere of the bank competition is the banking market - the difficult education having very wide borders and consisting of a set of elements. Now commercial banks function as sellers or buyers practically in all market sectors. We will consider market system from the point of view of subjects to purchase and sale (Image 1).

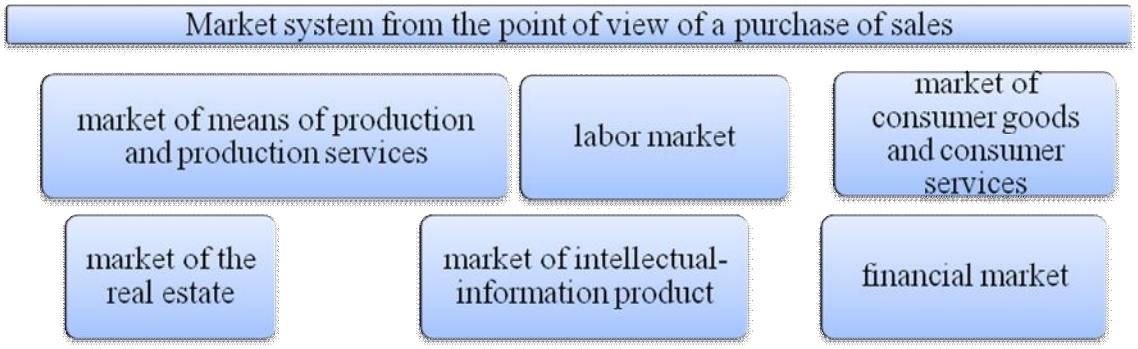

Image 1. Market system from the point of view of a purchase of sales

It includes the following sectors:

Market of means of production and production services. Commercial banks contact him as sellers of banking services for the enterprises (settlement service, maintaining accounts, management of finance of corporations), financial intermediaries (crediting of production objects) and also as buyers of production resources (acquisition of office equipment).

Market of consumer goods and consumer services. Here banks act as financial intermediaries (issue of loans for the consumer purposes), but in some cases and as buyers (the organization of receptions within work with the public).

Labor market. He is of particular importance within personnel policy of banks which should update or fill up constantly the personnel, speaking at this market as buyers.

Market of intellectual and information product. Here banks work and as sellers of banking services (financial consultation), and as buyers of production resources (the software for the COMPUTER).

The real estate market at which banks speak as financial intermediaries (mortgage lending) and as buyers (acquisition of the land plots and rooms for office) or sellers (realization of pledge on not returned mortgage loan).

Financial markets. In this sphere banks represent the main characters. A special role:

- market of the loan capitals. Banks buy the temporary rights for monetary resources from the investors, and at the same time act as sellers at issue of loans;
- securities market. At the request of clients and on own initiative banks carry out purchase and sale of securities, alternately playing a role of sellers, a role of buyers;
- market of currencies and precious metals. Actions of banks in this market are similar to their work on securities market.

The analysis of competitors allows:

— to develop strategy of neutralization of their strengths;
— to concentrate efforts on those services which have steady positions;
— to allocate the most perspective clients;
— to form positive motivation at potential clients to acquisition of services of bank;
— to increase confidence after exact definition strong and weaknesses of the services provided by bank.

Information on competitors is necessary for the analysis of extent of influence of competitors. There are 2 types of information on competitors: quantitative and qualitative information.

Image 2.Quantitative information.

The volume of information on each client can differ both by number of quantitative indices, and according to qualitative characteristics.

Having information on competitors, it is expedient to carry out the comparative analysis of own activity of bank in relation to competitors. He allows to reveal strong and weaknesses in activity as actually bank, and at competitors. As the effective tool for carrying out the comparative analysis traditionally serve matrixes.

The bank competition — a concept rather conditional as not only banks compete in the banking market. Even in the financial sector of this market it is possible to allocate three levels of competition.

Image 3.Quantitative information.

It is also possible to allocate the following levels and subtotals of the bank competition which can be tracked in practice (Image 4):

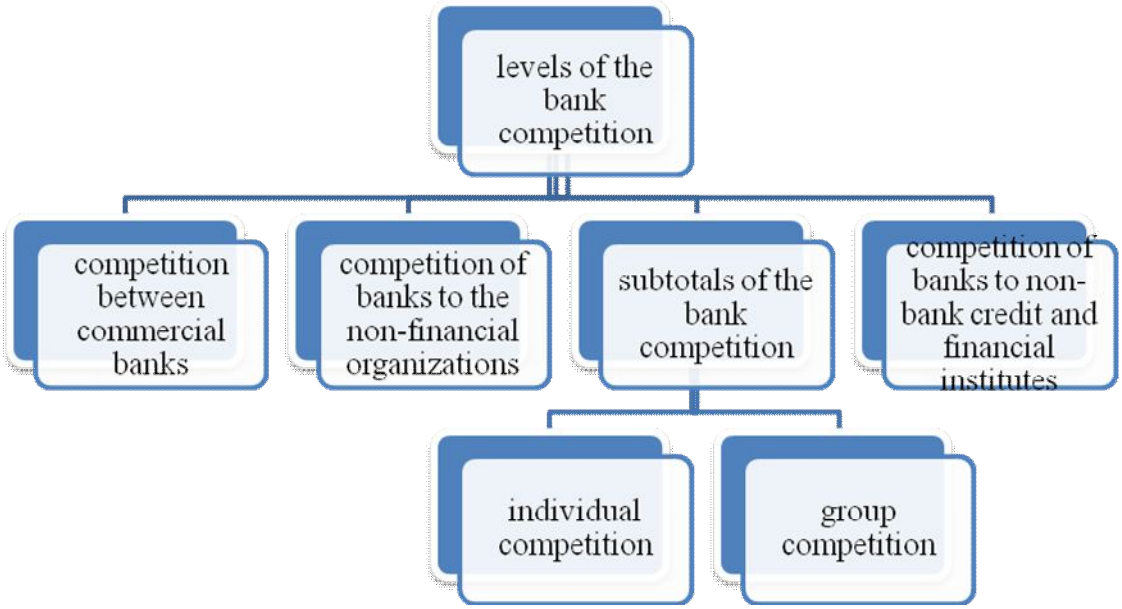

Image 4. Levels of the bank competition

The main level - the competition between commercial banks (universal and specialized). Earlier between universal and specialized banks there was a significant difference which was explained by the fact that for a number of operations legislative restrictions have been introduced. For example, such restrictions have been introduced in Great Britain in the early thirties as reaction to huge number of bank crashes during 1929-1933. Profits of banks on separate specialized operations were so big that activity in other spheres was for them just not obligatory. With strengthening of the competition the tendency to a universalization of bank activity since "the bank supermarket" in the conditions of the market adapts to fluctuations of market conditions better is more and more shown, so and is more competitive.

The second level - the competition of banks to non-bank credit and financial institutes (insurance companies, pension and investment funds, financial brokers, etc.).

The third level - the competition of banks to non-financial structures (trading houses, mails, the auto-industrial enterprises, etc.).

Except these three levels it is possible to allocate two subtotals:

The individual competition where competitors are separate credit institutes.

The group competition when competitive groups of related credit institutes are formed. The research of the competitive environment of bank within the analysis of the environment of marketing needs to be directed to careful studying of the main competitors, developing information systems for their analysis.

The competitive environment is diverse and various.Along with rivalry between commercial banks more and more serious competition, they test from non-bank credit and financial institutes (insurance companies, financial brokers, the pension funds, investment funds, the companies on release of credit cards, etc.) and also from the non-financial organizations (mail, trading houses, the enterprises of automotive industry, etc.). A universalization of banking and strengthening of the competition from other organizations has led to fast development of conglomerates. Financial supermarkets most likely act as a prototype of financial institution of the future. It is necessary to allocate the individual competition at which competitors are separate credit institutes and the group competition when groups of related credit institutes act as competitors.

For banking business the competition of sellers and the competition of buyers are of particular importance. The competition of sellers - their rivalry for the most favorable conditions of sale of goods (banking services).The competition of buyers - a competition between them for access to these goods. Both of these forms usually coexist nearby. Their ratio in each concrete market is defined by a market position of sellers and buyers. So, in the market of the seller where sellers can dictate to buyers the terms (owing to non-saturation of the market, his monopolization, etc.), the competition of buyers prevails. In the market of the buyer in which the last have market force more considerable, than sellers (for example, because of glut of the market goods), the main form is the competition of sellers.

Depending on the used methods of the competition distinguish the price and not price competition. The price competition is carried out by the change in price. Not price it is based on improvement of qualitative characteristics of a product and carrying out purposeful policy of his differentiation (including advertising and measures for sales promotion).

Feature of the price competition in the banking sector of economy is the lack of accurate interrelation of consumer cost of goods (banking service) and its price. But a framework in which the bank has a possibility of considerable maneuvering by interest rates, the level of commissions and tariffs for services are quite elastic. In domestic practice buyers of banking services, especially if they are regular customers of bank, can influence in the course of negotiations the price, trying to obtain essential discounts. Can be advantages of bank when carrying out the price competition:

— the accelerated preparation for providing new services at simultaneous decrease in their prime cost;
— control over a large number of market segments or clients;
— speed and availability of the acquisition of service accompanying it service, rendering some additional services or consultations;
— reduction of life cycle of concrete services.

According to the ideas of relevant requirements and problems of bank service participants of poll have estimated the importance of various criteria of bank activity. In general distribution of answers to the question "Works of Commercial Banks, What of Indicators, Are Most Important for Their Clients?" looks thus (in % to the total number of respondents; each respondent could give several answers therefore the total amount of the last exceeds 100%):

— reliable guarantees of safety of deposits — 72;
— speed and quality of service — 60;
— high quality and favorable conditions of currency transactions - 58;
— low interest for the credits — 53;
— completeness of information on a financial position of bank — 60;
— an opportunity to obtain the large credits — 43;
— the good personal relations with the management of bank — 37;
— width of set of banking services — 55;
— strict observance of a mystery of bank operations — 45;
— height of percent on deposits — 30;
— convenience to clients of an arrangement of bank branches —

Self-assessments of respondents can be trusted as they are, as a rule, based on experience of business contacts of heads of the enterprises and firms with these banks.

Key indicator of quality of services — the speed of carrying out calculations. Commercial banks by own efforts try to create the flexible, reliable and multipurpose systems of carrying out interbank calculations. At the present stage it is possible to allocate three competition dimensions: actual prices, convenience to clients, trust of public.

The important condition of maintaining competitiveness of bank consists that on stability of work, the profitability, consecutive development can count only those banks which don't oppose quantity of products to their quality, don't see two irreconcilable categories in quality and the price. From here the strategic line of conduct of bank in market conditions — high quality of service with the price accepted for the client is traced.In the sphere of banking services viable in competition will be three categories of banks. The large former special banks a little susceptible to innovation, but the having high level of service and personnel which have passed certain "school" treat the first. It is necessary to rank banks which constantly experiment in the sphere of banking services as the second category and have the priorities. The banks developing services not by the order of elite clients, most often founders treat the third, and being guided by the individual client, by requirements of the market.

Now in domestic practice of banking business not only the competitiveness of credit institutions, but also banking products was of particular importance. The concept "competitiveness" is a part of wider concept "competition". If the bank unsuccessfully competes in the market, his production is noncompetitive. To the concept "competitiveness" there is a number of approaches. One of them following: competitiveness - the property of an object characterizing degree of satisfaction of specific need in comparison with the best similar objects presented at this market. We will give also other definition. The competitiveness is an ability of an object to sustain the competition in comparison with similar objects in the conditions of the concrete market. The competitiveness of banking products is defined in comparison with products of one level of quality and, respectively, the price. Market prospects of banking products are connected not only with their quality and expenses. Other factors can be the reasons of success or failures of emergence in the market of a concrete product also: advertising activity of bank, his image, the offered level of service, etc. However as the specified aspects of activities of bank for ensuring competitiveness are important, bases are the quality and the price of banking products. Confidence creates also level of service of clients.

References:

1. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)
2. Официальный сайт Национального Банка РК - www.nationalbank.kz;
3. Портер Е. Майкл. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. - М.: Альпина Цизнес Букс, 2007.

УДК 336.7

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ СТОИМОСТЬЮ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Абельмажинова Э.У.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

В течение последних нескольких десятилетий концепция управления на основе стоимости получила всеобщее признание и одобрение в научном сообществе как одна из наиболее актуальных концепций корпоративного управления. Управление стоимостью означает, что все действия менеджмента компании направлены на максимизацию ее стоимости, при этом факторы создания стоимостью становятся основой для принятия решений.

Управление с указанных позиций требует анализа существующих и разработки новых методов оценки стоимости предприятия с целью планирования и постановки задач для ее максимизации.

Управление ценностью опирается на концепцию стоимости компании, которая опирается на дисконтированный денежный поток и рентабельность инвестированного капитала, которая должна превышать затраты на капитал.

До недавнего времени оценка стоимости рассматривалась в отрыве от целей и задач стратегического управления и финансового менеджмента. Оценочная деятельность осуществлялась, в основном, в ситуациях, требуемых законом: в целях налогообложения, для выкупа акций у акционеров при крупных сделках, при национализации имущества, формировании уставного капитала, при ипотечном кредитовании физических и юридических лиц и других. Такая оценка не требовала глубокого анализа бизнес-процессов оцениваемых компаний, исследования всевозможных рисков, присущих этому бизнесу.

В таблице 1 представлены основные этапы оценки стоимости компании, которые будут подробно рассмотрены далее.

Таблица 1. Этапы стоимостной оценки

1. Анализ результатов прошлой деятельности	– Калькуляция NOPLAT и величины инвестированного капитала – Расчет факторов стоимости – Создание целостной картины прошлого – Анализ финансового состояния
2. Прогнозирование будущей деятельности	– Определение стратегического положения – Разработка сценариев развития – Постатейный прогноз – Проверка обоснованности прогноза
3. Оценка затрат на капитал	– Установление весов рыночной стоимости в целевой структуре капитала – Оценка затрат на акционерный капитал – Оценка затрат на неакционерный капитал
4. Оценка продленной стоимости	– Выбор подходящей методики – Выбор горизонта прогноза – Оценка параметров – Дисконтирование продленной стоимости
5. Расчеты и интерпретация результатов	– Расчет и проверка результатов – Интерпретация результатов в свете принимаемых решений

Эффективность операций зависит от всех предполагаемых свободных денежных потоков, определяемых как прибыль от операций после налогообложения минус сумму необходимых инвестиций в оборотный капитал и основные средства. Таким образом, свободное движение денег представляет собой финансовые ресурсы, действительно доступные для распределения между инвесторами. Следовательно, способ, которым менеджеры могут повысить ценность своих фирм для них – это увеличить свободный поток денежных средств, так как стоимость фирмы зависит, прежде всего, от предполагаемого будущего свободного денежного потока.

Существует несколько способов расчета стоимости компании – метод дисконтированного денежного потока и модель экономической прибыли, каждый из которых будет представлен далее. Однако стоит сразу отметить, что несмотря на различия в определении стоимости, данные методы показывают одинаковый результат.

Так, П. Роуз подчеркивает, что максимизация стоимости акционерного капитала банка являетсяключевой задачей, которая должна иметь приоритет над другими[1]. Дж. Синки считает, что теоретически целью банка должнабыть максимизация стоимостиего собственного

капитала [2].Это позволяет сделать вывод, чтостратегическое управление рыночной стоимостью является однимиз наиболее важных элементовобщей системы стратегическогоуправления банком и позволяетулучшить качество стратегических решений на всех звеньяхорганизации. Систему стратегического управления рыночнойстоимостью банка можно охарактеризовать как совокупностьотдельных подсистем, функционирование которых обеспечиваетреализацию концепции стратегического управления рыночнойстоимостью банка.

Целью статьи является определение составляющих системыстратегического управления рыночной стоимостью банка.

Большинство исследований вобласти управления стоимостьюкасаются описания ее отдельныхсоставляющих, взаимосвязеймежду ними. Так, Н.В. Грапко предлагает следующие составляющие системы управления стоимостью предприятий: подсистемаопределения текущей стоимостикомпании, подсистема факторовстоимости, подсистема оценкиэффективности управленческихрешений, подсистема мотивации.

Однако в предложенных составляющих системы управлениястоимостью не учтены функцииуправления стоимостью, ее информационная поддержка.

И.В. Выходцев[3] считает, чтоосновными составляющими системы управления стоимостью предприятия должны быть: формирование целей деятельности, управление бизнес–портфелем, организационная структура, факторысоздания стоимости, управлениеэффективностью бизнеса, управление эффективностью персонала.

Однако не выделены в качествесоставляющих системы управления стоимостью соответствующиеинструменты управления, подсистема оценки стоимости.[4]

Анализ вышеприведенныхточек зрения позволяет сделатьвывод о неполноте учета всех необходимых составляющих системы стратегического управления рыночной стоимостью банка ицелесообразности выделения следующих ее составляющих:

- цель формирования;
- теоретические концепции,которые следует положитьв основу системы;
- субъекты и объекты;
- принципы;
- функции;
- инструменты;
- операционная деятельностьбанка;
- показатели оценки эффективности управленческих решений;
- информационное обеспечение.

Таким образом, внедрение концепции стратегического управления рыночной стоимостью банка предполагает построение соответствующей системы управления, функционирование которой позволит соединить отдельные составляющие данной системы в единый процесс создания рыночной стоимости банка, решить проблемы и противоречия, которые возникают при этом, а также в процессе реализации концепции стратегического управления рыночной стоимостью банка. Эффективность функционирования данной системы предлагается оценивать путем сравнения достигнутой в процессе реализации концепции величины рыночной стоимости с величиной рыночной стоимости, достигнутой до внедрения концепции.

Литература:

1. Роуз П.С. Банковский менеджмент / П.С. Роуз; пер. с англ. Л.В. Толмачова. - М.: Дело Лтд, 1995. - 308 с.
2. Синки, Дж. Управление финансами в коммерческих банках / Дж. Синки; пер. с англ. Р.Я. Левиты. - М.: Catαλλαxy, 1994. - 108 с.
3. Выходцев, И.В. Концепция управления стоимостью в инвестиционной компании / И.В. Выходцев // Материалы международной заочной научно–практической конференции «Управление в России: зачем мы нужны миру?», Санкт–Петербург, 28-29 ноября 2002 г. /НП «Санкт–Петербургская ассоциация консультантов». - СПб.: Социально–гуманитарные знания, 2002. - С. 25-30.

4. Лознев, Т.В. Стоимостной менеджмент - современная теория стратегического управления стоимостью компании / Т.В. Лознев //Сибирская финансовая школа. - 2006. - ≠ 2. - С. 42-45.
5. Новиков, А.В. Стоимостной подход к оценке бизнеса / А.В. Новиков // Экономика и менеджмент. - 2011. - № 6. - С. 82-88.
6. Кононов, А.И. Система управления стоимостью предприятия / А.И. Кононов // Економіка транспортного комплексу. - 2012. - № 20. -С. 49-59.
7. Индюшкин, Б. Аналитические инструменты управления стоимостью компании [Электронный ресурс] / Б. Индюшкин // Финансы: планирование, управление, контроль. - Режим доступа: ηttp://finmaγaζine.ru/fininst/1882–2011–03–31–06–57–51.html. - Дата доступа: 10.02.2018.

УДК 336

ОЦЕНКА ПОРТФЕЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Акжолова С., Леонтьева А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

АО «Цеснабанк» оказывает широкий спектр банковских услуг, в числе которых открытие и обслуживание текущих счетов, международных пластиковых карт VISA, открытие и ведение срочных вкладов, кредитование физических и юридических лиц, продажа дорожных чеков AmericanExpress, денежные переводы, услуги сейфового депозитария, кастодиальные услуги и др.

В настоящее время филиальная сеть АО «Цеснабанк» представлена 20 филиалами и более 100 пунктами обслуживания клиентов в областных и региональных центрах Казахстана.

АО «Цеснабанк» является: членом Казахстанской Фондовой Биржи, имеет лицензию брокера-дилера 1 категории; первичным агентом Министерства Финансов и Нацбанка РК;участником межбанковской системы перевода денег (МСПД) и системы розничных переводов (клиринг);участником Казахстанского Фонда гарантирования (страхования) вкладов физических лиц;участником Казахстанского Фонда гарантирования ипотечных кредитов;членом Ассоциации Финансистов Казахстана;членом Ассоциации Банков РК;членом Ассоциации налогоплательщиков Казахстана;одним из учредителей Первого Кредитного Бюро.

Основными целями создания и деятельности Банка являются:

- содействие формированию и дальнейшему развитию рыночной экономики в Казахстане;

- осуществление финансовой деятельности, способствующей становлению и развитию различных отраслей, секторов экономики и социальной сферы;

- осуществление и расширение спектра, а также качества банковских услуг в соответствии с международными нормами, стандартами и законодательством Республики Казахстан.

Рассмотрим далее основные экономическая показатели АО «Цеснабанк».

Активы АО «Цеснабанк» за 2014 год увеличились на 438,5 млрд. тенге, составив на конец отчетного года 1 321,5 млрд. тенге. Рост активов Банка составил 49,7%, в то время как в целом по банковскому сектору активы увеличились на 18,0%. Опережающий темп роста активов позволил АО «Цеснабанк» увеличить рыночную долю на 1,2% до 7,2% и занять 4-ю позицию в рейтинге БВУ по объему активов.

Активыза 2015 год увеличились на 635,1 млрд.тенге, составив на конец отчетного года 1 956,6 млрд.тенге.

Рост активов главным образом обеспечен ростом кредитного портфеля, который по итогам 2015 года составил 1 589,5 млрд.тенге, что на 529,3 млрд.тенге (или на 49,9%) больше, чем на начало отчетного периода.

В 2016 году активы АО «Цеснабанк» преодолели отметку в 2 трлн тенге и составили 2 трлн. 260 млрд.тенге. За отчетный год темп роста активов составил 15,5%, увеличившись на

303,4 млрд.тенге.

Стабильному росту активов способствует увеличение объемов кредитования реального сектора экономики, что отражает повышение системной значимости АО «Цеснабанк» в банковском секторе страны. Кредитный портфель по итогам 2016 года составил 1 718,9 млрд.тенге, что на 129,4 млрд.тенге (или на 8,1%) больше, чем на начало 2016 года.

Рост активов также связан с активным участием АО «Цеснабанк» в государственных программах по финансированию приоритетных отраслей экономики и поддержке субъектов малого и среднего бизнеса.

Рассмотрим далее кредитный портфель коммерческого банка.

Портфель займов, предоставленных клиентам, по итогам 2014 года составил 1 060,2 млрд. тенге, что на 386,1 млрд. тенге (или на 57,3%) больше, чем на начало отчетного периода.

Соответственно, в структуре активов наибольший удельный вес занимают займы, предоставленные клиентам, которые увеличились до 81,2% по итогам 2015 года (рис. 1).

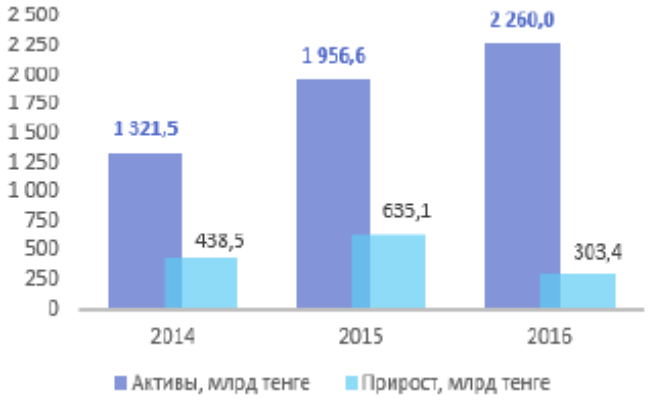

Рисунок 1. Динамика активов АО «Цеснабанк», млрд. тенге

В 2014 году АО «Цеснабанк» продолжил выпуск облигаций, в результате чего более чем в 2 раза увеличился объем выпущенных долговых ценных бумаг АО «Цеснабанк», который составил 46,7 млрд. тенге, или 3,9%, в структуре обязательств.

В 2014 году путем доразмещения субординированных облигаций АО «Цеснабанк» увеличил объем субординированного долга, который составил 58,3 млрд. тенге, или 4,8% в структуре обязательств.

Приоритетной целью управления портфелем ценным бумаг является поддержание ликвидности на необходимом уровне, оптимизация денежных и финансовых потоков наряду с генерацией прибыли по операциям с ценными бумагами.

В 2014 году доля портфеля ценных бумаг от активов АО «Цеснабанк» составила 4,0%, или 52,4 млрд. тенге. В течение 2014 года кардинальных изменений в структуре портфеля ценных бумаг не наблюдалось. В структуре портфеля ценных бумаг основную долю составляют государственные ценные бумаги (74,4%).

Стратегия по портфелю ценных бумаг на 2014 год предполагала инвестирование временно свободных денежных средств в краткосрочные государственные ценные бумаги (до 3 лет), подтверждая актуальность данного подхода на положительные результаты деятельности Банка за отчетный период.

В 2015 году доля портфеля ценных бумаг в активах составила 2,1%, или 41,3 млрд.тенге, снизившись на 15,4% с начала года. В структуре портфеля ценных бумаг по-прежнему основную долю занимают государственные ценные бумаги (66,3%).

Для привлечения дополнительных ресурсов АО «Цеснабанк» подготовлено к выпуску облигаций на общую сумму 140 млрд.тенге, которые могут быть реализованы при наличии спроса.

По состоянию на 31 декабря 2016года инвестиции,имеющиеся в наличии для продажи,

состоят из некотируемых долевых ценных бумаг,отраженных по фактическим затратам, в сумме 51миллион тенге (31декабря 2015года: 743миллиона тенге).

Для данных инвестиций отсутствует рынок, и в последнее время не проводилось операций, которые позволили бы определить справедливую стоимость данных инвестиций с достаточной степенью надежности. Кроме того, использование метода дисконтирования потоков денежных средств дает широкий диапазон возможных значений справедливой стоимости в связи с неопределенностью относительно будущих потоков денежных средств.

Следующее направление деятельности АО «Цеснабанк» на рынке ценных бумаг – это инвестиции, для оценки которой нужно проанализировать динамику и структуру инвестиций, удерживаемых до погашения.

Инвестиции, удерживаемые до срока погашения, представляют собой непроизводные финансовые активы с фиксированными или определенными платежами и фиксированным сроком погашения, которые АО «Цеснабанк» намерен и способен удерживать до наступления срока погашения, за исключением тех, которые:

- в момент первоначального признания АО «Цеснабанк» определяет в категорию оцениваемых по справедливой стоимости, изменения которой отражаются в составе прибыли или убытка;

- АО «Цеснабанк» определяет в категорию имеющихся в наличии для продажи; либо - соответственно определению кредитов и дебиторской задолженности.

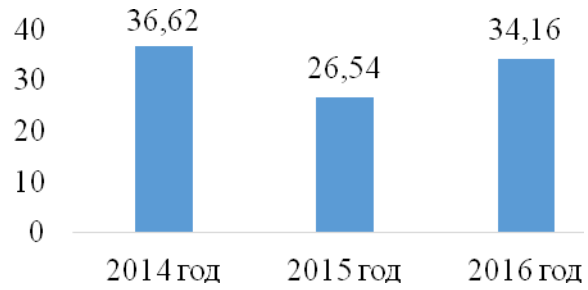

Рисунок 2. Динамика инвестиций, удерживаемых до срока погашения АО «Цеснабанк», млрд. тенге

Как показано на рисунке 2 инвестиционный портфель до погашения в 2014 году составил 36,62 млрд. тенге, в 2015 году – 26,54 млрд. тенге. в 2016 году – 34,16 млрд. тенге (рис 2).

Инвестиционный портфель до погашения состоит из долговых инструментов с плавающей доходностью и долговых инструментов с фиксированной доходностью. Однако в 2014 и в 2015 году в инвестиционном портфеле до погашения долговые инструменты с фиксированной доходностью отсутствуют.

Корпоративные облигации представляют собой процентные ценные бумаги, выпущенные местными компаниями и банками. Кредитные рейтинги представлены в соответствии со стандартами рейтингового агентства «Fitch» или с аналогичными стандартами других международных рейтинговых агентств. Данные Ценные бумаги свободно обращаются на Казахстанской Фондовой бирже («КФБ»), за исключением облигаций АО «Астана недвижимость».

Облигации АО «Астана недвижимость» были исключены из обращения на КФБ В июле 2011 года. АО «Цеснабанк» создал 100%резерв под обесценение по этим облигациям в размере 1,883миллиона тенге.

Для снижения внешних и внутренних рисков АО «Цеснабанк»устанавливает лимиты на формирование портфеля ценных бумаг. Лимиты подлежат обязательному пересмотру с периодичностью один раз в полугодие в соответствии с утвержденными Методиками, а также в случае наступления экстренных событий.

Таким образом, АО «Цеснабанк» в операциях с ценными бумагами придерживался консервативной стратегии по инвестированию в ценные бумаги. Портфель ценных бумаг представлена государственными ценными бумагами, корпоративными облигациями, квазигосударственными ценными бумагами и долевыми инструментами.

Инвестирование в ценные бумаги находится на втором месте по доходности наряду с такими важнейшими направлениями деятельности как кредитование. Считается, что ссудные операции несут в себе значительный риск, именно поэтому определенная доля ресурсов банка находится в форме высоколиквидных активов, в частности вложений в ценные бумаги. Инвестирование в ценные бумаги позволяет банку наиболее эффективно использовать временно свободные денежные средства и в короткие сроки получать стабильные и высокие доходы.

Для анализа доходности АО «Цеснабанк» от операций с ценными бумагами в первую очередь рассмотрим движение денег от инвестиционной деятельности.

Поступление денежных средств от инвестиционной деятельности в 2014 году составило 20,65 млрд. тенге, в 2015 году – 10,26 млрд. тенге, то есть сокращение составило -10,39 млрд. тенге или почти 50%. В 2016 году результат от инвестиционной деятельности имел отрицательное значение и убыток составил 87,28 млрд. тенге, таким образом, сокращение данного показателя за 2016 год составило 97,54 млрд. тенге.

Далее, на рисунке 3 показана динамика движение денежных средств от инвестиционной деятельности АО «Цеснабанк» за 2014-2016 гг.

Таким образом, данные рисунка 3 показывают, что АО «Цеснабанк» в течение анализируемого периода активно осуществлял инвестиционную деятельность, расширяя свой инвестиционный портфель.

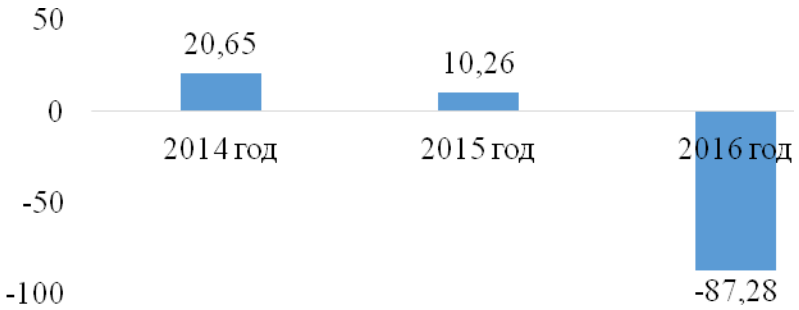

Рисунок 3.Динамика движение денежных средств от инвестиционной деятельности

Инвестиционная деятельность АО «Цеснабанк»стала реализовываться в 2015 году, однако результат от инвестиционной деятельности был положительный за счет поступлений от приобретения дочерней компании, за вычетом полученных денежных средств в размере9,46 млрд. тенге.

Данные рисунка показывают, что в 2014 году структура финансовых вложений в ценные бумаг выглядела следующим образом: инвестиции, удерживаемые до срока погашения- 69,2%, финансовые активы, для продажи – 30,8%, 2015 год – 20,2% и 79,8% соответственно, в 21016 году – 3,3% и 96,7% соответственно.

Результат инвестиционной деятельности АО «Цеснабанк» за 2014-2016 гг. В 2014 году общий результат от операций АО «Цеснабанк» составил 2,31 млрд. тенге или 11,2% от результата инвестиционной деятельности банка, В 2015 году убыток составил 9,52 млрд. тенге или 92,8%, в 2016 году убыток составил 65,77 млрд. тенге или 75,4% (рис 4).

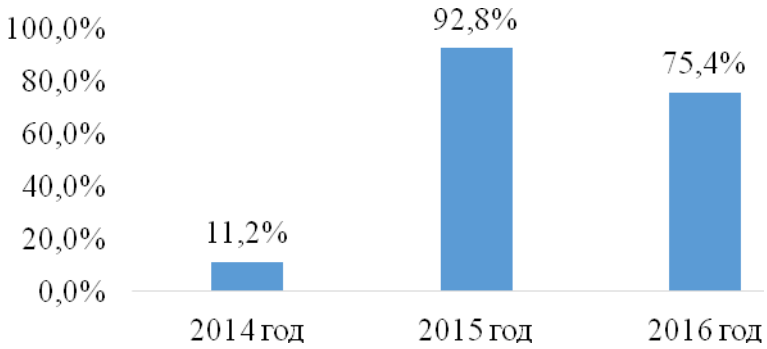

Рисунок 4. Доля поступлений/выбытия денежных средств от операций с ценными бумагами в чистом поступлении (использовании) денежных средств от инвестиционной деятельности, %

Подводя итог проведенному исследованию, отметим следующее: АО «Цеснабанк» является активным участником рынка ценных бумаг Республики Казахстан. Деятельность коммерческого банка с ценными бумагами сопряжена с высоким уровнем риска, так как требует высокого профессионализма и аналитической работы, поэтому управление инвестиционным риском является неотъемлемой частью инвестиционной деятельности.

Таким образом, инвестиционная деятельность с ценными бумагами, как правило, связана с большой степенью риска, поэтому необходимо провести анализ управления инвестиционным риском.

Деятельность по управлению рисками инвестиционной деятельности связана с решением следующих задач:

– выявление рисков, присущих операциям на рынке ценных бумаг;

– проведение количественной оценки возможных потерь, связанных с реализацией этих рисков;

– определение предельно допустимого уровня финансовых потерь по операциям с ценными бумагами;

– ограничение возможных потерь от реализации рисков на уровне не выше предельно допустимого, путем установления комплексной системы ограничений (лимитов) на операции с ценными бумагами.

Литература:

1. http://www.nationalbank.kz
2. https://www.tsb.kz/
3. https://articlekz.com
4. http://traders.kz/tsennyie-bumagi-ryinok-tsennyih-bumag-vidyi-tsennyih-bumag-gosudarstvennyie-tsennyie-bumagi-portfel-tsennyih-bumag-torgovlya-tsennyimi-bumagami-emissionnyie-emissiya
5. http://afk.kz/ru/analytics/emitentyi-kase/czesnabank-3q17.html

УДК 339.138

ВЛИЯНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОМПАНИИ

Аленов А.Д.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Успешность компаний как никогда зависит от того, насколько оказываемые услуги или производимые продукты удовлетворяет потребности покупателя.

Покупательское поведение – действия, направленные на приобретение, потребление и распоряжение товарами и услугами, включая все решения до и после этих действий. Сущность поведения потребителей можно представить в виде рисунка 1.

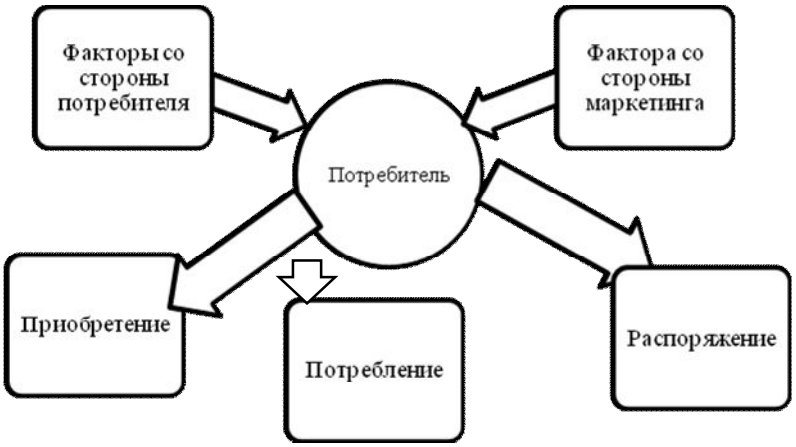

Рисунок 1 - Сущность поведения потребителей

Источник: [1]

Менеджеры, полагающие, что единственными истинными «центрами прибыли» компании являются покупатели, считают традиционную организационную схему (рис. 2), представляющую собой пирамиду во главе с президентом компании, аппаратом управления в центре, линейными работниками, подчиненными ему, и покупателями внизу, устаревшей.

Квалифицированные маркетинговые компании переворачивают схему с ног на голову (рис. 2). На вершине пирамиды — покупатели; следующие по значимости — линейные работники, которые встречают, обслуживают и удовлетворяют желания клиентов; ниже — управленческий аппарат, которые руководство, которое несет ответственность за наем хороших руководителей и поддержку их усилий.

Рисунок 2 - Традиционная организационная схема и схема современной ориентированной на потребителей компании

Источник: [2]

Согласно изучению научных работ ученых по данной проблематике, выявлено семь основных этапов, отражающих развитие маркетинга и соответствующих изменений определения понятия «поведение потребителя»: концепция совершенствования производства, концепция совершенствования товара, концепция совершенствования сбыта, концепция традиционного маркетинга, концепция социально-этического маркетинга, концепция маркетинга взаимодействия и концепция информационного маркетинга.

Принципы понимания потребительского поведения представлены на рисунке 3.

Результатом поведения потребителя является – покупка и удовлетворенность ею. По степени удовлетворения различают: реальный спрос, удовлетворенный и неудовлетворенный.

Удовлетворенный (или реализованный) спрос составляет основную часть платежеспособной потребности. Он меньше реального спроса на величину неудовлетворенного спроса на товар и услугу.

Рисунок 3 - Принципы понимания потребительского поведения

Источник: [4]

В своих трудах Ф. Котлер представил модель потребительского поведения, которая изображена на рисунке 4.

Исходя всего выше изложенного, потребительское сознание индивидуума представляет собой совокупность личностных ценностей, потребностей, нужд, мотивов, закономерностей принятия потребительских решений, обусловленных индивидуальными характеристиками.

Изучению удовлетворенности посвящено большое число исследований и научно-теоретических работ, количество которых и сейчас достаточно велико [5]. Поэтому, что в литературных источниках можно обнаружить различные подходы к определению самого понятия удовлетворенности и проследить, как менялись точки зрения на эту проблему с течением времени.

На сегодняшний день концептуально принята точка зрения, что удовлетворенность потребителя – это всесторонний процесс оценки разрыва между первоначальными ожиданиями и состоявшимся потребительским опытом [6].

Рисунок 4 - Модель потребительского поведения

Источник: [1]

Виды неудовлетворенности поведения потребителей представлены на рисунке 5.

Неудовлетворенное поведение потребителей может быть следующим	явным - когда покупатель, имея определенные финансовые возможности, не может приобрести нужный ему товар (услугу) по разным причинам
	скрытым - проявляется при покупке товара или услуги, которые не являются полноценными заменителями отсутствующего товара или услуги либо вообще не связаны с ним отношениями взаимозаменяемости
	отложенным - отложенный на время по разным причинам спрос. К примеру - необходимость накопления определенной суммы денег для покупки конкретных товаров (услугу), обязательная покупка товара к конкретному событию

Рисунок 5 - Виды неудовлетворенности поведения потребителей

Источник: [4]

Неудовлетворенное поведение потребителей - это предъявленный на товары спрос, который не был удовлетворен по любой причине: отсутствие в продаже, низкое качество, высокая цена.

Таким образом, потребительское поведение – это действия, направленные на приобретение, потребление и распоряжение товарами и услугами, включая все решения до и после этих действий. Следует заметить, что оно зависит от ряда факторов, которыми можно управлять.

Литература:

1. Арташина И.А. Потребительское поведение. – Н.Новгород: Нижегород. гос. архит.- строит. ун-т, 2013. – 104 с
2. Грошев И., Краснослободцев А. Лояльность потребителей к брендам: формирование, развитие и капитализация // Общество и экономика. #10. 2014. С. 24-39.
3. Зуенок Т.В. Теория поведения потребителя (институциональный анализ) [Электронный ресурс] // URL: учебно-методическое пособие по дисциплине "Экономическая теория" / Зуенок Т.В., кол. авт. Белорусский национальный технический университет, Кафедра экономических теорий . - Электрон.

дан.. - БНТУ, 2010 (дата обращения 26.10.2017).
4. Забин Д. Прицельный маркетинг: новые правила привлечения и удержания клиентов. – М.: Эксмо, 2013. – 304 с.
5. Ильин В.И. Потребительское поведение. - Издательство: Питер, 2000.- с.224
6. Котлер Ф., Картаджайя Х., Сетиаван А. «Маркетинг 3.0: от продуктов к потребителям и далее к человеческой душе» пер. с англ. – М: Эксмо, 2014 – 240 с.

УДК 330.357

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ АЗЕРБАЙДЖАН

Аллахярова Ш.З.
(*СКГУ им. Козыбаева*)

Мировая экономика представляет собой совокупность национальных экономических систем, образующих единую, динамичную, целостную глобальную экономическую мегасистему, которая связывается воедино международными организациями, международными договорами и соглашениями, при этом ее разные составные части (подсистемы) находятся в сложных и противоречивых связях между собой и системой в целом, но все они взаимодействуют и объединены международным движением факторов производства.

В своей работе я бы хотела рассмотреть экономику Республики Азербайджан, так как являюсь гражданкой именно этого государства.

Азербайджанская Республика (азерб. Azərbaycan Respublikası) — государство в восточной части Закавказья на юго-западном побережье Каспийского моря.

Азербайджан — индустриально-аграрная страна с высокоразвитой промышленностью и многоотраслевым сельским хозяйством. Важнейшее место в хозяйстве Азербайджана занимают нефте- и газодобывающая, нефтеперерабатывающая, химическая (минеральные удобрения, синтетический каучук, автомобильные шины и др.), машиностроительная, горнорудная промышленность (добыча железной руды и алунита) и цветная металлургия, разнообразные отрасли пищевой (консервная, чайная, табачная, винодельческая) и лёгкой (хлопкоочистительная, хлопчатобумажная, шёлковая, шерстяная, ковроткацкая) промышленности.

Азербайджан граничит с Россией (Дагестан) и Грузией (Квемо-Картли и Кахети) на севере, Арменией на западе и Ираном на юге.

Часть территории Азербайджана контролируется непризнанной Нагорно-Карабахской Республикой, часть — Арменией (Бархударлы, Верхняя Аскипара). Азербайджан, в свою очередь, контролирует часть территории Армении (эксклав Арцвашен).

Столица страны — город Баку. Крупнейшие города: Баку, Гянджа, Сумгаит, Нахичевань, Ленкорань, Ханкенди, Закатала.

Недра Азербайджана содержат ценные полезные ископаемые: нефть и природный газ, алуниты, медную руду, золото, молибден и другие. В республике также имеется разнообразное сырьё для отделочной промышленности: мрамор, каолин, туф, доломит.

Промышленность — одна из развитых отраслей экономики страны. Эта важная отрасль, которая в основном включает в себя нефте- и газодобывающую, машиностроение, металлургию, топливно-энергетическую, химическую, продовольственную и другие области промышленности.

Самым крупным нефтяным месторождением в Азербайджане в настоящее время является месторождения «Азери-Чираг-Гюнешли», где добывается легкая нефть.

Крупнейшее газоконденсатное месторождение в Азербайджане Шах-Дениз расположено на юго-западе Каспийского моря, в 70 км к юго-западу от Баку. Глубина моря в районе месторождения — около 600 м. Площадь газоносного района — около 860 км.

Сельское хозяйство специализируется, в основном, на виноградарстве, садоводстве, табаководстве, овощеводстве, животноводстве и шелководстве. Главные технические культуры — хлопчатник, чай.

Открытие железной дороги Баку-Тбилиси-Карс является значительным событием в укреплении позиций Азербайджана на мировой экономической арене. В церемонии открытия, которая состоялась в октябре 2017 года в Бакинском международном морском торговом порту, приняли участие президент Азербайджана и Турции Ильхам Алиев и Реджеп Тайип Эрдоган, а также премьер-министры Казахстана, Грузии и Узбекистана, министры из Таджикистана и Туркменистана. Баку-Тбилиси-Карс является проектом стратегического значения и самым коротким и надежным путем, соединяющим Европу с Азией.

Протяженность этой дороги составляет 850 километров, из которых 504 километра проходят по территории Азербайджана. По этой дороге на первоначальном этапе планируется перевозить 5 миллионов тонн грузов, на последующем этапе — 17 миллионов тонн, а затем — в еще большем объеме. Кстати, ранее министр транспорта, судоходства и коммуникаций Турции Ахмет Арслан заявил, что по БТК потенциально можно перевозить до 35 млн тонн грузов в год. Пассажирские перевозки, как ожидается, стартуют в 2018 году.

Совместный проект Азербайджана, Грузии и Турции свидетельствует и о высоком уровне отношений между странами. Соглашение о строительстве железной дороги БТК было подписано в Грузии, после этого в Турции состоялась церемония закладки фундамента, и, наконец, в Азербайджане открыли дорогу. Стоит отметить, что большой интерес к данному железнодорожному проекту помимо европейских государств проявляют и страны Средней Азии, в их числе Казахстан и Узбекистан.

Казахстан и Азербайджан связывают дружественные отношения, основанные на общих тюркских этнокультурных корнях, а также схожих политических и экономических позициях. Дипломатические отношения между ними были установлены 27 августа 1992 года. Казахстанское посольство в Баку открылось в декабре 1994 года, а азербайджанское в Казахстане – в марте 2004 года. Две страны объединяет и участие в деятельности пантюркистских организаций, таких как Тюркский совет, Парламентская ассамблея тюркоязычных стран (ТюркПА), а также Международная организация тюркской культуры (ТюрКСОЙ).

2017 год был нелегким для банковского сектора и рядовых граждан Азербайджана. На протяжении всего года граждане ощущали на себе постоянный рост инфляции. По данным Госкомстата, среднегодовой рост цен составил почти 14%. Продовольственные товары за год подорожали на 17%, а непродовольственные товары превысили 12%, услуги выросли почти на 10%. На некоторые товары цены выросли до 50%. Несмотря на то, что среднемесячная номинальная заработная плата в Азербайджане составила 525 манатов (эквивалент 98,8 тыс.тенге), что на 7,2% больше по сравнению с 2016 годом, формально граждане не ощутили рост доходов.

Стоит отметить, что среднемесячная номинальная заработная плата в Баку в 2017 году составляет 783,8 манатов. Таким образом, среднемесячная зарплата в столице превышает среднемесячную заработную плату по стране на 33%. Отмечается, что наиболее высокий размер заработной платы зафиксирован у работников нефтяной промышленности, в строительной и в банковской сфере. Наиболее низкие зарплаты в сфере образования, здравоохранения, коммунальной сфере. Граждане также жалуются на безработицу. В связи с этим, в уходящем году в Азербайджане с 1 января 2018 года вступит в силу закон «Об обязательном страховании от безработицы». Также будет сформирован Фонд занятости. В целом, с 2003 по 2017 годы в Азербайджане создано 1,9 миллиона рабочих мест.

Показатель ВВП является очень важным индикатором в изучении макроэкономических показателей государства. Также известно, что снижение ВВП всегда отражается в снижении уровня занятости населения. Показатель ВВП напрямую зависит от уровня спроса и предложения на рынке товаров и услуг. Следовательно, увеличение или снижение спроса на товары и услуги ведет к росту или спаду ВВП.

По последним данным Госкомстата, спад ВВП Азербайджана в 2017 году замедлился до 0,2%, а номинальный объем ВВП за отчетный период составил 70,1 млрд. манат. ВВП на душу населения за 2017 год составил 7,2 тыс. манатов или 4,2 тыс. долларов США в эквиваленте, (спад на 1,2%). В тоже время по официальным данным безработица в стране стабильно сохраняется на одном уровне — 5%. Этот показатель не меняется уже несколько лет, хотя ситуацию на рынке труда Азербайджана совершенно нельзя назвать стабильной.

Международный валютный фонд (МВФ) прогнозирует среднегодовой рост экономики Азербайджана до 2025 года на уровне 2-3%. Об этом отмечается в ежемесячном обзоре экономических реформ Азербайджана, подготовленном Центром анализа экономических реформ и коммуникаций страны.

В обзоре так же отмечается, что за последние годы цены на нефть упали и, вместе с тем, возрос уровень изменчивости цен: в 2008 году цена одного барреля нефти составляла около $150, в 2016 году она упала ниже $30. Глобальное снижение цен на нефть оказало значительное влияние и на экономику Азербайджана. Так, к примеру, согласно данным Госкомстата, в 2010-2014 годах темпы экономического роста замедлились и составили в среднем 2,7% в год. Снижение объемов экспорта и доходов госбюджета в 2015 году привело к 2%-ному росту уровня безработицы по сравнению с предыдущим годом. Напряженность в балансе текущих счетов, вызванная низкими ценами на нефть, усилила давление на обменный курс маната, а в 2015 году национальная валюта претерпела две девальвации.

В заключение, хотелось бы отметить, что в экономике Азербайджана действуют противоречивые тенденции. Экономический кризис, связанный с разрывом хозяйственных связей в результате распада СССР, карабахским конфликтом и внутренними неурядицами, преодолён лишь частично. Хотя поступления от развития нефтяного сектора и роста экспорта нефти смягчили неблагоприятные последствия кризиса, это не нашло отражения в улучшении социально-экономического положения населения, ликвидации безработицы и диверсификации экономической структуры страны. Экономика Азербайджана по-прежнему во многом зависит от добычи энергоносителей. В условиях стремительно растущих объемов поступлений от экспорта нефти и недостаточности монетарных инструментов, имеющихся у правительства, контроль над инфляцией и недопущение чрезмерного укрепления маната в реальном выражении становятся важнейшими задачами страны. Параллельно с этим азербайджанскому правительству приходится заниматься вопросами модернизации инфраструктуры и снижения высокого уровня бедности.

Отношения между Казахстаном и Азербайджаном, строятся на основе добрососедства, партнерства и доверия. В Казахстан из Азербайджана импортируются нефтепродукты, полимеры этилена, сборные строительные конструкции, сельскохозяйственная продукция. На данный момент в Казахстане зарегистрировано более 700 действующих компаний с участием азербайджанского капитала. В Азербайджане зарегистрировано около 60 фирм с участием казахстанского капитала.

Основа этих отношений была заложена президентом Казахстана Нурсултаном Назарбаевым и общенациональным лидером Азербайджана Гейдаром Алиевым. Сегодня эти отношения продолжают развиваться.

Литература:

1. Колесов В.П., Кулаков М.В. Международная экономика. - М.: ИНФРА-М, 2015. - 474 с.
2. Официальный сайт Государственного комитета по статистике Азербайджанской республики - www.stat.gov.az
3. Официальный сайт Международного Валютного фонда - www.imf.org
4. Центральная база данных Министерства Финансов Азербайджанской Республики - www.azerbaijans.com

УДК 657.224

РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Алпыспаева С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Внутренний аудит в условиях экономического кризиса является основным источником своевременной и достоверной информации для принятия решений различными звеньями управления. Под внутренним аудитом понимается организация организованных экономическим субъектом, действующие в интересах его руководства и собственников, регламентирование внутренними документами система контроля, за соблюдением порядка ведения бухгалтерского учёта и надежности функционирования системы внутреннего контроля.

Внутренний аудит- это регламентированная внутренними документами организации деятельность по контролю звеньев управления и различных аспектов функционирования организации, осуществляемая представителями специального контрольного органа в рамках помощи органам управления организации установления законности проводимых работниками хозяйственных операций и их экономической целесообразности для предприятия, в соблюдении установленного порядка ведения бухгалтерского учета.

Создание правовых основ аудиторской деятельности, обусловлено принятием закона Об аудиторской деятельности 20 ноября 1998 года. В законе определены основные принципы аудиторской деятельности, которыми являются независимость, объективность, профессиональная компетентность, конфиденциальность. Также в законе представлены права, обязанности и ответственность аудиторов и аудиторских организаций и аудируемого субъекта.

Реализация Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 года, внедрение бюджетирования, ориентированного на результат, предстоящий переход государственных органов на Международные стандарты финансовой отчетности в общественном секторе с 2013 года, осуществление деятельности субъектов квазигосударственного сектора в соответствии с Законом Республики Казахстан «О государственном имуществе» требуют повышения эффективности деятельности, усиления финансовой и иной дисциплины. Институт внутренних аудиторов Казахстана является единственной в Казахстане общественной организацией, признанной на международном уровне. Он имеет доступ к методическим материалам Международного института внутренних аудиторов, его члены работают в службах внутреннего аудита организаций различных форм собственности.

Создание Института внутренних аудиторов в Казахстане весьма актуально в период развития системы внутреннего аудита в Республике Казахстан в соответствии с Международными стандартами внутреннего аудита.

В настоящее время в государственном секторе экономики начаты мероприятия по созданию правовых основ по внедрению внутреннего аудита. Поэтому потенциал Института внутренних аудиторов Казахстана, его партнерские связи с Международным институтом внутренних аудиторов и международными экспертами позволят определить направления развития внутреннего аудита в соответствии с международными стандартами.

Рационально будут использованы ресурсы при изучении передового международного и отечественного опыта в области внутреннего аудита, построении системы внутреннего аудита и контроля в соответствии с международными стандартами.

Роль внутреннего аудита заключается в проведении проверки внутренней практики и процедур организации для обеспечения достижения целей и задач организации. Орган внутреннего аудита в лице службы, департамента, управления или иной формы является составной частью процесса управления организацией. При этом орган внутреннего аудита

должен сохранить свою независимость, подчиненность и подотчетность непосредственно первому руководителю организации.

Внутренний аудит является частью системы внутреннего контроля руководства и предназначен преимущественно для выполнения работы по определению того, что другие компоненты внутреннего контроля функционируют соответствующим образом. Соответственно, работа внутреннего аудита направлена на усиление системы внутреннего контроля руководством. Внутренний аудит должен быть независимым, то есть свободным от условий, которые могут создать угрозу способности внутреннего аудита беспристрастно выполнять свои обязанности, а также бать объективным. Объективность заключается в установке, которая позволяет аудиторам выполнять внутренний аудит беспристрастно, таким образом, чтобы аудиторское мнение было объективным и не подчинялось мнению других лиц.

При осуществлении своей деятельности органы внутреннего аудита должны строго руководствоваться принципами внутреннего аудита. При этом основными принципами внутреннего аудита являются независимость, объективность, беспристрастность и компетентность.

Сравнивая цели, задачи, функции и права внутреннего аудита с целями, задачами и функциями внешнего аудита, мы убеждаемся в их существенном отличии. Обозначим существенные отличия внутреннего аудита от внешнего аудита:

- внутренний аудит осуществляется по всем направлениям деятельности организации, внешний аудит стандартно проводится по вопросу достоверности и объективности информации, изложенной в финансовых отчетах;
- внутренний аудит ориентирован на «опережение» с целью недопущения, предупреждения и упреждения финансовых и иных нарушений, а также недостатков, тогда как внешний аудит выражает аудиторское мнение, сформированное на основе аудиторских доказательств, составленных на основе документов, событий и фактов, имевших место в отчетном периоде;
- внутренний аудит осуществляет деятельность в соответствии с законодательством Республики Казахстан и внутренними документами организации, внешний – только в рамках законодательства Республики Казахстан и договоров с объектом аудита, заключенных в рамках гражданско-правовых сделок;
- внутренний аудит обладает функциями мониторинга и контроля по исполнению рекомендаций внешних и внутренних аудиторов, предписаний уполномоченных государственных органов, тогда как внешний аудит объекту аудита выдает только рекомендации в виде письма к руководству организации, в котором осуществлен внешний аудит.

Внутренний аудит играет ключевую роль в системе корпоративного управления. Он является одним из связующих звеньев между базисом и надстройкой в организации. Результаты внутреннего аудита очень часто указывают на недочеты и просчеты надстройки. Поэтому надстройка в организации весьма высоко ценит орган внутреннего аудита и прислушивается к его мнению.

По результатам работы теоретически обосновано понятие внутреннего аудита в условиях финансового кризиса, как действенного инструмента управления предприятием и его самостоятельными филиалами, подразделениями путем независимой оценки объектов внутреннего аудита, основанной на научно обоснованным сборе, обобщении сведений анализа и оценки хозяйственных явлений, экономических действий и событий в целях оценки их соответствия установленным критериям эффективности работы предприятия.

Современный внутренний аудит способен и должен выполнять разнообразные и масштабные задачи:

Во-первых, он оценивает систему внутреннего контроля в части достоверности информации, соблюдения законодательства, сохранности активов, эффективности и результативности деятельности отдельных операционных и структурных подразделений.

Во-вторых, проводит анализ и оценку эффективности системы управления рисками и предлагает методы снижения рисков.

В-третьих, оценивает соответствие системы корпоративного управления компании принципам корпоративного управления.

Одним из важнейших направлений деятельности внутреннего аудита, непосредственно в Казахстане, стал аудит информационных систем. Внутренний аудит не является универсальным решением всех проблем компании.

На сегодняшний день складывается благоприятные условия для того, чтобы внутренний аудит продемонстрировал свои широкие возможности и доказал свою необходимость как собственникам, так и менеджменту компании. А у собственников и менеджмента компаний может появиться мощный инструмент повышения эффективности бизнеса.

Эффективность внутреннего аудита и решение задач, стоящих перед ним, напрямую зависят от методической обеспеченности, важной из сторон которой является наличие стандартов внутреннего аудита. Для улучшения результатов проведения внутреннего аудита со стороны государства предпринимаются попытки совершенствования методов внутреннего аудита с помощью новых технологий.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности».
2. Сборник Международных Стандартов Аудита, Выражения уверенности и Этики. – Алматы, 2007.
3. Абленов Д.О. Аудит: теория и практика: учебник. – Алматы: Экономика, 2005.
4. Шеремет А.Д. Аудит: учебник / А.Д. Шеремет. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, (Высшее образование).
5. Дюсембаев К.Ш. Теория аудита. Алматы, 4.Нурсеитов Д.О. Аудит. Алматы, 2010.

ӘОЖ 63.3

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ – КОНСТИТУЦИЯ КЕПІЛГЕРІ

Аманбекова А.

(Ғылыми жетекші: Ильясова Г.С.)

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

«Ел болса, ер туғызбай тұра алмайды» демекші, біздің халқымыздың еңбек жолын қарапайым жұмысшылықтан бастап, бүгінде аты әлемге әйгілі қайраткер дәрежесіне көтерілген, өмірдің ащысы мен тұщысының бәрін де татқан, от пен судан өтіп, мейлінше шыныққан, мемлекет басшысы ретінде жүргізіп отырған саясатын дүние жүзі мойындаған өз Президенті бар. Елбасымыз езінің жоғарыдағы тарихи шешімі арқылы: «Уа, халқым! Сене алмасаң саған серт, сеніміңді ақтай алмасам маған серт!» дегенді де айқын аңғартты.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жағдайындағы дамуы кезінде Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев мемлекетімізді ұтымды басқарып, тарихтың күтпеген шырғаландары тұсында тұрлаулылық танытып, елімізді қауіп пен қатерлерден адастырмай алып шығып келеді.

Тұңғыш Елбасымыз, шын мәнінде, Тәуелсіз Қазақстанның іргетасын қалаушы. Оның бұл еңбегін тарихтан ешкім де сызып тастай алмайды. Таяуда Президент Әкімшілігіне келіп түскен Жарылқасын Аманұлы есімді азаматтың жолдаған өлеңінде:

Сен де сүйдің халқыңды
Бір-бірінен кем көрмей.
Халқын, сүйді сені де
Ешбір жанға теңгермей», - деген жолдар бар екен. Бұл халқымыздың Елбасымызға деген құрметін дәл аңғартатын ой дер едім.

Тоқсаныншы жылдардың басындағы саяси текетірестер сол кездегі аса қатал экономикалық дағдарыспен қатарлас келді. Елде кәсіпорындар тоқтап, жұмыссыздық етек алды, бірінші кезектегі сұранысқа қажетгі тауарларға деген төтенше тапшылық туды, ал одақтың «бюджет», дәлірек айтсақ, «тігісінен қақырап, сөгіліп» жатты.

Қазақстан өз тәуелсіздігін ресми түрде бұрынғы кеңестік республикалар арасында ең соңынан, 1991 жылдың 16 желтоқсанында жариялаған ел болды. Сол кезде көптеген жанашырлар Қазақстан өз тәуелсіздігін тағдырдың бір сыйы ретінде күтпеген жерден алды дегенді айтты. Тіпті кейбіреулер тәуелсіз Қазақстанның ғұмыры ұзаққа бармайды деп те сәуегейсіді [1] .

Тәуелсіздігімізді алғаннан кейін бізге бүгінгі өмір шындығымен және алдағы уақытпен бірге қадам басш, өткен ұрпақтың іс-тәжірибесі мен жарқын болашаққа деген сенімді жинақтаған Негізті Заң қажет болды. Тәуелсіз Қазақстанның конституциясы ашық және демократиялық қоғам орнатудың негізгі принциптерін баянды етуге тиіс болатын.

Конституциялық құрылыстың бастапқы кезеңдеріндегі біздің алдымызда тұрған міндеттер аса күрделі, сан алуан және жауапты еді. Біріншіден, жаңа құрылған мемлекетті, мемлекеттік билік пен басқарудың бүкіл жүйесін барынша нығайту қажет еді. Екіншіден, экономикалық түбегейлі реформалардың кезек күттірмейтін мәселелерін шешіп, оны терең дағдарыстан шығару керек. Үшіншіден, сыртқы саясатты қальштастыру қажет. Төртіншіден, ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету керек. Сонымен қатар, азаматтардың жалпы өркениетті дүниеде қабылданған құқықтары мен бостандықтарын бекітуге, демократиялық институттарды дамытуға байланысты міндеттердің жиынтығын шешу керек болды.

Бүгінде біздің еліміз 1995 жылғы Конституция бойынша өмір сүреді. Ол қабылданғаннан кейін Қазақстан өзінің одан әрі даму жолын түпкілікті таңдап алды. Бүкілхалықтық референдумда қабылданған осы Негізгі Заң, шын мәнінде, қоғамдық келісімге айналды, сол бойынша өкімет Қазақстанды демократиядық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетке айналдыруды өзіне басты міндет етіп алды, ал азаматтар Конституцияны және еліміздің заңдарын бұлжытпай орындауға жауапкершідікті өз мойындарына қабыл етті. Осындай өзара міндеткердік қоғам мемлекеттің одан әрі нәтижелі дамуына тиянақты негіз қалыптастырады және біздің болашаққа сеніммен қарауымызға мүмкіндік береді.

Конституцияны қабылдау қарсаңында ұзақ мерзімді қызу жұмыстар атқарылды. Көптеген Конституциялар, әсіресе XX ғасырдың екінші жартысында қабылдағандары мұқият сараптаудан өткізілді. Біз үшін дамудың әртүрлі сатыларында тұрған, сан алуан әлеуметтік-мәдени, ұлттық және басқа да ерекшеліктері, әр түрлі құқықтық жүйесі бар елдердің Конституциясы басты мәселені - тұрақтылықты нығайтудағы, халықтың әл-ауқатын жақсартудағы және демократияны дамытудағы қол жеткен табыстарын ұғыну маңызды болды.

Осыдан екі жүз жылдан астам бұрын, қазіргі демократияның негіздері қаланып жатқан кезде, заңдар мен конституциялардағы жиі өзгергудердің жақтасы болмаған американ президенті Томас Джефферсон «заңдар мен адами институттар адамзат ақыл-ойының прогресімен қол ұстасып бірге жүруі тиіс» деп жазды. Бұл көзқарас содан бері екі ғасыр өтсе де өзінің маңызын бүгіндері жойған жоқ 1995 жылғы Конституция Казақстанда реформаны жүргізудің аса қуатты серпіні болғандығын айта аламыз. Көп жағдайда, оның ережелерінің арқасында, аздаған мерзімдердің ішінде ғана жас мемлекеттің экономикасы мен саясатында, ұлтаралық тұрақтылықты аса үлкен жағымды нәтижелерге жетпек.

Қолданымдағы Конституцияны қабылданғаннан кейін Қазақстандағы зкономикалық реформаны жүргізу үшін «даңғыл жол» ашылды. Бейнелеп айтқанда, барлығын да басқарған, бірақ ештемені басқара алмаған Жоғарғы Кеңестің орнына, осы жылдардың ішінде елдің бет-бейнесін өзгерткен заңдарды қабылдаған екі палаталы кәсіби Парламент келді.

1995 жылғы Конституция экономикалық реформаларға жаңа серпін бере отырып, қазіргі нарықтық қатынастардың талаптарына жауап берген және жауап беретін Парламент пен Үкіметтің заңнамалық шеңберде қызмет жасаулары үшін тиімді нормативті құқық базасын қамтамасыз етті. Конституция мемлекеттік меншікті, сонымен бірге жеке меншікті де қорғауға тең жағдайда кепілдік береді.

Конституцияда мемлекет адам құқықтарына шынайы кепілдіктер берген олар: әркімнің еңбек ету және кәсіпкерлік қызметпен айналысу бостандығы; заңмен мөлшері көрсетілген медициналық тегін көмек алу; тегін орта білім алу; діни жоралғыларды атқару бостандығы құқықтары. Сондай-ақ конкурстық негізде ақысыз жоғарғы білім алуға, жасына қарай әлеуметтік қамсыздандыруға, сонымен бірге ауырған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда әлеуметтік қамсыздандыруға кепілдік берілген. Бүгіндері осы конституциялық құқықтар заңдардың нақты нормаларында баянды етіліп, адамдардың күнделікті өміріне берік енді. Конституция адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын бекітіп, еліміздің азаматтарының құқық алдындағы теңдігін қамтамасыз етті, бұлар сөзсіз қоғамның саяси өміріне демократияның іргелі принциптерін енгізуге қолайлы жағдай жасайды.

Басқаша айтқанда, Конституция азаматтардың конституциялық құқықтарының, бостандықтары мен міндеттерінің мәні мен мазмұны қазіргі нарықтық экономиканың принциптеріне сәйкестеп тұжырымдалған; ал бұл принциптер жеке тұлғаның сан алуан мүдделерін қанағаттандыру мүмкіндіктерін қамтамасыз етуді оның еңбек процесіндегі үлесіне тәуелді етіп қояды.

Конституцияны қатаң ұстану бұл мемлекеттің табысты дамуының және қоғамдағы азаматтық келісімнің негізі. Ол бойынша өмір сүру бұл демократияның ең жоғарғы мектебі. Бұл мектептен барлығымыз да өтуге тиіспіз [2].

Біздің міндет Конституцияға аса ұқыптылықпен қарау өзіміздің елімізді, өзіміздің тарихымызды, өзіміздің жетістіктерімізді қалай құрметтесек оны да солай аялауымыз керек. Конституцияны сыйлай білмесек, оның талаптарын мүлтіксіз орындай алмасақ, онда қоғамдық келісімге, тәртіпке, бейбітшілікке және тыныштыққа жету мүмкін болмайды, яғни мұндай жағдайда Отанның ырыс-берекелі болашағы туралы айтудың да қажеті жоқ.

Конституция біздің бостандықтарымыздың негізіне айналды. Ол бізге тәуелсіздік алып келген жеңістеріміздің, біздің тапқан табыстарымыздың бүкіл кешенін баянды етті. Біздің Конституцияның бізге берген ең басты құндылығы таңдау құқығы, басқаша айтқанда, өз өміріңнің қожасы өзің болуы кез келген қазынадан бағалы.

Біздің Конституция бұл шынайы өмірдің айнадағы көрінісі емес, қоғам мен мемлекеттің қандай жағдайда болу керектігінін көрінісі. Сондықтан оның әлеуетінің сарқылуы таяу араларда бола қоятын жағдай емес. Негізгі Заңда бекітілген базалық стратегиялық сипаты бар заңдық ережелер мен принциптер мемлекет пен қоғамның даму мүмкіндіктеріне, саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайлардың қалыптасуына қарай ашыла түспек.

Әдебиет:

1. Қасымбеков М. Елін сүйген, елі сүйген Елбасы. – Астана: Елорда, 2005. – 200 б.
2. Назарбаев Н. Қазақстан жолы. – Астана, 2007 – 372 б.

ӘОЖ 37.035.6.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ КЕМЕЛ ЕЛ БОЛУДЫҢ КЕПІЛІ

Анкабаев М.Н.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, тарих факультеті, Т-11 тобы)

Дукенбаева З.О.

(ғылыми жетекшісі: т.ғ.д., профессор

Тарих магистрі, Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы Талғатбек Манаш әл-Машани)

Рухани жаңғыру – қазақстандықтардың салт-санасы мен дүниетанымын өзгертетін қозғаушы күш. Әрбір халықтың ерекшелігін көрсететін негізгі құндылықтары оның туған

тарихы, ұлттық болмысы, ұлттық рухы және туған тарихы, мәдениеті мен әдебиеті. Осындай, өткенін саралап, болашағын бағамдау арқылы өткеніне үңіле, жоғымызды түгендеу - кез-келген мемлекетті биік шыңдарға жетелейді. Өзінің рухани тамырына терең бойлай алған елдің болашағы жарқын болары анық. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру» мақаласы - халқымыздың тарихын, мәдениеті мен әдебиетін насихаттауды көздейтін маңызды құжат. Қазақстан дамудың барлық кезеңдерін бастан өткерді. Енді жаңа дәуірде жетістіктерге жету үшін рухани жаңғыруға баса назар аудара отыра, білімді, сауатты ұрпақ тәрбиелесек, әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына қосылуға мүмкіндік бар. Осы уақыт аралығында бұл бағыттағы жұмыстарды жандардыру үшін «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданып, еліміздің аумағындағы тарихи-мәдени ескерткіштер жаңғыртылды. Бұдан бөлек, «Халық – тарих толқынында» жобасы арқылы әлемнің ең белді мұрағаттарынан төл тарихымызға қатысты құжаттар жинақталды. Бұл – рухани жаңғыру жолындағы маңызды қадамдардың бірі болды. Рухани жаңғырудың негізі – білімде екені белгілі. Ел Президенті өзінің мақаласында білім беру саласын жетілудіруге баса назар аударды. Қазіргі күні жүрісі жылдам дәуірге қадам басып келеміз. Бұл уақытта тек заман талабына икемді, білімді адамдар ғана табысқа жете алады. Сол себептен де, табысты болудың басты кілті – білімде екенін жастардың ұғынғаны жөн. Мемлекет басшысы өзінің мақаласында таяу жылдардағы міндеттерді де айқындап берді. Олардың қатарында латын әліпбиіне көшу, «Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасын қолға алу, «Туған жер» бағдарламасын жүзеге асыру туралы маңызды міндеттер бар. Бұлардың барлығы болашақтың еншісіндегі дүниелер.

Мемлекет басшысы Қазақстанның тәуелсіздік жылдарында барлық басты бағыттар бойынша зор нәтижелерге қол жеткізгеніне ерекше назар аударып, бүгінде еліміз одан да өршіл мақсатты – әлемнің озық дамыған отыз елінің қатарына қосылуды көздеп отырғанын атап өтті. Өміріміздің барлық саласын терең жаңғырту – осы заманның сын-тегеуріндеріне қарсы біздің нақты іс-қимылымыз. Әлемдегі жаңа технологиялық революция жағдайында адам капиталы, соның ішінде азаматтарымыздың білімі, қабілеттері мен патриотизмі еліміздің басты байлығы болып саналады. Ақылды, табысты және өзіне сенімді азаматтары бар ұлт қана мықты әрі өркендеген Қазақстанды дамыта алады, – деп кемел келешектің басты тұтқасы «Мен жастарға сенемін» деп Мағжан ақын айтқандай, жас ұрпаққа үлкен міндет жүктеліп отыр. Осыған орай, еліміздің жастарына: «Білімді, еңбекқор, бастамашыл, белсенді болуға қазірден бастап дағдыланыңдар. Жұмыс пен сұраныс бар өңірге батыл барыңдар. Шеберліктің шыңына жете білсеңдер, мамандықтың бәрі жақсы. Қазір техникалық мамандықтардың, ғылым мен инновацияның күні туған заман. Ерінбей еңбек еткен, талмай ғылым іздеген, жалықпай техника меңгерген адам озады» деп үлкен жауапкершілік артып отыр. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту» еңбегінде қоғамдық сананы жаңғырту басты шарттарының бірі өзінің ұлттық мәдени-генетикалық кодын сақтау және іргелі негіз – патриотизм болып табылатындығын көрсетті **[1,1].** Құндылықтар мен адамгершілік бағдарлар және патриотизм өзара байланыса отырып, ұлттық идеяны қалыптастырады. Осыған байланысты патриотизм ұлттық мемлекет стратегиясының бөлігі ретінде қарастырылады және оның негіздері өзінің кіші отанына, атамекені – Туған жеріне деген махаббатқа қаланады. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының басты мақсаты - өз ауылы, қаласы, жеріне, оның тарихына, мәдениетіне, салт-дәстүріне деген махаббат, мақтаныш пен адалдық, адамгершілік борыш, Отан алдындағы борыш, қазақстандықтардың сезімін шынайы патриотизм ретінде қалыптастыру.

Өткенін білмеген ел, ертеңіне сергек қарай алмасы анық. Қазақ елінің қарыштап өсіп, кемелденуіне өзіндік үлес қосқан, елі мен жері үшін жан беруге дайын дара тұлғаларға қазақ даласы кем болған емес. Солардың бірі, қазақ сөз өнерінің биік шыңы, бас ақынымыз Абай Құнанбайұлы екенін жақсы білеміз. Жаһандану үдерісінде өскелең ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарымызды Абай арқылы сіңірер болсақ, олардың болашағына алаңсыз қарауға болады. Оның терең мағыналы философиялық ойлары мен салмақты қара сөздері жастарымызға рухани тәрбиенің қайнар көзі іспетті. Мақалада: «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді

қайта түлетуіміз керек», – делінген **[2,1]. Б**үгінгі күні жастайынан дін мен дәстүрімізді, тағылымды тарихымызды оқып, сусындап өскен ұрпақ теріс ағымдар мен жат мәдениеттің жетегінде кете бермейтіндігі анық. Дегенмен де салт-дәстүрі мен тарихына ерекше мән берген елдің тұғыры биік, іргесі берік болмақ. Ол үшін, ең бастысы елімізді айшықтап тұрған ұлттың танымдық, тәрбиелік маңыздарына бай әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері ауадай қажет. Кез-келген халықты өзінің төлтума рухани құндылықтары мен ізгі қасиеттері ғана біріктіре алады. Елбасы мақалада осы ұстанымды айқын көрсетіп берді: «…Жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады…Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу». Бұл – тектен тек айтыла салынған жүрек қалауы емес, бүгінгі өркениетті, озық технологиялы, жаһандық ықпалдасудан, керек десеңіз, түрлі қауіп-қатерден қорғану жолы. Осы орайда ұлтымыздың белгілі ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының: «Қасыңнан да, досыңнан да бірдей сақтан», – деген сөзі ойға оралады **[3,1].** Сақтанудың басы – өзіңе қатысты рухани құндылығыңды түгендеп, кейінгіге мұра етіп қалдыру.

Ұлттық жаңғыру дегеніміздің өзі барымызды бағамдау және таразылау.

Әрине, Елбасы Жолдауы мемлекеттік қызметтің барлық саласын қамти отырып, Тәуелсіз Қазақстанды дамытудың, әрбір қазақстандықтың, әрбір отбасының, жастардың және келешек ұрпақ мүддесін қорғаудың нақты жолдарын ұсынып отыр. Бұл жолдағы негізгі бағдарымыз – «Қазақстан – 2050» Стратегиясын орындаудың бес жылдық кезеңді қамтитын маңызды міндеттерін атап көрсетті. Осы Жолдаудың ең салмақты тұстарының бірі – білім-ғылым саласы. Болашағынан ел мол үміт күтетін ұрпақтың, білім деңгейін, шығармашылық қасиетін дамытуға барлық жағдай жасалған. Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев әр жылғы Жолдауларында жастардың дұрыс тәрбие алуы мен білім деңгейлеріне ерекше назар аударып келеді. Мәселен, «Мен 2017 жылдан бастап жаңа жоба – Баршаға арналған тегін кәсіптік-техникалық білім» бағдарламасы басталатынын жариялаймын» деп Үкіметке тапсырма беруі білім саласы қызметкерлеріне тың серпіліс, мол міндет жүктеп отыр. Президент тегін техникалық білімнің қажеттігін ерекше атап өтті және жастарды жұмысшы мамандықтарын белсенді игеруге шақырды. «Жұмысшы мамандықтарын игеру керек. Өз уақытында мен де арнайы жұмыс орнынан бастадым, домна пешінің оттығында тұрдым. Үлгі алыңдар! Жылдар өтеді, бірақ, қандай өмір жолын таңдасаңыздар да, өмірлік тәжірибе сіздерге міндетті түрде іске жарайды» деп атап өтті **[4,1].**

Қазіргі уақытта базалық принциптер мен отансүйгіштік құндылықтарына сүйенген жаңа әлеуметтік-мәдени ортаны қалыптастыру қажеттілігін, аймақтық тарих және мәдениетінің рөлін ұғынуға қазіргі заманғы көзқарас талап етіледі. Кіші отан жеке имиджін құру және дамыту, туған өлкесіне деген сүйіспеншілікті насихаттау қажет. Әрқайсымыздың санамыз ісімізден озып жүруі, одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс, делінген мақалада. Шындығында ұлттық рухы, руханияты жоғары, мәдениеті озық ел көп нәрсеге қол жеткізетіні анық. Және ұлттық бірегейлікті сақтау ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін қажет етеді. Елбасы ұлттық мәдениетті сақтай отырып жаңғыру және ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту қажет екенін қазақстандықтардың түсіне білуі керек екендігін баса айтады. Мақаладағы «Туған жер» бағдарламасын қолға алу ұсынысы жас ұрпақты тәрбиелеуге дәл және уақытында айтылған нақты тапсырма деп білеміз. Әрбір адамның жүрегінде кіндік қаны тамған жеріне, өскен ауылына, туған жеріне деген сүйіспеншілік, құрмет болмайынша – Отан деген Ұлы ұғымға адал қызмет ету, жан дүниесімен беріле сүю екіталай. «Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі – неше ғасыр өтсе де, бізді кез келген рухани жұтаңдықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы», – делінген. Әр халық ел болып ғұмыр кешуі үшін жастардың санасына ұлттық құндылықтарын сіңіріп, рухани болмысымен өмір сүруге баулиды. Елбасының осы мақалада көтерген тағы бір маңызды, өзекті мәселесі – туған жерге деген махаббат. Президентіміз: «…Қазақ «Туған жерге туыңды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, Туған жерге, оның мәдениеті мен

салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі», – деп атап өтті. Өзінің туған жерінің, туған өлкесінің көркеюіне үлкен үлес қоса білген азамат бүкіл елдің игілігі үшін қызмет ете алады. Міне, патриотизм дегеніміз туған жерге деген сүйіспеншіліктен басталады. Тарихтың өткен кезеңдерін қазіргі заманғы шындықпен байланыстыра отырып, біз үйлесімді болашақ өмірге қадам жасаймыз. Бүгін патриотизм тек рухани құндылық көрсеткіші емес, халықтың, қоғамның жоғары моральдық рухын, тарихи жады, мәдени мұра, өз жерінің, салт-дәстүрлерін. байланыстыратын мықты іргетасы ретінде насихатталып, қаралады.. Халықтың мәдени ерекшелігі қоғамның тиімді дамуын қамтамасыз етуге қабілетті қуатты және жасампаздық күшіне айналады.

Туған жерді қорғау, туған еліңе қызмет ету білімнің көптігінен емес, елдік санаға, туған еліңе деген махаббатқа байланысты екен. Алаш арысы Әлихан Бөкейхан: «Халыққа қызмет ету – білімнен емес мінезден», деп бекер айтпаса керек. Осынау парасатты пікір Абайда да бар: «Атаның баласы болма, адамның баласы бол». Бұл – ұрпақтан-ұрпаққа алмасып отырған «елдік сана» желісі. Елбасының мақаласында айтылған осынау асыл құндылықтар санамызда жаңғыртып, жан-дүниемізді тағы бір серпілтті. Сонымен қатар, «Туған жер» бағдарламасы еліміздегі жомарт жандардың өзінің туған еліне шарапатын тигізіп, қайырымдылық іс-шараларға үлкен үлесін тигізуге ықпал етеді деген сенімдеміз.

Кез келген қоғам ұзақ уақыт бойы жинақталған тәжірибені келесі ұрпаққа ізгі дәстүрінсіз жеткізе алмайтынын есте сақтағанымыз абзал. «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды», – деп Елбасы кез келген қоғамдық, әлеуметтік үдеріске қазақы салт-санамен бейімделу қажеттілігін баса айтқан.

Егер халықтың дәстүрі болмаса қалай дамып, қалай өрістейді? Өткеннің тәлімді тәжірибесін алмай, алға қадам басуға бола ма? Кез келген халық шариғатқа қайшы келмейтін дәстүрімен жаңаны жалғап барып қадам жасауы – оның өмір сүруінің алғашқы белесі. Осындай рухани тұтастық жоқ жерде ұлттық дүниетанымдық үзік пайда болады. Ұрпақ сабақтастығы деген халық болып ұйысып өмір сүру мүмкіндігі, жекешілдік емес, ұжымдық, елдік үрдіс болғандықтан ұлттық құндылықтарымызды дінімізбен сабақтастыра жаңғыртудың маңызы өте зор. Жалғасын табатын жарқын істердің жүзеге асуына Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың жыл басындағы халыққа Жолдауында айтылған Қазақстанның үшінші жаңғыруы бағдарламаларымен «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы бағыт-бағдар болатыны сөзсіз. Бүгінгі өткізілініп отырған ғылыми конференциямыздың қатысушы зиялы қауым өкілдері, білім алушылар, рухани жаңғырудың, озық ой-сананың, ұлттық рух пен патриотизмді насихаттайтын жарқын істердің көшбасында жүреді деп сенеміз. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында қозғалған мәселелер мен қолға алынатын бастамаларына жастар қанаты үлкен істер атқаратындығы даусыз.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
3. Малғажыұлы Ержан қажы. Тектілікке тәрбиелейтін тұжырым. Abai.kz. 2017 жыл 25 сәуір.
4. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. 2012 жыл. 14 желтоқсан.
5. // Алаш айнасы. Өлмейтін сөздің иесі. 2017 жыл. 29 мамыр.

УДК 691.33

ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСТВА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Арснукаева Р.С-М.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Население любого современного государства неоднородно. В его составе выделяются различные группы в зависимости от пола, возраста, национальности, места жительства и т.д. Объем прав и обязанностей, которые человек может реализовывать, находится в прямой зависимости от наличия или отсутствия у него гражданства государства, в котором он проживает.

Термин «гражданство» был известен еще в рабовладельческую эпоху, в Древнем Риме данным термином именовались свободные люди. Понятие гражданство оформилось в период буржуазно-демократических революций (впервые данный термин был введен во Франции в период французской буржуазной революции) и стал одним из проявлений принципа равноправия всех членов общества.

К основным характеристикам гражданства относятся:

1. Гражданство - это правовое состояние, выражающееся в юридическом оформлении, с одной стороны, в его общем правовом нормировании, с другой - в индивидуальном документальном юридическом оформлении гражданства каждого человека;

2. Устойчивый характер отношений гражданства проявляется в их постоянстве, длящемся, как правило, с момента рождения и сохранении этого правового состояния на протяжении всей жизни гражданина;

3. Двусторонняя связь человека с государством выражается в совокупности взаимных прав, обязанностей, ответственности, основана на признании и уважении достоинства, основных прав и свобод человека;

4. Состояние гражданства предусматривает защиту и покровительство со стороны государства своим гражданам, находящимся за границей.

Все отношения по поводу гражданства регулируются конституциями государств и специальными законами, а также общепризнанными принципами и нормами международного права.

Основными принципами регулирующие гражданство во многих государствах являются: 1) принцип единства; 2) принцип равенства независимо от оснований и времени приобретения, а также независимо от происхождения, расовой и национальной принадлежности 3) доступность и свободный характер гражданства; 4) неотъемлемость гражданства; 5) принцип приоритета норм международного права и международных договоров по вопросам гражданства над национальным законодательством; 6) защита и покровительство своим гражданам, находящимся за пределами страны.

Институт гражданства выполняет двоякую социально-юридическую функцию. С одной стороны, гражданство выступает как средство и способ защиты прав индивида, с другой - как институт защиты прав и интересов государства. Равновесие между этими двумя аспектами функциональной характеристики гражданства является отражением адекватного соотношения интересов и прав личности и интересов общества и государства.

Например, согласно разделу 1 статье 2 Конституции США конгрессменом или сенатором может быть избрано лицо, состоящее в гражданстве США не менее 7 и 9 лет, С этим связано и то обстоятельство, почему во многих развитых странах период приема в гражданство иностранца по его заявлению, растянут во времени.

Следовательно, гражданство – не просто наличие у гражданина паспорта или свидетельства о рождении, а это правовое состояние, которое влияет на объем прав и свобод

человека. Правда, состояние гражданства создает и обязанности для лица не только на территории своего государства, но и за рубежом.

Международное сообщество в Конвенции о сокращении безгражданства 1961 года рекомендует всем государствам сокращать число лиц, не имеющих гражданства, в целях более эффективной защиты прав и свобод личности и формирования большей ответственности самой личности за свои действия.

Приобретение гражданства по факту рождения получило название филиация. Приобретение гражданства в силу рождения не связано с волеизъявлением лица, не требует совершения каких-либо действий, свидетельствующих о его желании приобрести гражданство данного государства. Оно осуществляется автоматически на основе действующего законодательства. Филиация может осуществляться на основе двух ведущих принципов: «по праву крови» и «по праву почвы».

Вторым наиболее распространенным способом приобретения гражданства является так называемое укоренение или приобретение гражданства в порядке натурализации.

Приобретение гражданства путем натурализации связано с обращением лица, фактически проживающего в стране, с просьбой о предоставлении ему гражданства данного государства. Для приобретения гражданства в порядке натурализации необходимо соблюдение определенных условий: проживание на территории данного государства определенное время, владение официальным языком государств, наличие законного источника существования, знание основ государственного устройства и др. Этот срок определяется обычно в пять лет (Франция, Швеция), 3 года (Канада, Венгрия), 10 лет (Италия, Испания). В Республике Казахстан на законных основаниях для получения гражданства путем натурализации требуется не менее 3 лет – для состоящих в браке с казахстанскими гражданами; не менее 5 лет – для всех остальных.

При том, что фундаментальные права и свободы человека являются незыблемыми по отношению ко всем людям, страна предоставляет обычно только своим гражданам такие дополнительные права, как: избирать и быть избранным, участвовать в референдуме, занимать государственные должности и т. д. Помимо перечисленных прав, предоставляемых только гражданам, граждане несут и определённый, присущий только им, круг обязанностей. Например, во многих государствах к обязанностям граждан относится прохождение военной службы.

Гражданство в РК, является равным, независимо от оснований его приобретения. Законодательство, регулирующее вопросы гражданства не выделяет никаких особенностей в правовом статусе лиц, ставших гражданами Казахстана по различным основаниям.

Казахстанское законодательство о гражданстве решает ряд актуальных правовых проблем, возникших в связи с преобразованием политических, экономических, социальных и иных форм организации государственной и общественной жизни, а также преодолением во многом искусственной самоизоляции страны и развитием отношений с другими странами и народами.

Проблемы гражданства Казахстана, носившие в советский период формальный характер в силу поглощения их гражданством СССР, сегодня стали неотъемлемым атрибутом государственности Республики Казахстан, свидетельством приобретения Казахстаном реального суверенитета.

Одной из особенностей гражданства Республики Казахстан является его открытый и свободный характер, выражающийся в праве каждого человека на гражданство. Эту особенность можно рассматривать в качестве одного из принципов казахстанского гражданства, который призван подчеркнуть демократический характер гражданства Республики Казахстан. В качестве особенных принципов, присущих казахстанскому гражданству, относится создании Республикой Казахстан условий для возвращения на ее территорию лиц, вынужденно покинувших территорию республики в периоды массовых репрессий, насильственной коллективизации, в результате антигуманных политических акций, и их потомков, а также для казахов, проживающих на территории других государств.

В целях стимулирования возвращения на историческую Родину, этническим казахам предоставляется статус оралмана вне зависимости от региона расселения. Этнические казахи, в отличие от иностранных граждан, могут получить вид на жительство, обратившись в миграционную полицию, без подтверждения платежеспособности. Этнические казахи могут получить социальный пакет в случае расселения в регионах, определенных Правительством РК с установлением квоты приема оралманов. Северо-Казахстанская область является регионом с установленной для оралманов квотой приема, так как с каждым годом наблюдается рост выбывающего населения, и в области у оралманов больше возможности для приобретения жилья, занятия хозяйством.

Права лиц, имеющих гражданство более чем одного государства, обычно несколько отличны от прав других граждан. Этот вопрос регулируется международными договорами и соглашениями.

Двойное гражданство в Республике Казахстан не допускается и не признается. В законодательстве подчеркивается, что приобретение гражданства другого государства влечет утрату казахстанского гражданства. Также как и Казахстан, не допускают и не признают двойное гражданство, такие страны ближнего зарубежья как Узбекистан, Кыргызстан, Азербайджан, Украина. В Республике Беларусь двойное гражданство не признается. То есть само по себе двойное гражданство не запрещено, но на территории Беларуси никаких последствий оно не имеет. Российская Федерация, наоборот, в своей Конституции закрепляет, что при получении иного гражданства своим гражданином не влечет за ним прекращение гражданства Российской Федерации.

В 2018 году, Казахстан занял 65-е место в мировом рейтинге «Индекс гражданств мира» (индекс паспортов), показав третий результат среди стран СНГ. Рейтинг оценивает возможность безвизового проживания и работы в других странах и безвизовый доступ для временных поездок. Граждане Казахстана могут посещать на основе безвизового режима 71 страну мира, а Республика Казахстан предоставляет право безвизового въезда гражданам 48 стран.

Особое значение для Казахстана имеют взаимоотношения со странами СНГ по вопросам регулирования гражданства. Одним из фактов, свидетельствующих о таких отношениях, является, что гражданам России, Беларуси, Кыргызстана, Украины, Армении - предоставляется право находиться на территории РК без регистрации до 30 дней, а зарегистрировавшись - до 90 дней со дня въезда в Казахстан, когда гражданам других стран, например, Хорватии, Сербии, Кубы, Вьетнама, предоставляется право находиться на территории РК до 30 дней.

Будучи гражданкой РФ и находясь на территории РК, могу отметить, что Казахстан предоставляет для иностранных граждан такие же условия, как и гражданам своей страны, так как действует национальный режим, при котором иностранные граждане в большинстве сфер общественных отношений, за исключением, в основном, сферы политики, пользуются правами и свободами, а также несут обязанности, установленные для граждан РК.

Анализируя современную политическую обстановку, а также опыт и международную практику регулирования вопросов гражданства, необходимо подчеркнуть важность межгосударственного регулирования вопросов гражданства для полноценной реализации принципа защиты прав и свобод человека и гражданина.

Необходимость создания разумных правовых механизмов регулирования вопросов гражданства обусловлена тем, что институт гражданства оказывает влияние на многие аспекты государственного и общественного устройства, в том числе политическую, экономическую, социальную и демографическую обстановку в стране.

Литература:

1. Лазарев Л.В. Иностранные граждане (правовое положение). - Москва, 1992. - 315 с.
2. Лукашук И.И. Международное право. Москва: Волтерс Клувер, 2005. - 432 с.
3. Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан» от 20 декабря 1991 года № 1017-XII. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376#pos=1;-207

4. Белов А.В. Двойное гражданство и проблема лояльности. - Санкт-Петербург: изд. Санкт-Петербург. ун-та, 2002, № 2. - С. 157-161
5. Ануфриева Л.П., Бекяшев Д.К., Устинов В.В. Международное право. - М: ТК Велби Проспект, 2005. - 748 с.

УДК 336.763

ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА ОБОРОТНЫХ АКТИВОВ

Арыкбаев А.А., Епанчинцев В.Ю.
(ОмГАУ им. П.А. Столыпина)

Возможность эффективного функционирования и экономической стабильности предприятия по многом зависит от обеспеченности оборотными активами, их структуры и надлежащего применения. Данные факторы играют важнейшую роль в обеспечении непрерывного процесса общественного воспроизводства, надежного финансового состояния всех субъектов хозяйствования.

Любая организация, осуществляющая хозяйственную деятельность, должна иметь оборотные активы, которые позволяют обеспечивать постоянный процесс производства и реализации продукции. Оборотные средства хозяйствующих субъектов, учавствуя в кругообороте средств рыночной экономики представляют собой единый комплекс. Оборотные средства – это денежные средства, авансированные в оборотные производственные фонды и фонды обращения. Сущность оборотных средств определяется их экономической ролью, необходимостью обеспечения воспроизводственного процесса, включающего как процесс производства, так и процесс обращения [1].

Анализ оборотных активов занимает неотъемлимую часть финансового состояния предприятия, поскольку поскольку именно в процессе кругооборота оборотных средств компания получает прибыль от продаж, являющейся основным источником средств, позволяющих успешно функционировать предприятию. Результаты анализа оборотных активов считаются информационной составляющей принятия управленческих заключений на различных уровнях управления. Управленческие заключения включены в качестве важного компонента в реализацию всех функций управления. Например, выбор целей развития фирмы связано с их выбором из некоторого альтернативного множества целей. Определенный отрезок управленческой работы связан с выбором и оценкой степени выполнимости поставленных задач, достигаемых с помощью принятия управленческих решений [2].

Одним из способов улучшить информационное обеспечение анализа оборотных активов является составление учетно-аналитической системы организации с позиции управленческого аспекта. Из этого следует, что решить проблему анализа оборотных активов можно с помощью разработки единственного подхода к методике анализа и совершенствовании информационной составляющей анализа оборотных активов. Оборотные активы любой фирмы — это обязательный аспект ее хозяйственной работы. Если внимательно рассмотреть корни имеющихся весьма серьезных дефектов в управлении оборотными активами хозяйствующих субъектов, то можно убедиться, что основная часть из них объясняется во многом наличием проблем обеспечения реализации финансовой, налоговой и политики организации в условиях рыночной экономики. Особенность производственно-хозяйственной деятельности заключается в существенном размере оборотных средств в составе активов компании, из этого следует, что для хозяйствующего субъекта проблемы производительности применения оборотных активов носят насущный характер. Поскольку оборотные средства формируют ведущую долю ликвидных активов, их величина должна быть достаточна для обеспечения размеренной равномерной работы компании.

Устойчивое поступление сырья – это одно из оснований недостаточности оборотных средств у многих хозяйственных компаний. Подобная тенденция приводит к тому что, компании одновременно приобретают в разы больше сырья, чем необходимо фирме. В итоге образуются значительные выплаты, которые требуют наличия оборотных средств. Обеспечение необходимого оборотного капитала, позволяющее предприятию оплачивать сырье и труд работников, нести издержки, связанные с производственной и сбытовой деятельностью, на деле сводится к необходимости решать сложные проблемы. Основная из них – это управление запасами. Рассмотрение данной проблемы позволит ощутимо пополнить оборотный капитал компании. Согласно утверждениям западных учебников финансового менеджмента, с точки зрения достаточности оборотного капитала ни один фактор не содержит такового значения, как скорость оборота товарных запасов. Но чтобы определить воздействие этих обстоятельств в нашей действительности нужно знать, как минимум полные данные о наличии запасов и рассчитать нормы их использования. То есть все начинается с вопросов качества постановки бухгалтерского учета. Учетная система на складах также требует улучшения. Зачастую субъект хозяйственной деятельности покупает один и тот же товар по различной стоимости. На складах товар записывается на отличных друг от друга карточках (так как цена товаров различается). Бухгалтеру необходимо списывать этот товар, по какой-то определнной стоимости, но поскольку товар списывается с различных карточек, получается новый способ списывания — вероятностный, в зависимости от карточки. Подобное управление денежными средствами на основании необъективных данных, неприемлимо.

Для успешной деятельности предприятия необходимы оборотные активы. Они позволяют осуществлять постоянный процесс производства в компании. Анализ оборотных активов играет важную роль в финансовом положении компании, так как в результате оборота средств организации, она получает прибыль от торговли. Несовершенная система расчетов членами рыночных отношений, не верное решение заключений финансового менеджмента и недостаточная скорость оборачиваемости – являются главными проблемами в эффективном применении оборотных активов. Для того, чтобы избежать подобных проблем, необходимо направить внимание на три ведущих направления: – информационное сопровождение управленческой работы в сфере формирования ресурсов; – аналитическое обеспечение принятия заключений в выборе схем и инструментов формирования оборотных активов; – обеспечение подобающего внутреннего контроля использования средств, результативности работы каждого подразделения по обеспечению эффективного перемещения оборотных активов хозяйствующего субъекта. Организация должна целесообразно нормировать статьи оборотных активов. Необходимо автоматизировать все процессы и мотивации персонала, для исполнения поставленных задач. Устранение данных моментов, позволит организациям в дальнейшем более действенно производить учет материальных оборотных активов, что приведет к увеличению производительности работы организации.

Литература:

1. Акулич, В.В. Анализ эффективности использования оборотных средств: Учебник / В.В.Акулич. – М.: Издательский Дом "МЦФЭР", 2012. – 336 с.
2. Кибанова А. Я. Управление персоналом организации / А. Я. Кибанова. — М.: Инфра-М, 2010. — 695 с.
3. Решитова А. А. Проблемы анализа материальных оборотных активов // Молодой ученый. — 2016. — №11. — С. 933-935.

ӘОЖ 691.33

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ТУРА ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ КЛИМАТЫ

Байгабулова А.С
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі уақытта капиталдың халықаралық қозғалысы, әлемдік шаруашылықтың және ұлттық экономикалардың дамуында маңызды роль атқарады.

Әлемдегі нарықтағы инвестициялық капиталдық сұранысымен ұсынысына шиелініскен баланста Қазақстан мен ТМД-ның басқа мемлекетінің позициялары өте төмен болып саналады. Бұл мәселелерге енді тек қана өз араларында, әлемдік капитал нарығының өте шағын сигментінде бәсекелесуге ғана болады. Ал тікелей және портфельді инвестицияларға келсек, бұл аймақта олардың ликвидтіліктері экономиканың құрылымдық өзгермелі мәселелерімен, ішкі қаржылық нарықтық көбірек болуымен шектелуі.

Өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы халықаралық сауданың себептері өндіріс факторлары мен қамтамасыз етілуінде айырмашылықтар болатын жағдайда сауданы алмастырады.

Егер сауда негізінде өндіріс факторларымен қамтамасыз ету ерекшеліктерінен басқа себептері жатса, өндіріс факторларының халықаралық қозғалысы халықаралық сауданы тауармен толықтырады (салыстырмалы артықшылық, масштаб эффектісі, технологиялық өзгерістер).

Елдердің өндірістік факторлармен қамтамасыз етілуінің үлкен өзгешеліктері жағдайында өндірістік факторлардың халықаралық қозғалысы салааралық сауданы алмастырады және ішкі-салалық сауданы толықтырады.

Инвестициялық климатты модельдеу мемлекеттің шетелдік инвестицияны қолдану және тарту саясатын жасаудың маңызды түйіні болып табылатын себебі, ол біріншіде, шетелдік инвесторға әсерін тигізетін факторларды жүйелі елестетуге мүмкіндік береді. Екіншіден, елдегі жағдайды тереңірек бағалауға мүмкіндік береді. Үшіншіден, шетелдік серіктес іс-қимылының ынталануын сезінуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттегі қолайлы инвестициялық климатты жасау дегеніміз – бұл қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы инвестициялық климатты бағалаудың, салыстырмалы талдаудың негізі болып табылады, толық көрсеткіштер жүйесін құрайтын әр түрлі әдістер кешенінің жиынтығы:

- мемлекеттің нарық потенциалының мінездемесі;
- табиғи және еңбек ресурстарымен қамтамасыз етуі;
- экономикалық реформалардың күйі және дамуы;
- инвестициялық іс-әрекет үшін заңдылық база;
- мемлекеттік органдарда жүргізу, басқару кепілдерін қабылдаудың реттелуі;
- валюталық нарықтың және нарық инфрақұрылымының дамуы;
- банктық жүйенің тұрақтылылығы;
- саяси климаттың тұрақтылылығы және бағыттылылығы.

Тікелей инвестициялар арқылы шетелге өндіріс факторларының қозғалысы сыртқы сауданы ынталандырады, өйткені келесілерді жабдықтау талап етіледі:

- қосалқы бөлшектер;
- қосымша өнімдерді;
- еншілес фирмалар үшін құрал – жабдықтарды кәсіпорындар мен үкімет төмендегілер үшін тікелей инвестицияға қатысуға тырысады;
- рыноктарды кеңейту;
- материалдар немесе ресурстарды сатып алу үшін.

Шетел капиталының импортер елдегі келесі себептерге байланысты шетел инвестициясын тартуға ынталанады:

- елдің экономикалық дамуын қаржыландыруға жалпы қаражаттардың жетіспеуі, халықтың жұмыс бастылық деңгейін көтеру қажеттілігі, төлем балансының тапшылығын меңгеру және тағыда басқа;
- орташа және жоғары дамыған елде шаруашылықтың аймақты құрылымын жетілдіру, жаңа техника мен технология алу, бәсеке қабілеттілікті көтеру үшін шетел капиталын тартады;
- шетел капитал қатынасына таңдаулы саясатты (жеке аймақ және сала бойынша шектеу және ынталандыру) кейбір орташа дамыған елдер, сонымен қатар өте бай елдер де (Кувейт, Сауыд Аравиясы, Сингапур) жүргізеді, олар экономиканың жалпы қарқынында ғана емес, белгілі саланың және технологияның дамуында қызығушылық танытады;
- көп мемлекеттер шетел капиталын ұлттық экономикаға екі жақты негізде енгізеді, яғни өзара сауда саяси инвестициялық жол беру шеңберінде (мысалы ЕО-ның ішенде капитал қозғалысының либерализациясы немесе Жапонияның ағылшын инвестиция қатынасына қарағанда, АҚШ-тың Жапондық инвестициясына либералдық қарым-қатынасымен байланысты АҚШ-тың Жапонияға шығынданауы). Басқа елдермен экономикалық ынтымақтастық бойынша келісімдерге қол қойғанда, халықаралық ұйымдарға кіргенде, келісімнің қатысушылары ұлттық экономикаға шетел инвестициясының жіберілуін либерализациялауға мәжбүр болады.

Қазақстан экономикасына инвестициялау көлемі бойынша басты орында АҚШ тұр, одан кейін Ұлыбритания, Швейцария және Нидерланды. Салалық бөліну бойынша осы инвестициялардың көп бөлігі бұрынғыдай мұнай-газ комплексіне, және түсті металлургияға салынады.

Шетел инвестицияларын тарту мен пайдалану тиімділігі көбінесе елдегі инвестициялық климаттық жағдайына тәуелді болады. Қазақстанның Азиялық аймақтағы стратегиялық орны, бай кен орындары, үлкен ауыл шаруашылық потенциялы сонымен қатар еңбек ресурстарының жоғары білім деңгейі инвестициалық климаттың ерекшеліктеріне жатады.

Қазақстанда инвестициялық климат жалпы алғанда қолайлы, бірақ ары қарай шетел капиталының құйылуы үшін күрделі кедергілер мыналар болуы мүмкін:

- бюрократиялық бөгет;
- қаржылық тәуекел;
- Қазақстанның салық және қаржылық режимдеріндегі жетіспеушілік;
- құқықтық инфрақұрылымның жеткілікті дамымауы;
- валюталық бақылау.

Қазақстан Республикасына шетел инвестициясын тартуды мемлекеттік реттеу процессін жетілдіру қажет. Ол үшін:

- сыртқы экономикалық қызметтің жетілуін реттейтін жаңа заңдар мен қаулылар қабылдау керек;
- шетел капиталының көлемдері мен оны қолдану туралы ақпараттың баршаға ашықтығын қамтамасыз ету керек.

Қолайлы инвестициялық жағдай жасау үшін, отандық және шетелдік инвестициялық белсенділіктің күшеюі үшін ұсынылады:

- шетел фирмаларымен бірлескен жобаларға көмек беру және оның шығарылуы мен жүзеге асуына септігін тигізу;
- инвестицияларды өңдеу өнеркәсібінің приоритетті салаларына тарту бойынша жұмысты халықаралық қаржылық ұйымдармен сауда-экономикалық ынтымақтастық жобалары мен бағдарламалары және дамыған елдердің үкіметтерінің мақсаты қарыздары шегінде жалғастыру;
- негізгі капиталға инвестициялауға бағытталған пайда бөлігін салық салудан босату.

Инвестицияны тарту процесті тұрақтандыру мен жеделдету талаптарының ең бастылары мынадан тұжырымдалады:

- заңдардың тұрақтылығы қаржылық салықтың кедендік реттеудің нормативті-құқықтық негізін құру;

- салықтық жинақтарды, тарифтерді және бекітілген жеңілдіктерді рационализациялау;

- Қазақстанның өндіргіш күштерінің даму артықшылықты мақсатына жетуді қамтамасыз ететін салалық және территориялдық қатынаста ийілгіш қаржылық реттеудің болуы;

Қазақстан Республикасына шетел инвестициясын тартуды мемлекеттік реттеу процесін жетілдіру қажет.

Ол үшін:

- сыртқы экономикалық қызметтің жетілуін реттейтін жаңа заңдар мен қаулылар қабылдау керек;

- шетел капиталының көлемдері мен оны қолдану туралы ақпараттың баршаға ашықтығын қамтамасыз ету керек.

«Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» заңға өзгертулер мен толықтырулар енгізу қажеттігі мен сәйкесінше оң нәтижелерге жету үшін материалды базаны құру қажеттігін атап кету қажет.

Әдебиет:

1. Закон Республики Казахстан от 24 декабря 1996 года №54-1 «О валютном регулировании»
2. Қазақстан Республикасының «Шетел инвестициясы туралы» Заңы, 1994ж, 27 желтоқсан
3. Қазақстан Республикасының «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» заңы, 1997 ж.
4. Бердалиев К.Б., Жүнісов Б., Международная экономика. - М.: МО.- ч.1,2. - М., 2015 г., С. 230.
5. Мамыров Н.К., Мадиярова Д.М., Калдыбаева А.Е. Халыкаралық экономикалық қатынастар - Алматы.: Экономика, 2016ж., С. 96.
6. «Стратегия торговой политики Республики Казахстан в процессе присоединения к Всемирной торговой организации», // Азия – Экономика и жизнь, 2016 г., 20.02., С. 7.
7. Ташенова С. Совместное предпринимательство // Внешнеэкономическая деятельность в Казахстане 2015 г. № 10, С 23.
8. Управление инвестициями. В 2 т. Под общей редакцией Мақыш С.Б., Ілиясов Қ. Қ, 2015г.,Т.1, С.177
9. Искакова Д.Н., Жумабаева К.М., Аманжолова А.Е. Халыкаралық экономикалық қатынастар - Алматы.: Экономика, 2016ж., С. 96.

УДК 314.72

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ С УЧЕТОМ СОСТОЯНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА В СКО

Балгабаева С.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Самым динамичным способом массового реагирования населения на быстро меняющуюся социально-экономическую ситуацию стала трудовая миграция населения, приведшая в движение огромные массы трудовых ресурсов.

Миграция населения - это один из немногих демографических процессов, обладающих инерционным характером и моментально реагирующих на социально-экономические, политические и другие изменения в обществе.

Миграция играет огромную роль в жизни страны и ее народа, поддерживая единство страны и обеспечивая закрепление малонаселенных окраин. Миграция снабжает районы освоения рабочей силой, обеспечивает получение образования и работы. С точки зрения влияния на социальное и экономическое развитие общества, основной интерес представляет миграция постоянного населения. Наибольшее влияние на социально-экономическое развитие региона оказывает миграция трудоспособного населения, трудовых ресурсов (перемещение

людей с целью найти работу или получать более высокую оплату за свой труд по сравнению с той, на которую они могут рассчитывать на родине) [6].

На сегодняшний момент времени, усиление миграционных процессов привело к существенному изменению в демографической структуре, возникновению целого ряда социально-экономических и политических проблем и изменению как динамики, так и структуры самих миграционных потоков.

С целью совершенствования существующих и развитие качественно новых направлений управления миграционными процессами в Республике Казахстан была принята Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы**.**

Реализация приоритетных целей и задач миграционной политики будет осуществляться на основе следующих подходов:

— системность и комплексность регулирования миграционных процессов;

— обоснованность и приоритетность принимаемых решений в сфере миграции населения [1].

Регулирование миграционных процессов будет основано на следующих принципах:

— соблюдение и защита прав мигрантов, недопущение дискриминации по признаку расы, языка, религии, пола, этническому и социальному происхождению;

— обеспечение выполнения положений законов в области регулирования миграционных процессов и международных обязательств;

— соблюдение мигрантами законодательства Республики Казахстан;

— приоритетность национальных интересов в части обеспечения и сохранения социальной, экономической, политической стабильности, межэтнического и межконфессионального согласия и толерантности в контексте соблюдения международно признанных стандартов в области управления и регулирования миграционными процессами.

Демографическая ситуация в области в последнее десятилетие оценивалась как неблагоприятная из-за снижения рождаемости, высокого уровня смертности и значительного миграционного оттока населения. Несмотря на отдельные положительные моменты в 2017 году она по-прежнему остаётся сложной в силу сохраняющейся миграционной убыли населения. В результате этих факторов население области продолжает сокращаться. По данным таблицы 1 очевидной становится актуальность исследования демографической ситуации в СКО, так как численность населения за исследуемый период сократилась на 2% или на 11,2 тыс. человек.

Численность населения Северо – Казахстанской области на конец 2015 года составляла 569,6 тыс. человек, а к концу 2016 года снизилась до 563,3 тыс. человек (таблица 1). С января 2017 года данный показатель сократился до 558,4 тыс. человек к концу 2017 года. Значительный спад численности населения за последние годы связан с выездом на постоянное место жительства на историческую родину части представителей этносов. В 2017 году в области заметно сокращение миграционной убыли населения.

Согласно таблицы 1, в связи с высокой миграционной убылью численность населения за 2017 год уменьшилась во всех районах. Максимальная убыль приходится на Айыртауский и Жамбылский районы – минус 867 и 814 человек соответственно. Только в г.Петропавловске отмечается прирост населения на 1344 человека [7].

Таблица 1. Компоненты изменения численности населения за 2015-2017гг. (человек).

	Численность на		Прибыль / убыль				Прибыль / убыль		
	2015	2016	общая	Естест-венная	Миграци-онная	2017	общая	Естест-венная	Миграци-онная
Облыс бойынша	569 594	563 300	-6 294	950	-7 244	558 436	-4 864	673	-5 537
Петропавлқ.ә.	216 306	216 647	341	804	-463	217 991	1 344	605	739
Айыртау	38 937	38 136	-801	42	-843	37 269	-867	-48	-819
Ақжар	16 868	16 308	-560	97	-657	15 869	-439	79	-518
М.Жұмабаев	31 617	30 962	-655	-58	-597	30 431	-531	-52	-479
Есіл	24 497	23 943	-554	-92	-462	23 199	-744	-53	-691
Жамбыл	21 300	20 705	-595	-20	-575	19 891	-814	-8	-806
Қызылжар	44 573	44 452	-121	4	-125	44 347	-105	20	-125
Мамлют	18 828	18 576	-252	11	-263	18 194	-382	-39	-343
Шалақын	19 577	19 186	-391	-30	-361	18 902	-284	-31	-253
Аққайың	20 196	19 885	-311	-33	-278	19 334	-551	-80	-471

Тайынша	45 572	44 475	-1 097	34	-1 131	43 853	-622	5	-627
Тимирязев	12 095	11 823	-272	3	-275	11 546	-277	36	-313
Уәлиханов	16 956	16 638	-318	114	-432	16 419	-219	142	-361
Ғ.Мүсірепов	42 272	41 564	-708	74	-782	41 191	-373	97	-470

Основное влияние на формирование численности и состава населения оказывают миграционные процессы. В миграционных процессах текущего года сальдо миграции остается отрицательным, причем величина его по сравнению с 2016 годом уменьшилась. Именно миграционные потери составляют свыше 80% сокращения численности населения. За 2017 год миграционная убыль составила минус 5537 человек, а в 2016 году данный показатель составлял минус 7244 человек.

Анализ современного состояния миграционной ситуации и перспектив ее развития позволяет определить приоритеты в решении миграционных проблем и основные направления государственной политики в сфере регулирования миграционных процессов.

Наиболее существенными приоритетами миграционной политики являются:

— создание социально-экономических предпосылок и на этой основе переориентация внутренних миграционных потоков;

— содействие возвращению этнических казахов, проживающих за рубежом, на историческую родину, стимулирование их расселения с учетом социально-экономического развития и рынка труда регионов, создания условий для их обустройства, адаптации в местах заселения и интеграции в социальную среду;

— содействие сокращению и стабилизации эмиграционных процессов, в том числе предотвращению утечки интеллектуального потенциала республики;

— совершенствование механизмов привлечения иностранной рабочей силы;

— предупреждение и предотвращение потоков незаконной миграции, и негативных последствий, вызываемых ею, а также создание и развитие системы иммиграционного контроля на территории Республики Казахстан;

— обеспечение реализации принятых международных обязательств, в том числе касательно беженцев [1].

Основные направления реализации миграционной политики.

1. Создание социально-экономических предпосылок и на этой основе переориентация внутренних миграционных потоков предполагает:

— создание благоприятных предпосылок для развития экономики регионов и выгодных для населения условий проживания в них в целях достижения сбалансированного внутри республиканского расселения населения;

— обеспечение рационального этно-демографического развития населенных пунктов;

— принятие мер по снижению напряженности на рынке труда, особенно среди молодежи, выпускников школ и вузов;

— проработка и осуществление мер по содействию занятости сельского населения, устранению диспропорций в оплате труда и укреплению социальной инфраструктуры села;

— содействие перемещению и перераспределению трудовых ресурсов, исходя из Системы расселения и размещения производительных сил;

— создание стимулов для привлечения населения в точки экономического роста, вслед за развитием производства, наличием условий для проживания, с учетом демографической ситуации в регионах;

— информирование населения о возможностях трудоустройства при переезде в города и точки экономического роста;

— формирование прогноза миграционных потоков с учетом демографического фактора, задач индустриально-инновационного развития страны;

— упрощение порядка регистрации внутренних мигрантов и создание информационных баз данных по прибывшим и убывшим мигрантам в различных разрезах (половозрастном, профессиональном, места прибытия и убытия и т.д.) [2].

2. Содействие возвращению этнических казахов, проживающих за рубежом, на историческую родину, стимулирование их расселения с учетом социально-экономического развития и рынка труда регионов, создания условий для их обустройства, адаптации в местах заселения и интеграции в локальную социальную среду предполагает:

— содействие возвращению на добровольной основе этнических казахов и их реинтеграции в жизнь республики;

— эффективное увязывание программ помощи оралманам с программами социально-экономического развития регионов, приемлемый для местных исполнительных органов и оралманов выбор места жительства;

— создание необходимых условий и оказание помощи в реализации гарантируемых государством основных прав и свобод;

— разработку и осуществление мероприятий по социальной поддержке, создание системы, позволяющей возвращать и реинвестировать затраченные на обустройство бюджетные средства, содействие в трудоустройстве и переподготовке безработных, поощрение предпринимательской инициативы, обеспечение реального доступа к системе социальной защиты;

— проведение социологических обследований по адаптации и интеграции оралманов в жизнь страны и принятие на их основе необходимых мер;

— создание в регионах центров адаптации и интеграции оралманов, без права проживание, и повышение эффективности работы центров [3].

3. Содействие сокращению и стабилизации эмиграционных процессов, в том числе предотвращению утечки интеллектуального потенциала республики предполагает:

— анализ состояния региональных рынков труда в целях выявления сбалансированности вакансий и предложения рабочей силы, прогнозирования трудовой миграции;

— создание условий для реализации профессионализма местных высококвалифицированных специалистов;

— проведение социологических обследований и выявление основных причин эмиграции (по национальностям, возрастам и регионам проживания и т.д.);

— анализ эмиграционных процессов и причин, вызывающих неоправданно высокий уровень выезда из страны, социально-экономическую и демографическую оценку последствий эмиграции населения, а также, на этой основе, прогнозирование миграционных процессов, их последствий и влияния на социально-экономическую и миграционную ситуации;

— совершенствование системы статистического учета и отчетности по эмиграции, повышение достоверности ее информации [4].

4. Совершенствование механизмов привлечения иностранной рабочей силы предполагает:

— регулирование внешней трудовой иммиграции с целью защиты внутреннего рынка труда;

— обеспечение приоритетного права казахстанских граждан на занятие вакантных должностей по сравнению с иностранными по одинаковым профессиям и квалификациям;

— создание эффективных механизмов оценки потребностей в иностранной рабочей силе с учетом перспектив развития экономики и национального рынка труда;

— внедрение дифференцированных подходов по регулированию краткосрочной и долгосрочной трудовой миграции, предусматривающих использование различных механизмов отбора, условий въезда, пребывания и осуществления трудовой деятельности

— обеспечение мер по предотвращению нелегальной трудовой миграции [5].

5. Предупреждение и предотвращение потоков незаконной миграции, и негативных последствий, вызываемых ею, а также создание и развитие системы иммиграционного контроля на территории Республики Казахстан предполагает:

— в целях предупреждения незаконного въезда иностранных граждан на территорию страны повышение эффективности пограничного и паспортного контроля путем внедрения системы биометрического контроля в пунктах пропуска;

— систематизирование учета пребывающих мигрантов, посредством интегрирования автоматизированных информационных систем государственных органов;

— выработка эффективного механизма депортации нелегальных мигрантов с учетом международных обязательств Республики Казахстан;

— создание сети специализированных центров временного размещения для иностранцев и лиц без гражданства, не имеющих определенного правового статуса;

— активизация договорного процесса с иностранными государствами и заключение соответствующих соглашений в борьбе с незаконной миграцией;

— совершенствование деятельности государственных органов по повышению эффективности по выявлению, предупреждению и пресечению деятельности преступных группировок, занимающихся организацией незаконной миграции, в том числе торговлей людьми.

Принятие данных мер позволит усовершенствовать систему регулирования миграционных потоков; создать условия для приема этнических казахов, их адаптации и интеграции в казахстанское общество; использовать возможности внешней трудовой миграции для формирования квалифицированного национального рынка труда; принятие эффективных мер по расселению внутренних мигрантов.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года «О беженцах».
2. Закон Республики Казахстан 22 июля 2011 года «О миграции населения».
3. Стратегический планразвития Республики Казахстан до 2020 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922.
4. Концепциясоциального развития Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2014 года № 396.
5. «Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020», утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2015 года № 168.
6. Садовская Е. Трудовая миграция в Казахстане и центральной Азии законодательно слабо регулируется — [Электронный ресурс] — Режим доступа — URL: http://dknews.kz/old/archive/29/world_01.php.
7. Комитет по статистики МНЭ РК:http://stat.gov.kz.

УДК 336.71

МАРКЕТИНГОВАЯ СТРАТЕГИЯ АО «ЖИЛСТРОЙСБЕРБАНК КАЗАХСТАНА»

Баянов А.Б.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Термин «маркетинговая стратегия» появился в научной литературе в 80-х гг. XX века и с тех пор активно используется российскими и зарубежными авторами. Между тем, несмотря на популярность и большое число публикаций, посвященных данной теме, отсутствует общепринятое определение данного понятия.

Проанализировав определения понятия «маркетинговая стратегия», данные различными авторами, мы пришли к выводу, что не наблюдается какой-либо тенденции к появлению обобщающего понятия маркетинговой стратегии. Все существующие трактовки считаю целесообразным группировать на пять групп, представленных на рисунке 1.

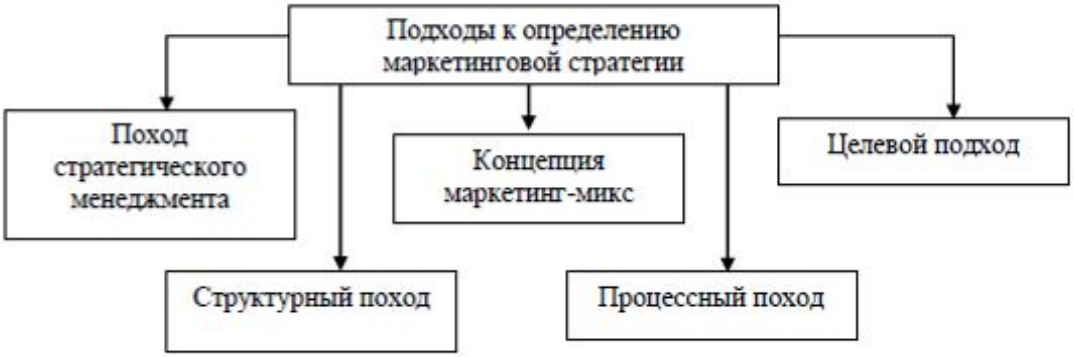

Рисунок 1 – Группировка определений маркетинговой стратегии

Первая группа объединяет в себя определения, базирующиеся на общем стратегическом подходе, суть которого отражает классическое определение стратегии как реакции компании на происходящие во внешней среде изменения. [2, с. 42] Сторонниками данного подхода являются Алферов А.В., Бездудная А.Г., Катернюк А.В. В трудах этих авторов прослеживается трактовка стратегии маркетинга как составной части корпоративной стратегии фирмы.

Вторая группа определений основана на концепции маркетинг-микс и считает именно факторы комплекса маркетинга основой формирования маркетинговой стратегии. Такая позиция прослеживается в работах Дж. О'Шонесси, Багиева Г.Л. Эти авторы делают упор на рассмотрении маркетинговой стратегии как плана маркетинговых мероприятий, направленных на обеспечение соответствия товара, цены, методов распространения и методов продвижения запросам целевого рынка.

Третья группа трактовок – её можно условно назвать «целевой подход», базируется на ориентации маркетинговой стратегии на достижение целевых установок компании. В этом плане стратегия рассматривается как способ достижения целевых установок компании. Такой подход характерен для определений, данных такими авторами, как Морозова Г.А., Дихтль Е., Хёршген Х., Ким С.А., Щегорцева А.М., Таран В.А.

Четвертая группа концепций основана на структурном подходе и в своих трактовках акцентирует внимание на составляющих маркетинговой стратегии. Наиболее ярко такой подход представлен в определениях, данных в работах Ф. Котлера [4], Завгородней А.В., Ямпольской Д.О.

Пятая группа имеет ярко выраженную ориентацию на процессный поход и концентрирует внимание при определении сущности маркетинговой стратегии на последовательности действий, необходимых для её разработки и реализации. Подобный подход характерен для определений, данных Чуваковым С.Г., Т.А. Гайдаенко.

Следовательно, маркетинговая стратегия является элементом общей стратегии компании, представляющей собой совокупность маркетинговых инструментов, с помощью которых разрабатывается эффективная политика продвижения товаров, услуг к потребителям, направленная на достижение маркетинговых целей компании при условии максимально эффективного использования ограниченных ресурсов.

Таким образом, проведенное исследование подходов к определению маркетинговой стратегии дает основание сделать следующие выводы.

Во-первых, вопросы, связанные с исследованием тех или иных аспектов маркетинговой стратегии, имеют высокую актуальность и широко освещаются в научной литературе как российскими, так и зарубежными авторами.

Во-вторых, существующие в научной литературе определения маркетинговой стратегии имеют различные акценты и отличаются ориентацией на те или иные особенности стратегии маркетинга.

В-третьих, несмотря на существующие различия в рассмотренных трактовках, данных различными авторами, можно выделить некоторые общие черты, позволяющие глубже понять сущность маркетинговой стратегии, которые наглядно отражены на рисунке 2.

Рисунок 2 – Ключевые моменты в определении маркетинговой стратегии

В-четвертых, маркетинговая стратегия играет огромную роль в обеспечении эффективного функционирования предприятия в новых экономических условиях хозяйствования. Её значение для компании состоит в том, что она обеспечивает взаимоувязку целей и ресурсов компании с внешними угрозами и возможностями, и в первую очередь, теми из них, которые связаны с потребностями целевого рынка и имеющимися конкурентами.

АО «Жилстройсбербанк Казахстана» было создано в 2003 году с целью обеспечения условий для развития системы жилищных накоплений в Республике Казахстан. Система жилстройсбережений в РК функционирует, согласно схеме, представленной на рисунке 3.

Работа АО «Жилстройсбербанк Казахстана» построена на опыте Германии в области функционирования и развития системы жилищных накоплений и сбережений. Следует подчеркнуть, что многие экономически развитые государства (включая Францию, Венгрию, Люксембург, Словакию и др.) при построении своих национальных систем жилищных сбережений использовали именно эту модель и демонтируют высокую эффективность данной системы [1].

Рисунок 3 – Система жилищно-строительных сбережений в РК

На сегодняшний день развитие АО «Жилстройсбербанк Казахстана» свидетельствует о том, что компания является одним из наиболее успешных банков РК, о чем свидетельствуют мировые рейтинги и динамика показателей деятельности банка (рисунок 4).

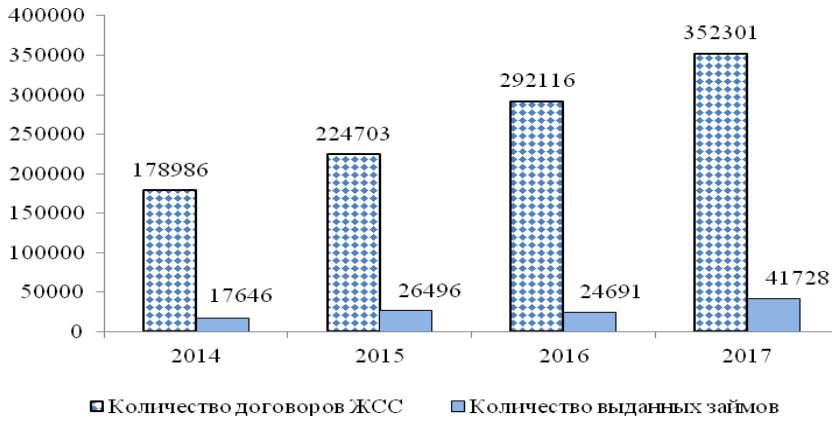

Рисунок 4 – Динамика объема вкладов[6]

Данные рисунка говорят о том, что услуги системы жилстройсбережений в Казахстане становятся все более узнаваемыми и востребованными среди населения. Основными конкурентными преимуществами компании являются:

1) государственный банк;
2) фонд гарантии вкладов;
3) самый высокий рейтинг в Казахстане;
4) предоставление кредитов на льготных условиях от 3,5% годовых.

В соответствии с маркетинговой стратегией АО «Жилстройсбербанк Казахстана»,основная цель банка в сфере маркетинга заключается в предложении конкурентоспособного продукта, соответствующего требованиям населения. Для достижения данной цели поставлены следующие задачи:

1) повышение качества предлагаемых услуг;
2) расширение перечня тарифных программ банка;
3) создание базы для формирования системы корпоративного бизнеса;
4) укрепление позиций банка во всех регионах Республики Казахстан.

Маркетинговая стратегия банка строится на уникальных условиях кредитования, предоставляемых АО «Жилстройсбербанк Казахстана», среди которых следует отметить низкую процентную ставку по долгосрочным кредитам, выдаваемых банком, а также премию в размере 20%, начисляемую на вклады клиентов банка, а также неизменность процентных ставок и размера начисляемой премии.

Для сравнения, на рисунке 5 представлены ставки ипотечного кредитования, предлагаемые коммерческими банками РК.

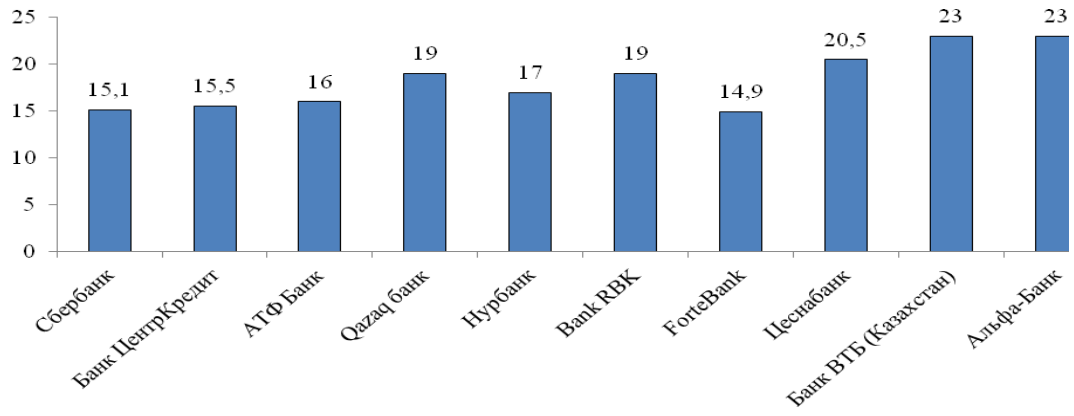

Рисунок 5 – Сравнение уровня процентных ставок по программам ипотечного кредитования в банках второго уровня Республики Казахстан, в % в год [5]

Займы выдаются на все мероприятия по улучшению жилищных условий: покупка, ремонт и обмен жилья, приобретение земельного участка, первоначальный взнос для получения ипотечного кредита в другом банке, погашение обязательств, связанных с мероприятиями по улучшению жилищных условий.

Маркетинговая стратегия банка нацелена на развитие каналов сбыта своих услуг, в её рамках проводятся мероприятия по продвижению продуктов на рынок, в том числе открытие центров обслуживания населения в каждом городе, а также обеспечение широкого информирования и консультирования клиентов банка.На сегодняшний день, АО «Сбербанк Казахстана» официально представлен во всех крупных и отдельных малых промышленных городах Казахстана.

Информационная работа с потенциальными клиентами проводится по следующим направлениям:

1) консультирование клиентов непосредственно в подразделениях банка;

2) проведение выездных разъяснительных презентаций на предприятиях и в организациях;

3) разъяснительная работа в средствах массовой информации;

4) участие в выставках и других акциях рекламно-разъяснительного характера;

5) улучшение качества обслуживания клиентов.

Жилстройсбербанк – единственный банк в Казахстане с развитой агентской сетью, которая насчитывает около тысячи внештатных агентов, которые не только продают услуги банка, но и оказывают консультационные услуги вкладчикам.

Важным элементом стратегии маркетинга банка является проведение рекламной компании. В целях популяризации системы жилстройсбережений банк активно проводит рекламные и PR -компании, принимает участие в выставках, массовых и других презентационных мероприятиях, распространяет рекламно-разъяснительную продукцию, размещает информацию о деятельности банка и предлагаемым продуктам в СМИ, использует инструменты директ-маркетинга.

Особое внимание при реализации маркетинговой стратегии АО «Жилстройсбербанк Казахстана» уделяется развитию информационных технологий банка, что способствует автоматизации бизнес-процессов, и как следствие, повышению конкурентоспособности банка на основе оптимизации цены и качества предоставляемых услуг. [3]

Анализ маркетинговой стратегии АО «Жилстройсбербанк Казахстана» позволяет утверждать, что руководство компании понимает необходимость использования стратегического подхода в управлении.

Жилстройсбербанк использует инструменты стратегического маркетинга и активно развивает как свою продуктовую политику, так и другие элементы маркетинг-микс, способствующие достижению его главной цели – обеспечению максимального удовлетворения требований клиентов.

Литература:

1. Баймагамбетова З.А. Маркетинговая деятельность АО «Жилстройсбербанк Казахстана»// Посткризисные ориентиры социально-экономического и инновационного развития Казахстана. - Караганда, 2010
2. Баталова О. С. Содержание понятия «маркетинговая стратегия»// Проблемы современной экономики: материалы Международной научной конференции — Челябинск, 2013. – с. 103-106
3. Дремова Е. С. Инновационные и популярные методы продвижения розничных банковских услуг// Проблемы современной экономики: материалы V Международной научной конференции — Самара: ООО «Издательство АСГАРД», 2016. — с. 54-57.
4. Как агенты помогают вкладчикам Жилстройсбербанка// https://forbes.kz/process/property/kak_agentyi_pomogayut_vkladchikam_jilstroysberbanka/
5. Ипотека в Казахстане// https://www.kn.kz/article/8367/
6. Официальный сайт АО «Жилстройсбербанк Казахстана» https://hcsbk.kz/

УДК 338.43

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОЙ И ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЕЙ

Бейсек Р.Қ.
(магистрант гр. Э-М-17, кафедра «Экономика и учет», СКГУ им. М. Козыбаева, г. Петропавловск, ramazan_1996@mail.ru)

Сельское хозяйство занимает значимое место в развитии экономики любой страны, в том числе и Казахстана. Данная отрасль позволяет не только обеспечивать продуктами питания страну, но и экспортировать их на внешний рынок. В сельском хозяйстве на данное время задействовано около 16% всего трудоспособного населения Казахстана. Поскольку от объемов и качества сельскохозяйственной продукции зависит насыщение внутреннего рынка продуктами питания, для развития сельского хозяйства используется инвестиционно-инновационый подход. Такой подход направлен на изменение показателей трудозатратности технологических процессов выращивания культур и на экономию времени рабочих. С точки зрения экономики, инновации помогут значительно увеличить объем производства и сократить стоимость выращивания единиц продукции [1][2].

Сельское хозяйство Северо-Казахстанской области требует внедрения технологических инноваций. К таким инновациям можно отнести технологию гидропонной системы, которая позволит в несколько раз увеличить кормовую базу. Инновационная технология обеспечит большие объемы кормов на территории области. Пример такой системы представлен на рисунке 1.

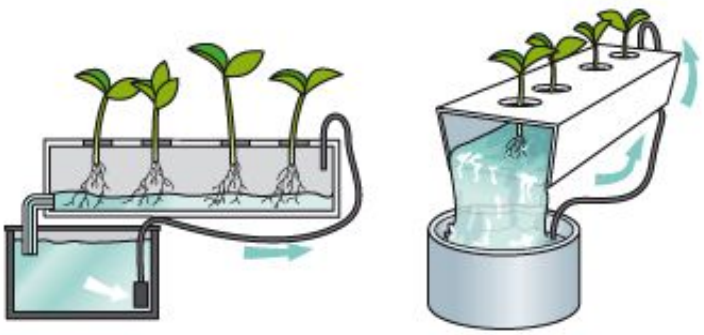

Рисунок 1. Принцип работы гидропонной системы

Одними из основных аспектов внедрения инноваций в сельском хозяйстве является постепенный переход на возобновляемые источники энергии. При таком подходе в будущем, каждое здание элеваторов и крестьянских хозяйств Северо-Казахстанской области сможет самостоятельно себя обеспечивать электроэнергией. Все это будет существенно сказываться на стоимости производимых продуктов [2].

В качестве исследования эффективности применения инновационно-инвестиционного подхода можно рассмотреть следующую математическую модель [3]:

Пусть t - время, $N(t)$ - прогресс в сельском хозяйстве с применением инноваций. Рассмотрим график функции $f(x)$, представленный на рисунке 2.

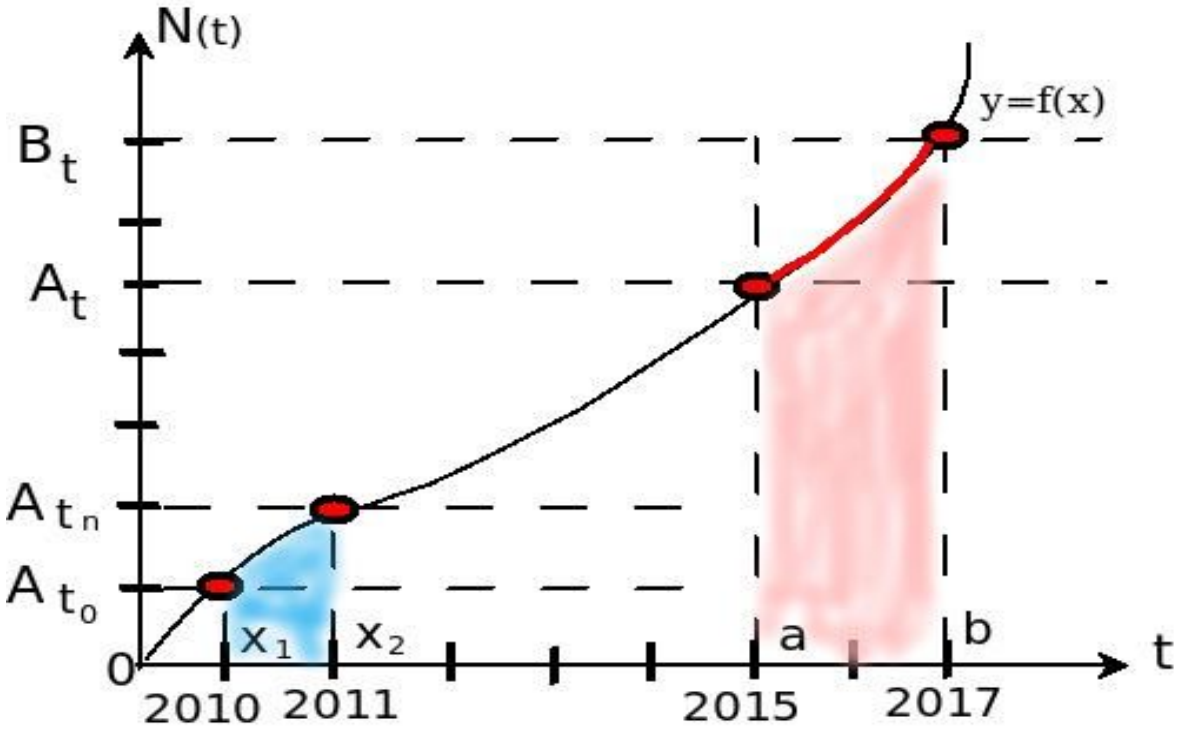

Рисунок 2. График соотношения прогресса в с/х с применением инноваций с течением времени

Вычислим временные промежутки прогресса:

$$B_t - A_t = \int_a^b f(x)dx \wedge A_{t_n} - A_{t_0} = \int_a^b f(x)dx \quad (1)$$

Затем, вычислим изменения прогресса с течением времени:

$$\Delta N(t) = \int_a^b f(x)dx - \int_{x_1}^{x_2} f(x)dx \quad (2)$$

Таким образом, вычислим прирост общей прибыли в соответствии с прогрессом инноваций в сельском хозяйстве:

$$v = \frac{\Delta N(t)}{N_i(t)} \cdot 100\%, \text{ где } N_i(t) = \int_{x_2}^{a} f(x)dx \quad (3)$$

Отсюда следует, что:

$$v = \frac{\int_a^b f(x)dx - \int_{x_1}^{x_2} f(x)dx}{\int_{x_2}^{a} f(x)dx} \cdot 100\% \quad (4)$$

Если рассматривать $[a_i, b_i] \cdot [a, b]$, тогда получим:

$$\sum_{i=1}^{n} (b_i - a_i) - \sum_{i,j=1}^{n} (x_i - x_j), i, j, n \cdot \cdot \quad (5)$$

Отсюда следует, что:

$$v = \frac{\sum_{i=1}^{n} (b_i - a_i) - \sum_{i,j=1}^{n} (x_i - x_j)}{\sum_{k=1}^{n} (a - x)_k} \cdot 100\%, i, j, k, n \cdot \cdot . \quad (6)$$

Таким образом, можно вычислить эффективность инноваций в сельском хозяйстве. Такие расчеты особенно выгодны для крестьянских хозяйств небольшого размера и хозяйств-стартапов. Для развитых крестьянских хозяйств норма таких расчетов должна являться вполне устоявшейся [3].

С переходом на применение математического моделироравания к структурам развития инноваций возникает особое исследование вопроса о детальном финансировании проектов сельского хозяйства, в основе которых лежит суть инновационых технологий и новых источников энергии [3].

Если брать Северо-казахстанскую область, то с уровнем развития сельскохозяйственного производства, связано благосостояние многих ее граждан. Казахстан в целом является одной из стран с большими объемами посевов зерновых культур. Посевы зерновых культур включая Северо-Казахстанскую область , занимают около 18 млн. га. из них пшеница занимает 12 млн. га. Северном Казахстане возделывают такие культуры как: кукурузу, рапс, пшеницу. Выращивание таких культур в северном климате, формирует некоторую специфику инвестиционной политики для внедрения инноваций. Поскольку погодные условия резко могут изменить режим проведения уборочных работ, следовательно они существенно могут сказаться на условиях например грантового финансирования на определенный период времени [4] Инновационная деятельность в данном регионе будет заключатся, во внедрении и расчете инновационных программ и условий их финансирования, но при этом необходимо будет учитывать все сопутствующие параметры, включая погодные условия.

Литература:

1. http://stat.gov.kz /faces/sko - Динамика основных социально-экономических показателей;
2. Казахстан в 2017 году // Статистический ежегодник: на казахском и русском языках. – Астана
3. Кравченко Р. Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. М., «Колос», 1978
4. Северо-Казахстанская область: страницы летописи края. – Алматы: Казахстан, 1993.

ӘОЖ 821.512

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ӨМІР МЕН ӨЛІМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ

Бимаканова З.Ш., Ашимова А.Е.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

“Қазіргінің талай елін қайран қалдырған осынау байтақ кеңістікті кернеген поэзиялық әлем, — деп атап көрсетті Президент Н.Ә.Назарбаев өзінің “Тарих толқынында” атты кітабында, — тек қана сұлулық пен сезімнің шеңберінде шектелмеген.

Мағжанның философиялық көзқарасы бойынша, жан дегеніміз әлемді тануға бейім әрі адамның ерік күш-жігерін өзіне аудару, әдемі буын, тамаша дыбыс, ғажап түрмен (пішінмен) ләззаттану. Жан жамандыққа жиіркеніш сезіммен қарап, жақсылыққа, ізгілікке қарай талпынады. Философ-ақын адам үшін жанның қаншалықты мәнді екені жайында: “Адамзат дене һәм жан аталған екі бөлімнен тұрады, бұл екі бөлімнің соңғысы, яғни жан, адамзат үшін аса қадірлі болады, дұрысын айтқанда, адамға шын мағынасымен адам деген атты осы жанға береді” деп жазады. Ақын “Қорқыт” поэмасында философиядағы мәңгілік тақырып – өмір мен өлім мәселесін Қорқыт пен ажалдың аңдысуы түрінде суреттейді. Ажал – хақ, сондықтан да өмір жібінің түйінінде өлімді болмай қоймайтын өмір ақиқаты ретінде қабылдау қажет деп санайды ол.

Мағжанның ойынша, жан дегеніміз оның көріну формаларының жиынтығы емес, ол құпия қалпында қалады. Тек тіл ғана жан құпиясына жақындай түсуге мүмкіндік береді.

Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымы арнасында Мағжан жанды, көбінесе, жүрек бейнесінде жырлайды:

“Өзгеріссіз өмір сорға айналмақ,
Жүйрік жүрек сұр өмірде байланбақ.
Шын адам сол — ылғи шаттық жырымен,
Жүрек қалай қуса, солай айдалмақ”.

Өз жүрегінің қалауымен, жан-дүниесінің тілегімен ғұмыр кешкен адам ғана бақытты дейді ақын. Бірақ Мағжан ғұмыр кешкен заман ақынның өз жүрек қалауымен өмір сүруіне мүмкіндік бермеген. Содан:

“Уланды жүрек, жан күйді,
Ішім толған қызыл шоқ.
Не себептен, тәңірі ие,
Денеге ем бар, жанға — жоқ”, — деп күңіренеді, бұл пәнидегі өз ғұмырының, жалпы адамзат тіршілігінің мәніне ой жібереді.

Жалпы, адам өмірінің мәні, өмір мен өлім проблемасы — философиядағы мәңгілік тақырыптардың бірі. Қазақ философиясында бұл тақырып терең зерделенген. Мысалға, өлімді өнердің күшімен кідірткен Қорқыт Ата ұлағатының өзі әлемдік философиядағы мәңгілік проблеманың өзгеше шешімі болып табылады.

Ал, Мағжан Жұмабаев “Қорқыт” поэмасында, философиядағы өмір мен өлім тақырыбын өзінше қозғайды:

“Әншейін өмір деген ермек үшін,
Күні ертең соғар жүрек өлмек үшін.
Ойланып қалай ғана уланбассың,
Берілсе адамға өмір өлмек үшін”.

Иә, адам - жер бетінің қонағы. Қазақ халқы бұл ақиқатты “өзекті жанға бір өлім” деп қысқа да нұсқа тұжырымдаған. Ал М.Жұмабаев өлімді - адамның жер бетіндегі ғұмырының аяқталуы деп қана емес, мәңгілік мекеніне аттануы деп бағалайды. Ажал адамның:

“Өлгені емес, жерді тастап кеткені,
Шын бақытқа ерте бастан жеткені”.

Содан да ақын бір сәт:

“Жел күңіренбе, жасың тый
Өлім күйі - тәтті күй
Балқиды жаным бұл күйге
Мені де, өлім, әлдиле
Әлдиле, өлім әлдиле”, - деп, жер бетіндегі азап пен қасіреттен құтылып, мәңгілік тыныштық табуды аңсайды?.

Жалпы, Шығыс философиясында, оның ішінде қазақ философиясында да, адам баласының ертеңгі “бір өлім” туралы ойлануы оның имандылыққа, ізгілікке бет бұруының өлшемі ретінде қарастырылады. Өлім туралы ойланған адам сатқындық пен арамдық жасамайды, бұл пәнидегі ғұмырын мәнді өткізуге ұмтылады. М.Жұмабаев өлім туралы ойлана отырып, бұл пәнидегі өз өмірінің мәні туралы тебіренеді:

“Ақылға кеш айналдым, қайран күнім,
Бір күні құшағына алар өлім.
Қара жерді құшақтап мен жатармын,
Сол кезде не деп мені сынар елім?”

Кешегі кеңестік құқықтық саясат ұзақ уақыт бойы осынау кемеңгер ақынның есімін де айтқызбай, халық жадынан ұмыттыруға тырысып бақса да, Мағжан жырлары қара түнектің өзін жарып шықты, сөйтіп, өзі армандаған тәуелсіз қазақ елінің еркін ойлы азаматтарына мәңгілік рухани азығына айналады.

“Жібердің басқа жұртқа жолбасшылар,

Әр жұрттың жолбасшымен көзі ашылар.

Не елші, не жол сілтер кітабы жоқ,

Алашқа әлде жазғаны бар да шығар?" - деп, бүгінгі күнді болжап кеткен ақынның сұңғылалығына тәнті бола отырып, нағыз сын сағатта елімізді тәуелсіздікке бастаған Жолбасшының да болғанына, жол сілтер кітаптардан да кенде қалмағанымызға мың да бір шүкіршілік етеміз.

Шынайы поэзия туындысының қадір-қасиеті уақыт өткен сайын бедерлене түсетіні белгілі. Тарихи тұлға М.Жұмабаевтың туған халқы мен адамзат өркениеті алдында сіңірген еңбегі де солай — ғасырдан ғасыр озған сайын өркештене түседі. Ал, тағдырдың ең бір қиын бұралаңдарында халқының бойына қуат берген, жігерін жанумен болған Мағжан поэзиясы келер ғасырлардағы толқын-толқын талай ұрпаққа ата-бабаларының мұңы мен шерін, арманы мен рухын ұмыттырмай, үнемі құлағына құюмен болары анық. Жер бетінде Қазақ елі мәңгі тұрғанда, осынау мәңгілік сарын да ешуақытта үзілмейді және сөнбейді. Оған ешкімнің ешқандай күмәні болмас. Сонымен қатар, оның рухани мұрасында өз халқының жарқын болашағына мол сенімі, жалпы сенім құндылық ретінде тереңірек қарастырылған.

Мағжан поэзиясындағы адам құқы мен бостандығы ұлттық пен жалпыадамзаттық құндылықтар, поэзия мен философияның арақатынасы, ой еркіндігі, адам болмысы мен имандылығы, әлеуметтік таным мәселелері, Мағжанның ойлау мәдениеті және дүниетанымы қазіргі күні жаһандану тұрғысынан жүйелі және тереңірек философиялық-дүниетанымдық зерттеуді қажет етеді.

«Өмір көпір от үстіне салынған, Діңгектері зәндем отқа малынған», – дейді М.Жұмабаев өмір туралы бір өлеңінде. Көңіл көзі сау, зерделі адам үшін күлкі емес пе? Бүкіл адам баласына тірлік пафосын беретін, қиял қанатын қақтыратын, өткенді сүйіп, болашаққа үмітпен қараттатын өмір, от үстіне салынған көпір болса, оның астында тозақ жатса, мұндай жырдан қандай поэзия шықпақшы!... М.Жұмабаев үшін өмір шындық та емес, шала-дүмбілез бірдеңе түс.

«Жарық сәуле айды, күнді көрмеймін,
Жарты өлік, толық өмір сүрмеймін», – дейді «Түс» деген өлеңінде. Бұл, әрине, рухани ауру, жазылмас аурудың сандырағы... Ажал шақырған, өлім бесігіне түсіп тербетілген Бальмонт өлеңдерінің қайтармаларындағы «Әлдиле, өлім, әлдиле» дейтін жолдарды Мағжан сол қалпында алады.

Пессимизм – дүниеден торығу, табыт пен көрден басқаны көрмеу, өлім күйінде ғана есіту қандай тілде жазылса да символизмнің ортақ ауруы. Өліп бара жатқан капитализммен бірге өлу белгісі. Мағжан осы топта, осы тапта «Осы тұрғыдан келгенде Мағжан мәдениетінің биіктігі бүгін де оқшау. Көп өлеңдерінде М.Жұмабаев – өзі бір жанып тұрған жарық сияқты. Біз ақынның ішкі иірімдерімен, ой-сезім толғаныстарымен қатар оның өзін қоршаған төңірегін де түгел танимыз. Ол төңірек дегеніміз көрініп тұрған адамдар, жан-жануарлар ғана емес, жер бетіндегі көбімізге беймәлім құбылыстар...

Орыс, Европа символистерімен үндесе отырып жазған өлеңдерінің бірі «Мені де, өлім әлдиле» ғой. Осы өлеңнің композициясындағы тазалық пен сұлулық оқушыны еріксіз жетелеп отырады. Өлімнің кімдерді, нелерді әлдилегенін, оған желдің қалай үн қосқанын қайталау – өлеңге қанат бітіргендей ұшырып отырады. Соның әрбір біткен шумағына ақын өз сезімін, көңіл-күйін табиғи түрде қосақтап жырлайды: Өлім күйі – тәтті күй, Балқиды жаным бұл күйге. Мені де өлім әлдиле, Әлдиле, өлім әлдиле.
Осы жырдың бойындағы сезім найзағай секілді. Қайталанған сайын сол жыр жаңа қуат тапқандай күшейе береді.

Әдебиет:

1. Алтаев Ж., Ғабитов Т., Қасабек А.Философия және мәдениеттану . А.,2001.
2. Нұрышева Г. Философия Алматы 2006.
3. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. Философия Алматы 2004.

4. Истоия философии Москва, 2004.
5. Қазақ энциклопедиясы, 4 том; Әдеб.: Аймауытов Ж., Мағжанның ақындығы туралы. “Лениншіл жас” журналы, №5, 1923.
6. Мағжан Жұмабайұлының, Ахмет Байтұрсынұлының және Жүсіпбек Аймауытұлының творчестволық мұрасын зерттеу жөніндегі комиссияның қорытындысы. “Социалистік Қазақстан” газеті, 1988, №298.
7. Ғабитов Т. Философия.Оқулық..А.,2003
8. Серік Мырзалы.Философия.Оқулық. А., 2008.
9. Есім Ғ. Фәлсафа тарихы А.,2000.
10. Орта ғасырлық түрік ойшылдары.5т. Астана2005

УДК 930.2:94(574)

ИСТОРИЧЕСКИЙ ШКОЛЬНЫЙ ТЕАТР КАК ИНСТРУМЕНТ, ВЛИЯЮЩИЙ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ РЕБЕНКА

Веселов Д. С.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Человек не сможет жить вне социума, так как он существо биосоциальное. Чтобы стать полноценным членом социума, нам нужно овладеть некоторыми законами, правилами и навыками, принятыми в данном обществе, другими словами - человек должен социализироваться.

Социализация есть процесс усвоения человеческим индивидом системы определенных знаний, ценностей и норм, которые позволят ему функционировать в качестве полноправного члена общества [1]. Важно помнить, что если мы хотим в будущем иметь развитое современное общество, необходимо следить за тем, как происходит процесс социализации в среде молодежи и подрастающего поколения, уделяя большее внимание тому, как происходит это в детской среде. К огромному сожалению, в наше время мы можем наблюдать огромное число социально незащищенных детей, детей с девиантным поведением, и преступников, не достигших совершеннолетия. По этим причинам я считаю, что проблема социализации детей и подростков очень актуальна в настоящее время.

Школа является наиважнейшим институтом для социализации детей. Школа для ребенка как своеобразная моделью общества, школа показывает разнообразные социальные роли, дает возможность вступать в межличностные отношения, показывает, как и кем соблюдаются правила, в том числе и правила общественного порядка. Но так как школа помимо социального опыта дает своим воспитанникам образование, очень важно найти средства, которые способствуют и социализации ребенка, и активизации его познавательной деятельности. Одним из таких важных средств влияния может являться школьный исторический театр [2, с. 30-31].

Такой род искусства как театр тесно связан с историей и, как правило, с всемирной историей, так как постановки могут быть различной тематики. Театр имеет неразрывную связь с культурой общества, отражая его мировоззрение, идеи и быт человека, как в прошлом, так и в настоящем и будущем. А участие в историческом спектакле дает возможность не только показать свое актерское мастерство и режиссерский талант, но и погрузиться в другую эпоху, познакомиться с другой культурой. Поэтому появление исторического театра в школе вполне закономерно. Особо следует отметить роль детского театра в сельской школе, где он позволяет расширить социальный кругозор учащихся, учесть такие особенности сельской образовательной среды, как территориально-информационная изолированность, ограниченность круга общения [3].

Театральные методы изучения школьной программы являются базовыми формами существования театра в классной и внеклассной деятельности учеников, проведение театральных постановок, систематически проводимых театрализованных праздников, организация постоянно действующего школьного театра или детской театральной студии [4].

Другими словами, школьный исторический театр это не только спектакль на историческую тему, но и различные театрализованные игры, инсценировки, тематические концерты, вечера и многое другое.

Работа в школьном историческом театре может опираться на принципы добровольности и активности учащихся, взаимодействия ученика и учителя, крайне важно учитывать возрастные и индивидуальные особенности школьников. Например, с учениками средней школы можно заниматься различными видами драматизации, в том числе и целостными постановками, также желательно адаптировать тексты для лучшего восприятия или использовать тексты собственного сочинения. С учениками старших классов можно организовать работу над шуточными и серьезными постановками по принципу профессиональной школы-студии [5].

Работа над постановкой организуется чаще всего так, что ученики совместно с учителем выбирают тематику, изучают разнообразные исторические и литературные источники, собирают весь нужный наглядный материал (фотографии, репродукции, кинофильмы и т.п.), придумывают и готовят декорации, распределяют между собой роли и, наконец, приступают к репетициям. Ведущую роль в театре должен играть непосредственно учитель истории, потому что он является главным руководителем и главным постановщиком. Важно понимать, что именно от него зависит замысел работы, заинтересованность и настрой учеников, дисциплина и согласованность действий. Учитель должен помогать, поддерживать, направлять и, если необходимо, корректировать деятельность учеников.

Театрализация как незаменимый вид социализации, оказывающее положительное влияние непосредственно на участника постановки, также и на зрителя. Объясняется это тем, что человек в соответствии с возрастными и индивидуальными особенностями склонен отождествлять себя героями книг, кинофильмов, пьес, воспринимая при этом образцы поведения, стиль жизни, им свойственные [6]. А юные актеры, перевоплощаясь в своих героев, не только действуют за них, но и переживают их судьбы, находят причины тех или иных поступков, чувств и могут проанализировать свое поведение через поведение персонажей. Ими же, чаще всего, становятся реальные исторические лица в реальных исторических ситуациях, т.е. конкретный материал, что позволяет сформировать у школьников верные представления об истории, о жизни и культуре разных народов в разное время [2, с. 7]. В историческом театре создаются различные ситуации успеха, которые играют важную роль при становлении личности ребенка, его уверенности в себе и осознании ребенком его роли для общества и коллектива. Искусство театра, которое поставлено на формирование полноценной и успешной личности, позволяет ребенку быть как в роли режиссера, так и главным героем собственной судьбы.

Воспитание, происходящее в театре, помогает детям преодолеть личностные проблемы и улучшает такие психические процессы как память, мышление и внимание. Когда ребенок проигрывает данную ему роль в специально созданных условиях, он преодолевает личностные проблемы, приобретая опыт взаимодействия с окружающими.

Театр и драматургия помогают ребенку «переживать» в полной мере беспокоящую ситуацию, что в реальной жизни полностью не получится. Для ребенка сцена как бы открывает другое жизненное пространство, в то время как реальное пространство зачастую узко и ограничено.

Действия, которые могут разыгрываться во время драматического школьного театра, безусловно, помогут ребенку выразить свои глубинные эмоции, такие как гнев или страх. На сцене можно обрести свободу от невыносимого стресса, переживания, получить освобождение от напряжения.

Следует учесть тот факт что, абсолютно все участники той или иной постановки, не только сами актеры, но и сценаристы, декораторы, костюмеры, гримеры и другие являются полноправными участниками постановки. Из этого следует, что исторический театр приучает детей к бережному отношению к своему труду и труду других людей, а также учит действовать самостоятельно. В то время, когда дети готовят сценарий, они приобщаются к исторической

литературе, работают с разного рода источниками, поэтому даже те ученики, которые не заинтересованы историей как наукой, но увлеченные театром смогут получить необходимый объем знаний по данному предмету.

Быть участником театра это, прежде всего, работать в коллективе. В коллективе дети приобретают коммуникативные навыки, смотрят на свое поведение со стороны и анализируют его, анализируют поведение окружающих, и самое главное, взаимодействуют со взрослыми людьми. Активное участие ребенка в освоении культуры человеческих отношений и ценностей позволяют ему приобрести необходимые для дальнейшей жизни навыки и успешно их реализовывать, занимая активную жизненную позицию. Именно благодаря коллективу, дети приобретают значительный социальный опыт, а это в свою очередь есть не что иное, как результат социализации.

Итак, можно сделать следующий вывод, что именно школьный исторический театр позволяет не только расширить и углубить знания по истории, но и помогает развить трудовые, духовные, нравственные и эстетические качества детей, способствуя их успешной социализации.

Литература:

1. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб.для студентов пед. вузов /под ред. Сластенина В. А.. - 3-е изд., дополн. и исправ. - М.: Академия, 2000. - 200 с.
2. Абсалямова М. Ш., Сидоров С. В. Проектирование воспитывающей среды на историческом материале // Проблемы современного образования: материалы IV междунар. науч.-практ. конф. 10-11 сентября 2013 года. - Прага, 2013. С. 29-33
3. Сидоров С.В. Анализ опыта, проблем и ресурсов в выборе траектории развития сельской школы // В мире научных открытий. - 2010.- №3-2. - С. 74-78
4. Никитина А. Театр в школе - зачем и как? // Классное руководство и воспитание школьников - 2008. - № 18. - Режим доступа: http://ruk.1september.ru/article.php?ID=200801811
5. Никитина А. О критериях оценки детского театрального творчества // Классное руководство и воспитание школьников - 2008. - № 18. - Режим доступа: http://ruk.1september.ru/article.php?ID=200801809
6. Абрамович Р.А., Рубинштейн Р.И. Инсценировки на исторические темы. - М.: Просвещение, 1974. - 112 с.

УДК 336.713

ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ ХОЗЯЙСТВУЮЩЕГО СУБЪЕКТА

Воропаев Н. А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

На современном этапе развития банковского сектора и экономики РК в целом, наблюдается повышение необходимости формирования и реализации эффективной и результативной финансовой политики. Для банков с каждым годом становится всё сложнее привлечь новых клиентов и увеличить свою долю на рынке. Поэтому формированию финансовой политики уделяется огромное внимание со стороны менеджмента банка.

Финансовая политика хозяйствующих субъектов представляет собой совокупность стратегических и тактических мер, в области формирования и использования финансовых ресурсов и доходов. Финансовая политика является неотъемлемой частью системы управления каждого хозяйствующего субъекта, так как она позволяет эффективно распоряжаться финансовыми ресурсами. Финансовая политика разрабатывается собственниками, советом директоров или менеджерами коммерческой организации. Выбор финансовой политики будет зависеть от целей и задач, которые организация поставит себе на данном этапе. Говоря о

финансовой политике коммерческого банка, можно сказать, что она отличается от финансовой политики предприятия, так как:

- у банков строго регламентируемая и лицензируемая деятельность;
- жёсткий надзор со стороны центрального банка;
- товаром на банковском рынке являются деньги, и как следствие этого объём товара ограничен[1, с. 187].

Гипотеза исследования в том, что для оценки финансовой политики хозяйствующего субъекта существуют определённые финансово-экономические показатели, характеризующие её эффективность и позволяющие прогнозировать её результаты.

Объектом исследования является коммерческий Банк «А». Предметом исследования выступает финансовая политика коммерческого Банка «А» и направления её совершенствования в условиях её глобализации.

Коммерческий Банк «А» работает на рынке Казахстана уже 26 лет. Банк предлагает дифференцированный спектр финансовых услуг. Основная доля ссудного портфеля банка приходится на субъекты малого и среднего бизнеса, но банк так же занимается кредитованием крупных корпоративных клиентов и физических лиц.

Анализ финансовой политики Банка «А», показал, что у банка наблюдались проблемы, связанные со снижением чистой прибыли. Основные факторы, которые повлияли на её снижение – это мультипликатор собственного капитала и рост операционных расходов. Мультипликатор собственного капитала банка снижался из-за неравномерного прироста активов и собственного капитала. Но у Банка «А» есть объективная причина, по которой он наращивал СК – это новые требования, которые вынес Базельский комитет.

На основе анализа коэффициентов К3, К4 и К5 была дана оценка текущей кредитной политики банка, расчёт которых представлен в таблице 1 [2, с. 282-283].

Таблица 1 Характеристика кредитной политики банка за 2015-2017 года.

Коэффициенты	Нормативное значение	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Абсолютное отклонение	
					2015 к 2014 г.	2016 к 2014 г.
К3 – коэффициент, характеризующий кредитную политику банка	верхний предел – 0,78, нижний предел– 0,53.	0,885	0,847	0,856	-0,029	0,009
К4 – коэффициент, характеризующий возможность проведения агрессивной или острожной кредитной политики	<1, так как банк кредитор	0,937	0,87	0,935	-0,002	0,065
К5 – достаточность собственного капитала банка	<8	9,832	12,324	9,976	0,144	-2,348

Как видно из таблицы 1, коэффициент К3 (ссуды/об-ва) Банка «А» за рассматриваемые периоды превышает нормативное значение. Это говорит нам, о том, что банк ведёт «агрессивную» кредитную политику.

Коэффициент К4 (депозиты физ. лиц и юр. лиц/СП) удовлетворяет нормативному значению за рассматриваемые периоды.

Коэффициент К5 (СП/СК) показывает нам недостаточность собственного капитала банка, так как банк ведёт агрессивную ссудную политику. Данный коэффициент не удовлетворяет нормативному показателю за рассматриваемые периоды. Темпы роста ссудного портфеля в 2016 году растут более медленными темпами, нежели чем собственный капитал. СП в 2016 году вырос на 105720 млн. тг., а СК на 39940 млн. тг.

Сформированная матрица финансовой стратегии банка дала основание охарактеризовать кредитную политику Банка «А» как «агрессивную». Матрица финансовой стратегии позволила найти приемлемое сочетание финансовых показателей или коэффициентов для того, что бы достичь, поставленного результата. Матрица финансовой стратегии будет представлена на рисунке 1.

- красным цветом изображены предельные значения коэффициентов, которые банк достигает, проводя агрессивную политику;
- синим цветом показы ячейки, в которых значение коэффициентов приемлемо для банка, или умеренные значения;
- зелёным изображены ячейки, значение коэффициентов в которых являются удовлетворительными;
- оранжевой штриховой линией изображена сегодняшняя ссудная политика Банка «А»;
- фиолетовой штриховкой показана дальнейшая ссудная политика Банка «А».

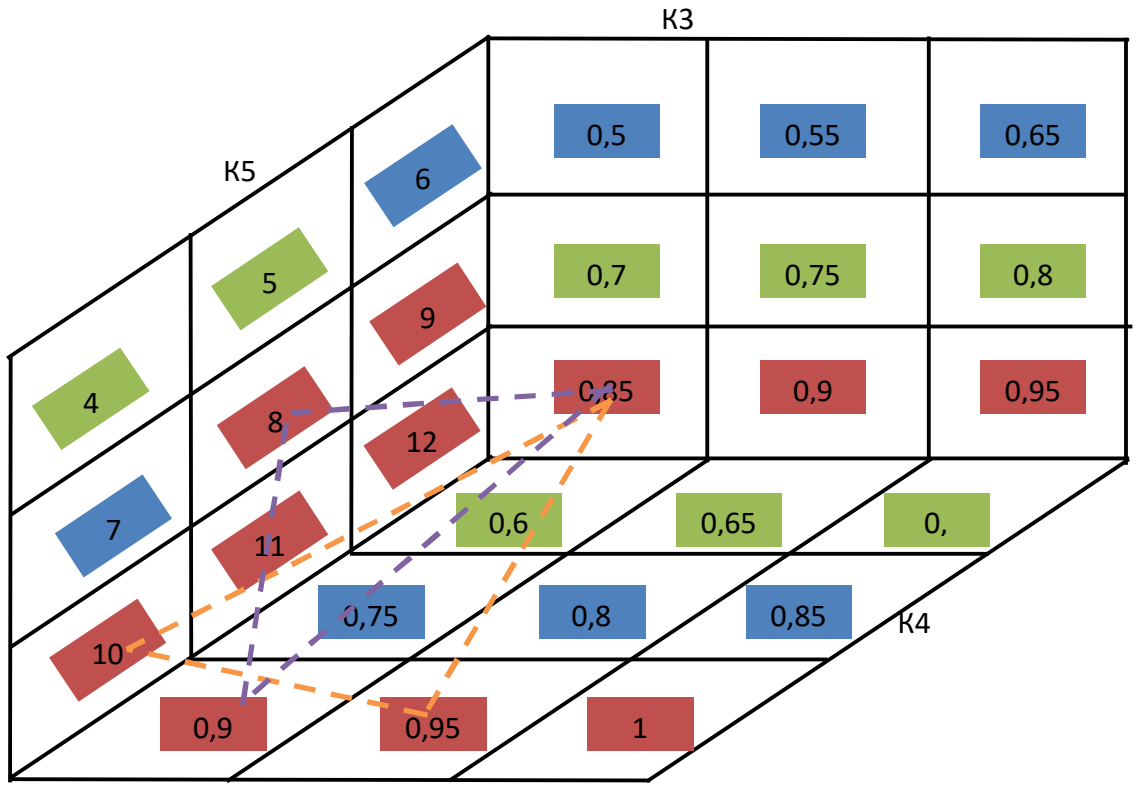

Рисунок 1. Матрица финансовой стратегии Банка «А»

Дальнейшая ссудная политика банкаисходя из произведённого прогноза, с учётом изменения всех основных финансовых показателей деятельности, будет так же «агрессивной». С учётом того, что у банка будет достаточность СК (К5 не будет превышать 8%), К4 не будет превышать 1, так как банк кредитор, и К3 будет на уровне 0,85 (будет превышать нормативное значение, так как банк ведёт «агрессивную» ссудную политику и удерживает место топ-3 банков РК).

При нормальных условиях развития банковского рынка, сохранении банком агрессивной кредитной политики, которая показана на матрице (рисунок 1), значениях уровня коэффициентов К3 = 0,85 (+/- 0,002 п. п.), К4 = 0,91 (+/- 0,004 п. п.), К5 =7,61 (+/- 0,55 п. п.) и росте основных финансово-экономических показателей (сделан прогноз, с учётом современного финансового состояния банка и его потребностей) показатель мультипликатор собственного капитала выйдет на положительную динамику только к 2019 году. На рисунке 2 показана динамика мультипликатора СК с 2017-2024 год.

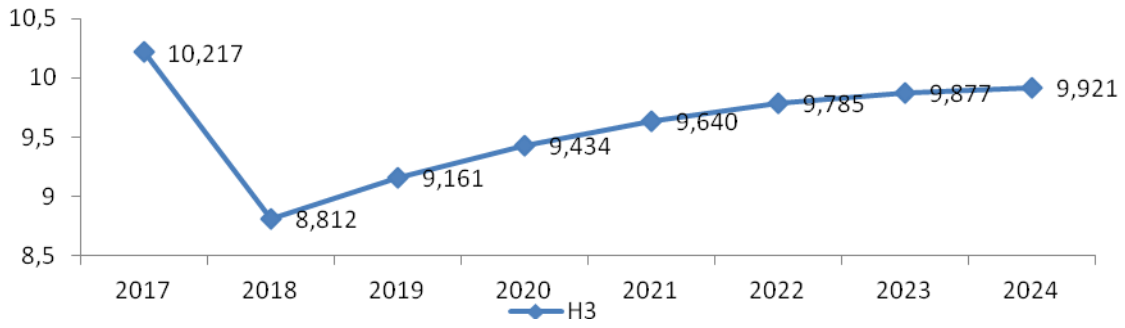

Рисунок 3. Прогноз динамики мультипликатора СК с 2017-2024 года

С помощью финансового прогнозирования был выявлен год, когда СК Банка «А» будет достаточно наращён и мультипликатор собственного капитала продемонстрирует положительную динамику. СК Банка «А» будет достаточно приумножен для выполнения требований БазельIII к 2019 году, что позволит в этом же году, добиться прироста мультипликатора СК. Таким образом, при условиях, исключающих внешние субъективные факторы ЧП Банка «А» должна вырасти в 2017 году на 64,36%. На рисунке 3 показан прогноз динамики прибыли Банка «А» с 2017-2024 год, сделанный и спрогнозированный на основе его прошлых финансовых результатов[2, с.42].

Рисунок 3. Динамика ЧП с 2017-2024 г.

При нормальных условиях развития банка и рынка в целом, сохранении агрессивной политики, росте финансово-экономических показателей и минуя рост операционных расходов,увеличение ЧП произойдёт в 2017 году.

Маржа прибыли снизилась в 2016 году вследствие снижения ЧП за этот же период. На снижение прибыли банка повлияли два фактора: первый – это СК, который отчасти наращивали с помощью прибыли; второй – это рост операционных расходов банка: Согласно инсайдерской информации, которая попала к автору, в момент написания данной работы, от одного из работников Банка «А», в операционные расходы банк включает зарплаты коллекторам, которые работают на этот банк. А так как банк ведёт агрессивную кредитную политику,у него возрастает потребность в коллекторах для взыскания неработающих кредитов. Целью автора данной работы не является выработка рекомендаций, способствующих снижению операционных расходов. Их прогнозирование довольно сложное, так как данная информация является коммерческой тайной, поэтому, ни на сайте Банка «А», ни в его годовых отчётах нет информации ни о коллекторах, ни об их зарплатах.

Для роста чистой прибыли, Банку «А» необходимо сменить свою кредитную политику на «умеренную», что бы приостановить рост операционных расходов и зарплат коллекторам, которые относят к ним. Необходимо учитывать, что при изменении кредитной политики, банк может потерять позиции в топ-3 лучших банков РК. Поэтому единственным решением остаётся оптимизировать деятельность коллекторов.

При дальнейшем формировании финансовой политики банка, необходимо учитывать изменение всех основных финансовых показателей деятельности, уделяя особое внимание кредитной политике и величине собственного капитала. Проведённый анализ позволяет наметить основные финансовые мероприятия, позволяющие избежать непредсказуемых изменений финансовой политике банка:

1. Сочетание агрессивной кредитной политики с достаточной величиной собственного капитала.
2. Сокращение операционных расходов посредством заключения договоров сотрудничества с независимыми коллекторскими агентствами, что позволит снизить «бремя» банка.
3. Внедрение в деятельность банка прогнозирование ключевых финансово-экономических показателей, позволяющих оценивать эффективность проводимой финансовой политики.

Литература

1. Деятельность коммерческих банков: учебное пособие / под ред. проф., д.э.н. А.В. Калтырина. - Ростов н/Д: «Феникс», 2014. - 384 с.
2. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) / Под ред. д-ра экономических наук, проф. О.И. Лаврушина. - М.: Юристъ, 2015. - 688 с.
3. Бреславцева И.В., Афанасьев М.М. Анализ составляющих чистой прибыли банка методами корреляционно-регрессионного анализа // Альманах современной науки и образования. - 2013. - №4. - С. 40-44.

ӘОЖ 691.33

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰНДЫ ҚАҒАЗДАР ҚЫЗМЕТІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕРДІ КӨРСЕТУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫН ҚАРАСТЫРУ

Ғайнолла М. М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Құнды қағаздар нарығы қаржы нарығының құрамдас бөлігі болып табылады. Олардың өзіне тән инфрақұрылымы бар күрделі экономикалық қатынастар саласы. Егер нарықтық механизм өндіріс құралдарының нарығы, тұтынушы тауарлары, жұмыс күні, шикізат, ақпарат және қаржы нарықтарының бірігуі негізінде қызмет етсе, қоғамдық ұдайы өндіріс процестің тиімді реттеушісі болады. Нарықтар жүйесінде жетекші рөлдң қаржы нарығы атқарады.

Қаржыны иеленуші мен пайдаланушы арасында құнды қағаздар нарығы делдал қызметін атқарады. Қаржы нарығы ақша қорларын ішкі және шет ел инвесторлары арқылы жұмылдырып, осы қорларды экономиканың өндірістік және әлеуметтік сфераларына бағыттай отырып, оларды тиімді орналастыруға жағдай туғызады.

Құнды қағаздар - мүліктік құқықты куәландыратын, дивидент және пайыз түрінде белгілі бір ақша сомасын алуға құқық беретін құжат немесе қарыз берушіге қарыз алушының берген қарыз міндеттемесі.

Құнды қағаздың үш түрлі құндылық қасиеті бар, яғни, оны сатып ала отырып:

- акция иемденушісі;
- оны шығарушы кәсіпорынның белгілі бір бөлігіне ие боламыз;
- акцияның екі бағасының – номиналды және нарықтық бағасының айырымы арқылы пайда көреміз. Бұл соңғы қасиеттерін таратып айтар болсақ, біз бастапқыда акцияны номиналды бағасымен сатып аламыз да, оны аукционда нарықтық өсіңкі бағамен сата аламыз, оны шығарушы кәсіпорын кәсіпорын да пайда көреді.

Құнды қағаздың екі түрі бар. Ол төмендегідей:

- қарыз түріндегі құнды қағаз;
- корпоративтік құнды қағаз деп бөлінеді.

Егер құнды қағазды мемлекет шығаратын болса, онда оны мемлекеттік құнды қағаз деп атайды. Мемлекеттік құнды қағаз – қатерсіз болып табылады. Егер де біз мемлекеттік құнды қағазды сатып алатын болсақ, болашақта одан пайданы аз көреміз. Әйтсе де, біздің қаржымызға ешқандай қатер төнбейді, яғни бастапқы акцияны жоғарлатпаймыз, керісінше шамалы пайда үлесін аламыз.

1- кесте. ҚР-дағы мемлекеттік бағалы қағаздардың сипаттамасы

Түрі	Шығару мақсаты	Орналастыру	Айналым мерзімі	Номинал құны
1	2	3	4	5
Ұлттық банктің қысқа мерзімдегі нотасы	Айналыстағы ақша массасын реттеу	Аукцион/сату	7 күннен 90 күнге дейін	100 теңге
Ұлттық банктің арнайы валюталық нотасы	Еркін өзгермелі валюта бағамына өтуге байланысты жинақтаушы зейнетақы қорларының активтерін қорғау	Ноталар портфелін жинақтаушы зейнетақы қорларымен айырбастау	35 күн	100 АҚШ доллары
Арнайы валюталық мемелекеттік облигациялар (АВМЕКАМ)	Жинақтаушы зейнетақы қорларының активтерін қорғау	Мемлекеттік облигациялар портфелін жинақтаушы зейнетақы қорларымен айырбастау	5 жыл	100 АҚШ доллары
Мемлекеттің арнайы қазыналық міндеттемесі (МЕАКАМ)	Ұлттық банкке Үкіметтің қарызын қайта рәсімдеу		10 жыл	1000 теңге
Мемлекеттің қысқа мерзімді қазыналық валюталық міндеттемесі (МЕКАВМ)	Республикалық бюджеттің ағымдағы тапшылығын қаржыландыру	Аукцион	3, 6, 9 және 12 ай	100 АҚШ доллары
Мемлекеттің индексацияланатын қазыналық міндеттемесі (МЕИКАМ)	Республикалық міндеттің ағысдағы тапшылығын қаржыландыру	Аукцион	3 ай және одан жоғары	1000 теңге
Мемлекеттің қысқа мерзімді қазыналық валюталық міндеттемесі (МЕОКАМ)	Республикалық міндеттің ағысдағы тапшылығын қаржыландыру	Аукцион	2 және 3 жыл	1000 теңге
Мемлекеттің қысқа мерзімді қазыналық міндеттемесі (МЕККАМ)	Республикалық міндеттің ағысдағы тапшылығын қаржыландыру	Аукцион	3, 6, 9 және 12 ай	1000 теңге
Мемлекеттің ішкі займдық ұлттық жинақ облигациялары (ұжо)	Республикалық міндеттің ағысдағы тапшылығын қаржыландыру	Жазылу жолымен	364 күн	1000 теңге

Ал, корпоративтік құнды қағазда, керісінше, қатер бар. Бірақ оның пайдасы жоғары болып келеді.

Құнды қағаздардың түрлері сан алуан. Оларға: акциялар, облигациялар, опциондар, вексель және тағы да басқа түрлері жатады.. Жоғарыда аталып кеткен құнды қағаздардың түрлеріне жеке-жеке тоқтала кетсек.

Акция - акционерлік қоғамды немесе кәсіпорында дамытуға қаржы салғанын куәландыратын және оның иесіне акционерлік қоғам пайдасының бір бөлігін дивидент түрінде алуына құқық беретін құнды қағаз.

Акцияны шығару мына жағдайда пайда болады. Егер:

1. Меншікті акцияландырғанда, яғни акционерлік қоғам құрып, оның жарғылық капиталын қалыптастырғанда;
2. Бар компанияны акционерлік қоғам ретінде қайта құрғанда;
3. Жарғылық капиталды қосымша молайтқанда.

Атап айтқанда, жарғылық капитал деген шығарылған акциялардың бастапқы жиынтық құны. Ол, өз кезегіндегі айналымдағы капитал және компанияның портфелінде қалған бағалы қағаздар болып бөлінеді. Оларды компания кез келген уақытта, өз ойынша пайдалана алады.

Акция белгілі бір жағдайда акционерлік қоғамның капиталын ұлғайтуға және оны инфляциядан қорғау үшін жұмсауға болатын бағалы қағаздардың бірден бір түрі. Акция компанияның акционерлер алдындағы қарыз міндеттемесі. Компанияның өз акциясын қайтып сатып алатын құқы бар. Бірақ, бірсыпыра елдердің заңында, егер компанияның төлем қабілеті жоқ болса, онда ол акциясын қайта сатып алатын құқықта ацырылады деген ереже бар. Дәл осы жағдай, егер қайта сатып алу корпорацияның төлем қабілетін нашарлататын болса да қаралған. Заң жүзінде акцияны бөлуге де болады. Айналымдағы әрбір акцияны бірнеше бөлікке бөлуге болады.

Акция бірнеше түрге жіктелінеді. Бір жағынан, бір акционерден басқа біреуге беру тәсілі бойынша: атаулы және иесі ұсынушы болып екі түрге бөлінсе, екінші жағынан, корпорацияны басқаруға қатынасу құқығы бойынша жай және артықшылықты акция деп екіге бөлінеді. Корпорация тек өзінің жарғысында бекітілген акцияларды ғана шығара алады.

Қазіргі уақытта қарыздық міндеттемелер нарығының дамуына жақсы жағдай жасалған.Бірақ, бұл депозиттік және жинақ сертификаттарына, вексельдерге қарағанда, облигацияларға анағұрлым аз қатысты. Себебі, облигацияларды шығару банктермен салыстырғанда заңмен қатаңырақ бақыланады.

Ал, депозиттік және жинақ сертификаттарының нарығы жеткілікті мөлшерде ауқымды және бәсекелес болып табылады. Бірақ сертификаттардың екінші реттік айналысы іс жүзінде дамымаса да, алғашқы орналастырушегінде олар орташа табысты тұрақты бағалы қағаз ретінде үнемі сұраныста болады және сатып алушы үшін біршама қолайлы.

Банктердің үлкен қызығушылығы вексель айналысымен байланысты. Банктік вексель ақша сертификатының барлық қасиеттеріне ие. Оның артықшылығы – ол тауарлар мен көрсетілген қызметтер үшін төлем құралы ретінде пайдаланылады.

Қазақстандағы бағалы қағаздар нарығының негізгі проблемалары мен оларды шешу жолдарына тоқталайық. Алдымен отандық бағалы қағаздар нарығының қол жеткен жетістіктері мен артықшылықтары жайлы айтсақ, Қазақстандағы қор нарығының даму жағынан басымдылығы жайлы кейінгі кездері көп айтылып жүр. Бұл экономика дамуының жоғарғы қарқыны да, әлемдік стандарттарға түгелімен сәйкес келетін инфрақұрылым да, институционалды инесторлардың қалыптасқан санаттары да (банктер мен жинақтаушы зейнетақы қорлары) және активтердің активтердің шоғырлануының жоғары деңгейі.

Соңғы бес жыл ішінде Қазақстан Республикасы бағалы қағаздар нарығының дамуында белгілі бір нәтижелерге қол жеткізді.

Ал, отандық бағалы қағаздар нарығының өзекті проблемалары қандай? Әрине, ең негізгі мәселе – қаржылық құралдардың тапшылығы. Бұл жерде айта кетерлік жайт, «қаржылық құрал» дегенде институционалды инвесторлар үшін қаржылық құралдарды, яғни белгілі бір деңгейдегі сенімді құралдар деп түсінуіміз керек. Себебі, уәкілетті орган банктердің өз

қаражаттарын «В» листингісіндегі бағалы қағаздарға және листингтен өтпеген бағалы қағаздарға инвестициялауға тыйым салады.

Бұл проблеманың пайда болуының негізгі алғышарттары төмендегілер:

- ішкі және сыртқы капитал нарықтарындағы қарыздық бағалы қағаздар табыстылығының төмендеуі бойынша жалғасып келе жатқан тенденция;
- институционалды инвесторлардың аса жоғары өтімділігі;
- акциялар нарығының жеткілікті дәрежеде дамымауы;
- туынды бағалы қағаздар нарығының жеткілікті дамымауы.

Қор нарығы дамуының тағы бір проблемасы эмитенттердің қызметіне байланысты. Ол – компанияларда корпоративті басқаруды енгізу және халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына көшу. Бұл жерде**,** эмитент дегеніміз – эмиссиялық құнды қағаздар шығаруды жүзеге асыратын тұлға. Ал эмиссиялық құнды қағаздарды орналастыру, бұл – құнды қағаздардың бастапқы нарығында құнды қағаздарды сату.

Қорыта келгенде, қазіргі Қазақстандық тәжірибеде бағалы қағаздар нарығы бағалы қағаздарды сату мен сатып алу орын ретінде түсінеді. Сондықтан да, тиімді бағалы қағаздар нарығын құруда бағалы қағаздардың максималды өтімділігі ретінде сандық көрсеткіштер арқылы анықталынады, яғни нарықтың айналымы, саудаға түскен бағалы қағаздардың саны, мәміле жасау жылдамдығы, инвесторлар саны және т.б. көрсеткіштер. Бірақ, бұл бағыт бағалы қағаздар нарығының дұрыс құрылған механизм кезінде ғана жүзеге асырылады. Әр түрлі себептерге байланысты, Қазақстан осы бағытқа жетпеген.

Әдебиет:

1. «Банк және банк қызметі туралы» ҚР Заңы 31.08.1995ж., №2444
2. «Валюталық реттеу туралы» ҚР заңы. 24.12.1996
3. Мақыш С.Б. «Валюталық операциялар және валюталық мәмілелер», Хабаршы – № 1-2009,19 б.
4. Найманбаева С.Т. «Валюталық құқықтың жүйесі», Заң және заман, №9-2009ж
5. Сейітқасымов Ғ.С. «Ақша. Несие. Банктер», Алматы -2001ж
6. Найманбаева С. «Валюталық құқықтың жүйесі», -2015
7. МиржакыповаС.Т. «Банковский учет в Республике Казахстан» 2014
8. «Қазақстан Республикасының банкі және банкілік қызметтері туралы» Заңы
9. С.Б. Мақыш «Коммерциялық банк операциялары», II басылым Алматы, 2004
10. «Банки Казахстана» Кушенова С.И. 2013, №12.

УДК 336.64

УПРАВЛЕНИЕ ОБОРОТНЫМ КАПИТАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ: ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Гасанова Г.М.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Активное развитие рыночных отношений и внедрение на предприятиях инновационных методов производства, которые ускоряют процесс изготовления и реализации готовой продукции, и использование в операционной деятельности современных методов управления ресурсами и результатами, вынуждают управляющих в бесперебойном и своевременном финансировании технологических процессов. Эту задачу берет на себя оборотный капитал, так как это наиболее динамичная и подвижная часть капитала любого предприятия. Роль снабжения производства предприятия сырьем, материалами, полуфабрикатами принадлежит средствам, которые авансируются в оборотные активы, они так же создаются обеспечить потребности предприятия на текущий период. По этой причине процессу трансформации оборотного капитала, то есть переходу из одной категории оборотных активов в другие

свойственна мобильность и минимально затраченное время. Для предприятия важно своевременно скорректировать и избежать временных кассовых разрывов, снижение платежеспособности и кредитоспособности, поэтому изученность данного движения, причин его замедления и ускорения играет немаловажную роль. Актуальность темы работы заключается в том, что они расходуются в каждом постоянно возобновляемом производственном цикле, т.е. участвуют в обороте средств предприятия, их называют оборотными средствами, или оборотными активами предприятия.

В управлении оборотным капиталом предприятия сосредоточена важная составляющая процесса краткосрочного планирования. Важным этапом является решение управляющего о должной структуре оборотного капитала. Ведь в ситуации, когда определенных элементов в структуре оборотного капитала чрезмерно много или чрезмерно мало, предприятие получает определенные убытки. Для эффективного управления оборотным капиталом, управляющие должны предусматривать вероятность потерь данного рода. Также управляющие должны осознавать, что возможны другие, более выгодные способы использования средств предприятий. Поэтому, сопоставив потенциальные выгоды с вероятными затратами они смогут найти и выбрать оптимальный вариант инвестирования.

В результате изменения внешних условий работы и производства с течением времени потребности предприятий в оборотном капитале меняются. Такая динамика означает, что предприятиям приходится уделять оборотному капиталу большое внимание и принимать постоянно новые решения. Управляющие совместно с экономическим отделом должны следить за происходящими изменениями и за тем, чтобы компания делала соответствующие инвестиции в оборотный капитал.

Целью написания данной работы явилась оценка эффективности управления оборотным капиталом предприятия, а так же разработка конкретных рекомендаций по ее совершенствованию.

Оборотный капитал предприятия – важнейшая экономическая категория, сущность которой в реалиях современной экономики сводится к тому, что оборотный капитал предприятия – это финансово-кредитные средства, авансированные в производственную деятельность и материально- вещественные оборотные активы, объемы и структура источников которых должны быть достаточны для обеспечения нормального функционирования предприятия. Составляющие оборотного капитала классифицируются по нескольким направлениям, и для целей управления на каждом предприятии необходимо проводить классификацию объектов исходя из специфики деятельности, условий финансирования.

Для менеджмента понятие и идентификация частей оборотного капитала важна, как и полное понимание его экономической сущности, поскольку это позволяет детализировать систему управления оборотным капиталом исходя из потребностей, особенностей деятельности, экономического положения отдельной компании[1].

Достижение эффективного использования оборотного капитала невозможно без рационального использования источников его формирования. В процессе осуществлениями хозяйственной деятельности юридические лица и индивидуальные предприниматели формируют оборотный капитал за счет[2]:

– собственных средств; – средств, приравненных к собственным;

– заемных средств;

– привлеченных средств.

Исследование сущности источников формирования оборотного капитала показывает, что хозяйствующим субъектам необходимо осуществлять аналитическое обоснование (анализ динамики, структуры, расчет коэффициентов, характеризующих финансовую устойчивость и эффективность оборотных средств, их контроль в динамике), и на основе результатов анализа с учетом специфики деятельности, положения на рынке определять состав и структуру источников формирования оборотного капитала. [3].

Эффективное управление оборотным капиталом должно основываться на системном подходе, осуществляться в комплексе и быть интегрированным в процесс функционирования всей компании. Отдельные меры по оптимизации элементом оборотных средств не принесут ожидаемого эффекта, для устойчивого развития предприятия необходима реализация

полномасштабной системы управления оборотным капиталом, основанной на четком определении ответственных лиц, единой системе показателей, качественной оперативной информации, определенной и зафиксированной в документальном порядке методологии управления.

Для улучшения управления оборотными средствами необходимо сформировать политику управления оборотным капиталом предприятия (рис.1):

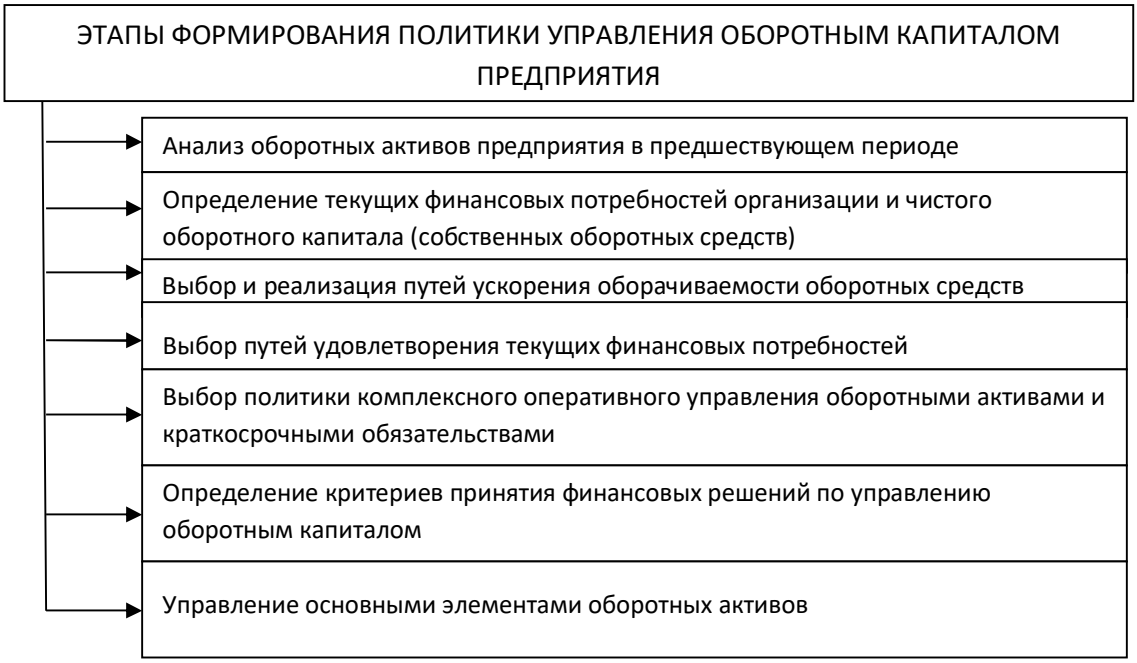

Рисунок 1 - Основные этапы формирования политики управления оборотным капиталом предприятия

С целью оптимизации ряда структурных элементов оборотного капитала предлагается осуществить следующие меры, представленные в таблице 1.

Таблица 1 Меры по повышению эффективности управления оборотным капиталом

Основные проблемы	Рекомендуемые мероприятия
Управление запасами и снабжением	
- завышенный уровень запасов;	- Сокращение объема и нормирование запасов:
- существенные издержки на хранение.	- выявление неликвидных запасов;
	- разработка и реализация мер по сокращению запасов до оптимального уровня.
Дебиторская и кредиторская задолженность	
- существенный объем просроченной дебиторской задолженности и безнадежных долгов, большие объемы списаний по долгам;	Разработка системы контроля платежей: - автоматизация учета дебиторской и кредиторской задолженности, формирование соответствующих механизмов ведения оперативной управленческой отчетности;
- отсутствие системы мониторинга движения и погашения дебиторской задолженности.	- снижение объемов просроченной дебиторской задолженности за счет механизмов факторинга, цессии, форфейтинга.
Организационные аспекты	

- отсутствие четкого распределения обязанностей и ответственности в рамках системы управления оборотным капиталом организации.	Реализация механизмов сквозного управления оборотным капиталом:
	- разработка системы управленческой отчетности, мониторинга и контроля эффективности управления запасами и дебиторской задолженности;
	- определение наиболее значимых показателей эффективности и разработка мер по повышению мотивации сотрудников в рамках задачи управления оборотным капиталом.

Гораздо более эффективным решением по оптимизации управления дебиторской задолженностью может послужить разработка и внедрение комплексной системы мотивации, мониторинга и контроля за движением и погашения дебиторской задолженности. Предлагаемая последовательность осуществления основных функций и шагов управления дебиторской задолженностью представлена на рисунке 2.

Предотвращение с помощью указанных методов вывода из оборота даже 30-50% средств просроченной задолженности и безнадежных долгов позволит повысить оборачиваемость и рентабельность дебиторской задолженности, увеличить выручку предприятия и в целом укрепить его финансовое положение.

Вторым существенным элементом оборотного капитала предприятия, подлежащим оптимизации, является управление запасами. На предприятии осуществляется нормирование запасов с целью обеспечения бесперебойности производства сроком на 30 дней, однако за все время функционирования компании максимальный объем запасов, востребованный в производстве, соответствовал уровню 22-23 дней.

Рисунок 2 . Рекомендуемая последовательность осуществления основных функций и шагов управления дебиторской задолженностью

Таким образом, около 25% формируемых запасов не несут полезной нагрузки, замораживая оборотные средства и увеличивая уровень издержек на их хранение.

В связи с этим представляется целесообразным сократить уровень запасов на предприятии до уровня обеспеченности производства в течение 25 дней вместо 30 без негативных последствий для обеспечения непрерывности и стабильности производственного процесса. Кроме этого, с учетом фактора сезонности уровень запасов в первом полугодии целесообразно поддерживать на еще более низком уровне, соответствующем 23 дням бесперебойной работы.

Данные меры помогут снизить текущие расходы на содержание запасов, будут способствовать высвобождению денежных средств, что приведет к повышению мобильности оборотного капитала и повышению уровня финансовой устойчивости предприятия.

Литература:

1. Калинников А.Г. Управление основным капиталом предприятия. – М.: Лаборатория книги, 2010. – 179 с.
2. Бобылева А. З. Финансовый менеджмент. Проблемы и решения. - М.: Издательство Юрайт, 2012. - 903 с.
3. Сейткасимов Г.С. Деньги, Кредит, Банки. - Алматы: Экономика, 2013. - 342 с.
4. Серкебаева Р.К., Смагулова Р.У. Финансы. - Алматы: Bookprint, 2014. - 320 с.

УДК 658.152

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ НА ПРИМЕРЕ ТОО «АТАМЕКЕН-АГРО-КОРНЕЕВКА»

Геберлин Ю.А., Хаджимурат А.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Основные средства любой производственной организации являются важным компонентом результативной деятельности. При продуктивном использовании основных средств на предприятии улучшаются технико-экономические и финансовые показатели производства, что приводит к увеличению выпуска продукции, снижению ее себестоимости, трудоемкости изготовления и росту прибыли.

ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка» является одним из крупных предприятий Северо-Казахстанской области, осуществляет свою деятельности на 17018 га земли сельскохозяйственного назначения, из них пашни 15369 га, пастбища 1649 га.

Основной деятельностью ТОО является растениеводство и животноводство. Растениеводство связано с производством семян и товарной пшеницы, ячменя, гороха, чечевицы, льна и рапса. Животноводство связано с откормом крупнорогатого скота мясного направления (Абердина ангусской породы).

Для ведения своей деятельности ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка» обладает собственной производственной базой, содержащей в себе:

- Земля;
- Здания и сооружения;
- Машины и оборудование;
- Транспортные средства;
- Вычислительная техника;
- Измерительные и регулирующие приборы;
- Прочие основные средства (производственный инвентарь и принадлежности, хозяйственный инвентарь, инструменты и пр.)

Имея полную информацию об основных средствах предприятия, а также о факторах, оказывающих большое влияние на их использование, можно выявить методы с помощью

которых повысится результативность использования основных средств и производственных мощностей организации.

Задачами анализа эффективного использования основных средств считаются:

-формирование обеспеченности организации и его структурных подразделений основными средствами – соответствие величины состава и технического уровня фондов потребности в них;

-исследование состава и динамики основных средств, темпов обновления активной доли;

-установление степени использования основных средств и условий, повлиявших на них;

-определение воздействия использования основных средств на объем продукции и другие экономические показатели деятельности компании.

На каждом предприятии анализ основных средств начинают с анализа их наличия и движения.

Анализ наличия основных средств рассудительно осуществлять более подробно, т. е. по составу и структуре средств в оценке по первоначальной стоимости. В таблице 1 проанализированы состав и структура производственных основных средств ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка», т.е. тех средств труда, участвующих прямо или косвенно в ходе изготовления продукции.

Таблица 1 Состав и структура основных фондов ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка» по первоначальной стоимости

Показатель	На 31.12.2015 г.		На 31.12.2016 г.		Абсолютный прирост, (+,-)	Темп прироста, (%)
	стоимость, тыс. тг.	уд. вес, %	стоимость, тыс. тг.	уд. вес, %		
Здания и сооружения	822301338	52,5	829026399	49,1	6725061	0,8
Машины и оборудование	282471037	18,1	311212614	18,4	28741577	10,2
Транспортные средства	397181234	25,4	479410897	28,4	82229663	20,7
Прочие ОС	12298703	0,8	19656525	1,2	7357822	59,8
Земля	50699293	3,2	50699293	2,9	0	0
Итого:	1564951605	100	1690005729	100	125054124	8

Максимальный удельный вес в структуре основных средств организации занимают здания и сооружения (52,5 % в 2015-2016 гг.), что оценивается положительно в работе компании. В 2016 г. удельный вес здания и сооружения снизился и составил 49,1 %.

Удельный вес транспортных средств в структуре основных фондов в 2015 г. составил 25,4 %, в 2016 г. – 28,4 %.

Существенную долю в структуре основных фондов занимают машины и оборудования: в 2015 г. – 18,1 %, в 2016 гг. – 18,4%. Темп прироста с 2015 г. по 2016 г. увеличился на 10,2 %, что составляет 28741577 тыс.тг.

При сравнении 2015 г. и 2016 г. стоимость земли осталась неизменной. Удельный вес уменьшился в 2016 г. на 0,3 процентных пункта, это связано с увеличением общей стоимости основных средств и изменением доли транспортных средств, машин и оборудования.

Прочие основные средства увеличились в 2016 году по сравнению с 2015 г. на 7357822 тыс.тг., что составляет 59,8%.

Всего стоимость основных фондов при сопоставлении рассматриваемых промежутков увеличилась на 125054124 тыс.тг., или на 8%.

Усовершенствование структуры зависит от поступления, выбытия и обновления основных производственных фондов; от уровня сосредоточения производственных мощностей (машин и механизмов).

Немаловажную роль содержит анализ изучения движения и технического состояния основных средств. Применяемые орудия труда, их техническое состояние и уровень соотношения нынешнему развитию техники в существенной мере определяют технический уровень компании и предопределяют эффективность их применения.

Динамика показателей наличия и движения основных средств ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка» рассмотрена в таблице 2.

Сведения таблицы 2, составленные по бухгалтерскому балансу предприятия, показывают, что основные средства за рассматриваемый период возросли.

Поступления основных средств с 2015 г. по 2016 г. увеличились почти в 5 раз, что составили 93857 тыс. тг.

При сопоставлении двух периодов выбытие основных средств в 2016 году снизилось на 1347 тыс. тг. или на 17,8%.

Таблица 2 Показатели движения основных средств по первоначальной стоимости, тыс. тг.

Показатели	2015 г.	2016 г.	Абсолютный прирост, (+/-)	Темп прироста, (%)
Наличие основных средств начало года	1135798	1152095	16297	1,4
Поступило за год	23857	117820	93963	393,9
Выбыло за год	7560	6213	-1347	17,8
Наличие основных средств на конец года	1152095	1276128	124033	10,8
Сумма износа за год	283533973	379491277	95957304	33,8
Первоначальная стоимость основных фондов	1564951605	1690005729	125054124	8
Коэффициент износа	0,18	0,22	0,04	22

Абсолютный прирост совокупной суммы износа основных средств с 2015 г. по 2016 г. на начало года составил 283533973 тыс.тг., на конец года 379491277 тыс.тг.

Сумма износа основных средств за рассматриваемый промежуток возросла на 33,8%.

Основные средства, участвующие в процессе производства, со временем теряют собственные первоначальные свойства вследствие их эксплуатации и естественного изнашивания. Под физическим износом подразумевается потеря средствами труда своих первоначальных качеств.

Степень физического износа определяется посредством показателя износа, определяющий удельный вес изношенной части основных фондов в их совокупной величине.

Коэффициент износа увеличился на 22%, что характеризует ухудшение качественного состояния основных средств ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка».

С целью анализа эффективности использования основных средств определяем такие показатели как: фондоотдача, фондоемкость и фондорентабельность.

Наиболее обобщающим показателем, определяющим использование основных фондов организации, считается показатель фондоотдачи. Фондоотдача демонстрирует, какое количество продукции (или прибыли) получает организация с каждого тенге существующих у ее основных фондов. Фондоотдача рассчитывается как отношение объема товарной продукции на среднегодовую стоимость основных средств.

Таблица 3 Данные для расчета фондоотдачи

Показатели	2015 год	2016 год	Абсолютное отклонение, (+/-)	Темп роста, %
Объем выпуска товарной продукции (тыс.тенге)	511454	637564	126110	24,7
Среднегодовая сумма основных производственных фондов (тыс .тенге)	1201676	1282102	80426	6,7
Фондоотдача (тенге)	0,43	0,5	0,07	16,3

На увеличение выпуска продукции против предыдущего года подействовали последующие факторы:

1. увеличение суммы основных Фондов могло повысить производство товарной продукции на сумму 80426 х 0,43 = 34583,18 тыс.тенге.
2. увеличение фондоотдачи повысило выпуск продукции на сумму 16,3 х 1282102 = 20898262,6 тыс.тенге. Общее воздействие двух факторов (баланс факторов) составляет: 34583,18 – 20898262,6 = -20863679,42 тыс.тенге.

Фондоемкость является противоположной величиной от фондоотдачи, характеризующей количество основных производственных фондов на 1 тенге произведенной товарной продукции.

$$\text{Фондоемкость} = \frac{\text{Среднегодовая стоимость основных средств}}{\text{Товарная продукция}}$$

Фондоемкость компании составила в 2015 году – 2,35, в 2016 году – 2,01. В 2016 году произошло снижение фондоемкости на 14,5 %.

За анализируемый промежуток на предприятии ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка» фондоотдача возросла, а фондоемкость снизилась, что указывает на более результативное применение основных средств в 2016 году.

Фондорентабельность устанавливает степень рентабельности капитала, вложенного в основные средства. Вычисляется в процентном выражении, применяя величину прибыли компании, и определяет рентабельность основных производственных средств.

$$\text{Фондорент.} = \frac{\text{Прибыль от деятельности предприятия}}{\text{Среднегодовая стоимость основных средств}} 100\%$$

В 2015 году ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка» понесло убытки и вычисление фондорентабельности за данный промежуток неосуществим. В 2016 прибыль от деятельности предприятия составила 10853 тыс.тенге, фондорентабельность составила 0,85%.

Эффективность применения основных средств организации зависит от большого количества причин, какие воздействуют на повышение длительности рабочего времени (экстенсивные причины), а еще на поднятие интенсивности работы, производительности в единицу времени функциональной доли основных средств(интенсивные факторы). Основной причиной повышения эффективности применения основных средств является их обновление и техническое улучшение. Для технического улучшения средств труда предприятию рекомендовано подменить обветшавшую технику, модернизировать оснащение, ввести в производство прогрессивную технологию, а также механизация запасных и обслуживающих производств.

Введение достижений научно-технического прогресса увеличивает степень механизации и автоматизации изготовления, продуктивности труда рабочих, содействует экономии материальных издержек, увеличивает культуру и безопасность производства.

Для повышения времени работы машин и оснащения ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка» необходимо ликвидировать бездействующее оснащение, ограничить сроки ремонта оснащения, а также понизить время простоев.

Литература:

1. Зенкина И. В. Экономический анализ. - Ростов н/Д: Феникс, 2007.
2. Комплексный экономический анализ предприятия / Под ред. Н.В. Войтоловского, А.П. Калининой, И.И. Мазуровой. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
3. Савицкая Г.В. Методика комплексного анализа хозяйственной деятельности. – М.: ИНФРА-М, 2006, - 425с.
4. Шинкарев И.А. Экономический анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Петропавловск, 2011. – 150с.

УДК 10.77.00

ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕКИЕ АСПЕКТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Глушков Н.С.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Информационные технологии стали неотъемлемой частью жизни человека, что требует нового подхода к защите информации, а также защите от информации. Информация становится не только капиталом, но и способом существования.

Информационная безопасность обычно рассматривается не только с социальной, но и с технологической стороны. Интернет-технологии играют все большую роль в экономике и государственном управлении - в онлайн переходят тендерная система закупок, бизнес-процессы, государственные услуги, а также огромный массив личных данных населения страны. Эти и другие компоненты нуждаются в защите.

Согласно статье 4 Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» под информационной безопасностью подразумевается состояние защищенности информационного пространства Республики Казахстан, а также прав и интересов человека и гражданина, общества и государства в информационной сфере от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается устойчивое развитие и информационная независимость страны [1].

Состояние информационной безопасности оценивается угрозами, которые можно условно разделить на внутренние и внешние. К внутренним угрозам следует отнести: неконкурентоспособность отечественного контента, отсутствие отечественных информационных технологий, что приводит к вынужденному использованию иностранного

оборудования и информационных систем, недостаточно эффективное функционирование системы защиты информации и другие угрозы.

Использование ведущими странами информационных войск, активное использование экстремистскими и террористическими организациями информационно-коммуникационных сетей для своей пропаганды, угроза компьютерных атак как метод террористической деятельности, влияние глобальных СМИ -входит в перечень внешних угроз. Следует учитывать, что указанный список угроз, безусловно, не является полным [2, с. 10].

Информационная безопасность - один из терминов, который обозначает два отличных друг от друга явления. Принято говорить, что информационная безопасность состоит из двух частей - информационно-технической и социально-политической.

Технический аспект подразумевает обеспечение защиты национальных информационных ресурсов, информационных систем, информационной и телекоммуникационной инфраструктуры от неавторизованного доступа, использования, раскрытия, нарушения, изменения, прочтения, проверки, записи или уничтожения для обеспечения целостности, конфиденциальности и доступности информации.

Социально-политический аспект заключается в защите национального информационного пространства и систем распространения массовой информации от целенаправленного негативного информационного и организационного воздействия, могущего причинить ущерб национальным интересам Республики Казахстан [3, с. 56].

Классическое определение, которое дается в международном стандарте ISO/IEC 27001 и которое дублируется в специализированной научной литературе, гласит, что информационная безопасность состоит из трех частей:

-конфиденциальность - обеспечение доступности информации только для тех, кто имеет соответствующие полномочия (авторизированные пользователи);

-целостность - обеспечение точности и полноты информации, а также методов ее обработки;

-доступность - обеспечение доступа к информации авторизированным пользователям, когда это необходимо (по требованию)[4].

Эти три пункта применимы только к защите данных, в то время как на так называемый социально-политический аспект они распространяться не могут. По большому счету под социально-политической составляющей информационной безопасности все понимают мир идей, а не мир данных. Конечно, следует признать, что защита данных и защита мира идей могут соприкасаться друг с другом, однако это не дает достаточного основания для того, чтобы рассматривать их как две составляющие информационной безопасности. Так, использование украденных государственных секретов - это проблема, как защиты данных, так и защиты политической стабильности.

В Казахстане пока не существует такой юридической отрасли, как информационное право, хотя о необходимости систематизации теории и практики говорится давно. В ряде стран постсоветского пространства информационное право уже выделилось в отдельную дисциплину, в том числе и академическую. Отсутствие информационного права в Казахстане можно объяснить тем, что страна оказалась, вынуждена имплементировать современные технологии, встраиваясь в международную торговлю и политику. Эта вынужденность, а не естественность, объясняет и отсутствие информационного права, и низкое качество сайтов большинства государственных и даже коммерческих структур, и медленное внедрение технологий. Однако включение Казахстана в мировую информационную систему - это данность, поэтому для уменьшения разрыва, а также для сокращения отставания необходимо развивать и интеллектуальное сопровождение внедрения технологий, в том числе и через юридическое осмысление [5, с. 18].

Казахстанское законодательство, регулирующее информационно-коммуникационную сферу, будет постоянно опаздывать, так как компоненты информационного общества в Казахстане не подлежат сравнению с уровнем и показателями стран-лидеров в области информатизации, что усугубляет положение Республики Казахстан в мировом

информационном пространстве. Все выше перечисленные направления взяты под государственный контроль и подлежат государственному регулированию[5, с. 20].

Таким образом, для обеспечения информационной безопасности, следует учитывать два аспекта информационно-технический, который подразумевает обеспечение защиты национальных информационных ресурсов, систем, информационной и телекоммуникационной инфраструктуры от неавторизованного доступа и социально-политический, который заключается в защите национального информационного пространства и систем распространения массовой информации от целенаправленного негативного информационного и организационного воздействия. Данные составляющие информационной безопасности во взаимосвязи друг с другом способны защитить национальные интересы Республики Казахстан в области обеспечения информационной безопасности.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)
2. Сабитов Д.С. Информационная безопасность Казахстана: защита данных и смыслов. –Алматы: Институт мировой экономики и политики (ИМЭП) при Фонде Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации, 2016. – 68 с.
3. Макаренко С. И. Информационная безопасность. - Ставрополь: СФ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2009. – 372 с.
4. Международный стандарт ISO/IEC 27001:2005 // http://confident.org.ua, 2017
5. Дмитриенко Т.А. Обеспечение информационной безопасности и развитие информационной инфраструктуры Республики Казахстан // Информационно-аналитический журнал «ANALYTIC». - 2016. - № 5. - С. 16-20

УДК 336

К ВОПРОСУ О СТРУКТУРЕ БАЛАНСА АО «КАЗКОММЕРЦБАНК»

Даирова Г.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

АО «Казкоммерцбанк» является системообразующим банком Казахстана, осуществляет свою деятельность в Республике Казахстан с 1990 года. По состоянию на 1 января 2018 года по данным НБРК, Банк занимает второе место по размеру активов и третье по размеру кредитов.

Основные финансово-экономические показатели АО «Казкоммерцбанк» представлены в таблице 1.

Казкоммерцбанк является Материнской компанией банковской группы и имеет дочерние компании, работающие в сферах управления пенсионными и финансовыми активами, страховании и брокерских услугах, также имеет дочерние банки в Российской Федерации, Кыргызстане и Таджикистане и представительство в Лондоне. Акции Банка размещены на Казахстанской фондовой Бирже.

Существенным источником привлечения средств остаются банковские депозиты, которые составляют примерно треть в общем объеме фондирования. Казкоммерцбанк является одним из крупнейших банков в Казахстане по объему привлеченных депозитов. Помимо приема депозитов и предоставления ссуд и кредитов в тенге и иностранной валюте, Банк также предлагает широкий спектр услуг по обслуживанию текущих счетов клиентов, таких как платежи, дебетные и кредитные карточки, инкассация, а также розничный банкинг. Казкоммерцбанк выпускает карточки платежных систем Visa Inc., MasterCard Worldwide и является единственным в Казахстане банком, выпускающим карточки American Express® Gold Card и The Platinum Card® от American Express, номинированные в тенге, евро и

долларах США.

Таблица 1. - Основные финансовые показатели АО «Казкоммерцбанк», млн. тг.

Показатель	Периоды				Прирост, +/-	Прирост, %
	2014 год	2015 год	2016 год	2017 год	2014-2017	
Активы	2954080	4801471	5214635	3492175	538095	118,2
Обязательства	2562514	4375845	4754164	3208249	645735	125,2
Собственный капитал	391567	425626	460470	283926	-107641	72,5
Чистая прибыль	28347	-49909	97913	-394176	-422523	-
Ссудный портфель	2473792	3767377	3822083	1600998	-872794	64,7
Депозитный портфель	1812721	3153193	3557987	2633473	820752	145,3
ROA	0,01	-	0,02	-	-	-
ROE	0,07	-	0,21	-	-	-

Данные таблицы показывают положительную динамику роста активов АО «Казкоммерцбанк» с 2014 по 2016 год: 2014 год – 2954080 мл. тенге, 2015 год – 4801471 млн. тенге, 2016 год – 5214635 млн. тенге. По сравнению с предыдущим годом активы банка увеличились на 413164 млн. тенге или на 8,6%. Однако в 2017 году наблюдается уменьшение активов АО «Казкоммерцбанк» на 1722460 млн. тенге. К концу года величина активов составила АО «Казкоммерцбанк» 3492175 млн. тенге. Тем не менее, в целом, прирост активов за анализируемый период составил 18,2% или 538095 млн. тенге.

По размеру активов доля на рынке АО «Казкоммерцбанк» составляет 14.5%, по кредитам 11.8%, и по депозитам 15.8% по состоянию на 1 января 2018 года по данным НБРК.

Структура активов АО «Казкоммерцбанк» представлена в таблице 2.

Таблица 2. – Структура активов АО «Казкоммерцбанк», млн. тг.

	2014 год	2015 год	2016 год	2017 год		Прирост, +/-	Прирост, %
				млн. тг.	%	2014-2017	
Денежные средства и счета в национальных (центральных банках)	192362	123908	151908	257202	7,4	64840	133,7
Драгоценные металлы	2826	3908	3255	3089	0,1	263	109,3
Финансовые активы, оцениваемые по справедливой стоимости через прибыль или убыток	175927	365277	210538	39862	1,1	-136065	22,7
Ссуды и средства, предоставленные банкам и прочим финансовым институтам	208550	296677	109832	49490	1,4	-159060	23,7
Ссуды и средства, предоставленные клиентам	2122148	3829736	3756705	455543	13,0	-1666605	21,5
Облигации АО "Фонд национального благосостояния "Самрук-Казына"	659116	-	-	-	-	-659116	-

Инвестиции, имеющиеся в наличии для продажи	94606	34544	19724	1923585	55,1	1828979	2033,3
Инвестиции, удерживаемые до погашения	18440	209936	222434	-	-	-18440	-
Инвестиции в дочерние компании	8840	-	-	99907	2,9	91067	1130,2
Инвестиционная недвижимость	60953	8709	13134	-	-	-60953	-
Деловая репутация	171	-	-	-	-	-171	-
Основные средства и нематериальные активы	48234	39258	48302	43994	1,3	-4240	91,2
Активы по отложенному налогу на прибыль	6022	27164	17538	-	-	-6022	-
Прочие активы	214658	102153	117741	486517	13,9	271859	226,6
Активы, предназначенные для продажи	434224	53065	194640	132985	3,8	-301239	30,6
ИТОГО АКТИВЫ	4247077	5094335	4865751	3492175	100	-754902	82,2

Основное снижение произошло по статье «Ссуды и средства, предоставленные банкам и прочим финансовым институтам». Крупнейшей статьей в структуре активов Банка являются ссуды, выданные клиентам (нетто), их доля на 31 декабря 2016 года составила 77,2% (2015: 75,2%; 2014: 50,0%). Также на 31 декабря 2016 года 8,9% (2015: 7,8%; 2014: 6,4%) из всех активов занимает портфель ценных бумаг в размере 433 млрд. тенге.

Динамика ссудного портфеля банка в 2014-2016 гг. АО «Казкоммерцбанк» практически не изменилась (2014 год –2473792 млн. тенге, 2015 год – 425626 млн. тенге, 2016 год – 3822083 млн. тенге). Однако она существенно сократилась в 2017 году.

По состоянию на 31 декабря 2017 года величина ссудного портфеля составила 1600998 млн. тенге, то есть сокращение за период 2014-2017 гг. составило 35,3% или 872794 млн. тенге.

Ликвидные активы Банка по состоянию на 31 декабря 2016 года уменьшились на 327 млрд. тенге по сравнению с началом года и составили 226 млрд. тенге (2015: 553 млрд. тенге; 2014: 561 млрд. тенге). Ликвидные активы включают в себя денежные средства и счета в национальных банках, ценные бумаги, не обремененные залогом или правом требования, ссуды и средства, предоставленные другим банкам и прочим финансовым институтам. Их доля в совокупных активах на 31 декабря 2016 года составила 4,6% по сравнению с 10,8% за 2015 год (2014: 13,2%).

Обязательства АО «Казкоммерцбанк» в периоде с 2014-2015 значительно увеличились на 1813331,5 млн. тенге или на 70,76 % (2014 год – 2562514 млн. тенге, 2015 год – 4375845 млн. тенге). В 2016 году обязательства банка увеличились на 8,55 %. Однако в 2017 году величина обязательств АО «Казкоммерцбанк» уменьшается на 1545915 млн. тенге, в результате величина обязательств АО «Казкоммерцбанк» на конец 2017 года составила 3208249, то есть общий прирост составил 25,2% или 645735 млн. тенге.

Структура обязательств АО «Казкоммерцбанк» представлена в таблице 3.

Традиционно, наибольший удельный вес в структуре обязательств коммерческого банка занимают депозиты, так как именно эта статья является основной при формировании ресурсной базы.

Таблица 3 – Структура обязательств АО «Казкоммерцбанк», млн. тг.

	2014 год	2015 год	2016 год	2017 год		Прирост, +/-	Прирост, %
				млн. тг.	%	2014-2017	

Ссуды и средства банков и прочих финансовых институтов	682856	123063	491505	127319	4,0	-555537	18,6
Средства клиентов	2264140	3324734	2915438	2410007	75,1	145867	106,4
Финансовые обязательства, оцениваемые по справедливой стоимости через прибыль или убыток	20791	75409	64275	-	-	-20791	-
Выпущенные долговые ценные бумаги	416920	695483	586961	430519	13,4	13599	103,3
Прочие привлеченные средства	216693	101595	81308	-	-	-216693	-
Резервы	48672	57329	62571	-	-	-48672	-
Обязательства по отложенному налогу на прибыль	-	28360	153	-	-	-	-
Прочие обязательства	48080	33859	51823	102769	3,2	54689	213,7
Субординированный заем	122856	281235	230437	137636	4,3	14780	112,0
Обязательства, связанные с активами, предназначенными для продажи	10028	-	-	-	-	-10028	-
Итого Обязательства	3831036	4721067	4484471	3208249	100	-622787	83,7

Депозитный портфель АО «Казкоммерцбанк» состоит из депозитов физических и депозитов юридических лиц.

Депозитный портфель АО «Казкоммерцбанк» в 2014 году составлял 1812721 млн. тенге, в 2015 году – 3153193 млн. тенге, в 2016 году – 3557987 млн. тенге, в 2017 году – 2633473 млн. тенге, то есть общий прирост за 201-2017 гг. составил 45,3% или 820752 млн. тенге.

Величина вкладов физических лиц АО «Казкоммерцбанк» по состоянию на 31 декабря 2016 года составила 1474809 млн. тенге. В периоде с 2015 по 2016 года данный показатель возрос на 174210 млн. тенге, в относительном отклонении данный показатель изменился на 13,39 %. Темп роста в 2016-2017 гг. составил 94,70 %. По состоянию на 31 декабря 2017 года величина данного показателя составила 1396664 млн. тенге.

По состоянию на 31 декабря 2016 года величина вкладов юридических лиц АО «Казкоммерцбанк» составила 2083178 млн. тенге. По сравнению с предыдущим годом данный показатель увеличился на 13,39 %. Значительное увеличение вкладов юридических лиц произошло в периоде 2014-2015 гг. на 89,34 %. Темп роста в 2016-2017 гг. составил 59,37%, что свидетельствует об уменьшении величины данного показателя. Так по состоянию на 31 декабря 2017 года величина вкладов юридических лиц составляет 1236809 млн. тенге.

Величина вкладов физических лиц АО «Казкоммерцбанк» по состоянию на 31 декабря 2016 года составила 1474809 млн. тенге. В периоде с 2015 по 2016 года данный показатель возрос на 174210 млн. тенге, в относительном отклонении данный показатель изменился на 13,39 %. Темп роста в 2016-2017 гг. составил 94,70 %. По состоянию на 31 декабря 2017 года величина данного показателя составила 1396664 млн. тенге.

По состоянию на 31 декабря 2016 года величина вкладов юридических лиц АО «Казкоммерцбанк» составила 2083178 млн. тенге. По сравнению с предыдущим годом данный показатель увеличился на 13,39 %. Значительное увеличение вкладов юридических лиц произошло в периоде 2014-2015 гг. на 89,34 %. Темп роста в 2016-2017 гг. составил 59,37%, что свидетельствует об уменьшении величины данного показателя. Так по состоянию на 31 декабря 2017 года величина вкладов юридических лиц составляет 1236809 млн. тенге.

В структуре обязательств также произошли изменения: доля средств клиентов

уменьшилась с 70,4% до 65% (2014г.: 59,1%), выпущенных долговых ценных бумаг – с 14,7% до 13,1% (2014г.: 10,9%), субординированного долга – с 6,0% до 5,1% (2014г.: 3,2%), прочие привлеченные средства уменьшились с 2,2% до 1,8% (2014г: 5,7%). Увеличилась доля ссуд и средств банков и прочих финансовых институтов с 2,6% до 11% (2014г: 17,8%).

По состоянию на 31 декабря 2016 года объем ссуд и средств банков и прочих финансовых институтов составил 491505 млн. тенге, против 123063 млн. тенге по состоянию на 31 декабря 2015 года. Однако в 2017 году наблюдается уменьшение данного показателя на 364186 млн. тенге. К концу года объем ссуд и средств банков и прочих финансовых институтов составил 127319 млн. тенге. На 31 декабря 2016 года, выпущенные долговые ценные бумаги, уменьшились на 109 млрд. тенге (2016г: 587 млрд. тенге; 2015г.: 696 млрд. тенге; 2014 г.: 417 млрд. тенге). Субординированный долг снизился на 51 млрд. тенге и составил 230 млрд. тенге на 31 декабря 2016 года (2015г: 281 млрд. тенге; 2014г.: 123 млрд. тенге).

Величина собственного капитала АО «Казкоммерцбанк», рассчитанного в соответствии с Базельским соглашением за анализируемый период менялась, но не столь значительно: за 2016 год - 621 млрд. тенге (включая капитал 1-го уровня 473 млрд. тенге) в сравнении с 643 млрд. тенге (включая капитал 1-го уровня 463 млрд. тенге) за 2015 год. В 2014 году собственный капитал АО «Казкоммерцбанк» составил 466 млрд. тенге (включая капитал 1-го уровня 359 млрд. тенге).

Структура собственного капитала АО «Казкоммерцбанк» представлена в таблице 4.

Таблица 4 – Структура собственного капитала АО «Казкоммерцбанк», млн. тг.

	2014 год	2015 год	2016 год	2017 год	Прирост, +/-	Прирост, %
					2014-2017	
Уставный капитал	160945	234520	234589	485093	324148	301,4
Дополнительный оплаченный капитал	-6405	-6405	-6405	-6405	0	100
Резервный капитал и резервы переоценки	7166	5201	11515	127602	120436	1780,7
Прочие резервы	203997	139943	141575	-	-203997	-
Нераспределенная прибыль	-	-	-	-322364	-322364	-
Итого капитал акционеров	365703	373259	381274	283926	-81777	77,6
Неконтролирующая доля	50338	9	6	-	-50338	-
ИТОГО КАПИТАЛ	416041	373268	381280	283926	-132115	68,2

По состоянию на 31 декабря 2017 года величина собственного капитала АО «Казкоммерцбанк» сократилась и составила 283926 млн. тенге. То есть сокращение за анализируемый период составило 107641 мл. тенге или 27,5%.

Уставный капитал в 2016 году, составлявший 234589 млн. тенге к 2017 году вырос до 485043 млн. тенге, что является результатом приобретения в июле 2017 года АО «Народный Банк Казахстана» 96,81% акций АО «Казкоммерцбанк» и его рекапитализацией АО «Казкоммерцбанк» на 185 млрд тенге. HalykGroup. В тоже время собственный капитал снизился до 283926 млн. тенге вследствие получения отрицательной нераспределенной прибыли в размере 322 324 млн. тенге.

Оценка основных балансовых показателей коммерческого банка в динамике собственного капитала – показало, что АО «Казкоммерцбанк» значительно ухудшил показатели прибыли, что негативно отразилось на уровне собственного капитала банка и поставило под сомнение его финансовую устойчивость. Рост пассивов банка опережает рост активов и вызван лишь ростом обязательств, что свидетельствует о снижении платежеспособности. Таким

образом, менеджменту АО «Казкоммерцбанк» необходимо срочно переориентировать политику управления банком, иначе риск банкротства станет не просто риском, а случившимся событием.

Литература:

1. http://ru.kkb.kz/page/FinancialReports
2. http://nationalbank.kz
3. Годовой отчет АО «Казкоммерцбанк» за 2016 год
4. http://kase.kz

УДК 336.774.3

НОВЫЕ МЕТОДЫ В ОЦЕНКЕ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ЗАЕМЩИКА

Демьянов В.Г., Стабаев А.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Оценка кредитоспособности заемщика важна на всех стадиях процесса кредитных взаимоотношений между кредитором и заемщиком и сопровождается детальным исследованием количественных и качественных характеристик заемщика с точки зрения их влияния на класс кредитоспособности, качество обеспечения по кредиту и степень кредитного риска. Особое значение в современных условиях развития рыночных отношений приобретает анализ кредитоспособности, выступающий в виде отдельного, самостоятельного блока комплексного экономического анализа и требующий серьезного внимания не только со стороны кредитора, но и со стороны самого заемщика.

Кредитоспособность заемщика – это комплексная правовая и финансовая характеристика, представленная финансовыми и нефинансовыми показателями, позволяющая оценить возможность субъекта в будущем полностью и в срок, предусмотренный в кредитном договоре, рассчитаться по долговым обязательствам перед кредитором, а также определяющая степень риска банка при кредитовании конкретного заемщика [1].

В основе большинства методик оценки кредитоспособности лежат две основные системы.

1) Экспертные системы оценки, при которых банки осуществляют взвешенную оценку, как личных качеств потенциального заемщика, так и его финансового состояния. В международной практике такому методу уделяется значительное внимание, активно развивается сеть мониторинга для анализа кредитной истории потенциальных заемщиков.

2) Балльные системы оценки кредитоспособности клиентов, которые создаются банками на основе факторного анализа. Данная система использует накопленную базу данных «хороших», «удовлетворительных» и «неблагополучных» заемщиков, что позволяет установить критериальный уровень оценки заемщика [2].

Данные системы имеют существенный недостаток, они устаревают под воздействием внешних и внутренних экономических факторов, которые, часто настолько новы и сложны, что достаточная информация о них может отсутствовать, а вероятность того или иного результата оценки платежеспособности невозможно вычислить статистическими методами.

Новым методом оценки кредитоспособности заемщика является дискриминантный анализ, который при наличии данных по прошлым кредитам является основанием для его применения в качестве критерия выдачи будущих кредитов. Результатом применения информации о надежных и ненадежных клиентах является решение задачи классификации при наличии обучающих выборок.

«Дискриминантный анализ» - это общий термин, относящийся к нескольким тесно связанным статистическим процедурам. В конкретных ситуациях не обязательно использовать

все эти процедуры. Их можно разделить на методы интерпретации межгрупповых различий и методы классификации наблюдений по группам. В ходе интерпретации рассматриваются различия между классами. Другими словами, необходимо ответить на вопросы:

- Возможно ли, используя данный набор характеристик (переменных), отличить один класс от другого?

- Насколько хорошо эти характеристики позволяют провести различение, и какие из них наиболее информативны?

Обе эти группы методов можно использовать для оценки кредитоспособности предприятия. На первом этапе на основе кредитных историй прошлых лет целесообразно применить методы интерпретации межгрупповых различий, т.е. провести отбор наиболее информативных показателей. На втором, необходимо построение дискриминантной функции, при помощи которой возможно отнести будущего заёмщика к одной из групп - «надежных» или «ненадежны».

Характеристики, применяемые для того, чтобы отличать один класс от другого, называются дискриминантными переменными. Они должны измеряться либо по интервальной шкале, либо по шкале отношений.

Отметим ряд определенных ограничений (условий), касающихся применение методов дискриминантного анализа:

- ни одна переменная не может быть линейной комбинацией других переменных;

- закон распределения для каждого класса является многомерным нормальным, т.е. каждая переменная имеет нормальное распределение при фиксированных остальных переменных;

- при получении канонических дискриминантных функций, их число должно равняться числу классов без единицы или числу дискриминантных переменных, в зависимости от того, какая из этих величин меньшая;

- два или более классов (по крайней мере, два объекта в каждом классе);

- любое число дискриминантных переменных при условии, что оно не превосходит общее число объектов за вычетом двух [3].

Более современным методом оценки кредитоспособности заемщика, позволяющим спрогнозировать социально – экономические изменения является метод, предполагающий построение и использование нейронных сетей, который так же может быть использован для дискриминантного анализа.

Идея нейронных сетей родилась в ходе исследований в области искусственного интеллекта, а именно в результате попыток воспроизвести способность биологических нервных систем обучаться и исправлять ошибки, моделируя структуру человеческого мозга. Алгоритм работы искусственных нейронных сетей практически копирует сущность биологических нейронных систем [4].

Особенностью нейронных сетей является их способность к обучению.

Применительно к анализу кредитоспособности заемщика обучение нейронных сетей происходит следующим образом: имеется совокупность предприятий с уже присвоенными кредитными рейтингами. Этим рейтингам соответствуют значения количественных и качественных показателей, содержащиеся в кредитном досье.

В процессе наблюдений нейронные сети вычисляет вес каждого показателя, учитывающегося при расчете кредитного рейтинга. Полученные значения весов корректируются до тех пор, пока рассчитываемые с помощью этих весов кредитные рейтинги всей исходной совокупности заемщиков не совпадут с заданными значениями. В этом случае ошибка будет сведена к нулю, а нейронная сеть воспроизведет точный тип связи между показателями деятельности заемщика и его кредитным рейтингом.

Процесс решения задачи с помощью нейронных сетей начинается со сбора данных для обучения. Обучающий набор данных представляет собой уже известную информацию, для которой указаны значения входящих и выходящих переменных. Выбор переменных, по крайней мере, первоначальный, может осуществляться интуитивно. На первом этапе рассматривается

вся совокупность переменных, которые способны оказывать влияние на результат. Затем это множество сокращается.

Программное обеспечение нейронных сетей предлагается в виде пакет «STATISTICA» фирмы «StatSoft», который является интегрированной системой комплексного статистического анализа и обработки данных в среде Windows и занимает устойчивое лидирующее положение на рынке статистического программного обеспечения. Программа полностью согласована со всеми стандартами Windows. Отдельные модули, из которых построена система, являются полноценными Windows-приложениями.

Прогнозирование моделей авторегрессии и проинтегрированного скользящего среднего имеет методику, реализуемую в следующей последовательности:

1) идентификация, или определение модели, которая описывает наблюдаемый временной ряд;
2) оценка параметров модели;
3) исследование адекватности модели;
4) прогноз.

Каждый из этапов методики легко доступен в пакете STATISTICA. Исследователь не испытывает перегрузок, связанных с подготовкой данных, проверкой результатов, построением графиков, рассмотрением альтернативных вариантов - все необходимые инструменты у него под рукой. Большим достоинством системы является наличие встроенного языка STATISTICA BASIC, позволяющего моделировать временные ряды, оценивать качество прогноза, риск при использовании определенной стратегии игры [5].

Прогнозирование с помощью нейронных сетей обладает рядом достоинств, отличается высокой точностью, однако для ее достижения необходима обучающая выборка весьма большого объема, поскольку для создания нормально работающей нейронной сети, выдающей результат с минимальной ошибкой, нужно исследовать временные ряды показателей около ста отечественных предприятий. При этом, чем больше периодов рассматривается в рядах, тем точнее будет прогноз. Такое прогнозирование приемлемо, т.к. банк располагает большой статистической базой для обучения нейронной сети.

Использование нейросетевых технологий позволяет строить прогноз данных финансовой отчетности, очень трудоемкий при ручной обработке, при экспертном методе оценки. Нейронная сеть определяет величину ошибки прогнозирования, что значительно снижает риск, объективно связанный с процессом принятия решений.

Литература:

1. Ендовицкий Д.А. Анализ и оценка кредитоспособности заемщика: учебно-практическое пособие / Д.А. Ендовицкий, И.В. Бочарова. – М.: КНОРУС, 2015.
2. Современные методы оценки кредитоспособности физических лиц // Банковский ритейл, 2016, N 2.
3. Многомерные статистические методы анализа экономических процессов / Ю.В. Сажин, Ю.В. Сарайкин, В.А. Басова, А.В. Катынь, - Саранск: Изд-во Мордов. Ун-та, 2014. – С.97-125.
4. Банковское дело: современная система кредитования / О.И.Лаврушин, О.Н.Афанасьева, С.Л. Корниенко; под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И.Лаврушина. - 3-е изд., доп. - М.: КНОРУС, 2007. - 264 с.
5. http://paukoff.fromru.com/neuro/wneuro/index.html

УДК 336.774.3

НАПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В СКО

Демьянов В.Г., Стенин И.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Современный мир ставит новые вызовы перед экономикой Казахстана. Новый этап Казахстанского пути – это новые задачи для укрепления экономики, повышения благосостояния народа нашей Родины. Финансовые институты являются важнейшим элементом национальной экономики, связывая финансовые подсистемы в единое целое. В условиях глобализации финансовые рынки и те средства, которыми располагают финансовые системы, выступают важнейшими источниками экономического развития, которые еще слабо задействованы в экономике Казахстана. Обеспечение долгосрочного экономического роста предполагает приоритетность реального сектора экономики в тесной взаимосвязи с финансовыми институтами, инфраструктура которых должна быть максимально оптимизирована для новых экономико-социальных реалий глобальной экономики.

Важнейшую роль в системе механизмов формирования инвестиционных ресурсов играют современные финансовые институты. Эффективно функционирующие финансовые рынки свидетельствуют о высоком уровне экономического развития страны.

Повышение конкурентоспособности казахстанской экономики, ее отраслей и регионов, проведение структурных реформ в Казахстане, ускорение на этой основе темпов экономического роста и увеличение объемов валового внутреннего продукта требуют значительных преобразований экономики в целом.

В то же время в мировой финансовой системе учащаются экономические кризисы. Эти кризисы носят системный характер, т.е. современная финансовая система изжила себя - она не эффективна. Сейчас наблюдается огромный разрыв между финансовым и реальным секторами экономики, в этом и заключается основная причина финансовых кризисов. Деньги это уже не мера стоимости, не всеобщий эквивалент. Деньги это товар, который, как и все другие товары продается за деньги. Классическая экономическая теория со встроенными экономическими регуляторами Адама Смита не работает. Произошел огромный разрыв между финансовым рынком и реальным сектором. И только увеличение влияния государства на финансовый рынок может вывести экономику из бесконечного цикла экономических кризисов. Кейнсианская модель экономики должна превалировать над классической моделью. Производство - это та основа, на которую должна опираться экономика страны. Финансы так же очень важны, они являются «кровеносной системой» экономики, снабжая деньгами элементы системы. Как и в организме человека, так и в экономике государства, с «кровеносной системой» происходят негативные явления, которые в последствии сказываются и на всем организме, т.е. на экономике страны. Но в то же время финансовый рынок является инструментом, посредником, о чем не должны забывать экономисты и финансисты.

В последние годы в рамках государственной программы «Дорожная карта бизнеса 2020» финансовые институты увеличивают степень взаимодействий с реальным сектором экономики. Все благодаря разумной экономической политики Президента Казахстана, нацеленной на развитие предпринимательства, подъем села и снижение уровня безработицы, и рост благосостояния народа Республики Казахстан.

Вступление Казахстана во всемирную торговую организацию устанавливает новые стандарты для всех финансовых институтов, а так же для всей экономики в целом. Оптимизация инфраструктуры финансовых институтов и их тесная интеграция с реальным сектором экономики позволит Казахстану перейти на новую ступень развития и повысит его конкурентоспособность в мировом сообществе.

Особенность Северо-Казахстанской области заключается в исключительном плодородии земель, которые дают высокие урожаи, поэтому сельское хозяйство должно быть одним из приоритетных направлений инвестиционной политики государства. Так же особенности географического положения и природная зона, в которой располагается Казахстан, дает огромное преимущество в развитии альтернативной энергетики – ветроэнергетики.

Особенности расположения Северо-Казахстанской области и ветреность позволяют развивать альтернативные источники энергии - ветроэнергетику. Ветрогенераторы работают при скорости ветра 3 м/с, скорость ветра в Северо-Казахстанской области на протяжении всего года превышает минимальную величину.

Продукты жизнедеятельности сельского хозяйства, которое является основной производящей отраслью региона, так же могут быть использованы в альтернативной энергетике. Поголовье крупного рогатого скота 356 тысяч голов, овце и коз - 280 тысяч голов, свиней - 261 тысяча голов, лошадей - 98 тысяч голов, птиц - 3105 тысяч голов. Агрокомплекс Северо-Казахстанской области производит порядка 2790 тысяч тонн навоза, переработка которого дает 140 млн. кубометров газа метана, что составляет 224 млн. кВт/ч. Семья из 4х человек в год потребляет 4400 кВт/ч., выработанного газа хватит более чем на 50 000 семей. Отказ от ТЭЦ и угля позволит полностью сократить выбросы CO2 в атмосферу и улучшить здоровье населения, что уменьшит затраты республики на здравоохранение в Северо-Казахстанской области, так же улучшится работоспособность населения, что увеличит валовой продукт. Северный регион может стать поставщиком биогаза в другие области республики, но для этого нужны инвестиции со стороны финансовых институтов и государственная поддержка.

Государственная поддержка приоритетных отраслей экономики с целевым финансированием реального сектора экономики позволит северному Казахстану выйти на самоокупаемость и не зависеть от трансфертов республиканского бюджета, что в свою очередь уменьшит уровень безработицы и улучшит благосостояние населения.

Литература:

1. Стратегия развития Северо-Казахстанской области до 2020 года.
2. Государственная программа "Дорожная карта бизнеса 2020"
3. Шмелев, В. В. Глобализация мировых валютно-финансовых рынков. Монография / В.В. Шмелев, О.В. Хмыз. - М.: Проспект, 2015. - 200 с.
4. Теплова, Т.В. Инновации на финансовых рынках / Т.В. Теплова. - М.: Государственный университет - Высшая школа экономики (ГУ ВШЭ), 2013. - 420 с.

УДК 636.03; 637

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДИВЕРСИФИКАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ЖИВОТНОВОДСТВЕ

Дитюк Д.А.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Сельское хозяйство сегодня является одной из наиболее активно развивающихся отраслей нашей экономики. Вопреки распространённым мифам, эта индустрия в стране не только крайне выгодна и рентабельна, но и полностью обеспечивает запасы продуктами питания, а также позволяет реализовывать продукцию за приделы нашей родины. В современных условиях сельское хозяйство постепенно выходит из затяжного экономического и финансового кризиса. В последнее время в аграрном секторе страны произошли значительные перемены, и благодаря этому данный сектор экономики стал выступать приоритетным направлением. Основными отраслями с/х являются животноводство и растениеводство. От того, насколько развитым будет сельское хозяйство как отрасль производства той или иной

страны, во многом зависит благосостояние ее народа.

Год	Крупный рогатый скот	Овцы и козы	Свиньи	Лошади	Птица, млн.голов
1991	9 592,4	34 555,7	2 976,1	1 666,4	59,9
1998	3 957,9	9 526,5	891,8	986,3	17,0
2016	6 413,2	18 184,2	834,2	2 259,2	36,9

Таблица 1. Численность скота и птицы, тыс.голов

В Западноевропейских развитых странах животноводство по стоимости продукции превосходит растениеводство, причем иногда весьма существенно. Кроме того, само земледелие в большой мере ориентировано на нужды животноводства, или, как многие считают, работает на него. Это выражается тем, что именно земледелие поставляет для животноводства и фуражные зерновые культуры (кукурузу, ячмень, овес), и травы (люцерну, клевер), и корнеплоды (кормовую свеклу, картофель). Достаточно сказать, что в США примерно 1/2 всех сельскохозяйственных угодий, а в Западной Европе даже 4/5 их связаны с животноводством. Нельзя не упомянуть также о высоком уровне механизации, электрификации, а в последнее время также электронизации и автоматизации многих животноводческих процессов. Вот поэтому животноводство в экономически развитых странах Запада даже при более или менее стабильном поголовье дает высокий прирост продукции и обеспечивает их собственные нужды, открывает новые возможности для экспорта.[1]

Что касается ситуации в Казахстане, то, прежде всего, надо сказать, что животноводство сильно отстает от растениеводства. В растениеводстве, по сравнению с 1990-ми годами, мы уже восстановили многие позиции, а по нескольким даже ушли вперед. Животноводство пережило довольно тяжелый период с сер. 90-х годов, когда животные стали разменной монетой и, пожалуй, единственным платежным средством. Если в 1991 году в РК было 9 миллионов592 тысячи голов КРС, то в 1998 году их осталось 3 миллиона 958 тысяч, и только в 2016 году поголовье увеличилось до 6 миллионов 413 тысяч голов (см. Таблицу 1) [2].

В современных реалиях развитие животноводства республики может быть достигнуто за счет внедрения ряда инструментов и механизмов. Воплощение столь обширной задачи невозможно без эффективного и действенного использования прогрессивных методов ведения хозяйствования каким, безусловно, является диверсификация, разумеется, при поддержке государства.

С точки зрения экономической теории диверсификация (от лат. diversus – разный и facer – делать) – это синхронное развертывание нескольких или многих, не взаимосвязанных технологических видов производства или сервиса, увеличение перечня производимой продукции, оказания работ или услуг. [3]

Основная цель диверсификации – увеличение прибыли и уменьшение рисков за счет ведения деятельности в нескольких направлениях, которые могут характеризоваться особой периодичностью (в момент как одна отрасль переживает спад, другая как раз могут быть на пике своего развития). Так как диверсифицированные организации гораздо устойчивее в конкурентной борьбе, у них меньше риск убытков от конъюнктурных, структурных и циклических колебаний. Диверсификация – необходимый и общепринятый метод развития субъектов хозяйственной деятельности.

Что касается растениеводство, то на эту тему было посвящено множество статей и конференций. И, да, государство уже постепенно диверсифицирует посевные площади посредством увеличения доли масленичных культур.

Поэтому больше внимания хотелось бы уделить развитию животноводства и диверсификации животноводческой продукции.

По данным статистики в Северо-Казахстанской области ежегодно реализуются, в основном, следующие виды продукции животноводства: мясо, молоко и яйца (см. Таблицу 2). Животноводству в нашем регионе свойственна низкая степень диверсификации.

Таблица 2.Производство отдельных видов продукции животноводства по Северо-Казахстанской области за 2017 год

Мяса (в живом весе)	Молока	Яиц
92,0 тыс. тонн	546,1 тыс. тонн	695,7 млн. штук

Основными направлениями диверсификационной политики аграрных предприятий в животноводстве Северо-Казахстанской области, применение которых будет увеличивать разнообразие и экспорт товаров на другие рынки, могут стать родственная, неродственная, инерционная, инновационная, коммерческая диверсификация. Родственная диверсификация поможет расширить производство как традиционных для нашей области, так и других нетрадиционных видов продукции животноводства. К традиционным видам в Северо-Казахстанской области можно отнести следующую продукцию отраслей животноводства. Выделяют молочное и мясное скотоводство, свиноводство, птицеводство (производство куриных яиц и мяса), овцеводство (см. Таблицу 3). К нетрадиционным для нашей области видам продукции можно отнести продукцию птицеводства, таких как перепеловодство, индейководство, гусеводство, утководство.

Неродственная диверсификация может быть направлена на развитие перерабатывающих отраслей в непосредственной близости к местам производства продукции животноводства. Каждая отрасль животноводства имеет довольно высокий потенциал развития именно неродственной диверсификации. Например, в отрасли скотоводства, предприятия может организовать производство таких продуктов переработки говядины, как мясные изделия, консервы, различные полуфабрикаты и мн. др. В роли перспективного направления инерционной диверсификационной политики, к примеру, на птицефабриках, которые занимаются в основном производством куриных яиц, можно рассмотреть производства мяса бройлеров. Инновационная диверсификация предполагает ввод новых категорий продукции в ассортимент аграрного предприятия, допустим, выпуск витаминизированных яиц. Обратить особое внимание нужно коммерческой диверсификации, которая непосредственно связана с производственной и, в свою очередь, направлена, прежде всего, на расширение каналов сбыта производимой продукции. Поскольку процесс производства продукции животноводства связан с производством не только основной продукции, но и побочной, целью коммерческой диверсификации должно стать расширение каналов сбыта именно побочной продукции, что, в свою очередь, принесет предприятию только дополнительные выгоды (доходы).

Таблица 3.Поголовье скота на начало 2018 года во всех категориях хозяйств по Северо-Казахстанской области, тыс.голов

Крупный рогатый скот	Овцы и козы	Свиньи	Лошади	Птица, млн. голов
343,7	386,7	142,0	115,5	4 292,8

Основные рекомендации по диверсификации производства продукции животноводства в регионе:

Во-первых, нам необходима организация переработки продукции животноводства в непосредственной близости к местам ее производства. Без этого далеко не уйдем. Развитие перерабатывающих модулей на сельскохозяйственных предприятиях даст положительный

эффект, т.е. позволит повысить эффективность производства на аграрных предприятиях на 20-30%. Также необходимо уделить особое внимание отрасли мясного скотоводства и на существенный сдерживающий фактор ее развития, как отсутствие современной производственно-технологической базы по убою и первичной переработке животных. Решение данной проблемы в дальнейшем позволит развить первичную переработку скота. Для отрасли овцеводства необходимо, конечно же, организовать и развивать переработку шерсти на местах, что связано со спецификой данной отрасли. Вдобавок необходимо развить и первичную обработку туш после убоя, их порционную и правильную разделку, а затем их упаковку и создание полуфабрикатов. В птицеводстве многообещающим направлением может стать неродственная диверсификация, которая расширит ассортимента за счет развития глубокой переработки основной продукции, где особую актуальность приобретет переработка яиц. К продуктам переработки яиц относят мороженые яичные продукты и яичные порошки. Продукты в значительной степени сохраняют свои первоначальные натуральные свойства. Яичные порошки используют в кондитерской и хлебопекарной промышленности, в общественном питании, а также реализуют через розничную торговую сеть. Эти продукты удобны для экспедиций и в походах. В кролиководстве перспективным является производство как устоявшихся мясных изделий из кролика, так и мясопродуктов функционального назначения для диетического и лечебно-оздоровительного питания.

Во-вторых, политика диверсификации производства продукции животноводства в Северо-Казахстанской области должна быть связана с увеличением сбора, переработки и дальнейшей реализацией побочных сырьевых ресурсов. Это в будущем позволит снизить издержки производство единицы основной продукции, сделать его конкурентоспособным, расширить производственные мощности и создать новые рабочие места в нашем регионе. Например, в отрасли свиноводства особой ценностью является ферментно-эндокринное сырье, которое служит источником получения медпрепаратов. Опять же, в медицине широко используются поджелудочные железы свиней, которые необходимы для получения инсулина. Они от человеческого отличаются одной аминокислотой и редко вызывает аллергию. Потенциал развития сбора и реализации побочной продукции есть у каждой отрасли животноводства. Сюда можно отнести переработка навоза в биотопливо, реализация перьев, шкур текстильной промышленности и т.д.

Вдобавок нужно дальнейшее развитие как дополнительных отраслей животноводства, таких как коневодство, пчеловодство, кролиководство, перепеловодство, гусеводство, утководство, индейководство и других. Рекомендуется развитие мясного коневодства, потому что себестоимость производства конины при наличии достаточного количества естественных пастбищ снижается приблизительно в 2 раза и приводит к установлению более низкой себестоимости производства, чем говядины и баранины, что может обеспечить довольно высокую рентабельность данной отрасли животноводства. Отрасли кролиководства, перепеловодства, индейководства, страусоводства, гусеводства, утководства в настоящее время не получили широкого развития в регионе.

Внедрение стратегии диверсификации должно способствовать насыщению рынка Северо-Казахстанской области товарами отечественного производства.

Но все же на начальном этапе необходимо завозить породистый скот. Многие считают, что достаточно построить откорм площадку и проблема производства мяса будут решена. Ничего подобного. С имеющимся скотом невозможно добиться больших привесов скота. Нужно также знать, что кругом конкуренты. Невозможно в таких условиях рассчитывать высокие результаты с беспородным скотом. И поэтому в ЛПХ маленькие надои и привесы, потому, что скот низкопородный (ну и, конечно же, на грубых кормах отличную продукцию нельзя получить, тем более корма дорогие).

Еще один шаг, который следовало бы сделать, это укрупнить хозяйства. У нас цены на мясо не ниже, чем в странах Европы ну или даже России. Это все из-за того, что нет крупных производителей. Мяса мало, как следствие достаточно высокая цена. Если у нас будут крупные откормочные комплексы со своим собственным кормопроизводством, они могут дать много

продукции по более низкой цене. Сейчас на рынке слишком много мелких участников, поэтому цены определяются посредниками.

В РК необходимо заниматься стратегическим развитием животноводства, поскольку иначе невозможно добиться продовольственной независимости и полностью удовлетворить нужды и потребности населения. Также возрождая и развивая животноводство, мы решим социальные проблемы на селе.

Литература:

1. Максаковский В.П. Географическая картина мира. – Москва: Дрофа, 2008. –С. 495.
2. Комитет РК по статистике. [Электронный ресурс] // URL:https://stat.gov.kz
3. Немченко, Г. Диверсификация производства: цели и направления деятельности / Немченко Г. Донецкая С., Дьяконов К. // Проблемы теории и практики управления. – 2013. – С. 127-135

ӘОЖ 303.448

XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТАРИХТАНУ ДӘСТҮРІ

Дуйсебаева У.К.
(Ғылыми жетекшісі - Бимаканова З.Ш.)
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазақтың ұлттық тарихнамасының басында қазақ хандығының қалыптасу тұсында өмір сүрген Мұхаммед Хайдар Дулати, Қадырғали Қошым ұлы Жалаири сияқты зиялы тұлғалар бар. Ол дәуірдегі тарихшылардың еңбектері ерте - шығыс дәстүрімен жазылған, саяси-этникалық жағдайдан маңызды деректер беретін сүбелі дүниелер. Түркістан өлкесінің тарихы мен этнографиясынан, орта ғасырлардағы саяси дәстүрлерімен мемлекетаралық қатынастардан мол мағлұмат беретін Масуд бен Осман Кухистани, Бинаи, Махмуд бен Уәли, Қыпшақхан шығармаларымен қатар тұратын алғашқы қазақ тарихшыларының еңбектерін қарастыратын болсақ.

Мырза Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих и Рашиди» атты еңбегі 1541-1546 жж. жазылған. Екі бөліктен тұратын еңбекте Моғолстан мен Қашқарды билеген Шағатай әулетінен шыққан хандардың шежіресі, дулат тайпасынан шыққан атақты әмірлердің тарихы, жалпы Шығыс Түркістан мен Жетісу өлкесінің тарихы жан-жақты қарастырылған. «Тарих и Рашиди» атты кітабында тарихи география және көршілес халықтардың, елдердің жағдайы жөнінде деректер бар. «Тарих и Рашиди» қазақ этносы туралы түп-нұсқа ретінде қолданылатын шығарма. «Тарих и Рашиди» алғашқы қазақ хандықтары, Шығыс Дешті Қыпшақ, соның ішінде қазақ-өзбек, қазақ-моғол, қазақ-ноғай қарым-қатынастары туралы құнды деректер келтіреді.

Ал, XYI ғасырдың аяғында жазылған Қадырғали Қошым ұлы Жалаиырдың «Жами ат-тауарих» аталатын еңбегі, үш бөлімнен тұратын орта ғасырлардан жеткен құнды еңбек. Түркі-моңғол тайпаларының Шыңғыс ханға дейінгі дәуірінен бастап - 22 дастан, оған қосымша қазақ хандығының құрылу дәуірі, қазақ хандарының шежіресі. Сібір, Жетісу жеріндегі тарихи оқиғалар нақты талданады. Едіге туралы деректер, мәтінде көп кездесетін түркі мақал-мәтелдері шығарманың мазмұндық сипатын байытады. Қадырғали би ілгеріден келе жатқан жазба тарихи дәстүрін жалғастырушы, қазақ халқының төл жылнамашысы.

XYI – XYII ғғ. Жазылған тарихи шығармалар Орталық Азияда белең алған көшпелі ұлыстардың саяси, мәдени дербестікке ұмтылуының және соған байланысты тарихи сананың қайта жаңғыруының бір көрінісі. Қай уақытта болмасын тәуелсіздік үшін күрес тарихтану ғылымына оң әсер етіп, небір күрделі шығармалардың пайда болуына себепкер болды. Мысалы: моңғол дәуіріндегі болған өзгерістерді қамтып, тарихи сана елегінен өткізген Рашид

ад диннің, Өтеміс қажының, Хафиз Тыныштың еңбектері болатын. Осы талап тұрғысынан алғанда Әбілғазы ханның «Шежіре и түркімен», Қамал аддин Бинаидың «Шайбани наме» кітаптары осы үрдіс дәстүрімен жазылған.

XIX ғасырдың ортасына дейінгі ұлттық тарихнамасындағы ерекшелік – тарихи шығармалардағы дәстүрдің, екінші жағынан түрдің молшылығы. Тарихтану ғылымында көне түркілік, монғолдық, араб-парсы дәстүрлері бірін-бірі толтырып отырады.

Монғолдық дегеніміз Шыңғыс хан және оның тұқымдары туралы қоланылатын тәсіл. Бұл ежелгі монғол мұрағаттары «Құпия шежіре» мен «Алтан топчы» дәстүрі. Жалпы түркі-монғол жұрттарының тарихтану үлгілері көне түркі дәуіріне – түрік қағандарының басына қойылған шежірелі құлпытастардан келіп шыққан дәстүр.

XIX ғасырдағы қазақтың ұлттық тарихнамасында көне сүрлеудің бір жобасы – ауызекі тарихи таным өз жалғасын тапқан. Бұл тамырын тереңге жіберген дәстүр қазақтың ауыз әдебиетінің, шешендік өнерінің құрамдас бөлігі. Қазақтың жазба тарих ғылымының ірге тасын салған ағартушылар қай уақытта болмасын, ауыз екі шежірені көп пайдаланған. «Көнені жақсы көру және ескі аңыздардың көп сақталуы монғол, түркі тайпаларының отырықшы көршілерін қарағандағы бір ерекшелігі десе, тарихи аңыздар ру көсемдерінің жадында жатталып, қастерленіп – заң жобаларымен немесе генеалогия, не болмаса эпос түрінде ұрпақтан-ұрпаққа жыраулар арқылы жетеді» - деп жазады Ш. Уәлиханов.

XIX ғасырдың екінші жартысында туған шығыстанушы, демократтық, ағартушылық мәдениеттің тұңғыш өкілдерінің бірі, тарихшы, этнограф, географ ағартушы – Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов. 1835 жылдың қараша айында Құсмұрын бекетінде қазіргі Қостанай облысы Әулиекөл ауданындағы Құсмұрын жерінде атақты аға сұлтан Шыңғыс Уәлихановтың отбасында дүниеге келген. Шоқанның жақын туыстарының естеліктерінде, оның бала кезінен білімге құмарлығы байқалады. Оның ата-бабалары атақты сұлтандар әулетіне жатады. XVIII ғасырдағы қазақ билеушілерінің бірі Абылай хан арғы атасы болып келеді.

Шоқан өзінің шығармаларында Абылай хан туралы: «Абылай орыс жылнамаларында Сібірдің ханзадасы деп аталады. Ал шынында Абылай Орта жүз қазақтарының XVIII ғасырда өмір сүрген ханы. Оның тегі Орта жүз сұлтандарының кенже буынынан тарайды да, үшінші атадан барып Әбілмәмбет ханға қосылады. Онымен Абылай 1739 жылы Орынборда Ресейге мәңгі бодан болатыны туралы ант берген. Атасы, оның да аты Абылай, Түркістанның билеушісі болып тұрған. Батырлығымен, құрметті атаққа ие болған кісі. Бірақ баласы Уәли әкесінің даңқын асыра алмай, Түркістанды басып алған көрші билеушілерінің бірінің қолынан қаза тапты. Қалтқысыз берілген бір құлының арқасында ғана он үш жасар ұлы Абылай аман қалады.

Адал төленгіт өз түлегін ертіп, қазақ даласына тартады. Ағайын-туғандары сыртқа тепкен жас Абылай қырға келіп, Жақсылық руының бір байына малшы болады. Дүрбелеңге толы дүбірлі кезең Абылайдың тапқырлығы мен табандылығын, ақылдылығы мен алғырлығын танытуына жағдай жасайды. XVIII ғасырдың алғашқы он жылдығы қазақ халқының өміріндегі бір алапат кезең еді. Жоңғарлар, Еділ қалмақтары, Жайық казактары мен башқұрттар қазақ руларына жан-жақтан тарпа бас салып, қырып-жойып, малын айдап, жанын байлап әкетіп, талай әулетті тұтасымен тұтқынға алып кетіп жүрді.

Абылай талай күресті бастан кешіріп, сан сыннан сүрінбей өтті. Ол екі мәрте торға түсіп, бірінде қырғыздарға, екіншісінде Қалдан-Серенге тұтқын болды. оның Қалданнан құтылуы шын мәнінде тапқырлық еді. Себебі ол ханның сүйікті ұлы Шарышты жекпе-жекте өлтіріп, құдіретті қалмақтың қазақтардан табандап тұрып талап етуімен тұтқынға түскен ғой», – деп жазады ғалым шығармаларында.

Ш.Уәлиханов Орта Азия халқы туралы шығармалары, соның ішінде қазақтар мен қырғыздар туралы: «Қайсақтар немесе қырғыз-қазақтар Ресейдің еуропалық бөлігінің түстік шығысы мен оңтүстік Сібір, Қытай Жоңғариясы мен Қоқан хандығы аралығындағы ұлан-ғайыр кеңістікті алып жатқан халық. Жалпы аумағы 2,4 млн. Шаршы шақырымнан астам, төрт Франция еркін сиып кететін бұл кеңістікті Қазақ даласы деп атайды. Дала дегенмен де, оны шығыс бөлігін Тарбағатай мен Қос Алатаудың жоталарымен бар толық тау елі деуге де келеді.

Қазақтар тарихқа тым кеш кірген. Атап айтар болсақ, шығыс тарихшыларының жазбаларында олар XV ғасырдың екінші жартысынан бастап, ал орыс жылнамалары мен Герберштейн, Дженкинсон сияқты, – дейді ғалым, – кейбір батыс жазушыларының жазғандарында XVI ғасырдан аталады».

«Қазақтардан ажырату үшін бұларды қара қырғыздар деп атайды. Орыстар қара немесе тау қырғыздары дейді. Қытайлар бұл халықты бурут атап кеткен. Алатау округының орысқа қарайтын өңірінде қырғыздар Ыстықкөл алқабын және Текес өзенінің бастау жағын мекендейді.

Қытай жылнамаларында қырғыздар бесінші ғасырдан бастап белгілі. Алғаш гянь-гунь деген атаумен жазылды, содан кейін хақас атанды, одан соң барып қырғыз, қытайша Ки-ли-ки-цзы болды. хакастар немесе ежелгі қырғыздар мекендеген өңір қазір олар тараған облыстардан тым жырақта.

Ежелгі қырғыздар (хакастар) қытай жылнамашыларының сипаттауына қарағанда сары шашты, қызыл шырайлы, көкшіл көзді тайпа болған. Орта Азия көшпенділерінің арасында олардың даму деңгейі өзгелерден едәуір жоғары. Алтын, мыс, темір қазып, кейбірінен қару-жарақ жасай білген», – деп мәлімдейді ғалым.

Жазушы, публицист, Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қызметкері Сарбас Ақтаев жазады: «...Шоқан жайлы мағлұматы бар әрбір азамат білуге тиіс. Оның үзеңгілес оқымысты орыс достарының, әсіресе қазақ халқының қамқоры болған Григорий Потаниннің жазғанына зер салсақ, қырұлының денсаулығы жасынан дімкәстау болғанын білеміз. Зайырлы, кадет корпусының тас қабырғаларында өткен күндер оның денсаулығына зақым түсірмей қоймаса керек. Оқып жүрген жылдары жаздай ауылда болып-ақ ішіп, қымызбен емделіп, қуат жинап қайтып жүргенімен, батпандап кіріп, мысқылдап шығатын сырқаттан мүлдем құлан-таза айығып кете алмайды. Дегенмен, албырт жас ыңқыл-сыңқылға бой алдырмай, оттай ойнап, шоқтай жайнап жалындаған қалпы арта береді.

Қашқария сапарынан оралғасын да аз-кем тынығып денсаулығын түзеудің орнына жұмысқа басымен сүңги жөнеліп ұшы-қиырсыз мағлұматтарды бір арнаға түсіріп аумақты-аумақты еңбектер жазды».

Шоқан Уәлихановтың Алтышаһарға сапар атты еңбегінде оның Қашқарға сапары жайлы баяндалатын бөлімі бар. Мұнда ғалым: «1858 жылы октябрь айының бір күні Қашқар мен Қоқан әкімдері бастаған керуеніміз Қашқар қаласына келіп кірді. Қақпа алдында бізді біраз кідіртті. Әкімдер хакімбекке барып, ақырында қалаға кіруге болады деген хабар алып қайтты. Біз оңтүстік шығыс жақтағы қақпадан кіріп, таможнясы, яғни «зекетханасы» бар «Әндіжан» сарайына қарай тура тарттық.

Біздің тауарларымызды тексерген кезде ақсақал мен екі қашқар бегі: есік ағасы мен өзіміздің Ысмайыл досымыз қатысты. Ақсақал өте кішіпейіл боп, бізді үйіне қонаққа шақырып, хан уәкілі ретінде бізге мықты қорғаныш болатындығын білдірді.

Қашқар әкімдері біздің темір күректерімізге өз тарапынан ерекше көңіл аударып амбаньға көрсету үшін біреуін ала кетті. Жергілікті өкіметтердің күдіктенуі ақсақалдың назарын онан сайын күшейте түсті, өйткені қоқандықтар 1825 жылдан бастап, Қашқарда болған көтерілістің бәріне де қатысып отырған болатын. Келесі жұма күні бізді хакімбектің кеңсесіне шақыртып біздің кім екенімізді, қай жақтан және не үшін келгенімізді тәптіштеп сұрай бастады. Сөйтіп, берген жауабымызды жазып алды да, қайтарып жіберді», – деп жазады өз еңбегінде.

XIX ғасырда қазақ халқының арасында тараған шаманизм діні туралы алғаш болып зерттеген ғалымдардың қатарынан Ш. Уәлихановта атаймыз. Өзінің шығармаларының ішінде «Тәңірі» (Құдай) деген бөлімі бар. Мұнда ғалым қазақтардың арасында тараған дін туралы, және олардың құдайға сиынуы жайлы мәліметтер береді. Ш.Уәлихановтың бұл еңбегіне мән берсек мұнда қазақтар: «От әулие киелі болып саналады... Ошақтағы отты басуға немесе түкіруге болмайды. Қарғыс ұрады... Жаңа түскен келін әуелі өз отауына кірмес бұрын, атасының үйіне кіріп, тағзым етуге тиіс, содан соң қалыңдық, атасының отына бір қасық май тамызуы керек. Бұл ырым-кәдені «отқа май құю» дейді.

Жаңа туған айды көргенде үш рет тізерлеп отырып, үш рет еңкейіп мінажат етеді де, сол мінажат еткен жерден шөп жұлып алып, жанып жатқан отқа тастайды.

XIX ғасырдағы қазақтың ұлттық тарих ғылымының дамуы күрделі құбылыс және терең зерттеу керек ететін тақырып. Тарихи таным сүрлеулерінің ең бастысы – көне дәуірлерден көшпелі ортада өз жалғасын тауып келе жатқан ауызекі – шежіре дәстүрі. Бұл бағытта қазақ тарихшыларының көшпелілігі туралы мәліметтер қарастырылады. Әрине XIX ғасырдағы қазақ шежіресі бұрынғы уақыттармен салыстыруға келмейтін дүние. Ежелгі інжіл аңыздарынан басталып қазақтың бергі руларына дейін тізетін шешіреге Еуропалық, Ресейлік кітаби – тарихи дәстүр келіп қосылды.

Қазақ тарихтануындағы екінші бағыт бұл Шығыстың шежірешілдік дәстүрі, жазба әдебиеттің маңызы пайда болған соң, кітаби тарих есебінде қазақ арасында тараған. XIX ғасырдағы бұл жазба шежіре белді ру басылары, сұлтандар мен қожалар арасында кең тарады.

XIX ғасырдағы қазақтың тарихтану философиясы және мәдениеті әлі зерттеу нысаны болмағандықтан, терең танымдық деңгейіне баға беру мүмкін емес. Дегенмен үстірт болса да, кейбір еңбектерге тоқталып, талдау жасауға күш жұмсадық.

Әдебиет:

1. Мұхаммед Хайдар. Тарих и Рашиди. //Материалы по истории Казахских ханств. Алматы. 1969. 295 б.
2. Қадырғали би Қошымұлы. «Жами ат тауарих». //Сыздықова Р., Қойгелдиев М., Қадырғали би Қошым ұлы және оның жылнамалар жинағы. Алматы, 1991. 289 б.
3. Уәлиханов Ш. Шығармалары. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2010. – 320 бет// 15 б.
4. Уәлиханов Ш. Шығармалары. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2010. – 320 бет// 29 бет.
5. Уәлиханов Ш. Шығармалары. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2010. – 320 бет//36- 37 бет.
6. Уәлиханов Ш. Шығармалары. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2010. – 320 бет// 6 бет.
7. Ш.Уәлиханов. Алтышаһарға сапар. – Алматы: Атамұра, 2006. - 304 бет//221-222 бет.

УДК 355.233.231

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ

Ерғалиев Нұрболат

(*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, тарих факультеті, Т-11 тобы)*

Талғатбек Манаш Ойратұлы

(*ғылыми жетекшілері: Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы, тарих магистрі)*

Дүкенбаева Зада Оразғалиқызы

(т.ғ.д., профессор)

Қазақстан Республикасының тәуелсіз, дербес мемлекет болғанына жиырма алты жылдан астам уақыт болды. Осы жылдар ішінде еліміз басынан көптеген қиыншылықтарды өткеріп, биік белестерді бағындырды. Әрине, тарих үшін жиырма алты жыл ұзақ уақыт емес, бірақ біздің жас мемлекетіміз үшін бұл - үлкен кезең. XXI жаһандану ғасырында ұлттық мәдениет пен өркениетті өзара кіріктіре отырып, жеке тұлға қалыптастыру бағытында елімізде ауқымы кең үлкен тарихи шаралар жүзеге асырылуда. Осы бағыттар бойында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың: «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдардың бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек» - деген түйінді сөзі ұлы бастаманың арқауы болмақ [1, 1]. Қазіргі қоғамдық-әлеуметтік жағдайда жеке тұлғаның бойындағы Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру басты міндет болып саналады.

Ел егемендігінің жиырма алты жылдық тарихына үңілсек, мемлекетіміздің алуан бағыттағы тыныс-тіршілігінің дамуында жастарға патриоттық тәрбие берудің бағдарлы идеяларын Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Стратегиялық бағдарламасының «Қазақстан мұраты»

деп аталатын бөлімінде: «...біздің балаларымыз бен немерелеріміз... бабаларының игі дәстүрін сақтай отырып қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар бейбіт, абат, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады», - деп үміт артқан болатын [2,1]. Тәуелсіз тарихымыздың жетістіктері ұлан ғайыр. Аталмыш қысқа мерзім ішіндегі толағай табыстарымыздың өзі мың жылға парапар. Әрбір жетістіктеріміз көпұлтты қазақстандықтардың өз Отанына деген мақтанышын, сүйіспеншілігін оятады. Әсіресе, жастар арасында осы патриоттық сезімнің өсуі, тәуелсіз Қазақстанның жарқын болашағына деген сенімділігін ұялатады.

Қазақстан Республикасы көп ұлтты іргелі ел. Жас жеткіншектерді Отанын сүюге тәрбиелеу бір кезеңдік іс емес, ол маңдай терді қажет ететін күрделі үрдіс. Халқымыздың мақтанышы, қаһарман батыры Б.Момышұлы: «Патриотизм – Отанға (мемлекетке) деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығының қоғамдық - мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, ал мемлекетті нығайту дегеніміз жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм мемлекет деген ұғымды, жеке адаммен, яғни оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасты білдіреді» - деп патриотизм ұғымына анықтама берген болатын [3, 5]. Міне, осы орайда, Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы барша қоғамымызға зор сілкініс әкелді. Елбасының мақаласында ұлттық сананы жаңғыртқанда өзіміздің, қазақстандық дербес даму үлгісін қалыптастыруымыз керектігі баса айтылған. Бұл – қазақтың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, ең бастысы, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, қазақи рухымызды жаңғырту. Өскелең ұрпақтың бойына елжандылық, ұлтжандылық қасиеттерін сіңіру керектігі баса айтылған. Әрі осы жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыру жолының бағдарларын ұсынған. Олар: жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты - сол ұлттық кодыңды сақтай білу керектігінде. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай. Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойыңдағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды деп көшбасшымыз дөп басып айтты [4, 1]. Рухани жаңғыру бағыты Қазақстан құндылықтарының мәнін ашып қана қоймай, оны өскелең ұрпақ сезініп, көзімен көретін, өмірлік тәлім-тәрбие алып бабалар алдындағы қарымызды өтеуді, кешенді ізденістер мен мемлекеттік оң көзқарасты талап етеді. Еліміздің ертеңі болатын жастарымызды Қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу нәтижесінде қандай ұлттың өкілі болмасын өзін біртұтас көп ұлтты мемлекеттің - Қазақстан Республикасының азаматымын деп сезінеді, Қазақстан Республикасының азаматы болуды өзіне тиген зор бақыт және үлкен жауапкершілік деп түсінеді. Патриоттық тәрбие дегеніміз бұл қоғамды біріктіре алатын, мемлекеттің бірлігі мен біртұтастығын сақтауға ықпал ететін рухани-саяси фактор. Сонымен қатар, мемлекеттік саясат пен идеологияның ажырамас бір бөлігі болып саналады. Отансүйгіштік тәрбиені қалыптастырудың қайнар көзі тарих ғылымы екені баршамызға мәлім. Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Көп ұлтты жастардың өздерін Қазақстан тарихына, өткен буынның маңызды өмірлік құндылықтарымен сәйкестендіруіне үйрету керек, жастарға нақты өмірлік бағыт беру керек», - деген болатын [5,1]. Ұлы тұлғалардың өмірлерінен және нақты тарихи мысалдар арқылы қоғамдық санаға күшті ықпал етуге болады. Сол себепті, Отан тарихын оқыту Қазақстандық патриотизмнің қалыптасуында маңызды рөл атқаратынын көреміз. Патриоттық тәрбие мәселесі адамзат тарихының өн бойындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат болғандықтан, тәуелсіз Қазақстан тарихының маңызы зор. Әсіресе, бүгінгі күні лаңкестік пен экстремизмге қарсы күрес барлық өркениетті елдердің басты мәселесі болып отыр. Отанымыздың территория бүтіндігін сақтау, халықтың тыныштығын алатын лаңкестерге қарсы ұйымшылдықпен күресу, мемлекетімізге қауіп төндіретін кез-келген сыртқы және ішкі күштерге қарсы тұрудың өзі жастарды отаншылдық рухта тәрбиелеу міндетін жүктейді. Қоғамның қазіргі даму кезеңінде болып жатқан әлеуметтік, саяси және жаңа

технологиялық өзгерістерден, ұрпақ тәрбиесіндегі бетбұрыстардан білім мен тәрбие жүйелерінің ісін жаңа сатыға көтеру қажеттілігін туындатып отыр. Бүгінгі таңда қоғамның ұлттық мәдени тұрғыдан кемелденуі жастарды өз халқының рухани қазынасымен, ұлттық тәрбиенің озық, өнегелі дәстүрлерімен тереңірек таныстыру, соның негізінде жеке тұлғаны қалыптастырып, оның шығармашылық, рухани мүмкіндіктерін дамытуы көзделеді. Өйткені, еліміздің болашағы, оның материалдық және рухани дамуы жастардың білімі мен тәрбиесінің деңгейіне байланысты. Осыған орай Ұлткөшбашысы Н.Ә. Назарбаевтың: «Әрбір адамзат тарих қойнауына тереңдеу арқылы өзінің ата-бабалары қалдырған осындай кең-байтақ жердің лайықты мұрагері болуға ұмтылсын», - деген аталы сөзі айтылған [6,1].

Ұлтжандылық тәрбиесі адам жанына ана сүтімен, қанымен, ата-ана тәрбиесімен және туған өлкесін, туған елін сүю, құрметтеу арқылы қалыптасатындықтан, жастардың бойындағы ұлтжандылықты өз халқының мәдениетімен, салт-дәстүрінен, әдет-ғұрпынан бөлек қалыптастыру мүмкін емес. Патриоттық сезімнің сипаты жалпы адамзаттық құндылықтарға қарсы келмей, олармен үндес болуы керек, яғни ол кез-келген халықтың тілі мен мәдениетіне салт-санасы мен әдет-ғұрпына т.б. ұлттық ерекшеліктеріне құрмет сезімімен қарау деген сөз. Патриотизм сезімі - біздің халқымыздың болмысына ежелден сіңген қасиет. Ұрпақтан-ұрпаққа, атадан-балаға мирас болған өсиет. Халық бірлігі, ұрпақ пен дәстүр сабақтастығы ұранымыз өз тарихымызға деген көзқарасымыз, біздің аға ұрпаққа деген құрметіміз, хандарымыз бен билеріміздің өмір жолдарын өзіміз ұстанып қана қоймай, оны келешек ұрпаққа жеткізу, насихаттау болып табылады. Қазіргі мемлекет міндеті - ұлттық тәрбиені жандандырып, салт-дәстүрімізді сақтап, өмірдің озығын пайдаланып, тозығынан іргемізді аулақ салып, оқушыларымызды отансүйгіштікке, ұлтжандылыққа, салауатты өмірге, табиғатымызды аялауға тәрбиелеу.

Еліміздің ертеңіне көз тіккен Елбасымыз ұлттық құндылықтар арқылы өскелең ұрпақты тәрбилеуге айрықша мән беріп, киелі мекендер мен басқа да жәдігерлер кешенін өзара сабақтастыра отырып, ұлт жадында біртұтас кешен орнықтыруды меңзейді. Осы тұрғыда руханият саласындағы серпіліс өскелең жастар қауымының елінің, жерінің тарихынан мол мағлұмат алып зерттеуіне жағдай жасайды. Осы орайда, бәсекелік қабілетке қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы немесе сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім және сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Прагматизм - өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз.Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Эволюциялық даму қағидасы әрбір қазақстандықтың жеке басының дербес бағдарына айналуға тиіс. Латынға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ, XXI ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты. Туған жерге деген сүйіспеншілік. Туған елге - Қазақстанға деген патриоттық сезімге ұласады.

Тәуелсіз мемлекеттің негізгі мақсаттарының бірі және міндеті елін алға жетелейтін ұрпақ тәрбиелеумен астасады, өйткені елдің ертеңі отаншыл, жан-жақты тұлға болып қалыптасу тәрбиесін алған ұрпақпен тығыз байланысты. Бүгінгі заман ағымы жастарды азаматтылық пен елжандылыққа тәрбиелеу, жаңа іскер адамды қалыптастыруды талап етуде. Ұлт лидері Н.Ә.Назарбаев тәуелсіздікті баянды ету жолында «патриоттық рухты «рухы еркін халық қана ұлы істерді атқара алады» деген ұстанымымен жастар бойында қалыптастыруға бар күш-жігерін салып келеді. Бұл уақыттың қатаң талабы. Патриоттық рухы биік, күшті елдердің қашан да бағы таймаған. Біздің ойымызша, қазақтың патриоттық рухының негізгі тіректерінің бірі, оның ұлтжандылығы, ұлтшылдығы болып табылады. Бұл жердегі ұлтшылдықтың дәл

мазмұнын Елбасының «өз ұлтын сүю, шын мәнінде нағыз қазақ болу, өзге ұлт өкілдеріне астамшылықпен қарау емес» немесе «әр этностың ұлттық сезімін сыйлап, бірде-бір ұлтпен қарама-қайшылық туғызбау» деген тұжырымдарымен анықтауға болады.

Еліміздің дамуы мен гүлденуі жастардың қолында, яғни, болашақты құрайтын да білікті жас ұрпақ. Қазіргі таңда жастардың - алға қойған міндеттерін жүзеге асыруға мол мүмкіндіктері бар. Сол себепті жастарға мемлекеттік деңгейде, кең көлемде көңіл бөлінуде. Өйткені тәуелсіз еліміздің иесі болатын, елімізді бүкіл әлемге танытатын отаншыл жастар. Жастар – елдің болашағы. Ертеңгі күннің жарқындығы, сәулелі болуы соларға байланысты. Аға ұрпақ өмірден озады. Олардың орнын бүгінгі Тәуелсіздік белбалалары басатын болады.Ұрпақтар сабақтастығы – тарихи үдеріс, обьективті құбылыс. Әрбір жаңа ұрпақ өмірге өзімен бірге жаңа леп, жаңа ахуалды қоса әкеледі. Бұл ұрпақ прагматизмді, тиімділікті, жаңалыққа, инновацияға иек арта келеді. Кешегі күні үлкен бейнетке түсетін, қол күшімен атқарылатын үдерістерді енді техника күшімен атқарады. Қалам-қағазға жүгініп, қолмен есептеп жататын шаруалар техника үлесіне көшті. Компьютер арқылы қажетті мәліметтерді таба алады, алысқа хабарды интернет, ұялы телефон арқылы жібере алады. Бүгінгі ұрпаққа бұл қиындық келтірмейді, техника құлағында еркін ойнайды. Жастар қоғамдағы қозғаушы күшке айналды. Мұның себебі де бар, Елбасы жастар саясатына соңғы жылдары үлкен маңыз берді. Олармен нақты жұмыс істеудің үлгісін көрсетті. Бұл жергілікті билік өкілдеріне де үлкен сабақ болды. Олар да жастар саясатына үлкен бетбұрыс жасады. Өйткені, қоғам жастар арқылы өзін биологиялық бүтін ретінде ғана емес, сонымен бірге, әлеуметтік бүтін жүйе ретінде де ұдайы сақтай отырып, дами алады. Бұған дәлел, ел Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Әр буынның өзіндік тағдыры бар. Сіздерде де ол өздеріңіздікі. Сіздерге осындай уақытта өмір сүру үлесі тиді және сіздер елді көтере аласыздар... Қуатты күш болғандықтан Қазақстан Республикасы кері бағытта жүргісі келмейтіндігін нық жариялай отырып, жастар жүргізіп жатқан реформалар бағдарын қолдай алады»[1],-деп, республикамыздың жастарына үлкен сенім білдіреді. Демек, жас ұрпақ өз кезегінде, қоғамның басым бір бөлігі, өзегі, өкілі болғандықтан, біз оны қоғамнан тыс қарастыра алмаймыз. Сонымен қатар, қазіргі жастар деп бағалап отырған буын, болашақ қоғамның қайраткерлері және басшылары әрі өкілдері екендігі даусыз.

Жастар – бүкіл қоғамның экономикалық, ғылыми-техникалық, әлеуметтік, саяси, мәдени, рухани дамуының әрі объектісі, әрі субъектісі. Бұл, бір жағынан, олардың сан жағынан халықтың басым көпшілігін құрайтындығымен, екіншіден, жастардың өршілдік, шығармашыл, мобильділік, креативті, жаңашыл болу қасиеттерімен байланысты болмақ. Сондықтан, жастарға қоғамдағы әртүрлі материалдық ресурстардан анағұрлым маңызды стратегиялық «адам капиталы» ретіндегі көзқарас қажет.

Сонда ғана, жастардың болашағы айқын болары даусыз.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан - 2030». Ел Приздентінің Қазақстан халқына Жолдауы. - Алматы: «Білім», 1997 жыл.
3. Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап. - Алматы: «Қазақстан», 1991жыл.
4. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
5. Назарбаев Н.Ә. «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз». Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы халыққа Жолдауы.
6. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы қоғамдық идеялық бірлігінде. - Алматы: «Қазақстан» 1993жыл.
7. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы. Алматы. 2011 жыл.

ӘОЖ 37.035.6.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ

Ерғалиев Н.
(Ғылыми жетекшілері: Талғатбек Манаш Ойратұлы - Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы, тарих магистрі;
Дүкенбаева Зада Оразғалиқызы т.ғ.д., профессор)
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақстан Республикасының тәуелсіз, дербес мемлекет болғанына жиырма алты жылдан астам уақыт болды. Осы жылдар ішінде еліміз басынан көптеген қиыншылықтарды өткеріп, биік белестерді бағындырды. Әрине, тарих үшін жиырма алты жыл ұзақ уақыт емес, бірақ біздің жас мемлекетіміз үшін бұл - үлкен кезең. XXI жаһандану ғасырында ұлттық мәдениет пен өркениетті өзара кіріктіре отырып, жеке тұлға қалыптастыру бағытында елімізде ауқымы кең үлкен тарихи шаралар жүзеге асырылуда. Осы бағыттар бойында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың: «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдардың бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек» - деген түйінді сөзі ұлы бастаманың арқауы болмақ [1, 1]. Қазіргі қоғамдық-әлеуметтік жағдайда жеке тұлғаның бойындағы Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру басты міндет болып саналады.

Ел егемендігінің жиырма алты жылдық тарихына үңілсек, мемлекетіміздің алуан бағыттағы тыныс-тіршілігінің дамуында жастарға патриоттық тәрбие берудің бағдарлы идеяларын Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Стратегиялық бағдарламасының «Қазақстан мұраты» деп аталатын бөлімінде: «...біздің балаларымыз бен немерелеріміз... бабаларының игі дәстүрін сақтай отырып қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар бейбіт, абат, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады», - деп үміт артқан болатын [2,1]. Тәуелсіз тарихымыздың жетістіктері ұлан ғайыр. Аталмыш қысқа мерзім ішіндегі толағай табыстарымыздың өзі мың жылға пара-пар. Әрбір жетістіктеріміз көпұлтты қазақстандықтардың өз Отанына деген мақтанышын, сүйіспеншілігін оятады. Әсіресе, жастар арасында осы патриоттық сезімнің өсуі, тәуелсіз Қазақстанның жарқын болашағына деген сенімділігін ұялатады.

Қазақстан Республикасы көп ұлтты іргелі ел. Жас жеткіншектерді Отанын сүюге тәрбиелеу бір кезеңдік іс емес, ол маңдай терді қажет ететін күрделі үрдіс. Халқымыздың мақтанышы, қаһарман батыры Б.Момышұлы: «Патриотизм – Отанға (мемлекетке) деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығының қоғамдық - мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, ал мемлекетті нығайту дегеніміз жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм мемлекет деген ұғымды, жеке адаммен, яғни оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасты білдіреді» - деп патриотизм ұғымына анықтама берген болатын [3, 5]. Міне, осы орайда, Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы барша қоғамымызға зор сілкініс әкелді. Елбасының мақаласында ұлттық сананы жаңғыртқанда өзіміздің, қазақстандық дербес даму үлгісін қалыптастыруымыз керектігі баса айтылған. Бұл – қазақтың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, ең бастысы, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, қазақи рухымызды жаңғырту. Өскелең ұрпақтың бойына елжандылық, ұлтжандылық қасиеттерін сіңіру керектігі баса айтылған. Әрі осы жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыру жолының бағдарларын ұсынған. Олар: жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты - сол ұлттық кодыңды сақтай білу керектігінде. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай. Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойыңдағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе

мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды деп көшбасшымыз дөп басып айтты [4, 1]. Рухани жаңғыру бағыты Қазақстан құндылықтарының мәнін ашып қана қоймай, оны өскелең ұрпақ сезініп, көзімен көретін, өмірлік тәлім-тәрбие алып бабалар алдындағы қарымызды өтеуді, кешенді ізденістер мен мемлекеттік оң көзқарасты талап етеді. Еліміздің ертеңі болатын жастарымызды Қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу нәтижесінде қандай ұлттың өкілі болмасын өзін біртұтас көп ұлтты мемлекеттің - Қазақстан Республикасының азаматымын деп сезінеді, Қазақстан Республикасының азаматы болуды өзіне тиген зор бақыт және үлкен жауапкершілік деп түсінеді. Патриоттық тәрбие дегеніміз бұл қоғамды біріктіре алатын, мемлекеттің бірлігі мен біртұтастығын сақтауға ықпал ететін рухани-саяси фактор. Сонымен қатар, мемлекеттік саясат пен идеологияның ажырамас бір бөлігі болып саналады. Отансүйгіштік тәрбиені қалыптастырудың қайнар көзі тарих ғылымы екені баршамызға мәлім. Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Көп ұлтты жастардың өздерін Қазақстан тарихына, өткен буынның маңызды өмірлік құндылықтарымен сәйкестендіруіне үйрету керек, жастарға нақты өмірлік бағыт беру керек», - деген болатын [5,1]. Ұлы тұлғалардың өмірлерінен және нақты тарихи мысалдар арқылы қоғамдық санаға күшті ықпал етуге болады. Сол себепті, Отан тарихын оқыту Қазақстандық патриотизмнің қалыптасуында маңызды рөл атқаратынын көреміз. Патриоттық тәрбие мәселесі адамзат тарихының өн бойындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат болғандықтан, тәуелсіз Қазақстан тарихының маңызы зор. Әсіресе, бүгінгі күні лаңкестік пен экстремизмге қарсы күрес барлық өркениетті елдердің басты мәселесі болып отыр. Отанымыздың территория бүтіндігін сақтау, халықтың тыныштығын алатын лаңкестерге қарсы ұйымшылдықпен күресу, мемлекетімізге қауіп төндіретін кез-келген сыртқы және ішкі күштерге қарсы тұрудың өзі жастарды отаншылдық рухта тәрбиелеу міндетін жүктейді. Қоғамның қазіргі даму кезеңінде болып жатқан әлеуметтік, саяси және жаңа технологиялық өзгерістерден, ұрпақ тәрбиесіндегі бетбұрыстардан білім мен тәрбие жүйелерінің ісін жаңа сатыға көтеру қажеттілігін туындатып отыр. Бүгінгі таңда қоғамның ұлттық мәдени тұрғыдан кемелденуі жастарды өз халқының рухани қазынасымен, ұлттық тәрбиенің озық, өнегелі дәстүрлерімен тереңірек таныстыру, соның негізінде жеке тұлғаны қалыптастырып, оның шығармашылық, рухани мүмкіндіктерін дамытуы көзделеді. Өйткені, еліміздің болашағы, оның материалдық және рухани дамуы жастардың білімі мен тәрбиесінің деңгейіне байланысты. Осыған орай Ұлткөшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың: «Әрбір адамзат тарих қойнауына тереңдеу арқылы өзінің ата-бабалары қалдырған осындай кең-байтақ жердің лайықты мұрагері болуға ұмтылсын», - деген аталы сөзі айтылған [6,1].

Ұлтжандылық тәрбиесі адам жанына ана сүтімен, қанымен, ата-ана тәрбиесімен және туған өлкесін, туған елін сүю, құрметтеу арқылы қалыптасатындықтан, жастардың бойындағы ұлтжандылықты өз халқының мәдениетімен, салт-дәстүрінен, әдет-ғұрпынан бөлек қалыптастыру мүмкін емес. Патриоттық сезімнің сипаты жалпы адамзаттық құндылықтарға қарсы келмей, олармен үндес болуы керек, яғни ол кез-келген халықтың тілі мен мәдениетіне салт-санасы мен әдет-ғұрпына т.б. ұлттық ерекшеліктеріне құрмет сезімімен қарау деген сөз. Патриотизм сезімі - біздің халқымыздың болмысына ежелден сіңген қасиет. Ұрпақтан-ұрпаққа, атадан-балаға мирас болған өсиет. Халық бірлігі, ұрпақ пен дәстүр сабақтастығы ұранымыз өз тарихымызға деген көзқарасымыз, біздің аға ұрпаққа деген құрметіміз, хандарымыз бен билеріміздің өмір жолдарын өзіміз ұстанып қана қоймай, оны келешек ұрпаққа жеткізу, насихаттау болып табылады. Қазіргі мемлекет міндеті - ұлттық тәрбиені жандандырып, салт-дәстүрімізді сақтап, өмірдің озығын пайдаланып, тозығынан іргемізді аулақ салып, оқушыларымызды отансүйгіштікке, ұлтжандылыққа, салауатты өмірге, табиғатымызды аялауға тәрбиелеу.

Еліміздің ертеңіне көз тіккен Елбасымыз ұлттық құндылықтар арқылы өскелең ұрпақты тәрбилеуге айрықша мән беріп, киелі мекендер мен басқа да жәдігерлер кешенін өзара сабақтастыра отырып, ұлт жадында біртұтас кешен орнықтыруды меңзейді. Осы тұрғыда руханият саласындағы серпіліс өскелең жастар қауымының елінің, жерінің тарихынан мол

мағлұмат алып зерттеуіне жағдай жасайды. Осы орайда, бәсекелік қабілетке қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы немесе сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім және сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Прагматизм - өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз.Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Эволюциялық даму қағидасы әрбір қазақстандықтың жеке басының дербес бағдарына айналуға тиіс. Латынға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ, XXI ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты. Туған жерге деген сүйіспеншілік. Туған елге - Қазақстанға деген патриоттық сезімге ұласады.

Тәуелсіз мемлекеттің негізгі мақсаттарының бірі және міндеті елін алға жетелейтін ұрпақ тәрбиелеумен астасады, өйткені елдің ертеңі отаншыл, жан-жақты тұлға болып қалыптасу тәрбиесін алған ұрпақпен тығыз байланысты. Бүгінгі заман ағымы жастарды азаматтылық пен елжандылыққа тәрбиелеу, жаңа іскер адамды қалыптастыруды талап етуде. Ұлт лидері Н.Ә.Назарбаев тәуелсіздікті баянды ету жолында «патриоттық рухты «рухы еркін халық қана ұлы істерді атқара алады» деген ұстанымымен жастар бойында қалыптастыруға бар күш-жігерін салып келеді. Бұл уақыттың қатаң талабы. Патриоттық рухы биік, күшті елдердің қашан да бағы таймаған. Біздің ойымызша, қазақтың патриоттық рухының негізгі тіректерінің бірі, оның ұлтжандылығы, ұлтшылдығы болып табылады. Бұл жердегі ұлтшылдықтың дәл мазмұнын Елбасының «өз ұлтын сүю, шын мәнінде нағыз қазақ болу, өзге ұлт өкілдеріне астамшылықпен қарау емес» немесе «әр этностың ұлттық сезімін сыйлап, бірде-бір ұлтпен қарама-қайшылық туғызбау» деген тұжырымдарымен анықтауға болады.

Еліміздің дамуы мен гүлденуі жастардың қолында, яғни, болашақты құрайтын да білікті жас ұрпақ. Қазіргі таңда жастардың - алға қойған міндеттерін жүзеге асыруға мол мүмкіндіктері бар. Сол себепті жастарға мемлекеттік деңгейде, кең көлемде көңіл бөлінуде. Өйткені тәуелсіз еліміздің иесі болатын, елімізді бүкіл әлемге танытатын отаншыл жастар. Жастар – елдің болашағы. Ертеңгі күннің жарқындығы, сәулелі болуы соларға байланысты. Аға ұрпақ өмірден озады. Олардың орнын бүгінгі Тәуелсіздік белбалалары басатын болады.Ұрпақтар сабақтастығы – тарихи үдеріс, обьективті құбылыс. Әрбір жаңа ұрпақ өмірге өзімен бірге жаңа леп, жаңа ахуалды қоса әкеледі. Бұл ұрпақ прагматизмді, тиімділікті, жаңалыққа, инновацияға иек арта келеді. Кешегі күні үлкен бейнетке түсетін, қол күшімен атқарылатын үдерістерді енді техника күшімен атқарады. Қалам-қағазға жүгініп, қолмен есептеп жататын шаруалар техника үлесіне көшті. Компьютер арқылы қажетті мәліметтерді таба алады, алысқа хабарды интернет, ұялы телефон арқылы жібере алады. Бүгінгі ұрпаққа бұл қиындық келтірмейді, техника құлағында еркін ойнайды. Жастар қоғамдағы қозғаушы күшке айналды. Мұның себебі де бар, Елбасы жастар саясатына соңғы жылдары үлкен маңыз берді. Олармен нақты жұмыс істеудің үлгісін көрсетті. Бұл жергілікті билік өкілдеріне де үлкен сабақ болды. Олар да жастар саясатына үлкен бетбұрыс жасады. Өйткені, қоғам жастар арқылы өзін биологиялық бүтін ретінде ғана емес, сонымен бірге, әлеуметтік бүтін жүйе ретінде де ұдайы сақтай отырып, дами алады. Бұған дәлел, ел Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Әр буынның өзіндік тағдыры бар. Сіздерде де ол өздеріңіздікі. Сіздерге осындай уақытта өмір сүру үлесі тиді және сіздер елді көтере аласыздар... Қуатты күш болғандықтан Қазақстан Республикасы кері бағытта жүргісі келмейтіндігін нық жариялай отырып, жастар жүргізіп жатқан реформалар бағдарын қолдай алады»[1],-деп, республикамыздың жастарына үлкен сенім білдіреді. Демек, жас ұрпақ өз кезегінде, қоғамның басым бір бөлігі, өзегі, өкілі болғандықтан, біз оны қоғамнан тыс

қарастыра алмаймыз. Сонымен қатар, қазіргі жастар деп бағалап отырған буын, болашақ қоғамның қайраткерлері және басшылары әрі өкілдері екендігі даусыз.

Жастар – бүкіл қоғамның экономикалық, ғылыми-техникалық, әлеуметтік, саяси, мәдени, рухани дамуының әрі объектісі, әрі субъектісі. Бұл, бір жағынан, олардың сан жағынан халықтың басым көпшілігін құрайтындығымен, екіншіден, жастардың өршілдік, шығармашыл, мобильділік, креативті, жаңашыл болу қасиеттерімен байланысты болмақ. Сондықтан, жастарға қоғамдағы әртүрлі материалдық ресурстардан анағұрлым маңызды стратегиялық «адам капиталы» ретіндегі көзқарас қажет.

Сонда ғана, жастардың болашағы айқын болары даусыз.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан - 2030». Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. - Алматы: «Білім», 1997 жыл.
3. Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап. - Алматы: «Қазақстан», 1991жыл.
4. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
5. Назарбаев Н.Ә. «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз». Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы халыққа Жолдауы.
6. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы қоғамдық идеялық бірлігінде. - Алматы: «Қазақстан» 1993жыл.
7. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы. Алматы. 2011 жыл.

УДК 364

О СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКЕ И СОЗДАНИИ БЕСПРЕПЯТСТВЕННОГО ДОСТУПА ДЛЯ ЛИЦ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Ержанова А.М., Стукаленко Н.М.

(КГУ им. Ш. Уалиханова)

В 2017 году своим Посланием президент Республики Казахстан объявил о начале Третьей модернизации Казахстана «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Цель данной модернизации – войти в тридцатку развитых государств мира. Достижение данной цели невозможно без соблюдения международных стандартов, направлений, принципов. Работа по ее достижению начата с момента становления независимого государства и продолжается посей день. Одно из требований соблюдения международных стандартов - создание безбарьерной среды жизнедеятельности для лиц с особыми потребностями. В Акмолинской области проживает порядка 29 тысяч лиц, имеющих инвалидность, около 9,5 тысяч из которых нуждаются в создании особых условий жизнедеятельности. Чтобы наделить инвалидов возможностью вести независимый образ жизни и всесторонне участвовать во всех делах, государство принимает надлежащие меры для обеспечения инвалидам доступа наравне с другими к физическому окружению, к транспорту, к информации и связи, включая информационно-коммуникационные технологии и системы, а также к другим объектам и услугам, открытым или предоставляемым для населения, как в городских, так и в сельских районах.

Доступная среда для инвалидов и других маломобильных групп населения - это, прежде всего, сочетание требований и условий к городскому дизайну, инфраструктуре объектов и транспорта, которые позволяют инвалидам свободно передвигаться в пространстве и получать необходимую информацию для осуществления комфортной жизнедеятельности. Создание безбарьерной среды для инвалидов является первостепенной задачей любого развитого общества, а также актуальным направлением социальной политики государства. Кроме того,

это комплекс мер для возможности реабилитации людей с ограниченными функциями. В связи, с чем в 2015 году Казахстан ратифицировал Конвенцию о правах инвалидов, принял на себя обязательства по имплементации международных стандартов в отношении лиц с ограниченными возможностями. Цель настоящей Конвенции заключается в поощрении, защите и обеспечении полного и равного осуществления всеми инвалидами всех прав человека и основных свобод, а также в поощрении уважения присущего им достоинства. Также в целях реализации норм Конвенции были внесены поправки в законодательные акты, в том числе кодексы. Основная цель внесенных в законодательство поправок - создание условий беспрепятственного передвижения для инвалидов и других маломобильных групп населения. В частности, введены требования на железнодорожных вокзалах, в портах и аэропортах по выделению мест для парковки автотранспортных средств инвалидов с установкой специальных знаков. Недостаточно только сделать пандус для колясочников. Необходимо оснастить объект всеми видами доступности для всех категорий: для слабовидящих и слепых, для слабослышащих и глухих, для людей с нарушениями опорно-двигательных функций и других маломобильных групп населения. Не многие знают о том, что необеспечение условий инвалидам для беспрепятственного доступа к объектам социальной и транспортной инфраструктуры влечет привлечение к административной ответственности в виде штрафа. На данный момент в Акмолинской области имеется более 1 500 объектов, которые наиболее часто посещаются инвалидами, на данных объектах создан частичный доступ для лиц с ограниченными возможностями.

Основными причинами низкой адаптации являются отсутствие общественного создания индивидуальных предпринимателей, руководителей и владельцев социально-значимых объектов, недостаточность бюджетных средств, некачественное проведение паспортизации объектов. Возможно, в целях привлечения общественного сознания необходимо поменять стереотипы мышления нашего общества. Пояснить гражданам, что создание особых условий это не мера, необходимая для инвалидов, это мера безопасности наших граждан. Взять за пример трагедию, которая случилась в городе Кемерово в марте 2018 года, если бы были созданы условия, такие как подъемные устройства на верхних этажах, дверные проемы были бы максимально широкими, то можно было бы избежать трагедии и экстренно эвакуировать максимальное количество людей. Для нас важно и необходимо решить важнейшую социальную задачу – создать равные возможности для инвалидов во всех сферах жизни общества путем обеспечения доступности физического, социального, экономического и культурного окружения, здравоохранения и образования, информации и связи. Конституция Республики Казахстан гласит: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы», в том числе права лиц с особыми потребностями [1].

Сегодня для приведения системы социальной защиты в соответствие с современными требованиями и во исполнение поручений Главы государства начата модернизация системы социального обслуживания [2]. Система социальной защиты поддерживает социальную стабильность в обществе, способствует сохранению его устойчивости в периоды ускоренного развития или трансформации от одной системы к другой. А качество жизни населения является показателем эффективности государственного управления. Стремление к повышению эффективности государственного управления является одной из стратегических задач современного общества. Качество жизни населения зависит не только от уровня материального благополучия и благоустройства населенных пунктов, но и от создания системы власти для населения, возможность участвовать в совместном принятии жизненно важных решений, что в свою очередь повышает уровень доверия населения к государственным органам, степень удовлетворенности условиями своей жизни, социальную значимость граждан и в целом улучшает морально-психологический климат в обществе.

Социальные услуги обеспечивают комплекс услуг лицам, семьям, находящимся в трудной жизненной ситуации, создают условия для преодоления возникших социальных проблем и направлены на создание им равных с другими гражданами возможностей участия в

жизни общества. Основное направление социальных программ в Казахстане - долгосрочная помощь малоимущим и социально незащищенным группам населения (детям, ветеранам войн и инвалидам), в том числе предоставление специальных социальных услуг. С учетом международного опыта систематизирован и определен перечень специальных социальных услуг, гарантированных государством и предоставляемых на бесплатной основе. В него вошли социально-медицинские, социально-педагогические, социально-психологические, социально-правовые, социально-бытовые и социально-экономические услуги; разработаны стандарты оказания социальных услуг, которые определяют объем, качество и сроки предоставляемых услуг и необходимые трудовые и финансовые ресурсы для их оказания. Проведены институциональные преобразования и получили развитие новые формы оказания услуг, которые расширили доступность социального обслуживания. К оказанию социальных услуг привлечен частный сектор, развивается волонтерское движение. В результате у нуждающихся в социальном обслуживании лиц появилась возможность выбора организаций социального обслуживания в зависимости от условий предоставления услуг [3].

Несмотря на предпринятые меры, в социальном обслуживании остается ряд проблем, требующих решения. Во-первых, преобладает заявительный принцип оказания социальных услуг. В таком случае социальную помощь получают только те граждане, которые воспринимают свою ситуацию как трудную, в то время как остальные граждане, нуждающиеся в поддержке, но не обратившиеся в соответствующие учреждения, социальные услуги не получают. Работа «по заявлению» предполагает, что трудная жизненная ситуация у человека уже сформировалась, и ее разрешение требует существенных усилий. Упущенной оказывается профилактический момент, возможность работы с этой ситуацией на ранних стадиях, когда есть шанс преодолеть развитие негативных тенденций. В ряде случаев это порождает иждивенчество отдельных потребителей социальных услуг и приводит к консервации социальных проблем и трудных жизненных ситуаций в семье. Во-вторых, сохраняется недоступность и низкое качество услуг (преимущественно для жителей села). В настоящее время более половины организаций социального обслуживания размещены в крупных городах и районных центрах. В то же время около половины обслуживаемых лиц с ограниченными возможностями проживают в сельской местности, где доминируют отделения оказания социальной помощи на дому. Они в лучшем случае обеспечивают первичную адаптацию инвалидов к окружающей среде (навыки самообслуживания), но не социальную интеграцию. В этой связи имеется необходимость принять меры, направленные на дальнейшее расширение институциональной базы системы, категоризацию получателей услуг в зависимости от их индивидуальных возможностей и усиление адресности предоставляемых услуг. На разрешение выше обозначенных проблем и направлены преобразования системы социального обслуживания на современном этапе. С 2018 года будет осуществлена реализация новых преобразований, где в целях расширения доступности социального обслуживания планируется провести деинституционализацию действующих крупных домов-интернатов, расширить сеть малокомплектных организаций, а также обеспечить информационное сопровождение системы. Таким образом, для превращения социальных служб в эффективную систему управления процессами оказания социальных услуг населению в целом предстоит провести их серьезную реконструкцию.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы: Казахстан, 1995.
2. Назарбаев Н.А. Послание. Социальная модернизация Казахстана // Казахстанская правда. № 420.
3. Абдыкалыкова Г. Анализ работы системы социальной защиты населения в Казахстане // Социальная политика и социология.- 2015, №4.

УДК 364

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАН С УЧЕТОМ ПРИНЦИПОВ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Ерохина М.А., Кенжегалиев К.К.
(КГУ им. Ш. Уалиханова)

Наиболее значимой функцией государства является создание условий, обеспечивающих каждому человеку возможность реализовать свои потребности с учетом принятой в обществе системы ценностей. Социальная политика — часть внутренней политики государства, представленная в его социальных программах и приоритетных направлениях, в практической деятельности и реализующая отношения в обществе в интересах и через интересы основных социальных групп населения. Социальную политику можно рассматривать как в широком — это решения и мероприятия, затрагивающие все стороны жизни общества, государства и граждан, живущих в нем, так и в узком смысле — это перераспределение на основе действующего законодательства ресурсов между различными социальными группами населения, отраслями народного хозяйства. Сегодня социальная политика — это теоретическая доктрина, разрабатываемая ведущими специалистами в области социальных наук в разных странах мира; это учебная дисциплина, которую преподают в большинстве высших учебных заведений мира. Сущностью социальной политики является деятельность государства, политических и социальных институтов, направленная на развитие социальной сферы, на совершенствование условий и качества жизни человека через систему социальной поддержки и социальной защиты. Под социальной сферой понимаются все направления, обеспечивающие жизнедеятельность человека, семьи, общества и государства, где происходит реализация социальной политики государства. Она включает условия труда и отдыха людей, их быт и досуг, уровень материального благосостояния, образования, воспитания и здравоохранения и др. Социальная сфера охватывает систему социальных, социально-экономических и национальных отношений, связи между обществом, государством и личностью.

Наиболее значимой характеристикой в социальной политике является определение принципов, на которых она базируется принцип социальной справедливости — целостная нравственная оценка отношений в обществе, определяющая как сами эти отношения, так и особенности взаимодействий между людьми; принцип индивидуальной социальной ответственности, который требует от человека, семьи, группы использовать максимум усилий для самопомощи, самообеспечения; принцип социального партнерства — согласование интересов разных общественных сил; принцип социальных гарантий — равные права и возможности всем гражданам в получении определенного законодательством минимума (основным признаком гражданского общества является признание независимости за каждым из его членов, что предполагает наделение граждан государства правами и обязанностями, которые определяют его статус в качестве свободной автономной личности, при помощи социальных гарантий обеспечивается социальная защищенность населения); принцип общественного контроля — законодательное регулирование взаимодействия государственных и негосударственных структур в социальной сфере, приоритет отдан общественной инициативе. Кроме того, выделяют принципы гуманизма, открытости, системности, непрерывности, сбалансированности, конкретно-исторической обусловленности и др. Большинство из них были выработаны в процессе развития общества и неотрывно связаны с построением Казахстана как демократического государства.

Под субъектами социальной политики понимаются самостоятельные и фактически действующие социальные группы и их представители (организации, структуры, институты). К субъектам, участвующим в разработке и реализации социальной политики, относят государство, общественные объединения, политические партии и граждан страны. Если

субъектом ее реализации выступает государство, то такая политика является государственной социальной политикой. Ее формированием и реализацией занимаются органы государственной власти. Государство берет на себя социальные обязательства (система законодательно закрепленных социальных благ), которые оно обязуется сделать доступными для всех граждан. Чаще всего они определены в законодательстве и реализуются за счет бюджетных средств. Часть ответственности может быть возложена на работодателей и на граждан. Эффективность в реализации социальной политики напрямую зависит от уровня развития экономики государства и регионов, конкретного предприятия. Негосударственные субъекты (институты социальной политики) — это формы самоорганизации социальных групп, слоев, классов, которые дают им возможность представлять свои интересы и вести эффективное взаимодействие с другими социальными субъектами. Данный тип организационных структур присущ демократическому (гражданскому) обществу и является наиболее значимой социальной силой, принимающей участие в государственных и негосударственных структурах. Основными негосударственными субъектами являются профессиональные союзы, политические партии, общественные организации. Под социальными институтами понимают определенные элементы структуры общества, представляющие собой исторически сложившиеся типы и формы социальной деятельности, благодаря которым организуется общественная жизнь и сохраняется устойчивость, целостность государства. Субъекты в социальной политике находятся в определенных отношениях к ее объектам. Объекты социальной политики — все население страны. При этом в узком смысле акцент сделан на социальную поддержку граждан, не способных в силу определенных причин обеспечить себе достойный уровень жизни. Для всех граждан государство должно создавать общую систему взаимодействия в обществе, единые принципы. Одновременно необходимо проводить дифференцированную адресную (приоритетную) социальную политику с учетом возможностей государства и общества, конкретного человека.

Основным механизмом реализации эффективного социального развития является социальная политика государства, функционирующая в рамках социальных программ. Социальная программа — комплекс целей и мероприятий (действий), необходимых для реализации плана по решению социальных проблем (в том числе социально-экономическая поддержка наиболее уязвимых категорий граждан). Центральным субъектом выступает государство, разрабатывающее и реализующее социальные программы в интересах граждан. Потребности человека являются основным стержнем для определения приоритетов в выборе целевых программ. Под социальной целевой программой понимается целостная система мер, скоординированных по целям, задачам, содержанию и срокам реализации с учетом перспектив развития социальной политики и экономики государства.

Политика, осуществляемая в ходе реформирования социальной сферы, призвана сформировать не только новые условия, но и иную стратегию поведения человека, основанную на социально-экономической активности и ответственности всех субъектов. Социальная реформа нацелена на эффективное переустройство какой-либо стороны (сторон) существующего государства, направлений социальной политики при сохранении целостности действующего общественного строя. Можно конкретизировать ориентацию социальной политики государства по двум линиям:

- учет и эффективная реализация основных направлений (видов) социальной работы: диагностика; профилактика; надзор; корреляция; терапия; адаптация; реабилитация; обеспечение; страхование; опека; помощь; консультирование; экспертиза; попечительство; нововведения; посредничество и подвижничество;

- направленность на основные социальные объекты, нуждающиеся в социальной защите, социальной помощи и поддержке, такие как инвалиды; безработные, участники войны и приравненные к ним лица, труженики тыла во время войны; одинокие пожилые люди и семьи, состоящие из одних пенсионеров (по возрасту, инвалидности и прочим основаниям); вдовы и матери военнослужащих, погибших во время войны и мирное время; бывшие несовершеннолетние узники фашизма; лица, подвергшиеся политическим репрессиям и

впоследствии реабилитированные; беженцы, вынужденные переселенцы; лица, подвергшиеся радиационному воздействию вследствие аварии на Чернобыльской АЭС, ядерных выбросов и ядерных испытаний; лица, вернувшиеся из мест заключения, лишения свободы, специальных учебно-воспитательных учреждений; лица без определенного места жительства; семьи, имеющие в составе лиц, злоупотребляющих алкоголем, употребляющих наркотики; семьи, имеющие детей-инвалидов; семьи, имеющие на попечении детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей; семьи с низким уровнем доходов; многодетные семьи; семьи несовершеннолетних родителей; молодые семьи (в том числе студенческие); матери, находящиеся в отпуске по уходу за ребенком; беременные женщины и кормящие матери; самостоятельно проживающие выпускники детских домов и школ-интернатов (до достижения материальной независимости и социальной зрелости); осиротевшие или оставшиеся без попечения родителей дети; безнадзорные дети и подростки; дети и подростки девиантного поведения; дети, испытывающие жестокое обращение и насилие, оказавшиеся в условиях, угрожающих здоровью и развитию; разводящиеся семьи; семьи с неблагоприятным психологическим микроклиматом, конфликтными отношениями, семьи, где родители педагогически несостоятельны; лица, имеющие психологические затруднения, испытывающие психологические стрессы, склонные к суицидным поступкам.

Ориентация социальной политики государства по этим двум линиям должна быть естественной. Они тесно связаны между собой как в теории, так и (особенно) на практике, в процессе подготовки социальных работников и в дальнейшей их профессиональной деятельности. Речь здесь идет о таком содержании социальной политики, в котором реализуется социальное обслуживание людей в широком плане. А это значит, что государство осуществляет (прямо и косвенно) деятельность по социально-экономической поддержке, оказанию социально-бытовых, медико-социальных, психолого-педагогических, правовых услуг, по социальной адаптации и реабилитации граждан и семей, находящихся в трудной жизненной ситуации.

Социальная защита – это система, призванная обеспечивать определенный уровень доступа к жизненно необходимым благам и определенный уровень благосостояния граждан, которые в силу неблагоприятных обстоятельств (старость, состояние здоровья, потеря кормильца или работы) не могут быть экономически активными и обеспечивать себя доходами путем участия в достойно оплачиваемом труде [1]. Ежегодно по всему миру принимаются разные меры по усовершенствованию этой системы. Основной целью организаций, занимающихся социальной защитой является социально незащищенный слой населения, к нему можно отнести детей-сирот, малообеспеченные семьи, людей с ограниченными возможностями. Анализ исследуемой проблемы показал, что основной функцией социального обеспечения любого государства является: стимулирование стабильной, оплачиваемой трудовой деятельности; предотвращение и компенсацию части доходов в случае возникновения основных социальных рисков с помощью механизмов социального страхования; предоставление механизмов социальной помощи, предназначенной для уязвимых групп населения, не являющихся участниками системы социального страхования; доступ граждан к основным правам и услугам, таким как образование и медицинская помощь. Количественные показатели системы социальной защиты в значительной степени определяются уровнем экономического развития, а степень солидарности между лицами, участие государственных институтов и уровень стимулирования находятся во взаимосвязи с выбранной социально-экономической моделью. Основным источником финансирования и общим регулятором системы социальной защиты является государство. В действующей системе подтверждается международный опыт относительно базовых характеристик – более полный охват населения и низкие административные расходы в системе с государственным управлением, низкий охват и высокие административные расходы в системе с участием частных институтов. Стимулы по участию в системе, за исключением накопительной пенсионной системы, минимальны. Основными недостатками действующей системы социальной защиты, препятствующими ее эффективному функционированию, являются: несовершенное законодательство:

законодательная система, регулирующая социальную сферу, сложна и непрозрачна, поскольку сформирована в основном по видам выплат, а не по социальным рискам и основаниям выплат; недостаточная справедливость и низкие стимулы: отсутствие преимуществ работников формального сектора экономики, осуществляющих налоговые отчисления, перед теми, кто не отчисляет, при реализации права на получение социальных пособий; недостаточная прозрачность: на стадии становления находится система индивидуальной идентификации или базы данных для отслеживания процесса получения и распределения пособий [2].

Основные направления развития системы социальной защиты базируются на анализе международного опыта и современного состояния. Необходимо построение такой системы, которая соответствует рыночным условиям и способствует формированию стимулов к стабильной оплачиваемой деятельности с более высоким уровнем охвата населения при минимальных затратах на администрирование. Если рассматривать эту систему на опыте других стран мы можем увидеть, что в некоторых государствах размер социальных выплат является одинаковым для всех граждан вне зависимости от взноса человека. В других странах подразумевается, что социальные выплаты каждого человека зависят от его трудовой деятельности: условий труда, размеров и продолжительности отчислений. Новая система социальной защиты должна быть основана на комбинировании двух представленных точек зрения. Реализация прав на социальную защиту должна быть легкодоступной для потенциальных получателей. Гарантированный государством минимальный объем пособий должен предоставлять одинаковый уровень выплат для всех получателей при наступлении социальных рисков. В то же время дополнительный уровень защиты должен зависеть от трудовой деятельности каждого конкретного человека.

Система социальной защиты должна стимулировать индивидуальную ответственность каждого гражданина, а не его зависимость от государства. В целом все трудоспособные граждане должны быть ответственными за свое собственное будущее и благосостояние своих семей. Система должна быть действенной. Пособия должны обладать адресностью, т.е. предоставляться тем, кто имеет на них право и наиболее нуждается в них. Система должна быть эффективной, т.е. прозрачной и хорошо управляемой, низкозатратной и простой, дублирование пособий должно быть сведено до минимума. Остальные компоненты системы должны гибко регулироваться. Система социальной защиты должна за определенный короткий срок обеспечить максимально полный охват населения. С учетом вышеизложенного, предлагается организовать систему социальной защиты на основе социальных рисков, включающую в себя следующие элементы защиты: государственные выплаты всем гражданам на одинаковом уровне за счет средств бюджета, предназначенные для социального обеспечения при наступлении социальных рисков; обязательное социальное страхование за счет отчислений работодателей и работников; накопительная пенсионная система; социальная помощь и специальные государственные программы поддержки определенных категорий граждан за счет средств госбюджета. Таким образом, учитывая специфику Казахстана, на основе международного опыта при рассмотрении институциональной базы системы социальной защиты предпочтение должно быть отдано смешанной системе, при которой эффективно используются возможности как государственных, так и частных институтов [3].

Литература:

1. Абдыкалыкова Г. Система социальной защиты населения в Казахстане, адаптированная к требованиям социально ориентированного государства // Казахстанская правда. №420 (27239).
2. Фан Т.Ф. История и этапы развития социальной защиты населения // Социальная политика и социология. - №4.- 2013.- С. 31-32.
3. Назарбаев Н.А. Послание. Социальная модернизация Казахстана: «Двадцать шагов к Обществу Всеобщего труда» // Казахстанская правда. №420 (27239).

ӘОЖ 691.33

ҚАЗІРГІ БАНК ЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ҚҰРУ ПРИНЦИПТЕРІ

Әбдірахман Ж.И.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Банк - өзінің жарғысы бар, толық шаруашылық есеп және өзін өзі қаржыландыру негізінде қызмет жасайтын заңды тұлға. Ол ақша қараатын тарту, орналастыру және басқа банктік операцияла жүргізетін мекеме. Несие жүйесінің негізгі буынын ─ банктер. Себебі масштабы және маңызы жөнінен несие қатынастарының басым көпшілігі банктер арқылы өтеді. Банк деген ұғым не, ол қалай пайда болды деген сұраққа жауап іздестірейік. «Банк» деген ұғымы италиян сөзі «bank» ─ орындық, «айырбас орындығы ─ айырбас орны» дегенді білдіреді. Орындайтын айырықша қызметтеріне байланыты банктер эмиссиялық және эмиссиялық емес болып екіге бөлінеді.

Эмиссиялық банк ─ ол айналысқа ақша белгілерін эмиссиялауға (шығаруға) құқығы бар, әдетте, орталық банк. Мемлекеттің Орталық банкінің негізгі мақсаты ─ айналысқа ақша бірлігін шығару, банктерге ерекше тауар ─ ақша белгіін сату және банк жүйесінің несие-есеп, эмиссиялық жұмысын басқару. Ол ─ елдің екі деңгейлі банк жүйесінің ─ жоғары деңгейіндегі банк.

Мемлекеттегі басқа банктердің барлығының да ақша бірліктерін шығаруға құқы жоқ эмиссиялық емес банктер. Олар коммерциялық, инвестициялық, инновациялық, ипотекалық және т.с.с. банктер. Коммерциялық банктер клиенттерге көрсететін қызмет түрлерін үнемі ұлғайтып тұратын әмбебап үлгідегі банк. Ал басқа банктер бір-екі қызмет түріне маманданған банктер.

Ипотекалық банктер ─ жерді және жылжымайтын мүліктерді кепілдікке алып, ұзақ мерзімге несие береді. Олар ипотекалық облигация, акция және басқа бағалы қағаздарды сату арқылы ақша жинақтайды.

«Қазақстан республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» республика Президентінің Жарлығында 1995 жылғы 31 тамыздағы заң күші бар жарлығындағы «Қазақстанда екі денгейлі банк жйесі бар» деліген. Ұлттық банк –мемлекеттің орталық банкі, ол банк жүйесінің жоғарғы (бірінші денгейіндегі) банк. Басқа банктердің барлығы банк жүйесінің төмегі (екінші) денгейіндегі банктер делінген. Ұлттық банк - заңды тұлға, дербес балансы бар, өзіне тікелей бағынатын төменгі бөлімшелері мен бірге тіке бағыныстағы біртұтас орталықтандырылған құрылым,іс-әрекетін толық шаруашылық есеп негізінде жүргізеді.

Ұлттық статистика көрсеткіші бойынша 2000 жылдың басында 55 екінші деңгейлі банк анықталған. Оның ішінде біреуі мемлекеттік, біреуі мемлекет аралық 22 шетелдік қатысуымен, 17 шетел өкілдігі ашылған. республикада тіркеуден өткен 44 ломбард, 7 несиелік серіптестігі және кейбір банктік операция жәргізетін 46 басқа мекеме бар.

Ұлттық банктің басқарушы органы болып Басқарма және директорлар Кеңесі /Директорат/ саналады. Оның жоғарғы органы-Басқарма, ол 9 адамнан тұрады. Оған Ұлттық банктің төрағасы, бес лауазымды адамы және Президенттен бір, Республика Үкіметінен екі өкіл кіреді. Президенттен, Республика Үкіметінен және Ұлттық банктен кірген басқарма мушелерінен тиісінше Президент, Үкімет және Ұлттық банктің төрағасы бекітеді және қызметтен босатады.

Ұлттық банктің төрағасын республика Президенті Парламентпен келісе отырып 6 жыл мерзімге тағайындайды.Егер төраға қызметтен кеткісі келсе 2 ай бұрын алдын ала Президентке арыз жазуға құқылы.Оны қызметтен Президент босатады.Төраға Ұлттық банктің қызметіне жауапты.Оның орынбасарларын төрағаның ұсынысымен Республика Президенті төрағаның бекітілген мерзіміне тәуелсіз 6 жылмерзімге бекітеді.Төрағаның орынбасарларын қызметінен

төрағаның ұсынысымен республика Президенті босатады.Сондай-ақ төрағаның орынбасарлары өз еркінше қызметінен кеткісі келсе,онда 2 ай бұрын төраға арқылы Президентке арыз береді.

Банк филиалы – бұл бас банктің берген құқықтары шегіде банктік операцияларды жүзеге асыратын банктік мекеме. Банк филиалы заңды тұлға болып саналмайды, дербес балансы болмайды және өзінің бас банкі берген қаражаттар мен өкілеттіліктер шегінде қызмет етеді.

Банк өкілдігі – депозит тартудан басқа бір банктік операцияларды орындайтын және өз атынан, банктің тапсырмасымен жұмыс жасайтын заңды тұлға болып табылмайтын, құрылымдық бөлімше.

Еншілес банк – жарғылық қордың 50% - нан астамы бас банкіге тиесілі, заңды тұлға болып табылатын банктік мекеме.

Қазақстан бұрынғы КСРО – ның монополиялық банктік жүйесін қабылдады. Бұрынғы мамандандырылған банктері (Тұранбанк, Кредсоцбанк, Агроөнеркәсіпбанкі, Әлембанк, Халық банкі) республиканың барлық аумағында өздерінің бөлімшелерін иеленіп, жаңадан құрылған коммерциялық банктер де сондай өз филиалдарын құрды (мысалыға, Казкоммерцбанк, Центркредитбанк, Темірбанк және т.б.)

Әлемдік банктік тәжірибеге қарағанда, бөлімшелері бар банктердің артықшылығы – олар бас банктің толық бақылауында және оның балансында болады.

Бірақ, жоғарыда аталған мамандандырылған банктердің күрделі иерархиялық құрылымы болды. Олардың бас кеңсесі Алматыда орналасқан, оған облыстық басқармалар бағанса, ал соңғысына аудандағы бөлімшілер бағынышты болып келді.

Коммерциялық банктердің екінші дәстүрлі-базалық қызметі-экономиканы және халықты несиелендіру. Бұл қызмет банктік қызмет көрсету аясындағы маңыздыларға және банкінің актив операцияларына жатады. Соның арқасында банктер несиелік институттарға қатысты болады.

Несиелік операциялар – бұл несие беруші мен қарыз алушының арасындағы біріншінің екіншісіне төлемділік, мерзімділік және қайтарымдылық шарттарында белгілі ақша қаражаттары сомасын ұсынуы бойынша қатынастар. Банктің несиелік операциялар активті және пассивті болады. Активті несиелік операциялар

Коммерциялық банктің несиелік операцияларын әртүрлі белгілері бойынша жіктеуге болады: мерзімі бойынша – қысқа мерзімді(1жыл), орта мерзімді (1-ден 5 жылғам дейін) және ұзақ мерзімді(5 жылдан жоғары); қамтамасыз ету түрлері бойынша – қамтамасыз етілмеген және қамтамасыз етілген; банктің роліне байланысты – активтік және пассивтік қарыздық операциялар; несиелендіру мақсатына байланысты – негізгі капиталды арттыруға, айналым капиталын қаржыландыруға, тұтынушылық мақсаттарға арналған қарыздыр.

Банктердің несиелік операциялары, банктердің және клиенттің өзара қатынастары, қарыз берудің барлық шарттары реттерліп жасалған несиелік келісімшарттар негізінде жүзеге асырылады. Несиелік келісімшарттың шарттары коммерциялық банкпен жүргізілетін несиелік саясаттың әрбір нақты сәтіне байланысты. Несиелік саясаттың құрамдас бөлігі болып пайыздық саясат болып табылады.

«Қазақстан Республикасындағы банктер мен банктік қызметтер туралы» Заңға сәйкес банктер мынадай операцияларды орындай алады:

- ақылы негізде депозиттерді тарату;
- клиенттер мен банк корреспонденттердің шоттарын жүргізу және оларға кассалық қызмет көрсету;
- қайтарымдылық, мерзімдік және төлемділік шарттарымен заңды және жеке тұлғаларға қысқа мерзімді несиелер беру;
- инвестицияланатын қаражаттар иелерінің немесе иемденушілердің тапсырмалары бойынша капиталдық жұмсалымдарды қаржыландыру;
- заңда көрсетілген тәртіппен өз бағалы қағаздарын шығару (чектерді, вексельдерді,аккредитивтерді, депозиттік сертификаттарды, акцияларды және басқа да қаржылық міндеттемелерді);

- төлем құжаттарын сатып алу, сату және сақтандыру, олармен басқа да операцияларды жүргізу;

- банктік операциялар бойынша брокерлік қызметтерді көрсету, клиенттердің тәуекелі бойынша оларды агенттері ретінде әрекет ету;

- клиенттердің тапсырмалары бойынша сенімдік операцияларды (қаражаттарды қарау және орналастыру, бағалы қағаздарды басқару);

- банктік қызметпен байланысты кеңес беру қызметін көрсету;

- лизинтік операцияларды жүзеге асыру.

Ұлттық банктің арнайы лицензиялары бар болса, банктер басқа да банктік қызметтерді жүзеге асыра алады. Соның ішінде шетел валюталарымен операцияларды жүргізу, халықтың ақшалай салымдарын қарау.

Ұлттың банктің ресми сыйақы мөлшерлемелерін төмендегідей 1-кестемен беруге болады.

Ұлттың банктің ресми сыйақы мөлшерлемелері пайыздар, кезеңнің соңына

	Сыйақы мөлшерлемесінің түрлері	2014	2015	2016
	Қайта қаржыландыру	14	9	7,5
	Есептік (дисконттық)	12,5	8	8
	Овернайт зайымдары бойынша	20	12	9
	РЕПО операциялары бойынша, оның ішінде: овернайт 1 жұма 2 жұма	 - 6,5 5,5	 5 5 5,5	 5,5 5,5 5,5

Сандық мәліметтер ҚҰБ статистикалық бюллетенінен алынған №6(92) 2016 ж

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі 2006 жылы номиналы 200 теңгеден 10000 теңгеге дейінгі жаңа дизайндағы банкноталарды айналысқа шығарды. Бұл шараға бірқатар факторлар себепші болды және ұлттық валютаны қолдан жасаудан қорғауды күшейтуге бағытталған.

2016 жылы жалпы инфляция денгейі 5.4пайызды құрады. Жыл бойы валюта рыногындағы жағдай тенгенің АҚШ долларына қатынасы бойынша нығаю үрдісімен сипатталады. Тенгенің нығаюы ішкі валюта рыногына шетел валютасының едәуір әкелуіне ықпалын тигізеді.

2016 жылы Ұлттық банктің таза халықаралық резервтері 58 пайызды 4958,9 млн. долл. Дейін ұлғайды, бұл 4,8 айдан астам тауарлар мен қызмет көрсету импортының орнын жабуды қамтамасыз етеді. Елдің халықаралық резервтері тұтастай алғанда 69,3 пайызға 8565,2 млн.долл. дейін өсті.

Ұлттық банктің таза халықаралық резервтерінің өсуі ақша агрегаттарының кеңеюіне алып келеді: ақша базасы 52,2% ға 316,9 млрд. Тенгеге дейін, қолма қол ақша 47,6% ға дейін 238,7 млрд, тнгеге дейін ұлғайды. Нәтижесінде 2016 жылы экономиканы модернизациялау 17,3 % дан 22%ға дейін өсті.

2016 жылы екінші денгейдегі банктердің жиынтық активтері 46,5 ға 1,7 трлн. Тенгеге дейін (11,7 млрд. АҚШ долларына жуық), ал жиынтық меншік капиталы 45,1% ға 233,9 млрд тенгеге дейін ұлғайды. 2006 халықтың (резидент еместерді есептегенде) салымдарының өсуі жалғаса түсті, олар 33,4% ға 343,2 млрд тенгеге дейін (2,4млрд АҚШ долларына жуық) өсті. 2016 жылы банктердің ресурстық базасының айтарлықтай өсуі банктердің экономиканың нақты секторына несиенің 45,5% ға 978,1 млрд тенгеге дейін өсуәне ықпал етті.

Барлық қадағалау қызметтерінің 2004 жылы 1қаңтарда құрылған Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау жөніндегі агенттікке берілуіне байланысты Ұлттық банк өз қызметін сапалы дамытудың келесі сапасына өтті. Енді негізгі күш жігер өз ақша несие саясатын және валюталық реттеуді дамытуға шоғырландыратын болады. Таяу жылдардағы

басым бағыт ретінде ақша несие саясатын Еуропалық Одақ стандарттарына барынша жақындату айқындалды.

2016 жылдан бастап Ұлттық банктің негізгі мақсаты ретінде бағалардың тұрақтылығын қамтамасыз ету ақша несие саясатындағы мүлдем жаңа айқындама болып табылады.

Негізгі мақсатты орындау үшін Ұлттық банкке келесідей міндеттер жүктелген:

- мемлекеттің ақша несие саясатын әзірлеу;
- төлем жүйелерінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету;
- валюталық реттеуді және валюталық бақылауды жүзеге асыру;
- қаржы жүйесінің тұрақтыығын қамтамасыз етуге ықпал ету.

2016 жылы Америкадан басталған қаржы дағдарысы әлемнің көптеген мемлекеттерінде өз әсерін тигізіп отырғаны анық. Соған орай барлық елдер өздерінің қаржы жүйесін қорғап қалу мақсатында іс шаралар жасап жатыр. Біздің Үкімет те қаржы тұрақтылығын қорғау үшін банктерге қолдау жасауда. Альянс Банк, БТА Банк, Халық Банкі және Казкомерцбанк Үкіметтің қолдауына ие боды.

Үкіметтің «Қазақстанның Халық банкі» АҚ және «Казкомерцбанктерінің» несиелік саясатындағы ең басты артықшылықтардың бірі Қазақстанның барлық аумағындағы нақты секторлар жобаларын қаржыландыру болып табылады. Мәселен, биылғы 2008 жылдың 1 қазанындағы банк жүйесінің активтерінің үлесі -34,8 пайыз, займда -36,9 пайыз, жеке тұлғалардың депозиттерінде -41,6 пайыз және заңды тұлғалардың депозиттерінде 42,6 пайызды құрайды. 2007 жылы бұл екі банк өз акциялары мен депозитерлық қолхаттарын Лондон қор биржасында орналастырған атты белгі банктер блып саналатындықтан көп нәрседен хабар болып отыр.

Үкімет атынан келісімге қол жеткізген «Самұрық -Қазына» ұлттық әл ауқат қоры «Халық банк», «Казкомға» акционерлік капиталдың 25 пайызы көлеміндегі жай акциялардың қосымша эмиссиясына өз қатысуын шектейді.

Қаржы саласын басқару тетіктері бақылауды тұр. Қаржы жүйесіндегі тұрақтылықты сақтау үшін Ұлттық қордан 10 млрд. АҚШ доллары көлеміндегі қаражат бөлінді.

«Самұрық -Қазына» ұлттық әл ауқат қоры рыноктық қағидаларды басшылыққа ала отырып, инвестор ретінде қызмет етпек. Банктердің корпоративті органдары өз жұмыстарын қазіргі заңнамаға сәйкес жүргізіп, акционерлік капитал мен акцияны сатып алуды ұлғайту жұмыстары «Акционерлік қоғамдар туралы» заңға сәйкес жүргізілмек.

Қаржы дағдарысын болдырмау жөніндегі іс шараларды жүргізу бірінші кезектегі мәселе.

Әдебиет:

1. Б.А. Көшенова. «Ақша, несие, банктер, валюта қатынастары». - Алматы, 2015ж.
2. Ғ.С. Сейітқасымов. «Ақша, Несие, Банктер». - Алматы, 2016ж.
3. С.Б. Мақыш, А.Ә.Ілиас «Банк ісі оқу құралы». - Алматы, 2015ж.
4. С.Б. Мақыш «Ақша айналысы және несие». - Алматы, 2016ж.
5. Б. Өменова «Ақша, несие, банк, валюта қатынасы». - Алматы, 2016ж.
6. С.С. Сахариев, С.С.Сахариева «Жаңа кезең экономикалық теориясы». - Алматы, 2015ж.
7. Қ.Н. Мамыров, Ә.М.Тілеужанова «Макроэкономика». - Алматы, 2015ж.
8. А.Ә. Ілиас «Ақша-кредит саясаты». - Алматы, 2015ж.
9. Б.П. Кушербаев «Банктер және несие алушылар қарым-қатынастарын реттеу». - Алматы, 2015ж
10. З.С. Мұхамбетова «Аймақтың ақша-несие саясаты». - Алматы, 2014ж

УДК 902.2

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯСЫ

Әрмия Ә.Е.
(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, тарих факультетінің 1 курс студенті)
Дүкенбаева З.О.
(ғылыми жетекшісі:т.ғ.д., профессор
aliba.99@mail.ru)

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы маңызды саяси-идеологиялық құжат. Ұлт Көшбасшысының мақаласында тұтас қоғамның, әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағыты аталған: бәсекелік қабілет, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, сананың ашықтығы. Сонымен қатар, таяу жылдардағы міндеттерімізге де тоқталған. Бұл мәселелерге еліміз бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығара отырып білек сыбана іске кірісуде. Осы орайда, бүгінгі таңдағы елімізде жүргізіліп жатқан Рухани жаңғыру бағдарламасы гуманитарлық ғылымдағы инновациялық серпіліс деп атауымызға да болады. Рухани жаңғыруға серпін беретін көшелі ғылым – тарих ғылымы болса, оның салалас ғылымы археологияда Отан тарихына іргелі зерттеулерін дүниеге әкелуде. Мысалы, бүгінгі күндері сақ патшалары жерленген қорымдарды Зейнолла Самашевтың жетекшілігімен археолог-ғалымдар үздіксіз зерттеп жүр. 2001 жылы №11 қорғаннан табылған Алтын адам әлемдік тарихқа теңдессіз жаңалық болды. Нәтижесінде біздің заманымыздан үш мың жыл бұрын өмір сүрген сақ патшайымын тапты. Ал, 1997-1998 жылдары Шығыс Қазақстан Облысы, Катонқарағай ауданы ***Берел*** даласында Ә.Х. Марғұлан атындағы қазақ археология институтының халықаралық экспедициясы жұмыс істеді, экспедиция құрамында ғылыми-зерттеу институттарының, республика университеттерінің ғалымдары, Шығыс Қазақстан өлкетану музейі мамандары, сонымен қатар, Орталық Азиядағы Франция археологиялық миссиясы және Лигабуе итальян ғылыми-зерттеу орталығы қазба жұмыстарын жүргізді. Белгілі ғалымымыз З.С.Самашев бастаған археолог зерттеушілер тобымен, патша қабыры табылды. Патша мен патшайым және 13 жылқы Қорғанда екі мың жылдан астам сақталған. Диаметрі 33,5 х 22,8 м; максимальды қорған үсті қабаты(насып) биіктігі 3метр №11 Қорғанды Алтай субрегионындағы сақ-скиф тайпалары патшаларын жерлеу үшін салған. Оның құрылымы региондағы б.з.б 4-3 ғғ. өмір сүрген халықтың жоғары құрылыс мәдениеті, архитектурасы және діни наным-сенімдерін көрсетеді. Қорғанның негізгі төменгі бөлігі құмсыз, тек тас себінділеріден тұрады, яғни тасқабаты табиғи суытып тұрушы аккумулятор функциясын атқарады. Егер тастан бөлек ұсақ құмдар болса, температуралық баланс бұзылады. Бұл жасанды қабатта, жылдық орташа температураларға орай, ұзақ жылдық тоң басу қалыптасады. Осыған орай, мәңгілік тоң екімың жылдан аса қорған асты органилық материалды сақтады. Төменгі құрылыстын негізін ірі плиталардан жасалған платформа қалыптастырады, ол алдын ала жасалған түзу төртбұрышты ауданға орнатылған. Тас плиталардын астын тазылау барысында қорған ауданынын ортаға қарай басылғанын байқаймыз (уклон) , яғни бұл глиналық астынғы қабаттын көптонналық тастардын астында деформацияланғанына дәлел. Оба үстінгі қабаты кіші мөлшерлі, горизонтальдық бағыттағы плиталардан тұрады. Жоғарғы бөлік себінділері, төменгі қабат тастарын және плиталарын басып тұрушы. Қорған маңында, солтүстік және солтүстік-шығыс маңынан, әр түрлі конфигурациядағы ритуалдық мінездегі құрылыстар табылды. Берелде табылған барлық артефактылар (осыған қоса- обалық конструкцияда) жергілікті шеберлердін ұлы шығармашылық жетістіктері және өркениетке қосқан үлестері. Берел обасы қасиетті орын болып саналды, бұл жерде Пазырық мәдениетіне жатқызылатын, Орталық азиялық субэтностын, көсемдері мен ақсүйектері жерленген. Бұған себеп, жергілікті-ландшафтты және

қорғандардын жүйелік микротопографиялық орналасуы, қорғандардын басты орында болуымен қатар қорғаннан тыс обьектілердін жүйелігі. Сонымен қатар, Берел қорғандарының маңызы қойылған заттардың бағалығында және олардың қорған асты қалыптастырған мәңгілік тоң қабаты көмегімен оба камерасында жатқызылған тайпа көсемдерінін және ат-әбзелдерінін сапалы түрде сақталғанында. Сөзсіз, Пазырық мәдениеті полиэтностық көп топтардан тұрды, әрине барлық этностарға Таулы Алтай мекені болды. Осыған орай, Алтай ескерткіштерінен этнографиялық өзгешеліктері бар Берел қорғандар тобын, Пазырық мәдениетін локальды түрі деп атауға болады.

«Алтын Адам»- Қазақстанның тәуелсіздік символы. Отандық археологияның, сақ тайпалары периодынын, өркениеттік жетістігі. Жоғарыда айтқан Берел қорғандары Алтай регионына сипаттама болса, Алматы облысы, Есік қаласынан табылған «Алтын Адам» Жетісу жеріндегі сақ өркениетіне анықтама береді. Экспедиция 1969-1970 жж. жетекші К.Ақышев, Б.Нұрмағанбетов, А.Г.Максимовалар тобымен зерттелді. Есік маңындағы сақ обалары бірнеше топқа бөлінген. Үлкен Есік қорымынын ауданы 3 км², 45 топырақ оба ішінен экспедиция барысында алтауы қазылды, үшеуінен заттай дерек кездеспеген. Төртінші обадан төртбұрышты қабір ішіне басын батысқа қарата бірге жерленген адамның мүрдесі, темір түйреуіш, көптеген алтын жапсырмалар табылды. Обадан табылған 4 мыңнан астам алтын бұйымдар, қазіргі Қазақстан территориясында алтын өндірісінін, металлургиянын болғанын дәлелдейді. Алты обанын соңғысы- ғылым мен мәдениетке “Есік обасы” деп еңді. «Алтын Адам» диаметрі 60 м, биіктігі 6 м обаның астындағы шырша бөренелерден жасалған ағаш қабірге орналастырылған. Бұл бүйірдегі қосымша қабір, ал негізгі қабір толығынан тоналып кеткен. Ханзада бар сән-салтанатымен жерленген. Үстінде алтын әшекей тағылған киімімен, қару-жарақ, ыдыс-аяғы сақ өркениетінін діни-сенімдерінен хабар береді. Адамзат пайда болғалы бері ең маңызды жетістік- жазу. Есіктегі 26 таңбалы жазу қазір “Есік жазба ескерткіші” деген атпен белгілі және мұның әліпбилік жазу екендігіне күмән келтірілмейді. Қабір ішінен кішірек жұқа алтын жапсырмалар, күміс сырға, қыш ыдыстар және қоладан құйылған ғұрыптық ыдыс табылды. мұндай ыдыс Жетісуда тұңғыш рет кездесті, ол конус пішіндес аласа тұғыр мен жайпақ тостағаннан тұрады. Ғұрыптық жораларды өткізу кезінде сақтар осындай ыдысқа хош иіс шығаратын заттарды жағып түтіндетіп қоятын болған. Есік обасы сақ кезеңінің әлеуметтік-экономикалық деңгейін көрсететін ерекше ескерткіштерге жатады. обасына жерленген адам 17— 18 жасар, бет бітіміне Қарағанда ол сақтарға жатады. Ол алтынмен мол тігілген сәнді киім киінген. Басына түгелдей түрі де, көлемі де әр түрлі алтын аптырмалармен сәнделген, төбесі шошақ, биік (65-70 сантиметр- ге дейін) бас киім киген. Бас киім жылқы, барыс, таутеке, құс бейнелен- ген 150-дей алтын аптырмалармен және тоғалармен сәнделген. Есік жауынгернің мойнында — үшы жолбарыстың басы іспеттес алтын алқа, сол жақ сырғаларында — перу задан жасалған салпыншақтары бар, көз салған алтын сырға болған. Үстіне мата көйлек кигізілген, оның үірі мен жендері неше түрлі алтын каптырмалар мен тізбелер араластырып, әшекейлеп, кестеленген; көйлектің сыртынан киілген қызыл бояумен боялған былғары бешпенттің он бойы жолбарыстың басы бейнеленген алтын тоғалармен және үш сала жапырақ формасындағы кішкене тоғалармен қапталған. Бешпенттің сыртынан зооморфтық стильде жасалған, көздін жауын алатын он алты көлемді қаптырмамен қапталған құрама белдік тағылған. Белдіктің оң жағына қызыл қынға салынған ұзын темір семсер, сол жағына бұлан мен жылқы бейнеленген алтын қаптырмалар шегеленген қыны бар темір ақинақ ілінген. Шалбар тігіс-тігісі бойымен ұсақ алтын шеттіктермен әдіптелген және балақтары бешпенттегідей алтын қаптырмалар шегеленген саптама етікке сұғындырылған. Сақ жауынгері саусағына екі алтын жүзік таққан, олардың біреуі — сәнді бас киім киіп қырын қарап тұрған адамның бас бейнесі бар алтын (жүзік- мор). Есік обасындағы қабірдің мерзімі б. з. б. IV ғасырдың алғы - III г. деп белгіленіп отыр.

Қазақстан жері сонау Марко Поло, Рубрук сынды тұлғалар заманынан саяхатшы-зерттеушілер үшін археологиялық,этнографиялық тұрғыдан сыры көп мекен атанды. XVIII ғасырдан археологиялық экспедициялар жүргізілді. А.Левшин , В.В.Радлов, А.Н.Бернштам және тағы басқа көптеген ғалымдар жоғарыда айтып кеткен Берел, Алтын Адам, Пазырық,

Шілікті, Оңтүстіктегі Ұлы Жібек Жолы қалаларын ғылыми тұрғыда жазып кетті. Қазақтан шыққан К.И. Сәтбаев, Ә.Х.Марғұлан, К.А. Акишевтер Еуропацентристік көзқарастағы тұжырнама қате екенін, өзінен кейін қалдырылған музейлер, кітаптар арқылы дәлелдеді. Осы жасалған бар еңбектін бәрі өткенге қарап ой түйіуіміз үшін, білмегеніміз болса, нақтарық айтатын болсақ, зергерлік істе, металлургияда болашақ инжернер-геологтарға үлкен энциоклопедия болмақ. Рухани Жаңғыру жас ұрпаққа керек. Осы археологиялық қазба жұмыстарына жастар барса, сол жерден өзгеше энергия алып, көне тарихтын сырын біліп, сақтардын табиғатпен қалай гармонияда өмір сүргенін, аңдық стильдін сақтардын периодында маңызды болғанын, әр жануарда, дала тағысында кие бар екенін біліп жүретін болады. Жоғарыда айтылған ойымызды түйіндейтін болсақ, тарих және археология болашақ адамзат үшін Жер-анаға жаны ашитын азаматтар мен азаматшаларды тәрбиелеуде және қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға пәрменді әсер етуімен ұлттық қауіпсіздігіміздің, бәсекеге қабілеттілігіміздің нығаюына үлес қосады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
2. Акишев К. А., Акишев А. К. «Происхождение и семантика иссыкского головного убора». //«Археологические исследования в Казахстане». Алма-Ата, 1979 год.
3. Книга «Сокровища мерзлых курганов Казахского Алта» А.П. Горбунов, З.С. Самашев, Е.В. Сеерский, Алматы, 2005 год.

ӘОЖ 691.33

КӘСІПОРЫНДЫ ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ҚҰРАЛДАРЫ

Жайлаубаева А.К

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Кәсіпорынды ұзақ мерзімді қаржыландырудың құралдары деп – кәсіпорынның шаруашылық қызметінде бір жылдан артық мерзімге пайдаланылатын және қайта сатып-өткізуге жатпайтын құралдарды айтады. Егер қандай да бір құндылықтар қайта сатып-өткізуге арналған болса, оларды тауарлы-материалдық босалқыларға, яғни айналым құралдарына жатқызу қажет. Ұзақ мерзімді активтерге: Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар, ұзақ мерзімді дебиторлық берешек, жылжымайтын мүлікке инвестициялар, негізгі құралдар, материалдық емес активтер, өзге ұзақ мерзімді активтер жатады.

“Инвестиция” сөзі латынша “invectire” қазақ тіліне аударғанда қаражат салу, жұмсау дегенді білдіреді. “Инвестиция” сөзі отандық экономикамыз үшін біршама жаңа термин. Олай болып келу себебі, кешегі бір орталықтан жоспарлау жүйесінде, 1991 жылға дейін оның орнына “капитал жұмсалымы” деген сөзі жиі қолданылды.

«Ұзақ мерзімді инвестициялар» бөлімі бойынша баланста кәсіпорынның ұзақ мерзімді инвестициялары, басқа кәсіпорындардың активтеріне ҚР-ң аумағында құрылған басқа кәсіпорындардың жарғылық капиталына салымдар, сондай-ақ кәсіпорынның басқа кәсіпорындарға берген қарыздары көрініс табады.

«Ұзақ мерзімді дебиторлық берешек» бөлімінде есеп беретін адамдардағы берешектер көрсетіледі.

Тауар таңбалары және (немесе) тауар атаулары – бұл басқа ұйымдардың заңсыз пайдалануынан қорғайтын және олардың біртектес тауарлары мен қызметтерінен айыра алатын қабілеті бар атауларды, таңбаларды немесе басқа да анықтаушы белгілерді атаймыз. Олар иелік

етуді негіздеу үшін тіркелуі мүмкін. Тіркелген тауар таңбалары немесе атаулары олардың қызмет ету мерзімін белгілі бір уақытқа ұзарту мақсатында қайтадан жаңартылуы мүмкін. Сатып алынған тауар белгілерінің бастапқы құны оларды сатып алуға байланысты шығындар негізінде, ал ұйымның өз күшімен жасалған болса, онда өңдеу, тарату және оларды қорғау шығындарының негізінде анықталады.

Компьютерлер үшін бағдарламалық қамсыздандырулар -пайдалануға, сатуға, жалға беруге немесе сатудың басқа түрлері арқылы өткізуге арналған мәліметтерді өңдеу және бағдарламалық құжаттамалар жүйесінің жиынтығы. Компьютерлер үшін бағдарламалық қамсыздандыру-ларды материалдық емес активтер ретінде мойындау үшін олар айрықша болып, өндірісте не болмаса әкімшілік мақсатта пайдалаланылуы керек немесе басқа тұлғаларға жалға берілуі керек.

Франчайзинг – бұл бір ұйымның өз меншігіндегі негізгі құралдарын, тауар таңбаларын сондай-ақ басқа да материалдық және материалдық емес активтерін олардың пайдалану бағытын, белгілі бір сапалық стандарттарын жоймай пайдалану үшін екінші бір ұйымға беру құқығы. Бұл құқықты сатып алуға байланысты ұйымның шығындары капиталданып, берілген уақыт аралығында амортизациланады немесе қызмет етіп отырған нормативтік-құқықтық актілерге сәйкес пайдаланылуы шектеледі. Франшиза осы құқықты кәуландыратын құжат болып есептеледі.

Гудвилл – ұйымдарды қосу немесе біріктіру кезінде сатып алынған ұйым үшін төленген баға мен оның жекеше есеп бірілігі болып саналатын таза активтерін бағалаған құны арасындағы айырма болып саналады. Гудвилл ұйымның барлық қызмет ету мерзімінде болады, бірақ ұйымды бүтіндей (толықтай) сату және сатып алу кезінде де тағайындалуы мүмкін. Гудвилл жеке есеп бірлігі болып бөліне алмайды, ол тек ұйымның басқа да материалдық және материалдық емес активтерімен бірге қызмет істейді. Гудвиллдің пайда болу себептері әр түрлі болады. Солардың ішінде ереше сипатқа ие болатындар – жабдықтау мен сатудың ерекше жүйелерінің қызмет етуі және айрықша тиімді жарнама, белгісіз бәсекелестердің өндірістік құпияларын (технологияларын) пайдалану, еңбекті тиімді ұйымдастыру, жоғары дәрежелі мамандардың, соның ішінде топ менеджерлердің бар болуы, белгісіз табиғи ресурстарды ашу және т.б. болып саналады.

Жауапкершілігі шектеулі серіктестік «Crocus Multimedia Services» 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексіне, 1995 жылғы 17 сәуірдегі «Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеуден өткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына, 1998 жылғы 22 сәуірдегі «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы», «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есепберу туралы» 2008 жылғы 28 ақпандағы Қазақстан Республикасының №234-III заң, Қазақстан Республикасының өзге заң актілеріне сәйкес, өзінің жарғылық қызметін орындау арқылы табыс мақсатымен нарық тетіктерін енгізу барысын үдету және Қазақстан Республикасының Заңдары тыйым салмаған кез-келген шаруашылық қызметінің түрлерін либерализациялау үрдісін әрі қарай дамыту үшін құрылды.

Серіктестік шағын кәсіпкерлік субъектісі, қызметкерлерінің жыл ішіндегі орташа есеппен алғанда 50-ден және активтерінің жыл ішіндегі жалпы құны орташа есеппен алғандағы алпыс мың айлық есептік айырысу көрсеткіштен аспайды. Серіктестіктің қызметтері болып келесілерді жатқызуға болады:

-есірткі заттарының, психотроптық заттардың және прекурсорлардың айналымымен байланысты қызметті;

- лотереялар өткізуді;

- ойын және шоу-бизнес саласындағы қызметті;

- сертификаттау, метрология және сапаны басқару саласындағы қызметті;

- мұнай, мұнай өнімдерін, газ, электр және жылу энергиясын өндіру, қайта өңдеу және сату;

- жөніндегі қызметті;

- радиоактивті материалдардың айналымымен байланысты қызметті;

- банк қызметін (не банк операцияларының жекелеген түрлерін) және сақтандыру;

- нарығындағы қызметті (сақтандыру агентінің қызметінен басқа);

- аудиторлық қызметті;

- бағалы қағаздар нарығындағы кәсіби қызметті жүзеге асыратын дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар шағын кәсіпкерлік субъектілері болып танылa алмайды.

Серіктестік Қазақстан Республикасының заңдарында осындай ұйымдық-құқықтық нысан үшін белгіленген барлық құқықтарды пайдаланады.

Серіктестік өз міндеттемелері үшін барлық оның иелігіндегі мүлкімен жауап береді.

Серіктестік құрылтай мүшелерінің міндеті:

- Серіктестік Жарғысының талаптарын орындауға;

-Жарғы белгіленген тәртіппен серіктестіктің іс-әрекеттеріне қатысуға;

-Серіктестік жарғысы белгілеген тәртіппен, тәсілмен және мөлшерде салымдар енгізуге,

Серіктестік құрылтай мүшелері құқылы:

-Серіктестіктің бухгалтерлік және басқа құжаттарымен тануысумен бірге серіктестік қызметі туралы толық ақпарат алуға;

-Жарғылық қорының мөлшерін ұлғайтуға немесе азайтуға;

-Қазақстан Республикасының «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша, жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» заң талаптарын орындай отырып, серіктестік мүлкіндегі өзінің үлесін немесе оның бөлігін үшінші тұлғаларға сатуға немесе өзге жолмен ұсынуға;

-Серіктестік таратылған жағдайда несие берушілермен есеп айырысқаннан кейін қалған мүлік бөлігінің құнын алуға немесе осы мүлік бөлігін заттай алуға;

-Осы жарғы мен Қазақстан Республикасының қолданылып жүрген заңдарына қайшы келмейтін серіктестіктің қалыпты дамуына бағытталған кез келген басқа да іс-әрекеттерді жасауға;

-Серіктестік құрылтай мүшелері Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдарында көзделген өзге де құқықтар иелене алады;

Осымен «Crocus Multimedia Services» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі болашақта ұзақ мерзімді активтерді ұлғайтуға қаржы мамандары тәжірибе алмасуды қажет етеді. Және де балансты өтімді деңгейге жеткізуге және қаржылық тұрақтылықты сақтауға қажетті шараларды қолдануды талап етеді.

Әдебиет:

1. «Crocus Multimedia Services» ЖШС-нің қаржы-шаруашылық қызмет мәліметтері, - 2007-2008 жж
2. Бизнес-план инвестиционного проекта. Под ред. проф. В.А.Швандара, проф. В.Я. Горфинкеля. - М, 2004. - 384с.
3. «Жеке кәсіпкерлік туралы» ҚР Заңы 2013ж
4. ҚР Азаматтық кодексі 27.12.2015 ж
5. Ілиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы. – Алматы: 2014. – 448 бет.
6. Құлпыбаев С. Қаржы. – Алматы: Мерей, 2013. – 154 бет.
7. Ермекбаева Б.Ж. Салықтар және салық салу. – Алматы: - 2015. – 131 бет.
8. Қуат Бораш «Инновация, оның еліміз экономикасы үшін маңызы қандай» // Егемен Қазақстан, 23 ақпан, 2004ж.
9. Мельников В.Д. Ильясов К.К. Финансы. – Алматы: 2014. – 252 с.
10. Дробозина Л.А. Финансы. – М.:ЮНИТИ, 2013. – 527с.

УДК 10.77.51

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И СУЩНОСТЬ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

Жакенова А.Е.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В уголовном законодательстве Республики Казахстан институт необходимой обороны претерпевал неоднократные изменения. На сегодня основным нормативно-правовым актом, представляющим базу для института необходимой обороны, является Конституция Республики Казахстан, которая признает человека, его права и свободы высшей ценностью, а также предоставляет ему возможность защищать свои права любыми способами, не противоречащими законам [1].

Дальнейшее свое развитие данный институт получил в частности в Уголовном кодексе Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. Из части 1 статьи 32 УК РК следует, что необходимой обороной признается правомерная защита личности и прав обороняющегося и других лиц, а также охраняемых законом интересов общества и государства от общественно опасного посягательства, в том числе путем причинения вреда посягающему лицу [2]

Ряд современных ученых-правоведов подвергают сомнениям правильность самой формулировки названия данного института. В частности они задаются вопросом, почему оборона называется именно необходимой, и является ли она таковой на самом деле.

Такие ученые правоведы как, Д.С. Дядькин и А.А. Зимин, исследуя понятие необходимой обороны, останавливают свое внимание на термине «необходимость» и считают его не совсем корректным. Обращаясь к толковому словарю, необходимый - это такой, без которого нельзя обойтись, то есть обязательный, неизбежный, и таким образом исходя из этого, действия обороняющегося лица - это обязанность, что противоречит закону, поскольку действия, направленные на отражение преступного посягательства, являются правом лица, но никак не его обязанностью [3].

Некоторые авторы считают необходимость фактическим основанием обороны, полагая, что общественно опасное посягательство порождает право на необходимую оборону лишь тогда, когда причинение вреда для предотвращения посягательства является необходимым. По мнению других авторов это ограничивает право необходимой обороны ситуациями, когда не защищаться нельзя. Необходимость это лишь одно из оснований правомерности обороны, и в результате, многие авторы предлагают заменить термин «необходимая» на «правомерная», поскольку такая формулировка наиболее точно отражает смысл статьи 32 Уголовного кодекса Республики Казахстан [4, с. 181-183]

Относительно термина «необходимость» существует и несколько иная позиция. В работе З.В. Баишевой проанализированы основные взгляды А.Ф. Кони на необходимую оборону. Он считал, что необходимая оборона - вечный институт, т.к. он основан на законе необходимости, а такой закон вечен по самому его существу. Следовательно, понятие о необходимой обороне никогда не перестанет существовать, поскольку такой закон обусловлен и подкреплен человеческой природой. [5, с. 87-89].

Необходимая оборона рассматривается многими учеными как естественное право человека на самосохранение, обусловленное потребностью человека защищать себя от опасностей. Такой позиции придерживается в частности А.Н. Шагланов. Он пишет, что с точки зрения объективной морали вред, причиненный нападавшему, в ситуации необходимой обороны подпадает под уголовное преследование, однако, обороняющийся имеет полное право причинить посягающему вред, а на государство, в свою очередь, возложена обязанность не привлекать такое лицо к уголовной ответственности. Посягающий же, сознательно преступая границы дозволенного поведения, как следствие, выводится из-под защиты закона и

соответственно государство перестает выступать в качестве гаранта его прав и свобод в данной конкретной ситуации [6, с. 269].

Говоря о сущности необходимой обороны, следует отметить, что основное ее предназначение и цель заключаются в защите общественных отношений от опасных посягательств. Данный институт необходим для поддержания правопорядка и также может являться эффективным средством борьбы с преступностью. Уголовное законодательство Республики Казахстан, провозглашая право на необходимую оборону, таким образом, оказывает определенное воздействие на преступные элементы и служит сдерживающим фактором от совершения преступных деяний. Существует утверждение о том, что возможность активного сопротивления со стороны жертвы, порой является более сильным удержанием от совершения посягательства, нежели возможность наказания в будущем, уже после совершения преступления. Действия при необходимой обороне не являются наказуемыми, т.к. не являются преступными. А они не являются таковыми, поскольку отсутствует главный признак преступления - общественная опасность. Действия, совершенные при необходимой обороне являются не общественно опасными, а даже наоборот - общественно полезными, потому что таким образом пресекается преступное поведение [7, с. 177].

Осуществление необходимой обороны является правом граждан. И осуществлять это право могут все без исключения категории граждан. Иными словами, отказ от данного права не влечет никаких юридических последствий. Однако, существуют некоторые категории граждан, для которых необходимая оборона все-таки является обязательным поведением. В качестве примера можно привести военнослужащих, в обязанность которых входит пресечение посягательств на установленный порядок службы, а при несении патрульной или постовой службы - пресечение посягательств и на иные интересы. Другим примером являются сотрудники ведомственной или вневедомственной охраны. Поскольку им передано определенное имущество, которое они обязаны охранять, иногда следует прибегать к необходимой обороне для отражения различных посягательств. Невыполнение таких действий для этих граждан уже будет вести к юридическим последствиям, в частности к привлечению к дисциплинарной или уголовной ответственности [7, с. 178] .

Для более полного уяснения правовой природы необходимой обороны, представляется важным исследовать само общественно опасное посягательство, против которого непосредственно применяется необходимая оборона. Посягательство, которое может быть пресечено необходимой обороной, по своей сути является правонарушением, то есть, применяя необходимую оборону, мы предотвращаем правонарушение.

Состав правонарушения представляет единство четырех обязательных элементов: объект, субъект, объективная и субъективная стороны. Следовательно, если общественное посягательство является правонарушением, то здесь также должны присутствовать эти элементы. Так субъектами посягательства могут являться физические лица, достигшие возраста уголовной ответственности или не достигшие такового, вменяемые или невменяемые, группа лиц или одиночки. В науке вопрос о применении необходимой обороны против невменяемых лиц и лиц, не достигших возраста уголовной ответственности, решается неоднозначно, и ученые расходятся во мнениях. В качестве объектов посягательства могут выступать лишь интересы, охраняемые законом. К личным интересам можно отнести жизнь, здоровье, личная неприкосновенность, честь, достоинство, собственность и т.д. Примером общественных интересов является общественная безопасность, правопорядок, общественная собственность. Объектом могут быть и государственные интересы: режим государственных границ, внешняя безопасность и т.д. Что касается объективной стороны, то общественно опасное посягательство чаще всего выражается в нападении на объект. Но закон не ограничивает основания применения необходимой обороны исключительно нападением. Следовательно, посягательство может выражаться и в иных действиях, которые не носят характер нападения.

Многие авторы рассматривают посягательство исключительно в контексте нападения. Исследование судебной практики, показывает, что большая часть посягательств, к которым была применена необходимая оборона, на самом деле реализуется в виде нападения. Однако,

недопустимо ставить знак равно между понятиями «нападение» и «посягательство», так как последнее представляется более широким. Отождествляя эти понятия, можно сделать вывод, что защита допустима только от насильственного посягательства. Иными словами, в ситуации, когда посягательство не связано с нападением, нельзя было бы применять необходимую оборону. В качестве примеров подобных посягательств можно привести покушение на убийство путем отравления, также случаи посягательств, не связанных с насилием или угрозой насилия: кража, грабеж, уничтожение или повреждение имущества, неправомерное завладение транспортным средством и т.д. [8, с. 2]

Спорным является вопрос о возможности применения необходимой обороны против посягательства, выраженного в бездействии. Некоторые авторы допускают такую возможность, другие авторы ее отрицают, объясняя это тем, что причинение вреда выступает как средство предотвращения посягательства, а нанесение вреда лицу, которое бездействует, то есть не является источником опасности, объективно не может выступать в роли посягающего [7, с. 176]

Рассматривая субъективную сторону посягательства, в большинстве случаев она характеризуется формой вины в виде умысла. Но вполне допустимо применение необходимой обороны и против неосторожных действий. В качестве примера, можно смоделировать ситуацию, в которой врач по ошибке набравший в шприц вещество, способное нанести вред пациенту, готовится ввести его. Действия врача будут считаться неосторожными. А оборона от подобных ситуаций вполне допустима, поскольку создается реальная угроза жизни человека. Таким образом, при совершении действия, которое грозит нанесением неосторожного вреда, применение необходимой обороны будет считаться правомерным.

Ситуацию необходимой обороны можно охарактеризовать рядом признаков, такими как:

- объект, на который посягал нападающий и объект, которому был причинен вред обороняющимся;

- объективную опасность нападения при превышении пределов необходимой обороны и необходимой обороне;

-отношения между нападающим и обороняющимся до момента нападения при превышении пределов необходимой обороны и необходимой обороне;

-обстановку совершения необходимой обороны [9, с. 80].

В большинстве случаев объектами посягательства являются жизнь и здоровье. Поскольку жизнь и здоровье это наиболее ценные объекты, то факт того, что на них чаще всего совершаются посягательства, свидетельствует об их повышенной общественной опасности.

Объективная опасность нападения характеризуется тем, что чаще всего нападение совершается невооруженным способом, но это не делает посягательство менее опасным, так как опасность посягательства определяется прежде всего объектом, а также степенью интенсивности нападения.

Говоря об отношениях между нападающим и обороняющимся, автор считает нужным отметить, что в большинстве случаев они знали друг друга, между ними возникали различного рода конфликты.

Обстановка также характеризуется тем, что перед посягательством возникала какая-либо ссора, конфликт. Отсюда следует вывод, что причиной многих посягательств являются личные неприязненные отношения между нападавшим и оборонявшимся.

Вопрос правовой природы необходимой обороны является открытым и дискуссионным. На сегодняшний день можно выделить три основные сложившиеся концепции: социально-политическая, позитивистская и естественно-правовая. Последняя представляет наибольший интерес. В силу стремления к самосохранению человек старается избежать опасности и принимает все меры к ее отвращению. Он имеет на это право, которое должно быть рассматриваемо как прирожденное. Возможна допустимость необходимой обороны тем, что таким образом будет удовлетворена идея социальной справедливости. Поскольку, если не предоставлять право на самостоятельную защиту в случаях, когда такую защиту общество не в

состоянии обеспечить, то не может идти и речи о каком-либо объективном равенстве между людьми [10, с. 137].

Основная суть естественно-правовой парадигмы юридической природы необходимой обороны, исходя из выше сказанного, заключается в том, что каждому человеку свойственен инстинкт самосохранения. Это заложено в человеке изначально природой, на подсознательном уровне. Поскольку это поведение инстинктивное, то зачастую сознанием оно может и не контролироваться. Иными словами, в некоторых случаях, человек в силу своей природы, рефлекторно можно защищаться от внезапно возникшего нападения. Его реакция на посягательство будет вполне естественна и оправданна. При нападении на человека, времени подумать у него практически нет, поэтому оборона зачастую происходит бессознательно, то есть инстинктивно, при помощи реакции человека и его рефлексов, заложенных в нем на подсознательном уровне. В силу этого, было бы неразумно ограничивать человека в праве на необходимую оборону, поскольку это противоречило бы самой природе человека. Собственно, в этом и заключается основная суть естественно-правовой парадигмы [10, с. 138].

Однако такая трактовка представляется довольно узкой. К примеру, от нападения можно также спастись бегством, но в силу части 1 статьи 32 Уголовного кодекса Республики Казахстан, так делать вовсе необязательно, так как применять необходимую оборону допускается независимо от возможности избежать общественно опасного посягательства либо обратиться за помощью к другим лицам или государственным органам [2]. Помимо этого, узость естественно-правовой парадигмы проявляется и в том, что само понятие самосохранения подразумевает оборону лишь своей личности, в то время как закон допускает и защиту третьих лиц.

Смысл социально-политической парадигмы юридической природы необходимой обороны заключается в признании государством защитной деятельности граждан общественно полезной. Несмотря на то, что при реализации права на необходимую оборону, формально можно увидеть признаки преступного деяния, главный признак - общественная опасность отсутствует, т.к. оборона сама по себе предполагает сопротивление этой опасности. Рассматривая социально-политическую парадигму нельзя не затронуть весьма дискуссионный вопрос о том, каким правом является право на необходимую оборону: абсолютным или производным от охранительной деятельности государства. Если признать тот факт, в соответствии с которым государство осуществляет служебную роль по отношению к членам общества, то право на необходимую оборону вполне справедливо можно считать абсолютным, а соответственно охранительная деятельность государства уже будет считаться как производная от этого права [11, с, 5]

Кроме того, поскольку инстинкт самосохранения заложен самой природой, то государство не создает и не устанавливает этого права, а лишь признает его и закрепляет на законодательном уровне.

И, наконец, третья важная парадигма - позитивистская. В соответствии с ней, основанием осуществления права на необходимую оборону являются не публичные интересы и вовсе не инстинкт самосохранения, а банальное, закрепленное в нормативно правовом акте право на защиту от посягательства и причинение вреда нападающему.

Говоря, обо всех трех вышесказанных парадигмах, следует, что каждая из них вполне имеет право на существование и вероятно, что юридическая природа необходимой обороны отражает в себе все три рассмотренных идеи, в связи с этим довольно сложно отдать предпочтение конкретно какой-либо из них.

Таким образом, институт необходимой обороны развивался на протяжении долгих лет, использовался в различные исторические периоды, был упомянут, хоть и косвенно, в различных исторических нормативных актах и дошел до нашего времени в той форме, в которой сейчас данный институт закреплен в законодательстве. Необходимая оборона представляет собой естественное право человека, обусловленное прирожденным инстинктом самосохранения, вследствие чего, возникает необходимость закрепления данного института на законодательном уровне, в чем и заключается его юридическая природа. Также необходимая

оборона - это обстоятельство, которое исключает уголовную ответственность, а также один из законных способов защиты личности при посягательстве на обороняющегося, субъективное право гражданина, а не его обязанность, и поощрительная норма уголовного законодательства.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)// zakon.kz, 2018
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)// zakon.kz, 2018
3. Большой современный толковый словарь русского языка// https://slovar.cc/rus/tolk.html
4. Дядькин, Д.С., Зимин, А.А. Понятие «необходимость» в необходимой обороне // Российский юридический журнал. 2008. - С. 181-183
5. Баишева З.В. А.Ф. Кони о необходимой обороне // Евразийский Союз Ученых. 2015. №7-5. С. 87-89.
6. Шагланов А.Н. Необходимая оборона: проблемы квалификации // Достижения вузовской науки. 2014. № 10. С. 267-271
7. Стус Н.В. Юридическая природа нормы о необходимой обороне // Общество и право. 2011. №4. - С. 176-179
8. Попов К.И. Актуальные вопросы ответственности за превышение пределов необходимой обороны // Закон и право. 2012. №2. - С. 2-4
9. Перцев Д.В. Объективные криминологические признаки ситуации необходимой обороны и эксцесса обороны // Юридический вестник. 2013. № 9. - С. 79-82
10. Кони А.Ф. О праве необходимой обороны - М.: Остожье, 2006. - с. 269
11. Цветков Ю.А. Необходимая оборона по российскому уголовному праву / Ю.А. Цветков. - М.: Статут, 2012. - С.14

УДК 636. 2. 034

ПУТИ РАЗВИТИЯ И ОПТИМИЗАЦИИ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Жаксалыков Р. А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Молочное скотоводство – является одной из важнейших животноводческих отраслей. Коровье молоко – ценный продукт питания человека. В его состав входят все необходимые организму человека вещества (белки, углеводы, жиры, минеральные соли), которые легко усваиваются и обеспечивают нормальное развитие организма. Кроме этого в состав коровьего молоко входят: кальций, фосфор, калий, натрий, магний, а также более 20 витаминов. Из молока изготавливают много молочных продуктов: кефир, йогурт, сметана, творог и т.д. Согласно медицинских норм питания, ежесуточное потребление молока и молочных продуктов на душу населения должно составлять в пределах 1 литра.

За последние годы в результате целенаправленной аграрной политики, особенно в отрасли молочного скотоводства, достигнуты некоторые сдвиги по наращиванию производства молока и продуктивности животных.

Таблица 1.Надоено молока коровьего (2009-2017)[1]

тыс. тонн

Область/ год	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Акмолинская	430,6	430,6	345,2	304,7	328,3	349,9	359,0	377,0	383,8
Алматинская	639,8	640,5	641,9	669,4	659,8	667,5	680,1	692,7	719,0

ВКО	656,1	670,7	982,4	696,9	757,0	775,7	789,4	836,4	876,7
Костанайская	610,7	618,5	563,8	330,9	338,5	358,3	374,2	378,8	382,5
Павлодарская	328,7	331,4	331,2	348,8	349,4	352,8	359,1	364,0	370,0
СКО	557,0	564,6	533,1	447,8	458,5	473,3	504,1	526,0	546,1
ЮКО	566,1	586,1	611,3	614,3	671,6	692,5	703,1	714,2	726,0
Всего	**5008,5**	**5077,4**	**4935,1**	**4815,7**	**4890,7**	**5020,4**	**5141,6**	**5300,0**	**5459,4**

За последние 9 лет валовое производство молока претерпевало как спады, так и подъемы. Если сравнивать надои по Республики Казахстан2017 года с 2009 годом, то молока в 2017 году надоено на 450,85 тыс. тонн больше, чем в 2009 году. Основными молочными регионами являются – Восточно-Казахстанская, Южно-Казахстанская и Алматинская области. Следует отметить, что на их долю приходится 42,5% от общего производства молока.

В нашей стране, по данным на декабрь 2017 года, 77,6% молока производится в личных подсобных хозяйствах. Лидерами по производству молока в сельхозпредприятиях, фермерских и крестьянских хозяйств являются Северо-Казахстанская, Восточно-Казахстанская, Карагандинская и Алматинская области (их доля 56,6%), что свидетельствует о процессе концентрации в данных регионах.

Средний надой молока в целом по стране за 2017 год составил 2341 кг, 4338 кг в сельскохозпредприятиях, 1849 кг в фермерских и крестьянских хозяйствах и 2409 кг в личных подсобных хозяйствах.

Необходимыми условиями для развития молочной отрасли являются:

1. Низкая себестоимость производства кормов.

Для молочно-товарных ферм промышленного типа, на которых содержится от 400 голов и выше, рекомендуется круглогодичное стойловое содержание с ежедневной прогулкой на выгульных площадках или организуют активный моцион по специальным прогонам. Зимний рацион кормления включает сочные (силос, сенаж), грубые (сено, солома) и концентрированные корма, а летний – зеленую массу культур зеленого конвейера с добавлением концентратов. Наиболее оптимальным решением для выращивания сочных и грубых кормов на поливе служит строительство оросительной системы. Для молочно-товарных ферм содержащих от 24 до 200 голов, наиболее оптимальной технологией содержания, является максимальное использование пастбищного потенциала кормления в летнее время (с подкормкой при необходимости), и стойловое содержание в зимнее время. Такие фермы рекомендуется строить в регионах, обладающих достаточно продолжительным пастбищным периодом. Это Северо-Казахстанская, Костанайская, Акмолинская области и другие.

2. Высокий генетический потенциал животных

Генетический потенциал животных – это способность особи проявлять высокий уровень развития признака в определенных условиях. На сегодняшний день лидерами по удою молока с головы является – из зарубежных - голштинская порода, а из отечественных – черно-пестрая порода. Следует отметить, что не всегда генетический потенциал импортируемых высокопродуктивных пород реализуется в условиях нашей страны. Этому может способствовать несбалансированный рацион кормления, неправильная технология содержания и т.д. Генетический потенциал коров возможно повысить только при соблюдении полноценного рациона и правильной технологии содержания. Для хозяйств, на которых содержится от 24 до 200 коров, оптимальными породами для разведения являются алатауская, красно-степная, черно-пестрая, аулиеатинская, бурая латвийская, симментальская, джерсейская.

3. Наличие рынков сбыта

Основные рынки сбыта продукции располагаются внутри страны. Мы должны полностью обеспечить население молоком и молочной продукцией так, чтобы наша продукция смогла заменить импорт. Необходимо усилить контроль за качеством и маркировкой импортируемой продукции. Также следует отметить, что наша продукция востребована на рынках других стран. Это означает, что наша страна может увеличить экспорт в несколько раз.

Отраслевая Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 - 2020 годы "Агробизнес-2020" предусматривает строительство новых молочно-товарных ферм промышленного типа, мини молочно-товарных ферм семейного типа, увеличение мощности и модернизация существующих молочно-товарных ферм и увеличение продуктивности существующего поголовья.

Планируется строительство 20 промышленных товарных ферм условной мощностью 1200 дойных голов. Общий объем выпускаемого молока на этих фермах к 2020 году составит около 160тыс. тонн молока в год.

Также планируется строительство 2000 ферм (по 500 ферм каждого из типов) на 24, 50, 100 и 200 дойных коров, со средними удоями 3000, 3300, 3600 и 3900 кг/год соответственно. Данные фермы будут содержать 187 000 дойных коров и производить 689 тыс. тонн молока ежегодно к 2020 году.

Увеличение поголовья планируется на 100 существующих фермах. Это позволит увеличить дойное поголовье на 23,3 тыс. голов, из них путем импорта высокопродуктивного поголовья в количестве около 9,5 тыс.голов – на 18 промышленных фермах с вместимостью от 1000 голов, что обеспечит увеличение производимого объема молока на 40 тыс.т и около 13,8 тыс.голов на 80 фермах с вместимостью от 200 до 1000 голов, с увеличением производимого молока на 34 тыс.т. Итого увеличение производства молока – 74 тыс.т.

Модернизация подразумевает инвестиции в технологию содержания, доения и хранения молока для повышения продуктивности, рентабельности и конкурентоспособности ферм, увеличению производительности человеческого труда.

Увеличение объемов производимого молока в сельхозформированиях и личных подсобных хозяйствах на 750 тыс. тонн к 2020 году будет достигнуто за счет постепенного увеличения удоев с 1 головы. Обеспечение увеличения надоев во всех видах хозяйств будет обеспечиваться в первую очередь улучшением кормовой базы, технологией содержания, селекционно-племенной работой. [2]

Таблица 2. Матрица SWOT-анализа развития молочного скотоводства в РК

Сильные стороны	**Слабые стороны**
- наличие освоенных технологий производства молока; - внедрение инновационных технологий содержания и доения коров; - наличие устойчивых связей с другими регионами и зарубежными странами; -наличие больших площадей кормовых культур и естественных кормовых угодий; - имеется возможность для подготовки и переподготовки кадров для животноводства; - государственная поддержка молочного скотоводства.	- изношенность материально-технической базы предприятий; - нехватка квалифицированных кадров; - недостаточное применение информационных технологий; - неэффективное использование пастбищ.
Угрозы	**Возможности**

- старение трудовых ресурсов; - нестабильная экономическая ситуация из-за роста цен на технику, корма, энергоресурсы;	- внедрение прогрессивных технологий; - развитость кредитно-финансовой сферы; - благоприятные природно-климатические условия для производства экологически чистых продуктов молочного скотоводства высокого качества.

Развитие молочного скотоводства невозможно без хорошей кормовой базы. Казахстан занимает пятое место в мире по площади пастбищ, которые составляют 70 процентов территории республики, или 186 миллионов гектар.

Таблица 3.Площадь сельскохозяйственных угодий по областям
на 1 ноября 2016 года[1]

Наименование областей	Всего сельхоз угодий	пашня		сенокосы		пастбища	
	тыс.га	га	%	га	%	га	%
Акмолинская	13 188,8	5 799,8	45,8	256,2	2	6 592,5	52,2
Актюбинская	26 969,8	550,3	2,1	464,6	1,8	25 297,6	96,1
Алматинская	15 844,0	1 070,7	6,8	469,0	3	14 160,2	90,2
Атырауская	9 777,5	5,8	0,06	132,9	1,4	9 624,9	98,6
ВКО	22 618,5	1 450,4	6,5	1 063,2	4,7	19 861,7	88,8
Жамбылская	10 486,8	836,3	8	227,1	2,2	9 414,8	89,8
ЗКО	13 907,5	538,6	4,2	1 223,3	9,6	11 025,3	86,2
Карагандинская	37 408,4	1 172,4	3,2	387,1	1	35 412,5	95,8
Кызылординская	10 867,5	163,4	1,5	110,0	1	10 517,1	97,5
Костанайская	18 129,2	5 980,4	33,6	351,3	2	11 456,3	64,4
Мангистауская	12 653,2	0,5	0,004	0,3	0,002	12 651,3	99,9
Павлодарская	11 172,5	1 422,0	14,3	302,3	3	8 239,3	82,7
СКО	8 400,1	4 888,8	59,4	40,4	0,5	3 298,1	40,1
ЮКО	10 121,8	911,4	9,2	94,9	1	8 909,5	89,8
г. Алматы	30,4	2,0	76,9	0,1	3,9	0,5	19,2
г. Астана	11,1	1,8	18	1,9	19	6,3	63
Всего	**221587,1**	**24 4,5**	**11,4**	**5 124,6**	**2,4**	**186 467,9**	**86,2**

Большую территорию занимают пашни в Северо-Казахстанской, Акмолинской и Костанайской областях. А это означает, что пастбищ в этих областях мало. Поэтому в этих областях для молочно-товарных ферм промышленного типа, на которых содержится от 400 голов и выше рекомендуется круглогодовое стойловое содержание.

Следует отметить, что сегодня пастбища используется неэффективно и находится под угрозой. Одним из приемов восстановления и повышения продуктивности пастбищ является организация пастбищеоборота и регулируемого выпаса скота. При бессистемной пастьбе травы произвольно и многократно стравливаются. Это приводит к тому, что растения погибают.

Использование пастбищ в системе пастбищеоборота предусматривает разделение площади на участки. На этих участках чередуются сроки стравливания и отдыха. Делят площадь на участки естественными ориентирами (дороги, овраги, балки и т. п.).

Рекомендуется стравливать пастбища в следующей последовательности: эфемерные, типчаково-ковыльные и последними - полынные, разнотравье и травостои на пониженных участках.

Не рекомендуется выгонять скот на пастбище ранней весной, когда трава еще не отросла и почва переувлажнена. Это приводит к сильному вытаптыванию травостоя.

Прежде чем выгнать скот на пастбище необходимо обследовать пастбище, распределить участков по гуртам, составить календарный план использования. Летом иногда пастбища выгорают. В этот период следует организовать подкормку коров зеленой массой кукурузы, подсолнечника и других.

Для естественных сенокосов и пастбищ организуют поверхностное и коренное улучшение. Поверхностное улучшение проводится на эрозийно опасных землях, на легких песчаных почвах, а также на засоренных камнями участках.

Система поверхностного улучшения сенокосов включает: расчистку от кустарников, камней, уничтожение кочек, внесение удобрений и т.д.

При коренном улучшении уничтожается существующий травостой и дернина и создается новый искусственный травостой. Коренное улучшение приводит к резкому увеличению продуктивности пастбищ и сенокосов.

Естественные сенокосы и пастбища на солонцовых почвах Казахстана занимают значительные площади. Обогащению пахотного горизонта солями кальция способствует мелиоративная обработка и внесение гипса. Мелиорация солонцов направлена на сохранение и повышение плодородия надсолонцового горизонта. Посев злаковых и бобовых трав способствует расслоению солонцовых горизонтов [3, с. 43-61].

20 февраля 2017 года вступил в силу закон Республики Казахстан ”О пастбищах”. Этот закон регулирует общественные отношения, связанные с рациональным использованием пастбищ и их инфраструктуры, предотвращение процессов деградации пастбищ.

Литература:

1. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersAgriculture?_afrLoop=6685958055626982#%40%3F_afrLoop%3D6685958055626982%26_adf.ctrl-state%3Dcob8tg2ma_50
2. http://mgov.kz/ru/
3. Можаев Н., Серекпаев Н. Кормопроизводство: учеб.пособ.- Астана: Фолиант, 2010.- С. 43-61

УДК 691.33

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В КАЗАХСТАНЕ: РАССМОТРЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ЖАЛОБ КОМИТЕТАМИ ООН

Жамбулатова Д.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Организация Объединенных Наций - единственная в мире универсальная организация общей компетенции. Направленности работы ООН довольно разнообразны: это и урегулирование интернациональных инцидентов, и поддержание финансовой и общественной прочности в странах, и обеспечение экологической стабильности. Впрочем в всяком случае совместной целью всех данных действий считается в конечном результате защита прав каждого человека. При этом данное назначение содержит двоякий характер: с одной стороны, это общая задача ООН, с иной - это отдельное самостоятельное направление ее работы [1]. Комитеты Организации Объединенных Наций считаются обязательной частью системы интернациональной защиты прав человека.

На сегодняшний день в отношении Республики Казахстан как государства и его должностных лиц можно направить сообщение (жалобу) в следующие контрольные органы Организации Объединенных Наций: в Комитет по правам человека, Комитет против пыток, Комитет по ликвидации расовой дискриминации, Комитет по правам ребенка, Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин.

Комитет по правам человека — исполнительный орган Организации Объединённых Наций, отвечающий за надзор за соблюдение Международного пакта о гражданских и политических правах 16 декабря 1996 года. Учреждение комитета предусмотрено статьёй 28 данной конвенции. Комитет по правам человека состоит из 18 независимых экспертов, чья беспристрастность является общепризнанной. [2]

Согласно данной конвенции рассмотрение индивидуальных жалоб проходит следующим образом: Согласно статье 1 государство, которое является одной из сторон настоящего Протокола и участником Пакта, признает компетенцию Комитета принимать и рассматривать сообщения от подлежащих его юрисдикции лиц, которые утверждают, что они являются жертвами нарушения данным государством - участником какого-либо из прав, изложенных в Пакте. Ни одно сообщение не принимается Комитетом, если оно касается государства - участника Пакта, которое на является участником настоящего Протокола. Лица, которые утверждают, что их права, перечисленные в Пакте, были нарушены, при условии, что все пройденные внутренние средства правовой защиты были исчерпаны, то они имеют право представить на рассмотрение Комитета письменное сообщение . Комитет имеет возможность признать неприемлемым каждое представленное в согласовании с Протоколом сообщение, которое считается анонимным или же которое, по его воззрению, дает собой злоупотребление правом на представление этих сообщений или же несовместимо с положениями Пакта. При условии соблюдения положений статьи 3 Комитет доводит каждое представленное ему сообщение до сведения участвующего в настоящем Протоколе участника-государства, которое, как утверждается, не соблюдает какое-либо из положения Пакта. В течении 6 месяцев получившее извещение правительство представляет Комитету письменные комментарии или же заявления, разъясняющие данный вопрос, и всевозможные меры, в случае если этакие имелись, которые ранее могли быть приняты данным государством. Комитет оценивает приобретенные в согласовании с истинным Протоколом известие с учетом всех письменных данных, представленных ему отдельным лицом и заинтересованным государством - членом. Комитет не оценивает практически никаких извещений от лиц, пока же не убедится в том, что: a) данный же вопрос не рассматривается в согласовании с иной процедурой интернационального разбирательства или же урегулирования; b) предоставленная сторона израсходовала ранее все внутренние способы правовой защиты. Это правило не функционирует в тех случаях, когда использование этих средств необоснованно затягивается. При рассмотрении извещений, предусматриваемых Протоколом, Комитет проводит закрытые заседания. Комитет излагает свои доводы и мнения государству - члену и лицу. Комитет подключает в личный каждогодний отчет, предусмотренный статьей 45 Пакта, короткий доклад о собственной работе в согласовании с истинным Протоколом.

Комитет против пыток — исполнительный орган Организации Объединённых Наций, ответственный за надзор за исполнением Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных, унижающих достоинство видов обращения и наказания, 10 декабря 1984 года. Образование комитета предусмотрено статьёй 17 этой конвенции. Комитет состоит из 10 независимых экспертов, которые избираются каждые 4 года, чья беспристрастность обязана быть общепризнана. [3]

Согласно данной конвенции рассмотрение индивидуальных жалоб проходит следующим образом: согласно статье 22 эта процедура действительна только в отношении государств, сделавшие заявление о признании юрисдикции Комитета по этой статье. Если государство сделало такое заявление, то: жалобу может подать в Комитет либо само лицо, которое находится под юрисдикцией государства, либо от имени этого лица. Комитет доводит каждое известие до сведения Государства-участника Конвенции, которое сделало заявление сообразно

пункту 1 и которое, по его мнению, не соблюдает те или же другие положения Конвенции. В течение 6 месяцев получившее известие Правительство дает Комитету письменные комментарии или же заявления, уточняющие вопрос и всевозможные меры, которые имели возможность быть приняты данным Государством. Затем Комитет дает собственные соображения и доводы данному Государству- члену и этому лицу.

Комитет по ликвидации расовой дискриминации — исполнительный орган Организации Объединённых Наций, ответственный за надзор за исполнением Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации, 21 декабря 1965 года. Образование комитета предусмотрено статьёй 8 этой конвенции.[4]

Согласно данной конвенции рассмотрение индивидуальных жалоб проходит следующим образом: Согласно статье 14 Государство-участник имеет право в любое время сообщить, что оно принимает компетенцию Комитета в границах его юрисдикции брать на себя ответственность рассматривать сообщения от отдельных лиц или же групп лиц, полагающих, что они являются потерпевшими ввиду нарушений государством-участником каких-то прав, изложенных в настоящей Конвенции. Комитет не обязан брать на себя практически никаких извещений, в случае если они относятся к государству-участнику Конвенции, не сделавшего такового заявления. Каждое государство-участник, которое готовит утверждение, предусмотренное в пункте 1 данной статьи, имеет возможность организовать или же представить орган в рамках собственной государственной правовой системы, который станет компетентен брать на себя ответственность рассматривать петиции отдельных лиц и групп лиц в границах собственной юрисдикции, заявляющих, что они считаются потерпевшими ввиду нарушения какого-нибудь из прав, изложенных в настоящей Конвенции, и которые израсходовали все иные внутренние способы правозащиты. Заявление, поданное в согласовании с пунктом 1 данной статьи, и к тому же название органа, учрежденного или же обозначенного в согласовании с пунктом 2 настоящей статьи, обязаны быть депонированы государством-участником у Генерального секретаря ООН, который препровождает их копии оставшимся государствам-участникам. Заявление в любое время может быть возвращено назад методом извещения об данном Генерального секретаря, но это не должно отображаться на сообщениях, оказавшихся на рассмотрении Комитета. Перечень петиций оформляется органом, учрежденным или же обозначенным в согласовании с пунктом 2 данной статьи, а заверенные копии перечня каждый год сдаются через надлежащие каналы Генеральному секретарю, при этом их оглавление не должно предаваться гласности. В случае, если петиционер не удовлетворен деяниями органа, учрежденного или же обозначенного в согласовании с пунктом 2 данной статьи, он имеет полное право в течение 6 месяцев предать этот вопрос в Комитет. Комитет в секретном порядке доводит каждое приобретенное им известие до сведения государства-участника, обвиняемого в несоблюдении какого-нибудь из положений Конвенции, но отвечающее лицо или же группа лиц не именуются без его или же их ясного согласия. Комитет не обязан брать на себя принятие анонимных извещений. В течение 3-х месяцев получившее извещение правительство дает Комитету письменные комментарии или же заявления, освещающие данный вопрос и меры, которые имели возможность быть приняты данным государством. Комитет оценивает сообщения с учетом всех данных, которые предоставлены в его распоряжение заинтересованным государством-участником и петиционером. Комитет не обязан рассматривать практически никаких извещений от петиционера, в случае если он не установит, собственно, что петиционер израсходовал все иные внутренние способы правозащиты. Впрочем, это правило не функционирует в тех случаях, когда использование данных средств излишне затягивается. b) Комитет ориентирует собственные предложения и советы, в случае если этакие есть, заинтересованному государству-участнику и петиционеру. Комитет вносит в личный каждогодний отчет резюме этих извещений и, в случае необходимости, краткое изложение комментариев и заявлений заинтересованных государств-участников, а еще собственные личные рекомендации и советы. Комитет компетентен исполнять функции, предусмотренные в данной статье, только в тех

случаях, когда не менее 10 государств-участников Конвенции подали заявления в согласовании с пунктом 1 данной статьи.

Комитет по правам ребенка - исполнительный орган Организации Объединённых Наций, несущий ответственность за соблюдение за исполнением Конвенции о правах ребенка 20 ноября 1989 года. Учреждение комитета учтено статьёй 43 данной конвенции. Комитет состоит из выбираемых каждые 4 года 10 независящих профессионалов, чье беспристрастие обязано быть общепризнанно. [5]

Согласно данной конвенции рассмотрение индивидуальных жалоб проходит следующим образом: сообщения представляются лицами, оказавшимися под юрисдикцией государства-участника, или же от лиц, которые полагают, что они считаются потерпевшими ввиду нарушения государством-участником одного из перечня прав. Комитет принимает жалобу на обсуждение. Вслед за тем Комитет доводит известие до страны, которое, как утверждается, не соблюдает какое-либо из положении Пакта. Как правительство получит извещение от Комитета, оно должно предоставить в течение 6 месяцев письменные комментарии или же заявления, разъясняющие данный вопрос. Комитет же, в свою очередь, оказывает собственные предложения и добрые услуги государствам-участникам, дабы урегулировать вопрос мирным методом. В случае если вопрос разрешится на данном моменте, то договор меж обеими сторонами завершается на данном этапе. В случае если же нет, то ведется закрытое заседание и следующим этапом является рассмотрение сообщения, где Комитет посылает собственные соображения и рекомендации обоим участникам спора.

Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин - исполнительный орган Организации Объединённых Наций, отвечающий за соблюдение за исполнением Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 18 декабря 1979 года. Учреждение комитета учтено статьёй 43 данной конвенции [6].

Согласно данной конвенции рассмотрение индивидуальных жалоб проходит следующим образом: сообщения направляются подпадающими под юрисдикцию Государства - члена лицами или же группами лиц или же от имени, которые полагают, что они считаются потерпевшими ввиду нарушения данным Государством - членом какого-нибудь из перечня прав, содержащихся в Конвенции. В случае если сообщения направляются от имени отдельных лиц или же группы лиц, это делается с их согласия, за исключением тех случаев, когда автор имеет возможность доказать собственные действия от их имени без такового согласия. Сообщения сервируются в письменном порядке и не обязаны быть анонимными. Комитет не принимает сообщения, в случае если оно касается Государства – члена Конвенции, которое не является участником данном Протокола. Комитет не оценивает сообщения, пока же он не убедится в том, что ранее все известные внутренние способы правозащиты были исчерпаны, за исключением случаев, когда использование этих средств правозащиты необоснованно затянуто или же вряд ли даст желанный итог. Комитет считает известие неприемлемым, в случае если: 1) вопрос уже был рассмотрен Комитетом или же рассматривался или же рассматривается в согласовании с иной процедурой интернационального разбирательства или же урегулирования; 2) оно считается несочетающимся с положениями Конвенции; 3) оно считается, очевидно, беспочвенным или же мало обоснованным; 4) является явным признаком злоупотребления правом на назначение такового сообщения; 5) прецеденты, являющиеся предметом сообщения, имели место быть до того, как аутентичный протокол вступил в юридическую силу для соответственного государства - члена, в случае если лишь только эти прецеденты не имели место быть и впоследствии упомянутой даты.

Собственно все вышеупомянутые комитеты по правам человека Организации Объединенных Наций, чьи деятельность и процедуры подачи жалоб, были упомянуты выше, имеют немало общих черт: это процедурные особенности, главные функции и множество других направлений деятельности ООН. Такое единообразие служит цели организации эффективной работы комитетов по соответствующим направлениям. Значение и действенность деятельности комитетов ООН на сегодняшний день очень велики, также как и их результаты в процессе выполнения своих полномочий, что говорит о стремлении государств

усовершенствовать существующую в них систему защиты прав человека, и доверия, оказываемого этими государствами международному сообществу.

Литература:

1. Международное право. В 2 т.: учебник для бакалавров / под ред. А.Н. Вылегжанина. –3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2014. –Серия : Бакалавр. Академический курс
2. Факультативный Протокол №1 к Пакту по вопросам рассмотрения индивидуальных жалоб. Факультативный Протокол №2 к Пакту по вопросу отмены смертной казни
3. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных, унижающих достоинство видов обращения и наказания, 10 декабря 1984 года
4. Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации от 21 декабря 1965 года
5. Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 года
6. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 года

УДК 10.47.31

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АЛИМЕНТНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Жармуканов А.А.
(СКГУ им.М. Козыбаева)

Существование алиментных обязательств обусловлено неравномерным закреплением материальных ценностей среди отдельных лиц в семье, а также различной способностью извлекать доходы за свой труд и на свой капитал. В любом обществе малолетние дети, будучи недееспособными, не могут и не должны самостоятельно обеспечивать себе необходимые условия жизни. Их благосостояние производно от материального достатка родителей. Зачастую и дееспособные лица не могут обеспечить себя самостоятельно. Поэтому исторически сложившаяся система семейной помощи детям и престарелым получила наиболее сильное выражение в алиментировании.

Под алиментными обязательствами следует понимать правоотношения, возникающие на основании предусмотренных законом юридических фактов: решения суда, судебного приказа или соглашения сторон, в силу которого одни члены семьи обязаны предоставлять содержание другим ее членам, а последние вправе его требовать Это обязательства по выплате денежных средств в определенном размере на содержание несовершеннолетних детей, родителей, супругов и бывших супругов, а также на других членов семьи [1, с. 24].

Объектами алиментных обязательств в юридическом аспекте являются финансовые средства, то есть деньги, и предназначены они, прежде всего, для процессов, которые направлены на прямое содержание получателя этих алиментов. А также на процессы, которые связаны с компенсацией всех дополнительных расходов получателей тех самых алиментов.

Субъекты алиментных обязательств выступают получатели алиментов и их плательщики.

Алиментные обязательства возникают у следующих субъектов семейного права:

- родителей (усыновителей) в отношении несовершеннолетнего ребенка, который только в силу этого признается нетрудоспособным и нуждающимся;
- родителей (усыновителей) в отношении совершеннолетнего члена семьи или бывшего члена семьи, обучающегося в учебном заведении системы образования по очной форме обучения, который в силу этого обстоятельства признается нуждающимся до окончания учебного заведения, но не более достижения возраста 21 года;
- супруга (супруги) или бывшего супруга (супруги), являющегося(йся) нетрудоспособным(ой) и нуждающимся(ейся) в содержании;
- совершеннолетних детей в отношении нетрудоспособных нуждающихся родителей;

- совершеннолетних трудоспособных братьев и сестер в отношении нуждающихся несовершеннолетних братьев и сестер;

- дедушки и бабушки, обладающих достаточными средствами, в отношении несовершеннолетних нуждающихся внуков и внучек;

- трудоспособных воспитанников в отношении нетрудоспособных нуждающихся воспитателей, если последним не может предоставляться содержание их совершеннолетними трудоспособными детьми, внуками или супругом (бывшим супругом);

- пасынков и падчериц - в отношении нетрудоспособных нуждающихся отчима или мачехи, если последние не могут получить содержание от своих совершеннолетних трудоспособных детей, внуков или от супруга (бывшего супруга). Перечень субъектов алиментных обязательств является исчерпывающим и расширительному толкованию не подлежит [2, с. 53].

Алиментное обязательство предусматривает два порядка уплаты алиментов:

-принудительный, то есть по решению суда или на основании судебного приказа;

-добровольный, то есть по соглашению сторон. Между двумя этими способами действующее законодательство проводит четкое различие. При наличии соглашения об уплате алиментов их взыскание в принудительном порядке не допускается.

Алиментные обязательства возникают довольно часто, но для того, чтобы они наступили, необходимы конкретные основания, которые выясняются в результате судебного процесса. Одним из оснований алиментных обязательств является юридическое соглашение об уплате алиментов. Уплата алиментов, как правило, возникает между получателем и непосредственно плательщиком. Соглашение должно быть заключено в письменно форме и подписано всеми заинтересованными сторонами.

Алиментные обязательства возникают на основании решения суда. Исковое заявление содержит в себе требование одного члена семьи к другому члену этой же семьи. Алименты могут быть начислены с даты подачи конкретного искового заявления, а также с момента рождения ребенка и по достижению им совершеннолетнего возраста.

Еще одним основание является наличие между конкретными субъектами алиментных обязательств семейных отношений на тот момент, когда произошло взыскание алиментов или до этого дня. А также можно отнести к основаниям возникновения алиментных обязательств наличие конкретных условий, которые предусмотрены в соответствии с законодательными актами и нормами, здесь речь может идти о безработных гражданах, нетрудоспособных, нуждающихся в алиментах. Прочие алиментные обязательства могут наступать и при иных условиях, но только в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан.

Ранее размер и порядок взыскания алиментов определялись императивными нормами закона, а соглашения об уплате алиментов, хотя в принципе и признавались законными, не могли быть осуществлены принудительно. Современное семейное законодательство Республики Казахстан предусматривает диспозитивное регулирование алиментных отношений. Члены семьи вправе заключить соглашение об уплате алиментов, а нормы закона, регулирующие предоставление алиментов в принудительном порядке, применяются только при отсутствии соглашения между сторонами [3, с. 122].

Содержанием алиментного обязательства являются обязанность плательщика алиментов по их уплате и право получателя алиментов на их получение. Общие основания прекращения алиментных обязательств предусмотрены в статье 176 Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье». Если обязательство возникло на основании соглашения между плательщиком и получателем алиментов, оно прекращается с истечением срока действия соглашения, смертью одной из сторон или по иным основаниям, предусмотренным этим соглашением. Стороны свободны, установить в соглашении любые основания для прекращения алиментного обязательства, в частности изменение материального положения сторон, восстановление трудоспособности получателя алиментов, окончанием учебы, вступление в брак и другие [4].

Если алименты взыскиваются по решению суда или судебного приказа, их уплата автоматически прекращается со смертью получателя или плательщика алиментов. Строго личный характер алиментных обязательств делает правопреемство в них невозможным. Выплата алиментов несовершеннолетним детям прекращается с момента достижения ребенком совершеннолетия или приобретения им полной дееспособности до достижения совершеннолетия в результате эмансипации или вступления в брак.

Алиментные обязательства в отношении несовершеннолетнего ребенка прекращаются также в результате усыновления этого ребенка. Обязательства по содержанию на основании решения суда совершеннолетних нетрудоспособных получателей алиментов прекращаются при восстановлении их трудоспособности или прекращении нуждаемости. Алиментные обязательства бывших супругов прекращаются в случае вступления супруга, получающего алименты, в новый брак.

Некоторые из перечисленных оснований, например смерть получателя или плательщика алиментов, вступление бывшего супруга в новый брак, достижение ребенком совершеннолетия, прекращают алиментные обязательства автоматически. Как правило, автоматически прекращаются и алиментные обязательства, возникающие. На основании соглашения сторон, при наличии обстоятельств, указанных в этом соглашении представления о природе, алиментов неоднократно менялись.

Наличие некоторых обстоятельств, предусмотренных в качестве оснований прекращения алиментных обязательств, возникающих на основании судебного решения, должно быть установлено в судебном порядке. Это прежде всего касается прекращения нуждаемости получателя алиментов или констатации отсутствия достаточных средств у плательщика [5].

Существовало мнение, что алименты являются «суррогатом социального обеспечения», что развитие системы социального обеспечения приведет к постепенному отмиранию алиментных обязательств. В дальнейшем эта теория была отвергнута. Однако связь между алиментными обязательствами и уровнем развития системы социального обеспечения, несомненно, существует, поскольку они имеют одну и ту же цель - предоставление содержания нуждающимся нетрудоспособным лицам.

Семья, являющаяся одним из факторов повышения социальной активности людей и, следовательно, катализатором в развитии всего общества, необходима каждому человеку. Укрепление ее - одно из приоритетных направлений социальной программы развития казахстанского общества. Поэтому государство, в лице законодательных органов власти, при осуществлении правотворческой деятельности не должно забывать об этом и брать под свою защиту наиболее уязвимые отношения семейно-правовой сферы, к числу которых, несомненно, относятся алиментные обязательства.

Литература:

1. Макарский И.П. Право на алименты. - М.: Юридическая литература, 2014. - 324 с.
2. Абулгазина А.М. Алиментные обязательства членов семьи. // Юрист. -№5.-2015. - С. 50-54
3. Колашников Т.С. Соглашение об уплате алиментов. // Законность. - № 1. -2016. - С. 121-126
4. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.) / www.zakon.kz
5. Чефранова Б.А. Имущественные отношения в семье. / www.zakon.kz

УДК 636.03

ПАРАМЕТРЫ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

Жиркова М.Г.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Республика Саха (Якутия) - крупнейший в территориальном и экономическом отношениях регион Севера России. Площадь республики составляет 3 083,5 тыс. кв. километров, из которых 24 631,1 тыс. га (8%) используются землепользователями, занимающимися сельхозпроизводством. В российской сетке разделения регионов по специфике существования и развитию отраслей народного хозяйства республика отнесена к сельскохозяйственным регионам. Более 35% населения республики проживает в сельской местности и имеет тесную, неразрывную связь с селом и его хозяйством. Одной из особенностей населения Республики Саха (Якутия) является его крайне неравномерное размещение: наиболее плотно заселена ее центральная часть.

Сельскохозяйственное производство функционирует в суровых природно-климатических условиях на территориях со слаборазвитой инфраструктурой, особенно транспортной и энергетической.

Также значительна удаленность от основных районов производства материально-технических ресурсов, потребляемых в процессе производства (концентрированных кормов, семян, удобрений, сельскохозяйственной техники и т.д.), ограничена доступность этих территорий, разбросанность производителей сельскохозяйственной продукции на большой территории республики.

Реформы последних лет по всей стране значительно повлияли на аграрный сектор в республике. На селе появились новые формы хозяйствующих субъектов, сформировались иные земельные и имущественные отношения.

В республике сельскохозяйственным производством занимаются 374 сельскохозяйственные организации и 275 родовых общин, свыше 4 300 крестьянско-фермерских хозяйств и индивидуальных предпринимателей. Более 87 тысяч личных подсобных хозяйств производят значительную долю мяса, молока, картофеля и овощей.

Скотоводство – одна из наиболее значимых отраслей животноводства, которая включает в себя молочную и мясную специализацию. Разведение крупного рогатого скота (КРС) является основным источником дохода, традиционным укладом жизни населения республики.

Около 70 % валовой продукции всех отраслей животноводства республики дает скотоводство. Разведением крупного рогатого скота занимаются, в основном, центральные, заречные и вилюйские группы районов республики, где содержится 92,0 % от всего поголовья скота.

В суровых природно-климатических, хозяйственных условиях Якутии К(Ф)Х и ЛПХ стремятся разведению местных пород скота, лошадей и оленей, которые хорошо адаптированы к местной технологии содержания. Это - симментальская и холмогорская породы скота, якутская порода лошадей, оленей. Средняя годовая молочная продуктивность местных породскота составляет 2000-2500 кг, реализационная на мясо живая масса скота 300-320 кг

Таблица 1 Поголовье скота в Республике Саха (Якутия) в 2010-2015 гг.,
(данные на конец года), тыс. голов

Вид скота	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Место и доля регионов в 2105 году по РФ	
							Место	Доля, %

Свиньи	30,0	27,4	27,2	27,8	24,4	23,6	63	0,1%
Крупный рогатый скот	233,7	233,3	215,1	199,2	190,9	186,7	38	1,0%
- в том числе коровы	87,8	87,2	86,5	79,9	77,2	75,0	42	0,9%

Поголовье свиней в Якутии по состоянию на конец 2015 года во всех категориях хозяйств насчитывало 23,6 тыс. голов (0,1% от всего стада свиней в России). За 5 лет поголовье свиней сократилось на 21,5%, за 10 лет - на 31,3%, к 2001 году - на 60,4%.

Поголовье крупного рогатого скота в Якутии на конец 2015 года насчитывало 186,7 тыс. голов (1,0% от общей численности стада КРС в России). В том числе стадо коров насчитывало 75,0 тыс. голов (0,9%). За 5 лет размер стада КРС сократился на 20,1%, за 10 лет - на 30,4%, к 2001 году - на 36,0%. Поголовье коров за 5 лет уменьшилось на 14,6%, за 10 лет - на 29,8%, к 2001 году - на 31,7%.

Таблица 2 Производство продуктов животноводства в Республике Саха (Якутия)

Вид продукции	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Место и доля региона в 2015 году по РФ	
							Место	Доля, %
Мясо всего, тыс. тонн								
-в живом весе	42,5	39,0	40,1	39,3	35,5	35,3	65	0,3%
-в перерасчете в убойный вес	25,4	23,4	23,9	23,5	21,3	20,8		
Свинина, тыс. тонн								
-в живом весе	3,4	3,4	2,6	2,8	3,0	1,6	68	0,04%
-в перерасчете на убойный вес	2,6	2,6	2,0	2,2	2,3	1,2		
Говядина, тыс. тонн	25,7	22,2	23,8	21,5	20,6	16,0	55	0,6%
-в живом весе	14,5	12,5	13,4	12,1	11,7	9,10		
-в перерасчете на убойный вес								
Мясо птицы, тыс. тонн								
-в живом весе	4,7	4,6	4,7	4,9	1,7	3,0	64	0,1%
-в перерасчете на убойный вес	3,5	3,4	3,5	3,6	1,2	2,3		
Другие виды мяса, тыс. тонн								
-в живом весе	8,7	8,8	9,0	10,1	10,2	14,6	1	10,7%
-в перерасчете на убойный вес	4,9	4,9	5,0	5,6	5,7	8,2		
Молоко, тыс. тонн	191,6	185,9	177,6	170,4	168,4	164,3	58	0,5%
Яйцо, млн штук	123,6	124,4	129,8	136,5	136,6	136,2	53	0,3%

Динамика производства основных видов продукции животноводства за последние годы показывает снижение. Основной причиной снижения объемов производства является снижение поголовья сельскохозяйственных животных, что объясняется проблемой заготовки кормов: опережающим ростом их стоимости и транспортных расходов по перевозке

Производство свинины в Якутии в 2015 году составило 1,6 тыс. тонн в живом весе (1,2 тыс. тонн в перерасчете на убойный вес). За 5 лет объемы производства свинины сократились на 53,2%, за 10 лет - на 66,9%, к 2001 году - на 70,5%. В 2015 году в общероссийском производстве свинины доля республики составила 0,04%.

Производство говядины в регионе в 2015 году составило 16,0 тыс. тонн в живом весе (9,1 тыс. тонн в перерасчете на убойный вес). За 5 лет объемы производства снизились на 37,7%, за 10 лет - на 39,8%, к 2001 году - на 26,8%. Доля республики в общероссийском объеме производства говядины в 2015 году находилась на уровне 0,6%.

Производство молока в Якутии в хозяйствах всех категорий в 2015 году составило 164,3 тыс. тонн (0,5% от общего надоя молока в России). За 5 лет объемы производства молока снизились на 14,3%, за 10 лет - на 16,7%, к 2001 году - на 3,1%.

Производство мяса птицы в Якутии в 2015 году составило 3,0 тыс. тонн в живом весе (2,3 тыс. тонн в перерасчете на убойный вес). По отношению к показателям 2010 года объемы производства снизились на 35,1%, однако по отношению к 2005 году производство увеличилось на 281,1%, к 2001 году также увеличилось на 204,9%. В общероссийском производстве мяса птицы в 2015 году доля Якутии составила 0,1%.

Производство яиц в Якутии в 2015 году в хозяйствах всех категорий находились на уровне 136,2 млн. штук (0,3% от общероссийского объема). За 5 лет производство увеличилось на 10,2%, за 10 лет - на 17,0%, к 2001 году - на 64,0%.

Таково состояние производства продуктов животноводства в республики на данном этапе. Каковы перспективы отраслей?

Сегодня более 35% населения республики проживает в сельской местности. Но только 2,8% (27 тыс. человек) жителей заняты в аграрном производстве. Из них менее половины, 10,6 тыс. человек (38,6% всех работающих в АПК), являются сотрудниками сельскохозяйственных предприятий. То есть менее 1% людей, населяющих республику, сегодня занято в организованном сельхозпроизводстве, а во многих секторах отрасли акценты смещены в сторону частника, личных подсобных хозяйств. А они в суровых природно-климатических условиях Якутии не имеют возможности должным образом развиваться.

В 2015 году стоимость продукции животноводства в Якутии составила 15,1 млрд. руб. (0,6% от стоимости всей продукции животноводства, произведенной в России). По данному показателю республика на 54-м месте среди регионов РФ.

Структура производства мяса по виду в Якутии в 2015 году выглядит следующим образом: общий объем производства мяса всех видов в убойном весе составил 20,8 тыс. тонн. Из этого объема на говядину пришлось 43,8%, на свинину - 5,9%, на мясо птицы - 10,9%, на оленину, конину и прочие виды мяса - 39,3%

Учитывая то, что по статистическим данным численность населения республики составляет 956 тысяч человек.

Существенное влияние на увеличение производства молока оказал рост продуктивности - средний надой молокана одну корову молочного стада в 2015году составил 4603 килограмма (в 2014 году - 4446 килограммов).

По данным Росстата годовой объем потребления мяса птицы на душу населения составляет 21 кг, потребность республики в мясе птицы составляет 20 073 тонн в год. При действующем производстве мяса бройлеров сегмент рынка ОАО «Нерюнгринская птицефабрика» составляет 16 %, при выходе на полную производственную мощность составит 33 %. Как видим, и полный ввод бройлерного производства на одной птицефабрике не может занять даже половину потребностей рынка. Поэтому по направлению производства мяса бройлера необходимо работать по дальнейшему ее развитию.

Объем рынка республики по яичному направлению составляет 296 млн. штук в год, соответственно общий объем производства в количестве 136,2 млн. штук яйца куриного за 2015 год обеспечивает потребность республики на 43 %. Данный показатель также не охватывает и полвины потребностей населения.

Таким образом, эти виды продукции местного производства в среднем обеспечивали население лишь на 40–70 % от физиологических норм потребности

За последние пять лет наблюдается снижение поголовья скота и валового производства молока в хозяйствах всех форм собственности. В сложившихся обстоятельствах важно выявить положительные и отрицательные стороны, а также оценить возможности и риски.

Таблица 3. SWOT - анализ отрасли животноводства в Якутии

Преимущества (сильные стороны)	**Недостатки (слабые стороны)**
1. Наличие племенных хозяйств и репродуктов республиканского и федерального уровня	1. Несбалансированность кормовой обеспеченности продуктивного скота
2. Повышение продуктивности скота	2. Мелкотоварность производства
3. Увеличение численности поголовья скота в организационных формах хозяйствования	3. Низкий уровень механизации скотопомещений
	4. Высокая стоимость племенного скота
	5. Недостаточное количество племенных хозяйств и скота
	6. Низкий уровень кредитоспособности у большинства сельхозтоваропроизводителей
Возможности	**Риски**
1.Развитие кормопроизводства	1. Природно-климатические условия
2. Обновление материально-технической базы	2. Повышение уровня инфляции, цен на энергоносители
3.Обновление кадрового состава отрасли	3. Утечка кадров в другие отрасли
4. Наращивание возможностей племенного скотоводства	4. Возникновение инфекционных заболеваний
	5. Сокращение численности сельского населения, содержащего скота

Несмотря на сложнейшие условия ведения сельского хозяйства, наши фермеры добиваются хороших результатов. Предварительные итоги года говорят, что показатели неплохие: валовый надой молока будет увеличен примерно на 4 тысячи тонн, стабилизируется поголовье крупного рогатого скота, увеличивается число табунных лошадей и северных оленей.

Мы уверены, что добьёмся успеха только при совместной работе муниципальных властей, сельских работников и кооперативов. Пожелаем же успеха себе в этой деятельности.

Литература:

1. Самсонова И.В. Профессиональное будущее Якутии. Агропромышленный комплекс: Учебное пособие для учащихся 9-11 классов. - М: Академия, 2013-240 с.
2. Система ведения сельского хозяйства в Республике Саха (Якутия) на период 2016-2030 годы. Методическое пособие- Якутский НИИСХ.-Якутск,2017-415 с.
3. Чугунов А.В.,Тихонов Н.Н.,Дарбасов В.Р. и др. Продуктивное животноводство Якутии. - М: Колос, 2009-455 с.

ӘОЖ 691.33

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫН ТАРТУ

Жукенова Д.Н.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Мемлекеттің экономикалық дамуының позитивті процесі инвестиция тартусыз мүмкін емес. Негізгі капиталға инвестициялар әрбір елдің әлеуметтік-экономикалық даму перспективасын анықтайды, әсіресе өтпелі экономикасы бар елдер, оның ішіне енетін Қазақстан үшін.

Қазақстан экономикасының дамуы өндірістерді құру және қолданыстағы өндірістік инфрақұрылымның модернизациясы. Бұл елге мол инвестициялардың тартылуымен қатар олардың ұтымды пайдалануды талап етеді. Шетел инвестицияларының ағымы және олардың тиімділігі қолайлы инвестициялық климатқа байланысты. Инвестициялық климатты модельдеу шетел инвесторларын тарту мен қолданудың мемлекеттік саясатын дайындаудың маңызды буыны болып табылады, өйткені ол, біріншіден, шетел инвесторына әсер етуші факторлардың жүйесін береді; екіншіден, елдегі жағдайды терең бағалауға мүмкіндік береді; үшіншіден, шетелдік серіктестердің іс-әрекетінің мотивтерін түсінуге мүмкіндік береді [1].

Инвестиция дегеніміз - бүгінгі күні қолда бар ақшаны, мүлікті және басқа да заттарды, яғни капиталды қандай да бір өндірісті дамыту үшін жұмсап, сол арқылы келешекте, яғни алдағы уақытта пайыз түрінде немесе басқадай үлкен кәсіпкерлік табыс табу болып табылады.

Қазақстан Республикасын 2030 жылға дейін дамытудың стратегиялық міндеттерінің ішінде шетел капиталы үшін ел экономикасының ашықтығына, халықаралық қауымдастыққа интеграциялануға, экономикалық өсудің көзі ретінде ішкі инвестицияға бағдарлануға ерекше көңіл бөлінеді. Осыған байланысты ғылыми зерттеудің маңыздылығы және өзектілігі білінеді. Экономиканың нақты секторына сырттан инвестициялық капиталдың келуін қамтамасыз ету экономикалық дамудың маңызды факторы болып табылады. Экономиканың нақты секторына шетелдік инвестицияны тарту бойынша мемлекеттік бағдарламаның арқасында,көп үлесі Орталық Қазақстан аймағына келетін, республикадағы бірқатар ірі кәсіпорындар кризистік жағдайдан шығарылды. Олардың қатарында “Испат-Кармет” АҚ, “Балқаш-мыс” АҚ, Жезқазған тау-металлургия комбинаты т.б. [5].

Экономиканың басымды салаларын дамытуға шетел инвестициясын тартуда негізгі факторлар болып төмендегілер есептеледі:

- минералдық ресурстарға бай жер қойнауларын барлау мен ашу мүмкіндігін;
- өнімді экспорттаудан ақшалай түсімнің үлкен үлесінің болатындығы;
- амортизацияның жоғары қарқыны;
- осы сферадағы ынтымақтастықтың екі жақты тиімділігі;
- республика заңнамаларында инвесторлар үшін қолайлы жағдайдың болуы.

Шетел капиталын тарту аймақтағы өндіріс кәсіпорындарын дамытуға ынталандырады, ал ірі өндірістік кәсіпорындар бюджетке аударымдардың негізгі көздерінің бірі болып табылады. Шетел инвестициясын пайдаланудың тұрақты даму жоспарымен қатар ішкі отандық инвесторларды да ұмытуға болмайды. Еліміздегі ең ірі потенциалды инвесторлар ретінде республика тұрғындары бола алады. Қазақстан тұрғындарының инвестициялық потенциалы жеткілікті дәрежеде жоғары.Қазіргі кезде қолайлы инвестициялық климат жасау еліміздің дамуында маңызды рөл атқаратыны сөзсіз.

2016 жылғы өңірлерде негізгі капиталға салынған инвестициялардың құрылымы

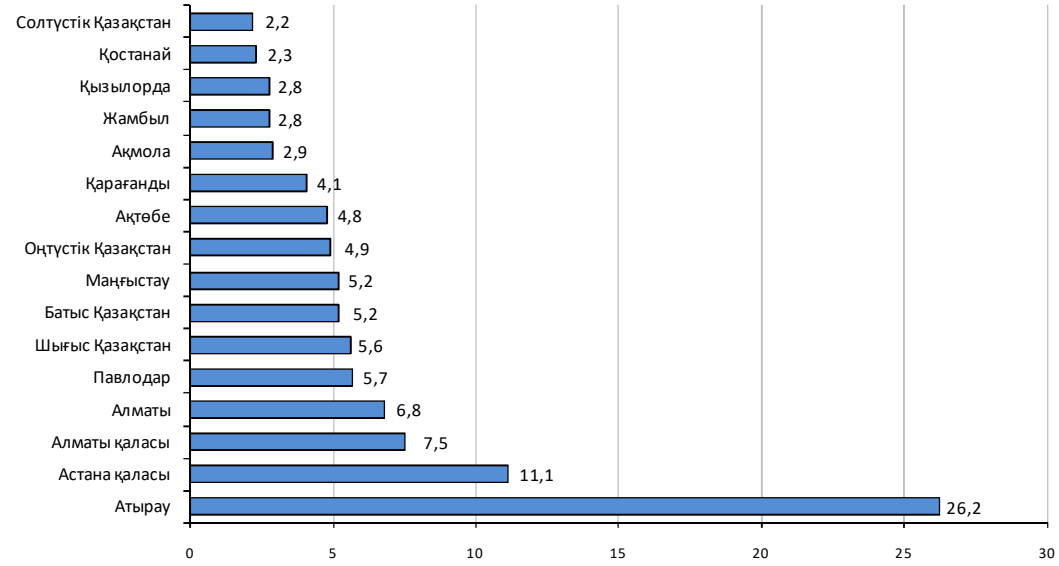

2016 жылғы өңірлерде негізгі капиталға салынған инвестицияның өсуі республиканың 12 өңірінде байқалды. Ең көп өсу Астана қаласы (11.1 есе), Алматы қаласы (7.5 есе), Шығыс Қазақстан (5.6 есе), Павлодар , Маңғыстау, Батыс Қазақстан облыстарында (5.2-5.7% есе) өсу байқалды. Өсім сондай-ақ Оңтүстік Қазақстан , Ақмола, Ақтөбе, Қарағанды облыстарында да (2.9-4.9%) байқалды. Ал Жамбыл, Қызылорда, Қостанай және де Солтүстік Қазақстан облыстары бойынша (2.2-2.8%) өсім байқалады. Дегенмен бұл басқа облыстармен салыстырғанда біршама төмен көрсетіш.

Шетел инвестицияларының жалпы республикалық көлемінің ең көп үлесі Атырау (26.2%) және Батыс Қазақстан облыстарында игерілді. [2].

Мұнай өндіру және табиғи газ (негізгі капиталға инвестициялардың жалпы көлемінен (61%) , жылжымайтын мүлікпен операция (12%), өңдеу өнеркәсібі (8%), көлік және байланыс (4%)) басым салалар болып табылады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, экономикалық өсу шетел капиталының әсерінен болады. Бірақ, шетел инвесторлары үшін шикізат өндіруші салалар, әсіресе, мұнай-газ салалары басымды болып отыр. Осындай жағдайда экономиканың қалыпты және қарқынды дамуы қолайлы инвестициялық саясатқа тәуелді. Экономикалық дамудың, құрылымдық қайта құруды ұтымды жүзеге асырудың, әлемдік нарықта бәсекелестік позицияларды бекітудің қажетті шарты болып инвестициялық ресурстар табылады. Оңтүстік-Шығыс Азияның “жаңа индустриалды елдері” экономикалық феноменінің пайда болуы, қазіргі заманғы ғылыми негіздегі салалардың кең бағытта дамуға көшуі бұл елдер экономикасындағы инвестицияның қарқындап өсуінің арқасында мүмкін болды.

Сондықтан мемлекет шетел инвестицияларын тартудың бағыттарының басымдылығын белгілеу керек. Шетел инвестициялары Қазақстан экономикасының бәсеке қабілеттілігін жоғарылататын факторға айналуы қажет. Шетелдік инвестицияларды мемлекеттік реттеу күшейген сайын Қазақстан шын мәнінде әлемдегі ең бәсекеге қабілетті 50 ел қатарына кіреді.

1-кесте Инвесторлардың меншік нысандары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялары

	2012 жыл млн.теңге	2013 жыл млн.теңге	2014жыл млн.теңге	2015 жыл млн.теңге	2016 жыл млн.теңге
Негізгі капиталға салынған инвестициялар, барлығы	5 473 161	6 072 687	6 591 482	7 024 709	7 762 303

Соның ішінде меншік нысаны бойынша: мемлекеттік	1 178 397	1 079 561	1 266 723	1 062 566	1 098 257
жеке	3 162 533	3 957 235	4 202 319	4 542 902	5 022 389
шетелдік	1 132 231	1 035 891	1 122 440	1 419 241	1 641 657

Инвесторлардың меншік нысандары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың нақты көлемінің индекстері

өткен жылға пайызбен

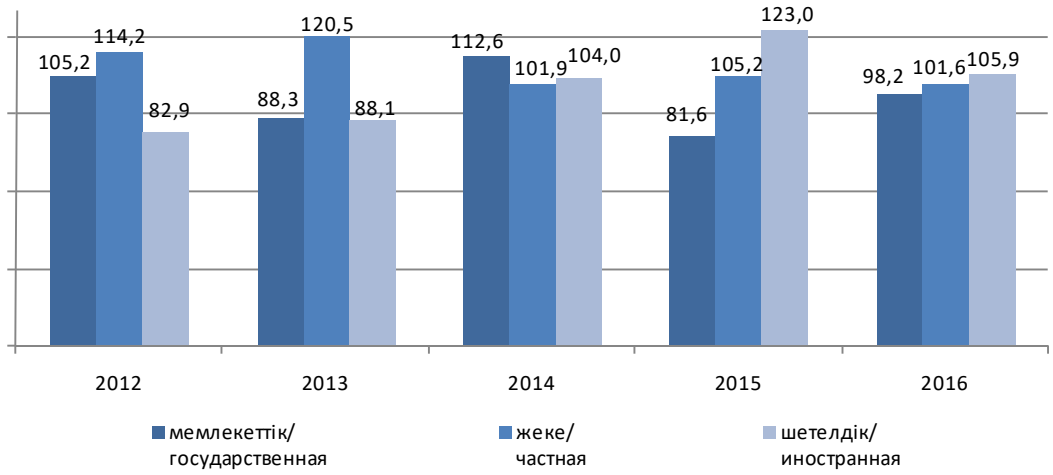

Инвесторлардың меншік нысандары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың нақты көлемі 2016 жылы шетелдік инвестиялар 105,9%құрап отыр, бұл 2015 жылмен салыстырғанда -17.1% төмендеген. Шетелдік инвестицияларды тарту бойынша жоғары өсім 2015 жылы 123,0% байқалған. Ал 2012-2013 жылдары бұл көрсеткіш тым төмен 82,9-88,1% құрап отыр.Керісінше мемлекеттік меншік нысандары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың көлемі жоғары болып отыр. [2].

Жақын шетелдік елдерден инвесторлар Қазақстан экономикасына қауымдастықта барлық тікелей шетелдік инвестициялардың 6% жуығын ғана салды. АҚШ, Ұлыбритания, және Италия тікелей инвестицияларының жоғары пайызы олардың Қазақстанның мұнай-газ секторына кең қатысымымен түсіндіріледі. Дегенмен, американдық инвесторлар энергия өндірісі, азықтық өнімдер мен өнеркәсіп өнімдері сияқты өзге салаларда да бой көрсетеді. Өзге елдерге қарағанда негізінен инфрақұрылым обьектілерін (мысалы, Ертіс арқылы өтетін көпірдің құрылысы, жол жөндеулері және т.б.) инвестициялайтын Жапонияны ерекше атап өту керек. Шетелдік инвестицияларды аймақтық бөлу анализі Қазақстанда тартылған шетелдік капиталдардың бірқатар аймақтардағы жоғары шоғырлануын сақтағанын және олардың өзге аймақтарда жоқтығын көрсетеді. Экономикалық аймақтар бойынша шетелдік инвестициялардың теңсіздікте орналастырылымы Қазақстанға шетелдік капитал түсімінің өзіндік белгісі болып табылады. Қазақстанда Алматы қ. мен Астана қ., сонымен қатар Батыс және Шығыс Қазақстанның шикізатты аймақтары батыстық инвесторлар үшін тартымдылықта қалып отыр [3].

Қазақстанның көптеген аймақтарындағы шетелдік инвестициялар көлемі олардың инвестициялық мүмкіндігіне сәйкес келмейтінін айтып өту керек. Аймақтар мәселесі болып кәсіпкерлік әрекет субъектілерінің инвестициялық тартымдылығын жоғарылату мен аймақтық деңгейде қолайлы инвестициялық климатты қалыптастыру міндетін бірінші жоспарға қоятын бірқатар аймақтардағы жеке және сыртқы инвестициялық ресурстар мобилизациясының ұйымдастырушылық-экономикалық механизмдерінің болмауы табылады.

Осы мәселелерді шешу үшін және экономикалық дамуға жету үшін, сонымен бірге экономиканы шикізаттық бағыттан ауытқу үшін ҚР–ның 2003-2015 жылдардағы индустриалды–инновациялық даму Стратегиясы жасалды. Индустриалды–инновациялық дамуға қатысты мемлекеттік инвестициялық саясаттың мақсаты мемлекеттің қолдауынсыз жеке сектордың әлі жетпейтін салаларға инвестиция тарту мен қолданудың сәйкес механизмдері мен қаржыландыру көзін анықтау Стратегияда көрсетілген. [4].

Қазіргі кезде мемлекет тарапынан инвестицияны ынталандыру шараларында кәсіпорындардың инвестициялық белсенділігін экономиканың шикізаттық емес секторында кешенді түрде қолдауға көңіл бөлінуде.

Инвестицияны мемлекеттік қолдаудың бірыңғай жүйесі шеңберінде, мемлекеттік инвестициялық қызметті жетілдіру мен тиімділігін арттыратын, өндірістік инфрақұрылым мен өңдеуші өнеркәсіптің дамуын, сыртқы және ішкі инвестицияларды елімізге тартуды ойластыратын даму институттары жұмыс істеуде.

Қазақстанның Даму Банкі ұзақ мерзімді және орташа мерзімді төмен пайыздық несиелер беру, соның ішінде экспорттық, сондай-ақ басқа да несиелік институттар ұсынатын зайымдар мен несиелерге гарантиялық міндеттемелер алу сияқты, жеке сектор мен мемлекеттің инициативасын қаржылық қолдауды жүзеге асырады.

Қазақстанның Инвестициялық Қорының (ҚИҚ) мақсаты Қазақстандық болсын, шетелдік болсын кәсіпорынның жарғылық капиталына бөлшектік және бақылаусыз қатысу арқылы экономиканың шикізаттық емес жеке секторының инициативасына қаржылық қолдау көрсету.

Шетелдік инвестицияларды Қазақстанға тарту мынадай мәселелерді шешуге көмектеседі:

1. экономикалық және техникалық өрлеуді жеделдету;
2. өндірістік аппаратты жаңарту мен қайта жарақтандыру;
3. өндірісті ұйымдастырудың үздік әдістерін үйрету;
4. нарықтың экономикалық талаптарына сай кадрларды дайындау;

Біздің стратегиялық міндетіміз - бәсекеге қабілетті елдердің қатарынан лайықты орын алу. Сондықтан да мемлекет пен жеке меншік сектор өзара сенім мен тиімділікке негізделген әріптестік қатынастарын жолға қоюы керек.

Әдебиет:

1. “Инвестициялар туралы” Қазақстан Республикасы Заңы 2003 ж. 8 қаңтар.
2. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі .Статистика комитеті. Статистикалық жинақ (2012-2016)жылдар. Астана-2017ж
3. В Казахстане создана благоприятная среда для местных и международных инвесторов // Вестник налоговой службы Республики Казахстан.-2015.- № 7.- с. 2-5
4. Назарбаев Н.А. Стратегия вхождения Казахстана в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира: Послание Президента народу Казахстана от 1 марта 2006г. // Страна и мир.-2006.-5 марта
5. Назарбаев Н.А. Казахстан -2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана.
6. Ибраев А. «Инвестиции в Казахстане, анализ динамики и структуры капитальных вложений в отечественную экономику», Деловой мир №2 (32) 2014.

ӘОЖ 691.33

АҚША-НЕСИЕЛІК РЕТТЕУДІҢ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Ибраева Ж.Т.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Ақша-несиелік саясат – бұл үкіметтің орталық банкісінің, инфляция деңгейін төмендету, ақша массасының тұрақты өсімі және тұрақты экономикалық өсімнің негізін салу мақсатымен,

айналыстағы ақша массасының көлемін, несиелер көлемін, пайыздық мөлшерлемелерді және ақша айналымының басқа да көрсеткіштерін өзгертуге бағытталған іс-шаралар жиынтығы.

Ақша-несиелік саясат мемлекеттің экономикалық саясатының маңызды бөлімдерінің бірі болып табылады. Бұл ақша айналымы және несие саласындағы, экономикалық өсімді реттеуге, инфляция қарқынын бәсеңдетуге, жұмыспен қамтамасыз етуге және төлем балансын теңестіруге бағытталған іс- шаралар жиынтығы. Ақша-несие саясаты орталық банк пен Қаржы министрлігінің тығыз байланысымен және басқа да мемлекеттік органдармен бірлесе жүзеге асырылады.

Экономиканы мемлекеттік реттеу – мемлекеттің экономикаға қатысуының негізгі формаларының бірі, ол ресурстарды бөлуге, экономикалық даму деңгейіне және қарқынына және ел халқының әл-ауқатына ықпал етуінен тұрады. Қазіргі таңдағы нарықтық экономикаға мемлекеттік реттеу әдістерінің, формаларының және институттарының көптігі тән. Мемлекеттік реттеудің әкімшілік, құқықтық және жанама формалары мен әдістері ерекшеленеді.

Әкімшілік әдістерге белгілі бір қызметті атқаруға рұқсат беретін лицензияларды беру, экспорт және импортқа квоталар бекіту, жаңа жұмыс орындарын құру кезінде жастарға квоталар бекіту, бағаларды, өнім сапасын, кірістер мен т.б. бақылау жатады. Мемлекеттік құқықтық реттеу азаматтық және шаруашылық заңнама негізінде, олар орнататын нормалар мен тәртіптер жүйесі арқылы жүзеге асырылады. Тікелей экономикалық реттеу секторларды, салаларды, аумақтарды және жеке кәсіпорындарды қайтарымсыз адрестік қаржыландыру формасында жүзеге асырылады. Оған, әртүрлі дотациялар, әртүрлі деңгейлі (жалпы ұлттық, аймақтық, жергілікті) арнайы бюджеттік және бюджеттен тыс қорлардан төлемдерден тұратын субсидиялар мен субвенциялар. Жеңілдетілген несиелер мен салықтық жеңілдіктер де осы қатарда.

Экономикалық реттеудің жанама формаларына ақша массасы көлемін реттеу, орталықтандырылған несиелер мен пайыз мөлшерлемелерін беру шарттарын анықтау, салық, валюта бағамы, кеден баждары және т.б. саладағы саясат жатады. Реттеудің тікелей формалары шаруашылықтың жеке бөлімдерінің қаржылық жағдайын түзетуге септігін тигізеді. Сонымен қоса олар бағалар мен шығындарды шынайы қатынасын, кәсіпорындардың шынайы бәсекеге қабілеттілігінің қатынасын өзгертеді, сол арқылы нарықтық реттеуіштердің тиімділігін азайтады. Оларға қарағанда мемлекеттік реттеудің жанама формалары экономикалық ынталандыруларды іске қосады және нарықттық реттеу механизмдерінің қызмет атқаруына жол ашады. Осылайша, кәсіпорын табысына салынатын салықты, және де несиенің пайыздық мөлшерлемесін төмендету, сұранысқа сәйкес өндірістің кеңеюіне әкеліп соғады. Сонымен қоса мемлекет тікелей реттеу әдістерін, белгілі бір себептермен бәсекеге қабілеттілік тек нарықтық механизм арқыл ғана қамтамасыз етіле алмайтын салалар мен сфераларда қолданылады.

Ақша-несиелік саясаттың мақсаттарының басымдылығы мемлекеттік қаржының жағдайымен, мемлекет экономикасының тұрақтылығымен немесе оның жоқтығымен, мемлекеттік бюджет кірістері мен шығыстарының теңестірілгендігінің болуымен немесе оның теңсіздгімен анықталады.

Ақша-несиелік саясаттың мақсаттары келесі белгілері бойынша сыныпталады:

1) қызмет ету мерзімі бойынша:

- қорытынды (стратегиялық, жалпы экономикалық немесе қоғамдық таңдау мақсаттары);
- аралық (монетарлы);
- тактикалық (операциондық);

2) қызмет ету шегі бойынша:

- сыртқы (төлем балансының тепе-теңдігі, валюта бағамының тұрақтылығы);
- ішкі (өндірістің, баға деңгейінің тұрақтылығы, халықтың неғұрлым жұмысбастылығын қамтамасыз ету) .

Ақша-несиелік саясат ақша-несиелік реттеуді жүзеге асыру – ақша- несиелік саясат мақсатына қол жеткізуге бағытталған орталық банк іс- шараларының жиынтығын іске асырылу арқылы жүзеге асырылады.

Экономиканы ақша-несиелік реттеу элементтеріне келесілер жатады:

1. ақша-несиелік реттеудің субъектілері мен объектілері;

2. орталық банктің ақша-несиелік реттеу әдістері мен құралдары;

3. экономиканы ақша-несиелік реттеу механизмі.

Ақша-несиелік реттеу субъектілеріне кең мағынада – ұлттық ақшаны есеп айырысу, төлемдер жүргізу және т.б. үшін қолданатын және монетарлық салада орталық банктің реттеушілік қызметтеренінен тәуелді барлық субъектілерді жатқызуға болады; тар мағынада – ақша-несиелік реттеу органдары (ақша- несиелік реттеуді жүзеге асыратын орталық банктер; ақша-несиелік саладағы жағдайға ықпал ететін нормативті актілерді шығаратын басқа да заңнамалық және атқарушы органдар), сонымен қоса тәжірибеде ақша-несиелік реттеу органдарының шешімдерін жүзеге асыратын банктік және банктік емес қаржы- несиелік ұйымдар жүйесін жатқызуға болады.

Ақша-несиелік саясаттың мақсаттарына жету үшін қолданылатын, орталық банктің ақша-несиелік реттеу әдістері мен құралдары жүйенің ең маңызды элементтерінің бірі, себебі дәл соларды қолдану арқылы мемлекеттің таңдап алған ақша-несиелік саясатын жүргізуге болады. Оған қоса әдістер белгілі бір ортақ белгісі бойынша ортақтастырылған (мысалы, қолданылатын құралдардың сипаты бойынша: экономикалық және әкімшілік және т.б.) құралдар жиынтығын құрайды.

Ақша-несиелік саясаттың құралдары тек жеке ғана қолданылмайды, керісінше бір-бірінің әсерін күшейтуі үшін әдетте бірден екі немесе одан да көбі қолданылады. Бұндай түрдегі іс-шаралар кешенді саясат деп аталады.

Орталық Банк иелігіндегі құралдар келесідей бөлінеді:

1. Тікелей ықпал ету объектілері бойынша. Нақты мақсатқа байланысты ақша-несиелік саясат несиелік эмиссияны ынталандыруға (несиелік экспансия) немесе шектеуге (несиелік рестрикция) бағытталған. Несиелік экспансия жұмысбастылықты ұлғайту және өндірісті көтеру үшін жүргізіледі, ал несиелік рестрикция экономиканың «қызып кетуін» алдын алу немесе инфляция қарқынын төмендету үшін жүргізіледі.

2. Формасы бойынша ақша-несиелік саясат құралдары Орталық банктен шығарылатын директивалар, бұйрықтар мен нұсқамалар түріндегі тікелей (әкімшілік) және Орталық Банктің ақша-несиелік салаға ақша нарығында белгілі-бір шарттарды құру арқылы ықпал ету әдістерін білдіретін нарықтық (жанама).

3. Параметрлер сипаты бойынша ақша-несиелік реттеу құралдары сандық және сапалық деп бөлінеді. Біріншісінің көмегімен коммерциялық банктердің несиелік мүмкіндіктері жағдайын ықпал жасалынады, ал екіншісі банктік несиелер құнын тікелей реттеу нұсқасынан тұрады.

4. Ықпал ету мерзімдері бойынша ақша-несиелік саясат құралдары ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді болып бөлінеді. Ұзақ мерзімді (қорытынды) мақсаттарға орындалу мерзімі бір жыл және одан да жоғары уақыт алатын міндеттер жатады (мысалы, қаржылық тұрақтандыру, экономикалық өсім). Қысқа мерзімдіге ақша-несиелік саясаттың аралық мақсаттарына жетуге көмектесетін құралдар жатады.

Реттеудің жалпы құралдарына келесілер жатады:

1. Есеп саясаты. Орталық банктің функцияларыны бірі – коммерциялық банктерге ссуда беру болып табылады. Осы ссудалар бойынша белгіленген мөлшерлемелер бойынша пайыздық төлемдер алынады. Орталық банктің коммерциялық банктерге беретін несиелері есептелетін мөлшерлеме есептік мөлшерлеме (егер несиелер векселдер есебі формасында берілетін болса) немесе қайта қаржыландыру мөлшерлемесі (несиелеудің басқа формалары кезінде) деп аталады. Есептік мөлшерлемені өсірген кезде коммерциялық банктер орталық банктен қарыз алу көлемдерін қысқартады, коммерциялық банктер беретін несиелер бойынша пайыз көлемі ұлғаяды. Бұлардың бәрі бизнесті және халықты несиелеуді қысқартуға, ақша ұсынысының азаюына әкеліп соғады. Есептік мөлшерлемені азайту кері бағытта әсер етеді.

2. Ашық нарықта операциялар жүргізу. Ашық нарықтағы операциялар – орталық банктің мемлекеттік бағалы қағаздарды сату-сатып алуы. Орталық банктің мемлекеттік бағалы

қағаздарды сатуы кезінде коммерциялық банктердің шектен тыс резервтері, несиелеу және жаңа ақша құру мүмкіндігі қысқарады. Ақша ұсынысы қысқарады, ал пайыздық мөлшерлеме (қарыз қаражаттарының құны) өседі. Орталық банктің мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алуы кезінде кері процесс орын алады. Ашық нарықтағы операциялар ең алғаш АҚШ, Канада және Ұлыбритания елдерінде белсенді қолданыла бастады, себебі бұл елдерде бағалы қағаздар нарығы жақсы дамыған. Кейіннен несиелік реттеудің бұл түрі Батыс Еуропада да жалпы қолданыла бастады.

3. Коммерциялық банктердің міндетті резервтері нормаларын бекіту. Қазіргі таңда минималды резервтер, бұл – банк кассасындағы қолма қол ақша, орталық банктегі депозит түріндегі немесе орталық банк бекітетін жоғары өтімді формада барлық несие мекемелері ие болуы тиіс өтімді активтер.

Реттеудің селективті әдістеріне келесілер жатады:

1. Несиенің жеке түрлері бойынша бақылау. Бұл бақылау биржалық бағалы қағаздар, ипотекалық қарыз, тұтынушылық қарыздар кепілдігіне ие несиелерге жиі қолданылады.

2. Банктік кәсіпорындардың өтімділігін және тәуекелділігін реттеу. Банктердің операциялық қызметін реттейтін көптеген үкіметтік ережелер бар. Бұл ережелердегі басты назар банктік операциялардың өтімділігі мен тәуекелдігіне аударылады..

3. Заңмен бекітілетін маржа. Қор биржасы – нарықтық экономикалық қатынастардың қажетті институты. Қор биржалары компаниялардың бағалы қағаздар нарығын құрайды.

4. Үгіттеу. Басқарушы ақша-несиелік институттар коммерциялық банетерге белгілі бір саясатқа еруді «табанды түрде ұсынуы» мүмкін.

Әлемдік қаржы нарықтарындағы тұрақсыздық шарттары жағдайында экономиканы ақша-несиелік реттеудің мәні бірнеше есе өседі. Қазақстан Республикасының экономикасы күрделі қаржылық күйзелістерге ұшыраған емес, сондықтан бұндай құбылыстарға қарсы қажетті тәжірибе жоқ, аталған мәселе бойынша терең ғылыми зерттеулер де жоқ. Қазақстанның экономикасы бүкіл әлемдік экономика сияқты кезеңдік дамудың объективті фазасына көшуде. Әдетте, экономиканың қарқынды өсуінен кейін оның өсімінің тежелу фазасы орын алады. Дегенмен, бұл саясаттың тиімділігі әзірше айтарлықтай емес. Ең алдымен бұл ақша- несиелік реттеу құралдары өзара әлсіз келісілген және елде болып жатқан экономикалық процесстермен тығыз байланыспағандықтан орын алып отыр. Мемлекеттің ақша-несиелік, бюджеттік, салық саясаты қаншалықты сауатты құрылатынына және мемлекет пен жеке сектордың шектелген қаржылық ресурстары қаншалықты тиімді қолданылатындығына мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуі байланысты болады.

Әдебиет:

1. Б.А. Көшенова. «Ақша, несие, банктер, валюта қатынастары». - Алматы, 2015ж.
2. Ғ.С. Сейітқасымов. «Ақша, Несие, Банктер». - Алматы, 2016ж .
3. С.Б. Мақыш, А.Ә.Ілиас «Банк ісі оқу құралы». - Алматы, 2015ж.
4. С.Б. Мақыш «Ақша айналысы және несие». - Алматы, 2016ж.
5. Б. Өменова «Ақша, несие, банк, валюта қатынасы». - Алматы, 2016ж.
6. С.С. Сахариев, С.С. Сахариева «Жаңа кезең экономикалық теориясы». - Алматы, 2015ж.
7. Қ.Н. Мамыров, Ә.М.Тілеужанова «Макроэкономика». - Алматы, 2015ж.
8. А.Ә. Ілиас «Ақша-кредит саясаты». - Алматы, 2015ж.
9. Б.П. Кушербаев «Банктер және несие алушылар қарым-қатынастарын реттеу». - Алматы, 2015ж.
10. З.С. Мұхамбетова «Аймақтың ақша-несие саясаты». - Алматы, 2014ж.

УДК 069.72

КАЗАХФИЛЬМ: АНАЛИЗ РАЗДЕЛА КИНОСТУДИИ НА ДВЕ ЧАСТИ

Идирисова Л.С.
(КазНУИ,, г. Астана)

Общеизвестно о наличии в нашей республике такой киностудии как «Казахфильм», которая выпускает большое количество отечественных картин, но не многие знают и вдаются в подробности истории ее становления, в данном исследовании я бы хотела затронуть, изучить и подвести итоги истории распада киностудии на 2 части, которое произошло в конце 90х годов.

Итак, к 1997 году положение в казахском кино опускается практически до ноля. Некогда мощная студия «Казахфильм» имени Шакена Айманова, не производит практически ни одного фильма, в связи с этим она сначала распавшись на несколько киностудий, позже и вовсе разваливается. Высококвалифицированные специалисты остались без работы и финансирования.

Кинотеатры, отданные в руки местным главам администрации начали акционироваться, приватизироваться и вскоре превращаются в обычные развлекательные заведения.

«Казахфильм» распадается на 2 части: Кинофабрику имени Шакена Айманова и Национальный продюсерский центр.

Фабрика под руководством Беккожи Касымбекова призвана обеспечить всем необходимым производственный цикл съемки фильма.

Продюсерский Центр во главе с Оразом Рымжановым берет на себя функции мозгового треста, руководства кинематографическим процессом, планирования, финансирования творческих проектов. При центре организованна экспертно-конкурсная комиссия, отбирающая наиболее интересные заявки, литературные сценарии, продюсерские проекты.

Главными причинами распада киностудии «Казахфильм» были:

а) реформирование финансово - экономических подходов обеспечения кинопроизводства в республике, в связи с обретением независимости – ввести в кино обиход понятия продюсерства в кинематографии;

б) желание усилить правовую и финансовую взаимную ответственность между производственно-техническими службами, обеспечивающими кинопроизводство и съемочными группами по качеству и срокам выполнения заказов творческой группы;

в) национальный продюсерский центр должен был от имени государства (финансирование поступало именно туда) осуществлять функции продюсера фильма (в полном объеме обязанностей: то, что сейчас перераспределяются между продюсерами: генеральными, исполнительными, креативными, линейными и др.;

г) кинофабрика им. Ш.Айманова более концентрированно должна была заниматься улучшением качества выполнения заказов по: пошиву костюмов, строительству декораций, лабораторной обработке пленки, осуществлению комбинированных съемок, техобслуживание съемочной группы киносъемочной, звукозаписывающей и осветительной техникой, по подбору и изготовлению вторичных костюмов (для вторых ролей, массовок и групповок), реквизита и другим обязательствам отдела подготовки съемок, по бесперебойному и качественному автотранспортному обслуживанию. За оказанные услуги кинофабрика по установленным им расценкам получала от съемочной группы соответствующую оплату.

Все эти обязанности были распределены, для создания более комфортных условий в работе киноиндустрии. Как и в любой ситуации тут были свои минусы и плюсы.

Если смотреть на полезность данной ситуации, то можно сказать, что:

1. Положительные итоги: разделенные обязанности действительно повысили ответственность производственно-технических цехов и отделов кинофабрики, появилось больше узких специалистов.

2. Отрицательные результаты: Каждая вновь организованная структура (НПЦ и Кинофабрика) начала действовать без учета возможностей другого. Например, НПЦ был удобно на выделенные государством средства создать большее количество фильмов. А у кинофабрики мощности были ограничены, она еще была заинтересована, чтобы государственные деньги не уходили в сторону, так как съемочные группы начали такие же услуги искать у сторонних организаций (включая другие киностудии СНГ и дальнего зарубежья). Так участились конфликтные ситуации. Вторым фактором свободного выбора съемочной группой исполнителей услуг было ценовое предложение и качество услуг. По разным причинам возникало множество противоречий. Было решено положить конец, и опять произвести слияние под флагом акционирования. Так было создано Акционерное общество «Казахфильм» им. Ш.Айманова, которое существует до сих пор».

Все эти изменения дали мощный толчок для развития независимого кино в нашей стране, режиссеры научились быть более самостоятельными в выборе тем для своих фильмов, научились по новому выражать свои мысли и идеи, появилось не только государственное финансирование, но и частные инвесторы начали интересоваться нашим отечественным кино и вкладывать свои деньги, что послужило развитию киноиндустрии в сфере бизнеса. Конечно, в этом всем есть и отрицательные факторы, так как фильмы тех лет, по большей части считались убыточными. Но самым главным фактором остается то, что казахстанские фильмы вышли на новый международный уровень и мир узнал и заговорил о нас, это ли не огромный плюс, который перекрывает все остальные минусы. Ну и конечно же, в эти не самые лучшие годы для нашего кинематографа, по мере своей необходимости, появилась новая профессия в нашем кино как – продюсер. С появлением нового направления стали открываться и по сей день функционируют множество частных киностудий, которые не только обеспечивают рабочие места, но и успешно выпускают картины, полюбившиеся зрителю и приносящие прибыль.

Литература:

1. Ногербек Б.Р. «Кино Казахстана»
2. Абикеева Г. «Нациостроительство в Казахстане»
3. Ногербек Б.Р. «На экране Казахфильм»
4. Ногербек Б.Р. «Очерки истории казахского кино»
5. Консультация с профессором Сламбек Т.Т

УДК 94(574)

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ВОВЛЕЧЕНИЯ ЖЕНЩИН В ТРУДОВУЮ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКОВ В КАЗАХСТАНЕ

Ипполитова Т.В., Игбергенова Д.Б.
(*СКГУ им. М.Козыбаева*)

Вторая половина XX – начало XXI века богато событиями глобального характера. Среди них, конечно же, стало и осознание казахстанцами места и роли женщины в обществе, возросшая самооценка женщин, активизация их деятельности. И как следствие данный феномен привел к возрастанию исследовательского интереса к проблемам, связанным со всем спектром взаимоотношений женщины и общества.

В исследуемый период без участия женщин невозможны были глубокие социально - экономические и общественно - политические преобразования страны. Сейчас же Казахстан вступил в новый исторический период, что позволяет с уверенностью нам сказать о том, что роль женщины в обществе будет продолжать возрастать.

Исторически сложилось, что казахская женщина всегда была свободной, своевольной и имела равное положение с мужчиной.

«Кочевник, с самых древних времен, всегда питал уважение и любовь к ним. В истории казахского народа имеется множество примеров сильных и волевых женщин. Степь родила такие типы как подруга – соратница, советница хана, родоправительница, женщина – острослов и, конечно же, женщина – воин» [1, с. 83].

Это подтверждает тот факт, что казашки деятельные, продуктивные и одаренные, способные участвовать во многих сферах деятельности.

В советской историографии закрепилось ошибочное представление о статусе казахской женщины, ее положении в обществе. По мнению советских исследователей женщины, подвергались эксплуатации вместе со всеми трудящимися, были закрепощены в семье, находились в экономической зависимости от родителей и мужа, были неравноправны с мужчинами в юридическом отношении и подвергались дискриминации в общественном сознании.

К. Цеткин вспоминает, что, обобщая положение тружениц Востока, В.И.Ленин сказал о них: это «самые порабощенные из порабощенных, самые угнетенные из угнетенных» [2, с. 286].

В.И.Ленин также указывал: «Для полного освобождения женщины и для действительного равенства ее с мужчиной нужно, чтобы было общественное хозяйство, и чтобы женщина участвовала в общем производительном труде. Тогда женщина будет занимать такое же положение, как и мужнина» [3].

Таким образом, в начале XX века перед государством была поставлена задача вовлечения женщин в производство и обеспечение таким путем их экономической эмансипации. Был поднят вопрос о том, как повысить активность женщин в борьбе за интересы рабочего класса в целом, как добиться равных прав женщин с мужчинами в экономической, общественно-политической жизни и в семье, как организовать охрану женского труда и как обеспечить сочетание работы женщин вне семьи с функцией материнства.

Именно в начале XX века создавались женотделы, которые начали свою деятельность исключительно в трудовых условиях. Постепенно на смену им приходят женские сектора, в приоритете которых были задачи индустриализации и коллективизации, участие в общественно-политических компаниях и кооперативно-профсоюзных организациях, а также подготовка женских кадров.

Женщины избирались делегатками на годичный срок, в составе делегатских собраний они проходили теоретическую подготовку и приобретали навыки практической работы. Женщины республики вовлекались в кооперативное движение. В истории коллективизации женщины овладевали новыми профессиями. В республике, несмотря на серьезные трудности, удавалось неуклонно снижать женскую безработицу. Позитивным стал опыт развития в республике женских кустарно – промысловых объединений. Весомым представляется участия женского населения в краткосрочным кооперативном движении. Участие всех трудоспособных женщин в общественном производстве сочеталось с фактическим неравенством в оплате труда, вызванным более низкой квалификацией женщины - работницы. Женщины выполняли тяжелую ручную работу. Темпы высвобождения женщин от тяжелого физического труда были исключительно медленными.

В силу сложившихся исторических событий, Казахстан играл немаловажную роль в бесперебойном снабжении фронта и страны продовольствием. В этот период возрастает участие женщин в жизни страны. Необходимо отметить, что в республике в короткий срок были открыты многочисленные курсы при МТС и школах механизации, в которых обучались и женщины. Широкое распространение получило индивидуальное обучение. Например, колхоз «Красный восток» Сары-Агачского района Южно-Казахстанской области силами колхозных механиков и шоферов подготовили из числа женщин 10 трактористок, 2 шоферов, одного слесаря - кузнеца, 25 женщин освоили работу на уборочных, зерноочистительных машинах и плугах.

Чтобы дать армии и стране больше хлеба, мяса, овощей и сырья для промышленности, женщины Казахстана показывали образцы высокой производительности труда и самоотверженно боролись за повышение урожайности полей, за увеличение поголовья скота и его продуктивности. Многие колхозницы за годы войны выросли и были выдвинуты на руководящие посты в сельском хозяйстве. Если до Великой Отечественной войны на постах председателей колхозов, бригадиров, заведующих животноводческими фермами и на других руководящих должностях колхозного и совхозного производства женщины насчитывались единицами, то в дни войны количество их на руководящих должностях увеличилось в несколько раз [4, с. 126].

Таким образом, в дни отечественной войны на плечи женщин легла основная тяжесть сельскохозяйственных работ. Несмотря на трудности, связанные с отвлечением мужчин на фронт, сельское хозяйство Казахстана выполняло задания по снабжению Советской Армии продовольствием, а промышленности сырьем.

Данная тенденция сохраняется и во второй половине XX века. Мы можем по-прежнему наблюдать участие женщин в трудовой и общественно-политической деятельности. Но необходимо отметить, что во второй половине XX в. политика в отношении участия женщин в общественном секторе экономики была противоречивой и в основном зависела как от объективных экономических, так и демографических процессов в СССР, и, конечно же, и от личности руководителя государства.

Хрущевская «оттепель» коснулась решения «женского вопроса». Но всё же глобальная мысль руководителя государства колебалась то в сторону развития подсобного хозяйства, где основной трудящейся силой была женщина, то в сторону его сокращения, из чего следовало малообеспеченное существование всей семьи, поддерживаемой этим хозяйством.

Горбачевское правительство основной акцент в женском вопросе перенесло именно на семейную политику, поскольку рождаемость начала падать, как следствие ухудшения жизни, начала дефицитных перипетий. Для советских женщин, считавших осуществление свободы как право трудиться, было невозможно только заниматься домом и семьей, что было связано и с низким материальным обеспечением, и с желанием быть в коллективе [5, с. 53]

1990 году Казахстан, как и все страны Советского Союза, вступали в новую историческую эпоху. С обретением независимости поднимаются многие вопросы, среди которых немаловажное значение имеет и женский.

За годы независимости Казахстан достиг определенного прогресса в реализации гендерной политики. А именно, это нашло свое отражение в целенаправленном развитии женского потенциала, создании равных условий как для мужчин, так и для женщин проявить себя в трудовой деятельности, бизнесе, политике и государственном управлении, формировании равного доступа к качественному образованию, а также всесторонней защите материнства. Необходимо отметить и тот факт, что в Казахстане сформирована целостная система гендерной и семейно-демографической политики, а также создана серьезная правовая база.

Концептуальным документом, который можно выделить, определяющим основные направления гендерной политики, является Стратегия гендерного равенства в Республике Казахстан, которая нацелена на более эффективное решение наиболее актуальных проблем гендерной политики. В частности, предусматривается создание сети подготовки женщин-политиков, выделение бюджетных средств на реализацию социально значимых проектов по вопросам семьи и женщин. Вопросы расширения возможностей женщин по трудоустройству и обеспечению занятости.

Глава нашего государства в своей идейной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отмечает, что «На наших глазах мир начинает новый, во многом неясный, исторический цикл.… Поэтому важно сконцентрироваться, изменить себя и через адаптацию к меняющимся условиям взять лучшее из того, что несет в себе новая эпоха» [6]. И, конечно же, казахстанская женщина не останется в стороне. Ведь она сестра, дочь, мудрая

жена, любящая мать, советник, чьи настоящая красота и пылкий нрав меняли ход истории, восхищали краеведов и навсегда передались будущим поколениям женщин.

Литература:

1. Сербина М.В. Женщины Великой степи //Саясат – POLICY. – 2010. - №4 – С. 83-85
2. Цеткин К. Заветы Ленина женщинам всего мира. - М.: ГОСПОЛИТИЗДАТ, 1958. – 48 с.
3. Ленин В.И. Полное собрание сочинений Т. 39. – М.: Изд. Политической литературы, 1967. - 623 с.
4. Балакаев Т.Б. Колхозное крестьянство Казахстана в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945. - Алма-Ата.: Наука, - 1971. – 350 с.
5. Вестник статистики. - 1991. - № 2. - С. 53
6. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. 2017 - http://utd-krg.gov.kz/1/ruhany

УДК 336.02

КОРПОРАТИВНЫЙ ПОДОХОДНЫЙ НАЛОГ, МЕХАНИЗМ ИСЧИСЛЕНИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Кабешова М.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В условиях рыночной экономики налоги являются основным источником финансирования деятельности государства и содержания его аппарата. Используя налоговые рычаги, государство в состоянии активно воздействовать на экономические процессы, происходящие в стране, подталкивая их развитие в направлениях, выгодных обществу.

Для государства налоги – это вопрос существования. Они являются основным доходным источником государства, обеспечивая финансирование его деятельности.

При помощи налогов правительство приобретает в свое распоряжение ресурсы, которые необходимы для выполнения своих общественных функций. Также за счет налогов финансируются затраты по соц. обеспечению, которые в свою очередь изменяют расположение прибыли. Система налогового обложения определяет окончательное распределение доходов между людьми.

В состоянии перехода от административно-директивных способов управления к экономическим резко возрастает роль и значимость налогов как регулятора рыночной экономики, поощрения и развития приоритетных отраслей народного хозяйства, через налоги государство может проводить инициативную политику в развитии наукоемких производств и ликвидации бесприбыльных организаций.

Неуклонное увеличение роли налогов в социально-экономическом развитии большинства стран вполне объяснимо: успех государственного управления в большей степени зависит от решения все наиболее острых и очень трудных бюджетных проблем. Так как основным и главным инструментом во все времена являлись и сейчас являются конкретно налоги.

Бюджет является формой образования и расходования средств для снабжения функций органов гос. власти. Сосредоточение денежных ресурсов нужно для успешной реализации финансовой политики страны.

Бюджетная система призвана выполнять главную роль в реализации денежной политики страны, цели которой обуславливаются экономической политикой. В связи с преобразованием практики перераспределения денежных ресурсов, государственная политика осуществляется через финансовый рынок, исходя из их спроса и предложения. В связи с этим роль муниципального регулирования рыночных отношений должна увеличиваться через налоговые, финансовые санкции и льготную систему.

Главным источником формирования государственных доходов является чистый доход общества. Совокупность доходов, включаемых в бюджет, формы и способы их мобилизации образовывают систему доходов госбюджета.

Основанием доходов госбюджета является формирование платежей в виде налогов и сборов.

В числе налоговых поступлений в государственный бюджет самым значимым является корпоративный подоходный налог (КПН).

Это, несмотря на то, что крупная доля КПН переводятся в Национальный фонд Республики Казахстан.

Соответствующие законодательному акту корпоративные налоговые ставки влияют на инвестиционные решения. Законодательные ставки важны, потому что они являются значимыми величинами, основой налогового климата государства, когда страна снижает свою законодательную ставку, она посылает сильный, открытый для бизнеса импульс мировым инвесторам.

Механизм обложения корпоративным подоходным налогом формирует систему исчисления, уплаты, условия взимания, льготы и санкции, сроки уплаты налога юридическими лицами.

В особенности этот механизм согласно законодательству Республики Казахстан сводится к следующему. Налог уплачивают юридические лица, резиденты и нерезиденты Республики Казахстан, получающие доход, а также и некоммерческие, и бюджетные организации по доходам от предпринимательской деятельности.

Основным объектом обложения является налогооблагаемый доход, исчисляемый как разница между совокупным годовым доходом (СГД) и законодательно установленными вычетами.

Нынешний этап развития экономики Республики Казахстан связан с более активным поиском методов совершенствования налогового механизма, способствующий росту экономического потенциала и развитию государственной экономики.

Развитие государственной экономики тесно взаимосвязан с таким понятием как конкурентоспособность страны. В обеспечении конкурентоспособности страны, определенную роль играет конкурентоспособная Национальная налоговая система.

В настоящее время в Республике Казахстан идет создание нового этапа развития налоговой системы и налоговой политики. При создании конкурентоспособной налоговой системы Республики Казахстан требуются решения последующих основных задач:

- определения наиболее оптимального режима налогообложения;
- обеспечения высокоэффективного налогового администрирования;
- усовершенствования налогового законодательства.

Определение наиболее эффективного налогообложения представляет собой введение такового режима, который, не подавляя экономическую активность налогоплательщика, гарантирует нужный степень налоговых поступлений в бюджет. В связи с этим перед нашей налоговой системой ставиться задача как можно большего облегчения налоговой нагрузки в целом для всех налогоплательщиков, в особенности в сфере настоящего сектора экономики. Мировой опыт показывает, что изъятие у налогоплательщика до трети его доходов - та черта, за пределами которой начинается спад деловой активности налогоплательщика, сокращаются инвестиции в экономику, растет количество уклонений от налогообложения.

Хозяйствующие субъекты либо сократят свою деятельность, либо прекратят ее, или же обанкротятся. Невзирая на рост ставки налога, доходы поступающие в бюджет сокращаются, потому как сокращается налоговая база.

По мнению ученых-экономистов, нуждается в совершенствовании механизм взимания корпоративного подоходного налог. КПН является основным налогом, уплачиваемым с дохода предприятий.

Следует пересмотреть основную ставку корпоративного подоходного налога, которая составляет 20%.

Для всех налогоплательщиков вне зависимости от вида экономической деятельности и без учета их значимости, использование единой ставки КПН, должны быть изобретены способы налоговой защиты новейших инвестиций и способы стимулирования научно-технического прогресса. А также было бы разумно, в приоритетных отраслях экономики ввести регрессивные ставки КПН, когда при увеличении суммы налогооблагаемого дохода ставка понижается. Это поспособствует тому, что у налогоплательщика появится стремление увеличить размер совокупного годового дохода и соответственно будет стимулировать на то, чтобы не снижать налогооблагаемую базу, а напротив представить ее реальный объем. При этом беспокоиться об уменьшении поступлений по корпоративному подоходному налогу в бюджет совершенно не стоит. Так как сумма поступающих налогов в бюджет определяется не столько ставками, сколько величиной налогооблагаемой базы, которая в этом случае будет иметь тенденцию к росту.

Одним из приоритетных направлений повышение качества налогового администрирования является автоматизация процессов налогового администрирования.

В данной связи Налоговым комитетом Министерства финансов Республики Казахстан проделана работа в рамках «Электронного правительства» по усовершенствованию налогового администрирования с использованием информационных технологий. Налогоплательщики уже имеют такую возможность как:

- сдать налоговую отчетность в электронном виде;
- получить результаты приема и обработки сданной электронной налоговой отчетности;
- получить информацию о состоянии лицевого счета, наличие или отсутствие налоговой задолженности;
- обратиться с жалобой на действие сотрудников органов налоговой службы с помощью электронной книги жалоб и др.

Создание налоговой системы с целью сделать её конкурентоспособной должно учитывать, во-первых понижение налоговой нагрузки, а во вторых - усовершенствование

налогового администрирования и уменьшение возможностей налогоплательщиков для уклонения от уплаты налогов.

Литература:

1. Кодекс «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) по состоянию на 01.01.2017г., «ЦДБ», г. Алматы, 2010г.//255с./стр.33
2. Акишева Д. - «Роль налогов в формировании доходов государственного бюджета РК»//Астана 2009г.,572с./стр. 233
3. Э.О. Нурсеитов Бухгалтерский учет в организациях

УДК 336.719

ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ БАНКА С ИНОСТРАННЫМ УЧАСТИЕМ И МЕХАНИЗМ ЕЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Камалова К.Р.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

В связи с тем, что Казахстан стремится войти в тридцатку развитых стран, необходимость формирования конкурентоспособной банковской системы и повышения её роли в экономике страны приобретает важное значение. В Стратегии «Казахстан 2050»: новый политический курс состоявшегося государства, наш глава государства Н.А.Назарбаев сказал: «Казахстанские банки в свою очередь должны выполнять свое предназначение и обеспечивать потребность реального сектора экономики в кредитных ресурсах. При этом нельзя ослаблять контроль за финансовой системой, необходимо очищать банки от проблемных кредитов и вплотную заниматься вопросами фондирования. Для этого Национальному банку и Правительству при координации Администрации Президента необходимо разработать концептуально новую систему денежно-кредитной политики, направленную на обеспечение экономики необходимыми денежными ресурсами» (3).

В связи с тем, что коммерческие банки **являются частью единого экономического организма, одним из важнейших секторов экономики, о**сновой финансовой устойчивости банковской системы является финансовая устойчивость отдельных коммерческих банков. Под финансовой устойчивостью банка понимается такое состояние его финансовых ресурсов, при котором банк может успешно развиваться, реализуя свою стратегию и оправдывая ожидания экономических субъектов относительно будущей прибыльности его капитала, сохраняя при этом приемлемый для него уровень рисков.

Различают три основных вида финансовой устойчивости банка, представленные на рисунке 1.

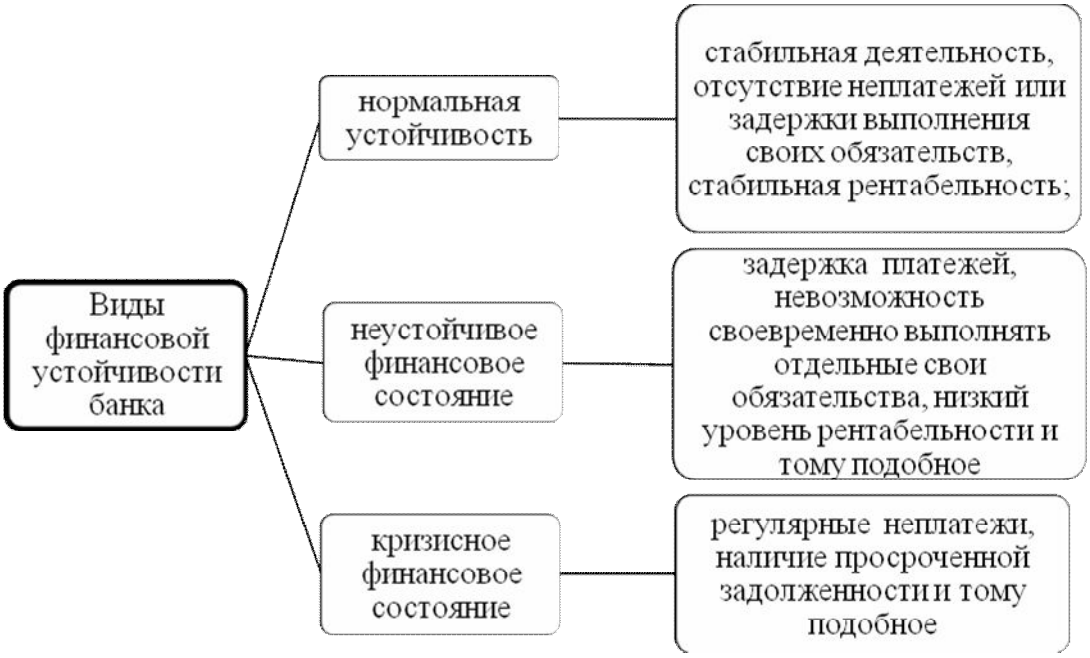

Рисунок 1. Виды финансовой устойчивости коммерческого банка

Основными принципами устойчивости коммерческого банка как элемента банковской системы являются следующие:

Первый принцип - системность. Соответствие банковской системы всем требованиям, предъявляемым к понятию системы как таковой, в том числе зависимость устойчивости банковской системы от наличия всех внутренних элементов банковской системы и среды их функционирования.

Следующий принцип - правовая обеспеченность. Адекватное правовое обеспечение в виде регулирующих банковскую деятельность законов и нормативно-правовых актов Национального банка в области управления рисками банков, определения и поддержания устойчивости всей банковской системы.

Третий принцип – информационность. Под данным принципом понимается открытость и доступность банковской информации для основных пользователей, к которым относятся регулирующие органы, собственники банка, реальные и потенциальные клиенты, а так же сами банковские работники.

К четвертому принципу относится принцип сбалансированности. Этот принцип раскрывается в функциональной сбалансированности банковской системы и ее способности адаптироваться к изменениям в экономической и социальной среде, наряду с этим учитывается сбалансированность финансовых ресурсов по срокам, структуре заемщиков и кредиторов;

В международной практике используются разные методики составления банковских рейтингов. Обычно оценку надежности банков, или банковский рейтинг, проводят центральные банки, государственные органы надзора за работой банков и независимых экспертов.

Современные подходы к организации мониторинга финансового состояния коммерческих банков можно разделить на 5 основных групп:

Первая группа - коэффициентный анализ и анализ однородных групп – в рамках данного подхода используются такие системы мониторинга, как BAKIS (Германия) и ВапкMonitoringScreens – BMS (США). Применение этих систем мониторинга позволяет оперативно определять отклонения в деятельности банка и обеспечивает полноту и комплексность анализа. Для этого используются такие методы оценок финансового состояния, как метод сравнения фактических значений соответствующих показателей с установленными нормативными значениями и метод сравнения фактических значений и средних величин среди группы однотипных банков.

Вторая группа- рейтинговые системы оценки, которые делятся на инсайдерские и дистанционные. Инсайдерская система оценивания распространена в таких странах, как: США, Украина, Польша, Чехия, Словакия, Казахстан, в странах Балтики. Удаленные (дистанционные) рейтинговые системы используются в США, Франции, Италии, Аргентина.

К третьей группе оценок относятся комплексные оценки банковского риска – они распространены в Великобритании и Нидерландах с применением таких систем мониторинга, как RAST и RATE. в рамках которых используются два метода: индексный и экспертный;

Четвертая группа – статистические модели предусматривают использование таких систем мониторинга как SEER Rating (США) и SCOR (США) при расчете рейтингов и рейтинговых понижений; SEER RiskRank (США), ВапкCalculator – OCC (США) при прогнозирования банкротств и выживания и SAABA (Франция) при расчете ожидаемых убытков.

Пятая группа – макропруденциальный анализ применяется странами – членами МВФ. Они используют такие системы мониторинга, как система ПФУ и стресс - тестирование в рамках которых используются такие модели: сценарный анализ, анализ чувствительности портфеля, метод расчета максимальных потерь.

В современных условиях возникла необходимость совершенствования методов оценки финансовой устойчивости банков и прежде всего, связанных с внедрением автоматизированных систем банковского управления и информационных технологий в банковскую деятельность. Понимая всю важность вопроса раннего диагностирования финансовой устойчивости банков, в ноябре 2010 г. на саммите Большой двадцатки (G20) в Сеуле было одобрено Соглашение Базель III. В стандарте Базель III были введены ряд новых коэффициентов, позволяющих оценить качество финансирования работающих активов банков, и способность банков защищать себя от рисков базовой частью собственного капитала. Таким образом, ранее используемая совокупность коэффициентов, оценивающих финансовую устойчивость банков, была дополнена рядом новых показателей. Новые подходы к рискам и регулированию, которые предлагает Базель III, приняты с точки зрения глобального возврата к финансовой стабильности в целом.

Финансовая устойчивость коммерческих банков характеризуются базовой совокупностью показателей, которые используются в рейтинговых методиках. К ним относиться группа показателей собственного капитала, группа показателей активов банка, группа показателей обязательств банка, а так же группы ликвидности банка, доходов/расходов, доходности/рентабельности. Такие методики можно встретить как у рейтинговых агентств, так и у самих банков, которые уделяют большое внимание своей финансовой устойчивости, от уровня которой зависит дальнейшее благополучие банка.

Опираясь на вышенаписанное, можно сделать вывод, что для оценки финансовой устойчивости используются большое количество различных коэффициентов. Поэтому возникает задача выбора из существующего множества коэффициентов только тех, которые реально отражают финансовую устойчивость банка. Выбор коэффициентов должен опираться не на субъективные суждения аналитиков, а на установление строгой зависимости принятия решенийо финансовой устойчивости банка от этих коэффициентов.

В настоящее время, понимая всю важность вопроса раннего диагностирования финансовой устойчивости банка, был введен ряд коэффициентов, позволяющих оценить качество финансирования работающих активов банка, и его способность защищать себя от рисков базовой частью собственного капитала.

Например, коэффициент чистого стабильного финансирования позволяет оценить способность коммерческого банка противостоять внешним рыночным шокам, и рассчитывается как совокупность срочных депозитных привлечений к общему объему рисковых активов.

В основе стабильного финансирования находится собственный капитал и привлеченные депозитные средства, которые в настоящее время являются основным надежным источником финансирования. Практикой доказано, чем выше сумма недепозитных обязательств в пассивах банка, тем более этот банк уязвим в условиях ухудшения внешней среды, что проявляется при

внезапном росте стоимости финансирования или уменьшению его доступности. Показатель чистого стабильного финансирования способствует более точной оценке риска ликвидности по всем балансовым и внебалансовым статьям.

Не смотря на то, что депозиты населения считаются наиболее устойчивым пассивом для банка, резкий отток этих средств, может оказать негативное влияние на финансовую устойчивость банка. Поэтому, получения объективной оценки финансовой устойчивости банка следует ввести частный коэффициент устойчивого финансирования, который будет рассчитываться как отношения срочных депозитных средств без учета вкладов граждан к общему объему рисковых активов. Данный показатель позволит определить ту долю средств, финансирующих рисковые активы, которая при наступлении определенных событий (например, недоверия к банкам со стороны населения) не будет отозвана из банка.

С целью проведения анализа финансовой устойчивости банка следует выделить несколько зон риска потери финансовой устойчивости, характеризующаяся суммой коэффициента защищенности чистых активов базовым капиталом (К2)и частного коэффициента устойчивого финансирования (К3)(рисунок 2):

Рис. 2 Зоны риска финансовой устойчивости коммерческого банка

Используя предложенные в статье коэффициенты, на основании показателей финансовой отчетности банка «А» в таблице 1, проведен анализ динамики коэффициентов , характеризующих уровень финансовой устойчивости.

Таблица 1. Динамика коэффициентов, оценивающих финансовую устойчивость коммерческого банка «А»

Период	Коэффициент чистого стабильного финансирования (К1)	Коэффициент защищенности чистых активов базовым капиталом (К2)	Частный коэффициент устойчивого финансирования (К3)	Сумма коэффициенто в К(2) и К (3)
2014 год	1,016	0,132	0,217	0,349
2015 год	1,076	0,167	0,297	0,474
2016 год	1,210	0,173	0,392	0,565
2017 год	1,354	0,157	0,426	0,583

Анализ динамики показателей, позволил сделать следующие выводы. Несмотря на то, что коэффициент защищенности базовым капиталом (К2) у анализируемого банка «А»

достаточно низкий 0,157 (при среднем показателе по банковскому сектору Казахстана – 1,2) , то высокий К3 нивелирует недостаточную величину базового капитала банка, и в случае напряженности на рынке вкладов, банк не будет испытывать проблем с финансовой устойчивостью, поскольку обладает высокой динамикой объема устойчивых депозитных пассивов. Все это позволило банку выйти из зоны высокого риска, в которой он находился по итогам 2014 года. Результаты правильно избранной стратегии по повышению финансовой устойчивости позволили банку «А» сместиться в зону умеренного риска.

Банк, имея информацию о зоне своего риска, может заблаговременно разработать ряд мероприятий, поддерживающих его финансовую устойчивость при наступлении рисковых событий

В результате проведенного исследования можно сделать вывод, что в настоящее время назрела необходимость модификации используемых в науке и практике подходов к оценке риска финансовой устойчивости банков, которая может быть реализована путем введения такого показателя, как частный коэффициент устойчивого финансирования.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2017 г.)
2. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)
3. Стратегия «Казахстан 2050» - http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050
4. Банковское дело: учебник / ред. Г. С.Сейткасимов. - Алматы:, 2013. - 576 с
5. Официальный сайт Национального Банка РК - www.nationalbank.kz

УДК 657.01

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Касымова Н.К.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

В своем Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан 2050» от 14 декабря 2012 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отметил: «Отечественное предпринимательство является движущей силой нового экономического курса. Доля малого и среднего бизнеса в экономике должна к 2030 году вырасти, по крайней мере, вдвое. Задача сегодняшнего дня - создание необходимых условий и предпосылок для перехода мелких предприятий и индивидуальных предпринимателей в разряд средних». Решение данной задачи, поставленной главой государства, позволит Казахстану выйти на международные рынки и занять там свою нишу.

На путь формирования встали все отрасли экономики с целью осуществления отечественной системы бухгалтерского учета и аудита в соответствии с международными стандартами. В последние годы в нашей стране была проведена большая работа по реформированию бухгалтерского учета и аудита.

Развитие предпринимательства сопровождается возрастанием роли бухгалтерской информации в сферах управления, контроля и анализа предпринимательской деятельности. Своевременность, качество и достоверность этой информации достигаются высоким уровнем подготовленности и профессионализма бухгалтера.

Данные бухгалтерского учета используются для оперативного руководства работой хозяйствующих субъектов и их структурных подразделений, для составления экономических

прогнозов и текущих планов и, наконец, для изучения и исследования экономических закономерностей развития нашей страны.

Нормативное регулирование учета и отчетности казахстанских организаций ориентировано на международные стандарты финансовой отчетности, приоритетной целью которых является удовлетворение потребностей внутренних и внешних заинтересованных пользователей финансовой отчетности в релевантной информации, необходимой для принятия управленческих решений.

Переход на МСФО в определенной мере изменил принципы подготовки, как самой отчетности, так и принципы контроля за ее качеством - аудита.

К отчетности по МСФО предъявляются весьма высокие требования по обеспечению прозрачности информации. Составленная по МСФО отчетность дает возможность более реально видеть финансовое состояние организации и проявлять большую самостоятельность в принятии решений.

Финансовая отчетность выступает в виде основного источника информации для управления, поэтому у пользователя информации должна быть уверенность в ее достоверности и полноте. И именно аудит финансовой отчетности даёт возможность определять, составлена ли финансовая отчетность во всех существенных отношениях в соответствии с установленными требованиями к формированию финансовой информации, тем самым снижая информационные риски при принятии управленческих решений.

Необходимость применения мировых стандартов учета, отчетности и аудита продиктована практикой международного экономического сотрудничества.

Вопросы разработки, принципиальных подходов к использованию Международных стандартов финансовой отчетности в практике ведения бухгалтерского учета и составления отчетности отдельных стран, в первую очередь в период перехода на рыночную экономику, нашли широкое отражение в научных трудах ученых и практиков разных стран.

Теоретическим и практическим аспектам данной проблемы посвящены работы известных отечественных ученых и ученых из стран СНГ: И. В. Аверчева, М. А. Вахрушиной, А. И. Веренкова, К. Ш. Дюсембаева, Н. Ю. Джураева, Р. Г. Каспиной, К. Н. Нарибаева, С. Н. Поленовой, В. К Радостовца и др. Существенный вклад в исследование проблем составления международной финансовой отчетности внесли зарубежные ученые: Д. Александр, Й. Бетге, Ф. Вуд, М. Р. Мэтьюс, Б. Нидлз, М. Х. Б. Перера, Э. С. Хендриксен, Ч. Т. Хорнгрен, Б. Элиот, Б. Дж. Энштейн и др.

Многие работы зарубежных специалистов посвящены проблемам финансового, управленческого, производственного учета и анализа. В них нашли отражение разные подходы к вопросам разграничения предмета, объектов и методов данных видов учета.

Проблемы аудита, в основном внешнего, как науки, влияния аудиторского контроля на процессы управления организацией в условиях развития рыночных отношений, определения места аудита, его целей, задач и методов, а также научные подходы к стандартизации и качеству аудита исследовали многие российские, казахстанские и зарубежные ученые - Р. Адамс, А. Аренс, М. С. Ержанов, М.В. Мельник, Н.А. Ремизов, Дж. Робертсон, Л. В. Сотникова, В. П. Суйц, А. Д. Шеремет, Р. Энтони и др.

Исследования всей совокупности теоретических, методологических и организационных проблем внешнего аудита в Республике Казахстан, проведенные в последние годы казахстанскими учеными Э.О. Нурсеитовым, С. С. Сатубалдиным, С. Д. Тажибаевым, способствовали развитию теории и практики аудита.

В целом следует подчеркнуть, что большинство трудов, посвященных применению новых инструментов для оценки финансово-хозяйственной деятельности, носят, в основном, прикладной характер. Серьезная проблема заключается в том, что в бухгалтерской среде до сих пор нет понимания МСФО и его влияния на учетные процессы и, основное, нет понимания необходимости полномасштабного перехода на МСФО и выгод от такого перехода.

Литература:
1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева, 14.12.2012.
2. Сборник Международных Стандартов Аудита, Выражения уверенности и Этики. – Алматы, 2007. – 1260 с.
3. Абленов Д.О. Аудит: теория и практика: учебник. – Алматы: Экономика, 2005. – 420 с.
4. Шеремет А.Д. Аудит: учебник / А.Д. Шеремет. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, – 448 с. (Высшее образование).
5. Нурсеитов Э.О. Особенности национального учета и МСФО. - Алматы: Изд-во БИКО, 2004.-300 с.
6. Приказ Министра финансов РК от 22.06.2007 г. № 221 «Об утверждении Правил ведения бухгалтерского учета»
7. Приказ Министра финансов РК от 23.05.2007 г. № 185 «Об утверждении Типового плана счетов бухгалтерского учета»

УДК 378

УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Койшина М.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Министерством образования и науки Республики Казахстан активно разрабатывается концепция нового образовательного поля, где наряду с требованиями Болонских соглашений, будут сохранены и приоритеты отечественного образования. Качество специалиста может быть определено только экспертами, и именно они способны задать модель профессионала, определить необходимые компетенции. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева активизировало этот процесс.

Прошло несколько лет как образование в ВУЗах перешла на кредитные технологии. Кредитная технология обучения является накопительной, что означает нарастающий учет ранее освоенных кредитов по всем уровням образования [1].

Кредитная технология обучения - образовательная технология, позволяющая повысить уровень самообразования и творческого освоения знаний на основе индивидуализации, выборности образовательной программы в рамках регламентированного учебного процесса и учета объема знаний в виде кредитов. Первый опыт внедрения кредитной системы обучения в Казахстане показал, что одной из главных задач организации учебного процесса с использованием кредитной системы является усиление роли самостоятельной работы обучающегося (СРО), Важность которой не вызывает сомнений, поскольку рациональное сокращение объема аудиторных занятий и перенос акцента на самостоятельную работу способствуют выработке у обучающихся способностей к самообразованию и саморазвитию, навыкам свободного критического мышления. «Кредитная технология» как само слово говорит «технология» - переработка чего-либо, а «кредит» - долог. Значит термин «кредитной системы» означает обучатся в долог. Как мы выполняем программы модульного образование, элективные курсы, обмен опытом за рубежом?! Это одна из актуальных проблем в ВУЗах. Поскольку элективные курсы ориентированы на выражений творческой индивидуальности преподавателя, имеющего возможность предложить учебный материал, в тесной связи с современным состоянием научных знаний, они призваны способствовать развитию профессиональной компетенции студентов. Отметим, что хотя понятие *элективный* курс сравнительно недавно стало использоваться в практике обучения, оно уже прочно завоевало свои позиции, отражая новые подходы к организации и проведению вузовских занятий.

В программе модульного образование по специальности систематизируя предметы по содержанию и по количеству кредитов скомбинируем в модули. Сделанные модули группируют в траектории по компетентности и по цели. В Европейских университетах

образовательная программа имеет иную стуктуру: в рамках одного модуля объединяются дисциплины, близкие друг другу тематически, независимо от них общенаучного статуса. Например, в Германии модуль понимается как одна излинии освоениия образовательного пространства, отдельная часть образовательной программы, а не курса.

В настоящее время Казахстан рассматривает по зарубежной методике разделить учебную программу на модули. Учебная программа по дисциплине разделяется на модули. По этим модулям будет составлен учебно-методический комплекс. Однако в этом методическом комплексе должны быть ключевые слова и предложении, которые охватывают тему и содержание лекции, а значит дается краткая тезистная информация. Это требует от каждого преподавателя своеобразную подготовку, так же никто не может использовать творческий поиск другого автора. Готовой лекции нет, поэтому студенты стараются не пропускать лекции, чтобы наметить себе ссылки. Студент получив направление, учиться правильно пользоватся информацией, полученной в интернете для практической занятии.

Стоит отметить, зарубежом элективное обучение хорошо развито. Признанная всем миром высокая эффективность государственного регулирования экономического развития в особенности менталитета и социально-психологические принципы японцев: ставить общественный интерес высше собственной, стремление к гармонии и консенсусу, уважение к лидеру – в данной ситуации как лидера уважать страну, любить свой очаг, воспитать гражданина мира, саморазвитие и увеличить способности самореализации, сформировать человеческие качества, научить ребенка жить счастливо и с улыбкой, соблюдение ЗОЖ. Ученый В.И. Даль сказал «Образование-целестный процесс придания душебного,умственного и духовного облика растущему человеку» [2]. Университет знакомит студента с информациями о преподавателях по выбираемому предмету. И так студенты получают возможность выбрать преподавателя по его степени, по области, по научным исследованиям. В списке выбора могут быть не только профессора данного ВУЗа, также могут участвовать и зарубежные. Конечно, между университетом и зарубежным профессором должно быть международный меморандум. Чтобы подготовить квалифицированного специалиста условно быть сильным учителем. Смысл великих фраз «У кого сильный учитель, у того сильная позиция» лежит здесь. И так приоритетом кредитной системы является квалифицированный профессор для улучшения качества образования. Это определяет конкурентноспособность образования на рынке. Обострение конкуренции на рынке образовательных услуг требует новых подходов как к управлению качеством подготовки специалистов, так и к управлению университетом в целом. Основным конкурентным преимуществом становится качество образования, достичь которое возможно только путем непрерывной модернизации. Болшое внимание в Германии уделяется международным академическим обменам студентами и преподавателями [3, с. 91].

Основная проблема образований в казахстанских ВУЗах – это использование линейное образование как в советские времена. Мы на сегоднящний день до конца не внесли в систему образование полностью кредитную систему.

Кредитная система создает удобную основу для планирования учебной нагрузки кафедр, преподавателей.

Идея образования продолжающегося в течение всей жизни человека, не является новой. Об этом написал своей книге английский ученный Б. Йексли. А попытка дать образование концепций непрерывного образования в первые сделанно Институтом образования ЮНЕСКО в 1972 году. Результаты этого исследования были представлены под редакции Даве в книге «Основы непрерывного образования». Это определяет метод обучение.

Система образование – «зеркало» жизни общество. «Образование определяет потенциал знаний, необходимых людям в данном обществе, формы его трансляции в педагогических системах и формы реализации на практике» [4, с. 4 - 18]. В условиях глобализации резко усиливается конкуренция в сфере оброзавательных услуг. С помощью Болонского процесса Европа хочет повысить конкурентноспособность своего образование, высшее образование лишь остается инструментом достижения укреплея конкуроспособности.

Литература:
1. Об утверждении Правил организации учебного процесса по кредитной технологии обучения.
2. Толковый словар живоговеликорусского языка. - М: Русский язык Медиа, 2008
3. Европейская система образования и Болонский процесс. Уч.пособие.Автор-сост.В.К.Довгяло. Перм.гост.унив. - Пермь, 2012. – 157 с.
4. Майер Б.О., Наливайко Н.В. Об онтологии качества образования в обществе знание // Философия образования. - 2008. - №3(24). - С.4-18

УДК 331.2

ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ КАК ИНФОРМАЦИОННАЯ ОСНОВА АНАЛИЗА

Колова Л.В, Омар М.О.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Роль информации в современном мире неуклонно возрастает, и от того, как составлена и оценена финансовая отчетность, зависит финансовое состояние организации.

Сегодня в экономике Казахстана происходят существенные изменения, как на макроэкономическом, так и на микроэкономическом уровнях. Для Республики Казахстан главной целью развития является экономический рост. Достижение этой цели непосредственно зависит от уровня руководства, от объективности, конкретности, оперативности и научной обоснованности принимаемых решений, и это все непосредственно связанно с финансовой отчетностью.

Финансовая отчётность представляет собой систему данных о финансовом положении компании, финансовых результатах её деятельности и изменениях в ее финансовом положении и составляется на основе данных бухгалтерского учета.

Финансовая отчетность в условиях рыночной экономики служит информационным звеном, связующим хозяйствующий субъект с обществом и деловыми партнерами – пользователями информации о деятельности хозяйствующего субъекта, превращается в единственный систематизированный источник финансовой информации о деятельности субъекта, в основное средство коммуникации его с обществом и деловыми партнерами.

Значение финансовой отчетности состоит в том, что она является объектом аудита и информационной базой финансового анализа, на основе которого осуществляется текущее и перспективное планирование многогранной деятельности субъекта, принимаются научно-обоснованные , оптимальные управленческие, производственные и финансовые решения.

Бухгалтерскую (финансовую) отчетность стоит расценивать не как предел достигнутого в определенный момент времени, а как движение, развитие, стимул деятельности предприятия. Анализируя отчетность, финансовый менеджер раскрывает новые внутренние взаимосвязи между всеми элементами финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Одним из нормативно-правовых документов, регламентирующих правила ведения бухгалтерского учета и финансовой отчетности в Республике Казахстан является «Закон о бухгалтерском учете и финансовой отчетности» №234- III от 28 февраля 2007 года. В статье 15 этого Закона сказано, что финансовая отчетность включает в себя:

1) бухгалтерский баланс;
2) отчет о прибылях и убытках;
3) отчет о движении денежных средств;
4) отчет об изменениях в капитале;
5) пояснительную записку.

Управление финансовыми ресурсами, как и любой управленческий процесс, предусматривает проведение финансового анализа, позволяющего сформировать экономически обоснованную стратегию финансирования.

Основополагающей информационной базой финансового анализа является бухгалтерская (финансовая) отчетность, и, прежде всего, бухгалтерский баланс. Несмотря на определенные ограничения, присущие информации бухгалтерского баланса (ретроспективность, статичность, отрыв от рыночной стоимости имущества и др.), она по-прежнему востребована пользователями. Баланс дает ответ на вопрос, какие средства использует организация - собственные или заемные и куда она их вкладывает, сумеет ли организация в ближайшее время оправдать взятые на себя обязательства перед третьими лицами - акционерами, инвесторами, кредиторами, покупателями, продавцами - или ей угрожают финансовые затруднения.

С помощью информации баланса строится финансовое планирование организации, оцениваются коммерческие риски.Современное содержание бухгалтерского баланса ориентировано на предоставление информации с высокой степенью аналитичности статей и дает возможность пользователям выявить направления дальнейших детальных исследований.

Бухгалтерский баланс является основной информационной базой финансового анализа и центральной формой финансовой отчетности организации. Значение баланса настолько велико, что анализ финансового положения нередко называют анализом баланса. Являясь центральной формой финансовой отчетности, бухгалтерский баланс позволяет определить на отчетную дату состав и структуру имущества организации, ликвидность и оборачиваемость краткосрочных активов, состояние и динамику дебиторской и кредиторской задолженности, кредитоспособность и платежеспособность организации. Данные баланса позволяют оценить эффективность размещения капитала организации, его достаточность для текущей и предстоящей хозяйственной деятельности, размер и структуру заемных источников, а также эффективность их привлечения.

Таким образом, бухгалтерский баланс является наиболее информативной формой для анализа финансового положения организации. Он отражает финансовое положение организации на начало и конец отчетного года.

Важной формой финансовой отчетности является отчет о прибылях и убытках. В отличие от бухгалтерского баланса этот отчет показывает не моментальный снимок, не застывшее финансовое положение организации, а движение капитала во времени, финансовый результат организации за отчетный период. Он обеспечивает оценку результатов деятельности организации за определенный период с помощью достаточно подробной разбивки данных о доходах и расходах для определения того, приносит ли организация доход или убыток. Не случайно в западной практике, в отличие от казахстанской, выделяют баланс как основную форму отчетности, некоторый приоритет отдается отчету о прибылых и убытках. Именно эта форма приводится первой в годовом отчете американских, великобританских и новозеландских фирм. Корни этого, вероятно, следует искать в психологии - прибыль является важнейшим показателем деятельности западной фирмы, поэтому ее и стремятся продемонстрировать в первую очередь внешним пользователям.[3]

Отчет о движении денежных средств хоть и не считается основной формой бухгалтерской (финансовой) отчетности, но его данные весьма полезны для управления предприятием в части рационализации денежных потоков (притоков и оттоков). Грамотное планирование и управление денежными потоками может уберечь предприятие от излишних заимствований, не позволит лишиться финансовой устойчивости и обезопасит от банкротства. В отчете о движении денежных средств показываются потоки денежных средств за период, классифицированные по принадлежности к основной деятельности, инвестиционной и финансовой деятельности.

Отчет о движении денежных средств, предоставляет ответы на простые, но очень важные вопросы:

1. Откуда были получены денежные средства в течение периода?

2. Как они были потрачены?

3. Насколько изменилось сальдо счета денежных средств за период?

Информация, используемая при подготовке отчета о движении денежных средств обычно исходит из: сравнительных балансовых отчетов, текущего отчета о результатах финансово-хозяйственной деятельности и данных об отдельных хозяйственных операциях.

Основная цель отчета о движении денежных средств - обеспечение информации о поступлении и выбытии денежных средств за отчетный период. Вторичная цель - служить средством анализа инвестиционной и финансовой деятельности организации. Если быть более точным, отчет о движении денежных средств помогает инвесторам и кредиторам оценить:

- способность организации генерировать будущие положительные потоки денежных средств;

- способность организации оплатить свои обязательства и выплатить дивиденды;

- причины разницы между размером чистого дохода и размером поступления/выбытия денежных средств;

как наличный, так и безналичный аспекты инвестиционной и финансовой деятельности субъектов.

Отчет об изменениях в капитале содержит прибыль или убыток за период, статьи доходов и расходов, признанных напрямую в составе капитала за период, влияния корректировок ошибок и изменений в учетной политике за период, и - в зависимости от формата отчета об изменениях в капитале, которого придерживается организация - суммы инвестиций, произведенных владельцем капитала, и суммы дивидендов и иных распределений выплаченных им за период.

Субъект должен представлять отчет об изменениях в капитале, показывая непосредственно в самом отчете:

– прибыль или убыток за период;

– каждую статью дохода и расхода за период, которая признается непосредственно в составе капитала, и итоговую сумму таких статей;

– общую сумму доходов и расходов за период (рассчитанную путем суммирования показателей первых двух пунктов с отдельным указанием общих сумм, относимых на владельцев долевых инструментов материнской организации и на долю меньшинства);

– по каждому компоненту капитала влияние изменений в учетной политике и корректировки ошибок.

Пояснительная записка к финансовой отчетности:

- представляет информацию об основе подготовки финансовой отчетности и учетной политике, выбранной и примененной для существенных операций и событий;

- раскрывает информацию, которая не представлена где-либо еще в финансовой отчетности;

- обеспечивает дополнительную информацию, которая не представлена в самой финансовой отчетности, но необходима для достоверного представления.

Исходя из вышеизложенного материала можно сделать вывод, что тщательное изучение финансовой отчетности раскрывает причины достигнутых успехов, а также недостатков в работе предприятия, помогает наметить пути совершенствования его деятельности.

Финансовая отчетность содержит наиболее полную информацию о деятельности предприятия. Она позволяет всесторонне и глубоко провести анализ деятельности предприятия, раскрыть имеющиеся резервы ее улучшения, правильно оценить положительные и отрицательные тенденции в развитии производства и финансовом положении предприятия.

Правительство РК и его органы используют информацию отчетности для разработки экономической политики, в отношении предприятий включая налоговые меры. Им также необходимы данные, чтобы регулировать деятельность субъектов, осуществлять политику налогообложения и в качестве основы для оприходования дохода и различных статистических данных.

Финансовую отчетность стоит расценивать не как предел достигнутого в определенный момент времени, а как движение, развитие, стимул деятельности предприятия.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.07г №234
2. Селезнева Н.Н, Ионова А.Ф Анализ финансовой отчетности организации. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.
3. Султанова Б.Б. Принципы бухгалтерского учета. - Алматы: Экономика, 2009. - 152с.

УДК 658.8.011.1

БРЕНДИНГ – КАК ОСНОВНОЙ СПОСОБ ПРОДВИЖЕНИЯ ТАБАЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

Кравчук С.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Тема продвижения табачной продукции достаточно интересна и актуальна, так как по своей сути, большинство табачных брендов достаточно сильны на экономическом рынке, несмотря на жесткий контроль государства на рекламу табачной продукции. Табачные компании вызывают интерес тем, что при всем вреде курения и ограничения на рекламу своей продукции, они являются сильнейшими участниками на рынке промышленности. Стоит отметить, что некоторые табачные бренды являются одними из самых известных брендов в мире, наравне с Apple, Samsung, Toyota и т.д. Данные предоставлены в таблице 1 [1].

Таблица 1 – топ 10 наиболее дорогих брендов мира в 2014 году.

№	Бренды	Стоимость млрд. дол. США	Индустрия
1	Google	158,843	Технологии
2	Apple	147,880	Технологии
3	IBM	107,541	Технологии
4	Microsoft	90,185	Технологии
5	McDonald’s	85,706	Быстрое питание
6	Coca – Cola	80,683	Безалкогольные напитки
7	Visa	79,179	Кредитные карты
8	AT&T	77,883	Телекоммуникации
9	Marlboro	67,341	Табачные изделия
10	Amazon.com	64,255	Розничная торговля

Как мы видим, табачный бренд Marlboro вошел в 10 самых дорогих брендов мира.

При этом, разные марки сигарет предназначены для разной целевой аудитории. Для успешного продвижения своего товара, в среде тотального контроля государства, табачным компаниям приходится прибегать к различным маркетинговым методам, с помощью которой можно привлекать внимание целевой аудитории. Производители табака нередко подвергаются осуждению со стороны защитников здоровья и здорового образа жизни, практически все пути для их продвижения были перекрыты, но при этом, табачные компании продолжают свою деятельность, а люди все также продолжают курить.

Прежде всего, необходимо дать уточнение понятию «брендинг». В литературе нет четкого определения этого понятия, брендингом считается процесс создания и развития бренда, иными словами это создание устойчивого образа среди аналогичных продуктов, выделение его среди конкурентов.

На Казахстанском рынке, крупнейшими участниками табачных отношений являются компании «BritishAmericanTobacco», «JapanTobaccoInternational», «PhilipMorrisKazakhstan» и «ImperialTobaccoGroup». Все сигареты можно разделить по ценовым сегментам. Это выгодно табачным компаниям, так как в каждом сегменте можно найти своего потребителя, на которого необходимо сделать упор при продвижении.

Стоит отметить, что законодательство строго ограничивает рекламу табака и деятельность табачных компаний. Согласно закону о запрете курения, запрещено открыто рекламировать табачную продукцию, запрещено продавать открытые пачки сигарет, запрещено указывать содержание смолы и никотина на пачках сигарет, запрещено выпускать пачки сигарет без надписи о вреде курения, запрещено проводить акции по рекламе табачных изделий. При этом табачные компании, для обхождения закона, вместо акций проводят маркетинговое исследование, с помощью которого переключают потребителей других марок на свою продукцию, а также поощряя своих потребителей. Стоит отметить, что в Европе, в отличии от Казахстана и России, уже давно пропагандируют здоровый образ жизни, и были приняты законопроекты, запрещающие рекламу не только на радио и телевидении, но и в Интернете, спортивных состязаниях.

Рассмотрим две конкурирующие компании в Казахстане Philipp Morris Kazakhstan и Japan Tabacco International.

PhilippMorrisKazakhstan- была создана 28 марта 2008 года. Цель табачной компании – обеспечить максимальную прибыль своим акционерам, а также уменьшения вреда при табакокурении. Данной компании принадлежит бренд, вошедший в 10 самых дорогих брендов – Marlboro.

Вся маркетинговая деятельность компании держится на закрепленных принципах:

1.Мы не адресуем свою рекламу детям и не используем изображения и иные элементы содержания рекламы, которые могли бы привлекать несовершеннолетних.

2.Мы помещаем предупреждения о вреде курения для здоровья на всех рекламных материалах и упаковке нашей продукции.

3.Вся наша реклама в обязательном порядке выдержана в духе уважения как международных этических стандартов, так и местной культуры, обычаев и традиций.»[2].

JapanTobaccoInternational – занимает третье место в мире, филиалы компании находятся в 73 странах мира. Штаб квартира компании находится в Женеве. Компания занимается не только производством табачной продукции, но и производством продуктов питания и фармацевтики. Лидирующим табачным брендом в Казахстане являются сигареты Winston.

В JTI работает около 27 000 сотрудников. В 2015 году JTI признана институтом TopEmployerInstitute одним из пяти лучших работодателей в мире[3].

Проанализировав деятельность компании, можно прийти к выводу, что она придерживается таких же стандартов, как и конкуренты. Но при этом, у JTI есть своя особенность, это так называемый Кодекс поведения JTI. Также стоит учесть, что компания JTI придерживается 6 основных принципов в своей маркетинговой деятельности:

1) Открытость. Компания не скрывает, что курение несет вред здоровью курящего, является причиной ряда заболеваний. Компания проводит информирование курящих, так как считает, что курящий человек обязан осознавать риски для своего здоровья.

2)Честность. Заключается в том, что табачная компания должна указывать из чего состоят сигареты. Так как потребитель имеет право знать, что он курит. 3) Снижение риска, связанного с курением. Компания стремится, если не убрать полностью риски, связанные с курением, так хотя бы разработать продукцию, которая поможет снизить риски курения.

4)Стремление оградить молодежь от курения. Компания стремится предотвратить курение среди молодежи. Но это глобальная цель, для достижения которой необходимы совместные усилия всех сторон.

5)Взаимоуважение. Нередко, некурящее население испытывает раздражение от пассивного курения сигарет курящей части населения. Курящие должны быть более толерантными в этом случае и уважать другую сторону.

6)Уважение к законодательству. Компания осознает, что в разных странах различное отношение к курению. Необходимо уважать социальные особенности и менталитет, а также законодательство страны[4].

Нередко, при продвижении табачных брендов используют так называемый «черный пиар». Примером этому может служить случай произошедший на концерте группы "EstheticEducation». Существовала договоренность, согласно которой желающие могли попасть на концерт предоставив рисунки, при этом обменивая эти рисунки на входные билеты. Но в итоге, представители компании PhilippMorrisInternational стали спрашивать у фанатов на входе не рисунки, а две пачки сигарет Chesterfield и паспорт. Этот инцидент вызвал большой ажиотаж в обществе, так как по мнению большинства – это была открытая пропаганда курения. Также, стоит отметить, что большинство посетителей не достигло совершеннолетнего возраста.

Этот скандал привлек большой интерес к компании, что в конечном итоге повысило объемы продаж.

При продвижении товара, компании пользуются так называемым «зонтичным» брендом. Что же такое зонтичный бренд? Этот вид бренда имеет большую популярность, смысл заключается в том, что разным видам товара дается одно название. Например, столовая Winstonвозле университета СКГУ им. М. Козыбаева носит такое же название как и известный бренд сигарет. Использовать уже известный бренд при выпуске нового продукта, становится очень популярным, так как проще воспользоваться уже известным готовым брендом, чем создать что – то новое.

Еще одним способом акцентирования внимания на сигаретах является упаковка – это то, на что в первую очередь обращают внимание. Она должна быть яркой, привлекающей внимание, запоминающейся.

«Нашим последним оставшимся средством коммуникации с людьми, курящими наши сигареты, является сама пачка. В условиях отсутствия каких-либо иных маркетинговых средств, наша упаковка… - это единственный коммуникатор сути нашего бренда. Другими словами, когда нет ничего другого, наша упаковка - это наш маркетинг” заявил — руководитель транснациональной табачной компании PhillipMorrisCompany.

Большое значение для развития табачных компаний имеет поддержание имиджа. Поэтому, руководители табачных компаний участвуют в компаниях, направленных на предупреждения курения среди подростков. Но из любой анти – рекламы можно сделать самую настоящую рекламу, примером этого является слоган рекламной компании, опубликованный в книге «Здесь курят»: «Все, что вам говорили ваши родители про курение – чистое золото»[5].

В заключении были сделаны следующие выводы, табачные компании являются сильнейшими представителями на экономическом рынке, так как большой объем с продажи табачной продукции идет в бюджет государства. Несмотря на контроль и ограничения, связанные с запретом рекламы табачной продукции, табачные компании могут оставаться наплаву и поддерживать свой товарооборот благодаря брендингу.

Литература:

1. Самые дорогие бренды мира (BrandZ Top-100), 2014 год// http://www.brandreport.ru/ratings/?rtid=47
2. http://www.tabacum.ru/
3. AmCham. JTI вошла в пятерку лучших работодателей мира. AmCham (10 марта 2015).
4. Кодекс поведения JTI
5. Кристофер Бакли «Здесь курят!» 2007 г.Твердый переплет, 559 стр.

УДК 352

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Кусаинов С.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Формирование оптимальной модели организации региональной власти происходит постепенно. Этот процесс в значительной степени обусловлен размерами территории государства, связанностью его частей, исторически сложившимися отношениями центр – регионы, экономической ситуацией в стране и регионах, политической культурой, внешней обстановкой, стоящими перед государством вызовами и др. Некоторые факторы со временем изменяются, что отражается и на характере управления.

Социальная модернизация казахстанского общества требует существенного совершенствования системы государственного управления. Важное место в развитии казахстанской государственности в этой связи отводится формированию в республике местного самоуправления как неотъемлемого атрибута демократического государства и непременного условия дальнейшего поступательного развития гражданского общества.

Местное самоуправление как непосредственное выражение власти народа максимально приближено к населению, затрагивает интересы каждого гражданина, решает большинство его повседневных проблем. Местное самоуправление позволяет гражданам сознательно участвовать в процессе создания достойных условий жизни на своей территории, формирует ответственность за решение местных проблем, повышает их социальную и гражданскую активность, служит реальным механизмом контроля населения за деятельностью органов управления [1].

Местное самоуправление, представляя собой форму самоорганизации и самодеятельности населения (муниципалитет) и его выборных органов по управлению делами местного значения, является важнейшим элементом демократического общества. Данную систему характеризуют следующие основные черты:

- определенная автономия нижестоящих административно-территориальных (муниципальных) единиц по отношению к центру;
- выборность органов местного самоуправления и руководящих ими должностных лиц, их подконтрольность и подотчетность населению;
- широкое непосредственное участие граждан в управлении через различные общественные комитеты, комиссии, референдумы и другие формы прямого волеизъявления;
- разграничение функций и полномочий центральных органов государственного управления и органов мест-ного самоуправления;
- сочетание в деятельности органов местного самоуправления местных и государственных интересов;
- ответственность органов местного самоуправления и их должностных лиц за свою деятельность и принимаемые решения главным образом перед населением.

В зависимости от масштабов административно-территориальной единицы местное самоуправление осуществляется в двух основных формах:

1) форма публичной власти на местах. В данном случае местное самоуправление представляет собой неотъемлемую часть системы государственной власти, осуществляемой в отдельных населенных пунктах и региональных административно-территориальных единицах. Обычно эту власть осуществляют представительные (советы) и исполнительные (мэрии во главе с мэрами) органы, избираемые населением;

2) форма управления жилищно-коммунальным хозяйством. Здесь речь идет о территориальном общественном самоуправлении, осуществляемом в различных жилищно-территориальных комплексах, находящихся на территории муниципалитетов (микрорайонах, кварталах и т. п.). Органы общественного самоуправления (комитеты) создаются на собраниях (сходах) граждан по месту жительства.

Как правило, в функции органов самоуправления входит решение на территории соответствующего сообщества таких специфических задач, как социальная помощь населению, управление коммунальной собственностью, охрана окружающей среды, содержание детских садов, школ, учреждений культуры, парков и иных общественных мест, поддержание общественного порядка, жилищное строительство, эксплуатация систем водоснабжения и канализации, уборка территории и т. д.

Важным условием функционирования этих органов является наличие в их распоряжении земельно-водных ресурсов (в пределах законодательно установленных границ пользования ими), собственных финансовых средств и объектов коммунальной собственности. Основными источниками доходов местного самоуправления обычно являются государственные дотации и субсидии, местные налоги и сборы, целевые взносы и пожертвования граждан и организаций, доходы от эксплуатации, продажи и аренды объектов коммунальной собственности, банковские кредиты, выпуск и реализация ценных бумаг.

В мировой практике известны две основные модели местного самоуправления, которые были сформированы в Европе, и том или ином сочетании распространились по всему миру – англосаксонская и континентальная.

Англосаксонская модель распространена преимущественно в странах с одноименной правовой системой: Великобритании, США, Канаде, Индии, Австралии, Новой Зеландии и др. Ее черты:

- высокая степень автономии местного самоуправления, выборность, контроль прежде всего со стороны населения; отсутствие на местах специальных государственных уполномоченных, контролирующих органы местного самоуправления;
- отсутствие местных администраций (органов государственной власти местного уровня).

Основной принцип здесь “действовать самостоятельно в пределах предоставленных полномочий” (в Великобритании полномочия предоставляются парламентом страны, т.е. из «центра», в США – штатами, т.е. на региональном уровне). Выборные органы местного самоуправления в пределах закона, обычая, сложившейся практики, судебного прецедента самостоятельно и под свою ответственность решают вопросы, не отнесенные к компетенции государства. Государственное регулирование может осуществляться в косвенной форме, например, за счет принятия модельных законов, которые органы местного самоуправления могут вводить на своей территории с изменениями. Государственный контроль за деятельностью органов местного самоуправления осуществляется в форме судебного контроля. Средство влияния – государственные дотации.

Континентальная модель распространена в странах континентальной Европы (Франция, Италия, Испания, Бельгия) и в большинстве стран Латинской Америки, Ближнего Востока, франкоязычной Африки.

Она характеризуется следующими признаками:

- сочетание местного самоуправления и местных администраций (органов государственной власти местного уровня), выборности и назначаемости; определенная иерархия системы управления, в которой местное самоуправление является нижестоящим звеном по сравнению с вышестоящим государственным;
- ограниченная автономия местного самоуправления; наличие на местах специальных государственных уполномоченных, контролирующих органы местного самоуправления.

Ярким примером является Франция, где предусмотрено местное самоуправление на уровне коммун, более крупные кантоны и округа являются местными уровнями государственной власти, элементы самоуправления вновь появляются на уровне департамента,

чтобы полностью смениться государственной властью на уровне региона. Основным звеном местного самоуправления являются коммуны, каждая коммуна имеет свой представительный орган - совет и мэра, избираемого из числа депутатов совета. Мэр и депутаты муниципального совета, работающие на постоянной основе, образуют муниципалитет. В то же время мэр является государственным служащим. Деятельность мэра осуществляется под контролем муниципального совета и под административным контролем комиссара республики. Последний также наблюдает за законностью принимаемых коммуной решений и в случае необходимости обращается в суд за их отменой (т.е. в отношении муниципального совета принцип административного контроля уже не действует) [2].

Международный опыт показывает, что модели местного самоуправления даже в пределах одной страны существенно разнятся в зависимости от местных традиций и культуры, экономических и других условий. Местное самоуправление отличается в зависимости от государственного устройства страны. Конституционное регулирование местного самоуправления в федеративных государствах решается иначе, чем в унитарных.

В Казахстане существует смешанная система, соединяющая в себе местное государственное управление и самоуправление. По мнению зарубежных экспертов, казахстанская модель соответствует международной практике, так как в настоящее время в Германии, Австрии, Японии, в некоторых постсоциалистических и развивающихся странах действуют смешанные модели, вобравшие в себя разные черты англосаксонской и континентальной.

Теоретической основой для конституционно-правового регулирования МСУ являются общепризнанные принципы муниципального управления, закрепленные Европейской хартией МСУ от 15 октября 1985 года, ратифицированной также и Казахстаном.

Однако в действующем законодательстве республики до сих пор не определены различия местного государственного и местного самоуправления. Так, в соответствии с пунктом 2 статьи 89 Конституцией РК «местное самоуправление осуществляется населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления в местных сообществах, охватывающих территории, на которых компактно проживают группы населения».

Правовую основу МСУ РК составляют:

1. Закон РК «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» от 23 января 2001 года;
2. Закон РК «О рекламе» от 19 декабря 2003 года;
3. Закон РК «О государственном имуществе» от 1 марта 2011 года;
4. Бюджетный кодекс РК от 4 декабря 2008 года;
5. Кодекс РК «Об административных нарушениях» от 05 июля 2014 года;
6. Кодекс РК «О налоговых и других поступлениях в бюджет» от 25 декабря 2017 года;
7. Указ Президента РК от 28 ноября 2012 года № 438 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан»;
8. Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития местного самоуправления» от 13 июня 2013 года.

Вся нормативно-правовая база в той или иной мере отражает механизмы и формы взаимодействия МСУ и государственного управления. Однако в действующем Законе РК «О государственном и местном самоуправлении» не регламентированы такие формы непосредственного осуществления населением МСУ, как местный референдум, муниципальные выборы, голосование по отзыву депутата и члена выборного органа МСУ, правотворческая инициатива граждан, публичные слушания, собрание граждан, собрание делегатов, опрос граждан, обращение граждан в органы МСУ и другие [3].

Становление института местного самоуправления в Республике Казахстан с момента обретения независимости условно делилось на несколько этапов. При этом, учитывая концептуальные подходы к развитию местного самоуправления, развитие данного института возможно разделить на 4 более укрупненных периода, которые охватывают период с 1991 г. до

настоящего времени. Основные направления развития местного самоуправления изложены в принятой Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан, утвержденной Указом Президента РК от 28 ноября 2012 года, в которой определено, что реализация предполагается в два этапа.

В рамках первого этапа реализации Концепции законодательно закреплены нормы по определению полномочий органов местного самоуправления и их ответственности, регламентации порядка формирования, проведения собраний и сходов местного сообщества, проведению выборов акимов городов районного значения, сел, поселков и сельских округов, расширению их полномочий. В рамках второго этапа Концепции будут приняты меры по дальнейшему разграничению функций местного государственного управления и самоуправления, формированию бюджета и собственности органов МСУ.

Законопроект предусматривает регулирование общественных отношений, возникающих при внедрении самостоятельного бюджета МСУ и коммунальной собственности МСУ, расширение полномочий органов МСУ в управлении бюджетным процессом и коммунальной собственностью МСУ. Законопроектом вносятся изменения и дополнения в Бюджетный и Гражданский кодексы, Законы РК «О государственном имуществе», «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». Бюджет МСУ на уровне города районного значения, села, поселка, сельского округа внедряется как 4-й уровень государственного бюджета с 2018 года в административных территориальных единицах с численностью населения свыше 2000 чел., а с 2020 года – повсеместно.

В документе определены доходные источники бюджета МСУ, состоящие из налоговых поступлений: индивидуальный подоходный налог с доходов, не облагаемых у источников выплаты; налог на имущество физических лиц; налог на транспорт с физических и юридических лиц; земельный налог с физических и юридических лиц на земли населенных пунктов, плата за размещение наружной (визуальной) рекламы в полосе отвода автомобильных дорог проходящих через территории городов районного значения, сел, поселков, сельских округов. Также состоящие из неналоговых поступлений: доходы от имущественного найма (аренды) государственного имущества; добровольные сборы физических и юридических лиц; штрафы, взимаемые акимами за административные правонарушения, предусмотренные Кодексом РК «Об административных правонарушениях»; доходы от продажи коммунальной собственности; трансферты из районного бюджета.

В соответствии с рекомендациями Национальной комиссии бюджет МСУ будет утверждаться маслихатом района после его обсуждения на собрании местного сообщества, а исполнение бюджета МСУ возлагается на аппарат акима села. Внедрение самостоятельного бюджета МСУ также вызывает потребность образования института «коммунальной собственности МСУ», которого сегодня нет. Законопроектом вносятся нормы в Гражданский кодекс и в Закон «О государственном имуществе», определяющие понятие коммунальной собственности МСУ, порядок формирования и управления данной собственностью. Имущество МСУ будет состоять из имущества местной казны (средства бюджета МСУ, иное коммунальное имущество, не закрепленное за коммунальными юридическими лицами) и имущества, закрепленного за коммунальными юридическими лицами.

Порядок формирования и управления коммунальным имуществом МСУ будет осуществляться по аналогии с коммунальным имуществом района. При этом, в соответствии с рекомендациями Национальной комиссии управление коммунальной собственностью МСУ возлагается на аппарат акима села по согласованию с собранием местного сообщества. Законопроектом вносятся изменения и дополнения в Закон «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» в части наделения маслихатов районов полномочиями по утверждению бюджета МСУ, расширения полномочий акима села и его аппарата по исполнению бюджета МСУ и управлению коммунальным имуществом МСУ.

Литература:

1. Кенжебеков Н. Д., Кабдыбай А. К., Замбинова Г. К. Анализ проблем развития местного самоуправления в регионе с выявлением административно-территориальных барьеров для развития МСУ в Акмолинской области // Вопросы экономики и управления. — 2017. — №1.1. — С. 30-32. — URL https://moluch.ru/th/5/archive/51/1740/ (дата обращения: 05.04.2018).
2. Муниципальные системы зарубежных стран.- dvgups.ru /METDOC/CGU/PRAVO/M_PRAVO. на 10 октября 2010.
3. Тайбасарова Д.Ж. О необходимости модернизации системы местного самоуправления Республики Казахстан // Наука вчера, сегодня, завтра: сб. ст. по матер. XXXII междунар. науч.-практ. конф. № 3(25). – Новосибирск: СибАК, 2016. – С. 49-56.

УДК 7.033.3

XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ РУХАНИ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ИСЛАМНЫҢ ОРНЫ

Құрманғали Қ.Е.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Дін ерте заманнан бері адамзат баласының тарихында үлкен орынға ие. Дін құдайға деген құлшылық қана емес, ол білім мен ақиқаттың, дәстүрдің қиысқан жері. Ол адамзат баласына жол көрстеіп келді, келе жатыр және болашақта көрсетеді.

Қазіргі біздің еліміздің жері өзінің географиялық ерекшеліктеріне қарай көптеген діндердің таралған мекені болды. Ұлы Дала өңірінде ислам, христиан, буддизм сияқты діндер күні бігінге дейін бар. Олардың арасында қазақ халқына ислам діні жақын болғандықтан, бізге ислам көп қызығушылық тудырып отыр.

XIX-XX ғасырладрдың басындағы қазақ мәдениеті колоноизаторлар азабына қарамастан даму үстінде болды, оны ұлттық сана-сезімнің оянуымен сипаттауға болады. Осы кездерде алдыңғы қатарға мәдени тәуелсіздік идеясын жоспарға алған көптеген ақындар, жазушылар, діни және саяси қайраткерлер шығады. Мәдени-ағартушылық ойдың үлкен сұранысқа ие болуының себебі, қазақтардың ұлт-азаттық қозғалысының жаңа фазаға шығуы, түсуі болатын. Соңғы бой көтерулер қазақтар үшін нәтижесі өте жаман болды, қарулы қарсыластық тас-талқан жеңілумен аяқталды. Ұлт көшбасшылары үшін қарсыласудың мұндай формасы тиімсіз болды, көп қатерге апаратын жол болды. Патшалық Ресейге қарсыластық білдіру ендігі кезде дәстүрлі халық өмірінің нышандырын сақтаумен сипатталынды, яғни тілдің, әдебиеттің, діннің сақталуы, өйткені онан қалғанның барлығын – мемлекеттілік пен өз жерін иемдену құқығынан қазақтар айырылған болатын. Қазақ жерінде Рессей империясы толықтай орнығып, келексі кезекте қазақтардан, жергілікті халықтан Ресей империясының азаматын қалыптастырумен айналыса бастады. Орыс священниктарының миссионерлік уағызы, қазақ-орыс мектептірінің салынуы, жергілікті жазу үлгісінің Н.И. Ильминский жобасы бойынша кириллицаға ауыстыру жүзінде патшалық басқарманың ойы тәжірбиелік көрініс таба бастады. Осындай жағдайда ұлттық сана-сезімнің қорғаушысы ретінде үлкен рөлге бұрынғы Қазақ хандығының жерінде ислам діні ие бола бастайды.

Осы жерден бастап біз қазақ тарихындағы үлкен сұраққа тоқталамыз, ол ислам дінінің қазақ даласына енуіне байланысты. Бұл сұраққа байланысты қазіргі күнде де, одан ертерек те ғалымдар арасында біркелкі ой жоқ. Біреулері қазақ мәдениетіні IX-X ғасырлардағы мұсылмандық ой-өрістің негізінде дамый келе қоғам арасына толық енді десе, екіншілері – қазақ халқының арасындағы исламның үстіртін таралғандығы жайлы айтады. Екі жақтың да айғақтары салмақты. Соңғылардың қатарына атақты ғалым – Шоқан Уалихановты қосуға болады: «Мусульманство пока не въелось в нашу плоть и кровь. Оно грозит нам разъединением народа в будущем. Между киргизами еще много таких, которые не знают и имени Магомета, и наши шаманы во многих местах Степи еще не утратили своего значения. У нас в Степи теперь

период двоеверия, как было на Руси во времена преподобного Нестора. Наши книжники так же энергически, как книжники древней Руси, преследуют свою народную старину. Наши предания, эпосы, юридические и судебные обычаи они заклеймили позорным именем войлочной книги, а наши языческие обряды, игры и торжества они называют не иначе, как бесовскими.»[1].

Қазақ даласын иемденудің басында, Ресей империясы қазақтардың мұсылмандық діннің кең таралуына қарсылық білдірмеді, керісінше қолдау көрсетіп отырды. Осыған байланысты бір орыс генерал-губернаторының мынандай жазбасы бар: «…В начале нашего владычества в степи политические интересы требовали утверждения в неприкосновенности их веры. Эта причина вместе с желанием привлечь на свою сторону ханов, султанов и вообще влиятельных лиц степи привели к тому, что на первых порах правительство наше не только оказывало исламу полную терпимость, но и даже некоторое покровительство».

Ресей империясының басқару аппарты ислам дінінің таралуына қолдау көрсетудің тағы бір себебі, Қазақ хандығының жерін өз қол астына өткізу басында орыс офицерлері жергілікті халықпен қарым-қатынасқа түсудегі қиындықтардың көп болуы, ислам дінінің өз пайдасына ұстау керектігінің тағы бір дәлелі екені байқалды. Осы үлкен мәселені шешу үшін патшалық Ресей орыстандыру саясатын ертерек өткенғ, Ресей құрамына ертерек енген татарлар жерінен Қазан молдаларын шақырта бастайды. Бұл туралы мағлұматтар орыс басқарушыларының Орынбор генерал-губернаторлығына жазған хаттарының бірінде кездеседі: «Снабжение разных родов киргизских муллами немалую пользу принести может, почему вы и старайтесь определить оных, истребовав из казанских татар людей надежных, дав потребные наставления к утверждению киргизов в верности к нам.»[2].

Осы мәселені көздей отыра Екатерина II кезінде әскери шептердің бойында: Орынбор, Троицк, Петропавл және хан ордаларында мешіттер көптеп салына бастады [3].

Ұлы Дала жері молдаларға тола бастады. Әсіресе олар Бөкей хандығында хан Жәңгірдің тұсында көп болған еді, олар бөлшектенген және артықшылықтары бар әлеуметтік топ құрған болатын.Осындай жағдай XIX ғасырдың соңына дейін сақталған болатын. Осы кездері көптеген қазақтар арасынан патша үкіметіне, колонизаторлық апаратқа жұмыс атқаратын шенеуніктер саны пайда болған еді, және көптеген қазақтар Ресей тағына шын жүрекпен адал қызмет еткен болатын. Енді Ресей империясы үшін исламды қолдаудың үлкен керектігі болмады, өйткені оларға көмек атқаратын көптеген қазақ азаматтары бар еді. XIX-XX ғасырларың тоғысуы мұсылмандық Шығыстың европалық экспансияға қарсы көзқарастың тууымен белгілі. Тарихта бұл қозғалыс панисламизм атымен белгілі. Панисламизм европалық-христиандық Батыстың бет алдындабарлық мұсылмандардың бірігуін уағыздады. Панисламизнің Ресей империясының көршілес елдерінде: Түркия, Иран жерлерінде пайда болуы, оның Ресей бодандығында болған мұсылман халықтарының арасында таралуы, антиорыстық көңіл-күйдің орнауына алып келеді. Сол себепті Ресей үшін исламның ары қарай өмір сүре беруі керек емес болатын. Ислам дінінің таралуына, яғни мұсылман дінбасыларына бақылау жүргізе бастады: «Муллы должны избираться из кандидатов, представленных администрацией, они в обязательном порядке. Они обязательно должны закончить курс в русском училище с курсом не менее трехклассного городского. Городским муллам запрещается посещать казахский аул, запрещается паломничество в Туркестан, Бухару, Мекку».

Басқаруға қарамастан XX ғасырдың басында қазақ даласы жерінде діни өмір барынша дами түседі. Ислам патшалық саясатқа қарсы идеяның кейпіне ене бастайды.

Байлардың есебінен мектптер мен медреселер көптеп салына бастайды. Н. Сабитова ұсынған статистикалық мәліметтер бойынша олардың XIX-XX ғасырлардығы динамикасын бақылауға болады. Егер 1891 ж. Жетісу өңірінде 64 мектеп-медреселерде 1251 оқушы болса, ал 1897 ж. олардың саны 88 жетіп, 12 835 оқушы болған.Сонымен қатар көптеген қазақ жастары Қазанда, Бұхарада діни білім алған. Бұхараның көптеген медреселері қазақтар арасында көптеген сұранысқа ие болды [4].

Ғасыр басында кітап шығару кең қарқын жая бастағанын білеміз. Өз ұлтын сақтау ниетімен исламға жүгінген қазақтар шығарған көптеген кітаптар діни пиғылда болатын. Қазан,

Орынбор, Уфа қалалрында қазақ кітаптары көптеп шығарылып, саны бойынша тек татар кітаптарына ғана қалып тұрған.

Ғасыр тоғысындағы мұсылмандық конфессияның ерекшелігінің бірі, шеттен келген қожалардың болуы. Ол туралы орыс ғалымы Н.П. Рычков: «Они, казахи, не имели собственно своих священников, но вместо того в осеннее время посещают их ходжи, ахуны, муллы, приезжающие из Ташкента, Туркестана и Хивы»- депжазған[5].

Ислам діни орындарының көбеюі қазақтар арасында көптеп молдалардың шығуына алып келеді. Сол молдалар көптеп Құран жолдарын қазақ тіліне түсіндірмелеумен айналысты. Қазақ молдаларының ерекшелігінің бірі олардың дәни істермен қатар, көптеп қоғамдық істермен айналысумен әуре болды. Ислам арқылы өз ұлтының негізін табу жолы патша үкіметінің жасырын да ашық күйінде жүргізіліп жатқан орыстандыру саясатына қары тұру болды. Сол себепті көптеген қазақ молдалары ғасыр басында ағартушылыққа көп, белсене араласа түсті. Олардың ұстанған негізгі қағидасы – діншілдік пен ағартушылық.

XX ғасырдың басында Ұлы Дала аумағында ислам көптеп таралады, тамырын терең жаяды. Халық бұқаралары арасында ұлттық идеяларды насихаттауға жол ашады. Мұндай негізді ұстану қазақ жеріндегі колонизаторларға қарсы күрестің жаңа түре болатын.

Қазіргі кезде ұлттық рухты жандандыру бағытында Қазақстан жерінде исламға бет бұру кең етек жайды. Ол қандай нәтиже берерін уақыт көрсетер...

Әдебиет:

1. http://www.silkadv.com/ru/node/3351
2. Очерки по истории ислама в Казахстане. Алматы: «Дайк-пресс», 2005. - 224 с
3. Роль исламского фактора в народных движениях в Казахстане в XVIII-XIX веках /Толерантность в межконфессиональном и межэтническом взаимодействии: Материалы международной научно-практической конференции. Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2005. - С.271-277
4. .Обсуждение вопроса о роли ислама в жизни казахского общества в казахской публицистике начала XX века // Актуальные проблемы современной науки. М. - 2007. - № 1.- С.12-14
5. Ислам и традиционные верования казахов в XVIII-XIX веках: взаимопроникновение духовных начал // Отечественная история. Алматы. - 2004. - № 2. - С.39-50

УДК 338.436.33

О НЕОБХОДИМОСТИ РЕФОРМИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Легостаев А.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день актуальной проблемой в общей системе реформирования национальной экономики являются преобразования в аграрном секторе РК. АПК представляет собой сложную, многоотраслевую производственно-экономическую систему, повышение конкурентоспособности которой является стратегической задачей для Казахстана.

Одним из главных факторов эффективного функционирования данной структуры в современных условиях является форсированная модернизация и развитие инноваций. Президент РК Н.А.Назарбаев, определяя стратегические приоритеты нового этапа модернизации казахстанского общества в программе долгосрочного развития республики – Стратегии «Казахстан – 2050», отметил модернизацию сельского хозяйства как необходимость. На основе анализа современного состояния АПК, выявления особенностей трансформационных процессов и проблем функционирования сельскохозяйственной отрасли в данной статье предпринята попытка определить некоторые направления и пути решения

вопросов, касающихся эффективной реализации стратегии конкурентного развития аграрного сектора РК [1].

Практика реализации политики реформирования национальной экономики поставила в сложное положение АПК страны. Так как в мире не было аналогов преобразования командно-административной экономики в рыночную, поэтому переход к рынку Казахстана и других постсоциалистических государств происходил путем проб и ошибок, преимущественно основываясь на принципах либеральной экономической политики, не учитывая особенностей национального производства, в частности, специфики аграрного сектора. Использование модели «шоковой терапии», или революционных преобразований, не учитывало необходимости адаптационного периода для перехода к новым экономическим отношениям, особенно для сельского хозяйства. В результате произошла разбалансировка имеющейся региональной цепи взаимоотношений, деградированы производственные мощности, разрушен технический потенциал.

Отсутствие продуманной структурной, инвестиционной, ценовой, страховой, бюджетно-налоговой политики предопределили технологическую отсталость АПК, высокий физический и моральный износ материально-технической базы сельскохозяйственного сектора. Не развит процесс разработки и внедрения в практику АПК интенсивных технологий. Разрушен созданный в дореформенный период производственный потенциал, уничтожен генофонд продуктивного скота и птицы, свернуты программные исследования в области селекции, семеноводства. И эти процессы имеют место в стране, являющейся традиционно аграрной.

Казахстан располагает огромным человеческим потенциалом и имеет благоприятные климатические условия, позволяющие выращивать почти все культуры умеренного теплого пояса и развивать животноводство. Более того, в стране есть необходимые денежные средства для реализации государственных программ по повышению уровня благосостояния казахстанского народа. В стране есть все возможности для того, чтобы занять достойное место на мировых рынках сельхозпродукции.

С целью подъема экономики села за последние десять лет были приняты государственные и отраслевые программы по развитию и поддержке АПК и села, подкрепленные солидными финансовыми ресурсами. Но наряду с положительными тенденциями, касающимися валового выпуска продукции, в данном секторе имеют место серьезные проблемы системного характера. АПК как комплекс функционирует пока не достаточно эффективно, по причине, в первую очередь, связанную с отсутствием целостности структуры, ограниченности во взаимодействии с другими структурными элементами системы [2].

Большинство предприятий АПК оказались убыточными, с большой задолженностью поставщикам материальных и финансовых ресурсов. Значительно снизилась и без того низкая производительность труда сельхозработников. Обеспеченность сельского хозяйства техникой является неудовлетворительной, изношенность машинно-тракторного парка составляет 80 % и требует полной замены. Средний возраст нынешнего парка тракторов и комбайнов составляет 13-14 лет при нормативном сроке эксплуатации 7-10 лет. В последние годы выбытие основных фондов в несколько раз превышает их ввод. Это связано с тем, что большинство фермеров не располагают достаточным объемом оборотных средств и накоплениями для приобретения необходимых машин и тракторов. А если и приобретается техника, то низкого качества и несоответствующая потребностям сельского хозяйства. Прежде техника была ориентирована на крупномасштабное производство колхозов и совхозов.

Современные потребности небольших крестьянских хозяйств в малогабаритной технике вызывают необходимость в кардинальной перестройке машиностроительного комплекса. Оказались нерешенными социальные проблемы села. Оптимизация медицинских и образовательных учреждений привела к сокращению детских дошкольных учреждений, школ, сельских больниц и медицинских пунктов.
С переходом к рыночным отношениям выплата дотаций сельскохозяйственным производителям была значительно сокращена, изменилась вся система закупочных цен.

Обострилась проблема соотношения цен на промышленную и сельскохозяйственную продукцию. В результате на отечественном рынке большим спросом стали пользоваться импортные мясные, молочные и другие продукты, реализуемые по демпинговым ценам, снижается конкурентоспособность национального производства. В результате издержки диспаритета цен хозяйства вынуждены покрывать за счет снижения расходов на оплату труда и использования в основной деятельности части амортизационных отчислений, предназначенных на восстановление основных фондов.

В сложившейся ситуации необходимы более действенные меры по государственной поддержке отраслей агропромышленного комплекса. Процессы саморазрушения в условиях рыночной экономики имеют инерционный потенциал, т.е. отрасль не может самостоятельно и быстро войти в состояние равновесия.
Так же, целевым ориентиром политики государства на сегодняшний день по развитию аграрного сектора является направленность на экономическую модернизацию, внедрение инновационных программ. В реализации государственных программ по развитию АПК необходимо отметить значительную роль АО «КазАгроИнновация». Выделены приоритеты аграрной науки и по каждой из них определены основные направления научных исследований [3].

Но, для превращения идеи об инновационном развитии аграрного сектора в реальность необходимы большие финансовый вливания, а также эффективно функционирующий механизм функционирования самого АПК. В частности, наличие инновационно-активных хозяйствующих структур является необходимым условием формирования инновационной системы функционирования отрасли. Мы же пока имеем разлаженную систему функционирования аграрного сектора с отсутствием реальных субъектов, которые могут внедрять инновации в производство. В отрасли практически нет крупных фирм, особенностью современного АПК является наличие большого количества разрозненных мелких фермерских хозяйств менее способных к восприятию инноваций. И эта ситуация стала возможной отчасти наличию погрешностей в налоговом законодательстве страны. Согласно действующей схеме налогообложения, укрупнять производство не выгодно, так как налоги, взимаемые с крупных агроформирований увеличиваются в несколько раз.

Таким образом, в отрасли отсутствуют среда и структурные технологии для зарождения инноваций. Тем более, инновации в нашей практике не являются имманентной частью национальной воспроизводственной системы. Тем не менее, все же необходимо проводить политику, направленную на зарождение инноваций в стране, так как это направление является стратегическим вектором развития национальной системы хозяйствования. И эта идея должна проходить красной нитью через весь комплекс преобразовательных мер.

Однако, если подойти к решению тактических задач, стоящих перед АПК, то на современном этапе при проведении аграрной политики целесообразно рассматривать ее с двух позиций: как одного из способов решения экономических проблем и как специфического инструмента решения социальных вопросов на селе [4].

Высшей целью развития экономики, а соответственно, и аграрной политики является достижение максимального благосостояния всего общества. Если учитывать тот факт, что почти половина населения живет на селе, то можно констатировать высокую социальную значимость данной отрасли для развития страны. В связи, с чем необходимо разработать Концепцию развития АПК, в которой основным приоритетом будет решение все же социальных вопросов. Как правило, все Концепции и программы развития АПК ориентированы на повышение доходности производства (за исключением строительства школ и больниц), повышение производительности труда. Объективно инертный характер развития данной отрасли ограничивает возможности быстрого получения результатов реформирования. Зачастую принятые и реализованные программы имели низкую эффективность в силу того, что были ориентированы на улучшение экономических показателей.

Специфичность, низкая чувствительность сектора к воздействиям мер реформирования предполагает осуществление государственной политики в два этапа. На первом этапе, на наш

взгляд, приоритетом является решение социальных вопросов экономического ориентира. Речь идет о формировании реальных хозяйствующих субъектов, участвующих в воспроизводственных циклах и являющимися необходимыми элементами механизма устойчивого развития АПК. Так же важным акцентом государственной политики развития отрасли является решение проблем занятости. Данная проблема актуальна для Казахстана, потому что почти половина населения живет на селе. В связи с диспаритетом цен необходимо организовано проводить госзакупки априори даже в ущерб государству, но обеспечивая людей рабочими местами и стабильными доходами. Таким образом, поддерживая социальную стабильность на селе и в стране.

К примеру, такое отношение к сельхозпроизводителю демонстрируют Канада, США и другие развитые страны. Так, в США государство четко формирует для фермера программу действий на каждый год, включающую объемы, структуру выращивания культур, сроки, способы сбыта и механизмы стимулирования их труда. Таким образом, фермер полностью находится под защитой государства и его деятельность согласно существующим правилам игры направлена на повышение конкурентоспособности экономики.

Однако, для нашей экономики при проведении такой протекционистской политики необходимо отметить двойственный эффект от ее реализации. Отрицательным эффектом в данном случае будет снижение способности субъектов к инновационным внедрениям в бизнес, тем самым не способствуя повышению производительности труда в данном секторе. Но в современных условиях в краткосрочной перспективе принятие решений подобного типа является объективной необходимостью. В данном контексте, считаю необходимым отметить целесообразность проведения данной политики, которая в результате приведет к положительному экономическому эффекту. Хотя на первый взгляд она является экономически невыгодной. Это тот случай, когда общественные выгоды (социальные) превышают экономические, но, тем не менее, способствуя повышению конкурентоспособности АПК и страны в целом в современных условиях. Как раз таки получение экономических выгод будет задачей второго этапа реализации государственных программ.

Предложенный подход в реформировании аграрной сферы хозяйствования, предполагает необходимость учета специфики функционирования данной отрасли, гносеологических корней и импульсов ее развития. На сегодняшнем этапе, конечно, очень важен инновационный вектор модернизации АПК. Но в разработке концепции развития аграрного сектора, необходимо правильно расставить акценты, как в долгосрочной, так и в краткосрочной перспективе. Предполагается проводить модернизацию сферы функционирования аграрного сектора поэтапно и с правильной целевой ориентацией. С таким подходом к инновационной модернизации производственных отношений и производительных сил аграрного сектора РК данный тренд будет являться реальным, действенным направлением конкурентного развития национальной экономики.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года.
2. Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013–2020 годы «Агробизнес – 2020»
3. Государственная программа развития АПК Республики Казахстан на 2017-2021 годы
4. Ким В. В., Абдишова Г. Б. Особенности агропромышленного комплекса в Казахстане // Молодой ученый. - 2017. - №8.1. - С. 21-23

УДК 336.2

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ УКЛОНЕНИЯ ОТ ИСПОЛНЕНИЯ НАЛОГОВОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКАМИ В КАЗАХСТАНЕ

Магауин Н.А.
(Инновационный Евразийский Университет)

Уплата налогов и других обязательных платежей в бюджет является налоговым обязательством, исполнение которого осуществляется налогоплательщиком самостоятельно, через налогового агента, уполномоченные государственные органы или налоговые органы. Вместе с тем органы налоговой службы имеют право требовать от налогоплательщика исполнения его налогового обязательства в полном объеме, а в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения налогового обязательства применять способы и меры по его обеспечению в принудительном порядке, предусмотренном Налоговым кодексом [1].

Уклонение гражданина от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет путем непредставления декларации о доходах в случаях, когда подача декларации является обязательной, либо путем включения в декларацию или иные документы, связанные с исчислением или уплатой налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет, заведомо искаженных данных о доходах или расходах либо об имуществе, подлежащем налогообложению, если это деяние повлекло неуплату налога и (или) других обязательных платежей в бюджет в крупном размере. Неуплата гражданином налогов или иных обязательных платежей в государственный бюджет признается совершенной в крупном размере, если сумма неуплаченного налога или обязательных платежей превышает две тысячи месячных расчетных показателей:

- наказывается штрафом в размере от 200 до 1000 месячных расчетных показателей, либо привлечением к общественным работам на срок от 180 до 240 часов, либо исправительными работами на срок до 2 лет, либо ограничением свободы на срок до 2 лет со штрафом в размере до 200 месячных расчетных показателей или без такового.

То же деяние, совершенное неоднократно:

- наказывается штрафом в размере от пятисот до трех тысяч месячных расчетных показателей, либо исправительными работами на срок до двух лет, либо лишением свободы на срок до трех лет со штрафом в размере до трехсот месячных расчетных показателей или без такового[2].

Проблемы, связанные с недоимкой по налогам и сборам, и задолженности по неналоговым платежам. Наличие недоимки и ее рост негативно отражаются на исполнении расходных обязательств бюджета, а это в свою очередь сказывается на прогнозных планах дальнейшего развития государства, которые определяются прогнозированием республиканского бюджета на три года. В следствии Правительству из-за влияния недоимки необходимо секвестрировать свои расходы по функциональным группам или некоторым государственным программам.

Недостатки в налоговом законодательстве, в практическом инструментарии исчисления и уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет, которые дают возможность недобросовестным налогоплательщикам не выполнять своих обязательств перед государством приводят к существенным потерям для бюджета. Особенно отрицательно на налоговом процессе сказывается несовершенство устанавливающих порядок исполнения обязанностей по уплате налогов и сборов, взаимоотношения участников налоговых отношений, ответственность за совершение налоговых правонарушений. Существенная недоимка по налогам связана прежде всего с тем, что действующее законодательство не содержит необходимых норм, обеспечивающих полноту учета налогоплательщиков.

Налоговая реформа призвана снизить налоговое бремя на налогоплательщиков,

упростить налоговую систему, выровнять условия налогообложения и повысить качество налоговогоадминистрирования. Налогоплательщики должны быть защищены от произвола налоговых и таможенных инспекторов, в том числе с помощью эффективных судебных механизмов. В то же время должна быть ужесточенаответственность налогоплательщиков за неуплату налога.

В целом, основными направлениями совершенствования налоговой системы являются:

- обеспечение стабильности налоговой системы;
- максимальное упрощение налоговой системы, изъятие из законов и инструкций норм, имеющих неоднозначное толкование;
- усиление роли имущественных налогов, имеющих устойчивую налогооблагаемую базу;
- приведение в соответствии с налоговым законодательством иных законов, так или иначе затрагивающих порядок исчисления и уплаты налогов;
- совершенствование подоходного налогообложения физических лиц, разработки гибкой шкалы налогообложения с учётом инфляционного процесса;
- развитие принципа добровольности про уплате налогов, неотъемлемой частью которого является своевременное информирование налогоплательщиков об изменениях налогового законодательства, оказание консультационных услуг при исчислении и уплате налогов.

Так как все возможные схемы ухода от уплаты налогов являются важной проблемой государства необходимо создание условий для сокращения масштабов уклонения от налогообложения, и это должно стать приоритетным направлением развития налогообложения на данном этапе развития.

Уклонение от уплаты налогов является проблемой, объективно существующей в любой стране мира про любых, даже самых льготных, экономических условиях. Уклонение от уплаты налогов представляет собой форму уменьшения налоговых и других платежей, про которой налогоплательщик умышленно или неосторожно избегает уплаты налога или уменьшает размер своих налоговых обязательств с нарушением действующего законодательства. Известный специалист в области финансового права П.М. Годме выделял следующие причины налоговых правонарушений:

- экономические (сравнение последствий уплаты и неуплаты налогов);
- политические (несовершенство налогового законодательства);
- технические (несовершенство контроля со стороны налоговых и других государственных органов);
- моральные (реакция налогоплательщика на рост налогового бремени и на понимание необходимости уплаты налогов).

Уклонение от уплаты налогов несет за собой ряд негативных факторов для государства (в том числе и недополучение средств в бюджет для финансирования расходов), именно поэтому необходимо разрабатывать и применять на практике меры под предотвращению совершения налоговых правонарушений и преступлений. Высокий уровень уклонения от уплаты налогов среди населения может привести к необходимости введения новых налогов или к увеличению ставки действующих налогов и сборов. Кроме того, неплательщики налогов оказываются в более выгодном положении под сравнению с законопослушными гражданами. И их успешный пример может провоцировать других субъектов экономической активности на аналогичные действия (сокрытие доходов). В этой связи необходимо разработать комплекс мер под совершенствованию налогового администрирования, позволяющий эффективно бороться с фактами сокрытия доходов индивидами [3].

Одним из институциональных механизмов в борьбе с неуплатой налогов на доходы физических лиц является, прежде всего, контроль работников предприятия и других субъектов, участвующих в экономических отношениях за уплатой налогов предприятия. Уклонение от налогообложения, с одной стороны снижает налоговую нагрузку на недобросовестные предприятия, а с другой стороны вынуждает государство переносить налоговую нагрузку на

тех, кото полностью платит налоги.

Плоская шкала индивидуального подоходного налога действует в Казахстане с 2007 года. До ее введения существовала прогрессивная шкала налогообложения физических лиц. В тот момент возникла необходимость вывести доходы населения из тени и тем самым увеличить поступления в бюджет.

То же самое произошло в России: там еще в 2001 году заменили прогрессивный налог единой ставкой, чтобы вывести зарплаты из тени. Все страны, вводя «плоскую» шкалу, хотят снизить объём теневых доходов. Казахстан достиг своей цели: в 2007 году сумма индивидуального подоходного налога резко увеличилась. И продолжает расти вплоть до сегодняшнего дня. Плоская шкала была введена в Казахстане временно, и наступил тот самый момент республике встать в один ряд с развитыми странами, где как раз действует прогрессивная шкала, и где работает принцип: кото больше получает, тот больше платит. Вследствие этого появляется чисто техническая необходимость прогрессивного налога в преддверии введения всеобщего декларирования [4].

С целью взыскания в бюджет неуплаченных населением сумм Департаментам Государственных доходов поручено активизировать работу под взысканию задолженности под налогу на имущество и земельному налогу с физических лиц путем вручения уведомлений об устранении нарушений налогового законодательства, передачи материалов в судебные органы и т.д.

Вместе с тем, согласно статьи 33 Закона Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» про неисполнении требований на сумму более двадцати месячных расчетных показателей, содержащихся в исполнительном документе, а также при неисполнении более трех месяцев исполнительных документов о взыскании периодических платежей судебный исполнитель вправе, а под заявлению взыскателя обязан вынести постановление о временном ограничении на выезд должника из Республики Казахстан [5].

Таким образом, законодательством предусмотрены меры взыскания задолженности и имеются рычаги воздействия в отношении недобросовестных налогоплательщиков.

Литература:

1. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) Закон РК от 25 декабря 2017 года № 121-VI
2. Уголовный Кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)
3. Годме П.М. Финансовое право/ Издательство: Прогресс, 1978 г.
4. К вопросу влияния подоходного налога с физических лиц на неравенство в доходах //Вестник КазЭУ, №4, 2011 г.
5. Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV.

УДК 631

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АПК В КАЗАХСТАНЕ

Мешетбаев Е.А.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Сельское хозяйство является важным сектором экономики страны. Развитию крупного сельского хозяйства способствует, прежде всего, наличие огромного земельного фонда с обширными площадями сельскохозяйственных угодий, куда входят пашни, пастбища, выгоны.

Природные условия Казахстана, их многообразие обуславливают значительные потенциальные возможности для развития животноводства. В республике традиционно занимаются овцеводством, коневодством, верблюдоводством, разведением крупного рогатого скота.

Земледелие Казахстана дает чуть меньше продукций, чем животноводство, но в нем занято большинство трудоспособного населения села. Земледелие, или растениеводство, считается ведущей отраслью сельского хозяйства Казахстана.

Зерновое хозяйство - главная отрасль земледелия Казахстана. Оно обеспечивает население хлебопродуктами, а животноводство кормами. Казахстан производит много высококачественного товарного зерна. В последние годы общие посевы зерновых культур занимали свыше 80% посевной площади сельскохозяйственных культур. Северные регионы специализируются на выращивании зерновых культур и животноводстве, а южные регионы, где орошение имеет существенное значение, имеют большую диверсификацию возделываемых культур - зерновые, масличные, плодово-ягодные культуры, овощи, хлопок.

В Казахстане в среднем производится 13,5-20,1 млн. тонн зерна, в 2013 году – 18,9 млн. тонн зерна, что дает право стране находиться на третьем месте в СНГ после России и Украины. Средняя урожайность зерна составляет 1,0-1,3 тонн/га. Рост производства зерна способствует увеличению объемов его реализации и повышению доходности отрасли. В среднем отгружается на экспорт 2,8-7,0 млн. тонн зерна. Кроме того, экспортируется около 1,3-2,2 млн. тонн муки.

Свыше 3/4 посевов зерновых культур занимает яровая пшеница. Ее сеют в основном в северной части республики, а на юге возделывают озимую пшеницу. Общая посевная площадь по пшенице составляет 11,8-13,5 млн. га. Урожайность 0,9-1,3 тонн/га позволяет получить 11,2-16,6 млн. тонн пшеницы. Из них 7,4-7,53 млн. тонн расходуется на внутреннее потребление, а 3,0-8,2 млн. тонн идет на экспорт. Переходящие запасы составляют 1,0-3,0 млн. тонн.

Повсеместно встречаются посевы ячменя, овса, кукурузы, а на северо-западе Казахстана большие площади занимает просо. Посевная площадь по ячменю составляет 1,6-2,1 млн. тонн. Урожайность 0,9-1,4 тонн/га позволяет обеспечить валовой сбор 1,5-2,8 млн. тонн. 1,35-1,6 млн. тонн ячменя необходимо для внутреннего потребления. Экспорт составляет 0,1-0,8 млн. тонн, импорт незначителен. Переходящие запасы – 0,2-0,6 млн. тонн.

Посевная площадь по кукурузе составляет 0,1 млн. га, при урожайности 3,0-3,2 тонн/га страна получает около 0,3 млн. тонн кукурузы для внутреннего потребления.

На юге республики при искусственном орошении дают высокие урожаи хлопчатник (в общем экспорте сельхозпродукции страны занимает 15%), сахарная свекла, табак.

Из вышеизложенного видно, что за годы независимости Республики Казахстан в АПК страны достигнуты значительные результаты:

· увеличивается продуктивность и производительность труда;

· производится обновление основных фондов и восстановление инфраструктуры отрасли;

· достигнуто самообеспечение по основным продуктам питания;

· произошел значительный рост экспорта зерновых, масличных культур, продукции рыболовства.

Государством были разработаны и утверждены ряд планов и программ, обеспечивающих развитие АПК Республики Казахстан. Например, на основании Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 года [1] был разработана «Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес-2020» [2] основной задачей которой является обеспечение конкурентоспособного производства сельскохозяйственной продукции в объемах, достаточных для покрытия потребностей внутреннего рынка и формирования экспортных ресурсов, с целью занятия ведущих позиций на внешних рынках.

В настоящее время формируются новые тенденции мировой аграрной экономики и демографии, реальное развитие получили интеграционные процессы в регионе, происходят глобальные климатические изменения. Казахстан вошел в Таможенный союз (ТС), в

ближайший период планируется вхождение во Всемирную торговую организацию (ВТО). Однако, низкий уровень производительности труда в отрасли, несовершенство используемых технологий, мелкотоварность производства не позволяют вести сельхозпроизводство на интенсивной основе, обеспечивать наиболее полное использование материальных, трудовых и других ресурсов, соблюдать экологические требования. Эти факторы снижают конкурентоспособность отечественного аграрного сектора, что в условиях ВТО и ТС может привести к доминированию импорта зарубежной продукции, вытеснению местных производителей с рынков сбыта.

За счёт того, что увеличивается население Земли и рост населения страны очень интенсивно растет спрос на продукты питания и изменением структуры потребления в сторону более качественных продуктов.

В 2012 году произошло снижение урожая в мире. Между тем, общая площадь посевных площадей постоянно уменьшается, участились случаи засухи и наводнений, из-за чего снижается урожай. В связи с этим с июля 2012 года наблюдался активный рост мировых цен, которые выросли на 45% - до 324 долларов за тонну. Рост мировых цен был спровоцирован летней засухой 2011 года во многих странах, в т.ч. являющихся основными продавцами зерновых на мировом рынке.

Однако, начиная с декабря 2012 года, цены на мировом рынке начали снижаться, и на начало апреля 2013 года котировки на пшеничные фьючерсы в США упали до 254 долларов за тонну (котировки Чикагской товарной биржи CBOT «CME GroupInc.»).

В 2012 году доля сельскохозяйственного производства в объеме валового внутреннего продукта (далее ВВП) Казахстана составила 5,1%, производительность труда занятых в сельском хозяйстве за период с 2005 по 2012 гг. изменилась с 304,2 тыс. тенге на одного занятого до 498 тыс. тенге, со среднегодовыми темпами роста 9,3% в год, в сельской местности проживало около 7,48 млн. человек или более 45% всего населения Казахстана.

Объемы валовой продукции АПК РК демонстрируют устойчивую динамику, хотя валовой выпуск продукции растениеводства в 2012 году понизился на 26,6% к 2011 году, а вот валовой выпуск продукции животноводства имеет ровную динамику: в 2013 году увеличился на 8,3% по сравнению с 2012 годом (рисунок 1).

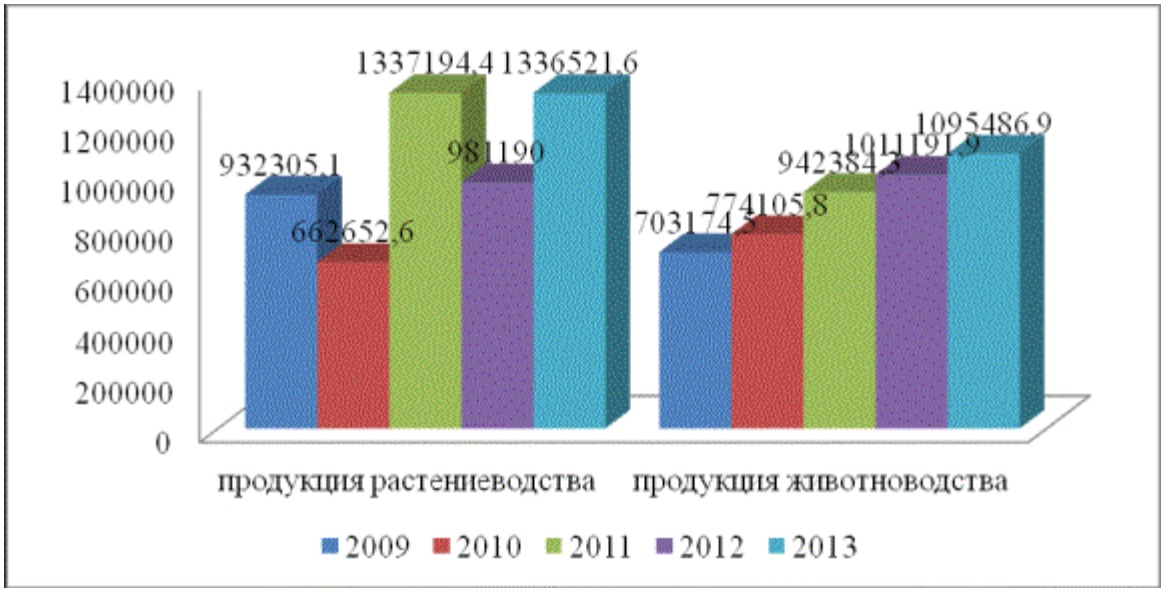

Рисунок 1 - Валовой выпуск продукции сельского хозяйства в РК за 2009-2013 годы, млн. тенге[3]

Из рисунка 1 видно, что в целом валовой выпуск сельскохозяйственной продукции в республике Казахстан за 2009-2013 годы имеет положительную динамику, несмотря на

значительные спады в растениеводстве в 2010, 2012 годы, что было связано с природно-климатическими условиями.

Производство валовой продукции сельского хозяйства ЮКО за 2008-2012 годы также имеет положительную динамику (рисунок 2).

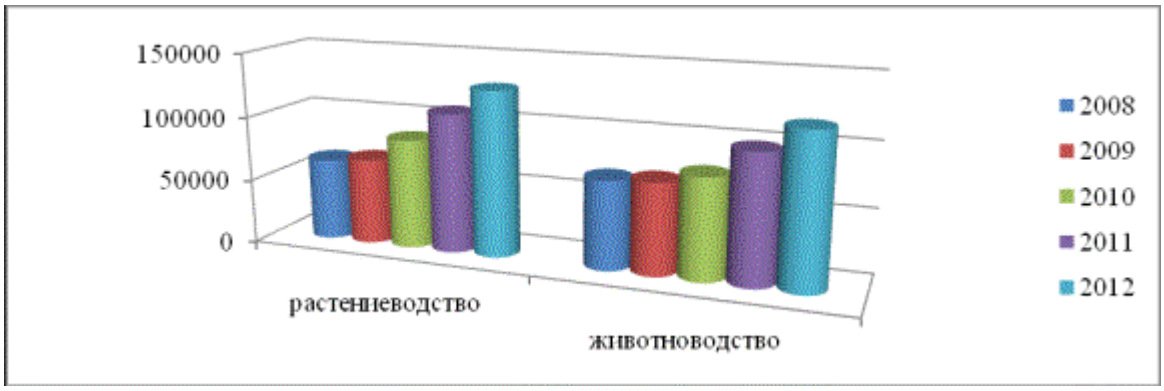

Рисунок 2 – Валовая продукция сельского хозяйства ЮКО за 2008-2012 годы, млн. тенге[4]

Из рисунка 2 видно, что валовая продукция растениеводства и животноводства в 2008-2009 годы имеет незначительное отличие, большой рост производства отмечается в 2011 и 2013 году, что связано с вводимыми государственными проектами в области поддержки сельскохозяйственного товаропроизводителя.

Валовой сбор пшеницы составит 17,7 млн. тонн, при средней урожайности 13,1 ц/га, что позволит сохранить лидирующие позиции на мировом экспортном рынке и увеличить объемы экспорта до 12 млн. тонн зерна и муки в зерновом эквиваленте.

Что касается масличных культур, здесь также ожидается рост производства. Планируется, что производство подсолнечника будет увеличено до 552,0 тыс. тонн в 2014 году.

Планируется также увеличение производства рапса с 107,2 тыс. тонн в 2009 году до 220,0 тыс. тонн в 2014 году, сои - с 94,3 тыс. тонн в 2009году до 141,0 тыс. тонн в 2014 году, сафлора - с 84,1 тыс. тонн в 2009 году до 132,0 тыс. тонн в 2014 году. Соответственно, ожидается рост объемов переработки масло семян и производства отечественными перерабатывающими предприятиями растительного масла с 206,7 тыс. тонн в 2009 году до 333 тыс. тонн в 2014 году.

Плодоовощную продукцию планируется увеличить на 540 тыс. тонн в 2014 году. Такие объемы помогут практически полностью заместить импорт в стране. Наиболее перспективными регионами для развития плодоовощеводства так и останутся Алматинская, Жамбылская, Южно-Казахстанская и Павлодарская области. Расчетная площадь внедрения интенсивных технологий в 4-х указанных областях оценивается в 43,2 тыс. га.

Увеличение производства сахарной свеклы также будет интенсивно увеличиваться.

Приблизительный объем производства в 2014 году составит до 750 тыс. тонн в год. Также будут расширены площади для посева до 35 тыс. га, что в свою очередь повысит урожайность до 250 ц/га. Таким образом, к 2014 году производство белого сахара в республике будет обеспечено отечественным сырьем на 17%.

Сельскохозяйственные предприятия в большинстве своем близки к убыточности, их рентабельность составляла порядка 7-10%, тогда как в промышленности уровень рентабельности до кризиса составлял 60%, а в 2009 году – 32%. Но данные цифры были результатом плохого урожая в 2010г. по причине продолжительной засухи.

Благодаря вводимым государством программам для поддержки растениеводства, Казахстан сможет практически полностью обеспечить внутренний рынок масло семенами, картофелем, плодово-ягодной и овощной продукцией.

Более того, страна сможет повысить свой экспортный потенциал, а также расширить рынок сбыта в направлении стран Юго-Восточной Азии и Китая.

Литература:

1. Стратегический плана развития Республики Казахстан до 2020 года. Астана. 1.02.2010 год.
2. Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес-2020». Астана. Постановление Правительства РК № 151от 18 февраля 2013 года.
3. Статистические данные Министерства сельского хозяйства РК за 2009-2013 годы. Stat.kz
4. Статистические данные ЮКО за 2008-2012 годы. Stat.uko
5. Аналитическая служба Рейтингового Агентства РФЦА. Анализ растениеводства РК. Алматы, 2012 г. С.67

УДК 339.138

СИЛА МАРКЕТИНГА И PR В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Мирова О.С.
(*СКГУ им. Козыбаева*)

Мое первое знакомство с маркетингом началось в университете – такой была моя первая мысль на выбранную тему. Но на самом деле, с маркетингом я столкнулась еще в детстве, в одной милой и забавной истории.

Мне было не больше восьми лет, когда я, играя на улице с другими детьми, придумала открыть цветочный магазин. Ограбив местные клумбы, мы собрали красивые букеты. И тогда столкнулись с первыми вопросами: где продавать, как, как рассказать всем о наших букетах, как привлечь покупателей, сколько букетов нам нужно, какую упаковку для них придумать и т.д. Самое удивительное, что эти вопросы актуальны как для маленького уличного детского магазина, так и для большого производства или именитой фирмы. Сейчас я понимаю, что именно маркетинг помогает отвечать на эти вопросы. Наш «бизнес» длился всего несколько дней – взрослые, которые жили на этой улице, смеялись и купили наши букеты. На следующий день, они, конечно, делать этого не стали. Тогда нам нужно было или расширять среду сбыта – идти на соседнюю улицу или расширять ассортимент товара. Конечно же, мы вовсе не были маркетологами и финансистами, поэтому решили закрыть наш магазин.

А вот теперь, годы спустя, я понимаю, что ответы на эти вопросы - едва ли не самая важная вещь в любом деле.

Маркетинг затрагивает нас каждый день. Мы просыпаемся со звуками рекламы зубной пасты «Colgate», которые доносятся из SMART-телевизоров и принимаем душ с клубничным «Palmolive». Завариваем кофе «Arabica», чувствуя магию зерен, привезенных из самой Африки, жуем так полюбившиеся французам макаруны. Мы едем в торговый центр «CITY MALL», где в супермаркете «Magnum» роемся на полках, забитых товарами от края до края.

Все это стало доступным благодаря огромной системе маркетинга и пиара, которая работает как гигантская машина. Именно она обеспечила нам огромный выбор и тот уровень жизни, о котором люди, еще сто лет назад не могли и мечтать.

Изначально я думала, что маркетинг – это сбыт и реклама товаров. Сейчас, будучи студенткой второго курса экономической специальности, я понимаю, что это гораздо более сложный и емкий процесс, а сбыт – лишь верхушка айсберга. В первую очередь, маркетинг – это человеческая деятельность, направленная на удовлетворение нужд и потребностей посредством обмена.

Наверняка, у вас возникнет вопрос: разве нужда и потребность не являются одними тем же понятием? Возможно, в русском языке их следует назвать синонимами, но в экономике – эти слова несут разный смысл.

Нужда – чувство нехватки чего-либо. Так, с этим все понятно. Нужда не создается маркетологами и пиарщиками, а является исходной составляющей человека. Мы нуждаемся в пище, воде, одежде, тепле и безопасности, в знаниях, духовной близости и т.д.

Если человек не удовлетворяет нужду, он будет чувствовать себя несчастным. Это и есть исходная идея маркетинга – идея человеческих нужд.

Потребность же – это нужда в специфической форме, в соответствии с личностью индивида. Например, жителю Польши, который нуждается в зимней одежде требуется лишь вязаный шарф и теплый свитер. Жителю Сибири на зиму понадобится шапка, валенки или сапоги, хороший пуховик или шуба, шарфик. Потребности индивидуальны и зависят не только от географического расположения, но и вкуса, моды, увлечений, культурного уровня, заработка и т.д. Задача грамотных продавцов заключается в умении различать нужду от потребности.

Итак, мы разобрались с основной задачей маркетинга – максимальное удовлетворение нужд и потребностей человека при максимально широком выборе. Но если бы все было так просто…

Дело в том, что потребности людей практически не имеют границ, а вот ресурсы для их удовлетворения ограничены. В этом и состоит главная проблема, как маркетинга, так и всей экономики.

Что на счет выбора?

В начале 50-х годов предложение товаров стало обгонять рост спроса на них, и маркетинг стали отождествлять с продавцами, разыскивающими покупателей. Сейчас рынок в изобилии: огромный ассортимент товаров, услуг по самым разным ценам, высокая конкуренция. Казалось бы, все хорошо и во всем этом заслуга маркетинга. Но, знаете, существует выражение «слишком большой выбор делает нас несчастными». Как мне кажется, оно имеет прямое отношение к современному положению покупателей. Слишком большой выбор заставляет человека много думать, взвешивать массу факторов, изучать предмет будущей покупки, взвешивать все «за» и «против». Трата времени, которое в наш стремительный 21 век бесценно. Кроме того, у меня (как и многих других людей) бывает это надоедливое ощущение «зря я купила именно эту вещь, надо было купить ту».

То есть, это уже имеет отношение к психологии – у нас нет единственно верного решения, правильного, при выборе которого мы бы чувствовали полное удовлетворение. Сейчас мы все находимся как бы в постоянном поиске «чего-то получше».

В подтверждение своим словам приведу одно исследование, которое меня очень заинтересовало и именно оно мотивировало меня написать эту статью.

Исследование проводилось в одном из престижных продуктовых супермаркетов Менло Парка, Калифорния. В течение двух субботних дней научные сотрудники играли роль продавцов, предлагая покупателям продегустировать желе с разнообразными вкусами. При этом выбрать предлагалось из 6 или 24 вариантов. В группе потребителей, которым на выбор предлагалось 24 вкуса желе, 60% соглашались принять участие в дегустации; в группе, которой предлагалось только 6 вкусов, этот показатель снижался до 40%. Эти данные однозначно свидетельствуют в пользу большего выбора, но главный вопрос – в какой из групп был выше процент не просто продегустировавших продукт, но сделавших покупку? В первой группе процент сделавших покупку составил 3%, а во второй — 30%!

Представим это в реальных числах. К примеру, вы предлагаете принять участие в дегустации 100 покупателям. Если вы предложите им на выбор 24 вкуса желе, то 60 попробуют продукт, но только 2 (1,8, если быть точными) человека сделают покупку. Если же предложить всего 6 вкусов, продегустируют желе 40 человек, зато сделают покупку — 12.

То есть, если раньше мы считали, что больший выбор способствует покупке и тем вероятнее удовлетворение нашей потребности, то результаты этого исследования показывают совершенно обратное. Да, людям нравится, когда есть из чего выбрать, но широкий ассортимент может привести к затруднению и в итоге человек не покупает ничего.

В наш век, век столь быстрого развития уровня жизни, когда то, что было актуальным еще вчера, сегодня уже – устаревшее и не нужное, очень важно уметь выбирать. Десять лет назад еще не существовало понятия «глобальная конкуренция». Еще не так давно люди не

слышали о маркетинговых войнах. Сейчас, чтобы добиться успеха, прибыли, фирмы должны ориентироваться на конкурента. Не на потребителей, а в первую очередь, на конкурента. Немного не логично звучит, не так ли?

Pepsi воспользовалась тем, что ее напиток слаще, чем у Coca-Cola, и смогла с успехом противостоять ей на рынке с жесточайшей конкуренцией. Сеть закусочных BurgerKing сумела развиться под гнетом McDonald's потому, что предлагала чуть по-другому зажаренное мясо – и явно на это указывала.

Именно сейчас очень важен выбор каждого. Они воюют за наш выбор. Помогает ли нам в этом пиар? Или, напротив, мешает при нашем выборе?

Мы ошибочно принимаем пиар за рекламу и изначально относимся к нему с негативным настроем. На самом деле PR — искусство создавать благоприятный климат, благоприятное отношение к фирме — продавцу (производителю товара) не только потенциальных клиентов, но и широких масс публики, причем на самых разных уровнях, вплоть до правительственного. Пиар уже давно перерос из функции маркетинга в самостоятельную отрасль, за гранью бизнеса и социально-этических технологий, способствующую получению коммерческого успеха с учетом социальных потребностей общества и стимулирующую процесс сбыта. Не зря, профессия пиар-менеджера является сейчас одной из наиболее востребованных на Западе. Цели маркетинга и пиара похожи: стремление к взаимопониманию между клиентами и компанией, забота о качестве продукции, о PR менеджменте, репутацииии имидже бренда.Тем не менее, политики стратегий этих двух тенденций разные.В таблице представлены основные параметры сравнения маркетинга и PR.

Сравнительная таблица маркетинга и пиара

Параметры сравнения	Маркетинг	PR
Теоретическая основа	Микроэкономическая теория поведения потребителей	Комплекс социогуманитарных дисциплин (социология, социальная психология, теория коммуникаций)
Социальная направленность	На потребителя (социум рассматривается лишь с одной стороны)	На общественность, наиболее подготовленную к восприятию тех или иных корпоративных идей
Характеристики среды, на которую направлены коммуникации	Потребительская среда целевого сегмента сбыта	Социальная среда многообразных целевых аудиторий акционеров, инвесторов, партнеров
Характер связей	Односторонние	Многосторонние
Цель	Продвижение товаров, стимулирование сбыта, получение намеченного дохода	Достижение отношений равноправного партнерства между общественностью и фирмой, установление диалога между ними

Почему же сейчас так важен пиар? По моему мнению, из-за огромного выбора, невероятного количества товаров и услуг, очень сложно продавцу найти своего покупателя. Вот тут на помощь приходит грамотный пиар.

Иногда это действительно вызывает изумление – оказывается, чтобы просто продать товар или услугу, нужно здорово поработать производителям, маркетологам, пиар-менеджерам. Нужно разрабатывать новинки, искать целевой сегмент, прогнозировать риски, нужно регулировать спрос, оценивать общественное мнение, требуются освещения в СМИ, публичные

выступления,иллюстрация ньюс-релизов о поступлении на рынок новых продуктов, создание благоприятного имиджа и это далеко не все!

Да, мы действительно не можем вернуться к прошлому, когда на один городок было несколько магазинов, и мы часами стояли в очереди за колбасой.

Но изобилие лозунгов, которые буквально заставляют нас что-то купить и попробовать, реклама, скрытая и очевидная сейчас правят обществом.

И я не думаю, что это есть хорошо.

Как мне кажется, маркетингу сейчас следует не только максимально удовлетворять человеческие потребности, но и по возможности ограничивать воздействие рынка на человека, ведь сейчас как никогда людьми правят лейблы и известные марки.

Сейчас бренды намного важнее знаний и каких-то моральных ценностей. Говоря о маркетинге, его важности, я не могу не затронуть эту сторону.

Маркетинг правит миром.

Вот, к примеру: ЧТО ЕСТЬ ИСКУССТВО?

Как гласит Википедия, искусство - одна из форм общественного сознания, составная часть культуры человечества. Искусство — это мастерство передачи определенной информации зрителю или слушателю посредством только одного из трех - графика (изобразительное искусство), музыка, танец - средств (медий) или совокупностью этих средств (многомедийность) - театр, балет, опера, кинематограф.

Однако то, что принято называть искусством - не что иное, как творение человека. И это творение становится произведением искусства только после того как его продадут или за него захотят заплатить какую-то цену. А если его хотят купить многие, то цена на него будет только выше! Тогда его назовут общепризнанным произведением искусства, шедевром и так далее.

Mercedes-Benz, Apple завладели умами нашей молодежи. Это высший предмет мечтаний, это цель, это предмет зависти. Да, не смотря на качество продукции этих фирм, следует признать, что без пиара и маркетинга они – ничто.

Значит, действительно, маркетинг сейчас, в нашем современном обществе не просто занимает важную роль, но еще и правит нами?

Мы живем, сами не осознавая, что находимся под влиянием рекламныхагенств. Мы жертвы рекламы, пиара и чужого расчета. Мы покупаем, едим, читаем и выбираем то, что нам навязывают какие-то тайные или явные группы. Потому что все в этом мире – товар. Приведу замечательные слова кандидата экономических наук Ивана Котлярова «Если раньше маркетинг исходил из того, что удовлетворял, то теперь он сам создает потребность и прекрасно ее удовлетворяет».

Нам внушают, что если вы заботитесь о своем жилище, если вы хороший хозяин, вы обязательно должны приобрести этот настенный освежитель воздуха. Вы в нем нуждаетесь, говорят они. Он вам необходим, иначе ваш дом не соответствует нормам.

Это простая мысль, но мало кому она приходит в голову. Google, McDonald's, Microsoft – все это известно каждому. Но являются ли они лучшим вариантом для выбора? Безусловно, они являются лишь плодом хорошей работы маркетологов.

Apple - это та компания о которой не нужно говорить. Это самый популярный бренд в мире, который вырастил вокруг себя миллиарды фанатов. Слоган «ThinkDifferent» («Думай иначе») отражает маркетинговую политику компании, которая делает ставку на ультрасовременный дизайн, творчество, нестандартность. Часть успеха - культовая личность Стив Джобс. Буквально он создал новую религию и заставил весь мир мечтать о «яблочных» гаджетах. Говоря о популярности этого бренда нельзя игнорировать ее сетевой эффект. Став пользователем продуктов Apple, человек входит в огромную сеть, где можно получить эксклюзивный сервиз, опции, услуги, аксессуары. Поэтому, как говорят, «откусив кусочек райского яблока», человек становится постоянным ее потребителем.

Вы ведь тоже мечтаете о брендах?

Значит, вы попались в маркетинговую ловушку. Как и многие другие люди.

Таким образом, подведу итог.

Маркетинг стремительно набирал обороты, пытаясь наладить качественный обмен товаром и деньгами между потребителями и продавцами. Маркетинг открыл нам право выбора, расширил ассортимент, ужесточил конкуренцию, повысив при этом уровень жизни. Маркетинг сделал рекламу двигателем прогресса. Маркетинговые войны сейчас на экономической и политической арене. Пиар – одно из самых модных и часто употребляемых слов. Есть марки и бренды, которые уже стали международными словами и вошли в словари языков (всем известное слово «гуглить», «кока-кола» и тому подобное).

Нельзя однозначно сказать, плоха или хороша огромная роль маркетинга в нашем мире. Как и у всего остального, здесь можно найти плюсы и минусы. Но то, что мы все являемся винтиками и гаечками в этом огромной, непрерывно двигающейся машине, отрицать нельзя.

Литература:

1. Ф.Котлер «Основы маркетинга.Краткий курс».
2. Р. Исмаилова «Финансовые рынки».
3. Г.Сейткасимов, С.Жалбинова «Страховой маркетинг».
4. Богуславский И. «Миром правят маркетологи: история создания выдающихся мировых брендов».
5. Д.Траут «Маркетинговые войны».

ӘОЖ. 93

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ТАРИХЫ (1917-1920 ЖЖ.)

Молгаждаров Б.Ж.

(Ғылыми кеңесшісі, т.ғ.к. Картова З.К.)

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

XX ғасырдың I жартысындағы Қазақстан территориясында қалыптасқан мемлекеттік құрылымдар толық деңгейде отандық тарихнамада зерттелінген жоқ. КСРО құрамында Қазақстан өз алдына жеке мемлекет деп дәріптелгенімен, шындығында, Қазақстан 70 жыл бойы Кеңестер Одағына тәуелді болды. Тек 1991 жылы 16 желтоқсанда қазақ елі Кеңестік биліктен құтылып, өз алдына тәуелсіз, егеменді мемлекетке айналды.

Ақпан төңкерісінен кейін ұлттық қозғалыс жаңа серпін алды. Алайда сол XX ғ. 20-40 жж. Қазақстанда мемлекеттік құрылымдар өмір сүре бастады - Алаш Орда мемлекеті, Түркістан автономиясы, Казақ (Қырғыз) АССР. 1917 жылы Кеңес үкіметінің баламас ретінде Қоқанда Түркістан автономиясы жарияланды. Әуелі Қоқан, кейін Алаш Орда өкіметтері ұлттық мемлекеттік идеяны жүзеге толық асырып, әрбір саяси партия өз тұғырнамасын жариялап, ұлттық автономия құру мәселесіне кірісіп кетеді. Осыған орай бір мезгілде Қазақстанда Түркістан автономиясы, Алаш Орда мемлекеті, Қырревком, Казақ (Қырғыз) АССР құрылады.

Жалпы осыдан бір ғасыр бұрынғы тарихымызға көш жүгіртер болсақ, Ресей империясының құлауымен көптеген саяси оқиғалардың орын алғанын көруімізге болады. Ол біріншіден, халықтардың бостандығы, теңдігі, әлеуметтік жағдайын түзету болса, екіншіден, төл ұлттардың өз мемлекеттілігіне, яғни автономиялы елдердің құрылуына деген талпыныстары орын алғанын байқаймыз. Солардың алғашқыларының біріне Түркістан автономиясын жатқызыдыруға болады.

Кеңес үкіметінің билік басындағы большевиктер кей кезде түрік-мұсылман халықтарының саяси көзқарасына назар аудармауды әдетке айналдырып алды. Сол себептен Түркістан автономиясының тізгінің ұстаушы көшбасшыларының наразы болған шағымдары IV Төтенше Түркістан өлкесі мұсылмандарының құрылтайында өз көрінісін тапты. Бұл құрылтай 1917 жылы 26 қарашада Қоқан қаласында М. Шоқай, М.Тынышпаев және т.б. зиялы қауым өкілдері бастамасымен ашылған еді [1]. Жалпы осы съездің нәтижесі төмендегідей болды: «IV Төтенше жалпымұсылмандар өлкелік съезі Түркістанда мекендеген халықтардың, Ресейдегі

төңкерістің үндеуі негізінде өзін-өзі билеуге деген еркінен шыға отырып, Түркістанды «Ресей федеративтік-демократиялық республикасымен бірлікте территориялық автономия» деп жариялайды және Түркістанды мекендеген аз ұлттардың құқы бойынша қорғалады деп салтанатты түрде мәлімдейді» [2, 18 б.]. Алайда пантюркизм мен панисламизмнен сескенген және большевиктердің Орта Азия халықтарын билеп-төстеудегі өз саяси идеялары болып, соңында Түркістан автономиясын 1918 жылы 2 ақпанда Кеңес үкіметі қарулы күшпен таратып, оның бірнеше мүшелерін тұтқынға алды.

Кеңес кезеңіндегі алғашқы мемлекеттік құрылымдардың қатарына Алаш Орда мемлекеті жатады. Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов және Ахмет Байтұрсынұлы бастаған бірқатар қазақ интеллегенциясының өкілдері бас қосқан съезде мынадай маңызды шешім қабылданды - қазақ-қырғыз автономиясын жариялау, милиция һәм Ұлт кеңесі (Үкімет) құру мәселелері болды [3, 180 б.].

Құрылтай делегаттары Уақытша үкімет құлатылғаннан кейін қазақтардың өмір сүруінің өзін күрделендіріп жіберген анархия (тәртіпсіздік) жағдайында елді аман сақтау үшін, «уақытша Ұлт Кеңесі» түріндегі берік билік құру, оған артынан «Алаш Орда» деген атау беру. Төрағасы болып Ә. Бөкейханов сайланды, ал Ұлт Кеңесі құрамына 25 адам мүшелікке сайланды. Сондай-ақ тағы да өзекті мәселелердің бірі милиция жасақтау және сот жүйесін реформалау туралы қаулы қабылданды. Алаш астаналары болып батыста Орынбор қаласы, ал шығыста Алаш-қала атауын алған бұрынғы Семей қалалары Алаш Автономиясының астаналары болып бекітілді.

Большевиктер партиясы мен Кеңес үкіметі ұлттық-мемлекеттік құрылыс мәселелерін шешудің негізіне таптық жүйе принциптерін алса, ал Алаш көсемдері бұған керісінше ұлттық бірлік, территориялық тұтастық принциптерін таңдады [4, 88 б.]. Ә.Бөкейханов II жалпықазақ съезінің қазақтың автономиялы ұлттық-территориялық мемлекетін құру туралы шешіміне саяси баға бере келіп кейінірек (1919 жылғы 11-і ақпан) былай деп мәлімдеді: «съездің бұл шешімдері қазақтар мекендеген территорияда анархияны болдырмау, өлкеде большевизмнің дамуына жол бермеу мүдделерінен туындады ... Сол кезде Россияда орын алған жағдайда қазақтардың жариялаған автономиясын жүзеге асыру мүмкін емес еді. Кезекте бостандықтың жауы — большевизммен күрес тұрды» [5, 48 б.]. Азамат соғысы жылдарында большевиктер басқарған Кеңес үкіметіне қарсы күресте Алашорда үкіметі жеңіліс тапты. Нәтижесінде жеңіске жеткен Кеңес үкіметі Алаш автономиясын және оның үкіметі Алашорданы тарих сахнасынан күштеп жойды.

1920 ж. РКФСР Бүкілресейлік Орталық атқару комитеті мен халық комиссарлары кеңесі съезінде М.И. Калинин мен В.И. Ленин қол қойған құжатта, РКФСР құрамында, астанасы Орынбор қаласында болатын Қырғыз (Қазақ) кеңестік Автономиялық социалистік республикасы еңбекшілері құқықтарының Декларациясын қабылдайды, ол Декларация РКФСР құрамына жеке автономия болып кіретін Қазақ АССР-і құрылуын жұмысшылардың, еңбекші қазақ халқының, шаруалар, казактар, қызыл әскерлер депутаттары Кеңестерінің Республикасы ретінде бекітті.

Алашорда үкіметін күштеп жойған большевиктер өздерінің билеу жүйелеріне сай өлкеде 1920 жылдың 16 маусымында РКФСР құрамында Қырғыз (Қазақ) Автономиялы Социалистік Кеңес Республикасын құрады. Оның құрамына қазақтар байырғы заманнан мекен еткен жерлер Орал, Торғай, Семей облыстары, Закаспийский облысының Адай уезі, Бөкей Ордасы және Орынбор облыстары аумағы енді.

1925 жылдың сәуірінде республиканын орысша атауы Кырғыз АССР-дан Қазақ АССР болып өзгертіліп, ел астанасы Орынбордан Қызылорда қаласына көшірілді.

XX ғ. 20-40 жж. Ресейдің құрамында болған халықтар дербес мемлекет құру идеясына белсене қатысты. Уфа қаласындағы «мемлекеттік мәжілісі» сыртында өткізген келіссөзінің нәтижесінде қазақ пен қырғыздың Алаш, башқұрт және татар автономияларының бірігіп бір мемлекет құруға келіскені – Алаш идеясы мен Алаш автономиясының түпкілікті мақсаты – орыс империясының отарлығындағы түркі-мұсылман халықтарының біртұтас мемлекетін құру, ашығын айтқанда – Ұлы Түркістан мемлекетін, Тұран империясын қайта жаңғырту болды деп

айта аламыз. Орта Азия тарихында елеулі орын алып, большевиктерге оппозициялық күш ретінде қарсы тұра болған мемлекеттер қатарына - Алаш Орда және Түркістан автономиясының құрылуы болды. Зиялы қауым өкілдері де өздерінің ұлттық мемлекетін құрып алуды көздеді. Әрине, бұл ұлттық республикалар территориялық жағын Ресей Федерациясы құрамында болғанымен, саяси жағын өзін-өзі басқаруы тиіс еді. Алайда бастапқы кезде мұндай мемлекеттік құрылымға В.Ленин – И.Сталин бастаған большевиктер рұқсат бергенімен, олардың саяси күш алып кетуінен қорқып, оларды «төңкеріске қарсы», «заңсыз үкімет» ретінде кінәлаған қаулылар шығарды. Кеңінен айтылғанымен, бірақ белгілі себептерге байланысты ұзақ уақыт бойы дұрыс бағасын ала алмаған тарихи оқиғалардың бірі де осы.

Қорытындылай келе, XX ғ. 20-40 жж. қазақ мемлекеттік құрылымдар тарихын зерттеу отандық тарихтың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Ол үдерістерді зерттеуде койылатын мақсатарын қатарына - Алаш Орда және Түркістан автономиясының қалыптасу тарихын зерттей отырып, автономиялық мемлекеттердің саяси тәжірибелерін қарастыру; Кеңес кезеңіндегі алғашқы мемлекеттік құрылымдардың Қазақстан Республикасының дамуына әсерін зерттеу; XX ғ. I жартысындағы әрекет еткен алғашқы мемлекеттік құрылымдардың қоғамдық–саяси, әлеуметтік-экономикалық және ұлттық–мемлекеттік құрылыс негіздерін анықтауды жатқызуға болады. Бұл ауқымды зерттеулер Қазақстандағы қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық және ұлттық-мемлекеттік құрылыс мәселелерін шешу жолдарын анықтауға өз септігін тигізуі ықтимал.

Әдебиет:

1. «Туркестанский вестник», № 15. 1 желтоқсан, 1917 жыл. дұрыс жаз, өйткені 1917 жылғы газетті қайдан таптың деген сұрақ туындайды. лучше алынған монография
2. Хазіретәлі Т. Алаш һәм Түркістан. //Алаш үні - № 1, 2003
3. Айбын. Энциклопедия./Бас ред. Б.Ө. Жақып. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы», 2011. - 880 б.
4. Өзбекұлы С. Арыстары алаштарының. қай жылы шықты
5. Алаштың ардағы. Елтанымдық және тілтанымдық жинақ. // Құрастырған Е.Е.Тілешов, Г.П.Әріпбек. - Астана:Руханият, 2010 - 264 бет.

УДК 336.2

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОЙМОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Моржан А.М.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Основу государственного бюджета Республики Казахстан составляют налоговые доходы. Налог на добавленную стоимость по своему экономическому существу относится к системе косвенного налогообложения. Косвенные налоги в Казахстане представлены налогом на добавленную стоимость и акцизами, являются налогами на потребление и характеризуются тем, что уплата их перелагается на конечного потребителя товаров, работ или услуг. По этой причине существует мнение об их несправедливости. Однако налог на добавленную стоимость является наиболее стабильным источником дохода бюджета и менее всего подверженным различным способам уклонения от его уплаты. Как считают некоторые экономисты, косвенные налоги служат экономической опорой развития государств с переходной экономикой.

Как следует из понятия «налог на добавленную стоимость» связан с добавленной стоимостью, представляющей собой прирост стоимости, добавленной в процессе производства и обращения товаров (работ, услуг), т.е при прохождении через товаропроизводителей и продавцов продукция или товар приобретает каждый раз добавленную стоимость,

следовательно, плательщиком является каждый участник цикла производства и обращения. Поэтому производитель заинтересован в ускорении оборачиваемости оборотных средств, что ускоряет возвратность средств, уплаченных в виде налога на добавленную стоимость. Полностью расплачивается за НДС конечный потребитель продукции, товара, работ, услуг [1].

Эффективность применения НДС доказана зарубежным опытом, так как именно этот налог (исходя из интересов государства) сочетается с либерализацией цен — чем выше цены, тем больше сумма налога (при неизменной ставке). Первоначально НДС был введен во Франции, а затем распространен в странах Европы. Он по праву называется «европейским налогом», поскольку одним из обязательных условий для вхождения в европейское сообщество является его внедрение. В настоящее время НДС применяется более чем в 40 странах мира, в том числе Республика Казахстан [1]

Объектами обложения налогом на добавленную стоимость являются: облагаемый оборот и облагаемый импорт.

Облагаемым оборотом является оборот по реализации товаров, работ и услуг, осуществляемых в пределах РК, за исключением освобожденных от налога. Облагаемым импортом являются импортируемые товары, за исключением освобожденных от налога [1]

Размер облагаемого оборота определяется на основе стоимости реализуемых товаров, работ, услуг, исходя из применяемых сторонами сделки цен и тарифов, без включения в них налога на добавленную стоимость.

У НДС есть четко определенные ставки:

- на облагаемый импорт и оборот ставка по сбору на прибавленную стоимость составляет 12%;
- на экспорт (за исключением вывоза лома металлов) процент ставки равен нулю.

Нулевой ставка будет и при выполнении работ или поставках товаров, связанных с интернациональными перевозками.

Также есть категория оборотов, которая освобождена от уплаты сбора на надбавленную стоимость. К таким оборотам можно отнести финансовые услуги, передачу средств или имущества в лизинг, вложения в уставной капитал, работы в области геологической разведки, ввоз валюты, лекарственных препаратов, аренду или субаренду жилого строения (или его части) [1].

Учет начисленного НДС по предъявленным счетам за реализованный товар, работы и услуги отображается бухгалтерской проводкой: Дебет счета 1210 «Краткосрочная дебиторская задолженность покупателей и заказчиков»- Кредит счета 3130 «Налог на добавленную стоимость».

На счете 1420 «Налог на добавленную стоимость» отражаются сумма НДС, подлежащим отнесению в зачет, по приобретенным товарам, полученным работам, услугам, которая учитывается по дебету вышеуказанного счета.

НДС по предъявленным счетам за приобретенные товары, работы, услуги, выполненные поставщиками и подрядчиками, в бухгалтерском учете отображается бухгалтерской проводкой: Дебет счета 1420 «Налог на добавленную стоимость» - Кредит счета 3310 «Краткосрочная кредиторская задолженность поставщикам и подрядчикам».[2]

Плательщиками НДС являются лица, которые встали или обязаны встать на учет по налогу на добавленную стоимость в Республике Казахстан - индивидуальные предприниматели; юридические лица, за исключением государственных учреждений; нерезиденты, осуществляющие деятельность в Республике Казахстан через постоянное учреждение; структурные подразделения юридического лица, признанные самостоятельными плательщиками налога на добавленную стоимость. Есть условие, при котором вставать на учет по НДС нужно обязательно.

Ст. 568 Налогового Кодекса РК установлено: в случае, если размер оборота превышает в течение календарного года 30000-кратный размер МРП, налогоплательщик обязан подать в налоговый орган по месту нахождения заявление о регистрационном учете по НДС не позднее

десяти рабочих дней со дня окончания месяца, в котором возникло превышение минимума оборота. В 2018 году МРП равен 2405 тенге, 30000 МРП составляет 72 млн. 150 тыс. тенге.

Департаментом государственных доходов выдается Свидетельство о постановке на учет по НДС, плательщиком НДС становятся с 1 числа месяца, следующего за месяцем подачи заявления. При превышении установленного оборота департамент государственных доходов поставит на учет по НДС обязательно, даже если не подадите заявление. Только могут быть штрафные санкции, поэтому лучше следить за этим самостоятельно.

Размер оборота считают нарастающим итогом с 1 января или с момента регистрации, если только открылись, до конца календарного года – 31 декабря. Если в текущем году превышения не было, на следующий год с января начинается новый отчет оборотов с нуля. Если превышение произошло в декабре текущего года, тогда нужно вставать на учет по НДС в течение 10 рабочих дней в январе следующего года.

При постановке на учет по НДС необходимо подтвердить документально адрес предприятия, п. 7 ст. 568: «Документом, подтверждающим место нахождения налогоплательщика, является один из следующих документов: подтверждающий право собственности на недвижимое имущество (пользования им); письменное согласие физического лица, на праве собственности которого находится недвижимое имущество, заявленное в качестве места нахождения.

Срок между датой нотариального засвидетельствования копии документа, подтверждающего место нахождения налогоплательщика, и датой ее представления в налоговый орган не должен превышать десять рабочих дней». Кроме того, проверят наличие (сданы или нет) всех форм налоговой отчетности.

После регистрации по НДС по указанному адресу придет налоговый инспектор — возможно без предупреждения — и проверит наличие его ТОО на месте. Если инспектор увидит закрытую дверь или людей, которые не подозревают о существовании по этому адресу ТОО, ему придет электронное уведомление об этом.

В течение 30 рабочих дней ему необходимо собрать все подтверждающие документы, принести в налоговое управление и доказать свой адрес. Если такой случай будет повторяться — его могут принудительно снять с учета по НДС.

Любое предприятие имеет право регистрироваться и становиться плательщиком НДС добровольно, даже если его обороты не превышают установленный размер. Да, такое бывает часто. Все обязательные плательщики НДС предпочитают работать с другими плательщиками НДС, понятно почему: всем нужен зачетный НДС, чтобы платить в бюджет меньше.[3]

При регистрации по НДС, согласно пп. 5 п. 1 ст. 256 НК РК: при постановке на регистрационный учет по НДС, данные лица имеют право на зачет сумм НДС по остаткам товаров (включая основные средства, нематериальные и биологические активы, инвестиции в недвижимость) на дату постановки на учет по НДС.

При этом у него обязательно должна быть инвентаризационная ведомость, составленная на дату постановки на учет по НДС.

Должны поднятся все приходные документы за период, когда не были плательщиками НДС, и скорректировать стоимость тех товаро-материальных ценостей и основных средств, в стоимость которых был включен НДС, которые теперь берется в зачет на дату постановки на учет по НДС. Данная операция будет отражена проводкой: Дебет счета 1420 «Налог на добавленную стоимость» Кредит счета 1310 «Сырье и материалы», 1330 «Товары», 2410 «Основные средства».

Декларация по НДС по форме 300.00 представляется ежеквартально до 15 числа второго месяца после отчетного периода, например, за третий квартал — до 15 ноября. Срок уплаты НДС — до 25 числа второго месяца, например, за третий квартал — до 25 ноября.

Налог на добавленную стоимость является наиболее интересным налогом в сравнении с остальными. Интересна как сама схема исчисления налога, так и система зачета налога в бюджет. НДС может помогать предприятиям в конкурентной борьбе, а может стать основным ценообразующим фактором, что очень неблагоприятно для фирм.

В заключение отметим, применение налога на добавленную стоимость позволяет Республики Казахстан получать гарантированные бюджетные доходы и поэтому в настоящее время данный налог является одним из основных источников формирования доходной части государственного бюджета.

Литература:

1. Налоговый кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года
2. Сейдахметова Ф.С. Налоги в Казахстане, Алматы; LEM-2015г. – 160с.
3. Нурсеитов Э.О. Бухгалтерский учет в организациях/Учебное пособие. – Алматы,2010. -472с.

ӘОЖ 37.035.6.

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» - ҰЛТТЫҚ САНА-СЕЗІМ ДІҢГЕГІ

Мукашева Г.Ж.
(Ғылыми кеңесшісі, т.ғ.к. Картова З.К.)
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ұлттық идея ел дамуының түбегейлі жаңа сатысына көтерілудің орасан зор мақсаты жолындағы қоғам мен мемлекеттің саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани және басқа барлық күштерін біріктіру міндеті туындаған тұста пайда болады. Ұлттық идея- этностық, діни, мәдени және өзге де қауымдастықпен біріккен адамдар тобының бөлісетін ұжымдық жады мен таптаурындарының, мақсат-мұраттары мен арман-аңсарларының, дүниетанымының, көзқарастары мен құндылықтарының кешенді жиынтығын білдіреді [1].

Ұлттық идея, ұлт пен ұлттық бірегейліктің қалыптасуына тікелей әсер етеді. Ұлттық идея осы ұлттың өзі туралы, қоршаған әлем мен тарихи үдерістегі өзінің орны мен миссиясы туралы барынша жалпы көзқарастарды аңғартады. Ол халықтың бар күш-жігері мен іс-әрекетін замана алға тартып отырған аса жауапты тарихи міндетті жүзеге асыруға жұмылдыруға септігін тигізетін, сол үшін әлеуметтің тұтастығын қамтамасыз ететін рухани күш, саяси платформа, ұлттық идеология немесе әлеуметтік бағдардағы парадигма. Демек, қоғамдық болмысқа дем беруші ұлттық идеяға деген сұраныс, оған деген әлеуметтік және рухани мұқтаждық кез келген ұлт пен ұлыс үшін оның өзіндік санасында тарихи үдерістің даму барысынан туындайтын заңды құбылыс болып табылады. Бұл тұрғыдан алғанда, кез келген әлеуметтік бірлік үшін ұлттық идеяның қажеттілігі мен өзектілігі күн тәртібінен түспейтін өміршең мәселе. Өзінің тәуелсіз дамуының жиырма жеті жылдығын толтырған Қазақстан үшін де бұл мәселе көкейкестілігін білдіріп тұр.

«Ұлттық идея» тіркесінің өзі арнаулы ғылыми әдебиеттермен қатар, бұқаралық ақпарат құралдарында мейлінше кеңінен қолданылып, ақырында қоғамдық санада бекітіліп болды. Дамудың бүгінгі кезеңінде ұлттық идея немесе жалпы ұлттық идея қажет пе, қажет болса, оның мәні мен мазмұны қандай болуы керек, ол қазақстандық қоғамның әр алуан діни және этностық құрамымен қалай байланысады, ұлттық идеяны қалыптастыру керек пе, әлде, ол өзі қалыптасады ма, оны орнықтыруда бөтен елдің тәжірибесін қабылдау керек пе, әлде өзіндік этномәдени және дәстүрлі әлеуметтік өткеннің тәліміне сүйену керек пе деген мазасыз сұрақтар қазіргі қоғамдық пікірталастың өзегін құрап, шешімін табуды талап ететін мәселеге айналып отыр. Бұл мәселеге саясатшылар, ғалымдар, зиялы қауым өкілдері соңғы уақытта көп көңіл бөле бастады, себебі бұл заңды құбылыс. Бұны әркім өзінше түсініп, Қазақстан қоғамын одан әрі дамыту жолындағы ұлттық идея және ұлттық идеологияның маңызы мен рөліне ерекше көңіл бөлуде. Алдымен ұлттық идея мен ұлттық идеологияның ара қатынасын ажыратып алайық.

Ұлттық идея - ұлттың сол тарихи кезеңде өзін-өзі тануынан көрініс табатын ұлттық санада басымдыққа ие көзқарастар. Зерттеушілер бұл ұғымның екі қырына баса маңыз береді. Бір жағынан, қауымдастықтың өзін-өзі ұлт деп танып, түйсінуі, екінші жағынан оның ерекше тарихи адамдар қауымдастығы ретіндегі өз көзқарастары, ұстанымдары, құндылықтары жайлы жалпақ әлемге жар салуы [1,491]. Алғаш рет «идеология» деген терминді француз философы және экономисі Де Гресси (1754-1836) қолданған. Ол «Идеологияның элементтері» деген төрт томдық еңбек жазған. Оның пікірінше, идеология идеялар туралы ғылым болып табылады. Бірақ «идеология» деген сөздің кең тарауына себепкер болған адам – Наполеон Бонапарт екен. Ол либерал журналистерді, саясатшыларды «идеологтар» деп атап, оларды жаратылыстанумен айналысатын ғалымдарға қарсы қойған. Француз императоры саяси сайқалдыққа тұрақсыз және алдамшы қоғамдық пікірге көп көңіл аударатын мемлекеттік қайраткерлерге жиіркенішпен қараған. Осы кезде қоғамның күнделікті өмірінен, алдында тұрған көкейтесті мәселелерден және мемлекеттің шынайы саясатына алшақ идеяларды қоштап таратушы адамдарды «идеологтар» деп атады. К. Маркс пен Ф. Энгельстің 1845 жылға дейінгі жазылған еңбектерінде де «идеология» деген термин осы мағынада қолданылады. Бұл кезде Германияда В.Гегельдің философиялық мектебі ыдырап, социалистік теориялар пайда болды. Маркс пен Энгельс осындай идея, түсініктердің жиынтығын менсінбей, «неміс идеологиясы» деп атаған. Идеология тілек, мақсат (топтық, таптық және тағы басқа) тұрғысынан шындықты бейнелейтін сана ретінде түсіндірілді. Осылайша идеология дегеніміз жеке тілек, мақсатты ғылым, көркемөнер, мораль, саясат, құқық тілінде көтермелеу, жұртшылықтың санасына арбап құю деген анықтама алды [2,123]. Немесе идеология белгілі бір мақсатқа бағытталған идеялар жүйесі. Сол идеяларды жүзеге асыру арқылы ұлттық немесе әлеуметтік топтың нақты мақсатқа жетуі көзделеді. XIX ғасырда орыстың діншіл пәлсапашысы Н. Бердяев «орыс идеясы» деген тіркесті алғаш ғылыми айналымға енгізді. Ал В.Соловьев «Орыс идеясы» деген ғылыми еңбек жазған болатын. Ол бұл ұғымды дүниежүзілік өркениеттің контекстінде ұлттың ішкі дүниетанымының бейнеленуі деп қарастырған[5]. Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарында Ресей Федерациясының экс-президенті Б.Ельцин қоғамдық ғылым өкілдеріне орыс халқының ұлттық идеясын тұжырымдауды тапсырды. Баспасөз беттерінде орыс идеясына байланысты жиі мақалалар жарияланды. Бірақ бұл идея Ресей Федерациясында әлі де жүзеге асқан жоқ, себебі әркім өзінше ойлап, қорытындыға келмей жатыр.

Ұлттық идеяның негізінде ұлттық құндылықтар ерекшелігі мен тарихи тәжірибе жатуы тиіс. Ол үшін өзге елдердің ұлттық идеяларын талдап көрелік. Біріншіден шекаралас елдерден бастайық. Қытай - қазіргі өркениеттердің ең көнесі. Оның ерекше тарихи тәжірибесі ерекше назар аударуды талап етеді. Қытайдың дәстүрлі байланыстарының бірі ұлттық идея болып табылады. Қытай жалпы басқа да әлемдік өнертабыстармен қатар азаматтық идеология феноменін ашуда бірінші орынды иемденетін мемлекет. Адамзат тарихындағы ең ежелгі идеологиялық доктриналар конфуцианизм, даосизмнің отаны. Қытай қоғамында әулеттер институтының орны ерекше. Егер батыс мемлекеттері үшін әулеттер қоғамдық дамудың кедергісі ретінде қаралса, Қытай үшін өркениетке жетудің өзіндік формасы. Әулеттер әлі күнге дейін Қытай қоғамында маңызын жоғалтқан емес. Қытай халқы үшін әулеттер халықтың ұлттық құндылықтарын тасымалдаушы рөлін атқарады. Олар мемлекет мен тұлға арасындағы байланысты орнатушы болып табылады. Қазіргі заман дәуіріне аяқ басқанда Қытай алдында басқа мемлекеттер сияқты ұлттың азаматтық өзін-өзі анықтау міндеті тұрды. Этникалық қытай халқы орыс халқынын гөрі XX ғасырда біртекті қытай этникалық бірігуді жүзеге асыра алды, дәл сол уақытта орыс этносы ресей, белоруссия және украиндықтарға бөлінді.

XX ғасырдың басында қытайлық революционер, Гоминьдан партиясының негізін қалаушы, құрметті қоғам қайраткері Сунь Ятсен. Сунь Ятсен дүниежүзілік саяси ойларға өз үлесін қосады. Ол 3 халықтық принцип пен 5 билік конституциясын ұсынады. Үш халықтық принцип ұлтшылдық, халық билігі және халық игілігі жүзінде негізделді. Ал бес билік конституциясының идеясы- мінсіз демократиялық мемлекет осы 5 негізгі билік түрімен жүзеге асады: заң, қылмыс, атқарушы, таңдаулы және бақылау. Сунь Ятсеннің негізгі ұраны - «жер шаруаларға берілсін». Сунь Ятсенді тек ұлы ойшыл ғана емес, ұлы қоғам қайраткері ретінде

саналады. Оны «Нақты саясат Конфуцииі» деп те атайды. Осы кезде Қытай қоғамында радикалды көзқарастартар күшейе түсті. Олардың негізгі мақсаты айтып кеткендей, Қытайды тәуелсіз Ұлы державаға айналдыру, ішкі не сыртқы болсын, шетел державаларынан тәуелді болмау болды. Бұған объективті түрде қызығушылық танытқан қытай ұлттық буржуазиясы болды. Олар мемлекеттің дамуына кедергі болып отырған шетелдіктердің қысымы екенін көрді. 1940 жылы «ұлт әкесі» титулын алған болатын [6].

2013 жылы Қытай Халық Республикасында Ұлттық халықтық конгресс сессиясы аяқталған соң , жаңа мемлекет басшысы Си Цзиньпин мен жаңа министрлер кабинеті «Қытай арманы» - ұлттық идеясын іске асырудың негізі ұраны туралы әңгімеледі. Жаңа премьер-министр барлық адамдарды сыбайлас жемқорлықпен күресуге шақырды. «Қытай арманы» ұлттық идеясын жүзеге асыруда Қытай халқының рухын көтеру бірінші орында деп айтылды. Бұл патриотизм негізі болатын ұлттық рух. Бұл сондай-ақ күшті мемлекет құру үшін жаңа реформаларды жүзеге асыру мен ұлттық рухты жаңғыртуға ұмтылу дәуірі деген қорытындыға келді.

Туыстас Қырғыз елінде ұлттық идея мәселесі Кеңес Одағы ыдыраған уақытта күн тәртібіне қойылған болатын. Дегенмен ширек ғасыр өтсе де бұл мәселе әлі де болсын өз шешімін табар емес. Марксизм мен ленинизмнің орнына қоғамдағы өзгерістерге төтеп бере алатын тың ұлттық идея қажет болды және бұл оңай мәселе емес еді. Бүгінгі күннің өзінде ұлттық идея мәселесі бауырлас елімізде талқылануда. Егемендіктің алғашқы жылдарында, А.Акаевтың бастамасымен елде «Ұлы-Манас», «Қырғызстан - біздің ортақ үйіміз», «Демократия аралы», «Қырғызстан Азиялық Швейцария» деген саяси элита ұсынған ұлттық идеялар өмірге келіп жатты. Егер «Қырғыстан Азиялық Швейцария» идеясын мұқият қарастырсақ, идеологияға жауапты эксперттер екі елдің ұқсастығына баса назар аударып, ерекшеліктерін тізген. Біріншіден Қырғызстан мен Швейцария - табиғаттары таулы - тасты шағын мемлекеттер. Егер Швейцария халықаралық тау туризмнің орталығы саналса, бұл жерде Қырғызстанда да үлкен потенциал бар екендігі айтылды. Бірақ өкінішке орай елде туризмді дамытуға қажетті серпін болмады. Швейцария әлемдік қаржы жинақтау кассасы мен банктер елі болса, Қырғызстан Орталық Азия мемлекеттері үшін банктік жинақтау еліне айнала алмады. Себебі тоқсаныншы жылдары Қырғыстандағы көптеген банктер өздерінің қызметін тоқтатып, ал ортаазиялық бизнес бірлестіктері қаржыларын «Азиялық Швейцарияға» салуға тәуекел жасамады. Тоқсаныншы жылдардың екінші жартысында пайда болған «Таза Қырғызстан», «Қырғызстан біздің ортақ үйіміз» идеялары салмақты фундаменттері болмағандықтан біртіндеп теледидар және ресми сайттардан жоғалды [7].

К.Бакиев кезінде Қырғызстанға ұлттық идея қажеттігі айқын көрінді. Мемлекеттік хатшы Адахан Мадумаровтың бастамасымен «Қырғыздар мұрасы мен болашағы» бағдарламасы дайындалып, оның негізінде қырғыз халқының мәдени мұрасы қайта жаңғырып, қоғамда азаматтық саяси ұлттық идея мәселесі басты орынға шықты. А. Мадумаровтың ізін жалғастырушы Дастан Сарығұлов қырғыз қоғамында «Тәңіршілдік» (исламға дейінгі көшпелілер діні негізінде жатқан мәңгілік көк тәңірі) идеясын көтерді [8]. Дегенмен қырғыз ғалымдары бүгінгі таңда еуразия идеясына тоқтады. Себебі Еуразия толерантты идея және қырғыз халқының дәстүрлерін сыйлап, Қырғыстандағы мұсылмандардың, христиандардың басқа да діни қауымдастықтардың мүдделері мен елдің ішкі саясаты ескерілген идея.

Бауырлас өзбек қандастарымыз да тәуелсіздіктерін алған күннен бастап, өзбек қоғамының ұлттық идеясы мәселесіне көңіл аударды. Әрине ұлттық идея мен идеология бір күнде пайда болатын нәрсе емес. Ұлттық идеяның негізгі принциптері жасалмаса, сол принциптер іске аспаса, тек қағаз жүзінде қала береді. Сондықтан Тәуелсіздік алғаннан кейін бірінші кезектегі міндет Ұлттық тәуелсіздік идеясын әзірлеу болды. Әрі бірден бұл идея мемлекеттік идеология деңгейіне дейін көтерілмеуі керек деп айтылды. Ол тек ұсынымдық сипатта болу қажет. Ұлттық тәуелсіздік идеясының мәні өткенді еске алатын емес, бәрін білетін, өз бетінше ойлайтын адамдарды тәрбиелеу. Идеяның негізгі мақсаты Отанға деген сүйіспеншілік, төзімділік, әділеттілік сезімі, еңбексүйгіштік және жақсылыққа деген ұмтылысты, өзіне деген сенімділікті әрбір азаматтың жүрек түбіне жеткізу. Өзбекстанның көп

ұлтты, көп конфессионалды мемлекет болғандықтан, халықтың бірлікте, бейбітшілікте өмір сүруі үшін тың идея қажет және ол идея Ұлттық Тәуелсіздік идеясы болды[9].

Сондықтан ұлттық идея Отан мен қоғамдық менталитетке прогрессивті көзқараста, мемлекетте болып жатқан оқиғалар мен болашаққа жауап бере алуы қажет. Бұл жерде біздің ұлы бабаларымыздың жазған еңбектері мысалы Әбу Наср әл Фараби, Бируни, Ибн Сина, Ахмет Йассауи, Әлішер Науаиды ұлттық идеядан тыс қалдырмау қажет. Әбу Наср әл Фараби, «Қайырымды қала тұрғындары» (Фозил одамлар шахри) алсақ, ол еңбек мыңжыл бұрын жазылса да, кез келген оқушы ол еңбектен бүгінгі күні туып жатқан мәселелердің біразына жауап табады. Бүгінгі таңда әлемде 195 тәуелсіз мемлекет бар, 10 тәуелсіздігін әлемге мойындата алмай жүрген мемлекеттер бар. Бұлардың барлығы мемлекетттерін ғылыми, экономикалық, мәдени озық жасағылары келеді, себебі тарих әлсіздерді жойып жібереді. Әр мемлекеттің өзіндік ұлттық идеялары бір, ол мемлекет азаматтарының жігерлендіруші күші болып отыр. Мысалы Австрия республикасынның ұлттық идеясы «Австрия соңғы жойылады», Орталық Еуропадағы бұл мемлекет әлемдегі өмір сүру үшін ең қолайлы елдердің бірі. Оңтүстік Африкадағы Ангола республикасының негізін үш этникалық халық құраса да, қоғамды бірлікте ұстау мақсатымен «Күш бірлікте» деген ұлттық идеясын жариялаған. Оңтүстік Американдағы территориясы бойынша екінші орында, халық саны бойынша үшінші орынды алатын Аргентина Республикасының ұлттық идеясы «Бостандық одақта» деп аталады. Закавказьеде орналасқан, ашық теңізге мүлде шыға алмайтын Армения республикасының ұлттық идеясы «Болашақ күш, өткенді ұмытпау», кеше ғана Кеңес Одағы құрамынан шыққан Белоруссия Республикасының ұлттық идеясы «Жыве Беларусь». Оңтүстік шығыс Азиядағы Шығыс Тимор Демократиялық республикасы Тимор аралының жартысын ғана иемденсе де, ұлттық идеясы «Намыс, Отан, Халық» елді бәсекеге қабілеттілікке шақырады. Үнді-Қытай жартты аралында орналасқан Вьетнам Социалистік Республикасының ұлттық идеясы «Тәуелсіздік, еркіндік және бақыт» деп аталады. Француздардың бірнеше жыл отары болған, Орталық Африкадағы 2 млн. ғана халқы бар Габон Республикасының ұлттық идеясы «Бірлік, Еңбек, Әділеттілік». Мемлекеттік тілі әлі де француз тілі болып табылатын Батыс Африкадағы Гвинея Республикасының ұлттық идеясы «Жұмыс, Әділдік, Даму». Әлемдегі ең кедей елдердің бестігіне кіретін Гвинея-Бисау 1446 жылдан бастап территориясын португалдықтар игерген мемлекеттің бүгінде «Бірлік, Күрес, Прогресс» деген ұлттық идеясы бар. Испания Корольдігінің ұлттық идеясы «Бәрінен жоғары - Испания, Испаниядан жоғары - Құдай». Отыз сегіз миллион халқы бар орталық Еуропада орналасқан Польша Республикасының ұлттық идеясы «Құдай, Намыс, Отан». Үш жүз жиырма миллион халқы бар, территориясы бойынша әлемде төртінші орынды алатын, АҚШ-ның In God me Trust (Құдайға сенеміз) деген ұлттық идеясы бар. Камерун Республикасының ұлттық идеясы «Бейбітшілік, жұмыс, Отан», Солтүстік Африкада орналасқан Ливия мемлекетінің ұлттық идеясы «Бостандық, Социализм, Бірлік» болып табылады. Батыс Арикада орналасқан төрт миллион халқы бар Мавритания Ислам Республикасының ұлттық идеясы «Намыс, бауырластық, әділеттілік», Үнді мұхитында Мадагаскар аралында орналасқан Мадагаскар Республикасының ұлттық идеясы «Отан, бостандық, прогресс». Батыс Африкада орналасқан Мали Республикасының ұлттық идеясы «Бір халық, бір мүдде, бір сенім», Батыс Үндістанда орналасқан арал мемлекет Сент Люсияның ұлттық идеясы «Отан, халық, даму» деп аталады. Атлант мұхитының жағалауында орналасқан Сьерра-Леоне мемлекетінің ұлттық идеясы «Бірлік, бостандық, әділдік», Теркс және Кайкос Батыс Үндістандағы британдық теңіз жағалауы территориясының ұлттық идеясы «Бір халық, бір ұлт, бір тағдыр», Батыс Еуропадағы трансконтиненталды Француз Республикасының ұлттық идеясы «Бостандық, теңдік, бауырластық». Орталық Африкада орналасқан бес миллион халықы бар мемлекеттің ұлттық идеясы «Бірлік, ар-ождан, еңбек». Орталық Еуропада орналасқан Чехия мемлекетінің ұлттық идеясы «шындық орнайды», ал Швейцария Конфедерациясының ұлттық идеясы «бәріміз біріміз үшін, біріміз бәріміз үшін». Оңтүстік Корея Республикасының ұлттық идеясы «Бәрі халық үшін», Шығыс Азиядағы арал мемлекет Жапонияның ұлттық идеясы «Күн шығыс елі» болып табылады.

Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» (17 қаңтар, 2014 ж.), «Нұрлы жол – болашаққа жол» (11 қараша, 2014 ж.) атты Жолдауларындағы «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясын қалыптастыру туралы ой отандық саясаткерлер, философтар, тарихшылар ортасында кеңінен қолдау тапты [3]. «Мәңгілік Ел» - Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру стратегиялық мақсатын жүзеге асыруға бағытталған қуатты жұмылдырушы бастама. Бүгінгі жаһандану дәуірінде, ... «Мәңгілік ел» идеясы біздің көне түркілік дүниетанымымызды – болмысымызды, көшпенділер өркениетінің негіздерін заманға лайық қайта жаңғыртудың, еліміздің алдыңғы қатарлы қуатты мемлекет ретінде өркендеуінің кепілі болып табылады. Тәуелсіздіктің келуімен еліміз тарихи тұрғыда осы идеяны жүзеге асыру мүмкіндігіне ие болды. Бұл татулық көршілестікке, бейбітшілікке ұмтылған мемлекет ретінде әлем қауымдастығына танымал Тәуелсіз Қазақстанның әзірге ешкім бағаламаған және игерілмеген аса зор әлеуетке ие екендігін білдіреді. Ал бұл «Мәңгілік ел» идеясы – біздің ұлттық кодымыздың кілті»,- деген ойды білдіреді [10].

«Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы қазақ елінің жарқын болашағын білдіре отырып, Қазақстанның дамыған елдермен қатарласуына мүмкіндік беретіндігін білдіруде. Бұл – ұлттық бірлік пен бейбітшілік, экономиканың нығаюы, халықты әлеуметтік қорғау, ұлттық қауіпсіздік, мәдениеттің, тілдің дамуы негізге алынатын Қазақстан жолының жаңа кезеңі. Ел дамуының бүгінгі жағдайында «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы – болашаққа сенімді қадам. Ол барша қазақстандықтардың ынта-жігерін қоғам алдында тұрған маңызды міндеттерді шешуге жұмылдыруы тиіс. «Мәңгілік Ел» идеясы Қазақстанды ел ретінде ғана емес, біртұтас ұлт ретінде танытады. Біз экономикалық тұрғыда ғана емес, рухани да дамуымыз керек. Қазақстан өзінің көпұлттығына қарамастан, біртұтас, ортақ идеяны дүниеге әкелді. Бұл – біздің өмір бойы аңсаған, іздеген арманымыз. «Мәңгілік Ел» - Қазақстанның қазіргі даму жағдайындағы мемлекеттік идеологиясының түпкі мәні, – деп жазады саясат ғылымдарының докторы, профессор Г.Сұлтанбаева [4]. «Мәңгілік Ел» идеясы мәңгілік халық, мәңгілік мемлекет ретінде халқымыздың көп ғасырлық арман-мұратына, ел дамуының нақты нәтижелеріне негізделген.

Қорытындылай келе, бүгінгі таңда еліміздің ұлттық идеясының құндылығы Тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақ елінің өскелең ұрпақтарының еліне, жеріне, Тәуелсіз Қазақстанына деген сүйіспеншілігі мен отансүйгіштік сезімінің жоғарылығымен тікелей байланысты. Қазақ елінің мемлекеттілігін, ата-бабаларының еңбектерін ерекше мақтанышпен, асқақ сезіммен жырлау – ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық болмысымыздың нақты көрінісі және сол болмысты жас ұрпақ осы арпалыс заманда сақтап, әлемдің озық елдерінің тек жақсы қасиеттерімен, тәжірибелерімен сабақтастыра білу керек.

Әдебиет:

1. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. – 491 б.
2. Қазақстан:Ұлттық энциклопедия // Бас редактор Ә.Нысанбаев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы. – 123 б.
3. Интервью Президента РК Агентству «Хабар»: «Размышления у подножия Улытау» (24 августа 2014 года) / /pravo.zakon.kz/.
4. Национальная идея «Мәңгілік Ел»/nform.kz/rus/article/.
5. Кучурин В. В. С.М. Соловьёв: христианин и учёный. –СПб.: Петрополис, 2001. –116 с.
6. Панцов А.В. Тайная история советско китайских отношений: большевики и китайская революция (1917-1927) – М., 2001, – 25 с.
7. Бектанова А.К., Стамова Р.Д. Гражданское общество как реальная форма социального бытия в Кыргызстане // Альманах современной науки и образования. – 2017 – № 2 (116). – 18 с.
8. Рыскулов И.А. Состояние и перспективы сотрудничества Кыргызстана с развитыми странами // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. – 2015 – № 4 (94). – 17 с.
9. Салиев А.С., Файзуллаев М. Социально-экономическое развитие Республики Узбекистан за годы независимости // Социально-экономическая география. Вестник Ассоциации российских географов-обществоведов. – 2013 – № 1 (2). – 137с.
10. Қадыр Мырза Әли. Күлтегін Тонықөк: Ежелгі түркі рун жазбалары. – Алматы: Өлке баспасы, 2001. – 144 б.

УДК 338.4

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ЗАТРАТ НА ПРОИЗВОДСТВО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Мусина Л.М.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Растениеводство представляет собой весьма специфическую отрасль аграрного производства. В новых условиях хозяйствования важную роль играет достоверный и своевременный учет затрат и выхода продукции растениеводства. Оно дает населению страны зерно, овощи, фрукты, а промышленности – сырье для переработки. Более того, эта отрасль является базой для развития животноводства, обеспечивая его кормами. Особенностью растениеводства является сезонный характер производства. Это разрыв между периодами затрат и получением продукции.

Бухгалтерский учет сегодня занимает одно из главных мест в системе управления. Он отражает процессы производства, обращения, распределения и потребления, характеризует финансовое положение организаций и служит основой для принятия управленческих решений. Однако для принятия оперативных управленческих решений необходимо совершенствование существующей системы бухгалтерского учета на предприятиях.

Учет в растениеводстве должен обеспечить выполнение следующих задач:

– правильно и своевременно, экономически обоснованно разграничить затраты по основным производствам, по видам культур, группам культур;

– обеспечить оперативное получение необходимых данных по основным статьям затрат: затраты труда, семян, удобрений, средств защиты растений, услуги вспомогательных производств, относящиеся к отрасли;

– своевременно и достоверно учитывать поступающую от урожая продукцию растениеводства;

– экономически обосновано систематизировать затраты по видам культур и обобщать необходимую информацию для исчисления себестоимости продукции растениеводства;

– осуществлять точное и экономически обоснованное разграничение затрат по смежным годам производства с постоянным выделением затрат, относящихся к будущим аграрным периодам, в которых будет получена продукция (затраты по посеву озимых культур, многолетних трав, по подъему зяби, обработке паров и т.д.);

– предоставлять необходимую информацию о затратах по подразделениям хозяйства для контроля за выполнением оперативного руководства и принятием управленческих решений по экономии затрат в разрезе культур.

В растениеводстве большую роль играет сезонный характер производства, в частности, разрыв между периодами производства затрат и получения продукции. Производственные затраты в растениеводстве совершаются в течение длительного времени, причем крайне неравномерно; возмещение средств выход продукции – происходит в момент созревания растений, уборки урожая. Все эти особенности, разумеется, нельзя не учитывать при организации учета затрат в этой отрасли. Производственный процесс в растениеводстве длится в течение сезона созревания и параллельно производится под урожай будущих лет, в связи с этим бухгалтерский учет должен четко разграничивать затраты по годам [1].

Исходя из этого, затраты по растениеводству в бухгалтерском учете в агроформированиях делятся на затраты под урожай текущего года и затраты под урожай будущих лет. Более того, затраты в растениеводстве осуществляются в отдельных производствах, на возделывании отдельных конкретных культур – это также должно четко фиксироваться в бухгалтерском учете. Поэтому аналитический учет производственных затрат

организуется строго по видам производств, по каждому виду, к возделыванию которых относятся затраты.

Производство продукции в растениеводстве – не единовременный процесс. Производственный процесс складывается из различных видов работ, выполняемых в разное время года (осенний период, зимний, весенний, летний). Технологический процесс производства в растениеводстве включает следующие основные комплексы работ: подготовку почвы к посеву, посев (посадку), обработку, полив, прополку, уход за посевами, уборку урожая. Каждый из этих комплексов состоит из большого количества конкретных работ. Следовательно, производимые затраты в бухгалтерском учете должны быть разграничены по видам выполненных работ (причем в разрезе культур), т.е. по объектам учета затрат.

Все объекты учета затрат в растениеводстве подразделяются на четыре большие группы:

1) сельскохозяйственные культуры (или группы культур);

2) аграрные работы;

3) затраты, подлежащие распределению;

4) полученные услуги.

Затраты можно отнести непосредственно на ту или иную выращиваемую культуру под урожай текущего года. Их учитывают на счетах объектов учета затрат первой группы. В составе объектов учета затрат второй группы отражают затраты по выполняемым аграрным работам под урожай будущего года, которые, естественно, не могут быть отнесены на объекты учета затрат по культурам под урожай текущего года. В составе объектов учета затрат третьей группы учитывают те затраты, которые относятся к нескольким или многим объектам учета и, следовательно, подлежат распределению на них: текущий ремонт, затраты по орошению и осушению и др. В составе объектов учета четвертой группы учитывают затраты по кормопроизводству и некоторые другие.

В производственном процессе в растениеводстве при выполнении конкретных работ производятся следующие основные затраты: расход семян, химикатов, нефтепродуктов, органических удобрений, запасных частей, инвентаря, частичный износ техники, машин и механизмов, оплата труда механизаторов, производственных рабочих. Вышеизложенные затраты в учете должны накапливаться отдельно по каждому виду культур. Следовательно, в бухгалтерском учете затраты растениеводства не могут учитываться общей суммой; учет должен вестись по статьям затрат согласно их номенклатуре при калькуляции себестоимости. Исходя из этого мы полностью согласны с мнением д.э.н., профессора К.Т. Тайгашиновой о том, что бухгалтерский учет должен обеспечить разграничение затрат в растениеводстве в фермерских и крестьянских хозяйствах по каждому структурному подразделению в отдельности по видам работ [2].

В соответствии с особенностями производственного процесса в растениеводстве в учете должно быть обеспечено разграничение затрат и получение соответствующих итоговых данных: по годам производства, по основным видам производств и культур, по основным видам выполняемых работ, по затратам, по конкретным подразделениям хозяйства. Поэтому раздельное получение данных о затратах по годам производства растениеводства по видам культур или работ обеспечивается за счет открытия отдельных аналитических счетов затрат по виду урожая текущего и ближайшего года. Как правило, в начале каждого года затраты, перешедшие с прошлого года, как незавершенное производство, включают в затраты под продукцию текущего года.

Разграничение затрат по производствам, культурам и по видам выполняемых работ может быть обеспечено с помощью применения различных методов учета затрат. Известно несколько методов организации учета затрат в растениеводстве.

Далее рассмотрим особенности зернового производства, которые влияют на организацию учета производственных затрат.

Одна из особенностей в растениеводстве: выполнение работ под урожай будущего года. К ним можно отнести:

– подъем зяби;

- содержание паров (и борьба с сорняками);
- лущение;
- внесение удобрений;
- снегозадержание (в северных областях Казахстана);
- посев озимых зерновых и т.д.

Все эти работы отражают в учете как затраты под урожай будущих лет по озимым посевам, а также как затраты, которые нельзя в момент их возникновения отнести на объект учета или культуру, или группу культур, и учитывают отдельно. К объектам таких затрат относятся посев озимых зерновых культур. В аналитическом учете образуется учет незавершенного производства в растениеводстве. Сумму затрат незавершенного производства относят именно на ту культуру, для которой эти работы выполнены. Принципы их распределения – пропорционально посевной площади зерновых культур в разрезе элементов затрат [3].

Следующая особенность учета затрат в растениеводстве – это то, что наряду с перечисленными объектами в учете особо выделяются нераспределенные амортизационные отчисления по основным средствам, используемым в растениеводстве; затраты по текущему ремонту основных средств, используемых в растениеводстве, подлежащие распределению; затраты по орошению, подлежащие распределению; затраты по осушению, подлежащие распределению, и затраты по силосованию. При организации учета затрат как под урожай текущего года, так и под урожай будущих лет затраты по каждому аналитическому счету учитываются в разрезе отдельных статей:

- основная и дополнительная заработная плата с отчислениями на социальный налог;
- материальные затраты, к ним относят затраты на приобретение:
- семян и посадочного материала; горючего и смазочных материалов; удобрений (минеральных и органических);
- затраты при оказании услуг и выполнении работ, к ним относят:
- работу тракторов и комбайнов;
- автотранспортные услуги;
- износ средств, работающих в растениеводстве;
- текущий ремонт основных средств;
- основные накладные затраты.

Таким образом, учет сегодня занимает одно из главных мест в системе управления рынком. Важной особенностью организации учета затрат в растениеводстве является своевременность, обоснованное разграничение затрат по основным производствам, видам культур и группам культур, достоверное приходование урожая продукции растениеводства.

Литература:

1. Назарова В.Л. Бухгалтерский учет в отраслях. – Алматы: Экономика, 2005. – 253 с.
2. Тайгашинова К.Т. Организация учета затрат на производство продукции растениеводства и начисления ее себестоимости // ББ: отраслевые и иные особенности налогообложения и учета. – №11. – С. 54-55
3. Тайгашинова К.Т., Тлеубекова К.Б. Значение производственной бухгалтерии в условиях формирования рынка // ББ: отраслевые и иные особенности налогообложения и учета. – 2005. – №8. – С. 98-100

УДК 341.96

КРЕДИТНО-РАСЧЁТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Мышкина В., Мухаметшина Д., Мейрамова А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Развитие внешнеэкономических связей, интернационализация товарного производства требуют осуществления международных расчетных отношений.

Само понятие «международные расчеты» является комплексным и включает правоотношения по осуществлению платежей в гражданско-правовых сделках, осложненных иностранным элементом. В это понятие могут включаться и валютно-финансовые, и кредитные, и денежные обязательства в зависимости от состава и направленности действий участников правоотношения.

Состав участников международно-расчетных правоотношений не ограничивается продавцом и покупателем. Одну из центральных ролей при осуществлении международных расчетов занимают банки. Функционирование банков в гражданско-правовых отношениях имеет свои особенности, связанные с целевым назначением банков. В законодательстве большинства государств, в том числе и Казахстана, предусмотрено специальное регулирование банковской деятельности [1].

Под кредитными отношениями понимаются отношения сторон, при которых кредитор обязуется передать в пользование заемщику (должнику) валютные ценности, а заемщик (должник) обязуется возвратить их или предоставить кредитору соответствующую компенсацию, как правило, с уплатой процентов в сроки и на условиях, предусмотренных соглашением сторон.

Под расчетными отношениями понимаются платежи по внешнеторговым и иным внешнеэкономическим операциям. Само понятие «международные расчеты» является комплексным и включает правоотношения по осуществлению платежей в гражданско-правовых сделках, осложненных иностранным элементом. В это понятие могут включаться и валютно-финансовые, и кредитные, и денежные обязательства в зависимости от состава и направленности действий участников правоотношения [2].

Международные расчеты, изучаемые в аспекте МЧП, предполагают рассмотрение коллизионных вопросов. Учитывая, что, как правило, международные расчеты осуществляются между юридическими и физическими лицами разной национальной принадлежности или находящимися на территориях разных государств, то уместным будет вопрос о праве, применимом для регулирования расчетов сторон согласно международному контракту.

Надлежит выбрать такой правопорядок, регулирование которого в наибольшей степени обеспечит интересы партнеров по сделке.

Платежные условия внешнеэкономических сделок включают следующие основные элементы: валюту цены; валюту платежа; место платежа; валютные оговорки; форму расчетов; порядок оплаты; санкции при задолженности платежа.

Перечисленные элементы характеризуют определенные стороны выполнения расчетов. Каждый из участников внешнеэкономической сделки имеет право предложить свой вариант регулирования расчетных отношений и платежных условий. Можно подчинить все составляющие элементы платежа одной правовой системе, но можно подойти к этому вопросу дифференцированно. Например, форму расчетов подчинить одному правопорядку (например, выбрав в качестве формы расчетов документарный аккредитив, регулирование которого осуществляется международно-правовыми обычаями, кодифицированными Международной Торговой Палатой в единый документ — свод правил), а ответственность за просрочку или задолженность — другому правопорядку (например, праву страны должника).

В большинстве своем международные расчеты осуществляются на основе типовых соглашений, уже апробированных либо самими партнерами, либо другими участниками при аналогичных ситуациях. Реализация комплексной регламентации (путем подчинения отдельных вопросов международных расчетов разным правовым системам) на практике используется редко. «Дробленое» регулирование осложняется еще и тем, что при определении применимого права достаточно явно проявляется противоположность интересов продавца и покупателя, имеющих свою позицию в отношении каждого элемента платежа.

При формулировании положений международных контрактов, связанных с расчетами сторон, принимается во внимание существующая международная практика. В международных коммерческих отношениях приняты три основные формы расчетов: аккредитив, инкассо товарных документов, банковский перевод.

В практике существуют и другие формы расчетов, например осуществление расчетов путем телеграфных или почтовых переводов. Однако указанные три формы являются наиболее приемлемыми для обеих сторон (экспортера и импортера) и позволяют уменьшить степень коммерческого риска.

Наиболее эффективное регулирование международных расчетов опосредуется международными правилами, содержащимися как в специальных международных конвенциях, так и сформулированных в виде свода обычно-правовых норм. Знание и умение правильно применять разработанные высококлассными специалистами международного уровня обычно-правовые нормы, осуществлять адекватное толкование конвенционных положений способствуют развитию международных отношений не только между конкретными партнерами по сделке, но и между государствами, к которым относятся участники ВЭС.

Техника финансовых расчетов обеспечивается экономистами, бухгалтерами, аудиторами и другими лицами, обладающими специальными познаниями в этой области. Юристы должны обеспечивать правовую сторону финансовых отношений: обоснованно рекомендовать конкретную форму расчетов, учитывающую специфику правоотношения, предлагать выбор правовой системы, регулирующей финансовые обязательства сторон. Эта задача не может быть достигнута без специальных знаний соответствующего нормативного «массива», принятого как на международном, так и на национальном уровне в области международных расчетов [1].

Под аккредитивом понимается любое соглашение, как бы оно ни было названо или обозначено, в силу которого банк (банк-эмитент), действуя по просьбе и в соответствии с инструкциями клиента (приказодателя аккредитива): должен произвести платеж третьему лицу (бенефициару), или по его приказу должен оплатить или принять переводные векселя (тратты), выставленные бенефициаром, или дает полномочия другому банку произвести такой платеж, или оплатить, акцептировать, негоциировать (купить или учесть) переводные векселя (тратты) против выставленных документов. Аккредитивы могут быть: отзывными, безотзывными.

Вне зависимости от того, каким термином обозначен аккредитив, он должен соответствовать следующим требованиям:

1. все аккредитивы должны ясно указывать, исполняются ли они путем немедленного платежа, платежа с рассрочкой, путем акцепта или негоциации;

2. в каждом аккредитиве должен быть указан банк (исполняющий банк), который уполномочен произвести платеж (банк-плательщик), или акцепт тратт (акцептирующий банк), или негоциацию (негоциирующий банк), если только аккредитив не разрешает негоциацию любым банком (негоциирующим банком);

3. если банк-эмитент посредством телекоммуникационного сообщения инструктирует какой-либо банк (авизующий банк) авизовать аккредитив, затем должно следовать почтовое подтверждение, то в телекоммуникационное сообщение должны быть включены слова «подробности следуют».

Расходы банка, связанные с переводом аккредитива, оплачиваются первым бенефициаром, если не оговаривается иное. Переводящий банк не будет обязан произвести перевод аккредитива до оплаты расходов. Аккредитив может быть переведен только на условиях, указанных в оригинале аккредитива, за исключением суммы аккредитива, цен за

единицу товара, указанных в нем, срока действия аккредитива, последней даты для представления документов, которые соответственно могут быть уменьшены и на которые должно быть предоставлено страховое покрытие.

Банки должны проверять все документы с разумной тщательностью, чтобы удостовериться в том, что по внешним признакам они соответствуют условиям аккредитива. Документы, которые по внешним признакам окажутся противоречащими друг другу, должны рассматриваться как не соответствующие по внешним признакам условиям аккредитива.

Если банк в соответствии с имеющимися полномочиями производит платеж или принимает на себя обязательство произвести платеж, то лицо, давшее такие полномочия, обязано принять документы и предоставить возмещение банку, который произвел платеж.

В случае если банк-эмитент решит отказать в принятии документов, он должен сообщить об этом без задержки посредством телекоммуникационного сообщения или, если это невозможно, иным ускоренным путем банку-бенефициару, если он получил документы непосредственно от него. В таком уведомлении должны быть указаны расхождения, из-за которых банк-эмитент отказывает в приеме документов.

Банки не несут никакой ответственности за форму, точность, подлинность, подделку или юридическое значение каких-либо документов, равно как за общие и (или) частные условия, имеющиеся в документах или дополнительно включенные в них.

Инкассовые операции (инкассо) – это операции, осуществляемые банками на основании полученных инструкций в целях: получения акцепта и (или) платежа, выдачи коммерческих документов против акцепта и (или) против платежа, выдачи документов на других условиях.

В зависимости от оборачиваемых документов инкассовые операции подразделяются на «чистые» и «документарные».

«Чистое инкассо» означает инкассо финансовых документов, не сопровождаемых коммерческими документами.

«Документарное инкассо» означает инкассо: финансовых документов, сопровождаемых коммерческими документами; коммерческих документов, не сопровождаемых финансовыми документами.

Субъектами инкассовой операции могут выступать: доверитель - клиент, который поручает операцию по инкассированию своему банку; банк-ремитент - банк, которому доверитель поручает операцию по инкассированию; инкассирующий банк - любой банк, не являющийся банком-ремитентом, участвующий в операции по выполнению инкассового поручения; представляющий банк - инкассирующий банк, делающий представление плательщику; плательщик - лицо, которому должно быть сделано представление согласно инкассовому поручению.

Банки обязаны удостовериться в том, что полученные документы по внешним признакам соответствуют тем, которые перечислены в инкассовом поручении, и должны немедленно известить сторону, от которой было поручено инкассовое поручение, об отсутствии какого-либо документа.

Документы должны быть представлены в той форме, в которой они получены, за тем исключением, что банк-ремитент и инкассирующий банк вправе приклеить необходимые марки за счет доверителя и сделать любые необходимые индоссаменты или проставить любые печати или иные идентифицирующие пометки или обозначения, обычно используемые в инкассовой операции.

Инкассовые поручения должны содержать полный адрес плательщика или домицилий, по которому должно быть сделано представление. Если адрес является неполным или неточным, инкассирующий банк может без обязательства и ответственности со своей стороны принять меры для установления правильного адреса. В случае если документы подлежат оплате по предъявлении, представляющий банк должен сделать представление к платежу без задержки [2].

Широкое распространение в области кредитно-расчетных отношений также получили такие ценные бумаги, как вексель и чек.

Вексель активно и широко используется практически во всех государствах мира. В большинстве этих государств вексельные отношения регулируются специальными нормами права - вексельным правом. Многие страны при создании своего вексельного законодательства использовали Женевские вексельные Конвенции. Сложились два варианта принятия вексельного законодательства: принятия по аналогии Единообразного вексельного Закона или использование его положений в качестве основы для национального вексельного права. Эти страны и образуют Женевскую систему вексельного права.

Вексель - ценная бумага, оформленная по строго установленной форме, удостоверяющая перетекание одного обязательства в другое обязательство и дающая право лицу, которому вексель передан на основании соответствующего договора (векселедержателю), на получение от должника определённой в векселе суммы.

Векселями оформляются задолженность импортера при коммерческом кредите и отношения между банками при предоставлении банковских кредитов. Форма векселя определяется законом страны, где он выставлен (выписан).

Вексель бывает как простой, так и переводной. Простой удостоверяет ничем не обусловленное обязательство векселедателя выплатить в установленный срок векселедержателю сумму платежа. Переводной обязывает к выплате иного, указанного в нем, плательщика.

В 1930 г. на Женевской конференции были приняты конвенции об унификации вексельного права, согласно которым государства, присоединившиеся к ним, обязались на своей национальной территории в качестве национального ввести Единообразный вексельный закон (ЕВЗ). Кроме того, в 1930 г. была заключена Женевская конвенция о решении коллизионных вопросов о переводном и простом векселях. СССР присоединился к этим конвенциям в 1936 г., в связи с чем 7 августа 1937 г. было утверждено Положение о переводном и простом векселях, которое текстуально воспроизводит ЕВЗ. В настоящее время в Казахстане действует Закон от 28 апреля 1997 г. «О вексельном обращении в Республике Казахстан».

В Женевских вексельных конвенциях участвуют страны континентальной Европы, а также Япония и Бразилия. Из стран СНГ участвуют Россия, Белоруссия, Казахстан и Украина. В этих конвенциях не участвуют страны англо-американской системы «общего права» (Великобритания, США, Австралия, Индия и др.)[3].

Чек - ценная бумага, содержащая ничем не обусловленное распоряжение чекодателя банку произвести платёж указанной в нём суммы чекодержателю. Должен содержать: наименование «чек», включенное в текст документа и выраженное на том языке, на котором этот документ составлен (чековая метка); наименование того, кто должен платить (плательщика); простое и ничем не обусловленное предложение уплатить определенную денежную сумму; указание места, в котором должен быть совершен платеж; указание даты и места составления чека; подпись того, кто выдает чек (чекодателя).

В 1931 г. была принята также Женевская конвенция, имеющая целью разрешение некоторых коллизий законов о чеках. В этой Конвенции содержатся основные правила об урегулировании коллизий законов в области чекового права. По своему содержанию нормы этой Конвенции совпадают с коллизионными нормами, установленными Женевской конвенцией о решении коллизионных вопросов. Способность лица обязываться чеками определяется национальным законом чекодателя. Если национальный закон отсылает к закону другой страны, то применяется этот последний закон. Закон страны, где чек подлежит оплате, определяет круг лиц, на которых чек может быть выдан. Форма чековых обязательств регулируется законом страны, на территории которой эти обязательства были подписаны. Закон страны, на территории которой были подписаны обязательства, вытекающие из чека, определяет содержание этих обязательств [4].

Таким образом, международные расчеты – это регулирование платежей по денежным требованиям и обязательствам, возникающим в сфере международных гражданских правоотношений; это платежи по внешнеторговым операциям. Большое значение для международных расчетов имеют: масштабы и специализация внешнеэкономической

деятельности, финансовое положение и деловая репутация партнеров, наличие банков-корреспондентов.

Особенности международных расчетов заключаются в их безналичной форме посредством записей на счетах банков.

Литература:

1. Электронный ресурс. - Режим доступа: http://mchpravo.ru/ponyatie-i-soderzhanie-mezhdunarodnyh-raschetnyh-otnoshenij.html
2. Батычко В.Т. Международное частное право. - Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011. Электронный ресурс. - Режим доступа: http://www.aup.ru/books/m233/11_3.htm
3. Уруков В.Н. Проблемы и перспективы унификации международного вексельного права: Конвенция ЮНСИТРАЛ о международных переводных векселях и международных простых векселях Электронный ресурс.- Режим доступа: http://отрасли-права.рф/article/9246
4. Богуславский М. М. Международное частное право. - 2005. Электронный ресурс.- Режим доступа: http://be5.biz/pravo/m012/12.html

УДК 336.7

КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА АО «FORTEBANK»

Найманова Б.А.
(Инновационный Евразийский Университет, г. Павлодар)

Акционерное общество «Fortebank», созданное на основании объединения трех независимых и не похожих друг на друга банка: АО «Альянс Банк» (в настоящее время - АО «Fortebank»), АО «Fortebank» (ранее – АО «Метрокомбанк», в настоящее время – АО «ABC Bank») и АО «Темірбанк», является одним из ведущих казахстанских банков и на конец 2015 года занимал восьмое место по размеру активов и третье место по размеру собственного капитала.

В рамках реорганизации было произведено размещение акций АО «Альянс Банк» в обмен на акции АО «Fortebank» и АО «Темірбанк» 11 декабря 2014 года.

По состоянию на 31 декабря 2017 года Банк предоставляет услуги по всем направлениям банковской деятельности и работает со всеми сегментами бизнеса, как юридическими, так и физическими лицами, и имеет обширную филиальную сеть, включающую в себя 19 филиалов, 125 отделений.

АО «Fortebank» оказывает широкий спектр банковских услуг для физических и юридических лиц:

- расчетно-кассовое обслуживание;
- кредитование; - операции с ценными бумагами;
- операции с драгоценными металлами;
- обмен валюты;
- сейфовый депозит;
- ломбард;
- инкассация;
- денежные переводы по системе «WesternUnion» и др.

Банк является членом Казахстанского фонда гарантирования депозитов (КФГД). Основной целью КФГД является защита интересов вкладчиков в случае принудительной ликвидации банка-члена фонда.

АО «Fortebank» располагает разветвленной филиальной сетью, которая насчитывает 19 филиалов и 106 отделений в 51 городском и сельском населенных пунктах Республики Казахстан. А также обширной сетью эквайринговых устройств, насчитывающей 953 банкомата, в том числе 322 банкомата с функцией приема наличных (cash-in), а также 135 POS-терминалов в пунктах выдачи наличных и 696 POS-терминалов в торгово-сервисных предприятиях.

Кредитная политика выступает основополагающим документом для всех работников АО «Fortebank» для понимания и реализации целей и приоритетов, инструментов и методов организации кредитных операций.

Кредитная политика коммерческого банка— это совокупность факторов, документов и действий, определяющих развитие коммерческого банка в области кредитования своих клиентов. Кредитная политика определяет задачи и приоритеты кредитной деятельности банка, средства и методы их реализации, а также принципы и порядок организации кредитного процесса. Она создает основу организации кредитной работы банка в соответствии с общей стратегией его деятельности, являясь необходимым условием разработки системы документов, регламентирующих процесс кредитования.

Кредитная политика коммерческого банка должна четко определять цели кредитования, содержать правила реализации конкретных целей, в том числе содержать стандарты и инструкции, представляющие собой методическое обеспечение ее реализации [1].

Цель кредитной политики – поддержание и повышение уровня качества кредитного портфеля АО «Fortebank» на основании правильного понимания и создании системы по эффективному управлению кредитными рисками.

Концентрацией кредитного портфеля признается сосредоточение основного объема кредитных вложений на небольшом количестве объектов, что связывают с высокой концентрацией рисков (так как потери по одному-двум крупным ссудам могут приводить к резкому снижению качества или к разрушению кредитного портфеля в целом). Банку необходимо стремиться к уменьшению рисков, связанных с высокой концентрацией кредитов, с помощью диверсификации кредитного портфеля. Диверсификацию кредитного портфеля определяют как распределение ссуд среди широкого круга заемщиков из разных географических регионов и отличных отраслей, выдачу небольшими суммами большему числу заемщиков, использование разных видов обеспечения.

С помощью диверсификации повышается качество кредитного портфеля, снижается общий уровень риска, однако она требует профессионального уровня управления и хорошего понимания рынка.

Основные направления кредитования формируются на основании оценки социально-экономической ситуации в РК и ее динамики, развития кредитного рынка, степени банковской конкуренции и имеющихся возможностей самого Банка. Учитывая это, приоритетными направлениями АО «Fortebank» при кредитовании выступают:

а) в зависимости от типа заемщиков:

– юридические лица – предприятия, компании, имеющие хорошую капитализацию, высокие финансовые показатели, профессиональный менеджмент, продукцию/услуги, хорошую репутацию, а также хорошую финансовую и положительную кредитную историю;

– физические лица, являющиеся индивидуальными предпринимателями, развивающие прибыльные направления бизнеса, а также частные лица, имеющие возможность открывать крупные депозитные счета, отдельные частные лица со стабильными денежными доходами;

б) в зависимости от целей кредитования – ссуды на расширение работающего бизнеса, на увеличение оборотного капитала (для закупки сырья, материалов, иных товарно-материальных ценностей, требуемых для производства), осуществление торгового финансирования, розничное кредитование;

в) в зависимости от видов залогового обеспечения ссуды:

– депозит, оформленный в АО «Fortebank»;

– жилые строения в черте города (квартиры, коттеджи, дома с выкупленным земельным участком) в регионах, где имеется достаточный уровень спроса на жилье;

– строения и сооружения производственного или административного типа, офисные знания, торговые павильоны, рестораны, гостиницы и т.д. в престижных районах города, при наличии в регионе необходимого спроса на них, высоколиквидные производственные площади и оборудование действующих предприятий промышленности и/или их структурных единиц;

– транспортные средства;

– высоколиквидные товары народного потребления (не бывшие в употреблении);

г) в зависимости от сроков кредитования – краткосрочные (период до одного года) [2].

Нежелательными направлениями в кредитовании выступают:

– стартовый бизнес, научные разработки, разведка новейших месторождений полезных ископаемых, стартовые инвестиции (приобретение оборудования, производственных площадей);

– выдача ссуд под залог еще незавершенного строительства, строений и сооружений, физический износ которых составляет более 40 %, строительных объектов, расположенных за чертой города, драгоценных камней и металлов в составе ювелирных изделий, предметов искусства, земель, памятников и объектов движимого и недвижимого имущества, находящихся в государственной собственности, патентов, лицензий и сертификатов, прав недропользования.

Направлениями, запрещенными при кредитовании выступают:

– виды деятельности – торговля оружием (при отсутствии лицензии) и боевой техникой, производство и продажа наркосодержащих веществ (при отсутствии лицензии), а также иная деятельность, запрещенная законодательством;

– цели кредитования – для погашения просроченных ссуд, выданных иными финансовыми учреждениями, выдача ссуд для внесения в Уставный фонд предприятия, выдача ссуд на цели, не соответствующие Уставам предприятия, кредиты для спекулятивных целей (на фондовых рынках), кредиты на проекты, наносящие значительный вред окружающей среде;

– виды залогового обеспечения - депозиты, не являющиеся собственностью залогодателя (например, страховые резервы страховых компаний), предметы первой необходимости и носимые вещи, скот, ядовитые, наркосодержащие и сильнодействующие вещества, оружие и боевая техника, имущество, изъятое из гражданского оборота;

– выдача ссуд под гарантии бюджетных организаций и неплатежеспособных предприятий, поручительства лиц, не располагающих постоянными доходами [3].

В соответствии с положениями Залоговой политики определяется перечень и устанавливаются требования для имущества, которое банк вправе принимать в залог, осуществляется процедура регистрации и прекращения права залога, определяется перечень документов, необходимых для принятия в залог и проведения оценки имущества; производится оценка и мониторинг предметов залога; осуществляется внесудебная реализация предметов залога [4].

АО «Fortebank» кредитование физических лиц осуществляется в двух направлениях:

– розничные кредитные продукты;

– кредитные продукты для индивидуального предпринимательства.

Для своих клиентов – физических лиц АО «Fortebank» предлагает следующие направления розничного кредитования:

– автокредитование;

– беззалоговое кредитование;

– ипотечное кредитование;

– потребительское кредитование.

Кредитование индивидуальным предпринимателей осуществляется в тенге для инвестиционных целей, для пополнения оборотных средств, на приобретение коммерческой недвижимости и земельных участков. Ставка вознаграждения по кредитам индивидуальным предпринимателям устанавливаются от 23 % годовых [2].

Программы кредитования юридических лиц в АО «Forte Bank» включают:

– кредитование под контракт;

– кредитование по Программе АО «ФРП «Даму» «Дорожная карта бизнеса-2020»;
– кредитование на покупку автомобиля;
– займы для рефинансирования задолженности из других банков;
– Займы под залог депозита;
– «Займы с постфинансированием» - используются при наличии контрактов с зарубежными партнерами;
– бизнес-ипотека;
– овердрафт;
– кредитование по Программе поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства, занятых в сфере обрабатывающей промышленности;
– финансирование с плавающей ставкой вознаграждения.

Кредитный портфель служит главным источником роста активов. От структуры и качества портфеля банка в значительной степени зависит устойчивость банка, его репутация и финансовый успех. Правильная политика по формированию кредитного портфеля позволяет банкам гибко реагировать на быстро изменяющиеся условия рынка банковских продуктов, что значительно уменьшает риск принятия неверных решений [5].

АО «Fortebank» приоритетной задачей в управлении кредитным портфелем ставит повышение банковской рентабельности путем ориентации состава кредитного портфеля в сторону вложений в наиболее привлекательные сегменты кредитного рынка и сокращение вложений, приходящихся на наименее привлекательные направления кредитования.

Литература:

1. Банковский менеджмент : учебник / под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Кнорус, 2011. – 560 с.
2. Кредитная политика АО «Forte Bank».
3. – Алматы. – 2015 г.
4. Жуков Е.Ф., Эриашвили Н.Д. Банковский менеджмент: учебник / под ред. Е. Ф. Жукова. - М.: Юнити, 2012. – 319 с.
5. Залоговая политика АО «Forte Bank». – Алматы. – 2015 г.
6. Ермаков С.Л., Юденков Ю.Н. Основы организации деятельности коммерческого банка: учебник. - М.: Кнорус, 2009. – 658 с.

УДК 908

СУЩНОСТЬ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ЭКСКУРСИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Нургазина А.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Экскурсия (от лат. excursio — прогулка, поездка) — коллективное или индивидуальное посещение музея, достопримечательного места, выставки, предприятия и т. п.; поездка, прогулка с образовательной, научной, спортивной или увеселительной целью. Показ объектов происходит под руководством квалифицированного специалиста — экскурсовода, который передает аудитории видение объекта, оценку памятного места, понимание исторического события, связанного с этим объектом. Экскурсии могут быть как самостоятельной деятельностью, так и частью комплекса туристских услуг.

Участник экскурсии — экскурсант. К экскурсантам относят лиц, пребывающих в какой-либо местности менее 24 часов [1].

Тематическая экскурсия посвящена раскрытию одной темы, если это историческая экскурсия, то в ее основу может быть положено одно или несколько событий, объединенных одной темой, а иногда более продолжительный период времени. Если это экскурсия на архитектурную тему, то предметом изучения могут стать наиболее интересные произведения

зодчества, расположенные на улицах и площадях города, а в большом городе - архитектурные ансамбли минувших веков.

Тематические экскурсии подразделяются на исторические, производственные, природоведческие (экологические), искусствоведческие, литературные, архитектурно-градостроительные.

По своему содержанию исторические экскурсии подразделяются на следующие подгруппы:

– историко-краеведческие (например, «История возникновения г. Перми», «Из истории Садового кольца» и др.);

– археологические (например, в г. Херсонесе с показом вещественных исторических источников-раскопок);

– этнографические, рассказывающие о нравах и обычаях разных наций и народностей;

– военно-исторические, которые проводятся по местам боевой славы (например, «Бородино» и др.);

– историко-биографические (по местам жизни и деятельности известных людей);

– экскурсии в исторические музеи.

Производственные экскурсии делятся на подгруппы:

– производственно-исторические;

– производственно-экономические (например, банковская, биржевая деятельность, рынок недвижимости и др.);

– производственно-технические;

– профессионально-ориентационные для учащихся.

Искусствоведческие экскурсии имеют подгруппы:

– историко-театральные (например, «Из истории русского театра», «Цыганский театр в Москве» и др.);

– историко-музыкальные (например, «Москва музыкальная» и др.);

– по народным художественным промыслам (например, Гжель, Палех, Федоскино и др.);

– по местам жизни и деятельности деятелей культуры (например, «П.И. Чайковский в Клину», «Ф. Шаляпин в Москве», «Абрамцево» и др.);

– в картинные галереи и выставочные залы, музеи, в мастерские художников и скульпторов.

Литературные экскурсии обычно группируются следующим образом:

– литературно-биографические. Проводятся по местам, которые хранят память о жизни и творчестве писателя, поэта, драматурга и т. д. (например, «А.С. Пушкин в Москве и Подмосковье», «Куприн в Санкт-Петербурге» и т. д.);

– историко-литературные, раскрывающие определенные периоды развития русской национальной литературы (например, «Литературная Москва 20-х годов XX века», «Литературный Орел» и т. д.);

– литературно-художественные - это поэтико-текстовые экскурсии (например, «Белые ночи в Санкт-Петербурге») или экскурсии по местам, которые нашли отражение в произведениях того или иного писателя (например, «По следам героев М. Шолохова», «Москва в произведении Л. Н. Толстого «Война и мир»» и др.).

Классификация экскурсий на архитектурно-градостроительные темы:

– экскурсии с показом архитектурных построек данного города;

– экскурсии, связанные с показом памятников архитектуры определенного исторического периода;

– экскурсии, дающие представление о творчестве одного архитектора;

– экскурсии, знакомящие с планировкой и застройкой городов по генеральным планам;

– экскурсии с демонстрацией образцов современной архитектуры;

– экскурсии по новостройкам.

Следует отметить, что тематические экскурсии того или иного вида редко существуют изолированно друг от друга. Например, исторический материал используется в экскурсиях на архитектурно-градостроительные темы; элементы природоведческих экскурсий находят свое место в экскурсиях почти каждой группы тематических экскурсий. Все зависит от конкретных условий проведения экскурсии, от ресурсов познавательного плана того или иного города или региона [2].

Методика экскурсионной работы состоит из двух главных частей – методики подготовки экскурсии и методики ее проведения. Подготовка экскурсии включает разработку новой темы экскурсии и подготовку экскурсовода к новой для него темы. В методике проведения экскурсий можно выделить общую и частные методики. Общая методика представляет собой систему приемов показа и рассказа, применяемых в любой экскурсии, частные же объединяют приемы проведения экскурсий в зависимости от их классификации [3].

Этапы подготовки экскурсии:

1. Определение цели и задачи экскурсии.
2. Выбор темы.
3. Отбор литературы.
4. Ознакомление с экспозициями и фондами музеев.
5. Отбор и изучение экскурсионных объектов.
6. Составление маршрута экскурсии.
7. Подготовка текста экскурсии.
8. Комплектование «портфеля экскурсовода».
9. Составление методической разработки.
10. Проведение пробной экскурсии и ее утверждение.

В процессе подготовки экскурсии при отборе объектов проводится их оценка по следующим показателям (критериям):

– познавательная ценность;

– известность (популярность);

– необычность (экзотичность), неповторимость;

– выразительность (внешняя выразительность самого объекта или взаимодействие экскурсионного объекта с окружающей его средой);

– сохранность (состояние объекта в данный момент, его подготовленность к показу);

– месторасположение (расстояние до объекта, удобство подъезда к нему, пригодность дороги для автотранспорта, наличие места для удобного расположения группы возле объекта).

Методика проведения экскурсий направлена на то, чтобы помочь экскурсантам легче усвоить содержание экскурсий.

Делается это с помощью методических приемов, которые делятся на две группы - приемы показа и приемы рассказа, но практика требует применения еще более сложной классификации методических приемов: по их назначению, времени и месту использования и т. д.

Задача методических приемов - обеспечить наилучшую действенность экскурсионного метода сообщения знаний аудитории.

Методические приемы могут быть рассмотрены в нескольких аспектах: как оптимальный способ выполнения определенных действий, как средство превращения пассивного осмотра в активное наблюдение объекта экскурсантами; как основа процесса трансформации устной информации в зрительную; как основа анализа и синтеза на экскурсии и т. д.

Все методические приемы, правильное использование которых составляет одну из основ профессионального мастерства экскурсовода, могут быть по своему назначению подразделены следующим образом:

- приемы непосредственного ведения экскурсии (показ и рассказ);

- приемы, направленные на создание условий для эффективного проведения экскурсии [4].

Классификация методических приемов.

Методические приемы подразделяются на несколько групп в зависимости от их назначения: методические приемы, задача которых - помочь экскурсоводу установить прочные контакты между экскурсоводом и экскурсантами; приемы, задача которых добиться устойчивого внимания аудитории к наблюдаемому объекту; приемы, закрепляющие внимание к рассказу, возбуждающие у экскурсантов интерес к определенным вопросам; приемы, обеспечивающие зрительное восприятие экскурсионного материала.

В классификации приемов проведения экскурсии выделяются две группы:

1. Приемы показа, куда входят приемы, организующие наблюдение (изучение, исследование) объектов и позволяющие выделить объект из окружающей среды, из целого; приемы, задача которых, опираясь на воображение экскурсантов, сделать зримыми изменения во внешнем облике объекта; приемы, которые дают возможность увидеть объекты в нужном виде, построенные на движении - приближении экскурсионной группы к объекту, удалении от него, движении вдоль него.

2. Приемы рассказа - это приемы, построенные на пояснении объекта, описании его внутреннего вида и вызывающие у экскурсантов зрительные ассоциации, а также приемы репортажа, которые дают возможность понять изменения, происходящие в наблюдаемом объекте, и т. д.

Практически все методические приемы можно разделить на две категории: более простые, создающие условия для проведения экскурсии и более сложные - приемы непосредственного проведения экскурсий.

Методические приемы, как было сказано ранее, делятся на общие, применяемые на всех экскурсиях независимо от того, что показывается и о чем идет рассказ; частные, присущие одному виду экскурсий (производственных, музейных, природоведческих); единичные приемы, используемые при наблюдении какого-либо одного уникального объекта (например, Храм Покрова на Нерли в летний погожий день, когда здание отражается в водной поверхности прилегающего к нему озера). Такие приемы, как правило, являются «находкой» одного экскурсовода и не применяются всеми, кто проводит подобные экскурсии; приемы, используемые в определенное время года, дня.

При использовании методических приемов экскурсовод должен учитывать уровень подготовки группы, (например, знакомство со стилями в архитектуре, разновидностями монументальной скульптуры). Одни экскурсоводы используют на практике все приемы, другие ограничиваются двумя-тремя, третьи - не используют методические приемы.

Качество проведения экскурсии зависит не только от знаний экскурсовода, не меньшую роль играет его умение применять на экскурсионном маршруте изученные приемы во всем их разнообразии. Сделать это могут профессионально подготовленные экскурсоводы [5].

Литература:

1. Емельянов Б.В. Экскурсоведение. – М.: Советский спорт, 2007. – С.10-11.
2. Карчевская Е.Н. Экскурсоведение – Гомель, 2013. – С.7-8.
3. Методика и техника проведения экскурсий. http://sajaxat.mi.ru/Excurs /Virtual/3.htm, 2016.
4. Изучение и отбор экскурсионных объектов, разработка маршрута экскурсии.http://tourfaq.net/excurs/, 2016.
5. Большая советская энциклопедия, 1978. – С.63.

УДК 336.77

КРЕДИТ НА ОБРАЗОВАНИЕ – РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Нурсеитов В.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Получение образования - это важный этап в жизни современного человека. Образованность открывает для любого прямую дорогу к новым, большим возможностям. Несмотря на наличие в системе образования замечательных возможностей для бесплатного обучения, всё же большинству учащихся необходимо платить за знания. Ведь очевидно, что результаты конкурса образовательных грантов не оправдывают надежды всех участников, так как только 30% выпускников получают грант на обучение. Остальным жеабитуриентамприходится пробовать свои силы в следующем году, идти на бесплатное профессионально-техническое обучение или учиться на платной основе. Также известно, что по статистике ежегодно около 15000 студентов выбывают с ВУЗов именно по причине финансовых затруднений.Введение и развитие системы образовательных кредитов является одним из способов облегчения получения знаний для студентов и абитуриентов.**Кредит на образование – строго целевой и имеет льготный период.**

Кредитный рынок – это механизм, с помощью которого устанавливаются взаимоотношения между хозяйствующими субъектами и населением, нуждающимся в финансовых средствах, а также между хозяйствующими субъектами и населением, которые их могут предоставить на определенных условиях. Через кредитный рынок осуществляется накопление, распределение и перераспределение заемного капитала между сферами экономики в процессе воспроизводства, когда высвобождается денежный капитал. Образовательный кредит является достаточно молодой банковской услугой, но за несколько лет своего существования им уже успели воспользоваться тысячи студентов.

Лучшие инвестиции – это инвестиции в человеческий капитал. Согласно статистике, человеку, имеющему образование и соответствующую квалификацию, намного проще ориентироваться на рынке труда и соответственно, найти работу, конечно, оплата труда квалифицированного специалиста всегда больше, нежели работника без образования. По всем этим причинам, человек, имеющий профессиональную квалификацию, являетсяплатежеспособным и добросовестным должником. Вопрос кредитования образования успел заинтересовать многих, ведь поступить в отечественные Высшие Учебные Заведения (далее ВУЗ) на бюджетные места с каждым годом становится все труднее. А что делать молодым людям, если профессиональное образование еще не получено, а образовательный грант достался другому. Государство предоставляет возможность оформить образовательный кредит.

Что представляет собой образовательный кредит? На каких условиях он выдается? Кто может его получить? Этими и другими вопросами задается каждый, кто принял решение вкладывать деньги в свое образование, но не располагает достаточной суммой личных денежных средств.

Кредит на образование позволяет оплатить обучение в любом ВУЗе Республики Казахстан (далее РК), прошедшем процедуру государственной аттестации, включая все формы обучения (очное, заочное, дистанционное, экстернат), а также дает возможность получить не только высшее образование, но и послеВУЗовское (магистратура, докторантура).

В Казахстане образовательным кредитом может воспользоваться любой гражданин Республики. Для одних образовательный кредит это возможность поступить в более престижный ВУЗ, взяв недостающую сумму, для других это просто единственная возможность получить высшее образование, для амбициозных молодых людей это возможность взять «аванс у будущего» и не обременять родителей.

Во всем мире кредиты на образование выдаются при активной поддержке государства. Основная цель этой поддержки – создание благоприятных условий для получения образования всеми желающими.Постановлением Правительства РК №541 от 1 июня 2005 года была запущена и внедрена система гарантирования образовательных кредитов, координатором системы образовательного кредитования определен АО «Финансовый центр».Согласно данной системе, в качестве непосредственных кредиторов выступают банквторого уровня (далее БВУ), имеющие с Финансовым центром договорные отношения.

В условиях неизбежного расширения сферы платного образования в Казахстане, образовательный кредит способен выступить важным механизмом финансирования образования и одновременно стимулом к дальнейшему развитию рынка образовательных услуг. В рамках государственно-частного партнерства действует система гарантирования образовательного кредитования.

Суть функционирования системы гарантирования образовательного кредитования заключается в следующем: Финансовый центр, как гарант, обязуется отвечать перед БВУ за исполнение обязательств заемщик-студента по договору банковского займа в пределах размера гарантии, определяемого отдельно по каждому заемщику. В случае неисполнения заемщиком своих обязательств перед банк-кредиторомФинансовый центр осуществит банку выплату по гарантии. Другими словами студенты и абитуриенты, поступающие на обучение в ВУЗ на платной основе, могут воспользоваться государственной программой гарантирования образовательных кредитов, и оформить кредит под гарантию Финансового центра.

Основной деятельностью АО «Финансовый центр» является выдача гарантий по кредитам, предоставляемым заемщикам в БВУ. В РК активными участниками данной системы являются следующиеБВУ: АО «Сбербанк», АО «Нурбанк», АО «Tengribank» и АО «Fortebank». То есть в любом городе страны студенты через филиальную сеть этих банков могут оформить образовательный кредит. Получение такого кредита осуществляется по следующей схеме:

- приняв решение о получении кредита, заемщик сдает необходимый пакет документов в банк;
- банк, рассмотрев документы, принимает решение о кредитовании и отправляет заявку в адрес Финансового центра с просьбой выдать гарантию;
- Финансовый центр рассматривает заявку и направляет банку гарантийное обязательство за заемщика;
- банк перечислением суммы кредита на счет ВУЗа оплачивает образование студента.

Финансовый центр создает условия для большей доступности платного образования, для большего количества людей, которым в силу финансового состояния оно может быть недоступно в настоящее время. В ситуации, когда человек получает кредит на образование, его выбор становится в разы более осознанным. Он понимает, что кредит придется отдавать именно ему, а не родителям. Студент, получивший кредит и оплативший обучение, более требователен как к себе, так и к образовательному процессу, чем студент, обучающийся за счет родителей.

Кредиты предоставляются самим студентам без требования залога, с отсрочкой по выплатам основного долга на весь период обучения. Для мониторинга успеваемости студента, кредиты предоставляются отдельными траншами, равными стоимости обучения за один семестр. Для каждого семестра или года обучения необходимо осуществлять повторное оформление. От успеваемости также зависит и размер гарантии, а от размера гарантии может зависеть и ставка вознаграждения по кредиту. Таким образом, в схему программы закладывается механизм мониторинга успеваемости студента и что особенно актуально, мотивации студента. **Чем выше академическая успеваемость, тем ниже процентная ставка или, «дешевле» кредит. Такой подход является наиболее рациональным.**

Требования, выставляющиеся заемщику для получения образовательного кредита:

- предоставление документов на заемщика: удостоверение личности, адресная справка, счет на оплату, договор с ВУЗом, сертификат ЕНТ/КТА или транскрипт за последний семестр;

- необходимо привлечь созаемщика (близкий родственник), который должен предоставить справку о доходах с места работы и выписку из пенсионного фонда об отчислениях за последние полгода.

Успеваемость за последний академический период должна быть более 50 баллов по ЕНТ/КТА; 3,5 баллов (по пятибалльной системе); GPA 1,33 баллов (по кредитной системе). В целом условия таковы, что студенты и абитуриенты, имея минимальную пороговую успеваемость, могут воспользоваться гарантированным образовательным кредитом.

Каждым из банк-партнеров разработана собственная программа кредитования на оплату обучения с условиями и требованиями, предъявляемыми к заемщику. В целом кредиты выдаются по процентным ставкам от 10 до 20% в зависимости от банка, в котором оформляется кредит, на срок до 10-12 лет, досрочные погашения предусмотрены.

Сумма кредита не ограничена, главное, чтобы она не превышала стоимости за весь период обучения. Кредит на образование оформляется в виде открытия кредитной линии. Величина кредитной линии равна стоимости всего срока обучения в любом ВУЗе РК. На рисунке 1 изображены данные по образовательным кредитам .

Рисунок 1. Условия выдачи кредитов на образование в РК

Самая низкая ставка у Fortebank, который выдает кредит только для абитуриентов КазЭУ им. Т. Рыскулова (бывший «Нархоз») - от 10%. Следом идет Сбербанк - от 17%. У Нурбанк и Tengribank - от 20%.

Самый долгий срок кредита у Сбербанка - до 12 лет, у остальных - до 10 лет.

Сбербанк выдает сумму кредита не ограничено, на полную стоимость обучения. Tengribank - до 6 млн. тг, следом Нурбанк - до 5 млн. тг и Fortebank - до 3 млн. тг.

Количество высших учебных заведений растет второй учебный год подряд, до этого четыре года их количество шло на убыль.

На 2017-18 учебный год число студентов в ВУЗах достигло 496,2 тыс. человек, рост по сравнению с прошлым учебным годом составил 4%. На рисунке 2отражена динамика студентов, обучающихся в ВУЗах Казахстана.

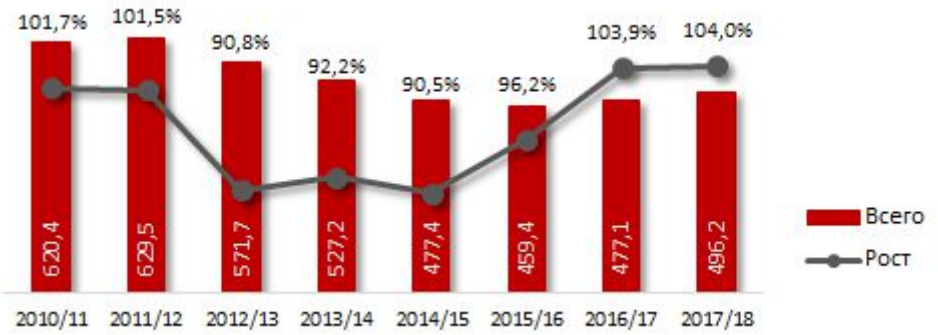

Рисунок 2. Количество студентов вВУЗах РК (тыс. человек)

Удельный вес студентов, получающих образование за счет государственных образовательных грантов, составляет 28,9%, годом ранее - 29,4%.

Погашение заемщиком данного кредита проходит следующим образом. На период обучения студента и шести месяцев после окончания ВУЗа, которые даются на трудоустройство, предоставляется отсрочка по погашению основной суммы кредита и вместе с тем, начисленные банком проценты, заемщик будет оплачивать во время льготного периода.

Доля обучающихся на платной основе растет второй год подряд и составляет на 2017-18 учебный год 71,1% (годом ранее - 70,6%). Из них за счет собственных средств обучается 98,8% студентов, оставшиеся 1,2% за счет средств предприятий. Годом ранее 99% и 1%, что подробнее представлено на рисунке 3.

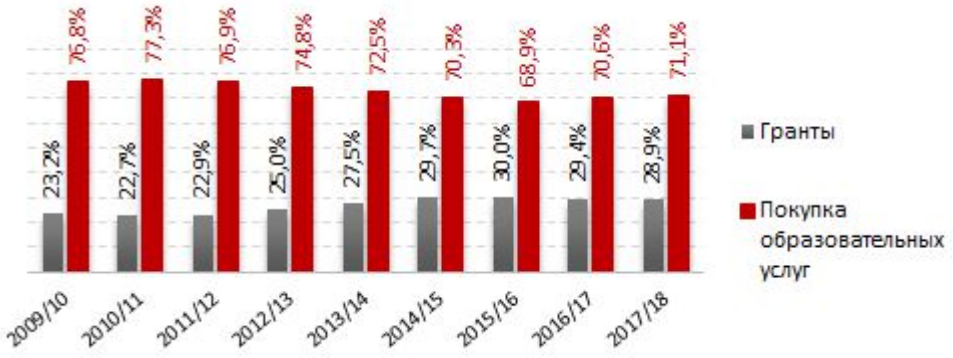

Рисунок 3. Студенты, обучающиеся за счет государственных образовательных грантов и покупка образовательных услуг (доляв%)

Финансовый центр старается проводить широкую разъяснительно-консультативную работу среди заинтересованных участников системы образовательного кредитования, проводит семинары для учащихся школ и студентов ВУЗов, участвует в республиканских выставках, работает с руководителями ВУЗов. Сейчас им разработано несколько проектов, расширяющих возможности образовательного кредитования.

С момента начала работы программы по настоящее время Финансовым центром было выдано около 7000 гарантий. Возможность оформления кредита, будучи абитуриентом или студентом в любой из семестров или курсов обучения, является существенной помощью в оплате обучения, повышает шансы молодых людей получить желаемое образование.

Литература:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы
2. Искаков У.М. Финансовые рынки и посредники / Д.Т. Бохаев, Э.А Рузиев.- Алматы, 2015. – 297 с.
3. http://www.fincenter.kz/ веб-портал АО «Финансовый центр»

4. http://ranking.kz/ веб-портал статистики РК

УДК 10.27.51

НОРМАТИВНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Рамазанова А.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Сложившиеся в Республике Казахстан социально-экономические условия, характеризуются многообразием форм собственности, рыночными отношениями, свободой предпринимательства, значительным усложнением правоотношений, складывающихся на потребительском рынке, что не могло не повлечь изменений в регулирующем их законодательстве, а также в правоприменительной практике. Такие изменения важны и актуальны. В ходе их реализации требуется научное обоснование направлений развития материального и процессуального законодательства, обобщение уже имеющегося опыта защиты прав потребителей, анализ сильных и слабых сторон законодательной базы этой отрасли, как в теоретическом, так и практическом аспектах.

В условиях объективно существующей необходимости удовлетворения гражданами Республики Казахстан собственных нужд, значимых для их жизни и здоровья либо обеспечивающих достойный уровень существования, качество производимых товаров и оказываемых услуг имеет первостепенное значение для максимального удовлетворения их потребностей [1, с. 49].

Нормы действующего законодательства Республики Казахстан о защите прав потребителей сосредоточены в различных нормативных актах. Некоторые положения о защите прав потребителя содержит действующая Конституция Республики Казахстан, те или иные положения встречаются в кодексах и других законах, указах Президента РК. Весьма значителен массив подзаконных нормативных актов, начиная от постановлений Правительства Республики Казахстан, отдельных министерств и ведомств, включая акты местных органов государственной власти. В этом случае оправдано говорить о комплексном характере законодательства о защите прав потребителей. Другими словами, законодательство о защите прав потребителей состоит из норм различных отраслей права: гражданского, административного, уголовного и других отраслей права.

В законодательстве Республики Казахстан провозглашены основные права и интересы потребителей, соответствующие международно-правовым стандартам в этой сфере. И в данном случае бесспорна необходимость применения эффективных методов защиты данных прав. Готовность государства защищать потребителей выражена в Законе Республики Казахстан от 4 мая 2010 года № 274-IV «О защите прав потребителей», который определил круг прав и установил механизм реализации прав потребителей. Кроме этого, на защите прав и интересов потребителей стоят все отрасли национального законодательства Республики Казахстан: конституционное, гражданское, административное, уголовное.

Конституция Республики Казахстан закрепила основы правового статуса гражданина (человека), провозглашая и закрепляя основные права и обязанности, которые наиболее конкретно и полно регламентируются нормативно - правовыми актами, прежде всего законами. Поскольку люди, свободно осуществляя свои права и свободы, взаимодействуют друг с другом, интересы, права, действия одних людей могут прийти и приходят в противоречие с интересами, правами и поступками других. Перед цивилизованным обществом стоит задача согласовать эти интересы, способствовать достижению компромиссов даже несовпадающих целей и требований.

Статья 2 Конституции Республики Казахстан устанавливает важный принцип, обеспечивающий одну из сторон жизни и деятельности цивилизованного общества, каждого человека и гражданина. Человек, его права и свободы являются высшей ценностью [2]. Целый ряд положений данного раздела Конституции имеют принципиальное значение к правам потребителей и практически все положения, не только опосредованно касаются защиты прав потребителей, но и являются конституционной основой для регулирования отношений в сфере защиты прав потребителей.

Исходя из требований Конституции Республики Казахстан, потребитель имеет право на то, чтобы товар (работа, услуга) при обычных условиях его использования, хранения, транспортировки и утилизации был безопасен для его жизни, здоровья, окружающей среды, а также не причинял вреда имуществу потребителя [3, с. 67].

Гражданский кодекс Республики Казахстан регулирует вопросы, связанные с защитой гражданских прав. Особенность Гражданского кодекса Республики Казахстан является то, что он преимущественно регулирует отношения в различных сферах договорных имущественных правоотношений. Нормы Гражданского кодекса Республики Казахстан предназначены для регламентации тех договоров, в которых основными участниками являются предприниматели, то есть лица, преследующие коммерческую выгоду при совершении тех или иных договоров. Защите интересов потребителей в Гражданском кодексе Республики Казахстан отведена весьма скромная роль и Кодекс практически не содержит норм, которые бы потребители непосредственно могли использовать для защиты своих прав в правоприменительной практике. Хотя, в определенных договорных конструкциях, законодатель использует некоторые особенности регулирования договорных отношений с потребителями - физическими лицами.

Следует отметить, что при этом потребитель, будучи физическим лицом, использует наиболее важные свои права, прежде всего, право на удовлетворение насущных и необходимых естественных потребностей, посредством участия в гражданских отношениях - совершая те или иные сделки, заключая договоры и так далее.

Таким образом, потребитель - это, прежде всего субъект гражданского права, участник гражданских отношений. Участник, правосубъектность которого должна быть признана в полном объеме и который должен обладать к тому же особым статусом - статусом «слабой стороны» в договорных отношениях с участием предпринимателей, предлагающих ему товар, работы или услуги. Именно поэтому гражданско-правовой аспект защиты прав потребителя, определение его гражданской правосубъектности как участника гражданских отношений, является определяющим и все прочие законодательные нормы следует считать производными, второстепенными, имеющими только опосредованное значение для защиты прав потребителей [4, с. 158].

Защита прав потребителей преследует две основные цели: первая - информировать потребителей об имеющихся на рынке товарах и услугах с тем, чтобы правильный выбор способствовал успешному формированию потребительского рынка, вторая - защищать потребителя в том случае, если его положение как слабой стороны ущемляется.

В современных условиях, когда идут процессы либерализации экономики, создан свободный рынок, конкуренция, продавцы заинтересованы в полном удовлетворении запросов граждан, вопросы защиты прав интересов граждан-потребителей. Также приобретают актуальное значение организация надлежащей работы торговых предприятий и предприятий общественного питания независимо от форм собственности на основе специальных нормативных актов [5, с. 88].

Права и гарантии каждого потребителя на обеспечение качественными товарами, работами и услугами защищены от опасностей для жизни и здоровья в соответствии с Законом Республики Казахстан «О защите прав потребителей». Права потребителя на справедливую цену по услугам от предприятий монополистов обеспечиваются Законом РК «Об естественных монополиях», в соответствие с которым цены продукций, услуг предприятий монополистов утверждаются антимонопольным органом [6].

Все возрастающую роль в защите прав потребителей в наше время построения гражданского общества играют общественные организации, выступающие в качестве защитников прав потребителей путем проведения контрольных закупок в торговых учреждениях, проведения испытаний на соответствие требованиям по качеству и публикации сведений о товаре ненадлежащего качества в специальных печатных органах, также выступая защитниками и представителями потерпевшей стороны в контролирующих, надзорных органах, судах.

В соответствии с законодательством Республики Казахстан каждый потребитель имеет право на:

-безопасность продукции, то есть право потребителя на то, чтобы товар, работа, услуга были безопасны для жизни, здоровья, имущества потребителя и окружающей среды, требования, которые должны это обеспечивать, являются обязательными и устанавливаются в порядке, определяемом п. 2 ст. 12 Закона Республики Казахстан «О защите прав потребителей»;

- надлежащее качество продукции, работ и услуг;

-получение полной и достоверной информации на русском и государственном языках о цене, о стране происхождения товара и изготовителе, потребительских свойствах продукции, способах и правилах использования продукции и хранения, дате изготовления, сроке годности товара и гарантийном сроке [7].

Для защиты своих прав потребитель может обратиться:

-с досудебным письменным заявлением к продавцу (исполнителю), нарушившему право; в уполномоченные государственные органы с жалобой на незаконные действия продавца (исполнителя);

- в общество защиты прав потребителей;

- в суд с исковым заявлением.

Законодательством о защите прав потребителей предусмотрен досудебный порядок рассмотрения споров как обязательная стадия процесса защиты прав потребителей - обращение потребителя или общества защиты прав потребителей с письменным заявлением к продавцу (исполнителю).

При приобретении товаров и услуг, потребителю должен быть выдан фискальный чек, так как в соответствии с п. 1 ст. 546 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» на территории Республики Казахстан денежные расчеты, осуществляемые при торговых операциях посредством наличных денег производятся с обязательным применением контрольно-кассовых машин с фискальной памятью [8].

В соответствии со ст. 10 Закона Республики Казахстан «О защите прав потребителей» потребитель вправе обменять приобретенный им качественный непродовольственный товар в течение 14 дней, если он не удовлетворяет его потребностям или не обладает необходимыми свойствами [7].

А при обнаружении ненадлежащего качества товара в течение гарантийного срока, в соответствии с п. 1. ст. 14 Закона Республики Казахстан «О защите прав потребителей»потребитель вправе по своему выбору потребовать соразмерного уменьшения покупной цены, безвозмездного устранения недостатков товара, либо замены на товар надлежащего качества или расторжения договора с возмещением понесенных убытков.

В случае письменного отказа продавца в удовлетворении обоснованных требований потребителя, потребитель имеет права потребовать неустойку в размере 1 % в день от стоимости товара, данное положение закреплено в п. 4 ст. 14 Закона Республики Казахстан «О защите прав потребителей» [7].

В целях защиты своих прав и законных интересов граждане Республики Казахстан имеют право обращаться по собственной инициативе с претензией к производителю или продавцу продукции, работ и услуг ненадлежащего качества, либо реализуемой по завышенным ценам. А в случае отказа устранить нарушения и возместить причиненный ущерб в добровольном порядке потребитель имеет право обратиться с иском в суд.

Закон «О защите прав потребителей» является основополагающим законодательным актом в области защиты прав потребителей. Вместе с тем многие вопросы, связанные с применением Закона, регулируются другими республиканскими законами Республики Казахстан. Поскольку значительная часть норм Закона направлена на обеспечение защиты прав потребителей в области качества и безопасности товаров и услуг, важнейшее и непосредственное значение для правильного понимания и применения указанных норм имеют законы, регулирующие порядок становления требований к качеству и безопасности товаров и услуг и подтверждения их соответствия упомянутым требованиям.

Законодательство Республики Казахстан о защите прав потребителя имеет комплексный характер и содержится в нормативных - правовых актах различных отраслей права. Вместе с тем, основные нормы, которые непосредственно регулируют права и законные интересы потребителя, содержатся преимущественно в гражданском законодательстве Республики Казахстан [9, с. 24].

Таким образом, нормативное обеспечение защиты прав потребителей в Республике Казахстан представлено целым комплексом нормативных правовых актов, каждый из которых направлен на обеспечение прав и законных интересов потребителей, Цели и задачи данных нормативных актов направлены на защиту прав потребителей, регулирование отношений продавца и покупателя в рамках правового поля.

Литература:

1. Селянин А.П. Правовые основы защиты прав потребителей. - М.: Прогресс, 2014. - 154 с.
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.) /www.zakon.kz, 2018
3. Баймаканов А.К. Правовое обеспечение защиты прав потребителей в Республике казахстан // Закон и право. - № 4 . - 2014. - С. 65-70
4. Гоголев П.А. Природа правовых отношений потребительского рынка. –М.: Юнити, 2012. -210 с.
5. Роленков А.М. Правовое обеспечение защиты прав человека //www. twirpx.com, 2018
6. Закон Республики Казахстан от 9 июля 1998 года № 272-I «О естественных монополиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) /www.zakon.kz, 2018
7. Закон Республики Казахстан от 4 мая 2010 года № 274-IV «О защите прав потребителей» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г.) /www.zakon.kz, 2018
8. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» /www.zakon.kz, 2018
9. Защита прав потребителей //www.kemsma.ru, 2018

УДК 323.1; 327.39

СТАНОВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Рахимгалиев О.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Потребность в защите от нежелательных внешних воздействий и радикальных внутренних изменений, иначе говоря, потребность в безопасности - это базовая, основополагающая потребность, как жизни отдельного человека, семьи, так и различных объединений людей, включая общество и государство. В условиях формирования новой системы международных отношений сфера безопасного существования настолько сузилась, что постоянное и массовое неудовлетворение этой потребности оказывает негативное воздействие на развитие и функционирование отдельных граждан, семей, организаций, государства и общества в целом, усугубляя кризисное состояние всех сфер его жизнедеятельности.

Обеспечение национальной безопасности определяет развитие политики, экономики, культуры, всех, без исключения, сфер жизнедеятельности государства.

Национальная безопасность государства представляет собой сложную и многоплановую конструкцию. Будучи многофакторной и взаимообусловленной системой, национальная безопасность одновременно составляет основу для формирования всех входящих в ее структуру элементов: военной, политической, экономической, технологической, продовольственной, экологической безопасности и др.

Национальная безопасность - это состояние, при котором обеспечивается устранение или нейтрализация угроз коренным национально-государственным интересам и существованию страны, возникающих в различных сферах и областях жизнедеятельности общества в силу внутренних или внешних причин.

Как свидетельствует мировой опыт, формирование и реализация стратегии национальной безопасности является неотъемлемым атрибутом любого суверенного государства. При этом в зависимости от уровня развития страны, ее места в мировой политике и экономике, цели и задачи стратегии и политики национальной безопасности могут существенно различаться.

Таким образом, национальная безопасность - это состояние защищенности общественных и государственных институтов от угроз социального, природного и техногенного характера, обеспечиваемое системой правовых, политических, военных, экономических и психологических мероприятий.

Обеспечение национальной безопасности достигается: во-первых, последовательно реализуемой единой государственной политикой при четком разграничении компетенции и обеспечении согласованного функционирования всех органов и должностных лиц государства, а также граждан, принимающих на законном основании участие в реализации мер по обеспечению национальной безопасности; во-вторых, адекватностью мер по защите национальных интересов реальным и потенциальным угрозам; в-третьих, взаимной ответственностью личности, общества и государства, балансом их интересов.

На современном этапе в вопросах обеспечения безопасности каждое государство может полагаться на три системы международной безопасности.

Первая система - это система универсальной международной безопасности, начало которой было положено принятием Устава ООН в 1945 году, в котором закреплялась концепция: избавить современные и будущие поколения от военных конфликтов. Устав ООН вобрал в себя такие принципы, как неприменение силы и угрозы силой; мирное разрешение международных споров; всеобщее и максимальное разоружение. При этом должны полностью соблюдаться остальные принципы международного права. Устав ООН также предусматривает возможность и обязывает Совет Безопасности ООН организовать совместные действия государств-членов ООН в случае возникновения угрозы миру и безопасности или при совершении актов агрессии.

Вторая система опирается на систему региональной безопасности, создание которой предусмотрено Уставом ООН (глава VIII). Основные требования Устава к этой системе таковы: 1) участвовать в ней могут государства только одного политико-географического района; 2) действия в связи с региональными соглашениями не могут выходить за пределы этого района; 3) эти действия не должны противоречить мерам, предпринимаемым ООН, или целям и принципам Устава ООН. Основу региональной коллективной безопасности составляют мирные средства разрешения региональных споров. Так в соответствии со ст. 51 Устава ООН о коллективной самообороне военные меры могут применяться только для отражения прямой агрессии, и они могут продолжаться лишь до тех пор, пока Совет Безопасности ООН не принял соответствующих норм [1].

Третья система - индивидуальные системы безопасности государств. Право государств на обеспечение своей безопасности, вытекающее из основного принципа международного права - принципа государственного суверенитета, является одним из проявлений независимости государств. Центрально-азиатские государства стремятся объединять свои усилия и совместно

поддерживать безопасность и стабильность в регионе путем создания надежной системы региональной безопасности, способной противостоять внутренним и внешним вызовам и угрозам. В этих условиях формирование эффективной системы региональной безопасности и является актуальной задачей. Распространение религиозного экстремизма и терроризма в государствах Центральной Азии принимает долгосрочный характер. Этот процесс обусловливается рядом причин как внутренних, так и внешних. К первой категории можно отнести рост бедности и безработицы, социально-бытовую неустроенность большой части населения, высокий уровень нарушения прав и свобод граждан со стороны органов власти, маргинализацию сознания и поведения значительной части населения. Все это способствует развитию протестного настроения среди граждан в отношении официальной политики государства.

Вопросы обеспечения национальной безопасности в Республике Казахстан были отмечены приоритетом номер один в Стратегии «Казахстан 2030». В последующем Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев не раз отмечал, что национальная безопасность является основой любого государства, в том числе и Республики Казахстан [2, с. 200]. В связи с чем, очевидно, что деятельность всех без исключения государственных органов должна быть направлена на достижение высокого уровня обеспечения национальной безопасности.

Система обеспечения национальной безопасности есть механизм, позволяющий преобразовать принятую государством стратегию в области национальной безопасности в скоординированную деятельность конкретных ведомств, общественных объединений и граждан на основе действующего законодательства [3, с. 5]. При этом следует различать систему национальной безопасности и систему обеспечения национальной безопасности. Так как под первой понимается функциональная система, отражающая процессы взаимодействия интересов и угроз, а под второй – систему органов, сил, средств, различных организаций, призванных решать задачи по обеспечению национальной безопасности.

В Казахстане в период становления независимости действовали следующие основные документы государственной политики в сфере обеспечения национальной безопасности – Стратегия «Казахстан-2030», Военная доктрина, Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности» (от 1998 г.), Концепция внешней политики, Стратегия национальной безопасности Республики Казахстан на 2007-2012 гг., а также целый ряд законодательных и нормативных актов.

Принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года Конституция Республики Казахстан, не содержит понятие «национальная безопасность», а закрепила термин «безопасность», употребляющийся в самых различных значениях и словосочетаниях. К примеру, в ст. 20 словосочетание употребляется в значении «подрыва безопасности государства», в ст. 32 – «в интересах государственной безопасности», в ст. 61 – «обеспечение обороны и безопасности государства» [4]. Также данный термин встречается при упоминании названий государственных органов, например, Комитет национальной безопасности Республики Казахстан, Совет безопасности при Президенте Республики Казахстан. Некоторые ученые отмечают, что нет необходимости закрепления понятия безопасность в Основном законе страны, так как оно обладает не абсолютным, а относительным значением. Оно выражает не самостоятельную ценность, не объект права, требующего отдельного закрепления на конституционном уровне. Правовой смысл этого понятия состоит в том, что государство, выполняя свою конституционную обязанность по защите основных конституционных прав, закрепленных в Основном законе, делает это наиболее эффективным путем, стремясь создавать и поддерживать такие материальные условия, при которых вероятность нанесения вреда основным конституционно значимым ценностям минимальна.

В Конституции Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, обозначены основные приоритеты национальной безопасности, которая базируется на приоритетности безопасности личности, общества и государства. Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Основополагающими принципами деятельности Республики Казахстан являются: общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами.

В последующем понятие первостепенной важности обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан все возрастало, и в 1997 году Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев выступил с Посланием народу страны известного как Стратегия «Казахстан-2030». Одним из главных приоритетов Стратегии была обозначена национальная безопасность. Глава государства объявил одну из главных целей – «обеспечить развитие Казахстана как независимого суверенного государства при сохранении полной территориальной целостности» [5]. Описание достижения реализации данного приоритета обозначило основные принципы внешней политики страны:

1. многовекторная внешняя политика;
2. невмешательство во внутренние дела других стран;
3. миролюбивый характер внешней политики;
4. доминирование не силовых, мирных методов решения проблем.

Так, основными направлениями многовекторной внешней политики в Стратегии были обозначены: Россия, Китай, страны Центральной Азии, Ближнего и Среднего Востока, усиление связей с главными демократическими, индустриально развитыми государствами, включая Соединенные Штаты Америки, а также сотрудничество с международными организациями.

Одновременно был объявлен другой принцип внешней политики, «мы – миролюбивый народ и не претендуем ни на чьи бы то ни было земли, ресурсы, богатства». В то же время оговаривается то, что страна должна быть готова к различным региональным конфликтам военно-политического, экономического и конфессионального характеров. В связи с чем, «безусловный приоритет в работе по обеспечению безопасности принадлежит нашей внешнеполитической деятельности», «первостепенное внимание, несомненно, будет уделяться строительству и модернизации наших Вооруженных сил». То есть внешняя и военная безопасности государства были обозначены приоритетными в области национальной безопасности, что было обусловлено первоначальным этапом государственного строительства.

Другим направлением обеспечения национальной безопасности были обозначены взаимосвязь благосостояния каждого гражданина и суверенитета, безопасности государства, развитие чувств патриотизма и любви к своей стране, единство народа.

Стратегия «Казахстан-2030», в которой национальная безопасность определена в шести сферах: военная безопасность; экономическая безопасность; экологическая безопасность; информационная безопасность; внешняя безопасность; социально-политическая безопасность; стала основой Закона Республики Казахстан от 26 июня 1998 года № 233 «О национальной безопасности Республики Казахстан». В данном нормативном правовом акте Республики Казахстан впервые было дано определение понятия «национальная безопасность» – «состояние защищенности национальных интересов страны от реальных и потенциальных угроз» [6]. Были определены принципы обеспечения национальной безопасности, национальные интересы, угрозы национальной безопасности, а также субъекты национальной безопасности – государство, осуществляющее свои полномочия через органы законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти, граждане и организации. Несмотря на наличие в этом списке граждан и организаций, в последующем становится ясно, что обеспечение национальной безопасности определено Законом прерогативой сугубо государственных органов. Так, статья 6 гласила: «Систему обеспечения национальной безопасности на основе действующего законодательства и в рамках единой государственной политики образуют взаимодействующие между собой силы ее обеспечения, иные государственные органы и организации, несущие в пределах своей компетенции всю полноту ответственности за обеспечение национальной безопасности». К силам же обеспечения национальной безопасности отнесены: Вооруженные Силы, другие войска и воинские формирования

Республики Казахстан; Органы национальной безопасности, внутренних дел, внешней разведки, военной и финансовой полиции, Служба охраны Президента Республики Казахстан, налоговая и таможенная службы, службы ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций. К тому же, «обеспечение национальной безопасности является обязательным для всех иных государственных органов и организаций, которое они осуществляют в пределах своей компетенции самостоятельно, а также по обращениям сил обеспечения национальной безопасности». Таким образом, в Законе Республики Казахстан от 26 июня 1998 года № 233 «О национальной безопасности Республики Казахстан» отсутствовали разграничения прав и обязанностей граждан и организаций в обеспечении национальной безопасности.

Положения Закона Республики Казахстан от 26 июня 1998 года № 233 «О национальной безопасности Республики Казахстан» обозначили следующие направления национальной безопасности: экономическая, общественная, военная, экологическая, информационная, внешняя, продовольственная безопасности. Причем следует заметить, что продовольственная безопасность как одно из приоритетных направлений национальной безопасности, была включена в вышеуказанный закон только в 2009 году [6].

В Законе Республики Казахстан от 26 июня 1998 года № 233 «О национальной безопасности Республики Казахстан» был определен высший надзор за точным применением данного закона и иных нормативных правовых актов по обеспечению национальной безопасности, который возлагался на Прокуратуру Республики Казахстан. Обозначена ответственность за нарушение законодательства республики в области национальной безопасности, установленная законами Казахстана. При этом на законодательном уровне была установлена ответственность за нарушение законодательства Республики Казахстан в области национальной безопасности:

1. уголовная, наиболее суровое из наказаний предусмотренных за нарушения, повлекшие за собой несчастные случаи или другие тяжелые последствия;

2. дисциплинарная, выражающаяся в виде наложения на нарушителя вышестоящим административным лицом замечания, выговора либо же перевода на другую должность, понижение в должности, увольнение;

3. административная, в первую очередь, распространявшаяся на работников административно-управленческого аппарата и выражающаяся в виде предупреждения, общественного порицания или штрафа;

4. материальная, выражающаяся в виде наложения штрафа, выплаты потерпевшим в результате несчастных случаев и др. на лицо, либо организацию, в соответствии с действующим законодательством.

14 декабря 2012 года Глава государства Н.А. Назарбаев обратился с Посланием к народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства». Стратегия государственной политики «Казахстан-2050» является неотъемлемым компонентом «казахстанского пути развития», который формируется на протяжении ряда лет, видоизменяясь в зависимости от текущих и перспективных задач политического и экономического развития страны, национального и мирового опыта политической трансформации, адаптированного к отечественным реалиям и глобальным трендам. Краеугольным камнем казахстанской стратегии является национальная безопасность – важнейшее условие перспективного и прогрессивного развития.

В стратегическом документе определена цель – активизация деятельности государства в плане реализации национальных интересов Казахстана на международном уровне в соответствии с обозначенными в Послании 10 глобальными вызовами XXI века: ускорение исторического времени, глобальный демографический дисбаланс, угроза глобальной продовольственной безопасности, острый дефицит воды, глобальная энергетическая безопасность, исчерпаемость природных ресурсов, третья индустриальная революция, нарастающая социальная нестабильность, кризис ценностей цивилизации и угроза новой мировой дестабилизации [7]. Выдвижение и отстаивание национальных интересов на

международной арене представляют важнейшую стратегическую задачу национальной безопасности Республики Казахстан.

При этом вопросы, связанные с совершенствованием механизма взаимодействия системы разделения властей в соответствии с реалиями современного этапа; проведением анализа и мониторинга международного опыта модернизации государственной политики; отслеживанием процессов глобализации и повышения политической и экономической взаимозависимости государств; усилением роли неправительственных организаций, их активным участием в реализации интересов граждан в контексте национальной безопасности провозглашены Главой государства как ряд проблем, подлежащих постоянному мониторингу в рамках реализации нового курса государственной политики.

Стратегия «Казахстан – 2050» стала основой принятия Закона Республики Казахстан от 06 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан», в соответствии с п. 3 ст. 1 которого национальная безопасность – состояние защищенности национальных интересов Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающее динамичное развитие человека и гражданина, общества и государства [8]. Положения данного нормативного правового акта закрепили принципы обеспечения национальной безопасности, ее виды, понятие и классификацию национальных интересов Республики Казахстан, основные угрозы национальной безопасности, а также систему обеспечения национальной безопасности и ее основные функции.

Литература:

1. Устав ООН, подписанный 26 июня 1945 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
2. Назарбаев Н. Критическое десятилетие. – А.: Атамура, 2003. – С. 200
3. Кардашова И.Б. Механизм обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: сущность, задачи и пути совершенствования // Право и политика. – 2005. – № 2. – С. 2 – 24
4. Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, с изменениями и дополнениями по состоянию на 10 марта 2017 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
5. Послание Президента страны народу Казахстана «Казахстан – 2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» 1997 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
6. Закон Республики Казахстан от 26 июня 1998 года № 233 «О национальной безопасности Республики Казахстан» (утратил силу) // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
7. Послание Президента страны народу Казахстана от 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
8. Закон Республики Казахстан от 06 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан», с изменениями и дополнениями по состоянию на 11 июля 2017 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018

УДК 343.35

СУЩНОСТЬ И СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ ПРИРОДА КОРРУПЦИИ

Рахметова А.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Коррупция, является сложной историко-политической, социально-экономической категорией, имеющей древнейшую историю пути своего появления, существования и развития, идущего рядом с развитием общества, государства и экономики.

Анализируя коррупцию как явление можно сделать вывод, что понятие «коррупция» неразрывно связано с государством и бюрократическим элементом в нем.

В современных условиях коррупция признана «одной из самых серьезных мировых проблем, затрагивающих все государства. Она дестабилизирует национальные экономики,

нарушает права человека, подрывает принципы справедливости, провоцирует социальную напряженность в обществе».

Возникновение коррупции свойственно любому государству и обществу, которое находится под влиянием власти и денег. Коррупция в системе государственного управления существует в связи с тем, что при отсутствии должного контроля чиновник может самовольно распоряжаться не принадлежащими ему ресурсами, принимая решения в личных корыстных интересах.

Коррупция является следствием общих политических, социальных и экономических проблем государства. Коррупция уменьшается в здоровом в экономическом, политическом и социальном плане государстве, где эффективны производство и распределение общественных благ, где осуществляется действенный контроль в системе управления. В то же время коррупция всегда увеличивается, когда государство находится в стадии становления или переживает период ломки политических, экономических, социальных и психологических устоев.

В настоящее время понятие коррупции достаточно широко применяется в научной и общественно-политической литературе.

Крайне ошибочны узконаправленные определения коррупции, которые ограничивают рамки этого явления государственным управлением. Сегодня коррупция при всех своих разновидностях имеет широкую область, охватывающее все общество и все общественные взаимоотношения, протекающие в них.

В настоящее время существует две диаметрально противоположных точки зрения на проблему коррупции.

Первая, считает коррупцию общественно опасным злом, наносящим непоправимое воздействие на общество и государство, раздающее как ржавчина моральные устои и традиции, ведущее цивилизацию и государство к деградации и гибели. Главным в этой точке зрения является то, что это явление нужно искоренять любыми средствами и способами. Вторая точка зрения считает коррупцию локомотивом исторического развития, которое является неотъемлемым элементом общественной формации развития.

Слово «коррупция» обладает множеством значений: порча, упадок, подкуп, обольщение, совращение, притон, расстраивать дела, превратность, осквернять, подвергать разрушению, фальсифицировать, искажать, позорить достоинство.

Помимо того, латинское «corruptio» означает «подкуп», «разложение»; глагол «коррумпировать» означает «подкупать кого-либо деньгами или иными материальными благами».

В римском праве слово «corrumpire» имеет значение «разламывать, портить, разрушать, повреждать, фальсифицировать, подкупать», а также «совращение, упадок, извращенность, плохое состояние, превратность (мнения или взгляда)» [1].

Применение термина «коррупция» в отношении бюрократического аппарата государства и его политической элите, обусловлено тем, что именно эта категория обладает наибольшей совокупностью властно - распорядительных полномочий в общественно – государственной среде. При всем этом наносится громадный ущерб многим интересам, как общества в целом, так и государству в частности. Обладание широкой семантикой термина «коррупция», объясняется первичным значением исходного латинского слова, определяющее его как разложение моральных устоев государственной власти.

Признаковой средой коррупции являются:

– глубокое моральное разложение личности, участвующей в коррупционных отношениях, появление деформационного поведения (вседозволенности, нарушение законов, отсутствие чувства ответственности и т.п.);

– дуализм в использовании властных полномочий, либо нерегламентированное использование власти или наоборот ненадлежащее исполнение должностных полномочий, определенных законодательными и нормативно – правовыми актами;

– глубокий конфликт личного интереса к обогащению и интересов общества и государства.

– нарушение системы работы государственных органов.

Наряду с общеизвестными трактовками понятия коррупции, существует мнение, что латинский термин «corruptio» происходит от двух корневых слов «cor» (сердце, душа, дух, рассудок) и «ruptum» (портить, разрушать). Поэтому суть коррупции не в подкупе должностных лиц, не в их обогащении, а в нарушении единства (разложении, распаде) социальной системы, в том числе системы государственной власти, предательстве законных интересов государства, сограждан посредством корыстного использования своего положения в обществе в личных целях [2, с. 23].

Своими корнями коррупция уходит в глубокое прошлое, она такое же древнее явление, как и само государство. С возникновением первых государств одновременно появляются и способы хищения государственных средств, проявляются злоупотребления чиновников, возникают попытки подкупа должностных лиц, то есть проявляется всё то, что сейчас принято называть коррупцией.

Анализ древних источников показывает, что коррупция появилась практически вместе с возникновением государственного аппарата и была в той или иной степени присуща всем странам в различные исторические периоды развития.

Одним из первых свидетельств существования коррупции являются архивы Древнего Вавилона (вторая половина XXIV в. до н. э.), а позднее и знаменитые Законы вавилонского царя Хаммурапи (XIX в. до н. э.). Именно в римском праве слово «коррупция» приобрело юридическую форму. Например, в Законах XII таблиц термин «corrumpere» используется в значении обмена за деньги показаний в суде и подкупа судьи [3, с. 51].

Одним из первых государственных деятелей, о котором сохранилось то, что он вел борьбу с коррупцией, был шумерский царь города-государства Лагаша, Урукагина, который правил во второй половине XXIV века до н. э. Именно он начал практику показательно – жесткой кары за коррупционное воровство. Но, несмотря на это борьба не приводила к положительному результату, коррупция продолжала сохраняться и приобретать разнообразные изощренное формы [4, с. 5-6].

Достаточно обширные сведения о коррупции содержатся в античном наследии.

В период Средневековья понятие «коррупция» приобретает исключительно церковное, каноническое значение и теологическую акцентировку, как «обольщение», «соблазн дьявола» и «грех». Латинское слово «corruptibilitas» означало бренность человека, подверженность разрушению. Коррупция в богословии католицизма стала проявлением греховности.

Важный импульс к осмыслению коррупции в нынешнем понимании дают труды итальянского мыслителя и политического деятеля Николо Макиавелли (1469–1527 годы). В своей работе «Государь» (1513 год) он определял коррупцию как «использование публичных возможностей в частных интересах», сравнивал коррупцию с болезнью, которую вначале трудно распознать, но легче лечить, а когда она запущена, то ее легко распознать, но излечить трудно [5, с. 656].

В Древней Руси появление первых письменных упоминаний о коррупции относят к XIV веку. Например, период IX-X вв. характеризуется появлением института «кормления». Следовательно, можно сделать вывод, что именно с этого момента коррупция приобрела на Руси характер стихийного бедствия, а бесправное положение простых сословий еще больше увеличилось.

Просуществовавшая до XVIII века система «кормления» была прекращена Петром I, который ввел в 1715 году положение о том, что получение взятки практически в любой форме становило преступлением, а чиновники стали получать фиксированное денежное вознаграждение.

После окончания правления Петра I произошло восстановление системы «кормления», а возвращение к постоянному и фиксированному жалованию - при правлении Екатерина II.

Россия в эпоху Павла I (1796-1801 гг.) и Александра I (1801-1825 гг.) не слишком сильно отличалась от России эпохи Екатерины II. Но именно в тот период возникли те изменения, которые окончательно сформировали облик коррупционной составляющей дореволюционной России. Именно в тот период произошла борьба за власть между дворянской элитой и зарождающейся олигархической средой Российской Империи. Этому во многом способствовал Указ Петра I «О престолонаследии» [4, с. 118-121].

После XIX века общество начинает усиленно влиять на работу государственного аппарата, начинают появляться инструкции и правила для государственных служащих и чиновников [6].

Новым этапом в эволюции теоретического осмысления понятия коррупции стал рубеж XIX и XX веков. Наиболее распространенным и доминирующим явилось определение коррупции, предложенное Дж. Сентурия: «использование служебного положения для извлечения личной выгоды» или «злоупотребление публичной властью ради частной выгоды» [7, с. 19].

К началу 1900-х гг. в коррупционную практику широко входит воровство и спекуляции на государственных заказах и подрядах. Именно с этого времени государство в лице императора и высших чиновников почти прекращают «политику столоначальников», прикрытие воровства некомпетентностью [8, с. 10]. Коррупция приобретает неоднозначный размах и уровень национального бедствия, что приводит к революции 1905 года, а следом за ней и к революции 1917 года [9, с. 44-46].

В период правления советской власти борьба с коррупцией имела решительный характер. Тем не менее, несмотря на суровость уголовного наказания, а именно, Уголовный кодекс СССР 1922 года предусматривал расстрел, взяточничество и коррупция находили свое проявление в советском обществе. И это несмотря на существовавший репрессивный аппарат при правлении И.В. Сталина, который не справился с явлением коррупции в России. Тем не менее в эпоху И.В. Сталина, была создана обстановка нетерпимости к любым проявлениями личной наживы и в борьбе с коррупцией в СССР к началу 50-х годов наблюдались крупные успехи.

В период Хрущёвской «оттепели» и Брежневского «застоя» государственный и общественный контроль существенно ослабли. Антикоррупционная борьба в СССР продолжалась, но нередко она носила «показной» характер или использовалась как способ устранения политических конкурентов. Апогея коррупция достигла в период Л.И. Брежнева и после него фактически до 1991 года [10, с. 101].

После Ю.В. Андропова ни К.У. Черненко, ни М.С. Горбачёву не удалось внести существенный вклад в борьбу с коррупцией в СССР, которая с середины 80-х годов вновь начала своё распространение.

В условиях современной глобализации во второй половине XX века коррупция начинает становиться международной проблемой. Массовый характер стало приобретать лоббирование интересов крупного капитала у власти, нередки стали взятки и подкуп должностных лиц государства. Негативной чертой глобализации стало то, что коррупция в одном государстве, начала негативно влиять на экономику и развитие многих других государств.

В настоящее время понятие коррупции также отражены в международных стандартах. Так, например, Резолюция Конгресса ООН: «Практические меры борьбы с коррупцией» 1990 года дает следующее определение коррупции - нарушения этического (нравственного), дисциплинарного, административного и уголовного характера, выражающиеся в противозаконном использовании своего служебного положения субъектом коррупционной деятельности» [11].

Статья 8 Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности, принятой резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 ноября 2000 года, ратифицированной Законом Республики Казахстан от 04 июня 2008 года № 40-IV и вступившей в силу на территории государства 30 августа 2008 года, определяет коррупцию умышленным уголовно - наказуемым деянием, представляющим из себя обещание, предложение или

предоставление публичному должностному лицу, лично или через посредников, какого-либо неправомерного преимущества для самого должностного лица или иного физического или юридического лица с тем, чтобы это должностное лицо совершило какое-либо действие или бездействие при выполнении своих должностных обязанностей или вымогательство или принятие публичным должностным лицом, лично или через посредников, какого-либо неправомерного преимущества для самого должностного лица или иного физического или юридического лица с тем, чтобы это должностное лицо совершило какое-либо действие или бездействие при выполнении своих должностных обязанностей [12].

Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию от 27 января 1999 года определяет коррупцию к области уголовного преступления юридических и физических лиц. Так, например, в соответствии с положениями п. 1 ст. 18 данного международного стандарта, под коррупционные действия юридического лица выражаются в активном подкупе, злоупотреблении влиянием в корыстных целях и отмывании доходов, признанных в качестве таковых в соответствии с положениями Конвенции и совершенных в интересах юридического лица каким-либо физическим лицом, действующим в своем личном качестве или в составе органа юридического лица и занимавшим руководящую должность в юридическом лице, в процессе:

– выполнения представительских функций от имени юридического лица;

– осуществления права на принятие решений от имени юридического лица;

– осуществления контрольных функций в рамках юридического лица;

– а также в связи с участием такого физического лица в вышеупомянутых правонарушениях в качестве соучастника или подстрекателя [13].

В Законе Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» коррупция определяется как «незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ» [14].

На сегодняшний день большинство ученых рассматривают коррупцию как синтетическое понятие, имеющее политологическое, право вое, криминологическое, экономическое, социологическое, культурологическое и другие значения.

Таким образом, сегодня коррупция выходит за рамки национальных границ и требует глобального подхода, подрывает государственные и международные институты власти и экономики. Она стала серьезно угрожать верховенству закона, демократии и правам человека, подрывать доверие к власти, принципам государственного управления, равенства и социальной справедливости, препятствовать конкуренции, затруднять экономическое развитие и угрожать стабильности демократических институтов и моральным устоям общества.

Литература:

1. Большой юридический словарь // http://slovar.cc/pravo
2. Бельский К.С. Об уточнении понятия «коррупция» // Государство и право. – 2012. - № 12. – С. 22 - 28
3. Черниловский З.М. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. – М.: Гардарика, 1996. – С. 51
4. Кузовков Ю.В. Мировая история коррупции.- М.: Анима-Пресс, 2010. – 247 с.
5. Макиавелли Н. Государь. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 656
6. Hodgkinson, P. The sociology of Corruption // Sociology, 1997. – Vol. 31, № 1. – P. 17–35
7. Кенжегарина Ж. Понятие коррупции, ее признаки и исторические аспекты // Фемида. – 2012. - № 4. – С. 18 – 21
8. Астанин В.В. Антикоррупционная политика России: криминологические аспекты: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. – М., 2009. – С. 10

9. Астанин В.В. Борьба с коррупцией в России XVI-XX веков: диалектика системного подхода. - М., 2003. - С. 44-46
10. Алексеев С.В. Коррупция в переходном обществе: социологический анализ: диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Новочеркасск, 2008. - С. 101
11. Резолюция Конгресса ООН «Практические меры борьбы с коррупцией» 1990 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
12. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности, принятая резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 ноября 2000 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
13. Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию от 27 января 1999 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018
14. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции», с изменениями и дополнениями по состоянию на 03 июля 2017 года // ИС «ПАРАГРАФ», 2018

УДК 63-057.2

ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Рашитова А.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

На современном рубеже становления в критериях рыночной экономики обеспечение предприятий аграрного комплекса рабочей мощью, эффективность их применения - важное условие действенного функционирования работы сельского хозяйства.

В процессе производства в качестве финансового ресурса применяется труд. В общем комплексе задач становления фирмы весомое пространство занимают трудовые ресурсы. При всей значимости материально-вещественных составляющих производства они выступают решающим моментом увеличения качества продукции и определяют эффективность всех сторон производственно-хозяйственных работ аграрного комплекса.

Увеличение производительности применения рабочей силы на предприятиях аграрного сектора во многом значит увеличение производительности труда. К моментам подъема производительности труда относятся: степень развития науки, организация изготовления, производственный навык, увеличение квалификации сотрудников, вещественное и нравственное стимулирование труда, улучшение и модернизация оснащения. Обеспечение действенного функционирование работы фирмы во многом находится в зависимости от рационального сочетания этих моментов.

Сельское хозяйство в Казахстане является одной из значимых разделов экономики, которая позволяет практически полностью обеспечивать продовольственную безопасность, а ещё экспортировать значимые объёмы сельскохозяйственной продукции за рубеж. Доля сельского хозяйства в ВВП Казахстана в периоде 2010-2015 гг. меняется не слишком заметно и оформляет около 7%(Рисунок 1). При данной доли сельского хозяйства к совокупному размеру экспорта относительна, стабильна и составляла, в среднем 17,4% в этап 2010- 2014 гг. В 2015 году имеется важное увеличение доли сельского хозяйства в ВВП, обусловленное резким уменьшением размера экспорта в номинальном выражении вследствие обесценения государственной денежных единиц.

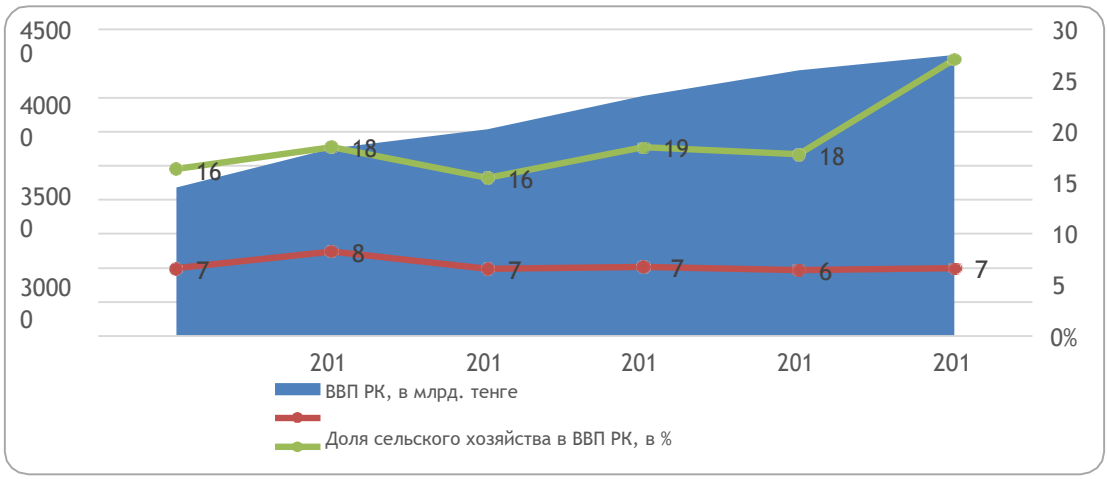

Рисунок 1. Доля сельского хозяйства Казахстана в ВВП, %

По результатам 2015 года в сельской территории живет около 43% населения, и в сопоставлении с 2010 годом, когда отношение сельского населения ко всему общественности Казахстана составляло 45,5%, этот показатель содержит направленность к уменьшению. Но в целом, исторически процент сельского населения варьируется в границах 40-45% от общего населения.

Сельское хозяйство в Казахстане считается сферой жизнедеятельности ведущей части населения. Так, по результатам 2015 года чуть больше 18% от всего экономически интенсивного населения занято в сельском, лесном и рыбном хозяйствах. Это исключительно большая отрасль, в которой задействована большая доля занятого населения. Сельскому хозяйству уступают оптовая и розничная торговля (15% от экономически активного населения) и промышленность (13%).

Продолжает сохраняться отток работников из сельского хозяйства. В 2010 г. количество занятых было равно около 2,3 млн. человек, собственно, что составляло 28% от всего занятого населения. Резкое уменьшение в 30% возможно следить в 2014 году, за это время процент занятых сократился до 1,6 млн. человек или же 18,9% от всего экономически активного населения. При данном численность наёмных сотрудников сократилась буквально в 2 раза: с 193 тыс. человек в 2010 году до 98 тыс. в 2015 году.

Одной из оснований уменьшения количества работников – исключительно невысокая заработная оплата из всех секторов экономики, которая по результатам 2015 года в номинальном выражении составила 58 859 тенге (Рисунок 3 и таблица 1).

Рисунок 2. Занятые в сельском хозяйстве, тысяч человек

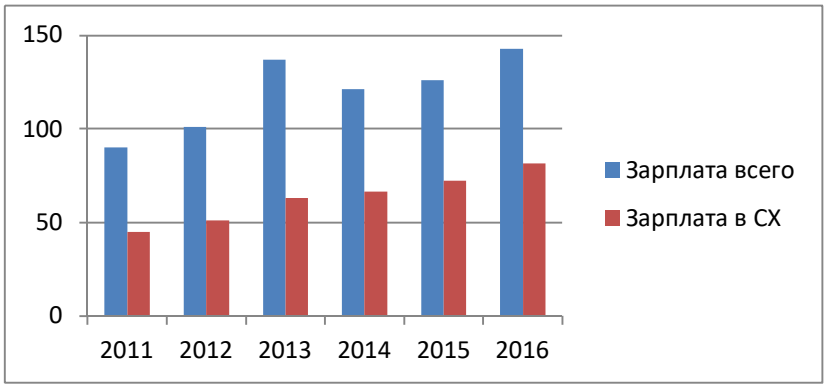

Рисунок 3. Зарплаты в СХ почти в два раза ниже средней по экономике, тысяч тенге

Таблица 1. Среднемесячная зарплата по видам экономической деятельности, тенге

	Среднемесячная номинальная заработная плата, тенге		Отношение к общереспубликанскому уровню средней заработной платы, в %		Соотношение величины минимальной оплаты труда к средней заработной плате, в %	
	2015	2010	2015	2010	2015	2010
Всего	126 021	77 611	100,0	100,0	17,0	19,3
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	72 507	36 477	57,5	47,0	29,5	41,0
Промышленность	174 436	93 119	138,4	120,0	12,2	16,1
Строительство	154 794	104 434	122,8	134,6	13,8	14,3
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	121 020	74 014	96,0	95,4	17,7	20,2
Транспорт и складирование	166 057	97 385	131,8	125,5	12,9	15,4
Услуги по проживанию и питанию	116 503	70 769	92,4	91,2	18,3	21,1
Информация и связь	180 828	110 835	143,5	142,8	11,8	13,5
Финансовая и страховая деятельность	236 689	158 121	187,8	в 2 раза	9,0	9,5
Операции с недвижимым имуществом	109 318	68 029	86,7	87,7	19,5	22,0
Профессиональная, научная и техническая деятельность	255 216	140 286	в 2 раза	180,8	8,4	10,7

Рисунок 4. Распределение занятого населения в возрасте 15-28 лет по видам экономической деятельности, в процентах

Рассматривая занятость молодежи в разрезе экономической деятельности (Рисунок 4), можно обозначить, собственно что большая доля молодежи трудится в сельском хозяйстве (17,39%) и торговле (16,58%). Впрочем, показатели в динамике демонстрирует важный отток молодежи из сельского хозяйства. В случае если в 2010 году в предоставленной области трудилось 32,96% молодых людей, то в 2015 году всего 17,39%.

Очевидно что остальные сферы демонстрируют рост занятости молодежи. Немало важно что, возрасла доля молодежи в сфере услуг.

Структура занятости населения по отраслям соответствует тенденциям мира. По оценке Международной организации труда, в 2013 году в мировой сфере предложений было занято 45,1% всех работающих. При этом процент занятых в сфере предложений за прошлые 2 десятилетия выросла на 10,1%. Доля населения занятого в сельском хозяйстве понизилась на 11,7%, а вклад индустрии в массовую занятость возрасла только на 1,6% и составила 23%.

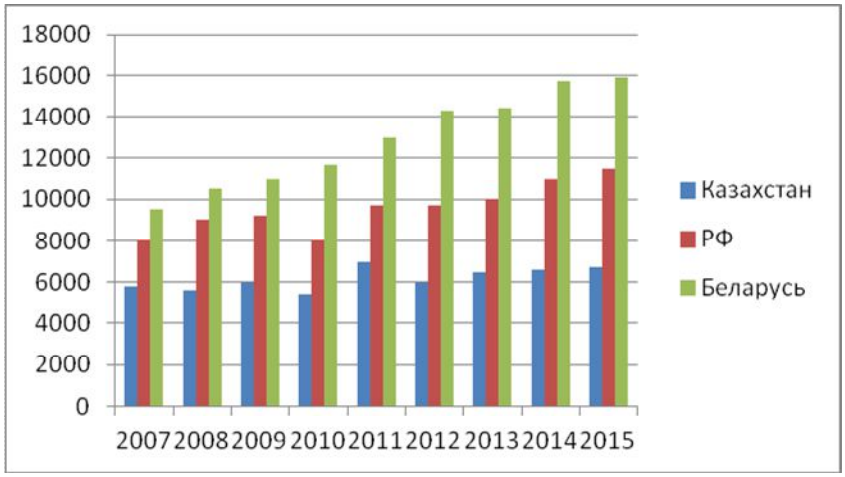

Рисунок 5. Производительность труда в АПК, в долларах

В случае если в целом по экономике производительность труда в 2016 соответствовала $15,8 тыс. ($26,3 тыс. в обрабатывающей отрасли), то в сельском хозяйстве – лишь только$4,5 тыс.

За практически 10 лет с 2007 года производительность труда в сельском хозяйстве Казахстана увеличилась только на 25% и значимо отстает от характеристик государств торговых партнеров. Так, степень производительности труда в Казахстане с показателем в $7 тыс. (2015г.) на 1-го занятого соответствует лишь только половине от показателя Беларуси и 60% от показателя РФ. В случае если же сопоставить с показателем, к примеру, Канады, то Казахстан отстает больше чем в 10 один (Рисунок 5).

Таким образом, основными направлениями увеличения производительности применения трудовых ресурсов аграрного комплекса являются следующие:

1. Приведение возрастной и образовательной структуры трудовых ресурсов предприятия к оптимальному соотношению путем:

- омоложения кадрового состава;
- создания кадрового резерва;
- разработки мероприятий по повышению квалификации персонала организаций.

2. Создание мотивирующих условий труда сотрудникам сельского хозяйства, в том числе за счет:

- увеличения значения заработной платы рабочим;
- поощрения за качество и производительность труда.

3. Обновление международной торговой базы и внедрение производственных технологий:

- оборудование и техника;
- новые технологии;

- производственные научные исследования.

Литература:

1. Официальный сайт Министерства Национальной Экономики Республики Казахстан http://economy.gov.kz/ru/
2. ОФициальный сайт Комитета по Статистике Республики Казахстан // http://stat.gov.kz
3. Официальный интернет-ресурс Министерства Сельского Хозяйства Республики Казахстан http://mgov.kz/ru/
4. Официальный сайт Продовольственной и Сельскохозяйственной Организации Объединенных Нации http://www.fao.org/home/ru/

УДК 331.2

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ОПЛАТЫ ТРУДА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Ромзанова Ф.З., Кдралин Д.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В условиях нестабильности экономики, неплатежеспособности предприятий и несвоевременности расчетов с работниками, важное значение имеет совершенствование бухгалтерского учета, в частности, учета труда и его оплаты. Большое значение имеет повышение оперативности и аналитичности учета труда и выработки. Реализация этого направления связана с внедрением автоматизированных проходных для учета и анализа использования рабочего времени, комплексной автоматизацией учета выработки, начисления всех видов выплат, включая отпускные, и формирования всех расчетно-платежных документов, созданием автоматизированных справочных систем для информирования руководства организации и работников по всем вопросам расчетов по оплате труда.

Исследование фундаментальной и специальной литературы по учету и анализу показало, что затраты на оплату труда рассматриваются в системе всех затрат предприятия. Вопросы раскрытия информации о затратах на оплату труда в учетной политике и управленческой отчетности исследованы недостаточно глубоко. Однако учет и анализ затрат на оплату труда, агрегированные в учетно-аналитическую систему, являются актуальным и перспективным направлением повышения эффективности управления затратами предприятия.

Экономическая категория «управление затратами» представляет научный интерес у ученых, поэтому широко дискутируется в специальной литературе.

Анализ определений позволяет сделать выводы:

- во-первых, управление затратами - важнейшее направление деятельности управленческого персонала, элемент системы управления предприятием, интегрирующий и координирующий все направления деятельности предприятия, позволяющий повысить эффективность использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов, так как само по себе не является самоцелью;

- во-вторых, к основным принципам управления затратами следует отнести экономичность (бережливое расходование ресурсов предприятия), ориентацию на получение необходимой информации, гибкость (необходимость совершенствования при постановке новых целей) и системность (управление различными видами затрат формирует систему управления затратами предприятия).

Управление затратами представляет собой систему, направленную на достижение поставленных целей предприятия. Однако экономическая жизнь предприятия нестабильна, поэтому цели предприятия имеют изменчивую тенденцию. Своевременный пересмотр целей предприятия в управлении затратами приводит к необходимости его совершенствования. Тем

самым подтверждается гибкость системы управления затратами. Системность в управлении затратами характеризует многообразие видов затрат, которые удобнее анализировать в разрезе пяти экономических элементов (материальных затрат, затрат на оплату труда, отчислений на социальные нужды, амортизации, прочих затрат).

Проблемы формирования эффективной системы управления затратами предприятия на оплату труда мотивируются необходимостью:

- увязки размера затрат на оплату труда с показателями производительности труда, мониторинг отклонений фактических затрат на оплату труда с установленными нормативными (плановыми) значениями;

- реагирования затрат на оплату труда на изменения таких экономических показателей, как выручка, объем производства, валовая прибыль и др.;

- наличия эффективности использования затрат на оплату труда в виде показателей зарплатоотдачи, зарплатоемкости, рентабельности и др.

Анализ места затрат на оплату труда в системе затрат предприятия, проблем формирования эффективной системы управления затратами на оплату труда, определения термина "управление затратами" и методов управления показывает необходимость формирования определения термина "управление затратами на оплату труда". Под управлением затратами на оплату труда понимается деятельность управленческого персонала, направленную на повышение эффективности использования затрат на оплату труда, в арсенале которой наряду с методами управления, объединяющими методы учета и методы анализа затрат, вовлекаются процедуры нормирования, планирования и бюджетирования.

Организационными решениями при формировании учетно-аналитической системы управления затратами на оплату труда являются выбор систем оплаты труда, а также разработка норм, планов, прогнозов и бюджетов. Фактические данные о затратах на оплату труда определяются в системе учета. Выявление отклонений фактических данных о затратах на оплату труда от установленных нормативов, планов, прогнозов и бюджетов осуществляется в процессе анализа. Процессы учета и анализа взаимодействуют между собой посредством выполнения контрольных функций. Поэтому учетно-аналитическую систему управления затратами на оплату труда формируют системы учета и анализа, а остальные элементы являются внешними (исходными) факторами.

Современные системы учета и анализа затрат предприятия (в том числе и затрат на оплату труда) приобретают практическую ценность и, несомненно, могут заинтересовать руководителей и специалистов хозяйствующих субъектов лишь в том случае, если они удовлетворяют следующим требованиям:

- процесс учета и анализа затрат предприятия (в том числе и затрат на оплату труда) в современной системе менее трудоемкий по сравнению с действующей на предприятии системой;

- большой объем информации о всевозможных видах затрат (в том числе и затрат на оплату труда) обрабатывается в современной системе более точно (ошибки отсутствуют или снижается вероятность их появления);

Выполнение указанных требований в большей степени достигается в процессе автоматизации. Процесс автоматизации учетно-аналитической системы управления затратами на оплату труда может содержать направления:

- объединение программных продуктов, автоматизирующих учет и проведение анализа;

- совершенствование программных продуктов, автоматизирующих процесс учета, предполагающее добавление возможностей анализа;

- разработка программного продукта, позволяющего автоматизировать учетно-аналитическую систему управления затратами на оплату труда.

Покрытие затрат на осуществление процесса автоматизации управления затратами на оплату труда в большей степени достигается за счет снижения трудоемкости учета и анализа, позволяющей экономить на оплате труда бухгалтеров и экономистов, отчислениях на социальные нужды и расходных материалах. В некоторых случаях на основании данных

налоговых или аудиторских проверок в расчет срока окупаемости программного продукта включают размер налоговых санкций за выявленные ошибки в учете или стоимость услуг аудиторов.

Следовательно, автоматизация учетно-аналитического обеспечения управления затратами на оплату труда имеет важное практическое значение и предоставляет возможности предприятию:

- сократить трудоемкость не только процесса учета, но и анализа и управления затратами на оплату труда за счет изменения должностных обязанностей экономиста и возможностей электронной рассылки отчетности;

- снизить риск возникновения ошибок в учете и анализе затрат на оплату труда из-за отсутствия ручной обработки информации и необходимости экспортировать информацию из одной информационной системы в другую;

Таким образом, важным направлением совершенствования учета расчетов по оплате труда является автоматизация учетного, аналитического и контрольного процесса, которая позволяет уменьшить количество ошибок при обработке информации, сократить время на осуществление учетных, аналитических и контрольных процедур, уменьшит количество ручных операций. Действенным средством улучшения учета можно считать проведение на предприятии внутреннего аудита расчетов по выплатам работникам.

В современных условиях хозяйствования большое значение имеет дальнейшее совершенствование документооборота по учету выработки и заработной платы, в частности, сокращение количества первичных документов на основе автоматизации первичного учета и внедрения машиночитаемых документов вместо бумажных. Совершенствованию документооборота способствуют интеграция учета выполнения графиков производства с учетом выработки и заработной платы, внедрение систем учета выработки, ориентированных на оплату конечных результатов труда, и других форм внутрихозяйственных экономических отношений.

Литература:

1. Назарова В.Л. Бухгалтерский учет. - Алматы: Алматыкітап, 2011. - 624 с.
2. Васильчук О.И. Управление и учет операций по мотивации работников, направленных на оптимизацию бизнеса // Инновационное развитие экономики, 2013. - 299 с.
3. Коростелев А.А. Недостатки системы повышения квалификации в обеспечении развития управленческих кадров // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология, 2011.-740 с.
4. Толпаков Ж.С., Бухгалтерский учет. – Караганда: ОАО «Карагандинская полиграфия», 2004. – 457 с.
5. Абдрасимова Ж.К. Бухгалтерский учет. - Караганда, 2001 - 319 с.

УДК 911.3

РЕСУРСЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ СРЕДНЕЙ СИБИРИ

Руденко В.В.

(Московский городской педагогический университет)

Современная педагогическая наука активно внедряет в практическую деятельность новые образовательные технологии, к которым относится образовательный туризм. Наиболее ценными ресурсами образовательного туризма являются особо охраняемые природные территории (ООПТ) заповедники, природные и национальные парки, которые обладают огромными возможностями для исследования мало измененных антропогенной деятельностью природных комплексов, проведения экологообразовательных мероприятий.

Образовательный туризм в пределах ООПТ решает также развивающие, воспитательные, оздоровительные задачи, содействует повышению культурного уровня учащихся [1, 2].

Сложившийся комплекс ООПТ Средней Сибири в пределах тундры, лесотундры, тайги является основой для ведения глобального мониторинга всех природных систем, сохранения уникальных ландшафтов, видового разнообразия флоры и фауны, а также развития экологического и образовательного туризма.

В качестве ресурсов образовательного туризма в ООПТ Средней Сибири можно рассматривать природные комплексы, сформированные в условиях многолетней мерзлоты, их компоненты, не измененные деятельностью человека, уникальные природные объекты и явления, местообитания редких видов растений, животных, живописные природные пейзажи, а также культурно-исторические объекты музеи, археологические объекты.

В пределах тундры в зоне распространения сплошной многолетней мерзлоты, расположены заповедники Большой Арктический, Таймырский, Путоранский.

Особо ценные природные объекты **Большого Арктического заповедника** представлены арктическими пустынями и тундрами, водно-болотными угодьями, уникальными птичьими базарами. Здесь находится уникальный культурно-исторические объекты остатки зимовья Верхнепясинского (XVIII в.), деревянный маяк Федора Минина (1749 г.).[4]

В городе Норильске создан Передвижной музей природы Арктики с целью сохранения, изучения, популяризации природного и культурного наследия заповедника музейными средствами. [6]

На территории **заповедника Таймырский** представлены зональные природные ландшафты: арктические, типичные, южные и горные тундры, лесотундра. В горах Бырранга распространены самые северные редколесья из даурской лиственницы. Следует отметить уникальные объекты местообитания овцебыка, редких видов птиц, морских животных, ценных видов рыб, лежбища моржей.

Здесь находится древний археологический памятник культурного наследия в Арктике – стоянка IV века до н.э. на ручье Олений.

В заповеднике организуются этнографические походы на собачьих упряжках, посещение поселений нганасанов и долганов, где можно познакомиться с повседневной жизнью коренных жителей.

В природно-этнографическом музее Таймырского заповедника представлены палеонтологические находки, экспозиции о флоре и фауне заповедника, о жизненном укладе коренных народов. На базе музея предусмотрено проведение образовательных мероприятий с посетителями, в том числе со школьниками. Организован Литературный музей Огдуо Аксеновой, долганской писательницы и поэтессы, создателя долганского букваря и письменности. [6]

Путоранский заповедник расположен в уникальных горно-субарктических, горно-таежных ландшафтах на трапповых плато. Благодаря возвышенному положению плато по сравнению с окружающими территориями Средне-Сибирского плоскогорья, прочностью трапповых вулканических отложений здесь сформировался уникальный рельеф, на реках, стекающих с плато, наблюдается множество водопадов. Здесь обитают путоранский снежный баран (единственное место обитания в мире), путоранские популяции пискулек, диких северных оленей. [3]

ООПТ тундры, лесотундры, северной тайги Средней Сибири имеют разнообразные природные ресурсы образовательного туризма, культурно-исторические объекты. Но находятся они в труднодоступных районах с суровым климатом, где практически отсутствует транспортная инфраструктура, что затрудняет развитие образовательного туризма.

В средней тайге Средней Сибири расположены **Центральносибирский и Тунгусский заповедники**. Здесь более комфортные климатические условия по сравнению с тундрой, однако, развитие образовательного туризма затруднено в связи с неразвитостью транспортной инфраструктуры, что значительно удорожает путешествия и делает весьма затруднительными

массовое посещение. К тому же, увеличение рекреационной нагрузки на ландшафты тайги может привести к их нарушениям.

Основными достопримечательностями **Центральносибирского заповедника** являются реликтовые денудационные останцы в долинах рек – «столбы», сформированные благодаря эрозионному расчленению трапповых и прочных осадочных пород, каньонообразные речные долины, водопады, пороги на реках, верховые болота. Встречаются местообитания редких птиц – беркута, кречета, орлана-белохвоста, черного аиста [5].

В заповеднике функционирует Музей природы, посетителями которого в основном являются учащиеся и жители поселка Бор, туристы. Здесь проходят практики студенты различных вузов (Вятская государственная сельскохозяйственная академия, МГУ им М.В. Ломоносова).

Тунгусский заповедник представляет собой один из уникальных районов на Земле, где имеется возможность изучать последствия космической катастрофы. На территории заповедника находятся уникальные природные объекты трапповые плато и останцы «Макиктинские высоты», геологические обнажения, начиная с триасового периода, представляющие интерес для палеонтологических исследований. Здесь были найдены ископаемые останки древних животных (бизона, мамонта, галльской лошади). Встречаются объекты археологического наследия «Стоянка Гора Белая», «Стоянка Гора Чамбэ», «Стоянка Зимовье Малина». На центральном участке заповедника находится памятник истории и культуры «Заимка Кулика».[4]

В центральной усадьбе, расположенной в с. Ванавара, работает информационный центр, где проходят различные образовательные мероприятия: показ видеофильмов об Эвенкии, чтение лекций о природе заповедника, его истории, об исследованиях Тунгусского феномена. Основными посетителями являются учащиеся средней школы, школы искусств и реабилитационного центра с. Ванавара. В заповеднике действует музей под открытым небом на кордоне Ядуликан, где представлена культура эвенков.

Олекминский заповедник охраняет ландшафты средней и горной тайги, от пойменных до горных, что позволяет рассматривать заповедник в качестве эталона природы таежных лесов. Особо ценными являются геолого-геоморфологические объекты – выходы древнейших архейских гранитов (Каменный палец и останцы на р. Олекма); геологический объект Амгинская магнитная аномалия. Особую ценность представляют археологические памятники писаницы, стоянки и погребения древнего человека времен неолита, стоянки палеотического человека. В заповеднике обитает самая северная популяция благородного оленя, проходят пути миграции северного оленя, массовой миграции птиц в весенне-осеннее время. [5]

В заповеднике действует научный стационар «Джикимда», на базе которого проходят экологические экспедиции, работает Международная полевая экологическая школа под эгидой ЮНЕСКО «Дом, в котором мы живем», где комплексные научные исследования успешно сочетаются с экологическим образованием.

Более доступны для массового посещения ООПТ южной Сибири **заповедник «Столбы» на Енисее вблизи Красноярска и природный парк «Ленские Столбы»** в верхнем течении Лены. Наиболее оптимальные биоклиматические показатели, привлекательные формы рельефа и ландшафтов, разнообразные туристические маршруты (экотропы, обзорные экскурсии, сплавы по рекам), транспортная доступность содействуют развитию образовательного туризма.

В заповедниках Средней Сибири ведется эколого-просветительская работа с учителями и школьниками. Заповедники участвуют в различных мероприятиях по экологическому образованию, организовывают школьные экспедиции и летние экологические лагеря; оказывают методическую помощь учителям; разрабатывают и проводят совместные проекты и мероприятия с дошкольными и школьными учреждениями, средними профессиональными и высшими учебными заведениями муниципальных образований.

Так как многие ООПТ Средней Сибири расположены в труднодоступных тундровых и таежных ландшафтах в пределах многолетней мерзлоты и сурового климата, актуальными

могут быть виртуальные образовательные экскурсии и путешествия, которые позволят учащимся, пусть даже заочно, посетить эти прекрасные места и углубить знания по школьному курсу географии.

Литература:

1. Гайворон Т.Д, Майнашева Г.М. Образовательные возможности особо охраняемых природных территорий Москвы. Материалы научно-практической конференции «Современные проблемы физической географии и географического краеведения». Курск, 2017, с. 58-62.
2. Гайворон Т.Д. Майнашева Г.М. Возможности экологического туризма в особо охраняемых природных территориях Москвы. Вестник МГПУ, серия Естественные науки, 2017, № 4(28), с. 25-36.
3. Заповедники Сибири. Т.I / Под общ. ред. Д.С. Павлова, В.Е. Соколова, Е.Е. Сыроечковского. — М.: ЛОГАТА, 1999.— 304 с.,
4. Заповедники Сибири. Т.II / Под общ. ред. Д.С. Павлова, В.Е. Соколова, Е.Е. Сыроечковского. — М.: ЛОГАТА, 2000.— 320 с.
5. Особо охраняемые природные территории Российской Федерации. http://www.zapoved.ru/
6. Федеральное государственное бюджетное учреждение «Объединенная дирекция заповедников Таймыра» http://zapovedsever.ru/

УДК 336

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ АО «АТФ БАНК»

Руспекова А.Г.
(СКГУ им. М..Козыбаева)

АО «АТФБанк» - казахстанский банк созданный 3 ноября 1995 года и действующий до сегодняшнего дня. АО «АТФБанк» входит в число не только крупнейших казахстанских банков, но и в число крупнейших банков постсоветского пространства по размеру активов, так к примеру, в 2016 году АО «АТФБанк» вошел в список 200 крупнейших банков стран СНГ.

Банк развивает универсальный профиль и оказывает весь спектр банковских услуг: корпоративным клиентам; розничным клиентам; субъектам малого и среднего бизнеса; клиентам Private Banking. Банк располагает 17 филиалами во всех областных центрах Казахстана и широкой сетью отделений и банкоматов. [4].

Величина кредитного портфеля на конец 2016 года равна 806626 млн.тенге, увеличение с 2015 года на 2016 год составило 2,07%, с 2014 года на 2015 год увеличение составило 21,63% и на конец 2015 года было равно 790282 млн.тенге. Кредиты, выданные корпоративным клиентам на конец 2016 года равны 777795 млн.тенге это на 2,16 меньше чем в 2015 году, хотя с 2014 года на 2015 год наблюдалось увеличение на 14,25%. Кредиты, выданные розничным клиентам за 2016 год составили 169472 млн.тенге, за анализируемый период данный показатель увеличивается (2015 год-2,09%; 2016 год- 13,92%), однако в структуре данного показателя кредит на покупку автомобилей происходило снижение на 2016 год на 7,56%. Кредиты, выданные клиентам до вычета резерва под обесценение и концу 2016 года были равны 947268 млн.тенге, за анализируемый период данный показатель увеличивается, так с 2014 года на 2015 год это увеличение составило 12,14%, а с 2015 года на 2016 год это увеличение составило 0,38%

В структуре кредитного портфеля АО «АТФБанк» за 2016 год большая доля принадлежит кредитам, выданным корпоративным клиентам 82% и 18% принадлежит кредитам, выданным розничным клиентам, за 2015 год доля кредитов, выданных корпоративным клиентам равна 85%, а доля кредитов, выданных розничным клиентам равна 15%, за 2014 год доля кредитов, выданных корпоративным клиентам находилась на уровне 83%, соответственно, доля кредитов, выданных розничным клиентам – 17%.

В структуре кредитов, выданных корпоративным клиентам за анализируемый период

большая доля принадлежит кредитам выданным крупным предприятиям (2014 год-63%; 2015 год-70%; 2016 год-68%) и малая доля принадлежит кредитам, выданным малым и средним предприятиям (2014 год-20%; 2015 год-15%; 2016 год-14%). В структуре кредитов, выданных розничным клиентам за данный период большая доля принадлежит потребительским кредитам (2014 год-10%; 2015 год-9%; 2016 год-11%), затем небольшая доля принадлежит ипотечным кредитам (2014 год-7%; 2015 год-6%; 2016 год-7%) и самая малая доля принадлежит кредитам, на покупку автомобиля (рисунок 1).

Начиная с 2015 года АО «АТФБанк» проводит активную деятельность по снижению уровню проблемных займов. В качестве мер при работе с проблемными займами банки выделяют продажу коллекторским компаниям, списание безнадежной задолженности, пролонгацию общего срока кредита, изменение графика платежей, рефинансирование долга.

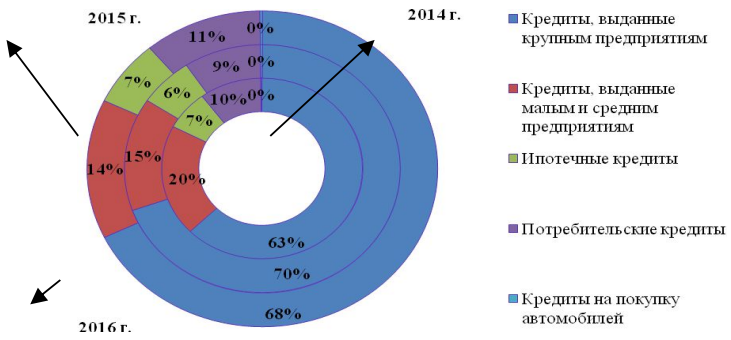

Рисунок 1. Структура кредитного портфеля АО «АТФ Банк» за 2014-2016 гг.

Сегодня остро стоит вопрос о необходимости банками передачи неработающих активов в АО «Фонд проблемных кредитов», которые неохотно это осуществляют. Основной причиной является стоимость продажи фонду прав требований по займам по стоимости, определенной независимой оценочной компанией, с применением дисконта.

В данном случае возникают несогласия между предложенной оценкой Фонда и оценкой самого банка. Так за 2016 год кредиты, выданные корпоративным клиентам были просрочены на 178404 млн.тенге на срок с 1 дня до больше 1 года, а кредиты, выданные розничным клиентам за этот же срок были просрочены на сумму 44086мил.тенге.

В структуре качества кредитов, выданных крупным предприятиям за 2016 год большую долю занимают стандартные непросроченные кредиты -43%, затем чуть меньшую долю занимают реструктурированные непросроченные кредиты - 22%, одна из малых долей приходится на просроченные кредиты сроком более 1 года – 17% и 13% - непросроченные кредиты, самая маленькая доля приходится на просроченные кредиты сроком более 90 дней, но менее 1 года (рисунок 2).

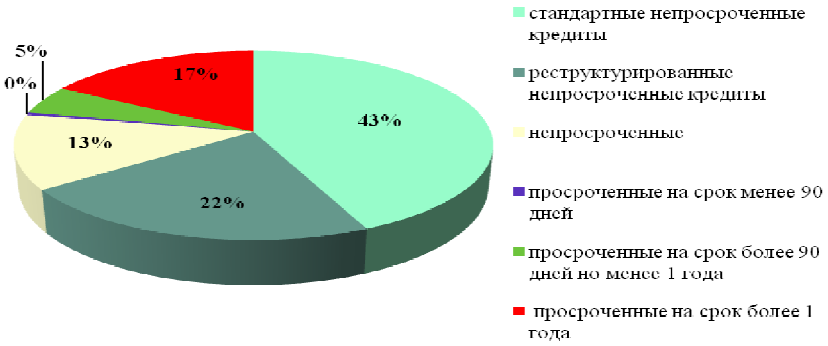

Рисунок 2. Структура качества кредитов, выданных крупным предприятиям за 2016 год

В структуре качества кредитов, выданных малым и средним предприятиям за 2016 год большую долю занимают стандартные непросроченные кредиты - 66%, затем чуть меньшую долю занимают просроченные кредиты сроком более 1 года - 24%, одна из самых малых долей приходится на непросроченные – 4% и 3% - просроченные кредиты сроком более 90 дней и просроченные сроком более 90 дней, но менее 1 года (рисунок 3).

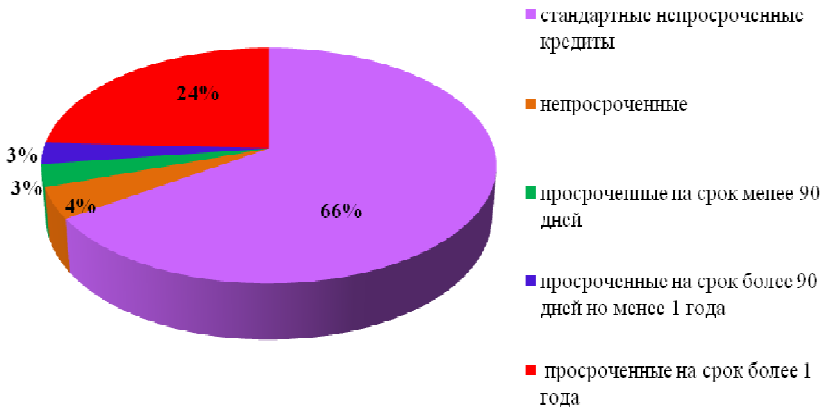

Рисунок 3. Структура качества кредитов, выданных малым и средним предприятиям за 2016 год

В структуре качества ипотечных кредитов за 2016 год большую долю занимают непросроченные кредиты - 66%, затем меньшую долю занимают просроченные кредиты сроком более 360 дней - 25%, одна из самых малых долей приходится на просроченные на срок 180-360 дней – 4% и 2% - просроченные кредиты на срок 90-179 дней и просроченные на срок менее 30 дней, и самая малая доля всего 1% принадлежит просроченные кредиты на срок 30-89 дней (рисунок 4).

Рисунок 4. Структура качества ипотечных кредитов за 2016 год

В структуре качества потребительских кредитов за 2016 год большую долю занимают непросроченные кредиты - 79%, затем меньшую долю занимают просроченные кредиты сроком более 360 дней - 11%, одна из самых малых долей приходится на просроченные на срок менее 30 дней – 4% и 3% - просроченные кредиты на срок 90-179 дней, 2% - просроченные на срок 180-360 дней, и самая малая доля всего 1% принадлежит просроченные кредиты на срок 30-89 дней (рисунок 5).

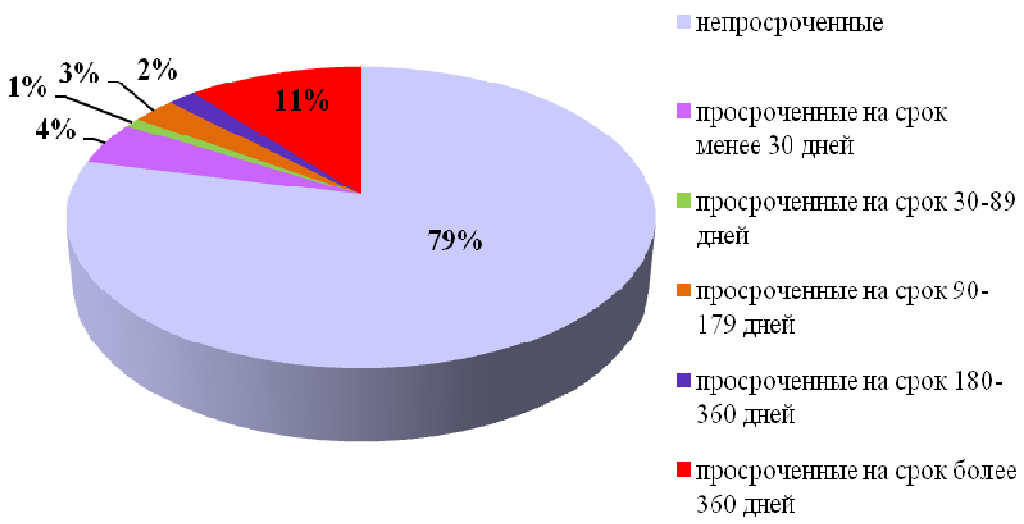

Рисунок 5. Структура качества потребительских кредитов за 2016 год

В структуре качества кредитов, на покупку автомобилей за 2016 год большую долю занимают непросроченные кредиты - 85%, затем меньшую долю занимают просроченные кредиты сроком более 360 дней - 13%, одна из самых малых долей – 1% приходится на просроченные на срок менее 30 дней и просроченные на срок 180-360 дней (рисунок 6).

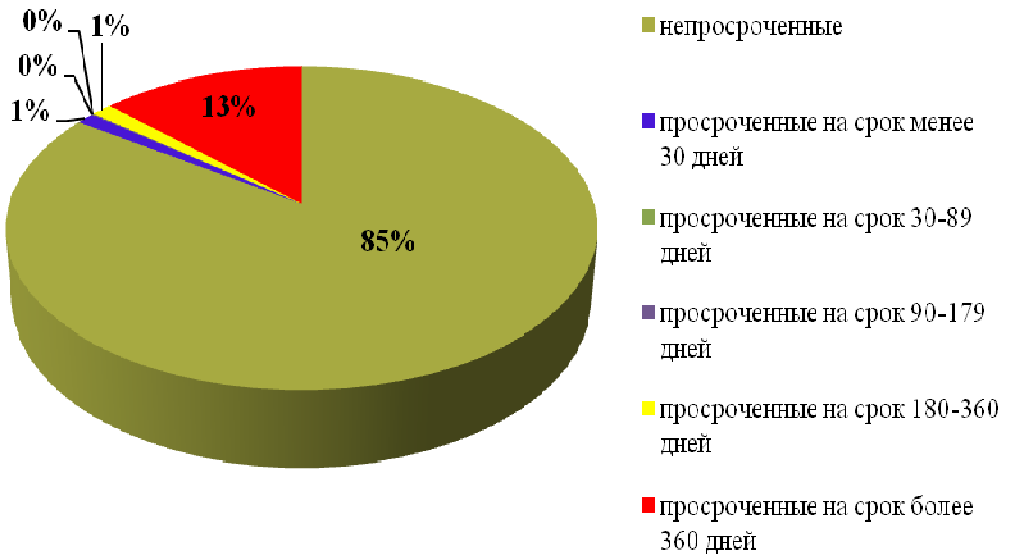

Рисунок 6. Структура качества кредитов, на покупку автомобиля за 2016 год

Таким образом, проанализировав выше изложенную информацию можно сказать следующие: АО «АТФБанк» имеет высокую долю проблемных кредитов. К данным кредитам относятся невозвращенные кредиты, либо кредиты, возврат которых маловероятен или невозможен в срок. Большая доля таких кредитов говорит о том, что система кредитования не сбалансирована в отношении риска/доходности или же, что эффективная ставка, включающаяся в себя необходимость покрытия убытков от не возврата, велика. Сегодня проблемные кредиты представляют серьезную угрозу не только для отдельного банка, но и для всего банковского сектора Ресублики Казахстан в целом. Поэтому АО «АТФБанк» необходимо пересмотреть действующею систему управления кредитным портфелем. Новая система управления кредитным портфелем должно включать в себя следующие (рисунок 7).

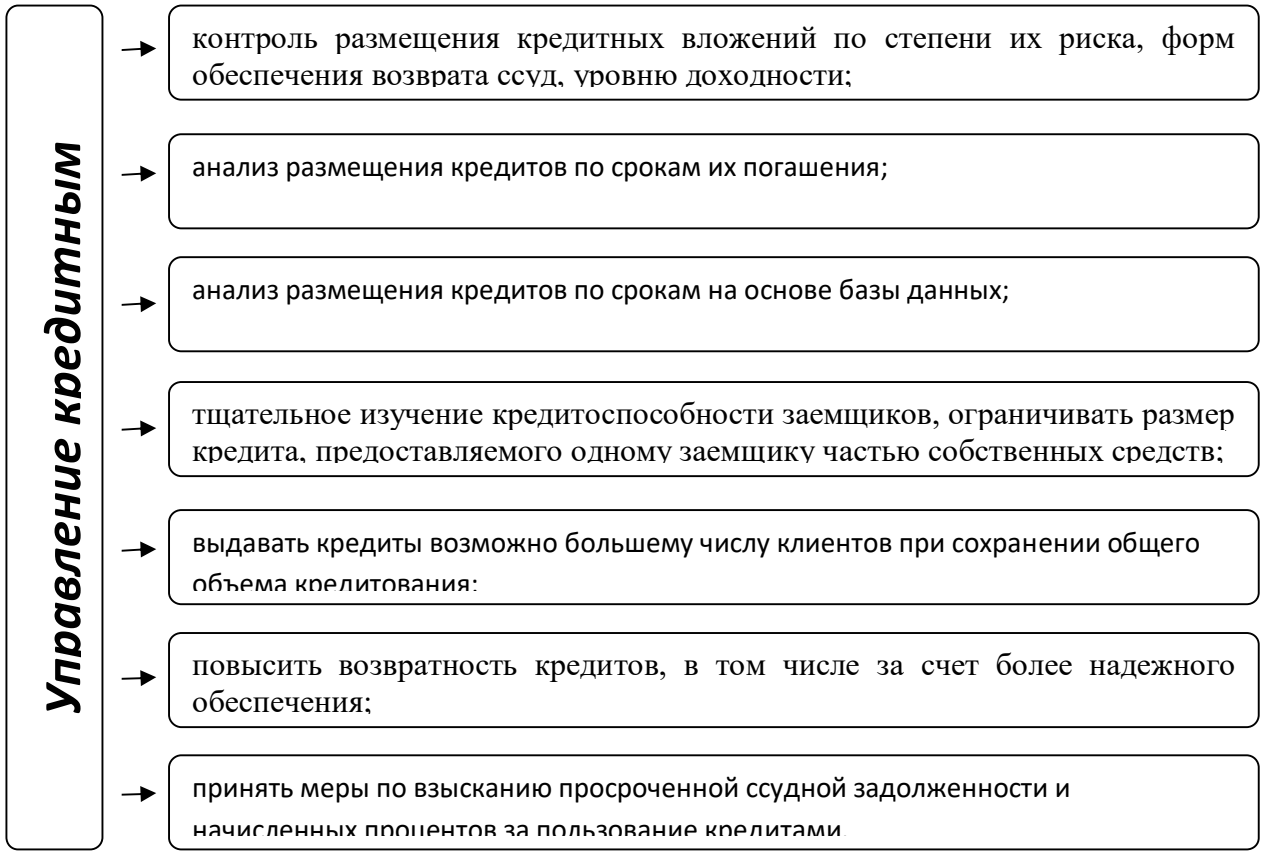

Рисунок 7. Управления кредитным портфелем

Кредитные вложения банка можно классифицировать с учетом ряда критериев: уровня кредитоспособности клиента, формы обеспечения возврата кредита, возможности страхования ссуд, оценки надежности кредита экономистом банка и др. Доля каждой группы кредитов в общей сумме кредитных вложений коммерческого банка и ее изменение служат основой для прогнозирования уровня коэффициента ликвидности, показывает возможности продолжения прежней кредитной политики банка или необходимость ее изменения. Группировка ссуд по отдельным заемщикам, осуществляемая при помощи новых технологий, позволяет ежедневно контролировать уровень коэффициентов ликвидности и анализировать возможности дальнейшей выдачи крупных кредитов самостоятельно банком или путем участия в банковских консорциумах.

Анализ размещения кредитов по срокам их погашения, который осуществляется путем группировки остатков задолженности по ссудным счетам с учетом срочных обязательств или оборачиваемости кредитов на шесть групп (до 1 мес.; от 1 до 3 мес.; от 3 до 6 мес.; от 6 до 12 мес.; от 1 до 3 лет и свыше 3 лет), может служить основой для прогнозирования уровня текущей ликвидности баланса банка, раскрытия «узких» мест в его кредитной политике.

Анализ размещения кредитов по срокам на основе базы данных в частности, с помощью анализа предстоящего погашения и предстоящей выдачи кредитов в ближайшие 30 дней по отдельным клиентам и видам ссуд (на основе кредитных договоров и оборачиваемости кредитов), позволит контролировать высвобождение ресурсов или возникновение потребности в них. Такой анализ можно делать ежедневно, а также с учетом данных кредитных договоров, находящихся на стадии проработки. Результаты анализа могут использоваться банком для оперативного решения вопросов по покупке или продаже ресурсов. Такой анализ раскрывает глубинные, скрытые процессы, выявляет те тенденции, которые при прочих неизменных обстоятельствах могут вызывать падение уровня ликвидности и платежеспособности коммерческого банка, дает возможность предупредить эти последствия путем внесения коррективов в политику банка [2, с.94].

Таким образом, на сегодняшний день АО «АТФ Банк» –казахстанский банк с богатым международным стандартами и четкой стратегией на создание уникальной системы обслуживания клиентов, входит в число крупнейших казахстанских банков. Однако для АО «АТФ Банк», как и для любого другого банка Казахстана, проблема управления проблемными кредитами является чрезвычайно актуальной, поскольку показатель просроченности и сомнительной задолженности по кредитному портфелю высок. Именно по этой причине, АО «АТФ Банк» необходимо пересмотреть действующею систему управления кредитным портфелем, и создать новую систему управления кредитным портфелем, включающею тщательный анализ и контроль за кредитоспособностью заемщика.

Литература:

1. Рысбекова Ж. Деятельность коммерческих банков, 2002.- с .74.
2. Сейткасимов А.Г. Управление банковской ликвидностью и методы ее анализа, 2007. – с.110.
3. www.atfbank.kz.
4. www2.deloitte.com/kz/ru.

УДК 336.025

ОЦЕНКА УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Руспекова А.Г.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

На сегодняшний день одна из главных проблем в экономической науке является экономическая безопасность государства в условиях глобализации. На формирование стабильной экономической безопасности государства, оказывают влияние следующие факторы: динамика экономического роста, ВВП, курс национальной валют, природно-ресурсный потенциал страны и так далее.

Республика Казахстан – самая крупная экономическая система Средней Азии и вторая экономика после Российской Федерации на просторах постсоветского пространства по уровню ВВП как всей страны, так и на душу населения. Несмотря на то что, экономика Казахстана пережила множество негативных влияний, как и все страны, бывшего СССР, она стала одной из самых быстрорастущих. Важная роль в становлении быстрорастущей экономики Казахстана принадлежит тесной взаимосвязи с Российской Федерации, а так же с Китайской Народной Республикой. Сегодня, основными движущими элементами развития казахстанской экономики является: добыча нефти и газа, минералов, металлов, развитие машиностроения и металлообработки.

Результаты развития экономики Казахстана, можно проследить через анализ основных макроэкономических и финансовых показателей. Одним из таких показателей является валовой внутренний продукт (ВВП), уровень инфляции, стабильность национальной валюты по отношению к иностранной валюте, внешняя торговля, международные резервы и другие.

Динамика валового внутреннего продукта экономики Казахстана за 10 лет, а именно с 2008 года по 2017 год демонстрирует стабильный рост. Самый большой темп рост ВВП был зафиксирован в 2010 году, который составил 29,5%. На конец 2017 года ВВП равен 51566764,1млн. тенге, что наглядно демонстрирует рисунок 1.

Согласно прогнозам Национального Банка Республики Казахстан величина валового внутреннего продукта к концу 2022 года должна достичь 75875,4 млрд.тенге.

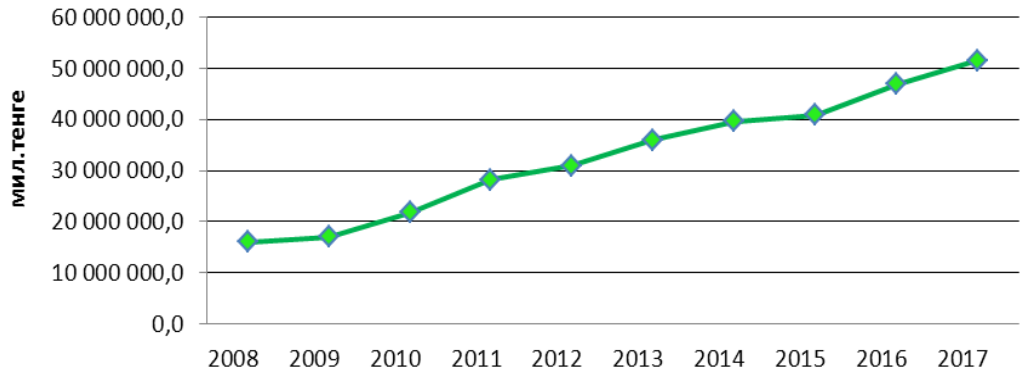

Рисунок 1. Динамика валового внутреннего продукта Казахстана за 2008-2017гг.

Положительный вклад в рост экономики за 2017 год внесло увеличение производства товаров на 7,2% и услуг на 2,3%. В 1 полугодии 2017 года положительный вклад в рост ВВП внесли горнодобывающая (рост на 9,4%) и обрабатывающая промышленности (рост на 6,5%), оптовая и розничная торговля (рост на 2,4%), транспорт и складирование (рост на 3,9%), операции с недвижимым имуществом (рост на 2,1%). Объем промышленного производства на 1 сентября 2017 года составил 14 184,5 млрд.тенге.

Положительная динамика изменения ВВП является основанием для укрепления национальной валюты и играет немаловажную роль при привлечении зарубежных инвестиций

Для Казахстана 2017 год характеризуется незначительным ростом экономики - 4,3%. Уровень инфляции в Республики Казахстан за 2017 год составил 7,1%, это самый низкий уровень за анализируемый период. При этом базовая инфляция на конец 2017 года составила 6,2%, что представлено на рисунке 2.

Рисунок 2. Динамика годовой и базовой инфляции за 2014-2017 гг.

Уровень инфляции оказывает существенное влияние на валютный курс. Поэтому стабильность национальной валюты по отношении к иностранной валюте играет большую роль в рассмотрении результатов развития экономики страны.

На 1 января 2018 года курс тенге по отношению к доллару США равен 332,33 тенге. В Республике Казахстан из года в год наблюдается увеличение курса тенге по отношению к доллару США, что представлено на рисунке 3.

За 2017 год наблюдались изменения курса тенге к доллару США. Колебания курса тенге по отношению к доллару наблюдались весь год, эти колебания были связанны со снижением/ростом цены на нефть. Так за 2017 год тенге по отношению к доллару США укрепился на уровне 4,6%.

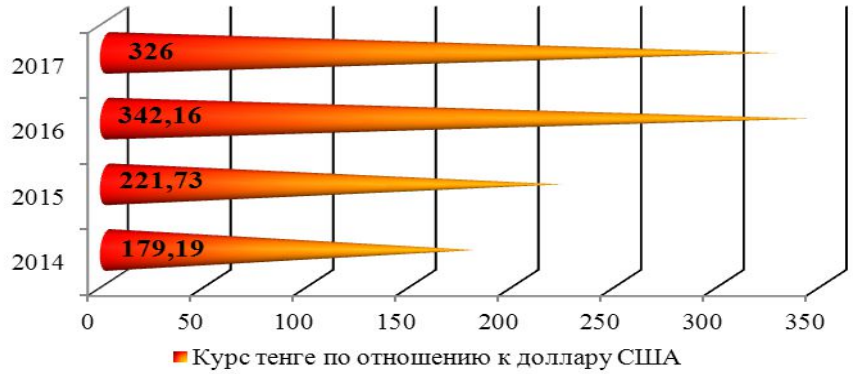

Рисунок 3. Динамика курса тенге по отношению к доллару США за 2014-2017 гг.

Стабилизацию экономической безопасности в контексте глобализации в Республике Казахстан осуществляет Национальный Банк Республики Казахстан, через денежно-кредитное регулирование казахстанской экономики. Национальный Банк осуществляет свою деятельность при помощи своих инструментов, таких как: официальная ставка рефинансирования; уровень ставок вознаграждения по основным операциям денежно-кредитной политики; норматив минимальных резервных требований; в исключительных случаях прямее количественные ограничения на уровень и объемы отдельных видов операций.

С 1 апреля 2017 года значение официальной ставки рефинансирования приравнивается к значению базовой ставки, установленной на соответствующую дату. Национального Банка Казахстана устанавливает базовую ставку в зависимости от общего состояния денежного рынка, спроса и предложения по займам, уровня инфляции и инфляционных ожиданий, в соответствии с этой ставкой осуществляется переучет коммерческих векселей. При этом базовая ставка является ориентиром по ставкам вознаграждения для основных операций денежно-кредитного регулирования казахстанской экономики.

Базовая ставка имеет тенденцию к снижению и составляет по состоянию на сегодняшний день 9,5%. Так за 2015 год средний размер официальной ставки рефинансирования Национального Банка составил 14%, а за 2016 год средний размер был равен 15%. На рисунке 4 четко проиллюстрировано изменение размера базовой ставки Национального Банка Республики Казахстан за период с 2015-2017 гг.

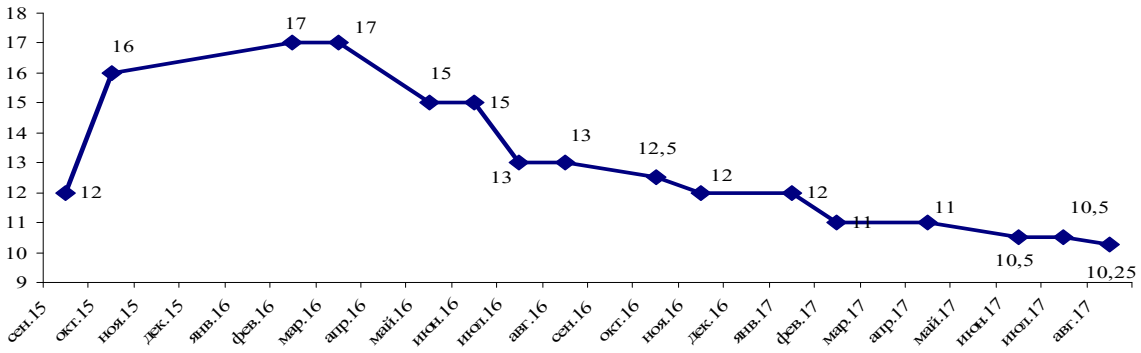

Рисунок 4. Размер базовой ставки НБ РК
за сентябрь 2015 г.- август 2017 г., %

Базовая ставка Национального Банка Республики Казахстан действует на предложение денег через объемы кредитов, предоставляемых по базовой ставке, и денежную базу. Прирост объемов рефинансирования увеличивает денежную базу и предложение денег, сокращение - уменьшает.

По оперативным данным, денежная база в феврале 2017 года незначительно расширилась на 0,2% и составила 4 686,9 млрд. тенге. Узкая денежная база, т.е. денежная база без учета срочных депозитов банков второго уровня в Национальном Банке, сжалась на 1,8% до 4 136,4 млрд. тенге.

В феврале 2017 года основной объем торгов на денежном рынке проводился на рынке автоматического РЕПО. Ставка на денежном рынке формировалась с учетом уровня базовой ставки. Объем торгов на рынке автоматического РЕПО в увеличился на 9,6% до 5 306,9 млрд. тенге. Также в этом периоде средневзвешенная ставка по 1-дневным операциям РЕПО (индикатор TONIA1) сложилась на уровне 10,8% годовых (в январе 2017 года – 11,5%). Формирование индикатора TONIA, который является таргетируемой (целевой) ставкой при проведении операций по денежно-кредитному регулированию на денежном рынке, происходило в основном близко к нижней границе процентного коридора базовой ставки. Инструменты НБ РК по абсорбированию ликвидности не пользовались спросом, так как существовало отсутствие свободных тенговых средств у банков. По этой причине размещал краткосрочные ноты и занимался привлечением депозитов.

Казахстанская экономика, входящая в состав глобальной экономики, нуждается в постоянном повышении уровня экономической безопасности в условиях глобализации. Одним из направлений повышении уровня экономической безопасности должно стать совершенствование эффективности денежно-кредитного регулирования казахстанской экономики.

Совершенствование эффективности денежно-кредитного регулирования можно добиться с принятием законодательной базы с целью регулирования криптовалюты на территории Республики Казахстан. При этом основной целью данного закона должно быть определение правового статуса виртуальных денег. В принятии данного законодательства, в первую очередь заинтересовано само государство, так как закон подобного характера будет способствовать решению следующих задач: борьба с мошенничеством и черным рынком; защита участников рынка; противодействие отмыванию денег; создание пункта для лицензирования и налогообложения криптовалюты.

Если на территории Республики Казахстан будет принята законодательная база для регулирования криптовалют и определен её правой статуса, то это будет способствовать решению проблемы, заключающееся в дефиците долгосрочного финансирования, а также обеспечение последующего роста казахстанской экономики.

Не для кого не секрет, что с самого начала криптовалюта использовалась, как инструмент для отмывания денег. Если же будет принята законодательная база, решающая проблему анонимности, тогда это напротив позволит бороться с отмыванием денег и соответственно решит проблему вывода капитала из теневой экономики.

Также с появлением в Казахстане законодательной базы, с четко выстроенной системой налогообложения, для регулирования криптовалют на территории нашей станы, создаст дополнительный источник доходов для государственного бюджет.

Таким образом, проанализировав информацию, отражающую экономическую безопасность Республики Казахстан в контексте глобализации, можно прийти к следующему выводу: текущие внутренние макроэкономические условия имеют достаточно стабильный характер. Немаловажная роль в этом принадлежит Национальному Банку Республики Казахстан. Национальный Банк Республики Казахстан путем использования различных инструментов, реализует умеренно-сдерживающие денежно-кредитное регулирование казахстанской экономики. Совершенствование денежно-кредитного регулирования казахстанской экономики можно добиться с принятием законодательной базы с целью регулирования криптовалюты на территории Республики Казахстан.

Литература:

1. Анисимов А.А. Макроэкономика. Теория, практика, безопасность. - М.: ЮНИТИ, 2013. - 599 с.

2. Фоот Ю.В., Цвингер И.Г. Методологические подходы к оценке экономической эффективности инвестиций // Материалы конгресса «Инновация и глобальные проблемы социальных наук -2017», апрель 2017, Анталия
3. www.nationalbank.kz

УДК 336.77

ПРОБЛЕМА ПРОСРОЧЕННОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПО ПОТРЕБИТЕЛЬСКИМ КРЕДИТАМ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ АО ДБ «АЛЬФА-БАНК»)

Сагитова А.Е.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Развитие банковской системы в нашей стране привело к огромному многообразию предложений кредитных программ. Банки, конкурируя друг с другом, стремятся сделать кредитные продукты как можно более привлекательными для заёмщиков, чтобы обеспечить приток большого числа клиентов.(3)

В настоящее время одним из самых востребованных кредитов является **потребительский кредит**. Его название говорит само за себя. **Потребительский кредит** подразумевает займ, который выдаётся обычным гражданам – физическим лицам. Кредитные деньги можно потратить по своему усмотрению – нецелевой кредит, либо на удовлетворение конкретных нужд заёмщика – целевой кредит.

Для оформления последнего зачастую требуется наличие залога или его роль выполняет товар, для покупки которого и были необходимы взятые взаймы у банка деньги. Примером целевого потребительского кредита служит автокредит и ипотека, когда автомобиль и приобретённая недвижимость находятся в залоге у банка до тех пор, пока заёмщик полностью не исполнит взятые на себя обязательства.

Целевые кредиты, как правило, более выгодны для заёмщика и имеют по сравнению с нецелевыми кредитами лояльные условия договора. Их отличают пониженные процентные ставки и удобные графики погашения займа. Что касается ипотечного кредитования, то зачастую государство и местные власти помогают в выплате кредита определённым категориям заёмщиков, разрабатывая всё новые и новые программы и выдавая субсидии. Это – программы помощи молодым семьям, учителям, военнослужащим и многие другие.

По субъектам кредитной сделки различают (рисунок 1):

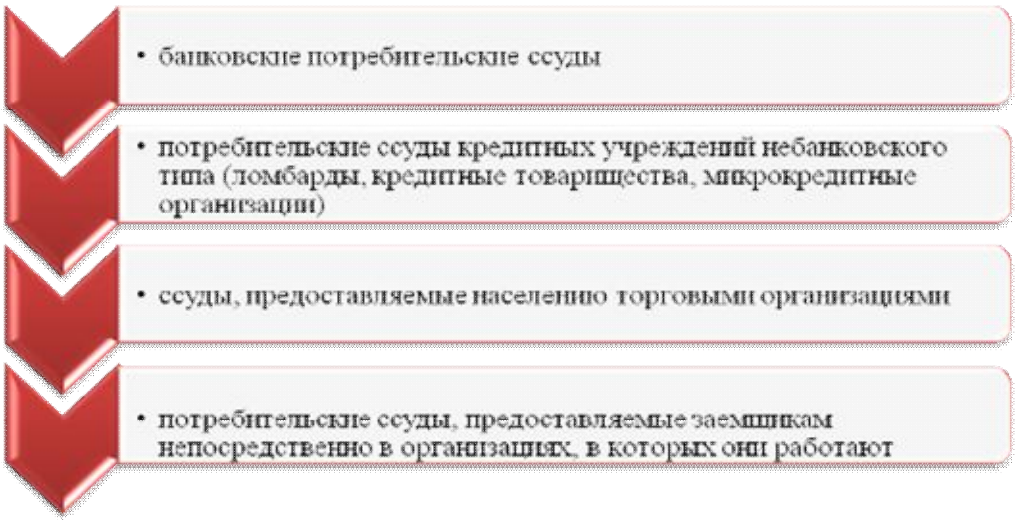

Рисунок 1. Субъекты кредитной сделки

По срокам кредитования потребительские кредиты подразделяются на (рисунок 2):

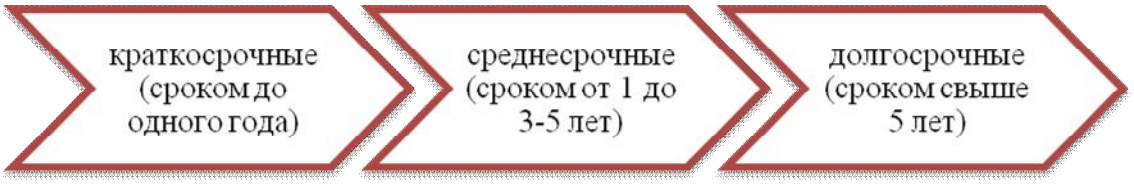

Рисунок 2. Сроки кредитования потребительских кредитов

В настоящее время банки делят ссуды на краткосрочные и долгосрочные.

По методу погашения различают ссуды:

- погашаемые единовременно;
- ссуды с рассрочкой платежа.

По методу взимания процентов ссуды классифицируются:

- ссуды с удержанием процентов в момент ее предоставления;
- ссуды с уплатой процентов в момент погашения кредита;
- ссуды с уплатой процентов с равными взносами на протяжении всего срока пользования (ежеквартально, раз в полугодие или по оговоренному графику).(2)

Потребительский кредит имеет двойственную функцию: с одной стороны, с увеличением товарооборота растет объем кредита, поскольку спрос на товары порождает спрос на кредиты, с другой стороны, рост кредитования населения усиливает эффективный спрос.

Потребительский кредит играет существенную значимость в экономике многих стран. В связи с этим он подвергается государственному регулированию. На него распространяется порядок надзора и контроля за банковским и коммерческим кредитами.Также данный вид кредита вызывает спрос населения на товары и содействует увеличению их производства и реализации.

В данной статье объектом анализа является АО ДБ «Альфа-Банк», основанный в 1994 году, является дочерним банком российского АО «Альфа-Банк» и входит в инвестиционную холдинговую компанию ABH Holdings S.A. представленную в России, Казахстане, Украине, Беларуси и Нидерландах. Также дочерние компании ABHH ведут деятельность на Кипре и в Великобритании. ABH Holdings S.A. в свою очередь входит в состав многопрофильного Консорциума «Альфа-групп». АО ДБ «Альфа-Банк»в Казахстане является универсальным финансовым институтом и оказывает все виды банковских услуг.(5)

Перейдем непосредственно к анализу ссудного портфеля АО ДБ «Альфа-Банк». Ссудный портфель АО ДБ «Альфа-Банк» за данный период уменьшается: в 2014 г. составил 154 025 млн. тг, в 2015 г. – 143 775 млн. тг, а в 2016 г. – 110 332 млн. тг. Таким образом, сокращение за 2015 год составило 10 250 млн. тг или 6,7%, за 2016 год – 33 443 млн. тг или 25,3 %.(6)

Рассматривая структуру кредитного портфеля по типам заемщиков, можно наглядно увидеть, что корпоративные кредиты занимают основную долю в кредитном портфеле Банка. В 2014 г. доля данного показателя составила 82,09 %. Доля потребительских кредитов равна 16,30%, а доля кредитов индивидуальных предпринимателей и ипотечных кредитов незначительно велика: 0,97% и 0,64% соответственно. В 2015 г. доля корпоративных кредитов уменьшилась на 6,17% и составила 75,92%.Доля потребительских кредитов увеличилась на 6,42% и стала равна 22,72%. Доля кредитов индивидуальных предпринимателей и ипотечных кредитов составила 0,75% и 0,61% соответственно. В 2016 г. происходит уменьшение доли корпоративных кредитов на 3,13%, она составила 72,79%. Доля потребительских кредитов возросла на 2,45% и составила 25,17%. Доля кредитов индивидуальных предпринимателей и ипотечных кредитов составила 1,08% и 0,97% соответственно.

Структура ссудного портфеля по типам заемщиков за 3 года представлена на следующих рисунках:

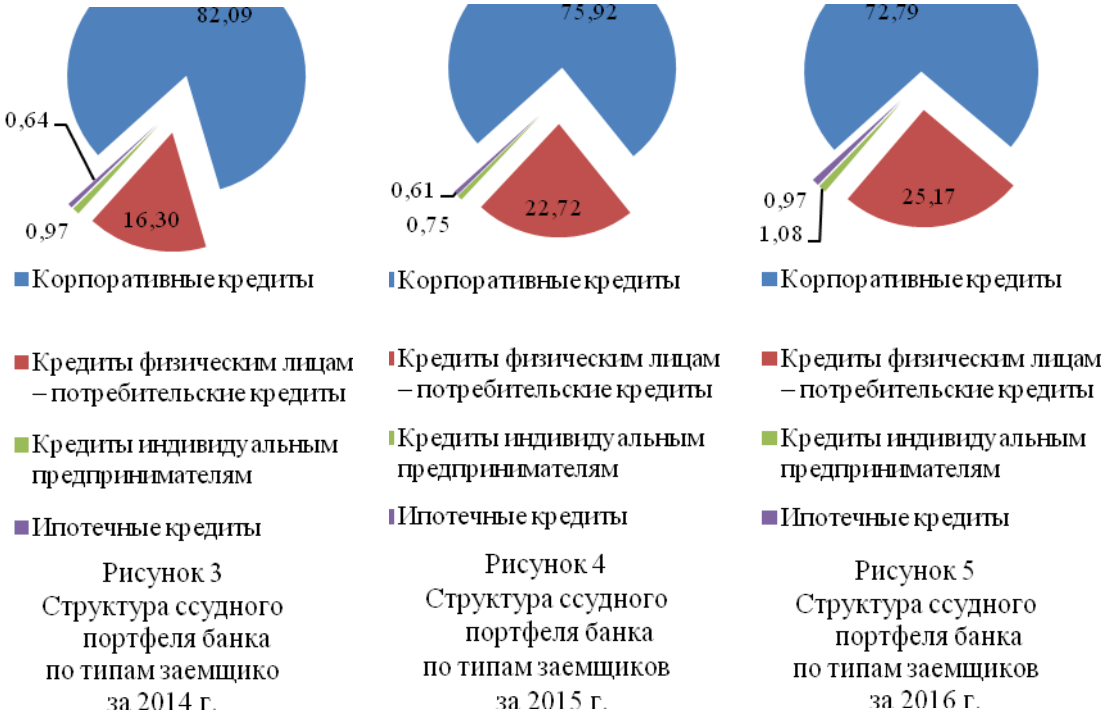

Рисунок 3
Структура ссудного портфеля банка по типам заемщико за 2014 г.

Рисунок 4
Структура ссудного портфеля банка по типам заемщиков за 2015 г.

Рисунок 5
Структура ссудного портфеля банка по типам заемщиков за 2016 г.

Перейдем к оценке качества потребительского кредитования АО ДБ «Альфа-Банк». На рисунке 6 видно, что в 2014 г.сумма кредитов с задержкой платежа менее 30 дней составила 443 млн.тг, в 2015 г. она увеличилась на 829 млн.тг или почти в 3 раза. В 2016 году показатель снизился на 204 млн.тг и составил 1032 млн.тг. Сумма кредитов с задержкой платежа от 30 до 90 дней в 2014 г. составила 289 млн.тг, в 2015 г. показатель увеличился на 492 млн.тг и составил 781 млн.тг. В 2016 г.происходит снижение на 238 млн.тг и сумма составила 543 млн.тг.

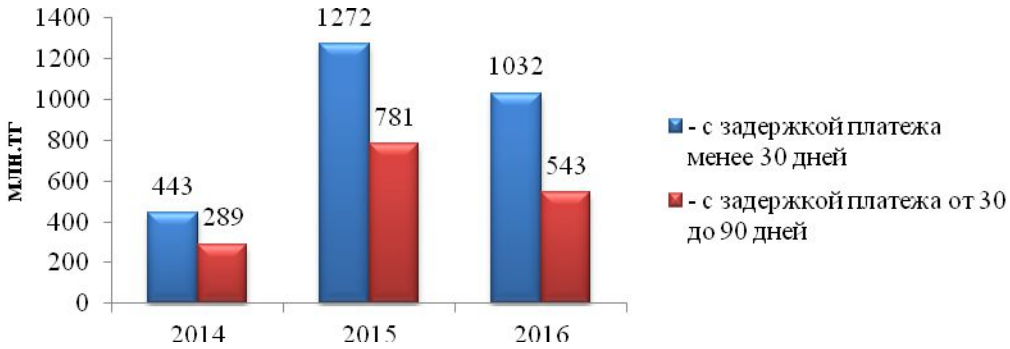

Рисунок 6 . Просроченные, но необесцененные кредиты банка за 3 года

На рисунке 7 можно увидеть, что в 2014 г. сумма кредитов с задержкой платежа от 91 до 180 дней составила 147 млн.тг. В 2015 г. показатель увеличился в 5 раз и составил 791 млн.тг, а в 2016 г.сумма составила 466 млн.тг, происходит снижение показателя на 325 млн.тг. Сумма кредитов с задержкой платежа от 181 до 360 дней в 2014 г. была равна 88 млн.тг,в 2015 г. показатель увеличился почти 3 раза и составил 258 млн.тг. В 2016 г. сумма уменьшилась на 37 млн.тг и составила 221 млн.тг. Если говорить о кредитах с задержкой платежа свыше 360 дней,

то они имеют тенденцию роста: в 2014 г.показатель был равен 4 млн.тг, в 2015 г. он увеличился в 2,5 раза и составил 10 млн.тг, а в 2016 г. сумма увеличилась в 63 раза и составила 637 млн.тг.

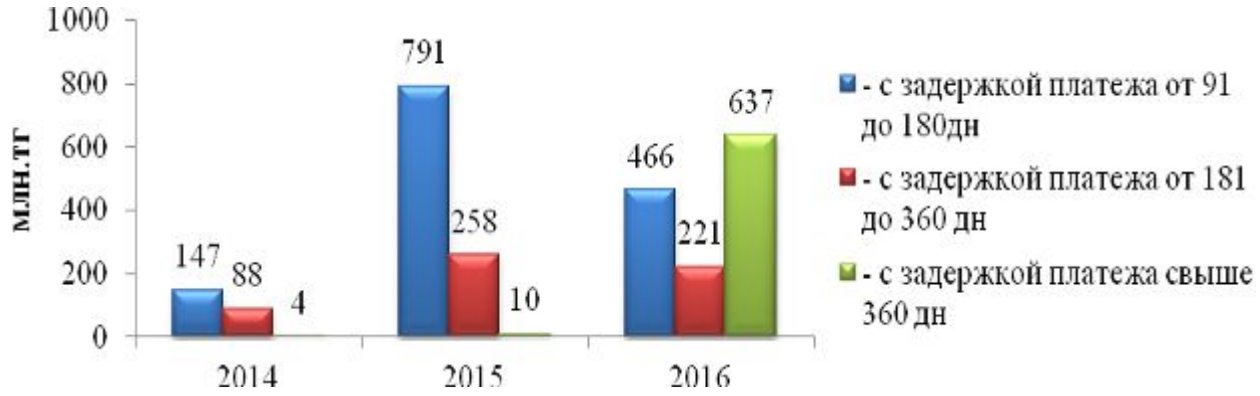

Рисунок 7. Обесцененные кредиты банка 2014-2016 гг.

Все вышеперечисленное говорит о том, что в течении анализируемого периода не только происходит снижение размера кредитного портфеля, но и постоянное ухудшение его качества. Кредитная деятельность АО ДБ «Альфа-Банк» является основным видом деятельности коммерческого банка. А, как известно, кредитная деятельность сопряжена с высоким уровнем риска.

Для того, чтобы не допустить дальнейших просроченных задолженностей, Банк должен осуществлять постоянный контроль за выполнением условий кредита, обусловленных договором, или кредитный мониторинг. Контроль за ходом погашения ссуды и выплатой процентов по ней служит важным этапом всего процесса кредитования. Он заключается в периодическом анализе кредитного досье заемщика, пересмотре кредитного портфеля банка, оценке состояния ссуд и проведении аудиторских проверок. В ходе осуществления мониторинга сотрудники банка должны строго придерживаться требований законодательства и условий договоров о конфиденциальности информации о клиенте. Конечная цель - обеспечить погашение в срок основного долга и уплату процентов по кредиту.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2017 г.)
2. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)
3. Банковское дело: учебник / ред. Г. С.Сейткасимов. - Алматы:, 2013. - 576 с
4. Официальный сайт Национального Банка РК - www.nationalbank.kz
5. Сайт АО ДБ «Альфа-Банк» - www.alfabank.kz
6. Сайт Казахстанской Фондовой биржи – www.kase.kz

УДК 658(075)

К ВОПРОСУ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОЦЕССНОГО ПОДХОДА В УПРАВЛЕНИИ МЕДИЦИНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

Садвакасова Г.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современных экономических условиях особое значение приобретает способность организации адекватно реагировать на изменения внешней среды. Крайне актуальным становится решение задачи внедрения новых форм управления, гарантирующих рост показателей эффективности лечебно-профилактических учреждений при минимальных затратах и высоком качестве оказания медицинской помощи. Непрерывное улучшение качества является в современных условиях основной доктриной успешно функционирующей медицинской организации.

Достижению поставленных целей служит разработанная, документально оформленная, внедренная и поддерживаемая в рабочем состоянии медицинской организацией система менеджмента качества (СМК), соответствующая требованиям международных стандартов (МС) ИСО серии 9000, применяющаяся во многих странах мира в разных отраслях, в том числе и в области здравоохранения.. Настоящий стандарт направлен на применение "процессного подхода" при разработке, внедрении и улучшении результативности системы менеджмента качества с целью повышения удовлетворенности потребителей путем выполнения их требований. Качество продуктов и услуг определяется качеством процессов, результатом которых они являются.

Все составные элементы системы управления медицинской организацией совместно с системой менеджмента качества интегрированы в единую унифицированную систему управления. Система управления процессами (СУП) предоставляет субъектам управления верхнего уровня средства управления, позволяющие установить взаимосвязи между подсистемами, устранить противоречия, возникающие на стыке сложных бизнес-процессов. Как показывает наш опыт, это способствует повышению эффективности планирования любой деятельности, рационального распределения и использования всех имеющихся ресурсов.

На рисунке 1 представлена модель системы менеджмента медицинской организации, основанная на процессном подходе, которая иллюстрирует связи между всеми имеющимися процессами. Из схемы видно, что заинтересованные стороны (потребители, производители медицинских услуг, руководство организации, поставщики, все обеспечивающие подсистемы) играют существенную роль в определении исходной информации, отражающей требования потребителей. Мониторинг удовлетворенности заинтересованных сторон требует оценки информации о восприятии заинтересованными сторонами выполнения их требований, что находит свое отражение в требованиях стандарта ИСО 9004-2001.

Для успешного функционирования системы менеджмента качества должны быть четко определены виды деятельности и их взаимосвязь. Часто выход одного процесса образует непосредственно вход следующего. Применение в организации системы процессов наряду с их идентификацией и взаимодействием, а также менеджмент процессов могут считаться "процессным подходом". При описании процессов и их взаимодействии в СМК результативно используется цикл Деминга - Шухарта PDCA в сочетании с инструментами качества. Преимущество процессного подхода состоит в возможности управления, которое обеспечивается на стыке отдельных процессов, а также при их комбинации и взаимодействии.

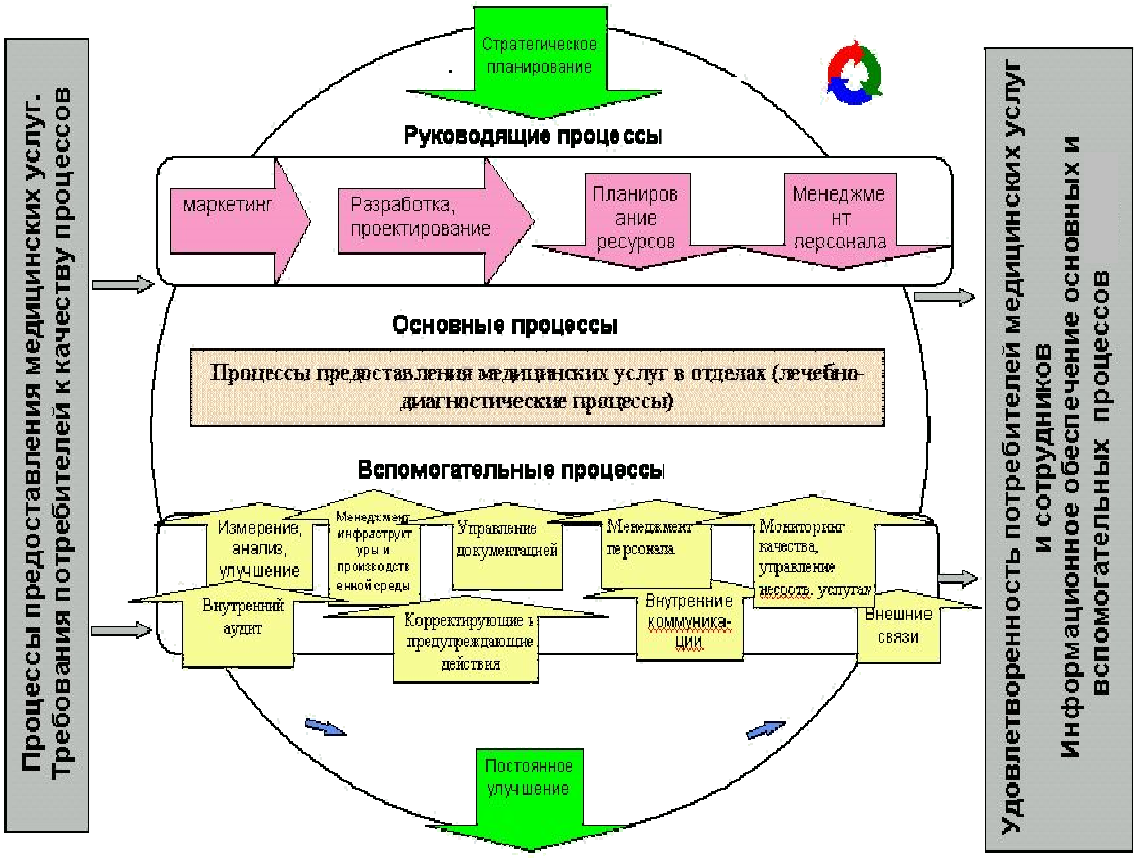

Рисунок 1. Модель системы менеджмента качества медицинской организации, основанная на процессном подходе.

Практически всю деятельность любой медицинской организации можно представить в виде совокупности бизнес-процессов. Определение бизнес-процесса дано в стандарте ISO 9001:2000, где указано, что это устойчивая, целенаправленная совокупность взаимосвязанных видов деятельности (последовательность работ), которая по определенной технологии преобразует входы в выходы, представляющие ценность для потребителя. Процессы можно описать на разных уровнях, но они всегда имеют начало, определенное количество шагов посередине и четко очерченный конец. Не существует стандартного перечня процессов, и поэтому можно рекомендовать медицинской организации для более глубокого понимания собственной ситуации все процессы были разделены на четыре основных группы: процессы управленческой деятельности руководства, обеспечения ресурсами, жизненного цикла услуг и процессы проведения измерений, анализа и улучшений.

Предлагается к применению процедура определения и идентификации процессов системы менеджмента качества (СМК ПП), которая состоит из следующих этапов:

1. Составление контекстной диаграммы.
2. Декомпозиция контекстной диаграммы с определением процессов уровня А (первого уровня).
3. Декомпозиция дочерних диаграмм процессов уровня А с определением процессов уровня В (второго уровня).
4. Декомпозиция дочерних диаграмм процессов уровня В с определением процессов уровня С (третьего уровня).
5. Построение дерева процессов СМК ПП.

По существу данная последовательность универсальна для любой организации, в том числе осуществляющей медицинскую деятельность. В целом алгоритм выполнения данной процедуры представлен на рисунке 2.

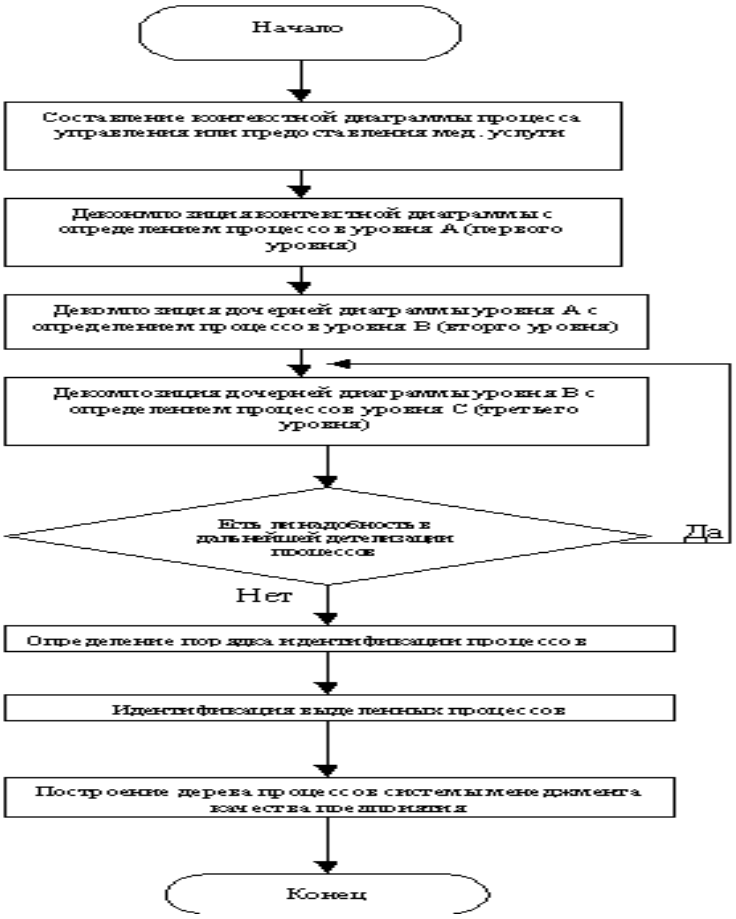

Рисунок 2. Алгоритм процедуры определения и идентификации процессов

Основные процессы разделены по однородному признаку и выделены в группы, имеющие стандартный алгоритм действий, описанный в технологическом регламенте предоставляемых медицинских услуг. Разработана карта процесса, заполняемая ее владельцем (в нашем случае заведующим отделом), содержащая перечень вопросов, позволяющих без труда с использованием программных средств моделирования построить графическое изображение процесса.

Наибольшую сложность представляет собой описание процессов управления. Требования процессного подхода к разработке, внедрению и поддержанию в рабочем состоянии СМК изложены в пп. 4.1 а - е стандарта ИСО 9001. Их состав и порядок определяют структуру системы с вовлечением всех процессов, необходимых для СМК, и логическую последовательность деятельности по реализации процессного подхода. Руководствуясь требованиями стандарта, были построены основные процессы СМК Иркутского диагностического центра, один из которых представлен на рис.3.

Описание бизнес-процессов дает в конечном итоге ощутимые результаты, позволяющие произвести глубокую и объективную оценку всех видов деятельности. В ходе описания бизнес-процессов зачастую выявляются скрытые связи и взаимоотношения, которые до этого момента не учитывались, но использование которых в конечном итоге может приводить к существенному повышению эффективности функционирования всего процесса. Внедрение процессного подхода существенно меняет механизмы управления медицинской организацией, улучшая взаимосвязи между подразделениями, основная цель деятельности которых – непрерывное совершенствование. Руководство, осуществляющее управление процессами, имеет возможность основные свои усилия сосредоточить на стратегических вопросах. Преимущество процессного подхода состоит в непрерывности управления, которое он

обеспечивает на стыке между отдельными процессами в рамках системы процессов, а также при их комбинации и взаимодействии.

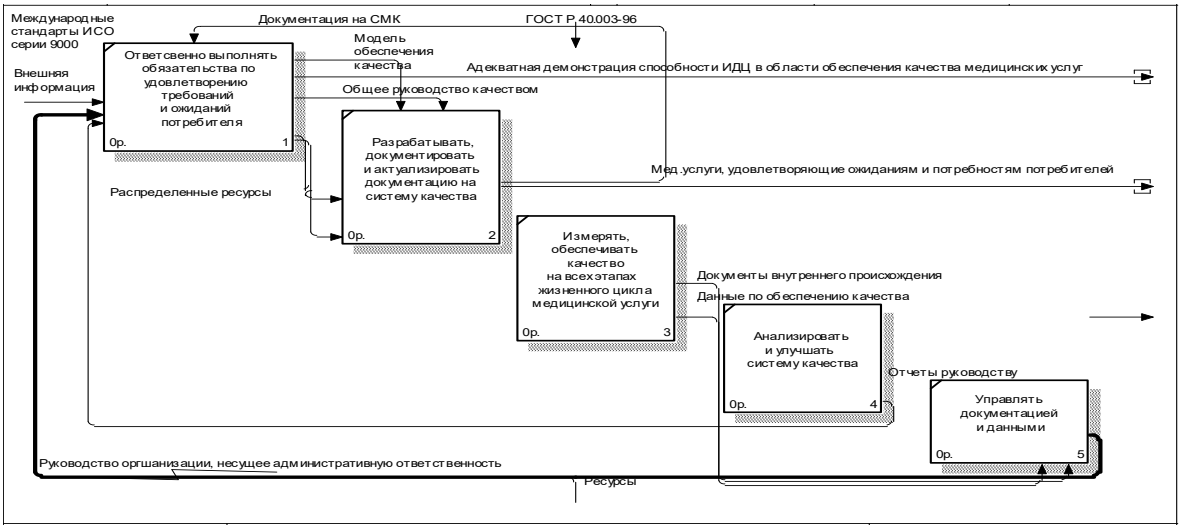

Рисунок 3. Контекстная диаграмма обеспечения качества предоставляемых медицинских услуг

Таким образом, применение процессного подхода в деятельности современной медицинской организации (особенно с высокой технологизацией всех процессов) позволяет существенно повысить эффективность управления, снизить персоналозависимость, оптимизировать систему использования имеющихся ресурсов на фоне повышающейся удовлетворенности потребителей медицинских услуг.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О системе здравоохранения»
2. Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана от 31.01.2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»
3. Концепция «Модернизация 3.0 в здравоохранении»
4. Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.)

УДК 331.105.4

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ КАК КОНКУРЕНТНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО

Саин Ж.А.

(Университет «НАРХОЗ»)

Знание основ конкурентного преимущества способствует правильным и эффективным действиям для создания конкурентности на всех этапах данного процесса, от появления идеи и до ее воплощения.

Некоторые авторы предлагают рассматривать конкурентность компаний и фирм исходя из изменения следующих факторов: продукт, рынок, отрасль, технология, персонал.

Большой вклад в изучение конкурентности сделал Майкл Портер, который считал, что товар обладает конкурентным преимуществом тогда, когда отличительные черты позволяют получать от продажи более высокую прибыль, чем в среднем по рынку[1].

Другой специфической особенностью конкурентности является преимущество продукта, которое проявляется в превосходстве над конкурентами в экономической, технической, технологической, организационной областях деятельности. Если компания стремится занять ведущие позиции в своей отрасли, она обязана иметь конкурентные преимущества.

Методы исследования. Для исследования выбран эмпирический метод. Эмпирический метод включает в себя:

- наблюдение;
- накопление и отображение фактов;
- установление связей между ними.

Исследование проводилось с позиций общеметодологического системного подхода.

Результаты и их обсуждения

Наиболее полное и развернутое определение конкурентной способности дано А.Захаровым. Им выделены характеристики марки или товара, которые создают определенное превосходство, над прямыми конкурентами [2].

Существование сложной экономической ситуации в настоящее время создают условия для разработки подходов к формированию и достижению конкурентных преимуществ организации. Поэтому, следует отметить, опыт диверсификации все активнее привлекается к бизнес-процессам предприятий.

Диверсификация является корпоративным уровнем стратегического управления бизнеса, активно участвует в процессе управления предприятием и является частью стратегических планов компаний, как за рубежом, так и в Казахстане.

В своей реализации процесс диверсификации достаточно сложный, поскольку подразумевает изменения в таких сферах, как компетентность и технология, а также разработка новых стратегий развития.

Определение термина «диверсификация» и само понимание сущности претерпело естественное развитие в историческом процессе и продолжает оставаться неоднозначным [3].Само определение диверсификации понимается как расширение ассортимента, производства товара, развитие одновременно нескольких, не связанных друг с другом видов бизнеса. То есть некоторые ученые трактуют диверсификацию как «сложную форму развития концентраций» или же, как изменение при расширении сфер и направлений деятельности компании [5]. Определенное сочетание данных явлений – одно из первоочередных альтернативных преимуществ в конкурентоспособности предприятий.

Следовательно, опираясь на мнения ученых, в данной статье предложено рассматривать диверсификацию как стратегию корпоративного уровня, разрабатываемую с целью обеспечения конкурентоспособности бизнеса в долгосрочной перспективе, предполагающую формирование производственных направлений в новых для данного предприятия областях деятельности.

Экономические потери в бизнесе, зачастую компенсируются за счет освоения другого вида деятельности, который призван сохранить жизнедеятельность предприятия. При замедлении роста основных показателей развития компании, диверсификация становится средством улучшения перспектив ее развития. Экономическими преимуществами диверсификации являются:

- обмен технологиями;
- ослабление последствий кризисов;
- усиление позиций при конкуренции;
- снижение издержек;
- перераспределение денежных потоков;
- уменьшение рисков;
- уменьшение зависимости от конъюнктуры рынка.

В основе диверсификации, в первую очередь, лежат экономические выгоды для компании, проявляющиеся в ослаблении воздействия кризисных факторов, таких как падение рентабельности основного вида бизнеса, усиление конкуренции и смягчение их последствий.

Следовательно, перед каждым предприятием, столкнувшимся с таким явлением, как падение спроса, встает выбор улучшенной и новой стратегии развития, призванной решать задачи продвижения предприятия в наиболее предпочтительную отрасль, поиск преимуществ обновления, оценка ожидаемой прибыли в каждом виде бизнеса, и, следовательно, выявление наиболее эффективных стратегических возможностей.

Для определения наиболее подходящей предприятию стратегии, оценки ее преимуществ и недостатков, следует обратить внимание на такие явления в процессе производительности, как выявление действующего направления бизнеса, сравнительный анализ эффективности каждого вида деятельности, сравнение конкурентных позиций и их результативность, создание новых путей для повышения конкурентоспособности и результативности предприятия [3].

Исторический опыт подтверждает, что процессы диверсификации зачастую реализуют фирмы-лидеры и главным условием достижения является наличие средств на развитие и реализацию нового бизнеса [5]. В целом, следует отметить, что некоторое улучшение в развитии бизнеса с помощью стратегий диверсификации возможно даже в условиях кризиса не только для стабильно растущих компаний, но и для организаций, имеющих сложности с реализацией товаров на выбранном сегменте рынка.

Данная условность определяет форму диверсификации как: внедрение в новую отрасль путем создания новой организации; родственная диверсификация; неродственная диверсификация. Видами же диверсификации и повышения эффективности являются, такие явления, как: ликвидация либо исключение бизнеса; обновление и реструктуризация предприятия; многонациональная диверсификация. Движущими мотивами диверсификации компании выступают такие факторы, как цели высшего руководства компании, динамика внешней деловой среды и ресурсные возможности компании [5].

Развитие бизнеса при создании новой организации, согласно опыту, является самым выгодным направлением диверсификации. Предприятие не нуждается в установлении взаимоотношений с поставщиками и клиентами, в рекламе и продвижении, а также, в получении опыта. Сложность данной формы представляет собой поиск предприятия, покупка которого имеет преимущество перед ценой.

Весьма значимым элементом диверсификации является выбор вида деятельности, то есть родственной или неродственной сферы деятельности, и данная классификация позволяет обусловить такие виды диверсификации, как концентрическая и конгломератная диверсификация. Концентрическая, иными словами, родственная диверсификация включает в себя категории родственного рынка, управленческого соответствия и совместного использования ресурсов, таких как материалы и реализация. Данная стратегия внедрения основана на схожести производственных элементов, которые позволяют использовать опыт диверсифицируемой компании. К примеру, ассортимент пополняется новыми изделиями, которые с технической и маркетинговой точки зрения похожи на существующие товары фирмы.

Данный вид диверсификации ориентирован на использование совпадений цепочек ценности или их звеньев для достижения синергетического эффекта, усиливающего конкурентную позицию компании по двум основным причинам: экономия на масштабах деятельности и повышение устойчивости компании в кризисные моменты благодаря связям и взаимной поддержке направлений бизнеса. Такие преимущества, как снижение издержек, единый сбытовой канал и использование общей торговой марки, положительно влияют на повышение производительности.

Однако довольно часто компании выбирают стратегию неродственную, диверсификации, которая подразумевает собой многообещающие финансовые выгоды в любой отрасли [6]. Данный процесс является конгломератным видом диверсификации и характеризуется проникновением предприятия в другие отрасли производства. Например, осуществляется пополнение ассортимента компании изделиями, не имеющими никакого отношения ни к применяемой в ней технологии, ни к существующим уже товарам фирмы. При конгломератной диверсификации между отдельными сферами деятельности компании не

существует никаких связей и элементов совпадения в области их производственно-коммерческой деятельности, а происходит только передача денежных средств. Звенья цепочек ценности здесь настолько разнородны, что это не позволяет обмениваться навыками или технологиями, объединять виды деятельности, снижать издержки и создавать иные конкурентно значимые преимущества.

Эффективность данной стратегии объясняется рядом причин, таких как снижение риска зависимости предприятия от одной отрасли, возможность инвестирования в более перспективные отрасли и получения дополнительной прибыли, приобретение компаний со скрытым потенциалом и низкой ценой. В то же время данный вид диверсификации достаточно сложен в вопросах управления различными предприятиями, отсутствие возможности обмена опытом для снижения издержек или производственных достижений. Стремление расширить сферу деятельности приводит к тому, что приоритетные направление бизнеса вбирают в себя лучшие ресурсы, остальные развиваются по остаточному принципу, и как следствие, в целом отражается на финансовом и производственном потенциале компании.

Описанные явления диверсификации являются взаимозаменяемыми, что позволяет предприятиям адаптировать соответствующую стратегию к реальным условиям бизнеса.

Заключение

Таким образом, мы видим, что в основе диверсификации, в первую очередь, лежат экономические выгоды для компании, проявляющиеся в ослаблении воздействия кризисных факторов, таких как падение рентабельности основного вида бизнеса, усиление конкуренции и смягчение их последствий.

Следовательно, перед каждым предприятием, столкнувшимся с таким явлением, как падение спроса, встает выбор улучшенной и новой стратегии развития, призванной решать задачи продвижения предприятия в наиболее предпочтительную отрасль, поиск преимуществ обновления, оценка ожидаемой прибыли в каждом виде бизнеса, и, следовательно, выявление наиболее эффективных стратегических возможностей.

Гипотеза

Потери в бизнесе, компенсирующиеся за счет умения освоения другого вида деятельности, проявляет гибкость и устойчивость предприятия и связано это, в первую очередь, с тем, что предприятия стремятся сохранить свой бизнес. А если наблюдается замедление роста основных показателей развития компании, диверсификация становится все более привлекательным средством улучшения перспектив ее развития.

Диверсификация идентифицируется как преимущество в процветании предприятий, сохранения конкурентоспособности, а также освоения новых сфер деятельности. Применение различных видов диверсификации как фактора для повышения конкурентоспособности бизнеса многогранны и представляют собой объекты для дальнейших исследований.

Литература:

1. Портер М. Э. Конкуренция. - М.: 2005. – 608 с.
2. Захаров А.Н. Конкурентоспособность предприятия: сущность, методы оценки и механизмы увеличения. – 2004. – № 1–2. – С. 1–5.
3. Томпсон А.А. мл., Стрикленд А.Ш. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа. – М.: 2007 г. –576 с.
4. Монич А.И. Диверсификация как форма управления деятельностью предприятия в кризисных условиях. Экономические науки. Норильский индустриальный институт. – Н.: 2009. 199 с.
5. Серов В.М., Ивановский В.С., Козловский А.В. Инвестиционный менеджмент. - М.: 2000. – с. 7.
6. Макаров А.В., Гарифуллин А.Р. Диверсификация как инструмент развития современного предприятия. Известия УрГЭУ. – М: 2010. – С. 27-28

ӘОЖ 691.33

КӘСІПОРЫННЫҢ КАПИТАЛ ҚҰНЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Сапарова Д.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Нарықтық экономика жағдайларында кез-келген кәсіпорын үшін өзінің шаруашылық-қаржылық қызметін қажетті қаражаттармен (қаржы ресурстарымен) қамтамасыз ету мәселесі маңызды басқару объектісі болып табылады.

Қаржы ресурстары дегеніміз, жалпы алғанда, – бұл кәсіпорынның қарамағындағы және оның қаржылық міндеттемелерін орындауға, өндірісті қаржыландыруға бағытталатын ақша қаражаттарының жиынтығы болып табылады. Қаржы ресурстары өндіріс барысын дамытуға, өндірістік емес сала объектілерін қолдауға және дамытуға, сондай-ақ резервтік қорларды қалыптастыруға бағытталады.

Кәсіпорын қызметін қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету – бұл өндіріс барысын қаржыландыру нысандарының, әдістерінің және принциптерінің жиынтығы болып табылады. Бір сөзбен айтқанда кәсіпорынның қаржы ресурстарының көздерін қалыптастыру деп кәсіпорын капиталының қалыптасу процесін айтады. Кәсіпорынның қаржы ресурстарын тартуының ішкі және сыртқы көздері болады.

Ішкі қаржыландыру көздері дегеніміз – бұл кәсіпорын қызметі барысында қалыптасатын меншікті қаражаттардан қалыптасады. Бұлардың қатарына кәсіпкерліктен алынған табыс, амортизациялық аударымдар, кәсіпорынның активтерін сатудан немесе қажетсіз мүлікті, қосалқы бөлшектерді сатудан түскен қаражаттарды жатқызуға болады.

Ішкі қаржыландыру көздерімен қатар кәсіпорындар сыртқы қаражат көздерін тартуға да мүмкіндіктері бар. Сыртқы қаржыландыру көздері дегеніміз өндіріске қажетті қаржы ресурстарының сыртқы инвесторлар мен кредиторлар салымдары есебінен қалыптасуын білдіреді. Сыртқы қаражат көздерін тартудың негізгі нысандары – құнды қағаздар эмиссиясы, банктік несиелер тарту, коммерциялық несиелер тарту, лизингтік және факторингтік операциялар, қайтарымсыз және демеушілік қаржылық көмектер алу және басқалар болып табылады.

Қаржы ресурстарының қалыптасу көздері түсінікті түрде 1-суретте бейнеленген.

Ішкі қаржыландыру көздерінің құрамында табыстың маңызы ерекше. Табыс – меншікті капитал өсімінің бірден-бір көзі.

Қаржы ресурстарының сыртқы көздеріне тоқталатын болсақ, кәсіпорындар үшін қаражаттар тартудың алуан түрін таңдауға мүмкіндіктері бар. Сыртқы қаражат көздерінің құрылымында құнды қағаздар эмиссиясы кеңінен қолданылады. Құнды қағаздар эмиссиясының мақсаты – қажетті қаражаттарды барынша аз уақыт ішінде тарту болып табылады. Құнды қағаздардың бастапқы және қосымша эмиссиялары болады. Бастапқы эмиссия кәсіпорын құрылар кезде орын алады. Қосымша эмиссия қаржылық қиындықтарға душар болып, қосымша қаражаттарға мұқтаж болған жағдайда жүзеге асырылады.

Кәсіпорындар өз қызметін қаржыландыру үшін құнды қағаздардың көптеген түрлерін шығара алады (облигациялар, акциялар, опциондар, фьючерстер, варранттар), алайда солардың ішіндегі ең кеңінен қолданылатыны – бұл акциялар мен облигациялар.

Акция – бұл оның иегеріне (акционерге) дивиденд түрінде кәсіпорын табысына және жойылар кезінде кәсіпорын мүлкіне құқық беретін құнды қағаз. Акциялар кәсіпорын құрылар кезде шығарылады, сондай-ақ меншікті капиталды ұлғайту туралы шешім қабылданған жағдайда қосымша акциялар шығарылуы мүмкін.

Облигация – бұл қарыздық құнды қағаз болып табылады. Қосымша қаражаттар қажет болған жағдайда кәсіпорындар облигациялар шығару арқылы белгілі бір мерзімге және пайыздық төлемдер төлеу негізінде несие беруші тұлғалардың қаражаттарын тарта алады.

Кәсіпорындардың ақша қаражаттарына мұқтаждығы банктік несиелер арқылы да қанағаттандырыла алады. Несиелеу кәсіпкерлікті қаржы ресурстарымен қамтамасыз етудің негізгі нысандарының бірі болып табылады. Банктік несие дегеніміз – бұл кәсіпорындарға белгілі бір мерзімге арнайы пайыздық мөлшерлемелер бойынша мақсатты қолдануға банктердің берген қаражаттары болып табылады. Әдетте несиені кепілдендіру нысаны оның құнын анықтайды – несиені кепілдендіруге берілген мүлік неғұрлым сенімді (өтімді) болса, соғұрлым несиенің құны да төмен болады, демек кәсіпорын несие бойынша төмендетілген пайыздық мөлшерлемелерге үміт арта алады.

Кәсіпкерлік қызметті қаржы ресурстарымен қамтамасыз етудің тағы бір жолы – факторингтік операциялар болып табылады. Факторинг – тауарды сату және сатып алу барысында кәсіпорындар арасында пайда болған, алайда әлі өтелмеген дебиторлық қарызды талап ету құқығын факторингтік компанияға немесе банктің факторингтік бөлімшесіне ұсынумен байланысты қатынастар болып табылады. Факторингтік компания кәсіпорынды қажетті қаржы ресурстарымен қамтамасыз етіп, оның балансындағы дебиторлық қарызды өндіріп алу құқығын өз қолына алады. Сәйкесінше, факторингтік компания өз қызметі үшін кәсіпорыннан пайыздық төлемдер талап етеді.

Факторингтік операциялар есеп айырысуды жылдамдатуға, кәсіпорынның айналым қаражаттарын үнемдеуге, сондай-ақ ағымды активтердің айналымдылығын арттыруға септігін тигізеді. Факторингтік қызметтер, бірінші кезекте, дебиторлық қарыздың уақтылы өтелмеуіне байланысты қаржылық қиындықтарға жиі кездесетін шағын кәсіпорындар үшін өте қолайлы. Осылайша, факторингтің кәсіпорындар үшін бірқатар артықшылықтары бар.

Қаржы ресурстары мен капитал арасындағы басты айырмашылық – кәсіпорынның қалыптасқан қаржы ресурстары оның капиталынан көп немесе тең болады. Қаржы ресурстары мен капиталдың тең болуы кәсіпорынның барлық қаржы ресурстары өндіріске инвестицияланғанын және оның ешқандай қаржылық міндеттемелерінің жоқтығын білдіреді. Сәйкесінше, егер қаржы ресурстары капитал көлемінен үлкен болса, онда кәсіпорынның тартылған қаражаттары өндіріс барысында толық қолданылмай жатқандығының куәсі болады.

Капитал кәсіпорынды құрудың және дамытудың басты экономикалық базасы болып табылады, өйткені ол кәсіпорын активтеріне инвестицияланған материалдық, материалдық емес және ақшалай қаражаттардың жалпы құнын сипаттайды.Сол себепті де ол кәсіпорынды басқарудың негізгі объектісі болып табылады, ал оны барынша тиімді қолдану қаржы менеджментінің ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Қарыз капитал дегеніміз – бұл кәсіпорынның өндіріс барысына орналастырылған қаражаттарының сырттан тартылған түрлері болып табылады. Қарыз капиталдың құрамына өндірісті қаржыландыру үшін қайтарымды негізде тартылған ақша қаражаттары мен басқа да құндылықтар кіреді. Капиталдың барлық нысандары белгілі бір мерзімде қайтаруды талап ететін кәсіпорынның міндеттемелері болып табылады.

«Кәсіпорын капиталының құны» және «кәсіпорынның нарықтық құны» ұғымдарының арасында өзара байланыс бар. Кәсіпорын капиталының құны акционерлердың, кредиторлардың және инвесторлардың алдындағы міндеттемелерді өтеу бойынша шығындарды сипаттайтын қатысты (салыстырмалы) көрсеткіш болып табылады.

Кәсіпорын капиталының құрамы оның бірнеше белгілері бойынша жіктелуімен сипатталады (1-сурет).

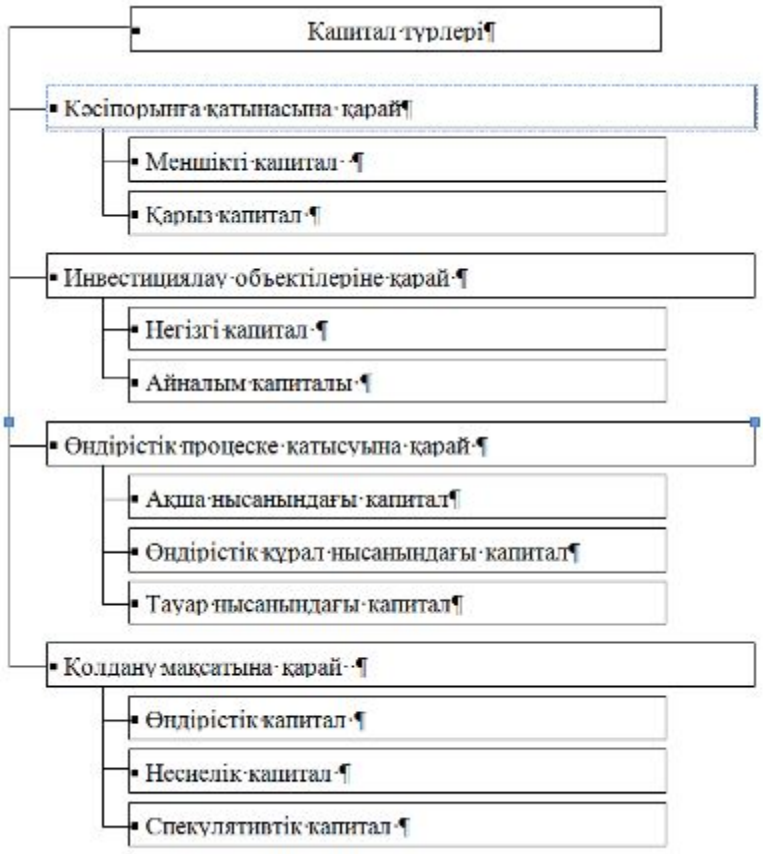

1-сурет. Кәсіпорын капиталының жіктелуі

Кәсіпорынға қатынасы бойынша меншікті және қарыз капиталды бөліп көрсетуге болады. Меншікті капитал дегеніміз – бұл кәсіпорынның құрылу барысында қалыптасқан бастапқы капиталы мен қызмет етуі барысында ішкі қаржы ресурстарының есебінен қалыптасқан және оның жеке меншінде қалатын қаражаттары болып табылады. Меншікті капиталдың құрамына жарғылық капиталды, резервтік капиталды, түрлі қорларды, бөлінбеген табысты жатқызуға болады.

Басқарушылары. 2014 жылдың қаңтарында оңтүстік-кореялық компания «Рахат» АҚ акционерлерімен акция алу туралы келіссөздер жүргізді. Сатылым туралы өсек тарағаннан бастап, «Рахат» акциясы өсе бастады: алғашқысында 2,5 мың теңге, кейін 6,5 мың теңгеге дейін жоғарылады.

2014 жылы 22 қыркүйекте фабрика акцияларының төрттен үш бөлігі(қазақстандық нарықтың 10 % құрап отыр) 156,6 млн долларға немесе акцияның нарыққа 30%-дық сыйақысымен 43,5 доллар.

2014 жылы 29 шілдеде LOTTE Confectionery Оңтүстік Корея кондитер фабрикасы «Рахат» АҚ 76% акциясын алу туралы келісімге қол қойды. Акцияларды сату туралы келісім нәтижесінде ірі акционерлер қатарынан британдық BD Associates Limited (29 %), Анатолий Попелюшко (25,79 %), Наталья Хильчук (11,54 %) шықты.

«Рахат Шымкент» АҚ-да 600-ге тарта адам жұмыс жасайды. Жұмыс үш ауысымда ұйымдастырылған. Барлығы автоматты жүйеде. Бір жерде қамыр иленіп, бірінде печенье кесіліп, вафлиге крем құйылуда.

Көздің жауын алар зефир дайындайтын цехта ақ-қазыл, шоколадты зефирдің екі түрі дайындалады. Бұл цех қыркүйекте енді іске қосылыпты. Өнім жаз айларында еріп кететіндіктен тек салқында ғана өндіріледі.

Қазіргі таңда отандық кәсіпорындардың капитал құрылымын басқару жүйесі қалыптасып, қаржылық менеджменттің классикалық әдістері Қазақстан жағдайларына

бейімделу үстінде. Осы орайда кәсіпорындардың алдындағы басты мәселе – меншікті капиталды қалыптастыру және қарыз капитал тарту мен міндеттемелерді өтеу болып табылады. Кәсіпорындардың капиталы меншікті қаражаттар және қарыз қаражаттар тарту нәтижесінде қалыптасады. Алайда, меншікті қаражаттармен салыстырғанда, кәсіпорындар үшін қарыз қаражаттар тарту олар үшін бірқатар қиындықтар тудырады.

Қарыз қаражаттар тартудағы ең негізгі мәселелердің бірі – банктік несиелер бойынша пайыздарды өтеу болып табылады. Елімізде Салық кодексін енгізгенге дейін Ұлттық банктің қайта қаржыландыру мөлшерлемесінің екі еселенген пайызынан асатын пайыздық төлемдер өзіндік құнның есебінен емес, салықтан кейін қалатын табыстың есебінен жабылатын. Осылайша, елімізде қарыз капиталды қолдану барысында салықтық ауыртпалық жоғары болатын. Бұл, өз кезегінде, кәсіпорындардың қаржылық жағдайына кері әсерін тигізетін. Салық кодексін қолданысқа енгізгеннен кейін (94-бап) салық салу жүйесі біршама деңгеде икемді жағдайға жетті, алайда мәселені түпкілікті шеше алмады. Несиелік пайыздардың басым бөлігі кәсіпорындардың таза табысы есебінен жабылады.

Қаржы ресурстары дегеніміз, жалпы алғанда, – бұл кәсіпорынның қарамағындағы және оның қаржылық міндеттемелерін орындауға, өндірісті қаржыландыруға бағытталатын ақша қаражаттарының жиынтығы болып табылады. Қаржы ресурстары өндіріс барысын дамытуға, өндірістік емес сала объектілерін қолдауға және дамытуға, сондай-ақ резервтік қорларды қалыптастыруға бағытталады.

Кәсіпорынның өндірістік процесті дамытуға бағытталған қаржы ресурстары оның ақшалай нысанындағы капитал болып табылады. Қаржы ресурстары кәсіпорынның жалпы қаражаттарының жиынтығы болса, капитал – осы қаражаттардың өндіріс барысына салынған бөлігі.

Әдебиет:

1. Б.А. Көшенова. «Ақша, несие, банктер, валюта қатынастары». - Алматы, 2015ж.
2. Ғ.С. Сейітқасымов. «Ақша, Несие, Банктер». - Алматы, 2016ж .
3. С.Б. Мақыш, А.Ә.Ілиас «Банк ісі оқу құралы». - Алматы, 2015ж.
4. С.Б. Мақыш «Ақша айналысы және несие». - Алматы, 2016ж.
5. Б. Өменова «Ақша, несие, банк, валюта қатынасы». - Алматы, 2016ж.
6. С.С. Сахариев, С.С. Сахариева «Жаңа кезең экономикалық теориясы». - Алматы, 2015ж.
7. Қ.Н. Мамыров, Ә.М.Тілеужанова «Макроэкономика». - Алматы, 2015ж.
8. А.Ә. Ілиас «Ақша-кредит саясаты». - Алматы, 2015ж.
9. Б.П. Кушербаев «Банктер және несие алушылар қарым-қатынастарын реттеу». - Алматы, 2015ж.
10. З.С. Мұхамбетова «Аймақтың ақша-несие саясаты». - Алматы, 2014ж.

УДК 94.574

ИСТОРИЯ ТАТУИРОВОК ОТ РОДОВЫХ ЗНАКОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

Сергалиева А.Н.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Почти каждый день мы видим много людей с абсолютно разными татуировками на разных частях тела. Раскрашивание тела в любых его видах следует рассматривать как пережиток времен зарождения человечества. Искусство украшать себя тату можно считать одним из древнейших. История татуировки насчитывает не менее 6000 лет. Самые древние татуировки найдены при раскопках египетских пирамид. Мумиям около четырех тысяч лет, но рисунки на высохшей коже хорошо видны. Древние египтяне почитали искусство тату и, благодаря торговым связям, научили украшать собственные тела жителей Персии, Греции и Крита.

По мнению исследователя Картовой З.К. татуировки появились ещё в эпоху первобытного общества. Мотивы, которыми человек руководствовался, татуируя свое тело, были весьма разнообразны. В большинстве случаях знаки татуировки служили клеймами и племенными отличиями, то есть тамгами.

«Тамга» происходит от древнетюркского tamγa, имеющего два значения. Первое – «знак рода, племен», второе – «золотая печать кагана». В древнетюркской письменности корнем вышеназванного слова является *tap- // *tab, и его семантика означает «оставлять знак, след чего-либо». Значения этих корневых морфем схожи с такими словами в казахском языке, как «топтать, род, упорствовать, капля, капать, геенна огненная». От данного корня появилось частное tam. Его семантика раскрывается в смыслах «разводить огонь, разжигать, обжигать, коптить, клеймить». Таким образом, слово tamγa долгое время означало знак-тамгу родов и племен. Кроме того, широко использовались слова tamγan, tamγačï в значении делопроизводитель властителей, изготовитель печатей, хранитель печати, от чего происходит казахское taŋba «тамга, делать метку». На древнемонгольском языке сохранилось значение taba > тав (след, род), tamaγa > тамага > тамга (тамги, метка) [1. с.7].

Изучение казахских тамг берет свое начало, прежде всего, с работ российских исследователей. Первый этап этих исследований начался еще в дореволюционную эпоху, когда в XVIII-XIX вв. была проделана работа по регистрации родоплеменных тамг и их разновидностей в составе Младшего, Среднего и Старшего жузов. В частности, А. И. Левшин (1832 г.) [2.] привел сведения о родоплеменных тамгах Среднего и Младшего жузов. Он указал племенные тамги кипчаков, найманов, кереев, уаков Среднего жуза и племен шекти, каракесек, маскар, таз, шомекей, шеркеш, торткара, табын, адай, жаппас, кердери, алаша, жагалбайлы, бериш, керейт Младшего жуза. Правда, тамгу кипчаков он изобразил не в виде «қос алип» (две вертикальный черточки), а в виде одной черточки. Он отмечает, что «обладатели власти в орде и племенах в своих письмах ставят специальные печати, а простой народ, который не может пользоваться печатью, используют свои родоплеменные тамги в качестве подписи и клеймения скота». Изображения родоплеменных тамг казахов приводят в своих работах также: Младшего жуза – Л. Мейер (1862 г.) [3.], А. Харузин (1889 г.) [4.]; полностью тамги трех жузов Н. А. Аристов (1894 г.) [5] и другие исследователи. В их трудах очень много ценных данных, касающихся казахских тамг.

А. И. Левшин рассматривает тамгопользование как «использование тамг и знаков у казахов для обозначения своей метки и клеймения скота» [2. с.134 - 135]. Л. Мейер дает определение, что «тамга это – знаки, используемые для клеймения скота, их обозначил для казахских родов и племен во время правления Тауке хана» [3. с.37]. А. Харузин пишет: «тамга – знак родовой собственности» [4. с.151]. Н. А. Аристов считал, что «изначально родо-племенные тамги были изображениями родовых святых или аруахов-хозяев, однако затем они превратились в личный знак владельца, который было удобно применять для письма и клеймения» [5. с.34]. Несмотря на то, что названными русскими исследователями был собран и зафиксирован многочисленных казахских тамг, в их трудах не содержится полноценных сведений об источниках и этнокультурных составляющих тамгопользования у казахов, и это все еще остается сложной проблемой.

«Слово «тамга», тюркско-монгольское по происхождению, в языках этой группы имело несколько значений: «тавро», «клеймо», «печать». В ходе татаро-монгольской экспансии XIII-XV вв. данный термин получил распространение в завоеванных странах Средней Азии, Восточной Европы, Ближнего и Среднего Востока, Кавказа и Закавказья, где, помимо прежних, приобрел новые значения - «документ с ханской печатью» «(денежный) налог». Очевидная популярность данного термина в тюрко-монгольской среде, откуда он и был заимствование в другие языки (в том числе и в русский), все же не может считаться доказательством именно тюрко-монгольского происхождения тамг как принципиально новой знаковой системы, отличной, например, от письменности. Между тем тамги вследствие специфики своего основного использования (как знаки родовой или племенной принадлежности), несомненно, относятся к разряду важнейших исторических источников» [6. с.48].

По мнению А. М. Ордабаева, - В широком смысле слова «тамга», а по-казахски - «танба», обозначает любой графический знак [7. с.16]. Однако есть и более узкое значение тамги как родового знака, клейма, тавра, печати. Практически у всех кочевников Центральной Азии, да и во многих других регионах мира, существовали племенные, родовые, общинные знаки, которые они применяли с древних времен, главным образом как знаки собственности».Тамгами отмечали почти весь спектр материальной культуры кочевника - от домашних животных до предметов домашнего обихода и оружия.

В качестве прототипа для тамги, по имеющимся этнографическим данным, выступали простейшие геометрические фигуры (круг, квадрат, треугольник, угол и др.), сакральные пиктограммы, птицы и животные, бытовые предметы, орудия труда, оружие и конская сбруя, иногда - буквы разных алфавитов. Основные требования, предъявляемые к тамгообразному знаку - это графическая выразительность и лаконизм, а также наличие потенциальной возможности варьирования в рамках существующей изобразительной схемы. Так, вероятно, учитывалось, что постоянное использование знака путем нанесения его на разные поверхности (камень, кожа, дерево и др.) будет тем легче, чем проще будет начертание самого знака.

В Великой степи каждый род и племя имели свою тамгу – печать. Тамга имело и социальное значение. Она украшала знамена, накладывалась на имущество, принадлежавшее роду или конкретному человеку. Все отмеченное тамгой было собственностью, в том числе и рабы. Поэтому тягостнее смерти было накладывание тамги на человека. После этого он становился рабом, вещью своего хозяина. Желая унизить врага, победители накладывали на их лица свои тамги. Человек, на которого наложена тамга, не только становился рабом, но и ущербным становились все его потомки, даже если он вновь обретал свободу. Потомки рабов, уже получившие свободу и отличившиеся в битвах с врагами, всегда ощущали клеймо, которое наследовали от предка-раба. Утрату свободы тюрки считали самым тяжелым наказанием и считали, что лучше смерть, чем рабство, которое оскорбляло всех предков и невыносимым пятном ложилось на потомков.

С накоплением этнографических материалов в истории кыпчаков сложились представления о разнообразии тамг, о способах их применения в традиционном кочевом обществе, и тогда же предприняты первые шаги к разработке методики научного анализа родоплеменных знаков как ценного исторического источника [5. с.258].

Родовые знаки, знаки отличия служили маскировкой во время охоты, а также наделялась магической силой. У разных народов татуировки наделялись самыми разнообразными магическими свойствами: детей оберегали от родительского гнева, взрослых защищали в бою и на охоте, стариков хранили от болезней. Однако магия тату использовалась не только «дикарями». В XVIII-XIX веках британские моряки изображали на своих спинах огромные распятия в надежде, что это оградит их от телесных наказаний, широко практиковавшихся в английском флоте. У арабов самым надежным защитным талисманом считалась татуировка с цитатами из Корана. Во всех приведенных примерах татуировка, так или иначе, повышала социальный статус ее обладателя. Но в некоторых случаях она служила и наказанием [8. с.64].

Зачастую нанесение татуировки преследует, какую то - цель. Огромное значение имеет ее цвет, вид рисунка и место его размещения. К примеру, у племени Маори татуировки наносились лишь известным соплеменникам благородного происхождения. Многочисленные узоры складываются в невероятные сюжеты, при этом расположены на теле строго симметрично. Некоторые племена в Америки наносили особые татуировки во время наступления войны. Полинезийские аборигены предпочитали наносить изображения животных-покровителей племени, тотемов. В Японии татуировки были признаками гейш и самураев. Гейшам нельзя было демонстрировать обнаженное тело, поэтому их татуировки имитировали одежду. Чистыми оставались только участки кожи на лице, кистях рук и ступнях.

В средневековые времена тату были под запретом по религиозным причинам. Только к середине XX столетия нательная живопись возродилась как модная молодежная тенденция сначала на Западе, а затем и на Востоке. С течением времени изначальный смысл рисунков потерялся. Куда чаще наколки стали носить только в декоративных целях. Но именно этот факт

сыграл немаловажную роль в популяризации и развитии татуировочного искусства. Нанося татуировку, человек хочет подчеркнуть свою индивидуальность. Покрытие тела наколками - это способ отражения внутреннего мира. Одни, считают, что татуировки защищают их от злой силы, другие привязывают себя к какой – либо субкультуре, а третьи приближают себя к высшему сословию, считая, что татуировки украшают их тело, и превышают их перед остальными.

Все больше людей набивают татуировки себе на кожу, преследуя при этом разные цели: одни относятся к этому как к хобби, другие привязывают себя за счет татуировок к какой - либо субкультуре, а третьи просто считают это модным. Но не только на коже человека мы можем замечать это явление, есть масса других примеров.

В современном мире важным психологическим фактором является бренд. В исследовании предпринята попытка установления взаимосвязи между родовыми тамга, используемыми на протяжении нескольких тысячелетий народами Евразии, и современными бредовыми атрибутами. Издревле предки казахов наносили родовые «тамга» на крупе или ухе скота путем их клеймения, межевых знаков территории родов, тем самым обозначая их принадлежность. Понятие «бренд» заложено в казахском сознании с древних тюркских времен в образе тамги. Рассмотрена эволюция превращения тамги в бренд, показан процесс постепенной сущностной трансформации знака из символа собственности, принадлежности (тамги, клейма, марки) - в символ интеллектуально-эмоциональной ценности - бренд.

Известные дизайнеры используют логотипы к своей одежде, что позволяет отличить изделие (вещь) одного дизайнера от другого. Такие же логотипы используют интернет разработчики при создании сайтов, точно с такой же целью. Это позволяет нам сказать о том, что любые нынешние изменения связаны с историей, они возвращают нас к ней, позволяя не забывать нашу историю, историю наших предков. Люди изучаю историю своего рода, используют знаки (тамги) в социальных сетях, выставляя их на своей странице, для того чтобы показать что они не забывают своих предков, свою принадлежность, свой статус.

В современном этапе жизни история способна подарить человеку знания традиций и старинной культуры его народа и народов соседних. Все что мы имеем, на сегодняшний день связывает нас с историей, так же и тамги (знаки), которые возвращают нас в историю, позволяют помнить о ней.

Литература:

1. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Часть первая. Алма-Ата, 1959.
2. Левшин А. И. Описание киргиз-кайсацких или киргиз-казачьих орд и степей. Часть третья. Этнографические известия. СПб., 1832. С. 134-135.
3. Мейер Л. Материалы для географии и статистики России собранным офицерами генерального штаба. Киргизская степь Оренбургского ведомство. Составил генерального штаба подполковник Л.Мейер. СПб., 1865.
4. Харузин А. Киргизы Букеевской орды. -1889, вып.-1., С.151.
5. Аристов Н.А. Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков Большой Орды и кара-киргизов на основании родословных сказаний и сведений о существующих родовых делениях и о родовых тамгах, а также исторических данных и начинающихся антропологических исследований // Аристов Н.А. Труды по истории и этническому составу тюркских племён. Бишкек, 2003. С. 7-98; он же. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей и сведения об их численности // Там же. С. 99-274.
6. В.С. Ольховский. Историко-археологический альманах, №7
7. Алмас Баймуханович Ордабаев «Казахские тамги»
8. Косулин В. Д. Искусство татуировки Санкт – Петербург, 2000.

УДК 625.7

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ СИСТЕМЫ СБАЛАНСИРОВАННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Стабаев А.Ж.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Тема управления эффективностью бизнеса становится все более популярной. Об этом свидетельствуют не только многочисленные семинары и публикации, но и практика ведущих казахстанских компаний. При этом важно понимать, что управление эффективностью — многогранная проблема, допускающая использование различных подходов и концепций. Задача руководителя, озабоченного эффективностью деятельности компании, как раз состоит в том, чтобы выбрать подход, в наибольшей степени соответствующий условиям его предприятия, и органично вписать его в общую систему управления организацией.

Систему управления эффективностью бизнеса разумно анализировать как составляющую трех взаимоувязанных элементов:

- Этики результативности — организационного контекста, культуры и менталитета сотрудников, в рамках которых компания стремится достичь тех или иных результатов.
- Системы контроля и управления результатами бизнеса — систематических процессов, процедур и методологических подходов, которые используются для оценки результатов деятельности компании и обратного воздействия с целью их улучшения.
- Систем управления эффективностью персонала — процессов и стимулов, используемых компанией для достижения максимального уровня отдачи от сотрудников.

Каждый из этих трех элементов включает в себя целый ряд направлений, которые должны быть тесно увязаны между собой. Так, управление эффективностью персонала включает параметры и критерии оценки работы сотрудников, процесс рассмотрения результатов их работы, обратную связь и оргвыводы. При этом можно до бесконечности измерять эффективность работы сотрудников, но если результаты этих измерений не связать напрямую с заработной платой и карьерным ростом, то есть с системой мотивации, то эта работа будет совершенно бесполезной. Этика высокой результативности также формируется под воздействием эффективной системы мотивации и контроля, при четком определении целей и приоритетов компании, ясном и однозначном разделении полномочий и ответственности (рис. 1).

Для компаний наиболее важным из перечисленных элементов системы управления эффективностью представляется управление результатами бизнеса. Остановимся на его описании и покажем на его примере необходимые взаимосвязи в рамках комплексной системы управления эффективностью компании.

Именно механизмы измерения и оценки результатов деятельности компании — краеугольный камень общей системы управления эффективностью, и именно здесь многие компании встречают большинство затруднений. Многие менеджеры согласятся, что зачастую из данных бухгалтерского и управленческого учета невозможно получить необходимую информацию.

Столкнувшись с этими проблемами, многие компании приступили к созданию адекватной информационной базы, на основе которой можно уже выстраивать процессы управления результатами бизнеса.

Рисунок 1. Элементы управления эффективностью

Подобная система управления результатами бизнеса состоит из трех элементов (рис. 2):

- Набор показателей или ключевые показатели эффективности (КПЭ) и обеспечивающие их измерение и отслеживание процессы и информация.
- Механизм определения целевых значений КПЭ.
- Процесс управления — итеративный процесс постановки задач, планирования работы и оценки результатов.

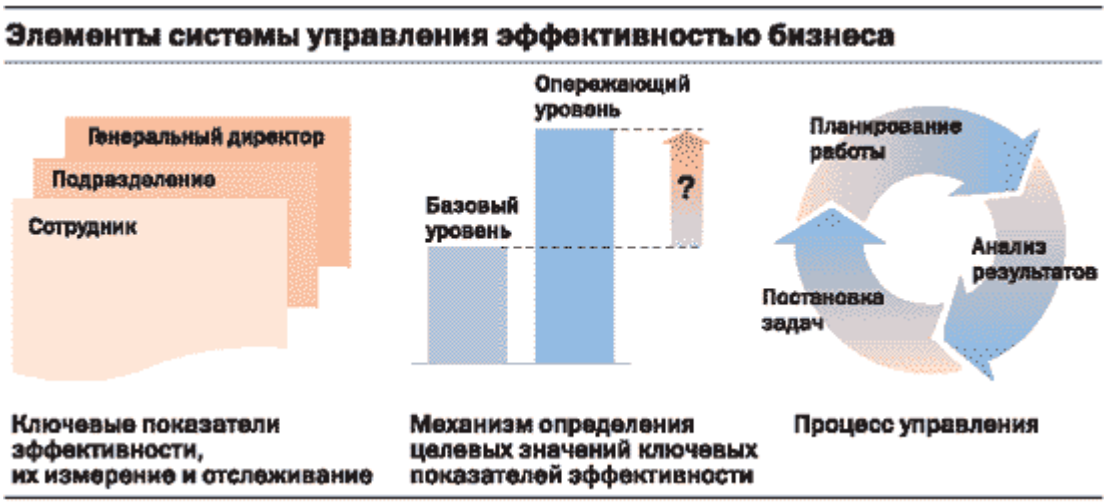

Рисунок 2. Элементы системы управления эффективностью бизнеса

Ключевыми показателями эффективности принято называть ограниченный набор основных параметров, которые используются руководством для отслеживания и диагностики

результатов деятельности компании и последующего принятия на их основе управленческих решений. Ключевые показатели эффективности должны отражать всю наиболее важную информацию для управления бизнесом.

КПЭ в численном выражении показывают, насколько результативна компания в самых важных для ее бизнеса направлениях. Естественно, для разных компаний и подразделений в разное время и в разных условиях эти факторы (а следовательно, и КПЭ) будут отличаться. Тем не менее анализ практики успешных компаний указывает на существование некоторых общих принципов создания систем КПЭ. Таких принципов, с нашей точки зрения, пять.

КПЭ должны отслеживать параметры, определяющие изменения капитализации компании. Это могут быть как финансовые показатели, так и нефинансовая информация, характеризующая важные операционные параметры работы бизнеса. КПЭ могут также включать в себя как опережающие индикаторы, помогающие руководству предсказать результаты деятельности компании, так и показатели уже достигнутых результатов.

В идеале, система КПЭ должна состоять из набора индикаторов разных типов, позволяющих отслеживать финансовые и операционные параметры деятельности компании на различных временных горизонтах. Именно поэтому система КПЭ компании должна включать в себя ряд краткосрочных и среднесрочных прогнозных индикаторов, отслеживающих потенциал развития бизнеса.

Очевидно, что для измерения эффективности работы директора и начальника отдела нужны разные показатели. Это справедливо и для всей компании в целом. Система показателей эффективности бизнеса компании должна представлять собой набор взаимоувязанных индикаторов, начиная с самых общих параметров ее деятельности на уровне высшего руководства и заканчивая очень конкретными операционными параметрами и решениями на уровне линейных подразделений.

Адаптация основных показателей эффективности к конкретным условиям и задачам каждого подразделения. Факторы успеха разных направлений бизнеса и подразделений компании различны и определяются спецификой ситуации на рынке и внутри компании. Поэтому у них должны быть свои, соответствующие их ситуации показатели эффективности. Даже у двух во многом похожих подразделений, имеющих разные приоритеты развития, должны быть различные показатели эффективности.

Простота и понятность системы показателей. Основных показателей эффективности для каждого уровня организации должно быть не больше 5—10. Относительно небольшое число КПЭ для каждого уровня управления позволяет менеджерам концентрировать свое внимание только на действительно важных вещах.

Основная идея системы ключевых показателей эффективности для всей организации заключается в четком и формализованном определении основных факторов, определяющих результаты бизнеса, их детализации для каждого уровня управления и постановке конкретных задач для конкретных менеджеров, обеспечивающих их выполнение. Совершенно бессмысленно ставить сотрудникам задачи в терминах, которые им не понятны, когда они не знают, чего от них хотят и что они должны делать. Но еще более бессмысленно создавать набор КПЭ для подразделения, если оно не имеет возможностей влиять на значения отслеживаемых параметров. Чем проще и понятнее сотрудникам система КПЭ, тем она эффективнее.

Чтобы система управления результатами бизнеса не только отслеживала, но и стимулировала достижение компанией своих целей, необходимо наладить собственно механизм установки этих целей. Конкретные механизмы определения целей зависят от контекста и специфики бизнеса, но существует ряд общепринятых принципов, соблюдение которых делает подобную систему особенно эффективной и полезной для управления бизнесом:

- Планирование от возможного, а не от достигнутого.
- Использование и учет наибольшего количества возможных фактов, в том числе ожидания аналитиков финансовых рынков, внутри– и межотраслевые сравнения, анализ успешного опыта внутри компании и т.д.
- Увязка поставленных целей и задач с конкурентной ситуацией на рынке.

- Соответствие целей и задач, проводимых в организации «сверху вниз» реальным возможностям совершенствования деятельности «снизу вверх».

- Наличие механизмов, позволяющих «повышать планку» по мере достижения подразделением запланированных результатов.

Вопрос определения целевого уровня ключевых показателей эффективности — один из самых сложных и болезненных. Практика свидетельствует, что успешные компании устанавливают два уровня основных показателей эффективности — базовый и опережающий, или, другими словами, минимально необходимый и желаемый. Такой способ постановки задач в сочетании с соответствующим образом выстроенной схемой компенсации эффективно стимулирует сотрудников и компанию в целом на достижение максимального результата (рис. 3).

Рисунок 3. Постановка целей

Наконец, третьим элементом системы управления эффективностью являются формализованные процессы, которые на основе системы КПЭ позволяют формировать задачи для подразделений и их сотрудников, планировать работу по их достижению, оценивать результаты этой работы и вносить соответствующие коррективы.

Процесс управления состоит из ряда элементов, например — планирования, формирования контрактов с оговоренными результатами работы (КОРР), формализующих достигнутые договоренности и поставленные задачи. Не менее важной его частью является расписание контактов и взаимодействий, которые в течение года должны произойти между различными уровнями организации. Эти взаимодействия нужны для поддержания диалога, без которого невозможно адекватное понимание всех рисков и возможностей, которые возникают перед организацией. Обмен мнениями должен способствовать достижению поставленных задач, стимулировать более высокие результаты деятельности. Ключевыми факторами успеха процесса управления, по нашему опыту, являются:

- Последовательный цикл взаимодействий между и внутри различных уровней компании, включающий оценку деятельности, постановку задач, планирование дальнейшей работы (рис. 5).

- Формализация поставленных задач и целевых значений КПЭ. Часто используемым, но далеко не единственным механизмом для этого являются контракты с оговоренными результатами работы (КОРР). Их преимущество в том, что они формализуют принятие сотрудником на себя четко определенных в терминах КПЭ обязательств и увязывают уровень его компенсации с их достижением.

- Большое внимание, уделяемое повышению навыков сотрудников в рамках цикла оценки и планирования, т.е. их обучению и активной поддержке в достижении поставленных задач. Таким образом, объяснению того, как добиться лучших результатов, уделяется не меньшее внимание, чем оценке результатов труда того или иного сотрудника.

- Формализованный анализ причин отклонения фактических значений КПЭ от целевых и анализ работы, проведенной сотрудниками и подразделениями для достижения поставленных задач.

- Интеграция оценки результатов деятельности и постановки задач со всеми остальными процессами в компании (стратегическое планирование, бюджетирование и т.д.) с тем, чтобы этот процесс стал неотъемлемой частью ежедневной деятельности компании. Важным условием для этого является единообразное применение процесса по всей компании, обеспечиваемое формализацией в подробных регламентах.

Разработка и внедрение основанной на КПЭ системы управления результатами связано с принятием ряда концептуальных решений относительно широты охвата этой системы, уровня детализации КПЭ и их доведения до самых низких уровней организации и т.д. Многие из этих решений будут определяться практической целесообразностью и специфическими целями компании.

Таким образом, внедрение системы управления результатами бизнеса не ограничивается созданием высококлассного аналитического отдела, но требует коренной перестройки методов и практики работы всей организации. В ходе ее внедрения крайне важны правильное позиционирование работы с акцентом на итеративность процесса и участие линейных подразделений в определении их КПЭ, внимание со стороны высшего руководства, большая разъяснительная работа, призванная объяснить руководителям и сотрудникам как саму идею и принципы системы, так и детали нового процесса. Необходим комплексный подход и, в частности, увязка с основными стимулами и инструментами мотивации в рамках системы управления персоналом. Для организации, ранее не использовавшей систему ключевых показателей эффективности, переход на эту систему управления повлечет за собой изменения в практике ее повседневного функционирования, не говоря о необходимости модернизации информационных систем.

Вместе с тем можно сказать, что подобные усилия при условии, что они реализованы корректно и комплексно, окупятся для компании сторицей, значительно увеличив качество и скорость принятия важнейших управленческих решений.

Литература:

1. Гершун А. Сбалансированная система показателей. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006
2. Нортон Д., Каплан Р.. Система сбалансированных показателей. От стратегии к действию. – М.: Олимп-Бизнес, Библиотека IBS. - 2003.
3. Каплан Р.С, Нортон Д.П. Стратегические карты. - М.: ЗАО «Олимп-Бизнес». – 2003. - 200 с.

УДК 10.47.00

ПРИЧИНЫ СОЦИАЛЬНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧИЯ В СЕМЬЕ

Темирбекова А.К.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Существующие противоречия и разбалансированность любых сфер общественного устройства в первую очередь отражаются на институте семьи. Современные социальные трансформации свидетельствуют о том, что сильнее всего кризис идентичности сказывается на семье, как наименее социально и культурно защищенном субъекте современных процессов модернизации.

Снижение внимания общества к проблемам воспитания нового поколения привело к чрезвычайно неблагоприятным социальным последствиям, среди которых: рост подростковой

наркомании, ранее материнство и внебрачные дети, криминализация и преступность несовершеннолетних, насилие над детьми в семье, социальное сиротство.

Социальные кризисные процессы, происходящие в современном обществе, отрицательно влияют на психологию людей порождают тревожность и напряженность, озлобленность, жесткость и насилие. К сожалению, в настоящее время отмечается рост отклоняющегося поведения среди лиц различных социальных и демографических групп, и в этой связи необходимо отметить тот факт, что эти процессы не обошли стороной и семью [1, с. 37].

Неблагополучные семьи - это семьи с низким социальным статусом, в какой-либо из сфер жизнедеятельности или нескольких одновременно, не справляющиеся с возложенными на них функциями, их адаптивные способности существенно снижены, процесс семейного воспитания ребенка протекает с большими трудностями, медленно, мало результативно. Одной из составляющих социального неблагополучия является социально-экономическое неблагополучие, которое в значительной степени детерминирует возникновение, эскалацию и преступное разрешение межличностных конфликтов в семейной сфере.

Даже в странах, относящихся к благополучным и стабильным, наблюдаются сложные процессы деградации семейного образа жизни, снижение престижа семьи, потребности иметь детей, рост разводов и внутрисемейного насилия, увеличение доли населения, сознательно выбравшего одиночество в качестве приемлемого стиля жизни.

Семейное неблагополучие необходимо рассматривать как самостоятельный социально-психологический феномен. Семейное неблагополучие - комплекс причин различного характера, связанных с нарушением выполнения воспитательной функции семьи, вызывающих деформацию личности ребенка и приводящих к девиантному поведению [2, с. 69].

Отличительной чертой всех неблагополучных семей является жестокое обращение родителей со своими детьми. Если в семьях с открытой формой неблагополучия, жестокость по отношению к ребенку и пренебрежение его основными нуждами хорошо видны окружающим, то в семьях со скрытой формой подобное обращение с ребенком тщательно скрывается длительное время. Однако в том и другом случае последствия такого обращения со стороны родителей для развития ребенка одинаковы - отставание в физическом, интеллектуальном развитии, нарушение эмоционально-волевой сферы и т.д.

Неблагополучные семьи, имея низкий социальный статус в какой-либо из сфер жизнедеятельности или в нескольких одновременно, не справляются с возложенными на них функциями, их адаптивные способности значительно снижены, процесс семейного воспитания ребенка протекает с большими трудностями, медленно, малорезультативно.

Неблагополучная семья подразумевает следующие социально незащищённые группы населения: малообеспеченные семьи; неполные семьи; семьи, в которых родители имеют низкий уровень образования, беженцы или вынужденные переселенцы; семьи, в которых есть дети с ограниченными возможностями [3, с. 82].

Выделяют следующие типы неблагополучных семей:

Конфликтная семья - наиболее распространенный тип (до 60%), с преобладанием конфронтационного стиля отношений. К конфликтным супружеским союзам относят такие, в которых между супругами имеются сферы, где их интересы, потребности, намерения и желания постоянно приходят в столкновение, порождая особо сильные и продолжительные отрицательные эмоции.

Аморальная семья - семья, которую характеризует забвение всяких моральных и этических норм (пьянство, драки, сквернословие, наркотизм и др.).

В конфликтной и аморальной семьях положение детей оказывается в прямой зависимости от внутрисемейных отношений, а воспитательный фактор приобретает значение производного.

Педагогически несостоятельная семья - семья с низким уровнем общей и отсутствием психолого-педагогической культуры. Для нее характерны не только ошибки и дефекты в воспитании детей, но и нежелание что-либо изменять в содержании и методах воспитания.

Такая семья сознательно или невольно настраивает ребенка на игнорирование общественных норм и требований, на конфронтацию с миром.

Асоциальная семья - семья, в которой дети с ранних лет находятся в обстановке пренебрежения к общепринятым социальным и моральным нормам, воспринимают навыки отклоняющегося и делинквентного поведения. Асоциальные семьи - те семьи, с которыми взаимодействие протекает наиболее трудоемко и состояние которых нуждается в коренных изменениях. В этих семьях, где родители ведут аморальный, противоправный образ жизни и где жилищно-бытовые условия не отвечают элементарным санитарно-гигиеническим требованиям, а воспитанием детей, как правило, никто не занимается, дети оказываются безнадзорными, полуголодными, отстают в развитии, становятся жертвами насилия, как со стороны родителей, так и других граждан того же социального слоя [4, с. 163].

Причины, вызывающие семейное неблагополучие, весьма разнообразны, они взаимосвязаны и взаимозависимы, между ними существуют разноуровневые причинно-следственные связи. Причины семейного неблагополучия вызываются причинами макросоциального и микросоциального характера. Причины макросоциального характера - кризисные явления в социально-экономической сфере. Микросоциальные причины - это причины биологического характера, обусловленные генетической, психической или физической патологией (инвалидизация, алкоголизм и т.д.) и психологического характера, связанные с внутрисемейными отношениями (низкий культурный уровень супругов, наличие конфликтов личностного порядка) [5, с. 147].

Существуют причины психолого-педагогического характера, связанные с внутрисемейными отношениями и воспитанием детей в семье, а также причины медико-психологического характера (физически или психически больные родители, неблагоприятная наследственность у детей, наличие в семье детей-инвалидов). Эта группа причин семейного неблагополучия, обусловленная генетической, физической или психической патологией, мной рассматриваться не будет в силу своей особой специфики.

Среди причин социально-экономического характера можно назвать падение жизненного уровня и ухудшение условий содержания детей; сокращение социальной инфраструктуры детства и резкое снижение уровня социальных гарантий для детей в жизненно важных сферах духовного и физического развития; нерешенная жилищная проблема и новые коллизии с жильем в связи с его приватизацией; дистанцирование школы от детей с трудными судьбами; резкий поворот в ценностных ориентациях общества и снятие многих моральных запретов; усиление влияния асоциальных криминальных групп в микросреде.

Среди психолого-педагогических и медико-психологических причин семейного неблагополучия необходимо отметить в первую очередь нарастание отчуждения между детьми и родителями.

На современную семью действует ряд факторов, которые во многом способствуют ослаблению межличностных отношений, возникновению размолвок и конфликтов между супругами, снижают воспитательный потенциал семьи, дестабилизируют весь семейный уклад жизни.

Неблагополучие в семейных отношениях, кризисная ситуация может возникнуть и без влияния каких-либо внешних факторов, обусловливающих бытовое и экономическое положение супружеской пары, измены или каких-то патологических черт личности у одного из супругов. Присутствие этих факторов ускоряет создание кризисной ситуации и усугубляет ее. Нарастает чувство неудовлетворенности, обнаруживается расхождение во взглядах, возникает молчаливый протест, ссоры, ощущение обманутости и упреки. Чаще всего это связано с кризисным периодом в развитии супружеских отношений [6, с. 121].

В настоящее время понятие «семьи группы риска» употребляется довольно часто - это та категория семей, которая в силу определенных обстоятельств своей жизни более других категорий подвержена негативным внешним воздействиям со стороны общества и его криминальных элементов, ставшим причиной дезадаптации несовершеннолетних.

Основными причинами попадания семей в группу риска являются следующие обстоятельства жизни этих семей: пьянство одного или обоих родителей; их асоциальное поведение; устройство на квартире родителями притонов для криминальных и асоциальных элементов; сексуальное развращение родителями собственных детей, торговля ими; отбывание одним из родителей срока тюремного заключения; жестокое обращение с детьми; оставление малолетних детей одних без пищи и воды; скитание вместе с родителями без средств к существованию и отсутствие постоянного места жительства; побеги из дома, конфликты со сверстниками и т.д.

Анализ условий жизни таких семей и детей показывает, что невозможно выделить одну главную причину, послужившую фактором риска. Специалисты чаще всего фиксируют сочетание нескольких неблагоприятных условий.

Факторы, обусловливающие социальный риск, могут иметь социально-экономический, медико-санитарный, социально демографический, социально-психологический, криминальный характер. Их действие приводит к утрате семейных, связей, росту числа детей, оставшихся без попечения родителей, постоянного места жительства, средств к существованию.

Семьи группы риска характеризуются наличием некоторого отклонения от норм, не позволяющего определить их как благополучные, например, неполная семья, малообеспеченная семья и т.п., и снижающего адаптивные способности этих семей. Они справляются с задачами воспитания ребенка с большим напряжением своих сил.

Экономические, социальные трудности, политические конфликты и общая нестабильность жизни общества приводят к усложнению тех проблем, которые стоят перед семьей. Наиболее типичными причинами неблагополучия в семье являются: алкоголизм, открытые и скрытые конфликты между родителями и другими членами семьи, ориентация родителей лишь на материальное обеспечение ребенка, отсутствие заботы о его воспитании, о его духовном развитии. Все названные причины обычно сочетаются друг с другом [7, с. 59].

Таким образом, социальное неблагополучие семьи представляет собой сложное социальное явление, характеризующее степень неудовлетворенности своим материальным положением членов семьи, отсутствие возможности либо недостаточная возможность получения благ, обеспечивающих, так называемый, «социальный прожиточный минимум», а также реализации интересов, целей, планов, свободы выбора в различных сферах жизнедеятельности и связанное с этим эмоционально-психологическое состояние членов семьи. Рост семейного неблагополучия создает пласт хронического неблагополучия, порождает неразрешимые проблемы родителей и детей, заставляет множество семей становиться дисфункциональными из-за невозможности помощи семье. В сложившихся условиях актуальной задачей является: формирование новой государственной политики профилактики семейного неблагополучия. Требуется формирование эффективной комплексной системы государственной поддержки семьи, включающей в себя диагностические, профилактические, а самое главное социально-реабилитационные мероприятия, создание оптимальной среды для жизнедеятельности семьи и детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, осуществление социальной профилактики девиантного поведения и организации работы с неблагополучными семьями.

Литература:

1. Алексеева Л.С. Неполная семья: состояние и тенденции развития. - М.: ЮНИТИ, 2015. - 145 с.
2. Зумакулов Б.М. Проблемы семьи, материнства, отцовства и детства в условиях рыночной экономики. // Социальная работа. -№ 4. -2014. - С. 69-74
3. Лазарев А.И., Блинков Ю.А., Голубцова Г.В. Трансформация института современной семьи: проблемы семейной социализации. - М.: Прогресс, 2014. - 168 с.
4. Лодкина Т.В. Социальная педагогика: защита семьи и детства - М.: Инфра, 2013. - 254 с.
5. Хубиев Б.Б. Семья как объект социологического исследования. – Нальчик: Литера, 2013. -192 с.
6. Жданов Ф.А. Причинно-следственная связь неблагополучия в семье. // Подросток и закон. - № 5. -2015. - С. 120-125
7. Багоналимов А.А. Профилактика проявления насилия в семье // Закон и право. - № 3. - 2016. - С. 57-63

ӘОЖ 070.11

ОРЫС МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗ БЕТТЕРІНДЕГІ ШЫҒЫСТАНУШЫЛАРДЫҢ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ЖӨНІНДЕГІ МАТЕРИАЛДАР

Тленчиева Аягоз Айбековна
abekeevna@bk.ru
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, «Тарих» - 4 курс студенты.
Петропавл қ. Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Бимаканова З. Ш.)

Қазақ халқының тарихы бүгінде кімді болмасын бейтарап қалдырмай отырғандығы баршамызға мәлім. Сондықтан Отан тарихының қазан төңкерісіне дейінгі мәселелерін зерттеуде қалам тартқан шығыстанушылардың еңбектерін қарастыру болып табылады.

XIX ғасырдың алғашқы жартысында Ресейде Қазақстан тарихын зерттеу одан әрі дамыды. Егер XYIII ғасырда бұл іспен тек Петербургтен жіберілген академиялық экспедициялар айналысса, енді жергілікті ғалымдардың үлкен тобы қалыптасып, жаңа ғылыми шығармалар жазыла бастайды. Қазақ даласына саяхатшылар, патша өкіметінің

Орта Азия елдеріне жіберген елшілері, саудагерлер, әскери адамдар Ресейге қайтып келгеннен кейін жолшыбай көрген – білгендерін қағаз бетіне түсіріп, мерзімді баспасөз бетіне жариялайды. XIX ғасырдың басында орыс баспасөздерінің беттерінде жарияланған материалдар сол кезеңдегі қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық тарихы және этнографиясын зерттеуде қазіргі ізденушілерге нақты дерек бола алады. «Сибирскй вестник», «Сын отечества», «Вестник Европы» , «Санкт-Петербургские ведомости», «Записки Русского Императорского географического общества», «Северный архив», «Отечественнные записи», «Земледельческий журнал» сияқты басылымдар қазақ өлкесінің тарихы мен этнографиясының мәселелерін зерттеуге мүмкіндік береді.

XIX ғасырдың бас кезінен бастап Ресей империясында қазақ өлкесін, сонымен қатар басқа да Орталық Азия мемлекеттерін зерттеуге құштарлық танытқан шығыстанушы ғалымдар көптеп келе бастады. Шығыстану зерттеулері өткен және қазіргі заманғы дамудың көптеген мәселелерін шешуге арналған. Алғашқыда Шығыс елдерімен және сол елдердің жақын аймақтарына танысуға бағытталған шығыстанушы ғалымдар бір мезгілде артықшылықты және бір мезгілде қиын жағдайға ие, өйткені олардың саналы дәстүрі деп аталатын мәселелердің кең ауқымын қамтиды. Бұл өз кезегінде зерттеушінің іргелі негізі, кең дүниетанымы, мәдениеті және сонымен бірге толеранттылығын білдіреді. Сол себептен шығыс жобаларын іске асырудың проблемалық тұжырымдары мен әдістері үнемі бір жағынан іздеулермен, инновациялармен, жаңалықтармен және олардың күрделі әкімшілік реттеуімен байланысты. Орталық Азия халықтарының тарихы мен мәдениетіне қатысты, құнды дереккөздер және библиографиялық көзқарастардан тұратын жұмыстар жарық көрді.

XX ғасырдың басынан бастап орыс мерзімді баспасөз беттерінде қазақ халқының этнографиясына қатысты мәліметтер, нақтырақ айтқанда қазіргі қазақ өлкесін байырғыда мекен еткен түркі тайпалары жайлы, сонымен қатар сол аймаққа географиялық сипаттама беруші шығыстанушы ғалымдардың мақалалары басылып шыға бастады. 1931-1991 жылдар аралығында КСРО ҒА баспасымен «Советская этнография» журналы бүкіл КСРО халқының этнографиясына және шет елдердегі этнография ғылымының тарихына және басқа да этнос өкілдеріне байланысты жазылған мақалалар мен рецензияларды басып шығаруды көздейді. Сонымен қатар басылымда антропология, фольклористика, этногеография, лингвистика зерттеулеріне байланысты мәліметтер жарияланылады. «Советская этнография» журналының басылымында А.Н. Кононов «турк» терминіне талдау жасаған болатын [1]. А. Н. Кононов мақаласында: ««турк» сөзі кейінірек пайда болған және ол сол кездегі үлкен тайпалық бірігумен құрылғандығын байланыстырады...; егер де біз «турк» терминін қандай бір тайпамен

байланыстыратын болсақ онда мұнымыздан түк шықпайды, өйткені тайпалардың өзіндік анықталып қойылған терминдермен аталады, мысалы: толестер, тардуштар, киргиздар және т. б. Ал барлық тайпалардың бірігуі «турк» деп атайды.

«Қытайлықтар, көне түріктерді басқа көрші халықтарға қарағанда ертеден және жақсы біліп, бізді қызықтырып тұрған терминді басқа үлгіде транскрибтаған «ту-кюэ», түпнұсқасы ретінде «туркут» немесе «турклар» деп санайды. Бұл этимология көптеген зерттеушілермен қабылданды», - дейді ғалым А.Н. Кононов [1,40 б.]. Алтайда өмір сүрген, кейбір көне түрік тайпалары, қару жасау шеберлері және темір ұсталары даңқты болған. 552 жылы соңғы ұсталар Моңғолия көшпенділерін және Жуань-Жуань патшалығын қару-жарақпен қамтамасыз еткен.

Қытайлықтарды зерттеуші Н.Я. Бичурин және моңғолдарды зерттеуші Шмидт «ту-кюэ» деп моңғолдарды санаған және әрдайым бұл атауды дулыға үлгісінде жазған, моңғолша дудулға – басқа киетін темір қалпақ. Клапрот және Абель Ремюза «ту-кюэ» атауын «такіја» - қалпақпен салыстырған болатын [1,41 б.].

А.Н. Кононовтың жазбалаларында: «Еуропалықтарды, белгілі себептерге байланысты түріктер барлық аспектіде қызықтырды, «турк» атауының өзі де және оның дұрыс жазылуы және шығу тегі де назар аударды: византиялық гуманистер «турк» атауының дұрыс жазылуы бойынша пікірталасқа түсетін. Ал кеңестік ғалымдар болса «турк» терминінің талдауына әлеуметтік-тарихи қырынан жақындады, - дейді [1,43 б.].

Өз жазбаларында А.Н. Кононов белгілі шығыстанушы ғалым, академик В.В. Бартольдтың жорамалын келтіреді: Бартольд «турк» терминін орхон ескерткіштерінде кездесетін «туру» - заң, дәстүр деген сөзбен сәйкестендірмек болады; турк «туру» «заңға негізделіп біріккен халықтар» дегенді білдіруі мүмкін. Бұл А.Н. Кононовтың ойынша, өте күшті пайымдау, бірақ өкінішке орай, В.В. Бартольдпен әрі қарай дамытылмайдындығын жазады.

«Советская этнография» журналда А.Н. Кононовтан бөлек Л.А. Мацулевичтің «Аланская проблема и этногенез Средней Азий» мақаласы жарық көрген. Бұл мақалада Л.А. Мацулевич Орталық Азияны мекендеген сармат тайпасының атауы жайлы: «сармат» термині әлі де болсын Орталық Азия топырағынан шығуы мүмкін. Профессор П.Л. Толстов алғашқы болып көрсеткендей, түрікмендік йомуд «Jomut» тайпасының атауын, «Sarmat» атауының табиғи нұсқасы»., - деп жазады [2, 129 б.].

«Советская этнография» журналының алғашқы атауы 1889-1916 ж.ж. – «Этнографичесское обозрение», 1926-1930 ж.ж. – «Этнография» деп аталса, 1992 жылы басылым өзіне алғашқы атауын қайтарып алған болатын. XX ғ. басында «Советская этнография» – әлеуметтік антропология және этнография бағытындағы алдыңғы қатарлы ресейлік журнал болып саналады.

«Советская этнография» журналында басқа да шығыстанушы ғалымдардың мақалалары жарияланған, олардың қатарына: С. Г. Кляшторный, А.Н. Бернштам, Т.А. Жданко, Н.Н. Чебоксаров, С.Н. Гинзбург.

Сонымен қатар, КСРО аумағында 1939 жылдан бастап шыға бастаған «Краткие сообщения Института истории материальной культуры» атты (қазіргі уақытта КСИА) жалпы ресейлік археологиялық ғылыми журналда басқа да атақты шығыстанушылардың Қазақстан туралы деректері жарияланған. Мысалға алатын болсақ А.Н. Бернштамның «Жетісудағы археологиялық жұмыстар» атты мақаласында: «Қырғызстан мен Қазақстан Республикаларының құрамына кіретін, 1939 жылы басталған Жетісудың көне ескерткіштерімен жұмыс 1936 жылы басталған археологиялық ізденіспен осы аудандағы стационарлық жұмыстардың жалғасы болды. Экспедицияның негізгі тапсырмасы, ол көне ескерткіштердің санын анықтау, олардың қай уақытта жасалғанын және сол ауданның археологиялық картасын жасау» - деп көрсетеді [3,42 б.]. Мақаланың І-тарауын ғалым Қазақстандағы археологиялық зерттеулерге арнаған. «1939 жылы Қазақстандағы археологиялық жұмыстар екі облыста – Жамбыл және Алма-Аты да жүргізілгендігін және алғашқысында барлығы небәрі – 31 қорған ашылды», - дей келе, бұл қорғандарда әйел адамдар жерленгендігін жазады [3, 43 б.].

«КСИИМК» журналының келесі басылымында А.Н. Бернштам Үйсіндерден қалған ең құнды мұра 1939 жылы Алматыдағы Қаскелең ауданындағы жүргізілген қазба жұмыстары

кезінде Қарғалы үңгірінен табылған - тәжіге (диадемаға), сонымен бірге басқа да табылған құнды жәдігерлерге сипаттама береді: «Диадема С.Т. Лоо-ның Хань дәуіріне жататын әйгілі жинағындағы қола табақпен ең жақын ұқсастығы бар. Табақтың орталық алқасы бар, оның жан-жағында жануарлар, жартылай фантастикалық және құс-адамдар бейнеленген» [4, 23 б.].

«КСИИМК» журналының 6-шы басылымында белгілі шығыстанушы, өз өмірінің жартысын Орталық Азияны зерттеуге арнаған А. Ю. Якубовскийдің «ГАИМК – ИИМК и Археологическое изучение Средней Азии за 20 лет» атты мақаласы жарық көреді. А. Ю. Якубовский: «Мейлінше қызықты тарихы бар Сығанақ қаласының қирандылары, зерттеу нысаны болды. Бір жағынан, ол XIII – XV ғасырларда Ақ Орданың астанасы болса, екінші жағынан, ол көшпелі даланы шаруашылық оазисімен тығыз байланыстырады» - дейді [5, 14 б.].

«Народы Азии и Африки» атты орыс мерзімдік баспасөз басылымы Шығыстану Институтының КСРО Ғылым академиясының Африкатану Институтының журналы. 1955 жылы Мәскеуде (1955-1958 жылдар аралығында «Советское востоковедение», 1959-1961 жылдар аралығында «Проблемы востоковедения» деп аталды) негізі қаланды. Журналда атақты Л.Н. Гумилевтің «Истоки ритма кочевой культуры Средней Азии» атты мақаласында Орта Азияның, соның ішінде Қазақ өлкесінің климатына сипаттама беріп өтеді: «Еуразияның көшпелі халықтары жазық даласында, екі ландшафттық аймақтар арасында: тайга мен шөл далада өмір сүріп, дамыды. Екеуі де малшаруашылыққа қарсы. Шөл дала кем дегенде көктемде шөппен жабылған және бұл қысқа мерзім болса да, өмір сүруге қолайлы. Тайгада болса жылдың кез келген уақытында адам апатқа ұшырайды. Қыста үш-төрт метрге дейін жететін қар жамылғысы бұғы мен қояннан басқаларын, шөптерден айырады; жазда, бөрке жануарлар мен адамдарды тірідей жейді, тек өзен жағалауларында қоныстанғандардан басқа, жай желдің өзі масалар мен үндеместерді таратады. Ылғалды тайга шөптері төмен калориялы, тайгадағы шөпжегіш жабайы аңдар өте аз» 6, 94 б.].

Орталық Азияның далаларында климаттың өзгеруі туралы тарихи кезеңде кебуіне қатысты Г.Е. Грумм-Гржимайло, Н.В. Павлов, В.А. Смирнов, В.М. Синицын және А.В. Шнитников, қарсы болып – Л.С. Берг, К.К. Марков және басқалар өткір пікірлерін айтқан болатын.

XX ғ. аяғына қарай, дәлірек 1992 жылдан бастап Материалдық Мәдениет Тарихының Институтымен «Археологические вести» атты басылым шығарылды. Жинақтың басты мақсаты – жаңа мәліметті оперативті түрде ғылыми айналымға енгізу. «Археологические вести» жинағы мүмкіндігінше әртүрлі мәліметтер ағымын жаңа қазбалармен және басылымдармен санасуды ұйғарады. Бұл жинақта шығыстанушы С.Г. Кляшторныйдың «Новые открытия древнетюркских руниче ских надписей на Центральном Тянь-Шане» атты мақаласы жарияланған. С.Г. Кляшторный Орталық Тянь-Шаньда көне түріктерден қалған кочкор жазбаларын талас жазбаларымен салыстыра отырып, олардың қай уақытқа жататынын талдаған. «Талас және кочкор ескерткіштерін жасаған жылы, Сырдариядан батысқа қарай, арабтармен соғыста Орталық Азияның өмірі шешіліп жатқан кезі» - деп жазады ғалым [7, 205 б.].

Орыс мерзімді баспасөз беттеріндегі Қазақстан тарихына қатысты мәселелер әсіресе шығыстанушы ғалымдар тарапынан XIX-XX ғ.ғ. аралығында үзіліссіз жарияланымда болды. Шығыстанушы ғалымдар өз мақалаларында «турк» терминінің анықтамасын талдап, сонымен бірге Орхон-Енисей, Күлтегін, Тоныкөк ескерткіштерін, Қазақстан территориясын мекендеген түркі тайпаларына қатысты археологиялық құнды жәдігерлер мен жазбаларды зерттей келе өздерінің талдауларын баспасөз беттеріне жариялап отырады.

«Қазақстанның қолайлы географиялық жағдайда орналасуы, табиғи байлығы, ежелгі түпнұсқа мәдениеті әрқашан батыс саяхатшылардың назарын аударған. Олар Еуропа мен Солтүстік Америкадағы мұражайларда сақталған мәдениет артефактілерінің, құжаттардың, мемориалдардың бай коллекциялары жиналды. Бұл Қазақстанның тарихын зерттеу үшін маңызды. Қазіргі «Болашаққа бағдар-рухани жаңғыру» бағдар аясында Қазақстанның тарихи, мәдени, заманауи және ұзақ мерзімді әлеуетін жаңа бағалауды және талдауды талап етеді. Бұл шығыс және аймақтық көрші елдерде өркениеттік үдерістің параметрлері, континенттегі

геосаяси, геомәдени және геоэкономикалық үрдістерді анықтау мен болжаумен байланысты»[8, 50 б.].

Әдебиет:

1. Кононов. А.Н. Опыт анализа термина турк // Советская Этнография. – 1949. – №1. – 40 с.
2. Мацулевич Л.А. Аланская проблема и этногенез Средней Азии//Советская Этнография. – 1947. – №6-7. – 129 с.
3. Бернштам А.Н. .Археологические работы в Семиречье// КСИИМК. – 1940. – № 4. – 42 с.
4. Бернштам А.Н. Золотая диадема из шманского погребения на р. Карагалинке // КСИИМК. – 1940. – № 5. – 23 с.
5. Якубовский А.Ю. ГАИМК – ИИМК и Археологическое изучение Средней Азии за 20 лет // КСИИМК. – 1940. – № 6. – 14 с.
6. Гумилев Л.Н. Истоки ритма кочевой культуры Срединной Азии//Народы Азии и Африки. – 1966. – № 4. – с. 85-94.
7. Кляшторный. С.Г. Новые открытия древнетюркских рунических надписей на Центральном Тянь-Шане // Археологические Вести. –2001. – № 8. – 205 с.
8. Абусеитова М.Х. Востоковедение в Казахстане: современное состояние и перспективы развития. Сборник материалов с конференции // Фундаментальные и инновационные проблемы востоковедного образования и науки. – 2009. с.48 -56

УДК 336.71

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ KPI КОМПАНИИ

Тлеубергенов Ж.Ж.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В современных условиях непростой экономической ситуации актуален вопрос об изменении внутренней политики компаний. Пристальное внимание мотивации персонала. Применяя эффективную систему мотивации персонала, завязывая менеджеров верхнего звена на экономические показатели, компания не только улучшает свои показатели, но и страхует риски. В случае кризисной ситуации падение прибыли, снижение эффективности работы компании неизбежно. Таким образом, снизятся премиальные выплаты работникам, что поможет компании соблюсти баланс на рынке. [2].

Мотивация персонала ключевое направление кадровой политики современного предприятия. Управлять профессиональным поведением персонала и обеспечить процветание организации позволяет хорошо продуманная система мотивации. «Мотивация на результат» - эффективная система мотивации сотрудников, где результаты работы определяются с помощью ключевых показателей эффективности KPI. Применение системы управления по целям помогает компании сделать выбор приоритетов для бизнеса и донести до сотрудников первостепенные задачи стратегического развития компании.

Важную роль в построении объективной и эффективной системы мотивации играет. Ключевой индикатор выполнения (KPI). Для его обозначения в Казахстане иногда также используют термин Ключевой показатель эффективности (КПЭ). [1].

KPI представляет собой систему, используемую для достижения главных целей любого бизнеса, таких как привлечение и удержание потребителей (клиентов), рост профессионализма сотрудников, увеличение доходов и снижение затрат. Все эти ценности исповедует всеобщее руководство качеством.

Всеобщее руководство качеством – подход к руководству организацией, нацеленный на качество, основанный на участии всех ее членов и направленный на достижение долгосрочного успеха путем удовлетворения потребителя и получения выгоды. В некоторых странах (Япония,

Корея, Сингапур, Малайзия, Гонконг, Англия, Германия, США, в последние годы Бразилия) концепции KPI и всеобщего руководства качеством подняты на уровень национальной идеи.

Вообще идеи определения Моделей KPI используют очень многие управленческие концепции:

- концепция управления по целям Management by Objectives (MBO) Питера Друкера (1954 г.);
- система (таблица) показателей французского ученого Ж.Л. Мало (Tableau de bord) (1932 г.);
- универсальная система показателей деятельности Рамперсада Хьюберта – Total Performance Scorecard (2003 г.);
- организационная система сбалансированных показателей (OBSC – Orgnizational Balanced Scorecard);
- всеобщий менеджмент на основе качества (Total Quality Management, TQM) (70-е гг. XX в.);
- управление результативностью (Performance Management) и управление компетенциями (Competence Management) (90-е гг. XX в.);
- система управления на основе показателя EVA (Экономическая добавленная стоимость), автором которой является Стюарт Штерн (начало 1990-х гг.);
- пирамида деятельности компании К. Мак-Найра, Р. Линча и К. Кросса (1990 г.);
- модель стратегических карт Л. Мейселя (1992 г.);
- система Efective Progress and Performance Measurement – оценка эффективности деятельности и роста) К. Робертса и П. Адамса (1993 г.);
- система сбалансированных показателей Нортона и Каплана (1992 г.) и ряд других. [1].

Следует также отметить, что с развитием технологий управления вышеперечисленные концепции дорабатывались и совершенствовались учеными и специалистами и к настоящему времени превратились в современную систему KPI, которая вобрала в себя самые лучшие и практически применимые идеи.

Таким образом, KPI - это измеритель того, насколько достигнута та или иная цель. В зависимости от направленности компании, Алексей Клочков выделяет два вида KPI - *процессный* и *проектный*.[1]. Первый применяется в тех отраслях, где ярко выражена ориентация на течение бизнес-процессов, например, в продажах, второй - в сферах, имеющих выраженную проектную направленность, например в строительстве и ИТ. В том и другом случаях используются абсолютно разные KPI. В процессных сферах они завязаны на качестве, *длительности и стоимости выполнения процесса*. Результативность же в проекте оценивается по тому, *достигнут тот или иной результат или нет*.

Эффективная работа сотрудников означает получение компанией прибыли. Но что подразумевается под словом «эффективно»? Как определить, что каждый конкретный сотрудник на своем месте четко распределяет время, регулирует процессы, прилагает усилия для достижения результата? Система KPI как раз призвана разложить по полочкам абстрактное понятие «хороший сотрудник». Раскладываем все по полочкам, то есть по KPI: прибыль от экспедиционных услуг на одного сотрудника, время доставки товара от производителя в магазин, стоимость затрат на транспортировку на килограмм продукции. В итоге получаем конкретные цифры, которые можно сопоставить с аналогичными показателями. Главное условие - чтобы понятия были одного уровня. Так, совершенно нет смысла сравнивать по KPI руководителя отдела логистики, работающего в Москве, и руководителя отдела логистики в небольшом провинциальном городке.

Анализируя, оценивая и сравнивая, через KPI менеджмент может сделать выводы о том, достигла компания поставленных целей и задач или нет. А общая картина складывается из работы каждого подразделения, и, в конечном итоге, из работы отдельных сотрудников. Оперируя конкретными цифрами, проще делать выводы, оперативно вносить изменения, оптимизировать процессы и расходы. Это первая важнейшая выгода KPI.

И второе важнейшее свойство: система мотивации на базе KPI позволяет грамотно подходить к мотивации персонала. Поскольку KPI - это некий измеримый показатель, то сотрудник будет четко знать, за какие результаты ему будет положена премия. Если система выстроена на объективных критериях, то сотруднику будет проще принять наличие или отсутствие премии в квартале, чем если бы премия выдавалась просто за хорошую работу или вообще просто так, по традиции. Согласитесь, гораздо приятнее получать бонусы за личные достижения, чем проходить по списку отделов, традиционно премируемых на Новый год. [2].

При очевидных выгодах система мотивации на базе KPI имеет и определенные недостатки. Рассмотрим основные "за" и "против".

Преимущества системы KPI

- Прозрачность. Сотрудник мотивирован на достижение результата, при этом он ознакомлен с критериями оценки своей трудовой деятельности, и они для него ясны. То есть работник знает, что при достижении им определенных результатов его ждет премия. При этом преимущество системы KPI состоит в том, что сотрудник может получить материальное вознаграждение и в том случае, если он не достиг искомых результатов по всем показателям. В этом случае он получает бонус по итогам суммирования закрытых задач.

- Определенность. Сотрудник четко понимает свои цели и задачи, которые завязаны на целях и задачах компании. Ему не нужно работать по принципу «пойди туда не знаю куда», перед ним ставятся определенные сроки, и, самое главное, он в гораздо меньшей степени зависит от изменчивого настроения руководителя, который, вполне возможно, живет по принципу семи пятниц на неделе.

- Перспективность. Сотрудник знает, что он не только может получить премию, но и на основании достигнутых результатов добиться повышения в должности.

- Нацеленность на постоянное поддержание обратной связи.

Менеджмент прекрасно осведомлен о том, чем занимаются отдельные подразделения, и каковы их успехи, а руководители подразделений имеют представление о работе каждого конкретного сотрудника.

Недостатки системы KPI

- Отсутствие универсальности

Систему KPI хорошо применять там, где есть стандартизированные процессы. Например, те же нормы выработки. Но как, допустим, оценить KPI журналиста? Предположим, что журналист работает в интернет-издании. В этом случае можно установить в качестве показателя количество заходов читателей на его материал. Однако реалии Интернета таковы, что это количество может быть напрямую не связано с качеством проделанной работы: в случае если автор сработал плохо, издание получит много заходов, но приходящие на сайт люди не будут относиться к лояльному контингенту, они просмотрят один материал и закроют сайт. Данная посещаемость никак не может повлиять на такой ключевой результат, как увеличение глубины просмотра. [1].

К тому же, если KPI привязан к прибыли компании, то не совсем понятно, как оценивать работу подразделений, которые не влияют напрямую на этот показатель.

- Дополнительные временные затраты

Постоянное поддержание обратной связи на всех уровнях организации предполагает дополнительное время, которое может быть отнято у сотрудников в ущерб основным должностным обязанностям.

- Неверно сформулированные показатели

Если систему KPI разрабатывает человек, имеющий весьма смутное представление об отдельных процессах в компании, то ключевые показатели могут быть прописаны неверно. Что ставит под сомнение целесообразность применения данной системы. Не меньший абсурд, когда работникам самим предлагают прописать свой KPI (в данном случае система может быть еще менее эффективна).

- Зависимость материального поощрения конкретного специалиста от работы его коллег.

Индивидуальные показатели отдельного сотрудника привязаны к KPI подразделения. Например, ежеквартальный бонус на 20% соотнесен с личными достижениями, на 30% - с достижениями всего отдела и на 50% - с достижениями компании. Таким образом, отлично сработавший специалист может не получить желанного поощрения из-за менее ответственных и работоспособных коллег.

Следует заметить, что при успешном внедрении у системы мотивации на базе ключевых показателей эффективности есть ряд преимуществ:

- мотивация сотрудников напрямую связана с достижением бизнес-целей компании;
- эффект от внедрения системы может быть измерен и посчитан, в том числе, в финансовых показателях;
- с помощью данной системы можно стимулировать сотрудников с «различными видами» потребностей, применяя материальные и нематериальные стимулы.

Литература:

1. Клочков А.К. «KPI и мотивация персонала. Полный сборник практических инструментов»
2. Бердалиев К.Б. Менеджмент. - Алматы: Экономика, 2010. – 238 с.

УДК 10.91.00

ИСТОЧНИКИ И СИСТЕМА МУСУЛЬМАНСКОГО ПРАВА

Товсултанова Л.И.
(научный руководитель: к.ю.н., доцент кафедры «Правовые дисциплины» Жукова З.Б.)
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Мусульманское право является одной из древнейших правовых систем, возникшее еще в начале VII в. н.э. Оформившись в лоне религии Ислама, оно до сих пор продолжает развиваться в тесной связи с ней и широко применяться во многих государствах современного мира. Это является доказательством того, что данная система и сегодня, в новых исторических реалиях, располагает широким потенциалом, чем и вызывает общетеоретический, правовой, а также практический интерес к его изучению, в частности, его источников и системы.

Под источниками права в целом, если рассматривать данный термин в отрыве от конкретной правовой системы, понимается форма, способ существования права, или по образному определению С.С. Алексеева, «резервуар, в котором находятся юридические нормы и откуда мы их черпаем, отсюда и название «источники»…» [1, с. 86]. С точки зрения современной правовой науки, источники права – это внешние формы выражения правотворческой деятельности государства, носящие официальный, публичный характер, поскольку признаются государством и обеспечиваются его принудительной силой. Однако в некоторых странах право основано на иных источниках. В частности, речь идет о мусульманских странах и о мусульманском праве.

Мусульманское право «глубоко оригинально по природе своей». Оно основано на положениях Корана и не имеет аналогичных источников. Мусульманская ортодоксальная мысль считает, что если и возникает сходство в решении некоторых вопросов с другой правовой системой, то это лишь случайное совпадение [2, с. 390].

В исламе существует точка зрения, что право исходит от Аллаха, Который в определенный исторический период до скончания времен ниспослал его человечеству через своего Посланника Мухаммада. И поэтому оно должно оставаться главным руководством общины и быть неизменным, несмотря на постоянно изменяющиеся социальные условия жизни. Однако теория мусульманского права утверждает, что божественное откровение нуждается в разъяснении и толковании, на что и потратили века трудоемкой работы

мусульманские юристы. Их труд был направлен не на создание нового права, а лишь на приспособление данного Аллахом права к его практическому использованию.

Исследование источников права является наиболее разработанным в науке мусульманского права и отличается большим своеобразием [3, с.64]. Большинством исследователей в структуре мусульманского права акцентируется внимание на двух группах норм, тесно взаимосвязанных друг с другом. Первую из них составляют установления Корана и Сунны, имеющие правовую природу. Вторую – нормы, выведенные мусульманско-правовой доктриной на основе рациональных источников *(иджма, кияс)*. Некоторыми исследователями выделяется еще и третья группа, в которую входят *обычаи* и *традиции* исламизированных народов, которые не противоречат основам мусульманского права [4, с.7]. К числу основополагающих относятся нормы первого вида, особенно те, которые зафиксированы в Коране. *Коран* (араб. куран, букв. – чтение) – это речь Всевышнего Аллаха. В нем заложены основополагающие идеи ислама.

Раскрывая характер Корана, важно учесть, что в содержащихся в нем нормах, регулирующих отношения между людьми, явно преобладают положения, которые имеют форму отвлеченных религиозно–моральных ориентиров, что дает простор правоведам для толкования. В сурах Корана более детально рассмотрены вопросы веры, а обряды и ритуалы, нормы и правила, которые регулируют отношения людей в обществе, раскрыты в общих чертах. И поэтому не всегда удается найти конкретный ответ на вопрос, касающийся той или иной жизненной ситуации [5, с. 29]. В Коране содержится около 250 правовых норм. Очевидно, что их было недостаточно для регламентации постоянно изменяющихся общественных отношений в мусульманском государстве – халифате.

Более того, в науке мусульманского права существует полемика о противоречивости коранических положений. Некоторые юристы и богословы утверждают, что в коранических текстах содержатся более двухсот не соответствующих друг другу положений, что и вызвало с течением времени необходимость создания новых правил поведения. Другие же отстаивают обратное. Объясняют они это тем, что законы шариата ниспосылались постепенно в течение жизни Мухаммада. Он проповедовал в течение 22 лет, и Ему приходилось менять свою позицию по тем или иным вопросам. Так возникла необходимость в полной или частичной отмене одних правовых норм в пользу других. Важно отметить, что к такому способу можно прибегнуть только в случае, если отменяющий текст является равным отменяемому или обладает более высокой законодательной силой. Имам Суйути, посвятивший свои исследования данной проблеме еще в XV веке, выделил 20 отмененных аятов, в более поздних исследованиях их число сократилось до пяти [6, с. 32]. Тут важно еще учесть, что после смерти Пророка правовое аннулирование в Коране или Сунне не разрешается.

С расширением границ халифата арабы сталкивались с развитыми раннефеодальными обществами. Коран, ниспосланный в условиях родоплеменного общества, не мог дать оценку явлениям более развитого общества со сложной социально–экономической, политической и культурной жизнью. При жизни Пророка мусульманская община жила, согласно его указаниям. Он занимался всеми государственными и общественными делами. У арабов отсутствовало государство, не было представлений о различиях между религиозной общиной и государством, между религией и политикой, между религиозным законом и государственным правом. Тогда и стали ссылаться на предполагаемые слова и поступки Пророка Мухаммада, имевшие место при его жизни. Так возникла *Сунна* – подвижный, неканонизированный источник. [7, с.228]. Сунна является образцом и руководством для всей мусульманской общины. В качестве источника права она признается как суннитами, так и шиитами. Единственное расхождение заключается в том, что суннитами почитается весь текст сунны, а шиитами – только та часть, которая касается Пророка и членов его семейства. Сами правоверные мусульмане указывают на коранический аят, в котором есть предписание ссылаться на поступки и высказывания Пророка: «В Посланнике Аллаха был прекрасный пример для вас, для тех, кто надеется на Аллаха и Последний день…» [8, (3:31)]. Особенность этого источника подчеркивал и Анри Массэ, французский исламовед, который писал: «если Сунна может обойтись без Корана, то Коран не

может обойтись без Сунны» [9, с.83]. На практике правоприменители редко обращаются непосредственно и к Корану, и к Сунне. При рассмотрении конкретных дел они предпочтение отдают «правовым книгам», толкованиям широко известных правоведов – богословов. Вместе с тем наличие пробелов в праве вследствие отсутствия четких нормативных положений в Коране и Сунне привело к появлению *иджтихада* – толкованию норм Корана или Сунны, либо формулированию новых правил поведения в случае их отсутствия в данных источниках. По сути, муджтахиды – лица, которые обладали правом толкования, являлись законодателями [10, с.52]. Для толкования норм Корана и Сунны муджтахиды использовали такие способы, как *рай и иджма*. Рай – это индивидуальное толкование одного из виднейших авторитетов суннитского богословия. Иджма является заключением правоведов, знатоков ислама, которое извлекалось из основных источников. Важная миссия иджмы заключалась в том, что она выступала инструментом, с помощью которой ликвидировались пробелы в мусульманском праве в случаях молчания коранических норм и Сунны и создавались новые нормы.

В числе важных источников мусульманского права является также рассуждение (решение) в области права по аналогии, *Кияс,* умозаключение по аналогии, то есть распространение коранических положений Корана, Сунны или иджмы на отношения, которые прямо не урегулированы, но сходны по своему характеру и природе. Аналогия предполагает сопоставление модели рассматриваемого правового случая с моделью уже решенного случая и выведение решения в отношении первого по примеру последнего. Кияс используется тогда, когда на рассмотрение юриста, судьи или иного правоприменителя поступает дело, в отношении которого отсутствует четкое решение в основных источниках. Выводы, получаемые в результате умозаключения по аналогии, всегда имеют вероятностный характер. Отметим, что данный источник является наиболее спорным, поскольку он не признается некоторыми правовыми школами. В частности, джафаритский мазхаб шиитского толка не только не признает кияс, но и считает его нововведением. Ими используется только *Акл* – (пер. «разум», «ум», «озарение»), опора на разум в процессе выведения норм из основных источников. В раннюю эпоху развития исламского права под аклем понимался довод Бога, разумность, ведущая к правильной вере и соблюдению шариата. С помощью акла человек поклоняется Богу и его посредством обретает рай. В одном из важнейших шиитских сборников хадисов Аль–Кафи приводится высказывание Пророка Мухаммеда, который сказал: «О, Али, нет бедности страшней, чем невежество. И нет богатства лучше, чем разум» [11, с. 61]. Все вышеуказанные институты, можно сказать, являются с одной стороны, источниками права, с другой – способами толкования, поскольку, ликвидируя правовые пробелы, они в то же время формулируют, выражают и закрепляют новые правовые нормы. Мусульманское право «смогло выполнить свою историческую миссию» только потому, что оно не ограничилось малочисленными предписаниями коранических предписаний и противоречивых хадисов, а «опиралось на них лишь в самых общих чертах, …, черпая конкретное содержание из трудов юристов» [3, с.67].

Нормативный состав мусульманского права доктринально разрабатывался на основе принципа свободы *иджтихада* («предпринимать усилия, старания»). Занимаясь толкованием общих предписаний – ориентиров Корана и Сунны, ученые облекали их в юридическую форму, формулируя на их основе конкретные судебные решения. Этот принцип использовался еще при жизни Пророка, на что указывает известный хадис о Му’азе ибн–Джабале, сподвижнике Пророка, назначенного им судьей в Йемен. Перед его отправлением в Йемен для исполнения своих обязанностей Пророк (с.а.с.) спросил его: «На основании чего ты будешь вершить суд?». –«На основании Книги Аллаха». – «А если ты в ней не найдешь ответа?» – «Тогда буду действовать по сунне Посланника Аллаха». – «А если и в ней не найдешь ответа?» – «Тогда я постараюсь составить собственное суждение, чтобы вынести свое решение (фетву)» [12, с.24]. Суть иджтихада заключалась в в выборе наиболее подходящего правила для конкретного случая среди противоречивых конкретных предписаний Сунны и индивидуальных решений сподвижников пророка. В случаях молчания основных источников правоведами создавались новые нормы с использованием разнообразных логических приемов. Источником таких новых

норм выступила доктрина. Так, наряду с основными источниками, и *доктрина* стала самостоятельным источником права. Подавляющее большинство норм действующего мусульманского права было создано именно в рамках доктрины. Период с VIII–X вв. в развитии мусульманского права характеризуется бурным развитием иджтихада. Положение доктрины укрепилось в качестве важного источника мусульманского права. Судьи при отправлении правосудия придерживались какого–либо одного конкретного толка. В частности, они отдавали предпочтение мнению халифа или мнению, пользующемуся популярностью у местного населения.

К концу X и начала XI вв. положение существенно изменилось. Наступил период *таклида* («традиция», «подражание»). Это, собственно, означало, что правоведами был наложен запрет для судей на применение разных толков, то есть судьи не имели право при вынесении решения руководствоваться собственным правосознанием и должны были строго придерживаться выводов одной из признанных школ мусульманского права. Судьи должны были советоваться с учеными по делам, в отношении которых они не были компетентны выносить решения на основании Корана и сунны. В первые два – три века периода *таклида* мусульманское право сформировалось полностью и стало правом той или иной правовой школы (мазхабов). Как было верно замечено Р.Шарлем, расширение границ арабского халифата способствовала тому, что «единое мусульманское право уступило место целому ряду мусульманских прав» [13, с.11].

Последующее развитие мусульманского права не смогло обойти вторжения европейских источников права. Правовые системы этих стран существенно изменились в том отношении, что значение, сфера действия и удельный вес мусульманского права заметно сузились, а само право, во всяком случае, его внешняя форма подверглись кодификации, а точнее модификации характера источников мусульманского права. «Впервые правила шариата были облечены в форму параграфов в европейском стиле и вводились в действие с санкции государства» [14, с.304]. Одним из ярчайших примеров новой формы мусульманского права стала Маджалла, принятая в 1869 – 1876 годах в Османской империи. Вследствие принятия Маджаллы мусульманское право из доктринального права превратилось в статутное.

Система мусульманского права несколько отличается от законодательно–нормативных правовых систем. Своеобразие системы мусульманского права подчеркивал и Р. Шарль, отмечая, что нормы публичного и частного права в Коране расположены стихийно, «без всякого соподчинения» [13, с.14]. Мусульманско–правовая доктрина выделяет три отрасли – отрасль «властных норм»; – судебное право и нормы *сийар* – «мусульманское международное право». Значительную часть мусульманского права составляют нормы частного права, поскольку исторически оно возникло из отношений собственности, обмена и личных неимущественных связей. Наиболее развитой отраслью является «право личного статуса». [2, с.399]. «Гражданское право» *(муамалат)* также входит в частно–правовые отрасли. Оно регулирует отношения в сфере собственности, сделок и их обеспечения, то есть порядок исполнения обязательств и т. п. Деликтное (уголовное) мусульманское право менее детализировано и предусматривает санкции за все правонарушения вне зависимости от их характера. Поэтому в этой отрасли объединены нормы как публичного, так и частного права. Судебное мусульманское право включает принципы судоустройства и процессуальные правила. Публично–правовая отрасль «властных норм» охватывает ряд институтов и норм, регулирующих государственные и административно–правовые (в том числе и финансовые) отношения в современном понимании. Близко к ней примыкает отрасль *сийар.* которая регулировала отношения халифата с другими государствами, то есть международные, вопросы войны и мира, межконфессиональные отношения, правовое положение различных групп населения в зависимости от их отношения к Исламу. Скромное место в регулировании брачно–семейных отношений выделено и обычаям, хотя они играют весьма важную роль. По сравнению с «правом личного статуса», «гражданское право» нацелено на религиозно–нравственные исламские установления в меньшей степени. Менее развитой является отрасль «властных норм». Ей в основных источниках посвящено небольшое количество предписаний. К

началу II тысячелетия нашей эры, когда основными мусульманско-правовыми школами были разработаны основные принципы и институты, в целом завершилось становление нормативного содержания мусульманского права.

Обобщая вышесказанное, можно сделать следующий вывод. Мусульманское право является религиозно–правовой системой, которая формировалась и развивалась в течение нескольких столетий под влиянием Ислама, чем и объясняется его специфический подход к пониманию нормы права, источников права и в целом правовой системы. Роль источников права здесь играют религиозные каноны и правила. По мере развития мусульманского права многие религиозные понятия и определения преобразовались в юридические. Коран и Сунна – основные источники мусульманского права. Помимо основных источников, существуют тесно связанные с ними дополнительные источники (иджма, кияс), разработкой которых занимались мусульманские ученые в рамках правовых школ – мазхабов. Система мусульманского права делится на гражданское (муамалат), уголовное (укубат) и семейное (мунакахат), однако нет четкой дифференциации, как в континентальном праве. В ходе исторического развития указанные отличия сгладились, что выразилось в появлении нового источника мусульманского права – нормативно–правового акта.

Литература:

1. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – 810 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности. / Пер.с фр. И вст.ст. д.юр.наук Туманова В.А. – М.: Изд.: Прогресс, 1988. – 496 с.
3. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. Отв. ред.: Туманов В.А. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
4. Якубенко К. Ю. К вопросу о понятии и источниках мусульманского права // Сибирский юридический вестник, 2007. – № 4.–. С.7–15
5. Жаров С. Н., Кадири М. К вопросу об источниках исламского права.// Вестник ЧГУ: Челябинск, 2015. – № 13 (368). – С. 29-32.
6. Джалал ад–Дин ас–Суйути. Совершенство в коранических науках. Вып. 1: Учение о толковании Корана. – М.: ИД «Муравей», 2000. – 240 с.
7. Ханмагомедов Я. М. Сунна - один из важнейших источников мусульманского права. // ВДГУ, Махачкала. 2011. - №5.- С.228 - 232
8. Коран. Перевод смыслов Э.Р. Кулиева. / Комплекс имени Короля Фахда по изданию священного Корана. Медина, 2002. - 1088 с.
9. Массэ А. Ислам: Очерки истории. - М.: Наука, изд. 3-е ,1982. – 191 с.
10. Рассказов Л. П. Основные источники права мусульманской правовой семьи. Влияние вестернизации на право мусульманских стран и исламизации на страны романо–германской и англо–саксонской правовых семей. // Научный журнал КубГАУ, 2015.– №111 (07) – С.51–54
11. Валиев Г. З. Акл как источник мусульманского права шиитского направления. // Успехи в химии и химической технологии, 2014.– № 7 .– С. 60–61
12. Бекова А. Т. Иджтихад как институт мусульманского права. // КГУ, Изд.: Грамота, Кубань, 2011. – № 7 (13). – С. 23 – 25
13. Шарль Р. Мусульманское право /Пер.с фр.; Под ред. и с предисл.: Беляев Е.А.; Пер.: Волк С.И. – М.: Иностр. лит., 1959. – 142 с.
14. Саидов А.Х.Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности). – М.: Юрист, 2003. – 441 с.

УДК 336

К ВОПРОСУ О ГРУППЕ БАНКА В ЭКОНОМИКЕ СТРАНЫ

ТокпаевА.С.
(научный руководитель м.э.н., старший преподаватель кафедры «Финансы и менеджмент» Ковшова Т.П.)
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Изучение вопросов, связанных с менеджментом группы банка, как гарантии обеспечения эффективной деятельности банков, имеет на сегодняшний день остроактуальную специфику и отражает динамику развития казахстанского общества в условиях глобализации.

Специфика Казахстана в посткризисный период – в сузившемся рынке банковских услуг, где масса незанятых ниш: как для однобанковских холдингов, избравших лишь отдельные направления, например проектное финансирование, экспортно-импортные сделки, обслуживание конкретных предприятий или их групп, так и для многобанковских, способных предложить клиентам и регионам более широкий перечень услуг. Это инвестиции в промышленность, кредитование – от крупного коммерческого до потребительского, ипотечные, факторинговые и иные операции, все виды консультирования.

Стимулирует развитие банковских групп и конкуренция, с которой казахстанские банки сталкиваются на мировых рынках. В США свыше 6 тыс. банковских холдингов, контролирующих около 10 тыс. банков, свыше 40 тыс. их филиалов, более 90% суммарных банковских активов. Там это основная форма деятельности. Материнский банк контролирует (в том числе и за границей) не только дочерние коммерческие банки, но и огромное число диверсифицированных либо узкофункциональных фирм – производственных, инвестиционных, финансовых, ипотечных, факторинговых, лизинговых, торговых, информационных, рекламных. Это открывает поле для маневра, облегчает адаптацию к любым внешним и внутренним переменам. В Казахстане осваивают подобные схемы чуть более десятилетия, на ходу учатся использовать преимущества банковских групп, решают возникающие в них проблемы.

Объективно помогает созданию новых банковских групп усиливающийся в Казахстане регионализм. Как правило, области, регионы, их объединения не имеют собственной развитой банковской структуры, способной быть несущей конструкцией местных экономик, финансовым мостом с другими отраслями, регионами, странами. Но такие усилия предпринимаются. В качестве примера можно привести группу АО «Цеснабанк», а также исторически родоначальника группы АО «ForteBank» (АО «Альянс Банк») – Иртышбизнесбанк в г. Павлодаре.

Активно участвуют банковские группы в местных подрядах, программах, проектах. Они выступают как агенты местных и республиканских властей на фондовом, валютном (биржевом и внебиржевом), страховом рынках, участвуют в сделках с землей (оценка, аренда, купля-продажа, залог) и многом другом.

Первыми казахстанскими банковскими группами стали бывшие государственные спецбанки (АО «Народный банк Казахстана», АО «Казкоммерцбанк», АО «БанкЦентрКредит»), имеющие разветвленную сеть филиалов практически по всей территории Казахстана, а также вновь созданные коммерческие банки (АО «Евразийский банк» например), имеющие значительный уставный капитал и активы, сформировавшие в короткие сроки филиалы, дочерние банки и специализированные финансовые учреждения, в том числе за рубежом.

Процессы концентрации производства и централизации капитала в Казахстане в середине 1990-х годов привели к тому, что, несмотря на кризисные явления в кредитной системе выделился ряд крупных банков универсального характера с широкой сетью филиалов, отделений, дочерних банков и небанковских учреждений. Потребность рыночной экономики в

таких банках объясняется, прежде всего, необходимостью оперативного перераспределения денежных средств в соответствии с условиями, складывающимися на рынках различных регионов, в связи с колебаниями спроса на кредит и предложением на заемные средства.

Создавая привлекательные условия для клиентов, банковские группы мобилизуют временно свободные средства обслуживаемой клиентуры, а также ресурсы своих территориальных подразделений, направляя их на кредитование инвестиционных проектов и выдачу ссуд кредитоемким заемщикам. Таким образом, удовлетворяются потребности региональной клиентуры в широком спектре банковских услуг, расширяется производственная база промышленно-торговых предприятий, происходит увеличение объема выпуска и реализации товаров.

Официально титул чисто банковских групп получили, созданные АО «Народный банк Казахстана» и АО «Казкоммерцбанк» группы. Несмотря на схожесть в принципах построения банковской группы, между ними имеются определенные различия в организационной структуре. Так, в АО «Казкоммерцбанк» входят региональные филиалы (дирекции), контролируемые ими филиалы, а также филиалы прямого подчинения.

В АО «Народный банк Казахстана» помимо разветвленной сети филиалов прямого подчинения головному банку входят дочерние банки, в том числе в странах ближнего зарубежья (Грузия, Киргизия, Россия), и другие дочерние специализированные подразделения – лизинговое, телекоммуникационное, брокерско-дилерское, инкассаторское, по страхованию жизни, общему страхованию, управлению сомнительными и безнадёжными активами. При этом структура обоих групп имела тенденцию как к вертикальному расширению (создание новых филиалов, дочерних банков и финансовых учреждений), так и к горизонтальной экспансии (проникновение на новые валютные, кредитные и финансовые рынки).

Банковская группа предоставляет своим членам целый ряд благоприятных возможностей:

1) возможность более оперативного перераспределения кредитных ресурсов и перелива временно свободных денежных средств в регионы с благоприятной экономической конъюнктурой в целях удовлетворения потребностей обслуживаемой клиентуры, поддержания надлежащего уровня ликвидности и извлечения дополнительной прибыли;

2) возможность взимания более низкого, по сравнению со средней рыночной ставкой, процента за кредит и предложения более высокой ставки по депозитам за счет устойчивого и диверсифицированного портфеля кредитов, а также широкого круга выполняемых операций и оказываемых услуг, т.е. надежного источника дополнительных доходов;

3) привлекательность для обслуживаемой клиентуры, особенно для организаций, объединенных единой технологической цепочкой и расположенных в регионах присутствия филиалов, отделений группы банка и ее дочерних структурных подразделений, что ведет к укреплению капитальной базы группы банка;

4) возможность проведения с минимальными издержками операций, связанных с небанковской деятельностью, осуществляемых через специализированные дочерние предприятия группы банка, в том числе на мировых рынках;

5) возможность перспективного планирования деятельности группы банка путем исследования конъюнктуры валютного, кредитного и финансового рынков в стране и за рубежом на основе анализа статистического материала, направляемого территориальными структурными подразделениями группы банка в головной банк, и прогнозирования основных показателей деятельности.

Однако зачастую банковские группы очень закрыты и непрозрачны, другое объяснение закрытости – нежелание привлекать внимание налоговых, регулирующих органов, так как они обычно формируют олигополистический рынок.

В целом темпы интеграции коммерческих банков в разных вариантах нарастают. Этому благоприятствует ряд факторов. Трудности госбюджета прямо ударили по банкам, которые кормились льготными программами кредитования. В группах банки видят возможность для

мобилизации ресурсов, прежде всего за рубежом, где все чаще декларируют возможность выделять инвестиции банковским группам.

Переключиться на чисто банковские холдинги вынуждает банки и неудачный опыт участия в некоторых финансово-промышленных группах (например, Корпорация «Цесна» и АО «Цеснабанк» в начале своего пути), где банки пытаются низвести до положения заурядной бухгалтерии, расчетно-кассового подразделения ФПГ, не предлагают статус равноправного партнера, совладельца. В отдельных случаях предприятия не допускают мысли, что банк может играть роль лидера в ФПГ и смотрят на банки как на карман. Только теперь не государственный, а приватный.

В странах, где деятельность филиалов зарубежных банков запрещена или ограничена, дочерний банк является единственной организационной структурой группы банка. Помимо банковских операций банковские группы активно осуществляют небанковские операции – сделки с недвижимостью, страхование операций филиалов, трастовые сделки, лизинговые операции, консультационные услуги.

Денежно-кредитная политика группы банка направлена, как правило, на расширение и диверсификацию осуществляемых ею кредитных, депозитных и фондовых операций, улучшение показателей ликвидности, увеличение коэффициента покрытия капитала материнского банка, снижение суммы «недействующих» активов, минимизацию операционных расходов, не связанных с выплатой процентов по депозитам, а также на продолжение политики слияний и поглощений.

С точки зрения организационной структуры банковские группы более маневренны и конкурентоспособны по сравнению с другими финансовыми институтами. Они оперативнее реагируют на изменения конъюнктуры рынка ссудных капиталов. Используя филиалы, дочерние банки и другие территориальные структуры, они могут взимать более низкий процент за кредит по сравнению со средней рыночной ставкой, что недоступно большинству бесфилиальных банков. Кроме того, они могут оперативно осуществлять перераспределение кредитных ресурсов внутри страны и за рубежом.

АО «Народный банк Казахстана» и его дочерние предприятия (далее совместно – «Группа») оказывают банковские услуги корпоративным и розничным клиентам в Казахстане, России, Кыргызстане, Таджикистане и Грузии, лизинговые услуги в Казахстане и России, а также услуги по управлению активами, услуги по страхованию и брокерские услуги в Казахстане. Основная деятельность банка включает предоставление займов и гарантий, привлечение депозитов, проведение операций с ценными бумагами и иностранной валютой, осуществление переводов, операции с денежными средствами и платёжными карточками и предоставление других банковских услуг своим клиентам. Кроме того, банк действует в качестве не эксклюзивного агента Правительства РК по выплате пенсий и пособий через свою филиальную сеть. Ценные бумаги банка включены в основной листинг Казахстанской фондовой биржи, а также Глобальные депозитарные записки и Еврооблигации банка включены в основной листинг Лондонской фондовой биржи.Дочерними предприятиями группы банка являются (таблица 1).

Таблица 1 – Дочерние предприятия группы банка на 31 декабря 2016 г.

Наименование	Доля участия	Страна	Отрасль
АО «Халык Лизинг»	100%	Казахстан	Лизинг
АО «Казтелепорт»	100%	Казахстан	Телекоммуникации
АО «Халык Банк Кыргызстана»	100%	Кыргызстан	Банк
АО «Halyk Finance»	100%	Казахстан	Брокерская и дилерская деятельность
АО «Halyk Инкассация»	100%	Казахстан	Услуги по

			инкассированию
АО «Halyk Life»	100%	Казахстан	Страхование жизни
АО «Казахинстрах»	100%	Казахстан	Страхование
АО «НБК Банк»	100%	Россия	Банк
АО «Халык Банк Грузия»	100%	Грузия	Банк
ТОО «Халык Проект»	100%	Казахстан	Управление сомнительными и безнадёжными активами
АО «Алтын Банк» (ДО)	100%	Казахстан	Банк

Исследование консолидированной аудированной финансовой отчётности группы банка за 2014, 2015, 2016 гг. показало, что за три года чистая рентабельность собственного капитала группы банка упала почти на 1/5 с 24,1% до 19,7%. То есть на каждый тенге, вложенный в собственный капитал группы банка, в 2016 году собственники получили уже не 24,1 тиын чистой прибыли, а лишь 19,7 тиын. За тот же период чистая рентабельность активов группы банка упала на 2/5 с 4,1% до 2,5%. То есть на каждый тенге, вложенный в активы группы банка, было получено в 2016 году 2,5 тиын чистой прибыли против 4,1 тиын в 2014 году. По результирующим показателям качества менеджмента можно судить, что качество управления капиталом в группе банка упало на 20%, качество управления активами упало на 40%.

Таблица 2 – Знак чистого денежного потока группы банка для классификации финансового состояния.

Наименование	2014 г	2015 г	2016 г
Чистое поступление денежных средств от операционной деятельности	_	+	+
Чистое поступление денежных средств от инвестиционной деятельности	+	+	_
Чистое поступление денежных средств от финансовой деятельности	+	+	_

Судя по знаку чистого денежного потока банка для классификации финансового состояния (таблица 2): 1) в 2014 году группа банка столкнулась с серьёзными финансовыми проблемами и как следствие продаёт активы и использует финансовую деятельность для удовлетворения текущих потребностей в денежных средствах; 2) 2015 год – стабилизация ситуации – нормальное функционирование группы банка; 3) 2016 год – группа банка не имеет достаточно хороших возможностей для роста, использует операционные денежные средства для оплаты долгов и платы акционерам.

Исследование показало ухудшение ситуации с менеджментом группы банка за анализируемый период, как по операционным показателям, так и по финансовым, но в прибыльной зоне.В 2014 году на каждый тенге, вложенный в активы сегмента банковские услуги МСБ, было получено 10,0 тиын результата (таблица 3). В 2015 году самым прибыльным для группы банка по активам был сегмент розничные банковские услуги: на каждый тенге активов получили 7,7 тиын результата. В 2016 году это вновь сегмент банковских услуг МСБ: на каждый тенге активов получено 6,5 тиын результата. Прослеживается тенденция к падению рентабельности сегментов-лидеров, что свидетельствует об общем ухудшении менеджмента группы банка, но в прибыльной зоне.

Таблица 3 – Динамика рентабельности сегмента бизнеса группы банка за 2014-2016 гг., %.

Наименование	2014 г	2015 г	2016 г	15-14 г	16-15 г
Розничные банковские услуги	5,5%	7,7%	0,3%	2,2%	-7,4%
Корпоративные банковские услуги	4,8%	3,7%	3,4%	-1,1%	-0,3%
Банковские услуги МСБ	10,0%	6,4%	6,5%	-3,7%	0,1%
Инвестиционный банкинг	8,4%	-5,0%	1,6%	-13,4%	6,6%
Нераспределённые	-3,4%	-1,1%	-1,2%	2,4%	-0,1%
ИТОГО	5,1%	3,2%	2,7%	-1,8%	-0,6%

Снижение рентабельности по всем остальным секторам по сравнению с 2014 годом и наличие убыточного сектора нераспределённые, возможно, стало определяющим для покупки системообразующим банком страны доли в другом системообразующем банке, обладающем крупной филиальной сетью и персоналом. Данный факт для потребителей финансовых услуг не является позитивным с точки зрения формирования олигополии. Однако для государства легче управлять макроэкономическими процессами через один системообразующий банк, аккумулирующий от 1/5 до ¼ операций банковского рынка страны и формирующий от 30 до 45% результата работы банковского сектора в сложные годы.

Литература:

1. Миржакыпова С.Т. Банковский учёт в Республике Казахстан: Учебник. Ч.1 – Алматы: Экономика, 2012. – 784 с.
2. Банковское дело (Настольная книга банкира): Учебное пособие / Под ред. А.А. Абишева, С.А. Святова. – Алматы: Экономика, 2015. – 382 с.
3. Сейткасимов Г.С., Бекболатулы Ж., Каримжанов С. Банковская система Казахстана: Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2016. – 185 с.
4. Сейткасимов Г.С., Ильяс А.А. Банковский менеджмент. – Астана: КазУЭФиМТ: ИПЦ, 2016. – 223 с.
5. Финансово-экономический словарь / Под ред. А.А. Абишева. – Алматы: Экономика, 2014. – 704 с.
6. Хамитов Н.Н. Банковский менеджмент. – Алматы: Экономика, 2015. – 232 с.
7. Хамитов Н.Н. Банковское дело: Курс лекций. – Алматы: Экономика, 2015. – 216 с.

ӘОЖ 691.33

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ӨНЕРКӘСІПТІК КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Төлебек Т.С.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Қазіргі танда Қазақстан Республикасының үкіметі еліміздегі инвестициялық қызметі белсенді жүргізу саясатын жүзеге асыруда.

Инвестициялар болмай экономикалық өрлеу мүмкін емес, бірақ Қазақстандағы инвестициялық сала көп қиындықтарға кездесті. Сол себепті қалыптасқан нақты жағдайды ескеретін инвестициялық саясат қажет.

Инвестициялар әрбір жүйеде,әрбір деңгейде, экономикада өте үлкен роль атқарады. Нарықтық экономикаға көшу қарқыны, өндірісті технологиялық жағынан жетілдіру ісі Қазақстан Республикасының халық шаруашылығына жұмсалатын күрделі қаржының мөлшері мен тиімділігіне тікелей байланысты. Қазір еліміз макроэкономикалық көрсеткіштерді салыстыру түрде болса да тұрақтандырған кезде, экономикалық дамуға қол жеткізу жөнінде

шараларды жүзеге асыру аса маңызды міндетке айналып келеді. Ал, экономикалық даму тұжырымдамасы экономиканың әр түрлі салаларына шетелдік капиталды, отандық жекеменшік іскер топтардың капиталың көптеп тартуды қажет етеді. Ол үшін мемлекет жекеменшік банктер инвестицияларының тап өз елімізде қолданыс табуы үшін экономикалық дамуға қажетті қолайлы жағдайлар туғызып отыруға міндетті,

Инвестициялар-өндірістік потенциалды жаңа ғылыми-техникалық негізінде құрып, әлемдік нарықта елдердің бәсекелестік тұғырын анықтайды. Сондағы көптеген мемлекет үшін, әсіресе экономикалық және әлеуметтік дағдарыстан шығуға ұмтылып жатқан елдер үшін, тікелей, күрделі қаржы, портфельді инвестициямен басқа активтер түріндегі шетел капиталын тарту үлкен роль атқарады.

Еліміздегі 2013-2016 жылдардағы жалпы инвестициялар

№	Көрсеткіштер, млн. теңге	2013	2014	2015	2016
1	Барлық инвестициялық активтер	512332	752645	1158148	1307249
2	Негізгі капиталға инвестиция	6072687	6591482	7024709	7762303
3	Капиталды жөндеулерге шығындар	21893	43013	85657	146264
4	Айналым активтеріне инвестиция	140147	153526	207067	202912

Осы кестеден көріп отырғанымыздай жалпы инвестициялар құрамында негізгі капиталға инвестицияның алатын үлесі айтарлықтай басым. Бұл әрине жақсы көрсеткіш болып табылады. Бірақ осы негізгі капиталға тартылған инвестициялардың экономикалық қызмет түрі бойынша алатын үлесінің ара салмағының маңызы жоғары. Себебі, еліміздегі негізгі капиталға тартылған инвестициялардың негізгі бөлігі тау-кен өндірісіне, яғни шикізат саласының капиталдарын дамытуға салынуды. Осы мәселені келесі экономикалық қызметтің негізгі түрлері бойынша келесі кестеден көре аламыз.

Қазақстан экономикасына қазіргі келіп жатқан көптеген шетел инвестициялары негізінен әлемдік тарнсұлттық корпорациялардың біздің экономикамызға салған инвестициясында көрініс табуда. Еліміздегі ауқымды трансұлтты компаниялардың басым көпшілігі АҚШ, Ұлыбритания, Жапония және Оңтүстік Корея елдері екені белгілі. Осы дамыған елдердің еліміздегі басты және кең көлемде қызмет етіп отырғандарына келесілерді жатқызуға болады: Шеврон, Бритиш Газ, Аджип, Сумимото Корпорейшн, Эльф Акитэн, БМВ, Туркие Петроллери, Оман Ойл компани, Джапан Петролеум Эксплорейшн, LG және т.б. трансұлттық корпорациялар жатады.

Олардан тартылған инвестициялардың дерлік бөлігі өндірістің шикізат, яғни мұнай және газ минералдарын өндіруге салынуда. Инвестиция негізінен экономика дамуына жақсы орай. Ол арқылы тек қана ақша ғана келмейді, сонымен қатар технологиялар, инновациялар, менеджменттер, жақсы нарықтар келеді. Бірақ экономика дамуының сапалылығы сол инвестициялардың қалай жұмсалғандығына байланысты.

ҚР-ның Статистика агенттігі көрсеткендей, негізгі капиталды инвестициялау негізінен шикізаттық салаларға тартылуда. Өйткені шетелдік инвесторлар дайын өнім шығаруға ынталы емес, себебі олар дайын, сапалы өнім шығару арқылы өз елдеріне бәсекелес болуға ұмтылмайды. Оларға керегі біздің шикізатымыз болып отыр. Бүгінде шетел инвестицияларының 80% шикізаттық өндіріске салынуда.

Осы мәселеге байланысты ендігі жерде ішкі және сыртқы инвестициялардың негізгі бөлігін өңдеуші салаға құйылуын мемлекеттік және кәсіпкерлік қолдау арқылы ынталандыруымыз керек. Ол үшін ондай салаға салынатын инвестицияларға белгілі дәрежеде қолайлылықтар туғызуымыз қажет. Мысалы, оларға салық жеңілдіктері, пайыз мөлшерлемесінің жоғары болуы және қолайлы инновациялық орта жағдайын айтуға болады.

Сонымен, бүгінгі таңда басты мәселенің бірі болып отырған, Бүкіләлемдік Сауда Ұйымына кіру алдындағы дайындық жұмыстары өнеркәсіп салаларына жаңа міндеттерді шешуді жүктеп отыр. Ол сыртқы және ішкі нарықтарда бәсекеге төтеп бере алатын

тауарлардың инновациялық деңгейін көтеру болып табылады. Мұны, Оңтүстік Корея, Сингапур, Тайвань елдерінің өнеркәсіптік тауарлары әлемдік нарықта дәлелдеп шықты. Яғни, тауар саясатын дайындауда кез келген өндірістік кәсіпорын өнімнің ғылыми-техникалық сиымдылығын көтеруі тиіс, сөйтіп инновациялық мәні бар тауар өндіруде өз бағыты мен механизмін анықтап алуы керек.

Осы жұмыстарды қаржыландыру бюджеттен бөлінген қаражаттардан құралатын, Даму институттары арқылы іске асырылмақ. Әрине, ол қаражаттарды бастапқы мақсатына қарай тиімді пайдалану, ысырапқа жол бермеу, субъективті факторлардың орын алмауын қадағалауды күшейткен жағдайда ғана оң нәтижелерге жетуге болады.

Қазіргі таңда тағы бір маңызды мәселелер қатарына өнеркәсіпте жаңа салаларды Қазақстанның экономикалық, географиялық ерекшелігіне қарай құру, олардың құрылымын жетілдіре түсу болып саналады.

Сонымен бірге, өнеркәсіптің индустриялық деңгейін көтеру үшін:

- өнеркәсіп салаларында фирмааралық кооперациялар құру;
- әр түрлі дамыған елдердің компанияларының стратегиялық альянстарына кіруге талпыныс жасау;
- ғылыми-өндірістік ресурстарды шоғырландыру арқылы шағын ғылыми-техникалық кластерлер құру, экономикалық тиімді ғылыми парктер, шағын бизнес инкубаторларын, технополистер мен аймақтық бірлестіктер құру;
- ҒЗТКЖ-ның әр түрлі субъектілері арасындағы қауымдастықты ұйымдастыру;
- Тозығы жеткен құрал-жабдықтарды жаңарту үшін несие жүйесін және лизингтік қатынастарды дамыту;
- Бүкіләлемдік Сауда Ұйымына кіру үшін өнеркәсіптің жоспарын құру, оның басты мақсаты ішкі және сыртқы нарықтағы қатаң бәсекелестік күреске басымдылық көрсетуге бейім ірі өнеркәсіп кәсіпорындарын ұйымдастыру қажет деп ойлаймыз.

Қорытындылай келе, отандық өнеркәсіпті дамыту шараларына нарықтық тетіктерді тиімді пайдалану мақсатында ресурстарды үнемді пайдалану, экологиялық проблемаларды шешу, өндірістік құрылымды дамыту, өнеркәсіп салаларының құрылымын жетілдіру, бәсекеге қабілетті жоғары сапалы тауар өндіру мүмкіндігі бар өңдеу салаларына қолдау көрсету, әлеуметтік-экономикалық мәні зор және ғылыми перспективасы жоғары салаларды ынталандыру және ең бастысы өнеркәсіп саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыратын, сапалы өнімдер шығару үшін, осы шараларды жылдам іске асырудың негізі лизингтік бизнесті дамыту алдағы экономикасы тұрақты дамыған, индустриялы ел болуымызға тікелей жол ашпақ.

Әдебиет:

1. Закон Республики Казахстан от 24 декабря 1996 года № 54-1 «О валютном регулировании»
2. Қазақстан Республикасының «Шетел инвестициясы туралы» Заңы, 1994 ж, 27 желтоқсан.
3. Қазақстан Республикасының «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» заңы, 1997 ж,
4. Киреев А. Международная экономика. - М.: МО.- ч.1,2. - М., 2015 г., С. 230.
5. Мамыров Н.К., Мадиярова Д.М., Калдыбаева А.Е. Халықаралық экономикалық қатынастар - Алматы.: Экономика, 2016ж., С. 96.
6. «Стратегия торговой политики Республики Казахстан в процессе присоединения к Всемирной торговой организации» // Азия – Экономика и жизнь, 2016 г., С. 7.
7. Ташенова С. Совместное предпринимательство // Внешнеэкономическая деятельность в Казахстане 2015 г. № 10, С 23
8. Управление инвестициями. В 2 т. Под общей редакцией В.В. Шеремета.-М., 2015г.,Т.1, С.177
9. Искакова Д.Н., Жумабаева К.М., Аманжолова А.Е. Халықаралық экономикалық қатынастар - Алматы.: Экономика, 2016ж., С. 96.

ӘОЖ 691.33

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КІШКЕНТАЙ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ КӘСІПОРЫНДЫ ВЕНЧУРЛЫҚ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЖҮЙЕСІН ДАМЫТУ»

Тулепова Ж.Р.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

«Венчур» – ағылшынның «venture» тәуекелді кәсіпорын немесе бастама дегенді білдіреді. Венчурлық капитал жеке бизнесті қаржыландырудың баламалы нысаны ретінде АҚШ-та 50-жылдардың ортасында пайда болды. Еуропаға ол тек 70-жылдардың соңында ғана келді. Венчурлық капитал пайда болғанға дейін әлемде шағын және орта бизнесті қаржыландыруды банктік капитал, ірі корпорациялар мен компаниялар және ауқатты адамдар, яғни «бизнес періштелерінің» қаржыландыруы арқылы жүзеге асырылған.

Венчур деген сөздің өзі риск яғни тәуекел деген мағынаны білдіреді. Бұл бір жағынан өте тәуекелге жақын , ал бір жағынан жоғары пайдалы кәсіпкерлік дегенді білдіреді.

Венчурлық қаржыландыру ол ұзақ мерзімді жоғарғы тәуекелді қаржыландыру (яғни 5 -7 жылға дейін созылатын). Ол жаңа пайда болған венчурлық кәсіпорынның акционерлік капиталын қалыптастыратын немесе бұрыннан белгілі венчурлық компанияның капиталына айналатын қаржы құралы.

Венчурлық капитал дегеніміз – инновациялық компанияға тікелей инвестиция салу.

Жалпы венчур туралы айтқан кезде инновация ұғымынан алшақ кетуге болмайды. Себебі бұл екеуі өмірлік кезеңдерінде бір-бірінен ажырамай ұштасып жатады. Инновацияны кең ұғым ретінде қарастырсақ, ал венчур оны тудырушы. Инновация магнитофон болса, венчур оның батарейкасы сияқты, инновация үлкен машина болса, венчур оның аккумуляторы, инновация қоғамның соғып тұрған жүрегі болса, венчур оның күре тамыры десем қателеспеспін. Себебі, венчурсыз инновацияның дамуын елестету қиын, венчур инновацияның дамуына өзіндік рең қосады, сонымен қатар ол базалық инновацияның негізі болып саналады.

Нарықтық экономика жағдайында инновациялық қызметті қаржыландыру жүйесінің өзіндік ерекшелігі бар және мемлекеттің қаржылық саясатының құрамдас элементі ретінде жүреді. Бұл жүйе, бірінші кезекте, техникалық жаңалықтарды ел экономикасына тез және тиімді енгізунің құрылымдық-технолгиялық қайта құрылуын қамтамасыз ету, ғылыми-техникалық және кадр әлеуетін сақтау және дамыту, жоғары сынипты мамандардың шет елге кетуінің алдын алу үшін қажетті жағдайлар жасауға бағытталған.

Жалпы салалық, сала аралық және аймақтық ғылыми-техникалық бағдарламаларды, сондай-ақ өнеркәсіптік өнімдердің жаңа түрлерін игеру жөніндегі іс-шараларды қаржыландырудың қамтамасыз ету мақсатында, жергілікті жерлерде инновацияларды қолдаудың мемлекеттік емес қорлар жүйесі құрылатын болады. Мұндай қорлар аймақтық деңгейлерде де, сол сияқты ұлттық компаниялар мен холдингтердің шеңберлерінде де құрылатын болады.

Инновациялық қызметті мемлекеттік емес қаржыландыру көздері:

- инновациялық кәсіпорындардың меншікті қаражаты;
- бағалы қағаздар эмиссиясының есебінен жұмылдырлатын қаражат;
- материалдық банктердің несиелері;
- мамандандырылған және қайырымдылық қорлар;
- жаңа өнімнің тез шығарылуына мүдделі инвестициялық компаниялардың басқа да инновациялық кәсіпорындардың қаражаты болмақ.

Қазақстанда KazVenture атты тікелей инвестициялар мен венчуралық капитал қауымдастығы құрылған. Баспасөз қызметінің мәліметтеріне сүйенсек, "қауымдастықты құрудың мақсаты венчурлық және тікелей инвестицияның қаржы сегментіне қатысушылардың мүдделерін біріктіру, олардың пікірлерін қызығушылық танытатын атқарушы билік және заң

органдарына ұсыну, сонымен қатар компанияның іс-қызметін елдің бұқаралақ ақпарат құралдары мен қоғам арасында кеңінен айқындау болып табылады". Қауымдастықтың құрылтайшылары Ұлттық инновациялық қор, "Advant" венчурлық қоры, Centras венчурлық қоры, "Әрекет" жоғарғы технология қоры, Glotur Technology fund және Almaty Venture Capital. Сонымен қатар, баспасөз қызметінің ақпараттарына сүйенсек, қауымдастық Қазақстан Республикасының президенті жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесімен, KazEnergy мұнайгаз және энергетикалық кешені ұйымының Қазақстандық қауымдастығымен, "Қазақстан Петролеум" қауымдастығымен, Қазақстан Республикасындағы Американдық сауда палатасымен, Еуропалық бизнес-қауымдастығымен, Халықаралық салық және инвестиция орталығымен, Қазақстан Республикасы кәсіпкерлерінің форумымен, "Атамекен" Одағы" ұлттық экономикалық палатасымен және біріккен шаралар өткізуді, ақпарат алмасуды, қаржы нарығы үшін ең маңызды мәселелер мен проблемалар жөніндегі ортақ ұстанымдарды бірігіп жасауды жоспарлаған басқалармен де ынтымақтастық құру жөніндегі жұмысын бастады. Жақын арада инвестиция көлемі, нарықтағы келісімдер, негізгі қатысушылар жөніндегі барлық ақпараттарды, сондай-ақ барлық мүдделі заңды және жеке тұлғалар үшін оқыту ақпараттарын орналастыру жоспарланған веб-сайтты іске қосу жоспарлануда. "Қауымдастық Қазақстанның барлық бұқаралық ақпарат құралдарымен тығыз жұмыс істеп, венчурлық және тікелей инвестициялар туралы хабарлап, журналистер үшін семинарлар мен баспасөз мәслихаттарын өткізіп, сондай-ақ оларға барлық қажетті көмек жасамақ ниетте. Сонымен, бізде қазір бес отандық венчурлық қор және осындай шетелдік қор жұмыс істеп жатыр. Республикадағы осы қорлардың жалпы венчурлық капиталының көлемі 110 миллион долларды құрап отыр. Венчурлық индустрияның қазақ топырағына дәнін егіп, оның тезірек көктеуіне мүдделі болып отырған да, Ұлттық инновациялық қоры екені белгілі. «Венчур» дегеніміз – «тәуекелі жоғары өндіріс» деген ұғым білдіреді. Яғни венчурлық қор тәуекелі жоғары жобаларға қорықпай инвестиция салып, оның жүзеге асуына мүмкіндік ашады. Сондықтан да венчурлық қорлардың жобаны жан-жақты зерттеп, талдап, «жеті рет өлшеп, бір рет кесуге» ұмтылады. Біздің көптеген жоба жасаушыларымыздың «венчурлық қорлардан қайыр жоқ» деп зар илейтіні де сондықтан болар. Өйткені оның талабынан шығу үшін ұсынған жобаңыз шынында да бұрқақ атып тұрған жаңалық болуы тиіс. Сонда ғана ол өндіріске енгізіліп, жоба иесіне де, венчурлық қорға да мол табыс әкеледі. Ондай болмайтын болса, венчурлық қор қалтасындағы капиталын босқа шашпайды. Тәуекелге барғанның өзінде, әбден ойланып-толғанып барып қана шешімге келеді. Бұл венчурлық бизнеспен айналысуға екінің бірінің батылы жете бермейді. Өткен жылы қазақстандық Ұлттық инновациялық қор SAFE ID Solutions деген неміс фирмасының акцияларын сатып алған болатын. Бұл фирма жоғары қорғанысты биометрикалық төлқұжаттар мен жеке куәліктер жасаумен айналысады. «Инвестицияны өзіміздегі ірі жобаларға салудың орнына шетелге қарай сырғыту бізге не береді?» деген қайшы пікірлер де айтылып қалуда. Ал Ұлттық инновациялық қордың төрағасы Нұрбек Раевтың пікірінше, шетелдік компаниялардың акцияларын сатып алу арқылы Қазақстан олардың операциялық қызметтеріне ене алады және елімізге қарай жаңа технологиялар трансфертіне жол ашады. Жоғарыда отандық бес венчурлық қордың жұмыс істеп жатқаны жайында айтып кеттік. Шетелдік осындай қорларға жеке инвесторлар тартылған. Қалтасы қалың капиталистер қаржысын белгілі бір жобаны жүзеге асыруға салып, елінің инновациялық әлеуетін көтеруге үлес қосуда. Ал біздегі қорлардың ахуалы әзірше өзгеше. Кәсіпкерлер жоғары технологиялар әлеміне қарай қозғалыс жасауға өте сақ қарайды. Венчурлық бизнестің республикамыздың болашағы үшін аса қажет екендігінайдан анық. Банктің несиесіне қарағанда, оның өзіне тән артықшылықтары жеткілікті. Сондықтан да венчурлық бизнес әлем үшін де, біздің қаржыгерлер үшін де жаңалық емес. Тек оған бел шешіп, артық ақшасын қорықпай, тәуекелі жоғары жобаларға сала алатын батылдық қажет. Өркениетті елдердің бәрінде де венчурлық қорларды көбіне осындай қалталылар құрады. Бізде венчурлық бизнестің қарқын ала алмай отыруының себебі де осы. Екіншіден, бұрқақ инновациялық идеялар да аздау. Аз емес-ау, соларды насихаттау құралдары тиімсіз. Соның нәтижесінде көптеген инновациялық жаңалықтарымызды Қытай сатып алып, әкетіп жатыр. Венчурлық қорлар мен ғалымдар арасын байланыстыратын мықты мамандар жетіспеуде. Әйтпесе

венчурлық бизнес біздің ел үшін аса қажет. Артық ақшасын салатын құралдардың аздығынан қалталыларымыз тек құрылысқа салып, күйіп қалып отыр. Бұдан біз мынадай тұжырымға келеміз венчурлық бизнес бұл жаңа идеялармен инновациялық тауарлардың кілті болып табылады. Сондықтан бизнестің бұл түрі Қазақстан үшін өте тиімді деп айтуға болады. Біріншіден, бұл жоғарытехнологиялық, инновациялық өнімді шығаруға бағытталғандықтан, отандық ғылымның дамуының жаңа жолын қалыптастырады. Екіншіден, орта таптың қалыптасуына ерекше үлес қосса. Үшіншіден, қор нарығының дамуына өз септігін тигізеді. Сонымен қатар жоғарыда көрсетілген көптеген мәселелердің бірден-бір шешу жолы болып табылады. Еліміздіе венчурлық индустрияны қалыптастыру үшін келесдей ұсыныстарды айтқым келеді:

- Ғылымды, білімді дамыту және оны индустриялық-инновациялық дамытуға бағыттай отырып, кәсіби кадрларды даярлау саласындағы реформаны бастау. Ғылымды, жаңа идеяларды қаржылындыру.

- Елдегі венчурлық институттардың кенже қалғанын ескере отырып, венчурлық қызметті көтермелеу және реттеу үшін заңнамалық база әзірлеу керек.

- Мамандарды және жұмысшы кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың қазіргі заманғы жүйесін еңгізу. Университеттірдің жанында бірқатар құрылымдарды жасау. Олар – технопарктер, инновациялық-тех-ялық орталықтар, бизнес инкубаторлар, венчурлық к.о-дар, маркетингтік зерттеу қызметтері жатады.

- Экономиканың өңдеуші секторларына инвестициялар салуға отандық қаржы институттары үшін ынталандыру көздерін ойлап табу.

Ғылымды дамыту бұл ең негізгі мәселе. Әрине, инновациялық әлеуетті дамыту мен сақтаудың қажетті, басты талабы ғылым екені мәлім. Бұл ретте инновациялық қызметті жүзеге асырудағы маңызды элемент ғылыми өнімнің комерциялануы болып табылады. Қазақстанда соңғы үш жыл бойына ғылымға бөлінген қаражат ЖІӨ-ге қатысты 0.3 % деңгейінде қалып отыр. Бұл көрсеткіш Швецияда 4%, АҚШ-та, Германияда, Жапонияда 3%, Ресейде 1.5-1.9%, Украинада 1.2-1.3%-ды құрайды. Технологиялық үрдіс пен жаңа өнімді комерцияландыру университеттердің жанында бірқатар құрылымдарды жасауға бағытталған қызмет барысында жүзеге асды. Олар – технопарктер, инновациялық-технологиялық орталықтар, бизнес инкубаторлар, венчурлық кәсіпорындар, маркетингтік зерттеу қызметтері жатады.

Жаңа білімдерді тиімді дамыту мен пайдалануды қамтамасыз ететін бәсекеге қабілетті ұлттық инновациялық жүйенің негіздерін құру ғылымды дамытудағы негізгі мақсат болуы шарт.

Келесідей міндеттер орындалуы керек**:**

1. Ғылыми және инновациялық қызмет үшін қазіргі заманғы инфрақұрылымды дамыту.

2. Академиялық ғылыми мекемелер мен жоғары оқу орындары ықпалдастығын қамтамасыз ету.

3. Ғылыми зерттеулерді қаржыландырудың тиімді жүйесін құру.

4. Ғылыми-зерттеуді және конструкторлық қызметті жүргізуде жеке меншік сектор үшін ынталандырулар туғызу.

5. Ғылыми кадрларды даярлау сапасын арттыру және қазақстандық ғылымның әлемдік ғылымға кірігуі үшін жағдайлар жасау.

6. Ғылыми қызметкерлердің жалақысының деңгейін арттыру.

Мемлекет Жоғары ғылыми-техникалық комиссия айқындайтын басым бағыттар бойынша болашақ инновациялық экономиканы құру үшін негіз болатын іргелі және қолданбалы зерттеулерге қаражат бөліп қана қоймай, жұмысын дұрыс ұйымдастыру керек.

Үлкен мультипликативтік тиімділігі бар жаңа технологиялық және жүйе құрайтын өндірістерді дамыту, оның ішінде «серпінді» инвестициялық жобаларды іске асыру мыналар арқылы жүзеге асырылатын болады:

- едәуір қосылған құны, мультипликативтік тиімділігі мен экспорттық әлеуеті бар экономиканың құрылымын өзгертуге қабілетті бірқатар жобаларды айқындайтын «серпінді» инвестициялық жобаларды іске асыру жөніндегі бас жоспар әзірлеу;

- «серпінді» инвестициялық жобаларды іске асыруға, ел аумағында 5-6 кластер жасауға және дамытуға ірі отандық бизнесті тарту әрі оның шағын және орта бизнеспен өзара іс-қимылын ынталандыру;

- шекара маңы аудандарында, өнеркәсіптік-сауда және қаржылық белсенді орталықтарда жаңа сауда-экономикалық аумақтар құру және дамыту;

- өңірлердің индустриялық саясатын іске асыруға әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың белсенді қатысуы;

- қаржы институттарын ұлттық және өңірлік деңгейлерде ірі инвестициялық жобаларды іске асыруға тарту;

- жер қойнауын пайдалану саласындағы қазақстандық сервистік нарықты дамыту жөнінде пәрменді шаралар, оның ішінде «Отандық өндірушілер мен шетелдік инвесторлардың бірыңғай тізілімі» ақпараттық жүйесін құру есебінен, әзірлеу.

Әдебиет:

1. Балабан А.М., Балабан М.А. Венчурное финансирование инновационных проектов. – М., 2012. – 248 с
2. Венчурный бизнес в странах СНГ (справочник) 2015. -147 стр.
3. Әбдіжапар Сапарбаев “Инновация – негізгі қозғаушы күш” // Егемен Қазсқстан, 24 наурыз, 2014 ж.
4. Н. Ә. Назарбаев. “Бәсеке қабілетті Қазақстан”, “Бәсекеқабілетті экономика” және “Бәсекеқабілетті халық” деген Қазақстан халқына Жолдауы. // Егемен Қазақстан, 19 наурыз, 2014 ж.
5. Қуат Бораш “Инновация, оның еліміз экономикасы үшін маңызы қандай” // Егемен Қазақстан, 23 ақпан, 2015 ж.
6. Бердашкевич А.П Оподдержке инновационной деятельности в Японии // Инновации №7, 2012
7. А.И. Никконен. Краткая история венчурного бизнеса в России // Инновации.№10 (67), 2013, с.16.
8. Инновационный менеджмент. Под ред. проф. В.А. Швандара, проф. В.Я. Горфинкеля // М.: Вузовский учебник, 2014. 384с.
9. Бизнес-план инвестиционного проекта. Под ред. И .А Иванниковой // М.: Экспертное бюро, 2013г
10. Бизнес- планы: Полное справочное руководство. Под ред. И.М. Степнова // М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2010г

УДК 336

К ВОПРОСУ О ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ И ФИНАНСОВОЙ ДОСТУПНОСТИ

Тургунов А.Р.

(научный руководитель м.э.н., старший преподаватель кафедры «Финансы и менеджмент» Ковшова Т.П.)

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Ликвидация пробелов в области финансовой доступности и финансовой эффективности открывает самые широкие возможности в плане ускорения экономического роста и обеспечения всеобщего благосостояния в Казахстане. Повышение финансовой доступности и эффективности – главные приоритеты для Казахстана, связанные с минимальными негативными последствиями компромиссов (рисунок 1).

Рисунок 1 – Компромисс между финансовой доступностью и устойчивостью финансового рынка.

В Казахстане сохраняется низкая вероятность отрицательных последствий или иных экономических компромиссов. Тем не менее, в процессе обсуждения реформ и разработки стратегий развития финансового сектора следует помнить и о важнейших задачах экономической политики, и о компромиссах.

Повышение финансовой доступности – одна из главных задач Всемирного Банкаи Национального банка Республики Казахстан: людям необходимо повышать свою финансовую компетентность [6, 7].

Финансовые продукты становятся более сложными, и люди впервые приобретают финансовые продукты через самые различные каналы, включая поставщиков услуг, не являющихся банковскими организациями [1].

Однако для того, чтобы воспользоваться этими возможностями, люди должны:

1) Быть вооружены знаниями, чтобы принимать обоснованные решения относительно управления собственными финансами;

2) Иметь общее представление о продуктах и услугах, а также навыки и мотивацию для их эффективного использования;

3) Принимать меры и быть уверенными в себе, чтобы реализовать принятые решения, также понимать связанные с ними риски (например, риск закредитованности и мошенничества) и управлять ими.

Нельзя уделять внимание только расширению финансовых знаний; кроме этого необходимо развивать навыки, совершенствовать установки и укреплять мотивацию людей!

Короткое отступление: что такое финансовая компетентность, финансовое образование и финансовая грамотность?

Финансовая компетентность определяется Группой Всемирного Банка как «способность человека принимать обоснованные решения и действовать в своих финансовых интересах с учётом сложившейся социально-экономической и экологической ситуации» [5].

Финансовое образование – это способ повышения уровня финансовой компетентности. Согласно ОЭСР [6], это «процесс, благодаря которому потребители финансовых услуг (инвесторы) улучшают свои знания о финансовых продуктах, понятиях и рисках и за счёт информации, обучения и (или) объективных рекомендаций приобретают навыки и уверенность в своих силах для того, чтобы лучше понимать (финансовые) риски и возможности обоснованного выбора, знать, куда обращаться за помощью, и принимать другие эффективные меры, направленные на повышение уровня своего финансового благосостояния».

Финансовая грамотность означает понимание человеком ключевых понятий, необходимых для управления собственными финансами.

Четыре шага к повышению финансовой компетентности представлены на рисунке 2.

Поведенческая экономика, наука о том, как психологические факторы влияют на принятие экономических решений отдельными лицами, выявляет распространённые предубеждения людей, которые могут оказывать влияние на финансовые решения [2].

Поведенческая экономика даёт нам инструменты для того, чтобы оказывать влияние на действия и поведение:

1) «Развлекательное образование» объединяет образовательный контент с развлечениями, чтобы улучшить результаты обучения, сделав его более приятным. Эффективными средствами общения могут быть спектакли, рассказы и другие повествовательные формы, обращённые к эмоциям людей;

2) Подталкивание к выбору: это могут быть отправка напоминаний, использование давления коллектива и предоставление стимулов;

3) Архитектура выбора. Изменение правила по умолчанию – прямой отказ вместо прямого согласия – позволяет использовать предубеждение статус-кво для получения положительных результатов;

4) Эффективное использование технологий – относится к использованию искусственного интеллекта в индустрии финансовых услуг, особенно в сфере компьютерного обучения и информационной аналитики.

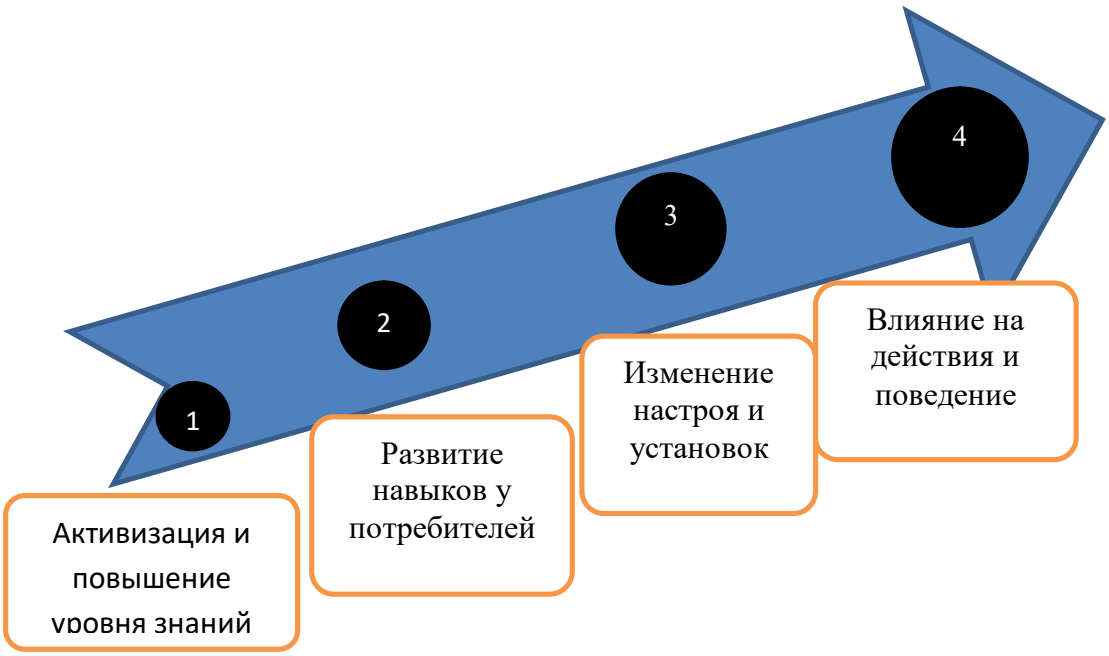

Рисунок 2 – Четыре шага к повышению финансовой компетентности.

Всемирный Банк проводит большую работу с целью повышения финансовой компетентности населения в регионе Европа и Центральная Азия[6].

1. Собеседование как способ формирования ответственного отношения к финансам у населения территорий. Финансовое консультирование оказывает более существенное влияние на поведение потребителей, чем традиционные учебные занятия, и приводит к таким же важным результатам, как открытие депозитных счетов, формирование семейного бюджета, учёт доходов и расходов и даже – в ряде случаев – увеличение доходов. Трансформация консультирования как исследования рынка: стремление организовать финансовое консультирование как устойчивое направление экономической деятельности. Более 15000 человек проходят обучение и 313 тысяч получают консультации по вопросам финансовой грамотности.

2. «Развлекательное образование». Экономически эффективные информационные контакты с закредитованными заёмщиками через средства массовой информации, включая, в частности радио-дискуссии, мини-спектакли на радио, а также мини-спектакли и рекламные ролики на телевидении. Показаны и переданы по радио 1553 видеороликов и радиопередачи, распространены 28640 рекламных материалов; в магазинах, кафе, средствах городского транспорта, торговых центрах и аэропортах показаны 1897200 видеоклипов.

3. «Финансовый барометр»: понимание финансовых концепций, терминов и определений. Цель: проведение количественной оценки финансовой грамотности населения, включающей в себя финансовое поведение, знания и практику их применения. Показатели: 1) навыки и умения принимать правильные финансовые решения – респонденты укладываются в бюджет [4]; 2) отношение к банкам и кредитным организациям, принятие индивидуальной ответственности за собственные решения – респонденты имеют накопления наличными в любой валюте [3].

Всемирный Банк проводит большую работу с целью повышения финансовой компетентности населения во всём мире[5].

1. Включение мер, направленных на повышение финансовой компетентности населения, в государственные программы денежных выплат в странах Западной Африки. В Гвинее, Либерии и Сьерра-Леоне для бенефициаров программы социальной защиты были разработаны специализированные учебные модули по финансовым вопросам, которые прошли тестирование в 2017 году. Кроме того, разработаны модули, позволяющие преподавателям эффективно организовать процесс финансового образования. Извлечённые уроки: эти пилотные проекты продемонстрировали возможность осуществления программ повышения финансовой компетентности населения с использованием минимального объёма материалов для чтения. Кроме того, они показали, как с помощью серии рассказов из повседневной жизни, представленных в виде серии рисунков, можно охватить различные вопросы, связанные с тематикой финансовой компетентности.

2. Развлекательное образование в Южной Африке: телевизионные мыльные оперы. В сюжетную линию популярной мыльной оперы «Скандал», которую показывали в прайм-тайм, были включены воспитательные идеи, касающиеся управления долгом. Извлечённые уроки: зрители, следившие за финансовой сюжетной линией, значительно повысили уровень финансовых знаний и стали применять более правильный подход к управлению своим долгом. Как показала работа в рамках качественных фокус-групп с участием зрителей, одним из главных стимулов к изменению поведения людей стала их эмоциональная сопричастность к герою фильма.

Литература:

1. Балабанов И. Финансы граждан. М.: Финансы и статистика, 2015.
2. Корнейчук Б. Созидательное благосостояние как целевой фактор // Экономист. 2014. №12.
3. Николаенко С.А. Личные сбережения населения // Экономический журнал ВШЭ. 2016. №2.

4. Чернов А.Ю. Личные финансы (доходы и расходы семейного бюджета). М.: Перспектива, 2015.
5. http://www.worldbank.org
6. http://www.oecd-ilibrary.org
7. http://www.nationalbank.kz

ӘОЖ. 94(574)

XX ҒАСЫРДЫҢ І ЖАРТЫСЫ - ОТАНДЫҚ ТАРИХТЫҢ ҚАСІРЕТТІ КЕЗЕҢІ

Туребаева Т.А.
(Ғылыми кеңесшісі, т.ғ.к. Картова З.К.)
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бүгінгі тәуелсіз қазақ мемлекетінің ең ұлы мұраты-ұлттық идеяны қалыптастыру болып отырғаны анық. Өсер ұрпақтың саяси қоғамдық санасын қалыптастырып, тәрбиелеп отыру мақсатында кешегі төл тарихымыздың ақиқатын зерттеп оқыту маңызды. Бұл жөнінде оң бағыт берген Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев былай деген болатын: «... XX ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын алған таратқан рухани-зерделі игі жақсылар қазақтың ұлттық идеясын жасау міндетін өз мойнына алды. Олар қоғамның түрлі тарапынан шыққандар әрі ең алдымен дәстүрлі дала ақсүйектерінің өкілдері еді. XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамында зиялы қауым қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал. Ол тұста ой еңбегімен кәнігі түрде шұғылдану атадан балаға жұғысты болып отырған» [1]. Ендеше саяси ой-пікірлердің ерекше айшықталып, қоғамымызды дамытудың саяси жүйесі ретінде дамытуды Елбасы атап көрсеткендей XX ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ зиялылары өз мойнына алды. Олар қазақ халқын тәуелсіздікке жеткізетін маңызды саяси құндылықтарды дөп басып, ұлттық идеяның басты мұраттарын анықтап берді.

Өткен ғасырдың алғашқы жартысы қазақтар және басқа да Кеңес үкіметінде өмір сүрген халықтар үшін тар жол тайғақ кешу болды.Әсіресе 20-30 жылдарындағы ашаршылық апаты немесе тарих беттерінде «Ұлы жұт» деп аталған бұл оқиға ерекше мәнге ие. Зертеуші ғалымдар осы мәселемен айналысып, Қазақстанда халқы бір ғасырда үш бірдей ашаршылықты бастан кешкен және оны үш кезеңге бөліп қарастырады: 1919-1922 жылдардағы аштық, 1931-1933 жылдардағы аштық және 1946 жылдары болған аштық.

Бірінші ашаршылық 1919–1922 жж. болған, оның салдарынан 1,5 млн. жуық адам шығыны болды [2]. Ол көбінесе елдің оңтүстік аймақтарын қамтыды, нақ осы және басқа да деңгейде Қазақстанның барлық тұрғындары да зардап шекті. Екінші ашаршылық кезінде 1931-1933 жж., әртүрлі мәліметтер бойынша, 1,5 млн-нан 2,5 млн. адам шығыны болды. Ал, үшінші ашаршылық соғыстан кейінгі еліміздегі экономикалық ахуалдарға байланысты туындады. Бірақ та, бұл ашаршылық сол жылдары халықтан жасырын түрде ұсталды.

Осылайша ширек ғасыр ішінде жалпы халық саны күрт төмендеді. Санақ бойынша жалпы мәліметтер қорына дәлел ретінде мұрағатта сақталған құжаттар бар. Ұлт зиялысы М. Тынышбаевтың есебі бойынша «Қазақстанда 1917 жылы 2 910 000 қазақ өмір сүрген болса, ал М.Г. Сириустың 1924 жылғы жүргізген санағы бойынша қазақтар саны 1965 443 әрең жетіп жығылған», – деген мәліметтер көрсетілген [2]. Ал, белгілі демограф-ғалым М. Тәтімовтің есептеуінше 1931–1933 жж. ашаршылық Қазақстанда өмір сүрген 2,5 млн адамның, соның ішінде 2,3 млн қазақтардың және 200 мың келімсектердің қайтыс болғаны анықталды. «1879, 1926, 1939 жылдардағы халық санағының нәтижелері жөніндегі мәліметтерді қолға түсіргенмін. Көзімнің жеткені 1939 жылғы санақта қазақ халқының санын айтарлықтай асырып жазғандығын аңғардым. Сонда, озбыр саясат «орыс емес» ұлттарды аяусыз қырып-жойғандығын жасырып қалғысы келген», – деп М. Тәтімов пайымдаған болатын [3].

Әлемдік тарих беттерінде ашаршылықтың мұндай түрі халық жадында мәңгілік қалары сөзсіз. Оның нәтижелері қазақ халқының жалпы санының төмендеуіне әкеліп соқты. Қазақ

жерінде ашаршылық салдарынан демографиялық ахуал күрт төмендеп кеткен болатын. Оның айқын көрінісі ретінде тарих беттерінде қалған 1931–1933 жылдары қазақ халқының басына төнген ең бір қасіретті «Ұлы жұт» кесірінен күні бүгінге дейін қазақ халқы өз жерінде демографиясы жағынан азшылыққа ұшырап отыр. Батыстық немесе ресейлік ғалымдар ашаршылықтың болу себебі ауа райының қолайсыздығынан, құрғақшылық болып егіннің шықпай қалғанынан немесе жұқпалы аурулардың таралуынан деген сияқты асыра сілтеулерден іздейді.

ХХ ғасырдың 30 жылдар басында «Кіші Қазан» төңкерісінің негіздеушісі Ф. Голощекин болатын. Голощекеннің енгізген саяси жүйедегі кеңестендіру процесі қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі шаруашылығына өз кедергілерін ала келді.

Күштеп ұжымдастыру тәсілдері астық, ет дайындау науқанын көп мөлшерде орындау қажеттігіне қарамастан, қазақ көшпелі өмір салтын отырықшыға айналдыру стратегиясы 1929 жылдан бастап әзірленген. Большевиктік партияның жүргізген ұжымдастыру саясаты салдарынан қазақ жерінің көптеген аудандарында аштық жайлады. Ашыққан шаруалардың басым бөлігі туған жерін тастап қалаларға шоғырланды, шекара асып басқа елдерге қоныс аудара бастады.

1930–1933 жылдардағы жаппай кеңестендіру саясаты жергілікті халықтың наразылығын тудырып, алғашқы бастамасы күшпен ұжымдастыру аштық пен халықтың үдере көшуіне әкеліп соқты. Қазақ халқының үдере көшу көлемі туралы қазақтың белгілі ұлы тұлғасы Тұрар Рысқұловтың И. Сталинге, В. Молотовқа жазған (1933 ж. 9 наурыз) хатында: «...Қонысын тастап, Қазақстанмен көршілес өлкелерге көшкен қазақтардың мекен-жайларынан келіп түскен, шамамен алынған соңғы деректерге қарағанда: қазір Орта Еділде 40 мың, Қырғызстанда 100 мың, Батыс Сібірде – 50 мың, Қарақалпақстанда 20 мың, Орта Азияда 30 мың қазақ бар. Қонысынан ауғандар қалмақ жеріне, Тәжікстанға, Солтүстік өлкеге және басқа да осы сияқты шалғай жерлерге де көшіп кетті. Байлар бастаған бір қауым Батыс Қытайға ауды... Бұл қазақтардың көші қоны емес, басы ауған жаққа кетуі», – деген мәліметтерді көрсетеді [2].

Ал академик М. Қозыбаев өз зерттеулерінде: «1930-1933 жылдардағы ашаршылықта халықтың 52%-ы қырылды» – деп көрсетеді. 1930–1933 жылдар аралығындағы қазақ халқының санының кемуі туралы белгілі тарихшы Т.Омарбеков былайша баяндайды: «Қазақстанның Егіншілік Халық Комиссириатының (Наркомзем) мәліметтері бойынша 1930–1932 жылдары Қазақстандағы ауыл халқының кемуі 1млн. 831441 адам деп көрсетіледі. Мұнда бірақ, 1933 жылғы мәлімет көрсетілмеген. Осы жылдары Қазақстанның санақ басқармасы (Казнархозучет) бастығының орынбасары Н. Мацкевичтің мәліметіне қарасақ, бір ғана 1933 жылы қысқарған ауыл халқы 1 млн. 70,5 мың адамды құрайды, яғни, барлығы, ауылда 1930-1933жылдары азайған халықтың саны 2 млн. 900 мыңнан асып кетеді» [4].

Бұл тек қазақ халқының санының кемуі емес, сонымен қатар қазақ жерінде босқын ретінде келген басқа да ұлт өкілдерінің кемуіне әкеліп соқты. Жоғары да айтылғандай демограф Мақаш Тәтімовтің есептеуі бойынша сол жылдары 200 мың босқындар өлген болса, ал қазақ саны 2,3 млн құрайды. Демек, қазақ халқы саны жағынан үлкен шығынға ұшырауы, демографиялық жағдайдың әлсіреуі, большевик партиясының жаппай отырықшыландыру саясаты кесапатынан, осы бір нәубет жантүршігерлік ашаршылықтың белең алуынан. ХХ ғасырдағы болған алапат ашаршылық 7 миллион адамның өмірін жалмаған қазақ тарихындағы ең қасіретті кезеңдердің бірі. Сол уақытта ашаршылық тек қазақ жерін ғана емес, сондай-ақ Ресей, Украина, Белорусь жерлерінде қамтыды. Бірақ та, қазақ осы жасанды саясаттың ең қатты зардап шеккендердің бірі.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев қазақтың қолдан жасалған зауалдан ең қатты зардап шеккен халықтың бірі екенін айта кетіп: «Нәубет жылдары миллионнан аса қазақ аштықтан ажал құшты. Мұны әлі зерттеу керек, әрине. Біз сол уақыттағы басшылардың өзіне қолайлы етіп берген есебіне ғана сүйеніп отырмыз. Сол жылдары нәубетке ұшырамаған, аштық тауқыметін тартпаған қазақ қалған жоқ. Кейбір ауылдар түгелімен жоқ болып кетті. Көптеген ауданда неше түрлі жағдайлардан қырылған адамдардың есебі жоқ»,— деген. Президент Нұрсұлтан Әбішұлы

Назарбаев мұның барлығы сол кездегі Кеңестік биліктің, тоталитарлық саясаттың қолдан жасаған зұлматы екенін айтты [5].

1930-шы жылдардың соңына қарай КСРО-да әр адамның туылғанынан өмірінің соңына дейін басқарып, бақылайтын тотаритарлық мемлекет пайда болды. Партиялық-мемлекеттік құрылымның идеологияландырылған саясаты профессионалдық оқу орындарындағы істің жағдайына бәрінен де көп зиян келтірді. Ғалымдарды, жоғары оқу орындары қызметкерлерін қудалау мен жазалау шаралары 20-шы жылдарда басталып, И.В. Сталин өлгенге дейін жүргізілді. Осының нәтижесінде 30-шы жылдардың орта кезінде А.Байтұрсынов, С.Асфендияров, Х.Досмұханбедов, Т.Жүргенов, О.Жандосов және басқа аса көрнекті қоғам қайраткерлер, ғалым, педогогтердің өмірі қиылып кетті.

Қуғын көрген бір тағдыр, бір адамның жан азабы оның төңірегіндегілерге, отбасы мүшелері мен тума-туыстарына қаншама қайғы-қасірет әкелді. Қазақ қоғамының дәстүрлі дамуын күйретуге бағытталған қуғын-сүргін саясаты ер азаматтармен бірге әйел-аналар да азды-көпті дәрежеде қудаланды. Біздерге сталиндік саяси қуғын-сүргінге ұшырағандар есебі сол кезеңнің қылмысын ашып, оның ауқымы мен ақиқатын тануға көмектеседі. Кеңес үкіметі қазақ әйелдерінің «теңдігі» мәселесін мемлекеттік деңгейге көтеріп, оны өз саяси мақсат-мүддесіне орай шешті. Нәтижесінде ғасырдан-ғасырға жалғасып, ұлттың ұйытқысы болған отбасы бірлігіне, тәрбиесіне зиянкестік жасалды. Әйелдерге қатысты жүргізілген саяси шаралар жаппай қуғын-сүргінге жол ашты. Сол жылдары адамдар бойындағы тек қана адамзатқа ғана лайықты сапа- қасиеттерді азайту қуғын-сүргін саясатымен қатар жүрді. Түрмелерде жатқан әйелдерге мән берілмей, олардың аты-жөндері де дұрыс сұралмаған [6].

Халықтың жалған жауларымен күрес кеңейе келе өз мақсаттарын жүзеге асыра бастады. Оның қарқынды жүргені соншалық, еліміз лагерьлер торабымен шырмалып (Карлаг, Степлаг, Алжир), оның жан-жағы тікенекті темірлермен қоршалды және оны сыртынан қаруланған қызметкерлер қарауылдады. Ал кейіннен жаппай атылған адамдардың көмілген жерлері белгілі бола бастады. Соның бірі Алматыға жақын жердегі Жаңалық деген жерде табылған, 1937-1938 жылдардағы тоталитаризм құрығының құрбандары, дүние жүзіне әйгілі жазушылар мен ақындар М.Б.Жұмабаев, С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, Б.Майлин, дарынды оқымыстылар А.Байтұрсынов, С.Д.Асфендияров, ірі мемлекет және қоғам қайраткерлері, шаруашылық жетекшілері, өндіріс саласындағы озаттар жерленген. Ал қазіргі таңда қаншама адам репрессия құрбандығына жазықсыз ұшыраған өз бауыр-туыстарының, ата-аналарының мәйіті қайда екенін білмей іздеуде. Содан кейін-ақ дембіл-дембіл бірде 40-тан, бірде 37, бірде 19 мәйітті тиеген қаралы көлік осы жерге түн сайын қатынап отырған. Әрине заңсыздықтар, әділетсіздіктер мен басынушылық мәңгі тұра бермейді [6].

1950-ші жылдардағы түбегейлі өзгеріс мемлекеттің бұл ісіне араласпай қойған жоқ. Ақырындап жазықсыз жазаланғандарға тағылған айыптарды қайта қарау процесстері мен ақтау процесстері басталды. Лагерьлердегі адамдарды босату және атылғандарды ақтау істері қолға алынды. Иә, қалай десек те, қасірет көлемі аз емес және КСРО құрамындағы Қазақстан сияқты отар елге ол үлкен соққы болып тиді. Бір жағынан орталықтағыдай партияны «тазалау», экономика саласындағы кемшіліктерді «халық жауларынан» іздеу саясаты қолданылса, екінші жағынан ҚазССР РСФСР-дің құрамындағы мемлекет ретінде отарлау саясатының жалғасын көрді. Бұл жылдары сталиндік қуғын-сүргін қоғамның көп бөлігін тіптен, барлық әлеуметтік топты қамтыды. Осыған байланысты XX ғ. І жартысындағы қазақ халқының тарихи жағдайын егжей-тегжейлі баяндайтын зерттеулер қажет. Халықтын экономикалық-әлеуметтік, саяси өмірінде орын алған тарихи оқиғалар өз зерттеушілерің әлі де күтуде.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.А. Тарих толқынында.– Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
2. Омарбеков Т. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері. – Алматы: Өнер, 2003. – 552 б.
3. Тәтімов М. Қазақ әлемі (Қазақтың саны қанша?) – Алматы: Атамұра, 1993. – 160 б.

4. Қазақстандағы ашаршылық: халық қасіреті және тарих тағылымы: Халықаралық ғылыми конференция материалдарының жинағы.31 мамыр – 1 маусым 2012жыл/ Б.Ғ. Аяғанның жалпы редакциясымен. – Астана. Мемлекет тарихы институты, 2012. – 400 б.
5. Салтан С. Ашаршылықта қырылған халықтың санын әлі де зерттеу керек // Алаш айнасы.Республикалық қоғамдық-саяси ақпараттық газет. -№ 94 (776) 1 маусым 2012 ж.
6. Мусин Ч. Қазақстан тарихы. – Алматы: Рауан, 1997. – 552 б.

УДК 336.719

КРЕДИТОВАНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В РК

Уразалинова А.К.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Развитие малого и среднего бизнеса является одним из основных стратегических направлений социально-экономической политики, проводимой Правительством в Республике Казахстан. За годы рыночных реформ предпринимательский сектор занял заметное место в обществе, так как он выполняет ряд важных социальных функций, в число которых входят решение проблем занятости, смягчение социальной напряженности и демократизация рыночных отношений.

Достигнута главная стратегическая цель - возможность заниматься предпринимательством стало реальной и неотъемлемой частью конституционных прав граждан республики, для чего государством созданы необходимые условия.

На современном этапе финансово-банковская система в Казахстане – это один из наиболее динамично развивающихся секторов экономики. Главная экономическая функция банков и небанковских кредитных учреждений – кредитование, осуществляемое для финансирования потребительских и инвестиционных целей организации, предприятия, предпринимательских фирм, физических лиц и государственных органов. От того, насколько хорошо банки и небанковские кредитные учреждения реализуют свои кредитные функции, во многом зависит экономическое положение обслуживаемых ими клиентов, поскольку банковские кредиты способствуют появлению новых фирм, увеличению количества рабочих мест и обеспечивают их экономическую жизнеспособность.

К сожалению, на сегодняшний день коммерческие банки не кредитуют в необходимой степени малый и средний бизнес. Это связано с высокой рискованностью для банков, возникающей из-за краткосрочности предоставляемого кредита, отсутствия ликвидного залога.

Следовательно, мы должны стремиться развивать малый и средний бизнес. Одним из путей решения данной задачи должно стать дальнейшее развитие и усовершенствование кредитных отношений между кредитными организациями, а особенно коммерческими банками, и субъектами малого и среднего бизнеса.

Условия, по которым предпринимательство относится к малому, среднему или крупному показаны на рисунке 1 (2).

По состоянию на 1 января 2018 года количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства составило 211 360 единиц. По сравнению с соответствующей датой предыдущего года увеличилось на 3,6%. В общем количестве субъектов малого и среднего предпринимательства доля индивидуальных предпринимателей составила 65,2%, юридических лиц малого предпринимательства – 18,2%, крестьянских или фермерских хозяйств – 16,4%, юридических лиц среднего предпринимательства – 0,2%. (5).

Портфель бизнес-кредитования увеличился на 791 млрд. тенге по сравнению с 2016 годом и составил в 2017 году уже 16,3 трлн. тенге. Более 56% в структуре портфеля занимают малые предприятия, около 10% - средние и 22,2% - крупные. Кредитование индивидуальных

предпринимателей занимает 5,5% в портфеле. С прошлого года структура не претерпела значительных изменений.

Рисунок 1. Категории субъектов предпринимательства

В общей сложности в 2017 году бизнесу (юридическим лицам, в т.ч. ИП) выдали свыше 9,2 трлн. тенге. Основная доля приходится на банковский сектор – это почти 90%. Остальные 10% делят МФО и прочие кредитные организации. Доля NPL портфеля бизнес-кредитования составила более 20%, что на 6,8% больше показателя на конец 2016 года.

По состоянию на 01.01.2018 г. ссудный портфель банковского сектора Республики Казахстан составил 13 590,5 млрд. тенге. Займы малого и среднего бизнеса в банковском секторе составляют 4 664,5 млрд.тенге с долей 34,3% от ссудного портфеля (на начало 2017 года – 5 002,0 млрд.тенге или 32,2% от ссудного портфеля), уменьшение за 2017 год – 6,7% (рисунок 2).

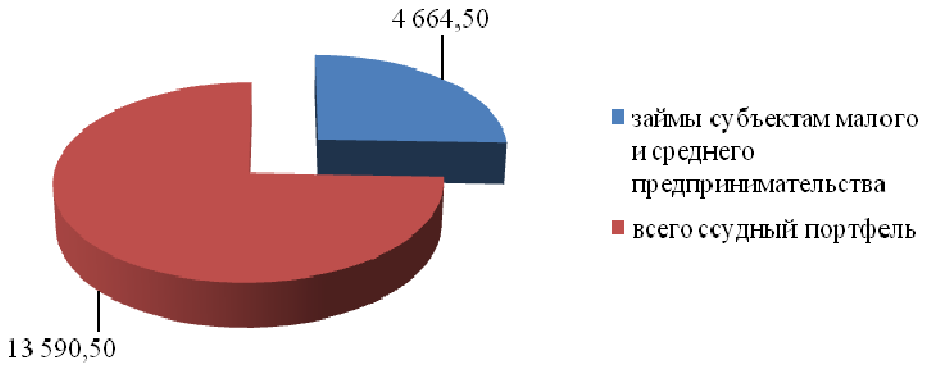

Рисунок 2. Ссудный портфель банковского сектора РК за 2017 год

Финансирование малого и среднего бизнеса сопряжено высокими рисками для коммерческих банков. Зачастую предприятия малого и среднего бизнеса не располагают достаточным объемом ликвидного залогового имущества. Для решения всех этих проблем нужна всесторонняя помощь малому и среднему бизнесу, особенно по поддержке финансирования предприятий.

Многие банки Казахстана являются участниками программы «Дорожная карта бизнеса 2020». Программа «Дорожная карта бизнеса 2020» разработана для реализации послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новое десятилетие – Новый экономический подъем – Новые возможности Казахстана» и Стратегического плана развития Казахстана до 2020 года (3).

Несмотря на осознанность важности развития малого и среднего бизнеса, существуют различные барьеры, препятствующие дальнейшему развитию. В их число входят: несовершенство налоговой политики, нестабильность общеэкономической ситуации, проблемы сбыта и обеспечения сырьём, взаимодействие с государственными органами и, наконец, недоступность кредитных средств. Данная проблема связана с нежеланием кредитных учреждений кредитовать мелкие и не всегда стабильные фирмы из-за высокого риска не возврата таких кредитов. Поэтому субъектам малого и среднего бизнеса часто отказывают. Но не всегда отказ бывает полностью обоснованным. Для того, чтобы решить давать или не давать кредит, банки должны применить систему оценки кредитоспособности потенциального заёмщика, состоящую из анализа основных финансовых показателей, анализа денежных потоков фирмы и её делового риска.

Развитие малого и среднего предпринимательства являющегося основным источником занятости, привлечения инвестиций, фундаментом построения конкурентоспособной экономики является одним из основных приоритетов работы Министерства национальной экономики.

Работа в данном направлении осуществляется по трем системным блокам. Это:

1. совершенствование государственного регулирования и улучшение бизнес климата;
2. повышение доступности финансирования и совершенствование мер поддержки;
3. снятие отраслевых барьеров.

По направлению совершенствования государственного регулирования и улучшения бизнес климата подготовлен соответствующий проект закона. Он предусматривает реформирование государственного контроля и надзора, снижение обременительной отчетности предпринимателей, сокращение фронтальных издержек бизнеса, исключение исключительных прав субъектов рынка, препятствующих развитию конкуренции, и улучшение позиции Казахстан по рейтингу Всемирного банка «Doing business».

Следующим важным направлением является повышение доступности финансирования предпринимательской деятельности**.** Здесь ключевыми инструментами поддержки выступают Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020»**, Программа** по развитию продуктивной занятости и массового предпринимательства**, а также** кредитные линии международных финансовых организаций**.** В 2018 году в рамках единой программы поддержки и развития бизнеса "Дорожная карта бизнеса 2020" предусмотрено 38,8 млрд тенге.

Вместе с тем, Министерством совместно с министерствами по инвестициям и развитию, сельского хозяйства, Национальной палатой предпринимателей «Атамекен» в рамках программы «Цифровой Казахстан» ведется работа по созданию «Единого окна» по мерам государственной поддержки.

В этих целях образована Рабочая группа по вопросам оптимизации и автоматизации мер государственной поддержки для МСБ.

Рабочей группой установлено, что бизнесу в различных программах государственной поддержки всего доступно свыше 50 инструментов поддержки, которыми ежегодно охватывается более 140 тыс. предпринимателей.

С учетом проводимой работы по направлениям повышения доступности финансирования, снятия отраслевых барьеров, совершенствования госрегулирования и улучшения бизнес климата ожидается сохранение текущих темпов роста сегмента МСБ в 2018 году.

В результате проведенного исследования можно сделать вывод, что кредитованием субъектов малого и среднего бизнеса занимаются различные кредитные учреждения, и наибольший удельный вес приходится на коммерческие банки в связи с их разветвленностью и

надежностью. Наблюдается увеличение ссудного портфеля банковского сектора, увеличение количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства. Активно ведется работа для дальнейшего развития кредитования малого и среднего бизнеса через программы АО «Фонд развития предпринимательства «ДАМУ».

Литература:

1. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)
2. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)
3. Программа «Дорожная карта бизнеса 2020» - http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1500000168
4. Банковское дело / ред. Г.С. Сейткасимов. - Алматы:, 2013. - 576 с
5. Официальный сайт Национального Банка РК - www.nationalbank.kz

УДК 343.575

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Устемиров Е.С.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Незаконный оборот наркотиков в настоящее время является одной из самых опасных и разрушительных проблем человечества. Его негативные последствия воздействуют как на отдельных индивидов, так и на целые государства и все мировое сообщество. В настоящее время в ряде государств отмечается не просто рост числа наркоманов, но и усиление и активизация, так называемых наркодельцов, превращение наркобизнеса в составную часть организованной преступности, и на этом фоне увеличивающаяся интернационализация наркобизнеса. При сохранении имеющей место тенденции создается реальная угроза высокой степени наркотизации населения и в особенности молодежи.

В связи с этим, на международном уровне, а также на уровне отдельных государств, как ранее предпринимались, так и продолжают предприниматься различные меры, направленные на противодействие этому негативному явлению. Конечно же, в качестве основы такой деятельности, прежде всего, выступает ее правовая составляющая.

До XIX века общество не осознавало настоящей угрозы, затаившейся в наркотических препаратах. Однако на протяжении всей истории существования наркопреступности общество в силу ряда объективных обстоятельств искало действенные способы предупреждения данного опасного явления, что и побудило государства объединить свои усилия в области противодействия незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ, а также создать и постоянно модернизировать нормативно-правовую базу. Так первые попытки формирования нормативно-правовой базы были предприняты в первой половине XX века, а именно был подписан ряд международно-правовых актов соответствующей направленности. Это положения Шанхайской опийной комиссии 1909 года [1], Гаагской международной опийной конвенции 1912 года [2], Женевской конвенции 1925 года о запрещении изготовления, внутренней торговли и использования очищенного опиума [3], Женевской конвенции 1931 года об ограничении изготовления и регулировании распространения наркотиков [4]. При этом следует отметить, что данные документы сложно отнести к международно-правовым актам, поскольку в основном в них формулировались декларативные положения, призывающие государства-участники ограничивать злоупотребление наркотиками и незаконный оборот, который оно порождает, и бороться против них, а также некоторые рекомендации и

обязанности довольно абстрактного характера. Но некоторые положения данных конвенций все же играли определенную роль в формировании национального законодательства стран-участниц. Например, закрепление принципа установления контроля над соответствующими веществами, использование наркотиков исключительно в медицинских и научных целях, обязанности принятия нормативных актов, направленных на обеспечение контроля над оборотом наркотиков, установление перечня указанных препаратов [5, с. 48]. Не предусматривался в названных документах и круг деяний, с которыми надлежало бороться мерами уголовной репрессии, и не определялись подходы к решению вопросов ответственности за соответствующие правонарушения [6, с. 36].

В дальнейшем в связи с ростом уровня наркотизации населения, укреплением позиций международной наркопреступности государства предприняли меры в направлении объединения усилий в борьбе с наркобизнесом и формированием правовых основ такой деятельности. В результате с перерывом в десять лет были подписаны два важнейших международно-правовых акта:

– Единая конвенция о наркотических средствах от 30 марта 1961 года. Преамбула данного международного стандарта содержит положение о том, что «Стороны, озабоченные здоровьем и благополучием человечества, признавая, что применение наркотических средств в медицине продолжает быть необходимым для облегчения боли и страданий и что должны быть приняты надлежащие меры для удовлетворения потребностей в наркотических средствах для таких целей, признавая, что наркомания является серьезным злом для отдельных лиц и чревата социальной и экономической опасностью для человечества, сознавая свою обязанность предотвратить это зло и бороться с ним, принимая во внимание, что эффективные меры против злоупотребления наркотическими средствами требуют принятия координационных и универсальных мер, понимая, что такие универсальные меры требуют международного сотрудничества, руководимого теми же принципами и направленными на достижение общих целей, признавая компетенцию ООН в области контроля над наркотиками и желая, чтобы заинтересованные международные органы находились в рамках этой Организации, желая заключить общеприемлемую международную конвенцию, заменяющую существующие договоры о наркотических средствах, ограничивающие использование наркотических средств медицинскими и научными целями, и предусматривающими постоянное международное сотрудничество и контроль для осуществления этих принципов и целей, соглашаются вести борьбу с наркоманией и незаконным оборотом наркотиков более строгими, законными, а самое главное, общепринятыми мерами на международном уровне» [7];

– Конвенция ООН о психотропных веществах от 21 февраля 1971 года [8];

– Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 20 декабря 1988 года [9]. Подписывая данную Конвенцию, государства ставили цель «заключить всеобъемлющую, эффективную и действенную международную конвенцию, специально направленную на борьбу с незаконным оборотом, в которой учитываются различные аспекты проблемы в целом, и в частности те из них, которые не предусмотрены существующими договорами, касающимися наркотических средств и психотропных веществ» [10, с. 82].

Принятие данных международно-правовых документов выступает этапным шагом в развитии международного законодательства о борьбе с наркотизмом. Заложив правовые основы противодействия незаконному обороту наркотиков, Конвенции выступили фундаментом для развития национального законодательства, в том числе и уголовного, государств в соответствующей его части.

Например, эксперт Йонас Хартелиус, эксперт в области антинаркотической политики из Швеции, отмечает «Даже трудно представить себе, как выглядело бы международное сотрудничество в деле борьбы против наркотиков или какова была бы глобальная наркоситуация, если бы этих Конвенций не существовало» [11, с. 65].

Йонас Хартелиус выделил следующие аспекты данных Конвенций:

1. Конвенции составляют единую основу для законодательства по наркотикам в большинстве стран мира;

2. Конвенции вводят по всему миру административный контроль над оборотом целого ряда опасных для здоровья, вызывающих зависимость препаратов;

3. Данные международные стандарты выступают препятствием для неконтролируемой торговли наркотиками;

4. Конвенции поддерживают систему сбора данных о глобальном состоянии дел в том, что касается наркоситуации;

5. Положения конвенций служат юридической основой для международного сотрудничества полиции и таможенных служб;

6. Они предлагают канал для обмена опытом, как происходит злоупотребление различными опьяняющими веществами, об опасных для здоровья последствиях, о новых формах злоупотребления;

7. Конвенции являются заслоном на пути усилий некоторых стран легализовать наркотики как средство наслаждения.

Современная наркоситуация характеризуется значительными изменениями в количественных и качественных показателях наркомании, в объемах и уровнях незаконного оборота наркотикосодержащих веществ. В апреле 2015 года в г. Доха (Катар), на состоявшемся очередном XIII Конгрессе ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию, значительное внимание в очередной раз было уделено вопросу незаконного оборота наркотиков и противодействия наркопреступности. На Конгрессе отмечалось, что странам необходимо активизировать усилия по решению проблемы наркотиков на основе принципа общей и совместной ответственности и посредством применения всеобъемлющего и сбалансированного подхода, в том числе посредством более эффективного двухстороннего, регионального и международного сотрудничества между судебными и правоохранительными органами, для противодействия причастности организованных преступных групп к незаконному производству и обороту наркотиков и связанной с этим преступной деятельности, а также предпринимать шаги по сокращению насилия, которое сопровождает незаконный оборот наркотиков [12].

Все это подчеркивает тот факт, что мировое сообщество должно продолжать и продолжает вести борьбу с незаконным оборотом наркотиков в рамках борьбы с транснациональной организованной преступностью, так как наркопреступность трансформировалась в одну из форм транснациональной организованной преступной деятельности. И в этой связи неотъемлемой составной частью антинаркотической политики становится ее интеграция в формирующуюся мировую систему борьбы с организованной преступностью. А участие государств в международном антинаркотическом сотрудничестве является важнейшим элементом реализации их антинаркотической политики, позволяющей на основе международных документов формировать адекватные современным реалиям и совпадающие друг с другом по основным параметрам национальные системы контроля за оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, а также противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими.

Но, несмотря на появление единого предложения по борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ, в каждом государстве мира действуют соответствующие законодательные акты, направленные на борьбу с незаконным оборотом наркотиков. При этом на основании анализа можно сделать вывод, что существуют вполне объективные причины различия в указанных законодательствах. Например, экономическое развитие страны, различие в политическом строе, а также различия, обусловленные принадлежностью к определенным культурно-историческим типам. Так, в отдельных странах за правонарушения, связанные с торговлей наркотиками, устанавливается ответственность, предусматривающая смертную казнь, в других – 25 лет лишения свободы, в третьих – не более 15 лет. Неоднозначно рассматривается вопрос об установлении уголовной ответственности за потребление наркотических средств и их хранение в личных целях. Даже в странах Европейского союза нет однозначного решения по этим вопросам. Все это свидетельствует о

том, что существуют различные национальные модели уголовной политики в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и злоупотреблениями ими, которые условно можно разделить на следующие группы.

В связи с этим государства с некоторой долей условности можно разделить на четыре группы по жесткости нормативных правовых актов, направленных на борьбу с незаконным оборотом наркотиков.

Первая – группа стран с особо жесткой уголовной политикой, в которых борьба с незаконным оборотом наркотиков ведется с применением самых серьезных мер, и где за преступления, связанные с торговлей наркотическими средствами, а иногда и за их хранение в крупных размерах, применяется наказание вплоть до смертной казни. К этим государствам относятся: Малайзия, Иран, Пакистан, Сирия, Сингапур, Китай, Египет и ряд других стран, в основном расположенных в Азии и Африке. В этих странах, как правило, смертная казнь применяется очень часто, устанавливается ответственность за потребление наркотических средств, применяются такие виды наказаний, как каторжные работы, а иногда и меры физического насилия в отношении преступников.

Вторая – группа стран с жесткой политикой в области контроля за оборотом наркотиков и борьбы с их незаконным оборотом. К ним относятся: США, Япония, Великобритания, Испания, Австралия. В этих странах за преступления, связанные с наркотиками, устанавливаются также серьезные меры наказания, иногда предусматривающие и смертную казнь, которая, однако, применяется в исключительных случаях. Здесь осуществляется жесткий контроль за всеми видами наркотиков, наращиваются усилия по борьбе с наркоторговлей.

Третья группа – страны с умеренной уголовно-правовой политикой. К этой группе можно отнести: Францию, Германию, Италию, Россию и ряд других государств, в том числе и Республику Казахстан. В этих странах смертная казнь в качестве уголовного наказания за преступления, связанные с наркотиками, не применяется. Вместе с тем наказания за тяжкие преступления в этой сфере предусматривают длительные сроки лишения свободы. Наряду с этим за наркопреступления, не представляющие большой общественной опасности, предусмотрен широкий спектр наказаний, не связанный с лишением свободы. В то же время лица, больные наркоманией и совершившие преступление, могут быть в судебном порядке отправлены на принудительное лечение.

Четвертая – либеральная группа. Наиболее известными представителями этой группы являются Голландия, Швейцария, Испания. В этих странах установлено более четкое разделение на «мягкие» и «тяжелые» наркотические средства. Острие уголовной политики направлено на борьбу с сильнодействующими наркотическими средствами и психотропными веществами. Самый известный ее член-Голландия. Легализация, так называемых «МЯГКИХ» наркотиков, начавшаяся в этом государстве с середины 1950-х годов, немного сократила число преступлений, связанных с их незаконным оборотом. Однако ожидаемых кардинальных изменений не произошло, а Амстердам превратился в «наркотическую яму Европы». Несмотря на это представители Голландского правительства по-прежнему считают, что у них имеется достаточно возможностей для действенного контроля за оборотом наркотиков в стране [13, с. 150].

Анализ и статистика показывает, что репрессивная стратегия противодействия незаконному обороту наркотиков заметно выигрывает при сравнении с либеральной стратегией, однако она содержит ряд угрожающих тенденций. Первая из них заключается в стремлении ввести уголовную ответственность за потребление наркотических средств. Вторая тенденция репрессивной стратегии проявляется в переносе центра тяжести в противодействие незаконному обороту наркотиков с причин на следствие. Это неизбежно становится правилом, поскольку внимание прессы и властей привлекает именно «успехи» в борьбе с наркобизнесом, а не работа по ограничению его социальной и производственной базы. И третья угрожающая тенденция заключается в расширении круга «врагов» не только потребителей, но и близких родственников жертв наркомании. Репрессии должны, так или иначе, затронуть и их интересы. Следовательно, ни либеральная, ни репрессивная стратегии не могут быть признаны той

моделью противодействия незаконному обороту наркотиков, которая способна обеспечить наибольшую эффективность антинаркотической политики в современных условиях. Современная оптимальная стратегия по существу представляет их симбиоз, объединяя идею толерантности (к жертвам наркомании и их близким родственникам) с идеей быстрого и строгого реагирования на преступную деятельность наркодельцов с целью ее пресечения.

Литература:

1. Шанхайская опийная комиссия 1909 года
2. Гаагская международная опийная конвенция 1912 года
3. Женевская конвенция 1925 года о запрещении изготовления, внутренней торговли и использования очищенного опиума
4. Женевская конвенция 1931 года об ограничении изготовления и регулировании распространения наркотиков
5. Миндлер А. Стеклянный дом II: Бездна. Пьянство. Наркомания. СПИД // Твое здоровье. – М.: Знание. – 1989. – № 5/89. – С. 47-53
6. Клейменов И.М., Артемов Д.Ю. Стратегии противодействия незаконному обороту наркотиков // Российская юстиция. – 2007. – № 2. – С. 32 – 36
7. Единая конвенция о наркотических средствах от 30 марта 1961 года, с изменениями от 25 марта 1972 года, Нью-Йорк, // ПАРАГРАФ, 2018
8. Единая конвенция психотропных веществах от 21 февраля 1971 года // ПАРАГРАФ, 2018
9. Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 20 декабря 1988 года // ПАРАГРАФ, 2018
10. Хохлов Е.Е. Историко-сравнительный анализ международного уголовно-правового законодательства в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков // Учёные труды Российской академии адвокатуры и нотариата. – 2013. - №3 (30). – С. 80 – 85
11. Хартелиус Й. Кто заботится о контроле за наркотиками? – Стокгольм, 1991. – С. 65
12. Отчет XIII Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию 2015 года // ПАРАГРАФ, 2018
13. Ширванов А.А., Дикарев В.Г. Противодействие незаконному обороту наркотиков по уголовному законодательству некоторых иностранных государств // Формирование общекультурных и профессиональных компетенций финансиста. Сборник научных трудов студентов, аспирантов и преподавателей Финансового университета при правительстве Российской Федерации. – 2014. – С. 148 - 151

ӘОЖ 691.33

КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БОЛЖАМДАУ

Хамитова М.К.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Нарықтық қатынастары жағдайында кәсіпорыннын қаржылық жағдайын талдаудың маңызы өте зор. Бұл кәсіпорындардың тәуелсіздікке ие болуымен, сондай-ақ және де басқа контрагенттер алдында өзінің өндірістік-кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері үшін толық жауапкершілікте болуымен байланысты.

Кәсіпорында тұрақты қалыптасқан табыстың шығыннан артуының өзіне тән айнасы - қаржылық тұрақтылық болып табылады. Ол ақша қаражаттарын еркін пайдаланып, оларды тиімді қолдану арқылы өндіру мен өнімді өткізу процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ететін, сондай-ақ қәсіпорынды кеңейтуге және жаңартуға қажетті шығындарын қаржыландыратын кәсіпорынның қаржы ресурстық жағдайын сипаттайды. Қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның жалпы тұрақтылығының негізгі бөлігі болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы – бұл тәуекелділіктің мүмкін болатын деңгейінде төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табысты өсіру негізінде қаржыны тарату мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы ресурсының жағдайы.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсер ететін мынадай ішкі факторларды атап көрсетуге болады:

• кәсіпорынның салалық топқа жатуы;

• шығарылатын өнімнің (жұмыс, қызмет) құрылымы және оның жалпы төлем қабілеттілігі бар сұраныстағы үлесі;

• төленген жарғылық капиталдың мөлшері;

• шығындардың көлемі, олардың ақшалай табыспен салыстырғандағы динамикасы;

• қорлар мен резервтерді, олардың құрамы мен құрылымын қоса алғандағы мүлік пен қаржы ресурстарының жағдайы;

• кәсіпорындарды басқару тиімділігі.

Біздің ойымызша, қаржылық жағдайды талдауды қаржылық тұрақтылықтан бастаған жөн және оған мыналар жатады:

• кәсіпорын активтерінің құрылымдық және құрамдық динамикасын талдау; кәсіпорын активтерінің қалыптасу көздерінің құрамдық және құрылымдық динамикасын талдау;

• кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының абсолюттік және салыстырмалы көрсеткіштерін талдау;

• баланс өтімділігін талдау;

• кәсіпорынның төлем қабілеттілігін және несие қабілеттілігін талдау.

Қаржылық талдаудың тәжірибесі қаржылық есепті оқудың негізгі ережеле-рін қалыптастырды. Олардың ішінен алты негізгі әдісті бөліп қарастыруға бола-ды:

1) көлденең талдау;

2) тікелей талдау;

3) трендтік талдау;

4) салыстырмалы талдау;

5) факторлық талдау;

6) қаржылық коэффициенттер әдісі.

Көлденең (уақытша) талдау – есеп берудің әрбір позициясын өткен кезеңімен салыстыру. Ол өткен кезеңдегімен салыстырғандағы бухгалтерлік есептің түрлі баптарының абсолюттік және салыстырмалы ауытқуларын анықтауға мүмкіндік береді.

Тікелей (құрылымдық) талдау – әрбір есеп позициясының жалпы нәтижеге тигізетін әсерін айқындай отырып, қорытынды қаржылық көрсеткіштердің құрылымын анықтау. Ол жалпы баланс немесе оның бөлімдері бойынша қоры-тынды көрсеткіштегі жеке баптардың үлес салмағын анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, ұзақ және ағымдағы активтердің кәсіпорын мүлкінің жалпы құнындағы, яғни баланс валютасындағы үлес салмағы және тағы басқалар.

Тікелей және көлденең талдаулар бірін-бірі толықтырып отырады. Сондықтан да есептік бухгалтер үлгі құрылымы секілді оның жеке көрсеткіштерінің динамикасын да сипаттайтын кестелерді жиі жасайды.

Трендтік талдау – барлық көрсеткіштер 100% деп алынатын базистік жыл деңгейінен, бірқатар жылдар көрсеткіштерінің салыстырмалы ауытқуын есептеуге негізделеді. Басқаша айтқанда, трендтік талдау әрбір есеп позициясын бір қатар өткен кезендермен салыстыруды және трендті, яғни жеке кезеңдердің дербес ерекшеліктері мен кездейсоқ әсерлерінен тазартылған көрсеткіш негізгі тенденциясын анықтауды көрсетеді. Трендтің көмегімен болашақтағы көрсеткіштердің мүмкін болатын маңызы қалыптасады, одан кейін перспективті, болжамдық талдау жүргізіледі.

ФудМастер – НС Астана ЖШС 1997 жылдың қаңтар айында пайда болды. Кәсіпорынның алдында тұрған міндет – Республиканың жаңа астанасын сапалы, әрі Алматыда кең таралып үлгерген «ФудМастер» сүт тағамдарымен қамтамасыз ету болды. Қазіргі таңда Компанияның үш зауыты, 16 сауда филиалы және екі жеке сүт-тауар фермасы бар. «ФудМастер» компаниясы Қазақстан нарығында сүт өнімдерін өндіру бойынша көш бастап келеді, сондай-ақ республика аумағында көптеген сүт өнімдері түрлерінің өндірісін алғаш болып іске қосқан да осы компания.

Компания отандық өндірушілер арасында өнімдердің ең көп түрін өндіреді және де қазақстандықтардың талғамы мен сұранысын қанағаттандыруға күш-жігерін жұмсайды. Айран, қаймақ, «Үй» сүзбесі, «Дольче» йогурттері, «БИО-С Имун+» ұйыған сүті сияқты көптеген басқа да өнімдер тұтынушылардың көңілінен шыққан.

Фуд Мастердің құндылықтары біздің шешімдеріміздің негізінде жатыр және әрекетімізге бағыт беріп отырады.

1. Нақтылық пен жалғастық
- алысты болжау;
- әр деңгейдегі корпоративті мәдениет;
- жетістіктерді енгізу және оларды жақсарту стратегиясы;
- туған аймақ мәдениетімен тығыз байланыс.

2. Құзыреттілік және кәсібилік
- Сүт өнімдерін өндірудің әр деңгейін сараптау тұрғысынан білу; өндіріс технологиялары мен әдістерін толықтай меңгеру;
- әр аймаққа тән интеграцияланған өзіндік бизнес-үлгі;
- сүт өнімдері нарығын егжей-тегжейлі білудің арқасында ұқсас өнім өндіретін өзге өндірушілермен және тұтынушылармен тығыз байланыс;
- мамандардың білімін үнемі жетілдіріп, кеңейтіп отыру; кәсіби деңгейін арттыру.

3. Қызметкердің міндеттері мен ұқыптылығы
- жұмысына, өзіне және әріптестеріне адал және жауапкершілігінің мол болуы;
- компанияның корпоративті мәдениетінің қағидаларын сақтауы;
- Компания өміріне қызметкерлердің белсенді ат салысуы;
- Кәсіпкерлік рух, тәуекелге бара білуі.

Кәсіпорынның қаржы-экономикалық тұрақтылығы ақша қаражаттарын еркін орын алмастыра отырып қолданып, тиімді пайдалану жолымен өнімді өндіру мен сатудың үздіксіз процесін қамтамасыз ете алатын өзінің қаржы ресурстары жағдайын көрсетеді.

1-кесте. «ФудМастер» ЖШС-нің қаржы-экономикалық көрсеткіштері

№	Көрсеткіштер	2015 ж	2016 ж	ауыт-қуы
1	Рентабельділік көсерткіштері			
1.1	Өткізілген өнімнің рентабельділік коэффициенті	—	0,08	0,13
1.2	Сату көлемінің табыстылығы коэффициенті	1,18	0,99	-0,19
1.3	Қордың рентабельділік коэффициенті	1,52	2,6	1,08
1.4	Негізгі қызметтің рентабельділік коэффициенті	0,98	1,58	0,6
1.5	Өндірістің рентабельділігі	—	0,12	0,18
2	Қаржы тұрақтылық коэффициенттері			
2.1	Тәуелсіздік коэффициенті	-0,04	0,12	0,16
2.2	Қарызға алынған және меншікті қаражаттардың арақатынасының коэффициенті	-14,05	2,1	16,15
2.3	Тәуелділік коэффициенті	0,56	0,26	-0,3
2.4	Меншікті айналым қаражаттары мен салынған капитал арақатынасының коэффициенті	0,02	0,3	0,28
3	Іскерлік белсенділік көрсеткіштері			
3.1	Капиталдың жалпы айналымдылық коэффициенті	1,09	2,16	1,07
3.2	Негізгі құралдардың айналымдылығы	1,1	2,62	1,52
3.3	Меншікті капиталдың айналымдылық	-27,72	17,36	45,08

	коэффициенті			
3.4	Өткізілген өнімді өндіруге кеткен шығындардың қайтарымдылық коэффициенті	1,16	1,54	0,38
4	Өтімділік көрсеткіштері			
4.1	Абсолютті өтімділік коэффициенті	0,37	0,83	0,46
4.2	Жедел өтімділік коэффициенті	0,26	0,3	0,04
4.3	Ағымдағы өтімділік коэффициенті	0,36	0,48	0,12
4.4	Меншікті өтімділік коэффициенті	0,02	0,41	0,39
Ескертпе – к әсіпорын мәліметтері негізінде есептелген				

Кәсіпорынның қаржы жағдайы осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақытылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы ─ бұл тәуекелділіктің мүмкін болатын деңгейінде төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табысты өсіру негізінде қаржыны тарату мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы ресурсының жағдайы. Қаржылық тұрақтылықтың мәні – қаржы ресурстарын тиімді қалыптастыру, тарату және пайдаланумен анықталады. Аталған кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын анықтау үшін қаржы тұрақтылық коэффициенттерін анықтадым.

Қазақстанның әлемдік бәсекеге қабілетті 3 0 ел қатарына ену қажеттілігі отандық кәсіпорын өнімінің бәсекелес ұстанымын арттыру міндетін қойып отыр. Нарықтық экономика қатаң бәсекелестікпен сипатталады. Нарықтың экономикада өндіріс пен мемлекеттің жалпы ахуалын өркендетудің негізгі бастауларының бірі – өндірілетін өнімдердің бәсекелік қабілетін арттыру екендігі белгілі. Бұл тарапта, басты назар нарық тұтынушыларының талғамдарын қанағаттандырытын, өзгермелі сұраныс пен ақыл-ой жетістіктерінің нәтижелерін ескере отырып, өндірушінің мүмкіндіктеріне сай тұтынушылық сипаты жоғары өнім өндіруге жұмылдырылуы керек.

Әдебиет:

11. Б.А. Көшенова. «Ақша, несие, банктер, валюта қатынастары». - Алматы, 2015ж.
12. Ғ.С. Сейітқасымов. «Ақша, Несие, Банктер». - Алматы, 2016ж .
13. С.Б. Мақыш, А.Ә.Ілиас «Банк ісі оқу құралы». - Алматы, 2015ж.
14. С.Б. Мақыш «Ақша айналысы және несие». - Алматы, 2016ж.
15. Б. Өменова «Ақша, несие, банк, валюта қатынасы». - Алматы, 2016ж.
16. С.С. Сахариев, С.С. Сахариева «Жаңа кезең экономикалық теориясы». - Алматы, 2015ж.
17. Қ.Н. Мамыров, Ә.М.Тілеужанова «Макроэкономика». - Алматы, 2015ж.
18. А.Ә. Ілиас «Ақша-кредит саясаты». - Алматы, 2015ж.
19. Б.П. Кушербаев «Банктер және несие алушылар қарым-қатынастарын реттеу». - Алматы, 2015ж.
20. З.С. Мұхамбетова «Аймақтың ақша-несие саясаты». - Алматы, 2014ж.

УДК 341.1/8

ПОНЯТИЕ, ЗНАЧЕНИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПУБЛИЧНОГО ПРАВА

Хорошенко А.А.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В начальный период формирования человеческой цивилизации, в условиях дикой и враждебной для человека природы, разрозненные группы первобытных людей, в целях

обеспечения собственной безопасности, постепенно стали объединяться в группы и коллективы. Первоочередным критерием, по которому происходило объединение, являлось кровное родство членов таких общин. По мере увеличения размеров подобных объединений, усложнялась их внутренняя структура, коллективы становились более сплоченными, приобретая черты некоторой упорядоченности и преемственности, превращаясь постепенно в некое подобие первобытного человеческого общества.

Человеческое общество – это структурированная совокупность различных элементов, объединенных в единую систему, при которой члены этого социума в состоянии продуктивно взаимодействовать друг с другом с целью наиболее эффективного и быстрого достижения общих целей. Подобное взаимодействие индивидов можно квалифицировать как некие общественные отношения, возникающие между членами человеческого общества. Данное явление является объектом и предметом изучения многих гуманитарных наук. В настоящее время, большая часть общественных отношений происходит в рамках государства – формально определенной общественной организации, обладающей институтами публичной власти, силовым аппаратом, население которой располагается на определенной территории и имеет обозначенные границы. Однако всего вышеперечисленного для эффективного взаимодействия посредством общественных отношений оказалось бы недостаточно, при отсутствии их детальной регламентации со стороны государства, которое, располагая необходимым арсеналом средств, в состоянии сформировать некие общие нормы поведения в социуме и гарантировать их соблюдение, в том числе и силовыми методами. Первоначально, отправной точкой для развития системы регулирования общественных отношений стало формирование системы запретов, «табу», нарушение которых строго наказывалось, вплоть до смертной казни. Подобные общественные нормы в догосударственный период не имели письменных источников, и передавались в устной форме в виде обычаев. С развитием письменности и формированием государственности, подобные нормы получили формальную определенность и закрепление в источниках. Такая совокупность формально определенных, норм поведения, регулирующих общественные отношения, в науке получила название «право».

Необходимо обратить внимание на то, что подобных человеческих объединений было значительное количество, формировались они в разное время, в различных географических и климатических условиях, что, несомненно, оказало огромное влияние как на содержание общественных отношений, так и на нормы, созданные для их регулирования. По мере увеличения человеческой популяции и расширения ареалов их обитания, общинам и племенам все чаще приходилось контактировать друг с другом. Первоначально, подобные «контакты», как правило, ограничивались ведением межплеменных войн и заключением перемирия между воюющими. Однако, с развитием человеческой цивилизации, назревает необходимость формирования норм, способных регулировать не только вопросы войны и мира, но также экономическое сотрудничество, военные союзы, дипломатические сношения и многое другое. Так как внутригосударственное право в различных государствах имело свои особенности и далеко не всегда могло быть применено в целях регулирования межгосударственных отношений, постепенно появляется необходимость формирования некоего «универсального» права, способного регулировать отношения, возникающие между государствами или племенами. Данные нормы, по своей сути, и стали предшественником современного международного права.

Необходимо отметить, что история международного права не привлекла к себе еще должного внимания со стороны научного сообщества и потому таит в себе большое количество темных пятен. Несмотря на это, на современном этапе развития научного знания можно выделить четыре основных теории происхождения международного права.

Первой по временной хронологии можно выделить теорию, согласно которой, международное право возникло еще в догосударственный период, как совокупность норм, регулирующих отношения между племенами [1]. Данная теория появилась гораздо позже остальных, и на неё главным образом оказали влияние результаты археологических, этнографических и исторических открытий второй половины XIX века. Данные находки

свидетельствовали о том, что в древний период могла существовать развитая система международных отношений, а в качестве доказательств данной теории выступали различные правовые источники (дипломатические письма, договоры, правовые сделки). Эта теория в определении хронологии формирования международного права исходило из идеи, что в древние времена государства в своих взаимоотношениях руководствовались определенными правовыми нормами и институтами. По мнению профессора П. Казанского, историю международного права «можно начинать с тех пор, когда начинается история человеческих обществ… Никак нельзя согласиться с теми исследователями, которые вообще отрицают существование международного права в древности»[2]

В основном, мнения о том, что международное право существовало в древние времена, придерживались ученые и исследователи, которые целенаправленно изучали данный период. Данное утверждение также отстаивал академик В. Э. Грабарь, который сделал вывод, что необходимо «прежде всего отрешиться от предвзятого мнения, что в древности не существовало международного права»[3].

Следующей по временной хронологии теорией является государственная теория возникновения международного права, которая предусматривала появление упорядоченных норм, регулирующих международные отношения, вместе с появлением первых государств [4]. Однако данная теория нередко в научном сообществе подвергается вполне обоснованным сомнениям, которые ставят под вопрос, как соседствующие племена и общины могли взаимодействовать между собой до появления государств в отсутствии норм, способных регулировать данный тип отношений.

Третья точка зрения, исходит из того, что международное право сформировалось лишь на рубеже средних веков и Нового времени (XIII—XVI века), и окончательно было закреплено в международно-правовых актах XVII века, а именно в Мюнстерском и Оснабрюкском мирных соглашениях, которые были правовой основой Вестфальского мира, положившего конец Тридцатилетней войне в Священной Римской империи и давшего начало новому мировому порядку в Европе[5]. Данная теория основывается на том, что формирование международного права является результатом влияния христианских традиций и общеевропейской идеологии того времени, и как следствие из всего вышесказанного, международное право воплощает собой достижение европейской цивилизации, которое распространилось по всему миру благодаря росту могущества и влияния государств Европы [6 с. 36].

По мнению автора, представленные выше теории имеют достаточную фактическую базу для существования и несомненную научную ценность, так как позволяют проанализировать весь становления и развития международного права, с различных точек зрения и с акцентированием внимания на конкретных деталях. Однако, наибольший интерес и научную обоснованность представляет четвертая, так называемая смешанная теория происхождения международного права. Суть её заключается в том, что в древние времена были сформированы лишь определенные нормы поведения в рамках международного общения, выражавшиеся в обычаях и традициях народов, а в качестве постоянно функционирующей системы международное право было сформировано лишь по окончанию Средних веков [7 с. 65-66].

Кратко отразив исторические предпосылки возникновения, необходимо определить, что собой представляет международное право в настоящее время.

Термин «международное право» такое название отчасти получил в наследство от римского права, по причине безраздельного господства последнего на территории Западной Европы. Изначальный термин «jus gentium» (право народов) по своей сути являлся подменой понятий, так как на деле выступал в качестве совокупности философско-правовых учений, общих для гражданского законодательства стран средневековой Европы. В его предмет входили частные правоотношения между физическими лицами в сфере вещного, семейного и некоторых других отраслей права. Подобные отношения никак не могли быть предметом науки международного права.

Первым данную неточность обнаружил английский учёный-правовед Зёч, который определил, что международное право является «правом между народами» - jus inter gentes,

откуда и появился в дальнейшем термин «международное право». Существует и иная точка зрения, исходя из которой термин «право между народами» было введено в обиход испанским юристом В. Де Виктория в XVI веке [8].

Известный русский юрист-международник Ф.Ф. Мартенс под международным правом понимал «совокупность юридических норм, определяющих условия достижения народами своих жизненных целей в сфере взаимных отношений» [6 с.19].

В целях всестороннего анализа, представляется необходимым отразить, какие определения для данного понятия используются в зарубежной литературе. Принимая во внимание всё многообразие источников, субъектов и предметов правового регулирования, которое лишь увеличивается одновременно с развитием международного права, стоит отметить, что создать единое общепринятое определение пока не представляется возможным. На данный момент можно выделить три основных точки зрения, каждая из которых делает определенный акцент на какой-то конкретной привязке.

Базис - источники международного права. Международное право является совокупностью норм, берущих свое начало непосредственно из источников международного права, то есть, основываясь не на правовых источниках отдельно взятых государств, а на источниках, совместно разработанных и ратифицированных двумя и более субъектами международного права [9];

Базис – субъекты международного права. Международное право представляет из себя совокупность правовых норм, которые определяют правоотношения между субъектами международного права, и в первую очередь, между государствами, а также между государствами и международными организациями[10];

Базис – предмет регулирования международного права. Международное право – это совокупность правовых норм, регулирующих трансграничные публично-правовые взаимоотношения субъектов международного права, особенно государств, не будучи при этом источником их внутригосударственного права[11].

Каждый из вышеперечисленных подходов выделяет различные особенности единого предмета, подчеркивает их специфику и дополняет остальные теории. Исходя из всего вышеизложенного, термин «международное право» можно представить в следующем определении, которое на взгляд автора, является наиболее содержательным: международное право является совокупностью правовых норм, регулирующих правоотношения между субъектами международного права и не являющихся их внутригосударственным правом[12 с. 24].

Определение данного понятия, которое наиболее часто можно встретить в научной литературе российских авторов, гласит, что «международное право – это система юридических норм, регулирующих межгосударственные отношения в целях обеспечения мира и сотрудничества» [8 с. 9].

Казахстанские специалисты в области международного права придерживаются несколько другого мнения, согласно которому международное право представляет собой систему договорных и обычных норм и принципов, регулирующих международные отношения и выражающих относительно согласованную волю государств [13 с. 4].

На основании результатов проведенного исследования, представляется возможным сделать следующий вывод: каждое из представленных выше определений обладает несомненной научной ценностью, так как отражает все многообразие подходов и взглядов специалистов из различных стран в области международного права с акцентированием на конкретных деталях, и демонстрирует эволюцию правовых взглядов юристов из разных исторических периодов. Автор считает, что наиболее содержательным будет следующее определение – международное право – это система юридических норм, выраженных в форме принципов, обычаев и договоров, предназначенная для регулирования отношений между субъектами международного права с целью обеспечения защиты их интересов.

Стоит отметить, что формирование такого важного института, как международное право, положило начало новой эпохе в истории международных отношений, вывело их на

новый уровень развития. Благодаря правовому закреплению формально определенных норм международного права, выраженных в его основополагающих принципах, на базе которых стали разрабатываться остальные международно-правовые акты, мирным путём было решено значительное количество международных споров, грозивших превратиться в вооруженные конфликты. Таким образом было спасено множество человеческих жизней, предотвращено нанесение огромного ущерба окружающей среде и предметам, представляющим культурную и историческую ценность. Но, несмотря на все положительные стороны, правовое регулирование международных отношений в настоящее время обладает рядом существенных проблем, в значительной степени понижающих его эффективность. Особенно это касается несоблюдения и нарушения субъектами международных отношений основополагающих принципов международного права.

Литература:

1. Parkinson F. Why and How to Study the History of Public International Law // Contemporary Problems of int. Law. London, 1988. P. 252
2. Казанский П. Учебник международного права публичного и гражданского. Одесса, 1904. С. XXI.
3. Грабарь В. 3. Первоначальное значение римского термина jus gentium // Ученые записки Тартуского государственного университета. 1964. Вып. 148. с. 7.
4. Аннерс Эрик. История европейского права - М.: Наука, 1994. -397 с. - С. 220
5. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х томах. Том 1 - М.: Зерцало, 2008. - 209 с. - С.55
6. Таубе М.А. История зарождения современного международного права (Средние века): Введение и часть общая. - СПб.: Типо-лит. П.И. Шмидта, 1894. - Т. 1. - 370 с.
7. Лукашук И.И. Международное право. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - С. 432
8. Юридическая энциклопедия // Право 777 (частная юридическая библиотека) // URL:http://www.right777.ru/enc/3237.html
9. Pellet, in Zimmermann/Tomuschat/Oellers-Frahm/Tams (Hrsg), The Statute of the International Court of Justice, 2. Aufl 2012, Art 38.
10. Droit international public, 10. Aufl 1984, 93ff.
11. Schweisfurth, Völkerrecht, Definition, in: Lexikon Völkerrecht, 514 (516)
12. Международное право Völkerrecht / Вольфганг Граф Витцтум [и др.] ; пер с нем., 2-е изд. / [В. Бергманн, сост.]. – М.: Инфотропик Медиа, 2015. - 1072 с. - (Германская юридическая литература: современный подход: Кн. 2)
13. Кулжабаева Ж.О. Международное публичное право. Часть Общая и Особенная. – Алматы: Юридическая литература, 2002. – 467 с.

УДК 338.242

СОСТОЯНИЕ И ВОЗМОЖНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПОДСОЛНЕЧНИКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Чернецкая С.В.
(*СКГУ им. М. Козыбаева*)

Одной из самых древних выращиваемых культур был и остается подсолнечник. Подсолнечник является одной из ведущих масличных культур Казахстана. Подсолнечник обязан своему распространению обширной областью применения своих масел, ведь его масла применяются повсеместно от приготовления блюд, до промышленности и медицины. Главным спорным вопросом при исследовании возможности расширения посевных площадей, является иссушение почвы, поэтому период севооборота Т = 4-5 лет. Культура подсолнечника не только иссушает почву, делает ее рыхлой, и как правило несет с собой много заболеваний которые оказывают существенное влияние на последующие выращиваемые на этой территории растений [1].

По данным МСХ РК посевная площадь под масличные в 2017 году составила 2 372,8 тыс. га. В целом по стране наблюдается динамика планомерного увеличения посевных площадей. По сравнению с 2016 годом площадь посевов в 2017 году увеличилась на 335,30 тыс. га.

В таблице ниже приведены данные Министерства Сельского хозяйства, об общем объеме посевов , данные указаны в тыс.га

Таблица 1. Площадь посева подсолнечника по областям (тыс.га)

Наименование области	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Акмолинская	54,2	81,8	59,1	29,0	30,1	50,2
Актюбинская	40,2	41,0	29,1	32,7	33,5	34,6
Алматинская	35,4	31,4	26,5	25,7	23,0	23,8
Атырауская	-	-	-	0,0	-	-
Западно-Казахстанская	38,4	40,3	24,2	35,0	35,7	40,7
Жамбылская	2,6	2,7	3,5	3,5	3,6	3,5
Карагандинская	0,0	0,6	0,0	0,0	2,0	3,1
Костанайская	36,8	88,8	138,1	93,7	80,0	79,7
Кызылординская	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0
Южно-Казахстанская	4,4	6,0	6,2	6,2	6,4	5,8
Павлодарская	199,1	164,4	134,9	135,9	178,7	193,7
Северо-Казахстанская	22,9	35,8	44,9	31,9	47,7	66,1
Восточно-Казахстанская	360,3	384,4	379,5	347,0	394,2	369,8
ИТОГО:	**794,6**	**877,4**	**846,1**	**740,7**	**835,0**	**871,0**

Как видно из таблицы площадь посевов с периода 2012 по 2017 годы, увеличилась на 76.4 тыс.га. Лидирующие места по посевам подсолнечника занимают Костанайская, Павлодарская и Восточно-Казахстанская область. Делая форсайтинг, можно предположить что три лидирующие области по посевам подсолнечника, со временем будут уменьшать свои посевные площади под использование данной культуры поскольку с течением времени, сильно увеличатся площади которые необходимо оставить для «отдыха», для избежания падения плодородия почв. Как следствие, в течении некоторого периода времени динамика посевных площадей может резко меняться. На рисунке 1 приведен график динамики посевных площадей с 2012 по 2017 годы [2].

Рисунок 1. График динамики посевных площадей подсолнечника

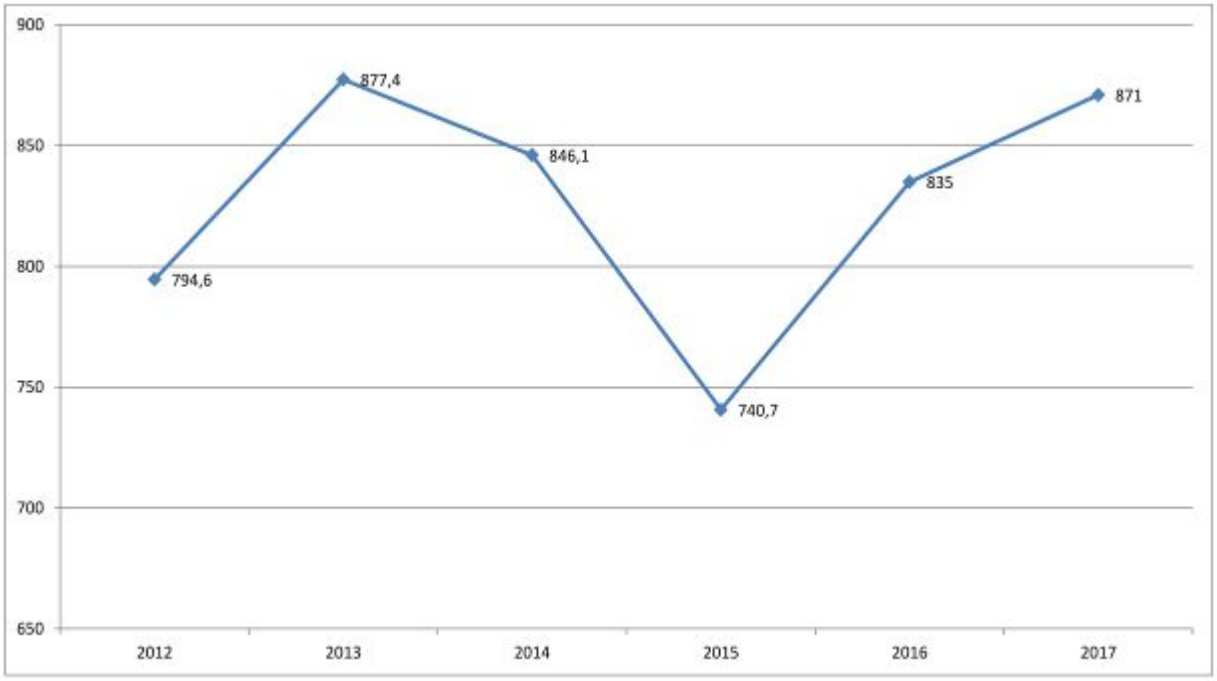

Как видно из рисунка динамика посевных площадей не постоянна, в отдельные периоды времени наблюдается рост, в некоторые падения. Делая общий прогноз, можно сделать вывод, что динамика направлена на рост посевных площадей, но стоит отметить, что в отдельные годы будет падение динамики. Падение динамики в данном случаи будет, например, зависеть от времени и глубины осенней обработки почвы, которая в свою очередь зависит от объема снеговых масс выпавших на территории посевных площадей. Как известно высокие урожаи подсолнечника получают только при внесении в почву органических и минеральных удобрений, а это в свою очередь приносит дополнительные затраты для посева. Необходимая закупка нового оборудования делает производство продукции более высоким, следовательно, с увеличением объемов посевов, без прохождения периода окупаемости оборудования увеличивает стоимость продукции, что существенно сказывается на конкурентоспособности [2].

В казахстанской структуре посевов доля пшеницы в урожаях начала снижаться с 2010 года, одновременно наметился тренд увеличения площадей под масличные культуры, но в последние годы данный темп роста замедлился в связи с нехваткой мощностей по хранению масличных культур. Данные по посевным площадям масличных культур представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Посевная площадь масличных культур в Республике Казахстан по данным МСХ РК, тыс. га

Культуры	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Масличные	1748,1	1816,2	1853,9	1980,9	2299,5	2009,7	2037,5	2372,8
подсолнечник	869,3	954,5	794,6	877,4	846,1	740,7	836,8	871
лен			419,3	410,0	709,4	н/д	650,9	831,6
рапс	352,9	156,7	227,8	264,4	303,3	220,6	161,5	248,0

Основной масличной культурой, возделываемой в Казахстане, является подсолнечник. По объему подсолнечник занимает порядка 40% из общей площади посевов. Подсолнечник является одним из самых конкурентоспособных масличных культур, поэтому площади под ним расширяются, в основном его сеют в ВКО. Урожайность данной культуры в 2017 году по данным КС МНЭ РК составила 10,2 ц/га. По республике валовый сбор семян подсолнечника в весе после доработки составил 754 тыс. тонн.

Вторым по объему посевной площади является лен. Всерьез этой культурой начали заниматься с 2009 года. Основные площади льна размещены в СКО – 53,5%. Лен в отличие от рапса сеют не только в зоне обычных черноземов, но и в зоне южных черноземов. Это объясняется тем, что лен более засухоустойчивая и менее требовательная к возделыванию культура. Урожайность льна в среднем по стране составляет 8 ц/га.

В структуре посевов масличных доля рапса составляет 10%. Для производства ярового рапса по климатическим условиям наиболее подходит северный регион республики. В этой связи 88% посевных площадей и почти весь объем производства сконцентрирован в Северо-Казахстанской и Акмолинской областях, из них доминирующее положение занимает Северо-Казахстанская область. Кроме того, увеличению производства семян рапса способствует наличие в указанных регионах собственных мощностей по переработке и хранению. Урожайность рапса в среднем по республике составляет 11,1 ц/га [2].

Средняя себестоимость выращивания подсолнечника по республике в 2017 году составила 40 159 тенге/га. Самые высокие затраты по посеву подсолнечника в южных регионах страны из-за необходимости приобретения оросительной воды для дополнительного полива посевных площадей.

Таблица 3 – Показатели экономической эффективности возделывания масличных культур с 1 га

Показатель	Эффективность по вариантам		
	Подсолнечник	Лен	Рапс
урожайность, ц/га	10,2	8	11,1
цена 1 ц/тг	8000	9000	9500
валовый доход, тг	81600	72000	105450
затраты, тг	40159	40887	45600
прибыль, тг	41441	31113	59850

Для обоснования экономической эффективности возделывания масличных культур мы произвели расчет таких показателей как затраты на производство, валовой доход, прибыль с 1 га производства. Из таблицы 3 видно, что подсолнечник, лен и рапс являются прибыльными культурами, самые максимальные затраты были произведены на рапс, но из-за высокой цены мы не ушли в убыток.

Основным регионом по производству подсолнечного масла является ВКО. Более 50 % производства масла по республике приходится именно на эту область. Производство подсолнечного масла в республике в 2016 году составило 246 тыс. тонн. За период с 2014 г. по 2016 г. объем производства увеличился незначительно, лишь на 11,1 тыс. тонн. Внутреннее производство растительного масла покрывает порядка 70 % потребностей республики, что связано с неполной загрузкой перерабатывающих предприятий. Среднее потребление подсолнечного масла в год в стране составляет примерно 300 тыс. тонн.

Стоимость 1 тонны семян подсолнечника на 2018 год составляет 80 тыс.тг/т. В зависимости от качества сырья, с 1 тонны семечек можно выжать различное количество масла, среднее значение – 35% неочищенной продукции, то есть 350 литров. За минусом 20% фуза (мелкие частицы макухи и шелухи), очищенного масла – 280 литров. При средней стоимости за литр неочищенного масла 280 тг/л и очищенного масла 420 тг/л [4]. Данные по производству подсолнечному маслу представлены в таблице 4.

Таблица 4 – Производство подсолнечного масла

Наименование продукции	Выход продукции с 1 га	Доход с 1 га
неочищенное масло	357 л	99960 тыс.тг
очищеное масло	285,6 л	119952 тыс.тг

Еще одним существенным вопросом помимо сбора урожая, удобрения почвы, является транспортировка и хранение продукции. Хранение продукции напрямую сказывается на стоимости продукции, желании заказчиков приобрести эту продукцию. При неправильном хранении семян подсолнечника, исключается их дальнейшая возможность употребления в пищу и изготовление масел. Что стоит отметить, не все в Республике предприятия могут выполнять хранение подсолнечника. Данные по предприятиям представлены в таблице 5

Таблица 5 – Склады хранения масличных культур

№ п/п	Область	Наименование элеватора	Общая мощность, тонн	Мощность хранения подсолнечника, тонн
1	**Восточно-Казахстанская область**	ТОО «Восток-Агропрм»	24 300	6 000
2		ТОО «Усть-Каменогорский МК»	45 000	3 000
3		ТОО «ХПП «Шыгыс-Астык»	35 200	12 000
4		ТОО «Элеватор»	52 000	6 000
5	**Северо-Казахстанская область**	ТОО «ХПП «Уголки»	41 600	0
6		ТОО «Астык коймалары» Хлебная база №2	142 800	0
7		ТОО «Атамекен астык»	48 600	0
8		ТОО «Атамекен астык» уч.2	42 000	0
9		ТОО «Тимирязевский элеватор»	143 000	0
10	**Акмолинская область**	ТОО «ХПП Арна»	26 000	нет данных
11		ТОО «Буланды Астык»	6 000	нет данных
12		ТОО «Карауыл»	10 000	нет данных
13		ТОО «Зерендинский ХПП»	14 600	нет данных
14		ТОО «Жасылское ХПП»	20 000	нет данных
15		ТОО «Кокшетау Мельинвест»	7 000	нет данных
16		ТОО «Agrimer Astyk»	40 000	нет данных
17		ТОО «Акбидай-Астана»	15 000	нет данных

Делая прогноз на развитие рынка подсолнечника в Казахстане, стоит отметить, что страна не является лидером по производству подсолнечника, но все же экспортирует подсолнечник и масла в ряд таких стран как: Таджикистан, Узбекистан, Кыргызстан. Существенное влияние на стоимость продукции производимой Казахстанскими предприятиями, будут оказывать климатические, условия, расширение объема производства. Во многих областях Казахстана цена производимого подсолнечника является высокой, поскольку вследствие нехватки водных ресурсов и засушливого климата, производителям приходится закупать воду для орошения полей.

Природные условия Казахстана позволяют выращивать различные виды масличных культур, пользующихся спросом на мировых рынках. Традиционной масличной культурой для нашей республики является подсолнечник. Семена подсолнечника являются сырьем для производства растительного масла, которое широко используется в производстве пищевых продуктов и легкой промышленности. Однако производимые объемы пока не обеспечивают потребности населения и промышленности Казахстана, как по семенам, так и по растительному маслу. На сегодняшний день Казахстан является, как страной экспортёром, так и импортером подсолнечника и подсолнечного масла.

Литература:

1. Орлов А.И. Подсолнечник: биология, выращивание, борьба с болезнями и вредителями.
2. Отчет Министерства Сельского хозяйства РК- 2017г.
3. Методы исследования рынка - Белер Геймо - Изд. «Гуманитарный центр», 2013 **г.**
4. http://www.kazakh-zerno.kz/novosti/agrarnye-novosti-kazakhstana/

УДК 94 (574) «18/19»

ДИНАСТИЯ ПЛЕЩЕЕВЫХ КАК ОДНА ИЗ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ КУПЕЧЕСТВА Г. СЕМИПАЛАТИНСКА XIX-НАЧАЛА XX ВВ.

Чунгалов Д.С.
(ГУ имени Шакарима)

Купечество являлось одним из передовых сословий Казахского государства XIX - начала XX вв. Основу купеческого сословия города Семипалатинска составляли семьи Мусиных, Рафиковых, Халитовых, Поповых, Мухиных, Хабаровых, Березницких, братьев Злоказовых, Ядрышниковых и др. Особо среди этих имен следует выделить имя Федора Петровича Плещеева – местного купца и промышленника -основателя купеческой династии Плещеевых в городе Семипалатинске. В начале XX в. Плещеевы были самыми богатыми и наиболее известными лицами в Семипалатинске.

Ф.П. Плещеев – семипалатинский купец 2-ой гильдии, Потомственный Почетный Гражданин г. Семипалатинска. По документам семипалатинской таможни, в 1858-1866 годы Федор Петрович Плещеев, являясь государственным крестьянином, был сначала приказчиком 1-го класса торгующего по свидетельству крестьянина 3-го рода Прохора Арефьева[1, с.240].

Магазины Плещеева славились среди семипалатинцев. Особенно примечательным в торговых рядах на Гасфортовской площади был двухэтажный магазин Плещеева (бывшее здание обувной фабрики). Вот как описывает этот магазин один из покупателей: «На большой площади – огромное здание – магазин купца Плещеева. В различных его отделениях вы найдете все, что угодно, начиная с мебели, посуды, бронзы, гастрономических припасов, и кончая мануфактурой и дамскими нарядами. Если спрашиваемого товара, какой бы ценности он не был, не окажется, его тотчас, по желанию вашему, выпишут из любого города в Европейской России. Цены крайне умеренные, товар прекрасного качества, приказчики предупредительны и аккуратны в выполнении заказов. Сам г. Плещеев, почти ежегодно, предпринимает поездки по Европе, с целью ознакомления и улучшения своей торговли. Купленные нами вещи в магазине г. Плещеева были прекрасными и в Петербурге, с той лишь разницей, что стоимостью оказались гораздо дешевле» [1, с.250].

Фото 1. - Магазин Плещеева

С давних пор купечество Семипалатинска занималось хлебной торговлей, сбывая пшеницу в Тюмень для тюменских и приуральских крупчатых мельниц. Не последнее место среди хлеботорговцев играл купец Ф. П. Плещеев. Позже важное место в развитии хлебной торговли занял его сын – Семен Федорович Плещеев. Общество «Семен Плещеев и Ко» на

начало XX века было одним из крупных акционерных компаний по хлеботорговле Семипалатинска. Продукция мельницы - мука торгового дома «Прокопий Плещеев и Ко» получила золотую медаль на Парижской выставке в 1900 году [2, с.165].

Фото 2. - Мельница С. Плещеева

В Семипалатинске первая паровая крупчатная мельница была построена в 1894 году товариществом «М.А. Красильнов и Ко». В последующие годы были построены еще 3 крупчатных мельницы, одна из которых была построена в 1897 г. ТД (торговый дом) «Плещеев и Ко.». Особенно оживилась хлебная торговля в Семипалатинске после открытия в 1886 г. пароходного сообщения по Иртышу. С открытием навигации скупленный на зиму хлеб на буксирных пароходах отправлялся по Иртышу в Омск или Тюмень для дальнейшего следования в Европейскую часть России и за границу.

В 1872 году купец Ф.П. Плещеев открывает ТД«Плещеев и Ко», пригласив в компаньоны купца 1-ой гильдии и золотопромышленника А.В. Москвина[1, с.242].С 1886 года при складе плещеевского завода был открыт водочный завод, на котором работало 7-12 рабочих. Почти в это же время здесь был построен и пивоваренный завод, который впоследствии был взят городом в аренду, а с 13 июля 1906 года был принят в его собственность. К 1894 году винокуренный завод ТД «Плещеев и Ко», при 150 рабочих, выработал 60 тысяч ведер 40 % спирта и по объему производимой продукции стал самым крупным по всему Казахстану и Средней Азии [1, с.255].

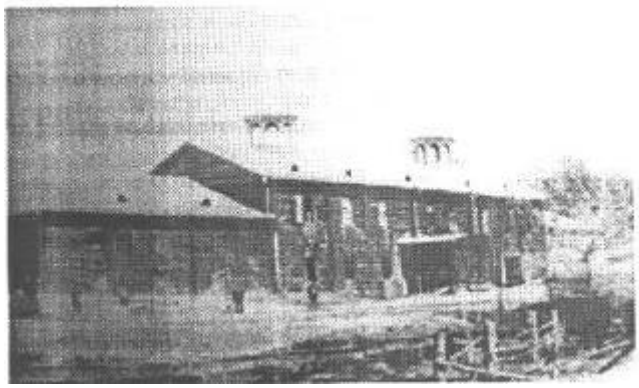

Фото 3. - Винокуренный завод купца П.Ф. Плещеева (1890 г.)

Также в 1910 году на средства купца Плещеева была построена первая насосная станция в Казахстане (район Дворца творчества детей и молодежи). В дальнейшем, после реконструкции, этот объект стал функционировать и во благо большинства жителей города.

Один из сыновей Федора Петровича - Прокопий Федорович Плещеев, помимо коммерческой деятельности в Торговом Доме «Плещеев и Ко», начатой его отцом, внес

большой вклад в становление Семипалатинска, как торгового, промышленного и развивающегося города, в развитие грузового пароходства на Верхнем Иртыше.

П.Ф. Плещеев - Семипалатинский Городской Голова, как и отец - Потомственный Почетный Гражданин. Вероисповедания православного. Имел в наследство недвижимость в Семипалатинске (два каменных дома). Воспитание получил домашнее, состоял гласным Семипалатинской городской думы с 1897 по 1902 год. Являлся председателем Биржевого Комитета, членом городского комитета Всероссийского союза городов, председателем местного военно-промышленного комитета.

Фото 4. - Плещеев Прокопий Федорович, купец-промышленник Семипалатинска

По журналу Епархиального Училищного совета, от 16 января 1880 года за номером 12, Преосвященным Епископом Омским утвержден в этой должности. Был женат первым браком на Елизавете Степановне, имел детей родившихся: сына Михаила-30 сентября 1902 года, дочерей: Елену - 25 мая 1898 года, Людмилу - 4 августа 1901 года и Нину - 14 января 1906 года. Жена и дети так же были вероисповедания православного [1, с.286].

Организация пароходства Плещеевым подробно описана краеведом Зыряновым И.С. Так, начало XX века ознаменовалось учреждением «Товарищества Верхне-Иртышского пароходства и торговли», которое взялось освоить пассажирские и грузовые перевозки выше Семипалатинска. Это товарищество создали в 1900 г. в Семипалатинске местные купцы Прокопий Федорович Плещеев и Петр Иустинович Березницкий. Фамилии эти для Семипалатинска, насчитывавшего тогда всего 25 тысяч жителей, были хорошо известны. П.Ф. Плещеев был тогда главой торгового дома, содержавшего паровую мельницу, винокуренный и пивоваренный заводы, а также типографию. Занимался этот торговый дом и каменным углем, который разрабатывали возле поселков Грачи и Известка[4,с.42].

«Товарищество Верхне-Иртышского пароходства и торговли» возникло при поддержке областной администрации в расчете на будущие выгоды и обещание Томского округа путей сообщения провести на реке русловыправительные работы. 8 февраля 1900 года Прокопий Плещеев телеграфировал министру путей сообщения: «Имею честь довести до Вашего сведения, что в январе основано «Товарищество Верхне-Иртышского пароходства и торговли» для перевозки грузов и пассажиров от Семипалатинска до Черного Иртыша. Фактическое действие товарищества откроется весной...» При этом хитрый купец не преминул подчеркнуть, что именно он первым отважился открыть здесь пароходство. «Небезызвестно Вашему Сиятельству, - говорится в телеграмме, - что до сего времени не являлось частного предпринимательства для пароходного сообщения в верховьях до Черного Иртыша. Между тем край нуждается в сообщении». В заключении новоявленный пароходчик обещает министру предоставить докладную записку «О нуждах частного пароходства в верховьях Иртыша», как только будет совершен первый рейс[4, с.43].

Объединив свои капиталы, П.Ф. Плещеев и П. Березницкий пригласили в качестве распорядителя Н. К. Русанова и начали свою транспортную деятельность с приобретения парохода «Святой Ключ» (этому пароходу суждена была долгая жизнь: под именем «Смычка» он работал на Верхнем Иртыше до 1950-ых годов) [3, с.43].

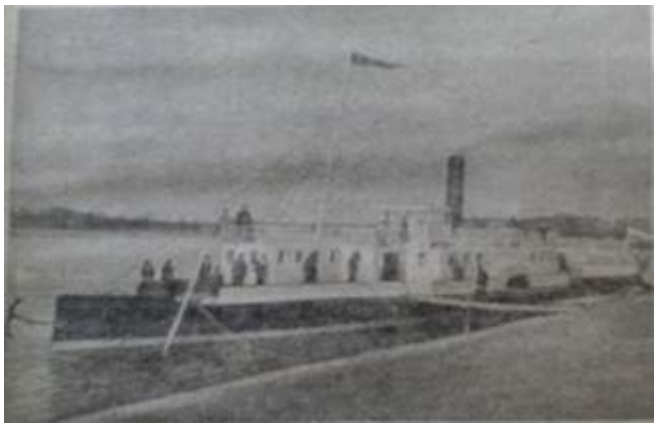

Фото 5 - Пароход «Святой Ключ» - первый пароход «Товарищества Верхне-Иртышского пароходства и торговли». Построен в 1890 г. в г. Екатеринбурге

До создания «Товарищества» Плещеева и Березницкого в Семипалатинске было 7 пароходных контор, в том числе были представители таких самых крупных по тем временам торгово-транспортных фирм, как «Михаил Плотников и С-я», «Товарищество Западно-Сибирского пароходства и торговли». По данным Министерства путей сообщения, к 1 января 1895 года по рекам Иртышу и Оби плавало 425 судов, в том числе 102 парохода, принадлежавших 35 владельцам, из которых 16 имели по одному пароходу. Однако, ни одно из этих пароходств не рискнуло организовать регулярные рейсы своих судов выше Семипалатинска.

Таким образом, именно Плещеев организовал регулярные рейсы пароходов выше Семипалатинска, наладил регулярное пароходное движение, безопасное плавание грузовых судов. Пароходное движение в верховьях Иртыша стало устойчивым и оживленным. Так, в 1903 году «Журнал Министерства путей сообщения» удовлетворением отмечает, что «...вопрос о возможности судоходства по всему Белому Иртышу возможно считать решенным в положительном смысле» [3, с.43].

В скором времени П. Ф. Плещеев отошел от «Товарищества Верхне-Иртышского пароходства и торговли», а само оно преобразовалось в «Русско-китайское акционерное общество пароходства и торговли», имевшего целью работать, в основном, на русско-китайскую торговлю.

Как большинство состоятельных купцов того времени, семейство купцов Плещеевых внесло значительный вклад в культурно-духовное развитие города Семипалатинска, занимаясь, благотворительностью и меценатством.

В 1870 году Ф. П. Плещеев строит на свои средства на Святом ключе каменную часовню «с иконостасом и алтарем с разрешения Преосвященного Платона, Епископа Томского и Семипалатинского» [4, с.241], а впоследствии и церковь.

Так, в «Отчете Общества Попеченія о начальномъ образованіи в городе Семипалатинске за 1906 годъ, девятнадцатый со дня основанія Общества» в списках членов Семипалатинского Общества Попечения о начальном образовании за 1906 год среди почетных членов Общества одними из первых числится семья Плещеевых, причем каждый в отдельности, т. е. отчисления делались каждым членом семьи и даже самим ТД в отдельности: «Плещеева Марія Степановна, Плещеевъ Семенъ ФедоровичъТ./Д. П. Плещеевъ и К.о»[5, с.4].В Отчете за 1915 год в данных списках уже отсутствует Плещеев Ф. П.«Плещеева Марія Степановна.Плещеевъ Семенъ Федоровичъ.Т./Д. П. Плещеевъ и К.о» [6, с.4].

Данное Общество принимало участие в развитии образовательной деятельности города Семипалатинска, финансируя содержание школы, библиотеки, церквей. Судя по документам, Плещеевы занимались благотворительной деятельностью на протяжении многих лет, так каких фамилии в данных списках находим вплоть до 1915 года.

В Обществе состояли не только сам отец Плещеев и его сыновья, но и их жены и дети. Так, в списках действительных членов Совета Общества попечения находим:

Плещеева Елизавета Степановна

Плещеев Николай Семенович [6, с.52].

В 1905 году была открыта школа имени Ф. М. Достоевского на углу улиц Полицейской и Тюремной, попечительницей в который была приглашена Плещеева Мария Семеновна[6,с.15].

17 октября 1893 года Федор Плещеев недалеко от построенной церкви открыл Александро-Невскую церковно-приходскую школу. Расположена она была в специально построенном для школы каменном здании, на земле так же подаренной благотворителем Плещеевым. В «Отчете» читаем: «На средства общества содержатся воскресныя школы (для детей и для взрослыхъ), помещающаяся въ здании Плещеевскаго церковно приходскаго училища и въ школе имени Ѳ. М. Достоевскаго. Въ течение отчетнаго года школа мучилось 88 человек, среди которых и дети крестьян. Воскресныя школы помещались въ здании Александро-Невской церковно-приходской школы. Наибольшее число учащихся доходило до 115 человекъ»[6, с.10].

Также Общество занималось развитием библиотек в городе. В «Отчете» находим: «Делами Общественной Библютеки въ отчетномъ году, какъ и въ предыдущемъ, управлялъ Советъ Общества Попечения о начальномъ образовании» [5, с.14].

Так, например, в 1906 году на содержание городской Гоголевской библиотеки Обществом было выделено 300 руб.: «Въ течение 1906г. поступило: пособий: отъ общества поп.о начальном образования - 300 р.» [6, с. 11]. Плещеевы помогали не только финансовыми средствами, но и давали в дар книги, что в то время было также равноценно денежным средствам [5, с. 11].

Для Семипалатинска много было сделано и сыном Ф. Плещеева – Прокопием Плещеевым. В частности, благодаря созданной им «Типо-Литографіи Торг. Дома «П. Плещеевъ и Ко» сохранено много книжных изданий начала XX века: отчеты, записки, докладные и т. д., которые играют немаловажную роль при освещении исторических событий того периода города и страны в целом. Также в типографии стала выпускаться первая местная частная газета «Семипалатинский листок». До этого о событиях в городе горожане узнавали друг у друга, на базарах и торговых площадях.

Благодаря Прокопию Плещееву, Семипалатинск получил первое электричество, водопровод, телефон, проведена железная дорога. Были построены: паровая крупчатая мельница, винокуренный и пивоваренный заводы, учреждено Акционерное общество каменно-угольных копей в Семипалатинской области, которое позволило перевести городское хозяйство на угольное отопление.

Дело купца Плещеева продолжили два сына - Семен и Прокопий, а прекратилась их деятельность в начале1917 года. Династия купцов Плещеевых, как многие торговые деятели фабриканты того времени, были заняты упорной повседневной работой, тем самым способствуя развитию отечественной промышленности. Плещеевы внесли большой вклад в развитие города Семипалатинска, как культурно-просветительского центра.

Литература:

1. Кашляк В. Н. Семипалатинск: от бургомистра до акима.- Семей, 2007. - 400с.
2. Есенгалиева, Г. О развитии промышленности по переработке сельскохозяйственных продуктов в Семипалатинской области в конце XIX-начале XXв. // Вопросы истории Казахстана XIX-начала XX века. - А.-А.,1961
3. Зырянов И. С. Верхний Иртыш/ И.С. Зырянов.- Алма-Ата: Казахстан, 1991.- 144 с., илл.
4. Кашляк В. Н. Храмы Семипалатинска: Прошлое и настоящее: хронология событий.- Семипалатинск, 2004.- 608 с.

5. Отчетъ Совета Общества попеченія о начальномъ образованіи въ г. Семипалатинскъ за 1906 годъ, семнадцатый съ основанія Общества.- Семипалатинск: Тип. Обл. правл., 1907.- 82с.
6. Отчетъ Совета Общества попеченія о начальномъ образованіи въ городе Семипалатинскъ за 1915 годъ - двадцать восьмой годъ основанія Общества.- Семипалатинск: Тип. Обл. правл., 1916.- 15с.

УДК 343.163

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ВОЕННОЙ ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Шаймуллин Д.Ж.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Военная прокуратура прошла долгий путь своего развития и неразрывно связана с Вооруженными силами. По праву она ведет отсчет своей истории с 1 сентября 1867 года, когда в Российской империи Основным законом впервые был установлен прокурорский надзор в армии, просуществовавший до 1917 года, и с введением советской государственности этот институт был упразднен.

Военная прокуратура была воссоздана только в декабре 1921 года в составе Народного комиссариата юстиции, а в ноябре 1922 года после проведения судебной реформы при Верховном трибунале ВЦИК образована Государственная военная прокуратура, на которую возлагалось осуществление прокурорских функций в военных ведомствах [1, с. 17].

Ввиду неотложности задач военной прокуратуры, ее деятельность в тот период регулировалась Инструкцией.

Сложный период становления новой государственности требовал не только кардинального изменения законодательных основ деятельности государства и его институтов, но и неукоснительного исполнения применяемых нормативно-правовых актов.

Военные прокуроры состояли в штатах революционных военных трибуналов и военно-транспортных революционных трибуналов. Их назначение, увольнение и перемещение по службе осуществлялось приказами Прокурора Республики.

На военные прокуратуры возлагалось осуществление надзора за соблюдением законов учреждениями и должностными лицами военного ведомства, железнодорожного и водного транспорта в тех местах, где не было общих территориальных органов прокуратуры. Их компетенция распространялась и на воинские части, дислоцированные в ряде окраинных районов, освобожденных от интервентов или контрреволюционных местных правительств, где обстановка требовала поддержания режима военного времени.

В январе 1923 года Верховный трибунал ВЦИК преобразован в Верховный Суд РСФСР. Центральный орган военной прокуратуры был создан при Военной коллегии Верховного Суда в лице помощника Прокурора Республики.

Первым же общесоюзным законодательным актом, определившим задачи военной прокуратуры и полномочия военных прокуроров, стало Положение о военных трибуналах и военных прокуратурах от 20 августа 1926 года, действовавшее в течение 40 лет [1, с. 18].

Военная прокуратура стала централизованной системой учреждений с подчинением всех военных прокуроров в СССР только военной прокуратуре Верховного Суда СССР в лице старшего помощника Прокурора Верховного Суда по Военной коллегии и военной прокуратуре.

Военные прокуроры на местах были отделены от военных трибуналов и преобразованы в самостоятельные органы при военных округах. Личный состав военных прокуратур, за исключением лиц работающих по вольному найму состоял на действительной военной службе со всеми вытекающими из этого правами и обязанностями, с некоторыми изъятиями в отношении дисциплинарной ответственности, служебной подчиненности, порядка назначения, перемещения и увольнения.

С января 1929 года на военную прокуратуру был возложен общий надзор за законностью действий не только должностных лиц Красной Армии, но и военизированной охраны путей сообщения, военизированной охраны предприятий, имеющих особое государственное значение.

В рамках развития судопроизводства и законодательства о прокурорском надзоре в 1933 году Прокуратура была выведена из состава Верховного суда СССР и при ней образована Главная военная прокуратура. Впоследствии были организованы военные прокуратуры войск НКВД и Военно-морского флота.

В феврале 1934 года на военную прокуратуру был возложен надзор по делам о воинских должностных и некоторых государственных преступлениях, совершенных лицами строевого и административно-хозяйственного состава военизированной охраны и военизированной пожарной охраны предприятий и сооружений особого государственного значения, а также лицами оперативно-строевого и административно-хозяйственного состава Рабоче-крестьянской милиции, лицами оперативного и административно-хозяйственного состава исправительно-трудовых учреждений и работниками экспедиции подводных работ особого назначения [1, с. 19].

В апреле 1934 года были организованы военные прокуратуры войск НКВД, на которые возлагалось расследование и осуществление надзора за рассмотрением в судах дел военнослужащих этих войск и работников военизированных организаций.

В связи с мероприятиями по строительству и укреплению Военно-Морского Флота постановлением СНК СССР от 31 октября 1939 года была создана Главная прокуратура Военно-Морского Флота.

Организация и структура органов прокуратуры Военно-Морского Флота соответствовали организационным формам ВМФ мирного времени. На местах были военные прокуратуры флотов и флотилий. Военные прокуроры флотов руководили деятельностью военных прокуратур военно-морских баз, береговых укреплений районов и секторов, военно-морских гарнизонов.

Значительным событием в процессе формирования военной прокуратуры стало издание Инструкции военным прокурорам по осуществлению общего надзора за исполнением законов, утвержденной Прокурором СССР 3 июня 1938 года. В 1939 году была издана Инструкция по методике работы военных следователей. Продолжалась практика проведения всеармейских совещаний военных прокуроров округов и армий.

Значительно расширены структура и полномочия военной прокуратуры в годы Великой Отечественной войны. С первых же ее дней перед военной прокуратурой встали новые задачи. При участии военной прокуратуры в 1940 году была введена в действие новая Инструкция органам дознания. Созданы военные прокуратуры фронтов, армий, корпусов и дивизий. Подверглись милитаризации прокуратуры железнодорожного транспорта и водных бассейнов [2, с. 30].

Согласно Указу Президиума Верховного Совета Союза ССР от 22 июня 1941 года о военном-положении в местностях, объявленных на военном положении, все функции государственной власти в области обороны, обеспечения общественного порядка и государственной безопасности возлагались на военные власти.

В военное время надзор военных прокуроров за исполнением законов был распространен не только на Вооруженные Силы, но и на военные объекты, предприятия военной промышленности, железнодорожный, водный, воздушный транспорт. Созданы Главная военная прокуратура железнодорожного транспорта и Главная военная прокуратура морского и речного флота (упразднены в послевоенное время). Образованы военные прокуратуры фронтов, которым подчинялись военные прокуратуры армий и соединений, (общевойсковых, танковых и воздушных армий, отдельных танковых и механизированных корпусов, кавалерийских корпусов, стрелковых дивизий, артиллерийских дивизий Резерва главного командования, воздушно-десантных бригад и другие). В оперативном подчинении военных прокуратур фронтов находились военные прокуратуры войск НКВД по охране тыла и

фронта, военные прокуратуры железнодорожных войск фронтов. Действовали военные прокуратуры фронтов противовоздушной обороны и авиации дальнего действия [3].

На начало войны штат военной прокуратуры дивизии составлял всего четыре офицера (военный прокурор и три военных следователя), а с 1942 года они были сокращены до двух единиц ввиду недостаточности юридических кадров. Военный прокурор, как правило, находился в управлении дивизии, а военный следователь - в полку.

Помимо выполнения функций по надзору за исполнением законов, за военной прокуратурой закрепили организацию контроля выполнения всеми должностными лицами Красной Армии постановлений Государственного комитета обороны, приказов Верховного Главнокомандующего и Народного комиссара обороны.

В поле зрения военной прокуратуры находились вопросы исполнения боевых приказов, осуществления боевых операций, своевременного и бесперебойного снабжения войск вооружением, боеприпасами, продовольствием и обмундированием, эвакуации мирного населения из прифронтовой зоны, возведения оборонительных инженерных сооружений, состояния подъездных дорог в зоне базирования воинских частей, сбора и учета трофейного имущества, обеспечения раненых медицинской помощью, учета безвозвратных потерь и многие другие.

Военными прокурорами совместно с органами военной контрразведки велась борьба с агентурой противника, изменниками, карателями и другими особо опасными преступниками, пресекались факты трусости, дезертирств, членовредительства и паникерства.

Среди профилактическо-предупредительных мер наиболее значимой стала инициатива Главной военной прокуратуры Красной Армии о введении красноармейских книжек в целях учета личного состава воинских частей, существенно повлияло на предупреждение и дальнейшую мимизацию дезертирств.

Коренным образом изменилась и методика расследования преступлений. Основными особенностями уголовного процесса военного времени стали сокращенные сроки предварительного следствия и судопроизводства (всего в совокупности от одного до трех дней), рассмотрение уголовных дел военными трибуналами без участия сторон, недопустимость кассационного обжалования приговоров. При этом в условиях боевых действий не снижались требования по соблюдению уголовно-процессуального законодательства. Военные следователи помимо допросов назначали экспертизы, осуществляли осмотр места происшествия, проводили следственные эксперименты, принимали меры к возмещению причиненного государству материального ущерба и выполняли другие процессуальные действия.

В годы войны военная прокуратура укрепила связи с партийно-политическими органами. Вместе с политруководителями она осуществляла идеологическую работу среди личного состава Красной Армии, определив это направление одним из приоритетных.

На протяжении всей войны Главной военной прокуратурой Красной Армии руководил генерал-лейтенант юстиции Носов В.И.

С завершением Великой Отечественной войны изменения в военной организации способствовали и перестроению системы органов военной прокуратуры. Утверждены новые структура и штаты. При этом упразднены военные прокуратуры железнодорожного транспорта, речного и морского флота. В местах размещения советского воинского контингента в Восточной Европе созданы военные прокуратуры, укомплектованные вплоть до распада Советского Союза до штатов военного времени.

В мирных условиях военные прокуроры выполняли возложенные на них задач, в том числе в вопросах обеспечения законности при демобилизации и высвобождении военного имущества.

На военных прокуроров возлагалась ответственность за обеспечение законности при осуществлении уголовного преследования и правосудия в отношении изменников Родины и лиц, сотрудничавших с немецко-фашистскими оккупантами.

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 1 сентября 1953 года органам военной прокуратуры поручена проверка уголовных дел в отношении лиц, осужденных за государственные (контрреволюционные) преступления.

С 1953 года военными прокурорами по заявлениям осужденных и их родственников о незаконном применении политических репрессий изучены сотни тысяч архивно-уголовных дел. По заключениям военной прокуратуры восстановили свое честное имя свыше ста тысяч граждан. Среди них многие военачальники, государственные и общественные деятели.

Огромная работа по реабилитации незаконно репрессированных граждан проведена военной прокуратурой Среднеазиатского военного округа.

В послевоенные годы военная прокуратура продолжила свое развитие. Значительный вклад в совершенствование прокурорского надзора, укрепление законности и правопорядка в Вооруженных силах принадлежит генерал-полковнику юстиции Горному А.Г., который в 1957 году возглавил Главную военную прокуратуру и руководил ее коллективом около 30 лет.

По инициативе Горного А.Г. в декабре 1966 года Указом Президиума Верховного Совета СССР утверждено Положение о военной прокуратуре. С его принятием военная прокуратура окончательно оформилась как правоохранительная структура. Данным документом предусматривалась обязательность рассмотрения и исполнения представлений военных прокуроров об устранении нарушений законов военным командованием и органами военного управления. Установление структуры и штатов военных прокуратур находилось в совместном ведении Генеральной прокуратуры Министерства обороны, личный состав военных прокуратур входил в штатную численность Вооруженных Сил и обеспечивался всеми видами довольствия наравне с личным составом воинских частей [2, с. 32].

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 4 августа 1981 года утверждена новая редакция Положения о военной прокуратуре, в которой закреплен опыт работы военных прокуратур за прошедшие годы, изменения в законодательстве, прошедшие с момента утверждения первого такого документа.

На территории Казахской Советской Социалистической Республики в разные годы создавались и функционировали военная прокуратура Среднеазиатского военного округа, военные прокуратуры гарнизонов, объединений, военные прокуратуры войск НКВД (МГБ-МВД) областей, военно-строительных частей, подразделений Ракетных войск стратегического назначения и космодрома «Байконур». Например, военной прокуратурой 40-й армии со дня ее создания и до расформирования руководил полковник юстиции Калюпа А.Н.

Крупные гарнизонные военные прокуратуры действовали в тот период в Алма-Ате, Жамбылской, Семипалатинской и Талдыкорганской областях. Существовали и военные прокуратуры военно-строительных частей, космодрома «Байконур», подразделений ракетных войск стратегического назначения.

С объявлением независимости Республики Казахстан определилась и судьба всех военных прокуратур. Так Постановлением Президиума Верховного Совета Республики Казахстан от 07 января 1992 года военные прокуратуры, расположенные на территории Казахстана были включены в единую систему органов прокуратуры республики и 17 февраля этого года в Генеральной прокуратуре было образовано Управление военных прокуратур, в последующем преобразованное в Главную военную прокуратуру.

С 2005 года военная прокуратура Казахстана в законодательном порядке была отнесена к числу воинских формирований, а ее сотрудники наделены статусом военнослужащих.

Первым военным прокурором республики и одновременно начальником Управления военных прокуратур в 1992 году был назначен полковник юстиции Мукашев М.Б. В июне 1992 года на должность Военного прокурора Республики Казахстан вступил Хитрин Ю.А., а в июне 1996 года Главой государства он назначен заместителем Генерального Прокурора Республики Казахстан - Главным военным прокурором [2, с. 35].

С 1997 по 1999 годы Главную военную прокуратуру возглавлял генерал-полковник юстиции Туякбаев Ж.А., первый Генеральный Прокурор Республики Казахстан. В течение 2000 года в должности Главного военного прокурора состоял генерал-майор юстиции Карим А.К. В

период с 2001 года по 2009 год коллективом Главной военной прокуратуры руководил генерал-лейтенант юстиции Толеуханов А.А., в прошлом председатель военного суда войск, вице-министр юстиции Республики Казахстан. В мае 2009 года Главным военным прокурором Республики Казахстан был назначен государственный советник юстиции 3 класса Мерзадинов Е.С.

С этого времени органы военной прокуратуры вошли в новый этап своего развития. Прежде всего, обеспечена передислокация Главной военной прокуратуры Республики Казахстан в столицу, усовершенствованы формы и методы работы военных прокуроров, усилены надзорные функции, в том числе в социально-экономической сфере, а с передачей органам прокуратуры права расследования образован следственный аппарат.

Особое внимание военных прокуроров ориентировано на профилактику правонарушений и реализацию других актуальных проектов, способствующих укреплению и сохранению оборонного потенциала государства, развитию системы военно-патриотического воспитания молодежи.

В сфере международных отношений Главная военная прокуратура Республики Казахстан установила сотрудничество с военными прокуратурами Азербайджана, Венгрии, России и Народно-освободительной армии Китая, принимает активное участие в международных конференциях и форумах, посвященных вопросам военного и уголовного права, практикует обучение сотрудников в зарубежных учебных центрах.

Сегодня военная прокуратура Казахстана - это самостоятельный правоохранительный орган, успешно выполняющий поставленные задачи.

Литература:

1. Нурахметов Н. Военная прокуратура: прошлое и настоящее // Закон и время. – 2012. - № 11 (143). – С. 17 – 20
2. Мерзадинов Е. Военная прокуратура: основные этапы становления в период Советской власти и независимости Казахстана // Закон и время. – 2014. - № 9. – С. 28 – 36
3. Чередник К.Ю. Прокуратура в годы войны // Военно-исторический журнал. – 2014 // www.history.milportal.ru/2014/06/

ӘОЖ 691.33

ҰЙЫМНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ

Шакенов Б.К.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Дамудың қазіргі кезеңінде Қазақстанда экономикалық реформалардың негізгі бағыты ретінде жоғары экономикалық өсу қарқындарын қамтамасыз етуге және экономика тиімділігін жоғарлатуға бағытталған мемлекеттің инвестициялық саясатын дайындау мен іске асыру болып отыр.

Инвестициялық жобалар бойынша жеңілдіктер мен преференциялар беру экономика дамуына әсер ететін маңызды мемлекеттік тұтқалардың бірі болып табылады.

Қазіргі таңда, біздің елімізде бұл саладағы бар негізгі сұрақтар заңдармен емес, заңға сәйкес актілермен реттеледі. Қиянат жіберуші ережелер бар.

Айқындылықты жоғарылату үшін, “Тікелей инвесицияларды мемлекеттік қолдау туралы” заңына сәйкес өзгерістер мен толықтырулар енгізумен, инвестиция көлеміне сай салықтық жеңілдіктерді беру мерзімдері мен көлемін заңды түрде бекіту қажет. Осыған орай чиновниктердің жеңілдіктер көлемін реттеу мүмкіншіліктері заңмен қатаң шектеледі, сәйкесінше – осы саладағы корумпирлік төмендейді.

Нарықтық қатынастарға өту инвестицияларды қосымша тарту мен пайдалану есебінен ұлттық экономикаға инвестициялық процесті жеделдетудің нақты алғышарттарының пайда болуының қажеттілігін ескертті. Инвестиция – бұл әртүрлі формадағы қаржылық және материалдық құндылықтарға бос ақша қаражаттарын салу. Экономикадағы инвестициялау процесі ақша қаражаттарын оларды иемденушіден қажетсінетіндерге қайта бөлу формасында жүзеге асырылады.

Өтпелі экономиканың өнеркәсіптік өндірісіне инвестициялық салымдардың жеткіліксіздігі оның құлдырауының алғашқы себебі болып, инвестициялаудың потенциалды каналдарын іздестіру қажеттілігін өршітті.

Соңғы жылдары өңдеуші салалардағы, ауыл шаруышылығындағы ұзақ және қысқа мерзімді сипаттағы инвестициялық жобаларға ақша ресурстарын бағыттауға және халық тұрмысының әлеуметтік проблемаларын шешуге мүмкіндік беретін, 2/3 бюджеттік түсімдерді қамтамасыз ететін, экспортты шикізаттық салалардың даму арқасында, инвестициялық арнаға отандық капиталдың біртіндеп қайтарылу процесі байқалады.

Осы факторларды есепке ала, жұмысымның мақсаты ретінде Қазақстанның инвестициялық ахуалын талдап, кәсіпорындардың инвестицияны пайдалануын арттыру жолдарына тоқталдым. Дипломдық жұмыс объектісі болып “Либелла Ботлерс” ЖШС –гі табылады.

Міндеттері ретінде:

- нарықтық экономика жағдайында инвестицияның алатын орнын анықтау;
- инвестициялық саясаттың маңызын ашу;
- “Либелла Ботлерс” ЖШС –ке жалпы сипаттама беріп, оның қаржылық жағдайын бағалау;
- Серіктестіктің инвестициялық жағдайы мен пайдалану тиімділігін талдау;
- Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын жетілдіру жолдарын анықтау;

“Либелла Боттлерс” Жауапкершілігі шектеулі серіктестігі Алматы қаласы бойынша юстициялық басқармада 1999 жылдың 13 наурыз айында тіркелді. Оның заңды түрде тіркелген мекен-жайы: Алматы облысы, Қарасай ауданы, село Теректі, Зеленая көшесі 2А. “Либелла Боттлерс” ЖШС-нің негізгі құрушысы шетел азаматтығы бар (Литва Республикасының азаматы) жеке тұлға: Сурвилла Элегиус.

“Либелла Боттлерс” ЖШС қызметінің негізгі бағыты – концентратталған және концентратталмаған, яғни газдалған және натуралды (аса газдалмаған) сусындар өндірісі болып табылады.

Кәсіпорынның экономикалық қызметінің негізгі көрсеткіштерін талдайтын болсақ 2015 және 2016 жылдың мәліметтеріне тоқталайық. Мұнда, өнімді өткізуден түскен түсім бір жылда 465 145 мыңға көбейіп, өсу қарқыны 178 %-ға көбейген, осы өткізілген өнімнің өзіндік құны да 410 991 мың теңгеге көбейген. Өзіндік құн азайған кәсіпорының қызметінің тиімділігі арттып, қаржылық – шаруашылық жағымды әсерін тигізетін еді, бірақ, керісінше азаймай, артып отыр.

Пайда мен шығын өссе де жалпы табыс 72 154 мың теңгеге көбейіп, оның өсу қарқындылығы 84 % құраған.

Өнім өткізу көлемі, өзіндік құн, төленетін айыппұлдар мен өсімпұлдар және экономикалық санкциялар тағы басқа факторлар оң әсерін тигізгендіктен таза табыс 2015 жылы 32 999 мың теңге болып 2016 жылы 49 119 мыңға көбейіп 82 118 мың теңгені құрады. Өткізілген өнімнің 1 теңгеге кеткен шығыны 0,11 – ға көбейіп отыр.

Жұмыскерлер мен жұмысшылар саны 4 және 2 адамға есепті жылы көбейіп, өсу қарқыны 267,6 % және 272,1 % құрады.

1-кесте – Кәсіпорынның экономикалық қызметінің негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Өлш. бірлігі	2015ж.	2016 ж.	Ауытқуы	
				(+;-)	%
Өнімді өткізуден түскен түсім	мың тг.	260 516	725 661	+465 145	278
Өткізілген өнімнің өзіндік құны	мың тг.	175 299	586 290	+410 991	334
Жалпы табыс	мың тг.	85 217	157 371	+72 154	184
Таза табыс	мың тг.	32 999	82 118	+49 119	249
Өткізілген өнімнің 1 тг. кеткен шығындар	тг.	0,85	0,90	+0,11	113
Жұмыскерлер саны	адам	98	102	+4	104
соның ішінде:					
-жұмысшылар	адам	85	87	+2	102,3
Еңбек өнімділігі					
- 1 жұмыскерге	мың тг.	2 658,3	7 114,3	+4 456	267,6
- 1 жұмысшыға	мың тг.	3 064,9	8 340,9	+5 276	272,1
Жұмыскерлердің еңбек ақы қоры	мың тг.	23 405	29 988	+6 583	128,1
Жұмысшылардың еңбек ақы қоры	мың тг.	17 684	21 750	+4 066	123
1 жұмыскердің орта жылдық еңбек ақысы	мың тг.	238,8	294	+55,2	123,1
1 жұмысшының орта жылдық еңбек ақысы	мың тг.	208	250	42	120,2
Өнім рентабельдігі	%	14,8	12,4	-2,4	

Кәсіпорын мәліметтері бойынша есептелген.

Жұмыскерлердің еңбек ақы қоры 2016 жылы 6 583 мыңға көбейген, ал жұмысшылардың еңбек ақы қоры 2015 жылы 17 684 мың теңге болып 4 066 мыңға көбейіп 21 750 мың теңгеге жеткен.

Сәйкесінше, бір жұмыскердің орта жылдық еңбек ақысы 238,8 мың теңгеден 294 мың теңгеге өсті, ал бір жұмысшының орта жылдық еңбек ақысы 2016 жылы 42 мыңға көбейіп, 250 мың теңгені құраған.

Ал өнім рентабелділігі 2016 жылы 14,8 % – дан 2017 жылы 12,4 % – ға жеткен.

Осы көрсеткіштерден көріп отырғанымыздай кәсіпорын салыстырмалы түрде қызметін табысты орындаған.

Жұмысымдағы қарастырылған сұрақтар мен мәселелерді ескере отырып мынадай қорытындыға келуге болады.

Жаңа экономика жағдайында нақты сектордағы инвестициялық және де инновациялық артықшылықтарды әкімшілік модификациялау және мемлекетпен жаңа кертартпа тәртіппен байланысты автономды бизнес –бірліктерді енгізу қажет. Инновациялық үрдістерді де жүзеге асыру үшін нақты сектордың ірі компанияларының әкімшілік стимулдарын мемлекет қалыптастыру керек.

Біз, аймақтық инвестициялық программалар ресурстарды тиімді пайдалануына, даму артықшылықтарын анықтауға, инновациялық даму мен кластерлік әдісіне бағытталуы керек деп ойлаймыз. Кластерлерді дамытуға инвестицияның мультипликативті әсері облыстың потенциалын күшейтеді және мыналарда көрініс табады: байланысты және қолдаушы салалардың өсуімен; облыстың салықтық потенциалын кеңейтумен; жаңа технико-экономикалық парадигмаға өтумен; индустриалды –инновациялық даму деңгейінің өсуімен;

халық ағыны, оның жұмыспен қамтылуының артуымен, сәйкесінше, тұтыну сұранысының өсуімен.

Дүниежүзілік тәжірибе мен ғылымдағы әдістерді жалпылай отырып экономиканың нақты секторына қаржы капиталын құюдың келесі жолдарын ұсынамыз: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкімен несие тарихтарының мәліметтерінің тұтас базасын құру; жергілікті билік органдарының кепілімен шағын және орта кәсіпорындарды несиелеуді кеңейту; қоймадағы өнімдердің және тағы басқалардың айналым құралдарының бір бөлігін кепілдеме (залог) ретінде пайдалану; қаржы лизингісін кең пайдалану; инновациялық технологияларды енгізу; несие тапсырыстарын Интернет арқылы қабылдау; шағын және орта бизнеске несиелерді сақтандыру жүйесін кеңейту; қаржыландырудың құрылымдық формасын қолдану.

Біздің ойымызша, барлық экономикалық агенттерінде өндірістік инветициялардың, сонымен қатар, инновацияның қаржыландыруының жеке қорларын қалыптастырудың міндетті тәртібін енгізу, және бөлек банктік спецшоттарға (инвестициялық субшоттар) алғашқы қаржы көздерінің қаражаттарын және инвестициялардың, материалды емес активтердің тозу құралдарының, амортизациялық аударымдардың, табыстың реинвестицияланатын бөлігінің, интелектуалды және өнеркәсіп меншігінің объектілерін сатудан түскен табыстың, құнды қағаздардың, қаржылық қолдау ретінде мемлекетпен ұсынылатын және қаржылық инвестицияларды жүзеге асыру үшін қайтарымсыз көмек ретінде түсетін қаржылардың міндетті кіруін (зачисление) регламенттеу қажет.

Сонымен қатар, инвестициялық процестерді жеделдету үшін маркетингтің кең көлемде енгізілуі қажет. Инвестициялау қажеттілігі маркетингтік тұрақтылықта қажетсінеді. Яғни, дәлелденбеген қаржыландырудың қосымша көздерін және олардың мақсатсыз қолданылуын болдырмау үшін кәсіпорындар, сонымен қатар, маркетингтік зерттеулер тәжірибесіне көңіл аударады. Инвестиция жоспарын дайындаған кезде кәсіпорын өндірістің негізгі құралдар жағдайы туралы мәліметтерді талдап, және жабдықтар паркін жаңарту бойынша дәл болжау жасау керек.

Шетел капиталын тартуға қолайлы факторлар:

- мелекеттің саяси тұрақтылығы;
- макроэкономикалық жағдай;
- объектиті заңдылық;

Батыс экспортерінің ойынша Қазақстандағы инвестициялық ахуал қолайлы, бірақ, қаржылық тәуекел, салықтық заңдылықтағы және әкімшілдіктегі жеткіліксіздіктер, сақтандыру саласындағы құқықтық инфрақұрылымы дамуының жеткіліксіздігі және тағы басқалар сияқты маңызды қайшылықтар шетел капиталы мен инвестициялардың түсім процесін тоқтату мүмкін. Бірақта Қазақстан шетел инвесторлары үшін іскерлік ахуалдың базалық параметрлері бойынша тартымды нарық болып келеді, республикаға ірі нарықтық потенциал, табиғи және еңбек ресурстарының молшылығы тән.

Шетел инвестицияларын тарту және оларды пайдалану мемлекеттің түпкілікті ынталарына және елдің сыртқы қарызға алуларының жалпы стратегиясына сай болып, оның сыртқы қарыздары бойынша позицияларын нашарлатпау керек.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының «Инвестициялар туралы» заңы // Егемен Қазақстан
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Инвестциялық преференциялардың қолдау мерзімдерін белгілеу туралы // ҚР Президенті мен ҚР Үкіметінің актілер жинағы
3. Қазақстан Республикасының «Инвестициялық қорлар туралы» заңы // Егемен Қазақстан
4. Инвестициялық тартымдылықты әлеуметтік салаға жұмылдыру халықаралық // Саясат
5. Біз бәсеке қабілетті бола аламыз // Жетісу, 2015 жыл
6. Қазақстан экономикасы: нәтижелер, басымдықтар және міндеттер // Егемен Қазақстан, 2014 жыл
7. Сейтказиева А.М. Инвестиционная деятельность предприятия // Алматы: Экономика, 2013год, с.172

УДК (338.43)

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУБСИДИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Шакенова А.Т.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

В условиях сокращения объема государственной поддержки сельскохозяйственных предприятий стоит задача наиболее эффективного их использования. Государство должно не просто выделять бюджетные средства, но и вести мониторинг их эффективности. Это даст возможность определить эффективность применяемых государством мер, если эти меры себя оправдывают, то их можно будет продолжить, усовершенствовать или отказаться вообще, а также позволит поднять ответственность бюджетораспределителей и бюджетополучателей (сельскохозяйственных товаропроизводителей) государственных средств.

Критериями оценки эффективности использования субсидий являются увеличение производства продукции растениеводства и животноводства в натуральном выражении, урожайности и продуктивности по основным видам продукции, объем субсидий в расчете на 1 га сельхозугодий и уровень рентабельности реализованной сельхозпродукции. В РК необходима методическая разработка экономических регуляторов, которые обеспечивали бы мотивацию сельскохозяйственных товаропроизводителей в повышении эффективности использования средств господдержки и в целом производственного потенциала, а также механизмов эффективного взаимодействия государственных и хозяйственных организаций в процессе реализации региональных программ и Государственной программы развития сельского хозяйства. При этом результаты мониторинга должны публично представляться исполнительными органами (распределителем бюджетных средств) по окончании каждого финансового года. Что позволит создать основу механизма обратной связи, реализующий контроль и экономическую ответственность получателей субсидий за их эффективное использование, что отсутствует в действующей системе господдержки. В ряде стран Запада уровень государственной финансовой поддержки зависит от определенных результатов деятельности товаропроизводителей – продуктивности земельных угодий и сельскохозяйственных животных. Если не достигается установленный уровень, то размер поддержки резко сокращается.

Система государственной поддержки АПК региона должна быть выстроена таким образом, чтобы поощрять наиболее эффективные производства и обеспечивать сельскохозяйственным товаропроизводителям стабильные доходы для устойчивой хозяйственной деятельности и расширенного воспроизводства. При этом объемы государственной поддержки необходимо тесно увязывать с другими направлениями государственного регулирования – ценообразованием, кредитной политикой, страхованием.

Бюджетная поддержка как действенный рычаг государственного регулирования позволит обеспечить устойчивость сельскохозяйственного производства и продовольственную безопасность региона, что приведет к формированию конкурентоспособного агропромышленного комплекса региона. Одной из наиболее очевидных причин, по которым агрострахование до сих пор не стало эффективным инструментом финансовой защиты в отрасли является недостаточная информированность производителей сельскохозяйственной продукции о его возможностях. Из-за этого на этапе заключения договоров страхования, зачастую, неверно оценивается уровень страхового покрытия. В результате при урегулировании убытков сельхозпроизводитель сталкивается с тем, что страховая сумма неадекватна реальным потерям. Другая причина кроется в устоявшейся практике заключения договоров страхования во время посевных работ, то есть в период, когда сельхозпроизводитель несет наибольшие сезонные расходы. Если говорить о страховании с господдержкой, то, согласно

существующему положению, производитель сельхозпродукции покрывает расходы на страхование за свой счет. Государственную субсидию он получает только через несколько месяцев, причем процесс этот связан с необходимостью предоставления ряда обоснований. Все это делает страхование слишком затратным, а чаще всего и вовсе «неподъемным» для большинства аграриев, несмотря на государственную поддержку. Необходимо также обратить внимание на то, что государственные субсидии относятся только к страхованию урожая. Господдержка не распространяется на страхование имущества, составляющее основные средства производства. То же можно сказать и о других рисках, страхование которых требуется при заключении договоров лизинга и получении банковских кредитов.

Государством целенаправленно принимаются меры по развитию и адаптации сельского хозяйства к рыночным условиям хозяйствования. За период независимости были разработаны десять программных документов, на основе которых реализовывалась государственная политика в сфере АПК. Между тем, предусмотренные в них меры государственной поддержки, как и действующие сегодня, не в полной мере направлены на стабилизацию и развитие. Так, по проекту Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 - 2021 годы имеется ряд вопросов по мерам государственной поддержки, которые не достаточно отражены в документе. В частности, в проекте программы не указано влияние на меры господдержки вступление Казахстана в ВТО. Нет информации о том, что динамика и структура показателей поддержки согласуются с правилами и терминами ВТО. Не дан подробный анализ эффективности сложившейся системы государственной финансовой поддержки АПК. Не выявлены положительные и отрицательные стороны различных инструментов господдержки. Инструменты воздействия государства не всегда отличаются системностью и поэтому не оказывают необходимого воздействия на развитие аграрной сферы экономики. Не обоснованы направления оптимального сочетания прямых (бюджетных) и косвенных (налоговых, ценовых, кредитных, внешнеторговых) инструментов государственной финансовой поддержки АПК. В результате продолжения практики финансирования видов субсидий, эффективность которых не подтверждена, более эффективные инструменты государственной поддержки остаются недофинансированными. Программы субсидирования не учитывают различия в финансово-экономическом состоянии сельскохозяйственных производителей. Для товаропроизводителей, которые занимают устойчивое финансовое положение, субсидирование приводит к тому, что вырабатывает в них нежелание стремиться к достижению максимального результата ввиду отсутствия экономических стимулов. Необходимо также учесть, что категории товаропроизводителей в сельском хозяйстве по уровню рентабельности тесно связаны с той подотраслью, в которой они действуют (растениеводство, разведение КРС, птицеводство, овцеводство и т.д.), а также с природно-производственными особенностями. Существующая же система господдержки недостаточно учитывает такую дифференциацию. Недостаточно проанализирован потенциал влияния налогового и страхового механизмов на уровень и эффективность государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей. Государство ежегодно увеличивает размеры бюджетной поддержки сельского хозяйства. Для дальнейшего экономического развития сельскохозяйственных товаропроизводителей необходимо повышать не только уровень поддержки, но и эффективность ее использования. Однако в настоящее время проводимая оценка использования бюджетных средств сводится лишь к проверке соответствия их целевого исполнения, а не эффективности, что применительно к сельскому хозяйству недостаточно. Проблема оценки эффективности господдержки весьма сложна и противоречива и на официальном уровне осуществляется через индикаторы Госпрограммы, которые в основном касаются валовых показателей производства и масштабов использования средств поддержки, что и формирует не вполне корректное впечатление о ситуации в отрасли. Существуют цели субсидирования сельского хозяйства, в таком случае субсидии данному сектору должны быть направлены на достижение этих целей. Такой целью в странах ОЭСР является повышение доходов сельских жителей до уровня доходов жителей городов, что может быть ориентиром и для Казахстана. Задачами государственной поддержки в сельском хозяйстве яв-ляются

обеспечение условий для производства продукции как основы продовольствия, сохранения сельскохозяйственных земель как природного ресурса, сохранения сельских территорий как среды обитания человека. Для оценки эффективности использования бюджетных средств в агропромышленном комплексе применена скорректированная нами методика российских ученых, позволяющая оценивать эффективность совокупной прямой поддержки сельскохозяйственных организаций из республиканского и местного бюджетов на основе соотношений объема совокупной поддержки и ее финансового результата. Корректировка методики состояла в уменьшении объема валовой продукции сельского хозяйства на величину объема государственной поддержки.

Таким образом, устойчивое и сбалансированное развитие аграрной отрасли в условиях нашей страны может быть обеспечено разработкой дифференцированных с учетом природно-экономических условий нормативов субсидий, необходимых для поддержания требуемого уровня воспроизводственного процесса в различных сельскохозяйственных формированиях, сохранения и развития сельских территорий. При этом проводится расчет необходимого для непрерывного процесса воспроизводства материальных и трудовых ресурсов объёма товарной продукции и выявлении размеров средств, обеспечивающих её производство за счёт собственных источников сельскохозяйственных организаций, и средств поддержки в различных условиях хозяйствования. Для сельских товаропроизводителей, находящихся в сложных условиях производства, нормативы господдержки должны предоставляться не столько с позиций повышения экономической эффективности сельскохозяйственного предпринимательства, сколько основываться на целесообразности сохранения и устойчивого социального развития сельских территорий.

Литература:

1. Каиржанов А.С., Сельское хозяйство [Текст]: учебное пособие /Каиржанов А.С - Алматы: Алматыкітап, 2015. – 347-349 с.
2. Шейкин Р.А., Саменова Ж.Б.,Обзор сельскогохозйства РК, 2015.-562с.
3. Нурлыгаянов, М.Т. Экономическая эффективность государственного субсидирования АПК[Текст] / Нурлыгаянов, М.Т// АПК, 2014.-740с.
4. Кожахметов Н.Ш.,Субсидирование сельского хозяйства.Учебно пособие,Астана, 2016 - 99 с.

УДК 332.1

МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Шевелёв С.В.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Социально-экономическое развитие региона — многомерный и многоаспектный процесс, который обычно рассматривается с точки зрения совокупности различных социальных и экономических целей. Даже если речь идет только об экономическом развитии, оно обычно рассматривается совместно с развитием социальным. Социально-экономическое развитие включает в себя такие аспекты, как:

- рост производства и доходов;
- перемены в институциональной, социальной и административной структурах общества;
- перемены в общественном сознании;
- перемены в традициях и привычках.

Различают несколько методов воздействия администрации на ход социально-экономического развития региона:

• создание в регионе благоприятных общих условий для развития деловой активности;
• регулирование деловой активности;
• прямая кооперация администрации региона и бизнеса.

Подобные различия методов воздействия администрации на ход социально-экономического развития хорошо видны на примере европейских государств. Так, в Европе в странах с унитарным устройством (Греции, Ирландии, Португалии, Люксембурге) существуют определённые риски в развитии деловой активности, а в странах с элементами автономии регионов или в федерациях (Испании, Великобритании, Нидерландах, Бельгии, Австрии, и конечно же, Германии) созданы наиболее благоприятные условия [1, с.32].

Рассмотрим эти методы управления региональным развитием.

Создание благоприятных общих условий для развития деловой активности. К таким условиям следует отнести рыночную инфраструктуру, наличие земли и соответствующих прав на нее для развития новых видов экономической активности, хорошо развитые транспорт, связь, офисное хозяйство и др.

В странах Запада администрация все чаще осуществляет инвестиции в региональную инфраструктуру, предпринимает определенные акции по реорганизации земельных участков, а также проводит работу в рамках регионального маркетинга для привлечения новых видов бизнеса в регион. Администрации регионов Репсублики Казахстан в условиях становления рыночных отношений помимо этих видов косвенного воздействия осуществляло прямую поддержку новых институтов, составляющих основу рыночной инфраструктуры.

Традиционными являются активные действия по созданию и укреплению инфраструктуры, которая является базовой для всех видов бизнеса: дороги, телефон, городские вокзалы, аэропорт и пр. По отношению к земле также можно совершать целенаправленные действия — объединять и дробить земельные участки, выкупать и продавать их, сдавать в аренду и даже передавать в безвозмездное пользование. От конкретных действий в отношении земли зависят как общее направление, так и интенсивность новой деловой активности в регионе.

Относительно самостоятельным фактором экономического развития любого региона в последнее время стал международный фактор: чем интенсивнее международные связи, тем больший импульс, как правило, получает экономическое развитие региона. Содействие международным связям и международной торговле, привлечение иностранных инвестиций в регион становятся относительно самостоятельным и весьма эффективным инструментом экономического развития в целом [2, с.113].

Регулирование деловой активности. Администрация формирует побудительные мотивы предпринимателей с целью принятия ими необходимых для развития данного региона решений. Это достигается, в частности, путем уменьшения местных налогов либо предоставления дешевого капитала с помощью инструментов займа, субсидий, гарантий и даже прямых заимствований.

Данные методы воздействия на предпринимателей нередко подвергаются обоснованной критике. В частности, доказывается, что такие меры ведут к прямым потерям ресурсов регионов и городов и не влияют в конечном счете на размещение новых видов бизнеса. Дело в том, что разница в условиях местного налогообложения, как правило, есть величина несоизмеримо меньшая, чем разница по другим условиям бизнеса (расположение, наличие близких поставщиков, близость рынков сбыта и пр.) Более того, конкуренция между регионами и городами часто ведет к выравниванию величин льгот по местным налогам. При этом ни один из вступающих в такую конкуренцию регионов не получает заметных преимуществ, с одной стороны, а с другой стороны, все они заранее уменьшают поступления в свой бюджет.

В целом стратегия налогового и прочего влияния оказывается эффективной лишь тогда, когда у властей имеется подробная информация, в том числе аналитическая, о состоянии того или иного бизнеса и о факторах, влияющих на принятие стратегических решений.

Особый налоговый режим для новых инвестиционных проектов в современных условиях позволяет достичь весьма значимых результатов.

К регулирующим воздействиям администрации относится установление правил пользования землей. Например, в 90-е годы в отечественной практике организации жилищного строительства стало правилом строительство «с нагрузкой», когда частный инвестор получал право на строительство (или капитальный ремонт здания) лишь в том случае, если соглашался определенную долю готового жилья передать городским властям, а также при условии восстановления или расширения общегородских сетей и коммуникаций [3, с.56].

Выделение соответствующих зон использования земли для жилищного строительства, для торговли и бизнес-центров, для промышленного использования оказывает влияние на частных инвесторов, планирующих развитие своей деловой активности. При планировании и осуществлении того или иного строительства можно изменять обычные правила застройки, тем самым предоставляя конкретные льготы или высвобождая средства под те или иные программы.

Регулирование порядка застройки может дать весьма ощутимый эффект в длительной перспективе. Однако получение соответствующего эффекта возможно только при условии проработки стратегических планов развития города, при четком выделении долгосрочных и краткосрочных целей его развития.

Прямая кооперация администрации и бизнеса. В случае реализации крупных проектов развития городов иногда оказывается целесообразным непосредственное сотрудничество администрации и частных организаций. Будучи масштабными долгосрочными проектами, способствующими развитию города в целом, они осуществляются совместными усилиями частных организаций и администрации города. В ряде случаев для координации деятельности в рамках одного проекта создается смешанная компания. Однако в смешанных компаниях всегда наблюдается конфликт интересов частного и общественного секторов, всегда сложно до конца согласовать интересы развития города конкретными интересами, связанными с извлечением прибыли. Чтобы избежать ненужного перекоса в сторону частных интересов прямая кооперация должна сопровождаться подробным и обоснованным процессом планирования, достаточно эффективным контролем, находиться под авторитетным и влиятельным руководством со стороны местной администрации.

Общемировой тенденцией последних лет стал рост числа организаций неправительственного, негосударственного характера, вовлеченных в решение проблем экономического развития городов. Как правило, это бесприбыльные организации, которые могут оказывать помощь частному бизнесу, содействовать его развитию. К таким организациям можно отнести местные торгово-промышленные палаты, специализированные агентства по развитию или маркетингу региона. Кооперация администрации с такими организациями приносит пользу региону в целом [4, с.212].

Обеспечивая процесс экономического развития региона, руководители местной администрации подчас действуют как посредники, как «создатели коалиций», помощники реальных действующих лиц, используя разнообразные подходы к содействию экономическому развитию. Поэтому работа по экономическому развитию может и должна строиться с привлечением руководителей крупнейших предприятий и работодателей региона. В такой кооперации с руководителями предприятий региональная администрация может более эффективно решать вопросы обучения персонала, развития инфраструктуры, стимулирования малого и среднего бизнеса.

Таким образом, инструментами управления экономическим развитием на региональном уровне являются создание общих условий бизнеса (дорога, связь, офисы, рыночная инфраструктура), регулирование деловой активности (местные налога, зонирование, особые условия), прямая кооперация администрации и бизнеса (совместные проекты).

Независимо от того, какие конкретные методы управления развитием региона применяет администрация, сама по себе функция воздействия на развитие региона обладает рядом особенностей Прежде всего, это нерутинная функция, в отличие от стандартных функций обслуживания населения (водо-, газо-, электроснабжение, ремонт дорог, вывоз мусора, утилизация отходов). Более того, нерутинность этой функции предполагает гибкий,

неординарный способ организации работ по управлению региональным развитием. Данная функция предполагает нестандартный подход к решению проблем, организацию переговоров с частными и негосударственными организациями, применение прогрессивных методов современного менеджмента, в том числе стратегического планирования и маркетинга [5, с.94].

Литература:

1. Аскаров Е.С. Статистические методы в управлении. - Алматы: Экономика, 2012. - 186 с.
2. Власов М.П., Шимко П.Д.Оптимальное управление экономическими системами. - М.: Инфра-М, 2014. - 312 с.
3. Мухтарова К.С. Государственное управление экономикой в РК. - Алматы, 2014. - 200 с.
4. Марченко М.Н. Теория государства и права: учебник. - М.: Юридическая литература, 2012. - 432 с.
5. Анимаза Е. Г., Тертышный А. Т. Основы местного самоуправления. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 212 с.

УДК 331.108

ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ КАПИТАЛОМ

Шопарева Н.Н.
(Гуманитарно-техническая академия, г. Кокшетау)

Особую сложность в практике менеджмента представляют решения, которые трудно предсказать и количественно измерить, что является сдерживающим фактором при внедрении инноваций и нововведений. К таким решениям относятся решения в области управления человеческим капиталом.

В теории управления категории «человеческий капитал» и «человеческие ресурсы» не тождественны друг другу. Следует заметить, что человеческие ресурсы могут стать человеческим капиталом только в том случае, если человеческие ресурсы будут приносить доход и создавать богатство.

Таким образом, «человеческие ресурсы» трансформируются в «человеческий капитал» при определенных условиях, которые обеспечивают реализацию человеческого потенциала в результаты деятельности, выраженные в экономическом эффекте и товарной форме. Под понятием человеческий капитал понимается сформированный в результате инвестиций и накопленный человеком определенный капитал знаний, способностей, навыков, мотиваций, которые он использует в процессе трудовой деятельности, содействуя росту его производительности и заработка. [1]

Механизм формирования человеческого капитала является процессом инвестирования. К инвестициям в человеческий капитал можно отнести: инвестиции в образования, расходы на здравоохранение, оздоровление, улучшение жилищных условий, соответствующее питание. Выше названные инвестиции создают условия для продуктивной трудовой деятельности. Особенностью вложений в человеческий капитал является то, что приумножений знаний и опыта индивида способствует росту производительности капитала, воплощенного в людях, не сразу. Как и любое вложение, вложение в человеческий капитал должно быть эффективным, при этомэффективность – это продуктивность использования ресурсов в достижении какой-либо цели.

В своей книге Клейнер говорит, что понятие «эффективность» для каждой системы разное и зависит от конкретных экономических условий и механизма хозяйствования. С учетом выше сказанного в отношении эффективности проектов совершенствования системы и технологии управления персоналом выделяют, следующие виды эффективности:

1. Хозяйственной деятельности
2. Технологическую

3. Экономическую
4. Бюджетную
5. Социальную.

Эффективность хозяйственной деятельности предприятия, определяется полученными результатами (в процессе этой деятельности), которые отражают достижение целей развития (повышение доли на рынке в виде достигнутого объема реализованной продукции или получение прибыли как эффекта и т. п.), и конкурентным успехом на рынке (выражаемом в качестве продукции и цене, по которой стала возможна реализация), представленным в виде объема реализованной продукции или эффекта и соотнесенным с величиной совокупных, примененных и потребленных ресурсов.

Под технологической эффективностью понимается такой способ производства, при котором для выпуска данного количества продукции затрачивается не больше ресурсов каждого вида, чем при других способах, и, по крайней мере, по одному ресурсу в сравнении с другими способами достигается экономия.

Экономическая эффективность – это соотношение полученных результатов и затрат, для реализации данного проекта – с другой стороны.

Бюджетная эффективность- это относительный показатель, получаемого эффекта для бюджета в результате реализации какого-либо проекта.

Социальная эффективность - это соответствие результатов хозяйственной деятельности основным социальным потребностям и целям общества.

В соответствии с результатами деятельности эффективность делится на:

1. Материальную
2. Нематериальную.

При разработке мер по повышению эффективности деятельности персонала особую роль играет выбранная системы мотивации работников. По мнению психологов, мотивация сотрудников к эффективному (производительному) труду – это процесс стимулирования, состоящий из сознательных и неосознанных побуждений, влияний и стимулов, вызывающих у него желание работать инициативно, с энтузиазмом и большей результативностью. Такая позитивная мотивация, позволяющая в конечном итоге решать такую важную задачу как стабилизация всего коллектива компании, может возникнуть только тогда, когда сотрудник удовлетворен содержанием своей трудовой деятельности и условиями, в которых он трудится.

Способы мотивации труда в компании объединяются в четыре относительно самостоятельные группы: материальное стимулирование, совершенствование организации труда, вовлечение персонала в процесс управления и меры морального стимулирования (одобрение, вознаграждение свободным временем, предоставление дополнительной самостоятельности в принятии решений и др.).

С учетом этого для создания условий формирования позитивной мотивации сотрудников для их эффективной деятельности работодателю необходимо:

1. создать интеллектуально стимулирующую атмосферу и высокую степень автономности на рабочем месте сотрудника;

2. соблюдать нормы трудового законодательства в части установления режима рабочего времени, охраны труда и выплаты заработной платы;

3. правильно организовать обучение и переобучение (повышение квалификации) сотрудников;

4. определить такой уровень (систему) оплаты труда, чтобы сотрудник не только удовлетворял свои потребности в пище, одежде, оплате жилья и других коммунальных услуг, но и позволял бы откладывать часть заработанных денег;

5. обеспечить ступенчатый карьерный рост сотруднику, показывающему высокие результаты труда, приносящие доход компании;

6. устранить субъективизм при проведении итогов работы сотрудника, при премировании путем создания системы материального и морального поощрения;

7. проявлять уважение к сотруднику как к личности, постоянно подчеркивать престижность и значимость для компании выполняемой им работы (репутационный менеджмент);

8. создавать позитивную рабочую и доверительную атмосферу в компании, то есть формировать корпоративную культуру, разработать методы устранения конфликтных ситуаций и обеспечения делового взаимодействия сотрудников компании.

В настоящее время во многих крупных компаниях начинает утверждаться новый подход к управлению персоналом путем его трансформации в управление человеческими ресурсами, повышается статус кадровых служб и HR–менеджеров.

Развитие персонала в этих компаниях идет по следующим направлениям:

1- обучение и повышение квалификации сотрудников;

2- совершенствование методов формирования позитивной мотивации;

3- постоянное сотрудничество с лучшими иностранными и казахстанскими учебными заведениями и тренинговыми центрами в целях обеспечения большей результативности обучения персонала.

Такая стратегия признается перспективной и заслуживает внедрения во всех компаниях, независимо от их организационно-правовой формы и вида собственности.

Важной составляющей системы мотивации является социальный пакет, предлагаемый сотруднику. Социальный пакет – наиболее адекватная форма обратной связи сотрудника и работодателя, настраивающая специалистов на долгосрочные отношения с компанией.

Давно отмечено, привлекая на работу зарубежных специалистов, работодатели вынуждены создавать им такие условия труда, которые более привлекательны в сравнении с отечественными, включая внутреннюю структуру стандартного социального пакета компании.

Анализ показывает, что к самым действенным мотиваторам персонала продолжают оставаться:

- медицинская страховка;
- карты на посещение фитнес-клубов или бассейна;
- обучение и повышение квалификации;
- возможность получить беспроцентный кредит на льготных условиях;
- корпоративный пенсионный план;
- денежная компенсация.

По мере развития рынка и усиления конкуренции наличие тех или иных льгот перестает быть приоритетным, все большее значение начинают приобретать такие факторы, как наличие интересных проектов, перспектив карьерного роста, профессионального роста, благоприятной внутренней обстановки в компании.

Таким образом, человеческий капитал занимает ведущее место в современной экономической науке и практике управления, влияет на все аспекты эффективности деятельности организации, поэтому только правильно выбранная система мотивацииперсонала будет способствовать устойчивому развитию организации в современныхрыночных условиях.

Литература:

1. Корчагин Ю.А. Человеческий капитал и процессы развития на макро- и микроуровне. Воронеж 2010.
2. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ. М.: Дело, 2008.
3. http://www.edu.ru

ӘОЖ 691.33

БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР ПОРТФЕЛЬДІК ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Ыбырай Н.Г.
(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Бағалы қағаздар кез – келген мемлекеттің төлем айналымында маңызды орын алады, себебі олар арқылы мемлекеттің инвестициялық қызметі жүзеге асырылады. Дәлірек айтқанда, бұл күрделі қаржы тікелей халық шаруашылығының ең тиімді саласына жіберіледі, яғни оларды нарық жүйесіндегі ең өміршең субъектілер ғана алады.

Құнды қағаздар бірнеше түрлі болып жіктеледі: біріншіден, түсіретін көрінісіне; екіншіден, эмитенттің сипатына; үшіншіден, айналым мезгілімен айналым жеріне байланысты: (1 сурет).

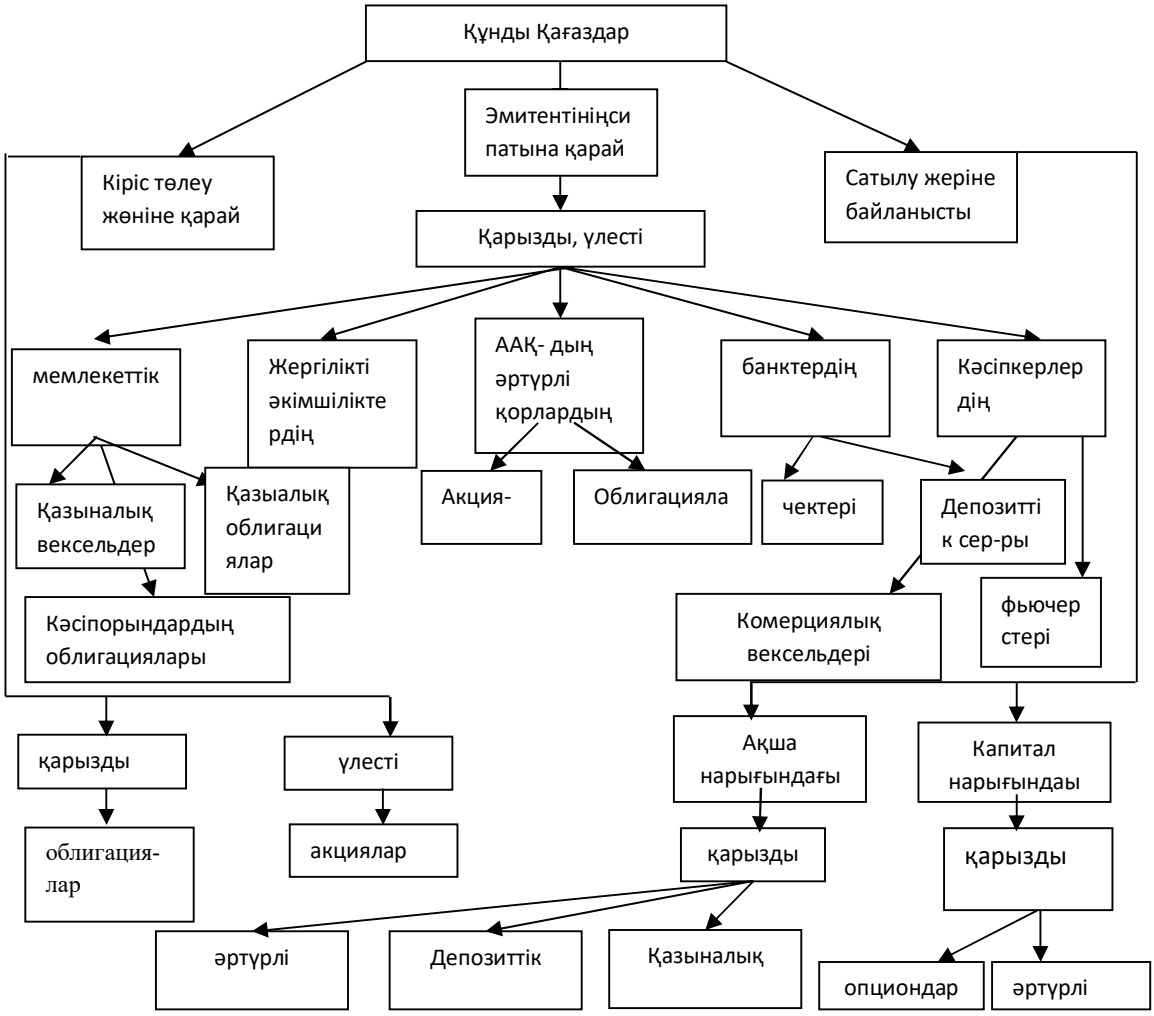

Сурет 1 - Құнды қағаздардың жіктелуі

Инвестициялық портфель – бұл капиталға салынатын қаржы құралдары, яғни меншікті компаниялардың және мемлекеттің шығаратын акцияларға, облигацияларға және басқа да құнды қағаздарға жұмсалатын қаржы

.

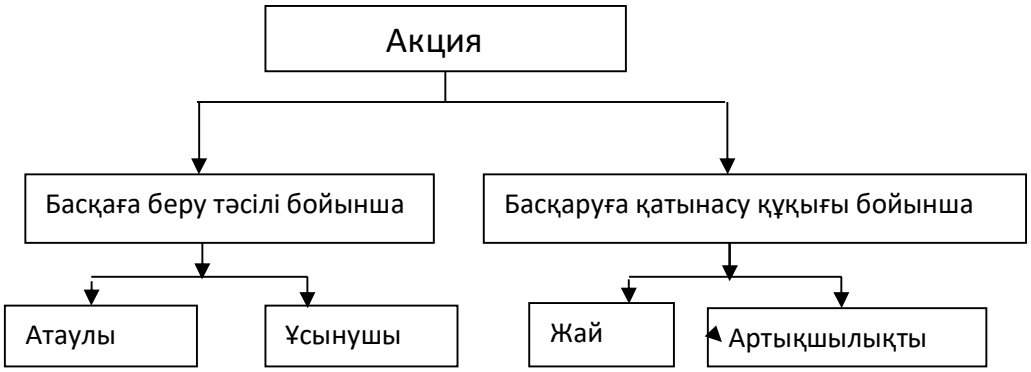

Бағалы қағаздар нарығына қатысушылар – бұлар бағалы қағаздар алып – сатумен айналысатын не оның айналымы мен есебіне қызмет көрсететін жеке тұлғалар не мекемелер; бұлар бағалы қағаздар айналымына қатысты өз араларында белгілі бір экономикалық қатынастармен айналысатын тұлғалар.

Функционалдық қызметтеріне байланысты қатысушылардың төмендегідей негізгі топтары да бар:

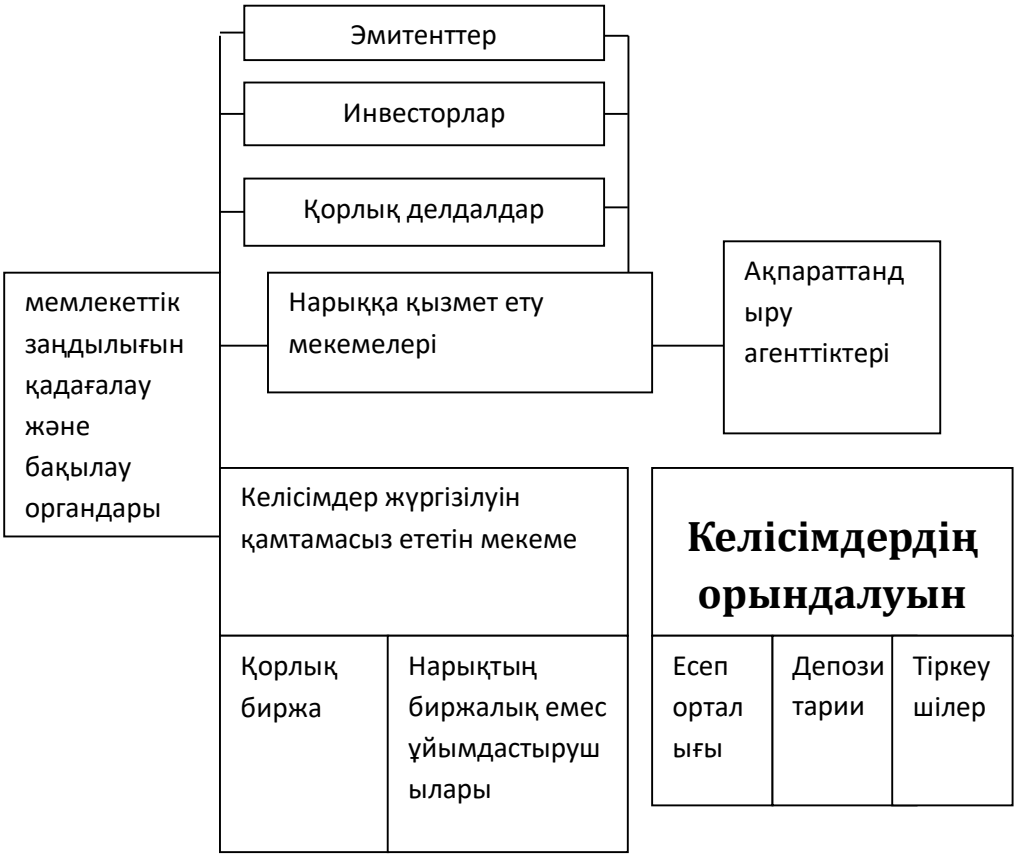

Инвестициялық портфель – бұл капиталға салынатын қаржы құралдары, яғни меншікті компаниялардың және мемлекеттің шығаратын акцияларға, облигацияларға және басқа да құнды қағаздарға жұмсалатын қаржы.

Инвестициялық портфельді қалыптастырудың басты мақсаты – не ол, не бұл капиталды салу формасына байланысты, сөйтіп, салымның сенімділігін және ең үлкен кепілдік табысты қамтамасыз ететін, мүмкіншілігі барынша бірін-бірі өтеу тәуекелділігі болып табылады.

Қоржындық (портфельді) инвестор өзіне тиесілі бағалы қағаздардан ғана пайда табуды ойлайды. Сондықтан қайдан, қашан, не сатып алу мәселелері оған әрқашан өзекті болып табылады.

Бағалы қағаздар портфелін басқарудағы тиімділікті бағалау, өткен жылғы инвестициялық басқарудың сапасы және менеджердің шеберлігіне қорытынды жасауға мүмкіншілік береді.

Портфельді басқарудың тиімділігін бағалау 4 жылда немесе одан көп уақыт аралығында жүргізіледі. Бұл уақыт аралығы бірнеше (айларға, кварталдарға) кезеңдерге бөлінеді және табыстылықты әр кезең сайын анықтайды.

Егер, клиент қарастырылған кезеңдерде портфельге ақша қаражаттарын салмаса, не алмаса, онда бұл кезеңдегі табыстылық мына формуламен анықталады:

$$a_{p,t}=S - P / P,$$

мұнда, $a_{p,t}$ – қарастырылған кезеңдегі t портфель құны;

S – кезең соңындағы портфель құны;

P – кезең басындағы портфель құны.

Портфельге кіретін бағалы қағаздардың (нарықтық құны) құны сома бойынша анықталады:

$$P = \Sigma P_j N_j ,$$

мұнда, P_j – бір бағалы қағаз түрінің j құны ;

N_j – портфельде орналасқан бағалы қағаздар түрлерінің саны;

J – портфельде орналасқан түрлі бағалы қағаздар саны.

Мысалы: 3 түрлі акциядан құралған портфель берілген.

Портфельдің табыстылығын анықтаңыз.

1-кесте.

Акция типі	Акция саны	Акцияның құны, теңге	
		Кезең басында	Кезең соңында
1	120	9 000	9 200
2	200	8 000	10 150
3	150	18 000	20 300

Шешуі: P = 9 000 · 120 + 8 000 · 200 + 18 000 · 150 = 5 380 000 тг.;

S = 9 200 · 120 + 10 150 · 200 + 20 300 · 150 =6 179 000 тг.;

$a_{t,p}$= 6 179 000 – 5 380 000 / 5 380 000 = 0,149 немесе 14,9%

Қарастырылған зерттеу кезеңі аралығында портфельге салынатын немесе алынатын ақшалар , яғни тиімділікті анықтау үшін табыстылықтың ішкі ставкасын және уақытпен өлшенген табыстылық қолданылады. Анализ кезінде зерттелетін кезең t, бірнеше уақыт бөліктеріне L бөлінеді. Уақыт бөліктерінің соңында сома p_l салынады немесе алынады (минус таңба) 1= 1,2,..., L – бөлік нөмірі.

Қазіргі кезде Республикада бағалы қағаздар нарығы қалыптасу шағында. Оның даму жолында алғашқы іс-шаралар жүргізілуде. Бюджеттің кемшілігін толтыру мақсатында мемлекет бұрынғыдай ақша белгілерін шығармай, оның орнына мемлекеттік бағалы қағаздарды, мысалы, мемлекеттік органдардың және жергілікті әкімшіліктердің бағалы қағаздарын шығаруда. Алайда, бағалы қағаздар нарығын дамыту жолында шешушін талап ететін экономикалық және әлеуметтік-психологиялық мәселелері бар.

Экономикалық мәселелерге:

- Нарықты реттейтін механизімнің нашар дамығаны;
- Нарықты дамытатын біріңғай көзқарас жүйесінің жоқтығы
- Заңдардың мүліксіз орындалмауы
- Салымдардың тіркеу жүйесінің жоқтығы

- Бағалы қағаздар нарығының материалдық-техникалық негізінің аздығы;
- Нарықтық инфрақұрылымның өсу деңгейлерінің төмендегі жатады.

Жұмыста бағалы қағаздар портфелінің нарығы экономикалық белсенділігі және оның экономикадағы маңыздылығы нақтыланады.

Ғылыми жұмыста келесі ұсыныстар қарастырылған:

- нарықтық экономикада кәсіпорынның экономикалық тиімі қызмет етуінде ең маңызды қаржыландыру көзі инвестиция болып табылады және осы себепті кәсіпорынды инвестициялауды дамытудың маңыздылығын ашу;
- кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын арттыру үшін ең біріншіден иныестициялық портфельдің құрамы мен тиімді қызмет етуін қамтамасыз ету керек;
- инвестициялық портфельдің табыстығын бағалау мен басқаруды әлемдік стандарттар деңгейінде жүргізу;
- кәсіпорын инвестициялық портфельінің әлемдік қаржы орталықтарына шығуын қамтамасыз ету және ұлттық рейтингті көтеру.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республиккасының Конституциясы (2014 жылғы 30 тамызда өткізілген Республикалық референдумда қабылданған), (2013 жылғы 7 қазандағы Қазақстан Республикасы заңымен тиісті өзгерту енгізілген).
2. «Инновациялық қызмет туралы» ҚР Заңы. – Алматы, 2015ж.
3. “ Қаржы” /оқулық/ Қ. Қ. Ілиясов, С. Құлпыбаев – Алматы 2015.
4. Мейірбеков А.Қ., Әлімбетов Қ.Ә. Кәсіпорын экономикасы Алматы: Экономика, 2015 ж.
5. Қаржы-қаражат А. Қантарбаев //Инвестицияларды талдау// 2014-2016 жылдар
6. Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиева Ж.Г. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау Оқу құралы. – Алматы: Экономика. 2015 ж.
7. Н.Ә. Назарбаев «Дағдарыстан шығу кілті» 2010 жыл
8. Қазақстан Республикасындағы инвестициялық саясатты жетілдіру жолдары//Қоғам және дәуір. 2014ж.
9. Казахстанская правда. С.Тай «Влияние прямых иностранных инвестиций» 07.03.2015 г.
10. http://kz.government.kz
11. www.KASE.kz

ӘОЖ 005.963.1.

ҚАРЫМ–ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН СТУДЕНТТЕРДЕ ТРЕНИНГ АРҚЫЛЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Каденова Д.А., Кереймаганбетова Ж.Н.

(Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)

Қарым-қатынас мәселесін алсақ, ол-жеке тұлғаның қалыптасуындағы маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Осы «қарым-қатынас» түсінігі мен қарым-қатынастың тұлғаның қалыптасуындағы алатын рөлі туралы идея кеңестік психологтар А.Н.Леонтьевтің, А.Б.Добровичтің, И.А.Зимняяның, Г.В.Казнованың, М.И.Лисинаның, А.В.Мудриктің, Л.А.Поварницынаның және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған болатын.

Оқытушылар мен студенттердің тұлғааралық қарым-қатынастарын жоғары оқу орындарында оқыту үдерісінде қалыптастыру мәселесінің теориялық негізіне тоқталсақ, ол «тұлғааралық қарым-қатынастарды оқыту үдерісіндегі қалыптастыру» ұғымының мәні мен мазмұнын анықтауға байланысты екені белгілі.

Бұл ұғымның сондықтанда, жан-жақты, тиянақты талқылануы маңызды боп саналады.

Бұның бәрі зерттеу жұмысының «Қарым-қатынас мәдениетінің теориялық негіздері» атты бірінші бөлімде қарастырылды.

Қарым-қатынастың тұлғааралық бірлігі мен қызметтік мазмұны біркелкі түсінікті бермей-ақ, қарым-қатынастың негізгі қызметінің түрі ретінде де қарастырылады.

Себебі, біріншіден алғанда, қарым-қатынас, ол- қызметтің ерекше бір түрі (не оны коммуникативтік қызмет дейміз), екінші жағынан алғанда, кез келген қызметті жүзеге асырудың шарты болады, ал, үшінші жағынан қарастырсақ, арнайы қойылған қызметтің нәтижесі де болып табылатыны анық.

Өзінің зерттеу еңбектерінде М.Н.Ночевник «жеке адамның тұлға болып қалыптасуын, адамдардың дамуын, оның қоғаммен байланысын, басқа адамдармен қарым-қатынасынан тыс елестету мүмкін емес» деген болатын, ал, қазақ зиялысы-М.Жұмабаев «Педагогика» еңбегінде бұл жөнінде «жеке адамның, шын мәніндегі рухани түрдегі байлығы оның іс жүзіндегі қарым-қатынастарының байланысын кең ауқымдылығына байланысты» деп берген болатын.

Қарым-қатынастың тұлғааралық мәдениеті, адамдар болмысының ең қажетті шартының бірі болып табылады. Адамның жекелеген психикалық қызметтерінің, үдерістері мен ерекшеліктерінің, жеке тұлғаның және тұтас қоғамның толыққанды қалыптасуын қарым-қатынассыз елестетуіміз мүмкін емес.

Кей жағдайларда, «әлеуметтік қарым-қатынас», «қарым-қатынас», «іскерлік қарым-қатынас», «тұлғааралық қарым-қатынас» және «мәдени қарым-қатынас» түсініктері қаншалықты, өзара байланысты болғанымен, бір-біріне өзара тең келмейді, себебі, олардың өздеріне ғана тән, өзіндік өзгешеліктері болады.

Қарым-қатынастарды адамдардың арасындағы қатынастардың қаншалықты айқын байқалуына байланысты, бірнеше түрлерге бөліп қарастыруға болады:

-Қоғамдық қатынастар,оларға, анағұрлым айқын көрінетін әлеуметтік бағдарлы қарым-қатынастар (дәріс оқу, баяндама және т.б.) жатады;

-Бірлескен іс-әрекеттерге байланысты қарым-қатынастар, бұл, айқын байқалатын пәндік бағдарлы топтық қарым-қатынастар (бұған еңбек ету, оқу барысында қалыптасатын қарым-қатынастар жатады)боп табылады;

-Тұлғааралық қарым-қатынастар, бұл бір адамның екінші адаммен қарым-қатынасқа түсуі.

Негізінен, тұлғааралық қарым-қатынасқа адамзат аралық ақпарат алмасу жатады, қарым-қатынастың бірінші коммуникативтік сипаты ретінде айқындалады.

Қарым-қатынастың тұлғааралық екінші сипаты – қарым-қатынас жасаушылардың өзара әрекеттестігі – тек сөйлесу үдерісі арқылы ғана емес, істері мен әрекеттері арқылы да қарым-қатынас жасауы боп табылады.

Үшінші сипаты қарым-қатынастың қатынас жасаушылардың бірін-бірі қабылдауынан көрінеді.

Оқыту үдерісіндегі тұлғааралық қарым-қатынас дегеніміз – оқыту үдерісіндегі шиеленістерді шешудегі оқытушының ықпалымен студенттердің топтық іс-әрекетін реттеуші, вербалды емес, вербалды қарым-қатынасқа түсу ерекшелігі мен мінез-құлықтың топтық нормаларын қалыптастырудың құралы және болашақ маманның тұлғасының қалыптасуының бір факторы болып келеді.

Қарым-қатынас мәдениетінің оқыту үдерісінде кездеспеуі немесе төменгі деңгейде болуы көп жағдайда келіспеушілік пен келеңсіз оқиғаларға, сонымен қатар, студентпен оқытушының немесе бүкіл топпен байланысының нашарлауына себеп болуыда мүмкін.

Мұндай келеңсіз жағдайды шебер, әрі табысты түрде орнына қойып, реттей білу оқытушының жасайтын қарым-қатынас мәдениетіне тікелей байланысты болмақ.

Оқытушылар мен студенттер арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастың арнайы негізгі моральдық нормалары бар, олар – өзінің тыңдаушыларының әрқайсысының қадір-қасиетін құрметтеуі, ішкі дүниесіне ықыласпен және сеніммен қарым-қатынас жасауы, қайырымдылық пен мейірбандық танытуы, т.б.

Кәсіби маманның арнайы коммуникативтік құзіреттілігі оның сөйлеу қызметі арқылы қалыптасады. Коммуникативті қарым-қатынастағы құзіреттілік- іс-әрекет барысында түрлі

коммуникативтік міндеттерді шешу жағдайында, тұлғаның сөйлеу әрекетін тиімді жүзеге асыруға даярлығы мен қабілетін көрсететін сипаттамасы.

Оның негізін тәсілдері, іс-әрекет нормалары мен ережелері, әдептің ерекшеліктері, қарым-қатынас құралдары мен тұлғааралық байланыстарды орнатудағы заңдылықтар мен заңдары және коммуникативтік іскерліктер құрайды.

Педагогтар мен қатар, студенттерді де комуникативтік құзіреттілікке дайындау қажет.

Оқытушыны студент әрқашан да қызығушылық танытқан сұхбаттас және әріптес ретінде қабылдауы қажет, бұл жағдай, оқытушының сөйлеу әдебін қаншалықты жетік меңгергеніне тікелей байланысты болады.

Қашанда оқытушының коммуникативтік іс-әрекетін сипаттауда, оның студенттермен қарым-қатынас жасауы, сөйлеу сазы, жауап беру мәнері, бағалаушылығы, пікір айтуды орынды қолдануы, сөйлеуде қолданылатын ілеспелі мимикалары мен ым-ишараттардың сипаты, аса маңызды болып табылады.

Сөйлеу саласын, зерттеушілердің көпшілігі, ақпаратты жеткізу үшін қолданылса, вербалды емес саланы сезім күйлерін білдіру үшін, тұлғааралық қарым-қатынастарды талқылау үшін, ал кейбір жағдайларда сөз арқылы хабар жеткізудің орнына да қолданылатыны туралы пікірлер бар дегенді жақтайды.

Зерттеуші-В.А.Лабунская, өзінің еңбектерінде вербалды емес қарым-қатынастың негізгі атқаратын қызметі туралы жан-жақты қарастырып,ал, вербалды қарым-қатынас түрінің тұлғааралық қатынастар тұрғысынан көп функционалды екенін айтып және оның бірқатар басты маңызды қызметтерін де атап көрсеткен[75,25б.].

Вербалды емес қарым-қатынастардың оқытушылар үшін, оқыту үдерісінде алатын орны да ерекше.

Басты назар аударатын мәселе, әдетте, педагогтың мән бермеуіне қарамастан, көбінесе, бейвербалды қарым-қатынас әдістері, үнемі оқу-тәрбие үдерісінде тиісті түрде әртүрлі деңгейде қамтылып отырады.

Қазіргі таңдағы қазақстан педагогикасының басты міндеттерінің бірі – тұлға бойындағы жақсы қасиеттерді жас ұрпаққа үйрету: отансүйгіш,әдепті,ұлтжанды, ар-намысы биік студенттерді тәрбиелеу боп саналады.

Ал дәстүрлі педагогикада жоғары оқу орындарында оқыту үдерісінде оқытушы студентті нысан ретінде қабылдап келсе, қазіргі таңда тек субъекті ретінде маңыз беруді басшылыққа алуда.

Субъекті болу үшін студенттің өзін-өзі анықтауы, өзін-өзі тануы, өзін-өзі көрсетуі, өзін-өзі іске асыруы, өзіне-өзі сенуі, өзін-өзі реттеуі және т.с.с. үдерістердің мәні мен маңызын сезіне білсе, оқыту үдерісіндегі тұлғааралық қарым-қатынастың қалыптасуына жағдай туындайды.

Осының нәтижесінде, ортада сезімдік қарым-қатынас, сөздік қарым-қатынас, сыйластық қарым-қатынас, мәдени-этикалық қарым-қатынас сенімділік қарым-қатынас, және әдеп, іс-қимыл қарым-қатынасы пайда болады.

Мысалы, қашанда, оқытушылар мен студенттердің арасындағы қарым-қатынас арқылы, ақпарат алмасуда бірлескен іс-әрекеттер немесе ынтымақтастық орнаса, мұндай байланыстар оқыту үдерісінің үнемі табысты болуына игі әсер етеді.

Адамгершілік тәрбиенің ықпалы нәтижесінде оқыту үдерісінде тұлғааралық қарым-қатынастар қалыптасып, субъекті-субъектаралық үйлесімді қатынастар да пайда болады.

Студенттер пен оқытушылардың өзара бірігіп, іске асыратын әрекетінен тұратын- оқыту күрделі, әрі екіжақты үдеріс. Өйткені, оқыту бұл, оқытушының білім берудегі негізгі іс-әрекеті болса, ал, оқу – студенттің өзінің танымдық, тәжірибелік әрекеті болып табылады.

Оқыту ұдерісіне мына төмендегідей сипаттар тән: оқытушылар мен студенттердің бірлескен іс-әрекеті, білім беруді арнайы, жоспарлы түрде ұйымдастыру және басқару, студенттердің даму ерекшеліктерінің заңдылықтарына сәйкестік,оқытушылардың тарапынан жетекшілік ету; білім берудегі біртұтастық және бірлік, студенттердің дамуы мен тәрбиесін

басқару және студенттермен арадағы қарым-қатынасты ұйымдастыруға бағытталған педагогтың коммуникативтік қарым-қатынас іс-әрекетінің реті.

Студенттік кезең – адамгершілік дамуының, моральдық мөлшерді меңгерудің қарқынды даму кезеңі.

Адамгершілік дамуы өзіне адамгершілік сана-сезімді, адамгершілік мінез-құлық және адамгершілік қарым-қытынасты жинақтайды. Студенттік кезеңде студенттердің қарым-қатынас мәдениеті, құрбы-құрдастарымен өзара бірлескен қатынастары біршама өзгереді. Тіпті олар үшін, достықты сүйлері, жора-жолдастарына көмек қолын беруге дайын тұрулары, мейірімділік және қайырымдылық сияқты қасиеттері аса маңызды боп, саналады.

Студенттің қатынас жасау мәдениетінің типтерін зерттеген еңбектерді қарастыра отырып, студенттердің қарым-қатынас жасау қабілетін үш түрге бөліп қарастыруға болатындығын Л.А.Перовскаяның, Ю.М.Лотманның, М.И.Рыдановтың және Б.Ф.Ломовтардың еңбектерінен де көреміз:

1)Өзімен-өзі жүретін, жалғыздыққа бейім студент. Оны қоршаған құрдастарымен қарым-қатынас жасау әрекеті жалықтырады.

Ол өзі ұнататын ісімен айналысқанда немесе өзімен-өзі жалғыз қалғанда ғана өзін жайлы сезінеді.

2)Жұптасқан қарым-қатынастың түріне бейім студент. Ол қасында үнемі сенімді досы немесе құрбысы болуын қалайды. Ол доссыз немесе құрбысыз өзін толыққанды өмір сүруші ретінде сезіне алмайды.

3)Топтық, ұжымдасқан қарым-қатынастың түріне бейім студенттер. Бұндай ұжымдасқан немесе топтық бейімділіктеріне қарай, бірлесе, топтасқан студенттерден қоғамдағы жағымсыз әрекеттерге баратын топтар да, сондай-ақ, дұрыс бағыттағы салауатты қарым-қатынастағы ұжымдар да қалыптасуы мүмкін.

Осындай қарым-қатынас жасаудағы қабілеттіліктің үш түрі арқылы мынадай тоқтамға келіп, тоқталамыз: егер, бірінші қарым-қатынас қабілеттілігіне жататын студент қақтығыс жағдайында жалғыз өзі уайымдайтын болса, екінші қарым-қатынас тән және әсіресе, үшінші қарым-қатынас қабілеттілігіне жататын студенттер табиғи сыртқы қорғаныс тәсілдерін қолдана алады.

Қорыта келе айтарымыз. жалпы алғанда мектеп жасындағы жасөспірімдермен салыстырғанда, студенттердің қақтығысқа түсетін адамдарының саны көп, өйткені мектептегі санаулы мұғаліммен салыстырғанда, студент әр курста он-он бес оқытушымен, жаттықтырушылармен, кафедрадағы, факультеттегі, оқу бөліміндегі әдіскерлермен, қызметкерлермен тұлғааралық қарым-қатынасқа түседі.

Әдебиет:

1. «Бала құқығы туралы конвенция». БҰҰ Бас Ассамблеясы // 11.1989 ж.
2. М.К.Бұлақбаева, Ж.Е.Жакеева, А.Омирбекова. Дарындылық: әлеуметтік маңызы мен диагностикасы: монография. – Алматы, 2015.
3. Жағырапова Г.С. Оқушылардың дарындылығы мен шығармашылық қабілеттерін арттыру жолдары. Алматы: 2008 ж.
4. Бабаева Ю.Д. «Основные современные концепции творчества и одаренности». Динамическая теория одаренности. – М., 2009 г.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

1 - секция. ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
Секция 1. ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Birtay S. Zh (*M. Kozybayev NKSU)* The puzzle of indirect speech act……. 4
Turalina A. A. *(The North Kazakhstan State University named after M. Kozybayev)* Genre features of tourism discourse…… 6
Valiyev A., Shtro O. *(NKSU named after M. Kozybayev)* Some steps to develop spiritual revival……... 9
Абдихонова А.Н., Әбутәліп А., Қадыров Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазіргі қазақ лирикасындағы дәстүр сабақтастығы 11
Абилева А.М., Қадыров Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Е. Зікібаев поэзиясының тақырыптық-идеялық ерекшеліктері..... 16
Амандықова Г. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* С. Мұратбеков шығармаларында қарапайым сөздердің қолданылу сипаты..... 20
Ахметова Т.А., *п.ғ.к.,* **Ералы А.,** *ДОВ -14к тобының студенті (М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ұлттық ойындардың бала өмірінде алатын орны..... 25
Ахметова Ж.Қ., Мұхитбек М.Ж. *(Еуразия гуманитарлық институты)* М. Әуезовтің «Қилы заман» повесі: тарихы мен тағылымы..... 28
Ахметова Т.А., Бекмұханбет С. (*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Бала тілін көркем шығарманы оқыту арқылы дамыту..... 32
Байкенова Ж. *(KAZGUU University)* The notion and role of translation of official documents……. 37
Баялина Р. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Реализация информационной политики по освещению в СМИ темы ЭКСПО……..... 39
Беженова А. В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Мифологема «Блудный сын» в контексте нарративного пространства романов Ф.М. Достоевского……..... 46
Боркулакова Ж.К., Грибенюк М.А. *(ТарГУ имени М.Х. Дулати)* Аббревиация в английском компьютерном сленге..... 50
Бостан Е.Қ., Сабырова Ж.Ж., Қадыров Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Арнау өлеңдерінің жанрлық ерекшелігі..... 54
Габдулина М.Г., Кадырменова А.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Еслəм Зікібаевтың поэзиялық шығармаларындағы тұрақты сөз тіркестері..... 57
Габдулина М., Қорғанбаева М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* М. Сергалиев зерттеулеріндегі қазақ әдеби тілінің мәселелері..... 61
Горбань Е.Р. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Тенденции развития тревел-журналистики в Республике Казахстан……..…….. 66
Есматова М.Т., Нұрмұхамбетова М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Е. Асқаров пен М. Қанғожин шығармаларындағы табиғат көрінісі..... 74
Жақсылық Ж.Ж., Хамзина Г.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Жан-жануар атауларынан туындаған кейіпкер аттары..... 79
Жангудина А., Хамзина Г.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* С. Шаймерденов туындыларындағы қайталамалардың қызметі..... 83
Жұрнаш А., Қадыров Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақ ертегілерінің жариялану жағдайы..... 88
Капарова А.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Понятие души в координатах мифологии и ольклора……..…….. 92
Кенжебулатова Г.Б., Хамзина Г.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* І. Есенберлиннің «Қаһар» романындағы сөздердің қолдану сипаты..... 96
Ковалерова А.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Языковая игра в заголовках в условиях

информационных войн……...…… 100
Козел В.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Концепт *женщина* в культуре и языке казахского народа……...…… 103
Кубегенова Б.М., Нургалиева К.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Das Modell des Zukuenftigen Fremdsprachenlehrers im Gebiet der Kompetenz**…….....** 107
Кувшинова Н.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Безэквивалентная лексика в текстах СМИ…….... 109
Курманова А.С., Васильева О.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* «Немая сцена» в контексте тема страха в комедии Н.В.Гоголя «Ревизор»……..… 112
Кыдырбек Б., Джуманова Л.С. *(Карагандинский государственный технический университет г. Караганда, Казахстан)* Инновационные технологии в преподавании иностранных языков……...…… 115
Қадыров А.Ж. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ) Мақал-мәтелдерді қолданудың уәжділігі*..... 117
Құлыбекова Ж.С., Баржанова А., Амангелді А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ұлттық салт - дәстүрдегі ырым - тыйымдардың бүгінгі көрінісі..... 121
Құлыбекова Ж.С., Қабжан Б. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ертегілердегі зұлымдық иелері бейнеленуіндегі мән-мағына..... 125
Леонтьева А.Ю., Кириченко И.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Образ коня в поэзии В.В. Маяковского……...……. 129
Мамыт Н., Шералиева Г., Хамзина Г.С *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Б. Нұржекеев шығармаларында көріктеуіш құралдардың қолданылу сипаты..... 133
Мансурова А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Основные направления развития дата-журналистики в казахстанских СМИ…… 138
Мендибаева М.Б., Сайлау А.Ж. *(М. Мәметова атындағы Қызылорда педагогикалық жоғары)* Жаңартылған білім мазмұнындағы Мұхтар Әуезов шығармаларын оқыту негіздері..... 143
Мисяченко О.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Образ женщины в сопоставительном анализе произведений ДЖ. Байрона и А.С. Пушкина……. 146
Мусаипова Г. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақ повестері тілінде метафораның стильдік қызметі..... 149
Осипова Л. А. *(M. Kozybayev NKSU)* Binary oppositions as the basis of constructing the linguistic picture of the world……..…… 155
Отепова К.К., Саутбаева А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Введение трехъязычия в вузах Республики Казахстан…….. 157
Приймак И.В. *(ОмГУ им. Ф.М. Достоевского)* Роль религии в модернизации общественного сознания……..……. 160
Sadykov A., Shtro O. *(NKSU named after M. Kozybaev)* English in the profession of a future programmer……...……. 164
Сатпекова А.А, Тоқтарбаева А.Ш., Лесбек А.Е *(Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті)* Есту қабілеті нашар кіші мектеп жасындағы балалардың сөйлеу тілін мультфильм кейіпкерлерінің көмегі арқылы дамыту..... 166
Сейдахметова Д.Ф. (*СКГУ им. М. Козыбаева*) Средства выразительности языка в рекламе……..…….. 170
Спиридович А., Сабиева Е.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Ойконимы – источники духовной культуры……...…….. 172
Табакова З.П., Альжанова М.Т. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности языковой среды в Северном Казахстане……..……. 175
Ташетова А.Д. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Агроөнеркәсіп кешеніне жаңа серпін..... 177
Туякбаева Ж.Б., Қадыров Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Көкбай Жанатайұлы өлеңдерінің көркемдігі..... 180

Тұрсын Е., Синбаева Г.К. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қатемен жұмыс: жаңа латын әліпбиіндегі кемшіліктер және оларды түзету жолдары..... 184
Тұрсынов Б.С., Қадыров Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Сафуан Шаймерденов драматургиясындағы тартыс ерекшеліктері..... 188
Филимоненко Р.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Категория «маленький человек» в русской литературе..... 191
Черепанова А. Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Коммуникативные компетенции в преподавании английского языка…….. 196
Чернецкая А.С. (*Санкт-Петербор Гуманитарлық Кәсіподақтар Университеті Алматы филиалы)* Қазақ тіліндегі экономикалық терминдердің қолданысы..... 198

2 - секция. ПРЕЗИДЕНТ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ МАҚАЛАСЫНЫҢ ЖОЛЫ...
Секция 2. ЗА СТРОКОЙ ПРОГРАММНОЙ СТАТЬИ ПРЕЗИДЕНТА...

Alekberova L.A., Sinitsyna G.P. *(OmskStatePedagogicalUniversity)* On the question of multicultural educational filed in english classes…… 201
Абрамова М.А., Осипова А.И. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Использование информационных технологий в работе с детьми, имеющими нарушения речи……. 203
Айтымова А.М., Айтымов Ж.Г. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Образовательная робототехника как инновационная технология…….. 207
Ананьева Н.А., Колесникова Г.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Развитие музыкальных творческих способностей дошкольников в детском саду в процессе организованной учебной деятельности……. 209
Балтабаева А.М., Кәсенова М.Т., Кәсенова А.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық тәрбиелеуді ата-аналармен байланыс арқылы іске асыру ерекшеліктері..... 213
Биім Қ.А.,Сәрсенбай Б.И.,Едіге Н.Ғ., Мурзабаева М.Д. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қызылорда облысындағы «Талсуат» балаларды оңалту орталығына зерттеу... 215
Биім Қ.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Тірек – қимыл аппараты зақымданған балаларға изотерапияны қолдану..... 219
Бубин А.А., Стукаленко Н.М. *(КГУ им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау)* О повышении качества профессиональной подготовки преподавателей физической культуры и спорта……... 224
Бубин А.А., Жантемирова М.Б., Стукаленко Н.М. *(КГУ им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау)* Развитие профессиональной компетентности педагогов в условиях обновления содержания образования……... 227
Буйновская Е.М. *(ИПИ им. П.П. Ершова (филиал) Тюменского государственного университет, г. Ишим)* Роль игровых технологий в обучении биологии…… 229
Бүтінбай А.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ақыл-есі кем балалардағы педагогикалық процесс..... 233
Гарагуль Д.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева),* **Запиева Д.Ю.** *(Лицей 134 г. Алматы)* Волевые качества в физическом воспитании кёрлеров…… 237
Дударева М.А., Стукаленко Н.М., Понятова О.М. *(КГУ им. Ш. Уалиханова, МГ «Танду», г. Кокшетау)* Формирование психолого-педагогических компетенций у педагогов для работы в условиях инклюзивного образования……... 239
Дүкенбай С.Б. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Дарынды оқушылармен жүргізілетін жұмыстар..... 243
Дюсембекова К.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности мотивации достижения успеха у студентов…….. 247
Едіге Н.Ғ. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Даун синдромы бар балаларға мандал терапия әдісін қолдану..... 250
Ералы А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ұлттық ойындардың бала өмірінде

алатын орны..... 254
Жанаева Н.Ж. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мектеп жасына дейінгі тіл мүкістігі бар балаларды тәрбиелеу..... 256
Жандусова А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Проблемы инклюзивного образования в современных условиях……... 259
Жанпиисова А.З., Шувалова Д.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу становления карьеры молодого специалиста в условиях профессиональной подготовки……... 261
Жанпиисова А.З., Пустовалова Н.И. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Формирование профессиональных компетенций студентов к работе в условиях инклюзивного образования …… 264
Жанұзақова С.М., Кереймаганбетова Ж.Н. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Девиантты мінез-құлықтың пайда болу себептері..... 268
Жаңбырбай А.Х. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ойын – ерте жастағы балалардың ой-өрісін дамыту құралы..... 271
Жарылқасын Г. Н., Кереймаганбетова Ж.Н. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Мектеп жасына дейінгі балалардың зейінін дамытуда ойынның ерекшелігі..... 275
Завацкая Ек.А., Завацкая Ел.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Использование логопедических игр в работе по развитию речи дошкольников..... 278
Завацкая Ел.А. Завацкая Ек.А., Квасных Г.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Формирование речевой деятельности младшего школьника на уроках русского языка в условиях межпредметных связей..... 282
Ильина И. Ф. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* **Габдуллина К. Ж** *(ГККП я/с «Арай»)* Воспитание патриотических чувств у дошкольников через исторические образы…… 286
Ильиных И.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Методика организации занятий по оздоровительному плаванию часто болеющих детей в возрасте 6-7 лет……. 288
Ильиных И.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Подготовка бакалавров начальной военной подготовки к патриотическому воспитанию школьников……. 293
Кангужина К.М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Волейболшылардың физикалық сапасын дайындықтың алғашқы кезеңінде жетілдірудің маңызы..... 296
Карманова М.М., Сәрсенбай Б.И. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Дислалия кемістігі бар балалардың дамуындағы ойын мен жаттығулардың әсері..... 301
Кәсенова М.Т., Балтабаева А.М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ),* **Кәсенова А.Т.** *(Петропавл қаласының Әл-Фараби атындағы мектеп-лицейінің)* Мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық тәрбиелеуді ата-аналармен байланыс арқылы іске асыру ерекшеліктері..... 304
Кельдигулова А.Н., Едіге Н.Ғ. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Даун синдромы бар балаларға мандал терапия әдісін қолдану..... 306
Ковалевская К.О. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Применение сурдопедагогических методов и современных технологий слухопротезирования для преодоления факторов социальной отчужденности природы слухового дефекта…….. 311
Қуанышқалиева П.Ғ., Кереймаганбетова Ж.Н. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Мектеп қабырғасындағы тұлғааралық қақтығыстардың психологиялық ерекшеліктері..... 315
Қайрат А.М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мектеп жасына дейінгі балалардың эстетикалық сезімдерін қалыптастыру арқылы экологиялық тәрбие беру..... 319
Қизатулла Р.Б., Касенова А.И. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Жас буынның қазіргі таңдағы атыс даярлығы..... 323
Қонысбаев Д.Ж. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Оқушылардың аддиктивті мінез-құлықтарын психологиялық тұрғыда зерттеудің мәні..... 325

Лепес С.Е., Ибраева К.И. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуге үйрету жолдары..... 327
Ляшенко Д.Н., *Парфенова Г. Л.* *(Алтайский государственный педагогический университет, Барнаул, Россия)* Профилактика нарушений пищевого поведения в образовательной среде…… 330
Малаева С.С., Ибраева К.И. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларының қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы тілдерін дамыту..... 332
Матюшонок К.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Современные коррекционно-педагогические и медицинские направления противодействия факторам олигофрении у детей..... 337
Матюшонок К.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Комплексный и компетентностный подход педагога-дефектолога в организации коррекционно-педагогической работы с детьми-олигофренами…… 340
Маханбетова А.Ж., Биім Қ.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Тірек-қимыл аппараты зақымданған балаларға изотерапияны қолдану..... 344
Молдағалиева Ж.Н., Кереймаганбетова Ж.Н. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Студенттердің жеке тұлғааралық қатынасын қалыптастыру..... 349
Мурзабаева М.Д., Биім Қ.А.,Сәрсенбай Б.И., Едіге Н.Ғ. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қызылорда облысындағы «Талсуат» балаларды оңалту орталығына зерттеу.... 352
Никода А.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности развития речи детей дошкольного возраста…… 356
Розбек А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақ халқының мәдени мұрасы негізінде мектепке дейінгі балалардың рухани – адамгершілік құндылықтарының дамуы…….. 360
Сапарова Л.Е. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мәңгілік ел контекстіндегі студент және ғылым..... 362
Сәрсенбай Б.И., Карманова М.М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Дислалия кемістігі бар балалардың дамуындағы ойын мен жаттығулардың әсері..... 364
Сотниченко Е.А., Буняшин И.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Военно-патриотическое воспитание молодежи как составная часть оборонно-массовой и спортивной работы в школе……..……. 368
Сырлыбаева Г.Қ *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Жобалаудың білім берудегі жаңа нәтижелерін қалыптастырудағы рөлі..... 373
Темирова Ж. Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности лепки в развитии мелкой моторики пальцев детей дошкольного возраста……..… 377
Тожетинова А.Н. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности профильного преподавания биологии в старших классах лицея……. 380
Хамит А.О., Ибраева К.И. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда дарындылыққа жалпы мінездеме..... 384
Цыздоева В. А., Колесникова Г.А., *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Музыкально-инструментальное исполнительство как средство личностного развития детей младшего школьного возраста…….. 388
Шувалова Д.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Игровая зависимость – социальная эпидемия 21 века……. 391

3 - секция. МАТЕМАТИКА, ФИЗИКА ЖӘНЕ ИНФОРМАТИКА ФУНДАМЕНТАЛДЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ
Секция 3. ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МАТЕМАТИКИ, ФИЗИКИ И ИНФОРМАТИКИ

Аманжолқызы А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Латын әліпбиіне көшу дұрыс қадам ба?..... 395
Аманжолқызы А. *(М. Қозыбев атындағы СҚМУ)* Ұстаз ұлы тұлға..... 400
Амешова А.Б. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Coreldraw графикалық редакторының интерфейсі және оның мүмкіндіктері..... 401
Анасов Р.Д., Имамбаев Р.Т. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Внедрение риск-менеджмента в ИТ-проекты…….. 404
Ахмутинова У.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о психологических особенностях восприятия учебного материала…… 408
Ахмутинова У.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Эстетическое восприятие учебного материала по математике и информатике…… 411
Байжигитова Л.О. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Физика курсын ағылшын тілінде оқыту мәселесіне..... 413
Балтабек Е.Е. *(СКГУ им.М. Козыбаева)* Теоретические основы курса «элементы компьютерной анимации»……. 416
Баянова Е.Н. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Методика составления тематического словаря на английском языке по разделу «термодинамика»…….. 418
Баянова Д. Н. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* О преподавании дисциплины «квантовая механика» на английском языке…… 423
Бейсенбаев А.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Организация работы в малых группах при обучении теме «линии второго порядка»……. 427
Беккер Т.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Условный экстремум функции нескольких переменных……..... 429
Биратаев Б.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особености изучения темы «программирование» в школьном курсе информатики…….. 432
Бумагин Е.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* AJAX технология как элемент успешной реализации web-сайта……. 434
Витук Э.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Подготовка учащихся к итоговой аттестации по математике (на примере темы «призма»)…… 436
Гаппасова Д.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу об учете и реализации учета готовой продукции…….. 439
Гордина К.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Организация проектной деятельности школьников по математике…… 441
Горшков Н.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Поверхностный интеграл первого рода..... 446
Горшков Н.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Нестандартные методы решения уравнений……. 449
Дәуірханқызы А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Эксперттік жүйе. Шешім қабылдауды қолдау..... 454
Демьяненко С.В. (*СКГУ им. М. Козыбаева*) Организация групповой работы при изучении теорем в школьном курсе геометрии……... 456
Денисюк А.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Реализация интерактивного метода обучения математики на примере темы «Решение треугольников»……. 460
Добренко Ю.А. (*СКГУ им. М. Козыбаева)* Развитие математических способностей учащихся 8 класса в обучении геометрии…… 463
Дүйсенғали Б.Ж. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Информатиканы ағалшын тілінде оқытудың қиыншылықтары……... 466
Дүйсенғали Б.Ж. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қолданыстағы диалект сөздер..... 467

Ескермесов А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Информатиканы оқытуда пәнаралық байланысты жүзеге асырудың теориялық негіздері..... 469
Ескермесов А. *(М. Қозыбев атындағы СҚМУ)* Қазіргі ұялы телефонның адам өміріне әсері..... 471
Жакенов А.Р. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Баспагерліктің басты мәселелері..... 473
Жакенов А.Р. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Электрондық оқыту жүйесі..... 475
Жамаш Т.Ж., Ашкенова Ш.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* 20 жылдан бері өзгермеген turbo pascal ортасы туралы..... 477
Жандар Ж.Ә. *(М. Қозыбев атындағы СҚМУ)* Қоғам індеті – селфи..... 480
Жандар Ж.Ә. *(М. Қозыбев атындағы СҚМУ)* Үш тілділік — заман талабы..... 481
Золотилин В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Возможности применения исследовательских проектов в обучении основам робототехники…… 482
Игликқызы Ж. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Методика интерактивного обучения математике на примере темы «применение подобия треугольников для решения задач»…… 484
Иманмадиева Б. Е, Ерденова А.Қ *(Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті)* Логарифмдік теңдеулерді шешу әдістері..... 487
Какенова З.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Решение задач как способ для формирования общеучебных умений…… 490
Карманов М.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Организация работы в малых группах при обучении теме «метод координат на плоскости»…… 494
Краубаев О.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о применении имитационных моделей в управлении ассортиментом товаров…… 496
Куандыкова Г.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Роль информационных систем в современной кадровой документации…….. 501
Қадыр Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақстандағы тіл саясаты және тілдік ахуал: кедергілері мен мүмкіндіктері..... 503
Қадыр Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазіргі кезендегі мектепке дейінгі білім беру жүйесінің жаңару мәселелері..... 506
Қаңылбай Г.Б. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мұғалім мен оқушылар арасындағы қарым-қатынас психологиясы..... 508
Қаңылбай Г.Б. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Салауатты өмір салтын ұстану..... 511
Лейман В.И. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Организация работы в малых группах на примере изучения темы «векторы»…….. 513
Лес А.А. *(М. Қозыбаев ат. СҚМУ)* «Delphi бағдарламасы бойынша электрондық оқулық құрастыру»..... 515
Максимюк Е.С. (*СКГУ им. М. Козыбаева*) Организация контроля на уроках информатики…… 519
Мартыненко А.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Организация групповой работы школьников при обучении теме «окружность»…….. 521
Махкамбаева А.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Преподавание математики на факультете FOUNDATION…… 524
Медынина Т. В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Визуально-когнитивный подход в обучении школьников решению тригонометрических неравенств…….. 527
Мукажанов Д.Г. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о разработке модуля учета заказов в типовой конфигурации 1С для мебельного производства…… 530
Мурзалин Б.Б. (*СКГУ им. М. Козыбаева*) Методические основы обучения школьников теме «Системы счисления»…….. 531
Мусин М.Б. *(СКГУ им М. Козыбаева)* Система управление заявками, поступающие в отдел ИТ-специалистов……..…… 533
Мустафина Ш.Т. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Повышение эффективности обучения математике через организацию устной работы…….. 534

Нуржақып Г. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* 1С:кәсіпорын жүйесінің режимдері және есеп жүргізудің жалпы қағидалары..... 538
Нуржақып Г. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мәліметтер базасын басқару жүйесін таңдауды негіздеу..... 541
Нуржақып Г. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Основы информационных систем в бизнесе..... 546
Нурмолдин Н.Б. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Білім беруде SMART-құрылғыларын қолдану..... 550
Нурмолдин Н.Б. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Информатика мен математика интерграциясы..... 552
Полубинская И.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Формирование функциональной грамотности на различных этапах решения нестандартной задачи…….. 554
Поляков А.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Использование метода ментальных карт при изучении многоугольников в курсе геометрии 8 класса……. 558
Рейнгард А.О. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Развитие дивергентного мышления учащихся при решении геометрических задач…… 561
Романова Р.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Бала психологиясы……... 565
Романова Р.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Жаңа педагогикалық технологиялар.. 567
Румянцева А.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)*Система сбалансированных показателей в управлении супермаркетом…… 569
Румянцева А.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)*Автоматизации предприятий розничной торговли…… 572
Сазонова Л.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Методика экспериментальной работы по развитию мотивации на уроках информатики как средство повышения уровня усвоения учебного материала…… 574
Сапарәлі Е.Д. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қосылған құн салығын есептеу..... 579
Сатыбалдиев Б.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Внеклассная работа по информатике…. 583
Сатынбекова А.А., Жүсіпназарова Г.М. (*Тараз қаласындағы ФМБ НЗМ)* Сұйықтардың беттік керілу коэффициентіне магнит өрісініңәсерін зерттеу..... 586
Серікбай Ә.Е.(*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* IT-технологиялар көмегімен кәсіпорынның қаржылық қызметін автоматтандыру..... 590
Серікбай Ә.Е. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* SQL сұраныстарын оңтайландыру..... 592
Серікбай Ә.Е. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Деректер қоры..... 595
Такенов Б.Д. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Астрофизические аспекты проблемы поиска жизни во вселенной…… 599
Тлеубай А.Қ *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Бастауыш сыныпта ағылшын тілін оқытуда тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану..... 603
Тлеубай А.Қ *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазіргі заманғы білім беру жүйесінің жаңашылдығы..... 605
Тынымбекова Б.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* «Scratch бағдарламасы» элективті курсының маңызы..... 608
Фаиз А.С., Аміралі Л.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Информатика сабақтарында логикалық қабілетін дамыту..... 609
Хаержанов М.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Мобильные приложения в образовательном процессе…….. 611
Чепикова А.Н. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Применение интерактивных методов обучения теме «движения плоскости» в математических и нематематических классах…….. 614
Чернышова Я.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Развитие познавательной самостоятельности учащихся 5-6 классов в обучении математике…… 618
Шайхлесова З.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Возможности мониторинга и управления заявками в ИТ отделе…….. 620

Шәріп Қ.А. *(М. Қозыбаев ат. СҚМУ)* Информатика сабағында Delphi бағдарламалау тілінде жасалған электронды оқулықтарды пайдалану тиімділігі..... 623
Яковенко А.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Функции с ограниченным изменением……. 626
Яншин А.М *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Применение обучающих программ-тренажеров в обучении программированию…… 628
Яншин А.М *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Формирование ИКТ-компетенциив процессе обучения информатике посредствам использования обучающих программ…….. 630

4 - секция. ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
Секция 4. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Aushakimov A.K., Latypov S.I., Dariy E.M., Zykova N.V. *(M. Kozybayev NKSU)* Investigation of the power transformer of the substation «Krasnaya gorka» using acoustic methods involving modern techniques and equipment…… 634
Абильмажинов Б.М., Калиниченко Д.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Опыт организации лабораторного практикума по дисциплинам «Основы радиоэлектроники» и «Теории электрической связи» у обучающихся по специальности «Радиотехника, электроника и телекоммуникации»…… 638
Абильмажинова А.С., Томашец А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Восстановление распределительных валов строительной и дорожной техники плазменной наплавкой.. 641
Айтулина А.М., Жанабергенов Т.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Система управления поворотом лопастей как эффективное решение по снижению нагрузки на конструкцию ветрогенератора…….. 644
Альжанов Н.Е., Аманжол Н.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Природно-климатические факторы и архитектура купольных домов..... 647
Асылбек С.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Роль сертификации в обеспечении качества сварных соединений…….. 650
Атыгаев Т.Б. (*СКГУ им. М. Козыбаева*) Беспроводная система мониторинга безопасности на базе ARDUINO……... 653
Бауыржанова А.Б., Жанабергенов Т.К. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Магнитоэлектрлік жүйедегі жылжымалы катушкасы бар құрылғы..... 656
Бауыржанова А.Б., Жанабергенов Т.К. (*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*) Тиратрон.. 659
Гренадеров А.С., Швидунов Н.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Опыт реального проектирования металлоконструкций в программе «Tekla Structures»…… 661
Демьяненко А.В., Гаголина О.С., Кошеков А.К., Таутекенов А.Г. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Автономное электроснабжение опытного переносного зернохранилища…….. 665
Дерман А.Д., Романова Г.А., Сабитова А.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Сравнительный анализ современных конструкций газоанализаторов для контроля транспортных выбросов…… 666
Дерман А.Л., Нурпеисова А.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Внедрение робото-технологического комплекса при изготовлении типовых комплектов деталей…… 671
Джумабаев Е., Бржанов Р.Т. *(Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау)* «ЭКСПО-2017» – стимул развития альтернативных и возобновляемых источников энергии…….. 676
Досанов А.А., Бржанов Р.Т. *(КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау)* Фазовый состав цементного камня в бетоне…… 678
Есингалиев С.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Робот манипулятор с дистанционным управлением с помощью жестов……... 681
Жақсыбаева Ж.Т., Абильмажинов С.И., Дерман А.Л. *(М. Козыбаев атыдағы СҚМУ)* Техникалық қызмет көрсету станциялары жағдайында автокөлік шанағын антикоррозиялық өңдеу..... 684

Жұмағазин Н.М., Балгынова А.М.*(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Қабатты қышқылмен өңдеу әдісі және оның негізгі қағидалары..... 686
Зорин А.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Анализ повреждаемости электрооборудования распределительных электрических сетей и выбор мероприятий по повышению надежности электроснабжения…….. 687
Ивель В.П., Герасимова Ю.В., Оспанов К.Ж. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Беспроводная система холтеровского мониторирования…….. 690
Кожахметова Д.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Разработка развивающей кнопочной игры на микроконтроллере ATMEGA32…….. 693
Колисниченко С.Н., Колисниченко С.В, Симчич И.О. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности влияния логистической концепции на транспорт…… 697
Кошеков К.Т., Демьяненко А.В., Пукема О.Н. (*СКГУ им. М.Козыбаева*) Вопросы моделирования систем электроснабжения промышленных предприятий……. 699
Кошеков К.Т., Зыкова Н.В., Кошекова Б.В., Таутекенов А.Г. *(СКГУ им. М.Козыбаева)* Система электроснабжения опытного зернохранилища…… 701
Крашевская Т.И., Грабовский В.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Исследование частотных характеристик последовательного колебательного контура..... 708
Куатова М.Ж. *(Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ)* Теңгерімсіз роторлық машиналарының вибрацияларын басу, бәсеңдету және теңдестіру әдістерін шолу..... 713
Кубасова Т.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Модернизация плазматрона с магнитной стабилизацией дуги…… 717
Маратов К.М., Томашец А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Стенд для обкатки и испытаний коробок передач…….. 718
Мейрам С.М. (*М.Қозыбаев атындағы СҚМУ*) PROTEUS VSM бағдарламасының ортасында инженер электроншы дайындау..... 720
Нокушев Д.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о прикладном значении стандартизации и сертификации при реализации технологической подготовки производства…… 723
Полищук Н.Ю., Слепченко Д.В. *(СКГУ им. М.Козыбаева)* Новые возможности применения вспомогательных программ ПВК SCAD OFFICE в учебном процессе….. 726
Рахматулин М.Л., Дроб Р.А. (*СКГУ им. М. Козыбаева)* Лабораторный стенд сборочно-сварочная линия……. 732
Савинкин В.В., Дмитриев Ф.С., Нетесова Е.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Модернизация и повышение ресурсо- и энергоэффективности скважинного штангового глубинного насосного (ШГН) комплекса за счет использования потерь попутного газа и преобразования его в другой вид энергии для добычи нефтепродуктов…….. 734
Савинкин В.В., Сеитова А.Т. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Проблемы и перспективы аккредитации испытательной лаборатории «Неразрушающий контроль и оценка физико-механических свойств материалов» на базе кафедры «Транспорт и машиностроение» СКГУ им. М. Козыбаева…… 740
Сазонов В.О. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Устройство контроля процесса пастеризации……... 743
Сачков С.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Система автоматизированного контроля за состоянием жизнедеятельности пчел в улье…… 747
Семенова Л.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о перспективе деятельности технических комитетов в Республике Казахстан…… 749
Семенюк В.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Разработка методических указаний по исследованию электродинамических и геометрических характеристик антенно-фидерных устройств с помощью лабораторного комплекса «Основные параметры зеркальных параболических антенн»…… 753

Стельмашук А.П. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Система автоматизированного проектирования AUTOCAD как средство формирования компетенций радиоинженера……. 757
Тілеш Б.Қ. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Способы повышения пропускной способности распределительных электрических сетей…… 761
Шакирова К.К., Кабдулмажитова И.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Разработка часов с будильником на логических микросхемах…… 763
Шектибаев А.С., Балгынова А.М. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Жаңажол кенорнында қабаттың өткізгіштігін арттыру әдістерін дамыту..... 766
Шукенов Т.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Охранные системы видеонаблюдения…….. 767

5 - секция. ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ЖӘНЕ ШАРУАШЫЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ АКТУАЛДІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Секция 5. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЕСТЕСТВЕННЫХ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ НАУК

Dyuryagina A.N., Ostrovnoy K.A., Tarunin R.A. *(NKSU named after Manash Kozybayev)* The using of amins for disaggregating of aluminium powder in organosilicon paintwork materials……... 770
Shakhizada A., Madeniyet A. *(M. Kozybayev NKSU)* Impact of gm crops: allegedly harmful to kazakhstani teens…… 772
Zhadan K.S., Romanenko E.I., Abisheva R.S., Spirina E.V., Kezheneva D.D., Kezheneva Zh.D., Tasbaeva A.B. *(M. Kozybayev North Kazakhstan State University)* The modern state of ornithofauna of Petropavlovsk…… 776
Абулгазина К.А., Жақсыбай Ж.С., Калимова А.Р., Сапаргалиева М.Е. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ет және ет өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету шаралары..... 778
Ақмағамбет Ш.Б, Корганбек С.О. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* 2016 жылғы солтүстік қазақстан обысы есіл аудандағы жұпсыз жібек құрты фенологиясының ерекшеліктері..... 782
Ақмағамбет Ш.Б., Ауғанова М.Қ, Тимтуирова А.К *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Есіл ауданының зиянкес көбелектері..... 784
Амангельдина Б.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Динамика культивирования чечевицы в Акмолинской области…….. 786
Амелина В.А., Конкарова М.Б., Фомич Л.А., Пучкова С.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Новые сорта земляники садовой для Северного Казахстана…… 789
Арсламова Т.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* О студнеобразовании смешанных водных растворов желатина, α-казеина, α-казеината натрия…… 793
Аубакирова Г.Б., Қойлыбек Ұ.Ұ. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Орта мектепте химиядан «периодтық заң және периодтық жүйе» тақырыбын модульдік жүйемен оқыту..... 795
Аханькова Е.В., Назарова В.Д., Бектемисова А.У. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Определение фармакопейных показателей растения LINOSYRIS VILLOSA……. 798
Ахмет М. А., Омарбек А. Б. (*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*) 9 сынып географиясында функционалдық сауаттылықтарын дамытатын практикалық тапсырмалары..... 803
Баранов С.Г., Винокуров И.Ю., Бибик Т.С., Павлов А.В., Курбатов Ю.Н. **(***ФГБОУ ВПО «Владимирский государственный университет им. А.Г. и Н.Г. Столетовых»)* Определение уровня стабильности развития клевера в севооборотах разной интенсивности минерального воздействия……. 807
Болдырев С. Л., Гимп Е. А. *(Ишимский педагогический институт имени П.П.*

Ершова (филиал) ФГАОУ ВО «Тюменский государственный университет») Эколого-таксономическая структура орнитофауны города ИШИМ…… 810
Бондарь А.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Влияние пестицидов на экологическое состояние окружающей среды…….. 815
Вильданова Ф.Х., Тортаева Н.Е. *(Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті)* Матрицалық аргументтің скаляр функциясы..... 817
Голодов В.А., Дубровина М.С. *(Южно-Уральский государственный университет, г.Челябинск)* Обзор метода обучения с подкреплением с использованием хаотической нейронной сети…… 822
Данаева А.Қ., Жантлеуов Д.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл қ, Қазақстан)* Солтүстік қазақстан облысындағы ет бағытындағы ірі қара мал шаруашылығының дамуы..... 826
Доскенова Б.Б., Кыдыбек Е.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* 7 – сынып оқушыларының биология сабақтарында экологиялық дүниетанымын қалыптастыру 828
Дюрягина А.Н., Тарунин Р.А., Салихова К.Р. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* The use of surfactants for the modifying of paintwork materials……... 831
Емелина Ю.В., Мушарапов А.Р. *(КФУ, Институт фундаментальной медицины и биологии) Казанский государственный медицинский университет)* Основные тенденции формирования здоровья подростков……. 836
Есауленко Т.Е., Дюсикеева А.К., Дюрягина А.Н., Островной К.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Исследование зависимости геометрических размеров частиц от увеличения компьютерно-микроскопических комплексов…… 840
Жамахаев М. А., Кузнецова М. А., Синицин В. В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Динамика численности ходулочника *(himantopus himantopus)* на бескольских озерах на рубеже XX и XIX веков……. 845
Жанибекова А.Б., Кубенов М.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* 6-сыныпқа арналған география пәні оқулығының әдістемелік талдауы..... 848
Жантлеуов Д.А., Умарова А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Развитие племенной базы мясного скотоводства в северном регионе Казахстана…….. 851
Жолболсынова А.С., Сергалиева Д.Е., Арсламова Т.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Влияние цемента на структурирование водных растворов β-казеина…….. 854
Жұбатқанов Ә. А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазіргіи географиядан білім беруде сыныптан тыс жұмыстың ролі..... 858
Киряш А, Рубе В.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Создание электронного сайта учителя химии, как средства повышения эффективности учебного процесса…….. 861
Кононенко М.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Миграционные процессы в Северо-Казахстанской области в 30-50 годы 20 века…….. 865
Конырбаев Е.Г., Плясункова Т. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Туризм и перспективы развития туризма в СКО на примере района Шал-Акына……. 867
Қошекбаева І., Пернебек Қ. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* СҚМУ кеппешөп қорындағы *Potamogetonaceae* және *Rubiaceae* тұқымдасының жүйелік құрылымы..... 871
Кубенов М.А., Жанибекова А.Б. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазіргі географияны оқытудың әдістері..... 873
Қали С.Д., Тайжанова М.М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Сергеев су коймасының экологиялық жағдайы..... 876
Қалыбаева Э.С., Қуанышбаева М.Ғ. *(Шәкәрім атындағы СМУ)* Үржар өңірінің қабыршаққанаттылары..... 880
Лаптева И.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о развитии школьного экологического туризма в Северо-Казахстанской области…… 883
Лизавчук С.В., Настыченко М.С. *(ИПИ им.П.П. Ершова (филиал) ТюмГУ, г. Ишим, РФ)* Исследование флуктуирующей асимметрии в трудах современных ученых…….. 887
Луценко А.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Состояние, проблемы и перспективные

направления улучшения качества лакокрасочных материалов на основе люминофора…… 891
Матиишена Е.В. *(Ишимский педагогический институт им. П.П. Ершова (филиал) ТюмГУ, г. Ишим)* Организация учебного процесса по биологии с учетом психофизиологических особенностей учащихся…… 896
Мягкова А.В. *(МГПУ)* Развитие альтернативной энергетики в странах северной европы…….. 897
Омарбек А.Б., Ахмет М.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мектептегі географиялық олимпиадаларды ұйымдастыру әдістемесі..... 899
Печёнкина О.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности фенологии непарного шелкопряда в лесных насаждениях Кызылжарского района Северо-Казахстанской области …… 902
Платонова А.З. *(Октемский филиал ФГБОУ ВО Якутская ГСХА)* Формирование профессиональной компетентности будущего агронома в условиях внедрения ФГОС ВО (на примере кафедры агрономии Октёмского филиала ФГБОУ ВО ЯГСХА) ……... 906
Платонова А.З *(ФГБНУ Якутский НИИСХ и Октёмский филиал ФГБОУ ВО Якутская ГСХА)* Кострец безостый – ценная многолетняя трава в Якутии…… 910
Потапова А.А, Ломов А.В, Лежнева М.Ю. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Использование природных добавок для увеличения срока годности молочных продуктов……. 914
Рамазанова Ж.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Экологически эффективные технологии утилизации медицинских отходов в Северо-Казахстанской области…….. 916
Рахимзянова С.М., Рахимов И.И. (*Казанский (Приволжский) федеральный университет (г. Казань)* Синантропизация кряквы в условиях города Казани…….. 919
Сагалбеков У.М, **Смаилова Г.Т.**, **Сараман Г.Ж.** *(Шоқан Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті)* Морфобиологиялық белгісі БОЙЫНША BROMOPSIS INERMIS (LEYSS) HOLUB жаңа сұрпының үлгісі..... 921
Сухорослов А.А. *(МАОУ СОШ №5, Естественнонаучная школа ИПИ им. П.П. Ершова (филиал) ТюмГУ, г. Ишим)* Экономическая оценка недревесных ресурсов окрестностей проектируемой ООПТ «Крюковское»……. 924
Узянбаева Л.Х., Реут А.А. (*Южно-Уральский ботанический сад-институт - обособленное структурное подразделение ФГБОУ Уфимского федерального исследовательского центра РАН*) Изучение гвоздики кавказской на Южном Урале… 927
Шаяхметова Ф. Р., Галимуллина И. Р., Мушарапов А.Р. *(Казанский федеральный университет (ИФМиБ) Казанский государственный медицинский университет)* Тенденции заболеваемости и риска для здоровья взрослого населения (18 лет и старше) г. Казань при поступлении тяжелых металлов с продуктами питания……. 930
Шилдыкенова И. Р., Дмитриев П. С., Козловцева О.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева, Ишимский педагогический институт им. П.П. Ершова филиал ТюмГУ)* Актуальность вопроса использования нитратов при производстве сельскохозяйственных культур…. 934

6 - секция. ТАРИХ, ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ АКТУАЛДЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ
Секция 6. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ, ЭКОНОМИКИ И ПРАВА

Arystan A. Sh. *(M. Kozyabyev North Kazakhstan State University)* Methodological bases of economic forecasting and planning in a firm…….. 937
Shaikhlessova M. *(NKZU named after M. Kozybaev)* The role of the strategy in competitiveness of commercial bank…… 940
Абельмажинова Э.У. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о формировании системы стратегического управления стоимостью коммерческого банка ……. 944

Акжолова С., Леонтьева А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Оценка портфеля ценных бумаг коммерческого банка…….. 947
Аленов А.Д. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Влияние потребительского поведения на эффективность компании…….. 951
Аллахярова Ш.З. (*СКГУ им. Козыбаева*) К вопросу о развитии экономики республики азербайджан…… 955
Алпыспаева С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Развитие внутреннего аудита в республике Казахстан……. 958
Аманбекова А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақстан республикасының президенті – конституция кепілгері..... 960
Анкабаев М.Н. Дукенбаева З.О. *(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)* Рухани жаңғыру кемел ел болудың кепілі..... 962
Арснукаева Р.С-М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Институт гражданства: сравнительно-правовой аспект……. 966
Арыкбаев А.А., Епанчинцев В.Ю. *(ОмГАУ им. П.А. Столыпина)* Проблемы анализа оборотных активов..... 969
Байгабулова А.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақстан экономикасындағы тура шетелдік инвестициялардың инвестициялық климаты..... 971
Балгабаева С.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Основные направления совершенствования миграционной политики с учетом состояния регионального рынка труда в СКО……. 973
Баянов А.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Маркетинговая стратегия АО «Жилстройсбербанк казахстана»..... 977
Бейсек Р.Қ. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Развитие сельского хозяйства на основе инновационной и инвестиционной деятельностей……. 982
Бимаканова З.Ш., Ашимова А.Е. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Мағжан жұмабаевтың поэзиясындағы өмір мен өлім мәселесінің философиялық көзқарасы…. 984
Веселов Д. С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Исторический школьный театр как инструмент, влияющий на социализацию ребенка……. 987
Воропаев Н. А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Основы финансовой политики хозяйствующего субъекта…….. 989
Ғайнолла М. М. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақстандағы құнды қағаздар қызметіндегі мәселелерді көрсету және оны шешу жолдарын қарастыру..... 993
Гасанова Г.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Управление оборотным капиталом организации: практические аспекты…… 996
Геберлин Ю.А., Хаджимурат А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Пути повышения эффективности использования основных средств на примере ТОО «Атамекен-Агро-Корнеевка»……... 1000
Глушков Н.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Информационно-технические и социально-политичекие аспекты информационной безопасности…….. 1004
Даирова Г.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о структуре баланса АО «Казкоммерцбанк»……... 1006
Демьянов В.Г., Стабаев А.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Новые методы в оценке кредитоспособности заемщика……. 1011
Демьянов В.Г., Стенин И.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Направления финансовых инвестиций в СКО…….. 1014
Дитюк Д.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Основные направления диверсификационной политики аграрных предприятий в животноводстве…….. 1015
Дуйсебаева У.К. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* XIX ғасырдағы ұлттық тарихтану дәстүрі…….. 1019
Ерғалиев Н., Талғатбек М.О., Дүкенбаева З.О. (*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)* Рухани жаңғыру және қазақстандық патриотизм..... 1022

Ерғалиев Н. *(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)* Рухани жаңғыру және қазақстандық патриотизм..... 1026
Ержанова А.М., Стукаленко Н.М. *(КГУ им. Ш. Уалиханова)* О социальной поддержке и создании беспрепятственного доступа для лиц с особыми потребностями…..……... 1029
Ерохина М.А., Кенжегалиев К.К. *(КГУ им. Ш. Уалиханова)* Совершенствование социальной защиты граждан с учетом принципов социальной политики государства..... 1032
Әбдірахман Ж.И. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазіргі банк жүйесінің құрылымы мен құру принциптері..... 1036
Әрмия Ә.Е., Дүкенбаева З.О. *(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)* Рухани жаңғыру және Қазақстан археологиясы..... 1040
Жайлаубаева А.К *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Кәсіпорынды ұзақ мерзімді қаржыландырудың құралдары..... 1042
Жакенова А.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Правовая природа и сущность необходимой обороны……... 1045
Жаксалыков Р. А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Пути развития и оптимизации молочного скотоводства в республики Казахстан……. 1049
Жамбулатова Д. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Международные механизмы защиты прав человека в Казахстане: рассмотрение индивидуальных жалоб комитетами ООН…….. 1053
Жармуканов А.А. *(СКГУ им.М. Козыбаева)* Теоретические аспекты алиментных обязательств…….……... 1057
Жиркова М.Г. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Параметры развития животноводства республики Саха (Якутия)…… 1060
Жукенова Д.Н. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақстан экономикасына шетел инвестицияларын тарту..... 1064
Ибраева Ж.Т. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ақша-несиелік реттеудің құралдары мен әдістері..... 1067
Идирисова Л.С. *(КазНУИ, г. Астана)* Казахфильм: анализ раздела киностудии на две части……..…… 1071
Ипполитова Т.В., Игбергенова Д.Б. (*СКГУ им. М. Козыбаева*) Исторический опыт вовлечения женщин в трудовую и общественно-политическую деятельность во второй половине XX – начале XXI веков в Казахстане……..... 1072
Кабешова М.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Корпоративный подоходный налог, механизм исчисления и пути совершенствования……. 1075
Камалова К.Р. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Финансовая устойчивость банка с иностранным участием и механизм ее обеспечения…….. 1078
Касымова Н.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Проблемы формирования бухгалтерского учета и аудита в Республике Казахстан…….…….. 1082
Койшина М.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Управление качеством образования в условиях реализации современной модели высшего образования..... 1084
Колова Л.В, Омар М.О. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Финансовая отчетность как информационная основа анализа…… 1086
Кравчук С.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Брендинг – как основной способ продвижения табачной продукции…….. 1089
Кусаинов С.М. *(СКГУ им. М.Козыбаева)* Проблемы внедрения местного самоуправления в республике Казахстан…… 1092
Құрманғали Қ.Е. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* XX ғасырдың басындағы қазақ рухани мәдениетіндегі исламның орны..... 1096
Легостаев А.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* О необходимости реформирования

деятельности агропромышленного комплекса республики Казахстан…… 1098
Магауин Н.А. *(Инновационный Евразийский Университет)* Проблемные аспекты уклонения от исполнения налогового обязательства налогоплательщиками в Казахстане..... 1102
Мешетбаев Е.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Проблемы и перспективы развития АПК в Казахстане……..……... 1104
Мирова О.С. (*СКГУ им. Козыбаева*) Сила маркетинга и PR в современном обществе……...……... 1108
Молгаждаров Б.Ж. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақ мемлекеттілігінің тарихы (1917-1920 жж.)..... 1112
Моржан А.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Организация учета налога на добавленную стоймость в республике Казахстан..... 1114
Мукашева Г.Ж. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* «Мәңгілік ел» - ұлттық сана-сезім діңгегі..... 1117
Мусина Л.М. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Особенности учета затрат на производство сельскохозяйственной продукции……. 1122
Мышкина В., Мухаметшина Д., Мейрамова А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Кредитно-расчётные отношения в международном частном праве……..… 1125
Найманова Б.А. *(Инновационный Евразийский Университет, г. Павлодар)* Кредитная политика АО «FORTEBANK»…….……... 1129
Нургазина А.Б. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Сущность тематической экскурсионной деятельности…… 1132
Нурсеитов В.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Кредит на образование – реалии и перспективы…… 1136
Рамазанова А.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Нормативное обеспечение защиты прав потребителей в республике Казахстан……. 1140
Рахимгалиев О.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Становление государственной политики в сфере обеспечения национальной безопасности в республике Казахстан…….…… 1143
Рахметова А.Н. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Сущность и социально-правовая природа коррупции…… 1148
Рашитова А.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Характеристика трудовых ресурсов аграрного производства..... 1153
Ромзанова Ф.З., Кдралин Д.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Проблемы совершенствования организации учета оплаты труда в современных условиях…… 1157
Руденко В.В. *(Московский городской педагогический университет)* Ресурсы образовательного туризма в особо охраняемых природных территориях средней Сибири……...…….. 1159
Руспекова А.Г. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Анализ и оценка кредитного портфеля АО «АТФ БАНК»……..…. 1162
Руспекова А.Г. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Оценка уровня экономической безопасности республики Казахстан в условиях глобализации…… 1167
Сагитова А.Е. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Проблема просроченной задолженности по потребительским кредитам и пути ее решения (на примере АО ДБ «АЛЬФА-БАНК»)..... 1171
Садвакасова Г.Н. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу применения процессного подхода в управлении медицинской организацией…… 1175
Саин Ж.А. *(Университет «НАРХОЗ»)* Диверсификация как конкурентное преимущество…….. 1178
Сапарова Д.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Кәсіпорынның капитал құнын бағалау және қалыптастыру әдістері..... 1182
Сергалиева А.Н. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* История татуировок от родовых знаков и

их использование в современное время……..…….. 1185
Стабаев А.Ж. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о формировании системы стратегического управления на основе системы сбалансированных показателей…… 1189
Темирбекова А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Причины социального неблагополучия в семье……...……... 1193
Тленчиева А.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Орыс мерзімді баспасөз беттеріндегі шығыстанушылардың қазақ халқы жөніндегі материалдар…… 1197
Тлеубергенов Ж.Ж. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Формирование системы KPI компании..... 1200
Товсултанова Л.И. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Источники и система мусульманского права……..……... 1203
Токпаев А.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о группе банка в экономике страны…….. 1208
Төлебек Т.С. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Қазақстандық өнеркәсіптік корпорациялардың инвестициялық жағдайы және жетілдіру жолдары..... 1212
Тулепова Ж.Р. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* «Қазақстан республикасының кішкентай инвестициялық кәсіпорынды венчурлық қаржыландыру жүйесін дамыту».. 1215
Тургунов А.Р. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* К вопросу о финансовой грамотности и финансовой доступности……... 1218
Туребаева Т.А. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* XX ғасырдың і жартысы - отандық тарихтың қасіретті кезеңі..... 1222
Уразалинова А.К. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Кредитование малого и среднего бизнеса: текущее состояние и перспективы развития в РК…….. 1225
Устемиров Е.С. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* История становления и развития международного уголовно-правового законодательства в сфере противодействия незаконному обороту наркотических средств…… 1228
Хамитова М.К. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Компанияның қаржылық жағдайын болжамдау..... 1232
Хорошенко А.А. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Понятие, значение и исторические предпосылки формирования и развития международного публичного права……. 1235
Чернецкая С.В. (*СКГУ им. М. Козыбаева*) Состояние и возможности производства подсолнечника в республике Казахстан..... 1239
Чунгалов Д.С. *(ГУ имени Шакарима)* Династия Плещеевых как одна из представителей купечества г. Семипалатинска XIX-начала XX вв……. 1244
Шаймуллин Д.Ж. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* История становления военной прокуратуры республики Казахстан……. 1249
Шакенов Б.К. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Ұйымның инвестициялық тартымдылығын талдау..... 1253
Шакенова А.Т. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Экономическая эффективность государственного субсидирования сельскохозяйственных предприятий…… 1257
Шевелёв С.В. *(СКГУ им. М. Козыбаева)* Методы управления региональным развитием: отечественный и зарубежный опыт…….. 1259
Шопарева Н.Н. *(Гуманитарно-техническая академия, г. Кокшетау)* Эффективность управления человеческим капиталом…….. 1262
Ыбырай Н.Г. *(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)* Бағалы қағаздар портфельдік инвестицияның объектісі ретінде..... 1265
Каденова Д.А., Кереймаганбетова Ж.Н. *(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті)* Қарым–қатынас мәдениетін студенттерде тренинг арқылы ұйымдастырудың теориялық негізі..... 1268